

2394eN (59,5 sz. ív) Könyvkritikák, íróportrék, nekrológok és publicisztikai írások
+594eN Színházi kritikák
+101eN (2,3 sz. ív) Bibliográfia
+402eN SzÁ tanulmány

Eddig összesen: 3'491eN

A könyv öt egységből áll:

- Széchenyi Ágnes: Schöpflin-tanulmány (A Tartalom után jön majd.)
 - Könyvkritikák, íróportrék, nekrológok és publicisztikai írások
 - Színházi kritikák
 - Schöpflin-bibliográfia a *Vasárnapi Ujság*ban
- +Majd a mutató!**

4. LEVONAT: Javítottam SzÁ és HM hibalistáját.
Majd TM ellenőrzése után is a megmaradtakat.
De kérdéseim maradtak! L. a mellékelt Word file!

Az 1., 3. oldalt a borítótervező adja majd
ugyanezekkel a szövegekkel, de a borító tipográfiájával.

Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujságban*

Szerkesztette, sajtó alá rendezte,
jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta:

SZÉCHENYI ÁGNES

Argumentum

A kiadást a szerkesztő számára biztosított ösztöndíjjal
az NMHH tette lehetővé.

Felelős szerkesztő:
HEGEDŐS MÁRIA

Akkor
a 2018-cal
nincs gond?
(LA)

© Schöpflin Aladár örökösei, 2018
© Széchenyi Ágnes, 2018

ISBN 978-963-446-800-4

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Olvasószerkesztő: TÓTH MAGDALÉNA
Borítóterv: HODOSI MÁRIA
Tördelte: LÁNG ANDRÁS
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Tartalom

**Könyvkritikák, íróportrék,
nekrológok
és publicisztikai írások**

1903. 50. évfolyam

1903. 37. sz. szeptember 13. 601–602.

Heinrich Gusztáv

A budapesti egyetem rektori székét a most kezdődő tanévvel Heinrich Gusztáv, a bölcsészeti karon a német filológia tanára foglalja el.¹ Oly férfiú kerül ezzel az egyetem élére, akinek munkássága s egyéniségének hatása jóval tovább terjed azoknál a határoknál, melyeket egyetemi tanszéke kijelöl. Heinrich az egyetemi ügyekben, az Akadémiában, egyéb tudományos és irodalmi társulatokban s a tanügyi mozgalmakban a vezető szerepek egyikét tölti be. Mint tudós, maradandó becsű munkáival és módszerével iskolát csinált; mint az oktatásügy egyik legbuzgóbb előharcosának nagy része van iskoláink színvonalának emelésében, a tanítói és tanári nemzedék képzettségének mélyítésében, s annak a modern szellemnek terjesztésében, mely a tanügy terén manapság mind több tért hódít nálunk is. A modern filológia tudományos, kritikai és összehasonlító alapon való művelését ő honosította meg nálunk, s ő alkalmazta először nagy sikerrel saját nemzeti irodalmunkra. E téren nemcsak legelől járt saját kutatásaival, hanem mint buzdító, irányító és segítő nagy hatással volt az újabb modern filológus nemzedéknek, tanítványainak munkásságára is. Egyénisége, melynek fő jellemvonásai a szakadatlan tevékenység, az erély, mellyel eszméiért ellenáramlatok és ellenszenvak dacára is küzd, jóindulatú szívéllyesség a helyes törekvések iránt, kérlelhetetlen kritika ott, ahol szükség van rá, szerzett neki ellenségeket is, de érdemessé tette a jobbak tiszteletére. E tiszteletnek szép jele az a bizalom, mellyel egyetemi tanártársai a rektori székbe emelték.

Heinrich Gusztáv 1845-ben született Budapesten. Ugyanitt végezte a középiskolát, azután a lipcsei és a bécsi egyetemen történelmi és filológiai tanulmányokkal foglalkozott Bölcsészeti doktori oklevelet a budapesti egyetemen nyert 1867-ben, azután az evangélikusok fővárosi gimnáziumának tanára lett, hon-

¹ Heinrich Gusztáv (1845–1922), irodalomtörténész, akadémikus. Volt kari dékán, prorektor, majd 1903–04-ben rektor is. Az *Egyetemes Philológiai Közlöny* alapítója, s emellett számos folyóirat szerkesztésében közreműködött. (Ld. Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*. Budapest, Akadémiai, 1981. 161–184.) 1905 és 1920 között az akadémia főtitkára volt. Előadásait Schöpflin Aladár is hallgatta, portrét írt róla a *Magyar írók* (1917, 1919²) c. kötetében. A *Nyugatban* 1922-ben rajzolta meg portréját, részben felhasználva ennek az írásnak az elemeit is. Megemlítendő, hogy utóbb, 1910-től Heinrich örökös tagja volt a főrendi háznak is. – Ld. még: 1907/22; 1914/27.

nan később az akkor alapított tanárképző-intézeti gyakorló főgimnáziumba, az ún. mintagimnáziumba² ment át, s egyúttal magántanári képesítést is szerzett az egyetemen. 1873-ban egyetemi helyettes, 1875-ben rendkívüli, 1878-ban pedig nyilvános rendes tanárrá neveztetett ki. E tanszéket tölti be ma is, a német irodalmat és nyelvészetet adja elő immár harminc év óta.

Az egyetem bölcsészeti karán a legnagyobb hatású és legnépszerűbb tanárok egyike. Előadásai mindig nagy és figyelmes hallgatóságot vonzanak. Élénk, könnyed modorban, szabadon, jegyzetek használata nélkül ad elő, ritka sikerrel tud tárgya iránt érdeklődést kelteni hallgatóiban, a száraz pedantériától éppoly távol áll, mint a szónokias dagálytól. Megtartja a helyes mértéket: vonzók és érdekesek, de egyúttal magvasak is előadásai. Különösen hatásosak a német irodalom fénykoráról tartott előadásai, melyeken megérik a filológus széleskörű tájékozottsága mellett az esztétikus lelkesedése is az irodalmi remekművek tárgyalásakor. Hallgatói iránt szívélyes, barátságos, tettel, tanáccsal mindig szívesen támogatja őket tanulmányaikban. Személyes hatása legjobban a modern filológiai szemináriumban érvényesül, ahol az óraszünetekben barátságosan elbeszélget az ifjakkal, a munkaidejében pedig sarkallja, vezeti őket, hogy megszerezzék az önálló tudományos munkásságra való képességet. Mint a középiskolai tanárképző-intézet igazgatója s a tanárvizsgáló bizottság tagja üdvös munkásságot végez arra, hogy a tanárjelöltek az egyetemen szerzett tudományos ismereteket az iskolában gyakorlatilag is érvényesíteni tudják, s mindig arra buzdítja az egyetemről a gyakorlati életbe kilépő fiatal tanárokat, hogy ne szakítsák meg az összeköttetést a tudományos élettel, hanem képezzék magukat tovább.

Ez azonban csak egy része Heinrich Gusztáv működésének. Egyike ő a leg szélesebb ismeretkörrel rendelkező tanügyi férfiaknak. Kitűnően ismeri hazai iskoláink állapotait, de a külföldi tanügyi állapotok ismeretében sem sokan versenyezhetnek vele. Beutazta Német-, Olasz-, Franciaországot és Svájcot, mindenütt tapasztalatokat gyűjtve a tanügyi intézmények életéből, hogy a nálunk fölmerülő tanügyi reformkérdések megoldásához kellő készültséggel járulhasson hozzá. Ez ismereteit értékesítette folyóiratokban közölt cikkeivel, ismertetéseivel, kritikáival, a közoktatásügyi tanácsban, melynek 1875 óta belső tagja s öt évig ügyvivő elnöke is volt, egyéb közoktatásügyi testületeknek elnöke, s mely az összes nevelésügyi munkáit, felekezeti vagy rangbéli különbség nélkül, magában foglalja és a tanügy egész szervezetére irányult együttes tevékenységre sarkallja.

² Mintagimnázium: a mai Trefort Gimnázium. 1872-ben kezdte meg működését, célja a tanárok minőségi felkészítése volt, lényegében egyetemi gyakorló gimnázium volt kezdetektől fogva. Pedagógiai programjának vezetője a gondolat kitalálója, Kármán Mór. Heinrich Gusztáv még a Hatvani [ma Kossuth Lajos] utca 1. szám alatti, mindössze két szobából álló iskolában dolgozott. Ugyanekkor fogva 1887-ig szerkesztette a *Magyar Tanügy* c. folyóiratot. A Mintagimnázium végleges, ma is működő épületét 1887-ben adták át. Az intézmény híres diákja volt többek között Körösfői-Kriesch Aladár, Kandó Kálmán, Vámbéry Rusztem, Chorin Ferenc, Szilasi Vilmos, Polányi Mihály, Kármán Tódor, Teller Ede, Heim Pál, Waldbauer Imre, ifjú Bartók Béla, Ignotus Pál, Genthon István, Lax Péter, Rényi Alfréd, Bródy András.

Nagy fontosságú hivatást tölt be Heinrich Gusztáv a magyar és az általános irodalomtörténet búvárlata terén is. Régebbi irodalomtörténet-írásunknak egyik érezhető hiánya volt, hogy irodalmunk jelenségeit, különböző időkbeli mozgalmait nagyobbára elszigetelten vizsgálta, tekintet nélkül a többi európai népek hasonló jelenségeire, s arra a hatásra, amelyet ez utóbbiak a magyar írókra tettek. Pedig az irodalom életében folytonos a kölcsönhatás, az irodalmi mozgalmak hullámai túlcspának a nemzetek nyelvhatárain, a szomszéd népekhez is eljutnak; az eszmék érlelődése, az irányok, az ízlés, a világfelfogás fejlődése nem szorítkozik egy nemzetre, részt vesz abban minden nép, amely az irodalom terén egyáltalán számot tesz. A magyar irodalom mindig benne élt az európai irodalmak e nagy közösségében, s hiányosak voltak róla szóló ismereteink mindaddig, amíg a kutatók a külföldi irodalmaknak a magyarra tett hatására kellő világot nem vetettek. E téren Heinrich alapvető munkát végzett, különösen annak a hatásnak vizsgálatával, melyet a német irodalom a mienkre tett. Munkáiban egész sereg magyar költői mű forrásait kutatta fel, tömördek adalékkal szolgált egyes irányok, írók, művek megértéséhez, s nagyszámú oly kérdést vetett fel, melyekre őelőtte tudósaink nem sok figyelmet fordítottak. Viszont nyomon kísérte egyes magyar vagy magyar vonatkozású tárgyaknak külföldi irodalmi feldolgozásait. Ugyane célok érdekében munkálkodik a Philologiai Társaságban, melynek alakulása óta társelnöke, vezető szelleme, s melynek folyóiratában, az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* a modern filológiai részt régebben ő szerkesztette, s szerkesztésében ma is tevékeny részt vesz. E folyóiratba, valamint más folyóiratokba is igen nagyszámú filológiai értekezést, kisebb-nagyobb cikket, bírálatot stb. írt és ír, melyekkel példát adott a szigorúan tudományos filológiai módszer eredményes alkalmazására. Kiválóbb munkái az összehasonlító irodalomtörténet köréből a *Bánk bán* tárgyának német feldolgozásairól, Boccaccióról, a magyar-hun mondáról, Dugonics drámáiról és regényeiről, a Toldi-mondáról, az Argirus-mondáról, a bolygó zsidó, a Don Juan- és a Faust-mondákról, Ossziánról, Szent Grálról szólók, melyekben nehéz és bonyolult kérdéseket beható és nagy terjedelmű ismerettel és éles, boncoló kritikával tárgyal s világít meg.

Szorosabb értelemben vett magyar irodalomtörténeti tárgyú munkáit is alapos kutatás, önálló felfogás és könnyed, a nagy művelt közönség érdeklődését is ébren tartó előadás jellemzi. Behatóan foglalkozott Kisfaludy Sándor regéivel, Aranyosrákosi Székely Sándor eposzával, melyet újra kiadott, Kazinczy egyes műveivel, XVIII. századbeli magyar regényekkel stb. Hasznos és derék vállalatot kezdeményezett a *Régi Magyar Könyvtár* kiadásával, melyet maga szerkeszt, s melyben a régebbi magyar irodalomnak számos, immár hozzáférhetetlenné vált, irodalomtörténeti szempontból fontos termékét adta gondos kiadásban a kutatók és az ifjúság kezébe. E vállalat több kötetét ő maga adta ki, s a legtöbbnek kiadására ő adta mint szerkesztő, az indítást.

A német irodalomnak s történetének aligha van nálunk alaposabb ismerője, mint Heinrich Gusztáv. Bizonyítják ezt nemcsak egyetemi előadásai, hanem e körbe vágó munkái is, s ezek közt különösen legterjedelmesebb műve, *A német*

irodalom története, melynek eddig megjelent két kötete a XVII. század végéig halad, s mely nemcsak hogy egyedüli jelentékenyebb magyar mű e téren, hanem a tárgy feldolgozásának biztossága, az óriási anyag helyes elrendezése, az író ítéletének önállósága abszolút mértékkel mérve is kiváló és számottevő munkává teszik, melynek német nyelven sincs sok párja. Ugyane jó tulajdonságok jellemzik egy másik, kisebb terjedelmű, de értékes művét: a *Faust-tanulmányokat*. Német verstana a külföldön is figyelmet keltett. A német nyelv és irodalom középiskolai tanításának nagy szolgálatot tett iskolai könyveivel, főleg nagy tudáson alapuló szövegkiadásaival. Az ő kezdesére indult meg az *Egyetemes irodalomtörténet* című nagyvállalat, melynek szerkesztője, s melybe ő írja a német irodalomtörténetet tárgyaló részt.³

Ez a ritka széleskörű és tartalmas munkásság szerezte meg Heinrich Gusztávnak azt az előkelő helyet, melyet tudományos és művelődési életünkben elfoglal. Az Akadémia 1880-ban levelező, 1892-ben pedig rendes tagjává választotta; nagyrészt vesz az első osztály munkálataiban mint felolvasó, mint pályaművek bírálója, mint az első osztály elnöke és összes bizottságainak tagja. Az ideai akadémiai nagygyűlésen is kiváló érdekességű felolvasást tartott *Magyar elemek a német költészetben* cím alatt, melyben azt a hatást vizsgálta, melyet a magyar költők a németekre tettek, s behatóan tárgyalta azokat a német költőket, akik magyarországi származásuk vagy hazánkkal való egyéb összeköttetések révén magyar tárgyakat dolgoztak fel.

A Kisfaludy Társaságnak 1882 óta tagja, s e társaság életében is tevékeny részt vesz. A millenniumi nagy tanügyi kongresszusnak ő volt az elnöke; tagja volt csaknem minden oly testületnek, bizottságnak, mely az utóbbi évtizedekben tanügyi kérdések megvitatásával s intézésével foglalkozott. Az egyetemnek már az 1886–88. években dékánja volt, s midőn az ezredévi ünnepek során a király több egyetemi tanárt miniszteri tanácsossá nevezett ki, az így kitüntetettek egyike volt ő is.

Heinrich élete és munkássága szép példája a magyar tudós igazi hivatásának, mert ő éppoly hasznos munkát végzett a tudomány elméleti, eszményi céljaiért, mint a gyakorlati téren; az idegen irodalmakban végzett bűvárlatait kapcsolatba tudta hozni a magyar szellemi élettel, s a maga erejével az utolsó három évtized alatt oly szépen fellendült kulturális életünk alapvető munkásai közé küzdötte fel magát.

-pf-

³ A sorozat 1903 és 1911 között jelent meg négy kötetben, majd 1915 után az ural-altáji és a szláv irodalom történetét tárgyaló újabb kötetekkel egészült ki.

1903. 39. sz. szeptember 27. 637–638.

Tolsztoj Leo. Születésének hetvenötödik évfordulóján

Az a dús fehér szakállú, orosz paraszt-darócba öltözött aggastyán, kinek képét itt közöljük, korunk irodalmának egyik legeredetibb, legmélyebb eszmejárású és legnagyobb szabású alakja. A legnagyobb regényírók közé tartozik, emellett próféta, aki magába szállást, a természethez, az egyszerű igazsághoz s a felebaráti szeretethez való visszatérést prédikál népének s az egész emberiségnek, bölcselkedő, aki az élet legnagyobb, legnehezebb kérdéseire függeszti igazságkereső tekintetét, rajongó, aki nemcsak hisz a vallás nagy igazságaiban, hanem le is vonja belőlük magára és az emberiségre vonatkozólag az összes következtetéseket, s ezek szerint rendezi be életét. A mai irodalomban ő mozgat[ja a] legnagyobb kérdéseket, s ő mutat legkíméletlenebbül a társadalom, az állami élet és a művelődés ama betegségeire, melyek előtt különben jobb szeretnek az emberek szemet hunyni. Hogy túlságos sötéten lát, hogy gyakran nézi bűnnek azt, ami nem egyéb a történeti fejlődés természetes jelenségénél, hogy az államot, az egyházat, a társadalmat felelőssé teszi oly bajokért, melyekért csak az emberi intézmények tökéletlensége felelős, összes túlzásai és tévedései nem árthatnak tekintélyének és annak a tisztelgetnek, mellyel a művelt világ hódol szellemének. Igyekezete, hogy az emberiséget a mindennapi élet apró-cseprő bajaitól, önző küszködéseitől, sivár élvezetvágyától eltérítve, a hit, erkölcs, emberszeretet tiszta légkörébe emelje, az a komolyság, mellyel eszméiért helytáll, s az a rendíthetetlen hit, melyet az emberiség nemesebb, magasztosabb hivatásáról táplál és hirdet, azok közé emelik alakját, akikben milliók lelke szólal meg, akikben milliók lelke mélyén szunnyadó eszmék és érzések fejeződnek ki. Szellemének e nagysága magyarázza meg hazájában elfoglalt kivételes helyzetét, melynél fogva elmondhat és megírhat olyan dolgokat, melyekért Oroszországnál sokkal szabadabb országokban is meggyűlnék a baja az írónak a hatóságokkal, s ez magyarázza meg azt a tiszteletet és hódolatot, mellyel az orosz nemzet s a külföld legjobbjai feléje fordultak most, születésének hetvenötödik évfordulóján.

Gróf Tolsztoj Nikolajevics Leo 1828. szeptember 9-én született Jasznaja-Poljanában, atyja ősi birtokán. Születése révén tagja a legelőkelőbb orosz arisztokráciának, amelyet műveiben a gúny s a komor dorgálás hangján annyit ostoroz, s amelynek éles szemmel látja minden bűnét, de nem bírja megtalálni erényeit. Ugyanúgy nevelkedett s úgy kezdte pályáját, mint az orosz főúri sarjak mindegyike szokta: előbb orosz tanító oktatta, aztán francia nevelő keze alá került; majd három évig a kazáni egyetem hallgatója lett, jogi és keleti nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott. Ezután belekerült az orosz úri társas élet sodrába, de hamar elfordult ennek ürességétől és erkölcsi sivárságától. 1851-ben katona lett, a Kaukázusban szolgált mint tiszt. Itt, a főséges hegyek, a rengeteg őserdők között, a szabad természetben élve, visszanyerte lelke rugalmasságát, a krími háború pedig,

melyben részt vett, s melynek borzalmait a szilisztriai⁴ és a szevasztopoli csatákban⁵ végigszenvedte, mélyen megrendítette lelkét.

A háború után Németországban, Svájcban és Olaszországban utazott; ezzel az úttal úgyszólván állása és rangja iránti tartozását róttá le, nagyobb hatással azonban fejlődésére nem volt. Visszatérve megnősült, egy Bersz nevű moszkvai orvos leányát vette feleségül,⁶ s mivel a nagyvárosi társadalomban sehogy se tudta helyét megtalálni, visszavonult Jasznaja-Poljanába. Itt, apai örökében él azóta úgyszólván megszakítás nélkül, s itt fejlődött a magányban emberi, írói és erkölcsreformátori egyénisége azzá, aminek ma ismerjük.

Még kaukázusi katonáskodása előtt tette meg az irodalomban első lépéseit, gyermekkori visszaemlékezésekkel s a hegyi lakók életének néhány friss rajzával. A krími háború után adta ki három *Szevasztopoli elbeszélését*, melyekben a nevezetes vár ostromából mond el érdekes jeleneteket, írt ez időben néhány más elbeszélést is, de igazi hírnévre csak 1865-ben jutott, mikor kiadta első nagy regényét, a modern irodalom egyik legnagyobb szabású alkotását, a *Háború és béke* című történeti regényt.⁷

Ez a műve, mely pusztán esztétikai szempontból tekintve összes munkái közül a legbecsesebb, még teljesen irodalmi jellegű. Ami erkölcsi és társadalmi irányzatosság van benne, az nem nyomja el egyetlenszerűen az elbeszélés nyugodt, biztos folyását, a cselekvényből az olvasó maga fejt ki a célzatot, az író nem prédikál, csak élénk állítja a tényeket, hogy gondolkozzék felettük ki-ki a maga módja szerint. Tolsztoj a *Háború és béke*ben még elsősorban nemzetére s nem az egész emberiségre veti tekintetét. Az orosz nemzeti érzésnek fölbredését tárja élénk, mint Napóleon oroszországi hadjáratának következményét. A cselekvény tulajdonképpen hőse az orosz nemzet, az az óriási test, amely öntudatlanul szunnyadt mindaddig, míg az idegen támadás föl nem keltette benne a lelket, erejének és egységének tudatát. Az egyes alakok, büszke főurak, naiv ábrándozók, gyöngéd és gonosz nők, egyszerű tisztak, közkatonák, polgárok, parasztok, akiknek véget alig érő sora vonul el az olvasó szeme előtt, csak egyes életjelenségei a nemzet egészének. S ez egyes alakok a nagy vonások és apró részletek elegyítésével oly mesteri jellemzésben vannak megérezkítve, melyhez hasonlót csak a legnagyobb írónál találni. Az előadás epikai nyugalommal folyik, az író az ember- és világismeret magas távlatából nézi és intézi az eseményeket, az egymást felváltó borzalmas, nagyszerű, mélyen megindító és kicsinyességükkel nevetséges jelenetek csodálatraméltó biztonsággal vannak egy hatalmas képpé összefűzve. Az író látszólagos

⁴ Szilisztria a Duna jobb partján fekvő bolgár település, fontos átkelő Románia felé. Az oroszok többször ostromolták, Schöpflin itt az 1853–56-os krími (Törökország, Anglia és Franciaország Oroszország ellen) háborúra utal, az itteni csata 1854-ben volt.

⁵ Szevasztopol: az itt folyó csatában megsemmisítették a fekete-tengeri orosz flottát.

⁶ Szofja Andrejevna Bersz (1862–1910), életéről ld. Alexandra Popoff: *Szofja Tolsztaja élete*. Ford. Rác Judit. Budapest, Európa, 2012.

⁷ A *Háború és béke* első ízben hat kötetben jelent meg magyarul 1885–1886-ban, Ráth Mór kiadásában.

tárgyilagossága alatt folyton ott rezeget mély megindultsága, nemzete iránti szeretete, az emberi nyomorúság, a szenvedés láttára keletkező részvéte. Mint kor- és társadalomfestő Tolsztoj a legelsőők közé emelkedik e regényében, mely a naturalista irány egyik legkiválóbb s a történeti regény terén egyetlen valóban nagyszerű terméke. Nem könnyű, mulattató olvasmány, de aki belemélyed, nagy művészi gyönyör és mély tanulságok forrását találja meg benne. Az író azonban nem marad meg itt sem teljesen a nemzeti eszme korlátai között; nemzetén keresztül az egész emberiséghez is szól, mikor a háború szörnyűségeinek az apró részletekig pontos rajzával a béke érdekében emeli fel szavát.

Első nagy regényét csakhamar követte a második: Karenin Anna.⁸ Ennek tárgyát a modern főúri társaság életéből vette, melynek erkölcséről sötét képet fest. Eszmei tartalma a családi élet erkölcsi tisztaságának s bensőségének hirdetése. Aki ez ellen vét, mint Karenin Anna, s megszegi hitvesi esküjét, feltartóztatlanul a romlás felé rohan, mert erkölcstelen alapokra nem lehet tisztas, boldog életet építeni. De nemcsak a hűtlenség a veszedelme a családi életnek, hanem a szeretetlenség is, amikor a házaspár jól-rosszul összetörődve, benső lelki közösségre sohase lépve voltaképp idegenül élnek egymás mellett; életük erkölcstelen, ha meg nem szegik is a hitvesi hűséget. A boldogsághoz csakis a valódi keresztény emberieség, csakis a szeretet útján lehet eljutni, minden más út a testi-lelki nyomorúságba, pusztulásba vezet. A regény hősnője szenvedélyének áldozata, de férjének ridegsége, a külsőségek kérgén keresztültörni nem bíró korlátoltsága is taszítja a bűn lejtőjére, s saját kötelességtudó, de a magasabb rendű kötelességekhez felemelkedni nem képes ridegségének lesz áldozatává a férj. A főalakok körül mozgó mellékszereplők vigasztalan sötétségben mutatják be az orosz nagyúri társadalom erkölcsi sebeit, a gonosztságot, a fajtalanyságot, az élvezetvágyat, a finom külső formák mögé rejtőzött kegyetlenséget. A társadalomrajz e sötétsége mintegy átme-

⁸ Az *Anna Karenina* 1905-ben jelent meg először magyarul Ambrozovics Dezső fordításában, a RévaiTestvérek kiadásában. Ezt megelőzően az orosz irodalmat franciára vagy németre fordítva olvasták a magyar olvasók. Erről éppen Schöpflin Aladár emlékezik meg a *Mossóczy Pál szép nyara* című, önéletrajzi ihletésű regényében. A címszereplő, a korrepetálásra érkezett kistanár egy magyar mágán könyvtárát írja le. Csak az orosz vonatkozású mondatát idézzük: „Az egyik polcon német nyelvű könyveket talált, mind csupa orosz írók német fordításai voltak, csupa nagy név, amelyeket jórészt ismeretlenül tisztelt eddig. Gogol, Puskin, Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevskij [...] a Magyarországon akkor terjedni kezdő hírnevük vonzotta hozzájuk.” Budapest, Franklin Társulat, 1922, 78. Vagy egy másik korabeli idézet az orosz irodalom recepcióját illetően A tizenkilenc esztendő Kosztolányi egy Juhász Gyulának írt levelében, más világirodalmi művekre is hivatkozva, mint régi, diákkori olvasmányát említi Raszkolnyikovot [sic!], s hozzáteszi: „ezt a remekművet dicsérni annyira lenne, mint a Hamletre kijelenteni, hogy ügyes dráma”. S figyelmezteti Juhászt, hogy el ne mulassza átfutni Csehov – „Zalai [Béla által – Sz. Á.] komisztnak jelzett” – két drámáját, a *Möwét* és a *Die drei Schwestern*. Babits Mihály – Juhász Gyula – Kosztolányi Dezső levelezése. Budapest, Akadémiai, 1959. 18, 23. Kosztolányi 1920-ban a *Ványa* bácsi színházi előadását látva még mindig nehezményezte, hogy nem az eredetiből készült a fordítás, s ideiglenesnek, kényszer szülte megoldásnak tekintette ezeket a munkákat. *Uj Nemzedék*, 1920. május 9. Idézi Szegedy-Maszák Mihály: A fordítás kockázatai. In uő: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 478–517. Mindezt Schöpflin Aladár és kortársai tájékozási lehetőségeit felidézendő közöljük.

net Tolsztoj pályájának folytatására, amikor az írónak csakhamar fölője kerekedik az erkölcsjavító, s a költői alkotás eszközzé válik az erkölcsi céltatok érdekében.

A jaszna-ja-poljanai magányban Tolsztoj mindinkább belemerült a vallási és erkölcsi élet kérdései fölőtti elmélkedésbe. Nemcsak elmélkedett, hanem az orosz embert jellemző komolysággal az elmélkedéseiben fölismert igazságok szerint renzezi be életét is. Mindenben hasonlatos akar lenni ama szegény, egyszerű emberekhez, akiket a gazdagság még nem rontott meg: darócruhában jár, maga foltozza csizmáját, nem tőr szolgát személye körül. Ételben-italban a legnagyobb tartózkodást tanúsítja: hússal, szeszes itallal egyáltalán nem él. Maga végzi a legdurvább munkát, s míg bírta, mezei munkával is foglalatostkodott. Ezek a külsőségek a nagy tömeg előtt különködésnek tőnnek fel, pedig csak belsejének, az általa hirdetett igazságoknak, s azokhoz való ragaszkodásának jelképei. S hogy mennyire nem csak szó, hanem élő valóság nála a felebaráti szeretet törvénye, azt megmutatta, mikor lakóhelye vidékén ragadós betegség pusztított, s ő családja tagjaival házról-házra járt, gyógyítva, vigasztalva a beteget, vagy mikor éhínség alkalmából ellátta kenyérrel a környéknek az éhhalállal küzdő népét.

Így fordult el Tolsztoj teljesen a mai társadalomtól, melynek számára csak korholó szavai vannak. Rousseau óta – kinek eszméivel a Tolsztojei bizonyos rokonságban vannak – nem hallottunk oly elítélő bírálatot a modern művelődésről s a rajta felépülő társadalmi rendről, mint Tolsztoj e második idősziakából származó műveiben. Az állam, az egyház összes intézményei éppúgy tárgyai e lesújtó kritikának, mint az egyes ember élete. Az érzékiség elleni küzdelem hevében megtámadja a házasság mai, szerinte pusztán az érzékiségen alapuló rendjét, az általános romlottságért felelőssé teszi a tudományt és művészetet, az emberi igazságszolgáltatást, a nevelést. Ezzel szemben az evangéliumhoz fordul, s az egyházakban szervezkedett mai kereszténységgel szembeállítja az evangéliumi őskereszténységet. Ezért fogta nagy nyomatékkal pártját némely az orosz parasztok közt keletkezett új vallási szektának, melyek szintén az őskereszténységhez való visszatérést hirdetik. Tolsztoj vallási tanításának lényege a krisztusi szeretet, az Istennel való benső közösség, tiszta, a természetnek megfelelő életmód követése. Az állammal szemben teljesen ellenséges álláspontot foglal el, megtagadja azt a jogát, hogy az egyes ember felett uralkodjék, annak Istentől eredő szabadságát parancsaival és tilalmaival korlátozza, hogy büntetésül szenvedéseket mérjen az emberekre, s hogy az egyik embert a másik fölő emelje, ennek parancsolójává tegye. E felfogás nagyon közel jár az anarchia elméleti fajához, amely nem merényletekkel, hanem csak filozófiai érvekkel küzd az állam léte ellen.

Tolsztoj ez eszméit számos kisebb iratban hirdette, legteljesebben s legvilágosabban pedig utolsó regényében, a *Feltámadásban* fejtette ki. Ebben adja kemény bírálatát az orosz igazságszolgáltatás kiáltó igazságtalanságainak s szívtelen kegyetlenségének, ebben mutatja be az önzés, az érzékiség rettentő pusztító hatását: midőn az elcsábított leány mind lejjebb bukva, teljesen megromolva, gyilkosság vádja alatt a bíróság elé kerül, s az van hivatva mint esküdt ítélni felette, aki egykor romlásba döntötte. De az író nem marad meg a kritikánál, megmutatja a kivezető

utat is. A csábító szörnyű lelki küzdelmek közt magába száll, társadalmi rangját, vagyonát feláldozva elkíséri áldozatát Szibériába, szívós küzdelemmel megtisztítja lelkét a rátapadt szennytől s így visszaadja az életnek, az erkölcsnek.

E regényében Tolsztoj az egész társadalomnak hirdeti a megtérést, a magába szállást, hogy fordítsa el szemét az önző, erkölcstelen külső fénytől, a testi élvezetektől a belső, erkölcsi javakhoz, hogy nyissa ki szívét a szeretet ígéinek s a boldogságot ne a fényűző tobzódásban, a hiúságban keresse, hanem abban, hogy önmaga megtisztul s embertársait is a tisztaságra, az erkölcsre, a hitre vezeti. E regényében s még inkább más irataiban éles támadások vannak az orosz ortodox egyház ellen, amelyekért a szent zsinat kiközösítette Tolsztojt az egyházból.⁹ Ez eset mintegy három év előtt nagy mozgalmat támasztott Oroszországban, Tolsztojt azonban nem hozta ki sodrából, hiszen ő maga már rég szétépte azokat a kötelékeket, melyek az egyházhoz fűzték. A szent zsinat határozatára adott válaszában e vallomást tette: „Kezdetben az ortodox egyházat jobban szerettem nyugalmamnál; később a kereszténységet jobban szerettem az ortodox egyháznál; most jobban szeretem az igazságot mindennél a világon. A kereszténység és igazság azonban számomra azonosak, vallom tehát a keresztény hitet”. Életében példája az egyszerű szerénységnek, ő, akinek szava elhallatszik mindenhol, ahol művelt emberek élnek. Eszméi közt sok az utópia, a túlzás, kritikájában sok az egyoldalúság, tanítása gyakran kihívja az ellenmondást, de lelke mélyében gyökeredző erkölcsi komolysága, erős hite, törhetetlen igazságszeretete s fényes írói tehetsége azok közé az alakok közé emeli, akik az egész emberiség számára gondolkoznak, s akiknek szelleme nemzedékek szellemét termékenyíti meg.

–pf–

1903. 50. sz. december 13. 835–836.

**Két versfüzet. Szegedy Miklós: Ifjú álmok [Máramarossziget];
Ady Endre: Még egyszer. Nagyvárad, Láng Ny.**

Két kicsike formájú versfüzet kerül elénk a nagy halmazból, de mind a kettőben több van, mint némely terjedelmes kötetben. Az egyik Máramarosszigeten jelent meg, *Ifjú álmok* a címe, írta Szegedy Miklós.¹⁰ Nyilvánvalóan nagyon fiatal ember versei ezek, sok bennük a kezdetlegesség, a tapogatózás, alig van köztük, amely

⁹ Tolsztojt 1901-ben közösítette ki az ortodox egyház, s ezen a döntésen semmiféle fellebbezés nem változtatott. A kiközösítés – Kirill pátriárka legutóbbi, az író halála századik évfordulójakor, 2010-ban tett nyilatkozata szerint – a mai napig érvényben van, de azt már hajlandó elismerni az egyház, hogy Tolsztoj kimagasló tehetségű író volt.

¹⁰ Szegedy Miklós (1884–1919), költő. Még két verseskötetéről van tudomásunk, az 1907-ben megjelent *Tegnapi versekről* és a Franklin által 1915-ben kiadott *Versék egy honvéd-sírja* című füzetéről. Nem tudtuk kimutatni az azonosságot az 1917-ben szerzői kiadásban megjelent *Magyar holnapunk. Jegyzetek a háború utáni magyar politikáról, főképp a választói jogról, nemzetiségi kérdékről és a szociális- és birtokpolitikáról* című kötet szerzőjével.

jónak mondható, és ha elolvastuk, mégis úgy érezzük, nem vesztegettük az időt hiába. Bizonyos frissesség ömlik el e dalokon, egy fiatal, naiv lélek álmodozásain, egészséges hangjuk kellemesen üti meg a fület a képzelet élénksége csinos színekben játszik bennük. Ha majd tekintete mélyebbé válik, s jobban beelát a saját szívébe, az életbe, a természetbe, ha az a sok ritmus, ami most benne él s dalra készíti, igazi művészetté tud nemesedni: talán nemcsak a dalolgotó ifjút fogjuk benne látni, hanem a költőt is.

Egészen ellentétes hangot szólaltat meg Ady Endre¹¹ *Még egyszer* című füzetében. Az ő világa nem csendes, szelíd, mosolygó ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás alatt állana. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszacsúszással tölti el agyát, megbénítja akarateréjét, sivar öngúnyba fojtja lelkeseését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet a saját egyéni világnézet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanúskodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból, s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje. Mutatványul a Nagyváradon megjelent füzetből a következő verset közöljük:

A halottak

Akik lakoznak csendben valahol, / Szomorú fűz akikre ráhajol. / Akiknek sírján halvány mécs lobog, / A gyötrődést azok már rég feledték: / Mi sírva élünk, ők meg boldogok... // Nádas, fehér ház szűk kis ablakán / Néznétek csak az én édes anyám!... / Pedig előtte mécses sem lobog... / Oh, de akik csak halottat siratnak, / Mellette mégis százszor boldogok...

¹¹ Ady Endre – ld. még: 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

1904. 51. évfolyam

1904. 1. sz. január 3. 10.

Koronghi Lippich Elek költeményei. 1880–1902. Budapest, Pallas

Szokatlanul díszes kiállítású verseskötet, nagy alakban, vastag papíron, Kriesch Aladár¹ és Nagy Sándor² díszes dekoratív rajzaival, melyek szecessziós stílje nem-igen vág ugyan össze a versek éppen nem szecessziós tartalmával, művészi értékük azonban nem vonható kétségbe. Maga a versek szerzője,³ mint költő, ismeretes a nagyközönség előtt, a lapokban – köztük lapunkban is – gyakran találkozunk nevével; mint a közoktatásügyi minisztérium művészeti osztályának vezetője pedig buzgalommal munkálkodik képzőművészetünk érdekében. Verseiből szelíd, finom érzésű lírai lélek szól hozzánk, akinek megállapodott gondolkodása, csöndes, lemondó lényé megnyugszik az élet szenvedéseiben, nem adja át magát az emésztő, lázongó szenvedélyeknek, de az érzelmek így körülhatárolt körében megindító is tud lenni.

A kötet négy szakaszra oszlik. Az első „Phaon szerelme” címmel Szapphóhoz címzett szerelmi dalokat énekel, burkolt formában a szerző saját lírai érzéseit; a másíknak címe „Mesék”, ebben az életből vett képek, apró, többnyire szomorú történetek sorakoznak egymás után. A további két szakasz: *Énekek* és *Emlékek* nincs ily élesen elhatárolva, mindkettőben lírai és elmélkedő költemények van-

¹ Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920), festő, szobrász, iparművész, a gödöllői művésztelep egyik alapítója. Ruskin és a preraffaeliták nyomán indult el művészetében. Közreműködött a parlament épületének díszítómunkáiban, faliképei díszítik a Zeneakadémia épületét, mozaikképeit Róth Miksa kivitelezésében ismerjük.

² Nagy Sándor (1869–1950), festő, grafikus, a gödöllői művésztelep alapítóinak egyike. 1892-ben iratkozott be a párizsi Julien Akadémiára, ahonnan egy évtized múltán tért haza. Nagy Sándor illusztrálta Ady *Új versek* című kötetét is. Gellér Katalin: *Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete*. Budapest, Balassi, 2003.

³ Koronghi Lippich Elek (1862–1924), költő, művészeti író, műgyűjtő, modern festményeit, néprajzi és iparművészeti tárgyait az Iparművészeti Múzeumra hagyta. Szerkesztője volt a „Művészeti Könyvtár”-nak (1903–1911), a sorozatban jelentek meg pl. a Mednyánszkyról és Paál Lászlórról szóló monográfiák és *A barbizoni művészek* című kötet. 1888-tól dolgozott a Vállás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Trefort Ágoston mellett. Koronghi Lippich felügyelte a Zeneakadémia építkezését, és ambiciózus művészetpolitikusként befolyással volt a tervek elfogadására, támogatta a marosvásárhelyi közművelődési palota építését is, ahogyan a Gödöllői Művésztelepet is. Fülep Lajosnak legfőbb támogatója volt olaszországi tanulmányútjaiban. Hagyatékát az OSZK Kézirattára őrzi.

nak, melyeket borongó, elégiai hang jellemez. A kötet nemcsak a szép kiállítású könyvek kedvelőit, hanem a költészet barátait is kielégítheti, tartalmas, érdekes költői egyéniséget ismernek meg belőle. Mutatványul a következő verset adjuk:

Meghalt egy asszony

Meghalt egy asszony. Jó asszony volt. / Siratja férje s egy gyerek. / Mások, hogy élt, tán azt se tudják, / Nem ismerték az emberek. / Egész világa csak a ház volt, / Szűk körben élte életét, / De e kis kör oly szép, derűs volt. / Csak tegnap óta bús, sötét... / Ott künn pedig tavasz van éppen, / Hogy életet, mosolyt fakasszon / Mit tudja azt a napsugár, hogy / Meghalt egy asszony? // Meghalt egy asszony. És azóta / Üres a ház, ahol lakott, / Kiszellőzték s lefüggönyözték / A kis virágos ablakot. / Idegenbe került a gyermek: / Fészekből kiesett madár... / A férfit nappal sohse látni, / Lehet, tán éjjel haza jár, / Hogy egy világnak omladékán / Bús egymagában ott virrasszon... / Pedig nem történt semmi más, csak / Meghalt egy asszony.

1904. 2. sz. január 10. 26.

Apor László: Költemények. Budapest, Pallas

E költemények szerzője⁴ megérdemli a költészet barátainak figyelmét, mert tagadhatatlan tehetséggel fölfegyverkezve kér magának helyet költőink sorában. Néhány költeménye megjelent lapunkban is. Szemlélődő, érzelmes lélekből fakadtak e versek; szerzőjük, mint annyi más, magasra törő vágyakkal, szép ábrándokkal lépett ki az életbe, s költészetének épp az a csalódás adja meg alaphangját, melyet ez ábrándok szétfoslása hagyott hátra szívében. Csalódása azonban mégse viszi a sivár kiábrándultságba: erősen ragaszkodik illúzióihoz, megsiratja őket, amint egymásután eltűnnek, s annál inkább ápolja azokat, amelyek még megmaradtak. Verseiben gyakran erősebb a reflexió az érzésnél, s ezért néha kissé hidegeknek látszanak, tartózkodó, fojtott hangja mögül azonban lépten-nyomon kiérzik a szív fájdalmas dobogása. Verseinek formáján is meglátszik, hogy ízlés és értelem vette írójukat, nyelve azonban nem elég színes, s főképp nem elég egyéni hatású.

Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Mater Dolorosa

Ha nincs derűje életednek, / A hű szívet azért ne fedd meg, / Mely érted él s dobog ; / Önvád emészt, hogy nem lehattunk, / Amint reméltem, boldogok... / Ha sápadt homlokodra nézek, / Leolvasom nagy szenvedésed' / S szemedből a borút / S feljajdulok, hogy mért is tettem / Fejedre martyr-koszorút... / Az út, melyet tapos a lábam / Sivár, kietlen éjszakában, / A gyásznak útja az, / Hol mindent, ami él szívedben / A tél fúvása behavaz... / Korán elhervadt ifúságod / Ragyogó álmát

⁴ Apor László (1870–?), költő.

tűnni látod / S mindent, mi üdv, mi kék / S utána halkan, észrevétlen / Rád zúdul
feneketlen éj... / Bocsáss meg érte!... és ne űzz el, / Ha a kihamvadt régi tűzzel /
Szeretned többé nem lehet: / Szerelmed elkésett sugara / Ragyogja be a lelketem...

1904. 3. sz. január 17. 42.

Cs. Szabó Kálmán: Nő sorsa a férfi. Budapest, Franklin Társulat

Tizenöt elbeszélést adott ki e cím alatt egy csinos kiállítású kötetben Cs. Szabó Kálmántól⁵ a Franklin Társulat. Valamennyi elbeszélés a szerelem problémája körül forog; szomorú kifejlésű történetek, melyekben egy-egy szerelmes nő áldozatává lesz a férfi önzésének, szeretetlenségének, léhaságának. Ezzel a szerző bizonyos egyoldalú világításban mutatja be az életet, s az olvasó, különösen, ha egyfolytában olvassa végig a történeteket, néha több változatosságot kívánna. Az elbeszélések különben nagy gonddal vannak megszerkesztve s ízléses formában elmondva, meglátszik rajtuk a szerző nemes becsvágya, komoly törekvése. Alaphangjuk érzelmes, sokszor lírai hangulattal hatnak, párbeszédeikben fordulatosak, bár néha kissé szónokiasak. Különösen a nő-közönség érdeklődéssel és rokonszenvvel olvashatja a novellákat. A kötetet díszesen állította ki a kiadótársulat. A címlapot Innocent Ferenc, kiváló festőművésziünk rajzolta.⁶

1904. 4. sz. január 24. 59.

Bárd Miklós: Bacsó Pál és egyéb versek. Budapest, Budapesti Hírlap

Bárd Miklós⁷ első kötetével már mint kész, teljesen kialakult egyéniség lépett az irodalomba, amelyről tudni lehetett, hogy fejlődhetik, de változni már nem fog. S

⁵ Cs. Szabó Kálmán (1878–1952), író. Összesen hat prózakötete jelent meg. Az édesapja volt Cs. Szabó Lászlónak, aki egy interjúban elmondta róla, apja nagy barátságban volt Bródy Sándorral, az irodalomba is ő vezette be. Cs. Szabó László nem tartotta írónak apját, aki egyébként a *Nyugat*-ban is többször megjelent, de a Szinnyeiben „ugye az összes bűnjelek ott vannak”. Itt recenziált munkáját Zola hatása alatt írta, évekig bestseller volt. Cs. Szabó Kálmán a Magyar Közönség perének vádlottja volt. <http://www.kortaronline.hu/2014/02/arch-cs-szabo-laszlo-unnepi-megkornyekozese/22658>. (Letöltés: 2015. 11. 29.); Sárközi Mátyás: Cs. Szabó László nehéz éve. *Kommentár*, 2014/4.

⁶ Innocent Ferenc (1859–1934), festőművész. Bécsben, Budapesten és Münchenben tanult. Főként női portrékat festett a müncheni akadémiázus modorában. Az ő műve az egri cisztercita templom mennyezete.

⁷ Bárd Miklós, Rimay Kálmán [írói nevek] = leveledi Kozma Ferenc (1857–1937), huszárkapitány, költő. Álnéven küldte verseit Rákosi Jenőnek, élete folyamán legfeljebb a Kisfaludy Társaság ülésein jelent meg személyesen. Hábörűparti volt, élesen szemben állt az azt követő forradalmakkal. Halálakor Schöpflin Aladár írta róla a *Nyugat*-ban: „A magyar líra régi hagyománya szerint férfi-líra. Bárd Miklós lírája inkább az volt, mint bárki másé. Egy történelmileg alakult, alkatilag körülhatárolt férfi-típus lírája, nem meghatározója, hanem zenekísérete egy életnek. Ünnepi órák hangulatának megszólaltatója, nem érintkezik az ember hétköznapi életével. Komoly, de nem sötét, olyan ember

valóban, második, most megjelent kötete igazolja ezt a véleményt: a költő eddig ismert képére pontosan ráismerhetünk új verseiből. Fejlődés annyiban van, hogy a lírán és a kisebb zsánerképen kívül most már nagyobb arányú kompozícióval is megpróbálkozik. Új kötetének fődarabja egy hosszabb költői elbeszélés: *Bacsó Pál*, rajza egy duhaj, virtuskodó magyar úrnak, aki jobb sorsra érdemes kiválóságait szilaj csínyekben, vakmerő bravúrokban emészti fel, s áldozata lesz önnön rossz tulajdonságainak. Virtuskodása magyaros, egy letűnt korszak némely híres magyar uraira emlékeztet, s mivel ártani csak magának árt vele, s alatta meglátjuk a nemesebb anyagot: önkéntelen rokonszenvet érzünk iránta. A költő jól megfigyelte ezt az alakot, egyenesen a magyar vidéki levegőből ragadta ki, s széles, nagy vonásokkal, a maga eredetiségében állítja elénk. Melléje egy sziluettnben igen jól rajzolt nőalakot tett: Bacsó Pál nejét. A részletrajzban minduntalan megkap egy-egy reális és mégis költői szín, a nyelv nem egy erőteljes fordulata, igaz magyar zamatja, de sokszor le is hangol az a sajátságos homályosság, amely arra vall, hogy a költő nem tud urává lenni a művészi kifejezés eszközeinek. Sokszor csak melléje üt mondanivalójának s ezért inkább sejtjük, mint értjük szavai értelmét, ami mindig zavaró dolog.

A kötet kevés számú lírai darabja közt van egy-kettő, melyek méltók a szerző legjobb költeményeihez, s a többiben is mindig van valami, amiért érdemes elolvasni. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Örömet élek...

Örömet élek, még sok évre várok, / De a nagy útra ma is készen állok. / Volt törődésem, más egyéb rovásom, / De megfizettem. – Kész a számadásom. // Kedves volt nékem ez a bús planéta, / Katona voltam s egy kicsit poéta. / Kardomat bízom jó legény fiamra, / Lantom akasztom vadrózsa-bokorra. // Fiam viselje becsülettel kardom, / Ám nem örökség az én méla lantom. / Tarbokor tudja, kivirul szavára, / Majd ha az eljön, kinek Isten szánta. // Földi javakban kicsi volt a részem, / Föl se panaszlom, elég volt egészen. / Földig szegény az, aki mást sem bírva, / Annyi övé csak, mi nevére írva. // Nekem a jókat kegyesebben oszták: / Amerre jártam, enyém volt az ország, / Völgye meg halma, – soha ilyen telket! – / Mind az enyém volt, miben kedvem tellett. // Hol szíves szóér' szíves szókat adtak, / Hol távozóban szívből marasztottak, / Ahol pihentem, ahol elmulattam, / Odáig terjed az én urodalmam. // Sok jóbaráttal szívesen tanyáztam, / De sok kis leánynak kedvét eltaláltam! / Sok szép asszonynak ismerőse lettem, / Sok közül egyet nagyon megszerettem. // S ha órám eljön, miben kedvem tellett, / Itt hagyom másra, de nem ezt az egyet. / Légi utakra akik együtt jártak. / Bajos elválni az öreg madárnak. //

lírája, aki szenvedett, de mindig jóban maradt az étellel; amelynek érzi bajait és nehézségeit, de nem ismeri démonait és egzaltációit. Ezért a modulálásai nem változatosak, és mégsem egyhangúak, a szólamai nem mindig könnyedek, de sokszor a gátlásokkal való küzdelme ad nekik érdekességet.” Fia vitéz leveldi Kozma Miklós volt, a 20-as, 30-as évek médiavezére, a rádió és társvállalatai elnöke, kétszeres miniszter, a visszafoglalt Kárpátalja kormányzója.

S mikor az egyik leesett az élrül, / Jobb, ha a másik meg utána szédül. / Vaj! ki ne szánna egyedül az árvát, / Krúgatva, híva öreg darupárját.

1904. 6. sz. február 7. 92.

Kiss Arnold: A pap hárfája. Budapest, Singer és Wolfner

E szép kiállítású verskötet egy izraelita pap költői hajlamainak rokonszenvet keltő terméke.⁸ Két részből áll, az egyik fordítás, a másik a szerző eredeti verseinek gyűjteménye. A fordítások egy érdekes, nálunk eddig teljesen ismeretlen költői egyéniséget mutatnak be. E költő Morris Rosenfeld, egy orosz-lengyelországi származású szegény zsidó ifjú, akit hazájából kiűldöztek, s sok hányatás, nyomor és szenvedés után Amerikában talált pihenést.⁹ Itt is sokat nyomorgott a New York-i gettóban mint szabólegény, s az ismert zsidó-német zsargonban dalokat írt a saját és nyomorgó hitsorsosai szenvedéseiről. E dalok nagy hatást tettek, kivált Németországban, de Oroszországban is hírre kaptak, s az ínséges szabólegény emlegetett költő lett. Irodalmunkban e kötet ismerteti meg először. Rosenfeld, amennyire a fordításokból ki lehet venni, csakugyan érdekes, eredeti lírai egyéniség, dalaiból az üldözött, igazságtalanságot szenvedő, nyomorgó ember mély búskomorsága szól közvetlen hangon, szocialisztikus színezettel, s a gettóbeli környezetből és képzetkörből vett motívumok bizonyos egzotikus színezetet adnak nekik, amely az eredetiben még erősebb lehet a zsargonnál fogva, melyben írva vannak. Egy s más tekintetben Heinére emlékeztetnek, nemannyira e költő hatása, mint inkább némi lelki rokonság révén. Sajnos, fordításuk – az eredeti nyelv sajátosságánál fogva – igen nagy nehézségekkel jár, s ezt lépten-nyomon látjuk Kiss Arnold kötetében is. A kötet szerzőjének eredeti verseiben épp az eredetiség kevés. Vallásos lélek szól belőlük, érzések, művelt főre valló gondolatok nyilvánulnak bennük, hatásuk azonban múló, mert sem tartalmukban nincs elég egyéni vonás, sem formájuk nem elég művészi. Sikerült strófa, színes kép azonban akad szép számmal köztük. Mutatványul Morris Rosenfeld költeményeiből mutatjuk be a következőt:

A nyomor dala

Úgy hörög gyöngé mellem, / Mégsem lehet nyugodnom, – / S bár holtbeteg a keblem, / Nincs mégsem bosszútervem, – / A terhet sírig hordom. // Szemem, a beteg, fáradt, / Egyszerre könnyben csillog: / És íme, most kiáradt / A visszafojtott

⁸ Kiss Arnold (1869–1940), bölcész, író. 1901-től – Zsolna és Veszprém után – a budai hitközség főrabbi. A rabbi-képzőben a héber irodalom tanára. Imakönyvek szerzője, héber és jiddis könyvek fordítója.

⁹ Morris Rosenfeld (Galícia, 1862–New York, 1923), jiddis költő. A kivándorló kisegyszteneciák sorsának megszólaltatója. Szabóként, gyémántvágóként dolgozott. 1905-től a *The New Yorker Morgenblatt* szerkesztője. *Poet of the ghetto. Morris Rosenfeld*. Hrsg. Edgar J. Goldenthal. Hoboken, New Jersey, Ktav Publishing House, 1997.

bánat, – / Utolsó lángom villog. // A sebek tűzben égnek, / Ülök a mély odúban, / A porban, füstben élek, / Nagy munkámban elégek, / Vergődöm vas járomban // S ha otthon vagyok végre / Csöndes, szűkös honomban, – / Fáradtan, gondba' vérbe', / Kergetve, bántva, tépve, / Leroskadok félholtan. // Beteg nőm fekszik ágyban, / És kis fiam altatja, / És zümmög halkán, lágyan, / Fiam bölcsődalával, – / Köhög rekedten apja. // Könnyem önti az ágyuk': / Ha meghalok én holnap, / Ki visel gondot rájuk? / És kenyerük, ruhájuk / Vaj' lesz-e akkor holnap?! // Ők ketten: honnan vesznek / Pénzt ágyra, vacsorára? / Nekik nem kölcsönöznek, – / Rajtuk nem könyörül meg / Majd senki e világba'! // Nagy gondom szertefűjja / Egy édes álom perce... / A hajnal rózsás uja / Keleten int már újra... / S én megyek műhelyembe.

1904. 7. sz. február 14. 111.

Árkosi-Ferenczi Kálmán: Költemények. Budapest, Nagel O.

A kuruc kor az utóbbi időben szokatlan erővel ragadta meg íróink képzeletét, s egész tömegét hozta létre a többé-kevésbé sikerült irodalmi műveknek.¹⁰ Az előtünk fekvő verskötet szerzője¹¹ is együtt úszik a divatos áramlattal; kötete *virágénekekkel* kezdődik s ezen kívül még külön *kurucnóták* című ciklusa is van. Úgy ezekben, mint egyéb lírai költeményeiben tagadhatatlanul élénk, romantikus képzelet nyilvánul, s a verseknek van érzelmi és eszmei súlya is. Formaérzéke azonban kissé ingatag, szerkezetei szétfolynak, nincs meg a versekben a forma és tartalom összhangja, az a kerekded egység, amely a líra hatásának egyik fő eszköze. Világnézlete is kiforratlan még. Ugyanezen szerzőtől *Rajongó* cím alatt egy verses regény is jelent meg külön kötetben; ennek értéke jóval kevesebb, mint a lírájáé. Kissé zavaros, nem elég érdekesen indokolt történetet mond el benne, néhány lírai részletében azonban van hangulat és melegség. Mutatványt a lírai versekből közlünk:

¹⁰ A kiegyezés után, különösen a millenniumi ünnepek idején felerősödött a Rákóczi-kultusz és a kuruc romantika is. Thaly Kálmán szervezte és terjesztette a legendákat, mégpedig dadalisan. Riedl Frigyes volt az, aki 1913-ban bebizonyította a Thaly-közlésekről, hogy azok költői álarcban írott versek, vagy még inkább hamisítványok. A kuruc-romantika Ady életművére is döntő hatással volt, és Szekfű Gyula Rákóczi-könyvét is inspirálta. Ld. pl. Bori Imre: Thaly Kálmán és „kuruc” versei. *Híd*, 2003/10. 1171–1179.; Tverdota György: „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára” I–II. In uő: *Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma*. Budapest, *Pesti Kalligram*, 2018. 110–131.; Csunderlik Péter: A „kicsapó és megfeneklő hullám”. *Kommentár*, 2011/2. 24–39.

¹¹ Árkosi-Ferenczi Kálmán (1877–1918), író, költő, államtudományi doktor, pénzügyminisztériumi tisztviselő. A *Pesti Hirlapban*, a *Budapesti Naplóban*, a *Vasárnapi Ujságban* és az *Új Nemzedékben* jelentek meg írásai, döntően novellái. Számtalan kuruc nóta fűződik nevéhez. – Ld. még: 1914/19.

Merengés

A fáradt nap pihen, kihunytt már / Végső sugara rég... / Suhanó fehér árnyak sze-
lik / Az alkonyat ködét... // Merre járunk, a szellő édes, / Dal, csak csodás terem. /
Virág virághoz, lomb a lombra / Hajlik szerelmesen... // A legszebb minden este
eljő / Ringatni lelkemet. / Keblemre száll, szárnya nyomába / Virágos kikelet... //
Borongó lelkem átkarolja / Lágyan, szerelmesen. / Susogó édes, csókos ajka / Az
ajkamon pihen...// Csak susogás hangzik az éjben, / Az éjben, mely csodás: / El-
elhaló, halk, érthetetlen / Bűbájos suttogás...

1904. 8. sz. február 21. 126–127.

Petrovics László: Lelkem világából. Költemények. Szeged, Engel Nyomda

Nem éppen ritka eset az olyan verseskönyv – rendszerint egy-egy az irodalmi
élettől távol álló szerzőtől –, melynek írója még mindig a múlt század húszas és
harmincas éveiben dívott költészet hatása alatt áll, annak érzés- és eszmevilágá-
ban él, annak formáit és stíljét használja, mintha az azóta beállott óriási irodalmi
fejlődés nem is léteznék rá nézve.¹² Ezek közé tartozik az előttünk levő kötet is;
lépten-nyomon az *Aurora* költőire, főképp Bajzára és Kölcseyre emlékeztető ver-
seket találunk benne, jeléül annak, hogy a szerzőre e régi jeleseink hatása még
közvetlen és irányadó. Kinek ne jutna pl. eszébe a Bajza-féle „művészi népdal” e
vers olvasására:

Románc

Hús völgy ölén csörgő patak, / Patak mellett kis leány, / Hervadt arcán könnyek
folynak, / Bús dal szólal ajakán; / Csendes a völgy, szellő eláll, / Elhallgat a csalo-
gány, / Könnytől fénylik minden fűszál: / Oly búsán dall a leány. // Búbánatos az
én szívem, / Keservében megszakad; / Akit régen hón szerettem, / Azt szeretnem
nem szabad. / Oh, ha tudnám felejteni... / Felejteni nem tudok, / Bánatomban,
mint a virág, / Majd lassan elhervadok. // Hús völgy ölén csörgő patak, / Patak
mellett kis leány, / Szempillái lecsukódtak, / Dal nem szól már ajakán. / Csendes
a völgy, lágy szellő száll, / Gyászdalt zeng a csalogány, / Könnytől fénylik minden
fűszál: / Élettelen a leány.

S nevezetes dolog, hogy a kötetnek éppen efféle versei még a legsikerültebbek; ott,
ahol a szerzőt nem támogatják határozott és felismerhető előképek, sehogy sem
bír sem a formával, sem a tárggyal megbirkózni. Hazafias verseinek nincs igazi
lendülete, az elmélkedőknek nincs szárnyalása. Minden fogyatkozásai mellett is
azonban eszményekért hevülő, lelkes hazafiaságú és derék törekvésű embert is-
merünk meg e kötetből.

¹² Petrovics László (1861–?), nyitrai eredetű, szegedi főgimnáziumi tanár, korábban lapszer-
kesztő.

1904. 9. sz. február 28. 142.

Karaszky Ödön: Pásztortüzek. Versek. Békéscsaba, Corvina Nyomda

E kötetben olyan ember mondja el mondanivalóit, akinek képzeletét a magyar táj szépségei, a magyar falu izgatja, s füle tele van a magyar népdal ritmusával.¹³ Emellett a népi motívumokat s népdali képeket néha újdonszerű színnel is tudja bevonni, s úgy alakítani belőlük verseit, hogy ezek a közvetlen szemlélet hatását teszik az olvasóra. Legjobban sikerülnek rövid, lírai érzéssel átszótt zsánerképei (*Tóth Klára, Viszik a Riska tehenet, Radivoj bán, Falusi történet*) – ezeken Szabolcska hasonló fajtájú műveinek hatása meglátszik ugyan, ámde nem lehet tőlük megtagadni a hangulat melegségét s a forma könnyedségét. A kötet többi része majdnem csupa szerelmes vers, nagyobbára a magyar népdal ritmusában írva. Néhány közülük csinos, hangulatos, (*Átaluton, Ákácvirág, Kél fátyola, Összemosolyogtunk, A kincs*); jó lett volna azonban, ha a szerző kötetét összeállításakor követte volna Kazinczy híres Himfy-epigrammáját (*Tűzbe felét* stb.): sok olyan verset is fölvevett, mely nem haladja túl, sőt néha el sem éri a közepszerűség mértékét, s csak rontja a jobb versek hatását. Sokszor ad szóvirágot költészet helyett, s a népies költészet ócska lomtarából vett, avult szólamokkal fedezgeti érzései és eszméi hiányát. Nyelvének színessége néha itt is érvényesül, egy-egy gyöngédebb, finomabb ötlete szinte kikívánczozik az ily versek tartalmatlanságából.¹⁴ A kötethez mellékelve van a szerző arcképe is. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Átaluton

Megállok az átaluton, / Merre menjek, nem is tudom: / Három út visz – három felé – / Hej, nem tudom, honnét tudnám / Melyik visz a rózsám felé. // Tüskebokor nőtt az elsőn, / Rozmaring van a közbelsőn, / Harmadikon rózsza virít, – / Hej, nem tudom, honnét tudnám – / Eltalálni az igazit. // Tüskebokor megszúr megint, / Elkábíthat a rozmaring, / Rátérek a harmadikra, – / Hej, nem tudom, honnét tudnám – / Három közül legjobbikra. // Rózsabokor ha megszúr is, / Szőke kis lány ha megun is; / Meggyógyítom levelével, – / Hej nem tudom, honnét tudnám – / Barna kis lány szerelmével.

¹³ Karaszky Ödön (?–?), 1905-ben és 1907 között a független *Békésmegyei Hírlap* szerkesztője. A lap *A Nap* című, Braun Sándor tulajdonában álló budapesti bulvárlap helyi hírekkel kiegészített mutációja volt.

¹⁴ Schöpflin Aladár az ismertetést követően utal a szerzőnek az előző évben megjelent *Egyszerű történetek: elbeszélések* című kötetére. „...tárgyait szerző leginkább a vidéki népeletből merítette. Az egyszerű dolgokat élénk tollal írta meg, néha a humor iránti érzéke is érvényesül...”

1904. 12. sz. március 20. 191–192.

Pásztor Árpád: Versek (1902–1903), Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

E verskötet szerzője¹⁵ erős hajlammal bír az elmélkedésre s a külső jelenségek allegorikus felfogására. Magamagát úgy rajzolja, mint hegymászót, aki izzadva, küzdve, száz veszély közt tör fel az elérhetetlen hegycsúcsra, amíg él, „mindig csak előre, excelsior! csak fel a bérctetőre, – hol minden földi lárma elkerüli”. Megénekli a napot, minden élet és szépség forrását, a tengert, a termő, tápláló anyaföldet s munkálóit, a nyomor áldozatait – s alig van témája, melyre nem akadna mondanivalója. Esméi azonban nem mindig mentek keresztül a mély, közvetlen érzés nemesítő tüzén, nemegyszer megrontja jól gondolt versének hatását a feldolgozás hidegsége. Különösen szerelmi verseire áll ez, melyekben a szenvedély pillanatnyi mámorát énekli ugyan, de hangjának józansága rácáfol arra, amit mond. Egy ciklusában „pesti képek”-et rajzol: rövid, néhány vonással megrajzolt jeleneteket a nagyváros életéből, egy-egy reflexió érzelmes megvilágítására; van köztük néhány sikerült is. Az előadásban színességre, hangulatkeltésre törekszik, bár ritkán tudja feledtetni nyelvének szegényességét; szókincse feltűnően csekély. A természetet inkább a nagyvárosi kiránduló szemével nézi, mint intimitásainak ismeretével. Mutatványul a következőt közöljük:

A kínai leány

A karcsutornyú kis ház ablakán / Kinéz a kínai leány. / Kertjében rózsás erika virít, / Száz tulipán bontja láng szirmait / S a lugasokban boldog istenek / Virágos szobra csöndben szendereg, / Míg messze, messze, / Mint egy álom, / A sárgatükrű óceánon / Füstfelhőt fújva, / Zúgva, búgva / Jön egy nagy idegen hajó. // A karcsutornyú kis ház ablakán / Kinéz a kínai leány. / Vad nótát űz hozzá az esti szél, / Sosem hallotta... Tőle szinte fél. / Miért vagytok itt, ti fehér emberek? / És messze, messze, / Mint egy álom, / A sárga tükrű óceánon / Füstfelhőt fújva, / Zúgva, búgva / Jön egy új, idegen hajó. // A karcsutornyú kis ház ablakán / Kinéz a kínai leány. / A virágos, fényes mezőkön át / Vonulni lát sok durva katonát. / Ruhájuk vászon... És amerre lép / Egy-egy virágot mindegyik letép. / És messze, messze, / Mint egy álom, / A sárgatükrű óceánon / Füstfelhőt fújva, / Zúgva, búgva / Jön egy más, idegen hajó. // A karcsutornyú kis ház ablakán / Kinéz a kínai leány. / Idegen raj lepi a kertet el. / Idegen szó hangzik hozzája fel. / Idegen szó, egy más istent imád, / Kinek nincs szobra, kit senki se lát. / És messze, messze, / Mint egy álom, / A sárgatükrű óceánon / Füstfelhőt fújva, / Zúgva, búgva / Jön tíz új, idegen hajó. // A karcsutornyú kis ház ablakán / Nem néz ki a kínai leány. / Az eri-

¹⁵ Pásztor [1912-ig Pikler] Árpád (1877–1940), költő, újságíró, műfordító, Molnár [Neumann] Ferenc gyerekkori barátja, játszótársa. Molnár Ferenc róla mintázta a nagy Pásztort, *A Pál utcai fiúk* egyik szereplőjét. Közös ifjúkorukról szóló saját regénye a *Muzi – a múzeumkerti fiúk* (1930). *A Magyarország, a Budapesti Napló és Az Est* munkatársa volt. Fordítóként E. A. Poe, illetve Walt Whitman egyik első tolmácsolója. – Ld. még: 1905/12; 1907/19; 1909/35; 1918/17.

ka már hervad odalenn / A tulipán is elhal csendesen. / A hajókról füst száll, nehéz korom, / A boldog isteneknek szobra rom. / És messze, messze, Mint egy álom, / A sárgatükrű óceánon / Füstfelhőt fújva, / Zúgva, búgva / Jön száz új, idegen hajó.

1904. 13. sz. március 27. 197–200.

Báró Eötvös József 1813–1871

Ezeket
egy sorba
raktam.

Költőnek, írónak méltóbb emlékjelet nem állíthat nemzete, mint munkáinak mennél teljesebb s mennél nagyobb gonddal készült kiadását. Ezt az emlékjelet a nemzet csak most állította fel báró Eötvös Józsefnek, a múlt század egyik legmélyebb és legnemesebb magyar szellemének. Most jelent meg a nagy író műveinek első kritikai teljes kiadása húsz vaskos kötetben, s e kiadás mellesleg oly célra szolgál, amely neki élete folytán a legszorosabban szívéhez volt növe: a magyar népnevelés felvirágzására, a magyar néptanítók helyzetének javítására. A kiadás tiszta jövedelme tudvalevőleg – báró Eötvös Loránd nagylelkűségéből – a Tanítók Háza vagyonát szaporítja.¹⁶ Íme, Eötvös, kinél többet államférfiaink közül senki sem tett a magyar népnevelésért, még halála után is folytatja ez áldásos hatását, s a szellemi tőke, amelyet nemzetére hagyott, a tanítóság anyagi gyarapodására hajt kamatokat.

A teljes kiadás emellett két, Eötvössel foglalkozó életrajzi mű megjelenésére adott alkalmat. Az egyik dr. Voinovich Gézának akadémiai pályadíjat nyert munkája, a kiadás végéhez csatolva jelent meg, a másik, mely most került nyilvánosságra, a *Történeti Életrajzok* egyik közleménye, s szerzője Ferenczi Zoltán – főleg a Petőfi kimerítő életrajza révén – ismert irodalomtörténet-írónk. Mindkét életrajz derék és hasznos munka, az előbbi esszészerű formájánál, ötletes, gondolatébresztő előadásánál fogva, az utóbbi gondos összeállításáért, nagyobb részletességéért, a szélesebben rajzolt történeti háttéréért. Az irodalomnak mindkét munka annál nagyobb szolgálatot tesz, mert eddig egyáltalán nem volt nagyobb összefoglaló mű, amely az érdeklődőt Eötvös életére s munkásságára nézve tájékoztassa. E kiadványok adják meg az alkalmat nekünk is, hogy felújítsuk Eötvös emlékezetét, s egyúttal több rá vonatkozó képet is közöljünk.

A politika és irodalom semmi más nemzetnél sincs oly szoros kapcsolatban egymással, mint a magyarnál. Ezredéves történetünk nem egyéb, mint szakadatlan küzdelem a nemzeti lét fenntartásáért, s e küzdelem szolgálatában áll a nemzet minden erőfeszítése, erejének minden nyilvánulása. Ezért válik a politika, vagy más szóval mondva, a hazafiság fegyverévé az irodalom is, első kezdeteitől fogva mind e mai napig. A középkor hegedőse éppúgy hazaszeretetet hirdetett, mint a

¹⁶ A teljes nevén Ferenc József Tanítók Háza a VIII. ker. Szentkirályi utca 47. alatt működött, az Országos Eötvös-alap ösztönzésére és gyűjtése nyomán épült, 1899-ben avatta fel b. Wlassics Gyula kultuszminiszter. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1902/35. 502. Testvérintézménye a kolozsvári Tanítók Háza.

reformációkori hitvitázó, aki a vallásos érzésekbe beleszötte a haza sorsa miatti siralmat, Zrínyit éppúgy politikai cél vezette a *Szigeti-veszedelem* megírására, mint Kazinczyt merész nyelvi és irodalmi reformja megkezdésére. S a későbbi évtizedekben is a költő hol kezdeményezője volt a hazafias mozgalmaknak, hol pedig lelkes kísérője és buzdítója.

Talán egy írónk sincs, kinek működésében jellemzetesebben érvényesülne irodalmunk ez uralkodó vonása, mint Eötvösében. Benne teljesen össze van szövődve a költő az államférfiúval, az államférfiú a költővel; mind a kettő előtt egy eszmény lebeg: a politikailag megszilárdított, erős, egészséges művelődésre emelkedett magyar nemzet. Költői műveinek nagyobb része egy-egy politikai cél érdekében izgat, államférfiúi iratait felfogásának eszményisége, a bennük nyilvánuló ember-szeretetet tölti el költészettel. Ez magyarázza meg a költészetről vallott felfogását, mely oly sok bírálat és gáncs tárgya volt: hogy a költészet nem öncél, nem pusztán játéka az emberiségnek, hanem eszköz, nemes, az emberiség javát előmozdító célok szolgálatára. E felfogás hozta magával, hogy Eötvös költői művei majdnem mind irányművek, regényei éppúgy, mint költeményeinek java része. Még azokban is, melyeket közönségesen nem szoktak olyanokul tekinteni, észlelni lehet az irányzatosságot. Így első regénye, *A karthauzi*, az első európai színvonalon álló társadalmi regény irodalmunkban, nem nagy erkölcsi tételt hangoztat-e, midőn hőse minden szenvedésének forrásául az önzést, az igazi szeretet hiányát tűzi ki? Cselekvénye elejétől végig ez eszme irányában halad, s ezt mondja ki a hatalmas szárnyalású befejezés. S ez eszme magaslatáról vet regényében Eötvös bíráló tekintetet kora társadalmára, annak törekvéseire, vágyaira, eszményeire, szenvedéseire.

A karthauzi alaphangját kétségkívül az a sötét hangulat adja meg, amely a múlt század harmincas éveiben, a nagy francia forradalom felbuzdulásának visszahatásaként jelentkezett, s Európa-szerte általános volt. A múltnak évszázadokon át kialakult világnézete romokban hevert, az új még nem volt kialakulva. Kétség és hit, remény és csüggedés közt ingadoztak a lelkek, a régi eszmékben már nem tudtak bízni, az újak még nem voltak megérve. Ez a fájdalmas, önkínzó, a gyöngébb lelkeket a kétségbeesésbe hajtó, az erősebbeket – pillanatokra legalább – megbénító lelkiállapot meglátszik a kor minden népének irodalmán, s meglátszik nálunk is, főleg egyes, kicsinyes viszonyainkon, elmaradottságunkon felülemelkedett szellemeken. Emlékezzünk csak Széchenyi lelki vívódásaira, fölléptei előtt.

Eötvösnél e hangulatot még fokozta az, hogy épp ez időben állott az ifjúkor s a férfikor határán. (*A karthauzit* huszonöt éves korában írta.) Ez az életkor az, amikor majd minden tehetséges fiatal ember súlyos lelki válságon szokott keresztül-menni: az ifjú álmod, illúziók szétfoslásának, az ifjúság eszményei összeomlásának, az első komoly élettapasztalatok miatti kiábrándulásnak s a férfiúi világnézet alakulásának kora. Ez egyensúlyát veszített lelkiállapotban mindenki könnyen hajlik a világfájdalomra, különösen ha még hozzá – mint Eötvös korában – a levegő is tele van világfájdalmas képzetekkel.

Oly érzékeny lélek s gazdag kedély, mint Eötvösé, e hatások alatt úgy eltelt

bánatos eszmékkel, hogy valamiképp kifolyást kellett nekik találni, hogy lelke teljesen el ne merüljön bennük. E kifolyás: *A karthauzi*. Szemmel látható a megkönnyebbülés, mely Eötvöst regénye elkészültével elfogta: megszabadult világfájdalmas gondolataitól, melyeknek alig maradt további munkásságán nyoma, csak talán az a fölényes ironia, melyet következő regényének, *A falu jegyzőjének* nem egy helye tanúsít.

Az a hét év, mely e két regényt egymástól elválasztja (1838, illetve 1844), Eötvös nagyszabású államférfiúi munkásságának alapvetése. Ez időben minden erejét kora politikai törekvéseinek szolgálatába adta, s regényírói tollának sem engedett kivételt. Amit a *Pesti Hírlap*ban s röpirataiban hirdetett, azt írta meg szemléletes képből *A falu jegyzőjében*. A régi vármegyei rendszer kegyetlen igazságtalanságai, a jobbagység, a közteherviselés, a börtönügy, a zsidók egyenjogúsítása, szóval mondhatni, mindaz megvitásra talál e műben, ami akkor Eötvös és társai, az ún. doctrinairek küzdelmeinek tárgya volt. Így e regény nemcsak irányregény, hanem államférfiúi mű, mert a nagyközönség legszélesebb köreinek érdeklődését is megnyerte azon eszmék iránt, melyek a publicisztika elméleti, szakszerű tárgyalásában legfeljebb ha a csekély számú hivatásszerű politikusok figyelmét foglalkoztatták. Hogy talán sötétebb képet rajzolt a vármegyéről a valóságnál, az nem hibája, hanem az izgatás sikere érdekében előnye a műnek. S hogy a férfias, bátor, kemény kritikára, melyet benne Eötvös közállapotainkra mondott, szükség volt, mutatja nemcsak az a fölszisszenés, mely a kritikára nem egy helyről fölhangzott, hanem az is, hogy a könyv még ma, több mint egy félszázad s akkora átalakulás után sem veszítette el teljesen aktualitását.

Az évek haladtával Eötvös mind közelebb jutott a művészi tárgyilagossághoz. Míg *A karthauzi* csaknem egészen lírai mű, telítve egy mély érzésű, önmagával küszködő ifjú író alanyiségével, s *A falu jegyzőjében* is lépten-nyomon előtérbe nyomul maga az író, gyakran szinte elfödve szemünk előtt alakjait: harmadik regénye, a *Magyarország 1514-ben*, bár nem nélkülözi az irányzatosságot, már meglepően tárgyilagos. Az író legfeljebb ha egy-egy reflexióval lép a cselekvény s az olvasó közé, alakjai helyett már nem ő beszél. Ennek a fejlődésen kívül magyarázata az is, hogy e mű történeti regény; eseményeihez, a múltnak benne rajzolt viszonyaihoz az író nem fűzi oly élénk személyes érdek, s emellett a történeti anyaggal való bánás nehézségei, a múlt képzeleti rekonstruálása is erősebb önfelegyelmezésre szorították.

Ha a történeti regény fő feladata egy elmúlt kor életét, szellemét élethíven, költői érzékelhetőséggel föléleszteni: akkor Kemény Zsigmondon kívül nincs senki irodalmunkban, aki annyira megközelítette ez irányban a történeti regény eszményét, mint Eötvös. A Dózsa-lázadás előzményei, szörnyű pusztításai, rettentő vége oly erővel és elevenséggel vonulnak el szemünk előtt, s emellett a történeti adatok is annyira igazolják e képek hűségét, hogy bizvást mondhatjuk: Eötvös annak, amit ő maga a történeti regény céljául megjelölt: a történet költői formájú népszerűsítésének teljesen megfelelt.

Magát azonban nem tagadhatta meg, s a maga korától, annak szükségleteitől

nem bírt elzárkózni. A történeti regényben is megvan az irányzatosság: az izgatás a jobbágyság felszabadítása mellett. E regény írását megelőzőleg a galíciai parasztlázadás, az 1831-iki felvidéki kolerazendülések s más hasonló események hatása alatt nálunk is többfelé fölmerült a jobbágyság egy kitörhető lázadásának aggodalma, s így Dózsa Györgynek és seregének emléke bizonyára nem egy kortárs képzeletét foglalkoztatta. Eötvös tehát a történeti tárgyat is kora lelkéből vette, s korára igyekezett hatni vele. A múlt tükörében mutatott rá a jelen egy égbekiáltó igazságtalanságára, a nemzet egy nyílt, bármely pillanatban halálos válsággal fenyegető sebére.

A *Magyarország 1514-ben* – a műforma tisztaságának szempontjából nézve – Eötvös regényírói művészetének tetőpontja. Negyedik regénye, *A nők* már nem mutat haladást. Eötvös ekkor már, a szabadságharc utáni évtized vége felé, teljes erejével a politika mezején állott, s a szépirodalomtól e könyvével vett örökre búcsút.

Eötvöst mint regényírót kortársai s a későbbiek közül is többen kelleténél szigorúbban ítélték meg. Regényalakjai ellen bizonyára gyakran lehet kifogást tenni a pszichológia szempontjából, meseszövéseben nemegyszer látunk ingadozást, de pusztán ebből a szempontból ítélni róla egyoldalúság volna. Mert másfelől eltagadhatatlan, hogy nemegyszer mély, bölcs emberismeret szól e regényekből, hogy a néha szétfolyó szerkezetbe foglalt cselekvény gyakran hatalmas erővel megrajzolt jelenetek során át halad, s igaz képét tárja elénk az emberi szenvedélyeknek. Eötvös nem a mai realista regény, hanem a romantikusok módszere szerint dolgozott; korának gyermeke volt e tekintetben is, s a maga kora levegőjébe helyezve kell őt vizsgálni. E távlatból nézve egyike legnagyobbjainknak, az irodalom történetében pedig korszakot jelöl, mert a magyar regényt ő emelte európai színvonalra, s ő töltötte el általános emberi, nagy eszmékkal. Ez eszméket bele tudta kapcsolni nemzete szellemébe, s midőn a nemzet sorsát, helyzetét ez eszmék világánál tekintette: nemzetivé is tette a magyar regényt.

*

Eötvös alapjában véve inkább volt állambölcs és publicista, mint cselekvő államférfiú. Az értelem fölénye a cselekvésre való gyors elhatározás rovására ment nála. Eszméinek gazdagsága, gondolkodásának fejlettsége s lelkiismeretének érzékenysége nem engedte válságos pillanatokban a pillanatnyi, könnyű elhatározást s a gyors, habozás nélküli cselekvést. Ezért az ő szerepe a negyvenes évek nagy munkájában, s később is, a kiegyezés előmunkálataiban inkább az eszmék termelése volt, mint azok megvalósítása. A politikai elméletekben való jártasság, a külföldi állami, közigazgatási és művelődési szervezetek ismerete, a hazaiaknak magas álláspontról való bírálata tekintetében alig volt kortársai között, aki vele versenyezhetett volna. Senki nála több eszmét nem vetett föl és senki eszméit jobban meg-

világítani nem tudta, mint ő.¹⁷ S abban a csodás gyorsasággal átalakuló korban csodás gyorsasággal értek az eszmék: ami ma még mindenki szemében elméleti kíváncsi volt, holnap már közvetlen megvalósulásra törekvő szükségletté vált. Így érthető a negyvennyolcadiki törvényhozás váratlanul gyors és könnyű sikere. Meg kell állapítani, hogy azoknak az eszméknek legnagyobb részét, melyeket az 1848-diki országgyűlés megvalósított, Eötvös és társai, az egykor annyira kicsinylett doktrinerek vetették föl. S e kis csoportban Eötvös volt a leggazdagabb és legtermékenyebb elme. Azon kevés magyar politikus közé tartozott ő, akiknek államférfiúi látóköre tovább terjedt az ország határainál, akik nemzetünk sorsát a világpolitika nagy szempontjaiból ítélték meg. Ezért tisztábban látott, az ország helyzetét – az európai helyzettel kapcsolatban – biztosabb ítélettel mérlegelte, mint kortársai legnagyobb része. S filozófiai elméje, mely belátott a dolgok rejtettebb vonatkozásaiba is, és uralkodott részlet-ismereteinek roppant tömegén, képessé tette arra, hogy a nemzet állapotát ne apróbb vagy nagyobb incidensek, pillanatnyi helyzetek szerint, hanem a maga egészében, a múlttal s a jövővel való kapcsolatában lássa.

Az első minisztériumba való belépésével úgy látszott, hogy Eötvös végre a természetének és szellemi irányának leginkább megfelelő térre jut: a kultúrpolitika vezetésére. A forradalom, tudjuk, letarolta az ebbeli reményeket, s csak nagy sokára csírázhattak ki újra.

A forradalom után rákövetkezett kényszerű tétlenség azonban jó gyümölcsöt is termelt Eötvösnél, kinek munkakedvét, szellemi rugalmasságát nem bénította meg a nagy nemzeti katasztrófa sem. Ennek köszönhetjük több más politikai munkáján kívül *A XIX. század uralkodó eszméiről* szóló nagy munkát, a magyar állambölcsészetnek máig is legmélyebb, legnagyszerűbb művét.¹⁸ Eötvös József e könyvvel nemcsak európai színvonalra emelte politikai irodalmunkat, hanem mindjárt fényes helyet is biztosított számára a külföld népeinek hasonló tárgyú irodalmi közt. Tudjuk, hogy a kortársak, az egész világ tudósai, ha a legkitűnőbb államtudományi írók nevét emlegették, köztük volt az Eötvösé is, és pedig nem a legutolsók sorában.

A kiegyezés előtti eszmeecserékben, az egyes felmerülő kérdések megoldásában, később a nagy mű létrejötte után a modern magyar közoktatás alapjainak lerakásában mi s mennyi volt Eötvös szerepe, az még élénk emlékezetben áll. A történetíró feladata lesz kideríteni, hogy azokból az eszmékből, melyeket a kiegyezés megvalósított, mennyi volt az Eötvös szellemi tulajdona, s mennyihez szolgáltatta ő az érvek fegyvertárát. Mint miniszter, mennyi magot vetett el, amelynek gyümölcsét a mai nemzedék élvezzi, mennyi hálával tartozik neki a magyar iskola

¹⁷ Gángó Gábor: Az államtudós Eötvös: ideiglenes fejlődéstörténeti vázlat. *Holmi*, 2000/11. 1388–1392.

¹⁸ Gángó Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2006.

minden ága, de különösen a népiskola, – azt soha sem fogja a nemzet elfelejteni.¹⁹ Modern magyar iskolai oktatás az ő népiskolai törvénye nélkül nem képzelhető, s az általa megteremtett alapokon épült fel a magyar művelődés mai épülete.

Eötvös egész pályájának, az irodalminak és politikainak egyaránt, egy nagy vezérgondolat ad egységet: a legnemesebb értelemben felfogott humanizmus, emberszeretet. Ez vezette őt éppúgy *A karthauzi* sötét képeinek rajzolásában, mint később a magyar nemzet belső és külső békéjének helyreállítására irányuló törekvéseiben. A művelődést ő mindig úgy fogta fel, mint a tiszta erkölcsiség, a szeretet irányában való fejlődést, s ezért hitt oly erősen a mai keresztény művelődés, s vele az emberiség jövőjében. Mint minden nagy emberé, az ő agya is egy nemzet gondolkodásának szerve volt, s szívében az egész emberiség szíve dobogott.

Schöpflin Aladár

1904. 14. sz. április 3. 223.

Rudnyánszky Gyula költeményei (1894–1904). Debrecen, Csokonai Nyomda

Aki az irodalmat csak a fővárosi lapokból figyeli, azt kellett hinnie, hogy e régebben oly termékeny költő csaknem teljesen elhallgatott; most megjelent köteté vaskos terjedelmével ugyancsak megcáfolja e véleményt. Aki pedig emlékszik Rudnyánszky régebbi verseire, rá fog ismerni ez új kötetben is: semmiben sem változott, sőt nem is fejlődött azóta.²⁰ Ugyanaz a könnyűsége a verselésnek, ugyanaz a fordulatossá, csillogó nyelv s a mélységnek ugyanaz a hiánya jellemzik, mint tíztizenöt évvel ezelőtt. Még tárgyai is ugyanazok: régebben is szerette a hazafias tárgyakat hol könnyen hevülő lelkesedéssel, hol kesernyős szatírával énekelni; a társadalmi bajokat jóakarattal, de felületes filozófiával és lágy szentimentalizmussal fejtegetni, szerelmi érzéseit könnyű, színes, hamar elillanó hatású dalokba foglalni. Képzeletének élénkségéből sem sokat vett el a haladó kor, most is tele tudja

¹⁹ Gángó Gábor: A karthauzi – Eötvös József kultúrtörténeti szintézistervének összefüggésében. In: Szajbély Mihály (szerk.): *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Budapest, Magvető, 1999. 403–415.

²⁰ Rudnyánszky Gyula (1858–1913), költő, hírlapíró. 1848-as honvédfőhadnagy fia. Rendkívül termékeny, sokkötetes szerző volt. 1904-ben a debreceni *Szabadság* szerkesztője. 1905-ben primadonna feleségével kivándorolt Amerikába, ahol szintén lapot alapított, ill. szerkesztett (New York, Chicago, Cleveland). Ugyanebben az évben súlyosbodott látászavara, megvakult. Kint született költeményeiben megjelenik az emigráns-élet is. 1912-ben hazatértek, kiadta utolsó, *Napszállat felé* című verseskötetét, mely – már halála után – meghozta az igazi elismerést. Ady Endre írta róla a *Nyugat* 1913/2. számában: „Rudnyánszky külön volt az összes korabeli Arany- és Petőfi-epigonoknál, kik híre, polcra vergődtek, s több talán még Komjáthy-nál, Reviczky-nél is.” Schöpflin Aladár utóbb nagyobb tanulmányt szentelt költészetének, *Nyugat*, 1913/24. Az ő elemzésének kifutása itt: „Mint egész nemzedéke, nem foglal el önálló helyet a magyar élet fejlődésében. Nem hajt új szárat, és nem érlel új magvakat, csak sejteni, hogy új csírák kerültek a magyar földbe, melyek benne még nem hajtottak ki, de már kezdenek mozgolódní. Csak jelzi, nem csinálja az új időket.” – Ld. még: 1912/51.

hinteni verseit csinos, a szemet gyönyörködtető virágokkal. Legtöbbet bizonyára szerelmi dalai érnek; valamennyiben a célját ért, boldog szerelmet éneklő játsszi könnyedséggel vagy erősebb megindulással. Akik a költészetben a forma csínját, az ötletes, színes előadást, a nyelvnek könnyen áradó bőségét többre becsülik a tartalom mélységénél, a lélek finomabb rezdüléseinek művészi alakításánál, azok sok olyat fognak találni a kötetben, ami megnyeri tetszésüket. A kötetből mutatványul a következő verset közöljük:

Virágok

Repülnek az évek felettünk, / Az elvirult nyár egyre több; / De amit álmodtunk, szerettünk, / Nyomat még el nem fődte köd. / Szerelmünk napvilágos útján / Hervadva hullt le sok levél; / De mért borongjunk percnyi múltján, / Amíg emléke frissen él? // Minek siratni a virágot, / Amelyet elperzselt a nap? / Talán a szirt, mely soh'se látott / Lefonnyadt rózsát, boldogabb? / Az üdvnek épen az a része / Legédesebb, mely illanó; / S hogy a boldogság szenvedésre / Tanít: ez benne tán a jó. // Te édes asszony, hogy szeretlek / S rajongok érted, jól tudod, / És mégis drága, hű szivednek / Szivemtől mennyi bú jutott! / De a mi bánat ért miattam, / Csak újabb kéj forrása volt, / Mint a fa ága meg-megpattan, / Ha sok virágtól meghajolt // Szivemnek is, mikor gyötörtél / Gyönyört hozott a fájdalom: / Hideg szavaddal összetörtél, / De csókok égett ajkamon. / Míg könnyeink egymásba folytak / S kezünk egymásban reszketett: / Sugarán mámoros mosolynak / Ragyogni láttuk az eget. // Szerelmi hódolat jeléül / Mindig virágot adtam én; / Boldog virág, mely soh'se vénül, / Halála, üdve egy: a fény. / S úgy érzem, hogy mi is, szerelmem, / Egy-egy ilyen virág vagyunk; / Nem küzdhetünk a végzet ellen: / Mi éltet, attól hervadunk.

1904. 14. sz. április 3. 223.

Beksics Gusztáv: Ködös problémák. Regényes kép. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és fiai)²¹

Keletkezésében és formájában saját szerű könyv. Mint szerző²² előszavában elmondja, eszméje mintegy egy év előtt elhunyt nejének, Bogdanovics Krisztinának, az ismert írónőnek²³ agyából pattant ki, s az író-házaspár együtt szándéko-

²¹ A könyv többször megjelent. Az első kiadás évében a Franklin Társulat is megjelentette, nincs rá adatunk, hogy melyik volt az első kiadás. A könyv előszavát Jókai Mór írta.

²² Beksics Gusztáv (1847–1906), ügyvéd, hírlapíró, közgazdasági és közjogi szakíró, műfordító, országgyűlési képviselő. A *Pesti Napló* munkatársa, Kemény Zsigmond titkára. 1896-tól a *Magyar Nemzet*, 1905-től a *Budapesti Közlöny* szerkesztője. Politikailag Tisza Kálmán meggyőződéses híve volt. Francia, spanyol és olasz nyelvből fordított. Márki Sándor segítségével írt munkája *A modern Magyarország 1848–1896* (1898), de foglalkoztatta majdnem minden korabeli nemzeti kérdés.

²³ Bogdanovics Krisztina (1849–1903), színésznő, író. 1868-ban lett a Nemzeti Színház tagja, mikor azután 1873-ban férjhez ment, leköszönt a színpadról. Irodalmi munkáit nem a saját ne-

zott kidolgozni, amit azonban örökre lehetetlenné tett a hitves halála. Beksics most, fölhasználva neje jegyzeteit, kidolgozta és halála évfordulójára kiadta. Regénynek nem meri nevezni, mert meséje vajmi kevés; inkább egy nagy társadalmi probléma regényes modorban való kifejtése. Alaptétele az, hogy bár a modern élet szükségletei a létért való küzdelem harcterére viszik a nőt, s fölfegyverzik a tudomány eszközeivel: mégsem szabad elvesztenie lényé tulajdonképpeni lényegét, a nőiességet, s nem szabad teljesen kilépnie igazi köréből, a családi életből. Hősnője, Olga, tudós nő, aki el van telve a pesszimizmus filozófiájával, s ezért céltalannak találja az életet, nem akar férjhez menni sem. Vele szemben Artúr, aki szerelmes Olgába, az optimista világfelfogást képviseli, s azt hirdeti vele szemben, hogy a fejlődés az ember tökéletesedésére, a természet nyers erőinek leküzdésére s végül a szellemnek az anyag feletti diadalára vezet. Erről meg is tudja győzni Olgát, s elosztatva pesszimizmusát, nejévé teszi. Mint ebből is láthatni, e mese csak arra való, hogy alkalmat adjon a társadalmi kérdés beható tárgyalására, de ezt aztán a szerző ritka elmeéllé és dialektikával s a modern filozófiai és szociológiai gondolkozás terén való alapos tájékozottsággal fejtegeti. Akik az efféle kérdések iránt érdeklődnek, sok tanulságot meríthetnek Beksics könyvéből.

1904. 15. sz. április 10. 243.

Hollósi Sándor: „Szabadság, szerelem!” Budapest, Dobrovsky–Franke²⁴

Petőfi szellemének hatása még mindig erős, különösen az ifjú lelkekre, lépten-nyomon találhatunk költői lelkületű és becsvágyú ifjakat, akiknek munkái az ő lángelméjének hatása alatt keletkeztek.²⁵ Az előttünk fekvő kötet is ezek közé tartozik, a benne levő versek nemcsak formájukban, reminiscenciáikban juttatják eszébe folyton az olvasónak Petőfit, hanem tartalmukkal, világnézetükkel is. Eredetiség a kötetben nagyon kevés van, csak szerelmi verseiben csendül fel néha-néha a sok szentimentális sóhajtozás közepett egy-egy bensőbb, mélyebb megindulásról tanúskodó hang. A kötetből mutatványul a sikerültebb versek egyikét közöljük:

Ma még csak ábránd, költői álmom, / Holnap talán már szerelem, / Mi érted lán-
gol szívemnek mélyén. / Madonna arcu kedvesem. / Ma még epedve nézek sze-
medbe, / Mely tovaúzi bánatom, / Holnap, lehet, már remény, hit nélkül / Hullok
alá tört szárnyamon. / Ma még remélve írom az éjbe / Édes nevedről énelem, – /
Holnap talán már csalódott szívvel / Sirathatom bús végzetem.

vén, hanem jellemző módon egy férfi arca mögé rejtve, Bogdanovics György névvel jelentette meg. (Társ)szerkesztette a *Magyarország az ezredik évben* című millenniumi folyóiratot (1894–95), valamint a régtől fogva futó *Magyar Nők Lapját* 1894–96-ban.

²⁴ A Dobrovsky–Franke Kiadó a lipótvárosi Koronaherceg utca 1. alatt működött, jelentékeny volt orvosi könyvkiadásuk.

²⁵ Hollósi Sándor (?–?). Írt egy *Apostol* című drámát (1902), mely alcíme szerint „Petőfi hasoncímű költeményének eszméje után” készült.

1904. 17. sz. április 24. 283.

Gárdonyi Géza: Fűzfalevél, nyárfalevél... Költemények. Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi,²⁶ ki irodalmi pályájának legnagyobb sikereit a regény- és színműírás terén aratta, nemrég megjelent *Április* című verseskötve után a *Fűzfalevél, nyárfalevél* címmel újabb verseskötetet adott ki.²⁷

A kötete elején álló rövid verses elbeszélések a honfoglalási mondakörből inkább nyelvük szépségével s hangjuk frissességével hatnak, mint a tárgy mélyebb felfogásával vagy a kompozíció erejével. Legkedvesebb és leghálásabb tárgyai a természet s a szerelem. Az évszakok változásának, a tavasz ébredésének, a téli elmúlásnak rajza nála szimbolikussá válik s reflexiókat kelt fel benne, melyeknek bizonyos egyszerű naivitás adja meg a líraiságot. Érezzük, hogy a költő csak gondolkodásának magasabb rendű fejlettségével emelkedett ki a természetben s a természetből élő egyszerű emberek sorából, szívével nem. *A falu reggel* s még inkább

²⁶ Gárdonyi [Ziegler] Géza (1863–1922), író, költő, drámaíró, újságíró, ponyvaíró, röpiratszerző, pedagógus, tiszteleti tagja az Akadémiának. Különböző műfajaihoz álnevek tucait használta. Korának sajátos figurája, egyik irodalmi körhöz sem sorolható tagja volt. Életműve átmenet a 19. századi anekdotikus történetmesélés és a 20. századdal születő *Nyugat*-nemzedék szecessziós, naturalista-szimbolista stíluseszménye között, mégpedig úgy, hogy az előbbihez áll közel, bár a lélektani megfigyelései a modernséghez kötik. Ő maga meglehetősen egyenlenségeket hordozott személyiségében. Az 1890-es években Szabolcska vallásosságával került szembe, saját vallásos hitét a szabad akaratban hívén alakította ki. Mélyen átélte a város és vidék ellentétét, az utóbbi felé húzva. A nőkkel feszélyezetten viselkedett, házassága zátonyra futott. 1881-ben népiskolai tanítóként kezdte szakmai életét, majd 1885-től újságíróként működött, 1897-ben visszavonult Egerbe (a Líceumban szerzett korábban diplomát), és visszavonultságban alkotott. „Újban Egerbe költözött, ahol kizárólag az irodalomnak él, s munkássága ez idő óta jelentékeny fejlődés jeleit mutatja. Nagyobb művek írásába fogott: már az első is ezek között, az »Egri csillagok« című két kötetes történeti regény nagy figyelmet keltett; az Akadémia nemrég a Péczely-díjjal jutalmazta” – írta róla a *Vasárnapi Ujság* az 1903/6. számában abból az alkalomból, hogy a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta. 1919-ben elvállalta Krúdy forradalmi lapjában a közreműködést, majd megrettenve a történektől, elfogadta a Magyar Írók Nemzeti Szövetsége díszelnökségét, és versben köszöntötte Horthy Miklóst, tett antiszemita nyilatkozatot. Ennek következtében hidegült el tőle barátja, Bródy Sándor. Ugyanekkor a kiadójával – Singer és Wolfner – folytatott pereskedés is eltávolította a nyilvánosságtól, írásai csak folyóiratokban jelenhettek meg. Kosztolányi írja a költőről: „Gárdonyi Géza jelentős költő. Ami először feltűnik az olvasónak, az az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelid és egyszerű. Tárgyaival szemben pedig szerény, majdnem alázatos. Igénytelenül nyúl hozzájuk és minthogy biztosan uralkodik rajtuk, hirtelenül felcsigázza igényeinket. Ezekben a versekben jelentkezik először a magyar primitív költészet, amely elfáradva a szó-cifrázásban a lehető legrövidebb utat keresi.” Schöpflin Aladár irodalomtörténetében meglehetősen nagy teret kap, érzékeny és meghatározó szerzőként mutatja be: „Ami ezekben [ti. Gárdonyi regényeiben] történelem, az csak messziről fénylő színháttér, a földolog, az előtér a mindig egyforma, időtlen kicsiny emberi sorsok képe.” (*A magyar irodalom története a XX. században*, Grill, 1937. 86–93.) – Ld. még: 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/1, 19; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

²⁷ Gárdonyi jelentékenyebb regényei közül az itt recenzeált kötet előtt jelentek meg: *A lámpás* (1895), *Egri csillagok* (1901), *A láthatatlan ember* (1902).

A falu este című pendant-szerű két vers mutatja leginkább szemléletének közvetlen eredetiségét. Szerelmi verseiben az idilli vonások iránti előszeretet, mely írói egyéniségének egyik legfőbb vonása, nyilvánul: szerelme egyszerű, nem lázongó, de annál melegebb érzés; nem heves, romboló szenvedély, hanem a léleknek szelíd vágyódása, melyet épp ezért a vers szavai sokszor inkább sejtetnek, mint elmondanak. Mint mindenben, a nyelvben is keresetlen egyszerűsége törekszik, sőt ezt sokszor túlságba is viszi, s innen van néha verselésének pongyolasága. Az, hogy a verssorokat, némely külföldi minta után, kisbetűvel kezdi, nem annyira eredetiség, mint inkább eredetieskedés, amire Gárdonyinak semmi szüksége. A kötetből mutatványul a következő verset közöljük:

Amint itt ülök

Amint itt ülök, s nézem arcodat, / árnyék gyanánt száll rám egy gondolat: / hogy egykor, édes Vilmám, angyalom / eljön a tél, te gyöngye liliom, / s mindenre, ami tavasszal virul, / bimbózik, nyílik, s bájában pirul, / amit remekbe alkot a természet, / havas lepellel száll rá az enyészet. // Merengve nézem szelíd arcodat, / s napfény nekem egy másik gondolat: / hogy a fehér haj illik majd neked, / s kéken mosolyg rám akkor is szemed. / „Kis Vilmám”, – mondom akkor is neked; / kezemben elfér akkor is kezed; / a múlttól olykor elbeszélgetünk, / s egymáshoz hajlik fáradt, ősz fejünk.

1904. 18. sz. május 1. 300.

Szikra: A fölfelé züllők. Budapest, Singer és Wolfner

Szikra (gróf Teleki Sándorné),²⁸ a jeles író e legújabb regénye is az előkelő úri társaság életéből van véve. Fölfelé züllőkön olyanokat ért, akiknek egyedüli becsvágya, hogy mennél előkelőbb körben élhessenek, s mennél előkelőbbeknek látszassanak; amint szívós küzdelem által e céljukhoz mind közelebb jutnak, minden lépésnél elvesztenek valamit erkölcsi tartalmukból. A vége teljes erkölcsi csőd, mely után rendszerint az anyagi következik s a gyászos pusztulás. A regény hőse,

²⁸ Szikra = Gróf Teleki Sándorné, Kende Júlia (1864–1937), író, újságíró. A magyar feminizmus egyik vezéralakja, Bedy-Schwimmer Róza köréhez tartozott. *A Nő és a Társadalom* rendszeres szerzője, majd *A Nő* (1914–1917) szerkesztője. Irodalmi szalont működtetett. 1898-ban tűnt fel *A bevándorlók* című regényével, melyben a dzsentri és az arisztokrácia életét mutatja be. Az értelmiségi túlképzés idején harcosan kiállt a nők továbbtanulásának további engedélyezése mellett. A Magyar Írók Körének alapítója és első elnöke. A Kör 1927-ben alakult meg. Fontos feladatának tekintette a fiatal tehetségek támogatását, az új irányzatok megismertetését. (Az egyesület – melynek alapítói között Kosáryné Réz Lolát, Ritoók Emmát és Várnai Zsenit is megtalálhatjuk – 1949-ben szüntette be működését.) Írói nevét őrzi a tátrafüredi nyaralójuk, amit Szikraháznak neveztek el. Férje mellett több jó ügy, többek között a szepesszombati kórház megépítésének patrónusa. Főbb munkái: *A bevándorlók* (1898), *Ugody Lilla* (1900), *A hét szilvafa árnyékában* (1909), *A feminizmusról* (1911). – Ld. még: 1906/11; 1907/17; 1909/29.

Parajdy Endre, egyszerű falusi kismemes fia, apja, testvérei szükség esetén maguk is megfogják az ekeszarvát, ő azonban magasabbra vágyik. Egy társadalmi magaslatra akar jutni a hatalmas, gazdag oligarcha Ujlaky családdal, melynek szép, szellemes, de feneketlenül önző és szívtelen leányába, Évába szerelmes. Éva, mikor atyját a vagyoni bukás fenyegeti, egy becsületes, kissé együgyű parvenü felesége lesz, mire Endre, ki a gavalléri pályát mint jeles lóismerő azzal kezdte, hogy jókora összeget nyert lóversenyen, külföldi játékbarlangokban keres vigasztalást. Nagy sikerrel játszik, de a megnyugvást nem találja meg. Hazajön, szerencsétlen szenvedélyéből már-már kigyógyítja egy bájos kisleánynak, Éva mostohalányának szerelme, de a kacér asszony könnyen visszahódítja magának. Utánamegy Nizzába, óriási összeget nyer Monte-Carlóban, lassanként meggyőződik Éva lelketlen kacérságáról, szívtelenségéről, a nyert pénzt visszaveszti, sőt sikkaszt is, nem marad számára más, mint az öngyilkosság. Parajdy, a főalak, bár erős színezéssel, de jól van rajzolva; Éva minden jobb érzés nélküli önző gonoszága már kevésbé látszik valószerűnek. Kitűnőek a vidéki úri társaság, a nizzai és Monte Carlo-i élet szatirikus képei. Azokat az alakokat, akik látszólag nagyúri pompában élnek, de egzisztenciájuknak nincs semmiféle sem anyagi, sem erkölcsi biztos alapja, írónk ritka élethűséggel és erővel tudja rajzolni. Hajlama a moralizálás iránt néha elő-előtör, alakjai ajkán sokszor halljuk magának a szerzőnek a szavait, de azt könnyen feledteti a cselekvény friss, érdekes haladása, az elbeszélő hang könnyed elevenisége.

1904. 19. sz. május 8. 327.

Heine válogatott költeményei. Ford. Faragó János. Budapest, Kilián²⁹

Heinét fordítani a legnehezebb műfordítói feladatok egyike; a szavak zenéje, a ritmus sajátos szorosozásához, hangulatához, gyöngéd finomsága, játékos csapongása, önmagát s az egész világot gúnyoló keserű elméssége, rendkívüli színező ereje mind megannyi át nem hágható akadály. Sokszor egyetlen szón múlik egy költemény hatása, s épp ezt az egy szót nem lehet teljes költői értékével más nyelven visszaadni. Ezt érezni azokon a fordításokon is, melyek hivatott költők kezétől származnak, s kétszeresen az előttünk fekvő kötetben, amelynek szerzője végre is dilettáns.³⁰ Heinét nem adja e kötet, de mégis dicséretére válik, hogy ad valamit Heinéből, érezteti azokat a megigéző szépségeket, melyek a német költő olvasásakor a fogékony lelkük előtt feltárulnak, s többé-kevésbé visszaidézi emlékezetünkbe azt az élvezetet, melyet az eredeti olvasása nyújtott. Látni, hogy

²⁹ Feltehetően a Würzburgból származó Kilián család könyvkiadó és -kereskedő vállalkozásáról van szó. Egykor a legidősebb Kilián György adta ki az *Aurórát* és a *Kritikai Lapokat*, halála után özvegye és veje vitték tovább az üzletet. Ezt a feltételezést erősíti, hogy az 1907-ben elhunyt legifjabb Kilián György síremlékén szerepel a család többgenerációs foglalkozása.

³⁰ Faragó János (?-?). Több apró filológiai adatot tartalmazó Heine-publikációja ismert, pl. Heine és Petőfi. *Literatura*, 1933/139–140.

a fordító élvezettel dolgozott, s ezért nem dolgozott teljesen hiába. Elég jó érzékel összeválogatott kötetéből, aki nem ismeri Heinét, megismerni nem fogja, de legalább fogalmat nyer róla. A harmincöt vers fordítását tartalmazó kötet Kilián Frigyes utóda kiadásában, dr. Erődi Bélának ajánlva jelent meg.³¹ Mutatványul a következőt adjuk:

Hol pihen meg...

Hol pihen meg az elfáradt, / Bolygó vándor végnyugalmán? / Pálma vet rá délen árnyat, / Vagy a hárs a Rajna partján? // Tán a távol tengerparton / Idegen kéz ás el engem, / Vagy talán a sivatagon / Földelnek el a fövényben? // Mit bánom én! Hisz felettem / Ott is, itt is az ég ragyog / S gyászmécsekként az éjjen / Kigyúlnak mind a csillagok.

1904. 24. sz. június 12. 411–412.

Nikelszky Géza: Munka után. Versek. Pécs, Részvény Nyomda

Ismét egy verskötet, melyben minduntalan élénk csillan egy-egy jó gondolat, élénk kép, tetszetős ötlet s mindannyiszor sajnálkozunk, hogy e sikerült részletek nem bírnak művészi hatású egészzé olvadni. Érző szívű, tartalmas lelkű ember³² versei ezek, akiben azonban nincs meg, vagy legalábbis nem elég fejlett az igazi költőnek az az adománya, hogy minden gondolatára megtalálja a megfelelő szót, mely nem mond se többet, se kevesebbet, mint amennyi kell, de ezt aztán úgy mondja, hogy az olvasó lelkébe át tudja vinni a maga gondolatát, érzését, abban a tökéletességben, amint benne élt. Szerzőnk verseiben csak ritkán simul össze az eszme s a szó művészi egységgé, rendszerint megérezzük, hogy csak egy részét bírta kifejezni annak, ami lelkében élt, s többnyire a java maradt tollában. Megénekel egy szűzies, tiszta gyári leányt, kiben ifjúi álmai tárgyát látta, s aki később, „hogy a kartonruhát kinötte, olyan lett, mint a többi lány”, elmondja vágyát a művészpálya iránt, gyakran vet egy-egy bús tekintetet a gyári munkás-nép nyomorúságos életére, elmélkedik kis erővel nagy dolgokról. Nyelvének nincs meg kellő gazdagsága. A

³¹ Erődi Béla (1846–1936), Vámbéry Ármin tanítványa, földrajztudós, bölcsészdoktor, műfordító, királyi tanácsos, Budapest fő- és székvárosi főigazgatója. Tizennégy nyelvet bírt, s még további hét nyelven olvasott.

³² Nikelszky Géza (1877–1966), festő, iparművész, keramikus, könyvillusztrátor, karikaturista, író. Münchenben Hollósy Simonnál tanult. Az Iparművészeti Főiskola díszítőfestő szakán végzett, többek között Schikedanz Albert és Székely Bertalan tanítványaként. 1899-ben Pécssett telepedett le, ötvenkét és fél éven át dolgozott a Zsolnay-gyár tervezőjeként, huszonöt éven át vezette a festő műtermet, felügyelte az építőművészeti kerámia készítését. Hatott rá az angol iparművészet fejedelmének, Walter Crane-nek szemléletmódja, s mint a kötet címlapja mutatja, személyes ismeretségben voltak. <http://www.szecessziosmagazin.com/magazina/nikelszkygeza.php>. (Letöltés: 2015. 12. 01.)

kötet végén néhány fordítás van Jovanovics János,³³ a nálunk is ismert szerb költő műveiből, egy szerb népköltemény, pár darab török költőkből és Hafizból. Van ezek közt csinos is, de többnyire megérzik rajtuk, hogy nem közvetlenül az eredetiből vannak fordítva. Mutatványul a csinos kötetből, melynek címlapját Walter Crane,³⁴ a híres angol illusztrátor egy a szerző számára rajzolt kis címképe ékesíti, a következő verseket közöljük:

Apró emberek

...Ott játszadoznak az utca-porban. / Mezítlén a lábuk, kócos a hajuk. / Nem sínylődnék még nehéz nyomorban, / Nekik még nem lehet sóhajuk, jajuk. / Az apjuk a gyárban keres reájuk, / Hogyan, mi módon? ők még nem érzik. / Abban van erényük s minden hibájuk, / Hogy a jövőnek gondját tetézik. / Egyéb bűnük nincs, csak hogy születtek, / Hogy valamikor emberek lesznek. // Ismerem őket. Látom naponta / Fújás után a kis szurtos hadat. / Tudom, hogy melyik kinek porontya, / A szerint, a hogy az idő halad. / Mert a ki pár éve még itt szaladgált, / Ma már ott görnyed, a hol az apja; / Azóta megszokta régen a kantárt / S arra megy, amerre húzza a zabla – // Ahogy meglátnak, ki-ki magától / Mintegy ütésre sívítja felém: / „Jönnek a gyárból!... Jönnek a gyárból!...” / S vígan, felszökve ütköznek belém. / Szalad, rohan egyik a másik után, / Mind kiabál és mind hadonászik / S mig jön ki az apjuk a gyár kapuján, / Sok kis kitárt kar messzire látszik... // Szegény kis gyermekek, mi vár reátok! / Nektek még nehezebb lesz az igátok!

Ismerősök

Míg oktan egy cél felé törekszünk: / Utunkba nem egy kedves kép akad; / Megmegkísért egy tetsző nő-alak – / Egy hangra, egy mosolyra fölmelegszünk. // Vagy nekünk tetszenek, vagy ép mi tetszünk, / De egy titkos lánc mindig szétszakad, – / Ha egy-egy új kör, új társ elmarad – / Mikor sóhajtvá mondjuk: vége, megszűnt! // De lelkünkben új képek rajzanak – / S mind arra jók, hogy feledtessenek / Időt, utakat, fáradalmakat. // Mind nyájasak hozzánk, mind kedvesek. / S mégsem találjuk köztük menhelyünk... / Egyre búcsúzunk... egyre csak – megyünk...

³³ Jovan Jovanović Zamj (1833–1904), szerb költő, műfordító, szerkesztő, orvos. A (buda)pesti Thököly Intézet felügyelője volt. Szerbre fordította Arany *Toldiját*, Petőfi *János vitézét*, Madách *Az ember tragédiáját*.

³⁴ Walter Crane (1845–1915), angol festő és iparművész, a preraffaeliták csoportjának tagja, de megvan összetéveszthetetlen saját világa. A Nikelszky-utódok által őrzött hagyatékban több, szoros kapcsolatra utaló levele található.

1904. 26. sz. június 26. 443.

Medgyes Lajos: Költemények. Versényi György tanulmányaival. Brassó, Brassói Lapok

Medgyes Lajos³⁵ (1817–1894) egykor, a negyvenes évek vége felé, de különösen a szabadságharc után kedvelt és népszerű költő volt, kivált az erdélyi közönség részéről talált méltánylatra. Erdélyi ember volt, életét úgyszólván teljesen Erdélyben töltötte mint a régi Kővárvidék szülőtte, mint marosvásárhelyi diák, s később mint 1844-től haláláig dési református lelkész. Családi hagyományai is Erdélyhez kötődtek, ősi székely családból származott. A költészetet nagy kedvvel űzte diákkorától a hetvenes évek végéig, amikor öregedő kora s talán a viszonyok, s az irodalmi ízlés változása is végképp elhallgattatta. Költői működését a Bajza-iskola hatása alatt kezdette, epedő, lágyszerelmi versekkel s szónokias pátoszú hazafias ódákkal. Ez a modor, kivált a szerelmi versekben, nem egészen illett kissé darabos egyéniségéhez, a Bajza formatökélyét sem tudta teljesen elsajátítani, mégse bírt soha végképp szakítani azzal a hanggal, melyet ifjúkorában megütött. Költői lélek volt, az élet kisebb-nagyobb benyomásai erős visszhangot keltettek lelkében, s ha élete nem folyik le magányosságban, az irodalmi élet hullámzásaitól elzárkózottan, bizonyára többre is vitte volna. A siker, melyet elért, így is jelentékeny. Szerelmi lírájában sok a melegség, néha a szenvedélynek erőteljesebb hangját is meg tudja szólaltatni, közvetlensége pedig előtör a formával való küzdelme mögül is. Hazafias költészete a forradalom utáni szomorú időkben nyert lendületet. Erős, tüzes hazafi volt, hazafias magatartásáért börtönt is szenvedett, s költeményeiben sokszor a művészet rovására is érvényesül a honfiúi elkeseredés és harag. Az akkori idők keserű hangulata sugallta verseit, nagy részüknek aktuális események adták meg az alkalmát, ezért hatásuk ma már nem oly közvetlen, mint egykor volt. Bizonyos nyers erő azonban legtöbb hazafias versében érezhető, bizonyoságául annak, hogy gyökerük csakugyan a költő szívében volt. Legkevésbé epikai kísérletei, rövid történeti verses elbeszélései sikerültek, nem volt meg benne sem a jellemalkotás, sem az érdekes elbeszélés adománya. Néhány zsánerképében azonban van humor és a jellemző vonások iránti érzék. Medgyes költői munkáit most jókora kötetben, kegyeletes kézzel összegyűjtve, kiadta fia. A könyvet, mely a múlt század közepében nálunk dívott irodalmi törekvések értékes és tartalmas emléke, bizonyára érdeklődéssel fogadják azok, akiknek rokonszenves figyelme nem szorítkozik csupán a mai nap irodalmi termelésére, hanem a közelmúlt ízlését is méltányolni tudják. Versényi György³⁶ terjedelmes életrajzi bevezetéssel látta el a kötetet, melyben baráti melegséggel méltányolja Medgyes irodalmi pályáját;

³⁵ Medgyes Lajos (1817–1894), papköltő. Parókiáján vendégül látta Petőfit, levelezett Tompa Mihállyal és Jókaiival. A közjogi ellenzék egyik szószólója volt Erdélyben. Részletesebb pályaképét, mely eredetileg a költő nekrológja volt, ld. az itt ismertetett kötetben.

³⁶ Versényi György (1852–1918), költő, tanár. A lőcsei, a kőrmöcbányai és a kolozsvári felső leányiskola tanára.

függelékül pedig azt az emlékbeszédét csatolta hozzá, melyet ugyancsak ő az Erdélyi Irodalmi Társaságban tartott Medgyesről. A költő arcképével is díszített, több mint negyedfél száz oldalas kötetből, mely Brassóban jelent meg, a következő verset közöljük mutatványul:

A magyar leányok a forradalom után (1854)

Az eltépett koszorúból / Fennmaradt gyémánt virágok, / Magyarország szép leányi! / Szűz pártákban kikre vártok? / Mondjátok meg, kikre vártok!?! // Cserlevél rezg fürtötökben, / Gyászfátyollal eltakartan; / A hősöket gyászoljátok, / Kik elhulltak véres harcban, / A hazáért véres harcban! // Lán- s lakattal felcsatolva / Karotokon vas perec van; / Drága gyöngyös arany helyett / Ez tartjátok most divatban, / A szent rabokért divatban! // Fából készült melltűt hordtok, / Kik smaragdot viselétek: / Szent ereklyék a vészfákból, / Hol kimúltak a vezérek, / A dicső magyar vezérek! // Hogyha víg arc jön elétek, / Vagy ha jó a fény öltönye: / Könny szökik fel szemetekbe, / Honleányi bánat könnye / Lelki gyásznak méla könnye! // Mért is nektek vigalom most?! / Mért is nektek fényes ékszer?! / Búban, gyászban szebbek vagytok, / Szebbek vagytok ti ezerszer, / Az angyaloknál ezerszer! // Magyarország szép leányi, / Özvegyen maradt leányok! / A honért elhullott hősök, / Áldva néznek tireátok, / Az egekből tireátok!

1904. 28. sz. július 10. 480.

Farkas Béla: Vándorúton. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Fiatal versírók műveit, ha tehetség nyomai vannak bennük, nem szabad túlságos szigorúan megítélni.³⁷ Jobb, ha a várakozás álláspontjára állunk: fog-e, s mivé fog fejlődni az egyelőre még tapogatózó tehetség. Az előttünk fekvő kötetke szerzője ezek közé tartozik. A lelke tele van lírai dallammal, de a hang, melyen szól, nem a sajátja még, hanem visszhangja olvasmányainak. Néha egy sorban, egy strófában, véletlenül mintha rátalálna önmagára, mintha az érzés őszintesége ércesebb csengést adna szavának, de aztán hamar átcsap a köznapi szólamokba. Kedélyének romlatlan frissessége, fiatalos idealizmusa s szívének könnyen felinduló fogékonysága azonban rokonszenvet kelt iránta; verseit azzal a reménnyel olvastuk végig, hogy kedvező körülmények között, ha szerencsés irányban fejlődik, talán még viheti valamire. A csinos kiállítású kötet Pékár Gyula előszavával [...] jelent meg, s a következő verset közöljük mutatványul:

Erdő mélyén

Derült az ég, nincs rajta felhő; / Melegen tűz a napsugár. / Erdő mélyében, zöld be-
rekben / Vidám dalt zeng a kis madár. // Bohó, szerelmes, játszi lepkék / Ringnak
nyíló virágokon. / A légen, zefír-suhanásban / Ámor-istenke átoson. // Az erdő

³⁷ Farkas Béla (1874–1935 után): író, költő. A század eleji lapok tárcaírója. – Ld. még: 1909/32.

mélyén, a berekben / Ül egy leány és kedvese, / A szívük, ajkuk egybeforrva, / Boldog érzéssel van tele. // Az életük egy édes álom, / A csókjuk tündérszép zene; / Az erdő mélyén, a berekben / Kacag a szívek-istene!

1904. 32. sz. augusztus 7. 551.

Eötvös Károly: A nagy per; A nazarénusok. Budapest, Révai Testvérek

Eötvös Károly³⁸ munkáiból újabb 4 kötetet adott közre a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.³⁹ Három kötet ezek közül *A nagy per; mely ezer éve folyik s még sincs vége* címmel a tiszzaeszlári per történetét mondja el. Eötvös e perben tudvalevőleg mint egyik védőügyvéd szerepelt, s alaposan ismeri egész anyagát, minden részletét, a benne szerepelt személyeket. Ezért bár regény-alakban, de a valósághoz híven, az őt jellemző zamatos előadásban mondja el a dolgokat, némely érdekes részletnél hosszabban elidőz; egy-egy epizód olykor messze elviszi eredeti irányától, hogy aztán egy fordulattal ismét visszatérjen a történet tulajdonképpeni medrébe. A három kötetből megismerjük a rituális vérvád történetét, a gyakorta fel-felbukkanó hasonló természetű pörök tipikus sajátosságait, s mellesleg az erős megfigyeléssel, hol humorosan vagy szatirikusan, hol meg érzelmesen, de mindig élettellejesen rajzolt alakok nagy számát mutatja be az író. Az alföldi népelet, a falusi zsidók életmódja, szokásai, gondolatvilága, az igazságszolgáltatás emberei és ügyei váltakoznak a természeti képekkel, színgazdag leírásokkal. Mindez pedig az Eötvös gazdag, fordulatos, kifejező nyelvén van megírva; az író oly fesztelenül és nagy közvetlenséggel beszélget az olvasójával, hogy az mintegy maga előtt látja folytonosan őt magát is. A negyedik kötet *A nazarénusok* címet viseli, s ezen sajátos hitfelekezetnek valóságos természetrajza. Az író célja itt tipikus képben bemutatni a vallási felekezetek keletkezését, meggyökerezését az egyszerű lelkekben, elterjedését a nép között. Elmondja, mint fogamzottak meg egy svájci tudós tanításai nyomán a nazarénus eszmék két egyszerű, tanulatlan magyar mesterlegény lelkében, mint alakították át ezek egész valóját, megerősítve őket az apostoli feladatra, hogy terjesszék hasonló sorsú társaik közt azt, amit az ő egyszerű lelkük az igazi vallásnak, a földi és mennyei boldogságra vezető útnak látott. Az az út és mód, ahogy a nazarénus hit az országban, a nép között elterjedt, csaknem mindenben azonos általában a hitfelekezetek terjedésének útjával-módjával, s épp ennek kimutatásával Eötvös könyve tulajdonképpeni tárgyának körét túlhaladó általános érdekességet nyer. E mellett a magyar nép lelkének egy eddig az irodalomban kevésbé feldolgozott vonását mutatja be az író a maga mély emberismere-

³⁸ Eötvös Károly (1842–1916) politikus, országgyűlési képviselő, író, ügyvéd, publicista. Az 1883-as tiszzaeszláriper védőügyvédje; megírta a per történetét (1904). Rendkívüli módon tisztelte Kossuthot, akit meg is látogatott. A főváros egyik legkeresettebb ügyvédje volt, törzsasztala volt az Abbázia kávéházban, ahol bárki felkereshette. Népszerű nevén „a Vajda”-ként emlegették. Nagy népszerűsége tett szert az *Utazás a Balaton körül* című könyve is.

³⁹ Eötvös Károly életműsorozatát 1901-ben indította el a Révai Testvérek.

tével: a vallásosságot, mely nem hajlik ugyan oly könnyen a rajongásra, mint más népeknél, de ha egyszer gyökeret ver szívében, a magyar köznépi szenvedésekkel, gúnnal, kicsinyléssel nem törődve, rendületlenül marad meg mellette.

Nagyon kevés olyan mű van újabb irodalmunkban, mely a magyar nép jellemét oly élénk megfigyeléssel, annyi lélekismerettel és élethűséggel rajzolná, mint Eötvös művei, melyek megjelenése irodalmi szempontból annál öröndetesebb esemény, mert az ilyen munkák fűzik szorosabbra az újabban lazulni kezdő kapcsolatot a népélet s az irodalom között. Eötvös műveinek egyöntetű gyűjteménye e két munkával most már tizenkét kötetre szaporodott s ezeket is, a jeles író friss munkakedvének bizonyosságául, hamarosan követni fogják újabb s újabb művei. Ez év novemberében újabb hat kötet fog megjelenni, melyek tartalma a következő: XIII-ik és XIV-ik kötet *Deák Ferencz és ősei*. XV-ik kötet *Visszaemlékezések Szilágyi Dezsőről és Káldy Gyuláról*. XVI-ik kötet *A nagy év (1848–1849)*, XVII-ik *Elbeszélések*, XVIII-ik kötet *Szónoklatok*. E legutóbbi kötetben lesznek Eötvös emlékbeszédei, sírbeszédei, nevezetesebb s formailag is kiválóbb országgyűlési beszédei, felolvasásai, stb. A jövő év folytán Eötvös még tizenkét kötetet fog kiadni, úgy hogy munkái akkorra harminc kötetet fognak betölteni. Eddigélé, mint említettük, tizenkét kötet jelent meg.

1904. 33. sz. augusztus 14. 567.

Egy angol Petőfi-fordítás – sir John Bowring-től. Budapest, Márkus Nyomda

Yolland Artúr B. budapesti egyetemen az angol nyelv és irodalom előadója érdekes és beható tanulmányozáson alapuló füzetet adott ki e címen.⁴⁰ Petőfi művei egy részének azt az angol fordítását ismerteti benne, melyet Bowring János angol író (1792–1872) adott ki 1866-ban.⁴¹ Bowring, ki régebbi magyar költőkből

⁴⁰ Athur B[attishill] Yolland (1874–Budapest, 1956), „notórius elmagyarosodott angol” irodalomtörténész és nyelvész, a budapesti tudományegyetem és az Eötvös Collegium tanára (1904–1946), angol-magyar szótáríró, fordító (Petőfi Sándor, Hermann Ottó, Jókai Mór). Szerkesztette a brit-amerikai irodalmi társaság folyóiratát, a *The Hungarian Spectator*. Mindemellett Magyarország többszörös teniszbajnoka, labdarúgóedző és játékvezető. Itt ismertetett munkája volt disszertációja. – Ld. még: 1907/40; 1910/24.

⁴¹ Sir John Bowring (1792–1882), angol nyelvész, politikus (kínai és hongkongi követ, majd az utóbbi helyen kormányzó), író és utazó. Lord Byron nagy levelező-barátja, Byron az ő hatására csatlakozott a görögöknek a törökök elnyomása elleni harcához. A költő holttestét is Bowringnak küldték vissza. Számos nemzet költészetét ismertette meg az angolokkal, kétkötetes orosz antológiát adott ki, megismertette a holland kelet-indiai batáviai költészetet, a spanyolok és a csehek irodalmát. 1830-ban jelent meg a *Poetry of the Magyars* című válogatása, melyet herceg Esterházy Pálnak, a londoni osztrák-magyar követnek ajánlott. 1866-ban adta közre Petőfit bemutató kötetét, a *Translations from Alexander Petofi the Magyar Poet* című, Schöpflin által is idézett válogatást (Trübner & Co., London). Bánhegyi Zsolt: Sir John Bowring, a magyar nyelv és irodalom barátja. *Magyar Tudomány*, 2004/4. 481.

is fordított egy kötetre valót, Petőfinek *János vitézét*, *Bolond Istókját* s 75 dalát fordította le. Az eredeti szövegből fordított, de mivel csak félig-meddig tudott magyarul, kénytelen volt a Kertbeny-féle⁴² német fordítást is használni, s még így is igen sok fordításaiban a félreértés és a félremagyarázás; sokszor egészen kiforgatja az eredeti értelmét. A most megjelent füzet szerzője e botlásokat esetről-esetre feltünteti, de arról sem feledkezik meg, hogy el ne ismerje a fordításban itt-ott található sikerültebb részleteket is. A főbaja e fordításnak mindenesetre az, hogy készítője nem értette meg az eredetit úgy, ahogy kellett volna, s nem volt meg benne a költői tehetségnek az a mértéke, amely egy jó műfordításhoz szükséges. Viszont azonban nekünk magyaroknak nem szabad megfedkezünk arról az érdeméről, hogy ő hívta fel először az angol irodalom s közönség figyelmét Petőfire s általában a magyar költészetre. Yolland úr, ki maga is született angol, e füzetével nemcsak lelkiismeretes szorgalmának, hanem annak is élénk bizonyágát adta, hogy igen alaposan és sok fogékonysággal tanulmányozta Petőfi költészetét.

1904. 48. sz. november 27. 822.

Szabolcska Mihály: Csendes dalok; költemények. Budapest, Singer és Wolfner

Az a nagy és hálás közönség, mely Szabolcska Mihály⁴³ költői fejlődését figyelemmel kíséri, igaz örömmel fogadhatja ezt az új kötetet. Új oldaláról nem mutatkozik ugyan benne a költő, új, nála eddig szokatlan hangokat nem penget, hisz az ő egyénisége már rég megtalálta a magának való, harmonikus hangot. Szabolcska az idillikus érzések és hangulatok költője, a szívével nézi a világot, az emberi életet, a természetet, s mindenre ráárasztja azt a meleg szeretetet, mely lelkének legfőbb jellemző vonása. Előadásának nemes egyszerűségével, természetes keresetlensége mellett is színes, gazdag, kifejező nyelvvel tesz művészi hatást minden versében. Új kötete [az] *Áhítat szeretet* című ciklussal kezdődik; ebben vallásos s a vallás-

⁴² Kertbeny Károly [1848-ig Benkert], németül Karl-Maria Benkert néven (1824–1882), bécsi születésű magyar újságíró, műfordító. Munkásságának adatait ld.: *Bibliographie der Werke K. M. Kertbenys: 1846–1880*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1880. Több ízben is fordította Petőfit, kiadásait átdolgozta. A Bowring kötethez időben legközelebbi kiadása: *Dichtungen – Alexander Petőfi*, nach dem ungarischen von K. M. Kertbeny. Berlin, Hofmann, 1860.

⁴³ Szabolcska Mihály (1861–1930) református lelkész, költő, a népnemzeti költészet kései képviselője, konzervatív, vidékies lírikus. A *Vasárnapi Ujság* talán legtöbbet közölt szerzője, általában véve is igen termékeny költő, tizenöt kötete jelent meg. Versei tudatosan egyszerű, dallamos formában idillként eszményítik a falu csendes, igénytelen és ezért – szerinte – gondtalan világát. Tematikáját tudatosan szűkíti le a privát szféra érzelmes részére és *A Hétköznapiok* vidéki örömeire. Témáiban alig tud túllépni a magánélet világán. A *Nyugat* köre utóbb Petőfi-epigonnak tartotta, Ady Endre „Költőcske Mihály”-nak nevezte, Karinthy Frigyes három verset is szentelt a Szabolcska-féle egyszerűségnek az *Így irtok ti* című paródiagyűjteményében. A Kisfaludy Társaság tagja, majd vezetője, 1908-tól az Akadémia levelező, majd tiszteleti tagja. 1930-ban Corvin-koszorút kapott. – Ld. még: 1907/51; 1910/46.

hoz közelálló képzetkörökből vett tárgyú versek vannak. A kereszténység nagy ünnepeit, a családját, a természetet, az emberi életről való gondolatait énekli bennük. A második rész a *Képek* címet viseli. Itt találjuk azokat a kis, többnyire csak két-háromstrófás életképeket, melyekkel egész új, az ő egyéniségéhez rendkívül illő műfajt honosított meg. Röviden, minden cikornya nélkül, a magyar népdal drámai szűkszavúságával mond el bennük egy-egy szomorú eseményt a falu életéből (maga úgy nevezi: *Hír a falunkból*), a tárgyakban nincs semmi különös újság, csupa mindennapi dolog, de az ő előadásában megragadják az olvasó lelkét. Ezt főleg azzal a naiv közvetlenséggel éri el, amellyel a tárgyat elmondja, s azzal, hogy minden szavával – anélkül, hogy kimondaná – éreztetni tudja azt a meghatottságot és részvétet, melyet az a szomorú esemény az ő lelkére tett. E kis lírai balladák hatását semmisen bizonyítja jobban, mint az, hogy máris vannak e téren szép számmal követői. A harmadik rész *Hazai* címmel hazafias verseit foglalja magában. Semmi sem áll Szabolcskától messzebb, mint a hazafias költők divatos dagálya; ő, ha a hazáról énekel, megmarad annak, ami: egyszerű szavú melegszívű, igaz magyar embernek. Még ha az ódai hangig emelkedik is, meg tudja őrizni hangja komoly egyszerűségét, s épp ez teszi erőteljes hatásúvá pl. *Kossuth ceglédi szobránál* című költeményét. A kötet egészében s egyes darabjaiban egyaránt díszes és nyeresége mai költészetünknek. Mutatványokat lapunk főhelyén közlünk belőle.⁴⁴

1904. 49. sz. december 4. 841.

Petelei István: Az élet: történetek, képek, I–II. Budapest, Franklin Társulat

Petelei István,⁴⁵ kinek már régen, mintegy tíz év óta nem jelent meg könyve, most egyszerre kétkötetnyi elbeszélést adott ki *Az élet* cím alatt. Mindenki, aki irodalmunk újabb kori fejlődését rokonszenvező figyelemmel kíséri, igaz örömmel üdvözölheti e két könyvet, melynél tartalmasabbat s eredetibbet alig mutathat fel az ideai könyvpiac. Peteleit sokkal kevésbé ismeri és méltányolja a nagyközönség, mint ahogy megérdemelné, s most itt van az alkalom, hogy e régi mulasztást pótolja. Két új könyvében az utóbbi években írt elbeszélései vannak összegyűjtve, amelyek teljes kiforrottságában tükrözik a jeles író sajátos egyéniségét. Azok közé a nálunk ritka írók közé tartozik ő, akik egyéni világnézetet alakítottak maguknak, melyben van borongó pesszimizmus, de erős és minden ízében emberi részvét is az élet szenvedései iránt. Ezért elbeszélései nem csupán az életből véletlenül

⁴⁴ A számban a következő Szabolcska-versek jelentek meg: *Abrándok, álmok, Édesapám és Esztétika*.

⁴⁵ Petelei István (1852–1910), erdélyi író, újságíró, szerkesztő, zenekritikus. A budapesti egyetemen Toldy Ferenc, Budenz József, Rómer Flóris tanítványa volt. A fővárosban kínált egzisztenciát visszautasította és hazatért Marosvásárhelyre, de sokat publikált a pesti lapokban. Főbb könyvei: *Keresztek* (1882), *Az én utcám* (1886), *A fülemile* (1886), *Jetti* (1893), *Felhők* (1897), *Vidéki emberek* (1898). Életében ez a kétkötetes munkája jelent meg utoljára. Munkásságának nagy része még máig feltáratlan. – Ld. még: 1912/13.

kikapott esetleges megfigyelések foglalatjai, hanem megérezni rajtuk, hogy az élet jelenségeit az író bizonyos magasabb szempontból szemléli. Hangulatuk többnyire borongós, s bizonyos fájdalmas érzést is hagynak maguk után az író lelkében. De a lélektani rajz ritka hűsége és pontossága, az előadás művészete s az író minden szenvedéssel rokonszenvező lelke, melybe rajtuk keresztül bepillantást nyerünk, nem engedi ezt a fájdalmas érzést nyomasztóvá válni. Ezért Petelei művei az olvasónak nemcsak élvezetet szereznek, hanem bizonyos mértékben fölemelő érzést is tesznek rá, s így hatásuk nem ér véget az olvasás pillanatával, hanem tovább is terjed. Közelebb alkalmunk lesz még az értékes művekről és írójukról bővebben is szólni.

1904. 50. sz. december 11. 861.

Leopardi Giacomo összes lyrai versei. Éjszakák. – Musset költeményei. – Radó Antal fordításai. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Leopardi és Musset költeményeiből egy kötet műfordítást állított össze Radó Antal. Értékes terméke e könyv műfordítási irodalmunknak, amelyben a XIX. század e két nagy lírai költője eddig alig volt képviselve. Leopardi⁴⁶ a múlt század peszsimizmusának a lírában körülbelül legkitűnőbb költője; ódái szárnyalása, elégiái mélysége, eszmegazdagsága, természetfestésének szépségei s nemes, tiszta formái egyéniségét, költészetét vonzóvá teszik azok előtt is, akiknek világnézetével nem egyezik az a sötét ború, mely sokszor még könnyedebb hangú költeményein is végigvonul. Musset⁴⁷ viszont a francia romantika csillogó lírikusa, akiben az erőteljes színhatások, szenvedélyes fellobbanások kedvelése néha meghatóan gyöngéd ellágyulásokkal párosul, s aki a forma elmés eleganciájával is méltó követője a francia költészet hagyományainak. Radó Antal⁴⁸ az e két költő fordításával járó nehézségeket sikerrel küzdötte le; Musset fordításai talán melegebbek és

⁴⁶ Giacomo Leopardi (1798–1837), az olasz filozófus-költők egyike. Életműve mennyiségre kicsiny, 34 vers, 7 töredék, 24 filozófiai dialógus (*operette morali*), egy szatirikus politikai eposz és egy 4000 oldalas jegyzetfüzet, de szakmai népszerűsége – sok kudarc mellett is – nagy volt. Vergilius mellé temették.

⁴⁷ Alfred de Musset (1810–1857), a Victor Hugo köré csoportosult francia romantikusok legkiemelkedőbbje. Szoros kapcsolat fűzte Georg Sandhoz. Prózaí főműve: *A század gyermekének vallo-mása* (1836); költői főműve: *Éjszakák* (1833–1837).

⁴⁸ Radó [Roder] Antal (1862–1944), író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Édesapja a szombathelyi zsidó iskola neves tanítója és igazgatója volt. Klasszika-filológiát tanult, majd újságíróként működött. Próba fordítása nyomán a Kisfaludy Társaság felszólítására lefordította Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*, majd többek között Byrontól, Shakespeare-től, Goldonitól is fordított, összesen kilenc nyelvből. Fordításelmélettel is foglalkozott. Sokat foglalkoztatta az Operaház, Mozart, Wagner, Leoncavallo, Puccini műveit tolmácsolta magyarul. 1884-ben Torinóban meglátogatta Kossuth Lajost. 1885 és 1922 között pedig a képviselőház gyorsíró irodájának munkatársa, majd vezetője. Alapítója és egyik vezetője az Otthon-körnek, tagja volt a PEN Club vezetőségének. 1910-ben adta ki először később sok kiadást megért kötetét, az idegen szavak szótárát. Szabadkőművesként

közvetlenebbek, a francia költő, úgy látszik, közelebb áll lelkéhez, de a Leopardi költeményeinek színes nyelve is mintha szárnyat adott volna a magyar fordító stíljének. A XIX. század irodalma a regényen kívül bizonyára a lírában alkotott legnagyobbat, s hogy e nagyszerű fejlődés két ily elsőrendű alakjával megismerkedhetni módot szerzett a magyar közönségnek, ezért a fordítót elismerés illeti meg. Az illusztrációkkal is ékesített kötet mint a „Remekírók képes könyvtára” egyik kötete jelent meg.

Szombat a faluban – Leoparditól

Az ifjú lányka megjön a mezőről, / Napszállat idején, / Nyaláb fűvével, jobb kezében / Ibolya s rózsabokrétát vivén. / Hogy mint szokása: / Velök díszítse holnap, / Az ünnep napján keblét s fürtjeit. / A padkán, szomszédnőinél, / Öreg anyóka üldögél / És fon, hol véle szemben tűn’ a nappal. / És ama szép idők felől regél, / Mikor vasárnap díszbe öltözött / S fűgén virulva, / Ott táncolt este mindazok között, / Kik ama legszebb korban társi voltak. / Homályosul a lég, / A derű immár szinte kék, / Halmok- s ormokrul az árnyék lelung / És a kelő hold már ott fenn dereng. // Most jelzi lágy harangszó / Az ünnep beköszöntét, / És hangja hallatára / Sok szív vigasszal van teli. / S a falu kis piacát / A gyermekek csoportja / Ugrálva, kiabálva / Víg zajjal fölveri. / S eközbe’ szűkes asztalához / Füttyölve tér meg a kapás / S a nyugalom napjára gondol. / S mikor már minden más fény kialudt / S csönd üli a falut, / Forgatni fűrészt, kalapácsot, / Még hallhatod az ácsot, / Ki zárt műhelyben virraszt mécsé mellett, / És fárad s el nem ernyed, / Hogy szürkületre kész legyen a mű. / E nap a hét közül legtöbbet ér: / Tele reménnyel és örömmel. / Már holnap minden óra bút meg bajt hoz, / Mert holnap immár mind azon sohajtoz, / Szokott nyűgébe hogy majd visszatér. // Pajzán legényke! / A te virágkorod / Ép ilyen széleskedvű nap, / A legderültebb, legvígabb, / Mely megelőzi élted ünnepét. / Élvezd, fiam! / Oly édes ez a lét, / Oly szép e kor! // Nem mondok egyebet. / De ah viseljed könnyű szívvel, / Hogy messze van még ünneped!

Isten veled – Musset Alfrédétől

Hát ég veled! Talán már itt lenn / Többé nem látlak! Ég veled! / Te mégy, mig engem itt hagy Isten – / Elvesztlek, s most érzem, szerettelek. // De nem sirok, de nem kesergek; / Jövőd kívánja – ám legyen, / Az a vitorla már közelghet! / Mosolygva nézem majd, ha elmegyen. // Tele reménnyel kelsz utadra / És büszkén térsz majd vissza tán, / S kit meggyötörtél, hosszan elmaradva, / Lehet: nem ömersz majd reám. // Isten veled! Szép álom vár rád, / Az élvezet, a vész kábítни fog, / S elkápráztatja majd szemed világát / Egedre szálló fényes csillagod. // De lesz tán nap, min sejti lelked, / Egy veled érző szív mit ér, / Hogy milyen üdv, ily szívet lelned, / S mi kín, ha illyet veszítél!

a Könyves Kálmán, majd a Reform páholy tagjaként dolgozott. 1944-ben a gettóba költözés előtti napon öngyilkos lett. – Ld. még: 1905/41; 1906/46; 1907/49; 1908/9; 1918/45.

1904. 51. sz. december 18. 880–881.

Endrődi Sándor költeményei (1867–1901). Budapest, Singer és Wolfner

Endrődi Sándor költői pályafutásának válogatott alkotásait összegyűjtötte s egy csinos kötetben, a költő arcképével kiadta a Singer és Wolfner-cég.⁴⁹ Arcképe alá Endrődi ezt a jeligét írta: *Szeresd a szépet igazán, / Ez adja meg a lét becsét; / Aki a szépet szereti, / Széppé teszi az életét.* Endrődi Sándor valóban szerette a szépet egész életén át, azt kereste harminchét évi költői munkássága egész ideje alatt, egyénisége, költői hangja, eszmevilága egész fejlődésén keresztül. S e fejlődésről hű képet ad ez új kötet, megmutatva, mint ásott magának mind mélyebb medret a költő tehetsége, s mint szárnyalt az eszmék világában mind magasabbra. Ily módon végigjártotta a lírának körülbelül összes húrjait; kezdte a könnyed, játszi, apró tücsökdalokkal, melyek az ifjú fogékony lélekből fakadva a szerelem vágyát, mámorát hirdetik, folytatta a szerelem erőteljesebb szárnyalását, ércesebb hangú énekeivel, amelyekben már a férfit megdöbbentően megtalálta a maga élete célját, s mélyebbre nézett saját lelkébe, hogy onnan hozza fel a költészet gyöngyeit. Majd egy nagy lelki fájdalom hatása alatt megrendülve,⁵⁰ de egyúttal meg is acélosodva, maga körül tekint a világban, a saját bánatán, örömen felül emelkedve, az előtte folyó életre, az emberiségre függeszti szemét; e korban szólaltatja meg a bölcselkedő líra és a satíra hangjait, utána pedig a kurucdalokkal a hazafias költészetben éri el pályájának alighanem legnagyobb sikerét.⁵¹ Utolsó kötetében azután a vallási elmélyedésnek adott erőteljes hangot. E hosszú fejlődés eredményének legjava van meg új kötetében, mely valóban becses és szép tanúbizonysága egy nemes irányú, szép költői lélek csaknem négy évtizedes munkásságának. A kötetből mutatványul a következő szép költeményt közöljük, mely egyúttal a kötetnek előhangjául szolgál:

⁴⁹ Endrődi Sándor (1850–1920), író, költő, tanár, az Akadémia levelező tagja. Németországban tanult, megismerkedett a materializmussal, melynek hatása alatt lefordította a divatos Ludwig Büchner *Erő és anyag* c. könyvét (1869). Pályája elején színészzel is próbálkozott. Hazatérése után több lap munkatársa volt. 1902 és 1919 között a képviselőház naplójának szerkesztője. 1907-ben a Petőfi Társaság örökös alelnökévé választotta, az egykorú sajtó cikkeit összegyűjtő, *Petőfi napjai a magyar irodalomban* (1911) című munkája a Petőfi-kutatás egyik kiindulópontja. (Schöpflin Aladár is írt erről a kötetről – *Magyar írók*, 1917). Szembehelyezkedett az epigonköltészettel, a divatos népművelési iránnyal, fiatalkori lázadása azonban konzervatív környezetben letört. Írt heinei dalokat, az Ausztria- és Habsburg-ellenes közhangulatot tápláló kurucnótákat, anakreóni dalokat. Értékesek Heine-fordításai. Életrajzokat (Dugonics András, Kölcsey Ferenc, Balassi Bálint, Ányos Pál) és irodalomtörténeti tanulmányokat (*Századunk magyar irodalma képekben – Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig*, 1900) is írt. A Petőfi Könyvtár és a Petőfi Album egyik szerkesztője. Kiadta Vajda János, Tóth Kálmán, Abonyi Lajos, Bartók Lajos műveit. Reviczky Gyula is, Kosztolányi is nagyra értékelte mint az Arany- és Ady-korszak közötti idő jelentős költőjét. Komlós Aladár rajzolt róla portrét *A magyar költészet Petőfítől Adyig* című monográfiájában. – Ld. még: 1905/51; 1909/52; 1911/24; 1913/16.

⁵⁰ 1885-ben elvesztette lányát, a következő évben fiát, majd 1889-ben feleségét.

⁵¹ Endrődi Sándor: *Kuruc nóták, 1700–1720*. Budapest, Athenaeum, 1897. A kötet címében szereplő évszámok gyűjtést sejtetnek, de a dalokat Endrődi az egykori motívumkincsből maga írta.

A költészethez

Sok ezer vadság, durvaság közt, / Gyengéd és hű maradt szivem, / Te védtél engem, oh költészet, / Szintoly gyengéden és híven. / Mint gyermek már rajongtam érted' / S ott küzdtem lobogód alatt. / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. // Utánad törtem az egekbe / Minden keserven, poklon át, / Hogy szomjú lelkem fölihassa / Fényed egy röpke sugarát. / Hogy érezzelek; föl-égettem / Tüzedben ifúságomat, / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. // Tudtam, hogy vannak hirdetőid, / Kik bitorolják nevedet, / S palástod tiszta bársonyából / Csak álarcot készítenek; / Hogy hívság lángja csak a tűz, mit / Oltárod ormán gyűjtanak. / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. // A hazugságok közt tebenned / Az igazságot láttam én, / Hittem hódító hatalmadban / És követtelek, égi lény. / Szemem ott függött glóriádon, / Te tiszta, tündöklő alak! / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. // Nem jártam oly ösvény porondján, / Amit más kicégérezett: / Egész szivemet adtam néked / S daloltam, mit az érezett. / Sokszor vérig gyötörtem érted, / Hogy – mosolyogni lássalak, / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. / Azt mondtad: Álmodj! álmodoztam. / Ha szóltál: Szeress! szeretek. / Mint a madarat, ösztönöm vitt / Titkon, de biztosan feléd, / S ha csókod érzem: éden né lett / Elöttem a zord sivatag... / Nekem nem voltál soha játék, / Mindig szentnek tartottalak. // Édes, vigasztaló ígéret! / Oh gyönyör, üdv! / Maradj velem! / Ha csillagod vagyok s lehullok: / Ragyogd be örök éjjelem! / Míg fényed halk hulláma ringat: / Tovább szövöm az álmokat – / Nekem nem voltál soha játék, / Síromig szentnek tartalak.

1904. 52. sz. december 25. 903.

Gyulai Pál költeményeinek hatodik, bővített kiadása. Franklin Társulat

Semmi sem bizonyítja jobban Gyulai Pálnak,⁵² mint költőnek a magyar olvasóközönség előtt való népszerűségét, mint hogy költeményei most már hatodik kiadásban jelennek meg. Az első kiadás ezelőtt 34 évvel, 1870-ben jelent meg, s azóta alig múlt el lustrum,⁵³ hogy egy-egy új kiadás el ne

⁵² Gyulai Pál (1826–1909), költő, író, kritikus, irodalomtörténész, Szendrey Júlia húgának, Szendrei Máriának férje. (Az i-s írásmód a feleség gyászjelentőjéről való.) 1876-tól 1902-ig a budapesti tudományegyetem tanára, Toldy Ferenc katedrájának örököse, a 19. század második felének kánonalkotó személyisége. Tagja volt az Akadémiának, valamint a főrendiháznak. 1873-tól haláláig szerkesztette a Franklin Társulat kiadásában megjelenő *Budapesti Szemlét*, az eszmeiségében az „irodalmi Deák-párt”-ot képviselő, tudományos, akadémiai értékrendet sugalló folyóiratot. Petőfi és Arany álltak értékrendje csúcán. Schöpflin Aladár is hallgatta kurzusait, ahogyan a *Nyugatot* alapítók közül többen is, egyikük volt Hatvany Lajos, aki *Gyulai Pál estéje* címmel írt róla tisztelegő könyvet (Nyugat-kiadás, 1911), noha értékrendjét orgániumuk meghaladta és 20. századi továbbörökítését károsnak tartotta. – Ld. még: 1912/2; 1913/7.

⁵³ lustrum (lat): ötévi időköz

fogyott volna. Ily módon Gyulai Pál hosszú, irodalmunkban szokatlanul egyenletes költői munkássága mintegy kapcsot létesít a múlt s a jelen irodalmi nemzedéke és irodalmi ízlése közt; a mai nemzedék éppoly élvezettel olvassa, mint apái, s ifjúkori versei éppúgy nem vesztették el ma sem frissességüket, mint ahogy öregkorának költői termékein sem érzik meg sem szívének, sem képzeletének ellanyhulása. Abban a szerencsében részesült ő, amely csak igazi költőknek szokott kijutni: a Múza hú maradt hozzá, mint jó élettárs, az ifjú fellobbanásoktól kezdve a hajlott kor melázó borongásáig. Költészete annyira ismeretes, hogy újra meg újra fejtegetni – most legalább – fölösleges, írói arcképe annyira bevezgett, helye az irodalomban annyira biztosított, hogy változtatni rajta aligha fog még a késő utókor kritikája is. Nagy dolog ez oly költőnél, aki kortársa volt költészetünk legnagyobbjainak. Kortársai közül nagyon kevesen vannak, akik mint ő, kiállották azt az erős világitást, melyet e legnagyobbak terjesztettek maguk körül. Hány egykor ünnepezt név lett a feledésé azok közül, akik Gyulaival együtt kezdték a költői pályafutást, s ő aki sohasem kereste, sőt munkássága egyes fordulópontjain egyenesen el is hártotta magától a tömegek szeszélyes kegyeit, talán épp ezzel biztosította magának a maradandó sikert. Az a népszerűség, melyet ma Gyulai költészete élvez, s melynek újabb bizonyossága e most megjelent kétkötetes új kiadás, vigasztaló tanújele annak, hogy a magyar olvasóközönség, ha valakit egyszer szívébe fogadott, híven ki is tud mellette tartani. Mutatványul a költő újabb művei közül közöljük a következőt:

*Gernyeszezen*⁵⁴

Maros, Maros s te vén kastély a dombon, / Látlak megint hát oly sok év után! / A régi nyárfák még mind ott virulnak, / De hajh, ti már nem ismertek reám: / Ifjú helyett, akit ti ismerétek, / Elöttetek most egy agg férfi áll. / Járjak be újra minden régi helyet, / A hunyó emlék végsugárinál! // Megismerem a lépcsőt csarnokával, / A kis szobát, a tölgyfa-ablakot; / Hányszor keltett föl hányszor ringatott el / Nem messze a malom zúgása ott. / Hányszor bolyongtam a nagy árnyas kertben, / A rigó füttye most is üdvözel, / S a rózsa jázmin bokra hosszú sorban / Lehajlik hozzám s mintegy átölel. // Oh ifjúság korán hervadt virági, / Emléketök nem örömet fakaszt! / Akkor hazám halálos sebbe' vérzett, / Zord tél követte a rövid tavaszt. / Hű gyermekként virrasztottam felette, / És mardosott kegyetlen fájdalom, / Mindent, de mindent végkép veszni hittem, / S el el siratta bús, komor dalom. // De vigasztalt a kastély grófia gyakran, / Tanúm reá ez a tágas terem, / Ez asztalnál, ha későn fennmaradtunk, / Hazánk ügyéről elbeszéltem velem, / „Bizz' a jövőben – mondogatta többször – / Nagyobb vész is már átküzdött hazánk; / Ha hú marad

⁵⁴ Gernyeszezen – Gyulai Pál 1848 júniusától 1853 tavaszáig a gernyeszezi Teleki-kastélyban élt, mindenestül titkára volt Teleki Domokos grófnak és házitanítója a gróf két lányának. Az idézett versben (1897-ben keletkezett) a fél évszázaddal korábbi időkre emlékezik.

a nemzet önmagához, / Egy újabb hajnal fog derülni ránk." / És úgy történt. Maga is küzdött híven, / Ki nem fáradva, amíg csak lehelt. / Bort adjatok, bort, Czerna ó borából, / Úrítsem emlékére e kehelyt! / Oly honfi volt, milyen kevés van közöttünk, / Akit nem önzés, hiúság vezet, / Hanem az erkölcs és a kötelesség. / Őrizze sírját hű emlékezet! // Ti unokái, szépreményű ifjak, / Haladjatok mindig az ő nyomán, / Gonddal nevelt föl erre jó anyátok, / A fennkölt lelkű, ritka honleány. / Még egy kehelyt! Hadd ürítsem reátok! / Múltat, jövőt im egybe foglalom, / Olvadjon össze folyton újabb fényben... / Sok nem lehet mit értetök iszom. / S te vén kastély, maradj, állj fenn sokáig! / Kinek kitértad egykor kebeled, / Az ifjú, mint agg, újra látni vágyott, / Hálás szívével, hajh, Isten veled! / Vaj, látlak-e még?... Már kevés időm van, / Érzem, közelget síri éjjelem; / De emléked' mélyen szívembe vésvé, / Holtig kísér s a sírba száll velem.

1905. 52. évfolyam

1905. 1. sz. január 1. 10–11.

Havas István: Part felé. Költemények. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda

Havas István szerény, rokonszenves tagja a mai lírikusok nemzedékének.¹ Szelíd, egyszerű érzések egyszerű hangú éneklője. Ha nem adatott is meg neki a kifejezés erőteljes biztonsága s a nyelv festői gazdagsága, ha néha kissé nehézkesen vonszolja is a verses forma nyűgét, melegsége és őszintesége gyakran megtalálja az utat a szívekhez. Fájdalma csendes borongás, az élet sötét képei nem lázadó haragot keltenek benne, hanem bánatos részvétet, szánakozást, s szerelme is inkább epedő vágy, mint féktelen szenvedély. Lírája nem marad az egyéni apró fájdalmak és örömek körében, van figyelme a mások szenvedései iránt, szánakozó szívvel vonzódik a szegényekhez, a szerencsétlenekhez, az élet kitagadottjaihoz. Ajkára veszi a haza nevét is, de jó érzése többnyire távol tartja az üres frázispuffogtatástól, s a szónokiasság sem kenyeré. Van kötetében két hosszabbacskás verses elbeszélés is, melyek közül az *Özvegy Bacsoné* című el van ugyan nyújtva s szerkezete szétfolyik, de figyelemre méltó kísérlet a népies elbeszélés terén.

Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Hangulat

I. Azok a legszebb dalaink, / Amiket meg sem írunk. / Amiket hulló, szóatlan / Könnyek között elsírunk. / Amik a röpke, névtelen / Sójajokból fakadnak, / Örökre tűnt sugarai / Egy-egy szent pillanatnak.

II. Sugár topolyfa kint a pusztán / Merészen tör az ég felé. / Egy csillag ég az égi síkon. / Sejtem, – szerelmes lett belé... / Nyugodtan nézem, bús közönnyel, / – Oh ábrándok hívő kora. / Nagy célokért hevültem én is, / S nem értem el semmit soha!

III. Csöndes erdő mélyén járok, / Sójajtani se merek: / Oda lent a völgybe, mélyen. / Egy vadgalamb kesereg, / Vele érez ez az erdő, / Vele érez a szívem... / Tudom én is, mi a bánat, / Tudom, mi a szerelem.

¹ Havas [Hlavcsek] István (1873–1950-es évek eleje), családi tanító, majd Budapesten polgári iskolai igazgató. Pósa Lajossal írt olvasókönyvét a kor színvonalánál magasabb irodalmi igény jellemzi. Foglalkozott az ifjúsági irodalom kérdéseivel.

1905. 2. sz. január 8. 26–27.

Csizmadia Sándor: Hajnalban. Budapest, Faragó

A magyar szocialista mozgalmak szellemi színvonalának jelentékeny emelkedéséről tanúskodik ez a piros borítékba fűzött verseskönyv, melynek szerzője iskolázatlan, paraszti sorból küzdötte fel magát a műveltség oly fokára, mely valóban becsületére válik, s most egyik vezére a szocialistáknak.² Az irodalomban két évvel ezelőtt tűnt fel, s akkor mint a szocializmus első költőjét üdvözölték a magyar irodalomban. S ez igaz is annyiban, amennyiben, bár eddig is voltak, akik több-kevesebb tehetséggel lantjukra vették a küszködő munkásosztály szenvedéseit, ő az első, aki öntudatosan s tervszerűen a szociáldemokrata párt szolgálatába bocsátja kétségkívül nem mindennapi költői tehetségét. Ezt nem teheti egész büntetlenül, mert a költészet nagy dolog arra, hogy egyszerű eszköznek lehessen használni, s Csizmadia verseiben nem egy helyen érezzük azt a zavaró hatást, melyet a politikának a művészetbe való benyomulása okoz. Viszont azonban az a mély együttérzés, mellyel munkás-társai sorsát nézi, sokszor valóban erőteljes és bárkit megragadó hangokat csal ajkaira. A rajz, melyet az életről nyújt, elfogult és egyoldalú; még ha elfogadjuk is, hogy a munkásember sorsa csupa nyomor és szenvedés, jól tudjuk, hogy a többi társadalmi osztályoké sem kizárólag selyempárnákon való heverés és tobzódó gyönyörhajhászat. Épp ezért igazán szép költeményei nem azok, melyekben a gazdagok, az elnyomók ellen dörög; ezekben gyakran bebizonyul, hogy a lantot nem lehet harsona gyanánt használni. Ezeknél sokszorta többet érnek az olyanok, mint a *Tavasz*, *Jolánnak*, *Anyám mosni jár*, *Egyedül*, *Egy sírhalomnál*, amelyekben ha nem tagadja is meg szocialista világnézetét, erősebben szólal meg benne a politizálónál az érző szívű ember. S nevezetes, hogy bár a párt, melynek szolgálatában áll, ellentétbe helyezkedik a nemzeti eszmével, Csizmadia nem tagadhatja meg magyarságát, az alföldi magyar népből való eredetét. Nem zeng hazafias tirádákat, de hisz elvégre nem ez a magyarság lényege, hanem az, hogy képzelete a magyar föld s a magyar népélet motívumaival van telítve, hogy képei, csaknem összes színei a magyar földből sarjadzottak ki. S ez bizonyítja legjobban, hogy valóban költő: tudatosan vagy öntudatlanul azt éneкли, amit látott, amivel a lelke gyermekkor óta megtelt. S nyelve is erőteljesebb, tömörebb

² Csizmadia Sándor (1871–1929), az első proletármélységből érkező szocialista költő. Négy elemi végzet. Gatyás, csizmás parasztemberként lépett a *Népszava* szerkesztőségébe verseivel. 1894-ben a szocialista párt helyi, orosházi vezetője lett. Budapesten a *Világ szabadságot* szerkesztette, a *Népszava* munkatársa volt. Ellenezte, hogy lapja a „polgárrá” lett Ady verseit közölje. Többször bebörtönözték. Ady és a *Nyugat* számára dilettáns, a hivatalos akadémiizmus számára szocialista, a szocialisták szemében napról napra jobboldalibb. 1918-ban még van annyi politikai tekintélye, hogy Károlyi kormányában földművelésügyi államtitkár lesz, 1919-ben népbiztos, de összekülönbözik a forradalom vezetőivel, leváltják. Az ellenforradalom alatt országgyűlési képviselő, megítélése a munkásárulóé. Züllött, nevetséges figura lett, ezt megértve az öngyilkosságot választotta. 1934-es monográfiájában Schöpflin Aladár is említi Csizmadia Ady-ellenes támadásait.

és magyarosabb, mint első kötetében³ volt. Jelent meg Csizmadia Sándortól egy kötet tárcacikk is *Munkás emberek* címmel;⁴ vannak ebben is jó megfigyelések, érdekesebb vonások, de nagyjában mégis meglátszik rajtuk, hogy nem igazán az író lelkéből fakadtak, s eredetük inkább külső okokra vihető vissza. Mutatványt ezért a versek közül közlünk.

Tavaszi

Ha a tavasznak enyhe napja süt, / Ha majd hímes virág nyílik a réten, / Ha felragyog az élet mindenütt, / Kihajt-e a remény a nép szívében? / Ha a kikelet friss szellője támad, / Elszáll-e véle a gond és a bánat, / Miként vihar után a fellegek? – / Dalos madaraink, feleljetek! // Karunkban a vér még buzog, meleg, / Minden cseppjében lüktet még az élet; / Szemünkben is tűszikrák fénylenek, / Ajkunkon még föl-fölzendül az ének; / De arcunkról a hosszú szenvedésnek / Bántó nyomai el mikor enyésznek? / Mire lelkünk oly vágyakozva vár, / Kikelet után eljő-e a nyár? // A termő nyár, mely már nem kér, csak ad, / Kincsét, javát, mind-mind önkébe rakja; / Annak terem a föld s érlel a nap, / Kinek munkában telt el éjénapja. / A természet s az ember egybefognak / És változásait az évszakoknak / A nyomor többé nem jelölheti; / Nem éhez, ki a magot elveti. // A szikla ormán, fenn a bérceken, / A hólepel bomlik, szikrázva olvad, / A télnek, mely azt hittük végtelen, / Még hírmondója sem marad maholnap. / A köd elszáll, a zord idő megenyhül, / A patak is csevegve fut le fentről: / Bokrok alján kacagva mondja el: / Ki nem csügged, sohase veszhet el. // Szívemben is közel a kikelet, / Reményeimnek nem hullott ki szárnya, / Ha érnék bár még százszor is telet, / A kétely nálam szállást nem találna. / Keblem kertjébe nőnek a virágok / S ha néha téli köd száll is reájok, / Örök hitem sugárzó tavaszán, / Virágerdő borul mégis reám. // A sok panasz, tudom, majd egykoron / Erős akarattá szilárdul össze, / És a világ, melyről most álmodom, / Valósággá lesz mindörökre. / Hatalmas lángja majd a gyűlöletnek / Még fellobog s belőle megszületnek / Az új világ új alkotásai – / Gyönyörködtetve, boldogítani... // Ha a tavasznak enyhe napja süt, / Ha majd hímes virág nyílik a réten, / Ha felragyog az élet mindenütt, / Kihajt a remény is a nép szívébe / Ha a kikelet friss szellője támad, / Majd messze száll vele a gond, a bánat, / Miként vihar után a fellegek – / Édes testvéreim, reméljete!

³ Csizmadia Sándor: *Proletár költemények*. Budapest, Népszava, 1897.; *Küzdelem: Újabb versek*. [Budapest, Krammer–Erhardt Nyomda, 1903].

⁴ Csizmadia Sándor: *Munkás emberek: elbeszélések*. Budapest, Faragó, 1905.

1905. 4. sz. január 22. 59.

Szávay Gyula: Vitézi ének s más újabb versek. Debrecen, Csokonai Nyomda

Szávay Gyulának költői tehetségét erős fejlődésében mutatja ez a legújabb kötet.⁵ Nyelve mindinkább nyer színben, gazdagságban, helyel-közzel olyan szépen cseng, hogy szinte meglepi az olvasót, aki mostanában annyi sajnós jelét látja a modern magyar költői nyelv elszíntelenedésének. Szávay versein meg érzik, hogy a költőnek magának is igazi kedve telik nyelve zengzetes, magyaros áradásán, a csillogó, tarka képeken, melyeket felszínre vet, sőt sokszor mintha csak azért mondana verset, hogy ebben gyönyörködjék. Alaphangja a férfias derűtség, mely szereti a tréfát, az elmésséget, s ha néha sötétebb képek tolulnak is elébe, sohasem megy át lágú panaszkodásba. Szomorúságokon egy sóhajjal könnyűvérűen túlteszi magát, s ha vidámságra nyílik alkalom, kiélvezi, amennyire csak lehet. Ez a közvetlen jókedv, a humor iránti érzék annyira ritka mai líránkban, hogy meg kell becsülni. A kötet hosszabb lélegzetű első darabjában Rákóczi emlékét énekli a költő, s ezen kívül is van még néhány hazafias verse, melyekben szintén a nyelv líraisága a legtöbb figyelemre méltó. Alkalmi költemény is akad több, melyeknek hatását rontja az, hogy szűk körű érdeket keltő alkalomra írtak, de érdemes elolvasni akármelyiket, mert költői fordulat, hatásos ötlet akad mindegyikben. Mutatványul a következő verset adjuk belőle:

Katonavér

Az édesapámnak kardja volt, lova volt, / Mert: lovaskatona volt. / Fiának már a kardja van csak ceruzafából, / Mert: irkál, firkál és számol. // A lova patkója csattogott, villogott, / Ahogy a lópatkó szokott; / S képzelem, utána hány asszony esengett, / Ha sarkantyúja pengett. // A fia lova már csak – s épen ez a hiba: / Fűzfából vesszőparipa. / A sarkantyúból, bizony abból is enged: / Ő már csak rímet penget. // De néha, néha, – fellobban benne is azér' / A lovaskatonavér: / Lelkét, mikor a verseit illegeti, / Boldogan, büszkén lóra veti. // S mikor egy-egy ríme szerelmesen eseng, / Érzy, hogy akkor odabent: / Csak lelkének egy rejtett, ezüsből rajtfelejtett / Kis sarkantyúja peng.

⁵ Szávay Gyula (1861–1935), költő, lapszerkesztő. Győrött és Debrecenben élt, hosszú időn át volt a Vidéki Hírlapírók Szövetségének elnöke. 1920-ban költözött a fővárosba. Gyorsan, könnyen írt, a hagyományos verselés híve volt. Kerülte a mélyebb gondolatiságot, a szimbolista kifejezőmódot. Témáinak egy részét aktuális események sugallták. Írásaiból derűs életérzés sugárzik, költeményeit humor, könnyed hang jellemzi. Lírai munkásságát 1924-ben a Petőfi Társaság nagydíjával tüntették ki. – Ld. még: 1909/19; 1911/21.

1905. 5. sz. január 29. 75.

Farkas Imre költeményei, 1897–1904. Budapest, Singer és Wolfner

Farkas Imre, kinek nevét lapunkból is ismerheti az olvasó, kiválogatta régebbi két kötetéből versei javát, s hozzáadva az utóbbi évben irt verseit, csinos kis kötetet állított össze belőlük, amely lehetőleg előnyösen mutatja be költői egyéniségét.⁶ A hangulatok költője s az apró szerelmi történeteké; a maga örömet, bűjút ritkábban szólaltatja meg, inkább borús hangulatú kis képeket rajzol szomorú szerelmesekről s szomorú szerelmeikről. Többnyire leányok, fiatal asszonyok a hősnői, akikhez igen meleg rokonérzettel vonzódik; szívbeli tragédiáikról a világ többnyire nem tud meg semmit, de ők maguk annál mélyebben érzik. A versek hangja mindig nagyon gyöngéd, finomságra törekvő, a hatásuk sokszor egy szón, legtöbbször pedig egy poénon múlik, s ezt a szót, ezt a poént a költő többnyire szerencsésen találja meg. Ezekben [az] apró, a modern életből vett románcokban van bizonyos drámaiság; könnyed, színes előadásuk mögött megérzik a költő fogékonysága a szerelmi szenvedések iránt. Azonban jól tenné a költő, ha szélesebb körre is vetné tekintetét, ha nem érné be ez apró szalontragédiákkal, s igyekeznék magasabb szempontokból is nézni az életet. Mutatványul lapunk más helyén közlünk a kötet legjavából.⁷

1905. 10. sz. március 5. 155.

Borsodi Lajos: Mesék, merengések. Budapest, Singer és Wolfner

Nagyon fiatalos versek, melyek e kötet tartalmát adják: egy élénk képzelődésű ifjú lelkének ábrándozásai a szerelemről.⁸ Mint a fiatal versírók rendszeren, e versek szerzője is legtöbbször fájdalmait éneкли, melyeket az olvasó sokkal kevésbé talál komolyaknak, mint ő maga, de mégis van bennük annyi melegség, hogy megilletik a szívét egy kissé annak is, aki nem hajlandó túlságos tragikusan venni az ilyen sötét búbanatot. Hangulatot kelteni tud a szerző, és pedig többnyire verseinek színességével, csak hogy aki némi figyelemmel és kritikával nézi a verseket, menten észreveszi, hogy ez a színesség inkább csak a tarka szavak halmozásában van meg, amelyek ritkán adnak tiszta, zavartalan és friss hatású képeket. A kötet nem is-

⁶ Farkas Imre (1879–1976), költő, operett-író, nótaszerző. A Honvédelmi Minisztérium miniszteri tanácsosaként ment nyugdíjba. Leghíresebb dalműve az *Iglói diákok* (1909). Hubay Jenő szerzett zenét Horthy Miklós indulójához. *Megállok a keresztútnál* című nótáját gróf Andrássy Tivadarné *Krasznahorka büszke vára* című dalával közösen adták ki. Némely körök Ady ellen használták fel népszerűségét és sikerét. – Ld. még: 1906/25.

⁷ A lap 66. oldalán a *Rózsák*, a *Bálban* és a *Versengés* című verseit közölték.

⁸ Borsodi Lajos (1883– [bori tábor?]1943/44), író, szerkesztő, a jugoszláviai magyar irodalom szervezője. Alapítója volt a délvidéki Ady Társaságnak, esszét írt Adyról (1923), 1937-ben a *Kalanygya* közölte *Csabayék* című (kulcs)regényét. Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*. Novi Sad, Forum, 1968. 51–52.

merteti meg az olvasót kiforrott, határozott költői egyéniséggel, több várakozást kelt, mint művészi élvezetet, de elolvasása után az a remény marad meg a lélekben, hogy ez csak kiinduló pontja egy fejlődésnek, mely szerencsés körülmények között nagyobb eredményekhez vezetheti a szerzőt. Mutatványul a következő kis verset közöljük belőle:

Vágyódás

Szeretnék elmenni messze, messze tájra, / Rózsáknak földjére, kikelet hónába, /
Más csillagot nézni balzsamos éjszakán, / Hallgatni, mint dalol sírva a csalogány, /
Balzsamos éjszakán. // Mosolygó múltamból nem maradna semmi, / Csak életem
búját nem tudnám feledni. / Ha fájó panaszom fölsírnám az égre, / Könnyharmat
hullana a rózsalevéltre, / A rózsalevéltre. // Szeretnék elmenni messze napkeletre, /
Siratlanul sírni, élni elfeledve, / Örök napsugárban élni a halálnak, / Halálra csó-
kolni minden rózsaszálat, / Piros rózsaszálat.

1905. 11. sz. március 12. 171–172.

**Benedek Marcell: Don Juan feltámadása. Verses regény tizenkét énekben.
Budapest, Athenaeum**

Byron hatása még mindig erős, kivált az ifjú lelkekre. Ez csábította az előttünk fekvő kötet szerzőjét is, hogy tizenkét énekből álló verses regényt írjon nyolcsoros stanzákban, teljesen a Byron modorában.⁹ Munkája komoly becsvágy jele, s ha nagyobbra tört is, mint amit egyelőre elérhet, el kell ismernünk benne a komoly törekvést már csak azért is, mert nem éri be, mint a kezdő költők nagy tömege, az apró lírai ürességekkel, hanem nagyobb feladaton próbálja ki erejét. Mintegy folytatását akarja adni Byron Don Juanjának: feltámasztja a nemes lovagot, s modern környezetbe helyezi, Magyarországra. Bizonyos, kissé homályos világboldogító szerepet szán neki, melyről azonban később megfélekedezik, sőt arról is, hogy eredetileg kivételes egyéniségű alakot akart belőle csinálni, s meglehetősen ingadozó, terv nélkül szökellő pályát futtat be vele. Az egész mese homályos, a sok hosszas kitérés csak annál jobban elhomályosítja; ami jó van benne, az a részle-

⁹ Benedek Marcell (1885–1969), író, egyetemi tanár, műfordító, színházigazgató, Benedek Elek fia, Benedek István orvos-író apja. 1904-ben Lukács Györggyel és Bánóczy Lászlóval a Thália Társaság egyik alapítója. *Vulkán* című kulcsregényében (1918) megörökíti a színház alapítását, és a kor dzsentrifainak összeütközését a radikális politika és modernség eszméjével, és az annak a szülők nemzedékével való elfogadtatási kísérletét. 1919-ben a francia irodalom előadója volt a budapesti tudományegyetemen, majd állásától megfosztották. 1910-től volt tagja a szabadkőműves mozgalomnak, 1949-ben – a betiltás előtt – őt választották a közösség nagymesterévé. 1945 után a kolozsvári egyetemen tanított, majd visszatért Budapestre. Közel kétszáz művet tolmácsolat magyarul, többek között Anatole France, Victor Hugo, Balzac, Romain Rolland, Roger Martin du Gard, Dickens, Travers, Racine, Rabelais munkáit. Az itt ismertetett könyv megjelenésekor Benedek Marcell mindössze *tizenkilenc* esztendő volt. – Ld. még: 1912/8; 1918/20; 1921/1, 5.

tekben van. A munka külsőségei és belső tulajdonságai egyaránt rávállanak az első lépéseit próbálgató fiatalemberre. Kétségtelen tehetsége azonban gyakran megcsillan: néha csak egy sor, egy hangulat, egy jól megfigyelt vonás árulja el, néha egy sikerültebb jelenet. A könyvből, mely az Athenaeum kiadása, mutatványul egy kis lírai részt közlünk, mely Don Juannak s beteg menyasszonyának olaszországi utazásáról szól:

E fehér nászútnak különös bája / Bevette hősöm lelkébe magát. / Az ifjú párok szokott marsrutája / Költőibbé, szebbé finomul át. / Olaszországnak napsütötte tája, / Amerre vitte szép menyasszonyát, / Komolyan elcsodálkozhatott rajtuk, / Hogy egy csókot sem váltott soha ajkuk... // Lenn, Olaszország legdélibb vidékén / Hajóra szálltak. Csöndes éjjelen, / Mikor a habok elsimultak békén / S a mennybolt képe fénylett odalenn, / Kinn ültek a fedélzet ringó székén, / Előttük kettős csillag-végtelen... / Amerre látnak, köröttük a menny – / S egy új mennyország: egymás lelkiben. // Nászutazás volt ez: a lelkek násza, / Melynek megülték csöndes ünnepét. / Feltárult lelkük minden kis vonása; / Fátyol ha fedte: gyorsan tépte szét / A könnyű leplet egy szép éj varázsa. / Közelről nézve sem vesztett a két / Lélek: örök szép volt a Margit lelke, / S a magáét Juán – hozzáemelte. // Két nagy léleknek szűz ölelkezése / Volt ez az út. Egymásba ömlik át / Lelküknek minden nemes alkatrésze, / S ez áradat elfojt minden hibát. / Egymást eztán bármily hidegen nézze / A két szerelmes: egy foltot se lát / Tiszta szépségiben az ideálnak; / Egymás által tökéletessé válnak.

1905. 12. sz. március 19. 187.

Rudyard Kipling és Edgar Allan Poe versei. Fordította Pásztor Árpád és Szebenyei József. Nagyvárad, Sebő

E két név, a mai Anglia harsány szavú költőjének s a félszázad előtti Amerika sejtelmes, álom-életben élő dalosának neve véletlenül került össze egy kötetben, melyet e két költő munkáinak fordításából állítottak össze Pásztor Árpád¹⁰ és Szebenyei József.¹¹ Az előbbi fordította a kötetben levő Poe-verseket¹² s Kiplingből négy darabot, az utóbbi a többi Kipling-darabokat.¹³ Kettejük közül Pásztor Ár-

¹⁰ Pásztor [Pikler] Árpád – Id. 1904/12; 1907/19; 1909/35; 1918/17.

¹¹ Szebenyei József (1881–1953), újságíró. New Yorkban és Londonban nevelkedett, majd hazakerült és újságíróként, műfordítóként dolgozott. Ismerte Ady Endrét és Lédát is. A *Daily Express* tudósítója volt, többször is írt Kiplingről.

¹² Edgar Allan Poe (1809–1849), amerikai költő, prózaíró, az első novellisták egyike, a detektívregény egyik megteremtője.

¹³ Joseph Rudyard Kipling (1865–1936), Nobel-díjas (1907) angol (magát anglo-indiainak tartó) költő és író. Bombayben született, gyerekkorát is ott töltötte. Felesége esküvői tanúja Henry James volt. 1894/95-ben jelent meg világhírt hozó kötete, *A dzsungel könyve*. Nagy tisztelője volt James Joyce és George Orwell. A brit felsőbbrendűség és erő képviselőjeként értékeli sokan.

pádnak jutott a nehezebb feladat. Poe Edgár oly páratlan művésze az angol nyelvnek, s költeményeiben annyira a lényeghez tartozik a nyelv szépsége, csodásan gazdag színezete, sőt sokszor a hangzása is, hogy aki fordítására vállalkozik, előre le kell tennie a teljes siker reményéről, hacsak maga is nem az eredetihez méltó nyelvművész. S éppen ez a főbaja az előttünk levő Poe-fordításoknak; a magyar fordító nem bírta utolérni az eredeti nyelvének rejtelmes mélységét, sötét, komor hangulatát, sötétségében is buja színességét. Többnyire nagyon is el kell távolodnia az eredetinek szövegétől, hogy legalább az alaphangulatából menthessen meg mennél többet; abból is azonban, amit ad, fogalmat nyerhet Poe költészetének szépségeiről az, aki eredetiben nem olvashatja. Szebenyei Kipling-fordításai sok szeretettel, lelkesedéssel készültek, de éppen a fődolog nincs meg bennük: Kipling előadásának az a nyers ereje, amely néha olyanná teszi nyelvét, mint a dobpergés, néha meg mint a tengeri vihar sivítása. Érdekes azonban még ebben az erőtlen fordításban is olvasni Kipling verseit, amelyek annyira magukon viselik az angol nép mai érzésének, világfelfogásának bélyegét, mint az angol irodalom semmi más terméke. A kötet Nagyváradon, Sebő Imre kiadásában jelent meg, ára 3 korona. Mutatványt a nálunk kevésbé ismert Kipling műveiből adunk, Szebenyei fordításában.

A tenger asszonya

A nyugati vizek közt él egy öregasszony, / Sok kincse van neki. / Sok fiút nevel föl s hazaszeretetből / A tengerbe veti. // És némely messze fúl meg, némely a part előtt, / Alig marad néhány; / De ő nem merül ki s küldi, egyre küldi, / Élőt a holt után. // Mert amióta néki egy fél világ terem, / És van sok tengere: / Tengernek nevelten, tengeren veszett el / A legtöbb gyermeke. // Vizek szántására küldi valamennyit, / Fából az ekéik: / S ha viharok járnak, – mint a vitorlákat – / Lelküket megtépik. // A tűzhelye nyitva a szellőnek, szélnek, / Hidegnek, melegnek: / És hogyha apály van, vagy nehéz dagályban, / Egyre jönnek, mennek. // Kifelé ha mennek, bátorsággal telve, / Messze tengerekre; / És ha hazatérnek, szívrepesve néznek / A parti hegyekre. // És ha hazatérnek színüres kezekkel, / Vagy ha kincset hoznak: / Szépen elmesélik, elejétől végig, / Az öregasszonynak. // Némely este tér meg, más meg késő éjjel, / De megjő mindenik: / Hallja, amint járnak könnyű szellemárnyak, / Egészen reggelig. // Bármely messze partról csak hazatér minden / Élő vagy holt fia; Ezt: hogy kegyeletben, azt: hogy szeretetben / Ringassa – Anglia.

1905. 12. sz. március 19. 187.

Könyves Tóth Kálmán: Életem alkonyán. Beszélyek. Debrecen, szerzői kiadás

Lapunk olvasói jól ismerik e könyv szerzőjének nevét, aki gyakrabban szerepelt hasábjainkon elbeszéléseivel, melyekből most egy kötetre valót külön is kiadott.¹⁴ Ez elbeszéléseket derült, eszményies felfogás, egyszerűség, tiszta erkölcsiség s zamatatos magyarság jellemzi. Írójuk nem hajszolja sem a minden áron való eredetiséget, sem a rikító hatásokat, inkább az idillikus képek festése felé hajlik, s alakjait, történeteit gyakran csöndes, derült humorral színezi. Tárgyai a magyar falusi és kisvárosi élet köréből valók, melyet a szerző jól ismer s jól is tud rajzolni. Jóízű, magyaros olvasmányt kap a közönség e könyvvel, amely egy igaz magyar író ismeret meg az olvasóval. A tíz elbeszélést tartalmazó, több mint 200 lapra terjedő könyv Debrecenben jelent meg.

1905. 13. sz. március 26. 203–204.

Somogy megye népköltése. Gyűjtötte, rendezte és világosító jegyzetekkel kísérte Vikár Béla. Budapest, Kisfaludy Társaság

A magyar népköltészeti gyűjtés egy-két év óta újabb lendületnek indult azzal, hogy a Kisfaludy-társaság újra megindította a népköltési gyűjtemények kiadását, mely az Arany László és Gyulai Pál által szerkesztett alapvető fontosságú első három kötet megjelenése után abban maradt. Az a hosszú szünet, mely a régi s az évtizedek múlva most megindult újabb sorozatot elválasztja, lényegesen módosította a népköltés tanulmányozásának módszereit. Míg régebben a népi költemények és mesék esztétikai értéke volt az irányadó, ma már érvényesülését követeli a néprajzi s a nyelvészeti szempont is, így tehát az újabb gyűjtéseknél összehangatosan érvényesíteni kell mind e szempontokat. De módosultak újabban a gyűjtés módszerei is, alkalmazásba kerültek a modern technika vívmányai s különösen a fonográf. Ennek hasznosítását először Vikár Béla kezdeményezte, főleg a dallamok megörökítésére, a szövegeket pedig gyorsírással jegyezte fel, s így a lehető-

¹⁴ Könyves Tóth Kálmán (1837–1924), író, ref. lelkész. Apja, Könyves Tóth Mihály, a debreceni református templom papja. Miután Kossuth ott hirdette ki a Habsbourgok trónfosztást, az apát többéves fogságra ítélték. 1860-ban végezte a teológiát, majd két évre Utrechtbe ment, ezt követően fél évet Párizsban, s utána Londonban tanult. Munkatársa volt a *Vasárnapi Ujságnak* is. „Típusa a régi szabású kálvínista papnak: élénk érzék a kulturális dolgok iránt, józan mértéktartás minden dologban, erős gyakorlatiasság, az egyensúlyozott lélek humora, hajlam a moralizálódásra, szilárd, egyházas vallásosság, de misztikus hajlamok nélkül, a felekezeti életben gyökerező felfogásmód, amely azonban könnyen tud szélesebb körű, általános hazafiúi és emberi szempontokig fölemelkedni – ezek azok a jellemvonások, melyeken egyénisége alapszik” – írta róla 1909-ben a *Vasárnapi Ujságban* vélhetően Schöpflin Aladár, írói jubileuma alkalmából. Ekkor már 27 kötetre rúgott munkássága.

ségig biztosította gyűjtésének hűségét.¹⁵ Vikár gyűjtéséből állott elő az a becses kötet, mely most *Somogy megye népköltése* címmel megjelent ötödfélszáz lapnyi terjedelemben. Balladák és rokon neműek, népdalok, mesék és mondák vannak a kötetben. Van köztük nem egy olyan is, amely már más gyűjteményekből ismeretes, legnagyobb részük azonban eddig meg nem jelent, eredeti somogyi termés. Az ismert népköltemények eltérő változatainak a fölvételét pedig elsősorban a néprajzi szempont tette szükségessé. A szövegeket a népies kiejtés szerint közli a gyűjtő, de nem szigorúan fonetikus, csak nyelvészeknek való átírásban, amely a laikus számára megnehezítené olvasásukat. Értékesek az egyes darabokhoz irt felvilágosító jegyzetek is. A gazdag és becses gyűjteménnyel Vikár Béla jó szolgálatot tett az irodalomnak; a kötetben nagyon sok igazi gyöngye van a magyar népköltészetének. Közönség és író egyaránt élvezettel forgathatja a szép könyv lapjait, amire ma, mikor az irodalom napról napra jobban távolodik a népelettől, valóban szükség is van. A kötet végén közölt dallamok zenei szempontból figyelemreméltók. A kötethez előszót a Társaság népköltési gyűjteményeinek szerkesztője, Vargha Gyula írt. Mutatványul a következő népdalt közöljük:

Összedúlt a sajtárom dugája, dugája – / Elhagyott a szeretóm bujába, bujába; / Ha elhagyott, maj' mögvár, maj' mögvár / Kadarkuti dobogós kőhidnál. // Kadarkuti dobogós kőhidnál / Három huszár rozmaringot kaszál, / Én vagyok a rozmaring szödője, / Barna legény igaz szeretője. // Kadarkuti hid alatt, hid alatt / Megkötöztek mind a hat lovamat, / Lovam mellé engemet magamat, / Magam mellé kedves angyalomat.

1905. 14. sz. április 2. 219.

Minke Béla: Az élet nyarán. Költemények. Budapest, Pallas

Meglehetősen vaskos kötet, száznál több vers csaknem harmadfélszáz lapon. Szól bennük a szerző¹⁶ a természet szépségeiről, különösen a Balaton varázsa lelkesíti gyakran, elmélkedik az élet mindenféle dolgairól, a halálról, apróbb dalokban,

¹⁵ Vikár Béla (1859–1945), etnográfus, műfordító. Greguss Pál és Gyulai Pál tanítványa, ki is adta mesterei gyorsírással rögzített egyetemi előadásait. 1880 és 1921 között főállása a parlament gyorsíró-irodája volt. Fonográffal készített népzenei felvételeinek lejegyzője Bartók Béla volt. Módszerét más országok kutatói is használni kezdték. A *Kalevala* első fordítója, nevéhez kötődik Sota Rusztaveli eposzának, *A tigrisbőrös lovagnak* fordítása is. Foglalkozott az eszperantó mozgalommal.

¹⁶ Minke Béla (1856–1934), tanító, író, publicista. 1881-ben került Budapestre Kecskemétről. A tanítás mellett különféle tisztségeket viselt. Tagja volt az V. és a VI. kerületi iskolaszékeknek, jótékony és kulturális egyesületeknek, a Tanítói Országos Bizottság igazgatótanácsának. 1899-től a X. kerületi Kápolna téri iskola igazgatója lett. Szépirodalmi munkáit, társadalmi és tanügyi cikkeit több fővárosi és vidéki lap közölte, írt a *Fővárosi Lapok*, a *Képes Családi Lapok*, a *Pesti Hírlap*, a *Nemzeti Iskola*, a *Hasznos Mulattató*, a *Népnevelők Lapja* számára. 1898-tól állandó munkatársa volt a *Hazánk* szépirodalmi sorozatának.

hosszabbacska versekben éneklí szerelmét, családi boldogságát, van egy sereg népdalszerű verse, s talál hangot a hazaszeretet kifejezésére is. Amint látni, bejárta mindazokat a mezőket, amelyeken a költői témák szoktak teremteni s összedett róluk sok mindenfélét, de igazi virágot keveset. Nincs meg benne a valódi költőknek az az adománya, amellyel az érzés vagy az eszme új területeit nyitják meg az emberek számára, vagy a már ismert motívumoknak új színnel új értéket adnak. Sikerültebb vers akad a sok között, néha-néha fölmelegszik a hangja, gondolatainak s érzelmeinek idealista iránya is rokonszenvet kelt; mindenesetre jó érzésű magyar embert ismertünk meg a kötetből. Mutatványul belőle a következő verset adjuk:

Tavaszi hangulat

Komor a nap, hűvös a szél, / A rügy, bimbó csak fakad / És a jövő s a tűnő perc / Mégis mennyi kincset ad. / Nyíl, virul a virágszirom, / Száll az illat messzire, / A kebleket gyönyörökkel / És mámorral tölti be. // Ha megjő az édes derű / És a napfény szerteszáll, / Aztán enyhe szellő szárnyán / Tova rezg a napsugár. / Megcsókolva lombot, bimbót, / S a kinyílt szirmokat: / Ha volna is, ez elúzi / A gyötrelmet, gondokat. // Bimbó, virág, illat, öröm, / Zengő dal az ajkakon, / Sugár, szellő és áldó fény: / Ez az élet tavaszon. / A komor nap, a hűvös szél: / Ez csak röpke változat, / Hogy több kéjjel élvezhessük / A fényderűs napokat. // Hajh! de emlékeztető is; / Szin, pompa, fény és öröm, / Sugár, szellő, enyhe napfény / Hogy nem tart mind örökön. / S mint a nap kel és áldozik: / Úgy fordul az életünk; / De van fénye állandó is: / Az, ha híven szeretünk. // Ekkor szívünk közepében / Mindig csak virág fakad, / Újra és csak újra nyitva / Bimbót, ékes szirmokat. / Fölötte meg ragyog a fény, / Mint az öröm sugara / És így soha el nem repül / Az életnek tavasza.

1905. 17. sz. április 23. 269.

Berzeviczy Albert: Beszédék és tanulmányok. Budapest, Singer és Wolfner

Az a két terjedelmes kötet, melyekben Berzeviczy Albert¹⁷ beszédei és tanulmányai vannak összegyűjtve, egyaránt érdekelheti a politikával s az iro-

¹⁷ Berzeviczy Albert (1853–1936), államtudományi doktor, művészettörténész. Kultuszminisztériumi államtitkár, 1903 és 1905 között a Tisza-kormány kultuszminisztere. 1905-től haláláig az MTA elnöke. 1887-től parlamenti képviselő, 1910–11-ben házelnök, 1927-től a felsőház tagja. A MOB első elnöke 1895 és 1904 között.

Többször volt ütközés közte és a modern magyar irodalom között, ennek legemlékezetesebb példája a Kisfaludy Társaságban elhangzott, Ady barátait és híveit elmarasztaló *Kettészakadt irodalom* című előadása, amelyet a *Nyugatban* Babits Mihály és Schöpflin Aladár válasza követett. Halálakor ennek ellenére Babits gyászolta el a *Nyugatban*: „...a formalizmust tiszteltem Berzeviczyben, ami voltaképp úri objektivitás volt, s a jogok és emberméltóság iránti tisztelet, egyúttal pedig a legjobb politika. Irodalmi álláspontunk homlokegyenest ellenkezett, ezen a helyen is sokat

dalommal foglalkozókat. Berzeviczyben szerencsés módon egyesül a politikus az íróval, politikai beszédeibe beleviszi az irodalmi ember fejlett ízlését s erős stíl- és formaérzékét, az irodalmi jelenségek megítélésében pedig az avatott politikus magas szempontjai adnak szavának nyomatékot. Politikai életünkben mind kevesebb lett azoknak a száma, akik beszédeik irodalmi formájára is gondot fordítanak, Berzeviczy e tekintetben a magyar ékesszólás legszebb hagyományait követi. Tömör, erőteljes stílus, az érvelés logikai biztossága, a szerkezet gondossága jellemzik beszédeit, kiválóan alapos képzettsége, sokoldalú műveltsége, a magyar közoktatás minden kérdésében szerzett gyakorlati és elméleti jártassága mindegyikben fölismerhető.

Gyűjteménye első kötetét parlamenti beszédei nyitják meg. Ezek közül az első 1882-ből való, s a boszniai okkupáció kérdésével¹⁸ foglalkozik; a következő évben a középiskolai törvényjavaslatról mondott beszédében nem egy ma is figyelemre méltó eszme foglaltatik. Az 1884-iki válaszfelirati javaslatához két előadói beszédet mondott. Később Berzeviczy főleg közoktatási kérdésekkel foglalkozott, s beható szakismerettel munkálkodott közoktatásunk nemzeti szellemben való fejlesztésén. Az időközben e téren szóba került fontosabb kérdések között alig van olyan, amelyhez hozzá ne szólt volna. Beszédeiben figyelemre méltó eszméket találunk közoktatásunk minden szervére nézve, a népoktatástól az egyetemig, s az összes beszédeket átgondolt, egységes felfogás foglalja össze, nem pillanatnyira felszínre vetett ötletek vezetnek, hanem a dolgok ismeretén alapuló s meghatározott eszmék.

Az első kötet második részét gyűléseken és ünnepélyeken elmondott beszédek adják, a szerzőnek megnyitó beszédei, melyeket a magyar jogászegyletben, a nem-

vitáztunk vele, s ő is a maga fórumairól sokszor pörölt és hadakozott velünk. Véleményeink nem egyszer megbotránkoztatták, s olykor minket is nagyon bántottak az övéi, amelyek egy tájékozatlan és igazságtalan közvéleményt visszhangoztak. Mégis most, hogy meghalt, különös módon inkább szövetségést gyászolunk benne, mint ellenséget. Mikor leggyógyíthatatlanabbnak látszott az »irodalom kettészakadása«, egyetértettünk abban, hogy ez a kettészakadás értelmetlen és meg kell szűnie. Egyetértettünk a szellem jogainak tiszteletében s a törekvésben, hogy megadjuk mindennek a megillető rangját, még annak is, amivel nem rokonszenvezünk. S szövetségesek voltunk a jog és szellem liberális magyar hitvallásában egy egész, új, barbár világ ellen, amely csak pártokra és erőkre esküszik, s a jogot avultnak, a szellemet gyengének ítéli.” – Ld. még: 1905/49; 1906/51; 1909/4; 1912/1; 1917/41.

¹⁸ Boszniai okkupáció: 1878. július 29-én a Monarchia megkezdte az addig török uralom alatt álló Bosznia és Hercegovina megszállását. Előzménye, hogy gróf Andrassy Gyula 1876-ban, majd 1877 elején Budapesten titokban megállapodott az oroszokkal: egy orosz–török háború esetén nem születhet nagy délszláv állam, s a balkáni egyensúly érdekében a Monarchia elfoglalhatja Boszniát. A berlini kongresszuson immár 7 hatalom egyetértése hitelesítette a bevonulási szándékot. A Monarchia népei ellenezték a foglalást, egyedül a horvátoknak volt benne némi örömük. Az új tartományt a közös pénzügyminisztérium igazgatta. A okkupáció csak papíron maradt ideiglenes, a terület szerves része lett a Monarchiának. Beteljesült Andrassy mondása: „Akkor megyünk ki Boszniából, amikor mi akarjuk, tehát soha”. A növekedéstől elzárt Szerbia ez időtől már csak Oroszországtól remélhetett támogatást, s a Monarchiával kellett szembefordulnia. Ez a lépés is oka volt a több mint három évtized múlva bekövetkező I. világháborúnak.

zeti tornaegyületben, a millenniumi tanügyi kongresszuson, az eperjesi Széchenyi-körben, a Kisfaludy Társaságban stb. tartott. Ezek is művelődési kérdéseket tárgyalnak, s mintegy folytatásai parlamenti munkásságának.

A második kötet első része emlékbeszédeket, visszaemlékezéseket tartalmaz báró Eötvös Józsefről, Pulszky Ferencről, Petőfiről, Munkácsyról (ravatalánál mondott beszéd), Vörösmartyról, Tompáról stb. A kisebb alkalmi beszédek mindegyikében is van egy-egy magas gondolat, mely megérdemli, hogy a kötetbe felvéetve megmentessék az elkallódástól. Kilenc tanulmány és értekezés történeti, kortörténeti s művelődési tárgyokról fejezi be a kétkötetes gyűjteményt, mely a maga teljes értékében tükrözi vissza Berzeviczy szónoki, írói és államférfiúi egyéniségét.

1905. 18. sz. április 30. 287.

Ifjú Ábrányi Kornél: Iván. Verses regény a lovagkorból. Budapest, Légrády Testvérek

Szokatlan nagy terjedelmű verses regénnyel lepte meg ifj. Ábrányi Kornél¹⁹ az olvasókat, akik hosszú idő óta elszoktak attól, hogy nevét más mint publicisztikai dolgozatok alatt lássák.²⁰ Regénye hat énekre s XXV fejezetre oszlik, csaknem ötszáz lapot tesz ki, s több mint ezerháromszáz nyolcsoros stanzából áll. A szerző a hetvenes évek közepén fogott bele, amikor a politika s a hírlapszerkesztés még nem vonta el a szépirodalomtól; az első éneket 1875-ben, a másodikat a következő két évben írta. Hosszú szünet után, 1897-ben készült el a harmadik, negyedik és ötödik ének, a legutóbbi években az utolsó: a hatodik. Magától értetődő dolog, hogy ez a hosszú időköz, melyben az egész mű készült, megérzik rajta; a csaknem harmincévnyi időköz alatt, mely az elejét a végétől elválasztja, a szerző maga is sok tekintetben megváltozott, ítélete, a világ dolgairól való felfogása fejlődött, ismeretei, élettapasztalatai bővültek, s ízlése is változott. A fiatalság hevét az érett kor nyugodtabb szemlélődése váltotta fel, az ifjú hang csapongását a mértéktartóbb komolyság.

A mese maga teljesen romantikus. A XII-ik század elején játszik Magyarországon, de a szerző nem sokat törődik sem a helyi színezettel (ha más országba akarná tenni a mesét, alig kellene valamit változtatni rajta), sem a korhűséggel. A mese romantikus menete különös, de nem érdektelen ellentétben áll a jellemek erősen összetett, csaknem modern voltával; különösen a főhős, Iván, mintha ismerné Rousseau-t s a belőle fejlődött modern irodalmat, oly erős benne a természetes

¹⁹ Ifjú Ábrányi Kornél (1849–1913), újságíró, szerkesztő, laptulajdonos, korának ismert publicistája, képviselő, Lónyay Menyhért hivatali idejében a miniszterelnöki sajtóiroda munkatársa, utóbb vezetője. Halálakor a *Nyugatban* kortársa, Halász Imre búcsúztatta (1913/6.).

²⁰ Politikai élet- és jellemrajzot írt pl. Tisza Kálmánról (1878) és Andrássy Gyuláról (1878), melyek Kákay Aranyos II. álnév alatt jelentek meg.

ártatlanság mellett az érzelmesség. Az ifjú, aki magányban, a világtól elzárkózva nevelkedett, medvékkel vívott élet-halálharcot, megismeri a vén Albert várúr ifjú nejét, s az első pillanatban öntudatlanul egymásba szeretnek. Szerelmük bensőbb ismeretség után öntudatosá, költői epedésből szenvedélyes vággyá lesz, a költő igen szépen, hol finom részletezéssel, hol meg széles vonásokkal, inkább sejtetve, mint magyarázva rajzolja meg ezt az átalakulást egész a bűnbeesésig. A gonosz Albert, ki egykor szerelmi bosszúból Iván atyjának gyilkosa lett, s ezzel anyjának is halálát okozta, megtudja titkukat, s ördögi tervet kohol megrontásukra. Elválasztja a szerelmeseket egymástól, s rossz hírüket költi egymás előtt. A nő emiatti bánatában, meg azért, mert ura durva tivornyázásra kényszeríti, eszelős lesz, Iván pedig nagybátyjával, Sebőkkel a Szentföldre megy Bouillon Gottfried seregével. E ponton a verses regény a *Megszabadult Jeruzsálemmel* érintkezik. Iván a szent város hősiek elfoglalása után üzenetet kap Alberttól, melyben ez bevallja minden gonoszságát. Hazaindul, de Andredit, egy szenvedélyes keleti nő szerelmében, hogy ne kelljen elválnia tőle, megöli. A bosszú Sebőkre marad, akit a sok csapás a vallási szemlélődéshez emelt. Albert Sebőktől megtudva, hogy Iván meghalt, s bosszúja így nem sikerült, dühös örületében leveti magát a bástya fokáról. Vára helyén Sebők kolostort emel, s maga is abban lakik, vallási elmélyedésben. Ezzel végződik a regényes történet. A tartalom e rövid összefoglalása csak a mese vázát adja vissza, a színekért az eredetihez kell fordulni, mely minden tekintetben megéri az olvasására fordított időt. A szerkezet egyenetlenségeiért bőven kárpótol az előadás változatos gazdagsága, melyben megvan az élezés a gúnyolódástól a mély megindultságig, az epikai nyugalom részletezéstől a drámai erejű tömörségig, minden hangnem a maga helyén. Ha néha érzik is bizonyos fáradság egy-egy részletben, ha itt-ott észre vesszük is, hogy a költő hosszú idő alatt kissé elszokott a verses formától, kétségtelen, hogy ifj. Ábrányi Kornél verses regénye nem közönséges tehetség érett alkotása, s mai költői termésünk legjavából való. Mutatványul az ötödik ének végét adjuk, a szerelmes Andredittől agyonszúrt Iván halálát:

A balesetnek híre szerte fut, / Hallják a lovagok s ijedve jönnek: / Jön a sebész, ki minden sebhe' tud; / S döbbenve áll, láttára a vérözönnek. / S csak titkon közli a gonosz gyanút, / Mely nemsokára a gyanúnál több lett; / Sőt bizonyos már! Nem a seb halálos, / Hanem a méreg az, mely bizonyos halált hoz! // Iván is érzi ezt, s a bú redői / Simulnak arcán, s mind mosolyra válnak. / Csodás az, lelke mint engesztelődik / Sorsához, közeledtén a halálnak! / Edit hűsége még egyszer felkölti / Tűnt álmait a tiszta Ideálnak: / S mint rég, még egyszer ép úgy egyesül vele, / Hogy ezzel szálljon majd a sírba le. // »Jó bátya jer! – Hajolj le és ölelj meg. / Nincs sok időm, halld végakaratom! / Büntetve ne legyen soha e gyermek, / Ki szerelemből ölt, mert szeretett nagyon! / – Megváltott kínjaimtól! Végzetemnek / Határt szabott, s ezért csak áldhatom! / – Csak halva mehetek Edit szeme elé, / Hogy ne piruljak, ha szemembe néz. // »De vigy oda, s mutass Albertnek is meg. – / Mondd neki: nem lehet bosszúja teljesebb! – / Mondd, mindazok közt, mik sebzék e szívet, / Csak az nem fáj, amely megölt, e seb! – / S láttomra ha eszmélne, mondd

Editnek, / Miatta én is vesztém eszemet; / S ész nélkül ejtem mindazt, ami folt; / De még az is szerelmem bizonyítéka volt! // És kérd meg őket, engedjék meg azt, / Hogy sírom az a dombtető legyen, / Mely ott áll az Edit erkélye alatt, / És ablakába néz egyenesen; / Oda hol ő állt, mint fehér alak, / S honnét a kendő, könnytől nedvesen / Kezembe hullt – s hol nászunk éjjelén – / Bármily rövid vala – örökre lett enyém! // »S Albertnek mondd meg, ha azért, mivel / Szegény atyámnak ő volt gyilkosa, / Én lettem a sors eszköze, kivel / Őt bünteté – én soha bosszúra / Nem gondolék; – és nem árultam el / A szörnyű titkot később sem soha! – / És ha az Isten néki megbocsátott, / Síromba nem viszek sem haragot, sem átkot. // „S te is jó bátya! ha keserítélek, / Bocsásd meg! –S mint én tartám eskümet, / Tartsd meg te is hűn mindazt, mire kérlek! – / S adj búcsú csókot! – És most jöjjenek / A szeretett s csodált nemes vitézek, / Még egyszer hadd szorítsam kezüket! – / S ha lesz fiam, Edit kit élve szülne tán, / Légy atyja te, s legyen neve: Iván!« // S szemét lezárta. – Ágyát körülállták, / És siraták mind a kemény vitézek! – / A gyászos percet szívszorongva várták, / Hol rajta már nem lesz úr földi végzet! / Mind szomorúbb a mécs, mindegyre sárgább, / S mosolyogva szállt arcára az enyészet. / Lázában többször mondta: Andredit! / Lelkét e szóval adta ki: Edit!

1905. 20. sz. május 14. 319.

Jörgné Draskóczy Ilma: Versek. Budapest, Singer és Wolfner

Egy gyöngéd, fogékony s minden ízében nőies lélek őszinte vallomásai adják e csinos kis kötet tartalmát.²¹ S igazi érdekessége nem is csupán magukban a versekben van, hanem abban a lélekben is, melyből fakadtak, s mely szokatlan őszinteséggel tárja fel magát az olvasónak. Gazdag érzelmi élet forrong e lélekben; érzékenysége sokszor idegességig fokozódik. Legerősebben a szerelem izgatja fel lelke hullámain, s férfi és nő olvasóra egyaránt érdekes látvány, mint fejlődik ki lelkében ez a szerelem.

A kötet első felét tevő *Jegygyűrűtől az oltárig* című ciklus elején leányos, halk, félnék epekedés, melyen csak félve lobban keresztül az elfojtott szenvedély, majd mind tüzezebb és tüzezebb lesz, de akkor sem árad ki féktelenül, mint a férfi szenvedélyei, szoros korlátok közé szorítja a nőies tartózkodás, amely többet sejtet, mint amennyit elmond, s hallgatásával beszél legforróbban. A szerelmes leányból szerelmes asszony lesz, és látóköre egyszerre kitágul, nem csak önmaga, a saját érzése érdekli többé, hanem az élet, a rajta kívül eső világ is, nem csupán saját szerelméről beszél, hanem a szerelemről is, s csak hangja rezgéséből érezni, hogy a maga érzelmi tapasztalataiból szűrődtek le általános érvényű ítéletei. Hangja sem oly lágy, suttagó már, ércesebb csengésű, bátrabb, de komolyabb is. Egyénisé-

²¹ Jörgné [Endréné] Draskóczy Ilma (1884–1945), költő, újságíró. Kiss József és Herczeg Ferenc felfedeztette, *A Hét*, az *Új Idők*, a *Nyugat* közölte más lapok mellett. Temesváron élt, a helyi Arany János Társaság egyik alapítója volt, s elnöke. Három verseskötete jelent meg összesen.

ge oly határozottan alakul ki verseiből, hogy alig van verse, mely ne az átélt dolog benyomásával illetné, magasabb szempontból való felfogására képesíti a művelt érdeklődőt, meg az olvasót, s ne sejtetne mélyebb hullámokat abban a lélekben, melyből fakadt, mint amilyeneket megvall. A versekben sok van a nőírók sajátos pongyolaságából, az eszmék kifejezése dolgában való lazaságból, – mégis művészi hatást keltenek a rajtuk előmlő nőies bájjal és frissességgel. Mutatványul a következő verset közöljük belőle.

Kérdés

Ma még szilajul feldobog a szívem, / Hogy ha a neved valaki kimondja / S lobogva szökken bíbor színbe arcom / A látásodra. // Ma még kívánom reszketően epedve, / Hogy szomjú vággyal csókolnád az ajkam / S ha átkarolnál, még az üdvök-üdvé / Átfutna rajtam. // Ma még lázongva nézek fel az égre, / Elkínzott lelkem megnyugodni nem bír / És vad tusában végzet ellen küzdve, / Zokogva felsír. – // De holnap, ah ki tudja, hogy lesz holnap? / Hiszen az élet’ – mint a folyam habja / A kövek élet – sóvár vágyainkat / Eltompítgatja. // S eljő a nap, hogy nem borít el többé / Nevedre forró, bús emlékek árja / S amit megváltanék ma lelkem üdvén: / Holnap – ki bánja? – // Sebek begyógyulnak, megnyugszik minden, / Segítve lesz a sok felsíró jajon... /... De mondd: elfásult szívvel, vágyak nélkül. / Jobb lesz-e vajon?

1905. 21. sz. május 21. 335.

Katona Ferenc: Hulló levelek. Budapest, Gelléri és Székely Nyomda

A versekből, melyek e kötetben össze vannak gyűjtve, nagyon fiatalos lélek szól, annyira, hogy az olvasó egészen meglepődik, mikor a könyv vége felé egy oly verset talál, melyet a szerző házassága tizedik évfordulójára írt.²² Tehát mégsem annyira fiatal, mint amilyennek romantikus heve, túlzása, színfalhasogató pátosza mutatja? Szerencsés ember, aki annyira meg tudja őrizni lelke ifjúságát, – de nem okvetlenül szerencsés költő: fejlődést alig mutatnak a versek, világfelfogásának tisztulásáról, szemléletének mélyüléséről, ízlésének tisztulásáról alig lehet szólni. Szezelemről, néha a hazáról, anyjáról, családi boldogságról énekel, majdnem mindig fellengző, néha nagyzó hangon, több frázissal, mint költői eszmével. Legtöbb figyelmet nyelve érdemel, melyben minden zajos retorikája mellett is van szín és szóbőség. Az idegen szavakat azonban néha kelleténél szívesebben használja, ami versben még kirívóbb, mint prózában. A kötethez Szomaházy István írt ajánló előszót. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

²² A szerző életéről nem tudunk részleteket.

Virrasztás

Megsebzett szívvel, búban, megalázva, Szüntelen lobogó, vad emésztő lázba' / Sorvasztó sóvárgás meddő lángölében / Vonaglik a lelkem fájdalomban, ébren. / Hiába' hívogat pelyhes, puha párna: / Enyhet-adó álom nem borúl pillámra, / Lenyűgöz valami észbontó ígézet... / És csak egyre várlak, egyre csak idézlek. // Lelkem összezúzva, egyensúlya bomlott, / Szinte szertepattan a szív meg a homlok, / Kedélyem túlajzott húrjain keresztül / Bántó hangzavarnak fájó dala rezdül; / Majd szférák zenéje, lágy szerelmi hangok, / Majd meg mintha félrevernék a harangot, / Rettentő óráján fenyegető vésznek... / És csak egyre várlak, egyre csak idézlek. // Sejtelmes éjeken vissza visszajárnak / Eltemetett holtak, bús, panaszos árnyak, / Lelkem is megnyílik az éjféli órán, / Mint a sírnak szája, holtjait kiszórván. / Szerelem, boldogság, lelkem tiszta kedve, / Minden, ami régen, mélyen eltemetve, / Jönnek és betöltik e szomorú fészket... / És csak egyre várlak, egyre csak idézlek. // ...Tűnik a sötétség. Íme ablakomba / Beragyog a bűvös napkeleti pompa. / Oszlanak az árnyak. Szívem / csendesen ver / S megtelik újólág hittel, szerelemmel. / Elhallgat a vád is, nem harsog az átok, / Hitszegést, árulást sírva megbocsátok, / Hajnal hasadásán szebb jövőbe nézek... / És csak egyre várlak, egyre csak idézlek.

1905. 24. sz. június. 11. 383.

Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. Budapest, Franklin Társulat

Aligha van a mai Magyarország szereplő alakjai közt egy is, aki olyan változatos, küzdelmes pályára tekinthet vissza, mint Vámbéry Ármin,²³ aki most magyarul is kiadta *Küzdelmeim* cím alatt emlékiratait. Mint földhözragadt szegény fiú már születésétől fogva érezte az élet minden keservét, a nyomort, az éhezést, a megaláztatást, tengődve, sokszor koldus-kenyéren, sokszor lelketlen emberektől kizsákmányoltatva élte át ifjúkorát. Csak a tudás szomja tartotta benne a lelket: legnagyobb nyomorgása közepett sem hagyta abba soha a tanulást. Pedig tudásvágyának jó ideig nem volt tulajdonképpeni célja; nem azért tanult, hogy valami gyakorlati pályára vagy elméleti tudományzakra képezze ki magát, csakis magáért a tudásért tanult. Irányt tanulmányainak csupán rendkívüli nyelvteljesége adott, amely aztán a nyelvbúvárlatra vitte. Csekély számú pártfogók támogatásával, úgyszólván pénz nélkül ment először Konstantinápolyba, eleget nyomorgott itt is, de nyelvismeretével, élénk kedélyével sikerült megnyernie a törökök rokonszenvét, s sorsa jobbra fordult.

Második útjára, mely nevét világszerte ismeretessé tette, az Akadémia segítségével indult el, dervisnek öltözve járta be Közép-Ázsia addig csaknem teljesen ismeretlen vidékeit. Könyve, mely e nevezetes utazásáról először angol nyelven jelent

²³ Vámbéry Ármin [Wamberger Hermann] (1832–1913), orientalista, akadémikus. Vámbéry Rusztem apja.

meg, ma már közkinccse a művelt emberiségnek, s szerzőjét az európai hírességek sorába emelte. Ezt az érdekes pályafutást igen érdekesen adja elő az emlékirat; a kitűnő tudós ma már öregkora nyugalmaiból visszatekintve, kedvtelve beszél gyermekkora és ifjúsága nyomoráról, apró részletek, valóságos kis megtörtént anekdoták elmondásával teszi közvetlenné előadását, úgy, hogy az olvasó előtt szinte megelevenedik az a rongyos ruhájú, küszködő kisfiú, aki oly mohósággal adta magát a tanulásnak. Az emlékirat legnagyobb részét úgy olvassa az ember, mint valami jól megírt regényt, de nagyon sok tanulságot is meríthet belőle különösen a fiatal olvasó. Irodalmunknak nem csekély nyeresége, hogy ez emlékiratokat, miután angol kiadását szelvében olvassák már külföldön, kibővíti s főleg magyar vonatkozásaikban gyarapítja magyarul is olvashatjuk.²⁴ A magyar kiadás sajtó alá rendezésében a szerzőnek Balla Mihály segédkezett.

1905. 24. sz. június. 11. 383.

Vértesy Jenő költeményei. Budapest, Révai és Salamon Nyomda

Ilyen tartalmú verseskönyv rég nem jelent meg nálunk: 244 lapon csupa történeti tárgyú, vagy legalább történeti környezetbe helyezett verses elbeszélést olvasunk, nem kevesebb, mint ötvenhárom. Van köztük egy-kettő, melyet olvasóink már ismernek, mert lapunkban jelentek meg először. A szerzőt²⁵ mintha a XVI. századbeli históriás énekek költőinek szelleme ihlette volna meg, vagy Arany János tanácsa, aki a hatvanas években váltig biztatta fiatalabb költőinket, hogy a sok egyhangú üres lírai érzélgés helyett forduljanak a rövidebb lélegzetű verses elbeszéléshöz. Vértesy Jenő tárgyakat keresve bejárja úgyszólván az egész világtörténelmet: bibliai tárgyakat, a klasszikai ókorból való történeteket énekel a kötet elején, aztán a középkor lovagvilágát veszi tollára, hogy később a magyar Árpád-korra, majd a török harcokra s a kuruc mozgalmakra térjen. A legújabb kort Petőfiről és Kossuthról szóló költeményei képviselik. Meséi elég változatosak, élénken, mozgalmasan is vannak elbeszélve, nyelve színes, hajlékony, néha valóban költői. Kissé azonban felületes a szereplő alakok rajzában, elbeszéléseiből ritkán bontakozik ki plasztikusan megrajzolt, egyénített jellem; inkább csak általánosságokat tudunk meg alakjaikról. A drámaibb összeütközéseket sem tudja elegendő erővel festeni, viszont azonban néhány versében hatást keltőn nyilvánul érzéke a humor iránt. Egészben véve a kötet tartalmas munka, s komoly igyekezet és becsvágy

²⁴ Angol kiadás: *The story of my struggles. The memoirs of Arminius Vambéry*. London, T. Fisher Unwin, 1904.

²⁵ Vértesy Jenő (1877–1916), irodalomtörténész, Vértesi Andor író fia. Doktori értekezését Czákó Zsigmondról írta. 1901-től a Nemzeti Múzeum munkatársa. Életrajzot írt Kölcsey Ferencről (1906), rímtelen tizenkettesekben lefordította Homérosz *Odüsszeiáját* (1909) és az *Iliászt* (1913), monográfiát írt a romantikus magyar drámáról (1913), közzétette a magyar írók Prielle Kornéliához írott leveleit. – Ld. még: 1907/34; 1909/16.

eredménye. A kötet címképét Helbing Ferenc²⁶ rajzolta. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Magyar párbaj

Németújvár, Győr földülva, / Minden kincsök' elragadták / Német urak, – a rabló faj! / Sváb lovagok, – a haramják! / Iván, a Németújvári,²⁷ / Ajkát rágja vad dühébe, / Iván, a Németújvári / Esküszik, hogy fizet érte. // Ing-leng tolla a sisaknak, / Kihívásra az a jel. / Vérszínű az Iván tolla, / Apródjával küldi el: / „Nosza, Hermann, noszaBerchtold / S ti megannyi németek! / Álljatok ki nyílt mezőre, / Ott vívok meg véletek!” // Hermann lovag vén Berchtolddal / Vígán koccint arany kelyhet. / Kelyhük' magyar ötvös verte, / Boruk magyar tőkén termett. / Vén Bertchtold szól ifjú tűzzel; / „Állj ki, magyar, – megkapod!” / Szakállába nevet Hermann: / „De az árát megadod!” // Aratásra ért a termés... / Indul hadba a németiség, / Vas a mellük, vas a hátuk, / Lovaik is vassal fedvék. / Ékköves a Hermann vértje, / Berchtoldon réz vért feszül. / Konrád pajzsán sárkány tátong, / Preusselén meg sas repül. // FÜRGE ÍJAS magyar népe / Iván úrnak szembejő: / A páncéluk a bátorság / És a pajzsuk az erő. Selyem ing van Iván mellén, / Kardja görbe, magyaros, / Maga könnyű, mint a párdúc, / Szögszín lova takaros. // „Beste német! ez nem járja, / Hisz' titeket vas takar!” / „Mért nem bújtál te is vasba? / Az a te bajod, magyar! / Címerünk van fegyverünkön, / Nem veszed meg semmi kincsen!” / „Föl az íjjal! Megállj német, / Id'adod te még ma ingyen!” // Lám, a buzgány balga fegyver, / Dárda, szabja oktalan, / De a nyíl már finomabb szer, / De a nyílnak esze van. / Hol a páncélt fűzik össze, / A nyíl szeme odalát, / Bármi kis rés akad közbe, / Oda fúrja be magát. // Aratásra ért a termés: / Dúsan arat a halál. / Száll a nyíl, száll, mint a zápor, / És egytől-egyig talál. / Nyihog a sok megvadult ló, / Hörög a sok lelőtt ember. / Jaj annak, ki futni próbál! / Árad a vér, mint a tenger. // „Gyilkos magyar, ez nem járja! / Nem vagytok ti lovagok!” / „Mért nem hoztál te is íjat? / Német, ez a te bajod!” – / Ragyogó ég, aranyos nap, – / Búcsúzz, német, el kell válni! – / De apródját küldi által / Iván, a Németújvári: // „Azt üzeni az én gazdám: / Nyílt a karom, tárt a mellem: / Páncél nélkül álljatok ki, / Egy szál karddal kardom ellen!” / ...Föllélegzik a sok német: / Nosza kardra! Meg van mentve! / Iván, a Németújvári, / Mint a párdúc, úgy vár szembe! // Kél Hermann hős: / „Hajrá, rajta! Én megharcolok veled!... / De vért nélkül – én teremtem! / Hisz' fölnyársal a szeme...” / Három vértben se mernének. – / Berchtold sápad, Konrád reszket, – / Inkább vívnak az ördöggel! / Szívesebben mind itt vesznek! // Bezzeg már olcsóbban adják! / Ott hever pajzs pajzs hátán, / A sok címer: sas meg rózsza, / Arany medve meg kék sárkány. / Tollas sisak, ékköves vért / Porba fekszik szégyenszemre. / Még szabályáik' is elhányják: / Úgy hódolnak kegyelemre.

²⁶ Helbing Ferenc (1870–1958), festőművész, litográfus, bankjegy-tervező, 1927 és 1936 között az Iparművészeti Főiskola rektora. Ő készítette a Lillafüredi Palotaszálló freskóit, az 1000 koronás papírpénzt és számtalan bélyeget. Híres a magyar mondákat illusztráló szecessziós kötete.

²⁷ Németújvári Iván: 13. századi, ősnemes családfe, harcos

1905. 25. sz. június. 18. 403.

Alba Nevis: A hét csuda. Költemények. Budapest, Légrády Testvérek

Az Alba Nevis idegenszerű álnév mögött egy fiatal leány rejlik, egyik új tagja annak az újabban mindinkább szaporodó női költőcsoportnak, amely az őszinteséget, az érzések tartózkodás nélküli kimondását tűzte ki jelszavául.²⁸ Csaknem egyedüli tárgya természetesen a szerelem, akár a saját érzéseit mondja el, akár elbeszélő formában lírai allegóriákat sző. S ezt az egyedüli tárgyát is inkább képzeletből ismerheti, mint a valóságból, inkább nőies ábrándjaiból, mint tapasztalataiból. Csupa erotikus romantika, amit ír, erős érzéki színezettel. Szíve örökös hullámlásban él; a titkos, magányos órák szilaj epekedése, szenvedélyes, gyötrő sóhajtozásai, melyek abban a pillanatban, mikor a vágy valósággá válhatna, ijedten visszariadnak, – érdekes s valóban nőies hangokban nyilvánulnak a versekben. Az őszinteségre való törekvés néha túl is viszi a határon, szavaiban sokszor érzékiesebb, mint érzéseiben. Ez a rikító, túlerős színezés éppen nem válik javára versei művészi hatásának. Az egész kötet forrongó, még ki nem alakult, de kétségkívül költői lélekre vall; még érnie kell, a formában több művészi öntudatosságot, a tartalomban több mélységet elsajátítani. Ha szeme megnyílik az élet egyéb nagy dolgai iránt is, ha tisztább, mélyebb fogalma lesz az életről, a szerelemtől, ha majd bőbeszédűsége nem fogja széjjelbomlasztani versei művészi formáját, s kétségkívül színes és kifejezésben gazdag nyelve biztosabb eszköze lesz a művészi alkotásnak, ha pongyolasága nem fogja megrontani sokszor legszebb gondolatai hatását – akkor majd maga is be fogja látni, hogy ez a kötete csak kezdet és próbálgatás, mely ígér ugyan egyet-mást, de még nem sokat váltott be. A kötet elején ott látható a szerző arcképe. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Sötétedett

Emlékezel-e még a régi dalra? / A régi csókra, mondd, emlékezel? / A suttagást, a fuldokolva szállót, / Az álmokat – szólj, – nem feledted el? / S miként nekem, ah, jut-e most eszedbe, / S elfog e rá a bús emlékezet: / Hogy együtt voltunk a te szép

²⁸ Alba Nevis=Unger Ilona (1886–[New York] 1963) bácskai eredetű költő, író. A fővárosban élt, ahol több napi- és hetilapban (leggyakrabban az *Új Idők*ben) jelentek meg erotikus hangú költeményei és realizmusra törekedő novellái. Fogadtatása nem volt egyértelmű. Igen nagy népszerűségnek örvendett, megnyilvánulásait a bulvárlapok is követték, de például Kaffka Margit rossz véleménnyel volt írásművészetéről. 1921-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött, New Yorkban telepedett le, és íparművészettel foglalkozott. Zsidó származása miatt 1944-ban köteteit kivonták a kereskedelmi és könyvtári forgalomból. Az első műve után következtek: *Bolti leányok* (1908), *Nász előtt* (1910), *Ádámok és Évák* (1912), *Bibor* (1916), *Konfetti* (1918), *Harminc pompás mese* (1924). 1934-ben hazalátogatott, de akkor már elejtette az írói hivatást: „Az utóbbi időben úgyszólván semmit sem írtam, sőt egyelőre nem is valószínű, hogy ismét tollat veszek a kezembe. [...] Amit eddig írtam, elvesztette értelmét és létjogosultságát. Azt az irodalmat folytatni, amelyet eddig műveltem, céltalan és fölösleges időpazarlás lenne.” Ekkor már Yogi Hari Rama hindu bölcselet követőjeként a szellem és a lélek felszabadításáért küzdött, ám minden szándékával együtt beleszert a misztikumba. New Yorkban azonban sokáig íparművészként tartották őt számon. – Ld. még: 1908/5; 1910/10; 1912/45.

hazádban, / S körülöttünk – sötétedett... // Emlékezel; karom karodba fonva / Némán bolyongtunk árkon-berken át, / S a liget hűvös, titkos rejtekében / Nem hallottuk a csalogány dalát, / Nem éreztük a szellő suhanását, / Nem láttuk a zöld, nyíló réteket, / Csak egymást láttuk, egymást éreztük csak, / S körülöttünk – sötétedett... // A tenapfényes, illatos honodban / Csakúgy, mint akkor, most is alkonyul, / A szomjú földre minden áldott este / Most is gomolygó szürkesség borul. / S míg álmodón a liget útját járod, / Elfog-e, mondd, a bús emlékezet? / Gondolsz-e rá, hogy egyszer, nem is régen / Sötétedett?...

1905. 27. sz. július 2. 435.

Sándor Kálmán: Hulló levelek. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda

Csinos kiállítású verses kötetke, mely nem lép fel nagy igénnyel, nem is árul el valami erőteljes, új utakat nyitó egyéniséget.²⁹ Egyedüli tárgya a szerelem, és pedig – ami fiatallemnél feltűnik s nyilván eredetiség és modernség jele akar lenni – nem magát a szerelmet énekli, hanem elmúlását, a kiábrándulást, s a nyomában járó fanyar, keserű érzést. Hogy milyen volt az a szerelem, melynek romjait rímekbe foglalja, arról nem tudunk meg többet néhány általánosságnál; a versek nem rajzolják meg sem a hűtlen kedves körvonalait, sem a szerző lelkébe nem nyitnak ablakot, melyen benézhetnénk. Ezért nem is hisszük, vagy legalább csak elvétve hisszük el ennek az érzésnek valóságát, legtöbbször bizonyos csináltságot érzünk, mintha a verseket a szerzőnek nem a szíve, hanem csak a becsvágya sugallta volna. Ezt a benyomást fokozza az is, hogy éppen nincs valami gazdag kép- és színképzete; ugyanazokkal a többé-kevésbé kopottas színekkel lépten-nyomon találkozunk, egész az unalomig. Ami a szerző tehetségében való hitünket fölkelte és fenntartja, az nem is a kötetke átlagos értéke, hanem inkább egy-két csinosabb, frissebb hangulatú vers a sok közepszerű vagy annál is gyöngébb között. Mutatvánnyul a következő kis versecskét közöljük belőle:

Fűt

Írtam hozzád zengő verseket, / Szerelmünknek mégis vége lett! // Holdsugaras nyári éjjelen / Ablakod már meg nem zörgetem! // Balgaság volt, semmi más egyéb, / S elfeledjük, mint egy bús mesét! // Mért mondjam, hogy míg ajkam nevet, / A lelkem meg együtt sír veled! // S hozzád, mint a költöző madár, / Távolból is vissza-visszajár.

²⁹ Sándor Kálmán (1854–1910), birtokos, táblabíró, író. A marosvásárhelyi színház gondolatának pártfogója, ám a városnak a 20. első felében még saját társulata sem volt. A nyomdászat és irodalom szorgalmazója, számos helyi közösség aktív tagja.

1905. 28. sz. július 9. 28. sz. 451.

Gerő Attila: Mámor. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

E verskötet írója eddig műfordításaival szerepelt az irodalomban, ez az első eredeti kötete.³⁰ Idealista hajlamú lélek, erősen romantikus színezettel; szereti a csillogó, hangzatos szavakat, gyakran emlegeti a szerelemben, vallásban való eszményies hitét. A modern ember tépelődő kételyei távol vannak tőle, de nincs is meg benne a modern ember hajlama az önmagában s a világ és élet nagy kérdéseiben való elmélyedésre. Gondolkodása éppúgy, mint érzése a felszínen marad, nem tár fel rejtettebb, mélyebben fekvő területeket. Kelleténél többet szónokol, a szavak zenéje néha nagyon is magával ragadja, s bőbeszédűsége sokszor inkább elfödi, mint kifejti a gondolatot. Minden hibái mellett is azonban szívesen jegyezzük föl e könyv megjelenését, mert a mai irodalomban ritka eset, hogy valaki ily romlatlan érzéssel, annyi áhítattal s a költői munka iránti ily lelkesedéssel keresse a Parnasz-szusra vezető utat. Mutatványul a következő verset közöljük belőle.

Míg itt a nyár...

Tudom, szeretsz már régtől fogva, / Mért titkolnád tovább / Szerelmed ég vadul lobogva... / Magadnak bévallod zokogva, / Hát mért nem lebbented fel végre / Titkodnak fátyolát? // Boruljunk hát egymás nyakába! / Miért halasztanók? / Egy perc se vesszen többet kárba, / Mit átélhetünk boldogságba! / Csattanjon csókra csók! // Szívünk' az ég egymásnak szánta, / Mi egymásé vagyunk. / Egymásé leszünk mindörökre, / Mért ne vágynánk hát gyönyörökre / Éppen csak mi magunk? // Mindenki boldogságra vágyik, / S az élet egy arasz... / Éljük egymásért mind halálig, / S ne öljük el szívünknek vágyit, / Ne várjunk, míg havaz! // Még nyár virul a szíveinkben! / Őszig, télig ki vár? / Simulj szívemre hát meghitten, / Szerelmedben én mindig hittem, / Oh valld be, valld a titkod, édes, / Míg itt, míg itt – a nyár!

³⁰ Gerő Attila [Guttman Ármin] (1870–1919), író, újságíró, szerkesztő. Nagyváradon és Bécsben tanult, újságírói pályáját a *Nagyváradnál* kezdte, majd a fővárosi napilapokban és az *Egyenlőség*-ben folytatta. Lefordította Émile Zola *Pascal orvosát* és *A három várost*, továbbá Alphonse Daudet és Richard Voss több regényét is, részben feleségével, Cserhalmi Irén [Hecht Irén, 1871–1908] írónővel. Szerkesztette a *Külföld*, *Hasznos Tanácsadó* és a *Család* című szépirodalmi lapokat. Felesége irodalomtörténész is volt, műfordításainak foglalata az *Ungarischer Dichterwald* című kötet (1897). Monográfiát írt *A francia romantizmus korszaka: a magyar drámairodalom történetéből* (1893) címmel.

1905. 29. sz. július 16. 467.

Pekár Gyula: A szultána árnyéka és egyéb elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

Az újabb írói nemzedék elbeszélőinek sorában régóta az elsők között emlegetik Pékár Gyula nevét.³¹ Az elismerés, mellyel egymásután következő műveit a közönség és az irodalmi bíráló fogadja, méltó író jutalmaz. A nagy termékenység nála nem von le semmit az egyes művek irodalmi értékéből, amelyeket érdekessé tesz az írónak nagy műveltsége is. Minden ízében modern író, aki első irodalmi lépéseinél támasztát a francia irodalomban kereste. Újabban azonban többet foglalkoztat a magyar társadalom rajzával, sőt sikerrel nyúlt vissza a magyar múlt alakjaihoz és tárgyaihoz is. Egyre jobban kidomborodó, erőteljes írói egyéniségének egyik jellemvonása a változatosság a tárgyokban. De akár keleti regevilágba, akár a francia memoárok intim levegőjébe, akár a mai magyar társadalom környezetébe helyezi történeteit és alakjait, a külsőségekben való látszólagos eltérés mellett is mindig egyazon egyéniség hangját, egyazon stilisztika színes előadását élvezzük.

Pekár Gyulának ezek az írói jelességei mutatkoznak meg abban a legújabb kötetében is, amelyben „A szultána árnyéka” című elbeszélésen kívül (ettől nyerte címét a kötet) még tizenegy elbeszélés foglaltatik. Az író a legkülönbözőbb körből való elbeszéléseit válogatta össze ebben a kötetben. Érzelmes szerelmi történetek, mélyebb pszichológiai problémák, modern korrajzok és a múltból vett tárgyú fordulatú történetek sorakoznak egymás mellé. A kötet első elbeszélése, *A szultána árnyéka* mellett kiválóbban érdekesek az *Örvény*, *In articulo Mortis*, *Ikaros* című lélekrajzok, valamint az *Elmulasztott pillanat* című magyar társadalmi elbeszélés, mellyel szerző a Kisfaludy Társaságban székét elfoglalta.

³¹ Pekár Gyula (1867–1937) író, újságíró, országgyűlési képviselő, a forradalmak után kultusz-minisztériumi államtitkár, tárca nélküli miniszter. Bostonban és Bécsben is tanult, Justh Zsigmond hatására lett író. Életében jelentékeny fordulatot hoztak a forradalmak. „Míg korábban Ambrus Zoltán nyugatosságának volt meggyőződéses epigonja, a trianoni béke után, a Horthy-korban a nacionalista türelmetlenség legöblösebb hangú képviselője” lett (Halmi Bódog). Amikor Illyés Gyula 1923-ban Párizsban találkozott vele, már csak ez utóbbi, nemzedéke számára ellenszenves vonását említi visszaemlékezésében. 1920 és 1936 között a Petőfi Társaság elnöke. 1925-től a Filmipari Alapot felügyelő bizottság elnöke. Krúdyval igen rossz viszonya volt, mert Krúdy megírta egy korai öngyilkossági kísérletét, amiért a hivatalban lévő Pekár bosszút állt. Stróbl Alajos Pekárról mintázta az Arany-szobor mellékalakját, Toldi Miklóst. *A kölcsönkért kastély* című film forgatókönyvének írója. – Ld. még: 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

1905. 29. sz. július 16. 468.

Pataj Sándor: Század vége. Újabb versek. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa

Pataj Sándor régi művelője a lírának;³² ez a kis füzet 1891 és 1909 közt írt verseit foglalja magában. A füzet elején hazafias versek vannak, melyekben a szerzőnek a haza sorsa miatti aggodalmai tükröződnek, azután családi érzéseit éneкли, feleségét és gyermekeit, kik közül az egyik elhunytának néhány meleg strófát szentel; a többi vers műfordításai francia, német, szerb, tót költőkből, a legtöbb Heinéből. Mutatványul a következő verset közöljük belőle:

Mese

Aranymadárka száll ágról-ágra, / Aranymadárka vígan dalol, / Amint növekszik, mindenütt tetszik, / Nagy híre már a világra szól. // Aranymadárka párvát találva, / Csak szerelemnek szól a dala, / Világ zajától, az úttól távol, / Csak boldog fészke az otthona. // Ámde a vágnak ellent nem állhat / Soká a hírre hiú madár. / Megy ki a zajba, megy ki a bajba, / Nem köti többé fészke se már. // Hívja a párja, ki híven várja: / Jöjj vissza, vissza, kis madaram. / Epeszt a bánat itthon utánad. / Nézzed, a fészked magára van. // Aranymadárka jár a nagy árban. / Megy a világra nyugtalanul. / Járja dalolva, bevándorolva / A nagy utat, de úttalanul. // Minden dalában a boldogság van. / Hő szerelem és hű szeretet. / Dicséri dalban mit a valóban / Cserbe hagyott, amit szeretett. // És mire végre vissza is térne, / Keresi boldog kis otthonát. / Nincsen a párja, fia se várja. / Hült helyű pusztá fészket talált.

1905. 30. sz. július 23. 483–484.

Kún István gróf hátrahagyott versei. Felszeghy Dezső tanulmányával. Kolozsvár, Erdélyi Irodalmi Társaság

Az Erdélyi Irodalmi Társaság, mely e kötet verset kiadta, ezzel egy sokat szenvedett, kalandos és sok tekintetben szerencsétlen pályájú ember emlékezetének áldozott. Gróf Kún István (1842–1904) előkelő erdélyi főúri család fia,³³ a nagynevű Kún Kocsárd³⁴ unokaöccse volt. Mint fiatalembert egy Gráfenbergben megismert

³² Pataj Sándor (1863–1939) ügyvéd, író, a feminizmus ügyének támogatója. Hosszúévekig Zomborban ügyvédi gyakorlatot folytatott, közben az *Igazság* (1904–1918) c. köztársaságpárti radikális folyóiratot szerkesztette. Utóbb Budapestre költözött, és a *Pester Lloyd* törvényszéki rovatát vezette. Írt lírai verseket, novellákat, főképp pedig eredeti felfogást hirdető büntetőjogi, szociológiai és filozófiai tanulmányokat. Főbb művei: *Egy kritikus dalai* (1900), *Magyar socializmus – politikai essay* (1904), *A magyar nőmozgalom régi dokumentumai* (1907), *A nők jogairól* (1906), *Philosophia vitae – Az élet tudománya* (1915), *Philosophia Mortis* (1911). Heine-fordítóként volt ismert.

³³ Kún István, osdolai (1843–1904), a szászvárosi ev. ref. egyházmegye főgondnoka, országgyűlési képviselő. Fordította Victor Hugo és Heine költeményeit.

³⁴ Kún Kocsárd (1490 körül–1536), hadvezér, a székely hadak vezére és Buda vára főkapitánya, ekként van jelen Szapolyai János koronázásánál 1526-ban. Két évvel később Sárospataknál megveri

spanyol leány iránti szerelme Peruba vitte, de a leány mégse lehetett az övé, s a fiatal gróf sok hányattatás után hazatért. Kétszer is megnősült, s mindkét házassága szerencsétlen volt, válással végződött; bár szeretett gazdálkodni, ebben sem volt több szerencséje, mint a szerelemben. Szegényen halt meg; utolsó napjait első neje enyhítette, aki halálos betegsége hírére visszatért mellé. Életének legál-landóbb kísérője a költészet múzsája volt, fiatal kora óta szeretett verselgetni, de mindvégig csak tehetséges dilettáns maradt. Néhány év előtt komolyabb figyelmet keltett Hamerling osztrák költő Ahasverusi eposzának sok tekintetben jeles fordításával.³⁵

Verseinek egy kötetét már évtizedek előtt kiadta; hátrahagyott költeményeit barátja, Felszeghy Dezső³⁶ rendezte sajtó alá, s meleg baráti szeretettől áthatott életrajzi vázlatot irt elébe. A költemények nemes érzésű és gondolkodású költői lelket árulnak el. Meglepő, hogy nyoma sincs bennük a pesszimizmusnak, holott a költő életkörülményeinek ismerete alapján ezt várnók, sem a szenvedélyességnek, pedig életrajza tanúsága szerint ez a vonás megvolt egyéniségében. A versek többnyire gyöngéd szerelmi ellágyulások és érzelmes ábrándozások, a haza sorsáról való elmélkedések vagy bölcselkedő reflexiók. Nyelv és képkészlete nemigen terjed túl a líra általánosan használt szólamain, de ezeket néha újszerű színben tudja feltüntetni. Van a kötetben néhány vers, amely határozottan költői munka, s amely azt sejteti, hogy fejlődésére kedvezőbb viszonyok között jóval többre is vihette volna a szűkebb körben való jó hírnévnél, melyet érdekes egyénisége és költői munkássága révén élvezett. A kötet Kolozsvárt jelent meg, a szerző arcképevel. Mutatványul a következő két verset közöljük belőle.

Emlékezés

Hálásan gondolok reád, / Te múltból megmaradt virág! / Hisz akkor nyíltál meg nekem, / Mikor kietlen bérceken – / Lelkemben hordva száz sebet, / Vész és vihar vert engemet. . . / Az ég sújtó villámain / Felfogták zsenge szirmaid; / Csüggedt szívem vérző sebet / Harmattal, könnyel öntözéd; / Hajnalt derítő mosolyod / Elűzött felhőt, bánatot, / S mire begyógyult sok sebem. / Te nyíltál, első szerelem.

Hullámok

Bosszúsan zúg a tenger árja, / Felületén hab habra kél; / – Hullámain le s feldobálja, / A matróz mégis útra kél. // Remény között az óceánon / Hajók hasítják a habot, – / Én is talán a jobbat várom, / Én is merész hajós vagyok. // Óh, a hajós a tengerekre / Ha száll, vagyont, kincset keres, / S bár a vihar hánya, vetette, / Az úttól nem riasztja ez. // Gyakran megtört, kelő reményem / Ne csüggedj, ím új

a Ferdinánd-párti seregeket. 1536-ban visszafoglalta Szatmár várát a király számára, de sérülésébe behalt.

³⁵ Robert Hamerling [1830–1889]: *Ahasvérus Rómában: költői elbeszélés*. Ford. Kún István. Miskolc, Szelényi, 1903.

³⁶ Felszeghy Dezső (?–?), erdélyi újságíró, író. Érdekes dokumentum Kolozsvárott megjelent világháborús kötete (*Nehéz idők*, 1914–1915).

pálya int: / A múzsa most kitartva vélem, / Nem lesz kacér szirén megint. // Zúg
hát felettem, élet árja, / Ébredj szívemben fergeteg! / A költő álmát feltalálja, / Ha
fájdalom vár is reája, / S bár sebzett szíve nem heged.

1905. 35. sz. augusztus 27. 563– 564.

Melich János: Szláv jövevényszavaink. Budapest, Franklin Nyomda

Rég nem jelent meg nyelvtudományi irodalmunkban oly gazdag eredményekre vezető munka, mint Melich János³⁷ ily című nagy művének most két részben megjelent első kötete. Az első rész „Az ó-bolgár nyelvemlékek szókészlete és szláv jövevényszavaink” címmel állást foglal az eddigi kutatások eredményeivel szemben, helyreigazítja azokat kritikai alapon, s világosan megjelöli a szerző saját álláspontját. A másik, nagyobb rész a magyar nyelv keresztény terminológiáját tárgyalja. Ez a kérdés nemcsak a nyelvész számára elsőrendű fontosságú, hanem a történetíró számára is. A magyar nemzet keresztény hitre térésére nézve hiányoznak a részletes történeti adatok, s így csakis a nyelvtudós bűvárlatainak segítségével lehet az igazságot kideríteni, s eldönteni azt a fő-jelentőségű kérdést, kik, milyen nemzetiségűek voltak a magyarok első térítői, vagyis, ami ezzel együtt jár, kiktől nyerte nemzetünk a nyugati művelődés első elemeit. Az eddigi nézetekkel szemben Melich vizsgálódásai arra az eredményre vezettek, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt megismerkedtek ugyan a kereszténységgel, még pedig a görögkeleti szláv egyház révén, de ez az érintkezés csak a nemzet felsőbb rétegeit érintette, csak néhány előkelőbbjük lett keresztény, a nép zöme pogány maradt. A honfoglalás után hatolt be a kereszténység a nép tömegeibe az új hazában, a régi Pannóniában talált szlovének közvetítésével, s így ezek a pannóniai szlovének, akik római katolikusok voltak, a magyar nép térítői. Ezzel meg van oldva az a kérdés is, hogy miért, micsoda történeti hatások alatt csatlakozott a magyarság a nyugati, s nem a keleti egyházhoz, s a nyugati latin és nem a keleti, bizánci görög kultúrához. Meg van oldva az a kérdés is, hogy kiktől tanult a magyar írni-olvasni: Volf György³⁸ eddig uralkodott nézetével szemben nem a Velence-vidéki olaszok-

³⁷ Melich János (1872–1963), nyelvész, akadémikus, 1919 és 1922 között a Széchényi Könyvtár igazgatója, ahol már 1896 óta dolgozott. A hazai kolostori könyvtárakban végzett kutatásokat, majd Ortvy Tivadarral és Zolnai Gyulával elsőként rendszerezte a magyarországi földrajzi neveket. 1911-től a szláv tanszék vezetője a budapesti tudományegyetemen. Itt említett kötetéért és *A honfoglaláskori Magyarország* (1925) című könyvéért kétszer is megkapta az MTA nagydíját. 1930-ban Corvin-koszorút, 1939-ben Corvin-láncot kapott. Gombocz Zoltánnal együtt ő írta a korszakos jelentőségű *Magyar etymológiai szótárt*. Ld. Kiss Lajos: *Melich János*. Budapest, Akadémiai, 1995.

³⁸ Volf György (1843–1897), tanár, az 1870-es évektől a Gyakorló Főgymnasium (más néven Mintagimnázium, ma az ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnáziuma) tanára, 1890-től igazgatója. Az akadémia nyelvészeti bizottságának vezetője volt. A nyelvemlékekkel való foglalkozás vitte a honfoglaláskor kutatásához. Itt hivatkozott műve, egyben akadémiai székfoglalója: *Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint*. *Budapesti Szemle*, 1896.

tól, hanem a pannóniai szlovénektől. Mindkét kérdésre a nyelvtudomány módszere adja meg a felvilágosítást, mert világos, hogy azokat kell megtérítőinknek elismerni, akiknek nyelvére visszavezethető nyelvünknek a keresztény hit eszmekörébe vágó szókészlete vagy annak nagyobb s nyomósabb része. S Melich felfedezéseinek értékét épp szláv és magyar nyelvtudományi ismereteinek széles köre, módszerének biztossága és megfigyelésének élessége adja meg. A nyelvészeket bizonyára sokáig fogja még foglalkoztatni e munka, amely tudományos irodalmunknak nem csekély gazdagodását jelenti.

1905. 35. sz. augusztus 27. 564.

Baumgartner Alajos: Riccarto Acuto. Regényes korrajz. Budapest, Toldi Lajos könyvkereskedése

Riccardo Acuto – ez alatt a cím alatt terjedelmes regényes korrajz jelent meg egy az irodalomban eddig nem szerepelt írótól, Baumgartner Alajostól.³⁹ A firenzei reneszánsz fénykorát rajzolja, egy emberéletra terjedő korszakot, s az egyes történeti jelenetek közt az összekötő fonalat Riccardo Acutónak, angol eredetű, de elolaszosodott tudósnek élete folyása, sikerei és sikertelenségei, öröme és bánata, szerelme és csalódása adják meg. A szerzőt azonban a főalak regényénél jobban érdekli az őt környező gazdag, színes és változatos élet; sorra elvonultatja előttünk Firenze egész akkori társadalmát, kezdve Medici Cosimótól egész Savonaroláig, a politikusokat, bankárokat, condottieriket, művészeket, tudósokat, az utca népét és vásott gyerekhadát. Legrészletesebben a művészek dolgairól értesít; e tekintetben sokszor szinte csodáljuk apró részletekig menő ismereteinek gazdagságát, de egyúttal el is fáradunk a részletek e tömegében. Általában véve a munka korrajzi része csaknem agyonnyomja a szépirodalmi részt, s ez az oka, hogy közben-közben kissé belefárad olvasásába különösen az, aki nem érdeklődik annyira a reneszánszkori Firenze iránt, s nem is tud róla annyit, mint a szerző. Egyes részletei azonban – pl. egy reneszánszkori csata leírása – irodalmi szempontból is értékes, jellemző és színes dolgok. Ezekben nyilvánuló írói tulajdonságaival s még inkább korrajzi jelességével megérdemli a munka a szélesebb körű figyelmet is; aki elolvassa, sokat tanulhat belőle, s e mellett nem egy helyt élvezetet is talál benne.

³⁹ Baumgartner Alajos (1865–1930), matematikus, fizikus, tudománytörténész, középiskolai tanár, az ún. tudós tanár típusának jeles képviselője. Két évtizeden át a Werbőczy Gimnázium tanára volt, 1920-tól 1927-ig a polgári isk. tanárképző főiskolán tanított. 1904-ben fizikatankönyvet írt, mely számos kiadást ért meg. Elsők között dolgozta fel a hazai szakirodalomban az ókori matematika történetét, mely a *Középiskolai Matematikai Lapok*ban jelent meg. Az érettségizők számára máig is mintaszerű fizikatörténetet írt, tanulmányai jelentek meg a modern fizika több kérdéséről is. Fordított Eukleidészt. Foglalkozott művészettörténettel és zeneelmélettel is, könyvet írt Bayreuthról (1913). Neki köszönhetjük a Werbőczy Gimnázium összes tanárainak és irodalmi vagy művészeti tevékenységet kifejtő végzett növendékeinek lexikonját (1927). Megemlékezik róla Gazda István és Sain Márton *Fizikatörténeti ABC*-je (1978).

1905. 36. sz. szeptember 3. 579–580.

A magyar nemzet történetének új alakulása. Történelmi és más irodalmi adatokból összeállította öreg Pór Imre. Budapest, Franklin Társulat

Hogy mennyire uralkodik a lelkeken a mostani nagy politikai válság, mutatja a rá vonatkozó röpiratok s egyéb munkák nagy tömege. Aki azt hiszi, hogy valami mondanivalója van, s ez nem fér bele egy napilap keretébe, vagy nem bírja egyéb okoknál fogva megszerezni a hírlapi nyilvánosságot– röpiratot vagy könyvet ír a válságról vagy annak valamely külön kérdéséről. A többé-kevésbé pillanatnyi vagy ennél is múltóbb értékű és érdekű felszólalások özönéből nemcsak terjedelménél, hanem tartalmasságánál fogva is kiválik az a 430 lapra terjedő könyv, melyet „A magyar nemzet történetének új alakulási” címmel, történelmi és más irodalmi adatokból s folyó eseményekből állított össze Öreg Pór Imre.⁴⁰ A szerző neve alighanem álnév, amely sötétben látó, keserű hangulatú, de komoly gondolkozású és a köznapinál magasabb szempontok szerint néző hazafit fed. A munka igen széles történelmi alapra van fektetve; a szerző történelmi távlatból nézve bírálja a mai nap eseményeit. Ezért az Aranybulláról szóló rövid fejtegetés után a magyar nemzetnek a Habsburg-házzal való szövetkezésén kezd, s onnan kiindulva fejt tovább a magyar politika viszontagságait egészen úgyszólván a mai napig. Publicisztikai munkának ez túlságosan széles alap, s kelleténél jobban próbára teszi az olvasó türelmét. A mai magyar politikai állapotok gyökereit helyesen keresi az 1848-iki eseményekben, s álláspontja már erről szóló elmélkedéseiben is határozottan kidomborodik. A Kossuth és Görgei szereplése körüli vitában egész lélekkel Görgei pártján áll, s talán nem tévedés azt hinni, hogy a mai politikai események s a Kossuth-kultusz közti összefüggés felismerése, s ez összefüggés hatásának túlzott értékelése árnyat vet arra a képre is, melyet Kossuth történelmi alakjáról rajzol.

A szerzőről meg kell engedni, hogy nyíltan, tartózkodás nélkül mondja meg véleményét, bármennyire ellentétes is a közhangulat ma szinte kizárólagos áramlatával. De kritikája, bármennyire körülbástyázza is történelmi és jogi tudományos érvekkel, csak azt bizonyítja, hogy kortárs a maga kora eseményeit nem nézheti a múltak történetírójának hidegen tárgyilagos szemével, az események és szereplő személyek közvetlen szemlélete, a bennük való részvétel elfogulttá teszi, pártál-

⁴⁰ Öreg Pór Imre=Garzó Imre (1827–1914) mérnök, a még *latin* tanítási nyelvű mérnöki tanfolyamon végzett a pesti egyetemen, matematikus. 1862-től a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium tanára. Öntudatos híve Görgeinek, 1895-ben könyvet publikál, megértendő utólag a szabadságharcot, s pártolta, de magyarázandónak is tartotta a sokak által vitatott kiegyezést is, *A magyar hazafiság ellentétei* címmel. Garzó nagyszámú dolgozatai a *Koszorú*, a *Hon*, a *Szegedi Híradó*, a *Hódmezővásárhely*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (főként 1873–1893 között) és a szerkesztésében megjelenő *Hódmezővásárhelyi Szemle* hasábjain láttak napvilágot. Életrajzát ld. Varsányi Péter István (szerk. és bev.): *Életem és abból merített gondolatok. Garzó Imre élete*. Budapest, Magvető, 1978; Dömötör Piroska: *A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium két legendás fizikatanára*. SZTE, TDK dolgozat, 2006. http://titan.physx.u-szeged.hu/modszertan/oktatas/szkdolgozatok/06Szkd_Fiz-Mat_DomotorPiroska.pdf. (Letöltés: 2016. 04. 02.)

lás elfoglalására készíti. Öreg Pór Imre is beleesik abba a hibába, melyet a vele ellentétes politikai nézetten levőkben kárhoztat: ő is a maga egyéniségén, párt-szempontjain keresztül szemléli napjaink eseményeit. Azért oly komor az a kép, melyet róluk rajzol, mert az események vezetése az ellenkező tábor kezébe jutott. A könyv politikai taglalásába, szempontjai helyességének vagy tévességének bírálatába belebocsátkozni nem a mi hivatásunk –, minket elsősorban történeti anyaga és irodalmi formája érdekel. S meg kell vallani, hogy a szerző nem csekély készültséget árul el fejtegetéseiben, de nagy hibája, hogy – politikai munkát írván – könyveken keresztül, az elméleti tudós szemével nézi a dolgokat, s nem a politikuséval, az íróasztal s nem a forrongó, eleven élet perspektívájából. Irodalmi formája pedig a dilettáns íróé: szertelen kompozíció, magvas gondolatok nehézkes előadása, homályos stílus jellemzik. Komoly, tartalmas munkát végzett, de – amire vállalkozott – az események kerekét már nem fordíthatja vissza konzervatív lélekből fakadó keserű fejtegetéseivel. Nagy és érdemes munkájának több hasznát fogja venni a történetíró, mint a politikus.

1905. 41. sz. október 8. 664.

Radó Antal: Mesék az íróvilágból. Budapest, Franklin Társulat

Mikor az ember pályája delelőjére ér, annyi csalódás, annyi illúzió szétfoslása árán meghigga a lelke, s tisztábban, tárgyilagosabban nézi a világ dolgait, mint nézte ifjúkorában. Felháborodása iróniává enyhül, elkeseredése keserű mosollyá olvad fel, s a harag ostora helyett a gúny vesszője kerül a kezébe. Ez az a lelkiállapot, amikor szatírát ír az ember, nem a komor, szenvedélyesen haragvó, epés Iuvenalis, hanem a szelíden, finoman gúnyolódó Horatius hangján. Az idegen irodalmakba való mély és gyümölcsöző elmerülések, s saját szíve ellágyulásainak meleg szavú tolmácsolása után eljutott a fejlődés e fokáig Radó Antal⁴¹ is, aki szatirikus hangulatának szülőiteiből most egész kötet gúnyolódó mesét gyűjtött össze s adott ki. Mint már a címben is jelzi, valamennyi az irodalmi élet félszegségeit gúnyolja Aesopus modorában. Ez mindenkor nagyon alkalmas forma volt arra, hogy az író elmondhasson olyan dolgokat, melyeknek nyílt meztelenségükben való feltárásában az élet százféle vonatkozása gátolja, s fullánkjait belophassa olyan helyekre is, melyekhez leplezetlen szóval nem tudna hozzáférni. Alig van az irodalomban olyan túlzás, ferdeség, nevetséges bohóság, amely Radótól meg nem kapná a magáét, s ha íróember olvassa e meséket, okvetlenül talál benne nem egy olyat, amelyből rögtön ráismer a szomszédjára. A felfújtt reklámnagságok, az affektáló világfájdalmasok, a pajtáskodás ellen mennydörgő pajtáskodók, a rosszindulatú, hozzá nem értő, terrorizáló kritikusok, az irodalom kapaszkodói, az írókat magukat nem, csak a róluk szóló kritikákat olvasó irodalomtörténészek s nagyzó dilettánsok, egyszóval az irodalom mindenféle komikus és kellemetlen

⁴¹ Radó [Roder] Antal – ld. még: 1904/50; 1906/46; 1907/49; 1908/9; 1918/45.

figurái mind rákerülnek a költő tolla hegyére. S csak annál érdekesebbé teszi a meséket az, hogy nem mozognak általánosságokban, hanem csakugyan a mi irodalmi életünkben vannak véve tárgyaik és alakjaik, megvan bennük a mi korunk és viszonyaink színezete. A költő puritán egyszerűséggel mondja el mondanivalóit, az ő ismert elegáns, folyékony verselésével, mérsékelt, fölényes hangon, mely alól azonban nemegyszer kierzik az is, hogy egyes dolgok mégiscsak felindulásba hozzák, nem tud róluk teljesen tárgyilagos nyugalommal beszélni. A mese és morálja rendszerint összevág, csak néha tágabb a mese a tanulságnál, s a tanulság is csak néha fejt ki többet, mint amennyi a mesében benne van. A kifejezés formái nagyon változatosak, legtöbb persze az állatmese, de van sok olyan is, melynek tárgya az életből, a kelet mesekincséből, a történetből s más, a költő keze ügyébe eső körökből van alakítva. A kötet végén egy halom forgács van, apró, epigrammatikus élű megjegyzések, köztük egynehány nagyon csípős is. Mutatványul a következőt közöljük belőle:

Hang és rang

Sok énekes madár nemrégiben / Ülészett az erdő mélyiben. / És megvitatták ott egy ideig / Sokféle apró-cseprő ügyeik. / Ott volt, természetes, a fülemile. / Kinek elnökként kellett ülnie, / Pacsirta, csíz, rigó, kanári is / S az ének más neves tanári is. / Felhozták, hogy a kontár mennyi már, / Hogy erről kéne végre tenni már, / S kiknek dala nyomán csak gáncs fakad, / Üldözni kén' a dilettánsokat! / Bírálát kell itt, éles, keserű! // Épp ekkor ott terem a keselyű / S azt mondja nékik: „Fenn az ormokon / Szoktam dalolni én is olykoron; / S azért jelentem meg tinálatok, / Hogy engemet ti megbíráljatok, / S dalom ha jó fogadtatást talál, / Lehessek én is diplomás dalár.” // Szörnyen zsbongtak mind a madarak / S örömmel üdvözlék a nagyurat, / Ki kérésükre egy sziklára állt / És úgy visított el egy áriát, / Hogy szörnyűség... // Amikor vége volt, / A gyűlés percig csöndességbe volt, / Zavartan állott agg és fiatal... / De aztán támadt tetszésriadal: / „Pompás, dicső, remek, meszeszerű, / Ez aztán hang! Éljen a keselyű!” / S írást is adtak, majd' egyhangúlag, / Hol elismerték egyenrangúnak. // Alig hogy távozott, nagy bosszúsán / Egy cinke fölriadt és hosszasan, / Nagy hévvel bizonyítá: kábaság, / Sőt több ez eljárásuk: gyávaság! / De szólt a tengelic: „Ejh, csiba te, / Nem értesz ilyesekhez, liba te! / Hisz én se mondom azt, hogy ráfogás, / Hogy az ő hangja ocsmány hápogás; / De kinek olyan fényes polca van, / Azt ne fogadnók itt mi boldogan? / Az ész javallja és a hagyomány: / Ilyet becsülnünk kell, de nagyon ám! / Nem azt kell nézni, hogy a hangja rossz, / Hanem a díszet, mit ránk a rangja hoz!” // S a cinke szólt: „Csak balga érvel így! / Ilyessel emberek közé eriggy, / De itt ne kérdd, a dalt ki zengi el – / Törődj a dallal, és más semmivel!”

1905. 42. sz. október 15. 680.

Nagy Endre: A birsai vándorforrás. Budapest, Franklin Társulat

Nagy Endre⁴² regénye, melyet lapunk „Regénytár” mellékletéből ismernek olvasóink, most kötetben is megjelent. A regény jelentékeny fejlődést jelez a tehetséges fiatal író pályáján, kivált a jellemzetesség iránti érzelme nyilatkozik meg benne érdekesen. Meséjének, alakjainak meg van a lokális színezete, rá lehet ismerni róluk a Felső-Tisza vidékére s az ottani népeletre. A főszereplő szegény rutén gyerek, aki ott ragad a magyar faluban, megtollasodik, a jómódtól elkábítva eltévelyedik, míg a sors csapásai vissza nem térítik jólelkű feleségéhez, gazdaságához. Jól megrajzolt alak, s sok jó vonás van a többiben is, kik közt a csodarabbi epizódalakja⁴³ jóformán teljesen új a mi irodalmunkban, pedig az ország éjszakkéleti részében jól ismerik. A mese szerkesztésében vannak következtelenségek – ez azonban nem rontja le a regény hatását; az olvasó bizonyára sok érdekeset fog benne találni. Van egy pár szép leíró részlet is a regényben, egy-két helyen pedig annak jeleit láthatjuk, hogy a szerzőben humor is van, amely azonban még fejlődésre vár. A kötethez Richter Aurél⁴⁴ készített csinos rajzokat.

1905. 44. sz. október 29. 711–712.

Farkas Pál: Az imrefalvi leány. Budapest, Singer és Wolfner

Farkas Pál egy-két év óta egyike legszorgalmasabb fiatal íróinknak.⁴⁵ Sorra jelennek meg elbeszélései, regényei, szociológiai s kortörténeti tanulmányai, sőt tavaly

⁴² Nagy Endre (1877–1938), író, újságíró, a magyar kabaré megteremtője. Nagyváradon (*Szabadság*) kezdte pályáját Ady Endrével, Biró Lajossal Lengyel Gézával együtt, majd Vészi József *Budapesti Naplójánál* dolgozott. a *Pesti Napló* munkatársa volt, utóbbinál egészen 1910-ig. 1901-ben tűnt fel a *Tarka színházban* dalszövegeivel, majd 1907-től konferanszié volt a Teréz körúton, a mai Művész mozi helyén működött *Bonbonnière Kabaréban*. 1908-ban a *Modern Színház-Kabaré* (Andrássy út 69.) igazgatója volt, amelyet 1913-ig vezetett. Egyéves párizsi tartózkodása után *Az Est*, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa volt. 1919-ben *Nagy Endre Színpada* néven nyitott kabarét a Télikertben (Nagymező utca), 1921-ben a Gresham-palota pincéjében a *Pódium Kabarét*, majd 1922-ben a *Lomb Színpadot* a Stefánia úton. 1923–1929 között *Salamon Bélával* együtt a *Teréz körúti Színpadot* vezette. Az 1930-as években az *Újság* belső munkatársaként dolgozott. Élete utolsó éveiben a „*Nyugat Baráti Köré*”-nek előadóestjeit vezette. – Ld, még: 1908/1; 1919/14–15.

⁴³ Csodarabbi: szerény, alázatos és önzetlen rabbi (rebbe). Aszkétikus életével megközelíti a haszid világszemlélet emberideálját, aki tisztaságánál fogva a leghivatottabb arra, hogy Isten előtt képviselje a szenvedő embert. Magyarországon a 19. században a leghíresebb a kállói, a leleszi, a bodrogkeresztúri, a mádi, a sátoraljaújhelyi, a 20. század elején pedig a munkácsi, a podolini, az olaszliszakai csodarabbi volt.

⁴⁴ Richter Aurél (1870–1957), festő, illusztrátor, Roskovics Ignác és Lotz Károly tanítványa. Képei gyakran bukkannak fel külföldi aukciókon is.

⁴⁵ Farkas [Wolfner] Pál (1878–1921), szociológus, ügyvéd, író. Wolfner József könyvkiadó örökbe fogadott fia, Farkas István festő féltestvére. 1910-től parlamenti képviselő. Fontosabb irodalmi művei: *Meddő küzdelem* (1903, Ignotus és Nagy Endre is írtak róla), *Olga* (színmű, a Nemzeti Szín-

már a színpadra is feljutott egy darabjával. Ez a bő termékenység itt-ott meg is látszik munkáján, viszont azonban el kell ismerni, hogy tartalmas, képzett író, aki erősen forrong még, de úgy látszik, ki is fogja rövidesen forni magát. Csaknem minden munkájában van társadalmi tendencia, amelynek részben politikai, többször azonban szociális az íze. Hajlik a szocializmus felé, rokonszenves alakjai nagyjából ennek híveiből valók, s legélénkebb színeit a nép, a munkások szenvedéseinek s elnyomatásának rajzára használja. Most megjelent új regénye, *Az imrefalvi leány* közigazgatási regény, s tétele körülbelül az, hogy az igazságtalan és zsarnokoskodó közigazgatás csinálja a szocialistákat. Az imrefalvi leány egy felvidéki gazdag, zsaroló és szívtelen gyáros leánya, aki apjától idegen lélekkel él leányos vágyainak és ábrándjainak. Az ő szerelmi viszonya Keresztúryval, a nem éppen romlott, de langyos, gerinc nélküli főszolgabíróval adja a mese vázát, de ez a szerelem szinte mellékesnek tetszik a fődolog: a gyári munkásnép elnyomatásának és forrongásának részletes és sokszor izgató rajza mellett. S ezek is a regény legjobban megírt részei, mert a szerelmi történet bizony kissé konvencionálisan van exponálva és megírva. Az imrefalvi leány szerelmét és egész életét a gyári munkások elkeseredésének fellobbanása teszi tönkre, a sztrájk tüzeinek világításában tisztán láthatóvá lesz apja gazsága, Keresztúry gyáva férfitatlansága, s még inkább a vidéki közigazgatás minden bűne. Hogy a kép, melyet ez utóbbról rajzol, hű-e, nincs-e túlozva, az nem az irodalmi megítélés alá esik, a fődolog az, hogy az író jóhiszemű, még tendenciózusságában is s el tudja hitetni olvasójával annak valószínűségét, amit mond. A regény tartalmas, érdekes olvasmány, s rokonszenves tanúbizonysága a fiatal író fejlődésének.

1905. 45. sz. november 5. 727–728.

Gárdonyi Géza: Az öreg tekintetes. Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi Gézától új regény jelent meg e cím alatt.⁴⁶ Az öreg tekintetes egy falusi öregúr, aki eladva kis ősi birtokát, Pestre jön lakni orvos vejéhez. Nehezen tud beleszokni a fővárosi életbe, sehogy se bírja levetkezni falusi szokásait, s ezzel sok bosszúságot okoz környezetének. A becsületes, naiv öregnek fővárosi kalandjai, a számára új és idegen környezetbe való kelleetlen beilleszkedése jóízű humorral és csendes satírával van megírva, s egyúttal exponálja a körül levő alakokat s jellemüket. Az orvos léha, könnyelmű ember, aki apósának reá bízott pénzét el-

ház mutatta be, írt róla Ady Endre is 1903), *Meddő küzdelem* (1905), *A renegát* (1907), *Az önkéntes naplója* (színmű, 1910), *Doktor Hartmann* (1911), *Az utolsó menüett* (1912), *Egy körorvos feljegyzései* (1914), *Egy tanár jegyzetei* (1918). Társadalomtudományi kötetei: *Osztályharcok a tizenkilencedik században* (1904), *Vázlatok a szabadelvűség történetéből* (1905), *A szocializmus története és tanításai* (1906), *Az amerikai kivándorlás* (1907), *A francia forradalom* (1912). – Ld. még: 1906/24; 1908/46.

⁴⁶ Gárdonyi Géza – ld. még: 1904/17; 1906/11; 1907/3; 1908/1, 19; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

A kötetnek megjelenésekor – meglepő módon – nem volt számottevő visszhangja.

kártýázza, s egész családja kínos aggodalommal igyekszik a helyzetet az öregúr előtt titkolni. Az állapotok lassan, észrevétlenül, minden zaj és drámai jelenet nélkül odafejlődnek, hogy az öreg tekintetes nem találja többé helyét abban a világban, amelybe belejutott, s nekimegy a Dunának. Gárdonyiról ma már kétségtelen, hogy a művészi egyszerűség eszközeivel nálánál alig tud valaki jobban élni mai irodalmunkban. Tehetsége, világfelfogása, stílusa annyira megtisztult az utóbbi években, hogy most már a legnehezebb problémákat éppoly könnyűséggel tudja megoldani, mint ahogy a legköznapiabb dolgokból is ki tudja csiholni a művészi szikrát. A típus, amelyet legújabb regényében tollára vett, annyi sok példányban fordul elő a mai magyar életben, a milió, melybe főalakját belehelyezi, oly közvetlen, egyszerű valóságossággal van megrajzolva, s az egészen annyira nem érzik meg a csináltság, az író homlokának verejtékezése –, hogy a regény képei a valóság erejével rögzítődnek bele az olvasó lelkébe. Talán ez a legtárgyilagossabb munkája Gárdonyinak, sohasem lép benne alakjai s az olvasó közé maga az író, nem magyaráz, nem okoskodik, csak elmondja nyugodt epikus hangon az eseményeket, s ez csak fokozza a mű hatását.

1905. 46. sz. november 12. 744.

Abonyi Lajos összes művei. Budapest, Révai Testvérek Rt.

Nemrég leplezték le Abonyban a hetvenes–nyolcvanas évek kedves írójának, Abonyi Lajosnak szobrát, s most ennél is szebb emléket állított neki a kegyelet: megindult műveinek egyöntetű illusztrált kiadása.⁴⁷ Egyelőre öt kötet jelent meg belőle: kétkötetes regénye – *A mi nótáink* – s három kötet elbeszélése – *A fonó krónikája* és *Itt a szép Alföldön* cím alatt –, mind az öt kötetet Endrődi Sándor rendezte sajtó alá, s ő is irt hozzá meleg hangú bevezetést. Abonyi nem tartozik ugyan a ma aktuális irodalom alakjai közé, de azért mégsem avult el teljesen. Amit népszerűségéből lekoptatott az idő, azt bizonyára vissza fogja most nyerni, mikor újra fel kezd támadni a magyar nép s a magyar táj irodalmi ábrázolása iránti érzék. A magyar nép az ő munkáinak főhőse, ezt kutatta, figyelte, tanulmányozta egész pályáján át nemcsak szemével, hanem szívével is, s összeforrott vele lelkileg. Ha elbeszélésmódja terjengős, ha szerkezetei szétfolyók is, alakjai legnagyobb része él, szinte ráismerünk, s gyönyörűségünk telik bennük. A kisebb elbeszélésnek nagyobb mestere, mint a regény nagyobb kompozíciójának, az utóbbiban a részletek

⁴⁷ Abonyi Lajos [eredeti nevén Márton Ferenc] (1833–1898), író. 1848-ban, még gyerekként ún. mozgó nemzetőr volt. Patriarchális megyei földbirtokosként élt, de osztályából kiemelte a parasztság megismerésének és megértésének vágya. Híresek népköltészeti gyűjtései is, általa lett ismert a *Sej*, *Nagyabonyban* kezdetű népdal. A *Hölgyfutártól* a *Vasárnapi Ujságig* ível szerzői karrierje. Közismertek voltak népszínművei, melyeknek legtöbbször Blaha Lujza játszott a női főszerepeit. Jókai és Mikszáth után talán a harmadik legnépszerűbb írója volt korának, de írásművészete meg sem közelíti az említettékét. 1891-ben róla nevezték el a zuglói Abonyi utcát. Életmű-sorozata 20 kötetre terjed.

többet érnek, mint az egész, de ezekben a részletekben annyi a szín és üdeség, hogy olvasás közben megfeledkezünk a mese lazaságáról, a jellemrajz ingadozásáról. Derék magyar ember és derék író szól hozzánk e munkákból, s gyűjteményük nyeresége a magyar olvasóközönségnek. A könyvek illusztrálva jelentek meg; az első négy kötethez Sarkadi Emil,⁴⁸ az ötödikhez Garay Ákos⁴⁹ készített csinos, tetszetős rajzokat.

1905. 46. sz. november 12. 744.

Heltai Jenő: Madmazell. Budapest, Singer és Wolfner

Heltai Jenőnek, akitől e cím alatt most egy nagy kötet apró elbeszélés jelent meg, vannak igen lelkes bámulói és igen heves ellenfelei az írók közt s a közönségben egyaránt.⁵⁰ Most alkalmat nyújtott arra, hogy új oldaláról dicsérjék vagy támadják: nem mint versek, hanem mint tárcanovellák szerzőjét. Egyet még leghevesebb ellenfelei sem tagadhatnak meg tőle: azt, hogy igen leleményes, ötletes író, aki ha sokat dolgozik is, sohasem szorul meg sem tárgy, sem meglepő poén dolgában. Új kötete is nem mindennapi változatosságot nyújt e tekintetben. Megvannak bizonyos sajátosságai, stíljének, szempontjainak, hangjának bizonyos jellemző vonásai, melyek lehetnek rokonszenvesek, lehetnek ellenszenvesek, de kétségtelenül írói tulajdonságok. Az életet s még inkább az embereket nem veszi túlságos komolyan, szereti őket kitréfálni, s tréfája még az olvasóját sem kíméli mindig. E mögött a torzképcsínáló gúnyolódás mögött valami mélyebbet is vélünk sejteni; csúfolódó mosolyába egy kis keserűség, a pesszimizmus egy rejtett vonása is vegyül. Nem azért veszi kicsibe a világot, mintha nem volna benne elég komolyság, hanem mert meggyőződött róla, hogy nem érdemes. Inkább mulatni és mulattatni akar, mint komoly prédikációkkal untatni. Ha néha elkapja egy melankolikus hangulat, hamar elfojtja, szinte szégyellve ellágyulását. Meséinek világa a könnyelmű, mulató bohémek, a kis grizettek, harmad- és hatodrendű színésznőcskéek világa, s nem csoda, ha nem mindegyik elbeszélése válnék be kolostori olvasmánynak.

⁴⁸ Sarkadi Emil (1881–1908), festő, grafikus, litográfus

⁴⁹ Garay Ákos (1866–1952), festő, grafikus, etnográfus. Garay János költő unokaöccse.

⁵⁰ Heltai [Herzl] Jenő (1871–1957), költő, író, újságíró, dramaturg, producer, Herzl Tivadar [Theodor] politikus, publicista, a cionizmus gondolata kitalálójának unokatestvére. Félbehagyva tanulmányait írni kezdett, katonai pályára lépett és ifjúságában sokat élt külföldön. 1900-ban a Vígszínház titkára, később a Belvárosi, illetve a Magyar Színház igazgatója. A 20-as, 30-as évek fordulóján az Athenaeum művészeti igazgatója, neki köszönhető az Ady-kiadás, amit ellenszélben valószínűleg meg, noha nem is nagyon kedvelték egymást a költővel. Franciás könnyedség jellemzi, Reviczky, Heine és a sanzonok hatása érződik rajta. Nagysikerű kuplészerző, látszólag a bohémek világában mozog csak otthonosan, de később tragikus hangon is megszólal. A *Madmazell* előtt megjelent kötetei: *Modern dalok* (1892), *Kató* (1894), *Hét sovány esztendő* (1897), *Lou* (1900). Schöpflin Aladár többször írt róla (verseiről a *Nyugatban* 1911/5, novelláiról 1911/21, ötvenedik születésnapja alkalmából, *Nyugat*, 1921/18, *Álmokháza* című regényéről, uo. 1930/2). – Ld. még: 1907/24; 1910/5; 1911/30, 46; 1913/47; 1914/2; 1920/21.

Néha csak úgy tollhegygel ír meg valamit, érezzük olykor egyik-másik elbeszélésén azt is, hogy több része van benne a kéziratot követelő szedőgyereknek, mint a Múzsának, a poén sem csattan mindig elég erősen. Ki lehetne azonban a kötetből keresni néhány olyan elbeszélést, melyek mai irodalmi termelésünk legjavából válnak.

1905. 48. sz. november 26. 777.

Pósa Lajos munkái. Budapest, Singer és Wolfner

Három kötetet adott ki most a Singer és Wolfner-cég Pósa Lajos munkáiból, ezt a hármát sorban követni fogja több is.⁵¹ A három kötetben csupa gyermekvers van, Pósa munkásságának legnagyobb hatású része. Akárhogy ítéljük is meg Pósa gyermekköltészetét, egy érdemet nem lehet tőle megtagadni: ő jóformán az egyedüli költőnk, aki teljes erővel, nagy terjedelemben űzi az irodalomnak ezt az ágát, s ezen a réven nagy népszerűsége tett szert a gyermekvilágban, ír a gyermekeknek népmesét, hosszabb elbeszélést, verses képmagyarázatot, játékos tréfát, találós mesét, s tárgyait a nép képzeletének termékeiből és a népeletből veszi leginkább. Irodalmi érték dolgában ezek a versek nem érik el azt a színvonalat, melyet gyermekköltészetünkben pl. a Gyulai művei kijelöltek. Pósa a forma csilingelésével, a csengő-bongó rímekkel, hangutánzásokkal igyekszik foglalkoztatni a gyermek képzeletét. A nagy gyermekköltők a kis olvasó eszének és szívének is több foglalkozást adnak, megértik a gyermeki léleknek egyszerűségében is nagyon gazdag szövevényét, s ez alapon igyekeznek a benne levő nemesebb tartalmat észrevétlenül öntudatra emelni. Azért Pósa dolgai nem vesznek el hasztalanul és nyomtalanul: az egészen apró, az elemi iskolán is innen levő gyermeknek különösen jó ez a rímjáték, értelmiségének megfelelő, s mulattatja még csak érzéki benyomások iránt fogékony lelkét.

1905. 49. sz. december 3. 793.

Berzeviczy Albert: A Cinquecento festészete és szobrászata – tekintet nélkül Velencére. Budapest, Franklin Társulat

Véletlenül épp akkor jelent meg Berzeviczy Albertnek egy új munkája, amikor az Akadémia megválasztotta elnökének.⁵² S ez a könyv újabb bizonyítéka annak, hogy az Akadémia élére méltó tudományos és írói egyéniség jutott, akiben az

⁵¹ Pósa Lajos (1850–1914), újságíró, író. Benedek Elekkel megalapítója és első szerkesztője a 6–10 éves korosztálynak szóló, európai viszonylatban is modern lapnak, *Az én újságomnak* (1889–1944). Ötvenkötetnyi gyerekverse jelent meg. Dalköltőként is jelentőset alkotott, a populáris kultúra számottevő alakja.

⁵² Berzeviczy Albert – ld. 1905/16; 1906/51; 1909/4; 1912/1; 1917/41.

ismeretek gazdagsága s a felfogás előkelősége az írói művészet nem közönséges mértékével egyesül. Berzeviczy elsősorban hivatott esszéíró, aki nem áll a száraz, élettelen adatok rabsága alatt, hanem a történeti s művészeti anyagot biztos ítélettel rendezi el lelkében, felolvasztja saját egyénisége tüzeiben, és nemes formákba alakítva adja elő. Új könyve egységes tanulmány a cinquecento (XV. század) olasz festészetéről és szobrászatáról. A képzőművészetnek e mindenekfölött ragyogó fénykoráról ad áttekintést, csak Velence művészetét zárja ki belőle. Bevezető részében összefoglalja azokat a művelődéstörténeti hatásokat, melyek a középkorból átcsapva, az olasz reneszánszot megteremtették, röviden, tömören s mégis sok aprólékos részletezésnél érthetőbben és világosabban vezet be mindabba, ami nélkül a XV. század e nagy föllendülését nem lehetne kellően megérteni. A munka dereka e kor három óriásával, Leonardo da Vincivel, Michelangelóval és Rafaellel [sic!] foglalkozik, befejező két része pedig a nyomukban kelt művészi étellel. Az anyag maga igen nagy, a róla szóló irodalom szinte beláthatatlan, s csak az tudja tájékozni magát benne s csak az bírja megtalálni az ily összefoglaló előadásnál nélkülözhetetlen nagy, általános szempontokat, aki oly erős ítélettel nyúl hozzá, mint Berzeviczy. Ily rövid összefoglalás adja meg legjobban az író próbáját, itt válik meg, mennyire tudja elválasztani a jelentéktelent a jelentőstől, az esetlegest az általános érvényűtől, s mennyire tudja az egyes részeket úgy összeállítani, hogy mindegyik a maga helyén, a maga kellő távlatában álljon, s beleüljék az egésznek művészi összhangjába.

Művészeti irodalmunkban nem tudunk ehhez fogható eredeti munkát, amely ily mértékben tudná egyszerre kielégíteni a szakembert s a laikus érdeklődőt, ezt a közlött ismeretek nagy tömegével s szép formájával, amazt pedig kritikájának biztosságával s felfogásának önállóságával. A munka eredetileg hat előadásra terjedő ciklus, melyet a szerző a népszerű főiskolán (University Extension)⁵³ tartott, s most egységbe foglalva, részletesebben dolgozott fel. A *Népszerű Főiskola Könyvtára* című vállalatban jelent meg, Földes Béla, Lóczy Lajos és Alexander Bernát szerkesztésében.

⁵³ University Extension = Népszerű Főiskolai Tanfolyam, azaz szabadegyetem. Európában a legtöbb helyütt 12 hetes tanfolyam volt, vizsgakötelezettséggel. A korai közművelődési formák egyike Magyarországon is. Berzeviczy Albert, gondolva arra, hogy a felsőoktatásban nem részesült, de azt igénylő rétegek is továbbképzésre szorulnak, 1897-ben felkarolta az angol jelszót, hogy menjen az egyetem a néphez, alakuljon Magyarországon is az angol University Extension mintájára tanfolyam. Felkai László: Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. *Magyar Pedagógia*, 98. évf. 1998. 1. 27–40.; Káich Katalin: University Extension – szabad liceumok. *Hungarológiai Közlemények* [Újvidék], 1979. 41. 5–105. Ez utóbbi tanulmány Polányi Károly cikkére hivatkozva állítja, hogy a cél nemcsak a művelődés széttosztása volt, hanem a szigorú állami felügyelet fenntartása. „...közkerülésbe ütközik mindenekfölött az olyan rendelet, melyben állami hivatal nyíltan pénzt és pénzbeli előnyöket ígér az oktatóknak azért, hogy megalkuvással és meghamisítva közöljék az ismereteket a néppel, másrészt »főfelügyelettel« fenyegeti meg azokat, akik a vesztegetőt megvetéssel elutasítják.” *Szabad Gondolat*, 1911. 125–127. Ez az oktatási forma is a politikai és kultúrharc terepévé vált tehát.

1905. 50. sz. december 10. 808.

Szomaházy István: Mesék az írógépről. Budapest, Singer és Wolfner

Szomaházy István ez új könyvével bizonyára gyarapítani fogja hálás közönsége számát.⁵⁴ Szerencsés tehetségű író: a közönség kívánalma s az irodalom sohasem jut nála ellentétbe, meg tudja adni mindkettőnek a magáét, s olyan témákat tud találni, melyek az íróembert éppúgy meglepik újszerűségükkel, eredeti színezetükkel, mint a pusztán szórakozást kereső olvasót. Most is olyan alakot vett tolla hegyére, amely eddig jóformán ismeretlen volt irodalmunkban, pedig az életben nagyon sok már a társa. Egy bankbéli írógépes kisasszony, aki rendkívül bájos, páratlanul ügyes és élelmes, és tökéletesen erényes. Mi sem természetes, hogy egymás után belebolondul az egész bank, előbb a gyakornokok, aztán a hivatalfőnökök s végül a hatalmas, milliomos bankigazgató is. Ez aztán a kedvéért elválik ügyis hűtlen nejétől, s elveszi feleségül. Csak egyet sejtet a szerző, mint annak jelét, hogy a szép leány boldogsága nem áll teljesen biztos alapon: nem igazi szerelem vezeti a vezérigazgató karjaiba. Ebben egy új regény anyaga van anticipálva; az egész történet úgy fejeződik be, mint egy két vagy több tagból álló sorozat eleje. Aki mindenáron kifogást akar keresni, észreveheti, hogy a kis írógépes Lehmann Vilma alakja nem áll egészen tisztán a képzelet előtt, ügyeskedése, még erényessége mögött is bizonyos stréber-léhaság bujkál, s hogy nem egészen világos, ha egyszer már négy szemközt elutasította a vezérigazgató kezét, mért fogadja el később, anyja jelenlétében vonakodás nélkül? De még az ily gáncsoskodók is élvezni fogják a szerző előadásának játszi könnyedségét, jókedvének frissességét s azt a pompás rajzot, melyet a bankhivatalnokok gárdájáról nyújt. A nőközönség pedig mindig elégtétellel olvas olyan történetet, amelyben egy leány, tisztán szépségére és észére támaszkodva, fényes partit csinál.

1905. 51. sz. december 17. 828.

Endrődi Sándor: Őszi harmat után... Budapest, Singer és Wolfner

A költők sokszor megcáfolják magukat, így Endrődi Sándor⁵⁵ is új verseskönyve előhangszerű első darabjában így szól: *Itt állok életemnek alkonyától / S bús árnyaitól búsan elborítva. / A múlt utánam szállong, mint a fátyol, / És belerémlik késő álmaimba; / Dalom nem buzdul többé föl magától, / Fáraszt is, untat is az irka-firka, / S ha néha fölver egy-egy gondolat: / Formát nem ölt, csak lázongás*

⁵⁴ Szomaházy István [Steiner Arnold] (1864–1927), író, újságíró. Első írásaival – tizenhat évesen – a *Vasárnapi Újságnál* jelentkezett. Kiss József mellett dolgozott *A Hét* szerkesztőségében, amellet több napilapnál. A szórakoztató irodalom népszerű képviselője volt, humor és ironia keverékével dolgozott. Gyakran mutatta be a pesti zsidóság jellemző alakjait, a nagyváros új típusait, különösen az emancipált dolgozó nőket. Közel 30 kötete jelent meg, köztük egy a kortárs újságírásról, s egy a korban igen közkedvelt *Kártya-codex* is.

⁵⁵ Endrődi Sándor – ld. 1904/51; 1909/52; 1911/24; 1913/16.

marad. Ha aztán olvassuk tovább a kötetet, lapról lapra, versről versre nyomósabb cáfolatát találjuk e melankolikus soroknak. Örömmel vesszük észre, hogy a költő, ha élete alkonyáról beszél is, sohasem volt annyira alkotóereje teljességében, mint most, és sohasem teremtek örömeiből szebb virágok, bánatából színesebb gyöngyszemek. A kötet elején levő anakreóni dalok a férfias jókedv oly melegségével hatnak, a csapongó, könnyed vidámság oly művészien elegyül a sorok közül kiérző komolysággal, hogy szerencsésnek kell mondanunk azokat az órákat, melyek e szép dalokat születték. Csokonai óta nincs, aki oly dallamosan pengette volna a víg görög költő lantját, mint Endrődi. Az *Elvirágzott kikeletből* című ciklus már más hangot szólaltat meg: a szerelemét, egy keletkező új érzését, mely régi gyönyörök, régi keservek romjain virágzik fel méléző hangulatú szépségben. A haza, az emberiség sorsán való elborongás, egy-egy vallásos hangulat szólal meg a *Tarlóvirágok* sorozatában. Endrődi érzékeny, könnyen s mély hullámmásba jövő szíve a maga teljes gazdagságát tárja elénk e ritmusokban, árnyalatokban gazdag, festőien kifejező nyelve pedig hajlékony és hálás anyaga művészi alkotó kedvének. Kedves ajándék az olvasó közönségnek Endrődi e becses lírai kötete, s egyúttal biztosíték arra is, hogy a költő frissen buzgó vénája még sok hasonlóval fog megajándékozni.

1905. 51. sz. december 17. 828–829.

Erdős Renée: Új dalok. Kleopátra. Budapest, Pallas

Erdős Renée⁵⁶ ez új könyve sajátos fejlődésben mutatja be a költőnőt. A szíve mintha megmélyült volna, a hangja mintha lágy szopránból sötétebb színezetű altba menne át, s szenvedélyességében mintha mind erősebbé válnék a fájdalmas vonás. Most is mondhatni kizárólag szerelmet énekel, de már nem csupán a vér

⁵⁶ Erdős Renée [Ehrenthal Regina] (1879–1956), író. Felső-magyarországi, sokgyermekes szegény ortodox zsidó családban született. Győri és budapesti iskolaévei után színésznőnek tanult a fővárosban, ám tanulmányait hamarosan megszakította. Eötvös Károly segítette be a sajtóba, saját lapjához, az *Egyetértés*hez vitte. Első verseivel *A Hét* költőjeként indult, s a női lélek merész ábrázolójaként, a testi szerelem hangos igénlőjeként mutatkozott be. A kritika várakozásaival ellentétben nem a tartózkodó leányi báj, hanem a nő szerelmi vágyának megéneklésével aratott sikert, s vívta ki a századforduló némely személyiségének haragját. Regényeit ifjú lányok csak titokban olvasták, s a közvélemény nemsokára mint a legerotikusabb magyar írónőt tartotta számon. Költészete Ady Endrére is hatást gyakorolt, akárcsak Bródy Sándorra, akinek évekig a szeretője volt, s aki második, a hangos sikert elhozó *Verse*k című kötetét (1902) megszerkesztette. Ady „zseniális poétalánynak” mondta. A családos – és hűtlen – Bródyval való szakítás után, noha az író elvált és elvette volna feleségül, egy olaszországi kolostorba vonult vissza, ahol katolikus hitre tért. (Bródy ekkor kísérelt meg öngyilkosságot. Az *Ősök és ivadékok* jelentékeny részben önéletrajzi mű.) A századelőn szoros viszony fűzte Jászi Oszkárhoz is. Ezt követően Erdős írásaira a misztikus, ám mégis erősen erotikus atmoszféra volt jellemző. 1913-ban feleségül ment Fülep Lajos művészettörténészhez, két lányuk született, de a házasság nem volt tartós. Erdős Renée volt az első nő a magyar irodalomban, aki meg tudott élni alkotómunkásságából. Változásáról, megtéréséről Lesznai Anna írt cikket a *Huszadik Században*, 1910/7. 39–41. Irodalom: Menyhért Anna: *Egy szabad nő – Erdős Renée regényes élete*. Budapest, General Press, 2016. – Ld. még: 1909/6; 1910/25; 1911/26; 1920/5.

forró hevületét, a képzelet epedő játékát, hanem misztikus tűzben égő, s néha szinte hisztériásan fel-felsikoltó szenvedélyeket. A vágy ma is a fő témája, az a vágy, amely befoglal mindent, testet, lelket, s amely nem mer vagy nem akar kielégülni, de lázosságában fantasztikus, keleti színgazdagságú képeket fest az olvasó képzelete elé. Néha szinte megdöbben az olvasó, s talán főképp a férfi-olvasó: nem érti egészen azt a lelkiállapotot, amely ily dalokat sugall női ajkra. Ugyanígy állunk a *Kleopátra* című kis lírai regénnyel szemben is. Élvezzük az egyes daloknak szinte az üvegházak nedves, forró levegőjére emlékeztető hangulatát, de nem bírunk tisztába jutni hősnőjével, azokkal az okokkal, melyek elhatározásaiban vezetik. Ezt az alakot már ismerjük a költőnő egyik régebbi, prózában irt regényéből, de most sem világosabb előttünk, mint akkor volt. A verses regény szeszélyes, hol lobogó tűzben égő, hol játszian bájos, hol meg komor és rejtelmes dalai közt azonban van néhány Erdős Renée legszebb virágaiból való. Hasonló szép dolgok akadnak a kötet első felében levő lírai darabok közt is. Manapság annyi tetszetős, a szív mélységeit csak felületesen érintő pillanatnyi hatású verset olvas az ember, hogy már az is valami, ha egy költő úgy gondolkodóba tudja ejteni, mint Erdős Renée. Mert az ő dalaiban olyasvalami van, ami mostanában ritka madár: eredeti, bátor egyéniség, amely konvenciókkal, mások ítéletével nem törődve a maga útját keresi, s a maga lelki életét igyekszik élni. A szép kiállítású kötet finom rajzú címlapja Márkus Géza⁵⁷ műve.

1905. 51. sz. december 17. 829.

Gyökössy Endre: Idegen földön. Debrecen, Bokréta

Gyökössy Endre, akinek e cím alatt egy 78 lapnyi kis verskötete jelent meg, tehetséges, fejlődőben levő fiatal költő.⁵⁸ „Idegen föld” alatt a kaszárnyát érti, amelyben egy évet töltött mint önkéntes, s amelyről könyvecskéje előhangjában ezt írja:

Idegen világ ez, Árpád unokája / Nem a szent turulnak szálltába halad. / Idegen világ ez... Kossuth katonája / Esküt mond császári lobogó alatt. / Idegen világ ez... Dacos szittyá lelkek / Török a ráunktörő bécsi tompa nyelvet. / S hol egy árva percet a katona tölt, / A Tisza mentén is idegen a föld.

Nem akarunk a szerzővel vitára kelni, hogy csakugyan olyan idegen-e az a föld, amelyből a katonanóták virágai nyílnak, elvégre versben igaz mindaz, amit a költő igazán érez, s a legnagyobb objektív igazság is elveszti fényét, ha nem költő

⁵⁷ Márkus Géza (1872–1912), építész, dizlettervező, grafikus, a magyar szecessziós építőművészet mestere. Az ő munkája az Otthon Hírlapírók Köre, Budapest, Dohány utca 76., 1898; a Cifra palota – Kecskemét, 1902; a volt Király Színház, Budapest, 1903; a kolozsvári Állami Magyar Színház, 1909–1910; a Népopera (ma Erkel Színház), Budapest, 1911. Márkus Miksa újságíró és Márkus Dezső karmester testvére.

⁵⁸ Gyökössy Endre (1880–1957), költő. – Ld. még: 1908/22; 1910/38.

lelkében tüzesedett át. Ami Gyökössy verseit illeti, nem mutatnak lényegesebb haladást eddigi munkáihoz képest, s amire tán legnagyobb szüksége volna, ízlése megtisztulásáról sem tesznek tanúságot. Sok csinos vers mellett sok olyan is van, aminek elhagyásával a gyűjtemény nyert volna, sok jó gondolatvész el a fogyatékos feldolgozásban. Egészben véve azonban a kötet megerősíti szerzője munkássága iránti rokonszenvünket. Fiatalos melegsége, magyarossága, lelkének könnyen meginduló fogékonysága olyan költői tulajdonságok, melyeket annál jobban meg kell becsülni, mennél ritkábbá válnak.

1905. 52. sz. december 24. 847.

Rákosi Viktor: A császárok sírja. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Rákosi Viktort élénk képzelete újabban erősen vonzza az egzotikum felé.⁵⁹ Egy-két év előtt olvastunk tőle egy hosszabb elbeszélést egy a francia idegenlégióba került magyar fiú hol mulatságos, hol meg hajmeresztő kalandjairól, most meg egy hasonló tárgyú s némileg aktuális ízű könyvet írt az ifjúság számára *A császárok sírjai* címmel. Hőse egy fiatal magyar újságíró, aki mint haditudósító vett részt a kelet-ázsiai nagy háborúban a japáni részen, s mindenféle meglepő kalandokon és veszedelmeken megy át, melyekből mindig kiment a lélekjelenléte vagy a véletlen kedvezése. Rákosi Viktor leleményes fantáziája teljes csillogásában érvényesül ebben az elbeszélésében, az olvasó, s különösen a fiatal olvasó pedig lázas érdeklődéssel kíséri végig a változatos eseményeket. A japánok és oroszok nagy küzdelme, a folytonos életveszedelem, melynek szélén a főszereplő jár, a japán titkos özszeesküvő társaság rejtelmességei – mind olyan elemek, melyek erősen táplálják a lelkekben lakozó romantikus hajlandóságot. A szép könyv, melyet Linek Lajos⁶⁰ látott el tetszetős illusztrációkkal, ha az ifjúság számára adatott is ki, bizonyára sok olvasóra fog találni a felnőttek közt is.

⁵⁹ Rákosi [Kremsner] Viktor, írói neve gyakran Sipulusz (1860–1923), író, újságíró, élcsepok közreműködője, országgyűlési képviselő (függetlenségi, Kossuth-párti), Rákosi Jenő és Rákosi Szidi testvére. Bátyja, Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjának* munkatársa, tárca- és humoreszkíró, a *Kakas Márton* szerkesztője. Az 1901-ben alakult Magyar Labdarúgó Szövetség második elnöke volt.

⁶⁰ Linek Lajos [utóbb Louis Linek] (1859–[Cleveland] 1941), festő és grafikus. A *Kakas Márton* közismert karikaturistája volt, de más élcsepokban is közreműködött. Híres, sokszor reprodukált festménye a *Kossuth Lajos a halottas ágyán*. 1910-ben kivándorolt az Egyesült Államokba.

1905. 53. sz. december 31. 868.

Berczik Árpád: A figyelmes férj és egyéb elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

A magyar közönségnek mindig nyereség egy új könyv Berczik Árpádtól,⁶¹ mert az ő meleg humora, egyszerű, de a magyar levegő által vonzóvá tett meséi, életfelfogásának minden nagyzástól ment, higgadt józansága fiataloknak, öregeknek egyaránt kedvessé teszik elbeszélő munkáit. Új kötetében tizennégy elbeszélését vette fel *A figyelmes férj és egyéb elbeszélések* címmel; valamennyi derült hangulatú, sok közöttük szeretetreméltó szatírával csipkedő, s a legtöbb a gondatlan, derült forma mögött komoly erkölcsi vagy társadalmi tanulságot rejt. Berczik egész élete a magyar irodalom igazi ideáljainak tiszteletében telt el, s most is hű marad hozzájuk, amikor munkásságának fokozódó sikere fokozottabbá tette vénájának buzogását is. Az elbeszélések között több van, melyeket szívesen látott ismerősként üdvözölhet lapunk közönsége, mert hasábjainkon láttak először napvilágot. Ezek is, a többiek is sokaknak fognak jól eltöltött, vidám órákat szerezni.

1905. 53. sz. december 31. 869.

Ignotus: Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Budapest, Franklin Társulat

Egy igen csinos kiállítású, vaskos kötetben gyűjtötte össze e cím alatt a lapokban megjelent jegyzeteit és megjegyzéseit Ignotus.⁶² Érdekes, eredeti könyv, mint

⁶¹ Berczik Árpád (1842–1919), novellista, vígjáték- és népszínmű-író, összesen 47 bemutatóval, akadémikus. Korának népszerű alakja, akadémiai ajánlását Csiky Gergely fogalmazta meg. 1872 és 1904 között a miniszterelnöki sajtóiroda vezetője volt. Visszaemlékezését a *Vasárnapi Ujság* 1912. február 18-i száma közölte. Halálakor Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt, Krúdy Gyula, Szász Károly, Kozma Andor, Csathó Kálmán búcsúzott tőle, sok más emlékező mellett.

⁶² Ignotus [‘ismeretlen’] Hugó=1907-ben anyakönyvezett, felvett név, addig Veigelsberg Hugó (1869–1949), költő, publicista, kritikus, szerkesztő. Apja Veigelsberg Leó, 1872-től a *Pester Lloyd* vezércikkírója és főszerkesztő-helyettese, 1906-tól főszerkesztője, a magyar újságírás nagy alakja. Fia, Ignotus Pál kritikus, újságíró, a *Szép Szó* egyik alapítója. A *Hétnél* kezdte pályáját, itt nyert pályadíjat a több kiadást megért *Emma asszony szakácskönyvével*. A *Nyugat* alapító szerkesztője egészen a világháború végéig. Politikai eszmerendszerének alapja a Monarchia védelme. A városi Magyarország elkötelezett híve, a perzekutor-esztétika ellen írt, e tekintetben hatással volt Schöpflin Aladár irodalom- és társadalomképére is. Munkássága a századelő egyik kritikai mérföldköve. Schöpflin Aladár cikket írt róla a *Nyugatban*, *Ignotus sorsa* címmel (1924/17. 662–665.), abba a *Nyugat*-számba, amelyet Ignotus működése megünneplésének szenteltek, s melyben minden írás róla szól. 1919-ben emigrálni kényszerült, kapcsolata a magyar irodalommal végzetesen megszakadt, de mindvégig figyelte és értelmezte az itthon történeteket. 1934-ben katolizált. 1938-ban Hitler miatt elhagyta Európát, de az Egyesült Államokban gyökértelen maradt, nem kis nehézségek árán hazatért meghalni. Munkásságának érdemi kutatói Angyalosi Gergely és Kosztolányi Tibor.

Az itt ismertetett kötetnek folytatása is volt. *Olvasás közben. Új folyam. Újságcikkek 1913 és 1921 közül*. Wien, Verlag Julius Fischer, 1921. Ez a kritikus háborúról való nézeteit és a megtorláshoz

ahogy érdekes, eredeti író a szerzője is. Éles intelligencia, sokféle területre terjedő széles ismeretkör és a dolgoknak sajátos, egyéni szempontokból való megítélése jellemzik a könyvet és íróját. Rövid, csattanós élű fejtegetések, melyek néha tárcacikké szélesednek, s apró, epigrammatikus aperçue-k változatos sorozata foglalkozik az élet különböző kérdéseivel, a halál gondolatával, szocialista ízű társadalmi problémákkal, irodalmi és művészeti ügyekkel, politikával stb. Inkább ötletekkel dolgozik, mint igazi mély filozófiai eszmékkal, de ötletei sokszor meglepően találók, mert erős intuícióból és egyénileg kiforrott világnézetből erednek. Ignotus sokat olvasott, sokat tud, s ismeretei anyagával szemben is megőrzi önállóságát. Nézeteivel folytonosan vitázva olvassuk könyvét, gyakran kihívja ellenmondásunkat, de fejtegetéseivel erősen foglalkoztatja s munkára izgatja agyvelőnket. Egy-egy rövid megjegyzéssel, egy találó hasonlattal néha rávilágít oly igazságokra, melyek csak homályosan, fél-öntudatban éltek bennünk. Legújabb irodalmunkban kevés oly elmeébresztő olvasmányt találunk, mint Ignotus könyve.

A Budapesti Szemle 127. kötetében, az 1906. 355. számban „k. f.” – monogramját nem sikerült az álnévlexikonok alapján feloldani – többek között így ír a kötetről (136–143):

Ritka könyvnek van ilyen találó és ennyire tájékoztató címe. [...] Nem a maguk lábán álló gondolatok tehát, hanem a gondolkozásnak csak másodtermése; ötletek, amilyenek felé komolyabb munka közben röppen el az értelem. [...] Ignotus nem szokta ugyan álarcát szellőztetni, mégis mindenki tudja róla, hogy hírlapíró, álnevének ismert volta is onnan ered, hogy újszólván naponként olvashatni nevét és cikkeit. Rendkívül sokat ír, s mint ötletes ember[n]ek, írás közben is támadnak ötletei, néha igen jók is. Az *Olvasás közben* aforizmáin meglátszik, hogy nagyobb hírlapi cikkekből vannak kiszagatva. E körülményből folynak a könyv előnyei és hátrányai. Azok a könyvek, melyek e nemben világhírré jutottak, átgondolt és szerves világfelfogásnak voltak hirdetői. Pascal az ateizmust ostromozta, ha Rochefoucauld – az ember önző természetét ostromozta. Eötvös a materializmus ellen szállt síkra *Gondolataiban*. Ignotusnál a gondolatforgácsok úgy vannak egymás mellé szórva, mint Jókai hasonló származású *Negyven év visszhangja* című kötetében, melyben negyven év alatt írt munkáiban elszórt felfogása van összegyűjtve. Ignotus könyvéből is hiányzik a vezérmotívum.

A könyv 383 oldalt tesz ki, de írójának gondolkodását legfőbb vonásaiban sem igen lehet belőle kiolvasni. Igaz, hogy komoly világfelfogás nem-igen születhetik egy napilap hasábjain, s a hetilap is, amelynek Ignotus szorgos munkatársa, egy szálig elveszteni előfizetőit, ha olyan vigyázatlan

való viszonyát érinti. A két kötet értékelését ld. Angyalosi Gergely: *Ignotus tanulmányok: közelítések az „impresszionista” kritika problémájához*. Budapest, Universitas, 2007.

volna, hogy lenyomatná leghűbb írójának életnézetét; de viszont a közönség méltán vár mást, ha könyvet vesz kezébe, mint ha sebtében belepillant az újságba, ahol egy-egy tűrhető ötlet már nem várt szerencse és üdülés-számba megy. Pedig Ignotus annál könnyebben segíthetett volna magán, mert könyvét amúgy is kisebb szakaszokra osztotta [...] komolykodó alcímek szerint. [...] az újság nem tűri az elmélyedést, sem a komolyabb fejtegetéshez szükséges hosszasságot, hanem a felületességnek és kurta cikknek a barátja; a szedőgyerek kopogtatása pedig rettentőbb a gondolkozó emberre az Eumenidák⁶³ ostorainál. Ezért maradtak egytől egyig ötletforgácsoknak Ignotus fejtegetései, s ezért nem tudunk e gondolattörmeléből többet kivenni, mint hogy a szerző rajongó megbecsüléssel van az emberi munka iránt, maga is idegesen szorgos írásban és olvasásban egyaránt; felszívó ereje bámulatos: mindent olvas és tanul, s csodálói, akik könyvét jócskán kelendővé tették, polihisztornak is tartják. [...]

A változatossággal együtt jár ötletgazdagsága, könyvének legfőbb érdeme s egyúttal a legnagyobb előny, melyet a hírlapírásnak köszön. Sok mindentről írván, sokról vannak ötletei. Az eszme persze többet ér, de a jó ötlet sem csekélység. Úgy vagyunk vele, mint a kisebb rangú, egyszerű holmikkal az életben; csak jó legyen, és többre vesszük a ritkán sikerülő bonyolult dolgoknál. Természetesen az ötlet sem sikerül mindig, leggyakrabban az szűr szemet Ignotusnál, hogy az ötlete kedvéért túloz az igazság rovására, ami az ötletekre vadászó íróknak rendes bajuk, de Ignotus nem szorult volna erre, hogy ötletesnek lássék. [...] A hírlapírás rovására írjuk az olyan elsietett, s éppen nem kétségtelen bizonyításokat is, mint az, hogy „a mostani munkás már egyfelől megihlette, másfelől a lehető legteljesebben élvezi Hauptmann darabjait, Meunier szobrait, még Anatole France iróniáját is.” [...]

Ha már úgyis ilyen hosszasak voltunk, ne sajnáljunk egy szót a könyv külsejétől sem. Igen testes könyv, a simítatlan papír teszi azzá. E papíros használatát, mely pár lapot kötetté fúj fel, Bródy Sándor hozta divatba. A divat rohamosan terjed. Ha így haladunk tovább, ott leszünk, ahol a keleti mesék bölcsei, akiknek egy-egy munkáját egész karaván cipelte.

⁶³ Eumenidák: eredendően az Erinnüszök megfelelői, azaz a bosszúállás istenei, de lehetnek éppen ellentettjei is, tehát a jóakarát istennői a görög mitológiában.

[Fölös üre soldal!
Csak, hogy ezért, hogy ne csússzon az oldalszám!...]

1906. 53. évfolyam

1906. 1. sz. január 7. 16.

Bodor Aladár: Versek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Bodor Aladár nevével legújabb időben egy-két szép vers alatt találkoztak lapunk olvasói.¹ Ha ezeket figyelmesen olvasták, észrevehették, hogy eredeti gondolkozású költővel állanak szemben, aki nem indul a mai lírában divatos modorok, vagy jobban mondva modorosságok egyike után sem, hanem a maga útját keresi. Most megjelent kötete megerősíti ezt a benyomást. Bodor Aladár erős, zaklatott lelki életet él, érzései nem csupán költői motívumok, hanem igazi érzések, melyek elsősorban a költő lelkét rázzák meg. Szerelmi költészetében tüzes szenvedély szóval meg, szerelme tárgyára rárakja a képzelet összes színeit, a vágy, reménykedés, majd a hűtlen kedvesről való lemondás fájdalma, a második hatványra fokozottan jelen meg nála. Bizonyos keserű mellékíz még ott is érezhető szerelmi lírájában, ahol elragadja az ifjú boldogság érzése, neki a küzdés, a harc az eleme, és ha nem harcolhat mással, önmagával kél küzdelemre. A szó darabosan, néha meglepő erővel és erccel, néha meg lankadozva ömlik ajkáról, a képzeletében kavargó színek néha erős hatású tűzijátékot szórnak, néha meg egymás nyomába tolulva, egymást ütve, csak nehezen, vagy egyáltalán nem illeszkednek képpé. Hazafias költeményeiben mint dacos, keserű magyar áll az olvasó elé, a mai politika válságai lelke mélyéig felzaklatják indulatát, úgy, hogy néha túl is lépi a költészet határait. Nagyon sötétnek látja állapotainkat, képzeletét forradalmi képzetek izgatják, szívében a magyarság százados keserősége sajog:

Egy százados felhő, mit homlokára / Ez emberöltő örökül kapott, / Apánk pirulva
hagyta ránk örökbe, / Pirulj te is, ki épp most megkapod.

¹ Bodor Aladár (1880–1952) író, újságíró. Ady egyik első hírlelője, némiképp hatása alá is került. Erősen kötődött a magyarsághoz, párizsi élményeit *Keletiek nyugaton* címmel írta meg. (Együtt utazott Oláh Gáborral, aki ugyanezzel a címmel írt könyvet a közös utazásról. Mindkettejük könyvéről írt Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Újság*ban, mindkettőt közöljük is itt, az időrendi besorolásnak megfelelően.) Vidéki városokban, majd 1918-tól 1938-ig a fővárosban gimnáziumi tanár. Az I. világháborúban önkéntesként harcolt. 1919-től a *Nemzeti Újság*, 1921-től a *Magyarság*, 1938-tól a *Magyar Nemzet* belső munkatársa. 1924–25-ben a dán eredetű *Áller Képes Családi Lap* szerkesztője. Az I. világháború után némely írásaiban az irredentizmus is megérintette. Alagya Dalár álnéven satírákat írt Klebelsberg Kunó kultúrpolitikájáról. Komlós Aladár portrét írt róla „Elfelejtett arcok” címmel, *Élet és Irodalom*, 1963/10. – Ld. még: 1909/13; 1910/4, 32.

Minden során megérik, hogy nem a politikai retorika szólamai visszhangzanak lelkében, hanem igazán benne élő forrongó hazafias bánat, egy sötét tekintetű, sűrűvérű, dacos magyarnak fojtogató elkeseredése, nyers, elemi fellobbanása. Egyenetlenségeit, szagatottságát belső forrongása magyarázza, de még leggyöngébb dolgain is megérik, hogy jó bor az, ami itt előttünk forr. Még nem láttunk új embertől verskötetet, mely akkora kíváncsiságot keltett volna szerzőjének fejlődése, jövője iránt, mint a Bodor Aladáré. Eddigél hazafias verseiből közöltünk, most szerelmi versei közül adunk itt mutatóba egyet:

Virágnyílás

Mint a szivbűl, ha föl pattant a kérge, / Az ágakbűl úgy omlik a virág, / A kertben, nézd, tegnapról mára mind, mind / Szerelmesek lettek az almafák. / Méhzhongásbűl, virágok sóhajábűl / Izzón lűktet boldog, szerelmes nász dal, / A friss föld, fényes lég majd hogy túl árad / Fájó gyönyörrel, boldog zokogással. // Add a kezed. Űljűnk le itt e padra, / Várjűnk csak mozdulatlan, nesztelen, / Míg ünneplőt adnak rá nk szálló szirmok / S szivűnkbe áhítat száll csöndesen. / Imádkozzűnk... s megdobb an ó szivűnkben / Mint két harangban, csendűlés fut át / És diadallal viszi föl az Űrnak / A szerelem fönséges himnuszát.

1906. 2. sz. január 14. 32.

Balla Miklós: Tilalomfa

Hogy mért adta Balla Miklós² ezt a címet verseskőnyvének, annak nem látjuk okát, mert az ily című első vers nem elég jelentékeny arra, hogy mintegy az egész kötet jellemzéséül szerepeljen. Az egész kötet különben nem módosítja a szerző költői képességeiről való véleményűnk et, nem mutat lényeges fejlődést, de hanyatlást sem. Érzékeny lélek, melynek fölhevűlései nem nagyon mélyek, hangulatkeltő előadás a legjobb ajánlói. Képzelete szeret a falu, az alföldi mező képein elmerengeni, vágya visszahűzza a nagyváros forgatagából abba a környezetbe, melyben született. Melankóliával szemléli azt a pusztulást, melyet a modern idők haladása az Alföld romantikájában végzett, s ez a melankólia néhány csinos képben nyer kifejezést – ezekben jár a legeredetibb nyomon. Megpróbálkozik több-kevesebb

² Balla Miklós (1874–1912), költő, hírlapíró, operettlibrettó-szerző. A *Magyar zsidó lexikon* adatai szerint a Kisfaludy Társaság a Bulyovszky-díjjal jutalmazta „Rútacska” c. költői elbeszélését, az Akadémia pedig a Farkas-Raskó-díjjal „Királyhágón” c. költeményét. Verseit erős formaérzék, kedves magyarosság, őszinte közvetlenség jellemzi. Önálló művei: *Versek* (1899), *Költemények* (1901), *Tilalomfa* (1906), *A tolvaj és egyéb költemények* (1910); *Nagy idők tanúja* (dramolett, 1910). Szerkesztőként, munkatársként működött *A Hét* (1897–1907), a *Budapesti Napló* (1898–1905), a *Magyar Génius* (1898–1902), az *Új Idők* (1898–1908) és a *Pesti Napló* (1901–1909) szerkesztőségében. A kötet címadó verse *A Hét* oldalain jelent meg először 1902-ben. Az itt tárgyalt kötet kiadóját nem sikerűlt azonosítani.

sikerrel az érzelmes humorral is – legtöbbször mégis mint epedő, a boldogság ujjongása s a csalódás fájdalma között hányódó szerelmes jelen meg. Legfőbb hiánya verseinek az, hogy nyelve nem elég gazdag és színes, sokszor hiányzik a kellő kifejezése, s néha egész versét elrontja egy laposan odavetett sor. Könnyű hangolódása azonban többnyire megteszi a maga hatását; az olvasó azzal teszi le a könyvet, hogy egy rokonszenves, változatos életű költői lélekkel társalgott egy óra hosszat.

1906. 2. sz. január 14. 33.

Szétszórt virágok. Vidéki költők. Gyöngyös

Vidéki költők költeményeiből egy kötetet gyűjtött össze Ketskés Győző.³ Kárba veszett munkát végzett. Vidéki költők nincsenek, mert a költőben nem tesz különbséget az, hogy vidéken lakik-e, vagy a fővárosban, hanem csak az, hogy jó verseket ír-e vagy sem? Ha pedig az osztályozás alapja az, hogy verseik vidéki lapokban jelennek csak meg, a fővárosiak elzárják előttük hasábjait, akkor a hiba még nagyobb. Ha jó költő valaki, lakhatik akárhol, szívesen fogadják verseit a legkényesebb lapok is, a „vidéki” költő elnevezés tehát veszedelmesen hasonlít a rossz költő névhez. S ez utóbbit bizonyítja az előttünk lévő kötet, amelyben csak elvétve, ha akad jobb vers, s ezek íróinak nevét is ismerjük a fővárosi lapokból. A többinek jobb lett volna az apró vidéki lapok tárcarovatának homályában elrejtőzni a kritika világitása elől.

1906. 5. sz. február 4. 79–80.

Köpetzi Boóz-Deák Albert: A szendi Robinzon. Kolozsvár, Fabritius Biz.

Nevezetes dolog, hogy a Byron-féle stanzás verses regény mennyire vonzza ma is még az írókat, s különösen azokat, akik az irodalmi élettől távol, magányba vonulva vagy a társadalom más terén élve dolgoznak. Alig van év, hogy két-három ily nagyobb mű ne jelennék meg, pedig alig hisszük, hogy a mai apró lírai verseken s tárcanovellákon nevelkedett ízlésű közönség valami nagyon kapna rajtuk. Olyan író, aki az irodalmi termelés és fogyasztás közvetlen közelében él, nem is igen vállalkozik manapság effélére, talán mert nem sok biztosítékát látja műve kelendőségének, s ideje és nyugalma sincs elegendő a szükséges elmélyedésre. Az irodalmi körökön kívül áll a legújabb verses regény szerzője, Köpetzi Boóz-D. Albert⁴ is, aki

³ Ketskés Győző (?-?), életrajzi adatokat nem ismerünk róla. Kárpátoktól a Kárpátokig. *Filmdarabok a nagy világdramából* címmel adta ki háborús élményeit (1917), mely ma már ritka árverési darab. A fronton tábori újságszerkesztő volt.

⁴ Köpetzi [Köpeczi] Boóz-Deák Albert (1864–1924), író, jogi doktor és ügyvéd. Ennél a művé-nél nagyobb érdeklődést keltett összegyűjtött verseivel: *Én... és a nagyvilág. ~ verseskönyve, 1882–*

A *szendi Robinzon vagy a fin de siècle hőse* címet adta XII énekre terjedő vaskos munkájának.⁵ Egy talált gyermek kalandos életét mondja el benne, gyermekkorát, ifjúsága botlásait, csalódását, önmagával és a világgal való kibékülését. A szendi Robinzon sorsa természetesen mindenütt a nők körül forog: mint diákgyerek szűzies szerelmi lángolásában elszöktet egy kisasszonyt, akit visszavesznek tőle, mielőtt súlyosabb kár esett volna benne, aztán egy gróf titkára s a grófné szeretője lesz, majd zsebmetszők társaságába s ezzel börtönbe kerül, ahonnan egy leány szerelme menti ki; ez a leány oldala mellett esik el Damjanich seregében a váci csatában, mire az ifjú kibujdosik az emigránsokkal együtt, a hajón szerelembe keveredik egy lengyel grófnéval, kinek féltékeny régi imádója felgyújtja a hajót Afrika partjainál. Itt erősen a fantasztikumba téved a történet: a hősből egy ismeretlen, de aranyban rettentő gazdag sziget szerezcsen királya lesz, s pénzzel megrakodva tér vissza Európába, hogy itt megérje a szerelem, a hazafiság s minden más felől táplált ideáljai bukását, s némi öngyilkossági szándékok után visszavonuljon elhunyt fogadott szülei kis hajlékába, s ott éljen csendes, egyszerű, derült, áldásos életet. Ez a mese azonban éppen nem fődolog a munkában, a hős sorsánál sokkal jobban érdekel maga a szerző, aki nemcsak hogy kénye-kedve szerint vezeti hősét az élet forgatagában, hanem minduntalan közéje s az olvasó közé áll a maga lírai ömlengéseivel, elmélkedésével, így aztán ahelyett, hogy a szendi Robinzon lelki fejlődését tárná világosan elénk, a maga egyéni és eredeti gondolkodásával ismertet meg. Az olvasót jobban is érdekli ezzel, mint a részben bőbeszédű és mégis hézagos, valószínűtlen és nem is mindig érdekes mesével. Mert amit nem kapunk meg *A szendi Robinzonban*, megkapjuk a szerző floskulusaiban:⁶ embert, aki a maga szemével nézi a dolgokat, s a maga véleményét, a saját lelkében kialakított felfogását mondja el róluk. Úgyis tűnik fel az egész verses regény, mint egy tépelődő, de egészséges léleknek a küzdelme egy önálló világnézet felé, ez pedig a legérdekesebb látványosságok egyike, amiket csak az irodalom nyújtani tud. Ezért szívesen megbocsátjuk a szerzőnek minden egyenetlenségét, bőbeszédűségét, nem különben a hős lelki rajzának bizonytalanságát. Mai egyszínű, ép egyéniségekben szűkös költészetünkben ez a verses regény érdeklődést kell, hogy keltsen.

1906. 5. sz. február 4. 80.

Sas Ede: Mai tündérek. Budapest, Singer és Wolfner

Sas Ede⁷ különösen az utóbbi időben nagyon sokat dolgozik; a lírában ugyan ritkábban szólal meg, de elbeszéléseivel, regényeivel gyakorta találkozunk lapok-

1917. Kolozsvár, Stief Nyomda (saját kiadás). A könyvet melegen méltatta a *Nyugatban* Tóth Árpád (1918/4.), s írt róla Schöpflin Aladár is a *Vasárnapi Ujságban*. – Ld. 1918/2.

⁵ A kötet 509 oldal terjedelmű

⁶ floskulus (lat): szóvirág

⁷ Sas [Hille] Ede (1869–1928) író, újságíró, szerkesztő. Csehországi német családból született. Szegeden, mintegy húsz évig Nagyváradon, majd a fővárosban működött. Kolozsvárott került kap-

ban, kötetekben. A sok munkában írói tehetsége teljesen kifejlett, sok régi hibáját levetkezte, sok új dolgot tanult, technikája biztosabb lett. Míg régebben szinte keresve kereste azokat a tárgyakat és előadásmódokat, melyekkel az olvasó szeméből könnyeket sajtolhasson ki, s ebben elment az érzelgősségig, most humoros dolgokon is próbálgatja tehetségét, és pedig – úgy találjuk – a réginél több sikerrel. Nem mintha sajátlagosan humorista tehetség volna, hanem talán azért, mert egyszerűbb eszközökkel igyekszik elérni a hatást. Túlzásra való hajlandóságából még megőrzött valamit, ezt néha erőltetett, karikatúra-szerű dolgain látjuk, ahol azonban a komikum diszkrétebb, egyszerű hatásait keresi, ott zavartalanul mulatunk ötletein, jól rajzolt alakjain. Ha van is új kötetében arra eset, hogy csak a rutin vezet tollát, – máskor csakugyan jól megfigyelt, az életből ellesett s könnyed kézzel megrajzolt alakokat állít az olvasó elé. Hús tárca-elbeszélés van a most megjelent kötetben, s együttvéve az olvasónak mulatságos olvasmányt adnak.

1906. 5. sz. február 4. 80.

Tábori Róbert: Beszédes Kalára. Budapest, Singer és Wolfner

Egy tűzről pattant, amazontermészetű bácskai úriasszony neve adta meg Tábori Róbert⁸ új kötetének a címét. Beszédes Kalára korán árván maradt, s atyja végső kívánsága szerint elszánja magát, hogy ősi birtokát mindenáron megőrzi. Megtanulja Angliában a gazdálkodást, s aztán idehaza ugyancsak erélyesen dirigálja embereit. A szerelem azonban legyőzi őt is, neje lesz egy huszártisztnek, s ettől fogva a huszárezred multságaira, szerelmi és egyéb kalandjaira helyeződik át a történet súlypontja, Beszédes Kalára csak arra való, hogy némi egységbe fűzze a különben meglehetősen laza kapcsolatban levő epizódokat. A környezet pedig, melyben mindezek a dolgok lefolynak, a híres bácskai élet a maga eredeti, túláradó jókedvével, duhaj mulatozásaival. Ezekből talán kissé sokat is kapunk a könyvben, elvégre talán van Bácskában egyéb is, mint vég nélküli ivások, zajos, nyers tréfák és dévaj szerelmeskedések. Máskülönben Tábori jól ismeri s jól is rajzolja ezt a bácskai miliót, s erőltetés nélkül való vidámsága, komikai érzéke mulattató

csolatba a filmgyártással, forgatókönyvet írt Janovics Jenő számára. A világháború után a fővárosba költözött, és az Uher Filmgyár művészeti vezetője lett. Itt készített munkái közül kiemelkedik *A megfagyott gyermek*, ebben Eötvös József versét ültette át a (néma)film nyelvére, a munka a 20-as években a filmgyártásnak irányt szabó alkotás lett. 52 kötete van, temetése társadalmi esemény volt. Sírjára saját verssorait vésték: „Fáradtam, küszködtem, / semmit el nem értem – / s voltaképpen élni / Soha rá nem értem”. – Ld. még: 1906/13; 1917/26.

⁸ Tábori Róbert (1855–1906) író, újságíró, alapításától fogva az *Új Idők* helyettes szerkesztője volt. Tábori Piroska (1892–1947) író nő édesapja, Tutsek Anna (1869–1941) férje. Bécsben tanult, Prágában és Berlinben kezdte pályáját. Fontosabb művei: *A szobor titka* (1885), *Párbaj* (1890), *Az élet folytatásokban* (1890), *Temesvári királybíró* (1892), *A nagy játék* (1893), *Korhadtt oszlopok* (1895), *A negyvenéves férfiú* (1897), *Óceánia* (1898), *Megfagyott pezsgő* (1899), *A királynő kesztyűi* (1901), *Kétféle igazság* (1911).

olvasmányá teszi könyvét. Végén néhány derült hangulatú elbeszélés van a szerző jobb munkáiból, az őt jellemző könnyű hangolódással és élénkséggel írva.

1906. 6. sz. február 11. 96.

Tassonyi Ernő: Aki a párját keresi. Selmebányai Főiskolai Kör. Mühlbeck Károly illusztrációival⁹

A selmeci akadémikusok élete még ma is érdekes, kedves különlegessége a magyar diákéletnek, régebben pedig egészen különálló dolog volt, a német egyetemek ifjúsági életének magyarországi, de éppen nem magyar másolata. Abban az időben keletkezett és virágzott, amikor az akadémián még német volt a tannyelv, s nagy számmal keresték fel német és egyéb külföldi diákok. Ezek alapították és tartották fenn a „burschenschaft”-okat színes romantikájukkal, légius szertartásaikkal, hatalmas sörivásaikkal. Volt azonban ezeknél értékesebb tartalmuk is: a bajtársi összetartozás szelleme, amely megnemesítette még nyers, duhaj mulatságaikat is. Ma már csak az emléke él ennek a selmeci specialitásnak, az új idők magyar szelleme rendre elsöpörte a németes hagyományokat; öreg bányászok, erdészek még mesélnek róluk, fiaik már egészen más légkörben élnek. Irodalmi megörökítésére Tassonyi Ernő¹⁰ vállalkozott, maga is az akadémia hallgatója, egy regényben, mely az *Aki a párját keresi* címet viseli. A háttér a regényben a selmeci régi diákélet, a mese pedig egy lelkes, de zilált lelki egyensúlyú magyar ifjú története, aki egész fiatal korában megalkotta magának a női ideál ábrándképét, s ezt keresi Selmecen. Bele is szeret egy leányba, csakhogy nem tud bízni benne, ezért hol közeledik hozzá, hol meg elidegenedik tőle, s végre is diákpályája végeztével ott hagyja örökre, nemcsak a leányt, hanem a maga boldogságát is. Ez a tépelődő, tétovázó fiatalember, akármennyire teleaggatja a szerző romantikusan szép vonásokkal, nem tudja lefoglalni érdeklődésünket, nem érezzük rajta az élet lehetétét. Konstruált alak, az írónak a regény céljaira gyúrt, mesterséges csinálmanya, nagyon is megérzik rajta a nyomdafesték szaga, teste papirosból van, lelke frázisokból. Pedig nagy gonddal igyekezett az író beállítani a regény központjába, a kedvéért vagy talán a jellemző erő fogyatékoságából, csak sziluettnben veti oda a többi alakokat: a szerelmes leányt és szüleit, a vetélytársat, a jó diákpajtásokat. Baj van a háttérrel, a diákélet rajzával is: nem szerves része a főcselekvénynek, csak úgy hozzá van varrva. A szereplők életét, lelki fejlődését nem érinti; ugyanazok a szerelmi históriák éppúgy megtörténhettek volna pl. egy debreceni vagy pesti diákkal is, ha a szerzőnek

⁹ Mühlbeck Károly (1869–1943), festőművész, karikaturista, grafikus. Részt vett a Feszty-körkép festésében. A *Kakas Márton*, a *Borsszem Jankó* állandó közreműködője volt, a Mackó úr-sorozat (Sebők Zsigmond) és a Göre Gábor-kötetek (Gárdonyi) tízezrek által közkedvelt illusztrátora. – Ld. még: 1906/51.

¹⁰ Tassonyi Ernő (1881–1942), Selmebányán végzett bányamérnök, bányajogász, különböző bányahatósági és miniszteriális beosztásokban dolgozott, szakkönyvet is írt. Itt ismertetett regényén kívül *A bánya menyasszonya* (1934) címmel jelent meg egy regénye.

véletlenül nem a selmeci környezetbe lett volna kedve belehelyezni. Pedig éppen ez a milió-rajz a regény legtöbb szeretettel és ambícióval megcsinált része; ha nem úgy volna, hogy a főszereplő tökéletesen ugyanazzal a lelki diszpozícióval kerül ki Selmecről, ahogy odajutott, ha az ottani éles, egészséges levegő valami nyomot hagyott volna rajta, ha nemcsak életének egy eseménysorozata, hanem lelki fejlődésének egy nevezetes állomása lett volna a Selmecen töltött idő – egész más hatást tenne a regény. Mindezt sajnálnunk kell, mert a szerző kétségtelenül írói minősítéssel fogott munkájába. Van benne képesség a dolgok érdekes, eleven színezésére, van humor is, sőt törekvés arra, hogy az életet a maga szemével nézze. Gyakori elmélkedéseiben ugyan felületes hírlap-filozófia nyilvánul, stílus dolgában azonban határozottan figyelemreméltót produkál. Leszámítva egy sereg erőltetett hasonlatot, szép, kifejező, könnyen ömlő magyar nyelven ír, ami manapság nem a legkisebb érdem. Egy-két részlete pedig a regénynek, mint pl. a bányalég-robbanás vagy a bányász-diák temetésének leírása, hathatósan szól amellett, hogy a könyv, bár gyakorlatlan, ki nem forrott, kezdő írónak – de mégis írónak a műve.

1906. 7. sz. február 18. 112.

Kabos Ede munkái. Budapest, Pallas

Abban az írói nemzedékben, mely a nyolcvanas évek végén s a kilencvenes évek elején lépett fel, s mely egész sereg kiváló, regényírásunk színvonalát jelentékenyen magasabbra emelő tehetséget adott irodalmunknak, sok tekintetben önálló és különálló egyéniség Kabos Ede.¹¹ Olyan zajos, nagy külső sikerei, mint kortársai közül néhánynak, nem voltak, az irodalmi műértők csekélyebb számú gárdája azonban mindig nagy becsben tartotta s élénk figyelemmel kísérte munkásságát. A naturalista iskolához csatlakozik; nemcsak a kor hangulata, uralkodó áramlata vitte ebbe az irányba, hanem tehetségének természete is. Erősen kritikai lélek, aki a világ dolgait a maguk valóságában, romantikus illúzióktól menten látja. Világfel-fogásában van bizonyos sűrűvérű kesernyesség, mely szürkeséget láttat vele ott is, ahol szín van, a sötét foltokat pedig jobban kiemeli, mint a verőfényt. Képes arra, hogy egy novellában világosan, plasztikusan állítson az olvasó elé egy-két alakot, vagy hogy egy regénybe összesűrítve egy nagy társadalmi képet mutasson fel. Az előadásban teljes, majdnem közömbös tárgyilagosságra törekszik, nem prédikál

¹¹ Kabos Ede (1864–1923), író, újságíró, szerkesztő, lánya Kabos Ilonka zongoraművész. Mikszáth mellett az *Országos Hírlap*nál kezdte pályáját. 1899-től Vészi József *Budapesti Naplójánál* volt, 1905 végétől két évig főszerkesztőként. Vajda János tisztelőinek köréhez tartozott, Ady és a nyugatosok figyelmét is ő irányította feléje. Ady közeli barátja volt. Rajongott az orosz irodalomért, Turgenyev, Dosztojevszkij munkáiért. Eddig nem eléggé méltányolt riportjai kiemelkedtek a kor átlagából. Az 1918-as forradalomnak híve volt, bár nem volt kommunista, mégis Bécsbe emigrált, osztrák lapoknak dolgozott, és már nem tért haza. Főbb művei: *Alfieri* (dráma, 1883), *A kupében* (színmű, 1888), *Tantalusz* (színmű, 1892), *Fehér éjszakák* (regény, 1893), *Két halott regénye* (1902). Böven ír róla Lengyel Géza *Ady a műhelyben* c. kötetében. – Ld. még: 1910/18; 1917/36; 1919/2.

erkölcsöt, hanem megrajzolja, nem játssza a társadalomjavító prófétát, hanem a társadalom képében adja meg a társadalom kritikáját. Ez a mindig tárgya fölött lebegő tárgyilagosság sajátképi naturalista vonás nála. A mese szövéseben kevésbé biztos, mint az emberek ábrázolásában, s komor színezetű alakjai jobban sikerülnek, mint a derültebbek. Ezért sokszor úgy érezzük, mintha valami szürke fátyollal volnának bevonva története, amely nem belőlük magukból áramlik rájuk, hanem az író lelkéből. Ez annak, aki az írói műben elsősorban magát az író lelkét keresi és élvezi, izgató érdekesség, a laikus olvasó azonban talán idegenkedik tőle, legalább az első pillanatra. Mindenesetre Kabos Ede értékes egyéniség irodalmunkban, aki komolyan veszi írói művészetét, s megérdemli, hogy komolyan is vegyék a szavát. Munkáiból, régebbiekből és újabbakból, most hatkötetes egyöntetű kiadást rendezett a Pallas részvénytársaság. Ebben a hat kötetben megvan mindaz, ami Kabos irodalmi pályájának érdemleges terméke; regényei: *A verebek*, a *Két halott regénye*, az *Eleven kulcs* stb., néhány hosszabb elbeszélése és kisebb tárcái. A kiállítás díszjele is emeli a hat kötet értékét.

1906. 7. sz. február 18. 112–113.

Zsigmond Ferenc: Lévy József élete és költészete. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Kitűnő öreg költőnknek – véletlenül-e vagy szándékosan? – nyolcvanadik éve betöltésekor jelent meg első bővebb és kimerítőbb életrajza Zsigmond Ferenctől.¹² Meg is lehet most már írni, mert Lévy József¹³ élete alighanem már csak években, költészete pedig csak egyes költeményekben fog gyarapodni, szellemi és költői fejlődés dolgában már befejezettek tekinthető. Zsigmond Ferenc sok gonddal és buzgó utánjárással gyűjtötte össze a költő életére vonatkozó adatokat, ha szorgalmával arányban állana írói megelevenítő ereje és kritikájának biztossága, – kiváló munkát adhatott volna. Csakhogy az életrajzíró e két legfőbb tulajdonsága fejletlen nála. Az életrajzi adatok könyvében alig egyebek merő adatoknál, nem alakult ki belőlük a költő nemes és rokonszenves alakja a maga elevenségében. Megtudjuk belőlük, hogy s mint élt Lévy különböző években, milyen volt a sorsa, de hogy ki volt, mi volt, egyénisége hogy alakult, fejlődött, érett, – arról az életrajz alig ad né-

¹² Zsigmond Ferenc (1883–1949), irodalomtörténész, akadémikus. Életművének fő vonulatát éppen életrajzai adják, ez után az első munka után egy Vas Gereben-életrajzzal, majd egy Jókai-monográfiával jelentkezett (1924), elsőként foglalkozott nagyobb igénnyel Mikszáthtal (1923 és 1927), gyűjteménye, *Az Ady-kérdés története idézetekben* (1928). Monográfiát szentelt Herczeg Ferencnek (1928) is.

¹³ Lévy József (1825–1918), költő, műfordító. 1848-ban Szemere Bertalan írnoka volt a pozsonyi országgyűlésen, végig mellette maradt, ezért álnéven kellett elkezdenie újságírói pályáját. Arany János közeli barátja volt. Költészete keresetlenül egyszerű, de sem Petőfihez, sem a Petőfit utánzó Szabolcskához nem hasonlítható. Korában igen népszerű volt. Burns, Seneca, Shakespeare, Molière fordítója volt. – Ld. még: 1906/48; 1909/16; 1918/28.

hány általánosság körén túlhaladó felvilágosítást. Ami pedig Lévay költészetének kritikáját illeti, ezt nagyon is dogmatikusnak, skolasztikus ízűnek és lényegében véve igazságtalannak kell tartanunk. Aki az életrajz kritikája után indulna, aligha tartaná Lévayt olyan költőnek, akiről érdemes életrajzot írni. A kritikának nem az a feladata, hogy egyoldalúan hangoztassa a hibákat; épp ellenkezőleg, az a jó kritikus, aki a hibák ellenére is meg tudja találni a műben az értéket, a szépségeket, s ezeket el tudja fogadtatni ilyenekül az olvasóval. Az életrajz írója nem sok fogékonyságot tanúsít Lévay költészetének szépségei iránt; lehet, hogy a rokonhúrok hiányoznak lelkéből, de néha szinte azt hinnők, a költői szépségek iránti érzék általában fejletlen benne. Előadásmódja is száraz, szín és lélek nélküli. Nem végzett haszontalan munkát, mert összeállította Lévay életrajzi adatait, de Lévay életét és költészetét nem írta meg.

1906. 7. sz. február 18. 113.

Vécseyné Jankovich Lujza: Török Klára házassága. Budapest, Athenaeum

Vécseyné Jankovich Lujza,¹⁴ aki ily című regényével tudtunkkal most először lép fel az irodalomban, a regényíró technikának több, a népszerűsége nagyra fontos adományával indult útjára.¹⁵ Az érzékenyebb szívű olvasóknak tetsző, érzelmes cselekvényét úgyesen szövi-bogozza. Alakjait fel tudja ruházni sok olyan tulajdonsággal, melyek rokonszenvet keltenek irántuk. A tárgya már magában is tetszetős: egy nemes lelkű asszony küzdelme a lelkét ostromló bűnös szerelem ellen, melyet végre is le tud győzni. Török Klára, a hősnő, két férfi közt ingadozik. Az egyik a férje, nagy jellem, kitűnő hazafi, vezető politikus, maga a lelki jóság és nemesség. Csak egyetlen hibája van: gyenge idegrendszere, melyet minden komolyabb lelki rázkódtatás megingat, így még házassága előtt csalódott szerelemből egyik napról a másikra tökéletes alkoholista lett. A másik férfi az érzelmes regények ismert nőcsábítója, ragyogó testi és szellemi tulajdonságai féktelen hiúságot és sivár lelkiismeretlenséget takarnak. A nő lelki harcát – az efféle regényekben már nem szokatlan módon – gyermeke születése dönti el az erény javára. A regény alakjai közt még legtöbbet ér a parasztszármazású doktor, jótevője családjához való ragaszkodásával, önmaga előtt is titkolt végzetes szerelmével Török Klára iránt. Aki a regényben nem finom és gazdag lelki rajzot, nemes, művészi stílt keres, hanem csak szórakoztató, érzelmes mesét, amellyel elűtheti az unalom egy óráját, – az nem fogja sajnálni azt az időt, melyet ez új regény elolvasására fordított.

¹⁴ Életrajzi adatai ismeretlenek. Némely könyve címlapján asszonyneve i-vel szerepel.

¹⁵ A róla szóló irodalom: *Menyhért Anna Íróknak a hálón: kulturális emlékezet a digitális korban* c. összeállítása alapján (<http://ironok.elte.hu/>): A Szent-István-Társulat újabb regénykiadványai. Vécseyné-Jankovich Lujza: *Keressük a boldogságot*; Handel-Mazetti Erica: *Játszótársak*. Fordította: Auer István; Williamson: *Az erdőök fia. Katholikus Szemle*, 1915/2., 223–225. A szerző 1884-től szerepelt a *Képes Családi Lapokban*, több könyvet is írt, köztük ifjúsági regényeket (*Klárka mindent eligazít; Keressük a boldogságot; Kurucok álma; Felhős ég alatt*).

1906. 8. sz. február 25. 128–129.

Szöllösi Zsigmond: A híres Bodolay. Budapest, Singer és Wolfner

Huszonkét elbeszélését gyűjtötte össze e cím alatt egy szép kötetbe Szöllösi Zsigmond.¹⁶ Kedves és tartalmas kötet, elolvasása után érzi az ember, hogy igazi irodalmat élvezett: egy önmagával harmóniában levő, a dolgokat a maga szemével néző egyéniséget látott műveiben tükröződni. Lelki harmóniájában a lélek szinte lírai érzékenységének s az okos, fölényes, biztos ítéletű értelemnek ellentéte találkozik igen szerencsés módon. Az élet fájdalmas jelenségeire erősen reagál, de fájdalma az értelmén szűrődik át – nem lázad fel haragos kitérőekben, nem döngeti az egek kapuit elkeseredésében, hanem humorra vagy csendes szatírává higgad. Ezért bizonyos szelídség jellemzi írásait, mely mögött csak az veszi észre a szív vergődését, aki a sorok között is tud olvasni. Ez az a hangulat, melyet igazi humornak nevez az esztétika, s amely a modern és legmodernebb irodalomban mind ritkábbá válik; lázongó keserűséggel vagy léha tréfálkozással igyekeznek pótolni azok, akiknek nincs meg hozzá a lehiggadt, harmonikus, enyhült világnézetük. Szöllösit sohasem ragadják magukkal a tárgyai, mindig úr marad fölöttük, mindig öntudatos marad velük szemben, megőrzi művészi mérsékletét, s semmi sem lehet tőle távolabb, mint a szertelenség. Érzi, hogy az élet végletei, visszásságai, sivárságai legvégül mégiscsak egy nagy harmóniába melegednek össze, ezért nem támad ellenük mérges daccal, csak tudomásul veszi őket mint szükségszerűségeket, és elhalad fölöttük egy szomorú mosollyal. Szereti a finom, érzékeny lelkű embereket, az ügyefogyottakat, a gyenge, naiv jó embereket, akiknek minden lépésüknél egy-egy új tuskét szúr a szívükbe az élet, de lelkiismeretüket eltompítani nem tudja, akiket folyton bántanak az igazságtalanságok, akár őket érték, akár másokat, – de tenni ellenük nem tudnak. Viszont felháborítják a rideg, lelketlen „igazságosok”, akikben megkeményedtek az erkölcsi fogalmak és előítéletek, s ezeknek könyörület és habozás nélkül odadobják áldozatul a mások életét, becsületét, boldogságát. Amazokról néhány megható, kedves történetet tud elbeszélni, emezekről ha beszél, a hangja szokatlanul élessé, ítélete szigorúvá lesz. A rejtett, csöndes, fojtva zokogó szenvedés indítja meg legjobban a szívét, a lobogó, viharos, önmagában

¹⁶ Szöllösi [Deutsch] Zsigmond (1872–1953), író, újságíró. Tizenöt évig a *Budapesti Hírlap* kötetlékébe tartozott. 1914-től Gajári Ödön lapjának, *Az Újságnak* cikk- és tárcaírója. A hírlapírás mellett egy nagy könyvkereskedésnek és kisebb kiadónak (Dorottya utca 9.) is tulajdonosa és vezetője. Mint kiadó elkötelezettje volt a progresszióknak, kiadta Jászi Oszkárt, Dienes Valériát, Madzsar Józsefet, Bresztovszky Ernőt, Balázs Béla *Halálesztétikáját*. Választékos stílusú, szórakoztató hangú, élénk szellemességű cikkekben szólt hozzá az aktuális társadalmi kérdésekhez. Novelláiban a téma érdekességére és a mese ötletességére veti a fősúlyt. 1910–14-ig a *Kakas Márton* c. élclopot szerkesztette. 1908 óta a Petőfi Társaság tagja volt. Novelláskötetei: *Az Ollenburg dinasztia* (1899); *Közönséges halandók* (1902); *Palma di Palma* (1908); *A férfi-szerelme* (1910); *Hihetetlen történetek* (1912) *Párbaj a Korzón* (1918). A Király Színház 1906-banmutatta be *Boriskirály* c. operettjét, amelyet Hegyi Béla zenésített meg. A Nemzeti Színház 1909-ben adta elő *György úr* c. egyfelvonásos vígjátékát. A budapesti kabarészínpadokon több tréfája és vidám egyfelvonásosa került színre, amelyek közül néhány, így *Az orr* című kis bohózata külföldi színpadokra is eljutott. – Ld. még: 1918/21.

nyughatatlanul vívódó szenvedély rajzára ritkábban van nála példa, – de hogy ezt is meg tudja érteni s értetni, azt megmutatja „Macskák” című elbeszélésében, melyben az egyszerű, majdnem vidám előadás felszíne alól forró lánggal csapkod ki két, a szenvedély végletei közt élő emberi lélek küzdelme. – Szöllösi nem akarja az erkölcsprédikátort, sem a társadalomjavítót játszani. Elsősorban művész, és művészi hatásokat keres. Ezért, ami szintén mind ritkábbá lesz manapság, nála a finom érzéssel, élénk képzelettel kigondolt s gondosan kikerekített mesére esik a fősúly. Sohasem szakít ki egy jelenetet vagy alakot az életből azon nyersen, – hanem megkomponálja mesévé. Ezzel a dolog természeténél fogva velejár bizonyos stilizálás: az élet jelenségeiről le kell hámozni azt, ami lényegtelen, hogy tisztán láthassa azt, ami a művészi cél érdekében lényeges. Azért mégis az életet rajzolja, sőt talán hívebben és minden esetre igazabban, mint azok, akik hangos szóval prédikálnak a valóság nyers ábrázolása mellett; mert az életben nem azt mutatja fontosnak, ami véletlen, hanem azt, ami állandó. Stilizálásszámba megy nála az is, hogy gyakran kitágítja a reális lehetőségek határait, vagyis meseszerű elemeket is fölhasznál, a legendából, népmeséből vesz át motívumokat, de mindig azért, hogy egy reális életigazságot pattantson ki belőlük. Az ily mesés előadásban is a valósághoz rögzíti alakjait, s a valóság illúzióját költi fel az olvasóban lélektani igazsága. Finom, a bensőségek, a rejtett árnyalatok mélyére is hatoló pszichológiával dolgozik, – nem boncolja fel szilánkjaira az olvasó szeme előtt alakjai lelkét, hanem a meséből szintetikusán fejt ki, plasztikusan, művészi módon. Külön ki kell emelni stíljét. Színes, gazdag, fordulatos magyarsággal ír, szavának van egyéni csengése, amelyről rá lehet ismerni, kereken pergő mondatai szinte megelevenednek, pompás hasonlatai, keresetlen s mégis kifejező jelzői gyönyörködtető színjátékukkal szinte hozzásimulnak a mesék színes változatosságához. A huszonkét elbeszélés természetesen nem mind egyforma értékű, akad közöttük gyöngébb is. Összevéve úgy érezzük, mintha hiányzana belőlük valami: látunk bennük érdekes embereket, halljuk érdekes történeteiket, – de nem látjuk a társadalmat, melyből azok az emberek kisarjadzottak, s amelyben azok a történetek lefolynak. Néha felvillan ugyan egy-egy lélek tükörében annak a társadalomnak a képe, amely rá hatással van, – de a mesék legnagyobb része lejátszódhatnék bárhol s bármikor. Ez nem hiba, hanem hiány, melyet azonban élénken érzünk, akik szoros kapcsolatban tudjuk csak felfogni az egyént a társadalommal, s e két tényező egymásra való hatásának kritikai rajzát tartjuk az irodalom egyik legfőbb feladatának. Mindamelllett Szöllösi könyve azok közé tartozik, amelyek meggyőzően biztosítanak irodalmunk színvonalának emelkedéséről, s amelyeket épp ezért kétszeres örömmel és elismeréssel kell fogadnunk.

1906. 8. sz. február 25. 129.

Ferke Ágost: Gizy. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Ferke Ágost,¹⁷ aki verskötete címéül ezt a leánynevet választotta, sajátos elegyedését mutatja a költői tulajdonságoknak, s az olyanoknak, amelyek egyenesen költészetellenesek. Heves, szenvedélyes természetnek látszik verseiből, az érzések folyton, szinte lázasan kavarnak benne. A szerelem a főtárgya, de nem adja oda magát érzésének, hanem folyton lázadoz ellene; a szerelem neki rablánc, melyet szüntelen csörget, de eltépni nincs ereje s talán maga siratná meg legjobban, ha eltépné. Ebből a lelki küzdelemből fakadhatnak igen szép költemények, csak-hogy a belső hév nem tudja átmelegíteni a költő hangját, mindig megmarad benne bizonyos keménység. Az érzés lágy, forró dallamáig, a szenvedély drámai kitöréséig nem jut el – csak a szónoklásig. Retorikát ad költészet helyett, s a fantázia színes képeit dialektikával igyekszik pótolni. Ezért a kelleténél nagyhangúbbnak, lármásabbnak tűnik fel, szónoklás közben sokszor el is reked a hangja, s hideg, merev próza lesz a versből. Van egy pár verse, melyekben kevésbé érezzük ezeket a fogyatkozásokat, s van egy pár strófája, amely igazán szép. Ezek mutatják, hogy mégiscsak van benne valami a költőből. Ilyen pl. ez a vers: „Az én szerelmem duzzadt, fesső bimbó, / A te szerelmed elnyílt rózsá már; / Az én szívemben most kezd tavaszodni, / A te szívedben véget ért a nyár. / Oh, mért ébredtem én ily bús tavaszra? / A bimbó elnyíláskor mért fakadt? / Hiában öntözöm könnyharomattal / A hulló szirmú, sápadt vágyakat. / Még ifjú vagy – s rózsád már elvirágozott; / Szemed örömtelen jövőbe lát... / S a szirmok mind az én szívemre hullnak / S elfojtják, elhantolják bimbóját.” Akad néhány oly verse is, melyben a gondolati tartalom a fő, s ezekben van eszme, többé-kevésbé hatásosan kifejezve, aminthogy a versekben általában figyelemre méltó intelligencia nyilvánul. Érzései, gondolatai sokszor azért is nem tudnak megfelelő formát találni, mert nem elég hajlékony a nyelve, hiányos a nyelvkészlete; ugyanazok a fordulatok és ugyanazok a rímek lépten-nyomon elénkbe bukkannak. Ha a költő szertelen önérzetét nem ismerjük is el teljesen jogosultnak, azt nem lehet eltagadni, hogy érdemes volt vele foglalkozni, s kötete a halomszámra megjelenő versgyűjtemények közt megérdemli a figyelmet.

¹⁷ Ferke Ágost (?-?), költő. Kötetéről Ady Endre is írt a *Budapesti Napló* 1906. február 11-i számában: „Fiatal és nagyon ambiciózus poétának a versei. Nem jobbak s nem rosszabbak azoknál a rímes játékoknál, miket nálunk még jó nevű poéták is üznek. Szerelem, szerelem és önképzőkori témák – hagyományos elintézésben. A Wodianer-cég állította ki elég díszesen a könyvet. Címlapján érdekes arcú hölgy képmása. Többet igazán nem írhatunk a *Gizy* című kötetéről, ha kegyetlenek nem akarunk lenni. Az ambiciózus, fiatal poéta tekintse e könyvet kicsi epizódnak. Fejlődjék és írjon sokkal jobb, sokkal jobb verseket.”

1906. 9. sz. március 4. 145.

Fehér Judit: Asszonyok. Elbeszélések. Budapest, Singer és Wolfner

Fehér Judit¹⁸ tíz novellájának, amelyeket most könyvben kiadott, van más közöségük is, mint a cím, amely alatt őket az írójuk összefoglalta. A Fehér Judit novelláinak megvan a maguk sajátos világitása, amely a megállapodott fölfogás és a határozott egyéniség fényéből esik az alakokra és ezek tevésére. Ez egyéniség és e fölfogás karakterét leghívebben rajzolja az író maga, mikor a kötete egy kiválóan jellemzetes darabjában, az *Aranyfüstös csipke* című rajzban ezt írja: „Az ember nyugodtan meghalhat, miután leélt hat évet. Minden nagy érzést megsejtett ékorára, melyet az embernek az életben érezni adatott. Nem mulaszt el semmit, aki meghal az élet hajnalán, csak a szenvedéseket, a kiábrándulást”. Ez a Fehér Judit filozófiája; a kiábrándultságé, amely szinte megrendítő a maga teljességében. Olyan tökéletes ez a kiábrándultság, hogy már lírája sincs ennek a szónak a szélesebb értelmében, mert ez a fölfogás a megnyilatkozásában azt se kíméli, aki vallja. Ez egyéniségnek a természetéből következik, hogy erősebb a megfigyelésben, mint a képzeletben, amelynek szárnyát köti, és repülésének határát szabja az írónak a maga elfogadott igazságához való erős ragaszkodása. De amit e terület határain belül hinni és hirdetni hajlandó, azt érdekessé teszi nemcsak a fölfogás egyéni verete, hanem ez egyéniség sok becses írói tulajdonsága is. Ezek között a legértékesebbek megkonstruáló képessége, amely az egész kerekességét adja meg minden dolgozatának, és az előadásnak nem közönséges készsége, a nyelv ereje, színessége és jó magyarsága. Az egész könyv olyan író munkája, akivel érdemes megismerkedni, és akinek a munkásságát érdemes számon tartani.¹⁹

¹⁸ Fehér Judit [Rosenfeld Izabella] (1869–1908), író, egy ideig Bródy Sándor felesége. A gender-kutató írja a házaspárról: „Az egyszerre hagyományos és modern kapcsolatot kettejük karakterének, nemük által is meghatározott helyzetének alapvető és egymást felerősítő különbözősége determinálta.” Feszty Árpádné Jókai Róza szavai is képet adnak a kapcsolat jellegéről: „A házasság nagyon boldogtalan lett. Mind a kettőnek. És mind a kettőnek igaza volt – és mégis egyiknek se. A fantáziának, szeszélynek, gyerekes önzésnek, bogaraknak, pazarlásnak ez a hihetetlen mennyisége az egyikben – és viszont annyi józanság, egyenesség, rend, takarékoság, lelki és fizikai pedantéria egész a ridegségig fokozása, annyi nyárspolgári erény a másik részen [...]. Nem elég a szépség, a szerelem, az akarat, nem elég az intelligencia, zsenialitás ahhoz, hogy két ember boldog legyen, és meg tudjon maradni egy szűk kis lakásban együtt – ha nem összeillők se hibáik, se jó tulajdonságaik, se szokásaik, se létfeltételeik.” Borgos Anna: Íróné és író nő között. *Holmi*, 2008/október. 1372–1375.

¹⁹ Új kiadása: Fehér Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. Sajtó alá rendezte Kurta Zsuzsa, a bevezetőt, az összekötő szöveget és az epilógust írta Alexander Brody, szerkesztette Hovanyecz László. Ulpius-ház, 2007.

1906. 10. sz. március 11. 160.

Ady Endre: Új versek. Budapest, Pallas

Ady Endrének, ki új verskötete elé ezt a címet írta, pár év előtt ismertettük már e helyen egy kis versfüzetét,²⁰ mint egy bár még kiforratlan, de kétségkívül figyelemreméltó tehetség művét. Azóta forrott, haladt, sokat tanult, sokat felejtett; izgalmas, küzdéssel teli lelki életet élt, saját világfelfogást, saját költői hangot és irányt igyekezett a maga számára kiküzdeni. Ez a lelki élet, ahogy a versekből élénk tükröződik, nyugtalanító, különösségével hol vonzó, hol meg elidegenítő hatású. Nagyon kifejtett önérzet szól a versekből, a költő nem kopogtat ajtónkon, bebocsáttatást kérve, hanem öklével döngeti, fiatalos nekibuzdulással, merész taglejtésekkel, dacos dühvel. Gógós elszántsággal, a tragikai hős koszorúját érezve fején, provokálja az olvasót, haragosan támadva megszokott felfogásai, hagyományai, előítéletei ellen. Nem megnyerni akarja, hanem kényszeríteni, hogy nézzen az ő szemével, érezzen az ő lelkével. Van ebben a nekigyürkőzésben kétségtelen zseniális vonás, de van egy kis póz és affektálás is. A szerelem verseiben már nem is szenvedély, hanem idegláz, emésztő, hol vadul fellobogó, hol meg hamvában tovább lappangó, gyilkos belső tűz. Könnyen ki lehetne belőle mutatni a patológiai vonásokat. A közönséges ember értetlenül, megdöbbenve halad el ez előtt a szenvedély előtt, s idegenkedve nézi még az is, akiben az érzések szélesebb körére van fogékonyság. Annyival inkább van ez így, mert nemcsak a költőt nem érti meg mindig, vagyis azt a lelkiállapotot, mely verseit sugalmazta, hanem magukat a verseket sem. Akárhány köztük homályos, sőt teljesen érthetetlen, ami annak a jele, hogy a költő ma még nem bírta kifejezni azt, ami a lelkében égett, nem volt elegendő eszköze a kialakítására. Szinte szándékosan kihívják az ellenmondást azok a versek, a melyekben mai szellemi állapotainkról szól. Azt hiszi, nálunk akkora szellemi köd fogja el a lelkeket, hogy az igazán eredeti, új gondolatok át sem tudnak hatolni rajta, s ezért az igazán eredeti tehetségnek el kell pusztulni ebben a sorvasztó, fojtó atmoszférában. Ez bizonyára kétfelől is túlzás. Mindenütt a világon úgy van, nemcsak nálunk, hogy annak, aki az élő és meggyökerezett hagyományok felforgatásával akar újítást csinálni, aki új utakat akar törni, kínos küzdelmeket kell vívni. Erdőt irtani nem lehet véres verejték nélkül. Aztán meg talán mégsem olyan kétségbeejtők a mi állapotaink, s meg vagyunk győződve, hogy ha igazi művészi lángelme jön, előbb-utóbb keresztül tudja törni magát az Ady Endre magyar ugarán; sőt valamennyien, akik hiszünk s remélünk a jövőben, várjuk is ezt a lángelmét, s készek vagyunk örömmel üdvözölni. Ady Endre, mint verseiből látjuk, megfordult Párizsban, s mámoros lett a szellemi élet e nagy központjától. Azt a benyomást hozta haza, hogy ott fenéig tejfel a világ. Itthon aztán, látva a mi kétségtelenül szűkebb körű, kicsinyesebb szellemi életünket, elkeseredve vágyik vissza a francia fővárosba. Pedig ha ott jobban körülnéz s megfigyeli az

²⁰ Ady Endre: *Mégegyszer* – ld. 1903/50. – Adyról ld. még: 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

irodalmi és művészeti újítók sorsát, rájött volna, hogy bizony küzdeniök kellett nekik is, sőt vértanúságot is szenvedni. Ugyancsak párizsi emlék némely modern francia költők, főleg Baudelaire és Paul Verlaine erős hatása, mely versein megérik; az a benyomásunk, hogy e két francia költő nélkül bizonyára megírta volna verseit, de másképp írta volna meg. Mindezzel nem akartuk lekicsinyíteni Ady Endre jelentékeny költői tehetségét. Aki oly erőteljes, újszerű és mégis magyar, egyéni színezetű és mégis természetesen ömlő nyelven tud írni, akiben oly forrón s hevesen hullámszanak az érzések, aki néha oly erővel tudja kifejezni azt, ami szívét nyugtalanítja, hogy még a versek tartalmától idegenkedőt is magával ragadja – az bizonyára költő. Még nem kész költő oly értelemben, hogy végleges ítéletet lehetne mondani róla, de azt hisszük, épp azért forrja ki oly nehezen magát, mert sok benne a tartalom. Már most is a költői érzés olyan járatlan mélységeit nyitotta meg számunkra, oly erős és érdekes egyéniséget tárt elénk, hogy okvetlenül sokat kell várunk tőle további fejlődése során. Vele együtt mi is azt tartjuk, hogy sok feltöretlen ugar van még a Kárpátok alatt, izmos karra, éles ekére nagy a szükség a mai ernyed, erőtlen irodalomban. Neki pedig az izmai megvannak a nagy munkához. Aki irodalmunk jövője iránt érdeklődik, meg kell hogy jegyezze a nevét, mert alighanem lesz még szerepe ebben a jövőben.

✍ **A Budapesti Szemle** 1907. évi 368. számában (312–314) b. m. [Berki Miklós] írt a kötetéről, ebből idézünk:

Ady Endre verseinek elsősorban önéletrajzi értékek van. Ady Endre ugyanis a következő dolgokat mondja el magáról: hogy először is ő Góg és Magóg fia, s az *Ad* nemzetségből származik. Másodszor az a költői vér, mely az ő ereiben csörgedezik, nem elég friss és élénk. E végből Párizsba kellett mennie, hogy ott beoltsa magát Baudelaire és Verlaine költészetével. Azóta Ady Endre a magyar Baudelaire-nek képzeli magát. [...] Van azonban az új verseknek más érdekességök is. Nemcsak Ady Endre életéből tartalmaznak adatokat, hanem egyúttal egy új költői iskolának is ouverture-jei. Legalábbis Ady Endre ily célból írta őket, s így mintegy a jövő zenéjét alkotják. Ámde ezeket a verseket nem a természet s az élet sugalmazta, hanem Baudelaire iskolája állította fel. Valódi elméleti versek, vagyis olyan példák, melyek a modern poétika elméleteinek igazolására szolgálnak. A költészetnek öröktől fogva egyetlen forrása van: tudniillik az emberi lélek, nem pedig a poétika. [...] Ady Endre lehetetlennek tartja azt, hogy valaki másképpen is gondolkozhasnék, mint ő. Pedig akadhat az *Új versek*nek olyan olvasója is, aki az ellenkező véleményen van, s az egész kötetet e szavakkal teszi félre: mily szegénység, ha valaki arra szorul, hogy elméletekkel villanyozza fel magát! [...] Ady Endre új verseiben a bizarrság, a merészség, sejtelmesség csak látszat, és arra szolgál, hogy az ihlet hiányát leplezze. E törekvés, megengedjük, hogy öntudatlan, de olyan szembetűnő, hogy az ember sokáig habozik, vajon komolyan vegye-e Ady Endrét és az *Új verseket*. [...] Ady törekvése, hogy új tárgykört teremtsen, már önmagában hordja a sikertelenség csíráját. Miről lehetne még írni, amiről Homérosz és Verlaine Pálig ne írtak volna? A tárgyak tehát maradnak, csak a költői világfelfogás változik. [...] Léda asszony iránti szerelme, a párizsi

Csak töröm a fejemet ezen a 3 csillagon. Valami más kéne ide!

Mert a *** az előző szöveghez ragad, ami nem jó. (Akár csak, amikor 2 ilyen rész találkozik. Pl. 216. o.)

További függőleges közt (a 2 +1 üres soron kívül) sem használnék elválasztásra. (Pl. a *** elé-után.)

A más betű kiemeli amúgy is.

Mit szólnál, ha a fent alkalmazott jelek valamelyikét használnánk? (De találhatok más jelet is.)

Ez jobban kiemel, mint a ***, és van már sok csillag máshol is.

élet, a magyar pusztá s a bohém Budapest: egyik sem új dolog, s a szerző rájuk vonatkozólag inkább a közfelfogást tolmácsolja, és semmi egyéni világitással nem vonja be őket [...] Újnak mindez azért látszik, mert a szerző ködbe burkolja. Ehelyett egész lajstromot lehetne összeállítani azokról a költői képekről, melyek az első leheletre széthullanak, mert csupa ellentétes elemekből állanak: mint például az a hegy, mely aknákkal van átfúrva, s az aknákat azok a lányok alkotják, akikkel a szerzőnek viszonya volt; azokról a kifejezésekről, melyek mögött egyetlen gondolat sem rejlik; arról a szófűzésről, mely mindenről inkább tanúskodik, mint arról, hogy a szerző Párizsban iskolázta magát. [...] S az is kérdés marad, vajon vállalkozik-e mindenki arra, hogy tüskéktől és bogáncsoktól engedje magát megvéreztetni egy-két szál fonnyadó ibolyáért?

1906. 11. sz. március 18. 175–176.

Szikra: Enyém? Budapest, Singer és Wolfner

Szikra,²¹ a jeles író nő kedves meglepetést szerzett olvasóinak új regényével, amely pályadíjat²² nyert a Kisfaludy Társaságban. Olyan munkát adott, amely tehetségének jelentékeny fejlődéséről, felfogásának mélyedéséről tanúskodik. Most már nem elégszik meg néhány alak sziluettnben való megrajzolásával, társadalmi félszűzségek maliciózus csipkedésével: lelket akar festeni, finom részletezéssel, teljes gazdagságában. Egy szép, fiatal előkelő asszony nemes képét rajzolja meg, aki az egész életre betöltő nagy érzéssel szereti férjét. Ez azonban, bár szintén szereti nejét, egy ideál emlékét rejtegeti szívében, egy leányt, akinek egykor családjára erőszakolására visszaküldte a jegygyűrűjét, s aki emiatt öngyilkos lett. Feleségétől azt kívánja, hogy tagadja meg a saját egyéniségét, alakuljon ahhoz az ideálhoz teljesen hasonlóvá, s a fiatalasszony, bár vérzik a szíve, igyekszik tőle telhetőleg teljesíteni férje kívánságát. Mikor aztán egy hozzákerült levélből megtudja, hogy az ideál méltatlan, elvetemült teremtés volt, rettentő lelki harcot vív magában, megmutassa-e a levelet urának? Nem mutatja meg, mert látja, hogy a férje minden idealizmusa, minden nemesebb lelki tartalma ezen az ideálon nyugszik, s ha ez összeomlanék, vele dőlné romba minden, ami számára erkölcsi érték. A levelet megsemmisíti, s titkát magával viszi a sírba, ahova gyermekének születése juttatja. Az író nő annyira a főalak lelki rajzára fordította minden figyelmét, hogy a többi alakokat csak vázlatosan veti oda; a férj lelke csak néha villan meg az olvasó előtt, akkor is az asszony lelki küzdelmein keresztül; néhány vonással, de jól van megrajzolva egy furcsa modorú, de alapjában nagyon nemes lelkű néni zsánerképe. A fődolog a szerencsétlen asszony lelkének hullámozása, s ennek leírásában oly finomságok és mélységek vannak, amilyenekre eddig nem volt példa Szikra munkáiban. Stílje is átmelegszik alakjával való együttérzése melegében: van egy

²¹ Szikra=Gróf Teleki Sándorné, Kende Júlia – ld. 1904/18; 1907/17; 1909/29.

²² A Kisfaludy Társaság Lukács Krisztina-jutalmát ekkor többek között elnyerte Vargha Gyula is.

pár olyan mondása, egy pár olyan friss, a közvetlen szemlélet erejével ható leírása, amely méltó a legkitűnőbb íróhoz is. Hogy nem látjuk egész világosan, miért kellett a szegény fiatalasszonynak meghalni, hogy ezt a véget inkább véletlen szerencsétlenségnek érezzük, mint a cselekvény természetéből, a tények logikájából szükségszerűen folyó következménynek, az csak egy pillanatra zavarja élvezetünket. A regény elolvasása után is soká visszaemlékszünk még az odaadó, mindent feláldozó, a lélekbe végzetszerűen belegyökerezett asszonyi szerelemnek arra a gazdagon árnyalt és mégis diszkrét, érzélgéstől ment és mégis érzelmes rajzára, amelyben egy nem mindennapi írói tehetség adta erejének próbáját.

1906. 11. sz. március 18. 176.

Gárdonyi Géza: Két katicabogár. Budapest, Singer és Wolfner

Az egyszerű lelkek ártatlan, szűzies, de mély és végzetes érzéseinek mai irodalmunkban leghivatottabb ábrázolója, Gárdonyi Géza,²³ új novelláskönyvének elejére egy hosszabbacska elbeszélést tett, amelyről az egész kötet a nevét kapta. Egy vak parasztlány történetét mondja el benne, aki ikertestvérével együtt lett nagylánnyá, vele együtt keletkeznek lelkében a szerelem sejtelmes, öntudatlan érzelmei. A falusi ifjúság játékain hullámvásba jön a vére, mind erősebben forr, anélkül, hogy számot tudna adni magának, miért, mikor nővérenek szerelme-se akad s ő tanúja lesz forró vallomásaiknak, csókjaiknak. Hogy aztán hirtelen öntudatra ébred, megérzi, hogy a szerelem virága nem nyílhatik az ő számára, elkeseredésében nekimegy a Tiszának. Ez az alapjában véve nagyon egyszerű történet, amely folyton a szentimentalizmus veszedelmével fenyegeti az író, oly nemes művészettel van megírva, amely fényesen bizonyítja, mennyire megtisztult, s a legnehezebb írói feladatok megoldására is alkalmassá vált Gárdonyi írói művészete. A legegyszerűbb eszközökkel dolgozik, s a legmélyebb hatásokat tudja elérni, ha egyéniségének megfelelő tárgyat vesz tolla alá. Elbeszélő módja is fokozza az egyszerűségnek e hatását: elmondja történetét az ő keresetlen, zamatos, némely helyen drámai tömörségű nyelvén, nem áll alakjai s az olvasó közé sem magyarázataival, sem a saját érzelmeinek belekeverésével, mégis éreztetni tudja, hogy együtt érez azokkal, akiről ír, s őt magát is mélyen megindítja a sorsuk. A parasztleletet ma már nem nézi oly idealizáló szemüvegen át, mint régebben, de szereti a maga szűkkörűségével és nyerseségeivel együtt, még durvább vonásait is úgy tudja megjeleníteni, hogy az olvasó is természetesnek, a társadalmi viszonyok magától értetődő szüleményének találja, s nem ütközik meg rajtuk. A kötet többi tizenkét kisebb-nagyobb elbeszélése is mind plein air dolog, többnyire parasztok a szereplőik, s a többi is majd mind a falu szabad levegőjében játszik le. Nem mind egyforma értékűek ezek az elbeszélések, kettő-három közülük Gárdonyi legjobb munkái közül való, néhány csak úgy tollhegygel van odavetve. Az író szeretetre-

²³ Gárdonyi Géza – ld. még: 1904/17; 1905/45; 1907/3; 1908/1, 19; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

méltó, komoly és érzelmes egyénisége azonban ott van mindegyik mögött, s ízt és színt ad nekik. A néplélek és népélet apróra menő, részletes megfigyelése pedig, anélkül hogy mint etnografikum túlságosan előtérbe tolokodnék, megnyitja szívünket még a gyöngébben sikerült darabok számára is.

1906. 11. sz. március 18. 176.

Nil: Versek. Békéscsaba, Corvina Nyomda

Egyszerű szürke köntösben, ilyen egyszerű cím alatt adta ki versei gyűjteményét egy fiatal leány, aki a Nil álnévbe burkolózik.²⁴ Jó ajánlással indul útnak, a Szabolcska Mihályéval, aki ezt írja neki: „Nagyon fehérek és tiszták ezek a dalok ahhoz, hogy manapság kapósak legyenek... Ki vesz ma a pénzéért akácfavirágos poézist, bólintgató falombos nótákat? – És én mégis arra kérem, hogy csak maradjon ezeknél. Írjon csak ezután is ilyen fehér és tiszta verseket. Leszünk mindig jó egynehányan, akik megértjük és szeretni fogjuk érte.” Van azonban ezekben a versekben több is, mint akácvirágos fehérség és tisztaság: van igazi női szív, amelynek minden dobbanása érdekes dolgokat mond el annak, aki fogékony lélekkel olvas. Természetesen a szerelem dobogtatja legtöbbit és legerősebben: egész kis szerelmi regényt lehet kiolvasni a versekből, amely kezdődik halk, félénken szárnyait bontogató vággyal, szenvedélyes, leányos hevületű rajongássá fejlődik, hogy aztán a kijózanodás komor sötétségébe boruljon, s csak hamvában égjen tovább. Mindezek az érzések, ahogy meg vannak írva, a lelki élmények közvetlen hatásával ragadják meg az olvasót, nincs bennük semmi nagyzóló művészkedés, csak csupa a maga tisztaságában, szinte magától értetődő egyszerűségében elmondott érzelem. Van aztán néhány kis hangulat-képe a Szabolcska modorában, csinos kis apróságok, de kevés bennük az eredetiség, s egy sereg más természetű verse, melyekben a nőies, meleg hang érdemel legtöbb figyelmet. Könnyű volna kijelölni Nil tehetségének nem nagyon széles határait, az is bizonyos, hogy forradalmat nem fog támasztani a magyar lírában, de a maga körén belül sok élvezetet szerez azoknak, akik nemcsak szemmel, hanem lélekkel is tudnak olvasni; álnevét ezért nem fogjuk olyan hamar elfelejteni.

²⁴ Nil = Dapsy Gizella, férjzett nevén Rozsnyai Kálmánné (1885–1940), költő, óvónő. Szeghalmon élt, a Tanácsköztársaság alatt a helyi direktórium tagja volt, amiért a román csapatok bevonulása után letartóztatták és állásvesztésre ítélték. Jól ismerte Ady Endrét. Az írónról: Miklya Jenő (szerk.): *Szeghalomtól Verőcégig: Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében*. Szeghalom, Városi Tanács, 1984. – Ld. még: 1909/8; 1910/8.

1906. 12. sz. március 25. 192.

M. Hrabovszky Júlia: Női szívek. Budapest, Szent István Társulat

Tizennégy elbeszélését foglalta együvé egy kötetbe M. Hrabovszky Júlia,²⁵ mind csupa olyan dolgot, melyek elsősorban a női közönség érdeklődésére számítanak. Ezt pedig bizonyára föl is fogják kelteni, mert épp azok a tulajdonságok vannak meg bennük, melyek a női szívekhez szólnak: változatos, jól kikerekített mesék, rokonszenves alakok, egy kis romantika és érzelmesség, harmonikus, megnyugtató életfelfogás, tiszta légkör. Nem nyugtalanítanak ezek az elbeszélések a hagyományos életformák felforgatásával, semmi forradalmi elem nincs bennük, nem zavarják az olvasó lelki békéjét új erkölcsi problémák fölvetésével. Az író nő akar egyebet, mint érdekes dolgokat érdekesen elbeszélni, s ezt a maga egyszerű, asszonyosan pongyola stílusában teszi. Lelki életet élnek az ő emberei is, de az író nő nem sokat bajlódik ennek részletrajzával, egy-két nagy vonással állítja elének éppen azt, ami az illető alak sorsának megértésére szükséges. A szigorú irodalmi szempont szerint talán túlságos könnyűséget is lehetne a szemére vetni ebben a tekintetben, az olvasó közönség azonban nem veszi ezt hibának, neki a fődolog az, hogy néhány órát kellemesen eltölthessen az író nő érdekes csevegésének hallgatásával. Erre pedig Hrabovszky Júlia könyve tagadhatatlanul alkalmas.

1906. 13. sz. április 1. 208.

Sas Ede: Szürke vértanúk. Gyoma, Kner Nyomda

Sas Edének újabb kötete jelent meg, tizenhat elbeszélés és egy drámai jelenet.²⁶ Változatos tárgyak, gondosan feldolgozva. Van köztük házasságtörési história, a kelleténél több is, van egyszerű, de talán épp azért sokkal hatásosabb történet és hangulatkeltésre szánt zsáner-rajz. Az elbeszélések nagy részén bizonyos kiszámítotttságot találunk, amely olvasás közben előre tola kodva zavarja érdeklődésünket, s amelyre a tollal oly ügyesen bánni tudó írónak, mint Sas Ede, nincs szüksége. Nagyon is meg akarja fogni képzeletünket, s ezért túlságosan élére állítja helyzeteket, s rikitóan színezi alakjait, aminek épp ellenkező eredménye lesz: az olvasó elkedvetlenedik, s az elbeszélésnek jó tulajdonságai iránt is érzéketlenné válik. Az eredetiség hajszolása sohasem hoz sikert, sőt éppen túlzásaival kevésbé eredetinek tünteti fel az író t, mint amilyen. Nagyon érezzük ezt az olyan elbeszéléseknél, mint a *Hóvihar után*, a kötet első darabja, vagy még inkább a *Pásztoróra* címűek. Ahol ellenben oly tárgyat kap fel, amely a saját szívét is megmozdította, ott köny-

²⁵ M. Hrabovszky Júlia (1858–1946), író nő, műfordító. ~ édesanyja és Márai [Grosschmid] Sándor nagyapja testvérek voltak, Márai *Egy polgár vallomásaiban* Zsüli néni alakja mögött H. Júlia rejtőzik. Memoárja, amit unokaöccse, Márai kérésére írt meg, *Ami elmúlt: visszaemlékezések életemből. Egy polgárasszony vallomásai* címmel jelent meg a Helikon gondozásában (2001).

²⁶ Sas [Hille] Ede – ld. 1906/5; 1917/26.

nyen, mesterkedés nélkül hozzá tud férközni az olvasó lelkéhez, mert éreztetni tudja, hogy alakjaiban s azok sorsában van igazság is, nem csupán írói színfalhasogatás. Ilyen elbeszélés van több is a kötetben, melyet ezek miatt kell figyelemre méltó jelenségnek tartani mai irodalmi termelésünkben. Sas Edének még hibái is becsvágyából erednek: nagy feladatokat tűz ki maga elé, melyeket csak látható erőlködéssel tud megoldani, s nem veszi észre, hogy valódi írói feladatokat ott old meg, ahol egyszerű eszközökkel, szinte játszva állít elénk egy-egy alakot. Az a nagy gond és szeretet, mellyel elbeszéléseit feldolgozza s az a komolyság, mellyel írói hivatását szerkesztés, stílus, színezés dolgában is felfogja, rokonszenvet kelt törekvései iránt, s irodalmi színvonalon tartja kevésbé sikerült munkáit is.

1906. 15. sz. április 15. 243.

Pásztor József: A szamarak szigete. Budapest, Singer és Wolfner

Új könyv, új név a Pásztor Józsefé,²⁷ kinek most tizennégy kis tárca-elbeszélését olvastuk egy kötetbe összegyűjtve. Ma még új név, de nincs kizárva, hogy rövid idő alatt ismeretessé lesz a hangzása, mert aki viseli, határozottan tehetséges ember. Elbeszéléseiben akad fiatalos félszesség, mondanivalóját nem mindig tudja úgy elmondani, hogy oda és éppen csak oda találjon vele, ahova céloz, a fődolog azonban az, hogy vannak mondanivalói és vannak a kifejezésre alkalmas formái is. Szereti az allegorikus mezbe öltöztetett iróniát, ezt alkalmazza a kötet élén álló elbeszélésben is, szívesen dolgoz fel érzelmes, lírai háttérű történeteket, s meséit gyakran szabja hozzá egy-egy előre kigondolt ötlethez. Olvasása közben sokszor jut eszünkbe a Szöllősi Zsigmond²⁸ neve, s nem tudjuk, az egyéniségek véletlen hasonlósága-e az oka ennek, vagy irodalmi hatás. Az olyan elbeszélések azonban, mint a *Vallomás* című, s még egy-kettő a kötetben, határozottan igazi, komoly számba veendő írói munkák, s ezek erősítik meg leginkább a szerző jövőjébe vetett hitünket. Ezekben egyszerű eszközökkel s hatásosan világít rá egy-egy emberi lélekre, megérik rajtuk egy szerencsés óra friss inspirációja, amilyen csak azoknak adatik, akikben írói lélek lakik.

²⁷ Pásztor József (1873–1942), író. Néhány könyve: *A boldogság meséiből* (1899), *Romantika* (1901), *Elbeszélések* (1909), *Tilos a csók* (operett-librettó), *Négy lábú bajtársaink: állatok a háborúban* (1915), *A nászhajó* (1917), *Csomorkányék Pesten* (1918), *A tölgyfa: irredenta színmű* (1932), *Szól már a harang* (1942 [Fáy Dezső illusztrációival]).

²⁸ Szöllősi Zsigmond – ld. 1906/8; 1918/21.

1906. 15. sz. április 15. 243.

Telekes Béla: Versek. Budapest, Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség

Már évek óta nem láttunk verskötetet Telekes Bélától,²⁹ pedig elszórva a lapokban gyakran találkoztunk nevével, és pedig olyan versek alatt is, melyeket örömezt olvasni az ember másodsor, könyvben is. Mert az bizonyos, hogy abból a költői generációból, amely a kilencvenes évek közepe tájt kezdte munkásságát, Telekes a legtartalmasabb és legrokonszenvesebb tehetségek egyike. Tíz évnél hosszabb időre terjedő szereplése alatt egyénisége kifejlődött, hangja megéricsedetett, érzése mélyült, gondolatköre kitágult. Ma már nem keresi a hatást a pesszimizmus túlzásaiban, világfelfogása még mindig hajlik ugyan a sötétség felé, de ma már nem kacérkodik úgy a saját világfájdalmával, mint ifjú éveiben, pesszimizmusa melankolikus rezignációvá enyhült. Szenvedélyesség? Most is kitör még néha szerelmi verseiben, s nagyon érdekes megfigyelni, hogy lobban ki olykor a lemondás szürkületéből egy-egy hevesebb indulat cikázó fénye. Alaphangja azonban az illúziók vesztesége, az ifjú ábrándok eltűntése miatti bánkódás, a valóság és álom fájdalmas ellentétének érzése. Képzetele sokszor súlyos és mély eszméknek ad szárnyat, aminthogy általában érdeklődése a kisebb-nagyobb egyéni keservek fölé emelkedve, mindinkább az élet, az emberiség nagy dolgai felé fordul; a saját bánatát is kapcsolatba tudja már hozni az emberiség sorsával. A világfelfogás komolyodásának, a lélek férfiasodásának jele ez, amelyet örömmel kell üdvözlönnünk, mint szerencsés irányú fejlődést. Néhány versében olyan érdekes felfogást árul el, annyira új megvilágításban tud felmutatni egy-egy nagy problémát, hogy olvasás közben szinte meglepi az embert. Nem lehet ugyanezt mondani hazafias verseiről, az ódái hang nem az ő hangja, hamar bereked tőle s fáradtnak érezzük

²⁹ Telekes [Klein] Béla (1873–1960), költő, műfordító. Hódmezővásárhelyen volt tanár. 1891-ben Kiss József vezette be az irodalomba. Fordította Dickens, Hamsun, Ibsen, Kleist, Lermontov, Maeterlinck, Molière, Poe, Rostand, Shakespeare, Strindberg, Oscar Wilde műveit. Az antropozófia atyjának, Rudolf Steinernek első magyar megszólaltatója volt. Első verseskötete 1895-ben jelent meg *Káprázatok* címmel. 1935-ban Baumgarten-díjat kapott. Schöpflin ismertette kötetét, Ady Endre is üdvözölte a *Budapesti Napló*-ban 1906. április 8-án. „Szeretnék valami szép nótára gyűjtani: álmok rengetegjébe lépek, s Telekes Béla verseinek nehéz és drága illata felhőzik a lelkemen. [...] Magyar sorsú, szomorú, szívében egy kissé már vénülő is talán. Szent sajkás, ki vad, zord folyamom, alkonyi napon megy a mély tenger felé. »Babérág az evezője, tövisszorosú a feje, dalolva úgy evez előre.« [...] »Úgy suhan el égbe, viharba, a tenger mélyeire, s többé se híre, se hamva?« Akit »az álmok tönkretévének«, arra már csak szomorúság vár? Én már régen nem tudok szomorkodni, mert kínjaim vannak. De úgy szeretném megvigasztalni a nagyon szomorú poétát. Egy kicsit önzésből: hasznunk volna belőle. Nagyon is barna a rengeteg. Fényes, cikázó, erős, új szavak között is álom, álom, álom. Hogy lehetne valahogyan erősebben eljegyezni az Élettel Telekes Bélát, ezt az igazán nemes poétát? Az Élet bizony nem édes csókú az ő számára sem. [...] Az unalmas, a régi, az igaz fátumú, a Reviczkyék és Telekesek fátuma. De mit siratom én őt csupa szeretetből? Különb, poétább és bölcsőbb ő, mintsem ezt megérdemelje. Írta itt a minap: nem átkozódik, nem fél, de dacol, s megy a Nap felé. Így legyen, s mi nyomában leszünk a szívünkkel!” Telekes rokona volt a *Nyugat* első nemzedékének, de aztán elmaradt tőlük, bár versei elég gyakran megjelentek a folyóiratban.

nemegyszer ott is, ahol lelkesíteni akar. Kötete mindazáltal teljes figyelemre méltó jelensége mai líránknak; van benne négy-öt olyan vers, amely a mai magyar költői termés legjavából való.

1906. 17. sz. április 29. 276–277.

Kisbán Miklós: Naplegenda. Budapest, Singer és Wolfner

Kisbán Miklós³⁰ neve az irodalomban, ha nem csalódunk, lapunkban jelent meg először.³¹ Mintegy két év előtt közöltük néhány elbeszélését, melyekben egy s más dilettáns vonás mellett nem közönséges, izmos írói tehetség mutatkozott be. Most pedig olyan munkával áll a közönség elé, amellyel egy csapásra mint kész író tűnik föl, mégpedig mint a legjavából való író. A *Naplegenda* rövid drámai költemény, a felfogás oly intelligenciájával s az előadás oly művészetével írva, amilyenre nagyon kevés a példa mai irodalmunkban.³² Az emberi nem fejlődését állítja szemünk elé egy hatalmas erejű képben. Az őskorba, a kőkorszak és a rézkorszak találkozó pontjához viszi az olvasót, hogy megmutassa neki, miképp nyomja el az evolúció magasabb fejlődési foka az alsóbbat, az ifjú erejű új kultúra a régit. A rézfegyverekkel küzdő fiatal Nup az első összetalálkozáskor legyőzi és megöli a kőkorszak emberét, a hatalmas, legyőzhetetlen Ijjast, a rengeteg félelmetes urát. Nő hozza őket egymással szembe: Ijjasnak szép fiatal felesége, Virágszál, aki nyugtalan sej-

³⁰ Kisbán Miklós (írói álnév)=gróf Bánffy Miklós (1874–1950), államtudományi doktor, író, politikus. 1901 és 1918 között képviselő, 1906 és 1910 között Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánja, 1912 és 1918 között a M. Kir. Operaház és a Nemzeti Színház intendánsa, korszakalkotó szcenikusa, Bartók Béla műveinek támogatója, az utolsó magyar királykoronázás (1916) teljehatalmú felügyelője, 1921–22-ben a Bethlen-kormány külügyminisztere, 1923 és 1927 között az Országos Képzőművészeti Tanács elnöke. 60 ezer holdas erdélyi földbirtokos, mecénás. Bartók Béla támogatója, 1918-ban szerepe volt a korábban elutasított két Bartók-mű, *A kékszakállú herceg vára* és *A fából faragott királyfi* színrevitelében. Az ősbemutató díszlettervét is ő készítette. 1926-ban visszaköltözött Erdélybe, majd a terület visszacsatolása után 1940-től öt éven át felsőházi tag. 1934-ben a szegedi szabadtéri játékokon megrendezte *Az ember tragédiáját*. 1934 és 1940 között jelent meg *Erdélyi Trilógiája* (*Megszámláltattál; És híjjával találtattál; Darabokra szaggattatol*). F. Dózsa Katalin: Bánffy Miklós a színházi látványtervező. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. (1996). 337–347. Írásművészetének ma már nagy szakirodalma van, ld. pl. *A Nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete*. (Válogatta, szerkesztette, összeállította Sas Péter. Budapest, Nap Kiadó, 2008.) – Ld. még: 1914/23.

³¹ 1904-ben a *Vasárnapi Ujság* közölte a *Boriska grófné kendője* (38. 642–643) és a *Lóki Gáspár csodás története* (40., 675–678) című elbeszéléseket.

³² Ady Endre is lelkesen nyilatkozott a darabról: „Kisbán Miklóst pszeudonimnak hírellek. Ugyancsak hírelés szerint Kisbán Miklós: gróf Bánffy Miklós volna. [...] Nekünk például dupla öröm ez a könyv, ha így van. [...] Kisbán Miklós több mint literary gentleman. Európai ízlésű, elmélyedt, finomlelkű ember. Sokat olvasott s hasznosan. A *Naplegenda* Ibsen Peer Gynt-jére emlékeztet. És ez csupán dicséret. Kihallom én azért e könyvből Spencert, Nietzschét. Kíérzem a legújabbakat is. Meglátom az egészen eredetét. Érdekes és szép könyv. Megint egy szimptomája a magyar lélek, új, nagyszerű válságának. Nem fogtok már sokáig döngicsélni kis tanya-emberek. Nyakatokat fenyegeti már Európa.” *Budapesti Napló*, 1906. április 8.

telmektől hajtva, erdei kóborlása közben találkozik Nuppall s vad, sóvárgó szenvedélyt kelt benne. Nup nyomon kíséri a nőt, s eljut Ijjas barlangjáiig. Hiába akarják elriasztani Ünő, az Ijjas megunt, elvénült felesége és rabszolgái, tévútra se tudják vezetni, megtalálja Virágszált, s félelem nélkül száll szembe a vadászatról hazatérő Ijjassal, hogy megvívjon vele a nőért. Ahogy ez a harc elő van készítve, ahogy lépésről lépésre a kikerülhetetlen összeütközéshez vezet az író a cselekvényt, abban nemcsak írói, hanem szokatlan mértékű drámaírói erő is nyilvánul. Az Ijjas barlangja előtti élet, a női vonzóerejét vesztett Ünő fásult megnyugvása, ura iránti kutyahűsége, a helyét elfoglalt ifjabb, szebb vetélytárs elleni fojtott, ki-kilobbanó gyűlölete, aztán az a homályos balsejtelem, mely az erdőkben talált megmagyarázhatatlan nyomokból támadva először a rabszolgákat kapja meg, tőlük átragad Ünőre, erről meg Ijjasra, Virágszál kielégítetlen, sejtelmes ábrándokban élő lelkére pedig megfoghatatlan varázserővel, az eljövendő s személye körül lejátszódó nagy események sejtelmével hat: mindezek úgy, ahogy a drámai költeményben elénk tárulnak, bámulatos művészettel készítik elő a végkatasztrófát nemcsak a külső, hanem a belső események dolgában, nemcsak cselekvényben, hanem hangulatban is. Az őskori állapotok és emberek rajza pedig stilizált voltában is az írói intuíciónak ritka élességét és biztonságát árulja el. A természettel közvetlen közösségben élő emberek mozognak a színen, akik a természeti erőket a maguk őseredeti nyereségében, mint barátságos vagy ellenséges hatalmakat, mint életük irányításába közvetlenül ható tényezőket tisztelik vagy rettegnak tőlük. Mindegyikük külön életet él, külön eleven egyéniség, a maga primitív, szinte természetrajzi érzéseivel, indulataival – és emellett mindegyikük az emberi nem egy-egy őstípusának képviselője. A darab megalkotásában monumentális vonások vannak: erősen egyszerűsített nagy vonalak, melyek meglepő elevénységgel domborítják ki az alakokat, egymáshoz és a cselekvényhez való viszonyukat, s óriási távlatokat sejtetnek; finom művészettel kidolgozott részletek, melyek oly szorosan és szervesen simulnak össze egy nagyszabású egésszé, hogy alig marad köztük valami kis hézag. A nyelv is, melyen a vadon emberei beszélnek, roppantul illik a tárgyhoz: stilizálva van, néha erősen világító színfoltokat vet a szem elé, néha egyszerű szavaival a szenvedély megdöbbenő magaslataira emelkedik. A forma próza, de oly erős ritmikája van, hogy néha szinte versnek érezzük. Kisbán Miklós ezzel a munkájával azok közé az íróink közé jutott, akiktől a legtöbbet kell várnunk. Nagy kár volna, ha drámai költeménye afféle papiros-dráma maradna; meg vagyunk róla győződve, hogy a színpadon is megtenné a maga jelentékeny hatását.³³

³³ A darabot egy év múlva mutatták be, a Nemzeti Színházban. Másodszor Kolozsvárott került színpadra, 1938-ban. Szegedy-Maszáik Mihály: *Látványszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben. Irodalomtörténet*, 1993/4. 776.

1906. 17. sz. április 29. 277.

Kulcsár Ferenc: Ecce ego. Költemények, 1889–1905. Budapest, Róna Nyomda

Kulcsár Ferenc³⁴ neve nem teljesen ismeretlen e lap olvasói előtt, időnkint közöltük egy pár csinos versét. Kétségkívül van benne költői tehetség, erről tanúskodik most megjelent verskötete is. Erős érzelmi életet él, és érzéseinek van egyéni színe, rímei és strófái mögött emberi lélek hullámozását érezzük. Nem termékeny költő, nem egészen száz lapra terjedő kötete mintegy tizenöt évi munkásság eredménye. Kezdődik ifjúi tépelődésekkel, amikor még csak sejtve boronganak a lélekben a később megérendő érzések körvonalai, amikor még csak sejteti a fejlődésnek azt az útját, melybe lelke vezetni fogja, s ez a bizonytalan, ingadozó lelkiállapot fájdalmas, pesszimizmusra hajló panaszokban tör ki. Aztán egy félénk, remélni is alig merő szerelem bontakozik lelkében, mind erősebbre válva. A szerelmi vágyból családi boldogság lesz, ujjongó hangokat csal ajkaira, de boldogságát is csak félve meri élvezni, valami balsejtelmekből szőtt fátyol borul rá. E balsejtellem megvalósul, a boldogság semmivé lesz, s kínos, tompa fájdalom lesz úrrá a költő szívéen. Ez körülbelül az a lelki fejlődés, melyet Kulcsár Ferenc versei megismertetnek velünk. Érdekes anyag a művészi kialakításra, s csak a költő erején múlt, hogy nem tudott belőle annyit csinálni, amennyit lehetne. Olvasás közben mindig úgy érezzük, hogy a versek írójának lelkében több volt, mint amennyit ki bírt fejezni, alkotóereje gyöngébb, semhogy napvilágra tudta volna hozni érzése kincseit. Sokszor észrevehető nehézségeket okoz neki gondolatai kifejezése: nyelve kemény, kevésbé hajlékony, nincs sem érce, sem színe annyi, amennyire igazán kiváló költőnek szüksége van. Ezért van az, hogy olvasás közben inkább a költő érdekel, mint versei; látjuk, hogy olyan tehetséggel van dolgunk, amely nem teljes: hiányzik belőle egy-két oly vonás, amelyek az igazi költői siker elengedhetetlen föltételei.³⁵ A kötet elé Zempléni Árpád írt hangulatos verses előhangot.³⁶

³⁴ Kulcsár Ferenc (?–?), a szerzőről nem tudunk közelebbit.

³⁵ Ady Endre is írt a kötetről a *Budapesti Napló* 1906. március 25-i számában: „Emberek élnek, akik még a saját könnyeiket is idegen könnyekkel sírják el. Ilyen ember például Kulcsár Ferenc is, az *Ecce Ego* verses könyv szerzője. Enyhítő körülménynek nem tudhatjuk be, hogy Zempléni Árpád írta a könyv prológusát. A *Nessun maggior dolore* című ciklusában a könyvnek találtunk egy-két hangot. Egyébként pedig jó Kulcsár Ferenc, ki nagyon szimpatikus ember lehet, csak a komoly képű, magyar versfaragók szomorúan hatalmas számát gyarapítja.”

³⁶ Zempléni Árpád (1865–1919), költő, műfordító. Vajda János életművének egykorú értője. Az osztják, a mezopotámiai mítoszok, a nyelvrokonok regevilága foglalkoztatták. Vargha Gyula és Ábrányi Emil mellett a századvég legismertebb fordítója, Maupassant, Verlaine, Carducci és mások magyar megszólaltatója. – Ld. még: 1909/17; 1919/28.

1906. 21. sz. május 27. 340.

Porzó [Ágai Adolf]: Új hantok: a Por és hamu új sorozata. Budapest, Athenaeum

Jeles írónk, régi munkatársunk, Porzó (Ágai Adolf)³⁷ e cím alatt gyűjtötte össze kortársaira való emlékezéseinek második sorozatát; az első sorozat *Por és hamu* cím alatt már régebben megjelent. Van ez emlékezések közt több olyan is, amelynek különösebb érdekességet ad az a nevezetes alak, akiről szól, Kossuth Lajosról, Szilágyi Dezsőről, József főhercegről, Munkácsyról, Jankó Jánosról stb. mindig érdekes, ha olyan élénk tollú, jó megfigyelésű és emlékezetű írótól hallunk megemlékezést, mint Ágai. De még ha elfeledett vagy kevésbé ismert emberekről szól, akkor is föl tudja kelteni és fönn tudja tartani érdeklődésünket csevegő hangjának szeretetreméltóságával, nyelvének néha kissé cikornyásan hangzó magyarosságával. Igazi tárcacikkek ezek, elmés, könnyed társalkodások az olvasóval. Ágai középhelyet foglal el a negyvenes-ötvenes évek régi tárcaírói és a modern tárcaírók közt; színessége, európai műveltsége az utóbbiakhoz közelíti, szempontjai, felfogásának egyes elemei, a feldolgozás gondja az előbbiekhöz. Egy régebbi írói nemzedékhez tartozik korra, de nem vénült ki a mai nemzedékből sem, mert megtartotta kedélyének fogékonyságát, jó kedvét, tollának fürgeségét. Emlékeiben gazdag anyag áll rendelkezésére, hosszú írói és hírlapírói pályáján összekötésbe, ismeretségbe jutott a közélet s az irodalom sok jelentős alakjával, sok háttérben állott, de azért a maga nemében érdekes egyéniséggel, s mindig tud róluk olyat elmondani, ami a mai olvasót is érdekli. Új könyve egy közelmúlt, a maiba átnyúló kor levegőjét hozza közénk, s tartalmánál, írója egyéniségénél fogva egyaránt becses jelensége a könyvpiacnak.

³⁷ Ágai Adolf [Porzó] (1836–1916), tanult orvos, humorista, lapszerkesztő. Lengyel zsidó családból származott, anyanyelve mégis a horvát volt, csak 6-7 évesen tanult meg magyarul. Tizenkét évesen (!) a Márciusi ifjak egyike. Szépirodalmi pályáját 1854-ben kezdte egy beszélyvel. Dolgozott több német lapba (pl. *Gartenlaube*, *Fliegende Blätter*). Humoros tárcaleveleivel először *A Honban* lépett fel 1865-ben Porzó álnéven, majd a *Pesti Naplóban*, a *Vasárnapi Ujságban* a *Magyarország és a Nagyvilágban* folytatta, az utóbbinak csaknem egy évtizedig (1870–79) szerkesztője is volt. *A Borsszem Jankó* alapítója, Forgó bácsi álnév alatt gyereklapot indított. Porzó név alatt a tárcairodalom kiemelkedő képviselője, több kötet szerzője. Tucatnyi álnéven dolgozott (*Porzó*, *Náday Ezüstös*, *Dr. Tökés, K. T.*, *Kappan Tóbiás*, *Forgó János*, *Csicseri Bors*, *Spitzig Iczig*, *Lengenádfalvay Kotlik Zirzabella* (élclapban), *Tallérosy Zebulon*, *Hirviszi Bibicz Misi*, használta még a *Nemo*, és az *Ali* álneveket, és egyéb grafikus jeleket is. Korrajza: Ágai Adolf: *Por és hamu: barátaim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum, 1892. Ld. Gálos Rezső: Ágai Adolf. *Irodalomtörténet*, 1917/1–2. 17–25.; Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, Corvina, 1983. – Ld. még: 1908/3.

1906. 23. sz. június 10. 375–376.

Kafka Margit: A gondolkodók. Budapest, Athenaeum

Azokat a nőket kell a „gondolkodók” alatt érteni, akik kiemelkedtek már a régi asszony szűk, hagyományok által korlátozott értelmi köréből, akiknek agyveleje a tudományos munkában, a kenyérért folyó küzdelemben edződött, de a szívük még a régi asszony szíve, éppoly fogékony a szerelem lázas fellobbanásai, emésztő kínjai és titkos gyönyörei iránt, éppúgy szenved és vergődik, eped és ujjong, éppúgy hullámszik, mint a többi nőké szokott – mióta a világ. A modern nő nagy problémájának ez a gyökere, s ezt ragadta meg Kafka Margit³⁸ új könyvében, amely tizenhárom elbeszélést köt egy csokorba. A leány feljön Pestre diáknak, keményen tanul, nem akar olyan lenni, mint a többi közönséges lányok, akiket elszédít egy fiatalember látása – s mégis beleszédül egy okos fiatalemberbe. Amíg azt hiszi, csak jó pajtáság, két értelmes ember objektív érdeklődése fűzi őket össze, – máris szerelmes. S mikor ennek tudatára jut, csakúgy belesírja könnyeit a párnájába, mint a falusi kis lányok. A leány diákok internátusában este összebújnak a lányok, s akaratlanul is a szerelem előttük többé-kevésbé rejtelmes kérdése körül foly a beszéd. Két kis diák-kisasszony egy pillanatra pikáns, öntudatlanságában vakmerő helyzetbe kerül egy túltapasztalt világfíval, s tiszta lelkükön, a szerelmi izgalmak iránt végtelenül fogékony idegzetükön hirtelen átsuhan a sejtése annak, ami a nagyváros lefüggönyözött ablakai mögött, férfiak és nők közt végbemegy. Effélék a Kafka Margit tárgyai között azok, amelyekben leginkább érezzük tiszta látását, értelmiségének ritka fölényét. Vannak azonban más témái is, mindegyik a női lélek egy-egy zugába vezet bele. A szögletes, darabos, félénk és álmatag süldő leány, akiben az első táncmulatságon aratott sikere egyszerre fölébreszti a nőt, az asszony, akiben a lelki magány, az erős értelmesség túlfinomította az ideges érzékenységet, s aki megöli magát, mikor nyomára jut annak, hogy férje nem éri be teljesen övele, a kis képezdei leány, aki keresztülmegy az igazgató úr szobájában a legnagyobb veszedelmen anélkül, hogy csak sejtelve is volna róla, – mind csupa minden ízükben női lelkek, az élet leheletétől megszínesedve. Nem tudunk egész mai irodalmunkban könyvet, amely annyi érdekes anyagot adna a modern női lélek tanulmányozójának, mint ez. Férfialak pontosabban rajzolva alig van az elbeszélésekben, többnyire csak körvonalakban vannak odavetve, s nem nagy becsületére válnak nemünknek. Kafka Margitnak mintha az volna a filozófiája, hogy a férfi mindig szenvedést okoz a nőnek. Ez a felfogás abból a kétségkívül helyes és nagyon éles látásra valló megfigyeléséből fakad, hogy a férfi és a nő szerelme nem egyforma, mert míg a nőnek egész lényét legmélyebb gyökerében ragadja és rázza meg a szerelem, a férfit felületesebben érinti, lényének csak egy részét keríti hatalmába. Ebből az ellentétből, amely szinte természeti törvény, sarjadzik ki aztán a nők sok csalódása, kiábrándulása, keserve. Kafka Margit előadási módjának még vannak bizonyos apró szögletességei, de gyors, erélyes léptekkel halad a

³⁸ Kafka Margitról ld. még: 1907/7; 1910/6; 1912/10, 46; 1913/21; 1918/49, 51.

teljes művészi kialakulás felé. Két-három évvel ezelőtt megjelent verseskötetében még csak sejtette a hagyományos formák mögött az egyéni erőt, *Nyár és Levelek a kolostorból* című elbeszéléseiben már egyszerre nagyot szökött fölfelé, s ezt a helyét új könyvével jelentékenyen megerősíti. Most már van saját látása, a dolgokat mindinkább a maga szemével, a maguk teljes valóságában nézi és fogja meg, s van saját egyéni nyelve is. Pályájának lírai kezdetéből megőrzött annyit, hogy nőalakjaiba néha beleelegyít valamit önmagából: legalább egy-egy jelenete, egy-egy megjegyzése úgy hat, mint egy benső önéletrajzi adat, egyik elbeszélése (*Diadal*) pedig bevallottan memoár-részlet. Máskülönből mindig fölötte áll témáinak, s nem mindennapi biztonsággal uralkodik rajtuk. Aközt a három-négy író közt, akik miatt megbocsátjuk azt a sok vétket, amit ugyancsak elszaporodott társnőik az irodalom ellen elkövetnek, közte van minden bizonnyal Kaffka Margit is; színvonal dolgában pedig elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók.

1906. 24. sz. június 17. 394–395.

Biró Lajos: Harminc novella. Budapest, Athenaeum

Egy alig tizenöt íves kötetben harminc elbeszélés, Biró Lajos kötete jellemzője egész mai elbeszélő irodalmunknak, amely kénytelen-kelletlen a hírlap szükségletéhez és terjedelméhez igazodik.³⁹ Biró Lajosnak nemcsak a könyve új, hanem – számunkra legalább – új maga az író is; annál nagyobb érdeklődéssel forgatjuk a könyv lapjait. S mindjárt az első lapokon észre vesszük, hogy tehetséggel van dolgunk, amelyet komolyan kell venni, sem az egyszerű tudomásulvétel, sem a közömbös agyonhallgatás nem volna méltó eljárás vele szemben. A szerző egyéni látásra, a dolgok saját felfogására törekszik, ami bizonyára első és elengedhetetlen feltétele az igazi írónak. Legtöbb novellájában egy-egy illúzió szétfoszlását rajzolja, az ábrándokat, melyeket hirtelen visszasra fordít a való élet egy-egy hideg fénysugara. Az emberek egy ideállal szegényebben végzik történetüket e könyvben, mint ahogy kezdték, az író pedig ironikus mosollyal veszi ezt tudomásul. Emberei különben majd mind egy családból valók, idegesek, túlérzékenyek – az egyiknek elég meglátni egy odadobott rózsát Beethoven szobrán, hogy leghevesebb szerelmi mámora undorrá keseredjék, a másik egy fintort lát meg a női

³⁹ Biró Lajos (1880–1948), író, színpadi szerző, publicista, filmforgatókönyv-író. Nagyváradon Ady közvetlen munkatársa, barátja. A *Budapesti Napló* szerkesztőségébe is együtt kerültek fel. Később a szabadkőműves *Világ* szerkesztője, a Polgári Radikális Párt egyik alapító tagja. 1918-ban Jászi Oszkár mellett helyettes államtitkár. 1919-ben emigrál, és tartósan már nem is tér vissza. 1931-ben a Korda-fivérek mellett a London Films egyik alapítója, olyan világhírű filmek forgatókönyvét írta többek között, mint a *VIII. Henrik magánélete*, a *Bagdadi tolvaj* vagy a *Vörös Pimpernel*. Széchenyi Ágnes: Magyar író a film világpiacán. In uő: *Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból*. Budapest, Corvina, 2016. 63–157. – Ld. még: 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

arcon, melyet a kezdődő szerelem lágy érzésével nézett, és menten kiábrándul belőle. Néha csakis azért táplálnak ez alakok illúziókat, hogy aztán kiábrándulhasanak belőlük – ilyenkor az igazi kiábrándulás az olvasó dolga, aki észreveszi az írói mesterkedést ott, ahol művészi életet keresett. Nincs kelletlenebb dolog, mint látni a szerző verejtékcöppjeit alkotásán. Pedig ez az erőlködés, a hatásnak ez a keresése sokszor meglátszik Biró Lajos elbeszélésein – néha azt sem tudjuk, vajon egész felfogása nem az eredetiség, mindenáron való modernséghajhászása-e csupán, vajon csakugyan az író lényének mélyeiből szakadt-e ki. Egyik-másik elbeszélés azonban meggyőz arról, hogy az írónak csakugyan van saját mondanivalója s vannak művészi formái is – szóval, hogy csakugyan íróval van dolgunk, csak éppen nem alakult még ki tehetsége, még keresi azokat az utakat, amelyeken az igazi művészi siker virágai nyílnak számára. Még tévedéseiben is van érdekesség, mert a talentum tévedései, ahol pedig neki való témához nyúl, s eltalálja a megfelelő hangot, ott már most is jelentékeny dolgot tud nyújtani. Sajnos azonban, legkevesebb művészi gondot a nyelvre fordít: stílusa alig emelkedik magasabbra a közönséges zsurnaliszta-stílus átlagánál, ami elég jó arra, hogy egy napihírt megírjunk, de művészi alkotásokra nem elég művészi. Bármily elismeréssel vagyunk máskülönben a szerző tehetsége iránt – ebben az egy tekintetben nem ismerhetünk kíméletet.

1906. 24. sz. június 17. 395.

Wolfner [Farkas] Pál: A szocializmus története és tanításai. Budapest, Athenaeum

A társadalom mélyeiben ott forrong az új világnézet már régóta, legújabbban hangozó szóval mutatta meg erejét, s a művelt magyar társadalom alig tud róla valamit, ami komoly tudásnak mondható. Az átlagos művelt ember alig tud többet a szocializmusról, mint amit a hírlapok többé-kevésbé hiányos, felszínes és egyoldalú cikkeiből merített. Hogy ez nagy hiba, azt – akár rokonszenvezünk a szocialista eszmével, akár nem – be kell látnunk. Ily nagyméretű és a jövő irányításában döntő szerepre hivatott társadalmi mozgalmat ismernünk kell akkor is, ha ellenséget sejtünk benne. Eddig nem is volt olyan könyvünk, amelyből a szocializmusra vonatkozó ismeretek elemeit meg lehetett volna tanulni, s az érdeklődő, ha nem fordulhatott külföldi könyvekhez, jóformán kizárólag a szocialisták tendenciózus, pártszenvédélytől diktált izgató irataira volt utalva, amiben aztán nem sok volt a köszönet. A fáradságra érdemes munkát végzett tehát Wolfner Pál,⁴⁰ mikor egy kis könyvben közölni igyekezett a munkás-osztály törekvéseire vonatkozó alap-

⁴⁰ Farkas [Wolfner] Pál – ld. 1905/44. Az Athenaeum kiadásában a kötet megjelenése évében még két utánnomást ért meg, először csak Wolfnerként, a harmadikon már kettős névvel szerepel a szerző. Az itt ismertetett kötet hozzáférhető a világhálón: http://mtdportal.extra.hu/books/wolfner_pal_a_szocializmusrol.pdf – Ld. még: 1905/44; 1908/46.

ismereteket. Munkáját jól végezte, megbízható készséggel s a gyakorlott író egyszerű, világos előadásával van írva a könyv. Szempontja azé az olvasóé, aki jóformán semmit sem tud a szocializmusról, ezért egészen az elemeinél fogja meg a tárgyat, de azért a tájékozottabb olvasó is tanulhat belőle. A munkás-osztály helyzetének javítására célzó első, elszigetelt s ezért nem sok gyakorlati eredményre vezetett próbálkozásokon kezdi, meglehetősen pontosan megállapítja a demokracizmus, liberalizmus és szocializmus egymáshoz való viszonyát, s azután tér át tulajdonképpen tárgyára, melyet történelmileg megalapozva fejteget. Nem polemizál, nem foglal túl élesen állást, csak odaállítja a tényeket nyugodtan, tárgyilagosan az olvasó elé, felvilágosítani akar, nem kapacitálni. Ezért a könyv mindenkinek hasznos olvasmány, a ma körülöttünk folyó életbe tekintést keresők számára pedig valóságos nyereség.

1906. 25. sz. június 24. 411.

Szabóné Nogáll Janka: Boldog emberek. Budapest, Molnárak Lapja Nyomda

Szabóné Nogáll Janka⁴¹ nevével már régebben nem találkoztunk önálló kötetten, pedig hogy mondanivalója még nem fogyott el, mutatja mostanában megjelent novelláskönyve. A kritika már régóta tartozik neki egy elismeréssel: hogy ő az első igazi irodalmi színvonalon álló írónőink egyike. Olyan időben kezdte munkásságát, mikor a magyar nők irodalmi netovábbját Beniczkyné Bajza Lenke regényei jelentették; Szabónénak megvolt az a bátorsága, hogy szakított e népszerű, de már születésekor is vérszegény romantikával, s teljes erővel a modern irodalmi irányok szolgálatába szegődött. Benne kell látnunk egyik legfontosabb kiindulópontját annak a fejlődési folyamatnak, mely a magyar női lélek irodalmi érvényesülése dolgában a legutóbbi években annyi érdekes meglepetésben részesített, s amely három-négy elsőrendű tehetséget vitt bele mai irodalmunkba. Ezek az újabb tehetségek lehet, hogy egy s más tekintetben túlszárnyalták régibb társnőjüket, de nem szoríthatták teljesen háttérbe. Szabóné Nogáll Janka ma is megérdemli még, hogy meghallgassuk a szavát, képzeletének színei még nem fakultak el, látása még nem vesztette el egykori frissességét. Új kötetének első s leghosszabb darabja például, bár bevezető kerete kissé el van nyújtva, lényeges részeiben oly kritikáját adja a kisvárosi magyar társadalmi életnek, oly önálló gondolkodással fog meg egy mindennapiságában is érdekes témát, s a lélektani rajzban néhány oly finom vonást nyújt, hogy már ez az egy darab is megadja a kötet becsét. A többi hét kisebb elbeszélés között is akad jól elgondolt és erős kézzel írt dolog.

⁴¹ Szabóné Nogáll Janka (1861–1924), tanítónő, írónő, 1880-tól Szabó Ede műfordító felesége. (A férj munkájáról – aki főleg oroszról fordított – jegyezte meg Füst Milán 1921-ben a *Nyugatban*: „Az ő fordításait a magyar irodalom kincsei közé sorozom.”) Főbb művei: *Pipiske* (1895); *Zsófika naplója* (1900); *A nagyobbik leány* (1907). Halálakor a *Nyugat* is közölt róla nekrológot (1924/21–22).

1906. 25. sz. június 24. 411–412.

Farkas Imre: Csipkefátyol. Budapest, Singer és Wolfner

Nagyon jellemző cím ez olyan verskötetre, melynek szerzője Farkas Imre.⁴² Az ő költészete csakugyan olyasforma, mint a csipkefátyol: könnyű, finom és lenge, ha nyári zivatarok fellebbentik, csillogó könnyek gyöngyöznek alatta, a szenvedély süvöltő szele sohasem tépi. A fehér, tiszta leányszobák költészete ez, ahol forró, halk suttogás közben színes ábrándok szövődnek, ahol titkolt zokogások fúlnak a hímzett párnákba, és el nem csattant csókok kínja vergődik a fiatal szívekben. Ebbe a boltban vett rózsáktól és finom francia parfümtől illatos légkörbe most mintha valami nyitva felejtett ablakon át behallatszanék, egyelőre csak fojtva, a függönyön át, az élet keményebb, ridegebb, de igazabb szava, a csinos rokokó bútorok között árnyak kelnek, melyek komoran tépdésik az álmok fátyolát... Talán új fok a Farkas Imre fejlődésében ez a mostani kötet, amelynek alaptónusa ugyan a régi még, de egy-egy hangja mintha arra vallana, hogy a költő hangja ércesebb, kevésbé lágy kezd lenni, a szeme új dolgokat, új színeket is kezd észrevenni. Az apró szalon- és diákttragédiákon kívül most már nagyobb koncepciókra is merészkedik: kötetében van egy terjedelmesebb költői elbeszélés (*Talpalatnyi föld*), amely színültig tele van bár érzelmes romantikával, de nem sikertelenül igyekszik az emberi lelkek egy-egy mélyebb rejtelmébe belevilágítani. Alapja ez elbeszélésnek merő líra, a szerkesztés módja elárulja, hogy alighanem első kísérlet e nemben – mégis jelentékeny haladás és elmélyedés jele a fiatal költő pályáján. Van még egy másik, rövidebb elbeszélés is a kötetben – ettől (*Csipkefátyol*) vette címét az egész gyűjtemény; – egy nem egészen új tárgyat frissít fel benne erős lírai hangulattal, sok finom érzéssel. Nagyon kedves a *Pierre és Ninon* öt levélből álló ciklusa; van benne valami, ami szokatlan dolog Farkas Imrénél: fölébe kerekedik tárgyának, fölülről, rokonszenvvel, de ironikus mosollyal nézi két alakját, a két bohém szerelmezt, s a kis Ninont élénken színezett, tetszetősen diszkrét szatírával rajzolja meg. A többi vers a költő ismert és sok tetszésre talált hangnemében van írva, érzelmes, gyöngéd képek a szülői házból, diákszerelmekről apró dalok. A *Fernando lovagról* szóló románc egyik részéből a maga burkolt védekezését véljük kiolvasni azok ellen a vádak ellen, melyekkel egy s más kritikai hangok, nem egészen elfogulatlanul, verseit fogadták. Vannak írók, különösen a legfiatalabbjából valók, akiknek szemében a közönségnél elért siker biztos jele a belső érték hiányának; hogy ez mennyire igazságtalan és elfogult gondolkodás, arra minden irodalom léptenyomon termi a példákat. Farkas Imre mint az ifjúság, a szerelmes leányok költője lépett az irodalomba, s ez a közönség felkapta a nevét – ez még nem ok arra, hogy letagadják róla a költői értéket. Végre is a költészet nem csak azok számára való, akik már nem fiatalok, vagy sohasem voltak azok. A kötet mélyebb járatú darabjai közül itt adjuk a *Borús szerelem* címűnek második részét, melyben az asszony felel a férfinak, ki őt szerelemre hívja:

⁴² Farkas Imre (1879–1976) – ld. 1905/5.

Figyeljen rám jól. Kérdező szavára / Hallja őszinte, nyílt feleletem: / Igen, szeretem! Minek is tagadjam, / Szomorú szívvel, forrón szeretem. / Szeretem önt, mert eszes és mert gyöngéd, / S férfi! Ki nem érzelő, tétova... / De akarom, hogy mindent tisztán lásson. / Azért az öné nem leszek soha. // Ne értsen félre... mit nekem a férjem – / Ki ész nélkül fut száz asszony után?... / Mit az egész világ, amely a rosszul / Leplezett bűnt ítéli el csupán, / De nem akarom, hogy higgyen a percben, / Melynek a szív s ajk vágyódva enged... / Hogy mért? Azért tisztán, mert a szívemből / Gyűlölöm a bűnt, utálok a szennyet! // Mert lenézem a lopott csókokat / S a tolvaj titkolózást megvetem... / Inkább szeretek néma lemondással, / Megtört reménnyel, árván, csendesesen, / Mosolygó szemmel akarok meghalni / S tiszta lélekkel, úgy mint az anyám... / Nem! Soh'se tudnék színlelni, hazudni! / Isten önnel! Gondoljon néha rám...

1906. 28. sz. július 15. 461.

**Hárman [H. Szederkényi Anikó, Haraszthy Lajos és Göndör Ferenc].
Kaposvár, Somogyvármegye Ny.**

Kaposvárott szövetkezett három fiatal, a kezdet kezdetén álló író – egy nő s két férfi, – segítségül hívták Rippl-Rónai Józsefet egy címkép s Ady Endrét egy előszó erejéig, s kiadtak egy kis füzetet.⁴³ H. Szederkényi Anikó,⁴⁴ akinek egy *Kis regényével* nemrég foglalkoztunk, Haraszthy Lajos⁴⁵ és Göndör Ferenc⁴⁶ a három szerző neve. A legmodernebb ifjúsághoz tartozóknak vallják magukat mind a hárman; modernség van elég a munkáikban, ha ugyanannyi költői érték is volna bennük,

⁴³ A 128 oldalas könyv *egyetlen* teljes példánya, amely tartalmazza a Rippl-Rónai-borítót és illusztrációkat is, a Petőfi Irodalmi Múzeumban van, Csécsy Imre hagyatékából került oda. A többi közgyűjteményben csak a füzet csonkított verziója található. Tasi József: Egy Rippl-Rónai által készített könyvborító története. *Magyar Könyvszemle*, 1975/324–328.

⁴⁴ [H.] Szederkényi Anikó [vagy Anna] (1882–1948), író, műfordító (pl. Hanns Heinz Ewers, H. Courths-Mahler), hírlapíró. Egy időben Haraszthy Lajos, utóbb Párniczky Ede felesége. A nagyváradai tanítóképzőben szerzett diplomát, tagja volt egy titkos önképzőkörnek, melynek Dutka Ákos is tagja volt. 1907-ben a *Husadik Században* cikket írt a szerelmi nevelés szükségességéről. Regényeinek legfőbb témája az emancipált nő sorsa. *Amíg egy asszony eljut odáig* című regényéről Schöpflin Aladár írt a *Nyugat* 1916/14. számában, korábban Nagy Lajos is írt már róla ugyanott. Megemlítjük Illyés Gyula kétkedő-elismerő esszé-kritikáját a női írásról (*Nyugat*, 1932/24.). Munkásságát tág összefüggésben érinti Zsadányi Edit: Írók a századfordulón (www.villanyspenot.hu). – Ld. még: 1912/18; 1914/11; 1917/23.

⁴⁵ Haraszthy Lajos (1881–1959), költő, újságíró, Nagyváradon ismerkedett meg feleségével, Szederkényi Annával, ott jelent meg első verseskötete, a *Virágfakadás* is. Egy ideig a *Világ*, 1919-ben a *Szózat* munkatársa. – Ld. még: 1912/23.

⁴⁶ Göndör Ferenc (1885–[New York], 1954), újságíró. A nagyváradai *Szabadságnál* kezdte pályáját. Felesége a népbiztos Pogány József nővére volt. 1912-től a *Népszava* munkatársa, 1918-ban indította meg *Az Ember* című hetilapját, melyet 1926-tól bécsi emigrációja alatt is megjelentetett, majd mikor kivándorolt New Yorkba, ott haláláig szerkesztette. 1919-ben a sajtódirektórium vezetője. A Horthy-rendszer kérlelhetetlen ellenfele volt.

nagyon jó volna. A talentumnak bizonyos mértékét nem lehet tőlük megtagadni, de ez a talentumuk annyira elbűjíti ifjúi nagyzolásaik, homályosságaik és modorosságaik mögé, hogy ember legyen, aki megtalálja. H. Szederkényi Anikó és Göndör Ferenc novellákat, vagy jobban mondva novellisztikus hangulatképeket írnak, amelyekben az alakok csak homályos körvonalakban vannak megrajzolva, s a gondolatot inkább sejteni lehet, mint érteni. Az előbbinek kedves tárgya az egyén, akit meg nem ért, lenyűgöz és boldogtalanná tesz a környezete, családjá, a társadalom, amelyben él; abban a novellájában azonban, amely a legvilágosabban van megírva s talán legtöbbet ér (*A kulcs*), egy ősrégi szentimentális témát kap fel. Göndör Ferenc az önbizalom megroppanásának vagy hiányának tragédiáit feszegeti; úgy látszik, ő van hármuk között a legközelebb a kiforráshoz. Haraszthy Lajos verseket ír, lázás, forradalmi dalokat a szerelemről, mely szembeszáll a szeretett lényért az egész világgal, az életről, mely ellensége, eltiporja ábrándjait, megmérgezi álmait. Hangjában, frazeológiájában lehetetlen rá nem ismerni az Ady Endre stílusára. Nevezetes, hogy amint valaki nálunk csak valamivel nagyobb figyelmet kelt, mindjárt nyomába törtet az utánczó serege. Ady Endre érdekes és sikeres kísérletet tett arra, hogy magának, a maga egyéniségének megfelelő költői nyelvet alakítson, lelkének sajátságos viharzása sok bámulóra talált kivált az irodalmi ifúságban, most aztán egy sereg fiatalember arra igyekezik, hogy úgy írjon, mint ő, ahelyett, hogy a maguk nyelvén igyekeznének írni. Haraszthy Lajosnak előbb le kell magáról hámozni szögletecségeit, ifjú éretlenségeit, meg kell tanulnia, hogy a költő szabadon alakíthatja ugyan a nyelvet, mint az ötvös a nemes fémet, a maga céljaihoz, de csak a grammatika törvényein belül, mert ezek még a királyoknak is parancsolnak. Az eredeti, meglepő kifejezések, jelzők, fordulatok pedig nagyon szépek, de csak akkor, ha értelmük is van.

1906. 29. sz. július 22. 476.

Palágyi Lajos költeményei. Új sorozat. Budapest, Singer és Wolfner

Palágyi Lajos most ritkábban ír verset, pedig egykor egyike volt a legtermékenyebbeknek.⁴⁷ A nyolcvanas évek nemzedékéből való költő, körülbelül most telt be huszonöt esztendeje költői pályájának. Az a nemzedék, legkitűnőbb tagjával, Reviczky Gyulával élén, a pesszimizmust énekelte, s mintegy visszahatásképp Arany Jánossal szemben, vagy jobban mondva védekezésül az ő ellenállhatatlan hatása ellen, az európai szempontot hangsúlyozta erősen az előbbi nemzedékekben ural-

⁴⁷ Palágyi [Silberstein] Lajos (1866–1933), költő, újságíró, állami tanítóképző intézeti tanár, Palágyi Menyhért filozófus, matematikus, író öccse. Soha nem járt iskolába, mindent bátyjától tanult. Gyakorlatilag az utcán nőtt fel, tizenhárom évesen kezdett verset írni. Egy ízben összes verseit Szász Károlynak küldte be a *Vasárnapi Ujsághoz*, az ő biztatása indította el a pályán. 1899-től a sárospataki tanítóképzőben tanított, 1901 és 1920 között a budapesti tanítóképzőben, ahonnan szocialista állásfoglalása miatt távolították el. Többek között szavalókönyvet állított össze az iskolák számára. A *Fővárosi Lapok* belmunkatársa volt. – Ld. még: 1908/49; 1920/19.

kodó nemzeti szempont túlsúlyával szemben. Palágyi közben még más hatások alá is került; sokat tanult Vajda Jánostól, kinek élete alkonyán kevés számú bizalmasai közé tartozott, aztán irodalmunk múltjának tanulmányozásába mélyedt. Komor, szinte nyomasztó pesszimizmusa ezenközben meglágyult, szeme a saját lelki tépelődéseitől mindinkább a közdolgok felé fordult, s agya filozófiai eszmé-
kel termékenyedett meg. Ezek a hatások fejlődése folyamán felolvadtak benne, s együttesen adják meg mai költői munkássága jellegét. Szinte mesterségesen elzárkózik az úgynevezett modern áramlatoktól, ezeknek szeszélyes, forrongó, folyton új meg új eszméket és formákat kereső hullámzásától, főtörekvése az eszmének és a költői formának az a kristályos, szabályos és pontosan körvonalazott kifejtése, amit sokan klasszicitásnak szeretnek nevezni. Ebben a törekvésében sokat feláldoz tehetségének egykori közvetlenségéből. Néha sikerül neki egy-egy gondolatot a maga tiszta művészi formájában élénk állítani, néha azonban bizonyos akadémikusságot érzünk verseiben, s hangját kelleténél inkább didaktikusnak találjuk. Új kötetében van egy sereg hazafias költemény, de nem a már százszor is megunt s hitelét veszített frázis-költészet módjára, hanem a maga egyéni felfogása szerint éneкли hazaszeretetét, melynek alapgondolata az, hogy a magyarnak véren megszerzett és megtartott hazáját, nemzeti létét a jövő számára a művelődés eszközeivel kell biztosítani. A régi hős-ideál helyébe a mai változott viszonyok közt a kultúr-ideálnak kell lépni. Ezekben a versekben van bizonyos tömör erő és lendület, bár néha egy kis prédikáló hang zavarja a hatást. Vannak elbeszélő versei, ezek közül sok szépség van az *Ezeregy éjszaka* címűben s a tündérsípról szóló mesében, mind a kettő a költészetet példázza más-más oldalról. Különös hatással van e kis verses elbeszélésekben a negyvenes évek költészetére visszautaló hang és forma, nyilván Vörösmarty hatásának következménye. A többi vers nagyobbára az úgynevezett eszmei költészet mezejéről való, filozófiai elmélkedések s élettapasztalatok versbe foglalása. Ezek közt vannak a kötetnek legszebb dolgai; a költő néha meglepő mélységeket tár fel az olvasó szeme elé, s a forma sokszor hatásos összhangba csendül a tartalommal. A kötetnek megvan a maga nem jelentéktelen súlya; egy a maga útjain járó költői egyéniség adja benne a maga képét, érdemes vele foglalkozni.

A kötet egyik legértékesebb versét itt adjuk mutatónak:

Vajda János sírja

A temetőbe vitt utam. Hisz ott van / Mind a jeles, ki társul fogadott, / A temetőben alszik megnyugodtan / Ki honfi-hitből nékem részt adott. // Ah, holtak országában kell keresnem, / Hazám, a te leghívebb fiadat, / Aki élők közt már kétségbeestem, / A holt tán nékem újra hitet ad... // És járok sírról-sírra tévovázva, / Hány emlékmű, megannyi palota, / Alkusz vezérek büszke síri háza, / Kétszínű bölcsek márvány-csarnoka. // Csupán a költő sírját nem találom, / Nincs rajta emlék, messze csillogó, / Tart az irigység túl a bús halálon / S feltámadást sem várhat már a jó, // Immár e lét kéjével be nem éri, / Kié ma minden földi jutalom, / A holtak dicsőségét is kibérli / Magának a telhetlen [sic] hatalom. // Hogy túl a

síron se enyésszen fénye / Annak, ki földön rangban fényeleg: / Álljon jel nélkül a nagyok erénye, / Késő kegyelet se találja meg. // Oh költő, én hitért jövék ki hozzád / S még fájóbb kétség támad szívemen. / Lám a jövő, melynek zászlóját hordtad, / Ledérb, mint volt egykor a jelen. // Egy vigaszod volt, míg a földön éltél, / Hogy a halál majdan jutalmat ad, / S lám, gyarlóbb a kor, mit javítani véltél, / Élőt számúz, halottat megtagad. // Mi adjon hát erőt, hitet szívemnek? / Hogy járjam meg utam másik felét? / Jeltelen sírját látva mesteremnek / És álnagyok hivalgó sírjelét. // Mi vigasztaljon, oh, mi bátorítson? / Körültekintek... Dermedt téli táj... / Nincs fény az égen, nincs virág a síron. / Egyképp kietlen élet és halál. // De íme hallom, lelkem dermedt csendjén / Egyhangún hogy döng, mint az óramű: / Nyugodj meg, ember, bús hazádnak rendjén, / Halál után sem vár díjat, ki hű. // Csak halad útján semmit sem remélve / S mégis szünetlen a tökély felé, / Megy egyenest, mert nem tud lépni félre / S mert komor végzet ekkép rendelé.

1906. 30. sz. július 29. 492.

Lux Terka: Budapesti fotográfiák. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Lux Terka⁴⁸ érdekes írói egyéniségének kisebb, könnyedebb tollal írt termékeiből gyűjtött hetet egy kis füzetbe a Magyar Könyvtár számára. Kisebb igényű dolog mind, de azért rajtuk van írójuk gondolkodásmódjának bélyege, erős rokonszenvei és ellenszenvei, a tömegfelfogással bármikor szembeszállni kész bátorsága, lelki szabadságra való törekvése és nőiesen mély, de útszéli panaszkodássá sohasem váló érzelmessége. Sohasem tud egy alakkal vagy témával szemben hideg maradni, az érzésével érdekli mindegyik, különösen, ha nőről van szó. Ezért minden gondosabban megrajzolt alakján nemcsak magát az alakot látjuk, hanem mögötte az írónőt is, s talán ez a legérdekesebb látványosság az egészben. Elbeszélései közül, melyeket e füzetkében találunk, négy afféle sorozatos, belsőleg egységes, csak külsőleg lazán összefűzött dolog. A budapesti társaság szatirikusan színezett képében mutatják be egy testvérpárnak, két nagyon ügyes társadalmi stréber asszonynak az érvényesülését. Négy rövid rajzban oly pontosan, minden oldaláról körvonalazva mutatja be a két asszonyt, hogy esetleges kifogásaink is elhallgatnak írói készsége elől. Írása módját lehet rokonszenvesnek, lehet ellenszenvesnek találni, csak közömbös nem lehet az ember vele szemben, mert amit csinál, az minden körülmények között irodalom.

⁴⁸ Lux Terka=Dancsházi Oláh Ida, férjezett Szöllösi Györgyné (1879–1939), író. A *Száz magyarok könyvei* című antológiában közölt önéletrajza szerint a *Budapesti Naplónál* dolgozott. Ennek részben ellentmondó adat, hogy 1900 és az 1920-as évek vége között a *Pesti Hírlap* munkatársa. A szociáldemokrata nőmozgalom tagja, de a feminizmushoz nem igazán csatlakozik. A főváros élete érdekli. Ld. Fábri Anna: „Mit lehet írni Pestről?” (A Krúdy-művek Budapestjéről). In: *Budapest Negyed* 34. [online] http://bfl.archivportal.hu/id-463-fabri_anna_quot_mit_lehet_irni.html; Kádár Judit [utószó]: „Embervért iszik, aranyat eszik”. Lux Terka Budapestje. In: *Budapest. Schneider Fáni regénye*, Budapest, Noran, 2011. 251–274. – Ld. még: 1908/35.

1906. 30. sz. július 29. 492.

Kupcsay Felicián: Zarathustra múmiája. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Rég volt már olyan különös könyv a kezünkben, mint Kupcsay Feliciánnak,⁴⁹ eddigelé ismeretlen, új írónak ez a kis regénye. Egész sereg egymásnak teljesen ellenmondó tulajdonságot egyesít: mély gondolatokat naivitásokkal, frappánsul tömör ábrázolásokat elrajzolt, szétfolyó képekkel, a képzeletnek érdekességét az előadásnak néha szinte ügyefogyott nehezkeségével. Kevés komoly számba menő irodalmi munkát ismerünk, amely oly siralmas stílusban volna írva, mint ez a *Zarathustra múmiája*, de keveset olyat is, melyben oly erősen érvényesülne a saját, egyéni világfelfogásra való törekvés. Olyan kérdéseit bolygatja az emberi léleknek és az életnek, amelyekhez csak igazán kiváló írók mernek hozzányúlni; a jó és rossz kérdését, a jó szándék és a rossz eredmény, az ártalommal való használni akarás ellentéteit, általában az egész erkölcsi egyensúly kérdését. S látjuk, érezzük, hogy amikor ezeket tárgyalja, nem valami mondva csinált spekuláció vezet, hanem igazán a maga lelkéből beszél, a maga erkölcsi aggályait és kételyeit, a maga lelki vergődését akarja egyensúlyba hozni. Fő érdekességét éppen az adja meg a kis munkának, hogy egy egyéniségen keresztül látjuk azokat a töprengéseket, melyek többé-kevésbé öntudatosan minden művelt ember lelkét el szokták fogni. Ami pedig a regény szépirodalmi tartalmát illeti, kiváló írói érzéket árul el az a környezet, amelybe alakjait és történetét helyezi: a budai rác polgári családok pusztuló világa, amely a maga valóságában is, anélkül hogy az író hangsúlyozná, melankolikus hangulatával megadja az egész kötet alaphangját. Phintias, a töprengő kis rác fiú, a regény főalakja, Dickens némely alakjaira emlékeztet a maga mindig visszajára forduló jóakarásával, az eszményi jót, az erkölcsi fölemelkedést kereső szomorúságával. A többi alakok, köztük a vásári mutatványos bódé megmegelevenedő furcsa Zarathustra-figurája – mind a Phintias kedvéért élnek, arra valók, hogy kifejtsék, dűlőre juttassák az ő lelki forrongását. Kupcsay Felicián könyvének sok igen jelentékeny hiánya van, a laikus olvasó sokszor bizonyára azt se tudja, hányadán van vele – íróembernek azonban nagyon érdekes látványossággal szolgál. Olyan ritka manapság az a könyv, melynek szülőanyja nem csupán az írói mesterség, a rutin, [hanem] amelynek gyökerei igazán belenyúlnak az író lelkébe, s amelynek megírása valóságos lelki élmény az íróra nézve! A nagyközönség is jól teszi, ha megjegyzi magának az új író nevét, mert alighanem fog még vele találkozni olyan művek révén, amelyek az ő nyelvén is jobban tudnak beszélni, mint ez az első.

⁴⁹ Kupcsay Felicián (1876–1964), író, Kupcsay János szobrász fia. Kultuszminisztériumi miniszteri tanácsos volt, a forradalmak alatt is helyén maradt. A 20-as években a tankönyvírói osztályt vezette, majd a művészeti főosztály élén állt. Egy időben filmcenzor. Az 50-es években éjjeliőr egy ipari telepen. Alakját Kassák Lajos is felidézti az *Egy ember élete* című önéletrajzában. Publikációs fórumai a *Budapesti Napló*, az *Urania*, *A Hét*, a *Vasárnapi Ujság* és napilapok voltak. – Ld. még: 1910/2.

1906. 45. sz. november 11. 737.

Ambrus Zoltán munkái. Budapest, Révai Testvérek

Jóformán első föllépése óta Ambrus Zoltán⁵⁰ egyike volt a legelső tekintélyeknek írói körökben, de sokáig csak afféle atelier-tekintély maradt, arra, hogy a közönség nagy tömegei is megértsék és méltányolják, túlságosan magas volt az intellektuális színvonala. Most azonban már megtalálták egymást, író és közönség, s a magyar olvasó értelmisége örvendetes haladásának jele, hogy ez a találkozás megtörtént, anélkül hogy az írónak elébe kellett volna mennie, engedményeket kellett volna tennie. A tiszta, nemes irodalmi szempontoknak győzedelmes térfoglalását üdvözljük abban, hogy ma már egy kiadó-cég jó üzletre vél számíthatni Ambrus Zoltán munkáinak együttes kiadásával, melyből egyelőre négy kötet jelent meg. Mert az bizonyos, hogy Ambrus Zoltán ma a legfinomabb s legelőkelőbb intelligenciák egyike irodalmunkban, s épp ezért csak finomabb és előkelőbb intelligenciák tudják igazában méltányolni. Ereje épp azokban az intimitásokban van, amelyek szemre nem is látszanak jelentékenyeknek, de ha a szem be van igazítva észrevevésükre, szokatlan élvezettel kínálkoznak. Az ő emberei belső életet élnek, még a nagy szenvedélyek pillanatában sem kiáltják ki tombolva azt, ami bennük él, hanem egy szóból, egy mozdulatból kell a belsejükben kavargó nagy dolgokra következtetni. Ezért nála sohasem a külső cselekvény a lényeges, hanem a belső, amely magukban a lelkekben foly le. Az író pedig fölülről, szenvedély nélkül, a dolgok mély megértésével nézi alakjait s az egész életet. Ironikus tud lenni sivárság nélkül, s humorában is diszkrét és előkelő. Hibái is nagy intelligenciájából folynak: néha az író nyomul előtérbe alakjai rovására, közéjük s az olvasó közé áll, elfödi őket, néha mondanivalóinak sokasága megbontja szerkezeteit. Szereti a stilizálást, az erősen egyszerűsített, pregnáns vonásokkal való rajzot, a lehetőségek korlátainak meseszerű kiterjesztését az élet s az emberi lélek egy-egy jelenségének megvilágítására. Olvasása közben mindig az az érzésünk, hogy egy nagyon művelt, sokat tanult és sokat látott, egyensúlyozott lelkű, rendkívül úri modorú emberrel társalkodunk, aki emellett kitűnően érti a beszéd művészetét. Szándékosan halkított hangon, nagyon világosan, póz és affektálás nélkül beszél, s ami fődolog: sohasem távozunk mellőle lelki nyereség nélkül. Amit pedig elsősorban kellett volna kiemelni, az stíljének nemes, egyszerű és mégis gazdag művészete, amely nem tagadja meg magát, akár regényt, akár novellát, akár csak hírlapi karcolatot

⁵⁰ Ambrus Zoltán (1861–1932), író, műfordító, színigazgató, Arany László felfedezettje. Aszázadfordulómagyar prózájának egyik kiemelkedő művelője, Gustave Flaubert, Guy de Maupassant, Anatole France követője volt. Finom lélektani megfigyeléseivel az új magyar színikritika megteremtője. A francia realista próza kitűnő fordítója és méltatója. *A Hét* munkatársa, a *Nyugat* alapítóinak egyike. 1891-ben jelent meg a *Midas király* című – részben – önéletrajzi regénye. A nagyvárosi élet egyik első irodalmi reprezentánsa (*Tollrajzok a mai Budapestről*, 1902). 1916-ban lett a Nemzeti Színház dramaturgja, 1917 és 1922 között a színház élén állt. Halálakor Schöpflin Aladár búcsúzott tőle a *Nyugatban* (1932/6), írásában megismétli az itt tett megállapítását az atelier-íróról, azaz a közönség és Ambrus távolságáról. – Ld. még: 1913/6; 1914/13; 1917/11.

ír. Ez a stílus alkalmazkodik minden tárgyhöz, és mégis mindig egyforma marad, egyaránt ki tudja fejezni erőlködés nélkül a nagy és kis dolgokat, a mély gondolatot s a röpké elmésséget, látszólag igénytelen és közelebbi megfigyelésre fényes tulajdonságokat árul el, mindent abban a formában tud kifejezni, amely neki az összes formák közül leginkább megfelel, s néhány szóval a szemünk elé vetít olyan színgazdag képeket, amelyek a való szemlélet erejével hatnak. Irodalmunknak büszkesége lehet az Ambrus Zoltán prózája, nyelvünk nagyon kevés írónknál mutatkozik annyira alkalmasnak a legfinomabb gondolatárnyalatok könnyű és művészi kifejezésére, mint nála. Most egyelőre négy kötet jelent meg Ambrus Zoltán munkáiból. Két kötetet *Midás király* című regénye tölt be, az írónak egy régebbi, de kötetben még meg nem jelent munkája, melyet most egyes részeiben lényeges átdolgozásnak vetett alá. Mikor egy napilapban először megjelent, a közönség alig vette észre, most a kilencvenes évek regényírásának egyik legjelentékenyebb termékét kell benne látnunk. Egy kötet a *Berzsenyi báró és családja* címet viseli; ez az a műve az írónak, amely – bár inkább a zsurnalisztikai szükségéből fakadt, mint az író lelki szükségézetéből – talán legtöbbet tett népszerűségének általánossá válásáért. A negyedik kötet végül *Álomvilág* címmel novelláinak javából ad egy se-reget. Valamennyin meglátszik az író egyénisége, amely európai tud lenni anélkül, hogy a magyar földben való gyökerezését megtagadná, s szokatlan mélységű műveltséget dolgozott fel magában anélkül, hogy fitogtatásával az olvasót fásasztaná. Ha akik nem vagyunk túlságosan elragadtatva mai irodalmi állapotainktól, mégis merünk európai színvonalról beszélni, abban Ambrus Zoltánnak jelentékeny érdeme van.

1906. 46. sz. november 18. 752.

Radó Antal: Római ritmusok. Budapest, Franklin Társulat

Radó Antal⁵¹ lírai vénája mintha felfrissült volna újabb időben; azelőtt évekig csak néha-néha szólalt meg műfordítói munkássága egy-egy szünetében a maga hangján, most rövid egy év alatt már a második kötetet adja ki eredeti költeményeiből. Míg tavaly az irodalomra s a mai irodalomra vonatkozó nézeteit mondta el szatirikus élű verses mesékbe burkolva,⁵² most líraibb hangokat üt meg: egy római út benyomását énekli meg. Úgy van Rómával, mint eltávolodott, de lelkéből soha el nem tűnt ifjúkori szerelmével az érett férfi: minduntalan eszébe juttatja egykor, ifjúsága virágában ott töltött napjait, s bár ma mint egész más ember, kiszélesedett látókörrel, meghiggadt szívvel járja Rómát, elfogódik a kedves régi emlékeken. Az egykori háborgó tűz ma csendes rezignációba hamvadt, az egykori heves lírai lendület helyét a reflexió foglalja el. Húsz éve most [sic] – egy barna képű római leányról dalolt, most a világtörténelem Rómája ihleti meg szívét. Titus diadal-

⁵¹ Radó Antal – ld. még: 1904/50; 1905/41; 1907/49; 1908/9; 1918/45.

⁵² Ld. 1905/41.

íve a zsidó faj sorsáról ad ajkára fájdalmas szavakat, a Via Appián a művészettől mosolygó régi Rómáról mereng el, a Colosseum romjai között, a római cirkuszi kegyetlenkedések színhelyén a durva erőszakon diadalmaskodó eszme allegóriai képei tűnnek fel lelkében, Giordano Bruno szobránál a szabad gondolat mártírját ünnepli, a katakombákban bízó reményben olvad fel komor bölcsekedése az ideális törekvések hasztalanságáról. Leopardival, akinek egykor hű tolmácsa volt, ma pörbe száll, a lemondást állítva szembe pesszimizmusával. A régi s az új Róma magyar motívumai is megszólalnak lantján. Szembeállítja Horatiusszal Virág Benedeket, igen szerencsésen jellemezve a két költőt ezzel a pregnáns mondással: „tán az a szebb dalú, – ám a rómaiabb te vagy.” Garibaldi szobra előtt a nagy olasz nemzeti harcokban részt vett magyaroknak s a harc nyomán támadt magyar reménykedéseknek emlékét eleveníti meg, Szent Péter templomának magyar gyóntatószéke Faludi Ferenc nemes, tiszteletreméltó alakját idézi elébe; még Tasso tölgyénél is eszébe jut az, aki Toldiról regélt, s ki alkonyának idején a tölgyekről dalolta legbájosb énekét. Így olvad össze líra, archeológia, életfilozófia és magyar érzés a versekben, s a tárgyak színes változatosságát belső egységbe foglalja a költő férfias melankóliája, amely nem céltalan, üres panaszkodás, hanem egy érzékeny lelkű, de egyensúlyozott gondolkodású költő élettapasztalatainak leszűrődése. Kissé tán öregíti is magát, halálsejtelmek suhannak át egy-egy pillanatra a lelkén, ez azonban csak pillanatnyi hangulat, amely gyakran el szokta fogni azokat, akik az öregkor határához közelednek. Nagyon kedves, meleg az az egy-két vers, amelyeket a költő a távolból otthon maradt gyermekeinek szentel. Egy-két erősebben lírai hangon kívül az egész kötet csupa gondolati poézis, de – poézis a javából. Csak nagy ritkán válik a hangja értekezővé, érzése átmelegíti gondolatait, sokszor pedig gyönyörködve érezzük, hogy a költő a szívével gondolkodik. Finom, elmés verselését – hisz Radó Antalról van szó – nem is emlegetjük, csak figyelmeztetünk azokra az érdekes hatásokra, melyeket néhány versében a klasszikus formák alkalmazásával ér el.

1906. 48. sz. december 2. 784–785.

Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, Athenaeum

Tompa életét megírni szép és hálás feladat, nemcsak a költő érdekes, rokonszenves alakjánál fogva, hanem azért is, mert nagy költőink közül talán őt hanyagolták el legjobban az irodalomtörténet-írók és kritikusok. Lévy József följegyzésein kívül jóformán semmi érdemleges dolgot nem írtak róla s költészetéről.⁵³ Jó alkalmá lett

⁵³ Lévy József – ld. 1906/7. A Schöpflin által említett rövid munkája: *Emlékbeszéd Tompa Mihály felett*. Miskolc, 1869. 1902 és 1905 között négy kötetben sajtó alá rendezte és bevezetéssel látta el Tompa munkáit, a Franklin kiadásában. – Ld. még: 1909/16; 1918/28.

volna tehát Lengyel Miklósnak,⁵⁴ aki most elég terjedelmes könyvben vállalkozik Tompa méltatására, hogy mint fiatal író gyors és szép sikert arasson. Buzgalmában nincs is hiányosság; a kérdésre vonatkozó irodalmat alaposan áttanulmányozta, s magával Tompával is sokat foglalkozott. Könyve mégsem mondható jó könyvnek. Életrajzi részeiben még csak élvezhető, a szerzőnek elég élénk, világos a stílusa, az adatokat jól tudja csoportosítani s érdekesen elbeszélni. Hiányok és hézagok itt is vannak; pl. Tompa betegségéről sokat beszél, de az olvasó mégsem tudja meg, mi-féle természetű bajban sínylődött a költő egész életén át. Haldoklását pedig sokkal erőteljesebben, drámaibban lehetett volna megírni a közismert adatok alapján. Mindennél azonban sokkal nagyobb baj az, hogy a könyv alig ad fogalmat Tompa egyéniségéről, lelki életéről és költészetéről. Beszélni sokat beszél ezekről, de keveset mond, inkább frázisokkal dolgozik, mint megelevenítő erejű penetrációval. Arról, hogy miként függ össze Tompa költészetének fejlődése kora társadalmi, politikai és irodalmi életével, hogy mi volt költői hitvallása, mi a lelke költészetének, nem hallunk egy komoly szót sem. Leggyöngébb pedig a kritikában. Költeményeit sorra veszi, és majdnem valamennyit ismerteti, bírálja, de ez a kritika oly alacsony színvonalú, annyira iskolás ízű, hogy nem magyaráz semmit és nem ad fogalmat semmiről. Mikor pl. Tompa költészetének legfontosabb részéről szól, a hazafias allegóriákról, előbb hosszas és meglehetősen üres általánosságokat kell olvasnunk az allegóriáról általában, azután sorban következik az egyes allegóriák tárgyalása: előbb tartalmuk összefoglalása, azután egy kis gáncs, meg egy kis dicséret. Az egész kritika csupa mozaik-darab, melyet az olvasónak kell nagy fáradsággal összeszerakni, s amikor összeszerakta, akkor derül ki, hogy semmitmondó, semmit nem jellemző a kép. Ez nem a mai kritika színvonalán álló módszer, mi a költő lelkét akarjuk meglátni költeményeiben, s az életrajzírótól ennek felmutatását várjuk; ennek hiányáért nem kárpótol az, ha megtudjuk, hogy az egyik költeménynek jó a szerkezete, de nem elég költői a befejezése, a másiknak pedig kitűnő a feldolgozása, de nem logikus a gondolata. A jó életrajz legyen olyan, mint a jó arckép: a tárgyalt alak lépjen ki megelevenedve a könyv sorai közül, a maga egész testi és lelki valóságában, mert különben az egész dolog nem sokat ér. Ezt megcsinálni Lengyel Miklósnak nem volt elég ereje, felfogása nem elég érett, szempontjai nem elég magasak, tekintete nem hat elég mélyre. Tompa életrajzát még majd csak ezután fogják megírni, s aki ma akar róla annyira-mennyire tájékozódni, még mindig a Lévay vázlatos kis munkájához kell folyamodnia.

⁵⁴ Lengyel Miklós (1878–1952) irodalomtörténész, egy időben az V. kerületi reálgimnázium, majd a VIII. kerületi főgimnázium igazgató volt, több tankönyv szerzője. Tompa Mihály munkáiból több, az ifjúság számára válogatott kötetet rendezett sajtó alá.

1906. 48. sz. december 2. 785.

Beniczkyné Bajza Lenke: Késő szerelem. Budapest, Franklin Társulat

Beniczkyné Bajza Lenke⁵⁵ neve ma már fogalommá vált az irodalomban, mert nálunk jóformán ő képviseli egymaga a regénynek azt a fajtáját, amelyet a németek *gouvernant-regénynek*⁵⁶ neveznek, s amelynek nincs egyéb célja, mint hogy az olvasót kellemes, változatos és rokonszenves mesével szórakoztassa. A kritikusok nagyon haragusznak az effajta munkákra, a legrosszabb kísérletekre nem pazarolnak annyi gúnyt és lenézést, mint a franciák Ohnet,⁵⁷ a németek Marlitt⁵⁸ regényeire. A nagyközönség – nem a finom műértők csekély számú csoportja, hanem az irodalomban merő szórakozást kereső tömeg – homlokegyenest ellenkezőleg vélekedik. S mint minden ilyen vitában, igaza van mind a kettőnek – a maga szempontjából. Az ilyen regények az irodalomban nem hagynak nyomot, de egy értékük mégis van: épp azokkal kedveltetik meg a könyvet, az olvasást, akik nélkülük mindennemű szellemi táplálék nélkül maradnának, mert az igazi, magas színvonalú irodalom élvezetére nincs elegendő műveltségük és lelki elmélyedésük. Ők az a híd, amely összeköti a ponyvát az irodalommal, s ebben – akárki mit mond – van érték és fontosság, melyet csak a góg és elfogultság nem lát be. Mindezeket abból az alkalomból láttuk szükségesnek elmondani, hogy most jelent meg csinos, illusztrált kiadásban Beniczkyné Bajza Lenke egyik posztumusz regénye, a *Késő szerelem*. Egyike a népszerű írók legutolsó munkáinak. Mint előzői, bizonyára nagy és hálás olvasóközönségre fog találni ez is.

1906. 50. sz. december 16. 818–819.

Mikszáth Kálmán: Jókai Mór és kora. Budapest, Révai Testvérek

Két kongeniális szellem találkozásának fényes eredménye az a kétkötetes munka, mely most Mikszáth Kálmán tollából *Jókai Mór és kora* címmel hagyta el a

⁵⁵ Beniczkyné Bajza Lenke (1839–1905), író, újságíró, Bajza József lánya, anyai ágon Vörösmarty Mihály unokahúga. Első férje a nála 27 évvel idősebb Heckenast Gusztáv volt, akitől elvált, második férje, Beniczky Ferenc Pest vm. főispánja, az Opera és a Nemzeti Színház intendánsa. Híres volt szalonjuk. A *Nővilág* munkatársa volt egy másik asszonnyal, Jósika Júliával. Működésük sajtótörténeti jelentőségű, mert szerepük volt nálunk akkor még idegen tematikák meghonosításában. Írt úti leveleket, tárcákat, beszélyeket. A Petőfi Társaság első nőtagja volt. Krúdy Gyula „a legszebb kékharisnyának” nevezte (*A tegnapok kódlovagjai*). Ld. Németh Mária: *Beniczkyné Bajza Lenke*. Budapest, 1943, Bánhegyi Jób: *Magyar nőírók*. Budapest, Szent István Társulat, 1939.

⁵⁶ *gouvernante* (fr), nevelőnő. A „governántregény” kifejezés Babits Mihálytól származik; olyan regény, melynek hőse szegénysorból származó, ezért kenyéradóinak erősen kiszolgáltatott nevelőnő. Az első governántregény Charlotte Brontë *Jane Eyre*-je volt.

⁵⁷ Ohnet, Georges (1848–1918), a korban nálunk is igen népszerű francia író, halhatatlan műve az arisztokrácia és a nagypolgárság összeolvadását leíró *Vasgyáros* című regénye.

⁵⁸ E. Marlitt (1825–1887), német regényíró, a *Die Gartenlaube* rendszeres szerzője. Művei közül többet éppen férje rokona, Beniczky Irma fordított magyarra.

sajtót.⁵⁹ Életrajz, de olyan, amilyen nagyon kevés akad az összes irodalmakban. Az életrajzoknak rendszerint az a baja, hogy nagyszabású emberekről nálunknál aránytalanul kisebb emberek írnak, akik nem tudnak elég mélyre behatolni hősük szellemébe, s vagy magukhoz kicsinyítik, vagy eltakarják mértéktelen magasztalásaikkal. Mikszáth nagy munkája ebben a tekintetben kivételszámba megy, mert megvan az egyensúly életrajzíró és tárgyalt hőse között. Ezért azt hisszük, hogy a mai magyar írók közül épp Mikszáth volt leghivatottabb a Jókai életrajzának megírására. S talán még soha semmi munkáján olyan ambícióval és kedvvel nem dolgozott; látszik, hogy neki is öröm volt az, ami az irodalom iránt igazán fogékony olvasónak a legnagyobb élvezet: az írónak termékeny találkozása a neki való témával. A mi viszonyaink között, amikor az író csak nagy ritkán csinálhatja azt, amit legjobban szeretne, kétszeresen örülnünk kell annak, hogy ez a szerencsés találkozás megtörtént. Mikszáth, az emberek szuverén biztosságú megfigyelője, meg tudta látni a maga valóságában Jókait is úgy, amilyen volt, nem mint vértelen-né idealizált hőst, hanem mint embert, a maga teljes nagyságában, de kicsiségében is. Nagyon jól ismerte, személyes összeköttetés alapján az öreg Jókait, s fényes rekonstruáló képességgel tudja saját megfigyelései, írott források és szóhagyományok alapján megrajzolni a gyermek és férfi Jókait. A zárkózott, félénk, gyámoltalan, túl élénk képzelődésű, törekeny testű finom kisfiút el tudja kísérni az elemi iskolába, majd Pozsonyba, Pápára, Kecskemétre, a pesti írói világba s a nemzet legnagyobbjainak, szellemi vezéreinek körébe. Történeti vagy pszichológiai fejtegetések nélkül, magukkal a tényekkel jellemzi, s ezzel a módszerrel oly elevenné teszi, hogy szinte a közvetlen szemlélet hatását éri el. Nagyon szereti hőseit, bizonyára szerette már azelőtt is, és munka közben nyilván még jobban megszerette, de ez a mély rokonszenv semmivel sem zavarja tiszta látását, reális ítéletét. Ropant finom tapintattal tud tárgyalni kényes dolgokat is, pl. Jókai gyakori pénzavarait, vagy mindkét házasságát, nem leplez, nem rejtelmeskedik, hanem megért és megértet mindent, s úgy tud elmondani mindent, hogy a kegyeletet nem sérti meg semmivel. Azzal, hogy Jókainak emberi és írói gyöngeségeit sem hallgatja el, nem kisebbíti meg alakját, a képben, melyet kapunk, a gyöngeségek kidomborító háttérül szolgálnak a fényes, nagy tulajdonságoknak. Jókairól sokat fognak még – remélhetőleg – írni, de alig hisszük, hogy valaki is akadjon, aki az ő alakját hívebben, elevenebben tudja élénk állítani. Az ilyen életrajz, mint a Mikszáth könyve, százszor szebb megörökítése az írónak, mint akármilyen szobor, mert nemcsak külsőségeket ad, nem különíti el az alakot környezetétől, s nem ragadja ki fejlődéséből, hanem élete összes vonatkozásaival, szelleme minden változtatásban tárja fel. Mert Mikszáth korrajzot is ad, mégpedig olyan képeket Jókai koráról, amelyet senki más nem tudna adni, legfeljebb maga Jókai. El kell olvasni pl. a régi Komárom vagy a negyvenes évekbeli pesti írói világ rajzát. Arról a fiatalságról, amely a Pilvax-kávéházban megindította a modern Magyarország kifejlődését, s amelynek hőse Petőfi, vitézlő legénysége csupa kopott, koplaló szegény fiatal író volt, az

⁵⁹ Mikszáth Kálmán műveiről ld. még: 1907/13; 1908/46; 1910/52.

irodalomtörténeti könyvek halmaza nem ad oly hű, igaz és életteljes képet, mint az a néhány lap Mikszáth könyvében, amely erről szól. A tudós adatokat gyűjt, bírál, osztályoz, összeállítja, szétszedi őket – s jön az író, aki életet lehel beléjük, s az élettelen anyagból eleven képeket varázsol elő, egy pillanatra újra megjeleníti a múltakat. Az írónak ez a megelevenítő munkája az emberi szellem legmagasabb rendű tevékenysége, mert semmi másban nem lesz annyira úrrá az emberi lélek az anyag felett. Ebből a szempontból, ha mint művészi alkotást tekintjük Mikszáth könyvét, ez a legnagyobb dolog, amit a magyar szellem a legújabb időkben produkált.

1906. 51. sz. december 17. 835–836.

Berzeviczy Albert: Régi emlékek. Budapest, Révai Testvérek

Berzeviczy Albert egy érdekes kötetben kiadta emlékiratait ifjúságáról.⁶⁰ Bevezetésében szinte röstelkedve szabadkozik, magyarázni, indokolni igyekszik elhatározását, hogy a nyilvánosság elé bocsátja emlékeit. Mintha félreértetéstől, vagy talán inkább félremagyarázástól félne. Azt hisszük, erre szükség nincs, mert a memoárt érdeklődéssel kell hogy olvassa mindenki, aki az ötvenes-hatvanas évek viszonyai iránt érdeklődik, – ez pedig fölöslegessé tesz minden egyéb indokolást. Az ilyen önéletrajz-szerű följegyzések központjában a dolog természetéből folyólag mindig maga a szerző áll, ami nem baj, mert Berzeviczy ízléssel és mérséklettel tudja az események s a kor rajzába beilleszteni önmagát mint gyermeket és mint serdülő ifjút. A könyv elején olyan dolgokat mond el, amelyeket maga is csak családi beszélgetésekből és följegyzésekből ismer: a szabadságharcnak szülővidékén, Sáros-megyében lezajlott eseményeit, s családja viszonyaira való hatását. Később már saját emlékeit idézgeti föl, elmondja nevelkedését, családja s rokonsága mindenféle kisebb-nagyobb eseményeit, örömeit, bánatait, – mi pedig mind növekvő érdeklődéssel olvassuk, mert a memoár korképpé, s a művelt felvidéki dzsentri akkori életének rajzává szélesedik ki. Azok a sorcsapások és örömek, azok a reménykedések, vágyak, azok a mindennapi foglalkozások, gondok, az olvasmányok és beszélgetések, még a dalok is közösek voltak az ötvenes évekbeli nemesi házak majd mindegyikében. Majd mindenütt volt családtag vagy rokon, akit mint a szabadságharc áldozatát sirattak, aki börtönben vagy bujdosásban várta az idők jobbra fordulását. Majd mindenütt reménykedtek a jövőben, búsultak a jelenen és bosszankodtak, gúnyolódtak a Bach-rendszeren s emberein. Éppen ez a korrajzoló tartalma teszi Berzeviczy könyvét a legérdekesebb olvasmányok egyikévé, s amellettről rendkívül tanulságossá, mert éppen azokról a dolgokról tájékoztat, melyekről az eddigi irodalom kevés adatot nyújt. A szabadságharc főszereplőinek, a katonáknak, politikusoknak, íróknak viszontagságairól elég jól vagyunk értesülve, de hogy miként hatott vissza a nagy nemzeti vereség a falun élő magyar intelli-

⁶⁰ Berzeviczy Albert – ld. még 1905/16, 49; 1909/4; 1912/1; 1917/41.

gencia átlagára, milyenné alakította az egyes magánember és családja életét, arról tudtunkkal eddig nem adott senki oly teljes és pontos képet, mint Berzeviczy. Ami pedig irodalmi szempontból illeti, még soha nem láttuk őt annyira közvetlennek, szónoki póztól mentesnek, mint ebben a könyvében. Néha egészen átmelegszik a hangja s szinte líraivá lesz, – a figyelmes olvasóra nagyon érdekes látvány, nézni azt a küzdelmet, melyet a szerző veleszületett tartózkodása vív a lelkéből minduntalan ki-kitörő elérzékenyülés ellen. Ahol a küzdelemben az utóbbi győz, ott a legszebb lapokat kapjuk, melyeket Berzeviczy valaha írt.

1906. 51. sz. december 17. 836.

Tóth Béla: Gül baba rózsái. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Tóth Bélától új könyv: csemege mindenkinek, aki az irodalomban – az irodalmat keresi. Annyival kedvesebb csemege, mert az író az utóbbi időkben annyira el volt foglalva hírlapírói hadakozásaival s gyűjteményes, ismeretközlő munkáival, hogy a szorosabb értelemben vett irodalomra csak ritkán maradt ideje és ereje. Új könyvének, amely egy nagyobb elbeszélést és húsz kisebb tárcacikket foglal magában, – nagy részében a régi Tóth Bélát látjuk, aki nekünk talán kedvesebb volt, mint a mai: a török históriák íróját,⁶¹ aki apróra ismeri és pompás színes képekben tudja megeleveníteni a török nép életét és lelkivilágát. A *Gül babában*, mely a kötet élén áll s címet adott az egész gyűjteménynek, a rózsák szentjének, a budai Rózsa-dombon pihenő Gül babának legendáját mondja el. A rózsáskert csodás termése, melynek titkát a szent török életveszély és viszontagságok ezrei közt tanulta el a bolgárkertészekről, varázslatos vonzóerővel van Buda és Pest szerelmes ifjúságára; akárhogy tiltja halálos tilalommal a basa, mind csak belopóznak a legények, megdézsmálják a rózsákat. Egy éjjel egy török legény magyarnak, egy magyar legény meg töröknek öltözve lopkodik a rózsát. A magyart megfogják, valtatják, halálra ítélik, de bonyodalom támad: jelentkezik, mint tettes, a török legény, nem akarja, hogy ártatlan szenvedjen helyette. Erre a magyar legény is erősítgetni kezdi saját bűnösségét Gül baba közbenjárására a basa, látva, hogy mind a kettő igaz ember, kemény szidás árán elereszti, sőt meg is ajándékozza őket, Gül baba pedig legszebb rózsáiból ad nekik bokrétát. Az elbeszélés, de különösen a befejezése igazi török életet lehel, az ősi híres török mesékre emlékeztet. Van még néhány más apróbb török história, a török életre vonatkozó tárcacikk a könyvben, valamennyi a Tóth Béla írói

⁶¹ Tóth Béla (1857–1907), újságíró, filológus, nyelvész, művelődéstörténész. Ma már magyarázatokkal kiegészített magyar szólás- és aforizmagyűjteményéről a legismertebb. Két nevezetes és rejtélyes történet, a magyar Faust (18. századi Hatvani István orvosdoktor) és Gül baba históriájának feltárója. Részt vett a nyelvtörténeti vitákban is, az ortológ oldal képviselőjeként. Szépirói műveiben is az archaizálást használta.

Említett könyve: *Török históriák*. Budapest, Rudnyánszky Nyomda, 1888.

munkásságának legjavából való. A többi cikkben igen különböző dolgokról van szó: a divatos idegességről, az Etnáról, egy léghajón tett utazásról, Reviczky Gyuláról, Mátyás királyról, a modern szobrászatról stb. – valamennyit érdekessé nemcsak az előadás szépsége és bámulatos fordulatossága teszi, hanem az író érdekes, sokszor a szeszélyességig egyéni felfogása is. A karácsonyi könyvpiac az idén alig tud mutatni oly magas színvonalú s e mellett a közönségnek is tetsző munkát, mint ez a könyv. A kiállítás szépsége is ritkítja párját: Mühlbeck Károly⁶² rajzolt a könyvhöz egy sereg pompás rajzot, néhány kitűnően reprodukált színes képet s a nyomdai kiállítás is kifogástalanul ízléses és előkelő. A bikaviadalokról szóló cikk Tóth Béla saját érdekes fénykép-fölvételeivel van illusztrálva.

⁶² Mühlbeck Károly – ld. 1906/6.

1907. 54. évfolyam

1907. 3. sz. január 20. 54–55.

Gárdonyi Géza: Ábel és Eszter. Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi Gézát¹ erősen érdekli egy kérdés, amelyről pedig nem is bizonyos, egyáltalán kérdés-e: a bírás vágyát kizáró lelki szerelem. Már néhány év előtt megjelent regényében, *Az a hatalmas harmadikban* is megpróbált a közelébe férkőzni, de nyilván maga is érezte, hogy megfognia nem sikerült, mert most újra, más oldalról próbálja elérni új regényében, az *Ábel és Eszterben*. Két egyszerű, de nemes lendületű lelket sző össze örök szerelemben, akik családi okok miatt sohasem lehetnek egymáséi. A leány férjhez megy máshoz, hű feleség lesz, gyermeke is születik, de lelkileg Ábelé marad mindig édes, keserves ragaszkodással. Jóformán napról napra találkoznak egymással, közös minden gondolatuk, de ezek közt a gondolatok közt nincs bűnös egyetlenegy sem. Így élnek végig egész ifjúságukat, csak az Ábel nősülése – pedig maga Eszter biztatta fel rá – távolítja el őket valamennyire egymástól. Mikor aztán Eszter özvegyé lesz, s Ábel nem akarja kedvéért elhagyni feleségét, gyermekét, az asszony első felháborodásában újra férjhez megy. Öregén, magukra maradtan találkoznak késő évek múltán újra, hogy amint fiatal korukban együtt nézték a napfölkeltét, most együtt nézzék a napnyugtát. Gárdonyi rápazarolja elbeszélő művészetének minden erejét, stíljének finom árnyalását, nemes plasztikáját, hangulatkeltő erejét, lelkének szerető lírai együttérzését, szemléletének rendkívül friss megelevenítő képességét, – mégsem bírja a témát, s alakjait sem elhíttetni, sem rokonszenvesse tenni. Különösen Ábelre áll az, aki igen érzelmes, becsületes gondolkozású ember, de annyira nincs benne férfiaság, hogy az egész regénynek alig van egy mozzanata, amelyben önálló, aktív tette volna képes; akaratlanul is igazat adunk Eszternek, mikor egyszer hirtelen fölindulásában gyávának bélyegzi. Az író tehát csak úgy tudja férfihősén keresztülhajtani problémáját, hogy kiküszöböli belőle a férfiaságot. A nő rajza eleve nebb, érdekesebb, finomabban van árnyalva, több benne az élet, több vér is foly az ereiben, ezért rokonszenvesebb is, a regényben az ő sorsa érdekel minket, az Ábelé csak staffázs. A legérdekesebb pedig maga a szerző, ha megfigyeljük munkája módját, ahogy mindent igyekszik visszavezetni a legegyszerűbb vonalaira. Az előadásában érezzük, hogy az életben a legnagyobb dolgok is a legegyszerűbb, legköznapiasabb szavak kíséretében történnek, hogy a legközönségesebb szók is

¹ Gárdonyi Géza – ld. 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1908/1, 19; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

jelentőséget, távlatot kapnak az érzéstől, mely mögöttük remeg. Ahogy a Gárdonyi szerelmesei beszélnek, csupa egyszerű, sőt együgyű dolog, de mégis érdekes, szép és finom, mert benne van a szív forró lüktetése. Egész mai irodalmunkban csak az egy Mikszáth tudja jobban megközelíteni stíljében s főleg a párbeszédben az élőszót, mint Gárdonyi. S a nyelve, amely egyetlen szóval, színeskedés nélkül, a keresettség legcsekélyebb nyoma nélkül egész akciót tud megeleveníteni, amelynek úgyszólván minden szavában külön élet, egyéniség van, amely szinte gyermeteg és mégis ritka gazdagságú – a legélesebb cáfolat azokra, akik manapság a nagyzó minden áron, még az értelem árán is újszerű kifejezésben keresik a művészi hatás eszközeit.

1907. 4. sz. január 27. 76.

Lovik Károly: Őszi rózsa. Budapest, Singer és Wolfner

Lovik Károly² tizenöt változatos tárgyú és hangú tárca-elbeszélését fűzte új könyvében bokrétába. A szerelmes ifjú megöregedve, az élet harcában megrokkanna találkozik egykori szerelmével, s megpróbálják még egyszer átélni ifjú álmaikat, az egyszerű, együgyű kis hivatalnok, akivel könnyelmű tréfát űznek a katonatisztek, mialatt a kislány haldoklik, a szabó lelke, amely följár a sírból megvarrni a kislány ruháját s ezzel eljuttatja síri nyugalalmát. – Effélék a témái, nagy, tragikus fájdalmak, apró emberek gyöngye lelkében. A következetes, pontos, kicsinyes munka, mely nagyszabásúvá lesz épp következetes pontosságánál fogva, a világi értékek relatív volta egy kutyahistória képében, egy ezer év óta buta álomban nyugvó falu népének hirtelen fellázadása egy babonáért, egy munkás-sztrájk, – azután könnyedebb dolgok: elmés, bár kissé túlhajtott satíra a közigazgatásra, a kutyaugatás, amely a külföldre került magyar lélekben fölkelte a honvágyat, hátborzongató vadászesetek. Nagyon érdekes a „Fairy” egy a szakadatlan tudományos munkába belefáradt orvos és egy szeszélyes, kiszámíthatatlan, a maga igazságait kereső s a maga életét élő nő rajzával, és „Gwen”, a hideg, korrekt, gondosan egyensúlyozott lelkű angol lány, akinek a szenvedély értékét, boldogító erejét magyarázza az író, ez a kettő a legjobb dolgok közé tartozik, amiket Loviktól olvastunk. Leg-

² Lovik Károly (1874–1915), író, újságíró. 1893-tól volt hírlapíró, haláláig Kiss József mellett dolgozott *A Hét* szerkesztőségében. Európai hírű lovas és lótenyésztő volt, saját lovai voltak, amelyekkel díjakat nyert. A lósporthoz hazai szakírója volt, angol lapokban is szerepelt cikkeivel. Ugyancsak szakavatott ismerője volt a vadász-kutyáknak is. Munkásságának ezzel a részével fel is hívta magára az Anyegin-fordító, Bérczy Károly sportújságíró figyelmét. Bérczy megismertette az orosz irodalommal, Lovik nevéhez fűződik az első igazi mély Csehov-értékelés. Híres szabadkőműves volt, rokonszenvezett a nők egyenjogúsításával, a szegény embereknek juttatandó jogkiterjesztéssel. Első regénye – *Doktor Pogány* – egy orvosnő küzdelmét mutatja meg a hivatás és a nőiség megbecsüléséért. A magyar novella egyik formaművésze volt, amit láthatóan Schöpflin is hamar észrevett, többször írt munkáiról a *Vasárnapi Újság*ban, a *Magyar írók* című kötetében pedig önálló portrét szentelt Loviknak. – Ld. még: 1908/31; 1909/25; 1911/18; 1914/1.

jobban azonban maga az író érdekel az elbeszélésekben, a maga mindent egyéni látószögből néző, erősen körvonalazott intelligenciájával, nagy írói becsületességével. A környezet, melybe meséit és alakjait helyezi, többnyire a magyar vidéki élet a maga kicsinyes arányaival, amelyek mégis nagyon sok motívumot adnak az írónak, aki a látható dolgok mögé is tud nézni. Lovik egyik legfőbb írói erénye – technikai szempontból szólva – az a nagy biztonság, amellyel történeteit beállítja és alakjain végigvezeti, a kompozíciónak pontos kiszámítása. Ezért mindig azt mondja el, amire vállalkozott, s nem ejti zavarba az olvasót intenciói felől. Az erre való törekvés néha bizonyos keménységet ad ugyan írásainak, de ad erőt is.

1907. 4. sz. január 27. 76.

Varjú János: A magyar szellemi művelődés története – a magyar ifjúság és a művelt közönség részére. Debrecen, Csáthy

Varjú János kegyesrendi tanár³ egy terjedelmes munkában foglalta össze a magyar művelődés történetének kutatásában eddig elért eredményeket. Összefoglaló könyvet írt nem a történettudósok, hanem a művelt nagyközönség, s főleg az ifjúság számára. A vállalkozásban bátorság és a tudományos szükségletek iránti érzék nyilvánul; ilyesforma könyvre csakugyan szükségünk van, mert történetírásunk ugyan elég nagy – bár még mindig hiányos és hézagos – anyagot hozott napvilágra a művelődés fejlődésének ismeretére is, ez azonban a nagyközönség számára holt anyag, mert szakkiadványokban van eltemetve. Összefoglaló nagyobb művelődéstörténeti munkának Kerékgyártó⁴ régi elavult könyve óta Varjú Jánosé az első, s már csak azért is meg kell becsülni. Amennyire a hézagos anyag engedi, meg is van benne mindaz, ami a körbe vág, a szerző az anyagot komikusan [sic! – ökonomikusan? – Sz. Á.] tudja elrendezni, úgy, hogy az egyes adatok a maguk fontossága szerinti helyet kapnak. Nem szempontokat akar adni, hanem ismereteket közölni. Jobb szerettünk volna több élénkséget az előadásban, az adatok tömegének életteljesebb meglevevítését, néha a szerző felfogása sem elégíti ki, néha nagyobb hézagokat találunk, mint amekkorákat az eddigi kutatások indokoltá tesznek, mindenestre azonban a szerző derék munkát végzett, amely megérdemelné, hogy hatása legyen. A beosztásban talán túlságosan is ragaszkodik a politikai történet szokásos anyagfelosztásához. Nagyjában helyes fogalmat nyújt arról a küzdelemről, melyet a magyar nemzet letelepülése óta a földnek civilizálása terén kifejtett, bár egy szempontot csaknem teljesen mellőz, a gazdaság fejlőd-

³ Varjú János (1861–1915), piarista (régebbi nevén kegyesrendi) tanár, gyorsíró. Több részletben fogott neki a művelődéstörténet megírásának (*A magyar művelődés története egyes házbéli királyaink korában* [1301–1526; 1902], *Szellemi művelődésünk történetének utolsó kétszáz éve* [1700–1900; 1904]).

⁴ Kerékgyártó Árpád (1818–1902), művelődéstörténész, akadémikus. 1848/49-ben törvényszéki főjegyző, tanácsnok, 1861-ben a főváros polgármester-helyettese. 1867-től 1898-ig a (buda)pesti tudományegyetemen a történelem tanára, egy időben a bölcsészkar dékánja is.

désének feltüntetését. Ezt ugyan jelzi könyve címében is, de sem ez, sem az eddigi kutatásoknak épp e téren való hiányossága nem elegendő mentő körülmény. A gazdasági kultúra éppoly fontos része a művelődésnek, mint a szellemi, s azért nem tekinthetjük teljesnek az olyan művelődéstörténeti munkát, amely erre nem terjeszkedik ki. Veszett csata.

1907. 6. sz. február 10. 113–114.

Czóbel Minka: Pókhálók. Budapest, Singer és Wolfner

Czóbel Minkát⁵ mint erős hangulatú, miszticizmusra hajló versek költőjét ismeri már vagy tizenöt év óta a közönség és az irodalom, ezek révén lett a neve egyike a legjobban hangzó női neveknek. Időközben néha tett egy-egy kísérletet a novella terén, prózai kötettel azonban, ha nem csalódunk, most lépett először a közönség elé. *Pókhálók* című új könyvében tizenkét novelláját gyűjtötte össze. Valamennyi elárulja a lírai természetet: elsősorban hangulatkeltés a céljuk, az író nő nem annyira az életből kiragadott tényeket igyekszik objektív rajzzal elénk állítani, mint inkább a maga hangulatait, az életről vallott felfogását mutatja meg emberi alakok cselekvésén és szenvedésén keresztül. Az alakok fölött mindig ott borong az író nő lelke, még ott is, ahol tőle telhetőleg igyekszik tárgyilagosan szemléltetni az életet; alakjai az ő hangján szólalnak meg, s érzéseik az ő transzponált érzései. Azt hisszük, a lényeges különbség az epikai és a lírai előadásmód közt éppen az, hogy az előbbinél a hangulat magából a tárgyból áramlik ki, az utóbbinál pedig a szerző lelkéből ömlik a tárgyra s elterjeszkedik fölötte. Czóbel Minkának legjobban azokat a novelláit élvezzük, melyekben a tárgy hangulata s a szerző összesimulnak, mert itt érezzük legkevésbé azt, hogy a szerző közénk s a tárgy közé áll s eltakarja előlünk azt, amit legjobban szeretnénk látni. Ezért tetszik nekünk legjobban a *Pókhálók* című elbeszélés, melytől méltán kaphatta címét az egész kötet. Egy túl-

⁵ Czóbel Minka (1855–1947), költő, író, színműíró, műfordító. A Sorbonne-on végzett (anyanyelvi szinten beszélt nemcsak franciául, de angolul és németül is), de családja elszegényedése nyomán a századfordulón visszakényszerült a Szabolcsmegyei anarcspusztai birtokukra, ahonnan jóformán ki sem mozdult. Írni sógora, Mednyánszky László biztatására kezdett, Mednyánszky Jókainak és Justh Zsigmondnak is megmutatta a verseket, így jött létre az első kötet, a *Nyírfalombok* (1890), melyet még sok követett, verseskönyvek is, prózakötetek is. A Justh Zsigmondtól kapott orosz és francia könyvek nagy hatással voltak rá. Czóbel Minka az elsők között írt szabadverset és használta a francia dekadensek költői toposzait, stílusát, a szecesszió képalkotását. Verlaine első magyar fordítója. A nyugatosok ambivalensen, inkább elutasítón viszonyultak hozzá. Weöres Sándor írta róla: „...költészete, időben és jellegben – talán értékben is – Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő mellett helyezkedik el. A múlt század második felének enervált divatja, Schopenhauer európai hinduizmusára érintette mindhármát. Ezt világfájdalomnak, pesszimizmusnak szokták nevezni; pedig inkább az élet esetlegességének érzése...” Fráter Lóránd megzenésítette a *Száz szál gyertyát!* című versét, ami így az egyik legnépszerűbb magyar nóta lett. Ma komoly érdeklődéssel fordulnak felé (Kis Margit: *Czóbel Minka* [monográfia, 1980], valamint fiatalabb irodalmárok, pl. Márton László, Deák-Takács Szilvia, Földes Györgyi is foglalkoznak vele. – Ld. még: 1914/21.

ságosan finom lelkű leány tragédiáját írja meg benne, aki érzékenysége túltengésénél fogva nem találja meg a maga helyét az életben, s ezért meg kell halnia. Ahogy az író a szegény kis leány lelki életét beállítja, előzményeivel és kifejlődésével, s ahogy finom részletrajzzal a kifejléshez viszi, erős, biztos kézzel megcsinált dolog. A téma és az író ily szerencsés találkozása nem minden novellában van meg. A *Miter menyasszonyában* pl. minduntalan elnyomja az irodalmat az etnográfia, s ezért a novella, bár az orosz leány öntudatlan, primitív és mégis rejtelmes, finom árnyalatokat mutató lelki élete érdekesen van éreztetve, nyersnek tűnik fel, – az *Arányokban* pedig egy igen elmés alapgondolat vész el a kidolgozás elsziettségén. A legérdekesebb dolog azonban a Czóbel Minka novelláiban az, hogy minduntalan rámutat az emberek lelkében öntudatlanul szunnyadó, kifejezésre jutni nem tudó érzésekre, egy-egy gazdag életnek indult, de visszafejlődött lélek csökevény szerveire, amelyekről az illető maga sem tud számot adni magának, s adott pillanatokban mégis ezek határozzák meg az életét. Ilyen alakok a *Pókháló* kis leánya s édes testvére, *A halál menüettje* grófkisasszonya, de ilyen a rutén leány, a *Névnep* öreg magyarja is stb. A lelki élet ez érdekes szövevényének feltárása új lélektani terület, melyet a mi számunkra e novellák írója fedezett föl. Az előadásban pedig egyik legjellemzőbb sajátja látásának festői jellege; a tájakat s néha az emberek megjelenését a festő szemével nézi s a festők nyelvén, az ő műkifejezéseikkel is írja le. Azt hisszük, az író jobban fogják érdekelni Czóbel Minka elbeszélései, mint az átlagos olvasóközönséget, amely, nagy tömegeiben legalább, nálunk még nemigen tudja az ilyen intim finomságokat élvezni, s nem talál bennük kárpótlást a szerkezet egyenetlenségeiért s a feldolgozás lazaságaiért. Aki azonban többet is vár az írótól, mint tetszetős mesét és szórakoztató előadást, – az haszonnal és élvezettel forgathatja Czóbel Minka könyvét.

1907. 7. sz. február 17. 134–135.

Kafka Margit könyve. Illusztrálta Sassy Attila. Budapest, Athenaeum

Íróttal foglalkozó magyar nőben talán még sohasem forrott oly erővel a művészet heve, mint Kafka Margitban.⁶ Akár novellában, akár versben ír, mindig egy szilaj, a maga útjait kereső, a maga igazságaiért vergődő, bátor lélek dolgozik benne, s képzelete erőteljes szárnyalását szokatlanul éles intelligencia támogatja. Ez az asszony meglepően sokat tud, az életet a maga egész nagyszerűségében igyekszik megérteni, fölfedez benne oly árnyalatokat és finomságokat, amelyekről a közönséges embernek sejtelme sincs, s amibe belemarkol, azt ideges, szívós, erős kézzel meg is fogja. Vele társalkodva érzünk valamit abból, ami alighanem a legnagyobb gyönyör a világon, s amit csak a művész tud megadni: a saját képessé-

⁶ Kafka Margitról ld. még: 1906/23; 1910/6; 1912/10, 46; 1913/21; 1918/49, 51. Kafka itt ismertett kötetről írtak még: f. m. [Fenyő Miksa], *A Hét*, 1906. II. 879–880, és Voinovich Géza, *Budapesti Szemle*, 1907. 131. kötet, 468–470. Több írás nem született a könyvről.

geink fokozódását, fantáziánk frissülését, látásunk élesedését, érzésünk fölmelegedését. Mindez azért van, mert Kaffka Margitban a rendesnél sokkal erősebben fejlődött ki a művészi képesség három fő-eleme: a látás, a képzelet és a gondolat intenzitása. Nagy értelmessége teszi, hogy szereti érzéseit objektivizálni; verseinek nagyobb része afféle objektiválódott líra. A régi esztétika epikai képnek nevezte az ilyen verset: egy-egy jelenet van benne kikapva az életből, egy-egy alak, s a perspektívát, a hátteret a költő hangulata adja hozzá. Egypár ezek közül a Kaffka Margit eddigi írói pályájának legbecsesebb gyöngye – valóságos üdítő cseppek a mai versírás egyhangú lírai áradatában. Rendszerint a lelkek mélyében lejátszódó tragédiákat tárnak élénkbe, kevés szavú, de mély és végzetes szenvedéseket, de van köztük egy-két idilli kép is, mint pl. a kötet legbájosabb dolgainak egyike: a *Petike jár*, vagy a *Sakkmatt*. Ezek a költő hangjának nagy terjedelmét bizonyítják: egyaránt meg tudja szólaltatni a villámokkal terhes szenvedélyt, a fájdalmas hervadás boruját s a gyermekkor és az ifjúság naiv, egyszerű báját. Ami pedig a nyelvet illeti, bátran állíthatjuk, hogy nem volt még költő a magyar irodalomban, akinek ajkán oly gazdagon, annyi erővel és egyéni színezettel szólalt volna meg a magyar nyelv. A szavaknak, a kifejezéseknek egészen új színe támad az ő beszédében, egy jelzővel egész színjátékot tud elénk varázsolni, s ha valamit kimondott, úgy érezzük, mintha másképp nem is lehetett volna mondani. Ritmusai lazaságán sem ütközünk meg, mert nyelvének hangsúly és mérték nélkül is többnyire megvan a maga külön ritmusa. A magyar verstechnika különben is lényeges átalakulás tüneteit kezdi mutatni; mintha a fejlődés abba az irányba haladna, hogy eltompuljanak azok a kétségtelen ellentétek, melyek a magyar nyelv eredendő természete és a versbeli időmérték közt vannak. Hogy mi lesz ebből, arról még nem lehet beszélni, hacsak nem akarunk elhamarkodott anticipálásokba belemenni. Amit azonban mint ez új fejlődés kezdetét vélünk észrevenni, abból alig egy-két költőnk technikájában találunk annyit, mint Kaffka Margitban. Kétségtelen, hogy vannak a Kaffka Margit egyik-másik versében erőltetettségek, akad néha homály is, amikor a szó és a gondolat nem simul össze eléggé, s az olvasó zavarban marad az iránt, hogy mit akart a költő mondani. Az ilyen foltok azonban csak mélyítik a teljesen sikerült versek nemes színpompáját. A kötethez Sassy Attila rajzolt fejleceket és vignettákat, s az ő műve a költő pasztell-arcképe is a könyv elején.⁷

⁷ Sassy Attila (1880–1967), festőművész. Budapesten, Münchenben és Párizsban tanult. Később Nagybányán alkotott tovább, ahol plein air képeket készített. Főleg L'Aiglon művésznéven publikált szecessziós grafikai és kecses vonalvezetésű art deco képei keltettek feltűnést. Bibliái tárgyú kompozíciókat is festett, melyek a plasztikus megformálás ellenére is dekoratív hatásúak. Szecessziós ihlettségű alkotásai idővel átvezetnek az art deco ábrázolásmódjához, mely a korabeli magyar festészet ritka jelenségének bizonyult.

1907. 8. sz. február 24. 154.

Oláh Gábor költemények 1904–1906. Budapest, Singer és Wolfner

Ez a kis verskötet megérdemli, hogy egy kis figyelemmel álljunk meg mellette. Egyéniséget ismerünk meg belőle, melynek körvonalai néha még kissé keményen, de élesen bontakoznak ki a versekből.⁸ Komoly nézésű, önmagát komolyan vevő fiatalember, akiben oly erős az öntudatosság, hogy az érzés is csak akkor árad el rajta, amikor maga is akarja. Fantáziája erős, egyenes röptű, nem annyira színpaltokkal, mint inkább vonalban rajzol. Gondolkodása fegyelmezett és bátor, vannak mélységei s a felszínen levő dolgoknak is meg tudja jelölni értékét. Nem fél a maga utjain járni, de azért a járt utat sem kerüli el csak azért, hogy eredetinek látszassék. Komolyságában van bizonyos ünnepélyesség, amely még akkor is érezhető, ha átengedi lelkét a dal könnyed hangulatainak. Modern lélek, de a hagyományokban gyökerezik, mert a modern gondolat nála nem póz, és nem irodalmi pártfelfogás, hanem természetéből folyó lelki életfolyamat. Egész egyénisége pedig egyenesen az Alföld televényéből hajlott ki; európai kultúrájú, de kemény, nyakas magyar, a magyar föld színe, illata ad képzeletének színeket, a magyar nép gondolkodása differenciálódik eszméiben s a magyar nép nyelve tanította eredeti, kifejező és egyéni beszédre. Magyar vonás benne az is, hogy szinte fojtva tör ki belőle az érzés szava a férfias tartózkodás gátjain keresztül. Nyelve nagyon érdekes; nem népies nyelv, bár nagyon sok benne a néptől vett elem, a magyar paraszt egyszerű

⁸ Oláh Gábor (1881–1942), költő. Apja bérkocsis volt, mégis sikerült gimnáziumba, majd egyetemre járnia. Abudapesti egyetem bölcsészkarának hallgatójaként Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Négyesy László, Simonyi Zsigmond óráira járt. Korrepetálással, statisztálással keresett pénzt a megélhetésre. 1904-ben magyar–latin szakos tanárként végzett. A Debreceni Református Kollégium könyvtárában kapott állást, később középiskolai tanárként dolgozott. 1908 nyarán néhány hetet Párizsban töltött. Baja Mihállal, Gulyás Józseffel, Gyökössy Endrévelés Maday Gyulával megalapította a Bokréta társaságot, antológiákat adtak ki (1902, 1904, 1908), ezekről és több Oláh-kötetről Schöpflin írt is. Szerző és kritikusa levelező viszonyban voltak. „Furcsa dolog. Hol testvéremnek, hol fiamnak érzem és még jóformán nem is beszélünk egymással” – írta Schöpflin 1908 decemberében. „Ebben a pillanatban engem semmi sem érdekel annyira, mint az alföldi magyar ifjak friss, fiatalos, szilaj betörése az irodalomba. Ettől a csapattól várom, hogy agyon fogja verni azt a New York Kávéházbeli irodalmat, amely a mi ifjúságunk levegőjét olyan rossz szagúvá tette. Maguk legalább magyarok, a magyar nyelvkészletük nem szorítkozik arra a 600-700 szóra, amellyel manapság még verset is merészelnék írni; érzik rajtuk egy a kultúrába frissen belepottyant faj forrongó vívódása, ha néha nyers és fanyar is az ízüik...” 1907. aug. 26. Később figyelmeztette Oláht, hogy észrevette rajta a túlzó Ady-hatást: „Egy dologra azonban figyelmeztetem: óvakodjék Ady Endrétől; újabb versein néha erősen érzik az ő hatása. Ez a különös ember, akiért én életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikái felfogásomra is jelentékeny hatással volt, valósággal fascinája a mai fiatal költőket, szabadulni tőle alig tud egy is, pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról megvagyok győződve. [...] De Ön elég eredeti egyéniség arra, hogy erre a tanításra ne legyen szüksége; hiszem és állítom, hogy az Ady-reminiszcenciák verseiben csak esetlegesek és ideiglenesek, de szabadulni kell tőlük...” 1908. okt. 24. A leveleket közli: Balogh Tamás (s. a. r., jegyzetek): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Pannónia könyvek, Pécs, 2004. – Ld. még: 1908/4, 22, 46, 50; 1909/9, 42, 50; 1911/13; 1914/15.

szójárása az ő ajkán a művelt ember gondolatainak kész, hajlékony és finoman árnyaló eszközévé válik. Ilyesformának látjuk a fiatal költő egyéniségét, mely többnyire érdekesebb, mint maguk a versek. A kötetben sok a közepes értékű dolog, melynek csak a nyelv szempontjából van bizonyos érdekessége, de van sok pompásan megírt strófa és néhány poétai lélekkel és művészi kézzel megcsinált vers, amelyek súlyt és jelentőséget adnak a kötetnek. Oláh Gábornak nemcsak a nyelv szépségeinek felhasználásában biztos a keze, hanem a technikában is; meglepően friss, csengő rímei vannak. Ez a készsége néha virtuózkodásra is csábítja, amikor megérzik rajta a mesterkedés, ami – ránk legalább – mindig kijózanítólag hat. Néha a tájszavak halmozását is túlságosnak találjuk; mintha ilyenkor a népnyelv hagyományait gyűjtögető nyelvész diktálna a költőnek. Ha éppen keresni akarnók a hibákat, felsorolhatnánk még egyet-mást Oláh Gábor verseiről, mindez azonban nem változtat azon a véleményünkön, hogy ez az új költő első kötetével mindjárt azok közé jutott, akiket számon kell tartani, s akiknek szavára érdemes odafigyelni.

1907. 9. sz. március 3. 175–176.

Molnár Ferenc: Rabok. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferencet⁹ a fiatal regényírók közül egy sarkalatos tulajdonsága emeli ki: az éles, tiszta látás, amelyet nem zavar meg sem szenvedély, sem rokon- vagy ellenszenv, s amely képessé teszi arra, hogy az élet jelenségeinek mindig fölötte maradjon, nem vegyülve beléjük, s nem is sokat bírálgatva őket, főleg a nyugodt konstatálásra szorítkozva. Ez az álláspontja tárgyaival és alakjaival szemben néha hidegnek tünteti fel írásait, de másrészt nagyon jó eszköze arra, hogy erős, biztos vonásokkal tudjon rajzolni, s egyszerűen, nagyizolás nélkül élesen bele tudjon világítani emberei lelkébe. Új regénye is ezzel a módszerrel készült. Egy nyers, nem egészen tiszta, de erkölcsi töprengéstől meg nem gyöngített, elemi erejű szenvedély győzelmét rajzolja egy konvenciók talajából fakadt, langyos szobai légkörben fejlett, vértelen, halvány szerelem fölött. A kis Rimmer Lenke s a fiatal Csáthi Miklós mátkaságából bizonyára egyike lett volna az átlagos jó házasságoknak; mind a ketten jószívűek, kedvesek, szeretik is egymást, de arra erőtlenek, hogy ellen tudjanak állani, ha az élet süvöltő forgószela beléjük kap. Válságos pillanatokban

⁹ Molnár [Neumann] Ferenc (1878–1952), író, színműíró, fordító. Édesapja, mindvégig Neumann Mór néven, neves orvos volt (Ganz-gyár, itt tartózkodása alatt Gustav Eiffel és munkatársainak gyógyítója), közeli barátja Max Nordaunak. A Genfben jogot hallgató Molnár Ferenc a fővárosi lapoknak küldte első írásait. Abba hagyta az egyetemet. 1901-ben jelent meg első regénye, a feltűnést keltő *Az éhes város*. Francia színpadi szerzőket fordított, a modern társalgási dráma fordulatait kezdetben innen tanulta. Első színpadi műve 1902-ben *A doktor úr*. 1908-tól (*Az ördög*) óriási nemzetközi karriert futott be, ettől fogva egyidejűleg játszották Bécsben, Párizsban, Londonban, Rómában, New Yorkban. 1939-ben hagyta el Európát, emigrációjából már nem tért vissza. Ld. még: 1907/15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

az ember sorsát az energia dönti el, vagy a maga, vagy a más energiája, – ez a fiatal pár azok közül való, akik mindig idegen energiáknak játékszerei. Előbb a társadalmi konvenciók irányítják őket, aztán a Miklós védencének, a sikkasztó bukott leánynak vad, izzó, de természetességénél fogva leigázó szerelme fiatal ügyvédje iránt. Az egyenetlen harcban játszva győz a szenvedélyes leány, az ügyvéd úgy bukik hozzá, öntudatlan ígézetben, mint a megbűvölt madár a kígyó torkába. Ezt a sötét, komor tragédiát Molnár Ferenc bravúros biztonsággal írta meg; jelentéktelen, semmitmondó szavakkal és gesztusokkal, cicoma és póz nélkül folyik le a történet; épp ez az egyszerűség az előadás eszközeiben adja meg neki a realitás benyomását. Itt-ott egy kis elszármotás arra vall, hogy az író kissé túl könnyen dolgozik, de a fordulópontokon mindig megmutatja teljes erejét. Az alakok, anélkül hogy az író valami nagyon mutogatná a helyi színezetet, egyenesen a mi pesti társadalmunk sajátos talajából nőttek ki, rájuk ismerünk gondolkodásukról, beszédükről, mozdulataikról. Ez is az író látásának biztosságát mutatja. Mai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferentől lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összeelegyedt zürzavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonlítani, amely forrva kavargó, alakatlanul, de a kezdődő leszűrődés mind erősebb jeleivel.

1907. 13. sz. március 31. 263.

Mikszáth Kálmán: Világít este a szentjánosbogár is. Budapest, Révai Testvérek

Most, hogy eljutott irodalmi termékenysége tetőpontjára, Mikszáth Kálmán¹⁰ szeret egy kicsit kacérkodni az öregséggel – könyvei címében. „Öreg szekér, fakó hám”, „Mikor a mécses már csak pislog” – voltak pár év előtt megjelent novellás könyveinek címei, s most is ilyen öregeskedő, de nagyon ritmikus és hangulatkeltő címet adott új könyvének: „Világít este a szentjánosbogár is.” A könyv és címe közt aztán érdekes ellenmondást érzünk, amely tán még erősebbé teszi hangulatát. Mert az bizonyos, hogy a mese sohasem buzgott érdekesebben, az ötlet sohasem pattogott frissebben, s a humor sohasem csillogott színesebben Mikszáth vénájában, mint ma. Felfogása a világról, emberekről teljesen kiforrott, megmélyült, szatírája talán kevésbé éles, mint egykor volt, de annál mélyebb forrásokból, a dolgok kapcsolatainak annál mélyebb megértéséből fakad. Régi jókedvébe belevegyül már egy kis melankólia is, amely rendkívül művészi hatásúvá teszi humorát. Mesélő, adomázó kedve teljesen ép, de mesélő művészete oly vonásokkal gazdagodott, amelyek tökéletes nagyságában mutatják nekünk Mikszáthot, mint irodalmunk legnagyobb elbeszélőinek egyenrangú társát. Ami pedig az előadás közvetlen báját és természetes plasztikáját illeti, ebben Mikszáth prózája, ahogy ma élvezzük, Jókai után

¹⁰ Mikszáth Kálmánról ld. még: 1906/50; 1908/46; 1910/52.

is jelentékeny fejlődést jelent. Azt a nyolc elbeszélést, amelyet most új kötetében összefűzött, olvastuk, mikor először jelentek meg lapokban, túlnyomó részben a „Vasárnapi Ujság”-ban, s most újra elolvastva mind újabb és újabb szépségeik tűnnek elénk. Mindnek megvan a maga külön varázsa, az egyikben a gondtalan vidám adomázó kedv ragad magával, a másokban az ötletes, könnyed, közvetlen előadás mögött rejtőzködő komoly, megható alaphang, a harmadikban az élet dolgainak megértésén alapuló mély humor és így tovább. De valamennyiben van valami közös: az elbeszélés mögött ott látjuk az író magát, amint szelleme magaslátáról letekint az alatta elterülő világba, mindent a maga helyére, a neki megfelelő távlatba helyez, és mindent átfog páratlanul biztos ítéletének erejével. Mikszáthnak éppen egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy sohasem merül el témáiban s alakjaiban, sohasem elegyedik közējük, hanem mindig fölöttük áll, ahonnan pontosan láthatja minden mozdulatukat, környezetükhöz való viszonyuknak minden apróságát. Ezért tud olyan biztos kézzel rajzolni, s ezért tudja annak, amit elmond, megadni a látott dolog illúzióját, s ezért van, hogy amit ő nekünk elmondott, az úgy áll a lelkünk előtt, mintha a magunk szemével láttuk volna.

1907. 14. sz. április 7. 282–283.

Krúdy Gyula: Pajkos Gaálék; A szakállszárítón. Budapest, Budapesti Hírlap

Krúdy Gyula¹¹ nagyon termékeny író, talán a legtermékenyebb azok között, akik ma a lapok tárcarovatában szerepelnek. Az ilyen termékenységhez igen élénk invenció kell, mert Krúdy majdnem sohase dolgozik mese nélkül; nem éri be egykét alaknak beállításával, hanem történet keretébe illeszti alakjait. Színhelyül kisa-játította magának a magyar föld egy érdekes darabját, a Nyírséget, a maga erősen individuális tájképeivel és furcsa, fél lábbal a múltban, fél lábbal az ábrándok világában élő embereivel. Ezek az alakok egész különös, éppen a miénktől elütő volta miatt érdekes életet élnek, kis világuk csalóka távlatában óriási eseményszámba mennek apró-cseprő bajaik, torzsalkodásaik, szerelmeik, amelyeket rettentő komoly képpel csinálnak végig anélkül, hogy sejtelmük volna komikus voltukról. A Krúdy Gaáljai és Zathureczkyjai nem élnek a mai világban, őhozzájuk nem ér el a modern élet egyetlen hulláma sem, falvaik körül vannak bástyázva a minden kívül eső dolog iránti közöny kőnél erősebb bástyaival. Gondolkodásmódjuk, életük berendezése, igényeik olyanok, amilyenek ősapáikéi voltak két-háromszáz évvel ezelőtt. Pusztulásra ítélt faj ez: a régi lélek előregedve, csenevészzen hörög bennük, az új számára pedig nem bírnak megnyílni. Anyagilag máris többé-kevésbé elpusztultak, s az ő életükkel nyoma vész fajtájuknak is. Van valami melankolikus humor bennük, s ez adja meg Krúdy novelláinak az alaphangulatát: olyanok, mint az őszi táj, van bennük csillogás, még virág is nyílik mezeiken, de minden a haloklásra figyelmeztet. Természetesen az ilyen életben nem sok a változatosság, s

¹¹ Krúdy Gyuláról ld. még: 1909/45; 1911/29; 1912/9, 26, 40; 1913/33, 51; 1919/4.

hogy mégis, egyfolytában olvasva Krúdy két könyvét, alig érzünk egyhangúságot – éppen ez bizonyítja legjobban Krúdy leleményének frissességét. A sokat-írás számos veszedelmeit azonban nem tudja teljesen elkerülni: előadását néha túl könnyűnek találjuk, mintha nem ért volna rá mélyebb, erősebb színeket keresni, s beérné azokkal, amelyek hamarosan keze ügyébe esnek. Néha elejt egy-egy élénk hatást, nem aknázza ki eléggé mindazt, ami tárgyaiban bennük van. Ami azonban mindennél nagyobb veszedelem, stíljében modorosságokat találunk, amelyek annál inkább szembe tűnnek, mert az író mindig egy s ugyanazon hangnemből szól hozzánk. Semmitől sem kell jobban óvakodni az írónak, mint a modorosságtól, a motívumok, a kifejezési formák klisé-szerű megmerevedésétől; élettelenység és unalom jár mindig a nyomában. Krúdy két most megjelent könyve közül az egyikben, amely a *Pajkos Gaálék* címet viseli, tizenhét elbeszélés van, a másikban, *A szakállszáritón* címűben tizennégy.¹²

1907. 15. sz. április 14. 304.

Molnár Ferenc: A Pál-utcai fiúk. Budapest, Franklin Társulat

Fiatal íróink között a fővárosi életnek legalaposabb ismerője, Molnár Ferenc ifjúsági regényt írt a pesti diákról, vagyis jobban mondva a pesti fiúról. Mert a fővárosi gyerek nem él tulajdonképpen diákéletet, az iskolával és tanulótársai egyetemével nem lép oly szoros, élete legfőbb vonatkozását szabályozó viszonyba, mint pl. a debreceni vagy pápai kollégiumi diák. Neki az iskola csak a többé-kevésbé terhes kötelességek színtere, nem forr össze vele a lelke, hiszen csak az kell, hogy a szülei más városrészebe költözzenek, hogy ő is iskolát változtasson. De még jobban megkülönbözteti a pesti diákot a vidékitől a szabad természethez való viszonya. A gyermek teste, lelke megkívánja a szabadban való játékot, erős mozgást; a falusi, kisvárosi gyerekeknek e célra rendelkezésére áll erdő, mező, a pesti gyerekeknek azonban nem marad egyéb, mint a gránitkockás utca, a Múzeum-kert, legjobb esetben egy nagyobb üres telek: a grund. S akik a vidék szabad, erős levegőjében nőttünk fel, szinte fájó szívvel nézzük, mekkora kincs a pesti gyermeknek egy ilyen komor tűzfalak közé ékelt telek, ahol legalább labdázhatnak egyet. Egy ilyen telek körüli harc a Molnár regényének tárgya. A telek a Józsefvárosban, a Pál utca, József körút és Mária utca találkozásánál áll, azaz csak állott, mert ma már hatalmas bérházak vannak a helyén.¹³ Odajárnak játszani a Pál utcai diákok, a mindenütt egyforma gyerek-romantikának megfelelően valóságos katonai szervezetben, amely – ifjúsági iratok nyomán – hol a valódi katonai fegyelemre, hol

¹² A termékenység ellenére a *Pajkos Gaálékról* Schöpflin mellett mindössze a *Katolikus Szemle* írt (b. j. [Bartha József], 1912. 204–214), *A szakállszáritón* című kötetnek szintúgy nem volt érdemi visszhangja, Schöpflin mellett ugyancsak Bartha József írt róla, ugyancsak a *Katolikus Szemle*ben, 1908. 84–95.

¹³ Az Argumentum székhelye (VIII. Mária utca 46.) ezen épületek egyike.

meg Cooper indiánusainak harci készüléteire emlékeztet. Itt támadnak rájuk a fizikumban erősebb, de erkölcsben gyöngébb fűvészkerti fiúk, akik a botanikus kert kis mesterséges szigetén valóságos indiánus-életet élnek naponkint ebéd- és alkonyat között, de nincs labdázó terük, tehát el akarják foglalni a Pál utcaiakét. A hadi készülődést pompásan festi az író: meg tudja oldani a legnagyobb írói feladatok egyikét: a jövődöbéli férfi jellemvonásainak kiütkezését a gyermek-lélekben. Mindegyik tagjában a Pál-utcai seregnek ráismerünk, hogy milyen férfi lesz belőle: a komoly, férfiasan higgadt Bokából, a pipeskedő Cseléből, a rajongó Nemecekből. Ez az utóbbi a tulajdonképpeni főhős: kis vezna, gyáva gyerek, akit hőssé tesz a lelkesedés, az ambíció és a becsületérzés, – még pedig tragikus hőssé, mert a nagy hadi készülődésbe belebetegszik, s bele is hal, de halálát a Pál-utcaiak diadala aranyozza be dicsőséggel. Mélyen megható ez a gyerek-rajongás, mely a lelkesedés lelkében lelkedző tőkét jobban híján a „grund”-ra pazarolja, mint ahogy egykor, ha megéri a férfikort, valami nagy eszméért, a hazáért, az igazságért és szabadságért, művészi vagy tudományos eszméért áldozná fel magát. Örök emberi vonás van ebben a csenevész rákos-utcai gyerekben: némely embernek nem a lelkesedés tárgya a fő, hanem a lelkesedés ténye, nem az a lényeges, hogy miért áldozzák fel magukat, hanem az, hogy egyáltalán fel kell magukat valamiért áldozni. Hogy ez a valami egy nagyszerű ideál-e, vagy egy sivár, gyommal benőtt játszóhely, az mellékes. Az igazi idealista a benne összegyűlt hévvel fénykörbe vonja a leghitványabb dolgot is. Molnár regényének az ilyen mélyen emberi vonások adják meg a súlyát, ezek miatt kell kiemelnünk az ifjúsági irodalom meglehetősen egyszínű, sekély vizű árából. Másik nagy érdekessége a milió: a nagyvárosi élet, amelyben minden szabad mozgást korlátoznak a házak falai, az utca kövezete, a társadalom és állam berendezkedése, melyben minden darabka gyep mellett ott áll a mogorva őr, de a gyerek akárhogy is, mégis megtalálja a maga érvényesülését. Az az élet, amelyet él, száznál is több szögletbe ütköző, csenevész élet a vidéki gyerekéhez képest, de mégiscsak élet. Körülötte minden arra törekszik, hogy elkülönözze a természettől, amely éltető eleme, ő pedig úgy segít magán, hogy végtelen rónává avatja az üres telket, bevehetetlen várrá a farakást, szabad természetté a városi utcát.

1907. 17. sz. április 28. 342.

Szikra: Régen... Budapest, Franklin Társulat

Szikra,¹⁴ a kitűnő író újfajta könyvet adott ki ez alatt a cím alatt; kilenc kis rajzot ad benne, szívesen fogadott ajándékul az olvasónak. Mind a kilencet összeköti egy közös alaphang: a múltba való visszaemlékezés. A rajzok mind az író gyermekkorának emlékét elevenítik meg, azt a környezetet, melyben felnevelkedett, s melyben szárnyait kibontogatta. Nagyon hangulatos, kedves dolgok, az író,

¹⁴ Szikra = Gróf Teleki Sándorné, Kende Júlia – ld. 1904/18; 1906/11; 1909/29.

aki különben nem ellensége az egészséges malíciának, itt teljesen átadja magát a gyermekkor meleg, meghatott hangulatának, melyből éppoly vonzón bontakozik ki a maga gyermeki alakja, mint a környezetéé. A kedves, szép novellák nagy dísszel vannak kiállítva, az illusztrációk Undi Mariska ecsetje alól kerültek ki. A talentumos fiatal művésznőnek ez az első efféle természetű munkája, amely szemünk elé került, s érdekesen nyilatkozik benne forrongó, önmagát s az önmaga megnyilatkozását kereső tehetsége. Nem szokásos szöveg-illusztrációkat csinál, hanem ún. könyvdísz: a lap szélére a szöveg hangulatával összhangzatos stilizált díszítményeket, színben és vonalakban szeszélyes jeleneteket. Ez a forma és stílus nálunk teljesen új, s ezért sokan lesznek, akiket éppen szokatlanságával zavarba ejt egy kicsit. Undi Mariska rajzaiban sok az elmésség, a szín- és rajzbeli finomság, de van kiforratlanság is: az illusztráció nem mindig alkalmazkodik a szöveghez, nem simul vele össze, előtérbe nyomakodik a rovására, úgy, hogy olvasás közben is érezzük zavaró hatását. Épp az ilyen illusztrálás modern mestereitől lehet megtanulni, hogy a könyvdísznek nem szabad soha a szöveg fölé kerekedni, alája kell magát rendelni, mert az a hivatása, hogy olvasás előtt fölkeltsen, olvasás után pedig tovább zengesse a könyv hangulatát.¹⁵ Olvasás közben a szöveg az úr, s ha az olvasó figyelmét elvonja tőle az illusztráció, akkor túllépte hatáskörét. Undi Mariskának azok az illusztrációi, melyekben ezt a mértéket megtartja, kedvesen, érdekesen hatnak, a vonalak, színek a maguk stilizált voltában művészileg elegyednek össze. Mindenesetre ez a könyv érdekes kísérlet a modern magyar könyvdísz terén; a nyomda is tőle telhetőleg igyekezett együtt haladni az íróval és a művésznővel, nagy gonddal, rendkívül finom papíron, szépen nyomott vörös betűkkel nyomtatta a könyvet.

1907. 19. sz. május 12. 383.

Pásztor Árpád: Új versek, 1903–1907. Budapest, A Nap

Pásztor Árpád¹⁶ a reflexiók költője, nem az érzés színes hullámlása adja meg verseinek tartalmát, hanem az agy forrongó eszméi s a megindulás, mely költésre illeti, nem közvetlenül a szívből indul ki, hanem az elméből hatol le a szívre, hogy a költészet fényét kapja tüzeiben. Számára nem a kifejezés formája a lényeg, hanem az anyaga. Igazi tiszta líra ritkán csendül meg húrjain, neki reflexióra van szüksé-

¹⁵ Undi [Springholtz] Mariska (1877–1959), festő-, és iparművész. A budapesti Képzőművészeti Akadémián Székely Bertalan tanítványaként tanult. Itt ismerkedett meg Kriesch Laurával, a festő Körösfői-Kriesch Aladár testvérével, s rajta keresztül került kapcsolatba a gödöllői művészeleppel. 1904-ben Angliába és Franciaországba ment tanulmányútra, nagy hatással volt rá az Art Nouveau és az Arts and Crafts mozgalom. 1913-ban kinevezték a fővárosi Iparrajziskola tanárává. 1916-ban összeházasodott az erdélyi Boér Jenő tolsztójánus filozófussal. Saját műhelyét 1924-ben nyitotta meg Magna Hungaria néven. Számos néprajzi gyűjtőutat tett. Egyik legnagyobb megbízatása a budapesti Dózsa György úti Népszálló és a Tűzoltó utcai kórház freskóinak és faliképeinek elkészítése volt.

¹⁶ Pásztor [Pikler] Árpád – ld. 1904/12; 1905/12; 1909/35; 1918/17.

ge, gondolatra, amely hangulatot keltsen benne, lelkesítse vagy bánatba ejtse – s aztán ezt a hangulatát, lelkesedését vagy bánatát írja meg. Innen van versei nagy részének – hogy úgy mondjuk – publicisztikai jellege; azok az eszmeáramlatok, politikaiak és társadalmiak, melyeket a mai napok fölvetnek, lépten-nyomon belecsempeszenek költészetébe és tárgyakat, szempontokat, sőt érzéseket is sugallnak neki. Ez magában nem volna baj; a politika mint mindennapi pártharcok egymással való ütközése, kétségkívül nem méltó a költő tollára, mert neki a mai nap színvonalán felül kell állania, magasabb, emelkedettebb szemponton, – de ha ebből az emelkedettebb szempontból tudja – a pártharcokba nem elegeydedve – nézni a nap eseményeit, sub specie aeternitatis: akkor művészi dolgot művelhet. A baj az, hogy Pásztor Árpád gyakran leszáll a költő magas piedesztáljáról és verses publicistává lesz. Lelkét a szocializmus kapta meg, a verejtékesen dolgozó és nyomorban élő nép szenvedése, harca a jobb létért, a munkának és a munka gyümölcsének igazságtalan elosztása a társadalomban. Ebből a megindulásból egy pár emelkedett hangú, szép verse fakadt, melyek a javához tartoznak annak a szocialista-ízű költészetnek, melyre egy-két év óta ifjabb és legifjabb költőink rávetették magukat. De támadt ebből a tárgyból egy csomó olyan verse is, alig egyéb versbe szedett közepes vezércikknél s éppen ezért kelletlen érzéssel olvassuk. Mért nem hagyta ki a költő kötetéből ezeket a gyöngébb dolgokat, melyek szülőanyja a zsurnalisztika szükséglete, nem pedig a költői ihlet? Ezzel a kötet csak terjedelemre lett volna kisebb, értékre és hatásra nagyobb lett volna. A legjobb versnek a hatását is rontja, ha az előtte való lapon ugyane szerző száraz, lapos dolgát olvastuk vagy a következőn olvasni fogjuk. Van azonban a kötetben egyéb is, nemcsak szocialistavers, van egy ciklus külföldi utazások emlékeiből és egy másik, amely közelebb áll a tiszta lírához, amelynek különböző hangnemből írt darabjaiban magát a költőt látjuk fájdalmaival, borongásával, önmagába való elmerültségében. Érdekes, hogy a külföldi utazásokon majdnem kivétel nélkül a kultúr-dolgok érdeklik a költőt, a természet legfeljebb ha mint staffázs, mint hangulatkeltő elem szerepel bennük. Általában a természettel csak ismeretségben van, nem közvetlen, belső viszonyban. Ezt csak konstatálás, nem pedig megrovásképpen mondjuk, mert Pásztor Árpád költeményeivel nem egy kedves, tartalmas percet töltöttünk, s egyik másik darabjára még sokáig fogunk emlékezni. Régebbi költeményeihez képest ez a mostani nem jelent változást, egyénisége, dolgozásának módja ugyanaz maradt, – sajnos, nyelve sem sokat nyert színben és erőben – de felfogásának mélysége, hangjának férfiasága fokozódott. Férfi-ember, ha van benne érzék költői dolgok iránt, sohasem bánja meg, ha ilyen verseket olvasott.

1907. 22. sz. június 2. 447–448.

Egyetemes irodalomtörténet. Szerkesztő: Heinrich Gusztáv. Franklin Társulat

Most jelent meg harmadik kötete annak a nagyszabású egyetemes irodalomtörténeti kézikönyvnek, melyet Heinrich Gusztáv szerkeszt.¹⁷ Az első két kötet a keleti népek és a görögök, valamint a rómaiak és románok irodalmát foglalta össze, a harmadik a kelták és germánok irodalmával foglalkozik. A mai világnak két nagy vezér-irodalma esik ebbe a kötetbe: az angol, amelyet Petz Gedeon¹⁸ és Voinovich Géza,¹⁹ és a német, melyet Heinrich Gusztáv dolgozott fel. Ugyancsak Heinrich műve a bevezetés, mely néhány nagy vonásban vázolja meg a kelta és a germán ösköltészet képét. A skandináv irodalomból a középkort Petz Gedeon, az újkort Erdélyi Károly írta, a németalföldi irodalom jelentőségéhez mért rövid áttekinté-

¹⁷ Az egyes kötetek pontos címei: *Ó-kori keleti népek és hellének; Rómaiak és románok; Kelták és germánok; Uralaltajaiak és szlávok*. Heinrich Gusztáv (1845–1922), előadásait Schöpflin Aladár is hallgatta, portrét írt róla a *Magyar írók* (1917, 1919²) c. kötetében. – Ld. még: 1903/37; 1914/27.

¹⁸ Petz Gedeon (1863–1943), germanista, nyelvész, akadémikus. Egyetemi tanulmányait itthon és német egyetemeken végezte. Az evangélikus gimnázium tanára volt, foglalkozott az idegen nyelvek tanításának módszertanával. 1904 és 1934 között a német irodalom nyilvános tanára a budapesti tudományegyetemen, 1927-től 1932-ig az egyetem képviselője a felsőházban.

¹⁹ Voinovich Géza (1877–1952), irodalomtörténész, drámaíró, akadémikus. Gyulai Pál kedves tanítványa volt. 1900-ban kiadta Shakespeare összes drámáit a régi fordításokban, 1901-től kiadta Eötvös József munkáinak kritikai kiadását, Ambrus Zoltánnal szerkesztette a klasszikus regénytár köteteit. 1933–35-ben a Nemzeti Színház igazgatója, 1936-tól a Kisfaludy társaság elnöke volt, Arany László nálánál húsz évvel idősebb özvegyét vette feleségül, így került birtokába az Arany-hagyaték, ami a világháborús bombázásokban Nagyboldogasszony [Ménesi] út 23. alatti villájukkal együtt megsemmisült. Schöpflin Aladár többször írt Voinovich Gézaról, először Madách-könyvről (1916), majd Arany-monográfiájáról: „...munkája, a legrészletesebb magyar költő-életrajz, egy élet szeretetteljes foglalkozásának eredménye. Írója sokfelé ágazó munkássága folyamán soha nem szűnt meg Arannyal foglalkozni, mondhatni együtt élt a költővel évtizedeken át, ami alatt felszínre került róla, gondos figyelembe vette, kritika alá fogta, és ha érdemes volt, beillesztette az egész élettörténet keretébe. Jóformán újra átélte ennek az életnek minden fordulatát, s ez az átélés folyton érzik olvasás közben: az író oly biztosan jár az adatok nagy tömege, a felsorakozó kérdések felsorakozó sokasága között, mintha jól tervezett és gondosan ápolat kertben járna, amelynek minden fáját, bokrát, virágát, ösvényét kívülről ismeri. Minden adatot pontosan feljegyez, gondosan lemer és fontosságának megfelelő helyre állít, aránytalanságon nem lehet rajtakapni. [...] Konzervatív szellemben dolgozik, halkan megvonul az adatok mögött, a maga személyével alig lép előtérbe s csak akkor, ha ezzel súlyt akar adni valamely megállapításának; bizonytalan vagy önkényes feltevésekkel nem kísérletezik, pozitivistára módra dolgozik. [...] Konzervatív szelleme mutatkozik abban is, hogy nem változtat azon a hagyományos képen, amelyet a kortársak alakítottak ki, az utánuk következő nemzedék szentesített, s amely az irodalom s az iskola révén állandósult a művelt magyarság tudatában. Gyulai Pál és a többi kortársak Arany Jánosa tekint ránk a három kötet lapjairól, fővonásaiban változatlanul, de részletesebben kidolgozva és plasztikusabbá téve. Bizonytalan eredményeket kínáló modern lélektani, szociológiai vagy esztétikai elméletek nem csábították Voinovichot, tehát nem is vezették félre. Pozitív író, nem bonyolítja össze a dolgokat, hogy aztán kibonyolításukkal mutathassa meg elméletét.” Voinovich volt a szintén a Franklin kiadásában megjelenő *Budapesti Szemle* főszerkesztője 1910 és 1944 között.

se pedig Nagy Zsigmond munkája. A legértékesebb része a terjedelmes kötetnek a német irodalmat tárgyaló rész, szerzőjét egy egész életen keresztül felhalmozott tárgyismerete, s világos, pozitív gondolkozása elsősorban hivatottá teszi így a munka végzésére. De a többi részek is mind igen lelkiismeretes és gondos munka eredményei, megadják mindazt, ami a tárgykörben való tájékozásra szükséges, adataikban megbízhatók, tárgyalásuk módjában a nagyközönség kívánalmaihoz igazodók. A nagy munka előkelő, díszes kiadásban jelenik meg; a mostani új kötet is nagy mennyiségű helyes érzékkel megválogatott és szépen reprodukált kép díszíti, 38 műmelléklet és 148 szöveggép van benne. A nagy munka nemsokára teljes lesz már, csak még a szláv- és urál-altáji irodalmak kötete s a magyar irodalom külön kötete van hátra belőle.

1907. 23. sz. június 9. 466–467.

Oscar Wilde: Dorian Gray arcképe. Fordította Schöpflin Aladár. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Mindazok közt a modern írók között, akik ma foglalkoztatják az olvasó és a színházi nézőközönség figyelmét, a legsajátságosabb, legegényibb s legizgatóbb alak Wilde Oszkár. Oly ellentétek egyesülnek benne, melyek fölületes szemléletre visszariasztanak tőle, de ha jobban megnézzük, észrevesszük, hogy az ellentétek csírái megvannak az egész modern társadalom lelki és erkölcsi életében. Az érzékenység hihetetlen finomsága a kegyetlenséggel, az érzés rendkívüli differenciáltsága a cinizmussal, a gondolatok mélysége a fölületes elméskedéssel kapcsolódik nála, néha szinte egy és ugyanazon pillanatban. A legszebb arcot ha rajzolja, van benne egy torz vonás, viszont a legtorzabb dologból is ki tudja emelni az emberi tartalmat. Felfogását a világról, az emberről, a társadalomról, az erkölcsről roppant nehéz dolog megfogni, mert játszik az olvasóval, hol gúnyolódó hangon mondja el, amit komolyan gondol, hol meg tréfára fordítja, amit kezdetben komolyan hittünk. Mindezért érthető, hogy némelyekben, különösen akik csak egyes dolgait ismerik, igen erős ellenszenvet kelt, viszont sokra ellenállhatatlan varázserővel van. Egyet azonban csak a korlátoltság tagadhat le: Wilde Oszkár művész volt, a formának oly művésze, amilyent csak keveset termelt az a nemzedék, amelyet mi még élőnek láttunk. És a maga útjait kereste, melyek lehetnek tévutak – sok tekintetben azok is, különösen ha művészi dolgok megítélésébe belekeverjük a morális szempontokat –, de mindenesetre érdekes utak, amelyeken új fölfedezések távlati nyílnak annak számára, aki nyitott szemmel nézi az emberi lélek szövevényét. Pszichológiája annyi csodásan finom árnyalatra világít rá, művészete annyi eddig néma érzésnek ad hangot, mint a modern világ nagyon kevés írójáé. Az érzések, ahogy ő rajzolja őket, gyakran átlépik a normális lelki és fizikai élet határvonalát, s a kevésbé penetráló szemű olvasó sokszor csak a bizarrságot látja ott, ahol rejtelmek tárják fel mélyüket. A néha igazi, néha azonban talmi drágakövek fényében csillogó, színes előadás majd minden munkájában sötét, komor örvényeket takar,

az ő hőseire mint egy fenyegető, végzetes felhő nehezedik az élet. Ő maga pedig szellemes és fájdalmasan gúnyos mosollyal jár a mélységek fölött, látszólag nyugodt mozdulatokkal, valójában azonban végtelenségig feszült idegekkel és kínosan vonagló lélekkel. Egyénisége, gondolkodásának és alkotásának módja legjellemzőbben nyilvánul *Dorian Gray arcképe* című regényében, legnagyobb arányú és legnagyobb vonalakban megcsinált munkájában.²⁰ Ez a regény a modern ember lelkéhez ad kulcsokat, amelyeknek ha hasznát tudjuk venni, a pokol tüzeit láthatjuk égni a művészi eleganciával elrendezett külsőségek mögött. Rámutat a lelkek sóvárgására az élet értelmének megfejtése, az élet egész tartalmának kifejtése után, az élet minden cseppjének kiürítése után, s rámutat e sóvárgás eredendő tragikái végzetére. Dorian Gray lelke, amely a regény középpontjában áll, a mai társadalom legtetején állók, a szellem és érzés dolgában legfejlettebbek lelkének tükre, s az ő tragikumuk az, hogy át merte írni a valóság nyelvére azt, ami másokban csak mint tudatos vagy öntudatlan vágy él. A regény egyike a legizgatóbb olvasmányoknak, melyeket a modern irodalom nyújtani tud, világszerte rengeteg mennyisége az embereknek olvassa, hatása irodalomra és egyes emberekre napról napra erősebb. Az új magyar fordítás igen szép kiállításban, Wilde arcképével jelent meg. A fordítás munkáját Schöpflin Aladár végezte.²¹

1907. 23. sz. június 9. 467–468.

Szini Gyula: Trilibi és egyéb történetek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Daudet Alfonz mondása, hogy a régi írók a lírán kezdtek és a kritikán végeztek, az újak ellenben a kritikán kezdik és a lírán végzik, ráillik több fiatal magyar íróra,

²⁰ A regény első fordítása 1904-ben készült, Konkoly Tivadar tolmácsolta. Oscar Wilde egy másik fordítója, Rozsnyai Kálmán (1871–1948) személyesen is ismerte az író. Devecseri Gábor írta meg az anekdotát, amely szerint Schöpflin Aladár egyszer spicces állapotban megkérdezte Rozsnyait: „»Mondd, Kálmán, igaz, hogy téged magáévá tett (nem mondta ilyen finoman) a Wilde Oszkár?« Mire ő így felelt, egyre inkább elvékonyodó, a mondat végén már koloratúr-énekesnő hangon: »Kérlek, ha ez igaz volna, a névjegyemre nyomtatnám!«” 1911-ben Rozsnyai írt is egy kis füzetet Oscar Wilde-ról. A regényt aztán Kosztolányi Dezső is lefordította (1922). Utóbb kiderült, hogy a fordítások az Angliában cenzúrázott kiadásból készültek, az eredeti kéziratból készülő fordítás csak később jelent meg. Magyarul Dunajcsik Mátyás tolmácsolta ezt a verziót, a kiadások történetét is közreadó, Nicholas Frankel tanulmányaival ellátott, *Dorian Gray képmása* című kötetben, Helikon, 2014. – Wilde-ról ld. még: 1907/42; 1908/9.

²¹ A fordítással Schöpflin Aladár nem volt elégedett. Oláh Gábornak írta a következőket: „...A Dorian Grayt ne említse, mert az nekem fáj. Minden munkám közül [...] ezt szégyellem legjobban. Egy hónap alatt kellett lefordítanom, olyankor, amikor mind a két kezem tele volt munkával; alig van benne egy lap, amelyet ne éjszaka fordítottam volna – nem merem a saját munkámat olvasgatni, mert attól félek, elsüllyedek szégyenletemben, annyira rossz.” 1907. augusztus 26. Balogh Tamás (s. a. r., jegyzetek): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Pannónia könyvek, Pécs, 2004. 21.

elsősorban pedig Szini Gyulára.²² Ő is legelőször kritikai cikkekkel kezdett szerepelni a sajtóban s élénk fogékonyságával, fiatal korához képest meglepő olvasottságával hamar ismertté vált az írói világban. Csak legújabbban kezdett a neve novellisztikus munkák alatt szerepelni. A hang, amelyet megütött, s a formák, melyekbe gondolatait, megfigyeléseit alakítja, nem olyanok, hogy a nagyközönség azonnal seregestől csődüljön meghallgatására, de éppen egyéni voltával s előkelő kultúrájával rokonszenvesen tűnt fel az irodalmat finomabb szemmel nézők előtt. Valami sajátságos romantika jellemzi gondolkodását és még inkább érzését. Ez viszi a különös, bizzar alakok keresésére, amilyen Trilibi, a furcsaságból és elvetemedettségből összevegyített táncmester, s ezért állíttatja egymással szembe a lehető legtávolabb eső alakokat, mint pl. a vasúti baktert a primadonnával. Olykor az ilyenekben a mi érzésünk némi keresettségét talál, de' kétségtelen, hogy az így előálló helyzetek nagyon jó alkalmat adnak az írónak a differenciált lelki hullámzások festésére. Az író vonalakban és színben egyaránt stilizáltan dolgozik, ahogy a modern illusztráló művészek szoktak, fantáziáját féken tartja, annyira, hogy gyakran azon kapjuk rajta, hogy inkább az irodalmilag csiszolt ízlésű amatőr tollával dolgozik s nem az intuitív erejű művészéval. Egy vonása azonban néha pompásan érvényesül: diszkrét, elmés humora, pl. „Az árva” című elbeszélésében, amelynek csak befejezésében találunk valami mesterkéltséget, különben teljes hatást tenne. Ami pedig Szini Gyula novelláinak irodalmi színvonalát illeti, föltétlenül el kell ismernünk, hogy mindig irodalmi eszközökkel dolgozik, és a legújabb irodalmi nemzedékből előnyösen válik ki a részletmunka és a stílus gondjával is.

²² Szini Gyula (1876–1932), író, szerkesztő. Édesapja, Szini Károly pazonyi református kántortanító volt, aki jó barátságban állt Táncsics Mihállyal és Vajda Jánossal, olyannyira, hogy az író keresztanyja Táncsics Mihály leánya, Táncsics Eszter volt. Szini Gyula fiatalon jogi tanulmányokat folytatott, ezután rövid időt Nyugat-Európában töltött, meglátogatta Olaszországot és Franciaországot. Húszéves, amikor elborult elmével meghal az édesapja, ezért már korán el kellett tartania magát. Jogi pályára lépett, ám 1900-ban elhagyta a bírói állást. Újságírással próbálkozott, s belépett a *Pesti Napló* szerkesztőségébe, ahol 1903-ig dolgozott. Rövid időt töltött a *Budapesti Naplónál*, majd további cikkei a *Hét* című lapban jelentek meg, ahol Kiss József főszerkesztő és Cholnoky Viktor vették pártfogásukba. Újságíróként egyre komolyabb sikereket ért el: hamarosan felfigyelt rá Osvát Ernő, s az ő közbenjárására egész sor irodalmi lap közölte a cikkeit, tárcáit. Szini Gyula irodalmi érzékenységére, hozzáértésére jellemző, hogy 1905-ben a *Figyelő* című lapban ő tárgyalta először Ady Endre költészetét jelentőségéhez mérten. A *Nyugat*nak kezdetektől fogva munkatársa volt, Kosztolányi Dezső „az új magyar irodalom utászának” nevezte. Az esszéíró Szini hatása jóformán az egész *Nyugat*-nemzedéken lemérhető. Korai stílusa a szecesszióhoz, expresszionizmushoz és szimbolizmushoz egyaránt közel áll, de a *Nyugat*-nemzedék nagy realistái, köztük Móricz Zsigmond is tisztelettel tekintettek rá. 1909-től szabadkőműves (a Martinovics páholy tagja), 1919-ben az Írók Szindikátusának elnöke. Az 1920-as években a tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt kegyvesztett lett, polgári lapnál többé nem kapott állást, így most már a megélhetéséért kellett írnia. Megjelent műveinek irodalmi színvonala ezzel jelentősen leromlott. Anyagi gondjai végül a napi betevő falat problémáig fokozódtak, és nagy nélkülözések között halt meg ötvenhat évesen. Schöpflin Aladár végigkövette Szini Gyula pályáját is, sőt, Szini is írt Schöpflinről. Fordítóként is jelentős volt (Oscar Wilde, Franz Wedekind, Karl Kraus). – Ld. még: 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1912/42; 1913/23, 29; 1918/1, 25.

Most mindössze hat kis novellája jelent meg a „Magyar Könyvtár” egyik füzetében *Trilíbi és egyéb történetek* címmel, de ezek is érdekes képet adnak a fiatal, ma még fejlődése elején álló író képességeiről, törekvésének irányáról. Úgy kell őt tekintenünk, mint egyik önálló képviselőjét annak a romantikára hajló iránynak, amelyben legfiatalabb íróink nagy része halad, s ezek között ő azok közé tartozik, akiknek szavára leginkább érdemes figyelni.

1907. 24. sz. június 16. 487.

Heltai Jenő: Nyári rege. Budapest, Singer és Wolfner

Heltai Jenőnek,²³ nemhiába a lírából indult ki, most is támad még néha lírai hangulata –, de most már regény alakul ki belőle. Új regénye, amely egyúttal legjobb regénye is, elégikusan kihangzó himnusza az ifjú szerelemnek, az édes, könnyűvérű, meggondolatlan szenvedélynek, amely a boldogság emberfölötti magaslataira emeli a lelket, s bármennyire lehűti is utóbb a valóság fagyos szele, mégis megtölti a szívet egy életre szóló drága emlékekkel. Vilma, a sikerért dacos akarattal küszködő fiatal színésznő csak egyszer találkozik életében az igazi szerelemmel, ez a találkozás külső életében csak egy múltó epizód, egy nyári vakáció bájos káprázata, lelkiileg azonban életének legnagyobb eseménye. Gyermekes, bolondos ötlete pedig, hogy két hónapra visszatér süldő-kori életének színhelyére, a Mária-utcai hónapos szobába s a kalapcsináló boltba, – végzettszerű fontosságot kap. Igen, nem azok a nagy dolgok az életben, amelyeket mindenki lát, amelyek többkevesebb zajjal mennek végbe, hanem azok, amelyek titokban, a magunk lényének mélyeiben folynak le, sokszor önmagunk előtt is öntudatlanul, s amelyektől lelki életünk a maga tartalmát és irányát kapja. Az a Vilma, aki a nyári kaland után visszamegy a színházhoz, a grófhoz, az unt élethez, már nem ugyanaz, mint aki két hónap előtt kiábrándulva, elkedvetlenedve menekült onnan; bolondos, de igaz szerelme a kopott, furcsa festő iránt közelebb hozta jó egypár lépéssel az élet tartalmának megfejtéséhez. Boldogabb lesz-e vagy boldogtalanabb, – az teljesen mellékes; a fődolog az, hogy teljesebb, gazdagabb életet fog élni, olyat, amelyet élni csakugyan érdemes. Heltai regénye tele van nagyon finom vonásokkal. Ahogy Vilma szerelmének öntudatlan ébredését és hirtelen túlradását rajzolja, az valóban művészi biztonsággal csinált dolog, a hűvösvölgyi kirándulás előadásában pedig úgy élénk tereget két fiatal szerelmes lelket a maga forró tűzben égő tartózkodásával, diadalmas elragadtatásával, mint a tavasz a virágokkal telehintett mezőt. Előttünk kétségtelen, hogy Heltai írói egyénisége ebben a munkájában nyilvánul legérettebben. Egy-két vonás ugyan itt is rávall a kroki-író szellemeskedésére, de általában véve egyszerű eszközökkel igyekszik művészi hatást elérni. Más munkáinak élvezetét majd mindig megrontotta valami felületes mókázás, mintha az író nem vette volna komolyan sem a mesterségét, sem a közönségét, – ebben a

²³ Heltai [Herzl] Jenő – ld. még: 1905/46; 1910/5; 1911/30, 46; 1913/47; 1914/2; 1920/21.

regényében azonban élénk tárja meleg szívét, nem röstelli a saját érzékenységét, s épp ezért rokonszenvesebb, mint valaha volt.

1907. 25. sz. június 23. 508.

Kosztolányi Dezső: Négy fal között. Budapest, Pallas

Két-három év óta egy tüzes fiatal csapat rohant bele irodalmi életünkbe, öntudatosan ellentétbe állva az eddigi irányokkal, új stílus, új formák és új gondolatok jelszavát írva zászlájára. Kis csoport, de mert nagy zajjal, zárt sorokban lépett fel, nagy mozgalmat támasztott: az egészen fiatalok lelkesedve siettek zászlaja alá, az öregebbek vagy gyanakvó tartózkodással, vagy még gyakrabban nyílt ellenszenvvel néztek rájuk. Céljukat azonban elérték: sikerült magukat észrevéttetniük, ami nem kis dolog nálunk, ahol sokszor a legkomolyabb jelenségek mellett is teljes közönnnyel halad el nemcsak a közönség, hanem az irodalom is. A figyelmet meg is érdemlik, mert ha ma még sokszor kissé zöld, vadóc íze van is annak, amit csinálnak, lehetetlen el nem ismerni, hogy van köztük néhány kiváló tehetség, hogy magas színvonalra törekszenek, van kultúrájuk, s egyikük-másikuk máris jelentékeny új szépségeit hozta felszínre a magyar költői nyelvnek. A harcoss csapat egyik tagja, szereplése a legfiatalabbak egyike, Kosztolányi Dezső most kiadta verseit egy kötetben. Ami ezekben a versekben első pillanatra feltűnik, az szerzőjüknek nem közönséges irodalmi műveltsége, amely nemcsak abban mutatkozik, hogy észre lehet munkáin venni különböző költők, különösen Leconte de Lislé, Carducci és itt-ott talán Wilde hatását is, hanem még inkább gondolatainak széles körében és felfogásának előkelő színvonalában. Még ahol észrevehető is rajta az idegen hatás, ott is mindig keresztülcsillan a saját egyénisége. Semmitmondó verse alig van, egyike a legértelmesebb embereknek a legújabb költők között. Hogy gyakran csak beleolvassuk a gondolatot egyik-másik versébe, tulajdonképpen azonban nincsen benne teljesen kifejezve, vagyishogy a szava nem mindig bírja el a gondolatok terhét? De hiszen a költő még fiatal, még beláthatatlan fejlődés áll előtte. Mindenesetre mostani versei szép és tágas távlatot nyitnak jövőjére nézve, ha – amint reméljük – nem jut annyi más magyar talentum sorsára, akik biztató kezdet után hamar kimerültek, a fejlődés csíráit megölte bennük a viszonyok kedvezőtlenléte, a saját ellenálló erejük elégtelensége. Ha a versekből következtetni lehet, bízunk kell benne, mert a versek kemény, energikus természetűek, amely fél munkával nem éri be. Ilyen fiatallembéknél meglepő, hogy versei sokkal inkább reflexió szüleménye, de elég élénk az érzékenysége s elég tüzes a képzelete arra, hogy reflexióit behintse a költészet virágaival. Társainak közös hibája, hogy a banalitástól féltükben sokszor nagyzó bombasztba tévednek s homályosak ott, ahol a tárgy éppen nem kívánja meg a homályt, – megvan nála is, ő sem forrta ki még teljesen magát, még nem tanulta meg az egyszerűség nemes művészetét. De mit tesz az, hogy a versek olvasása közben gyakran fölkel az olvasóban a bíráló szózat? A földolog mégiscsak az marad, hogy igazi és értékes tehetséggel ismer-

kedtünk meg, akinek munkáit jó lesz figyelemmel kísérni, mert még sok élvezetet várhatunk tőlük.²⁴

1907. 29. sz. július 21. 588.

Benedek Elek: Bárányfelhők. Budapest, Singer és Wolfner

Benedek Elek²⁵ már túl van azon, hogy váratlan meglepetésekben részesítse olvasóit. Világfelfogása már rég kiforrott, valami nagy forrongásban soha nem is volt: csak a témáját kell tudnunk, s akkor tudjuk azt is, milyen álláspontot foglal el vele szemben. Megvannak a kész formái is, amelyekben dolgozik, s stílje is elérte a fejlődésnek azt a tetőpontját, amelyre képes. Ezért munkái nagyon egyenletesek, nincsenek bennük sem értékbeli, sem hangulatbeli nagy különbségek, – ha az egyik jobban tetszik, mint a másik, az teljesen az olvasó egyéni ízlésének a dolga. Az alaphangja mindig az a szelíd idealizmus, amely optimista köddel vonja be az egész világot; az ő emberei mind jók, szelídek, ártatlanok, s ha keletkeznek is

²⁴ A kötet meglehetősen visszhangot támasztott. Ady Endre a *Budapesti Napló*ban írt róla (június 1.): „Kosztolányi Dezső egy Nyugatra vetett perzsa költő. Csúnya, tudományos szóval íme meg akarom magyarázni ezt a budapesti kávéházak népének is: *abszolút költő*. [...] Bántásnak ne vegye se ő, se más: ő olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége. Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat. Valami félelmetesen új egyéniségnek gyilkos tolokodásával vagy tiltakozásával sem keseríti ő el a jámbor lelkeket. Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom, hogy mindenkiel meg tudom-e magam értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyűlölni az irodalmat. Szerencse, hogy a társadalmak dinamikája sikeresen dacol világ végéig az olyan zöld, anarchista urak véleményével, amilyen én vagyok. Az irodalom mégis csak irodalom lesz, míg ember és kultúra lesz. [...] A Kisfaludy Társaságnak van egy fönntartott helye, esetleg, hirtelenül föltűnő költő-talantum számára. Miért nem becsüli s veszi végre komolyan magát a derék társaság? Megfiatalítná s rehabilitálná ebek harmincadjára jutott becsületét, ha Kosztolányit észrevenné. A *Négy fal között* nagy esemény a mi kulturális incidensekben szűkölködő magyar életünkben. Hozzám, fonnyadó reménységűhöz a már-már eltemetett magyar lélek-föltámadás hit-erősítését szállította. Valami jó készül a Perzsiánál is rosszabb országban, ahol ilyen poéták teremnek.” A *Népszavában* Bresztovszky Ernő írt róla, a *Huszadik Században* Lukács György, és több mint fél év múltán az induló *Nyugatban* Kaffka Margit: „A nagy érzők, az érzéssel mesterkedni is szépen tudók, a »választottak számára dolgozók«, a nemesek, gyöngédek, biedermeieresek – néha félszeműek, néha gyámoltalanok, de mindig egész szívvel dolgozók; szóval a Kölcsyek, Kazinczyak szellemébe beleszakadt egy sugár modern látás, egy csomó összetett idegművelet, jó adag bensőség és kifejezésben a cizelláló véső szinte beteges finomsága. A komplexumot Kosztolányinak hívják.” – Ld. még: 1909/26; 1910/30; 1912/50; 1914/3, 4; 1917/6; 1918/6; 1920/19.

²⁵ Benedek Elek (1859–1929), újságíró, író, országgyűlési képviselő (1887–1892), „a nagy mesemondó”. Parlamenti beszédeiben kulturális, irodalmi kérdésekkel foglalkozott. 1889-ben részt vállalt az első hazafias gyermeklap, a Pósa Lajos alapította *Az Én Újságom* létrehozásában és szerkesztésében, majd Sebők Zsigmonddal a *Jó Pajtás* gyermeklapban. (Itt Schöpflin Aladár is rendszeresen publikált, sőt utóbb a szerkesztés munkájában is részt vett.) Ifjúsági történetei, meseátíratok tették közismertté és igen népszerűvé. 1921-ben visszatért a Romániához csatolt Kisbaconba, s haláláig ott élt. – Ld. még: 1916/52; 1921/4.

lelkükben erkölcsi konfliktusok, ezek nem nagyon mélyek s majd mindig szerencsésen, a józan morál irányában dőlnek el. A tragikus vég náluk nagyon ritka, a bűn széléről mindig visszahökkeneti őket valami szerencsés véletlen. Természetes, hogy ily felfogással az író az emberi életnek mindig csak felső rétegeiben mozog, az igazi mélységekig sohasem jut el, nem a zordon, éles ellentéteket, nagy erkölcsi és fizikai nyomorúságokat teremtő élet, hanem egy szebb, kedvesebb, boldogabb lét tükrözik történeteiben. Az idillek világa ez, amelybe az idealista lélek belekiváncosodik – legalább addig, amíg nem jut el bele. Ezért Benedeknek azok a dolgai elégítenek ki leginkább, ahol az idillikus téma összevág az idillikus felfogással, mint pl. új kötetében a *Maradjon itt kisasszony* című kis novella, amelyben egy tanító-nőnek készülő kisasszony és egy derék parasztleány bájos szerelmi regényét írja meg. Ebben nem zavar meg egyéb, mint az írónak néha előtörő kenetessége, míg az olyan témákban, melyekben súlyosabb lelki összeütközéseket akar megoldani, gyakran nagyon közel esik vagy a banalitásokhoz vagy a szentimentalizmushoz. Új könyvében tizennégy tárca-elbeszélés van bokrétába fűzve, néhány közülük a jeles és kedvelt író legjobb munkáiból való.

1907. 29. sz. július 28. 588.

Nagy Zoltán: Hónapos szobákból. Budapest, Athenaeum

Nagy Zoltán²⁶ verskötete valóságos meglepetés. Megszoktuk, hogy bizonyos kétkedéssel nézzünk az olyan verskötetre, amely teljesen ismeretlen nevet hord címlapján; akiben van tehetség, az már előbb fel szokott tűnni a lapokban, mielőtt könyvvél lépne elő. Az ismeretlen névvel megjelenő verseskönyvek túlnyomó többsége a szerkesztői üzenetek „Nem közölhetők” rovatának klientélájából telik ki. És, íme, most jön egy verseskönyv, soha nem hallottuk az írója nevét, és már az első lapja elárulja, hogy itt csakugyan költő kér szót. Egy finom érzékenységgű, bátran, biztosan röpdülő képzeletű lélek sugallta ezeket a verseket, és egy jelentékeny intelligencia vetette papírra. Egy fiatal, hittel, érzéssel teli szív vergődik itt szemünk láttára az élet szűk kalitkájában, vergődése nem póz és nagyizálás, hanem őszinte és igaz, hiszen saját szemünkkel látjuk. A hang pedig, amelyen szól,

²⁶ Nagy Zoltán (1884–1945) költő, kritikus. 1911-től 1921-ig ügyvéd Debrecenben. A Tanácsköztársaság idején mint a debreceni írók tanácsának tagja és szerkesztő, aktívan részt vett az irodalom szervezésében. 1921-ben a fővárosba költözött. Számos perben védte a haladó szellemű írókat. A *Nyugat* munkatársa volt. Költészetének fő motívumai a csönd, a magány, a romantikus szomorúság és a keserű szatíra. Novellákat s egy kisregényt is írt. Gyilkosság áldozata lett, egy bujkáló német katona ölte meg. – Fontosabb munkái: *Csend! Aranymadár!* (1913); *Die Legende vom lachenden Mann* (r., Konstanz, 1922); *Elégiák* (versek, Bp., 1923); *Álmomban zene* (versek, Bp., 1947) – Irod. Tóth Árpád: *Bírálatok és tanulmányok* (Debrecen, 1939); Babits Mihály: A testvér költő (*Írók két háború között*, Bp., 1941); Füst Milán: N. Z. halálára (*Magyarok*, 1945); Tersánszky Józsi Jenő: N. Z. (*Új Írás*, 1962. 6.); Kardos Pál: Nagy Zoltán, 1884–1945. In: Nagy Zoltán: *Ének a magasban. Összegyűjtött versek*. Kiadja Végh György. Budapest, Magvető, 1962. – Ld. még: 1913/30.

ha néha meg-megbicsaklik is, mint a serdülő fiúé szokott, érezteti, hogy nemes érc van benne. Hol volt ez a fiatal költő, hogy eddig nem hallottuk. Annál jobb, mert így legalább egységes képet kapunk tehetségéről, s könnyebben és biztosabban lemérhetjük súlyát. Az irodalom nemcsak új nevet, hanem új egyéniséget is kapott benne, amely önmagából, önállóan fejlődött, s ha kapott is külső hatásokat, könnyen le fogja őket rázni. Verssoraiból egy komoly, merengésre hajló ifjú arc domborodik ki, vonásai még egyenletesek, bőre sima, ráncok nélküli, a nagy szenvedélyek és nagy megbánások még nem rajzolták tele. Még nem élt, csak készülődött az életre, s álmódott róla színes, meleg, hol magasra szárnyaló, hol szomorúan lecsüggedő álmokat. De már közeledik az élethez, idegei meg vannak feszülve, lázadozva sajnálja mindazt, amit eddig elmulasztott: az el nem csókolt csókokat, a le nem szakasztott virágokat. Még számot vet magával: nem fogja-e túlságosan megfizetni egykor a férfi meg az agg, amit az ifjú elpazarolt, – de látjuk rajta, hogy akárhogy töpreng, csak a szíve szavát fogja követni, bele fog merülni az életbe, s a saját életét fogja élni. Képzete könnyen izgul föl: egy marék sárga homok, melyet a szél bedob párizsi szobája ablakán, visszaviszi az Ér partjára, sírban nyugvó anyjához, bánatos emlékü kedveséhez, s legmélyebben járó versei egyikét írja róla. Bár rajztudása még ingadozó, sokszor egy pár vonással pompás, színben és vonalban egyaránt hatásos képet tud megrajzolni; bár technikája és stílje kissé még szögletes, néha meglepő biztonsággal játszik a nyelv hangszerén. S ami különösen rokonszenves teszi előttünk: nyoma sincs nála a kis erővel nagyokat emelgető erőlködésnek, az eredetiség mindenáron való hajszolásának. Azt mondja és úgy mondja, amit s ahogy mondani lelke törvénye parancsolja, nem pedig egy divatos, önkényesen magára öltött stílus. Ezért egyéni is, modern is, anélkül hogy egyéniségével és modernségével tüntetne; nem előleges megfontolásból az, hanem azért, mert nem is tudna más lenni. Fiatal még, nem kész még, de mindenesetre költő; örülünk az ismeretségnek, melyet vele kötöttünk.

1907. 34. sz. augusztus 25. 687–688.

Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc életrajza. Budapest, Magyar Történelmi Társulat

Irodalmunk alapítása korszakának vezéremberei közül aránylag még legméltóbb irodalomtörténeti emléket Kölcsey kapott. Kazinczyról nagyon sokat írtak, de pályájának és jelentőségének hozzá méltó ismertetése még mindig várat magára, a két Kisfaludy, Csokonai, Berzsenyi, Bajza stb. szellemi arcképének egységes megrajzolására történtek ugyan kísérletek, de a legjobb esetben is félsikerrel. Kölcseyről legalább egy magasabb színvonalon álló életrajzi esszét tudunk az olvasó kezébe adni: az Angyal Dávidét.²⁷ Most aztán a „Történeti Életrajzok” sorozatában

²⁷ Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. *Budapesti Szemle*, 31. kötet, 1903. Angyal [Engel] Dávid (1857–1943) irodalomtörténésznek indult, bölcsészdoktori disszertációját Berzsenyi Dánielről

új Kölcsey-életrajzot igyekszik adni Vértesy Jenő.²⁸ Valóban, érdemes is Kölcseyvel foglalkozni nemcsak a múlt ismerete, hanem a jelen szempontjából is, mert ő nemcsak a *Himnusz* szerzője, s ebben a búsongó magyar hazafi-érzés egyik legpregnánssabb megtestesítője, hanem egyebekben is igazi költő, akinek érzései ma is érzést keltenek, a legnemesebb magyar jellemek egyike, aki korában is a férfiúi erények példája volt, s végül igazi kultúremlék, akiben megtaláljuk a modern szellemi törekvések egész sorozatának első csíráit. Szelleme nem annyira széleskörű, mint inkább mély, de mélységeiben nagyon becses kincsek rejlenek annak számára, aki nem sajnálja a fáradságot, hogy leszálljon utánuk. Aki a magyar gondolat keletkezését, fejlődését, kialakulását akarja megismerni, annak Kölcseynél hosszasan meg kell állapodnia. A kifejezés formáinak kezdetlegessége, a magyar agyban addig szokatlan gondolatok nagy száma, a mélyebb nyugati eszmejárás újdonsága bizonyos nehézséget támasztanak Kölcsey szellemének teljes mértékű értékelésében: nagyon meglátszik rajta a gondolataival való vívódás, ki-kiütnek rajta a tanult, idegenből vett gondolat-elemek, elfödik az ő saját szellemének világosságát. De éppen ezek a vívódásai matatják szellemének eredetiségét s a kultúra nagy anyagának teljes fölszívására való komoly igyekezetét. Ezt nyomon kísérni egyike a legszebb és leghálásabb feladatoknak, melyeket irodalomtörténetünk nyújtani tud. Vértesy Jenő az új Kölcsey-életrajzban nem hatol ennyire témája lényegébe; ő a nagy publikumhoz fordul, amelyről a mélyebb vizsgálathoz szükséges adatoknak csak a minimális mennyiségét lehet föltételezni, tehát elsősorban ezeket az adatokat kell elébe tárnia. Ily módon a sok szeretettel és gonddal megírt életrajzból Kölcseynek inkább csak külső képét kapjuk, s ezt sem nagyon élettelenesen, de előtanulmányul annak, aki ezután akar Kölcseyvel behatóbban foglalkozni, igen alkalmas. Egy sereg többé-kevésbé érdekes kép is hozzájárul a könyv becsének fokozásához.

(1879) írta, még 1912-ben is megjelentetett egy kis irodalomtörténeti kötetet Gyulai Párról, ám végül a két világháború közötti időszak meghatározó (liberális-konzervatív) történésze lett. Zsidó nagyvállalkozók gyerekei mellett volt nevelő, az ő kíséretükben jutott el német egyetemekre, ahol maga is tanulhatott. 1885-ben katolizált. 1909-től egyetemi tanár Budapesten, 1918 és 1920 között a bölcsészkar dékánja, de Jászi Oszkár felfüggeszteti megbízatásából. 1929/30-ban – Klebelsberg Kunó megbízásából – Habsburg Ottó trónörökösét tanította magyar történelemre, a Vizcayai-öbölben emigrációban élő családnál. A Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója volt, az Anschluss után költözött haza. Emlékezései 1971-ben jelentek meg, Londonban.

²⁸ Vértesy Jenő – ld. 1905/24; 1909/16.

1907. 37. sz. szeptember 15. 748.

Kiss Menyhért: Versek. Budapest, Singer és Wolfner

Kiss Menyhért²⁹ egy fiatal erdélyi poéta, kinek nevét – úgy halljuk – széltében ismerik a Királyhágón túl, s kinek e szűkebb körön kívül is sikerült bizonyos figyelmet keltenie. Hogy a közönség szívesen olvassa verseit, azt megértjük, mert egyszerűek, csinosan formáltak, megvan bennük az a lágy érzelmesség, amely az átlagos olvasónak – versekről lévén szó, a fiatal kisasszonyoknak, legénykéknél – leghamarabb a szívéhez szól. Nyugtalanító problémákat Kiss Menyhért sohasem vet felszínre, érzésében, szavaiban mindig illedelmes, sima, nincs benne keserűség, amely nyomasztaná a lelkeket, még kevésbé forradalmi szellem, amely arra kényszerítené a koponyákat, hogy új gondolatokra, új megismerésekre rendezkedjenek be. Szerelme is illedelmes, formákat tisztelő, sohasem csap át a szenvedély merészebb, korlátokat döntő tüzébe, akárhogy igyekszik is bizonyítani melegségét, mindig van benne egy jókora adag józanság. Hogy ki iránt él benne a szerelem, azt nehéz a versekből kibetűzni, mert rímei mögül nem kandikál ki egyénien jellemzett női arckép, csak néhány általánosság. Fehér arcú és lelkű szűzi leány, a haja arany, a hangja csengő, az ajaka olyan, mint a harmat a rózsalevélen, szóval olyan, amilyennek minden ideális hajlamú, jól temperált érzésvilágú ifjú látja fiatal kedvesét, olyan, mintha valami negyvenes évekbeli, semmitmondóan tetszetős édeskés acélmetszetből lépett volna ki. Ami tárgya a szerelmen kívül van, az csupa konvenció; ahol meg mélyebbre akar szállni, életbölcsességet pengget, vagy lélekrajtot próbál adni, ott mindjárt megérzik ereje fogyatékossága, mint pl. amikor hosszadalmas szónoklatot mondhat a haldokló honvéddel a nemzeti zászlóról vagy amikor „Temetés az erdőn” című versében az életről való nézetét próbálja költőileg kifejtetni. Még leginkább érdekel akkor, amikor anyjáról szól; ilyenkor is a konvenciók körén belül marad ugyan, de a hangjában van őszinte melegség. Igazságtalanok lennének azonban, ha nem említenek fel, hogy van a kötetben néhány kedves, hatásos vers, – ha nem valami eredeti, megragadó dolgok is, de szerencsés találkozásai egy tetszetős témának a költő lelki diszpozíciójával. Mi a magunk részéről ennél az ábrándozó, ernyesztően langyos levegőjű költészetnél jobban szeretjük azt a férfiasabb költészetet, amelyben erő, tűz, egyéniség van, amely ha talán nyers és első pillanatra kevésbé vonzó is, az emberi léleknek eddig nem ismert fülkéit nyitja meg előttünk, s gazdagabbá, színesebb árnyalásúvá teszi érzésvilágunkat. Szóval, mi azt a költészetet becsüljük legtöbbszörre, amelyben eleven, emberi élet van, nem csupa mesterkedő irodalom.

²⁹ Kiss Menyhért (1880–1934), jogvégzett költő, prózaíró. 1913-tól él Budapesten, felsőkereskedelmi iskolai tanár. 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, az Ébredő Magyarok Egyesületének tagja, Gömbös Gyula párthíve. A petőfieskedők szólamhazafiságának képviselője, 1919 után az elcsatolt területek pártfőgója és visszakövetelője. Ismert műdal-szerző.

1907. 40. sz. október 6. 807–808.

Magyar és angol szótár – 1. r. – Angol–magyar. [A dictionary of the Hungarian and English languages. 1 pt., English–Hungarian]. Budapest, Franklin Társulat

Mindenki, aki nálunk angol nyelvtanulással vagy angol-magyar fordítással foglalkozott, napról napra keservesen érezte, mekkora baj az, hogy egyáltalán nincs szükségleteinknek megfelelő magyar és angol szótárunk. A Bizonfy-féle³⁰ volt az egyedüli, amelynek legalább némi hasznát lehetett venni, de ez nem volt elég terjedelmes, s el is avult, – újabban különben is alig volt kapható. Egyebekben teljesen német szótárakra voltunk utalva, s előállott az a furcsa helyzet, hogy magyar emberek, ha pl. angol levelet akartak írni, előbb – gondolatban legalább – le kellett fordítaniuk németre, s onnan aztán angolra. Aki pedig németül nem tud, az alig tanulhatott meg angolul, megfelelő szótár hiányában. A mi szemünkben, akik mindenáron azt szeretnők, hogy a magyar kultúra mennél többet merítsen a gazdag angol forrásból, s mennél szorosabb szellemi kapcsolatba kerüljünk Shakespeare népével, – valóságos kultúrmunkának tekintjük azt, amelyet dr. Yolland Artúr B. végzett, amikor elkészítette az első terjedelmesebb angol–magyar szótárt.³¹ Az angol származású szerző, aki mint a budapesti egyetem angol lektora, tiszteletreméltó igyekezettel szentelte magát a magyar kultúra szolgálatának, szeretettel, hozzáértéssel és sok sikerrel végezte éppen nem könnyű munkáját. Szótára felöleli az angol nyelvnek mondhatni egész terjedelmét, nemcsak a szavakat, hanem a szólásokat, a jellemző fordulatokat is. Forrásait nagyon gondosan válogatta meg és jól használta fel. Fölvett szótárába minden olyan szót, melyre az életben szükségünk lehet, s emellett – a szótár gyakorlati céljaira való tekintettel – különösebb figyelemmel volt a kereskedelmi és jogi kifejezésekre. A költői nyelv dolgában főleg Shakespeare-re volt tekintettel. Szóval a szótárt egyaránt jól használják azok, akiknek üzleti szempontból van szükségük angol szövegek megértésére, s azok is, akik az irodalmat akarják megérteni és megismerni. S tekintve, hogy a szótár terjedelme több 800 kéthasábos oldalnál, a gyakorlati szükségnek megfelelő terjedelemben lehetett bele fölvenni mindazt, ami az ily szótárba be-

³⁰ Bizonfy Ferenc (1828–1912), orvosdoktor. A szabadságharc alatt honvédtiszt volt. 1851-ben a Londonba menekült fiatalok mellett tanárkodott, de a hadiiskolát rövidesen becsukták és neki is tovább kellett állnia. Lipcsében, Berlinben, Heidelbergben és Zürichben tanulva szerzett orvosi és jogi diplomát. Az orvosi doktor fokozatot Londonban szerezte meg. 1870-ben költözött végleg haza, visszavonultan élt, külföldi lapokat (*Star*, *Times*) tudósított, és rendszeresen írt a *Pester Lloyd*-ba is. Szótáráról: Tibor Frank: Ferenc Bizonfy and the First Hungarian–English Dictionary. In: *The Metaphor of Sixty. Paper Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Ed. By Réka Benczes and Szilvia Csábi. Department of American Studies, Eötvös Loránd University, Budapest, 2006. 106–115.

³¹ Arthur B[attishill] Yolland – ld. 1904/33; 1910/24. Szótáráról ld. Abádi Nagy Zoltán: Anglisztika és amerikanisztika a mai Magyarországon. In: *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatók az ezredfordulón*. Szerk.: Frank Tibor és Károly Krisztina. Budapest, Tinta, 2009. 13–31.

levaló. A most megjelent angol–magyar részt remélhetőleg hamarosan követni fogja a másik, a magyar–angol is.

1907. 41. sz. október 13. 826–827.

Juhász Gyula versei. Szeged, Dugonics Nyomda

Vékony, szürkefődeles füzet, nem sokat ígér, de – ebben éppen nem modern – jóval többet ad. Egy értékes, nagyon finom, szubtilis lelket tár fel, és egy diszkrét, csiszolt, előkelő intelligenciát. Álmodozó, de csöppet sem lágy melódiák a gyönyörű életről, melyet végigélvezni vágyik a költő, de nem tud megbirkózni vele, az özvegy édesanyjáról, akinek el nem sírt könnyűit dalba sírja, el nem mondott bánatát leírja, nagy szellemeiről az emberi kultúrának, akiknek lényegét megközelíteni igyekszik, a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét, a görög derűről, arról a lelki harmóniáról, mely néha megvillan szépséggel fertőzött modern lelkében, de csak mint vágy s nem mint valóság. Színes álmok ezek, de színeik le vannak tompítva: nem nagy, erős színfoltok adják meg a színhatást, hanem a tónusok gazdag árnyalódása. Érezzük, hogy a versek mögött hallgatag, de mély lelki válságok nyílnak, de magukban a versekben nincsenek ezek a válságok megírva, csak eredményeik. Néha ismerős hangok ütnek meg a fülünket, egy rím, egy jelző, egy hangulat, amely elárulja, hogy a költő nemcsak sokat élt, hanem sokat olvasott is, és amit olvasott, nem mind ment hatás nélkül keresztül a lelkén. Sőt néha ellentétes hatásokat is veszünk észre; régi formáknak, hangoknak keveredését a legújabbakkal; annak a jele az, hogy a költő egyénisége még nem kész, nem alakult ki egységesen, – a földolog azonban az, hogy van egyénisége. Nem korlátokat bontó, harci zajjal az egész világnak nekirontó egyénisége, hanem az a csöndes, mély és szívós egyéniség, amely nem törődik a korlátokkal, megy a maga útján nyugodtan, mintha nem is volna előtte semmi akadály. Szóval Juhász Gyula érdekes költői jelenség; abból a legfiatalabb nemzedékből való, amely ma még keresi az érvényesülés útját, a hivatalos irodalom ellenszenvé és az olvasóközönség zavarodott meghökkenése közben, de ha úgy halad, ahogy megindult, alighanem meg fogja határozni a legközelebbi jövő magyar lírájának jellemét.³²

³² A kötet keletkezéséről, visszhangjáról, a kortársak ítéletéről ld. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. Török Sophie gyűjtése alapján sajtó alá rendezte Belia György. Új Magyar Múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye. Budapest, Akadémiai, 1959. A kötetéről írt már többek között Babits Mihály (*Szeged és Vidéke*, 1907. október 9.) és Kosztolányi Dezső ([Lehotai álnéven] *Magyar Szó*, 1907. november 9.) is. Juhász Gyuláról ld. még: 1918/38; 1921/4.

1907. 42. sz. október 20. 847.

Ferenczy Zoltán: Petőfi és a socialismus. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XX. k. 1. sz. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

Ismeretes dolog, hogy a szocialisták szeretik magukénak tulajdonítani Petőfit azon az alapon, hogy egyszer-másszor olyan nézeteket hirdetett, amelyek rokonságban látszanak lenni a szociális felfogással. Hivatkoznak az arisztokrácia elleni nyilatkozataira, az *Apostolra*, melyben élesen, rikító színekkel állítja szembe a gonosz gazdagság és a nemes nyomor ellentétét, hivatkoznak egyéb költeményeire. Ezért aztán március 15-ikén külön meg is ünneplik a nagy költő emlékét, koszorúkat tesznek szobra talapzatára s beszédeket mondanak emlékezetére. Ez a nem minden tendencia nélküli felfogás sarkalatos történelmi tévedésen alapszik. Petőfi nem volt szocialista, a mai értelemben vett szocializmusnak az ő korában, az ipar nélküli Magyarországon még csírái is alig voltak, s a költőnél sehol semmi nyoma sincs annak, hogy a szocialista eszmével foglalkozott volna, s tudatosan állást foglalt volna velük szemben. Petőfi nem a szocialista eszmekörből indult ki, hanem a francia forradalom világfelfogásából; a nagy francia forradalom eseményei izgatták képzeletét, ennek hősei állottak előtte eszményképül, s ennek tanításában látta az igazságot. Forradalmár volt, de nem társadalmi forradalmár, mint a szocialisták, hanem politikai forradalmár. Nem a társadalmi rend ellen küzdött, hanem az akkori Magyarország politikai rendje ellen, az ellen az arisztokratikus rendi alkotmány ellen, amelyet a nemzet 1848-ban – formailag legalább – meg is döntött. Mikor az arisztokraták ellen mennydörgött, éppúgy a francia jakobinusok voltak mintái, mint mikor a jobbágság felszabadításáért lelkesedett. Programja demokratikus volt, de nem szociáldemokrata; a paraszt-népet, a jobbágyot akarta nemcsak felszabadítani, hanem a magyar politika súlypontjába tenni, de egyebekben a társadalmi és gazdasági rend ellen nem tört, mert őt a demokrácia kérdése politikai, nem pedig társadalmi és gazdasági szempontból érdekelte. Republikánus nézetei és a világszabadságért való lelkesedése is a francia forradalom eszmeköréből való, s csak annyiban van rokonsága a szocializmus hasonló követelményeivel, amennyiben ezek is ugyanabból a forrásból erednek. Történelmileg tehát tévedés Petőfit úgy állítani be, mint szocialistát, hogy azonban a munkásosztály tiszteli őt és lelkesedik érte, az érthető, mert teljes lelkével a szegény nép javának élt, nyomorúságán és szolgai sorsán fellázadt és merész lélekkel küzdött a szegény ember igazaiért. A szocialisták március 15-iki ünnepei csak azt bizonyítják, hogy Petőfiben mindenki megtalálja a magát, hogy ő valóban az egész nemzetnek, sőt az emberiségnek volt költője, nem pedig egyes osztályoké vagy érdekköröké. A szocializmushoz való viszonyát igen részletesen és pontosan állapítja meg Ferenczy Zoltán³³ most megjelent akadémiai felolvasása. Nyomról nyomra követi Pe-

³³ Ferenczy Zoltán (1857–1927), irodalom-, és színháztörténész, műfordító, a kolozsvári, majd a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, akadémikus, Ferenczy Sári és Ferenczy Magda írónők

tőfinek mindazokat a kijelentéseit és gondolatait, melyek a szocialista eszmékkel kapcsolatba hozhatók, s kimutatja róluk, hogy ez a kapcsolat csak abban áll, hogy a demokratikus szabadság-eszmék benne vannak a szocialista programokban, de nem ennek eredeti termékei, hanem a francia forradalom hagyatékából mentek át bele.

1907. 42. sz. október 20. 847–848.

Oscar Wilde új könyvei. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Wilde Oszkár most ugyancsak divatban van nálunk is.³⁴ Egykor, híres bűnpöre idején, a pletykásabb kedvű lapok „Vegyes” rovatának volt a hőse, munkáinak hírért is alig ismerték még azok is, akik komolyabb figyelemmel szokták kísérni a külföld irodalmi jelenségeit. Mióta azonban – természetesen halála után – újra fölfedezték a franciák meg a németek, azóta nálunk is olvassák, lelkesednek érte, izgulnak sajtószertű, méreggel és ragyogással tele szellemétől. Éppolyan divat ez, mint annyi más, pedig a csodálatos szellemű angol író többet is érdemelne, mint hogy divatba jöjjön: megérdemelné, hogy komolyan, behatóan, kritikával foglalkozzanak vele, szóval igyekezzenek megérteni. Ennek a célnak szolgálatában áll a „Magyar Könyvtár” című vállalat, amelyben most sorra jelennek meg Wilde művei. A régebbieken kívül most nemrég jelent meg *Bunbury* című komédiája Mikes Lajos³⁵ fordításában, a vállalat legújabb sorozatában pedig a színpadról szintén

apja. 1896-os Petőfi életrajza a pozitívista irodalomtudomány egyik nagy teljesítménye, évtizeden át volt a Petőfi-könyvtár egyik szerkesztője. Könyvtártani munkája (1903) a terület elméleti alapvetését jelenti idehaza. A közkönyvtárak létrehozását szorgalmazta angol és amerikai mintára. Akadémiai székfoglalójakor – ez volt a Petőfi szocializmusát elemző értekezés – Fenyő Miksa élesen hangsúlyozta, mennyire konzervatívnak tartja Ferenczit. A következő évtizedekben Hatvany Lajos, Szép Ernő, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond illeték kritikával műveit és az általa szerkesztett sorozatokat. Deák-életrajzát Móricz „szárazon és kegyetlen korlátoeltsággal, unalommal és leíró politikai helyzetek végtelen szóáradatával” megírt műnek minősítette. Pintér Jenő méltatásakor Szerb Antal megjegyezte, hogy ő Petőfiről négy-öt oldalon is el tudta mondani mindazt, amihez Ferenczinek kötetekre volt szüksége. Hatvany csak halála után nyilatkozott elismerően róla nekrológiájában „a divatját veszített alaposság, a divatját veszített jóhiszeműség” egyik utolsó képviselőjének nevezte, aki a modern irodalom törekvéseit nem támogatta ugyan, de „őszinte tárgyilagosságra törekedett az új idők új embereivel szemben”. Könyvtártörténeti szerepét sem kíméli az utókor, erélytelen, „magasabbszintű építő-tervező munkára alkalmatlan” személyiségként írják le. – Ld. még: 1907/49; 1913/16; 1917/3.

³⁴ Wilde, Oscar – ld. még: 1907/23; 1908/9.

³⁵ Mikes Lajos [1905-ig Mises] (1872–1930), újságíró, szerkesztő, fordító. 1901-ben jogi diplomát szerzett, de már joghallgatóként irodalmi matinékat szervezett. A pénzügyminisztériumban volt állásban, de ezzel párhuzamosan a *Fővárosi Lapok* korrektora volt. 1902-től a *Pesti Napló* munkatársa, irodalmi rovatának kiépítője, 1918-tól *Az Estnél* dolgozik. A Miklós Andor vezette konzern egyik vezető embere volt, 1923-tól az irodalmi anyag szerkesztője, ekként a magyar irodalom egyik nagy támogatója. Veje volt Szabó Lőrinc, aki így, apósa révén került a konzernhez. Mikes Lajos volt Gelléri Andor Endre egyik felfedezője. Fordítóként is kiemelkedő (Dickens, Strindberg,

ismert *Eszményi férjet* kapjuk Mihály József³⁶ fordításában, a *De profundist* pedig Mikes Lajos fordította le. Az előbbi négyfelvonásos színdarab Wilde azon munkái közül való, melyeket az író inkább kenyérkeresetből írt, mint művészi becsvágyból, s ezért tehetségének csak külső vonásai vannak meg benne: színesen csillogó dialógja, szemképráztaató elméssége és áthatóan mély intelligenciája. Wilde jelentőségét jellemzi az, hogy még az ily munkáiban is elsődrendű írónak látjuk, érdekel, izgat, gondolkodóba ejt, ellenmondást kelt. A *De profundis* már más dolog: ez már az író lelkének mélyeiből tört elő. A readingi börtönben írta, s mint minden lélekkel írt művében, ebben is önmagát rajzolja, börtönében szerzett benyomása- it, lelkiállapotát, az erkölcsi és testi szenvedés hatását szellemére. Roppant érdekes, a maga nemében az irodalomban páratlan könyv ez, tele megragadó emberi tartalommal és olyan szubjektivitással, amely már fölemelkedett a filozófiáig. A fordítás is gondos, jó munka. – Nem Wilde-től való, de Wilde-ről szól még az említett vállalatban egy másik munka is: egy skandináv írónak, Halfdan Langaardnak³⁷ rövid életrajzi tanulmánya Wilde-ről; rokonszenvesen, nagyon világosan állítja elénk az író és az embert egyaránt, nem hazug leplezéssel, megtévesztő szépítgetéssel, hanem az igazságnak megértetésével igyekszik hatni. A fordítás Moly Tamás³⁸ munkája.

1907. 43. sz. október 27. 847.

Barabás Ábel: Petőfi. Budapest, Franklin Társulat

A legnehezebb írói feladatok egyike, melyeket a magyar irodalomtörténet nyújthat, Petőfi költői és emberi egyéniségét úgy megfogni, hogy élettel és igazsággal tele kép kerüljön ki belőle. Egy költőnek életét sem ismerjük annyira részletesen, egyről sem maradt fenn annyi följegyzés, mint őróla, de annyi bennük a belső és külső ellentmondás, az utólagosan emlékezők majd mind annyira hatása alatt állottak Petőfi halála után keletkezett óriási nimbuszának, hogy csak a legbizto-

Schopenhauer, Goethe, Kipling, Byron, Shakespeare, Shaw, Poe, Twain, Wells stb.). A irodalom-szervezőről ld. Az Est-lapok. In. *A bilincsbe vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai*. Irodalom Kft., 2002. 79–99.

³⁶ Mihály József – nem sikerült azonosítani.

³⁷ Halfdan Langaard: *Wilde Oszkár*. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai), 1907.

³⁸ Moly Tamás (1875–1957), író, újságíró, rendező, színházigazgató, műfordító. Pályafutását mint újságíró kezdte, évekig Párizsban és Berlinben élt, majd hazaköltözött, és színházi szakemberként tevékenykedett. 1904-ben választmányi tagja lett aThália Társaságnak. Több színháznál dolgozott. Szépiróként viszonylag későn lépett színre, az 1910-es években a *Nyugat* közölte novelláit, később több kötete megjelent, ám 1919–1920-tól ponyvaregények írásába kezdett az írói karrier feladásával. A legnagyobb sikert *Vörösbegy*-sorozata aratta, melynek hőse egy különleges átváltozó-képességgel rendelkező magyar származású, ám nemzetközi karriert befutó szélhámos. Korai műveinek egyikét, *A jöttment* című elbeszélését Füst Milán és Hamvas Béla egyaránt remekműként értékelték. Számos művéhez az artista- és színészvilágból merített ötletet. – Ld. még: 1918/36; 1919/6; 1920/24.

sabb kritika tud följegyzéseik közt eligazodni. Az életíró az a veszedelem fenyegeti, hogy vagy groteszk alakot csinál a költőből, vagy pedig élettelen, színpadias opera-hőst. Az előbbi hibába esett annak idején Zilahy Károly,³⁹ az utóbbiba az életrajzírók csaknem mind. Jelentékenyen megkönnyítette ugyan e feladatot Ferenczy Zoltán⁴⁰ a maga nagy és példás lelkiismeretességgel készült Petőfi-életrajzával, de ő vállalt feladatához képest csak a külső Petőfit írta meg, élete fordultait és eseményeit, a nehezebb dologra, Petőfi egyéniségének kifejtésére nem vállalkozott. Most Barabás Ábel⁴¹ kísérli meg e nehéz probléma megoldását egy vaskos kötetben, amely kétségtelenül szorgalmas bűvárkodás és nagy lelkesedés eredménye. Nagy apparátussal fog neki a tárgynak, kissé fölöslegesen messziről indul neki, hogy megközelíthesse Petőfit. A magyar nemzet őstörténetén kezd, a honfoglaláson, innen indulva fejt ki a magyarság jellemét, hogy aztán Petőfit mint e jellem kifejezőjét állíthassa be. Az ilyen fejtegetések mindig nagyon kényesek; a magyar nemzet ősi jelleméről oly kevés pozitívumot tudunk, hogy pontos képét megrajzolni semmiképp sem bírjuk, önkényes föltevésekbe vagy színtelen általánosságokba kell belemennünk, hogy legalább valami fogalmat nyerhessünk róla. Barabás ebbeli fejtegetéseiben is több a líra, mint a pozitív, tudományos megállapítás. Sokkal biztosabb talajon mozog, amikor magáról Petőfiről szól. Teljesen megbirkózni a tárggyal nem tudott, szét kellett darabolnia, hogy végezhesen vele: külön tárgyalja Petőfi életét és egyéniségét, holott ez a kettő senkinél sem választható el, legkevésbé Petőfinél. Eljárásának aztán a baja, hogy a költő életéről szóló részbe minduntalan beleszólnak az egyéniségéről szóló fejtegetések, viszont az egyéniségéről szólva nemegyszer kell ismételni az életrajzban már elmondottakat. Innen ered aztán a könyv sok ismétlése, s talán ennek tulajdonítható bőbeszédűsége is. Mindez azonban nem rontja le a könyv jelentékeny érdemét és értékét. Ily munkára kivált a nagyközönségnek és az ifúságnak már régóta szüksége van – aminthogy ez az első nagyobb arányú kísérlet Petőfi jellemképének megrajzolására. Barabás sok temperamentummal dolgozott, nagyon lelkesedik Petőfiért, nagy erőfeszítéssel igyekszik belehatolni egyénisége és költészete mélységeibe, s ez nem egy vonásnál sikerül is neki. Az életrajz tömérdek adata közül helyes érzékkel választja ki azt, ami lényeges, a költő megértéséhez szükséges, s az ellentétes vagy elágazó vélemények között megtalálja azt, amely a tényeknek leginkább megfelel. Petőfi és Szendrey Júlia szerelmének keletkezését és szövődését például sok találó

³⁹ Utalás Zilahy Kiss Károly 1864-ben megjelent Petőfi-életrajzára.

⁴⁰ Utalás Ferenczy Zoltán 1896-os, háromkötetes Petőfi-életrajzára. – Ld. 1907/42.

⁴¹ Barabás Ábel (1877–1915), irodalomtörténész, tanár, egyike az úttörő eszperantistáknak, 1898-ban könyvet adott ki a mesterséges nyelvről. A Petőfi-könyvtár sorozatában kiadta és jegyzetekkel látta el tanára, Meltzl Hugó Petőfi-tanulmányait (1909). Turgenyev és Csehov fordítója volt. Barabás életrajzáról (és Oláh Gábor 1909-ben megjelent *Petőfi képzeletéről*) Babits Mihály nem volt nagy véleménnyel, „a Barabás Ábel és az Oláh Gábor nagy pipájú, kevés dohányú könyvei” – írta róluk. Idézi Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Osiris-monográfiák. Budapest, 2008. 484. Kerényi sem a komolyan veendő szakirodalom körében említi, még inkább a „kolozsvári iskolához” tartozó Meltzl munkáját tekinti tudománytörténeti érdekességnek.

vonással festi meg, elevenen állítja elénk, s igen ügyesen használja fel Júlia naplóját és levelezését, – bár nem veszi észre, hogy csak módjával lehet rájuk építeni, mert meg kellene előbb állapítani, mennyi bennük az élet és mennyi a romantikus divatú irodalom. Igyekszik a költő jellemét lehetőleg minden oldaláról megvilágítani, ezért külön tárgyalja főbb jellemző vonásait, vagy – ahogy ő mondja – egyénisége egyes rétegeit. Stílje kissé nyugtalan, frazeológiája nem mindig találó, de általában könnyedén, világosan s többnyire vonzón is szól, ami bizonyára elő fogja mozdítani munkája népszerűségét a közönség körében. Maga elé kitűzött célját, hogy az átlagos művelt olvasónak Petőfiről való ismereteit megalapozza, kibővítsé, s hogy költészetének élvezetét öntudatosabbá tegye, a fődolgokban eléri, s ezért munkája elismerést érdemel és hasznos szolgálatokat tehet.

1907. 45. sz. november 10. 908.

Ady Endre: Sápadt emberek és történetek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Ady Endre⁴² bizonyára maga sem tartja tulajdonképpeni terrénumának a prózai novellát, természete, egész lényé annyira lírai, annyira hiányzik belőle a novellához szükséges belső egyensúly, hogy novellisztikus dolgait alig tarthatjuk – ez idő szerint – egyébnek, mint a költői munkálkodás mellékterményeinek. Ezt azonban csak jellemzésül mondjuk, nem értékelés okából, mert Ady Endre novellái, akár-mennyire meglátszik is rajtuk, hogy csak úgy tollhegygel vannak írva, igazán írói munkák, egy gazdag és érdekes egyéniségnek nyilatkozásai. Nem is annyira novellák ezek, mint vázlatosan odavetett, de azért jellemző portré-fejek, a modern festők modorában csinálva: csak az van bennük részletezve, s az is egyszerűsített, nagy vonalakkal, ami a szerző pillanatnyi célja szempontjából lényeges, a többi vonás a legjobb esetben is csak staffázs, amely el is hanyagolható, amelynek csak az a feladata, hogy reliefet adjanak a fődolgoknak. Ezek az alakok az író saját külön világából valók, parasztgyerekek, falusi úri gyerekek, felnőtt urak és parasztok vegyesen, de mindegyiküknek homlokán ott borong a tragikai felhő, valamennyien, öntudatosan vagy öntudatlanul, belső életet élnek, erősen árnyalt érzéseket éreznek, s fátumuk már születésüknél fogva meg van írva. Ady Endre szereti emlegetni az ázsiai eredet ki-kiütköző nyomait a magyar lélekben; – vajon az ő sajátságos fatalizmusa is ilyen keletről hozott vonás-e, avagy kálvinista őseiről maradt reá? Az ő embereiben vagy születésüknél fogva benne van az életre képtelenség csírája, vagy úgy szerzik betegség vagy lelki szakadás révén. Az ő emberei nem tudnak beleilleszkedni az élet konvencionális rendjébe, de nem lázadnak föl ellene, hanem szelíden, szomorúan eltapostatják magukat általa. Novelláiban az író egészen egyéni, észrevehetően nem kívülről magába szítt, hanem belsejéből előtörő

⁴² Ady Endréről ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

világnézete a legérdekesebb vonás; e világnézetnek egyelőre csak rudimentumait látjuk, de észre kell hogy vegye mindenki, aki író szavára figyelni tud. S egészen a magáé a nyelve s a stílje is, rövid mondataival, friss közvetlenségével, eredeti fordulataival, kifejező magyarságával. Kis füzete, mely a Magyar Könyvtárban jelent meg *Sápadt emberek és történetek* címmel, nem nagy dolog, de mint egy tartalmas lélek dokumentuma figyelemreméltó.

1907. 47. sz. november 24. 952.

Révész Béla: A nagy börtön. Budapest, Jókai Ny.

Révész Bélában,⁴³ aki e cím alatt egy testes kötet novellát adott ki, rokonszenves és jelentékeny írói tehetséggel találkoztunk. Manapság a megszokott dolog az, hogy a fiatal írók előbb a lapokban tűnnek fel, s azután adnak kötetet, úgyhogy a legtöbb ember bizonyos bizalmatlansággal néz az olyan könyvre, melyen eddig nem hallott, egészen új név áll. Annál kellemesebben lep meg aztán az olyan szinten véletlen felfedezés, amilyennek ezt a Révész Bélával való első találkozásunkat köszönhetjük. A nagyközönség talán nem fogja olyan hamar fölfedezni, mint az írók, mert novellái bizony éppen nem vidámító, könnyed olvasmányok. Az író alaphangja komor, még ha kisebb, harmonikusabb tárgyat fog meg, akkor is valami novemberi borús hangulat ömlik el rajta. A nagy börtön az élet, amelyben ezerféle láncokra kötve vergődnek, kínlódnak az apró emberkéek, s amelyből csak egy formában lehet szabadulás: ha meghal az ember. Együtt vannak, egy cellába zárva a faluról nagyvárosba került paraszt cselédleány, akit vagy elkap a honvágy a szabad mező, az erdő, a búzatáblák és a szőlőhegyek után, vagy beleviszi a romlásba naiv tapasztalatlanságát a nagyváros bűnös levegője – a borügynök családja az élet küzdelmének nekiindul s már eleve elesésre ítélt fiaival –, a falu zsellérnépe, amely egy nemével a vallásos extázisnak követi a városból jött szocialista izgató szavát egész a csendőrfegyverig, – az író, aki egyszerre meghasonlik tehetségé-

⁴³ Révész Béla (1876–[Auschwitz], 1944), író, szerkesztő. A *Népszavánál* kezdte el pályáját, és már legelső irodalmi írásain is erősen érződött a szociális tendencia. Mondatvezetését merész gondolatkapcsolások, a szavaknak és kifejezéseknek expresszív lüktetése jellemzi. Munkái: *Emberek arca; Forgatagban; Új novellák; A nagy börtön; Találkozás Hamupipőkével; Velük – értük; Nyomor; Egyedül mindenkivel; Miniaturök; Beethoven* stb. Ady Endréről három kötetet írt: visszaemlékezéseit Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről, és a kétkötetes *Ady tragédiáját*. Révész huszonöt éves írói jubileumakor (1928) az Athenaeum megjelentette munkáinak gyűjteményes kiadását. Novelláiban a társadalom kizsácoltjait, beteg, megnyomorított alakokat ábrázol. A „proletárnovellák” alcímű *A lárva mögött* (1911) novelláiban és *A magunk útján* (1912) eredeti műfajú darabjaiban (énekek, glosszák) részvevő és lázító hangon szól „a szenvedés, munka és forradalom táborához” (Ady). Naturalizmusa expresszionista stílus elemekkel telítődik. A *Vonagló falvak* (1914) című regényében a kényszerű paraszti kivándorlás okozta társadalmi és szexuális nyomorúságot ábrázolja. Révész Béla merészen szakított a hagyományos regényszerkezettel, a költőiség, a zeneiség és a dinamikus kifejezés jegyében újította meg a próza nyelvét; a *Beethoven* (1917) és a *Miniaturök* (1919) című kötetekben versszerű szövegeket alkotott. – Ld. még: 1909/18; 1911/8; 1912/43; 1914/18; 1919/22.

vel, – és a többi kis ember mind. Még az olyan alapjában véve komikus alak is, mint a szegény zsidófiú, akit a természet rendje, a bekövetkező pubertás megfoszt fő dicsőségétől és keresetforrásától, csengő szoprán hangjától, – még ez is tragikai vonást kap ebben a komor levegőben. A novellák olvasása közben azonban nemegyszer fölfedezésekre bukkanunk, az író vezetésével az emberi lélek olyan zugait ismerjük meg, az érzések oly árnyalatait és vonatkozásait, melyekről eddig nem tudtunk; ha bennünk éltek is, öntudatlanok voltak, s csak ha az író rájuk mutat, differenciálódnak attól a fél-tudatos, fél-tudattalan káosztól, melyben köznapi ember lelkében az egyszer új alapérzéseken kívül minden finomabb érzés gomolyog. Ilyen például annak a leánynak a szenvedése, akit a költő megénekel, s akit szerencsétlenné tesznek azok a versek, melyek egy lelkétől teljesen idegen ember iránt a való érzéseit festik, vagy az a nagyon finom lélektani rajz, amelyben a népgyűlésről lelkesedéstől mámoros fővel munkája mellé térő betűszedő lelki és testi kifáradását rajzolja, vagy az örült kábulatot, melybe a tűzoltót a rettenetes lángözönnel való hosszú küzdelem ejti. Előadás dolgában is van Révész Bélának saját hangja, bár néha még elcsuklik, s tanult hangok is vegyülnek a magáéba, – stíljén látszik meg leginkább, hogy még nem egészen kész, még forr és alakulóban van a lelke. Egyes novelláiban azonban, pl. a mesemondó cselédleány elbukásának és a parasztlázadásnak rajzában a technikája – azt mondanók bravúros, ha ennek a szónak nem volna művésziellen mellék-értelme. Van a kötetben három-négy olyan novella, amelyeket a mai magyar írói termelés legjava mellé lehet állítani, s amelyek a jövő nevezetes távlatait nyitják meg a fiatal író számára. Fiatalságával, reméljük, el fognak tűnni néha bántó disszonanciái a felfogásban és feldolgozásban, el fog tűnni az a nyomasztó komorság is, amely túlzásaival nemegyszer megzavar élvezetünkben. A fiatal lélek vagy túlságosan napfényesnek, vagy túlságosan sötétnek látja az életet. Az igazán tehetséges emberekről az élettapasztalat lehántja ezeket a túlzásokat, életfilozófiát tesz helyükbe, s megláttatja velük a nagy diszharmonia fölött az örök nagy harmóniát. S akkor tudják csak igazán átfogni lelkükkel az egész életet a maga valóságában, és akkor jön el rájuk az igazán nagy dolgok alkotásának ideje.

1907. 49. sz. december 8. 995–996.

Írók és költők [Ferenczy Zoltán Csokonai-; Radó Antal Dante-; Katona Lajos Petrarca-életrajza a Kisfaludy Társaság gondozásában; Csengery János: Homeros Odüsszeiája bő szemelvényekben]

Azt hisszük, a Kisfaludy Társaság már nagyon régen nem fogott olyan fontos és hasznalhajtó vállalkozásba, mint amikor elhatározta, hogy sorozatos vállalatot indít meg, amelynek egy-egy kötetében a magyar és külföldi irodalom egy-egy kitűnőségének életrajzát adja. Mindenki, aki nálunk irodalomról olvasni szokott, napról napra érezhette, mekkora hiánya nemcsak irodalmunknak, hanem egész kultúránknak, hogy jóformán teljesen hiányoznak belőle a jól megírt életrajzi

munkák. A magyar irodalomból alig van a Gyulai két könyvén, a Mikszáth Jókai-életrajzán s Riedl Frigyes Aranyról szóló könyvén kívül (amely azonban nem életrajz) valami, amit a kezébe adhatunk bármely művelt embernek. Van ugyan egy sereg derék életrajzi munka, ezek azonban egy s más okból csak az irodalomtörténettel foglalkozóknak valók, a művelt laikust se nem érdeklik eléggé, sem nem elégitik ki az igényeit. Külföldi írókról pedig – egypár fordított munkán kívül – színvonalon álló biográfiánk eddig egyáltalán nem volt, a legprimitívebb felvilágosításért is külföldi irodalmakhoz kellett fordulnunk. Ha ezt a tátongó hézagot sikerül betömni, akkor a Kisfaludy Társaság új vállalata csakugyan kulturális esemény lesz. S hogy feladatát be is fogja tölteni, arra alapos reményt nyújt a most megjelent első négy kötet, amelynek mindegyike azt adja, amire éppen szükség van. Az első kötet Ferenczy Zoltán munkája Csokonairól, azzal a lelkiismeretes gonddal, tárgyszeretettel és józan ítélettel írva, mely e jeles tudósunk munkáinak legrokonszenvesebb vonása.⁴⁴ Szinte megdöbben az ember, ha meggondolja, hogy Csokonainak – aki elvégre az új magyar irodalomnak első igaz költője volt és még ma is első helyei egyikén áll a magyar Parnasszusnak – máig sem volt színvonalon álló életrajza: amit eddig kritikuszaink és életrajz-íróink adtak róla, csupa részlettanulmány, szakemberek számára való anyag volt. Ha Ferenczynek sikerül könyvével megerősíteni a meglehetősen meglazult kapcsokat Csokonai és a mai magyar olvasóközönség között, már akkor is nagy dolgot művelt. A vállalat többi három kötete külföldi nagyságokkal foglalkozik. Radó Antal Dantéről írt egy kis könyvet, amely valóban mintája lehet az ilyen könyveknek az anyag beosztása és ökonómiája dolgában.⁴⁵ A Dante-probléma tudvalevőleg egyike a világirodalom legbonyolultabb problémáinak, de nemcsak a nagy firenzei költő alakjában és munkájában rejlő rejtelmek miatt, hanem az évszázadok alatt rettenetesen feltornyosodott Dante-irodalom miatt, amely tömérdek fölösleges kontroverziát is támasztott, s rendkívül megnehezíti a tájékozást. Ebben a tömkelegben eligazodni nemcsak roppant ismeret, hanem finom és biztos irodalmi érzék dolga is. Radó Dante-könyve valóban megfelel minden olyan kérdésre, melyet a laikus olvasó csak tehet, s kitűnő előkészítő a *Divina Commedia* olvasására. Amennyire sajnáljuk, hogy eddig Dante hatása jóformán teljesen hiányzik műveltségünkől, épp annyira örülnünk kell e könyv megjelenésének. Katona Lajos Petrarca-életrajza a harmadik mű.⁴⁶ Katona minden tekintetben európai színvonalon álló tudós; Petrarcaéhoz nyilván a középkori irodalomra és a humanizmusra vonatkozó tanulmá-

⁴⁴ Csokonai. Költők és írók. Ferenczy Zoltán – ld. még: 1907/42; 1913/16; 1917/3.

⁴⁵ Radó Antal – ld. 1904/50; 1905/41; 1906/46; 1908/9; 1918/45.

⁴⁶ Katona Lajos (1862–1910), irodalomtörténész, néprajzkutató, pozitivistá filológus. Összehasonlító irodalomtörténettel és a magyar irodalom történetével is foglalkozott. 1891-ben az ő programja alapján indult meg az *Ethnographia*. A magyar mesekincs összegző kutatója, mitológia-kutatóként is kiemelkedő, irányjelölő kutató volt. Halála után Császár Elemér mondott felette akadémiai emlékbeszédet, mely önálló munkaként is megjelent több magyar irodalomtudósról szóló kötetben. Riedl Frigyes is megemlékezett róla (R. E.: *Három jellemzés: Toldy Ferenc, Greguss Ágost, Katona Lajos*. Budapest, Franklin, 1912).

nyai vezették. Nagyon komoly, tartalmas, minden tekintetben megbízható és írói formájú munkát alkotott, nem afféle „alkalmis” munka, amelyet nemegyszer csak azért írnak, mert erre felszólítják őket, anélkül hogy előre meglett volna bennük az erre való szükségérzet s a kellő ismeret, – ellenkezőleg, szemmel láthatólag előzetes tanulmányai vitték az írókat egy Petrarca-életrajz megírásának gondolatára. A negyedik kötetben végül legalaposabb Homérosz-ismerőnk, Csengery János tájékoztat Homéroszról,⁴⁷ nagyon tartalmas és formás feldolgozásban. A homéroszi kérdés sokféle bonyodalmain nagy biztonsággal vezet keresztül, s olyan világos képet ad a nagy görög énekesről, amelyet külföldi munkákban is csak ritkán kapunk. Az egyes kötetek terjedelme 8-10 ív, tehát se nem túlságos nagy, se nem szűkre szabott, épp annyi, amennyi a nagyközönségnek kell. Kiállításuk is igen csinos, minden kötet kemény borítéklapján ott van az illető költő arcképe. A vállalatért magáért nagy elismerés illeti meg Ferenczy Zoltánt, aki az eszmét a Kisfaludy Társaságban fölvetette, s az egész vállalatot szerkeszti.

1907. 51. sz. december 22. 1043.

Szabolcska Mihály: A magam ösvényén. Budapest, Singer és Wolfner

Az az ösvény, amelyen Szabolcska Mihály⁴⁸ jár verseiben, csakugyan a maga ösvénye. Szép lankás domboldalon vezet, alatta az Alföld határtalan síkja terül el, fölötte, messze távolban az erdélyi fenyvesek sötétlenek. Mindkét oldalán jó illatú, friss füvek nőnek, telehintve egyszerű, hívság nélküli, de bájos és kedves virágokkal: kökörtcsinnel, ibolyával, százszorszéppel, vadszegfűvel és búzavirággal, különösen sok búzavirággal. Az egyszerűség – néha túlzásba is vitt egyszerűség – a fő vonzóereje ennek a tájnak, kedves dolog pihentetni rajta a szemét annak, aki néha megcsömörlik a sok lóttusztól és orchideától, amivel a modern költők kápráztatják szemét. Bájos, szép és jó gyermekek játszanak a mezőn, egy magyaros képű, szelíden mosolygó, maga körül meleget árasztó asszony vigyáz a gyermekekre, akik rivalgó örömmel szaladnak a fütyörészve ballagó költő üdvözlésére. De kelnek fantomok is az idilli mezőn: csalódások sötét képei, apró falusi emberek nagy tragédiái, vallásos megilletődések – s aszerint lesz a költő nótája szomorúbb vagy vígabb, a légben szerteáradó vagy egyenesen fölfelé törő. Jön egy csúnya fantom is, ellensége a költészetnek – prózában politika a neve –, s ez az egyetlen jelenés, melyre a nóta disszonáns hangokat ad – szerencse, hogy ritkán tör elő sötét odújából. A mi olvasóink ismerik és szeretik e szép nótákat, legnagyobb részük s talán elmondhatjuk, a java a mi hasábjainkról szállott ki először a világra, hogy visszhangot keltsen a szívekben – a mi olvasóink megérik bennük a magyar nyelv

⁴⁷ Csengery János (1856–1945), klasszika filológus, tanár, műfordító, a szegedi egyetem rektora. Görög és latin írók (Homérosz, Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, Catullus, Tibullus, Martialis, Horatius, Vergilius) műveit fordította magyarra.

⁴⁸ Szabolcska Mihály – Id. még: 1904/48; 1910/46.

zenéjének csodálatos, tudományos formulákba nem foglalható zsongását, amely nem poétikai szabályokból lett, hanem az ősz magyar lélek rejtelmes mélyeiből szakadt fel. Ha egyéb nem volna is Szabolcska verseiben értékes, nyelvének ez a ritmusa maga is méltóvá tenné a figyelemre. Mi azonban tudjuk, hogy van egyéb is: egészséges melegség, természetes őszinteség, férfias emelkedettség, ahol erre szükség van, – csupa olyan tulajdonságok, melyek Szabolcska költészetét – egy-egyben felfogva – fölébe emelik az egyes költemények értékének.

1907. 52. sz. december 29. 1059.

Molnár Ferenc: Muzsika. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferenc a legfiatalabb íróink közé tartozik; – talán még be sem töltötte harmincadik évét – és máris olyan múltja van, mint nagyon kevés más írónknak.⁴⁹ Múlt alatt itt ti. az elért eredményeket és sikereket kell érteni. Jól emlékezhetünk még első lépésére, hisz alig van öt-hat éve. Egy regényt adott ki, *Az éhes várost*, amely nagy mozgalmat támasztott – de inkább az irodalom melletti, mint az irodalmi világban. Az irodalmat csak a koncepció merészsége és nagysága érdekelte; ahogy, s amilyen eszközökkel a regény meg volt csinálva, abban nem sok irodalom volt. Egy-egy fellobbanását láttuk benne az író szellemének, néhány megfigyelést, erős hangulattal megrajzolt jelenetet, – egyebekben lerítt róla az élet forgatagába egy ugrással belekerült fiatalember tájékozatlansága, kritikátlansága és ítélet dolgában való könnyelműsége. Afféle kulcsra járó regény volt, tele ismert, a budapesti életben szereplő alakokkal, kiket csak hiányosan leplezett az álnév – az egész munka inkább pillanat-fotográfiák gyűjteménye volt, mint irodalmi mű. S ezek a pillanatsfölvételek is hamisak voltak, mert nem az élő személyek után készültek, hanem a róluk forgalomban levő szöbeszéddek után. Szóval ez nagyon rossz regény volt, amely azonban nagyon tehetséges fiatal íróat revelált. Első munkánál pedig sohasem az eredmény a fő, hanem az iramodás, amelyet a fiatal író vesz, – akár nagy magasugrás lesz belőle, akár csak iramodás marad. A regény után egy hosszabb novella következett: *Egy gazdátlan csónak története*. Ez már egyszerre kész embert és kész íróat mutatott, tele finom vonásokkal, roppant fogékonysággal az élet megértésére. Néhány briliánsan megírt tárcanovella, egy jó színdarab, egy kitűnő ifjúsági regény, majd egy kis stagnálás következett erre. S aztán egyszerre

⁴⁹ Schöpflin írása nem az „Irodalom és művészet” rovatban jelent meg, hanem a lap fő részében, S. A. monogrammal. Az írásnak külön érdekességet ad, hogy Molnárt rövidesen mint exportdramászertőt fogják többen is aposztrofálni, mert darabjaival kikerül a nemzetközi piacra, s ezt valamiféle könnyűségnek tekintik, a magyarság kérdéseitől való elszakadásnak. Az exportdramászertők közé tartozik még Bíró Lajos és Lengyel Menyhért, mindhárman zsidó származásúak. A megbélyegzést átveszi Szerb Antal is nagyhatású magyar irodalomtörténetében. Az egykorúan megszólaló irodalomtörténet-írók között szinte egyedül Schöpflin, illetve Benedek Marcell (*Délsziget*) veszi védelmébe Molnárt könyvében. Molnár Ferencről ld. még: 1907/9, 15, 16; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

egy olyan színpadi siker, amilyent jó egypár év óta nem láttunk. *Az ördög* az idei tavasszal a színpadon nemcsak zajt ütött, hanem mélyen behatolt a közönség lelkébe, s ma is a Vígszínháznak legnépszerűbb darabja, mely játszva veri le a francia bohózatokat és angol drámákat. És megtörtént ezzel a darabbal, ami tudunkkal magyar színdarabban még soha: könyvalakban kiadva éppoly sok olvasót hódított, mint a színpadról nézőt. Csak pár hét kellett hozzá, hogy megérje az ötödik kiadást. Ez a példátlan könyvsiker mit bizonyít elsősorban? Azt, hogy *Az ördögnek*, a színpadi készségen túl, nagy irodalmi kiválóságai vannak, amelyek megkíváncsítják a közönséggel, hogy a színpadi előadás után vagy előtt belemélyedjen egy kicsit, elvonja a színházi környezet módosító hatásaiból, s magában, külsőségek támogatása nélkül próbálja mérlegelni. S éppen ebben nyilvánul rendkívüli sikere, hogy az embereket nemcsak a függöny legördültéig érdekli, hanem tovább is, hogy ingerli őket az elmélyedésre, gondolatokat ébreszt bennük, állásfoglalásra kényszeríti őket. Igen nagy dolog ez, ha meggondoljuk, milyen nehéz a mi közömbös világunkban csak annyira is vinni, hogy meghallgassák az író. Most megint más oldalról látjuk Molnár Ferencet: *Muzsika* című új könyvében, mint egy sereg tárcanovella szerzőjét. Az író itt is ugyanaz, csak a forma más, amelyben nyilatkozik. Alaptulajdonsága a fölényes, átható intelligencia, amely meglát mindent és megért mindent. Meglátja a drámai elemeket a szerelmes süldő leány lelkében, akit az a veszély fenyeget, hogy a lehető legprózaibb helyzetben fogja látni a szerelmes sihedert, meglátja a mély, nemes tartalmat, amely öntudatlanul ott szunnyad a morál insanityben szenvedő városligeti csirkefogó lelke legfenekén, meglátja az egész budapesti élet képét a gőzfürdő hajnali látogatóiban, s a színen lopó fuvarosokban. Aki meglát mindent, és megért mindent, az szomorú ember, mert nagyon sok szomorú dolgot lát. A legszomorúbb pedig, mikor nevet, mert csak fájdalmasan tud nevetni, csak azért, hogy sírnia ne kelljen. Az olyan nevetés, melyet egy-egy helyzet külső komikuma kelt, nagyon ritka Molnárnál, az ő nevetséges alakjai – sebeiktől lettek nevetségesek. A kisleány, aki szentimentális érzékenyüléssel nézi jogász bátyja szerelmét a csinos szobaleány iránt, még csak komikus alak, de mikor a jó ismerős hölgyek osztzkodását látjuk elhunyt barát-nőjük apróságain – akkor is nevetünk az alakok, a helyzet bohóságán, de a végén úgy érezzük, mintha az író mellbe lökött volna – egy keserű igazsággal. Egészen fiatallebernél, mint Molnár, szinte megdöbbenő a látásnak ez az illúzió-mentes tisztasága. És szinte megdöbbenő uralkodása a formákon, a rajz, a kifejezés eszközein. Minden novellája formailag olyan, mint a finom művű páncél, részei, a nagy erős lemezek éppúgy, mint a kicsi kapcsok, mind a legpontosabban összeillenek, az egész mű, bár számtalan részecskéből áll, az egységes szervezet benyomását kelti. Az olyan jelenségek, mint a Molnár munkái, meg kell hogy állítsanak maguk mellett. Alig öt-hat év alatt akkora magaslatokra jutott, mint nagyon kevés más magyar író: hova fog vajon jutni, ha így fejlődik tovább?

S. A.

1907. 52. sz. december 29. 1067–1068.

Ady Endre: Vér és arany. Újabb versek. Budapest, Franklin Társulat⁵⁰

A magyar olvasó megszokta, hogy mindent, amit közölni akarnak vele, világosan, pontosan kidolgozva adnak eléje, úgy, hogy nem marad már számára semmi gondolkodnivaló, csak át kell adnia magát az olvasottak hatásának. Alig volt eset rá, hogy valaki a forrongás, az önmagával való vívódás állapotában vetette volna a nyilvánosság elé gondolatait, érzéseit. A klasszikus kifejezésmódnak ez az uralkodó volta okozta azt, hogy a közönség soha nem tudta sem méltányolni, sem megérteni Vajda Jánost, s az ő költészetében elrejtett kincsek még ma is gyümölcsötlenül hevernek holt könyvekben. S ezért fogadta jóformán mindenki megdöbbenve, értetlenül, többé-kevésbé nyílt ellenszenvvel, de mégis ellenállhatatlan érdeklődéssel Ady Endre verseit, mert ez a fiatal költő tagadhatatlan nagy tehetséggel, a magyar föld és magyar lélek legmélyeiben gyökerező lélekkel követelt meghallgatást, de meghallgatni és megérteni őt nehezebb, mélyebb behatolást kívánó dolog volt, mint amilyenhez költőink eddig hozzászoktattak. A közönségnek s a kritika egy részének ez a magatartása ugyanazokon a lélektani okokon alapult, amelyeknél fogva eleinte gyanúval, gúnyval és haragos ellenkezéssel fogadták a festészetben azt a modern irányt, amely ma már végképp megnyerte a csatát, s lassankint meghódítja, magához édesíti a közönség legszélesebb köreit is. Amint a modern festő egyrészt a természet pontosabb megfigyelésével dolgozik, mint amilyenre a laikus néző képes, másrészt pedig a néző képzeletét is munkára izgatja, hogy az olvassa össze a vászonra vetett motívumokat, s kettőjük közös munkájából álljon elő az illúzió: éppúgy a modern költő is olyan rejtett zugait fődözi fel az életnek, olyan titkos árnyalatait érzi meg a lélek hullámzásának, amelyek pontos, klasszikái formulázására, legalább ma, amikor az alkotásnak e módja még forrong, nem kristályosodott klasszikussá, – az emberi beszéd nem elég kifejező. Hogy megértse az ilyen költeményt, az olvasónak be kell bocsátania lelkébe, ott tovább csíráztatni, a maga lelkéből is adni hozzá annyit, amennyi kell arra, hogy tartalmát teljesen kifejtse. Akkor aztán ez a költemény nem lesz többé pusztán, a lelkektől idegen olvasmány, hanem lelki élmény, belső életnek egy eseménye. Ehhez persze elmélyedés kell, vagyis szellemi erőfeszítés, de a végén meglátjuk, hogy az eredmény megérte a fáradságot. Hogyha most már ezeket az általánosságokat ráalkalmazzuk az Ady Endre verseire: ezekbe is bele

⁵⁰ Schöpflin írja Adynak a kötet megjelenése után nem sokkal: „...sokat foglalkoztam Önnel, nemcsak gondolatban, hanem szóval is. Nagy disputákat állottam, vén butákkal és ifjú irigyekkel, akik jöttek hozzám Ön mellett foglalt álláspontomon csudálkozásukat kifejezni, az Ön egyénisége és tehetsége által keltett nyugtalanságukat elárulni, Ön ellen áskálódni. A vén butákkal könnyebben boldogultam, egyiket-másikat meggyőztem félig, negyedrészig – az irigyeket megsuhintottam maliciám vesszejével. Mert azt Ön, aki csak mint rezervált és talán ceremóniás embert ismer, nem tudja, mennyire maliciózus tudok lenni, s mekkora szatirikus rejlik bennem.” 1908. febr. 29. A leveleket közli: Balogh Tamás (s. a. r., jegyzetek): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Pannónia könyvek, Pécs, 2004.

kell egy kicsit élni magunkat, hogy megérthessük jelentőségüket, s élvezzük azt, ami szép és becses bennük. Akkor látni fogunk egy kemény magyar koponyát, amelyben csodálatos keveredésben forrnak együtt az ós-keleti, atavisztikus képzetek, ezer év előtti ázsiai létünknek homályos, ezer év óta szunnyadó emlékei s a nyugat legfrissebb, legfiatalabb kultúr-eszméi. A magyar lélek ősi tragédiájának, az ázsiai eredet s az európai világfelfogás kiegyenlítésére való törekvésnek egyik jelenete folyik le szemünk előtt ennek a költőnek az elénkbe tárt lelkében. E belső ellentétből fakad a költő ideges, lázas nyugtalansága, képzeletének szertelensége, egész lényének túlfeszültsége, amely mind jobban elragad minket is, amint könyvébe beleolvassuk magunkat. Nem mindig tudjuk követni, s ez nem mindig a mi hibánk: a költő csak jelzi, nem rajzolja meg pontosan mondanivalóját, s nemegyszer többet bíz képzelőerőnkre, mint amennyire az képes. Elvégre épp azért költő, mert nagyobb lendületű a fantáziája, mint a miénk, s ezzel neki is számolnia kellene. Arra azonban nincs eset, még lankadtabb pillanataiban sem, hogy ne éreztetné, hogy numen adest⁵¹ költő az, aki beszél hozzánk. Szeme, akár a halál komor szépségű képeire van függesztve, akár a magyar puszta képein borong el, akár a szerelem kínos vonaglásaiban mered meg, mindig kifejező, rejtelmesen fénylő, a rája nézőt lenyűgöző. A világ, melyben él, az ő lelkében fogant, nem tükörképe a környezetnek vagy a többi emberek szemlélete módjának, hanem egy költő viharos lelki életének saját, eredeti terméke, mint ahogy a gyöngy saját, eredeti terméke a kagylónak. S a nyelv, amelyen beszél, egészen a magáé, se nem ismétlése kifejezecedett kifejezésformáknak, se nem tudatosan mesterkedő kerülése a konvencióknak; egészen új és mégis ritka erős magyar bélyeg van rajta. A kapcsolat, amely szava és eszméje között van, egészen az ő sajátja, – érezzük, hogy a kettő együtt született, nem az írói mesterség szorította össze. Az olyan merész, szokatlan beszéd, mint az Ady Endréé, ami sablonokba merevedett irodalmi életünkben okvetlenül megütődést, ellenszenvet, félreértést kelt, de hálaistennek, akadnak mindig elegendő számmal fogékony lelkek, amelyek előbb meghallgatják s igyekeznek megérteni, mielőtt ítélnének felőle. Ezt látjuk a fiatal írónemzedéken, amely egyszerre, mintegy ösztönszerűleg utánaindult Ady Endrének, s ezt látjuk a közönségen is, amely hamarabb átadta magát költészetének, mint az irodalom tekintélyei.⁵² Ady Endre újabb versei most *Vér és arany* címmel, ritka finom ízlésű kiállításban, a költő érdekesen rajzolt arcképével jelentek meg. Az arckép Czigány Dezső⁵³ művészi kezére valló munka.

⁵¹ numen adest (lat): istentől való

⁵² Utalás a kezdődő Ady-utánzásra, a kialakuló halvány kultuszra. Az irodalomtudomány tekintélyeinek egyik fóruma megszólalását a kötet kapcsán ld. pl.: b. m. [Berki Miklós] *Budapesti Szemle*, 1907. 131. kötet 368. 312–314.

Ady Endréről ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

⁵³ Czigány [Wimmer] Dezső (1883–1937), festő. Budapesten, Münchenben és Nagybányán tanult. Mint a Nyolcak tagja lett hírhedt-híres. Első közös kiállításukon került a közönség elé vihart

A *Budapesti Szemle* 1908. évi 134. kötetében, 311–315. „ó–, [az álnévlexikonok nem oldják fel a jelet] írja a kötetéről:

Ezt tényleg pont így?

A francia akadémia ezelőtt néhány évvel (1897 [...]) egy addig kevésbé ismert költő (M. Ferdinand Gregh⁵⁴) *A gyermekkor hajléka* című kötetének ítélte a kitűzött jutalom felét. Az előadó szerint „a szerző ahhoz a fiatal iskolához tartozik, mely mostanában sokat bajlódik a francia költészet reformálásával. Különösnek látszhatik, s alig is hihető, hogy reformálásra volna szüksége annak a költészetnek, mely korunkban annyi mesterművet teremtett, s hogy végképp tökéletlenek volnának azok az eszközök, melyeket elegendőnek talált és használt La Martine, De Vigny, Musset, Victor Hugo és Leconte de Lisle. Különösen a versek szerkezetét támadják. Simábbat, változatosabbat, különösebbet kívánnak. Nem kell a rímek váltakozása, sőt sokszor rím se kell, mérték se kell. Színes, hangzatos, káprázatos kifejezésekért gyötrik a nyelvet. Afféle csapongó zenét űznek vele, mely legfőlegben benyomásokat ébreszt, ahelyett, hogy eszméket fejezzen ki. Úgy látszik, a mai nap senki sem elégszik meg a maga mesterségével. A zenészek metafizikát akarnak csinálni hangjegyekkel, a költők szimfóniákat szavakkal.”

Az a reformálási vágy és forrongás, melyről a fentebbi sorok szólnak, kezd divatba jönni a mi költészetünkben is. Ezt hirdeti fennen Ady Endrének *Vér és arany* különös címmel legközelebb megjelent verseskötete. Hirdeti egész mivoltával, s megpecsételi a hírlapokban róla megjelent magasztaló ismertetésekkel. Egyik ismertetője úgy vélekedik, hogy „Ady Endre új isteneknek gyűjt tömjént és a kegyetlen bálványokat, az aranyborjút őrzöngő táncsal keringi körül. Agyán ragyogó sorozatban villannak el az élet kinematográf képei egy lírikus intuíció önkívületében. Különös, sejtető szávaival mondani semmit nem akar, csupán képzeletünket izgatja... Éter-injekciót ad a képzeletnek... A mi nábob-lelkű fajtánk őbenne egy erős, eredeti költőt szült meg.” Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ez az ismertetés Ady Endre költészetének „képeré és hasonlatosságára” teremtődött. A másik úgy vélekedik, hogy „ebben a kemény magyar koponyában csodálatos keveredéssel forrnak együtt az őskeleti, atavisztikus képzetek ezer év előtti ázsiai létünk homályos, ezer éve szunnyadó emlékei s a nyugat legfrissebb, legfiatalabb kultúreszméi. A magyar lélek ősi tragédiájának, az ázsiai eredet s az európai világfelfogás kiegyenlítésére való törekvés egyik jelenete folyik le szemünk előtt ennek a költőnek az elénkbe tárt lelkében.”

kiváltó önarcképe, melyen zöld hajjal ábrázolta önmagát. Jó barátságban volt Adyval, többször is lefestette. Megbomlott aggyal öngyilkos lett, miután feleségét, lányát és unokáját is megölte.

⁵⁴ Helyesen: Fernand Gregh (1873–1960), francia költő, drámaíró és esszéista. Marcel Proust osztálytársa volt, 1958-ban önéletrajzi vonatkozású könyvet is írt róla. A kritikusok első, a fenti kritikában hivatkozott kötetét tartják legjelentősebb munkájának, melyet a parnasszisták és a szimbolisták hatása alatt írt. Később szakított a l'art pour l'art esztétikájával, a tradicionalizmushoz visszanyúló költészetével V. Hugo és Lamartine nyomdokain folytatta. Számottevő irodalomkritikai munkásságának középpontjában is a 19. század állt. Memoársorozata is jelentős, magyarul azonban alig tucatnyi verse ismert (Kosztolányi Dezső, Kálnoky László, Rónay György).

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ebben a nagyméretű körvonalazásnak igaz volta Ady Endre költeményeivel a legtávolabbról sem bizonyítható, s hogy az ilyen-fajta ismertetések nem elfogulatlan ítélet szüleményei, hanem jóindulatú dobverések. [...]

Nehéz kivenni költészetének magvát, irányát, szellemét. Mintha valami borongás vagy keserűség áradna el rajta. De annak mélységét, őszinte közvetlenségét nem látni tisztán a reájok borított tarka leplek alatt. Nem a meghatott szív egyszerű, természetes nyelve beszél, hanem a különlegest kereső mesterkedés körmönfont kifejezései, zilált képei. Ezeknek előszeretete gyakran torzításig ragadja. S nehéz vagy éppen lehetetlen eltalálni, hogy a torz vonások alatt voltaképpen mi rejlik. [A kritika idézi a *Csak egy perc* című verset.]

Nem mondjuk, hogy: *ex uno disce omnes*;⁵⁵ de bizony sok részben mondható. Ki fog az ilyenekben gyönyörködni? Ki fogja fölfedezni bennök a rejtett szépségeket? Azt írja egyik ismertetője, hogy ahhoz minél több intelligens, kipallérozott lelkű, finom idegű olvasó kell. Azok fognak aztán gyönyörködni a szerző „titokzatos ingerű, komplex egyéniségében, melyben kelet tunya mámore, atavisztikus elbúsulása megkapóan ölelkezik a nyugati kultúráért szomjúzásával, mindig a *Holnap* felé lendülésével” Szeretnők látni azt a „finom idegű, elfogulatlan s józan ítéletű és ízlésű olvasót”, aki a fentebb bemutatott versben és hasonló társaiban az ismertető által ígért gyönyört megtalálja.

Előnyül tudják be, s eredetiségnek számítják, hogy a verselés megszokott technikáján és formáin túlteszi magát. Hogy vers-alkat, mérték, rím nála nem fontos; hogy tárgyai választásában is eltér a rendestől; szóval hogy formában, kifejezésben, tartalomban egy új korszak hajnalodását jelzi lírai költészetünk mezején. Mi ezt a hajnalodást eltévelyedésnek látjuk. Ez idő szerint még csak a szecesszió mutatkozik abban, mely a festészetben sáfrányszínű embereket, zöld és kékszemű ebeket alkot, az építészetben pedig oly épületeket, melyeken hiányzik az arányosság, az összhang és a célszerűség. Hát jól van! Hát legyen szeszélyes, könnyen alkalmazható a lírai zengés formátlansága. Vegye gondjai alá a szubjektív csicsérgés, vagy föllengzés helyett a való élet nyersebb küzdelmeit: a gyárak füstjét és „rabszolgáit”, a munkások törekvését, a nép nyomorát stb. De egyet kívánunk tőlök: azt, hogy a régi nyomok elhagyásával, az új téren, az új formában is érezzessék velünk, *mindnyájunkkal*, a valódi költészet varázsát. [...]

Ily levegői harmónia vezetne hát bennünket új ösvényeken a Parnasszus felé? *Credat judaeus Apella*.⁵⁶

⁵⁵ *ex uno disce omnes* (lat): egy esetből megtudod a többi is (Vergilius)

⁵⁶ *credat judaeus Apella* (lat): Apella, a hiszékeny zsidó hiheti

1907. 52. sz. december 29. 1068.

Izsák Márta: Bilincsek. Budapest, Franklin Társulat

A múlt év nyarán alighanem sok olvasónkat lepte meg Izsák Márta⁵⁷ ily című regénye, melyet lapunk regényrovatában közöltünk. Csaknem teljesen ismeretlen írónő, semmi ok sincs rá, hogy eleve várakozással, vagy éppen bizalommal nézzünk elébe. Aki azonban elolvasott belőle egy-két fejezetet, bizonyosan gondolkodóba esett, mert váratlanul nem mindennapi intelligenciával és jelentékeny írói erővel került érintkezésbe. Egypár markáns vonással, biztos kézzel megrajzolt alakok léptek képzelete elé, lelkekbe pillanthatott bele, melyekben tragikai események felhői torlódnak, s melyeket elmúlt tragédiák be nem hegedt sebei tettek nyomorrékká. Ez az utóbbi dolog, az öregedő testvérpár, akiknek egyikét egy kínos tragédia, másikat pedig egy tragikusan nemes felbuzdulás lökött lelkileg jobb sorsból a kicsinyesség, korlátoltság, beteges érzékenység sivár légkörébe, – olyan írói felismerésre vall, amely a legkitűnőbb élet-ismerőknek sem válnék szégyenére. A főalak pedig, a falusi leány, aki egy nagyszabású lélek homályos, öntudatlan körvonalait hordja magában, melyek környezetének fojtó légkörében kifejlődésre jutni nem tudva, önemésztő tépelődésbe fulladnak, lehetetlenné teszik a viszonyaiba való beilleszkedést, míg végre egy egyszerű nemes, megváltó szerelem egyszerre kibontja számára az igazi élet lehetőségének távlatait, – ritka írói ökonómiával, a művészi árnyalásnak meglepő finomságaival van megcsinálva, íme egy regény, nő kezéből származó, amelyben az események nem kívül a felszínen, hanem benn a lelkekben folynak le, amelyben a cselekmény folyamata lépésről lépésre beljebb visz a lelkek mélységeibe, amelyben nem a pszichologizáló mesterkedés, hanem az életbe való igazi, majdnem mondhatnók, véletlen belemarkolás eredményeit látjuk! Egy regény, amelynek megvan a maga eredeti levegője, amelynek nincs meg az a kiállhatatlan atelier-íze, amely a manapság oly nagy kifejlődésre jutott írói mesterség annyi termékét teszi hazuggá, untatóvá, amelyben nincsenek ugyan pontosan leltározva a fák, a mezők, a kert, a szobák, hol az események lefolynak, mégis érezzük illatukat, látjuk köztük a fény és árny játékát, érezzük szerves kapcsolatukat a személyekkel, kik köztük élnek. Ezekkel a tulajdonságokkal szemben igazán keveset jelentenek az olyan technikai fogatkozások, mint a stílus néha felbukkanó darabossága, egyes alakok konvencionális vagy elrajzolt vonásai. A fő-dolog mégiscsak az, hogy író lelke az, ami a regényben élénk tárta magát.

⁵⁷ Izsák Márta – az írónőről nincs érdemleges adatunk.

1908. 55. évfolyam

1908. 1. sz. január 5. 15.

Gárdonyi Géza: Átkozott józanság. Budapest, Singer és Wolfner

Az igazi talentumot az jellemzi, hogy akkor is érdeklődéssel megyünk vele, amikor útját nem helyeseljük, amikor világosan látjuk, hogy nem fog odajutni, ahova elindult. Így vagyunk Gárdonyi Géza¹ legújabb könyvével is, melyben *Átkozott józanság* címmel két hosszabb elbeszélést s néhány rövidebb tárcanovellát foglalt össze. Az első novella képzelődő hőse sokkal együgyűbb a maga neuraszténikus rögeszméjével, semhogy igazán érdekelni tudna, a másodiké – egy remete-életet élő tönkrement földesúr, aki elvonultságában csak úgy magától, anélkül hogy valaha tanult volna muzsikálni, a folytonos gyakorlat útján csodálatos hegedűművésszé lesz, újra feltalálja, másképp, a kotta-írást, a zeneszerzés és hegedűjáték művészetét – sokkal hihetlenebb, semhogy bizalommal nézhetnénk rájuk, elfogadhatnók őket élő alakoknak. És mégis érdeklődéssel olvassuk a novellákat, mert Gárdonyi van bennük, az elbeszélés közvetlen hangjának, a stílus egyszerű jellemzetességének mestere, aki még legkevésbé sikerült dolgaiban sem tagadhatja meg magát. Különös dolog egy ily egyszerű, alapjában véve egyenes, józan ítéletű írónál, mint Gárdonyi, a bizarr témáknak ez a keresése, amely egy idő óta mind jobban erőt vesz rajta, – pedig jobban szeretjük, ha a maga egyszerű, levegős, igaz világában marad, ahol biztosan áll a maga lábán. Mostani elbeszéléseiben is azok a legsikerültebb dolgok, amelyekben Gárdonyit a maga szellemének eredeti színében látjuk. Az *Átkozott józanság* című elbeszélésben pl. van egy leányalak, erősen idealizálva, de oly bájos, friss és üde, hogy teljesen kiengesztel az egész novellával. A kisebb darabok közül egyik-másik, különösen az, amely egy törvényszéki tudósítás egyszerű hangján, de nagyon jellemzetesen mond el egy falusi szerelmi drámát, a kitűnő író legjobb munkáihoz méltó.

¹ Gárdonyi [Ziegler] Géza – ld. még: 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/19; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

1908. 1. sz. január 5. 15–16.

Thury Zoltán összes művei. Gyoma, Kner Nyomda

Magyar írónak lenni még ma is nem egyéb, mint leplezett vértanúság. Egy-két társunk kinő közülünk, tehetségének szokatlan nagysága vagy népszerű alkata révén, a többiek vagy behajjtuk magunkat a lelkünkől idegen napszámos-munka igájába, vagy örökös küszködés, bizonytalanság és szegénység között tengődünk. S ha aztán a napi munkában, vagy a nélkülözés elleni küzdelemben elfáradva elernyedünk, nem tudunk tehetségünkhöz, becsvágyunkhoz s az irodalmi színvonalhoz méltót alkotni, akkor minket bánt érte a kritika, lenéz a közönség, kínozzák saját lelkiismeretünk. És még keservesebb a magyar író családjának a sorsa, mert napról napra látnia kell a küzdelemben lassan elsenyedő családapát, vele együtt szenvedni a szegénységet, s ha meg talál halni, szó szoros értelmében nyomor vár rá. Ez a kép borul a maga sötét színeivel lelkünkre, ha a szegény Thury Zoltán² sorsára gondolunk. Becsületes munkása volt a magyar irodalom szőlőjének, voltak sikerei is könyvben, színpadon, s ha a közönség valami nagyon nem kapta is fel soha, ennek nem tehetsége hiánya volt az oka, inkább munkáinak keserű íze, komoly, sőt komor levegője s nagy írói becsületessége, amely nem bírt erőszakot venni magán, hogy alkura lépjen a tömeg ízlésével. Ezért aztán szegény ember maradt teljes világléteiben s mikor időnek előtte meghalt, támasz nélkül, kenyér nélkül maradt utána a családja. Most azzal igyekeznek rajtuk segíteni, hogy kiadják az elhunyt író összes műveit hat kötetben. Talán fölébred a közönség lelkiismerete és megteszi az özvegy és árvák érdekében azt, amit az élő írótól megtagadott: anyagi sikert is szerez munkáinak. Megteheti bízvást, nem csinál vele rossz üzletet: megszerzi magának a jószívűség kellemes illúzióját, és egyúttal tartalmas, érdekes könyveket is kap. Mert az tagadhatatlan, hogy Thury Zoltán műveiben sok irodalmi érték van, amelyért az itt említett külső körülmények figyelembevétele nélkül is érdemes volna velük foglalkozni. A hat kötetre tervezett sorozatból most két kötet jelent meg, a többi pünkösdre fog napvilágra kerülni; előfizetéseket elfogad özvegy Thury Zoltánné (Budapest, Lipót körút 8. szám).

² Thury [Köpe] Zoltán (1870–1906), író, újságíró. Thury Lajos (1896–1989) újságíró, Thury Erzsébet, Thury Zsuzsa (1901–1989) apja. Horváth Ádám (rendező) nagybátyja, Bächer Iván dédapja. Petelei István mellett kezdte az újságíró pályát Kolozsvárott. Laptudósítóként két évet töltött Németországban, főleg Münchenben (1893–1895). Ezalatt orosz és lengyel emigránsokkal került kapcsolatba, és tagja lett az ottani magyar festőkHollósy Simonkőre tömörült csoportjának. Budapestre visszatérve élete végéig újságíró; előbb a *Pesti Napló*, majd a *Budapesti Napló*, végül rövid ideig a radikális esti politikai lap, a *Nap* szerkesztőségében dolgozott. A magyar kritikai realizmus egyik jelentős képviselője; írásaiban a proletár-sorban élők szólalnak meg. Mint színműíró feltűnést keltett a tisztikar valóságos életét bemutató *Katonák* című darabjával, melynek színrevitele ellen a hadsereg vezetősége minden erővel tiltakozott.

1908. 1. sz. január 5. 16.

Nagy Endre: A misokai földkirály és egyéb elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

Nagy Endre³ új könyvének legterjedelmesebb elbeszélése, mely a novelláskötetnek címet adott, lapunkban jelent meg először; nemkülönben a novellák közül is egy-kettő. Olvasóink emlékezhetnek még a misokai földkirály szép leánya körül lefolyó vidám történetre: a tönkrejutott dzsentri úrfira, aki kocsisnak öltözve akarja megközelíteni a gazdag örökösöt, s csúfos felsüléssel végzi. Hasonló hangnemből valók Nagy Endre többi történetei is, hol szomorúbbak, hol vígok, de mind egy derült világfelfogásnak könnyed futamodású termékei, a gúny nem sebez bennük mélyre, a fájdalom nem hat a lélek gyökeréig. Valamennyi jól, kellemesen van elbeszélve, s minden alakjuknak megvan az a bizonyos hazulról való íze, amely vonzóvá teszi őket szemünkben. Nagy Endrének nagy szerencséje az, hogy jól tud gazdálkodni erejével, nem vállalkozik többre, mint amennyit meg bír csinálni, nem erőlködik az olvasó szeme előtt izmait legyőző feladatokon. Így a maga körén belül maradván, a rendelkezésére álló eszközöket jól felhasználva, érdekes olvasmányt tud adni a közönségnek. Új könyve szép fejlődést jelent írói pályáján, s bizonyára találkozni fog a közönség tetszésével is.

1908. 2. sz. január 12. 35.

Pap Mariska: A rög. Budapest, Franklin Társulat

Pap Mariska⁴ novella-írásunk újdonságainak egyike, alig egy-két éve, hogy először találkoztunk vele a napilapok vonala alatt, s most először ad alkalmat a kritikának arra, hogy foglalkozzék vele. *A rög* című kötetében egy híján húsz novelláját adta ki. Kétségtől nemcsak új név, hanem új jelenség is, amely nem kapaszkodik senki előzőjébe, nem kap az irodalmi mesterség kész, klisé-szerű formáin, hanem maga teremtette meg önmagát, mint író, s önmagából vesz formát és tartalmat egyaránt. Mint manapság mondhatni mindenki a legfiatalabb nemzedékben, ő is az új romantikusok közül való; tisztára lírikus lélek, nem is titkolja lírai diszpozícióját, az életet, a világot nem apró részleteiben látja, mint a realisták, akiken mi nevelkedtünk, hanem nagy, egyszerűsített vonalaiban, erősen markolt összefoglalásokban és misztikába olvadó szimbólumokban. A fantázia majd mindig túlcsapong benne, különösen a stílusában, a színek, a vonalak, a képek egymás

³ Nagy Endre – ld. még 1905/42; 1919/14–15.

⁴ Pap(p) Mariska, utóbb Majorné Papp Mariska (1888–1924), tanárnő, színésznő, színházi rendező, író. Pályáját *A Hétnél* kezdte belmunkatársként, Kiss József egyik fiának volt menyasszonya. 1920-ban jelent meg *Állj meg, Horthy Miklós! És egyéb költemények* című verseskötete, mely a kormányzó mellett foglalt állást. Egy ideig a Városi Színháznak a főváros szubvencionálta ifjúsági színházát vezette. Major Ákos jogász, had-, ill. népbíró és Major Tamás színész-rendező édesanyja. Pap Mariska írt Kosztolányi első kötetéről a *Bácskai Hírlapban*.

hegyn-hátán vonulnak el szeme előtt, hol bizarr egyveleget adva, hol egymásba és egymásra tolulva. Ez a képtorlódás, amelyet tetszés szerint nevezhetünk túl-gazdagságnak, vagy a művészi ökonómia hiányának, nem egyszerű, zavarba ejt, nem tudjuk nyomon követni a rajz egymásba futó, összefonódó vonalait, s szemünk nem tudja egy színfoltba olvasztani az egymáson keresztül csapkodó színeket. Hangulatot azonban – s ezt akarja az író, mindig keltenek a novellák, egyik-másik belénk is markol és ragad magával, ránk kényszeríti magát a maga belső erejével. Ha elvontan, önmagában nézzük Papp Mariska könyvét, szép és gyönyörködtető olvasmány, ha a jövő perspektívájából nézzük, gazdag és értékes ígéret.

Frölichné Kaffka Margit: Papp Mariska. Rög. Elbeszélések. *Nyugat*, 1908/5.

Egy ember könyve ez, akiről – (távol legyen tőlem, hogy a „közönség”-et emlegetsem) – szó esik mostanság komoly irodalmi asztaloknál is – sőt olyan emberek ajkán, akiknek a legkeményebb ítélete is tisztességadás. És hallottam ítéleteket, melyek nyugtalankodó lelkiismerettel még újra rátérnek – átkeresik, hánytorgatják, türelmetlenkednek és elfáradnak vele –; de nem intézik el. Így csak emberrel és íróval lehet bánni. [...] Ez a sokat emlegetett Papp Mariska-stílus olyan kásahegy, amin át kell rágódnia az ízlésnek, a keresésnek és megértésnek – hogy az íróig eljusson. Nekem nem esett nagyon nehezemre, és úgy érzem, megérte a fáradságot, de azért én is megláttam itt mindazt, amit az ellenesei látnak. Ezek az egyhangúan ömlő, szélesnumerusú mondatok, a díszítőjelzők háromosztatú rendszere, e kényszerösszetételek, a gondolatritmussal s a szinonimákkal való visszaélések nem kedvesek nekem sem. Látom, mint ragadja forrongó, kereső lénye erővel esettségre, vadócságra vagy önképzőköriségre – mint halmoz öblös erős jelzőket sajátos és nem értéktelen szókincséből akkor is, ha teszem gyöngéd lánygondolatok sejtő bimbózását írja – és amikor igazán földszag és munkásveríték kerül a tolla alá, akkor sem mondhat vaskosabbat és markánsabbat, mint „áporodott, trágár, hajlott gerincű, hájttestű, senyvedt inú” – és a többi. Látom mindezt, és felsóhajtok a leglaikusabb olvasóval egy kis áldott ökonómia után. És mégis, én minden őszinteséggel, kevés tudományommal és egynémely megérző ösztönnel vallom lélek szerint való, igazi írónak e Papp Mariskát.

Kerestem és találtam a fentiekben átgázolva legelőször is, mint mondtam, egy igaz embert; üde, töretlen, erős, lázongó, nagyenergiájú és szinte gyermeteg rajongással hinni tudó lelket. Szóval egy erősen rokonszenves lelket. Mi köze mindennek az íróhoz? – kérdezik. Sok köze! Mert ebben van ő és csakis ez ő az írásaiban; – nem az élményei, hanem a világnézete – nem megfigyelései, hanem megértései és megérzései. És a hite, hite! Hogy a háborúsdinak meg kell egyszer szünnie, hogy szent és nagyszerű álmok, szépségek tanyája lehetne ez a föld, ha mi egyszer igazán úgy akarnók –, hogy igaza van a vadnak a vadász ellen, a nyomornak a társadalom ellen, az életnek a halál ellen, vagy a halálnak az élet ellen.

Igen – ő hiszi mindezt, és az ember magasrendű naivitása, szent optimizmusa írói kvalitásképp nyilvánul meg. [...]

És ebben az egynéhányban a stílus szertelenségei sem zavarnak úgy; ezekre rásimul ez a csillámló, barokkul terhes, selyemvirágú nyelv – mint az aranszínre festett, keskenyfejú és karcsútenyerű stilizált Buddha-szentekre ráillik a nehéz, arannyal varrott, egzotikus redőjű selyem köntös. Vagy mint a görög hősdramához illett a faláb és a lárva. [...]

És még egyet. Ezt az írói egyéniséget én teljes mértékben kimerítetlennek, nagyon leendőnek, nagyon fejlődőnek érzem. Egy apró innen-onnanja akadt egyszer élelem – néhány odavetett sor egy vidéki patikus-segédéről. Ez az alakja eleven volt – hús és vér – föld, kisváros, ember, törpeség, szomorúság. Aki így tud, sokat tud. És aki nem sajnál ilyesmit egy innen-onnantól, annak még sok lehet otthon. Más, ha ilyen pompásan megérezne egy alakot, a föld alól is novellát kerítene és kerekítene érte és körülötte. Papp Mariska itt sem ökonomikus, de ezt bizonytal tudja, miért teszi. És az ő fantáziája belső rugókra jár – nincs átélésekhez vagy ritka lelki rezgésekhez kötve – és így jó. Az élményekből egyszer csak kifogy az ember és elhagyja a lírai fogékonyság, de az életet nagy, vázlatos vonásaiban szemmel tartani, értékes dedukciókat leszűrni, teljes világnézetre jutni és mindezt szép példázatokban, emberekhez szólóan elmondani – ezt életfogytig lehet, és hovatovább mindig művészibb tökéletességgel. Azt hiszem, sokan közülünk rég zabot hegyeznek már, amikor ez az ember, ez az író még mindig látni, dolgozni és fejlődni fog.

1908. 2. sz. január 12. 35–36.

Gróf Vay Sándor: Pestvármegyei históriák. Budapest, Légrády Testvérek

Amióta tárca alatt rövid novellát értünk, elfogytak az igazi, régi értelemben vett tárcák, posványba jutott ez a kellemes, szórakoztató műfaj, a modern zsurnalisztikának talán legkulturásabb terméke. Jóformán az utolsó, aki nagyobb sikerrel és következetesen műveli, gróf Vay Sándor,⁵ s ő is csak egy fajtáját: a könnyed, eleven hangon elmondott visszaemlékezést közelmúlt időkre. Az emberek, a viszonyok, az események, amelyekről ír, a tegnapról, anyáink, nagyanyáink világából valók, amikor még megvolt a magyar úri társaságnak régi jó patriarkális íze, de már mind több modern nivelláló elem keveredett bele, s amikor a társas-életnek sokkal nagyobb volt a fontossága, mint ma, mert az irodalmon kívül az egyedüli szelep volt,

⁵ Vay Sarolta [írói nevén ~ Sándor gróf] grófnő (1859–1918), író, újságíró, a 19. század második fele pesti és Pest vármegyei életének megelevenítője. Apja József főherceg udvarmestere volt, testvére pedig Gróf Vay Péter címzetes püspök. A Sándor névnek mindenféle értelemben meg is akart felelni, férfiként öltözött, viselkedett, sőt meg is „nősült”. Egy csalásért letartóztatták, s akkor orvosi vizsgálat alá vetették, hogy identitását hatóságilag megállapítsák, erről hozzáférhető tudományos esettanulmány is készült az igazságügyi orvosszakértőtől. 1909-ben tizkötetes életmű-sorozatot indított. Schöpflin Aladár nem szentel teret a szerző szexuális, illetve társadalmi értelemben vett nemének. – Ld. még: 1909/11.

ahol a magyar érzés utat talált magának. Az ötvenes és hatvanas évek társasága ez, amikor a sírva vígadás nemzeti intézmény volt, s amikor a jókedvnek, tréfának, meg a duhajkodásnak szinte tragikai mellékízt adott a közviszonyok nyomasztó komorsága.

Gróf Vay Sándor tárcáinak fő varázsát éppen az adja meg, hogy ezt a levegőt eleveníti meg előttünk, melynek egyes elemei benne élnek még a mai közérzésben, s melynek alakjai, személyükben vagy fiaikban ma is köztünk élnek még. Másik vonzóerejük pedig az a kedves biedermeieres hangulat, mely az alakok, az események fölött lebeg, s amelynek az író is egészen átadja magát. Új könyvében gróf Vay Sándor tizenhét pestvármegyei históriát mond el, mulattató vagy érzelmes történeteket, melyek ma is élnek még az idősebb urak és hölgyek ajkán, s a melyek annál érdekesebbek, mert csakugyan megtörténtek, vagy – megtörténhetek volna.

1908. 3. sz. január 19. 55.

Porzó [Ágai Adolf]: Utazás Pestről Budapestre. Budapest, Pallas

Ezt a kétségkívül nagyon elmés címet Ágai Adolf⁶ adta új könyvének, amely egyike a kitűnő tárca-író legérdekesebb műveinek. Tárca az az átalakulás, amelyen a magyar főváros keresztülment az utolsó emberöltő alatt. Olyan dolgokat ír meg tehát most Ágai, amelyek kedvesek mindenki szívének: az öregeknek, akiket az író visszavezet gyermekkoruk és ifjúságuk idejébe, s onnan megtéti velük újra azt az utat, amelyet férfikorukon át megjártak; a fiataloknak, akik az ő emlékezési alapján értik és ismerik meg a mai Budapestet, mikor visszamennek a forrásokig, a mai fejlődés kezdetéig. Erről mi, akik a fejlődésnek csak az eredményeit látjuk, nagyon nehezen kapunk felvilágosítást, végig kellene lapoznunk a régi hírlapok egész sorát, ha meg akarjuk tudni, milyen élet folyt itt a Duna partján 50-60 év előtt. Ágai erre könnyűszerrel megtanít, mert nemcsak vagy félszázada lakik egyfolytában Budapesten, hanem mindig szeretettel, érdeklődéssel és éles szemmel figyelte e naggyá nőtt város életét, mozgalmait, változásait, elmúló emlékeit, újdonságait. Emlékszik a legapróbb részletekre is, és mindent olyan elevenen tud emlékeibe beállítani, hogy ha itt-ott netalán megcsalja is emlékezete, még akkor is jellemző marad. Figyelme kiterjed mindenre: éppoly érdeklődve és érdeklődést keltve tud beszélni a régi vágóhidakról vagy postáról, mint a tájképi szépségekről, hazafias, irodalmi, művészeti mozgalmakról. S épp ez adja meg tárcacikkeinek – mert a könyv minden fejezete egy-egy tárcacikk, Ágai ismert modorában írva – korrajzi becsét, hogy az apró-cseprő dolgok éppúgy megtalálják benne a helyüket, mint a nagy dolgok. A tartalmas és kedves könyvet számos érdekes illusztráció díszíti, részint a Fővárosi Múzeumban őrzött s a régi Budapestre vonatkozó képek, részint a legkedveltebb illusztrátoroktól származó rajzok, részint fényképek után.

⁶ Porzó [Ágai Adolf] – ld. 1906/21.

1908. 4. sz. január 26. 74.

Kiss József: Levelek hullása. Budapest, Singer és Wolfner

A bekötési táblán Franz Courtens⁷ szép képe, az Aranyeső, benn az albumszerű folio-lapokon egy most feltűnt fiatal illusztrátor, Falus Elek⁸ színes fejléc- és lapszél-rajzai között Kiss József⁹ legújabb versei, amelyeket 1900 óta írt. S a versekben csakugyan hullanak a levelek, de pirosan, sárgán, színesen hunyadoz a nap, de a tüze még tömör és forró, felhős az ég, de még van kékje, és vannak villámai. Az ősz a magyar évszak, a magyar lélek rokonságot tart vele: líránk legszebb gyöngyei az őszi harmatból keltek Balassa Bálinttól kezdve Petőfi „Szeptember végén”, Tompa őszi képein, Arany őszikéin, Gyulai borongásain át a legújabb költőig. Kiss József új versein is ez a borongó hangulat lebeg, az öregségbe hanyatló férfikor hangulata, amikor az ember kezd mind többet visszatekinteni, mert mind kevesebbet lát maga előtt, amikor még fel-fellobban, de hamar kilobban az ifjú tűz, amikor az érzés minduntalan belelányul a szemlélődésbe. Gyönyörű, finom, nemes hangulatok keletkeznek így ebből a lelkiállapotból, s komoly, mély, gazdag árnyalású, férfias líra lesz belőlük. A régi ideálok, a régi szerelmek, a régi vágyak élnek még, de nem égetnek többé, csak melegítenek, s megjelenik a régi vergődések és vívódások helyén a mindent megértő és kiegyenlítő humor. Mindez azonban inkább a szavak, sorok, strófák mögül kiáradó hangulat Kiss József új verseiben, amely egybefoglalja őket, amelyet kiérzünk belőlük, holott expressis verbis nincsenek kimondva, csak néha kapnak szóra a „Sherezáde”-ben, a „Borongás”-ban, az „Eredj aludni!”-ban, de ott vannak a „A Naphoz” intézett hatalmas himnuszban, a „A Knyáz Potemkin” harsogásában és az „Odessza” tépelődésében is. A régi erős kéz pengeti a húrokat, de hangfogót tett rájuk a teljesen kiérett kor

⁷ Franz Courtens (1854–1943), belga impresszionista plein air festő.

⁸ Falus Elek (1884–1950), grafikus, díszlettervező, lakberendező. A nagybányai művésztelepről indult. Művészi könyvterveivel, plakátjaival ért el nagy sikereket, 1909-től ő tervezte a *Nyugat* címlapjait, majd a *Nyugat*-köteteket is. A kecskeméti művésztelep szőnyegtervező műhelyének vezetője is volt, neki volt köszönhető a Belvárosi Színház (1915) enteriőrje, ő tervezte a Corso mozi tereit (ma Pesti Színház). Nagypolgári lakásbelső tervezője volt (pl. Wolfner-villa, Popper-lakás, Hatvany Lajos Tárnok utcai palotájának restaurálása, Gschwind-kastély, leányfalui Sorg-villa). Lengyel Géza: Falus Elek és a *Nyugat*. *Nyugat*, 1932/7., Zetelaki Orsolya: *Arcképvázlat Falus Elekről*. Orteze, 2008 [internetes hozzáférés (Letöltve: 2016. 09. 21.): http://toldyferenc.elte.hu/Zetelaki_Orsolya.pdf]

⁹ Kiss József (1843–1921), vándortanító, költő, műfordító, lapalapító szerkesztő. Első sikerét 1875-ben aratta *Simon Judit* című balladájával, ami Toldy Ferenc kezébe került, aki a költeményt bemutatta a Kisfaludy Társaság ülésén. 1876-tól hat éven át a temesvári zsidó hitközség jegyzője volt. A fővárosba költözése után a pesti izraelita hitközség magyar egyházi énekek szerzésével bízta meg, és Kiss a régi zsoltár-eszméket modern foglalatban, sok egyéni felfogással dolgozta fel. Dogmatikus észrevételek merülvén fel az énekek ügyében, a szerző a kívánt változásokat nem teljesítette, hanem inkább lemondott a kitűzött jutalomról és arról, hogy művét énekkönyvvül elfogadják; maga adta ki énekeit *Ünnepnapok* címmel. Mint balladaköltő tűnt ki, a falusi zsidóság életét tette meg témául. Budapestre költözése után a városiasság foglalkoztatta. 1890-ben megalapította a *Hét* című irodalmi hetilapot, ami az irodalmi modernség egyik előfutára volt, sok eszmét, új diszciplínát elsőként említett, értelmezett. – Ld. még: 1911/4; 1918/1; 1920/22.

bölcsessége. Külön kell vennünk a hosszabb lélegzetű „Mécsvilágot”-ot, melyben a varrógép meséjének költője hoz vissza közétek egy darab száz év előtti empire-levegőt, amely akármennyire igaz és tiszta zamatú, mégis a modern légkör folytonos titkos belejátszása teszi csodálatos varázsúvá. Nyolc év termésének számra nem sok ez a huszonhat vers, igazán csak egy marék virág, de csupa olyan virág, amelyet csak ritkán, nagy felbuzdulásaikor terem a magyar televény.

1908. 4. sz. január 26. 74–75.

Oláh Gábor: Sámson. Budapest, Franklin Társulat

Oláh Gáborban¹⁰ egy évvel ezelőtt érdekes, egyéni lírikust ismertünk meg, ma hosszabb költői elbeszéléssel lép elénk, s nem kelt semmivel sem kevesebb érdeklődést. A bibliai Sámson történetét választotta ürügynek, hogy mondanivalóit elmondhassa, de a történetnek csak a váza bibliai, a tartalma modern romantika. A zsidók apró csetepatéit a filiszteusokkal világdöntő nagy küzdelemmé dagasztja a költő, Sámsonba pedig egy modern ember gyöngéd, lány szerelmét oltja be a szép kis Miriám iránt. A primitív ó-testamentomi Sámson bizonyára nem tudott ilyen szerelemről, valamint racionalista sem volt vallás dolgában. Az Oláh Gábor Sámsona keresi Istent, de nem találja, csak azt hiszi, amit érzékei elmondanak neki, s végül abban jegecesedik ki meggyőződése, hogy: „magam vagyok magamnak istene”, és emberre nincs más törvény, mint önmaga. Ezértátkozzák ki, mikor hatalma, dicsősége tetején áll a zsidóság papjai és vénei, de nem ebben bukik el, hanem Delila árulásában, Miriámhoz pártolása miatt. A földolog azonban az a hús és vér, amivel a költő a mese vázának költői életet ad, azok a képek, amelyek festésére a mese alkalmakat ad neki. A gyermek Sámson és Miriám találkozása a patak vizében, mikor az erős fiú megmenti a fuldokló leányt, Sámson bús haragja, mikor a szép leány Abdonhoz, a királyhoz pártol, Sámson összetűzése hitbuzgó apjával, hitelensége miatt, találkozása Manasséval, a pusztai bölccsel, csatája az orosz-lánal, első győzelme a filiszteusokon, szilaj, szertelen érzéki szerelme Delilával, Abdon megölése, a tébolyodott Miriám, karján gyermekével, amint felébreszti Sámsonban az apaság őshevű vágyát, s elfordítja szívét Delilától, Delila árulása, Sámson fogsága és halála – mind egy-egy kép. A kapcsolat köztük hol lazább, hol szorosabb, teljesen egységes képsorozattá nem elegyednek össze, de mindegyik magában művészi erővel és a színeknek néha szinte kápráztató gazdagságával van megcsinálva. Legmelegebbek és leghatásosabbak azok, amelyekben Sámson legkevésbé Sámson, amikor a szerelemben gyötrődik és tobzódik, – hiszen fiatal költő beszél róla, akinek lelkében a szerelem a legerősebb, legelevenebb realitás. A harcok rajzán megérezzük az eleven részletek hiányát, melyet nem főd el a keleti színekben tomboló képek gazdagsága: bármily szépek is a hasonlatok, melyeket a költő képzeletében gyújt a harc szemlélete – csak a hasonlatokat látjuk, nem ma-

¹⁰ Oláh Gábor – ld. még: 1907/8; 1908/22, 46, 50; 1909/9, 42, 50; 1911/13; 1914/15.

gát a harcot. Az elbeszélés értéke a költői nyelven fordul meg; Oláh Gábor a nyelv olyan gazdaságát tárja elénk, amely terjesen elfeledtet minden kifogást, melyet munkája ellen felhozhatnánk. Roppant színesen beszél, ami jó illik az elbeszélés keleti jellegéhez, csak úgy ömlenek ajkán a hasonlatok, képek, s majd mindig megérezzük rajtuk, hogy nem a hagyomány a szülőjük, hanem egyenesen, frissen pattantak ki a költő képzeletéből. Minden jelenethez, minden jelenséghez egész sora a képeknek áll rendelkezésére, s valamennyi jellemző, szemléletes, spontán, verejtékíz nélküli. Vörösmartyig kell visszamennünk, hogy ennek a nyelvnek párját keressük, aminthogy Oláh Gábor legközelebb rokonságban Vörösmartyival áll, teljesen romantikus – egy kis modern ízzel – nyelvében, felfogásában, ábrázolása módjában. De mindenesetre költő a javából, a két-három legkülönb egyike a mai fiatalok között. Hogy tanult nemcsak Vörösmartytól, Aranytól, Petőfitől, az Énekek énekétől, Shakespeare-től (Miriám édestestvére Oféliának) – mindenkitől, akitől mi magyarok tanulni szoktunk? Persze hogy tanult, hiszen aki nem tanult, az nem is tud. És Oláh Gábor sokat nem tud még, ami a mesterséghez tartozik, de tud majd mindent, ami a művészet lényege. Hogy szertelen, néha túltömött? Fiatal és lobogva ég a képzelete. Hogy elvértve néha kissé kemény és kopogós a hangja? Annál hajlékonyabb máskor, s rímtelen soraiban annyi a hangzatosság, hangjának annyira megvan a saját, egyéni színezete, hogy öröm hallgatni. Szeretjük a mai fiatalságot, sorra jönnek belőle az erős legények, s reményt adnak arra, hogy ősceink szebb dolgokat fognak látni, mint bátyáink.

1908. 5. sz. február 2.

Alba Nevis: Bolti lányok. Budapest, Légrády Testvérek

A legérdekesebb társadalmi és irodalmi problémák egyike az olyan egyszerű iparos vagy jobbfejta munkáscsalád leányának a sorsa, akit szépsége, értelmessége, műveltsége kiemel abból a körből, amelybe beleszületett, anélkül hogy el tudná helyezni egy másik magasabb rendű körben. A vele egy sorsból való munkásemberek műveltségben, az érzés és a modor finomságában mélyen alatta állanak, s ha közülük választ magának férjet, vagy örökös elégedetlenség, boldogtalanság a vége, vagy hozzáközönségesedik férjéhez, s leörlődik róla éppen az, ami benne érték. Műveltségre hozzá méltó férfi, magasabb körből való, elvértve sem kerül elébe, – így aztán vagy elkeseredett s örökös nyomorral küszködő vénleány lesz belőle, vagy belebukik, különösen ha szép arccal és formával verte meg végzete, a bűnbe. Férfi, még oly alacsony sorsból is, munkával, ésszel, szerencsével felküzdheti magát az élet magaslataira, a nő csak a legkritkább esetben. A nőkre nézve a társadalom sokkal arisztokratikusabb, sőt feudálisabb, mint a férfiakra; a mosónő fiának, ha előkelő állásba küzdi fel magát, elfelejtik származását, a mosónő leányának soha, ha mégoly kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetik is. Ismételjük, ez nagy, társadalmi életünk mélyeibe nyúló téma, nagy író tollára érdemes. Ezt érzik, úgy látszik, az írással is foglalkozó hölgyek, mert újabban többen pedzették ezt a nagy kérdést,

anélkül azonban, hogy tudnának belőle valamit csinálni. Ilyesvalami foroghatott az Alba Nevis¹¹ fejében is, amikor megírta a Genovéva történetét. Genovéva szép, eszes, szenvedélyek szunnyadnak benne, s virágárusleány, havi harminc forint fizetéssel. Beleszeret egy színészbe, aki – természetesen – Budapest legszebb férfija s a nőcsábítási sport championja. A kis virágáruslányt azonban – nem egészen tudni, miért – nem csábítja el, pedig volna módja benne bőségesen, ellenben – szintén nem tudni, miért – nőül vesz egy jómódú, ügyes kisasszonyt. Genovéva pedig egy jóra való, derék lakatoslegény felesége lesz, de nem soká marad az, mert egyszerre csak – hogy, hogy nem – csodás (Alba Nevisnek kedves jelzője a „csodás”) táncosnőt földöznek fel benne. Persze elválik az urától, színpadra lép, s mint utólag megtudjuk, bosszúból a szép színész ellen nagystíliú demimonde lesz belőle. Az alakok beállítása, amint látni, éppúgy, mint a mese szövése és még inkább indokolása csupa naiv banalitás. Az egész semmi egyéb, mint a Beniczkyné Bajza Lenke modorának áthelyezése a főúri világból a virágosbolt, a konyha s a színpad légkörébe. Némi irodalmi jelleget a dolognak a stílus időnkénti elevevése meg egy-egy lírai hangulat melegsége ad. Annyi azonban bizonyos, hogy aki ezt az elbeszélést írta, még nem tud látni, hírlapi cikkek nyomán gondolkodik s az életről, az emberi lélekről és sorsról fogalma sincs.

1908. 6. sz. február 9. 116.

Bársony István: Titkos veszedelmek. Budapest, Singer és Wolfner

Bársony István¹² előkelő művészetének minden újabb terméke egyaránt nyeresége az irodalomnak és a nagyközönségnek. A kitűnő író elsősorban mint a pompás természetleírások és vadászrajzok szerzője áll a közönség előtt, de az emberi lélek finomságainak is kiváló ismerője. Új kötetében tizenkilenc elbeszélést gyűjtött bokrétaba. A legtöbbje plein air dolog, emberei a szabadban élő emberek: falusi földesurak, vadász-emberek, parasztok, erdőkerülők. Legszebb hatásait éppen abban találja az író, amikor ezeknek az egyszerű életet élő embereknek sejtelmesen gazdag árnyalású lelki életét rajzolja, azokat a sokszor teljesen öntudatlan hullámokat, melyeket az érzés ver fel a legprimitívebb lelkekben is. A tavaszi reggelen a tanya felé szekerező fiatal parasztleány és parasztleány még csak idill, tiszta, átlátszó, kristályos hangulattal, de már az erdőt járó vadőr története mögött egy asszonyi lélek tudattalan mélységeit látjuk: az asszony eszeveszetten

¹¹ Alba Nevis=Unger Ilona – ld. még: 1905/25; 1910/10; 1912/45.

¹² Bársony István (1855–1928), író, újságíró. Jelmondata: „Ideáлом a fenséges természet”. Édesapja grófi gazdatiszt volt, a természet ismerete és szeretete a gyerekkori élményekből fakadt. 1886-ban novellapályázatot nyert az *Ország-Világ*ban, felfedezője tehát Benedek Elek volt. Később megismerkedett Gárdonyi Gézával, akivel testi-lelki jó barátok voltak. Dolgozott az *Egyetértés*nél, a *Hazánk*nál, a *Magyar Hírlap*nál, főszerkesztője volt a *Budapesti Közlöny*nek. Természetírások és állat- és vadásztörténetek írójaként lett híres. Életében 44 kötete jelent meg. – Ld. még: 1917/10; 1918/22.

szereti az urát, de nem bírja ki mellette a szörnyű magányos életet, elhagyja, elváltik tőle, férjhez megy újra, s még mindig szenvedélyesen vágyódik utána. Az egész elbeszélésben az asszony meg sem jelenik, csak egy pár szűk szó esik róla, s a lelke mégis szinte ki van teregetve előttünk. A Bársony István emberei általában szenvedélyesek, az érzés, éppen természetük primitív voltánál fogva, nagy feszítő erővel dolgozik bennük, robbanásszerűen lobban fel szerelmükben, haragjukban, virtuosos cselekedeteikben. De ebben a szenvedélyességben is van árnyalás: nagyon finom megfigyelés az alapja pl. a „Borulat” című novellának, amelyben a férfi szerelmi lázát, diadalmi mámorát lecsüggeszti az az észrevétel, hogy nem kizárólagos ura az asszony lelkének, hogy maradt benne még valamelyes érdeklődés más iránt is. Általában a nőkre vonatkozólag Bársonynak megvan a maga kialakult felfogása, melynek különböző oldalait különböző novellák világítják meg; ezért van az ő nőiben annyi többé-kevésbé közös vonás. Hogy azonban másféle nőt is tud rajzolni, azt megmutatja a „Csendbiztos Trézsi”-ben, amelynek pompás humora az író hangkörének jelentékeny gazdagodását jelenti.

1908. 7. sz. február 16. 134–135.

Jókay Lajos: Ötven év előtt. Budapest, Franklin Társulat

Teljesen jogosulatlanoknak tartjuk azokat a panaszokat, amelyek mostanában ismételtén felszólalnak a fiatal magyar irodalom elnemzetietlenedése ellen. Három évtized óta mindig felhangzik ez a panasz, valahányszor egy újabb irány vagy új erősebb egyéniség tűnik fel, s három évtized óta úgyszólván fokról fokra konstataálhatjuk irodalmunk fejlődését, izmosodását nemcsak az európai színvonal, hanem a nemzeti élet hű tükrözése irányában is. És soha még nagyobb mértékben nem tapasztaltuk, mint ma, hogy egyre-másra, szinte a földből nőnek ki az új emberek, mindegyik egy-egy egyéniség, mind tiszta ajkú és lelkű magyar, mind a magyar lélek mélységeiből szólal meg s a magyar élet színeivel dolgozik. Íme ismét egy új ember tűnik elénk: régi nagy névnek viselője. Jókai [sic] Lajos¹³ a neve. Gyulai Pál védőszárnya alatt lépett föl, hosszabb elbeszélése előbb a *Budapesti Szemlé*ben, majd könyvben az Olcsó Könyvtár-ban jelent meg. Ez az elbeszélés, vagy jobban mondva képsorozat egyformán tetszhetik a hagyományok féltőinek és a moderneknek. Amazokat a régimódi, de még ma is aktuális falusi élet meleg, eleven rajzával ragadhatja el, emezeket ezen kívül még írói eredetiségével is. Baksay Sándor elbeszéléseinek légkörében, a falusi kálvinista papi környezetben vonulnak el előttünk Jókay Lajos elbeszélésének mozgóképei; visszaemlékezések a nagyapa parókiáján töltött gyermekkorra. Valóságos emlékek ezek, legalább valóban megélt dolgok hatását teszik: a presbiterek tanácskozása, alkudozása a vállalkozóval a templom kifestésére, a ledér természetű, feleséget és szeretőt tar-

¹³ Jókay Lajosról egy katalóguscédula alapján vannak születési és halálozási évszámaink (1874–1944). Nem tud róla Szinnye József *Magyar írók élete és munkái* című kötete.

tó festő tragédiája, amint a toronyóra festésekor virtuskodik s leesik a toronyról, a két nő kibékülése a közös gyászban, a lágyszívű tisztartó, aki belehal abba a tudatba, hogy a részeges ispán, akit el kellett csapnia, öngyilkos lett, a két nővér, egyikük férjét, másikuk vőlegényét siratja, akik Branyiszkónál estek el, az együgyű falusi pap és házsártos sárkány felesége a névnap ebéden, a szüret a kikapós papné históriájával, a télidőben felesége fejfájával hazamenő öreg paraszt végtelenül megható halála, a pesti tönkrement vésnök és felesége, az öreg házőrző kutya és a sunyi tolvaj paraszt, a tízéves kori első szerelem és kiábrándulás – csupa végtelenül egyszerű történet, olyan egyszerű, mint az élet maga: formáiban, vonalaiban, színeiben egyetlen tekintetre belátható, külszíne alatt mélységes megindulásokat, végzetes kínokat, igazi emberi érzéseket rejtő. A történeteknek alig van valamicske papiros-íze, nem irodalomnak, hanem való eseményeknek érezzük őket. Illúzióink teljes, – csak néha zökkent ki belőle, ha az író közénk és emlékei közé lép, a meglett ember szavával magyarázva a gyermekkori emlékeit. Semmi mesterkedés, semmi csináltság, az emlékek maguktól, a maguk eleven erejével gördülnek le emlékezetéről szemünk elé, magának az életnek a frissességével és közvetlenségével. Minden alak él, látjuk magunk előtt, mindnek megvan a maga levegője, a maga perspektívája. Az elbeszélő irodalomnak két legfontosabb eleme: az elbeszélés elevensége és a megfigyelés élessége szokatlan mértékben megvan Jókay Lajosban. Roppant egyszerű eszközökkel, mondhatni igénytelenül dolgozik, s ez az egyszerűség, a szándékosságtól, a mesterkedéstől való teljes mentesség hatásának legerősebb eszköze. Ezek az alakok, ezek a történetek nem irodalmi konvenciókból vannak összeeskábálva, az életből, a mi magyar életünkből léptek a kis könyv betűinek segítségével szemünk elé, azért esik olyan jól az ismeretség velük. És jólesik az ismeretség Jókay Lajossal is, mert embert ismertünk meg benne és író, a javából valót.

1908. 9. sz. március 1. 175.

A readingi fegyház balladája. Írta C. 3. 3. [Oscar Wilde] Radó Antal fordítása. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Radó Antal,¹⁴ akinek legtöbb érdeme van Wilde Oszkárnak¹⁵ a magyar közönséggel való megismertetésében, lefordította a saját szerű lelki életű, egyszerre vonzó és eltaszító szellemű költő legnevezetesebb verses művét, *A readingi fegyház balladáját*. Csodálatos egy költemény ez, talán a legmélyebb, legszomorúbb és legművészebb alkotása a világ modern költészetének. Wilde mintegy fél évvel a Reading Gaolból való kiszabadulása után írta, 1898-ban, s nem a neve alatt, hanem C. 3.3. fegyházi száma alatt adta ki. Már akkor is óriási feltűnést keltett, megdöbbenve olvasták a költő ellenségei és kevés számú barátai egyaránt. Tárnya tekintetében

¹⁴ Radó [Roder] Antal – ld. 1904/50; 1905/41; 1906/46; 1907/49; 1918/45.

¹⁵ Wilde, Oscar – ld. 1907/23, 42.

nincs is párja a világirodalom történetében: eddig még nem volt rá eset, hogy igazi költő megírta volna a maga sínylődését a közönséges gonosztevők börtönében. Mert a ballada igazi tárgya a költő rettentő lelki kínlódása a börtönben. A szegény gárdista esete, akit halálra ítélték és a börtönben kivégeztek, mert féltékenységből megölte kedvesét, – csak alkalom a költő szubjektív érzéseinek objektív formába öntésére. Ez a gárdista maga, a saját személyében nem szerepel a költeményben, csak beszélnek, gondolkoznak, álmodnak róla celláikban a rabok: csak sötét árnyékként lebeg a fegyház sötét levegője fölött. S ez a művészi forma megrázó hatással van az olvasóra: egyszerre kapja meg a lelkét a halálra ítélt s a még élők sorsának iszonyatossága, mint a könyörtelen emberi végzet szörnyű szimbóluma. Wilde valósággal fölmagasztosul a szenvedésben, lelke megtelik végtelen szálammal szenvedő embertársai iránt, humanitását kiterjeszti a legalsóbb-rendű ember-lényekre, megtalálja bennük az egész emberi társadalom képét. Nem hiába forgatta cellájában oly sokat a bibliát, szava nemegyszer biblikus magaslatoakra emelkedik. A bibliai krisztusi szeretet bizonyos tragikai harmóniába olvasztja fel tépett, ingadozó, bűn és erény közt tévelygő lelkét, amelynek a fegyház szenvedése kellett, hogy megtisztítsa az élet szennyétől. S a fegyház szenvedése is kellett hozzá, hogy a benne dolgozó művészi alkotó erőt végsőig feszítse, mert ez a ballada kétségkívül még a *Dorian Gray* és a *De profundis* mellett is Wilde művészi pályájának legmagasabb csúcsa. Csodálatosan finom stíl-érzéke, szinte túljejtett esztéticizmusa megnemesedik ebben a költeményben, a lírai, drámai és epikai elemek közt váltakozó hang szférikus harmóniákba olvad össze, minden részlet, minden szó külön, eleven életet él, úgy, hogy a költemény egyáltalán nem a konstrukció, hanem az élő organizmus hatását teszi. Akármi bűnös volt is Wilde, s akármilyen posványba fulladt e költemény megírása után, – megírásakor a humanitás olyan fokára emelkedett, amelyre csak az emberiség legnagyobb szellemei jutnak el. A ballada fordításával tudomásunk szerint többen is megpróbálkoztak, de olyan igazi sikerrel egy sem, mint Radó. A műfordítást sohasem méltányos dolog az abszolút siker szempontjából nézni, mindig figyelemmel kell lenni a nehézségekre, melyek a fordító elé hárulnak; van költemény, melyet félsikerrel lefordítani nagyobb mesterség, mint akárhány másikat teljes sikerrel. Radó fordítása az abszolút szempontból nézve is kiváló munka, aki az eredeti ismerete nélkül olvasza, csaknem teljes fogalmat nyer szépségeiről. Az eredetivel való egybevetéskor látjuk csak aztán, micsoda finom művészmunkát végzett a fordító, mennyire vissza tudta adni az eredetinek nemcsak külsejét, hanem szellemét, belső formáját, művészi zenéjét – szóval azt is, ami benne a legmagasabbrendű költészet. Ha nem adja is a tökéletes eredetit – ez tisztára lehetetlenség –, annyit mindenesetre ad belőle, amennyit magyar nyelven adni lehet. Ez pedig a legnagyobb dicséret, mely műfordítót érhet. Külön ki kell még emelni azt a magvas bevezetést is, amelyben Radó elmond az olvasónak mindent, amit a költemény előzményeiből, háttéréből

ismerni kell: a ballada keletkezését, a költő lelkiállapotát a börtönben, a költemény hatását.¹⁶

1908. 14. sz. április 5. 274–276.

A föld meg a város. Dutka Ákos versei. Budapest, Singer és Wolfner

Dutka Ákos¹⁷ adta ezt a címet új verseskötetének. Hogy e cím mögött mi rejlik, arról a mi olvasóinknak fogalmuk lehet, mert néhányat a legszebb versek közül mi közöltünk először. Dutka Ákos is abból a fiatal csapatból való, amely alig pár évvel ezelőtt kezdte ostromolni a magyar líra sáncait, s ma már szerencsésen rajtuk belül is van. Érdekes ember, és szépek a versei. Ő is érzi magában a kultúrába belecsöppent turáni fajta lelki kettősségét, amely ennek a fiatal lírának egyik sarkalatos jellemvonása: intellektualitása egész erejével vonzódik a Nyugat kultúrája felé, a soktornyú városokba, az emberi akarat és tudás nagy diadalainak színhelyeire,

¹⁶ A költeményt utóbb Kosztolányi fordította le ismét, ez a legismertebb változata. A fordítás a *Nyugat* 1926/10. számában jelent meg.

¹⁷ Dutka Ákos (1881–1972), nagyváradi születésű költő. Az Adyt, Juhász Gyulát, őt és Emőd Tamást ábrázoló (hiányos) Holnap-szoborcsoport tagjaként örökítik meg a 2012-ben felavatott köztéri emlékműben. 1905-ben egy operettel debütált, majd közel egy évre Amerikába utazott (ld. *A nagy kaland* c. könyve, 1959; és pl. a kivándorlást megszólaltató *Hajók, ha találkoznak, Hajdútanyákon* c. verse) és bejárta Európát is. [előbbi éppen a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg 1907-ben.] Megismerkedett és jó barátságba került Ady Endrével. 1908-ban és 1909-ben a *A Holnap* antológiában jelent meg Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka társaságában. Ezzel a magyar költészet megújítói és a polgári radikális eszmék harcosai közé került. *A Hét*, az *Új Idők*, a *Pesti Napló*, a *Világ*, a *Népszava* és természetesen a *Nyugat* is közölte verseit. Első két kötetének versein érződik az impresszionista és szimbolista hatás. Az első világháború éveiben a békevágy kifejezése jellemzi esősorban költészetét. E kötetek kapcsán Ady volt az egyik védője, amikor ráfógták az erős Ady-hatást: „Dutka Ákosnak nem szabad lakolnia azért, mert Ady Endrének nevezett csekélységemnek kortársa. S ha a magam nyomorúságain kívül mostanában még tudott fájni nekem valami távoli is, a Dutka esete fájt. Erre a szép, komoly, daloló emberre ráfógták, hogy semmi más, mint lelketlen Ady-utánzó. [...] Dutka Ákosban nem dolgozik és mulat valami különös géniusz, de Dutka Ákos milyen lennhagyta már a Szabolcska-féle völgy-népséget. Ő már az érzések kultúr-magyarja, ő már az új magyar ember. Kissé programos, kissé elfárasztó az ő nyugtalanoknak érzett, tervelt és írt hetven vagy hány verse. De versek végre, az istenét vagy hadurát neki, ezek helyett beszélő s ezrek lelkét illusztráló versek. Magyar és emberi fájdalomak fájtják a Dutka Ákos szívét s aligha tehet róla, ha ezek a fájdalomak sokszor-sokszor elnémitják benne a művészt. Arról se tehet Dutka Ákos, hogy Ady Endre előbb írt és szenvedett meg bizonyos elkerülhetetlen érzéseket. Az már igazán nem a literatúra titka, hogy ki érkezik valahova előbb, zajosabban és hatóbban. Valóság és ismerni való tény, hogy Dutka Ákos itt van s ha nem volna más, mint hívó harcosa a mi harcainknak, akkor is valaki. De több s nálunk magyaréknál pláne több, sőt sok, mert lelkében van s dalol a krízis, mely az egész magyarság belső krízise. Dutka Ákos talán nem eléggé a magáé, de határozottan a mienk, érték, akit be- és le kell jegyeznünk.” *Nyugat*, 1908/12–13. 718–719. Az első világháború után Budapestre költözött, huzamosabb ideig (de csak 1940-ig) dolgozott a külügyminisztérium sajtóosztályán. 1944-ben a Friss Újság szerkesztője volt, de a felelős szerkesztő kérését megtagadta, nem volt hajlandó Hitlerről pozitívan írni, s visszavonult. – Ld. még: 1912/52; 1917/15.

de a fantáziája, az érzése a föld, a hajdú televény, a Kőrös-parti füzesek felé vonja. Ebből a belső meghasonlásból már sok szép vers fakadt, s ezek közül nem az utolsó azok, amelyeket Dutka Ákos írt. Ebbe a körbe tartozó verseiben sajtóságon keverednek a falu meg a város képei, s épp ebből fejlődik ki aztán a hangulat. A város tornyai, palotái az emberi gondolat megdicsőülései a szemében, a távíró a pusztá csendjének, ősi nyugalmának megőelője, a föld, melyet izmos, erős, jó pusztai karok törnek fel, a várost táplálja.

S mire felnő a sarjú a tarlón, / Váltak rajta sok céda gyönyört / S nézitek éhesen, rongyosan egymást, / Jó pusztai ember meg a pusztai föld.

A pusztá visszahívogatja lelkét, üzenet neki százszor a füzesek lelke: vigyázz, a város lelke megöl! A falusi lány csoda-mesét hall társnőjétől a városról, s titkon elszökik a pusztulásba. Ilyenek a föld meg a város ciklus motívumai, s ezek minduntalan kiütöknöznek a többi ciklusok más tárgyú verseiben, különösen azokban, amelyeket *Elereszt a pusztá* cím alatt fűzött együvé. A mai magyar népnek nagy betegségét, a kivándorlást egy-két igazán jelentékeny versben alakítja költői motívummá, amit különben nem kell olvasóinknak külön magyarázni, hisz ismerik lapunkból a két legszebbet, a *Hajók ha találkoznak s a Hajdútanyákon* címűeket. Ez is hazafias költészet, szebb, őszintébb és költőibb a konvencionális hazafias ódák tömegénél, nem szónokol nagy frázisokat a hazáról, de beleviszi magyar faji tudatát mindenbe, amit ír. A fiatal költők, ha ezen az úton mennek tovább, rehabilitálni fogják a hazafias költészetet, amely már-már bele volt merevedve a retorikába. A kötet záró ciklusa egy bokréta szerelmes vers „Magda” főcímmel; itt a költő a meleg, családias, néha szenvedélyesen kitoró, nem is a vad lázongás, hanem a férfiúi melankólia, – őbenne is az a sajtóságos, újszerű, de lényeges, de sohase féktelen szerelmi érzés néhány igen finom árnyalatát fedezi fel. Dutka verseinek alaphangja vonásaiban a régihez hasonló romantika él, amely ma megvan úgyszólván az egész fiatal irodalomban. Nem olvad föl teljesen önmagában, van szeme és szíve a körüle levő dolgokra is, de nem izgató, forradalmi szellem, a rossz, az igazságtalan, amit lát, szenvedést okoz neki, de nem lázítja fel. Megvan benne a magyar beletörődés szelleme, borongó, ellágyulásra hajló, de szentimentalizmus nélkül, fantasztikus is tud lenni, de csak a valóság határain belül, legmerészebb verseiben is bizonyos önmérsékletet érzünk, amelynek alapja a magyar ember józansága. Éppen azért azonban, mert szeretjük és sokra becsüljük költészetét, két dologra figyelmeztetnünk kell. Az egyik ez: verseiből igen érdekesen alakul ki az ő arcképe, de néha – az okvetlenül szükségesnél gyakrabban – meglátjuk egy másik költő arculatának körvonalait az övé mögött, s a hangjába néha belevegyül egy idegen torokból eredő hang. Nyíltan szólva nemcsak egy vízben evez Ady Endrével, hanem függ is tőle. Mi azonban, bármennyire szeretjük e nagytehetségű költő hangját, csak tőle magától szeretjük. A másik figyelmeztetés, amelyre rászolgál a fiatal irodalom majd minden tagja: Dutka egyik-másik versén a modorosság egyelőre halvány, de kétségtelen nyomait vesszük észre, témák, még inkább fordulatok,

jelzők ismétlését, egyes kifejezések sztereotippá válását – néha szinte azt mondhatnók, hogy utánozza önmagát. A modorosságtól pedig Isten óvjon meg minden író, mert az a művészet legnagyobb veszedelme. Ez azonban csak figyelmeztetés, a könyv értékére alig tartozó megjegyzés, mert a könyv minden kétséget kizárólag becses, szép és kedves – csodálnók, ha nem találkoznék a közönség tetszésével, s nem válnék hamarosan kapóssá.

1908. 15. sz. április 12. 296.

Beöthy Zsolt: Kálozdy Béla. [Regény]. Budapest, Franklin Társulat

Beöthy Zsoltról¹⁸ körülbelül el is feledték már, hogy regényíró volt valaha, fiatal korában – ezt a munkásságát későbbi nyagarányú esztétikai és irodalomtörténeti munkássága és kultúrtársadalmi szereplése meglehetősen elfeledtette. Pedig föl kell róla jegyezni, hogy egy dologban kezdeményező volt: az angol *sketch* meghonosításában, amelyből aztán a rajz később annyira elhatalmasodott műformája lett. Mikszáth Kálmán, e forma nagy mestere – a legnagyobbak közül való a világ egész irodalmában – maga is bevallja, hogy Beöthy *Zsebrák* című rajza nagy hatással volt rá, és ebből kapta az első impulzust, hogy ő is próbálkozzék hasonlókkal. Íme: egy író felkap s idehaza elültet egy külföldi formát, úgy ahogy az idegen irodalomból kapta, s egy másik, nagyobb író kezében aztán ez a forma egyike lett a magyar irodalom legnagyobb büszkeségeinek, amelyet legtöbbit éppen akkor emlegetünk, amikor magyaros irodalomról van szó. Nem klasszikus példája ez az irodalmak egymásra hatásának, s nem figyelmeztető jel-e azok számára, akik annyira féltik irodalmukat a modern külföldi formák behatolásától? Beöthy elbeszélői pályájának legértékesebb része éppen az a néhány rajz (ő, ha jól emlékszünk, *vázlatnak* nevezte akkor, az angol minta után), de – különösen a hetvenes évek magyar regényírásának színvonalát tekintve – kétségkívül sok érték van két regényében is, az 1872-ben megjelent *Bíró Mártonban* s a három évvel későbbi, kétkötetes *Kálozdy Bélában*. A Magyar Regényírók vállalata, mely már egész sereg régebbi magyar regényt emelt ki a feledésből, *Kálozdy Bélát* vette föl sorozatába. Mint a többi írókról, Beöthyről is Mikszáth Kálmán írt rövid jellemzést, ebben többek közt azt mondja a *Kálozdy Béláról*, hogy egységes kompozíciójánál és

¹⁸ Beöthy Zsolt (1848–1922), irodalomtörténész, egyetemi tanár, esztéta, a konzervatív irodalmárok csoportjának tagja. Felesége Rákosi Szidi – Rákosi Jenő testvére – volt, akitől elvált. Fia, Beöthy László (1873–1931) író, színházigazgató, akinek ízlésvilága jelentősen eltért apjátétól. 1910–13-ban az Akadémia másodelnöke, 1915–16-ban a budapesti tudományegyetem rektora. 1911–19-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első elnöke. 1896-ban jelent meg először *A magyar irodalom kistűkre* című munkája, amelyet 1930-ig még hatszor adtak ki. Jelentős egyiptomi műgyűjteménye volt, ami halála után Svédországba került. – Ld. még: 1912/1; 1915/40; 1920/23.

arányainál fogva egyike a legjobb magyar regényeknek. A két kötethez Kacziány Ödön¹⁹ rajzolt hangulatos illusztrációkat.

1908. 18. sz. május 3. 367.

Pekár Gyula: Atalanta csókja. Budapest, Franklin Társulat

Pekár Gyula²⁰ ily című könyvével egy újabb kapoccsal fűzte magához azokat, akik írói pályája kezdetétől fogva ragaszkodnak hozzá. Egy sereg novellát gyűjtött össze, férfiasan kiérett, öntudatos és egyenletes színvonalú írói egyéniségének java terméséből. Mint Pekár minden munkáját, ezeket a novellákat is egy uralkodó vonás jellemzi: a felfogás, a stílus romantikája a realizmustól tanult módszerével a kidolgozásnak. Stilizált alakok mozognak a történetek kereteiben: nérói becsvágyból kegyetlenkedő reneszánsz fejedelem, szerelemben felolvadó asszonyok, hódító férfiak –, de a stilizáltság nem fődí el, sőt gyakran jobban kidomborítja azt, ami bennük emberi. Mint új fejlődést konstatálhatjuk azt a mélybe pillantó rajzát egyik-másik nőalakjának, amely feltárja előttünk belsejük legrejtettebb, legbonyolultabb rejtekeit, mint pl. az a nő, aki kultuszt csinál hűtlen kedvese emlékéből, elmerül emésztő fájdalomába, aztán egyszerre csak azt veszi észre, hogy bánata már múltóban van, és ez a fölfedezés úgy hat rá, mint valami csapás vagy veszteség. A misztikus babona s a mély érzés szoros összeszövődése a nők lelkében igen érdekesen van megalakítva abban a novellában, amely fiatal özvegyasszonyról szól, akit egy új szenvedély küszöbéről tilt vissza egy véletlenség: az óra épp tizenegyet üt, férje halála óráját. Az ilyenek adják meg Pekár művészetének színvonalát, s az ő külön szerencséje az, hogy a finomságok, melyeket felszínre hoz, nemcsak a finomult ízlésű esztétaolvasó számára valók, hanem észreveszi és élvezi őket a laikus olvasó is. Pekár már kiküzdötte magának a maga publikuma kedvezését, nem kell tartania attól, hogy szava visszhangtalanul hangzik el: ez nyilvánul abban a megértő rokonszenven, mellyel az olvasóközönség újabb s újabb munkáit fogadja.

1908. 19. sz. május 10. 386–387.

Gárdonyi Géza: Isten rabjai. Budapest, Singer és Wolfner

Az egyik ember a pénznek a rabja, a másik a pompáé, a harmadik a nagyravágyásé, a negyedik az asszonyé. Akit mind e hívságos világi dolgok nem vonzanak, az

¹⁹ Kacziány Ödön (1852–1933), zsánerfestő, illusztrátor. Először Barabás Miklós növendéke volt, majd Münchenben tanult, és egy évet Párizsban is tanult az akadémián. Mint újságíró is ismert volt, Toldy István lapjában is működött mint annak párizsi levelezője. A *Vasárnapi Ujság* rendszeres képzőművészeti cikkírója és illusztrátora volt.

²⁰ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

ki minderről lemondva Istennek s az ő dicsősége szolgálatának szenteli magát, szakít minden gyönyörrel, kolostorba zárkózik, szenved és nélkülöz, munkálkodik és imádkozik, – szóval a szerzetes barát és az apáca: az az Isten rabja. Ezekről szól Gárdonyi Géza²¹ új történeti regénye. Színhelye a Margitsziget, ideje a tatárjárásra közvetlenül következő idő, szereplői a szigeti dominikánus barátok és apácák. Központja a szűz királylány, Margit, az apáca kolostor legbájosabb, legegységesebb, de egyúttal legájtatosabb és legalázatosabb lakója. De az ő alakja alig néhányszor villan meg közvetlenül az olvasó előtt, csak tükörképét látjuk az egyszerű, becsületes Jancsi fráter lelkében, amelyben állandóan úgy ragyog, mint a nap a tengersizem tükörében. Attól fogva, hogy mint paraszti kertészfiú először meglátta a kolostorba bevonuló gyermekleányt, Jancsi barátunk tudva és tudatlanul ő irányítja gondolatait s ő tölti meg lelkét sajtósággal, napsugár-tisztaságú szerelemmel, melyet az alattvalói hódolat, a hazafias érzés, a vallásos áhítat beleszövődő érzései tesznek földfelettivé, de egyúttal kielégíthetlenné is. Ez az érzés tulajdonképpen a regény belső témája, Gárdonyihoz, az ő naivsáig egyszerű, de talán éppen azért bájos romantikájához méltó, – folytatása a kitűnő író újabb egy-két regényének, melyekben arról igyekezik számot adni magának és az olvasónak, hogy miképp képzelettel ő a szerelmet érzékiség nélkül. Külső tárgya a regénynek a XIII. század közepi Magyarország életének, népe állapotának művészi rekonstruálása. Az előbbi, Jancsi barát lelki élete, nagyon finom árnyékolással, érett művészettel van megcsinálva: a kis parasztyerek ott kalandoznak a Margitsziget bokrai, fái közt, ábrándozva a még nem látott királyleányról, aztán a veszprémi apácák, s köztük a kis Margit megérkezése az új szigeti kolostorba, az első találkozások: mikor a kis Jancsit megszólítja a kolostor falán át a kis Margit, hogy dobja be a kiröpült labdát, aztán mikor a fiú a klostrom-udvarban vizet merít neki, – mindezekben a bájos képekben pompásan van megírva, mint elegyednek össze a kisfiú lelkében a tündérmesék, a gyermeki képzelet s a valóság képei, s mint vernek gyökeret lelkében, hogy majdan örökre meghatározzák sorsát. Az a hatás, amelyet a nem maga szántából novíciussá lett fiúra a zordon kolostori életben először látott dolgok tesznek, nagyon érdekes képét adja ennek az életnek; sajnáljuk, hogy aztán egy hézag következik: nem látjuk, mint törik bele az életnek született, eleven fiú a szigorú barát-életbe, csak mint kifejlett, 20 éves ifjút látjuk megint viszont a margitszigeti kolostorban. Hogy mint vívódik aztán a királylány képével lelkében, mint ragadja el álmodozásaiban a fiatal vér, melyet nem hűt le eléggé sem a klostromi fegyelem, sem a cél elérhetetlensége, mert a vágyat kiölni nem tudja belőle, s hogy engesztelődik ki ez a belső harc Margit királylány halálával egy szent, csodatévő emlékekben: ennek megírásában is gazdag, nemes írói művészet van, élénk fogékonyság és színes árnyalás, – de az író hiába mesterkedik azon, hogy Margit apáca-életét közelebb hozza lelkünkhöz; önsanyargatása, szertelen ájtatoskodása annyira visszás, hogy az egész alak a regény vége felé idegenné lesz számunkra.

²¹ Gárdonyi Gézaról ld. még: – 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/1; 1909/51; 1911/49; 1913/1.

Az apácát látjuk csak benne, az embert nem. A környezetrajz sokkal érettebb és kifejtettebb, mint Gárdonyi korábbi történeti regényeiben, a múlt dolgainak saját szemmel, elfogulatlan nézése érzik meg rajta. Nyerseségek vannak benne, az író nemegyszer magyaráz ott, ahol a rajzolt képnek magától kellene magyarázni magát, a középkori emberek ajkáról többször a töprengő mai ember szavait halljuk, s a regény színvonalához nem méltó fogás az, ahogy a *Halotti beszédet* applikálja a Verseghy Ferenctől származó ismert kijelentésre támaszkodva, hogy ez a nyelv- emlékünkhöz valami magyarul nem tudó tót barát műve. A fő dolog azonban, hogy a múlt lelkét keresi, nem a történeti adatokat, nem is a dekoratív momentumokat látatja meg benne, hanem az emberi lelket, amely lényegében mindig egy, csak nyilatkozásaiban változó, s hogy egypár jól elképzelt és jól megrajzolt alakkal, a középkori Magyarországnak pár igen eleven és valószerűen odavetett vonással gazdagítja képzeletünket. A regénynek valamivel nagyobb a terjedelme, mint amennyit a tartalma elbír, de Gárdonyival öröm elidőzni még akkor is, amikor kicsit – elidőzik.

1908. 20. sz. május 17. 408.

Csáth Géza: A varázsló kertje. Budapest, Deutsch Zs. és Társa [Szabadka, Krausz–Fischer Ny.]

Érdeklődéssel nézzük a legfiatalabb írók törekvéseit; abban az általános forrongásban, melyen egész szellemi életünk keresztülmegy, az ő munkáikban keressük a fejlődés irányát, mely felé haladunk s keressük azokat az elemeket, melyekkel kultúránkat gazdagítani akarják. S azok között a fiatalok között, akiket eddig megismertünk, Csáth Géza²², kinek most jelent meg egy kötet novellája *A varázsló kertje*²³ címmel, erős legénynek ígérkezik. Mondjuk: ígérkezik, mert még nem

²² Csáth Géza [Brenner József] (1887–1919), író, orvos, pszichoanalitikus, zenekritikus és zeneszerző, Kosztolányi Dezső unokatestvére. Bródy Sándor biztatta írásra, miután egy novelláját elküldte neki. Gyakorló ideg orvos volt, ennek köszönhető az *Egy elmebeteg nő naplója* című munkája. (Ezt és orvosi írásait ld. azonos címmel, *Összegyűjtött ideg orvosi tanulmányok* alcímmel (sajtó alá rendezte és a szöveget gondozta Szajbély Mihály, 4., átdolgozott és bővített kiadás, Magvető, 1998). 1910-től lett morfinista, készakarva próbálta ki a tudatmódosító szert, hogy önmagán is megfigyeléseket végezzen, de egyszer s mindenkorra rabja lett. Megélt élményeit írásaiban is tükrözte. 1912-től lett szabadkőműves. A világháború alatt már nem tudott uralkodni szenvedélyén. Feleségét megölte, majd ő is öngyilkosságot próbált elkövetni. Utasításainak megfelelően szerveit tudományos kísérletekre használták volna fel, de nem sikerült ezeket Budapestre juttatni, csak már megbomlott agyvelejét. Az a kérése sem teljesült, hogy sírja fölé tölgyfakereszt kerüljön, s abba belevessék Weiner Leó Chopin emlékére írt művének utolsó öt ütemét. Az utolsó harminc évben komoly kultusz alakult ki körülötte. – Ld. még: 1911/25.

²³ Csáth első kötete volt (második kiadására 1964-ben került sor, akkor Illés Endre rendezte sajtó alá). A korban viszonylag nagyszámú reflexió született rá, az *Új Időkben* –s –l [Farkas Pál] írt róla (1908. I. 448.), *A Hétben* Kosztolányi Dezső (1908. május 17.), a *Népszavában* p. [Pogány József] (1908. május 31.). Az induló *Nyugatban* (amelynek az első számtól fogva munkatársa Csáth Géza)

kész. Világfelfogása még forr, csak körvonalai vehető ki tisztán, azok az egyéni diszpozíciók, melyeket valamennyien magunkkal hozunk későbbi szellemi kifejlődésünk sarkpontjaiul. Az eszközei, melyekkel kifejezi magát, szintén nem kézssek s nem biztosak: a stílje egyenetlen, néha pongyola és erőtlen, néha meglepően biztos és egyéni, komponáló módja egyik-másik novellában az érett, öntudatos íróra vall, másokban megint egészen kezdetleges. Ez az egyenetlenség annak a jele, hogy van benne valami, – a jó bor erősebben forr, mint a csiger. Nem szeretjük azokat az írókat, akik már 20 éves korukban a rutin teljes fegyverzetével lépnek elénk; könnyű annak megtanulni az írás megtanulható részeit, aki nem önmagából alakítja ki azt, amit s ahogy írni fog. Egyes dolgokat Csáth Géza máris bravúrosan csinál meg, pl. a bajba esett parasztlányt (néhány szóval, egy disznótör igen elevenen megrajzolt keretében), a katonát, aki tudva, hogy nemsokára meg kell halnia, emléket akar emelni magának mennél több szép leány szívében, s akinek alakjában igen szépen érvényesül az író hajlama a groteszk, a fantasztikus iránt. Szinte különösen hat, bár lélektanilag nem érthetetlen, hogy Csáth Gézának két legkedvesebb motívuma a családi élet egyszerű, meleg humora s a groteszk fantasztikum. Fiatalember, még közel áll nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is a gyermekkorhoz, s az élet még nem tömte meg annyira az agyát realitásaival, hogy elveszse érzékét a mesés dolgok érdekessége iránt. Hogy igazán humorosan tudjon megoldani egyes témákat, melyek humoros megoldást rejtenek magukban, arra persze még nem higgadt le eléggé; ma még csak fejeledező csiráit látjuk nála. Csáth Gézában erős intelligencia lakik, s ezt máris jelentékeny ismeretanyag támogatja, amely néha kelletnél jobban előtérbe nyomakodik ugyan, egyes dolgokban azonban, pl. egy őrült fiatalember lelki képének rajzában arra mutat, hogy gyakor jelentékeny színvonalú alkotás eleme lehet.

az újságíró, Hegedüs Gyula köszöntötte a könyvet, meglehetősen csúszással, a megjelenéshez képest egy évvel később (1909/4. 227–228.). „Mi már nem ködön keresztül nézünk, mi már nem keressük az eltűnt színeket és elnémult hangokat: bennünket Csáth Géza vezet abban a sejtelmes palotában és azt látjuk és úgy látjuk, ahogy ő láttatni engedi. Messziről mélységeket látunk s megcsap a mélységek hűvös lehelete, homályba réved a szemünk és csak gondolkozni tudunk a homályosságon, azt megsejteni nem; útvesztőbe tévedünk, s csak úgy tudunk kimenekülni belőle, ha nem tépelődünk a titokzatos sötétségbe vesző utakon.” Osvát Ernő töredékes hagyatékában maradt fenn Kaffka Margit recenziója, ami a *Nyugat* számára készült, de Osvát Hegedüs „rutinosan sűrke” kritikáját közölte. Kaffka Margit kritikáját Nemeskéri Erika adta közre: *Irodalomtörténet* 1981/1. 117–120.

1908. 22. sz. május 31. 447.

Bokréta [Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Maday Gyula, Oláh Gábor *harmadik* közös jelentkezése ezzel a címmel]. Debrecen, Városi Ny.

Ezt a könyvcímet ma már sokfelé ismerik: immár a harmadik kis könyvecske viseli, s már harmadszor olvassuk rajta ugyanazokat a neveket. Baja Mihály,²⁴ Gulyás József,²⁵ Gyökössy Endre,²⁶ Maday Gyula²⁷ és Oláh Gábor²⁸ ez öt név, öt fiatal költő, akik baráti összetartással fogózkodnak össze, most már harmadízben a nyilvánosság megostromlására. Az első Bokréta megjelenésekor még egészen fiatal egyetemi hallgatók voltak, ma már beleérték az életbe, s akikben közülük igazán van tehetség, azok belejutottak az irodalomba is. A legtöbb sikert közülük Oláh Gábor aratta, aki egy önálló lírai kötetével s „Sámson” című verses elbeszélésével komoly figyelmet és nem kevés várakozást keltett maga iránt. Erős gerincű legény, erősen küszködik még magával, ingadozik a magyar költészet régi tradíciói és újabb ösvényei között, a maga egyéni hangját keresi, – ma még keresi, holnap talán meg is fogja találni. S ha szerencsésen fejlődik, alighanem tényező lesz még irodalmunkban. Gyökössy Endrét is ismerjük, közvetlen, friss hangjáról, nyelvének magyar ritmusú lüktetéséről. Egyenetlen még, a kis könyvben foglalt versei között is van egy-két igen figyelemre méltó dolog (ezeket ismeri az olvasó lapunkból is), de van több közepes és semmitmondó is. Nem olyan mély, mint Oláh Gábor, inkább hirtelen fellobbanásokkal dolgozik, mint tudatos művészettel, de nótás az ajka és magának is vannak nótái. Gulyás József komor, sötét verseket adott a Bokrétába; van köztük kettő-három olyan, amely megfogja és egy időre magához is köti érdeklődésünket, a többiben csak néha érezzük meg, hogy csakugyan van mögöttük, írójuk lelkében valami vívódás, – sokszor azonban elhidegül a hangja, feszes, kemény és mondvacsinált lesz. Tompa Mihály és Lévy József nyomdokain jár Baja Mihály, a falusi élet, a kálvinista parókia egyszerű örömeit, melázó bánatait éneкли melegen, de kissé józanon és konvencionálisan. Nagyon félnék és illedelmes Maday Gyula, halkán beszél, ha volna mondanivalója, sem meri elmondani, még kevésbé mer erősebb, egyéni színeket használni. Mindenesetre érdekes kis vállalat ez a „Bokréta”, akármilyen egyenetlen tartalmú is, szívesen társalkodtunk vele a harmadik találkozás alkalmával is.

²⁴ Baja Mihály (1879–1957), református lelkész, író. Huzamosabb ideig volt Amerikában, onnan hazatérve hivatásának élt. Önálló kötetei: *Babiloni vizek mellett* (1918); *Óh, szép ifjúságom* (1926); *Szól a harang* (1930); *Debreceni öreg kollégium* (1940).

²⁵ Gulyás József (1881–1924), költő, a 20. század első éveitől Békés megyében dolgozott, 1919-ig a *Békésmegyei Közlöny* szerkesztője. A forradalmak után elveszítette állását, magányosan, szegénységben halt meg.

²⁶ Gyökössy Endre (1880–1957), költő. – ld. még: 1905/51; 1910/38.

²⁷ Maday Gyula (1881–1937), költő. 1907-től 1936-ig a budapesti református gimnázium tanára, egy időben a *Református Szemle* szerkesztője. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület konzervatív szellemű elnöke, tankerületi főigazgató. Önálló verseskötete: *Gondolatok szárnyán* (1922).

²⁸ Oláh Gábor – ld. még 1907/8; 1908/4, 46, 50; 1909/9, 42, 50; 1911/13; 1914/15.

1908. 22. sz. május 31. 447–448.

Biró Lajos: Huszonegy novella. Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa

Biró Lajos²⁹ új könyve, amintegy két év előtt megjelent régihez képest nem jelent lényeges fejlődést. Eszmejárása körülbelül ugyanaz maradt, nemkülönben technikája is, legfeljebb egy-két pontban izmosodott. Tartalmas író volt már akkor is, tud valamit, érdekeset, gondolkodóba ejtőt mondani most is. A fiatalok között áll, de megvan a különállása, maga magát csinálja, nem merül el egy irodalmi iskola hullámaiban. Két nem mindennapi erénye van: az erős látás és a biztos komponálás. Nagy dolgokat össze tud foglalni kevés szóval; van például egy novellája, amely hazatérő aratók zendülését írja meg a budapesti pályaudvaron: formájára alig egyéb, mint hírlapi tudósítás, de élet van benne, nagy vonásokban összefogott igazság. Ezzel szemben olyan intimitások állanak néhány más novellában, amelyek meglátásához nagyon finoman különböztető szem kell. Ez a két ellentétes sarok adja meg Biró Lajos tehetségének nagy terjedelmét. Nem tartozik azok közé a fiatalok közé, akik szándékosan nem fejlesztik mondanivalójukat biztos körvonalú történetbe, hanem a kontúrok elmosódásában és összefolyásában keresik a hatást, a hangulateltetés elemeit, s azt kívánják az olvasótól, hogy az olvasottakat, lelkében tovább rezegtetve, önmaga fejezze be a történetet. Ez is művészet, az igen finom lelkűek előtt talán ez az igazi, magasabb rendű művészet, de nincs-e igazuk azoknak, akik, mint láthatólag Biró Lajos is, azt tartják, az olvasó fogékonyságát nem kell túlbecsülni, nem lehet azt kívánni minden olvasótól, hogy olvasás közben maga is íróvá, az írónak munkatársává emelkedjék. Akinek mondanivalója sokaknak szól, az arra törekszik, hogy sokak is hallják; nem rájja szájukba, de nem is leplezi el előlük szándékosan, világosan, tömör vonalakban igyekszik elébük rajzolni. Ha szemünk nem csal, Biró Lajosnak is ez a módszere. Néha kissé kemény is az alkalmazásában, a helyzeteken, melyekből történeteit kifejleszti, néha megérzik, hogy konstruálva vannak, s ilyenkor bármily ügyesen rajzol, valami papiros-íz mégis marad történeteiben és alakjaiban. Erősen hajlik az erotikára, ez a hajlama néha téves utakra is csalja, mint pl. a kötet első novellájában, de néha az emberi lélek különös zugait tárja fel. A fiatal irodalomban bizonyos exkluzivitást tapasztalunk, amellyel elzárják magukat a szélesebb körökre kiterjedő, gyorsan érő hatástól. Szó sincs róla, hogy ezt megrovásul mondanók, az írónak joga van egyrészt megválogatni a maga publikumát, másrészt pedig kötelessége a közönségére való tekintet nélkül, megalkuvások nélkül, önmagából és önmagukból fejleszteni ki a formáit. A mi törekvésünk szempontjából azonban, amely elsősorban arra szolgál, hogy összehozzuk egymással az irodalmi fejlődés két egyaránt fontos tényezőjét, az írókat és a közönséget: meg kell becsülnünk az olyan írókat, kik – mint Biró Lajos is – az irodalmi szempont sérelme nélkül egy lépéssel közelebb tudnak lépni a közönséghez is. Ezzel maguknak sikert szereznek, a közönségbe beleviszik az új

²⁹ Biró Lajos – ld. még: 1906/24; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

törekvéseket, s így hidat építenek, amelyen át a magyar olvasó mégiscsak eljut a maga aktuális irodalmának megértéséhez.

1908. 24. sz. június 14. 495.

Zsoldos László: Barátom, a huszárfőhadnagy és egyéb történetek. Mikszáth Kálmán előszavával. Budapest, Budapesti Hírlap

Zsoldos Lászlónak³⁰ nincs arra szüksége, hogy bemutassuk, bemutatta ő magát lapunk olvasóinak számos elbeszélésével. Tudjuk valamennyien, hogy mik az ő jó tulajdonságai, s a tehetségének hol vannak a határai. Elsősorban kellemes mesemondó. Nem a fantázia szertelen csapongásával ragad meg, nem ugrik el a földtől: meséi egyszerűek, nem annyira megkapó vagy lenyűgöző voltukkal hatnak, mint inkább elmondásuk módjával. Mint mikor egy rokonszenves, okos ember meghitt környezetben beszél érdekes élményeket egy vele rokonszenvező társaságnak, amelyet a mesékkel egyformán leköt a mesemondó kedves, melegen csengő hangja. Nagy adomány ez, sokak szemében az elbeszélő író legfőbb adománya, a sikernek mindenestre legfőbb tényezője. Mert aki a hallgatót egyszerre mindjárt megnyeri magának a hangjával, annak máris nyert ügye van a többi dolgokra nézve. Zsoldos László meséi harmonikusak, valami szelídség van bennük, amely az író lelkéből sugárzik rájuk. Mert az író nem háborog, nem tusakodik önmagával és a világgal, nem keresi az emberi léleknek sem végleteit, sem hajszálfinom árnyalatait. Amit aztán így feláldoz mélység dolgából, azt megnyeri egyszerűségben. A kötet legérdekesebb és legértékesebb novellája, amelyről címét is kapta, a *Barátom, a huszárfőhadnagy*, amely egy iskolás fiú öntudatában játszatja le egy huszárfőhadnagy és egy tanár szerelmi vetélkedését. Ebben van humor, van érdekes ember-rajz, kivált a kisfiú gondolkozása, amelyen mint közegen keresztül az egész históriát lefolyni látjuk, nagyon ügyesen van megcsinálva. Ezt jókedvében csinálta az író, folyton érezzük, hogy magának is öröme telt benne munka közben, s ezt az örömét át tudja plántálni mibélénk is. Ez pedig a hatás legfőbb eleme, ha abban, amit olvasunk, nincs meg ez a szuggesztív erő, akkor az egész kárba veszett. Zsoldos László életfilozófiája nem valami nagyon mély, de nagyon egyensúlyozott, harmonikus, józan, ridegség nélkül hajlik a melankóliára, de ez a melankólia rendszerint felolvad egy mosolyban. Ebben a perspektívában a nagy dolgok kissé összezsugorodnak, a kis dolgok ellenben megnőnek, az ellentétek

³⁰ Zsoldos [Ruzitska] László (1874–1926) író, hírlapíró, humorista, a zeneszerző és zenepártoló Ruzitska család tagja. Halálakor a *Nyugatban* Szini Gyula írt róla informatív és munkásságát jellemző nekrológot. „Alvó kincsek heverték ebben a Zsoldos Lászlóban, csak kiadó kellett volna, aki kibányássza belőle és ilyen egy se akadt. És úgy zsugorodott élete, ahogy napjai sokasodtak és járta a magyar író rendes kálváriáját: ő maga volt műveinek nemcsak írója, hanem ügynöke, kifutófiúja, pénzbeszedője és gyalgobiciklistája. A jó magyar közönségnek, amely távol a könyvespolcoktól alussza évezredes álmát, sejtelve sincs, hogyan élnek írói és hogy itt minden valamirevaló tehetség születésénél fogva halálra van ítélve” – írta ebben. (1926/10.) – Ld. még: 1912/9.

közelebb hajlanak a kiegyenlítődéshoz. Nyugtalanságot semmi sem okoz, mert minden ilyen lefokozott, vagy fölemelt értékével jelen meg előttünk. Az olvasót hálára kötelezi az ilyen író, aki nem kíván tőle nyugtalanító, mély elmerülést, csak rokonszenvező figyelmet, nem állítja keserves problémák elé, csak elszórakoztatja kedves és érdekes történetek kellemes elmondásával. Zsoldos kötete annyival is érdekesebb, mert Mikszáth Kálmán írt hozzá nagyon elmés előszót. A kötetet Linek Lajos illusztrálta.³¹

1908. 27. sz. július 5. 555–556.

Bartha Miklós összegyűjtött munkái. Budapest, Benkő Gyula udvari Könyvkereskedése

Annak a nemzedéknek, amely az utolsó húsz év heves és sok rázkódtatással járó politikai küzdelmeit végigküzdötte, s amely a mai politikai állapotokban találja meg munkájának, harcainak eredményeit, kétségkívül Bartha Miklós³² volt egyik legnagyobb hatású publicistája. Több mint másfél évtizeden át az ő agitáló tolla vezette a közvélemény jelentékeny részét, előkészítve a hangulatot arra a nagy fordulatra, amely a függetlenségi pártot az országban többségre juttatta. Ebben a tekintetben nem versenyezhetett vele senki a függetlenségi párt publicistái közül, munkájának hatásával egyik jelentős tényezője lett a magyar politika alakulásának. Ezt el kell hogy ismerje róla mindenki, még legnagyobb ellenségei is. S ha keressük ennek a hatásnak a titkát, megkapjuk a feleletet abban a vaskos kötetben, amely mint Bartha Miklós összegyűjtött munkáinak első kötete most jelent meg. Bartha Miklós nem annyira készültségével, politikai tudományának mélységével vagy államférfiúi látókörének szélességével, mint inkább forró temperamentumával, ingadozást nem ismerő hitével, fantáziájának elevenségével és stíljének színességével hatott. Agitátor volt, s agitátornak nem kell, sőt talán nem is szabad tudós államférfiúnak lennie, mert a politikai agitáció eszköze sokkal inkább a szuggesztívó, mint az argumentum, sokkal inkább a tömeg-érzésekkel való bánni tudás, mint a nyugodt elmének való higgadt kapacitálás. Bartha Miklós elsősorban irodalmi eszközökkel hatott, s ebben a tekintetben föllépése új állomást jelent a magyar politikai publicisztika történetében, mert a magyar vezércikk, amelyben

³¹ Linek Lajos [utóbb Louis Linek] – ld. 1905/52.

³² Bartha Miklós (1848–1905), jogász, publicista, képviselő. 1874-ben alapító tagja volt a Negyvennyolcas Függetlenségi Pártnak, de a párt akkor megbukott. 1880-ban Kolozsvárott megalapította az 1944-ig működött *Ellenzék* c. lapot, amelynek később hosszú ideig az élén is állt. (Vasárnapi melléklete a magyar irodalom életében is szerepet játszott, különösen amikor Kuncz Aladár szerkesztette.) 1890-ben a pártszakadáskor a szakadár Függetlenségi (Ugron-)párthoz csatlakozott. 1893-ban szerepe volt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) megalapításában. Politikai szónoklatai mellett útirajzai és drámái is ismertté tették. 1925-ben a tiszteletére alapították meg a Bartha Miklós Társaságot, mely a népi irodalom kibontakozását segítő, közismert és nagy hatású fórum lett. Bartha Miklós összegyűjtött munkái 6 kötetben, 1908 és 1913 között jelentek meg.

régebben a szónoki elem volt a túlnyomó, az ő kezében vetette le a retorika utolsó bilincseit. Mint stilizta pedig elsőrendű volt, úgy tudott bánni a magyar nyelvvel, hogy az az eszmék, érzések, indulatok kész, engedelmes eszköze volt tolla alatt. Ami mármost munkáinak tartalmát illeti, nem eszméinek eredetiségében volt az ereje, hanem abban a fogékonyságában, amely a politika előterében álló eszmék befogadására mindenkor kész volt, abban az odaadásban, amellyel pártja politikai törekvéseinek szolgálatában állott, s főleg abban, hogy mindig egész egyéniségét vitte a harcba, kíméletet nem ismerve, nem is kérve. Ilyenformán természetesen sokakat megbántott, temperamentuma gyakran el is ragadta, talán messzebbre is, mint ahogy maga akarta, s ezért sok volt az ellensége. De mint minden erős és agresszív egyéniség, izzó gyűlöleteket és izzó szereteteket keltett fel maga iránt. A két tábor között kell keresnünk az ő pályájának mértékét. Munkáinak hat kötetre tervezett gyűjteménye szorosabban szépirodalmi jellegű dolgozatokkal kezdődik; az első kötetet a *Kazár földön* című korrajzféle tölti be. Sajátságos keveredése ez a munka a politizálásnak a szépirodalommal, leírásai, népeleti rajzai azonban nem egy helyen megközelítik a művészet magaslatait. Ez első kötethez Ábrányi Kornél³³ írt előszót, Sebesi Samu³⁴ pedig megírta elébe Bartha Miklós részletes életrajzát. Az egész gyűjteményt dr. Samassa János,³⁵ dr. Szmtrnik István³⁶ és dr. Sztankovics Ferenc³⁷ rendezik sajtó alá. A most megjelent első kötetet Bartha Miklós arcképe díszíti.

1908. 30. sz. július 26. 616.

Herczeg Ferenc: Kaland. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferenc³⁸ annyira kiforrott, világnézet, technika és stíl dolgában kész írói egyéniség, hogy egy-egy új könyve aligha okozhat már meglepetést. Különösen

³³ Ábrányi Kornél (1849–1913), író, újságíró, különböző évtizedekben több ízben a miniszterelnöki sajtóiroda vezetője. Id. Ábrányi Kornél zeneszerző fia, Ábrányi Emil testvére.

³⁴ Sebesi Samu (1859–1930), erdélyi magyar író, újságíró. Pályáján – beleértve színműírói tevékenységét is – Bartha Miklós segítette.

³⁵ Samassa János (1867–?), jogakadémiai tanár, Heves megyei tiszteletbeli főszolgabíró, az egri Lyceum tanára. Bár nem kezdettől, de a Függetlenségi Párt tagja, egy időben jegyzője.

³⁶ Szmtrnik István – nem sikerült életrajzi adatokat szerezni róla.

³⁷ Sztankovich Ferenc – nem sikerült életrajzi adatokat szerezni róla.

³⁸ Herczeg Ferenc [született Franz Herzog] (1863–1954), író, színházi szerző, az *Új Idők* (1894–1944) alapító szerkesztője, akadémikus, az akadémia másodelnöke (tagságát 1949-ben megszüntették). A Horthy-korszak hivatalosan legtöbbször tartott írója, 1925-ben, '26-ban és '27-ben három ízben is Nobel-díjra terjesztették föl, a méltató ajánlást Horváth János írta (Horváth János: *Herczeg Ferenc*. Irodalomtörténeti Füzetek 1. Budapest, Pallas, 1925). Sziléziai eredetű német család leszármazottja, magyarul csak a gimnáziumban tanult meg. A *Budapesti Hírlap* tárcaírója volt, Rákosi Jenő felfedezettje, a Singer és Wolfner kiadó házi szerzője. 1927 és 1945 között a felsőház tagja. A revíziós mozgalom egyik legfőbb harcosa, a Lord Rothermere-től kapott Magyar fájdalom szobrát ő avatta fel. 1945 után villájából egy időre kilakoltatták, folyóiratát, az *Új Időket* 1945/46-ban – közön-

novelláskönyve nem, mert dráma és regény még csak adnak alkalmat arra, hogy egy bármennyire kész író új mélységekkel lépjen meg, míg a könnyű novella a maga rövidre szabott terével, természetüknél fogva kisebb témáival maga határozza meg a maga belső térfogatát és súlyát. Hogy pedig ennek a műfajnak Herczeg Ferenc elsőrendű mestere, az ismeretes. Regényben, drámában még eltévesztheti néha a célpontot, a nagy témák néha maguk alá gyúrik, de a kis témák felett föltétlen úr. És föltétlen úr ezekben az olvasó fölött is, akit oda visz magával, ahova neki tetszik, úgy ringatja hangulatba, megnevetteti, megríkatja, ahogy akarja. Legújabb könyvében, melynek a *Kaland és egyéb elbeszélések* címet adta, tizennégy tárca-elbeszélést gyűjtötte össze. Hangra, tárgyra nagyon különböző dolgok. Az első s legterjedelmesebb elbeszélés romantikus középkori történet a szegény diákról, akit a szép várkisasszony álruhába öltözött vőlegényének tart; a fiú belemegy a játékba, végigélvezi a nagyuraság-mézesheteit, s életével fizet érte, de megöli az igazi vőlegényt is. Bizonyos operaszövegszerűség van ebben az elbeszélésben, de az előadás friss könnyedsége nem engedi, hogy ez elkedvetlenítsen. Fantasztikus őskori történet a *Vörös ember*, sok színnel, eleven fantáziával. Pompások a gyermekrajzok a *Péterke* történetében, s még inkább az *Ismerkedés*ben. Érdekes dolog, és nagyon rokonszenves, hogy Herczeg Ferenc mennyire szereti a kamasz fiúkat, ha vásottak, nevetlenek, gorombák, de egy kemény izmú, egyenes lelkű, energikus férfi csiráit hordják magukban. A vidéki élet, Herczeg egykori kedves légköre, elevenedik meg újra *Abestiában*, a becsületes kisvárosi kasszirleány históriájában, aki irodalmi hajlamaival akarata ellenére Don Juan hírbe hoz, és gazdag feleséghez juttat egy fiatal irodalomtanárt. Nagyon bájos a kis gróflány képe a *Májusban*: finom hamis gyermek-arc, amelyen azonban már sorra mutatkoznak a leendő asszony vonásai. S a kötet többi darabjai is majd mind az író legjava természetéből valók, a helyzetek érdekesen vannak felállítva, s a szereplő emberek néhány nagy, de valószínű vonással vetítődnek elénk. Van köztük egy mélyebb értelmű költői allegória: *Mese egy asszonyról, aki nem akarta, hogy gyermeke legyen*. Ez körülbelül a legtartalmasabb darabja a kötetnek, amely nem ad ugyan új vonásokat Herczeg Ferenc írói arcképéhez, nem is kényszerít arra, hogy új mértékeket alkalmazzunk rá, de – ami a fődolog – minden tekintetben eddig elért színvonalán marad benne az író.

ségének megtartására és „átnevelhetőségére” számítva – Kassák Lajos és Fodor József kezébe adta a kommunista kultúrpolitika. – Ld. még: 1909/19; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/32.

1908. 31. sz. augusztus 2. 636.

Lovik Károly: Az arany polgár. Budapest, Singer és Wolfner

Lovik Károlyt³⁹ nyilván a *Leányvári boszorkány* című regényének sikere vezette arra, hogy mily kedvező talaj számára a kisvárosi ódon hangulatok s a nyárspolgár-alakok világa. Új regényében a régi, még kisvárosi életet élő Pestből rajzol meg egy darabot. Az „arany polgár” egy roppant gazdag, zsugori öreg pesti polgár, Bauernebel a neve, akinek vagyona tömérdek, de magától is sajnálja a garast, hogy aztán annál bővebben költson pöreire. A pörösködés a szenvedélye, különösen fiatal özvegyasszony leányával és a városi hatósággal van sok baja. Jön aztán hozzá a házába lakónak egy fiatal, keményfejű jogász, az ravaszsággal, ésszel és eréllyel elintézi a pörököt, barátjának, egy éhenkórász muzsikusnak a háziúr hajadon leányát, önmagának pedig az özvegyasszonyt szerzi meg feleségül. A regény meséje inkább humoros ötletekre, mint pszichológiára van alapítva, de azért megvan benne a hatás legfőbb tényezője: el tudja hitetni velünk olvasás közben az alakjait, és ezzel megnyeri a csatát. Előadása élénk, közvetlen, jókedvű, a mai szomorú irodalomban jólesik olvasni az ilyen egészséges kedélyből fakadó, erőltetés nélküli vidámsággal elmondott történetet. A kellemes elbeszélő hangot, valamint az apró epizódokból összerakódó cselekvény alkotását Lovik Mikszáthtól tanulta, akinek a mai fiatalabbak közül talán ő a legtanulékonyabb tanítványa. Előadásában minduntalan ráismerünk a mesterre, anélkül hogy ez kellemetlenül érintene, mert nem utánzásról van szó, hanem egy tradíció továbbfejlesztéséről. Az arany polgár alighanem hamarosan éppen olyan népszerű lesz, mint a *Leányvári boszorkány* selmeci alakjai, akik talán mélyebb árnyalással vannak megrajzolva, de derű és kellemesség dolgában testvérei az új regénynek.

1908. 31. sz. augusztus 2. 636.

**Pakots József: Egy karrier története. Budapest, Grill Károly
Könyvkiadóvállalata**

Pakots József⁴⁰ ügyes, függetollú újságíró, jó szeme is van, s ehhez még nagy irodalmi ambíciója. Novellákkal, versekkel, színdarabokkal ostromolta eddig a közönség szívéhez vezető kapukat – most egy nagyobb terjedelmű regénnyel lépett elő.

³⁹ Lovik Károly hatodik kötete a bibliográfiák tanúsága szerint mérsékelt kritikai visszhangot kapott, mindössze Szigma [Farkas Pál] írt róla az *Új Idők*ben (28. sz. 33.) és b. j. [Bartha József] a *Katholikus Szemlé*ben (1909. 71–84.). Lovik Károly – ld. még: 1907/4; 1909/25; 1911/18; 1914/1.

⁴⁰ Pakots József (1877–1933), újságíró, író, némafilm-forgatókönyvíró, országgyűlési képviselő. A fővárosban először Jókai mellett (*Nemzet*) dolgozott. A forradalmak után a fővárosi törvényhozáásban – minthogy annak tagja volt – felszólalt a diszkriminatív numerus clausus ellen. Többek között – vagy elsősorban – ő volt a kezdeményezője az Írók Gazdasági Egyesületének (IGE, 1932), amit mindössze egy évig vezethetett. Emlékét József Attila alkalmi sorai is megőrizték: „Kezdetben volt Pakots, / aztán lón az Ige. / Köztünk Ő a kapocs, / azért jöttünk ide.”

A karriert, amelynek története a regény, Kondor Jenő csinálja meg. Mint névtelen senki tolakszik be a parlament folyosójára, hogy ügyességgel, stréberkedéssel, lelkiismeretlenséggel, s nemegyszer gazsággal is mint rettegett hírlapíró, szerkesztő, képviselő, gazdag és nagy rangú ember s a végén kérlelhetetlen becsületbíró fejezze be pályáját. A regény szemmel láthatólag tendenciával van írva: tükrét akarja adni a mi parlamenti életünknek, mégpedig olyan tükrét, amelyben a lehető leg-sötétebb, szinte kínos kép látszik. Szentelen föllépéssel, kíméletlen kapaszkodással, skrupulus-nélküliséggel mindent el lehet a politikában érni, – akit csak egy pillanatra is habozóvá tesz a lelkiismeret, az el van veszve. Egészen bizonyos, hogy ez a kép hamis és egyoldalú, de elvégre ehhez az írónak joga van. Sokkal nagyobb baja a regénynek, hogy a tendencia csak a felszínen mozog, a cselekvényen s az alakokon kívül marad, s a cselekvényben nem élet pezseg, hanem az író kezét látjuk mindig a szín mögött, amint alakjait igazgatja, akár bábuait a bábjátékos. Egyik alakja sincs emberileg megalkotva, legkevésbé pedig a főalak. Ennek csak reprezentatív, vagyis a tendenciára vonatkozó tulajdonságait látjuk, soha sem lép elénk emberi vonásokkal, mint olyasvalaki, aki éppúgy létezik, emberileg érez, haragszik és örül, mint mi többiek. Teljesen elvont figura, papirosból van a lelke, nyomdafestékből a színe. Ezért a történet is, amely ilyen papír-maché alakokra van építve, minduntalan összeroppanna, ha a szerző kellő pillanatban oda nem nyúlna hozzá, hogy megtámassza. Nem is organikusan fejlesztett, logikusan, jelenetről jelenetre, alakról alakra fejlesztett cselekvény, hanem mozgó fényképek egymásutánja, melyeket az esetlegesség vékony szálai fűznek össze. Hogy mégse tesszük le a regényt unatkozva, sőt kevésbé magas szempontokból olvasók még érdeklődve is olvashatják, az nem annyira az író érdeme, mint a hírlapíróé, aki igen jól ismeri a mi parlamentünk minden zezzugát s rutinos, élénk tollal is tudja megrajzolni. Egyenként ezek a parlamenti képek igen ügyes karcolatok – sajnáljuk olvasás közben, hogy nem tudnak tartalmas, helyes távlatokba sorakozó egységes képsorrá összeolvadni.

1908. 35. sz. augusztus 30. 716.

Lux Terka: Budapest. Budapest, Légrády Testvérek

Lux Terka⁴¹ új könyvében Budapestet akarta szemünk elé vetíteni, „a szép, kedves, elegáns, könnyű erkölcsű, okos, rafinált Budapestet,” amilyennek ő látja. Nem volna asszony, ha azt csinálná meg, amit vállalt. Az igazi Budapest helyett megrajzolt egy imaginárius nagyvárost, típusát annak a nagyvárosnak, amelynek élete két tengely: a pénz és a szerelem körül forog. Konstruált város és konstruált alakok mozognak benne. Leginkább konstruált, vagyis nem az életből kikapott, hanem az író agyában, reflexió útján teremtett alak pedig a regény főalakja, Schneider Fáni, aki mint csinos masamód-lány kezdi, fél-gyermekkorában egy szobrásznak mo-

⁴¹ Lux Terka=Dancsházi Oláh Ida, férjezett Szöllösi Györgyné – ld. 1906/30.

dellje és szeretője lesz, aztán egy gazdag, öregedő gróf kezére kerül, aki a zseniális lányt kineveli nagyúri hölgygé, megtanítja tökéletes szépsége tökéletes kifejtésére. Fáni sorsát az pecsételi meg, hogy az öreg gróf nem akarja elvenni feleségül. Visszavágyott a tiszta életbe, a jól rendezett, normális társadalmi állapotba. Visszautasítják, s ennek a visszautasításnak a világitásában fogalmazza meg a maga számára az élet értelmét s a maga életprogramját. „Ez a város veszített el, fosztott ki, most én fogom kifosztani.” S lesz belőle csodálatosan nagystílű hetéra, aki föltétlen tökéletesen aknázza ki tökéletes szépségét, magához vonz mindent, ami pénz, rang, tehetség, és romlásba, halálba, bűnbe, becstelenségbe hajt mindenkit, aki közel ér hozzá. Mindezt sokkal inkább az írónőtől tudjuk meg, mint magából a regényből, mert a regény, meséjével és alakjaival együtt, nem önmagából, a benne elhelyezett erkölcsi, társadalmi és lélektani rugókból fejlődik, hanem kívülről, az írónő eltökéléséből. Úgy akarná beállítani alakját, hogy az erkölcsi felelősséget érte a társadalom viselje, de a háttérben annyira elmosódnak ennek a társadalomnak a körvonalai, hogy alig látjuk meg, mennyi része van a dologban. Úgy akarná megrajzolni ezt a női démont, mint aki öntudatosan, az élet megismeréséből kifejtett program szerint gondolkodik és tesz, de mi nem látunk mást, mint egyes helyzeteket, melyek rátörnek és magukkal ragadják. Nem Schneider Fáni a cselekvény ura, hanem az egyes helyzetek az ő urai, a helyzeteken pedig az írónő uralkodik. Annyira, hogy nemegyszer kiveszi az alakok szájából a szót, s maga beszél helyettük. S ezen a ponton találjuk meg az okát annak, hogy mégis miért érdekel a kisregény, miért tudjuk mégis figyelő szemmel kísérni elejétől végig ezeknek az önkényesen konstruált alakoknak a mozgását, mi az, ami élettelenységüknek megadja az élet színét. Az egész regény fölött mindig ott látunk egy nagyon nőies, nagyon okos, az élet értelmét a maga módja szerint kereső asszonyi fejet, amint a helyzetek, az alakok fölé hajol, igazgatja őket, meg akarja őket világitani előttünk, elosztja rajtuk a fényeket és árnyakat, és sejtelve sincs róla, hogy az egész idő alatt mi, a közönség, nem a meséjét, a helyzeteit, az alakjait nézzük, hanem őt magát, a regény egyedüli igazán érdekes és értékes alakját. S mivel erről sejtelve sincs, elfogódottság, póz és célzatosság nélkül árulja el magát előttünk finom, érzékeny, asszonyos lényre. S ez annyira megnyer a maga számára, hogy elfeledjük, ha keze nem egészen biztos a dolgok vezetésében, csak a kéz intelligens, kissé ideges, de mindig kifejező mozdulatait és vonalait látjuk. S lehet-e többet kívánni egy regénytől, amely egy ilyen vonzó és érdekes nővel juttatott ismeretségbe?

1908. 39. sz. szeptember 27. 796.

Holnap-antológia. Nagyvárad. A Holnap Irodalmi Társaság

Nagyvárad legújabbán bőven termi és neveli a poétákat: a legifjabb irodalom talentumainak egész sora vagy Nagyváradról való, vagy Nagyváradon mint állomáson át, jutott az irodalom központjába. Ennek a jele ez a most megjelent könyv

is, amely *Holnap* címmel hét poéta újabb dolgait gyűjtötte össze.⁴² A cím nyilván azt jelenti, hogy ezek a heten ma még fiatalok, küzdenek az elismerhetésért, de még a holnaptól, az útban levő fiatal nemzedéktől várják, hogy idejüket beteljesítse. Hárman köztük: Ady Endre, Dutka Ákos és Juhász Gyula lapunk olvasóinak is jó ismerősei, s a mai fiatal magyar líra legkiválóbbjai közül valók. A többiek is erős legényeknek látszanak. Babits Mihályban nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes, bogaras, különcködő, de művészi hajlamú természettel. Balázs Béla², az egyedüli a hét közt, akinek Nagyváradhoz nincs köze, finom, elmélkedésre, a gyorsan elillanó, nagyon differenciált hangulatok megragadására hajló lélek. Emőd Tamás friss, ropogós ritmusokban érdekesen kísérletezik a régies magyar témáknak a mai stíllel való megegyeztetésére. Hölgys is van a kötetben: Miklós Jutka,⁴³ egy még nem egészen kész, de érdekes és értékesnek ígérkező költőnő, bátor, az életbe erős szemmel belenéző, asszonyos lélek. A héttagú társaság kritikust is választott magának Antal Sándor³ személyében, aki mindenik verscsoport elé valami kis arckép-félet írt az egyes költőkről. Ezek a kis kritikai tanulmányok nem érdektelenek, de jóval kiforrottabbak a verseknél, melyekhez bevezetőül írtak.

Ez jó így?

Ez jó így?

–ő [Rákosi Jenő]: A Holnap
Budapesti Hírlap, 1908. december 20. 304. szám, 1–5.

– Maradhat 2 sorban?
– Ezeknek a címeknek a végére nem kell mindig kettőspont?

Az ősi időkben az örülteket szenteknek és prófétáknak tartották. A földből kitördülő gőzökön és párakon megkábulat Pitia is csak időleges örült volt, kinek szagotthon és értelmetlenül kidobált szavait a papok kétértelmű versekbe szedték. [...] Ezen az őszön egy kötet vers jelent meg ez alatt a cím alatt, hogy: *A Holnap*. Vagy hét modern magyar poéta versei vannak benne, mindeniknek egy-egy kellemetlen és affektált miniatűr arcával, mint úgynevezett iníciale-rajzzal és egy prózai bevezetéssel, amely a fiatal poétákat még jobban kompromittálja, mint az

⁴² Schöpflin Aladár írása még *azelőtt* jelent meg, hogy a magyar sajtóban kirobbant volna az antológiát és az új magyar irodalmat (jelesül a *Nyugatot* is) érintő, főképp Rákosi Jenővel és körével mint ellenféllel lefolyt vita. A nagy erőket mozgósító szócsata polemikus cikkeinek leközlését ld. Vargha Kálmán és W. Windisch Éva: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K*. Budapest, Akadémiai, 1982. 66.

⁴³ Miklós [1904-ig Miliczter] Jutka (1884–[Franciaország]1976), költő, fotográfus. Tizenhat éves volt, amikor első versei megjelentek a *Budapesti Napló*ban, első verseskötete 1904-ben jelent meg (*Miklós Jutka költeményei*. Budapest, Singer és Wolfner), Ady is, Kaffka Margit is lelkesen köszöntötték. 1908-ban jelent meg második és egyben utolsó önálló kötete *Élet őfelségéhez* (Nagyvárad, Sonnefeld Ny.) címmel. 1910-ben három évre Amerikába utazott testvéréhez, ott kitanulta a fényképezészet, s Nagyváradra visszatérve 1923-ig ebből élt. Berlinbe költözött, egy éven át filmrendezést tanult, majd innen Párizsba költözött, baráti köréhez tartozott Pór Bertalan, Tihanyi Lajos, Bölöni György és az emigrációba kényszerült Károlyi Mihály és felesége. Belga férjével Marokkóban élt, majd özvegyiségében visszaköltözött Franciaországba. Bakó Endre: A „Holnap asszonya”. Miklós Jutka, egy nagyváradi költőnő arcképe. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1999. Debrecen, 2000. 357–373.

Lehet ez álló?

arcképek. [...] Az összes bevezető cikkeknek pedig a közös vonása, hogy nem lehet megérteni.[...] Poétáiról részben úgy beszél, mint az ősidőkben beszéltek a bolondokról, hogy próféták, részben úgy, mint ahogy a bolondok beszélhettek magok. [...] Most alig egy-két hete pedig megjelent *Oláh* Gábornak egy verseskötetete. Ide kell őt foglalnom, mert ő is a *holnapot* munkálja, azon függ a szeme, azon csapongnak a gondolatai. Használja is az egyik versben ilyen értelemben a szót. Kiadója is, a Franklin Társulat, az újságoknak szánt reklám-céduláján azok közé a költők közé sorolja őt, akik fölégették magok mögött a tegnap hídját.⁴⁴

Mily érdekes jelenség, egy egész iskola, egy fiatal poétai nemzedék, és nemcsak tehetségtelen, de igen is feltűnő hivatottsággal ékes, amely elszakad a tegnaptól és már a holnapban ostorozza, sarkantyúzza végig, száguldó, tomboló pegazusát. [...] van, aki csak évszázak múlva jutott tehetsége jogaihoz, értéke koszorújához. De ezek egyesek voltak. Hogy egy egész nemzedék játssza a félreértett vagy meg nem értett lángész szerepét és a Holnap köntösében, színeiben, eszméiben kedvében tomboljon s dühöngjön közöttünk *Ma*, ez bolondos dolog. [...] ez tisztára a Mának erkölcsi, szellemi és művészi kórsága. [...] A mi duzzadt vérű holnaposaink is vér a *Ma* véreből. Gyermekai, szülőttei, kölykei vagy hajtásai a Mának. Erényei és erősségei vagy bűnei és gyöngeségei. Virágai vagy eltorzulásai. [...] Más művészetek aspektusai már megelőzték őket kótyagos lázálmaikban. Vagy soha se hallották volna hírért az impresszionista és szecessziós festőknek és műépítőknél, meg jövő zenéje nagyhajú hőseinek? Festőknek, kik nem rajzban, nem

⁴⁴ Rákosi Jenő a Holnaposok közé tartozónak veszi Oláh Gábert és mint látjuk, fölébük is emeli. 1908 novemberében Juhász Gyula hívja a Holnap tagjai sorába, s a holnaposokkal való közös szereplésre a Szigligeti Színházba: „Ha szeretsz bennünket, fogadd el a Holnap tagságát...” (Juhász Gyula Oláh Gáborhoz, 1908. november) Oláh elutasítja a hívást: „A Holnap-társasággal még nem vagyok tisztában. Kik a tagjai? Mit akar az egész társaság? Miféle kötelezettségekkel és jogokkal jár a tagság? Én, őszintén megvallom, mostanában kezdek félni a társulásoktól. Belátom, hogy az írónak egyedül állnia a legjobb. Ha társul, vigyázzon magára, mert rendszeren lekoptatják az eredetiségét azok, akiknél talán másabb. A te társaságod, meg a Babitsé, nekem csak megtiszteltetés, de bizony másokkal nem mindig futok egy utat.” (Oláh Gábor Juhász Gyulához, k. n.) Egy későbbi visszaemlékezésében autonómiájához való ragaszkodásával magyarázza cselekedetét: „1908-ban kerültem haza Párizsból. Akkor írtam *Sámson* című legnagyobb sikerű költői elbeszélésemet. A kéziratot megküldtem régi iskolatársamnak, Juhász Gyulának. Levelemre azonnal válaszolt és felkért, lépjek be csoportjukba, a Holnaposokhoz. Írta, hogy köztük van Ady és Babits is. Nem álltam közjük, pedig nagyon szerettem mindhármukat. De akkor is az volt az elvem, ami most: hogy – »csoportban száll a varjú, a sas csak egyedül, lármát kedvel a bárgyú, a bölcs magában ül«.

Nem mondom, hogy sas voltam, de bárgyú sem akartam lenni...” (Ünnepek 1937. január 22.) Hogy a holnaposokhoz való viszonya mégsem lényegtelen epizód, mutatja, hogy Oláh ekkortól származtatja egyedül maradását: „Nem léptem be a Holnap gárdájába [...] sőt egy kissé hetyke levelem miatt, amely Rákosi Jenő lapjában jelent meg [*Budapesti Hírlap* 1908. december 23.], magamra bősztíttem Juhászné irodalmi társaságát. Az Ady csatlósai (!) nagyon megkergettek azért, hogy vissza mertem utasítani a Holnap tagságát. De hiszen nekünk, debrecenieknek, megvolt a magunk Bokréta társasága 1902 óta. Az első költői kvintett. Lassanként Juhász Gyula is elhallgatott. Talán ellenséget vagy ellenfelet látott bennem.” Ld.: Oláh Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

kompozíciókban, nem a színek harmóniájában keresik a művészetet (mert ez az enervált *Tegnap* művészete), hanem színfoltokban és abban az egyéni látásban, amely kéknek nézi, amit az egész világ zöldnek lát, pirosnak a sárgát és feketének a fehéret? [...] Nem egy fölfordult világ ez? Amikor a poéta, akinek rendelkezésére áll a nyelv, mely a gondolatok kifejezésének az eszköze, immár csak úgynevezett hangulatokra, benyomásokra, elmosódó érzésekre, ideg- és lélekbeli izgalmokra dolgozik, ami a zene föladata lenne; a zene pedig okoskodik, magyaráz, filozofál, sőt konkrét dolgokat, eseményeket, valóságokat akar megérezkíteni, amire csak az íróknak, költőknek van elégséges fegyverük: a nyelv. [...] ezek a fiúk, mintha mind Petőfi örültjéből inspiráltak volna magukat. [...] Mind több-kevésbé örült, bár mindez örültségben van több-kevesebb rendszer, és attól félek, sok szándékosság is. [...]

Azt mondja az egyik: *Fekete országot álmodtam én, / Ahol minden fekete volt, / Minden fekete volt: / Minden fekete, de nem csak kívül: / Csontig, velőig fekete. / Fekete ég és fekete ház, / Fekete fák és fekete ház, / Fekete illat, fekete ember* – stb. Ide kellene az egyszeri német, aki magyarul tanulván, végre kétségbeesetten kiáltott föl: Istentelen egy nyelv ez a magyar, nem lehet eligazodni rajta: svarc is fekete, der Hund isz fekete, die Haubn isz fekete, und jetzt hászt de szolgabíró á fekete. Hozzá tehetné, hogy most már a vers is fekete. Kinek ne jutna eszébe e fekete tombolást hallva Kazinczy Ferenc verse: *Brekeke, brekeke, brekeke, / Brekeke koax, koax, tu, tu; / Brekeke, berekeke / Kél a holdnak kereke* stb.⁴⁵ Csakhogy ez a békák éneke. [...]

Sajátos jelenség és közös vonása mindeniknek, hogy bár nagyra van azzal, hogy költészete magyar – s ebben az önértetben legelül jár, akit mesterüknek tartanak – Ady Endre.[...] ideírom Ady Endrének egy versét, melynek a címe *A Tiszaparton. Jöttem a Gangesz partjairól, / Hol álmodoztam déli verőn, / A szívem egy nagy harangvirág / S finom remegések: az erőm. // Gémes kut, malom alja, fokos, / Sivatang, lárma, durva kezek, / Vad csókok, bambák, álombakók. / A Tiszaparton mit keresek?* Ennyi. Természetesnek kell vennem, hogy a költő ismeri a Tiszát. Hiszen valahol kanyargásai közt, vagy közel oda született. Sok magyar vers énekel erről a nevezetes folyóról. Mind reszkető, ábrándos szeretettel. Részen mind mást látott meg a tájon, vagy másképp látta meg, amit látott, mint Ady Endre. Azért, amit Ady Endre ott meglát, Ady Endrének nem érdemes odamenni, vagy kínos ott lenni. Petőfinek testi-lelki gyönyör volt, amit a Tisza partján látni tudott. De ez nem lényeges. Petőfi meg nem szerette a girbe-gurba hegységet, pedig a hegyeknek is vannak ihletett poétái. Ady Endre azonban a Tisza-parti sivataggal szembe nem a Tátrát állítja, hanem a – Gangesz partját. De volt-e valaha Ady a Gangesz partján? Nem tudom, hogy lett volna. Sohasem látta a saját szemével. Csak képzeletben álmodozott déli verőjén és csak képzeletben volt a szíve egy nagy harangvirág, nyilván gangeszi lótusz. Amit tehát soha a testi szemével nem látott, abban ő csak a déli verőt és csodás harangvirágot látja. Amit pedig látott valóban, meg is nézhetett jól, abban csak a durva kezeket, malomalját, bambákat,

⁴⁵ Utalás Arisztophanész *A békák* című darabjára.

álombakókat látta. Mit gondol vajon magában Ady Endre? Azt-e, hogy a Gangesz partján nincsen fokos, bamba, durva kéz és álombakó, és a Tisza partján nem lehet nagy harangvirágot látni? Nem tudja Ady Endre, hogy a Gangesz partján néhány ezer angol ül zsarnokul sok millió bennszülöttön, kik közt a lepra és a pestis és az éhhalál krónikusan pusztít, és osztozik az angollal a zsarnokságban? Hej, micsoda úri nép, testben és lélekben a Tisza menti halász, csikós és földműves az indus rabnépéhez képest! Ily olcsón és fölületesen nem szabad legyalázni azt, ami magunké, még ha nem is tetszik. A dicséretben megbocsájtunk egy kis hazugságot, fajunk, földünk és vizünk lebecsülését csak nagy igazság mellett viseljük el nyugodtan, még a talentumtól is.

Oláh Gábor, amit egyébként a *Budapesti Hírlap* olvasói ismernek egypár gyönyörű kritikai kísérletéből, kétségen kívül egyike a legerősebb legényeknek, ha nem a legerősebb az írásnak indult nemzedékben. Briliáns prózában és versben egyaránt. A magyar faj talentumosságának remek példánya. Úgy rémlik, földműves sorban született, s csak nagy küzdelmek, elszántság, makacosság árán juthatott el a térre, amelybe vágyott, és magával hozta tehetsége fantasztikus önérzetének teljes iszonyú szomjúságát. [...] A leláncolt Prométeusz. [...] És vesztere egyszer odavetődik és a világdicsőség ez empóriumán leissza magát benyomásaiból, és mint esztétikai alkoholista kerül haza Debrecenbe, és most versről versre tántorog, hadban Debrecennel, az emberekkel, Magyarországgal, az istennel, önönmagával, mindennel. [...]

„f.” írja a *Budapesti Szemle* 1908. évi 384. számában (454–457):

Ady Endre költészetéről nem most esik először szó a *Budapesti Szemlében*. Ismertetve s röviden bírálva voltak itt *Új versei s Vér és arany* című verseskötete. Egyik sem talált oly méltánylásra, minőt ennek az úgynevezett új iskolának magasztaló hívei vártak. Beltartalom, alkotás, külső alak s általában költői érzék nem szolgáltatna okot az örvendezésre. Sőt, egyik ismertető attól is tartott, hogy az a szándékosan burkoló, légszerű modor, mint a színes szappanbuborék, szemet kápráztat, utánzókra talál, s egyesekre könnyen átragad, mint az epidémia. Ezt a gyanút azóta igazolta az eredmény.

Íme a versgyűjtemény, melyet *A Holnap* címmel ad kezünkbe [...] Antal Sándor, nemcsak annak bizonyítéka, hogy többen haladnak már az Ady Endre nyomain, de főleg annak is, mint lehet túlzó bálványozásig rajongani, nagy dobot verni az ő költészetéért, szinte egyéniségéért. A *Vér és arany* kötet utolsó szakaszának címe *A holnap elébe* s ugyanilyen címmel van egy költemény, melyet a szerző így végez: „Előttem *A holnap*, engem vár, engem; rohanok.”

Ez a szó most már nemcsak szó, hanem könyv, melynek Nagyváradon nyomdája is van. Kár, hogy a társaság szabályait nem ismerjük. De minden azt mutatja, hogy az egész társaság Ady Endre és az ő költészete körül forog. Antal Sándor hét versírót fűzött koszorúba [...] talán a honfoglaló hét vezérre gondolt. Aminthogy

a legelső költeményben is Góg és Magóg fia énekel. A könyv Vajda János emlékének van szentelve, s ugyanazon lapon kézirat formában e sorok: „Gyulai Pál édes apánknak, aki szigorú szeretettel, vesszőzve nevelte éppé, erőssé gyermekét, a magyar irodalmat. Hálából *A Holnap*.” Nem tudjuk, vajon Gyulai Pál eme hálasorok viszonzásául elismerné-e, hogy ez az új iskola az ő nevelése?, hogy tőle kapott ihletet Ady Endre műzsája [...]

Antal Sándor magyarázó és ajánló előszóval vezeti be *A Holnap* hét „elevenjét”, az „új poétákat”, akiket a mai közönség, ha akarna se tudna megérteni. De minő ajánlat az, minő magyarázat ez? Határos az önkívülettel. Legyen szabad szóról szóra idézni legrikítóbb részletét: „Ünnepre jelenik meg e kötet. A magyar nyelv megújulásának ünnepére. Másodszor kél itt harcra kelet nyugattal. Először Kazinczy, a lelkes műértő vitte a lobogót. Akkor is bő aratása volt a magyar nyelvnek. Ma kettő áll a sereg élén. Hogy milyen költő, azt kimérni nem lehet. Szempont dolga, mert nincsenek művészeti értékegységek. Annyi azonban bizonyos, hogy Kazinczy óta senkinek sem köszönhet annyit a magyar nyelv, mint ennek a költőnek. Ha ez a kötet nem tartalmazná is az ő verseit, akkor is le kellene írunk az Ady nevét, mert hozzá fűződik nyelvünk fejlődésének egyik leggazdagabb korszaka. Ő teremtette meg az új líra levegőjét. Erről a kötet fog beszélni.”

Hát érdemes-e komolyan szóba állni azzal, aki szemhúnyva így ítéli meg nyelvünk s irodalmunk fejlődését s jelen színvonalát?, aki némi kis lírai különcködés láttára úgy kiáltoz, mintha egy új földrészt fedezett volna fel? Használ-e ily módon az ügynek, kit az olvasóközönség figyelmébe akar ajánlani? Pedig a magasztalás ily bőven buzgó forrása nincs kimerítve az előszóval. Minden versírónak költeménycsoportja előtt hol hosszabb, hol rövidebb bevezetést találunk az író életéről, költői jellemzéséről. „Olyan becsületes szubjektivitással (!) próbáljuk rajzolni őket – mond az előszó – mintha már meghaltak volna.” Mindegyik többé-kevésbé kikapja a tömjént, de egyik sem úgy, mint Ady Endre. [...] Talán mondanunk sem kell, hogy a kötetben, a jóformán ismeretlen hat versíró csak Ady Endre kíséretét képezi, Antal Sándorként szólva, úgy, mint egy nagy üstököst az utána reszkető uszály-sugarak. [...] Törekvés, erőlködés az ő nyoma után kétségtelen. S azon a nyomon nemcsak a vakon utánzás, de a szertelenségbe tévedés is gyakori. Csak a mindjárt utána következő Babics [sic – Sz. Á.] utalunk, s különösen utolsó versére, a *Fekete országra*, melyet józan ésszel meg nem érthetni. S megírni mint lehetett, alig tudjuk elképzelni. [...]

Az üldözésben éppen úgy nem telik kedvünk, mint a dicsőítő dobverésben nem. Szeretnők, ha Ady Endre önérzetes nyugalommal fogadná mindkettőt, ha csakugyan olyat tapasztal. Az ő tagadhatatlan költői tehetsége megérdemli, hogy a bírálat ne hunyjon szemet előtte. Mi azt az utat és módot, melyen az ő műzsája indul, nem látjuk lírai költészetünk javára vezetőnek. Rossz példát ad az üres szavakkal való játékra, a torzalkotásokra, az affektációra. Íme, eddig is mily sok nő és férfi verselő tévelyeg utána. Fejlődnie, tisztulnia kell. Fog is, ha el nem szédül, vagy el nem csügged. A *holnap* bizonyonnyal az övé. [...] De az „új iskolára” a költői nyelvnek és lírai költészetnek új irányt és lendületet teremtő eredeti tehetségre

még Ady Endre után is várnunk kell. Vörösmarty, Petőfi, Arany még itt emelkednek előttünk felhőtlen magasban. Antal Sándor szavait használva, útjában az új Messiás majd „bámulva álljon meg a gizehi nagy piramisok előtt”.

1908. 45. sz. november 8. 915–916.

Jób Dániel: Ifjúkor. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Az utolsó tíz-tizenöt év alatt nagyot változott a világ, különösen a fiatal emberek világa. A mi aránylag csendes, nyugodt lelkű ifjúságunkhoz képest szinte megdöbbenünk, ha látjuk a mai fiatal embereknek ideges nyugtalanságát, apró benyomásokra nagy visszhangot verő érzékenységét. Ez a különbség meglátszik a két egymásra nyomuló nemzedék irodalmi munkáján is. Azok az írók, akik a nyolcvanas évek végén s a kilencvenes évek elején léptek fel, nemcsak azóta higgadtak meg, hanem már egész fiatalkorukban is keményebb tekintettel néztek az élet dolgainak szemébe, mint a mai fiatalok. Ezeknek az élet egy félelmetes, szörnyű rejtelmeket és kimondhatatlan szenvedéseket rejtő szörny, amelynek lépte nyomán könny, lelki sebek sokasága fakad. Az ember eleven sebekkel járó-kelő lény, sebének minden gyöngye érintésére eltorzult arccal jajdul fel. Olyan lelki események, melyekbe mi mint az élet elkerülhetetlen velejáróiba törődtünk bele, összetörök, örök időkre lelki nyomorékká teszik. Egy szerelmi csalódás, egy szeretett lény halála, egy illúzió elvesztése összetör egy lelket úgy, hogy további élete csak tengődés. Mi is keresztülmentünk azokon a válságokon, amelyek az ifjút férfivá érelik, de mi belenyugodtunk közös emberi sorsunkba, míg a maiak képzeletében ezek a válságok fantasztikus formákat és méreteket kapnak, s akin keresztülsüvöltenek, az összeroppan. S ebben a lelki diszpozícióban megváltozik a novella belső formája is: meséje alig vesz fel valamit az ember külső élettörténetéből, hogy annál részletesebben szemünk elé állítsa a belsőt. Valakinek hirtelen meghal az apja, ez az egész mese a szó régi értelmében, mai értelemben csak ürügy az írónak, hogy elmondja igazi meséjét: ez esemény visszhangzását az elhalt apa fiának lelkében. De nem a régi analitikusok lélektanilag fejtegető módján mondja el, hanem az ember apró cselekvéseinek lírailag színezett képeivel vetíti szemünk elé. A történet csak ablak, arravaló, hogy benézhesünk rajta egy lélekbe. A dolgok felfogásának ez a módja szinte magával hozza a szimbolikus tárgyalást, mert azokat az összeszövődött finom vonásokat, árnyalatok árnyalataiba elkülönöződött hangulatokat és érzéseket csakis szimbólumokban lehet szemlélhetően összefoglalni. Sokszor a szimbólum sem elég erre, az olvasónak együtt kell dolgozni az íróval, aki csak rezgésbe hozza lelkünkben a húrokat, s a melódia megtalálását már reánk magunkra bízva. Ezen a ponton ez az új novella beleolvad a lírába, s igen nagy fogékonyságot, sokszor túlságosat is, követel az olvasótól. Ennek az új stílusnak igen

érdekes példája Jób Dániel⁴⁶ *Ifjúkor* című most megjelent novelláskötete, amelyet méltán tipikusnak tekinthetünk a mai intellektuális fiatalságra. A novellák mind csupa fiatal emberekről szólnak, s mind csupa olyanokról, akik most léptek először érintkezésbe az élettel, és vagy belepusztulnak, vagy holtig viselni fogják a nyomait. A gyermekszoba gondosan fűtött levegőjéből csak egyet lépnek ki az élet éles, hideg levegőjébe, s ez az első meghülés gyógyíthatatlan betegséget szerez nekik. Kár realizmust keresni a felfogásnak és az ábrázolásnak ebben a módjában; a realizmus tipikusan, az emberek nagy csoportjait összefoglalón ábrázol, itt pedig egészen egyedül álló egyénekről van szó; a realizmus objektivitásra törekszik, itt pedig egészen szubjektív líra áll előttünk. Épp ezért érthető, hogy a realizmusban nevelkedett olvasó – hacsak nincs igen élénk fogékonysága művészi dolgokban – ma még, egyelőre, kissé idegenkedve nézi ezeket a novellákat, nem tudja, hova tegye őket, mert a megszokott kategóriákba nem illenek bele. Hogy azonban ez a jövő irodalma, az meglátszik abból, hogy akiben a fiatalok közül igazi tehetség lakik, mind így dolgozik. Nemcsak a közönséget kell azonban még ezután magukhoz nevelniük, hanem a közönséghez kell nevelniük magukat is, vagyis meg kell tanulniuk, hogy az olvasó a legjobb esetben is csak reprodukál, de nem produkál, vagyis képzeletében utána alkotja, lelkében utána érzi azt, amit az író alkotott és érzett, de hogy ezt megtehesse, az írónak elegendő anyagot kell szolgáltatnia számára. Ezt pl. Jób Dániel többször elvéti, kevesebbet mond el s többet hagy homályban, mint amennyi a megértő élvezéshez kell. Ezért nekünk is, akik nyitott lélekkel szoktunk olvasni, s akik könyvében egy pár igazán művészileg megcsinált novellát találtunk, meg kell vallanunk, hogy viszont néhány novellája, akármennyi írói kvalitást árul is el, zavarba hozott: nem tudtuk megállapítani, hogy mit akart az író velük mondani.

1908. 46. sz. november 15. 933.

Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival. Budapest, Franklin Társulat

Mikszáth Kálmán⁴⁷ regénye, melyre mint lapunknak az utóbbi években legnagyobb sikerű közleményére még szeretettel emlékezünk vissza valamennyien, most megjelent könyvalakban is, három kötetben. Annak idején, mikor ez a regény lapunkban folyt, országszerte beszéd tárgya volt egy-egy fejleménye, s akörül a kérdés körül, megkapja-e feleségül a Noszty fiú a csinos és gazdag Tóth Marit,

⁴⁶ Jób Dániel (1880–1955), rendező, író, színházigazgató, műfordító. 1900-ban a Magyar Hírlapújságírója, 1907-től a Vígszínházrendezője, majd főrendezője. 1908-tól a *Nyugat*-ban is megjelent. 1921 és 1939 között, illetve 1945 és 1949 között a Vígszínházművészeti igazgatója. Elsősorban Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Szomorú Dezső, Herczeg Ferenc, valamint Hunyady Sándor műveit rendezte, velük bensőséges baráti viszonyban is volt. Jelentősek Csehov-rendezései is. Szégyenletes szegénységben élt, miután eltávolították a színházból. Molnár Ferenc támogatta Amerikából.

⁴⁷ Mikszáth Kálmánról ld. még: 1906/50; 1907/13; 1910/52.

számtalan találgatás, vita és fogadás volt. Az ilyen hatás a mi közönségünknel a legritkább dolgok egyike, jele annak, hogy mennyire a szíve közepében van Mikszáth Kálmán olvasói nagy táborának. Nem is tud úgy senki a művelt magyar ember lelke szerint szólni, mint ő. Csodálatosan közvetlen hangja, amely oly közel áll az élőszóhoz, mint talán egyetlen más íróé sem, belopja magát a lélekbe, természetes, nagyképűség nélküli és mégis fölényes bölcsességére nyugodtan bízhatjuk magunkat, szatírája kitarja az emberi gyöngeségeket, de nem hagy maga után semmi keserű ízt, humora egy minden emberi dologgal közösséget tartó nagy szív nemes tükröződése. Csupa harmónia minden, csupa szín és melegség, soha nem nyugtalanít és soha nem hagy kielégítetlenül. Ilyen harmonikus író nincs több ma egész Európában; a mai keserű, kegyetlenkedő, tengelye-vesztett irodalomban Mikszáth a vigasztalás szigete. De azért minden harmóniája és látszólagos egyszerűsége mellett megvannak a maga mélységei is; szinte magától ömlő, színesen hullámzó elbeszélésében benne van a magyar élet kritikája, nem a zordon moralista, hanem a mindent megértő s ezért semmin föl nem háborodó bölcs kritikája, emberei élő lények, látjuk, amint kialakulnak a maguk társadalmi helyzetének képére, pillantásokat kapunk az emberi lélek mélységeibe, ahol a legrejtettebb, legbonyolultabb és legnehezebben megközelíthető érzések tanyáznak. Mikszáth nem akkor viszi az olvasói elé embereit, amikor forrnak, vívódnak, önmagukat keresik, hanem amikor készek, kialakultak – nem erjedő mustot tölt poharunkba, hanem kiforrott, tiszta bort. Ezért nagyon egyszerűeknek, szinte átlátszóknak tűnnek fel, ha az ember csak felületesen nézi őket, mélységeik csak közelebbi szemléletre válnak láthatókká. A Noszty-fiú például egyszerű legény, amilyen ezer is akad Magyarországon vármegyei és egyéb hivatalokban, hámladozó falú kúriákban: kedves, szeretetreméltó, léha, vidám, tudatlan, de nem ostoba, rafinált, de nem gonosz, – de ha összevetjük árnyképével, az apjával, akiben megvannak a kortól megridegítve a fiú rossz tulajdonságai, visszájukra fordítva a jók, megdöbbenve vesszük észre, hogy az élet mivé alakítja az embert. Az öreg Noszty bizonyosan olyan volt fiatal korában, mint most a fia, s a fiú egykor olyan lesz, mint az apja. S a kettőben benne van a magyar dzsentri egy típusának képe – összesűrítve a magyar arcnak egy jellemző vonása, amely sok olyan dolgot megértet, amit eddig nem tudtunk magunknak megmagyarázni. Egy másik kép: a meggazdagodott iparos helyzete a dzsentri-társadalommal szemben – harmadik kép: a megyei élet a maga kicsinyességével, nagyzolásával, hosszú szónoklataival, rövid cselekvéseivel, félig középkori, félig modern szellemével. Keresztmetszetben a vidéki magyar élet képe ez, egy nagy jellemző tollával megrajzolva. Vannak a regénynek lapjai, amelyeknél szebbeket még nem írt magyar prózaíró, amelyek a költészet legmagasabb régióiba visznek fel. Mindenki, aki a *Noszty-fiút* elolvasta, érezni fogja, hogy lényé gazdagodott, lelke megtermékenyedett egy nagy elbeszélő művésszel való érintkezésben.

1908. 46. sz. november 15. 933–934.

Oláh Gábor: Keletiek nyugaton. Debrecen, Városi Nyomda

A minap tettünk egy megjegyzést arról az erős belső forrongásról, nyugtalan érzelmi feszültségről, amely a mai fiatalembereket eltölti. S íme, ugyanennek a jelenségnek egy másik nagyon jellemző és nagyon érdekes példája kerül kezünkbe: Oláh Gábor *Keletiek Nyugaton* című füzeté.⁴⁸ Oláh Gábert ismerjük valamennyien, költő, a java tehetségek egyike a fiatal lírában, egypár kritikai cikke egy napilapban jelentékeny figyelmet keltett. Erős forrásban levő, örökké kereső lélek, s megvan az a nálunk nem túlságosan gyakori bátorsága, hogy úgy meri adni magát, amilyen. Új munkája tulajdonképp egy vakációi párizsi utazásról való beszámolás volna, de ez csak ürügy az írónak arra, hogy könnyítsen a maga lírai feszültségén. Elmond mindent, az ízlés szabta tartózkodás határain túl is, ami útja közben érdekelte, ami eszébe jutott, amit érzett. Érdekes dolog: tájképek alig érdeklik ezt a faluról jött embert, csak a városok számára van szeme, a kultúrát keresi mindenütt. Útjára is a kultúra után való heves vágy vitte, amely ma soha nem látott erővel feszíti a tehetséges fiatal emberek idegeit. Ő is megillette a kicsiségnek az a fájdalmasan nyomasztó érzése, amelyet érzékenységünk szerinti mértékben, többé-kevésbé mindnyájan érzünk a Nyugat nagy kultúr-székhelyein, s ebből a könyvben komor, dacos mondatok lettek. Ami nagy és szép van Párizsban, azt megjárta, sokat látott és tanult, de annyira lírai temperamentum, hogy még az is lírává lesz benne, amit könyvből, múzeumban tanul. Mindennel szemben határozottan, szinte erőszakosan jelzi álláspontját, s épp ezért mindenben önmagát adja, akár a párizsi július 14-iki nemzeti ünnepről szól, akár a milói Vénuszról, akár egy montmartre-i mulatságról. Emberekről is ír, útítársairól, véletlenül útjába botlott alakokról, de tréfás, gúnyolódó sziluett-képeiben nem az illetők tükröződnek, hanem ő maga. Néha lappáliákkal bajlódik, sokszor frappáns gondolatai vannak, máskor meg szinte versbe kívánkoznak hangulatai. Bizarr tarka-barkaságban suhannak el az olvasó előtt a dolgok, – de minden olyan őszinte, annyira spontán, hogy folyton a legnagyobb érdeklődéssel megyünk vele. Ez a fiatalember nem nagyképszerűsködik, nem rejtőzik tapintatoskodó tartózkodás mögé: szabadon, mérészen tárja ki az emberek elé egész belsejét, szinte azt mondja: ilyen vagyok; ha tetszem nektek, annál jobb, de ha nem tetszem, az se baj, azért én – én maradok. Nekünk tetszik, érdekesnek találjuk, megragad fiatalos tüze, erős temperamentuma, őszinte bátorsága. Könyve nem annyira irodalom, mint inkább hiteles dokumentuma egy gazdag lelki életet élő, igen intelligens fiatalember belső hullámzásának. Aki az ilyet szereti, annak Oláh Gábor füzeté egy élvezetes órát jelent.⁴⁹

⁴⁸ A kis kötet mindössze 80 lapos úti beszámoló. Együtt olvasandó Bodor Aladár azonos című munkájával, annál is inkább, mert közösen utaztak, s melyet Schöpflin is recenziált a következő évfolyamban. Bodor Aladár: *Keletiek Nyugaton. Úti levelek Gyökössy Endréhez*. Losonc, 1908. Schöpflin írása: *Vasárnapi Ujság*, 1909/13.

⁴⁹ Oláh Gábor – ld. még: 1907/8; 1908/4, 22, 50; 1909/9, 42, 50; 1911/13; 1914/15.

Hegedüs Gyula írja a kötetéről a *Nyugaton*ban – 1908/23.

Mikor az Oláh Gábor *Keletiek Nyugaton* című könyvét elolvastam, egy kedves történet jutott eszembe az ezer év előtti magyarokról. Konstantinosz Porphyrogennetos bizánci császár, aki intelligens ember volt, meséli, hogy amikor Symeon bolgár fejedelem ellen szövetséget kötött a magyarokkal, s hajóhada a Dunán haladt lefelé, a bolgárok, hogy megakadályozzák a hajók útját, vastag köteleket fontak, s áthúzták azokat a folyón. Volt pedig az egyik hajón egy Barkalás Mihály nevű kormányos, aki vakmerően útnak indult a vízen, és átvágva a köteleket, szabaddá tette a folyót. A magyarok, látva Barkalás Mihály vakmerő bravúráját, odavoltak a bámulattól és csudálkozástól, s azt mondták, hogy ezt az embert kellene megtenni patríciusnak és a hadsereg vezérének. (A császár pedig vitézi tettének jutalmául kinevezte Barkalás Mihályt a császári hajó második kormányosának.) Ezt a kedves történetet nyugodt fensőbbiséggel beszéli el a császár, és ilyen történetet nem egyet mesélne egy intelligens francia úr, ha elkísérte volna Oláh Gábort két magyar társával való párizsi útján. Három naiv keleti harminc napig bolyongott Nyugaton s az Európát végigrabló magyarok ivadékai megszedültek a fényességtől és megbámultak sok Barkalás Mihályt. De nem ez a fontos, Oláh Gábor sem azért írta meg a könyvét, hogy a Louvre-ról meséljen vagy a Père-Lachaise temetőről. Oláh Gábor költő, jó költő, akitől mély és gondolkodtató verseket olvastam, de sok van benne a magyar nehézségből, amely bénává lankasztja a gondolatot és elhervasztja a frissen fakadó érzést. Magyaroknak indult, szalonásnak, gatyásnak, debreceninek, később Ibsent fordította, s most, huszonnyolc esztendőskorában rájött, hogy Ady igazat írt, amikor azt írta: „mit ér az ember, ha magyar?” Küszködött, vívódott, szenvedett, és azt hiszem, hogy az utolsó pillanatig tagadott, még akkor is, amikor reszketve, kínlódva sejtette, hogy ebben a verssorban az ő tragédiája is benne van. Ez a könyv, a „Keletiek Nyugaton”, története annak, hogy változott meg az Oláh Gábor lelke, és ez a lélek van olyan súlyos, van olyan értékes, hogy egész élete érdekeljen bennünket. Nem Párizsban, nem Nyugaton és nem harminc nap alatt ment végbe ez az egy élet nyugalomát tönkretévő átváltozás, hanem itt Keleten, ahová ha elérnek, sírva halkulnak el a nyugati szellők. Az utóbbi esztendők rettenetes csalódásai kellettek ahhoz, hogy sok lélekben megérleljék az a tudat, amely régen élt már néhány kiválasztottban, s amelyért majdnem megkövezték azt a néhány kiválasztottat. Oláh Gábor is azok között volt, akik hegyes követ tartottak a kezükben, és látom, tudom, hogy hónapról hónapra lankadt lejjebb a keze, míg végre kiejtette erőtlenül a követ. Lehel vezér kénytelen volt elismerni, hogy a német erősebb, és bősziűlt haragjában agyoncsapta Konrádot; Lehel vezér kései ivadéka pedig tehetetlen haragjában sír és belátja, hogy a németnek van igaza.

Én látom, milyen nagy tragédia ez. A konok magyar talpalatkint veszteti el a lába alól Magyarországot és levelenkint semmisül meg hite, bizodalma és reménysége terebélyes fája. Minden nap, minden pillanat közelebb viszi a tudáshoz, a látáshoz

és Nyugaton csüggve minduntalan a szemébe tűnik a piszkos Kelet, az átkozott és isteni faj: hazája és népe. De még akkor sem hisz, még akkor is tagadni próbál, amikor a lelke már meg van győzve: és elmegy Nyugatra bizonyosságért. És Nyugaton belesüppedt lelkébe a végzetes bizonyosság, és Nyugat kincsei előtt sír és fogait csikorgatja a szomorú barbár.

Oláh Gábor fajmagyar, és tudom, hogy velem és sokunkkal együtt meg volt győződve arról, hogy a magyar a világ legelső népe. Lassanként kellett engednünk a meggyőződésünkől, a hitünkől, s Oláh Gábornak annyira fáj a valóság, annyira kínozza a szeméről levett hályog, hogy kétségbeesett. Már mindent megtagad a magyartól, s vad fájdalmában ezeket írja: „Megettük a kenyerünket, elittuk az eszünket, elvertük a pénzünket, minden további erőfeszítésünk egy-egy hatalmas lépés a Sír felé!”

Ez az Oláh Gábor könyve: panaszkodás és jajveszékelés, mert most látta meg valójában Debrecen, Magyarországot, a Keletet. És még nagyon friss az érzése, nagyon érzékeny a lelke és annyira szereti Keletet, hogy kétségbeesik miatta. De vívódásában, kétségbeesésében nagyszerű ez a könyv, és így naivságában, túlzásában kedves nekünk, szomorú fiatal magyaroknak, akik régen érezzük az Oláh Gábor új érzéseit. Mert amikor először éreztük a Nyugatot keleti lelkünkben, éppen olyan naivan sírtunk és éppen annyi túlzással káromkodtunk, mint most Oláh Gábor.

A *Budapesti Szemlé*ben a kötetről „x” [az álnévlexikonok nem oldják fel a jelet] írja az 1909. év 177. kötetében a 154–155. oldalakon:

„Nemrégiben megbántottam a sokat bántott szegény Heine szellemét egy fordításommal,⁵⁰ amelyben az Atyaisten lelkének ködalakját röpködtetem a vén Blocksberg fölött, és vendéglő udvarán etetem a költőt magát. Hiteles híradások szerint Heine megfordult, sőt forgott sírjában, a párisi Montmartre-temetőben, a Moulin Rouge mellett. Ez bántotta az én hirtelen jó szívemet s eltökéltem, hogy bocsánatot kérek a nagy romantikustól, elzarándokolok Párisba. Régóta kuporgatom gáborfilléreimet a nyugati nagy útra, s ez a szerencsés véletlen töprengéseimet a tett merész sudarába szökkentette. Debrecen pora félig úgyis elhantolt már; parlagon hagyott lelkem úgy sóvárogta az Életet, mint a zsoldárbeli szarvas a szép híves patakot. Heine megbántott szelleme hívott, a rejtelmes, ismeretlen Páris csábított, homokos Debrecen taszított. Mennem kellett.” – így került Oláh Gábor Párizsba. Bizony nagy az út: Debrecenről Párizsig a *Magyar tánc* rímpattogásától *Az élet lobogója alatt* zsisb vásáráig. Oláh úr elment megnézni Párizsba „az új nép családja multságát, amint hétrét görbült testtel a bolondját járja.” A *Bokréta*, *Új Bokréta*, és *Legújabb Bokréta* megfelelő rekeszeiben ugyanis még *csalfa* mulat-

⁵⁰ Utalás Heine *Utazás a Harzban* című kötetére, melyet Oláh Gábor fordított, és amelyet a Franklin Társulat adott ki 1907-ben.

ságnak nézett mindent, amit az *ércinges* Kárpátok eltakartak előle. [...] A *Keletiek Nyugaton* című útirajz részint egy darabos lélek darabos megfigyeléseit tartalmazza, részint Oláh úr bő olvasottságának pára-lecsapódásait. A megfigyelések merevek és önérzetesek, mert Oláh úr bolondságnak tartaná hallgatni Párizs-járt útitársaira; ő – úgymond – úgyszem más szemével nézi a dolgokat. Az efféle megjegyzések mintha egy hegyesre font bajusz alól volnának odavetve. De azért önérzete nem tiltja meg neki, hogy mások megfigyeléseit is el ne fogadja; ilyenformán: „Először az Opera-tér bábeli kocsi-zúrzavara, embertorlata lepette meg. Ez már Párizs, az embersűrűs gigászi vadon, ahogy Ady Endre mondta.”

Először is: Párizs egymaga még nem Nyugat és Oláh úr egymaga még nem Kelet, de Párizs sokkal nyugatibb, sokkal fejlettebb, sokkal összetettebb és szövevényesebb, mint Oláh úr látja. [...] Mindenkinek, aki szereti Párizst, aki lelkének minden szálával hozzá van nőve, aki megittasodott a francia élet művészi hullámvéréstől: fáj ez a könyv. Mindenki, aki érzi, hogy százszor eltemetett, százszor elsíratott Magyarországon mégiscsak él valami élet, talán kevés, de éppen elég ahhoz, hogy sok szeretettel és munkakedvvel – a francia nép csodálatos munkakedvével és szorgalmával, amit Oláh úr nem vett észre – újjáteremtsük; mindenki, aki Párizsból nem rímzakatolást hozott haza, hanem önfegyelmet és a jelenségek megértését: kellemetlen, bántó hangulatokat olvas ki magának a *Keletiek Nyugaton* című útirajzból. [...]

Oláh Gábor úrról időközben a *Budapesti Hírlap* megállapította⁵¹ a következőket: 1. Nem fér kétség Oláh Gábor költői nagyságához. 2. Oláh Gábor most ingoványos talajon jár ugyan, de övé a jövő, a holnap. Erre Oláh Gábor levelet intézett a cikkíróhoz, melyben megköszöni a dicséretet, a jövőre utalást és visszautasítja a gáncsolat. Ő Magyarország második Széchenyi Istványa gyanánt lép föl, és föllépésétől, mint a sorok közül sejteni lehet, a Széchenyi föllépésének sikerét várja. Merész jóslatok, kortörténeti megállapítások: „A kor folyama egy: a benne úszók bizonyos tekintetben egyszörűek. Volt Dóczi, Rákosi stb. kor; van Ady, Oláh stb. kor.” [...] Idéztem a levélből; vannak emberek, akik önmaguk mondják ki az ítéletet önmaguk ellen. Oláh úr szavaihoz nem kell cáfolat: annyira stílszerűek a maguk ízléstelenségeiben.

1908. 46. sz. november 15. 934–936.

Farkas Pál: A renegát. Budapest, Singer és Wolfner

Farkas Pál⁵² nagyon művelt, okos és jó szándékú író, törekvéseinek megvan a jó-hiszeműsége, ambíciójának jogosultságát nem lehet elvitatni. Erősen keresi azt a teret, amely érvényesülésre törő egyéniségének megfelel, regényben, színpadon, szociológiában, tudományos publicisztikában egyforma buzgalommal próbálgat-

⁵¹ Ld. 1908/39, itt idézzük Rákosi Jenő cikkét.

⁵² Farkas [Wolfner] Pál –1905/44; 1906/24.

ja erejét. Szereti összeolvasztani a publicisztikát a szépirodalommal, regényeiben mindig van aktuális politikai tartalom. Ítélete nyugodt, józan, nem nagyon mélyreható, de becsületes, a haladást szolgálja, túlzásoktól tartózkodó higgadtsággal. Mintha benne is volna valami a girondisták véréből, mintha természete a jóakaratú közvetítők hálátlan, de hasznos szerepére vinné. Úgy tűnik, mintha önmagából is volna valami új regénye, A renegát főalakjában, Gyarmathy Bélában, aki szociális eszmékkel eltelve kerül haza vármegyéjébe, s kettős irányban akarja értékesíteni tanulmányait: érintkezést keres a munkásokkal, tanítja, neveli őket, másfelől pedig meg akarja nyerni az új eszméknek a vármegyei urakat. Az ilyen közvetítők örök sorsa az, hogy személy szerint megbuknak, de a fejlődés, amely az ellentétes erők eredőjéből alakul, mégis az ő irányukban halad. S hiába könyörül meg regénye hősné a szerző, hiába adja meg neki, kárpoztulásul egy igazságtalan inzultusért, a hirtelen népszerűséget mindkét párt részéről, – sikerének tartósságában nem tudunk hinni; a legközelebbi alkalommal megint szembe fog kerülni mindkét egymás ellen fegyverező táborral. A közvélemény hirtelen átalakulása azonban jól van rajzolva a regényben, ez a leginkább irodalmi része. Egyebekben is az összes motívumok intelligensen vannak felállítva, amihez elég a tudás, a tények és fogások ismerete, abban a regény színvonalon áll. Ahol azonban az író következik, ott megakad a dolog: az emberek teoretikusan vannak elgondolva, nem szemléletesen megjelenítve, a papiros-íz végig megérik rajtuk, nem művészi fantázia adott nekik életet, automatikusan mozognak az író szándékai szerint. Az előadás egyszínű, nincs benne élet és lendület, a stíl egyéniségtelen újságíró-stílus. Az excentrikus gazdag lány, aki föléleszti Gyarmathyban a rokkant energiát, s a siker után egy rosszul végződött szerelmi kalandjának büntudatától hajtva eltűnik, afféle szabályszerű regényalak, szerelmi hősnő, semmi egyéb. A hivatásos, üzleti szocialista-izgatók merő figurák, az író kritikai formulái, egyéni életet nem élnek. Olyan jelenetek, amelyek szinte önként kínálják a hatást, teljesen összelapulnak. Bármily rokonszenvvel nézzük is az író törekvéseit, éppen azokat a tulajdonságokat nem találjuk meg könyvében, melyek az igazi regényírót teszik, s ezért nem tudunk hinni abban, hogy a szépirodalom az a tér, melyre Farkas Pál született. Szinte bántó dolog látni, hogy válik egy okosan, irodalmilag elgondolt regénytéma lapos gouvernante-regénnyé a kezeiben; akkora távolság van eredeti szándéka és a kivitel között, amelyet sehogy sem tud betölteni az az írói rutin, amely Farkas Pálban kétségtelenül megvan.

1908. 48. sz. november 29. 979.

Szini Gyula: Lelki kalandok. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Szini Gyulát⁵³ méltán tartja a kritika és az irodalmi közvélemény a fiatal sorban dolgozó novellisták egyik legkülönbikének; új kötetével, mely tulajdonképp első

⁵³ Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1910/11, 12; 1912/42; 1913/23, 29; 1918/1, 25.

érdemleges könyve, jelentékenyen megerősítette azt az irodalmi pozícióját, melyet a lapokban megjelent novelláival szerzett. Nagyon finom berendezésű lélek, felfog minden parányi rezzenést, amely akár a külvilágból, akár önmagából érinti, s az ilyen apró rezgések eredőjéből lesz a novellája. Erősen lírai jellegű, mint a mai fiatalok mind, lírájának alaphangja az élet brutálisaitól való félelem. Szenvedélyesen érdekli az élet, de amint érintkezésbe jut vele, fölszisszen, mint akit skorpiók csíptek meg.⁵⁴ Az életnek nagy átváltozása, a halál rejtelmes árnyakkal borítja be gondolkodását, és a kötetnek körülbelül legjobb novelláját sugallja neki (*A sárga batár*). Líraisága azonban nem nyilvánul közvetlenül, vagy szimbólumokba van összefogva, vagy a szavak, jelenetek, alakok mögött vonul meg; értő szem azonban mindig kiérzi. Szereti a stilizált formákat és embereket, az egyszerűsített vonalakkal való rajzot, bár alkalomadtán tud gazdagon, erősen árnyalni is. Stilizáló hajlama vezette a *Biedermeyer-képek* ciklusának megírására, – ez a ciklus érdekes, bár nem minden részében egyforma értékű kísérlet egy külsőségeiben mostanában föléledező, lelkében azonban örökre letűnt kor újjáélesztésére. Gondolkodása színére, érdeklődéseinek tárgyaira, a valósággal szemben való állásfoglalására azok közé tartozik, akiket egy most divatos szóval intellektuálisoknak szoktak mondani: néha feltörő szkepticizmusa erős érzékenységet takar, az embereknek nem az akciói érdeklik, hanem érzései és mozdulatai, a dolgokat nem kritikailag értékelni, hanem megérteni igyekszik. Sokat tanult, sokat olvasott, sokat látott, mégse papiros-ízű, mert mindent önmagán keresztül ad. Egy kicsit esztéta, ami az intellektuálisoknál gyakori eset, a realitásokat nem a maguk mivoltában, hanem a lélekre való reflektálódásukban fogja fel. Technikáját is maga csinálta, látjuk annak nyomait, hogy sokat és sokaktól tanult, mégis megmarad az egyéni bélyege. A mesét nem kerekíti ki, az olvasóval együtt csinálja meg, néha csak belsőleg fejezi be, külső befejezését rábízza az olvasóra. Könyve abban a ritka örömben részesített, hogy olvasása közben, szinte a szemünk láttára nőtt meg előttünk egy kész, érett és minden tekintetben fgyelemreméltó író.

1908 49. sz. december 6. 999.

Goethe: Faust. Palágyi Lajos fordítása. Budapest, Toldi könyvkereskedés

Goethe nagy tragédiájának⁵⁵ első részét most Palágyi Lajos⁵⁶ fordításában kapjuk. Nem ez az első kísérlet egy magyar Faust megalkotására; Palágyi előtt már Dóczi

⁵⁴ Hasonló gondolatot pendít itt meg Schöpflin Aladár, mint Jób Dániel *Ifjúság* című könyvéről szólva – ld. 1908/45.

⁵⁵ A Kazinczy-korabeli Goethe-kultusz ellenére sincs kimutatható egykorú hatása a Faustnak, nem gyökerezett bele a Faust számottevő módon a magyar kultúrába. A „magyar” Faust rövid áttekintését ld.: Margócsy István: *A Faust magyarul. Élet és Irodalom*, 2016. január 29. 21.

⁵⁶ Palágyi Lajos – ld. 1906/29; 1920/19.

Lajos⁵⁷ is birkózott az első résszel, Váradi Antal a másodikkal, egyes részleteket pedig számtalan sokan próbáltak lefordítani. Mégse mondhattuk eddig, s sajnos, nem mondhatjuk ma sem, hogy megvan a magyar Faust-fordítás. Palágyi Lajos nagy fáradtsággal, gondnal, elismerésre méltó becsvágygal dolgozott, szorgalommal élte bele magát az eredetibe. Abban, ami munkáját megelőzte, a jó szándék, tanulmány, tárgyszeretet dolgában nem is lehet ellene kifogást emelni. A problémát azonban nem oldotta meg, s ki tudja, meg fogja-e valaki valaha oldani. A Faustot úgy lefordítani, hogy aki ebben a fordításban olvassa először, teljes fogalmat kapjon róla s az is, aki ismeri az eredetit, ráismerjen annak képerére a fordított szövegben, a műfordítás lehetőségeit alighanem felülhaladó feladat. De még szerényebb mértéket alkalmazva is, Palágyi fordítása sokkal többet ejt el az eredetiből, mint amennyinek elejtését a nyelvi és technikai nehézségek megmagyarázhatva teszik. A legjobb akarat mellett sem bírja éreztetni azt a zseniális lendületet, amely Goethe nyelvét éppen leginkább a Faustban oly csodálatraméltóvá teszi, sem a hangnak azt a szinte emberfölötti nagy terjedelmét, melyben megvan a gondolat, a hangulat, az érzés minden képzelhető árnyalatának a maga megfelelő megszólalása, sem a tartalomnak s a kifejezés formájának azt a hajszálnyira biztos összesimulását, amely soha egy pillanatra sem hagy kétségben az iránt, hogy a költő föltétlen szuverén úr afölött, amit mondani akar, s afölött is, ahogy mondani akarja. Palágyi nyelve sokkal egyszínűbb, kevesebb hajlékonyságú, szegényebb és kisebb kapacitású, semhogy ebben követni tudta volna Goethét. Mégse végzett hiábavaló munkát. Olyan nagy dolgot, mint egy véglegesnek tekinthető magyar Faust-fordítás, csak nemzedékek egymásba kapcsolódó munkája valósíthat meg. A lehetőség tökéletes fordítás csak akkor jöhet létre, ha a félsikerű fordításoknak sorozata előzte meg. Ebben az előkészítő munkában minden tisztességesen végzett fordításnak meglesz a maga érdeme, s a Palágyiéről meg kell állapítanunk, hogy sokszor eltalálja a kellő szót, még többször megközelíti, s nem egy részletében adhat indítást az utána következő szerencsésebb fordítónak hibák elkerülésére, a helyes forma megtalálására. Hasznos köveket szállít egy eljövendő igazi

⁵⁷ Dóczi [Dux] Lajos (1845–1918), újságíró, író, színpadi szerző. Bécsben tanult, az ottani német sajtóban kezdte pályáját. Dóczi tudósította a *Pressét* a koronázásról, cikkei nyomán élénk figyelem övezte, és Ágai Adolf, Asbóth Lajos, Kaas Ivor, Rákosi Jenő társaságába került. A *Borsszem Jankó* munkatársa lett. A kiegyezés és Deák politikájának lelkes híve, ezért a miniszterelnökségre rendelik, majd Andrássy Gyula mellé kerül a bécsi közös külügyminisztériumba (1872–1902), de írói ambícióit nem adja fel. Színműveit itthon és Bécsben is nagy sikerrel játszották. 1872-ben jelent meg *Faust*-fordítása, miután évtizedeken át próbálkozott már vele, fordításában került először magyarul színpadra 1877-ben. (Az ősbemutató sugópéldánya, benne Dóczi próba közbeni javításaival, az OSZK-ban található.) Sok magyar szerzőt fordított németre, köztük Arany Jánost és Vörösmartyt is, és a Faust „édes gyermekét”, *Az ember tragédiáját*. Fordításáért erős kritikát kapott Rákosi Jenőtől, aki szemére vetette Madách „goetheizálását”. Bárói címet kapott. Életrajzához és munkásságához ld.: Fürst Ilona: *Dóczi Lajos mint német író: Egy zsidó írói nemzedék típusa*. Német Philológiai Dolgozatok, L, Budapest, Pfeifer, 1932., és újabban: Boronkai Szabolcs: *Német–magyar kétnyelvűség: Ludwig Dux – báró Dóczi Lajos. Irodalomtörténeti Közlemények*, L. évf. 2001. 71–83.

Faust-fordításhoz, s olyan írónak, aki nem a maga érdekét, hanem az irodalmi ügyet nézi, mint Palágyi, – ez az öntudat is megnyugtatóra szolgálhat.

1908. 50. sz. december 13. 1018–1019.

Oláh Gábor: Az élet lobogója alatt. Budapest, Franklin Társulat

Az a nagy, vívódó forrongás, amely Oláh Gáborban⁵⁸ dolgozik, pár hét előtt *Kele-tiek Nyugaton* című kis terjedelmű, de nagy sikert aratott könyvecskéjében kapott hangot, – most meg egy füzet versben vet lobbót. Szándékosan használjuk ezt a szót, mert a fiatal költő lelke minduntalan szinte lobbót vet ezekben a versekben, olyan forró izgalomban égnek benne a költői érzés, az önmagával és a világgal való viaskodás tüzei. Hol van az az Oláh Gábor, aki még pár év előtt kopogós, kemény zenéjű falusi verseket írt, s a Vörösmarty nyelvén énekelte Sámson? Szinte beláthatatlan messzeségben, – mintha egészen más ember írta volna a két év előtti s a mai verseket. Csak az egyéniség alapjai ugyanazok: a nyakát keményen hátraszegő dac, a magát bátran kinyilatkoztató őszinteség, a nagy fogékonyság és önbizalom. Akkor még azonban csaknem egészen a hagyományok mezsgyéin járt, Aranytól, Petőfőtől, Vörösmartytól tanult, most pedig teljes erővel belevetette magát a hagyományokkal szakító új stílus árájába, a gondolata fölszívta az új eszméket, az érzése egyénibb és differenciáltabb lett, s a régi formákat a maga képére igyekszik újjáalakítani. A mai fiatalok keserű hangján szól; ő is úgy érzi, hogy szelleme a Nyugat eszméiben fürdik, míg életkörülményei a magyar röghöz kötik, a keleti vér és a nyugati műveltség örök ellentéte ütközik az ő lelkében is. Elkapja őt is a ma uralkodó ideges, mohó láz, hevesen, szinte görcsösen kapkod az élet szépségei után, s mikor ezek elfutnak előle, mint a víz, hangosan süvöltő panaszokban tör ki. A magyarság sorsát komor pesszimizmussal nézi ő is, sötét, kínokban vonagló hangon szól róla. Tíz év előtt még a nemzeti hiúságnak hízelegtek a hazafias költők, ma szeges ostort suhogtatnak fölötte, azzal akarnák gyorsabb haladásra hajszolni. Oláh Gábornak alig vannak lágy hangjai, az indulat, a harag, a szenvedélyes esengés hangján szól majd mindig, fantáziájában vérvörösén izzanak vagy ijesztő feketén torlódnak a képek, – a szilaj rikoltást foglalja dallamba. Szereti a szimbolikus előadásmódot, – olyan is, amit mond, hogy akárhányszor – mai állapotában legalább – csak szimbólumokban fogható meg. Tanulékonyságát nem vesztette el, csakhogy most másoktól tanul, nem légi mestereitől; attól az eleven, erős hatástól, mely alatt a fiatal lírikusok úgyszólván kivétel nélkül állanak, ő sem maradt mentes. De még ott is, ahol idegen hang csendül bele az övébe, sőt ott is, ahol hangja közvetlenségét befátyolozza a modor, – a szavai mögött érezzük egész sajátos, élesen kialakult egyéniségét. Látjuk: még ma sincs egészen otthon, még keres, még nincs egészen rajta a saját útjain, szóval még nem kész. De a legnagyobb kíváncsisággal várjuk, hova fogja kanyargó útja elvezetni, s céljához érve, mit fog

⁵⁸ Oláh Gábor – Id. még: 1907/8; 1908/4, 22, 46; 1909/9, 42, 50; 1911/13; 1914/15.

találni s velünk is megtaláltatni. Ma úgy áll előttünk, mint egy izgató probléma, amelynek megfejtését a legnagyobb érdeklődéssel várjuk.

1909. 56. évfolyam

1909. 3. sz. január 17. 59.

Ady Endre: Az Illés szekerén. Budapest, Singer és Wolfner

Nagyon messzire kellene mennünk időben visszafelé, hogy párját találjuk annak a mozgalomnak és harcnak, amelyet Ady Endre föllépése és munkája irodalmunkban keltett.¹ Megértük azt a nálunk szinte csodaszerű eseményt, hogy az emberek irodalomról beszélnek, mégpedig nemcsak az írók, hanem az irodalom melletti, sőt az irodalmon kívüli világban is. Meg kellett érnünk, hogy magántársaságokban, kávéházakban, klubokban, sőt még az irodalmi társaságokban is – irodalomról folynak a viták. Egy kicsiny, de fanatikus fiatalemberekből álló csapat hangos diti-rambusokat zeng a költőnek, aki új színekben pompázó mezőre vezette a magyar lírát, az öregebbek egy része megzavarodva áll, nem tudva mire vélni ezt a nagy zajt, másik része pedig heves ellenzéssel küzd a szerinte veszedelmes utakra vezető mozgolódás ellen. Aki benne él az irodalomban, annak lehetetlen elkerülni az állásfoglalást ebben a vitában, s már maga ez a tény is kényelmetlen sokaknak, akik egy egész nemzedéken keresztül élvezték a határozott állásfoglalástól való óvatos tartózkodás kényelmetességeit. Mi a magunk részéről örülünk ennek a mozgalomnak, mert életet hoz abba a közömbös tespedésbe, amely az utóbbi tíz-tizenöt év alatt az irodalmi életet olyan sivárrá és tartalmatlanná tette, alkalmas arra, hogy fölélessze a közönségben a már-már szunnyadozó érdeklődést az irodalom iránt. Ahol harc van, ott van az élet, a szellemi életben a béke – tespedés. Ha egyéb érdeme nem volna is Ady Endrének, már azt is nagy érdemének kell tekintenünk, hogy ezt a harcot fölkelte. De hozott ő magával más értékeket is, amelyeknél fogva föllépését és munkásságát, anélkül, hogy belevegyülnék a panegiristák kórusába, csak rokonszenvvel nézhetjük. Szinte lehetetlennek érezzük be nem látni, hogy költői nyelvünkbe, melyet az utolsó tíz-tizenöt év alatt a konvencionálissá válás és patronokba merevülés veszedelme környékezett, s amelyet csak egy-két költő tudott a maga természetes fejlődése színvonalán megtartani, Ady Endre nagyon sok fejlesztésre váró és fejlesztésre alkalmas elemet vitt be, hogy a lírának visszaszerezte az őszinte, közvetlen beszéd jogát, hogy a régi formák forradalmi jellegű megbontása nyomán egy új magyar költői formanyelv alapjait vetette meg, s hogy végül a látásnak s az érzésnek új árnyalatait mutatta meg nekünk. Sokan

¹ Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

– a mi tapasztalatunk szerint inkább az írók, mint a közönség között – nem tudnak megbarátkozni komor, panaszos, halál-sejtelmekkel és pusztulási képzetekkel tele fantáziájával, a mai magyarság helyzetén való elbűsulásával. Mi azonban azt látjuk, hogy ezzel a mai magyar intellektuális fiatalság nagy részének lelkét szólaltatja meg, azt a sok belső ellenmondást, amely a mai fiatal emberek lelkét oly nyugtalaná teszi. Nem csodáljuk, ha a más hagyományok között s egészen más eszmekörben nevelkedett idősebbek ez előtt a jelenség előtt idegenkedve állanak meg, mert nem veszik észre azt az alkotási vágyat és alkotóképességet, amely a fiatalok nyugtalan lelkét zaklatja. Ha az Ady Endre panaszainak a vonásait kiindulópontjuk, a költő lelke irányában meghosszabbítjuk, a végpontban ott találjuk fájának vér szerinti, szenvedélyes szeretetét, s a magyarság jövőjeérti küzdelemre való makacs elszántságot. Az ő nemzeti érzése más köntösben ugyan, de ugyanaz, amely ezt a nemzetet eddig is fenntartotta. S azoknak, akik az irodalom nemzeti jellegét féltik tőle s társaitól, figyelmükbe ajánlhatunk egy szempontot, amely az eddigi kontroverziákban tudtunkkal még nem vetődött fel. Tessék elképzelni, vajon írhatta volna-e az ő verseinek java részét egy francia, olasz vagy német költő úgy, ahogy ő írta? Minekünk erős érzésünk kezdettől fogva az, hogy ezek a versek csakis a magyar, speciálisan a mai magyar földből sarjadzhattak ki, hogy csakis magyar ember írhat ma így s ilyen verseket. S éppen ezért, mert világosan látjuk Adynak a magyar földben való gyökereit, nem tartjuk jogosultnak, hogy a nemzeti jelszót szegezik ellene. Igaz, a magyar vers hagyományaival formában és tartalomban egyaránt szakít, de épp így szakított pl. Kazinczy vagy később Petőfi is az előtte jártak hagyományaival, s költészetünk megújítói lettek belőlük. A hagyományokhoz való ragaszkodás jelszavának abban az értelemben, ahogy sok helyt ma szokás hangoztatni, nem tudunk olyan nagy értéket tulajdonítani, mert a nemzetek és irodalmak fejlődéséből azt tanultuk, hogy a hagyományok előbb-utóbb túl szokták élni magukat, hogy az új eszmékkal és új formákkal jövőket mindig a hagyományok jelszavával próbálták elfojtani, s hogy minden reform bizonyos hagyományok bilincseinek megtörésével jár. A mozgalmat, melyet Ady és társai keltettek, még ma sem tartjuk eléggé kialakultnak és kiforrottnak arra, hogy végleges, történelmi magaslatról való véleményt alkothassunk magunknak róla, de azt kétségtelennek látjuk, hogy a magyar líra legújabb fejlődése visszatarthatatlanul ebben az irányban halad, hogy Ady nyomában a tehetséges lírikusok egész kis serege jön, s hogy Adynak magának nem egy olyan költeményét ismerjük, amely az újabb magyar líra legszebb alkotásai közül való. Most új kötete jelent meg *Az Illés szekerén* cím alatt, amely új fejlődési fokot jelent pályáján. Ennek egyes darabjai is még sokáig fognak tovább rezegni lelkünkben, s ingerelni fogják érdeklődésünket arra, hogy újra meg újra elővegyük. S lehet-e ennél többet mondani egy verses könyvről?

1909. 4. sz. január 24. 78–79.

**Berzeviczy Albert: A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara.
Budapest, Franklin Társulat**

Újabban némi élénkebb fejlődésnek indult műtörténeti irodalmunknak mindenestre legjelentékenyebb termékei közé tartozik Berzeviczy Albertnek² az a nagyszabású műve, mely most jelent meg *A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara* címmel. A kitűnő író ezt a tárgyat már feldolgozta pár év előtt egy rövid, esszészerűen összefoglaló tanulmányban, de most szélesebb alapon, részletesebben tárgyalja a műtörténetnek ezt az izgatóan érdekes, csodálatos egyéniségeivel, ragyogó szellemével és az emberiség fejlődésére való hatásával egyaránt kiemelkedő fejezetet. A terjedelmes munka igen nagy tanulmány eredménye; tudvalevő dolog, hogy a cinquecentónak óriási terjedelmű irodalma van, melyet a szerzőnek apróra át kellett tanulmányozni, mérlegelni, s az anyag, amelynek lelkiismeretes átvizsgálása az első lépés, szintén igen nagy. Berzeviczy a tárgyalásból kirekeszti az építészet fejtegetését, amely túlságos nagyra növelte volna könyvét. A többi dolgok tárgyalásánál, miután megadja a cinquecento általános jellemzését, az előtte való századdal való szellemi kapcsolatait, az egyes nagy művészeket, akikben a kor egy-egy irányzata jut tetőpontra, veszi központul: legelőbb Leonardót, aztán a fiatalkori Michelangelót, Rafaelt [sic], Sodomát, Sartót, Correggiót, a későbbi Michel Angelót [sic], Giorgonét, Tiziant, Tintoretót s Paolo Veronesét. Ezek körül a főalakok körül csoportosítja aztán a többieket, amivel eléri azt, hogy minden művészt a fontosságának megfelelő távlatba helyezhet, s bár nagyszámú művésszel és műveivel foglalkozik, sohasem merül el száraz fölsorolásokba, s mindig eleven képet tud adni, Bizonyára semmi sem áll messzebb ettől a könyvtől, mint a minden áron való zseniáliskodás s az eredetiségnek hajhászása, higgadtan, komolyan foglal állást az egész korról, az egyes művészekkel és művekkel, valamint a róluk szóló irodalommal szemben, de állásfoglalásaiból megérzik, hogy ha nem tartalmaznak is meglepő újdonságokat, mindig érett, öntudatos és szervesen kiépített kritikai felfogásból erednek, nem pusztán visszhangjai, hanem hosszú és intenzív szellemi munkán átszűrt s önmagába önállóan beolvasztott eredményei az egyes kérdésekről kifejlődött eddigi kutatásoknak. Látszik, hogy a tárggyal foglalkozó tanulmány megelőzte a munka megírására való eltökélést, vagyis hogy a munka belülről, a szerző lelkéből, szinte a szellemi kényszer erejével vetődött fel. Egyes művészek tárgyalásánál – pl. Leonardónál – aztán a dolgozás e módjának szinte meglepően gazdag eredményét látjuk: olyan képet a művész szelleméről és munkájáról, amely amíg egyrészt legplasztikusabb összefoglalásai közé tartozik [a] nagy művész alakjának, másrészt egész sereg új megvilágító szemponttal bővíti róla való tudásunkat. S egészen eredeti a könyv koncepciója; a külföld féltelmetesen gazdag műtörténeti irodalmában sincs a művészetnek ez a korszaka ebben a csoportosításban és keretben tárgyalva; a róla szóló művek vagy tágabb

² Berzeviczy Albert – ld. 1905/16, 49; 1906/51; 1912/1; 1917/41.

körre terjeszkednek, vagy az egyes jelenségeket behatóan ismertető és jellemző monográfiák. Szerző a formában az angol és francia esszéírók tanítványa; előadás-módja távol áll éppúgy az iskolaizű nagyképűsködéstől és kicsinyességtől, mint a lármás nagyzsolástól. Egyszerű, világos tárgyalása magához „tudja kötni az olvasót”, helyel-közzel fölmelegedő lendülete, amelyet a teljesen kialakult egyéniség önmérséklete fékez, erőt ad előadásának. Mindenesetre örülnünk kell a műnek, mely valóban kulturális nyereségünk, mert kitűnően tárgyal egy olyan kérdést, melyre sokkal többen hivatkoznak, mint amennyien ismerik. S örülnünk kell neki azért is, mert nagy gondot fordít a tárgy magyar vonatkozásaira s a hazai gyűjteményekben található cinquecento-beli művekre. A nagy munkában a Velence művészetére vonatkozó részt Divald Kornél³ dolgozta ki, s ez a fejezet helyesen egészíti ki a mű többi részeit. Berzeviczy nagy könyve hozzá méltó előkelő, díszes kiállításban jelent meg, finom, sima papírján igen jól érvényesül a nagyszámú illusztráció, amelyek megválogatása is finom ízlés és részletes tudás műve.

1909. 5. sz. január 31. 99–100.

Vér Mátyás: Pasztellek. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Egy új író – annyi az új író manapság, hogy nemsokára meg fogjuk sokallani – novelláskötetét nevezte el *Pasztellek*nek. Az íróat Vér Mátyásnak⁴ hívják, a novellák igen intelligens, előkelő becsvágyú és jószemű embernek láttatják. Sok köztük a történeti tárgyú; a történetet nem mint a régi írók szokták, staffázsnak használja valami mesének, hanem a lelkét keresi, mint az emberek és körülmények alakító elvét állítja elé. Milyen hatással volt az emberek gondolkozására, erkölcsére, egymáshoz való viszonyára az antik szépség-kultusz? Milyen külső körülményeken alapult a középkor csoda-hite? Efféle kérdéseket old meg egy-egy elbeszélésében. Nagy tételeket állapít meg az igazságról, melynek egyedüli cáfolhatatlan bizonyítéka az, hogy az ember meghal érte, a háláról, amely agyonnyomja azt, aki kötelezve van rá. S itt találjuk meg a magyarázatát annak, hogy ezek az okosan kigondolt és megrajzolt, irodalmi színvonalon elmondott elbeszélések mért tesz-

³ Divald Kornél (1872–1931), fényképész, művészettörténész, műkritikus, műemlék-topográfus. Önmagát „mühtörténeti detektív”-nek, illetve a „szentek fuvarosá”-nak nevezte (Elek Artúr). Selmebányán nyitott fényképezőműtermet, ott sajtótította el kiválóan a szakma fortélyait, ennek köszönhető, hogy igen komolyan végigfotózta a Felvidék (Szepesség és Sáros megye, majd Liptó, Árva, Trencsén és Bars megye) régiségeit, ötvöstárgyait, népi, polgári és egyházi kincseit, s közreműködött a mozdítható tárgyak (pl. szárnyas oltárok) közgyűjteménybe juttatásában is. Fényképgyűjteménye és képeslap-sorozatai a sokszorosítás ellenére is a szó szoros értelmében ritka emlékek.

⁴ Vér Mátyás [Wertheimer Manó] (1875–1955), író, jogi szakíró. Novelláskötetét *A sárga ház titka* címmel 1911-ben adta ki. 1917-ben jelent meg *Az árnyék* című, a fantasztikus irodalom körébe tartozó kötete, amelyről Schöpflin Aladáron kívül írt még Tóth Árpád is (a *Nyugatban*), Mácsa János is (a *Mában*). A *Modern könyvtárban* jelent meg Anatole France-ról írt pályaképe (1914). – Vér Mátyásról ld. még: 1917/18.

nek mégis hideg hatást az olvasóra? Éppen azért, mert érzik rajtuk a kigondoltság, nem a történetből alakul ki az alapvető gondolat, hanem ellenkezőleg, ez volt előidézője a történetnek. S ez a konstruáltság ott van azokban az elbeszélésekben is, amelyek nem akarnak valami tételt bizonyítani: a szerző ilyenkor tétel helyett egy helyzetet konstruál, s ebből vezeti le azután az emberek sorsát. Más szóval ezek a történetek inkább a kombináló ész művei, mint a művészi fantáziáé és invencióé, s bár érdekelnek, tetszenek is, de belsönket nem hozzák abba a rezgésbe, amelyet az igazi művészi munkák olvasásakor érzünk, írójuk mindenestre figyelemreméltó tehetség, de még nem győz meg, nem bizonyítja be, hogy igazi művész lakik benne.

1909. 6. sz. február 7. 119.

Erdős Renée: Jöttem hozzátok... Budapest, Franklin Társulat

Az alatt a néhány év alatt, amely Erdős Renée⁵ legutóbbi könyvének megjelenése óta eltelt, a jeles költőnő, úgy látszik, nagy belső átalakuláson ment át. Új kötetében legalább, amely most *Jöttem hozzátok* cím alatt jelent meg, nem találunk jóformán semmit abból a fiatalosan lobogó érzéki hevületből, az önmagában emésztődő sóvárgásból s a női sorsa ellen való lázongásból, amely egykor költészetének jellemét adta meg. Maga is mondja egyik új versében: „Nem szeretem a régi dalaím. / Túlságos nagy bennük az ifjúság, / Dölyfös az erő, féktelen a vágy, / S a kelő napon és nyugvó napon / Ugyanaz a fény, ugyanaz a szín. / Mindenütt vörös mámor ég lobogva, / Mindent tikkasztó láz perzsel agyon...”

Ezek az új versek valami fájdalmas, tompa, ernyedte lemondás ömlik el, egy kis fásultsággal keverve, egy kiábrándító csalódás keserű utóíze. A régi tüzek csak hamvukban pislognak fel olykor, mint szomorú emlékek, a régi nyugtalan lázongások a mindenbe beletörődés csüggedésében olvadnak fel. Ez az alaphang végigmegegy az összes verseken: Erdős Renée-nek mindig csak egy hangja van, nem változik az impressziók hatása alatt, hanem az impressziókat hasonítja magához, mindenkori lelki állapotához. Még nyelve és ritmusai is mintha lankadtabbakká váltak volna, megvan bennük az egykori zene, de nincs meg a színek egykori teljessége s a hang friss lendülete. A hangfogó nemcsak halkítja a hangot, hanem tompábbá is teszi. Új kötetében a legtöbb vers egy eltűnt szerelem visszasíró búcsúztatása; félhomályban, szomorú arccal, szinte közömbössé fojtott, de néha meg-megcsukló hangon mondott panaszok, amelyek éppen ezzel a lefokozott hangjukkal néha jobban meghatják az olvasót, mint a szenvedély szilaj, sikoltó ki-törései. Nőt látunk bennük, aki az ablak mellett, a sarokban meghúzódva, fázósan megborzongva, halvány arccal, visszafelé, az elmúltakba néző szemekkel panaszo-lja búját, néha megpróbálná lerázni magáról a bénító fásulást, hogy csakhamar ismét visszaessék bele. Néha kísérletet tesz, hogy objektíválja magát, kivált az *Et-*

⁵ Erdős Renée [Ehrenthal Regina] – ld. 1905/51; 1910/25; 1911/26; 1920/5.

ruria ciklusban, firenzei tartózkodásának emlékeiben, de itt is áttör erős lírája, s a klasszikai vázák alakjai mögött is ott látjuk a „modern költőnt”.

Gellért Oszkárnak a *Nyugatban* (1909/13) megjelent kritikája:

Nem szeretem az ún. programverset. Vagy nem talál, az utána következőkkel semmi különösebb köze – s a költőre nézve még ez a jobbik eset; vagy talál, s ez a rosszabbik, mert akkor megnyomorítja az utána következőket: mintha nagy része csak az ő kedvéért, hozzá íródtak volna. „Jöttem hozzátok – írja a költő programversében – S ti nem ismertek.” Mi nem ismertük őt, valódi értékét: tomboló ifjúságát. És e valóban férfias szemrehányás után vajon mit kapunk tőle újabb kötetében? Csak keveset kell lapoznunk s a programverstől nem messzire már keserű asszonyi hiúság sír ki a sorokból: „Nem szeretem a régi dalaim: Túláságos nagy bennük az ifjúság.”

Mit akar hát tőlünk, akikhez „jött”? Mi, olvasói, nem „ismertük” volna? Hiszen ő az, egy személyben kritikusa a benne lakozó költőnek, aki immár buzgón igyekszik rá nem ismerni a múltat: nem szereti a régi dalait. Nem szeretem a programverset, de az ilyen önkritikát mindennél jobban gyűlölöm. Mintha azt mondaná: nem szeretem az édes gyermekeim, mert előregedtem, s eszembe juttatják, hogy amikor megszülettem őket, még fiatal voltam.

De hát igazán előregedett-e? Van néhány megható verse arról, hogy jó járni a romok között, elcsendesült a vihar stb. De harmónia – valami olyan egész hangulat –, ami híres régi várromok előtt fogja meg a lelket, nincs ebben a kötetben. Ma még eléggé fiatal ez a „rom”, s azután: máris kirívó renovált részek rontják a hatást és... vasárnapi kirándulók profán tömege mulatozik a tövében.

Bizonyos, hogy lírája itt-ott nem olyan viharos többé, mint volt. Ellenben kapunk-e helyette mást? Ha új félszáznyi verse közt több, legalább háromszor annyi akadt volna olyan, olyan nagy értékű, mint ez az öt: *Éjszaka*, *Este*, *Beszélgetés*, *Az az erős* és a *Tél* – akkor igazán lehetne örülni annak, hogy lírája nem oly viharos többé; mert akkor nyugodtan megkockáztathatnánk azt az ítéletet is, hogy de viszont annál mélyebb és tisztább.

A *Budapesti Szemle* 1909. évi 389. számában (312–317), „–Z.” [az álnévlexikon nem ismeri a jel feloldását] írja:

Azt mondja, eljött hozzánk, köztünk élt és dalolt, s mi nem ismertük őt. Mindent akart, mindenre vágott, közénk dobálta rózsáit, s mi nem ismertük őt. Az erkölcsös hazugság bálványának nem hajtott fejet; hite, erkölcsze az igazság, s mi nem ismertük őt. Nem tudni, nem azoknak szól-e ez, akik az ő első fölhevüléseit, fűgefalevéllel is alig takart érzékiségét rótták meg költészetében? Nem tudni, vajon a tárgyakkal ily saját meztelenségökben való megdallását nevezi-e igazságnak?

[...] Azonban jelen füzete sem tanúskodik arról, hogy költészete valódi értékben, művészi alkotásban fejlődött, emelkedett, tisztult volna. Emlékezünk, hogy nemrég egyes költeményeiben, azoknak szinte érthetlenségig fölcifrázott, sejtelmes, rejtelmes szövésével, mintha ő is a lírai reformátorok táborához szegődött volna. Most is hajlik ugyan a csillogásra, üres szavakra, az ihlet nélküli homályos csinál-mányra; de mégsem annyira. A *Hattyúk* című verséből alig lehetne kihüvelyezni, mit akart azzal értetni az író. Hát még az utána következő *Hangok* című, melynek „halk, puha, hófehér, forró, szikrázó, vérvörös hangjairól” és egyéb badarságairól említés volt e lapokban is. „Fehér álmom, fehér dal, fehér szerelem” s több ilyen szecessziós, vagy lehetetlen alkalmazása a jelzőknek, most is gyakori önála. [...] Egyezik a lírai reformátorokkal abban, hogy nála még kevésbé látszik jele és hatása a magyar nemzeti léleknek és géniuszának, a magyar szívhez szóló valamely magyar szellemnek vagy csak vonásnak is. Egyezik abban is, hogy őt sem nyűgözi a formai szabatosság, a strofaalkat, a rím, az összhangzat. Csinálja szeszélye szerint éppen úgy, mint a reformátorok, azzal a kis különbséggel, hogy azok a daktilus-lábak ugrándozásával gondolják elérni a ritmust. Erdős Renée megelégszik a szokott mértékkel, hosszabb-rövidebb sorokba tördelt prózával, melyről azt hiszi, hogy vers.

1909. 7. sz. február 14. 139.

Arcibasev: Szanin. Budapest, Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó

Most már magyarul is olvashatjuk, Szabó Endre⁶ minden tekintetben méltó fordításában Arcibasev⁷ híres regényét, melynél többet aligha beszéltek még regényről. Annak a fordulatnak a terméke ez a sajtóságos könyv, amelyet az orosz–ja-

⁶ A fordító, Szabó Endre (1849–1924), rutén nyelvi környezetben nőtt fel, ez tette az orosz irodalom, különösen a „nagyregények” (Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés* [Szabó Endre első fordításában még *Raszkolnikov* címmel, 1888; 1907], Csehov: *A párba* [1896], Tolsztoj: *Vezeklés* [1898]) egyik első és igen híres tolmácsolójává. Az itt recenzeált Arcibasev-regény hőse a szabad szerelmet hirdeti, főként erotikus, ill. szadista részeit tették híressé, emiatt 1909-ben a fordítót is perbe fogták szeméremszértés és istenkáromlás vádjával. Felmentették, ám pályáján törés állt be. (A Dosztojevszkij-fordítások történetéről ld. Hetényi Zsuzsa: A fordítások bűne és vétke. A „Bűn és bűnhődés” címéről. *Holmi*, 2009/6. 743–746.)

⁷ Mihail Petrovics Arcibasev [más átírásban Arcübasev] (1878–1927), nemesi családból származó orosz író. Első írásai a cári rendszer önkényéről szóltak, hatásvadász naturalista leírásokkal. A világháborút megelőző években zajos irodalmi és erkölcsi botrányok főszereplője volt. 1923-ban emigrált Lengyelországba, és szovjetellenes lapot szerkesztett Varsóban. Az itt ismertett műve 1907-ben született, ezt tartják főművének. Hőseire nagy hatással volt a századforduló Nietzsche-kultusza, az egyéniség szabadságát hirdető felfogás. A regény Dosztojevszkij erkölcsi korlátokat áthágó hős-értelmezésének leágazása, de itt már nincs szó heroizmusról, metafizikai háttérről, értéktagadása mögött nincs eszmény. A gátlástalan szexuális szabadságot és az öngyilkosságot hirdeti. Gorkij például Szanyint „két lábon járó, nadrágot hordó kéjenc bak”-nak nevezte. Az irodalomtörténészek szerint Szabó Dezsőre is erősen hatott, *Az elsodort faluban* felismerhető a regény nyoma.

pán háború után kitört forradalmi mozgalmak elfojtása idézett elő a lelkekben. A szabadságért való küzdelem hiábavaló, célt érni nem lehet vele, minek tehát az önfeláldozás, az életnek s minden gyönyöreinek megvetése, a makacs szembenézés kötéllel, golyóval, Szibéria börtöneivel. Élvezni az életet, kiszűrcsölni minden gyönyörűségét, mohó ajakkal, szabadjára bocsátott érzékiséggel, nem törődve semmi egyébvel, – ez az a filozófia, amely legújabbán elragadta ugyanazt az ifúságot, amely pár év előtt még politizált, forradalmat szított, merényleteket forralt, odaadta életét politikai eszményeiért. Az orosz diákok a legvadabb érzelmi kicsapongásokra adták magukat, gimnazista fiúk és lányok, egyetemi hallgatók és hallgatónők levonják a szabad szerelem összes következményeit, klubokat alapítanak, amelyekben minden mérsékletet és szemérmet levetkőzve áldoznak a szerelem oltárán, valami veszett láz fogja el az egész ifúságot a szerelmi gyönyörök mértéktelen kiélvezésére. S ezt az egész mozgalmat, amely az oroszokat annyira megdöbentette, a *Szanin* hatásának tulajdonítják. Arcibasev adott irodalmi formát és filozófiai igazolást ennek az új hedonizmusnak, amely a szellemi epidémiákra oly nagyon hajlamos orosz lelkeken úrrá lett. Nem ismerjük az orosz életet eléggé arra, hogy meg tudjuk állapítani, vajon csakugyan oka-e a Szanin ennek a járványnak, vagy csak egyik szimptomája. Hajlandók vagyunk azonban azt hinni, hogy az utóbbi eset áll meg, hogy a lelkeknek a legteljesebb altruizmusból a legönzőbb élvezet-hajhászásba való hirtelen átcsapása pszichológiai kényszerűség, biztosító szelepe annak a nagy lelki feszültségnek, amelyet a forradalmi mozgalmak bukása idézett elő. Amilyen minden korlátokat letörő szertelenséggel politizált fél század óta az orosz ifúság, épp olyan szertelenül dobja most oda magát az ellenkező végletnek. Az orosz lélek másképp van alkotva, mint a miénk, nincs benne olyan nagy távolság az eszme és az élet valóságai között, hajlandóbb a világnézet összes gyakorlati következményeit levonni. A világnézet neki nem csupán a gondolat dolga, hanem az akaraté és a tetté is. Ahogy Tolsztoj nemcsak végiggondolja, hanem a reális életbe is átviszi a maga vallási miszticizmusának eszméit, éppúgy csinálja végig a mai ifúság ezt a szaninizmust. (Mert az egész mozgalmat a Szaninról nevezték el.) Arcibasev tehát nem előidézője ennek a mozgalomnak, megvolt ez nélküle is, ő csak formába öntötte. Hogy ezzel a regény hatalmas propagálójá lett az új erotikus mozgalomnak, amely így irodalmi formát kapva, körüle csoportosult, az is bizonyosnak látszik. S épp ezért nem csoda, ha az orosz kormány, látva a Szanin első kiadásának óriási hatását, sietett a további kiadásokat elkobozni; ez teljesen érthető s a maga szempontjából igazolható is. Idegennek azonban, aki nem orosz aggyal gondolkodik, szinte érthetetlen ennek a regénynek a hatása. Filozófiai tartalmában nem látunk egyebet, mint az emberiségben mindig megvolt életvágynak – amely a görög-római epikureizmust, a középkor erotikus járványait, az újabb filozófia egyes irányait szülte, – nem is nagyon új és frappáns fogalmazását. Irodalmi szempontból a regény kétségkívül nagyon érdekes, kiváló művész munkája. Mi nem is tudjuk másképp olvasni, mint irodalmi művet, mert más életfeltételekből, más hagyományokból, másféle lelki alkatból valók vagyunk, mint az oroszok s ezért ránk nem is hathat annyira lelki és erkölcsi revelációképpen, mint

rájuk. Nálunk aligha is csábíthat valakit a filozófiája követésére, mert nálunk az irodalom és az élet közt is szélesebb az út. Érdeklődéssel azonban találkozhatunk úgyis, mint a mai orosz élet megismerésének egyik eszköze, úgy is mint egy érdekes és értékes új tehetség legjellemzőbb alkotása.⁸

Karinthy Frigyes írása a *Nyugat* 1909/8. számában:

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr, Tisztelt Barátom, Engedje meg nekem, hogy nagyrabecsült lapjában – melynek mindig legfőbb célja volt az irodalmi szempontnak becsületes és puritán, irodalmi eszközökkel való védelme – felszólalhassak az alábbi kérdésben, amelynek bizonyos általános jelentőséget ad éppen a benne rejlő irodalmi szempont. Mintegy másfél éve egy budapesti vicc-lapba humorisztikus cikk-sorozatot indítottam meg, melyet mind a mai napig, az eredeti jelleghez hűen maradva, írtam és folytattam. Ebben a sorozatban egy eredeti és nem érdektelen műfaj körvonalai domborodtak ki lassankint: irodalmi karikatúrának nevezném ezt a műfajt, megkülönböztetésül a paródia, travesztia és persziflázs műfajaitól, melyeknek egyikéhez sem hasonlít alapjában. Hasonlóan a grafikai karikatúrához, ennek a műfajnak az a jellege, hogy érdekes és eredeti írói egyéniségek modorosságát, technikai fogásait figurázza ki, mint a mű igazi értékének szépséghibáit, túlozva és nagyítva, akár mintha egy formátlan orrot vagy furcsa száját túloznék és jellemeznék rajzomba. Magát a művet mutattam be a kulisszák mögé látó megfigyelő torzító tükrében, melyben kidomborodik és szembeszökővé lesz a modorosságban rejlő komikum. Ez volt a célom. Pár hét előtt Arcübasev regénye, Szanin került a kezembe. Minden általános véleményedtől tartózkodva, csak annyit jegyzek meg, hogy a modorosságban rejlő azt a komikumot, melyre az én karikatúráim részére szükségem volt, megtaláltam ebben a műben is. Megtaláltam magában Szanin jellemzésében és az írónak hőse iránt való elfogultságában. Komikus volt az a durva és gyerekes mód, amellyel az ifjú Szanin letárgyalja az emberiség legnagyobb problémáit: a vallást és egyebeket, és komikus volt az, hogy

⁸ Karinthy Frigyes *Arcübasev, a modern* címmel írt az *Így írtok ti* paródiagyűjteménybe Szanyinról egy hosszabb prózát. A könyv kiadásából és a karikatúrából a parlamentet is elérő botrány lett, 1909. március 10-én interpelláció hangzott el a regény megjelenésével kapcsolatban, és vita is zajlott róla. Ld. *Képviselőházi napló*, 1906. XXXV. kötet, 1909. március 10. – november 16. 28. Miután nem egészen függetlenül ettől a vitától Karinthyt is perbe fogták, tiltakozó levelet írt a *Nyugat* szerkesztőjéhez, amely a folyóirat 1909/8. számában jelent meg. A regény itthoni hatását és utóéletét illusztrálandó, itt közöljük Karinthy írását.

A „szanyinizmus” mint vád tovább is élt. 1926-ban az emigráns Lukács György támadta Kassák költészetét, most már a kommunista öntudat szempontjából. „Kassáknál a forradalom csak szókép – írja Lukács, majd így fejezi be eszmefuttatását: »De aki keresztülment ezen az átmeneti válságon, aki komolyan megértette a kommunizmus tanításait, a forradalmi munkásmozgalmat, az kivétel nélkül szakított a szétzúlló polgári társadalom emez utolsó, kétségkívül tehetséges, de kétségkívül dekadens, feloszlási képviselőjével.«” Idézi: Deréky Pál: „Latabagomár, ó talatta, latabagomár és finfi”. Debrecen, Csokonai, 1998. 149. (Csokonai Kiskönyvtár, 14.)

az író ezeket a durva és gyerekes szavakat mint a regény tendenciáját, mint új, megváltó igazságokat állította be. Komikus volt például az, ahogy Krisztusról, az önzetlenség és lelki elmélyedés szimbólumáról beszélt ez a Szanin, az önzés és lelki felületesség szimbolikus alakja, aki azt tanítja, hogy nem kell gondolkodni. Én tehát megírtam a Szanin karikatúráját és kikarikíroztam benne az írónak e pontban megnyilvánuló naivságát is, mindig a magam eszközeivel dolgozva: a túlzással (ami mellesleg mondva, legfőbb eszköze minden művészetnek). Szaninnak a vallásokkal szemben megnyilatkozó bárgyú és nevetséges felületességét és az író átlátszó tendenciáját, egyúttal a tendencia komikumát oly jelenetben figurázom ki, amelyben Krisztus szembekerül Szaninnal. Szanin néhány hetyke és arcátlan, hülye szavaira Krisztus, ez az Arcübasev elképzelte Krisztus, mit sem tud felelni, egészen le van sújtva és ezekkel a szavakkal, sírva megy el: „Ojjé, nekünk megadták!” Jelezve, hogy Arcübasev ilyenformán vél végezhetni a krisztusi eszmével.

Hát kérem. A budapesti ügyészség ezeknek alapján vádat emelt ellenem vallásellenes izgatás, istenkáromlás címén. Ma értesültem róla. Aki nem hiszi el, győződjék meg róla. Vagyis én vallásellenes cselekedetet követtem el, amiért kigúnyoltam a vallásellenes tendenciát. Ennek az én nyomorúságos és ostoba élettemnek egyetlen harmonikus motívuma, a krisztusi eszme, nem tud vigasztalást nyújtani nekem az emberi korlátoltság ellenében. Nincs menekvés, nincs nyugalom sehol: a társadalom ráfekszik a gondolataimra, ráfekszik a mellemre: nem bírom ki. Képtelen, lehetetlen, ostoba dolog ez; az embert nem lehet így erőszakosan félreérteni. Ami itt Budapesten történik, az már több mint amennyit egy bosszús nevetéssel el lehetne intézni. Nem elég, hogy az irodalom sáncai mögül bűnösöket ráncigálnak elő; most már a gyanúsakat is porbe fogják. Nevetséges és hihetetlen. Nem szabad a humor szemüvegén át látnom a dolgokat: nem szabad felhasználnom a satíra legtermészetesebb, legemberibb eszközeit, remegnem kell minden szónál, amit leírok: mert ha „isten” helyett azt írom, „istenke” kigúnyoltam a vallást és izgattam ellene a népet.

Heine „Deutschland” című művének egyik fejezetében azt írja Krisztus képmásairól, hogy azokat elrettentő példakép gyanánt függesztik ki kereszten a faluk határára, mintegy mondván: „Így járt az az ember, aki a kufárokat ki merte űzni a templomból.” Lehetséges, hogy ezért a szellemes és a társadalmat oly igaz satírával jellemző ötletért nálunk esküdtszék elé állítanák Heinét?!

Tenni kell valamit, hogy irodalmi ügyekben hozzáértő, irodalmi emberek ítéljenek, mert ez így nem mehet tovább. Most még csak azt remélem, hogy az ellenem indított eljárás félreértésen vagy felületes vizsgálaton alapult, mert másképp kétségbe kellene esnem: hiszen a forradalom előtti cenzúra könyörületesebb lenne hozzám, ha megértené, hogy satíráim társadalomellenes tendenciák ellen irányult.

Ezen a helyen, egy becsületes irodalmi eszközökkel dolgozó, magas irodalmi színvonalú lap vendégszeretetét vevén igénybe, ünnepélyesen és a legnagyobb energiával tiltakozom az ügyészség vádja ellen, mely meg nem értésen és félreértésen alapszik. Lehetetlen az, hogy kultúrállamban nekem a rendőrségre kelljen

gondolnom, amikor írok, és arra, vajon nem fogja-e félremagyarázni szavaimat. Ezekben a sorokban az irodalomhoz értő és disztinválni tudó művelt közönség ítéletéhez fordulok, szemben a hivatalos közegek önkényével, mely nem tud különbséget tenni.

Felszólalásom szíves közléséért hálás köszönettel vagyok Szerkesztő úrnak. Tisztelő híve, Karinthy Frigyes. Budapest, 1909. április 9.

1909. 8. sz. február 21. 158–159.

Nil: Nálunk. Budapest, Singer és Wolfner

Akik elég szeretettel figyelik a mai magyar verset arra, hogy észrevegyék azokat is, akik elvonult csöndben, zaj nélkül, a feltűnés divatos eszközeitől tartózkodva dolgoznak, azoknak már jó idő óta telik örömük Nil verseiben.⁹ E mögött a rejtőzködő álnév mögött egy erős, minden hullámvásában és vívódásában is harmonikus női lélek bujkál, amelyben kétségkívül forró költői tüzek lobognak, ha nincsenek is megadva neki a költői kifejezés akkora gazdagságú eszközei, hogy mindent teljes értékében tudjon érvényre juttatni, ami benne van. Erős, meleg családi érzés, a legidősebb testvér kemény kötelességtudása, mellyel árván maradt testvérkéit fölneveli, s egy fojtott, ábrándokba halkuló szerelem, amely hasztalan ostromolja a kötelesség erős bástyájú várait. E két elem adja meg Nil újabb verseinek tartalmát, ezeknek harca vonja be nagyobb részüket melankolikus, borongó színnel, de kedvessé, rokonszenvenné is teszi őket. Ez a melankólia csak olyankor szakad föl, ha a szerelmi vívódás egy pillanatra elhallgat, s a költőnő teljesen átadja magát családi érzésének. Ilyenkor olyan meleg, idillikus képeket rajzol, amilyenek vajmi ritkák mai össze-visszatépett hangulatú, diszharmóniákba vesző lelkű költészetünkben. A szerelem és a kötelesség belső harcát egyszer-másszor megpróbálja lekötni azzal, hogy versbe foglalja, de erre gyöngö a hangja, s retorikába fűl. Sokkal inkább úrrá lesz szerelmén, ha ábrándokba szövöi halk szavú vallomásait, visszafojtott könnyei, fájdalmas lemondásai igazakul, emberiekül hatnak. Az a lelki diszpozíció, amelyben él, természetétől magában rejt, kivált nőre nézve, az érzélgés veszedelmét, de Nil – ezt örömmel jegyezzük fel – ezt majd mindig ki tudja kerülni. Ez nemcsak ízlésének válik becsületére, hanem őszinteségének is beszédes szószólója. S mindez talán ad némi egyenértéket azért, hogy formái se nem elég eredetiek, se nem elég gazdagok, hogy a finoman érzett érzés néha elnagyolódik, néha ellapul kezében. Ezért mindig szebb az, ami versei mögött van, mint ami bennük van, s a könyvet elolvasása után azzal a benyomással tesszük le, hogy szerzője jóval különb költő, mint amekkorát versei elárulnak.

⁹ Nil = Dapsy Gizella, férjezett nevén Rozsnyai Kálmánné – ld. 1906/11; 1910/8.

1909. 9. sz. február 28. 179.

Molnár Ferenc: Pesti erkölcsök. Humoros rajzok. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Azok között a műfajok között, amelyek félig a zsurnalisztikához, félig az irodalomhoz tartoznak, a kroki az, amely az utóbbi években nálunk legnagyobb népszerűsége jutott, azon a réven, hogy viszonyaink szűkössége egy sereg népszerű és nagy tehetségű író is rávitt a művelésére. S mivel minden írott műnek az ad súlyt és vonzóerőt, hogy ki s hogyan írja, hirtelen azon vettük észre magunkat, hogy az eredetileg nem sokra becsült kroki¹⁰ irodalmi színvonalra emelkedett. Ebben pedig talán a legtöbb része van Molnár Ferencnek,¹¹ akinek krokijaiban a jókedvű humor, a maliciózus csúfolódás, a dolgokkal való zsonglőr-ügyességű játszani tudás adományai, szóval azok az adományok, melyek a közönség kegyei-nek megszerzésére leginkább alkalmasak, olyan saját írói tulajdonságokkal egyesülnek, mint a legpontosabb részletelig hatoló megfigyelés, a karikatúra meglepően biztos vonalvezetése, az emberlátásnak szinte szuverén érettsége. Emellett megvan még az az előnye is Molnár krokijainak, hogy mindig aktuálisak, mert minden torzítottságuk ellenére is mindig a mi fővárosi életünkben gyökereznek, de nincsenek olyan természetű aktualitáshoz kötve, amelynek elmúltával érdekességük is elmúlna. Szerencsés gondolat volt tehát, hogy a Magyar Könyvtárba, amelynek egyik feladata a közönséget könnyebbfajta, mulattató és mégis értékes olvasmánnyal is ellátni, fölvevették Molnár Ferenc krokijainak egy gyűjteményét *Pesti erkölcsök* címmel. Csupa torzkép, éles gúnyolódás efféle dolgokon, mint: a pesti ember látogatása a fogorvosnál, a borbélynál, beszélgetés a zsúron a zenéről, a Budapest közelében nyaralók és a vasárnapi vendég, az állatkert siralmas viszonyai. Valamennyi torzító tükör, aki felületesen olvas, csak a furcsa formákon és vonalakon nevet, aki a sorok közé is lát, az észreveszi benne a budapesti élet egy-egy félszégének a vonásait is. Éppen ezzel árulja el Molnár még ezekben a könnyű, tollhegygel írt dolgokban is, hogy mennyire igazi író: mindig van háttere annak, amit ír, s még legcsekélyebb dolgai is összekapcsolódnak az élettel. Krokijainak már a lapokban való megjelenésükkor is nagy sikerük volt, egyes tréfái mindenfelé elterjedtek, s most, hogy java részüket együtt, egy füzetben kapja meg az olvasó, bizonyára nagyon kapósak lesznek.¹²

¹⁰ Kroki (fr): eredeti jelentése képzőművészeti vázlat. Érdekes alakok, jellemző helyzetek pillanatképszerű felvázolása. Külföldön nem feltétlenül, nálunk azonban szinte kötelezően humoros jellegű. Őse az antik epigramma és szatíra, újkori rokona a karcolat. Nálunk szinte kötelezően humoros jelleggel írják. A magyar irodalomban Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Heltai Jenő, Gábor Andor és Hunyady Sándor a kiemelkedő képviselői Molnár Ferenc mellett.

¹¹ Molnár Ferencről ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

¹² A kötet gyors egymásutánban két kiadást ért meg, majd Molnár életműsorozatában (11. kötet) is megjelent. Ennek ellenére valószínűleg csak Schöpflin írt róla.

1909. 9. sz. február 28. 180.

Oláh Gábor: Gondolatok felhőfutása. Debrecen, Városi Nyomda

Annak a szeszélyesen cikcakkozó pályának, melyen Oláh Gábort¹³ viszi a dacos önbizalma és égető becsvágya, nem új állomása, de új kanyarodó pontja az az új kötet, melyet most *Gondolatok felhőfutása* címmel adott ki. Oláh Gábor nagyon hamar megtanulta, mit jelent, s mibe kerül az nálunk, irodalmi karriert csinálni. Tavaly ilyenkor még alig vette észre rajtunk kívül valaki, pedig már két figyelemreméltó verseskönyve jelent meg. *Keletiek Nyugaton* című könyve aztán az ősszel olyan zengő dicséretre nyitotta egypár hírlap kritikusanak ajkát, amelyek Oláh Gábornál kevesebb önbizalmú embert is elkapattak volna, s a kis könyvet hamarosan elkapkodta a közönség.¹⁴ Ezt a sikert akarta erre tetézni a fiatal költő *Az élet lobogója alatt* című verseskönyvével, de megjárta vele. A mi irodalmi életünk természetrajzához tartozik az, hogy a zajos, nagy sikert nyomon követi az ellentmondás, s az irodalmi közvélemény – ha ugyan közvéleménynek lehet nevezni – azzal áll bosszút azon, aki egy pillanatra mámorba ejtette, hogy aztán annál hirtelenebbül zuhantja alá. Így járt a mi fiatal költőnk is, akinek helyzetét nagyon megrontotta az is, hogy sikerét nem tudta kellő nyugalommal élvezni. Kis verseskönyvét aztán nagyon is szigorúan és kegyetlenül fogadták éppen azok, akikkel egy vízben evezőnek érezte magát.¹⁵ Hogy az efféle viszontagságokban

¹³ Oláh Gábor – ld. még: 1907/8; 1908/4, 22, 46, 50; 1909/42, 50; 1911/13; 1914/15.

¹⁴ *Keletiek Nyugaton* – ld. 1908/46.

¹⁵ Ld. pl. Ady Endre: *Az élet lobogója alatt* – Oláh Gábor verses könyve. *Nyugat*, 1909/2. 104–105. Ady egyszerre ismeri el és kárhoztatja a költőt, mégpedig elég élesen. „Oláh Gáborban a jelentős, sőt kvalitásos embernek egy irodalmilag egészen magyar példányát látom én már két-három év óta. Szociális értelemben viszont Oláh Gábor legközelebbi rokona nem magyar, hanem az az Árvába visszakerült tót atyánkfia, aki már yankee. Világosabban és már most előre kirukkolva: Oláh Gáborban az a szép, a ható és a becses, hogy felülmúlja önmagát. Emberileg pláne megható is ez, akárcsak a hegedülő csoda-gyerek produkciója avagy az az elszántság, amivel az emigrált magyar külföldön először viselte a frakkot. Látszik, hogy gyötrődik, szenved nehezen ment és megy nála az, ami inkább akaratos álca-viselés, mint elváltozás. [...] Egy-két szerető és féltő jó barátom azt tanácsolta, hogy ne én mondjam meg Oláh Gábornak azt a pár szót, amit meg kell kapnia. Hozzám méltatlan, túlságos óvatosság volna, ha a tanácsot megfogadnám s Oláh Gábornak túlságos fölbecsülése. Mindenesetre úgy írok Oláh Gáborról, hogy elfelejtem egészen magamban a versíró s mintha mindenki nélkül, magától tört volna elénk most Oláh, a költő. Így azután megérti mindenki, hogy nekem érték és öröm Oláh Gábor, s példája annak, hogy nemcsak a tótból válhat yankee.”

A *Budapesti Szemle* 1909. évi 389. számában, „–Z.” [az álnévlexikon nem ismeri a jel feloldását] ír Oláh Gábor kötetéről, ebből idézünk: „...ő is a holnapot várja, melynek már társasága, sőt nyomdája is van, s melynek hívei valami új költői korszakról ábrándoznak Ady Endre vezetése alatt. Sok szó esett már jobbra-balra erről a különcködő lírai forrongásról. Ismételve említette, sőt elítélte a Budapesti Szemle egy pár bírálatos ismertetése is. Mikszáth Kálmán egyik tárca-cikke se jót, se rosszat nem akart róla mondani. Elvárja, hová fejlődik, mi lesz belőle. Ez legkönnyebb módja a vélemény nyilvánításának. [Utalás Mikszáth Kálmán: *Hadi készülődések* című írására, *Újság*, 1908. december 10. – Sz. Á.] Kenedi Géza alaposan, meggyőzőleg rajzolta hiábavaló, sőt káros voltát ez úgynevezett új iskola törekvéseinek. A Petőfi Társaságban olvasta föl nagyon érdekes tanulmányát *Fagyöngy* cím alatt. A fagyöngy tudvalevőleg parazita növény. Hogy Oláh Gábort is ezeknek a hol-

járatlan, a viszonyokat kevésbé ismerő fiatalemberben kelleténél is nagyobb visszhangot vert ez az ügy, azt látjuk új könyvében, amely majdnem minden darabjának keserű hangjával s egyes az említett dolgokra való utalásaival elárulja, hogy nagyon fájtak neki azok a vesszőcsapások, amelyeket kapott. Maga a kötet nem módosítja lényegesen Oláh Gáborról való véleményünket. Nem közönséges tehetségnek s a magyar nyelv elsőrendű ismerőjének tartottuk eddig is, annak látjuk most is; az új könyvben is vannak versei, amelyekben igazi gyönyörűsége telhetik mindenkinek, aki a verset szereti, de vannak olyanok is, amelyek nyíltan elárulják a költő küzdelmét önmagával s a művészi kifejezés eszközeivel, a megállapodott ízlés hiányosságát. A kötet végén levő hosszabbcska elbeszélő versben például egy pár igazán szép lírai részletet találunk, de az egésznek a tárgya annyira vad romantika s amellettt annyira visszás, hogy minden érzékünk tiltakozik ellene. Igaz, hogy a művészetben sohasem az anyagon múlik a dolog, de vannak anyagok, amelyeket csakis a legislegnagyobb szellemek tudnak művészi alkotássá alakítani. Az ilyen példákon látjuk, hogy Oláh Gábor bátorsága, amelyet szeretünk, és értékes tulajdonságának tartunk, kevésbé szerencsés pillanatokban csak vakmerőség. Az ízlés és mérséklet irányában – mint majdnem az egész fiatal költőnemzedéknek általában – még sok a fejlődni valója. Egy tekintetben azonban ez a kötet határozott fejlődést jelent: eredetibb; még mindig akad ugyan benne, de sokkal ritkábban, mint utolsó előtti könyvében, kölcsönkért hang, s jókora része teljesen Oláh Gábort mutatja meg nekünk, azt az Oláh Gábort, akit szeretünk, s akihez sok szép várakozásunk fűződik. Meg vagyunk győződve, hogy végre is minékünk lesz igazunk, akik sem a túlzott dicsőretekbe nem mentünk bele, sem a túl éles lebírálásba, és Oláh Gábor is azzá fog előbb-utóbb sok hatás, sok keresés és sok tévedés után jutni, amivé tehetsége által lennie kell: az új magyar líra elsőrendű embereinek egyikévé.

naposoknak köréhez ragadja hajlama, vagy ízlése, sajnálattal látjuk. Benne több tehetséget, költői erőt sejtünk, mint bármelyikében azoknak a lantpengetőknek, akik most reformátoroknak adják ki magukat. Az ő verseiben, ha lefejtjük róluk a rájuk aggatott cafrangokat, a nagyhangú, s nagyot mondani akaró „sesquipedaliákat” [lat., jelentése másfél láb hosszú szó, azaz túlságosan terjedős, dagályos, egyéni kifejezés – Sz. Á.], sokszor marad mégis egy eszme, egy kép, vagy egy-egy kifejezés, mely igazi költői forrásra vall. De nem akad egy sem, mely zavartalan gyönyörrel kínálna. Egymást éri a szertelenség, a dagály, a természetesség hiánya, a csillogni akarás, mely szinte affektáció színében tűnik föl. Szellemre, erkölcsi vagy egyéb magasabb eszmékre vagy eszményekre, vagy hazafias érzelmekre vonatkozó örvendetes, megszívlelendő irányt és tartalmat önála is hiába keresnénk.”

1909. 11 sz. március 14. 219.

Gróf Vay Sándor: A régi világból. Budapest, Országos Monográfia Társaság

Gróf Vay Sándor¹⁶ összes munkáit kezdi most kiadni az „Országos Monográfia társaság” című vállalat, s az első kötetet *A régi világból* cím alatt indította meg. Ez a vállalkozás kétségtelenül az író műveinek népszerűségére vall s ennek a népszerűségnek nem egy jelét vehettük észre eddig is: a lapokban megjelent tárcacikkeinek éppúgy, mint eddig nyilvánosságra került könyveinek hálás olvasóközönsége volt. Magyarázata e népszerűségnek elsősorban az, hogy a tárcacikkek tartalma abból a levegőből való, amely ma is a legkedvesebb az olvasók széles rétegeinek szemében: a falusi magyar kúriák világából. A vármegyei nemesség képei elevenednek meg bennük kissé édeskésen érzelmes színezettel, s a szerző egyáltalán nem titkolja, mennyire benne él ő is egész lelkével ebben a világban, mennyire közösséget érez életmódjával, örömeivel, bánataival. Ellágyulásra hajló, puha előadásmódja is elősegíti a maga közönségének a tetszését, de még jobban az, hogy a legtöbb tárca a közvetlen hátunk mögött levő múltban játszik, abban a korban, melyre az öregek melázó sóhajjal emlékeznek vissza, mint ifjúságuk virágkorára, a fiatalok pedig kedvesen ismerik apjuk-anyjuk elbeszéléseiből. Ez a kor az, amely mintegy átmenet a múltból a jelenbe, belejátszik ugyan a mai életbe, de nem érzik rajta a jelen keserősége, a múltba vész, de a visszaemlékezés minduntalan megeleveníti. Korkép, megtörtént tény, pletyka, regényes fantáziával színezett anekdota váltakozik benne, s az elbeszélés menete nem kíván sem elmélyedést, még csak különösebb figyelmet sem, csak szórakozó kedvet. Az afféle munkák népszerűségének mértékét nem irodalmi értékük adja meg, hanem az író és az olvasó összehangolódása; az író bennük arra a szerepre szorítkozik, hogy mint a közönség egy jobban emlékező és élénkebb mesélőkedvű tagja társalog a többivel. Az olvasó nem gazdagodik általa lelkileg, de egy-egy magányos óráját kellemesen elütötte, s neki végre is ez a fődolog. Gróf Vay Sándor műveinek ez a gyűjteménye illusztrálva jelenik meg; az első kötethez Gergely Imre¹⁷ és Heyer Arthur¹⁸ készítettek nagybárára igen tetszetős rajzokat.

¹⁶ Vay Sarolta grófnő/gróf Vay Sándor – ld. 1908/2.

¹⁷ Gergely Imre (1868–1957), zsánerfestő. A Mintarajziskola után Bécsben és Münchenben tanult. Táj-, utca- és városképeivel volt közkedvelt. 1911-ben Törley-díjat nyert a Nemzeti Szalonban.

¹⁸ Heyer Arthur (1872–1931), türingiai születésű, Magyarországon letelepedett festő, grafikus. Kezdetben itteni német lapok illusztrátora volt. A müncheni Kunstvereinben volt gyűjteményes kiállítása, a Nemzeti Szalon alapító tagja volt, főleg állatképei tették népszerűvé. Pöstyén mai címerében is látható a mankóját eltörő férfi, amely szintén az ő munkája. 1911-ben Andrássy-díjat nyert. A két konzervatív ízlésű művész említése azért érdekes, mert jelzi, Vay Sarolta/Sándor – akiből az utóbbi évtizedben regényhős és több ízben tanulmány-főszereplő lett – maga semmiképpen nem vonható be a modernségbe, „mindössze” annyiban kiemelkedően újszerű szereplője korának, hogy nyíltan vállalta szexuális identitásának megváltoztatását.

1909. 13 sz. március 28. 260.

Bodor Aladár: Keletiek Nyugaton. Úti levelek Gyökössy Endréhez. Losonc, Kármán Nyomda

Oláh Gábor¹⁹ után most Bodor Aladár²⁰ írja meg – azonos címmel – azt a párizsi utazást, melyet a két fiatal lírikus együtt tett a múlt nyáron. Most másodszor utaztak így együtt – először Erdélyben – s másodszor adják ki ilyen pendant-képekben úti benyomásaikat. Bodor Aladárnak kárára van, hogy jóval az Oláh Gábor szokatlan zajt ütött kis munkája után jön, pedig az ő könyve sem sokat enged az Oláhénak. Megvan benne is a teljes közvetlenség, amely miatt a könyv szinte a magánlevél hatását teszi, ő is hasonló diszpozíciókkal ment Párizsba, mint Oláh, de nem vesztette el annyira a fejét, több kritikát őrzött meg benyomásaival szemben, ura marad tárgyának. Ezért amíg az Oláh Gábor könyve sokszor úgy kapott meg, mint egy megmámorosodott ember szenvedélyes sikongatása, a Bodor Aladáré nyugodtabb, fölényesebb – de egyúttal hűvösebb is. Oláh Gábor könyvét lehetett szenvedélyesen megszeretni és meggyűlölni, a Bodor Aladáré a legjobb esetben érdekel. Oláh Gábor tiszta lírával dolgozott, sohasem az fogott meg, amit mondott, hanem aki mondta, s ahogyan mondja. Bodor Aladárnak már a mondánivalóit is bíráljuk, azoknak jut könyve értékének megállapításában az első szerep. Most már, magában nézve a kis munkát: egy gondolkozó ember sokszor nagyon okos nyilatkozását látjuk benne; a szellemeskedés nem mindig illik neki nagyon, jobban szeretjük, amikor elmélyed és gondolatokká alakítja benyomásait, bár el kell ismernünk, sok elmés megjegyzése is van. Kissé talán hosszabb a munka a tartalmánál, vagyis terjengős részek is akadnak benne, de foglalkozni vele minden esetre érdemes, mert értékes tehetség s kemény magyar koponya nyilatkozik benne.²¹

¹⁹ Oláh Gábor: *Keletiek Nyugaton*. Debrecen, 1908. Schöpflin írását ld.: *Vasárnapi Ujság*, 1908. november 15. 933–934.

²⁰ Bodor Aladár – ld. 1906/1; 1910/4, 32.

²¹ Hegedűs Gyula: *Keletiek Nyugaton*. Bodor Aladár könyve. *Nyugat*, 1909/13.:

„Néhány hónappal ezelőtt ezen a helyen írtam Oláh Gábor *Keletiek Nyugaton* című könyvéről, amelyben Oláh három ifjú magyar párizsi utazását beszéli el. Az egyik maga Oláh Gábor, a második pedig Bodor Aladár, aki most ugyanezzel a címmel szintén megírta a saját tapasztalatait és impresszióit. Három ifjú magyar elindul Párizsba, néhány hétig idegen földön élnek, s a gazdag nyugati kultúra látása és érzése minduntalan eszükbe juttatja a magyar szegénységet. Ez az Oláh Gábor könyve is, ez a Bodor Aladáré is és általában véve egyikben sincs semmi új, különös vagy rendkívüli. Mindenesetre előnyük, hogy nem útleírásnak készültek, a szó unalmas és kellemetlen értelmében, hanem – talán mondjuk így – költeménynek prózában. A Bodor Aladáré azonban nem sikerült úgy, mint az Oláh Gáboré. Bodor Aladár egészen más egyéniség, mint Oláh Gábor. Amin Oláh Gábor elkeseredik, az Bodor Aladárt reménységgel és bizodalommal tölti el, s amiben Oláh a magyarság szegény tehetetlenségét látja, abban Bodor bizonyosan titkon működő erőket sejt. Oláh Gábor azt az impressziót hozta nyugatról, hogy nyomorultak, szegények, tehetetlenek vagyunk, méltók és megérették az elveszésre s legjobban azt tennénk, ha beleolvadnánk egy nagy kultúrnemzetbe. Oláh Gábor nem volt az első, sőt még csak az elsők között sem azok közül, akik fölfedezték Magyarországot elszomorító kulturálatlanságát, de ennek a régi ténynek a saját szeme által való felismerése és

1909. 14. sz. április 4. 279.

Bíró Lajos elbeszéléseiből. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Bíró Lajos²² elbeszéléseiből egy füzetre valót adott ki most a Magyar Könyvtár. Összesen nyolc novella van benne, megkapó, erős dolgok, az író termése javából. Az egész kis gyűjteményt valamivel nyugasztalóbb, derültebb hangulat fűzi egybe, ezekben az író nem kap bele olyan kemény kézzel a lelkünkbe, mint régebbi novelláskönyveiben, lágyabb hangokat keres, az olvasónak inkább gyöngédségére igyekszik hatni. Iróniája előtör egyik-másik novellában, pl. az *Ostobaság* és *A hála* címűekben, sajátos fölfogása a szerelemről kiviláglik *A bálványból*, de ezek sem hatnak olyan kemény igazsággal, mint Bíró régebbi novellái. A beteg leány, aki szenvedését mint családja jó-voltáért hozott áldozatot fogja fel, – fiatal leány okos és elmés győzelme a vénülő, kacér asszonyon, az öregasszony bánata, mikor egy boldog házasságban eltöltött élet után megtudja, hogy a férje hű és gyöngéd volt hozzá mindig, de sohase szerette igazi szenvedéllyel, egy automobilos karácsonyi farkas-kaland – ezek a témák. Bíró Lajos írói természete kinyilvánítja magamagát ezekben a novellákban is: mesét konstruálni és előadni pompásan tud, érdeklődésünket meg tudja fogni és végig a kezében tartani, de alakjai inkább absztrakciók, egy megfigyelés, egy ötlet, egy gondolat képviselői, mint igazi emberek. Ezért ha a novelláira visszagondolunk, inkább a mesékre emlékszünk, mint az emberekre.

1909. 16. sz. április 18. 338–339.

Lévay József: A múzsa búcsúja. Budapest, Kisfaludy Társaság

Több mint hatvanévi gyöngéd, benső viszony után most egy kötet verssel búcsúzik a múzsától Lévay József.²³ A búcsúzást nem kell szó szerint venni, a búcsú bizonyára nem végleges; az agg költő szívéből még frissen, kedvesen buzog a dalok forrása. Az öregségnek higgadt bölcsessége, szemlélődő derűje érzik versein, de nem a fáradtsága. Ma is az, ami fiatal korában volt: a természet gyöngéd lelkű éneke, akit újra meg újra meghatnak és dalra ihletnek az évszakok képei, a szü-

meglátása olyan impressziókat váltottak ki belőle, amelyek legalábbis érdekessé tették a könyvét. Bodor Aladárnak nincsenek ilyen impressziói, nem esik kétségbe, nem átkozódik, nem vádol, nem szidalmaz; sokkal józanabb annál, hogysem ezt tenné, s éppen ezért nem is érdekes annyira a könyve. Természetes ő sincs megelégedve az állapotainkkal és őt is bámolatba ejti a nyugat kultúrája, de mindent tisztább szemmel lát, s ezért nem tud olyan közvetlenül ható lírát írni, mint Oláh Gábor. Okos, kedves írás, de semmi fontos jelentősége nincsen. Nem is lehet. Százan és százan úgy látják a nyugatot és a keletet, mint ő, és legtöbbször elfogulatlan s józan ítéleteiben semmi újság sincsen. Az mindenesetre örvendetes dolog, hogy egyre többen és többen lesznek, akik kicsúfolt és annál jobban szeretett, nyugat felé néző elődeink útján járnak, s bizonyára akadnak olyanok, akikben az ilyesfajta írások keltik föl az első érdeklődést, de így, ilyen formában irodalmi jelentőségük alig van.”

²² Bíró Lajos – ld. még: 1906/24; 1908/22; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

²³ Lévay József – ld. még: 1906/7, 48; 1918/28.

lőföld zölderdős hegyei-völgyei, a Tátra felséges ormai és sötét fenyvesei; a férfias hazafi-érzés dalosa, akinek jelszava: okosan szeretni a hazát, a lelke tele van aggodalommal, de hittel is nemzete jövőjéről, nem lesz játéka nagyhangú frázisok üres délibábjának, de annál komolyabban lelkesül mindenért, ami igazán nemzeti ügy; a barátság éneklője, aki fennkölt szavakban emlékezik meg rég elhunyt nagy kortársairól, Aranyról, Tompáról, Toldy Ferencről, s kedves, meleg szavakkal köszöntgeti még élő barátait; a vallásos megnyugvás költője, aki hisz az isteni bölcsességben, s ezzel a hitével megnyugszik a szenvedések idején, tisztán tudja élvezni az öröm óráit; a horatiusi életbölcsesség vallója, aki nem ostromol lázongva és vergődve fellegeket, békésen elhelyezkedik az élet megszabott korlátai között, s minden végletben, minden ellentétben megtalálja a nyugvópontot. Milyen irigylésre méltóan harmonikus élet képe tárul előnkbe Lévay József költészetéből! Hogy meg tudja becsülni még ma, hajlott öregségében is az élet apró örömeit, egy szép tájat, egy baráti szót, egy pohár bort! Még a múzsa is, mely nemegyszer végzete a költőnek, jó barátnője, aki puha kézzel lesimítja homlokáról a redőket, ihletésével fokozza, megifjítja életerejét, bajban békélteti, örömét megszorítja. Lázadó szenvedély, komor tépelődés sohasem szántotta fel lelkét, az élet úgy suhant el mellette, mint egy bársonytollú madár, sohasem mutatta neki félelmes karmait. Sebet ha kapott mégis, behegedt, saját kedves hasonlata szerint olyan a lelke, mint az ifjú fa, melybe egy mély betűt vágtak: sebe volt az; ma nem vérzi, rég kiforrt, rég nem érzi. Az egykori sebek ma édes emlékek, s az egykori édes emlékek ma is megtartották édes ízüket. Lévay József most megjelent új verses könyve az 1898 és 1908 közötti évek lírai termését gyűjti össze; nem egy a versek közül lapunkból ismerőse a közönségnek. Legnagyobb részük merengő líra, egy öreg, de minden gyöngédségét megőrzött szív ellágyulásainak emléke, aztán hazafias hangok, ünnepi alkalmakra írt szárnyaló költemények, apró, finom elme-szikrák, egy élet tapasztalásain átszűrt elme villanásai, néhány fordítás Burnsből, Bérangerből. A kötet végén az ősz költőnek fiatalkori, 1848–49-ben írt versei vannak egy külön szakaszban összegyűjtve. Látjuk ezekből, hogy a csöndes temperamentumú Lévayt is mennyire magával ragadta annak a kornak lázas forradalmi hangulata, s Petőfi mindeneken uralkodó szelleme; egyéniségének alapvonásai: a szelíd merengés, a szemlélődő hajlam, a természet képeibe való elmerülés, az érzés harmóniája azonban már ezekből a forradalmi lendületű, szónokias hangú versekből is ki-kiütőköznek.

1909. 16. sz. április 18. 339–340.

Homérosz Odüsszeiája. Budapest, Kilián Frigyes bizománya

Az *Odüsszeiá*nak tudvalevőleg két teljes fordítása van már: az egyik, a régibb, Szabó István²⁴ ma már nagy részben elavult, de a maga idejében kitűnő szolgálatot teljesített munkája, a másik Kemenes (Kempf) József²⁵ mely néhány évvel ezelőtt jelent meg. Mind a kettő hexameteres fordítás. Most ezekkel szemben Vértessy Jenő²⁶ a maga új fordításában új formát próbál: a rímtelen magyar tizenkettős sort. Próbálkozását előszavában azzal okolja meg, hogy a hexameter, mely a görögben eredeti, népies mérték, tehát hozzáillik a homéroszi eposzok naiv hangjához, nálunk nem az, hanem iskolai tanultság eredménye, s fülünk túlságosan pattogónak érzi, másrészt pedig nagyon is méltóságosan hömpölygőnek. E megjegyzéssel Vörösmartyra gondol, az ő hexameterait azonosítja a magyar hexameterrel, ami nem egészen jogosult, mert vannak másféle hangzású hexameterre is kísérleteink; hogy a legnevezetesebbeket soroljuk fel: Arany *Elveszett alkotmány*ának egyes helyei és Lehr Albert²⁷ Hermann és Dorothea-fordítása.²⁸ Mi a magunk részéről nem ebből a szempontból tartjuk azt, hogy egy hexameteres Homérosz-fordítás, általában hexameterben írt költemény nem számíthat szélesebb körű közönségre. Mi élvezni tudjuk Vörösmarty hexameterait, mert egy klasszikai cicomában gyönyörködő, a méltóság és hangzatosság hatásaira törekvő kornak szelleméből keltek ki, s ezért megvan a maguk levegője, jogosultsága, s ma is ép hatása. Az a hexameter azonban, melyet ma írnak, túlságosan érezteti az iskola ízét, ízlésünk, hangulatunk ellentétben áll vele. Mesterkéltnek érezzük, vagyis nincsen vele semmiféle belső kapcsolatunk, idegen előttünk. Ezért okos dolog, ha Homéroszt az eredeti forma nyűgétől megszabadítva próbálják hozzánk közelebb hozni, mert a hexameteres forma, amelyet az eredetiben élvezni tudunk, mert egy test, egy lélek az eredetivel, a fordításban szinte sorról sorra eltávolít a nagy görög eposztól, mennél tovább olvassuk, annál jobban érezzük idegenségét tőlünk és a magyar nyelv természetétől. Hogy most már csakugyan a Vértessy Jenő rímtelen magyar formája a legalkalmasabb-e, vagy inkább válasszuk a Baksay Iliász-fordításának párrímes formáját, arról most alig érnének rá vitatkozni. Hamarjában csak azt állapíthatjuk meg, hogy Vértessy fordítása nagyon derék munka, tiszteletreméltó becsvágy, szorgalmas készültség és költői hivatottság terméke. A homéroszi egyszerű, gyermekségével megragadó hangot legtöbb helyütt na-

²⁴ Szabó István (1801–1892), plébános, műfordító. *Iliász*-fordítása 1853-ban készült, *Odüsszeiája* 1857-ben. Egy időben a magyar irodalom legkiválóbb hellenistájának számított.

²⁵ Kemenes Kempf József (1854–1922), főgimnáziumi igazgató, klasszika-filológus, műfordító. Magyar nyelvű *Iliásza* 1884–87-ben, *Odüsszeiája* 1893-ban jelent meg.

²⁶ Vértessy Jenő – ld. 1905/24; 1907/34.

²⁷ Lehr Albert (1844–1924), középiskolai tanár, nyelvész, esztéta. 1873 és 1898 között a budapesti evangélikus gimnázium tanára volt. *Hermán és Dorottya* [sic] című Goethe-fordítása 1900-ban jelent meg.

²⁸ Johann Wolfgang Goethe 1797–98-ban született kilenc énekből álló eposza.

gyon jól eltalálja, nem kelti sehol – ami nagy veszedelem – a naivitás helyett a naivoskodás színét, sokszor ráismerünk a magyar sorokban az öreg Homérosz hangjára. Bizonyára sokan vannak, akik szívesen olvasgatnák az Odüsszeiát, ha nem kellene a formai nehézségek fáradságával küszködniök, ezeknek nagyon alkalomszerűen jön Vértesy Jenő fordítása.

1909. 17. sz. április 25. 358–359.

A Holnap új versei. Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa kiadása

Alig hogy elült kissé az a zaj, melyet a *Holnap* első kötete támasztott,²⁹ s íme, most már a második kötetrel lépnek elő azok a fiatal költők, heten, akik ebbe a nagyváradi irodalmi társaságba csoportosultak.³⁰ A zaj, mely e társaság föllépését fogadta, talán túlzott is volt, elvégre nem történt egyéb, mint hogy hét fiatal költő együtt, egy almanach-szerű kötetben adja ki verseit, bizonyos rokon törekvések alapján, mondjuk programszerűen. A sok vita folyamán aztán a *Holnapot* megtették gyűjtő-fogalomnak, s értették rajta az egész fiatal irodalmat, amely – a fiatalság örök szokása szerint – ellenzékül lép fel a régivel szemben, s a fiatal temperamentumhoz illő heveséggel ostromolja a nyilvánosság kapuit.³¹ Ez azonban tévedésre vezet, mert a *Holnap* csak egy része az irodalmi fiatalságnak, s egész

²⁹ Ld. 1908/39. A magyar sajtóban kirobbant, az antológiát és az új magyar irodalmat (jelesül a *Nyugatot* is) érintő, főképp Rákosi Jenővel és körével mint ellenféllel lefolyt vita. A nagy erőket mozgósító szócsata polemikus cikkeinek lelőhelyét ld. Vargha Kálmán és W. Windisch Éva: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K*. Budapest, Akadémiai, 1982. 66. A vita terebélyesedett, és a konzervatív tábor és a modernség képviselőinek szembenállásában toroklott, tulajdonképpen végül nemzedéken belül is, amikor Horváth János Adyval kapcsolatos fenntartásai a nyilvánosság előtt megjelentek. Horváth János *Ady s a legújabb magyar líra* című írása az egyik első tudományos számvetés az új költészettel, és mindenképpen az új irodalom elleni támadások szintézisét és magasabb szintre helyezését jelentik. Ahogy erről Dávidházi Péter fogalmazott, nem is ennek a kérdésnek kapcsán, az átmenet értékszempontjairól: „Horváth az Arany utáni költői nemzedékek (Reviczkyéktől Adyéig) tárgyalásakor minden részleges elismerése és az irodalom további fejlődésének hangoztatása mellett is mindig [...] szigorúan érezte a nemzeti jelleg vagy az esztétikai (vagy erkölcsi) érték csökkenését, szinte ugyanolyan feszült és (akár barátilag is) el-lentmondásos szellemi viszonyba kerülvén saját kora legjelentősebb szerzőivel, mint egykor Toldy vagy Gervinus került az övéivel, nem is beszélve a némely kisebbekkel, például Szomory Dezsővel szembeni állásfoglalásáról, akik szerinte korcs nyelvet használtak, mikor íróknak *adták ki magukat*.” (Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Budapest, Akadémiai, Universitas, 2004. 821. Kiemelés az eredetiben.) Ld. Még: Szénási Zoltán: „Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei” – a *Nyugat* és a *Holnap* fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára. *Literatura*, 2013/1. 3–26.

³⁰ Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka.

³¹ Jól alátámasztja ezt az állítást a Budapesti Ujságírók Egyesülete 1909. évi Almanachja, amely egész ciklust szentel „A legújabb irodalom körül” címmel a „holnaposok”-nak, 101–184, valamint ugyanebben a kötetben „Az új nemzedék – költők bemutatkozása” című összeállítás, 239–294. Bár két írást említ ezek közül a hivatkozott *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című kötet, de nem jelzi, hogy milyen erők álltak össze a védelemre, miközben újraközlük Rákosi Jenő támadó írását is.

serege van rajta kívül, sőt bizonyos tekintetben ellene is a fiatal irodalom erős légenyéinek, s róla magáról sem lehet bizonyos nagyon tág határvonalakon kívül azt mondani, hogy valami egységes programot képviselne. Alig köti össze egyéb, mint hogy egy-két pontján a magyar élet aktuális kérdéseinek hasonló a felfogásuk, a formák alakításában, témákban, nyelvben többé-kevésbé új nyomokat igyekeznek találni, s végül valamennyien Ady Endrét vallják vezérükül. Ez az utóbbi dolog bajt is hozott a fejükre, rájuk zúdította az utánczás vádját. S kétségtelen, hogy ez a vád nem is alaptalan, csak túlságosan ki volt élezve. A mostani második könyvben, a *Holnap* új verseiben még inkább enyhül: a többi hat költő mindegyikén megérzik, hogy azon a csapáson haladnak, melyet vezérük tört a magyar versben, de reminiscenciáról legfeljebb egyik-másiknak egyik-másik versében lehet szó. Mind a hét költő különálló, többé-kevésbé erős egyéniség. Ady Endrének vagy tizenöt verse van a könyvben, köztük egypár a legjobb dolgai közül való, összevéve azonban nem adnak semmit ahhoz a képhez, s nem vesznek el semmit abból a képből, melyet eddig alkottunk róla magunknak, s melyet pár hónappal ezelőtt, legutóbbi könyvének megjelenésekor, igyekeztünk róla megrajzolni. Babits Mihály elsősorban a nyelvnek, mint a költői alakítás eszközének virtuóza egészen a szavakkal való játszásig; igen erős intellektusa uralkodik fantáziáján és érzékenységén, a gondolatnak megvan nála az a lendülete, amely hangulatokat kelt és fantáziát serkent, sajátképpen intellektuális lírát csinál, de nem mindig tudja elkerülni a kiszámítottság veszedelmét, néha pedig bogarasnak, különködőnek látjuk. Balázs Béla erős fejlődésben mutatkozik a kötetben: ő a színekre alapítja költészetét, színre szint halmoz, s ezért néha összefolynak a formái, gyakran azonban – mint pl. a *Tavi nocturnó*ban – bámulatos, telten, frissen jönnek a színek tolla alól. Dutka Ákos is fejlődött, jórészt megszabadult az egyéniségét zavaró idegen hatástól. Emőd Tamásnak még mindig a pompásan csengő verselés a leginkább szembeötlő tulajdonsága, de már látni rajta, hogy lassankint mind jobban elmélyedik. Juhász Gyula ma is az a merengő, finom lélek és fogékony elme, aki volt. Néha egy-egy sorban, egy-egy képben igen szerencsésen csendít meg régi magyar reminiscenciákat, s általában mintha valamivel színesebbé fejlődött volna utóbbi időben. Miklós Jutka is fejlődik; nemrég megjelent könyvében még alig látszott ki a saját egyénisége a reminiscenciák alól, ma már gyakrabban halljuk a saját hangjait. A kötetet Kollányi Boldizsár³² állította össze, s ő is írt elébe terjedelmes bevezető tanulmányt, amely rövidebbre fogva többet mondana, s esztétizálásának kissé dilettáns íze van.

³² Kollányi Boldizsár (1875–1921) mérnökemberként, állami szolgálatban került Váradra, hosszú bevezetőt írt a második antológia elé. Adyval intenzív családi barátságban is volt. Az antológia szerkesztése közben áthelyezték Nyitra megyébe.

1909. 17. sz. április 25. 359.

Gellért Oszkár: A Deltánál. Budapest, Nyugat-kiadás

Vékony kis füzet, de érdekes, mindenképpen figyelemre méltó költőt visz a közönség elé: Gellért Oszkár,³³ akinek már vagy hat-hét év előtt jelent ugyan meg könyve, de a közbeesett hosszú szünetben, miután lapokban a legutóbbi időkhöz felette ritkán találkoztunk vele, szinte elfeledtük. Annak idején, 1903-ban tartózkodva fogadtuk, zavart az a küzdelme, melyet a kifejezés formáival folytatott, reflektáló hajlama pedig hidegnek érzett. Teljesen még ma sem vergődött ki ezekből a bajokból, még ma is megesik, hogy nem találjuk meg azt és úgy versében, amit s ahogyan belevinni akart. Ma is elsősorban reflexió-lírárt csinál, nem az érzés hevével vagy közvetlenségével igyekszik hatni, hanem a gondolatnak keresi azt a színt, ritmusát, misztikumát, amelyből a költői hatás fakad. Nagyon vonzza és érdekli – ahogy régebben is vonzotta és érdekelte – a vallás misztikuma, Jézus alakja, de ehhez is öntudatával fordul. Egy-két verse a családjáról, kivált a kisfiáról a kis kötet legszebb versei; a *Gyermekisten* négy strófája fogott meg minket legjobban az összes versek között. Úgy gondoljuk, hogy Gellért Oszkár a nehezen fejlődő egyéniségek közül való, de még jelentékeny fejlődés perspektívái nyílnak számára, s akkor fog csak kiderülni, hogy csakugyan elsőrendű művészi intelligencia lakik benne.

1909. 17. sz. április 25. 360.

Heten vagyunk. Almanach-líra. Miskolc, Szelényi Nyomda; Szomorú füzek alján. Debrecen, Városi Nyomda

Nagyon divatba jön, hogy fiatal költők többen összeállnak és együtt, egy vegyes kötetben adják ki verseiket. Kezdte a debreceniek *Bokrétája*, sokat emlegetett tette a nagyváradiak *Holnapja*, azóta is találkoztunk ilyen könyvvel, most pedig egyszerre kettő is kerül a kezünkbe. Az egyiket *Heten vagyunk* címmel Miskolcon adták ki; az egy Kaffka Margit kivételével, aki különben saját köteteiből újra lenyo-

³³ Gellért [Goldmann] Oszkár (1882–1967), költő, kritikus, szerkesztő. Gellért Hugó műfordító bátyja, Gellért Endre rendező apja. Jogi tanulmányokat végzett. 20 éves volt, amikor Osvát Ernővel megismerkedett. Kezdetben az *Új Időkben* és a *Budapesti Naplóban* közölte műveit. Előbb a *Magyar Génius*, majd 1904-től a *Pesti Hírlap* munkatársa. 1904–1918 között több ezer cikket írt a lapba. 1908-tól a *Nyugat* munkatársa. 1914–1918 között a *Pesti Hírlap* szerkesztője, a hadijelentések riportereként dolgozott. 1917-ben a *Nyugat* főmunkatársai közé került. 1918 decemberében a Vörösmarty Akadémia tagja lett. Egy évvel később Károlyi Mihály, majd a Tanácsköztársaság sajtóirodájának vezetője volt. 1919 szeptemberében közözelevelét bocsátottak ki ellene. Letartóztatták, vád alá helyezték, a vizsgálati fogságból egy hónappal később szabadult. 1920. január 21-én felvette a római katolikus vallást (korábban felekezeten kívüli volt). 1920 és 1940 között a *Nyugat* főmunkatársa. Irodalmi emlékezéseit az irodalomtörténet csak erős forráskritikával fogadja el. – Ld. még: 1911/3; 1912/17; 1918/49.

matott versekkel szerepel, mind többé-kevésbé ismeretlen név: Bán Jenő, Faragó József, Miskolczi Simon János, Péry Ilona, Reichard Piroska és Sassy Csaba. Legtöbbet közülük Reichard Piroska³⁴ mutat, akinek versei között néhány kedveset, szépet találunk, anélkül hogy egyelőre legalább valami igazán erős egyéniségnek adná tanújeleit. Sassy Csaba³⁵ szétfosló formái közt is úszkál egy-egy költői szín, a többiek is el-eltalálnak egy-egy hangot, anélkül hogy egyikük is erősebben meg tudná fogni érdeklődésünket. – A másik ilyen kötetben, mely *Szomorú füzek alján* címmel Debrecenben jelent meg, csak hárman egyesülnek: Nagy Ferenc, Simonka György, Szombati Szabó István.³⁶ Fialat, teljesen kiforratlan, néha a formákkal is dadogva küzdő az első kettő, ami csillan is verseikben, nem tudni, a költészet színe-e, vagy csak a fiatalságé. A harmadik, Szombati Szabó István érdekes talentumnak látszik, van egy pár szép szava és strófája, de még ő sem találta meg a maga hangját. Majd ha megérik, akkor fogjuk látni, mi lakik benne.

1909. 17. sz. április 25. 360.

Hippolyte Adolph Taine: La Fontaine. Budapest, Kisfaludy Társaság

Az újabb kori kritika mesterei közül egy sincs, aki Taine-hez³⁷ fogható volna a mi irodalmunkra tett hatás dolgában. Alig van újabb kritikusaik és esztétikusa-

³⁴ Reichard Piroska (1884–1943), költő, kritikus. Anyai felismerés volt a családban, hogy a nyelvi asszimiláció fog utat mutatni a társadalmi elfogadáshoz. A *Nyugat*ban jelentek meg első versei, felfedezője Osvát Ernő volt. Osvátéknál utóbb családi bizalmas lett, sokat segített Osvátnak felesége öngyilkosságakor. Tanulmányain, elbeszélésein kívül műfordításaival is nevet szerzett. Nietzsche, Edgar Allan Poe és mások munkáiból fordított, tanulmányokat, novellákat és meséket is írt. 1943. január 1-jén származása miatti félelmében öngyilkos lett.

³⁵ Sassy Csaba (1884–1960), újságíró, költő. Miskolcon volt újságíró, helyi lapokat, köztük egy satirikus jellegűt is, városi és vármegyei címtárat is szerkesztett. Sassy Attila – Kafka Margit kötetét is illusztráló – grafikus testvére. – Ld. még: 1911/41.

³⁶ Szombati-Szabó István (1888–1934), költő, lelkész, vallási fordító. Kezdeti eszményképe még távoli rokona, Szabolcska Mihály volt, de aztán a modernség mellett kötelezte el magát. Az itt idézett hármas kötet megjelenésekor Tóth Árpád is őt emelte ki a trióból: „Legrokonszenvesebbek nekem – írja – Szombati-Szabó István versei. Így, ahogy vannak, dagályosak, cifrák, Ady-szerűek, Oláh Gábor-akarásúak, de találunk bennük szép és erős sorokat” (*Nyugat*, 1909. I. 508–509). Ugyanitt Nagy Ferencet „Szabolcskás”-nak mondja Tóth Árpád, Simonka Györgyöt azzal feddi meg, hogy „elmélyedése önképzőköri [...] pátoszos filozofálás” csak.

És a többiek továbbra is műkedvelők maradtak.

³⁷ Hippolyte Taine (1828–1893), francia filozófus, történész. A pozitívizmus egyik legnagyobb hatású képviselője. A pozitívizmus szerint minden mű meghatározott, s az ember, a művészet a természethez hasonlatosan általános érvényű törvényeknek engedelmeskedik. Minden műalkotást a művész természete, képességeinek fő irányultsága (*faculté maîtresse*) határoz meg. Ennek ismeretében kideríthető egy domináns faktor, ez illeszti aztán bele a faj, a környezet és a pillanat együttesébe (*race-milieu-moment*), mint valami nagy folyamatba az egyéni alkotásokat. Ezt a faktort nevezi Taine annak az elemi morális állapotnak, amely valamely kor minden emberében közös. E felfogás jegyében született La Fontaine-könyve is. Justh Zsigmond levelező kapcsolatban állt vele.

ink közt egy is, akin meg ne éreznék az ő finoman boncoló, művészettől eltelt és mélyen járó szellemének a nyoma. Nagy munkái nemcsak le vannak fordítva magyarra, hanem évtizedek óta a legolvasottabb könyvek közé tartoznak. Az *angol irodalom története*³⁸ például nem kapható semmiféle könyvesboltban, s antikváriusoknál is csak alkalmilag, fölemelt áron. Kisebb tanulmányai java részét s egy érdekes szellemére rendkívül jellemző szépirodalmi művét az „Olcsó könyvtár” adta ki. Most La Fontaine-ről, a meseíróról, a sajátlagos francia szellem egyik legjellemzőbb képviselőjéről szóló szép könyvét adta ki a Kisfaludy Társaság. Egyike ez a legfinomabban komponált és rajzolt irodalmi arcképeknek, amelyeket egyáltalán ismerünk. Magyarra Geőcze Sarolta³⁹ fordította, a szöveg közben elszórt nagyszámú idézetek La Fontaine meséiből Zempléni Árpád⁴⁰ fordításai.

1909. 18. sz. május 2. 378–379.

Révész Béla: Találkozás Hamupipőkével. Budapest, Singer és Wolfner

A fiatal novelláíró nemzedékből, azok közül, akik az utolsó öt-hat év alatt foglaltak teret irodalmunkban, kétségkívül az egy-két legnagyobb tehetség közé tartozik Révész Béla.⁴¹ Eredeti egyéniség, aki friss, megcsontosodott hagyományoktól el nem homályosított szemmel igyekszik nézni a körülötte folyó világot, s azokon a hatásokon keresztül, melyet az irodalomból s a kultúrélet más területeiről nyert, a maga saját formáit, kifejező eszközeit igyekszik kifejteni. Az életben, amely zűrzavarosan gomolyog körülötte, az összefoglaló nagy vonalakat keresi, típusokat, melyek, akármennyire egyénítve vannak is, egész embertömegek indulatait, érzéseit és sorsát tükrözik, történeteket, melyekben egy-két ember életkorára lekicsinyítve az egész emberiség szívének vére pereg, hangulatokat, melyek tudva vagy tudatosan emberek millióinak lelkében remegnek. Ekkora nagy dolgokat egy-egy kis novellában összefogni nem kicsi feladat, s Révész Bélán is megérzik néha, hogy birkózik vele, s nem tudja teljesen legyűrni. Ezért vannak ábrázolása módjában azok az ingadozások, ezért van, hogy néha csak kerülget egy-egy helyzetet, egy-egy alakot is, anélkül hogy igazán meg tudná markolni a gyökerét. Ahol azonban ez a megmarkolás sikerül neki, ott aztán elsőrendű dolgot ad. Példa reá a *Genovéva arca* című novella, melynél szebben alig láttuk még glorifikálva az anyaság misztériumát, édességét és tragikumát. Ezzel szemben alig nyom valamit egy-két technikai fogatkozás, amely különben is nem egyébé, mint bizonyos hagyomá-

³⁸ Hippolyte Taine: *Az angol irodalom története*. Ford. Csiky Gergely. Budapest, Akadémiai, 1881–1885. A munka révén Taine-t az összehasonlító irodalomtörténet egyik megalapítójának tartják.

³⁹ Geőcze Sarolta (1862–1928), a II. kerületi Szent Orsolya rendi Szent Angéla Leánylíceum és Tanítóképző, illetve az Erzsébet Nőiskola tanára, utóbb a Tanítóképző igazgatója, a Magyar Keresztény Munkásnők Egyesületének létrehozója.

⁴⁰ Zempléni Árpád – ld. 1906/17; 1919/28.

⁴¹ Révész Béla – ld. még: 1907/47; 1911/8; 1912/43; 1914/18; 1919/22.

nyos formák áttörése s új forma-nyelvvél való kísérletezés. Még annak sem tulajdonítunk valami különös fontosságot, hogy a stílje sokszor túlságosan halmozza a színeket, virágos ott is, ahol az egyszerűség erősebben hatna. Mert azt látjuk, hogy ezzel a színhalmozó móddal néha igazán meglepően művészi eredményeket ér el, s ebben biztosítékát kell látnunk annak, hogy előbb-utóbb, ha az író teljesen ura lesz a maga eszközeinek, e tekintetben is el fog simulni, ami benne ma egyenetlenség, és a keresés biztos rátalálássá érik. Sokkal veszedelmesebb dolognak tartjuk azt a programszerűséget, amely egyik-másik novellán érezhető, amikor az író egyes alakokat, helyzeteket nem a maga szabad művészi szemével, hanem egy előre és nem is önmagából megkomponált programszerű szempont szerint néz és tárgyal. Ebben idegen eszmeköröknek az irodalomba való betolakodását látjuk, s a mi hitünk szerint, ami a művésztől idegen, az művészetellenes. Révész kötetének első novellája például efféle programnovella, akármennyire látjuk is a megírása módjában a született író keze nyomát, lehetetlen észre nem vennünk, hogy az író nem tudott szabadulni a patetikus novella sablonjaitól. Azt hisszük, ezt a novellát mutatis mutandis könnyen át lehetne alakítani úgy, hogy a sztrájkból kivénnült szocialistákat pl. Napóleon kiszolgált katonáival helyettesítjük, akik sebeiket emlegetve a Grande Armée felvonulásán lelkesednek. Ezek azonban mind másodrendű fontosságú megjegyzések, amelyek alig kisebbitik valamivel is Révész Béla könyvének értékét. Olvasmányak persze nem éppen vigasztaló és szívderítő az a könyv, amelyet méltán ajánl szerzője a „bántott embereknek”, mert csupa szenvedő lelkek morognak benne, a társadalom lenyomottjai és kitaszítottjai, a nyomor, betegség és tudatlanság áldozatai, akiket az emberiség nagy betegségei gyötörnek. Azokon a novellákon, melyek a bank-íjak flörtjeit éneklik meg a gépíró kisasszonyokkal, bizonyára jobban el lehet mulatni azoknak, akik az irodalmat a felületes multság szempontja alatt nézik. Révész kétségkívül szomorú, sötét képeket rajzol, de nem nyomasztókat, mert az író mindig ott van szívével alakjai mellett, s lírájával enyhíti művészi a képek komorságát. Révész Béla könyve ritka díszes, művészi kiállításban jelent meg; külön kötetben vannak hozzá az illusztrációk, egy legújabbban feltűnt fiatal művész, Kozma Lajos⁴² rajzai. Azokon a nyomokon vannak felfogva, amelyeket az angol Beardsley⁴³ jelölt meg, de aki kissé fogékony

⁴² Kozma [Fuksz] Lajos (1884–1948), építész, iparművész, grafikus. 1909–10-ben Matisse mellett tanult festeni. A népies szecessziót kialakító, Kós Károly körül csoportosuló irányzat tagja volt. Korai könyvillusztrációi is jelentősek, Ady Endre, Csáth Géza és Móricz könyveit is illusztrálta. A tűzvész után ő tervezte újjá a Párisi Áruházat, ő tervezte a Margit körüli Átrium-házat, a Budapesti Nemzetközi Vásár számos pavilonját és számos villát, középületet. 1946-tól az Iparművészeti Főiskola igazgatója volt, belsőépítészeti tanszéket vezetett a Műegyetemen.

⁴³ Aubrey Vincent Beardsley (1872–1898), angol grafikus, illusztrátor, a szecesszió egyik legnagyobb hatású képviselője. angol festő, a szecesszió egyik legnagyobb képviselője. A perverz és a groteszk erotika ábrázolása tették ismertté. Leghíresebb munkája Oscar Wilde *Saloméjének* illusztrációja. A viktoriánus korról paródiákat készített. Egyik képe, a *Pierrot halála* inspirálta Ady Endre *Lédával a bálban* című versét. Chris Snodgrass: *Aubrey Beardsley: Dandy of the Grotesque*. New York, N.Y.: Oxford University Press, 1995.

lélekkel mélyed el bennük, gyönyörködve fogja észrevenni a művész vonalnyelvének és kifejező erejének gazdagságát. Nálunk meglehetősen új még az illusztrálásnak ez a módja, s ezért sokakra, alighanem a többségre idegenszerűen is hat, de aki meg tudja találni a művész intencióit s ezekből tudja nézni a rajzokat, az újra meg újra vissza fog hozzájuk térni.

1909. 19. sz. május 9. 399.

Herczeg Ferenc: Szerelmesek. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferenc⁴⁴ két új novellája jelent meg ezen a közös címen,⁴⁵ amelynek úgy látszik, szatirikus értelme van, mert az egyik novellára még úgy-ahogy ráillik, a másikra azonban csak visszajáról. Az első, valamivel rövidebb elbeszélés, a *Férfiszív*, a férfi-szerelmet akarja jellemezni, amelyet az akadályok szítanak tüzesre, a bizonytalanság tart fenn, a biztos nyugalom pedig lohaszt. Ez az alap nem új, s amennyiben hangulatok után induló, impresszionista s erős érzéki tűzben élő férfiakról van szó, igaz is, s Herczeg Ferenc igen elmésen állítja elénk. A másik novella, a *Husztli Huszt* nagyon éles, Herczeg Ferencnél szokatlanul keserű szatíra. Egy Amerikából visszakérült kalandor, aki milliomosnak adja ki magát, befurakodik a mágnások köreibé, összeköttetésbe jut egy gazdag zsugori mágnás családjával, s roppant komikus harc kezdődik köztük, hogy melyik csapja be a másikat. A vége az, hogy mégis a kalandor van becsapva, mert az a híres családi gyöngygyakék, melyet az utolsó pillanatban, mikor már lelepleztetését biztosra vehette, rabolt, hamis. Megy tehát vissza Amerikába, ott jobb neki, mert – úgymond – aki ott kalandor, az kalandor, és úgy is tesz, mint egy kalandor, a tisztességes úri emberek pedig csakugyan tisztességes úri emberek, minálunk ez a kettő összekeveredik, a kalandorok egész serege él az úri emberek sorában, és sohase lehet tudni, ki az, aki a legkifogástalanabb külsőségekkel, a legkényesebb környezetben kerül az ember elé. Az elbeszélés egy vígjáték gyorsaságával pereg le – nem is hisszük, hogy nem lesz valaha vígjáték belőle –, sok igazán finom részlet olcsó hatásra szolgáló fogásokkal elegyedik benne. Mind a két novellában valami egyenetlenséget veszünk észre, mintha az író kissé fáradtan s nem mindig egyforma kedvvel írta volna őket, briliánsan írt passzusok halványabb, ernyedtebb részekkel váltakoznak. Egyes dolgok azonban mindig rávallanak Herczeg Ferencre, az igazira: a *Férfiszív*-ben például Klotild alakja úgy van megfogva és kifejlesztve, hogy az író legjobban megrajzolt alakjai közé kell sorolnunk.

⁴⁴ Herczeg Ferenc – ld. még: 1908/30; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/32.

⁴⁵ Megjegyzendő, hogy Herczeg Ferenc a legtermékenyebb szerzője volt a korszaknak. Életében 80 (!) kötete jelent meg, többtucatnyi színházi bemutatója volt. Az itt értékelt kötet megjelenésekor már túl volt nagy népszerűséget hozó olyan sikerein, mint pl. *A dolovai nábob leánya* (1893, színházi bemutató 1904), *A Gyurkovics-lányok* (1893), az *Ocskay brigadéros* (1901), *Pogányok* (1902), *Andor és András* (1903), *Bizánc* (1904), *Déryné ifiasszony* (1907).

1909. 19. sz. május 9. 399.

Szávay Gyula: Az ezüst pohár. Debrecen, Városi Nyomda

Teljesen fölösleges dolog volna, ha most akarnók fölfedezni Szávay Gyulát.⁴⁶ Jó hosszú idő óta a közönség előtt van már; első verskötete, ha jól emlékszünk, még a nyolcvanas évek közepén jelent meg, s azóta újra meg újra adott alkalmat a kritikának, hogy vele foglalkozzék, Országgra szóló hatása sohasem volt annak, amit csinált, de egyszerű, kedves múzsája előtt szívesen nyíltak meg azoknak a házaknak ajtai, amelyekbe a költészetet egyáltalán be szokták engedni. Nagyképűség, ködös égostromlás nincs az egyéniségében; legerősebb jellemvonása a derült, könnyelmű életfelfogás, amely mosolyogva siklik el az élet nagy ellenmondásai és visszasságai mellett, a szenvedély sivár viharait nem ismeri, élvezni azonban tud mindent, ami élvezhető: a futó pillanat poézisét, az átsuhanó hangulatot, az élvezet elborulást, a társaság örömeit, szép nők szeméit – még az olcsóbb fajta kedélyeskedést és az egészen olcsó élcelődést is. Elsősorban pedig magamagát élvezi, a maga életkedvét, mindig fiatalos temperamentumát. Az a benyomásunk róla – verseiből ítélve –, hogy irigylésre méltóan szerencsés természetű ember, aki úgy tud lebegni az élet vizeinek felületén, hogy kiélvezi minden színességét és csillogását, de a mélyén rejlő rejtelmek és örvények, hatalmas szépségek és fullasztó veszedelmek ismeretlenek maradnak előtte. Nagyon könnyen hangolódik és nagyon közvetlen a hangja, ez is fokozza azt az illúziókat, hogy amit ír, az csakugyan egy darabja életének, nem merő költői motívum. Ezeket a jellemvonásait sorra megtaláljuk *Az ezüst pohár és más újabb versek* című új könyvében is. A könyvecske elején egy hosszabbacskas verset találunk az ezüst pohárról, mely egykor egy nycsaládban szállt nemzedékről nemzedékre, minden fontosabb eseménynél szerepelt benne gyöngyöző nedű, míg végre, mint a tönkrement család utolsó kincse, a zálogházba, onnan egy falusi zsidóhoz, ettől pedig a költőhöz kerül. A régi nóta a régi urak pusztulásáról, de valamicske újságot önt bele a költő játszi hangja, amely szeszélyes tréfálkozással burkolja ellágyulását. A többi vers: apró ötletek, a hangulat könnyed lobbanásai, többé-kevésbé nevezetes hazafias és emberbaráti alkalmakra készült strófák. A közvetlenség néha a köznapiasság határait súrolja, élce nem mindig pattan, a hangulat sokszor nagyon is könnyed arra, hogy rímbe lehessen fogni. De a költő oly mosolygó könnyedséggel, annyi nagyképűség nélküli szeretetreméltósággal tárja mindig elének magát, hogy a rokonszenv, melyet maga iránt kelt, elfeledteti hibáit is. A verseskönyvvel egyidejűleg egy *Világosság* című mesejátékot is adott ki Szávay Gyula, melyet Géczy Istvánnal⁴⁷ együtt írt. Ebben is az ér legtöbbet, ami benne líra; nem színpadi munka, de van egy pár lapja, amelyet költő írt.

⁴⁶ Szávay Gyula – ld. 1905/4; 1911/21.

⁴⁷ Géczy István (1860–1936) színműíró, színész. Szávay Gyulával közösen több művük is megjelent, Petőfiről, Martinovicsról, Lavottáról és Dózsa Györgyről írtak drámát.

1909. 21. sz. május 23. 439.

A sánta ördög meséi. Adatok a modern Budapestről. Budapest, A Nap Ny.

Tábori Kornél hírlapíró e cím alatt egy könyvsorozat kiadásába fogott, amelynek az volna a rendeltetése, hogy az olvasó előtt feltárja a budapesti életnek azokat a zezugait, amelyekre mindenki bizonyos kíváncsisággal néz, anélkül, hogy ismerné őket: a nyomor és bűn világát, amely borzalommal vagy szánalommal tölt el, és mégis vonzza az emberek érdeklődését. A sorozatból most jelent meg a két első kötet. Az egyiknek *Cifra nyomorúság* a címe s Pásztor Mihály írta, akinek egy ugyanebbe a tárgykörbe tartozó publicisztikai könyve néhány év előtt általános nagy feltűnést keltett.⁴⁸ Ebben a könyvében is Budapest lakosságának anyagi viszonyait rajzolja, eladósodottságot, bizonytalan napról napra éleést, rejtett nyomorgást, nélkülözést rejtő fényűzést, művészetté fejlődött adósságcsinálást, korrupciót, pénz utáni eszeveszett hajsztát. Talán túlságosan sötét képet is rajzol, de nagyon érdekeset. A másik könyvben Tábori Kornél⁴⁹ és Székely Vladimír⁵⁰ a *Bűnös nőkről* írnak, a főváros életének egyik legszomorúbb fejezetéről. Ehhez a kötethez Molnár Ferenc írt előszót.⁵¹

⁴⁸ Pásztor Mihály (1876–1944) újságíró, közgazdász. A *Magyar Hírlap*, a *Pesti Napló*, a *Világ* munkatársa. Az újságírói munka mellett a Statisztikai Hivatal szakelőadója. Igen jelentős kutatója a főváros történetének. Fontosabb könyvei a *Statisztikai Közlemények* kiadásában: *Cifra nyomorúság* (1908), *Az utcai közlekedés Budapesten* (1927), *A közvilágítás alakulása Budapesten* (1930), *Buda és Pest a török uralom után* (1935), *A százötven éves Lipótváros* (1941). Koncentrációs táborban halt meg.

⁴⁹ Tábori [Tauber] Kornél (1879–1944) író, újságíró, riporter, szerkesztő. A bűnügyi riport első itthoni művelője. Támogatta az 1919-es Tanácsköztársaságot, ezért magának kellett keresnie külön pénzkereső feladatot. Ilyen volt pl., hogy a bécsi levéltár magyar vonatkozású régi titkos irataiból adott közre jó párat (1848-as anyagok, Kossuth elkobzott levelei stb.). Schöpflin által itt érintett munkássága a magyarországi szociográfia egyik első kísérletéhez számítandó. Ponyvasorozata révén a kor egyik igen népszerű szerzője, sztár-újságírója. Conan Doyle (első) fordítója volt. Fiai, Tábori Pál [Paul Tabori] és Tábori György [George Tabori] emigránsként éltek le életüket. Ő maga Auschwitzban halt meg. – Ld. még: 1921/8.

⁵⁰ Székely Vladimír (?–?) rendőrfogalmazó, 1898 és 1918 között a rendőrség sajtóirodájának vezetője, utóbb főkapitány-helyettes. Sz. V.: Visszaemlékezés a régi Rendőri sajtóirodára. In: *A budapesti napilapok rendőri rovatvezetőinek szindikátusa 50 éves jubileumi évkönyve*. B. N. R. Sz. [1930], 13–14, 27–32.

⁵¹ Részlet Molnár Ferenc előszavából: „[A]mit ő csinál, az nem nagyképu munka, hanem éppen az, amire szükség van. Mielőtt a nagy, a fenséges Irodalom elővénné a tollat, nagyon elkel Budapesten egy író, aki a jó és modern krónikás szemével néz. Még ha megharagszik is érte Tábori Kornél: az újságíró is mindjárt megbízhatóbb, ha nem újságba, hanem könyvbe ír. Pláne ha még egy okos és tanult rendőrtisztviselővel, mint amilyen Székely Vladimír, áll össze. Ha jól emlékszem, az egész irodalom a világ fennállása óta nem is igen foglalkozott mással, mint ezzel a témával. Milyen szép, hogy utána járt egy csomó igazi adatnak és riportkönyvet csinált belőle. [...] Milyen üdítő gondolat: ennyi érdekes adatból *nem* regényt írni! [...] Ambrus Zoltán szerint hetven ezer tehetséges író van Magyarországon. Nem a legelőkelőbb és legférfiasabb érdemek egyike ilyen viszonyok közt regénytémából riportkönyvet írni? Bár sok ilyen józan, okos, derék író volna nálunk, mint Tábori, aki ilyen

1909. 22. sz. május 30. 466–467.

Fodor Sándor: Napóleon. Életkép. Singer és Wolfner

Most kerül először a magyar olvasó kezébe olyan könyv, mely Napóleon csodaszerű pályáját és alakját igyekszik egységes képben elénk állítani.⁵² A terjedelmes könyvet Fodor Sándor⁵³ prelátus-kanonok írta, s kétségtelen köszönetre kötelezte vele a magyar közönséget. A lelkes és buzgó szerző Napóleonnak emberi jellemét vagy az ő szavával élve, etikumát igyekszik elénk állítani, nyilvános szereplése csak mintegy háttérül, emberi alakjának megvilágítására szolgál. Napóleon mint ember is rendkívüli varázssal van rá, lelkesedik érte, a beható és szeretetteljes foglalkozás révén szinte személyes viszonyba lép vele, küzd érdekében a balvélemények ellen, a német források nyomán támadt téves megítélés ellen. Észreveszi hibáit, de mintegy önmaga előtt is mentegezni igyekszik. Ez talán elfogultság, amelyet az objektivitást kívánó történeti kritika meg is ró, de viszont közvetlenebbé és színebbé teszi a képet, melyet elénk rajzol, s jobban odaköti az olvasó figyelmét mondanivalóihoz. Mindig vonzóbb dolog, ha valamin megérezzük, hogy a szeretetnek is volt része megcsinálásában, mint a szenttelen tárgyilagosság. E mellett a könyv szerzője teljesen ura tárgyának, adatkészletét jól válogatta össze s ki tudja domborítani, ami Napóleonban jellemző és egyéni. A mi kultúránk kétségkívül gazdagszik e könyvvel, amely nagyon alkalmas eszköze annak, hogy a nagyközönség szélesebb köreiben is helyesebb és alaposabb vélemények keljenek Napóleonról.⁵⁴

A könyvhöz Marczali Henrik írt bevezetőt.⁵⁵

bölcsen és szépen és hasznosan »szegényíti« a magyar irodalmat. Egy regény *minusz* és egy jó könyv *plusz*. Milyen szép mérleg!”

⁵² A francia császárról és a körötte kialakult kultuszról ld. pl. Kosáry Domokos: *Napóleon és Magyarország*. Budapest, Magvető, 1977; Tverdota György: *À Napoléon* seul. In: Hites Sándor–Török Zsuzsa (szerk.): *Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*. Budapest, rec.iti, 2010. 296–305.; Pirint Andrea: *A Napóleon-kultusz képzőművészeti emlékei képes levelezőlapokon*. Hermann Ottó Múzeum évkönyve 50. (2011).

⁵³ Fodor Sándor – ld. még: 1909/33.

⁵⁴ A könyvről egyidejűleg dr. Szende Arisztid írt bírálatot, mely Deutsch Zsigmond és társa kiadásában jelent meg. A könyvről Schöpflin a *Vasárnapi Ujság* 1909/33. számában írt ismertetőt, ld. ott. A két kötet közötti ellentét nyilvánvaló, és sejtetően Fodor Sándor megállapításai sem állnak meg tudományosan. Mégis szokatlan volt, hogy az olvasók kedélyét ilyen erős szakmai viták, értékelésbeli különbségek jelzésével megbolygatták, a lap ellentmondjon saját korábbi, ráadásul ugyanazon személytől való értékelésének. Ez a nagyközönség előtt vitatkozó, versengő álláspontok lehetséges létezésére hívta fel a figyelmet.

⁵⁵ Marczali [1875-ig Morgenstern] Henrik (1856–1940), történész, akadémikus. Berlinben, Párizsban és Oxfordban tanult, személyesen is ismerte Leopold von Rankét, a korszak egyik legnagyobb német történészét. Hazatérése után a budapesti tanárképző intézet gyakorló gimnáziumában (a mai Trefort Gimnázium jogelődje, akkor a Kerepesi, azaz Rákóczi út 8. alatt működött) kapott állást, majd 1895-től az 1526 előtti történelemmel foglalkozó tanszék professzorává nevezték ki. Többek között az Árpád-kor, majd a Mária Terézia- és II. József-kor, s utóbb a legújabb kor (19. sz.) kutatója volt, a *Nagy képes világtörténet* (Franklin Társulat és Révai Testvérek Irodalmi Intézet) szerkesztője. Fontosnak tartotta – és ennek szellemében is működött –, hogy a hazai történelmet ne

1909. 22. sz. május 30. 467.

Gyóni Géza: Szomorú szemmel. Budapest, Franklin Nyomda

Figyelemre méltó verskötet viseli ezt a címet; nyilván egészen fiatal ember, Gyóni Géza, a szerzője.⁵⁶ Több benne az ígélet, mint a beváltás, az útját kereső fiatal-ember összes ismertető jeleit megtaláljuk verseiben. Sok melegség, sőt frissesség is, sok naivitás, amely nagy merészséggel, jóhiszemű erőlködéssel emelget olyan súlyokat, melyekről mi már rég tudjuk, hogy belül üresek, a fiatal szem megdöbben báméskodása olyan dolgokon, melyeket mi már rég megszoktunk s egészen mindennapiaknak találunk. Akad egy kis öntudatlan póz, kacérkodás azokkal az érzésekkel, amelyekkel minden valamirevaló fiatalember szokott kacérkodni egy-egy elérzékenyült pillanatban. A hang nem mindig biztos eszköze mondanivalója közlésének, néha kevés, néha sok, aszerint, amint mélyebb dolgokkal küszködik, s nem győzi hanggal, vagy amint apró dolgokra nagy hangot pazarol. A fődolog mégiscsak az, hogy máris tud művészien látni, és néha megtalálja azt a szót is, amely a látottak költői kifejezésére éppen a leginkább alkalmas. És ami szintén nem utolsó dolog, teljesen őszinte és jóhiszemű, s ezt érezteti velünk – még fiatalos affektálása is az, érezzük, hogy nem akar vele becsapni, sőt maga is komolyan veszi. Persze, még iskolára van szüksége, nyilvánosságra, amely önmaga előtt is kellő világításba állítsa dolgait, időre, amely megérlelje belső életét, tapasztalatokra, melyek tudatos, biztos művészetté fejlesszék, ami benne ma még tapogatózás.

1909. 23. sz. június 6. 491.

Lampérth Géza: A boldogság vándora. Budapest, Singer és Wolfner

A vándor, aki elindult a boldogságot keresni, s ha útja közben virágot talált, vagy ha tüske sebezte, dalt mond róla: Lampérth Géza.⁵⁷ Magányosan jár útján, nincsenek se társai, se követői, nincs kórusa, amely útja közben tetszés zajával biztatgatná;

elszigetelten vizsgálják, s hogy épp ezért a nyelvtanítás ne csak a régi nyelvekre, de az angolra és a franciára is terjedjen ki. Ld. Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19. és a 20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011, 113–116.).

⁵⁶ Gyóni [Áchim] Géza (1884–1917), költő, az első világháború áldozata, Krasznajarszkban, hadifogolytáborban halt meg. Evangélikus teológiát hallgatott Pozsonyban, tanulmányait abbahagyva a *Nyugat-Magyarországi Híradó* című napilapnál kezdett dolgozni. Ezt a pályát járta be Schöpflin Aladár is, aki megmaradt kapcsolatai révén nyilván tudott az utóbbi pálya-párhuzamosságról. Ez volt második kötete, az elsőt (*Versék*, 1904) még csak egy kritikus méltatta figyelemre. Ezt a másodikat Schöpflin Aladáron kívül Szilágyi Géza (*Új Idők*) és Kemény Gábor (*Erdélyi Lapok*). Az érdeklődés iránta híressé lett háborús verse (*Csak egy éjszakára*) és tragikus sorsa miatt élenkült meg, későbbi köteteinek visszhangja kevéssé jelentős.

⁵⁷ Lampérth Géza (1873–1934), költő, színpadi szerző. 1898 és 1922 között az Országos Levéltár munkatársa. 1898-tól jelennek meg versei a *Vasárnapi Ujságban*, első ízben még álnév (Tihanyi) alatt. 1926-tól a Petőfi Társaság főtítkára. Nemzeti szellemű költő, nem állt tőle távol a történelmi múlt (a kuruc világ, 1848/49, illetve a trianoni múlt és sokk) emlékének átszínezése.

ami virágot talál, a magáé, ha eltéved, magának kell visszatalálnia a maga útjára. Sokfelé jár, a tenger, Olaszország, a magyar föld sorra adja neki a benyomásokat, de az eredmény mindig ugyanaz: mindenhol visszamenekül önmagába, a maga lelkébe, örök vágyába az élet idilljei, a szelíd enyhe megatódások, a bensőséggel teljes apróságok után. A nagyszerű látványokban, melyeket természet és művészet elébe tár, mindig valami hangulatos kicsiség ragadja meg: egy meleg lány szem, egy haza-émlékezés. Lelki diszpozíciója teljesen lírai, a dolgoknak drámai nagy vonalait alig veszi észre, s minden érzésbe olvad benne. S ez az érzés nem viharos, fellegekbe törő, inkább csöndes, magába vonuló, méléző. Formában lehetőleg egyszerű, néha a túlságig; kevés szavú, tompa színű, szemérmes. A hideg külső alatt nagy érzékenységeket rejtő ember lírája ez. Ereje a hangulat, ha ezt tud kelteni, teljes a hatása, ha ennek körén túlmegy – pl. ódai hangú hazafias verseiben –, tompa lesz a hangja. Egyik vezérmotívuma a faluról városba vetődött ember visszavágyódása; ez ismétlődik nála minduntalan, a gyermekkor és a szülői ház kedves képeivel kapcsolatban. De van szeme azok iránt az elváltozások iránt is, melyeket a magyar életben a városi élet kifejlődése idézett elő; egy ciklusa érdekes kísérlet ez új jelenségeknek költői értékesítésére, s e révén a népdal-forma újjáalkotására. A mi olvasóink előtt nem újság Lampérth költészete: úgyszólván szemük előtt fejlődött ki, s teljesen fölösleges dolog volna nekik hosszabban ajánlgatni. Elég, ha tudtukra adjuk az új könyv megjelenését s kiemeljük, hogy ez új könyv sok tekintetben újabb erősödését jelenti hangjának, s új oldalakról is bemutatja a népszerű költőt.

1909. 24. sz., június 13. 510–511.

Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, Franklin Társulat

Riedl Frigyes nagyszabású tanulmányán kívül, mely Aranynek belső életével foglalkozik s tulajdonképpen életrajzot nem is ad, nem tudunk az olvasó kezébe adni semmit, ami összefoglaló képet adna a költő pályájáról, élete eseményeiről s ezeknek költészetével való kapcsolatairól.⁵⁸ Legkitűnőbb kritikussaink, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt s mások sokat foglalkoztak Arannyal, egyéniségét, művészetének természetét sokféle oldalairól fejtegették, az irodalomtörténeti kutatás bő anyagot tárt fel Arany élete egyes állomásainak pontos ismeretére, a filológiai kritika is sok oldaláról világította meg, csak az késett, aki az így összegyűlt anyagot egységes felfogás szerint egybefoglalja, s a sokágú tanulmányozást egy mederbe szorítsa, íróinknak nagyobb koncepcióktól való húzódozása, ha nem

⁵⁸ Riedl Frigyes (1856–1921), a modern magyar irodalomtörténet egyik legelső képviselője. Schöpflin Aladárt is tanította, több írásában említi is. A *Nyugat* 1909/6. számában Kuncz Aladár írt róla portrét. Arannyal kapcsolatos munkássága adatai: Riedl Frigyes: *Arany János*. Budapest, Hornyánszky Ny., 1893. Bővített kiadás uo. 1897., majd részben átdolgozott kiadása is megjelent 1904-ben és 1920-ban. 1918-ban adta közre Riedl *Arany lelki élete* című füzetét, továbbá ő rendezte sajtó alá Arany munkáit 1902 és 1907 között 6 kötetben, a Franklin Társulat kiadásában.

okolja is meg, de legalább érthetővé teszi ezt a hiányt. Konstatálására pedig az az öröndetes tény ad alkalmat, hogy most végre megjelent egy könyv, mely ezen az érezhető hiányon legalább egyelőre segít. A Kisfaludy Társaság *Költők és írók* című vállalatában, melyet a társaság megbízásából Ferenczi Zoltán szerkeszt, megjelent Arany János életrajza egy igen buzgó, derék fiatal irodalomtörténet-író, Szinnyei Ferenc⁵⁹ tollából. Az egész vállalat célja az átlagos olvasó kezébe magyar és külföldi írók gondosan írt tájékoztató életrajzait adni, s ehhez a célhoz alkalmazkodott Arany életírója is. Okos mérséklettel vetett számot magával és feladatával, s így amire vállalkozott, tisztességgel meg is csinálta. Az eddig fölmerült anyagot foglalja össze gondos tanulmányozás alapján, röviden, világosan, tárgyilagosan, nem annyira a szempontok emelkedettségére, elemzés eredetiségére és mélységére törekedve, inkább az irodalomban eddig fölmerült anyag megrostálására és megbízható közlésére. Nem dolgozik széles ecsettel, monumentális összefoglaló vonalakkal, finom fény- és árnyhatások kiemelésével, hanem apró mozaikköveket rak össze, hogy azokból kerüljön ki a kép. S mint minden mozaikképben, az övében is van egy kis merevség, a színes kövecsek közt hézagok maradnak, melyek meg-megtörlik a vonalak elevenségét, a színek művészi tagolódását. Nem igazi művész-életrajzot ad, nem is ez a szándéka, csak megbízható kalauzt akar adni annak kezébe, aki nem éri ugyan be azzal, amit Aranyról az iskolában tanult, de nem is járhat az Aranyról szóló irodalom elég sűrű erdejében. Ennek a célnak pedig Szinnyei könyve nagyon tisztességesen megfelel, s ezért örömmel kell róla tudomást vennünk.

1909. 24. sz. június 13. 511.

Kemény Simon: Lamentációk. Nyugat-kiadás

Az a verskötet, amellyel Kemény Simon⁶⁰ próbál az irodalmi körök szűkebb körű nyilvánosságából a nagyközönség szélesebb köreibe lépni, úgyszólván fogantyúkat

⁵⁹ Szinnyei Ferenc (1875–1947), irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, id. Szinnyei József fia. Az itt ismertetett kötete utáni évben jelent meg az *Arany János tudományos munkássága* című kötete, ugyancsak a Franklin kiadásában, majd 1933-ban egy vékony füzet *Az öreg Arany János* (Budapest, Stephaneum).

⁶⁰ Kemény [1898-ig Kohn] Simon (1882–1945), költő, író, szerkesztő. Újságírói pályáját Vészi József és a *Budapesti Napló* felfedezettjeként kezdte, majd *Az Est* segédszerkesztője lett. Bár verseit *A Hét*, a *Nyugat* és az *Új Idők* is közölte, egyik csoportosulásnak sem volt belső tagja. A konzervatív kritika erősen bírálta, dekadenciával jellemezte. Felfigyelt rá Lukács György is a *Huszedik Században* közzétett *Új magyar líra* című tanulmányában. Hangja utóbb keserűvé vált. Rippl-Rónai József is megörökítette íróportréi sorában. A zsidótörvények után elvesztette állását. 1942 januárjától a német megszállásig naplót vezetett (*Napló. Tények és tanúk*. Budapest, Magvető, 1987), 1945 januárjának végén lebombázott háza kertjében menekülő nyilasok lőtték le. A Bóka László szerkesztette *Magyar mártír írók antológiájában* Kárpáti Aurél írta róla: „Vérbeli impresszionista, elbűvöltje minden szépségnek az életben, irodalomban és képzőművészetben, egy kicsit maga is festő, színes szavak, szokatlan valőr-finomságok varázslatos mestere és álmodója.” Ugyanitt Hegedűs Géza pedig

ad azok kezébe, akik ellenséges indulattal nézik. Van a kötetkében egy-két vers, amely nagyon alkalmas arra, hogy citátumává legyen az eltévelyedett ízlésnek, az egyes szakaszok elébe írt apró elmélkedéskék pedig se nem elég elmések, se nem elég indokoltak arra, hogy egyebeknek látszassanak különcködő affektálásnál. Egy kicsit jobban bele kell pillantanunk a könyvbe, hogy észrevegyük, milyen érdekes, egyénien látó és önmagából merítő költő szól itt hozzánk, s ha aztán belemerülünk olvasásába, nemcsak megbocsátjuk, de hamar el is felejtjük szépséghibáit. Észre vesszük, hogy a költő azon az egy-két lapon nem is annyira ízléstelenkedett, mint inkább csak szándékosan belekötött jó ízlésünkbe, hogy egy kicsit felborzolja. S miért állnánk kötélnek, ha megláttuk, hogy valaki – triviális szóval szólva – egy kicsit ugratni akart minket? Mikor okosabbat is tehetünk: élvezhetjük a versek túlnyomó nagy részét, az emberi lélek mélyeiből kiemelt gyöngyöket találunk bennük, s megindulhat az a fluidum, amely közlekedést létesít a művész és publikuma között, s amely a hatás lényegét teszi. Kemény Simon – ezt nem lehet letagadni – a maga saját szögletéből nézi az életet, a világot, de amit onnan meglát, abban sok van, ami mindnyájunké, ami emberi és igaz. A szerelem vagy pontosabban szólva az érzékiség a középpontja költészetének: nem a megszokott lágy vágyódás, nem is romantikus rajongás, hanem valami vad, önkínzó, haragos, végzettszerű sóvárgás a szerelem után. Hogy ki, miféle az a nő, aki felé ez az érzés sodorja, az mellékes, nem is egy bizonyos férfinak egy bizonyos nőre való vágyódásáról van itt szó, hanem a férfieről, vagy legalábbis egy bizonyos típusú férfieről. Fekete láng ez a szerelem, perzsel, emészt, de nincs fénye, csak komorsága, két elmentéses mágneses pólus érintkezése, egyszerre van meg benne a pozitív vonzás és a negatív taszítás. Gyönyörében benne van a tragikum magva, csókjának keserű az íze; kielégülést nem ad, csak beteltséget, nyugtalanság után új nyugtalanságot, s a legnagyobb fölhevülés közben is érezni valami sivárságát. A férfi, aki legyőzhetetlen fizikai kényszer alatt rabszolgájává válik szenvedélyének, s folyton fellázad igája ellen: ez Kemény Simon verseinek fő témája. Nem minden ember szerelme ilyen, az bizonyos, de minden férfi szerelmében, öntudatosan vagy öntudatlanul, van valami, ami ilyen. S a költő éppen abban különbözik a közönséges embertől, hogy lelkében erősebben, tipikusabban van kifejeződve az, ami a többiekben halványan, elmosódottan él. Ezért van, hogy Kemény Simon egyik-másik verse szinte fölfedezteti az emberrel önnönmagát, olyan húrokat pendít meg a lélekben, melyek eddig némák maradtak. Talán nem mindenki van így vele – elvégre egy vers hatása többek közt fogékonyság dolga is –, de bizonyára sokan lesznek ilyenek. Sok szenvedés, az életnek sok vesszőcsapása facsarta ki a költő lelkéből ezeket a verseket, s ez a lélek érzékeny, ingerlékeny, nagy disszonanciák befogadására hajló. Nagy erkölcsi nyomorúságokba pillanthatunk bele azokon a réseken, melyeket

ezt: „Ha meg akarjuk bélyegezni, úgy is mondhatjuk, hogy dekadens és l'art pour l'art poéta volt; ha elismerni akarjuk, úgy is mondhatjuk, hogy a szépség és a szerelem naiv megszállottja. [...] Voltaképpen egy túlszínezett pompával feldíszített, eltakart, de mégis mind újra kiütköző szorongás, sőt réműlet költészete ez.”

egy-egy vers nyit, a tompa, mérges mámor éjszakáiba, a kiábrándulás sivár, szürke reggeleibe, betegítő nyugtalanságokba, nagy nekilendülések utáni nagy kimerülésekbe, s mindezek felett nagy, szinte beteges szomorúság ömlik el, az életet ideggel élő s benne elhelyezkedni nem tudó ember szomorúsága.

1909. 25. sz. június 20. 531.

Váczy János: Kazinczy Ferenc. Budapest, Kisfaludy Társaság

Váczy János⁶¹ egy egész munkás élet folyamán készülődik arra a nagy munkára, amelyet nyilván élete céljául tűzött ki: Kazinczy életének és munkájának tüzetes irodalomtörténeti feldolgozására. Közben írt egyebet is, de mindez úgyszólván mellékterménye volt Kazinczyra vonatkozó kutatásainak. Nagy, türelmes munkával, példás gondossággal rendezte sajtó alá Kazinczy óriási levelezését, s ezzel a legnagyobb arányú és legtanulságosabb irodalomtörténeti anyaggyűjtemények egyikét adta nekünk. Több részlettanulmányban feldolgozta Kazinczy életének egy-egy részletét, megítélésének egy szempontját, s most végre két formában is megírta a nagy irodalmi reformátor életrajzát. Az egyik, a nagy, tüzetes monográfia, akadémiai pályadíjat nyert s most kiadásra vár, a másik, a nagyközönség számára való kisebb életrajz most jelent meg a Kisfaludy-társaság *Költők és írók* című gyűjteményében. Ez a kis életrajzi tanulmány nagyon jóra való, pozitív munka; éppen Kazinczy élete az, amelyhez a tényeknek és adatoknak az az aprólékos-ságokig menő ismerete kell, amellyel Váczy János dolgozik, mert az ő jelentősége nem annyira a nagyvonalú nekilendülésekben van, mint inkább a szívós, kitartó, apró eredmények sokaságát nagy dologgá halmozó, türelmes munkában. S kell ez a részlet-ismeret azért is, mert enélkül rejtelem maradna előttünk Kazinczy sokszerűen összetett, éles ellenmondásokat magában egyesítő jelleme, amelyet egyáltalán nem értettek, sokszorosan félreértettek kortársak és utókor egyaránt. Váczy János anélkül, hogy lélektani hipotézisekbe merülne, a tények közlésével nagyon jól rávilágít erre az érdekes jellemképre. Kazinczy munkájának irodalomtörténeti jelentőségét, eredményeit, életének sokféle viszonyosságait, a börtönben töltött keserves éveit, későbbi anyagi bajait, családi perpatvarait, irodalmi izgatásait és vitáit nagyon reális felfogású képben foglalja össze. A kis könyv a nagyközönségnek igen megbízható vezetője Kazinczy pályáján, a bővebben érdeklődőben pedig a legjobb reményeket kelti a megjelenendő nagymonográfia iránt.

⁶¹ Váczy János (1859–1918), irodalomtörténész, filológus. Az Akadémia megbízásából gyűjtötte össze Kazinczy Ferenc leveleit, melyek 1890 és 1911 közt kerültek kiadásra. A terjedelmes, jegyzetekkel, mutatókkal ellátott kötetek évente jelentek meg, a 21., utolsó kötet 1911-ben. Később pótkötetekben jelentették meg az újonnan előkerült leveleket. Monográfiát írt még Berzsenyi Dánielről (1895), Tompa Mihályról (1913). Írt aBeöthy-féle *Képes irodalomtörténet*be, az *Oszták–Magyar Monarchia írásban és képen* c. sorozatba, írt középiskolai tankönyveket, foglalkozott a nyelvújítással. – Ld. még: 1914/4.

1909. 25. sz. június 20. 531.

Lovik Károly: Vándormadár. Budapest, Singer és Wolfner

Lovik Károly⁶² eddigi regényeiben, *A leányvári boszorkányban* és *Az arany polgárban* Mikszáth Kálmán tehetséges tanítványaként szerzett népszerűséget, – új regényében most egyszerre Herczeg Ferenc alakjainak és ábrázoló módjának néhány vonásával találkozunk. Egy nagyon finom lelkű, művelt, nemes és gyöngéd, de bémult akaratú embert tesz regénye központjába, akit az esztétizmus megrontott, határozott akaratnyilvánításra képtelenné tett, aki keresi az igazi szerelmet, a fel nem található női ideált, s ebben a tétova ide-odahányódásban elpusztul. A hangulat lelkének központi eleme, tehát lehetetlen a valóságokon alapuló életben elhelyezkednie. A regényen valami fáradtság érzik, amely egyik-másik lapját kissé fonnyadtá teszi, de részleteiben nem tagadja meg magát az intelligens író, aki embereket, helyzeteket, tájakat jó szemmel figyel meg s szabatos rajzzal vet papírra. Tekla alakja például, a hűséges, szerelmes, alázatos leányé, aki mindenét feláldozza szerelmesének, de elidegeníti őt azzal – amiről nem tehet –, hogy szellemileg nem tud túlfinomodott, szeszélyes, a civilizáció minden szűrőjén átszűrt lényéhez felemelkedni, nem egészen új és eredeti ugyan, de okos szemmel van meglátva és finom körvonalakkal megrajzolva.

1909. 26. sz. június 27. 551–552.

Babits Mihály: Levelek Írisz koszorújából. Budapest, Nyugat-kiadás

Azoknak a verseknek az írója, amelyek most e cím alatt jelentek meg egy finom kiállítású kis kötetben, Babits Mihály,⁶³ a legérdekesebb jelenségek egyike abban a lírai kavarodásban, amelytől a magyar líra legújabban zajos lett. Kiválóképpen intellektuális lélek, minden az értelmen, a tudaton szűrődik át benne. De kiválóképpen lírikus is, mert értelmének minden terméke, minden gondolat, minden megfigyelés, minden tudás külön, saját ritmust kap agyában, már érzéssé melegedve jelenik meg. Sokféle ismerete – bár inkább rejti, mint hirdeti – bámulatót kelt; verseiből széles világirodalmi olvasottság, a metafizika rejtelseiben való jártasság, a görögségnek vérebe ment ismerete, az emberiség mese-világának, a Kelet költészetének, a teozófiának és még egy sereg mindenféle tudásnak felszívódása tűnik fel a figyelő szemnek. Ettől néha egy kis könyvtár-szaga is van egyik-másik versnek, de ez sem zavarja meg az olvasót, mert mint egy lírikus egyéniség természetéből folyó tulajdonsága jelentkezik. Ezek a tudós képzettségen alapuló gondolatok nem sorakoznak mereven, elvontan egymás mellé, hanem elevenen, folytonos mozgásban, ritmikusan, izgatódva lebegnek sorról-sorra, s ezzel éppolyan színjátékot keltenek, mint az érzések játéka. A költészet magaslatain ösz-

⁶² Lovik Károly – ld. még: 1907/4; 1908/31; 1909/25; 1911/18; 1914/1.

⁶³ Babits Mihályról ld. még: 1913/4; 1914/22; 1917/37.

szetalálkozik – akármilyen távolságokból indultak is ki – a gondolat és az érzés, hatásuk, lendületük, színük hasonlónak válik. Ezt látjuk Babits verseiben, és pedig oly meggyőzőn, mint ritka költőnél. Másik jellemző tulajdonsága nyelvművésze-te. Ez sem naiv a faj lelkéből magából előbuzgó, szinte öntudatlan gazdagsága a nyelvnek, hanem tudatos, a szók értékének, hangzásának, színező képességének pontos kiszámításán alapuló művészet. Mindenre megvan a kellő szava, amely pontosan összevág azzal, amit mondani akar; ebben a tekintetben szemmel lát-hatóan Arany Jánoshoz járt iskolába, anélkül hogy a közönséges értelemben vett tanítványnak tekinthetnők. Nyilvánvaló öröme telik ebben a kétségkívül nagyon értékes képességében, el-eljátszik a szavakkal, kiélvezi csengésüket, forgatja őket jobbra-balra s szerető kedveskedéssel teszi őket helyükre. Két alapjellemből származnak hibái is: néha mégse bírja a gondolatot teljesen líraivá tenni, s akkor merev és értekezés-szerű, nyelvművésze-te pedig néha mesterkedéssé fajul. Ehhez járul egy kis különködés, egy úgy látszik csaknem kizárólag belső életet élő ember aprólékossága, amellyel túlságosan ízekre bont minden keze ügyébe eső ötletet, olyanokat is, amelyeket jobb volna összefogni egy erős vonalban. Minde-z azonban nem változtat a könyv kétségtelen értékén; egy nagy tehetségű, finom szellemű és érdekes egyéniségű költő lép benne a közönség elé.⁶⁴

1909. 26. sz. június 27. 552.

Kosztolányi Dezső: Boszorkányos esték. Budapest – Jókai Nyomda / Szabadka – Krausz-Fischer Nyomda

Kosztolányi Dezső⁶⁵ verses műveinek sikerei után most egy kötet novellával lép elő. Csak új formában látjuk, minden egyébben ugyanaz, akit a versekből ismerünk, nagyon differenciált érzésű, finom lélek, amelyben olyan rezdülések a fontosak és döntők, melyek más ezer meg ezer lélekben soha meg sem mozdulnak. Novelláiban is ezeket keresi ki, a maga érzését viszi át alakjaira, vagyis idegen alakokon keresztül mutatja meg a saját magában rezgő lírát. Néha egészen át is engedi magát a lírának s hangulatképet ír, verset prózában. Mi azonban jobb szeretjük a verset versben látni, prózai előadásban majd mindig bizonytalanná foszognak szét az érzések körvonalai, és ebből bizonyos formátlanságok származnak. Az olyan finoman kidolgozott képekből, mint az Ősz felé című novella a kötetben, mindig jobban kidomborodik az író érzése, mint a Vers-tárgyak ciklus legtöbb darabjából. Kosztolányi szereti a rejtelmes hangulatokat, a természet, az élettelen tárgyak megelevenítését; van benne valami ideges érzékenység, amelyet átvisz nemcsak alakjaira, hanem a körülöttük levő tárgyra is. Sajátságos látásmódja

⁶⁴ Érdekes, hogy a *Nyugat* nem írt a kötetéről. Írt viszont a *Husadik Században* Lukács György (10910/II. kötet 286–292 és 419–424.) egy összefoglalást *Új magyar líra* címmel, amelyben Adyt tette az első helyre az új jelenségek sorában, de Babits kötetéről is véleményt mondott.

⁶⁵ Kosztolányi Dezsőről ld. még: 1907/25; 1910/30; 1912/50; 1914/3, 4; 1917/6; 1918/6; 1920/19.

bizarrság színében tűnik fel, pedig természete szerint nem bizarr, csak annyira egyéni igyekszik lenni, hogy nem mindenki tud azonnal hozzáalkalmazkodni. Novellái közt különböző értékűek vannak, néhányon nem egészen kellemes szándékoságot érzünk, néha nem bírunk sem témájával, sem témájának kezelése módjával megbékülni s néha technikai fogyatkozások rontják a hatást. Azért mindig író marad, csiszolt, intelligens, élesen látó és irodalmi hatásokat kereső.

Lengyel Menyhért: Kosztolányi Dezső: Boszorkányos esték, *Nyugat*, 1909/14. 190–110.

Ez igazán a boszorkányok szombatja, az író tágra nyitott ijedt szeme, minden neszre rezdülő érzékenysége ezer rémet lát benne, nemcsak az alakok gomolyognak előtte árnyszerűen, hanem az élettelen tárgyak is jelentősek lesznek, misztikus rémek alakját veszik fel. Lépten-nyomon őszi esték vagy hideg tavaszi reggelek borzongását érezzük. A fiatal cselédleány, akinek fejében a farsang sötét mendemondái kavarnak, ijedős és reszkető lesz – ki tudja, talán valami visszafojtott vágytól – egyszer lebotorkál a pincébe, s ott a boszorkány utálatosan lágy, illatos keze fonja körül; – beledöfi a konyhakést – (a pince fekete és meleg, mintha híg vér öntötte volna el). Egy szerelemre vágyó gyerek volt az áldozat. A szelíd Benedek, az újságíró, aki éjfélt után maga maradt a szerkesztőségben s valami különös vízióban harcol a telefonnal, melynek oktalan éles csilingelése egy percre sem hagyja békében. (A telefon pedig mint egy levegőben járó harang böszön tört feléje, megragadta a torkát és fojtogatni kezdte. Elsápadt. Védekeznie kellett. Megfeszítette minden izomerejét és egy könnyű ugrással az asztalon termett és birkózni kezdett a telefonnal. Vasmarkaival megragadta. A csengők örülten sivítottak. Rátaposott a sarkaival. A bomlott gépezet hörögve, ájuldozva vergődött, mint egy élő állat.) Az öreg cseh trombitás, aki egy őszi este elmegy a hangversenyterembe, s ott, a tikkadt embertömeg közt, (ahol a zene és a melegség együtt muzsikál) egyszerre ijedten egy ismerős arcot lát meg – a Beethoven csontos, felséges arcát, nagy szomorú szemeit. A szobrász, aki alkoholista apját rászoktatja a biciklire, s odáig viszi, hogy egyszer az öreg önkívületi állapotban vad rohanással zuhan a halálba. (A gép kavargott, s egyszerre egy arcot látott a levegőben magasan, hihetetlenül magasan. Az apja volt. Széttérpesztett lábakkal a rózsaszínű égre forgó véres szemekkel esett a medernek kék, reggeli ködben fürdő vízébe.) És így tovább, néhol gyengén, néhol erősen konstruált elbeszéléseken keresztül a kötet legszebb darabjái (Ősz felé) amelyekben csodálatos finomsággal rajzol egy öregembert, akire rátör az enyészet. (Az országúton ezalatt bolyhos fellegek között kel a hold és az őszi beteges holdfény, mint mozdulatlan tűz, ég a háztetőkön s a nyaralók fehér falain. A nyárfák a távolban néha megmozdulnak, de csak halk selyemsusogással, mintha meglapulnának és félnének. A törpe bokrok az árnyékban guggolnak. Halálos csend. Vak, mozdulatlan éj. A levegőben csak az avar hűvös és fanyar illata reszket.)

Különös sejtések, rendkívüli ideges érzékenység, pontos visszaadása sok érzésnek, amire alig bírunk rátapintani. Csupa előkelő s ritka tulajdonság, amelynek a kedvéért a kötet sok minden gyengeségét elnéztük: a kevés gondot a kötet anyagánál, összeválogatásában, néhány egészen elnagyolt s elsietett elbeszélését, s azt, hogy néha az író éppen csak rápillant a témára, sem gondja, sem türelme hozzá, hogy különös fantáziájával egészen áthevítse. S még hozzá az íróat az a baleset érte, hogy egészen idétlen kiállításban adták ki – egy lehetetlen könyvformában, amelynek ormótlansága az ízléses és kedves néhány új magyar könyv között különösen szembe ötlük.

1909. 29. sz. július 18. 615–616.

Szikra: A hét szilvafa árnyékában. Budapest, Singer és Wolfner

Szikra⁶⁶ finom és disztingvált tollából egy szép kötet új novella jelent meg: tizenöt különféle formájú, tárgyú és hangú elbeszélés. Akármennyire különböző darabokból van is azonban összerakva a könyv, mégis egységes hatást tesz, mert egységbe foglalja az írónak mindegyikben tükröződő világfelfogása, úgy, hogy az egyes novellák a kötet elolvasása után úgy tűnnek fel, mint megannyi egy s ugyanazon középpontból kiinduló sugár. Alapja ennek a felfogásnak: harc minden megcsontosodott előítélet, de különösen a családi előítéletek ellen, melyek nevében az öregebbek, a szülők az ifjabbakat, a gyermekeket elnyomják. Ez a tárgya a kötet címét adó első novellának (*A hét szilvafa árnyékában*), amelyben már-már kifejlik, nagy művésznővé érik egy falusi dzsentri-leány, ósdi, korlátolt anyja rémületére, de mikor gazdag kérője jön, hiába ellenkezik, anyja kényszerítése győz rajta, cserbenhagyja még az is, aki szemét a szebb, tartalmasabb, értékesebb élet számára kinyitotta; le kell vetnie álmai csillogó szárnyait. Teljes keserű erejével s mégis diszkrét, finom kézzel van ez a felfogás kifejtve a *Grisaille* és *Az ősök* című novellában. Az elsőben egy gazdag gróf története van elmondva: beleszeretett egy nagyon csinos parasztleányba, el is akarta venni, de barátja ravaszul eltántorította tőle. Mert mi lenne velük, szomszédokkal, akiknek nejei fogadni volnának kénytelenek a parasztfruskát? A gróf unott, megtört emberként hal meg negyvenéves korában, a leányt nyomorékká veri bosszúálló régi szeretője, a gyereke – a gróf gyereke – újságot árul a Rákóczi úton, – de mindenki így tartja helyesnek, mert az előítélet köde úgy befogja a szemeket, hogy nem látják meg, mily jogtalanul, mekkora kegyetlenséggel öltek itt meg néhány jobb sorsra méltó életet. Az osztály-előítéletek ridegségét ritkán rajzolta nálunk valaki olyan bátor kézzel és mégis olyan írói eszközökkel, mint ebben a novellában Szikra. *Az ősök vére* satíra az öskultusz ellen; a kamarás-utód előtt, aki keservesen vívódik azzal, hogy elvegye-e az adótárnok szép kis leányát, mámoros álmában megjelennek az ősök és ősnők szellemei, valamennyi körül az egykori szeretők sokszor ugyancsak rusztikus szellemei, s ebben a vízióban meglátja az utód, mit ér az ősi faj tisztasága, mennyi

⁶⁶ Szikra = Gróf Teleki Sándorné, Kende Júlia – ld. még: 1904/18; 1906/11; 1907/17.

plebejus-vér vegyült titokban a nyíltan oly nagyúri, gögös kék vérbe. Efféle a novellák túlnyomó része, s valamennyi ott markolja meg a témát, ahol kell, s úgy, ahogy hatásos. A kitűnő írónőben a pompásan fejlett szatirikus hajlam mellett mindig volt egy jókora adag moralizálás; régebbi novelláiban ez néha kissé kirívóan, morálprédikáció-szerűen érvényesült, most azonban diszkrétül félrevonul a sorok mögé, s legfeljebb egy-egy alaknak túlzott színezésében ütközik ki. Ez pedig nagy fejlődés jele. Vannak azonban a társadalmi szatírákon kívül tiszta irodalmi, lírai témái is, ezek közt a *Későn* című igazságával, nemes asszonyi melankóliájával a kötet legerősebb és legzavartalanabb hatású darabja. Az asszony, aki későn jut saját egyénisége öntudatára, későn fejlik ki teljes szépségében, későn ismeri meg a szerelmet, még a halottas ágyához is későn, a halál után érkezik szerelme, – mennyi ilyen mindenről lekéső emberi, különösen asszonyi alak él és pusztul el a világon! Aki szereti az okos, felvilágosult, írói kézzel készült asszonyi írásokat, annak igaz öröme telhetik Szikra új könyvében.

1909. 29. sz. július 18. 616.

Bakti Gyula: Vergődés. Ignotus előszavával. Budapest, Bárd Nyomda. A könyvet kiadja: Bakti Péter pályaőr. III. ker. Homokpüllő 6824 T. k. [sic]

Egy kis füzet vers, előszót Ignotus írt hozzá,⁶⁷ szerzője pedig Bakti Gyula „újságárus”. Vagyis: pesti nyelven szólva egy rikkancs versei vannak előttünk.⁶⁸ Ez

⁶⁷ Részlet Ignotus bevezetőjéből: „Bakti Gyula újságárus fiú, rikkancs, hogy a Kozma Andor ugyancsak pompás szavával nevezzem nevén, s versei inkább azt mutatják, hogy a fedél alatt élők világa mint hat át a padon hálókra; hogy amit a félbemaradt doktorok vagy jogászok megkezdték, mint rezeg tovább az olyannál, aki már a negyedik oskolánál lett pályatévesztett. Ezek a versek úgy hatnak, mintha annál a fénynél írótak volna, mely az éjjeli szerkesztőségek vagy irodalmi kávéházak ablakaiból szűrődik ki az utcára; nem friss és szúrós dudvái a merőbe vesző külvárosnak, hanem a pincenövényei ugyanazon belvárosi kaszárnyáknak, melyek emeleti hónapos szobáiban tanyáznak a polgári költők. [...] A mi rikkancs költőnk verseiben nem annyira magukban van a költészet, mint inkább a vágyakozásban, melyben fogantak; az ellágyulásban, mellyel a sokféle hájjal megkent utcai legény magába szállva áhítozza azt, amit magasabbnak vél. A Bakti versei kiöltözések a múzsa, a költészet, a lelkiek számára – s rossz ember, aki nem tud egyebet nézni bennök, mint hogy mivoltuk nem uraságtól levetett-e, s nem fekete tinta-e, aminek cipőbőrnek kellene lennie.” (Benedek Marcell emlékezése szerint Bakti az Adyt körülvevő társaság rendszeres tagja volt.)

⁶⁸ Budapesten 1896-ban engedélyezték a sajtó utcai terjesztését. Ezzel együtt jelent meg az új foglalkozás, a mozgó újságárus. A rikkancs elnevezést Kozma Andor költő és újságíró alkotta az 1890-es években. Ld.: Dezsényi Béla–Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. kötet. Budapest, Művelt Nép, 1954. 213. A századfordulón kb. 4000 (!) rikkancs kínálta az újságokat a fővárosi utcákon. A nagyobb eladás reményében gyakran kiabáltak valótlanul eltúlzott híreket, ezért később szabályozták tevékenységüket. Az utcai lapterjesztés területén a legszigorúbb szabályozás 1912-ben történt: a belügyminiszteri rendelet kivette a lapkiadók hatásköréből a rikkancsok alkalmazását, három hónapra szóló rendőri rikkancsengedélyhez (előfeltétele az orvosi vizsgálat volt) és karszalag viseléséhez kötötte az utcai hírlapárusítást. Bakti Gyuláról ugyan nincs érdemleges információnk, de beszédek a katalóguscédulák. Első kötete *Éjjel* címmel (1908) jelent meg, szerzői kiadásban.

is egyik jele annak, hogy a magyar főváros élete kezdi már a maga jellemzetes típusait kiformalni, s ezek a típusok megnyilatkozást keresnek minden módon, amely erre alkalmas. S a kis füzet nagyon érdekes is volna, ha a benne levő versek, bármi kezdetlegesen, azt mondanák el, mit egy rikkancs-költőtől várnánk: az emberi érzésnek azokat a modulációit, melyek a budapesti utca fiának lelkén átszűrődnek, szóval ha csakugyan a budapesti utca-gyerek belső életét tükröznék. Bakti Gyulában, sajnos, erre csak a törekvés van meg. A hiba – úgy látszik – ott van, hogy ő nemcsak árulja az újságokat, hanem el is olvassa, s amit bennük olvas, az az irodalom aztán megköti a gondolatát, idegenné teszi a szavát, úgy, hogy mikor magamagát akarná énekelni, akkor is csak másoknak a visszhangja. Ha a csak félig-meddig megemésztett olvasmányokat tökéletesen el tudná felejtetni, akkor talán érdekesebb verseket is tudna írni, mert kezdetleges strófáiban nemegyszer lüktet valami, ami kifejezésre jutni nem tudó érzésnek látszik. Aligha ő az, aki meg fogja csinálni a budapesti utca költészetét, de talán előfutárja annak, aki egyszerre csak meg fogja szólaltatni a budapesti aszfalt lelkét. Ezért érdemes egy pillanatra megállani mellette, mint szimptomatikus jelenség mellett.

1909. 30. sz. július 25. 635–636.

Móricz Zsigmond: Hét krajcár. Nyugat-kiadás

Régóta várjuk s kívánjuk már az újabb irodalomtól a magyar falu életének, lelkének művészi és igazi képét. Régibb íróink sokat foglalkoztak vele, de a kép, melyet tőlük kapunk, nem hű és pontos, mert egész sereg elfogultság és eltökélés fátyolozta be a szemet, amely megfigyelte. Rousseau és a negyvenes–ötvenes évek romantikus demokratizmusának hatása alatt bizonyos előképei keletkeztek a falusi élet alakjainak és levegőjének, tetszetősek, kedvesek, de éppen a tetszetősség és kedvesség szempontjából kissé színezettek. A falu a csöndes, idillikus nyugalom, az egyszerű, tiszta és nemes életmód színhelye, a paraszt a kultúra által még meg nem rontott, egyenes, egyszerű ember, aki gyermeketeg boldogságban éli életét, s apró bajai, ferdeségei és hibái legfeljebb humoros színező anyagul szolgálhatnak. Ezt a felfogást, a paraszti életnek ezt az idealizálását látjuk még Jókainál is, s az ő hatása alatt az utána következő írók is ebben a világításban rajzoltak. Mikszáth Kálmán és Baksay Sándor jóformán egyedüliek, akik a maguk szemével, a tradicionális népszínműi színezés nélkül tudták nézni a magyar falut, s egész kabinetre való pompás paraszt és fél-paraszt típust rajzoltak meg. A magyar paraszt teljes képével azonban még adós irodalmunk, s az utolsó két évtized írói alig tettek va-

Züllött zsoltárok című kötetéhez (szerzői kiadás, 1912) Molnár Ferenc írt előszót. Vese-velő címmel 1913-ban kéthetente megjelenő satirikus lapot indított, melynek két számát ismerjük. 1910-ben [ez Az Est megindulásának éve] jelent meg kis füzete, a címe: Bagóhiten Az Est A Nappal. Uzso-raszövetség a közönség és a rikkancsok kifosztására – Miklós Andor és Braun Sándor fuzionáltak. Budapest, Pollacsek.

lamit ez adósság lerovására. Ennek a nemzedéknek a figyelmét annyira magához kötötte a szeme előtt kialakuló városi élet, hogy a falut meglehetősen elhanyagolta. Most azonban lassanként mégiscsak differenciálódik irodalmi fejlődésünk annyira, hogy egyoldalúság nélkül, az egész magyar élet teljes képét várhassuk tőle. S ebből a szempontból tagadhatatlan nyereség az olyan író, mint Móricz Zsigmond,⁶⁹ kit most megjelent *Hét krajcár* című könyvéből mint a magyar falu életének szokatlanul pontos és elfogulatlan szemlélőjét és művészi kezű rajzolóját ismerheti meg a közönség. Egy-két ízelítőt abból, hogy miképp dolgozik Móricz Zsigmond, lapunk is adott már, olvasóink bizonyára emlékeznek még *Márkus* című novellájára, amelyben egy kitűnő magyar paraszt-típus olyan pompásan van beállítva, hogy nagyon kevés mai magyar író tudná párját megcsinálni. S effélék a Móricz kötetében levő novellák majdnem mind; úgy mutatják be a magyar alföldi falut, amilyené a viszonyok hatása alatt fejlődött, a maga sajátos vonalaival és színeivel, sajátos szépségeivel és érdekességeivel, hibáival és bűneivel. Egyes elemek ebben a rajzban, pl. a paraszti erotika egy-egy vonása szinte fölfedezés-számba mennek. Ehhez még eddig nem tudott vagy nem mert hozzányúlni író. S a rajz annyira hű, eleven és kifejező, hogy szinte csodáljuk, hogy az író – aki szemmel láthatólag nem benne, hanem kívülről áll annak, amit rajzol, – hogy őrizhetett meg lelkében ilyen biztos vonású képet. De nem kell azt hinni, hogy ezekben a novellákban valami szándékos, keresve keresett népiesség van. Az író tisztán művészi célok vezették, s tisztán művészi eszközökkel dolgozik. Sem ellene, sem mellette nem szól a falunak, csak rajzolja, nem gépiesen, közömbösen, de úgy, ahogy az ő művészi látásában tükröződik. Embereket ábrázol, akik öröklés, helyzet, életmód hatásai következtében olyanok, amilyenek, embereknek egymáshoz való viszonyát ábrázolja, amelyet az emberek egyéniségén kívül az az életkör határoz meg, amelyben élnek. Szóval az életet akarja élénk állítani úgy, ahogy a magyar faluban színeződik. Az eszközei teljesen készek és teljesen kész a mód is, ahogy bánik velük. Pontos és részletes rajz, de fölösleges aprólékoskodás nélkül (az etnografikumból pl., amellyel különösen újabb „népies” íróink nagyon bőkezűen bánnak, alig van belőle valami) – csupa egyszerű, néha egyszerűsített vonal, amely szemléletesen kiemeli a kiemelni valót, s mindent a maga értékében állít be. Jóformán minden szónak megvan a maga helye és súlya, s a szó néha olyan, mint a rés, amely szenvedélyek mélységeibe világít bele. Az a bravúr, amellyel mindig eltalálja, mit kell kimondani, mit elhallgatni, mit homályban hagyni s mit részletezni, legelső rendű íróhoz méltó. Ez az író egyszerre teljesen készen jött a nyilvánosság elé; megért mindent, ami megérteni való, nem csodálkozik, nem magyaráz, nem izgatódik fel, csak rámutat a dolgokra, a pusztá rájuk mutatással megérteti s hozzánk közel hozza őket. Közösséget tart mindennel, ami emberi, s ezt a közösség-érzést át tudja oltani belénk is. Meglátja a nyomor sivárságában a szép vonásokat (*Hét krajcár*), az öreg emberek kedveskedő zsörtölődésében a réges-rég elült tragédiák csökevényeit (*Aranyos öregek*), a legegyszerűbb falu-

⁶⁹ Móricz Zsigmondról ld. még: 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/3, 52.

si környezetben az asszonyi érzékek csodálatos szövevényességét (*A cica meg a macska*) s még egész sereg olyan dolgot, amelyről sejtelmünk se volt, amíg nem társalkodtunk vele, s amely most egészen magától értetődőnek tűnik fel előttünk. Még nem került kezünkbe új író új könyve, amelyben ennyi örömünk lett volna, s meg vagyunk győződve, hogy mindenki úgy lesz vele – ízlés, irodalmi pártállás, felfogás-mód különbségei ellenére –, aki figyelmére méltatja.

Ady Endre a kötetről a *Nyugatban* (1909. II. 1069–1071). Részlet (L. 314., 318. o.)

[...]

Alig tudom a ceruzámat fogni, hogy Móricz Zsigmondot, hogy éppen Móricz Zsigmondot össze ne égessem toluól nagy, forró szavak, képzelések hirtelen forróságával. Csak egyetlen egy ujjongásomat bocsátom szabadon: ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó, kis ember belőle, tehát minket akar a jövő s reánk van szüksége. Az öreg esperes nem kívánta a harcot, Márkus, a vén harangozó se, de mi kívánjuk. Ez a természete a mi fajtánknak: sok századév megsanyargatta, elfogadta Kálvin predestinációs tanát, de amíg a gerince s az ökle bírják, nem bízza ügyét a jó Istenre. Ilyen a mi fajtánk. Hogy micsoda fajta? Hajdú-szélen, Szabolcsban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszélen, Szilágyszélen él. Itt nemesítettek egész falvakat egy jókedvű pillanatukban felséges uraink vagy nagyságos fejedelmeink. Bocskor mellé itt kötötték a legtöbb nemesi kardot s a kis urak itt békültek bele a legnehezebben, hogy nagyurak is vannak. Itt volt víg aratása a javított vallásnak, mert e nem demokrata országnak e tájékán született meg a világ legkülönösebb demokráciája. Nagy familiák zuhantak itt rongyosan le a hétszilvafás ezrek alacsony sorába, hova máról holnapra a paraszt is felkerülhetett. A fosztogató, álnok nagy urak s papok ellen itt gyakran fogott össze az elkeseredett paraszt s a paraszti sorba jutott, gebéjével együtt éhes, rongyos, kardos kisúr. Itt ismerek magam is hitvány, koldus, de szép nevű familiákat, akik így beszélnek: ősi rokonságban volnánk a gróf Károlyiakkal, de mi nem tartjuk a rokonságot. Egy sereg nagyúri voltából, birtokából kiforgatott familia egyenesen azért lett kálvinistává, hogy jobban verekedhessenek pápista, labanc, gazdag, egykori osztályos atyafiaival. Itt századokon keresztül majdnem folytonos, ritmusos, nagy volt a szociális felcserélődés. S itt készült el legjobban a talaj a jövőre, az úri Magyarországot ma már nagyon fenyegető, igazi, nyugatias demokráciára. Ez a tájék Magyarország dagasztó teknője s ennek fajtájából, a mi fajtánkból s e vidékről kellett a megindult magyar intellektuális forradalomnak vitézeket kapnia. S ebből, a mi fajtánkból jött most megint íme egy Móricz Zsigmond, aki egyedül fölér egy forradalmi szabad csapattal.

*

Móricz Zsigmond a legeseményesebb életű, legtöbbet szenvedett, legkeserűbb, legbölcsebb, legmagyarabb magyarságnak szívbeli látója, vérbeli írója. Könyve, a *Hét krajcár*, már címében s első történetében szomorú pecséttel megpecsételt írás. A hét krajcár a büszke szegénységnek, a letaposott nemességnek olyan szimbóluma, mint Krisztus hét vérző sebe. S ez a józan, bátor, bölcs, néha-néha szinte koldus őszinteségű író, ez a kemény, kálvinista, magyar fiú olykor olyan titkos izgalmat kelt s olyan végtelenségeket tárt föl akaratlan vagy nagyon akart szimbólumaival, mint senki eddig. S a történetei. Rosszmájú s elrontott ember olykor kimondaná már róla, hogy írójuk a tyukodi Maupassant, mikor egy legoriginálisabb, senkihez nem hasonlító művészet hirtelen közbeszól: néha-néha óvakodjunk nagy irodalmi nevekkel tréfálkozva játszani ütősdit, mert egyben-másban megárthat a nagy névnek. Ez a falu, ez a magyarság, ez a népiesség, ez az élet átélő látása, ez a művészet, a Móricz Zsigmondé. Ebben a könyvben századok ősz érzései s a mai európai magyar művész-ember differenciáltsága házasodtak össze. S az ellentétek ilyen nagyon szerencsés, heves vegyítése adja a legnagyobb emberi valamit: az egyéniséget. Persze, hogy a nacionalista mű magyarak, a nehézfejű impotensek s grófi és püspöki ispánok megint kiabálhatnak a magyar falu megbántása miatt. Móricz egy-két olyan típust ad a magyar parasztról, hogy tapsolva kérjük – a többit. A csók: csók önála, falusi csók, trágyaszagos, brutális, falusi, magyar, igaz. A széles csípőjű, telt mellű, jóvérű menyecske nemcsak ápolja girhes urát, nemcsak veszekedik vele, de meg is csalja. A magyar falu férfiai nem nagylelkű, ostoba lovag s a némbere nem zárdába vágó. Nincs külön magyar glóbusz s a fölcseperedett magyar paraszt olyan durva, erős, gonosz, piszkos, mint moldvai oláh sorstársa. Egy-két történetét kihagytam volna a kötetnek, hármat vagy négyet dicsekedve mérném a legnagyobb orosz vagy északi paraszt-történetekhez. S ami mindennél többet mond, így, ahogy van, ez a kötet a fejlődés, a gazdagodás legnagyobb lehetőségét jósolja. Szeret látni, szeret borongni, de ujjongni is pompásan tud, érdemesnek tartja Móricz. A kegyetlenséget nem veti meg, az igazi művészet és szépség lévén mindig kegyetlen egy kicsit, de nem szégyelli a krisztusi, sőt szókratészi jóságot se. Egy-két emberével együtt fogok sokáig élni. A két parasztvér tanítójával s nyomorúságban föllobogó úrvérével, asszonyaival, s avval a paraszt apával különösképpen, aki szegény úri, pesti proletár-asszonnyá vált lányát megszarolja, fizetést kér tőle a nála-faluzásért. Hej, milyen igaz. És milyen sokban több az igaznál. És milyen új művészet a Móriczé. Ha angol gyarmat volnánk, azt írnám, amit Indiából írtak Oxfordba a fiatal Kiplingről: London felé új csillag indult Keletről.

1909. 31. sz. augusztus 1. 655.

Az én örökségem. Kárpáti Aurél versei. Budapest, Singer és Wolfner

Kárpáti Aurél⁷⁰ versei, melyek most jelentek meg egy csinos kiállítású kötetben, nagyon hasonlítanak az olyan képekhez, melyek alkonyati szürkületbe elmerült tájakat ábrázolnak, amikor eltompulnak a színek, felbontódnak a tárgyak körvonalai és sejtető foltokba olvadnak a formák. Fény nem reszket rajtuk, mozgás is alig mozzan, csak mintha messziről valami zsongás hallatszanék, amely melankolikus, ernyedt hangulatokról beszél. Ilyesforma a Kárpáti Aurél melankóliája; csupa halkított ritmus, nem önmagában, hanem környezetéhez való viszonyában éledő szó, elfogódások fátyolán átszűrt érzés. „Örök ködök koldusa voltam, / vihartól vert, esőtől ázott. / S csak vártam valamit esengve, / Amire halk, éjféli csendbe / Egy rím, egy verssor ráhibázott.” Ez a strófa körülbelül kifejezi az egész kötet tartalmát. Vágyak, melyek sohase találnak célt, mámorok, melyeket előre megkeserít a beteltség, szerelmek, melyek csecsemőkorukban haltak meg, nagy, erős érzések, melyek hangulatokká ványadnak csakhamar. Romantika ez, amely átnyúlik a mi napjainkba abból az időből, amelynek alaphangulatát Byron és Heine fejezték ki. A költő egészen el van merülve önmagába, mintha nem is élne ebben a mi életünkben, alig vesz tudomást a saját magán kívül eső dolgokról. Ez, persze, tiszta líra, de megvan az a baja, hogy megfosztja a dolgokat háttérüktől, s nagyon is elvonttá és vértelenné teszi őket. Ilyen alkotási mód mellett szinte lehetetlen elkerülni, hogy egyfolytában olvasva a versek kissé egyhangúaknak ne tessenek, valamint azt se, hogy édeskés ne legyen tőlük a szánk íze. Négy-öt motívum, megannyi változatban, s valamennyi egyazon hangnemben kidolgozva egy egész kötetten végig, vesztenek ezzel hatásukból még olyan versek is, melyek más-

⁷⁰ Kárpáti Aurél (1884–1963) író, irodalmi és színházi kritikus. Kosztolányi Dezső barátja volt. *A magyar irodalom történetében* írja róla Bodnár György: „A *Nyugat* megindulása után is *A Hét* állandó munkatársa. 1910-ben külön úttal kísérletezik, amikor Halasi Andorral együtt megindítja a *Kritika* című folyóiratot. 1922-től kezdve pedig a *Pesti Napló* az állandó fóruma. De nemcsak műhelyei választották el a *Nyugattól*: fő műfaja a sajtókritika; cikkei nagy részét napi események ihlették. De feltűnő, hogy kritikai impresszióit éppúgy szépirodalmi keretbe foglalja, mint a *Nyugat* kritikussai. S még jellemzőbb rá a normatív szemlélet elvetése. Kritikakötetének *A kételkedő kritikus* címet adta (1928). A könyv előszavában így ír: »Majd két évtizede nem hiszek a kritikában. Fölöslegesnek, haszontalannak tartom. Nem használ senkinek. Se az írónak, se a közönségnek.« S arra a kérdésre, miért ír mégis kritikát, az írók példájával válaszol: a művészi alkotás élményt jelent számára, s ezt akarja kifejezni éppúgy, mint az író az életélményeit. Nem hisz az objektív igazságban, tehát a kritikai normákban sem bíz. »A kritika a kételkedés művészete« – mondja bevezető fejezete csattanójául. Szemléletét tehát ugyanaz a szkepszis szabja meg, mint a szubjektivista *Nyugat*-kritikáét. De felismeri-e hasonlóképpen, hogy a kétely csak eszköz lehet a konzervatív normák rombolásában? Legjobb írásaiban igen. Mert nem önmagát állítja az olvasó elé, hanem a gondolatait. Asszociációi nem mutatnak messzire, de legtöbbször helytállóak, nem az írás ornamentikájához, hanem a struktúrájához tartoznak.” 1929-ben és 1936-ban Baumgarten-díjat kapott, 1960-ban Kossuth díjat. 1945 és 1956 között az Írószövetség intézőbizottsági tagja.

különben tetszenének. A kötet Major Henrik illusztrációival jelent meg, melyekben váltakozva találunk érdekes finomságokat és vergődő mesterkedést.⁷¹

1909. 32. sz. augusztus 8. 675.

Farkas Béla: Élet. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Akárhogy vesszük is, nagyot változott 8-10 év óta a magyar vers. Akár csak változásnak vesszük, akár fejlődésnek, be kell látnunk, hogy sok olyan dolog, ami nemrég még érték volt, ma már hitelét veszítette, sok szín megfakult, sok rím elkopott, s helyükbe egy hevesen előre rohanó, szertelen akarással és becsvágygal dolgozó fiatal nemzedék új értékeket hozott, új színeket vetett fel, új rímeket csendített meg.⁷² Ami még tíz év előtt tetszett és hatott, azt ma már halaványnak érezzük, s amitől még pár év előtt mint szokatlan, kiforratlan kísérletezéstől idegenkedtünk, abban ma váratlan szépségeket fődözünk fel. Az igazi költők, az első sorban állók, akik régebben is a maguk hangján, a maguk nyelvén, a maguk énekét énekeltek, kiállották a nagy átalakulást, ma is elevenek és hatásosak; a kisebbek, a második, harmadik sorban levők azonban jóformán elhalványodtak. Sima nyelv, ügyes technika, pattogó rímek, hangulatosság és elmésség a kilencvenes évek magyar lírájának fő tényezői –ma nem elegendők már, mert a nyelvben egyéni zamatot keresünk, a formában az alkotás új módjait, s az Aranytól és Petőfítől jóformán készen átvett ritmus- és rím-készlet ma már nem elégít ki. Ez az oka, hogy ma különösebb érdeklődés nélkül megyünk el Farkas Béla⁷³ versei mellett, melyeket *Élet* című kötetében gyűjtött össze, holott tíz év előtt alighanem több figyelemben részesítettük volna őket. Elismerjük, csinos, szabatos versekben éneklő gyöngéd, kissé puha és erőtlen érzéseit, könnyen lemondó szerelmi ábrándjait, sok jóakarattal, bár jóval kevesebb lendülettel mond verseket a hazafiságról, – de mindez elmúlik az olvasás pillanatával, nem fogja meg igazán érdeklődésünket, nem nyílik meg a lelkünk hatásának befogadására.

⁷¹ Major [Markbreiter] Henrik (1890–[New York] 1948), festő, grafikus, karikatúrista. Kezdetben a békéscsabai Tevan Kiadó által felkért illusztrátor volt, az ő képeivel jelent meg pl. Karinyi Frigyes *Így irtok ti* című paródiagyűjtte. 1913-ban publikálta az írók, hírlapírók karikatúráit a *Panoptikum* (1913) című kötetében, amelynek előszavát Kosztolányi Dezső írta. Népszerű művész lett Amerikában is. – Ld. még: 1912/24; 1920/12.

⁷² Schöpflin nem tekintette feladatának – ebben az orgánumban nem is volt rá lehetősége –, hogy a magyar líra nagy változását együttesen rögzítse. Az ő lehetőségei ezen a fórumon a rövid figyelemfelhívó leírások, elemzés-jellegű híradások közreadása volt, egyre inkább saját ízlése szerint. Összefoglaló írásra Schöpflinnek majd 1912-ben lesz módja, a *Huszádik Századtól* kap teret, ahol Adyról és Móriczról ír tanulmányt, kettejüket állítva a lírai és prózai megújulás eklatáns példajaként. (Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond. *Huszádik Század*, 1912/1.

⁷³ Farkas Béla – ld. 1904/28.

1909. 32. sz. augusztus 8. 675–676.

Forberger Béla: A szepességi német elem pusztulásáról. Igló, Ferenc Nyomda

A szepesiek⁷⁴ most tartott iglói kongresszusa alkalmából írta dr. Forberger Béla azt a kis munkát, melyet most külön füzetben is kiadott.⁷⁵ Olyan dologról szól benne, ami kivált szepesi származású honfitársainkat régóta foglalkoztatja. A német nép, amely az Árpádok óta törzse volt a Szepesség lakosságának, amely ez Isten áldotta szép vidéken kultúrárt teremtett, a magyarság nemzet[i] küzdelmeiből mindig hűségesen kivette a részét, az utolsó évtizedek során mind jobban háttérbe szorul ősei földjén, s üresen hagyott helyén a tótság terjeszkedik. Ennek a jelenségnek okait keresi dr. Forberger Béla, miután a tényt magát statisztikailag megvilágította, s az okokat elsősorban a kivándorlásban találja meg, amely a szepesi németek körében is – kivált Amerika felé – nagyon el van terjedve. Tanulmányok s a nép életének és viszonyainak közvetlen ismeretére vallanak azok a fejtegetések, melyek a háromévi katonai szolgálatnak a népre való káros hatásáról és az alkoholizmusról szólnak. Van azonban a szepesi németek térvesztésének egy más oka is, amely inkább becsületükre válik. A szepesi ember, ha csak valamennyire teheti, taníttatja a fiát; ily módon a Szepesség mindig nagy tömegét adta a tanult, intelligens embereknek, akiket életpályájuk igaz, hogy elszakított szülőföldjükről, de másfelől nagyon sok értékes erővel gazdagították a magyar kultúrárt. Minden városban nagy számmal vannak a Szepességről való hivatalnokok, tanárok, mérnökök, és egyéb technikusok, orvosok, akik teljes lélekkel beleolvadva a magyar intelligenciába, annak igen becses elemét adják. Hogy aztán minden ilyen esetben gazdátlanra válik egy ősi ház meg egy darab föld – ez a szepesiek szempontjából bántó dolog s országos szempontból is sajnálatos, mert a szepesi német kulturális, gazdasági és politikai szempontból mindig megbízható, derék nép volt a maga helyén, s kár volna, ha idővel egészen átengedné helyét a tótoknak. Hogy a létező

⁷⁴ A 12. sz. közepe óta Tübingiából, Sziléziából vándoroltak be. Községeikben kezdettől fogva saját joguk szerint élhettek. V. István király kiváltságait 1271-ben erősítette meg. Szabadságuk lényege, hogy senki sem idézhette meg őket területükön kívül, bírójukat és papjaikat szabadon választották. A 15. sz. közepe óta a „24 királyi város területének” nevezték a joguk szerint élő vidéket. I. (Nagy) Lajos szokásjogukat törvénybe foglalta (*Zipser Willkür*, 1370). 1412-ben Zsigmond király 13 várost zálogba adott a lengyel királynak, a megmaradt 11 város 1636-ban a Csáky grófi családé lett. Lengyelország első felosztásakor Mária Terézia visszacsatolta a városokat. A 18. sz. nagy járványai megrikították a szász népességet, helyükre szlávok költöztek. A 19. sz-i polgárosodással megkezdődött elmagyarosodásuk. 1945–46-os kitelepítésük s az erőszakos szlovákosítás miatt a szepességi németiség ma csak nyomokban létezik. Társadalmi berendezkedésüket Mikszáth Kálmán *A fekete város* c. regénye örökíti meg, közlése éppen 1909-ben folyt a *Vasárnapi Ujságban*. Történetükhöz: Bruckner Győző: *A Szepesség népe. Néprajzi és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest, 1922. A szepességi német (cipszer) nyelvről ld. Dieter Stellmacher: *Niederdeutsch. Formen und Forschungen*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1981.

⁷⁵ Forberger Béla (?-?), ügyvéd, az MKE ügyésze, a központi választmány tagja.

bajokon segítsenek, az szép feladat volna a szepesiek kongresszusai számára, s dr. Forberger Béla szolgál is erre vonatkozólag néhány okos indítvánnyal.

1909. 32. sz. augusztus 8. 676.

Karafiáth Jenő: Akkordok. Budapest, Singer és Wolfner

Igazán csak akkordok Karafiáth Jenő⁷⁶ versei: apró, könnyed hangulatok, alig megfogható halk sóhajok, egy pillanat elmélázása, egy fehér ruhás leány, aki hirtelen átvillan az ember életén, egy röpke elborongás, melynek nem marad a szív mélyén semmi nyoma. Könnyed, néha finom, diszkrét – fiatal lányoknak való versek; édeskések is, szalonba stilizáltak. Érezni rajtuk, hogy a költészet nem élethalakító erő a szerző lelkében, nem gyökere életének, hanem csak kedvtelés, művészi szórakozás – vagyis dilettantizmus. Tápláló forrása inkább az irodalom, mint az élet, levegője a jól temperált szoba levegője, – az író csinosan énekel szenvedélyről, mámorról, bánatról és halálról, de mindemellett arra is vigyáz, hogy a ruhája rendetlenségbe ne jöjjön, s a gesztusa se keltsen a kelleténél nagyobb feltűnést, vagy éppen megütődést. Az effajta költészetnek megvan az az előnye, hogy könnyebben kelt visszhangot azokban, akiknek a költészet ugyanaz, ami a szerzőjüknek: kedves szórakozás, s ezért nem is csodálnók, ha ezek a versek az olvasók körében bizonyos sikert aratnának.

1909. 33. sz. augusztus 15. 696.

Szende Arisztid: Napóleon. Fodor Sándor könyvének bírálata. Budapest, Pallas

Napóleon. Fodor Sándor prelátus-kanonok Napóleonról szóló könyvéről, melyet röviden mi is ismertettünk, egész kötetre való bírálatot adott ki dr. Szende Arisztid.⁷⁷ Az ilyen könyvekben folyó polémia meglehetősen szokatlan dolog nálunk, de semmi esetre sem árt, mert alkalmas arra, hogy módot adjon az olvasónak egyes komoly kérdésekben jobban elmélyedni. Dr. Szende Arisztid nagy apparátussal, a Napóleonra vonatkozó irodalom bő ismeretével dolgozik, polemikus hangja éles és heves, apróra szedi Fodor Sándor tévedéseit, egyoldalúságait, könyvének szerkezeti hibáit, a történeti igazság szempontjából helyreigazítja azt az eszményített képet, melyet Napóleonról rajzol. Nincs módunkban, hogy a vitába beleelegyed-

⁷⁶ Karafiáth Jenő (1883–1952), jogász, politikus, országgyűlési képviselő, háznagy, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1932), fővárosi polgármester (1937–1942). Nagy sportember volt, jogászhallgató korában a BEAC ifjúsági elnöke, később a sízés, a turistáskodás nagy pártfogója, az Országos Testnevelési Tanács elnöke. Ő avatta fel Gyóni Géza szobrát 1934-ben. 1937-ben *Az én dalaim* címmel, 1942-ben *Kenesén a kertben* címmel jelent meg verskötete a Singer és Wolfner kiadásában.

⁷⁷ Ld. 1909/22. 466–467. Szende Arisztid (?–?), nem sikerült róla semmi közelebbit meg tudni. Az egykorú telefonkönyvben szerepel a név.

jünk s igazságot tegyünk az egyik vagy másik szerző mellett, de annyi kétségtelen, hogy Szende Arisztid könyve elmeébresztő olvasmány.

1909. 34. sz. augusztus 22. 715.

Kún József: Kék hegyek. Budapest, Singer és Wolfner

Még a nyolcvanas években kezdődött s a kilencvenes évek elején elérte teljességét egy sajátos folyamat – érdemes volna egyszer kritikai mikroszkóppal a végire járni – a magyar lírának Heine csaknem kizárólagos hatása alá kerülése. A régi hatások, a magyar hagyományok, Petőfi, Arany hatása tovább is alakító elemei maradtak az utódok lírai alkotásának, de beljük elegyedett a nagy német költő hatása, s ez adta meg a színét s a formáit. A Heine romantikus hangulatköltészete, elméssége, az érzésekkel könnyedén játszó pajkossága hangzott tovább a mi költőinknél, s ez alól az általános járvány alól még a legeredetibbek és legegényebbek sem tudták teljesen kivonni magukat. Csak az utolsó tíz esztendő fiatal lírája, mely most van forrongásának tetőpontján, tudta megtörni ezt a varázst, de még nem teljesen, mert Heine hangjai minduntalan felrezzennek ma is egy-egy költőben. Érdekes példa erre Kún József,⁷⁸ egy csöndben, zaj nélkül, de nem eredmények nélkül dolgozó poéta *Kék hegyek* című kötete, amely sok tekintetben önállóan bár, de mégis ezt a heinei szellemet érezteti. A Heine saját ellágyulásait visszájára fordító öngúnyolódásából nincs benne semmi, egyebekben minden lényeges tulajdonsága közös a német költővel. Ez nem reminiscencia, hanem diszpozíció dolga: ugyanazok a húrok érzékenyek öbenne is, amelyek Heine lelkében zeng-

⁷⁸ Kún József (1873–1912), szegedi felső ipariskolai tanár, költő, Babits Mihály korai barátja. Az itt ismertetett kötetéről is Babits írt a *Nyugat*-ban, majd váratlan korai halálakor is ott búcsúzott tőle: „Szegény, szegény Kun József! Költő volt, és java korában, egészen váratlanul elhunyt. Barátom volt ő, mikor én még senki se voltam, és ő már valaki. Az idősebb barát elnézésével és szeretetével vigasztalt fiatalos és oktalan kétségbeeséseimben. Most nekrológot írok róla! Tudnék-e most róla mint költőről beszélni? Talán nem alkotott maradandót: de én tudom, mily szent dolog volt neki a művészet, mily igaz érzés súgta verseit. Minden szépnek valódi rajongója volt. Nem volt sor, amit könnyelműen és hirtelen írt volna le: csak ünneplő ruhában ment a templomba. Az ízlés volt a lelke: ez vezette költészetét és egész életét. Nem is költői, hanem emberi ízlés volt ez, és megnyilatkozása az élet bizonyos körülményeiben jóság és szelídség. Jó és szelíd ember volt: a kultúreberek azon fajából, melyet ma még inkább csak az utópisták regényeiben találunk leírva. Minden durvaság, minden szigorúság idegen volt neki. Még a művészetbe is bevitte szelídségét. Dantét, Kemény Zsigmondot kegyetlennek találta. Szerető lélek volt, és szerettem ezt a lelket. Meg kellett halnia!” Ravatalánál Lőw Emmánuel és Móra Ferenc beszéltek. Az irodalomtörténet feltételezi, hogy Babits *Halálfiainak* Rosenberg alakjába belejátszott Kún Józsefhez fűződő viszonya is. Idézet a regényből: „Imrus [részben Babits alteregója – Sz. Á.] kijelentette, hogy büszke lesz rá, ha zsidónak nézik, aminthogy nem is barátokozik mással, csak zsidóval, mert a keresztények és »úrifíúk« mind ostobák és kulturálatlanok...” [...] „Legjobb barátomat Rosenbergnak hívják! – és már elmondta, hány nyelvet ért ez a Rosenberg, s egyáltalán, milyen zseniális fiú...” Kún pályáját és portréját Péter László tárta föl és írta meg: Babits „legjobb szegedi barátja”. *Kortárs*, 2002/2–3. 132–143. Kun [Kún] Miklós (1908–2005), a neves pszichiáter apja.

tek egykor, s ugyanazokra a hangokra vannak hangolva. Érdekes ezt megfigyelni egyes vonásain, pl. ahogy a külvilág jelenségeit beleolvastja önmagába s a saját lírájával kapcsolatba hozza. De sokkal lágyabb, harmonikusabb, az életbe jobban belenyugvó természet: a Heine versei mögött sokszor szinte félelmesen meglapuló keserőségeknek, haragoknak, gyilkos szenvedélyeknek nyoma sincs benne. Ebben teljesen önmaga: hullámosan fodrozódó lélek, amelynek mélységeibe nem hasítanak be viharok. A lelkéből énekel, de a lelke felületeiből, azok a mélységek, amelyekben útvesztők vannak és veszedelmes szörnyek laknak, zárva maradnak. Ábrándozó, eszmélkedő költészet ez: egy nyári délutánon, egy szép fényhatáson ellágyul, s ellágyulása könnyen reflexióvá hűl le. Néha nagyon szépen tudja reflexióit összeolvasztani érzésével, s ezzel líraivá tenni, – emlékezzünk csak *Mozdonyon* című versére, melyet annak idején mi közöltünk, s amelyhez hasonló teljes hatású vers több is van a kis gyűjteményben. Ez a költő, úgy látszik, tudja, mit csinál: a maga képességeinek korlátain belül marad, de aztán ezen a körülhatárolt területen ki is tudja fejteni magát, s teljes értékében tudja kialakítani azt, ami benne van.⁷⁹

1909. 34. sz. augusztus 22. 715–716.

Peterdi Andor: A mélységből. Budapest, Műszaki Ny.

Peterdi Andor⁸⁰ a szegénységet éneкли verseiben, nem a könnyűvérű szegénység költészetét, mint egykor a romantikusok, hanem a szegénység szürkeségét, nyomasztó terhét, fizikai és lelki gyötrelmeit. Az élet, amelynek háttere elé verseit állítja, a nagyvárosi szegény ember nyomorgó élete, melyet kétszeresen nyomasz-

⁷⁹ Babits *Nyugat*-beli (1909/8.), Schöpflinénél is rövidebb kritikája ugyanerről a kötetről: „Ebben a kötetben van hét gyönyörű vers: a két hegyekről, melyek messziről úgy vonzanak és közel megcsalnak; Velencéről, hogy a költészet minden kútfejét csobogni hallhatjuk: a mozdonyról, mely ismeretlen tájak felé viszi az embert; a messze utakról, ahol a költő mindenütt csak magát találja; a régi festményről, mely titokteljes régi szépséget ábrázol: a zúzmarás fákról, melyek fehér bált tartanak az útszéleken; s végre a legelső az isteni művészet gyönyöréről. A nyelv e hét versben gyönyörűen koncíz [tömör, velős, szabatos – Sz. Á.] színes és szuggesztív. Szuggesztív – s bár a költő szeret a parnaszisták eszközeivel hatni, fő ereje mindig az érzésébzsztés – s a sorok mögül mindig ő maga, egy érző, művelt, rokonszenves, nyugodt egyéniség néz ránk méla szemekkel. Kár, hogy a kötetbe felvett néhány gyengébb verset.”

⁸⁰ Peterdi [Pollák] Andor (1881–1958), költő, műfordító. Fiatalkorában pékként, később mézárasinasként dolgozott Budapesten. A 20. század elején bejárta az Alföldet, majd a Vígszínház színiiskolájában tanult. Balassa Jenő is tanította, és egyben ő volt az, aki Peterdi első verseskötetét kiadta. 1905-ben újságíró lett, 1909-ben házasságot kötött Várnai Zseni költőnővel. A *Népszavába* és egyéb baloldali lapokba írt cikkeket. A Petőfi Társaságnak 1916-ban lett a tagja, de nem sokkal később ki is lépett belőle. A két világháború közötti időszakban műkereskedőként dolgozott, írásait az erdélyi *Zsidó Jövő* közölte. 1942-től az ellenállási mozgalomban tevékenykedett, 1945 után pedig visszavonult betegsége miatt. Lefordította Émile Verhaeren verseit (Budapest, 1917). Fia, Peterdi Gábor 1939-től az Egyesült Államokban élt, nyugdíjba vonulása előtt a Yale Egyetem képzőművészeti fakultásának tanszékvezetője volt. – Ld. még: 1913/14.

tóvá tesz a fölötté tenyésző fény és pompa, bőség és gondtalanság. Van ennek a költészetnek szocialista íze, de a költő szerencséjére többnyire el tudja kerülni az effélének nagy veszedelmét: a programszerűséget. El tudja hitetni, hogy azért énekel ilyen életet, mert csakugyan ezt látja és éli, nem pedig eleve eltökéltségből. Nem is forradalmár természet, inkább puha, lemondó, önmagában elmerülő. Szerelmei is nem lobogó szenvedély szülőttei, inkább ábrándok, melyekben lényegesebb az ábránd maga, mint az, aki felé fordul. Eszel a diszpozícióval húsz év előtt alighanem a pesszimizmusba merült volna bele, s csak az életfelfogás és az életföltételek változásai teszik, hogy ma más húrokat penget. Azért Reviczky pesszimizmusának megvan rá a maga hatása, másfelől pedig Morris Rosenfeld szentimentális szocializmusa adott neki indításokat. Verseiben sok vonás van, ami feléje vonz, amiben tagadhatatlan hivatottság jeleit kell látnunk, s ha mégsem érezzük teljes hatásukat, annak okát bizonyos szervi fogyatkozásaikban kell találnunk. Jóformán egyáltalán nincsenek formái, a belülről szépen, erőteljesen gondolt versek tompán, sőt néha rekedten, ércetlenül hangzanak ki, az érzést nem lopja bele lelkünkbe a ritmus zengése. Sem a belső, sem a külső ritmus, sem a nyelv színjátéka nem elég erős arra, hogy művészi hatást tegyen, s ezért a versek kevés kivétellel nyerseknek, félig megcsináltaknak tűnnek fel. S éppen a legerőteljesebbnek gondolt s legjellemzőbbnek koncipiált versek leginkább, – apró témái közt több akad, amely frissen, muzikálisan cseng. A versekhez Stolczer Jenő rajzolt illusztrációkat.

1909. 35. sz. augusztus 29. 734–735.

Pásztor Árpád: Tengeren, tengeren túl. Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Pásztor Árpád⁸¹ nemrégiben megjárta Amerikát, útközben, útja célján figyelmesen körülnézett, s megfigyelései eredményeiből most egy kötetet ad az olvasó kezébe. A könyv tizennyolc kisebb-nagyobb képből áll, van köztük egyszerű riport, mely csak abban különbözik más effajtaaktól, hogy gondosabban van megcsinálva és elmésebben, több verve-vel megírva, akad olyan, amely egy-egy élménynek novellává nemesítése, van nem egy olyan is, amelyben a riportermunka az író munkájával elegyedik. A tárgy, amely állandóan ott van minden részlet mögött, s mint sötét háttér meghatározza színeit, a kivándorlás; a szereplők kivándorló vagy már kivándorlott magyarok. A hang többnyire komor és fájdalmas, sokszor felháborodott, az író erősen él a kritika jogával, a kivándorlásra kényszerültek sorának láttára az otthon maradottak ellen. Elmondja a kivándorlók fogadtatását az Ellis Island szigeten, ahol megvizsgálják őket, elmondja egy Amerikába került magyar gavallérnak szomorú pusztulását, látogatását kivándorolt munkások között egy munkás-telepen, ismételten is rámutat azokra a veszedelmekre, melyek a fedélközön utazó tisztességes nőket fenyegetik, leír egy New York-i könyvaukiót,

⁸¹ Pásztor Árpád – ld. még. 1904/12; 1905/12; 1907/19; 1918/17.

egy lóversenyt, képet rajzol azokról az óriási arányokról, melyekkel Amerikában a sajtó dolgozik. Effélékből áll a könyv nyersanyaga; a feldolgozás is néha nyers, az újságíró tollával készült, néha egy-egy cikk nagyon is hatásra van számítva (pl. A tanító vagy A fedélközön), szentimentális színezéssel akarja az olvasót megfogni, néha kelleténél kevesebbnek érezzük, amit fog, mert nagyon is sokat markolt. Egy pár darab a kötetben erős, kész dolog (pl. a Mari), az egész pedig nagyon érdekes, a kivándorlás irodalmát⁸² jellemzően kiegészítő könyv, amely rávilágít olyan jelenségekre is, amelyeket a kérdéssel foglalkozó publicisták és tudósok nem vettek észre vagy nem is akartak észrevenni.

1909. 39. sz. szeptember 26. 823.

Lesznai Anna: Hazajáró versek. Budapest, Nyugat-kiadás

Egy marék telten, nemesen hangzó, igaz vers, olyanok, amelyeket szerzője finoman érzett meg, de amíg agyából kijutottak a papírra, elvesztették friss színüket, egy marék közepszerűség, melyeket azonban egy sor, egy strófa, néha egy szó kiemel a közepszerűségből: ez Lesznai Anna⁸³ kis verseskönyve. Mindent összevéve érdekes asszony és érdekes költő, akit elénk tár. Semmi sem idegen tőle, ami emberi, még kevésbé, ami asszonyi. Emberi dokumentumokul ezek a versek még érdekesebbek, mint művészi alkotásokul; halk,

⁸² Ld. Glant Tibor: Magyar nyelvű amerikai utazási irodalom a 19. sz. második felében: bibliográfiai áttekintés. In: *A szavak szépsége, avagy a bibliográfus igazsága: tisztelgés Vadon Lehel 70. születésnapján: 1–2.* Szerk. Abádi Nagy Zoltán, Kádár Judit Ágnes, Tarnóc András. Eger, Líceum, 2002. 619–631.

⁸³ Lesznai Anna (1885–1966), költő, író, illusztrátor, iparművész. Édesapja Moscovitz Geyza földbirtokos volt. Gyermekkorá élményvilága egész életében elkísérte, apja birtokán a parasztasszonyoktól tanulta meg a népi hímzést, majd iparművészeti tanulmányokat folytatott Budapesten Bihar Sándor, Párizsban Lucien Simon tanítványaként. Unokatestvére, Hatvany Lajos helyezte el első verseit a *Nyugat*nál. Első kötetére (*Hazajáró versek*) felfigyelt, és kritikájában méltatta Ady Endre is. 1913 és 1918 között Jászi Oszkár felesége volt.

Közel állt a *Nyolcak* művészeti csoporthoz, tulajdonképpen „kültag” volt. 1911-ben a csoport tárlatán folklorisztikus ornamentikájú textíliákkal szerepelt. Néhány első kiadású Ady-kötet címlapját is ő tervezte. Barátai közé tartozott Ady mellett Kaffka Margit, Balázs Béla és Lukács György. Baráti szálak fűzték a *Nyugat*, a *Huszádik Század* és a Vasárnapi Kör legjobbjaihoz. 1919-től bécsi emigrációban élt; Gergely Tibor festőművész felesége lett. 1930-ban hazatértek Budapestre. 1932-ben önálló kiállítása volt az Ernst Múzeumban. Az 1930-as évek végén megint emigrációba kényszerült, 1939-től az Amerikai Egyesült Államokban élt. New Yorkban művészetet oktatott. Utolsó éveiben gyakran hazalátogatott.

Végakarátát teljesítve hamvait hazahozták. Lírai verseinek fő motívumai a kert, a föld, a fa, a virág, a „százkeblű lét” ősi egységét idézi. Meséskönyveit maga illusztrálta, erős hangsúlyt kap bennük a szöveggel együtt a kép is. Önéletrajzi regénye, a *Kezdetben volt a kert* emlékezés és korkép egyben. Képzőművészeti alkotásaiból őriz műveket a Magyar Nemzeti Galéria, a pécsiJanus Pannonius Múzeum és a Hatvany Lajos MúzeumHatvanban. „Egész életemben nem akartam mást, mint nem férfiművészetet adni. Az asszony ne akarjon jobbat csinálni, hanem mást” – írta. – Ld. még: 1913/52.

finom remegései egy nagyon érzékeny, nagyon fogékony asszonyi léleknek, önmaguktól előtörő vallomások, melyek a maguk közellenségével belevilágítanak ennek a léleknek legtitkosabb redőibe s feltárják azokat a titkait, amelyek gondosan rejtve szoktak maradni idegenek kíváncsi szemei előtt. Tisztán a művészet szempontjából nézve, néha kelleténél jobban zavar a dilettáns-íz, az a nemtörődés a tudatos művészet legfőbb jellemvonásával, amely a formát pontosan összekapcsolja a tartalommal, hogy a mondani való a számára lehető legmegfelelőbb formát öltse. Sokszor fennakadunk azon, hogy éppen azt hallgatja el, ami a hatás szempontjából legfontosabb volna, sokszor meg azon, hogy bő beszéddel él ott, ahol a szóval való takarékoság volna a művészet. Ez a versek spontaneitásából folyik, de nem a művészi közvetlenség dolga, hanem azé a dilettantizmusé, amely nem törődik azzal, hogy amit csinál, az sok szem elé kerül, tehát a hatás szempontjából is mérlegelendő. Ha azonban a könyvecskét a benne levő legjobb versek szerint nézzük (ilyen van benne vagy egy tucat), meg kell éreznünk, hogy költő, aki írta.

1909. 42. sz. október 17. 882–883.

Oláh Gábor: Petőfi képzelete. Budapest, Franklin Társulat

Ami a szorgalmat és termékenységet illeti, Oláh Gábor⁸⁴ kétségkívül rendkívüli dolgokat művel; íme, most megint jelent meg egy könyve, és pedig nem is valami kis versfüzet, vagy útleírás, hanem 19 íves vaskos könyv Petőfi képzeletéről. Ennek a mohó munkavágyának nagy veszedelme van: nem tűri meg az elmélyedést, a saját magával tisztába jutást, amire pedig éppen az olyan szertelenségre hajló, folytonos buzgásban levő, az élet és irodalom benyomásaira nagyon könnyen reagáló természetnek, mint Oláh Gábor, elsősorban szüksége volna. Ennek tulajdonítjuk egyenetlenségét s azt az ide-oda ingást különböző irodalmi hatások között, amelyet munkái mutatnak. Olyan rohamosan dolgozik, hogy a hatásokat, melyek alól még a legnagyobb tehetség sem lehet mentes, nem bírja magába beolvasztani, lelke felületein maradnak, s ezért elfödik egyénisége igazi képét; a saját magából termett gondolatokat és formákat sem tudja kiérlelni, félig-készen, tehát egyenetlenül veti ki magából. Legújabb könyvén is ez látszik meg, ezért tesszük le egy kis csalódással, akik – ismerve a tagadhatatlanul nagy tehetségű írónak néhány kisebb irodalmi jellemrajzát – minden tekintetben érdekes és eredeti könyvet vártunk tőle Petőfiről, különbet az átlagos esztétikai és irodalomtörténeti munkáknál, amilyenekben nálunk nemigen van hiány. A tárgyba, Petőfi képzeletének elemzésébe tulajdonképp bele lehet foglalni Petőfi egész költői és emberi egyéniségének megrajzolását, s Oláh Gábor erre is igyekszik. Három részre osztja fejtegetését: előbb a természeti elemek hatását keresi Petőfi képzeletére, aztán

⁸⁴ Oláh Gábor – ld. még: 1907/8; 1908/4, 22, 46, 50; 1909/9, 50; 1911/13; 1914/15.

az emberi indulatokét és érzéseket s végül az irodalmi olvasmányokét. Módszere mindjárt bizonyos megütődést kelt abban, aki egészen mást, mélyreható lélektani elemzést várt. Ehelyett itt alig találunk egyebet, mint felsorolásokat, hogy pl. hogyan, milyen hasonlatokkal, milyen képekben írja le Petőfi a csillagos eget, az egyes csillagokat; a szelet, az égháborút, a hegyeket, növényeket, miket mond az emberiségről, a sorsról, a szívről stb. S mikor aztán egy-egy fejezet végére értünk, a szemünk előtt tarkán kóvályognak Petőfinek önkényes mozaikokba rakott képei, de amiért a könyvet elolvastuk, pl. Petőfinek a természethez való viszonyáról, arról alig tudunk valamivel többet, mint eddig. Nyilvánvaló, hogy az író itt a nyersanyagot dobálta elénk, ahogy találta, – nem volt elég lelki nyugalma, hogy feldolgozza, beolvassza magába s aztán megint kibontsa magából mint írói alkotást. Az elmélyedés hiányzik a könyvből, anélkül pedig az ilyen esztétikai-lélektani elemzésben sokkal kevesebb a tartalom, mint a szó. Ha én Petőfinek valamely tárgyról való mondásaira vagyok kíváncsi, előveszem magát Petőfit, s nem várom meg, amíg valaki ezeket a mondásokat kijegyzi, prózába átírja és zsinórra fűzi, mert ha a maguk helyén olvasom őket figyelmes szemmel, okulhatok belőlük; egy önkényes, tárgyak szerinti csoportosítás nem jár rám nézve komolyabb tanulsággal, különösen líráról lévén szó. Hogy Petőfi pl. a sorsot egyik versében zsarnok úrnak mondja, a másokban pedig csaholó ebnek, amely a vele szembeszállóktól megszalad: ebből nem következik semmi, csak az, hogy a két vers két különböző hangulatát tükrözi. Sajnáljuk azt a sok szép gondolatot, helyes megállapítást, jó megfigyelést, ami a hova-hamarabb unottá váló felsorolások közt el van hintve; ezek révén, ha kissé fáradságosan jutunk is hozzájuk, a könyvnek mégis van értéke Petőfi pontosabb megismerése és megértése szempontjából. Ezeket kellett volna a fejtegetés tengelyébe tennie, a nyersanyagból lehántani, ami fölösleges, mélyebben fogni meg az egész témát, jobban szabadulni az iskolás magyarázó mód nyűgétől. Olyan tehetséges és becsvágyó embernek, mint Oláh Gábor, csak olyan dologgal illik a nyilvánosság elé lépni, amely méltó a tehetségéhez, mert őt éppen tehetségénél fogva, melynek mi vallói és hirdetői voltunk eddig s vagyunk most is, szigorúbb kritikai mérték illeti meg.

1909. 45. sz. november 7. 943.

Kozma Andor: Magyar szimfóniák. Budapest, Athenaeum

Mint egy lelki fürdő izgalmas, gyötrött órák után: úgy hatnak ránk Kozma Andor versei,⁸⁵ melyekből most adott ki egy vaskos kötetre valót. A líra újabban komor,

⁸⁵ Kozma Andor (1861–1933), költő, epikus, műfordító. Biztosító-főtisztviselő, de ugyanakkor állandó munkatársa a *Budapesti Hírlap*nak, a *Pesti Hírlap*nak, a *Nemzet*nek (Andronicus álnévvel), *Az Ujságnak* (Koboz aláírással), a *Borsszem Jankónak*. 1910-től kormánypárti képviselő. Tanulmányt írt Gyulairól, Eötvös Józsefről, Baksay Sándorról. A forradalmak törést hoztak működésében, a forradalom is, a konszolidáció is visszariasztotta. Lefordította a *Faustot* (1924). A 20-as évek elbeszélő költeményei a múltat idézték, elfordult korától. Fivére Kozma Ferenc, aki Bárd Miklósként jegyezte

nehéz valami lett: az embernek egész lélekkel kell belemerülni, felhangolni minden idegét, hogy szépségeire reagáljanak [sic] s hogy meg tudja fogni az érzésnek azokat az ideges reszketéseit, a belső vívódásnak azt a vonaglását s a tartalomnak és formának azt a szinte túlságos differenciáltságát, amely az új lírikusoknak – már aki érték közöttük – szépségeit bizonyos beteges színbe öltözteti. Üdülés ezzel szemben az olyan egészséges, életkedvvel teli, derült költészet, amelyet Kozma Andor művel. A mai fiatalság belső szaggatottságával szemben csupa egység, egyensúly és harmónia, kínos jajveszékélésük helyett csupa legényes tréfa, elmés-ség, könnyed ellágyulás, önmagukba való elmerülésük helyett magabíró, bátor világba-nézés, az eredeti kifejezés forradalmi hajszája helyett békés beleilleszkedés a hagyományos formákba, melyek még mindig elég elevenek arra, hogy rajtuk belül is lehessen szépet, újat, érdekeset mondani. Kozma is érzésein keresztül nézi a világot, de nem vájkál a saját érzéseiben, hanem belerejti őket a szemlélet objektív képeibe. Megvan benne a férfi-ember tartózkodó szemérmesség: nem titkolja érzékenységét, ellágyulását, fölhevüléseit, de nem is dicsekszik velük, s letompítja, objektív formákba rejti, inkább sejteti és érezteti, mint kimondja. Ezért szereti annyira a zsáner-rajzot, a balladát, mert ezekben belerejtheti önmagát egy-egy alakba, erre átvetheti a saját líráját a tartózkodás sérelme nélkül. Szereti a friss, fiatal egészséget, a jókedvű, egyszerű embereket, a szegényeket, akik békén, becsülettel tűrik az élet igáját. A természetbe nem merül bele, nem olvad vele össze, úgy nézi, mint egy szép képet, amely vidám vagy szomorú képzeteket kelt benne. Egész valójával benne él a magyar úri rend gondolkodásában, csak nagyobb fogékonyága, műveltsége és tehetsége emeli ki belőle; semmiből sincs benne kevesebb, mint az ősi falakat bontogató forradalmárságból. Nyelv és stílművészete, mely Arany János hagyományaiból sarjad ki, a maga nemében páratlan a mai magyar versben, de nincs igazuk, akik csak virtuózt látnak benne, mert teljesen hiányzik belőle a rosszabb értelemben vett virtuóz legjellemzőbb vonása: az ostentatio.⁸⁶ A muzsikásan összecsendülő rím, a frissen lüktető ritmus nála természetes dolog, magától megy, nem tudatos erőlködés eredménye. Más szóval: forma-művészet, s ennél fogva becses és megbecsülendő eleme mai költészetünknek.

1909. 45. sz. november 7. 943.

Krúdy Gyula: A bűvös erszény. Budapest, Franklin Társulat

Krúdy Gyulának⁸⁷ ez a regénye, mint olvasóink jól emlékezhetnek rá, lapunkban jelent meg először, s akkor megállapíthatták, hogy mint Krúdy minden munkájá-

verseit. A leveldi Kozma-család történetét Kozma György írta meg és adta ki 1940-ben. Munkásságával foglalkozott Móricz Zsigmond és Komlós Aladár is. – Ld. még: 1917/24; 1920/3.

⁸⁶ ostentatio (lat): kérkedés, fitogtatás, hivalkodás

⁸⁷ Krúdy Gyuláról ld. még: 1907/14; 1911/29; 1912/9, 26, 40; 1913/33, 51; 1919/4.

nak, főereje annak is az elbeszélés eleven színességében és közvetlen humorában van. Ahogy alakjait, a hóbortos Viczky Eduárdot és garázda cimboráit, aztán a Fátyol-családot s Viczkynét és leányát beállítja, s az olvasó előtt exponálja, ahogy fordulatokban gazdag történetüket összeszövi és kibogozza, abban egy született író tehetsége nyilvánul meg, amely feledteti a kompozíció egyes hézagait és zökkenőit is. S nagyon vonzó az egésznek alaphangja: a csöndes, meleg humor, amely az összes alakok levegőjét megadja. Krúdy szemmel láthatólag Mikszáth Kálmánhoz járt iskolába, s amit tőle tanult, azt megpótolva a magáéval, saját hangot és stílust alakított ki magának. Most, hogy kötetben jelent meg a regény, még két elbeszélés van hozzácsatolva: az egyik egy özvegyasszony késői szerelmének ébredését mondja el nagyon meleg hangulattal, a másik egy új földesurat ír le, aki külföldön teleszította magát szocialista eszmékkel, s otthon feleségül kér egy parasztleányt, de ez a kérést csúfságnak veszi és elbujdosik. Ebben – ami Krúdynál ritka – humorának szatirikus íze is van.⁸⁸

1909. 49. sz. december 5. 1023.

Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Magyar Néprajzi Könyvtár. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság

Emlékezetes az az 1902-ben lezajlott nagy vita a rovásírás ügyében, melynek kiindulópontja Fadrusz János, a szobrász volt, amikor a zilahi Tuhutum-émlékre rovásírással vésett rá egy ősinék tartott verset. Az Akadémia akkor bizottságot küldött ki a kérdés alapos felkutatására, a Nemzeti Múzeum megbízásából pedig különösen Sebestyén Gyula vetette rá magát nagy hévvel a rovás, rovásírás s a vele kapcsolatos kérdésekre.⁸⁹ Az ő kutatásainak eredménye az a terjedelmes könyv, mely most *Rovás és rovásírás* címen a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában látott napvilágot. Sebestyén nagyon széles alapon tárgyalja a kérdést, a rovás hiteles néprajzi emlékei és a régi székely írásról szóló, ugyancsak hiteles történeti följegyzések vezették arra, hogy a rovott írásjegyek és a máig is rovott tulajdonjegyek és számjegyek közös technikán alapuló körét a jelenben és múltban tanulmány tárgyává tegye, s eredményeit vonatkozásaik révén ne csak az ural-altáji rokonnépekre, hanem a velük művelődési kölcsönviszonyban állott indogermán népekre is kiterjessze. Kutatása tehát felölel a rovásírással együtt mindent, ami nálunk rováson szerepelt, tehát a betűrovással rokon számrovás és tulajdonjegy történetét és néprajzát is. Így állapítja meg a magyar számrovás keleti eredetét s azt, hogy a fél Európát sarcoló magyarság ismertette meg a németekkel, az összes

⁸⁸ *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* szerint a kötetről ez az egyetlen írás jelent meg.

⁸⁹ Sebestyén Gyula (1864–1946), folklorista, irodalomtörténész, akadémikus. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára igazgató-őre. Thaly Kálmán indíttatására kezdett népköltészeti gyűjtésbe, utóbb Gyulai Pál támogatta munkáját. 1898-tól az *Ethnographia* szerkesztője volt. Itt ismertetett könyvét 2002-ben a Tinta faksimile kiadásban újra hozzáférhetővé tette.

sláv népekkel, továbbá a balkáni oláh és új-görög néppel is az elszámolások nyilvánartására fölöttébb alkalmas számrovást és a rovás törzsökös magyar nevét.⁹⁰

1909. 50. sz. december 12. 1046–1047.

Oláh Gábor: Korunk hőse. Verses regény. Budapest, Franklin Társulat; Istenek alkonya. Új versek. Debrecen, Városi Nyomda; Írói arcképek. Budapest, Singer és Wolfner

Arra a szemrehányásra, mellyel nemrégiben túlságosan mohó termékenységeért Oláh Gábort⁹¹ illetük, most ráduplicál – egyszerre három könyvvel. S hogy ez a szemrehányás mennyire jogosult volt, arra teljesen meggyőző bizonyítékot szolgáltat könyveivel, melyeken az erős írói tehetség mellett meglátszik a mohó és gyors termelés minden baja és betegsége. A megjelenés időrendjében első a könyvek között egy verses regény, *Korunk hőse* a címe. A költő saját bevallása szerint 1908 tavaszán készült. Egy magyar ember sorsát írja meg benne, akit a békében való katonáskodás unalmából a benne duzzadó és jobb érvényesülést nem találó virtus kivetkőztet a katonaruhából, hogy az élet mindenféle abnormis helyzetein vonszolja végig: az orosz–japán háborún, az orosz nihilistákon, a német szocialista-mozgalmakon, a párizsi művészéleten, hogy végül az éjszaki sark örök hómezőin sodorja sírjába. Ha a munkát mint egészet nézzük, teljesen elhibázottnak kell látnunk; a motívumok, melyek a hőst, Sebestyént vezetik, nem öbelőle magából vannak fejlesztve, a költő diktálja őket bele, a képek, melyeket az orosz nihilizmusról fest, nemcsak hogy kissé messze esnek a valóságtól, hanem művészileg is hamisan, bengáli világitásban vannak beállítva; a történet nincs megkomponálva, egyes részleteire hull szét. Lehetetlen, hogy mindenkinek, aki ezt a verses regényt olvassa, eszébe ne jusson Petőfi Apostol-a, nemcsak azért, mert itt-ott reminiscenciákat találunk belőle (pl. a nihilisták és a szocialisták rajza élénken emlékeztet az *Apostolra*), hanem azért is, mert a két munkának éppúgy közösek a hibái, mint a jó tulajdonságai. Ha Oláh Gábor verses regényét részleteiben nézzük, éppúgy, mint az Apostolban, sok szépséget találunk. Elsősorban a költői nyelv nem mindennapi szépségei feledtetik az egész mű hibáit; a dikció szépsége tekintetében Oláh Gábor tagadhatatlanul az elsők között áll fiatal költőink között. Romantikus, erős, tele színekkel dolgozó nyelv ez, aminthogy tisztára romantika az egész mű,

⁹⁰ A szobor leleplezését követő hónapokban több mint kétszáz cikk született a rovásírással kapcsolatban. Az ősi székely eredetet kétségbe vonók szerint egy középkori csaló találta ki, minden bizonnyal Mátyás király korában. Az Akadémia a tagadás álláspontját képviselte. Ennek ellenére a vita nyomán többen használni kezdték, pl. Csontváry Kosztká Tivadar vagy Kós Károly, aki 1909-ben a szerelme számára egy példányban kiadatott egy könyvet, amelyben rovásírással rótt „titkos” szövegek is vannak. Móricz Zsigmond szintén ismerte a rovásírás jeleit. A székely rovásírás történetét mindenre kiterjedő figyelemmel elemzi: Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest, Typotex, 2014.

⁹¹ Oláh Gábor – ld. még: 1907/8; 1908/4, 22, 46, 50; 1909/9, 42; 1911/13; 1914/15.

még az egész kompozíciónak a részletek kedvéért való feláldozása is romantikus vonás benne. Nagyon szépek azok a képek majd mind, amelyekben nem zavar az, hogy a költőt látjuk folyton, s csak rajta keresztül a művét: amikor ő, a hőse és a mondanivalója összeolvad egy egésszé, s a patetikus epika lírává oldódik fel. A második könyv szintén verses; lírai gyűjtemény *Istenek alkonya* címmel. Ha Oláh Gáborban csak egy kevéssel több higgadtság és önkritika volna, s ha nem imádná annyira saját magzatait: újabb verseiből össze tudott volna állítani egy kis füzetre valót, csupa erős, finom, művészi dolgot, így ad egy elég terjedelmes könyvet, melynek elolvasása után a fülünk zavarba jön: nem tudja, mire vélje, hogy össze-vissza cseng benne hol a Petőfi, hol Arany János, hol Ady Endre hangja, hogy visszás diszharmóniák, kongó pátosz pompás, erős tüdőből jött, művésztorokkal énekelt hangokkal váltakozik. Szóval a kötetben van egy sereg elsőrendű vers, van közepszerű és van nem egy olyan, amely méltatlan a fiatal költő tehetségéhez. Ezt nem hallgathatjuk el, de mivel mi az írókat mindig a sikerült műveiből ítéljük meg, igyekszünk elfelejteni rossz dolgait és szívünkben örülünk azoknak a szép verseinek, amelyeknél különbet fiatal költőink között kevés tud írni. Harmadik könyve, amelyben legzavartalanabb örömeink telik, írói arcképek címmel egy kis esszégyűjtemény a mai magyar irodalmi élet még élő vagy még mindig aktuális szereplőiről. Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferencz, Gárdonyi Géza, Vajda János, Kiss József, Szabolcska Mihály, Ady Endre azok az írók, akiről a könyvben szó esik. A kis tanulmányok értékeléseivel és megállapításával nem mindig értünk egyet, ami elvégre egyéni ízlés és hajlam dolga, de a tíz tanulmány fényesen bizonyítja Oláh Gábor fogékonyságát, amellyel egy-egy íróba bele tudja magát élni (s amely eredeti munkáiban gyakran veszedelme is), stíljének gazdag változatosságát, amely szép kifejezést talál mindenre, a nyugodt okfejtéstől a viharos pátoszig. Ahogy Péterfy-tanulmányában az írókat önmagával, saját stíljének színeivel jellemzi, az maga becsessé teszi a kis munkát, habár nem mond is Péterfyről semmi lényeges új dolgot. Oláh Gábor három könyve ismét megerősít abban a nézetünkben, hogy Kazinczy mintha egyenesen az ő számára írta volna híres Himfy-epigrammáját.⁹² Az ilyen tanácsok azonban mennél iga- zabbak, annál kevésbé szokták őket megfogadni.

1909. 51. sz. december 19. 1071.

Gárdonyi Géza: Mi erősebb a halálnál? Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi Géza⁹³ ily című új könyvében kilenc novella van összegyűjtve. Hosszabbak, rövidebbek, de úgyszólván valamennyi hosszabb a rendes tárcanovelláknál. Gárdonyi szereti azt a tulajdonképpeni novella-formát, amely középen áll a regény

⁹² Dayka. Tűzbe felét! Himfy. Vetem. D. Újra felét! H. Im. D. Harmadikát még! H. Lángol az is. D. Jer most; vár azOlympuszi kar.

⁹³ Gárdonyi Géza – Id. még: 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/1, 19; 1911/49; 1913/1.

és a tárcanovella között, s amely sokkal inkább sajátos irodalmi viszonyaink, mint íróink hajlama miatt, meglehetősen ritka nálunk. Pedig kellemes, szép forma, és alkalmat ad sok oly dolog megírására, amelyek regénynek kicsinyek, tárcának nagyok. Gárdonyi nem dolgozik nagy témákkal ebben a kötetében. Egy gyászos özvegyember és egy hasonlóan friss gyászú özvegyasszony találkozása a vasúton s egy új szerelemnek kissé hirtelen kicsírázása szívünkben. Egy talált gyermek, aki nem kell senkinek, de mikor megtudják, hogy ezer arany van a pólyájába rejtve, halálosan összevesznek rajta a jó barátok. Két vásott fiú kegyetlenkedése. A falusi kovács, aki elveszi a világ csúfja rút lányt, mert az hűségesen ápolta himlőbetegségében, mikor mindenki elhagyta. A házsártos mama, akiben végül mégis megmozdul az anyai szív. A zsugori paraszt iparos, aki sajnálja gyerekétől a hatost, de mikor a gyerek meghal, idegen gyerekeket ajándékoztat. A magával tehetetlen aggasszony, akiben fölbrednek a fiatal szerelem emlékei. A falusi órás hű kutyájának története. Az elfanyarodott falusi pap diákkori szerelme s találkozása a boldogabb vetélytárssal. Látni való, hogy nem valami eredeti témák, de érdekesekké lesznek az író előadásában. Gárdonyi most sem tagadja meg közvetlen, kellemes hangzású hangját. Ez a hang azonban ezúttal kissé fátyolozott és tompa, nem cseng olyan frissen és melegen, mint máskor. Fátyolozottságán keresztül megérezik, hogy szép hang, csak nincs egészen diszponálva. Ezért a könyv nem teszi azt a zavartalanul élvezetes hatást, melyet Gárdonyi egyéb könyveiben megszoktunk, s melyről nem egy meleg szót ejtettünk e lap hasábjain. Ez nyilván valami időleges bágyadság jele; annál jobban fogjuk élvezni, reméljük, legközelebbi könyvében, ha ismét a régi Gárdonyival találkozunk.

1909. 51. sz. december 19. 1071.

Molnár Ferenc: Ketten beszélgetnek. Budapest, Franklin Társulat

Csupa párbeszéd, szám szerint huszonzét, ez Molnár Ferenc⁹⁴ legújabb könyve. Mindegyikben két alak áll egymással szemben, mindegyik egy-egy karakter-típus, s ezek beszélgetéséből fejlődik ki vagy valami lélektani finomság, az emberi léleknek eddig be nem világított zuga, vagy valami társadalmi viszonyainkra jellemző vonás, néha csak egy színes elmésség, egy paradox ötlet. Ez a párbeszédes forma nagyon illik Molnár Ferenc egyéniségéhez, bele tudja rejteni minden jellemző tulajdonságát: ötletességét, stílművészetét, sajátos látásmódját, amely az élet dolgainak legelőször a visszaját látja meg, torzító hajlamát, előadásának közvetlenségét, amely többnyire úgy hat, mintha nem is írás volna, hanem élő szó. Ebbe a könnyed formába, amely voltaképp nem egyéb, mint a zsurnaliszta krockinak irodalmi formává emelése, belefér Molnárnak egész szatirikus természete, amely a nagy dolgokat apróságokon keresztül láttatja meg, lefejt róluk az illúziók rájuk

⁹⁴ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

rakódott rétegeit, kíméletlenül lehámozza emberekről, dolgokról a hazugságokat, s a maguk valóságában mutatja be őket. A stílus elevenségénél fogva az egyes párbeszédetek úgy hatnak, mint apró kiszagztatott darabok az életből, még akkor is, ha annak, ami el van bennük mondva, ellentmond érzésünk vagy tudásunk. Melegség ritkán van bennük; az író szívesen mulat azon, ha az embereket eredeti gonoszságukban mutathatja be. Kissé keserű ízű torzkép-rajzoló, szeret disszonanciákkal dolgozni, akár az előadás tréfás, elmés hangja és az elmondott történet tragikus komorsága, akár pedig a hagyományosan nemesnek, szépnek tartott dolgok visszájára fordítása adja ki a disszonanciát. Az asszonyokban, akikkel nagyon szeret foglalkozni, a hazugságot látja legjellemzőbb vonásul, melynek a férfi, akár férj, akár csak szerető, mindig áldozatul esik. Kitűnő pszichológusa a serdülő gyermekeknek, de nem a megszokott bájos színezetben látja őket, hanem a leendő ember önzésének, gonoszságának fejedező körvonalait veszi észre legelőször bennük. Semmi nincs távolabb tőle, mint a szentimentalitás, inkább mutatkozik kegyetlennek, semhogy ellágyulásait elárulja. A pesti köznapi társalgási nyelvet, melyen eddig csak gúnyolódni tudtak a könnyen megbotránkozó nyelvjavítók, nagyon jól tudja felhasználni a jellemzés eszközeként, s ezzel irodalmi jogosultságot ad neki. Általában áll róla az, hogy egész természete sajátlagosan pesti termék, a cinizmusa, gúnyja, keserősége, eszessége, érzésének színezete a magyar főváros életében teljesen benne élő, abból sarjadzott s abba visszatérő pesti fiatalember lelkéből való. Szándékosan mondunk fiatalembert; ez a típus jóformán csupa fiatalemberről áll, mert csak a legújabb időben alakult ki, a budapesti élet speciális jellegének kialakulásával együtt. Hogy ezt a típust meg tudta szólaltatni, ez a legnevezetesebb újság, melyet Molnár hozott az irodalomnak. S hogy az ember érti-e ezt a típust, tud-e legalább valamennyire vele érezni, attól függ az is, hogy rokonszenvesnek találja-e azt az egész szellemet, mely Molnár munkájából árad. Ebből magyarázhatók azok az erős ellenmondások, meg azok a lelkesedések is, amelyeket eddigi szereplésével keltett. Itt említjük meg, hogy Molnár Ferenc legújabb színdarabja, a *Liliom*, egy csirkefogó élete és halála, melyet a szerző maga külvárosi legendának nevez, könyv-alakban is megjelent abban a tetszetős, kézbe való kiállításban, melyben *Az ördög* ismert és kedvelt lett.⁹⁵ A darabban sok olyan dolog van, amit olvasva jobban felfog az ember, mint a színpadi előadásban s ezért érdemes kezébe venni annak is, aki a színpadon már látta.

Karinthy Frigyesnek a *Nyugatban* (1910/3. 200–202) megjelent kritikájából:

[...] Molnár Ferenc stílusa.

Az irodalmi parvenük korát éljük itt Magyarországon: egy új, szellemi direktore-t. Az ilyen korokban affektált „l’art pour l’art” elméleteknek kedvez a levegő. Meg-

⁹⁵ Schöpflin itt a Franklin saját kiadását, sorozatát reklámozza. Az ismertetett tárcakötet is a Franklin kiadásában jelent meg.

csodáljuk írásban a mesterséget és technikát, és „csak művészet”-et keresünk a szavak és mondatok ügyeskedő elrendezésében. Ilyen korokban tömegesen lépnek fel a neológok: a kritikusok meg usgye! vállvetve, szuperlatívuszokban (maguk is belletrisztikusok) zengik dicsőségét annak, akinek néhány új kifejezést sikerült megfaragni. Fősikerük így főleg az eredeti és új technikák megalkotóinak van. Egy pillanatra úgy látszik, szinte, mintha az egész irodalom szép szavak és szép mondatok kérdése volna csak. Ez az a művészet, mely „nem a közönségnek szól” és sohasem volt divatosabb, mint ma, az a felfogás, hogy az írók egymásnak írnak.

Nagyon értem Molnár Ferencnek az ő sajtóságos irtózását minden úgynevezett „csak irodalmi” áramlatoktól, hogy például gyakran így fejezi ki magát: „ahogy az írók mondanák”. Nagyon értem, hogy modora van, és hogy humoros akar lenni, mindig és mindenáron humoros. A parvenük illetően korábban arisztokrata írók magukba kell hogy zárkózzanak, kell, hogy lírájukat elrejtve, valami modor bástyája mögé vonuljanak: ez a modor nagyon gyakori esetben a humoros felfogás. Az arisztokratikus parvenüktől odafordul az igazi arisztokrata a nép felé: – az író a közönségnek alkot, ő igen, képzeljétek ezt a borzalmat, a közönségnek alkot. Vásári munka, borzasztó. Szent, vérbenső énségek, kinemfájhatóságok prostitúálása. De csak hagyjátok Mirabeau-t: inkább akar ő első lenni a nép között, mint közöttetek a második.

Igen, Molnár Ferenc a közönségnek ír, a maga közönségének. És ez a közönség, bár először gyanakvással fogadja az ő sajtóságos modorát, lassankint meg fogja érteni őt. Mert íme, mire egyedül marad az ő közönségével; a modor nyers, furcsa szellemessége egyszerre halkulni, melegedni kezd: még könnyedén fut, de már nem csíp sehoh. Egy váratlan akkord jön, mely meglep és megindít, mint valami poéma, mely a szív belsejéből feccsent, keskeny, szökellő vérsugár gyanánt. Hiszen ez a novella zenél. Hiszen ez nem modor és technika: az író a szívéből adott itt nekünk valamit. És merengve tesszük le a könyvet: minden gyanakvásunk jóléső melegségbe olvad, meg vagyunk hatva.

És meg vagyok hatva, míg ezeket írom, mert íme, nem így akartam befejezni Molnár Ferencről, a sikerek hősről szóló néhány szavamat. De kétely és csüggedés fogott el: hátha mégsem a művészet fogja megváltani a világot? Egy pillanatra, vidáman földerülő szem és egy pillanatra, görcsösen elszoruló szív: talán nem is várhatunk tőle egyebet.

1909. 52. sz. december 26. 1095–1096.

Endródi Sándor: Anakreoni dalok. Budapest, Franklin Társulat

Az anakreóni dálnak Csokonai óta nem volt nálunk olyan jelentékenyebb művelője, aki egy-két kísérleten kívül is, rendszeresen, egyéniségének vagy fejlődése

egy bizonyos fokának kifejezéséül művelte volna.⁹⁶ Az a lelkiállapot, amelynek az anakreóni dal kedves, könnyed, nyájas formája a megfelelő kifejeződése, nyilván nem nagyon gyakori a mi költőinknél. Vihar utáni derült idő kell hozzá: az élet erős lélekkel megvívott harcai után való filozofikus megnyugvás, önmagával és a világgal való kibékülés, amelyben öröm, bánat megtalálják a maguk értékelését. Egyikbe sem merül bele a költő: az örömet megragadja, de csak szürcsölgeti ízes nedűjét, nem habzsolja lázas mohósággal, a bánat pedig csak melankólia alakjában rezeg bele lelki békéjébe, olyan halk, puha árnyakat vet rá, mint az elvonuló felhő a virágos mezőre. Endrődi Sándort⁹⁷ ez a hangulat vitte anakreóni dalok költésére, s ezért elsősorban azzal kapnak meg dalai, hogy semmi sem érzik meg az eltöklétségből, minden sorukon érezzük, hogy előbb volt a költő hangulata, s ebből önként, szükségszerűleg fakadtak a versek. Legelőször is közvetlenségük érezteti ezt: a hangjuk igazán úgy hangzik, mint egy csöndes, derült lelkű férfi-ember beszélgetése önmagával vagy bizalmas embereivel, mintha nem is közönség számára való írásművek volnának. S ezzel sikerül is neki az olvasó lelkében megteremteni azt a hangulatot, mely a versek élvezetére szükséges, megfogja szívüket és viszi magával. Férfi-költészet ez, csak igazi férfilélek tudja teljesen megérteni derültségét, a férfias mulatozásban való kedvtelését, bensőleg megindult életörömét. Bor, barátság, szerelem, haza, amiről a versek szólnak, s beléjük játszik az alkonyata felé induló férfi melankolikus, őszi érzése. A tavaszi viharok, a nyár perzselő heve – mind odavannak, őszelő van, a nap még süt és melegít, de már árnyak lebbennek át világán, s a tőkén aranyszínűvé válik már a szőlő gerezdje, – szeptember van, a magyar év lehangulatosabb, legtermékenyebb harmóniájú szaka. Ez a szeptemberi hangulat adja meg Endrődi anakreóni dalainak nemes zamatját, s oly telten és illatosan van meg bennük, hogy árnyát sem érezzük az egyhangúságnak, amely az ilyen egykötetnyi egyféle formájú versnek a legnagyobb veszedelme. Az *Anakreóni dalok* egy új fejlődési fok Endrődi költői pályáján, a Tücsök-dalok ifjúi fellobbanásain, a Kuruc-nóták bánatosan háborgó tárogatószaván s az Isten felé mélyen járó reflexióköltészetén keresztül jutott idáig, s örömmel állapítjuk meg, hogy mind e fokok egyúttal emelkedés fokát is jelentik. Az *Anakreóni dalok* finom, ízléses kiállításban, a költő arcképével s csinos könyvdísz illusztrációkkal jelentek meg.

⁹⁶ Anakreóni verselés, anakreóni sorok: jambikus lejtésű időmértékes verssorok, melyek a görög lírikusról, Anakreónról kapták a nevüket. Az anakreóni dalok alapverslába a jambus. Kétféle verssor ismeretes, az anakreóni hetes: ◡ – / ◡ ◡ – / ◡ – / – és az anakreóni nyolcas: ◡ ◡ – / ◡ – / ◡ – / –. Az anakreóni költészet *könnyed, játékos*, képes önmagát is *ironikusan* szemlélni, s a nehéz témákat oldani e könnyedséggel és az ehhez jól illeszkedő *jambikus* formával. Utóbb a rokokó dalköltészet egyik műfaja, témája többnyire a szerelem, a bor, hangvétele érzelmes vagy frivol.

⁹⁷ Endrődi Sándor – ld. még 1904/51; 1905/51; 1911/24; 1913/16.

1909. 52. sz. december 26. 1096.

Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének. A Nyugat kiadása

Ady Endre⁹⁸ izgató egyénisége körül annyi beszéd, vita, agitálás folyik már vagy két év óta, hogy mindenki elmondta körülbelül mindazt, ami mondanivalója róla volt.⁹⁹ Az álláspontok világosan állanak körül, új anyagot a vitába csak az vihet bele, aki az ellentétet szítani akarja a szembenálló nézetek között. Annyira végre eljutottunk, hogy Ady szokatlan tehetségét, igazi költői hivatottságát ma már nem tagadja senki, aki az egyedül jogosult irodalmi szempontokból szól irodalomról, s elvégre mégiscsak ez a fődolog akkor, amikor költőről szó van. Aki még küzd ellene, azt nem annyira a költő műveinek művészi tartalma, mint inkább iránya ingerli ellene, s talán a költő személyes szereplésének egyes mozzanatait, melyek másutt aligha rínának annyira ki, nálunk azonban szokatlanságuknál fogva kihívják az ellenmondást. Ennél minket sokkal jobban érdekel, mit hoz a költő legújabb könyvében, jelent-e ez a könyv pályáján fejlődést? Mindjárt az elején megállapíthatjuk, hogy jelent, mégpedig jelentékeny fejlődést, pontosabban szólva tisztulást, bizonyos zavaró vonásoktól való szabadulást. Mi is jobban beletanultunk sajátos, egyéni formanyelvébe, őbenne is kiérlelt a fejlődés egy s más kiforrottságokat. Hangos jajveszékélése, melynek régebbi köteteiben, igaz, néhány az emberi lélek mélyeiből feltörő hangot köszönhattünk, de amely kevésbé szerencsés órákban éppen zajosságával gyanút keltett maga iránt, most halkabb, s ezért művészibb fájdalommal nemesedett, dacos, elkeseredett magyarsága megtisztult a túlzásoktól, melyek révén annyian félreértették, s a fáját fájdalommal szerető, sorsát remegő aggodalommal néző magyar ember igaz és őszinte szavait mondatja vele, a keserű ízű, duhaj tobzódásnak alig van nyoma is új könyvében. S mindez a fejlődés anélkül ment végbe, hogy egyik legfőbb ereje: közvetlensége csak egy parányit is elhült volna. A költő fejlődött, s vele fejlődött költészete. Örömmel és elégtétellel jegyezzük ezt fel mi, akik elejétől fogva bíztunk benne, hogy meg fog szabadulni azoktól a ballasztoktól, melyek inkább a költő helyzetéből, mint egyénisége természetéből folyva, önmagával s olvasóival való tisztázódását megnehezítették. Most már igaz művészettel s az igaz művészetet jellemző egyszerű eszközökkel tudja megoldani a legnehezebb művészi problémákat, kifejezni a legnehezebben kifejezhető érzés-árnyalatokat. Régi nagy ereje, a színes, mindent kifejezni tudó nyelv megmaradt: egy sorba most is egész gondolatsort tud tömöríteni, egy inverzióval, egy-egy szó-
nak kissé szokatlan elhelyezésével most is ki tud fejezni olyan érzés-árnyalatokat, amelyekre eddig hasztalanul kerestek kifejezést, szavak, szólások, fordulatok új

⁹⁸ Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45; 1909/3; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

⁹⁹ Erre az évre Ady már olyan zajt támasztott maga körül, hogy a kortárs irodalmat lajstromozó, kifejezetten pozitivistá szemléletű irodalom-leírásába, rendszerébe Pintér Jenő is felvette a született műveket. Ady halála után ezt a *Nyugat* is közreadta. Jelzés, hogy ebben a *Vasárnapi Ujság* névtelen Ady-publikációról Schöpflin Aladár elismeri szerzőségét. (Pintér Jenő: Az Ady-irodalom, 1909. *Nyugat*, 1919/4–5.)

színt, értéket, szépséget kapnak a nyelvén. Új, meglepő, színes képeknek egész seregét hozza most is, majd minden versében találunk ilyeneket. Aki megtanulta az ő gondolata járását és formanyelvét követni, az lépten-nyomon új szépségekre bukkan verseiben. A magyar bánatot tükrözi egy bokor verse, azt a keserűséget, amely mindig belevegyül magyar érzésünkbe s amely ezredévi szenvedés öröksége lelünkben; a szerelemnek kielégíthetlensége, amely a teljes eggyé-forradás lehetetlen vágyába hajt két, különnemű embert, a költőnek hányódása az önmagában való bizakodás magaslatai és az önmagán való kétségbeesés mélységei között, szeretete az elnyomottak, szegények, szenvedők iránt, a falu nyomasztó, ködös, téli képei s az Istennel való pogány vívódás, amely nem tud beleilleszkedni a dogmába rögzített vallásosságba, de Istentől elfordulni sem tud, s néha a kálvinista zsoltár hatalmas erejű hangján szólal meg ajkán – ezek adják témáinak javarészét. S a kötet száznál több verse között, ha vannak is értékre, erőre különbözők, alig van egy is, amelyben nem volna meg az igazi művészet fényének legalább a villanása.

1909. 52. sz. december 26. 1096.

Cholnoky Viktor: Tammúz. Budapest, Franklin Társulat

Cholnoky Viktort¹⁰⁰ írói körökben már rég úgy emlegetik, mint a maiak közt a legeredetibb és legkiválóbb szellemek egyikét, a nagyközönségnek az a része, amely a lapokból figyelemmel szokta kísérni az újabb jelenségeket, szintén megkedvelte, de bár már jó ideje dolgozik, könyvvel csak most kerül a közönség elé. Elsősorban irodalmi viszonyainkat jellemzi ez a nem is kivételes jelenség: amikor selejtes könyvek egész serege özönl el a piacot, elsőrendű tehetségek is csak nehezen és késve tudják megkapni a teljes publicitást. Mindenki, aki a *Tammúzt* szeretettel és megértéssel olvassa, el fogja ismerni az írói társak értékelésének helyességét: Cholnoky Viktor könyve csakugyan egyike a leginkább figyelemre méltó jelenségeknek a mai magyar elbeszélő irodalomban. Rendkívüli intelligencia, erős hajlam a fantasztikumra, önmagából kiküzdött, teljesen egyéni világ- és emberlátás, művészi stílus – ezeket az írói vonásokat látjuk meg legelőször Cholnokyban. Tudása

¹⁰⁰ Cholnoky Viktor (1868–1912), író, Cholnoky Jenő (földrajztudós, akadémikus) és Cholnoky László (író) testvére. 1901-től a *Pesti Napló* segédszerkesztője. Írói tekintélyét *A Hét* című lapban közölt novelláival alapozta meg. *A Hét*nek pár évig szerkesztője is volt. Írásait különös figurák népesítik be, és groteszk helyzetek tarkítják, amelyekkel a kiábrándult, utat nem találó modern polgár lelkivilágát ábrázolja. A legnagyobb magyar stílusművészek közé tartozik. Első kötete (*Füstkarikák*, 1899) Mark Twain-fordításait és novelláit tartalmazta, erről azonban Schöpflinnek sem volt tudomása. Cholnoky novellái a világ távoli részeire vezetnek, hatalmas művelődéstörténeti anyagot mozgatnak. Egzotikus tájai, mesebeli alakjai a mindennapokból, a szorongató valóságból elvágyódást tükröznek. Cholnoky Viktornak a *Tammúz* című novellagyűjtemény lényegében valóban az „első” könyve volt, mert a korábbi csak visszamenőlegesen fedezte fel a kritika. *A Tammúzra* következett a harmadik novelláskönyve, az *Alerion madár vére*. E három és egy kis füzet újságcikken kívül nem volt életében önállóan megjelent munkája. – Ld. még: 1911/48; 1912/24, 52.

számára nincsenek korlátai a koroknak, sem az ismeretköröknek, mindig kezénél van az az ismeretbeli adat, amelyre szüksége van. Éppoly biztonsággal tudja beállítani sajátosságos panteizmusát az ősi Babylon képeibe, mint ahogy belefoglal egy fantasztikus víziót a magyar középkorba, vagy ahogy elemekre tudja bontani és rendszerbe szedni a lelki betegnek lázbeteg esze járását. Fantasztikus képei a vízió erejével hatnak, nem a nekilendült képzelet csinálmányai, hanem valóságos látott képek, amilyenek lázbeteg éjszakákon rajzanak ki az ember agyából. Humora is egészen eredeti, az író sajátosságos látásmódján alapszik: mintha szemében hajszálnyi finom vonalakkal elváltoznának az emberek és emberi dolgok vonásai, s ezáltal a körvonalak a valósághoz teljesen hasonlóan és mégis eltorzítottan lennének meg. Ebből származik aztán komikumuk. Az író szeme olyan, mint egy tükör, amelynek csiszolása szinte észrevehetetlen csekélységgel eltér a rendestől, s ezért komikussá változtat olyan dolgokat, melyek máskülönben siralmasak vagy megdöbbenőek volnának. Nevetést fakaszt velük, s e nevetésen át ébred fel lelkében a megértés. S ezzel van kapcsolatban az is, hogy Cholnoky annyira szereti a határvonalakon álló alakokat: akik éppen az egészség és a betegség, a józan ész és a téboly, a bűn és erény, a társadalom és a társadalmon kívüliség határain állanak. Ezeket tudja legjobban rajzolni, s e körből minden novellája egy-egy fölfödözés, az emberi érzés és tudás s a társadalom olyan jelenségeit födözteti föl velünk, amelyekről nem tudtunk, s olyan ösztönöket és indulatokat ébreszt fel bennünk, amelyek eddig öntudatunk alatt szunnyadtak. Könyve ezért lelki gazdagodást jelent mindenkinek, aki gondolkozva s az író szellemébe behatolva tud olvasni.

Itt nem hiányzik a ***?

Schöpflin Aladár: Cholnoky Viktor első könyve¹⁰¹ – *Nyugat*, 1909/24. 648–655.:

„Hát van igazi író és van igazi művész, aki nem a saját lelke kísérleteit rögzíti meg? Írónak, művésznek gondold az, aki nem a saját lelke borongásából, sötét reménységeiből hoz fel új alakokat, hanem a világ sablonjait írja valamelyes stílus-készséggel? Ördög kell mibelénk!”

Ezt egy novellájában mondja Cholnoky Viktor, de benne van ez minden novellájában s minden egyéb írásában, mert ez a mondása nem paradox ötlet, hanem az ő írói alkotásának veleje. Kísérteteket kell látni, hogy az ember alkotni tudjon, s ezeket a kísérteteket kell formába rögzíteni. Vagyis a művészet nem a művész belső életétől független, merő agymunka, elszánás és tudás, látás és kiformalás dolga, hanem a léleknek azokból a belső rejtekeiből forr ki, amelyekbe a hétköznapi öntudat nem bír leszállani, amelyekbe a szenvedélyek gyökerei húzódnak le,

¹⁰¹ Ritka példa, hogy egy műről Schöpflin két ízben, párhuzamosan is véleményt mondjon. A magyarázat egyfelől a *Vasárnapi Ujság* terjedelmi korlátaiban keresendő. Schöpflin a *Vasárnapi Ujságban* 2700 karaktert írt a *Tammúz* című Cholnoky-kötetről, és szinte ugyanekkor a *Nyugatban* 17 200-at. Azaz a hetilap terjedelménél hatszorta (!) nagyobb teret kapott az elemzésre, érvelésre. S persze a *Nyugat* olvasóközönsége is eltért a hetilapétól.

amelyekből beteg éjszakákon a lázalmok törnek elő, amelyekben testvéreként találkoznak a mély gondolat és a téboly.

A művész bűvár, aki önmaga ismeretlen mélységeibe száll alá, s onnan hozza fel a gyöngyszemeket. S a gyöngyszem nem az egészség, hanem a betegség terméke.

Cholnoky *Kísérteteknek* nevezi könyve első ciklusát, de bizvást adhatta volna ezt a címet egész könyvének s minden ezután következő könyvének. A kísérletiességből van valami minden írásában, s ha viviszekciót akarnék rajta végezni, azt mondanám, egész egyéniségében. Nem a vidám, életerős alkotók közül való ő, akik ruganyos izommal szelik az élet hullámain, teleszívják tüdejüket a tavasz leheletével, habzó serleggel kezükben élvezik, ami élvezni való, akik a bennük duzzadó erő fölöslegeit dobálják a világba művészi alkotásokkal, hanem azok közül, akik erőtllenül, már előre a vesztett csata tudatában állnak az élet elébe, de edzve is vannak sebei ellen: az élet kínja fölényes gúnyolódássá, a fogékonyság ideges érzékenységgé, a képzelet vízióvá degenerálódott bennük.

Ez az eleve-elrendelés határozza meg Cholnoky munkáját, mint mindenkiét, aki lelki diszpozíció szerint rokona. S ezek mind többen vannak az újabb időben, Edgar Poe, Amadeus [E. T. A. – Sz. Á] Hoffman, Paul Verlaine fiai és unokái. Ők nem a reális életet alkotják újra képzeletükben, hanem lelkük lidércnyomásos álmait hozzák fel a mélységekből, s bevonják az élet színével. Lázalom és realitás érintkeznek képeikben, s mindegyikből marad bennük valami. Pontosan, reálisan rajzolt képek, de a világításuk soha sehol elő nem forduló világítás. Máskor a nap igaz fényében jelennek meg a túlizgatott fantázia fantomjai. Nem az ítélet vezet megértésükre, hanem az az ideges borzongás, melyet láttukra érzünk, s az a nyomás, amellyel a lelkünk ráfekszenek.

A dacos, sűrűvérű középkori magyar úr, akiben monomániává betegedett a düh a veszprémi papok s különösen a püspök ellen, amiért megcsonkították családi birtokait. Eddig a pontig a történet csupa realitás: ahogy Olivér lovagot exponálja, halála hírének hatását egyetlen alakban, Lökös molnárnban megrajzolja, eleven, reális művészet. De mikor a történet lényegéhez jutunk, lázalommal lesz a fantázia eleven képe. A mánia, a bösz bosszú túléli a lovagot. Fölkel a ravatalról, s indul a püspöki vár felé; viszi magával a hun kutyákat, amelyeket arra nevelt, hogy megfojtsák a gyűlölt ellenséget. Mikor nem akarják követni, a saját holttestéről leszaggatott húscsapatokkal csalogatja őket. A lidércfény kékes lángjai világítják meg ezt a borzalmas jelenetet, s a kísérletiesség fokozódik azzal, hogy minden a legpontosabban, biztos, tömören összefoglaló vonalakkal van megrajzolva. Még az egésznek a valósághoz való viszonya is jelezve van – s leginkább ez választja el a merő fantasztikummal dolgozó romantikától. Valóság-e ez, vagy a paraszt-molnár mámoros agyának babonás álma? Te kérded, az író pedig a vállát vonogatja. – Az amulett, amelyhez egész leszármazási teóriát fűz tulajdonosa, hozzáköti vele magát – képzelt vagy valódi – őseihez, a régi egyiptomiakhoz. Olyan képzet-kapcsolás, amilyen csak túl izgulékony agynak műve lehet; óriásivá nagyítja az apró

dolgok távlatait és lekicsinyíti a nagyokét. Aki ilyeneket gondol és ilyenekre teszi rá életét, abban kísértetek laknak, és a saját lelke kísérteteit rögzíti meg szavaiban.

S annak szeme, mikor kikel önmagából és körülnéz a világban, ott is a kísérteteket fogja látni. A könnyelmű kalandor Trivulsiót, akiben a zsenialitás moral insanityvel párosodik, s a fantasztikus hazugsága úgy vet lobbót, mint a spiritusz-láng. Nevetni való tréfás dolgokat mutogat, borsószik tőlük a hátunk. Az adomája ilyen: cukornádültetvénye van, s aratás idején el kell utaznia. A lusta maorikat úgy félemlíti meg, hogy kiteszi elébük az üvegszemét s melléje a korbácsot. „Ami belőlem lát és ami üt, az itt marad. Úgy viseljétek magatokat.” S a maorik dolgoznak is, amíg egyik asszonyuknak eszébe nem jut, hogy az üvegszemet beborítsa egy fazékkal. A tréfája pedig ilyen: a még nála is éhenkórásabb Taddeus lovagot kisuvickoltatja cirkuszi szerecsennek, s minden este egy nyers csirkét etet meg vele. Az, hogy a maguk bőre megmentéséért ő és két társa felrobbantanak egy egész szigetet s vele egy hadihajót egész személyzetével együtt: az neki a természetes dolog.

Az ilyenek érdeklik Cholnoky Viktort. Aki rendesen, normálisan el tud helyezkedni a fizikai és a társadalmi élet adott kereteiben, arról nem érdemes beszélnie, nem látja meg benne az érdekességet. De aki ezeken a kereteken túllép, fölébük emelkedik, vagy alattuk marad: arról érdeklődéssel, színnel, igazsággal tud szólni, azt megfigyeli, kitanulmányozza apróra. Az alkoholista, aki a tűzijáték sziporkázásával tudja bizonyítani az alkohol termékenyítő hatását a szellemre. „Boldogok, akik a velük született degeneráció ördöge folytán tudnak alkotni újat. Boldogok, akik a fiatal korukban beszerzett neuraszténia segítségével tudják meglátni a kísérteteket. Én nem tudom másképpen, csak úgy, ha a degeneráltság és neuraszténia helyett ezt a jó öreg, sárga ördögöt (a rumot) szedem magamba” – azt mondja az egyik. „Egyetlen szenvedély van, amely nem lealáz, hanem felemel. Ez az ivás... Minden szenvedély lealáz és a testi embert szolgálja benned. De a bor, az fölemel, lelkedet hatványozza meg, a gondolataidat szaporítja és lehozza a földi sötétségbe az égi fényt” – ezt mondja a másik. Az őrült, aki hátborsóztató logikával fejti ki bomlott teóriáit a delírium pillanatáig. A hipochonder, aki megcsúfolja az orvosi tudományt, és belehal hipochondriájába. Ezek a beteg emberek, akiknek a betegségét az idegrendszer finom szövődékében egy-két szálnak az összegubancolódása vagy egyetlen szálnak a kifeslése adja meg, – ezek a Cholnoky kedvencei. Révedező szemében a megértés fellobbanása, réveteg ajkán a ráismerés mosolya, ha rájuk néz. Az egészség és a betegség határmezsgyéjén álltok, a tudomány nem tud hozzátok férni sem operáló késével, se medicináival, sem nagyító lencséivel. Enyéim vagytok, ki vagytok szolgáltatva nekem, mert én ismerlek titeket. Értelek titeket és szeretlek titeket, mert látom bennetek az én kísérteteimet, s amikor megrögzítlek titeket, megrögzítem bennetek a saját lelkem kísérteteit is. Aki nem ért hozzá, csak a fantasztikumot látja bennetek, paradox alakok csodálatos dolgoit, de én magam tudom, hogy belétek rejtettem, ami bennem líra.

Ez a líra jól el van rejtve, erősen a sorok mögé kell nézni, hogy észrevegye az

ember. De akkor aztán megérti Cholnoky macabresque¹⁰² humorát is, amellyel adomákat tud elmondani olyan dolgokról, hogy a hajunk szála égnek meredez tőlük, s tréfálkozva tud szólni oly dolgokról, melyektől kínban vonaglik az ajka. Ehhez az ő bámulatosan átható, fogékony intelligenciája is kell, amely a legnagyobb könnyűséggel magába foglal mindent, ami ismeret, s amely néhány ismert tényből egész világot tud rekonstruálni, mert a tényekkel együtt, egyidejűleg meglátja a kapcsolatokat is. Épp oly biztonsággal tudja lekötni egy novellába a régi Babilon levegőjét, mint az Árpádok koráét vagy az orvosi tudomány mai ismereteit. S ami benne tudás, az egészséges anyaga a művészi alkotásnak, úgy hajlik és formálódik, ahogy ő akarja. Nem merev dekoráció, hanem a formáló kézhez alkalmazkodó anyag. Annyi sokféle ismerettel talán senki sem dolgozik mai íróink közül, mint ő, pedig látni, hogy tudása nem fáradságos verejtékkel gyűjtött vagyon, hanem könnyen, játszva szerzett örökség. Megfigyelés, értelem, intuíció egyaránt segítségére van abban, hogy az ismereteket ne csak felhalmozza magában, hanem magába is olvassza. S a tudás területein is a rejtelmes dolgok érdeklik, amelyek a küszöbön megállítják a megismerésükre indulót: ezen belül csak a fantázia útjain juthatsz, a pozitív ismeret hézagait magadnak kell kitöltened elképzeléssel. Az ősi Kelet, a nekünk oly idegenül érthetetlen s talán ezért oly izgatóan érdekes japán világ, a Levante, ahol a dokkokon és a hajók fedélzetein egy új, minden mástól elütő emberfajta alakult ki, saját, minden mástól elütő vérmérséklettel, erkölccsel és gondolkodásmóddal. A természetben azok a titokzatos erők, melyek a föld életének rendellenességeit szítják. Az emberi szervezetben az életerőknek azok a hajszálnyi eltolódásai, melyekből egyaránt keletkezhet zseni és örült. A társadalomban azok a társadalmon kívüli vagy társadalom alatti rétegek, amelyek a senkik szigetén élnek le nyomorult életüket, az alatt a színvonal alatt, amelynél a jó és rossz differenciálódása kezdődik. A tudásnak ezek a területei illenek az ő lelke kísérteteihez, ezekbe esik jól bevilágítania intuíciójának villanásaival. Ezekben nem a metodikus gondolkodás józan, nyitott szemű géniusza vezet el, hanem az az ördög, aki mindnyájunkban lakozik, kiben öntudatlanul, kiben tudatosan, s aki fel tudja tárni azokat a rejtelmeket, amelyek előtt nélküle értetlenül állnánk meg. Minek a fáradságos, módszeres, unalmas búvárkodás a logika útjain, mikor ezek az utak is kifürkészhetetlen rejtelmeknél szakadnak meg. Okosabb, ha mindjárt a rejtelmeknél kezdjük, talán tovább jutunk. Talán megtaláljuk legalább szubjektív megoldásukat, amely csak a mi saját használatunkra megoldás ugyan, de mégiscsak több mint a semmilyen megoldás. Kezdjük a legnagyobb rejtelmen, amelyet Istennek mond a hívő, a maga módja szerint nevez el különféle nevekkel a filozófus. Cholnoky ezen az úton a Pantheoszhoz jut el: az örökké, önmagában létező, mindennek kezdete és vége, a legfőbb igazság, minden egyéb igazságok anyja, maga a természet. Nevezhették Babilonban Tammúznak, Palesztinában Adonájnak, Jézusnak, filozófiai könyvekben ősparánynak, – csak a név változik, a lényeg egy marad: a mindig isten, a folyton isten, a Pantheosz. Szimbóluma a Nap,

¹⁰² macabresque (fr): kísérteties(ség)

amely otthon van a levél vékony érében, a föld mélyén fülledő köszénben, az üvegen megtörő szivárványban, a gőzben, a gázban, az emberi kitalálás s a természeti erő minden megnyilvánulásában. Ez a panteizmus a kiindulópontja Cholnoky minden gondolatának, aminthogy el kell hozzá jutnia mindenkinek, aki a fantázia kohójában tüzesíti meg a természettudományi tudásnak magába fölszívott képeit.

S hogy a tudás mennyire fölszívódott benne, azt legjobban előadása módjáról látni. Mindig rendelkezésre áll a kellő ismeret, akár arról van szó, hogy milyen fal vette körül Babilont, akár hogy mi a népbabona arról, hogy melyik állat tudja meglátni a kísérteteket, akár arról, hogy ki miképp tűri, ha golyó megy keresztül a tüdején. Néha egy mondatában annyi tudás-anyag van felhalmozva, amennyit csak hosszú értekezésben lehetne kifejtetni, holott ő csak célzásokkal érinti. Ez adja meg stíljének sajátságos jellemét: rendkívüli intelligenciája, amelyre nem rárakódik a sokféle tudás anyaga, hanem egyszerre integráns részévé olvad fel. Tömör, hajlékony mondatai olyanok, mint a művész keze alól kikerült híd karcsú ívei, első pillantásra úgy tűnnek fel, mintha csak arra valók volnának, hogy szépek, hajlékonyak, könnyedek legyenek, s csak ha jobban megnézzük és gondolkodunk rajtuk, vesszük észre, a tudásnak mekkora terhét tudják magukban viselni a fáradtság legcsekélyebb jele nélkül. Ilyenkor látszik meg, milyen teherbíró valami a nyelv s mennyi mindent lehet kifejezni egy szóval, sokszor egy szónak csak a mondatban való elhelyezkedésével is. Cholnokynál mindez megviláglik, mégpedig sajátságosan a magyar nyelvre viszonyítva. Mert az ő Nyugat minden rafinériájával meggazdagodott stílje semmiben sem enged zengő, tiszta, eredeti magyarságban akármilyen más magyarságnak. Nincs meg benne az a papiros-íz, amely egyik-másik mai kiváló stiliztánk nyelvében arra figyelmeztet, hogy fogalmaikat nem magyar nyelvű olvasmányok tömegének segítségével szerezték, s utólag keresték hozzájuk a magyar nyelven való kifejezés módjait. Cholnoky körülbelül azt mutatja meg, hogyan tudhatna írni mindenki, ha a nyugat-európai műveltséget önmagunktól, magyarul fejleszthettük volna, s nem kellett volna idegenből importálnunk. Újabb íróink közül – nem hatást akarok ezzel jelezni, csak analógiát állítani – leginkább a Tóth Béla stílusa hasonlítható az övéhez. De Cholnoky stílusa ezzel szemben is haladást jelez, mert a kultúrelemek, melyek Tóth Bélánál, minden stílus-művészete mellett, gyakran a nyelvre ráfüggesztett díszítményeknek látszottak, teljesebben szívódtak fel az ő stílusának szervezetében. A magyar íz, a fordulatokkal, az igekötés, szórend, a mondatfűzés sajátosságaival való árnyalni tudás ugyanaz nála, s ugyanaz a föltétlen uralkodás azon a tradicionális nyelvkincsen, amelyben a magyarság kultúrára törekvő erőfeszítéseinek legfontosabb eredményét kell látnunk. Ami kultúrát a nyelv egy generációk végtelen sorozatában végzett többé-kevésbé intenzív szellemi munka folytán magába tudott olvasztani, az mind benne van a mai igazi stilizta nyelvében, mint örökölt kincs, melyet az ösztönszerűség magától-értetődésével tud használni. Cholnoky így használja s fajtájának ezt az apai örökségét megszerzi a maga tudásának eredményeivel. Kifejező képessége gazdagságával szemben szinte meglepő, mennyire közvetlen, friss és könnyed tud lenni, s mennyire meg tud maradni a tradicioná-

lis nyelvanyag keretei között. Nem újtó, új szóalakzatokat, összetételeket ritkán használ, s ha néha mégis használ, alig megy túl a meglévő nyelvanyagban adott analógiákon. Semmi kirívó sincs nyelvének egyszerű, természetes folyamatosságában, nem aggat magára ékességül sem újon kitalált szokat és szólamokat, sem a népnyelvből kiböngészett „eredetiségeket”. A mai dunántúli magyar úr nyelve az övé, megsokszorozva egy a nyugat-európai műveltség mindenféle eredményein átszűrődött intelligenciával. Konzervatívizmusa, amely bármennyire paradox valami egy olyan egyéniségnél, mint ő, s talán inkább konzervatív életet élt ősök örökségül rámaradt atavisztikus vonás, mint egyéni alkat dolga, – a nyelvben nyilvánul legjobban.

Stíljének lendületét, ritmusát gondolatainak lendítő ereje adja meg. Éppen ebben nyilvánul meg igazán az igazi stílművész: a stílus nem ruhája a gondolatnak, amelyet változtatni lehet, hanem szerves alkatrésze, együtt születik meg vele, hozzá tartozik, az egyik meghatározza a másikat. Cholnoky ilyen stílművész: a gondolat és stílusbeli formája között nincsenek hézagok, a kettő összévág, anélkül hogy rés maradna köztük. A szavaknak, a mondatoknak szint, perspektívát, súlyt, ritmust s gondolatot ad, amelyet magukkal visznek. Ezért tud művészi lenni ott is, ahol triviális módon fejezi ki magát; éreztetni tudja, hogy neki, éppen itt és éppen most, triviálisnak kellett lennie, mert így kívánta ezt a hangulata, mely kifejeződést követelt, mert azt, amit közölni akar velünk, ebben a kapcsolatban, ezen a helyen csak triviálisan lehet kifejezni.

Művészet, mélység, intelligencia, stíluskézség dolgában bizonyára elsőrendű könyv Cholnoky Viktor első könyve. És mégis, olvasása közben valami veszteség-érzés fogott el. Nemcsak engem, mert tapasztaltam másoknál is, értő embereknél, akikkel néha Cholnokyról szót ejtettem. Ez az író kevesebbet ad, mint amennyije van. Novelláskönyve, bármennyire kitűnő, a mai magyar irodalom legmagasabb színvonaláról való dolgok vannak benne, nagyobb tehetséget sejtet, mint amekkorát elárul. Minduntalan érezteti, hogy több is telne tőle. (Ezt a többet is számításba vettem, mikor írói egyéniségéről ezt a pár vonást lekaptam.) Keresni az okát izgatón érdekes volna az irodalom legérdekesebb problémája: az írónak művéhez való viszonya szempontjából. De megtalálni, ma legalább, úgysem lehet, meg kell tehát maradnunk a tény megállapításánál.

Így is megelégedhetünk. Van egy írónk, akit most, férfikora delén úgyszólván fel kell fedoznünk a nagyközönség előtt, holott a mesterségben testvérek szemében már rég az elsők sorában áll. Van egy írónk, aki fölényesen, biztosan tud járni azon a borotvaélességű hídon, amely a mohamedán hit szerint a földről a túlvilágba vezet, s ezen át tudja hozni a túlvilág fantomjait ide, át tudja vinni az innenső világ életét amoda. Akiben megvan a középkori haláltáncok kísértetiesen kacagó humora. Akinek intelligenciája meg tudja lelkesíteni fantáziáját, s világítóvá tudja tenni ott, ahol a legsűrűbb sötétségek vannak. Aki művészi tudta fejleszteni a babonás kísértetlátást, és a művészet fényével bevonni a külváros sarát. Akiben művészetté magasztosul a fizikai degeneráció. Aki a magyar fajiség és a kultúrával

túltelített nyugat-európai idegalkat különös, egészen egyéni s mégis egész fajtájára jellemző vegyüléke.

1909. 52. sz. december 26. 1096.

Jakab Ödön: Őszi virágok. Budapest, Singer és Wolfner

Jakab Ödön¹⁰³ e cím alatt egy új kötet verset adott ki. Róza dalai után, melyekben a hitvesi gyász talált bő szóval áradó kifejeződésre,¹⁰⁴ most azokkal a verseivel jön elénk, amelyekben az élet dolgairól való elmélkedései, a természet képei, a magyar nép szenvedéseinek átérzése, elhunyt anyja iránti szeretete s a hazafi érzése szólal meg. Az uralkodó elem a versekben a reflexió, az érzés is többnyire reflexióvá oldódik fel bennük, s az ódai hangot kereső lendületbe is beleszövődik az elmélázó elmélkedés. Jakab Ödönt ismerjük régóta, s ez a kötet annak mutatja, aminek ismerjük. Hangban, előadásmódban az Arany és Petőfi hagyományaihoz csatlakozik, s gondolköre is teljesen ennek az iskolának a gondolkörén belül mozog. Formában fő törekvése az egyszerűség, amelynek néha még a művésziességet is feláldozza, világosan, egyszerre megérthetően akarja magát kifejezni, nem ad gondolkozni valót az olvasónak, nem is akarja új, szokatlan dolgokkal meglepni. Azt igyekszik versben kifejezni, amit mindenki érez, s ami mindenkinek öntudatában van, az a törekvés, hogy olvasóinak lelkébe belenyúljon, s eddig öntudatra nem jutott érzéseket hozzon belőle felszínre, távol áll tőle. Ezért, ha szokatlan mélységeket hiába keresnénk is verseiben, sok szépen kifejezett, őszintén átértett érzést találunk bennük, amelyekben zavartalan élvezete telhetik annak, aki szereti a borongó, komoly gondolatokban bővelkedő, higgadt, szertelenségek nélküli verseket.

¹⁰³ Jakab Ödön (1854–1931), költő, népszínmű-író, a századfordulón a nép-nemzeti iskola egyik legnépszerűbb továbbörökítője, utóvédje. Főképp hazafias hangvételű verseket, elbeszéléseket és regényeket írt, de a nevéhez fűződik számos, nagy sikerrel bemutatott színmű és dráma is. Lírai költészetére és balladáira a legnagyobb hatást Arany János, Petőfi Sándor, valamint marosvásárhelyi tanára, a modern irodalom egyik előfutára, Tolnai Lajos gyakorolták. (Aztán éppen Jakab Ödön lépett Tolnai helyébe a Kisfaludy Társaságban, és tartott emlékbeszédet a nálánál sokkal modernebb tanáráról.) Elbeszélései pedig Mikszáth Kálmán hatását mutatják. Népszerűsége a 19. század végén, a századforduló táján érte el a csúcát, *Argirus* című elbeszélő költeményéért 1894-ben elnyerte az Akadémia Nadasdy-díját. Életműve nem bizonyult maradandó értékűnek. Még életében, a *Nyugat* első nemzedékének színre léptekor avultnak minősítették művészetét. Érdekesség, hogy a Franklin is több könyvének volt kiadója. – Ld. még 1913/1.

¹⁰⁴ Jakab Ödön: *Róza – költemények*. Illusztrálta Neogrády Antal. Budapest, Franklin, 1907.

1910. 57. évfolyam

1910. 1. sz. január 2. 24.

Herczeg Ferenc: A királyné futárja. Regényes történet. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferenc¹ néhány fényes sikert aratott történeti tárgyú munkáival, az *Ocskay brigadéros*nak köszönheti a legzajosabb, a *Pogányoknak* s a *Bizánc*nak legmélyebb sikereit. Most ismét a múltakba ment, legújabb regénye tárgya a francia forradalom kitörésének pillanatában kezdődik: *A királyné futárja* története. Az író nyilván az a kiáltó ellentét vonzotta, amely a finomkodó, kecsesen erkölcsstelen, elpuhult rokokó udvari világ s a forradalmárok vad, kegyetlen, minden stílus nélküli világa közt van, s mely a lélekrajznak nagyon érdekes, a legnagyobb művészek erejéhez méltó problémákat ad fel. A regény kezdete egy rokokó pastourelle:² a szép Clermont hercegnő és a királyné futárja, a magyar származású Szentgály András édeskés, szentimentális, de az édeskés külső alatt – legalább a férfi részéről – emésztően szenvedélyes szerelmi idillje. Az arisztokrata-ölk forradalmárok fordítják tragédiává az idillt, előlük menekülve lehámlik a hercegnőről az udvari dáma affektációja, egészen szerelmes asszony lesz, kész követni szerelmesét akárhova, akár a magyar pusztába is, de csak addig, amíg francia királyi katonatisztek társaságába kerülnek, s életük biztonságba jut. Ekkor a hercegnő ismét hercegnő lesz, s Szentgály sorsa meg van pecsételve. Bősz haraggal veti magát a forradalmi hadsereg, majd Napóleon elleni harcokba, hősi nevet szerez magának, de örökre komor, meghasonlott ember marad. A hercegnő kétszeri átváltozása finoman, bár kissé vázlatosan van rajzolva; lélektani szempontból a legjobb a regényben az udvari légkörben is, a finom formák alatt is természetes embernek maradt magyar huszár rajza. A XVI. Lajos udvarának rajza eleven, megkap azzal az igazsággal, ahogy az udvari emberek szemében tükröződik a világ. A hercegnő rousseau-i szentimentális pásztorkodásának rajzába belevegyül a mai író ironikus látása, s Herczeg Ferenc itt nagy biztonsággal kerüli el a kettős veszedelmet: sem szatírárt nem ad, sem édeskessé nem válik. Meg tudja láttatni velünk, hogy a hercegnő

¹ Herczeg Ferencről ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/25; 1911/2; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/32.

² pastourelle [pastorale] (fr): eredendően ófrancia narratív lírai műfaj, egy magas társadalmi rangú költő találkozik egy pásztorkorlánnyal, s elmeséli ennek történetét. Az eltérő státus és környezet erotikus élmények forrása. Herczeg Ferencnél láthatóan fordított a rangbeli helyzet. Zenei kifejezésként is létezik.

csakugyan hiszi, hogy az csakugyan természetes pásztorélet, amelyet gondosan mosdatott és fésült birkái között él, anélkül hogy elleplezné a saját szkepszisét. A regényben általában sok a finomság; az egész tompított, lágy pasztellszínekben van csinálva, olyasforma színezéssel, mint az akkori francia festmények, az erős színek, kiáltó ellentétek kerülésével és mégis megérezzük rajta mindenütt az élet friss, eleven színeit. Innocent Ferenc³ rajzolt hozzá néhány illusztrációt, melyek éppen édeskés kivitelükkel fognak tetszésre találni.

1910. 2. sz. január 9. 51.

Kupcsay Felicián: A boldogság kiskátéja. Budapest, Singer és Wolfner

Kupcsay Felicián,⁴ kinek most új novelláskönyve jelent meg e cím alatt, egészen egyedülálló, sajátos jelenség irodalmunkban, sőt egész szellemi életünkben. Filozófus és művészlélek, akiben ez a két elem összeolvad; a művész elméjével filozofál s a filozófus lelkével foglalja gondolatait művészi szimbólumokba. Filozófiájának és művész-munkájának egyaránt olyan a színezete, mintha előtte soha senki se csinált volna hasonlót, mintha ő volna az első gondolkozó, akinek a filozófia alapproblémáit kell megfogni s az első művész, akinek újonnan kell a maga számára megteremteni a művészi kifejezés eszközeit. Azok az apró-cseprő, de azért a húsunkba vágó realitások, melyekkel életünk tele van, s amelyek a bölcselkedésnek is, a költői alakításnak is építő anyagát adják, órá nézve mintha nem is volnának a világon, ő csak a primitív nagy vonalakat látja mindenben, s primitív nagy vonalakkal rajzol mindent. Az élet értelmét keresi, a boldogságot, az igazságot, elmélkedésben, mesével, szimbólumokkal, valami különös biblikus áhitatosság, az élet nagy titkai előtt való elfogódottság adja meg az alaphangulatát. Amiről beszél, arról az emberiség már évezredek óta elmélkedik és álmodozik, de rajta mintha mindez a sok gondolat teljesen hatástalanul ment volna keresztül, ő újragondolja mindezeket a már ezerszer átgondolt gondolatokat, mintha őbenne fogantak volna meg először. S meg is tudja nekik adni ezt a színt, s éppen ezért, amit mond, annak nincs sem naiv, sem banális hatása, sőt szuggesztív ereje van. Pedig éppen nem mesterkedik a formával, a mód, ahogy mondanivalóját elmondja, annyira primitív, annyira ment az írói technika minden tanult rafináltságától, hogy néha szinte dadogásnak tetszik. Szuggesztív ereje onnan van, hogy valamiképp mégis érezzük, hogy ezek a gondolatok, ezek az írói formák az írónak saját tulajdonai, őbelőle magából, a saját egyéniségéből forrottak ki. Itt tetszik ki, hogy íróban az első dolog az egyéniség, hogy amit mond, s ahogyan mondja, az ő legsajátabb személyes ügye legyen, személyiségének kifolyása. Az az író, aki úgy tud írni, hogy erről meg tudja győzni az olvasót. Ezt éreztük Kupcsay első munkájában, a *Zarathustra múmiája* című elbeszélésben, mely a maga sajátos formátlansá-

³ Innocent Ferenc – ld. 1904/3.

⁴ Kupcsay Felicián – ld. 1906/30.

gában erősen megkapott, ezt nélkülöztük egy azóta megjelent regény-féléjében, amely hatástalanul múlt el rólunk, s ezt érezzük most *A boldogság kis kátéja* című novelláskönyvön, amelynek hét novellája majd mind ilyen vallomásszerűen hat.⁵ Kupcsay a Tolsztoj fajtájából való ember, elmélyed a maga lelkének legmélyeibe, s onnan emeli ki mondanivalóját, az emberi lélek titkai között keresgél, ahol gondolat és érzés összefolynak, s a legsötétebb rejtelmek is megoldásra kerülnek. S ő egy gyermek elfogulatlanságával jár e mélységek és rejtelmek fölött, szinte féltjük, hogy elmerül bennük, de a gyermek elfogulatlanságával is megy el fölöttük. Valami álomszerűség van írásaiban: mintha nem azt mondaná el, amit látott és gondolt, hanem amit megálmodott. A valóság mintegy fátyolon át tetszik szemünkbe, körvonalai néha szétfoszognak, néha éles, de erősen egyszerűsített vonásokkal rajzolódni ki. Egy novellájában, az *Egy kézcsók* címűben gyermekkori emlékeket mond el; a régi emlék olyasformán él lelkünkben, mint egy álom, egyes részei pontosan, apró részletességgel, mások nagy vonalakban, ismét mások elmosódva.⁶ Itt tehát összetalálkozik a tárgyalás módja a neki való tárgyalási anyaggal, s ez a novella Kupcsay legjobb, leginkább művészi hatású munkája. Kupcsay nem könnyed író, nem is szórakoztató író, de nagyon érdekes írói egyéniség. Meg kell vele barátkozni, hogy érteni és élvezni tudjuk, de érdemes vele megbarátkozni.

1910. 2. sz. január 9. 51–52.

Dukai Takách Judit élete és munkái. Közli Vadász Norbert. Budapest, Franklin Társulat

Dukai Takách Judit⁷ bizonyára nem volt még a maga korában sem fontos és nevezetes írói jelenség, költeményei sem eredetiségre, sem tűzre, sem a nyelv szépségére, nem tartoznak a múlt század elejének elsőrendű termékeihez. Abban a korban, mikor Kisfaludy Sándor és Csokonai már elmondták legszebb dalaikat, az ő műzsája csak visszhang volt, az egykorú német költészetnek s a német hatás alatt állott magyar költőknek visszhangja. Egy-két olvatag, csinos versén kívül, amely kedvesen érezteti még ma is az akkori biedermeier-ízlés kecsesen szelvelgő szellemét, nem a költő egyénisége az érdekes benne, hanem a kor, amelynek lelke megszólal benne. S ebben a tekintetben válik érdekessé Dukai Takách Judit alakja: mint a XIX. század eleji literátus magyar nő típusa, s mint egyetlen női alak azoknak oldalán, akikből a magyar szellemi élet újjászületése kiindult. Élete is azt mutatja, hogy dilettáns volt, akinek az irodalom csak üres órák időtöltése a falusi

⁵ A közbeeső Kupcsay-kötet egy regény: *A szeretet vize*. Budapest, 1907.

⁶ A novella először a *Nyugatban* jelent meg (1908/11).

⁷ Dukai Takách [Takács] Judit [írói neve: Malvina] (1795–1836), költőnő. Berzsenyi Dániel feleségének távolibb unokahúga. Ismeretségben állt Döbrentei Gáborral, Wesselényi Miklóssal. Festetics Miklós gróf négy ízben is (először 1817-ben) meghívta a keszthelyi Helikon („a magyar Weimar”) ünnepségekre. Berzsenyi Dániel sokra tartotta, egy levelében igen meg is dicsérte Kazinczynak. A kötet közli Dukai Takách Judit önéletrajzát is.

birtokos nemes asszony sokféle munkája közepett, amelyeknek Dukai Takách Judit példásan felelt meg. Nem azonosította magát az irodalommal, aminthogy az akkori szűk körű magyar társadalmi és irodalmi viszonyok között, mikor a legkíválóbba férfi-írók is csak mellékfoglalkozásképp áldozhattak az irodalomnak, egy asszonynak körülbelül lehetetlen is lett volna magát azonosítania. Az író típusának azonban, melyet a mai élet fejlesztett ki, egyes vonásait, ha még oly halvány és kezdetleges állapotban is, meglátjuk az ő élete pályájában is. Ezt a pályát állítja elének az egykor Malvina néven ismert írónőről kiadott könyvében Vadász Norbert csorna-premontrei kanonok.⁸ Szeretetteljes melegséggel és gondnal gyűjtötte össze Dukai Takách Judit életrajzi adatait, megrajzolja a korabeli irodalomhoz való viszonyát, s kegyeletesen, de jó ízlésű mértéktartással jellemzi költészetét. Az életrajz után közli pontos szövegkiadásban a költő összes műveit, ami közülük máig fennmaradt: verseit, önéletrajzát és egy prózában írt párbeszédet, allegorikus művét.⁹ A szép könyv megjelenésére a költő emléksobrának felállítására indult mozgalom adta meg az alkalmat; címlapja előtt pedig Dukai Takách Juditnak egy egykorú óbécsi csészéről másolt színes arcképe látható. Nagyon jellemző kis kép, rózsakoszorú keretében, hárfával kezében ábrázolja a költőt, gyöngéd, rózsás porcelán-színezésben – nyilván olyan kép, amilyennek ő maga képzelte magát költői álmai közben.

1910. 3. sz. január 16. 71.

Biró Lajos: A diadalmas asszony. Budapest, Singer és Wolfner

Biró Lajos¹⁰ új regénye némi meglepetést szerez annak az olvasónak, aki az író előbbi műveinek ismeretével fog bele. Biró eddig pszichológiai, különösen pedig szexuálpszichológiai tételket fejtegetett novelláiban éles szemmel, nem közönséges erejű technikával, mely néha a bravúrig emelkedett, s azzal a nyugodt tárgyilagossággal, amely a vállát vonogatja, ha valami megdöbbenő dolgot tárt az olvasó elé: az élet ilyen, én megmutatom, de nem tehetek róla, hogy ilyen. S a jelenségek, melyeket így konstatált, nem voltak sem megnyugtatók, sem kellemesek; az író, ha alája néz annak a rétegnek, mely a konvencionális erkölcsök révén rakódott le az emberi lélekre, oda, ahol az eredeti, ősi ösztönök szunnyadnak öntudatlan, vagy fél-öntudatos állapotban – ritkán lát vigasztaló dolgokat. S most egyszerre idealista lendületet vesz Biró Lajos: olyan regényt ír, amely a női hűségnek, okosságának és önfeláldozásnak panegirisa akar lenni. Egy asszonyról ír, aki hirtelen megva-

⁸ Vadász Norbert (1880–1936), tanár. 1905-ben szentelték pappá. Tanított Túrján, Keszthelyen, Szombathelyen, Győrben. Főleg Vas megye irodalmi hagyományait foglalkozott.

⁹ Az irodalomtörténészek azóta több művét megtalálták, ld. pl. Cséby Géza: Dukai Takács Judit kéziratok füzetei. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok, 1990.* Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990. 97–119.

¹⁰ Biró Lajosról ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

kult férjét kiragadja a kétségbeesésből, visszahívja öngyilkos szándékából az életre, új életet önt bele, alkotó munkára ihleti, sorra leküzdí azokat a veszedelmeket, amelyek a vaksága révén kifejtett bizalmatlanság, gyanakvás képében fenyegetik. A férj pedig, aki kemény, kíméletet nem ismerve előretörő, rideg lélek volt, ebben az átalakulásban gyöngéd, megértő, meleg érzésű emberré, szóval jó emberré nemesül. Gyermekük megszületése fejezi be az asszony diadalmas művét. A regény részleteiben sok a finomság, koncepciója biztos és bátor, érdeklődéssel is olvassuk – de teljesen meggyőzni nem tud. Először is feltűnővé válik az, amit Birónak már novelláiban is észrevettünk: hogy meséi vannak, érdekesekek, újak, meglepők, de nincsenek emberei. A novelláknál még nagyobb mértékben látjuk a regényen, hogy alakok mozognak benne, de nem húsból és vérből lett emberek, konstrukció szüleményei, nem pedig organizmusok. Egy kicsit mindig meglátszik rajtuk, hogy nem belső erejük mozgatja őket, hanem az író keze. Aztán: nincs ezeknek az alakoknak perspektívájuk, nem áll mögöttük egy-két külső vonáson kívül semmi az életből, a társadalomból, abból az ezer apró és nagy tényezőből, amelyek minden egyes embernek minden egyes tényét meghatározzák. Ez annál különösebb hiány, mert Biró novelláiban sokszor meglepően tudja éreztetni azokat a gyökereket, melyekkel az ember az őt körülvevő környezetbe belekapcsolódik. Ezeket a hiányokat csak a nagyon figyelmes szemlélő veszi észre, mert a regény olyan, mint a repkénnyel sűrűn befuttatott düledező ház: kedves, eleven látszatot ad a szemnek, az írói művészet, az a biztonság, mellyel Biró a hatás minden eszközén uralkodik, elrejtí az egész szerkezetének hézagait és repedéseit, az a sok éles és pontos lélektani megfigyelés pedig, amellyel minden lépten-nyomon találkozunk, azt a látszatot kelti, mintha éppoly igaz és szilárd volna az egész. Ebből a szempontból a regény bizonyára nagyon figyelemreméltó munka; mai fiatalabb íróink között alig van, aki annyira ura volna az írói technikának, mint Biró Lajos.

1910. 4. sz. január 23. 91.

Bodor Aladár: Zátonyon. Budapest, Franklin Társulat

Azok között, akiket a fiatal magyar lírához számítunk, a maga útján indult, a maga hangját szólaltatta meg Bodor Aladár.¹¹ Körülbelül négy éve, hogy kiadta első könyvét, amelyben már feltűnő volt az új formák keresése, de még sokban hozzá volt tapadva a régi ritmusokhoz. Azóta útjában találkozott másokkal s tanult tőlük egyet-mást, önmagában is kiforrott s mostani új kötetével beszámol arról, hogy mekkora útját tette meg a fejlődésnek. A négy-öt év előtt megütött hangokat folytatja tovább. Már akkor is a magyar keserűség énekesé volt, s erről szólnak ma is új könyvének legszebb versei, csak hogy most kiszélesedett a távlatuk, s nem a napi élet hullámvásáiból táplálkoznak, hanem a magyarság sorsának tényezőiből.

¹¹ Bodor Aladár: *Versek*. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai). Schöpflin Aladár kritikáját ld. 1906/1. – ld. még: 1909/13; 1910/32.

Valami kettősség szólal meg benne is, amelyet megtalálunk a fiatal líra más költőiben, éppen a leginkább magyar törzsből eredettekben: a sűrű keleti vér és az előresarkaló nyugati szellem ellentétét. *Magyar dalos Szent-Gallenben* című versében Bodor Aladár azt az érzést próbálja költői formába önteni, amely a Keletről jött ősi magyart a nyugati kultúra láttára eltölthette, s amely nyugati dúlásaiban öntudatlanul is vezethette: a csábító, megejtő vágyat a kultúra gazdagsága, csillogása után, s a rettegő gyűlöletet, amely annak érzéséből kél, hogy ez a gazdagság és csillogás meg fogja mérgezni a nép eredeti, ázsiai szellemét. S ebbe az eszmesorba tartozó gondolatok többször is előfordulnak Bodor verseiben. A többi versek a költőnek saját gondolataival való vívódásait mondják el; az eszmék mélyről szakadnak fel, s bizonyos szenvedélyes erővel sorakoznak versekbe. Érzés és eszme annyira összefoly ennek a költőnek az agyában, hogy a kettő mindig együtt jár: a gondolkodás heves érzéseket kelt benne, az érzések megnyitják a gondolatok forrásait. Ezért van gondolatainak az a sajátságos lendülete, mindig megérik, hogy nem hideg, merőben logikai gondolkodás eredményei, hanem nagy belső küzdelmekből törnek elő; tanújelei annak a forrongásnak, amellyel a költő önmagából, az önmaga számára egyéni, saját világfelfogást akar kiküzdeni, tisztába akar jönni önmagával s a körülötte zajló világgal. Soha nem látjuk az objektív elmélkedő nyugodt tartásában: mindig nyugtalan, szenvedélyes, mindig harcban áll. Erősen egyenetlen, nem tud teljesen urává lenni sem önmagának, sem a művészi kifejezés eszközeinek, a gondolat, vagy néha egy-egy finom árnyalata sokszor kisiklik keze alól. Egészben véve nagyon érdekes költői egyéniség, tartalmas, erőteljes, művészi célokért művészi eszközökkel dolgozó.

1910. 5. sz. január 30. 111–112.

Heltai Jenő: Írók, színésznők és más csirkefogók. Budapest, Nyugat-kiadás

Könyvének már a címe is rávall Heltai Jenőre,¹² az elmés, könnyed, vidám filozófiájú íróra, aki csak úgy játszik azzal, amit s amiről ír, kicsúfolja alakjait, el nem árulja a világért sem, hogy komolyan vesz bármit s bárkit is, s talán röstellné is, ha észrevesszük, hogy ironikus semmibevevésének komoly háttere is van: egy bonhómiával¹³ teljes, okos, elnéző, megértő és kissé lenéző életfilozófia, amelybe talán egy kevés félig-meddig rejtett keserűség is vegyül. Heltai Jenő nagyon okos ember, tudja, hogy az írótól elsősorban azt várják, hogy jó mulattató legyen. Ő tehát elvet minden nagyképszerűséget, s csak mulattatni akar, de úgy, hogy maga is mulat mellette, éspedig alighanem legjobban azon mulat, akit mulattatni akar: az olvasóján. Novelláiban azokról az emberekről szeret legjobban írni, akik nem akarnak semmi egyebet, mint mulatni; legkedvesebb alakjai a csinos, vidám, könnyelmű színházi nők s a körülöttük rajzó dongók: színészek, újságírók, gazdag

¹² Heltai Jenőről ld. még: 1905/46; 1907/24; 1911/30, 46; 1913/47; 1914/2; 1920/21.

¹³ bonhomia (fr): jóindulat, nyájasság

vagy gazdagnak látszó fiatalemberek. Ezeknek egész élete a szerelem körül forog, – nem a szenvedélyes, tragikus, nem is a naiv, lírai szerelem körül, hanem akörül a vidám, könnyen vett és mindent könnyen vevő szerelem körül, amely a színpadi öltözőkben kezdődik, és lehetőleg rövid lejáratra kötődik. Micsoda jóízű dolgok történnek itt. Hogy körülveszik azt a tapasztalatlan, de gazdag mecénást, aki egy kóristalány kedvéért először megy fel a színpadra! Micsoda forradalmat kelt egy gyűrű, melyet egy harmadrendű csillag kap a bárótól. Csupa efféle dolgok: léhaságok, apró haszontalanságok, semmi sincs tőlük messzebb, mint a komoly, tisztos erkölcs, amely kicsit csóválja is a fejét az ilyeneken. De lehetetlen haragudni ezekre a léhaságokra, – s ez teljes-tökéletesen az író érdeme, aki olyan szeretetreméltóan tudja kis történetkeit elmondani, olyan jól elmulattat velük, hogy rá sem érünk a fejjüket csóválni, ha mégoly szigorú erkölcsbírók volnánk is. Ez Heltainak saját külön írói művészete, amely két forrásból táplálkozik: abból az egyéni szeretetreméltóságból, amely minden írásából, akármennyire elrejtőzik is az író amögé, amit ír, akaratlanul is elősugárzik és finom, kristályos formaművészetéből, amely úgy tünteti fel minden munkáját, mintha csupa játék volna, holott a pontosan figyelő meglátja, mekkora intelligencia eredménye. S hogy ezt az intelligenciáját olyan jól elrejtje, éppen ebben van hatásának titka; nem érezteti velünk soha fölényét, ami mindig kényelmetlen dolog. Úgy beszél hozzánk, mint egy kedves modorú, jó cimbor, akinek csak a mosolygó szeme mutatja, milyen okosság van mulatságos szavai mögött. S hogy milyen finom és jó ízlésű, semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy bár majd mindig olyan körökben forog, amelyek úgyszólván maguk vetik fel a kényes dolgokat, mindig diszkrét és illedelmes marad, nem mond egy szót se, amelyet el ne lehetne mondani akár a legkényesebb társaságban is. Ez a – hogy egy divatjamúlt szót használjunk – világfias vonás egyike legszeretreméltóbb tulajdonságainak, mert mindig érezzük, hogy nem magára kényszerített modor, hanem természetéből folyik. Van kötetében néhány párizsi emlék, – ezeket a diszkrétül elfojtott, de folyton érezhető lírai érzés, a fiatalkori bohóságokra való melankolikus visszaemlékezés teszi vonzókká.

A kötetről a *Budapesti Szemle* 1911. évi 145. kötetében (132–135) Horváth János ír. Ebből idézünk:

Író, színész, meg más művész-nép, de különösen a színész, régóta kedvelt alakja a víg elbeszélésnek, mely rendesen csak a humor csillogásán át láttatja őket. [...] Valóban becézve bánik velök, s e modor együtt jár könyve, sőt azt mondhatnám, tehetsége egész természetével. Apró, futtában – bár gyakorlott könnyűséggel – odavetett rajzai oly kisszerű életet mutatnak be, s oly filigrán értékeket, hogy csak valamivel durvább érintésre mind szétrebbennének, legelől pedig a kis Tündérlaki Putyi, a külvárosi primadonna, kit majd mindjárt leleplezünk. Erkölcsi fölháborodást, iróniát, mélyebbre bocsátkozó lélekbúvárlást nem érdemelnek, s nem is tudnak provokálni. Nagyképű és ízléstelen volna velök szemben minden ily irányú

törekvés: nem elég rosszak, nem elég értelmesek, s nem elég bonyolultak ahhoz. Róluk vagy egyáltalán nem lehet beszélni, vagy csak Heltai gyorsan elintéző, gyön-géd ugyan, de nem nagyon érdeklődő modorában lehet. Heltait, úgy látszik, nem is érdeklik erkölcsi vagy lélektani mélyebb problémák; elemzés, elmerülő megállapo-dás, elgondolkozás – nem kenyere. Verses és prózai, elbeszélő és drámai művei (egész a legújabbig, a *Masamódig*) egyaránt azt bizonyítják. Már ezelőtt vagy 18 évvel írta *A kis varróleányhoz*: Hű leszek hozzád két, három, négy hétig, / Sőt ki tudja, még tovább is talán, / Ha te még előbb, mint én megcsalnálak, / Meg nem csalsz engem – kis varróleány! [...]

Csak egyet nem tudunk feledni: egy durva eltévelyedést az író részéről, s egy otromba embert alakjai közül, Teofrasztuszt, a „könyv-embert”, e pszichológi-ai torz-szülöttet. Ötvenéves koráig csak könyveinek élt, s egész nagy vagyonát azokra költötte. Most azonban szemé elé került a házmester leánya, s kételkedni kezd eddigi életének értéke felől. Elvonná a leányt; de holt szegény, csak könyvei vannak. Nos hát, eladja mind. Éppen hazafelé igyekszik a könyveiért kapott ezre-sekkel, mikor egy antikvárius föl tartóztatja, s megvétet vele egy rég keresett ritka könyvet; most szerzett ezreseit mind odaadja érte, s még ráadásul adós is mard. Ki hiszi ezt el? Egy igazi „könyv-ember” hogy’ engedhet oly könnyen az ördög csábí-tásainak, kivált ha ily kedves modorban csábítja: „Te marhák királya! Te szomorú számár, te bivalyok bivalya!... Pénz kell? ... Add el könyvtáradat!” S ha oly köny-nyen enged, honnan rántja elő ismét oly könnyen azt a bibliomániát? Nyilván az író zsebéből, ki az olvasót csak a mese váratlan fordulataival akarta meglepni. [...]

Heltai érdeklődése elég szűk körű és felszínes. [...] Ezt a kis világot, látszik, jól ismeri. De az is látszik, hogy nem annyira az emberek érdeklik, mint inkább az, amit róluk ügyesen, mulatságosan, s olykor kedvesen el lehet pletykálni. Nem azért, mert megfigyelt valamit, hanem azért, hogy egy kis körből, melyet jól ismer, mese-motívumokat gyűjtsön, s azok folyamatos, átlátszó előadásával mulattas-son.

1910. 6. szám, február 6. 131.

Kaffka Margit: Csendes válságok. Budapest, Nyugat-kiadás

Ez a cím csak az első novella címe ugyan Kaffka Margit¹⁴ könyvében, de egykép-pen ráillik a kötet mind a tizennégy novellájára. Kaffka Margit nem külső törté-neteket ír meg, nem arra veti a súlyt, ami az emberrel, hanem arra, ami az em-berben történik. Azokat az embereket látja meg és rajzolja, akikben sokszoros, erős visszhangot ver fel az élet minden jelensége, finom érzékenységeket takar a szó, melyet kimondanak, sokáig, hevesen rezonál a szó, melyet hallanak. Vannak napok, mikor valaki csupa érzékenység, csupa kítakart sebhely – ezt mondja egyik novellájában. Ő pedig azokon a napokon szereti meglepni az embereit, amikor

¹⁴ Kaffka Margit – ld. még: 1906/23; 1907/7; 1912/10, 46; 1913/21; 1918/49, 51.

csupa kitakart sebhely a lelkük, amikor minden érzékenységük napfényre kerül. Ami történik velük, az is érdekes, mert ennek az írónőnek nemcsak mondani-valója van, hanem elmondani-valója is, de a végén rájövünk, hogy nem ez volt a fődolog, hanem az, ami a történet mögött remegett: a szemek fájdalmas elborulásai, a halk, elfojtott sóhajtások, lázban égő ajkak és befelé sírt könnyek, amelyek a külső, történet dolgoknak mélységet adnak. A módja ez: megrajzol egy színhelyet, egy asszonyi lakást, egy magányos házat, egy klastromi iskolát, egy tájképet, de úgy, hogy ezzel a rajzzal már fölkelte az olvasóban azt az érzékeny, hatásokra fogékony hangulatot, amely a következők befogadására szükséges. Ehhez nagyon jól ért, biztos kézzel pendíti meg a lelkünk húrjait, hogy aztán azt játsszon rajtuk, amit akar. Aztán egyenesen belevezet alakjainak lelkébe, nem magukban rajzolja az embereket, hanem egymáshoz való viszonyukban, azt a hatást keresi, amelyet az egyik ember szava, cselekvése a másikban kelt. Ideges rezgések szaladnak láthatatlan lelki vezetéseken az egyikből a másikba, hirtelen nagy feszültség áll be a lelkekben, hogy aztán vagy erős explózióban süljön ki, vagy pedig hirtelen el-lankadjon aszerint, amint olyan újabb hatás jön, amely még feljebb fokozza, vagy elvágja a feszültséget. A színjáték mögött, melyet az előadás sajtáságos, egyéni és néha meglepően gazdag hajlékonysága tesz még színesebbé, gyakran megjelenik egy kíváncsi asszonyi fej, befelé néző, de azért a külsőségeket is jól meglátó szemekkel, mozgékony orrcimpákkal, – az író maga az, aki néha rajtakapítja magát, hogy ami alakjai, történetei, szavai mögött olyan sajtáságosan remeg, az az ő saját érzése. Majd minden novella leplezett, erősen visszafojtott és mégis mindig előtörő líra: az író a maga lelkén hajtotta előbb keresztül azokat az érzéseket, amelyeket aztán alakjain demonstrál. Egy-egy pillanatra nagyon is közel áll alakjaihoz, el-takarja őket, – annyira jól akarja megmutatni őket, hogy magyarázó hangjától nem halljuk őket magukat. Az íróban megvan az asszonyi türelmetlenség és megvan az asszonyi egyenetlenség is; nincs meg az a biztos nyugalma, hogy az érettség kellő pillanatában adja elénk, amit közölni akar velünk: vagy túlérleli, vagy még nem kész állapotában adja. Van arra is eset, hogy egy témába belefárad: erősen, biztosan fogja meg, de aztán meglazul a keze, – máskor meg bágyadtan kezdi, s csak aztán melegsik bele. A stílus azonban annyira biztos eszköze, hogy ezeket az egyenetlenségeket csak a nagyon pontosan látó szem veszi észre, s még az sem tudja mindig egész biztosan, nem benne van-e a hiba, talán az egyik dologra fogékonyabban tud figyelni, mint a másokra, s az egyikre jobban van ráhangolva, mint a másokra. Mert e novellákban, ami a leglényegesebb eleme a hatásnak, az annyira finom és differenciált, hogy csak a fejlett fogékonyság bírja felfogni. Aki csak a sorokban olvas és nem közöttük és mögöttük is, az csak a történetet látja, az érdekes alakok sziluettjeit. Így is sok szép, művészi dolgot adatik alkalmá látnia, mert a novellák mindenkinek adnak valamit, annyit, amennyit éppen fel tud fogni. Művészi atelier-munkák,¹⁵ de mint minden, amiben igazi művészet van, nemcsak a műértő számára készültek, hanem mindenki számára, aki egyáltalán tud olvas-

¹⁵ atelier (fr): műterem

ni. S ebben a tekintetben Kaffka Margit magasan felette áll a többi írónőknek, akik vagy csak a tömegnek dolgoznak, vagy ha többre törekszenek, azon nyersen vetik elének az anyagot, melyből erősebb kéz művészi alkotást tudna gyúrni. Ő minden egyenetlenségével is ma már mint kész művésznő áll előttünk, aki uralkodik a formán, amely nem nyűg neki, hanem a kifejezés biztos eszköze.

1910. 7 sz. február 13. 151.

Elek Artúr: Poe Edgar. Két tanulmány. Budapest, Nyugat-kiadás

Az irodalmi ízlés hullámozása vetette fel napjainkban Poe Edgart a közérdeklődés felszínére. A legfinomabb érzékű elmék eddig is élvezték és sokra becsülték művészetének csodálatos színgazdagságát, az emberi lélek rejtelmes mélységeiben gyökerező, sajátos, kábító illatú virágait, izgatódtk azokon a pszichológiai és esztétikai problémákon, melyeket egyénisége és alkotásai fölvetnek, bontogatták azokat a kibogozhatatlan szövevényű szálakat, melyekből egyénisége összeszövéődött, keresték a zseniális és patológiai vonásoknak azt az egymásra való hatását, amely művének gyökereit adja. A modern irodalom egyik legsajátosabb irányának, melyet a dekadencia névvel szoktak jelölni, s mely most éppen szokatlan lendületű feltámadását ünnepli, nagy részben Edgár volt a kezdője, pontosabban szólva, első tipikus képviselője, az áramlat elméleti indokolói nagy részben belőle táplálkoznak, művészei sokszorosan hozzáfordulnak hatásért. Ez a kapcsolat mindenesetre érdekes bizonyossága annak, hogy hasonló fizikai és társadalmi életfeltételek mennyire hasonló művészetet produkálnak, s a bennük élőket mennyire egymáshoz húzza a rokonság ösztönszerű érzése. Egy másik érdekes probléma, mely Poe Edgárral kapcsolatban fölvetődik: az a kettősség, mely költői és prózai műveit elválasztja egymástól; nagy elmeélt kívánó feladat megtalálni azokat a pontokat, ahol ez a két annyira divergáló vonal találkozik. Mindezekre a kérdésekre s a Poe Edgarral vonatkozó többi kérdésekre nagyon okos, nagyon gondosan dokumentált és nagyon világosan írt feleletet ad Elek Artúr¹⁶ az amerikai költőről írt két tanulmányában, melyek most jelentek meg kötetben. Jobb szerettünk volna a két tanulmány helyett, melyek különválasztva szólnak a költő egyéniségéről és költészetéről, egy egységes összefoglaló képet. Egy költő egyénisége és költészete

¹⁶ Elek [1898-ig Fischer] Artúr (1867–1944), művészettörténész, művészetkritikus, műfordító, író. Húga, Elek [Fischer] Janka Román György festőművész édesanyja. 1908-tól a liberális *Az Ujság* munkatársa volt, s mellette alapításától megszűnéséig a *Nyugat* főmunkatársa. Ezt megelőzően, illetve mellett számos művészeti lapnak (pl. *Génius*, *Figyelő*, *Művészet*, *Magyar Művészet*, *Kékmadár*) dolgozott, 1921-ben maga is alapított egyet, a *Műbarátot*. Rendkívül kiterjedt műfordítói munkássága volt, többek között Marcel Prévost, Gottfried Keller, Alphonse Daudet, Edmondo de Amicis, Giosuè Carducci, Jacob Burckhardt munkáit ismertette meg a magyarul olvasókkal. 1944. április 25-én lakásán fejbe lőtte magát. 1969-ben Birnbaum Marianna kismonográfiát publikált róla. Válogatott elbeszéléseit *A platánsor* címmel Vajda Miklós rendezte sajtó alá és látta el bevezetővel (Szépirodalmi, 1959). – Ld. még: 1911/16; 1913/13.

oly szorosan kapcsolatos dolog, hogy különválasztani teljesen lehetetlen, az egyik a másikat magyarázza, s egyik sem állhat meg a másik nélkül. S ha valaha állt valakire az a tétel, hogy a költészet a költői egyéniségének művészi megnyilatkozása, akkor éppen Poe Edgar az. Elek Artúr munkája értékének azonban nem sokat árt ez a szerkezeti baj, fejtegetéseiből így is oly érdekes, jól megfogott képe alakul ki Poe Edgarnak, hogy el kell ismerni, a fődolgozatban eléri az efféle munka legfontosabb célját: közelebb hozza az íróat olvasójához.

1910. 7 sz. február 13. 151.

Horváth Ákos: Fekete lant. Budapest, Singer és Wolfner

Horváth Ákos¹⁷ versei, melyek ez alatt a cím alatt jelentek meg, afféle fiatal versek: megvan bennük mindaz a tulajdonság, amely az egészen fiatal emberek verseit jellemzi. Heves buzgás, folytonos hullámvás a lelkesedés extázisai és a sötét komorság között, állandó nekifeszülés valami meg nem határozott küzdelemnek, apró dolgokon nagy elkeseredés, hangos feljajdulás olyan dolgokon, amelyeket érettebb idegzet rég megszokott, érzékenykedő lágyság, amely kemény, nagy szavak leplebe takargatja magát, örökös játék az emberi élet legnagyobb dolgaival, melyeket nagyrészt csak képzeletből, hallomásból, irodalmi benyomásokból ismer, divatos szavaknak és pózoknak könnyű elsajátítása. Ezekkel körülbelül ki is merítettük Horváth Ákos verses könyvének jellemzését, csak még egyet kell hozzátennünk, azt, hogy ezeken az általános vonásokon kívül van neki egy egyéni jellemvonása is: előttünk kétségtelen tehetsége. Jó vers kevés akad a kötetben, de majd minden versében van valami, ami tetszik, ami arra vall, hogy a kiforratlanságok zavaros árja alatt csillámlik valami erecske, amely a tehetség aranyát rejtje magában. A hangja az, ami legtöbbször meggyőz róla, mert őszinte moduláló képesség cseng benne. Ez a hang – úgy látszik – nem nagy terjedelmű, inkább dallamos, mint erőteljes, több benne a lágyság, mint az érc [sic], de a fődolog, hogy akármennyi idegen zönge keveredik is bele (divatok és irodalmi hatások visszhangjai, mégiscsak az ő hangja: ráismerünk minden versében. Nehezen meghatározható valami ez, inkább megérzés dolga, mint formulába foglalható tudaté, de a költészet lényegéhez tartozik, hogy akiben megérezzük, abban el kell ismernünk a költői vénát. Hogy azonban elismerhessük igazán költőnek a szó igazi értelmében, ahhoz még fejlődnie kell, sok idegenből magára vett dolgot elfelednie, némely modorosságról leszoknia. Ilyen modorosság pl. egyes szavaknak, s nem is mindig a saját szavainak túlmenő ismételtetése, s az a divatos, de éppen nem ízléses póz, amellyel minduntalan költővé koszorúzza magát.

¹⁷ Horváth Ákos (1888–1952), költő. Első kötete 1908-ban jelent meg, *Horváth Ákos versei* címmel (Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)), az utolsó 1943-ban *Még tűz a nap* címmel Cserépfalvi Imréné.

1910. 8 sz. február 20. 171.

Szomory Dezső: Az isteni kert. Budapest, Nyugat-kiadás

Mondják, hogy vannak, akik megvetik a szép, sárgás-pirosan csillogó, egészséges almát, hanem megvárják, amíg megrothad egészen, és akkor eszik meg jóízűen. Aki elrontotta a gyomrát, vagy csömört kapott a túlságosan bő táplálkozástól, az keres ilyen élvezeteket. Az irodalomban is vannak ilyenek: akik megcsömörlöttek a túlságos sok költői élvezettől, ízetlennek érzik a tiszta, egészséges ízű művészetet, valami különös ízű dolgot keresnek, ami izgassa ínyüket, fölingerelje bennük az étvágyat. Az ilyeneknek való az afféle irodalom, mint Szomory Dezső¹⁸ novellái, melyeket *Az isteni kert* című kötetében gyűjtött össze. Tagadhatatlan írói készség van ezekben a különös novellákban, nagyon erősen kifejezett érzékenység, a szemléletnek teljesen egyéni módja és egyenesen az írónak természetéből kiforrott formakészlet. Mindez elsőrendű írói tulajdonság, amelyek nagy sikerekre jogosítanak az író, ha nem volna gondolkodásának természete olyan, hogy a rendes, normális észjárású olvasó zavarba jön, megdöbben és el is idegenedik tőle. Csupa olyan emberek, akikben az idegrendszer beteges elváltozásait csak egy lépés vagy annál is kevesebb választja el a tébolyodottságtól, akikben visszájára vannak fordulva a legtermészetesebb emberi érzések és ösztönök, akik mintha kívül állnának az emberi érzésmód és az emberi élet határain, akik fölött a belső rothadtság lidércfényei szálldosnak. S a mód, ahogy az író ezeket tárgyalja, éppen ilyen: teljes eltávolodás a természetestől, a valószerűtől, soha nem látott és a valóságban nem is látható megvilágítások, beteges nyugtalansággal összekuszálódó vonalak, kísértetiesen valószínűtlen fények és olyan stíl, amely mintha egészen új nyelvet akarna, a szavak, a szófűzések egész új értekeivel, megalkotni, néha szinte a képtelenségig s a nyakatekerségig eltávolodik a való élet nyelvétől. Az író degenerált embereket ír meg a degeneráltság stílusában és degenerált olvasó számára. Olyanok ezek a novellák, mint a poshadt mocsárban tenyésző buja színességű virág, szirmainak vonala érdekes, izgató, színeinek gazdagsága vonzza a szemet, de a mocsár illata örökké rajta marad. Hogy honnan kerül mihozzánk ez a művészet, holott mindenről inkább lehet nálunk beszélni, mint a kultúra túlerettségében való degenerálódásról s a túlságos sok művészi élvezet okozta csömörről, az értelmetlen volna, ha nem tudnók s nem vennők észre egyre minduntalan Szomory

¹⁸ Szomory Dezső (1869–1944), író, drámaíró. 1890-ben a katonai szolgálat elől Franciaországba költözött, majd Londonban élt, s csak 1906-ban költözött haza. Mindeközben magyar lapok levelezőjeként dolgozott. 1908-ban csatlakozott a *Nyugathoz*, amelynek kedves szerzője lett, 1910/12-ben a *Nyugat*-kiadásában hat (!) kötete is megjelent (*Az isteni kert*, *A nagyasszony*; *Ünnep a dűhögön és egyéb szerelmek*; *A rajongó Bolzay lány*; *Lőrinc emléke*; *Györgyike drága gyermek*). Első művei a naturalizmus hatását mutatják, a 20. század elejétől pedig a szecesszió hatására alakította ki erősen romantikus, szeszélyessé és modorossá váló nyelvét, melyet például Horváth János támadott élesen, meglehetősen antiszemita éllel. Drámái közül kiemelkedik a Habsburg-trilógia. A világháború végén gyakorlatilag éhen halt. Különc és csodálatos egyéniségét Kellér Andor rajzolta meg (*Író a toronyban*, 1958).

Dezsőnek nyelvén is, hogy igen sokáig tartózkodott külföldön, s nyilván ott szívta magába ezt a tőlünk, a mi kultúránktól teljesen idegen szellemet. (Ott felejtett el magyarul is, ezért ír néha úgy, mintha szótárból, félreértve keresgélne össze a szavakat.)¹⁹ Lehetnek az ilyen művészetnek kedvelői nálunk is, néhányan a jóhiszeműek, sokan a kultúr-enerváltságot affektálók közül, – mi is elismerjük, hogy néha megragad különös csillogása, sajátyszerű egyénisége, a művész lelke, amely benne, akárhogy is, dolgozik, de lelkünkötől idegen marad, közösséget érezni vele nem tudunk. Valami különös értéket sem tulajdoníthatunk az ilyen műveknek, amelyek az embereknek csakis egy kicsiny és nem is valami értékes töredékéhez szól: a kiéltek, visszas idegzetűek, igazi emberi életre képtelenek szomorú csoportjához.

1910. 8 sz. február 20. 171.

Nil: A szívem. Békéscsaba, Tevan

Nil álnévét²⁰ ismeri már mindenki, aki a rendesen valamicskével több figyelemmel kíséri lírai törekvéseinket. Sok meleg hangjára emlékezhetik, első fellépésétől fogva, amikor még teljesen benne élt a lírai konvenciókban, máig, amikor legalább félig-meddig kilábolt már belőlük. Nem nagyon erős egyéniség, a hangjában gyakran felismerjük más hangok rezonálását. Nem nagyon biztos a keze, néha igazán szép akkordokat üt meg, amelyek aztán konvencionálisan hangzanak ki. Nem mestere a szónak: nemegyszer vergődve keresi azt a formát, azt a képet, amelybe érzését művésziiesen befoglalhatná, hajszálnyi közel is jár hozzá, mégse találja meg. A komponálásban nem művész – melyik nő az? –, akárhány versében találunk kiküszöbölni való strófákat, sorokat, melyek mint a rosszul szövött posztóból a szálak, kifeszlenek az egészből. De meleg, igaz, őszinte mindig, szaván, ha néha ügyetlenkedik is, megvan az élet melegsége és frissessége, panasza nem affektált sopánkodás, hanem igazán a szívből előtörő fájdalom szólal meg benne, ábrándjait igazán megálmodta, önmagával való vívódásain meglátjuk az igazi könnyek nyomát. Versei rések, amelyen a női szenvedés és belső hullámozás titkai pillanthatunk be, mintha önfelelt órák magánbeszédei volnának. Ezért vonzó, meghatók, emberiek. Van szuggesztív erejük, mert érezzük őszinteségüket, s ezért van hatásuk is. Meg lehet őket szeretni, s akkor gyönyört szereznek, s észre sem vesszük, hogy tulajdonképpen nem is annyira a versekben gyönyörködünk,

¹⁹ Itt utalunk Horváth János szakmai körökben ismert nyelvkritikáira, amelyeknek kiténtetett célpontja volt Szomory Dezső (és mások mellett Lukács György is). Ezek egyikében a *Nyugat* négy írója, Heltai Jenő, Kaffka Margit, Cholnoky Viktor és Szomory Dezső ellen fordult, ld. Négy kötetbírálat. *Budapesti Szemle*, 1911. 145. kötet, 140–143, illetve A *Nyugat* magyartalanságai című írásra, mely a *Magyar Nyelv* (1911. 61–74) oldalain jelent meg. Ennek folytatása volt az Ignatus felolvasása a *Nyugat* magyartalanságairól című reflexió, uo. 1912. 5–10 (megvilágítva a vita közbeeső reflexióit); majd következett a Szomoryzmusok a Nemzetiszínpadján. Uo. 1914. 88–89.

²⁰ Nil = Dapsy Gizella – ld. 1906/11; 1909/8.

mint írójuknak gyöngéd, lágy, önfeláldozó, hevesen hullámzó, női lelkében, amelyet a versek inkább jeleznek, mint kifejeznek.

1910. 9. sz. február 27. 191–192.

Hatvany Lajos: Én és a könyvek. Budapest, Nyugat-kiadás

Hatvany Lajos²¹ könyvének címe első pillanatra kissé pretenziózusnak²² tűnik fel, s hajlandók volnánk egyik újabb jelét látni benne annak a külöködésnek, melyben ez a nagyon képzett és nagyon tehetséges, de még erjedése közepén álló fiatal író már eddig is sok oldalról bűnösnek találtatott. Olvasva aztán a könyvet, többet is kell látnunk a címében: a könyv tartalmának jelzését. A hét fejezet, melyből áll, különböző pontokról elindulva az olvasó viszonyát akarja meghatározni a költői olvasmányhoz, vagyis azt a szerepet, melyet az igazi olvasó életében a könyv játszik. Az olyan olvasó számára, mint e kis könyv szerzője, a könyv többet jelent, mint órák kellemes vagy hasznos eltöltését, sőt többet, mint megértő élvezést és penetráló²³ tanulmányt. Neki a könyv éppúgy személyes ügy, az élet egy fontos alkotó eleme, mint akár a szerelem, a család s minden más nagy dolga az életnek, s ha könyvről szól, az éppoly líra, mintha szerelmese szép szemeiről szólna. Épp ezért fontosságot tulajdonít annak is, hogy megállapítsa, öntudatosá tegye a könyvekhez, illetőleg pontosan szólva, a költészethez való viszonyát, mert ez egyik módja annak, hogy öntudatosá tegye önmaga előtt önmagát, mert az út végén, amelyen az ember élete valamely integráns elemének keresésére indul, mindig az *én*-t találja meg. Ezért keresi Hatvany is a kritika értékének és jogosultságának indokolását, igyekszik meglátni azokat a különböző módokat, ahogy a különböző költői alkotások az ember emlékezetébe, lelkébe, életébe behatolnak, s azokat a különböző hatásokat, melyeket ugyanazon költői mű az ember élete

²¹ Hatvany [1897-ig Deutsch, 1917-ig Hatvany-Deutsch] Lajos, báró (1880–1961), író, kritikus, irodalomszervező, mecénás, akadémikus (1960). 1915-ig még izraelitának vallja magát, a *Huszadik Század* 1917-es zsidókérdés vitájában már a kitértek között szerepel. 1905-ben szerzett bölcsészdiplomát, Budapesten és Berlinben tanult. 1908-ban Fenyő Miksával és Osvát Ernővel megalapította a *Nyugatot*. Ady Endre legfőbb mecénása volt, de baráti kapcsolatot ápolt Tóth Árpáddal is. A szintén nagyra tartott József Attilával egy idő után megszakadt kapcsolata. Osváttal való szembekerülése miatt 1911-ben több évre Berlinbe költözött, 1917-ben tért vissza. Szerkesztette a *Pesti Naplót* (amit meg is vásárolt) és az *Esztendő*t. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja volt, a Vörösmarty Akadémia egyik alapítója. 1919 és 1927 között emigrációban élt, ott is segített számos magyar kezdeményezést. Bécsben lett szabadkőműves (In Labore Virtus páholy). Élesen bírálta a Horthy-rendszert, csak nemzetközi nyomás miatt nem ítélték letöltendő börtönbüntetésre. Házában szállt meg Thomas Mann, amikor Budapesten járt, számos vacsorát adott külföldi nagyságoknak és magyar íróknak. 1938-tól ismét emigrált, csak 1947-ben tért haza. Valószínűleg azért is, mert Petőfivel foglalkozott (*Így élt Petőfi*, 1947, 1967² [bővített kiadás]), és származása, polgári radikális volta ellenére taníthatott a budapesti bölcsészkaron.

²² pretenziózus (lat): önhitt, elbizakodott

²³ penetrál (lat): áthat

más-más korszakában, más-más hangulatok közben tesz. Efféle kérdéseket vet fel s igyekszik megoldani Hatvany, elsősorban *pro foro interno*,²⁴ mert a forma, melyen magát kifejezi, a közvetlen, fesztelen, hangos magánbeszéd. Ahogy a célt, a megállapítandó igazságot keresi, olvasójára nézve a keresés lesz a fődolog, ez érdekli, mert ebben fejlődik a szemé elé az író egyénisége, s ez vonzza vagy eltaszítja, aszerint, amint ezt az egyéniséget rokonszenvesnek találja vagy nem. Ez az egyéniség olyan, mint a csípős must, forr, habzik, zavaros, de folyton érezni, hogy bor az, ami forr benne, s éppen azért habzik olyan zavarosan, mert erős bornak készül. Az ilyen mustot némelyek nagyon szeretik, némelyek nem bírják meginni, de az igazi bor-szakértő legalábbis kíváncsisággal kóstolgatja, mert megérzi benne a leendő nemes ital ízét. Meg kell azonban állapítani azt is, hogy a szerző szubjektív igazságain kívül is sok érvényes, igaz, jól meglátott gondolat van a könyvben, olyan dolgoknak kifejezése, amelyeket érzett mindenki, aki igazán lélekkel olvasta a költők műveit és élete fontos dolgává tette a művészetet, s ennyiben szeszélyes formájú szubjektív eszmélkedése pozitív eredményeket is tár fel.

A *Nyugat*ban Ignotus írt a könyvről (1910/8. 528–531.) – részlet:

1. Az olvasónak és aki az olvasás művésze: a kritikusnak a lírára való jogáról írta e könyvét Hatvany. Több ez, mint az impresszionizmus dicsérete. Jules Lemaître²⁵ akadémikus ahhoz képest, ahogy Hatvany a szeszély, a válogatás, az elfogultság s az igazságtalanság jogát reklamálja a kritikus számára. A könyv élmény, mint minden egyéb élmény. Hogy mennyit ér, az attól függ, hogy az én számomra mennyit ér. Hogy mit jelent, azt az határozza meg, hogy az én számomra mit jelent. Írójának: joga és kötelessége volt úgy megírni, ahogy tudta. Nekem: jogom és kötelességem úgy olvasni, ahogy tudom. Úgy, ahogy s aki aznap vagyok. Holnap másképp, mint tegnap. Sőt lehet, hogy holnap egyáltalán nem, holott tegnap egyéb könyv sem volt számomra ez egynél. Ennél az egy könyvnél vagy ennél az egy költőnél, aki mai könyvében más, mint aki tegnap volt, s akinek egy nap egyik könyvét szeretem, másnap másik könyvét, aszerint, hogy az élet égő folyamatának mely fokához értem, hevülésének vagy lohadásának lajtorjáján, gazdagságában vagy gyérülésében feltolakvásainak. Légy egoista, ó kritikus, a költővel szemben, aki mind született egoista. Ezzel emelkedel cselekvésbe, ezzel emelkedel művészetbe – ahol ő feletted valónak érzi magát, ahol te is feletted valónak érzed őt.

²⁴ *pro foro interno* (lat): belső használatra

²⁵ Jules Lemaître (1853–1914), francia konzervatív irodalomkritikus, költő, drámaíró. Az érvrendszerére támaszkodó, azzal itt az adott esetben azonosuló Horváth Jánostól idézzük jellemzését: „Lemaître pedig (*Contemporains*, IV. 65.) úgy véli, most lát életében először olyan írókat, kik nem vesznek tudomást a szók hagyományos jelentéséről, mondatszerkesztésükben megcsúfolják a nyelvi géniuszát, s gyakran művelt embernek is érthetetlen irkafirkát ütnek össze. Itt-ott előbb még »emberi nyelvre« fordítja le irományaikat, hogy megértvén beszélni tudjon róluk.” A *Nyugat* magyartalanságairól. *Magyar Nyelv*, 1911. 61–74.

Ne légy bolond, ne légy a bolondja, légy úr, mint ő, légy nagyobb úr, mint ő. [...] A függetlenség s az egoizmus közepett, melybe Hatvany a kritikát beleírízálja, tanulságos észrevenni, hogy mennyire nincs függetlenség, mennyire igenis van törvényszerűség, s hogy az a nihilizmus és anarchizmus, amit ő a kritika elméletébe belevisz, mennyire csak egy ága annak a nihilizmusnak és szubjektív-ságnak, mely az utóbbi húsz évben észrevétlen helyébe nyomult az egy nemzedék előtt uralkodott spencerizmusnak²⁶ s marxizmusnak. Amit váteszi tűzzel kiált: hogy járasd át homlokod minden széltől és süttesd meg minden napvilágtól, arra ő maga mutat, talán önkéntelen, példát. Esztéta epikureizmusába elzárkózva, cél-lája résein áthatott a levegő, mely a mai gondolkodást belengi. Az ember, amint kimerülten leskelődik a saját lelke kulcslyukán: ez a mai tudós. Lehet egyet-mást megtudni: igazat is, valóságot is, magában valót is, de csak ezen az egy úton, így befele nézve. S nem értelmünkkel átértve, hanem érzésünkkel megérezve. S el-különböztetve ezt az igazságot és valóságot attól a szemre és értelemre igaztól, amit eddig tudománynak neveztek, holott nem tudomány, hanem inkább időről-időre változó kiigazodási fogás, hogy a világ váltakozásának bizonytalanságában határozottan cselekedni tudjunk. Amit eddig tudománynak neveztünk, csak gyakorlati megállapodás, olyan, mint a villamoskocsi vezetőjéé, aki tudja, hogy ha a forgattyút jobbra forgatja, a kocsi előre megy, ha balra, hátramegy – anélkül, hogy tudná mi az anyag, mi az erő, mi a villamosság. Amit pedig tudományt tudha-tunk, annak a cselekvésre semmi haszna, s olyasmi, mint amit eddig álomnak és ábrádnak neveztünk. A cselekvés igazságtalanság, önkény s egyúttal líra is, mert a cél szerint válogat, az egyéniség sugallatától igazgatva. S cselekvés a művészet is és minden művészet líra, mert ugyancsak az egyéniség sugallatától igazgatva a cél szerint válogat. S az olvasó s a kritikus (s itt kapcsolódik a Hatvany gondolatmenete a mai gondolatvilágba) az olvasó cselekvő művészé emelkedik, ha egyé-nisége sugallatától igazgatva céljai szerint válogat. Líra, nincs egyéb, mint líra. Nincsenek törvények, csak Én-ek vannak. (*Der Einzige und sein Eigentum* a címe

²⁶ Spencerizmus: Herbert Spencer (1820–1903), angol filozófus, antropológus és szociológus. Tanának lényegét *egykorúan* a *Pallas lexikon* ekként foglalta össze: „...főleg Darwin nézeteiből indulva számos nagy rendszeres műben filozófiai világnézetét dolgozta ki, melynek fő tételei a következők: szoros különbséget kell tenni a megismerhető és megismerhetetlen közt. A dolgok ősokat nem ismerjük, róla nem tudhatunk semmit. Hasonlóképp megmagyarázhatatlanok tér, idő, anyag, mozgás, erő, érzet, ész. Csak a végest ismerhetjük meg, csak az erre vonatkozó legegységesebb ismeretek rendszeres egysége a filozófia. A legfőbb igazság, melyet elérhetünk, az erő fennmaradása, ebből származtathatjuk le az erők viszonyainak állandóságát, hogy ugyanazok az erők ugyanazon körülmények közt ugyanazt az eredményt szülik. A természet folyamata pedig kettős: evolúció, ki-fejlesztés, azaz kiterjedése a mozgásnak és ezzel az anyagnak egésszé való egyesülése, és disszolúció, feloszlás, a mozgás megszüntetése, az egésznek végeire oszlása. Minthogy a mostani világállapotban az evolúció uralkodik, S. rendszerét evolucionizmusnak nevezi és e gondolatát vezérfonalul használja az összes jelenségek sajátosságainak magyarázatára, a Föld képzésének, az élő szervezet alakulásának, a társadalomnak, nyelveknek, tudományoknak, művészeteknek magyarázatára. Az erkölcs-tant is erre az evolucionisztikus elvre alapítja, az egoizmust az altruizmussal kapcsolván egybe.”

Max Stirner²⁷ könyvének; Hatvany ezt a címet adta volna neki: Én és a világ. A mai tudományos anarchizmus szeret Stirnerre visszamenni, s a világ minden lírai felfogása anarchizmusban lyukad ki.) [...] Hogy igaza van-e [Hatvanynak – Sz. Á.].? Édes istenem: a szépségben, mely tagadását belengi, a lázasságban, mellyel habozását biztatja, az elmésségben, mellyel kétségeit túlkialtja, a megértésben, mely türelmetlensége alól s a szeretetben, mely hadüzenetei mögül kisugárzik, és főképp a részegítő lírában, mellyel elméletét menten alkalmazza, s tollát, mint Börne,²⁸ szíve vérébe s idegei nedvébe mártja: ezekben mindenesetre igaza van. A kritika dolgában pedig, hogy művészet-e vagy mesterség, hogy vannak-e törvényei vagy nincsenek, hogy van-e lehetősége objektivitásának vagy csak líra-e, mint minden egyéb költészet: abban csak egy felelet van. Az, ami a modernség első s eddig egyetlen felelete volt minden kérdésre, mely az emberiség előtt felmerült: que sais-je?²⁹

1910. 9. sz. február 27. 192.

Rudnai Győző: Pogány zsoltárok. Budapest, Légrády Testvérek

Rudnai Győző³⁰ verseskönyvére el kell mondani, hogy tetszetős, gondos, becsületes ambícióval irt versek vannak benne, a szerző megtett minden tőle telhetőt, hogy szép munkát adjon, s jelentékeny rutint is szerzett. Néha sikerül is azt a láttszatot keltenie, hogy költészet az, amit nyújt, s a kevésbé „vált fülű” olvasó el is fogadja annak. Akik azonban élesebben különböztető szemmel nézünk a rímes sorok közé s a világirodalom nagy költőin kényesedett ízléssel olvassuk a strófákat, hamarosan észrevesszük, hogy ez a szerző sok okosat, tetszetőset, néha szépet is mond, de versei kissé félreesnek a költészet mezejéről. Szavain, sorain, képein, eszméin, ötletein meglátunk mindent, csak éppen a költészet hamvát nem látjuk, nem érezzük rajtuk, hogy lélekből, egy művészi egyéniségnek önmagával és a külvilággal való egyéni vonatkozásba jutásából fakadnak. Az élet lehelete nincs meg rajtuk. Igazi költő, ha a legközönségesebb dolgot mondja is, úgy mondja, mintha ezt a gondolatot ő pattantotta volna ki most először a világba, mintha előtte nem is létezett volna, Rudnai Győző verseiben pedig sokszor többé-kevésbé eredeti gondolatok is úgy tűnnek fel, mintha elcsépelet banalítások volnának. S rímei és formái is tompán hangzanak, nem a művészet ezüstcsengőin csengenek ki. Így aztán, amit elér, azt műgonddal, tanulmánnyal, ambícióval elérheti minden művelt és intelligens ember, s elnyerheti vele a kevésbé kényes olvasók tetszését. Aki

²⁷ Max Stirner (1806–1856), német hegelianus és államellenes filozófus, mint a nihilizmus és az individuális anarchizmus előfutárát tekintik. Fő munkája az itt említett *Az egyetlen és tulajdona* című munkája, in: Bozóki András–Sükösd Miklós (vál., szerk.): *Anarchizmus*. Ford. Horváth Géza. Budapest, Századvég, 1991. 349–358.

²⁸ Ludwig Börne (1786–1837), német író, publicista, szerkesztő

²⁹ que sais-je? (fr): ki tudja?

³⁰ Rudnai [Melocco] Győző (1875–1933), író, újságíró

azonban igazi művészetet keres, azt nem elégíti ki ez a dilettantizmus, az sokkal többre fogja becsülni a fanyarabb ízű s kevésbé jól fésült verseket, ha a költészet lényegéből is talál bennük valamit.

1910. 10. sz. március 6. 211.

Alba Nevis: Nász előtt. Budapest, Légrády Testvérek

A líra, mint az ember legbensőbb érzéseinek művészi eszközökkel való kifejezése, nemigen tűri meg a szemérmes tartózkodást, s ezért a legújabb időkig nagyon nehéz volt a női lírikusok helyzete, akik nem merve átlépni a női tartózkodás konvencionális határait, kénytelenek voltak, különösen a szerelmi lírában, sok olyan dolgot vagy szimbólumokba rejteni, vagy elhallgatni, ami kifejezést keresett, s ki akart törni belőlük. Innen van a régebbi költőnők gyakori általánosságokba vesző színtelensége, s azoknak, akik mégis erősebb egyéniségek voltak, szimbolizáló hajlama. Ma, amikor a nyolcvanas–kilencvenes évek realizmusának hatásaképp minden téren valamivel szabadabb hang jött divatba, s amikor az írónőnek is, ha tehetséges és népszerűsége tud jutni, nyitva áll az út, hogy függetlenül, mint az írói társadalom tagja, tehát a társadalmi formák feszességét magától elvetve dolgozzék, ezek a régi tekintetek nem kötik már annyira a tollforgató nőket. Élnek is szabadságukkal, az igazán kiválók az irodalom javára, a kevésbé kiválók nemegyszer a jó ízlés rovására. Sajátságos dolog, hogy a szellemi életbe benyomuló nők a társadalmi konvenciók bilincsei közül legelőször, és legsürgősebben a szerelmi bilincseket vetik le magukról, s a számukra megnyíló tudomány és művészet forrásaiból legjobban azt szeretik méregetni, ami a két nem egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A feminizmus és egyéb modern nőmozgalom irodalma – mint ezt a nálunk egy-két év óta divatba jött felolvasásokból és előadásokból látjuk, – nagyobb részében a nemi s az ezzel kapcsolatos problémákkal foglalkozik. Az írónők nagyobb, – de nem éppen javarészt is ez érdeklí leginkább – szinte típusá kezd válni az az irodalmi nő, aki örökké az érzéki szerelmet bolygatja, a férfiakat messze túlhaladó merészséggel. Ennek a típusnak egyik jellegzetes képviselője nálunk Alba Nevis,³¹ aki most adta ki *Nász előtt* címmel újabb verses gyűjteményét. Csupa szerelem, abból a fajtából, amely láztól cserepes ajakkal, nedves szemmel, a melegházak forró, nedves levegőjét árasztva maga körül mondja érzéki hatásokra számító dalait. Elvégre ez is emberi dolog, s nem volna egyetlen szavunk hozzá, ha igazi művészté nemesülten lépne elénk. De ha észrevesszük, hogy nem egyéb, mint modor, amelyet éppúgy le lehet vetni, mint magára öltetni, ha meglátjuk, hogy a sok forró piros szín voltaképpen festék – akkor elmegy tőle a kedvünk. Így vagyunk Alba Nevis verseivel is; néha kellemesen csendül bennük egy-egy tiszta hang, a rutin készsége majdnem a művészet hatását teszi egy-egy helyen, de hamar rájövünk, hogy csalódtunk, hogy ami előttünk van, lényegében ugyanaz,

³¹ Alba Nevis = Unger Ilona – ld. még: 1905/25; 1908/5; 1912/45.

mint amit egykor *gouvernante-irodalom*³² csúfnévvel illettünk. Ugyanaz a szentimentalizmus, ugyanaz a puhaság, a művészi igazságnak s a magasabb rendű lelki kultúrának ugyanaz a hiánya, csak éppen transzponálva egy más hangnemre. Ahogy az egyik kereste a hatást a művészet rovására a morál-prédikációban, ugyanazokkal az eszközökkel keresi ez a morális szabadosságban. S ahogy a kényesebb ízlés elutasította az egyiket, nem fogadja el a másikat sem. Kedvelői, mint amannak voltak, lehetnek ennek is, de bizonyára nem azok közül regrutálódnak, akik a versben minden egyebet félrevetve, a tiszta, igazi művészetet keresik.

Kafka Margit írja a kötetről a *Nyugatban* (1910/8. 556–558) – részlet:

[...] Legtávolabb álljon tőlem minden olyas aggodalom, mely az ízlés nevében tilalomfát állít bizonyosfajta témák, bizonyos oldalú költői megnyilatkozások elé, ha ezek nem férfi-, hanem asszonyembertől erednek. Hogy asszony ne írhasson őszinte lírát bármelyfajta szerelmes érzéseiről, mert ha nem óvatos ebben, nem fog tetszeni, – rég fennálló viszonyok folytán idegzetbe-évvült önkénytelenséggel ellenszenvet ébreszt – a másik nemű emberben. [...] Nem jó versek ezek. Ha sokkalta jobbak volnának, tán lenne még néhány szavam arról, mi értékűek az egyhúros hangszerek. Mert hangot ilyenén is lehet kiverni, de muzsikálni lehet-é vajon; s a líra egyéb-e, mint teljes egész skálájú muzsikája egy gazdag léleknek? Az ember egyébbel is kerülhet lelke húrjait megzendítő viszonyba, mint egy másik nemű emberrel; s még ebbe is belerezdül megszínesítőn, összefoglalón, halkítva vagy fokozva; át- meg átjárja ezer egyéb: természet, kultúra, ember, munka, könyvek, gyermek, sors és legfőképp önmagunk. Élet nem gondolható szerelem nélkül, de költészet, igazi, már volt is egynehány. A cél nem ez; nincs ok levenni egyetlen húr is, sőt felajzani mindet teljes harmóniára és teljes kifejezésre. Mindenképp többet kell, hogy halljunk és lássunk e rikoltó és pöre egyoldalúságnál, melyre mohó kizárólagossággal veti magát a félrevezetett ízlés, mert benne »zászlóvivő« forradalmiságot és »mártíros« érdekességet vél találni. [...]

1910. 11. sz. március 13. 231.

Színi Gyula: Egy sápadt asszony. Regény. Budapest, Singer és Wolfner

Színi Gyula³³ talán leginkább kifejezett példánya köztünk annak a típusnak, amelyet az esztéta szóval szoktunk jelölni. Fogékonyság minden iránt, amiben kultúra és szépség van, gyöngéd érzékenység, amelynek húrjai minden fuvallatra megrez-

³² Nevelőnö-irodalom. Olyan regény, melynek hőse szegény sorsú és ezért alkalmazóinak erősen kiszolgáltatott nevelőnö. Az elnevezés – a *Világirodalmi lexikon* szerint – Babits Mihálytól származik. Klasszikus példái Ch. Brontë *Jane Eyre* és W. M. Thackeray *Hűség vására* című regényei.

³³ Színi Gyuláról ld. még: 1907/23; 1908/48; 1911/12; 1912/42; 1913/23, 29; 1918/1, 25.

dülnek, a tudás nagy anyagának felhalmozása a lélekben, de úgy, hogy minden a benne levő esztétikummal, a formáiban érezhető szépséggel hasson, a szemléleti dolgok átfinomítása az érzésen – ezek a legfőbb jellemvonások, melyek az esztételkeket rokonszenvenné, a mai kultúrélet kertjének vonzó virágjaivá teszik. Alkotásaiban az ilyen természet rendszerint idegenkedik a nagyvonalú koncepcióktól, inkább a finomságokat keresi, mint a nyers, természetes realitásokat, s nagyobb művekben is, regényben, drámában az intim bensőség, a differenciált lélekrajz felé hajlik, mint a drámai mozgalmasság s a határozott vonalú karakterrajz felé. Festők nyelvén szólva, inkább tónusokkal dolgozik, mint vonalakkal és színekkel. Ez jellemzi Színi Gyula *Egy sápadt asszony* című regényét is. Inkább apróra kidolgozott novella, mint regény, mert hiányzik belőle a mese sokágúsága, az egymáshoz viszonyított alakok sokasága és a szélesre megfestett háttér, amely az alakoknak a társadalommal való kapcsolatait érzékítené. Egy-egy vonás, egy-egy célzás vagy leírás érezteti csak, hogy alakjai belőlünk, a mi életünkéből nőttek ki, egyebekben a maguk belső életét élik, életük válságos pillanataiban, mikor az embernek teljesen önmagára kell koncentrálnia magát, kikapcsolódva mindenből, ami a mindennapi események közben többé-kevésbé meghatározza az ember gondolatait és cselekedeteit. A regény fő célja tulajdonképpen egy nemes, finom asszonyi lélek rajza, akit lelke magasrendű fejlettsége juttat éles összeütközésbe környezetével; ez a lázadás egy nagy külső és belső komplikáció kellős közepébe ragadja, amelynek előidézője ő maga, s mellyel elszánt homlokkal száll szembe, a női lélek sajátos passzív ellenállásával, hogy aztán a csomót mégse ő maga oldja meg, hanem egy eleven, vidám, okos kis leány és – a regény legkevésbé szerencsés fordulatával – a véletlen képében maga az író. Ami különben a regényben történik, az teljesen mellékessé válik olvasás közben, a fősúly a történetről az elmondás módjára lendül át, arra a tömérdek apró finomságra, gyöngéd megézésre, amellyel az író alakjait kíséri s a stílnak arra a filigrán művészetére, amellyel Színi Gyula dolgozik. A regény minden részlete egy-egy pasztell-kép, amely maga-magában is művészi hatású s emellett teljes művészettel egyesül az egész képpel; olyan, mint a nemes csipke, amelynek minden részlete gyönyörködtet anélkül, hogy rovására esnék az egésznek. Részlet-munka, aprólékos, csecsebecse-szerű és egész hatásában mégis mutat valamit a művészet nagy vonalaiból. Első nagyobb terjedelmű műve az írónak, s öröndetes távlatokat nyit jövő fejlődésére.³⁴

³⁴ A regény 1944-es újrakiadásához (Budapest, Singer és Wolfner) Schöpflin Aladár írt előszót.

1910. 13. sz. március 27. 274.

Bródy Sándor: Rembrandt fejek. Budapest, Singer és Wolfner

Bródy Sándor³⁵ hírlapi cikkeit gyűjtötte legújabb kötetébe. Különböző dolgok tárgyra, terjedelemre, tárgyalási módra, tartalomra. Legnagyobb részük arcképvázlat érdekes emberekről, impresszionista módra megrajzolva. Az író mindig személyes viszonyba lép azokkal, akiről ír, olvasás közben ő maga van előtérben s csak a cikk általános benyomásából, szinte észrevétlen alakul ki az arckép, olyanak, amilyenek az író látta, így egyszerre két egyéniséggel foglalkozunk, az íróval és azéval, akiről ír, s mivel Bródy Sándort lehet nagyon szeretni és lehet gyűlölni is, de azt tagadni nem lehet, hogy egyike a legizgatóbb s legérdekesebb egyéniségeknek, a könyv elejétől végig izgat, érdekel, magához köt, eltaszít, – csak éppen unni nem tudjuk, közömbösek nem tudunk lenni iránta. A kötet élén egy Rembrandtról szóló cikk van, a legterjedelmesebb és bizonyára legerősebb is valamennyi között; nem műtörténeti tanulmány, bár a művészet nagy szeretete és igaz megértése sok értékes gondolatot és megfigyelést diktált benne, – csupán benyomásoknak művészi formájú elmondása. Annak, aki Rembrandtot ismeri és szereti, élvezet olvasni. Vannak még a könyvben cikkek korunk néhány fejedelmi alakjáról, a magyar politikai élet néhány nevezetességéről, egykorú írókról és művészekről stb.³⁶ Valamennyi valami aktualitásból eredt; emlékezések, nekrológok – állandó érdekességet az író különleges látási módja, eszmejárásának sajátosságos lendülete ad nekik.

1910. 14. sz. április 3. 299–300.

Kőnig György: Alfréd de Musset. Budapest, Franklin Társulat

A francia romantika nemcsak gazdag és érdekes írói műveket, hanem érdekes írói életeteket is produkált; azok az erők, melyek a nagy szellemi mozgalmat diadalra vitték, az embereket is kisodorták a mindennapi élet szűk cirkulusaiból, s összeközösítésbe juttatták az élet békés, mindennapi rendjével. Legelől ott van köztük

³⁵ Bródy Sándor (1863–1924), író, drámaíró, szerkesztő. Jókai és Zola hatottak rá erősen. Az irodalmi viselkedésmódot, a modern ízlést meghatározó alak volt, a tizenéves Molnár Ferenc büszkén konfliktusozott vele, komoly felnőtt kérdésekről diskurálva. Felesége Fehér Judit író volt, házassága idején született törvénytelen fia, a később az ő nyomdokain haladó író, Hunyady Sándor. Budapesten az *Új Idők* volt publikációs fóruma, illetve 1903 és 1905 között az Ambrus Zoltánnal és Gárdonyival közösen szerkesztett *Jövendő* című lap. Szerelmi viszonyt folytatott Erdős Renée-vel, annak még a konvencionális erkölcsöt tagadó korszakában. A szenvedélyes érzelmi hullámvészesség kísérletre készítette, ezután kedélye, ambíciója megroppant. Rembrandtról szóló prózájában részben önmagát írta meg. Bár a Tanácsköztársaság ideje alatt inkább passzív volt, emigrált, csak 1923-ban tért vissza Bécsből. – Ld. még: 1911/2; 1912/31.

³⁶ A kötetben Bródy ír Kossuth utolsó napjairól, Vaszary Kolosról, Andrássy Gyula 1906-ban felállított lovas szobráról, Tisza Kálmánról és Tisza Istvánról, Kaas Ivorról, Jókairól, Vajda Jánosról, Tolsztojról, Fadrusz Jánosról, Tóth Béláról és Makai Emilről.

Hugó Viktor jupiteri alakja, s mindjárt mellette Musset: az utóbbi talán még érdekesebb, mert míg Hugó Viktor inkább kifelé élt, nagy szenvedélyessége politikai és társadalmi mozgalmakba sodorta, s életének viszontagságai ezekből eredtek, addig Musset inkább önmagában élt, önmagában emésztődött fel, s ennyiben több és hálásabb anyagot ad a lélektani búvárlatnak. S gyümölcsöző dolog foglalkozni vele az irodalom egyik legfontosabb problémája, az író élete és művei közti kapcsolat szempontjából is, mert Musset-ben tipikusan nyilvánul az az író, aki teljesen az életét írja. S éppen ebből a szempontból kiváló munka az a Musset-életrajz, amely most a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelenő *Költők és írók* vállalatában egy igen képzett fiatal író, Kőnig György³⁷ tollából megjelent. Érdekes már a kiindulópontja is, a francia romantika tömören összefoglaló jellemzése, mely ez irány legjellemzőbb vonásául a lírai elem erősebb érvényesülését állapítja meg, szemben a klasszicizmus tárgyilagosságával. Ezt éppen Musset pályája illusztrálja leginkább, nemcsak azért, mert ő elsősorban lírai költő volt, hanem azért is, mert epikus és drámai műveiben is éppen a lírai tartalom az, ami leginkább egyénivé, eredetivé teszi őket, s még ma is melegen, frissen árad ki belőlük. Kőnig könyvében éppen ezért mindig szoros kapcsolatban jelenik meg a költő élete és költészete, az előbbi mint az utóbbinak háttere és sugallója, az utóbbi mint az előbbinek művészi kifejeződése. A George Sand-nal való szerelmi viszony határozza meg mind a kettőt; ez a szenvedéllyel, érzéki mámorral, heves fellobbanásokkal, nagy kiábrándulásokkal tele szerelem hatásában végigremeg a költő egész életén. Kőnig könyve erről okosan, megértéssel és megbízható ítélettel szól, megvilágítja mindazon pontjait, amelyek Musset élete szempontjából fontosak, megérteti a két egyéniséget, amelyek magukban hordták a szenvedély és a szakítás szükségszerűségét egyaránt. Nagyon eleven, finoman elemző a költő műveinek s köztük kivált az *Éjszakáknak* fejtegetése; Musset alkotása ezekben érte el tetőpontját, szelleme bennük nyilvánul legjellemzetesebben, s amit az életrajz írója mond róluk, mind értékes megfigyelés, közelebb hoz a költő megértéséhez és élvezéséhez. A továbbiakban különösen Musset drámáinak fejtegetése mutat élénk kritikai érzékre, s szépen, meleg színekben van beállítva a költő lassú, önmagát emésztő pusztulása is. Leginkább mégis az az elfogulatlanság tűnik fel a könyvben, mellyel Kőnig György az eddigi bő és sokféle Musset-irodalommal szemben álláspontot foglal. Nem keresi a mindenáron való eredetiséget, véleményében nem zavarja meg az, hogy előtte már másnak is volt hasonló véleménye, de éreztetni tudja ilyenkor is, hogy nem csupán ismétli, amit mások mondtak, hanem a maga gondolatain szűri át. Mikor pedig újat, teljesen eredetit mond, ezt is a magától értetődés egyszerű hangján mondja el. Ez adja meg a könyvnek első kézből való jellemét: nem a róla

³⁷ Kőnig György (1883–1944), irodalomtörténész, műfordító, költő. Kőnig Gyula nemzetközi hírnév matematikusnak – és egyben a Franklin elnökének – fia. A család a századforduló előtt hagyta el a zsidó vallást. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. Többször publikált a *Nyugatban*. Terjedelmes tanulmányt írt többek között Flaubert-ről és Romain Rolland-ról is. Viszonylag fiatalon elvesztette látását és ez félbetörte pályáját.

szóló könyvek tömegén keresztül nézi költőjét, hanem közvetlen viszonyba lép vele, belehatol szellemébe minden oldalról, fejlődése minden korszakában, megalkotja a képét a maga számára, s ezt a képet tárja elénk is. Ez pedig az irodalmi életrajz-író legfontosabb tulajdonsága; aki mindjárt első művével tanúságot tesz az erre való képességről, az a legszebb perspektívát nyitja munkásságának további eredményei számára.

1910. 14. sz. április 3. 300.

Szilágyi Géza: Lepel nélkül. Erkölcsrajzok. Budapest, Singer és Wolfner

A sajtó talán sehol sem fogyaszt annyi íróat, mint minálunk; sehol annyi írói munkára hivatott ember nem aprózza fel magát zsurnalisztává, és sehol nincs a zsurnalisztikai munkában annyi irodalmi elem, mint minálunk. Ez a mi irodalmi életünknek egy külön specialitása, amely abból folyik, hogy közönségünk túlnyomó része nemigen jut könyvekhez, de azért irodalmi érdeklődés, legalább valamelyes, van benne, s ennek kielégítését is a hírlaptól várja. A hírlap aztán úgy felel meg ennek, hogy írókat hajt szolgálatába, akiknek módot ad arra, hogy sokkal szélesebb körű közönséghez szóljanak, mintha csak könyvvel fordulnának hozzá, de másrészt el is veszi azt az idejüket és munkaerejüket, amely a zsurnalisztikától független, igazi irodalmi feladatok megoldására való volna. Gyöngébb ellenállású egyéniségek ezek közt a körülmények közt lassankint hozzáalakulnak a hírlapíráshoz, az erősebbek azonban úgy segítenek magukon, hogy a zsurnaliszta munkába mennél több irodalmi elemet elegyítenek, megtartják a zsurnalisztikai formákat, de irodalmi tartalommal töltik meg. Az ilyen munkák aztán idővel, ha az alkalom, amely szülte őket, elmúlik is, még mindig megtartják érdekességüket, s könyvbe kíváncsognak. Innen van, hogy újabban mind gyakrabban nyílik alkalmunk olyan könyvekkel való foglalkozásra, melyek eredetileg a hírlap számára írt cikkekből vannak összeállítva. Ilyen Szilágyi Géza³⁸ *Lepel nélkül* című könyve is; újságírói nyelven úgynevezett fej-cikkek gyűjteménye, melyek egy nagy napilapunkban sok figyelmes olvasóra találtak. Az író könyvébe azokat a cikkeket gyűjtötte össze,

³⁸ Szilágyi Géza (1875–1958), újságíró, író. Dolgozott az *Élet*, a *Pesti Napló*, a *Nemzet* szerkesztőségében, majd évtizedeken át vezető beosztásokban az *Ujságnál*. Az *Est-lapoknál* is megfordult, a 20-as években pedig a berlini *Ullstein* lapok itteni tudósítója volt. Első verseskötetét – *Tristia*, Budapest, Nagel, 1896 – a konzervatív *Budapesti Szemle* „bordélyba való költészetnek” nevezte, a költőt pedig „egy ferde iránynak”, a baudelaire-izmus mániákussága egyik áldozatának. A valóban merész hangú kötet Adyra is hatott. A testiséget talán ő vitte be legmerészebben a magyar költészetbe, Komlós Aladár szavaival: „[b]íborvörös érzékiség és sötét kétségbeesés: ezek az érzések ihletik”. Kosztolányi Dezső [Lehotai] szerint az „első dekadens” volt (*A Hét*, 1912. október 13. 663.). Erősen hatott rá Freud is. Komlós Aladár 1926-ban beszélgetést folytatott vele a zsidóságáról a *Múlt és Jövő* interjú-sorozatában. Komlós meglátásait ld. Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellem-történet a reformkortól a holocaustig* ([1940-es évek eleje] megjelent: 1997) c. kötetében. – Ld. még: 1911/10; 1912/46; 1917/5.

amelyek egyes aktuális esetek kapcsán, anélkül hogy teljesen hozzátapadnának az aktualitáshoz, a szerelem és a vele kapcsolatos érzések és jelenségek által fölvetett problémákat fejtegetik. Ebben az eszmekörben az írónak egészen sajátos felfogása van. A nemi erkölcsöt a maga leplezetlenségében nézi, lehámozva róla az illúzióknak, szentimentalizmusoknak és hazugságoknak azokat a rétegeit, melyek évszázadok során rárakódtak. Ezért *Lepel nélkül* a könyv címe. Felfogása pogány, vagyis jobban mondva természettudományi: a szexualitást mint fiziológiai dolgot fogja fel, elkülönítve belőle mindazt, ami a társadalmi konvenciókból ered. Ezért polemizál folyton a konvencionális erkölccsel, vitatva az ösztönök természeti jogát, s e szempont alatt figyelmeztet és elemzi, magyarázza azokat a tipikus érdekes-gű jelenségeket, melyeket az utóbbi évek krónikája oly nagy számban vetett fel. Az efféle fejtegetések megítélésénél másodrendű szempont az, vajon egyezünk-e az író véleményével, a földolog az, hogy egyezés vagy ellentét révén mennyi és milyen gondolatot kelt, hogyan kavargatja fel gondolkodásunkat, hogy a fölvetett kérdésekkel szemben való állásfoglalásra kényszerítsen. S ebből a szempontból Szilágyi könyve nagyon érdekes; folyton érdekel, amit az író mond, és még jobban érdekel az, ami az ő révén eszünkbe jut: aligha van valaki is, aki ha elolvasta, azt érezné, hogy haszontalanul vesztegette idejét.

1910. 17. sz. április 24. 363–364.

Lukács György: A lélek és a formák. Budapest, Franklin Társulat

Az esszé műfajára újabban a kísérlet szót próbálják használni, ez értelemben nevezik Lukács György is kísérleteknek azokat a tanulmányokat, melyeket egy kötetbe gyűjtött.³⁹ A nyolc tanulmány közül egy, az első, elméleti fejtegetés az irodalmi

³⁹ Lukács György [1890-ig Löwinger](1885–1971), filozófus, esztéta. 1904-ben Bánóczi Lászlóval, Hevesi Sándorral és Benedek Marcellal megalapította a Thália Társaságot. 1906-ban doktorált, majd Berlinben (Georg Simmel) tanult. Berlinben jelent meg első könyve is (*Die Seele und die Formen – A lélek és a formák*), majd Heidelbergben élt, ahol Max Weber volt rá hatással. Alapító tagja volt a Galilei-körnek és a Vasárnapi Társaságnak, közreműködője volt a Szellemi Tudományok szabadiskolájának. 1918-ban lett tagja a Kommunista Magyarországi Pártjának, 1919-ben helyettes közoktatásügyi népbiztos, a Vörös Hadsereg politikai biztosa, több ember kivégzéséért felelős. A forradalmak bukása után Bécsben, Berlinben és a Szovjetunióban élt emigrációban, 1941-ben az NKVD letartóztatta és száműzte. 1945 augusztusában tért haza, miután áprilisban már megválasztották nemzetgyűlési képviselőnek. A *Fórum* című kommunista lap főszerkesztője volt, nagyban befolyásolta a szellemi életet. 1949/50-ben zajlott az ún. Lukács-vita, amely – noha kommunista funkcionáriusként működött – önkritikára készítette. 1945-től a budapesti tudományegyetem tanára volt, körötte gyűltek össze az ún. Lukács-iskola tagjai. Nagy Imre 1956-os kormányában népművelési miniszter volt. Romániába száműzték, de mert rövidesen kérte felvételét az MSZMP-be, hazatérhetett, párttagságát azonban mégis elutasították. (Erről hivatalosan csak az *Új magyar lexikonból* értesült 1961-ben.) 1965-ig csak Nyugaton publikálhatott. 1967-ben lett tagja a pártnak, miután kommunista kultúrpolitikusok visszaagitálták, és párttagságát visszamenőlegesen is elismerték. Az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás megrendítette, beadványt nyújtott be az MSZMP KB-nak, melyben a szocialista demokráciát nevezte a sztálinizmus alternatívájának. (A szöveg csak

kritikának mint önálló művészetnek természetéről, a többi pedig egyes mai, vagy a mai irodalommal szorosabb vonatkozásban álló régebbi írókat fejteget: Rudolf Kassnert, Theodor Stormot, Novalist, Beer-Hofmannt, Kirkegaard-t, Stefan Georgét, Laurence Sterne-t. Jóformán mind olyan nevek, melyekkel az átlagos magyar olvasó alighanem ebben a könyvben találkozik először, s csak a mai európai irodalmi élet behatóbb ismerői ismerik őket annyira, hogy Lukács György fejtegetéseit igazi megértéssel tudják követni. Ebben a tekintetben a könyv arisztokratikus könyv: nem nagy közönségre számít, csak azokra a kevesekre, akiknek szemében fontos életkérdés az irodalom, s akik benső érdeklődéssel fordulnak minden jelenségéhez. Arisztokratikus formában ír: nem tesz engedményeket a közönségnek előadás dolgában sem, erős elmélyedést kíván, fokozott figyelmet, valóságos szellemi erőfeszítést, mint ahogy nagy szellemi erőfeszítés eredménye maga is. Aki sajnálja tőle a fáradságot, nem is bírja végig figyelemmel kísérni, homályosnak találja nem egy helyen a figyelmes olvasó is, megérzi, hogy az író nem tudja mindig elég körülhatárolt formába öltetni azokat a gondolatokat, melyek benne fölmerültek. Azt azonban senki sem tagadhatja, hogy a könyv nagy elmélyedés műve, egy az irodalommal szoros életközösséget tartó szellem nyilvánulása, gondolatokban, egyéni színű s az igazság erejével megragadó megfigyelésekben gazdag. Nagy kultúrákban az efféle nem ritkaság, nálunk szinte kivételesnek mondható, de azért mégis kultúr-jelenség, hogy ilyen is keletkezhetik nálunk. Lukács György teljesen benne él a modern német és északi irodalomban, nemcsak, hogy nagyon részletesen ismeri, hanem úgyszólván a levegőjében lélegzik, gondolatai onnan indulnak ki s oda térnek vissza. Nekünk, akik eredeti, magyar színű kultúráról álmodozunk, túlságosnak is tetszik egy magyar írónak ilyen teljes elmerülése az idegen irodalmakba, amely nem árul el semmit abból, hogy az író mégiscsak mint idegen állott az idegen művekkel és írókkal szemben. A szellemi kivándorlásnak egy neme ez, sajnosan látjuk, hogy újabb kritikai irodalmunknak éppen legtöbbször hivatott tehetségei közül nem egy többé-kevésbé ezek közé a szellemi kivándorlók közé áll. Ezt is inkább viszonyainknak kell felróni, mint az illetők bűnének, s várunk kell addig, amíg ezek az emigránsok mégiscsak hazatálnak.

A Nyugatban (1910/21. 1563–1565) Babits Mihály írt a kötetről:

„Mi közöttünk, ugye nem lehet itt szempont, hogy ezek az írások mit érnek mint irodalomtörténeti tanulmányok?” – kérdi Lukács György összegyűjtött kísérleteinek első lapján, levélformában, az olyan író fölényével, aki nem mindenki számára ír, hanem talán csak a rokon gondolkozásúak egy kis csoportja számára. Valóban, bár a magyar közönség előtt nagyjából teljesen ismeretlen írókat mutat be,

1988-ban kaphatott nyilvánosságot.) 1946-ban Baumgarten-, 1948-ban és 1955-ben Kossuth-díjat kapott. Fő művei: *A regény elmélete, Történelem és osztálytudat, Az ész trónfosztása, Az esztétikum sajátossága, A társadalmi lét ontológiájához.*

nagyon csalódnék, aki azt hinné, hogy esszéiből ezeket az írókat megismerheti, ahogy a megismerés szót rendesen értjük: Lukács a barátainak ír, akik éppen ezeket az írókat már ismerik. És az író maga, akiről szól, mindig sokkal kevésbé fontos előtte, mint a saját gondolatai, melyek talán azon író műveinek emlékével asszociálódtak lelkében.

Az első kísérlet a *Levél a kísérletről*, és a jóhiszemű kritikus itt fogja keresni a szempontot, melyből a kísérletező művét tekintetni kívánja. Ebből a levélből – mely a kötetnek talán legérdekesebb darabja – az tűnik ki, hogy az író műformát lát a kísérletben (vagy ahogy itt nevezi: kritikában): a költéssel egyenrangú nagy műformát, művészt nem külső formája, hanem belső tartalma miatt: mert éppolyan állásfoglalás az élet absztraktumaival szemben, mint a költészet a konkrétumokkal. Szépen magyarázza meg, hogy miért tárgya ennek a műformának többnyire irodalom és művészet (bár épp a legnagyobb kritikusok, Platon, a középkori misztikusok, Montaigne, éppen azért, mert szellemük nagyon is kifejezetten ehhez a műformához hajolt, közvetlen az életet is ebben a műformában dolgozhatták fel); s szellemesen azt, hogy miért nem érhető el ebben a műformában abszolút tökéletesség s miért nevezhető ez mindig csak kísértetnek.

Ha ezeket a szempontokat (melyeken érezhető Kassner⁴⁰ hatása, akiről az egyik tanulmány szól) alkalmazzuk Lukács kritikáira, azok önnön mértéküket nem fogják megütni. Valóban Lukács, bár élesen megkülönbözteti az általa úgynevezett művészi kritikát az elavulható tudományos kritikától, mégis szépen levezeti és saját gondolataiból önként következőnek vallja azt az igazságot, hogy a legnagyobb művészi kritikusok mindig egyúttal kitűnő tudományos kritikusok is, s az igazi művészi kritikusban sohasem hiányozhatik a tudományos lelkiismeret. (És talá-lóan veti össze a kritikát az arcképművészettel.) És viszont, ha a kritika művészet, azt hiszem, nem éppen a Sterne-esszé Mátéjának, hanem magának Lukácsnak is a véleménye vagy inkább érzése (ezt az egész kötet bizonyítja), hogy művészet nem létezhet erős belső forma (kompozíció) és szigorúan egyértelmű, adekvát kifejezés nélkül, ami még a *Sentimental Journey* fejezeteiben is megvan. (Ő maga mondja: „A forma a legrövidebb út a legerősebb kifejezésre.”) Mármost Lukács arcképei sokkal elmosódottabbak, sokkal absztraktabbak, légiesebbek, szubjektívebbek és mellékesebbek, hogysen a tudományos lelkiismeretet, és másodszor sokkal formátlanabbak, áradozóbbak, bonyodalmasabbak, homályosabbak, komponátlanabbak és stílustalanabbak, hogysen az igazi művészetet láthatnók bennük. Sem a rövid út, sem az erős kifejezés nincs meg benne.

Mindazonáltal ez a könyv határozottan értékes könyv; de egy teljességgel harmadik szempontból. Amint az ismertetett bevezetés filozofikus, úgy az egyes esszék is elsősorban az író filozófiai, esztétikai, sőt metafizikai gondolatait adják elő. Az értekezések tárgya: nem Rudolf Kassner, hanem a platonikus és a költő viszo-

⁴⁰ Rudolf Kassner (1873–1959), osztrák író, esszéista, műfordító (elsősorban William Blake német tolmácsolója) és filozófus. Kassnert Lukács György mutatta be a magyar közönségnek a *Nyugatban* (1908/14. 733–741). Nagy hatással volt Hamvas Bélára is.

nya; nem Theodor Storm, hanem a polgárság és a l'art pour l'art viszonya (igen érdekes dolog); nem Novalis, hanem a romantikus életfilozófia; nem Richard Beer-Hofmann,⁴¹ hanem a megértés és a formák (ez voltaképp két értekezés, mert két dologról szól); nem Søren Kierkegaard, hanem (horribilis német terminológia!) a gesztus életértéke; nem Stefan George, hanem az impasszibilitás és messze intimitás; nem Laurence Sterne, hanem a formák és a gazdaság viszonya. Az írók, akik az esszék címét adják, rögtön elvont fogalmak és szimbólumok lesznek Lukács tolla alatt. Neki nincs és nem is lehet kritikája, mert mindenben önnön gondolatának szimbólumát látja. S örömmel vallom, hogy e gondolatok érdekesek, mélységesek, szubtilisek, sokszor igazak és rendkívül egységesek, világnézetszerűek. Finom és előkelő lélek gondolatai finom és előkelő lelkek számára.

De a kritikus, aki nem követi Lukács módszerét, nem fog lemondani a történeti magyarázatról sem. Meg kell tehát mondanom, hogy ezek a gondolatok a legteljesebb mértékben németek. Írójuk bámulja azt a ködös és sokszor magvatlan modern metafizikát, amit a legújabb német írók a magas kritikába vittek, és ezeknek a köde az ő gondolataiba is beszivárgott. Majdnem idegesen fél attól, hogy valahol is nevéen nevezze a gyermeket. Inkább ragaszkodik ahhoz a modern, kissé affektált német terminológiához, amely iránt mi – bevalljuk – leküzdhetetlen ellenszenvvel vagyunk. Annyira finom, hogy sokszor homályos; a gondolatok mélyülnek nála és elmosódnak. Tudom, hogy ő azt hiszi, hogy ilyen mély és finom gondolatokat (és érzelmeket) visszariaszt a nagy világosság, mint ahogy némely hangulat csak félhomályban maradhat ép. De az olvasónak más az érzése: s példák mutatják, hogy nagyobb mélységekbe is behathat a szó fénye; s a mélység azért mélység marad.

Ennek a szellemiránynak megfelel a műveltsége is, melyet tárgyai elárulnak. Ez a műveltség tipikusan német, vagy inkább bécsi; a bécsi esztéták műveltsége, akikről egy helyt ír is. Az írók, akikről értekeznek, vagy akiket mellékesen említ, régiek és újak, mind bécsi vagy Bécsben ma divatos írók. Csak Laurence Sterne, a pajkos XVIII. századi angol, nem értem, hogy került e társaságba. Igaz, hogy róla is oly metafizice beszél, valósággal mintha német író volna; szinte stíltelen diametrális ellentét van a tanulmány és a tanulmányozott író közt; Sterne ugyan nézne erre a kritikára. Itt némileg megadja a kulcsot a dialógus-forma: a párbeszéd egyetemi hallgatók közt folyik, akik épp olyan műveltségűek és épp olyan műveltségrajongók, mint a szerző. Ez a párbeszéd, bár a könyvnek nem a legjobb darabja, sok tekintetben jellemző a szerzőre.

Végül a stílus – ez is éppoly szubtilis, éppoly homályos, éppoly elvont, éppoly német, mint az egész könyv; s határozottan igen nehezíti az olvasást. Pedig néhol, egy-egy lapon, ahol eltűnik a homályosság s a finomság hangulattá válik: szép és folyékony, sőt költői is tud lenni. A Lukács egész gondolatvilága: egy szép reggeli

⁴¹ Richard Beer-Hofmann (1866–[New York], 1945), osztrák költő, drámaíró. 1938-ban Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. Hugo von Hofmannsthal és Arthur Schnitzler barátja volt, erősen hitt a pszichoanalízisben.

táj, ahol azonban a szépségeket csak sejteni lehet a derengő köd mögött. Ha az író saját egyénisége erősebben kifejlik s lerázza önnön műveltségének béklyóit: akkor feljön a nap, ködök ellensége.⁴²

1910. 18. sz. május 1. 383.

Kabos Ede: Mária látogatói. Budapest, Pallas

Kabos Ede⁴³ még akkor lépett be az irodalomba, mikor Európa-szerte a naturalizmus volt az uralkodó áramlat. Ő is benne evezett teljes erővel, anélkül azonban, hogy fogékony és sokhúru egyénisége teljesen beleolvadt volna a naturalista világszemléletbe. Alaptermészetében annyira impresszionista s annyi rejtett lírizmus van egyéniségében, hogy meg kellett volna tagadnia magát, hogy a Zola-féle értelemben vett objektív naturalizmusban tudjon élni. Ebből egész munkásságára nézve bizonyos kettősség származik, amelyet úgy old fel magában, hogy naturalista módon választja ki és állítja be témáját, de az előadásba belevegyíti a maga líráját. Sajátságos líra ez, mintha szégyellné önmagát, az érzékenységet, a szánalmat, melyet az emberi nyomorúságok iránt érez, gúnyolódik, csipkelődik azokon a dolgokon, melyek meghatják a szívét. Az érzés a szarkazmusba takarózik, mert nem akarja magát elárulni. Ha nyíltan nyilvánulna, fel kellene lázadnia, vagy sírva kellene fakadnia, pedig éppen ettől óvakodik, semmi esetre sem akar kilépni a maga tartózkodásából. Majd mindig a gyöngéket, az élet mostoha gyermekeit rajzolja, akik ki vannak tagadva mindenből, ami napfény, öröm, szabad levegő, akik elnyomottságban élnek, akiknek nincs erejük megküzdeni az élet nagy harcát. Ezeknek a szánalomra méltó alakoknak szarkasztikus rajzával néha erősen meg tudja fogni szívünket, máskor azonban észrevevesszük, hogy a hang, amely eredetileg stílus volt, kevésbé kedvező órákban modorra is válhatik. Új hatást jelent új könyvének címet adó novellája: a *Mária látogatói*, ebben az Anatole France történelemreprodukáló módszerét ismerjük fel; érdekesen, szellemesen és finoman van alkalmazva, de mégiscsak mástól van eltanulva.⁴⁴ Akik Kabos Edét régóta figyelemmel kísérjük, nem találunk új könyvében meglepő új dolgot, ami az író pályáján újabb fordulatot jelentene, a régi Kabost találjuk meg, sok jó tulajdonságával, hiányaival együtt.

⁴² Babits éles kritikáját azért közöljük, mert távlatosan is meghatározta a *Nyugat* és a filozófus viszonyát.

⁴³ Kabos Edéről ld. még: 1906/7; 1917/36; 1919/2.

⁴⁴ A novella a *Nyugat* 1908/4. számában jelent meg először.

A kötetről a *Nyugatban* (1910/8. 556.) Ady Endre írt kritikát:

Kabos Edének új könyve van, mely nagyon-nagyon elolvasandó: *Mária látogatói*, ez a címe a könyvnek, az első novellától kapott cím. Mert Kabos Ede új könyvében újabb novelláit gyűjtötte össze, az ő írói mivoltának legbeszédesebb tanulságait és szép bűneit. A címadó novella például Anatole France receptje szerint készült, bár Kabos Ede egyike a legbüszkébb és önmagát legjobban izoláló valakiknek. S mégis (Kabos is érezhette s én pláne látom, bűnbánóan, először, látom): Kabos e novellájában mutatja legjobban, hogy ő a lírából kisummázott lírikus. Húsz novellájából legalább tíz olyan nagyszerű líra, hogy Kabos Edét még csak ezután fogják igazán meglátni. Mesésen becsületes író-élet volt az övé s fölséges bizakodás kellett ahhoz, hogy Kabos ne hagyja abba hitét és írását. Ő koránérkezett ember volt, kor és divat ellen hadakozó és tele annyi érzéssel, amennyi belőle az ő idejében a legnagyobb magyar lírikust csinálhatta volna. Még ott is, ahol anekdotát mond el, ráismerek arra a Kabosra, aki az élő Vajda Jánost a legtisztábban látta és szerette, s aki nem ijedt meg az Ady-versek legelső, buta vagy gonosz ostorozóitól. Író volt mindig, igazándi író, az a valaki, aki valaki s nem egy pályára-kényszerült félelber. S ma inkább író, mint bármikor s ma kevésbé tehet róla, mint bármikor, hogy az írásra örökölt nyavalyásságán, ti. őszinteségén fölül is túlságosan fölfegyverezte magát. Ennyi tudás, írói becsületesség és fantázia sok volt anno dacumal a magyar publikumnak, ma is sok és sokáig sok lesz még. Viszont az ekhó elmaradása – miért ne valljuk be? – sok-sok tehetséget visszafejlesztett (jó szó ez az alapjában bolond szó) Kabos Edében. Hagyján, hogy elvesztette a fiatalságát, mert ezt mindnyájan megcselekedjük, de elzsibbadtak lelkében a nagy, szűz művészbátorságok. S mégis ez a nem viharzó, ez a bölcs, ez a méltán kesergő ember ma, jobban, mint valaha, író és nagy író. Nálunk minden és mindenki lejárja magát nagyon hamar s valaki legyen, aki tovább mer élni, mint Petőfi Sándor, évszámokban tudniillik. Ha csak író, csak írni valóinak fanatikus bolondja, rosszul jár, mert képviselővé kell magát legalábbis fölnyalnia. Valami konzolidálódást kezdek észlelni a magyar szellemi életben abból, hogy Kabos Ede egy új könyvet írt, s annyi könyve után ez az új könyve fejlődést jelent.

1910. 19. sz. május 8. 402.

Marie és más asszonyok. Biró Lajos új novellái. Budapest, Singer és Wolfner

Biró Lajosnak⁴⁵ új novelláskönyve alighanem a legérettebb és legkiválóbb munka, ami eddig e szerencsés kezű író keze alól kikerült. Előbbi novelláskönyvei is

⁴⁵ Biró Lajosról ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

érdekeltek, meglátszott bennük az író minden kiválósága, de nem annyira érett állapotban. Technikai biztossága már akkor is meglepett, látásának eredetisége és bátorsága, helyzeteinek beállítása és kifejlesztése az első rendű írókat mutatta, de voltak még jelentékeny hiányai is: az alakok elvesztek a történetek mögött, melyeknek csak mintegy példatárul szolgáltak, s a történeteknek valami matematikai jellege volt; adva volt mindig egy lélektani, fiziológiai vagy társadalmi tétel, s ennek bizonyítására szolgált a történet. Ez megvan ma is, de nem annyira kirívó módon, nem nyomja el annyira a történet eleveenségét; az író módszeréhez tartozik, látásának és alkotásának módjából folyik. Biró Lajos nem embereket akar elsősorban rajzolni, hanem az életet, az embereknek az élettel és egymással szemben való helyzetét, s nem a lélektani szempontokra veti a súlyt, hanem az erkölcsrajzra, s ezért alakjaiban, ha még annyira egyénítve vannak is, mindig van valami tipikus: az író az embernek a társadalomban való helyzetét demonstrálja velük egy bizonyos oldalról, rendszerint a normális társadalmi erkölcsnek egy bizonyos helyzetben való elváltozását, az erkölcsi fogalmaknak bizonyos körülményekből adott eltolódásait. A mi életünk nagyon sok alkalmat ad az effélékre, a régi erkölcsi rend mind hézagossabbnak, mind merevebb alkalmazkodásúnak tűnik fel, az új még nem alakult ki. Biró Lajos módszere abban áll, hogy ezekbe a hézagokba állítja bele az embereit, amelyekben a konvencionális erkölcs elveszti föltétlen érvényét, s az emberek jól-rosszul, de valahogy csak elhelyezkednek mégis, mert végre is elhelyezkedni kell. Van, aki nem tud elhelyezkedni: ennek sorsa szenvedés, néha pusztulás. Az élet mindig kompromisszumok eredménye, az erkölcsi követelmény, a helyzet adta lehetőségek és az érdek három, gyakran ellentétes tényezőjét kell összeegyeztetnünk, hogy egyáltalán élhessünk. Ez körülbelül az alaphang, amely Biró novelláiból kihangzik. S mivel az élet csakugyan ilyen, e novellák hatása rendkívül reális, az alapjában mégiscsak konstruált történetek a megtörtént tények valóságosságával hatnak, s ezt a hatást nagy mértékben fokozza az író előadása is, amelyben alig van valami, aminek irodalmi íze volna, ami az író szándékosságára figyelmeztetne, amivel az író önmagára vonná az olvasó figyelmét. Nyugodtan, tárgyilagosan, stilizálás és moralizálás nélkül mondja el a történetet, szinte szükséztlenül, csak éppen a céljához szükséges vonásokra szorítkozva, stílusban, a komponálás módjában a lehető legnagyobb egyszerűsége törekszik. Láthatatlan állványokon építi fel történeteit, s csak ha nagyon figyelmesen nézzük, vesszük észre, hogy mégiscsak állványokon épültek fel. Annyira eltávolít szemünk elől mindent, ami apparátus, hogy közvetlenül a tényekkel kerülünk szembe, minden közvetítés nélkül, magunk látjuk őket kialakulni, mint amikor a szemünk láttára folyik le valami érdekes esemény. Az író nem tesz egyebet, minthogy elénk rögzíti a pillanatfénykép közvetlenségével és hirtelenségével; ő a közeg, amelyen keresztül a gondolat, a kép hozzánk jut, s olyan közel igyekszik lenni, amely a lehető legcsekélyebb ellenállást tanúsítja. Önmagának ez a háttérbe szorítása művészi fegyelmeltségre vall, aminthogy a fegyelmeltség minden tekintetben Birónak legfőbb erényei közé tartozik. A modern novella három-négy nagy írónak hatása alatt alakult ki; Biró Lajos ezek közül legszorosabban

Maupassant-hoz csatlakozik s az ő irányában fejleszti tovább a műfajt: az érdekes erkölcsrajz a tartalomban, formában pedig a kompozíció szigorúsága s az előadás egyszerűsége és tárgyilagossága irányában. Ez a három követelmény körülbelül nála érvényesül legteljesebben mai íróink között.

1910. 21. sz. május 22. 456.

Móricz Zsigmond: Csitt-csatt és több elbeszélés. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Móricz Zsigmondnak⁴⁶ hét novellája jelent meg a Magyar Könyvtár legújabb sorozatában. Bizonyos egységet ad a füzetnek az, hogy minden novellája egy hangulatból s egy tárgykörből való. Valamennyi parasztházasságot rajzol. A parasztleányból lett vasúti őr házasodik, eljár egy kollégája házához, eljátszogat a szebbik, de haszontalanabb leánnyal, s a másikat, a csúnyábbikat veszi el. „Van akivel cicázunk, van akit feleségül veszünk. Mert hát ilyenek a jányok, hogy ki szép, ki jó.” A fiatal paraszt-férj hogy édesedik vissza a feleségéhez, akivel egy rosszul sikerült halpaprikáson veszett össze. A dohányos törvény előtt elválik a feleségétől, csupa daczból, hogy aztán szerelemben éljen vele tovább. Elsőrendű kabinetalak a juhász, aki elmegy leszidni a papot, mért prédikál olyanokat, amitől házsártos felesége, aki már otthagya, magába száll és visszamegy hozzá. A parasztember házasodása és apró-cseprő házassági kalamitásai adják a novellák témáit, de mindegyiknek széles, mély távlata van: a magyar parasztnak jóformán egész élete. Ismeretes dolog, hogy fiatal íróink közül Móricz Zsigmond ismeri és érti legjobban a magyar népet, s általában körülbelül ő az első írónk, aki nem kívülről, a parasztéleten kívül álló ember szemével nézi a parasztot, hanem belülről, önmagából. Ezért neki a parasztnak nemcsak egyes vonásai, különösségei tűnnek a szemébe, hanem egész élete, a maga intimitásában, apróságaival, nagy szenvedélyeivel, az életben s az étellel szemben elfoglalt helyzetével együtt. Szóval, s ez a fontos, Móricz parasztjai nem magukban álló zsáner-lények, mint a legtöbb magyar író paraszt-alakjai, hanem a falu, az egész alföldi magyar parasztság talajában gyökerező emberek. Ha egyet kihúzzunk, hogy megnézzük, vele megy annak a talajnak egy darabja is, amelyben benne gyökerezik. S humora is eszerint módosul: nem a paraszt-furcsaságon mulató ember humora ez, hanem a paraszt-élet bizonyos momentumainak magából ebből az életből kialakuló humoros hangulata. Egyoldalúság volna azonban Móricz Zsigmondban csak a paraszt-élet rajzára korlátozott specialistát látni, meg kell benne látnunk az egyetemes tehetségű író, aki önmagából, az ön maga látásának, megfigyelésének, érzésének mélységeiből merít, s meg tud csinálni mindent, amihez hozzáfog, mert csak olyanhoz fog hozzá, amit tud, ami mint élmény, szemlélet, emlék benne felgyülemlett. Ahogy például egy pár vonással meg

⁴⁶ Móricz Zsigmondról ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/3, 52.

tudja érzékíteni egy család tagjainak egymáshoz való viszonyát vagy például az embernek helyzetével együtt végbemenő elváltozását, ahogy mindig biztosan megtudja látni, hogy bizonyos ember bizonyos helyzetben szükségszerűleg, a magas a helyzet természetéből folyólag hogyan viselkedik, beszél, mozog, hogy árad ki rá bizonyos helyzet hangulata, amelynek egyéniségével való összetevődéséből rezultálódik az elhatározása, mindebben az elsőrendű emberrajzolókat kell látnunk. Abban pedig, ahogy mindezt közölni tudja velünk, az elsőrendű író nyilatkozik.

1910. 23. sz. június 5. 495.

Paulovics István: Reviczky Gyula. Budapest, Franklin Társulat

Úgy tetszik, mintha itt-ott kezdene megint divatba jönni a nyolcvanas évek peszsimista költője; legalább az írók sokat emlegetik újabban, s íme, most terjedelmes életrajza jelenik meg dr. Paulovics István⁴⁷ tollából. Halála után megjelent nekrológok és más töredékes, hézagos és pontos képet egyáltalában nem nyújtó megemlékezéseken kívül mostanáig ez a könyv az első kísérlet Reviczky életének és költészetének egy képbe való összefoglalására. Az író különválasztja könyvében az életrajzi részt és külön a kritikai méltatást. Ami az első részt, az életrajzot illeti, ez elismerésre méltó munka, írója nemcsak az irodalomban szétszórt adatokat gyűjtötte össze sok gondnal és szeretettel, hanem lelkiismeretesen utána járt az eddig megíratlan adatoknak is, Reviczky életének még élő tanúitól összeszedte a tőlük kapható adatokat, tisztázta Reviczky származásának és gyermekkorának eddig bizonyos rejtelembe burkolt körülményeit. Érdekes, megrázó tragédia játszódik le a költő bölcsője körül; hősei: a léha, cinikus, könnyelmű apa, a tót cselédleány anyja, aki beleőrül, mikor törvénytelen gyermekét elválasztják tőle, s mint koldus kallódik el valami faluvégén, és az érzelmes, jószívű nevelőanyja, aki nemcsak megbocsátja férjének hűtlenségét, hanem gyermekévé fogadja az ebből eredő gyermeket, szeretettel neveli, örökösévé teszi, de sokkal korábban hal meg, semhogy életéről gondoskodhatnék. Ennek a tragédiának az árnyéka borong a költő egész élete felett; a távlatai talán szélesebbek is, mint amelyeneket az életrajzírója felmutat. Az életrajzi résznek alatta áll a költő esztétikai méltatása. Jobb és főleg pontosabb megfigyelésen alapuló képet ad ugyan a költő pályájáról, mint bármely eddigi ismertetője, nem egy tulajdonságát helyesen állapítja meg, de nem tudja elkerülni a nem eléggé tapasztalt életrajzíróknak rendes hibáját: inkább védője Reviczkynek, mint kritikusa, elemzés, lélektani és esztétikai megértetés helyett inkább magasztalja, s így a kép, melyet ad róla, egyoldalú és körvonalaiiban szétfosló. A fő súlyt Reviczky költészete ún. kozmopolita vonásának, az Arany-féle ún. nemzeti stílustól való eltérésének védelmére és igazolására veti, holott éppen nem ez a legfontosabb tulajdonsága s az erre vonatkozó fejtegetéseket, mi leg-

⁴⁷ Paulovics István (1877–1937), gimnáziumi tanár. Budapesten, Lipcsében és Jénában tanult. Munkái: *Pázmány és Szenci Molnár Albert* (1902), *Bérczy Károly élete és jellemzése* (1903).

alább, már kiindulópontjukban is eltévesztetteknek tartjuk. Ezzel azonban nem akarjuk kisebbiteni az életrajz írójának érdemét; könyvével jó és szilárd alapot adott a Reviczkyre vonatkozó további kutatásoknak.

Babits Mihály: Reviczky Gyula. *Nyugat*, 1911/7. 692–693.

Paulovics István dr. könyve Reviczky Gyuláról nem nagyon méltó arra, hogy vele hosszasan foglalkozzunk. A könyv értékét tisztán a közlött adatok képezik; s jobb lett volna ezeket az adatokat szárazon egybegyűjteni, mint a szentimentális ömlengések azon tengerébe fojtani, amely Reviczkyről írók között, úgy látszik, szinte obligáttá vált. Paulovics a költő életét és költészetét mereven különválasztja, bár maga hangoztatja legjobban, hogy ezek mennyire összefüggnek. A dolgozat szerfelett aránytalan. Reviczky elbeszéléseivel, melyeket maga is gyengének minősít, majd oly hosszán foglalkozik, mint költészetével. Még ennél is részletesebben mutatja be Reviczkyt mint esztétikust, s bár a sok feledésbe ment adat közlésével talán szolgálatot tesz, hősét ezen a téren mindenesetre túlbecsüli. A kötet végének csak egy pár lapja foglalkozik Reviczky költészetének esztétikai méltatásával: de esztétikája épp oly kritikátlan, mint amily szegényes pszichológiája. Stílusa bizonyos szempontból rendkívül stílszerű: ti. Reviczky korának, a hetvenes éveknek ismert frázisai tobzódnak benne: sokszor úgy hat, mintha akkor írták volna.

A könyvet azonban, mint már mondtam, az adatok teszik érdekessé.

Reviczky, kivált utolsó idejében, írt egy pár igen szép verset; egészben véve azonban az élete érdekesebb, mint a költészete. Nem mintha valami különösen egyéni életet élt volna; hanem éppen azért, mert bizonyos értelemben tipikus és háta mögé állítva a magyar irodalomtörténetnek ez a különösen szomorú kora erős reliefet kap. Milyen szomorú dolog volt abban az időben Magyarországon költőnek lenni. Nem a külső szomorúságokat értem: szegénységet, megalázásokat. Hanem a műveletlenségnek, értetlenségnek azt a rettenetes tömegét, amivel Reviczkynek még az előkelőbb írói körökben is találkoznia kellett. Reviczky nem volt valami óriás műveltségű ember: de az ő közepes műveltsége legtöbb kortársáéhoz képest tüneményes. Reviczky verselése elég szintelen; de azon kor „népies” hanyagságához mérve gondosnak és művészinak tűnhetett fel. Reviczky irodalmi életének adatai még sokkal megdöbbentőbbek, mint elhagyatottságának, pénztelenségének, betegségének szomorú krónikája. Micsoda vigasztalan kátyúban volt a dicső magyar irodalom! Micsoda kimerültség a nagy korszak után! Micsoda alakok voltak nagyok és micsoda alakok voltak kicsinyek! És Reviczky, a konzervatív érzésű Reviczky minden más korban jó csöndes, érzelmes költő, hölgyközönség bálványa ebben a korban úgy tűnik fel, mint egy küzdő titán, mint egy zseni, mint egy Petőfi. Az irodalomtörténetnek is megvan a maga perspektívája.

Reviczky nevét az irodalomtörténetben két jelszóhoz szokták csatolni: pesszimizmus és nemzetköziség. Kár arról vitatkozni, hogy pesszimista volt-e? ha az,

bizonyos, hogy nem volt nagyon mélyen pesszimista; és ha egyáltalán nem volt pesszimista – annál rosszabb. Ami pedig a nemzetköziséget illeti: igenis, Reviczky nemzetközi és nemzetközisége színtelenség és szegénység és hiba. Amit szép versében a kozmopolita költészetéről válaszul ír Arany Jánosnak: abban, úgy elvontan, igaza lehet; – de a gyakorlatban mennyire Aranynak van igaza! (Sajnos, akkor még a nemzetiesség fogalmát nagyon is összekötötték a népiességével.)

Mindaz, amit Paulovics ezekről a dolgokról mond, egy kissé korlátolt.

Reviczky legfőbb irodalomtörténeti érdeme, azt hiszem, a küzdelem a népiesség ellen, melyet kortársai közt egyedül ő vezetett öntudatosan és sikeresen. S ha a népköltészet babonája, mely az iskolában még uralkodik, az irodalomban ma már kevésbé kísért: abban nagy része van neki is.

1910. 24. sz. június 12. 515–516.

Hungary in the Eighteenth century by Henry Marczali. With an introductory essay on the earlier history of Hungary by Harold W. V. Temperley. Translated by Arthur B. Yolland. Cambridge University Press

Magyarország XVIII. századi történetének legavatottabb történetírója tagadhatatlanul Marczali Henrik.⁴⁸ Élete munkásságának java részét fordította erre a célra, fiatal korától fogva a részlet-tanulmányok egész seregén kívül három nagyszabású munkában dolgozta fel kutatásainak eredményét. Legelőször II. József császárról szóló munkája jelent meg, ezt követte Mária Teréziáról szóló monográfiája, hosszabb szünet után pedig, néhány év előtt az 1790/91-iki országgyűlésről szóló nagy műve jelent meg. Az a kép, mellyel nemzetünk XVIII. századi történetéről bírnunk, nemcsak fővonásaiban, hanem részleteiben is legnagyobb részben Marczali műve: ő kutatta és dolgozta fel az adatok rengeteg tömegét és ő rendezte először az így nyert anyagot egységes szempontok szerint. Ő is van hivatva tehát, hogy történetünknek ezt a fontos korszakát a külföldi irodalmakban megismertesse. Ezért kapta a cambridgei egyetemi nyomdából azt a felszólítást, hogy a XVIII. századi Magyarországról szóló munkáját, mely voltaképpen II. Józsefről szóló nagy monográfiájának bevezető része, adja ki angolul. A könyv most jelent meg *Hungary in the Eighteenth Century* címmel. Egy kiváló angol történetíró, Harold W. V. Temperley⁴⁹ írt hozzá terjedelmes előszót, amely voltaképpen esszé-szerű összefoglalása Magyarországról XVIII. század előtti történetének. Temperley meglepően tájékozottnak mutatkozik múltunk dolgában; az angol ember szemével nézi, de szemmel láthatólag nem idegenek előtte a magyar források sem. Az összefoglalás, melyet ad, nagyjában, egészében helyes és találó, s nagyon jó bevezető az angol olvasó számára, aki elvgre alig tud valamit régi történelmünkről, amelynek

⁴⁸ Marczali Henrik – ld. 1909/22; 1921/8.

⁴⁹ Harold W. V. Temperley (1879–1939), brit történész, 1931-től a cambridge-i egyetem diplomáciatörténettel és Kelet-Európával foglalkozó professzora.

ismerete nélkül alig értheti még az újabb kori fejleményeket is. A könyvnek pedig, ha lesz haszna, abban lesz, hogy a tegnapi Magyarország megismertetésével alapját veti meg a mai Magyarország megértésének. A XVIII. századi Magyarország ismerete nélkül lehetetlen megérteni mai politikai, társadalmi és kulturális viszonyainkat; ebben a tekintetben nemcsak az angolokra, hanem a magyar intelligenciára is ráférne egy kis tanulás. Marczali műve nagyarányú korrajz, mely úgyszólván keresztmetszetben adja Magyarország közállapotainak képét II. József trónra lépte pillanatában, 1780-ban. Elején a szatmári béke által teremtett állapotról ad vázlatot, aztán részletesen, minden oldalról kidolgozott képet rajzol a közgazdasági viszonyokról, a társadalmi rendszerről, a nemzetiségek eloszlódásáról és erőviszonyairól, az egyház állapotáról, végül a királyi hatalomról és az állam kormányzatáról; alapgondolata, mint előszavához[!] maga mondja, az, hogy a XVIII. század legnagyobb problémája: Magyarországnak a nyugati civilizációba való alkalmazkodása anélkül, hogy ez kockáztatná a nemzet egyéniségét és függetlenségét. Ebből a szempontból nézi a dolgokat; nem rajzol a XVIII. századról olyan sötéten színezett képet, mint Grünwald Béla, aki a maga korrajzába belevitte erőteljes temperamentumát és politikai tendenciáit is.⁵⁰ Marczali nyugodtabban, a problémák mélyére hatolni igyekvő tudós szemével nézi a dolgokat, s a kép, melyet ad, többoldalúan színezett, s ha nem is annyira izgató, de mindenesetre a valóságot pontosabban megközelítő. Régi hagyomány nálunk, hogy politikai törekvéseink megértését elsősorban az angoloknál keressük, akikre szeretünk analógiaképpen hivatkozni. Marczali könyve ebben a tekintetben hivatást teljesíthet; azokhoz szól, akik a történelem ismeretét leginkább képesek terjeszteni: a históriával behatóbban foglalkozókhoz. Csak azt kívánjuk, hogy mennél több angol historikus és laikus egyaránt forduljon hozzá felvilágosításért. A könyvet a budapesti egyetem angol tanára, Yolland Artúr fordította angolra sok gonddal és megértéssel.⁵¹

1910. 25. sz. június 19. 536.

Herczeg Ferenc: Szelek szárnyán. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferencet⁵² nagyon erősen megfogta az Adria szépsége; tudjuk, hogy nyaranta a saját yachtján szokta bebolyongani partvidékét, kikötőit, szembeszállva a forrón égető nappal vagy a süvöltő bórával. S ő az első jelentékeny magyar író, aki irodalmi eszközökkel próbálja megközelíteni a tenger titokzatosságait, megtalálni természetének sajátos vonásait. Az itt nyert benyomásaiból alakult ki *Szelek szárnyán* című könyve, mely eredetileg egy napilap ünnepi ajándékául jelent meg,

⁵⁰ Utalás Grünwald Béla (1839–1891) *A régi Magyarország, 1711–1825* (Budapest, Franklin Társulat, 1888) című munkájára.

⁵¹ Yolland Artúr [Arthur B. Yolland] – ld. 1904/33; 1907/40.

⁵² Herczeg Ferencről ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/1; 1911/2; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/32.

most pedig külön kötetben látott napvilágot. Rövid vázlatok az Adria életéről, a tájképeket bennük a tengeri kalandozásokban résztvevők alakjai elevenítik meg: egy siheder fiú, az író keresztfia, maga az író és a dalmata matróz a főszereplők, különösen a fiú és a dalmata alakja lép ki elevenen, humoros színnel a tájképekből. Érdekes, előkelő formájú, teljesen kész és biztos írói művészettel írott könyv, egyike a legjelentékenyebb munkáknak, melyeket utóbbi időben Herczeg Ferencről láttunk.⁵³

1910. 25. sz. június 19. 536.

Erdős Renée: Aranyveder. Budapest, Stephaneum

Néhány hónappal ezelőtt az irodalmi körökben nagy feltűnést keltett az a hír, hogy a heves érzelmi szerelem forró szavú költőnője, Erdős Renée⁵⁴ Rómában, ahol már néhány éve állandóan lakik, katolizált. Sokat beszéltek a dologról, nyilvánosan és burkoltan támadták a költőnőt azok, akik nem bírták vagy nem akarták elhinni, hogy belső okokból, lelki szükségből fordult a kereszténység felé. Most mindezekre a beszédekre feleletet ad az a könyv, melyet *Aranyveder* címmel adott ki Erdős Renée. Versek vannak benne, dokumentumai annak a lelki átalakulásnak, amely a költőnőt a keresztény gondolat és még inkább érzésvilágba vezette. Ezekre a dokumentumokon nem lehet disputálni, legfeljebb meg lehet őket gyanúsítani; csak a rosszindulat tagadhatja el, hogy a verseknek lélektani alapjuk van, valóban egy vergődő lélek szól belőlük, amely önmagában vívódik a múlt pogány, szerelmes, testes árnyaival, és térden csúszva, vezekelve, kiterjesztett karokkal eseng a szelíd, szerető Jézus felé. Nem irodalom az, ami a tartalmukat adja, lélek van bennük kitérve, eleven élet reszket bennük, amely sokszor át is tör a irodalmi korlátokat. Jóhiszeműen kell a verseket olvasni, s akkor észre fogjuk venni, hogy a költőnő nem motívumokat, megírásra alkalmas témákat keres a krisztusi szellem világában, hanem a neki mint művésznek legtermészetesebb és magától adódó formában, szinte önmagának mondja el azt, ami most neki az élet legfontosabb és legnagyobb ügye. Nőkre általában nagyon erősen hat a katolikus miszticizmus. Erdős Renée-t is az fogta meg; érzései Krisztus nemes, gyöngéd, szelíd és szenvedő alakja körül központosulnak, őhozzá fohászodik erőért, kegyelemért, megértésért, támaszért. A régi Erdős Renée van ismét előttünk, a régi szenvedélyes, magát teljesen kitérő és lelkét közvetlenül megmutató odaadással, nyelvének színes, lágy, meleg zengésével, önmagában elmerülő lírizmusával, csakhogy most másfelé van fordulva a lelke. Régi élete nem halt meg, árnyai fel-feltámadnak, és küzdelmessé, nyugtalaná teszik Jézushoz vágyódó lelkét. Ez a vívódás az, ami a legtöbbet adja

⁵³ A szövegek keletkezési ideje 1905, így még a régi világ képviselője, Mikszáth Kálmán (!) is írta róla (*Újság*, 1905. április 11. 1–2.). A kötet először keletkezésekor, az *Újság* előfizetőinek járó ajándékkötetként jelent meg.

⁵⁴ Erdős Renée – ld. még: 1905/51; 1909/6; 1911/26; 1920/5.

a versekhez az élet színéből. Az ember élete egységes, a múlt nem hal meg soha, ható eleme marad a jelennek és a jövőnek, föl-föléled, amikor nem is várjuk, meg-megzavarja a jelen pillanataiban való nyugodt elmerülést. Erdős Renée nem tud megszabadulni elmúlt életétől, de menekül előle erősen, elszántan, heves vágygal, mégis a megbánásban és irtózatban, mellyel felé fordul, mindig megmarad valami az átélt földi gyönyörök reszketéséből. Bármennyire idegen tőlünk az a misztikum, amely a költőnő lelkét elfoglalja, verseit élvezettel olvassuk, mert igazak, emberiek és a művészet lelke szól belőlük. A keresztény vallásos misztika eddig idegen volt költészetünkben, csak a legújabb időben szólalt meg egy-két fiatal költő ajkán. Erdős Renée szép versei ebben is költészetünk gazdagodását és bővülését jelentik.

A *Nyugatban* (1910/12. 854–856.) Kaffka Margit írt a kötetről:

Spontánnak, egy szikkel-termőnek, egy-utúnak (ó, szívtől a tollhegyig) – szóval valami ősien primitív költésfajtának jegyzi a belvilágát ma is az iskola-esztétikai elintézés; holott a mai ember élvezet-föltételei számára a hátmögötti tekintetek egész fegyvertárát szedte már magára, – a formai áttetszőség sima redőjű hóköntöse alá. Rafinálttá kellett válnia és körültekintővé, hogy úrrá lehessen a hatás véletlenei fölött, amik kiszámíthatatlan szeszélyű kereszteződésbe jutnak a befogadó-ízlés százféle, idegen eredetű összetevőjével. Jó ízlés, szokás, morál, mérséklet, társaságos illem!... Minden évtizednek érzésdivatja van, uralkodó szele, mely felé hajladoznak a derékon töréstől félők. Ezerfelé figyelő ravaszdi játék lett a szent együgyűség, ősi dalköltés. A poétának hozzá kell stilizálnia életsorsát is a költészetéhez és magánviszonyaival igazolni versköteteteit; meg kell konstruálnia élete regényét, ama sorok-közötti költői művel, mely könyvben a versek sorrendjét meghatározza és hézagaikat kitölti. Nem szabad a rászedettség bosszankodásával ábrándítania ki tisztelőit; de mégis jótékony félködben kell tartania magánélete ügyeit és szereplőit, mert ugye, megbocsáthatatlan volna például versbe foglalni egy olyan – igen megrázó és sötét – szerelmi dráma esetét, amelyről, s benne a költő szerepléséről már, mondjuk, napilapok hírvivata is tudomást vett. Ó líra, egy költői én teljes kibomlása, maga-kifordítása, áldozatkész és halálos-gőgösen alázatos kebelfeltárása, mely becsületkérdésnek érezze a megnyilatkozást szégyentelenül és teljesen, a mindent kimondást, sőt túlkiáltást; mert a túlzások vastag betűi rivallják a sokak számára termett, buzogányos, álmot felrázó nagy ígéket. Ó, szunnyadó, pólyás életigazságok, alvó próféciák, miket a dalnok – a vátesz – talált meg először legfelsőbb magára eszmélései halk nádas taván; és dajkájuk, nevelőjük, énekes testvérük lett! Aki vátesz volt; ma misztériumjátékos, görögtűz-vetítő, aki elhallgatásokkal is tud kifejezni, bűvész és tömegpszichiáter, aki jól tudja, mit és mennyit szabad önmagából megmutatnia. De jaj annak, aki az ősi lantlélek gyermeki és nagy egyszerűségét, gőgjét, mértéktelenségét, alkuvásra, vagy a félig elmondás ingerlő amatőrfogásaira nem hajlandó voltát hozta magával.

Keze a keblén és homloka a magasságok felé fordítva, de hosszú tunikája sárral keverődik utána és kövek repkednek koszorús feje körül.

Ki tudna pontosan végére járni, mi hívott ki hangosabb és riadtabb esztétikus-vétókat egy időben az Erdős Renée költészete ellen; a köntöst mellen feltépő és kitáró kezek-é, vagy a hátraszegült fej gögje? Hol a jogcím – kérdezték – e csókokról csattogó költészetben a prófétanői, ószövetségi pátoszu hanghoz: „Jöttem hozzátok!”... Holott, egyszerűen szólva, mindahhoz, amiről ő hajdanta dalolt, sokkal bensőbb köze van szegényke életünknek, mint például sajátos ízű művelődéséhez a nemzetnek, ahová tartozunk. Holott a „Kevesebb hitványság és több szépség az ölelés körül!” jeligéjű harc semmit sem komolytalanabb a legszebb kultúrforradalomnál. Holott, aki megleli önmagát és kifejezi viszonyát a szerelem helyzeteivel szemben, nyújtott legalább olyan érdekeset, mint aki fajával szemben fejezi ki önmagát és például fajából-kinöttségére lel új, teli, szabadító formákat. A költőt az örök irritáltság kagylótragikuma avatja fel; azért a betegek állandó magánélete jár vele. De magahit, fontosságérzés, kijelentésszerűség és prófétagögg nélkül honnét is venné az öngazolást, hogy mindig önmagáról beszéljen, mások helyett, sokakat kifejezőn éljen és szóljon. „Jöttem hozzátok!”...

Sokak helyett – sokak által együtt-érezhetőn – tán ez az a terület, ahol bizonyosfajta lírai lélek önmagához méltán kerülheti meg a tartózkodásba dresszírozott mai olvasó-lélek ijedt gáncsvetéseit. Vannak versek, melyekhez nem férhet szó, melyek felülkerülnek a szaglóérzék-finomságú esztétamérlegelésen, mert nagy egyhez kötöttségük feloldódott, vérrel-aláfutottságuk leszaladt, letisztult bizonyos általánosításban; s a vers külön műtárggyá vált, önmaga-értékűvé, ahelyett, hogy a költő életfolyásának egy magyarázóadata, egy kinematográf-lemez töredéke lenne. Nekem legszebb Goethe-líra a *Mignon*, mert ehhez nem kell ismernem a költő szerelmeit sorszám, rang és adat szerint; az epedése – minden epedés. Az alanyiságnak ezt a lehiggadását, megemberedését mint folyamatot mutatja az Erdős Renée költőpályája. A szerelemnek elébe menő asszony hangjától – az új életformát lelő ember szaváig – az „Ó, hagyj fel édes...” kezdetű, nagyon szép verstől a *Nocte mystica* című gyönyörű versig, szép út és még nincsen vége.

Új életforma az ember számára, ki művésztudatossággal érzi önmagában teljesülni és rekonstruálja az emberiség egy régi, nagy, érdekes sorsfordulását. Az ő kereszténnyé válása, és az *Aranyveder* című verseskötet; hogy melyik történt a másik kedvéért, melyik az okozat? Belegyőződött-é már e poétalélek is a mai költő kulisszarendezői kényszerűségébe, ha hatni akar? Mindegy. A katolicizmus szelleme tömjénez át az új verseken, ama Pál szerinti érett, alkalmazkodó, emberhez szabott és költői liturgiáé, mely éppen így kell, hogy hasson egészséges és utakat járt lelkekre; mint ahogy hatott legereje korában a szép, erős, próbált, pogány világszemlére, mely csak elkészült az étellel, testtel és gyönyörrel, de nem nyomorodott bele. A Verlaine beteg és perverzus, a Wilde úri és alakos katolicizmusa, az Ady protestánsul igazlító és könyörtelen Isten elé állása már megadott kincsei a költészetnek; jó, hogy az Erdős Renée theizmusa másféle és újféle; az emberről új tanúság. „Az élet forró, táncos dalait én miként zsoltárt énekeltem!” A Thaiszok

térnek meg így, Isten dicsőségére ápolván testük szépségét a klastromban is, és zsoldárt énekelve a cella kertre nyíló ablakában; majd virágok közt, aggodalmak és kísértés-récek nélkül, mosolyogva haldokolnak. Az ember szembekerül itt az ő külön Istenével, bizalmasává avatja és asszonyos, szép teatralitásban önmagát kreálván színházat játszik neki. Az *Aranyveder* Krisztusa személyes viszonyba lép a lélekkel, becézi és kíméli, megkülönbözteti ha kell, mint az okos zárdafőnök a színésznőből lett novíciát. „Én vigyázok rád és nem engedem, hogy neked a vágy fájjon, virág, tüzes virág, hogy elhervadj a keresztfámon, kehely, teli kehely, hogy a föld igya be borod.” Bágyadt idegszálak finoman zendülnek össze a testben a jézusi kéz érintésére, szinte Szent Ágoston-i, merészen lenge harmóniájává a szemlélődésnek. „Gondolatok, fehér sirályok, én magam nem vagyok, csak lélek, és halkán dalolom magam – felétek.” És mindenütt milyen csattogón, frissen és tulin az ő régi, üde formái, dús és harmatos színű képei, mint eső utáni tájak. „Csillogni oly kéken ki látta valaha – Silvé tavát!...”

Erős, derék megmaradások, útahagyások és új útra lelések vigasztalóbbak, – ritkábbak is, – tüneményes kezdeteknél. Egy évtized van az Erdős Renée költői eljutásai mögött, s ez volt nálunk a nagy lírai átformálódás megáradt és megsűrűdött időszaka. Hat-nyolc éves, akkoron újnak és szépnek hatott verseket éreztünk harmincévesekké vénülni e rohamos előrejutásban, a della crusca⁵⁵ érlelő és öregítő nap heve alatt. Az *Aranyveder* pedig íme, üdének és fiatalnak hat, meglep és megörvendeztet. Egyre többen érezzük úgy itthon, mintha tartoznánk neki valamivel, mintha kihagytuk volna valamiből és keressük meg rokonszenvezőn az ő alakját is a nagy lendülések mögött – hatón és hatásokat befogadón –, de beletartozva a kórusba és teljesebbé téve azt.

1910. 30. sz. július 24. 636.

Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panaszai. Modern Könyvtár. Budapest, Sziklai. [Rögtön megjelent a második kiadás is a Politzer Kiadónál, szintén a Modern Könyvtár sorozatcím alatt.]

A gyermekkor emlékei, amelyek életünk legerősebb, legmélyebb és legelhatározóbb benyomásait őrzik, amint áttetsző, ködös fátyolon derengenek át lelkünkben, a tények dolgában elhomályosultan, hangulatban mély, erős elevenséggel – ezek inspirálták Kosztolányi Dezsőt, hogy megírja eddigi pályájának nemcsak

⁵⁵ della crusca (ol): a nyelvi (és irodalmi) konzervativizmus érlelő és öregítő napja alatt. Utalás az 1585-ben alapított olasz nyelvújító, nyelvművelő akadémiára (*Accademia della Crusca*), ami azonban az évszázadok során inkább a nyelvi konzervativizmus és purizmus intézményévé, illetve szimbólumává alakult. Maga a kifejezés azt jelenti, hogy „a Korpa Akadémiája”, mert az alapítók egyfajta avantgárd, a konzervatív irodalmi normákon kívüli, a köznyelv irodalmi értéke iránt nyitott nyelvészkört szerettek volna létrehozni. (Vagyis ha a magas irodalmat képviselő – akkoriban burjánzó – akadémiák jelentik a lisztet, akkor ők a korpa, a melléktermék.) – Megköszönöm Mátýus Norbert és a közvetítő Nádasdy Ádám segítségét.

legnagyobb, hanem egyúttal legjelentékenyebb munkáját. Szeretnők, ha az olvasó egy pillanatra megállana e mellett a munka mellett, amely a mai lírának legnevezetesebb jelenségei közé tartozik, és a szó szoros értelmében jelentékeny nyeresége irodalmunknak. Hogy Kosztolányi finom, érzékeny, művészileg hangolódó lélek, hogy a maga érzékenységeinek kifejezésére megvannak a maga önmagából kifejlesztett formái, azt eddig is tudtuk, de az ábrázolásnak azt a biztosságát, a szándéknak és a teljesítésnek azt a harmonikus egyezését még nem láttuk nála soha. A gyermekkor nagy drámáját írja meg, amely teljesebb mértékben belső, a lélek mélyeiben lefolyó, mint az élet bármely más drámája, mert a gyermek, akit a maga gyengeségén kívül korlátoz minden, ami körülötte van, s akinek, bár megvannak benne az önálló élet akarásának összes elemei, jóformán csak gondolatban lehet a saját életét élnie, sokkal zárkózottabb és sokkal inkább befelé élő, mint a felnőtt ember. Ha visszanezünk kicsiny korunkba, mindannyian meg fogjuk látni, hogy azok a lelki események, amelyek utóbb egész fejlődésünket meghatározták, teljesen bennünk, környezetünktől és körülményeinktől függetlenül folytak le, hogy voltaképpen minden szülei gondoskodás, nevelői ellenőrzés mellett mindig egyedül voltunk. A környezet csak a billentyűket ütögette meg, hogy milyen hangok keltek erre bennünk, az teljesen a mi dolgunk maradt, és soha nem tudott meg róla senki semmit. Pedig így gondolatban határozott és többé-kevésbé tudatos viszonyba léptünk az emberekkel, tárgyakkal, eseményekkel, s ez a viszony közvetlenebb volt, elevebb eleme az életnek, mint minden későbbi viszony. A gyermeknek környezetéhez s az életét alakító erőkhöz való viszonyáról szól Kosztolányi versciklusa, s egyúttal megrajzolja azt a viszonyt is, amelybe a felnőtt ember a maga gyermekkorával lép. Úgy tekintek vissza arra a kis, félénk, ábrándozó fiúra, aki egykor én voltam, mint valami rajtam kívül állóra, akivel azonban mégis szoros kapcsolatban maradok mindenkor. Érzések támadnak bennem iránta: szeretet, részvét, szánalom, gyöngédség, anélkül hogy érezném ezeknek az érzéseknek önző kiindulópontjait, de anélkül is, hogy valaha elveszteném annak tudatát, hogy saját személyemből kiindulva saját személyembe térnek vissza. A gyermeknek az a természete, hogy az egész világot önmaga körül központosítja, s csakis önmagára való vonatkozásában, kapcsolatban fogja fel, nagy művészettel van megjelenítve Kosztolányi verseiben; ahogy például élettelen tárgyakat megelevenít s az élőlényekéhez hasonló viszonyba hoz magával, abban mély és meggyőző igazság van. Ahogy pedig az embereket, szüleit, nagyapját, a doktor bácsit elének állítja, abban teljesen érezteti a szemlélet gyermeki voltát, folyton érezzük, hogy az a szabadkai kisfiú csakugyan úgy nézhetett egykor azokra az emberekre. Mindez az emlékbeli és intellektuális elem egy erős, mély hangulatban van összefogva, egy tiszta lírai érzésben, úgy, hogy szinte látjuk folyton a költő befelé forduló, elborult szemét, amint mélyen megindulva visszanez az önmaga kezdeteibe. Hogy ezt a hangulatot leginkább a szimbolikus tárgyalási móddal viszi át ránk, az a tárgy természetéből folyik, aminthogy – s ez manapság ritka művészi erény – Kosztolányi mindig ura marad magának, nem merül el sem hangulatában, sem tárgyában, s ezért mindig biztosan tudja felhasználni költői művészete minden eszközét. Örülünk, hogy ez a

finom és gazdag munka megszületett, örülünk, hogy végre a gyermekkor is megkapja a maga megszólaltatását irodalmunkban.

Schöpflin Aladár a kötet négy évvel későbbi újbóli megjelenésekor ismét írt róla a *Vasárnapi Újság*ba (1914. 4. sz. január 25. 75.):

Kosztolányi Dezső szép és meleg verseskönyve, melyet első megjelenésekor érdeme szerint méltattunk, most finom és ízléses amatőr-kiadásban jelent meg.⁵⁶ Maga a tény is örvendetes, mert egy verses munkának nálunk vajmi ritka sikerét bizonyítja s azt az érdeklődést, mely a mi publikumunkban is ébredezni kezd olyan dolgok iránt, amelyek nem csupán a pillanatnyi szórakozás céljára szolgálnak. De éppoly örvendetes abból a szempontból is, hogy egy valóban értékes munka, mely először nagyon is szerény külsővel jelent meg, most tartalmához illő finom díszű kiállításban kerül a közönség elé, s ez a külső talán emelni fogja magát a munkát is, feltűnőbbé teszi, elviszi olyan helyekre is, ahol a könyvtől külső szépséget is kívánnak. Külföldön mindennapos dolog, hogy kiválóbb költői alkotások egyre díszesebb kiállításban jelennek meg, nálunk, ahol a könyv iránti érdeklődés ma is elég lanyha, s kevesen vannak, akik megkívánják, hogy a nekik kedves tartalmú könyvek a köznapinál díszesebb kiállításban jelenjenek meg, – annál ritkább az ilyen. Az amatőr-kiadás vidéki nyomda műve, s mint ilyen, örvendetesen bizonyítja, hogy nyomdaiparunk ízlés, finomság és gondosság dolgában még a vidéken is szép fejlődésnek indult.

1910. 32. sz. augusztus 7. 676–677.

Bontakozó szárnyak. Begyáts László, Darvas János és Komlós Aladár versei. Losonc, Kármán Nyomda

Három észrevehetően nagyon fiatal ember, Begyáts László,⁵⁷ Darvas János⁵⁸ és Komlós Aladár⁵⁹ együtt adott ki e cím alatt egy kötetre való verset. Ígéret van

⁵⁶ A hivatkozott kiadás Békéscsabán, a Tevan-könyvek egyikeként jelent meg.

⁵⁷ Begyáts [Mittay] László (1893–1962), költő, vallástörténész. Losoncon járt gimnáziumba – ahogyan az említett két társa is –, és Bodor Aladár volt a közös tanáruk. 1915-ben szerzett görög–latin szakos tanári diplomát. 1919-ben a népbiztosság színházügyi előadója volt. 1924-ben részt vett az avantgárd Zöld Szamár Színház szervezésében. 1951-ben az ELTE tanáraként a levelező oktatási forma megszervezője volt.

⁵⁸ Darvas János (1891–1945), költő, műfordító. 1925 és 1938 között a *Prágai Magyar Hírlap* egyik vezéregyénisége, rovatvezetője volt. Verseiről a *Nyugat*ban Komlós Aladár írt 1931-ben. Szlovák költők verseiből készített kötetéért 1934-ben Reviczky-díjat kapott. Budapest ostromakor halt meg.

⁵⁹ Komlós [Kredens] Aladár (1892–1980), irodalomtörténész, kritikus, műfordító. 1915-től latin–magyar szakon tanult Budapesten. Egyetemistaként lett a Galilei-kör tagja. Olaszországban volt hadifogoly. 1922–23-ban a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa volt, Jászi Oszkár hívására. 1925-

elég mindhármuk verseiben, úgy látszik, tehetséges fiúk, verseikben minduntalan kiütközik egy vonás, egy szín, egy szó, ami a költő szelleméből ered. Egyet azonban meg kell jegyeznünk: miután elolvastuk könyvüket, emlékezetből nem tudjuk elválasztani egymástól verseiket, a határvonalak elmosódnak, nem emlékszünk olyan elkülönbötötő vonásaikra, amelyek révén mint teljesen különálló egyéniségek állnának előttünk. Ez pedig nem az egyéniségek csodálatos egyezésének tulajdonítandó, hanem annak, hogy mind a hárman ugyanazok alatt a hatások alatt dolgoznak, két-három kiválóbb új magyar költő stílusát utánozzák, mégpedig nemcsak a kifejezésbeli stílusát, hanem a hangulatait és érzéseit is. A maguk eredeti érzése csak úgy bujkál ezek alatt a magukra vett, idegen rétegek alatt. Ezeket a rétegeket pedig le kell magukról takarítaniuk, és meg kell találniuk a maguk igazi hangját. Végleges fogalmat majd csak akkor alkothatunk képességeikről. A könyvhöz Bodor Aladár írt előszót.

1910. 38. sz. szeptember 18. 796.

Gyökössy Endre: Magyar muzsika. Újabb versek. Budapest, Singer és Wolfner

Gyökössy Endre⁶⁰ poétai kísérleteit talán senki sem figyelte olyan jóakaró szemmel, olyan rokonszenvre hangolt érzéssel, mint annak idején mi.⁶¹ Biztatott a közvetlensége, a frissessége, nyelvének magyar ritmusa. Csírákat láttunk benne, amelyek fejlődést s talán virágzást is ígértek. Nem a mi hibánk, ha ez az érzés most ingadozni kezd bennünk. Kissé elkedvetlenít, hogy annyi idő alatt, amíg mások, korban és törekvésben társai, nagy fejlődés útját tették meg, ki egyenes vonalban, ki bukdácsolva, de mégis mindig előrejutva – ő megmaradt azon a ponton, ahol egykor megállott. Ugyanazt csinálja s ugyanúgy csinálja, amit s ahogy évek előtt, nem fejlődött tovább sem gondolkodásban, sem az érzés mélyülésében, sem formai művészetben. Ez bizony megrekedés, mert ami egykor frissesség volt, az

től publikált a *Nyugatban*, s lett a folyóirat első és második nemzedékének elemzője. 1928 és 1944 között a zsidó gimnázium irodalomtanára. 1946-ban egyetemi magántanári kinevezést kapott. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete főmunkatársa volt. A zsidó-magyar irodalom monográfusa. Kevéssé ismert főként fiatalkori lírai munkássága: *Voltam poéta én is* (1921), *A néma örült arca* (1931), *Himnusz a mosolyhoz* (1941).

⁶⁰ Gyökössy Endre (1880–1957), költő. Debrecenben és Budapesten jogot és bölcsészetet tanult, az államtudományok doktora lett. 1908-ban a MÁV szolgálatába lépett; iskolák és internátusok tanfelügyelője volt. A konzervatív költők közé tartozott, aki emellett 1919 után gyakran írt a trianoni traumáról. Számos ifjúsági regénye is megjelent, színdarabokat is írt. – F. m.: *Bokréta* (versgyűjtemény, többekkel, Debrecen, 1902); *Idegen földön* (versek, Szeged, 1905); *Palkó Debrecenben* (ifjúsági elbeszélések, Bp., 1906); *Szépország száműzöttje* (versek, Bp., 1921); *Termő Élet Rimei* (Új versek, Bp., 1924); *Fehér galamb száll a falu felett* (dalok, Bp., 1932); *Apró jónapok hegedőse* (versek, Bp., 1938). – Ld. még: 1905/51; 1908/22.

⁶¹ Utalás a *Bokréta* című antológiák (1904, 1908), illetve az *Idegen földön* (1905) című kötetek itt is olvasható recenzióira.

most megkopottnak érzik, ami közvetlenség volt, ma már modorossággá fűledt, s ami egykor muzsikás ritmusnak hangzott, ma kezd a mechanikus hangszerek hangjára emlékeztetni. Naivitása, amíg egy húszéves ifjú naivitása volt, kedves lehetett, – ma már ez is elkedvetlenít, mert annak a jeleit vesszük rajta észre, hogy kezd tudatosan naiv lenni. Hogy lehet, hogy valaki, akitől legalább bizonyos mértékű tehetséget nem lehet elvitatni, ennyire megrekedt fejlődésében? Abban az életkorban, amikor normális körülmények között rohamos a fejlődés, az ember minduntalan átalakul úgyszólván egyik napról másikra, amikor egész lénye kitérve kellene hogy legyen az új és újabb átalakító benyomások iránt, amikor az ember pelyhes állú ifjúból férfivá érkezik? Gyökössy ma is az a diák, aki az Alföldről jött, a magyar nóta és Petőfi dalainak csengésével ajkán, döbönt és csodálkozó kíváncsisággal nézte a nagyváros zűrzavaros életét, elszédült a kitágult perspektíváktól. Csakhogy ez az érzése egykor korából, helyzetéből fakadt, ma olyan – mint a nyolcéves csecsemő; vénnek és túl gyermektegnek látszik egyszerre. Nem olvastuk örömmel az új könyvét, – mert nem tudjuk, várhatunk-e még tőle valamit, vagy csakugyan elfulladtak benne azok a csírák, amelyek egykor biztatóan kezdtek fejledezni?

1910. 45. sz. november 6. 934–935.

Arany János magyar irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly. Budapest, Franklin Társulat

Arany Jánost, tudjuk, nem a hivatás érzete vitte a tanári pályára. Nehezen, hosszas kapacitálás után szánta rá magát, hogy elhagyja Nagyszalontát, és elfogadja a nagykőrösi tanári széket. Húzódózásának nehézkes, változásoktól irtózó természetén kívül oka lehetett az is, hogy ismerte az akkori tanítás nehézségeit. Nagykőrösön csakhamar beléjük is kóstolt: leveleiben minduntalan panaszokra bukkanunk az abszolutisztikus felsőbb hatóságok, az iskolai ügyek, a feladat-javítás s más tanári bajok miatt. A sok baj között nem éppen az utolsó volt az alkalmas tankönyvek csaknem teljes hiánya. Arany a magyar nyelvet és irodalmat tanította; ezekre éppen nem volt használható tankönyv, még olvasókönyvnek is olyat kellett használnia, amelyet maga is rossznak tartott. Ezért, bár az akkori szabályok szerint tilos volt – érthető politikai okokból – a diktátum utáni tanítás, maga állított össze egy vezérfonalat a magyar irodalomtörténet tanítására, s eleinte úgy diktálgatta tanítványainak, később odaadta egy-egy jobb diáknak, aki lemásolta s ennek példányáról írták le aztán a többiek. Ennek a kis irodalom-történeti kompendiumnak létezéséről eddig is tudtak a tárggyal foglalkozók, nemrégén még megvolt az eredeti kéziratban, ennek azonban ma már csak csekély része van meg, a többi a tanítványok másolataiban maradt fenn. Ezt a munkáját a nagy

költőnek adta most ki az Olcsó Könyvtárban Pap Károly.⁶² Túlzás volna ebben a kis kompendiumban egyebet is látni, mint a nagy költő élete egy bizonyos szakát jellemző dokumentumot, s a kompendium kiadója is – terjedelmes és tartalmas bevezetésében – talán a kelleténél nagyobb irodalomtörténeti jelentőséget tulajdonít neki. Arany maga is azt írta róla 1858-ban Gyulainak, hogy nem egyéb, mint Toldy extraktusa,⁶³ s csakugyan Toldy ismert kézikönyvét híven követi mindenben egész addig, amíg tart. Csak a legújabb, 1811-től kezdődő kort volt kénytelen önállóan tárgyalni, de itt is szűkszavúan és gondosan a közismert és az irodalmi közvéleménybe már belerögződött adatokat és véleményeket közli. Hogy Petőfit a maga méltó helyére állítja, az éppen ebből folyólag természetes, mert ha Toldy ekkor még a régebbi nemzedéket vallotta is irodalmunk tetőpontjának, a tulajdonképpeni közvéleményben akkor már ki volt alakulva Petőfi értékelése, s Arany csak ennek adott visszhangot. Iskolatörténeti szempontból azonban csakugyan érdekes, hogy az ő kompendiuma állította először teljes történeti összefoglalás keretébe az ún. nemzeti-népies iskola fölényét. Lehet, sőt valószínű, hogy vele egyidőben már mások is tanítottak hasonló értelemben, de erről írott dokumentum nem ismeretes. Hogy azonban ez akkor már érvényes ítélet volt, annak éppen ebben kell bizonyítékát látnunk, mert az óvatos és megfontolt Aranyról alig tehető fel, hogy az iskolát egy még ki nem érett álláspont melletti agitációra használta volna fel, holott kompendiuma többi részeiben szigorúan óvakodik minden az általánosan elfogadottól eltérő véleménynyilvánítástól. Anélkül, hogy túloznék is, elég érdekes és becses számunkra Arany e kis munkája; ha csak egy vonással járul is a költő arcképének teljességéhez, az már maga is fontos nekünk. Újabb világosságot vet Arany életének Nagykőrösön töltött kilenc évére, s újra felidézeti velünk a kötelességtudó, lelkiismeretes Aranyt, aki a nem neki való tanári székben is tőle telhetőleg jól teljesítette kötelességét, küszködve a tanítás akkori hiányos módjaival. S éppen tartózkodása jellemző, amellyel nem a maga kétségkívül meglevő nézeteit közli irodalmunk múltjáról, hanem az akkor legjobbnak elfogadott kézikönyvet kivonatolja. Szóbeli előadásában talán tovább ment: a tankönyvről nyilván azt tartotta, hogy nem egyéni nézeteket kell tartalmaznia, hanem egyszerűen közölni az általánosan elfogadottakat, nem kész ítéletek és álláspontok közlésére való, hanem azt kell adnia, ami mindenki számára megtanulandó, ami minden további fejtegetésnek szubsztrátuma kell hogy legyen. Szóval: a kompendium azt a fogalmat revelálja, melyet Arany a tankönyvről vallott, s amelyet ma is helyesnek kell elismernünk.

⁶² Pap Károly (1872–1954), pozitivistá irodalomtörténész, a kálvinista irányú nemzeti konzervatívizmus képviselője, 1924/25-ben a Debreceni Egyetem rektora. Sokat tett az Arany-szövegkiadások bővítéséért. Működéséről ld. Imre László: *Pap Károly*. A Debreceni Egyetem tudós professzorai 2. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

⁶³ extraktus (lat): kivonat

1910. 45. sz. november 6. 935.

Kozári Gyula: Emberi okmányok. Budapest, Szent István Társulat

Emberi okmányok, így nevezi Kozári Gyula⁶⁴ azokat a tanulmányokat, amelyeket egységes szempont alatt egy nagy kötetbe gyűjtve kiadott.⁶⁵ Emberi okmányok a tegnap, ma és holnap irodalmából. Tulajdonképpen mintegy kiegészítője ez a könyv a szerző egy régebbi művének, mely a pozitívizmust bírálta a keresztény idealizmus szempontjából. Amit öt év előtt a bölcselet és a tudomány történetéből bizonyított, ugyanazt most az irodalom fejlődéséből igyekszik igazolni. Kiindul a pozitívista filozófiából, Comte,⁶⁶ Littré,⁶⁷ Spencer,⁶⁸ Taine,⁶⁹ Haeckel⁷⁰ és Weber⁷¹ bölcseletéből, s úgy tér rá az irodalomra. Jellemzi a múlt század végének (fin du siècle) szellemét, aztán az irodalomban nyilvánuló dekadens áramlatokat, a francia dilettánsokat, a modern pesszimizmust és miszticizmust, a naturalizmust, Brunetièrét,⁷² Rostand-t,⁷³ a francia filozófiának a spiritualizmus felé való fordulatát, az új szociológiát, a francia új-kereszténységet és pragmatizmust, az újabb irodalmi elméleteket. Mindezt abból a szempontból tárgyalja, hogy milyen a viszonya a valláshoz, pontosabban szólva a katolicizmushoz. Korunk minden ellenkező gondolata és törekvése ellenére bízva bízunk az egyház örök erejében, amelyben az idealizmus képviselőjét látja, s ennek az álláspontjának az érdekében állítja be az egyes alakokat és irányokat, vagyis nem művészi célzatú, irodal-

⁶⁴ Kozári Gyula (1864–1925), filozófiai író, katolikus pap, hadapród-iskolai tanár. Jelentéke-nyebb önálló munkái: *Korunk bölcselete* (1892); *Az átöröklés problémája* (1894); *Descartes és Szent Tamás* (1897); *Wundt rendszere és kritikája* (1898); *Comte, a pozitívizmus és az evolúció* (1905); *A fejlődés és a leszármazás elmélete* (1907); *Emberi okmányok a Tegnap, Ma és Holnap irodalmából* (1910) *Pascal* (1914); *Kilenc Madách-kérdés az emberi okmányok világitásában* (1925).

⁶⁵ A könyvet még két további, azonos című kötet követte, az első 1914-ben, a második 1923-ban, ugyanazon kiadónál.

⁶⁶ August Comte (1798–1857), francia filozófus, a pozitívizmus átfogó rendszerré fejlesztője.

⁶⁷ Émile Littré (1801–1881), francia filológus és filozófus, nyelvész.

⁶⁸ Herbert Spencer (1820–1903), angol filozófus, antropológus és szociológus.

⁶⁹ Hippolyte Taine (1828–1893), francia kritikus, irodalomtörténész. A szociológiai pozitívizmus képviselője, a determinizmus híve. Tőle származtatják az irodalomtörténet-írást mint irodalmi műfajt. Megírta az angol irodalom történetét.

⁷⁰ Ernst Haeckel (1834–1919), német biológus, orvos. A róla elnevezett biogenetikai törvény szerint az egyedfejlődés röviden és tömörítetten megismétli a törzsfjlődést. Rosszindulatú interpretációval az eugenika egyik előfutárának is tartják, de tételét mai kutatások is visszaigazolják.

⁷¹ Max Weber (1864–1920), német közgazdász, a modern szociológia egyik megalapítója

⁷² Ferdinand Brunetièrre (1849–1906), francia irodalomtörténész, aki Ady párizsi tudósítása szerint szerint (1904) „elokvens, szellemes, bigott és kártékony”. A konzervatív irodalmi irányzatok orgánumának, a *Revue des Deux-Mondes* című folyóiratnak a főszerkesztője.

⁷³ Edmond Rostand (1868–1918), francia költő, drámaíró, az újromantika képviselője. 1901-ben a Francia Akadémia tagja lett, az addigi legfiatalabb alkotóként. 1897-ben jelent meg a *Cyrano de Bergerac* című drámája. A két *Pierrot* című színjátékát (1890) Koaztolányi fordította magyarra (1913). A *Don Juan utolsó éjszakája* 1923-ban jelent meg, Kállay Miklós fordításában. Franciául 1910/11-ben jelent meg teljes életműve hét kötetben.

mi ábrázolását adja a modern irodalom fejlődésének, hanem a világnézet szempontjából, filozófiailag igyekszik nézni, filozófiai álláspontjának igazolását keresi benne. Ezért az egyes írók és irodalmi irányok rajza meglehetősen egyoldalúnak és néha célzatosan beállítottnak tűnik fel, annyival is inkább, mert az egész könyv nincs valami ökonomikusan kidolgozva; néha mintha egységes terv szerint indulna, néha mintha csak olvasmányokból csinált jegyzetek kivonata volna, általában pedig úgy hat, mint egy nyers anyaggyűjtemény egy ezután elkészülendő esszéhez. Lexikális adatok, melyeknek a dolog lényegével vajmi laza kapcsolatuk van, általános fejtegetések, filozofálások, esztétizálás váltják föl egymást. A könyv írója láthatólag szenvedélyes olvasó, roppant sokat olvasott, nemcsak az írók műveit, hanem róluk szóló fejtegetéseket is, s nem tud szabadulni az olvasó-embereknek attól a hibájától, hogy számot akarnak adni mindenről, amit olvastak. Ezért néha észrevehetően függ olvasmányaitól, melyeknek tartalmát csak nagy nehezen tudja beilleszteni a filozófiai célja által megszabott keretekbe. S mivel tulajdonképpeni mondanivalója belefért volna ekkora könyv helyett negyedrészt annyi terjedelembé is, hamar elfárasztja az olvasót. Aki azonban a fáradtságnak ezt az érzését le bírja küzdeni, nem veszíti kárba az idejét, mert gondolkodó, filozófiai alapon álló íróval ismerkedett meg, akinek van nemegyszer saját, érdekes mondanivalója is érdekes kérdésekről.

1910. 46. sz. november 13. 956.

Szabolcska Mihály: Dalok hazulról. Budapest, Singer és Wolfner

Három év óta nem kaptunk verses könyvet Szabolcska Mihálytól;⁷⁴ annál nagyobb örömmel vesszük kezünkbe most *Dalok hazulról és egyéb versek* című új könyvét. Örömmel, mert viszontláthatjuk benne kedves költőnket, akit nem érintett az az átváltozás, melyen a magyar líra az utolsó tíz év alatt végbement: ma is önmagát éneklí, és jellemző képviselője egy olyan embertípusnak, amely az életmód, a kultúr-állapotok, a gondolkodás gyökeres megváltozása után ma is megvan, ma is számos a magyar életben. Az egyszerű falusi ember, aki egész szívével a természethez, a természettel szoros kapcsolatban levő életmódhoz húz, aki nem keresi a nagy horizontokat, beéri a falu szűkebb látókörével, akinek életébe nem játszanak bele nagy belső forradalmak, nem teszik zavarttá heves szenvedélyek, aki szilárdan áll a hagyományos nézetek, az apáktól örökölt erkölcsi felfogás alapjain, s épp ezért meg nem értő megbotránkozással fordul el attól a zűrzavartól, aminek a mai életet s kivált a nagyvárosi életet látja, felháborodik azokon az emésztődéseken, azokon a kínos vergődéseken, amelyekkel a mai élet kellős közepében élő ember magamagát keresi. Neki nincs szüksége rá, hogy keresse a maga életének értelmét, mert készen kapta az apától örökölt világfelfogásból, nincs szüksége arra sem, hogy új alapokat keressen életének, mert nem vesztette el a régieket. Belső

⁷⁴ Szabolcska Mihály – ld. még: 1904/48; 1907/51.

élete éppolyan egyszerű, mint a külső: nem zavarják kétségek, sem szenvedélyek. Az élet nagy rejtelmek számára meg vannak oldva: az erkölcsiek a családban s a hagyományoktól megszentelt vallásban, a társadalmiak az ősi állapotokhoz való ragaszkodásban, az értelmiek az emberi elme végességében és törekenységében való belenyugvásban. Az ilyen egyszerűsített életnek megfelelő aztán a költészet is, amely belőle fakad: mély, a lélek legmélyét felkavaró lelki viharok helyett gyöngéd, halk, borongó hangulatok a tárgyai, a kifejezésben a bensőség és egyszerűség, formában a régi formákhoz való ragaszkodás. Kedves, hű, dolgos feleség, gyarapodó gyermekesereg, a természet színes képei s a szegény falusi nép szenvedésében való részvétel, a megszokott dolgokhoz való ragaszkodás s az innen fakadó sajnálkozás a változásokon, kuruc hazafiság – ezek azok a motívumok, melyekből ezek a versek szövődnek. A költőben mindig tömeg-érzések és tömeg-gondolatok fejeződnek ki: Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki, s épp ezért éppúgy megvan a maga jogosultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiek helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai történelmi állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúr-állapotra, a falusi életről a nagyvárosi életre. Másutt, a nagy európai népeknél ez az átalakulás már rég végbement, az ellentétes végletek megtalálták az érintkezési pontokat, – nálunk most van végbemenőben, tehát a két véglet még meglehetősen erősen szemben áll egymással. Egykor bizonyára a mai nemzedék széttagoltságának szimbólumát fogják benne látni. Ezért inkább örülnünk kell, mint búsulnunk és haragudnunk rajta, hogy mai költészetünk ennyire teljesen és sokszínűen kifejezi kultúránk mai állapotát, – legalább mindenki megtalálhatja benne a maga lelkének valót. A szellemi élet a szellemi erők súrlódása, s ha a különböző felfogások súrlódását látjuk, akkor annál biztosabban hihetünk szellemi életünk elevenségében. A fődolog, hogy ebben a küzdésben értékek termelődjenek, és bármely párton álljunk is, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Szabolcska lírája még ma is értéket jelent költészetünkben, amelyet nagyon meg kell becsülnünk. Az egyszerű közvetlenségnek, az idilli harmóniájú világnézetnek mindig meglesz a maga költői jogosultsága, s ezeket a tulajdonságokat Szabolcskánál újra meg újra megtaláljuk. „Minden versem én vagyok, szívemen ment át valamennyi, s nem akartam soha több lenni, mint amicske vagyok” – éneklí magáról, és ezzel igazán, találóan jellemzi magát. Az a fő, hogy őszintén, igazán adja magát verseiben, s ezt éreztetni tudja velünk, hogy belülről, a lelkéből, az életéből buzog fel belőle a dal, s hogy egyszerű eszközeivel is fel tudja kelteni a művészi illúziót. S hogy ma is még ilyennek látjuk, amilyenül első találkozásunkkor lépett elénk, az csak annál kedvesebbé teszi a foglalkozást verseinek új könyvével.

1910. 48. sz. november 27. 999.

Balázs Béla: A vándor énekel. op. 2. Budapest, Nyugat-kiadás

Balázs Béla⁷⁵ olyan módon lépett be az irodalomba, amelynél fogva méltán elvárhatja, hogy komolyan vegyük és behatóbban foglalkozzunk vele. Mindjárt első lépése egy nagystílnűk szándékolt dráma volt a Nemzeti Színházban, a *Szélpál Margit*, amely nem találkozott ugyan sikerrel sem a publikumnál, sem az irodalomban, de arról mindenesetre tanúságot tett, hogy fiatal szerzője nagy dolgokra tör, nem olcsó diadalokat keres, hanem művészi értékeket.⁷⁶ Most *A vándor énekel* című verseskötetével áll elibénk – vajon több lesz-e a sikere, mint színdarabjának? Annyi sikerét mindenesetre el kell ismernünk, hogy meggyőző tehetségéről és tisztán irodalmi céljairól. De mintha valami lenyűgözve tartaná a tehetségét: nem tudja elfogadható formába öltetni. Ami versei elolvasása után megmarad bennünk, nem egyéb, mint gomolygó, színes köd, amely eltakarja előlünk a szerző arculatát. Néha egy-egy fénysugár villan ezen a ködön keresztül: egy szép, erős, művész módjára megcsinált strófa, néha csaknem áttöri egy erős villanás: egy szép, kész, kielégítő vers. Aztán megint elmerülünk a ködbe. Vajon mikor fog és meg fog-e egyáltalán sűrűsödni ez a köd, valami megfoghatóvá, lesz-e, ami ma nincs: magva? Az a négy-öt igazán szép vers, amit a kötetben találtunk, azzal biztat, hogy igen. Talán jön valami átalakulás, valami nagy élmény, ami koncentrálja majd tehetsége gomolygását, s akkor a maga helyére kerülve, jobban fog érvényesülni az a technikai rafináltság is, amellyel dolgozik, s talán megjönnek az ajkára a csengő, friss rímek is, amelyeknek hiányát lépten-nyomon érezzük már verseiben.

⁷⁵ Balázs Béla [1913-ig Bauer Herbert Béla] (1884–1949), költő, filmteoretikus, színjátékok (szöveggönyvek) írója. Testvére, Bauer Ervin Kaffka Margit második férje volt, a Szovjetunióban „tisztogatások” áldozata lett. Balázs Béla Eötvös kollégista volt, szobatársa és később esküvői tanúja Kodály Zoltán. 1904-ben a Thália Társasághoz csatlakozott, itt ismerkedett meg Lukács Györggyel. 1905-ben népdalgyűjtő körúton volt, ennek kapcsán megismerkedett Bartók Bélával, aki két misztériumát, színjátékát is megzenésítette (*A fából faragott királyfi* [1917], *A kékszakállú herceg vára* [1918].) Berlini egyetemi tanulmányai alatt hallgatta Georg Simmel és Wilhelm Dilthey előadásait, sőt Simmel „magánzemináriumának” is tagja volt, ahogy Lukács György is. Simmel biztatására írta meg első könyvét, a *Halálesztétikát* (1908). A Holnap-antológia szereplője volt. 1915-ben az ő lakásán kezdődtek meg a Vasárnapi Kör vitái. A Tanácsköztársaság eseményeinek aktív szereplője, ezért emigrációba kényszerült. Itt írta meg – az új művészeti ág születésvel szinte egyidőben, s az egyik elsőként – filmesztétikáját, *A látható embert* (1925). 1926 és 1930 között Berlinben élt, ahol munkakapcsolatban állt Erwin Piscatorral és Korda Sándorral, de még Leni Riefenstahllal is. Tagja volt a német kommunista pártnak. A 30-as évek elején Moszkvába költöztek, ahol magyar nyelvű emigrációs orgánumok munkatársa lett. 1945-ben tért haza, az ő forgatókönyvéből készült a *Valahol Európában* (r.: Radványi Géza, 1948) című film. Kossuth-díjat kapott ugyan, és beköltözhetett a külföldre távozott Páger Antal villájába, de a kezdeti megbecsülés után egyre inkább félreállította a kiépülő rákossista kultúrpolitika.

⁷⁶ Emlékeztetünk az 1907/4. számban megjelent Lovik Károly: *Doktor Pogány* című munka kritikájára, amely tematikusan a Szélpál Margit-témával érintkezik.

1910. 50. sz. december 11. 1039–1040.

Nádai Pál: Könyv a gyerekekről. Bev. Ignotus. Budapest, Franklin Társulat

Míg külföldön az utolsó tíz év alatt óriási arányú és legalább részben rendkívül termékeny irodalom keletkezett a gyermek problémájáról, filozófusok, írók, pedagógusok, társadalomtudósok, orvosok nagy buzgalommal és szeretettel vetették magukat a jövő nemzedék tanulmányozására, sajátos lelkivilágának, fizikai szükségletének megfigyelésére – nálunk egy-két pedagógiai, tehát elsősorban az iskolai tanítással foglalkozó könyvön kívül alig tudunk ebből a körből valami érdemleges munkát is fölemlíteni. Most végre megjelent egy könyv, amely remélhetőleg meg fogja indítani az ez irányú diszkussziót is, s ami fő, bele fogja vinni a nagyközönségbe is a gyermekkel kapcsolatos kérdések ismeretét s az irántuk való érdeklődést. A kétkötetes könyvet Nádai Pál⁷⁷ írta, címe *Könyv a gyerekekről. Munka, játék, művészet*. Szerzője a nyugat-európai eszmék körében mozog, ismeri és felhasználja a tárgykör egész újabb irodalmát, de maga is, mint nyílt szemű megfigyelő és fogékony gondolkozó áll a problémákkal szemben, élénk érzékkel, sokszor becsülésre méltó bátorsággal válogat a napirenden levő sokféle eszme között, s megvan velük szemben a saját eredeti álláspontja. Nem pedagógusmunka, amit ad a szónak iskolai értelmében, az étellel és társadalommal szoros kapcsolatban nézi a gyermeket, azoknak a társszerzőknek szempontjából, melyek környezetéből, a körülötte lefolyó életből hatnak rá, s meghatározzák testi-lelki fejlődését. A gyermekszobából, a mesemondás világából, a játékokból indul ki; mindjárt eleinte megrajzolja háttérül a gyermek lelkivilágának körvonalait. Szól a gyermek olvasmányáról, beleállítja a nagyvárosi életbe, szembeállítja a természettel, fejtegeti a kertnek a kultúrában s kivált a gyermek-kultúrában való fontosságát. A második kötetben azután a gyermeknek a kultúr-tényezőkhöz való viszonyát állapítja meg, szólva a művészi nevelésről, az amatőrök neveléséről, a zene és színház hatásáról a gyermek életére, a tánc és a gimnasztika szerepéről. A befejező részek az erkölcsi és szociális nevelés főszerzőpontjait adják meg, s végül a napfényes házról mond el érdekes dolgokat. Ebből az átnézetből láthatni, hogy a könyv nagyon érdekes és fontos kérdést vet fel, s már az sem kicsinylendő érdeme, hogy egyáltalán fölveti ezeket a nálunk csak igen hiányosan fölvetett kérdéseket. Másik érdeme pedig, hogy olyan formában tárgyalja, amellyel közel tud férkőzni mindenkire, amint-hogy a művelt nagyközönséghez fordul, egyáltalán mindenkire, akit a gyermek érdekel. Ezért arra van hivatva, hogy széles körökben olvassák, hogy gondolatokat ébresszen és gondolatokra figyelmeztessen, s ily módon mozgatóan hasson az életre is. A könyvhöz Ignotus írt előszót.

⁷⁷ Nádai Pál (1881–1945), művészeti író, foglalkozott az iparművészetrel, a reklámmal, a lakberendezéssel. Tagja és előadója volt a Galilei-körnek. 1910 és 1920 között az Iparművészeti Iskola tanára volt, 1921-ben nyugdíjazását kérte. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) igazgatója és előadója volt. *Ízlésfejlődés és stíluskorszakok* című kötetéről Bálint Aladár írt a *Nyugatban* (1922/3).

1910. 52. sz. december 25. 1088.

Mikszáth Kálmán: A fekete város. Budapest, Franklin Társulat

Emlékezetünkbe idézi azt az egész nagy veszteséget, mely Mikszáth⁷⁸ halálával irodalmunkat érte, utolsó nagy regényének, *A fekete városnak* megjelenése. A mi olvasóink voltak azok a szerencsések, akik frissiben, hétről-hétre olvashatták lapunkban. Ez a regény Mikszáth írói pályájának mintegy betetőzése, záróköve az író utolsó, legtermékenyebb korszakának. Tudjuk, hogy Mikszáth pályája első felében teljesen mint az apró rajz művésze állott előttünk, hosszabb lélegzetű, regényszerű munkára akkor még nemigen koncentrált magát. Csak a kilencvenes években fejlődtek ki benne a nagyobb koncepciók. Átmenetül irt egy sereg hosszabb elbeszélést, míg aztán a *Beszterce ostromával* és a *Szent Péter esernyőjével* elkezdte nagyszabású könyveinek sorát. Ezekben a műveiben teljesebben és érettebben érvényesül szellemének sokoldalú gazdagsága, mint a rajzokban, a magyar életnek szélesebb terjedelmű, több kört befoglaló képeit fogja össze bennük. Legszélesebbre pedig éppen *A fekete városban* terjeszti ki a rajz körét: ebben a regényben, a múltba áthelyezve, megrajzolja az egész kezdetleges magyar társadalom körét. Azt a két társadalmi osztályt veszi szemügyre, amely már a régi Magyarországon is meghatározta a magyar életet: a vármegyei nemességet és a városi polgárságot. Az utóbbit részletezi jobban, több apró vonással, több humorral, az alakok gazdagabb és változatosabb skálájával. A régi lőcsei polgár, aki a maga kis városának szűk falai között, mintegy komprimálva éli a városi polgár éppoly teljes életét, akár a velencei vagy a londoni polgár. Életének teljessége azt az illúziót kelti benne, hogy a városa hatalmas, nagy, világraszóló valami, s ehhez képest van kifejlődve polgári gögje, önérzete és városa iránti lelkesedése. Életének kicsinyessége viszont megszőkíti látókörét, nyárspolgáriassá teszi és kifejleszti benne a furcsa, groteszk vonásokat. Ami Velencének a tenger uralmáért való küzdelem, ugyanaz a lőcseieknek egy-két hold borsóföld, s ezért a célért éppen annyi lelkesedéssel, haraggal, elszántsággal küzdenek. Harcuk Görgey szepesi alispánnal az ő szemükben semmivel sem kevésbé világrendítő dolog, mint a régi nagyvárosi köztársaságoknak harcai nagy világhatalmak ellen. Mint ahogy egy miniatűr japáni kertben benne van egy egész tájkép, minden részletével, de mindenben parányira kicsinyítve, épp olyan a lőcseiek élete is. Mintha kicsinyítő üvegen át néznők egy nagyváros életét. Mikszáth bámulatos világos látásának és megfigyelésének fényes bizonyossága ez a kép. Soha még magyar író a régi városi polgárt olyan híven és teljesen nem rajzolta, mint ebben a regényben ő. S rajzában egyre-másra tűnnek fel a pompásan rajzolt, karakterisztikus alakok: a lőcsei tanács ülésében például, ahol a Görgey által meglőtt bíró megbosszulásáról tárgyalnak, elevenen, plasztikusan, egyenesen a szemünk elé állítva jelenik meg a szenátus minden tagja és mögöttük a háttér: a lőcsei nép tömegei. Egy-két vonás és kész az alak; a lényeges és a jellemzetes iránti érzéknek az a biztonsága kell ehhez a rajzhoz, amely egyetlen

⁷⁸ Mikszáth Kálmán – ld. még: 1906/50; 1907/13; 1908/46.

írónkban sincs meg oly teljesen, mint Mikszáthban. De a vármegye urainak képe is éppoly elevenen van elének vetítve, s csak azért nem lep meg annyira, mert ezt a társadalmi kört már azelőtt is többször rajzolta Mikszáth, s így a kép nem teszi annyira az újság benyomását. S milyen fiatal volt a szíve! Hogy érti a fiatal szívek ébredését, az ifjú szerelem fakadozását! A szerelemnek ezt a formáját szeretete mindig legjobban rajzolni; örök gyönyörűsége telt a serdülő fiatal lányokban, akiknek most nyiladozik a szíve, akik most tanulják használni a kacérság kedves, bájos fegyvereit, s most szédíti meg őket először a tavasz forró láza. Fojtott, de annál mélyebb érzés van ezekben a rajzokban, ifjúkori hevülések, vágyak, könnyek emléke, mely benne reszket az öregember szívében is. Akárhányszor rajzolgatja, mindig frissnek, újnak érezzük, mert mindig megújul az érzés az író szívében. Görgey Rozália és Fabriczius boldogtalan végű szerelme talán a legbájosabb, legtisztább szerelmi kép, melyet Mikszáth valaha rajzolt. Az első találkozás az erdőben, a dilizsánszon, s utána a keresztelői multság Gyurgyik molnár házában, felejthetetlen bájoságú dolog. Csodálni való, hogy tudja Mikszáth még a legdurvább környezetben, a hollandi zsáner-festőkre emlékeztető jelenetekben is megővni a fiatal úri leány finomságát, érintetlen és érinthetetlen báját. *A fekete város* az idej magyar könyvpiac legnagyobb érdekessége s egyúttal az utolsó, amelyet Mikszáthnak köszönhetünk.

1910. 52. sz. december 25. 1089.

Kóbor Tamás: Hamupipőke önagsága. Budapest, Franklin Társulat

Újabb regényírásunknak körülbelül legnagyobb arányú vállalkozása az a regényciklus, amelyet Kóbor Tamás⁷⁹ még jóval ezelőtt kezdett, melyben a mai Budapest kialakulásának rajzát igyekszik megadni. Az első tagja a ciklusnak, mely a *Budapest* címet viselte, a vidékről a fővárosba költöző szegény hivatalnok-családok züllesztését írja le komor, megrendítő képben. Most második tagja jelent meg a ciklusnak, a *Hamupipőke önagsága* című regény, amely városi életünknek egy másik, a felszín alatt küszködve, folyton az anyagi és erkölcsi züllés határait súrolva élő rétegét rajzolja meg: a Dob utcai apró zsidóságot, a kisiparosokat, kereskedőket, ügynököket, akik bizonytalan sorsban, naprólnapra, folyton a nyomor rémétől üldözve élnek, folytonos erőfeszítésekkel hasztalanul keresik az utakat, melyek a

⁷⁹ Kóbor Tamás [1905-ig Bergmann Adolf] (1867–1942), jogi egyetemet végzett író, első munkahelye a Magyar Általános Hitelbank volt. Írói pályáját sógora, Kiss Józsefköltő mellett *A Hét* című folyóiratnál kezdte. Munkatársa volt a *Magyar Hírlap*, a *Pesti Napló*, a *Pesti Hírlap*, és *Az Újság* c. lapoknak, a *Rovás* című rovat politikai reflexiói általában, de nem kizárólag az ő írásai voltak. A Horthy-korszakegyik legbátrabb újságírójaként lehet jellemezni. *Az Újság* 1925. május 31-i számában publikálta a volt belügyminiszter, Beniczky Ödön vallomását, melyből Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolására derült fény. Kóbor jó ideig csupán név nélkül írhatott. Regényeiben megjelentette a budapesti zsidó polgárság asszimilációs folyamatát. 1930-ban 12 kötetes életműsorozata jelent meg. – Ld. még: 1911/5; 1918/14, 45; 1919/28.

gettó sötétségéből kivezetnék őket a napfényre, a jólétbe, a nyugodt, biztosított életbe. A rajz ebben a regényben, mint Kóbor Tamás minden művében, komor, kegyetlen, kissé fanyar – semmi sem áll messzebb ettől a kiváló írótól, mint a jókedv. A levegő fojtott, nyomasztó, mint ahogy ilyen is a Dob utca és környéke levegője, s különös, sajátságos talajon sajátságossá fejlett alakok mozognak benne. Az öregebb nemzedék, amely még lelkiileg benne él a gettó eszmekörében, még érvényesnek tartja annak hitét, erkölcsét, a fiatalabbak, akikben az a hit már megrendült, s nincs számukra új hit, amely belsőleg támogatná őket küzdelmeikben. Gyermek, akik a nyomor, a züllés képeivel szemük előtt nevelkednek, s már éretlen korban olyan tényezők hatnak bele életükbe, amelyek erős, felnőtt embereket is megrendítenének. És ebben a környezetben a hamupipőke, a szegény, jó, nemes, buta Emma házasságának története, alázatos, kutya-hűségű szerelme férje, a muzsikusról, akit tehetsége kiemel a homályból, hogy aztán belső szétziláltsága s egy színésznő iránti végzetes szerelme visszataszítsa a végső züllésbe – olyan megrendítő, egyes helyeken erővel teljes kép, amely szinte felkavarja az olvasó lelkét. Kevesen tudnak ma magyar írók olyan erővel rajzolni, mint Kóbor Tamás. Regénye nem mulattató, vidító olvasmány, komor, néha könyörtelen. Kóbor nem is ambicionálta soha, hogy nyájas szavú, úgynevezett kedves írónak látszszék. Értéke azonban annál nagyobb, mennél ritkább irodalmunkban a nagyobb koncepciókra való koncentrálódás.

A Nyugatban (1911/10. 922–925.) Erdély Jenő⁸⁰ írt a regényről:

Régebbi regényíróink abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy még aránylag egységes társadalom számára dolgozhattak, egy olyan társadalom számára, amelynek életét megírták, amely tehát az olvasók részére nem volt szokatlan. A múlt század dzsentri társadalmá volt ez, Jókainál virágjában, Mikszáthnál már kissé megcsapdosva az új idők hullámainál. Ez a két író törzse, gerendája volt a páratlanul álló magyar dzsentri regényirodalomnak úgy, hogy nemcsak a társadalom sorsának intézése, hanem szellemi szórakoztatásának irányítása is ennek a kései nemesi társadalomnak a kezébe volt letéve. Obligát alakok és események ismétlődtek náluk folytonosan, egy megállapodott, sőt haladó társadalom keretében, amelyet az idők gyors változása megörölt. A társadalmi életbe új tényezők vegyültek, az emberek ideológiája – legalábbis az olvasóközönség nagy részéé – jelentékenyen megváltozott. A tudományos gondolkodás népszerűbb lett, a szociológia elárulta, hogy a magyar paraszt nem egy süveglemelésre és ködmenszagú

⁸⁰ Erdély Jenő (1890–1969) jogi doktor, újságíró, *A Nap*, a *Pesti Napló* és a *Világ* munkatársa. Kritikái, novellái, szociológiai tanulmányai a *Nyugatban* jelentek meg. 1919 májusában a bécsi magyar követség sajtófőnöke, a bukás után is ott marad. 1922-től Csehszlovákiában élt, cseh lapok londoni tudósítójaként költözött Londonba, 1946–1948-ban Csehszlovákia angliai sajtóattaséja.

bölcsességek sercintésére teremtett népszínműjárulék, hogy az apák nem önzetlen önzésből állnak ellen gyermekeik házassági törekvéseinek és a többi.

[...]

Most megjelent két regényének (*Ki a gettóból*; *Hamupipőke önagsága*) főhőse a kis Stadler Misi, a Szerecsen utca Copperfield Dávidja végzetesen és keserűen belelát ebbe a mindennél érdekesebb társadalomba, belelát embereinek gyötrődő szegény lelkébe, látja azt a sok hasztalan küzdést, üldöző balszerencsét, végzetes szerencsét, amely ezt a generációt megroppantotta. Dickens Copperfield Dávidja egy meglévő társadalomban szemlélődött, egy konszolidált polgári élet ferdeségeit látta meg, hogy szomorkodják és gúnyolódják rajtuk. De a Kóbor Tamás ványadt képű Stadler Misije a Szerecsen utcában kezdett gondolkozni, földszintes rendetlen pesti gettó-utcában, amely azóta nemcsak középítészeti szempontból terjedt ki és rendeződött, hanem társadalmilag is. A lakói akkor még nyögték a fejletlenség, a félszegség átkát, rajtuk ültek az ősi tradíciók, de behallatszott hozzájuk a vasúthoz rohanó szekerek zaja, a házuk előtt elsietett sürgönykihordó. Még kötötte őket egy bénító, társadalmi morál, de fülükbe csörgött az arany tompa csöngése, a hihetetlenül megszaporodott aranyé, amely azóta kissé egészen megforgatta a világot. A Szerecsen utca komor, sápadt zsidói azóta kikerültek az életbe, a dzsentri írók által féltékenyen őrzött magyar életbe, és az ő végzetük lett, hogy megteremtsék a vasúttal kereskedő, telefonnal lélegző századvégi magyar városi életet. Ma már – egy emberöltő múltán – kényelmes automobiljukba dőlve, udvari tanácsosságuk gögijében ringatózva talán magukra sem ismernek a Szerecsen utcai Stadler-családjában, pedig ők azok, a szerencsés Móni, a szenzációs Löwinger, a dúslakodó Herz család, továbbá Grün Náci, az örök kis tökéletlen. Szadisztikus kegyetlenséggel bár, de mennyire elevenen látja meg őket a kis Stadler Misi! Mintha az ógörög tragédiák fenségeseen tökéletes alakjai ismétlődnének meg bennük, olyan élesek, olyan kidomborodóak, az ember szinte szeretné megfogni őket.

Ott van az öreg Stadler, a szakállas, büszke zsidó bádogos, aki a maga személyében érzi a legsújtóbbnak a termelésnek kapitalisztikus alapra történt átalakulását. Mellette ott áll a másik regény hőse, a csúnya, szomorú Emma. Akit konyha-leányságból sodort be egy pillanatra az élet forró színpadára Löwinger, a cvikkeres hegedűművész, és aki visszatér a teknő mellé szomorú mosóasszonynak. Benne, a nőben, még érzékenyebben sújtó az érvényesülni, a boldogulni nem tudás tragédiája. Mellette ott van a Visconti Aurélia ellentéte, a rongyos házmesterleányból lett énekesnő. A szegény Emma hasztalanul vergődik, kínlódik, hogy kiemelkedjék abból a nyomorúságból, ahova a születése helyezte. A rossz startszám átka elkíséri, mint ahogy a regények mindegyik alakja megszenvedti ezt.

Külön kell szólni a férfiakról, akik ficánkolva ugrándoznak föl és le a szerencse kerekén. Grün Náciról, az ágenskedő facér szabóról és Löwingerről, az éhenkórász muzsikusból lett világhírű hegedűsről. Az első mintha régi ismerős lenne, mintha minden nap találkozoznánk vele, gunnyasztva a kávéházban, meghúzódva a törvényszéki rovat sűrű soraiban vagy lógva egy fán a zugligeti sűrűségben, ahol

csak vasárnap akadnak rá bujkáló szerelmesek a feloszlásnak induló holttestekre. Az örökké izgő-mozgó, bizonytalanból élő és piszkos Grün Náci az a típus, amelyet szégyenkezve bár, de nyugodtan mondhatunk teljesen pestinek. Néha ugyan elegáns és tiszteletre méltó, mint egy diplomata, de igazi formájában mégis piszkos a gallérja és piócaszerű életmódot folytat. Egészen különös nép ez, és hemzseg tőle a város. A léte emberi gyöngeségekre van alapozva, azokból szíjja az élet csöppjeit, nehezen, fáradalmasan, és mégis megél belőlük. Olyan különös az, hogy aránytalanul több a szegény pióca, mint a szarvas, és mégis a piócák mind megélnék abból a vérből, amit az inni menő szarvas orrából csapolnak le. Grün Náci, az igazi, utálatos tökéletlen, az izgő-mozgó kávéházi zsidó; arisztokrata, mintha Dávid király vérét hordozná az ereiben és kiugrik a szeme az éhségtől, mint egy kóbor kutyaé. Félszeg és ellenszenves, de olyan, mint egy kis motor. Nagy gépet nem lehet hajtani vele, de a szapora kipufogásait ki lehet használni egy bádogverő kalapács emelésére, hogy el ne vesszen haszontalanul.

Mellette áll Löwinger, a csodazenész, szintén annak a kornak a szülötte. Ez is olyan vidékről felvergődött éhenkórász, aki szélhámval szerzi meg a napi öt pogácsáját, hogy éhen ne vesszen. Az élet ragadja magával, és nincs ereje, hogy kormányozza magát, elvész, elbódul azokban a hullámpofonokban, amelyek emelik és tönkreteszik, a végén visszahull a sötétségbe, ahol millió meg millió sorsosztályosa evickél bús tehetetlenségében, de amelyből lassanként mégis fölvergődnek azok, akiken megtörnek a természet erőszakosságai.

Egy olyan társadalom ez, amelyik számára ismeretlen a „fölfelé züllés” dekadens fogalma, ezeknél az életért való harc nagy lentmaradást vagy fölvergődést jelenthet, de lebukást soha. Különös népség, ahogy a végzet rajtuk ül, ahogy a balszerencse tépi és roskasztja őket: ez több, mint amennyit a szögletes koponyájú kis angolszász Copperfield megláthat. Ehhez egy gettóbeli kis zsidófiú kellett a hetvenes évek Szerecsen utcájából. És ez a kis zsidófiú ma szerényen itt jár közöttünk, velünk egy asztalnál pikolózik, egyformán rója velünk a napi krónika szürke betűtengerét, és csak talán kissé mélabb mosollyal veszi tudomásul, hogy elegáns és pompázó asszonyok csillogó szemmel összesúgnak mögötte. Ez az.

Nem tehetek róla, Kóbor Tamás alakját egy pillanatra sem tudom elválasztani Stadler Misiétől és úgy érzem, hálátlan vagyok, amikor Stadler Misi dicsekszik, holott minden elismerés Kóbor Tamásé. És talán ez az oka, hogy magának a két regénynek többi alakja annyira eltörpül és számomra annyira elvész Stadler Misi mellett.

1911. 58. évfolyam

1911. 1. sz. január 1. 15–16.

Móricz Zsigmond: *Sárarany*. Nyugat-kiadás

Más, élénkebb életű irodalmakban, mint a mienk, alighanem hangos irodalmi háborút keltene egy olyan regénynek a megjelenése, mint Móricz Zsigmond¹ *Sárarany* című könyve. Annyira másképp nézi a magyar életnek egyik legfontosabb körét, mint az eddigi irodalmi hagyomány, s annyira szabadon, fenntartások, takargatások és szemérmeskedések nélkül fest róluk képet, s emellett ez a kép oly erős, biztos kézzel van megrajzolva, a színei annyira világítók, a levegője oly erővel csapja meg tudónket, hogy mindenkinek kellene valamiféle állást foglalni vele szemben, aki valami közösséget tart az irodalommal. A magyar falut eleveníti meg a maga nyomott levegőjével, korlátok közé fojtott életével, külső-belső nyomorúságaival, küszködéseivel, sajátságosan fejlett, többnyire többé-kevésbé félre-fejlett egyéniségeivel. Móricz Zsigmondnál a falu rajza az átélt dolog benyomását teszi, megfigyelése áthatol a tipikus vonások alatti, belsőbb rétegekbe, a hagyományokból leszűrődött általános paraszti vonások alatt megtalálja az egyéniség magvát, és pedig nemcsak alkalmilag, egyes fellobbanásokban, különös helyzetekben, hanem mindig. Ezzel egyrészt új eleveniséget kapnak a típushoz tartozó vonások, másrészt pedig helyesebb, emberibb, egyetemesebb lesz az egész kép. Még elevenebbé aztán az teszi, hogy az ő felfogása szerint, amely minden tudomásunk szerint helyes, minden falu egy külön egység, bizonyos külső egyenlőségek mellett a lényegesekben teljesen elütő minden más falutól; kicsiben egy egész társadalom, a társadalomnak összes fokozataival, osztálykülönbségeivel és ellentéteivel, egész rétegezettiségeivel. Aki az egyes faluknak egymástól elzárkózottságát, életüknek különleges gazdasági, felekezeti és faji tényezőktől függő egyéni meghatározottságát ismeri, az igazat kell hogy adjon ebben Móricz Zsigmondnak. Ez így egyenesen, határozottan nincs ugyan kimondva a regényben, a rajz minemúsége azonban teljesen ezt mutatja. Szóval a regény falut ábrázol, nem pedig általánosságban a falut ábrázolja. Ez a társadalmi kép azonban csak a háttere az egésznek, arra való, hogy étellel teljes reliefet adjon egyetlen alaknak: Túri Daninak, a regény főalakjának. Egy testileg-lelkileg hatalmasan kiemelkedő, napóleoni parasztegyéniség, egy egész faj erejének, tehetségének, erkölcsének és erkölcstelenségeinek megtestesítője. Roppant izmos, rugalmas, acélos fizikai alkat, minden körülményhez

¹ Móricz Zsigmondról ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/47; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/3, 52.

okos ravaszággal simuló ész, lebírhatatlan munkaerő, kielégíthetetlen szerzési ösztön, a maga szűk köréhez képest óriási tervek megvalósítására hivatott egyéniség. S mindez az érték szétrongyolódik egyetlen bűnben: a féktelen, kielégültnem tudó érzékiségében, amely az asszonyok prédájává teszi. A paraszt Napóleont kifosztják minden belső kincséből, széjjeltépik, felfalják az asszonyok. Az érzékiségnek ez a rettentő szomjúsága adja meg a regény legtöbb színét; magyar író tudtunkkal eddig még nem mert ilyen leplezetlenül, ilyen meztelenül szólni a nemi élet dolgairól abban a brutális formában, ahogy a paraszt-életben nyilvánulnak; ha párját keresnök, egész Zoláig kellene visszamennünk, akit alighanem emlegetni fognak Móricz Zsigmonddal kapcsolatban, holott regénye ezen alapjában véve külső hasonlóságon kívül, ha figyelmesebben nézzük, egyáltalán független a francia írónak stíljétől és világ-látásától egyaránt. Túri Dani csak egyetlen nőt szeret igazán, a feleségét, s éppen ezzel csupa emésztő marakodás az élete, mert hatalmas, férfiaságot és érzéki erőt sugárzó egyénisége izgat és ingerel minden asszonyt, aki közelébe ér. S ez sodorja kínból kínba, túlfűti az életét nyugtalansággal, széjjeltépi előbb a belsejét s aztán egy rettentő, véres tragédiában az életét is, mely mögött a börtön kapui zárulnak be. S lehetnek a regénynek észrevehető kompozícióbeli szakadásai, lehet egy-két nem-paraszt alakjának rajzában bizonyos feszélyezettség, a fődolog annak rajza, hogy mint szakadozik, fecsérlődik el lépésről-lépésre az élete, mint forog vergődve, a menekülés részét keresve, hasztalanul, az egyre szűkülő körben, mely végre is körülhurkolja – olyan erővel van megoldva, amilyet már rég nem láttunk magyar írónál. A hangsúly itt az erő szón van, mert ez jellemzi elsősorban Móricz Zsigmond rajzolása módját; ez teszi elfogadhatóvá legbrutálisabb jeleneteit s kivált véres záró jelenetét, amely e nélkül az erő nélkül menthetetlenül belefulladna az érthetlenségbe, így azonban, ahogy meg van írva, megragadja és megrázza az olvasót. Szokatlan tulajdonság ez újabb irodalmunkban, mely Jókai és Mikszáth hatása alatt a kelleténél jobban beleesett a könnyed, anekdotikus, kedvesen humoros ábrázolásmódba, és csaknem teljesen elhanyagolta az erőteljességet, mely nélkül pedig monumentális dolgot csinálni nem lehet. S ha a regényt a nagy szabás különbözteti meg a novellától, akkor Móricz Zsigmond regénye hosszú idő óta az első igazi regény irodalmunkban, amely jó ideig a novellákká komprimált regények, de a regénnyé szélesített novellák irodalma is volt. Ez nem jelenti legközelebbi múlt irodalmunk kritikáját, mert hiszen minden műformában és hangban lehet kitűnőt, sőt nagyot is alkotni, hanem jelenti azt, hogy a *Sáraranyban* irodalmunknak érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberábrázolás felé. Ez volna, ha beválik, a fiatalok heves és erőszakos irodalmi benyomulásának legfontosabb eredménye a prózai elbeszélés terén.

1911. 2. sz. január 8. 35.

Herczeg Ferenc: A fehér páva. Kisvárosi történet. Budapest, Singer és Wolfner

A magyar kisváros... Középen a falu és a nagyváros között, szenvedve mind a kettőnek bajaiban; mind a kettőnek előnyei nélkül. Közel áll a faluhoz, de ebből a közelségből nem élvez semmit, a falu nem neki szánta termése javát sem emberanyagban, sem gazdasági javakban. A modern közlekedés közel hozta a nagyvároshoz, de ezzel csak csatorna nyílt meg, melyen minden ereje, vére lefolyik a nagyvárosba s a nagyváros szemetje, romlottsága folyik vissza érte cserébe. Gazdasági tespedés, társadalmi züllés, kulturális elmaradottság köde nehezedik a még kátrány-szagú friss aszfalt és a pislogó villamos lámpák fölé, s ebben a ködben elcsenevészedik, el is pusztul vagy megszökik mindenki, aki finomabb lélekkel, jobbra hivatott képességekkel jön a világra... Ilyesformán él a kisváros népe a mai irodalomban, s talán éppen azért vonzza is annyira az írókat ez a különös, egészen a mai idők anyagából gyúrt társadalmi alakulat. Ehhez a tárgyhoz nyúlt Herczeg Ferenc² is legújabb regényében s a kép, amelyet rajzol, fő vonásaiban egyezik azzal, amelyet mi vázoltunk. Aki azonban a kitűnő írótól nagy, energikus vonalakkal összefogott társadalmi képet vár, az csalódní fog. A társadalmi regénynek ez a nagyvonalú formája sohasem volt Herczeg zsánere, s ő a magával leginkább tisztában levő írók egyike. Óvakodik is attól, hogy az írói természete által szabott határokat túllépje, s neki idegen területeken próbáljon sikerre vadászni. Őt első-sorban az emberek érdeklik, egy-két ízlése szerint való embernek története – a társadalmi rajz csak elevenítő staffage³ benne. Az érdekes és egyedül értékes alak a regényben egy leány, Ábel Mariska, az előkelő „fehér páva” divatárus cég főnőkének jobb környezethez méltó, finom, nyugtalan idegzetű leánya. A történet abban a pillanatban van megragadva, mikor a kisvárosba bevezetik a Budapesttel közlekedő vasutat, és megindul az a folyamat, amelynek végén a főváros kiszívja a kisváros minden életerejét. Ebben az átalakulásban alakul át a leány helyzete úgy, hogy kénytelen lesz menyasszonyává lenni egy antipatikus embernek, akit az értékeknek városukban végigmenő átértékelődése felszínre vetett. Az esküvő elő-estéjén aztán a vasútépítő báróval megszökik Budapestre, kompromittálja magát, fejére vonja a kisváros közmegvetését, de tisztességes marad, és a nőmozgalmak révén, elméssége, jó modora meg a nagy vagyona segítségével még társadalmi pozíciót is teremt magának. A keret, a kisváros a maga kicsinyes, furcsa alakjaival nagyon mulatságosan van megelevenítve. Herczeg Ferenc kissé könnyen veszi a témát, csak játszik vele, ironizál róla, nem is érezteti, hogy a magyar élet egyik legkeservesebb jelensége az, amivel foglalkozik. Ezzel eléri azt, hogy nagyon mulattató, könnyed, kellemes olvasmányt ad a nagyközönségnek, amely alig fogja észrevenni azt a kis lankadtságot is, amely a könyv egyik-másik lapján mutatko-

² Herczeg Ferencről ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/1, 25; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/32.

³ staffage (fr): mellékes részlet

zik. Annál jobban fogja azonban élvezni az igazi Herczeg Ferencet, könnyed elmésségét, finom sziluett-rajzát, előadásának kellemességét.

1911. 2. sz. január 8. 35–36.

Bródy Sándor: Komédia. Budapest, Singer és Wolfner; Novella. Budapest, Singer és Wolfner

Két könyve jelent meg egyszerre Bródy Sándornak.⁴ Az egyik *Komédia* címmel az írónak az utóbbi időben a színházról és a színház körüli életről irt tárcacikkeit, elmefuttatásait és visszaemlékezéseit foglalja össze. Nem szoros értelemben vett színházi kritikák, inkább hangulatképek, könnyedén odavetett vonások egy-egy színdarabról, színpadi íróról, színészről. Annak, aki benne él a színházi élet sodrában, nagyon érdekes dolgok, a távolabb állót stíljük és hangulatuk sajátos szabálytalan, szeszélyes finomsága ragadja meg. A második kötetnek, a *Novella* címűnek kompaktabb a tartalma. Első darabja primór: Bródy tizenhét éves kori, első regénye vagy jobban mondva hosszabb novellája. Fiatalos, zöld, kiforratlan dolog, tele tapogatózó ügyetlenséggel, de már benne van csírákban az egész későbbi Bródy: az önmagával folyton vívódó, nyugvópontra jutni nem tudó, megálapodott világnézetet elérni nem tudó nyugtalan szellem, s megvan a verista formáknak és szólásoknak és a gyökeresen romantikus szellemnek az az ellentéte, amely Bródy minden munkájának legjellemzőbb vonása. Érdekes emellett a kezdetleges kísérlet mellett látni a mai, ereje virágjában levő kor termését, az újabb novellákat, amelyekben – rossz irányban, jóban – megvan kifejlődve minden, ami amabban csak csírázódik, s megvan az is, amit azóta tanult. Egy-két rendkívül finom dolog van a novellák közt, Bródy írói munkája javából való.

1911. 3. sz. január 15. 55.

Gellért Oszkár: Ofélia térdein. Budapest, Nyugat-kiadás

Azokat a fenntartásokat, amelyekkel mintegy két évvel ezelőtt Gellért Oszkár⁵ *A deltánál* című verseskötetét fogadtuk, most megjelent új kötetének olvasása után el kell ejtenünk. Ha már ezelőtt is voltak értékes, szép gondolatai, de ritkán volt meg ezeknek a gondolatoknak a szabadon, fesz nélkül kilendülő ritmusa: ma már ritmikusan, muzikálisan pattannak ki agyából az eszmék, és lírává olvadtan simulnak össze versei. Ha azelőtt gyakran úr volt rajta a forma s néha megérezte a verejték, amellyel küszködött vele – ma már szolgálatába hajtotta a kifejezés eszközeit, sőt akárhány versében meglepő formai szépségek ötlenek elének. Néha még most is megesik vele, hogy megbotlik egy szóban, egy rosszul választott fordulattal

⁴ Bródy Sándorról ld. még: 1910/13; 1912/31.

⁵ Gellért Oszkáról ld. még: 1909/17; 1912/17; 1918/49.

megfojtja egy-egy szépnek indult vers hatását, viszont máskor rendkívül szerencsés, mondanivalójának nemcsak értelmét, hanem zenéjét, hangulatát is híven, telt hangon kifejező nyelven tud szólani. Egész sereg részlet maradt meg emlékezetünkben a könyv olvasása után, amelyek megragadtak, még most is tovább csengenek bennünk. Több részlet, mint egész vers, ami annak jele, hogy a költő nem föltétlen ura a kompozíció művészetének: a sorok, strófák, fordulatok néha az egésznek rovására érvényesülnek, külön életet élnek, nem illeszkednek bele szervesen az egész versbe. Ez azonban inkább a külső megkomponálásra vonatkozik, mert belsőleg, lelkükben, eszméik sorakozásában, egymáshoz való viszonyulásában a versek szervesek, egy gyökérről sarjadzottak. Minden eszme, minden érzés a költő szívére van vetítve, ha képzeletben meghosszabbítjuk a vonalaikat, ott találjuk mögöttük a költő érdekes, finom vonású arculatát. Ez az arc folytonos nyugtalanságban van, visszatükröződik rajta minden kép, futó benyomás, folyton jelzi, hogy a lélek, melynek tükre, nagyon érzékeny. Legtöbbször a szerelem, és pedig – s ez oly ritka dolog versekben, hogy szinte Gellért specialitásának tűnik fel – a hitvesi szerelem a tárgy, a maga teljességében, amelyhez hozzátartozik a forró erotika is. Ez azonban sohasem nyilatkozik kirívó vagy sértő módon, éppen abban áll Gellért finomsága, hogy olyan dolgokat, melyeket egy rosszul eltalált szó, egy ríktó szín brutális hangzásuakká tehetne, szemérmatosan, tisztán és mégis közvetlenül, igaz hangon tud elmondani. Azokról a heves elragadtatásokról, pillanatnyi fölhevülésekről, mámoros percekről énekel, melyek a szerelmes fiatal hitvesek életét folytonos gyönyörteljes izgalomban tartják. Néhány versében, melyekben kisfiairól szól, benső gyöngédség remegteti a hangját. Ez az érzéskör adja meg a könyv tartalmának java részét, egy ciklus azonban kiválik belőle: ebben a költő a repülőgépet énekl meg. A repülés gondolata nagyon megragadta, vággyal, lelkesedéssel, elragadtatással szól róla, és nagyon szép, ahogy ennek a gondolatnak ki tudja venni a líráját.

1911. 4. sz. január 22. 75–76.

Kiss József: Legendák nagyapámról. Budapest, A Hét kiadása

Kiss József⁶ új verseskönyve: mindenesetre nevezetesség a mostani szokatlan nagyra dagadt könyváradatban is. És nevezetesség még annyiból is, hogy a költő most, ősz hajjal is ugyanaz, aki húsz év előtt volt, a hangja nem vesztett teliségéből és ércéből, ritmusain alig érzik fáradtság, a lendülete semmivel sem lankadtabb. Sőt, amire régebben csak igen ritkán, tulajdonképpen csak egyszer adott példát: most nagyobb arányú koncepcióval is megajándékoz: egy ottava-rímás⁷ elbeszélés-félével, amely a kötetet bevezeti s a címét adja. Ez a *Legenda a nagyapámról*

⁶ Kiss József – ld. még: 1908/4; 1918/1; 1920/22.

⁷ Ottava-rima (oktáva; stanza): olasz eredetű strófa, már Boccaccio is használta. Nyolcas rím, ezt használja pl. Arany János is a *Bolond Istókban*. Sorlejtése eredendően jambikus volt.

elmondja, milyen víg legény volt a nagypapa, Reb Mayer Litvák, oroszországi zsidó kántor, pompás hangú énekes, a nők s a bor kedvelője, s hogyan űzte a nyugtalansága várossról városra, míg egy zsidóüdözéstől menekülőben a magyar határra került. Ennyi a negyvennégy strófás vers tartalma, de sok líra is van benne, amely összeszövi a külsőleg egyszerű történetet a költő hangulatával, s melegséget, életet ad neki. Az egész tulajdonképpen úgy hat, mint valami verses regény bevezető része, de hangulatban teljesen ki van kerekítve, befejezett egész. A hang, amelyet megüt, igen szerencsés: a szeretetteljes, mosolygó tréfálkozás hőisével, amely természetessé, az egységes hangulatból kinövővé teszi a lírai kitéréseket. A kötet többi része apró lírai vers: búsongás az öregségről, a közeledő elmúlás hangulatai, az önérzet fellobbanásai, amikor a költő örök hírnevet jósol magának, egy-két hangulat-kép. Néhány közülük (*Adagio, A kis cseléd, Hangulat, Nippon gyermeke* stb.) a költő egész termése legjavából való. Érdekesek a hadakozó versei, amelyekben azokat a zsörtölődéseit foglalja rímekbe, amelyekkel ő is megcsipkedte nálánál ifjabb költőtársait, azok is visszacsípték őt. De neki az irodalomban nincs mit irigyelnie ifjabb társaitól: az ő lírai forrása éppúgy buzog ma is, mint fiatal korában, sőt talán még bővebben is, hiszen egész pályáján talán sohasem esett meg vele, hogy egy év alatt annyi verset írt volna, mint a múlt évben: a kötetkének túlnyomó része tavalyi termés.

1911. 5. sz. január 29. 95.

Kóbor Tamás: Ki a gettóból. Budapest, Franklin Társulat

Kóbor Tamás⁸ *Hamupipőke önagysága* című regényével, melyről néhány héttel ezelőtt írtunk, csaknem egyidejűleg jelent meg *Ki a gettóból* című szintén kétkötetes regénye. A kettő tulajdonképpen összetartozik, ugyanannak a családnak s ugyanannak az életkörnek a történetét mondja el; az előbbi regény tulajdonképpen folytatása az utóbbinak. A *Ki a gettóból* hőse a Szerecsen utcai öreg zsidó bádogos, nyakas, kemény, büszke, makacs öregember, egészen a gettó légköréből való a szigorú vallásossága, kicsinyessége, gögje, egész erkölcsi valója. Őkörülete forog az egész család élete, a gettó és a mai városi élet határszélein, ahol az utóbbinak a régi fogalmakat megbomlasztó hatása már megérzik, s a régi világ emberét elsodrálással fenyegeti. Gyermekei már ki fognak kerülni a gettó levegőjéből, s a két nemzedékben két különböző világ ütközik össze, amely csak súrlódni tud, egymást megérteni soha. Ez a súrlódás nem is marad el, mikor az öreg zsidónak hazakerül a fia, aki műveltségével előkelő állásba vergődött, jómódú lett, és előkelő házasságot kötött. Az összeütközés kettejük között adja meg a regény komor kihangzását. Kóbor Tamás nem tartozik a szeretetreméltó, vigasztaló írók közé, az életről s az emberekről való felfogásában van valami fanyar ridegség, amely fojtotta teszi a líráját is, és nem engedi az írónak meglátni a dolgok enyhébb, napfénye-

⁸ Kóbor Tamás – ld. még: 1910/52; 1918/14, 45; 1919/28.

sebb oldalát. A hangulat nála mindig olyan, mint a borús őszi reggelek hangulata: minden szinte ridegen éles körvonalakban mutatkozik, s az egész világ mintha éppen most nagy, keserű ízű kijózanodáson ment volna át. Ezért látszik úgy, mintha az író képtelen volna az ellágyulásra és a humorra, s ezért érzünk rajta, ha sokáig foglalkozunk vele, bizonyos egyhangúságot. Összes íróink között éppen ez által az erkölcsi keménység által legközelebb áll Zolához, akinek alighanem ő a legközelebbi tanítványa a kilencvenes évek magyar írói közt. A reális, biztos körvonalú és jellemzően részletező rajz az ő eleme, ezzel fogja meg az olvasót, rákényszeríti, hogy figyelmezzon szavára még akkor is, mikor – éppúgy, mint alakjait – őt is megkínozza. Pedig azért megérezzük, hogy van lírája neki is, csak el van rejtőzve a benne felhalmozódott keserőségek egymásra rakódó rétegei alá, melyeken át csak közvetve átvitt módokon tud érvényesülni. Ebben a regényében az ostoba, jó Emma alakja az a hasadék, amelyen át legjobban bele tudunk pillantani az íróba, és rajtakapjuk lírai érzésein. Hideg, okos hangja is néha elárulja magát, hogy titkos megindulások dolgoznak benne, s ridegsége csak az erős, minden emberi szenvedéssel együttérző részvét leplezésére való.

1911. 6. sz. február 5. 115.

Molnár Ferenc: Hétágú síp. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferencnek⁹ kedves műfaja a szatirikus kroki, amely erősen torzító formában a budapesti élet egy-egy furcsaságát veszi tollhegyre, s az olvasó multságára veséig ható vágásokat osztogat. Efféle írásainak nagy és hálás olvasóközönsége volt a lapokban, s bizonyára hasonló vagy még nagyobb sikere lesz annak a könyvnek is, melyben legújabb ilyen humoros torzképeit összegyűjtötte. A legélesebb vágásokat a budapesti társaság egy része kapja, amelyet a Lipótváros neve alatt szoktak összefoglalni, bár vannak telepítvényei más városrészekben is. Molnár ennek a társaságnak a sznobizmusát látja legelső sorban, s ezt pécézi ki legélesebben. Ebből a körből való a kötet legterjedelmesebb darabja, a *Disznótor a Lipótvárosban*, amelyen bizonyára sokat fognak országszerte mulatni, mert a helyi színezenen kívül mint karikatúra is rendkívül ügyes. Szintén egész sorozatot foglal el az *Álhirlap és vidéke*, amely a fővárosi sajtó tövében felburjánzott zsarolók bandáját rajzolja meg, nemcsak a jogos harag keserű szatírájával, hanem sok igazsággal is. Néhány darab aztán felülemelkedik a budapesti specialitások körén, s általános, emberi furcsaságokat vesz szemügyre. Pompás az ötlete például annak a rajznak, amelyben Petrarca Laurája és Csokonai Lillája férjeit állítja be, amint a mennyországban beszélgetve elmondják, mi az ő véleményük az ügyről. Molnár humora és szatírja sajtóságos pesti termék, a budapesti élet számtalan fonákságából fakadt, s a nagyvárosi ember gúnyolódó malíciája ad neki formát. Nagy hatását is

⁹ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

elsősorban ennek köszönheti: mindenki ráismer torzképeiben a körülötte mozgó fénykép módjára lepergő életre, tehát mindenkihez közel áll, s így mindenki élvezi. Ezen a réven kerül Molnár azok közé az írók közé, akik magasan fölötté állnak mondanivalójuknak és publikumuknak, de azért mégis nemcsak kapcsolatban tudnak vele maradni, hanem vezetni is tudják tetszésük szerint.

1911. 7. sz. február 12. 136.

Tóth Wanda: A csodálatos köntös. Budapest, Nyugat-kiadás

A legutóbbi időkben néhány új és érdekes író lépett a nyilvánosság elé, köztük tagadhatatlanul a legerdekesebb Tóth Wanda,¹⁰ aki most kötetben is kiadta néhány novelláját. Mint a nőket általában, őt is majdnem kizárólag a szerelem lelki bonyodalmai érdeklik, azok a belső átalakulások, megrázkódások, erkölcsi és lélektani válságok, melyeken a lélek, s különösen női lélek, átmegegy a szerelem és házasság következményeinek hatása alatt, olyan nőket rajzol, akiket társaiktól megkülönböztet az erős belső élet és heves érzékenység, akikben az öntudat felszínére vetődik mindaz, ami a mindennapi nőkben az öntudat mélyében, a megszokások, a konvenciók felhalmozódott rétegei alatt szunnyad, s akik épp ezért mintegy megfigyelő műszerei a női lélek megismerésének. Tóth Wandának ez a belső, lelki rajz a legerősebb tulajdonsága, ebben meglepő finomságokat és mélységeket tud felhozni. Minden novellája tele van ilyen apró, finom villanásokkal, melyek jobban megvilágítják a lelkeket, mint akármily részletes elemzések. Az élet eseményei neki mellékesek, csak arra valók, hogy mint az ütés a gongot, megszólaltassák, megrezgezzék a lelkeket, melyek erre megzendülnek, és fojtott, forró hangokon tesznek tanúságot önmagukról. Az ő alakjainak élete teljesen belső, magába zárkózott élet, melyről környezetük nem tud semmit, meg sem értheti. Ezért amint több ember jut egymással valami kapcsolatba Tóth Wanda novelláiban, tragédia lesz belőle: az egymást meg nem értés tragédiája, amely kívül talán nem is okoz változást az emberek életében, de belül összeroskasztja őket. Milyen gazdag, differenciált, rejtelmekkel és titkos viharokkal teli az okos, finom nők lelki élete! Ezt csak akkor vesszük észre, mikor olyan írókat olvasunk, amilyen Tóth Wanda. Pedig ő nem tárja ki egész meztelenre, tartózkodás és szemérmesség nélkül a női titkokat, mint ahogy újabban az írónők hada divatba hozta, diszkrét, tartózkodó, szemérmes, a dolgokkal velük járó fiziológiai csúnyaságokon elsiklik, mintegy letisztogatja embereiről a mellékkörülmények minden szemetét, hogy annál jobban felmutathassa a lényegét, a lélek fontos dolgait. Ebben igazi író, amit nála hangsúlyoznunk kell, mert a külső formában való ingadozásai, a kompozíci-

¹⁰ Tóth Wanda [Ráth Ilona; Berndt Anna néven is publikált] (1878–1926) író. A Figyelő és a Nyugat szerzője. Életében ez az egy kötete jelent meg. Lefordította John Galsworthy *Egy udvarház* című könyvét, melyet 1914-ben a *Nyugat* adott ki. Ld. még: Elek Artúr: Tóth Wanda novellái. *Nyugat Almanach*, 1912. 75–80.

ónak néha feltűnő bizonytalansága és stíljének merev, fás egyhangúsága, sok pongyolasága könnyen a dilettantizmus gyanújába hozhatnák.

1911. 8. sz. február 19. 155.

Révész Béla: Velük, értük. Budapest, Franklin Társulat

Nagyon meleg, nagyon szomorú és nagyon igaz könyv a Révész Béla¹¹ új novelláskönyve, amelyben tizenegy új novelláját gyűjtötte össze *Velük, értük* címmel. Nagyon meleg, mert az író legbelsőbb érzéseiből keletkezett, alakjaival s ezek történetével való lelki közösségből; nagyon szomorú, mert az élet legaljáról való képeket rajzol, az élet elesettjeit, halálos sebesültjeit, a szenvedésre, nyomorra születetteket állítja elénk minden novella; nagyon igaz, mert nyoma sincs benne sem izgató tendenciának, sem érzelgős émelgésnek, a maga természetes módján, a belső érzéstől szinte még meleg formákban nyilatkozik benne az emberi szenvedés iránti mélységes részvét, a szenvedők iránti testvéri érzés. Ez adja meg a hangját minden novellának. Az író halkán, elfogódottan beszél, elénk állítja a képeket, amint lelke előtt elvonulnak: a kultúrára éhes munkást, aki betegségéből csinál tőkét lelki éhségének kielégítésére, a vidéki kávéház kasszírőjét a maga rettentő végzetével, a csoportba összeverődött öreg koldusokat s a többi züllésbe dőlt elesetteket, akik a társadalom földalatti csatornáiban élnek szenvedéssel teljes életüket. De teljes életet élnek, melynek megvannak a maga emberi törvényei, csak címezve vannak a különleges viszonyok szerint, megvannak a szenvedélyei, az örömei, a vigasságai, megvan az erkölcs is – más erkölcs, mint a miénk, de erkölcs, amelynek a maga körében éppoly érvénye van, mint a miénknek. Megvan ennek az életnek a maga humora is; fájdalmas, gyakran hevesen vonagló humor, de mély és a dolgok lelkéből fakadó. Révész Béla a fölfedező írók közül való: eddig ismeretlen, tehát új mélységeit fedezi föl számunkra az életnek; talán Gorkijhoz áll legközelebb, anélkül hogy egyenes hatásról lehetne szólni; nem is olyan nyers és kegyetlen, mint az orosz író, – az ő érzése a lélek mélyebb rétegeiből tör elő, s ezért formái nem olyan markánsak, körvonalai nem olyan élesek; nem annyira a színek, mint inkább a fény- és árnyhatások váltakozásából jönnek létre. A nyelvén is, melyben néha, sajnos, egy kevés modorosságot is érzünk, van valami különös ritmus, amely összehangzik a mondanivalók ritmusával; gyakran szinte költőinek érzik ez a nyelv anélkül, hogy bármi nyoma volna benne a vershatásra való törekvésnek. Ez a kötet határozott fejlődést jelent Révész pályáján: előbbi könyveihez képest mélyebb és igazabb hatású, nincs már meg benne az az egyoldalú sötét nézés, egységesebben és teljesebben fogja össze az életnek azt a darabját, melyet tollára vesz, és teljesen mentes marad mindennemű tendenciától.

¹¹ Révész Béla – ld. még: 1907/47; 1909/18; 1912/43; 1914/18; 1919/22.

1911. 10. sz. március 5. 194–195.

Szilágyi Géza: Neked írtam. Budapest, Deutsch Zsigmond

A *Tristia*-kötet fiatalosan forrongó, fantasztikus erotikája s a *Holt vizeken* tompa pesszimizmusa után új állomásra jutott Szilágyi Géza¹² lírája. Ennek az új állomásnak a jelzője új könyve, mely *Neked írtam* címmel most jelent meg. Szilágyi új hangnak volt a hírnöke a magyar lírában, kevesedmagával, s e kevesek között alig volt egy is, aki olyan kialakult és jellemzőn mutatta volna ennek az új hangnak a színét, mint ő. Egykor bántották is érte, forró erotikáját erkölcs-ellenesnek, sötétlátását sivárságnak minősítették. Ma méltányosabban és higgadtan ítélünk róla; a költői egyéniség, amely verseiből kialakul, lehet valakinek rokonszenves, lehet ellenszenves – csak a banalitás nem kelt sem erős rokonszenveket, sem erős ellenszenveket, – de azt el kell róla ismerni mindenkinek, hogy művészegyéniség, amely merőben művészi eszközökkel igyekszik kialakítani magát, s ezeket az eszközöket nem mindennapi hivatottság teszi biztos hatásúakká. Egyhúrú költő, de nem egyhangú: abból az egy húrból gazdag változatosságát tudja kipengetni a hangoknak. Az erotika az a húr, fojtott, sötéten izzó, emésztő érzékiség, amely lihegő vágyakkal szólaltatja meg ajkait. Ebből a lelkiállapotból folyik vívódó, dacos komorsága, keserű vergődése az elérhetetlen felé, füstös lángokkal lobogó képzelődése. Nagyon találónak érezzük a hasonlatát, mikor azokhoz a lángokhoz hasonlítja vágyait, melyek „Baku szent táján mélyiből a földnek” törnek ég felé. Csakugyan, a nafta-láng lobogása él benne, annak sötétvörössége, tikkadt forrósága, sűrű gomolygása, amely tragikai döbbenettel tölti el az arra járó. Örökös nagy feszültségben van, amely nem enged pihenőt, szüntelen izgalommal zaklatja, s csak igen ritkán engedi meg az ellágyulás enyhületét. A maga forróságában hidegnek érzi a nőt, föl nem engesztelhetőnek, érzi, hogy az ő hőfokáig nem tud soha felhevülni. Ez az a lelkiállapot, mikor az erotikus képzetek szorosan érintkeznek a halál képzeteivel, s ezt az összeolvadó érintkezést néhány döbrentő hatású vers rajzolja meg. Szilágyi Géza éppen nem könnyed, első pillanatra megnyerő egyéniség, rokonhangokra hangoltan kell közeledni hozzá, hogy felébredjen bennünk az a megértő közösség-érzet, amely a vers hatásának legfőbb alapja, de ha egyszer megfogott, akkor erős szuggesztív hatással van ránk, magával ragad a maga sötéten csillogó vizeire. Zárt, önmagában álló egyéniség, sok zordság van benne, amely felületes pillantásra ridegnek is látszik; az élet gyökereit tépdeseő szenvedély ridegsége ez. Nem a sokaság behízelt szavú költője, hanem a megértő keveseké, de ezek számára nagy értéket jelent. Könyve bizonyára a mai lírai termés legtöbb figyelmet kívánó jelenségei közül való.

¹² Szilágyi Géza – ld. még: 1910/14; 1912/46; 1917/5.

1911. 10. sz. március 5. 195.

Balásházy Péter: Forrongások. Budapest, Singer és Wolfner

A két híres György, Sand és [Mary Anna Evens] Eliot módjára a Balásházy Péter név mögé búvik a *Forrongások* című új regény szerzője, de csak egy-két lapot kell a könyvből elolvasni, s mindjárt észrevesszük, hogy a férfi álnév nőt rejt.¹³ Nőre vall a regény lágy szentimentalitása, asszonyos naivság a dolgok felfogásában, a nő-írók egy bizonyos részénél tipikus beállítások, az a szeretetreméltó könnyűség, amellyel épp a legfontosabb és legnehezebb pontokon elsiklik, az egész kidolgozásban, nemkülönben a koncepcióban a bájos dilettantizmus. Alakjait igen jól ismerjük, nem annyira az életből, mint inkább az irodalomból: a varázslatos szép, zseniális leányt, aki egész idegrendszerével beleveti magát a nagyvilági élet önző, csillogó pompájába, de kis húga betegyánál hirtelen megkomolyodik, szélnek ereszti régi udvarlóit, s mikor a fiatal tanár, aki szerelmes volt bele, öngyilkos lesz miatta, a nagy orvos pedig, akit viszont ő szeret, elveszti az iránta való bizalmát, ráadja magát az orvosi tudományra, – aztán a dekadens költő, aki annyira dekadens, hogy legfeljebb a sznobok között lehet párját találni, a költők között nem, – a kopott, szerény, szerelmes tanár, aki a fizikában csak a jó középszerűségig viszi, de éppen a csodaszép leányért kell öngyilkossá lennie, és a többi mind. Saját szemmel meglátott és főleg íróilag megérezett alak csak egy van a regényben: Hedvig, a kisleány, aki előbb kétségbeesik, hogy halálos betegsége elcsúfította, aztán vigasztalást talál a nálánál is szerencsétlenebb vak gyermekekkel való foglalkozásban. Ebben is van konvencionális vonás, de legalább meg van elevenítve, egypár helyzetében az élet hangja csendül ki belőle. A regény megszerkesztésében is irodalmi konvenciók visszhangjait halljuk. Azért a regény mégsem unalmas: kedvessé teszi az író nő személye, amely akárhogy elbúvik is az alakjai és a története mögé, mégis minduntalan ott látjuk, amint komolykodó arccal, asszonyi kézimunkában gyakorlott, biztos ujjakkal rakosgatja bábuit, hol szembeállítva őket, hol elválasztva. Nagyon asszonyos az egész világfelfogása, leginkább pedig az a mód, ahogy a komoly tudományos munkát beállítja a nő életébe: olyannak nézi, mint a régi nők a zárdát, menekülésnek az élet elől, az aszkézis egy nemének. Tud-

¹³ Balásházy Péter – Az OSZK katalógusa és Agatha Schwartz *Shifting Voices: Feminist Thought and Women's Writing in Fin-de-Siècle Austria and Hungary* című könyve (McGill Queens's University Press – Montreal – Kingston, 2008) szerzői névként Evva Sári [sic] tünteti föl. Evva Sári (1886–1962), író nő, Evva Lajosnak, a Népszínház egykori igazgatójának a lánya. Férje Dr. Májay Dezső kaposvári közjegyző. Férjezett nevén az 1930-as évektől vált ismertté. Előadásokat tartott, könyvajánlásokat írt. Különösen a katolikus írókat (pl. Prohászka Ottokárt, Mécs Lászlót) propagálta, kulturális rendezvényeken szerepelt. A nő anyai hivatásáról írt és szónokolt, a magyar nagyasszonyok „szelleméhez való visszatérést” hirdette. A Berzsenyi Társaság 1937-es évkönyvében „Mese” címmel tanulmánya jelent meg. A műfaj védelmében emelt szót, kidomborítva a mesék „erkölcsi és szociális hatását”. Prózakötetei (mind írói álnévén): *A nővérek* (1907), *Egy kislány gondolatai és egyebek* (1907), *Forrongások* (1911), *Felajánlás* (1929), *A láthatatlan ellenség* (1936). Utóbbi kötete a katolikus sajtóvállalat sorozatában is megjelent.

juk, hogy a nőket egész más okok hajtják a tudományos pályákra, mégis kedves az írónőnek ez a felfogása, mert elárulja a családban élő nő borzongó tiszteletét rá nézve oly idegen tudós nő-társai iránt, azt az egész romantikát, amelyet életükhöz hozzáképzél. Az ilyen vonások az érdekesek a regényben, amelyekkel az írónő így elárulja magát, s éppoly érdekesek azok a jól megfigyelt, apró részletek, azok a nem mély, de okos és elmés megjegyzések is, melyekkel a regény folyamán lépten-nyomon találkozunk. Ezeknek a kedvességeknek köszönhetjük, hogy jól eltöltöttnek tarthatjuk azt az órát, melyet Balásházy Péter regényével töltöttünk.

1911. 11. sz. március 12. 216.

Tormay Cécile: Emberek a kövek között. Budapest, Franklin Társulat

Tormay Cécile¹⁴ egész külön áll íróink között, távol az irodalmi áramlatok hullámzásától, a maga útjait keresve, tartózkodó elzárkózásban. Hogy művészi célokra tör, azt már rég tudjuk róla, de most megjelent regénye mutatja először teljes érettségében komoly és egyéni tehetségét. Ez eddig a legnagyobb arányú műve, amely a maga szimbolizmusával széles távlatokat nyit, tulajdonképpen történetével pedig sajátos világításban tárja fel az emberi indulatokat és szenvedélyeket. A szimbólum abban az ellentétben rejlik, amelyet az írónő a hegylakó és a síkföldi ember között föltételez, és amely az ő látása szerint két kiegyenlíthetetlenül szemben álló félre osztja az emberiséget. Hősnője, Jella, a félvad horvát kecskepásztor-leány testesíti meg a hegyi lakók lelki alkatát: a magas sziklák közt,

¹⁴ Tormay Cécile (1875–1937), író, műfordító, szerkesztő. Német származású családból jött, egyik oldali dédszülei családi neve még Spiegel volt, apai nagyszüleit még Krenmüllernek hívták, ők magyarosítottak Tormayra. Német, angol, francia, olasz és latin nyelven olvasott, beszélt. Első sikere az itt érintett *Ember a kövek között* volt, melyet rögtön öt nyelven is kiadtak. 1914-ben nagy sikert aratott a biedermeier kori Pestet ábrázoló családregénye, *A régi ház*. 1919-ben megalapította a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét (MANSZ). A szervezet hivatalosan és nyíltan támogatta az 1920-as numerus clausus fenntartását. 1932-ben személyesen köszöntötte Mussolinit, és éllette az olasz fasizmust. Nagy visszhangja volt a *Bujdosó* könyvnek, a két forradalom időszakát naplószerűen elbeszélő műnek, mely élesen antiszemita és baloldal-ellenes szemléletet tükrözött. Schöpflin Aladár pályájának egyetlen ideológiailag saját értékvilágába nem illeszkedő és Komlós Aladár által is kifogásolt pontja az a kritika, amit Schöpflin a *Bujdosó* könyvről 1921. január 1-jén jelentetett meg a *Szózatban*. Kulturális és művelődéstörténeti útirajzokat írt (Firenze, Szicília), legnagyobb vállalkozása a tatárjárás koráról szóló, *Az ősi küldött* című, halála miatt Kállay Miklós által befejezett trilógia. 1923-tól haláláig szerkesztette a *Napkelet* című, tudatosan a *Nyugat* ellen létrehozott, de szépirodalmat nem közlő, konzervatív szemlét. 1930-ban Corvin-koszorút kapott. 1936-ban és 1937-ben Hankiss János (aki monográfiát is írt róla), Horváth János, Pintér Jenő és Pap Károly Nobel-díjra is jelölték. Közismert volt leszbikus vonzalma, ami egy válási vita kapcsán végképp nyilvánossá vált, de vélhetően Horthy Miklós beavatkozása révén mégsem lett tárgya a közbeszédnek. Ld. Anita Kurimay: *Sex in the 'Pearl of the Danube' – The History of Queer Life, Love, and its Regulation in Budapest, 1873–1941*. PhD Dissertation, Rutgers University, 2012; uő: Tormay Cécile. A „Nemzet Nagyasszonyának” kényelmetlen öröksége. Ld.: *Socio.hu* 2015/1. http://real.mtak.hu/33497/1/kurimay_5.pdf. (Letöltés: 2016. 08. 23.)

szélben, viharban, napsütésben tölti életét, lelkileg sokkal közelebb hegyeihez és állataihoz, mint az emberekhez. Mikor a falu barbár parasztjai megcsúfolják és elüldözik hazulról az anyját, egészen elvadul tőlük, s egészen a hegyeké lesz, szinte összenő velük, mintha a szíve nem is a mellében dobogna, hanem valahol a föld alatt, a kövek közt. Az övéinek tekinti a hegyeket, ezek megenyhítik keserűségeit, szenvedéseit, melyeket az emberek okoznak neki. Homályos ábránddal gondol a tengerre, melyről az anyja mesélt neki, és gyűlölettel a síkságra, melyről csak zavaros fogalmak vannak. Mikor aztán az anyja hazajön, és meghal, egészen elvadul falujától, és neje lesz az öreg magyar vasúti őrnek, fenn a hegyen, akit már régóta ismer. A derék ember mellett békésen él, csak néha háborgatja valami öntudatlan nyugtalanság, a fiatal vér kielégítetlen tüze. Aztán jön a szomszéd őrházba egy fiatal magyar őr az Alföldről, Réz András, és Jella szívébe beköltözik a szerelem, melynek a félvad nő öntudatlanságával adja oda magát, de beköltözik a meghasonlás is, mert Réz Andrásban az Alföld neki idegen és gyűlöletes lelke él, rejtelmes nyugalommal, szótlanúsággal, passzív erejével. Emiatt az ellentét miatt sohasem tudnak teljesen összeolvadni, a legény meg is gyűlöli a nőt, s Jella szeretője házasságának hírére nekirohan a robogó vonatnak. Ebből a vázlatból is kilátszik, hogy az egész történet szimboliztikusan van ábrázolva, helyenként erősen stilizálva. Jella, az egyedüli központi alak, hol reálisan villan elénk, hol meg csak az író gondolatán keresztül: a természet félöntudatos lényét nem bírta másképp megértetni, mint hogy időnkint közéje és közénk áll magyarázatával az író. A többi alakok csak sziluettben, s csak Jellához való vonatkozásukban vannak beállítva, ami az író ábrázolási módjának természetéből folyik. Néha novella-szerű az egész, nem egy cselekvénynek erősen összemarkolt kifejlesztése, hanem kissé laza kapcsolató jelenetekre tagolódik. A földolog azonban, a kecskepásztor leánynak a természettel való összenőttsége, közvetlenül a természetből való sarjadzottsága nagyon jól, biztos kézzel van megoldva, stílusban pedig finom és művészi a regény, sok és élénk a színe, s néha nagyon szép mondásai vannak, melyek sokáig visszhangzanak az olvasó emlékezetében.

A Nyugatban (1911/6. 598–599.) Lesznai Anna írt a kötetéről:

Mélyen asszonyi könyv a Tormay Cecile könyve. Ez minden bája, varázsa, szépsége és gyengesége. Nagy idegenségekről, komor hatalmakról kéne szólnia – áthidalhatatlan akadályok, elkerülhetetlen sorsok történetének szánta az írója. És szép meleg ének lett belőle arról, hogy milyen édesek a percek, melyekben gátak lehulltán, megjön az összeolvadás gyönyörűsége, arról, hogy sziklák közé ékelve milyen napos, hajnali gyepesek bújnak meg. Emberekről nagyon szó, kiknek fejletlen őslélke egyszerű alakú hegyek módján, sötét sziluettként kéne, hogy rajzolódják, véres alkonyati hátterükre. De csodás véletlen, vagy nem is ez – de asszonyi játékos varázslat folytán egészen mást látunk. Japáni kecsességgel és

pontossággal megrajzolt pillanatok – leheletszerű, más szem előtt elsikló érzések élesen megvilágított, vetített képét.

Az olvasó nem veszít ezáltal semmit; élvez és gyönyörködik mindvégig; az író és tehetsége sem; gazdag bájosságának örvendünk minden sorában. Az egyetlen, aki kissé megsínyli ezt a bűvészi behelyettesítést, az igen objektív és tiszteletre méltó dolog, maga a regény, a könyv, a műtárgy. Valami törés van a szándék és elérés közt – különös kettősség, melyben a kifejezési eszközök ösztönszerűleg mást szolgálnak, mint amit írójuk akart. S így egyéni akaratát néhol külön kell hangoztatnia; itt-ott a történet mellett párhuzamosan kell elmondania az írónak. Olyan ez a könyv, mint mikor egy asszony haragos és szomorú és sírni akar... és mégis mosolygó csókot ad kedvesének. Távolról sem komolytalanság jele ez, csupán ennyi: én valami nagyon egyszerűen titokzatos, mély gyökerű és megmáshíthatatlan vagyok – hiába minden kívülről (öntudatos, „én”-em is az) eredő befolyás, benyomás, hiába minden önnön akaratom, a fájdalom és a haragon körösztültörő mosoly bölcsebb önmagamnál és jobb kifejezője legbensőbb valódi lényemnek. Lám, Tormay Cécile könyve olyan megkapó, olyan szép – hogy még hibája is szeretetreméltó képet kelt az emberben. Közös hiba ez, mely ott lappang majd minden asszonyi sorsban és munkában, melynek folytán az „igaz ügy” – legyen az bár könyv, vagy kép, vagy életbeli megtörténés – minden objektívált, tudatos és szándékolt alkotás, rövidséget szenved. Milyen jó is az, hogy a gyerek foganása és születése – bennünk, de öntudatos akarásunkon és munkánkon kívül játszódik le – ha másként volna, csókba eredt vágyak bizony csókba fúlnának, s gyerekeinkben megszülnénk önnön jajgató szerelmünket, más lényeges alkotórészek mellőzésével. Tormay Cécile érzései szívből erednek, szívbe találnak – valóban, „szívhez sietnek” –, és nem állanak meg útközben azt a pihenőt tartani, melynek szent tartama alatt sok minden fölös terhet letesz az érzés, sok minden remegő gyengesége megszilárdul – egyszóval tökéletesebb fajta műtárggyá kristályosodik.

Tökéletesebb fajta műtárgy azonban kevés születhetik – és ezt a mértéket elítélésre használni igen vétkes értékpazarlás volna. Összehasonlító megítélés céljából alkalmazandó csupán, hogy minden szépet, minden valódi értéket a maga helyén élvezhessünk. És szépség és érték van bőven Tormay Cécile könyvében. Mindaz, amit előbbeni kifogásomon kívül mondani lehet róla, merő dicséret. Sokhúrú érzések művészi nyelven való kifejezése, élénk, képet alkotó, testet öltő fantázia, érdekes elgondolás, mindvégig lekötő mese és az a friss, harmatos, hamvas, valóban költői gyönyörűség, mellyel az író mindvégig szerette tárgyát. Élvezetes órák, mialatt olvasunk, precíz és illatos emlék, miután letettük a könyvet.

1911. 12. sz. március 19. 235.

Szini Gyula: Stúdiomok. Budapest, Athenaeum; Vándortáska. Budapest, Athenaeum

Szini Gyula¹⁵ munkáiból két érdekes füzet jelent meg újabban. Mind a kettőben olyan dolgok vannak, melyek mintegy mellékterményei az író szépirodalmi munkásságának. Az egyik füzet *Stúdiomok* címmel kisebb-nagyobb tanulmányokat ad irodalmi és művészeti dolgokról. Leginkább a Wilde Oszkár-ról szóló két részre oszló tanulmány emelkedik ki közülük; az eleven látású belletrista szemével látja meg és finom, biztos vonásokkal rajzolja meg a nálunk nemrég roppant sikereket aratott író vonásait, s a formában is mindvégig művészi és színes. Walter Paterről¹⁶ szóló kis cikke arról nevezetes, hogy nálunk elsőnek figyelmeztetett az újabb angol intellektuális mozgalom egyik legérdekesebb képviselőjére. A többi cikkek Rossettiről,¹⁷ Heinéről, Nietzsche-ről, Ernest la Jeunesse-ről,¹⁸ Rembrandtról, Cézanne-ról, Beardsley-ről,¹⁹ Lénauról szólnak, a magyar irodalmat az Ambrus Zoltánról szóló cikk képviseli. Valamennyi egy-egy eredeti, érdekes szempontból világítja meg a tárgyául vett alakot, s nemcsak erre világít rá, hanem írója érdekes egyéniségére is. A másik füzet úti emlékeket rögzít meg *Vándortáska* címmel: Párizs, Róma, Pisa, London képei vonulnak el egymás után, színesen, egy könnyen hangolódó, az átélt hangulatokat hosszú gyönyörrel magába felszívó író tolmácsolása alapján. Szini Gyula szemmel láthatólag azok közé tartozik, akik szeretnek utazni és érdemes is utazniok, mert minden új hely nemcsak benyomásokat, hanem igazi élményeket jelent számára, s mindenünnen önmagába elmélyedetten, lelkileg gazdagodva tér vissza.

1911. 13. sz. március 26. 255.

Oláh Gábor: Viola elbukott. Budapest, Franklin Társulat

Oláh Gábor²⁰ új verseskönyve viseli ezt a címet. Egy hosszabbacska elbeszélő vers van az elején, ettől kapta címét is a kötet. Nagyon egyszerű, mindennapi történet

¹⁵ Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1912/42; 1913/23; 1913/29; 1918/1, 25.

¹⁶ Walter Horatio Pater, Walter (1839–1894), angol esszéista, író, a századvég nagy hatású teoretikusa, az esztétikai autonómia képviselője. Nézetei közvetlenül is hatottak a l'art pour l'art, az impresszionizmus, a szecesszió képviselőire. 1910-ben adták ki először összegyűjtött műveit.

¹⁷ William Michael Rosetti (1829–1919), angol esszéista, szerkesztő. A preraffaelita mozgalom egyik alapítója, a *The Germ* c. folyóirat szerkesztője.

¹⁸ Ernest La Jeunesse (1874–1917), francia elbeszélő, satíraszerző, rendkívül tekintélyes kritikus. Az Oscar Wilde-irodalom egyik legszebb darabja az ő nekrológja. Szini Gyulának éppen úgy személyes barátja volt, mint R. M. Rilkének, s a világháború alatt nem volt hajlandó ellenséget látni egyikükben sem. Írásait Párizsban igen kedvelte Ady Endre is. Szini Gyula a *Nyugatban* (1917/11. 931–935.) nekrológot is írt róla.

¹⁹ Aubrey Vincent Beardsley – ld. 1909/18.

²⁰ Oláh Gáborról ld. még: 1907/8; 1908/4, 22, 46, 50; 1909/9, 42, 50; 1914/15.

van benne, egy kislány szomorú elpusztulása: hevesen lobogó, tudatlan, érzéki szerelme, elbukása, menekülése a szégyenből a halálba. Sem a történetben magában, sem fejlesztésében, sem alakjaiban nincs különösebb érdekesség, a leány is, a csábító fiatalember is meglehetősen konvencionálisak. Mégis szép az elbeszélés, megható és költői, mert azzá teszi az előadása. Az egésznek folyamán a költő áll előtérben, a maga résztvevő hangján, az egész mindennapi történet minden mozzanatát izgatott figyelemmel nézve, hullámzó líraisággal telten mondja el Viola kicsi tragédiáját, s ez az érdekes benne, ez az érzéki hévvel teli, önmagába fojtott s önmagában ellobogó líra, a maga naivitásaival, objektív szemléletre és ábrázolásra való képtelenségével, a külső eseményeket csak ürügyül tekintve önmaga kifejezésére. A kis Viola személye egészen elmosódik szemünkben, mind csak a költőt halljuk az ő egzaltált, forró, vággyal és könnyel tele hangját, s ez belopja magát a szívünkbe. A nyelv talán sohasem szólt ily színesen, ily áradó bőséggel Oláh Gábor ajkán, mint ebben a versben: olvasásakor úgy érezzük magunkat, mintha egy meleg szökőkút színesen szerteszőkkenő gyöngyözése peregne lelkünkre a maga minden szivárványos gazdagságával, üde melegségével, halk, lágy csörgedezésével. A kötet többi verse csupa líra, a költő belső vívódásait éneкли, nagy részüket lapunkból ismeri az olvasó. Mint Oláh Gábornak minden dolgában, ezekben is van egyenetlenség, pompás versek mellett semmitmondó vagy rosszul megfogott dolgok, a versek nagyobb része azonban nagy erővel ragad meg, néhány pedig a mai líra legjavából való. Végén a kötetnek egy hosszabb verses adoma van, az Arany János adomáira emlékeztető formában, *A kortesmalacról*, egy pár jól megrögzített vonásával a debreceni életnek. Az egész kötet pedig kedves nekünk, örülünk neki, mert elhallgattatja aggodalmainkat, melyeket Oláh Gábor fejlődése iránt tápláltunk. Mi voltunk, akik talán legtöbb szeretettel figyeltük pályája kezdetén s később is; nem hallgattuk el elkedvetlenedésünket egy-két elhamarkodott s nem neki való területről hozott dolga miatt, de mindig bíztunk benne, hogy előbb-utóbb meg fogja találni a maga útját, amelyen tévelygés nélkül fog haladni előre. Most már egész biztosan látjuk, hogy ez az út a líra, hogy Oláh Gábor sajátképpen lírai természet, mindenben csak önmagát tudja adni, s ha belső meghasonlottsága, külső körülményeinek fejlődését zavaró volta miatt nehezen tud eljutni a művészi öntudatosságig, erős és értékes lírai ere mindig visszavezeti a művészet útjaira.

A Nyugatban (1911/10. 987–988.) Tóth Árpád recenzióját közzétették a kötetéről:

Oláh Gábor új könyvében háromfajta költeményt is talál az olvasó. A kötet fő részét egy romantikus, lírai verses elbeszélés teszi. E mellé néhány lírai vers sorakozik, hogy végül egy játékos verselésű, komikus malac-história fejezze be az egymásutánt.

A romantikus költői elbeszélés a könyv legérdekesebb és legértékesebb olvasnivalója. Ebben egy fiatal leány bukását és öngyilkosságát jeleníti elénk Oláh Gá-

bor. Maga a történet nagyon egyszerű, bonyodalom nélkül való. A költő igyekszik ugyan, hogy Violának, az elcsábított leánynak lelki rajzát adja, látszik azonban, hogy nem ezt tűzte ki fő feladatául, mert megelégszik néhány finom érzés-nüansz feltüntetésével, s fő törekvése inkább az, hogy bőven részletezett, színes leírású természeti képek keretébe valahogy úgy illessze be légies hősnőjét, hogy annak az őszi pompájú és szomorúságú hangulatnak, mely leírásaiból érződik, a Viola-jelenetekben legyen meg a legintimebb, legfájóbb kiremegése. Éppen ez a hangulat-kifejlesztésre való törekvés bírhatta a költőt arra, hogy Viola lelki rajzában csak a leghervatagabb, legmelankolikusabb árnyalatok részletezésére térve ki, magának a történetnek brutálisabb fordulóit csaknem elejtse. A kompozíció ilyen volta okozhatta azt is, hogy a voltaképpen történések egyik fő alakjaként Viola öccse szerepel, egy tapogatózó, halk gesztusú és szavú kis vak gyermek, akinek Violával való páros jeleneteiből érződik ki legsikerültebben az egész költemény alaphangulatául szánt romantikus, fájó édesség.

Oláh Gábor, ha ez volt a célja, szerencsésen közelítette meg. Színes, gazdag leírásai többnyire sikerültek; dübörgő, gyakran nyers szavait néhol meglepő ügyességgel tudja szépen, ízlésesen elhalkítani. Máskor azonban kellemetlen: Viola sorsa például akkor pecsételődik meg, mikor szerelmesét a patakban mezítelen fürödni látja. Ez az éles, nyers erotikumú jelenet megtépi a költemény szelíd, finom szövést. Más helyen bántó szárazságú s egyébként is furcsa ízű okoskodás untat: Viola végzetével a Pincsi eb sorsa van párhuzamba téve: Pincsi is elbukott s mégis „fogadja, plen-parádé, az ebtársadalom”. Következik az emberek oktalan társadalmi rendjének kritikája.

A kötet lírai versei gyöngék. Hanyag verselésű, szétfolyó költemények. Aztán, olyan témák, mint teszem: a magyar közöny – ma már unalmasak, elcsépeltek. (Nemcsak Oláh Gábornál.) Szép, erős képek, Oláh tehetségének bizonyosságai, nagy számmal vannak ezekben a versekben: csiszolatlan, de értékes kövek, méltatlan foglalatban. Oláh nemes, derék magyarságú nyelvét új költeményeiben is méltán dicsérhetjük. „Látogatás” című verse, melyben erényei hibái nélkül érvényesülnek, a kötet dísze.

A „Kortermalac” sikerült, kerek, kedves költemény. Verseléséről, adomás tartalmáról Arany „Fülemilé”-je jut az ember eszébe, de jólélekkel vallom: olyik részben az Oláh verse a sikerültebb. Nem kanyarít ki tendenciát, s a humort bővebben adja. Ahol a honarulás béréen szerzett malac garázdálkodásait írja, verselésének jóízűsége, fantáziájának naiv és mégis agyafúrt találatekonysága olyan kedves, friss képet kerekít elénk, aminőket talán még csak a Móricz Zsigmond verses állatmeiséiben találunk.

1911. 14. sz. április 2. 275.

Pekár Gyula: A Szerechenek összeesküvése és egyéb elbeszélések. Budapest, Singer és Wolfner

Pekár Gyula²¹ mára rég mint teljesen kialakult, kész író áll a közönség előtt, akitől nem várhatunk már meglepetéseket, váratlan fordulatokat, akinek világnézete már rég teljesen megérett és megállapodott, s aki az írói technika egy bizonyos, egyéniségének megfelelő lehetőségeit teljesen meghódította magának. Azzal a megnyugvással fogjuk kezünkbe minden újabb könyvét, hogy megbízhatunk benne, azt fog adni, amit várunk tőle: minden részletében gondosan kidolgozott, fordulatossá tett mesét, melyet élénk fantázia és széleskörű irodalmi műveltség alakított ki, férfias romantikát, melyet a megfigyelés valóságossága hoz közel a realitáshoz, erős szatírai elemekkel telített humort, kiélezett, csiszolt stílust, a mai magyar társadalom bizonyos elemeinek élénk színezésű rajzát, esetleg nagy történelmi műveltségre valló történelmi hangulatokat. Új kötetében is, melynek *A Szerechenek összeesküvése és egyéb elbeszélések* címet adta, a régi Pekárral találkozunk. A Szerechenek egy tönkrement, lezüllött dzsentri család, amely családi összeesküvés alapján kiküldi huszárhadnagy tagját, hogy ravasz módon akadályozza meg a gazdag nagybácsit állítólagos tervében, hogy nőül vegye állítólagos szeretőjét, Berger Sárít. Hódítsa meg és szöktesse el a leányt, s mentse meg ezzel az örökséget. A hadnagy sikerrel jár el a megbízatásban, meghódítja a leányt, de ennek ártatlan kedvessége őt magát is megbabonázza, úgyhogy nőül is veszi a leányt, aki nem szeretője, hanem fogadott lánya a nagybácsinak. Ehhez hasonlóak a többi témák is, mindegyiknek valami kiélezett ötlet az alapja, s ugyancsak egy ilyen ötlet adja a megoldását. De vannak a kötetben külföldi tárgyú novellák is; ezek közt szatírjában talán kissé túlerősen színezettnek kell éreznünk azt, amely a régi lengyel forradalmárokat gúnyolja ki, bár a befejezésében a gúny meleg, emberséges humorra szelídül. Igen érdekes a két párizsi apacs-történet, a helyettes-szeretőről, aki elvállalja börtönbe került barátjának szeretőjének kitarását, de a négy hónap alatt beleszeret a legénybe, mire a hazakerült igazi szerető agyonszúrja, és a detektívről, aki apacsnak adja ki magát, és így bogozza ki egy nagy apacs-büntett szárait. A végén említjük meg, mert a kötet legfinomabb darabjának találjuk, azt, amelyben Sévigné asszony elmondja, hogy adják férjhez háromszor is előkelő öregurakhoz Franciaország legelőkelőbb és leggazdagabb örökösét még gyermeklány-korában, s a háromszoros özvegyet aztán hogy öli meg első nyilvános szereplésekor a szerelem. Ebben a novellában egy bájos lányalak tragikus vergődése piheg, gyerekes öntudatlansága éppoly meghatározó, mint első fellebbanása. – Itt említjük meg, hogy Pekár Gyula *Drághy Éva esküje* című drámája, mely nemrég került előadásra a Nemzeti Színházban,

²¹ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

könyvalakban is megjelent a Fővárosi Színházak Műsora című vállalatban; könyvben bizonyára éppoly szép sikert fog aratni, mint a színpadon.²²

1911. 14. sz. április 2. 275.

Edda-dalok. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Gábor Ignác²³ most második kiadásban adta ki Edda-fordításait, melyek néhány év előtt a Kisfaludy Társaság kiadásában jelentek meg. Az Edda tudvalevőleg azoknak a német ősdaloknak és mondáknak a gyűjteménye, amelyeket a kilencedik század végén Izlandba menekült norvégek utódai őriztek meg, még akkor is, mikor a keresztény hittérítés a többi germán törzsek tudatából, mint a pogányságra emlékeztető emlékeket, kiirtotta őket, s amelyeket a tizenhetedik század közepén élt Sveinsson püspök fedezett fel és nevezett el Edda néven. Ennek a gyűjteménynek egy része mitikus, a germán kozmogóniára²⁴ és theogóniára²⁵ vonatkozó dalokat tartalmaz, a második részben hősköltemények vannak összegyűjtve, s az ezek közötti hézagok prózai darabokkal vannak kitöltve. Gábor Ignác az utóbbi résznek, a hősdaloknak javát fordította le, a Brunhilda, Szigurd és Gudrun mondakörhöz tartozó dalokat és a Szigurd mondát, amely az Eddának egyik legrégebb és legszebbnek elismert dala, a Nibelung-éneknek egy ősi változata. A gyűjteménynek fontossága úgy általában az ősköltészetnek mint különösen a német költészetnek szempontjából elsőrendű, s lefordításával Gábor Ignác nagy szolgálatot tett irodalmunknak, annyival is inkább, mert a munka, melyet végzett nem olyan természetű, hogy olcsó babérokat lehetne vele szerezni. A fordítás nagy és fáradtságos tanulmány és jelentékeny fordítói készség eredménye. Az eredeti versformának magyar reprodukálása, a sok alliteráció nagyon sok nehézséggel jár, s a fordító e nehézségeket sokszor meglepő készséggel győzi. A könyv előszavában a fordító egy tudományos életünket nagyon jellemző panaszát mondja el. Három év előtt megjelent s az ősi magyar ritmusról szóló könyvének a szakkörök részéről való agyonhallgattatását panaszolja el. S valóban különös dolog is ez. Az a könyv a magyar ritmika legfontosabb kérdéséről állít fel egészen új, meglepő, tagadha-

²² Az irodalomtörténeti bibliográfiák szerint Schöpflin írásán kívül egyéb ismertetés, kritika nem jelent meg a kötetről.

²³ Gábor Ignác (1868–1945), irodalomtörténész, műfordító. Gábor Marianne festőművész és Gábor György író apja. Budapesten és a Sorbonne-on végzett, fiú-iskolai tanár volt. Szabadkőműves volt. Bánóczi Józseffel együtt szerkesztette a *Népszerű Zsidó Könyvtár* c. sorozatot. A *Magyar Zsidó Szemle* és a *Revue des Études Juives* számára írt tanulmányokat, cikkeket. Monográfiát írt Dante zsidó barátjáról, a humanizmus korának nagy költőjéről, Manoellóról. A nyilasok – veje, Rónai Mihály András családjával együtt – agyonverték a Lövölde téren (más források szerint a Liszt Ferenc téren). Feleségét, még előző évben, ugyancsak a nyilasok gyilkolták meg. Jeles turista volt, hosszan működő kirándulóegyletet is létrehozott.

²⁴ kozmogónia (gör): a világegyetem kialakulásának elmélete

²⁵ theogónia (gör): az istenek eredetével foglalkozó elmélet. Hésziodosz egyik versének címe, fordítása: *Az istenek eredete*.

tatlanul tudományos alapokra épített teóriát, amely lehet helyes, lehet téves, de annyit minden esetre el kell ismerni róla, hogy komoly figyelemre, és ha egyébre nem, komoly, tudományos cáfolatra érdemes. Minden jól szervezett és eleven tudományos életben egy ilyen könyv élénk vitát produkálna, amelyből hamarosan kialakulna a felállított hipotézisről való közvélemény, s amely mindenesetre egy tömeg új adatot és új szempontokat vetne felszínre. Nálunk az olyan könyvnek egészen más hatása van, a nálunk uralkodó tudományos gőg és elzárkózás, mely voltaképpen az igazi tudományos szellem hiányának a leplezője, nem engedi megszólalni azokat, akik az új hipotézist helyesnek tartják; akik pedig ellenzik, talán azok nem tartják érdemesnek, hogy magukra vállalják azt a fáradságot, amellyel egy ilyen nagy tudományos apparátust kívánó polémia jár. Ha nem tudnók, hogy az efféle nálunk rendszer, kivált oly kutatókkal szemben, akiknek kedvező összeköttetések s befolyásos helyzet nem növeli a súlyát, akkor valami különös, rejtett oknak kellene tulajdonítanunk Gábor Ignác ritmikai teóriájának agyonhallgatását. A teória tudományos jelentőségét megállapítani nem tartozik ránk, de hogy tudományos megvitatásra alkalmas, mert fontos tudományos problémát tudományos apparátussal tárgyal, azt bizonyosnak látjuk, tehát mulasztásnak kell tekintenünk tudós köreink részéről azt a magatartást, amelyet vele szemben tanúsítanak.²⁶

1911. 16. sz. április 16. 316.

Újabb magyar költők lyrai anthológiája 1890–1910. Összeválogatta Elek Artur. Budapest, Nyugat-kiadás

A fiatal nemzedék egyik kiváló kritikusa, Elek Artur²⁷ érdekes és becses antológiát állított össze líránknak legújabb terméséből. Azokat a költőket vette fel bele, akik 1890 óta léptek be az irodalomba s azon igyekezett, hogy az antológiában mindegyik legjellemzőbb darabjaival legyen képviselve. Nagy és nem könnyű munkát végzett, és meg kell adni, nagyjában és egészben jól végezte. Ötven költő van képviselve az antológiában, kétségtelen, hogy ha nagyon utánanéző az ember, talál egy-kettőt olyat, aki bizvást kimaradhatott volna, egyet-kettőt olyat, aki méltatlanul maradt ki; az pedig, hogy melyik költőnek mik a legjellemzőbb és legbecsesebb versei, annyira egyéni mérlegelés dolga, hogy ebben a tekintetben lehetetlen is volna minden ízlést kielégíteni. Általában véve azonban mindenkinek meg kell egyezni abban, hogy Elek Artur antológiája hű képét adja líránk fejlődésének az utóbbi húsz év alatt. Egykor talán ezt az időt mint nagyon fontos korszakot fogja emlegetni az irodalomtörténet, mert irodalmunk lényegesen átalakult, hangban,

²⁶ Verstanti működéséről centenáriuma idején írtak többen, ld. Gáldi László: Egy nagy magyar verskutató emlékére. *Nagyvilág*, 1968. 633–635. Vargyas Lajos: A magyar verstan forradalmára. *Kortárs*, 1968. 821–822. *A Hét* ben Ignotus is foglalkozott vele, írt róla Schöpflin Aladár: A magyar ősi ritmus. *Nyugat*, 1908/10.

²⁷ Elek Artúr – ld. még: 1910/7; 1913/13.

tárgyakban, formákban, a kifejezés lehetőségeiben rendkívül nagyot bővült ez alatt az idő alatt. A nyolcvanas évek aránylagos meddsége után a kilencvenes években már jelentkezett az új irány, érdekes tehetségek tűntek fel, akik a gyökereiben átalakult magyar élet új motívumait énekelték, s új mondanivalóikhoz új formákat is kerestek; a legutóbbi tíz évben aztán szinte forradalmi átalakuláson ment át a líra egy-két nagy tehetség feltűnése s a nyomukban járó mozgalmak révén. Ennek az átalakulásnak adja érdekes képét az antológia, s ennek a képnek szemléletessége érdekében jobb szerettük volna, ha az egyes költők nem abc-rendben, hanem a fejlődés valamiféle sorrendjében sorakoznának egymás után. Ha az ember elgondolja, a verseskönyveknek mekkora tömegéből kellett az antológia szerkesztőjének a könyv anyagát összeállítani, elismeréssel kell fogadnunk munkáját. Az előszó rövid, tömören összefoglaló képét adja az antológiában foglalt időszak lírájának, ez a kis tanulmány szempontjaiban helyes, előadásában nagyon finom; a legjobb dolgok egyike, melyeket az új magyar líráról olvasni lehet. A kötet végén a benne szereplő költők rövid életrajzi adatai találhatóak, munkáik jegyzékével.²⁸

1911. 17. sz. április 23. 347.

Lengyel Laura: Máb királynő. Budapest, Singer és Wolfner

Lengyel Laura²⁹ új novelláskönyve nem hoz meglepetést: akik ezt a tagadhatatlanul ügyes és az átlagos olvasóközönség igényeit igen jól kielégítő írónőt eddig szerették, azok most sem fognak benne csalódni. Úgyesen szótt meséket mond most is apró erkölcsi összeütközésekről, melyekből az olvasó nagy megnyugvására mindig nagyobb baj nélkül, jó hírnevük és erényeik teljes épségében kerülnek ki a szerző kedves, szimpatikus nőalakjai; szeret most is társadalmi és erkölcsi kér-

²⁸ Az antológiában szereplő költők: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Balla Ignác, Barscai (Fehér) Géza, Bárd Miklós, Bodor Aladár, Bródy Miksa, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Erdős Renée, Farkas Imre, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gáspár Kornél, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Ignotus, Inczédi László, Jászay-Horváth Elemér, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Kozma Andor, Laczkó Géza, Lesznai Anna, Makai Emil, Martos Ferenc, Miklós Jutka, Mohácsi Jenő, Móricz Zsigmond, Nagy Zoltán, Oláh Gábor, Pásztor Árpád, Peterdi István, Reichard Pirooska, Somlyó Zoltán, Szabolcska Mihály, Szalay Fruzsina, Szász Zoltán, Szentessy Gyula, Szép Ernő, Szini Gyula, Szilágyi Géza, Telekes Béla, Tóth Árpád és Veszeli Károly. A kötet végén életrajzok vannak.

²⁹ Dánielné Lengyel Anna [Dániel Miklósné, Lengyel [Pollák] Laura (1874–1954) prózaíró és színházi szerző. 18 éves korától publikált az *Új Időknél*. Első figyelemre méltó tanulmánya – Dosztojevszkij Bűn és bűnhődéséről, akkori címe szerint Raszkolnyikovról – az *Életben* jelent meg. A *Budapesti Hírlap* színikritikusa volt, 35 éves korától az irodalmi és színházi rovatot vezette. Munkái: *Balázs Klára* (1897); *Dénes Olga házassága* (1899); *Klára regénye* (1900); *A boldogság útja* (1901); *Álmok* (1908); *Egy leány* (1909); *Máb királyné* (1911); *Edit* (1914); *Az adlersfeldi szent Ágnes* (1921); *Beatrix* (1921); *Medici Lőrincné a Hattyú-utcában* (1924); *Bánk Judit* (1925); *Bethlen Gábor udvarában* (1931); *Magyar testőrök Bécsben* (1936); *Rhédey Claudia* [=II. Erzsébet magyar ükanyja] (1939). Ismert mint ifjúsági regények szerzője is. Színházi bemutatói: *A császár anyja* (Magyar Színház, 1921); *Tűzhalál* (Nemzeti Színház, 1923).

désekről szelíden, nyugodtan, izgalom és forradalmi póz nélkül okoskodni, de filozofálása nem tesz kárt sem az olvasóban, sem a novellák alakjaiban. Az irodalmi élet mai sokágúságában mint az irodalom egy külön válfaja fejlődik ki az, amelyet a németek *Unterhaltungslektür*nek neveznek (magyar nevet ennek a fogalomnak még nem találtunk³⁰) s ezt a könnyebb fajta olvasmányt szerető közönség igénye-
ihez szabott irodalmat mindenütt a világon a nők ragadták a kezükbe, s e révén az angol regényirodalom, amely valaha a legpompásabb regényeket produkálta, csaknem egészen elnőiesedett. Ez a folyamat, úgy látszik, nálunk is megindult, s Lengyel Laura ennek a nőies és elsősorban nőolvasóknak szánt irodalomnak legrokonszenvesebb és legkomolyabban számba vehető művelője a között a sok nő között, akik mostanában az irodalmunkat mondhatni megrohanják. Természetesen a férfi és a nő viszonya jóformán egyedüli tárgya az ő novelláinak is, az asszonyok, akik bennük felvonulnak, néha meg-meginganak, de hamar és baj nélkül visszatérnek családanyai kötelességeikhez, szenvednek a szerelem keserűségeitől, de nem lázadnak fel, a lányok egy kis búsulás, egy kis kacérkodás, egy kis sírás után megkapják a nekik szánt férjet, tragikus bonyodalom, mély és az élet gyökereit megcibáló összeütközés sohasem fejlődik ki azokból az apró érzelmi zivatarokból, amelyekről a novellák szólnak. Épp ezért a könyv kellemes, szelíd, megnyugtató olvasmány, amely nem zaklatja fel az olvasó lelkét, hanem csendesen elszórakoztatja, segít neki egy-egy unalmas órát kellemesen eltölteni.

1911. 18. sz. április 30. 366.

Lovik Károly: A préda. Budapest, Singer és Wolfner

Lovik Károly³¹ új regényében az asszony a préda: prédája a férj, a férfi önzésének, kényelemszeretetének. Egy házaspárt állít szembe az író: a nő heves szerelemmel vágyódik a férfi után, s bár ez idejekorán figyelmezteti a maga önző természetére, mégsem tágit tőle, amíg nőül nem veszi. Mint asszony aztán tőle telhetőleg igyekszik megbarátkozni helyzetével, hogy ő ne legyen több, mint kellemes, harmonikus kiegészítője a férfi nyugalomra, komplikációktól mentes egyensúlyra berendezett életének. Vágyát valami teljesebb viszony után, a férfi szenvedélyének megmozdulása után nem bírja leküzdeni, eltelik nyugtalansággal, már-már bűnre tántorodik, de még idején magához tér, a vallásban, a jótékonyágban keres kielégítést, s megadja magát sorsának, várva, hogy hátha jön valami közös szenvedés, amely összehozza férje szívét az övével. A regény tartalma kissé légies, s olyan alakok szerepelnek benne, akiknek semmi bajuk az étellel, gazdagok, függetlenek,

³⁰ A francia eredetű *lektűr* meggyökeresedett a közbeszédben. A lektűr fogalom nem feltétlenül pejoratív értelmű, hiszen sokszor imponáló művelődéstörténeti anyagot mozgattak, tágíthatják az olvasó érdeklődési körét és ismereteit, mint Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig, Franz Werfel, Maugham vagy nálunk például Passuth László, Erdődy János munkái tették. A kevéssé nívós munkákat a szórakoztató irodalom fogalma írja le, de ennek is van egy felső kategóriája.

³¹ Lovik Károly – ld. még: 1907/4; 1908/31; 1909/25; 1914/1.

egészségesek, tehát ráérnek a maguk lelkének apró redőit vizsgálgatni. Olyasformán hat az ilyen regény, mint mikor a tudósok egy-egy kísérlet céljára való élő szervezetet elvonnak az életnek minden esetlegességétől, minden körülménytől, hogy életműködéseit annál jobban megfigyelhessék. Lovik regényébe is a gazdag, nagy, színes élet alig játszik bele, alakjai mintha nem is volnának egy társadalomnak tagjai, bizonyos ebből fejlődő életkörülmények produktumai, hanem valami különleges, a körülöttük élő világgal csak laza kapcsolatban álló lények, akik önmagukra[!] élnek, önmaguk egyedüli céljai. A regénynek nincs háttere, tulajdonképp csak két alakja is van, a férj és feleség, a többiek inkább csak rekvizitumok, az írónak van csak rájuk szüksége, hogy a cselekvényt ki tudja fejleszteni. Innen van, hogy a regény kissé vértelennek tűnik fel, s az emberek rajzában, bár sok benne a részletező finomság, van valami teoretikus jellegű, s épp ezért igazi árnyékolás és plasztika nélküli. A dolgoknak ilyen leegyszerűsítését csak a nagyon mély lélektan rajz teszi elfogadhatóvá, amely önmagában is elég érdekességet ad arra, hogy kielégítsen. Amit azonban a rajz és előadás dolgában való elegancia adni tud, az megvan a regényben, amely tagadhatatlanul előkelő tónusú munka, és sok benne a szép, színesen megírt és hangulatos részlet.³²

1911. 18. sz. április 30. 367.

Rippl-Rónai József emlékezései. Budapest, Nyugat-kiadás

Most, sikerei tetőpontján, csaknem egyidejűleg gyűjteményes kiállításával, melyeket a közönség érdeklődése nevezetes művészeti eseménnyé avatott, Rippl-Rónai József kiadta emlékiratait.³³ Egy hosszú, küzdelmes művészi pályáról számol be velük; elmondja fiatalkori próbálgatásait, Munkácsy mellett töltött inaséveit, sok jellemző apróságokat mondva el a nagy mester jó szívéről, életmódjáról, festése módszeréről, véleményéről. Aztán mesterétől való elválása után a küzdelmek kora kezdődik: új utak keresése, a saját lassankint kialakuló eszméivel és törekvéseivel való küszködés, kapcsolatok, baráti és művészi összeköttetések a modern francia művészet fiatal képviselőivel, bohémélet Párizsban s a francia vidéken, szegénység, meg nem értés, kételkedő vállvonogatások Párizsban, gúny és visszautasítás idehaza, aztán az első siker s utána rövid néhány év alatt az általános elismerés, mely az addig kigúnyolt művészt – nem a rossz értelmében használjuk a szót – a legdivatosabb festők közé emelte. S ebben a külső keretben őszinte, a megharcolt harcokra való visszatekintés nyugalomával és biztonságával elmondott beszámolás

³² Schöpflin Aladár a sok kis kritika és a pálya lezárulása után terjedelmesebben írt Lovik Károlyról (ld. *Nyugat* 1914/9. 637–639. Ill. *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, *Nyugat-kiadás*, 1917. 175–179.)

³³ Rippl-Rónai József szűk baráti köréhez tartozott Schöpflin Aladár is. Erről beszámol Farkas Zoltán emlékezése és Bohuniczky Szeffi önéletrajzi számadása is. Farkas Zoltán: *Emlékeimből. Új Forrás*, 2008/3. és 2008/4.; Bohuniczky Szeffi: Schöpflin Aladár és baráti körünk. *Irodalomtörténet*, L. évf., 1962/1, 103–119.

azokról az elméleti meggondolásokról, melyekkel a művész a maga törekvéseit öntudatosra tette maga előtt, s amelyekből meglátni, hogy amit oly sokáig és oly sokan még ma is csak szeszélynek, a művészi hóbort egy nemének tartanak, az tudatos művészi törekvés eredménye, amelyről meggyőző pontossággal tud beszámolni. Ebben a tekintetben az emlékezések bizonyos mértékig új megvilágításba helyezik Rippl-Rónai festési módját; ritkán tudja művész olyan biztossággal megmondani szóval is, hogy mit akart ecsettel mondani, mint ő azokban az emlékezéseiben. S könyve olvasása nyomán el kell hogy ismerjék még azok is, akik nem tudnak megbarátkozni festése módjával, hogy törekvése mindig komoly, öntudatos volt, hogy művészi meggyőződésének feláldozott mindent, amit művész feláldozhat: sikerét, hírnevét, anyagi boldogulását, egész ifjúságát. Ez áldozattól bizonyára sokat szenvedett, de szenvedéseiről alig van szó az emlékezésekben, s ha van, akkor is vidám anekdoták formájában. Ez a tartózkodás, ez az előkelő hang jellemzi a művészt, akinek még most sem nyílik panaszra ajka, s aki szinte a magától értetődés nyugodtságával beszél mindarról a nagy árról, melyet művészetének fizetett. A könyvhöz nagyszámú illusztráció van mellékelve, s facsimilében Maillolnak,³⁴ a hírneves francia szobrásznak két levele, melyek a Rippl-Rónai ifjúkorabeli francia művészi törekvések érdekes dokumentumai.

1911. 21. sz. május 21. 427.

Szávay Gyula: A két leánder és más újabb versek. Debrecen, Városi Nyomda

A mai kínosan vergődő, önmagában tépelődő lírában Szávai Gyula³⁵ jóformán egymaga képviseli a könnyű, mindenbe belebékülő, kissé fölületes, de mindig szeretetreméltó jókedvet. Igazán jókedvében dalol, megérik minden versén, hogy öröme telt benne, vidáman, könnyen pattant ki belőle, frissen, időt sem engedve a költőnek az elmélyedésre. Alig lehet a világon olyan dolog, amely versírásra ne hangolja: megénekli a kis parasztlányt, aki magával hozza a városba, mint cseléd, egyedüli örökségét, a két cserép leándert, könnyedén, szinte egy újság-kroki gyorsaságával elsiet komoly és nagy társadalmi kérdések fölött, verset ír mindenféle alkalomra, szomorúra, vígra, ünnepire, hétköznapira, egy bokor verse meg egyenesen rímes széljegyzet mindenféle vegyes fajú újság-hírekre. Majd minden verse alkalmi vers abban az értelemben, hogy valami külső benyomás adott rá alkalmat: nem belülről tör elő, a költő lelke mélységeiből, hanem kívülről plántálódik bele, külső benyomásokból. Az ilyen költészetnek van valami zsurnaliszta jellege: a pillanatban és a pillanatnak élő újságíró költészete ez, akit az egymásra halmozódó események nem engednek önmagába elmerülni, hanem kifelé való életre szorítják még az érzését is. Ezzel vele jár a szapora könnyűség is, amelynek megvan

³⁴ Aristide Maillol (1861–1944), katalán származású francia szobrász, festő, grafikus. Rippl Rónai József megfestette egész alakos portréját.

³⁵ Szávay Gyula – ld. még: 1905/4; 1909/19.

a csillogása a formában, de hamar téved sablonokba, a könnyűségért feláldozza a művészi törekvést, és inkább megkerüli a forma, a kifejezés mélységeket rejtő nehézségeit, semhogy megküzdjön velük. Annak a generációnak, melyből Szávay való, talán legélesebb elválasztó vonása a maival, mélyebb, öntudatosabb és művészibb törekvésével szemben ez a zsurnalisztasság. Annak célja a minden áron elmésségre való törekvés is: egy poénért feláldozni a művészi igazságot, még ha ez a poén nem csattan is valami nagyon meglepően, ez neki egyáltalán nem lelkiismereti kérdés. Szávaynál mindezt, ami a magyar líra egy egész nemzedékét vitte tévesztett utakra, valami egyéni szeretetreméltóság enyhíti, amely a vidámságból, könnyedségből és melegségből elegyedik össze. Ez a melegség adja meg fogékony-ságát, amely igen könnyen fogad be hangulatokat, és könnyen fel is tudja őket kelteni. Az ilyen költészet arra való, hogy egy-két játszi, kellemes órát szerezzen az embernek, olyankor, amikor nincs kedve elmélyedni, s nem orgonák bűgását akarja hallgatni, hanem a cimbalom frissen pattogó szavát.

1911. 24. sz. június 11. 487–488.

Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849. Összeállította Endrődi Sándor. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa

A Petőfi-könyvtár című sorozatos vállalat most végre olyan kötetet adott ki, amely kárpótlást ad mindazokért a kétes értékű, vagy éppen selejtes kötetekért, melyek eddigi kiadványai java részét tették. Egy terjedelmes kötetben Endrődi Sándor³⁶ összeállította Petőfi napjait: mindazt, ami a költő irodalmi fellépésétől, 1842. május 22-ikétől fogva egész haláláig az egykorú lapokban róla vagy tőle megjelent. A költő egyes versei első megjelenésének dátumai, apró-cseprő újságíró munkái, nyilatkozatai éppúgy fel vannak benne napról napra jegyezve, kalendárium-szerű pontossággal, mint a róla szóló újsághírek, kritikák, polémiák. Egy nagyszabású mozaikmunka a könyv, csupa olyan adat, melyek annak idején a pillanatból fakadtak s többnyire a pillanatnak is voltak szánva, együtt azonban a költő nyilvános szereplésének egész és minden életrajzi összefoglalásánál hívebb és teljesebb képét adják. Az első szerény kezdet: *A borozó* című kis vers megjelenése az Athenaeumban az első adat, aztán egy darabig szórványosan jön utána a többi; az egész 1842. év mindössze öt adat, még az 1843. év is aránylag nagyon szegényes anyagot ad, 24 adatot, többnyire egyes versek megjelenésének dátumait. Ez a különböző vidékeken való hányódás-vetődés ideje, de már beleesik a *Versek*, az első könyv s a *Helység kalapácsa* megjelenése. Ezzel Petőfi belekerül a pesti irodalmi élet sodrába, egyszerre, szinte átmenet nélkül magasba veti a népszerűség hulláma. Rendkívül termékeny munkássága és eleven temperamentuma folyton az érdeklődés középpontjában tartják, s az akkori kicsinyes, vidékies pesti irodalom legtöbbit emlegetett alakjává teszik. 1845-ben már alig telik el úgy egy hét is, hogy

³⁶ Endrődi Sándor – ld. 1904/51; 1905/51; 1909/52; 1913/16.

neve kétszer-háromszor ne legyen megemlítve a lapokban. Mindenféle aprólékos dolgokat megemlítenek róla, támadó kritikák jelennek meg ellene, ő maga sem rejtegeti magát a nyilvánosság elől, úgyhogy az 1845. év Endrődi könyvében már több mint 120 lapot foglal el. S így folytatódik ez mindvégig, – soha nyilvánosan szereplő emberrel nem foglalkoztak nálunk annyit, mint Petőfivel. S az egyes adatok, ha kicsinyességükkel ma néha szinte komikusan hatnak is, rendkívül jellemzők, összességükben tükröt adnak arról a korról, melyben Petőfi élt és melyből kiemelkedett. Bibliografikus szárazsággal, minden kommentár nélkül vannak összeállítva, úgy, hogy ha sorban olvassuk őket s kissé beleéljük magunkat, akkor megelevenedik előttünk az az egész levegő és környezet, melyben Petőfi élt. Alig lehet megbecsülni azt a szolgálatot, melyet Endrődi Sándor e könyv pontos és hű összeállításával a Petőfi-irodalomnak tett; az ő könyve a legbecselesebb, leggazdagabb és legtöbb tanulságot nyújtó mindazok között, melyek a költő életrajzára vonatkozólag valaha megjelentek. Mindenkinek, aki Petőfivel behatóbban akar foglalkozni, vissza kell térni ehhez a könyvhöz, mert benne találja meg Petőfi irodalmi pályájának egész hátterét, és benne rezonál az a minden egyebet felülmúló hatás, melyet korára és kortársaira tett. A könyv az első félénk és fenntartással közölt újsághírral végződik, mely Petőfi halálának híreről szolt a kolozsvári *Szabadság* 1849. augusztus 7-iki számában. Egy sereg melléklet is van benne: Petőfi egyes művei első kiadásainak s egyéb rá vonatkozó dokumentumoknak faksimile másolatai.

1911. 25. sz. június 18. 508.

Csáth Géza: Délutáni álmom. Budapest, Nyugat-kiadás

Csáth Géza már első könyvében is, mely mintegy két év előtt jelent meg,³⁷ feltűnt ritka biztos, energikus ábrázoló képességével, a jellemző vonások iránti élénk érzékével és előadásának fölényességével. Új könyvében, melynek *Délutáni álmom* a címe, ezek a tulajdonságok még erősebben, teljes kifejlődésükben nyilatkoznak. A tizenkét novella mindegyikében az író mindig biztos a dolgában, a kifejezés eszközei mindig rendelkezésére állanak, mindig fölötte marad tárgyainak, anyagának, és mindig éppen annyit és úgy mond el róla, amennyit, s ahogy mondani akar. Ez nagy realitást ad elbeszéléseinek: a történetek, az alakok egyenesen élénk vannak állítva, az író minden közbelépése, minden magyarázata nélkül, teljes objektivitással, tehát teljes világossággal. Másrészt azonban az író hangja ettől az előadási módtól valami józanságot kap, amely néha nem engedi teljesen megelevenedni az élénk állított dolgokat. Három főtárgya van: az abnormis idegrendszerű ember, az ideges, érzékeny, elmélkedő gyermek és az álmom sajátságos, a valóságból az irrealitásba vezető állapota. Nagy ismerettel, az ideg orvos és megfigyelésével rajzolja meg a visszas idegrendszerű kamasz fiúk, egy groteszk testvérpár anyagilkossá-

³⁷ Ld. 1908/20.

gát, egy elmebeteg boldog megnyugvását a maga fixa ideájában, az ópium-szívó lelkiállapotát éppúgy, mint egy magányos életet élő fiúcska belső világát és egy az erdőben eltévedt gyermek csapongó gondolatmenetét, a félelemnek hirtelen elhatalmasodását. Novellái néha egy jelentékeny írói erővel megírt orvosi kórtörténet módján hatnak, néha az író saját gyermekkori emlékeinek felidéződését érezzük. Hogy hangulatai is vannak és lírai hatásokat is tud elérni, azt megmutatja abban a novellában, amely a Kálvin tér reggeli ébredését írja le, csupa apró megfigyeléssel és mégis erősen megfogó hangulattal. Nem a maga egyéni hangulatát adja, hanem a dolgokét, amely az utcai mozgásból, örökös változásból árad ki a szemlélőre. Csáth Géza könyve érdekes jele annak a realiztikus úzusnak, melyet legújabb novella- és regényírásunkon észrevehetni.

A kötetről Karinthy Frigyes írt a *Nyugatban* (1911/11. 1076–1077.):

Ama előkelő és szimpatikus íróművészek közül való, akiket sikerre és elismerésre predestinál egy negatív kvalitás: hogy nincsen modoruk, nagyjában jellemző stílusuk sincsen, és így öntudatuk, okosságuk, megfigyelésük objektív értékét; szóval a mondanivalóikat nem nyűgözi le a mindent egységesítő formának az a misztikum, ami ösztönös és nagyon is szubjektív művészek írásában a legkonkrétebb és a legkörülírtabb mondanivalót vagy megfigyelést elvonttá és homályossá tompítja. Fejlődése, az az út, amelyen halad, egészen tiszta és világos. A fölösleges színeket és vonalakat mind nagyobb öntudattal söpri le íróasztaláról: még itt-ott ellágyítja kezét a haldokló és drága líra, mely többre becsüli a hasonlatot annál, amihez hasonlít –, de aztán keményen összefogja megint a gyökereket és nem tér le az útról. Ez az út bizonyosan a legtökéletesebb írásművészet felé mutat; oda, ahol kifejezés és kifejezni való stílus és anyag egy és ugyanaz. Ahol a hasonlat magyaráz és világosabbá tesz: (ez a hivatása, semmi más), s a szavakat a kifejezni valónak sajátos és megmásíthatatlan kényszere fűzi össze s nem valami furcsa véletlen, amit inkább szinte képzőművészi, dekoratív ösztönök idéznek elő fejlődő írókban.

Főlényes és elegáns író: s azokban a novelláiban, ahol e két tulajdonság túl van már a törekvés állapotán (mert öntudatos törekvés nevelte őket): – biztonság és rutinja Maupassantra emlékeztet. Öntudata azonban még határozottabban nyomja el a líra beavatkozását, mint a francia mesternél, nagyon jól érzi, hogy a hatás legfőbb eszköze a kegyetlenségig fokozott, gyilkos ál-objektivitás, amely érzéketlenül bontja fel és mutatja be az élet legérzékenyebb szerveit. A szemléletnek és szemléltetésnek ez a módja ugyanis éppen ezért oly ingerlő és izgató, mert tudatosan hamis és leplezett: hiszen érző és érzékeny szívek szenvedését csak érző és érzékeny szív ismerheti. De a főlény éppen ebben rejlik: ridegnek mutatkozni, mint maga az élet és a sors: élet és sors képét ölteni fel s azoknak nevében szólni emberről és emberi nyomorúságról. Így megdöbbenően s az abszolút éreztetésével emelkedik ki a tragikum. Csáth Géza minden novelláján kívül van, dolgokat mutat be, melyekben nem akar szerepelni. Nem az övéi ezek az emberek és ezek

az események és ezek a novellák: leírta őket és most másnak odaadja. Minden novelláját valakinek ajánlotta, mindegyiket másnak. Nekik írta. Mindig tudta, hogy mit akar: Moravcsik professzorra gondolt, míg írt, vagy Osvát Ernőre vagy egy régi dadára. Megvolt a probléma és ő tudta, melyik megoldás a legalkalmasabb és melyik módszere a megoldásnak. Ha kritikát akarnánk mondani erről a kötetről s nemcsak jellemezni s éreztetni jellegét, minden novellával külön és másképp kellene foglalkozni. E jóvérű, jól nevelt és úri írásmód hajlékonyan alkalmazkodik a témához, melyet egy erőteljes és kultivált intelligencia fölvetett. E témákról kellene beszélni és dicsérni az író, aki a lehető legjobb és előkelőbb formában érezteti a téma fontosságát.

*

És egészen külön kellene beszélni azokról a novelláiról, melyekben gyerekekkel foglalkozik. A Molnár Ferenc csodálatos ösztöne, mellyel a gyerekleket érzi: nála tudományos kutatásokkal igazolt, pszichopatológiai megismerés: ez festi alá és foglalja össze megfigyeléseit. A megfigyelő egybegyűjti az impressziókat és az ideg orvos jelentőséget ad nekik és kiválogatja azokat, melyek általánosan jellemzők. Mindenütt ott van a szexualitás vörös vonala, e jellemzések spektrálképletében: Freudra gondolunk és ismét Csáth Gézára: s meg ismét Freudnak egy tétele aggaszt s ez az ideg orvosnak szól: hogy a tudattá fejlett ösztön erejéből veszít, s nem ér fel alkotóerő dolgában amazzal.

1911. 26. sz. június 25. 527.

Erdős Renée: János tanítvány. Evangéliumi színjáték. Gyoma, Kner Nyomda

Annak az érdekes, de pszichológiai szempontból nagyon érthető, s az irodalomban éppen nem példátlan belső átalakulásnak, mely Erdős Renée-t³⁸ a forró erotikából a vallási miszticizmusba terelte, egy újabb eredménye az *Aranyveder* című verskötet után, a most megjelent *János tanítvány* című háromfelvonásos evangéliumi színjáték. Szó sincs róla, nem színpadi munka, nem is hisszük, hogy szerzője a színpadra képzelte volna. A drámai forma csak objektíválása a költemény lírai hangulatának, mintha a költőnő azzal akarná kiküszöbölni magából a belső életét felforgató lírai forróságokat, hogy kivetíti magából, idegen személyekre ruházza, szimbolikussá teszi és több személyre osztja szét azt, ami benne forr. A dráma nem is kívül, a színtéren játszódik le, hanem belül, a lelkekben, János apostolban és még inkább a magdalai Máriában, aki az egésznek tulajdonképpeni központja. Érdekes, hogy majd az egész mai irodalmat és művészetet a Jézus halála körüli evangéliumi történetből leginkább, majdnem azt lehetne mondani, kizárólag a Magdolna alakja izgatja. Erdős Renée darabjának is ez az alak viseli a líráját, ebbe

³⁸ Erdős Renée – ld. még: 1905/51; 1909/6; 1910/25; 1920/5.

öntött legtöbbet önmagából, ebben látja mintegy a maga őseit, az elsőt, aki megtette a szerelemtől a hitig vezető, könnyekkel szegett utat. A költemény különben egészen Erdős Renée-re vall, megvan benne egész színpompás nyelve, fantáziájának sötétben lobogó tüze, megvan a színeknek az a sajátságos összefolyása is, amelyből a költő formái nem tudnak kézzelfoghatóvá, szemmel megláthatóvá alakulni, s elmosódó foltokba vesznek, mert nincsenek erősen összefogva.

1911. 29. sz. július 16. 587.

Krúdy Gyula: A podolini takácsné és a többiek. Budapest, Singer és Wolfner

Huszonegy rövid novella és rajz van a Krúdy Gyula³⁹ legújabb könyvében. Figurák és történetek abból a világból, amelyet a Krúdy Gyula egészen sajátos egyénisége tesz egészen sajátossá. Álmodok, emlékezetek, legendák, babonák és látomások párja teszi sűrűvé és olyan természetűvé e világ levegőjét, hogy minden vonal, emberé és tárgyé valami rejtelmes, izgatató csillámú zománcot kap benne. Tele van meleg misztikummal a Krúdy Gyula képzelete, igazi mesevilág, és nagyszerűen, elemien mesei az a hang is, amelyen beszél róla. Halk és bensőséges, mint azé, aki igen eleven álmot vagy látomást beszél el, de a csöndes szón sokszor szinte átizzik az emlékezés vagy a beleélés izgalma, és kifogyhatatlan színekből, amelyekkel a maga fantasztikus világának képeit festi. A hősei mind különös emberek, akiket Krúdy Gyula úgy állít elénk, hogy szinte izgatott érdeklődéssel figyeljük: mi lesz velük? Sajnos, ez az író sokszor hamarabb elunja a mesemondást, mint az olvasója a figyelmet. Még a jobbik eset, ha egy erős, szép jelenet közepébe kíséri és egy megkapó kép-kompozíció hatásában búcsúztatja el tőlünk a hőseit. De megesk az is, hogy egyszerűen visszadobja a homályba, ahonnan kiemelte és ahonnan érdemes volt kiemelnie, mert amit megmutat belőle, azon egy eredeti és értékes művészet fénye ragyog.

1911. 30. sz. július 23. 608–609.

Heltai Jenő: Scherzo. Budapest, Singer és Wolfner

Heltait⁴⁰ a közönség már jól ismeri; új kötete, mely vagy húsz-huszonöt tárcaszerű elbeszélést foglal magában, az író újabb fejlődését nem mutatja, csupán megizmosodását azon tulajdonoknak, melyeket minden eddigi írása is magán viselt. A könnyedség és valami igen rokonszenves, korántsem pesszimista rezignáció voltak közt a legjellegzetesebbek. Heltai az életet most is úgy nézi, mint régiebb műveiben; a fiatalember szemüvegén keresztül. Rendszerint fiatal emberekkel és fiatal lányokkal találkozunk is beszélőjeiben, vannak azután olyanok, kiknek nincs

³⁹ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1912/9, 26, 40; 1913/33, 51; 1919/4.

⁴⁰ Heltai Jenő – ld. még: 1905/46; 1907/24; 1910/5; 1911/46; 1913/47; 1914/2; 1920/21.

koruk, de kifejezetten öreg vagy hajlott korú személyre elbeszéléseiben nem is emlékezünk. Az a kis történetke, melyet Heltai előad, mindig oly bájos, annyira megejt az író szavainak behálózó erejével, hogy szívesen megbocsátjuk, vagy talán észre sem vesszük a tartalom jelentéktelenségét. Különösen amikor csattanó felé halad az egész mese, meglepődtünk nemegyszer a poén tompaságán. Pompásnak találtuk a kötetet megkezdő *Scherzo* című elbeszélést, mely bizonyára egyike Heltai legjobb beszéleinek. De az egész kötet is felderítő, kellemes olvasmány.

1911. 41. sz. október 8. 827.

Sassy Csaba: A cigánysorról – Miskolc, Szelényi Nyomda; Tűzhely mellől. Miskolc, Szelényi Nyomda

Egy vidéken, Miskolcon dalolgotó költő, Sassy Csaba⁴¹ most két kis könyvben is kiadta verseit. *A cigánysorról* az egyik könyv címe, *Tűzhely mellől* a másiké. Tartalmilag a két kötet között nincs lényeges különbség, legfeljebb az, hogy a másodikban nincsenek olyan alkalmi, személyekre szóló versek, amilyenek az első tartalmának jórészt teszik. Egyebekben mind a két könyvecske egy tőből fakadt: egy könnyen hangolódó és fürgén verselő jókedvű, temperamentumos ember rigmus-csináló kedvéből. Majd minden versében van valami rigmus-szerű: könnyű, olcsó rímek, frissen pattogó ütemek, sok hajlam a banalitásra, a mélységnek, sőt a mélységre való törekvésnek teljes hiánya, de annál több engedmény a népszerűségnek, az újságírói elméskedés sűrűen használt s néha erősen megkoptatott fordulatai és szólamai, szóval minden arra vall, hogy ezek a versek könnyen, majdnem rögtönözve születtek, s születésüket nem előzte meg sem belső vívódás, sem magába szállás, csak egy-egy ötlet, legfeljebb egy futó, pillanatnyi hangulat. Nem nagyon szeretjük ezt az újságíró-poézist, mert elsőkélyesedéssel fenyegeti a magyar verset, az ilyen könnyed enyelgés a múzsával, az igazi, mélyebben járó költészettel szemben úgy hat, mint a felületes flört az igazi szerelemmel szemben. Az újság egy napra szánt papirosán még csak elfogadjuk, de könyvben, ötvenével, százával olvasva már untat. Sassy Csaba két könyvében találunk olyan verseket is, melyek nem tartoznak ebbe a kategóriába. Valami különös mélység, eredetiség, nagy vonás ezekben sincs ugyan, de kedves, kellemes hangulatok, csinos formába foglalva, nem éppen jelentékenyek, de tetszetősek. Egynehány népdalszerű versének bizonyára örülni fognak a nótaszerzők, akik mostanában úgylis szűkében vannak a használható szövegeknek.⁴²

⁴¹ Sassy Csaba – ld. 1909/17.

⁴² Schöpflin „jóslata” ekkor már valóság volt, több „ének zongorakísérettel”, „víg dalos jelenet” alcímet viselő nyomtatott kottában szerepel a neve a versek szerzőjeként, s utóbb olyan nótakönyvben is szerepelt, amelyhez Blaha Lujza írt bevezetőt.

1911. 42. sz. október 15. 848.

Biró Lajos: A fekete ostor és más novellák. Budapest, Singer és Wolfner

Néhány év során bebizonyosodott, amit különben a jó szeműek mindjárt észrevehettek, hogy fiatal novelláíróink közt Biró Lajos⁴³ aközé a kettő-három közé tartozik, akik leginkább meg tudják fogni az olvasó közönség érdeklődését, anélkül hogy művészi lelkiismeretükből valamit is fel kellene áldozniok. Egy sereg novelláskönyv, egy vagy két regény, egy nagy publikum-sikert aratott színdarab ennek a tanúbizonyosságai – ezekkel Biró Lajos legnépszerűbb s legolvasottabb íróink közé jutott. Nagy intelligenciája, amely szinte szuverén módon uralkodik a legnehezebb témákon is, ritka technikai biztonsága, amely képessé teszi arra is, ami a legnehezebb dolgok közé tartozik, hogy amit nem lehet megoldani, azt észrevétlenül megkerülje, tömörítő képessége, amellyel egyetlen helyzetbe, sokszor egyetlen poénba össze tudja foglalni egész életek drámáit – feléje vonzzák az olvasó érdeklődését. Megvan benne az egyenletesség fiatal íróknál nem éppen gyakori erőnye: ha munkái nem egyforma értékűek is, mindig megmaradnak az író színvonalán, sohasem csalódunk bennük. Mindig van érdekes mondanivalója s mindig érdekesen mondja el. A mai társadalmi és erkölcsi berendezkedéssel szemben mindig kritikai állást foglal el, szereti megmutogatni hazugságait, hézagait, tökéletlenségeit, de nem vész el művészi erő a tendenciában. Néha mintha nagyon is objektív volna: egyszerűen rámutat valamire, nyugodtan, okosan, hidegen, anélkül hogy a legcsekélyebb felindulást mutatná. Mintha az író lelke csak tükör volna, melyben nem hagynak nyomot az élet változatos, izgató képei, melyek sorra megjelennek benne. Ezek a tulajdonságai, más egyebekkel együtt, megvannak új könyvében is, melynek címe *A fekete ostor és egyéb történetek*. A kötetben tizennyolc novella van, az író legújabb termésének javából.

1911. 46. sz. november 12. 932.

Heltai Jenő: Színes kövek; Az én második feleségem. Singer és Wolfner

Heltai Jenőnek⁴⁴ rövid időközökben két könyve jelent meg most; az egyikben novellák vannak, *Színes kövek* címmel, frissen elbeszél, csattanós történetek, amelyekben éppen csak maga a történet fontos, a rendszerint furcsa, többé-kevésbé a groteszk felé hajló alakok csak arra valók, hogy a történet lefolyhasson körülük. Ugyanebből a zsánerből való a regény is, *Az én második feleségem*, egy vidám, könnyedén megkonstruált történet egy házaspárról, akik el akarnak válni, de előbb új férjet kell keresni az asszonynak, s e keresés folyamán újra beleszeretnek egymásba. Itt groteszk az alap gondolat is, egy furcsa ötlet, melyet csak az író

⁴³ Biró Lajos – ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1912/25; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

⁴⁴ Heltai Jenő – ld. még: 1905/46; 1907/24; 1910/5; 1911/30; 1913/47; 1914/2; 1920/21.

elbeszélő módja tesz hihetővé. Heltainál általában az elbeszélő hang a fontos, s az olvasóban a rokonszenv az elbeszélő nyájas, kellemes és megnyerő egyénisége révén támad az elbeszélt dolgok iránt. Sajátságos humora, amely csak ironikus játékot űz mindennel, embereivel, történeteivel, kicsit magával az olvasóval is, egy művelt, leszűrődött, a maga korlátai között harmonikusan megférő világfelfogásból táplálkozik, amely az élet minden diszharmoniaját feloldotta minden dolgok szkeptikus megértésében, az emberi ügyek kicsiségének szemléletében. Ebből folyik Heltai szeretete a könnyűvérű bohém-alakok iránt, akiket a maga felfogásához hozzástilizáltan rajzol, s akikben bő alkalma nyílik a maga szelíd, elnéző iróniájára. Ezt értették és értik félre ma is azok, akik léhasággal vádolták az író, nem véve észre, hogy ez a látszólagos léhaság valami rejtett pesszimizmust takar, amely nem lát az emberi életben semmi nagyot, tehát tudatosan fordul a kicsi dolgok felé. Heltai alapjában véve nem vesz semmit tragikusan és nem hajlandó semmin elérzékenyülni. Kifejlett és kifinomodott intelligenciája fölébe emeli azoknak, akiről ír, s erről a magaslatról még kisebbeknek látszanak, mint amilyenek. Látásmódjában nincs semmi keserűség, s ezért oly kellemes, vonzó az előadása. Mikor történeteit olvassuk, mintha egy igen jól nevelt, okos és jó ember meleg, szerény, affektálás nélküli hangját hallanók mögöttük. Mindezért történeteiket nem ragadnak el, nem nyitnak bennünk mélységeket, de mindig azt az érzést keltik, hogy disztingvált, jó társaságban töltöttük időnket.

A Színes kövekről Schöpflin Aladár a Nyugatban is írt (1911/21. 775.):

Micsoda jelentéktelen kis történetek! Inkább furcsa, mint félelmetes rablóhistóriák, apró bohózatok, egyetlen csípős poénra dolgozva, frissen pattanó, de elpattanó ötletek és semmi több. Valóságos kis tűzijáték: apró színes gömböcskék röpködnek a levegőben, felszállnak, nem is nagyon magasra, és ott – a nézők mulatságára – egyet pukkanva elenyésznek. Igazán jelentéktelen kis történetek. Az ember alig tud számot adni magának arról, hogy mi tetszik bennük. Mert tetszenek, arról szó sincs.

Mélység, az nincs bennük, az emberi lélek és élet új megismerései nem tárulnak fel. Nem is igazi emberek vonulnak fel bennük, hanem az író kedves, vidám marionettjei – csecsebecsék Heltai íróasztaláról. Hát mi tetszik bennük?

Az író, Heltai, maga. Az apró történetek mögött ott látjuk őt, minden sorban benne érezzük finom mosolyát, amellyel kicsit felülről, de nem gőgösen, hanem az okos ember megértésével nézi ezt a világot és ennek a világnak dolgait. Semmit nem vesz tragikusan, még nagyon komolyan sem. Színjáték minden, nincsenek tragédiák és komédiák, csak tragikus és komikus pózok vannak. Minek búsulni? Minek kacagni? Mosolyogni kell mindenben – minden emberi dolognak a teteje egy mosoly. Nem jókedvű, hanem derült, nem gúnyos, csak ironikus. Ki kell küszöbölni mindent, ami erőszakos, minden szélsőséget, szenvedélyt. A fő

az egyensúly, semmit sem szabad annyira közel engedni, hogy ezt az egyensúlyt megzavarja.

Minden ma élő íróink között Heltai a legegyensúlyozottabb lélek. Ez az alapja annak, amit sokszor mondtak róla, hogy: franciás. A nagy franciák szoktak ilyen egyensúlyozottak lenni. Csakhogy a franciák egyensúlyozottsága egy kétezer és egynehány éves kultúra leszűródése – hogy Heltai hol szerezte, az titok. Mindenestre született rá, mert ez nem tanulmány vagy elszánás dolga, hanem az idegrendszernek, az egész testi és lelki szervezetnek a dolga, amely úgy fogja fel az élet mindenféle ellentétes benyomásait, hogy valamennyit felhasználja a maga egyensúlya fenntartására. Aki erre képes, az sohasem esik ki a sodrából, mindig ura marad magának. Az ilyen ember mindig szimpatikus, mert mindig derült, sohasem mutat disszonanciát – kellemes, megnyugtató érzés vele együtt lenni. A tónusa halk, a mozdulata diszkrét, nem tolja magát előtérbe, szerény és még pajkosságaiban is illedelmes. Nagyon ért a beszélés nehéz mesterségéhez: színes tud lenni, pompázás nélkül, tud bánni a hangsúllyal, az elbeszélőnivalóját állítja előtérbe, de a háttérben, nem látjuk, hanem érezzük az elbeszélőt. Nemcsak tud, hanem szeret is elbeszélni, kedve telik a maga színes kis mutatványaiban, érezhetően örül egy-egy ügyes fordulatának. Az első szavánál megérezzük ezt, és a maga kedvtelése ránk szuggerálódik.

Nem nagyvonalú művészet, amit Heltai csinál, inkább filigrán nipp-holmi. De a maga módja szerint kedves és mulattató, a maga zsánere, törvényei szerint való. Sohasem lép ki, egy szóval sem, a maga köréből. Olyan finom és légies, hogy elemezni sem lehet, a hatás, amit tesz, valami gyöngéd illatszeréhez hasonló. Úgy érezzük, nagyképűsködés volna esztétikai mértékekkel mérni. Be kell szívni és élvezni kell. Ez minden, amit tehetünk vele.

1911. 47. sz. november 19. 953.

Móricz Zsigmond: A galamb papné. Budapest, Franklin Társulat; Az Isten háta mögött. Budapest, Nyugat-kiadás

Csaknem egyidejűleg két regénye jelent meg a gyorsan előre törő írónak, aki alig három év alatt, néhány erőteljes tempóval első íróink közé küzdötte fel magát.⁴⁵ Az egyiket, *A galamb papné* címűt lapunk olvasói jól ismerik: tavalyi évfolyamunkban jelent meg először, általános érdeklődést keltve felfogásának eredetiségével és azzal a szuggesztív erővel, amely azokat az embereket és dolgokat, amelyekből a regény összetevődik, olyanoknak tünteti fel, mintha az író maga élte volna őket át, és egyúttal az olvasóra nézve is valóságos élménnyé teszi. *A galamb papné* regényében tulajdonképpen csak két alak van: a fiatal papi házaspár; az a többi néhány alak, aki még több-kevesebb szerepet kap benne, tulajdonképpen csak a főalakok s helyzetük megvilágítására szolgál. Mégis megvilágosodik benne a falusi

⁴⁵ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/3, 52.

intelligens ember egész eseménytelen, jelentéktelen apróságokból álló, ezeket az apróságokat életbe vágó fontosságra dagasztó, a külső események hiányát befelé forduló emésztődésekkel pótoló élete, a falusi élet elparlagiasító hatása, a pap és népe közötti egészen sajátságos, szorosan összenőtt, sokban ellenséges, sokban egymásra utalt viszonya, amelyben a nép beleszólást követel papja minden belső, még családi ügyébe is, viszont tőle is hasonlót követel, s amely nagyon hasonlít az úri sorba fölvergődött parasztfiú és parasztsorban maradt családja viszonyához. És megvilágosodik egy egészen friss szemmel meglátott, újszerű pszichológiai jelenség is: a különböző társadalmi osztályokból való férj és feleség helyzete egymással szemben, az a különbség a nevelkedésben, igényekben, világfelfogásban, amely az ilyen házaspárok számára oly nehézé teszi a mindennapi életre való összetörődést, s emésztő szenvedések, sokszor tönkremenő életek okozójává válik. A házaspárnak ez az összetörődése tulajdonképp a regénynek a tárgya, s az író lépésről lépésre mutatja meg azokat az apró-cseprő kínszenvedéseket, melyeket a menyecske szeszélyeskedése, új helyzetébe magát beleélni nem tudó lázadozása, a férjnek parlagias, a helyzetnek, melybe jutott, sejtelméig sem jutó öntudatlansága s ebből fakadó tehetetlensége szerez mind a két félnek. A már-már nagyon is öszszecsomósodó viszonyt végre megoldja a mindenféle házastársi bajok örök megoldója – regényben és az életben egyaránt –, az első gyermek. A falusi élet szűk köre és egyhangúsága, az a kevés változatosság, melyet az emberek helyzetében enged, kissé nyújtottnak érezteti a regény menetét azzal, aki regényben elsősorban mesét, fordulatot történetet keres, viszont a lélektani részletrajz gazdagságával és árnyalatosságával bőven kárpótolja a bensőbb hatásokat kereső olvasót. Annál rohamosabban, szinte a mozgófénykép gyorsaságával peregnek le *Az isten hála mögött* című regény eseményei; a regény egész cselekménye negyvennyolc izgalommal tele órában pereg le. Mint minden munkájában, Móricz Zsigmond ebben is inkább belső eseményeket ad, a történet csak eszköz neki arra, hogy megmutassa, mi forr és vívódik azoknak az embereknek lelkében, akikről szó van. A regény központja egy asszony, egy egészen közönséges kisvárosi asszony, akit csak heves, de kielégülésre nem jutó érzékisége és egy jobb, gazdagabb élet után epekedő, öntudatlanná fojtott, hisztérikus vonaglásokká csökevényesedett vágya különböztet meg a többi száz meg ezer társnőjétől. E körül az asszony, a tanító felesége körül forog a regény egész személyzete: egy epizódalakot kivéve, mind csupa férfi, akiket az érzéki vágy kábulata ragad feléje. A középpontban örvénylő, fülledt, forró levegőjű vívódás körül elevenedik meg aztán a kisváros egész élete, a maga unalmával, élettelen kicsinyességével, gonosz pletykáival, férfainak bormámorával, asszonyainak erkölcsi ridegségbe palástolódó, kifolyó szelepet nem találó érzékiségével, egész örömtelen, a szellem minden magasabb, nemesebb vágyát elfojtó sivárságával. Móricz nem látja idealizáló rousseau-i szemüvegen keresztül sem a falut, sem a kisvárost, inkább sivárságai, kietlenségei számára van nyitva a szeme. Lehet, hogy túl sötétnek is látja; ez nála világfelfogás dolga, de mindenestre megvan az az ereje, hogy olvasás közben magával tud vinni, meg tud nyerni a maga látásmódja számára, szinte rákényszerít, hogy az ő szemével lássuk a

dolgokat. Ez az, amit művészi igazságnak nevezünk, bizonyos ellentétben a tárgyi igazsággal. Ebben nyilvánul legpregnansabban az a vehemens, szinte mohó energia, amely Móricz Zsigmond írói egyéniségének legjellemzőbb vonása, s amellyel kiválik minden ma élő írónk közül, mint aki nagystílusú dolgokra van hivatva.

1911. 48. sz. november 26. 975–976.

Cholnoky Viktor: Az alerion-madár vére. Elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

Cholnoky Viktornak⁴⁶ új novelláskötete jelent meg ezzel a címmel. Két év előtt megjelent *Tammúz* könyve óta, melynek ritka nagy irodalmi sikere volt, Cholnokyt legkitűnőbb elbeszélő íróink közé soroljuk, s ezt a hírnevét az új könyv is megerősíti. Mindenesetre a legsajátosabb jelenségek egyike irodalmunkban, egy egészen eredeti, sajátos világfelfogású író, aki a dolgokat a maga különleges látószögéből nézi, a mindennapi eseményeknek és alakoknak különös színt és reliefet tud adni, s akiben manapság szokatlan mértékben van meg az elbeszélő művészet ritka adománya, amellyel az első mondattól fogva meg tudja fogni az olvasót s vezetni magával a történet végéig. Mindenképpen arisztokratikus lélek: elkülöníti magát a többi emberektől s a körülötte folyó dolgoktól, a maga külön világában él, s innen úgy nézi a mi világunkat, mint valami furcsa, fantasztikus színjátékot; sohasem elegyedik a tömegbe, az események közé, ő ezeknek csak szemlélője akar lenni. Intelligenciája szokatlanul finom és erős, belelát a dolgok legrejtettebb vonatkozásaiba. Kultúrája igen magas színvonalú, nem a lélek külső rétegein lerakódott ismerettömeg, hanem a léleknek az a rendkívüli fogékonysága és magába olvasztó képessége, amely az ismeretek lényegét teljesen magába olvasztja, önmaga alkatrészévé teszi, úgy, hogy tudása valami veleszületettnek, lényéből sarjazottnak tetszik, aminthogy alapja a veleszületett kulturális predispozíció is. Innen fakad iróniája is – ritka jelenség minálunk! –, mert az irónia lélektani alapja mindig a világ dolgainak szkeptikusan megértő szemlélete, amely az igen fejlett intelligenciából és igen finomodott kultúrából fakad. Ezért szereti a különös, fantasztikus alakokat és eseményeket, a kísértet-jelenségeket, a tébolyodottak vagy a tébolyhoz közel állók világát, a Kelet világát, a társadalmon kívül élők groteszk társadalmát, az irodalomból Don Quichotte-[o]t és Falstaffot. Vizontlátjuk az új kötetben Trivulsiót is, a *Tammúz* kötet jellemző alakját, aki a legfantasztikusabb és leginkább meglepő történeteket tudja elmondani. Fantasztikuma olyan, mint valami ismert tájék, amely azonban valami kísérteties, idegen fénnel van megvilágítva: az egyes részletek vonalai ismerősen, pontosan rajzolódnak ki, a színek azonban egészen el vannak változva. A könyv egyik novelláját, az *Agorán* címűt külön is ki kell emelnünk, ez a legfinomabb, leelőkelőbb kultúrájú és a maga egyszerű formájában legmélyebb dolgok egyike, melyeket a mai magyar irodalom produkál.

⁴⁶ Cholnoky Viktor – ld. még: 1909/52; 1912/24, 52.

1911. 49. sz. december 3. 995.

Gárdonyi Géza: Hosszúhajú veszedelem. Az agglegény-elbeszélések.
Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi Géza⁴⁷ két terjedelmes kötetben adta ki újabb novelláit. Nem is tulajdonképpeni novella-gyűjtemény, hanem úgynevezett keretes elbeszélés. A keret: tizenöt agglegény, előkelő, idősebb urak, karácsony estéjén összejönnek vacsorára és azzal mulatnak, hogy sorban mindegyik elmondja, miért nem házasodott meg. Így keletkeznek az egyes novellák, szám szerint tizennégy. Voltaképpen valamenyny egy-egy első szerelem története, amely után a legtöbb esetben nem is következett második. A lányalakoknak hosszú sora vonul fel az olvasó előtt, mindegyikbe beleszeret az az elbeszélő, aki éppen soron van, és mindig akad valami, ami a már elhatározott házasságot megakadályozza: vagy a lánynak derül ki valami hibája, amely elriasztja a szerelme, vagy a véletlenség szól közbe. E szerint az elbeszélések hol humorosak, hol bánatosak. A fiatal szerelem hevét, forró sóvárgását, öntudatlan érzéki tüzét Gárdonyi nagyon erős hangulattal tudja rajzolni, s különösen mester a fiatal lányok bájosságának, gyermekes vidámságának, öntudatlan kacérságának rajzában. Alig is van más nőalakja, mint az ilyen fejledező asszony-palánták. És mindig visszatérő jelenség nála az az ellentét, amely a szerelmes leány és a fiú közt van. A leányt felélénkíti, ügyesebbé, ravaszabbá teszi a szerelem, a fiút komikusan butává és ügyetlenné. Így válik a szerelemben az okos fiatalember is kész prédájává az együgyű kislánynak. Az ilyen leány-alakoknak nagy változatosága jelenik meg az elbeszélésekben, de azért végre is kissé egyhangúvá válik a sok egyforma végű történet, melyek kimenetelét már előre elmondja az író. A gyűjtemény egyik novellája, a *Hegyen égőtűz* azonban Gárdonyi legszebb munkái közé tartozik. Ennek leányalakjában van misztikus gazdagság: ahogy az író meg tudja mutatni egy egyszerű juhász-lányban a homályos úri származás nyomait, abban igazán magasrendű művészet nyilvánul.

1911. 50. sz. december 10. 1015.

Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai a harmincéves háborútól a Pragmatica Sanctióig.
Harmadik kötet. Budapest, Franklin Társulat

Rég nem keltett már történeti munka akkora feltűnést, mint gróf Andrássy Gyula⁴⁸ *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* című nagy művének most megjelent harmadik kötete. Politikusaink újabb időben teljesen szakítottak azzal a régi nemes hagyománnyal, melyet az előző nemzedék

⁴⁷ Gárdonyi Géza – ld. még: 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/1, 19; 1909/51; 1913/1.

⁴⁸ Ifjabb gróf Andrássy Gyula (1860–1929), politikus, belügyminiszter, a Monarchia utolsó közös külügyminisztere, jogi szakíró. – Ld. még: 1914/22.

államférfiai alapítottak, hogy politikai elfoglaltságuk szüneteit irodalmi, tudományos munkával töltik ki, s vagy a politika aktuális problémáit világítják meg magasabb szempontokból, vagy pedig a múltba fordulnak, s ott keresik a jelen számára való tanulságokat. Gróf Andrassy Gyula ehhez a nemes hagyományhoz csatlakozik nagyszabású művével, mely történelmi visszapillantást vet azokra a tényezőkre, melyeknek az a páratlanul álló világtörténelmi tény tulajdonítható, hogy a magyarság a maga maroknyi volta, százféle pusztulás, vérvesztés, folytonos belső küzdelmek mellett, nála sokszorosan erősebb ellenséges hatalmak közepette is fenn tudta tartani nemcsak létét, hanem alkotmányos szabadságát is. A most megjelent harmadik kötet a Bocskai fölkelésétől a szatmári békéig tartó korszakot tárgyalja. Legnagyobb rész ebben a tárgyalásban Rákóczi Ferencnek és korának jut. A nagy fejedelemtől, akinek alakját a hazafi-érzés legendás fátyollal vette körül, nagyszabású képet rajzol, a történelmi tényeknek megfelelő jellemrajzzal, jelentőségének és politikájának hű és nagy szempontú feltüntetésével. Az egész korszak a könyv céljával kijelölt szempont alatt van felfogva: mindenütt rámutat azokra a tényezőkre, amelyek nemzetünket fenntartották ebben a válságos időben, amikor minduntalan kockán forgott nemzeti létünk. Andrassy történelmi felfogásán és tárgyalása módján meglátszik a nagy koncepciójú államférfiú, aki megszokta a dolgokat nagy világszempontok szerint nézni, s aki az eseményekben nemcsak a külső felületeket látja, hanem behatol a rejtettebb zugokig, s a maguk igazi jelentőségében tudja megragadni azokat az ezerféle elemeket, melyekből egy nemzet sorsa szövődik. A mi történetírásunk az utóbbi időben nagyon is hozzáta- padt az aprólékos adatokhoz, ritka az olyan történetírónk, aki az oklevéli és egyéb anyag esetlegességein felülemelkedve a történelem, a politikai kritika osztályozó eljárásaival, magas színvonalon, a jelenre való kihatásukban és mérlegelésükben tudja az eseményeket felfogni. Ebben a nemben Andrassy könyve irányjelző mű újabb történetírásunkban, s ha nálunk szokás volna tudományosan megművelt alapon üzni a politikát, akkor a mai politikai diszkusszióra is megvolna a maga hatása. Mindenesetre kultúr-esemény e könyv megjelenése, amely történelmünk egyik legizgalmasabb korszakát egészen új világításba állítja, és higgadt, széleskörű tudáson és nagy gyakorlati államférfiúi tapasztalaton átszűrődött felfogással, a meggyőződés nyugodt, bátor hangján szólaltatja meg a múltat a jelen érdekében. Andrassy írónak is kiváló: kitűnően eltalálja a nyugodt, tárgyilagos, mégis élénk és jellemző hangot, dialektikája igen gazdag és éles, stílje egyszerű, előkelő és kifejező, néha erőteljesen megragadó példáit adja a nemes pátosznak.

1911. 50. sz. december 10. 1015.

Emlékeim. Írta Gróf Zichy Géza. Budapest, Franklin Társulat

Az érdekes emlékirat ritka dolog a mi irodalmunkban; úgy látszik, nálunk azokban, akik elég érdekes életet élnek arra, hogy érdemes legyen megírni az emlékirataikat, nincs meg az írói közlékenység, akik meg szívesen írnának, azoknak nin-

csenek meg írásra érdemes emlékei. Gróf Zichy Géza⁴⁹ szerencsés kivétel: ritka érdekes, változatos, sikerben, küzdelemben, benyomásokban gazdag életet élt, és e mellett egész élete folyamán író volt, aki megszokta benyomásait írásba foglalni. Főúrnak született, a lehetőségeknek abban a széles körében, amelyet egy mágnás élete nyújt, művész volt, aki művészi pályáján megfürdött a sikerek langyos, illatos vizében, s ismeretségbe, nagyrészt bizalmas viszonyba jutott kora művészetének egész sereg kiválóságával. Emlékiratainak most jelent meg első kötete *Emlékeim* címmel. Ebben a kötetben családjáról és ifjúságáról, művészi pályájának kezdetéről szól. Anyai ágon a Sztáray-családból származik, s ezen a réven gyermekkora első idejét a Sztárayak felvidéki kastélyaiban töltötte. Egész sereg érdekes történetet, legendát, zsáneralakot tud bemutatni a Sztáray-ősökről és lakóhelyeikről. Nagyatyjáról, Zichy Ferencről és atyjáról is eleven, érdekes képet rajzol, s kedves, megható sorokat szentel anyjának is. Családjuk egy-két barátjának képe is feltűnik emlékeiben, mindegyikről tud valami érdekeset mondani, néhány friss vonással elevenen veti papírra valamennyinek alakját. Drámai módon ragad meg az a fejezet, amelyben jobb karja elvesztését írja le.⁵⁰ Pozsonynak, ahol ifjúkora java részét töltötte, hangulatos, meleg fejezetet szentel, a visszaemlékezés humorával mondja el fiatal temperamentumának szertelenkedő felpezsdüléseit, majd művészi tanulmányairól szól a hangszeréért rajongó művész lelkes hangján. Kora nagy művészei közül több jelenik meg már e fejezetekben is: legérdekesebben Lisztról és Volkmannról szól. A gróf Pálffy Móriczról és a saját házasságáról szóló fejezetekkel záródik az első kötet. Gróf Zichy minderről könnyed, világfiasan csevegő hangon szól, de előadása nem merül ki az anekdotázás felületességében, hanem mindig érezteti művészi érzésű, erkölcsben, ízlésben ép lelkű szellemének előkelőségét. A könyv olvasmánynak is igen érdekes, olyan, mint egy csakugyan élő alakokról szóló elmés, friss novellagyűjtemény, elejétől végig kellemesen olvastatja magát.

⁴⁹ Gróf Zichy Géza (1849–1924) zongoraművész, zeneszerző. 1875 és 1918 között a Nemzeti Zenede (a mai Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium) elnöke, közben, 1891 és 1894 között a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsa is egyben. Volkmann Róbert és Liszt Ferenc tanítványa volt, utóbbival több közös koncerten is szerepelt. 1895 és 1916 között az Operaház zeneszerző-vendégkarnagya. Hivatalba lépésétől kezdve kritikus volt Gustav Mahler budapesti működésével szemben, s súlyos szerepe is volt a Mahler idő előtti eltávozásában. Operatrilógiát írt Rákóczi Ferencről. Munkásságáról: Hevesi Sándor: Megemlékezés gróf Zichy Gézáról (*A Kisfaludy Társaság Évtalajai*, 1924–1928.) A *Zenei Szemle* 1924/5. számában több írás emlékezik meg munkásságáról. Önéletrajzának első kötete hamarabb jelent meg németül, mint magyarul: Géza Graf Zichy: *Aus meinem Leben. Erinnerungen und Fragmente*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, Erster Band 1911, Zweiter Band 1913.

⁵⁰ Karja elvesztését követően több, csak balkézrel játszandó darabot írt.

1912. 59. évfolyam

1912. 1. sz. január 7. 15.

**Berzeviczy Albert: Válogatott beszédek. Előszóval ellátta Beöthy Zsolt.
Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)**

A magyar politikai szónoklat az utolsó nemzedék alatt messze eltávolodott az irodalomtól. Azok a hagyományok, melyeket a múlt század közepének politikai szónokai honosítottak meg, veszendőbe mentek; parlamentünkben mind ritkábban hangzanak olyan szónoklatok, melyek az irodalmi forma szempontjából is értékesek, melyekben a szónoki kompozíció és a stílus művészete is a hatás elemei közé sorakozik. Általában mintha visszaesés volna politikai ékesszólásunkban, az újabb generáció nem termelt olyan elsőrendű szónokokat, amilyenek még egy negyedszázad előtt is nagy számmal voltak közéletünkben. A mai szónoklat majd' mindig a rögtönzés jellemét viseli, s ezért rendszerint el is hangzik a pillanattal, amelynek számára készült, így tehát szónokaink nem is tartják érdemesnek, sőt talán a közvetlenség rovására menő dolognak tartják a forma kicsiszolására fordított gondot. Azok között a kevesek között, akik a klasszikus magyar szónoklat hagyományait ma is híven ápolják, a legkiválóbbak egyike Berzeviczy Albert.¹ Közel harmincéves közpályáján, melyen mindig előkelő állásokat töltött be úgy a politika, mint a tudományos élet terén, mindig első szónokaink sorában volt, s beszédeivel nagy hatást tett a közvélemény alakulására. Szónoklatai mint irodalmi művek, a forma szempontjából is a legkiválóbbak közé tartoznak az érvelés gazdagsága, a stílus kifejező ereje és nyugodtsága, a gondolatok érthetősége kiemeli őket a bizonyos alkalomra születő s az alkalommal el is tűnő szónoklatok sorából. Beszédeiből most becses gyűjteményt válogatott össze Beöthy Zsolt,² Radó Antal kitűnő vállalata, a *Magyar Könyvtárszámára*. Berzeviczy szónoki pályája minden teréről való beszédek vannak a kis gyűjteményben: politikai beszédek Trefort középiskolai törvényjavaslatáról, az egyházpolitikai reformokról, az újabbak közül képviselőházi elnöki székfoglalója s az olasz állam jubileumi üdvözlése. A másik csoportban az irodalmi beszédek vannak, szellemi életünk különböző nevezetes ünnepein mondott szónoklatok. Berzeviczy elsősorban kultúrpolitikus – mint Beöthy mondja a gyűjtemény szeretettel, melegséggel irt, előkelő formájú előszavában –, az ő politikai beszédei sohasem csak politika, hanem irodalom is; irodal-

¹ Berzeviczy Albert – ld. még: 1905/16, 49; 1906/51; 1909/4; 1917/41.

² Beöthy Zsolt – ld. 1908/15; 1915/40; 1920/23.

mi beszédei viszont sohasem csak irodalom, hanem mindig nemzeti politikai is. Irodalmi formájuk tekintetében pedig stíljük csiszoltságával, művészi arányaikkal magasan kiválnak a mai magyar szónoklatból, mindig látjuk benne a fegyelmezett gondolkodású tudóst és a finom, művészi érzékű stilisztát.

1912. 2. sz. január 14. 35.

Gyulai Pál kritikai dolgozatai; Budapest, Magyar Tudományos Akadémia; Bírálólatok. Írta Gyulai Pál (1861–1903). Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

Gyulai Pál³ kritikusi munkásságának két legfontosabb gyűjteménye jelent most meg egyszerre. Az egyikben Gyulai pályája első felének kritikai termőkei vannak összefoglalva, az ötvenes évek munkája, amellyel a magyar kritika vezérévé küzdötte fel magát, mint az Arany-iskola kritikai exponense kiküzdötte a maga nemzedékének igazát a régebbi nemzedékekkel szemben. Irodalomtörténeti szempontból ez Gyulai kritikusi pályájának leghatásosabb része: ezzel volt irodalmunk fejlődésére a legnagyobb hatással. Legfontosabb ebben a kötetben a Petőfiről szóló terjedelmes tanulmány. Petőfinek első érdemleges és főtételeiben ma is érvényes méltatása irodalmunkban. Megállapításai teljesen átmentek a köztudatba. Petőfi-irodalmunk teljesen rátámaszkodik, sőt nagy részben alig egyéb, mint parafrázisa az e tanulmányban elmondottaknak. A kötet többi darabjai nagyobbárbizonyos akkori irodalmi aktualitáshoz fűzött vitatkozások a kritika elvi kérdéseiről. Legnagyobb részük ma, félszázad múlva is friss, eleven, gondolkozásra indító olvasmány, amelyekhez ma is vissza-visszatérünk. Ahogy pl. az íróno típusának társadalmi és pszichológiai, vagy a kritikus különböző típusait megrajzolja, azt ma is bizvást elfogadhatjuk.

A másik kötet Gyulainak 1861 és 1903 közé eső kritikai munkásságát adja, összesen harminckilenc, többnyire rövidebb cikket az újabb irodalom feltűnőbb vagy érdekesebb termékeiről, egyes elvi jelentőségű kérdéseiről. A cikkek nagy része bevallottan polémia, s amelyik nem az, annak is túlnyomó részben polemikus a hangja, aminthogy Gyulai kritikája mindig vitatkozás a megbírált könyv szerzőjével. Ez a polemikus célzat és hang adja meg a kritikák jellemét is. Gyulai pályája második felében ritkán vette kezébe a kritikusi pengét, ha megszólalt, majd mindig valami szimptomatikus jelenség ragadta meg figyelmét, s ezzel a vita, melyet támasztott, elvi jelentőségre emelkedett. Ezért, bár egyáltalán nem lehet mondani, hogy kritikái újabb irodalmunk legfontosabb termékeiről (Mikszáthnak pl. éppen csak a *Galamb a kalitkában* című elbeszélését, jelentéktelenebb munkáinak egyikét tette szóvá), mégis minden, még annyira elfelejtett könyvről szóló kritikája is megtartotta érdekességét egyrészt fejtegetéseinek szempontjai, másrészt írójának érdekes egyénisége miatt. Ezekből a munkákból láthatni legpregnansabban, hogy

³ Gyulai Pál – ld. még: 1904/52; 1912/2; 1913/7.

Gyulai Pál volt irodalmunknak eddig legkitűnőbb, legélesebb dialektikája és legelmebb plemikusá. Nézetei egy részén túlhaladhatott az irodalmi fejlődés, egyes írókról és könyvekről való ítéletén is módosított az ízlés, a kritikai szempontok átalakulása: vitatkozó ereje és prózai stíljének klasszikusan tiszta, nemes művészete épen tartotta munkáinak színét és zamatát. Az Akadémia, mely a kötetet kiadta, valóban jó szolgálatot tett vele irodalmunknak.

1912. 5. sz. február 4. 95.

Móricz Pál: Pusztuló világ. Budapest, Singer és Wolfner

A hajdúság életét nevezi Móricz Pál⁴ pusztuló világnak, a magyarságnak azt a különös, minden más vidékétől gyökeresen eltérő életmódú, kultúrájú és gazdasági helyzetű csoportját, amely még egy-két évtized előtt a maga teljes jellegzetességében élt, de ma már úgy látszik, szintén hatása alá került az új idők nivelláló hatalmának. Ebben a körben Móricz Pál specialista. Alig is ír másról, mint erről, s minden írásán megérzik, hogy nem is annyira a történetekért és az alakokért van írva, mint inkább a levegőért, amelyben az író teljesen benne él, amelyet elhozott magával Budapestre is, s mást talán nem is tudna szívni. S éppen ez a tárgyköre levegőjéből valósága adja meg novelláinak egyfelől a legfőbb erényét, de másfelől a legnagyobb hiány is. Az előbbi a törő metszettség, a leírt és megírt dolgoknak olyan pontos ismerete, amely valósággal húsává és vérévé teszi az írónak azokat a dolgokat, melyeket megír. Az utóbbi, a sarkalatos hiány pedig az, hogy teljesen benne lévén mondanivalójában, mindent egyformán lát benne, nem különbözteti meg a fontos és nem fontos, érdekes és érdektelen dolgokat, ami sokszor annyit jelent, hogy egy-egy alaknak vagy történetnek sokszor éppen a legjellemzőbb és legérdekesebb vonásait ejti el, s a kevésbé érdekesekre veti a hangsúlyt, általában nem válogatja meg mondanivalóját. Ezért sokszor sajnáljuk, hogy azt a szeretetet, mely minden novelláján átérzik, olyan jelentéktelen, csaknem semmis dolgokra pazarolja, és ritkán elégül ki érdeklődésünk, amelyet a szerző hangjának melegségével felkeltett bennünk. Ahhoz, hogy az író jól meglásson, és jellemző vonásokkal tudjon rajzolni valamit, ki kell emelkednie mondanivalójából, bizonyos távolságra kell jutnia tőle, mert csak így kapja meg a helyes perspektívát. Talán ez a túlságos közletről való nézés az oka, hogy Móricz Pál megfigyelése nem elég biztos a jellemző vonások kiragadásában, s előadása nem alakul mondanivalója termé-

⁴ Móricz Pál (1870–1936), újságíró, író. A hajdúság életének megörökítője, munkáit ma már számottevő néprajzi forrásként kezelik. Pintér Jenő regisztere a „hagyományörző elbeszélők” között tartja számon. Rákosi Viktor jellemzése szerint: „Igazi magyar típusú alak, mintha egy régi sírból, vagy ódon képből pattant volna ki. Középtermétű, zömök, széles vállú, gömbölyűsége hajlamos. Beszéde csendes, tekintete szelíd, járása puha, de nem a gyöngeség, hanem az erő és szoliditás benyomását teszi.” Semmiféle rokonságban nem áll Móricz Zsigmonddal. A fővárosban az *Egyetértés* és a *Magyarság* szerkesztőségében dolgozott. Hajdúnánáson könyvtár és helytörténeti gyűjtemény viseli a nevét.

szetéhez, mindig egyetlen húrrol van véve, s néha, kivált ha egymás után több novelláját olvassuk, már-már a modorosság ízét érezzük rajta. Hagyományok és irodalmi konvenciók is jobban nyűgözik, mint amennyire igazi író szabad volna, mert akármennyire áll is az, hogy az író nem függetlenítheti magát az irodalmi hagyománytól, látása elfogulatlanságát és közvetlenségét mindig meg kell őriznie. Egy nagy és mindenképpen méltánylásra érdemes erénye azonban van Móricz Pálnak: nyelvének tiszta, árnyalatokban gazdag, erősen lokális tónusú magyarsága. Nem tud minden tekintetben művész módjára bánni vele, de az anyaga nemes és gazdag. Természetesen, szinte önkénytelenül ömlik ajkáról a beszéd, szándékosság, és magyaroskodás nélkül, nyilván nem is tudna másképpen szólni, s csak egy kevéssel több stílművészi érzék kellene hozzá, hogy ez az erénye valódi irodalmi értéké váljon.

1912. 7. sz. február 18. 135.

Szép Ernő: Énekeskönyv. Budapest, Nyugat-kiadás

„Mint magános lovast az este, elér a bánat engemet, – gyermeksírás jön fel szívemből, könnyűim csöpp csengői csengenek” – ezekkel a sorokkal kezdi Szép Ernő⁵ kicsiny énekeskönyvét, s ezzel a verseiben minduntalan visszatérő motívummal minden magyarozatnál jobban jellemzi önmagát. Azoknak a ritka lelkeknek egyike, akik teljesen áthozták magukkal a férfikorba a gyermekkorukat: a gyermek ábrándozását, érzékenységét, síró kedvét, azt az önösséget, mellyel egész világa központjává teszi magát a gyermek, s mindent, ami körülveszi, magára vonatkoztat, megszemélyesít, a maga hangulatával tölt el. Minden verse mögött mintha bámuló, könnyes gyermekszemek fénylenének: a költő fájdalmasan csodálkozik önmagán, a világon, az életen, nem bírja megérteni jelenségeit, nem tud beletörődni, minden fájdalmat okoz neki. A saját életét mint valami idegen, rárakódott dolgot nézi, melynek a lényé mélyében rejtező gyermekhez semmi köze, s amely újra meg újra megdöbbeneti. „Életemet szeretem és becézem, mert tétlen, bánatos, mert hasztalan, s ahogy tükrébe néz a nő, úgy nézem a képzelődés tükrében magam” – mondja tovább. Ez a másik gyökere költészetének: a folytonos képzelődés, amely nagy fontosságot tulajdonít az élet minden apró-cseprő dolgának, egy gyermekkori emléknek, egy szemé előtt ellebbenő képnek, egy álmatlan fetregésnek az ágyban, egy pillanatnyi vágyakozásnak. Neki csak belső eseményei vannak,

⁵ Szép Ernő [Schön Sámuel] (1884–1953), költő, regényíró, tárcáíró, színműíró, 1908-tól a *Nyugat*, 1910-től *Az Est*, 1925-től *Az Ujság* munkatársa. 1944-ben csillagos házba kellett költöznie, ahonnan munkaszolgálatra hurcolták. Történetét megírta az *Emberszag* című „naplójában”. Egy ízben, 1933-ban kapott Baumgarten-díjat. Néhány ismertebb műve: *Kabaré dalok* (1908), *Május* (1918), *Patika* (1919), *Völegény* (1922), *Lila ákác* (1922), *A május* (1928), *Dali dali dal* (1934), *Emberszag* (1945), *Natália* (2008). Rendkívüli népszerűség után egy időre elfeledték, majd elsősorban Tandori Dezső egy róla szóló írásának köszönhetően felfedezték, és lefoszlott róla a félreértés, hogy gúgygőgő, érzelmes, szentimentális panaszkodó költészet volna az övé. – Ld. még: 1913/2; 1917/17.

csak önmaga felé van fordulva a szeme, s az önmaga kis világa körül forog számára minden. Ebből a kettős, egymással összefonódó gyökérből nagyon szép és kedves költői virágokat növeszt, amelyek finomak, hamvasak, libbenők – ember alig mer hozzájuk nyúlni. Költészetének egyetlen húrra hangolt szűkkörűségéből folyik modorossága, versei egyenkint olvasva jobban, erősebben hatnak, mint bokrétában, együtt. A kifejezése sem egészen biztos mindig: van néhány verse, amelyet elejt egy rosszul megválasztott, a hangulatból kizökkenő szó. Máskor – sokkal többször – a kifejezésnek ez a lazasága a hatás eszközévé lesz: hangulatot kelt, közvetlenné teszi szavát. Szép Ernő nem bő erű költő, s úgy látszik, gondosan válogatja verseit, vagy nyolcévi egész termése alig nyolcvanlapnyi kis füzet. De ebben a kis füzetkében a mai magyar líra legkedvesebb, lehangulatossabb és legtisztább termékeinek egyikét kell látnunk. *Nem volt játékom* című verse pedig a legszebb, legteljesebb hatású és leginkább megkapó zengésű versek egyike, amelyeket újabb időben olvastunk.

1912. 7. sz. február 18. 135.

Herczeg Ferenc: Napváros. Budapest, Singer és Wolfner

Új könyvében Herczeg Ferenc⁶ régi novellaíró erejében jelenik meg. Tizenegy novellát ad, s valamennyi, ha nem is egyenlő értékű, az író színvonalán áll, egy-kettő pedig közöttük legjobb novellái mellé állítható. Különösen a kötet első novellája, a *Napváros*, mely napfénynek, az életörömnök diadalmas erejét jeleníti meg az élettől elzárkózó puritán komorsággal szemben. Szatirikus élével érdekes a *Békák a kútban*, amely finom vonásokban mutatja meg a lomha, szűkös kisvárosi élet ambícióit, munkakedvet elernyesztő, csüggesztő hatását. Még erősebb hatású a *Szilveszteréji lovasok*, melynek szatírája már komorságba elboruló hangon mutatja be két tehetséges ember elzüllésének képét. Általában, mintha újabb időben Herczeg Ferenc szatírája élesebbé, keserűbbé s egyúttal mélyebbre hasítóbbá lett volna: kegyetlenebbül bánik el alakjaival, s nem marad velük szemben a szertetreméltó elmésség nevető gúnyolódásánál, erősebb korbáccsal ver végig rajtuk. Erősebb lett a romantikus fantasztikum iránti hajlama is, amely azelőtt csak néha jelentkezett, új novelláskönyvének csaknem minden darabjában van valami fantasztikus elem, akár a mesék, akár a bizarr természettudományi ötletek birodalmából, akár máshonnan veszi anyagát. Általában, ha előadása valamit veszített is egykori friss csillogásából, másfelől mintha erőteljesebb hangok szólalnának meg benne, s mintha az író megindult volna oda, ahova oly szívesen követnők: az elmélyedés felé.

⁶ Herczeg Ferenc – ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/34; 1917/34; 1919/32.

1912. 8. sz. február 25. 155.

Benedek Marcell: Victor Hugo. Budapest, Franklin Társulat

Benedek Marcell⁷ nagy terjedelmű könyvet adott ki Victor Hugóról, a francia romantikus szellem legnagyobb méretű és legjellemzőbb kifejezőjéről.⁸ Victor Hugóról ma is gyakran esik szó nálunk is, de ebben alighanem több az emlegetés, mint a valóságos ismeret: költői hatása meglehetősen elhalványult, lírája, bár néhány színvonalon álló fordítója akadt, meglehetősen elvesztette hatását. Drámái úgyszólván teljesen lekerültek színpadjainkról, s csak regényeinek, ha van még nagyobb számú olvasójuk. Benedek Marcell könyve talán fel tudja eleveníteni legalább egyeseknél az érdeklődést ez iránt a páratlanul expanzív szellemű, csodálatos életerejű költő iránt, akinek a mi irodalmunkra is nem megvetendő hatása volt. Victor Hugót talán az összes újabb kori költők közül legkevésbé szabad merőben esztétikai szempontból felfogni, mert ő nemcsak korának legnagyobb hatású írója volt, hanem éppen annyira a XIX. század politikai és társadalmi életének egyik legjellemzőbb és legnevezetesebb szereplő alakja, akinek túláradó egyénisége évtizedeken át betöltötte az egész művelt Európát, nyomós tényezője volt az irodalmi, művészeti, társadalmi és politikai közvélemény alakulásainak, közvetve vagy közvetlenül hatott úgyszólván minden kortársára, aki benne élt korának szellemi életében. Ezért Hugo alakját csakis a maga korába beállítva, kellő kortörténeti háttérből lehet megítélni és értékelni. Költői művei neki éppen olyan élet-nyilvánításai, mint politikai szereplése vagy szerelmi ügyei. Az ily módon való beállításhoz Benedek Marcell könyve bő anyagot ad. A korrajzi és még inkább az életrajzi részek kellő részletességgel vannak tárgyalva, s az anyag, melyet feldolgoz, csaknem kimerítőnek mondható. Victor Hugo belső fejlődését is nagy gonddal, bár kevesebb biztonsággal rajzolja. Nem merül el a költő bámulatába, perspektívát keres a megítélésre, s ebben talán kissé messzebbre megy, mint ahogy kellene, inkább az ítélő, mint a megértő hangján szól nézeteinek váltakozásáról, némely munkáiról s egyéniségének némely különösségeiről. Családi életének bizonyos sajátosságain is kevésbé kellene elcsodálkozni olyan írónak, aki a második császárság-kori Párizs társadalmi életét olyan jól ismeri, mint Benedek. Talán éppen a nagyon is gondos óvakodás az életrajzírók gyakori hibájától, a túlságos bámulástól teszi, hogy a kelleténél kissé távolabbi distanciából ítéli meg Hugo egyéniségét. Munkái költői tartalmának értékelésében sokkal biztosabb a keze, megállapításainak nagy részét el lehet fogadni. A nagy szorgalommal és sok utánjárással készült könyv jó szolgálatot fog tenni a francia irodalomra vonatkozó ismeretek szélesítésében, az érdeklődők Hugóra vonatkozó ismereteik pozitívabbé tételében. A könyv végén a szerző röviden összefoglalja Victor Hugónak a magyar irodalomra tett hatását,

⁷ Benedek Marcell – ld. még: 1905/11; 1918/20; 1921/1, 5.

⁸ Benedek Marcell 1913-ban adta közre Victor Hugo *A párisi Notre Dame* c. regényének később számtalan kiadást megért fordítását, melyet bevezetéssel is ő látott el. Több Victor Hugo-műhöz is írt elő- vagy utószót.

adataiban és megállapításaiban helyesen. Azt hisszük azonban, ki kellett volna terjeszkednie azokra a hatásokra is, melyeket Kemény Zsigmond vett Hugótól. Ezek bizonyára távolabbi és burkoltabban megjelenő hatások, mint amelyek Jókainál megállapíthatók, de pontos megfigyeléssel mégis meg lehetne őket találni s határaikat megállapítani.

1912. 9. sz. március 3. 175.

Krúdy Gyula: Szindbád utazásai. Budapest, Nyugat-kiadás

Múlt évi termésével, mely most jelent meg kötetben *Szindbád utazásai* címmel,⁹ Krúdy Gyula¹⁰ nagy és örvendetes meglepetéssel szolgál. Az utóbbi években megszoktuk ezt a termékeny író úgy tekinteni, mint aki a fejlődés bizonyos pontján megállott, és innen nem tud tovább jutni: mindig egy színvonalon álló, lassankint fáradtának tűnő novellák jöttek, erősen érezhető Mikszáth-hatás alatt, mintha az író folytonosan egy nótát pengetne és mindjobban elfáradó hangon. Most aztán egyszerre, váratlanul, mintha valami új megtermékenyülés érte volna, kivirágzott, olyan erőteljes, teli színekkel, olyan friss illattal, mint még soha. A *Szindbád utazásai* valóságos reveláció azokra, akik eddig is hittek Krúdy nem mindennapi tehetségében, és sajnálattal nézték a túl bő termékenységben való ellanyhulását. A könyv lazán összefüggő képek – nem annyira novellák, mint inkább emlékképek – sorozata, olyan teli, tiszta hangon szólaltatja meg az író líráját, olyan ellenállhatatlan erővel kapcsolódik bele az olvasó hangulatába és olyan erős rezonanciákat kelt fel, hogy csodálkozva kérdezzük, hol rejtőzött eddig ez az író, ez a finom, szordínós hangú lírai elbeszélő, akit itt hallunk és alig ismerünk fel, holott már vagy tíz éve a novellák, regények egész tömegéből ismertük. Az elmúlt fiatakkorra való visszaemlékezés töltötte meg ezzel az erős lírai hangulattal. Szindbád, az ezeregy éjszaka kalandos hajósa álarcában maga az író járja be még egyszer azokat a helyeket, ahol forrongó, az életbe vezető utakat kereső fiatakkora éveit töltötte: az ódon, csendes, furcsa kis felvidéki városokat ósdi, furcsa, bogaras embereikkel, kopott, hangulatos utcáikkal. Útjaiban újra kigyulladnak szívében a régi lángok, újra átéli a régi bánatokat, – megismétli a maga egész ifjúságát, de nem az egykori friss, tomboló életvággyal, öntudatlan naivitással, hanem a tudatosság bágyadt melankóliájával, amely halk, borongó mélézássá oldja fel elbeszélését, letompítja színeit, hangulattá hűti a hajdani lángolásokat. Amit elbeszél, az nem is fontosabbé, a földolog a hang, ahogy elbeszéli, a visszaemlékezés bánatos humora. *Szindbád utazásai* tiszta merő líra elbeszélés ürügye alatt, de olyan meleg, emberi, szuggesztív erővel zeng ki Krúdy prózájából, hogy az olvasó akarva sem bír neki ellenállni. A hangszer az író régi hangszere, nem sokhúrú, nem erős hangú, de eddig nem hallott bensőséggel csendülnek ki rajta a bánatos új akkordok. Mai

⁹ A kötet címe helyesen: *Szindbád ifjúsága*.

¹⁰ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/26, 40; 1913/33, 51; 1919/4.

irodalmunkban több szép hangját hallottuk a fiatalkorra való visszaemlékezés, az ifjúság újraélése hangulatának, – szebbet, nemesebbet, melegebbet, mint a Szindbádé, egyet sem. Bizonyos modorosságok itt sem maradnak el, néha mintha a Turgenyev hangját hallanók belecsengeni az író hangjába, de ez is mind felolvad a könyv igazi könnyektől fátyolozott hangjába. Akik ismertük Krúdyt pályája kezdete óta, új írók találunk benne: régi jó tulajdonságai megerősödve, megtisztulva jelennek meg benne, hiányosságai letompulnak, – most végre egészen művész tudott lenni és művészi egészlet adott.

1912. 9. sz. március 3. 175.

Zsoldos László: Háromkirályok. Budapest, Kertész

A *Háromkirályok* egy bájos, dallamos operettnek a címe, melynek szerzője, Zsoldos László¹¹ regényének főszereplője, Ollár Mátyás, fiatal, könnyelmű, javíthatatlanul naiv és javíthatatlanul jószívű zeneszerző. Az operett jelenti a jövő reményességét, amely megvizsgálja a jelen minden bajában a muzsikust és fiatal feleségét, Terát. Pedig ezek a bajok nem kicsinyek: a kis Tera szülei tilalma ellenére ment nőül a muzsikushoz, ennek herculesfürdői nénijénél tölti a mézesheteket, a néni közben váratlanul meghal, s a fiatal párra a legfurcsább pénzügyi zavarok egész tömege haramlik. Ezek a bajok humorosan, a bohém szegénységben való gyönyörködés hangján vannak elbeszélve, de ha mulatunk is rajtuk, utóvégre mégiscsak megsajnáljuk a szegény fiatalokat a kiállott félelmekért, koplalásokért, de különösen a kis asszonykát, akinek kevés híján komoly baja támad részint egy vén szoknyavadász intendáns-jelölt ostroma miatt, részint az aggodalomtól pénzszerzés végett Budapestre rándult férje miatt, akit a vasúton ért utol az árvíz. Hiába kerül vissza Orsován át – újabb kalamitások után – Budapestre a fiatal pár, itt is csak küszködés és koplalás várja, míg végre a férj – miután közben az operett partitúrája a színházzal együtt, melynél előadásra várt, elég – állást kap egy vidéki színtársulatnál mint karmester. Ennyiből is látni való, hogy a szerző kissé kegyetlenül bánik alakjaival. A jókat alaposan megkínozza, legjobban a regény egyik legvonzóbb alakját, egy jóra való tudóveszes fiút, gazdag örököst, aki szerelmes Terába, s szerelmi bánatában halálra issza magát. A rosszakat – Tera szüleit, nővérét, sógorát, a szerelmes fiú primadonna anyját – olyan rosszaknak mutatja be, hogy már szinte megsokalljuk. Mindezt azonban alig vesszük észre olvasás közben, mert a történet nagyon jól, kellemesen, mulatságosan van elbeszélve, s a hangjával mindvégig leköti rokonszenvünket. Emellett az egyes jelenetek jobbakként, mint az egész történet: ügyesen vannak beállítva és csattanóra vezetve, rávallanak a friss elbeszélő kedvű novellistára. Különös, bár az irodalomban nem szokatlan dolog: az egyes jelenetekben igazi élet pezseg, amely azonban nem bír életteljes egészszé, organikus cselekvénnyé sűrűsödni, az alakok csak az egyes helyzetekben

¹¹ Zsoldos László – ld. 1908/24.

élnék, az egészben a papiroshoz tapadnak, megérezni rajtuk a konstrukció ízét. Előbbi regényeiben Zsoldos jobban meg tudott szabadulni a novella-technikától s közelebb jutott a regény igazi formájához, mint ebben a talán legnagyobb ambícióval készült munkájában. Sok rokonszenves tulajdonsága, különösen pedig jókedve, mértéktartó okossága és szeretetreméltó előadó képessége ebben is megnyeri az olvasót, a regény nagyon kellemes, mulatságos humorú olvasmány, jól tölti vele idejét, aki elolvassa.

1912. 10. sz. március 10. 195.

Kaffka Margit: Süppedő talajon. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Az irodalmi közvéleményben Kaffka Margit¹² már régóta magában, versenytárs nélkül áll írónőink közt, széles, átfogó és mélyre hatoló intelligencia és művészi szellem dolgában – a nagyközönség szélesebb köreiben azonban csak most vált a maga egész valójában ismeretessé *Színek és évek* című regényével, melyet a múlt év második felében közölt lapunk. E művében, mely könyvalakban még meg sem jelent, találkozott az írók és az olvasók elragadtatott tetszése, s az író nő egyszerre megtalálta azt a széles rezonáló felületet, melyet minden írónak áhítania kell: a művelt olvasók tömegeinek figyelmes és rokonszenvező érdeklődését. Bizonyára bele fog ebbe kapcsolódni az a hat novellából álló füzet is, mely most jelent meg *Süppedő talajon* címmel a Magyar Könyvtárban. Kaffka Margit minden munkájának, regényének, novelláinak, verseinek, egész egyéniségének alapvonása a folytonos feszültségben élő, mindig résen álló ideges, érzékeny nyugtalanság, amely konok figyellel lesi ki a mások és a maga belsejének minden rezdülését, visszhangoz minden benyomást, amely a környezetből reá hat, és közömbös tényeket nem ismerve megérzi az élet minden dolgának az érzésekre való visszahatását. Az ő embereinek belső szervezete, mint valami hangszer, egyszerre megszólal minden húrjával minden érintésre, erős, zűrzavaros hangokkal, melyekből azonban tisztán, szuggesztív igazsággal bontakozik ki a melódia: az egész lélek, ahogy az életnek valami különleges, adott helyzetébe beleilleszkedik. A fődolog mindig a rezonancia, a helyzetnek a lélekben keltett visszhangja; az ember mindig azzal a helyzettel kerül ellenkezésbe, melybe az élet kényszere végzettszerűen belehelyezte, s ez az ellenkezés határozza meg a sorsát. A helyzet megoldása aztán mint valami nehéz teher szakad le a lélekről; akár szerencsés e megoldás, akár szerencsétlen, mindig szabadulást jelent. Kaffka Margit emberei sohasem olvadnak bele, mint a közönséges, tudattalanul vagy fél-öntudattal élő emberek, a maguk környezetébe; mindig van antagonizmus belső valójuk és külső létük, vagy legalábbis pillanatnyi helyzetük közt, mind olyan emberek, akiket örökre vagy csak egy pillanatra rossz helyre tett a sors. Ebben az állapotban aztán a helyzettel való megalkuvás éppen olyan szomorú, sokszor még sokkal szomorúbb is, mint a helyzet

¹² Kaffka Margit – ld. még: 1906/23; 1907/7; 1910/6; 1912/46; 1913/21; 1918/49, 51.

súlya alatti összeroppanás. Úgy látszik, ez az író életfelfogásának alapja: az embert mindig másfelé sodorja a sors, mint amerre saját természete viszi, s ezért pazarlódik el terméketlen vergődésben, hasztalanul, értéke szerint nem érvényesülve. A téma nem mindig ilyen nagy, de körvonalai ott mutatkoznak a legapróbb témákban is, mint a *Jánosban*, ahol a becsületes csizmadialegény féltestvérének egy bosszús ötletétől belejut nagyúri természetes apja temetésének fényes, gögös gyülekezetébe, vagy a *Forgóékban*, ahol egy kishivatalnok házaspár egy hamis ezüst forintos miatt kerül kellemetlen helyzetbe, melyből az asszony, félig öntudatlanul, a maga asszonyiságával menti meg őket. Ezek apró epizódok apró emberek jelentéktelen életében, s csak az író megfigyelésének és megértésének gazdagsága ad nekik perspektívát (egy csipetnyi humor, ami – talán csak egyelőre – hiányzik az íróból, nagy perspektívát is tudna nekik adni), a többi novellákban már nagyobb dolgokról, egész életsorsokról van szó. A *Példa egy igaz emberről és az ő két igaz asszonyáról* című novella pedig különvállik Kaffka Margit minden elbeszélésétől, forró lírát rejtegető bibliai hangjával, amely sajátságosan elegyedik össze az író saját hangjával, mint mikor a nők arany fonalat fonnak be hajukba, hogy annál jobban érvényesüljön természetes fénye. A kis novellásfüzet *útközben* mutatja az írónőt; nem a megállás pillanatában, fejlődés közben, amely a maga nyugtalan forrongásával bizonyára nagyobb messzeségekbe is el fogja juttatni. Éppen abban van egyik legfőbb érdekessége: sohasem látjuk késznek, megpihenőnek, mindig valami újra, valami többre kelt várakozást.¹³

1912. 12. sz. március 24. 235–236.

Kéki Lajos: Tompa Mihály. Budapest, Franklin Társulat

Az ötvenes évekbeli hazafias allegóriák költőjéről ha nem is gazdag, de elég nagy terjedelmű irodalmunk van: életrajzi adatait mondhatni minden fő ponton tisztázták még kortársai, munkáinak elemzésére és értelmezésére is láttunk néhány számba vehető kísérletet, úgyhogy az új életrajzírónak könnyebb a dolga vele szemben, mint a legtöbb más költőnkkel szemben: a költő alakjának beállítása a kor viszonyaiba, egyéni körülményeibe, néhány kevésbé jelentékeny pont tisztázása s az egész anyagnak megfelelő elrendezése. Ezt a feladatot vállalta magára Kéki Lajos¹⁴ új Tompa-életrajzában, mely a Kisfaludy Társaságnál pályadíjat kapott, s most a társaság égisze alatt kiadott *Költők és írók* gyűjteményében jelent meg. Ami az anyag ismeretét illeti, abban egyáltalán nincs hiány ebben a könyv-

¹³ A magyar irodalomtörténet bibliográfiája vonatkozó, 6. kötete szerint ez az egyetlen írás jelent meg a kötetről.

¹⁴ Kéky [Kéki] Lajos (1879–1946), irodalom- és színháztörténész, az MTA tagja (1924, 1941). A pozitivistá irodalomtudomány egy késői képviselője, több 19. századi életmű (Arany János, Gvadányi József, Kisfaludy Károly, Jókai Mór és mások) kritikai kiadásának előkészítője. Beöthy Zsolt mellett és vonzásában működött. 1930-tól a Budapesti Tudományegyetem címzetes, nyilvános tanára lett. 1940 és 1943 között szerkesztette az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. – Ld. még: 1917/3, 25.

ben, mely buzgalom és szeretet műve. Tompa pályáját rimaszombati szegényes gyermekkorától haláláig nemcsak részletesen, hanem szemléletesen is tárgyalja, jól meglátja azokat a rugókat, melyek életét irányították és azokat az erőket, melyek egyéniségét meghatározták. Az a lélektani penetráció, mellyel az igazi biográfusok a tárgyukul vett életbe és lélekbe belehatolnak, és megelevenítő erővel rekonstruálják, benne nincs meg, ezért pszichológiai elemzése nem hatol mélyre, javarészt megmarad a felszínre kerülő vonások összefoglalásánál, a rejtettebb, de éppen ezért fontosabb és mélyebb kapcsolatok megkeresése nélkül. Ugyanígy áll a költő műveivel szemben; igyekszik beléjük hatolni, megmutatni azokat a hatásokat, melyek meghatározták a költő életének azokat az elemeit, amelyek költészetének talajává váltak, anélkül, hogy igazán le tudna merülni e művek igazi mélyébe és szerves kapcsolatba tudná hozni a költő életével, mint ahogy a virág szerves kapcsolatban van a fával, melyen termett. Ezeken a megszorításokon belül azonban érdemes munkát végzett: egy érdekes pályát érdekesen állított szemünk elé, az ismert adatokat szemléletesen állította össze egységes képbe és néhány ponton új, figyelemreméltó eredményekre is jut. A könyv előadása is meleg, színes, bár nincs egyéni színezetű stílusa s erősen megérzik rajta a Beöthy Zsolt iskolája. Az író nagy gondot fordított arra, hogy a laikus számára is érdekessé és élvezetessé tegye könyvét; minden során megérzik az a szeretet, amellyel munkáját végezte és az az igyekezet, mellyel azt a szeretetét igyekszik átoltani az olvasóba is.

1912. 13. sz. március 31. 255–256.

Petelei István: Elbeszélések. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság. Budapest, Singer és Wolfner

Alig múlt két éve, hogy meghalt Petelei István,¹⁵ s a nagyközönség, a napi olvasók tömege, amellyel a visszavonultan élő, betegeskedése miatt többször hosszabb időre el-elhallgató író amúgy sem élt valami nagyon szoros kapcsolatban, ma már alig tud róla. Az irodalmi közvéleményben azonban erősen él még emlékezete; akik annak idején, első megjelenésükkor olvastuk novelláit, el nem múló irodalmi élményeink közé soroljuk hatását. Annak a nemzedéknek, amely a nyolcvanas évek irodalmának jellemét adta – ma már kétségtelenül megállapíthatjuk – ő volt Mikszáth után a legkiválóbb művésze, egy dologban pedig fordulót jelent: ő volt az első, aki a régebben divatozott mese-novella helyett, amelyben a külső történeten, a mesén van a hangsúly, a befelé forduló, a lelki történetet hangsúlyozó novellát kezdte nagyobb nyomatékkal és tudatos művészettel művelni, s ezzel megindította a novella újabb fejlődését irodalmunkban. Ezt az irodalomtörténeti jelentőségét leszámítva is kiváló művész volt, finom festője a lelki gyötrődéseknek, az erdélyi kisvárosok és faluk különös hangulatainak, a félbemaradt, önmagukba roskadó, szűk lehetőségek közt nagy szenvedélyekkel viaskodó kicsiny emberek

¹⁵ Petelei István – ld. 1904/49.

kicsiny hullámgyűrűket vető, de mély örvényeket feltáró életének, és nemes zamatú mestere az erdélyies színű, jellemzetesen tömör, szűkszavú magyar prózának. Nem egy divatos írója az ő korának ma már teljesen el van avulva, Petelei ma is él még, a nyolcvanas években irt dolgai alig fonnyadtak meg valamicskét, legértetebb termése pedig, *Az élet* cím alatt kiadott kétkötetes novellagyűjteménye, mely 1908-ban jelent meg, egészen egy mai író képét idézi fel. Hogy mégsem vált soha igazán népszerűvé, hogy mindig csak irodalmi atelier-tekintély maradt, aki-re gyöngéd érzéssel tekintenek az írók és irodalmi amatőrök, de kit tartózkodva fogad a nagyközönség, az nem magyarázható ki teljesen abból, hogy egész életét a fővárostól messze, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen töltötte, a fővárosba igen ritkán jött fel, kerülte a személyes szereplés minden alkalmát. Egész lénye és munkájának természete olyan, hogy nem vonzza maga felé a tömegeket: tartózkodó és arisztokratikusán elzárkózó, kimért és feszes, a népszerűség követelményeinek semmit sem engedő, a maga egyéni mivoltába burkolózó. Nem megy nyájasan, hívogatón elébe az olvasónak, inkább félrevonul tőle és azt várja, hogy az olvasó kezdje a közeledést. Az ő korának közönsége nem is volt még szokva ahhoz a befelé néző, gyöngéd árnyalatokkal dolgozó és mélyebb átérzést kívánó módhoz, amely őt jellemezte. Az irodalomra azonban nem csekély hatása volt, s ha a mi közönségünk nem volna olyan mértéktelenül feledékeny és irodalmi érdeklődése kissé bensőbb volna, akkor most kellene elkövetkeznie Petelei posztumusz népszerűségének. Ehhez azonban mindenekelőtt erősebb irodalmi közvélemény kellene, mint amilyen nálunk van. Ha a tömegnek nem is, de talán az érdeklődőknek mégiscsak felhívja figyelmét az alig-múlt irodalmának erre az értékes alakjára az a két kötet elbeszélése, melyet most az Erdélyi Irodalmi Társaság adott ki. Az írónak azok a novellái vannak ebben a két kötetben, melyeket nem vett fel életében megjelent gyűjteményei egyikébe sem, úgyszólván egész irodalmi hagyatéka. Elég szép és gazdag hagyatéka, nem adja Peteleit teljes valójában, nem változtat lényegesen azon a képen, melyet eddig ismert munkáiból nyertünk róla, de van benne egész sereg igen finom, meleg és mély darab, néhány pedig közülök legjobb munkái mellett is megállja helyét. A gyűjteményhez előszót írt Gyalui Farkas.¹⁶ Az elég terjedelmes, de még mindig eléggé vázlatos életrajzi bevezetés jó szolgálatot tesz a főbb életrajzi adatok összegyűjtésével s kivált az író ifjúkori fejlődéséhez ad néhány használható vonást. Ami azonban kritikai méltatás benne, az bizony nem valami magas színvonalú, alig egyéb, mint Petelei egyes, teljesen önkényesen kiválasztott munkáinak iskolás körülírása, melyben nagy ritkán akad egy-egy bensőbb megfigyelésre méltó megjegyzés. Az író megértésére, lényének fölfejtésére alig vannak szempontjai, a maga korába és e kor irodalmába beállítani meg sem kísérli. Az pedig teljesen érthetetlen, hogy miért tiltakozik az orosz hatásnak

¹⁶ Gyalui Farkas (1866–1952), erdélyi művelődés- és irodalomtörténész. Petelei István szerződtette a *Kolozsvári Közlöny*höz, mellette tanulta meg az újságírás szabályait, és igen szoros kapcsolat alakult ki mestere és közte. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár egyik modernizálója, ugyanott a könyvtartudomány előadója.

Peteleivel szemben való emlegetése ellen, mikor ez s az oroszok közül különösen Turgenyev hatása teljességgel kétségbevonhatatlan s nem magyarázható el az erdélyi és az orosz élet egyes vonásainak, képeinek hasonlóságával. A hatás nemcsak abban nyilvánkozik, amit ír, nemcsak az anyagban, hanem a formában, a látás módjában, az érzésben, szóval az anyaggal való bánásmódjában. Ebben pedig Peteleinél tagadhatatlanul megérzik a nagy oroszok hatása. Elvégre ő sem pattant ki készen Minerva agyából, ő is csak benne élt a maga kora szellemi áramlataiban, s az oroszok benyomulása irodalmunkban, az újabb magyar regény egyik legtermékenyítőbb jelensége, az ő fejlődése korában kezdődött, s nem kisebbíti őt semmivel az, hogy tanult tőlük, s ezzel beilleszkedett kora egyetemes európai áramlatainak egyikébe. Másrészt meg erre mégiscsak figyelnie kell annak, aki őt meg akarja érteni.

1912. 13. sz. március 31. 256.

Pekár Gyula: Vénusz könnyei és más novellák. Budapest, Singer és Wolfner

Pekár Gyula¹⁷ sokkal kiforrottabb és később író, semhogy bármely új könyvétől meglepetést, írása eddigi módjával forradalmi módon szakító fordulatot várhatnánk. Megvannak a kedves körei, melyekből anyagát veszi: az előkelő társaság élete és a művészet. Mind a kettő a romantikájával érdekli az író, azzal a széles lehetőséggel, mely e körök embereinek megadja a lehetőséget érzéseik, szenvedélyeik teljes kiélésére, életüknek az idő és tér korlátai közül való kiemelésére. Ezt a két kört sok verve-vel, az alakok és történetek nagy változatosságával, néha éles, maliciózus szatírával rajzolja: öröme telik abban, ha a világfi fricskát kap a sorstól, amely egy pillanatra legalább magához téríti anélkül, hogy valami nagyobb baj származnék belőle. A fricskát rendszerint asszony adja: amiben a világfi vétkezik, abban is bűnhődik meg. Pekár novelláiban a fősúly a történet fordulatosságán, változatosságán van, nem ritka nála a pointerre dolgozott novella, s az elbeszélő hang a fölényes, a dolgok és emberek fölött álló nagyvilági emberé, aki nem veszi túlságosan komolyan az embereit, de érdeklődik irántuk, kedve telik bennük és főleg jól tud rajtuk és velük mulatni. Újabban egy új területet is hódított magának: a párizsi apacsok, a külvárosok gonosztevőinek és koldusainak világát, melyről kedvteléssel, romantikus színnel és kíváncsi érdeklődéssel tud szólni. Új kötetében, mely a *Vénusz könnyei és más novellák* címet viseli, szintén van egy ilyen elbeszélés, amelynek különösen az apacs-leány beállítása ad érdekességet.

¹⁷ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

1912. 13. sz. március 31. 256.

P. Ábrahám Ernő: Hét szilaj csikó. Novellák. Budapest, Élet Nyomda

Újabb időben fiatal íróink egész serege fordul megint a falusi élet, a parasztsáner ábrázolásához. Ezek között különösebb figyelmet érdemel P. Ábrahám Ernő.¹⁸ Jó szemű író, a paraszti és a pásztorélet érdekeségeit, az alakok jellemzetes vonásait – különösen a Hortobágy-vidéki pásztorokat – jól meg tudja látni, s meg tudja éreztetni azt a levegőt, amelyben ezek élnek. Nem mély természetet, nem látja meg a rejtettebb vonatkozásokat, belső háborgásait az egyszerű lelkeknek, inkább csak arra van szeme, ami kívülről is meglátszik, de ezt aztán frissen, sokszor eredetien is tudja velünk érzékelteni. Szereti is a falusi életet, a pusztát a maga különösségeivel, rejtelmével, látszatra nyugodt, eseménytelen, de közelebről nézve mozgalmas életével, és szívesen, jókedvvel beszél róla. Egy-két novellájában sikerül neki mélyebbre is leszállani, egy-egy léleknek a gyökerét, egy-egy eseménynek a belső ritmusát megfogni, s ebben a tekintetben új könyve, a *Hét szilaj csikó* jelentékeny haladást jelez fejlődésében. Kissé nehezen forrja ki magát, még mindig nem biztos a dolgában, nem egyenletes, egy-egy történetnek elejti a javát – de jó óráiban biztosan tud mozogni, elcsuszamlás nélkül. Ért a hangulat fölkeléséhez, különösen a pusztai estét és éjszakát rajzolja néha erős hangulattal: néhány frissen odavetett vonás és az olvasó meg van fogva, utána megy az írónak, ahova vezet. Talán egyenetlensége az oka, hogy ezt a tagadhatatlanul tehetséges írókat nem ismerik és méltányolják úgy, ahogy megérdemelné, pedig vannak novellái, melyek határozottan számot tesznek mai termelésünkben. Külön figyelmet érdemel nyelve is, mely a legegyszerűbb eszközökkel, de másfelől a nyelvi anyag fölötti teljes uralkodással nemegyszer erős hatásokat tud kelteni.

1912. 15. sz. április 14. 303.

Ady Endre: A menekülő élet. Budapest, Nyugat-kiadás

Elcsöndesedtek az ifjú viharzások, elhalkult a duhaj, kurjogató panaszok, elmúltak az asztalt döngető nagy gesztusok, enyhült a lázadó izgalom: Ady Endre¹⁹ lírájában beállt az a fordulat, mely az ifjúságból a férfikorba való átmenet végével be szokott állni: az érzés megindul a szemlélődés felé, a hang halkabb, de bensőbb, mélyebbre ható lesz. A szembe belopóznak a merengő megértés meleg könnyei, a lázadó kínlódás csöndes fájdalommá nemesedik, a vívódások megértő lemon-

¹⁸ P. [danczkai Pattantyús] Ábrahám Ernő (1882–1945), író, műfordító, színpadi szerző. P. Ábrahám Dezső politikus (1919-ben a harmadik szegedi kormány miniszterelnöke) testvére. 1905 és 1916 között a *Vasárnapi Ujságnál* dolgozott, ezenfelül több lap közreműködője is volt. 1934 és 1938 között a Pethő Sándor vezette *Magyarság* munkatársa, az utolsó fordulatnál azonban ő sem tartott a lapot megszerző szélsőjobbokkal.

¹⁹ Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1913/25; 1914/10; 1919/5, 11.

dásba és megnyugvásba olvadnak, megjön a félhomályba boruló esti órák érzése, az áhítat, a mindennel megbékülés bánata érinti a szívet. A költő, aki epedő szomjúsággal vetette bele magát az élet forgatagába, kitérte mellét a vágyak és szenvedélyek viharának, és ökölrel döngette a konvenciók, a hagyományok, elfogultságok falait, mind jobban eltávolodik az élettől, hogy fölébe emelkedhessék, hogy megérthesse és megértethesse magát vele. Sok salakot lehántott magáról, sok füst elszállott tüzéből, nagy tisztulás ment végbe benne, amíg eljutott addig a mélyen emberi, meghatott és megható szomorúságig, amely új könyvből árad. A lélek a régi, csak a hangjai újak, az anyaga ugyanaz, csak a formái mások. Most is a régi, egyetlen alapproblémája: az élethez való viszonyának vergődő keresése, az életben való elhelyezkedés hasztalan szomjúsága rejtőzik el a szavak mögé, melyek a világgal való minden közösség megtagadásáról szólnak, mindennek közömbös, semmis voltáról, a mindenben felülemelkedésről. De éppen az a fájdalom, mely szavaiban reszket, árulja el, hogy elszigetelődése mégsem olyan teljes, hogy az élet minden rezzenése mégiscsak átrezeg rajta. Néha ki is tör a régi ember, halk legyintései helyett nagy, széles gesztusban tör ki, aztán megint lelankad a keze: már most a lendület nem kifelé irányul, hanem befelé. Szavába mind gyakrabban búgnak bele a kálvinista zsoltár hangjai, néha csak mint messziről jövő harangszó a pusztán, néha egészen belevegyülve a költő saját szavába. És faluról, a gyermekorból, a nép között töltött időkből jövő hangok is mind gyakrabban hallatszanak: népmesei emlékek foszlányai, népköltési színek, melyek bámulatosan új, soha nem látott csillogást kapnak, amint az egyéni, közvetlenül egy különös lélekből feltörő beszédbe belevegyülnek. Benne is él minden, ami a magyar hagyományokból való, de egészen egyéni módon, újra átélve, sajátjává téve, mint ahogy egészen egyéni módon lüktet a magyar vers ősrégi, eredeti ritmusa jambikus soraiban is. Ebben is költészetének alaphangja árulja el magát: a magyar hagyomány, a magyar röghöz való kötöttség és az új idők hagyományokat romboló új követelményei közti izgatott, helyét nem találó vívódás. Azt hisszük, hogy egyfelől a vak rajongás, másfelől a meg nem értés és tudatos megérteni nem-akarás évei után jön már az ideje Adyra nézve is a teljes megértésnek, amely a maga értékében fogja őt is belesorolni mai életünk értékei közé, és a mai magyar élet belső forrongásainak és válságainak egyik legérdekesebb megnyilatkozását fogja benne látni.

1912. 15. sz. április 14. 303–304.

Móricz Zsigmond: Magyarok. Elbeszélések. Budapest, Nyugat-kiadás

A *Hét krajcár* hirtelen, de megérdemelt nagy sikere óta – nem számítva két kis füzetet – nem jelent meg Móricz Zsigmondnak²⁰ novelláskönyve egész mostanáig. A közben elmúlt idő a regény és a dráma formájával való birkózás volt az íróra nézve, s a nagyarányú munkák közben, majdnem azt lehet mondani, mel-

²⁰ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1913/2; 1914/9; 1917/3, 52.

léktermékül keletkeztek azok a novellák, melyeket most – szám szerint tizennégyet – egy kötetben összegyűjtve adott ki *Magyarok* cím alatt. Mintha kedves, könnyű pihenő órák termékei is volnának: míg az időközben kelt regények nagy feszültségek, nagy szenvedélyek tragikai természetű összeütközéseiből, nagy erőfeszítések eredményeképpen íratnak, a novellák három kivételével mind a jó szívvel mosolygó vagy vidáman kacagó jókedv, az emberekben és történeteikben való gyönyörködés eredményei. Csupa paraszt-alak, alföldi magyarok, egy-két felvidéki félig-magyar s csupa apró, vidám csattanójú történet ravaszkodó, csökönyös, nagy indulatú emberekről, szerelmes lányokról, zsörtölődő menyecskekéről. A derült hangon csak néha villannak keresztül – ahogy Móricz Zsigmondnál megszoktuk – elmúlt keserőségek, vagy jövőendő tragikus fordulatok árnyékai. A maga derült kedvességében elragadó parasztkép a *Csata* két parasztlányának, a kényes gazdagnak és az alázatos szegénynek küzdelme a legény körül, s a *Végek Julija*, a csitri süldőleányból hirtelen, egy forró pillanat tüzeiben nagylánnyá serdült hajadon. A parasztnak egymással szemben való viselkedése, beszédmódja, tréfája, gorombáskodása és kedveskedése plasztikusan jelenik meg azokban a történetekben is, amelyek voltaképpen alig egyebek, mint jellemző anekdotáknak novellába kerekítései. A paraszterotikának vörös, sokfüstű lángja ezekben a történetekben nem lobog olyan vadul, mint a *Sárárányban* vagy a *Hét krajcár* némely darabjában, inkább csak enyhén parázslék a szívekben a szerelem, fiatal lányok epekedése, hetyke legények virtuskodása. Két novellában: a *Vera* és a *Végvácsora* címűekben az anyai szeretet tragikumának megrázó képei vannak hatalmas erővel élénk állítva, az *Éjjeli szállás* pedig, a kötetnek talán legjelentékenyebb darabja, olyan szemléletesen és olyan meggyőző képben mutatja be a magyar paraszt sajtáságos erkölcsi levegőjét, mint nagyon kevés más magyar novella.

1912. 17. sz. április 28. 343–344.

Gellért Oszkár: Rubens asszonya. Új himnuszok a szerelemhez. Budapest, Nyugat-kiadás

Gellért Oszkár²¹ új könyvében is a házastársi szerelem lelkesült költője, akinek eddigi könyveiből ismertük. Ebben a tekintetben úgyszólván egyedül áll, olyan dolgokat mond el és úgy mondja el, ahogy még alig hallottuk költőtől, s ezért némileg érthető, hogy némelyek megütődtek rajta, mert új dolgokon mindig akad, aki megütődik. Ebben a megütődésben, melyről a költő fájdalmasan szól könyve bevezető versében, az a különös, hogy ugyanazok a megütődők bizonyára semmi bántót nem találtak volna Gellért verseiben, ha azok nem a feleségéhez szólnak, hanem a szeretőjéhez, amiből az következne, hogy a költőnek éppen csak a felesége iránti szerelméről nem szabad vallomást tenni. A házásélet szerelmi hangulatai, válságai, lankadásai és fellendülései gazdag anyagát adják a költő formáló

²¹ Gellért Oszkár – ld. még: 1909/17; 1911/3; 1918/49.

munkájának, s Gellért Oszkár – ezt nem lehet tagadni – finom kézzel, gyöngédséggel, és ami a fődolog, őszinte, belső igazsággal nyúl ehhez az anyaghoz, és szépek, sokszor megragadók a formák, melyeket kihoz belőle. Azt a szerelmet éneкли, mely a folytonos, benső együttlétben minden kicsiségből új meg új táplálékot kap, heves fellobbanásokban, apró, enyelgő civakodásokban, kicsiségükben megható házi eseményekben emésztődik, és sohasem emésztődik el, mindig újnak és soha ki nem merültnek tűnik fel. Az emberek megszokták, a legtöbben nem annyira tapasztalatból, mint inkább tradicionális babonából, a házastársi szerelmet mint mértékét valami egyhangú, mindig egyforma, merő megszokássá vált dolgot tekinteni. Gellért Oszkár felfedezte, hogy ennek is megvannak a maga viharai, lángjai és ellankadásai, belső tragédiái és ditirambjai, hogy ebben is van élet, változás, ez is lehet gazdag, sokhúrú zene. Új könyve második részében bibliai képek vannak, erős erotikus levegőjű jelenetek, melyek egy-egy szerelmes asszonyi léleknek vergődését jelenítik meg az ősi keleti szigorú világfelfogás és törvény korlátai között. A könyvhöz Gara Arnold²² rajzolt csinos címképet.

1912. 17. sz. április 28. 344.

Hajnik Miklós: Mindennapi versek. Budapest, Singer és Wolfner

Költőnek, általában írónak próbája az, ha az ember megkísérli megrajzolni a belső lelki arcképét: kialakul-e belőle valami egyénien jellegzett, határozott vonású arc, vagy pedig az egyenkint többé-kevésbé tetszetős vonások általánosságokba foszló, különösebb bélyeg nélküli arcképbe tevődnek össze? Ha az arcvonásokba – persze, feltéve, hogy a rajzolónak biztos a keze – elrajzolódások kerülnek: ez mindig annak a jele, hogy az illető még nem kész, még idegen vagy hamis hangok elegyednek beszédébe, még nem szerezte meg a maga kifejezésének biztos eszközeit. Hajnik Miklóstra²³ alkalmazva ezt a módszert, öt versei alapján az utóbbi osztályba kell sorolnunk: vannak szuggesztív hangulatai, egyet-egyét közülük jól meg is tud fogni, egy-egy sora, strófája szépen, teljesen hangzik ki, de majd minden versében van valami bizonytalanság, a hatás egy-egy elemének elejtése, ami egyúttal a hatásnak teljes elejtését is jelenti. Mégiscsak nagyon kényes dolog a vers: egy szón, egy rímen, nemegyszer a ritmusnak egy zökkenésén összeomolhatik az egész. Hajnik Miklósban van tehetség, de még nem lehet tudni, milyen mértékű: eléri-e az igazi költői egyéniség mértékét, vagy pedig el fog-e veszni a közepes tehetségű lírai verselőnk napról-napra sokasodó tömegében, amely legújában, az utóbbi nyolc-tíz év lírai fellendülésének egyik nem éppen örvendetes következményeképp ellepte az irodalom minden kis zugát. S ezt az egyelőre nagyon tartózkodó

²² Gara Arnold (1882–1929) festő, rézkarcoló, grafikus, „újságrajzoló” és keramikus. 1926-ban jelent meg a *Nyugat* első nemzedékének *Magyar Parnassus* című antológiája (tulajdonképpen map-pája) az ő rézkarcaival és az ő kiadásában, 250 példányban. Ezek ma ritka aukciós példányok.

²³ Hajnik Miklós (1889–1969), költő, prózaíró. Összesen 12 kötete jelent meg.

véleményünket nem dönti el se jobbra, se balra ugyanezen szerzőnek egyidejűleg megjelent *Hangulatok, látományok, költemények* című másik könyve²⁴ sem, amelyben néhány versen kívül egy csapat Turgenyev prózai költeményeire emlékeztető prózai hangulatkép van összeállítva. Ezt a hibrid, se nem vers, se nem prózaformát igazán csak Turgenyev színvonalán álló nagyszerű egyéniségtől tudjuk elfogadni; divatba jutása a dilettantizmusnak veszedelmes térfoglalását jelentené, mert efféle dolgok minden olvasott és költői ábrándozásra hajló embernek jutnak az eszébe néhanapján, s ha a forma semmiféle nyűge nem köti, rakásszámra lehet az effélét gyártani. Ezért szívesebben keressük Hajnik Miklós képességeinek mértékét a verseiben, amelyek mégiscsak többel biztatnak.

1912. 18. sz. május 5. 364.

Harsányi Lajos: A napkirály rokona. Budapest, Élet

A magyar költészet egyik sajátos jelensége, mellyel érdemes volna egyszer foglalkozni, hogy csaknem teljesen hiányzik belőle a vallásos költészet, a vallás eszmekörébe való misztikus elmerülés. Középkori költészetünk túlnyomó részében vallásos ugyan, de csaknem teljesen fordításokból és átdolgozásokból áll, ami eredeti van benne, az is inkább egyházi használatra való szerzemény, mint egyéni vallásos érzések önkéntelen kialakítása. A reformáció korának vallásos költészete is inkább felekezeti jellegű, a protestáns propaganda eszköze, amelyben alárendelt szerepe jut a vallásos lélek egyéni lírájának. Egyes költők vallásos énekei később is megjelennek az irodalomban, de olyan kitűnő költőnk, akinél a vallási líra uralgó szerepet játszana, aki akár pályája egészében, akár valamely fejlődési fokán mint pár excellence vallásos költő tűnne elénk [nincs]. S amikor meg-megszóltat is a vallásos hang költőink lantján, csak a lélek primitív vallási érzése vagy pedig a vallási reflexió szólalt meg, a vallás misztikumában való elmerülés, mely Európa középkori költészetének annyi mélységet ad, s amely minduntalan fel-felbukkan utóbb is, még a legmodernebb költőknél is – nálunk mondhatni teljesen hiányzik. Csak a mai lírában szólalnak meg itt-ott ilyen misztikus hangok, egy-két kiváló fiatal költőnk, ha nem merül is bele a misztikumba, de legalább megrebententi mélységeit, egy-egy pillanat hangulatában legalább közel ér a költészetnek ehhez a gazdag forrásához, sejtetve, hogy előbb-utóbb talán ez a forrás is meg fog nyílni számunkra. Egy fiatal költő, Harsányi Lajos,²⁵ kinek könyvön most találkozzunk először a nevével, ezen az úton próbálja új utakra vinni költészetünket. Nem látszik nagyon erőteljes és önálló egyéniségnek, erősen hatása alatt áll a mai

²⁴ Hajnik Miklós: *Hangulatok, látományok, költemények*. Budapest, Singer és Wolfner.

²⁵ Harsányi Lajos (1883–1959), költő, római katolikus pap, hitszónok, kanonok. Lelki vezetője Prohászka Ottokár volt. 1943-ban Corvin-koszorúval tüntették ki. Munkásságáról ld.: Sík Sándor: Harsányi Lajos. *Vigília*, 1959. 678–679; Kunszery Gyula: A „Napkirály” rokona. *Vigília*, 1962. 7–16; Rónay György: Harsányi Lajos. In: Harsányi Lajos: *Toronyzene*. Budapest, Ecclesia, 1969. 7–54.

divatossá vált költői stílusnak, és mondanivalóit nem tudja egyénien elkülöníteni a vallásos költészet konvencionális motívumaitól. De meleg, őszinte és fiatalos hittel telt lélek, aki rajongó érzéssel keresi az Istenhez vezető utat, félelemmel és irtózáttal tekint ki a világ veszedelmeibe és kísértéseibe, melyek elől elzárkózik a maga vallásos spekulációja cellájába, de a zajuk behallatszik a zárt ajtókon és ablakokon is; győztesen viaskodik a fiatal lélek életvágyával; költészete – ez megérezik rajta mindig – mégse csupa konvenció, hanem egyéni élmények és küszködések nyilvánulása, s ahol el akar bújni átvitt, objektivizált formákba, ott is megérezzük a saját fájdalmanak remegését. Aligha ő lesz az az igazi magyar vallásos költő, akit eljövendőnek gondolunk, de talán utat csinál a számára. Mint nálunk ritka hang megszólalását, érdeklődéssel olvassuk verseit, könyvének néhány darabjában szépen, erősen és tisztán is csendül meg nem erőteljes, mély zengésű, de finom, lágy és bensőséggel teljes hangja.

1912. 18. sz. május 5. 364.

Szederkényi Anna: Van ilyen asszony is. Történet a régi időkből. Budapest, Singer és Wolfner

Puha, meleg, asszonyos líra, amely csak félig-meddig tud elrejtőzni az objektív formák mögé, egy kis adag olvatag szentimentalizmus, hajlam a romantikus mesehangra, néha felvillanó, finoman átértett képek és ötletek, gyakori ellankadások, egyenetlenség, a biztonság hiánya, valami ideges, kapkodó sietség, mely nem bírja megvárni a mondanivalók végig-gondolását és teljes kiformalódását, másfelől azonban a modoros fordulatokon is keresztülcsillanó közvetlenség, a maga mondanivalójában, a saját hangulataiban való hit, ezek a jellemző tulajdonságai Szederkényi Anna²⁶ majd minden munkájának s köztük új könyvének is, melyet most bocsátott közre *Van ilyen asszony is* címmel. Szívesen jegyezzük fel azok számára, akik velünk együtt rokonszenvvel kísérték az író nő küzdelmeit a teljes kialakulás felé, hogy ezek a tulajdonságok, melyek azelőtt a maguk szervesen összeforrottságukkal az asszonyi dilettantizmus bélyegét nyomták írásaira, kezdenek meghiggyadni, és azt a reményt nyújtják, hogy a kapkodó forrongásból mégiscsak kialakul valami írói egyéniség. Új könyve jóval lehiggadtabbnak, későbbnek mutatja nemcsak írásmódját, hanem gondolkodását, világlátását is. A kötet fő munkájának, amely a címét is adta, egy hosszabb romantikus című elbeszélésnek minden ingadozása mellett van néhány lapja, amely teljesnek, késznek hat. A történet maga úgy hat, mint személyes élmények távoli, erősen átvitt kiformalása: egy asszonyi lélek ingadozása a szerelem meredek, kétfelül szédítő ösvényén és az az asszonyi impresszionizmus, amely nyugtalanul tétovázik a múlt és jelen, a tegnap és a ma, a távollevő és a jelenlevő dolgok között, míg végre el tudja vágni a múltat és bele tudja magát élni a jelenbe. Még hét kisebb novella-féle is van a könyvben, kisebb-

²⁶ Szederkényi Anna – ld. még: 1906/28; 1914/11; 1917/23.

bek, de talán készebbek amannál; egy közülük, *A rettenetes Vidróczki* című talán a legjobb dolog, amit Szederkényi Annától olvastunk.

1912. 20. sz. május 19. 403–404.

Reviczky Gyula: Apai örökség. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Reviczky Gyulának, ki a mai nemzedék emlékezetében teljesen mint lírikus áll, maradtak fenn novellisztikus kísérletei is, köztük egy hosszabb elbeszélés *Apai örökség* címmel.²⁷ A nyolcvanas évek közepén jelent meg, s az akkori írói körökben bizonyos figyelmet keltett, bár különbözőképpen bírálták, és a nagyközönség szélesebb rétegeibe nemigen hatolt bele.²⁸ Azóta teljesen kiment a forgalomból, talán még antikváriusok útján sem volt kapható, s csak a Reviczkyról szóló életrajzi művek, emlékezések emlegették, leginkább önéletrajzi fontossága révén. Most felújul a nyolcvanas évek elbeszélő irodalmának ez az érdekes terméke: Radó Antal kiadta a Magyar Könyvtár most megjelent legújabb sorozatában. Az elbeszélés – kisregénynek is mondhatnók – megérdemli a legnagyobb figyelmet. Körülbelül most van az ideje, hogy határozottan megállapítsuk Reviczky helyét irodalmunkban, s munkáiból megállapítsuk pontos lelki és esztétikai képét. Ebben az *Apai örökség*nek igen fontos szerep jut: a költő saját életének, ifjúságának, fejlődésének regénye ez, annak a környezetnek a rajzai, amelyben felnevelkedett. Ezzel mintegy kiegészítőjévé lesz lírai költészetének, megadja hozzá a lélektani magyarázatot, és sok tekintetben megérteti, miért vált Reviczky költészete olyanná, amilyen. Megtaláljuk benne gyökereit busongó, csüggeteg pesszimizmusának, akaratteli lágságának, annak a nyugtalanságának, amelytől soha nem tudta a maga helyét megtalálni az életben. Mindig nagyon érdekes dolog, ha kiváló szellemek közlik

²⁷ Reviczky Gyula (1855–1889), költő. A főnemes Reviczky család örökségen kívüli, törvénytelen leszármazottja. Sok önéletrajzi elem ismerhető fel modern, egykorúan visszhangtalanul maradt regényében, az *Apai örökség*ben. Prózájának mestere Turgenyev volt. Tanárkodást vállalt úri családoknál, újságíró is volt. Költészete egyre inkább elismerést szerzett. *A magyar irodalom arcképcsarnokában* Hegedűs Géza így foglalja össze munkásságát: „A fiatal nemzedék valami újat vár a költészettől, és ennek első hangjait Reviczky üti meg. Végre egy igazi nagyvárosi költő a nagyváros hangulataival, a mellékutcák szenvedő kisembereivel, az elesettekkel. Alázatos keresztényi szeretettel fordul minden megszomorított felé. Magához öleli az utcasarkok vétnélkül bűnös leányait, a »perditákat«; szeretni akarja azokat is, akik neki magának ártanak. *Legyenek áldva mind, akik / Szívemet összetépték* – írja egyik szomorú dalocskájában. *Ki szomorú nem volt, az mind pogány* – hirdeti nagy költeményében, a *Pán halálában*. Ez a szomorú és szomorúságot vállaló költészet nem forradalmi, de forradalmasító. Ez a dallamos szomorúság tanúvallomás, amely vádol. Ezek az eddig minálunk ismeretlen nagyvárosi témák a modernség és a nagyvilágiasság izei és illatait hozzák az irodalmi életbe. Reviczky érdeklődve fordul a kor világirodalma felé, és Baudelaire-t is ő fordítja először magyarra.” A sok küszködés felemésztette erejét, tüdőbajos lett. Nagy szerelme Jászai Mari volt, az ő révén ismerkedett meg Ibsen munkásságával, együtt kezdték fordítani műveit. (Jászai Mari a diák Szomoró Dezsőért hagyta el, mikor Reviczky már halálos beteg volt.) Verseinek kétkötetes kritikai kiadását Császtvay Tünde rendezte sajtó alá (Budapest, Argumentum, 2007).

²⁸ Reviczky Gyula: *Apai örökség – elbeszélés*. Érdekes könyvtár. Budapest, 1887.

velünk, milyen szemmel nézik a maguk múltját ők maguk, mert a tényeken bármilyen okból változtathatnak, de a tények keltette lelki hangulat rendszerint megmarad igaznak, és többet megmagyaráz, mint az irodalomtörténet-írók által néha túlbecsült külső adatok. Reviczky önéletrajzi regénye pedig kétszeresen érdekes, mert a tényeket is nagyjában valószerűen adja, csak annyit változtat rajtuk, amennyit a forma megkövetel, és gondolkozó olvasó számára szinte izgató érdekességgel tárja fel azt az objektivitást, amellyel az olyan energiátlan, az étellel szemben gyengén felfegyverzett, puha lelkű egyéniségek önmagukat nézni tudják, és azt az önkínzó önvizsgálatot, amellyel saját belsejükben kutatnak. Mintha nemcsak benne volna, hogy az író önmagáról mint egy harmadik személyről beszél, akivel nem érez semmi szorosabb közösséget, mintha egy kimondhatatlan, lesújtó önbírálatot hallanánk tőle, folytonos tépelődő kísérletet az önmagától, saját magának nem kedves lényétől való szabadulásra. Alighanem itt kapjuk meg, ha ennek a gondolatnak utánamegyünk, Reviczky pesszimizmusának lélektani gyökerét. Az olyan lelkek, akik, mint ő, bénult tetterővel, tétlenül szemlélődve, de mindig tetterre vágyva állnak szemben az étellel, mindig meghasonlásban élnek magukkal, s jól látják az utakat, amelyek eljuthatnának egy szebb, gazdagabb, boldogabb élethez, de látják azt is, hogy a saját jellemükben vannak az okok, melyek miatt ezekre az utakra rálépni nem tudnak, folyton a kritikus figyelő mozdulatával állnak szemben önmagukkal, két ember él bennük: egy cselekvő és egy ellenőrző. Ebből a lelki kettősségből származik az önmagával és életével való elégtelenség, a nyugtalanító önbírálat, az önirónia, a pesszimizmus. Jellemző Reviczky önbírálatára, semmit sem leplező, sőt talán inkább egyes motívumokat kelleténél jobban hangsúlyozó önábrázolására, hogy az egykori kritika az *Apai örökség* ellen azt a fő kifogást emelte, hogy hőse – akiben a költő önmagát ábrázolta – nem eléggé rokonszenves. De ezeken az önéletrajzi kapcsolatokon kívül magában mint regény is nagyon érdekes Reviczky munkája: a modern magyar regény első lépései közé tartozik a lelki történetet, a belső embert ábrázoló stílus felé, amely bonyolult belső összetételű, komplex emberek lelki mozgalmi és válságai felé fordul figyelmével, a külső történetet csakis alkalomnak tekinti a belsőnek feltárására, s egyúttal körülbelül az első kísérlet a pesti napról-napra élő, könnyelműen nyomorgó, helyét a társadalomban, az életben megtalálni nem tudó bohém-típus rajzára, amelyben benne van ennek az életnek minden sivársága, energia-ölő küszködése, honvágya az elhagyott társadalom után, az után a kör után, melybe beleszületett, és melyből kiszületett. A bohém jókedvűből, pillanatnak élő impresszionizmusából kevés van benne: Reviczky nem volt született bohém, inkább arisztokratikus természet volt, aki az élet apró siralmasságait, hitvány kenyérgondjait szégyenletesnek és sivárnak találta, és nem tudott élvezni semmit a bohém életmód romantikus költészetéből. Az anyagi kényszer, a könnyelműség és az energiátlanság vitte a bohéméletbe, a meggyőződése kívül volt rajta, s ez is csak fokozta önmagával való meghasonlását. A regény hőse, Fehérházy Tibor könnyelmű, léha apának gyöngye lelkű fia, végigmegy a nyomorúság egész kálváriáján, mindig látja és tudja cselekvésének szándokával való diszharmóniáját, azokat a bűnöket, melyeket önmaga

ellen elkövet, mégsem bír másképp cselekedni, mert nincs ereje hozzá. Az ember jelleme az ember sorsa – ezekkel a szavakkal végződik a regény, és Tibornak sorsa az apjától örökölt gyöngye jellem. Ezt az eléggé gyakori embertípust ilyen pontosan nemigen rajzolta még Reviczky előtt magyar író, s ezért pszichológiai szempontból a regény éppoly érdekes, mint önéletrajzi szempontból.

1912. 21. sz. május 26. 421.

Koronghy Dénes: Diadalének. Regény. Budapest, Franklin Társulat

Egy fiatal író, kinek néhány novelláját mi is közöltük, Koronghy Dénes²⁹ első nagyobb munkájával, egy regénnyel lép a nyilvánosság elé. *Diadalének* a regény címe; művészregény, nagy érzelmi válságokat, heves belső történetet rajzol, s azért választ főhőséül művészt, mert a művész szabadabb és inkább az érzésre alapított élete több lehetőséget nyújt a belső átalakulások rajzára, mint a sokféle-képpen megkötött polgáré. Egy szobrász a hőse, aki éppen egy teljesen kiélt szerelem végső szakában, a szakítást megelőző elkedvetlenedés idején találkozik egy leánnyal, kinek szelíd, finom és gyöngéd lényé új szerelemre lobbantja. Elveszi a lányt, s csak későn veszi észre, hogy tévedett, nem ez az a nő, akire szüksége van, hogy lelkét új erőhöz juttassa, művészetét megtermékenyítse. Már-már elveszti munkakedvét, önbizalmát, kétségkedésében akaratlanul is megéreztetni elkedvetlenedését a fiatalasszonnyal, mikor felesége hűgában megismeri azt a nőt, akit keresett, akire szüksége van. A jó, kedves, szenvedésre és önfeláldozásra teremtett feleség adja [sic; oldja] meg a tragikusra fordult csomót: szépen, csöndesen, úgyszólván egyetlen halk mozdulattal kilép az életből, meghal és megnyitja az utat férjének a diadal számára, felszabadítja a benne ernyedten szunnyadó energiákat. A fődolgot, a szobrásznak asszonytól asszonyhoz való hajladozását sikerült a szerzőnek emberileg érthetővé, tehát rokonszenvenné tenni, nem ingadozásnak mutatja be, hanem keresésnek, belső nyugtalanságnak, a természetes indulatok és életszükségletek érvényesülési törekvésének. Széles és részletes lelki rajzzal érteti meg ezt a fejlődést, és meg tudja azt is mutatni, hogy a történet vége, az igazi nő megtalálása egyúttal befejezés is, hogy utána csakugyan megállapodás, a végre sok szenvedés után megtalált úton való továbbhaladás következik. Finom és erős írói érzékre vall a szobrász feleségének rajza is, perspektívában kissé hátra van tolvá, amivel eléri azt a hatást, melyet keltenie kell: kissé elmosódó, inkább jelzett, mint élesen megrajzolt körvonaláival mindig érezteti a maga karakterét, passzív, másokban és másokon keresztül élő voltát és a történetben elfoglalt szerepét. A másik nő, Olga, már kevesebb biztossággal van rajzolva, nem érteti meg teljesen, hogy miért és miben ő az a nő, akire a művésznek szüksége van, nin-

²⁹ Koronghy Dénes (?-?), nem sikerült információt szerezni az íróról, akinek más könyvét sem találtuk a nagy könyvtárak katalógusaiban, s nem jegyzi *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* idevágó kötete sem.

csen elementáris, megragadó ereje, amely a nagy szenvedélyek hatalmával szinte magától értetődőleg elsodor minden akadályt. Az első könyvek bizonyos tipikus sajátságaitól Koronghy Dénes sem tud ebben a regényben szabadulni. Kissé zsúfolt a cselekvény, motívumot motívumra halmoz, és nem minden motívum illeszkedik bele organikusan az egészbe, az író nem dolgozik kellően megállapodott ökonómiával, túlságosan is meg akarja győzni az olvasót a maga témájáról, és éppen ezzel érezteti meg vele a szándékosságát, ami mindig inkább akadálya, mint eszköze a szuggeszióknak. A másik, hogy nem tud még teljesen független lenni az irodalmi benyomásoktól, melyek mintegy külső réteg halmozódnak rá a saját mondanivalójára, amely épp ezért csak bizonyos küszködéssel tud előtérbe törni és a maga értéke szerint érvényesülni. Végül annyira rápazarolja minden erejét a központban lévő alakok rajzára, hogy a háttér számára már nem marad elegendő, ezért bizonytalanok, részben sablonosak a háttérben lévő alakok, s ezért nem tud megelevenedni a regény társadalmi háttere, ami kissé fojtottá teszi levegőjét. De, ismétljük, egy fiatal író első könyvével van dolgunk, amelynek megítélésében az a fontos, hogy bizalmat keltő ígéretetek vannak benne a jövőre, minden arra vall benne, hogy a következő könyve már teljes, kész, érett munka lesz. Az író megtalálja általa most még kissé ingadozó viszonyát a saját művéhez és az olvasóhoz, megszabadul bizonyos, a kezdőnél elkerülhetetlen ballasztoktól, és közelebb jut a saját egyéniségéhez.

1912. 23. sz. június 9. 472.

Haraszthy Lajos: Aki vagyok. Versek az 1905–7 évekből. Budapest, szerzői kiadás

Ritka díszes és szép kiállítású verseskönyv: finom, szép sárgás színű papír, igen gondos nyomás, a művészi illusztrációk nagy mennyisége, színesen nyomott címlap – mind arra vall, hogy ez a költő nagyra tartja ezt a könyvét, minden szeretettel rápazarolta, nyomatékot kíván adni neki, nem akarja, hogy eltűnjön a szünet nélkül megjelenő verseskönyvek tömegében, azt akarja, hogy észrevegyék és komolyan vegyék. És lehet is komolyan venni, mert a versek, melyek e szokatlanul díszes köntösben kerülnek szemünk elé, érdekes és tartalmas költői egyéniséget árulnak el, amely a maga külön színével szövődik bele mai líránk tarka és nyugtalan szőnyegébe. Vagy hét [?] esztendő költői termése van a kötetben, egy égő, magában vívódó, csüggesztő levegőben csak elkomorodó, de meg nem törő költői ambíció szüleményei. Vajon meg fogják-e hozni költőjüknek a sikert, amelyre vágyik, és amelynek elérhetetlensége olyan fojtottá tette körülé eddig a levegőt? Mi, akik közvetlenül szemmel kísértük vergődését, tudjuk törekvéseinek művészi komolyságát és ismerjük azokat a bénító körülményeket, melyek eddig lefojtották, a legmelegebben kívánjuk neki a siker teljes mértékét. Lapunk olvasói is

ismerhetik Haraszthy³⁰ nevét nálunk megjelent sok verséből, s akiben van érdeklődés a líra iránt, bizonyára figyelemmel is kísérte a bennük nyilvánuló fejlődést. Haraszthy nem a könnyű, gyors népszerűsége berendezett egyéniség, a lírának nem azok a hangjai szólalnak meg benne, melyek könnyen belopják magukat a lelkekbe, és élénk, kedves visszhangot csendítenek meg bennük. A világa komor és nyomasztó, sötétek és szomorúak a képek, melyekben nyilvánul, nyomott és fojtó a hangulat, amelyben él. Lírája a zárkózottság, a magába zárt évődés lírája, ami a legritkább és legkülönösebb jelenségek egyike. Hiányzik belőle a könnyű, friss közlékenység adománya, versei nem önként, frissen, hirtelenül támadnak ajkán, hanem vergődve, szinte erőszakkal, valami belső kényszer erejénél fogva törnek fel, mintegy akarata ellenére. Mint minden magába süllyedt ember, lefojtva hordja magában az érzést, az indulatot, míg aztán olyan feszítő erőt kap, hogy magától, robbantva töri szét azokat a zsilipeket, melyeket a zárkózottság állít elébe. A megszólalásnak ez az akadályokon áttörő volta valami különös, csikorgó energiát ad a hangjának, amelynek van szuggesztív hatása ott is, ahol a mondanivaló nincs teljes arányban a kimondására tett erőfeszítéssel. Másrészt azonban épp emiatt nem mindig tudja teljesen kifejezni magát, azt sejteti, hogy több van benne a költőből, mint amennyit kifejez, s hogy ennek nem a kifejezőerő fogyatéka az oka, hanem a saját pszichológiai állapota, befelé nyíló, kifelé bezárt természete. Az élettől kapott benyomás, melyet az igazi lírikus természet csak megforgat magában, önmagához asszimilál, formába önt és aztán kibocsát magából: önála befelé évődik és belesüllyed a lélekbe, úgyhogy csak nagy nehezen tud mások számára is érzékelhető formában újra napvilágra jutni. Finom megfigyelő számára nagyon érdekes jelenség pszichológiai szempontból is ez a fajtája a lírának, már csak ritkaságánál fogva is. A megnyilatkozás formáiban is felismerhető ez a zárkózott természete: a legritkábban áll a maga közvetlen valóságában előnkbe a költő, legtöbbször elrejtőzik a maga indulatával, belső izgalomával objektivizált képek mögé, csak reflexiók diafragmáján át tudja közölni zárkózott érzését. Képeket rajzol, s ezek mögé rejti, csak a nagyon figyelmesek számára észrevehetően, izgalmaikat, a kevésbé figyelmes olvasó talán csak a képek nyugtalan színein és izgatott vonalain sejtje meg, hogy itt a látszatra objektív kép mögött több is van. Némely verse (nem ezek a legjobb versei) csak egy hasonlat, önmagára alkalmazva, jelöl annak, hogy itt csak kerülő úton tudja magát kifejezni. Nem egy verse mintha vasból volna kovácsolva, meglátszanak rajta a nehéz pörölyütések nyomai, de azért mégis szerves és egységes benyomást tesz. Olyan verse, amelynek ne volna perspektívája befelé, a költő lelki élete felé, talán nincs is. Minden verse mögött érzünk valami komor, dacos mozdulatot, amellyel önmagát küzdi le, hogy meg tudjon szólalni. A reflexió nélküli, tiszta líra a legritkább nála. Egy ciklusa kissé egyhangú panaszok a robot, a kenyérgonddal teljes munka közben, amely megbénítja a költői lélek röptét, egy másikban tájképeket rajzol erős belső izgalommal átszöve, legszámosabb ciklusában, melyben legteljesebb értékű versei vannak, szintén reflexiókkal átszótt

³⁰ Haraszthy Lajos – ld. 1906/28.

képeket rajzol, amelyek mindegyikében ő maga reflektálódik, öt verse bizonyos filozófiai elmélyedéssel kísérletezik, s néhány ditirambikus szerelmi énekkel záródik a könyv. Külön ki kell emelnünk művészi díszét, sok és változatos rajzát, melyek Muhits Sándor³¹ művei. Ezekben kiválóan tehetséges illusztrátort ismertünk meg; sokféle modorban és stílusban kísérletezve, egész sorozatát csinálta meg a hatásos és művészi illusztrációknak, melyek magukban is megérdemlik, hogy a könyv iránt a szokottnál erősebb érdeklődés nyilváníljon.

1912. 24. sz. június 16. 488.

Cholnoky Viktor 1868–1912

A nagyközönség csak az utóbbi időben vette észre, de az írók kicsiny világában már régóta az első tekintélyek közé tartozott Cholnoky Viktor.³² Mikor még a közönség elé alig lépett nevével, igazán érdemleges munkáival, névtelenül, csaknem elbújva végezte a hírlapírás napszámos munkáját, a kartársak már akkor is csodálattal beszéltek egymás közt rendkívüli tudásáról, az írói formákon való biztos uralmáról, sokszor megdöbbenő kapcsolatokat meglátó, villámszerű intuíciójáról s a küszködő, szegény, hozzá méltatlan napi munkában vergődő újságíróra úgy tekintettek, mint a fiatalabb írói nemzedék egyik legnagyobb tekintélyére és legszebb reménységére.

Aztán egyszerre föltűnt a lapokban itt is, ott is a Cholnoky Viktor neve. Legelőbb acélosan hajlékony észjárású, az ismeretek igen széles körét befoglaló, egészen egyéni gondolkodásmódú tárcák, majd egyre gyakrabban olyan novellák alatt is, amelyek mindjárt mint egészen eredeti, magában álló elbeszélőt mutatták be írójukat, akire az olvasók is mind jobban kezdtek figyelni. Az íróársak, jóbarátok pedig örömmel és büszkeséggel látták, hogy akiről már-már azt kezdték hinni, örökké csak afféle szerkesztőségi tekintély fog maradni, megtalálja a kapcsolatot a közönséggel is, és közeledik a jobblét, a hírnév forrásaihoz. Neki, a már fáradni kezdő, kissé elkedvetlenedő embernek is hatalmas ösztönzést adott a siker, mely első tulajdonképpeni fellépésére visszhangzott.

Alig három évvel ezelőtt jelent meg aztán Cholnoky Viktornak első könyve, a *Tammúz* című novellagyűjtemény. A kritika, a közönség már elő volt készít-

³¹ Muhits Sándor (1882–1956) festő, iparművész, illusztrátor. 1915 és 1920 között orosz hadifogságban volt, közben 1917-ben Moszkvában grafikai szakiskolát szervezett. Foglalkozott textillel, 1935-ben megnyerte a szegedi Fogadalmi templom freskópályázatát. Üvegfestményeket készített a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára, ő tervezte a kolozsvári református templom mennyezetének kazettáit.

³² Cholnoky szülővárosában, Veszprémben kezdte és huzamosabb ideig ott is végezte újságírói munkáját, szerkesztette a *Balatoni Hírlapot*, emellett kezdett feltűnni neve a fővárosi sajtóban. 1901-től a *Pesti Napló* segédszerkesztője volt. Írói hírnevét *A Hétk*ben megjelent novellái alapozták meg. Első kötete 1899-ben jelent meg (*Füstkarikák*). Mark Twain egyik első magyar fordítója volt. – Ld. még: 1909/52; 1911/48; 1912/52.

ve a megjelenésére, s szinte elébe hozta az írónak a szokatlan, feltűnő tetszést. Cholnoky novelláskönyve uralkodott az 1909-iki karácsonyi könyvpiacra, s híre eljutott mindenhova, ahol nemcsak napi szórakozásból, hanem élénkebb művészi ösztönből is érdeklődnek irodalmunk eseményei iránt. A *Tammúzra* következett a múlt év végén másik novelláskönyve, az *Alerion madárvére*. E kettőn és egy kis füzet újságcikken kívül nincs is önállóan megjelent munkája.

Ez az aránylag nem nagy terjedelmű munkásság azonban mai irodalmunk legérdekesebb és mindenekfölött legegységibb jelenségei közé tartozik. Egészen új, eddig teljesen hiányzott elemeket hozott magával a magyar irodalomba: a valóság és képzelet képeit sajátos egységbe összeszövő, kísérteties fantasztikumot, a nagy intelligenciából és nagy testi-lelki fájdalomkból táplálkozó ironiát és különösen azt a vizionárius álomlátást, amely sajátos, soha nem volt világításban mutatja be a világ dolgait, s ezzel kapcsolatba hoz egymással olyan dolgokat, melyek normális megvilágítás mellett teljesen heterogéneknek, egymással összehozhatatlanoknak tűnnek fel. Cholnoky volt az első álomlátó irodalmunkban, nem az olyan naivul, csapongva ábrázoló álmodók fajtájából, mint Jókai, akit ő Shakespeare mellett legjobban szeretett, hanem ama vizionárius álmodók fajtájából, akik mintegy látó-álomban, lidércnyomás-szerűen élnek át az életet, az álmodott képzeteket a valóság erejével tudják látni, és a valóság dolgait eredeti színükből, vonalaikból kitolódva fogják fel magukba. Poe Edgar és a német Amadeus Hoffmann a Cholnoky Viktor irodalmi ősei. Nála is, mint ezeknél a fantasztikum nem merő játék a képzeletnek, hanem az izgalmakkal túlfűtött idegrendszernek saját természetéből folyó, önkénytelen működése. Ezért szerette Cholnoky az olyan embereket, helyzeteket és történeteket, amelyek mintegy borotvaélen mozognak a jó és gonosz, a bűn és örütség, a betegség és az egészség, a realitás és a fantasztikus határmezsgyéjén, s csak a fantázia belső logikája tartja őket egyensúlyban. Ezért szerette az öntudatlan, fantasztikus hazudókat, a társadalom normális rétegein kívül vagy alattuk állókat, a furcsa, különös embereket, a fantasztákat és hóbortosakat. S ezért szeretett néha a nagyon messze múltba vagy a mesés, egzotikus világokba elkalandozni, ahol a valószínűség és valószínűtlenség határvonalai nem olyan élesek, s ahol feszélyező korlátok nélkül szabadabban röpködhet a képzelet. S ezért olyan majd minden története, mint egy a normálistól egészen eltérő világítással megvilágított tájék, melyben minden tárgynak, minden részletnek megvannak a maga természetes, valószínű, logikai vonalai, de mindennek el van változva a színe, ennél fogva az egész, minden valószínűsége mellett is, kísértetiesen hat. A fantáziának belső logikáján kívül, amely már magában is összefogta és elevenné tette képeit, volt Cholnoky Viktornak még egy adománya, amellyel még fokozta ezt az eleveniséget, s amely mindig legerősebb tényezője szokott lenni az írói elhithetőségnek: ritka biztos, eleven, a képzeletet az első szónál megfogó s többé el sem bocsátó elbeszélő hang. Az elbeszélésnek a mai irodalomban mind jobban megfogható művészei közé tartozott. Elemezni ezt a művészetet a legnehezebb dolgok egyike, mert éppoly öntudatlan, ki nem számítható a hatása, mint némely emberek beszélő hangjának, amelyet élvezettel tudunk hallgatni, tekintet nélkül arra, hogy mit

mondanak. Cholnoky mindig érdeklődést és rokonszenvet tudott kelteni maga és mondanivalója iránt az olvasóban, s ezzel mindig megtalálta az utat a tetszéshez. Finom stílművészete, a legnemesebbek közül való, csak egyik eleme volt ennek az elbeszélő művészetnek. S ebben a különös, furcsaságokat kedvelő kísértet- és álomlátóban egy tudós szelleme és tehetsége is dolgozott. Nem volt rendszeresen képzett tudósa semmiféle szakmának, de egész sereg szakmában – különösen a természettudományokban – a dilettáns ismereteket messze felülhaladó tanultsága volt, s ezenkívül is mindenféle a tulajdonképpeni tudományos ismeretek körén túl eső dologról voltak ismeretei, mint nagyon kevés kortársunknak. Ezt a sok ismeretét, mely nem fáradságos tanulmányozás szerzeménye, hanem egy rendkívüli intellektuális fogékonyság szinte önkénytelen terméke volt nála, egységes, félig logikailag elgondolt, félig megálmódott panteisztikus világfelfogás fogta össze egységbe, amellyel minden ismeretére és minden gondolatára rányomta a maga egyéniségének bélyegét. Sokoldalúsága és fogékonysága tette kitűnő újságíróvá, kinek alkalmak-szülte cikkei nemegyszer súlyosabbak voltak a szülő alkalomnál. Mikor a siker napja felkelt számára, már egy beteg, roskadozó testű emberre világított, akiről mindnyájan, barátai és tisztelői, tudtuk, hogy nem fogja sokáig élvezni azt a keveset, amit a sors végső adományul adott neki. Betegeskedése munkájában is megbénította, az utóbbi időben már csak elvétve tudott annyi erőt gyűjteni, hogy egyebet is írhasson, mint napi újságcikket, holott éppen most tudott volna, a nyilvánosság fényében, teljes erejében kifejlődni. Írói képe ezért, ha csak munkáiból rajzoljuk meg, olyan, mint egy befejezetlen arckép, melynek egyes vonásai erőteljesen, részletesen ki vannak dolgozva, a többiek pedig csak jelezve vannak. Ez a befejezetlenség teszi sorsát, mely amúgy is kemény és rideg volt iránta, igazán tragikussá.³³

Schöpflin Aladár

1912. 24. sz. június 16. 491.

Kárpáti Aurél: Éjszakai ballada. Budapest, Singer és Wolfner

Kárpáti Aurél,³⁴ kinek nevét olvasóink lapunkban megjelent verseiből ismerik, mostanában egy kis kötet novellát adott ki *Éjszakai ballada* cím alatt. A novellákon erősen meglátszik, hogy szerzőjük a lírából most próbál átmenni az elbeszélésbe, tele vannak líraisággal, nem az emberek lényegesek bennük, sem a történetek, nem is az írónak az élethez való viszonya, hanem a hangulat, melyet keltenek, s a visszhang, melyet az íróban támasztanak. Szereplőik mindegyikében

³³ Cholnoky gyűjteményes kötete: *Kaleidoszkóp*. Budapest, Élet, 1914. Fordításai is jelentősek, Paul Bourget (*Elcsérelt szívek*), M. Maeterlinck (*Szent Antal csodája*), G. B. Shaw (*Warrenné mesétsége*) stb. Publicisztikájából a legteljesebb válogatás: *A kísértet*. Összeállította, sajtó alá rendezte Fábri Anna. Budapest, Magvető, 1980.

³⁴ Kárpáti Aurél – ld. 1909/31; 1920/12.

van valami a szerzőből: lágy, érzelmes és érzékeny emberek, kicsi hatások nagy visszhangokat keltenek bennük, a valósággal csak érintkezésbe kell jutniok, hogy baj legyen belőle. Ez még magában nem volna veszedelem, csakhogy az író nem eléggé biztos eszközei megválasztásában. Érzelmessége sokszor hangzik affektált-nak, a hangot gyakran elvétí, s a képeket, melyeket elénk állít, nem mindig tudja egységesen összefogni. Gyakran érezzük azt is, hogy a novellákban kelleténél több az irodalom: más írók és irodalmi divatok hatása és irodalmi megfontolások, elméleti szempontok alkalmazása. Ezért érezzük sokszor úgy, mintha a novella egy előre megfontolt stílusnak mesterséges applikálása volna egy utólag hozzágondolt történetre; a stílus nem magából az anyagból, a mondanivalóból keletkezik, hanem fordítva, a stílus volt előbb, és ennek kedvéért támadt a novella. Ezért nem tud mindig stílus és anyag szervesen, egy testté összekapcsolódni, s ezért érzik nemegyszer modorosságnak. Mi több életet, több önkénytelenséget várunk az írótól, s nem jól esik látnunk, ha máskülönben tehetséges író, aki néha igen szép és igaz felvillanásokkal tudja a maga tehetségét felmutatni, sőt néha egész novellát is jól meg tud alakítani, ennyire nem bír vagy nem akar a maga mondanivalójából, vagy – ami ugyanazt jelenti – a maga egyéniségéből fakadó hangon megszólalni. Puha, külső hatásokra és divatbeli szuggesztiókra hajlandó természeteknél meg-esik az ilyen, s ezért tudják ezek másnál nehezebben megtalálni önmagukat. Hogy pedig Kárpáti Aurélnak van mit megtalálni, s hogy előbb-utóbb meg is fogja találni, azt látjuk abból a küszködésből, amellyel a maga hangja néha mégiscsak előtör a mesterségesen magára öltött idegen rétegek alól, s még inkább mutatja a könyv két-három máris kész, egységesen megcsinált novellája.

1912. 25. sz. június 23. 512.

Bíró Lajos: Kunszállási emberek. Budapest, Singer és Wolfner

Bíró Lajos³⁵ népszerű és erőteljes tollúnak legújabb terméséből való az a novelláskötete, mely most *Kunszállási emberek* cím alatt jelent meg. Bizonyos értelemben egységes könyv, a történetek és az alakok nagy sokasága körül egy a levegő: ugyanazon helyen játszik mind, egy poros, egyhangú, a maga sajátos, az egész világból elkülönült életét közömbös, mindennapi megszokottsággal élő alföldi kisváros, amelyet alig különböztet meg valami a többi alföldi kisvárosoktól. Ebben az egyhangú és egyszínű levegőben azonban, mely látszatra csupa egyformaság és mozdulatlanág, különös alakok különös drámái játszódnak le, furcsa, mulatságos idillek, sötét és lidérces tragédiák, groteszk bohózatok. Mindenütt, ahol emberek vannak, vannak kisebb-nagyobb emberi energiák, melyek ha a viszonyok nyúge alatt nem tudnak a saját maguk természetes irányában érvényesülni, valahogy mégiscsak érvényesülnek, ha másképp nem, hát úgy, hogy kitérítik az embert a

³⁵ Bíró Lajos – ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1914/17; 1917/14; 1918/50.

maga normális sodrából, apró vergődésekben emésztik fel, vagy furcsasággá torzítják. Biró Lajos kunszállási emberei is ilyenek, egy szűkös lehetőségeket kínáló, mindenfelől körülsorompózott körben topognak, nyugtalanságok gyülekeznek fel bennük, melyek nem tudnak kirobbanni, lélegzetüket fojtogatja a fülledt levegő, amelyben élnek, amelyből nem tudnak szabadulni, nem is akarnak, mert nincsenek annak tudatában, hogy mi fojtogatja őket, minduntalan olyan helyzetekbe kerülnek, melyekben a tragikum és komikum találkozik, amelyekben tragikumuk komikusra fordul, komikumuk tragédiát kölykezik, életük furcsa torz, önmagának paródiája lesz. Ez a megismerés annak a szatirikus hangnak a gyökere, mellyel Biró az alakjait tárgyalja és letárgyalja. Az olyan föltétlen biztossággal látó író, mint Biró Lajos, aki mindig fölényesen áll mondanivalója fölött, nem a torzkep módszerével csinálja a szatírárt, hanem a rajznak kiélezetten karakterisztikus voltával, a jellemző vonások erős hangsúlyozásával, azzal, hogy nagyon élesen rájuk mutat. Ez a szatirikus vonás legpregnansabban a környezetrajzban mutatkozik, amely megeleveníti a novellák során vonásról-vonásra egész Kunszállást, és típusá teszi, amely meghatározza a benne lakó embereknek és sorsuknak is a típusát. Ennyiben a novellaszorozat egységesen van elgondolva, és majdnem olyan egységes hatást tesz, mint egy regény – még a tónusa is teljesen egységes minden novellának.

1912. 26. sz. június 30. 532.

Krúdy Gyula: Szindbád utazásai. Budapest, Singer és Wolfner

Krúdy Gyula³⁶ *Szindbád utazásai* című nemrég megjelent könyvének nagy sikere óta Szindbád, az indiai meséből vett nevű lírai kóborló ismert és mindenütt rokonszenvesen fogadott alakká vált. Most tizenöt újabb képet, történetet fűzött róla együvé Krúdy, valamennyi az első Szindbád-könyv meleg és mély hangulatával van megrajzolva. Krúdy nem regiszterének szélességével, mondanivalóinak gazdagságával és változatosságával hat, történetei úgyszólván mind egy húrról valók, de erről az egy húrról mind újabb és újabb, megkapó és erővel teljes melódiákat tud kipengetni. A hangjában megvan a gordonka mély és meleg zöngése, moduláló képessége a szomorúan mosolygó humortól a mély, könnyes elborulásig, s ez az érzéstől áthatott és mégis férfias hang fogja meg legerősebben az olvasót, ez teremti meg a novellák finom, bensőséggel teli hangulatát, amely aztán elborítja és megeleveníti az alakokat s a környezetet, amelyben élnek. A magyar kisváros levegőjét senki se tudja ma olyan biztos művészettel megjeleníteni, mint ő, csakhogy nála a kisvárosi miliónek is megvan a maga egészen különös színe: az író inkább az érzésével látja, mint a szemével, teleönti az ifjúságot visszairó melankóliával, a visszaemlékezés lágy romantikájával. Mint a nem sokhangú írókat általában, őt is fenyegeti a modorosság veszedelme, a mindig egyforma hangulat néha-néha

³⁶ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/9, 40; 1913/33, 51; 1919/4.

sztereotíppé válik, de a legtöbb esetben mégiscsak sikerül megőrizni frissességét. A második Szindbád-könyv nem hat annyira a meglepetés erejével, mint az első, de nem áll semmivel sem alatta; aki az első könyvből megszerette Szindbádot, az a másodiknak elolvasása után gyarapodni fog ebben a szeretetében.

1912. 31. sz. augusztus 4. 632.

Bródy Sándor: Imre herceg. Budapest, Singer és Wolfner

Indulat és szenvedelem tüzén gyullad meg a Bródy Sándor³⁷ nagy lánggal égő, sokszor robbanó képzelete, és ez az indulat, ez a szenvedelem csaknem mindig a szerelem. Többször az érzéki, a vérviharos, mint a másik: az önfeláldozás, az önmehtagadás és a heroikus odaadás vagy tűrés minden csodatételére képes néma rajongás; de meg kell adni, hogy a Bródy Sándor palettáján és fantáziájában mindenik számára egyaránt van szív és gondolat. Leginkább novelláskönyvének lapjain egy szakadatlan, tobzódóan bő forrású és úgy érzik, soha ki nem égő izgalom áradata ömlik végig, és ez a sustorgó lávafolyam hol nehéz füstfelhőt liheg ki magából, hol meg nagyszerű, tiszta lánggal lobog föl, és megragadó és káprázatos látományt produkál. A kötetben van egy pár dolog, amelyet az előadás legérdekesebben egyéni volta és a legsugárzóbb hevület se tesz egyszintűvé a társaival, de egészében ez a novelláskönyv, úgy gondoljuk, Bródy Sándornak fajsúly dolgában legnyomósabb munkái közül való. Az *Imre herceg* című ciklus utolsóelőtti darabját, a *Báthory Erzsébet* grandiózus festői kompozícióját, a *Pók Póra* meg a *Him Angéla* egyéniségükben nem minden hasonlóság nélkül való plasztikus alakjait nem egyhamar felejt el az ember, és vannak a könyvnek figurái, mint *A fotográfus* vagy *Rembrandt*, akiket a szívünk őriz meg mindvégig a memóriánknak.

1912. 34. sz. augusztus 25. 692.

Herczeg Ferenc: Álomország. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferenc³⁸ új regénye is, mint minden újabb munkája, amellet szól, hogy a romantika, mely régebben csak időnként kiütöző elem volt nála, most, a teljes érettség idején, egészen hatalmába kerítette az író. Rendkívüli, a normális, mindennapi életviszonyokon kívül és felettük álló emberek, rendkívüli és korlátokat ledöntő szenvedélyek adják a történetét ennek a regénynek. Tulajdonképpen csak két szereplője van: egy asszony meg egy férfi. Az asszony merész, sőt vakmerő, a társadalmi szabályokkal és előítéletekkel fölényesen bánó nő, akit független szelleme magasan fölébe emel a hétköznapiságon, s akinek rejtelmes asszonyi lelke mély titkokat és hatalmas asszonyi erőket rejteget. A férfi az erő és hatalom em-

³⁷ Bródy Sándor – ld. 1910/13; 1911/2.

³⁸ Herczeg Ferenc – ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/7; 1917/34; 1919/32.

bere, amerikai pénzkirály, uralkodó, napóleoni energia, aki a nőknél is megszokta a föltétlen meghódolást pénze, hatalma és zsarnoki akarata előtt. Ez a két ember nem ismeretlen Herczeg Ferenc egyéb műveiből: az ilyen típusok mindig érdekelték, leginkább azoknak a szélesebb körű lehetőségeknek révén, melyeket az író fantáziájának nyújtanak. A két ember összekerüléséből, mely a végzetszerűség biztosságával megy végbe, erős, forró, minduntalan a fantasztikus felé hajló cselekvény fejlődik. Herczeg írói művészete teljesen öntudatos, önmagában, a maga eszközeiben mindig biztos, régi ereje: az érdeklődés felkeltése és ébren tartása egy pillanatra sem lankad. Különös színes erővel van benne megírva a görögországi környezet, melybe szereplőit juttatja.

1912. 35. sz. szeptember 1. 712.

Palócz László: A sajtójog reformja. Szeged, Endrényi Nyomda

Palócz László³⁹ szegedi szerkesztő a vidéki hírlapírók országos szövetsége megbízásából egy kis füzetben feldolgozta azoknak a tárgyalásoknak és megbeszéléseknek anyagát és eredményeit, melyek a szövetségben a sajtó helyzetének jogi rendezése dolgában fölmerültek. A kérdés előzményeinek ismertetése után sorra vizsgálja az e téren fölmerülő szempontokat: tárgyalja mai sajtótörvényünknek első és alapvető szakaszát, amely a gondolatoknak sajtó útján való szabad közléséről és terjesztéséről szól, a cáfolat-kényszert, a sajtójogi felelősséget elvi szempontokból s a francia és német sajtójoggal párhuzamba állítva, szól a hírlapok kauciójáról s ezzel kapcsolatban a kártérítésről, az elévülésről és a pornográfáról, közli azt a két törvényjavaslatot, melyeket a hírlapkauciók eltörléséről s a politikai hírlapvállalatok és a hírlapírók közti viszony rendezéséről és a hírlapírói kamara intézményéről kidolgozott, valamint azokat a határozatokat, melyeket a vidéki hírlapírók szövetsége a Günther Antal igazságügy-miniszter által annak idején föltett kérdésekre hozott, s a füzet végén összefoglalja a sajtó egész helyzetére vonatkozólag a maga álláspontját. Radikális felfogásból indul ki, két főszempontja az újságíró és kiadó közti viszony rendezése és az újságírói kamara intézménye. A kérdés maga rég idő óta folyton az aktualitás előterében áll, mindenki érzi a szükségét sajtójogunk reformálásának, a most érvényben levő sajtótörvény hiányosságának, s érzi azt a fontosságot is, mellyel a sajtó helyzete alkotmányjogi és szociális szempontból nézve bír. Meg kell állapítanunk, hogy a füzet főgondolatai lényegükben egyeznek a dologban leginkább érdekelték, a hírlapírók nagy részé-

³⁹ Palócz László (1859–1930), újságíró, 1892-től a *Szegedi Naplónál* dolgozott, majd a rivális *Szegedi Híradónál*, amelyet 1916-ig, huszonegy éven át szerkesztett. Szerepet játszott a vidéki újságírók szakmai szervezetének megeremtésében is. Lengyel András: „Közkatonái a tollnak...” *Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, Bábai és Társai Kft., 1999.

nek felfogásával, s ezért Palócz László röpiratának bizonyos értelemben reprezentatív jellege van.⁴⁰

1912. 36. sz. szeptember 8. 731–732.

Sík Sándor: A belülvalók mécse. Versek. Budapest, Élet

Sík Sándor verseskötvének már a címe is elárulja azt a hangot, amelyet megüt.⁴¹ Van benne valami bibliai íz, van misztikus érzésre és kifejezésre való hajlam és van egy kis keresett modorság is: csupa olyan dolgok, amelyek a kötetben egymás után sorakozó versek legkirívóbb tulajdonságai. A kötet egyes alcímei is effélék: *A remete a sivatagba indul*, *A dolgokban látszó titkokról* stb. A középkori misztikus költészet szólal meg újra, elkésetten ebben a könyvben, vagy csak a hatást keresi a költő az ilyen különös, messziről átvitt, inkább sejtető, mint nyílt értelmű szókkal és szólamokkal? Nincs okunk kételkedni őszinteségében, a versek maguk is folytatják azokat a hangokat, melyeket a címek megrezzentenek. A versek egy magában küszködő és vérző lélek vallomásai, amely az élettől csak képeket kap, nem élményeket, amelyhez eljutnak a külső világ hívogató, élni akarást és élni tudást hirdető zaja, de csak a zárkózott, elvonuló egyéniség diafragmáján keresztül megszűrve, csak érzéshullámokat keltve, testetlenül, szimbólumokká halványodva. Egy szerzetesi lélek aszketizmusa nyilvánul a versekben, amelynek egész élete az érzésekben olvad fel, finom, alig megfogható hangulat-árnyalatokban, cselekvéstelen, misztikus ábrándokban. Az a minden emberben megszólaló hang, amely kifelé hívja a világba, az életnek küzdelmeibe, az akcióba, nála csak rezonanciákat kelt, nem az akaratnak küzdelmét az ember helyzete és az ebből fakadó érzésszel diszpozíció között. Ebből fakad szimbolizmusa: aki előtt a világ csak mint egy zengő kép folyik le, aki kivonja magát belőle és elmenekül előle a cella négy fala közé, annak számára élő igazság a goethei szó: minden a világon csak hasonlat, csak szimbólum. Megvan a szimbolikának homályossága is, amely inkább a szavak hangulatával akar sejtetni, mint tartalmukkal megértetni, – Sík Sándor legtöbb verse érthetetlen volna számunkra, ha nem tudnók véletlenül, hogy szerzőjük szerzetespap, és még így is van köztük nem egy, melynek értelmét magában nem tudnók megfogni, csak a többivel, az egész terméssel kapcsolatban. Olyan is az egész kötet, mintha egyetlen költemény volna: mindig egy és ugyanaz

⁴⁰ A probléma, a sajtó működésének új törvényi rendezése a megelőző évek és a tárgyév egyik központi kérdése volt. A törvény végül mint 1914: XIV. tc. fogadtattott el és – mint az 1848-as sajtótörvény – április 11-én lépett életbe.

⁴¹ Sík Sándor (1889–1963), piarista tanár, 1947-től tartományfőnök, költő, műfordító, egyik alapítója és irányadója a cserkészmozgalomnak, egyházi író, irodalomtörténész, a magyar barokk (Pázmány Péter, Zrínyi Miklós) kutatója, akadémikus. Sík Endre diplomata, külügyminiszter bátyja. Zsidó, de még születése előtt kikeresztelkedett családból származott. A Piarista Gimnázium tanára volt, 1929-ben a Szegedi Egyetem nyilvános rendes tanára lett. 1943. május 2-án ő keresztelte meg Radnóti Miklóst. Munkásságáról Rónay László írt monográfiát (Kortársaink-sorozat, 2000.).

a hang és hangulat, semmi moduláció, soha a költőnek kiemelkedése önmagából, soha egy hevesebb mozdulat, amely valami olyat árulna el, ami a többi versben nincs benne. Egyetlen vég nélküli melódia az egész, nem változik benne sem a hangnem, sem a hang erőssége. A távolság és az álláspont, melyben a szerző magával és mondanivalóival szemben áll, eleitől végig hajszálnyira ugyanaz. Változatosságot így persze nem találunk a könyvben, de ennél sokkal nagyobb baj, hogy elmélyedést sem; mindig ugyanazon a felületen maradunk, mélyebb rétegbe sohasem jutunk. A versek, mikor már egy csapatot elolvastunk belőlük, olyanok, mintha valamennyi egy-egy újra meg újra megismétlődő kísérlet volnának ugyanannak az egy mondanivalónak kifejezésére. Ez annyit is jelent, hogy ennek a mondanivalónak a kifejezése nem sikerül teljes mértékben egyszer sem, mindig csak részleteket, többnyire pedig csak foszlányokat kapunk. A költőnek a kifejező ereje gyöngé azokhoz a nagyon gazdag és nagyon biztos kifejezést kívánó dolgokhoz, melyeket mondani akar. Innen származik modorossága is: ugyanazon vagy hasonló szólamoknak gyakori ismétlése és a hangzatos, de igazi kifejező erő nélküli szavaknak túlságos halmozása. Ezért van, hogy rendszerint csak a hangulatáról tud meggyőzni, azt tudja megéreztetni, ami a versek mögött van, mindig látnunk kell a hézagot, ami a versek inspirációja és tartalma közt marad.

Sokkal kevesebbet mondanak a versek, mint amennyit a költő mondatni akar. Ezt nagyon sajnálnunk kell, mert a versek nagyobb sikere bővülést és gazdagodást jelentene irodalmunkban, olyan hangot üt meg, amely nálunk egész új. A misztikus vallási elmerülés, amely némely nagy irodalmakban csodálatos költői szépségek forrásait nyitotta meg, a mi irodalmunkból csaknem teljesen hiányzik – nekünk van egyházi költészetünk a múltból, de vallásos költészetünk úgyszólván egyáltalán nincs.

1912. 36. sz. szeptember 8. 732.

Keleti Artúr: A kámzsás festő strófái. Budapest, Benkő. Ill. Gulácsy Lajos

Igen kicsi, vékony, sárga fődélű füzetke, egy nyilván nagyon fiatal versíró, Keleti Artúr⁴² mutatkozik be vele először, és igyekszik meggyőzni az olvasót a maga költő voltáról. Izgatott, ideges versek, nagyon heves belső hullámzások és színes, nyugtalan látásmód eredményei. A tarka színek folyton váltakozva, egymásba olvadva, egymástól elválva váltakoznak bennük. Igazi ifjú versek, frissek, önmagáról való meggyőződésből fakadók, zavarosak, ki nem érettek, minduntalan mutáló hangúak. A hangjukban, az egész megszólalásukban van valami lendület, ami

⁴² Keleti Artúr (1889–1969), költő, műfordító. Keleti Márton filmrendező féltestvére. A *Hét*, a *Nyugat* és a *Világ* számítottak fórumának. A szecesszió, pontosabban a preraffaelizmus képviselője volt. Könyvtervezőként is ismert volt korában, korrektorkodott és közben kitanulta a könyvkészítés művészetét, a Tevan Kiadó és Nyomda esztétikai tanácsadója volt, miközben az ő köteteit is jeles mesterek (Molnár C. Pál, Vértes Marcell) illusztrálták, Gulácsy egyenesen szellemi rokonának tartotta, jó barátok is voltak. Befejezetlen maradt Gulácsy életéről írt munkája.

arra vall, hogy ez a fiatalember nem minden alap nélkül van meggyőződve önmagáról, csakugyan van benne valami, ami talán egy szerencsés fejlődésnek magva lehet. Persze, minden azon múlik, micsoda erjedéseken megy majd keresztül ez a forrongó must, amíg bor lesz belőle. Aki a csípős, zavaros mustot szereti, az már most is örömet talál a versekben, mi inkább megvárjuk, amíg borrá erjed.

1912. 38. sz. szeptember 22. 772.

Balla Ignác: A Rothschildok. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda

A pénz, kivált a nagyon sok pénz mindig valami varázsszal vonja magához az embereket, s a modern társadalmi életnek alig van érdekesebb problémája, mint a nagy kapitalista vagyonok keletkezése, szaporodása és megtartása. Európa legnagyobb, igazán elmondhatni, történeti fontosságú vagyona, amely már-már egyet jelent az óriási gazdagság fogalmával, a Rothschild-vagyon, amellyel az egész emberiség életére kiható jelentőség dolgában semmiféle más család vagyona nem mérhető össze, még az amerikai híres multimilliomosoké sem, mert ennek hatása jóformán teljesen Amerikára szorítkozik, s az európai népek gazdaságára legfeljebb csak közvetlenül hat ki, s nincs az a nemzetközi politikai szerepe, amelynél fogva a Rothschild-pénz hatását megérzi minden ország, sőt – ha öntudatlanul is – minden egyes ember. Ekkora hatalom egy család kezében természetesen nagyon érdekes dolog; mindenkit érdekel keletkezése, élete, elterjedése, azok a csatornák, amelyekén átfolyik az egész világ gazdasági szervezeteibe, hogy meggyarapodva folyjon vissza, és mindenkit érdekelnek azok az emberek, akik ezt a roppant gazdagságot megteremtették, kezelik, szétbocsátják és visszaszívják. Balla Ignác⁴³ tehát tagadhatatlanul érdekes tárgyat választott most megjelent könyvéhez, melyben a Rothschild-ház történetét írta meg. Hozzá még évfordulója is van az idén a Rothschildoknak: most szeptemberben van száz esztendeje, hogy a

⁴³ Balla [Braun Ignác] (1885–[Nervi, Olaszország] 1976) költő, hírlapíró, műfordító. 1901-ben jelent meg első verseskötete *Tűz* címmel. 1903-ban *A Hét* is elkezdte közölni első verseit, s szinte végig a hetilap munkatársa maradt. Még ugyanebben az évben bevonult a haditengerészethez, és a szolgálat ideje alatt tanulta meg az olasz nyelvet. A katonaságot követően a fővárosban volt újságíró. 1907-től segédszerkesztője volt az *Új Idők*nek. 1911-ben a Tisza István féle *Magyar Figyelő* segédszerkesztője lett. Népszerű ismeretterjesztő munkája volt a *Rothschildok* (1912) és az *Edison* (1913) című kötet. 1926-ban Olaszországban telepedett le, több magyar lap kinti tudósítójaként is, olasz és más külföldi lapok munkatársa volt. Már ez előtt megismerkedett Mussolinival, aki akkor még csak a *Popolo d'Italia* főszerkesztője volt. Erről is részletes adatokat közöl: Fried Ilona: Egy közép-európai sors – Balla Ignác. *Irodalomtörténet*, 2004/4. 556–565. Sokat fordított főleg olaszból, de más nyelvekből is (Gabriele D'Annunzio, Edmondo de Amicis, Boccaccio, Honoré de Balzac). 1932-ben jelent meg *A Duce és a dolgozó új Itália* című életrajzi regénye, Herczeg Ferenc bevezetőjével. Kosztolányi Dezső lefordította M. G. Sarfatti Mussolini-életrajzát, amihez bevezetőt maga a Duce írt (1927). Kosztolányi és Balla Ignác erre az időre (1928–1933) eső levelezését Bíró-Balogh Tamás adta közre, *Jelenkor*, 2008/szeptember, 958–966.

modern kor legnagyobb pénzdinasztiájának megalapítója, Maier Amschel⁴⁴ meghalt. Ez az egyszerű, szegényes viszonyok közül kiemelkedett kis zsidó ügynök emelte a családot a gazdagságba, ő mutatta meg öt fiának a módokat, ahogy a vagyont gyarapíthatják, a maga üzleti zsenialitásával azt lehet mondani, úgy állította be a pénzt, hogy az úgyszólván magától is gyarapodott, további kezelőitől alig kívánt többet, mint az alapító által kijelölt nyomok követését. Az egész üzlet szellemét, alapelveit, módszereit ez az öreg Maier Amschel állapította meg, úgy-hogy fiainak tulajdonképpen már nem is kellett olyan nagy üzleti lángelméknek lenniük, hogy az apa kezdeteiből megcsinálják a világcéget. A Rothschild-háznak különös szerencséje, hogy a családi tradíció érintetlenül fennmaradt benne, a fiúk híven, kötelességtudóan léptek az apák nyomába, a cég, a vagyon szinte úgy tűnik fel kezükben, mint valami saját, önálló életet élő dolog, amelynek ők csak kezelői, haszonélvezői, amely azonban éppúgy rendelkezik velük, ahogy ők rendelkeznek vele. Balla István [Ignác] terjedelmes könyvében beéri a novellisztikus hangon elbeszélő krónikás egyszerű szerepével, a Rothschildokról szóló irodalomban felhalmozott adatoknak élénk csoportosításával és elmondásával, a család történetének egyetemes történeti fontosságára, a nemzetek gazdasági életével való kapcsolatára nem terjeszkedik ki, valamint azokra a közgazdasági és társadalmi szempontokra sem, melyekre a Rothschild név minduntalan figyelmeztet. Ő csak elmondja a család gazdagságának történetét, népszerűen, igyekezve az olvasóban mennél nagyobb érdeklődést kelteni és mennél szélesebb körű olvasóközönségre számítva. Az érdeklődés felkeltésének legerősebb tényezője a tárgy maga, amely nagyon megkönnyíti az író dolgát, de az író is megtette a magáét, az érdekes tárgyat ügyesen, a nagyközönség kíváncsainak és színvonalának szem előtt tartásával dolgozta fel.

1912. 40. sz. október 6. 811.

Krúdy Gyula: A francia kastély. Budapest, Singer és Wolfner

Szindbád immár mindenképpen ismert alak a közönség előtt: Krúdy Gyula novelláskönyvei, melyek az idej magyar irodalmi produkció legérdekesebbjei, szétvitték alakját mindenfelé, ahova egyáltalán könyvben rajzolt alak el tud jutni.⁴⁵ A merengő hangulatú novellák hőse most szélesebb arányú regényben lép élénk. A beállítás ugyanaz, mint a novellákban, a hangulat is, nemkülönben a környezet, az ósdi kis felvidéki város, ósdi, kedves embereivel, furcsa merev, modoros, de szeretetreméltó szokásaival, melyek magukhoz hasonlítanak mindent, ami csak közénk kerül. És mint a novellákban, a regényben is ez a hangulat, ez a környezet a fődolog, nem a történet, nem is az egyes alakok, az egész alapjában véve lírai ter-

⁴⁴ Mayer Amschel Rothschild (1744–1812), minden idők hetedik legbefolyásosabb személye, írta róla a *Forbes* magazin 2007-ben.

⁴⁵ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/9, 26; 1913/33, 51; 1919/4.

mészetű. Úgy is kell olvasni, mint lírát, nem a történet hangulatát kell megfogni az olvasónak, hogy igazán élvezni tudja magát a történetet is. Ez pedig hamar megvan, mert Krúdy nagyon jól meg tudja ütni azokat a hangokat, melyek egyszerre belerezegnek az ember lelkébe és visszhangot csalnak ki belőle. Mintha mindjárt az első lépéssel holdvilágos, bujkáló clair-obscur-be⁴⁶ vont utcákra kerülnénk, melyeknek különös világítása egy kicsit elváltoztat minden körvonalat, különös árnyékokat vetít a házak falaira, és különösre rajzol minden mozdulatot. Ilyen különössé válnak ebben a levegőben az alakok is: maga a mérő lírából alkotott Szindbád, a hármasszobor háza lakói: a két asszony, ugyanannak az embernek két elvált felesége, volt férjük, a híres gavallér, világhírű kártyás, aki elválni el tudott második feleségétől, de szakítani vele sohasem bír, a vidéki színtársulat tagjai, akik a furcsa környezetben maguk is még furcsábbak lettek. Szindbád csak előtérben áll a regénynek, a maga szerelmével az egyik elvált asszony iránt, ábrándos borongásaival, a történet központja, tulajdonképpen magva a hármasszobor háza és lakói, akik hol világosan, felismerhetően lépnek elénk, hol homályba burkolóznak, a nyugtalan, folyton változó világítás, melyet az író rájuk vetít, mintha valami reflektort forgatna ide-oda, jobban felizgatja az olvasó érdeklődését irántuk, mintha mégoly pontosan volnának odarajzolva. Az egész dolog nem reális, határozott, állandó körvonalak nélküli, és mégis tele van élettel, hiszen az élet is ilyesformán dobál mindenfélét elénk, néha világosan látjuk, néha sejtjük, és mindig nyugtalanságban vagyunk miatta. Krúdy Gyula ma a legérdekesebb íróink egyike lett, úgy látszik még nem jutott fel a maga legmagasabb pontjára, még újabb meglepetéseket is fog szerezni.

1912. 42. sz. október 20. 851.

Szini Gyula: Bolond könnyek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Különös emberek különös történetei jutnak az olvasó elé Szini Gyula új füzetében,⁴⁷ mely az írónak nyolc novelláját adja, s mely a Magyar Könyvtárban jelent meg. Szini Gyulában van valami a ritkasággyűjtőből, aki szemlélődve, kutatva jár a világban, csak azt emeli ki a dolgok megszámlálhatatlan sokaságából, ami meglepő, ami különös vagy furcsa, amiben szokott arcvonásaitól elváltozva, de azért mégis híven tükröződik az élet. Novellái mintha valami ritkaságkereskedésből való csecsebecsék volnának, filigrán munkájú mesék, különleges, szokatlan fordulatok, a fantasztikusnak a reálissal való meglepő elegyedései, erősen élükre állított, mintegy kacsalábon forgó helyzetek. Néha fantasztikus formájú keleti holmikra gondolunk olvasás közben, sajátságos rajzú, élénk színharmóniája szönyegekre, groteszk kis figurákra, tarka, furcsa porcelánbabákra. Különösségében

⁴⁶ clair obscure (fr): fény-árnyék, az előadás- vagy látásmódnak az a sajátossága, amely az ellentétekre épít.

⁴⁷ Szini Gyula – Id. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1913/23, 29; 1918/1, 25.

nagyon érdekes világ ez, nagyon érdekli az író, s ez az érdeklődés átszuggeralódik az olvasóra is. Két nagyon szép történet van a füzetben, Színi Gyula egész eddigi termésének legjavából való: a füzetet bekezdő tündérmese halk, szomorú és finom felsóhajtása egy szenvedő művészléleknek és a *Bábszínház* története a maga fájdalmas, mindennel leszámoló melankóliájával. Mind a kettő a művész tragikumának egy-egy vonását mutatja, s mind a kettőben egy művészlélek titkos, legbensőbb rezzenéseit érezzük meg.

1912. 43. sz. október 27. 872.

Révész Béla: A magunk útján. Énekek, glosszák. Budapest, Világosság Nyomda

Különös, minden megszokottól különböző, de izgatóan érdekes könyv a Révész Béla új könyve.⁴⁸ Csupa heves, konvulziókkal teljes líra, nagy indulatoknak, fájdalmas felháborodásoknak, epedő reményeknek és egy erős, szinte vallásos hitnek szavakba való kitörése. Egy kicsit emlékeztet a formájával, a hangjának zengésével, szabálytalanul ritmikus beszédével, kenetes lendületével az ótestamentum lírai könyveire, csakhogy a vallás, amelyet hirdet, forradalmi vallás, a mai kitagadottak, szenvedők, nyomorultak eljövendő boldogulásában való hit. Kötött formába nem szorított, prózai himnuszok, melyek néha szinte apokaliptikus hangon hirdetik a szenvedő milliók panaszait, az ujjongó bizalmat a jövőben, a forradalmi eszméknek való lelki odaadást. Novellák, melyek túl vannak telítve égéssel, a levegőjük forró és a kirobbanásig fülledt a beléjük sűrűdött indulattól, a hangulatuk ostromló erővel ragadja az olvasót maga után. Proletár könyv, tele proletár érzéssel, minden szenvedő szenvedéseit magára vállaló szolidaritással, de aki teljesen idegen a szocialista gondolatmenettől, azt is megkapja a belőle kiáradó forróság. Érezni kell, hogy a szavak mögött az írónak nagyon erős indulata rejtőzik, egész valója részt vesz e szavak kimondásában, melyek úgy sorakoznak ki egymás mellé, mintha közvetlenül, azon melegen és vérzőn a lélekből törnének az olvasó fülébe. Ilyen közvetlenség és hit előtt el kell hallgatnia minden elfogultságnak, amely a mondanivalók nyers anyaga ellen támadhatna, mert itt egy emberi megnyilatkozás van előttünk: egy író szól hozzánk, csak azért, hogy a maga lelkének túlhevített feszültségén enyhítsen a kimondott szóval, hogy elviselhetővé tegye magamagának azt a zaklatott nyugtalanságot, melytől másképp nem tud megpihenni. Nem irodalmi, tehát korlátok közé szorított meggondolások, nem az olvasóra való hatás kívülről jött célja, hanem a megnyilatkozás belső kényszere szólaltatja meg Révész Bélát, s szava önmagától, majdnem önmaga ellenére ölt művészi formát, csak azért, mert aki megnyilatkozik, természeténél fogva író. Akik szeretik az ilyen önvallomásszerű írásokat, melyekből bepillanthatnak egy forrongó élet kráterébe, azok sokáig meg fognak emlékezni, elolvasása után, Révész könyvére.

⁴⁸ Révész Béla – ld. még: 1907/47; 1909/18; 1911/8; 1914/18; 1919/22.

1912. 44. sz. november 3. 892.

Földes Imre: Feketeország. Budapest, Dick Manó kiadása

Földes Imre,⁴⁹ kinek eddig csak a színpadról ismerte a nevét a közönség, most regénnyel próbálkozik. Nem kell nagyon sokat elolvasni a regényből, hogy rájöjjön az ember, miről van itt szó: a regényforma csak ürügy arra, hogy az író közölhesse velünk kíméletlen kritikáját mai közállapotainkról. Szatirikus irányregényt akart írni, különösen a klerikalizmus ellen, amely érvényesíti befolyását nyilvános életünk minden ügyében, közben hivatalos világunk lelkiismeretlenségét, léhaságát, korrupcióját is ostora alá veszi, még egy sereg más mindenféle dolgainkkal együtt. Ez persze egyáltalában nem volna hiba, sőt mai viszonyaink között érdemszámba menne az a bátorság, amellyel az író fellép, ha írói erővel párosulna. A hiba ott van, hogy a regény inkább egy nagyon közepesen megírt pamflet, nincs benne írói igazság, nem tudja megeleveníteni sem az alakokat, sem a környezetüket, mindössze csak történetformába erőszakolja az antiklerikális lapok mindennapos frázisait, melyek napról-napra gondolkodás nélkül hangoztatva, elvesztik, ami igazság eredetileg volt bennük. Nem bánnók, ha kritikája elfogult és igazságtalan volna, ha torzító tükörben mutatná be viszonyainkat, csak volna szatírájában elmésség, sugallná a haragját meggyőződés, és ne éreznők benne mindig a szenzációra dolgozás szándékossága. Azok az alakok, melyeket a történetben felvonultat, valamennyien papirossal vannak bélelve, ahogy mozognak, gondolkoznak, cselekszenek, az mind elárulja, hogy dróton járnak, és hogy az író vajmi kevéssé ismeri azt a társadalmi kört, amelyet olyan rikító színekkel igyekszik rajzolni. Naivitásokat követ el, hamisan rajzol és hamis pátosszal beszél. Ezzel aztán elvesz egész súlya, nem tudunk neki hinni és nem tud kapcsolatba lépni még azzal az olvasóval sem, aki pedig egy nézetten volna vele és szívesen fogadná ennek a nézetnek kifejtését, ha csak valamennyire irodalmi formában és irodalmi eszközökkel volna megcsinálva. Csodálni kell, hogy egy író, aki színpadi munkáiban ha egyebet nem, de a közönségre való hatás iránti élénk érzéket mutatott, regényben ennyire elvétí a dolgát.

1912. 45. sz. november 10. 911.

Garat – írta 1842-ben Széchenyi István. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta Vizsota Gyula. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

Az Akadémia legújabb kiadványával nem mindennapi meglepetést szerez valamennyiünknek: gróf Széchenyi Istvánnak egy eddig kiadatlan, sőt mondhatni ismeretlen művét, a *Garat* című terjedelmes politikai röpiratot bocsátja az olva-

⁴⁹ Földes Imre (1881–1958), író, drámaíró. Legnagyobb sikerét *Viktória* című operettjével (zeneszerző Ábrahám Pál) aratta. – Ld. még Laczkó András, *Irodalomtörténet*, 1985.

sőközönség elé, s ezzel igen jelentékeny új adalékkal járul Széchenyi gondolkodásának ismeretéhez. A *Garat* 1842-ben készült, s egyenes folytatása annak a ma már históriaivá vált politikai vitának, melyet Széchenyi a *Kelet Népe* című, Kossuthnak a *Pesti Hirlap*ban kifejtett publicisztikai működését támadó röpiratával támasztott. Kossuthnak lapjában és még inkább a Pestmegyei megyegyűléseken kifejtett politikája folyton izgatta Széchenyit, aki már akkor erősen zaklatott lelkiállapotban volt, érezte, hogy az általa keltett reform-mozgalom vezetése kezd kisiklani a kezéből, vele, a mind higgadtabb utakra térővel szemben mind radikálisabb lett, s olyan irányba tereli a közvéleményt, amelyben ő egy eljövendő forradalom veszedelmének árnyékát látta. Ezért a *Kelet Népe* után is szükségesnek látta a maga álláspontját újból kifejteni, Kossuth és társai izgatásával szembeállítani a maga tekintélyét. E célból írta a *Garatot* 1842 tavaszán. A munka erős támadó irat Kossuth és társai ellen, de a konzervatívokkal szemben is élesen körvonalazza a maga álláspontját. Mély hazafias aggodalom és a kötelességteljesítés öntudata teszi hangját és okfejtését helyel-közzel még ma is érezhetően izgatottá, s a belső, érzelmi igazság erejét adja neki még olyan dolgokban is, amelyekre az azóta lefolyt történeti események rácsófoltak. Mikor azonban munkája elkészült, miért, miért nem, meggondolta magát, és nem adta ki a kéziratot, úgy látszik, nem is sokat törődött vele többet. Egy részét 1858-ban odaajándékozta Török Jánosnak⁵⁰ kiadás végett, aki Széchenyi más kézírataival együtt ki is adta, anélkül, hogy sejtette volna, mit ad ki. A kézirat többi része hagyatékában maradt, s most kutatta ki és állította össze újra Viszota Gyula, Széchenyi munkáinak leggondosabb kutatója.⁵¹ Nagy fáradtsággal sikerült csaknem az egész művet megmentenie, kisebb hézagok kivételével, úgyhogy mondhatni teljes fogalmat nyerhetünk arról, hogy mit akart a *Garattal* Széchenyi. Viszota Gyula Széchenyi jegyzetei és naplói alapján rendkívül lelkiismeretes jegyzeteket is csatolt a könyvhöz, s külön függelékben megvilágítja a *Garat* előzményeit s az egész Kossuthal szemben támasztott vitát. A könyv megjelenése nagy nyeresége irodalmunknak, mert Széchenyi minden gondolata ereklje, s a *Garat* nemcsak teljesebbé teszi egész gondolkodásmódjának képét, hanem méltón illeszkedik többi munkái mellé.

⁵⁰ Török János (1809–1874), főlevéltárnok, akadémikus. 1830-tól Eszterházy Miklós herceg mellett működött Kismartonban, 1839-ben a rohongi gazdaképző intézetben tanszéket kapott. Az 1840-es években a magyar gazdák megszervezésében szerzett érdemeket. Részt vett a szabadságharcban, ezért Aradon várfogságot szenvedett. Évtizedeken át volt kapcsolatban Széchenyi Istvánnal mint annak bizalmi embere, végrendeletének végrehajtója volt, és ennek folytán kiadója is.

⁵¹ Viszota Gyula (1871–1947), irodalomtörténész, akadémikus. Elsősorban Széchenyi István életrajzi adatainak, kapcsolatainak feltárása, Széchenyi és Kossuth vitájának elemzése, Metternich-hel való kapcsolatának bemutatása, munkáinak, köztük teljes naplójának kiadása, és a Magyar Tudományos Akadémia történetének feldolgozása tette elismertté.

1912. 45. sz. november 10. 911.

Alba Nevis: Ádámok és Évák. Elbeszélések. Budapest, Légrády Testvérek

Könnyű kitalálni Alba Nevis új novelláskötetének már a címéből is, hogy a novelláknak mi a kizárólagos tárgya. Férfiak és nők – elsősorban persze nők – szerelmi vergődései és harcai, amelyekben mindig kiderül mindkét félnek tökéletesen tehetetlen volta. A novellák tudósítások egy olyan háború egyes ütközeteiről, amelyben mind a két fél vesztes marad. Akik az író eddigi munkáit figyelemmel kísérték, azok új könyvében sem fognak meglepőtt, újat találni, csak a váz más, a mesék és helyzetek, az alakok mindig ugyanazok, és ugyanaz a levegő is, az érzékes szentimentalizmus, az a puha, meleg, gőzös levegő, csak most már kissé fáradt gőznek érezzük, talán azért, mert már régebről ismerjük. Az újabb időkben mindenütt Európában egy különös neme fejlődött ki az irodalomnak, amelyet csaknem kizárólag nők művelnek, s amely mintha a harminc-negyven év előtti fajta guvernánt-literatúrát⁵² akarná pótolni: a szórakoztatás a főcélja, s erre szereti felhasználni az érzékiességgel való kacérkodást, velejében azonban épp olyan szentimentális, s éppúgy a kevésbé fejlett ízlésű olvasók szája ízének készült, mint a hajdan híres német Marlitt-irodalom⁵³ bármely műve. Alba Nevis nem siker nélkül műveli ezt a formát, körülbelül az első is volt benne nálunk, a többiek, hárman-négyen, utána jöttek. Közben megszerezte a rutint is, amelyet a legtöbbször csakis a közönség előtt forogva lehet megszerezni, úgyhogy munkája a maga nemében, azok számára, akik az efféle könnyű fajsúlyú olvasmánnyal szeretnek szórakozni, teljesen meg is felel.

1912. 46. sz. november 17. 932.

Kafka Margit: Színek és évek. Budapest, Franklin Társulat

Kafka Margit⁵⁴ nagy regénye, mely a múlt évben a mi lapunk hasábjain került először a közönség elé, most megjelent könyvalakban is. A regény már akkor, amikor mi köztünk, nagy és mély hatást tett a közönségre és az irodalmi körökre egyaránt, már előre érezni lehetett, hogy erősen és sokáig fogja foglalkoztatni a figyelmet. A legnagyobb arányú regények egyike újabb irodalmunkban, nem éppen terjedelmét tekintve, hanem az életnek azt a széles körét tekintve, amelyet befoglal. Egy asszony élettörténetében összefogva szimbolizálja minden középosztálybeli asszony életét, küszködését, szomjúhozását élete lehetőségeinek kifejtésére, mindenfelől való megkötöttségét, a családjától, férjétől, egész környezetétől való függését, egész töredék, kiegészülni nem tudó mivoltát. A regénynek hősnője mellett még egy másik hőse is van: a magyar kisváros, a maga szűkös, kicsinyes, korlátok

⁵² nevelő-irodalom – ld. 1910/10.

⁵³ Alba Nevis [=Unger Ilona] – ld. 1905/25; 1908/5; 1910/10.

⁵⁴ Kafka Margit – ld. még: 1906/23; 1907/7; 1910/6; 1912/10; 1913/21; 1918/49, 51.

közt pangó életével, apró, mérges pletykákból, irigykedésekből, egymás megfigyeléséből, megszólasásából és egymás korlátozásából összetett sivárságával, kicsi eseményeinek nagy visszhangjával, a lelkeket összezsugorító, akaratot gúzsba kötő mozdulatlanságával, anyagi szegénységével, savanyú ízű rosszkedvével. Ahogy ebbe a környezetbe beleállítja főalakját, abban Kaffka Margitnak teljes, kész, érett művészi ereje nyilvánul, amely már csalhatatlanul megtalálja mindig, mit hogyan kell beállítani, hogy elevenné tudjon válni. Az első pillanattól fogva szemben áll egész környezetével, fölöttük áll szépsége, esze, egész lényének finomságra, előkelőségre berendezett volta által s érzi is ezt a fölényt, lelkileg nemcsak fölötte, hanem kívül is áll annak, ami körülötte történik. S éppen ez a fölény okozza boldogtalanságát: arra, hogy kiküzdje a maga önálló létét, nincsen elég ereje, nincs hozzávaló fegyverzete, így élete virágkorában, mikor első férje mellett jólétben, nyugtalan csillogásban él, apró megalkuvások és apró lázadások között hanyódik, mikor pedig ránehezedik a balsors, elveszti tájékozódását, tehetetlenné válik, mindenfelől a lehetetlenség falába ütközik, elveszti még azt a kevés aktivitását is, ami van benne, gyermek módjára, apatikusan hagyja, hadd zuhogjon rá a baj mindenfelől, s végre is csak egy új házasságban tudja megoldani élete problémáját. A házasság szavakban kiélődő romantikus szerelemmel kezdődik, s anyagi gondok, egymást meg nem értés, sivár civakodás kínos poklává lesz, amely nemcsak szenvedéssel tölti meg az asszony életét, hanem egészen elsorvasztja büszke, fölényes, előkelő lelkét, megőrli a mindennapi nyomorúság folyton rágcsgáló egérfogaival. Csak a második özvegység viszonylagos nyugalma, a szegényes, de legalább békés öregség hozza meg a sokat vergődött asszonynak a szemlélődés vigasztaló melankóliájában kínlódásai feloldódását. Kaffka Margit a legfinomabb lélektani megfigyelők egyike, ezer apró, az életet pontosan tükröztető vonásból szövi össze az asszony arculatát, az egészszet nagyszabású, elevenen szemünk elé álló képpé tudja összefogni. Az emberrajznak ez a biztossága hozza magával, hogy az összes többi alakok – szokatlanul sokféle alakot mozgat a regény, a vidéki társasélet csaknem összes típusait a hatalmas földesúrtól a parasztcselédig – élesen, körvonalozottan válnak el egymástól, valamennyi külön, önálló életet kap és mégis – vagy talán épp ezért – belekapcsolódik az egész mű organizmusába. Ebből származik a regény erős, zárt, minden részletet a maga értékében érvényesítő kompozíciója: alakok, helyzetek, jelenetek mind egy cél felé futnak, az író szándékát szolgálják. Miránk most, egyfolytában olvasva úgy hat a regény, mint egy heves, ideges, nyugtalanító panaszkiáltás az asszonyi sors, az asszonyi nyomorúság ellen, s egyúttal mint igazságszolgáltatás az asszonyi léleknek. Irodalmilag nézve, ez a könyv a nagyon kevés igazi magyar regények egyike, nem könyvbe kiszélesített novella, hanem egy az életnek széles körét átfogó, arányaiban a monumentális felé hajló epikai kép. Kaffka Margit stílusa is talán összes munkái közt itt a legérettebb és legkészebb. A legegyszerűbb eszközökkel dolgozik, a belső nyugtalanságot, mely folytonos feszültségben tartja, visszafojtja, de mindig érezteti, ami az epikai szín mögött erős lírai zöngéseket árul el, kifejező képessége itt a leggazdagabb, anélkül,

hogy ezt a gazdagságát nagyon mutogatná. Bizonyos, hogy ezzel a könyvvel elsőrendű regényíróként nyertünk Kaffka Margitban.⁵⁵

1912. 46. sz. november 17. 932–933.

Szilágyi Géza: Versek. Budapest, Athenaeum

Tizennégy évvel ezelőtt, 1896-ban adta ki *Tristia* című első verskötetét Szilágyi Géza.⁵⁶ Különös, izgatott, lidércnyomás-szerű látományokkal teli, sötétén színezett versek voltak, a hangjuk, az érzésük nálunk új és meglepő volt, a sötétben izzó érzékiség, melyet megszólaltattak, sokakat meg is döbbsentett. Volt azonban ezekben a versekben valami lendület, valami erős buzgás, ami elárulta, hogy ennek a költőnek nagy és fontos ügy a költészet, hogy nem a mindennap érzéseit foglalja versbe, hanem a lélek mélyén mozduló titkos indulatokat, és hogy nemcsak szép szavakat, rímeket, apró hangulatokat akar adni, hanem lelki igazságokat. Hangja, amely ebben a kötetében még el volt fátyolozva külső hatásoktól, küszködött a kifejezés nehézségeitől, hamar kitisztult, *Holt vizeken* című könyvében (1903) már erővel és egyéni színnel szólalt meg. Ez a könyv a pesszimizmus lelkiállapotában mutatta a költőt. Salamon prédikátor bibliai szólamaival került rokonságba, a vanitatum vanitatis énekelte, a világ örök, meghasonlott boldogtalanságát. Ez is csak egy fázisa volt fejlődésének, melyen csakhamar túlment; tavaly megjelent *Neked írtam* című könyvében megvannak előbbi verseinek alapvonásai, ugyanaz az arculat tekint ki belőlük, de megenyhülve a megismerés, a világ és az élet megértéséhez való közeledés világosságában, kiszélesedett láthatárral. A tekintete mindig sötét maradt, de ez a sötétség már nem volt olyan kietlen, mint azelőtt, nem volt olyan haragos, közelebb állott a mindent megértő és mindenbe belenyugvó szomorúsághoz. Egy új, férfikori, erős, a lelket gyökereiben megragadó szerelem szólalt meg benne, a nemek örök meghasonlásának fájdalmaival és tudatos, célra törő s célját akaró vágy erejével. Ebben az utolsó könyvében jutott Szilágyi legelőbbre, benne már teljesen kihangzó, a tartalommal egységbe kapcsolódó a forma és a mondanivalóval egyenértékű a kifejezés. Nyelve is, amelyben azelőtt volt valami merevség, megszínésedett, hajlékonyabb és kifejezőbb lett. Szilágyi annak idején nálunk új nyomokon indult, olyan hurokat pendített meg, melyek eddig a magyar lantokon némák voltak, de azóta erőteljesen, gazdagon szólaltak meg, s megadták a mai magyar lírának karakterét. Ezt most látjuk igazában, mikor egy gondos választékkal összeállított füzetben kiadja verseinek javát, eddigi könyveiből azt, amit ő maga a legfontosabbnak, legjellemzőbbnek és ma is érvényesnek tart. Az érdekes és szép antológia nemcsak egy sereg szép verset tartalmaz, hanem a magyar lírának elindulását is példázza új, ismeretlen vizek felé.

⁵⁵ A regény recepciója egykorúan már jelentős volt, de még nem volt kiemelkedő.

⁵⁶ Szilágyi Géza – ld. 1910/14; 1911/10; 1917/5.

1912. 49. sz. december 8. 991.

Molnár Ferenc: Egy gazdátlan csónak története. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferencnek ily című fiataalkori novelláját⁵⁷ aránylag kevesen ismerik, úgy-hogy most, mikor új kiadásban jelenik meg, valósággal újdonságképp fog hatni legtöbb olvasójára. És meglepetéssel fogják sokan konstatálni, hogy ez a kis munka máig is egyike Molnár legművészebb és legmelegebb dolgainak. Az írónak abból a korszakából való, mikor képzeletét igen erősen foglalkoztatta a serdülő gyerekek lelki problémája. Ekkor írta *A Pál utcai fiúkat*, a *Gyerekek* ciklusát, amelyek a mi csaknem teljesen „gyermektelen” irodalmunkban úgyszólván magukban jelentik a gyermeki lélekkel való művészi foglalkozást. A gazdátlan csónak történetében Pirkóról, a koraérett, komoly, mindenféle nem neki való dolgokról gondolkodó, nagyon okos, de mégis naiv és gyermekes kislányról van szó, aki a Margitszigeten nyaraltában beleszerelmesedik egy hozzá képest öreg, léha, könnyelmű íróba, az ugyancsak ott nyaraló kis színésznő kedvesébe, szenvedélyesen ábrándozik róla, meg akarja szerelmével javítani, s a végén beleöli magát a vízbe, mert rájön, hogy az író az ő mamájának udvarol.

A történet úgy, ahogy el van mondva, nagyon megható; az író érti és meg tudja értetni a kislány erőtlenségéből és koraérettségéből összeszótt, félszeg, kedves alakját, eleitől végig érezteti, hogy itt nagy, életbevágó dologról van szó. Pirkó szentimentális epekedése, szerelmes, ügyetlen mesterkedése alatt nem mindennapi kislányos semmiségek rejlenek, hanem egy koránkölt, de igazi, életre szóló szenvedély tör ki bennük tragikai erővel. Ehhez képest humorosan, a felnőttnek a gyerek iránti fölényével beszél róla, de ebben benne érzik az a meglátott tisztelet is, amely a nagy szenvedélyeket mindenütt megilleti. A kislányos gyerekességek és az érett nő mély érzése sajátságos keveredésben mutatkoznak Pirkó alakjában: a viselkedése, a cselekvése egészen gyermekes, a gondolata pedig egészen érett, az alak ilyen kevertségének megrajzolásához nagy művészi biztonság kellett, melyet Molnár az alakjával való együttérzés melegségéből merített. Csillogó művészettel van megrajzolva a háttér: a nyári Margitsziget különös, hangulatos világa; a kis könyv néhány lapja a legszebb dolgok közé tartozik, amiket a Margitszigetről írtak.

⁵⁷ Első megjelenése: Budapest, Magyar Hirlap, 1901. Németül pedig 1909-ben jelent meg, Heilbronn a. N., Weber. – Molnár Ferencről ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1913/52; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

1912. 49. sz. december 8. 991.

Rédey Tivadar: Prizma. Budapest, Singer és Wolfner

Halk, csöndes, befelé hangzó versek a Rédey Tivadar versei, melyeket *Prizma* címmel gyűjtött össze egy kis füzetbe.⁵⁸ Olyanok, mint valami félhomályban eljátszott, sejtelmekkel teli, szomorúan zengő muzsika, amelyet csak úgy magának és magában penget ki valaki az ujjával. Lecsitult, a szívben rettent madárhoz hasonlóan repeső, az ajkon gyöngéden és suttogva megszólaló érzései egy nagyon érzékeny, de szenvedélyes fellobbanásokra, heves akarásokra nem képes léleknek, összeszöve ábrándozásból és vágyakozásból, kissé személytelenül, de őszintén. Nem hirtelen megragadó, ellenállhatatlan erejű költészet ez, de húrokat pendít meg az olvasó lelkében, melyek csöndesen, alig észrevehetően reszketnek tovább, s a zümmögő, halk melódiákból megfogja szívünket itt egy szín, ott egy kilobbanó szó, amott egy frissen elénk vetett kép. Lágy lelkekre bizonyára erős hatást is tud tenni, mert a költő maga is lágy lélek, akaratlan, sóvárgó, önmagába menekülő, finomságokba foszló, sokkal erősebb belső életet élő, mint amennyit szavakban ki tud fejezni. Mindenképpen szimpatikus kis könyv, van benne három-négy teljesen kihangzó, biztos érzékkel megcsinált vers, sok finoman, szépen zengő strófa, és alig egy vers, amelyben legalább valami, egy szó, egy kép meg ne ragadná képzeletünket.

1912. 50. sz. december 15. 1011.

Kosztolányi Dezső: Mágia. Békéscsaba, Tevan

Homályba borult szoba; árnyak mozognak benne, néha csak a mozgásukat érezni, néha egy-egy forma is elővillan, majd egy egész alak, fehéren, szín nélkül. Ideges remegésekkel, halk, olykor hörögve felsikoltó sóhajokkal tele a fojtott levegő; a homály mélyén valami élet vonaglik csöndesen zokogva. Melódiák szállanak, hol csak finom, csöndes zsongással, hol felriogva, mindig nyugtalansággal és remegéssel tele. Az egészre valami szétterülő szomorúság fátyola van borítva. Ezt a hangulatot keltik Kosztolányi Dezső versei,⁵⁹ amint együtt, egy végben olvassuk őket *Mágia* című, most megjelent verseskötetben. Az egyes versek alig válnak

⁵⁸ Rédey Tivadar (1885–1953), könyvtáros, irodalom- és színháztörténész, kritikus, műfordító, akadémikus. 1910-tól 1945-ig dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban, volt segédőr, könyvtáros tisztt, a hírlaptár vezetője, majd 1935-től főigazgató-helyettes. Rédey szervezte meg a könyvtár színháztörténeti különgyűjteményét. Monográfiát írt Péterfy Jenőről (1909) és Ódry Árpádról (1942). Vezette a *Napkelet* színházi rovatát (1928–1940). Felesége Hoffmann Mária volt, aki Rédey Mária néven publikált, megírta többek között Jászai Mari életrajzát. Sógornője, Hoffmann Edit művészettörténész volt, a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának vezetője. Ismertek az írókról készített árnyképei. Hárman együtt éltek, és lakásuk a két világháború közötti időszak egyik meghatározó irodalmi szalonja volt.

⁵⁹ Kosztolányi Dezső – ld. még: 1907/25; 1909/26; 1910/30; 1914/3, 4; 1917/6; 1918/6; 1920/19.

külön, nem lehet őket elosztani tárgy vagy hang szerinti, elkülönült csapatokba, mert ha mások a szavak, mások a színek, mindig egy és ugyanaz, amit mondanak: a költő örök, gyógyíthatatlan, gyógyulást nem is kereső szomorúságát. Nem azt a szomorúságot, melyre mindenki képes, melyet mindenkiben fölkelhet szerelem, gyász, vagy bármi más alkalmi ok, hanem azt az eredendő szomorúságot, amely beleszívódik az ember minden idegszálába, szinte részévé válik lényének és megszínezi minden gondolatát, a képeket, amelyeket lát, minden felindulását, egész életét. Van valami misztikus ebben a szomorúságban – alighanem erre céloz a költő is könyve címével. Onnan jön, ahol a lélek gyökerei vannak: a halál bélyegével világra jött, a szenvedés szükségszerűségének alávetett s sorsának tudatával élő ember bánata ez. Messze, homályba vesző perspektívákat nyit meg, nem is lehet csak félig kimondott szavakkal, árnyyszerű, inkább sejtelmeket, mint képzeteket keltő vonalakkal, az árnyalatok, a tónusok nyelvén kifejezni: megéreztetni lehet, nem szemmel láttatni, nem a tudat világossága, hanem a szuggesztív misztikus megérzése útján lehet hozzáférni. Kosztolányi biztos kezű művésze ennek a lelkiállapotnak; aki erre rá van hangolva, azt ellenállhatatlanul ragadják magukkal versei. Új könyve minden eddiginél teljesebben és kifejtettebben tárja fel szellemét; a legjelentékenyebb verseskönyvek egyike, melyeket a mai lírikus fiatalságtól kaptunk.

1912. 50. sz. december 15. 1012.

Sebők Zsigmond: A legszebb mesék. A világ minden népének mesekincéből; Dörmögő Dömötör utazásai hegyen-völgyön meg a nagy ládával; Kujon és Kaján és egyéb bohóságok, [mindhárom] Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Ifjúsági irodalmunk, mely úgyszólván teljesen a karácsonyi könyvpiacra van szorulva, már évek óta Sebők Zsigmond⁶⁰ révén nyeri legértékesebb gyarapodását.

⁶⁰ Sebők Zsigmond (1861–1916) író, hírlapíró, a magyar gyerekirodalom megeremtője. A *Pesti Hírlap*, a *Szegedi Napló*, a *Budapesti Hírlap*, *Az én újságom*, az *Új Idők* és más lapok munkatársa. Szegeden barátkozott össze Pósa Lajossal, a gyerekköltészet megelőző nemzedékének képviselőjével. Harminc ifjúsági könyve jelent meg, legfontosabb szereplője Mackó úr, utóbb Dörmögő Dömötör. Szép emlékezést írt róla Molnár Ferenc, amely a Kisfaludy Társaságban elmondott székfoglalója volt, és amely megjelent a *Nyugat* 1923/2. számában. Többek között ezt írta róla Molnár: „Jegyeztessek [...] fel róla, hogy mint ember komoly, szelíd, becsületes, szerény és szegény volt. Írassék fel róla, hogy kívül-belül tiszta volt. Csöndes volt és elmélyedő, bölcs és naiv. Írjuk fel róla, hogy a gyerekek barátja volt, – ne azt írjuk fel, hogy szerette a gyerekeket, mert ez csak szép, de nem sok. A gyerekek szerették őt, ami sok, mert ritkaság, és mert bizonyítvány az úr színe előtt, bizonyítvány a művész és az ember számára. Aki a gyerekek lelkébe horgonyozta le írói dicsőségét, igen bölcsen cselekedett. Emléke jó helyen van a gyerekek szívében: nemcsak azért, mert ők tovább fognak élni, mint mi, hanem azért is, mert az ő jó kritikájukban mindig zúg valami a halhatatlanságból, – mint ahogy az ő lelkük közelebb van a végtelenséghez, mint a miénk. A világirodalom legépebb termékeit, az ezeréves meséket, amik még sok ezer évig fognak duruzsolni, a gyerekek tartják fenn. Ha ránk,

Sebők finom és választékos, harmonikus és lágy kedélye bámulatosan meg tudja találni a kapcsolatokat a gyermek lelkével, egyszerű, tiszta és meleg hangja meg tud szólaltatni minden, az ifjú léleknek kedves húrt. Szereti az ifjúságot és szívesen, önkéntelen odaadással szól hozzá, nem érezteti – ami az átlagos ifjúsági olvasmányoknak kellemetlen mellékízt ad –, hogy most le akar szállni a gyermeki elme színvonalához, úgy szól serdületlen olvasójához, mint magához hasonló valakihez, úgy szól, ahogy az írónak olvasójához szólania kell. Benne magában is kell valami gyermekiesnek lenni, mert csak az tudja úgy maga köré gyűjteni a gyermekeket, aki megőrzött még egyet-mást magamagában a hajdani gyermekből, s ezen a hídon át jut vele kontaktusba. Ez a gyermek-bűvölő ereje megérzik olyan munkáin is, amelyeknek tartalma nem az ő leleménye, csak az előadása. Most egy igazán pompás könyve jelent meg: *A legszebb mesék* címmel. Összegyűjti benne az emberiség egész óriási mesekincsének legszebb gyöngyeit, Európa, Ázsia és Amerika népeinek legbájosabb meséit, s a népmesei kincsekhez még néhányat nagy költők meséiből. A könyvnek összeválogatása is rendkívül gondos, finom érzékből és megértésből fakadó, előadása pedig, ami már Sebők legsajátabb műve, olyan önkéntelenül, frissen és nyájasan buzogó, annyira behízelgő hangú, hogy felnőtt ember is gyönyörködve olvassa, a gyermekek pedig majd nem tudnak betelni vele. A könyv kiállítás dolgában valóságos díszmű. Pompás, rendkívül finoman reprodukált színes képek vannak benne, a mesei képzelet stílusában tartott, fantasztikus, a gyermek lelkéhez szóló képek, mindegyik egy-egy művészi kompozíció. Nyomása, kötése is igazán szép és praktikus.

Teljesen Sebők Zsigmond leleménye az ő híressé vált mackótörténeteinek *új sorozata*, mely *Dörmögő Dömötör utazásai hegyen-völgyön meg a nagy ládával* címen jelent meg. Dörmögő Dömötör, a mindenfelé lábatlankodó, folyton izgómozgó, ide-oda-utazgató mackó, aki esetlenkedéseivel, falánkságával, kotnyeleségével mindenütt mulatságos kalandokba bonyolódik – gyermekirodalmunk legkitűnőbb leleménye. Naiv humor, mindig megújuló komikum van benne, sohasem válik egyhangúvá, csaknem korlátlan lehetőségeit nyújtja az író találmányának új meg új helyzetek kitalálására. A mackó már esetlen alakjánál fogva is ősidőktől fogva humoros alakja a naiv képzeletnek, nem egy ősi népmese tanúskodik erről, hogy ez a felfogás milyen mélyen belegyökeredzett a mi gyermekeink képzeletébe, mutatja azoknak a mackókat ábrázoló játékszereknek és képeknek az elterjedése, melyekkel tele van a világ minden játékszeres boltja. Rendkívül szerencsés ötlettel ezt a hagyományos mackó-rokonszenvet használta fel Sebők Zsigmond, s olyan alakot teremtett Dörmögő Dömötörben, amely a hagyományos mackókarakter

felnőttekre volnának bízva az édes, szép mesék, már tudja Isten, hova revidéáltak volna valamennyit. A gyerekek az irodalomtörténet előtti korok óta vigyáznak a mesére, olyan komolyan, olyan becsületesen, sírva és nevetve, aztán a saját gyerekeiknek mindent hőn tovább adva, hogy illenék már egyszer, hogy az irodalomtörténet megdicsérje őket ezért a nagy konzerváló munkáért, amit évezredek óta szerényen végeznek. Sebők Zsigmond egyéb munkáit mi tartjuk számon, hűtlen felnőttek, előítéleteknek kiszolgáltattott, vagy előítéleteket döngető okoskodók. A gyermekeknek írott irodalma van a jó helyen: a kisdedek szívében, és a nagyapákká lett kisdedek ajkán.”

vonalaiból kiindulva, minden furcsasága mellett is elevenen tud a realitással kapcsolatban maradni. Belevitte lényének harmonikus derűtségét, mindig résen álló ízlését, s olyan gyermekkönyvek sorozatát teremtette meg, melyeknek épp akkora az irodalmi, magukban való értékük, mint amekkora a gyermeki lélekre való hatásuk. Az új Dörmögő-könyv a legváltozatosabb kalandokon viszi keresztül mackóját a fogorvosnál, a Tátrában, a Vaskapunál, s bizonyára sok új hivat fog hódítani magának. Még egy *harmadik* ifjúsági könyve is jelent meg Sebőknek: *Kujon és Kaján* címmel; változatos, bohó, mókás történetek, friss jókedvvel kitalálva és elbeszélve, mulattató, csinos képekkel.

1912. 51. sz. december 22. 1031–1032.

Szemere György: Komédiák. A magyar társadalom regénye. Budapest, Franklin Társulat

Szemere György⁶¹ nagy erő kifejtéssel törekszik a nagyobb szabású regény-stílus felé: szélesebb ívű problémákat összefogó, magasabb célokat kitűző regényekben próbálja erejét, a magyar élet gyökeresebb és mélyebb problémáiba igyekszik belenyomulni. Nagy és mély háttereket rajzol előtérben álló alakjainak szerelmi története mögé. Már a *Kont-életben*⁶² is így tett, s törekvése még szembetűnőbb új regényében, melynek tartalmát a címe alá irt alcím is jelzi: a magyar társadalom regénye. Merészen és helyes érzéssel nyúl bele a mai magyar élet legszembetűnőbb s leginkább a napjaink szelleméből fakadt jelenségébe: abba a harcba, amely a mai nemzedéket két egymással szemben álló sereggé bontja. Egyfelől a régi hagyományokat, a közélet régi egyensúlyát s a társadalom régi erkölcsét védők állanak, másik felől a merész és radikális újítók, a régi bástyák lerombolására s újaknak emelésére törekvők serege áll, s a kettő között az ellentét kiegyenlíthetetlen. Ezt az ellentétet a maga egész élességében látja Szemere, s a maga hitével, meggyőződésével, rokonszenvével teljesen a hagyományok védői mellé áll, az ő alakjaikat idealizáltan mutatja fel, míg a másik fél kised, de zajos csapatát a keserű szatíra választóvizével önti le. Egy politikai akció körül forog az egész történet,

⁶¹ Szemere György (1863–1930), földbirtokos, író. Szülei házasságkötésének tanúja Madách Imre volt. Jogi tanulmányainak budapesti elvégzése után nagyobb külföldi útra indult. 1887-ben szolgabíró lett Zemplén megyében. Hivatalát 1892-ben később gazdálkodással cserélte fel, majd a fővárosba költözött. 1906-ban a *Magyar Szemle*, 1910-ben a *Világ* című lapot, 1917-től pedig az *Országgyűlési Naplót* szerkesztette. Aránylag későn kezdett irodalmi tervekkel foglalkozni. Írásai-ban a tiszántúli földesurak és a szabolcsi parasztok alakjai a hagyományos népies megvilágításban jelennek meg (*A Dobay-ház, Magyar virtus, A madarasi király, A két jómadár*). A dzsentri pusztulása, a nemesi gőg és a polgári munka ellentéte foglalkoztatja. Már Pintér Jenő irodalomtörténete is a hagyományörző írók között tárgyalja. A *Vasárnapi Ujságnak* kedvelt szerzője volt, termékeny regényíró.

⁶² Szemere György: *A Kont-élet. Fantasztikus történet a XXI. századból*. Budapest, Franklin Társulat, 1911. A regényen erősen érezhető Mikszáth Kálmán *Új Zrinyiászának* hatása, maga a történet is a Zsigmond-kori Kont feltámadására és a jelennel való szembesülésére épül.

s a szentimentális elem, az idealizált főhősnek szerelmi története ezt az akciót tölti be gyöngéden érzelmes levegővel. A regényben benne van Szemerének minden írói tulajdonsága, amelyről a közönség régóta ismeri. Politikai eszméjének természetesen az olvasó pártállása szerint talál helyeslésre vagy ellenmondásra, de mindenesetre méltánylással kell fogadni az író törekvését a nagyobb lendületű témák feldolgozására.

1912. 51. sz. december 22. 1032.

Rudnyánszky Gyula: Napszállat felé. Versek 1904–1912. Budapest, Franklin Társulat

Rudnyánszky Gyulának⁶³ új verseskönyve jelent meg ez alatt a cím alatt. Nyolc év óta nem találkoztunk könyvön a nevével, s ez a nyolc év a megpróbáltatások ideje volt a költőre nézve: belefáradva az itthoni küszködésbe, Amerikába ment, s az ottani magyar sajtóban s társadalmi úton igyekezett a kivándorolt magyarság összetömörítésén dolgozni. Az idei év elején azonban vissza kellett térnie az elhagyott hazába, mert szemére vakság szorult, s ő idehaza remélt gyógyulást szembevetése ellen. A magyar közvélemény részvétellel és rokonszenvvel fogadta a hazatérő költőt, aki egy terjedelmes kötetre való verset hozott haza magával. Ezeket a javarészt Amerikában írt verseket adta most ki. Verseskönyve teljes erejében mutatja be költészetét. Rudnyánszky annak a költői nemzedéknek egyik legkiválóbb tagja, amely a 80-as években fejlődött ki, s ez évek magyar lírájának színét adta. Legfeltűnőbb tulajdonsága a rendkívül gazdag és bő technika; mestere a magyar rímnek, mely könnyen, frissen és szinte önkéntelenül, a keresés minden nyoma nélkül pattog ajkáról, a szavak bősége szinte kiapadhatatlan nála, s a nyelv mintha magától formálódna ritmusokba és rímekbe. Emellett egész lényét valami nyugtalan keresés jellemzi; soha nem tudott sokáig megállapodni egy gondolat körben, tárgyakban, formákban, gondolatokban, stílusban váltig új területeket keresett, láttuk őt egymás után mint szerelmi lírikust, mint hazafias ódák, izgató versek szerzőjét, mint vallásos költőt, próbálkozott a könnyed dal, a hatalmas pátosz, a bölcsekedő reflexió, a vallásos elmélyedés hangjával egyaránt. Kortársai közül egynek sem olyan változatos a hangköre. Úgy látszik, alaptermészete a nagy hajlékonyság, amely könnyen beleéli magát a legkülönbözőbb gondolatokba, hozzáalakul mindenhez s ezzel a magáévá tesz mindent. Ez mutatkozik nyelvében is, mely hozzásimul, erőltetés nélküli könnyedséggel minden hanghoz.

Új könyve a réginek, minden régi tulajdonságát megőriztnek mutatja. Nagyön változatos a tartalma. Elmélkedő versek, patetikus reflexiók az emberi élet nagy elemi kérdéseiről, hitről, erkölcseiről, az élet értékeiről, az emberi vágyak hiábavalóságáról, a vallásról, gyöngéd, könnyű szárnyal elrebbenő dalok, apró hangulatok szálló kis madarai, aforizmatikus életbölcseesség s a népmese naiv egy-

⁶³ Rudnyánszky Gyula – ld. 1904/14.

szerűsége, mind megszólal ajkán. Külön ciklus a könyvben az amerikai verseké; zsánerszerű képek a tengeren túl élő magyar ember küzdelmes életéből, a honvágy patetikus megjelenítései, ódaszerű versek az amerikai magyarság hazafias ünnepeire, dicsőítése az amerikai szabadságnak. Mindez pedig frissen, buzogva tör ki belőle, s a kor, a sors-sújtó látogatása, az idegen környezet egy cseppjét nem apasztotta el benne a költészet forrásának. Könnyűsége sokszor a tömörség rovására esik, csábítja és magával ragadja a könnyen áradó szó, de a lendület nem hagyja el soha, élénk, izgékony temperamentuma mindig hatásossá teszi verseit. Bár formakincsével és gondolkodása módjával az öregebb generációhoz fűződik, nemegyszer olyan gondolatok forrnak benne, melyek már a mai nap lelkéből lelkedettek. Könyve a legtartalmasabb és legváltozatosabb újabb magyar verses-könyvek egyike, alkalmas arra, hogy a legszélesebb körökre teyen hatást.

1912. 52. sz. december 29. 1056.

Cholnoky Viktor: Néhusztán meséiből. Budapest, Franklin Társulat

Cholnoky Viktornak⁶⁴ emléke most, egy félévvel halála után is teljes élénkségekben él azoknak lelkében, akik ismerték és írásait szerették. A legkülönösebb és legegységibb jelenségek egyike volt, az egyetlen és soha többet elő nem forduló emberpéldányok egyike, amelyek elűnek mindentől, ami tipikus, nem tartoznak semmiféle embercsoporthoz, osztályhoz, nem olvadnak bele semmiféle emberi közösség világfelfogásába, hanem magukhoz alakítják az egész világukat, gondolatban átteremtik olyanná, amilyen nekik legjobban megfelel. Cholnoky írásaiban egészen más a világitás, mint amelyet megszoktunk, a valóság dolgai eltolódnak eredeti arányaikból, vonalaik megörzik ugyan eredeti jellemüket, de más kifejezést nyernek. Ebben áll Cholnoky fantasztikuma, amely nem a képzelet megfeszítésével alkotott, rendkívüli dolgokat jelent, hanem olyan dolgokat, melyeket az író gondolkodása a maga természeténél fogva másként látott meg s másként is rajzol, mint ahogy a mindennapi agyvelőben tükröződni szoktak. Az ilyen fantasztikumnak az a természete, hogy szüntelenül érezteti a realitással való szoros kapcsolatait, a valóságból kinőtt voltát, s éppen ezért annál erősebben színeződnek benne azok a vonások, melyek a valóságtól eltérnek. Ebből keletkezik a sajátos humoros hangulat, amely Cholnoky némely novelláját eltölti: a valóság és képzelet különös színjátzó összekeveredése kelti itt a humoros hatást. Amilyen fantasztikumba játszó volt Cholnoky látásmódja, éppolyan a gondolkodása is: egész más a logikája, másképp, más társulások útján kapcsolódnak össze benne a gondolatok, és mégis logikusnak, belső törvények által összefűzöttnek tetszik, amit mond. Nagyon jól lehet ezt figyelemmel kísérni párbeszédés darabjain, melyek mindegyike tulajdonképpen nem egyéb, mint egy-egy gondolat űzése-fűzése két különböző ember agyán keresztül. Különös és érdekes szofizmák ezek a

⁶⁴ Cholnoky Viktor – ld. 1909/52; 1911/48; 1912/24 [ez utóbbi Schöpflin Cholnoky-nekrológja]

gondolatsorok: akármennyire látjuk szofisztikus voltukat, mégis érzünk bennük valami meggyőző erőt kapcsolódásuk elevensége révén, amely folyton ébren tartja azt a benyomást, hogy ezek mögött a gondolatok mögött élet van, hogy ezek egy embernek az élet-gondolatai. Cholnoky új könyve, melyet még életében rendezett sajtó alá, de csak halála után jelenhetett meg, teljesen, minden jellemző vonásával mutatja az író szellemét, egy és más vonásban talán teljesebben is, mint előbbi két novelláskönyve. Vannak benne a tudományos gondolkodásból vett háttérrel megrajzolt történetek, amelyeknek tudástól átlelkesített fantasztikuma az angol Wellsre emlékeztet, vannak különös történetek Trivulsióról, az író már ismeretes, kedvelt alakjáról, vannak pompás dunántúli magyar elbeszélések, a Balaton tiszta, friss levegője és üdítő, bársonyos vize érzik rajtuk. Ez utóbbiak között van a *Balaton emléke*, egyike Cholnoky legszebb munkáinak, s általában az újabban keletkezett legszebb magyar novellák egyike. Ahogy ebben egy balatonfüredi mulató társaság közé beállítja Jókai alakját, ahogy a tulajdonképpeni mese szálait belerejti a történet háttérébe – ebben annyi gyöngédség és átérzés van, amely a novella emléket még soká rezgeti lelkünkben. A *Néhusztán meséi* Cholnoky Viktornak utolsó érintkezése olvasóival, mintegy a sírból jövő szózat, s nem tehetjük le kezünkől a meghatottság érzése nélkül.

1912. 52. sz. december 29. 1056.

Dutka Ákos új verseskönyve 1908–1912. Budapest, Singer és Wolfner

Külsőre is szép könyv, dicsérete a vidéki nyomdának,⁶⁵ amelyben készült. A tetzesetős rajzú betűkön át pedig egy költő szól hozzánk, akinek fejlődését rokonszenves figyelemmel néztük első lépésétől fogva. Egy időben féltettük, egy nálánál energikusabb lendületű költő erős hatása alá került, – könnyen formálódó, puha lelke, melybe belenyomódik minden külső benyomás, mástól átvett formákba öntötte a maga rezdüléseit. Megszabadult hamar ettől a veszedelemtől, megtalálta magát, s most már tisztán, csengve árad ajkán a szó, nem érezni rajta semmi egyebet, csak saját belső életének hullámzó melegségét. Nem a mélységek költője, a nagy szenvedélyké, a konvulzív⁶⁶ indulatoké, nem zenekar a muzsikája, amely százféle hangszer hangjait hozza össze egy harmóniába, lágy, csöndes, merengő hárfaszóhoz hasonlít inkább, amely halk modulációkkal, merengő érzelmességgel zeng, ha valami megrezgeteti érzékeny, könnyen hangolódó húrjait. A nagyon érzékeny ember borongó melankóliája van Dutka Ákos⁶⁷ verseiben, azé az emberé, akiben érzéssé, hangulattá válik minden, ami kívülről éri: mindig valami benyomásból indul ki, amely megpendíti lelkén a húrokat, mire zengések szólalnak meg mindenfelől, és eltelik szomorgó hangulattal minden, ami körülötte van. A

⁶⁵ Nagyvárad, Sonnenfeld Nyomda 4.

⁶⁶ konvulzív (lat): vonagló, vergődő

⁶⁷ Dutka Ákos – ld. 1908/14; 1917/15.

búcsúzó napfénytől besugárzott őszi mezők, a meleg, fűszeres nyári esték költészete ez, azoknak az embereknek a lírája, akikben hangulatokra foszlik az egész élet: a fájdalom, a szerelmi felindulás, az akarat nekiiramodásai. Illik hozzá az olasz táj, a kék ég, a folyóparti városok olvadozó éjszakái; egy olaszországi utazás emlékei egész kis ciklust sugalltak Dutkának. Általában sok utazás emléke borong verseiben, de ezek is mind hozzáformálódnak az ő lágy lelkéhez, mindenünnen valami hangulatot hozott haza magával, aminthogy a tárgyaknak, a körülötte levő dolgoknak is csak a hangulata fontos rá nézve, csak azt érzi ki belőlük, ami már eleve megvolt benne magában. Versei tele vannak hasonlatok, képek, szólamok formájában emlékképekkel, amit valaha látott, annak a formája, színe elhomályosul benne, de a hangulat, amelyet keltett, változatlanul és bármikor könnyen felidéződve marad meg lelkében. Verseinek van valami sajátos belső melódiája, mely nem a szavak hangzásában nyilvánul, hanem az érzések összehangolódásában, és nem egy esetben biztos erővel fogja össze mondanivalóját. Ez adja meg a verseknek az átélt dolgok melegségét, megerősíti hitelüket, megéreztetni, hogy itt nem versfaragó mesterkedéssel van dolgunk, hanem igazán magamagát éneкли, a maga lelkének életéről tesz őszinte vallomásokat valaki, akinek megadatott a zengő szó adománya. Új verseskönyvében az előbbihez képest mindenképpen nagy fejlődést találunk, ebben már a maga eszközeivel biztosan bánni tudó, saját hangján megszólaló költőt látjuk, aki a legtöbb esetben biztos, megfogható formába is tudja önteni, amit érzelmileg átélt.

A Nyugatban (1913/2. 148.) Várady István írt a kötetről:

A lemondás mindig szomorú, akkor is, ha nem kísérik mély és megható gesztusok. Pedig Dutka új könyvében sok van e gesztusokból. A lemondások lírája. Kétségtelen, hogy ez önmagában is megható: a harmincesztendő, a fiatal költő, mikor búcsúzik, ettől meg attól, a fiatalságtól s velejáróktól. És kétségtelen, hogy a hatás csak növekszik ez egyszerű, inkább fénytelen, mint kopott sorokban, melyekből e versek összeróvák. És az is igaz, hogy ebben a kötetben benne van az egész ember: ahogy él, ahogy motívumok előtt megáll, felérez és alkot, ahogy a tájakat és hangulatokat valami bölcsességszerű lassúsággal lefesti. Általában: valami lassúság ül e verseken, mintha a lírára ráérezés és a lírába ömlés között valami időköz telne el. De önkéntelenül és igazán líra. (És mégsem úgy, ahogy egy szomjúságra iszunk.)

Lassan, önfeledten kószálni, csendes vízpartokon megállani, nézni és nem erőltetni a szemet, hogy a dolgok mögé lásson: kezdettől fogva a Dutka igazi területe. Olyan művészet, mely nem követel meglepő formákat s kérlelhetetlen ritmusokat.

Szeretem e verseket, kissé zakatoló ütemükkel, hangtalan csengésükkel, együvé tartozásukkal, csendességükkel. Lehet talán nagyszerűbben is. De a lemondás mindig szomorú.

1913. 60. évfolyam

1913. 1. sz. január 5. 15.

Gárdonyi Géza: Messze van odáig. Budapest, Singer és Wolfner

Gárdonyi¹ új novellái, melyeket az első darabról elnevezve *Messze van odáig* cím alatt adott ki, legelőször is tárgyaik megválasztásával tűnnek fel: mintha a szerző munkája legújabb fokán tervszerűen keresné a különös, meglepő tárgyakat, nyilván annak az ellentétnek kedvéért, amely a bizarr felé hajló tárgyak és az előadásnak cikornyátlan egyszerűsége között van. A parasztember elindulása Amerikába és évek múltán hazatérése, aggodalma, hogy hátha az asszony hűtlen lett azóta hozzá: ez a történet még – sajnos – a mindennapi életből van véve, s a téma különössége csak a pszichológiájában, a parasztemberben végbemenő töprengések, lelki küszködések rajzában van. Még inkább pszichológiai különösség a becsületben megöregedett házaspár, akik úgy tesznek, mintha nem törődnének gyalázatba esett fiukkal, de szórakozottságukkal elárulják nagy lelki bánatukat. Már a külső körülmények is szinte keresetten különlegesek az *Ali rózsás kertje* novellában: a magyar városba vetődött török ember a hajléktalanok menedékhelyére menekül, s ott beszéli el, hogy ölte meg a felesége szeretőjét. Többnyire ilyesforma a többi novella is. Gárdonyi mindig keresgélő, próbálgató ember volt, szeretett elbábelődni furcsa és bonyodalmas feladatokkal, melyeket ő maga adott fel magának, most mintha ez a hajlama egy időre erőt vett volna rajta. Máskülönben a régi Gárdonyi maradt, aki könnyedén, finom vonásokkal, még szomorú dolgokban is harmonikus derűtséggel rajzolja meg alakjait és csöndes, beszélgető, magában morfondizáló hangon mondja el történeteit. Mindig érdekelni tud, ha a meséjén néha érzünk egy kis csinált ízt, akkor is fel tudja kelteni az élet illúzióját, s az olvasó szívesen megy vele egzotikus tájakra is. Találkozunk kedves alakjaival és témáival is: a heves, pezsgő ifjú szerelem lobogását, amely minduntalan felbukkan műveiben, az egyik novellában egy vak leánykán és egy vak fiún mutatja be, akiket egy pillanatra egymás mellé sodor a véletlen szele, hogy aztán az élet kényszerűsége elválassza őket. Más novelláiban egy-egy ember kedvet öltő rajzában látunk egy-egy vonást régebbi munkáiból. Legszebb és legművészebb a kötet utolsó novellája, a *Két vándor* című. Két kicsi gyermeknek, viceházmester-lakás két csenevész virágának megható története: a szülei meghaltak, rábízzák őket az új vicinére, kísérje ki a két árvát Mária-Besnyőre, a nagybátyjukhoz. Az asz-

¹ Gárdonyi Géza – ld. még: 1904/17; 1905/45; 1906/11; 1907/3; 1908/1, 19; 1909/51; 1911/49.

szony Gödöllőnél lelketlenül elhagyja őket, hogy most már maguk is eltalálnak. A két gyerek most kerül ki a város kövei közül először a szabad természetbe, nem győznek betelni csodáival, életük legboldogabb óráit élvezik, s csak mikor rájuk sötétedik az este, akkor jutnak elhagyatottságuk tudatára. Nagyon jó a villamosban beszélgető emberek rajza; a két gyerek ujjongása a madarak, virágok, lepkék s egyéb csodák láttára teli van lélekkel és meghatottsággal. Ezért a novelláért külön köszönettel tartozunk az írónak.

1913. 1. sz. január 5. 15–16.

Jakab Ödön: Délibáb. Budapest, Franklin Társulat

Jakab Ödön,² miután hosszabb ideig csak versekkel szerepelt a könyvek versenyében, most újra novelláskötettel hívja fel magára a figyelmet. Tizennyolc novelláját gyűjtötte össze. Nagybárára humorisztikus történetek; csöndes, mosolygó humor van bennük, amely nem akar hangos nevetést kelteni, beéri azzal, ha felderíti az olvasó egy-egy óráját. Megmutatja az élet színét és visszáját, ebből fakad nála a humor. A szamárság ember, akit szamársága miatt kitesznek a hivatalából, mire menyasszonya is kiteszi a szűrét, öngyilkos szándékokkal megy a víz felé, ahol meglát egy asszonyt, aki nyomora miatt el akarja emésztetni magát és gyermekét. Kivallatja, hát özvegy, amíg a férje élt, volt jó állása neki is, férjének is, de mikor a férje meghalt, kitették őt is a helyéből, mert férfi nélkül nem vehették hasznát. A dolog vége, hogy a szamárság ember megkapja ezt az állást, amelyhez nem kell ész, és elveszi az özvegyet, így minden rendbe jön. A főispán halála hírére hallják a megyei urak, nosza, kezdik csepülni, szidni, de azonnal fordítanak a köpönyegen, mikor megtudják, hogy nem halt meg, sőt jobban van. A parasztember, mikor nagybeteg, szép pár ökröt ígér a doktornak a gyógyításért, de mire felgyógyul, mind lealkussza az ajándékot, s mire kikerül a kórházból, mindössze a tiszteletét küldi a doktornak. Effélék mind a Jakab Ödön témái, nem rejtenek nagyobb lelki komplikációkat, egy alapjában véve nyugodt lelki életet élő, józan ítéletű, a világ sorát egyszerűnek látó ember gondolkodását árulják el, aki nem akar sem megdöbbeneni rendkívüli dolgokkal, sem mély lelki bonyodalmakba vinni, csak éppen meg akarja mutatni, milyennek látja ő a világot. Mindennapi embereket rajzol a maguk szűk körű, mindennapi életével, akikkel nem történik semmi különös dolog, de nekik ezek a mindennapi kicsinyes dolgok az életük. A történetek kerekén, nagyon áttetsző és egyszerű kompozícióval vannak megszerkesztve, s folyamatosan, mindennemű hirtelen fordulatok nélkül kidolgozva. Jakab Ödön tisztas írói pályáján sok rokonszenvező olvasót szerzett magának, ezek szívesen fogják fogadni új novelláskönyvét is.

² Jakab Ödön – ld. 1909/52.

1913. 1. sz. január 5. 16.

Drasche-Lázár Alfréd: A nő és a kígyó. Budapest, Rózsavölgyi

A nő és a kígyó: Drasche-Lázár Alfréd³ novelláskönyvének a címe ez. Huszonegy novella van benne, valamennyi egy hangnemből: vidám, mulattató hangú társasági történetek, amelyekkel szerzőjük nem akar egyebet, mint az olvasónak néhány óráját kellemesen kitölteni. Nem keres művészi mélységeket, nem akar lelki bonyodalmak megragadó rajzával új megismeréseket adni, s a fantázia merész játékaival sem búvöl el. A szerep, amelyet szánt magának, a könnyed, elmés, világias társasági ember szerepe, aki a maga társaságának érdeklődése köréből veszi el mondanivalóit és a könnyed beszélgetés módján is mondja el, anélkül, hogy több figyelmet követelne magának, mint amennyi az ilyen szórakoztató elbeszélőt megilleti. Ebben a modorban igen ügyes is, sohasem lép túl a maga szabta határvonalon, nincs benne semminemű nagyzolás vagy affektáció, megvan benne a jól nevelt és a társaságban forgolódni tudó emberek jóleső szerénysége, amellyel már az első szótól fogva fel tudják kelteni a rokonszenvet önmaguk és mondanivalójuk számára. Egy érdekes, gáláns kaland, valami furcsa helyzet, amelybe valaha valaki került, egy kis maliciózus csúfolódás egy s más gyakran előforduló emberi gyarlóság ellen, ennyi a novellák tartalma. Aki nagyképűség nélkül, tisztán a szórakozás igényével nyúl hozzájuk, az megtalálja bennük, amit keresett.

³ Drasche-Lázár Alfréd György (1875–1949) diplomata, politikus, író, a trianoni békeszerződés egyik aláírója magyar részről. Flamand eredetű nagyiparos családból származott. A bécsi Theresianumban tanult. 1904-ben német, angol, francia, olasz nyelvtudása révén a Külügyminisztériumban diplomatavizsgát tett. Többéves pénzügyminisztériumi, majd miniszterelnökségi munka után a miniszterelnökség elnöki osztályának vezetését, 1914-től pedig a sajtóirodát is hatáskörébe vonják, ami a háborús viszonyok között egyet jelentett a legfőbb cenzori tisztséggel. Munkásságáról azonban még az ellenzéki sajtó is elismeréssel beszélt. (Krúdy Gyulát idézzük: „...e példátlan elfoglaltságában, országos gondokban... az ellenzéki sajtóval való örökös küzdelemben... soha egy szempillantásra sem árulta el, hogy fáradt, ideges, vagy türelmetlen... Előkelő szolgálatkészséggel, a magyar úri férfi született nobilesságával intézte nagyfontosságú teendőit.”) 1920 júniusában lemondott a békedelegáció, mert nem értett egyet a döntésekkel, s akkor az ehelyett szervezett bizottságba jelölték mint rendkívüli követet és megbízott minisztert az aláírásra. Benárd Ágoston népjóléti miniszterrel június 4-én, egy mindössze negyedórás ceremónia után, másodikként az asztalhoz ülve látta el kézjeggyel a dokumentumot. 1922-ig folytatta diplomáciai karrierjét, majd a Fonciére Pesti Biztosító egyik felügyelője lett, 1930-tól az IBUSZ elnöke, 1932-től a budapesti lapok szindikátusának igazgatója volt. Diplomata karrierje mellett 1906-tól jelentkezett tárcákkal, 1917-ben jelent meg *Tűzpróba* című regénye – meglepő sikerrel –, melyet a következő évben meg is filmesítettek. 1944-ben betegen hagyta el az országot, rokonai után ment, Ausztriában élt. Termékeny író volt, de a szakmai-kritikai ítélet inkább elmarasztaló volt, kivéve talán egyetlenként Schöpflin Aladárt (egyébként az idézett Krúdy is elismerő olvasója volt). Szerzője-főszerkesztője volt a Tolnai Kiadóvállalatnál megjelent négy nyelvű, Magyarországot bemutató útikönyvnek. Életéről ld.: Kovács Lajos: Megkésve (és) felejtésre ítélve. Drasche-Lázár Alfréd, a romantika megcsalt unokája. *Új Forrás*. 1992/2. – Ld. még: 1917/2, 45, 48; 1918/24; 1920/6; 1921/2.

1913. 2. sz. január 12. 35.

Szép Ernő: Irka-firka. Budapest, Franklin Társulat

Szép Ernő⁴ kis cikkeit lapunkból is ismeri a közönség. Egész új, egyéni fajból való, középen állanak a napi érdekre dolgozó zszurnaliszta műfajok és a szoros értelembe vett irodalom között. Amazokhoz tartoznak, mert mégiscsak az újság szükséglete szülte őket, de fellendülnek emebbe egész valójuk irodalmi jellegével. Tulajdonképpen kis hangulatképek, melyekben nem az a fontos, hogy miről van bennük szó, hanem az író hangulata, amely előnti szemlélete képeit, élete apró eseményeit. Egy fővárosi ember, aki a fővárosi emberek ezreinek életét éli, csak érzékenyebb lélekkel, a benyomásokat erősebben visszaadó rezonanciával s ezt a rezonanciát szavakba kötve tudja közölni az olvasóval. Ugyanaz a Szép Ernő tűnik élénk ezekből a kis képekből, akit verseiből ismerünk: egy passzivitásra hajló, az életbe belevágyakozó, de arra, hogy igazán belemerüljön, lankadt energiájú és melankolikus lélek, melyben hangulat-muzsikává válik minden, ami kívülről bejut. Alapjában véve nagy gyermek, aki belecsöppent az életbe, új neki minden, el tud álmélni a legegyszerűbb dolgokon, tele van méltató borongással, de valami rejtekező életörömmel is, amely szenzációvá teszi számára a leginkább mindennapi dolgokat, és mindent úgy látat vele, mintha ő látná e világon legelőször, és mintha egyedül csak ő látná. Az egész világ egy nagy szubjektivitásban olvad fel, s ez a szubjektivitás adja meg a kis cikkeknek legfőbb vonzóerejét. Mindig érdekes és vonzó, ha valaki egész lelkét kitarja az ember előtt, s az egész világot csak ürügynek tekinti önmaga ily kinyilatkoztatásaira, föltéve, hogy ezt művészettel tudja csinálni. Szép Ernő pedig művész-lélek, aki különb, nagyobb dolgokra is volna hivatva, s csak belső koncentrációjának kérdése, hogy ezeket meg is csinálja. Kis cikkei, melyeket most egy szép és díszes kötetben gyűjtött össze, együtt is erősen hatnak lírai levegőjükkel, finom formájukkal s a budapesti életből fakadt színeikkel. A könyvhöz Vadász Miklós⁵ rajzolt címlapot és illusztrációkat, melyek e kitűnő rajzoló-művésznk legjobb munkái közé tartoznak.

⁴ Szép Ernő – ld. 1912/7; 1917/17.

⁵ Vadász Miklós (1881–[Párizs], 1927), festőművész, illusztrátor, plakátművész Dolgozott a *Borsszem Jankónak*, munkái főként *Az Est*-ben jelentek meg. Párizsba ment, ahol a *Le Rire* hetilap munkatársa lett. Különösen a nagyvárosi élet jellegzetes alakjait ábrázolta rajzain, de finom akvarelleket is készített. Az I. világháború után végleg Párizsban telepedett le. A *L'Assiette au beur*re satírikus rajzos hetilapban is (két számában egész sorozatként) jelentek meg művei. A század eleji magyar plakátművészet egyik legjelentősebb képviselője volt. Virtuóz grafikai készségét, s az íróval együttműködő illusztrátori tehetségét méltatták leginkább. Több műve van a Magyar Nemzeti Galériagyűjteményében. Molnár Ferenc *Pál utcai fiúk* című könyve első kiadásának is illusztrátora volt.

1913. 2. sz. január 12. 35–36.

Móricz Zsigmond: Tavaszi szél. Budapest, Nyugat-kiadás

Móricz Zsigmond⁶ most, mikor elért a siker virágos kertjébe, visszanéz ifjúkori küszködéseinek göröngyös, magános, meredek útjaira, és összegyűjti azt a néhány szál virágot, ami útja mentén nőtt. Egyszerű szóval mondván: a siker révébe jutott író összegyűjti azokat a fiatalkori munkáit, melyekkel egykor hiába ostromolta a nyilvánosság kapuit, nem tudta velük elérni azt, amiért a fiatal író küzd és verejtékezik: hogy észrevegyék, meghallgassák és megkülönböztessék a szürke, közepeszerű írók tömegétől. Most, mikor az apellálás jogát megszerezte, apellálni akar a közönséghez, megmutatni, hogy igazságtalanul szorították vissza, meghosszabbítva kezdő-korának küszködéseit? Avagy csak szereti a szenvedések korából való gyermekeit is, s amint módja van benne, jogukhoz juttatja őket, rájuk vetve azt a világozást, amely most már, sikerei után kijár mindennek, ami az ő kezéből került ki? Ismerve az írókat, s olvasva a könyv előszavát, az utóbbit kell hinnünk, bár az is bizonyos, hogy évek múlva, elidegenedett szemmel nézve át újra a fiatalkori dolgait, rá kellett jönnie, hogy magukban véve is értéket jelentenek. Aligha adta volna ki őket, ha úgy találja, hogy csak fejlődési dokumentumok, vagy adatai az ő irodalmi életrajzában. S ebben igaza is van. A 25 novella között van néhány, amely ma is szégyen nélkül megállhat Móricz legjobb novellái között, s alig van közte olyan, amely legalább egyben-másban ne árulna el valami kiváló tulajdonságot. A kötet, még ha teljesen ismeretlen nevű embertől származnék is, akkor sem hatna afféle szárnypróbálgatásnak, akkor is egy, bár még hangját váltó, egyben-másban akadozó kezű, de minden lehetőséget magában rejtő írónak lépését jelentené a teljes kifejlés felé. Akkor is azt találnók, hogy érdekes könyvet kaptunk egy érdekes írótól. Annak pedig, aki az író fejlődésének és pontosabb megértésének szempontjából olvassa, még érdekesebb és tanulságosabb: a megértő olvasónak nincs tanulságosabb látvány, mint mikor az író keresi a maga saját útját, saját mondanivalóit, a saját mondanivalókhöz a saját formákat idegen hatásokon, az előzőitől és kortársaitól örökölt megszokott formák és látásmódok bilincsein s a külső-belső kiforrottság hiányából eredő tétovázásokon keresztül. Érdekes megállapítani azt is, hogy a kezdő-kor szögletességei nem apránként hámlanak le az íróról, hanem egyszerre hullanak le, mikor a teljes kifejléshez ér az ember, és főleg mikor megismeri a nyilvánosság szögleteket kikerekítő, bizonytalanságokat megszilárdító, az ember egész lényét koncentráló hatását. A *Tavaszi szél* kötet minden novelláján érezni még némi egyenetlenséget, túlerős hangsúlyt olyan dolgokon, melyek hangsúly nélkül hatásosabbak volnának, egyes részleteknek túlságos kiemelkedését az egész rovására s különösen a hatáskeresés bizonyos szándékoságát, amely megzavarja az olvasót, aki az író közvetlen, minden más szándéktól ment magá-odaadásának legalább az illúzióját várja. A *Hét krajcár* könyv, mely alig egy-két évvel kelt később, mint a *Tavaszi szél* novelláinak nagyobb része, már

⁶ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1914/9; 1917/3, 52.

a legharmonikusabb hatású, legbiztosabb belső egyensúlyú és legösztönszerűbbnek tetsző könyvek egyike. Ha azonban csak magában, a nagy olvasóközönség szempontjából nézzük a *Tavaszi szél* novelláit, akkor azt kell mondanunk, hogy az ifjonti Móricz munkáiban érdekes, tartalmas, jó magyar levegőjű olvasnivalót kapott, amelyet bizonyára szeretettel fog fogadni.

1913. 3. sz. január 19. 55.

Berkes Imre: Ezer leányfej. Budapest, Franklin Társulat

Berkes Imrének⁷ néhány novelláját lapunkból is ismeri az olvasó. Most regénye jelent meg *Ezer leányfej* csalogató címmel. Az ezer leányfej egy vidéki polgári leányiskolában csintalankodik, az egyetlen férfitanár nagy lelki zavarára. A tanár úr nagyon szerény, nagyon félnék, nagyon éhletlen fiatalember, minden idegszála megtelik azzal az észrevehetetlen fluidummal, melyet ez a sok fiatal nőszemély áraszt, velük érez minden bajukban, de mint afféle öntudatlanul élő, akarattalan ember, igájába kerül a vénülő, rosszindulatú, de erős igazgatónőnek, aki el is veteti magát vele. A házasság nagy boldogtalanságot, sok titkos lázadozást, sok megalázkodást, testi-lelki rabságot hoz a tanárra, míg egy volt tanítványa, tiszta, erőslelkű, bátor, nemes, szépasszony, ki rövid házasságában megcsalódott, s tulajdonképpen mindig is a tanárt szerette, meg nem szabadítja. A fiatal férj otthagyja feleségét, az igazgatónőt, a kisvárost, szenvedési színhelyét, és a volt tanítványal, leendő új feleségével elmegy Pestre. A regény, ha merőben a szórakozásból olvasó publikum szempontjából nézzük, kellemes, érdekes olvasmány, van benne humor és melegség, története fordulatos, sok kedves motívuma vonzóvá teszi. Irodalmi szempontból, pszichológiájának és környezetrajzának bizonytalanságai mellett is meglep az a biztonság, mellyel tárgyának lényegét, a fiatal tanár alakját megkoncipiálja. Egy sajátságos, de gyakran előforduló embertípust rajzol ebben az alakban: a gyámoltalan embert, aki csak úgy lebeg a világban, nem érzi a maga személyének súlyát, fogalma sincs arról a hatásról, melyet másokra tett, arról a helyről, melyet a világban elfoglal, nem tud tudatos viszonyba jutni környezetével, vak ember módjára csak önmagába néz, ezért teljesen önmagába is esik, nem képes környezetével szemben önálló cselekvésre, mindig mást tesz, mint amit szeretne, mert mindig azt teszi – saját belső természete ellenére –, amit mások gondolnak és akarnak, mindig erősebb akaratok, önmagánál biztosabb föllépésű emberek szuggesztiója alatt áll. Ezt a pszichológiai habitust nagyon jól megérezte az író, s ez ad értéket és érdekességet regényének.

⁷ Berkes Imre (1878–1949), író, hírlapíró. A tanácsköztársaság alatt az írói választmány tagja. 1919–20-ban a *Szózat* munkatársa, 1920-tól 1929-ig a *Magyarság* éjjeli szerkesztője, majd kitérők után ide tért vissza szerkesztőként 1935–38-ban. Itt ismertetett regényét a *Magyar zsidó lexikon* a magyar háborús szépirodalom egyik legsikerültebb munkájának mondja. Főbb munkái: *Bábel* (társadalmi regény, 1910), *Vérző falvakon át* (1915), *Nem haltam meg tőle* (1919), *Odakünn süt a nap* (1920), *Csonka levelek* (novellák, 1930).

1913. 4. sz. január 26. 75.

Dante komédiája. Babits Mihály fordítása. Budapest, Révai

Egy új Dante-fordítás megjelenése minden irodalomban nagy esemény, s a mienkben kétszeresen az, mert nálunk nemcsak arról van szó, hogy az emberiség egyik legnagyobb költőjét megszólaltassuk magyarul is, hanem arról, hogy ez a költő, akinek nagyságát eddigelé csak nagyon kevesen érezhették át, mind szélesebb körben váljék ismeretessé és gyarapítsa kulturális közkincsünket. Mert azt meg kell vallanunk, hogy Dantét eddig nagyon kevesen olvasták, és még kevesebben ismerték. A Dantéval való foglalkozás nyomai ugyan elég régen kimutathatók, s mennyiségre elég sok is a magyar *Dantesca* anyaga, de arról, hogy a *Divina Commedia* egyéb lett volna nekünk, mint egyes elszigetelt irodalmi amatőrök kedvtelésének tárgya, a legnagyobb optimizmussal sem szólhatunk, s egyes jó szándékú írók buzgólkodása ez ügyben teljesen eredménytelen maradt, nem tudta az érdeklődést szélesebb körben felébreszteni, s még kevésbé tudott valamilyen Dante-hagyományt plántálni kultúránkba. Az irodalmi érdeklődés a szó igazi értelmében véve még mindig nagyon csekély számú emberre terjed ki, s ezeknél is kevésbé mély és széleskörű, semhogy át tudta volna törni azokat a nehézségeket, melyeket Dante nyújt minden olvasónak. Szász Károly fordítása, melynek hiányait maga a fordító is érezte, mely azonban mégis az első érdemleges kísérlet volt Danténak a magyarsággal való kapcsolatba hozatalára, s az áttörés érdeme mindenesetre megilleti, legalább annyit lehetőségessé tett, hogy a magyar olvasó, ha nem tud is olaszul, fogalmat alkothasson magának az olasz középkor nagyszerű eposzáról.⁸ Az alkalommal nem valami sokan éltek, s Dante nem lett azzá az állandóan olvasott, a kulturális érdeklődésben folyton benne élő íróvá, akinek lennie kellene. Vajon most elérkezett-e az ideje annak is? Vajon az új Dante-fordítás, mely fiatal költőink egyik legkitűnőbbikének, Babits Mihálynak⁹ munkájából most megindult, át fogja-e törni a közömbösség jegét? Némely jelek arra vallanak, hogy legalább részben igen, hogy legalábbis felhívta sokaknak figyelmét, olyanokét is, akik nem szoktak túlságos szorosán érdeklődni az irodalom olyan jelenségei iránt, melyek nem alkalmasak a könnyű és olcsó szórakozásra, hanem egy kis szellemi erőfeszítést vagy legalábbis koncentráltabb figyelmet kívannak. Mindenesetre pedig jelentékeny kulturális gazdagodást szerzett nekünk, közelebb juttatott Dantéhoz, megadta a módját, hogy az eddiginél jobban, könnyebben és tisztábban megérthessük.

Babits Mihály tehetsége egész természeténél fogva hivatott a Dante-fordítás nagy, nehéz és hálás munkájára. A magyar vers legművészebb és legtudatosabb mesterei közül való. Gyönyörködni tud a szavak muzsikájában, a rímek csengésé-

⁸ Az első Dante fordítást – a *Purgatórium* első négy énekét – Császár Ferenc adta ki 1857-ben, saját, *Őszi lombok* című verseskötetében. Az első teljes fordítást Szász Károly tette közzé 1885 és 1899 között.

⁹ Babits Mihály – ld. még: 1909/26; 1914/22; 1917/37.

ben, a ritmus hullámzásában, mint kevesen mások, s mint nagyon kevesen mások, ismeri a magyar nyelv zenéjének minden lehetőségeit művészi célok szolgálatában. Dante fordításához teljes technikai készség és nyelvbéli művészet kell, amely gyönyörűséggel tudja legyőzni azokat a nehézségeket, melyeket az eredeti szöveg nyújt, s zenével tudja visszaadni zenei szépségeit, gondolatainak, képeinek ritmikus, titokzatos, belső törvények szerinti sorakozását. Babitsnak ez, ha művét egészében nézzük, teljes mértékben sikerült: az ő Dantéját úgy olvashatjuk, hogy benne cseng minden, ami Dante versében lényeges, megérezzük benne az eredetinek lelkét, stílusát, kísérhetjük hangjának modulációját, s alig találjuk benne a formai nehézségekkel való küszködés nyomait. S Babitsban megvan még egy másik erény is, amely egy Dante-fordításhoz mellőzhetetlenül szükséges: a filológus elmélyedés, amely szeretettel, megértéssel igyekszik belehatolni az eredetinek minden részletébe, teljesen akarja felfogni tartalmát minden árnyalatában, korával, népével, a költő lelkével való minden kapcsolatában. A fordítás munkáját Danténál meg kell előznie egy másik munkának: a megértés munkájának, amelyhez tanulmány, áhítatos buzgóság és szeretet kell. Babits ezt is elvégezte, passzióból, mert az ő kutató, tudományosan kíváncsi természetéhez ez illik is.¹⁰ Ő a legkitűnőbb irodalomértők egyike mai irodalmunkban, s Dantéhoz is a megértő tanítvány hűségével és fogékonyságával fordult. Most egyelőre az első részt, a *Pokolt* adja egy igen szép és stílusos kiállítású könyvben, de reméljük, hamarosan követni fogja a másik kettő is. A legjobbat adta, ami tőle tellett, és ami, ezt nyugodtan állíthatjuk, irodalmunktól tellett.

1913. 4. sz. január 26. 75.

Lányi Sarolta: Ajándék. Budapest, Nyugat-kiadás

Ez alatt a szép és kedvesen hangzó cím alatt egy fiatal költőnő adta ki verseit: Lányi Sarolta,¹¹ akit lapunkból is jól ismer az olvasó. A finom külsejű kis könyv olyasvalamit ad, ami elég ritka dolog a költészetben: egy igazi leányléleknek a líráját. Igazi leánylélek: erősen érzelmes és lágy, folyton hullámzó, örökös nyugtalanságban élő, még semmit sem tudó, máris sokat megsejtő, az életbe fellépéssel betoppanó, meg visszaijedő, vágyakozó és félénk, a szíve tele színes álmokkal, az ajkán szaporán árad, majd hirtelen el-elakad a szó. Ígérete mindennek, ami még

¹⁰ A *Nyugat* 1912/8. számában jelent meg Babits kísérőtanulmánya a fordítás munkájáról.

¹¹ Lányi Sarolta (1891–1975) költő, műfordító, pedagógus. Lányi Ernő karnagy, zeneszerző lánya, Victor Basch filozófus unokahúga. Bátyja Lányi Viktor zenekritikus. Húga, Lányi Hedvig egy időben Kosztolányi szerelme volt. Férje Czóbel Ernő munkásmozgalmi harcos, diplomata, akinek révén Czóbel Béla lett a sógora. 1911 és 1918 között Budapesten volt tanítónő. 1922-ben követte férjét a Szovjetunióba, aki fogolycsere-egyezmény keretében „szabadult”. A moszkvai *Új Hang* és az emigráns Kossuth rádió munkatársa. Az ő fordításában ismerjük Konsztantyin Szimonov *Várj reám* című versét. Sinkó Ervinnek a moszkvai emigrációt felidéző prózájában, az *Egy regény regényében* is szerepel.

beváltásra vár, kívánása mindennek, aminek teljesülésétől visszadöbbenne. A szerelem szívében ábrándozó rajongás, csupa gyöngédség, odaadó, alázatos esengés; oltárra emeli, akit szeret, félve, megalázkodva járul elébe, és megrettenve fut el előle, elmenekül önmagába, ábrándjaiba, esti titkos álmaiba, kitörő meleg könnyei közé. Kissé félszeg, még nem tud biztosan járni, a szavának nem mindig van meg a teli zengése, a lelke még nem tudja bátran, szabadon szétteríteni szárnyait. Van még valami benne a gyermekből, aki elcsodálkozik mindenben, mert minden újság neki, roppant komolyan, nagyra vesz mindent, ami éri, nagyon érzékenyen el tud szomorodni fájdalmain, melyek alapjában véve nem is esnek olyan igen rosszul neki. De van már benne valami az igazi asszonyból is, az anyák gyöngédségéből, ideges kereséséből, diadalmas passzivitásából. Az egész pedig csupa fiatal bájosság, hibáiban is kedves, mert mindig igaz, őszinte, bensőséggel teli. Gyönyörű sorai és képei vannak, néha rajta érezzük azon, amit mond, egy leánycarc hamvas pirulását vagy egy leányszem halkán pergő könnyeit. Egész lírája pedig egy leányos léleknek megható vergődése: mint a kalitkába zárt madár, mindenfelől el van kerítve, csak verdesi érzése szárnyával a falakat, szétvetni nem tudja, önmagában viharzik le. Befelé küszködve, az élet teljessége felé kívánczozva és nem találva meg az utat odáig. Igazi szüzi panaszok a versei, tiszták és hamvasak, olvasva őket, mintha a fiatalság üdítő levegője simogatná arcunkat.

1913. 5. sz. február 2. 95.

Milotay István: Neked kedves...Novellák. Budapest, Élet

Milotay István¹² novelláskönyvében van egy elsőrendű íróhoz méltó, erővel és művészettel megírt novella, *A vizsgálat* című, melyet a kötet élére is tett az író. Egy mindennapi tragédia van benne megírva: a sikkasztásban bűnös falusi nótárius, aki a könnyelmű emberek módjára fásult egykedvűséggel megy elébe bizonyos sorsának, s mikor már semmivel sem háríthatja el bűne következményeit, az öngyilkos fegyverhez nyúl. Ahogy ez az alak és egész története nyomról nyomra az olvasó elé van állítva, ahogy a hangulat úgyszólván mondatról mondatra megsűrűsödik a robbanás pillanatáig, s ahogy a jegyző körüli alakok, a családja, a falusi környezet minden egyes tagja néhány vonással meg van elevenítve, szóval

¹² Milotay István (1883–[Rheineck, Svájc], 1963), újságíró, író, nemzeti majd nyilas politikus. 1913-tól az *Új Nemzedék* szerkesztője, szerkesztőségét 1919 telének végén szétverték, majd a forradalom erői be is tiltották a lapot. 1919 augusztusától újraindította, de nem jól jött ki szerkesztőtársával, Bangha Bélával, ezért rövidesen új lapot indított, a *Magyarságot*. 1930-ban cikkgyűjteményt jelentetett meg *Az ismeretlen Magyarország* címmel. A kötet éles szociografikus látélet a korabeli országról. 1920-ban kormányparti képviselő, de utána több választáson alulmaradt, és csak 1933-ban lett ismét képviselő, a mandátumáról lemondott Eckhardt Tibor révén. Imrédy Béla hívévé szegődött, ismét lapot indított, az *Új Magyarságot*, amely 1944-ben a nyilasok szócsöve lett. 1939 és (jogilag) 1945 között a Magyar Élet Pártja képviselője volt. 1944 végén Németországba menekült. Svájcban halt meg. Az itt ismertetett szépirodalmi munka az egyetlen ilyen kísérlet volt pályáján.

az egész novella eszközeinek egyszerűségével, megelevenítő erejével a legjobb novellákhoz méltó, amelyeket mai irodalmunk fel tud mutatni. Milotay István többi novellái nem érnek fel ezzel az eggyel; kellemes, okosan, jókedvvel, élénken és gondos feldolgozásban előadott történetek, de nem mutatnak sem a világ szemléletében, sem az előadás módjában jelentékenyebb egyéniséget. Könnyedség és frissesség van bennük mindig, de inkább az újságíró frissessége és könnyedsége, apró ötleteken alapuló helyzetek, vidám anekdota kacsalában forgó történetek, nem sokkal több mondanivaló, mint amennyi egy hírlapi krokiba belefér. Az elmélyedés hiányzik belőlük, a dolgok és emberek lelkébe való bátor belemarkolás, s ez csak annál nyilvánvalóbb a többi novellában, mert az elsőben megvan, s így a következőkben is jogot tartunk rá.

Milotay a falusi élet eszmekörében érzi magát legbiztosabban, nem szakadt el a vidéki lélettől, érzelmileg benne él, szereti és élvezni tudja, megfigyeli, nem bírálja, inkább a kedélyes, rokonszenvező humor hangján szól róla. Legkedvesebb témája, mely legtöbb novellájában ismétlődik, hogy miképp változik meg a külvilág, a környezet képe az emberben aszerint, amint megváltozik a hangulata; alakjai anekdotikus típusok, többnyire nem új fölfedezések a magyar élet alakjainak nagy változatosságából, hanem mindenki által ismert típusoknak variánsai. Az egész könyv főképpen mint ígéret figyelemreméltó, egy kiváló tehetségű fiatal író első könyve, aki minden bizonnyal még teljesebb és jelentékenyebb dolgokat is fog hozni.

1913. 6. sz. február 9. 115–116.

Ambrus Zoltán: Vezető elmék. Irodalmi karcolatok; A tegnap legendái . Tollrajzok; Nagyvárosi képek. Tollrajzok; Régi és új világ. Elbeszélések. Budapest, Révai

Megvan már jó negyedszázada, hogy Ambrus Zoltán¹³ elfoglalta helyét irodalmunkban. Még a nyolcvanas évek nemzedékével jött, a vele egyívásúak közül sokan elhaltak, sokan lemaradtak, úgyszólván csak ő maga él és dolgozik még tehetsége teljes virágában, nyoma nélkül a felette elszárguldott hosszú időnek. Olyan módon lépett fel és dolgozott azóta is, amely nem volt alkalmas arra, hogy nagy zajt támasszon körülé, hogy kivigye nevét és munkáit az olcsó népszerűség vásárára. Halk lépéssel, diszkrétén, a lelki előkelőség finomságával szólalt meg, magával hozta mestereinek, a nagy franciáknak úriasságát, finom tónusát, s azt a valóban vérévé vált kultúrát, mely a veleszületett véralakat, rendkívüli fogékonyság és a gondos tanulmány közös eredménye. Nálunk, ahol a publikum közömbösségét csak annak sikerül hamar áttörni, aki kíméletlen vehemenciával, maga körül menél nagyobb lármát ütve tud fellépni, Ambrus egyéniségének ez az előkelő vonása eleinte akadálya volt hírneve gyors elterjedésének. Az írók között úgyszólván első

¹³ Ambrus Zoltán – ld. még: 1906/45.

megjelenésétől fogva tekintéllyé vált, elismerték nagy irodalmi műveltségét, rendkívül fejlett ízlését, gondolkodásának nemességét, prózai stíljének művészi fejlettségét, de talán inkább a kritikust látták benne, mint az alkotó író. Részben joggal, mert egyike volt a két-három legjobb irodalom-értőnek abban a generációban, az ő színházi kritikái az akkori idők magyar kritikájának legkiválóbb termékei voltak, s fejlesztőleg hatottak drámairodalmunkra, színjátszásunkra és a közönség ízlésére is. Sajtóbeli kritikáinknak ő maradt máig is vezető alakja, s az utolsó negyedszázad magyar drámai irodalmi és színpadi törekvéseinek az ő kritikusi munkássága a legmegbízhatóbb tükrök. Hogy mily gazdag és finom regényírói véna van benne, az csak a kilencvenes évek elején derült ki igazán, mikor a *Midász királlyal* megkezdte regényeinek gazdag sorozatát, s emellett mint novellaíró is intenzív munkásságba fogott. Abban a korban, amikor a magyar regény úgyszólván teljesen elnovellásodott, s legjobb regényeink is voltaképpen regénnyé kinyújtott novellák, ő adott egyedül példát az igazi regényre, amely egységes világfelfogásban a világ képének széles ívét foglalja be, és mintegy hasadékon át betekintést nyújt az olvasónak az ember egész világába. Azoknak a kevésszámú magyar íróknak egyike, akik abból, amit átéltek, láttak, elmélkedés és tanulmány útján magukévá tettek, sajátos, teljesen egyéni életfilozófiát alkottak maguknak, s ezen a saját művű prizmán át nézik a világot, az életet, az embereket. Csöndes, komoly rezignációjával fölemelkedik az életbölcseesség tiszta régióiba, ahol minden megértés és megbocsátás, amely rokonszenvezni tud minden emberi dologgal, s nem lázad fel semmi ellen, mert úgy látja, mindennek úgy kell lenni, ahogy van. Ez a rezignáció nem jelent kvietisztikus közönyt, sőt inkább vele-érzést az emberek minden dolgával; pesszimizmusa az a pesszimizmus, mely a saját világába menekül az élet szenvedései elől és körülbástyázza magát a filozofikus gondolkodás bástyáival, mert csak így tudja elviselhetővé tenni az életet. Ezzel a világnézetével Ambrus mindig szemben állott a sokaság konvencionális ítéleteivel és érzéseivel, de nem volt soha forradalmi természet, arisztokratikus lélek volt mindig, akinek ereje az a fölény, amellyel fölébe áll éppúgy a tömegnek, mint általában az élet minden kicsinyes és alantas jelenségének. A szavát, a gesztusát ez az arisztokratikus szellem teszi halkká és tartózkodóvá, nagyon fontos neki az előkelő úri gesztus még a szenvedéssel szemben is. Mint a francia forradalom arisztokratái: mindig a nemes ember tartásában, előkelő mozdulattal áll az élet vérpadán. Ez a gyökere stílművészetének is, amelynek a finomság, a diszkrét, de értelemmel és hangulattal teljes, a mondanivalót a maga egészében, a maga természete szerint kifejező világosság adja fő jellemvonását, s mely a szavak finom érzékű összeválogatásában a dolgok eredendő, belső ritmusát adja vissza. A ma élők között Ambrus tagadhatatlanul a magyar prózai stílusnak legkitűnőbb és legnemesebb mestere. Életfilozófiájában gyökerezik iróniája is, amellyel a világ dolgait nézi, s amely elmélkedése és megfigyelése eredményeit a szenvedésen átszűrve mutatja fel. A magas kultúrájú szellemek menedékét az élet csúnyasága és közönségessége elől, az iróniát Ambrus hozta be irodalmunkba, előtte legfeljebb ha Kemény Zsigmondnál van rá itt-ott példa. A francia kultúrán nőtt európai színvonalával Ambrus kiemelkedik a mi

kultúránk átlagából, legnagyobb kultúrájú íróink egyike, a kultúra szót nemcsak az ismeretek tömegére értve, hanem a gondolkodásnak, az ízlésnek arra az emelkedettségére, amelyre sok tudással túlterhelt elme nem tud feljutni soha, amelyet megtanulni nem lehet, mert az ember a rávaló tehetséget és fogékonytágot már idegrendszerében kell hogy magával hozza. Ez a kultúrabeli fölény volt az oka, hogy a magyar közönség nem tudott mindjárt vele haladni Ambrussal, idő kellett neki, amíg hozzáérik. Ambrus arisztokratikus szellemének is része volt ebben: míg mások utánaszaladtak a közönségnek, nem is igen válogatták az eszközöket, hogy megfogják, ő megvárta, amíg a közönség jön őhozá. Nem a nagy tömegek írója, hanem a fogékony, választék szerint olvasó válogatottaké, s hogy most végre mégis megtalálta a maga nagyszámú és egyre szaporodó közönségét, abban irodalmi kultúránk örvendetes fejlődésének jelét kell látnunk. Összes munkái gyűjteményének befejezéséül most négy könyve jelent meg. A négy kötet közül háromban novellák vannak, és újságcikkek, az utóbbiak többnyire valami aktualitás alkalmából készültek, de most, az alkalom után évek múlva is frissek és elevenek maradtak, mert az aktualitás csak ürügy volt az írónak arra, hogy megrajzolja a maga szemüvegén keresztül a mai élet változatos, elmés vonalakkal tele képeit. A *tegnap legendái*, *Nagyvárosi képek* és *Régi és új világ* e három kötet címei, míg a negyedik kötet *Vezető elmék* cím alatt az író esszé-szerű munkáit tartalmazza; a XIX. század nagy regényíróiról, többnyire franciákról s egyéb irodalmi témákról. Ebben a kötetben Ambrus Zoltánt mint a legművészebb magyar esszéisták egyikét ismeri meg az olvasó, s könyve elsőrendű érték irodalmunk e legkevesébe kiművelt ágában.

1913. 7. sz. február 16. 135.

Gyulai Pál: Bírálatok 1861–1903. Budapest, Franklin Társulat

Gyulai Pál¹⁴ bírálatainak kötete, mely a mester 1861 és 1903 közt írt bírálatait foglalja magában, most jelent meg a Franklin Társulat kiadásában.¹⁵ Nem lehet jellemzőbb példát mutatni ennél a könyvnél arra, hogy a kritika önálló életű műfaj, nincs kötve ahhoz a könyvhöz, amelyről íratott, sem ahhoz az időponthoz, amelyben keletkezett. Azoknak a könyveknek legnagyobb része, melyeket Gyulai kritikájára méltatott, teljesen feledésbe merült már, a legkevesébe sem érdekel már minket, és mégis érdeklődéssel olvassuk a kritikákat Gyulaiért, aki írta őket, s aki beléjük vitte harcos, bátor, kemény temperamentumát, éles gondolkodását, jellemének belső kételkedést nem ismerő, egységes határozottságát. Megérezik, hogy a

¹⁴ Gyulai Pál – ld. még: 1904/52; 1912/2.

¹⁵ Schöpflin Aladár nem jelzi, hogy a kötet az előző évben megjelent – és Schöpflin által is méltatott, a Magyar Tudományos Akadémia által gondozott kiadás – újranyomása a Franklinnál, ez tehát egy bűjtatott kiadói reklám is, mindamellett, hogy nem ismétli meg előző kritikáját, itt mást emel ki Gyulai írásaiból.

legtöbb esetben a kritikus sokkal magasabban álló szellem, mint akit megbírált; egészen jelentéktelen írókról és könyvekről szóló bírálatok elvi magasságra emelkednek; mintha a megbírált könyv csak ürügy volna a kritikusnak arra, hogy kifejtsé nézetét a magyar irodalom valami fontos elvi kérdéséről. Vannak azonban a könyvben olyan cikkek is, amelyek irodalomtörténeti nevezetességük: így a Jókai különböző műveiről írottak, amelyek annak idején, mint ismeretes, sok vitára adtak alkalmat, de azóta is alapjai Jókai komoly kritikai értékelésének. Ha most ezeket a bírálatokat elolvassuk, újra csak azt találjuk, hogy a Jókai-kérdés velejében Gyulainak volt igaza, ő látta meg, korában egyedül, miben áll Jókainak igazi írói ereje és művészi értéke, s mily mértékben vannak erre befolyással fogyatkozásai. Legfeljebb a hangsúly változott, mi erősebben hangsúlyozzuk a költő szépségeit, s a hibáira vetett túlerős hangsúlyt Gyulai bírálatok polemikusan természetesen tulajdonítjuk. Mert Gyulai kritikája mindig polemikusan: vitatkozás az íróval, sőt a Jókai esetében vitatkozás az egész magyar közvéleménnyel, amiből önként következik, hogy élesebb hangsúlyt vet azokra a szempontokra, amelyekben ezzel a közvéleménnyel ellenkezik. Gyulai kritikáinak gyűjteménye mindig legfontosabb dokumentuma fog maradni a XIX. század utolsó négy évtizede magyar irodalmi törekvéseinek, mert Gyulai élettel teljes természete mindig erősen benne élt a maga korában, ennek problémái foglalkoztatták legélénkebben, s még általános elvi jelentőségű kérdések fejtegetésében is a maga korára tekint, s azokat a tanulságokat és alkalmazásokat vonja le, amelyekre korának szüksége van.

1913. 8. sz. február 23. 155–156.

Kassák Lajos: Életrajz. Budapest, Benkő

Kassák Lajos¹⁶ ily című novelláskönyve nagyon figyelemre méltó jelenség, első kísérlete egy fiatal írónak, akit ezentúl szem előtt kell tartanunk, mert még érdekes

¹⁶ Kassák Lajos (1887–1967), költő, képzőművész. A magyar avantgárd (elsősorban a konstruktivizmus, az aktivizmus), a szabadvers és a proletariátus megszólaltatója. 1904-től Budapesten dolgozott szakmunkásként, sztrájkokat szervezett, és ezért elbocsátották. Tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. 1909-ben gyalog Párizsba vándorolt, s noha egyetlen nyelven sem beszélt, felfigyelt szinte minden progresszív alkotó személyre, mozgalomra. Hazatoloncolták. Életének tükré a bécsi emigrációban megkezdett, nyolc részre tagolt *Egy ember élete* (először az egymás értékeit kölcsönösen kétségbevonó *Nyugatban* jelent meg folytatásokban, könyvalakban pedig a Dante, majd Pantheon kiadók adták ki 1928–1935 között). 1915-ben jelent meg első kötete, az *Eposz Wagner maszkjában*, s első folyóirata is, *A Tett*, amelyet rövidesen betiltottak. 1919-ben az írói direktórium tagja volt, de Kun Bélával éles vitái voltak, és soha nem tekintette magát bolseviknak. Bécsi emigrációjában folytatta az 1916-ban indított *Ma* című folyóirat megjelentetését 1925-ig, közben 2×2 címmel is adott ki folyóiratot, majd hazatérve újabb lapokat indított, a Dokumentumot és a Munkát. A Mának Moholy Nagy László volt berlini képviselője. 1945 után három folyóiratot szerkesztésében is közreműködött, a Herczeg Ferencről el- vagy átvett *Új Időkben*, a *Kortársban* (1947–48) és a Magyar Művészeti Tanács orgánumban, az *Alkotásban* (1947–48). Fontosabb kötetei még: *Máglyák énekelnek* (1922), *Tisztaság könyve* (1926). Posztumusz jelent meg *Az izmusok története*. Gyűjteményes kötete

és súlyos dolgokat várhatunk tőle.¹⁷ Munkáiból következtetve nagyon messziről jött és nagyon mélyről törte fel magát, valahonnan a felvidéki parasztviskók fülledt nyomorúságából, szörnyű nyomorúságokat látott, olyan környezetekben élt, amelyekre emlékezni is lidércnyomás lehet. Az érzékeny, ábrándozó kis paraszt suszterinas, aki zsarnok, kegyetlen apja durvasága elől menekülve tündérmeséket álmodik, a külvárosi udvar elzüllött, emberi formájából kivetkőzött csöcseléke, tengődő, elnyomorodott tót parasztok, piromániákus nyomorék néma koldus, a hajléktalanok menhelyének szörnyű alakjai – mindezekről Kassák nem úgy ír, mint aki megfigyelte, kívülről látta, hanem belülről, annak az embernek módján, aki köztük élt e nyomorultaknak, szenvedte a szenvedéseiket. Gorkij jut eszünkbe és más oroszok, ezek láttak ilyen dolgokat. Épp ezért Kassák novelláit nem szabad merőben irodalmi szempontból megítélni, és nem lehet fennakadni előadásának gyakori dadogásán, kompozíciójának darabosságán, az ember úgy áll vele szemben, mintha egy darab eleven, kegyetlen életet látna maga előtt, olyan rejtelmeket az életnek, melyek sohasem kerülnek közvetlenül a szemünk elé. Éppen nem lázító szándékkal vannak ezek a történetek leírva, az író bizonyos ernyedte fatalizmussal, fáradt szomorúsággal ír róluk, mintha azt mondaná: ilyenek is vannak az életben, én láttam, átéltem, de talán kell is ilyen dolgoknak lenni. Nem valami tendenciózus izgatás van itt elrejtve a szépirodalmi forma alá, az író csak életének élményeit alakítja írói formába anélkül, hogy az irodalmin kívül bármi más hatást keresne. Nincs meg benne a tendenciózus irodalom egyoldalúsága, amit elmond, azt mint életet, minden oldaláról mutatja be, és előadásában nyoma sincs a lázadó haragnak, csak mély, hallgatag, tompa szomorúság van benne. Aki nagyon sok szomorú dolgot látott és élt át, annak a lelke telik el ilyen nyomott szomorúsággal. Kassák Lajos egyáltalán nem energikus, harcoló természet, az ernyedten álmodozók, a szórtlanul szenvedők közül való, amit ír, az ügyefogyottak költészete, akik a valóság szenvedései elől csak egy menekülést találnak: a tündérmesét, a képzelet szép, színes, gazdag játékait. A sötétséget és sivárságot, amelyben élnek, csak egy dolog tudja nekik enyhíteni, ha lelkük oda álmodja magát, ahol minden csak fény és melegség. Érdekesen írja meg ezt a *Vidámság prédikátora* című novellájában, ahol egy afféle falusi filozófust mutat be, amelyet orosz íróknál találni gyakran, aki az életörömről szóló meséivel vigasztalja és vidítja a tót parasztokat. Lehet azt mondani Kassák novelláira, hogy orosz írók hatása alatt keletkeztek, de azt mindenkinek, aki csak egy kis figyelemmel olvassa, el kell ismerni, hogy nem reminiscenciákat ír, hanem átélt dolgokat; képei, történetei az övék, övé a fáj-

is csak halála után, 1970-ben jött ki. Képzőművészeti hagyatékát az emigráló Pán Imre magával vitte Párizsba. Maga sem hitt korai műveinek értékében, de ezeket ma már az óbudai Kassák Múzeum őrzi. Sasvári Edit művészettörténész Kassák utolsó évtizedeit a konjunktúra és kiszorítottság kettős egyidejűségével írja le. Baumgarten díjas és kétszeres Kossuth-díjas. Irodalmi munkásságát Aczél Géza monográfiája dolgozta föl (Akadémiai, 1999), sokat foglalkozott munkásságával Kappanyos András is. A folyóiratok tekintetében eligazít Galambos Ferenc *Kassák folyóiratainak repertórium*a (kézirat, OSZK).

¹⁷ Ez Kassák első kötete, bár versei már 1908-tól megjelennek.

dalmas lírája is, s amit látott, amit átélt, amit szenvedett, az szinte önkénytelenül és majdnem öntudatlanul alakul irodalmi formába. Van egy novellája, a *Halott a Dunán* című, amely már kész, érett író mutat merőben irodalmi szempontból is, és arra vall, hogy az irodalmi forma tekintetében is jelentékeny fejlődésre képes íróval van dolgunk.

A *Nyugatban* Lesznai Anna méltatja a könyvet (1913/1. 70–72.), ebből idézünk:

Borzalmasan szomorú könyv, s mint az életet – úgy éppen –, nem tudja az ember, miért szereti ezt az írást. [...]

Karácsony este előtti estén, egy saját, el nem ért ünnepe küszöbén élő ember könyve került a kezembe. Vigasztosan elfelejtette vélem azt, hogy önmagamtól idegenül olvasni, magánosan bötüzni akartam.

Vitt, vezetett, mint biztos rajzú végzetetlen országút az úttalan vándort, nyomorult ócska külvárosi házakba, udvarokba, hol szörnyű emberek sorsa zúzódva verődik egymáshoz, mint szennyes korcsmai poharak részekébe, kórházak kegyetlen napú tornáca előtt fel, fel a Duna mentén, egyre zöldebb folyók partján, a források felé, tótország felé. Hol néha tél van és néha tavasz, és nyár meg ősz váltakoznak, de nem úgy, mint nagy városokban, melyekben az emberek találmányai és szövevényes emberi törekvések letompították és áttörték az évadok teste erejét. Tótországban télnak, nyárnak, tavasznak még megőrződött sorsszerűsége. – Úgy bánnak az emberekkel, mint a fákkal. – Tavasz van, a föld illatozik, hasadozik, nyíltni kíván – ímé, tót emberek, rátok is kényszerítem a tavaszt, tavaszi gubát, tavaszi zsongást földhöz hajlott testetekbe, a tavasznak az ő munkáját és lelkét. Tótországban olyan az ember az évszakok kezében, mint gyerek a parasztdajka ölné, engedelmes bábu, nem tudja, milyen erők rikatják és nevetetik. S mindenek nagy szemű csudálkozások vannak ott – és értetlen kicsinyes marakodás felett, terjengő monumentális megadás. Bölcsesség, mely hasonló lehet a kövek és rögök bölcsességéhez, kik oly engedelmesek és öntudatlanok Isten kezében, hogy valóban el nem szakadtak tőle, s tehetetlenségük erejéből egybeolvadtak a mindenható Akarattal.

Kassák novellái nem lezajló történéseket adnak, de mozdulatlanokba komolyodott életdarabokat, melyek nem lepergésükben, de gesztussá merevedett jelentőségükben hordják értéküket. Bár semmi szimbolikus bennük – mindenik novellája sokkalta több önmagánál.

Emberei emberfeletti kint állanak, viselnek állati sorsot, emberi érzés kergeti őket, de ők mit sem tudnak róla. De vajon közülünk is ki tudja, hogy mit szenved tulajdonképpen és mit cselekszik, vagy inkább, mit cselekszik vele a sors. Élni, azt kell, mert ez a rend, megbocsátva másoknak és annak, kit szörnyű szeretettel legértetlenebbül üldözünk – önmagunknak.

Bizton mindennek célja és rendje van. Rég abbamaradt volna különben már minden ünnep, sejtéses és szimbolikus játék, és nem volna minduntalan felbukka-

nása a szépnek, a jónak – minden kín mélyén, minden felszántott föld- és emberbarázdában – a mai estén és ennek a keserves, mély könyvnek minden lapján. –

Nagyon erről kellett beszélnem, nem másról. S nem tudom, van-e célja hozzátennem, hogy gyönyörű mondatok, szép, tágan látott leírások vannak Kassák könyvében. Szavak, jelzők, melyek más, újszerű színét keverik ki a dolgoknak.

Két mese. Az egyik, a Greman Joskó országa, nagyon szép. Kis Greman Joskó, tündérországba jutva, pompás ünnepségre érkezik. S vajon milyen díszes felvonulós pompát tud elképzelni egy Greman Joskó nevű éhes, búsravert inasgyerek. Szép királyi, felvirágozott temetést álmodik. Ezt a felmagasztalását, megdicsőülését minden nyomorúságos életnek.

Mégis, mert számomra igen komoly dolog a mese, itt akad kivetnivalóm. Kassák nem érti teljesen a mesét, mint különvált műfajt, s meséi nem mesébbek novelláinál.

Nem az a mese lényege, hogy csudálatos dolgok esnek meg benne, de hogy győzedelmeskedik, megvalósul, mintegy világgalkotó princípiummá válik benne a csuda.

A meseországból való halálba ébredés, Borenka kétes reményű nekiindulása bizonytalan homályba vesző jövő felé, nem vérbeli meseelemek.

A mese beteljesedik, befejezése van, de nincs belőle ébredés, mert valóságosabb a valódiságnál.

Létezése lényegét nem korlátozzák, és nem bontják fel a lehetőség kicsinyes ellenvetései.

Kassák meséiben bőven kárpótol ezért a hiányért a gyermeknek és a gyermekded képzelet által felfogott világgépek végzetlen finom és gyengéd megértése.

És mesét, novellát, minden írását áthatja és összetartja az, ami legértékesebb eleme minden hitnek, mesének, játéknak és művészetnek. Az, hogy – nem tudom, hívő vagy hitetlen a megírójuk, de ez mindegy – Istenérvés, alkotóvá izzott érzése a létnek van megettük. Szerelme és követése azoknak a finom és szívós gyökérszálaknak, melyek a sokféle felszínről az egyetlen mindent összpontosító mélységig vezetnek. Életünnepélyességnek tudata, tudata annak, hogy ha nem is száll le soha, ha nem is történik meg soha – mégis biztosan, biztosan van karácsony.

1913. 9. sz. március 2. 175–176.

Katona Lajos irodalmi tanulmányai. Budapest, Kisfaludy Társaság

A Kisfaludy Társaság dicséretes szokásához híven, hogy elhunyt kiválóbb tagjainak hátrahagyott munkáit megmenti az elfeledéstől és kiadja, most két kötetben összegyűjtve adta ki Katona Lajosnak,¹⁸ másfél év előtt elhunyt kiváló tudósunk-

¹⁸ Katona Lajos (1862–1910), irodalomtörténész, néprajzkutató, pozitivista filológus. Öszzehasonlító irodalomtörténettel és a magyar irodalom történetével is foglalkozott. 1891-ben az ő

nak irodalmi tanulmányait. Újabb tudományosságunknak kétségkívül egyik legkiválóbb alakja volt Katona Lajos; rendkívüli széleskörű és mély tanultság, finoman és élesen boncoló elme, nagy kombináló képesség, mely a tudóst képessé teszi az adatok tömkelegéből pozitív tételeket levonni, és megtalálni az esetleges adatok mögött rejlő törvényszerűséget – ezekben állott Katona Lajosnak ereje, de erkölcsileg megkülönböztette őt az igaz tudományos jellem, amely önfeláldozón, teljesen, mellékcélokra való tekintet nélkül adja oda magát a tudományos foglalkozásnak. Katona Lajosnak nem volt csak penzum, kenyérkereső vagy karriercsináló eszköz a tudományos foglalkozás, neki ez volt tulajdonképpeni élete. Hogy mennyire belülről, lelke eredendő természetéből folyt nála a tudományos törekvés, azt éppen fiatalkori hosszas forrongásai, pályakezdésének ide-oda ingadozó tévelygéseai mutatják. Könnyen szánja el magát valami pályára, akinek az egész csak éppen hivatal vagy foglalkozás, de akinek lelki ügy a pályája, az mindenféle keres, sokszor csalódik, sokat félbehagy, amíg rátalál a maga útjára, s éppen ezzel szerzi meg aztán későbbi munkája legjobb eszközeit. Katona Lajosban éppen a tudománnyal szorosan összeforrott voltát, tudósi jellemét bámultuk legjobban, mert ez az a tulajdonság, amely a mi tudományos életünkben a legritkább, összegyűjtött tanulmányai már érett, önmagára rátalált állapotában mutatják, mint a népies hagyományokat, a nép ősi kultúráját kutató folklór bevezetőjét irodalmunkba, akit érdeklődése lassankint átvezet az összehasonlító irodalomtörténethez. Tanulmányainak nagyobb része a folklór körébe tartozik, ezek még ma is utol nem ért mintái a módszeres, pozitív tudományos munkának olyan téren, ahol könnyen tévelyedhetik a fantáziák, önkényes konstrukciók ingoványába, akit nem vezet biztos módszer. Régebbi magyar folklórkutatóink el is tévedtek mind, Katona Lajos mutatta meg, hogy lehet abból az ingatag, bizonytalan anyagból, melyet a népmesék, néphagyományok, babonák stb. nyújtanak, pozitívet alkotni. Másik csoportja a tanulmányoknak az összehasonlító irodalomtörténet köréből való: itt Katonát leginkább a középkor irodalma vonzotta, melynek ő volt nálunk legalaposabb ismerője. A tanulmányok két kötetben jelentek meg, s Császár Elemér írta meg hozzájuk Katona Lajos életrajzát.

programja alapján indult meg az *Ethnographia*. A magyar mesekincs egyik összegzője, mitológia-kutatóként is kiemelkedő, irányjelölő kutató volt. Halála után Császár Elemér mondott felette akadémiai emlékbeszédet, mely önálló munkaként is megjelent. Több magyar irodalomtudósról szóló kötetében Riedl Frigyes is megemlékezett róla (R. F.: *Három jellemzés: Toldy Ferenc, Greguss Ágost, Katona Lajos*. Budapest, Franklin, 1912).

1913. 12. sz. március 23. 238.

Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. Budapest, Franklin Társulat

Két év előtt megjelent *Egy letűnt nemzedék* című könyve után, melyet minden fórum mint a magyar publicisztikai irodalom egyik legkiválóbb termékét üdvözölt,¹⁹ s az Akadémia is a Bródy-jutalommal²⁰ tüntetett ki, Halász Imre²¹ most újabb nagyszabású munkát adott ki Bismarck és Andrássy címmel. Ebben a könyvben is megvannak az előbbinek összes jó tulajdonságai: a teljes, nagy részben személyes élményeken alapuló tájékozottság, a politikában gyakorlott szemű publicista élesen látása, az előadás nyugodt ereje. Halász Imre a kortárs szemével nézi a közelmúlt történelmi eseményeit. Mint Andrássy Gyula bizalmas embere, sajtóirodájának főnöke, s mint később a magyar sajtó egyik vezető embere ott állt az események közvetlen közelében, a szereplő személyek legtöbbszörrel személyes összeköttetésben állott, s előadása ettől bizonyos személyes jelleget kap. Viszont azonban mindig világpolitikai perspektívában nézte a dolgokat, s a visszatekintő tárgyalásban történelmi szempontok szerint tudja az eseményeket és embereket beállítani. Mint új könyvében maga mondja, célja volt fesztelen, irányzatosságtól ment előadásban az olvasó elé állítani Bismarck és Andrássy nagyszabású életútjának történelmi jelentőségű mozzanatait, különösen méltatva a köztük mutatkozó kölcsönhatásokat s a magyar és német kérdés kialakulásában észlelhető nevezetes összefüggéseket. A kép, mely munkájából kialakul: Ausztria és Magyarország mai világpolitikai helyzetének képe genetikusan bemutatva. Mai helyzetünk és politikánk is azokon az alapokon épül, melyeket Andrássy rakott le, s a melyeknek gyökerei szorosan összekapcsolódnak a német birodalomnak Bismarck vezetése alatti kifejlődésével. A múlt század közepének magyar és német kérdéséből indul ki, Bismarckot kezdő korában állítja be a frankfurti német birodalmi gyűlésen, a magyar politikával szemben való állásfoglalásaiban, és felidézi a nagyra hivatott német államférfi magyarországi utazását s innen írott leveleiben nyilvánított benyomásait. A második fejezetben Andrássyt állítja be diplomatapályájának kezdetén mint a szabadságharci kormány konstantinápolyi követét, mint emigránst s az emigrációból való hazatérése után a magyar politikában állást foglaló államférfit. Ettől kezdve a két nagy szerepre hivatott államférfi pályája egyre közeledik hozzánk. Az 1866-iki események nemcsak Bismarck roppant világpolitikai koncepcióinak adnak hatalmas alapot, hanem Andrássy alakjának előtérbe nyomulását is

¹⁹ A kötet írásai eredetileg a *Nyugat*-ban jelentek meg, folytatásokban.

²⁰ Bródy Zsigmond-jutalom: 1890-ben alapított elismerés.

²¹ Halász Imre (1841–1918), hírlapíró, a Kemény Zsigmond-féle *Pesti Napló* és a Falk Miksa-féle *Pester Llyod* igen neves belmunkatársa. Halász Gyula földrajztudós apja, Katona Tamás (1932–2013) történész dédapja. A Statisztikai Hivatal belmunkatársa volt, 1867-től Lónyay Menyhért fogalmazója, közvetített Lónyay és Deák Ferenc között a kiegyezési tárgyalások alatt. 1871-től vezette Andrássy Gyula sajtóirodáját. Lefordította az amerikai Henry C. Carey *A társadalmi tudomány kézikönyve* című munkáját.

siettetik. Már mint miniszterelnök is a kiegyezés után fontos külpolitikai szerepet játszik, mely párhuzamosan halad Bismarck terveivel: leküzdí a bécsi háborús pártot, mely bosszúra izgat a poroszok ellen s megghiúsítja az osztrák föderalista törekvéseket, miközben Bismarck a francia háborúval megalapítja és megszervezi a mai német birodalmat. A két fényes pálya, Európának akkor két legmagasabb szárnyalású politikusa, egymás mellé kerül, mikor Andrassy külügyminiszter lesz. Megkötik a hármasszövetséget, s ezzel irányt szabnak hosszú időre egész Európának. Andrassy visszavonul – lemondásának körülményeiről nevezetes és új adatokat tud elmondani Halász könyve. Bismarck még tovább tartja a hatalmat, s pályája végéről a könyv éles vonásokkal rajzolt képet ad. Mindezek a dolgok, melyek ma is belejátszanak a politika mozgalmába, elevenen, a szemlélet hűségével bontakoznak ki Halász könyvében, szinte izgató érdekességgel, s Bismarck és Andrassy alakja tisztán, szinte szemmel láthatóan áll az olvasó előtt. Igen nagy érdeme e könyvnek, hogy a magyar politikát mindig nemzetközi vonatkozásaiban, széles perspektívákban mutatja be mint Európa általános politikájának egyik tényezőjét. Erre nálunk mindig figyelmeztetni kell, mert könnyen elfelejtik, s közéletünknek nagy hiányossága, hogy nincs meg benne kellő mértékben a világpolitikai távlat. Mint Halász Imre könyvének bevezetésében mondja: hűtlenek lennénk a magyar közélet nemes hagyományaihoz, ha a magyar politikát meddő és szárnalmas személyes versengések útvesztőjében elzúlni engednők, ha összes törekvéseinkkel, egész gondolkodásunkkal a nemzetközi vonatkozások és lehetőségek keretébe beilleszteni, szóval a magyar politikát ismét az európai eszmék és érdekközösségek magasabb színvonalára fölemelni nem igyekeznénk.

1913. 12. sz. március 23. 238–239.

Lakatos László: A francia menyasszony. Elbeszélések. Budapest, Athenaeum

Erre a címre bizonyára vannak, akik emlékeznek olvasóink közül: Lakatos László²² egy novellájának a címe ez, mely a múlt évben lapunkban jelent meg, és sokaknak feltűnt előadásának csipkeszerű finomságával, hangulatának révedt lágyságával. Most ez a cím egy kis könyvet jelent, a fiatal író első novellakönyvét, amelyben nyolc novelláját gyűjtötte csokorba. Ez a nyolc novella egy kiváló dologokra termett író jelent, akít az irodalom csak legújabb időben hódított vissza az újságírástól.

²² Lakatos [Kellner] László (1882–[Nizza] 1944), újságíró, író, színműíró. Bankhivatalnokból lett újságíró, többek között a *Pesti Napló* és a *Világ* munkatársa és szerkesztője, szabadkőműves. A *Vasárnapi Újságnak* annak fennállásáig újságíróként házi szerzője. Közel negyven könyv és színházi bemutató fűződik nevéhez. A háború elől menekült Franciaországba, a német megszálláskor a Gestapo elől menekülve lett öngyilkos. Róla ld. Lakatos György: Pro memoria Lakatos László. *Irodalomtörténet*, 1985, 155–174. Schöpflin Aladár többször írt színdarabjairól, (pl. 1916/2. *A bécsi táncosnő* – Nemzeti Színház; 1928/24., *Pajtásházasság* – Magyar Színház), regényeiről (*A teve* – 1925/19.) a *Nyugatban*, megemlékezik róla Bóka László is a *Magyar mártír írók antológiájában* (1947).

Lakatos László mint igen tehetséges újságíró tűnt fel először, de most, hogy belépett az irodalomba, hihetőleg benne is fog maradni, benn fogja marasztani írói munkájának sikere. Talán jó is volt neki, hogy a kezdő-éveket, a formákkal való küszködés, a világfelfogás forrongásának idejét az újságíró asztalánál töltötte ki: most készen, csaknem teljes fegyverzettel lép elének mint író. Van saját hangja, amely a maga egyéniségéből küzdötte ki magát, vannak saját egyéni mondanivalói és megvannak azok az adományai, melyek a mondanivalók teljes hatású elmondásához kelljenek. Romantikus lélek, de romantikája új fogalmazású, a modern lélekbe-nézés szellemével van felújítva. Fokozott érzékenység, éles intelligenciával párosulva, nagy gyöngédség és megértő közösségérzés az emberi dolgokkal, elrejtett, de a felületeken mindig átérző líraiság ennek a romantikának a fő jellemvonásai. Mint a régi romantikusokat, őt is izgatják a történelmi korok és történelmi emberek, de mint a modern írók általában, ő is az emberen keresztül nézi a történelmet, az emberi vonatkozásokat keresi benne. Ezzel a módszerrel nem egyszer jobban meg lehet érezni és éreztetni az elmúlt korok lelkét, mint a régi patetikus stilizáló módszerrel. Lakatosnak egy novellája például, *A bécsi táncosnő* című, amely Döbrentey Gábornak egy látogatását mondja el Eisler Fáninál, olyan érezhetően sugározta ki a biedermeier-kor levegőjét, és pedig egy-két vonásban a magyar biedermeierét, annyira beleviszi az olvasót abba a hangulatba, melyet az ó-bécsi porcelánok, nagyanyáink fiókos szekrényei, a zenélő óráikon csengő kedves nóták sugároznak, hogy közelebb jutunk a kor megértéséhez, mintha egész tömeg adatot tanultunk volna meg róla. Lassalle Ferdinánd, a híres agitátor alakját, egyéniségét, annak gyökereit, még tragikus sorsának végzettségét is egy erős kézzel rajzolt arckép biztonságával vetíti elének egy másik novella. Lakatosban megvan a kísértetlátó fantasztikum iránti hajlam is, melynek Poe Edgár a tipikus képviselője az irodalomban s megvan a nagyon érzékeny intelligencia humora, az irónia is. Első lépését elég erős felkészültséggel teszi meg tehát s jelentékeny fejlődésre nyit kilátásokat. Az ő novellái elbeszélő irodalmunk legtöbb figyelemre méltó új jelenségei közül valók.

1913. 12. sz. március 23. 239.

Haraszti Emil: Hubay Jenő. Berzeviczy Albert előszavával. Budapest, Singer és Wolfner

Haraszti Emilnek²³ Hubay Jenőről most megjelent könyve mintegy utóhangja annak az ünneplésnek, melyben az ősszel részesítették a kitűnő zeneművészt nagyszámú tisztelői és barátai negyvenéves művészi és harmincéves tanári jubí-

²³ Haraszti Emil (1885–[Párizs]1958), zenetörténész, tanár, publicista. 1907-től a *Pesti Hírlap* zenekritikusa volt. 1915-től a Nemzeti Zenede [ma Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium, az ún. kisképző] tanára, 1920 és 1927 között igazgatója volt. 1927-től Párizsban élt. Számos könyv és tanulmány szerzője, hagyatéka az OSZK kéziratárában van.

leuma alkalmából. A könyv nagy részletességgel tárgyalja Hubay fényes pályáját: gyermekkorát, ifjúkori tanulmányait, első sikereit, melyek már egész fiatalkorában megszerezték neki kora legkitűnőbb zeneművészeinek barátságát, a brüsszeli konzervatóriumban töltött éveit, hazajövetelét s otthoni szereplését, mely úgyis mint reproduktív művészt, úgyis mint zeneszerzőt zenei világunk egyik legkiválóbb alakjává teszi. Hubay pályája magában véve is nagyon érdekes. Kora legfényesebb művészi egyéniségeivel állott baráti viszonyban, mestereivel, Joachimmal és Vieuxtemps-mal,²⁴ Liszt Ferencsel, Massenet-vel, Brahmszal, Goldmarkkal, a festők közül Munkácsyval, Zichy Mihállyal. Csaknem pályája kezdete óta mint az európai zenevilág egyik kitűnősége szerepelt, első nagy és döntő sikereit külföldön aratta, s már mint elismert művész került haza, hogy a magyar zenei életnek szentelje magát. Európai hírneve számos külföldi tanítványt vonzott magához, a kiválóbb magyar hegedűművészek többnyire az ő tanítványai. Ez a tanító-munkássága kevésbé ismeretes a nyilvánosság előtt, mint a hegedűművészi és zeneszerzői, de hatása a magyar zenei kultúrára semmivel sem kevésbé fontos. Hangversenyei mindig nagy művészi események, operái és egyéb zeneművei a magyar zenei törekvések legnyomatékosabb reprezentálói. Szóval az életrajzírónak gazdag és becses anyag állott rendelkezésére, s nagy szorgalommal és szeretettel is használta fel. Élő emberrel szemben természetesen mindig korlátok állanak a biográfus előtt, s ezeket Haraszi Emil is megtartja; mindenestre érdekes képét rajzolta meg egy értékes pályának. A terjedelmes könyvet számos kép és egyéb melléklet teszi érdekesebbé. A könyvhöz Berzeviczy Albert irt meleg hangú, szeretettel teljes bevezetést.

1913. 13. sz. március 30. 259.

Balázs Béla: Misztériumok. Három egyfelvonásos. Budapest, Nyugat-kiadás

Balázs Béla néhány év előtt a mindennapinál több pretenzióval²⁵ lépett be az irodalomba, egész fellépésével és munkájának módjával éreztette, hogy nem akar az átlagos, napi termelés számára dolgozó írók sorába tartozni, nagyobb célokra tör, és igazi irodalmi értékek vannak a szeme előtt. Lírai versei, novellisztikus dolgai, drámai kísérletei mind ezt mutatták.²⁶ Az ilyen íróra fokozott figyelemmel kell lenni, s ő maga a lehető legkomolyabban akarja magát vétetni, tehát ko-

²⁴ Henri Vieuxstems (1820–1881), belga zeneszerző és hegedűművész

²⁵ pretenzió (lat): igény

²⁶ Balázs Béla – ld. 1910/48.

Balázs Béla korábban megjelent kötetei a *Doktor Szélpál Margit* (1910), illetve *A vándor énekel* – op. 2. (1911) voltak, mindkettő – a „pretenzió” említése miatt idézzük – jelentős kortárs visszhanggal. A drámáról a *Nyugatban* Fenyő Miksa és Lukács György is írt, Fenyő a folyóirat 1912-es Almanachjában is említette, Lukács György pedig a *Huszadik Században* is. Foglalkozott a könyvvel Dutka Ákos a *Nagyvárad* oldalain, Farkas [Wolfner] Pál az *Új Időkben*, Bresztovszky Ernő a *Nép-szavában*, a Nemzeti Színházi bemutatóval Palágyi Lajos a *Vasárnapi Ujságban*. A verseskötetről

molyan is kell venni. Hogy nem indult tehetség nélkül útjának, az is mindjárt meglátszott, csak az volt kérdés még, a fejlődés dolga, olyan mértékű-e ez a tehetség, amely csakugyan nagy dolgok alkotására képesíti. S ez a fenntartás fennáll még ma is, mikor egy kis könyvben három²⁷ olyan dolgot adja ki, amelyeket bizonyára maga is eddigi eredményeinek mértékéül tekint. Könyvében három kis drámai kísérlet van, nem a szokásos színpadi értelemben vett drámák, a mai színpadi szokások és előítéletek szerint kérdéses, egyáltalán el lehetne-e játszani – mint maga találóan jelzi, misztériumok, melyek párbeszédese formában, több alaknak egymással kapcsolatba hozásával akarják megtestesíteni az életnek egy darabját, egy-egy irányát az emberi léleknek. A misztériumok erősen tanúskodnak írójuk tehetségéről, sok szép részlet, néha megragadóan finom és hangulatos mondás van bennük, de még ma sem mutatnak kész író, kinek szelleméről, szándékairól, a világgal szemben elfoglalt helyzetéről könnyen tisztába jöhetnénk. Még mindig valami köd burkolja be, amely nem tud állandó, szilárd, határozott formába alakulni, elfolyik az olvasó kezében, nincs kompakt magva. Azt látjuk, hogy önmagából, belső élményeiből alakított világfelfogásra törekszik, s ez a világfelfogása néha meg is villan szemünk előtt, de rögtön elfoszlik, mielőtt meg tudtuk volna fogni. Még nem tudja önmagát kifejezni – s az irodalomban mindig ott kezdődik az igazi érték, mikor valaki önmagát fejezi ki, teljesen, öntudatosan és öntudatra keltve az olvasót is. Valami lendület és nagy szuggesztivitás van benne, ami fontos jele a hivatottságnak, de nem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy ezekben a misztériumokban nagyobb a lendület annál, amit magával visz, s a gesztus és mondanivaló nem állanak egymással arányban. Ködbe markol nemegyszer, mikor valami keményet, erőset akarna megfogni. Idegen hatásoktól sem mentes még, néha modern német írók vonásai tűnnek elénk az ő szavain keresztül, néha Maeterlinck miszticizmusa jut eszünkbe. Balázs Béla verseinél mégis súlyosabbak és készebbek ezek a misztériumok, többet árulnak el belőle, de még mindig csak eljövendő teljesebb művek ígéretei.

1913. 13. sz. március 30. 259–260.

Elek Artúr: Álarcosmenet. Budapest, Nyugat-kiadás

Elek Artúr²⁸ eddig leginkább mint figyelmes és hozzáértő kritikus s jól informált, komoly és meggyőződéssel teli tanulmányok írója állott az olvasók előtt. Poe Ed-

írt a hetilapban Schöpflin is – ld. itt a kötetben az 1911-es év írásai között –, Bölöni György, Kaffka Margit (*Nyugat*), Feleky Géza (*Színjáték*), Harsányi Lajos (*Kultúra*).

²⁷ A kötetben jelent meg *A kékszakállú herceg vára* szöveggönyve, valamit *A tündér* és *A szent szűz* című darabok. A borító Lesznai Anna munkája.

²⁸ Elek Artúr – ld. 1910/7; 1911/16.

gárról írott könyve egyike az utóbbi évek legtöbb figyelemre méltó irodalmi tanulmányainak, egyik nagy napilapba írott művészeti kritikái nyomós tényezői az eszmék tisztázásának. Most új formában nyilatkozik: mint novellairó, *Álarcosmenet* című könyvével.²⁹ Tizenhat novella van a könyvben: vannak köztük szélesebb ívű, az élet nagyobb körét befoglaló történetek, vannak kisebb súlyúak, de valamennyi egy az életet elmélyedő szemmel néző lélekből sarjadt ki. A novellák ünnepi órák, a művészettel való áhítatos társalkodás eredményei, nagy művészi gond és szeretet nyilvánul bennük. Elek Artúr nem veszi könnyedén a dolgát, s őt nem érintette a ma divatos könnyű termelés és a nagy átlagos olvasóközönséggel való kacérkodás szelleme; a maga külön útjain, a saját céljai után jár, nem a siker után. Az ő novellái is, mint minden modern íróé, lelki komplikációk rajzai, a belső embert akarják a maga szövevényességével, küzdelmeivel és válságaival felmutatni. Csupa befelé élő ember vonul fel a novellákban, önmagukkal küszködők, a legtöbb novella egy-egy művészileg megoldott lélektani tanulmány. A külső élet alig játszik bele hőseinek történetébe, csak messziről hallatszik be rejtelmes zúgása. Némely témáját szimbolikusan oldja meg, néha a fantasztikum hatását keresi, mindkét esetben olyan rejtett, mélyről való jelenségeket igyekeznek közölni, melyek a mindennapi élet realiztikus formáival nem közelíthetők meg, melyeket csak a hangulatkeltés muzsikájával lehet megérezkíteni. A dolgok hangulatának, annak a visszhangnak, melyet a lelki jelenségek, a belső szózatok vernek fel az emberben, általában nagy szerepe van a novellákban, s ez határozza meg előadását is, amely a finom, mély zengésű belső árnyalatok visszaadására törekszik. Innen van stíljében a sok szín, a finomság, az árnyaló gazdagság. Nagyon szép mondásai vannak, színes, megelevenedő képei, és megvan benne az a szuggesztivitás, amely rejtett húrokat penget meg az olvasó lelkében és magával tudja ragadni a maga titokzatos, rejtelmes útjaira. Öszintesége és becsületessége, amelyről minden szava meggyőző, és amely azt tanúsítja, hogy itt nem arról van szó, hogy valaki mesterkedéssel, számítással, ügyességgel akarja megnyerni az olvasó kedvezését, hanem minden melléktektinktől függetlenül, merőben művészi szándékkal akarja mennél tökéletesebb formában közölni azt, ami gondolatát és érzését nyugtalanítja, fölkelti iránta a bizalmat és fokozza hatását. Elek Artúr nem az átlag-ízlésű tömegek írója, hanem a finom érzésűeké, a nagyon fogékonyaké, akik tudnak és szeretnek elmélyedni az íróba, és meg tudják találni a mélyebben fekvő szépségeket is. Ezek között bizonyára meg is fogja találni a maga hálás és nagy közönségét.

²⁹ Ez Elek Artúr egyetlen prózakötete. Elbeszéléseiből utóbb Vajda Miklós válogatásában és előszavával 1959-ben jelent meg kötet, *A platánsor* címmel.

1913. 14. sz. április 6. 280.

Peterdi Andor válogatott versei. Budapest, Műhely Grafikai Intézet

Jó vaskos verseskönyv, sűrű szedésben vagy kétszáz vers. Peterdi Andor³⁰ össze-szedte eddigi versei legjavát és olyan gyűjteménnyel áll elő, amely reprezentálja egész törekvését, mindazokat a hangnemeket és formákat, tárgyakat és célokat, melyek foglalkoztatják, amely megvilágítja viszonyát a világhoz, önmagához, szó-val a világról való egész felfogását. Maga is nyilván pályája nevezetes állomásának érzi ezt a könyvet, illő tehát, hogy érdemlegesen foglalkozzunk vele. Sok küzdelem közt, mint maga elmondja, szegényes, alacsony sorsból indult el, s most is folytonos küszködésben él, s az az út, melyet az életben megjárta, meghatározza költői munkáját is. Küszködéseinek visszhangja az a sötét, fájdalmas alaptónus, az a bánatos melankólia, mely átérzik minden versén, még a derültebb hangúakon is. Faluról, valahonnan a Vág mentéről jött, s a gyermekkor emlékei még most is visszahúzzák a faluba, vágyakozva gondol rá vissza, el tud ábrándozni képein, és még ma is a természettel összetartozónak érzi magát. Nála is megszólal a mai lírának egyik legjellemzőbb motívuma, a városba szakadt embernek visszaíró érzése a faluba, mely az ifjúkori emlékek fátyola alatt érzelmes színbe öltözik és kedvesnek, szépnek tűnik fel. Peterdi Andor legsikerültebb versei éppen azok kö-zött akadnak meg, amelyek erről a motívumról szólnak, a természethez való visz-szavágyásról, s melyek egy-egy természeti képet próbálnak verssé összefogni. Egy másik nagy csoportja a családi életet éneкли: a hitvesi és apai szeretet boldogságát, amelybe, mint valami fenyegető árnyék, sötétlik bele minduntalan az élet gondja, törődése, az anyagi gondok terhessége. Ezekben is talál szép hangokat, bár a kon-venzionálisnál ritkán emelkedik magasabbra, új motívumokat nemigen talál meg, s nem tud szabadulni a családi költészet legfőbb veszedelmétől, melyet csak a leg-nagyobb, tehát mindenben végtelen gazdagságot és változatosságot találó költők tudnak elkerülni: az egyhangúságtól. Egy harmadik csoportja a verseknek a pro-letárköltészet tárgy- és hangköréből való. Sajátságos, de mindenképpen megma-gyarázható dolog, hogy a proletár-mozgalom, a mai élet egyik legfontosabb eleme, nem tudott magának saját, önmagából lelkedzett költészetet teremteni. Mindössz-e átvette az eddigi hagyományos költői formákat és azokba igyekszik beleölni a maga különleges mondanivalóit, aminek eredménye az, hogy voltaképpen vagy csak merőben retorikai programköltészetet ad, amely velejében semmiben sem különbözik a régebbi idők politikai költészetétől, vagy pedig egyszerűen érzelmes humanizmussá, a szegények, a küszködők, az elnyomottak sorsával való részvét-teljes együttérzéssé válik, amire minden humánusan érző ember képes, ha mégoly messze áll is a proletárságtól. Peterdi Andornál sincs ez másképp; ő különben sem az új formák embere, ereje inkább őszinteségében, becsületességében, mon-danivalóival való lelki azonosságában áll, mint a művészi formák eredetiségében, nem felfedező költő, csak a már meglévőknél variálója. Éppen forma dolgában

³⁰ Peterdi Andor – ld. 1909/34.

vannak legnagyobb hiányai, nyelvének nincsen saját zamata, friss, a mondanivalóból közvetlenül áradó lendülete, képes beszéde majd mindig a hagyományok körében marad, és ritmusainak ritkán van igazi belső muzsikája. Inkább azzal tud érdekelni, amit mond, mint azzal, ahogyan mondja. Szerencsésebb pillanataiban itt is feljebb tud emelkedni átlagos színvonalánál, s könyvében van nem egy teljes erejű, szép vers, s általában véve is az egész könyv mindenestre figyelemre méltó jelensége mai líránknak.

1913. 15. sz. április 13. 299–300.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831). Budapest, szerzői kiadás

Pintér Jenő³¹ néhány évvel ezelőtt magára vonta az általános elismerést nagyarányú kétkötetes munkájával, mely irodalmunk történetének Bessenyeiig terjedő korát tárgyalta kimerítő részletességgel és beható gondossággal. Az Akadémia e munkát a Semsey-díj mellékjutalmával tüntette ki, a kritika is általános elismeréssel fogadta, és mindenfelől az a kívánság merült fel, hogy a szerző a szép sikerrel kezdett művet mielőbb végére juttassa. Most aztán jelentékenyen közelebb jutott a megvalósuláshoz ez az óhajtás is: megjelent a munkának második része, szintén két kötetben. Ez sem a teljes munka még: Bessenyei felléptétől Kazinczy haláláig viszi az anyagot, vagyis Kisfaludy Károllyal és a korabeli kevésbé jelentékeny írőkkel záródik. Irodalmunk legfontosabb és legmozgalmasabb korszakainak egyike játszódik le e két kötetben: azok a kísérletek, melyekkel a magyar irodalom belépni igyekezett az európai irodalmak közösségébe, s kaput próbált nyitni, amelyen át a magyar kultúra bejuthasson az egyetemes kultúra minden terére, és európai színvonalra emelkedhessék. Pintér Jenő munkája egy ily szélesebb kört átfogó munkához mért részletességgel tárgyalja ez irodalmi törekvéseinket, alapos történelmi és irodalomtörténelmi alapvetéssel, az eddigi kutatások révén felmerült anyag lehetőleg teljes ismeretével. Amit az irodalomtörténelmi kutatások eddigelé felhoztak, azt Pintér Jenő mind ismeri, és amennyiben érdemes, fel is használja, lelkiismeretes gondossággal és józan kritikával. Kortörténelmi kapcsolatok, életrajzi adatok, filológiai összehasonlítások és elemzések mind fontosságukhoz mért feldolgozásra találnak, s e munkából látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben végzett részlet-kutatások mennyi kisebb-nagyobb problémáját világították meg irodalmunk történetének, mennyire más képe van az egésznek és az egyes részeknek, mint azelőtt volt,

³¹ Pintér Jenő (1881–1940), irodalomtörténész, Beöthy Zsolt tanítványa, Császár Elemérrel a pozitivisták (merőben formálisan leltározó) irodalomtudomány képviselője, az ún. hivatalos kánon sulykolója. Lexikális adatrendszere ma is használható. 1911-ben Horváth Jánossal megalapította a Magyar Irodalomtörténelmi Társaságot, 1912-ben (újra)indították az *Irodalomtörténet* c. társasági folyóiratot is, ezt 1933-ig ő szerkesztette. 1916-ban lett akadémikus, 1919-ben a budapesti tankerület főigazgatója. Főműve *A magyar irodalomtörténete – tudományos rendszerezés*. 1–8. k. (1930–1941), melyet az MTA Semsey-pályázatára készített.

mikor még csak a körvonalak voltak meg, de hiányzott a pontos részletrajz, mely a körvonalakat betöltse. Egyenként nézve az egyes, sokszor túlságosan aprólékos részlettanulmányokat, hajlandók voltunk az egész irányt, amelyből keletkeztek, kelletténél kevesebbre becsülni, de most látjuk, mennyire megérett a dolog ma már az összefoglalásra, amely nemcsak egységes képben foglalja össze az egyes részlettanulmányokat, hanem egyúttal felmutatja az egésznek ismerete szempontjából való értéküket is. Mint ilyen összefoglalásnak, Pintér Jenő munkájának tudományos értéke minden kétségen felül áll, s nem lehet elismerés nélkül nézni azt a szokatlanul nagy szellemi munkát, amely a két kötetben igazán tudóshoz illő tárgyiasággal, az anyag mögé vonuló önmérséklettel és az ügy iránti szeretettel össze van hordva. Nagyon kedvező hatást tesz az írónak szerénysége, amellyel elvonul az anyag mögé, azt beszélteti önmaga háttérbe szorításával, azt mondhatnók, egy realista író inpersonalitásával.³² Rendkívül hasznos szolgálatot tesz módszerének egy másik oldala is: az irodalmi anyagnak mondhatni teljes feldolgozása, melyet bő és gondos jegyzeteiben találunk, amely nemcsak bibliografikus repertóriumát adja az egyes kérdéseknek, irodalomtörténeti és filológiai problémáknak, hanem a problémák fejlődését is megvilágítja a megoldásra való egyes kísérletektől kezdve a kérdések mai állapotáig. Ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesz az irodalomtörténeti kutatónak és az érdeklődőnek is, nemkülönben a fiatal embereknek, akik most kezdenek az irodalomtörténet tanulmányozásába. Különösen az utóbbiaknak nemcsak megbízható kalauza a kutatás módjaiban, hanem figyelmeztetője is a módszeres tudományos munka hasznára és nélkülözhetetlen fontosságára. Azt hisszük, irodalomtörténetet tanító tanárok is kitűnő hasznát vehetik munkájuk közben, de még a merőben érdeklődő, a nagyközönség köréből való olvasó is, aki ily módon bepillant a tudományos munka műhelyébe. Az esztétikai elemzés és lélektani magyarázat dolgában már kevésbé erős a munka, ez a szempont a szorosabb irodalomtörténeti mögött némileg háttérbe is szorul, s az írónak talán a történeti és filológiai szempontok felé fordult figyelme nem engedett elég erőt az e tekintetben való elmélyedésre. Objektív, nyugodt hangja, ha nem árul is el egyéni színezetű, művészi stílust, jó hatással érvényesül, s magyarságának gondosságával, cifrázkodás nélküli egyszerűségével megfelel annak a szellemnek, amelyből az egész munka eredt. A mai, túlságosan részletekbe széthulló tudományos kutatások közben égető szükségét elégíti ki Pintér Jenő munkája, mely egységes képbe foglalja össze az eddig feltárt tudományos anyagot, s mintegy határjelzője annak az állomásnak, melyet irodalomtörténetünk művelése mostanáig elért. Az író megérdemel érte minden elismerést, annyival is inkább, mert teljesen önzetlenül, sőt anyagi áldozat vállalásával, a saját kiadásaképp adta ki a két terjedelmes kötetet.

³² inpersonalitás (lat.): személytelenség

1913. 16. sz. április 20. 318–319.

A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, Athenaeum

Csak legutóbbi számunkban ismertettük Pintér Jenő nagy kétkötetes magyar irodalomtörténeti munkáját, s most, egyidejűleg egy másik, a magyar irodalom egész történetét összefoglaló könyv került a könyvpiacra. Némi optimizmussal fellelő és virágzó irodalomtörténeti tudományos életre lehetne ebből következtetni, persze ha nem ismernők a kelleténél jobban ennek a sokat művelt és nemzeti fontosságú tudományágnak mai színvonalát, amely bizony nem egy nagy hézagot mutathat fel. Az új irodalomtörténeti kézikönyv mint az Athenaeum kiadásában megjelenő *Műveltség Könyvtárának* egyik kötete jelent meg, s Ferenczi Zoltán³³ szerkesztette, egyes fejezeteit pedig többen írták. A bevezető fejezet, a magyar nyelv eredetéről és történetéről, Simonyi Zsigmond³⁴ munkája, nagyon világosan, a mai tudomány álláspontján tárgyalja a kérdést, s elmond róla mindent, ami a művelt ember tájékoztatására szükséges. A további fejezetek közül hármát, a középkort, a XVIII. század irodalmát és a megújhodásnak Bessenyeivel kezdődő és Kazinczy körül csoportosuló kor irodalmát Pintér Jenő³⁵ írta, s ő dolgozta ki az 1664–1711-ig terjedő részt is. Ezek a fejezetek a szerző nagy irodalomtörténeti munkájának alapján, a tudományos és irodalmi anyag teljes ismeretével vannak megírva, s igen jól használható tájékoztatói a szélesebb körű olvasóközönségnek. A reformáció és az ellenreformáció korát Kardos Albert dolgozta fel, az ő munkáján is megismerjük a jól informált, a tudományos kutatásban jártas író, aki szakszerű, módszeres kutatásokban foglalkozott éppen az illető korszakok irodalmával. A tizenkilencedik század irodalmának a kiegyezésig terjedő részét Endrődi Sándorra³⁶ bízta a szerkesztőség; ez már más módszerrel van kidolgozva, szintén kellő informáltsággal ugyan, de a szépíró könnyedebb, lelkes és színesre törekvő hangján. A kiegyezés utáni irodalom egész 1900-ig Ferenczi Zoltán műve. Ezért a részért az egész munkát kelleténél is jobban megtépták a lapok, s mindenesetre szó fér hozzá, nem annyira abból a szempontból, amelyből támadták, hanem a módszere miatt.³⁷ Úgy ahogy van, nem ad még csak megközelítőleg

³³ Ferenczi Zoltán – ld. 1907/42, 49; 1917/3.

³⁴ Simonyi [Steiner] Zsigmond (1853–1919), nyelvtudós. 1877-től magántanár a budapesti egyetemen, 1895-től a *Magyar Nyelvőr*, 1913-tól a *Nyelvészeti Füzetek* szerkesztője. Iskolai nyelvtankönyvek szerzője, 1903-ban miniszteriális felkérésre iskolai helyesírási rendszert alkotott, amelyet jórészt a magyar irodalom is elfogadott és alkalmazott. Balassa Józseffel pedig német–magyar iskolai szótárt szerkesztett (Franklin, 1900–1902).

³⁵ Pintér Jenő – ld. az előző kritikát.

³⁶ Endrődi Sándor – ld. 1904/51; 1905/51; 1909/52; 1911/24.

³⁷ A könyvről megjelent folyóirat-kritikák: Glatz Ernő – *Századok*, 1913. 381–385.; G. Gy. [Horváth János] – *Irodalomtörténet*, 1913. 461 – 466., Király György – *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1913. 681 – 684.; Kristóf György – *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1913. 377–381. Paar István –

sem képet irodalmunk újkorának mozgalmairól, törekvéseiről és értékeiről. Alig egyéb, mint egy sereg névnek és tömérdek könyvcímnek felsorolása, olyan megjegyzések kíséretében, amelyek már kénytelen rövidségüknél fogva sem jellemzők nem lehetnek, sem képet nem adnak az egyes írókról, sőt legtöbb esetben magának az összefoglalás szerzőjének az álláspontját sem világítják meg kellően. Az ilyen tárgyalás magával hozza, hogy sor szerint kell kimérni az egyes írókról való mondanivalókat, legalább a külső arányosság megóvása kedvéért. Azt hisszük, az ilyen, tudományos tárgyalásra még nem egészen érett, részben a jelenhez tartozó korok irodalmának tárgyalására csak egy célra vezető mód van: a néhány magasabb szempontból való esszé-szerű összefoglalás, nem annyira az egyes írók tárgyalása, mint inkább az irodalmi törekvéseké és eredményeiké, kapcsolatban az illető kor egész szellemi és társadalmi életével. Ez persze nem könnyű feladat, de ez az egyedüli eredményes megoldás, különösen olyan munkában, mint ez a könyv, így ahogy a munka tárgyalja a mai és tegnapi irodalmat, természeténél fogva kihívja az ellenmondást, elkerülhetetlen aránytalanságaival, az ítéletek mögött szükséges perspektíva hiányával, lexikon-szerű felsorolásával. Roppant nagy szükségünk volna a kiegyezés utáni magyar irodalom színvonalon álló összefoglalására, de ez a könyv éppen azt nem adja, amire szükségünk volna.³⁸

A *Nyugatban* (1913/9.) Szabó Dezső írt a könyvről, írásából idézünk:

A „Műveltség Könyvtára” vállalatban a magyar irodalomnak új története jelent meg. A kritikus előtt az állásfoglalás kétféle lehetősége áll. Az első: megnézni, mi a szerkesztők nézőpontja, célja, s beállva ebbe a nézőpontba, magáévá téve e célt, konstatálja, hogy vajon megtalálták-e az alkalmas eszközöket, a legszerencsésebb formát. A másik: a kritikusként megvannak a saját föltételei egy új magyar irodalomtörténettel szemben, s ezekhez a föltételekhez méri a mű értékét.

E kétféle eljárást – melynek egyikéről lemondani igazságtalan, a másikat mellőzni nem emberi – jelen esetben igen könnyen egyesíthetem. [...]

A vállalat célja – mert egyéb nem lehetett – a művelt közönség nagyobb körének írni meg a magyar irodalom történetét. Bizonyára úgy, hogy abban fajiságunk vonásai, az a speciális munka, melyet a magyar szellem az európai kultúrában kifejtett, egységes fejlődésben rajzolódjanak az olvasó szeméi elé. Adni tehát úgy a magyar szellemi munka történetét, ahogy az ezer év politikai, társadalmi, gazdasági küzdelmeiben életté vajútda magát. És adni ezt úgy, hogy lássuk ama gyökérszálak végtelen sokaságát, melyek speciális szellemiségünket folytonos új

Religio, 1913. április 19. 16. sz. 297.; r. f. [Rét Frigyes?, Fenyő Miksa?] – *Huszdik Század*, 1913. 740–747.; Szabó Dezső – *Nyugat*, 1913. 655–659. Nyilvánvalóan nem ezekre gondolt Schöpflin, hanem a napisajtó észrevételeire.

³⁸ Részben, sőt elsősorban Schöpflin lesz az, aki ezt a kort, pontosabban az átmenetet megírja. Legpontosabban *A magyar irodalom története a XX. században* című korszak-monográfiájában (1937), amelynek legkidolgozottabb része éppen a *Nyugat* megjelenéséig tartó rész.

hajtással kötik belénk a felénk áramló európai szellemi életbe. Úgy, hogy az olvasó ebben az irodalomtörténetben végigcsinálja nemzetünk egész szellemi fejlődését s e nemzeti fejlődésben egész Európa kultúréletét. [...]

Jelen mű e tekintetben kimeríti a hiábavalóság minden lehetőségeit, úgy az anyag feldolgozásában, mint annak esztétikai értékelésében. Számolnunk kell azzal, hogy mikor nálunk a „nagyobb művelt közönségről” beszélünk egy irodalomtörténetnél, bizony a „nagyobb közönség” 90%-a mégiscsak tanár, író, szóval olyan, akinek az irodalomhoz több köze van, s akiknek esetleg szükségük lehet megbízható továbbtájékoztatásra. Egy becsületes bibliográfiának e munkában éppúgy nincs nyoma, mint fent említett elődjében. De mondjuk, hogy ez nem baj. És mondjuk, hogy ennek ellentéte sem baj: az, hogy a munkát oly jelentéktelenségek spékelik, melyek a közönség memóriáját hiába terhelik, az áttekintés emotív részét tönkreteszik s csak szaktudósoknak valók. Azoknak is legtöbbször csak azért, hogy legyen miben szaktudóskodjanak.

Régibb irodalmunkról nem beszélek. Ami régibb irodalmunkból – a történeti folytonosság kedvéért – a nagyközönséget érdekli, azt egy pár oldalon el lehet mondani. Elmondtam máshol és újból ismétlem: a Csokonai-kor előtti irodalom nagyon kevés kivétellel (Balassi, Pázmány, Szenczi zsoltárai, Zrínyi prózai művei, Mikes, Gyöngyösi, a kuruc költészet) csak mint politikai és kultúrtörténeti visszhangok érdekelhetik a kuriozitások bogarászait. Nyelvileg: legtöbbször idegen nyelvből áttördelt fülkínzások, nemzeti szellem szempontjából: üres nemzetközi sablonok szolgálai fordítása vagy utánzata, esztétikai szempontból: negatív hatók: olvasási undorral szaturálják az idegeket, pedagógiai téren operálni velük a fiatal szellem lelketlen kasztrálását jelenti. A konzervatív Brunetièrre a hazaárulás vádjánélkül intézhetett durva támadást a középkori francia irodalom túlságos tanulmányozása ellen. Pedig micsoda irodalom az, s micsoda hatalmas életbeszökése a francia szellemnek! És nálunk még a „radikalizmus” ostoba általánosításával bélyegzik meg azt, ki annak a bányász hebegésnek, mit régibb irodalmunknak neveznek, gyilkos csúfságát a kutya primitív szemérmével akarja elkaparni a szem elől.

A legfőbb kérdés tehát előttem – s kétségtelenül a nagyközönség előtt is –, hogyan adja szem elé irodalomtörténetünk a 19. század irodalmát. Mire kér tájékoztatót az olvasó? Milyen pszichét fejez ki az irodalmi mű? Ez az egyéni kérdés. Milyen eszközöket, formákat használ ennek kifejezésére? Ez a speciálisan irodalmi kérdés. Mennyiben függ össze forma és psziché, s az egyes jelenségek micsoda általános fejlődést adnak? Ez a szociális és filozófiai kérdés. – Nos és mit kap az olvasó?

Kapunk kétféle lelkesedést: nemzetit és esztétikait.

A nemzeti lelkesedés bírálataánál elfogadom a szerzők lelki alapját. Sovinizta magyarrá leszek, olyanná, amilyené a jó Horvát István fejlődött volna a huszadik század elejére. Mert nemzetileg lelkesedő irodalomtörténészeink éppen azt felejtik el, hogy még Horvát István is – pedig van-e a fejlődésre nehezebb állat? – fejlődött volna, s most másképp soviniztáskodna, mint hajdan. Szégyenlené pl. elszavalni, hogy Descartes filozófiája már az Apáczai szájában szól a magya-

rokhoz. Mert Apáczai didbáb, teljesen tudománytalan galagolyolásában inkább Ramus követője, Descartes hírhedt szállóigéjét csak éppen úgy említi meg, mint az „elefánt jótulajdonosságait”. Ez a megemlítés a magyar szellemi életben teljesen értéktelen és abszolúte semmit sem jelent. Ezt valamivé felfűjni csak egy „nemzeti” irodalomtörténetnek lehet. Szégyenlené Horvát István a Werther, a René és Byron olvasása után olyan roppantó szép tirádát lelkesedni Eötvös fiatalkori kísérletéről: a Karthauziról. Ez a „lelkesedés” hozza létre a nemzeti hazugságok hosszú sorát. Ez zenget egy metafora-himnuszt az egyik szerzővel a csak minimálisan Zrínyi Miklós Zrinyiászárol. Ez teszi a „nemzeti szellemet” irodalomtörténeteink mindenütt jelenlevő svung-szavas, tolakodó házi manójává. Ez követteti el azt a súlyos hibát, hogy még nincs irodalomtörténetünk, mely kipróbálja mutatni azt az igen jelentékeny hozzájárulást, melyet a magyar szellem nem magyar fajú lakótársainknak köszönhet.

És ez sunyi rángatója a másik: az esztétikai lelkesedésnek. A recept igen könnyen állítható elő. Elöttem van egy magyar szerző műve. Én akkor azt képzelem, hogy a mű egy most installálandó főispán, s én az üdvözlő szónok vagyok. Erre lelkesedési tótágast állok, kitátom a számat és svung-metaforák, hasonlatok s más egyebek gerezdjeit lehetőleg vulkanikusan bugyborékolom az előttem álló felé. Jelen irodalomtörténetünk minden valamirevaló íróttal ebben az erupciós eljárásban részesít. Példát fogok mutatni.

Megjegyzem, hogy már a címek svung-címek. A két rapszod (az egyik Kuthy!), a Lángész a homályban, a Lángelme sodrában s más címek kimondásával már előre érezzük, hogy a meghonfoglalt haza szent földjét kilelkesedik talpunk alól, s nekünk az üres levegőben kell üresen rángatóznunk, s Eötvöst ilyen rikoltással kezdjük ki: Ebben a nagy és forrongó korban, a küzdő magyarságnak e megváltó történetében önkénytelenül egy sajátságos tünemény ragadja meg figyelmemet. Egy látvány, mely szinte megbűvöl, megigéz. Nézem az idők emelkedő árját, a sokféle ágazó törekvések egy célra törését, a szellemi élet roppant folyamának özönlését és kiadását, s amint nézem, helyel-közzel egy magasra ágaskodó hullám gerince ütökzik szemembe. Hogyan támadt? Ki tudná megmondani! Valami csudálatos öserő lökte a magasba. Megjelenik s gazdag és súlyos tartalmának egész tömegével zuhan az alföld reményzöld, de pusztá rónáira, melynek stb., stb., stb. Ezt már csak a Marinetti futurista stílusában tudnám folytatni: Bum, bum, bum +50 perc – ping, pang, pung (lásd a futuristák manifesztumát³⁹). Igazán kíváncsi vagyok, hol az ördögbe találna a szerző megfelelő hangregzéseket, ha Shakespeare-ről kellene beszélnie?

Kérdem: mit ad az olvasónak e folytonos lábujjhegyen álló chanteclerkedés?⁴⁰

³⁹ A futuristák manifesztuma: 1909-ben a *Le Figaro* lapjain tette közzé manifesztumát Marinetti (*Manifesto del futurismo*). Magyarul 1935-ben a *Korunk* közölte először szövegét. Ld.: *A futurizmus*. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította: Szabó György. Gondolat, Budapest, 1964. 129–138.

⁴⁰ Chantecler (fr): Edmond Rostand darabja, amelynek legfőképpen baromfink és más állatnak beöltöztetett szereplői az emberi hibákat és szenvedélyeket szimbolizálják.

Az-e a tudományos kötelessége a magyar irodalomtörténésznek, ami a vurstlik berúgott impresszárióinak? Vannak-e művek és írók, melyeknél a józan, tudományos kritikát kötelességszerűen el kell rúgnunk magunktól, s extatikus rángatózások és bödülések robajával kell adóznunk? És még egyszer kérдем: mit adnak ezek az üvöltő szöfalkák az olvasónak? Anélkül is tósztos közönségünk (hélas! a tanárok is ide tartoznak) ránevelik egy tények, tartalom és gondolat nélküli „általános” lelkesedésre, mely a legtudományellenesebb, a legostobább, a legmeddőbb. Mintegy kodifikálása e könyv a magyar filológia szomorúságainak, mely a céltalan és száraz tény-bolhászat s a legtartalmatlanabb lelkesedési tirádák két szélsőségén kívül nem ismer irodalomtörténetet.

Ilyen svung-szavak bökdösnek el a századvég irodalmáig. Ez a rész, a könyv utolsó része, voltaképpen már nem is érdekel minket. A Nyugat irodalmi folyóirat, s csak az irodalomba vágó dolgok méltók lapjaira. Ez a rész egy prospektus, amilyeneket Mauthner diadalairól szoktunk látni, prospektus, melyhez képest a Tolnai Világlap prospektusai magasan álló irodalmi művek. A rossz viccek istene azt akarta, hogy először arra a lapra nyissak, ahol K. Lippich Elek fényképét pillanthattam meg. Hát ez honnan jön ide? Tovább lapozva két hipotézis meredt felém. Vagy: hogy egy fényképész használja a munkát reklámauszlagnak,⁴¹ vagy: hogy szerzőink belelelkeseznek a halhatatlanságba mindenkit, aki legalább a 6. fizetési osztályban benne van. Mindkét hipotézis ellen erős okok szóltak. A fényképész talán jelentékenyebb emberek arcképével vonná magára a figyelmet, viszont a képek között tényleges írók is vannak, kik csak írók, és semmilyen fizetési osztályban sincsenek. A képek közti lapokon címek és dicséretetek monoton ízléstelensége csorog végig.

Tudomány-e ez? Műveltségterjesztés-e ez? Nem többet ért volna, ha sokkal kevesebb íróval, címmel, dicsérettel megmutatják az irodalom újabb áramait, az irodalom belső fejlődését eszközei és formái elváltozásaiban?

Végül megemlítem azt a gyáva hallgatást, amivel mellőzi a mű az utolsó évek gazdag irodalmi fellendülését. Tudom, hogy az 1900 határszámmal felelnek erre. És én erre nem azt kérдем, hogy szabad-e a magyar irodalom általános áttekintésében hallgatni egy ilyen korszakos változásról, hanem azt: akkor is respektálták volna-e e határt, ha e változást hivatalos, hivatalban ülő és hivatalok felől rendelkező férfiak idézték volna elé?

Bizonyos dolgok nagyon igazak, ismétlésük fontos közszükség és elmondásuk mégis undorító. Ez a könyv Krafft-Ebing-szerű tájékoztató⁴² arról, amit hivatalos magyar szellemi életnek nevezhetünk, s amely élet kétségbeejtően meddő. A szomorú dolgok logikus összefüggésében ott van az Akadémia, mely Kóczán-, Teleki- s más díjakkal tenyészti a magyar szellemi impotenciát, s paralitikus tanárok

⁴¹ Utalás két nagy német reklámlapra, a *Die Reklamra* és a *Das Auslagéra*.

⁴² Richard Freiherr von Krafft-Ebing (1840–1902), német-osztrák ideggyógyász, szexológus, a Freud előtti időszak népszerű szakembere. Könyvét, melyben a szexuális viselkedést kategorizálja, már 1894-ben kiadták magyarul. Szabó Dezső nyilvánvalóan gúnyosan utal az eltévelyedésekre.

„történelmi drámáit” aranyozgatja. (Ó, hazaáruló hazafiság!) Akadémián és egyetemen kritika és tanítás – tisztelet a kivételnek – olyak kezében van, kik merev tagadásai minden művészi megértésnek. És hogy a jövő milyen vigasztaló, mutatja, hogy a *Filológiai Közöny*⁴³ vizsgálatlansága után megalapították az Irodalomtörténetet, mely az olvasót a sápadt internátusok legszomorúbb nemi bűnére emlékezteti. Magyarországon két irodalom, két kritika van, s két irodalomtörténetre van szükség (az egyik – fájdalom – még hiányzik). E kettősség csak egyik következménye annak az elodázhatatlan küzdelemnek, mely Magyarországon két ellentétesen különböző lelki alkat valamelyikét akarja úrrá tenni. A jövő fájdalmas szeretetével kérem a most épülő generációt, különösen az egyetem gyötörtjeit, hogy a gyors boldogulástól tekintsenek el, mikor arra határozzák el maguk, hogy a kettő közül melyik felé forduljanak és melyiktől forduljanak el.

1913. 17. sz. április 27. 340.

Ifjú Bókay János: Bohócsipka. Budapest, Pallas

Ifj. Bókay János⁴⁴ új ember, és nem kell nagyon sok versét elolvasnunk, hogy megismerjük: nagyon fiatal ember is. Megvan benne a forrongó, kereső fiatal emberek minden tipikus tulajdonsága: a heves, mohó gesztusokkal való készülődés az életre, a komor elbúsulás és lelkendező ujjongás végletei közti ingadozás, rajongó álmódosítás, az a bizonyos ifjú szertelenség, amely kicsi mondanivalókat nagy szakba szeret burkolni, s a komolykodó bölcselkedés az életről, mely még meg sem érintette sötét szárnyaival. Egyelőre még csak ábrándjaival vívódik, egy elképzelt világot teremt magának és hangzatos szavakkal szól róla, szemmel láthatólag gyönyörködve a saját hangjában, torkoskodó gyermek módjára élvezve szép szavai-

⁴³ *Egyetemes Philológiai Közöny*: 1871-ben indult (majd 1877-ben újraindult) folyóirat. „Mi volt az az iskola, amely a magyar irodalomtörténet-írás munkásait, munkásainak első nemzedékét csoportosan és folyamatszerűen felnevelte? Mert azt már tudjuk, hogy a már kész, a kutatás széles mezőnyét befogadni képes gárdáját a Szilády (és Heinrich)-féle *Irodalomtörténeti Közlemények* gyűjtötte s tartotta össze. Ez volt az első modern, polgári értelemben vett institucionált műhelye a magyar irodalomírásnak. Ezt a tudásunkat kell [...] kiegészítenünk azzal, hogy az első modern, céltudatosan s intézményesen kiépített iskolája a magyar irodalomtörténet-írásnak az *Egyetemes Philológiai Közöny* c. folyóirat volt.” Németh G. Béla, *Itk*, 1977/3. 313–326.

⁴⁴ [ifj.] Bókay János (1892–1961), író, műfordító, ifj. dr. Bókay János (1858–1937) orvosprofesszor fia, Ábrányi Kornél neveltje. Mindössze tízéves, amikor megjelenik első „kötete”, *A kis poéta első versei*. Jogi diplomája megszerzése után tudását nem ezen a pályán akarta kamatoztatni. 1914–1917-ig a székesfővárosi tanügy referensként dolgozott. Emellett már íróként ésműfordítóként is tevékenykedett. 1915-től jelentek meg Aage Madelung-, Knut Hamsun-, Henri Barbusse-, Arcibasev-, Ivan Bunyin-, Scott-, Maurois-, Marcel Prévost-, Maugham-fordításai, több más szerző magyar tolmácsolása mellett. 1917-től az Athenaeum Irodalmi Rt. tanácsadója, majd 1929-től minisztériumi sajtóreferens lett. 1933-ban a *Budapesti Hírlap* felelős szerkesztője, majd 1933–1944-ig a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. ügyvezető igazgatója. Kibővítette az Endrődi Sándor szerkesztette *A magyar költészet kincsesháza* című, korában irodalmi slágernek számító kötetet, s végül mint zeneszerzők (Puccini, Kacsóh Pongrác, Brahms) életrajzírója volt igen népszerű szerző.

nak, tarka képeinek, csengő rímeinek édességét. Igazi „első könyv”, csupa fiatalos buzgás és epekedés, de tehetséges ember első könyve, már most is megakad benne egy s más, ami legalább egy pillanatra megállítja mellette az olvasót: egy-egy szépen felcsendülő szó, egy-egy eleven színű kép, egy-egy lendülettel kilobbanó strófa, sőt egy-két jól megcsinált vers is. A nyelve még nem kész: néha nagyon is belemegy a frazeológiába, néha patetikus, ahol lágynak és gyöngédnek kellene lennie, és sokszor rikító, ahol halk, finom árnyalás volna helyén. De van benne valami, ami arra vall, hogy a szólamok mai tarkaságából valami egyéni nyelv fog kialakulni, amelynek rudimentumai már most is láthatók. Ilyen egészen fiatalemberek munkáival szemben óvatosaknak kell lennünk az elfogadásban és elutasításban egyaránt, ebben a korban az ember nagyon hamar rácsáfolhat önmagára, meglepetéseket szerezhet és zavarba ejtheti azt, aki nagyon is határozott ítéletet formált róla. Ifj. Bókay Jánosról is majd későbbi munkái fognak végleges fogalmat adni, egyelőre annyi biztatót, annyi ígéretet találunk kis könyvében, hogy további dolgait érdeklődő figyelemmel kell várunk.

1913. 18. sz. május 4. 360.

Pásztor Mihály–Relle Pál: A mi városunk. Budapest, Singer és Wolfner

Pásztor Mihály⁴⁵ és Relle Pál⁴⁶ tartalmas könyvet adtak ki ezzel a címmel. Érdekes könyv, megérdemli mindenkinek a figyelmét, aki szereti ezt a mi fővárosunkat, szívesen tekint múltjába és gondolkodik jövőjéről, hogy miképp lehetne a kifejlődése során elkövetett hibákon segíteni, jövődi hibákat elkerülni s Budapestet mintaszerűen rendezett, szép és egészséges várossá alakítani. A könyv első tanulmányában Pásztor Mihály szól a régi Pestről: József nádorról emlékszik, aki a múlt század elején először gondol arra, hogy Buda és Pest fejlesztésére rendszeres tervet kellene kidolgozni, és ezt a tervet meg is csináltatta Hild József akkori híres építésszel. Ez mindenesetre nevezetes dátum, s ehhez fűzi fejtegetéseit a könyv további részeiben Relle Pál. A József nádor kezdeményének nem lett méltó folytatása, Hild terve terv maradt, s Pest tervtelenül, sok gyökeres hibával fejlődött azzá, ami ma, ennek az állapotnak adja kritikáját a könyv túlnyomó része, egyúttal esztétikai, városrendezési és egyéb szempontokból megállapítja azokat az elveket, melyek szerint a további fejlesztést vezetni kellene. Valóságos programja ez Budapest jövőjének, amelyet elsősorban azoknak kellene megfontolni, akik ezt a jövőt intézik, de amely megérdemli, hogy foglalkozzunk vele valamennyien, akik itt lakunk és szeretjük fővárosunkat. Úgyis az a baj, hogy keveset törődünk városunk-

⁴⁵ Pásztor Mihály – ld. 1909/21.

⁴⁶ Relle Pál (1883–1955), eredetileg építész-mérnök, újságíró, színházi szerző. Az *Egyetértés*, a *Világ*, az *Ujság*, a *Színház és Mozi* munkatársa, utóbbi felelős szerkesztője. Max Reinhardt mellett tanult rendezést, 1929-ben a Magyar Színház művészeti igazgatója. A művészettörténelemek mostanában fedezik fel, ld. pl. Timár Árpád előadása a Nyolcalk pécsi kiállításához kapcsolódóan. *Enigma*, XVIII. évf. 2011. 69. szám. 84–92.

kal, polgárságunkban a város legfontosabb ügyeiben nincs elég erős közvélemény, amely képes volna a hivatalos körökre nyomást kifejteni, akár hibák elkövetése ellen, akár szükséges dolgok megvalósítása mellett, Relle Pál fejtegetései egy gondolkozó és hozzáértő embernek gondolatai, aki szeretettel kíséri Budapest életét, növekvését és a lehető legszebbnek és legjobbnak szeretne benne mindent látni. Van sok olyan indítványa, amelyet kevés jóakarattal nehézség nélkül meg lehetne valósítani, s bizony javára válna a városnak és lakosságának.⁴⁷

1913. 21. sz. május 25. 420.

Kaffka Margit: Mária évei. Budapest, Nyugat-kiadás

Kaffka Margitnak⁴⁸ e cím alatt új regénye jelent meg. A *Színek és évek* nagy sikere egyszerre legkitűnőbb regényíróink sorába emelte Kaffka Margitot, s már ezért is nagy érdeklődéssel forgatjuk új regényét. A *Mária évei* egészen más légkörben mozog, mint az előbbi regény: egy leány sorsát mondja el, aki a fővárosi internátusból egy vidéki városba kerül tanítónőnek, nem tud semmiképpen beilleszkedni sem a kisváros társadalmi életébe, sem általában az életbe, ábrándos gondolataiban egész külön életet teremt magának, fellengző, irodalmi ízű levelezésbe bocsátkozik egy hírneves íróval, ebből furcsa, beteges, zaklatott álmokból szövődő szerelem lesz, folytonos belső küszködés, hisztérikus vergődés, amely alássa lelki egészségét. Menekülni próbál önmaga elől egy külföldi utazással, megpróbálja magát beleélni egy derék ember szerelmébe és a házasságba, de mikor már-már belelépett a realitások körébe, újra felszakad benne a régi ábránd, és egy végzetes elhatározással a halálba menekül az élet elől. A regény igen érdekes és éles pszichológiai belátással rajzolt képe azoknak a lelki válságoknak, melyekbe ma oly könnyen belejutnak a tanuló, intelligens nők, ha hajlandóságuk van a hisztériára, s ha nincs meg az a velük született egyensúly a világban. A felnőtt fiatal lányok internátusi élete, a kenyérkereső úri nők különleges helyzete a kisváros társadalmában nagyon valóságos, láthatólag nemcsak megfigyelésből, hanem átélésből származó vonásokkal van megrajzolva. Kaffka Margitban igen fejletten van meg az az elsőrendű írói tulajdonság: egymástól különböző természetű alakok egymás mellé s egymással szembe helyezésével egész élet-köröket jellemezni. Ebben a regényében a lélekrajz a fődolog, a társadalmi rajz csak a háttérben áll; egy különös, egészen női és egészen a mai életből vett alakot világít meg olyan részletességgel és pontossággal, amely a teljes hitelesség erejével hat. A *Színek és évek* szélesebb és nagyobb képét rajzolta az életnek, ismerősebb alakokat mozgatott, s ezért reprezentatívabb munkája marad az írónőnek, a *Mária évei* talán nem oly

⁴⁷ Hermann Lipót, Dezső Alajos és Tuskay Márton rajzaival.

⁴⁸ Kaffka Margit – ld. még: 1906/23; 1907/7; 1910/6; 1912/10, 46; 1918/49, 51.

általános hatású, de ezzel szemben a mai magyar nők egy bizonyos kategóriájának lelki életéhez általános érvényű dokumentumokat ad.

1913. 23. sz. június 8. 460.

Tóth Árpád: Hajnali szerenád. Budapest, Nyugat-kiadás

Szép cím egy verskötetnek, sejteti azt a halk muzsikát, amely az ember fülében marad Tóth Árpád⁴⁹ verseinek elolvasása után.⁵⁰ Mert lehetetlen ezt a könyvet elolvasni anélkül, hogy valami hangulatos, szomorú muzsika ne maradjon utána az ember lelkében, amely sokáig zsong még tovább. A hajnali szerenádot egy bús, halavány fiatalember adja, aki egész életét belül, a gondolataiban, az ábrándjaiban, rejtett fájdalmaiban éli, és lelke rejtett szobájába a külső élet csak fojtottan, tompán hallik be, mint zárt függönyű ablakon az utcai zaj. A versek ebből a lelkiállapotból fakadnak: az elzárt lélek vágyakozásából az élet szépségei, hatalmas lendülete, gyönyörei után, s a passzivitásból, amely nem engedi, hogy utána is nyúljon annak, amire vágyik. Ennek a két ellentétes lelki motívumnak a súrlódásából keletkezik a hangulat: a passzív, szomorú, lemondó és mindig kifelé sóvárgó, aktivitásra vágyó lélek folytonos izgatottsága. Halk szavú tragédiák vezzenek a versek soraiban, mély emberi fájdalomtól pihegnek a szavak, minden vers fölött a melankólia ezüstös köde szállong, de mindebben nincsen semmi akció: a költő teljesen a maga hangulatában éli ki az életét, s a vers nála mindig valami cselekvést pótol, amely nem tud magának utat találni kifelé, és bánatos érzésbe olvad szét. A lelkiállapot egy érzésben, vágyakban már teljesen és gazdagon kifejezett, de élete nyilvánulásaiban mindenfelől megkötött gyermek lelkiállapota. Pszichológiai szempontból is igen nagy érdekű dokumentumok e versek, tisztán művészi szempontokból nézve pedig rendkívül finom, erősen árnyalt, benső zengésű hatásokat keltenek. Forma dolgában is mély és tiszta ez a hatás: minden szó, minden rím tele van az egész vers hangulatával, a benső, melankolikus, halk hullámszerű ritmus tele van muzsikával, s a nyelv egyszerű, őszinte szépsége, kifejező színessége olyannak tünteti fel a verset, mint valami szerves dolgot, amelynek legcsekélyebb

⁴⁹ Tóth Árpád (1886–1928), költő, műfordító. 1909-ben végzett magyar-francia szakon Budapesten, tagja volt a híres Négyesy-semináriumnak, ott ismerte meg Babitsot, Juhász Gyulát, Kosztolányit, és már az induló *Nyugatban* közreműködött. Családi okokból visszakényszerült Debrecenbe, családfenntartóként kellett küzdenie. Vállalt házi tanítást, szobáját megosztotta. Alapvetően gyenge fizikuma tovább romlott, kiderült, hogy tüdőbeteg, s bár Hatvany Lajos segítségével hosszabb időt tölthetett a Tátrában, gyógykezelésen, állapota alapvetően nem javult. 1918-ban Hatvany *Esztendő* című lapját szerkesztette. 1921-től *Az Est* munkatársa volt. Költészetét kortársai igen magasra tartották, de költői világát meglehetősen egysíkúság jellemzi. Műfaja az elégia volt, költészetét jól jellemzik saját szavai: bús, lomha, beteg, méla. Az izolált személyiség kifejezője. Ld. még: 1917/17.

⁵⁰ *A Hajnali szerenád* Tóth Árpád első kötete. Egykorúan jelentős kritikai visszhangja volt, Ady Endre, Halasi Andor, Jász Dezső, Kosztolányi Dezső és Schöppflin (kétszer is, utóbb a *Huszedik Században* az 1913-as év irodalmi termésének összefoglalásában) irtak róla.

részecskéje is az egészszel összhangban működik, amelyből nem lehet sem elvenni, sem hozzáadni semmit. Tóth Árpád verseskönyve a legszebb és legtöbb értékű termékei közé tartozik a mai lírának.

1913. 23. sz. június 8. 460.

Szini Gyula: Pesti konfetti. Budapest, Nagyharang

Szini Gyula⁵¹ apró szatirizáló cikkeinek gyűjteménye, egy kicsi, de tetszetős tartalmú füzet viseli ezt a címet. A pesti élet tükördarabjai, de torzító tükörből valók: ez az élet úgy tűnik fel belőlük, mint a hazard könnyelműség, nyegleség és sznobizmus, mérges kis marakodások furcsa egyveleg színjátéka. Zsörtölődő kis cikkek, van bennük valami kora-öreg rosszmájúság, vagy jobban mondva malícia, az író maga is bosszankodva mulat azokon a dolgokon, amelyeket tolla hegyére tűz. Szatírájában nincs igazi keserűség, Szini nem vérbeli szatirikus, aki ostorral a kezében keresgéli, mire lehet rácsapni, egy kis bonhomia⁵² és mindenekfelett fölényesség mindig van benne, amely nem engedi, hogy egészen nekikeseredjék. Szini minden írása – s ez a könyv is – disztingvált tónusú, nagy műveltség szűrőrétegein átszűrődött, az ember úgy olvassa, mintha egy rokonszenves, művelt ember elmés társalgó beszédét hallgatná. Új könyvecskéjében mint friss és könnyű tollú karikatúrarájzoló is bemutatkozik, akárhány kis rajza hivatásos rajzolóművésznek is becsületére válna.

1913. 25. sz. június 22. 499 –500.

Ady Endre: A magunk szerelme. Budapest, Nyugat-kiadás

Ady Endre⁵³ új verseskönyve, mint minden eddigi könyve, egyik legérdekesebb jelensége irodalmi termésünknek. A költő, szokatlanul bő termékenysége ellenére is, mindig tud új dolgokat mondani, s mindig új oldalakról tudja megmutatni sokféle színű egyéniségét. A fiatalság szertelenségei, végletes, izgatott gesztusai már elhalkultak benne, az étellel, nagy kérdőjeleivel és rejtelmeivel való viaskodása nem olyan heves már: lassankint mind jobban fölébe emelkedik a dolgoknak és eseményeknek, ami egykor fuldokló zokogás, önmagát tépő elkeseredettség volt, az ma már mindinkább borongó szomorúsággá, könnyeit csöndesen pergető rezignációvá kezd enyhülni. Szenvedélye és ereje nem csökkent semmit, csak jobban ura lett önmagának és a világnak, kibékülni nem tud egyikkel sem, szelleme még mindig lázadó, a régi haragok és régi szerelmek még élnek benne és lobogva

⁵¹ Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1912/42; 1913/29; 1918/1, 25.

⁵² bonhomia (fr.): jóindulat, kedélyesség

⁵³ Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1914/10; 1919/5, 11.

törnek ki belőle, de ebbe a lobogásba már vegyülnek hangok, amelyekből arra lehet következtetni, hogy elindult a megbékülés útjára. Rendkívüli szubjektivitása, mely az egész világot beolvasztja magába, ma is eleven még, ez alaptermészetéhez tartozik, az igazi lírai diszpozícióhoz, amelyre nézve a dolgok csak annyiban léteznek, amennyiben saját személyével vonatkozásban vannak. Semmi sem jelenik meg nála objektíven, a maga eredeti valóságában, minden csak úgy, ahogy őreá hatott, ahogy az ő lelkében visszhangzik. Egy elmúlt szerelem keserű utóíze, vágyakozás új szerelemre, általában a szerelemre, az örök, teljesíthetetlen epekedés az élet teljességének a szerelemben való kielégülésére, egy új szerelem epizódja, melyben a költő szüntelen vergődése, ha nem hallgat is el, de megenyhül egy percre, viaskodások azokkal az állapotokkal, melyek körülveszik – ezek új verseinek tárgyai s ezek adják meg a költő lelki történetének állomásait, mindazt, ami rá nézve, belsőleg, fontos volt az életben. Mert ebben is igazi, született lírikus, hogy mondanivalója mindig a legszorosabb kapcsolatban van önmagával és életével, a vers éppenolyan életfunkciója neki, mint a lélegzés vagy az álom s emberek, dolgok, események csak azoknak a hangoknak szempontjából jönnek tekintetbe, amelyeket lelke sokhúrú hangszeréből kicsálnak. Ezért hat minden könyve olyan egységesen, mintha nem is különböző alkalmakkor született, különböző hangulatból keletkezett versek gyűjteménye volna, hanem egységes kompozíció. S ezért érvényesülnek versei jobban együtt, kötetben, mint egyenkint: egymást támogatják, egyik jelentőséget és súlyt kap a másiktól, s olyan versek, melyek külön olvasva kevésbé hatásosaknak tűntek fel, mintegy erőre kapnak az együttesben, mint ahogy ha a csoportosan repülő madarak közt akad egy-egy fáradtabb, az is lendületet és erőt kap a többinek lendületéből.⁵⁴

A Nyugatban (1913/11. 836–838.) Balázs Béla írt a kötetéről, ebből idézünk:

Ady Endre új könyvet adott nekünk – s nincs kegyetlenebb, mint megszokni a nagy dolgokat. Hány esztendeje? Kettő vagy három sincs, hogy forró volt még a levegő hozsánától, hogy végre nagy emberünk támadt. De hát azt a forróságot harc fűtötte, és akkoriban magunkat is különböztettük, mikor mellette tanúskodtunk. Aztán meg nem lehet mindig ünnepelni. Elgondolni is fásasztó, hogy mitévők lennénk, ha teszem Shakespeare itt lalnék ma a Lövház utcában.⁵⁵ Mert nagy embernek tudni valakit, nagy feladat. De ki érzi azt Pesten, és azok közül is ki vállalja? Nem lehet mindig ünnepelni. Mégis eszembe jut, hogy micsoda lankadatlan örömtüzek égtek Victor Hugo trónusa körül. Berlinben is bevezették vol-

⁵⁴ A kötetéről még egyszer írt Schöpflin kicsit részletesebben és kontextusba helyezve, a *Szépirodalmi szemle* című, az 1913-as év irodalmát számba vevő összefoglalásában a *Huszedik Században*, 1913/2. 494–502. *A magunk szerelme* című kötetben jelent meg Ady Endre Schöpflin Aladárnak dedikált verse, a *Valaki útravált belőlünk* című.

⁵⁵ Valóságos tényre utal Balázs Béla, Ady Lajos lakott a Lövház utca 13. alatt, s Ady sokszor időzött ott, az itt említett időben tartósan is. A házon emléktábla örökíti meg a költő emlékét.

na már ilyenkor az embert a Wallhalla hivatalos lajstromába. De Budapest: az a Hátasztán-ország. Mert nem az a legkeservesebb sors, ha vak és béna csőcselék nem látja meg a közepében eléggő fáklyát. Szörnyű az, ami minálunk van. Itt vannak okos és művelt urak, akik észreveszik és jóakarólag bölintanak rá: „Valóban nagy ember, igazi genie... Hát aztán? Vár még valamire, uram? Vegyem ki a szivart a számból? Ez valami kötelezettséggel jár? Mit tegyenek?...” És talán még jobban fáj ennél az, hogy megmondani sem tudnók, mit tegyen. Mit is? Ady Endre genie. Hát aztán? [...]

*

Ady Endre nyilván ama nagyobb költők közül való, kiknek művei súlyosodnak jelentésükben, ha könyvben egymás mellett látjuk, s könyveik sorakozásából kinő valami, ami azoknál is több, jelentősebb, a pálya, az ember. Ady-versek hatásai nem összegeződnek, hanem organizmussá futnak össze, melynek óriási súlyában elvesztik külön súlypontjukat. És most már, hogy a hetedik kötetnél tartunk, hiába sűrűsödik a versek matériája, mint a lassuló lávaömlés, mégis átlátszóak már, mint az átlátszó ablakok, és csak a hatalmas, zengő, mindnyájunkat jelentő férfisorsot látjuk mögöttük. Ez a sors pedig – a „Magunk szerelme” verseiből úgy látszik – utolsó álarcait vetette le immár, és véres nagyszerű meztelensége süt ki a pompás ablakokon. Mert minden sors rejtőzik önmaga elől, mert az egész élet és kivált minden cselekvés benne, talán ablakos kerülő útja csupán a léleknek, és jaj annak, aki kivetkőzik belőle halál előtt. Mit jelentett számunkra Ady életének verses példája? A nagy harcot és a nagy szerelmet. És íme e könyvben elereszti Lédát, és csatazajt unva visszahozza a zászlót. Holott öt könyvből tanultuk Léda nevével nevezni minden egyetlen, fátumos szerelmet, holott öt könyv riadói uszítottak bennünket minden saját harcunkban. Csalódva búsuljunk hát mondván: hiába, nincsen örök szerelem és nincs örök lelkesedés? Bizony van, kegyetlenül mutatja „A magunk szerelme”. Mert nem a szerelem múlt el és nem a harci láz, hanem tárgyak levált, leromlott, lehullt róluk, mint fáról a túlrejt gyümölcs. Az igazi, nagy szerelmeseknek, harcosoknak nincs szükségük lángszító asszonyokra, ellenségre. Nem fiziognómiájuk ez ős indulat, hanem anatómiájuk, örök és változatlan lényegük, melyet belerejtenek a világ romlandó dolgaiba, hogy megkapaszkodhassanak, hogy magányuk ne váljék le az életről. De íme Léda elmúlt és a csatazaj is meguntott. Nem a szerelem múlt el. Csak kiköltözött talán utolsó egy asszony lakásából, feltépte utolsó horgonyát és nagyszerű, szörnyű, meztelen tárgyatlanságában magára ébredt. Óh, jönnek még ezután asszonyok. De túl sokan. Előre kész szerelemmel vártak és előre eleresztettek és mindig int a „túlso part”. Kiderült immár, hogy nem lobbantó láng az asszony, csak tápláléka az örök tűznek. Szépítő reflektorszemek csóvjája söpör körül, keresve nőtényt, akire rávilágítson. De tudják már e szemek osztogató gazdagságukat, és hogy hányadán vannak. Nincsen szerelem csak „A magunk szerelme” és az asszonyt se láncolja sors. Kétkedése-

ket hallunk és távoltageó gyanakvást. Mert jönnek a fiatalok. (Szerelmes Solness-tragédia.) A nagy szerelem tárgyát teremtő magányosságára eszmélt.

És „viadal után búcsúzás jön”. Ady Endre harcán is túl van. Azért-e, mert győzött? Hisz „beszélük, hogy élnek ma is – Kit itt vagy ott temettem el – S nem volt záró a diadalmam – S korai a győztes kehely”. – Nem. Átlépett rajta, mert mindegy már neki. Köddé vált az ellenség, mert igazában nem is volt más, mint céltáblának választott valaki, bár belepusztult is. Bizony nem okok okoznak, sem célok nem húznak semmit. Hiszen igazában mi is volt az a szörnyű harc, melynek riadóit olvasva forró lett a fejünk? Új művészetet csinált ő, de az érte való verekedéssel nemigen szennyezte be kezét. Zászlónk volt ő, jelszó, pajzs és pallos – nem katona. Nem keveredett ő olyan harcba, mint ahogy verseiben olvasható. Benne keveredett a harc és kisugárzott csatákat vetített a világba, melyek sok másnak fejbeverő kemény valóság lettek. Azért a harc is keveredik benne tovább, de magában zengőn, ellenségtelenül. E kötet forradalmi versei is mások. Csudálatosan bizodalmasok lettek. Talán meggyengült, hátrált azóta „Csák Máté” fajzatja? Nem, de Ady őket sem tudja már valóságos ellenségnek látni, melynek valóságos mozdíthatatlansága előtt utálattal fáradt el régen. Átlépte őket is, mint Lédát. És „Barangolván az országban” csöndet lát, üres csöndbe vetíti belső háborúját, és e gyönyörű vérsugárnak valóságakadály nem áll elébe. Magányos ez a háború, mint a Lédátlan szerelem.

Fáj-e vajon ez a magányos-magunkra ébredés? Adynak mintha új életet, új fiataliságot adott volna. Felszabadult az objektum vaskos, szűk igája alól, és megfürdik magányában, mint a tavasz-reggeli napban. Soha ennyi vidámságot és többet annál: csöndes derút.

Halálszag sem rémlik minden zugból, és múltó ifjúságát nem jajgatva siratja, hanem kedvtelve idézi, mert „ifjúságot adnak az ifjúságok”. – Visszamenekülni sem kíván, hiszen bensője „ős gyermeket hordoz”. Nem az életnek örül csupán, hanem külön annak is, hogy még él és bizodalmas, örömvó melankóliával mind ezt megtérésnek érzi. Be csudálatos is, hogy minden igazi megérkezés haza-visszatérésnek látszik.

És Ady nyelve, ez a legújabb magyar nyelvújítás, egyre nyugalmasabb, zsol-tárosan szélesebb lesz. Mindig is volt benne valami magába bogozódó sűrűsége. Metaforái századokon át való lassú jelentésváltozások lerohanásai és a beléjük sűrített idő hőségét sugározzák. De Ady stílusa egyre bogozódottabban és sűrűbben, lassabban ömlik. Hiszen „Robajos viharok élültek – Csöndes, tiszta, derűs az ég”. – Minden szava külön élő kép, és nyelve hasonlatos a folyóhoz, mely tele van szerves étellel, nyüzsgő vegetációval, hogy szinte már alig mozog gazdagságában. Nehezen csordul, mint a sűrű méz, és némelyik versében úgy érezzük, nem ömlik már – megállt. Ez Ady Endre klasszicizmusa. – És ha behunyom szemem és képzelné próbálom egy ilyen sorskisugárzásnak, ilyen magányos életkivetésnek majdani végét, hát csak így: egyre teltebbek lesznek a víziók és sűrűbbek a képek, míg nem férnek már ki a tágult szemeken és szájban és fülben megrekednek és a

nagy kiömlés – megáll, „S úgy csüggnék róla világok, szívek – Mint jégcsapok téli kunyhó ereszrül.”

1913. 26. sz. június 29. 520.

Antal Gézáne: Túl a palotákon. Pesti riportok. Budapest, Dick Manó kiadása

Mindenki észrevette azt a nagy változást, amely az utóbbi években a magyar napisajtóban végbement: a riportnak eladdig ismeretlen méreteken való térfoglalását. Többé-kevésbé jó szemű, fürge és ügyes újságírók egész hadserege figyel állandóan a főváros életét, észreveszik minden fontos, érdekes vagy kuriózus jelenségét, szépségeit és bűneit, visszasságait, tanulmányozzák legalsó osztályainak s a még azok alatt levőknek életét, s apró tükörképeket rajzolnak mindenről, amit megláttak. Van ebben a riport-hajzában, melyet leginkább a bulvár-lapok elszaporodása hozott létre, túltengés is, van sok ízetlenség, sok haszontalan szószaporítás, a közönség ízléstelenségére való spekulálás, de van egy, nagyon jó oldala is: megvilágítja, nyilvánossá teszi a főváros életének olyan részleteit is, amelyek sokáig teljes homályban voltak, amelyekről nem is tudtunk, és megismertet azzal a környezettel, amelyben élünk. A riporterek seregében egy-két év előtt feltűnt egy asszony: Antal Gézáne, sűrűn megjelenő cikkeivel, melyek kissé többre emelkedtek az átlagos, csakis a kíváncsiságot csiklandozó riportoknál, s többé-kevésbé közeledtek a társadalomtudományi megfigyelés komolyabb színvonalához, s feldolgozásuk módjában is bizonyos irodalmi színezetet kaptak előadásuk élénkségével, a mondanivalók buzgó áradásával, novellisztikus modorokkal.⁵⁶ Antal Gézáne most könyvben gyűjtötte össze riportjai javát *Túl a palotákon* címmel. Apró tükörkép valamennyi, letördelve Budapest nagy tükréről: a külvárosok szurtos képeinek, a szoba-konyhás udvari lakásoknak alakjai, a szegénység keserves küszködései, apró szélhámosságai, furcsa egzisztenciái tűnnek szemünk elé, csupa olyan dolgok, melyeket módjában volna mindenkinek meglátni és mégse lát meg senki, mert azok az alakok és jelenetek oly távol esnek a jobb módon élők közönségétől, mintha valami tengeren túli szigetről valók volnának, sohase kerülnek közvetlenül a szemre, sejtelve sincs róluk. Éppen ebben s megfigyelése és előadása hűségében van a könyv érdeme, föllebbenti a nem törődés sűrű fátyolát, amely ezeket az alsó néprétegeket és életüket a felettük állók elől elfödi, és tudatára hozza, hogy térben közvetlen alatta, gondolkodásban, életmódban, sorsban tőle roppant messze milyen különös, groteszk, fájdalmas, keserves küszködéssel teli, nyugtalan élet forrong.

⁵⁶ Antal Gézánet nem sikerült azonosítani.

1913. 29. sz. július 20. 580.

Szini Gyula: A rózsaszínű hó. Budapest, Athenaeum

Egy sereg novellát, vagy negyvenet, gyűjtött össze új könyvében Szini Gyula.⁵⁷ Az olvasó teljesen készen, éretten láthatja ebből a könyvből maga előtt ennek a finom és érdekes írónak az arcát, minden vonásával megfigyelheti sajátosságait, a világ dolgait egyéni látóköréből néző világfelfogását. Szininek legelőször szembevető tulajdonsága a különös, a szokatlan iránt való kifejezett hajlandóság: a normálistól eltérő, furcsa emberek és történetek érdeklik legjobban, ezekről beszél a legszívesebben. Ez kapcsolatban van stilizáló hajlamával: nem dolgozik realiztikusan, apró valószerű adatok, megfigyelések összerakásával, hanem erősen egyszerűsíti és a maga céljaihoz hajlítja az élet vonalait. Történetei erősen mese jellegűek, nem az alakok a lényegesek bennük, hanem maga a történet és az a szimbolikus tartalom, amelyet magában hord. Szereti az ötletes, könnyen forduló történeteket, amelyek váratlan, meglepő csattanóban hegyeződnek ki; szereti az elmésséget és élcet, invenciója gazdag és eredeti, ügyesen tudja a dolgokat kombinálni. Novellái velejükben artisztikusak, nem úgy hatnak, mint az élet egy-egy hirtelen kiszakított darabja, hanem mint megannyi műtárgy, egy művészi érésű és művészileg gondolkodó léleknek könnyed, önmagában gyönyörködő játéka. Nagyon fontos bennük a belső forma: az ilyen filigrán munkánál minden vonásnak a közös cél, az egésznek a célja felé kell irányulni, mert a legcsekélyebb elsiklás is már tönkretelheti a hatást. Külön ki kell emelni Szini stílusának tudatos, gondos finomságát, ebben a tekintetben a legdisztinktívabb íróink egyike.⁵⁸

1913. 29. sz. július 20. 580.

Reményi József: Éjféli emberek. Juhász Gyula előszavával. Pozsony, Angermayer

Új ember próbál helyet keresni magának az irodalomban, Reményi József.⁵⁹ Könyve Pozsonyban jelent meg, abban a szép, művelt és fejlődő városunkban, amelyből

⁵⁷ Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1912/42; 1913/23; 1918/1, 5.

⁵⁸ Szini Gyulának ezt a kötetét Schöpflin külön is kiemeli *A magyar irodalom története a XX. században* (1937) című könyvében.

⁵⁹ Reményi József (1891–[Cleveland] 1956), amerikai magyar író, irodalomszervező, irodalomtörténész. *A Hét* adott lehetőséget első próbálkozásainak. Az első világháború előtt és alatt konzulátusi tisztviselő volt az Egyesült Államokban osztrák-magyar szolgálatban, ott is telepedett le. Később újságírással foglalkozott, ottani magyar és angol nyelvű lapok munkatársa volt. 1926-tól egyetemi tanszéket kapott, a clevelandi egyetemen az egyetemes irodalomtörténet tanáraként működött. Később a Cleveland Institute of Music és a Cleveland Institute of Art-on adott elő. Főműve egy önéletrajzi regénytrilógia (*Jó hinni* [1926], *Emberek, ne sírjatok* [1926 – erről a kötetről Kosztolányi Dezső írt, *Nyugat* 1927/23.], *Élni kell* [1931]). A *Nyugatban* amerikai írókról írt esszéket, Amerikában pedig a magyar irodalom jeleseit, többek között Kazinczyt, Katonát, Madáchot, Mikszáthot, Adyt és Babitsot mutatta be. 1947-ben – 75. születésnapjára – Schöpflin Aladarról is írt (Aladár Schöpflin

hosszú idő óta jóformán egyetlen munkása sem került a magyar irodalomnak. Vajon ez az új ember beválik-e, vajon nemcsak az akarata, hanem a tehetsége szerint is író-e? Nem tudunk határozott választ adni erre a kérdésre, pedig figyelmesen és jóakarattal olvastuk a könyvét. Novellái sokkal többet keresnek, mint amennyit találnak. Látszik, hogy az írójukban erősen forr valami, saját, új formákat keres és a saját mondanivalóit próbálja beléjük önteni, valami saját világfelfogásba próbál-gatja összefogni, amit látott, tapasztalt, elképzelt, átélt, önálló és karakterisztikus hangot akar megütni. Ez már maga is valamiféle kvalitást jelent, de egyelőre még csak az akarási látszik, az erős és buzgó igyekvés, elérni jóval kevesebbet tud. Minden novellájában vannak passzusok, motívumok, néha terjedelmesebb részletek is, amelyek írot sejtetnek, de teljesen meggyőzni egy sem tud. Fiatal írónál is be szokott állni egy olyasforma állapot, mint mikor a fiúknak változik a hangja: egy-egy pillanatra egész férfiasan hangzik már, de aztán hirtelen megbicsaklik, visszaesik a gyermekhangba, vagy rekedten hangzik. A könyv írója is ezzel az állapottal küszködik most, s ezért a végleges ítéletet még fel kell függeszteni. Annyit azonban mindenesetre megérdemel, hogy kiemeljük a hasztalan próbálkozók tömegéből, és figyelemmel leszünk törekvése iránt.

1913. 30. sz. július 27. 600.

Nagy Zoltán: Csend! Aranymadár! Budapest, Nyugat-kiadás

Van vagy öt éve, hogy meglepetéssel és örömmel emeltük ki e helyen – körülbelül elsőkül – egy ismeretlen fiatalember, Nagy Zoltán⁶⁰ első verskötetét. Olyan tulajdonságokat találtunk benne és olyan ígéreteket, amelyek első olvasásra ráterelték figyelmünket a fiatal költőre. Azóta megjelent versei, melyeket most gyűjtött össze egy kötetbe, igazolják ezt a várakozásunkat: Nagy Zoltán most már mint kész, minden tekintetben kialakult egyéniségű költő áll előttünk, a legélesebben körvonalazott egyéniségek egyike a mai fiatal lírában. Legelőször formabeli biztonsága lep meg: mindenre, amit mondani akar, mindig megtalálja a kellő szót, úgy tudja kifejezni gondolatait, hogy ez a kifejezés a lehető legteljesebbnek, az egyedül egyenértékűnek tetszik. A képek, a szimbólumok, amelyekkel dolgozik, mindig a legtisztábbak, teljesen világosak és teljesen kifejezők; a mai líra egy minduntalan feltűnő hibája, a képzavar nála alig tűnik fel. Reflektáló lírikus: a gondolatok fájdalma, a gondolatok hangulata adja mondanivalója lényegét. A lelki folyamat, melyből a vers lett, nála mindig valami gondolat indítja meg; ez a gondolat a lélekben valami hűrt üt meg, amely elkezd hangzani és feltámad a hangulat, a gondolat érzéssé melegszik át és eltölti erősen átérzett lírával a verseit. Ettől az erős líraiságtól a gondolat színt, perspektívát kap, átélt valamivé válik, beletor-

Hungarian Critic – *Symposion*). Reményi József Pozsonyi születésű, ez a szál is kapocs volt közte és Schöpflin között.

⁶⁰ Nagy Zoltán – ld. 1907/29.

kollik egy mélyen emberi érzésbe, a gondolkodás melankóliájába. A modern líra, egész korunkat nagyon jellemzően, két forrásból él: az erős intellektualitásból és a vele kapcsolatos erős érzékenységből, s ez Nagy Zoltán verseiben egész pregnáns voltában nyilvánul. Erősen tudatos költő, szertelenségek nélküli, fegyelmezett lelkű, amennyiben néha elvétí a hangot, a szertelenséggel és bombasztal ellenkező irányban vétí el, hűvössé válik, mondanivalója a kigondoltság halvány színét kapja. Ez azonban ritkán történik meg vele, s akkor is inkább csak egyes sorokban, mondatokban, mert nyilván erős önkritikával dolgozik: nincs könyvében egy vers sem, amely kirína a többi közül, amely ne érné meg, hogy az olvasó elé kerüljön.

1913. 31. sz. augusztus 3. 620.

Ács Klára: Asszonyember. Budapest, Galántai Gyula

Világforradalom egy kanál vízben: Ács Klára⁶¹ novellája egy lélegzetvételre elintézi – nem is egészen ezer sorban, egy másfélszáz lapnyi kis füzetben – a társadalom és az emberiség összes nagy kérdéseit. A házasság, a nők helyzetének nyomorúságai, a vallási türelmetlenség, a szabad szerelem és egy sereg hasonló nagy kérdés, jóformán minden, ami a mai embereket és különösen a nőket érdekli, benne van ebben a kis munkában, mégpedig olyan magától értetődően elintézve, mintha csak egy csésze kávé elkészítéséről volna szó. Még olyan dolgok is ily fölényes módon oldódnak meg, mint hogy az anyának joga van megölni újszülött gyermekét, ha nyomorék. Megvan benne az új nő eljövendő ideálja is, úgy, ahogy azok szokták elgondolni, akik csak papirosból tudnak gondolkozni, ollóval kivágott patronok szerint. A történet, amellyel mindez körül van öntve, nagyon mellékes és sovány, nem is történik semmi, csak kirakati bábuk mozognak előttünk az automaták me-reven naiv mozdulataival. Valóban, nincs olyan nehéz dolog, ami ne volna könnyű a naiv dilettantizmusnak: számára nincsenek bonyolult, nehéz problémák, feloldhatatlan rejtelmek, semmit sem él át a saját szívével, semmit se gondol át a maga agyával, az egész világ egynéhány újságfrázissá zsugorodik benne, a művészi alkotás gyönyörúsége pedig elintéződik az elpityeredő szentimentalizmussal.

⁶¹ Ács [Adler] Klára (1891–?), prózaíró. További könyvei: *Férfi-hűség* (1917), *Egy Don Juan kalandjai – a hódítás iskolája* (1917), *Füzes Ágnes szerelme* (1922), *Milliók drámája* (1923), *A másik szemüveg* (1925), *Asszonyok vallomásai: hogyan fogtam meg a férjemet* (1927), *Az élet célja* (1928), *Lilla...* *Liliom* (1928), *Furcsa valaki* (1932), *Gyerekszobám – tündérvárak* ([mesék], 1935). Gyermekmese-pályázatot nyert.

1913. 33. sz. augusztus 17. 660.

Krúdy Gyula: A vörös postakocsi. Budapest, Singer és Wolfner

Krúdy Gyula⁶² új regényét szokatlan lelkesedéssel fogadta az egész sajtó, ahogy a legfényesebb műveket szokás fogadni, s méltán, mert ez a könyv a legszelebb regiszterű, hangulatban legjobban elmélyedő és legteljesebb munka abban a ritka bő termésben, amely Krúdy keze alól kikerült.⁶³ Tulajdonképpen tartalma, mint Krúdy minden művének, ennek is líra: az elmúlt időkre, önmagára, átélt dolgai-ra való visszaemlékezés lírája. Amit látott, amit csinált, amin keresztülment, az emberek, akikkel a sors összehozta, mind egyetlen hangulatban olvadnak fel lelkében, arányaik szinte fantasztikusan szélesednek ki, különös, ábrándszerű színeket nyerne. Nem valóságról van itt szó, hanem arról a hangulatról, amelyet a valóság az író lelkében keltett, azokról a mozgó, szeszélyesen változó képekről, amelyeket az élet az író lelkének vásznára vetített. Egy tehetséges, friss fogékony-ságú, az élet minden gazdagságára szomjazó fiatalember – maga az író – a regény tulajdonképpen hőse; nem lép előtérbe, a sorok mögött marad, és mégis mindig ott érezzük, s az ő képe alakul ki legteljesebben és legpontosabb körvonalakkal szemünk előtt. Körülötte tarka képek váltakoznak: a tíz-tizenöt év előtti Budapest életének képei, s különösen azé a furcsa, kezdetleges, de friss, örökös nyugtalanságban pezsgő bohém világé, mely Budapesten akkor kezdett kialakulni. Az író meghatottan, szeretettel és ellágyulással beszél róla, mint valami régmúlt dologról, pedig itt van közvetlenül a hátunk mögött, fél lábbal még benne vagyunk, alakjait mind ismertük, nagy részük még ma is köztünk jár s folytatja azt, amit tizenöt évvel ezelőtt kezdett. Csupa élő, ismert alak, kilétüket az író nem is igyekszik jobban elleplezni, mint amennyire a kötelező diszkréció kívánja, de hiszen nem is ők a fontosak, hanem a mód, ahogy az író egykor elbámult vagy mulatott rajtuk, és ahogy most elérzékenyedve visszanez rájuk és köztük önmagára.⁶⁴ Teljesebben impresszionista könyvet alig olvastunk még: az író a lehető legközvetlenebbül, egész önkénytelenül, reflexió nélkül adja benyomásait, ahogy egykor fölvette őket, tekintet nélkül a realitásukra, úgy, ahogy a visszaemlékezés elérzékenyült óráiban lelkébe sorakoztak. A hangja is ilyen közvetlen, mintha valami magától zengő hangszert hallanánk, amint elfogódva, néha életörömmel teli felharsanva, néha halkán, álomszerűen ellágyulva s néha lankadtan magába esve szól, tudatos cél és melódiára való törekvés nélkül, csak úgy önmagának. Az elbeszélés folyamából mind erősebben és tisztábban hangzik fel egy bús, lágy, halkán csengő, a gordonkára emlékeztető baritonhang: az író hangja, a benyomás helyenkint egészen olyan, mintha élőszóval való elbeszélést hallanánk. A köz-

⁶² Krúdy Gyula – ld. még ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/9, 26, 40; 1913/33; 1919/4.

⁶³ A kötet fogadtatását jelzi, hogy a következő évben már negyedik kiadása jelent meg.

⁶⁴ A szereplők azonosítását Nemeskürty István tárta föl: A vörös postakocsi elfeledett utasai. Egy radikális baloldali költői kör Krúdy regényeiben. In: Molnár Géza (szerk.): *Látkép a hegyről. A Nagy Lajos Irodalmi Társaság antológiája*. Budapest, Magvető, 1989. 371–377. Ld. még Krúdy-életműsorozat 9. kötetének [Regények és nagyobb elbeszélések 5. k.] jegyzetanyagát (Kalligram, 2007).

vetlenség e benyomásának fölkeltéséhez Krúdy nagyon jól ért, sikerének ez a fő eszköze. Sok más eszköze is megvan erre, majdnem minden, ami arravaló, hogy igazán elsőrendű íróvá tegye, kivéve egyet; a koncentrációást. Ennek hiánya teszi ezt a regényét is egyenetlenné, pompás és megragadó passzusok minduntalan lankadt és kelleetlen részletekkel váltakoznak, aszerint, ahogy az író az erősebb vagy a halványabb hangulat óráiban írta. Ez vonatkozik a regény kompozíciójára is, amely a maga tervtelen közvetlenségével néha erősen támogatja az író mondanivalóját, néha azonban nagyon is meglazul és összezsugorodik. Minden hibájával azonban jelentékeny munka ez a könyv, a legteljesebben benne találjuk meg Krúdyt minden szép vonásával és minden gyengeségével együtt.

Ady Endre a *Nyugatban* (1913/17. 393.) ír a könyvről:

Nem, ez még mindig nem Budapest regénye, ez a könnyes, drága, gyönyörű könyv sem az. „A vörös postakocsi”, a Krúdy Gyuláé. De én nem tudom, csakugyan, okvetlenül meg kell-e írni azt a bizonyos pesti regényt úgy, hogy egész, mai Budapest aljaskodjék benne? Bródy Sándorék biztatgatásainak nem lesz jó végük: jelentkezni fog Budapest áhított regényével váratlanul valamelyik ügyes, ravasz, második minőségű költő. A Bródyak, a Krúdyak írásai éppen hiányosságaikban nagyszerűen oktatók és olyan gazdag anyagúak és olyan ösztönzők, hogy ez bizony megtörténhetik.

Én Krúdy helyén nem Anyeginből vettem volna mottót a könyvembe, vagy odateszem minden esetre Anyegin mellé a Tündéralom, Petőfi négy sorát. „Egy hattyú száll fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket, – Óh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet.” Mert Krúdy, édes szerencsénkre, nem azt írta, amit regénye bejelentőjébe felsorolva ígért, hanem eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát.

Mai ifjúsággal dalolni a tegnapi ifjúságról csak igaz költőnek adatik, a legnagyobbakhoz hasonlónak, akinek nem egyetlen ifjúsága van, de váltogatja az ifjúságokat. Ez a tegnapi ifjúság Budapesten virágzott el, mert nem is lehetett predestináltabb helyén, mint Budapesten, s szinte csak ennyi a Krúdy könyvében Budapest szerepe. Mert például az író vidéki emlékekkel terhessége, mely olyan szép és csodás e könyvben, mint a Krisztus-anyaság, Budapestet majdnem lefokozta, sőt érdektelenné teszi itt-ott.

A vörös kocsi nemcsak a tegnapi, a pest-budai bizarrságnak az emlékezésnek szimbóluma, de a Krúdy-regény – ha ugyan regény – nagy társadalomtalanságáé. Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan, s állandóan a napidíjas és az Úristen között libegő. Csak ez látja meg és kedveli a társadalom leghívebb reprezentálóit, azokat tudniillik, akik a társadalmon kívül bitangolnak.

Ezek az emberek adnák a regénynek a hivatalos regényszerűségét, ha mindnél nem volna több, főbb, megindítóbb maga Krúdy vagy mondjuk Rezeda, az író.

Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfaj-szabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogysem regény. Egy prózaizált és Krúdysított, de mégis annyira belső derűs Byron-hősköltemény, amilyszerűt úgy akartam volna tavaly egy verses-regény kísérletemmel.⁶⁵ De ugyane miatt érheti szemrehányás is sok Krúdyt: naplónak nem napló, memoárnak pedig gyáva egy kicsit ez a könyv. Sok megnevezett, polgári nevén fölcsípett élő személye, egy-egy éles fotográfiája majdnem pasquille-alacsonyra süllyeszti néhol a könyvet. Egyenletlenségei azonban mégsem hibák, de több valószínűtlenséget szomjúhozunk gyakran, pláne, mert Krúdy megígérte azt a sok olyan nem-valószínűséget, amely a művész legmélyebb élet- és maga-látása.

De könnyes, drága, gyönyörű könyv ez mégis, úgy ahogy írta, aki írta, fölséges versvallomás arról, miként teszik az álmok passzívvá a mai Casanovát. S ha nem regény, hát nem regény, de briliáns lelki-röntgene a fiatalság nevezetű betegség egyik legékesebb stádiumának. A művész-psziché diagnózisa s egy kicsit édes szívfájdalmú emléke tíz év előtti budapesti sorsunknak, ellágyulásainknak s az éjszakáknak, melyekben akkori ifjúságunkat meghurcoltuk. Szerelmetes, mindenkitől nemesen különböző, erős poéta írása, s ez magában biztosítja sokáig az életét azokban, akik a tegnapi ifjúságunkat akarják megtalálni. „Bár még borúsnak látszik a szem, De könnyét rég elsírta már”? – nem. „Óh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet.”

⁶⁵ Ady a Margita-ciklusra gondol, amelynek közlését – tekintélyét latba vetve – Vészi József állította le a *Nyugat*ban, éppen a felismerhető modellek miatt.

1913. 35. sz. augusztus 31. 700.

Nagy Lajos: Mariska és János. Budapest, Athenaeum

Nagy Lajosnak,⁶⁶ kinek nevét lapunkban megjelent néhány novellájáról is ismerheti az olvasó, rövid egymásutánban két füzet novellája is jelent meg.⁶⁷ Rövid, külső történetre egyszerű történet valamennyi, nem is tulajdonképpen történetek, hanem inkább apró jelenetek, amilyenek minden órának minden percében játszódnak le azokon a helyeken, hol a fővárosi emberek életének nyilvános része lefolyik: az utcán, a kávéházban, a városligetben, más nyilvános helyeken. Rendszerint szerelem körül forog az ügy, de nem nagy szerelmek, hanem apró szerelmi kalandok körül, amilyenekbe nagyvárosi fiatal emberek, ha kicsit szerelmes természetűek és kalandra vágyóak, minduntalan belebonyolódnak, s alig visznek haza belőlük egyebet, mint valami kis gyönyörnek az emlékét, vagy pedig valami néhány napra való bosszúságot. Az alakok jóformán mindig ugyanazok: egy fiatal férfi, aki a városban lődörög, folyton valami jó alkalom jár a fejében, végigmustrál minden nőt, aki elébe kerül, erősen vágyakozik utánuk, egyet kiválaszt belőlük, próbál vele megismerkedni, s rendszerint pórul jár. Ez típus, amely igen sok példányban látható ebben a mi nagy városunkban. A novellák majd mindig ennek a fiúnak a gondolatában játszanak le, a nők, akik feltűnnek bennük, többnyire szintén egy igen gyakori típusból valók, amely középen áll a tisztességes nő és a félvilági nő között: sokat vannak az utcán, a kávéházban, megszokták a férfiak rájuk tapadó tekintetét, nem mindig utasítják vissza a közeledést, de nem is hajlanak olyan könnyen az epedező szóra. Ez a két típus ismétlődik minduntalan a novellákban, másféle alakja az írónak alig van, ami így, sorban olvasva kissé egyhangúvá is teszi írásait. A külsőre jelentéktelen történeteket az író valami keserű,

⁶⁶ Nagy Lajos (1883–1954), novellista, szociográfus, újságíró, a *Nyugat* első nemzedékének tagja, 1922 és 1929 között a folyóirat főmunkatársa. 1907-ben jelent meg első novellája, 1911-ben első kötete. 1915-ben besorozták, de ideggyengeség miatt két év múlva leszerelték. A Tanácsköztársaság alatt a 2. írókataszterbe sorolták, Szabó Dezső és Herczeg Ferenc mögé. A 20-as éveken az avantgárd törekvések is hatottak rá, érett művésszé a 30-as évekre lett. Az illúziók nélkül ábrázolt falu és a maga sivárságában ábrázolt nagyvárosi kisemberek élete jelenik meg prózájában. Vas István szerint „a fennálló társadalmi rendet nem lehetett nála keserűbben gyűlölni, de nem látszott, hogy hisz az Emberben, a Jövőben – e szavakat akkor mindig is nagy kezdőbetűkkel gondoltuk el. Szóval, hiányzott belőle az a messiási vonás, melyet a szocialista művészet lényeges elemének tudtunk.” Ahogy a Tanácsköztársaság alatt, úgy a Rákosi-korban is távolságot tartott és kritizált, igaz, megnyerni ekkor sem törekedtek. Vagyis megokoltan perspektívátlan szocialista volt, ám „[h]alálig tiszta” –, ahogy írta róla Nagy László, búcsúztató versében. A két háború között többször kapott Baumgarten-díjat, 1948-ban Kossuth-díjat. Fő művei: *Képtelen természetrajz* (1921), *Kiskunhalom* (1933), *Utcai baleset* (1933), *Budapest nagykávéház* (1936), *A falu álarca* (1937), *Pincenapló* (1945), *A tanítvány* (1950), *A menekülő ember* (1954), *A lázadó ember* (1956). – Ld. még: 1917/42; 1918/50.

⁶⁷ A másik kis kötet, amire az írás csak utal: Nagy Lajos. *A szobalány*. Tevan-kiadás, Békéscsaba. Az ekkor pályája elején álló Nagy Lajosnak az itt ismertetett kötet második kötete volt, két reflexiót kapott összesen. Az első *Az asszony, a szeretője meg a férj* (1911) is csak három szemlélt ért meg a megjelenés évében. A Tevan-kiadású kis kötetet *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* nem is jegyzi.

erős érzékenységből, sok keserúségből és kiábrándultságból szőtt világfelfogásba foglalja össze, s ezzel igyekszik nekik súlyt és jelentőséget adni, néha cinizmusba hajló keserúségű fordulattal fejezi be, semmi sem áll tőle messzebb, mint a humor, amely az efféle dolgokat legjobban tudná megértetni. Ehhez azonban hiányzik nála a fölény: ő nem fölötte áll a dolgoknak és az embereknek, hanem bennük, velük érez, lelki szolidaritásban van velük, tulajdonképpen a saját keserű, kiábrándult lírájának megszemélyesítőivé teszi őket. S ez a líra a legértékesebb benne: egy nagyon érzékeny, az élet minden javaira vágyakozó, minden lehetőségében korlátozott, gyöngé energiájú fiatalember szenvedései szólnak belőle valami keserű, tompa, néha fellázadó, de mindig rezignált fájdalommal.

1913. 41. sz. október 12. 820.

Jászay-Horváth Elemér: Gyöngyök és könnyek. Gyoma, Kner Nyomda

Nagyon csinos kiállításban bocsátotta közre gondosan megválogatott gyűjteményét Jászay-Horváth Elemér, kit lapunkból is jól ismerhet az olvasó, nem egy itt megjelent verséből.⁶⁸ Nem elemi erejű költő, aki első szavával magával ragad és mindjárt egy új, töretlen utakon járó egyéniségként nyomul tudatunkba. A szava halk és tartózkodó, egy magába vonuló s az élet durvaságai, keserves harcai és csúnyaságai elől önmagába menekülő, érzékeny lélek képzetét kelti, egy egészen passzív emberét, aki minden inkább, mint lázadó forradalmár, harcos újíto, aki abban meríti ki életét, hogy kinyitja lelkét a fájdalmas benyomásoknak; aztán hallgatja maga is azokat a bánatos visszhangokat, melyeket ezek a benyomások benne keltettek. Ebből a lelki alkatból magától adódik a versek alaphangja, a melankólia, amely átengedi magát a szomorúságnak, kicsit kedve is telik benne, s egy mozdulattal sem próbál kivergődni belőle. Néha ez a melankólia pesszimiztikus sóhajokba mélyül, de mindig eltölti szomorúsággal a költő egész világát, a természet képeit, a nő szépségét, a gondolatokat, melyeket az élet lelkében fakaszt. Sötét alapszíne van erotikájának is, amely inkább halk vágyakozás, mint heves szenvedély, s nem egy bizonyos, a költő lelkében lefolyt szerelmi történetet reflektál lírai

⁶⁸ Jászay-Horváth Elemér (1888–1933), költő. Füst Milán így összegzi véleményét a kötetéről a *Nyugatban*: „Kiváló, kellemes és finom hangú költő Jászay-Horváth Elemér” (*Nyugat*, 1913/24.), halálakor Babits Mihály búcsúztatta mint költőt és mint apja barátjának fiát, ugyancsak a *Nyugatban*: „Mindinkább szűk körre vonult vissza érdeklődésével; gondolom, otthoni, szülővárosabeli dolgok foglalkoztathatták, öröklött kis birtokának gondjai, ahová mind gyakrabban tűnt el s mind hosszabb időre, talán jól élni, jó borokat inni, s pattogó rímeket faragni a *Borsszem Jankónak*. Egnéhány verseskönyve jelent meg, izléses, formailag virtuóz, tradicionális hangú, de belső küzdelmeket titkoló versekkel. De a komoly versek mind ritkábbak lettek. Lassanként valami rusztikus külsőt is öltött, kicsattanó arcával, lassú beszédével, kissé lomha modorával; noha nem tett tökéletesen egészséges benyomást. Az irodalomhoz már csak a jó élcek és szép rímek szerelme kötötte; s az élclapnál otthonra lelt, melyből, úgy látszik, nem is vágyott ki. Különös magyar sors, amilyen nem egy van” (1933/10–11.).

képekben, hanem általában a költő vágyakozását életének a nőben való teljesedése után. Az ilyen halk szavú líra nem képes beszédének rendkívüliségével vagy újságával szokott hatni; Jászay-Horváth Elemér verseiben nagyon kevés merész, új szólamot vagy képet találhatunk, a régi ismert képekkel azonban szép hatásokat tud elérni, meg tudja őket újítani, rájuk tudja lehelni a maga egyéni hangulatát, éreztetni tudja, hogy csakugyan belőle szakadtak ki. Ezért képes beszéde frissnek hat, csak pasztellszerűen letompított színűnek. Néha azonban, ha melankóliája elmélyül és rejtettebb, több lendületű dolgokat hoz felszínre, akkor lírai hangja is erőteljesebb és zengőbb lesz. A bensőség, amely meggyőz arról, hogy csakugyan magamagát, a maga életének líráját énekli, mindig megvan benne, minden szava mögött ott érezzük a költő szenvedő lelkét. A kis könyv nagyon rokonszenves hangulatot kelt; azok közé a könyvek közé tartozik, melyekre szívesen gondolunk vissza elolvasásuk után is.

1913. 46. sz. november 16. 920.

Szende-Dárday Olga: Rozsda. Regény. Budapest, Franklin Társulat

Olvasóink élénken emlékeznek még Szende-Dárday Olga⁶⁹ regényére, melyet most egy éve közölt lapunk. A regény most könyvalakban is megjelent két kötetben, s bizonyára éppoly érdeklődést fog kelteni ebben a formájában, mint mikor lapunkban, folytatásról folytatásra olvasták. Különösen a női olvasók érdeklődését fogja meg, mert igazi asszonyi regény, amely asszonyi szempontból nézi a világot, sajátlagosan asszonyi problémát világít meg, és társadalomrajzában is sok van a szeretetreméltó asszonyi malíciából. Egy nagyon gyakori női típust ragad ki: az úri leányt, aki lelkileg finom és arisztokratikusan érzékeny, tele van mindenféle tehetséggel és igazi lelki előkelőséggel, vágyva-vágyik a szabadság, függetlenség után, de nem bír kivergődni abból a függő helyzetből, melybe vagyontalansága juttatja: nem tanult életében semmi hasznavehetőt, nem ismeri az életet, s visszariad durvaságától, kíméletlenségétől, nem finom és nem előkelő voltától; minduntalan megpróbál rálépni a függetlenség útjára, de az első lépés után tehetetlenül visszariad, nem tudja a maga életét maga megoldani, azt csak a véletlen oldhatja meg. Úri családok vagyontalan lányai ezren és ezren vannak így: hazulról csak a finomabb igényeket, a magasabb társadalmi körhöz tartozás öntudatát hozzák magukkal, azok nélkül az anyagi eszközök nélkül, melyek erre kellenének, a férjhez-menetelnek is csekély lehetőségeivel, ezért egész életükre a pártában maradt szegény rokon keserves szerepére vannak kárhóztatva. Szende-Dárday Olga regénye kemény és szúrós kritikát mond az efféle leányok nevelésére, részben az

⁶⁹ Szende-Dárday [Szendéné Dárday] Olga (1878–1923), író, szobrász. Baranyabaáni Dárday [Wünsch] Sándor (1842–1933) politikus (számszéki szakértő, szabadelvű képviselő), a *Jogtudományi Közlöny* alapítójának lánya. Apjáról készített szobrát a Számvevőszéken állították ki. A fiatalon elhunyt Szende Fülöp, m. királyi hajózási főfelügyelő felesége.

egész társadalmi körre, amelyből kikerülnek s megpróbálja megmutatni az utakat, amelyekén életüket szilárdabban és önállóbban megalapozhatják. Abból az irányból való a regény, amely kritika alá veszi a mai nők helyzetét minden oldaláról, megpróbálja újraértékelni mindazokat az erkölcsi és társadalmi értékeket, melyek a hagyományos felfogások és előítéletek szerint a nő életét determinálják, és új megoldásokat próbál a nők helyzetének problémáira. A nők elégedetlensége, megkötöttségük elleni lázadozásaik, erőfeszítéseik helyzetük javítására a mai társadalom legérdekesebb és legfontosabb jelenségei közé tartoznak s ebből a gondolatkörből támadt Szende-Dárday Olga regénye. Problémái, tárgyalásának módja nem pszichológiaiak, hanem társadalmiak, bizonyos mértékig irányregénynek lehet mondani; meg is vannak benne ennek a műformának nemcsak tipikus hibái, hanem erényei is és megvan benne a bátorság a megrögzött előítéletekkel és elfogultságokkal való szembezállásra.

1913. 47. sz. november 23. 940.

Heltai Jenő: A Tündérlaki lányok. Budapest, Franklin Társulat

Heltai Jenőnek⁷⁰ sűrűn jelennek meg most könyvei; az író nagy népszerűségének jele az, ha a kiadók ennyire kapnak rajta. S tagadhatatlanul ez az írók ma népszerűbb, mint valaha. Népszerűségét megmagyarázza az, hogy míg körülötte az egész irodalom mind komorabb és rosszkezdűbb lett, addig ő megőrizte egykori vidámságát, fiatalos frissességét, ötletességét. Csak egy kicsit bölcsebb lett, nyugodtabb, megértőbb és halkabb a mosolya, távolabbról nézi a dolgokat, ezért kisebbeknek, jelentéktelenebbeknek is érzi őket. Játékos kedve azonban nem változott, ma is még el tud játszani mindennel, az emberekkel, a világgal, önmagával, a maga munkájával is játszik, talán néha nagyobb mértékben is játszik, mint ahogy okvetlenül kellene. Nem gyermek módjára, oktalanul játszik, hanem a mindenén túl levő, megokosodott ember módjára, aki rájött, hogy nem érdemes a dolgokat nagyon komolyan venni, mulatni kell rajtuk, nem kell nagyon közel menni az élethez, kellő távolságra kell maradni tőle, s akkor mindjárt könnyebben érthetővé és elviselhetővé válik. Fiatalemberek, akiknek irigylésre méltó erejük, de egyúttal megbocsátható hibájuk is, hogy mindent nagyon is komolyan vesznek, beleszámítva önmagukat is, és ugyanezt követelik másoktól, talán megütődnek az ilyen játékos kedven, pedig ez is művészi kvalitás, éppúgy, ahogy a csipke is lehet műalkotás. A sakkjáték is, ha nagyon tragikusan fogjuk fel, céltalan energiapazarlás, és mégis, részben éppen céltalanságánál fogva, van benne szépség és szellemi érték. Az irodalom sokkal szélesebb terület, mint amekkorára némelyek korlátozni akarják, erősen beletartozik az olyan apró ötletekkel játszadozó tréfálkozás is, mint amelyet Heltai munkájában látunk. Fiatalemberek, akik csak zokogó sírás vagy harsány kacagás formájában reagálnak az életre, fel sem bírják fogni, mennyi min-

⁷⁰ Heltai Jenő – ld. még: 1905/46; 1907/24; 1910/5; 1911/30, 46; 1914/2; 1920/21.

den lehet egy okos mosolyban s milyen varázsa lehet már csak ritkaságánál fogva is. Szépen mosolyogni a legkevesebb ember tud, ehhez nem elég a nyers jókedv, ehhez sok bölcsesség, a világ fölébe emelkedés, belső harmónia kell. Heltaiban, ha azt kérdik, mi benne az érték, a mosolyára kell rámutatni, ehhez ő jobban ért, mint nálunk bárki más. Olyan ember szól hozzánk az ő írásaiból, aki megbékült a világgal, nem vitázik vele, elfogadja úgy, ahogy van, s úgy akar rajta mulatni, ahogy lehet. Epikureizmus. Az epikureizmus is életfilozófia és pedig több mélység van benne, mint amennyit mutat, mert hiányzik belőle minden nagyképűség. Csak a rosszul látók tévesztik össze a léhasággal, amelytől távolabb áll, mint a nagyhangú bölcselkedés. És még valami: többek közt azon múlik az író, hogy van-e saját, felismerhető hangja és mennyire az övé a hang, mennyire értékes az az ember, akire vall. Heltainak pedig minden írása, még amit a legkönnyedebb tollal írt, az is Heltaira vall, félreismerhetetlenül, az ő saját hangja és pedig olyan embernek a hangja, aki szerénységével, szeretetreméltóságával, okosságával, mérsékletével, jól temperált ízlésével és kellemes bonhómiajával megnyeri rokonszenvünket. Vagy nem élvezet egy okos, nyíltfejű, derült életfelfogású emberrel egy órát ártatlan, játsszi csevegésben eltölteni? Neki is vannak kelletlenebb és frissebb órái, de mindig ugyanaz az ember marad. Kedves tulajdonságai újabban megjelent munkái közül talán sehol sem érvényesülnek oly teljesen, mint *A Tündérlaki lányok* című új novelláskönyvében. Revelációkat, vagy új igazságokat, a lelket felrázó élményeket nem ad ez a könyv sem, ezt nem is arrogálja magának, de megvan az a manapság ritka tulajdonsága, hogy nem ígér többet, mint amennyit ad. Színes, tarka tűzijátéka az ötleteknek, amelyeken elszórakozhatik, aki nagyozolás nélkül vidámságra és iróniára fogékonyán fordul hozzá. A könyvet ajánlja egyszerű ízlésű, finom kiállítású is: Mihály Lili rajzolt hozzá címlapot és néhány apró könyvdíszet, a könyv tartalmához illő ízléssel.

1913. 51. sz. december 21. 1019.

Krúdy Gyula: Mákvirágok kertje. Budapest, Franklin Társulat

Krúdy Gyula⁷¹ annyira ismeretes már mindenki előtt, aki olvasni szokott, tehetségének erői és határai annyira nyilvánvalón vannak mindenki szeme előtt, hogy alig lehet róla újat mondani. Új könyve, a *Mákvirágok kertje* sem módosítja semmiben a képet, amelyet róla alkottunk. Egy hosszabb elbeszélés van benne, melyet az év elején mi közöltünk, és néhány novella. Valamennyi abban a körben játszik, amely Krúdynak specialitása: zajos múltú, levitézlett urak, akik egy félreeső felvidéki kastélyban vonulnak meg, egy igen nagyúr pártfogása alá, s ott folytatják bohó, furcsa kis életüket, meleg, borongó emlékek alig elmúlt időkből, hangulatok furcsa emberekről, omladozó kúriákról, az egész széthulló, már csak emlékeiben élő régi magyar világról. Krúdy nem él a jelenben, ami most van és történik, azt

⁷¹ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/9, 26, 40; 1913/33; 1919/4.

ő alig látja, a dolgok csak akkor lesznek számára valósággá, mikor már elmúltak, akkor aztán a hangulaton keresztül megelevenednek lelkében, színt, zamatot kapnak, visszhangokat vernek fel és sajátos belső muzsikával zengenek. Ily módon egész külön, minden mástól eltérő világot teremt magának a költő, egy árnyvilágot, amely úgy viszonylik a mi reális világunkhoz, mint a hold fényétől bevilágított tájék a napfényes tájékhoz; minden olyan benne, mint máskor, de színben, vonalban és legfőképpen hangulatban teljesen el van változva. S ha meggyőző az író ennek az ő világának a létezéséről, nem az elmondott dolgok valószínűségével győző meg, hanem hangjának bensőségével és hangulatának mindenre, ránk is kiáradó melegségével. Ragadóssá tudja tenni a maga hangulatait, hogy azok átáradjanak mireánk, ebben áll hatásának titka. Különösen a rövid novellában, ami nála mindig inkább lírai kép, mint tulajdonképpeni történet, ellenállhatatlan erővel tudja megzendíteni lelkünk húrjait. Új könyvében van egy-két novella, amely legislegjobb dolgai közül való, ezekben határozott, biztos, érett művészet nyilvánul.

1913. 51. sz. december 21. 1019–1020.

Lakatos László: Mély húron. Följegyzések, elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

Ez alatt a hangulatos és jellemző cím alatt Lakatos László⁷² adta ki följegyzéseit, novelláit. A följegyzések rövidebb-hosszabb aforisztikus megfigyelések, hangulatképek, eszmélkedések a legkülönbözőbb dolgokról, melyeket az élet vet fel az író lelkében, tulajdonképpen a mindennapi életbenyomásoknak az író lelkén való átszűrődései. Egy erős érzelmi életet élő, hullámzó kedélyű ember borong el bennük, akinek érzelmi hullámozását éles intelligencia szabályozza, és finom stílusérzék fogja szépirodalmi formába. Legfőbb bennük a líra, azok a rezgések, amelyeket a világ benyomásai az író lelkében keltenek, de mögöttük van valami cselekvény-féle is: az író egyezkedése a világgal, belső küzdelme a világ jelenségeinek megértéséért s a saját érzésvilágának ezekben a jelenségekben való elhelyezkedéséért. Irodalmunkon legújabbban valami különös érzelmesség meleg hulláma csap át, amely egy sereg írókat ragadott magával, s ebbe az áramlatba kapcsolódik bele, mint annak egyik legérdekesebb jelensége, Lakatos László is. Lágy, nagyon könnyen hangolódó, minden benyomásra erősen reagáló lélek, erős ösztöne dolgozik benne a közlékenységnek, de valami érzékeny tartózkodás is küzd benne, ebből a kettős elemből fejlődik ki följegyzéseinek alaphangja, amelyben érdekes disszonanciák egyenlítődnék ki, kiegyenlítetttségükben is éreztetve eredetüket. A közlékenység abban nyilvánul, amit mond, abban, hogy lelke minden rezdülését fontosnak tartja arra, hogy írói formába foglalja, a tartózkodást pedig a stílus árulja el, az a gyöngédség és célzásokkal, precíz fordulatokkal tele, sze-

⁷² Lakatos László – ld. még: 1913/12; 1914/26; 1917/16; 1918/26–27.

mérmetes beszéd, amely mintegy elfogul a saját mondanivalóin és mennél óvatosabban, mennél puhább kézzel igyekszik őket kiemelni a világba. Úgy nyúl a saját mondanivalóihoz, mintha valami nagyon törekenyet és finomat fogna meg, mint mikor egy kicsi madarat vesz kezébe az ember: mindig attól kell félnie, hogy egy erősebb, keményebb fogással agyonnyomja. Az előadásnak ugyanez a finomsága van meg novelláiban, melyekből hetet vett fel könyvébe. Elbeszélő készségét jól ismerik lapunk olvasói, hiszen most fejeztük be érdekes regényét, és gyakran jelennek meg lapunkban novellái is. Belső, lelki élményeket rajzol ő is inkább, mint külső történeteket, az elbeszélésben is sajátos érzelmes, lírai színben oldja fel a világot, inkább szenvedések történetét írja, mint cselekvéseket, s a személyekből és eseményekből kiáradó hangulat fontosabb neki, mint maguk a személyek és események. Még nem ért el művészete tetőpontjára, még találunk benne csírákat, melyek majd csak ezután fognak kialakulni, hogy többszínűvé, hangokban gazdagabbá és súlyosabbá tegyék mondanivalóit, de már ma is megvan benne az, ami az író elkülöníteti az egész világtól s a mi biztos kritériuma minden igazi írói hivatottságnak, megvan a saját hangja, a saját álláspontja a világgal és az étellel szemben s biztosan tud uralkodni az előadás eszközein.

1913. 52. sz. december 28. 1045–1046.

Molnár Ferenc: Kis hármaskönyv. Elbeszélések. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferencnek⁷³ új könyve magában is érdekesség, de most megjelent új könyve formájánál fogva is magára vonja a figyelmet: három igen csinos, kis formátumú kötet, finom és kellemes barna kötésben, s a három együtt egy piros virágos fekete vászontokba beletéve, így együtt úgy hat, mint valami nagyon csinos műtárgy, amely kikíváncozik a könyvespolc soraiból, szép asszonyi szobák asztalkáira, kedves apróságok közé, amelyeket szívesen vesz kezébe és nézeget mindenki. Az a veszedelem, amely az ilyen dísz tárgyszerű könyvekkel velejár, hogy ti. nem szokták elolvasni, nem fenyegeti ezt a kis hármaskönyvet, mert Molnár Ferenc semmiféle könyvét nem hagyja olvasatlanul senki, nálánál olvasottabb írónk nincs is, s népszerűsége elhatott olyan helyekre is, ahová vajmi ritkán szokott elhatni író szava. Nem véletlen, hogy éppen azok a munkái kerülnek ilyen kis kiadásban közkézre: maguktól kívánczoltak valami megkülönböztetett formába. Csupa apró novella, rajz, apró emberek apró történetei, különös figurák, melyek erősen emlékeztetnek azokra a groteszk kis szobrocskákra, melyeknek furcsa, eltorzított formái gondolkodásba ejtik az embert, kis vignettaszerű ötletek novellisztikus formába rögzítve. Molnár kezében azonban a legkisebb téma és a legkisszerűbb forma sem marad jelentéktelen, mindennek jelentőséget tud adni, mert minden nagy, szinte beláthatatlan perspektívákba terjed ki, minden egy-egy üveglencse,

⁷³ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1916/22, 46; 1917/31; 1918/34.

melyen át az élet gyökereibe látunk bele. Az apró vonalakba, kicsinyesnek látszó formákba nemegyszer nagy dolgok vannak belerejtve, melyeket csak annál megkapóbbakká és meggyőzőbbekké tesz a különös foglalat. Az életérzés rendkívül erős Molnárbán, az ő lelkében minden dolog az egész étellel kapcsolatban jelenik meg, a legkisebb hír megérintésére is megrezdül az élet óriási gazdagságú hangszerének egész húrrendszere. Innen munkáinak rendkívül erős szuggesztív hatása: szavára mindenki lelkében visszhangok felelnek, s mindenki érzi, hogy köze van a mondottakhoz. Molnárbán magában is nagyon élénk az együttérzés alakjaival, látszólagos fölénye mögött nagy szeretet és melegség rejtőzik. Ezért tudja annyira megérteni és megértetni az élet elesettjeinek, a nyomorultaknak, a züllötteknek, magukkal tehetetleneknek, béna lelkűeknek az életét, szava akkor a legmeggyőzőbb, ha ezekről szól, a külváros rongyosairól, a bután szenvedő kis cselédekről, csirkefogókról. Ha a társadalmi élet felsőbb rétegeihez fordul, akkor is leginkább azokat az emberpéldányokat keresi ki, akikben megereszkedtek az energia húrjai, akiket valami végzet sodor magával, akik kötött kézzel mennek neki a romlásnak, vagy legalább pillanatnyilag elszédültek idegrendszerük valami fennakadásától, vagy valami nehéz ütéstől, mellyel az élet illette őket. Néha valami különös kedvtelés arra viszi, hogy mulasson az ilyen alakokon, de szatírája szinte úgy hat, mint az önirónia, a saját megindulásának, a saját rokonszenvének fájó kicsúfolása. A kis zsáner Molnár legerősebb oldala, ebben tud legnagyobb lenni, minden tekintetben igazán művész, szuverén ura mondanivalójának és formáinak. Eddigi pályája terméséből bizonyosan az effélék azok, amelyek legtovább fognak fennmaradni.⁷⁴

⁷⁴ A kötetről Schöpflin A *Nyugatban* is írt ismertetést, ld. 1914/5. 349. Idézzük itt, a többletet: „Annak az ideges túlfeszültségnek és a velejáró ingerült érzékenységnek a költője, amely a modern nagyvárosi ember egész életét meghatározza. Azt az emberfajtát, amely novelláit benépesíti, ő találta meg: ez az ő eredeti ajándéka az irodalomnak. Örökös külső-belső küzdelemben élő emberek, szerelemben gyötrődő féltékenységgel marakodók (senki olyan sokszor és olyan pontosan nem rajzolta a férfi féltékenységét), az életnek dolgaival szemben hamar megbénulók, apró dolgokban szüntelen civakodó ingerlékenységűek, akik életerejük javát fölemésztik az aprólékos, bosszankodó gyötrődéssel, s mikor energiájukra volna szükségük, kábultan, tompán, valami sívár, szarkasztikus odaadással engedik át magukat az életnek és a halálnak. Felnőtt suhancok, érzékiek, életre vágók, de elcigarettázzák, eltervezgetik és elviccelik az életüket. Ki vannak szolgáltatva idegrendszerük folytonos vibrálásának, babonásak és képzelődők, egy halottaskocsi, amely véletlenül az ő kocsijuk elé kerül az utcán, csaknem végzetes megrendülést kelt bennük. Nagy hajlandóságuk van arra, hogy üres, haszontalan kávéházi beszélgetéssel eléjszakázzák életüket, s a legnagyobb ravaszsággal és ügyességgel, tömérdék energiapazarlással tudják elkerülni, hogy valaha mégiscsak kelljen valami komoly dolgot csinálni.”

1913. 52. sz. december 28. 1046.

Asbóthné Ferenczi Sári: Mary. Budapest, Franklin Társulat

Egy kis regény viseli ezt a címet, s egy író nő mutatkozik be benne: Asbóthné Ferenczi Sári.⁷⁵ Egy leány regénye, egy német festőművésznőé, akinek szívében heves hullámozást támaszt egy magyar fiatalember, nálánál ifjabb, másféle embertípusból való, úgyhogy észre sem veszi a leány szerelmét, szívesen együtt van vele, de minden bensőbb megindulás nélkül, s könnyedén elhagyja, mikor megy vissza hazájába, hogy folytassa komoly, józan munkáját, berendezkedjék arra a normális polgári életre, melyre született. A leány szívéből csendesen szívárog a szenvedés, de összeszedi magát, leszámol szerelmével, és férjhez megy egy derék, jóra való emberhez. Csak akkor fogja el újra a gyötrő fájdalom, mikor már mint hervadt asszony újra találkozik a magyar fiúval, aki éppen nászútra viszi ifjú, virágzó feleségét. A történet beállításában, ahogy az alakokat megfogja, egymással szembehelyezi, határozott és érdekes talentum nyilvánul, s nagyon sok finom érzésre valló apró vonás is van a regényben. Az író nő tud látni, amit meglátott, elevenen és frissen él a lelkében, ami tulajdonság íróban fontos, az majd mind megvan benne. Csak a biztonsága hiányzik: a vonalak, melyeket rajzol, minduntalan félresiklanak, képeit, jeleneteit, melyek magukban véve sokszor szépek és meggyőzők, nem tudja egységesen, erős kézzel összemarkolni, s ezért a regény széttöredezik, s az elgondolás és megcsinálás között erős hézagok mutatkoznak. Bizonyos idegen hatásokat is le kell még vetkeznie; úgy látszik, sok modern német könyvet olvasott és azoktól kapott az ő műve is egy kis németes ízt, ami nekünk, akik nem tudjuk igazán, fenntartások nélkül élvezni a modern német irodalmat, nemigen ínyünkre való. A regény befejezése egészen kiérzik az egészből kislányos naivitásával és banálisán szentimentális kihangsúlyásával. Mindezek ellenére a regény nem jelentéktelen munka, tele van olyan ígéretekkel, amelyeket majd a jövőben számon kell kérnünk író nőjétől.

1913. 52. sz. december 28. 1046.

Lesznai Anna: A kis kék pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban. Bécs-Lipcse, Rosenbaum Testvérek Grafikai-ipari Rt.

Lesznai Anna,⁷⁶ ki mint költő és mint finom és művészi hímzett munkák tervezője és készítője egyforma megbecsülést szerzett, most egy pompás meséskönyvvel a gyermekek világa elé lép. *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban* a címe a könyvnek. Hangulatos előszó és egy szép mese van benne

⁷⁵ Asbóthné Ferenczi Sári (1887–1952), író nő, Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató, Petőfi-kutató lánya, utóbb Bató József festőművész felesége. 1919-ben jelent meg *A vörös daru* című történelmi regénye, ezt is ismertette Schöpflin Aladár, ld. 1919/24, s később: 1920/18.

⁷⁶ Lesznai Anna – ld. még 1909/39.

a kék pillangóról, amely kibújt a gubójából, és megkezdte útját a világ sok csodálatos dolgai között. A kicsinyek a mese szeretetteljes humorának fognak örülni, a felnőttek meg finom szólásainak, gyöngéd ötleteinek. És mindkét párt örülni fog a könyv ritka szép, művészi kiállításának. Lesznai Anna maga illusztrálta könyvét igen szép, gazdag és színes képekkel, melyek pompásan beillenek a mese hangulatába. Csupa virág, szín és gyöngéd vonal minden kép, magyarosságával a matyó hímzések motívumaira emlékeztetnek anélkül, hogy erőltetnék a népiességet. A színek hangzatos muzsikája a képek tulajdonképpeni tartalma – a művésznő igazi művészi feladatot oldott meg bennük.

Ady Endre a *Nyugatban* (1914/1. 71–72.) négy írot szemlézett, Lesznai Anna mellett írt Szép Ernőről, Krúdyról és Heltai Jenőről. Lesznai Annáról írott sorait közöljük:

De már Lesznai Annától még csak a csak azért is kedvéért sem tudom a szívbéli, az örök, az abszolút és művészi gyermekséget elvitatni. Fognom, tartóztatnom kell a ceruzámat, hogy össze ne zavarjam Lesznai Annát, a kivételes embert és barátot a nagyszerű poétával, mesemondóval, rajzoló és díszítő művésszel s a leg-szerényebb, de legpéldáulvalóbb magyar intellektuellel. Drága kék pillangó, az ő első meséskönyve az ő gyönyörös és ríkató, szép és fájdtó rajzaival az első ékes könyvbe került mese, mely prelúdium, sok szépnek sokszépségű bejelentője. Óh, jaj, miért nem kaphattam a kezembe kilenc éves koromban ezt a szép mesét, ilyen mesét: már akkor elért volna és üdén az életnek és bölcsességnek az az áldása, mely most későn és haszontalan fáradtságából hullott reám.

1914. 61. évfolyam

1914. 1. sz. január 4. 16.

Lovik Károly: A keresztúton. Elbeszélések. Budapest, Singer és Wolfner

Lovik Károly¹ első szereplésétől fogva mindig megbecsült író volt; néhány regénye és novelláskönyve mint disztिंगvált, pontos rajzú, elegáns írot mutatta be, akinek van saját mondanivalója és formái is vannak, de szelleme nemcsak az élet benyomásai iránt fogékony, hanem az irodalom benyomásai iránt is. Különösen az orosz írók, a magyarok közül pedig hol Mikszáth, hol Herczeg Ferencz hatása érzett rajta, néha a kelleténél erősebben is. Ezek a hatások sokáig megnehezítették saját független kifejlődését, s teljesen szabadulni csak most tudott, mikor már több mint másfél évtizedes írói múlt áll mögötte. *A keresztúton* című novelláskönyve körülbelül az első, amelyben ezek a hatások teljesen beolvadtan mutatkoznak, s az író önállóan, a maga egyéniségének teljességével, mindenki másétól független hangon szól hozzánk. Ma is az a disztिंगvált író, formában és érzésben előkelő, de ez az előkelőség átmelegedett, nem olyan hűvös, mint volt: az író még mindig átvitten, stilizált formák közvetítésével rajzolja az életet, de közelebb jutott hozzá, közvetlenebb viszonyba lépett vele. Nagyon gondosan dolgozik, kifejezésben, rajzban pontosságra törekszik, nagyobb súlyt vet a vonalra, mint a színre, módszere emlékeztet az angol rajzok pozitivitására, melyek energikussága mögött meleg, ellágyuló, de féken tartott érzelmesség bujkál. Szereti a visszaemlékezés borongó hangját, a félmúlt időket, az elmúlt dolgok visszaidézését, általában a férfias melankólia az a hang, amelyen legteljesebben tud szólni. Szereti a galantériát, régi emberek finomkodó mozdulatait és beszédét, elegáns formákban végzetes szerelmeit, az öregek levendula-illatú emlékeit, azt a biedermeier-stílusú életet, amely nagyapáink és nagyanyáink fiatalságában volt divatos, s amelynek ma újra feltámadt a kultusza ruhában, lakásdíszben, ékszerben és az irodalomban is. Nagyon finoman tud szólni, gyöngédséggel tele hangon, egy-egy mondásán, képén a meghatottság nemes lírája érzik. Stílje fegyelmezett, szemérmes és tartózkodó, de erős ritmusa van, és egy-egy megindult pillanatban erősen átmelegszik. Írása önkéntelen eszünkbe juttatja Krúdyét, erős hasonlóságok révén, de míg Krúdy közvetlenebb, színesebb, önmagát teljesebben adó és természeténél fogva inkább költő, addig Lovik fegyelmezettebb, gondosabb, többkultúrájú. Mind a ketten egyforma hatásokból indultak, úgy látszik, egyéniségükben is nagyon hason-

¹ Lovik Károly – ld. 1907/4; 1908/31; 1909/25; 1911/18; 1914/1.

lók, inkább csak karakterbeli különbségek választják el őket egymástól. Abban is egyeznek, hogy mindketten hajlanak a modorosságra, de csak fáradtabb óráikban. Lovik is hosszas küszködés után tudta teljesen felszívni a beléje került idegen elemeket, s most, teljes kifejlődésével annál örvedetesebben lepi meg olvasóit.²

1914. 2. sz. január 11. 36.

Heltai Jenő: Jaguár. Budapest, Franklin Társulat

Heltai Jenő³ új regénye arról a köréről az életnek ad vidám, bohókás képet, amelyet legjobban szeret rajzolni, a bohémvilágból. Ezúttal újságíró-történetet ír egy lapról, amelynek szerkesztősége egy fiktív büntény szenzációjával igyekszik tengődő életét meghosszabbítani, s furcsa, kalandos körülmények közt tartja fenn, amíg lehet, egy nem létező bünszövetkezet legendáját. A regény nagyon mulatságos a maga kevés igényű, pretenzió⁴ nélküli voltában; van egy különlegessége, amely Heltainak teljesen saját leleménye: a detektívtörténetek kigúnyolása, ez adja hatásának legfőbb elemét. A Sherlock Holmes-féle történetek majd minden fogását felhasználja, a rendőrség számára kifürkészhetetlen rejtelmes bünszövetkezettől fogva a legfantasztikusabb nyomozásokig és legvakmerőbb csínyekig, de mindezt oly bohókásan, annyira éreztetve, hogy az író saját maga is mulat a maga leleményén, hogy vidám nevetése magával ragadja az olvasót is. Heltai Jenő az apró, bájos, játékszerű holmiknak a művésze, s ebben a zsánerben új regénye legkiválóbb művei közé tartozik.

1914. 3. sz. január 18. 55.

Kosztolányi Dezső: Modern költők. Külföldi antológia. Budapest, Élet

Kosztolányi Dezső,⁵ ki fiatal költőink között eddig is a legtöbb kedvet mutatta a műfordítás nehéz és hálátlan munkájára, egy nagy külföldi antológiát ad a közönségnek. Harmincívés könyv, csupa műfordítás és csupa líra: a tizenkilencedik századnak s a mai napnak úgyszólván minden olyan lírikusa helyet kap benne, akire rá lehet mondani a modern jelzőt. Mintegy átnézetét akarja adni az új lírának, amely mindenütt a világon a XIX. századdal beköszöntött új életnek s az ebből sarjadzott új embernek a lelkét tükrözi. A legkülönbözőbb nyelvek és nemzetek költői szólalnak meg, nemcsak a nagy kultúrnemzetekéi, hanem a kis nemzetek,

² Schöpflin Aladár a kis kritikák, majd Lovik Károly pályájának lezárulta után is írt az igen magasra értékelt szerzőről. Ld. *Nyugat*, 1914/9. 637–639., illetve *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, *Nyugat*, 1917. 175–179.

³ Heltai Jenő – ld. 1905/46; 1907/24; 1910/5; 1911/30, 46; 1913/47; 1920/21.

⁴ pretenzió (lat): önhittség

⁵ Kosztolányi Dezső – ld. még: 1907/25; 1909/26; 1910/30; 1912/50; 1914/4; 1917/6; 1918/6; 1920/19.

távol eső fajok költői is, csehek, szerbek, kínaiak, japánok, törökök is. Az összeválogatás nem szigorúan tervszerű, a költő nyilván évek során át kedvvel fordítgatta, ami külföldi költői olvasmányaiból megragadta, s mikor fordításai már nagyon meggyűltek, kiegészítette őket másokkal, már egy ilyen gyűjteményre gondolva, hogy az egész világ modern lírájának mintegy átnézete váljék belőlük. Az egyes költőkből is teljesen egyéni módon választott, nem kereste ki a leghíresebb és legjellemzőbbnek tartott darabokat, hanem kénye szerint azt fordította le, ami éppen hatott rá. Így a kötet nemcsak a lefordított költőket jellemzi, hanem a fordítót is, ízlését, érdeklődése és fogékonysága természetét. Alig van valami jellemzőbb egy költőre nézve, mint az, hogy mások műveiből mit érez magával kongeniálisnak. A fordítás dolgában való módszerét Kosztolányi maga jellemzi előszavában. „Ideálom – úgymond – a teljes formai és tartalmi hűség és a teljes szépség, de ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el. Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. Méltó hogy az, aki megszólaltatja őket, hasonlóan gondolkozzék. Alkotásnak látom a műfordítást, nem reprodukálásnak.” Nem egy esetben megközelíti a kitűzött ideált, egy sereget fordításai közül összehasonlítottunk az eredetiekkel, s meglepő hűséget tapasztaltunk nem egyben. Máskor önkényesebben, sőt néha egészen önkényesen dolgozik, valósággal újraalkot, s munkája inkább újraköltés, mint fordítás. Akármennyire eltávolodik is néha az eredeti szavaitól, az eredetinek hangját és hangulatát majd mindig eltalálja, és amit ad, majd mindig szép vers. Technikai készsége, mely eredeti verseinek is egyik feltűnő tulajdonsága, nem hagyja cserben a fordításban sem. Önkényességeivel nem szállunk vitába; ehhez bele kellene vonni a műfordítás összes problémáit, amelyek még távolról sincsenek tisztázva, s amelyek alighanem tisztázhatatlanok is, nem dönthetők el általánosságban, hanem csak esetről-esetre. Az antológia mindenesetre nagy szellemi munka, finom irodalmi ízlés és élénk fogékonyság értékes műve. Értékét nem kevésbé emelik az egyes költőkről írt, néha kis tanulmánnyá szélesedő, néha csak a legfőbb adatokra szorítókozó bevezető sorok, s a fontosabb költőkről közölt arcképek is. Kosztolányi lehetővé tette legalább a bepillantást az új lírába azoknak, akik az eredeti költőket nem olvashatják, s talán sokakban sikerül fölkeltenie a vágyat teljesebb megismerésükre.⁶

1914. 4. sz. január 25. 75.

Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

Tompa Mihály személye és munkája úgy látszik, jobban foglalkoztatja irodalomtörténet-íróinkat, mint legtöbb más költőnké. Még Petőfinék sincs a Ferenczi-félen kívül komolyabb figyelemre érdemes életrajza, Aranyról egy sereg részletta-

⁶ A kötetről Schöpflin Aladár 1922. február 12-én írt a *Szózatban* is.

nulmányon kívül egyetlen összefoglaló könyvünk a Riedl Frigyes finom és mély tanulmánya – Tompáról ellenben – ha ilyen, mondhatni klasszikus becsű monográfiánk nincs is, de többé-kevésbé terjedelmes életrajzi munkák egész seregét tudjuk felmutatni. Talán éppen az izgatja az irodalomtörténet-írókat, hogy a negyvenes években fellépett nevezetesebb költők közül jóformán Tompa az egyedüli, akivel szemben Gyulai Pál nem végezte el az értékelő munkát, sem nem írt róla – egy ötvenes évekbeli kritikai tanulmányon kívül – sem egyetemi előadásain nem szólt róla. Ezt a hézagot akarják kipótolni Gyulai tanítványai, s újra meg újra foglalkoznak Tompával, annyival is inkább, mert az eddig megjelent életrajzi könyvek egyike sem mondható véglegesnek, a tárgyat kimerítőnek s főleg művészi forma dolgában föltétlen érvényűnek. Most új Tompa-biográfia jelent meg az Akadémia kiadásában. Szerzője Váczy János,⁷ aki sok buzgó munkájával, többi közt Kazinczy Ferenc levelezésének kiadásával, egy derék kis Kazinczy-életrajzzal, Berzsenyi életrajzával stb. tette nevét szakemberek körében megbecsültté. Új könyvében ugyanazok a tulajdonságok érvényesülnek, amelyek régebbi műveinek kiváló tulajdonságai voltak: buzgó szeretet tárgya iránt, aprólékos, lelkiismeretes gondosság az adatok dolgában és józan mértéktartás az ítéletekben. Gyökérig hatoló pszichológiai képet ő sem ad Tompáról, s alakját nem teszi olyan elevenné és megfoghatóvá, mint a biográfia nagy művészei szokták. Józansága sem engedi, hogy olyan dolgokat is vizsgáljon, amelyek túlesnek az adatok szigorúan megvont körén, s hogy hipotéziseket állítson fel, melyekre az adatok nem adnak egészen pozitív bizonyítékokat. Az életrajzi részekben biztosabb és erősebb, mint a költő munkája magyarázatában, ebben beéri az irodalmi közvéleményben megállapodott nézeteknek részletesebb kifejtésével és összefoglalásával, nem fődöz fel Tompában eddig ismeretlen új szépségeket és érdekességeket. Előadásában nincs egyéni zamat, frazeológiája a konvencionális kellékekből táplálkozik, de ahol tények elmondásáról van szó, ott nyugodt, világos, egyszerű és tárgyias tud lenni. Részletesebb és teljesebb minden eddigi Tompa életrajznál, mindig híven tájékoztat a költő életviszonyairól, családi és társadalmi összeköttetéseiről, élete fontosabb fordulójairól, azokról a hatásokról, melyeket életének körülményei lelkére tettek, s keresi tükröződésüket költészetében is. A régi, ismert Tompa-arcképet adja lényeges új vonások nélkül, de becsületesen, pozitív tudással megrajzolva.

⁷ Váczy János – ld. 1909/25.

1914. 4. sz. január 25. 75–76.

Meller Simon: Goya. Budapest, Eggenberger

A tizennyolcadik század végének nevezetes spanyol festőjéről,⁸ kinek hírneve még mindig egyre növekszik, érdekes tanulmányt adott ki Meller Simon.⁹ Maga a tárgy is érdekelhet bennünket: Goya művészete közelebb áll hozzánk, mint a XVIII. század akármely más művés�éé, tudvalevőleg mintegy átmenetül szolgál a XIX. század művészi törekvéseire, vagy jobban mondva megkezdi a festészet történetének új korszakát. Mint Meller tanulmánya összefoglalásában mondja: „midőn Goya az életet teljes valóságában, kíméletlen realizmussal ábrázolja, midőn a festészet tárgykörébe bevonja az emberi fonákságok, rútságok és féktelen szenvedélyek ábrázolását, midőn szabad utat nyit a képzelet határtalan csapongásainak s midőn végül a jelenségek örök mozgalmasságát és futó pillanatnyiságát rögzíti vászonra, a tizenkilencedik század francia festészetének hírnöke és úttörője.” Emellett Goya azoknak a festőknek egyike, akiknek munkáját jól megismerhetjük Szépművészeti Múzeumunk gyűjteményeiből is: ott lévő festményei jellemző, művészi természetének lényegét kifejező munkák, metszeteinek és könyomatainak gyűjteményéből, melyet néhány év előtt nyilvánosan is bemutattak, meglehetősen teljességgel ismerhetjük meg művészetének egyik legfontosabb ágát. Meller Simon nagyon pozitív módszerrel szól Goyáról, egyéniségét, művészetét lehetőleg tényekkel magyarázza: röviden elmondja a művész hosszú, zaklatott, változatokban és belső válságokban gazdag életét, s aztán sorra veszi munkálkodásának egyes irányait: szőnyegkartonjait, amelyeket a spanyol szőnyeggyár megbízásából 15 éven át készített, s melyek bár megrendelésre, nem belső szükségérvésből készültek, s a művésznek meg kellett bennük alkudni a kor uralkodó rokokó stílusával s általában a megrendelő ízlésével, mégis magukon viselik egyénisége sok jellemző vonását; grafikai műveit, melyek szelleme legszabadabb, legönkéntelenebb s belső életét, a világhoz való viszonyát legteljesebben kifejező munkái; arcképeit, amelyekkel a művészet legnagyobb magaslataira emelkedett. A végén röviden összefoglalja Goya festői fejlődését: mint emelkedett fel a tizennyolcadik századi olasz művészet lenyűgöző hatásából, a korabeli rokokó-ízlés felületes, a derűs jeleneteket kereső modorából a maga teljesen egyéni kifejlődéséig, egészen sajátos mozgás-ábrázolásáig, amelyekkel a festészet fejlődését egy századra kijelölte, s élete végének komor pátoszáig. Az előadás jóformán csupa tény és adat, képek történetének

⁸ Goya művei ekkor nálunk döntően nem közgyűjteményben voltak, hanem Herzog Mór Lipót magángyűjteményében. Ld. pl.: Konstantin Akinsha: Lurching under the Goya. Jewish Collectors in Budapest at the Beginning of the Twentieth Century <http://www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=231>. (Letöltés: 2016. 06. 07.)

⁹ Meller Simon (1875–1949), művészettörténész. Az országos Képtár, majd a Szépművészeti Múzeum gyűjteményőre, 1919 és 1923 között egyetemi tanár Budapesten, 1924-től müncheni magántanár. Munkáinak és azok visszhangjának listáját ld. http://www.szepmuveszeti.hu/data/cikk/91/cikk_91/02.24./szemelyi_biblio/Meller_Simon.pdf. (Letöltés: 2016. 08. 09.)

elmondása s képek leírása, de azért teljesen kialakul belőle Goya művészetének egész képe és a lényeges pontok mindig szemléletesen vannak megvilágítva.

1914. 5. sz. február 1. 95–96.

Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

Az Akadémia könyvkiadó-vállalatának legújabb kiadványai között minden kétséget kizáróan a legjelentékenyebb munka Szekfű Gyulának¹⁰ *A száműzött Rákóczi* című könyve, amely egyike a legkiválóbb magyar történeti munkáknak, amelyeket utóbbi időben olvastunk.¹¹ Rákóczi életének azt a szakaszát tárgyalja, amely XIV. Lajos halálától egész a fejedelem haláláig terjed. A napkirály halálával kezdődött meg Rákóczi igazi emigrációja, a szenvedések, megpróbáltatások, hasztalan tervezetések és örökös csalódások kora. A francia politika új kurzusába, amelyet a régenség kezdett, s amely mind nagyobb közeledést jelentett a Habsburgokhoz, már nem illett bele Rákóczi szereplése, alakja mindjobban háttérbe szorul, az udvarral való összeköttetései egyre lazábbakká lesznek, fejedelemsége visszafoglalására mind kevesebb segítséget várhat. Reménye föléled a török–osztrák háború hírére, elhatározza magát a szultán udvarához való utazásra, de mire odaér, már Savoyai Eugén megverte a törököt. A fejedelem hasztalan akarja megakadályozni a békekötést, a törökök békehangulata és a Savoyai Eugén fegyvereitől való félelem erősebbnek bizonyul, s a passzarovtzi béke egyik eredménye, hogy Rákó-

¹⁰ Szekfű Gyula (1883–1955), történész, akadémikus, a Horthy-korszak ideológusa. Az Eötvös Collegium tagja volt, a nagy nemzedék tagja. 1907-től összesen tizennégy évet töltött Bécsben mint a Mária Terézia alapította Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar kiküldöttje, a Monarchia feldarabolása után az iratok szétválasztásában is feladata volt. 1925-ben nevezték ki egyetemi tanárnak a budapesti tudományegyetem újkori magyar történeti tanszékére. Az Akadémiának 1925-től levelező, 1941-től rendes tagja volt. 1927-től 1944-ig a Bethlen István törekvéseit támogató *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1939 és 1944 között a németellenes *Magyar Nemzet* vezető publicistája, híres cikksorozata a *Valahol utat veszettünk*. Szerepelt a *Népszava* 1941-es híres karácsonyi számában is. 1942-ben a Schönherz-perben a kommunisták mellett tanúskodott. 1945-ben moszkvai követé neveztek ki, a kommunisták hatalomátvételekor leváltották. Országgyűlési képviselő volt, és az Elnöki Tanács tagja, egészen haláláig. Fő műve a *Három nemzedék*, mellyel 1920-ban megalapozta tudományos hírnevét és a rendszerrel rokonszenvező elismerését. A könyv több kiadás ért meg, 1934-ben kiegészítette a Horthy-korszak messze nem kritikátlan jellemzésével. Értékelését ld. Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19. és a 20. században – nemzetközi kitekintéssel* (Osiris, 2011, 293–316, 601–603) és Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Kalligram, 2015.

¹¹ *A száműzött Rákóczi* nagy vitát robbantott ki. E könyv keletkezéstörténetét és a Rákóczi kép változásait pontosan leírja, illetve ismerteti és elemzi Dénes Iván Zoltán előzőekben említett monográfiája, 61–93. Schöpflin Aladár több ízben is hozzászólt a kialakuló vitához. Ld. Thaly Kálmán revíziója, *Nyugat*, 1914/3. 183–189; A Szekfű-ügy. *Nyugat*, 1914/7. 500–502.; Aforizmák a Szekfű-ügy körül. *Nyugat*, 1916/9. 503–508., majd később is érintette a kérdést, pl. a *Realista történetírás* című cikkében (*Nyugat*, 1931/6. 402–404.).

czit és társait Rodostóba internálják. A rodostói éveket komor, fájdalmas színben mutatja be Szekfű Gyula könyve: örökös, hasztalan tervezgetések, kínos csalódások, céltalan reménykedések ideje volt ez, mely alatt Rákóczi izgatottan figyelte az európai politika minden fordulását, mindegyiket megpróbálta kihasználni a maga tervei érdekében, s mindig és mindenütt visszautasításra talált. Közben mindjobban elvesztette összekötését a világgal, az eseményekről későn értesült és hiányosan, az itthoni viszonyokról alig tudott valamit, s így tervei szinte egy magányos, az európai élettől és kultúrától elzárt ember ábrándozásaivá lettek. Nem lehet szomorúság nélkül olvasni Szekfű könyvének lapjait, amelyekről Rákóczi képe élethűen, megelevenítve, plasztikusan tárul elénk, emberileg érthetővé és rokonszenvéssé téve. Mert a könyv írója nemcsak kiváló történetíró, aki igen sok új adatot tár fel, a régieket jobban megvilágítja s kritikailag megrostálja, hanem egyúttal kitűnő író is, aki az előadás művészetével tudja tárgyát az olvasóhoz közelebb hozni. Előadása élénk, nyomatékos, választékosságában sok az erő, tud hangulatot is kelteni, s emellett mindig tárgyyszerű és komoly marad. Írói forma dolgában e könyvnek alig van párja az újabb magyar történetírásban. Megkülönböztetik előkelő szempontjai is, nem különben ítéletének érett bátorsága s pszichológiai magyarázatának valóságossága. Ahogy pl. Rákócziban az emigránsi lelkiakat tipikus vonásait kifejlődésükben megmutatja s ebből minden cselekvését megmagyarázza, ahogy megadja magyarázatát, miért törekedett Rákóczi olyan makacsul mindvégig az erdélyi fejedelemségre, miért van nála jóformán mindig csak erről szó, s a magyarországi rendek vezérlő fejedelemsége jóformán teljesen háttérbe szorul, – az nálunk még elvétve is alig található példája a pszichológiai történetlátásnak. Nagyon sokban ellentmond elődei s különösen Thaly Kálmán felfogásának, s a tudományos kritika neki ad igazat, mert hiszen általánosan ismeretes, hogy Thaly történetírói tisztánlátását elhomályosította Rákóczi és hívei iránti föltétlen hódolata, amelynek az volt a fő törekvése, hogy mennél fényesebbnek mutassa be Rákóczi sorsát és szereplését. Általában az igazság bátor kimondása – ritka erény a mi tudományos életünkben – egyik legrokonszenvesebb jellemvonása Szekfű könyvének. A szerzőben, kinek tudtunkkal ez első nagyobb munkája, történettudományunk mindenképpen jeles új erőt nyert, akitől még sok kiváló dolgot várhatunk.

1914. 6. sz. február 8. 116.

Vértesy Gyula: A vér és egyéb történetek. Budapest, Franklin Társulat

Vértesy Gyula¹² mindig melankolikus író volt, a világot valami szomorú fátyolon át nézte, s az életet valami fájdalmas, gyötrő dolognak érezte. A passzivitás, a lemondás melankóliája az ő állandó hangulata, egy túlérzékeny léleknek reakciója

¹² Vértesy Gyula (1867–1925), író, tanfelügyelő. Vértesy Arnold író unokaöccse. A *Fővárosi Lapok* munkatársa. Kisprózájának fő témája a hivatalnok-milió és a hivatalnok embertípus.

az élet jelenségeire. Melankóliájába most, mint legutóbb megjelent novelláskönyve mutatja, valami fanyar, keserű íz vegyült, az idők folyamán nem enyhült a szomorúsága, ellenkezőleg, a keserűség mindjobban felgyülemlett benne, előmlött egész világszemléletén. Most már mindennek csak a visszáját tudja látni, csak a sötét oldalát, néha azt lehet mondani, az életnek csak a kellemetlen oldalait veszi észre. Alakjai és történetei mind ilyen keserű ízűek, a kiábrándulás, belső lelki züllés íze van rajtuk. A jobbra indult diák, aki beteg testet örökölt szüleitől és elzüllik, az írni hivatalszobában görnyedező letört urak, a szegény ember családi életének nyomorúsága, a művésznek indult ember, aki beletörik a mindennap igájába s egykori vágyai beleáporodnak lelkébe, ilyenek az alakjai, s jóformán csupa ilyenekből áll az élet, amelyet Vértesy lát. Sajátságos érzékenységi alapon kifejtett pesszimizmus ez, egy olyan ember lírája, aki nem bírja ki az életet a maga valóságaival, de arra sincsen ereje, hogy az illúziók szépségébe meneküljön előle, lankadtan, szomorú passzivitással adja oda magát a keserűségnek. Ez a líra az, ami érdeket kelt a könyv iránt, egy különleges emberfajta revelálódik belőle szemünk előtt: az író a maga alakjain és történeteiben keresztül talán jobban is feltárja előttünk a lelkét, mint ahogy szándékában volt. Nyilvánvalóan igazságtalan az étellel szemben; az emberek többsége, amely mégsem áll ilyen lemondó, érzékeny lelkekből, nem is ad neki igazat, de azért nem tagadhat meg tőle bizonyos érdeklődést, mert ember szól a novellákból, igazán szenvedő ember, s mindenkinek voltak órái, mikor ilyennek érezte magát, s mindenki látott már életében olyan embert, ehhez a típushoz tartozót.

1914. 7. sz. február 15. 124.

Kemény Zsigmond

Születése századik évfordulójára

Kemény Zsigmond születésének századik évfordulója az elmulasztott kötelességek figyelmeztető jeleképpen köszöntött ránk; a pusztakamarási sírból komoly szemrehányás hangzik ki egész mai kultúránkra. Akit e sír rejt, nagy és becses örökséget hagyott nemzetére, s hogy sáfárkodtunk mi ezzel az örökséggel? Hol vannak kultúránkban nyomai annak, hogy Kemény Zsigmond köztünk élt és eszméket termelt számunkra? Miben eleven számunkra ma az ő nagy szelleme, s mit tettünk elevenen tartására?

Legnagyobb regényírónknak s a legmélyebb magyar szellemek egyikének tartjuk, de ez a tudomásunk nem hatotta át a magyar társadalmat. Az iskolában halottuk hirdetni nagyságát, de igyekeztünk-e valaha is megközelíteni, fölemelkedni hozzája és megérteni benne a halhatatlan lelket? Egy név ő ma az emberek ajkán, melyhez határozatlan fogalmak bizonytalan foszlányai fűződnek, nem pedig – aminek lennie kellene – konkrét, élő valóság, gondolkodásunk egyik tényezője.

Kemény Zsigmond sohasem tartozott a népszerű magyar írók közé, akik nagy tömegek ízlésére tudtak hatni. Ennek oka nem abban van, amit emlegetni szoktak:

elbeszélő művészetének fogyatékoságában és kompozíciójának nehezen áttekinthető voltában. Abban a formában, ahogy gyakran felállítják, ez nem is igaz, mert Keményben megvolt a nagy stilizta művész legtöbb fontos adománya, minden egyenetlensége mellett is néha a stílus olyan művészetére emelkedett – mint azt már Péterfy is megállapította róla –, amely magasan fölötte áll éppen művészet dolgában a maga kora egész prózájának, s legalább egy művében, a *Zord időben* ez a stílművészet a kompozíció egyenletes, zárt művészetével párosulva jelen meg. Általában a regényírás művészi elemei dolgában is végösszegben gazdagabb akár mely regényíróknál.

Kemény népszerűtlenségének okait másutt kell keresnünk; leginkább abban, hogy szelleme magasan felette állott kora magyar kultúrájának és felette áll a mi korunkénak is. Nem tudtunk és ma sem tudunk hozzá fölérni. Csak a legjobbak, legműveltebbek és legfinomabb szelleműek tudták őt megérteni, s ezek egy elenyésző kis csoportban elkülönítve állottak, a közízléssel inkább csak elhíttetni tudták Kemény nagyságát, megértetni nem. Ahogy Jókai roppant népszerűségét elsősorban az adta meg, hogy ő a maga gondolkodásában, ízlésében, érdeklődésében, egész kultúrájában és világfelfogásában a korabeli magyar művelt osztályok átlagos színvonalán állott, s fantáziája és előadása művészetével azokat a gondolatokat és érzéseket szolgáltatta meg, amelyek mindenki agyában és szívében éltek, legfeljebb kevésbé tudatosan, mint az övében – éppúgy Kemény azért nem férközhetett hozzá a tömegek lelkéhez, mert magasabb rendű szellem volt nála, magasabb szempontokból nézte a világot, mélyebben belelátott az emberi lélekbe és a történelembe, színvonala sokkal magasabb volt a művelt magyar emberek többségének színvonalánál. Egyedül állott a maga korában, és kinőtt belőle. Ez kétfelől is végzetes volt munkájára. Nem gyökerezett közvetlenül a körülötte élő társadalomban, ezért művészte nem tudott harmonikusan kifejlődni, egészen szervessé válni, másfelől pedig nem tudott akkora hatással lenni nemzetére, amilyenre hivatva lett volna. Művészte a társadalom tömegeiből kinövő támaszték hiányában vált egyenetlenné, és idegen maradt a társadalom tömegei számára, mert túlnőtt rajtuk.

Most már a harmadik generáció növekedett fel Kemény halála óta, s e hosszú idő alatt alig jutottunk hozzá valamivel közelebb. Nem is tettünk jóformán semmit Kemény népszerűsítése érdekében, meg se kíséreltük, hogy az olvasóknak legalább jobbra hajló részét fölemeljük hozzá. Az egy Gyulai Pál dolgozott e célon, az ő írásai még ma is az egyedüliek, amelyekhez fordulhat az, aki közelebb akar férközni Kemény szelleméhez.¹³ Gyulai óta a magyar kritika és irodalomtörténeti kutatás nem tett érte jóformán semmit. Néhány csekély jelentőségű s csakis a

¹³ Gyulai Pál: *Kemény Zsigmond regényei és beszélei; Vélemény Kemény Zsigmondról, mint regény és beszélyíróról* (1854). Továbbá 1880-ban kiadja Kemény Zsigmond tanulmányait (Budapest, Ráth), 1905-ben ismét sajtó alá rendezte Kemény Zsigmond műveit (Budapest, Franklin). Mindazonáltal foglalkozott Kemény Zsigmonddal Bodnár Zsigmond is, ld. pl. az ugyancsak 1905-ben megjelent *Eötivös és Kemény* című háromszáz oldalas összehasonlítását (Pozsony, Eggenberger).

szakbeli filológusok számára használható részlettanulmányon s kisebb-nagyobb kézikönyveknek többnyire csak Gyulai megállapításait ismétlő cikkein kívül mi az, amit irodalmunk Keményre vonatkozólag fel tud mutatni?

A francia irodalomnak egyik legnagyobb ereje, hogy a nagy írók mellett és után mindig ott dolgozik a kitűnő kritikusok csapata, akik feldolgozzák, a közönségnek megmutatják íróinak nagyságát, bevezetik őt szépségeikbe, elvégzik a megértő és lelkes közvetítés feladatát az irodalmi termelés és közönség közt, a váltakozó nemzedékeknek megmutatják, ami irodalmukban számukra aktuális, ami lelkükhöz szól – fenntartják az eleven kapcsolatot az irodalmi fejlődés két nagy tényezője, a termelés és a fogyasztás között. A nagy francia írók sohasem merülnek teljes feledésbe, a kritika mindig kiemeli, aktuálissá teszi őket, megtanítja a közönséget megértésükre. Ugyanígy van a többi nagy irodalmi kultúrájú nemzeteknél is. Nekünk ilyen, a tömegekre is ható irodalmi kritikánk nincs, régibb irodalmunk kincsei elpazarlódnak, a nemzet szellemére nézve értéküket veszítik, mert nincs, aki számon tartsa őket, nincs, aki figyelmeztessen rájuk, nincs, aki hozzájuk nevelje a közönséget. Íróink ezért avulnak el csodálatos gyorsasággal, s még aktuális irodalmunk is jóformán teljesen visszhang nélkül dolgozik, s hatása, amennyiben van, nem válik az olvasókban tudatossá.

Legelsősorban ennek az állapotnak a bűne az is, hogy a szellemi értékeknek olyan kincsesbányája, mint Kemény Zsigmond, parlagon marad, alig járulhat hozzá művelődésünk intenzitásához. Rendszeres, céltudatos és nehézségektől vissza nem riadó közönségnevelő kritikai munkára volna szükség, akkor feltámadna előbb-utóbb Kemény Zsigmond szelleme is.¹⁴ Hozzánevelni az olvasók tömegét, nem könnyű feladat három nemzedék mulasztásai után, de egyedüli méltó módja, hogy lerójuk tartozásunkat azzal az írónkkal szemben, akiben eddig elért legmagasabb intellektuális színvonalára emelkedett a magyar irodalom.

S. A.

1914. 8. sz. február 22. 155–156.

Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Papp Ferenc. Budapest, Franklin Társulat

Irodalmunk kincsének jelentékeny gazdagodása az a könyv, amelyben báró Kemény Zsigmond¹⁵ eddig ismeretlen, illetőleg végleg elveszettnek hitt munkái ke-

¹⁴ Schöpflin Aladár írásaiban többször visszatér Kemény Zsigmond és Jókai Mór értékelésére. *A magyar irodalom története a XX. században* című, első részében (korszak)monográfiának tekinthető könyvében pl. Gyulai Pál és Péterfy Jenő kritikai munkásságát felidézve utal a két regényíró másságában és népszerűségében mutatkozó különbségre. Kemény Zsigmond átfogó, korszerű értékelését ld. Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond*. Pozsony, Kalligram, 2007.

¹⁵ Kemény Zsigmond – ld. az előző írást.

rülnek napvilágra. A könyvet Papp Ferenc¹⁶ adta ki, akinek szerencsés véletlen juttatta kezébe a nagy író eddig lappangott kéziratait: életrajzi adatok kutatása közben járt a Maros mentén és a Mezőségen, s Pusztakamarásra érve, ahol Kemény tudvalevőleg élete szomorú végnapjait töltötte, s ahol meg is halt, Kemény Anna bárónő mutatta meg neki a családi levéltárban azt a terjedelmes iratcsomagot, amely az író hátrahagyott munkáit tartalmazza. Az iratok alighanem sokáig heverhettek padláson vagy más nem nekik való helyen, mert sok nyoma van rajtuk az időjárás viszontagságainak és az egerek pusztító munkájának. Nyilván sokáig nem volt, aki figyelmes szemmel megvizsgálta volna őket, s észrevette volna becsüket. Ennek tulajdonítható, hogy az iratok nagy összevisszaságban voltak, csak ügyel-bajjal lehetett az összetartozó íveket és lapokat összeállítani, s a munka végén kiderült, hogy csupa töredék darabokat tartalmaznak, töredékben vannak meg olyanok is, melyekről egykorú följegyzések mint teljesen kész művekről emlékeznek meg. Kemény hat művének maradtak fenn kisebb-nagyobb részletei. Az első az *Izabella királyné és a remete* című regény, amelynek háttere Erdély Izabella királyné korában való története, tragikai főalakja Martinuzzi, s tárgya tulajdonképpen a zseniális Paulinus barát küzdelme a királynéval nagy perspektívájú politikai tervei érdekében. Ez a regény csak egyes részeiben maradt fenn, de a szövegből s a hozzá írt, s szintén fennmaradt függelékekből rekonstruálni lehet kompozíciójának fővonásait, tragikai történetének kifejtése módját. A másik az *Élet és ábránd* című regény, Kemény egyetlen nem magyar tárgyú munkája, mely [Luís de] Camões, a portugál költő életét foglalja cselekvénybe. Ez maradt fenn a legteljesebben, úgyhogy csaknem hézag nélküli fogalmat alkothatunk róla; már megjelent a *Budapesti Szemle* tavalyi évfolyamában, s már akkor is nagy figyelmet keltett. A harmadik mű egy kisebb töredék a *Hírlapszerkesztő naplója* című regényből, alig néhány lapra terjedő darab, amelyből alig tudni meg többet, mint hogy Kemény Erdélynek a negyvenes években való politikai mozgalmait és állapotait akarta rajzolni. Bizonyos rokonságban áll az író *Férj és nő* című ismert regényével, amelybe az egykor teljesen elkészült fiatalabb kori munka egyes részeit valószínűleg bele is dolgozta s talán ezért is maradt fenn oly kevés belőle. A negyedik mű *Históriai töredék* című történeti tanulmányból való, mely Erdély történetének különösen Mátyás király halálától Martinuzzi haláláig terjedő szakát rajzolja meg, valószínűleg mellékterménye Kemény *Izabella királyné és a remete* és *Zord idő* című regényében folytatott történelmi tanulmányainak. Politikai irodalmunk szempontjából nagyon érdekes az ötödik mű, amely Kemény legnagyobb politikai tanulmányának, a *Kortelkedés és ellenszerei* címűnek első tervrajza. A hatodik mű végül egy *Anna* nevű drámai költeménynek, Kemény egyetlen ismert verses munkájának egy kisebb darabja. Ezek a csonka, részben törmelék

¹⁶ Papp Ferenc (1871–1943), irodalomtörténész, akadémikus. A szövegkiadások után 1922–23-ban kétkötetes, közel ezeroldalas monográfiát jelentetett meg Kemény Zsigmondról. Számos előtanulmány után kétkötetes monográfiában dolgozta fel Gyulai Pál életművét (Akadémiai, 1935 és 1941).

művek úgy hatnak, – hogy kiadjuk egy képét ismételjük – mint egy-egy nagyszerű régi épület romjai, itt-ott le van töredezve róluk egy darab, kidőlt egy-egy fal, beomlott a tető, de azért a nagyszerű művek áhítatát keltik a szemlélőben, s legalább a két első regény-töredék úgyszólván teljesen, minden főbb vonásában adja Kemény nagyszerű írói egyéniségét és világnézetének irodalmunkban máig is páratlanul álló nagyszabású voltát. Sajnáljuk, hogy annak idején a kéziratok nem jutottak gondosabb kezekbe s nem maradtak fenn teljesebben, de nagyobb az örömünk azon, hogy így is napvilágra kerültek. Legnagyobb becsület az adja meg, hogy nagy mennyiségű és igen nyomós anyaggal járulnak hozzá Kemény gondolatvilágának ismeretéhez, még gazdagabbnak mutatják a magyar irodalom egyik leggazdagabb elméjét, mint amilyenek eddig ismertük. A töredékek kiadója, Papp Ferenc elismerésre méltó gondossággal és szeretettel végezte munkáját, melyet kutatói szerencséje elébe szabott. A töredék írások összeállítása is nagy gondosságot és sok ismeretet kívánt, sajtó alá rendezésük nem különben. Papp Ferenc részletes tájékoztató bevezetéseket írt az egyes művekről, melyek valóságos tanulmányokká szélesednek ki, és sok tekintetben máris hasznosítják az újonnan felfedezett anyagot. Az író Kemény kiváló ismerőjének és jó tollú stilisztának bizonyítja magát a tanulmányokban; a filológus gondosságát – ami ritka eset – egyesíteni tudja a világos és nemegyszer színes tollú író élénk előadásával. Olyan könyvet adott kezünkbe, melyben minden tekintetben örömünk telhetik.

1914. 8. sz. február 22. 156.

Feleky Géza: Munkácsy. Budapest, Eggenberger

Nagy művészünkéről, kinek az impresszionizmus támadásai után most egyre nő a becsülete művészek és műértők előtt, érdekes kis könyvet írt Feleky Géza.¹⁷ Ügyes, gondolatokban és megfigyelésekben gazdag könyvecske, megvannak benne mindazok a jó tulajdonságok és fogyatkozások, melyeket Feleky egyéb munkáiból ismerünk. Művészeti tájékozottsága széleskörű és sokoldalú, a műtörténeti analógiák és megvilágosító példák mindig a keze ügyében vannak, s ezen a módon sok új szempontból világítja meg Munkácsy fejlődését és művészetét. Határozottan érdekes például, ahogy rámutat Munkácsy autodidakta-szerű tanulmányainak, a magyar művészt jellemző hagyománytanúságnak szerepére Munkácsy művészetében; a művész az egyik nemzedék technikai és egyéb eredményeit a másik nemzedékre átörökítő hagyomány híján igen sokszor újonnan kell hogy felfedezzen bizonyos olyan dolgokat, melyeket a régi nagy művészek már rég felfedeztek, s ez, ha bizonyos tekintetben korlátozza is munkáját, más tekintetben erejévé válik, új,

¹⁷ Feleky Géza (1890–1936) újságíró, író. A polgári radikalizmus képviselője, publicistája. 1920 és 1925 között a *Világ* főszerkesztője. Első kötetét – *Könyvek, képek, évek* (1912) – a *Nyugatban* Balázs Béla ismertette. Történelmi tanulmányai (*Kaiser und Krieg*, 1933) a világháború okát keresik. Portréját Rippl-Rónai József festette meg 1925-ben a nyugatos íróportrék-sorozat keretében.

eredeti színbe vonja a régi, ismert dolgot. Érdekes az is, amit Munkácsy színeiről mond, s a művész egyes képeinek leírásaiban is sok találó megfigyelést olvasunk, bár itt már jobban feltűnik egy írói hiba: a túl sok szóval való jellemzés és az emlékezetbe toلولó műtörténeti asszociációk túlságosan készséges felhasználása. A kis könyv hibái nagyobbára ilyen szerkezeti hibák, s amit mond, az legtöbbszörre találó, sokszor érdekes és eredeti módon megfigyelt dolog, de nem mindig lett volna okvetlenül szükséges éppen itt és éppen ebben a kapcsolatban elmondani. A tömörség és a mondanivaló logikailag következetes felépítése éppen az ilyen esszé-szerű tárgyalásban a legfontosabb dolog. Ezt azonban talán még megtanulja a fiatal író, ahogy igen sok más dolgot megtanult már. Munkácsy-könyvecskéje a javához tartozik annak, amit nagy művészünkéről írtak,¹⁸ minden érdeklődő sok tanulsággal olvashatja.

1914. 8. sz. február 22. 156.

Mindszenty Gedeon költeményei. Eger, Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület

Vallásos költőkben szegény irodalmunkban számot tesz Mindszenty Gedeon,¹⁹ a katolikusoknak Tárkányi Béla²⁰ mellett legkiválóbb és legismertebb egyházi költője, kinek műveit sokfelé olvassák és citálják most is. Költészete szoros értelemben vett egyházi költészet, nem afféle szabad elmerülés a vallás misztikus rejtelmeibe, hanem az egyházi eszme és érzéskör motívumainak megszólaltatása, igazi papi költészet, egy hitéhez és ennek intézményeihez híven ragaszkodó lélek megnyilatkozása erősen papi színezettel. Zsoltárok, vallásos elmélkedések, a vallásos érzésnek irodalmunkban hagyományos összeszövődése a hazafiással, ezek adják Mindszenty verseinek tárgykörét. Formai tekintetben körülbelül úgy viszonylik Aranyhoz, mint Tárkányi Vörösmartyhoz. Észrevehető nála a nagyobb kortárs hatása, bár erősen érzik még a Vörösmarty-féle hagyomány is. Emléke mindenesetre méltó a katolikus hívek emlékezetére, s az egri egyházmegyei irodalmi egyesület jó dolgot művelt azzal, hogy most két gondosan összeállított kötetben kiadta költeményeit, rövid életrajzi előszóval, s ezzel is felhívja a figyelmet érdekes és érdemes személyiségére.

¹⁸ Az 1900-ban meghalt Munkácsyról már 1897-ben (kiegészítve 1898-ban, majd tovább bővítve 1907-ben) megszületett az első figyelemre méltó könyv Malonyai Dezsőtől. Nagyné Varga Éva bibliográfiája igazít el a Schöpflin által is ismert, akkortájt erősen bővülő Munkácsy-szakirodalomban. Ld. a békéscsabai Munkácsy Mihály múzeum honlapján: http://www.munkacsy.hu/munkacsy/hu_index.htm. (Letöltés: 2016. 06. 06.)

¹⁹ Mindszenty Gedeon (1829–1877), plébános, költő, tanfelügyelő, egyházi szónok. Sík Sándor írt róla megemlékezést (Budapest, Stephaneum, 1910).

²⁰ Tárkányi Béla [Viperina József] (1821–1866), egri kanonok, költő, műfordító, akadémikus.

1914. 9. sz. március 1. 175–176.

Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó. Budapest, Athenaeum

A Kunságnak még nemigen volt írója; ennek a különös, a többi magyarságtól sokban elütő népek alakjai, különleges sajátságai, élete, a kun parasztság és a belőle kinőtt intelligencia még eddig nem talált irodalmi felfedezőre. Petőfi csak a kunsági természet képeit írta meg néhány híres versében, Baksaynál tűnik fel egy-két kun alak – körülbelül ez az egész, amit a Kunságról írtak. Móricz Zsigmond²¹ fedezi fel ezt az érdekes magyar területet új regényében, a *Kerek Ferkó*-ban: a nagy Kunvárost, amelynek roppant határa mellett ott fekszik a várossal ősidők óta valami gyűlölködő antagonizmusban a Kerekegyházyak óriási uradalma, s ebből az ősi súrlódásból szövődik össze végeredményben az egész regény. Belejátszik a mai magyar élet legélesebben jellemző motívuma: a sűrűvérű, gondolkozásában földhöz tapadt, maradi öreg generáció s az új eszmék új levegőjében nőtt új generáció küzdelme; a sors elválaszthatatlanul összeforrasztotta őket, de világnézetük nem tud összeforni, folytonos inkompatibilitások támadnak köztük, melyek csak viharos kirobbanások után tudnak kiegyenlítődsre jutni. Kerek Ferkó küszködik így az apjával, a maga életének tartalmáért, belső emésztődések, villámszerű összecsapások között, és küszködik egész világával meg a maga sűrű vérével. Duhaj tréfából kéri meg látatlanban a polgármester leányát, de a dolog komolyra fordul, mikor véletlenül megismerkedik a leánnyal és hirtelen beleszeret, megszágyenül előtte kétszer is, szilaj lobogással emészti magát, hogy végre megjuhászodva kiengesztelődjék apjával, és megkérje annak rendje és módja szerint a leányt. Érdekes, eredeti alakok csoportosulnak a történet körül: az öreg Kerekegyházy, a polgármester és családja, a kunvárosi urak, odavalók és odaszármazottak, pontosan különválasztva a rajz vonalaival, a háttérben a kun nép s mindezek fölött a nehéz, nyomott, forró alföldi levegő. Lényegében a kunság természetrajza, egy igen pontosan megfigyelő és erős, kemény, jellemző vonalakkal rajzoló író előadásában; alig tudunk modern magyar regényt, amelyben a magyarság egy jellemző darabja ennyire szemléletesen, gyökeréig megmutatva tárulna fel. Az emberek készen, egész valójukkal vannak beállítva a regénybe, életmódjukkal, szokásaikkal, előzményeikkel, elfogultságaikkal és képességeikkel, egymáshoz és a maguk világhoz való viszonyukkal. Móricz rajzolósi módja, amely mindig szervesen igyekszik ábrázolni az embert, ebben a munkájában is kitűnően beválik. A kunvárosi bál rajzában például néhány lapon leperreg előttünk az egész város, a maga jellegzetes vonásaival, társadalmi tagozódásával és feltűnő egyéniségeivel. A súly e regényben inkább is ezen a milió-rajzon van, bár az egyes emberekben végbemenő lelki folyamatok is – életük egy-egy válságos pillanata során – finom vonásokkal, gazdag árnyalással elevenednek meg. Azok a lapok pedig, amelyeken Kerek Ferkó beszélgetése van elmondva a tanyai emberekkel, szinte teljes összefoglalásban adják a magyar alföldi nép gondolkodását, műveltségét, beszédmódját.

²¹ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1913/2; 1917/3, 52.

1914. 10. sz. március 8. 195–196.

Ady Endre: Ki látott engem? Budapest, Nyugat-kiadás

Ady Endre²² új könyvének címe ez a kérdés. Ki látta a költőt? Egyáltalán ki látott már embert, igazán, belülről, ki tekintett be lelkének rejtelseibe, és ki tudja megfogni érzékeivel azt az elzárt, titokzatos, megfoghatatlan valamit, ami egy másik ember egyéniségének lényege? Próbálgatjuk, ki több, ki kevesebb intuícióval egész életünkön át, és nem jutunk sokkal tovább a végén, mint amennyire a kezdetén voltunk. Még a költőt tudhatnók legjobban megközelíteni, mert minden emberek közül ő mutat meg legtöbbet magából, s érzését, gondolatát nemcsak tartalmában, hanem színében is kinyilvánítja verseiben. És mégis, ki mondhatja, hogy látta a költőt? Az ember örök magánossága jajdul ki Ady kérdésében, s a költőé, akit az önkinyilatkoztatás ösztöne hajt. Ez az ösztön éppen Adyban példátlanul erős s szinte elemi természetű, senki nem adja magát költői munkáiban teljesebben és közvetlenebbül, mint ő. Mintha az ő személye csak közlő szerve volna a valahonnan rejtelmes messzeségben támadó gondolatoknak, s teljesen átbocsátaná őket, csorbítás nélkül. Nála a vers nem csupán művészi munka, hanem a szó szoros értelmében életjelenség, mégpedig a költő életének legfontosabb – talán egyedül fontos – jelenséglényének igazi lényege. Teljes valójával éli a költészetet, s minden, ami az életből hat rá, költészetté válik benne, abban a rejtelmes valójában, amely az élet minden igazi nagy dolgát első szempillantásra kaotikusnak tünteti fel, s csak a mélyebb belátás és erősebb átélés által oldódik fel és egyszerűsödik kézzel megfogható, szemmel meglátható valósággá. Ady lírájának nem a tartalma a lényeges, nem is formáinak sajátosságos, egészen egyéni és minden vonalában új művészete, hanem az a lendület, amellyel az életbenyomás verssé záródik össze, s amelynél fogva a vers intenzív és koncentrált étellel telik meg. Abban a fejlődési fokában, melyet új könyve jelent, a magyarság sorsa foglalkoztatja legerősebben: a könyv túlnyomó része elkeseredett, szenvedélyes viaskodás a magyar élet mai hatalmaival szemben. A kép, melyet a magyarság jövőjéről lelkébe vetít jelenének szemlélete, ijesztő és félelmetes, a komor, elkeseredett hang emlékeztet az ótestamentumi prófétákra, de időnkint egy eredeti magyar hang, talán az ázsiai puszták szelének süvítéséből támadt, vegyül bele a sötét zengésbe: az *eb ura fakó* történelmi kiáltása, amelyben a magyarság minden történelmi szenvedése, önmagával és az egész világgal való meghasonlott birkózása sűrűsödik össze. A költő rendkívüli intenzitással éli faja életét s szava néha úgy hangzik, mint az önmarcangolás sikoltása. Máskor – ez is mennyire magyar vonás! – a búsongó ellankadás, a „minden mindegy” fáradt, reménytelen filozófiája fogja el, kesergő kuruc vitézek panaszkodása, aggódása sír ki a versből, különös, szívet fájdtóan zokogó hangokon, amilyenek réges-rég elhallgatott tárogatók hangját elképzeljük, mikor a lengyel határ közelében menekülő kurucok lehetőségétől felrikoltottak. Ha az ember

²² Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1919/5, 11.

beleolvassa magát ezekbe a versekbe, csakhamar elfelejtődik minden aktuális motívumuk, s az átkozódó, haragos és elkeseredett hangokból a magyarság ezeréves tragédiájának izgatott, sötét körvonalai bontakoznak ki. Minden egyébnek – ezt már tavalyi könyvében is éreztük – fölébe tudott emelkedni, eljutott az egész élettel szemben arra a magasabb szempontra, amelyből az ember már mintegy csak szemlélő módjára, széles ívben tekint át mindent, s bizonyos fölényes érzéssel tudja kihelyezni magából az életjelenségeket. Ezzel az egy dologgal, a magyarság problémájával nem tud ebbe a hűvösebb viszonyba jutni, ez mindig fölzaklatja, szélsőségig izgatja egész valóját, ezt mindig teljes zuhanó súlyában éli át.

1914. 11. sz. március 15. 215.

Szederkényi Anna: A nagy nő. Budapest, Athenaeum

Akit érdekel, hogy miképpen küzd egy író a maga mondanivalójával, hogy birkózik vele, amíg meg tudja fogni és formába gyömöszölni, hogy gyűri le néha az író a mondanivalót, néha a mondanivaló az írot, az olvassa el Szederkényi Anna²³ új regényét. Egy régi történetnek akar új jelentőséget és új értelmezést adni: egy szegény leány történetét mondja el, aki nevelőnőnek kerül egy vidéki földesúr házához, beleszeret a háziasszony unokaöccsébe, magára vonja egy vendégségben ott járó miniszter tetszését, s a miniszter szeretőjének féltékenységét, kevés híján eszköze lesz e gonosz asszony aljas tervének, szeretője a miniszternek, de tiszta lelke és szerelme végül is visszagaradja az örvény széléről. Így száraz kivonatban ez konvencionálisan szentimentális történetnek látszik, de a regényben elevenebbé lesz azáltal a sok mondanivaló által, amit az író belezsúfol, s koronkint, egy-egy képben vagy jelenetben az átélt valóság benyomását teszi. Legtöbb biztonsággal az eleje van rajzolva, a vidéki földesúri ház élete, asszonyának zárkózott, hideg, csak az anyai szeretetben és aggodalomban felolvadó elfordulása mindattól a sok csúnya dologtól, ami körülötte folyik, urának s duhaj társainak lármás, boros, vesztét érző mulatozása. A vonalak itt sem biztosak és egyenletesek, konvencionális vonások, elrajzolások elegyednek a frissen, hirtelenül és elevenen odavetett képekbe, de a legtöbb jelenetnek van levegője és mozgása, s van bennük valami, ami különösen érdekes: úgy hatnak, mint a lélekbe visszaidézett emlékek, azokkal az elemeikkel, amelyek megragadtak az emlékezetben, egyes pontjaiban erősen megvilágítva, másutt homályban maradván, már ahogy az emlékezetben pontosabban lerögződtek vagy elhomályosodtak. Ha az író megmaradt volna az emlékképek hű reprodukálásánál, biztosabb és elevenebb lett volna a rajza, – ahol beleviszi a dolgokba a maga tudatosságát, többnyire eltakarja vele a rajzolt dolgok igazi valóját. A regény második fele lankadtabb az elsőnél, komponálásában nincs szervezés, az egyes jelenetek szerteszakadnak, nem állnak össze egységes képpé, az alakok időnként nagyon is papiros-alakokká lesznek, minduntalan el-

²³ Szederkényi Anna – ld. 1906/28; 1912/18; 1917/23.

rejtőzik igazi valójuk, nem tudnak mindig tisztában lenni szándékaikkal. Feltűnő, hogy az író, aki sokat foglalkozik a szerelem problémájával, nem mindig tudja eltalálni, s főleg nem mindig tudja alakjai ajkára adni a szerelem igaz szavait. A könyv részletei többet érnek az egésznél: a regény anyaga nincs egészé formálva, darabjaiban marad, s ezek a darabok egymásba zsúfolódnak. Ha azonban a részletek szempontjából nézzük, sok jól megcsinált, érdekes dolgot találunk benne, úgy pedig, mint egy erőfeszítése arra, hogy úrrá legyen saját gondolatai fölött, s megragadja a regény formáját, különösen érdekes.

1914. 15. sz. április 12. 299.

Oláh Gábor: Szegény magyarok. Debrecen, Csáthy

Oláh Gábort,²⁴ olvasóink jól tudják, kezdettől fogva rokonszenvvel és jóindulattal fogadtuk, az elsők közé tartoztunk, akik segítettek neki meghódítani a nyilvánosságot, érdeklődéssel kísértük fejlődésének különös változatait, várakozással néztük, mivé fogja kiforrni magát az az izgatott forrongás, amely egyik végletből a másikba sodorta, tévedéseit nem titkoltuk el, de nem ítéltük el érte. Most megjelent nagy, kétkötetes regényét azonban, melynek *Szegény magyarok* a címe, mély elkedvetlenedéssel tettük le. Egy szertelen ambíció munkája ez a regény; de az ambícióhoz nincs meg a hozzávaló erő, és a hiábavaló erőlködés megrendíti az írónak hivatottságában való hitünket is. Az író a saját élete történetét írja le benne, ifjúkori küszködéseit, lelki válságait, harcát a körülötte folyó élettel, kiábrándulásait, vereségét, menekülését Budapestről a debreceni környezetbe, itteni bajait, végleges bukását, szóval önéletrajzot ad regény színe alatt, mégpedig nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy nyíltan, tartózkodás nélkül mond el mindent, ami vele történt, és amit élete útja közben elképzelt. A baj azonban az, hogy mindezt a lelki szeméremnek megdöbbenő hiányával mondja el, nyoma nélkül annak a gyöngédségnek, amely igazi írónál mindig megvan legalább a maga élményei, életének válságai és titkai iránt. Ezért a regényben éppen az az alak válik legellenzenesebbé, amelyben önmagát rajzolja: egy nagyzó, folyton deklamáló ifjút látunk, aki állandóan zseniális pózokban áll, de a hozzájuk illő zsenialitás nélkül, akit mindenben féltelen hiúság és becsvágy vezet, aki azokkal, akik jók voltak hozzá, a leggyöngédtelenebb, és aki nem tudta soha megérteni életének semmiféle helyzetét, s ezért még az a magához való okosság sincs benne, hogy valahogy bele tudjon helyezkedni a világba. Amiket azokról a nőkről mond el, akiknek szerepük volt az életében, az igazán példája a gyöngédtelenségnek: a saját ifjú szerelmi titkait és ábrándjait rántja le a sárba. Nem lehet visszás érzés nélkül olvasni, micsoda tisztátalan képzetekkel veszi körül a regény hőse azokat a nőket, akiket valaha szeretett. Itt nyilvánvalóan beteges képzelődés működött; egyes jelenetek teljesen magukon viselik a kigondoltság bélyegét, megismerik rajtuk, hogy egy

²⁴ Oláh Gábor – ld. még. 1907/8; 1908/4, 22, 46, 50; 1909/9, 42, 50; 1911/13.

kielégítetlenül önmagába fülledt, túlzott érzékiség fantazmagóriái, és megtörtént valóságokhoz semmi közük. A nő-alakokon is megismerni, hogy élő s az író életében szerepet játszott nőkről vannak kopírozva, a többi alakok pedig csaknem mind élő, nagy részben ismert emberek, akikre könnyű ráismerni, mert vagy a neveik vannak úgy elváltoztatva, hogy az igazi név kilássék alatta, vagy körülírásokkal is gondoskodik róla a szerző, hogy felismerjük őket. A regény tehát kulcsra jár, s ez a regényírásnak a legalantasabb, legnyersebb és legművészetlenebb módja, amely a regényt kiveszi az írói műformák köréből és a pamflet körébe utalja. A szerző irigységei, gyűlöletei és bosszúállásai nyilatkoznak ebben: a felismerhetően körülírt ismert emberekkel olyan dolgokat cselekedtet és olyan szavakat mondat, amelyeket azok sohasem tettek és sohasem mondtak, vagyis valótlan dolgokat fog rájuk. Nyilvánvaló, hogy a regény szenzációra van csinálva, de ez a szándékolt szenzációosság annyira szembetűnő benne, hogy unalmassá válik. Oláh Gábornak más műveiben tagadhatatlan tehetségéről csak egy-két jelenet (éppen a gyöngédebben és diszkrétebbül megírt jelenetek) s a nyelvnek minden papiros-ízű szaválásán néha mégis keresztülmelegedő ereje tanúskodik. Oláh Gáborban a szertelen ambíció a minden írónál legelemibb érzéket rontotta meg, amely ösztönszerűen és csalhatatlanul megmondja, mit kell a dolgokból megírni, és mit nem. Önmagáról és másokról is csak a lényegtelen, mellékes, megírásra nem való dolgokat mondja el, egészen a külsőségekhez tapadva, az emberek és dolgok mélyéig nem hatolva. Mindenekfölött pedig a saját szavaitól részegszik meg; az egész regény alig más, mint egy hosszú magánbeszéd: a főszereplő, függetlenül attól, hogy kihez és milyen helyzetben, csak beszél – a szerelmi jelenetek közben deklamáló okoskodásokat mond, három-négy lapon, lexikon-cikkekre emlékeztetően – elmondja a magyar irodalom vagy a filozófia dióhéjba szorított történetét, ismert tankönyvek után. A beszéd nála teljesen független valami, független a cselekvéstől, az érzéstől, önmagáért van, minden, ami a regényben történik, csak ürügy arra, hogy a hős kibeszélje magát. Ezért van a regénynek, amelyet nyilván az életből kimetszettnek gondolt az író, merőben papiros-íze. Nem szívesen mondunk ilyen kemény dolgokat Oláh Gáborról, aki iránt mindig rokonszenvvel viseltettünk, s akitől most sem tudjuk megvonni sajnálkozásunkat, de az igazságot elvégre róla is ki kell mondani akkor, amikor ő maga provokálja munkája egész természetével.

1914. 16. sz. április 19. 319–320.

Harsányi Kálmán: A kristálynézők. Budapest, Pesti Könyvnyomda

Harsányi Kálmánban nem egy olyan tulajdonság van, amely fontos arra, hogy valaki kitűnő író lehessen.²⁵ Van annyi kultúrája, mint kevés más írónak, egyéni-

²⁵ Harsányi [Hlavács] Kálmán (1876–1929), író, színikritikus. A kötet kulcsregénynek tekinthető a gödöllői művésztelep tagjainak művészi tantételeken túlnyúló társadalomfilozófiájának bemutatása révén. A korszak hangulatának és problematikájának megragadásán túl a valós személyek (pl.

ségében van bizonyos pátosz, van benne törekvés az irodalom magasabb rendű értékei s választékos gondosság a forma külsőségei iránt. Mégis hiányzanak belőle éppen azok a dolgok, amelyek egyedüli ismertetőjelei a nagyra hivatottságnak: nincs benne akkora lendület, amely igazolná nagy gesztusait, fantáziájának nincs elevensége, mondanivalói nem önkéntelenül, a földből kibuggyanó forrásvíz magától értetődésével törnek ki belőle, megérzik rajtuk az erőlködés fáradtsága, s a valóság képei halványan, igazi meleg vér nélkül rögződnek meg lelkében, s mire írásba formálódnak, olyan élettelenül hatnak, mint a márványnak látszani akaró pléh-szobrok. Minden nagyobbak tervelt munkája tele van szertelenséggel, amely a minden áron nagyra látszani akarásból, a mondanivaló súlyához képest túl nagy erőlködésből ered. Új regénye, *A kristálynézők* is olyasformán hat, mint mikor az erőművész nagy erőfeszítést mímelő taglejtésekkel hatalmas papírmasé súlyokat emelget. Egy nagyra hivatott ember tragédiáját akarja elmondani; pályáját derékon törte ketté, lelkét megbénította egy démoni gonosz nő, a felesége, aki kissé homályosan sejtetett körülmények közt, nem tudni, csakugyan pillanatnyi örülségében-e vagy eszeveszett gonoszságból megölte gyermekét és aztán önmagát is meg akarta ölni, de sebéből kigyógyult. A férfi azóta nem tudja folytatni írói pályáját, ha tollat fog a kezébe, fölmerül előtte halott gyermekének képe, s a toll kifordul kezéből. Évekig vidéken elhúzódva él, s mikor visszatér a fővárosba – itt kezdődik a regény –, megundorodva az irodalmi kávéházak cinizmusától, egy ideális gondolkodású kis művésztársaságba kerül egy újonnan szerzett tisztalelkű költő barátja vezetésével. Itt hosszas előadásban kifejti nézeteit, amelyek tele vannak idealizmussal és szónoki pátosszal, de meglehetősen kevés a konkrét tartalmuk, fellengzősek, igazi mag nélkül, haragosan bírálják mai szellemi és főleg irodalmi állapotainkat, valami program-félét is próbálnak adni a jobb jövőre, amely azonban sokkal homályosabb, semhogy indokolni tudná azt az elragadtatást, mellyel a kis társaság fogadja. Általában – s itt gyökerezik a regény legfőbb szervi baja – hősről nem tud tiszta képet adni; egy pillanatig sem tudjuk, mi lakik benne, mit akar és hogyan akarja. Kifejti, de nem tudja kellően megértetni a kristálynézést, valami különös szuggesztión alapuló tulajdonságát, amelyhez hasonlókát indiai fakírokról hallhattunk: ha erősen belenéz egy mindig magánál hordott kristályba, meglát benne mindent, az élet teljes elevenségével, ami a világon valaha történt, most történik és történni fog. Ezzel szórakozik benutságában,

Körösfi-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Lechner Ödön) regényszereplőként történő felvonultatásával is nyomatékosította Harsányi, hogy művével értékek mellett kardoskodik, és „ébreszteni” kíván. A regény stílusa néhol erősen elvont, ám részben ebből adódóan a magyar szépirodalomban ez a mű tekinthető az egyik első kísérletnek elbeszélés és esszé összeolvasztására. Szerzője a munkát egy ciklus első darabjának szánta, a további kötetekkel azonban nem készült el, töredékben maradtak írói hagyatékában. Könyve 1993-ban új kiadásban jelent meg, Bodnár György utószavával (Budapest, Pesti Szalon). Fiatal irodalomtörténészek foglalkoznak ismét munkásságával. Ld. pl. Wirágh András *A térbe vetett hang című tanulmányát A kristálynézőkről: Irodalomtörténet* 2010/3. 355–373, Gergye László: *Az arckép mágiája. A magyar művészregény a XIX. és a XX. században*. Budapest, Universitas, 2004. Halálakor a *Nyugatban* Schöpflin Aladár írt róla nekrológot (1929/12. 828–829).

ez tartja fenn benne az életerejét, a lélek valamelyes egyensúlyát, s mikor volt felesége galád bosszúból pokoli – bár valljuk be, kissé naiv ravaszsággal – ebből is kiábrándítja, akkor megtébolyodik. Vajmi töredékesnek látszik így a regény története, de bár gondosan elolvastuk, nem tudtunk belőle többet kihámozni. Ami egyéb a regényben történik, teljesen súlytalan dolog: a főszereplő akár egyedül van, akár társaságban, hosszú monológokat mond néha első személyben, néha az író magyarázó közvetítésével, akik vele vannak, hallgatják vagy közbeszólásokkal biztatják, de hogy mindez mire való és mit jelent, azt alig tudjuk megfogni. Alakok egész sora suhan el a főszereplő körül, nincs köztük egy sem, amelynek valamelyes élő emberi formája volna; fantomok valamennyien a főalak körül, aki semmivel sem kevésbé fantom, mint ők. Általában alig olvastunk még könyvet, amelynek akár a külső történetét, akár a belsőt vagy akár a filozófiáját olyan nehéz volna megfogni. Akárhogyan és akárhogyan nyúl bele az ember, csak ködöt markol, sehol sem tud eljutni az eleven igazság magváig, s a végén is azt kell hinnie, hogy ez a mag nincs is meg benne. Ez nem a mélység homálya, ez abból ered, hogy az író nagyobb akart, mint amennyit az ereje bír, többet akart kifejezni, mint amennyi a lelkében van. A stílusa is csupa hangos deklamáció, amely hangosabb a tartalmánál, és ezért mindig lármásnak hat. Ahol igazán van mondanivalója, mint az első fejezetben, ahol a Máté-passió hatását írja le, ott van benne bizonyos retorikai szín, sőt erő is, a legtöbb helyen olyan, mintha gipszből lenne gyúrva, nincs igazi kifejező ereje. Az író tehetsége gyakran megmutatkozik szép mondatokban, szép lapokon, de ezt a tehetséget megrontja a minden áron nagyot akarás. Nem tud megmaradni a maga határai között, és semmi sem bosszulja meg magát az irodalomban keservesebben, mintha az író tovább nyújtózik, mint ameddig a tehetsége ér. Néhány kis, igénytelen lírai versére emlékszünk Harsányi Kálmánnak, amelyek nekünk többet mondanak és többet is érnek, mint ez a nagyarányú és szokatlanul nagy terjedelmű regény.

1914. 17. sz. április 26. 339.

Biró Lajos: A szentlélek lovagja. Budapest, Singer és Wolfner

Biró Lajos²⁶ új regénye egy érdekes és új problémát, s érdekes s új alakot fog meg. Egy pompás emberpéldányt, igazi magyar nagyurat rajzol, aki tele van tehetséggel, egy nemes és értékes életre való készséggel, de hiányzik belőle egy képesség: az önmaga koncentrálni tudása, s ezen a hiányon megtörik egész élete. Anyagilag tönkrement, szertelen, duhaj életmód után, mire elválnak feleségétől és maradék kevés pénzével a fővárosba jön, hogy addig, amíg ebben tart, eddigi úri életét élje, aztán a halálba megy. Útjában hiába tartóztatja egy barátja, aki úri származású ember létére megbarátkozott a mai budapesti viszonyokkal, előkelő közigazdasá-

²⁶ Biró Lajos – ld még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1917/14; 1918/50.

gi pozícióba jutott. Ajánlatokat tesz neki, hogy miképp hozhatja helyre elrontott életét, de ő gögösen elhárít magától mindent. Pedig még nem kész a halálra, még nem barátkozott meg vele, csöndes züllésnek adja magát, az igen gögös ember módjára, inkább korrektorságot vállal egy híres író közbenjárására, s külvárosi kis csapszékekben fogyasztja életét. Eleséséből egy időre felemeli barátjának a leánya, egy okos, kedves, jó pesti leány, aki lassan öntudatosná váló szerelmet kelt benne. Szerelmi vallomását azonban a leány elutasítja, mire visszatér a züllésbe, újra a halál arcukat keresi, és napról-napra közelebb jut hozzá. Az alak jól van megtalálva, ilyen magyarokat valamennyien el tudunk képzelni, mert láttunk már hasonlókat. Semmi sem gyakoribb nálunk, mint az olyan magyarok – és éppen az igazi magyarságból valók –, akiknek szintén az a tragédiája, hogy nem tudnak belsőleg koncentrálni, és nem tudják ősi úri gögjüket beleilleszteni a mai élet kényszerűségeibe. Bíró az alakot néhány nagy vonással, szinte absztrahálva rajzolja, s ezzel azt nyeri, hogy tisztán, világosan áll előttünk, s nem marad kétség az író szándéka iránt. A regény egyetlen leány-alakja szintén típushoz tartozik, egy újabban sokat gúnyolt típushoz: gazdag pesti leány, aki tele van ismeretszomjival, kultúra iránti vágygal, de az nem válik benne – mint közönségesen szokott – sznobizmussá, hanem a belső harmónia, jóság és az életben való mozgás biztossága bájos és komoly harmóniába olvasztja. Sok más figyelemreméltó vonás is van a regényben: az író, aki boldogtalan sikerei miatt, mert érzi, hogy nem azokkal a képességeivel szerezte, melyek benne a legbecesebbek s boldogtalan, merta halhatatlanság neki elérhetetlen fantomja után vágyik – egy sziluettnben kitűnően megrajzolt fő bankember, a Budapesten mind gyakrabbiá váló fél-zsidó, fél-dzsentri családok sajátságos színe: különösen egy jelenet, amely a főszereplőt barátja estélyén a bankemberek neki egészen idegen világába vezeti, amelynek nem érti a levegőjét, az emberei beszédét, modorát, s veleszületett úri gögjét még jobban fokozza az a lealázónak érzett feszélyezettség, amelytől nem tud szabadulni. A regény egy darabot mutat abból a társadalmi kavarodásból, amely a mai Budapest egyik legfeltűnőbb jellemvonását adja, s amelyben sok érték nyer új értékelést, sok új érték keletkezik és sok szép, de a mai étellel megférti nem tudó erő elpusztul.

1914. 18. sz. május 3. 360.

Révész Béla: Vonagló falvak. Magyar regény. Budapest, Pallas

Révész Béla²⁷ tudtunkkal első regényének a címe ez. *A vonagló falvak* azok közül a – fájdalom, nagyszámú – magyar falvak közül valók, ahonnan Amerikába vándorol ki a férfi-nép eleje, s otthon alig marad más, mint az öregek, az asszonyok s az egész fiatalok. Révész Béla körülbelül az első, aki szélesebb vonalú, összefoglaló képet próbál adni az ilyen falu életéről, megmutatja azokat a csalogató célokat, melyek az embereket kiviszik a tengeren túlra, s a várakozásnak, vágyakozásnak,

²⁷ Révész Béla – ld. még: 1907/47; 1909/18; 1911/8; 1912/43; 1919/22.

reménykedésnek és kétségbeesésnek azt a fojtott, füllesztő levegőjét, amelyben az otthonmaradtak élnek. Drámai vonalú képben mutatja be egy kivándorló-csoport indulását, az elszakadás bánatának, a reménykedésnek, a komor elszántságnak az indulatait, ahogy a különböző embereken különbözőképp mutatkoznak, az ott-hon maradt asszonyok kicsapongásait, egy tiszta és tisztának maradni akaró fiatal, forróvérű parasztasszony szörnyű küszködését és elbukását, a bányaszerencsétlenségről jött gyászír hatását a maga szinte apokaliptikus siralmával, az itthoniak kínlódo életét és megórló munkáját az üveggyárban. A regénynek kissé lazán jelenetekre bomló, nem eléggé összefogott szerkezetében megragadó hatású jelenetek vannak: az író nagy erővel tudja megérezni és megéreztetni a parasztnépben a helyzetéből folyó komplex érzéseket és fájdalmas lelki bonyodalmakat. Rendkívüli erővel és igazsággal csinált jelenet például, mikor az öreg parasztasszony meg a legény fia annak a napnak az estéjén, amikor megtudták az apa halálát az amerikai bányában, lefeküsznek, siratják a halottat, a hold bevilágít a szobába, az ablakon át belátszik a szemben levő ház, melyet gazdája amerikai pénzből építtetett fel szép cserepesre, feltámad bennük az elemi szomjúság erejével a vágy, hogy ilyen házuk legyen, és megbeszélik, hogy minden áron összegyűjtik az útravalót, és most majd a fiú megy ki apja után, apja helyett. A kivándorlás lelki indító okait és táplálóit sehol sem olvastuk ilyen meggyőzően és elevenen, mindig érezzük, hogy itt egy ellenállhatatlan tömegmozgalomról van szó, mely mint valami lelki járvány ragadja meg a népet, az egyedüli elkeseredett lehetőséget mutatgatja nyomorúságos helyzete javítására, kiforgatja egész lényüket, mint valami nagy betegség rázkódtatása. Csodálni kellene, hogy irodalmunkban mily kevés tért foglal el a kivándorlás, népünk életének egyik legfontosabb, s ami korunk gazdasági és társadalmi viszonyait legsötétebben jellemző jelensége, ha úgyis nem tudnók, hogy a mai magyar irodalomnak éppen a néppel foglalkozó része – egy-két írónkat kivéve – mennyire nem a mai magyar népből indul ki, s mennyire hatása alatt áll egy elmúlt kor népeleti helyzetét megrögzítő hagyománynak. Révész Béla könyve formára is egészen egyéni, a különcködésig. Bevallottan arra törekszik, hogy minden, a dolgok reális megjelenését, a hangulatát, líráját, egymással s az emberekkel való összes kapcsolatait, szóval mindent kifejezzen, ami csak kifejezhető, s ezen felül még azt is, amit csak éreztetni lehet. Ebben a törekvésében rendkívül súlyos és rendkívül nyugtalan lesz a stílusa, mély, belső remegések hatják át. Mindenképen ráillik erre a stíltre az a jelző, melyet az író a falura alkalmaz: vonagló. Az író érzi a szavakkal való kifejezés minden korlátját, és erőlködve igyekszik ezeket áttörni, ahol nem lehet szavakkal, ott a mondatok ritmusával, sejtetésekkel, a rajz egyszerűsített és éppen ezért nagyon komplex vonalaival. Egy különös, egészen egyéni író különös, egyéni munkája; nem azoknak való olvasmány, akik csak szórakozásból szeretnek olvasni, de komoly olvasónak nagyon sok értéket revelál.

1914. 19. sz. május 10. 379–380.

Árkosi-Ferenczi Kálmán: *Guzsajásban*. Budapest, Franklin Társulat

Árkosi-Ferenczi Kálmánnak²⁸ egy-két év előtt olvastuk, s e helyen ismertettük egy novelláskönyvét. Már ebben is, nem tisztán és nem teljesen kibontakozva, de néhány figyelemre méltó vonását találtuk a székely népelet novellisztikus ábrázolásának. *Guzsajásban* címmel most megjelent új könyve már jelentékeny haladást mutat minden tekintetben: az író jobban tudja válogatni, mit kell és mit érdemes megmondani, jobban meg tudja komponálni történeteit és alakjait, s a rajzban is biztosabb.

Nem kifejezetten eredeti szellem, aki széles és új perspektívákat nyitna a magyar nép életének ábrázolásában, s új lélektani mélységeket vagy eddig észre nem vett társadalmi jelenségeket tudna feltárni, perspektívái általában kissé nyomottak, látása erősen hozzá tapad a konvenciókhoz, s nem megy túl azokon az ábrázolási módokon és azon a felfogáson, amelyeket előtte népünk kitűnő rajzolóí, Jókai, még inkább Mikszáth, kinek leginkább hatása alatt áll és bizonyos tekintetben Gárdonyi kijelöltek. Azok közül az írók közül való, akik a készen átvett előképek alapján igyekeznek új érdekességeket megtalálni, nem újító, nem is továbbfejlesztője, csak őrzője a hagyománynak. A népeletet, a székely ember egyéni és tipikus vonásait jól ismeri, közletről nézi, bizonyos gyönyörködéssel, olyanforma érzéssel, ahogy az ember egy első pillantásra igénytelennek látszó, de közelebről s részletesebben vizsgálva, egyre érdekesebbé váló virágot néz. Szereti a paraszt-ember sajátságos beszédét, bár tájnyelven leírt párbeszédeiben kissé túlságos tudatosan használja, mintha kissé kellékszámba venné; másfelől azonban meg kell adni, hogy néha igen jól vissza tudja adni a paraszti beszéd különleges fordulatait. Megérik az igyekezete, hogy behelyezze magát az egyszerű falusi emberek életébe anélkül, hogy mindig el tudná leplezni magában a tanult embert, aki mégiscsak kívülről nézi ezt az életet. Módszere az apró vonásokat összerakó megfigyelés, s ezért legtöbb a sikere ott, ahol zsáner-rajzot ad, amelyben egy alaknak részletes rajza a fődolog. Ilyen mindjárt a kötet első elbeszélése is, amelytől címét is kapta, s ilyen a *Csucsuj* című is, melyet nemrég mi közöltünk. Története rendkívül egyszerűek, bonyolultság nélküliek, s ilyenek alakjai is. Legtöbbször egy-egy anekdota-szerű, néhány egyszerű jelenetből álló s a végén kicsiny csattanóban, vagy érzelmes ellágyulásban kihangzó történetet mond el, s szereti alakjainak azt a kedveskedő, humoros kezelését, amelyet már Jókaiából és Mikszáthból is ismerünk. Kompozíciói is igen egyszerűek, szinte önmagukból folyók, de egy-két novellája, pl. a *Kukoricahántáskor* sikeresen old meg valamivel bonyolultabb kompozíciós problémát is. A könyv minden tekintetben figyelemre méltó és rokonszenvet keltő munka, fejlődésében és fejlődésre való képességében mutatja be szerzője tehetségét. Éppen a székely népelet van irodalmilag kevésbé feldolgozva, fiatalabb íróink között

²⁸ Árkosi-Ferenczi Kálmán – ld. 1904/7. Említett kötete: *A pálfalvi szélmolnár*. Budapest, Kunossy, Szilágyi és társa, 1911.

nem is foglalkozik vele más, mint e könyv szerzője. Mint a regionális irodalom általában, ő is sok etnográfiai motívumot visz be novelláiba, s megfigyelései ebben a tekintetben is figyelemre méltók.

1914. 21. sz. május 24. 419.

Czóbel Minka: Az erdő hangja. Budapest, Singer és Wolfner

Czóbel Minka²⁹ sajtósága, halk, finom költészete már vagy egy negyedszázada foglalkoztat minket. Azt hisszük, ő az első, aki a régebbi magyar írók gyermeteg dilettantizmusa után megszóltatta irodalmunkban a női lírát, speciális asszonyi vonásaival, azokkal a visszhangokkal, melyeket az élet, a természet, a világ jelenségei az asszonyi lélekben keltenek. Asszonyi érzékenység, fokozott fogékonyság, minden dolognak vagy az érzésen, vagy az első pillanatnyi, képszerű benyomáson keresztül való szemlélete, megadó passzivitás, amely néha hevesen, túláradva sikolt fel az élet teljessége felé, legtöbbször azonban csak halk sóhajokban, fojtott panaszokban merül ki, a formák erős körvonalak nélküli lágysága, a mondanivaló lazán, puha kézzel való megfogása – ezek a jellemző tulajdonságai, amelyek élesen elválasztják mindenkitől, egyes egyéniségektől és irodalmi áramlatoktól. Ezt a különválást még fokozza a költő visszahúzó, tartózkodó természete, mely versein is megérzik, s amely arra kényszeríti, hogy a szívében hullámzó érzéseknek mennél átvittebb, közvetettebb módon adjon kifejezést, hogy belerejtse önmagát szimbólumokba, természeti képekbe, az életből kiragadott jelenetekbe. Az őtánna jött női lírikusok egyikének-másikának zajos, túláradó, saját maga fék nélküli kifejezésében hangosan gyönyörködő, exhibicionizmusával büszkélkedő hangjai mellett az ő költészete még halkabbnak tetszett, még kevesebb helyet foglalt el a közérdeklődésért folyó harcban, s csak az értők, az igazán figyelők tudták, hogy a kilencvenes évek lírájának értékesebb gyöngyei vannak az ő csöndes, finom könyveiben, mint akármelyik társnőjében, aki sokkal hangosabban vonta magára a figyelmet. S lírájának forrása nem apadt el ma sem, mint ahogy új kötete bizonyítja, mely *Az erdő hangja* cím alatt most jelent meg. Terjedelmes kötet, s azt a Czóbel Minkát adja ismét eléink, akit régtől fogva ismerünk. A természetnek lírai szimbolizmussal átmelegített képei, melyek gyakran erősen képzőművészeti látással vannak papírra vetve, mint valami melegen összehangolt, egy hangulattal átítatott pasztell-kép vagy impresszionista festmény, öreg várak hangulatos termei, régi tükrök, bútorok, amint megelevenednek a költő keze alatt, aki mindent – a természetet és élettelen tárgyat egyaránt – betölt a maga érzésének panteizmusával, a falusi élet érzelmesen színezett apró, szomorú történetei nem a népieskedés modorosságával, hanem azzal az átéléssel, amely közösséget tart mindennel, ami élet, a hét napjai, mindegyik úgy tűnik fel, mint az élet egy-egy fazettája, amelyen benső líra sugarai csillannak meg. Ezek adják a versek anyagát. Valami álomsze-

²⁹ Czóbel Minka – ld. 1907/6.

rűség lebeg mind valamennyi felett, ez a költő inkább álmodja, mint éli az életet, nem lép bele a maga egész valójával, csak gondolataival és álmodozásával reagál rá. Talán ezért is olyan elfoszlók a formái: a mondanivaló gyakran kisiklik kezéből, mielőtt meg tudná fogni, mint ahogy elfoszlik előlünk az álom, amely a fölébredés pillanatában még világosan állott tudatunkban. Néha azonban rendkívüli gyöngédség van a kifejezésében, s a szavai olyanok, mint a virágszirmok pergése. Czóbel Minka könyve nemcsak mint versgyűjtemény, hanem mint egy gazdag, finom és gyöngéd lélek dokumentuma is kiválóan érdekes.

1914. 22. sz. május 31. 440.

Gróf Andrássy Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest, Franklin Társulat

Abban a valóságos kis irodalomban, melyet Szekfű Gyula ismert Rákóczi-könyve keltett, a legjelentékenyebb hozzászólás mindazok között, amelyek napvilágra kerültek, gróf Andrássy Gyula³⁰ kis tanulmánya, mely most jelent meg az Olcsó Könyvtárban.³¹ Nyomatékosan és erőteljesen bírálja Szekfű könyvét; elismeri a fiatal szerző tehetségét és képzettségét, de rámutat felfogásának és ábrázolásmódjának hibáira is s helyreigazítja azt a Rákóczi-képet, mely a könyvből kialakul. Érvelését az teszi különösen érdekessé, hogy magának Szekfűnek adataiból, teljesen a könyv apparátusára támaszkodva bírálja a könyvet, s ezzel annál meggyőzőbbé teszi azt a Rákóczi-képet, melyet nagy vonásaiban, vázlatos, de jellemző vonalakkal megrajzol. Felfogása egy történetíró államférfiú emelkedett felfogása, mely az emberi gyarlóságok fölött mindig meg tudja látni a nagyság elemeit, a tényeket nem magukban elszigetelten, hanem összes kapcsolataikban fogja fel, s ezzel bizonyos szervességet ad annak, amit mond. Ahogy néhány vonással beállítja Rákóczit az akkori világpolitika távlatába, az összefoglaló történetírásnak példás műve. A kis tanulmány előadása is előkelően nyugodt és világos, stílje választékos és korrekt, az egész a legtöbb figyelemre méltó magyar történeti esszéek egyike, melyeket mai történeti irodalmunk fel tud mutatni.

1914. 22. sz. május 31. 440.

Babits Mihály: Levelek Irisz koszorújából. Budapest, Nyugat-kiadás

Babits Mihály első verskötete, mellyel vagy öt év előtt először vonta magára a nagyközönség figyelmét, miután elszórtan megjelent versei már előbb is erősen foglalkoztatták az irodalomhoz közelebb állók érdeklődését, most *második* ki-

³⁰ Gróf Andrássy Gyula – ld. 1911/50.

³¹ A vita kiváltója Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi* (Budapest, M. Tud. Akadémia, 1913) című könyve volt. – Ld. 1914/5.

adásban jelent meg.³² Az első kiadás már régebben elkelt, s hogy a második csak most jelenik meg, annak a költő habozása volt az oka. „Kissé szégyenlem ebben a kinőtt ruhában megjelenni az emberek előtt” – mondja rövid előszavában. „De íme: ha kinőtt is, tiszta ruha és sehol se foszladozó. És régi napok illata szívódott szövetébe” – teszi hozzá szerény önértéssel. S az olvasó akkor ad a költőnek igazat, mikor mégis rászánta magát az új kiadás kibocsátására. A könyv ma is, ha újra elolvassuk, erősen, érdekesen, izgatón hat: egy érdekes, egyénien bélyegzett arc tekint ki belőle, elgondolkodva az élet rejtett gyönyöreitől, intenzív izgalmaitól fel-felcsillanva, egy-egy pillanatra teljesen, fenntartás nélkül kitérülve, máskor maga-magába elbújva, hogy csak áruló szavak, a hangnak csöndes beszéd közben hirtelen megrezdülései, a nyelvvel s a dolgokkal való különös játék izgalmi leplezzék le a finoman érzők számára, mily izgatott erős belső élet folyik a látszólag nyugodt arcvonások mögött. Nekünk, akiknek a könyvről az az emlékünknél maradt, melyet az első benyomás s a költő első föllépésével járó természetes izgalom színezt, kétszeresen érdekes most olvasni, új színben, a költő azóta lényegesen továbbfejlődött mai egyéniségén keresztül – szinte mintha most olvasnók először. Azt hisszük, sokaknak lesz ez az érzésük, akik a költő munkáját eddig is figyelemmel kísérték.

1914. 23. sz. június 7. 459.

Kisbán Miklós: A haldokló oroszlán. Budapest, Singer és Wolfner

Kisbán Miklós, kinek álneve alatt, most már mindenki tudja, gróf Bánffy Miklóst,³³ a *Nagyúr* című dráma szerzőjét,³⁴ az állami színházak kormánybiztosát kell érteni, most egy kötet novellát adott ki. Mint minden, ami ennek a nem mindennapi tehetségű írónak kezéből kikerül, ez a novelláskötet is nagyon érdekes, tele van zseniális felvillanásokkal, az írói munkában való gyönyörködéssel, megnyilatkozást kereső belső írói nyugtalansággal, de megvannak benne azok az egyenetlenségek, amelyek csaknem elkerülhetetlenek olyan írónál, akinek az irodalom csak egy változatos, gazdag és színes élet egyik, nem is legfontosabb eleme. A hivatásszerű író, kinek egész élete az írás középpontja körül van berendezve, kénytelen képességeit minden oldalukról, szervesen és a lehető legteljesebb mértékben kifejtetni, aki ellenben csak bizonyos más munkából fennmaradt, vagy belsőleg különösképpen megfeszült órákban fordul az irodalomhoz, annál a mondanivaló kifejezésének ez az egyenetlensége, a dolgoknak állandóan egy bizonyos színvonalon tartása nem olyan fontos, s a mesterségbeli szempontok, melyek együttvéve a rutint adják, nem érvényesülnek olyan teljes mértékben. Kisbán Miklósnál a formabeli elmélyedésnek hiánya még másképpen is nyilvánul: ez az író, akinek

³² Az első kiadás évszáma 1909. Schöpflin írását a kötetről ld. 1909/26. Ld. még: 1913/4; 1917/37.

³³ Gróf Bánffy Miklós – ld. 1906/17.

³⁴ A Magyar Színház 1912. december 28-án mutatta be a darabot.

erősen egyéni mondanivalói vannak, s a stílje is tud egyéni és új lenni, nem mindig keres magának egyéni formákat, hanem beilleszkedik már megcsinált, kész formákba, s az olvasónak, mikor egy-egy munkáját olvassa, más írók is jutnak eszébe. *A rettenetes Safrancsról* szóló novellában például, amely különben a kötet legerősebb darabjainak egyike, az intonálás, a történetnek egész aláfestése Mikszáthra emlékeztet, máskor meg Herczeg Ferenc beállítási és rajzolási módszere érzik meg egy-egy novellán. Ez azonban nem alterálja azt a benyomást, hogy az író erősen eredeti szellem, csak néha a könnyebb végén szereti megfogni a dolgot. Mondanivalói rendszerint egészen egyéniék, és meg tudja nekik adni a súlyt és nyomatékot is. Az első novella, amely a könyv címét adta, az utolsó novella – *A farkasok* – s még néhány más darabja a kötetnek elsőrendű, teljes, kész művészi munka, mai novella-termésünk legjavából való. Egy tulajdonság pedig, amin tulajdonképp legjobban lehet megismerni a született író, mindig megvan benne: az elbeszélő készség, amely minden dolgot a maga igazi mivoltában tud közölni, mindennek meg tudja adni a maga fontosságát, s ezzel mondanivalóját mindig elevenné és érdekessé tudja tenni.

1914. 24. sz. június 14. 480.

Tormay Cécile: A régi ház. Budapest, Singer és Wolfner

Tormay Cécile³⁵ tehetségéről eléggé meggyőzött már két novellakönyve és *Emberek a kövek között* című regénye, de új könyve, *A régi ház* című regény mégis meglepetésként hat: egy érdekes tehetség hirtelen magasba szökkenését mutatja. A legjobb regények közé tartozik, amiket mostanában irodalmunk produkált, s a legfinomabb és leggazdagabb asszonyi írások közé tartozik irodalmunkban. Egy régi pesti polgári család történetét adja elő, amint az első generációban a hatalmas, félelmetes energiájú, egy darabból faragott öregapa erejéből az alacsony sorsból hirtelen fölemelkedik, a második generációban a becsületes, de erőtlenséges, vaserejű apja keze alatt önállóságában teljesen megbénult fiú kezén tespedésbe jut és a harmadik generációban az unokák kezén széjjelfoszlik. A család történetét mintegy szimbolizálja a régi ház, melyet még az öregapa, a hatalmas építőmester épített fel erősnek, idő-állónak, s amely az unokák elgyöngült kezéből a bontócsákány alá kerül. A régi ház és lakói körül mint valami háttér terül el a régi Pest története; valamikor a harmincas években épült fel a ház és az Ulwing-család dicsősége – akkor a ház egymagában állott a még sivatag, kiépítetlen Lipótvárosban, szemben vele az ódon Buda, tőle lefelé a régi hajóhid, e mögött az összezsúfolódó, nyárspolgáris, kicsinyes belváros, a maga kicsinyes, nyárspolgáris német lakóival, akik között elvéve, alig észrevétetve él az a néhány ember, akikben a jövő idők lelke forr. Jöttek aztán az izgatott idők, a szabadság harsogó szavával, a forradalom szorongó lelkesedésével: az új idők romboló és építő eljövételét

³⁵ Tormay Cécile – ld. még: 1911/11; 1916/50; 1918/16.

szépen szimbolizálja a regényben Pest 1848-iki ostromának néhány erősen átélt vonással való leírása, ahogy a régi házban és lakóiban visszhangzott: körös-körül robbannak a bombák, a háznak egy kis darabját is letörik, de dörrenésük a ház addig német, s a magyar üggyel közömbös szellemét észrevétlenül hozzákapcsolja a magyarsághoz.³⁶ Ez a messze perspektívákba sejtető történelmi háttér a regény legértékesebb részei közé tartozik, a régi Pest lelkét, átalakulását alig foglalta olyan tiszta és pontos képbe regényíró. Úgy áll ez a háttér az előtérben levő alakok mögött, mint régi finom metszeteken a tájképi staffage, fontosabb és többet mondó náluknál, mégse tolakszik előre, megmarad a maga helyén, és épp ezzel kap határozott, erős hangsúlyt. A középpontja a regénynek egy bájos, meghatott tollal papírra vetett, lelkileg erősen átélt nőalak: Anna, a „nagy ács”, a családalapító unokája, akinek lelkén át játszik le minden fontos esemény, a család egész története: a nagypapa nagy tervei, hatalmas erejének nyilvánulásai, a város küszködései az új időkkel, március 15-ike, a polgárság szűk körű élete, a család dicsősége, majd aláhanyatlása és beleolvadása a magyar élet nagy egységébe. Anna életét ezek határozzák meg, passzív, szenvedésre, a körülötte történő eseményeknek érzelemben való felszívására berendezett asszonyi élet az ő élete, egy finom, érzékeny rezonáló felület, amelyet folytonos izgalomban tart az élet körülötte zajló változatossága, melybe magának cselekvőleg belenyúlni nincs módja. Az asszonyi passzivitás csöndesen vérző szomorúsága ömlik el lényén, gyöngéden, szomorúan, szentimentalizmus nélkül, mert eleven igazsággal. Ő nem csinál semmit, csak érzésben él át mindent. A szerelmet és házasságot is: egy fajtájától idegen férfi szerelmét, egy magyar nemes úrét, aki nem érzi az ő városi, polgári érzéseit, minden idegével a falura, az elvesztett ősi birtokra vágyódik. A fajták és a világnézetek különbözőségéből lesz a házaselet tragédiája: férj és nő szeretik egymást, mégis mind több idegenség lopózik közéjük, amíg csaknem teljesen elválnak lelkeik, s csak a férj halálának órájában forrnak újra össze. Ennek a házaseletnek a rajzában gyönyörűen meglátott az író egy egészen új dolgot: azokat a belső válságokat, melyeket a magyar élet nagy átalakulása, az utolsó két generációban végbement összevegyülés a falusi magyarság és a városi német polgárság közt a lelkekben felidézett. Ez a megfigyelés is nagy értéket ad a regénynek. De nagyon értékes a formája is. Előadása tele van finomsággal, hangulatokat, érzéseket, emberi indulatokat úgy tud jellemezni, hogy azok biztosan jellemzik az embereket is, akikben lejátszanak, éreztetni tudja s mindig az olvasó tudatában tartani az érzelmi kapcsokat, melyek az egyes személyeket összefűzik, finom árnyaló művészettel tud széles lelki perspektívákat nyitni. Stílje is finom, gazdag, kifejező stílus, rendkívül gondos, főlöszleges cicoma és szószaporítás nélküli. Irodalmi visszhangok, távolról, halkán érzenek a regényben, már alapvető koncepciójában, a régi ház szimbolikus beállításában is, itt-ott német írók hatását érezzük, egy alakban Dickenst – az író nő eltávolodott már olvasmányaitól, de nem szakadt el egészen tőlünk. De már ön-

³⁶ A regény nagyrészt életrajzi és referenciális vonatkozású elemzését ld. Kollarits Krisztina: Tormay Cécile elfeledett regénye – A régi ház. *Új Forrás*, 2007/7. 39–55.

állóan jár – biztos lépésekkel és el tud jutni, botlás nélkül, oda, ahova elindult. A könyvhöz gróf Batthyány Gyula³⁷ rajzolt kissé Bayrosra³⁸ emlékeztető, de finom és talentumos illusztrációkat.

1914. 25. sz. június 21. 499–500.

Szász Zoltán: Séták a függőkertben. Budapest, Franklin Társulat

Szász Zoltán³⁹ új könyve formájában és tartalmában újszerű, eredeti nyomokat kereső könyv. Külső formára novellák gyűjteménye, vagyis minden darabjában valami történet folyik le, emberek beszélgetése és cselekvése, de ezek a beszélgetések és cselekvések nem a különböző életek, érzések, vágyak, akaratok összesűrűlődséből keletkeznek, hanem különböző gondolatok összesűrűlődséből, a történetek egy-egy gondolatnak mintegy illusztrálásai. Szóval tulajdonképpeni tartalmuk nem drámai vagy epikai, hanem dialektikai természetű. Az író maga is tudatában van annak, hogy írásai eltérnek és mennyiben térnek el a szokásos novellától, így jellemzi műveit előszavában: „Az úgynevezett mese bennük meglehetősen szerény szerepre hanyatlott. A külső történés háttérbe szorult bizonyos érzések, gondolatok, sőt elméletek kibontakozása mögött, azaz a történetek igazi meséje ez a kibontakozás. Ezek az írások átmenetet alkotnak a régi mese-novella s a lélektani tanulmányok és kísérletezések mindenféle fajtája között.” A módszer rendszerint az, hogy két vagy több ellentétes szándékú és világnézetű ember az élet valami helyzetében szembekerül egymással, de ez a szembekerülés nem ösztönök, indulatok és kívánságok küzdelme révén egyenlítődik ki, hanem ellentétes gondolataik küzdelme és győzelme révén. Ha éppen missziót keresnénk ennek az új műfajnak, dialektikai novellának nevezhetnénk. Ez is bennük a legfőbb, ami érdekességüket adja: az író dialektikája s a benne nyilvánuló verve.⁴⁰ Rendszerint teljesen élükre állított helyzeteket és gondolatokat állít elénk, ezeknek az útján keresi a törvényszerűségeket, ahogy a természetet kutató tudósok kísérleteiknél rendszerint mindenféle mellékkörülményeiktől megtisztított, ideális állapotba juttatott helyzeteket teremtenek a kísérletük tárgyát adó jelenségnek, hogy így, annál félreérthetlenebb legyen a természeti törvénnyel való kapcsolatuk. Ez az

³⁷ Gróf Batthyány Gyula (1887–1959), festőművész. Az első magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos dédunokája. Párizsban és Münchenben tanult, mesterének Vaszary Jánost tartotta. 1914-ben mutatkozott be első kiállításán (Beck Ö. Fülöppel együtt) az Ernst Múzeumban. A 20-as évektől színházi díszleteket is tervez. 1952-ben koncepció perben elítélték, vagyonát elkobozták. Így a magyar modern festészeti kánonba is csak a rendszerváltás után került be. L.d. Molnos Péter: *Gróf Batthyány Gyula – az elveszett Magyarország festője*. Budapest, Népszabadság, 2007.

³⁸ Franz von Bayros (1866–1924), osztrák illusztrátor, festő, a korabeli dekadens ízlés képviselője

³⁹ Szász Zoltán (1877–1940), újságíró, író. A *Pesti Napló*, majd a *Pesti Hírlap* munkatársa. Írásait a *Nyugat* is közölte. Szellem címmel 1924-ben rövidéletű lapot alapított.

⁴⁰ verve (fr): ihlet, lelkesedés, hév

élre-állítottság teszi Szász Zoltán gondolkodásmódját a görög szofista filozófusokéhoz hasonlóvá: inkább az érvek ügyes csoportosításával, egymással a bebizonyítandó tétel célja szerint való szembehelyezésével ingatja meg az olvasót, semmint tételeinek a meggyőző belső igazságával. Legtöbb tételének ugyanazon módszerrel az ellenkezőjét is lehetne bizonyítani. Akármennyire ellentmondunk azonban annak, amit mond, folyton érdekel azzal, ahogyan mondja, az író argumentumainak bősége, kifejezésének energiája, formulázásának világossága és elméssége érdekessé teszi írását.

1914. 26. sz. június 28. 519.

Lakatos László: A halhatatlan hercegnő. Budapest, Singer és Wolfner

Lakatos László⁴¹ új novelláskötete kapta ezt a címet. Ismerjük Lakatos írói természetét, hiszen munkásságának nagy része lapunkban folyik le. Romantikus lélek, nem a reális dolgok pontosan megfigyelt összerakásával akarja az élet illúzióját kelteni, hanem a belső lírával, amely a rajz egyes vonalait összefoglalja akkor is, ha a szó szoros értelmében vett realitáson túl lendülnek. A mindennapi valóság neki túlságosan nyers és súlyos, a fizikai élet jelenségeit nem bírná elviselni, ha nem lehetne gondolatban, ábrándban és fantáziában valami finomabbá és gyöngédebbé szublimálni. Csillogó kosztümök, holdfényes parkok, ódon kastélyok, sok illatos virág, erős parfüm, rég elmúlt korok hercegnői és művészei, éjszakai csillogású vizek, halhatatlan, örök és epedéstől elfogódott szerelmek – ezekből és ilyenekből áll a világa, egy teljesen maga alkotta irreális ábrándvilág, melynek csakis az író lelkével való kapcsolata, vagyis az író lírája ad realitást. Lelkileg nem a mi mindennapi világunkban él, ennek minden jelensége csak esetleges, jelentőség nélküli körülmény az ő számára, zaja, tülekedése csak mint valami messze hangzó dübörgés hallatszik bele az ő külön világába, mint ahogy a csukott ablakú szobába, melyben mesterséges fény mellett zongora előtt ábrándozva ül egy merengő ember, csak elfojtva hangzik bele az utca élete. A realitás előli menekülés vezet a múltba, rég eltelt századok levegőjébe, nem a történelem reális lelkét keresi, hanem a maga hangulatához, a közönséges élettől való elkívánczolásához keres a múltban megfelelő kifejezési formákat. Ugyanez a menekülés viszi a fantasztikum és az álom birodalmába, ahol semmi korlát nem szegi be vágyódásának körét. Mindig valami érzelmi mámorban van, új, modern szentimentalizmus az, ami egész világfelfogását meghatározza. A szerelemben is az epekedés, a nő előtt alázatosan térdre boruló hódolat a lényeg neki, a diadalra való vágy, nem maga a diadal. Az érzelmi felindultság, mint valami erős illat árad ki minden szavából, és valami lágy remegést, merengő szomorúságot ad a hangjának, s gyöngéd szavakat találtat vele, melyek úgy hatnak, mint egy-egy szál virág, melyet kedves kéz tesz az ember elé.

⁴¹ Lakatos László – ld. még: 1913/12, 51; 1917/16; 1918/26–27.

1914. 26. sz. június 28. 519–520.

Gróf István: Arany János Bolond Istókja. Budapest, [kiadó nélkül]

Talán a véletlenség hozza magával, hogy most néhány hónap alatt a második nagyobb arányú monográfiát kapjuk Arany *Bolond Istókjáról*; nemrég lapozgattuk Kardos Lajos ily tárgyú derék munkáját,⁴² most meg Gróf István⁴³ ad részletes irodalomtörténeti tanulmányt Arany János egyik legkomplexebb, legtöbb problémát fölvető és pszichológiai szempontból is legérdekesebb költői művéről. Ez utóbbi munka is a hasonló irodalomtörténeti vizsgálatok szokott filológiai módszerével dolgozik. Minden oldalról, minden szempontból igyekszik megvizsgálni a *Bolond Istókot*, elmondja keletkezésének körülményeit, amint Arany újra meg újra neki látott, s újra meg újra letette, az egykorú kritika ítéleteit, szól a két ének hangulati különbségéről, amelyet Arany kedélyállapotának váltakozása magyaráz meg a különböző időkben, fejtegeti a költő saját bevallásaiból kiindulva a mű alapeszméjét, igyekszik eldönteni a mű életrajzi elemeinek értelmezését, több ponton vitatkozva előző véleményekkel, megjelöli a műnek a népieshez való viszonyát, sorra jellemzi alakjait, megállapítja – azt hisszük, kelleténél szélesebb körre terjeszkedve ki, ami különben csaknem általános hibája az efféle hatásokat kutató filológiának – azokat a hatásokat, melyek Aranyra érvényesültek a *Bolond Istók* fogantatása és írása közben; jellemzi Arany realiztikus írói módszerét, megpróbálja bekapcsolni a *Bolond Istókot* a költő világnézetének körébe, vizsgálja a természettel és a korabeli társadalommal való kapcsolatait, s az utolsó részben megpróbálja összefoglalni Arany emberi és művészi egyéniségét. Látni ebből, hogy nemcsak mindenre kiterjeszkedő részletes monográfiát akar adni, hanem a *Bolond Istókot* behelyezi Arany pályájának, egyéniségének és korának távlatába. Nem a mi dolgunk egyes állításait és megállapításait egyenkint vizsgálni, jóváhagyni, vagy vitatkozni velük, csak annyit állapítunk meg, hogy érdeklődéssel és rokonszenvvel olvastunk a könyvet, a tehetséges és buzgó filológust, Arany munkásságának alapos ismerőjével ismerkedtünk meg szerzőjében. Láthatólag fiatalember, még nincs meg benne az az elmélyedés, melyet csak az élet ismerete adhat meg; de jól felkészülve indul az irodalom-kutató útjára.

⁴² Kardos Lajos: *Arany János Bolond Istókja – irodalomtörténeti tanulmány*. Debrecen, Városi Ny. 1914. Tehát szinte egy időben jelent meg a kettő.

⁴³ Gróf István (?-?) a könyv utószavában elmondja, hogy dolgozata „egyetemi pályatételre készült”, ahol dicséretben részesült. A pályázat nyertese Kardos Lajos itt is említett munkája lett. Az *Irodalomtörténet* 1915-ben (január-február, 35–36.) ismertette mindkettejük munkáját, elismerte Arany (ön)életrajzi vonatkozásainak számbavételét, de Gróf munkájában az esztétikai érvelését hiányosnak tartja, Taine módszerének átvételét és alkalmazását pedig naivnak.

1914. 27. sz. július 5. 540.

Heinrich Gusztáv: Faust. Irodalomtörténeti cikkek. Budapest, Franklin Társulat

Heinrich Gusztáv⁴⁴ egész érdemes és értékes pályáján nagy szeretettel és elmélyedéssel foglalkozott a Faust-problémákkal, s az ezekről írt tanulmányai pályájának legbecsesebb termékei közé tartoznak. Ezeket a tanulmányait gyűjtötte most össze egy kötetben. A könyv feloleli a Faust-kérdésnek majdnem egész körét, s a módszeres kutatás világánál felfedi főbb fordulópontjait, fejlődését, s így igyekszik kiemelni a Faust-probléma alapjában rejlő nagy emberi gondolatot. Foglalkozik a Fausról szóló népkönyvekkel, melyek elseje 1587-ben jelent meg. Kritika alá veszi őket, szól azután a történeti Fausról, ismerteti azokat a Faust szerű alakokat, akik Faust előtt, már az ókorban és később a középkorban szerepeltek, s a kiknek egy-egy jellemvonása vagy a hozzájuk fűződő történetek és gondolatok hasonlóságot mutatnak Fausttal. Ezek után Faustnak a XVII. század irodalmában való szereplését ismerteti, az ez időben megjelent Faust-könyveket s különösen az angol Marlowe drámáját. Részletesen tárgyalja Lessing és Weidmann Pál⁴⁵ Faustját, a Sturm und Drang-kor kísérleteit a Faust-monda feldolgozására, Goethe Faustjának első alakját, különböző, filozófiai, történelmi stb. magyarázatait, magyar fordításait, a XIX. századi irodalom azon termékeit, melyek a Faust-mondát feldolgozzák, vagy szorosabb kapcsolatban állanak vele. Az utolsó fejezet a lengyel Fausttal, Twardowski Jánossal⁴⁶ és a magyar Fausttal, a debreceni Hatvani Istvánnal⁴⁷ foglalkozik, kimutatva a Hatvani személyéhez fűződő anekdoták utólagosan csinált voltát. A tartalomnak ebből a felsorolásából látni, hogy a könyv nagyon sok fontos és érdekes kérdést érint; átható, világos elme, tudományos színvonalú módszeres gondolkodásmód és széleskörű tájékozottság műve; egyike a legkiválóbb magyar munkáknak a német irodalomtörténet köréből.

⁴⁴ Ld. Schöpflin Aladár írását róla 1903/37; illetve: 1907/22.

⁴⁵ Weidmann Pál (?-?), nem sikerült adatokat szerezni róla. 1775-ben kiadták „gyarló színművét” (Pallas Nagylexikon) a Faust-témából, néhányan – tévesen – Lessing elveszett darabjának hitték.

⁴⁶ Pan Twardowski (némely említésben Jan Twardowski) a lengyel folklórban élő 16. századi nemes, aki paktumot kötött az ördöggel, lelkéért cserébe nagy tudást és mágikus hatalmat kapott.

⁴⁷ Hatvani István (1718–1786), orvosdoktor, a debreceni kollégium tanára. Az elsők között volt, akik a fizikai kísérleteket nemcsak elmondták, de szemléltetve mutatták be, ezért ragadt rajta „a magyar Faust” név. Ekként Jókai Mór és Mikszáth Kálmán is megörökítették.

1914. 28. sz. július 12. 560.

Nadányi Zoltán: Új versei. Nagyvárad, Szigligeti Társaság

Nadányi Zoltán⁴⁸ első versei, amelyeket egy irodalmi társaságunk fölolvadó ülésében mutattak be, erős érzelmi tartalmuk és nagy formakészségük mellett a szerzőjük szinte gyermeki fiatalásával keltettek meglepetést. Azóta csak pár esztendő telt el, és Nadányi Zoltán újabb verseiben immár a második bokkrétáját adja költői termésének. Ez a második könyvecske, amely a nagyvárad Szigligeti Társaság kiadása, azt mutatja, hogy az ifjú költő tehetsége egyenes vonalban fejlődik, amint-hogy egyáltalában nem látszik vívódó, nyugtalan és új csapásokat kereső léleknek. Amit mond, nem az újszerűségével érdekes, hanem az érzése mélységével. Kifejező és érzékeltető ereje szinte meglepő készségével és biztos forma-művészetével.

1914. 29. sz. július 19. 580.

Ujvári Péter: Földanyánk lovagjai. Budapest, Singer és Wolfner

Földanyánk lovagjai, akiknek az életét, nem világokat rengető, de emberien jellemző harcait és viszontagságait Ujvári Péter⁴⁹ egy meglehetősen terjedelmes regényben festi: névtelen katonák, közemberek az Élet hadseregében. Ami velük történik, inkább sok apró viszontagság, mint egy nagy élmény: ebből a realitásból fakad a regénynek az a fogyatkozása, hogy egységes szervezete nincs, vagy mondhatjuk így is: nem tud lenni. Odáig, hogy egy vízcsoportban az egész tengert megmutathassa, Ujvári Péternek se a képzelete nem mélyül, se a szemlélete nem emelkedik. De tud érdekes figurákat beállítani és a sok részletrajzban friss és hatásos vonalakat alkalmazni. Amit elmond, nem ragad magával, de nem is lankasztja el időnek előtte az érdeklődésünket. A regény folyamatos olvasmány, és ahol tendenciával terheli is meg magát, nyilvánvalóan jó szándékú.

⁴⁸ Nadányi Zoltán (1892–1955), költő, író, műfordító. Nagyváradon tanult, itt is kezdte pályáját, 1920-ban repatriált és lett a *Pesti Napló* munkatársa. Jogi diplomája volt, és visszavonult Berettyóújfalura Bihar megyei (fő)levéltárosnak. A II. világháború után Budapesten telepedett le. Össze-gyűjtött verseinek kiadására a közelmúltig kellett várni, 2006-ban jelent meg az Argumentum gondozásában. Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Füst Milán és Vas István is igen nagyra becsülte. Az összkiadás sajtó alá rendezője, Urbán László életrajzát is adja a kötet végén. Az ő verséből lett Karády Katalin híres dala, az *Az lett a vesztünk, mind a kettőnk veszte*, némiképp megváltoztatva, „elgiccsesítve” (Lator László) az eredetit. Érdekes a következő összeállítás róla: *Legenda Nadányi Zoltánról*. Albert Zsuzsa gyűjtése. *Forrás*, 2005/1. – Ld. még: 1917/19; 1921/19.

⁴⁹ Ujvári [1913-ig Groszmann] Péter (1869–1931), író, újságíró. Szegeden majd a fővárosban működött. A *Magyar zsidó lexikon* szerkesztője is. Munkásságáról ld. Lengyel András: „Közkatonái a tollnak...” *Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, Bába és Társai Kft., 1999; Szalai Anna: *El-süllyedt közösségek krónikása*, Ujvári Péter: pályavázlat. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2007/1–3. 76–100.

1914. 30. sz. július 26. 600.

Lovassy Andor: A bihariak. Kolozsvár, Erdélyi Irodalmi Társaság

Inkább csak témák, mint novellák vagy rajzok azok a dolgozatok, amelyeket a Lovassy Andor⁵⁰ kötetében kapunk, aminthogy abban se vagyunk határozottak, hogy a dokumentumok alapján az írot besorozhatjuk a professzionátusok céhébe. Mert az írásaiban se egy egyéni képzelet, se egy sajátos látás, se egy művészi megkomponáló, megérezkítő vagy tolmácsoló képesség adománya nem jelentkezik. És mégis: ez a könyv a legkedvesebb, legvonzóbb és leglekötőbb olvasmányok egyike mindazok számára, akiknek a magyarság speciális élvezőképessége megadatott, mert ezek egy pompásan termékeny kedvű társuk szavát hallgatják benne. Lovassy Andor nem a maga találékonysága, hanem egy gazdag, mozgalmas, színes és ízig magyar élet rengeteg érdekességének gyümölcseit tálalja, földíszítve és megcukrozva meleg szeretettel és a maga nem robbanóan elmés, de igen bensőséges humorával. Szeretete, mely testvéri öleléssel fonódik e világ, ez élet köré, biztossá teszi a kezét, mikor érdekességei közül a legjavát, a legkedvesebbet és legjellemzőbbet válogatja, és ugyanez a szeretet a hangját is roppant vonzóvá zendíti, mikor a közlendőjét: az egyik egy izgalmas történet, a másik egy pompás anekdota, a harmadik egy „jó eset”, jellemző kiszólás vagy meghatott halk emlékezés, elmondja. Kedves, egészséges lelkű és jóízű: ezek a jelzők kíváncsognak a legelemibben a Lovassy Andor könyvének általános impressziója mellé. A *Frimont-ház* című dolgozata homlokán a szerző azzal a megjegyzéssel hökkenti meg az olvasót, hogy ezt a munkáját „egy jó nevű fővárosi író társa, a forrás megnevezése nélkül besorozta a maga összegyűjtött munkái közé”. Ha ez a tévedés, mert másról aligha lehet szó, meg is történt, a törvényes apaságot követő szerzőnek vigaszul szolgálhat, hogy amit panaszol, nem kétségtelen érték tulajdonjogát tette vitássá. Mert ennél a dolgozatánál, amely egyszerű adatfőjegyzésnél nemigen több, sokkal jobb darabok vannak a könyvében.

⁵⁰ Lovassy Andor (1860–1924) erdélyi publicista, szerkesztő, író. Lovassy Lászlónak, a pozsonyi reformországyűlések ifjúsági vezérének unokaöccse. A *Borsszem Jankó*, erdélyi lapok, illetve az *Országos Hírlap* munkatársa. Torda-Aranyos vármegye főjegyzője volt.

1915. 62. évfolyam

1915. 23. sz. június 6. 370.

Vajda János síremléke

Vajda János¹ sírja, majd húsz évvel halála után, a legutóbbi napokig jeltelenül állott a Kerepesi-úti temetőben. Közvetlenül a költő halála után a *Vasárnapi Ujság*, mint az az orgánus, amelyhez a költő életében a legközelebb állott, nyilvános gyűjtést rendezett egy hozzá méltó síremlékre. Donáth Gyula, az azóta elhunyt szobrász²

¹ Vajda János (1827–1897), költő, hírlapíró. Gimnáziumi érettségit szerzett, majd József főherceg alcsúti mintagazdaságában szolgált (utóbb földbecslő hivatalnok is volt, míg nem került értelmiségi pályára). Petőfi pályáját tisztelve és követve vándorszínészettel próbálkozott, törzsvendége volt a Pilvax kávéháznak, és honvédnak is jelentkezett. Noha csatákban részt nem vett, kényszersorozáson kellett megjelennie, és egy éven át a császári hadsereg tagjaként szolgált. Mivel a forradalom új-rakezdését, folytatását lehetetlennek tartotta, politikailag elszigetelődött. 1857 és 1864 között a *Nővilág* című lapot szerkesztette, amelyet a kortársak afféle női *Vasárnapi Ujságnak* tartottak, és amely – végeredményben sikertelenül – „a nőnem felszabadulását” célozta meg. 1860 és 1865 között, Jókaitól átvéve a szerkesztést – a *Magyar Sajtó* élén állt. Ez utóbbiról ekkor azt híresztelték, hogy a lapot Bécs finanszírozza. Vajda politikai-közéleti munkássága is kiemelkedő, álnéven írt, a nemes-ség szerepét vizsgáló, igen kritikus röpiratai (*Önbírálat*, ill. *Polgárosodás*) komoly vitákat váltottak ki. Nem kisebb támogató, mint Horváth Mihály lépett színre genfi emigrációjából, és azt írta: „[a] magyar embernek gyakran van szüksége... kissé pírító igazságok elmondására, hogy dús erejének pezsgését mérsékelje.” 1863 és 1866 között Vajda Bécsben élt, hazajöve azonban ismét szembekerült az uralkodó politikai irányzattal, a kiegyezést elutasította. Költészete eltér kortársaitól, útkeresése a keresztény és materialista világnézet között zajlik, melybe panteista gondolatok is belevegyülnek. Erősen hatott rá Schopenhauer, akitől híres Mont Banc-képét is eredeztethetjük. Rendkívül erős egyéniség volt, a romantika és szimbolizmus határán mozgott. Ady Endre költői elődjének tartotta.

² Donáth Gyula (1850–1909), szobrász. Az 1880-as és 1890-es évek szobrásza, a bártfai Erzsébet királyné emléké (1903) és a fővárosi Werbőczy-szobor (Ferenciek tere, 1908, rézfúvósok szereplése mellett „spontán” ledöntve 1945), és a budai várban (ma is látható) turulszobor alkotója. Első budapesti szobrai az Operaház díszítésére készültek a 80-as évek elején; Guido d'Arezzo, Pergolesi, Orlando di Lasso, Thália állószobrai és az uralkodói páholy oszlopán a négy hangnemet személyesítő Quartett, melyekkel csaknem egyidejűen az Andrássy úti Megyeri Krausz- és Sváb-paloták szobrászi díszei, köztük legkiválóbb a magyaros ízű csokolózó párt ábrázoló kút-szobor, a Krausz-palotában, továbbá a Vigadó kistermének Füredi Mihály után mintázott népdal-szobra. Nevezetesebb síremlékei: Huszár Adolf szobrász emléke a keresztre támaszkodó párkával, a Frohner-, Linzer-család, továbbá a régi egyiptomi stílusú Moskovitz-emlék a zsidó temetőben, Ligeti Antal festő, Vajda János költő síremléke a lantra hulló haldokló hattyúval, Pulszky Ferenc Minerva hermája, Péterffy Jenő író, Kamer Mayer Károly polgármester emléke az ülő Klióval, valamint Csemegi Károly jogtudós emléke.

el is készítette az emlék mintáját, de nem gyűlt össze annyi pénz, amennyiből az emléket fel lehetett volna állítani. Vajda egyénisége és költészete sohasem tudta a tömegeket a maga részére megnyerni, élete tragédiájának egyik mozzanata volt, hogy a népszerűséget, amelyre, mint mindenki, aki a nyilvánosság számára dolgozik, ő is hevesen vágyott, sohasem bírta elnyerni. Küzdelmes élete, zord, zárkózott és keserű egyénisége nem sok igazi jó barátot szerzett neki, család se maradt utána, amely gondoskodott volna örök nyugalóhelye megjelöléséről. Sírja elhagyatott és jeltelen maradt tehát, mintegy jelképül életének, amely vajmi kevés virágot nyitott neki. Csak az írók köréből hallatszott fel néha a szemrehányás a költő elhagyatott sírja miatt; ezek a felszólalások is elhangzottak, és senki sem törődött vele, hogy nemzeti szégyen, ha egy ekkora szellemnek még azt a tisztességet sem adja meg nemzete, melyet minden jobb módú polgár megkap hátramaradottjaitól.

Ezt a szégyent csak most törülte le társadalmunk arcáról a Kisfaludy Társaság, elsősorban Ormody Vilmos főrendiházi tag,³ aki buzgó fáradozással megszerezte az eszközöket egy szép síremlék létesítésére. Az emléket, Somló Sári⁴ művét, most május 30-án leplezték le a költő sírján, Beöthy Zsolt szép és kegyeletes beszédével, válogatott ünneplő közönség jelenlétében. A költő az utókor kegyeletétől kapta meg elégtételét, amelyet kora megtagadott tőle.

Vajda Jánost soha nem értették meg, sem az egyéniségét, sem a költészetét – ezen tört meg az élete. Mint költő és mint ember egyaránt sokkal inkább elüttött attól a hagyományos képtől, amely szerint nálunk a költőt el szokták képzelni, semhogy a szokatlan, újszerű dolgok befogadásától, begyökerezett fogalmak átalakításától irtózó tömeg könnyen meg tudott volna vele barátkozni. Érzékeny, sebektől vérző lélek volt, aki nem tudta megtalálni a maga helyét a világban, nem tudta sem az életben, sem a költészetben megütni azokat a hangokat, amelyek könnyen megnyerik a szíveket sokszor a felületeseknek és üreseknek is, s inkább kényszerűségből, mint kívánságból a magányba, az elvonultságba szorult, látszólag elrivedett. Az emberekkel bánás művészetét sohasem tudta elsajátítani, s ezért az emberek legtöbbször sem tudta, hányadán van vele. Talán ezért volt, hogy szellemének is csak bizonyos vonásai fejlődtek ki teljes erejükkel, más oldalai tökéletlenek maradtak – olyan lett, mint a nem neki való talajba ültetett növény, amely szabálytalanul fejlődik, és nem tudja gyümölcsét teljesen megérlelni.

Költészetében is sok olyan vonás van, amely nemcsak a maga kora, hanem a mai kor átlagos közönségének idegen. A formának azt a behízsgáló, könnyed művészetét, amelyet nálunk és mindenütt a lírai költészet fő vonzóerejének tartanak, s amely egyik főfeltétele az általános, nagy népszerűségnek, nem tudta elsajátítani soha, sőt ez lényével, mondanivalóinak természetével sem fért össze. Észjárása,

³ Ormody Vilmos (1838–1932), közgazdasági író. 1898-tól az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatója. 1906-tól tagja a főrendi háznak.

⁴ Somló Sári (1886–1970), szobrász, költő, író. Somló Sándornak, a Nemzeti Színház igazgatójának leánya. 1908-ban elnyerte a Louvre rendezte Exposition des Arts Décoratifs második, ún. „Médaille d'Argent” díját. 1912-től az Iparművészeti Iskola tanársegédje az alakrajz és a bonctan tanszékén. Franciaországi tanulmányútja alatt Rodinnel is együttműködött.

egész belső élete tele volt diszharmoniókkal, nyugtalanító elemekkel, és sokkal egyénibb volt, semhogy a tömegek lelkét magával tudta volna ragadni. Sokan visszariadtak tőle, az egyik a mélységeitől, a másik azoktól a végzetes és végletes szenvedélyektől, melyek e mélységekben tomboltak. A magyar olvasó hozzá volt szokva, hogy a költő érzéseit bizonyos – mondhatni – pedagógikus szempontok szerint válogatva tárja ki a nyilvánosságra, sötétebb, a finnyásabbak előtt árnyat vető jelenségeit lelki életének elleplezze. Vajda János teljesen adta magát, a szenvedélynek nemcsak a lángja, hanem a füstje is rajta van költészetén. Amit például előtte senki sem mert volna megtenni, a szerelmi féltékenység dühét teljes leplezetlenségben tárta fel verseiben.

S újszerű és idegen volt költészetének filozófiai természete, amely már magában is lehetetlenné tette, hogy oly filozófiátlan társadalomban, mint amilyen a Vajda János Magyarországa volt, s amilyen nagyrészt a mai is, népszerűvé váljék. Az ő agyában a lét nagy kérdései égtek égető betűkkel felírva, s szenvedélyes elkeseredéssel döngette a falait annak a börtönnek, amelybe az ember lelkét a nagy metafizikai kérdések megoldhatatlansága zárja. A megnyugtató, minden kérdésre kielégítő feleletet adó világnézet kiküzdésének lehetetlensége az ő lelki meghasonlásának alapja. S ez ellentétbe hozta őt korának egész szellemével. Ez a kor, az abszolutizmus s az utána következő fellendülés kora uralkodó karaktere szerint a cselekvő erők koncentrációjának, a friss, erélyes, gyakorlati irányú cselekvésnek a kora volt, nem a filozófiai töprengésé, az önmagába és a világba való elmélyedésé. Akik egy roppant épület felépítésével voltak elfoglalva, nem értek rá s kedvük sem volt hallgatni arra, aki az élet értelmének nagy kérdéseivel kínlódott s ezekről dalolt nekik; ők töprengés nélkül megtalálták az élet értelmét a maguk gyakorlatias munkájában, s a heves, megújuló, mind újabb életerőket működtető élet elfordította szemüket a halál gondolatától, s a költőtől, aki erre figyelmeztetett. S a költő belső meghasonlottságának is ellene mondott kora egységesítő irányzata. Két főtényezője volt tehát annak, hogy Vajda János boldogtalannak és célját tévesztettnek tekintse életét: nem tudta magát teljesen kifejezni, és nem bírta magát megértetni. Az egyiknek tehetsége szervesen kifejlődése volt az oka, a másiké korával való ellentéte. Olyan princípiumot képviselt, amely akkor még tudattalanul szunnyadt a magyarság lelkében, s csak a legújabb időkben kezdett öntudatra ébredezni; a költő és a gondolkodó olyan típusát valósította meg, amely őelőtte nálunk ismeretlen volt.

De éppen ebben áll pályájának fő jelentősége: a maga kora irodalmi jelenségei közt egyedül és egészen különálló egyéniség volt, mutatója a magyarságban szunnyadó új elmeirányoknak, a magyar költői gondolat legerőteljesebb kimélyítőinek egyike, új, nálunk addig ismeretlen költői forma-nyelv kezdője. Néhány költeménye, amelyekben sikerült teljes erővel kifejeznie a lelkében forró indulatokat, a magyar lírának legnagyobb magaslatairól való.

S. A.

1915. 40. sz. október 3. 639.

Beöthy Zsolt a budapesti egyetem rektora

A magyar egyetemek az összes kulturális intézmények között a legnehezebb időket élik: a magyar intelligens ifúságnak az a színe-java, amely ma a harctéren küzd, nagy részében az egyetemi ifúságból került ki, s ha majd elkezdik az intézmények, intézetek és testületek hősi halált halt tagjaikat összeszámlálni, sehol sem lesz olyan hosszú ez a szomorú névsor, mint az egyetemeken, s különösen a legnépesebben, a budapesti egyetemen. Természetes tehát, ha a budapesti egyetem idei megnyitó ünnepe csaknem teljesen a harctéren levő tanítványokról való emlékezésnek, az elesettek miatti gyásznak szól. Az egyetemnek az idei évre választott rektora, Beöthy Zsolt⁵ is ebben a háborús gondolkörben mozgott rektori megnyitó beszédével, s az apai szeretet, a nemzeti büszkeség, a kegyeletes fájdalom hangjait szólaltatta meg ott, ahol máskor tudományos és kultúrpolitikai kérdések megvitatása a megszokott téma.

Beöthy igen szép, megható szavakat talált a hazáért harcoló tanítványokra gondolva, s nemes, megszívlelendő gondolatokat vetett felszínre. A legkiválóbb mai magyar szónokok egyike ő, talán utolsó folytatója a nagy, régi magyar szónoki hagyománynak, amely Kölcsey szónoki művészetéből kiindulva a gondolatok bőségét és gazdagságát a művészi forma szépségével egyesíti. Szónoki művészete most nála is szokatlan erőben pompázott, s hatását megragadóvá tette az alkalom, a tárgy és a szónoknak mély meghatottsága. Ez a rektori beszéd a mai magyar szónoklat egyik remekműve.

A nagyközönség előtt Beöthy leginkább mint kulturális közéletünk és irodalmunk egyik vezéralakja áll, azok a kapcsok, melyek őt az egyetemhez fűzik, inkább csak azoknak vannak a szeme előtt, akik tanítványai voltak vagy ma is tanítványai. Egyike a budapesti egyetem legrégebb tanárainak, csaknem 40 év előtt lett magántanár, s 1882 óta, tehát 33 éve tölti be az esztétika tanszékét. S ez a tanári munka annál jelentékenyebb, mert ő nem szorítkozott csupán csak a katedrai előadásokra, az ő tanításának széles irodalmi és kulturális perspektívái voltak mindig. Egyénisége messze túlhaladta az átlagos egyetemi tanári mértékeket, s ezért rendkívüli nagy hatással volt a tanítványaira. S mivel ezek többnyire mint tanárok szolgálják tovább a kultúrát, s a tőle tanult eszméket szétvitték az ország jóformán összes középiskoláiba, az irodalmi tankönyvekbe s az egész magyar irodalmi tanításba, bizvást mondhatjuk, hogy Beöthynél nagyobb része senkinek sem volt a művelt magyar társadalom irodalmi és kulturális közvéleménye alakításában és tartalommal való megtöltésében. Nemcsak ismereteket közölt ő tanítványjaival, hanem irányt szabott nekik, s általuk a magyar középiskolának. Joggal mondhatni, hogy Magyarország összes iskolai katedráiról, ha irodalomról van szó, főrészből Beöthy Zsolt szelleme szól az ifúsághoz. Az ő egyénisége méreteiben és perspektíváiban sokszorososan megnövelte katedráját, melyből láthatatlan

⁵ Beöthy Zsolt – ld. még: 1908/15; 1912/1; 1920/23.

szellemi vezetéseken át áradt a szellem messze az országban mindenüvé, ahol az ifjúsághoz irodalomról szólnak. S tanítvány voltukat büszkén vallják azok is, akik már rég kikerültek keze alól, s önálló munkásai lettek a kultúrának; Beöthyt ma is vezérükül tekintik a magyar tanárok.

Ebben a helyzetében az ő egyetemi tanársága különös jelentőséget nyer, amelyet csak a legkiválóbbak tudnak szerezni katedrájuknak. S a nagy időkhöz méltóan járt el az egyetem, mikor éppen most emelte rektori székébe Beöthy Zsoltot, akinél nagyobb tiszteletet senki sem tud szerezni az egyetemi katedrának, nemcsak a hallgatóság, hanem az egész magyar világ előtt. Az ő vezérlete az egyetem élén mintegy szimbóluma annak, hogy a magyar kultúra az idők minden viharjában is szilárdan, meg nem ingathatóan áll a maga helyén, és dolgozik nagy feladatai beteljesítésén.

S. A.

1916. 63. évfolyam

1916. 10. sz. március 5. 151.

Cervantes

Normális körülmények között az egész világ megünnepelné azt az ünnepet, amelyre most a semlegesség szerencsésjét élvező spanyol nemzet készül: Miguel de Cervantes Saavedra,¹ a Don Quijote halhatatlan szerzője halálának háromszázadik évfordulóját. Alig van az egész világon könyvolvasó művelt ember, aki magában, ha csak egy percnyi rá gondolással is, meg ne ünnepelné ezt az emléknapot, mert mindenki köszönhet valamit Cervantesnek: néhány órai tiszta, nemes gyönyörűséget, egy örök, halhatatlan emberi típus ismeretét, egy kedves ismerőst, aki elkíséri az embert élete egész pályáján, s egy szemernyi önismeretet.

Mert Don Quijote, akit Cervantes teremő szelleme adott a világnak, mindez elemekkel gazdagította a civilizált emberek életét. A gyönyörnek kiapadhatatlan forrása, amelyből a legritkább és legbecsesebb nedű, a humor csurog, négy század alatt az emberek ezrei és ezrei, fiatalok, felnőttek és öregek mulattak rajta és általa önmagukon. S az elmés nemes manchai lovag elevenebb, valóságosabb alak a legtöbb valóban élt embernél; ha mégannyira tudjuk is, hogy a költő fantáziájának méhéből kelt világra, megfoghatóbban, teljesebben, emberiebben áll előttünk, mint a legtöbb történelmi szereplő, sőt a legtöbb személyes ismerősünk, mert látuk, tudjuk róla mindazt, ami a valóban élt emberekből elrejtve marad előttünk, minden apró emberi tulajdonságát, belsejének minden mozdulatát, gondolatait és érzéseit, összes lelki titkait, amelyeket az emberek rendszerint eltakarnak még a hozzátartozóik előtt is. Mire elolvastuk Don Quijote történetét, egész pontosan kirajzoltuk magunknak testi-lelki képét, szoros ismeretségbe léptünk vele, megértettük nemcsak őt, hanem az összes hozzá hasonló embereket, az emberről való fogalmunk jobban bővült, mintha egy halom pszichológiai könyvet olvastunk volna. Mert Don Quijote különleges egyéni, furcsa alak, de Don Quijote egyúttal minden ember is. Kicsoda nem kapta magát rajta nemegyszer Don Quijote-izmuson? Kicsoda nem érezte a képzelt ideálok és a reális valóság ama kiegyenlíthetetlen szakadékát, amely a derék spanyol lovag életét kibillentette egyensúlyából? Kicsoda nem állott annak a meredeknek a szélén, amelybe a szélmalom halhatatlan ostromlója belezuhant? Minden vonásából ráismerünk valamely embertársunkra vagy önmagunkra; mióta Don Quijotét ismerjük, azóta jobban ismerjük a világot

¹ Miguel Cervantes de Saavedra (1547–1616), spanyol regény- és drámaíró, költő.

és önmagunkat. Kevés költője van a világirodalomnak, aki a világismeret és az önismeret ekkora kincsével ajándékozta meg az emberiséget, s ezek a kevesen a legnagyobbak. Cervantesnek köztük van a helye.

A Don Quijote egyetemes emberi érték és speciális spanyol érték. A minden emberben benne rejlő Don Quijote-izmus csak a spanyol világban vált annyira a jellem legszembevetőbb vonásává, hogy irodalmi remekké lehetett alakítani. Minden a történelemben szerepelt spanyol emberben szemmel láthatóan megvan Don Quijote néhány fővonása, s ha azt kérdezzük, mi az, ami a spanyolt megkülönbözteti a franciától, az olasztól, az angoltól, azt kell mondanunk: a Don Quijote-izmus. Az ábrándos lovagi fellengzés, a züllöttségében is gőgös arisztokratizmus, a volt javakhoz való makacs ragaszkodás, a képzeletnek a realitási érzék rovására való túltengése, a fantasztikus bigotéria és még néhány más, ezek mind a spanyol faji lélek gyökereiből szívódtak fel Don Quijotéba. S ahogy nemzetében, úgy gyökerezik korában is. Don Quijote a XV. század gyermeke, akinek lelkében még benne él – elborulva és degeneráltan bár – a középkor, s ettől nem tudja teljesen beleélni magát az újkorba. Belőle lehet megérteni azt is, hogyan és miért tudott a spanyol nemzet olyan nehezen és olyan tökéletlenül szabadulni a középkortól. Alig van költő, akinek alkotásán annyira pontosan meg lehetne figyelni, hogy miképpen emelkedik a művészi alkotásban a korból vett anyag a nemzetibe, és innen az általános emberibe.

Cervantesnek ezen felül van még egy irodalomtörténeti fontossága is: a Don Quijotéval indult meg diadalútjára a mai értelemben vett regény, belőle kelt az a fejlődés, amely ezt a műfajt a modern irodalmakban vezérlő fontosságra juttatta. Cervantes előtt a tisztán külsőségesre, az eseményre, a mesére irányított, belsőbb tartalom nélküli lovagi és kalandos történet – Cervantes után az elmélyülés az emberbe, a pszichológiai részletrajz, a reális élettartalom mennél nagyobb gazdagságának felszívása, az ember és az élet egymáshoz való viszonyának mélyreható feltárása – a modern regény. Cervantes még félig a régibe volt beleragadva: egyéb művei nagyjából még a középkori irodalmi formákból fejlenek, a Don Quijote is sok tekintetben függ tőlük, de el is szakad tőlük véglegesen. A két kortárs, a spanyol regényíró és a színpad nagy angol mestere, Shakespeare, akinek szintén most fogják ünnepelni százados fordulóját – jelentik az irodalomban a teljes függetlenné válást a középkortól, az újkor beteljesedését.

S. A.

1916. 22. sz. május 28. 340.

Molnár Ferenc Ferenc József-rendje

Molnár Ferencet² a király nagy kitüntetésben részesítette: a Ferenc József-rendet adományozta neki. Ez az első eset, amióta háború van, hogy magyar író tollal teljesített szolgálataiért katonai jellegű kitüntetést kap – a Ferenc József-rend tisztí keresztyét, a katonai érdemkereszt szalagját adományozta a király. Nyilvánvaló ebből, hogy a kitüntetés elsősorban haditudósítói munkásságáért illeti meg az író. Annak volt az elismerése, hogy Molnár ezzel a munkájával jelentékeny szolgáltatásokat tett a hadviselésnek, fontos és nyomatékos tényezője volt a hadsereg szellemi etap-szolgálatának, amely nemcsak az idehaza maradó lakosságnak a lelki egyensúlyát, bizalmát, kitartását, áldozatkészségét van hivatva ápolni, hanem a harctéren levő katonák lelkére is nagy befolyással van, s ezzel magának a szoros értelemben vett háborúnak az erkölcsi tényezői közé tartozik. Mert a katonák a harctérről lelkükkel hazafelé is néznek, nemcsak hozzátartozóikra, hanem a közvéleményre is, kíváncsian figyelik, milyen képet alkotnak maguknak az otthonmaradtak az ő harcaikról, viselkedésükről, az egész háborúról, méltányolják-e eléggé az ő önfeláldozásukat, tartják-e velük a lelki és erkölcsi közösséget. Minderről a sajtóból szereznek tudomást, s ott látják, milyen formában és mértékben jutnak az ő teljesítményeik köztudomásra, hogyan vésődnek bele a kortársak lelkébe. A sajtónak s különösen a haditudósításra szánt részének ez a szerepe, mint a hadvezetőségek már rég felismerték, valósággal kombattáns jelentőségű; ezért adta a modern haditudomány a harctéri sajtó-szolgálat vezetését és irányítását katonák kezére, akik úgy tudnak vele bánni, mint valami fegyvernemmel, s éppúgy beállítják a hadicél szolgálatába, mint bármely más részét a fegyveres erőnek. A haditudósító a hadicél szolgálatában dolgozik, nem arrogálhatja magának sem a történetíró, sem a stratégiai kritikus szerepét, azok közt a keretek közt dolgozik, amelyeket a hadvezetőség megszab számára. Mennél kiválóbb mestere a tollnak, mennél szorosabb lelki kontaktust tud fenntartani a fegyverben álló nemzettel, mennél jobban tudja lelkileg átélni a harcos katona sorsát s táplálni a harc mögött dolgozó polgár érdeklődését, annál jobban teljesítette kötelességét és annál több szolgálatot tesz a nemzet ügyének. Ezenfelül, ha a haditudósítónak még nagy személyes nyomatéka is van, ha a közönsége már előlegezett bizalommal és várakozással fogadja munkáját, annál több a szolgálat, amit tehet. Mind e tekintetekben Molnár tagadhatatlanul élén áll harctéri tudósítóink kiváló testületének. Mai írónk közül tagadhatatlanul legjobban tudja foglalkoztatni a közönség érdeklődését s a legjobban is tudja kielégíteni, nemcsak írói tehetségénél fogva, hanem a közérdeklődés irányai iránti igen élénk és fogékony érzékénél fogva is. Szinte kivételes állást jelent ez az ő számára. „Ha Molnárnak egy könyve jelenik meg, valóságos izgalom támad a könyvpiacra” – mondotta nemrég e sorok írójának egy könyv-

² Molnár Ferencről ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/46; 1917/31; 1918/34.

kereskedő. S ugyanígy vannak a színházak is Molnár darabjaival, nemcsak nálunk, hanem világszerte. A közönség előtt való ekkora súly Molnár haditudósítói munkájának is szokatlan érdekességet adott. Egy-egy nevezetesebb harctéri cikke országra szóló érdeklődést keltett, mindenütt közbeszéd tárgya volt, könyve pedig, mikor karácsonykor *Egy haditudósító följegyzései* címmel megjelent, a magyar háborús könyvpiac legnagyobb sikere volt. S ebbe a körbe tartozik kis darabja, a *Fehér felhő* is, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a haditudósítások alaphangjának a színpadon való továbbhangzása. Az egyedüli színdarab – amennyire tudomásunk lehet róla – a háború egész világirodalmában, amely mint művészi alkotás is megállja a helyét, s emellett igazi háborús, alkalmi darab is, amely a fájdalmas gyönyörködésben egyesíti a katonát és a polgárt. Molnár haditudósítói munkája mindezzel a háború publicisztikájának legnagyobb nyomatékú jelenségei közé tartozik, s mivel az osztrák sajtó sem tudott a harctérre küldeni hozzá hasonlóan kiváló író, vezető sorban reprezentálja irodalmilag a mi hadseregünk önfeláldozó küzdelmeit. Ezt ismerte el a király, mikor nagy rendjellel tüntette ki Molnár Ferencet.

S. A.

1916. 50. sz. december 10. 794.

Thallóczy Lajos 1854–1916

Ebben az emberpusztító időben a végzet mintha könyörtelenebb és félelmetesebb volna azok iránt is, akik a harcterek forgatagától távol, a béke eszközeivel élnek és dolgoznak. Íme, Thallóczy Lajos,³ a tudós, a nemzetközi politika nevezetes munkása, akinek hatalmas testi szervezete még hosszú életet és nagy munkásságot ígért, az életörömtől, elmésségtől és vidámságtól duzzadó férfiú hirtelen, tragikusan, váratlan áldozatául esik egy véletlen vasúti szerencsétlenségnek.⁴ Úgy indul Bécsből Budapest felé, olyan külső körülmények között, ahogy a világ hatalmasai szoktak útnak indulni, s összeroncsolt testtel, hordágyon hozzák haza, holtan egy kis falusi állomásról. Egy háborúban összetört ország sorsának egyik főintéző-

³ Thallóczy [Strommer] Lajos (1854–1916), történész, akadémikus, a magyarországi Balkán-kutatás megalapozója, a megszállt Szerbia polgári kormányzója. A *Századok* szerkesztője. 1885-től a bécsi közös pénzügyminisztériumi kamarai levéltár igazgatója. Működésének korszerű értékelését ld.: Dževad Jusbašić – Imre Ress: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*. MTA Történettudományi Intézete és a Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézete közös kiadása. Budapest, 2010.

⁴ A herceghalmi vasúti baleset, a mindmáig legsúlyosabb magyar vonatszerencsétlenség 1916. december 1-jén történt, Ferenc József temetésének másnapján. A balesetnek 72 halálos áldozata és további 180 sebesültje volt. A baleset több okra vezethető vissza, a vasút háborús túlterhelésére, a Ferenc József halála miatti különvonatok számára és a szerelvények meghosszabbítására, és emberi figyelmetlenségre. A baleset helyszínéhez közeli partfalon 72 gesztenyefát ültettek az áldozatok emlékére. A balesetről Ambrus Zoltán is megemlékezett háborús jegyzeteiben.

je egyszerű közkatonákkal, földművelőkkel, vásáros hajcsárokkal válik közössé a rettenetes végzetben. Az általános megdöbbenést, melyet a herceghalmi vasúti összeütközés a maga roppant pusztító arányaival keltett, különös módon színezte az, hogy az első, akinek nevét az áldozatok között megtudtuk, Thallóczy volt.

A közönség legnagyobb része nem tudja eléggé fölmérni, ki volt Thallóczy, s mit jelentett szellemi és politikai életünkben. Még a sajtóban is legtöbbször hamis színben, téves információk alapján szerepeltették. Nálunk oly kevésbé vannak informálva az emberek mindenről, ami túl van az aprólékos parlamenti pártpolitika szűk keretein, hogy aki szégyennek tartaná, ha nem ismerné minden jelentéktelen képviselőnek mindenféle ügyeit, nem tartja szükségesnek, hogy informálódjék olyan nevezetes és fontos szerepű emberről, aki mint Thallóczy, a magyarságnak részvételét, és pedig nyomós részvételét jelenti a Monarchia politikájának egy fontos részében, a magyar tanultságnak és tehetségnek reprezentálója Bécs előkelő szellemi és társadalmi életében, s emellett a történelem tudományának egyik legkiválóbb művelője és fejlesztője a mai magyar nemzedékben. Pedig már pályafutása is magára vonhatta volna a figyelmet: az a gyors és erős lendületű út, amelyet az egyszerű polgári család fia, minden családi összeköttetés és minden más segítő eszköz nélkül megtett, amíg a képviselőház fiatal gyorsírójából kegyelmes úr, a boszniai ügyek egyik főintézője, a tudományos élet vezéralakja lett, majd a meghódított Szerbia polgári kormányzója – ez az út is arra figyelmeztethetett volna mindenkit, hogy itt nem mindennapi képességek birtoklásáról van szó.

Thallóczy határozott, pregnáns, önállóan fejlett egyéniség volt. Egy kicsit tudatosan hangsúlyozta is ezt különködő, elméskedő, cinizmust és nyersséget affektáló modorával, amelyből számtalan részben igaz, részben költött anekdota fakadt. De ezen kívül is megvolt benne az önálló gondolkodás és önálló ítélet nem mindennapi mértéke, a rendkívüli emberismeret, s ami ezzel egyértelmű, az emberekkel bánni tudás művészete. Egész külön adománya volt, amely csak igen erős egyéniségeknek szokott lenni: bárkiből is állott környezete, mindig uralkodni tudott rajta, magához, a maga szelleméhez formálta és észrevétlenül rá tudta szuggerálni a maga ízlését, tónusát, még gondolatait is. Így volt az nemcsak nála kisebb emberekkel szemben, hanem akkor is, ha vele egyrangú vagy hatalomban, rangban fölötte álló emberek között volt. Mindehhez ritka nagy szellemi kapacitás járult; aki csak egy cikkét olvasta is, érezhette, hogy szokatlanul éles eszű emberrel áll szemben, s személyes érintkezése minden különössége mellett is fokozott mértékben keltette ezt a benyomást.

Ezek a képességei adják magyarázatát politikai, illetőleg hivatalnoki karrierjének. Történeti tanulmányai fiatal korában a balkáni dolgok felé fordították figyelmét, amelyek régi történelmünk számtalan földérintetlen problémájának adják a kulcsát. Ezzel magára vonta Kállay Béni jóindulatát, aki mint közös pénzügyminiszter keresve keresett a balkáni ügyek iránt fogékonyságot tanúsító magyar embereket. Így került Thallóczy Bécsbe, a közös pénzügyminisztériumba. Teljes erővel a balkáni szláv népek múltjának, kultúrájának és gondolkodásmódjának tanulmányozására adta magát, s nem sok idő múlva a másféle gondolkodásmódokba

magát könnyen beleélni tudó fogékonyságával a legkiválóbb balkáni szakemberek egyike lett. A múlton át értette meg a jelent, senki nálánál jobban nem ismerte a balkáni ember lelkivilágát, a módokat, ahogy vele bánni kell, tudott bosnyák lenni a bosnyákok közt, szerb a szerbek közt. De azért meg tudott maradni magyarnak, és sohasem lett hűtlen fiatalkori ideáljához, a magyar történelem kutatásához.

Tájékozottságával igen nagy szolgálatokat tett a Bosznia és Hercegovina ügyeit intéző közös pénzügyminisztereknek, és jelentős munkása lett a monarchia balkáni politikájának. Fényes összeköttetésekre is tett szert, a magyar közélet előke-lőségei közt alig van olyan, akivel bizalmas baráti viszonyban ne lett volna, s az udvar nagy urai előtt is tekintélyt és megbecsülést tudott szerezni magának. Bécs társadalmi életében is jelentős szerepet játszott; a magányos, agglegényi életet élő férfiú maga köré gyűjtötte egy széleskörű családdá a Bécsben élő magyarság ki-válóbbjait, összetartotta őket, a fiataloknak pártját fogta minden dolgukban, kü-lönösen, ha tehetséget látott bennük. Háza vidám, diákos kedvű, magyaros han-gulatú magyar sziget volt Bécs német tengerében. Bécsi magyarjaink gyászolják legmelegebben, mert ők köszönhetnek neki legtöbb vidám órát és sok életbevágó, komoly jótéteményt is.

Történetírói munkásságából a magyar–délszláv történelmi vonatkozások felku-tatásával és részben feldolgozásával végezte a legfontosabb munkát. A történelmi stílusnak egyik legkiválóbb modern mestere volt történetíróink között. Erős írói véna élt benne, ezt elárulja néhány történelmi esszéje is, mint például a III. Béla királyunkról szóló, amely a Magyar Könyvtárban is megjelent, s a maga nemében modern történetírásunk formailag is legkiválóbb esszéi közé tartozik.⁵ Szívesen elkalandozott a tulajdonképpeni irodalom terére is. Idetartozó munkáinak java-része, közte a *Bácsy Jakab* című regényes történelmi korrajz, amely ma is kedvelt könyve különösen a serdültebb ifúságnak, a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg.⁶ Az utóbbi években *Tudákos levelek* című kétkötetnyi, megfigyelésekben gazdag, elmés útirajza szerzett sok élvezetet az olvasóközönségnek.⁷ Széles skálájú szellem volt, a szellem és a test minden örömeinek kész és fogékony élvezője. Tudomá-nyos életünk csekély számú erőteljes egyéniségei közül való volt, vezető szerepre hivatott férfi. A vasúti katasztrófa vak véletlene az ő személyében jelentékeny ma-gyar értéket tett semmivé.

S. A.

⁵ Thallóczy Lajos: *III. Béla és a magyar birodalom*. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai), 1906.

⁶ Kötetben: Thallóczy Lajos: *Bácsy Jakab – regényes történet a XVII. századbeli hajdúvilágból*. Budapest, Franklin Társulat, 1896.

⁷ Thallóczy Lajos: *Tudákos levelek – 1912*. Budapest, Hornyánszky Ny., 1913–1914.

1916. 50. sz. december 10. 796–797.

Laczkó Géza: Noémi fia. Budapest, Franklin Társulat

Laczkó Géza⁸ regénye a múlt évben jelent meg lapunkban; most, hogy könyvalakban is az olvasóközönség elé került, bizonyára sokakban fog feltámadni a kívánság, hogy még egyszer elolvassák, egyfolytában. A regény lapunk olvasói között, mint tapasztaltuk, nagy tetszést aratott; hisszük, a könyv meg fogja hódítani az egész olvasóközönséget, mert kétségkívül egyike a legkiválóbb modern magyar regényeknek, s ezenfelül is olyan tulajdonságai vannak, amelyek a legszélesebb körökben népszerűvé fogják tenni. Már maga a kör is, amelybe az író az olvasót vezeti, a vidéki magyar színész-élet, nyugtalan, megállapodást nem ismerő vándorlásával városról-városra, folytonos talaj-változtatásával, amely nem engedi, hogy a színész bárhol is gyökeret verjen, azok a különös embertípusok, amelyek ebből az életből kialakulnak, a különböző vidéki városok karaktere, amint a színház perspektívájából nézve élénk vetítődik (jóformán minden magyar város képe benne van a regényben, s mind élesen, szemléletesen van megrajzolva), a magyar életnek az a sok mindenféle figurája, amely a színésznéppel érintkezésbe jutva több-kevesebb szerepet kap a cselekvényben, mindez oly gazdaggá és változatosá teszi ezt a regényt, amilyenre kevés példa van mai irodalmunkban. A középpontban levő alak, Lányi Arabella, a színésznő pályája rendkívüli realitással és mégis finom tapintattal van megrajzolva első föléptétől egész addig, amíg Kolozsváron megállapodásra jut, de egyúttal le is kell mondania ifjúságáról, kedves fiatal leány-szerepeiről, hogy anya-színésznővé legyen. Első sikerei, további küszködése az igazi érvényesülésért, amelyet sehogy se tud elérni, egyetlen szomorú szerelme, amely lassankint, ízről-izre hidegül el, a különféle szerelmi lehetőségek, melyektől úgy visszarebben, mint a félnék madár, aki egyszer már megégette szárnyát, megadással, áldozattal teli anyai érzése, a művészi ösztön és becsvágy küzdelmei a méltatlan környezettel, a közönség közönyével – mindez, amint a városról városra vetődő élet kaleidoszkópjában, mindig más színezetben nyomról nyomra élénk tárul, a szomorúság, az asszonyi megadás és a szeretet olyan melankóliájával van megjelenítve, amelyet nem felejt el egykönnyen az ember. Egyes jelenetek, mint például a színésznő vallomása anyja előtt szerelméről, vagy a végén búcsúzkodása fiatal szerepeitől, gyöngédségben, igazságban, szépségben a legkiválóbb írókhoz méltók. Egy-egy kép, mint a Hatvani utcán végigsétáló Arany János néhány vonással megrajzolt alakja, úgy marad meg emlékezetünkben, mint valami bájos,

⁸ Laczkó Géza (1884–1953), író, újságíró, szerkesztő, műfordító. Laczkó Aranka kolozsvári színésznő törvénytelen fia, innen is van a színház világának belső ismerete és a témához való érzékenysége. Az Eötvös Collegium tagja volt, Párizsban az École Normale Supérieure-ban is tanult. Nagy hatással volt rá Flaubert művészete, világlátása. A *Nyugat* első nemzedékének tagja, a folyóirat főmunkatársa. 1907-től fővárosi tanár, iskolaigazgató, de 1919 után eltiltották a pályától. Egzisztenciáját ettől fogva az újságírás adta, a *Pesti Napló* és *Az Est* munkatársa. Emlékezetes sikere volt a *Német maszlag, török áfium* (1918) című történelmi regényével. Trilógiát tervezett Rákóczi életéről, de csak két kötetrel készült el.

finom, éles és mégis hangulatkeltő vonásokkal rajzolt acélmetszet. Igen sokszor a Déryné naplóját juttatja eszünkbe a regény – ugyanaz a környezet, ugyanaz a hangulat, csak ötven-hatvan évvel későbbi időre áttéve –, de ugyanaz a közvetlenség és élmény-szerűség. Az a vidéki színész-élet, melynek Laczkó úgyszólván egész természetrajzát adja regénye képeiben, sehol másutt a világon így fel nem található magyar specifikum: a magyar levegő iránt érzékkel bíró olvasó ezenfelül is nagyon sok olyat talál a regényben, ami mint a magyar élet egy-egy speciális vonása ragadja meg képzeletét. Laczkó írásmódja egészen sajátos: a megfigyeléseknek, élményeknek számtalan apró vonásából alkotja össze alakjait és történetét, minden apró vonást külön, hajszálnyi pontossággal rajzol meg, s mégis egységes, színben és vonalban teljes képet kerekít belőle. Stílusa is ennek a módszernek megfelelő, gyakran a túlságig menő tömörséggel ötvözi össze mondatait, mennél több fazettára csiszolja őket, s ezzel ha néha a kelleténél több figyelmet kíván is az olvasótól, a legtöbb esetben szokatlan erősen és hangulatkeltően tudja megvilágítani mondanivalóit. A *Noémi fia* egy értékes, finom magyar írói tehetségnek első teljes sikerű megnyilatkozása.

1916. 50. sz. december 10. 813.

Tormay Cécile: Emberek a kövek között. Budapest, Franklin Társulat

Tormay Cecil ily című regénye néhány év előtt jelent meg először.⁹ Akkor úgy fogadta mindenki, mint meglepetést; az író tehetsége, amely addigi jobbára novellisztikus munkáiban is megmutatkozott, a regény szélesebb ívű és mélyebb lelkekbe hatolást kívánó tárgyalásmódjában kiterjeszkedett, szinte megnövekedettnek tűnt fel. Különösen azzal a művészetével ragadta meg az olvasók figyelmét, hogy a képzelhető legprimitívebb életviszonyokból sarjadt alakokat mély lelki perspektívákba tudott állítani, ős emberi ösztönök, öntudat alatti hajtóerők, a faji eredettel kapcsolódó jellembeli inkompatibilitások motívumait tudta megvilágítani rajtuk. Ez a regény nemcsak nálunk aratott nagy sikert, hanem külföldön is, francia kiadása Calman Levynél, német kiadása S. Fischernél több kiadást ért meg, s a külföldi kritika is szokatlan figyelemmel fogadta. A regény magyarul most jelent meg második kiadásban, s az érdeklődés bizonyára erősen fel fog éledni iránta, mert sok kiváló tulajdonsága csak most kerül igazán megvilágításba, s az író pozíciója irodalmunkban azóta jelentékenyen megnövekedett.¹⁰

⁹ Az első kiadás éve 1911. Ld. 1911/11.

¹⁰ Utalás Tormay Cécile-nek *A régi ház* (1914) című, a biedermeier kori Pestet ábrázoló regényének itthoni sikerére (MTA Péczely-díja a legjobb történelmi regénynek; német, svéd, dán, angol, finn, holland, észt, olasz és francia kiadás). Tormay ekkor még erősen antiszemita közszereplése előtt volt. – Ld. 1914/24; 1918/16.

1916. 52. sz. december 24. 832.

Benedek Elek: Oh, szép ifjúságom! A régi diákéletből. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

A régi magyar diákélet jóformán teljesen eltűnt már, elvitte a magyar életnek az az egyetemes átalakulása, amely a mai generáció során teljesebben be. Az idősebbek fiatalkori emlékeiben él már csak. Nem volt olyan szervezett, tradíciós szertartásokban bővelkedő, általános jellegű, mint a német diák-élet, sokkal egyszerűbb volt, szabadabb, szertartásokhoz nem kötött, az egyes kollégiumok és városok helyi viszonyai és szokásai szerint változó, de megvoltak a maga sajátos erkölcsi és ideáljai, megvolt a különleges humora, a fiatal magyar vér igyekvése teremtette, amellyel minden akadályokon keresztül kiküzdötte magának tehetsége érvényesülését, az életben való helyének elfoglalását. Aki átélte, könnyes megindultsággal tud csak beszélni róla, s a mai fiatal nemzedék előtt abban az idealizált megvilágításban áll, melyet a fiatalkorra való emlékezés bája színezt, mikor apáik beszélnek róla. Ez a hangulata Benedek Elek¹¹ *Oh, szép ifjúságom!* című új könyvének is, amely a székely diákok életét eleveníti meg úgy, ahogy az az udvarhelyi kollégiumban folyt egy nemzedékkel ezelőtt. Az író nem is titkolja, hogy a saját fiatalágát írja le, meghatottan, szeretettel beszél róla, mikor elmondja, hogy indult neki a nyolcéves falusi kis székelyfiú a városnak, hogy élte bele magát a diákéletbe, miféle lelki élmények hatottak rá, amíg felserdült. A szép, meleg könyv a mai fiataloknak van írva, hadd ismerjék meg apáik, nagyapáik életét, s értsék meg őket. Márton Ferenc¹² rajzolt szép illusztrációkat a szép kiállítású könyvbe.

1916. 52. sz. december 24. 832.

Sebők Zsigmond: A milliomos fia. Budapest, Franklin Társulat

Ifjúsági irodalmunk különösen érzi Sebők Zsigmond¹³ elhunytát. A kisgyerekeknek ő volt legkedvesebb írója; az ő kedves, naiv kedélye, friss és dús leleménye, vidámsága, elbeszélésének egyszerű bája nehezen lesz pótolható, mert míg olyan íróink, akik a serdültebb ifjúságot tudják jó olvasmánnyal ellátni, szép számmal vannak, a tíz éven aluli kisgyerekek számára alig tud újabb irodalmunk mást, igazán jót adni, mint Sebők műveit. Még szerencsénk s mindenesetre nagy nyereségünk, hogy elhunyt kitérő íróknak több könyvalakban még kiadatlan műve maradt, amelyek remélhetőleg rövid idő alatt sorban a közönség elé fognak kerülni. Most jelent meg közülük az első, egy kis ifjúsági regény *A milliomos fia* címmel.

¹¹ Benedek Elek – Id. 1907/29; 1921/4.

¹² Márton Ferenc (1884–1940), festő, grafikus, szobrász, építész, bélyegtervező. Működéséről ld.: Szabó András: *A maszok – Márton Ferenc grafikus-, festő- és szobrászművész*. Csíkszereda, Tipographic Könyvkiadó, 2009.

¹³ Sebők Zsigmond – Id. 1912/50.

Sebők Zsigmond, aki elsősorban mint furcsa és humoros állattörténetek írója állt a gyermekek előtt, ebben a könyvében a mai fővárosi életbe vezeti őket, s ebből mond el egy bájos, naiv történetet. Egy szegény fiú a hőse, aki bejut egy milliomos házba s belépésével meghozza oda a szerencsét: előbb a gyógyulás útjára vezeti a család egyetlen, beteges elkényeztetett gyermekét, aztán megmenti a család válságba jutott vagyonát is. A gyermeki egészség és okosság diadala ez a könyv, kedves, derűs hangú jeleneteit bizonyára nagy élvezettel fogják olvasni a fiatal olvasók, s mint az igazán jó ifjúsági könyveknél lenni szokott, kedvet kapnak tőlük elolvasására a szülők is, így az ifjúság számára írt könyv az egész közönség könyve lesz Moldován Béla¹⁴ kedves rajzaival.

1916. 52. sz. december 24. 832–833.

Csathó Kálmán: Te csak pipálj, Ladányi! Egy úri penzió története. Budapest, Singer és Wolfner

Csathó Kálmán¹⁵ ez év elején nagy érdeklődést keltett maga iránt *A varjú a toronyórán* című regényével, amely nagy regényírói készséget, friss elbeszélő kedvet és a magyar élet alakjai iránti élénk érzéket árult el. Új regénye, melynek címe *Te csak pipálj, Ladányi!*, ezeket a tulajdonságait még teljesebb kifejlődésükben mutatja. Az utolsó emberöltő magyar életének egyik legérdekesebb jelenségéből, a vidéki embereknek a fővárosba való özönléséből ragad ki egy epizódot: egy falusi földesúri család sorsát, amely a gyomor kultuszán, a folytonos vendégeskedésen, a régimódi, számítás nélküli, nem-törődöm gazdaságon tönkremegy, s a fővárosba kerül, ahol azzal alapít új egzisztenciát, amivel falun tönkrejutott: a háziasszony pompás főztével és vendéglátó ügyességével. A falusi magyar úriasszony penziót nyit Budapesten, és boldogul vele, sőt vagyonosodni is kezd – ugyanazt csinálja itt is, amit odahaza, csak éppen hogy pénzért teszi. Ebbe beleszövődik egy szerelmi történet is, a család unokahúgának a története, aki egy darabig ingadozik két férfi – egy vidéki úr és egy budapesti iparművész – közt, amíg végül mégiscsak az iparművésznek adja a kezét. Mindezt az író humorisztikus oldaláról fogja fel.

¹⁴ (1933-tól Zombory-)Moldován Béla (1885–1967) festő, illusztrátor. Többek között Székely Bertalan és Ferenczy Károly is mesterei voltak, de tanult a nagybányai szabadiskolában is. A galíciai fronton harcolt, megsérült, de így is megmaradt a honvédség plakátfestőjének. A Székesfővárosi Iparrajz-iskola igazgatója (1935–1946) volt. Memoárját unokája jelentette meg (Béla Zombory-Moldován: *The Burning of the Word. A Memoir of 1914*. Translated by Peter Zombory-Moldovan. New York Review of Books Classics, 2014).

¹⁵ Csathó Kálmán (1881–1964), író, színházi rendező, akadémikus. Eredendően jogot végzett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színházi ügyosztályának referense volt. Berlinben tanulta a színházi rendezést (Nemzeti Színház, Magyar Színház, Andrassy úti Színház). Felesége, Aczél Ilona színésznő volt. 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki. Színházi tapasztalatait és emlékeit *Az llyennek láttam őket* (1957) és *A régi Nemzeti Színház* (1960) című kötetei örököltik meg. – Ld. még: 1917/46; 1918/26–27.

Láthatólag mulat alakjain, könnyedén játszik velük, nem veszi őket és sorsukat túl komolyan, elsiklik minden mellett, ami életükben szomorúság és keserűség. Mert bizony a valóságban nem ilyen könnyen, mélyebb lelki küszködés, megalázás és keserűség nélkül szokott végbemenni az a nagy átalakulás, amely a vidéki magyar földes-asszonyból penziósnét csinál Budapesten. Csathó Kálmán észrevehetőleg Mikszáthtól tanulta a téma kezelésének ezt a derűs, kedveskedő módját, az emberi dolgoknak és alakoknak azt a lekicsinyített kezelését, a komorabb motívumokon való könnyed elsuhanást. Ahogy azonban a falusi magyar életet szemléli, az a mai fiatalabb nemzedék szemlélőmódja, amely már jóval távolabb áll tőle, mint az előző nemzedék, még mindig érzi és kedve telik benne, de jóval kevesebb közösséget érez vele. Humorának van sajátos egyéni íze is; Mikszáth humorának továbbfejlesztése ez; megvan benne a szeretetteljes gyöngédség azok iránt, akikkel humorizál, de nem bírja elleplezni, hogy életideáljaik és formáik idegenek tőle. Van egy adománya, amely biztosítja számára a népszerűséget: jól, szórakoztató módon tud elbeszélni, mindig mulattatni tudja az olvasót, azt a kellemes, tetszetős szellemi légkört teremti meg körülé, mely mindenütt derűs, világos, szeretetreméltó, amelyben épp ezért szívesen időzik mindenki. Regénye igazán mulattató, kellemes olvasmány.

1917. 64. évfolyam

1917. 2. sz. január 14. 36.

Drasche-Lázár Alfréd: Tűzpróba. Budapest, Franklin Társulat

Újabb időkben egyre ritkább az olyan magyar regény, amely a főúri körökből keresi ki a megrajzolandó miliőt. Az irodalmi realizmus uralomra jutása óta szinte irodalmi törvénné vált, hogy az író a társadalom ama rétegeit írja le, amelyeket legjobban ismer, s amelyekből az élményeknek és megfigyeléseknek legnagyobb tömege áll rendelkezésére, fantáziáját helyezze a valóság ellenőrzése alá. Az arisztokrácia különböző típusait, a szellemi és erkölcsi levegőt, amelyben ezek élnek, életmódjuk részleteit mind kevesebb írónak van alkalmuk megfigyelni, olyan írónk pedig, aki az arisztokráciából került az irodalomba, egyre kevesebb van. Így hát mai irodalmunk csaknem teljesen az úri középosztály, a városi polgárság, a munkásnép és a parasztság életét dolgozza fel, s amíg ezeknek százféle színezetű és szempontú ábrázolásában igen jelentékeny eredményeket ért el, az arisztokráciának az irodalmi feldolgozásra kitűnő alkalmakat nyújtó élete jóformán kimarad az irodalomból. Már ezért is figyelemre méltó Drasche-Lázár Alfréd¹ új regénye, amely *Tűzpróba* címmel most jelent meg a Franklin Társulat kiadásában; azokba a magas és legmagasabb körökbe vezeti az olvasót, amelyekbe polgári rendű ember csak messziről, s csak nagy néha nyerhet bepillantást, s amelyek talán éppen ezért is fokozottan érdeklik az olvasók széles köreit. Vannak ennek a körnek különleges problémái, erkölcsi és társadalmi komplikációi, van külön világnézete, amely minden tagját többé-kevésbé hatása alatt tartja, az exkluzivitás erejénél fogva az arisztokráciának talán még nagyobb mértékben megvan a maga sajátos, minden más társadalmi rétegtől elkülönítható osztálylevegője, mint például a középosztálynak. Ezt a levegőt próbálja megéreztetni az olvasóval Drasche-Lázár Alfréd. Egy jellemző példán demonstrálja az osztály-előítélet irányító hatását az egyes ember életére. Abban a körben, ahol a családfának nemcsak származás, hanem erkölcsi korrektség dolgában való tisztasága a legfőbb kritériumok egyike az ember megítélésében, a legkiválóbb egyéni tulajdonságok, a leginkább kifogástalan erkölcs és legnagyobb tehetség sem menthet meg a bukástól, ha az ember családja botrányok középpontjába jut. A regény hőse, Magnus gróf minden tekintetben kiváló ember és katona, de az anyja szélhámós kalandornő, botrányos bűnperek középpontjában áll, a nővére pedig, bár igen nemes és finom érzésű, nagy

¹ Drasche-Lázár Alfréd – ld. még: 1913/1; 1917/45, 48; 1918/24; 1920/6; 1921/2.

művészi tehetségű leány, de mégiscsak színésznő – emiatt a fiatal gróf lehetetlené válik a főúri társaságban, le kell mondani a szerelméről, a szép és szeszélyes hercegnővel küszöbön álló házasságáról, s ott kell hagynia nehezen megszerzett pozícióját a pozsonyi huszárezred tisztikarában. A rendes sablon szerint erre az étellel is szakítania kellene, amely csak a megszokott főúri körben volt számára elképzelhető, – de Magnus grófban a nevelésével ráakódott osztály-előítéleteken győz az önálló egyéniség, az életösztön, s van bátorsága követni húga hívó szavát a polgári élet és polgári munka elfogultságoktól mentesebb és szabadabb levegőjébe, új ember lesz belőle s új életet kezd – ezzel fejeződik be a regény –, amelynek diszkrét tendenciája az osztály-előítéletekből az erkölcsi szabadságra kiemelkedő szabad egyéniség mellett való állásfoglalás. Az eseményekben gazdag cselekményű regény előadásának hangja is változatos: az érzelmes ellágyulástól a szatirikus színezésig minden hangot sikeresen üt meg az író. A könyvet szerzője néhány meleg sorral feleségének ajánlotta.²

1917. 2. sz. január 14. 36–37.

Külföldi regények. Anatole France: Pártütő angyalok. Budapest, Népszavakiadás; Gustav Meyrink: A Golem. Budapest, Athenaeum; Olga Wohlbrück: Barbárok. Budapest, Athenaeum

Anatole France³ egyik legújabb, néhány év előtt megjelent könyvét, a *Pártütő angyalok* című regényt lefordította Kunfi Zsigmond.⁴ A könyvben megtaláljuk a nagynevű francia író fölényes ironiáját, amellyel az emberi hit és szenvedély dolgait a maga szkepticizmusán keresztül nézi és néha a Gulliverre emlékeztető szatírával rajzolja, de megtaláljuk rajta az öregkor nyomait is önmagának gyakori ismétlésében, ábrázolása módjának a finomabban szemlélők számára nyilvánvaló

² A regény korában rendkívül népszerű volt, 1923-ban már hetedik kiadása jelent meg, köszönhetően annak is, hogy a regénynek *Tűzkereszt* címmel folytatása is megjelent a következő évben.

³ Anatole France (1844–1924) francia író, a „harmadik köztársaság” korának égő lelkiismerete. 1921-ben „a francia szellemet kifejező ragyogó életművéért, választékos és erőteljes stílusáért, minden emberi iránt tanúsított megértésének, elbűvölő charme-jának elismeréseképpen” Nobel-díjat kapott. Parnasszista költőként indult. A Dreyfus-ügy tántorította el addigi apolitikusságától, kiállt Zola mellett, ettől fogva saját kora problémái kerültek művészi érdeklődése középpontjába. A világháború alatt a pacifisták táborához tartozott. Az állam és egyház szétválasztásának híve volt, a szakszervezeteknek jogot követelt. 1919-ben szembehelyezkedett a versailles-i békével. Bár rokonszenvezett Szovjet-Oroszországgal, már 1922-ben szót emelt az első koncepciók perke ellen. Főbb művei: *Bonnard Szilveszter vétké* (1881), *Vörös liliom* (1894), *Jeanne d'Arc élete* (1908), *Nyársforgató Jakab meséi* (1908), *Az istenek szomjaznak* (1912).

⁴ Kunfi Zsigmond (1879–[Bécs] 1929), tanár, publicista, szociáldemokrata politikus. A *Népszava* és a *Szocializmus* egyik szerkesztője volt az 1918-as forradalom előtti évtizedben. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormány népjóléti, illetve közoktatási minisztere. 1919-ben népbiztos. Bécsbe emigrált, a *Világosság* egyik szerkesztője volt, az *Arbeiter Zeitung* munkatársa. Önnyilkos lett.

megmerevedésében. A fordítás igen jó munka, gondos, megértő és árnyalni tudó. A német Gustav Meyrink⁵ most Németország-szerte nagyon olvasott, fantasztikus regényét, a *Golemet* dr. Kelen Ferenc⁶ fordította le. A regény egy régi zsidó gettó-mondát dolgoz fel, érdekfeszítő előadásra való törekvéssel. Szintén német szerző, Olga Wohlbrück⁷ *Barbárok* című regényét, amely a szibériai orosz életből mond el erős, hatásra számított történetet, dr. Vajda Gyula⁸ fordította.

1917. 3. sz. január 21. 52.

Móricz Zsigmond: A tűznek nem szabad kialudni. Novellák e háborús időkben. Budapest, Légrády Testvérek

Móricz Zsigmond⁹ új novelláskönyve viseli ezt a szép címet. A könyv nagyon érdekes, ha merőben irodalmi szempontból nézzük, és talán még érdekesebb, ha háborús dokumentumot látunk benne. Mind a két szempont alkalmazható rá: annak rendje és módja szerinti novellák adják a tartalmát, a való életből reálisan megkonstruált és írói módon megkomponált történetek, de csaknem valamenynyiben a háttérrel, a rajzolt kép levegőjét a háború adja meg. Van köztük harci történet is, de a legtöbbje arról ad képet: hogy mennyiben s milyen módon hat a háború az itthon élők sorsára, az élethez való viszonyára, gondolkodásmódjára, milyenné teszi az emberek életét, őket magukat ez a mai rettenetes idő. A fiatal férfiak távol vannak, ki tudja, élnek-e még, mit csinálnak, hogyan élnek az aszszonyok, az öregek, a gyerekek? Hogyan gondolnak a harctéren levő férfiakra, miben maradt meg velük a közösség, hogyan változott meg a hosszú, hosszú elszakadtság alatt az összetartozás? Micsoda új elemek, új komplikációk, micsoda tragédiáknak és komédiáknak magvai fejlettek ki ez idő alatt? Ilyenek a kérdések, melyekre feleletül egy-egy érdekes esetet mond el az író. Szóba kerülnek az anyagi

⁵ Gustav [Meyer] Meyrink (1868–1932), osztrák író, majd bankár. 1883-tól két évtizeden át Prágában élt. Tanulmányozta a miszticizmust, a gnoszticizmust, a teozófiát, a kabbalát. Ellenezte a világháborút, a német nacionalizmus jelentős ellenzője volt. A világhírt az itt ismertetett mű, A *Gólem* hozta meg számára.

⁶ Dr. Kelen Ferenc (1873–1958), író, műfordító. Ismeretségben volt Ady Endrével is. Többek között Pierre Loti, Rabindranath Tagore, Sinclair Lewis, Stefan Zweig, Jack London fordítója. Feleségével közösen több Oscar Wilde művet fordítottak le. Kelenék, akik az Andrassy út 101. szám alatt laktak (ez lett a fasiszta Sajtókamara, majd utóbb a MŰOSZ székháza) az 1930-as évek második felében külföldre távoztak. A hatvanas években néha megjelent egy látogató a székházban és megnézte gyermekkora színhelyét. Tőle tudjuk, hol voltak az eredeti lakóházban a hálószobák, a vendégszobák, a mosdók, a konyha, az ebédlő.

⁷ Olga Wohlbrück (1867–1933), osztrák-német színésznő, rendező és író, az első német film-rendezőnőként tartják számon. Gyermekkorát és ifjúságát töltötte Oroszországban.

⁸ Vajda Gyula (?-?), állami felsőbb lányiskolai tanár, műfordító. Többek között szerkesztette és bevezető jegyzetekkel látta el Petőfi táj- és életképeket tartalmazó kötetét, bevezette Heinrich Kleist *Michael Kohlhaas* című könyvét, segédkönyveket szerkesztett a közoktatás számára.

⁹ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/52.

komplikációk is: a nagyvárosi kishivatalnokok nyomora, a falukon hirtelen beállott pénzbőség s a háborús gazdaság mindenféle más motívumai. Móricz ebben is megtartja régi természetét: szervesen, mindenféle kapcsolatukban látja és mutatja fel a dolgokat, egyoldalúság s felszínesség nélkül, az emberi és társadalmi állapotok gyökeréig igyekszik hatolni. Leginkább most is a nép érdeklő, novelláinak túlnyomó része a falusi élet köréből van véve – az író a háború alatt láthatólag sokat járt az országban, sokfelé s jól körülnézett a falukban, nemcsak a házak ablakaiba nézett be, hanem a koponyákba is. Új motívumokat is talált: a magyar katona kemény, szótlan, elemi hősiségét, amely öntudatlan, mint valami természeti ösztön; fájdalmas szeretettel szemléli fajunk pusztulását, a magyarság tragikumának ezt a mai fordulatát megdöbben magába szállással, a mély együttérzés tisztánlátásával teszi magában tudatossá. Most vonul be először írásaiba a falusi magyarságnak egy új, irodalmilag még alig érintett köre: a Budapest-környéki paraszt, aki már a nagyvárosra tekintve végzi munkáját, a nagyváros szükségleteinek termel, aszszonyában pedig lassankint kofává alakul az ismert magyar paraszt asszonytípus. Hálás és kiaknázatlan terület ez, átmenete állapotában lehet itt megragadni a magyar parasztot. Irodalmi szempontból nézve ez a könyv Móricz legjobb könyvei közé tartozik, néhány novellája a mai magyar irodalom legerősebben megfogott, legmélyebb perspektívákba kipengő és legtöbb erővel megírt novellái közül való. Az író, akin egy időben mintha valami moralista elkomorodás vett volna erőt, visszanyerte mosolyát, a világ dolgainak humoros szemléleti módját s humorát erősen elmélyíti az a fájdalmas vonás, amelyet a háború szörnyősége lopott bele. Ki kell emelnünk a könyvből egy novellát, azt amelyben a kétévi harctéri szolgálat után szabadságra hazatérő katona házában ott találja a maga helyén a muszka hadifoglyot.¹⁰ Ez a ritka erejű kis történet a maga szűkszavúságával a háborús életnek egy tátongó mélységű tragédiáját fejt ki minden apró vonatkozásában, s egyúttal feloldásra is juttatja. Ez a kis történet megmutatja, hogyan lehet csaknem szavak nélkül nagy dolgokat elmondani.

1917. 3. sz. január 21. 52–53.

Kéky Lajos: Baksay Sándor életrajza. Budapest, Franklin Társulat

Baksaynak első terjedelmes életrajzi méltatását, Kéky Lajos¹¹ munkáját most adta ki a Franklin Társulat a *Költők és írók* című biográfia-sorozatban, melyet a Kisfaludy Társaság megbízásából Ferenczi Zoltán szerkeszt.¹² Mindenki, aki Baksay¹³

¹⁰ Mindenütt jó, de legjobb itthon c. novella (1916)

¹¹ Kéky [Kéki] Lajos – ld. 1912/12; 1917/25.

¹² Ferenczi Zoltán – ld. 1907/42, 49; 1913/16.

¹³ Baksay Sándor (1832–1915), református püspök, író, költő, akadémikus. A népnemzeti iskola képviselője és továbbvivője a prózában, írásai Vas Gereben vidékies, stilizált hagyománya felé nyúlnak vissza. Az irodalmi konzervativizmus szerint köztes szerepet tölt be a század közepi és századvégi népiesség között. Népismeretét az irodalomtörténet a „papos” formulával írja le. A szo-

alakját és munkáit szerette, köszönettel fogja venni a kis könyvet, amely gondos utánjárás és szeretet műve. Tőle telhető részletességgel mondja el feledhetetlen kedves írónk életének körülményeit, sok eddig ismeretlen vagy csak a Baksayhoz személyesen közelállók előtt ismert adatot jegyez fel róla, megrajzolja élete körülményeit, a hagyományokat és befolyásokat, amelyek hatása alatt olyanná fejlődött, amilyenek ismertük, megmutatja a talajt, amelyből kinőtt, felvilágosít azokról a kapcsokról, amelyek műveit összefűzik a megtörtént valósággal, sorra elemzi műveit, fontosságuknak megfelelően, s a végén összefoglalja írói jellemrajzát. Baksay élete talán összes írónk közt a legegyszerűbb, csaknem eseménytelen; olyan, mint a szépen egyengetett ösvény enyhe, kellemes vidéken, nincsenek rajta kapaszkodók, veszedelmes lejtők, szédítő meredek. Úgy, ahogy meg van írva, kissé egyhangúnak is tűnik fel, az életrajzíró nem bírta megeleveníteni, nem tudja olvasójával érzékeltetni ennek az egyszerű kálvinista papi életnek sem tipikus, sem benső meghitt voltát. Inkább az adatokat tárja fel, mint a levegőt, amelyben Baksay élt, pedig ez a kálvinista eklézsiái levegő a maga nemében egészen sajátságos, itthon-termett vonása a magyar életnek, s éppen legkiválóbb irodalmi reprezentánsa kapcsán lett volna jó alkalma – a Baksay műveiben bőven csillogó színek felhasználásával is – megeleveníteni. Az egyszerű életből egyszerű költészet keletkezett: amit Baksay írt, az csaknem mind ugyanabból a levegőből való, s azt a kört is, amelyet felölel, csak intenzitásában meríti ki, nem terjedelemben. Úgy, ahogy az életrajzírója tárgyalja, a kelleténél is szűkebb körűnek tűnik fel Baksay írói munkája. Mi valamivel szélesebb perspektívákat érzünk benne: a magyar falu életének egy ma már javarészből elmúlt, csak kevés helyen felfedezhető fejlődési állomását, a magyar falusi patriarchalizmusnak irodalmi megörökítését. Az életrajznak kissé szűkek a távlatai, ezért a hangulat is, amelyet az olvasó nyer belőle, nyomott. Láthatólag küzd az író tárgyával, kivált a fejtegető részekben: mondanivalója Baksayról alig elegendő egy kis kötetre, gyakrabban kénytelen ismételni magát. Utolsó, összefoglaló fejezete már alig egyéb, mint egyfolytában való megismételése mindannak, amit a többi részekben elszórtan mondott Baksayról, egyes művei kapcsán. Kissé erősebben penetráló átélése az író egyéniségének és műveinek, s bizonyára több mondanivalót talált volna róla, s elevenebb, teljesebb lett volna az arckép is, amelyet rajzolt. Amit azonban elmond, az többnyire megállja a helyét, nagy részben már irodalmi köztudattá is vált, s néhány új megfigyelés is járul hozzá. A kis könyv mindenesetre jó szolgálatot tesz mindenkinek, aki Baksayt részletesebben akarja ismerni, s felvilágosításokat keres életére és műveire vonatkozólag. Jól megrostált és összeállított adatai alapjai lesznek minden Baksayra vonatkozó későbbi kutatásnak. A kis könyv csinos kiállításban, Baksay arcképével ellátott karton-kötésben jelent meg.

ciális kérdés nála belemosódik a néprajzi, etnográfiai érdeklődésbe. Gergely Gergely szerint „[n] ehéz eldönteni, honnan ez az öröm: a nyárspolgár nyugalmából, békéjéből-e vagy a misszionárius naiv optimizmusából”. (*Magyar irodalomtörténet*, 1965) Az *Iliász* hexameterait magyaros formában fordította le.

1917. 4. sz. január 28. 66.

Békássy Ferenc. Egy háborúban elesett fiatal költő emlékezete

1915. június 25-én Dobronoutznál¹⁴ éjjeli támadásra mentek a magyar huszárok. Az oroszok elleni nagy offenzíva diadalmas idejében volt ez, amikor az orosz az-
zal akart könnyíteni Lemberg táján és Lengyelországban megvert hadseregeinek
helyzetén, hogy Kelet-Galíciában és Bukovinában erős offenzívát indított ottani
csapataink, Pflanzner-Baltin hadserege¹⁵ ellen. A dobronoutzi huszárok éjjeli táma-
dásáról nem emlékezett meg külön Höfer tábornok¹⁶ jelentése, a háború egy kis
epizódja volt, amilyen úgyszólván minden órában történik valahol. Néhány család
életében okozott csak fordulópontot, az ő szívükben mindig gyásszal lesz bekerít-
ve a Dobronoutz név: ott esett el kedvesük, a feledhetetlen, deli szép fiatal huszár.
Ezek közé a gyászoló családok közé tartozik Békássy István Vas megyei főispán
családja, az ő szép, derék fiuk, a 22 éves Ferenc volt az elesett huszárok egyike.¹⁷
Az apa komor fájdalma, az anya szemében a könnyek fátyola, rokonok, ismerősök
szomorú emlékezése – a világ napirendre tért fölötte, tudomásul se vette a kis
huszár elestét. Annyian vannak, társai a harctéri halálban, ki tudná valamennyit
külön számon tartani? Mégis, írók szűkebb körében szóba került a Békássy Ferenc
név, egyikük-másikuk révén, akik véletlenül tudták, hogy az elesett huszár költő-
nek készült, s máris költő volt, igazi tehetség. Aki ezt legjobban tudta, aki a fiatal
huszárgyerek szellemének fejlődését gyermekkorától figyelte, minden tőle telhető
módon támogatta, aki a maga nemes lelkét, finom műveltségét, előkelő gondolko-
dás módját oltotta a fogékony fiú lelkébe, az anya nem tudott belenyugodni, hogy
a minden szép reményre jogosító fiú nyomtalanul, emlékjel nélkül, teljesen elme-
rüljön a háború vériszapos hullámaiban, összeszedte Békássy Ferenc ifjú írásait,
s a nyilvánosság elé vitte. Gyászáat szétosztotta ezzel mások, sokak között, had
érezzék, a kedves fiú halála nagy, komoly veszteség volt, nemcsak a családnak, ha-

¹⁴ Dobronoutz: ma ukrainai, ruszinok lakta falu, az érintett időben Bukovina része.

¹⁵ Karl Freiherr von Pflanzner-Baltin (1855–1925), osztrák katonatiszt, császári és királyi vezér-
eredes, első világháborús hadseregszereplő, sikeres hadvezér.

¹⁶ Höfer tábornok, vezérőrnagy

¹⁷ Békássy Ferenc (1893–1915), író, huszártiszt. Apja Békássy István főispán, anyja – művei-
nek kiadója – a rendkívül művelt Bezerédy Emma, aki igen jelentős könyvtárat rendezett be gyere-
kei számára Zsenyén, kastélyukban. (Fia halála után komoly levelezést folytatott Babits Mihállyal
is, fia műveinek kiadása érdekében. Babits már ezt megelőzően is írt Békássyról a *Nyugat*-ba: B. F.
huszáronkéntes elesett az északi harctéren, 1915. június. 1915/II. 824–828.) Békássy Ferenc már
középiskolai tanulmányait is Angliában végezte, majd ott járt egyetemre is. Tagja volt az Apostolok
Társaságának. Ez egy zártkörű, elit irodalmi-gondolkodói csoport volt, amelynek tagja volt Virgi-
nia és Leonard Woolf, John Maynard Keynes, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russell. 1925-ben a
Woolf-házaspár és kiadója, a Hogarth Press jelentette meg angolul írt verseit *Adriatica and other
poems* címmel. Összegyűjtött műveinek legutóbbi és legteljesebb kiadása 2010-ben jelent meg ma-
gyarul (Arad, Aranyamadár Alapítvány). Schöpflin Aladárnak az írásra alkalmat szolgáltató kötetek:
Békássy Ferenc hátrahagyott írásai: fantáziák és gondolatok 1–3. Budapest, Lampel R. (Wodianer
F. és Fiai), 1916–1917.

nem az irodalomnak is vesztesége. Szép ígéret, melyet beváltatlanná tett a muszka fegyver, reménység, amely sohasem érlelheti meg többé a teljesülés gyümölcsét.

Háromkötetnyi fekszik most már előttünk Békássy Ferenc írásaiból. Egy kötet vers Elmerült sziget címmel, és *Gondolatok és fantáziák* címmel két kötet, amelyek egyikében versek vannak, másikában rövidebb-hosszabb elmélkedések, jegyzetek, aforizmatikus ötletek, tervvázlatok, élmények és olvasmányok följegyzései. Akármelyikben lapozgat az olvasó a három közül, mindegyikből azt a benyomást kapja, hogy írójuk nem közönséges talentum, és fejeledezőben levő, de a maga önálló útjait kereső, elmélyedésre törekvő egyéniség. Olyan intenzív lelki életéről tanúskodnak ezek az írások, a szellemnek olyan rendkívüli szomjúságáról arra, hogy az élet élményeiből és tapasztalataiból megalkossa magának és művészi formába rögzítse örökkévalóvá a világ képét, amilyenre ilyen fiatal korban csak az igazi művészi hivatottság ad példát. Ez a fiú teljesen lelki életet élt, a fizikai világ tüne-ményei csak annyiban jutottak életében fontosságra, amennyiben anyagot, színt és képeket adtak lelke hullámmásainak öntudatossá tételére. Fiatalsága dacára is mélyen belemerült a kultúrába, filozófiai eszmélkedéssel igyekezett megállapítani saját viszonyát az élethez és színtéréhez, a világhoz, nagy ideálok ébredtek benne, nagy lelki erőfeszítésekkel igyekezett megállapítani majdani élete erkölcsi egyensúlyát.

Egészen szokatlanok tűnik fel ilyen fiatal lélekben ez az erős filozofáló hajlandóság, de az ilyen mélyebb természetnél, mint az övé, ez magától értetődik: még nem lépett bele az életbe, még nem próbálta meg önmagán küzdelmeit, nem állott rendelkezésére az élettapasztalatok nyújtotta anyagnak nagy tömege, számára a gondolkodás, a tanulmány, a készülődés volt élmény, nem a cselekvés és szenvedés. A benne rejlő alkotó teret kereső energiák a gondolatok nyújtotta élményt igyekeztek művészetté alakítani. De filozofálása nem elvont, nem egy tudományos rendszerre való törekvés, hanem szerves életműködés, olyan eleven, művészi természetű átélése a gondolatok és szemlélődések birodalmának, amilyen né lett volna később benne az élet minden élménye. A művész filozofálása ez, kinek tudatában minden érzéki, eleven élménnyé válik, ami hozzáér.

Egészen művészi természetű az a fogékonyság, amellyel a külvilág jelenségeit magába szívta s verseiben költői képekké alakította. S művészi természetű tanulmányozásának módja is, ahogy a világirodalmat olvasta, ahogy feljegyzett benyomásaiban reagált rá. A legtöbb ennyire fiatal embernél nem tudhatni biztosan, ha verseket ír is, csakugyan költő lesz-e, vagy csak keresi esetleg egészen más irányú kifejlődése útjait: Békássy Ferencnél ez egészen nyilvánvaló, mert temperamentuma, észjárása, érzése egészen költői természetű. Csak született művésznek van így berendezve az agyveleje. Békássy Ferenc törekvésének színvonala is szokatlanul erős értelmiséget és műveltséget árul el. Nyilván nagyon művelt, minden szép dolog iránt érdeklődő környezetben nőtt fel, már családi hagyományai is erre valának úgy apai részről, mint anyja részéről, aki a kultúránk történetében oly nagy érdemeket szerzett Bezerédj családból származik. S a család megtett mindent, hogy a tehetséges fiú fejlődését elősegítse. Egyetemi tanulmányaira Cambridge-

be küldték, ahol mélyen belemerült az angol kultúra és irodalom tanulmányozásába. Néhány angolul írt értekezése tanúskodik a tanulmányokról s az angol költészetnek verseiben mutatkozó hatásai földolgozásuk módjáról. S a cambridge-i egyetem, ahol tanárok és tanuló társak igaz szeretettel vették körül, neki, az ellenséges hadsereg elesett harcosának is emléket állított abban a kiadványában, amelyet elesett tanulói megörökítésének szentelt.

Schöpflin Aladár

1917. 4. sz. január 28. 69.

Vidor Marcel: A holt küszöb dalol. Budapest, Franklin Társulat

Vidor Marcel¹⁸ egy füzet verset adott ki e címmel a „nagy világgés” idejéből. Csupa háborús levegőjű vers, sok más háborús verskötet közül, amelyek szerzői barátságos szobájuk kényelméből éneklék a háborút, az emeli ki rokonszenvesen, hogy szerzője csakugyan átélte a háborút mint katona, s közvetlen élményeit daldolja. S ez az átérzettség néha erőteljes, friss és igaznak ható szavakat ad ajkára. Egyszerűen, őszintén mondja el a fronton szenvedő katona hangulatait, bánatait, keserű elszántsággal – érdekes, hogy mint a legtöbb háborús versíró, mintegy leszáll a magyar baka álláspontjára, az ő lelkivilágába helyezi magát, s azt igyekszik verseiben tükrözni. Már is úgy látszik, megkonstruálódik régi kurucos hangokból, ismert népi motívumokból, a háború adta új helyzetekből és hangulatokból a magyar baka típusának egy új irodalmi képe, csak attól kell tartanunk, ez a kép túlságosan konvencionálisan és irodalomszerűen fog megstilizálódni, s el fognak homályosodni benne a valóság élet-elemei. Egy igazi nagy költőnek kellene jönni, aki ezt a képet a maga egész életteljességében alakítsa meg, lehántsa róla a beállítás és ábrázolás mindinkább klisé-szerűvé váló modorosságait. Mi legalább úgy képzeljük, a bakává alakult magyar köznépbeli ember életének és valójának képe sokkal változatosabb, elevenebb s gyökeresebben originális, nem annyira népszínműi jellegű, mint ahogy eddigi háborús irodalmunk beállította; az édeskés szentimentalizmus helyett több benne az igaz magyar nekibúsulás, vitézségében több a fatalisztikus mindenre elszántság s egész lényében mélyebb és gyökeresebb pszichológiai motívumokból fakad a való kép.

¹⁸ Vidor Marcell (1876–1945), költő, író, újságíró. Ungvári születésű, a helyi lap szerkesztője, majd a fővárosba felkerülve *A Hét* segédszerkesztője volt. A holland és magyar irodalmi, szellemi és kereskedelmi kapcsolatok egyik szervezője volt. Éveken át az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) pénztárnokaként működött.

1917. 5. sz. február 4. 85.

Szilágyi Géza: Fantasztikus szerelmek. Budapest, Dick Manó kiadása

Szilágyi Géza¹⁹ új könyve új oldaláról mutatja be az íróját. Eddig inkább mint szenvedélyes lendületű versek, eredeti felfogású és erőteljesen argumentált kis tanulmányok, cikkek íróját ismerte a közönség, és mint kiváló készütségű publicistát, új könyvében mint novellaíró lép elénk. S mint minden másféle munkájában, ebben is eredeti, új utakat tör magának. Novellái nem a nálunk divatos novellának a realizmus szelleméből lelkeztet formája szerint valók, az író a maga mondani-valója számára új formát is keres, új egyéni stílust. Ezzel a stílusával elsősorban pontos közlésre törekszik, a mondanivalónak olyan megfogalmazására, amely teljesen, félre nem érthető határozottsággal közvetíti az olvasóval mindazt, amit az író el akar neki mondani. Innen előadásának nyugodt, mindennemű lírai továbbzengéstől óvakodó folyása – az író objektív hangon, a történetek és helyzetek érzelmi elemeit még hangsúlyozásával sem éreztetve beszél róluk, s az olvasóra bízva, hogy az alakok s az események líráját kialakítsa magában. Ez a líra pedig mindig megvan, igen erősen csap ki a dolgokból, s az előadás nyugodtsága csak annál koncentráltabbá és szuggesztívebbé teszi. A történetek mind az erotikának arról a területéről valók, ahol a nemek közti kapcsolat már többé-kevésbé eltolódik a normálistól, a mindennapilag reálistól. Szereplőiket olyan helyzetekben s olyan lelki motívumok hatása alatt mutatja be az író, amelyekből pszichológiai kényszerűséggel adódik az abnormis cselekvés. Néha sajátságos, egészen egyéni humoros hangulat keletkezik egy-egy ilyen történetből, a humornak az a fajtája, amelybe erős komor, sötét színek játszanak bele, s amelynek csak egy vonallal kellene kitérnie, hogy tragikussá váljék. Néha tragikusan robban ki, nagy feszültséggel és komor füsttel az esemény. Ez a két alaphangulat majdnem mindig keveredik, csak az elemek összetételét vagy sorrendjét kellene felcserélni, és azonnal átfordulna a hangulat az ellenkezőjére. Valami olyasféle hatás keletkezik így, mint a changeant-nak²⁰ nevezett selyemé: a világítástól, attól, hogy milyen szempontból nézzük, az olvasó hangulatától függ, humoros-e a hatás vagy tragikus. Az író maga mintha csak mint médium jegyeznék be a történeteket, rajtuk kívül marad, bizonyos sajátságos fatalizmussal néz mindent, s különösen az embereket, csak ha végigolvastuk a könyvet és számot adunk magunknak benyomásainkról, akkor érezzük meg, hogy különös mély szomorúság van az író hangjában, a minden dolgok hiábavalóságának fájdalmas átérzése. Erről ismerünk rá Szilágyira, a lírikusra, aki egykor a *Prédikátorok könyvének* pesszimizmusát énekelte.

¹⁹ Szilágyi Géza – ld. 1910/14; 1911/10; 1912/46.

²⁰ changeant (fr): színjátészó textil, általában selyem

1917. 6. sz. február 11. 101.

Kosztolányi Dezső: Mák. Békéscsaba, Tevan

Ismerjük mindnyájan azt az alvás és ébrenlét közti állapotot, a félálmot, amikor képtelen sebességgel futkároz ide-oda a gondolat, vakmerően összekapcsolja a legheterogénebb dolgokat, átugorja a realitások határait, a tudatból rég elfeledett emlékek, egykor talán észre sem vett benyomások emelkednek ki, normális állapotban soha nem érzett hangulatok izgatják lelkünket, fantáziánkban soha nem látott színek gyulladnak ki. Ez az az állapot, amikor az ember lelkében fölmerülnek gyermekkora és ifjúsága elfelejtett halk emlékei, amikor visszasiklik a múltba, fölkeres benne rég elmúlt embereket, újra egyesül régi fájdalommal, örömeivel és vágyaival, képeket lát a természetből és a maga életéből, amelyeket talán tudattalanul szívott magába a szeme, különös irreális belső viszonyba jut környezetével s az egész világgal, amikor megváltoznak a reális dolgok arányai, kicsinyek roppant megnőnek, nagyok összezsugorodnak, hangulatok szállnak és elszállnak, egymásra torlódnak. Sajátságos izgalmat érez az ember ilyenkor, a tudata a teljes ébredésre törekszik, de valami, ami öntudatlan benne, visszahúzza az álomba, a szíve megtelik szomorúsággal, a halál gondolata suhan át, mint egy sötét madár az agyon, s az élet, a világ értelmének homályos megsejtése dereng át a fél-öntudat kódén. A nehéz álomból ébredőnek, nehéz betegségből lábadozóknak az állapota ez. Kosztolányi Dezső²¹ versei erre a lelkiállapotra emlékeztetnek, s nyilván erre utal könyvének címe is: *Mák*. A kis könyv Kosztolányi tehetségének teljességéből való; nagyon szép hangjai zengenek benne a költő belső hullámlásának, mély érzelmi perspektívák nyílnak meg sokszor csak egy szavára, rímére, fordulatára is, izgató, heves diszharmoniak egyenlítődnak ki a versforma művészi foglalatában. Kosztolányi formaművészete ezekben a versekben már teljesen érett, magától értetődő, a mondanivalóból magából sarjadzott, a mesterségnek minden nyoma nélküli. Kiemelünk a könyvből két verset: a beteg feleségéhez írt ódát és a katonai öccsének írt szép verset.²² Az utóbbi a csekélyszámú legszebb magyar háborús versek egyike, az egyetlen háborús vers a kötetben.

1917. 7. sz. február 18. 116–117.

**Kollányi Boldizsár: Vérfoltok; Énekszó a fürgetegben, 1914–1916.
Budapest, szerzői kiadás**

A háború mindenkinek, elsősorban a fronton küzdő katonának roppant élmény, megragadja egész lényét szörnyűségeivel, erőfeszítéseivel, mindenféle komplikációval, s az ember természetes közlékenységi ösztönéből folyik, hogy aki ilyen élményen ment keresztül, az ezt közölni vágyik mindenkivel. Mivel pedig a háború

²¹ Kosztolányi Dezső – ld. még: 1907/25; 1909/26; 1910/30; 1912/50; 1914/3, 4; 1918/6; 1920/19.

²² Az *Óda – távoli beteg feleségemnek* és az *Öcsém* című versekről van szó.

oly rejtelmes, titokzatos valami, amit a közlés normális módjaival, elbeszéléssel, leírással, magyarázattal nem lehet kifejezni, magától jön, hogy a vers formájába kívánczik a mondanivaló, mert a vers tulajdonképpen ott kezdődik, ahol a rendes prózai közlésmódok cserbenhagyják az embert, ahol már nem lehet beérni a tények, a valóságok, a dolgok elmondásával, hanem ezek misztikumuk szólal meg. Azért van, hogy háborús élményeiket és emlékeiket oly gyakran próbálják versbe foglalni olyanok is, akiknek e nélkül talán eszükbe sem jutott volna verset írni, innen a háborús vers-irodalom roppant számbeli meggyarapodása. Mivel azonban semmiféle élmény nem teheti költővé azt, akiben eleve nem szunnyadt benne a költő, az élmények e misztikumának kifejező eszközeit, ha eredetileg nem voltak benne az emberben, ha idegrendszer, észjárása, egész valója nem a költő sajátos pszichológiai alkata szerint van berendezve, semmi sem adhatja meg, ezért oly ritka az igazi háborús vers, s azért tűnik fel hasztalan vívódásnak a háború-szülte katonadalok tömege. Kollányi Boldizsár²³ is, kinek *Vérfoltok – Énekszó a fürgetegben* című könyve most van előttünk, szintén e vívódók közé tartozik. Irodalmilag fegyelmezett agyú ember, láthatólag tudja, mi módon kellene a háború témáit megfogni, de csak elméletileg tudja, nem bír velük költő módjára elbánni. Megvan neki az olvasmányáiból, igazi költői művek átélvezéséből megkonstruált poétikája, csak alkalmazni nem bírja. Azon a ponton, ahol az igazi költészet, a mondanivalónak muzsikái megzendülése kezdődik, meg kell állnia, benyomásai, élményei, reflexiói, képei nem tudnak megelevenedni, organikussá válni. Aki maga nem vett részt a harctér dolgaiban, az hasztalan olvassa e verseket, csak bizonyos tényeket, gondolatokat, képeket közölnek vele, de nem kényszerítik rá, hogy a versek írójával együtt átélje őket, nem gyűjtják meg a képzeletét. Lehet, hogy a harctéren járt katona másképp van az ilyen versekkel, az ő lelkében annyi hasonló élmény szunnyad, annyi hasonló hangolt húr van, hogy talán megzendül tőlük a lelke. De ez nem a versek zengésétől van, hanem az olvasó lelkének készségétől, amely a háborús élményekre oly erősen reagáló médiummá vált, hogy a legkezdetlegesebb fogások is szuggerálni tudják. A kötet szerzője megjárta az egész háborút, kezdetétől fogva, harcolt Szerbiában, az orosz fronton – szenvedett, küzdött, bizakodott és csüggedett, átment ő is azon az átalakuláson, amelyen minden katonát átvitt ez a már harmadéves borzalom, az első időszak daliás hangulatától a mai napok fásult, sivár, mégis végsőkre elszánt hangulatáig, karakterében, melyet a versek élénk tárnak, megvannak a magyar katona nekünk oly kedves tipikus tulajdonságai s ezért, bár fenntartásainkat nem hallgathatjuk el, verseskönyve rokonszenvebb nekünk a legtöbb hasonló verseskönyvnél.

²³ Kollányi Boldizsár – ld. 1909/17.

1917. 7. sz. február 18. 117.

Falu Tamás: Csipke. Budapest, Singer és Wolfner

Falu Tamás,²⁴ ahogy ily című kis verseskönyvéből megmutatja magát, ritka teljességgel kifejlett típusképét nyújtja a költői lelkületű amatőrnek. Fogékony lélek mindenféle hatásra, az életére éppúgy, mint az irodaloméra, az utóbbira tán még inkább. A lelkében hangok szólanak, amelyek izgatják, nyugtalanságban tartják, belsőleg ritmikus formába foglalásra készítetik, néha meg is tud fogni egy-egy hangot egy pillanatra, és megzendít valamit az olvasó lelkében, de teljes harmónia nem tud ebből alakulni. A kifejező erő hiányzik belőle, az a valami, ami az embert igazi költővé teszi. Érezni, az életre érzelmileg reagálni nagyon sok ember tud, de ezt a reagálását úgy átvinni az olvasóra, hogy őt is hatalmába kerítse, átoltsa beléje azt, ami az ő lelkében végbement, az már eredeti költői adomány dolga, csak a kiválasztottak képesek rá. Falu Tamásnak nem egy verse van, amelynek majd minden sora külön-külön szépen hangzik, az egész mégse tesz eleven hatást, az író csak szólamokat, egyes hangokat tudott megfogni lelkének hangszeréből, de nem egész harmóniát. Pedig minden versén megérik, hogy csaknem egészen érzéseiben éli a világot, minden, ami kívülről belehatol, érzelmi színezetet nyer lelkében, költői természetű ember, de nem tudja igazi költő voltát verseivel bizonyítani.

1917. 8. sz. február 25. 132–133.

Landauer Béla: A tanár. Budapest, Franklin Társulat

Landauer Béla²⁵ új regényíró, de régi kiváló publicista, aki a háború folyamán sajtó hadiszállási tudósításaival is feltűnést keltett.²⁶ Most regénnyel kér helyet a szép-irodalom munkásai között, mindjárt hozzá kell tenni, igen jó helyet is kap közöttük. Regényének címe: *A tanár*; egy orvostanárőről van benne szó, akit a véletlen a hivatás nagy problémája elé állít: egy balesetből összetört huszártisztet hoznak szanatóriumába, akit meg kellene operálnia, de közvetlen az operáció előtt megtudja, hogy a fiatal katona a feleségének udvarlója. Az orvosban a féltékeny férfi lesz úrrá, nem operálja meg a beteget. Rettenetes lelki harcon megy keresztül,

²⁴ Falu Tamás [Balassa Lajos] (1881–1977), jogász, költő, regényíró. Pályája kezdetén a korabeli élclapokban (*Az Űstökös, Borsszem Jankó*) jelent meg. Írói tehetségét Kiss József fedezte fel. 1900-ban megjelent első verseskötetét (*Költemények*) és 1905-ben napvilágot látó első regényét (*Hajnali mise*) még polgári nevén jegyezte. 1920 és 1935 között a *Nyugat* állandó munkatársa. Több versét megzenésítették, írói világa a falu és a kisváros világa volt. Eszperantistaként is ismert.

²⁵ Landauer Béla (1870–1922), újságíró, író, néppárti képviselő. Erőteljesen kiállt amellett, hogy az újságíró szabadon végezhesse munkáját, ne kelljen rettegnie a klérustól vagy más hatalmasságoctól. *Az Alkotmány* képviselője volt haditudósító. 1919-ben a parlamentben tartották fogva a vörösök. További munkája: *Glória* (1916).

²⁶ Landauer Béla: *A nagy esztendő. Egy haditudósító naplójából, 1914–1915*. Haranghy Jenő címlapjával. Budapest, Élet

amelyben összetörik, de mikor kiderül, hogy a beteg mégis meggyógyul, s ő nem lett gyilkos, föltámad, mint új ember, fölényes, mindenen fölülemelkedett bölcs, aki keservesen megszerzett életfilozófiája magaslatáról nézi a világot, s derűs nyugalommal szemléli a fiatalság játékeit, felesége flörtjét a huszárral, furcsa asszisztense és még furcsább asszisztensnője tragikomikus szerelmi komplikációit. A cselekvény láthatólag nem belülről folyik, az író vezeti a maga célja felé, inkább elmés logikával, mint mélyre markoló pszichológiával, de meg tud győzni, megnyerni, és magával ragadja az olvasót. A regény nem folyamatos elbeszélés alakjában, hanem párbeszédekben van írva, s az olvasó érdekes megfigyeléseket tehet benne arra nézve, hogy az előadás formája mennyire befolyásolja valamely mű belső formáját is: a párbeszédes jelenetek szinte maguktól minduntalan színdarab-jelenetek módjára alakulnak, s az ember minduntalan úgy érzi, drámát olvas, nem regényt. Úgy olvastuk a lapokban, az író fel is dolgozta regényét drámává, s valamelyik színpadon alighanem viszont is fogjuk látni. A párbeszédekben különben határozottan van verve,²⁷ az egész könyv eleven írói érzékkel, bizonyos írói fölényvel van írva. Az orvos alakján kívül csak két alak domborodik ki határozott profillal a történetből, az asszisztens és az orvos-leány –kissé karikírozva vannak, de érdekesek és mulatságosak.

1917. 8. sz. február 25. 133.

Ifj. Hegedűs Sándor: A lélekbúvár. Budapest, Franklin Társulat

Mostanában erősen divatba kezd jönni a fantasztikus regény, a publikum szívesen olvassa és az írók érdeklődése is mind gyakrabban fordul a regénynek ilyen fajtája felé, amelyet a realizmus egyeduralkodásának hosszú ideje alatt csaknem teljesen elhanyagoltak. A múlt évtizedekben az angol írók szerették még legjobban a fantázia ilyen izgató játékeit, közülük a legkiválóbb, Wells egy új formáját fejlesztette ki a fantasztikus elbeszélésnek: a tudományos alapról elinduló fantasztikumot, amely tudományos tételek összekombinálásából, a tudomány és képzelődés határán álló motívumokból, ismert tudományos igazságoknak a fantázia külön logikája szerint való applikálásából alakítja a cselekvényt. Ilyenfajta regényt írt most ifj. Hegedűs Sándor²⁸ is, ki már azelőtt is jelét adta novellában, színdarabban a fantasztikus felé irányuló hajlamainak. Új regénye, *A lélekbúvár* tulajdonképpen a régi Trilby-motívumot²⁹ dolgozza fel új formában. Itt is egy szép leányról van szó, akinek lelkét zsarnoki hatalmába kerítette egy erőszakosan szerelmes férfi.

²⁷ verve (fr): fantázia, lendület, ihlet

²⁸ Ifj. Hegedűs Sándor (1876–1953), író, Hegedűs Sándor politikus, képviselő, miniszter, akadémikus fia. Mérnöki diplomája után kétéves világkörüli úton volt, tapasztalatairól útleírásokban számolt be. Nemzetközi útjai során népszerűsítette a magyar kultúrát.

²⁹ Utalás George du Maurier (1834–1896) francia-brit karikaturista, illusztrátor *Trilby* című 1894-ben megjelent prózakötetére. A könyv a korszak olyan népszerű munkái között kapott hozzájuk hasonló rangot, mint a Dracula- vagy a Sherlock Holmes-történetek. Az ún. gótikus horror

A leány búskomor apátiába esik, s így hozza el anyja, miután mindenféle módját a gyógyításnak kimerítette, a lélekbúvárhoz. Ez a lélekbúvár egy spiritualista kutató, aki akarateréjének roppant megfeszítésével elnyerte a lelkek fölötti parancsoló hatalmat, s lassanként fölébreszti a szép leány lelkét is, felszabadítja a zsarnoki hatalom alól. A lélekbúvár uralma azonban a lelkek fölött csak addig teljes, amíg akaratahoz nem férközik hozzá semmi érzés vagy szenvedély, amíg az akarat tisztán, minden zavaró körülmény nélkül hat. A katasztrófát az okozza, hogy a lélekbúvár beleszeret a szép leányba, akarata befolyása alá kapja az érzés, a gyógyító folyamat megbomlik, a leány meghal. A lélekbúvár nem bírja ép észszel túlélni ezt a katasztrófát, beleőrül. Ez a történet gyors iramban perdül le a regényben, a dualisztikus alap gondolatból logikusan vannak fejlesztve a részletek és fordulatok, a katasztrófa jól elő van készítve. A regény után egy sereg apróbb történet következik a könyvben a lélekbúvár eseteiből, ezekben is megvannak a regény jó tulajdonságai.

1917. 9. sz. március 4. 142–143.

Arany János születésének századik évfordulójára

E lap első oldalán Arany Jánosnak egy érdekes arcképét találja az olvasó, talán a legjellemzőbbet összes képmásai közül. Az eredeti kép, melyről készítettük, a nagyszalontai Arany-szobában van, s hozzánk Gyöngyösy László úr szívessége juttatta el.³⁰

Arany e képen csakugyan az, ami egész életében volt: a tipikus nagyszalontai tekintélyre jutott polgár. Az öltözete, a magatartása, ülésének egész módja, ahogy a lábait maga elé rakja, ahogy a botját és kalapját tartja, az arckifejezése, a fejtartása, a bajuszviselete, az egész alak, úgy ahogy van, annyira magán viseli a gazdálkodó lakosságú alföldi város jellemét, hogy ha nem ismernők a költő valamennyiünknek oly kedves arcvonásait, ráismernénk: ez nem lehet más, mint valamelyik magyar alföldi város módos, tisztességtudó és magára tartó polgára. Rendkívül erőteljes gyökeresség érzik az egész alakon, a tradicionális magyar kisvárosi levegő, szinte látni mögötte a tágas telken épült földszintes házat, amelynek kapuján pompás néhány pár ökör jár ki-be, odább a búzatermő földeket s mindazt, ami ezzel velejár. És érezzük azt a tradicionális, népies magyar észjárást, azokat a gyökeres, nem bő, de erős gondolatokat a világról, a világ dolgairól s az embernek ezek között való helyzetéről, a magyarság sorsáról, az egyes polgár szerepéről a nemzet életének egészében.

A gondolatait éppúgy Nagyszalontáról hozta magával, mint külső megjelenését és beszédének alföldi zamatát. Nincs olyan eszméje, amely ne volna az egész

műfajába tartozó Trilby nevére egész iparágak telepedtek, kalaptípus, fagyalt stb., sok helyütt utcák viselik nevét.

³⁰ Az eredeti fénykép az 1860-as években készült.

korabeli magyarságé. Amit az életnek és a világnak bármely fontos kérdéséről mondott Arany, ugyanazt gondolta és tartotta érvényesnek az ő korának minden komolyabb magyarja. Higgadt, komoly, lelkeségében is józan hazafiság, amelynek lényege a közügy iránti kötelességeknek erős érzése, a tradícióknak, a múltból a jelenre átszármazott örökségnek megbecsülése, a műveltség fontosságáról s a magyar ember kultúrai hivatásáról való meggyőződöttség, minden bigotériától, filozófiai skrupulustól mentes kálvinista vallásosság, amely elfogadja, mint egyszerű, magától értetődő tény, a vallás alapjait, de nem merül beléjük a misztikus elmélyedésével s nem is ingadozik körülöttük a szkeptikus okoskodásával, meghagyja a vallásnak apái által megszabott helyét és szerepét az ember életében; erkölcs dolgában önmagára kényes tisztaság, a puritánizmus ridegsége nélkül, az emberek megítélésében nyugodt, méltányos liberalitás, a velük való érintkezésben tisztességtudás és önérzetes szerénység, a hagyományos társadalmi különbségeknek tiszteletben tartása, mérséklet a jóban, béketűrő megadás a rosszban, az élet igazságtalanságaiban való megnyugvás, amely nem ismeri a lázadást, a szenvedély és a morál összeütközéseiben a morál győzelmes voltának elvül elfogadása, az ideális javak felsőbbbségéről való meggyőződöttség mellett az anyagi javaknak is megbecsülése – ezek az alapgondolatok, amelyek Arany János lelkivilága és élete fölépült. Csupa általános érvényű eszme, amely közös minden, a társadalomban jól elhelyezkedett polgár eszmevilágával. Semmi forradalmi, semmi felforgató tendencia, semmi szenvedélyes eszenkedés az új, a változás után, csupa józan, megnyugvó életbölcesség. Arany János nem volt filozófiai szellem, nem értékelte újra meg újra elméjében a világ értékeit, nem vívódott az emberiség sorsának, az élet igazságtalanságainak nagy problémáival – teljes egészében s fenntartás nélkül elfogadta azt a világnézetet, amely a reformáció eszméiből s a francia forradalom két nemzedék tapasztalatainak átszűrt vívmányaiból alakult ki a múlt század közepi magyarság tudatában. Bizonyos, hogy élete bármely szakában, ha összekerült az egyszerű magyar emberek bármely társaságával, teljesen osztozott minden a dolgok lényegét illető nézetükben, aminthogy azonos volt velük az élet minden javának értékelésében is.

Mint minden korabeli vidéki magyar ember, ő is a szerény, egyszerű anyagi igényeit kielégítő földbirtokban és az ezzel velejáró életmódban látta a képzelhető életek legjobbját. Egész életén át azért dolgozott, küszködött, kuporgatott, hogy ezt elérhesse. Bizonyára már a szalontai nótárius kancelláriájában is, majd a nagykőrösi tanári katedrán, a szerkesztői asztalnál, az akadémiai főtitkári irodában odavágyott a képzelete az egyszerű kunyhóba, ott keleten, amelyben elérheti azt a független nyugalmat, melyben a dal megfoghat. Nyilván még gyermekkorában, a jómódú szalontai polgárok életének láttára fogant meg a küszködő, szegény, de származása emlékeit híven őrző hajdúcsalád fiában a vágy, hogy valaha ő is ezeknek az életét élhesse, mert ez volt a gyermek képzelete előtt ismeretes életcélok legkívánatosabbika. S ehhez ragaszkodott mindhalálig azzal a makacs hűséggel, amellyel minden ideálját őrizte, azzal a képzelt élethelyzetekbe magát mélyen beleérző, azokat fantáziájával teljesen önmagába felszívó évődéssel, amely

költői ábrázolásmódjának is legerősebb pszichológiai alapja. Mennyire jellemző ránézve, konzervatív természetére az a sírig tartó sóvárgás, amellyel elhagyott szülőföldjére, őseinek, egész családjának foglalkozására visszavágyott! Soha nem tudott elszakadni a rögtől, amelyre rászületett, lelkiileg mindvégig rajta élt, mindenünnen visszakíváncozott oda, ahonnan elsodorta a sors. S mennyire jellemző ez az egész magyarságra, mennyire benne van ebben az ezer esztendei falusi gazdálkodó életnek vérré vált megszokása, amely nem is tud elképzelni más életformában való boldogságot s atavisztikusan egyedül lehetséges és kielégítő életmódnak érzi a földből élő ember életmódját. S mennyire tipikus ez az Arany korabeli magyarságra! Akkor kezdődött meg a magyar életnek hirtelen nagy átfordulása, a régi Magyarország életéből az újba való átalakulás, amely a gazdálkodó magyarok ivadékainak egész tömegét kényszerítette új élet kezdésére, falusi és kisvárosi magyar urak, polgárok fiaiból lateiner-életet élő hivatalnokokat, jobbágy-parasztok ivadékaiból proletárokat csinált, az ezer éven át falun élt magyarság nagy részét városi életre szorította. Ezer meg ezer magyar ember vágyakozott akkor vissza legkedvesebb álmaiban az elhagyott ősi rögre úgy, mint Arany János, s ezren és ezren éltek a városokban az elhagyott falu felé fordult lélekkel, melynek képét mint valami drága szent ereklyét hozták magukkal új életükbe. Mennyi titkolt vagy tudatosná nem is vált szenvedés, mennyi lelki komplikáció támadt ebből! Ezek mind, mint Arany János, a szívük vérével fizettek az életnek számukra megnyílt új lehetőségeiért, és sóvárgó szívük vérével ragasztották meg azokat az alapfalakat, amelyeken a mai új nemzedék Magyarországra felépült. Az egész akkori magyar intelligenciának a lelkiállapotát szimbolizálja Arany János lelkiállapota, amelyből lírájának legszebb gyöngyei fakadtak, s amely egyik legfontosabb elemét adja meg annak az epikai művének, amelyet ő maga is, az irodalmi köztudat is géniusza reprezentáló alkotásának minősített: a Toldi-trilógiának.

Toldi is a falusi magyar, akit sorsa belevet az udvari életbe, a városi kultúrába, s az ezzel járó csiszoltabb, közvetettebb és mindenképpen komplikáltabb életformákba, amelyekbe parlagiasabb, közvetlenebb és egyszerűbb természete sehogy sem tud beleilleszkedni, rosszul érzi magát bennük, mint valami tökéletlenül rászabott ruhában, folytonos összeütközésbe kerül velük, megbontják lelki élete harmonikus egységét, s meghasonlásba kergetik önmagával. Minden baj, ami éri, minden komplikáció, amelybe keveredik, innen ered. Tragikumának döntő motívumát is ez idézi elő: a parlagi vitézt a női nemmel való, formákhoz kötött érintkezéstől való irtózása viszi rá, hogy eljätssza Rozgonyi Piroška kezét, s mert a lovagi szokások, az udvari lovagi morál nem vált még eléggé vérévé, azért megy bele a szép lányért folyó tornában olyan cselbe, amely e lovagi morál szerint jóvátehetetlenül megbecstelenítő. Jobban kiszélesített távlatból nézve a magyarságnak ezeréves tragikuma nyilatkozik meg ebben, az ázsiai földművelő és fegyverforgató fajtának kényszeredett, folytonos összeütközésekkel járó, teljes, tökéletesen végbemenni nem tudó hozzátörődése az európai kultúra életformáihoz, amelyeket lelkétől idegeneknek érez, amelyek ellenkeznek minden atavisztikus hagyományával, idegrendszerének, temperamentumának alkatával, s mégis az elkerülhe-

tetlen kényszer és a józan belátás könyörtelen szükségszerűségével kell hozzájuk idomulnia. A magyar lelkiállapotnak ez a specifikus komplikációja Arany korában aktuálisabb lett, mint valaha, jóformán az egész magyar intelligencia érezte az ebből fakadó tragikus meghasonlást. Ezért ismerte fel ez a magyar intelligencia ösztönszerűleg Toldiban a maga reprezentáló alakját, s Aranyban a maga reprezentáló költőjét. S mivel a magyarságnak az ősi állapotból a mai idők által követelthez való hozzáalakulása, a földművelő magyarok ivadékainak a földtől való elszakadása s a városi intelligens pályákon s a modern közgazdasági életben való elhelyezkedése ma is folyik. Arany és Toldija még ma is kifejezik a magyarság egy tetemes részének lelkiállapotát.

Azok a mértékek és értékfogalmak, amelyeket Arany az alföldi tradicionális levegőből hozott magával, szabták meg, éppúgy, mint élet-ideálját, ember-ideálját is. Ez is Toldiban testesül meg legteljesebben s egyúttal az ősi magyar tradíciónak leginkább megfelelően. Toldi a magyar férfi ideálja, ahogy azt a nép embere elképze-
zeli, akinek életmódjából s munkája természetéből folyóan főfontosságú a nagy testi erő, amely harcban a személyi bátorság csodáit műveli, a béke idején virtuosus cselekedetekben, szilaj duhajkodásokban éli ki a maga energia-fölöslegét. A harc-
cos Toldi a magyar lovas katona ezeresztendős ideálképe, amely mint az emberi nagyság egyedül felfogható példája él a nép fiának másféle kultúridealok számára megközelíthetetlen képzetében. Bizonyosan ott volt a szalontai kisfiú képze-
letében is, aki bámulva, minden kiválóság elismerésére fogékony lélekkel nézte valamikor a parasztligények virtuskodásait, duhajkodását, hatalmas erőpróbáit, s az akkor magába szívott képet alakította meg aztán, mint férfi, képzetének legkedvesebb alkotásában. S Toldival szemben a másik ideál, Lajos király, a kul-
túrán nevelt, de az ősi magyar típust megértő, higgadt, jóindulatú, széles áttekin-
tésű uralkodó, akibe a költő belevegyítette Mátyás király mondanakörének néhány elemét is, a magasabb kultúra színvonalára emelkedett magyar úr képe, amelyen
azonban van néhány vonás, amely az előkelő, tekintélyes magyar parasztgazdára emlékeztet. Mintha Lajos király arcába Deák Ferenc néhány arcvonását vegyítette volna, nyilván öntudatlanul, a költő, Deák Ferencét, akiben ő is, mint kora ma-
gyarjainak jó része, a gyökeresen magyar politikai ész s a bölcs hazafiság megtes-
tesülését látta. Ez a két alak, Toldi és Lajos király a magyar ember történelmi tempe-
ramentumának két különböző ellentétes típusát jelenti, amelynek egymással való
tusakodása végigvonul egész történelmünkön, s jellemzőn meghatározza annak
minden fontosabb fordulatát.

Ezeken a tradicionális, az egész nemzetben egyetemes érvényű momentumokon felül, amelyekkel Arany, a költő a magyar gondolat legtipikusabb kifejezője lett, ott van benne az egyéni, ami költővé tette. A rendkívüli érzékenység, amelyet a fizikum gyöngesége is táplál és fejleszt, az ő költői természetének pszichológiai alapja. Ez bénítja meg cselekvő energiáját, hogy aztán befogadó képessége, az élet benyomásainak lelki átélésére való képesség annál jobban fokozódik benne, ez szakítja el élete természetes gyökereitől azzal, hogy képtelenné teszi ősei gazdálkodó életmódjának folytatására, rákényszeríti, hogy átlépjen a földművelők

osztályából a tanult emberekébe. Ez viszi rá már a gyermeket arra, hogy a benne fejlődő élet-energiákat aktivitásra való képesség híján, magába vonuló ábrándozásban, elmélkedésben, töprengő évődésben égesse el, s ettől telik meg lelke a látott és átélt élet-képek oly tömegével, amely aztán az idők beteljesedésekor szinte magától ömlik művészi formába. Érzékenységből ered sóvárgása, amely egész költészetének jellemző vonása, amely lelkét sohasem engedi megmaradni ott, abban a helyzetben, ahová sorsa vetette, mindig másfelé vonzza, a jelenből a múltba, az idegenből a szülőföldre, a realitások világából az ideálokéba. Örökös nyugtalanság gyötri, s ez a nyugtalanság adja líráját. Érzékenységből fakadó szemérmes félnksége és zárkózott tartózkodása teszi epikai költővé: ez nem engedi, hogy szívének titkait közvetlenül, az önmagát fenntartás nélkül, leplezetlenül közlő lírikus módján nyilvánítsa ki. Ő csak közvetetten tudja kinyilvánítani magát, alakokban, melyeket képzelete alkotott, történetekben, melyeket e célra alakított. Férfikora lírájában alig találunk egészen egyéni lírai hangot, csupa egyetemes érzéseket szólaltat meg, közdolgokat, életfilozófiai reflexiókat. A tiszta líra csak öregkorában tűnik fel költészetében, amikor a korral lehanyaglott ellenálló erő nem állja már útját érzései közvetlen kinyilatkoztatásának. Az öregkor mindig közlékenyebb, nem bírja már annyira elleplezni magát, s Arany korán öregedett meg. De mennyire jellemzi szemérmes tartózkodását az, hogy öregkora e lírai sóhajait váltig rejtegette kapcsos könyvében, s legnagyobb részük csak halála után került nyilvánosságra! Félt, mint valami indiszkréciótól, hogy az embereknek bepillantást engedjen a maga lelkébe. S ma ezek a lírai megnyilatkozások hozzák őt legközelebb olvasói szívéhez, mert ezek tárják fel legtisztábban szenvedő lelkét, ezeken érzik legközvetlenebbül az érzés mélysége. S ezekben már a mai élet lírája szólal meg, mert az öreg Arany már nem emlékeiből merített, hanem lelkiéletének akkori hullámzásait foglalta dalokba. S ez már a fővárosban, a kultúréletben élő ember lelki hullámzása. Éppen ez ad Arany öregkori költészetének igen nagy jelentőséget. A költő, aki férfikorában a régi magyar élet, a régi magyar ember lelkiállapotát konzerválta számunkra, öregkorában elsőül szólaltatta meg az újonnan fejlődött, gyökeresen átalakult, új magyar élet líráját.

Schöpflin Aladár

1917. 9. sz. március 4. 148.

Émile Durkheim: A szociológia módszere. Balla Antal fordításában és előszavával. Budapest, Franklin Társulat

Tíz-tizenöt év előtt nálunk nagyon divatba jött a szociológia. Mindenfelől új szociológusok tünedeztek fel, az új tudomány művelésére két társaság is alakult, a sajtót, az irodalmat, a közönséget is erősen foglalkoztatták szociológiai eszmék és jelszavak. Ez a szociológiai mozgalom, amely ma sem aludt el, tagadhatatlanul sok új gondolatot és szempontot vitt bele a közgondolkodásba, sok eddig elhanyagolt problémára hívta fel a figyelmet, és új megoldásokra is vezetett. Másfelől azonban

bizonyos tudományos dilettantizmust is terjesztett, szinte típusá vált a szociológus, akinek összes tudományos készsége néhány szociológiai szólam, s ezeket nagyképű felületességgel úgy tudja keverni, mintha csakugyan tudományosság volna. Komoly és minden figyelemre méltó tudósok mellett, akik jól megalapozott szakértelemmel nyúltak szociológiai kérdésekhez, kelletténél jobban elterjedtek az áltudósok és féltudósok, akik zavaros lármájukkal gyakran kompromittálták magát a tudományt is a komolyabban gondolkodók előtt. A szociológia új tudomány, módszerei nincsenek annyira kiforrva, köre és terjedelme nem állapotott még meg véglegesen, nincs még oly pontos elhatárolva más tudományágaktól s a részletező kutatás nem tisztázott annyi eredményt, mint más, évszázadok óta művelt és kiforrott tudományokban, s ezért jó alkalmakat nyújt kiforratlan és felületes szellemeknek, hogy könnyűszerrel, igazi elmélyedés nélkül megszerezzék maguknak a tudományosság látszatát. Ez ellen egy védekezés van: a szociológiai tanulmányozás kimélyítése, a módszeres szociológiai gondolkodás fejlesztése, a szociológia valóban tudományos művelési módjának mennél általánosabb érvényre juttatása. Ez irányban jó szolgálatokat fog tenni a *Kultúra és tudomány* vállalat új kötete, amely a francia Durkheimnek a szociológia módszeréről írt híres könyvét adja³¹ dr. Balla Antal fordításában.³² Durkheim könyve a modern szociológiai gondolkodás alapvető munkái közé tartozik; tisztázza azokat a fogalmakat, amelyek minden kutatásnak nyugodnia kell, meghatározza a kutatás körét és terjedelmét, s szabályokat ad a kutatás és a felkutatott dolgok magyarázata dolgában. Szigorúan tudományos gondolkodása, szabatos és világos stílje példaként szolgálhat a tudomány minden művelőjének. Ha a könyv szélesebb körben elterjed, amire kiválóan alkalmas, jelentős fokozója lehet szociológiai gondolkodásunk tudományos színvonalának. A fordítás igen derék, gondos és megértő munka.

³¹ Émile Durkheim (1858–1917), francia szociológus, a diszciplína egyik megalapítója. Francia patriótanevelést kapott, több nemzedékre visszamenőlegesen rabbi-családból származó tudós. A francia értelmiség elitjét képző École Normale Supérieure hallgatója volt, történelmet, filozófiát és pszichológiát tanult. 1896-ban nevezték ki egyetemi tanárnak. A szociológiát társadalmi tények számbavételének tartotta, empirikus kutatásokat végzett. Iskolateremtő gondolkodó, a szociológia alapkönyveinek számítnak munkái, különösen *A szociológia módszertani szabályai* (1894), *Az öngyilkosság* (1897), *A vallási jelenségek meghatározásáról* (1899), *A vallási élet elemi formái* (1912). Aktív politikai munkát is végzett, tagja volt a *dreyfusarok*at tömörítő szervezetnek, s egy nevezetes tanulmányban tisztázta viszonyát a francia republikánus meggyőződés alapelemeihez. A Gestapo 1942-ben elkobozta villáját, s így sok levelének, kéziratának végleg nyoma veszett.

³² Balla Antal (1886–1953), újságíró, történész, szabadelvű politikus, akadémikus. Bölcsészdiplomát szerzett. A világháborúban elvesztette fél lábát. Durkheim munkájának fordítása mellett a nevéhez kötődik Gustave le Bon *A tömegek lélektana* című ugyancsak úttörő munkájának lefordítása is. Kiszagdapárti politikus volt, egyike volt az 1946-os köztársasági államformáról szóló törvény szövegezőinek. 1945–46-ban a koalíciós kormány tájékoztatásügyi minisztere volt, a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen gazdaságtörténetet tanított az intézmény 1949-es átalakításáig. Az első magyar nyelvű Egyesült Államok-történet szerzője.

1917. 10. sz. március 11. 164.

Bársony István: Vérvirág. Budapest, Athenaeum

Bársony István³³ e cím alatt adta ki egy könyvben a háború alatt irt húsztárcanovelláját. Valamennyibe beleszövődik a háború; némelyikben ez adja az anyagot, másokba csak beledörög, mint a távoli ágyúszó. A háború alatt mint új műforma alakult ki a frontmögötti regény és novella, amelyben az író a háborúnak az itthon maradtakra való hatását írja meg, azokat az elváltozásokat, melyeket a háború a polgári népeiségre tett, családok életének kicsiny és megrázó háborús tragédiáit, az embereknek a háború tudatával való elteltségét s azokat a módokat, ahogy a háború hazalátogató vagy sebesült katonák elbeszéléseiből, levelekből az itthon levők tudomására jut. Ez a háborús műforma két egymástól élesen elválasztott csoportba oszlik – az egyik komor, fájdalmas alaphangú, a háborúnak a szörnyűségét, rettenetes pusztításait, minden egyes ember életét megkeserítő terheit festi, a másik inkább dicsőséges, férfi-vitézséget kimutató elemeit hangsúlyozza. Bársony az utóbbihoz tartja magát, ő már azelőtt is nagyon tudott gyönyörködni a férfias erő s a magyar virtus képeiben, s a magyarok hadra kelésében is elsősorban ezt látja. Azt a szilaj elszántságot, fiatalos hevülést rajzolja erős együttérzéssel, észrevehetően lelkesítő tendenciával, amellyel a magyar fiúk elindultak a háborúba, s azt a hazafias lendületet, amely a magyar társadalmat a nagy földindulás kezdetén elragadta. Novellái majd mind a harci vitézség példáit mondják el. Felfogása és tárgyalásmódja teljesen romantikus. A háborúval legtöbbször a szerelem motívuma van nála összekapcsolódva, s a hadbavonult katonák és az itthon maradt nők közötti szerelmi szálakat mutatja meg. Novellái olvasása közben gyakran eszünkbe jutott a hasonló hangulat és sok tekintetben hasonló komponálásmód révén Jókainak *Csataképek* című híres könyve, még olyan részlet-dolgokban is, hogy pl. Bársonynál is gyakran megelőzi vagy megszakítja a történet elmondását egy rövid, lelkes hangú reflexió, amely úgy hat, mint az ouverture a zenemű előtt, vagy mint egy intermezzo. Minket az író hangjának változása érdekelt legjobban, amint a novellák során lassankint végbemegy: az elején a háború szinte idealizálva jelenik meg, hősi és lovagi motívumaival, azzal az alaptónussal, amely még a régebbi romantikus költészetből öröklődött át, de később mindinkább előtérbe jut a mai háború szörnyű realitása, minden ezelőtti háborútól eltérő félelmes és szenvedés-teljes jelleme, s ennek megfelelőleg az író hangja is meglágyul, a lelkesítő tendencia elhalkul benne, mindinkább előtérbe jutnak a háború komor és fájdalmas motívumai, s a vége, az utolsó kép már melankóliával hangzik ki: „üressek a puszták; mindenki elment!” A háborús hangnak ez az esése már csak azért is érdekes, mert nagyjában kifejezi a közönség többségének hangulatváltozását – ma már mindenki másképp nézi a háborút, mint az elején, s a nyomasztó, keserű és vágyakozó érzés uralkodik a lelkek felett – aligha van ma már, aki daliás kaland

³³ Bársony István – ld. 1908/6; 1918/22.

módjára tudja nézni a katona sorsát, s akinek nem a háború iszonyatossága volna mindig gondolatainak előterében.

1917. 10. sz. március 11. 165.

Szent Ágoston vallomásai. Vass József fordítása. Budapest, Élet

Szent Ágoston a kereszténységnek egyik legnagyobb elméje és bizonyára legnagyobb írója. Élete a legmélyebb, legemberibb lelki dráma: ahogy az afrikai Thagastéból származó fiatal ember Karthágóba kerül, s itt nemcsak a görög-római irodalmi és filozófiai kultúrában merül el, hanem az érzéki gyönyöröknek akkor általános kultuszában is, de emellett mind hangosabban szólal meg benne a kielégítetlenség, a belső nyugtalanság, valami szilárd belső alapnak, az élet és a világ problémája végleges megoldásának sóvárgó keresése, amint lépésről-lépésre közelebb jut a római kultúrán, a görög filozófián, Platón, Arisztotelészen át a kereszténységhez, az Istennel való közvetlen viszonyhoz, amint világias szelleme, a minden gyönyörrel kínálkozó előkelő élet megszokása küzd benne az előbb homályosan megsejtett, de mindinkább világosodó megismeréssel, amint döntő élmények végre a lelki kényszer erejével átvezetik a negyvenedik éve felé járó férfit a teljes megtérésre, s az ebből folyó konzekvenciák levonására – ebben az emberi szellemnek egyik legnagyyszerűbb válsága és a képzelhető lelki fejlődések egyik legnagyobbika tárul elének. Vallomásainak könyve a világirodalom leghatalmasabb memoárja; nem a külső eseményeket, kortörténeti vonásokat rajzolja meg, hanem lelke fejlődését, átalakulását, önmagával és a világgal való küzdelmeit. Bizonyos tekintetben azt kell mondani, hogy ez a mű az első pszichológiai regény a világirodalomban, s máig sem múlta felül semmiféle más hasonló fajtájú könyv. Az emberi szellemnek egyik leghatalmasabb motívumát fejt ki: a léleknek a hitért való küzdelmét, azt az utat mutatja meg, amely a mindennapi életben, az érzékiség, a társadalmi élet, a kultúra örömein át fölfelé, Istenhez vezet. A lelki fejlődésnek az a képe, melyet Szent Ágoston vallomásaiban elének vetít, annyira örökérvényűen emberi, hogy ma is modernnek, minden kornak, tehát a mai kornak a szelleméből is fakadtnak érezzük. Meggyőző példája ez az emberi szellem örök egységének. Azok a tényezők, melyek Szent Ágoston fejlődésére befolyással voltak, azok a válságok, amelyeken keresztülment, ma is élő valóságok, a mai ember is átéli mindazokat az élményeket, amelyeken Szent Ágoston keresztüljutott, amíg útja céljához ért. S ugyanilyen modern a stílusa is, belső feszültséggel teli, nyugtalan vonalú, izgatott, fordulatokban gazdag, színes, elmés, az író egész lényét és karakterét feltáró. Leginkább mai lélekből keltezettnek tűnik fel az, hogy a tartalom, a stílus, a hang, az egész mű tele van az élet forró izgalmával, minden élmény benne, minden szaván rajta van az emberi sors átélésének közvetlen melegsége. Lefordítani a *Vallomásokat* nagyon nehéz feladat, minden stílusbeli sajátosságával

majdnem lehetetlen. Dr. Vass József,³⁴ aki most kiadta magyar fordításban két szép kötetben ezt a csodálatos könyvet, nagy feladatot végzett igen tisztességes sikerrel. Szent Ágoston mondatait sokszor fel kellett bontani elemeikre, s újraalkotni, belső feszültségüket lehetetlen volt mindig teljesen visszaadni, s minduntalan érezhető a fordításon az a roppant nehézség, hogy az eredeti latin szavai más asszociációkat keltenek fel, mint a hasonló értelmű magyar szavak. De a fordítás igen jól olvasható, Szent Ágoston írásának értelmét lehetőleg híven adja vissza, s a magyar nyelvkincset jól és bőségesen tudja felhasználni.³⁵

1917. 13. sz. április 1. 212.

Andor József: Boldog otthon. Budapest, Szent István-társulat

Andor József,³⁶ kinek ily című új regényét most olvastuk, egyik legkiválóbb munkása annak az újabban egyre nagyobb energiával nyilvánuló törekvésnek, amely egy katolikus szellemű és irányú szépirodalom megteremtésére irányul. Új regénye, bár egyáltalán nem tendencionálisan egyházi vagy vallásos mű, mégis ennek az iránynak a sodrából való: annak a világnézeteknek egyes momentumait hangsúlyozza cselekvényében, alakjainak beállításában, egész levegőjében, amely tulajdonképpen a modern katolicizmusnak a társadalmi és magánéletre vonatkoztatott programja. Vallásos és etikai idealizmus ez, amely a mai élet diszharmóniáival, a mai ember erkölcsi kétségeivel és ingadozásával szemben a pozitív morál állandóságát és irányító erejét hangsúlyozza, a mindenféle újjal szemben, amivel a mai élet eláraszt, a régivel, a tradicionálissal való kapcsolatokat keresi, és ezzel igyekszik kielégítő, harmonikus megoldásra juttatni azokat az ellentétes, nyugtalanul egymásba torlódó problémákat, amelyekkel a mai kor az emberek lelkét fel-

³⁴ Dr. Vass József (1877–1930), kalocsai nagyprépost, egyházi közíró, politikus, közéleti (1920–21), majd vallás- és közoktatásügyi (1922), illetve népjóléti és munkaügyi miniszter (1922–1936). Legitimista gondolatokat képviselt, közvetített IV. Károly és Horthy Miklós között. A minisztersége alatt – a *Rerum Novarum*, az első szociális pápai körlevél (1891) szellemében – meghozott szociálpolitikai törvények a progressziót képviselték, ilyen volt pl. a betegségi és baleseti járadék összegének megemlése a világháború előttihez képest, az özvegyeségi, árvaellátási, öregségi és rokkantsági járadék bevezetése, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) megalapítása. Emellett híres volt világias életmódjáról is, luxusautójáról és Biller Irén színésznőhöz fűződő kapcsolatairól. Halála után minisztériumában komoly pénzügyi ellenőrzésbe kezdtek, az egyik megvádolt munkatársa öngyilkos lett. Vass Józsefet a parlamentben ravatalozták fel.

³⁵ Szent Ágoston vallomásait pontosabban és irodalmi igénytel Balogh József fordította le, az ő fordítása lett utóbb a tudományosság számára a kanonikus verzió (Budapest, Parthenon, 1943, 1944²), noha egyházi kiadásban az itt tárgyalt Vass-fordítás is többször megjelent.

³⁶ Andor [Andrástsik] József (1871–1918), pedagógus, író, irodalomtörténész. Papnövendék volt, majd ciszterci szerzetes, 1894-ben azonban kilépett a rendből. A III., majd a II. kerületi főgimnáziumban tanított. 1910-től haláláig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gimnáziumi ügyosztályán dolgozott. Cyprián álnéven kezdett írni 1892-ben a *Budapesti Hírlapba*, írásait közölte a *Katholikus Szemle*, de az *Új Idők* is.

zaklatja. A boldog otthon szépségét, egyedül boldogító voltát hirdeti, mindazzal együtt, ami hozzá tartozik: az egyensúlyozott lelkű jóságot, a belső harmóniát, a szeretetet, a szerelemben a lelki momentumokat – mindazt, amit az idealizmus komplexuma alatt szoktunk érteni. Ez az idealizmus sajátos nehézségeit rejt magában az ábrázolásnak, amelyeket csak nagyon kitűnő írók tudtak leküzdeni: a szépirodalmi ábrázolásban rendszerint valami irreális, testetlen s ingadozó körvonalú jelleget kap, s bizonyos könnyen csinálttá váló pátoszra vagy lagymatag szentimentalizmusra csábít. Andor Józsefnek az utóbbi veszedelmet sikerült elkerülni; regényében van valami patetikus, de a hangja őszinte, meggyőződött s ezért meggyőző marad – hinni tudunk, nem annyira abban, amit mond, mint inkább abban, aki mondja. Az irrealitás veszedelme azonban állandóan fenyegeti: alakjait gondosan igyekszik körülhatárolni, egymástól és a környezettől elválasztani, felruházza őket feltűnő, bár inkább csak külsőleg elkülönbötetett vonásokkal s mégis elfolynak a körvonalaik, minduntalan beleolvadnak a háttérbe, az író reflexióiba, nincsenek igazán megelevenítve, a beszédüknek nincs saját hangja s ezért a párbeszéd folyamán sokszor zavarba jutunk, melyik személy beszél. Ez elsősorban attól van, hogy az alakok mögött nincs eleven háttér, nem a való élet realitásaiba nyílnak belőle perspektívák, hanem csak az író bőségesen ömlő reflexióiba. Fokozza ezt a benyomást az is, hogy az író nagyon ritkán láttatja ez alakokat fizikai valójukban, leírásokat, magyarázatokat ad róluk, de nem képeket, olyan festő, aki megmagyarázza festményeit, ahelyett hogy megfestené. Az indulatoknak, a benyomásoknak, a lelki motívumoknak fizikai nyilvánulásai nagyon halványan és sokszor valószerűtlenül vannak ábrázolva, így a regény három hősnője, a három diáklány csaknem mindenre azzal reagál, hogy sírnak és csókolgatják, megölelik egymást, a mozdulataik, maguk tartása, a gesztusuk alig egy-két jelenetben válik elevenné. Van azonban a regényben erős belső melegség, amelytől az egész lendületet kap, s amely szorosan összefoglalja a történetet, belső levegőt ad neki, hangulatilag kitölti kereteit. Az író érezhetőleg meggyőződésszerűen hisz alakjaiban és gondolataiban, melyeket az alakokban ábrázolni akar, teljes lelkével benne él a világnak abban a képében, amelynek egy részét regénye keretébe foglalja. Mindig érezzük becsületes írói szándékát s előadásában is van bizonyos koncentráció; néha igen gyöngéd hangokat talál, mondanivalójával teljesen együtt érez, s ezzel eléri azt, hogy könyvét szerzője iránti teljes szimpátiával tesszük le.

1917. 14. sz. április 8. 232.

Biró Lajos: Don Juan három éjszakája. Budapest, Singer és Wolfner

A három éjszaka Don Juan – egy világhírű magyar énekes – és ugyanazon fiatal nő között folyik le, s meg lehet nyugtatni minden a jó erkölcsöket féltő olvasót, mind a három éjszaka úgy folyik le, hogy bátran oda lehetne hívni tanújuknak a legjobb erkölcsű leánynevelő intézet növendékeit. A nő – tizenhat éves leány – az első éjszakát maga provokálja, dacból, anyja elleni elkeseredésből, abból a min-

denáron való originalitásra törekvésből, amelyet a budapesti lányok egy bizonyos típusának minden ismerője jól ismer, de Don Juan, még mielőtt baj történhetne, lehül, mert észreveszi, hogy ez nem is nő még, hanem éretlen leány, s nem vezette hozzá semmi más, csak a rosszul nevelt kislány esztelensége. Don Juan tehát az apa-szerepre tér át, arra használja fel a leányon nyert hatalmát, hogy jóra való, jól nevelt, meleg érzésű és gyöngéd úri leányt nevel belőle. A második éjszakán már így jön a leány Don Juanhoz, egy hatalmas színpadi bukás után, de ekkor meg Don Juan jogos gyanakvása hamar rájön, hogy csak a sajnálkozás és féltés, a leányi szánalom hozta oda, sőt szívében már egy friss és fiatal szerelem rügyei bontakoznak. A leány tehát ismét épen szabadul. A harmadik éjszakát már Don Juan provokálja, a leány már asszony, katona felesége, aki szerelmesen mindig csak háborúban levő urára gondol, s hősiesen ellenáll Don Juan heves ostromának. Don Juan keserves kudarccal távozik, de hamar rájön, hogy így volt jól, ocsmányság és jóvátehetetlen kár lett volna ezt a szép, tiszta nőt s az őket összefűző szép, tiszta barátságot beszenyezni. Megbékél hát, és nagyapai szerepre készül. Ez Biró Lajos³⁷ legújabb regényének a tartalma, amely frissen, az elbeszélés biztos művészetével, a lelkiállapotok és helyzetek egyszerű, világos és éppen ezért hatásos ábrázolásával van elmondva. A regény konstrukciója, anyagának elrendezése, az alakok beállítása és egymással viszonyba hozása erősen emlékeztet a színdarabok technikájára, sokszor és éppen a fő jelenetekben úgy érezzük, mintha színdarabot olvassunk. Érdekes példája ez annak, hogy a dráma ábrázolásmódja mennyire benyomul a regénybe is, mióta íróink mind több ambícióval vetik magukat a színpad számára való dolgozásra.

1917. 15. sz. április 15. 248.

Móricz Pál: A fergetegből. Magyar rajzok. Budapest, Móricz Pál [Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)]

Kell a [] is?
(LA)

Móricz Pál³⁸ terjedelmes és díszes kiállítású könyvet adott ki e címmel. Többnyire a háborúval kapcsolatos kis elbeszélések, rajzok, anekdoták, tréfás képek, a front mögött szemlélődő magyar ember megfigyelései a magyar katona valójáról, tipikus tulajdonságairól, a magyar népnek és társadalomnak háborús életéről, azokról a gondolatokról, fogalmakról, az életnek azokról az elváltozásairól, amelyeken a magyar emberek keresztülmennek a háború hatása alatt. Többnyire kisebb-nagyobb hírlapi cikkeknek készültek a könyv egyes fejezetei, de érdemes volt őket összegyűjteni, mert együttvéve színes képet adnak háborús életünk sok részletéről, s a szerzőnek a magyarságban való gyönyörködése s a magyar vonások iránti élénk érzéke, nemkülönben ízes debreceni magyarsága kellemes, jóleső

³⁷ Biró Lajos – ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1918/50.

³⁸ Móricz Pál – ld. 1912/5.

olvasmánnyá teszi a könyvet. Még rokonszenvesebbé teszi az, hogy teljesen egy nemes cél szolgálatába áll: összes bruttó jövedelme a budapesti honvéd gyalogezred özvegy és árva segélyalapjának javára szolgál, ami úgy lehetséges, hogy író, nyomdász, papírkereskedő, bizományos könyvkereskedő ingyen adták munkájukat s az előállításra való anyagokat a jótékony cél érdekében.

1917. 15. sz. április 15. 248–249.

Dutka Ákos: Ismerlek, Caesar. Nagyvárad, Szigligeti Társaság

Dutka Ákos³⁹ új verseskönyvének címe ez. Háborús versek vannak a könyvben, de több kedvünk telik bennük, mint a legtöbb háborús verseskönyvben, amelyek hozzá idomítják a háború nagy katasztrófáját a versírók kicsinyes lényéhez, szavalmányokat csinálnak a katonák szenvedéseiből, a már rég megunt zsúr-poézis csömörletesen szentimentális formáiba és szólamaiba kicsinyítik bele az emberiség nagy tragédiáját, s a dilettánsok hadának akarnak feltűnő pódiumot építeni a katonák holttesteiből. Dutka Ákos az igaz költő hangján beszél a háborúról, a harctértől távol élő magyar embernek faja sorsáért való aggódása s az emberiség gyötrelmében való benső részvét adja meg lírája alaphangját. „A népem temetőjén vagyok virrasztó baljóslatú mécses” – mondja a könyve élére tett előhangszerű szonettben, s ezen a hangon mondja verseit. Lényegében ugyanazt a költői lelket találjuk meg ezekben a verseiben is, amelyet már a régebbiekből ismertünk; lágy, a benyomásoknak könnyen engedő, melankóliára hajlandó lélek, minden képét valami borús pasztell-hangulat fátyolozza be, az étellel szemben passzív, mindenre csak érzelmileg reagáló, cselekvő energia nélküli. A kifejezésben is a lágyság a fő ismertetőjele, húrjai zengését hangfogó tompítja, s ez a lágyság gyakran lesz bágyadtsággá, de nemegyszer mély, melankolikus zengéssel szólal meg. A költő most már levetette mindazokat az irodalmi hatásokat, amelyek kezdetben bénították fejlődését, s megtalálta a maga saját hangját, amely elkülönözteti mindenki másétól.

1917. 16. sz. április 22. 264.

Lakatos László: Ruth könyve; Julie. Budapest, Franklin Társulat

Lakatos Lászlónak⁴⁰ két kisebb regénye jelent meg e cím alatt egy kötetben. Olvasóink emlékezhetnek rájuk, mert mind a kettő a mi lapunkban jelent meg. Az egyiknek *Ruth könyve* a címe – egy rendkívüli módon bájos, tiszta és mélyen érző leány a hősnője, s e leány forró, szent szerelmének története a tárgya. Lakatos László írói természete és szemlélő módja talán ebben a munkájában nyilvánítja ki

³⁹ Dutka Ákos – ld. 1908/14; 1912/52.

⁴⁰ Lakatos [Kellner] László – ld. még: 1913/12, 51; 1914/26; 1918/26–27.

magát legteljesebben és legjellemzőbben: túlradó érzelmessége, amely az íróból kiárad alakjaiba s belőlük az egész körülöttük levő világba, amelyet teljesen betölt forró hangulatával, formáit stilizálja, színeit különleges világításokban mutatja fel, epedő vágya a nagy, heves érzés tisztasága után, amelyben felolvad az ember egész lénye, amely a végzet kényszerűségével irányítja minden cselekvését és minden szavát, képzelődő sóvárgása, amely folytonos izgalomban tartja, a hangját könnytől, vágytól remegővé teszi, és képzeletét teletölti sohasem látott, egzotikus hatású képekkel, minden húrját egy fokkal magasabbra hangolja a normálisnál. Az ember úgy érzi, nem a valóság napfényes kertjében jár, hanem valami forróra fűtött levegőjű melegházban, amelyben soha nem látott, egzotikus virágok nyílnak, megnagyított, furcsa rajzú szirmokkal, szeszélyes formájú levelekkel, fantasztikus színekkel, füllesztő, erős illatokkal. Lakatos szereti a félig-elmúlt idők hangulatait, az ódon budai házakat, vastag falaikkal, kis ablakaikkal, félhomályos, hűvös szobáikkal, s bennük a régies életmódú, zárkózottan élő, magukba mélyedt, csöndes embereket, akiknek az egész élete belül folyik le, gondolataikban, érzéseikben, s akikben igen erős, emésztő, végzetes szenvedélyek izzanak. Erős vágy él benne a testi-lelki tisztaság után, amely tragikus, jóvátehetetlen csapásnak érezne minden szennyet, ami az élet zavaros áradatából ráhull, s ezért inkább elvonul, szűk külső korlátok közé szorítja magamagát. Van benne bizonyos arisztokratizmus: mindenekelőtt érdekli a léleknek az az exkluzivitása, amely mint a választékos környezetben, tisztaságban, úrias formák közt élt ősök hosszú sorának öröksége él az utódok idegrendszerében, az étellel szemben passzívvá, a világ benyomásaira csak érzelmileg reagálóvá teszi őket. Van Lakatos szemlélő és alakító módjában bizonyos feltűnő dekadens vonás, a wertheri szentimentalizmusnak egy új, mai változata ez, amelyet az azóta letelt évszázad tapasztalatai különböztetnek el múlt századvégi eredetijétől. Ez a dekadencia a másik regényben, a *Julie* címűben érzik különösen jellemzően: az orosz nagyherceg történetében, amelyben a háború és a szerelem motívumai elegyednek össze egy teljesen belső zengésű, regényszerű külső fordulatok nélküli mesében. Maga a nagyherceg egészen dekadens alak, egy idegrendszerében leromlott császári háznak degenerált utódja, aki élete semmilyen fázisában sem tud állandó, nyugodt, szilárd helyzetbe jutni a világgal, túlérzékeny hangszer módjára reagál mindenre, ami kívülről éri, s ezzel a diszpozícióval, s ezen kívül még egy tragikusan sóvárgó, kielégíthetetlen szerelemmel a szívében kerül a háború forgatagába, s el is pusztul benne. Lakatos László a maga módján egészen különálló jelenség irodalmunkban, azokat a hatásokat, amelyek kezdetben itt-ott érezhetőek voltak írásán, most már teljesen magába olvasztotta s a maga külön hangjával, érzésének és gondolkodásmódjának egyéni feszültségével egy önálló, sajátos pszichológiai típust személyesít meg.

1917. 16. sz. április 22. 265.

Halmi Bódog: Egy itthon maradt följegyzései. Sopron, Röttig; Sárvár – szerzői kiadás

Halmi Bódog⁴¹ e címmel kis könyvet adott ki. Apró cikkek vannak benne a háború által fölvetett és a háború alatt fölvetődött témákról, egy szemlélődő intelligens' ember elmélkedései és ötletei a háború mindenféle dolgairól, karcolat-szerű apróságok, irodalmi és társadalmi elmélkedések. Az író a közhangulat sodrában úszik, élénk temperamentummal élte át ennek hullámzásait, nézeteinek nyilvánításában van bizonyos becsületre méltó bátorság, az eseményektől és aktuális áramlatoktól távoli helyzete révén elfogulatlan szemmel nézi a dolgokat.

1917. 17. sz. április 29. 279–280.

Szép Ernő: Jázminok illata. Békéscsaba, Tevan

Szép Ernő,⁴² a lírikus, a meleg, bágyadt hangulatok, az életen való szomorú csodálkozás és a heves sóvárgás költője új könyvében új oldaláról mutatkozik be: mint novellák írója. Itt is egészen külön, sajátos hangot üt meg, amely tulajdonképpen nem más, mint versei és prózában írt apró lírai hangulatképei hangjának az elbeszélő formába való transzponálása. A novellák alakjai körül is az a lankadt, morbid levegő terjeszkedik, amelyet verseiből éreztünk. Csupa bágyadt, az élettől szemben tehetetlen alakok, a végzetes szomorúság bélyegével homlokukon, ájult emberek, akik passzív odaadással sodortatják magukat az élet sodrában, félrecsúszott egzisztenciák, akik kábult fejjel mennek sorsuk felé, magukkal tehetetlen együgyű lelkek, akik csak ülnek, várják a sorsukat, nincs erejük elébe menni vagy küzdeni érte, az idegrendszernek valami bénultságában szenvedők, züllésre predesztináltak. Az író valami szeretetteljes közösséget érez velük, ismeri, becézi őket, mulat is rajtuk, sajnálja is őket, mindennekfelett megérti őket s velük érez. Ebből származik előadásának sajátos ízű humora, az a bágyadt, keserűség nélküli, de szomorú mosoly, amellyel az író alakjait és történeteit elmondja, s amely a novelláknak legnagyobb értékét adja. Az író finom, halkán árnyaló stílusa is ezt a humoros hangulatot fokozza. Orosz íróknál találjuk néha ezt a hangulatot, de nyersebben, komorabban, tragikusabban, nem olyan halkán és lágyan, mint Szép Ernőnél. A kötet legszebb novellája a *Párisi katona*, a harctérről betegen, rongyo-

⁴¹ Halmi Bódog (1879–1957), író, kritikus, jogi szakíró. A budapesti egyetemen jogot végzett. Később fővárosi táblabíró, majd minisztériumi sajtóelőadó. Büntetőjogi és társadalomtudományi tanulmányokon és novellásköteteken kívül irodalmi tanulmányokat írt. Irodalmi és kritikai munkásságát általában a konzervatív ízlés jellemzi. – F. m. *Marosházi történetek* (1903); *Nura és egyéb szeretők* (1918); *A zsidó gyerek* (1922); *Molnár Ferenc, az író és az ember* (1929); *Móricz Zsigmond, az író és az ember* (1930); *Herczeg Ferenc, az író és az ember* (1931); *Írói arcképek* (1934); *Kóbor Tamás, az író és az ember* (1935).

⁴² Szép Ernő – ld. 1912/7; 1913/2.

san, piszkosan hazatérő párizsi apacs, amint hűtlen kedvesének anyjával beszélget, és megtudja a leány egész közömbös rosszaságát. Ez a novella az előadás és az átérzés szokatlan finomságaival válik ki.

1917. 17. sz. április 29. 280.

Tóth Árpád: Lomha gályán. Budapest, Nyugat-kiadás

Tóth Árpád⁴³ nevét már néhány év előtt megjelent *Hajnali szerenáda* című könyve után feljegyezte az olvasóknak az a szűkebb köre, amely érdeklődik a lírai vers iránt, s most *Lomha gályán* címmel megjelent könyve után reméljük, ez a kör ki fog tágulni. Az új könyv már éretten, kialakultán mutatja be a fiatal költőt. A fiatalság most is tartozéka lényének: lírája egy passzív, az étellel szemben tétlen fitalemler lírája, aki elvonultan, magányban, csak önmagával és gondolataival társalkodva él, néha erősen kivágyakozik elzárkózott életéből, erősen rezonál minden külső benyomásra, magamagában sokat eszmélkedik, képzelődik, fantáziája szabad csapongását furcsa, fantasztikus képekbe, merész, erőset csendülő rímekbe szűri bele. Halkan szól, nem keresve a nyilvánosságba hangosan kihallatszó, lármás hangokat, mintha magamagának énekelgetne csöndes estén, magányos szobában, búsongva és ábrándozva, játszadozva környezetének színes képeivel, elkalandozva messze világtájak szépségeibe és egzotikus különösségeibe és a saját lelkének titkos rejtelseibe. Ezekből az ábrándozásaiból veszi képeit, egzotikus természeti trópusokat, melyek képzeletben tett utazások emlékei, a modern élet technikai jelenségeiből való hasonlatokat – a repülőgépről néhány rendkívül szép hasonlatot vesz –, groteszk összekapcsolásait természeti jeleneteknek a maga fantáziája játékaival. Ebből sajátos egyéni lírai nyelv keletkezik, a szavak, nyelvi formák valami különleges ízt kapnak, az ismert és megszokott versformák olyan újaknak tűnnek fel, mintha most találkoznánk velük először. A költő beolvaszt magába mindent, amit kívülről kap, az élet, a természet, az irodalom benyomása, s lírailag átéltté válik benne a szemléleti kép, az élmény, az olvasmány egyaránt. Aki rá van hangolva erre a bágyadt, merengő hangulatra, arra különösen erős hatást tesz ez a fáradt, könnyeit befelé pergető, melankolikus líra, amely úgy tűnik fel, mintha reakciója volna a mai zaklatott, új meg új küzdelemre, pihenéstelen aktivitásra sarkalló életnek.

⁴³ Tóth Árpád – ld. 1913/23.

1917. 18. sz. május 6. 296–297.

Vér Mátyás: Az árnyék. Budapest, Dick Manó kiadása

Vér Mátyás⁴⁴ regénye figyelemreméltó kísérlet egy nehéz és rendkívül bonyolult írói probléma megoldására. A művész-természet pszichológiai problémája ez: milyen fizikai és lelki szervezetű lény az alkotó művész? Milyen pszichológiai feltételek és körülmények tesznek valakit művészi alkotásra képessé? Milyen viszonyba kerül az ily módon művészi képességgel megáldott és megvert ember önmagával és a világ realitásaival, s milyen komplikációk származnak abból a súrlódásból, melybe a művész a reális világgal kerül. Az író szerint – s ebben igazat kell adni neki mindenkinek, aki igazi művészt ismert, s fogalma van a művész pszichológiai képéről – a művész elsősorban túlfinomodott idegrendszerű lény, akit az emel ki a normális emberek tömegéből, hogy sokkal intenzívebben reagál mindenre, ami éri, intenzívebbül éli egész életét, érzékszervei másképp is sokkal élénkebben percipiálnak mindent, tudatosabban s mélyebben foglalkozik önmagával s a világgal, meglát, érzékeny készülék módjára felfog s újraértékel olyan dolgokat is, amelyek mellett a normális emberek a megszokás vakságával haladnak el, mindebből pedig sajátságosan túlfeszült, a normálistól eltérő, tehát patológikus idegállapot keletkezik, amely a művészt folytonos nyugtalansággal, epesztő sóvárgással tölti el, s külső-belső egyensúlyát rendkívül ingataggá teszi. Vér Mátyás művésze, Lithván, a hírneves író azon küszködik s bukik el a regény során, hogy ennek a megingott lelki egyensúlynak stabilitást adjon, lelke nyugtalanságaival szemben valami ellensúlyt szerezzen, mert emberi szellem nem bírja ki azt a zaklatottságot, amely az ilyen egyensúlytalanságból keletkezik. A művészet nem tudja neki megszerezni a szükséges ellensúlyt, mert éppen a lélek egyensúlya-vesztettségéből kifolyólag megingott a föltétlen hite művészetében és önmagában, a szinte önkívületi állapotban való alkotó tűz és a csüggedt kételkedés végletei között hanyódik. Kívülről kell támasztéknak jönnie, egy nő képében, aki hozzá méltó szellem, aki kapocs lehetne közte és a reális világ között, s ezzel nyugvópontra tudja juttatni nyugtalanságát. Már-már megtalálja a nőt Verona személyében, a boldog vágy extázisait éli át, a beteljesülés küszöbén azonban egy véletlen feltárja előtte, hogy az egész csak aljas komplot,⁴⁵ a nő hitvány szerepet játszott előtte, hogy egy más férfival való bűnös viszonyának következményeire palástot szerezzen. Lithván erre, követve lelkének hirtelen feltűnő látomását, eltűnik a világból. Láthatólag tisztán belső történet a regény, ami külső dolog, esemény, konfliktus, reális történés benne, az mellékes, csak éppen apparátus, s amit az író közölni akar velünk, az nem cselekvény, hanem egy emberi lélek vívódásának lírája. Ehhez képest nem is igyekszik érdekessé tenni, reálistan egyéníteni többi alakjait, az a három ember, aki a regényben még szerepel, merő séma, relief nélküli formula, nem emberek, hanem Lithván az élethez való viszonyának jelzői. Sokkal erősebb reliefjük van azoknak a

⁴⁴ Vér Mátyás [Wertheimer Manó] – ld. 1909/5.

⁴⁵ komplot (ném): összeesküvés

jelenéseknek, amelyekben Lithván saját lelki vívódásait vetíti ki: hallucinációinak, amelyek az alakok alkotására berendezkedett fantázia ideges túlizgatottságának szüleményei, s szinte valószerűbbnek tűnnek fel az író clairvoyance-ából⁴⁶ életre kelt jelenetek, mint amelyeknek valami realitás a szülője. A történet minden fordulójánál a fantasztikum határát súrolja, hol behatol a fantasztikus területre, hol visszatér a reális világba, aszerint, hogy az író hol találja meg a mondanivalója kifejtésére való eszközöket. Az előadás erősen stilizált, csiszolt, gondosan alakított, sajnos, többnyire érezhetően papiros-ízű mondatok igyekeznek formás hidakat építeni a mondanivaló és az olvasó megértése között, szimbólumok világlanak fel, a stílusban is valami ideges nyugtalanság érezhető, s bizonyára még jobban érezhető volna, ha az írónak erősebb volna az eredeti stílusalkotó ereje. A regény mindent összevéve figyelemre méltó erőfeszítése egy finom érzésű és becsületes törekvésű írói talentumnak arra, hogy magasabb rendű írói probléma megoldásán próbálja ki képességeit.

1917. 19. sz. május 13. 312.

Surányi Miklós: A trianoni páva. Budapest, Singer és Wolfner

Surányi Miklós⁴⁷ új író, mi most találkoztunk nevével először, *A trianoni páva* című regényének címlapján s némi meglepetéssel néztünk rá: az új név csaknem teljesen kész író-t jelent. Egyelőre nem mutat olyan erőteljesen egyéni arculatot, hogy akár formában, akár mondanivalóban fontos új dolgokat várhatnánk tőle, de érdeklődést tud kelteni, egy témát jól megragadni és kellemesen elbeszélni, egy elmúlt kor levegőjét megstilizálni, s a stílje is nagyjából kész, sima, zökkenők

⁴⁶ clairvoyance (fr): látónoki képesség, tisztánlátás

⁴⁷ Surányi Miklós (1882–1936), író, újságíró. A pécsi ciszterciánknál érettségizett, ugyanott, ahol egy évvel később Babits Mihály. Jogot tanult, majd 1903-tól a *Magyarország* parlamenti tudósítója. 1908-tól Máramaroszigeten vármegyei levéltáros, majd fő-levéltárnok volt, szerkesztette a helyi lapot is. 1918-ban nyugdíjaztatását kérte, a fővárosba költözött, 1924-től a *Nemzeti Újság* munkatársaként dolgozott, utána éveken át a *Budapesti Hírlap* szerkesztője volt. Regényeit nagy érdeklődés övezte, különösen azért, mert kritikusan az erotikus jelzőt társították prózájához. *Kantate* (1918) című, önéletrajzi elemekkel telített kisváros-rajzát például Heinrich Gusztáv – a budapesti tudományegyetemen a német filológia tanára, örökös főrendiházi tag – úgy jellemezte, hogy „[a] szerző nagyon hajlik a pornográfiához, noha hangsúlyozandónak tartom, hogy piszkos érzéki helyzetek rajzolásába nem téved”. Pintér Jenő jellemzése és ítélete szerint „Surányi Miklós a romlott szerelmi élet nyomozója volt, idegingerlő könyvek szerzője, pesszimista dekadens. Az erotikum vörös fonalként húzódott végig regényírásán, még stílusa is a részegítő mámor páráját lehelte”. Foglalkoztatta a dzsentrí életvilága (*Csodavárók*, 1929), konzervatív liberális hangnemben, pamflet-stílusban foglalkozott a forradalmakkal, s kortársként *Bethlen* [István]ról (1927) szóló apologetikus történeti esszéjében a konszolidáció kapcsán ugyancsak élesen szól a megelőző turbulens eseményekről. Legnagyobb visszhangot kiváltó könyve, a Széchenyi Istvánról szóló (befejezetlen) regénye (*Egyedül vagyunk*, 1936) volt, amelyben utóbb a legnagyobb magyarnak nevezett grófnak a sógornőjéhez, Pál bátyja feleségéhez fűződő szerelméről van szó, sokan emiatt olvasták a regényt, de sokan emiatt bírálták is. 1930-ban megkapta a Corvin-koszorút, a korszak hivatalos elismerését.

nélküli. A regényforma kezelésének abba a módjába illeszkedik bele, amelyet nálunk Herczeg Ferenc juttatott érvényre: hasonló méretek a szélesség és mélység irányában egyaránt, hasonlóan fölényre törekvő viszonya az írónak tárgyaihoz és alakjaihoz, még azt a halk, diszkrét ironiát is megtaláljuk, amely Herczegnek egyik legérdekesebb vonása. Abban is iskolájára emlékeztet, hogy mikor a múltba fordul tárgyért, olyan kort választ ki, amely ma valamiképpen aktuális: a regény 1830 körül játszik, abban az úgynevezett biedermeier levegőben, melynek hangulata, művészete és divatja ma annyira népszerű. Egy magyar úrnak és egy félig bécsi, félig francia marquise-nek a szerelmét mondja el. A férfi, Domoszlay Farkas komoly, fölényes okosságú magyar, a század eleji filozófia sztoikus szellemű növendéke, a század eleji érzelmességnek némi lágy árnya enyhíti ridegségét. A nő komplikált, különös lény, a szépség és szerelem zsenije, de egy kicsit vadállat, nagyszabású vonásai mellett erkölcsi felelősség nélküli rabja érzékei szeszélyének. Egy dekadens fajta romlott zsenialitása van meg benne. Az írónak inkább a férfi rajza sikerült, éreztetni tudja egyéniségének súlyát, morális és szellemi fölényét, s elméjének európaisága mellett magyar gyökereit. A nő meglehetősen konstruáltnak érzik, nem az életből van kiemelve, hanem az irodalmi hagyományból, s ami fő, az író inkább csak amoralitását tudja megmutatni, mint nagyszabású voltát. Az ilyen alakok a romantikában gyökereznek, s az íróban nincs meg a romantikus alkotásmód szabad szárnyalása. Jókai-reminiszcenciákat érzünk az alakban, mint a regény néhány jelenetében is, mint mikor pl. Domoszlay az esküvő után ősi falujába akarja vinni fiatal feleségét. Legfeltűnőbb vonása Surányi Miklós kétségtelen tehetségének kellemes és meggyőző elbeszélő hangja, amely fenn tudja tartani mindvégig az érdeklődést: csak született író tud így elbeszélni. A kor illatát is erősen tudja éreztetni, nemcsak historailag, adatszerűen ismeri, hanem érzi is a kort, amelyben alakjai mozognak, s a háttér, amelyet így a történet mögé fest kevés, de jellemző vonással, a kompozíció egészével szerves kapcsolatban elevenedik meg. A regény írója, egyelőre legalább, nem látszik tősgyökeres, elsődleges tehetségnek, inkább abból a második quadrille-ből⁴⁸ valónak, amelyben egy kicsit irodalmi előzményeken keresztül nézik az életet, s a formák is kevésbé átélésből, mint inkább irodalmi hagyományból valók. Így is fölkelte figyelmünket, s várakozásokat kelt további munkája iránt.

1917. 19. sz. május 13. 312.

Nadányi Zoltán: Kerekérdő. Nagyvárad, [kiadó nélkül]

Érdekes dolog: az az új magyar líra, amely az utóbbi tizenöt esztendő alatt virágzott ki, s erősen foglalkoztatja az irodalmi diszkusziót, még sok tekintetben sub

⁴⁸ quadrille (fr): eredetileg francia társastánc négy pár részére, itt az irodalmi osztályokat, jelen esetben a másodosztályú szerzőt jelenti.

judice⁴⁹ áll, még viták zajlanak körülötte, s még mindig nem tudta magához békeltetni az olvasók egyetemét, – de másfelől már kezd tradícióvá szűrődni, eredményei, azok a tartalmi és formai újságok, amelyeket hozott, már mint kész örökség szállnak át más, újabban jövő költőkre, a dolgok természete szerint súlyban és frissességben csökkenten. Nadányi Zoltán⁵⁰ új verseskönyve, amely *Kerekerdő* cím alatt Nagyváradon, a Szigligeti Társaság kiadásában jelent meg, szinte tipikusan mutatja ezt a jelenséget. Minduntalan ismert hangok, a formaalkotás ismert módjai, a rímképzés felismerhető sajátosságai ütnek meg fülünket Nadányi verseiben: a nyilván még fiatal költő már tradícióként fogta föl magába mindazt, ami a nálánál tíz-tizenöt évvel idősebbek ajkán még forradalmár újság, friss lelemény és bátor előretörés volt. Mindazáltal ez nem tűnik nála sem átvételnek, sem utánzásnak, láthatólag tudattalanul, a levegőből szűrődött bele, mint ahogy az elődök minden vívmánya természetes hajszálcsöveken szűrődik bele a kevésbé erős egyéniségű utódok tudatába. Sajátságos módon, de nem bántóan vagy összefüggéstelenül, népdalszerű hangok is elegyednek ebbe a muzsikába – a fiatal költő nem csinál magának új formanyelvet, hanem onnan veszi a kifejezés eszközeit, ahol találja. Valamiképpen mégis éreztetni tudja mindezeket a hatásokon keresztül a maga hangját, a mód, ahogy a kifejezésnek kívülről vett eszközeit felhasználja, s újraalkotja, a saját mondanivalói szolgálatába állítja, az övé, egyénisége nem a leleményben, az újításban nyilvánul, hanem az örökség szerint rászállott formák újra alkalmazásában. Ezért megmarad a közvetlensége, s a temperamentumnak bizonyos fiatal frissessége is megérzik verseinek a hangján. Mondanivalója néha erőltetetten szellemeskedőnek érzik, s általában nem súlyos és nem is széles perspektívájú, lírája nem mélyül ki az élethez és világhoz való viszonyáról való vallo-mássá. Fiatalosan lelkendező szerelmet és az élettől nyert könnyű, hamar elfutó benyomásokat énekel, s a nyelve sem gazdagabb vagy eredetibb az átlagnál. Van azonban kellemes hangja, van érzéke arra, hogy a saját méretein belül maradjon, nem markol többet, mint amennyit meg tud fogni, s van három-négy verse, melyben mondanivalóját szépen, harmonizáltan tudja kifejezni s ezzel meg tudja fogni olvasójának szívét. Az általános benyomás, melyet verseskönyvéből megőriztünk, rokonszenvenné teszi előttünk fiatal tehetségét.

1917. 21. sz. május 27. 344.

Balla Ignác: Az ő keze. Budapest, Singer és Wolfner

Balla Ignác⁵¹ ily című regénye szemmel láthatólag nagy ambícióval és teljes erőfeszítéssel készült munka. Szerzője, aki eddig leginkább mint lírai versek költője állt a nyilvánosság előtt, ebben a könyvében átmenetet keres a lírából a regényhez;

⁴⁹ sub iudice (lat): bíró előtt álló, eldöntetlen

⁵⁰ Nadányi Zoltán – ld. 1914/28; 1921/19.

⁵¹ Balla [Braun] Ignác – ld. 1912/38; 1919/11.

alapjában ez is lírailag van átélve és elgondolva, s ami benne regény-szerű törté-
nés, az jóformán csak ürügy a lírai hangulatok szélesebb kipengetésére, a regény
más szóval rezonancia-felülete az író lírájának. Ezért nem is a realiztikus regény
mértékei és törvényei szerint ítéendő meg, nem jellemrajz, miliő-rajz, cselekvény
szempontjából kell nézni, hanem olyasformán, mintegy hosszabb lírai versciklust,
amelyből mellesleg egy történetnek a körvonalai is kibontakoznak. A tárgy: egy
szerelmi csalódás története, amely egy mély belső életű, érzelmes diszpozíciójú
férfi és egy csodaszép nő között játszik le, voltaképpen azonban általában véve
a férfi-szerelem és büszkeség tragikus összeütközése a női jellem ingatagságával.
A férfi élete egyetlen fontos dolgává teszi a nőt, egész valójával felolvad benne, a
nő pedig bármi tiszta és szerelmes, az élet változatosságára, új átélésekre vágyik,
terhére válik a hitvesi szerelem örök egyformasága, megbotlik, mire a férfi halálra
sebzett büszkeséggel hagyja ott boldogsága tanyáját, elmenekül boldogtalansága
elől emlékeibe. A nő is felocsúdik mámorából az ebből keletkezett katasztrófa lát-
tára, amely az ő életének is katasztrófája lett, hasztalan keresi a reparáció útját, a
szerelem remekműve, melyet könnyelműen összetört, nem illeszthető többé ösz-
sze. Mindkettőnek menthetetlenül összetörik az élete, az asszonyé fizikailag is,
a férfié lelkileg. E körül a fonal körül hangzanak el a lírai zengések, a nyugodt
boldogság harmonikus hangjai, a kétségbeesés a nagy csalódás után, az elveszett
lelki egyensúly helyreállítását kereső nyugtalan, zaklatott bolyongás s a végső ösz-
szeomlás. Minduntalan erősen érezzük, mennyivel készebb és biztosabb eszköze
a líra kifejezésének a vers, mint a próza: a vers kötött formája tömörítésre és kon-
centrálásra szorít, a vonalaknak összefogására, a rajznak a lényeges motívumokra
való szorítására, a prózában minduntalan az a veszély fenyeget, hogy a fesztelen
sok szóban szétfolyik a mondanivaló, a sokféle színben elmosódnak a hangsúlyo-
zandó színek, több szóval kevesebbet mond a próza. Ezért' van a regény legtöbb
részének határozatlan, belsőleg szétfolyó jellege, s igazi erős hatással csak egy rész
van az olvasóra, még lírailag is: az a rész, amikor a férfi, a regény hőse, egy kis
vidéki városban gépies munkával próbálja helyreállítani lelki egyensúlyát, s szinte
akaratlanul belelopja a maga mély érzelmességét a kisváros prózai embereinek
kicsinyes egyhangúságába, néhány napra megtölti életüket költészettel, vággyal,
szépséggel. Ez az ötlet gyöngéd, finom, szép és hatásos – és éppen ebben van meg
legkevésbé a többi részek föllengzően lírizáló ömlengése.

1917. 22. sz. június 3. 360–361.

Forró Pál: Egy diákkor története. Budapest, Dick Manó kiadása

Forró Pál⁵² nevével most találkozunk először az irodalomban egy regény címlap-
ján, de már ez az első műve is érdeklődést kelt a fiatal író törekvése és tehetsége

⁵² Forró [Friedmann] Pál (1884–1942), regényíró, filmíró, színpadi szerző. Korának egyik leg-
népszerűbb bestseller-írója. Az itt ismertetett könyve is sok kiadást, 70 ezer (!) példányt ért meg, a

íránt. Egy ifjúkor történetét írja le: egy nagyvárosi fiúnak életét eszmélete ébredésétől kezdve addig a pillanatig, amikor kilép a zajló életbe. Nagyon nyíltan, leplezetlenül beszél a gyermekkor minden dolgáról, az első fontos benyomásokról, melyeket az élettől kap, a környezetében mozgó alakokról s ezekhez való viszonyáról, a városi élet képeiről, amint a gyermeki agyba lerajzolódnak, a nagyvárosi jobb módú gyermek életében oly fontos szerepet játszó nyaralásról, a pajtásokról fiúk-leányok érintkezéséről, melyet a teljesen öntudatlan s részben talán épp ezért veszedelmes irányokba tévedező érzékiség tesz izgatottá, egy falusi epizódról, melyet figyelemreméltó jellemzőképesség gazdagít néhány jól megrajzolt alakkal, az iskoláról, amely izgatón, félelmesen, fontosságban óriási méretekre dagadva nyomul bele a gyermek életébe, nyomasztja, szabadságra törekvő lelkét bilincsekbe veri, alaktalanul gomolygó intelligenciáját határozott irányokba tereli, formát, tartalmat, rugalmasságot ad neki, a folytonos küzdelemmel, tanár és tanítvány emberi összeütközéseivel, rokon- és ellenszenveivel, érdeklődéseinek lassanként kialakulásaival, emberi jó- és rosszindulatból, diákos nekibuzdulásokból és el-lankadásokból, ujjongásokból és csalódásokból, sikerekből és sikertelenségekből, törvényszerűségekből és véletlenekből álló életével mintegy helyettesítője a gyermeki lélek és erő számára a valóságos életnek, amely mint misztikus ígélet áll előtte, s időnkint egy-egy élesebb hangjával, feltűnőbb képével, a nagy zajlásnak egy messzire kicsapódó hullámával megrázza az iskolai könyvei közt gubbasztó fiatal gyerekek lelkét. Egyre jobban csábítják az érzékiség misztériumai, amelyek mind gyakrabban mutatkoznak az utca, a környezet jeleneteiben, nagyobb pajtások beszédében – titokzatosak, a fantáziát sóvárgással eltöltők, félelmesek és ellenállhatatlanul vonzóak –, a fiú nem sejtí még, hogy jórészt ez fogja meghatározni élete sorsát, de ösztönszerűen érzi a dolognak fontosságát, s egész valóját megrázza a döbbsent vágyakozás. Összevéve e kép a nagyvárosi fiúgyermek egész életét foglalja be, annak az ideges, nyugtalanul zaklatódó, erősen intelligens, ezer erkölcsi veszedelem közt fejlődő emberi típusnak az életét, amely a nagyvárosok bérházaiban, erős életküzdelemmel elfoglalt szülők fáradt, szórakozott figyelme közben, nagyrészt cselédlányok és mindenféle pajtások hatása alatt, a földolgozásban önmagára, lelki erőinek és képességeinek önmaguktól való fejlődésére bízva él, fejlődik és küszködik, észrevétlen tragédiák, félöntudattal felfogott benyomások, meg nem értett vagy félig értett benyomások izgatott levegőjében. Az egésznek van valami komor színezete – az író nem illúziókon keresztül nézi a gyermekkort, leolvasztja róla azt a rózsaszínt, amellyel visszaemlékezésünk szokta bevonni mindazt, ami a gyermekségre vonatkozik, egész a kíméletlenségig nyíltan beszél mindenről, s a

harmadikhoz Schöppflin Aladár írt előszót. Munkáinak, köteteknek száma száz körül van, ezek közül az ismertebbek: *Huszonhat évesek* (1918); *Kurtizán* (1920); *Bíborhullám* (1920); *Különös tüzek* (1921); *Az elátkozott asszony* (1921); *A gyönyörváros* (1921); *Megölt szerelem* (1922); *Szenvedély* (1922); *Ábrándkergetők* (1923); *Az erkölcstelen Omár* (1923); *Halkuló vágyak* (1923); *Giulianó megkísértetése* (1923); *Királyi szeretők* (1924); *Kegyetlen asszonyok* (1925). Különösen népszerű volt *A férjhez menés művészete* (G. B. Heath álneven, a szerző fordítóként feltüntetve, 1939) és *A boldog házasság tudománya* (ugyanúgy, 1940).

hangjában valami keserűség érzik, különösen mikor az iskoláról szól. De éppen ezzel az őszinteségével válik könyve gondolkodóba ejtő olvasmánnyá mindenki számára, akit a gyermek, a jövő nemzedék problémája érdekel. A könyv írói formája is figyelemre méltó, nagyjában kész író árul el, akinek ereje nem a fantázia, hanem a szemléleti és emlékképek élénk megrögzítése, s előadása sem színgazdagságával, hanem komoly és nyugodt világosságával hat.

1917. 23. sz. június 10. 376.

Szederkényi Anna: Lángok, tüzek. Budapest, Singer és Wolfner

Szederkényi Anna⁵³ vagy tíz év óta küzd szívós, kemény harcot az írói érvényesülésért – küzd önmagával a benne rejlő képességek kifejtéséért, az irodalmi világgal önmaga befogadtatásáért, s a közönséggel azért a publicitásért, melyet csak a rokonszenvező olvasók nagy száma adhat meg. Tévedések, ingadozások, félsikerek és sikertelenségek között most már közeledik a győzelemhez: egy regénye a múlt évben⁵⁴ jelentékeny közönségsikert aratott, s a kritikának is el kellett ismernie sokféle hézagai és fogyatkozásai ellenére figyelemreméltó írói tulajdonságait, új könyve pedig, a *Lángok, tüzek* című terjedelmes regény még inkább felé fordítja a figyelmet. Az új regény voltaképpen antifeminista irányzatú munka, ha nincs is egyenesen irányregénynek írva: a modern nőkérdést tárgyalja a két egymással küzdő erő, a nőnek új társadalmi orientációt kínáló feminizmus s a régi állapot egyedül érvényes voltahoz ragaszkodó konzervativizmus szempontjából. Hősnője mint lelkes, meggyőződött feminista kezdi, otthagyja előkelő, konzervatív vidéki úri családját és feljön Budapestre új életet kezdeni, önállóan keresni a maga emberi érvényesülését – az író által szájába adott szólammal: az életet kiélni –, belemerül a nőmozgalmakba, egyetemre, feminista gyűlésekre és felolvasásokra jár, ismeretségeket szerez a bohémvilágból, szándékosan, szinte programszerűen eldobja ártatlanságát, szellemileg és morálisan elidegenedik családjától, hogy aztán kiábránduljon mindebből, és visszatérjen az ősi ház levegőjébe. Itt aztán története megbővül a Denise-motívummal: az elé a probléma elé áll, megvallja-e annak a becsületes, tisztaságában hívő, gyökeréig konzervatív érzésű férfinak, akinek szerelméhez visszatér, és akinek felesége akar lenni, hogy ő már nem az az ártatlan leány, akinek hazulról elindult? Ez az új probléma meglehetősen megzavarja a történet menetét, a regény tulajdonképpen két csaknem különálló történetre bomlik, s az olvasó nem tudja, melyiket tartsa fontosabbnak. Az a megalkuvás, amellyel a leány a problémát megoldja, (a leány mindkét félre hasznos gyöngédségből eltitkolja vőlegénye előtt a valóságot, amelyet ez későn, véletlenül tud meg, s az így beálló házassági válságot csak a háború kitörése tudja elsimítani) – nem teszi szimpatikussá a leányt, aki iránt az író különben is kevés rokon-

⁵³ Szederkényi Anna – ld. 1906/28; 1912/18; 1914/11.

⁵⁴ Szederkényi Anna: *Amíg egy asszony eljut odáig*. Budapest, Athenaeum, 1916.

szenvet tudott kelteni. Itt árulja el magát legjobban az író erejének ingadozása: az olvasó szimpátiáját és antipátiáját nem tudja tetszése szerint a kezében tartani. A feminista és bohém milliónek láthatólag kiábrándult ellenszenvvel színezett rajza ráveti árnyát a főalakra is, nem látjuk annak bizonyosságát, hogy különb a környezeténél, sőt az a mód, ahogy a modern nőmozgalom eszméit és törekvéseit fogalmazza és alkalmazza, az egész mozgalom selejtjéből valónak tünteti fel őt, pedig az író láthatólag mellette van rokonszenvével és igyekezetével, hogy értékesnek, kiválónak, érdeklődésre méltónak tüntesse fel. Az a benyomásunk, hogy a nagy társadalmi probléma, melyet fölvet, túlságosan nehéz és bonyolult, az író nem győzi kritikával. Nincs meg benne a tárgytól megfelelő távolságra álló nyugalom se, láthatólag bizonyos ingerültséggel és elfogultsággal néz egyes embereket és dolgokat, s ez megzavarja tisztánlátását. Hogy azonban látni tud, és amit látott, meg is tudja rajzolni, azt nemegyszer megmutatja a többi alakok rajzában, nem egy mellékalakjának ábrázolásában finom és gyöngéd megérezés és jelentékeny ábrázoló képesség nyilvánul. Az író ereje nem az egésznek vonalvezetésében, a társadalmi kritika meggyőző erejében s a kompozíció művészetében van, hanem a részletekben. Nem egy jelenet, helyzetrajz, leírás az igazi író tollával van megírva, szuggeráló erő és lüktető élet van bennük. A regény mindenképpen komoly haladás Szederkényi Anna pályáján, s meggyőz arról, hogy csak a belső éresre, a világfelfogás egyensúlyra jutására van szüksége ahhoz, hogy sikere teljes és mindenkit meggyőző legyen.

1917. 24. sz. június 17. 392.

Kozma Andor: Hetedhét országból. Úti emlékek és mesék. Budapest, Franklin Társulat

Kozma Andor⁵⁵ útirajzait gyűjtötte össze e cím alatt egy terjedelmes és becses kötetbe a Kisfaludy Társaság. Kozma a háború előtti jobb időkben passzionátus utazgató volt, mint az újabb idők-beli magyarok egyre növekvő száma, szerette e pihenésnek és szórakozásnak azt a mindennél kellemesebb, intelligens módját, hogy az ember kiragadja magát mindennapi életének ezerféle vesződéseiből és gondjaiból, elindul jó messzire, külföldre, egészen különböző viszonyok közé, szabadon csatangol, csakis a vasúti menetrendtől korlátozva, idegen városokban, még nem látott tájakon, szórakozva figyel az ottani élet szemébe tűnő jelenségeit, az embereket, városokat és tájképeket, élvezi a természet és emberi kéz alkotta szépségeket, nézegeti a múzeumok és kiállítások nevezetes műtárgyait, minde- nekfelett pedig gyönyörködik saját gondatlanságában, felfrissülő fogékonyságában és élvezni tudásában. Sokan vagyunk, akik a háború komoly veszteségei közé számítjuk, hogy ezt lehetetlenné tette számunkra, s vágyakozva gondolunk vissza régi kedves utazásainkra, melyeket ki tudja, ismételtünk-e még valaha. A mo-

⁵⁵ Kozma Andor – ld. 1909/45; 1920/3.

dern kultúrélet egyik legrokonszenvesebb tüneménye volt ez a nyári utazgatás, s jelentős kultúr-vívmánynak tekintettük, hogy nálunk is évről-évre terjedt, a magyarok is mind nagyobb számmal keltek vándorútra nyaranként a világ minden tája felé, s gyűjtötték lelkükbe a kedves úti emlékeket. Kozma Andor mestere lehetne az utazás ilyen módjának: neki valóban érdemes volt utaznia, mert – mint úti leveleiből látni – erősen és fogékony érzéssel élvezte az utazást. Vidám kedv, amely könnyen túlteszti magát minden apró kellemetlenségen és kényelmetlenségen, friss szem, amely könnyen befogad minden benyomást, nagyképűség nélküli érdeklődés minden iránt, ami előtte kitárul, nyugodt okosság, amely nem engeddi, hogy nézelődése oktalan bámészkodássá lapsodjék – a sikerült utazásnak ezek a legfontosabb kellékei megvannak benne, s megvan főképp az élvezésre való készség, amely nélkül nem érdemes útra indulni. Friss, könnyed, harmonikus temperamentumát ismerjük költői munkáiból s ez utazásain s utazásairól írt emlékezésein is mindig megérik. Sokfelé járt, északon és délen, Németországban, Dániában, Oroszországban, Spanyolországban, Olaszországban, Angliában, mindenüvé elvitte magával lényének kellemes hangulatát, mindenütt érdekes dolgokat tud elmondani. Ideális útitárs, akiből sugárzik a vidámság szuggesztívója. Mindent a magyar ember perspektívájából néz, minden jelenséget az itthoni viszonyok szempontjából vizsgál anélkül, hogy fölösleges összehasonlításokba bonyolódna, s amit látott, azt írásában szemléltetni is tudja; aki nem járt is az illető helyeken, az is élvezettel olvassa úti rajzait, aki pedig járt ott, abban emlékek egész sorát rebbenti fel. Könyve mindezért szeretetreméltó, vonzó olvasmány, amilyenben minden fogékony embernek kedve telhetik.

1917. 25. sz. június 24. 408–409.

Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai I–III.

Budapest, a Kisfaludy Társaság összeállítása, Franklin Társulat

Baksay Sándor⁵⁶ munkásságát a mai fiatalabb nemzedék csak töredékesen ismeri, mert könyvalakban csak a *Gyalogösvény* [1877] és *Szederindák* [1891] című novelláskönyvei, *Dáma* című történeti körképe és az Iliász-fordítás jelentek meg. Igaz, ezek főművei a feledhetetlen írónak, s arcképe teljes jellemzetességgel domborodik ki belőlük, úgyhogy semmi más munka már nem adhat hozzá lényeges vonást, de az író megítélésére és teljes megértésére fontos szempont munkásságának terjedelme is, és minden műve, még ha jelentéktelenebb is, ad valamit, ha mást nem, hát egy-két apró vonást jellemrajzában. Ezért nagy szolgálatot tett most Baksay emlékének a Kisfaludy Társaság azzal, hogy kiadta három kötetben azokat a munkáit, amelyeket ő maga életében nem gyűjtött kötetbe. Sokakat meg fog lepni, hogy Baksay ennyire termékeny író volt, itt összegyűjtött munkái oly nagy mennyiség, hogy ellentmondásnak érezzük, mikor a kötetek buzgó és ta-

⁵⁶ Ld. 1917/3.

nítványi szellemű összeállítója előszavában csekély terjedelműnek mondja írói munkásságát. Olyan embertől, akinek az irodalmi munka nem élethivatás, hanem az egyéb közéleti elfoglaltság után fennmaradó szabad órák gyönyörűsége, s aki egész pályáját az irodalmi élet sodrától félrevonulva töltötte, ennyi könyv valóban elég nagy terjedelmű munkásságot jelent. Baksay itt összeállított munkái nagyobbára egészen újak, ismeretlenek a mai olvasó előtt. Annak idején megjelentek a *Vasárnapi Ujságban*, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* cíművállalatban, református egyházi folyóiratokban és naptárakban, meg is tették a maguk hatását az akkori olvasók tömegére, de azóta elhangzottak nem kerültek többé a megújuló nemzedékek szeme elé. Két-három kisebb elbeszélés és rajzféle iskolai olvasókönyvek révén terjedt el, mint például a *Tifogámen*, *Tipiómen* [sic] vagy az *Egy kopott naplóból* című darabok. Miért vonakodott Baksay ezeknek kötetbe való összegyűjtésétől, azt alig érti az ember, mert ami elbeszélő munka van a gyűjteményben, az majd mind bizvást odaállítható legjobb művei mellé. A leghosszabb köztük *A király futása* című történeti elbeszélés, egy a XV. század elejéről való történet, utána következik egy négy tagból álló ciklus Pálóczi Horváth Ádám életéből, amely ennek az érdekes régi írónknak alakjában és pályája egyes jeleneteiben rendkívül eleven és érdekes képét adja a XVIII. század-végi református egyházi mozgalmaknak, melyek különösen Baksay kedves szülővidékén, Dunántúl vertek nagy hullámokat. Ezek a történeti levegőjű elbeszélések érdekesen mutatják, hogy fejlődött Baksay felfogása a történeti anyag szépirodalmi ábrázolásától a *Patak banyáig* és a *Dámáig*, s ha kompozíció dolgában lehet is ellenvetést tenni ellenük, jellemzetesség, az alakok ábrázolása s az elbeszélő hang egyéni színe dolgában teljes erejében mutatják be Baksay szellemét. Szintén a régi kálvinista magyar világ kipusztuló vagy már ki is pusztult emlékeit őrzi meg a *Hol húzták el a templomot* című ciklus három darabja, valamint a többi apróbb rajzok, képek nagyobb része is. Baksay jelentőségének talán legfontosabb eleme éppen az, hogy a magyar kultúra egy igen fontos és emellett egészen a magyar talajból termett területének, a régi kálvinista egyháznak és iskolának jellemét ő rögzítette meg számunkra lelegelevenebben, és minden kultúrhistóriai magyarázatnál jellemzőbben, s neki köszönhetjük, hogy ha a modern fejlődés nagyobbára elsodorta ennek a régies, még a reformáció korában gyökerező életformának jellemző vonásait, legalább emléküket megmarad. A hagyatéki gyűjtemény legjellemzőbb és legfontosabb részének mi az első kötetet tartjuk, amely az elbeszélő munkákat tartalmazza, s ebben eltér nézetünk Baksayétól, aki egész élete munkájában Homérosz-fordításait becsülte legtöbbszörre. A második kötetben apróbb cikkek, visszaemlékezések, egyes érdekes alakokról szóló kis arckép-vázlatok vannak, kevésbé jelentékeny, de érdekes dolgozatok. Meglepetésként fog hatni, hogy Baksay verseket is írt, nem sokat, szám szerint tizenháromat, s ezek közt is van több tréfásan vagy félig-komolyan írt alkalmi vers, de van néhány mélyebb zengésű, igazi lírával felbuzgó is, s a nyelv Arany Jánosra emlékeztető művészete teszi őket figyelemre méltókká. Ebben a második kötetben van a töredékben maradt Odüsszeia-fordítás elkészült első kilenc éneke. A harmadik kötet nagyobb része nép- és földleíró

dolgozat a Dunántúl s az Alföld egyes vidékeiről, szeretettel, a magyar népben és földben való őszinte gyönyörködéssel megírt rajzok, az effélékben nem gazdag irodalmunk legjavához tartoznak. Két vallásos tárgyú elmélkedés fejezi be a gyűjteményt, melyet Kéky Lajos⁵⁷ sok szeretettel állított össze.

1917. 25. sz. június 24. 409.

Pekár Gyula: Don Juan. Budapest, Athenaeum

Pekár Gyula⁵⁸ könyve *Don Juan*ról, melyet szerző vagy tizenöt évvel ezelőtt írt, most újabb, átdolgozott kiadásban jelent meg.⁵⁹ Pekár jóformán egyetlen művelője nálunk annak az érdekes és népszerű formának, amely a filológus és historikus apparátusával, de egyúttal az író fantáziájával és előadókészségével is eleveníti fel a múlt emlékeit és alakjait, s ezzel arra a határmezsgyére áll, amely a tudományt a költészettől elválasztja, s bizonyos tekintetben értékesíti mind a kettőnek előnyeit. Don Juan problémájához is így nyúl hozzá, tulajdonképpen filológiai munkát ír, de az író tollával. Felöleli a probléma egész történeti és irodalmi anyagát, de az írónak megelevenítő hajlamával és lélektani introspekciójával⁶⁰ dolgozik, s ezzel munkája olyan előnyöket kap, amelyek a filológusok műveiből rendszerint hiányzanak, különösen a mi filológusainkéból, akik az adatszerű anyag nyers összeállításán alig jutnak túl. Don Juan az emberiség legérdekesebb típusainak egyike, ellenképe Faustnak, tulajdonképpen ugyanannak az emberi problémának más szempontból való megragadása. Mind a ketten az élet teljességéhez fölemelkedni vágyó emberi szellem hordozói, csakhogy amíg Faust a bölcselkedés útján akarja elérni ezt a felemelkedést, Don Juan az érzéki életen, a szerelmen keresztül akar eljutni a legmagasabb csúcsra. S mindkettőnek tragédiájában a legfőbb élet-ideál elérhetlenségének szomorúsága sötétlik. Pekár nagy apparátussal fejt ki ezt a tárgyat, megismerjük belőle a történelmi Don Juant, a valóban élt középkori asszonytipró lovagot, a Don Juan monda alakulását, változatait, fő motívumait, Don Juan alakjának ábrázolását a különféle népeknél és költőknél. A könyv egy nagyműveltségű és a múlt dolgai iránt élénk érzékkel bíró írónak a műve, Pekár Gyula pályájának legmagvasabb termékei közül való.

⁵⁷ Kéky [Kéki] Lajos – ld. 1912/12; 1917/3.

⁵⁸ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

⁵⁹ Az első kiadás 1899-ben jelent meg.

⁶⁰ introspekció (lat): önmegfigyelés

1917. 26. sz. július 1. 424.

Sas Ede: A fehér város. Nagyvárad, Szigligeti Társaság

Sas Ede⁶¹ régi, derék munkása az irodalomnak. Még valamikor a kilencvenes évek elején tette nevét ismertté mint fúrge tollú újságíró, versek költője, kellemes hangú elbeszélő. Sokat dolgozott és sokfélét, nem jutott az irodalom első quadrille-ébe,⁶² de mindig megbecsült munkás volt, aki komolyan veszi az író mesterségét, becsületos törekvéssel dolgozik, és a tehetsége sem hiányzik. Nagyjában a maga generációjának sodrában élt – ez a generáció hozta az elbeszélésbe a naturalizmust, kétségtelen külföldi hatások nyomán, de sok tekintetben módosítva a magyar irodalmi tradíció és a magyar észjárás hatása alatt, – a lírában a két generáción uralkodó Heine-hatás új formákat kezdett öltetni, s már hallatta egy új hangnak és az élet benyomásaira való új reagálás-módnak az első, halk intonálásait, már ekkor érezni lehetett, hogy fordulat készül irodalmunkban, amely sok tekintetben át fogja alakítani, egy az új viszonyokból jött új generáció kifejeződére való törekvése következtében, irodalmunk egész szellemét és stílusát. Ebben a mozgalmas időben Sas Ede buzgó részt vett a maga módján, mint egy hang a sok közül, nem feltűnő, az egészből erősen kihallatszó, de mégis hozzátartozó, amely nélkül mégiscsak hiányoznának egy hangszer a nagy zenekar teljességéből. A kilencszázas évek kezdetén felharsant küzdelem zajában, amelyben minden részről a pregnánsabb egyéniségek ütköztek össze, kissé háttérbe szorultak az olyan szerényebb hangok, mint az övé, de ami érték volt benne, az megmaradt, s amint kissé nyugodtabb mederbe tért az irodalmi élet, ismét nyitva találja régi helyét. Sas Ede közben Nagyváradra került, s ott szép pozíciót vívott ki magának a sajtóban és a közéletben, de a múzsákkal sem szakított. Utóbbi esztendeinek verses termését most kiadta egy tetszetős kötetben *A fehér város* címmel. A stílusa közben vett fel néhány új elemet az új líra eredményeiből, de ezek inkább csak külsőségek, a frazeológiának némi módosulása, néhány új motívum, ami csak arra való, hogy közelebb hozza a verset az aktuális élethez, lényegében az maradt, ami egykor volt. Fő jellemvonása, ami már csaknem stílusát is jellemzi, a színes, képekben gazdag beszédre való törekvés: versei úgy fel vannak díszítve képek, hasonlatok ékköveivel, hogy néha egészen barokk benyomást tesznek. A képek túlnyomó része a líra tradicionális kép-készletéből való, de az alkalmazás módjával rendszerint tud egy kis elevenséget vinni beléjük, inkább az ellen lehet panasz, hogy néha a képalkotás logikája ellen vét, képei nem mindig pontosan és csalhatatlanul ugyanazt fejezik ki, amit ki akar fejezni, nem mindig magából a mondanivalóból nőnek ki, hanem csak rá vannak húzva. Szereti a pátoszos beszédet is, a kifejezésnek egy a normálisnál magasabb kulcsra való felhangolását, ami bármennyire őszinte, néha mégis a szavalás hatását teszi. Téma-köre elég változatos, legkedvesebb tárgya az

⁶¹ Sas [Hille] Ede – ld. 1906/5, 13.

⁶² quadrille (fr): eredetileg a tánc kifejezése, a francia négyest jelentette. Itt: az első közé, az első négybe került.

öregedés szomorkodó melankóliája, amely a múltba tekintget vissza, érzi eddigi küzdelmei kicsiny eredményét, az élet sivár hasztalanságát, a mindennapi robot sorvasztásait, de az életnek erős vágya él benne, még erőt érez magában a további küzdelemre az életideálok megközelítésére. Van néhány halk hangja, amikor bágyadt tekintettel, fáradt idegzzettel néz vissza az útjára és előre sorsába – ebből lesznek legbensőbb és legnagyobb versei, amelyek könnyebben megtalálják az utat a szívekhez, mint a hangos szavú, patetikus versek, amelyekben a belső kompozíció észrevehető törései többször arra vallanak, hogy inkább az író szándékából erednek, mint belső sugallatból. A kötet Mikes Ödön⁶³ címlapjával jelent meg.

1917. 26. sz. július 1. 424–425.

Gáspárné Dávid Margit: Liselotte. Biedermeier-regény. Budapest, Athenaeum

Öreganyáink korának művészete, divatja, egész hangulata hallatlan módon divatba jött most Budapesten. Az irodalomban egyre-másra jönnek a biedermeier-regények, novellák, színdarabok, a díszítő művészet csaknem teljesen ennek az egykor annyira lenézett ízlésnek hatása alá került, régi zeneműveket fedeznek fel újra a biedermeier jelszavával, minden jobb módú és a korrall lépést tartó ember biedermeier-bútorokkal tömi tele a lakását, mindenütt biedermeier, biedermeier – az unalomig. Tévedés azt hinni, hogy ez egy régi ízlés feltámadása és újra elevenné válása – inkább mesterséges galvanizálás, amelyet a divat szokott véghezvinni az elmúlt dolgokon, tápláló ereje nem valami igazi szükség-érzés, hanem az emberek sznobisztikus hajlandósága – nem is stílus vagy ízlés ez, hanem tetszelgő affektáció. Mostanában jutott körülbelül deledőre, de máris látni, hogy hamarosan vége lesz, úgy el fog merülni a feledésbe mihamar, mint ahogy már elmerült százféle más divat. Addig, amíg virágozik, az üzleti élet természetesen felhasználja ezt a konjunktúrát, s tőle telhetőleg igyekszik ellátni biedermeier-holmikkal a piacot, s a termelésnek ezzel a buzgalomával is hozzájárul az egész divatnak diszkreditálásához. S mivel manapság az irodalom is, mint üzleti vállalkozás anyaga, erős függésbe került az üzleti piac konjunktúráitól, mi sem természetesebb, minthogy a maga módján szintén igyekszik kihasználni a divatnak ezt a fordulatát. Néhányan tehetséges írók, már régebben, a divattól függetlenül, vagyis a tömeghangulatot a művész sajátos ösztönével előre megérezve próbálkoztak a biedermeierhangulatokkal, de náluk ez törvényszerű valami volt, ráatalálás a nekik megfelelő kifejezési formákra, s a hatás, amit elérték vele, művészi természetű volt. Ami nyomukban jött, az már divatcikk, s olyan viszonyban van az igazi biedermeierrel, mint a bazároknak kapható Alt-Wien porcelán utánzatoké a régi bécsi porcelánfestők és mintázók eredeti művészetéhez. Ilyesféle irodalmi bazar-áru Gáspár-

⁶³ Mikes [Mikes München] Ödön (1878–?), festő, grafikus. Münchenben és Nagyváradon tanult. 1906-ban került Nagyváradra, ahol ipari rajtot tanított. 1898-ban a Múcsarnokban volt kiállítása.

né Dávid Margit⁶⁴ könyve is, melynek *Liselotte* címe alatt ott van a figyelmeztető jelzés – mint a cédula a kirakatba tett porcelánon: a biedermeier-regény! Úgyes munka, ebben nincs kétség, s hihetőleg érdeklődésre is fog találni. Ami benne regény, az inkább csak ürügy arra, hogy biedermeier-motívumokat és hangulatokat, sőt adatokat is lehessen felidézni, néhány képet bemutatni a múlt század eleji Pestről, Bécsről és Berlinről, s ezekben a miliő-rajzokban találjuk meg a könyvnek néhány értékesebb vonását. A könyvet néhány régi festményekről és metszetekről való kép is díszíti, borítékjának díszzeit pedig Kónya Sándor⁶⁵ rajzolta.

1917. 31. sz. augusztus 5. 505.

Molnár Ferenc: Az óriás és egyéb elbeszélések; Ismerősök: feljegyzések, krónikák. Budapest, Franklin Társulat

Molnár Ferencet⁶⁶ már jó ideje annyira leköti a színház s némi részben a publicisztika, hogy elbeszélő művészetét csak igen ritkán élvezhetjük. Sajnálunk kell ezt elsősorban a magunk szempontjából, de az íróéból is, mert olyan, eszmében, ötletben, megfigyelésben gazdag írónak, mint Molnár, mégiscsak a novella és regény az, amiben egészen, fenntartások és megalkuvások nélkül kiadhatja magát. Speciálisan Molnár pedig a novella formájának annyira mestere, mint kevesen a mai európai irodalmakban, s így hallgatása súlyos „elmaradt haszon”-teherrel jár irodalmunkra nézve. Most rövid időközben megjelent két könyve közül is csak az egyik novelláskönyv, *Az óriás és egyéb elbeszélések* című, s ebben is csupa régeb-

⁶⁴ Gáspárné Dávid Margit (1889–1963), író, újságíró, 1919-től a *Pester Lloyd* belső munkatársa. Jelentékenyek a sok kiadást megért mesefordításai (pl. Andersen, Grimm, Hauff, *Az ezeregy éjszaka meséi*, *Gulliver utazásai*). Korában igen népszerű volt – s Akadémiai-díjat is kapott – *A divat története – erkölcsök, szokások, viseletek* (1923/24) című kétkötetes könyve.

⁶⁵ Kónya Sándor (1891–[Pretoria] 1976), festő, építész, ez utóbbi diplomáját a New York-i Columbia Universityn szerezte, már emigrációban. 1910 és 1916 között tanult a Képzőművészeti Főiskolán. A 10-es évek közepén csatlakozott a munkásmozgalomhoz. A MIMOSZ (Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége) képzőművészeti szabadiskolájában fiatalok tanításával foglalkozott. A Tanácsköztársaság kikiáltása után nagyhatású plakátokat tervezett. A későbbi üldöztetések elől Bécsbe menekült. Emigrációja kezdetén elsősorban az *Abend* nevű bécsi lapnak készített politikai rajzokat. Emellett különböző tipográfiai tervekkel foglalkozott, és küldött rajzokat a Berlinben megjelenő *Panorama* c. lapnak is. Több jeles bécsi magyar politikai emigránsról készített portrét, amelyeket litográfiaként sokszorosítottak. Bécsben kezdett el színpadi és filmdíszletek tervezésével foglalkozni. Néhány hónapig Berlinben élt, majd Párizsba került. Itt jelentette meg *Paris vue par Konyac*. litografált lapokból álló albumát. A 20-as évek elején New Yorkban telepedett le. Hollywoodi filmgyáraknak is dolgozott, majd az építészet felé fordult érdeklődése. A 20-as évek közepén megtervezte a Lowe Theatert (New York). 1928-ban Dél-Afrikába települt át. Főleg mozi- és színházépületeket tervezett. 1930–33-ban a Cape Town-i Iparművészeti Főiskola igazgatója volt. 1934–38-ban Hongkongban több épület tervezésén dolgozott. 1938-ban visszatért Dél-Afrikába, ahol Pretoriában telepedett le.

⁶⁶ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22, 46; 1918/34.

ben, ezelőtt 8-10 évvel írt novellái vannak: egy hosszabb, amelyet az író kisregénynek nevez és négy rövid tárca-novella. Egyik sem reprezentatív dolga az írónak, de mindegyik magán viseli írója kiválóságát. Molnárt sohasem hagyja cserben legnagyobb ereje, az előadás briliáns művészete, amely a legkisebb dolgot is érdekessé, frissé, erőttől duzzadóvá tudja tenni, látszatra a legegyszerűbb eszközökkel, éppen abban érve el a legnagyobb hatást, hogy egyáltalán nem venni észre az apparátust, a hatásra törekvő szándékosságot, szóval mindazt, ami a mű mögött van. A modern irodalomban egyre gyakoribb jelenség, hogy a kész mű körül nem takarják el az állványokat, amelyek segítségével felépült, s ezért az egész bizonyos nem-kész benyomást tesz, s az állványok nehézkes rendszere eltakarja az épületet. Molnár ebben a tekintetben is példaadó lehetne, ő mindent eltakarít az olvasó elől, ami nem tartozik magára a műre, s ez is egyik fontos tényezője rendkívüli hatásának. A szuggesztív, amely minden hatásnak alapja, biztosabban áll elő, ha észrevétlen, ha az író nem árulja el szuggeraló szándékát. Molnár írása tele van belső izgalommal, az élet tapasztalatai miatt minduntalan megújuló belső megrendüléssel, de az írónak ez az izgatott lelkiállapota nem közvetlenül nyilvánul, hanem bele van rejtve a történet vonalaiba, az alakok rajzába, a szituációkba, s nem magyarázás, hanem akaratlan átáramlás útján közlődik az olvasóval. Molnár másik könyve *Ismerősök* cím alatt egy sereg tárca-cikket ad abból a fajtájából a hírlapi cikkeknek, amelyek pontosan a határon vannak a publicisztika és a tulajdonképpeni szépirodalom között. Molnár igen éles szemmel és friss kritikai szellemmel figyeli a mai társadalom, s a speciálisan budapesti társadalom dolgait, kicsinyeket és nagyobbakat egyaránt, az emberek életmódjának, viselkedésének, ízlésének és erkölcsének visszasságait erős szatirikus iróniájának szolgáltatja ki, komolyabb dolgokon elgondolkozik, s energikus, erős dialektikával fejt ki álláspontját, amely rendszerint a józan ész álláspontja is. Ezekben a cikkekben, amelyek előadása néha egészen szépirodalmi, Molnár mint kritikus nyilvánul, a mai városi élet kritikusa, akiben egyaránt megvannak a kritikus főkéllékei: a megértés, a szókimondás, a megfigyelés s az argumentáció ereje. Mint igazi fia Budapestnek, nyomatékkal és szeretettel küzd szülővárosa mellett a rosszindulat, közöny, a szeretetlenség és értetlenség ellen, amik miatt fővárosunk fejlődése annyira hátramaradást szenved, amit helyesen vezet vissza arra az alap-okra, hogy nálunk a nagyvárosi élet még teljesen új, nyers és tradícióatlan, az emberek túlnyomó részének morális és lelki gyökerei valahol az elhagyott faluban vannak még, s ezért lelkük még nem forrott össze a fővárossal. Molnár világosan látja és energikusan bírálja fővárosi életünk hibáit, de ragaszkodóan szereti magát a várost, amelynek hű és megértő fia.

1917. 33. sz. augusztus 19. 536.

Mariay Ödön: Aranyszájú Zongh. Budapest, Táltos⁶⁷

Mariay Ödön⁶⁸ új novelláskönyve egy érdekes, igen figyelemreméltó írói tehetség rátalálása önmagára. Mariaynak már olvastuk novelláit újságokban, egy könyvben is, ezek meggyőzően bizonyították tehetségét, de egyúttal azt is, hogy ez a tehetség még tévedezik, még keresi magát, s kissé nehezen tud arra az útra rátalálni, amelyen megtalálhatja a teljes kivirágzását. Most megtalálta az utat, s bizonyára sok olvasójában fog örvendetes meglepetést kelteni. Van új könyvében egy novella, a *Nyalka élete és halála* című, amely szinte revelációképpen hat, olyan ereje és gazdagsága van benne a művészi ösztönnek, olyan győzelmes és örvendező rátalálása szemlélet és fantázia képeinek összeszövési módjára, amely méltó volna bármely igen kiváló íróhoz. Egy magyar ló élettörténetét mondja el születése pillanatától kezdve, csikókorán, a pusztán a ménesben töltött serdülő korán át egész a harctéren szenvedett haláláig. Az ilyen téma veszedelmes és fölötte kényes: az állati pszichológiát emberi kifejező formákkal ábrázolni, állati lélekbe emberi aggyal beleélni magát – ez nagyon finom érzéket, biztos intuíciót kíván, s minden pillanatban veszedelmes elhajlás fenyegeti az írókat vagy a groteszk, vagy a komikus felé. Mariay merészen vág neki a dolognak, s bár, ami szinte elkerülhetetlen, megessnek előadásában némi antropomorfizmusok, az ő lova néha egy-egy pillanatra szinte emberi lénynek tűnik fel, s egy-két részlet inkább kigondolás, mint beleélés eredményeként hat, mégis egészben véve elhitető erővel, érdekesen mondja el a ló történetét, elrajzolások inkább a körüle forgolódo és ló-perspektívából szemlélt embereken érződnek itt-ott. S van valami, ami a novellának lírai mélységet ad: egyrészt a magyar pusztai természetnek erősen átértett szemlélete, másrészt pedig a sorssal szemben való tragikus tehetetlenségnek, az életre rázúduló eseményekkel szemben való megkötöttségnek az a bánatos, rezignált hangulata, amely a ló sorsában minden élőlénynek, az embernek is a sorsát példázza. Ez a novella magasan kiemelkedik a kötetből, melynek többi darabjaiban több az egyenetlenség és keresés, néhány közülük kevésbé jelentékeny is, de többé-kevésbé mind magán viseli írója tehetségének nyomait. Ennek a tehetségnek erős magyar íze van, az író

⁶⁷ A Táltos 1915-ben alapított kiadó, tulajdonosa (inárcsi) Farkas László négyszáz holdas jászkarajenői földbirtokos volt. Tevan Andor példája lebegett szeme előtt. A Táltos több szép kiadványával versenyképes kiadó volt, pl. Babits *Laodameia* című kötetével, Toroczkai-Wigand munkáival, Sassy Árpád (Aiglón álnéven) *Ópiumálmok* című grafikai gyűjteményével. Az Ady-nemzedék majdnem valamennyi rangosabb írójának jelent meg a Táltosnál műve, s abból amatőr-bibliofil változat. A könyvkiadó működését Szíjj Rezső dolgozta föl, ld. http://www.krudy.hu/Szakirod/SzizRezso/SziRMKsz69_1.html. (Letöltve: 2016. 10. 23.)

⁶⁸ Mariay Ödön (1883–1952), író, újságíró, színpadi szerző. Kultuszminisztériumi tisztviselő volt, az irodalmi és művészeti osztályt vezette, s egyben az 1940 és 1944 között működött *Szép művészet* című lapot szerkesztette. Munkái: *Kelet fia* (1910); *A Rákóczi harang* (színmű, 1918); *Nyalka élete és halála* (1939); *Örök nomád* (1943). Írt róla: Kaffka Margit: M. Ö. (*Nyugat*, 1910); Ady Endre: M. Ö. könyve (*Nyugat*, 1917); Rédey Tivadar: Mariay Ödön (*Napkelet*, 1933.)

teljesen a magyar levegőben él, a magyar étellel összeforrott közösségben, szemét a speciálisan magyar társadalmi és pszichológiai komplikációkra fordítva. Írása-
inak innen van bizonyos gyökér-íze. A magyarságról való koncepciója, melynek
egyresze felismerhetők novelláiból, nem egyezik teljesen a konvencionálissá
vált, hagyományos felfogással, mint az ő generációjából való tehetséges fiatal ma-
gyarok legnagyobb része, ő is új szintézisben próbálja harmonizálni az ősi ma-
gyar karaktert a mai élet új követelményeivel. Lírájában, amely gyakran erősen
kihangzik elbeszéléséből, szinte alaphangként érzik a magyar melankólia, amely
úgy szállong derültebb képein is, mint az őszi borulat a nyárvégi mező virágain.

1917. 33. sz. augusztus 19. 536–537.

Újhelyi Nándor: Tabán. Budapest, Singer és Wolfner

Újhelyi Nándor⁶⁹ regényt írt a Tabánról, Budának erről a sajátságos, régi időkből
itt maradt, ódon hangulatú részéről, a kis hegyoldali házacsokról, patriarchális
kis korcsmákról, zezugos utcákról és furcsa emberekről. Ez általában a budai
részek hangulata, egyrészt az évek óta túltengő biedermeier-divat, másrészt Krú-
dy Gyula írásainak hatása alatt meglehetősen divatban van mostanában, s már
bizonyos kész sablonja is van, motívumok, melyeket új meg új kombinációkban
lehet alkalmazni, alakok, melyeket csak új maszkkal kell ellátni. Az ilyen kis re-
giszterű témáknak megvan az a veszedelmük, hogy könnyen konvencióvá mere-
vednek. Újhelyi sem egészen ment ettől, regényének nem egy része emlékeztet a
csinos gipsz-díszítményekre a házak falain, amelyek tetszetősek, de mégse tudják
elfeledtetni, hogy gipszből, a divattól készen kapott minták után formálták őket.
S ezt mintha maga is érezné, mintha nem is venné egészen komolyan alakjait s az
egész életet, amelyet ábrázol. Inkább játszik velük, bábuk módjára, némi diszkrét
humoros fölénnyel bánik el azzal az egész emberi és lokális apparátussal, amelyet
megmozgat, nem érzi és nem is mutatja fontosnak realitásukat, kicsit a finomabb
tónusú operett felé hajlítja el rajzának vonalait. Ebben itt-ott erősen emlékeztet

⁶⁹ Újhelyi Nándor [Ferdinand Ujhelyi; Franz Kammerlohr] (1888–[London] 1933), újságíró,
író, színpadi szerző, filmíró. A *Nyugat* kritikusaként (tánc- és bábjátékok, marionett-bemutatók,
Nyizinszkij fellépése) kezdte pályáját. Korában a legnépszerűbbek közé tartozott, első hazai film-
jének (*Nászdal*, 1917, társszerző Balla Ignác, a film kópiája megsemmisült) főszerepét az utóbb vi-
lághíressé lett Lugosi Béla játszotta. Hazai karrierjét a pornográfia vádjá, a vádból következő perek
tették lehetetlenné, Hóman Bálint – akkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója – tartotta szükségesnek
elítélni. Az *Akit a nők szeretnek* című 216 oldalas regényének 37 oldala szerepel a vádiratban.
Másolatban is terjedő írásaiban nyíltan beszél például az özvegyen maradt nők szexualitásáról, az
önkielégítésről. 1925-től Bécsben élt, majd nemsokára Berlinbe költözött, ahol Hitler hatalmának
kiépüléséig érzi magát biztonságban, s végül Londonban telepedik le. Szériában írta regényeit és
színpadi darabjait, filmjeit. Az *Őfensége kalapja* című – az itthon 1917-ben a Magyar Színházban
bemutatott – darabja Bécsben 300-as szériában futott, ahogy több más játéka is. A budai Tabán
egykori törzshelye volt, így a könyv főszereplője, a filozófus részben önéletrajzi indíttatású. Életéről
ld. Kelecsényi László: Egy erotikus emigráns. *Holmi*, 2002/augusztus, 1026–1036.

Heltai Jenőre, s az ő kelléktárából valóknak látszanak egyes alakok is, mint a rejtélyes szegény herceg és hű kísérője. A regény tónusa humorisztikus: az egész történet, alakjaival és fordulataival humorisztikusan van elgondolva és előadva, az író enyhén, némi gyöngédséggel gúnyolódik az alakjaival s tulajdonképp egy kicsit a maga munkájával is. Ebből olyan hangulata származik a regénynek, amely már maga is érdeklődést kelt. Fokozza ezt az előadás bizonyos keresett, gondos választékossága, az író semmit sem mond közvetlenül, a maga póre nyereségében, mondatai kiszámítottan, a regény humoros alaphangja felé stilizáltan szövődnek, elméskedő modorossággal, amely mintha az író lényéhez tartoznék. Ez a stílus mindig érezhető, mindig ott áll az olvasó és a regény között, mint valami külön, önálló életet élő dolog, néha fokozza a hatást, néha azonban megzavarja, mert indiszkrétnek érezzük, szeretnők eltávolítani az útból, hogy közvetlen érintkezésbe jussunk magával a mondanivalóval. Már ezen a stíluson is meglátszik az író munkájának kiszámított gondossága: minden szava valami célpontra van beállítva s minden mondatának kimért helye van az egészben. Még inkább érzik ez az alakok kontúrjain és arcvonásain s az egész mese összeszövésén. Ezekben erős konstruáló érzék nyilvánul, a gondos kompozícióra való hajlam és képesség, amely a mi irodalmunkban, ebben a mértékben és ezzel a tudatossággal, ritkaságszámba megy. Mérséklet és mérlegelés eredménye az író céljának kitűzése is. Láthatólag nem törekedett sem nagyobb mélységekre, sem szélesebb perspektívákra, kis arányokban, tetszetős holmit akar nyújtani, nagyobb igények támasztása nélkül. Részben ezzel is sikerült érdeklődést kelteni maga iránt, tudatossága, mellyel józanul korlátozza magát, azt a benyomást kelti, hogy ha majd akarni fogja, nagyobb dolgokra is képes lesz.

1917. 34. sz. augusztus 26. 552–553.

Herczeg Ferenc: Tűz a pusztában. Budapest, Singer és Wolfner

Herczeg Ferenc⁷⁰ szükségesnek érezte, hogy új könyve előszavában, egy szép és meleg szimbólumot állítson fel mentségül, amiért rózsákat ültet, vagyis olyan művekkel lép az olvasó elé, amelyek csak éppen gyönyörködtetni akarnak, s a háborúval nincs semmi kapcsolatuk. Ez a mentség amilyen szép, olyan fölösleges. A háborúban mindenki, aki nem a harctéren küzd, a dolgok rendje szerint folytatja mesterségét, a földműves a földet teszi termővé, az iparos gépeinél áll, a kereskedő üzleteket köt, a költő énekel, és pedig úgy, ahogy lelke diktálja. Ha a háború ihleti meg, a háborúról, ha más, akkor másról. Akkor vétene hivatásának erkölce ellen, ha érzése ellenére erőszakolná a háborús témát és hangot. S mi éppen abban látjuk egyik bizonyítékát annak, hogy a háború lassankint tárgytalanná válik, hogy a költők és olvasók egyaránt mindinkább elfordulnak tőle, s mind kevésbé foglalkoztatja belsőleg az embereket. Az a mindenütt egyre élesebben feltűnő jelenség,

⁷⁰ Herczeg Ferenc – ld. még: 1908/30; 1909/19; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/7, 34; 1919/32.

hogy a háborús irodalom mind hátrább szorul az írók és olvasók érdeklődésében s mindinkább a dilettánsok és kontárok próbálkozásainak színtere marad, annak jele, hogy az emberek együtt éreznek ugyan a harctéren vérző társaikkal, de már nem éreznek együtt magával a háborúval, s ez a pszichológiai diszpozíció is egyik tényezője lehet annak, hogy a béke helyreálljon. Herczeg Ferenc különben is kezdetről fogva olyan álláspontot foglalt el a háborúval szemben, amely a magyar intelligencia javarésznél álláspontjával egyezik, s amely – ezt bizvást mondhatjuk – kiemeli társadalmunkat az összes hadviselő államokéból, mert az a dühös gyűlölködés, amely a háború első időszakában mindenütt uralkodó volt, s amely a francia nemzet lelkét még ma is megmérgezettnek mutatja, a szervezett vérontásnak az a vak imádata, a más népek leigázásának és elpusztításának az a bösz vágya, amely eleinte általánosan uralkodó volt, nálunk nem támadt fel a lelkekben. S Herczeg ebben is hű kifejezője volt a magyar intelligencia lelkiállapotának: nem titkolta hazafias aggodalmát, harcosainkkal való együttérzését, de az uszítók közé nem állott, megőrizte erkölcsi fölényét a háborúval szemben is, és az elsők egyike volt, akik a háborús kábulattól megszabadultak és kritikailag kezdték nézni azokat a szociális és pszichológiai elváltozásokat, amelyeket a háború a tömegeken és az egyéneken előidézett. Új könyvében már alig van olyan novella, amelyben a háborúnak bármi szerepe volna, ugyanaz a Herczeg Ferenc szól belőle, aki a háború előtt rajzolta a maga egyéni modorában s a modern novella egyénileg alakított formáiban a magyar élet és a magyar emberek társadalmi és lelki komplikációit. Körülbelül megvan benne minden hang, amit eddig megütött, lélektani kép, fantasztikum, satíra és a történelmi levegő rekonstruálása adják váltakozva a könyv tartalmát. Terjedelemre legjelentékenyebb a *Tűz a pusztában* című novella, amely a XVIII. század közepén még divatban volt boszorkányperekre vet néhány világító sugarat: érdekesen és valószínűleg rajzolja meg a tudatlan asszonyok egy részének ragályos hisztériáját, az akkori elmaradt kisvárosi polgárok babonásságát, a felvilágosodottak tanácstalanságát a boszorkányságnak azokkal a letagadhatatlan jelenségeivel szemben, amelyeket az akkori fejletlen orvosi tudomány sem tudott megmagyarázni. A tömegmozgalmak pszichológiájából is megmutat az író néhány jellemző vonást. A könyv általában teljesen Herczeg Ferencz színvonalán áll, s néhány érdekes kiegészítő vonással is járul az író arcképehez.

1917. 34. sz. augusztus 26. 553.

Méray-Horváth Károly: Örök tűz. Budapest, Athenaeum

Méray-Horváth Károly⁷¹ novelláskönyvének címe szimbolikusan fejezi ki a könyv tartalmát. Az örök tűz a szerelem, amely mióta az emberiség van, nyilvánulási

⁷¹ Méray-Horváth Károly (1859–1938), szociológus, író. Münchenben és Párizsban műszaki és képzőművészeti tanulmányokat folytatott. Szerkesztője volt az *Arad és vidéke* című lapnak. Tagja volt a polgári radikális mozgalomnak. Az ún. organikus szociológiai irányzat képviselője volt, a

formáiban folyton átalakulva, lényegében mindig egyformán forralta az emberek véré, égető lángjaival, komor füstjével az élet legnagyobb hatóereje volt. Novel-lás képekben a szerelem történetét akarja adni az író, kezdve az egyiptomiakon, a görög-római világon, a középkoron, a reneszánszon át a mai időkig. Minden korból egy kép, amely a szerelemről való felfogásnak, a szerelmi életnek egy-egy megkülönböztető vonását emeli vezérmotívumul, pregnáns, határozott vonalakra törekvő előadásban. Némileg a Strindberg *Történelmi miniatűrjei* jutnak analógi-aképp az ember eszébe e könyv olvasása közben, abban is, hogy mint a svéd írónál, itt is kiütözik néha bizonyos – hogy így mondjuk – ismeretterjesztő vonás, amely néha zavarólag kandikál ki a szépirodalmi tónusból. Egyébiránt a novellák a história szelleme iránti erős érzékkel vannak írva, az író a fantázia segítségével bele tudja vezetni olvasóját a mai észjárattól teljesen idegen korok szellemébe is.

1917. 35. sz. szeptember 2. 569.

[Gyurói] Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete. Budapest, Biró Nyomda

Gyóni Gézáról,⁷² a Przemyszlben orosz fogságba került költőről, akinek a fogságban tragikus körülmények között bekövetkezett halála híre néhány héttel ezelőtt ért haza, s általános nagy részvétet keltett, a baráti szeretet melegségével írt könyvecskét adott ki Nagy Lajos, mintegy emlékéül az együtt töltött fiataalkornak.⁷³ Saját emlékezetéből, a költő elbeszéléseiből állítja össze élete folyását: a gyóni papi házból való kiindulását, iskolai tanulmányait, pozsonyi teológus-pályáját, amelyet hirtelen félbeszakított egy öngyilkossági kísérlet, későbbi küzdelmeit a vidéki

szociológiát biológiai jellegű tudománynak fogta fel. 1906-ban a Társadalomtudományi Társaság alelnöke lett. 1927-ben Illés Endre írt róla esszét a *Nyugat*ban.

⁷² Gyóni [Áchim] Géza (1884–[Krasznajarszk] 1917), költő. 1902-ben lett a pozsonyi evangélikus teológia hallgatója, de tanulmányait félbehagyta és a *Nyugat-magyarországi Híradónál* lett újságíró. Ennél a lapnál dolgozott tanulmányai mellett és azok idején Schöpflin Aladár is. 1904-től Gyónon (Dabas), szülőhelyén lett segédjegyző, innen van írói neve. A *Soproni Napló* és a szabadkai *Bácskai Hírlap* munkatársa volt, pályája jól példázza az újságíró sors kiszolgáltatottságát. Bohém, akaratos, lumpoló híre volt, „hiú, éji fény”, amin fogságbeli társa és ottani életének krónikása, Balogh István utólag meglepődött. „Álljunk meg egy percre: Gyóni, a világháború, hadifogság észbontó fájdalmaiba örült ember, – bárhanyadrangú költő: szenvedő mindannyiunk szimbóluma előtt kalapmegbillentve, mert akármennyit, mégiscsak tett. Ha nem is tartjuk lángésznek: mélységeket töltő, alkalmyszerűleg előhívatott tehetség csak volt...” – fejezi be előszavát a katonatárs. (Balogh István: *Gyóni Géza szibériai életrajza*. Rákosi Jenő előszavával. Szerzői kiadás, Budapest, 1927.) Népszerűségét gyakorlatilag egy kötetnek (*Levelek a kálváriáról*), s abból egy versnek, a *Csak egy éjszakára* című háborúellenes költeménynek köszönheti, noha életében ezt megelőzően három kötetet is (*Versék*, Pozsony, 1904; *Szomorú szemmel*, Budapest, 1909; *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*, Przemysl, 1914, Budapest², 1915 tavasz) megjelent.

⁷³ Gyurói Nagy Lajos (1883–1970), papköltő. *Magyar zsoldárok* c. kötete (1924) gróf Apponyi Albert „levelével” (előszavával) jelent meg. Gyóni Géza teológus társa és barátja. A háború idején a budapesti Fásori Evangélikus Egyház segédlelkésze.

újságíró keserves kenyerén, hányódását városról-városra, a nagy háborúba való indulását egészen fogságba kerüléséig. Költészetét is igyekszik jellemezni nagy szeretettel és buzgalommal. Abban az inkább heves, mint tartalmas irodalmi vitában, amely Gyóni Géza körül nemrég folyt, s amely a sorok között ma is folyik, kiegyenlítő, békítő álláspontot foglal el, s azokat, akik a vitában Gyóni ellen voltak, meg akarja győzni arról, hogy barátja mégis igazi költő volt. Álláspontja, ha részleteiben nem is mindig, de nagyjában véve helyes is. Gyóni személye és költészete körül nagy zavaró tömege gyülekezett össze a különféle érzelmi momentumoknak. Katonai pályája mintegy szimbólumává avatta a przemysli körülményekben szenvedő és onnan hadifogságba került magyar katonának, sorsának némi hasonlóságai Petőfivel, amelyek életét úgy tüntetik fel, mint egy nagy Petőfi-reminiszcenciát, s a nagy közönség szemében, mely még ma is Petőfiben látja a magyar költő típusát, csak fokozzák személyének varázsát, a háború legromantikusabb színű epizódjában való szereplése, amellyel költészete úgy hangzik a fülekbe, mint a przemysli melodráma zenekísértete, krasznójarszki fogsága, amelyből sikerült hazaküldenie verseit, most legutóbb pedig szomorú halála – mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy az ember teljesen tárgyilagos, minden melléktekintettől független ítéletet mondjon, merőben kritikai szempontok alapján, a nemzeti illúziók oltalma alatt álló költőről. El fog jönni az ideje ennek is, majd ha a háború anyagához nyugodtan és kellő távlatból lehet hozzászólni, sorra fog kerülni a Gyóni-probléma is, amely mindenesetre sok érdekes anyagot tud adni azoknak, akik a háború néphangulatának változását s általában az irodalmi siker tömegpszichológiai tényezőit kutatják. Nagy Lajos kis munkája ezekben a kritikai vizsgálatokban fontosságot fog nyerni, mint baráti együttérzésből s a dolgok ismeretéből származó adattára a költő életének és fejlődésének.

1917. 36. sz. szeptember 9. 585.

Kabos Ede: A királyné. Budapest, Légrády Testvérek

Kabos Ede⁷⁴ egy hosszabb és öt rövid novelláját gyűjtötte össze egy kötetben. A hosszabb elbeszélés, amelytől a könyv a címét kapta, a legérettebb és legharmonikusabb hatású dolgok egyike, amiket Kabos Edétől olvastunk. Egy szegény, meghibbant elméjű nő körül tömörödik a története, aki teljesen maga alkotta álmvilágában él, egyetlen leányának apját, a kóbor színészt, akit csak egyszer látott, bujdosó királynak képzele, egy életen át visszavárja, s ebben a képzelődésében lelkileg egy királyné életét éli, a valóság, egész szegényes élete leperreg róla nyomtalanul, észrevétlenül, s ábrándjai különös világában boldog, fejedelmi életet él. Alig láttuk még ily szépen, meggyőzően ábrázolva azt a gondolatot, hogy az ember sorsát nem az események, a külső realitások határozzák meg, hanem csupán az, ami a külvilágból lelkébe belenyomul, amit gondolataiban, érzésében magába ölel,

⁷⁴ Kabos Ede – ld. 1906/7; 1910/18; 1919/2.

s hogy gondolatban, fantáziában éppoly teljesen és reálisan tudja az ember kiélni a dolgokat, mint cselekvésben. Kabos, aki fiatalabb korában a naturalista regény és novella egyik első képviselője volt irodalmunkban, most már teljesen túlfejlődött a naturalizmuson, s a romantikának egy egészen egyéni formáját fejlesztette ki. Felfogása mindinkább idealisztikus, vagyis nem a realitások, hanem az ideák körében mozgó; előadása eszközeiben nagyon megegyeszerűsödött, s mégis emelkedetté és lendületessé vált. Stíljének és komponálási módjának erős belső ritmusa van, amely étellel és hangulattal tölti el novelláit, alakjai erős relieffel bontakoznak ki környezetükből. Mint azelőtt, most is szereti a különös, excentrikus alakokat, akiket a bohémvilág produkál legbővebben, a testi és lelki betegeket, akik csupán csak agyukkal élnek, s külön életet alkotnak maguknak, a rögeszméseket, akiket egy gondolat üldöz egész életükön át, s ezzel elkülönödnek a többi emberektől. Ettől kapja novellája azt a sajátos fantasztikus színt, a realitás és fantasztikum határvonalán való lebegést, amelytől alakjai, s egész környezetük bizonyos belső izgalmat nyernek, s amely az olvasóra erős szuggesztív hatással van. Egy-két novellájában aztán át is lép ezen a határvonalon, s a legenda fantasztikumába vezeti az olvasót, a kocsivezetőről szóló novella ebben a nemben igazán kiváló, erősen átértett és a mai életből szoros közösségben kiemelkedő munka. Kabos Ede időben és érdemben jelentékeny írói múltra tekinthet vissza, amely a folytonos fejlődés képét mutatja. Nem állott meg, mint legtöbben társai közül egy bizonyos ponton és színvonalon, mindig teljes lélekkel benne élt az élet sodrában, együtt fejlődött, alakult és forrott az étellel, lassankint, de mind teljesebben tette magáévá a forma, a kifejezés művészetét, egyre mélyebben merült el az írói mesterség titkaiban. Ezért van írásainak mindig friss aktualitása és elevensége s ezért tudott mindig szoros kapcsolatban maradni az idővel.

A Nyugatban – 1917/15. 246. – Fenyő Miksa írt a kötetéről:

Kabos Ede nem a bőtermésű írók közül való. Ritka ünnepi alkalom számára az írás: az életnek valami nagy titkára kell rányitnia valami megejtően érdekes esemény, valami megrázó lelki katasztrófa során, hogy tollával megtisztelje. Magáért az elbeszélésért, az elmondásnak finom örömeért – latin fajú írók könnyelmű kedvteléséért – nem fog az íráshoz; ő, aki megértéssel teljes élvezője és ritka megbecsülője mindenfajta írásnak – karamazovi mélységeknek és Maupassant elragadó könnyűségének –, megvárja, míg az életnek egy komor, keserű bölcsességeket kihívó eseménye bűvöletébe keríti, hogy ezt aztán passzióval, s úgyszólván a végsőig exponálván magát tárgyáért, művészien alakítsa. Azok a témák, amelyekben egy-egy mellékes esemény, egy kaland, egy grimasz, egy elszólás hirtelen erős fénnel világít rá egy emberi alakra – ha néha meg is próbálkozik velük (mint új kötetének utolsó előtti novellájában: „Irsikné”) nem érdeklik igazán, de nemesen komoly írói becsvággyal – az irodalomnak, minden irodalminak és önnön tollának ezt a megbecsülését mindig szerettem Kabos Edében – fordul azok felé a

témák felé, melyekben nem közönséges emberek „sorsdöntő órái” rögzítvék és ezeknek kiteljesítésében érvényesül igazán elbeszélő talentumát felülmúló alakító művészete. Új kötetében két nagyobb elbeszélése ragadja meg figyelmünket – ezek ragadták meg igazán írójuk figyelmét is – „A királyné” és „A zöld szem” címűek. „A királyné” valószínűtlen romantikájának mennyi acéloskeménységet tud adni, színpadi alakjai köré, milyen igazi levegőt varázsolni Kabos Ede művészete. Talán meséjében nem ilyen érdekes, de jelentősebb művészi alkotás – Kabos Ede új kötetének legértékesebb darabja: „A zöld szem”. Walter Dénesről, egy „ellen-szenves, hórihorgas, vékony, félvállú, foghíjas és lehetetlenül szőrös ábrázatú férfiről” szól és ennek gyönyörű feleségéről – a harmadikról –, aki öngyilkos lett, mert nem bírta az ura féltékenységét. E féltékenység köré szövődik Kabos Ede novellája: értékes tanulmány tele pszichológiai szaltó mortálékkal, melyeknek láttán egy pillanatra megáll a szívverésünk. Az író itt igazán elemében van: gazdag ember- és életismerete, ötletessége, gyakran cinizmusig menő filozófiája (igaz, legtöbbször szentimentalizmust takar vele), íráskészsége, mind művészi céljait szolgálja. S becsülettel szolgálja. Aki elolvassa Kabos Ede kötetét, meg fog győződni róla.

1917. 37. sz. szeptember 16. 601.

Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, Nyugat-kiadás

Néhány nagyobb terjedelmű irodalmi tanulmányát gyűjtötte össze e cím alatt Babits Mihály.⁷⁵ Valamennyi a magyar irodalom problémáit és jelenségeit fejtegeti, s együttvéve reprezentatív módon fejezik ki az írónak az irodalomról való felfogását, azokat a fogalmakat, amelyek a költői munka és az irodalom penetráló tanulmányozása közben kialakultak benne. Babitsot az különbözteti meg a mai íróink közül, hogy a költői gyakorlat mellett erősen izgatja az irodalom elmélete, az írói műhely mindenféle titka, hagyománya és törvénye. Szenvedélyes olvasó, aki a könyvekben találja legnagyobb örömét. Világirodalmi tájékozottsága szinte kivételes, a régi görögöktől a mai legújabbakig alig van nevezetesebb jelenség, amelyet ne ismerne. Az írók között ebben a tekintetben magában áll, s a tudósok között is kiválik, fájdalom, mai fiatalabb irodalomtudósaink csaknem teljesen elejtették elődeiknek azt a szép és becses hagyományát, mely szerint az irodalmi tudományok művelésének legfőbb előfeltétele a mély és széles körű világirodalmi képzettség, a fejlődés egészének, az irodalom tartalmi és formai lehetőségeinek beható ismerete. Babitsot az teszi kiválóan hivatott esszé-íróvá, hogy benne egysül ennek a műfajnak mind a két sarkalatos követelménye: az irodalmi tájékozottság és az írói tehetség. Ő nemcsak tanulmányozza az irodalmat, hanem át is éli, saját tapasztalata alapján ösztönszerűleg érzi az írói alkotás és az írói egyéniség természetét, nemcsak értelmileg, hanem egész lelkével az irodalomban él, úgy gondolkozik s úgy szól hozzá irodalmi dolgokhoz, mint érdekelt fél, akinek az

⁷⁵ Babits Mihály – ld. még: 1909/26; 1913/4; 1914/22.

ügy legfontosabb lelki ügye, s szempontjait nem kívülről, iskolai szabályokból, előítéletekből, politikai vagy társadalmi elfogultságokból veszi, hanem belülről, az irodalomból magából. Aki irodalomról akar beszélni, annak elsősorban írónak kell lenni, mert csak az író ember tudja igazán mélyen átérezni az irodalom jelenségeit, csak ő tud bepillantani az alkotás titkaiba, s csak neki van benső érzéke az irodalmi értékek felismerésére és megbecsülésére, a kitűnő kritikusok és eszszé-írók mindig kitűnő írói tehetségek is voltak. Babits könyve kedvező alkalmat ad, hogy erre figyelmeztessünk, s ez a figyelmeztetés nagyon szükséges nálunk ma, amikor az irodalom kutatását és a tudományos színvonalra törekvő kritikát mindinkább kisajátítják a hivatatlanok, akiknek egyedüli jogcíme az írásra valami diploma vagy katedra, vagy egyszerűen az a tény, hogy akad orgánum, amely megnyitja számukra hasábjait. Ezek azok, akiknek kezében teljesen alászüllyedt a magyar esszé, amelynek Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Csengery Antal, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes munkássága révén oly szép tradíciói vannak. Babitsnak kiváló érdeme, hogy ezt a gyönyörű műfajt, amely legbiztosabb mértéke minden irodalmi kultúrának, segít visszaemelni régi színvonalára tartalmi és formai tekintetben egyaránt. Tanulmányai gondolatokban szokatlanul gazdagok, egy eredeti gondolkodású, saját szempontjából néző író eszmélkedései, aki a közös irodalmi szenvedély és írói hivatás révén közösséget tart minden más íróval és jelenséggel. Első tanulmányában a magyar irodalom helyzetét igyekszik megállapítani a világirodalomban, arra a kérdésre próbál feleletet formulázni: mennyiben s milyen értékű tagja a magyar irodalom az egyetemes európai irodalomnak, s hogy egyensúlyozódott benne a két alaptényező: a minden más néppel közös európai és a sajátját képező gyökeresen magyar, az emberi és a nemzeti. Ebben különösen egyes részletek dolgában való megállapításai figyelemre méltók, de vezető gondolatának is nagy értéke van, amennyiben módosítani igyekszik az irodalom nemzeti jellegére vonatkozó hagyományos felfogást. Vörösmartyról szóló, két részre osztott tanulmánya a költő lelki képmását próbálja újra konstruálni, szemben azzal a képpel, melyet Gyulai rajzolt Vörösmartyról, s kiválóan érdekes dolgokat mond ott is, ahol eltér Gyulaitól, ott is, ahol találkozik vele. Petőfi és Arany között vont párhuzamát nemrég paradoxnak mondotta egy jeles kritikus, pedig ez a paradoxon legfeljebb látszólagos, a dolog lényegében szerintünk is Babitsnak van igaza, a lelki struktúrát és idegrendszerbeli diszpozíciót tekintve csakugyan Petőfi az egészséges, egyszerű vonalú, skrupulustalan normális lélek, szemben a beteges, töprengő, skrupulózus, komplikált és bizonyos tekintetben dekadens vonásokat mutató Arannyal, s ebben a pszichológiai vizsgálatot nem szabad hogy megtévessze a két költő külső élete, amely látszólag ellentmond ennek a megállapításnak. Ebben a tanulmányban különösen az a biztos érzék a figyelemreméltó, amellyel Babits a két költőt különválasztja egymástól, mint két különálló egyéniséget, csaknem ellentétes két pólusát a magyar irodalmi szellemnek. Az iskolai irodalomtanítás sok tekintetben összeelegyíti a hivatalos irodalomelmélet érdekében a két nagy költő alakját, s ezzel megnehezíti igazi megértésüket – Babits élesen elkülönítő kontúrokkal készült rajza sok tekintetben megkönnyíti az össze-

zavart fogalmak helyreállítását. A többi tanulmányok az író és az irodalmat tanító tanár műhelyéből valók, bizonyos tekintetben önigazolás-számba vehetők. Az író alkotó munkája közben minduntalan találkozik mestersége elméletének és a munkáját hol támogató, hol akadályozó irodalmi hagyományoknak problémáival, s abban az értelemben tisztázza őket, amely leginkább megfelel irodalmi munkája irányának. Az irodalmi forma dolgában is kiválnak e tanulmányok mai átlagunkból. Babits mint prózaíró is kiváló művésze a stílusnak. A hangjában van valami, ami a katedrára emlékeztető oktató árnyalat. Világos, komoly fogalmazásra törekszik, határozottan, nyomatékosan fejezi ki gondolatait, mindig megérzik, hogy erősen meg van győződve mondanivalóiról, a fődolgot erősen kiélezve mondja ki. Sok tekintetben kitűnő angol esszé-írókra emlékeztet, amint hogy általában közelebb áll az angol, mint a nálunk eddig egyedül uralkodó francia esszé-formához. Előadása külső nyugalma mellett is minduntalan elárulja a költőt, akiben a gondolat minduntalan képeket asszociál, s ilyenkor igen szép színek lobbannak ki prózájából, eredetiek, frissek és találók, a legtöbb esetben szinte magától értetődőek. Nem hisszük, hogy komoly nézeteltérés lehessen Babits könyvének értéke dolgában. Kiválóságai annyira szembetűnők és letagadhatatlanok, annyira felette áll az efféle írásművek magyar átlagának, hogy még az elfogultság is kénytelen érdemét elfogadni.

A Budapesti Szemle 1918. évi 174. kötetében, (496. sz. 150–156) „–s”, (akinek ki-létét nem tudjuk bizonyossággal feloldani) bírált két kötetet: Két kötet irodalmi kritika. Schöpflin Aladár: *Magyar írók*; Babits Mihály: *Irodalmi problémák*. Ebből idézünk, elsősorban a Babits-könyvre vonatkozóan, de a kettejük közös jellemzésére irányuló részeket is. Schöpflin íróportréi egyidejűek ugyan a *Vasárnapi Ujság* írásaival, de igényükben, terjedelmükben meghaladják azokat.

[...] a Tainre visszamenő szociológiai nyomozás kétségtelenül igen fontos, nem is feledkezett el róla irodalomtörténeti kritikánk eddig sem, valamint az írói mű és az író egyénisége között levő kapcsolat kutatásáról sem. [...] Csakhogy nem ezeket a szempontokat tekintette legfontosabbaknak, s nem állott meg e feladatok elvégzésénél. E szempontoktól irányított vizsgálódás csak megelőzi, de nem meríti ki a kritikus munkáját. Az írói mű nemcsak expresszív jellemű, hanem elsősorban esztétikai ítéletet provokáló. Az irodalmi művet a kritikának elsősorban mégis mint művészeti alkotást kell vizsgálni. [...] Schöpflin tanult, jószemű, jóízlésű író, az egyetlen mai irodalmunkban, ki rendszeres kritikával kíséri évek óta irodalmi termésünket. Nagy mértékben elfogult, sokszor pajtáskodó, sokszor üzleti szempontoktól irányított, sokszor egyenesen rosszhiszemű irodalmi kritikánk túltengése idején szinte csak az ő *Vasárnapi Ujság*beli kis ismertetései képviselték e körben éveken át a műveltebb ízlésű, irodalmi színvonalon álló, tisztességes modorú kritikát. Természetesen ő is elfogult abban az irodalmi irányban, melynek egyébként harcosa, de ez írói kör kritikusaik közül mégis ő a legobjektívebb. [...]

Jellemzése módjában, témái felfogásában Babits is Taine tanítványa, mint Schöpflin; de nála e hatás jeles angol esszé-írók tanulmányozásával bővült. Schöpflinnek kissé ridegen konstatáló modorával szemben ő nagyon fogékony, ideges, sokszor egészen mámoros izgékonyssággal keresi a költői finomságokat. Impresszionista, de nyugtalan fogékonysságát gondolatokban és ötletekben való gazdagság és nagy olvasottság is támogatja. Költői érzékenységének segítségére van filológusi elmélyedésre való hajlama, a nyelv festői hatásainak, a kifejezés különösségeinek mohó és ideges élvezése. [...]

Nem objektív szempontok érvényesítése, nem irodalmi jelenségek leírása a célja, hanem egy-egy irodalmi probléma felvetése, egyéni szempontokból megvilágítása, egy-egy új gondolattal bővítése. A probléma erős hangoztatása, az új szempontnak éles világításba állítása, a gondolat újságának mennél meggyőzőbb az eddigi általánosakká vagy éppen közhelyszerűekké vált állításokból való mennél határozottabb kiemelése érdekében sokszor nagyon merész következtetésekre, egyoldalú és erősen vitatható állításokra ragadja magát. Ő maga ugyan védekezik a paradox látszata ellen, melyet már tanulmányai első megjelenése alkalmával szemére vetettek, pedig néha nemcsak kelti a paradoxok látszatát, hanem csakugyan paradox ötletre épít. [...]

Érdekes jelenség, hogy Babits a magyar kultúra jövő értékeit egészen más rétegekből várja, mint írói köre. Egyénként is könyvében sok nemes tradíciónk iránt mutat nemcsak rokonszenvet, hanem tiszteletet is. Annál visszásabb egy pár epé-
sebb megjegyzése, mellyel a „hazafias és nemzeti kritikát”, s a „praeceptor⁷⁶ bölcsességet” illeti. Jó ízlésű író munkájából kirí az ilyen fölényeskedő megjegyzés is: „Bármennyit fecsegték is nálunk nemzeti szellemről, nemzeti irodalomról” – mert biz az mégsem mind „fecsegés”. Bátran hivatkozhatni az ilyesmiket olvasva Matthew⁷⁷ szép mondására, melyet Babits is idéz: „A kritikus első kötelessége az alázatosság”.

Bizonyos egyébként, hogy sem Schöpflin, sem Babits nem kapcsolódnak mélyen gyökerező vonzalommal magyarságunkhoz, s kritikai irodalmunk hagyományaihoz, sőt élesebb megjegyzésekkel is illetik egyik-másik régibb jelesét. Korántsem formákban való megmerevedésnek, „szűk és egyoldalú nemzeti szempontok” uralmának követelése akar lenni ennek megállapítása, de a lényegét illetően mégis e téren is alighanem áll az, amit Babits a költészetre vonatkozólag mond: „Az irodalomnak mély és saját mondanivalója csak régi és külön fejlődésen, hagyományon alapulhat.”

⁷⁶ praeceptor (lat): tanító, nevelő

⁷⁷ Matthew Arnold (1822–1888), angol viktoriánus költő és kritikus, a „modern érzékenység” egyik első képviselője. 1865-ben jelent meg kétkötetes munkája, az *Essays in Criticism – First series, Second Series*.

1917. 38. sz. szeptember 23. 616–617.

Várnai Zseni: Gracchusok anyja. Budapest, Singer és Wolfner

Várnai Zseni⁷⁸ egy kis kötet versének a címe ez. Nyilván azt akarja jelezni e címmel és az előhangszerű első verssel, hogy ő az anyaság költője akar lenni, legfőbb és egyetlen ékességéül két szép gyermekét felmutatni. S csakugyan, a versek igazi asszonyi versek. Sajátságos dolog, hogy amióta nők egyáltalán írnak, az egész világot igyekeznek asszonyi szempontból átfogni és irodalmi formába hozni, különösen a szerelemmel ezerszeresen, igen nagy extenzitással, de intenzitással is foglalkoznak, a legasszonyibb dolog, az anyaság ellenben aránylag igen kevés teret kap produkciójukban. Van néhány gyönyörű költemény az anyai érzésről, de – ennél semmi sem jellemzőbb – ezek nagyobb részét, s talán a javát is férfiak írták. A legritkább az a költőnő, aki az anyaság költészetét tenné munkája központjába, a legáltalánosabb és legmélyebb asszonyi lelki motívum, a legnagyobb és legeggyetemesebb visszhang keltésére alkalmas téma szinte néma marad. Várnai Zseni azonban a kisebbséggel tart. Az anyai büszkeség, az anyai öröm, az anyai gond és aggodalom, az anyai reménykedés és félelem azok a motívumok, amelyeket leggyakrabban szólaltat meg. Büszkén kiáltja ki, hogy fia született, gyönyörrel rengeti a bölcsőt, körülveszi gyermekét a szeretet virágaival, altatgatja, örül a mosolyának, gonddal tele választja el s nézi, amint kis lábacskaival elindul.

Tudom, énnekem úgy rendeltetett / Ez életben, hogy gyermeket dajkáljak, /
Hogy tőlük jöjjön az öröm, a bánat, / Az aggodás, a könnyeső és minden, /
Enfájdalmaimért egy jajszavam sincsen, / A magam bánata, keserve semmi; /
Csak értük élni, csak miattuk lenni.

Ebben a strófában foglalja össze lírájának egész tartalmát. S mintegy ez az anyai érzés szólal meg benne, mikor a kis kötet másik részében a háború fájdalmát énekli. Többször felhangzik háborús verseiben az anya sóhaja, akinek fiai vannak, általában pedig az asszonyi passzivitás szomorúsága van a dologban. Az irtózás a vérontástól, a viharban elbúvó madár pihegésére emlékeztető rémült izgalom, egy-egy éles jajkiáltás, együtttérzés az anyákkal, akik fiaikért sírnak, és mindenütt feltűnik a síró, apjukat visszahívó, szenvedő gyermekek képe. Ez a háború egy asszony szemével nézve, akinek számára nincs politika, aki nem a hadsereget

⁷⁸ Várnai Zseni [Weisz Eugénia] (1890–1981), költő. Peterdi Andor (1881–1958) író, műkereskedő, műfordító felesége, Peterdi Mária (1919–1970) írónő anyja. 1908-ban színésznőként végzett, de színpadra nem állt. Tisztviselőnő volt, férje révén került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1911-ben jelent meg a Népszavában bizvást legismertebbnek mondható verse, a *Katonafiamnak*. A korát megelőzően született, de újból minden korábinál aktuálisabb tartalmú vers miatt egykorúan perbe fogták. A verset Jászai Mari szavalta a háború alatt. 1918 októberének utolsó napjaiban a verset több ezer példányban röplapként terjesztették, mert egybecsengett a háborúból hazatérők érzéseivel. Részt vett a II. világháború alatti ellenállásban. Sok információt hordoz az *Egy asszony a milliók közül* című kétkötetes visszaemlékező regénye (1974).

látja, hanem a katonát, az anya fiát, a gyermekek apját, aki sírva lázadozik, de mindez befelé hat nála, passzív marad, gondolata sincs arról, hogy neki része is lehet a dolgok intézésében. Kevés annyira asszonyi könyvet ismerünk, mint ez a rokonszenves kis könyv, amely éppen ezzel kap meg. Előadásmódja is kellemes, egyszerű, közvetlen, mentes a mai írók nagy részének nagyzó affektálásától, formában nem különösen eredeti és művészi, nyelvben igazán egyéni, megkülönböztető hangok nélkül való. Egyszerűsége sokszor csaknem népies, anélkül, hogy keresné ezt a népiességet, mindössze annyi látszik benne tudatosnak, hogy néha felhasznál egy-egy népdali fordulatot.⁷⁹

1917. 39. sz. szeptember 30. 624–625.

Tompa Mihály. Születése századik évfordulójára

A rimaszombati foltozóvarga nyomorúságos kis házában száz esztendővel ezelőtt boldogtalanságra szülte gyermekét a halál felé siető, beteges anya. A gyermek rendkívüli magasságokra emelkedett környezete fölé, de sok mindenfélét vitt belőle magával pályájára, ami szörnyű testi-lelki teher maradt egész életére. Betegségre való hajlamot, hipochondriát, ellentétek között vergődő lelki diszpozíciót, gyanakvó, mindig résen álló érzékenységet, nyugtalan, sehol megpihenni nem tudó, semmiben megelégedni nem bíró természetet hagyott rá átkos örökségül a könnyelmű, bohém és lelkiismeretlen apa és a halálos betegség alatt roskadozó anya, s ezeket a veszedelmes csírákat csak fejlesztették benne a fiatalkor tapasztalatai: a szeretetlen, sőt ellenséges rokonok között töltött gyermekkor és a pataki szolgadiák önértetet sértő sorsában töltött serdülő-kor. Az eredmény az lett, hogy Tompa Mihály⁸⁰ soha aztán nem tudta élvezni azokat a szép adományokat, amelyekkel az élet elhalmozta. Mert csak az élvezni és megnyugodni tudás adománya hiányzott, egyebekben kegyes volt hozzá a sors. A daliás, jó külsejű, hatalmas testi erejű fiatalember könnyen elért mindent, amit elérni az életben becses és szép. Tehetsége korán kifejtett, és úgyszólván minden ellenállás nélkül elismerésre talált, már fiatalon kellemes, előkelő és derült barátságokra tett szert, társadalmi állásra, vagyonra, érdemekre kiváló emberekkel, mindenütt, ahol megfordult, szerették és megbecsülték, szép, meleg, nem szenvedélyes és nem romboló szerelmei

⁷⁹ A könyv érdekessége, hogy 1919-ben megjelent változatlan második kiadását a Szocialista-Kommunista Munkások Pártja jegyzi.

⁸⁰ Tompa Mihály (1817–1868), költő. Sárospataki szolgadiák volt, kiszolgálója a módos tanulóknak. Jogász akart lenni, de gyorsabb megélhetést adott a papi pálya. Petőfi és Arany munkásságával párhuzamosan működött, sokan beemelték a két költő mellé a kánonba és a „triász” tagjaként hivatkoztak rá, de költői ereje nem érte el az ő színvonalukat. Arany Toldija mögött második lett a pályázaton. A Pilvax látogatója volt, csatlakozott a radikális eszmékhez. Tábori lelkész volt a szabadságharcban, de félelmei, kételkedései miatt Petőfi elfordult tőle. A *gólyához* című elégiája másolatokban közkezen forgott, mert a nemzet közös fájdalmát fejezte ki. Temetése – különösen, hogy a kiegyezés után történt – nemzeti gyász volt.

voltak szép nőkkel, akik az akkori magyar világ származásra, kultúrára legjobb köreihez tartoztak, s a kellemes modorú fiatalemberen kívül a költőt is megbecsülték benne, – megbecsülésen alapuló barátságba jutott kora legkitűnőbb költőivel, s az életpályán is, amelyet választott, könnyen, csaknem egész simán boldogult, s ha akarja, könnyűszerrel elérhetett volna költői hírneve és papi kiválóságai segítségével mindent, ami csak becsvágya lehet egy kálvinista papnak. Az élet mind e kincsei azonban hiába hullottak rá, neki olyan volt a természete, mint a mesebeli királyleányé, akinek kezében kígyóvá-békává változott minden, amihez hozzáért.

Pedig nem született komornak és zordnak. Tudott jókedvű lenni, szerette az életet, egyéniségében megvolt az a vonzó erő, amely magához vonja az embereket, szerette a jó társaságot s tudott benne forgolódni, gyönyörködött mindenben, amit környezete nyújtott neki, a természetben kivált, amelynek hű énekese volt egész pályáján, tudott örülni a sikereinek, s jó barátja volt barátainak, ha azok kímélni tudták aprehenzióit. Hullámzó kedély volt, könnyen lendült át egyik ellentétből a másikba, indulata hamar fellobbant és féktelen kitörésekre ragadta, s nem volt meg benne a szenvedni tudás sztoikus humora, amely a hozzá hasonlóan érzékeny és betegeskedő Aranyt úgy-ahogy átsegítette minden bajon és bánaton. Fiatal korától fogva elválhatatlan társként hordozta magában a halál rémítő gondolatát, s az öngyilkosság szomorú eshetősége végigkísérte jóformán egész életén. Élete és szenvedései megdőbentő példája annak, hogy mennyire megronthatnak egy szépre, életörömrre született embert a szervezetbe valahogy belecsúszott fizikai és lelki abnormitások.

Költészetén is meglátszik egyéniségének különös, szertelen nyugtalansága, minden hatásra hevesen reagál, a pillanat hangulatától függő lelki diszpozíciója. Legfeljebb egy-egy időközre tudott eljutni a nyugodt, egyenletes, kiforrott alkotás harmóniájáig, amely Arany János nagyságának legfontosabb vonása. Éles ellentmondások vannak költészetében, amelyek nem tudnak kiegyenlítődni, tetemes színvonal-különbségek egyes költeményei között, különböző hatások elegyednek benne, amelyek nem tudnak egységgé összeolvadni, s akadályozzák egyénisége teljes kifejlődését. Nagyszerű adományok mellett feltűnő hiányai voltak: a belső formát művészileg megalkotó kompozíció titkát nem találta meg soha, csak néha, szinte véletlenül rátalált. Fantáziája ritkán tudta konkrét és életteljes képekbe foglalni szemlélete emlékeit, s a kifejezés sem tudott mindig szorosán hozzásimulni mondanivalója természetéhez. Még híres természeti képei is, bármennyire érzetik a természettel bizalmas közösségben élő embert, gyakran összefolyók, színeik, vonalaik nincsenek pontosan különválasztva egymástól, s csak az átérzés igazi ereje teszi, hogy a kifejezés e nehézségei dacára szuggesztív hatást tudnak tenni.

Az átérzés ereje teszi őt igazi költővé. Csak akkor és ott tud az igazi költészet régióiba fölemelkedni, ahol az megvan. Alig van költő, akinél olyan jól lehetne látni, mit s mikor írt valódi átérzésből, mely pillanatban hagyta cserben ez a belső erő, mikor vezette az alkotásban inkább csak az alkotni akarás eltökéltsége. Regéi, mondái, virágregéi azért maradnak tehetségének színvonala alatt, mert nincsenek belülről átfűtve, a fogamzás ihlete nem élt tovább a kivitelkor is. Viszont lírájának

jó részét a belső indulat emeli magasra. Arany János jellemezte őt legpregnánssabban ezekkel a szavakkal: „Lelket ír, nem cifra szavakat”. Csakugyan, csak akkor tudott igazán jól írni, amikor lelket írt, a maga lelkét, amint a külvilággal ölelkezik. S ilyenkor fogant alkotásai biztosítják helyét nagy társaival, Petőfivel és Arannyal, ha nem is egy sorban, de bizonyára közel hozzájuk, a közvetlenül mögöttük levő sorban, ahol rajta kívül alig áll valaki a velük egykorúak közül. Verseiből lehetne egy szép antológiát kiválasztani, amely közvetlen múltunk legbecsesebb költői emlékei közé tartoznék, s tisztábban, zavaró momentumok nélkül mutatná meg költői szellemét, mint műveinek összes gyűjteménye.

Csaknem teljesen a lírája töltené be ezt az antológiát. Benne volna néhány ifjabb kori verse, amelyek érdekesen mutatják, hogy át tudja melegíteni az igazi költő tüze a divatos almanach-költészet nyútt formáit és konvencionális szólamait, hogyan tud a született tehetség művészi hatásokat kiváltani a divat által elcsépelet szavaknak egy-egy újszerű párosításából. Benne volna az antológiában erőteljes férfikorának néhány gyümölcse, melyek már Petőfi termékenyítő ösztönzésének köszönhetik formájukat, talán létezésüket is: az őszi képek, az alföldet éneklő versek, a népdalok nagy része. A legnagyobb teret mégis az ötvenes és hatvanas évek termése foglalná el: a hazafias allegóriák, amelyekben benne van az e korbeli elnyomott magyar hazafiság teljes tartalmi és formai kifejezése, a kétségbeesetten jajveszékélő bánat, az első idők komor, dacos, halálra szánt elkeseredettsége, a mindinkább feléledő reménység és önbizalom, a titkos, rejtve lappangó forradalmi vágyak egzaltációja, a hanyatló férfikor szemlélődésének fájó melankóliáját szavakba foglaló versek, amelyek bármiről szólnak, bárhonnan veszik képeiket, mindig csak az elrontott élet, a szüntelen kízó és lassan emésztő bánat fojtott hangja szól belőlük, az öregedő, testileg megrokkant, szívében gyógyíthatatlan s folyton sajgó sebeket hordó, a halál közeledését lépésről-lépésre izgatottan figyelő költő teljes lelki jelenlétét éreztetik, aki az emberektől mindinkább elidegenedve járkal falusi kertjének kedves rózsafái között, váltig búcsúzkodik tőlük, a dombos, szép gömöri tájéktól, életének emlékeitől, azoktól, akiket szeretett s önmagától is.

Tompa költői alkotásának két vezető motívuma van. A nyugtalan, esengő sóvárgás az első felében, sóvárgás minden után, ami az életben szép és becses, az elvágyakozás abból, ami van, valami másba, amit képzelődése jobbnak, szebbnek, életörömben gazdagabbnak mutat, aminek becsét elérhetetlensége fokozza legjobban. Ez az érzés fiatal korában, nyilván a kor divatjának hatása alatt, szentimentális formákban, lágyan és epekedően nyilvánult meg, később, amint mindjobban megéri férfiasága, lassankint eléri a kifejezés önállóbb eszközeit. Petőfi példája természetességre tanítja, férfiasabb, teltebb és magasabbra lendülő lesz, de a változás csak a kifejező módban van meg, az érzés mindig ugyanaz, és aláfesti mondhatni minden művét, bármiféle tárgyú és mondanivalójú. Későbbi lírájának alaphangja a búcsúzás melankóliája, a sírja felé kínosan vánszorgó megtört ember szomorú érzése, aki külön-külön elbúcsúzik mindentől, ami az életéhez tartozott, s ez a búcsúzkodó érzés belopja magát minden gondolatába. Még hazafias reményeit is a halni készülő Simeon bibliai példájával érzékelteti. A folytonos minden-

napi búcsúzásnak ez a költészete az, ami Tompának leginkább sajátja, teljesen az övé, nincs meg senki más költőben, elkülönözteti őt minden társától. A keserű, gyötrődő élete hangzik ki ebben a fájdalomban.

Pályájának az esztétikain túlmenő, történelmi jelentőségét mégis hazafias költészete adta meg. Ezzel emelkedik ötvenes–hatvanas évekbeli költészete jelentőségben csaknem az Aranyé mellé. A *golyához* című verse és néhány allegóriája szinte a történelmi esemény jellegét kapta hatásában: az akkori magyarság egyetemes tömegérzését szolgáltatta meg kivételesen szerencsés formában. Nem csupán Tompa Mihály szólalt meg bennük, hanem maga a magyar nemzet, amint egy nagy katasztrófa után ráeszmélt a maga sorsára: mit vesztett, mi je forog kockán, mit várhat a jövőtől. Ha a költőt úgy fogjuk fel, mint nagy emberi csoportok eszméinek, vágyainak, érzéseinek művészi kifejezőjét, akkor Tompa e hazafias verseivel válik nagy költővé. Néhány ily verse még ma is, a magyarság állapotának és helyzetének minden változása ellenére teljes érvénnyel fejezi ki a nemzeti érzés bizonyos elemeit, s alkotó elemévé lett a történelmi magyar hazafiságnak.

Alakja, ahogy az idők folyamán tudatunkban kirajzolódott, még ma is elevenen hat, különösen társadalmunk egy fontos rétegében, a magyar kálvinizmusban. Azt lehet mondani, ő a legerősebb kapcsok egyike a magyar kálvinizmus és a magyar irodalmi törekvések között. Az ő példája három generációra kiható suggerációval volt és van ma is a kálvinista kollégiumok fiatalságára, elevenné teszi benne az irodalom iránti érdeklődést, sarkallja irodalmi ambícióját, órá gondol a fiatal kálvinista papnövendék, mikor verseit próbálgatja. A magyar kálvinista pap ideálképének még ma is érvényben levő megtestesítője ő.

Schöpflin Aladár

1917. 39. sz. szeptember 30. 632–633.

Szabó Dezső: Nincs menekvés. Budapest, Genius

Szabó Dezső⁸¹ figyelemre méltó író és még inkább figyelemre méltóvá lesz annak számára, aki írásait pszichológiai szemmel nézi, mint egy sajátos, sok tekin-

⁸¹ Szabó Dezső (1879–1945) író, kritikus, publicista. Az Eötvös Collegium növendéke volt, ifjúkori barátai Kodály Zoltán, Horváth János és Szekfű Gyula voltak. Az 1910-es tanármozgalomban országosan ismertté lett a neve. A tanárok életkörülményeik miatt indítottak mozgalmat, levelükben szerepel az a – Szabó Dezső fogalmazta – híres mondat, hogy a Himnuszt nem lehet üres hassal énekelni. A levél nyilvánosságra kerülése után Tisza István a *Figyelő* április 1-i számában bírálta a levelet, mégpedig Petőfire „hivatkozott”, aki szerinte az ilyen tanárt kiverte volna. Erre válaszolt Szabó Dezső egy nyílt levélben Tisza Istvánhoz. A levél egyszerre jelent meg a *Világban* és a *Nyugatban* (1914. április 14.). Emiatt a publikáció miatt került közel – átmenetileg, de egy időre rendkívül szorosan – a *Nyugathoz* és a *Huszadik Századhoz*. 1918-ban az ösztírózsás forradalom Lőcséntálálta, innen települt fel Budapestre irodalmiszabadúszóként. Személyesen élte meg a Tanácsköztársaság és a proletárdiktatúra időszakát, és azokat idegennek és nemzetellenesnek tartotta, ezért vidékre menekült. Mivel úgy látta, hogy az országban „az elsősorban zsidó hadiszállítók nemzetellenes üzemel” folynak, emiatt az a véleménye alakult ki fiatal korában, hogy „Magyar-

tetben abnormis pszichológiai típus irodalmi nyilvánulását. Nagyon szertelen és egyensúly nélküli, s ez nyilván gondolataiban, amelyek mindig a végletek körül hányódnak, nyugtalanul, biztos súlypont nélkül tévedeznek a világűrben, nem bírnak szerves, tömör összetartó felfogássá sűrűsödni, de nyilvánul egyoldalú lírizmusában is, amely az egész világból csak magamagát látja, minden egyéb csak szakadozottan és töredékesen homályosodik mögötte s nyilvánul stílusában is, amely a meglepő eredeti, ötlettel és kifejezőerővel teljes fordulatok, az affektálnak tűnő extravaganciák és a lehangolt, lankadt mondatok sajátságos, nyugtalanító keveréke. Az író mindig harcra pózban áll, mintha valami homályos ellenséges hatalmak ellen gyürkőznék, pedig alapjában véve mindig csak önmagával küszködik, a lélek természetes egyensúly-ösztöne hajtja a megállapodás, a megnyugvás felé, de a benne rejlő izgalmak, az idegrendszer valamiféle abnormitásai nem engedik oda eljutni. Ebből a küszködésből, ennek izgalmából, pillanatnyi diadalaiból, nagy ellankadásaiból alakul az a líra, amely az ilyen írások tartalmát adja. Olyan líra ez, amely heves guszthusok között tör elő, hogy elárassza a világot, de mindig olyan akadályokra talál, amelyek miatt vagy visszaözlöklik önmagába, vagy pedig elsekélyesedik és szétfolyik. Ez a líra adja *Nincs menekvés* című regényének tartalmát is. Nem is regény ez a szónak megszokott értelmében, hanem pszichológiai kép, egy egyensúlytalan léleknek vergődése, amelyet ismeretlen erők hajtanak, hasztalan ellenük minden küzdés, csak egy mód van, végezni velük: ha az ember egyetlen gesztussal kilendül a világból. Szántó Dénes, a szép, gazdag, az élet minden javával feldíszített fiatalember, veleszületett, nyilván őseitől öröklött nyughatatlanságánál fogva sehogy sem tudja megtalálni a helyét a világban, hasztalan keresi a megnyugtató megállapodást társas életben, tanulmányban, tivornyában, szerelemben, mindenünnen kiúzi lelki betegsége: a csömör, az élni nem tudás undora. Halálra szánt lélek, nyomorultul is pusztul el, anélkül, hogy bármit is megtalált volna az élet értelméből, s feleletet kapott volna egyetlen gyötrődő kérdésére is. Az ilyen ember nem is való másra, az életre semmi esetre sem, mert az élet nem a végletekben való céltalan szertecsapkodás, hanem küzdelmek között való megegyezés az ember akarata és a sorsát irányító rejtelmes belső és környezetbeli hatalmak között, s leginkább az élethez való akarat teszi magát az életet is. Szántó Dénesben ez az akarat hiányzik, s ezért veti ki magából az élet, hogy úgy hulljon oda, mint a vonat ablakából kidobott papírszelet. Hamletnek ezt a degenerált huszadik századbeli utódját, aki az irodalomban minduntalan fölmerül, jeléül annak, hogy egy a mai világban nem is nagyon ritka típus, Szabó Dezső érdekesen írja meg, vívódásainak sivár történetét összetömörítve pergeti le előttünk. Csaknem kizárólag vele foglalkozik, más alakok csak sziluettképpen mozognak a történelemben, s

országot akapitalizmusbéklyóba vetette”, és mindezt aszocializmusalegyütt azsidók tevékenysége eredményének tekintette. 1918-ban fejezte be *Az elsodort falu* című könyvét, mely Erdélyben és Budapesten játszódik, és a kor általa magyar-pusztítóknak tartott irányzatait ecseteli. A könyv egy csapásra ismertté és híressé tette, a könyv óriási visszhangot váltott ki, Fülep Lajos *Nyugat*-beli kritikája – röviddel a folyóirat 1919. őszi újraindulása után – vízvázalasztó volt Szabó Dezső pályájára nézve is. – Ld. még: 1919/29.

nem is elevenednek meg, jobbára konvencionálisan vannak konstruálva. Rajzukban van egy nem kellemes vonás, az író nagyon egyoldalúan s bizonyos indokolatlan ingerültséggel nézi az embereket, lenézően bánik velük s mintha bizonyos kaján öröme telnék silányságuk leleplezésében. Nincs meg benne a méltányosságnak az a motívuma, amely nélkül nem lehet embert igazán meglátni és megérteni.

A Nyugatban (1918/7. 613–614) Fenyő Miksa írt a regényről:

A Nyugatnak Székelyudvarhelyről küldte az első írását, „Nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos úrnak” volt címezve, aki Szabó Dezsőt valamelyik írásában türelmetlenül megfeddte azért a makrancosságért, hogy üres gyomorral nem akarta a „Talpra magyar”-t énekelni. Erre a feddésre válaszol Szabó Dezső: a válaszában néhány keserű, temperamentumos sorából meglehetősen élesen bontakozott ki írójuk relieffe. A romantikus forradalmár, akinél a forradalom nem eszköz valamely kitűzött célnak az elérésére, hanem öncél, stációja az ő egyéniségének, ürügy arra, hogy ez az egyéniség kiálljon valamely barikádra s valamely oldaláról, valamely világításban láttassa magát. Akik figyelemmel kísérték Szabó Dezső írásait, ezeket a gondolatokat – régieket és újakat –, nyugtalanul egymásra hömpölygető, néhol mély, néhol bizarr, de mindig érdekes írásokat, azok szívesen vették, ahogy az író úgyszólván testi személyében állt ki eléjük, s minden poklokon keresztül őszinteséggel, ötlettel, elképesztéssel, pátosszal vagy groteszk gesztusokkal kényszerítette az olvasót, hogy szemét rajta feledje. Száz úton, százféle köntösben indult el önmaga felé, („metamorfózis” címen foghatná össze írásait), Zarathustra bölcsességeivel teljesen, vagy a biblia alázatosságában, vagy a hamelni patkányfogó⁸² nyugtalan melódiáival, amit tegnap még nagyszerűnek, különös misszióknak érzett, melyre egyes-egyedül ő volt hivatva, arra másnap már fegyverrel támad, mert minden, ami igazsággá merevedik, az veszélyes ellensége az egyéniségnek. Az értékes egyéniségnek. S Szabó Dezső írásából ez az értékes egyéniség mered ránk. (Néhol persze csak grimasz.) Mi az oka – kérdi egyik írásában –, hogy Rousseau-tól kezdve nagy egyének lehetetlenül egyéni művészetben és tettekben próbálják „kigimnasztikálni” életüket? Mi az oka, hogy ez az író – Szabó Dezső – így kontemplatív megállás nélkül úzi-hajtja magát különös és érdekes írásokon át, kritikákon, esszéken, novellákon keresztül, mindig előzve minden gondolatának és minden alakjának, hetykén fütyülve – (mint aki egyedül

⁸² Hamelni patkányfogó: utalás a Hameln városához kötődő német legendára. 1284-ben a patkányoktól hemzsegő, s ettől meglehetősen kétségbeesett városba ismeretlen köpenyes férfi érkezett, aki elvállalta, hogy megmenti a várost. Egy síppal a folyóba csalta az állatokat, teljesítette a feladatot, ám a város nem fizette ki az ezért ígért összeget. Ezért nem sokkal később visszatért, de most sípjával a gyerekeket csalogatta magával, mire a város a díj többszörösét is kifizette. A legendának számos változata létezik, erdélyi változata szerint az elcsalt gyerekek voltak az első ott megtelepedett szászok. A halálba szólító vándordalnokról szóló történet híres feldolgozásai között van Goethe *Rattenfängerliedje* és Gustav Mahler *Des Knaben Wunderhornja*.

megy éjjel az erdőn) – piros nyakkendővel, melyet lehetetlen észre nem venni, de mindig érdeklődést és gondolatokat ébresztve, sohasem unalmasan. (Egyébként így hajszolódott már az életében vagy tíz lehetetlen vidéki városon keresztül, többnyire valami egészen különös, legalábbis Székelyudvarhelyen szokatlan tetteben „kigimnasztikálva” életét, aminek aztán rendesen az lett a következménye, hogy áthelyezték egy másik Székelyudvarhelyre.)

*

Erre a „mi az oká”-ra kerestük a választ Szabó Dezső regényében. Igaz, a szerző az előszóban útját vágja minden spekulációnak: nem önéletrajz ez a rövid regény, mondja. Ez azonban senkit se tévesszen meg: lehet, sőt bizonyos, hogy a regény hősének életrajzi adatai nem illenek az íróra, de kétségtelen, hogy gondolkodásában, ember- és világlátásában, pózaiban és ötleteiben szakasztott mása. Mint regény – a szónak abban a boszorkányos értelmében, hogy egy egész világ elevenül meg az író tolla nyomán – bizonytalanságot okoz az igényes olvasónak, de aki már eleve készül arra, hogy tulajdonképpen egy újabb találkozásról van szó az íróval, szellemének egy újabb, meglepő villanásáról, annak komoly értéket jelent Szabó Dezső írása. Úgyis mint dokumentuma az ő érdekes egyéniségének, úgyis mint írásművészetének sajnos régóta nélkülözött megnyilatkozása. Amint elolvastam Szabó Dezső regényét, úgy valahogy rögtön lefoszlott hősről a kívülről rája aggatott mese, és megmaradt – el nem felejthetően – a regénynek hőse, valaki, akire a vidék magányossága, koldusszegénysége, ahogy már apái vérében megáporodott, tragikusan rászakadt, és megmaradt néhány kép, néhány gyönyörű mondat, melyekből legyen szabad egyet idéznem. „Az ágya felett, oldalról volt az édesanyjának életnagyságú mellképe. Tizenhét évesnek látszó ijedt gyermekleány. Fényes, futó szőke fürtjei, mint megfújt kis lángok hátracsapzanak. Az egész alak mintha szélben állna. Az áttetsző arcból két friss sötétkék szem merül fel, csordultig tele a gyermek első csodálkozásával. A száj olyan gyermek és mégis fájdalmas. A kék blúz mintha a fő alá kanyarított ég-darab volna. Az egész csodálatos szép arc, finom felső testével olyan valótlannul könnyű, mint egy fellehelt szírom, egy szélsodrába hajított kis fehér kendő. Mintha kérdené: mért vagyok itt?” Az ilyen leheletszerű miniatűrökben, szép és heves vonalú mozdulatokban, érdekes elgondolásokban bővelkedik Szabó Dezső regénye, sőt néhány jól meglátott és megírt részlete is van, mint pl. Dalejcsik bíró esete. Egészben véve azonban inkább csak alkalom arra, hogy a kritikus Szabó Dezső kiváló és különös tehetsége iránt őszinte szimpátiáját kifejezze.⁸³

⁸³ A regénynek meglehetősen visszhangja volt, az alkotótársak közül írt róla Kaffka Margit a *Pesti Napló*ba, Kassák Lajos a *Mába*. A regény recepcióját ld. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*-sorozat megfelelő kötetében.

1917. 40. sz. október 7. 648–649.

[Gyurói] Nagy Lajos: **Bábel vizeinél; Jelek és próféciák.** Budapest, Biró Ny.

Bábel vizeinél – Nagy Lajos⁸⁴ kis verseskönyve viseli ezt a címet. A könyvecske írója evangélikus pap egy kis dunántúli faluban, s a világ eseményeinek színhe-lyeitől távol áldoz a műzsának, elmélkedik azokról a dolgokról, amelyek lelkét fel-izgatják, s rímekbe próbálgatja foglalni szívének vágyait, emlékeit, idealisztikus életfelfogását. Nevezetes dolog, hogy a versek alig árulják el a falun élő embert, nemcsak azért, mert a természet képei nem foglalnak el bennük nagyobb helyet, mint bármely más, városban élő költőében, hanem azért is, mert a versek egész szelleme, a mondanivalók természete, a beszéd hangja nem a faluból nőtt ki, ha-nem az irodalomból. Csaknem csupa irodalmi motívum, s a szerző nem önmagá-ból, saját élményei közvetlenségéből és környezetéből keresi a kifejezés formáit, a szavakat, képeket, az egész költői apparátust, hanem könyvekből, más költők frazeológiájából, az irodalmi szokásból. Nyilvánvalóan az ennek az oka, hogy nincs meg benne az igazán eredeti költőnek az adománya, amellyel megtalálja minden mondanivalóhoz az egyéni, személyes bélyegű kifejezést, és a már ősrégi időktől fogva használt szavaknak és képeknek új veretet tud adni, s ezt annyira felismerhetővé tudja tenni, hogy a régi kifejező eszközök teljesen újaknak, sajátja-inak tűnjenek fel. Az eredeti költő minden szava és szólama olyan, mint az érem, amely magán viseli annak a reliefképét, aki kibocsátotta. Nagy Lajos szavain s még rímein is csaknem mindig vagy egy más költő képét érezzük, vagy pedig az általában használatos költői nyelv szó és szólamkincsére ismerünk. Az éjszakák bús kóbor lovagja, bús szilaj dalok, új büszke dalokkal van telve lelke minden kis zuga, hímes selymet szőtt a szeretett nő útjára, a durva, nyűgös, verejtékes élet ráfesti szennyét legszebb álmaira, fényt ivó lelke a magasba vágyik, a lelke bíbor-szín álmok gazdag rózsatóje – az ilyen szólamokról mindenki ráismer a mai líra közös szólamkincsére. A versek különben tele vannak azzal a lágy, szomorkodó romantikával, amely elutasítja magától az élet zaját, küzdelmét, versengését s visz-szavonul előle a maga érzelmi világába, de nem tud benne megnyugvásra találni, a passzivitás izgatja, elégedetlenné teszi, néha keserű hangokat sugall neki. Van ebben egy kis szentimentalizmus s talán egy kis, nem kellemetlen és nem tola-kodó póz is, az egész szentimentális apparátus úgy hat, mintha kosztüm volna, melyet alkalmilag magára vesz a költő, s azt képzeli, ezzel fölébe emelkedik a min-dennapi valóságnak. A versek nagyobb része szerelemről szól a heves, epekedő vágy hangján, néhány versben a szerző pap-volta is érzik, bibliai képeken, vallásos hangulatokon. Ugyancsak Nagy Lajos egy kis prózai könyvet is adott ki *Jelek és próféciák* címmel.⁸⁵ Vallásos elmélkedések vannak benne, amelyek központjában a háború gondolata áll. Keresztény pacifista szemmel nézi a háborút, vigasztalást és megnyugvást keres, és kivezető utat a lelkek számára a háború szenvedéseiből.

⁸⁴ [Gyurói] Nagy Lajos – ld. 1917/35.

⁸⁵ Nagy Lajos: *Jelek és próféciák.* Budapest, Biró Ny.

Komoly gondolkozásnak és igaz vallásos léleknek mutatkozik ezekben, fejtegetései megérdemlik mindenki figyelmét. Prózái munkái súlyosabbak, erővel teljesebbek, mint a versei, s egy derék, elmélkedő, komoly szellemű pap rokonszenves képe alakul ki belőlük.

1917. 41. sz. október 14. 664.

Berzeviczy Albert: Délen. Budapest, Franklin Társulat

Berzeviczy Albert⁸⁶ ma körülbelül egyedüli képviselője nálunk az útirajz ama magasabb rendű fajának, amely nem éri be a tájképek hangulatos rajzával, a személyes impressziók, megfigyelések, úti tapasztalatok közlésével, hanem magába olvasztja az illető vidékek múltjára, kultúrájára és jelen életére vonatkozó tudományos kutatások eredményeit, ezeket a tájak vagy városok sajátos színeivel és hangulataival egységbe hangolja, a személyes élményt és tudományos anyagot kölcsönösen átszínezi egymással s ezzel az esszé magaslatára emelkedik. Régebben nagyban virágzott ez a szép és magas kultúrájú műfaj, külföldön még ma is eleven, nálunk, mint általában az esszé összes válfajai, szép kezdetek után újabban csaknem teljesen lehanyagolt, ami szintén egyik jele annak, hogy irodalmunk kulturális súlya megcsappant. Berzeviczynek kétségtelen érdeme, hogy egy elhanyagolt becses tradíciót igyekszik folytonosságban tartani. *Itália* című könyve után most *Délen* címmel adja ki útirajzainak és tanulmányainak újabb gyűjteményét. Javarészt Olaszországról szól, a velencei lagúnák, Bologna, Pesaro, Urbino, Modena és Róma képei tűnnek fel egymás után előadásában. Nem a turisták szokott módja szerint járta Olaszországot. Nagy apparátust vitt magával, a reneszánsz kultúrájának és művészetének beható ismeretét, amelyet utazásai során szüntelenül bővített és mélyített. Beleélte magát a mai Olaszország tudományos életébe, személyes barátságokat kötött kiváló olasz emberekkel. Itália, mint annyi sok más kutatónak és írónak, neki is döntő fontosságú szellemi élmény lett, életének egyik legnagyobb ügye. Most egy melankolikus gesztussal búcsúzik mindettől előszavában, úgy érzi, a háború eseményei szinte lehetetlenné tették reá nézve az érintkezés megújítását, mert arra már öregnek érzi magát, hogy az idő és a viszonyok gyökeres változását megvárja, de nélkülözi is azt a lelki harmóniát, amelynek forrásából eddigi olaszországi megemlékezései fakadtak. Tanulmányai és útirajzai mind a háború előtt keletkeztek, mégis kulturális levegőnk elfogulatlanságának bizonyítéka, hogy most megjelenhettek, amikor háborúban állunk azzal a nemzettel, amelynek földjéről és múltjáról szólnak. Nem hisszük, hogy akár az olasz, akár a francia, akár az angol irodalomban lehetséges volna ma egy hasonló szellemű könyv megjelenése mirőlünk. A könyv másik része Görögországról szól, egy ottani utazás emlékéül. Athén, Argolis, Eleusis, Delphi elevenedik meg az író emlékezetében, buzgó szeretettel és fogékony érzéssel keresi az ókori görög szellem

⁸⁶ Berzeviczy Albert – ld. még: 1905/16, 49; 1906/51; 1909/4; 1912/1.

emlékeit. Ennek az utazásnak a tanulságai érezhetőek szicíliai úti képein is, ahol szintén főképpen a görög koloniális világ emlékei felé fordul figyelme. A tájak, városok, műemlékek nagy változatossága tűnik az olvasó elé e könyv cikkeiben, az író mindenütt egyforma tájékozottsággal és megértő képességgel jár, ismeretei és friss tapasztalatai szinte maguktól alakulnak képekbe, amelyeket lelkiismeretes részletességgel dolgoz ki, mindenhol kimutatva az egyes tájak és városok karakterisztikus, megkülönböztető jellemvonásait. Előadása előkelően tartózkodó, keveset árul el saját személyes hangulatából. Lényétől messze esik a lírizálás mindenféle módja, amibe különben az útleírók oly könnyen beleesnek. Ami lírát elárul, azt szinte akaratlanul, közvetve árulja el, többnyire a képeket, tényeket, adatokat hattanja maga helyett. Egyszer-másszor kitér egy-egy aktuális kérdésre, amelyről elmondja véleményét, de még ezek a kitérések is ritkák, rendesen egészen ténytiszta az előadása, nem a saját személyével akarja az olvasót megnyerni, hanem a képekkel, amelyeket megmutat. Stílusa is nyugodt, objektív, a kifejezésben klaszszicitásra törekvő, néha megcsendül benne a pátoasz, amely arra figyelmeztet, hogy olyan íróval van dolgunk, aki a parlament iskolájából került ki. A becses könyv nagy érdeklődést fog kelteni, annyival is inkább, mert kiadója, a Franklin Társulat, a mai viszonyokat tekintve, rendkívüli dísszel állította ki, igen finom papíron, gondos, szép nyomással. 186 illusztráció élénkíti a szöveget, ezek finom ízléssel vannak megválogatva és finoman reprodukálva. Büszkesége mai háborús könyvkiadásunknak, hogy ilyen szép és díszes kiállítású könyv is jelenhetik meg ma, a háború negyedik évében.

1917. 41. sz. október 14. 664–665.

Gábor Andor: Doktor Senki. Budapest, Dick Manó kiadása

Gábor Andor⁸⁷ nagy terjedelmű, kétkötetes regényt írt e címen. Egy fiatalember-ről szól, aki véletlenül belebotlik egy szerkesztőségbe, ott ragad, beleéli magát a furcsa, könnyelmű és léha újságíró-világba, néhány hónap alatt a véletlenek különös szövevényéből tulajdonosa lesz egy lapnak, ezzel piedesztált kap maga alá, amelyről egy szép asszony szerelme segítségével tüneményes gyorsasággal föl-emelkedik a parlamentbe, egy öreg báró a fiává fogadja, még államtitkár is lesz belőle, csak hogy épp kinevezésekor pusztul el párbajban annak a férfinak a kardja által, akitől fortélyal és ravaszsággal elvette azt a nőt, akit szeret. Két nő mozgatja

⁸⁷ Gábor [Greiner] Andor (1884–1953), író, költő, publicista, humorista, dalszövegíró, forgatókönyv-író. Francia szakos bölcsésznek tanult, első komolyabb publikációja a Nobel-díjas Mistral főművének, a *Mireió*nak, illetve a *Roland-ének*nek a fordítása volt. Az 1910-es évektől közismert kabarészerző volt. Részt vett a Tanácsköztársaságban, személyes közeli viszonyt ápolt Kun Bélával. Bebörtönözték, majd Bécsbe emigrált, ahonnan – mert a *Bécsi Magyar Újság* harcos szerzője volt – 1925-ben kiutasították. Párizsban élt, majd Berlinben, ahonnan szintén kitoloncolták, s végül moszkvai emigráns lett. Szerkesztette az *Új Hangot*, Majakovszkij egyik fordítója volt. 1945-ben tért haza. 1950-től haláláig szerkesztette a *Ludas Matyit*.

a bosszút: az egyik, egy szép, beteg, az életerő utolsó fellobbanásával szerelmes fél-demimonde csinálja a szerencsését, a másik, a szeszélyes, okos, cinikus, fölényesen gazdag érzésű milliomos zsidólány taszítja a veszedelembe. Alapjában véve a regény a karrier-történetek sorából való, azt akarja megmutatni, hogyan lehet nálunk kevés ésszel, szerencsével, szemtelenséggel, véletlenek alkalmas találkozásával, pillanatnyi helyzetnek ügyes felhasználásával, de legfőképpen budoár-összeköttetések segítségével nagy közéleti karriert csinálni. A háttérből dolgozó asszonyi intrika rajza a legjobb a regényben, ennek van reális értéke és valószínűsége is – amióta közélet van, az ilyen dolgok mindig ott szerepeltek a karrierek tényezői között. Másik ereje a regénynek az előadás friss, fordulatos verve-je,⁸⁸ erős, kissé kesernyés szatirikus éllel, s néha bizonyos elrejtett, de mégis kiérző erkölcsbírói szigorral. Az író jól tud elbeszélni, kitérés nélkül, minden ballasztot elvetve halad célja felé, a jeleneteket a színműírók módjára gondosan, hatásra számítva komponálja meg, gyakran ismert vagy aktuális közéleti eseményekre és alakokra támaszkodik anélkül, hogy a történet kulcsra járna. Előadásának élénkségével, az egyes jeleneteknek valószínű megrajzolásával elfödi az egésznek s a részletek kapcsolódásainak véletlenszerűségét, s el tudja hitetni az olvasóval olvasás közben az elmondott s sokszor komolyabban nézve nehezen hihető vagy túl könnyedén motivált dolgokat is. A főalakját nem tudja biztos egyensúlyban tartani. Az ilyen karrierhez, bármilyen tényezőkből szövődik, mégiscsak kell bizonyos ügyesség, az érvényesülésre való tehetség bizonyos fajtája, amely aktivitást föltételez. Az ő *Doktor Senkije* pedig egyszerű tökfilkó, aki teljes passzivitásban sodortatja magát az események által. Csak egy pillanatban, mikor a miniszterrel a lap megvásárlása dolgában tárgyal, mutat valami aktivitást, bizonyos vakmerő lélekjelenlétet, de ezt is inkább az író akaratának köszönheti, mint önmagának; nehezen lehet róla ennyit is feltételezni. A baj nyilván az, hogy az író bizonyos aminozitással⁸⁹ van alakja iránt, nincs arra szíve, hogy valami jót, valami tehetséget is tulajdonítson neki. Az írónak ilyen pártossága mindig labilissá teszi az egyensúlyt. A két nőalak rajza ellenben finom és elfogadható vonásokkal van tele, a regény ezzel emelkedik fölül a szórakoztató regények átlagos színvonalán. A célt, amit az író kitűzött magának, mindenestre eléri, a regény mulatságos olvasmány, a legjobbak egyike a magyar unterhaltungs-literatur mostanában mindinkább szaporodó termékei között. Sok tekintetben ennek a kritikusok által mértéken túl is üldözött, de minden irodalomban nélkülözhetetlen fajtának színvonalban való emelkedését is mutatja, mert mégiscsak intelligens, művelt és mesterségét jól tudó író műve, és műveltebb publikumot is tételez fel, mint a régebbi efféle munkák.

⁸⁸ verve (fr): fantázia, lendület, ihlet

⁸⁹ animozitás (lat): ingerültség, rosszindulat

1917. 42. sz. október 21. 681.

Nagy Lajos: Egy berlini leány. Galantai Könyvtár. Budapest, Galantai

Nagy Lajos⁹⁰ ily című novellája, mely most egy másik, kisebb novellával együtt jelent meg egy füzetben, figyelemreméltó írónak figyelemreméltó műve. Nem annyira a története, ami fölkelte a figyelmet, hiszen az igen egyszerű, mindennapi történet egy félig proletár-sorban élő szegény fiatalember és egy német nevelőnő szerelméről, – inkább a lírája, az a mély, szomorú lehangoltság, amely a köznapi történetnek háttérrel és súlyt ad. A megbénult idealizmus melankóliája ez, az a szomorúság, amelyet az érez, aki szépségre, igazságra, tiszta öröme vágyik, s ennek a vágyának virágait az élet nyomasztó kényszere alatt kénytelen behullatni az utca sarába. Nagy, megható gyöngédség van benne: a berlini leányt körülsimogatja a megértő szeretet minden lágyságával, a sanyarú, visszatetsző, méltatlan körülményekből, melyeket helyzete készített számára, kiemeli mint valami szép virágot, szép, tiszta gondolatai levegőjébe állítja, s mindent, ami vele kapcsolatos, megértéssel tárgyal, s ezzel az alapjában véve mindennapi alaknak erőteljes és finom reliefet ad. Az írónak sajátos egyéni életfilozófiája van: a küszködő szegénység filozófiája ez, amely keserűen nézi az életnek szebb, jobb, dúsabb lehetőségeit, amelyekről helyzete elzárja, s olyan formák közötti életre kényszeríti, amelyeket méltatlannak érez, s amelyek elrútítják és megfertőzik azt, ami benne idealisztikus ritmusú. Ezer meg ezer küszködő fiatalember szomorúsága szólal meg ebben a novellában, s elsősorban ezért érdemli meg a figyelmet. De megérdemli írói formájánál fogva is, mert igen jól, egyszerűen, sallang és nagyozolás nélkül, ökonomikusan van a története elbeszélve, s mondanivalóját csaknem maradék nélküli teljességgel tudja kifejezni.⁹¹

1917. 43. sz. október 28. 696–697.

Ifjabb Gaál Mózes: Fata Morgana. Budapest, Athenaeum

Ifjabb Gaál Mózes,⁹² kinek e címmel most jelent meg egy kis könyve, új író, folyóiratokban, lapokban láttuk néhány novelláját, a múlt évben egy ifjúsági regényét. A legifjabb generációban, amely a legutolsó évek során próbál helyet szorítani magának irodalmunkban, egyike a figyelemre legméltóbbaknak. Még nem teljesen kész, az elbeszélés eszközeit nem használja azzal a magától értetődő biztonsággal, amely elfelejteti eszköz-voltukat, s nem mindig tud mondanivalója s az

⁹⁰ Nagy Lajos – ld. 1913/35; 1918/50.

⁹¹ Galantai Gyula 1898-ban alapított könyvkereskedést. Működött a VII. kerületben az Erzsébet körút 44-ben, de az Andrásy út 54. szám alatt is. Szerzőként jegyzett és kiadott egy ironikus kis kötetet *Librisek, könyv ki- és beadók, könyvkibicék, zeneművesek, és antik(qua)repülők humoros lexikónja* címmel, de több más humoros könyv kiadója is, nem egyhez írt előszót Karinthy Frigyes.

⁹² Ifj. Gaál Mózes (1894–1929) író, dramaturg, rendező. A Renaissance Színház rendezője volt, de főként ifjúsági íróként alkotott érdemlegeset.

elmondás módja között szilárd egyensúlyt tartani: kevéssé jelentékeny dolgoknak túlságos nyomatókat ad, és fontosabbakon könnyedén siklik el. De vannak olyan jó tulajdonságai, melyek a fejlődés igen biztató perspektíváit tárják fel. Fialat íróink átlagánál jóval nagyobb apparátust hoz magával: irodalmi és filozófiai műveltséget, elmélyedő hajlamot, az emberi alakok és helyzetek pszichológiai kimélyítésére való törekvést, az előadásban egyéni hangot, amely még nem szólal meg ugyan egészen tisztán és zavartalanul, de máris megkülönbözteti mindenki más-tól. Elbeszélni is tud, van érzéke az élet képeinek jelenetekből és helyzetekből való felépítése iránt, emberi lényeit ki tudja emelni környezetükből úgy, hogy azért érezhető legyen az összefüggés az ember és környezete között. A reflexió még nagy szerepet játszik nála az eleven élet rovására, az érzéki látás helyét sokszor elfoglalja a kigondolás, de novelláiban minduntalan találunk olyan jeleneteket, részleteket és színeket, melyek a valóságos élmény hatását teszik ránk, s élménnyé tudnak lenni az olvasóra nézve is. A *félhomályban* című novellája, valamennyi között a legkészebb írói munka, nagyon érdekes és új pszichológiai jelenséget világit meg, a hideg temperamentumú nőt, aki gyötrődve érzi azt az úrt, amelyet frigiditása okoz életében, de semmiképpen nem tud szabadulni jégpáncéljából. Az élet egy olyan titkáról ad ebben a novellában dokumentumokat az író, amelyet még alig tárgyalt az irodalom, holott érdekes és kiaknázásra alkalmas lelki komplikációk forrása. A könyv legterjedelmesebb darabja, a *Szentmagdoln napi prédikáció* misztikus történet, mely egy középkori szerzetes barát belsejében folyik le, minden figyelemre méltó munka ez, bizonyítéka az író fantasztikumra hajlandó képességének. Helyenként a kellelénél elvontabb ugyan, nem tudja mindig egyenletes biztonsággal megérzékíteni a gondolat izgalmát és pszichológiai történés-jellegét, de van benne bizonyos lendület és meggyőző képesség, amely bele tudja kapcsolni az olvasót a torlódo gondolatok szövevényébe. A többi történetek mindegyikében találunk olyan vonásokat, amelyek meggyőzően bizonyítják szerzőjüknek író voltát, azt, hogy olyasvalaki igyekszik itt közölni magát velünk, akinek erre joga van, s megvannak rá az eszközei. Az egész könyvnek van valami sajátos levegője, amely nyilván az íróból magából árad ki, s az ő saját líráját jelzi. Kicsit túlzogatott levegő ez, amelyben az emberek idegrendszere a normálnál élénkebben reagál az életre, mintha az a sajátos illat érződne ki belőle, amelyet a szanatóriumok folyosóiról ismerünk. Talán nem egészen véletlen, hogy a novellákban ismételt szanatórium és kórház a színtér. Az emberei passzívak, mindig csak történik velük valami, az élet átzúg rajtuk anélkül, hogy ők a maguk aktivitásával belevegynének. Világszemlélet dolga-e ez, avagy csak onnan van, hogy az író még fiatal, még csak recipiálja az életet, még nem jutott odáig, hogy cselekvőleg alakítani merje – ez olyan kérdés, amelyre a feleletet később fogjuk megkapni, további munkásságából.

1917. 44. sz. november 4. 712–713.

Berkes Imre: Bülbül hadnagy. Néhány drága nap Galíciában. Budapest, Athenaeum

Galícia sivár, piszkos, dúlt városaiban különös dolgok történhetnek az orosz megszállás alatt és utána, mikor a mieink kitisztogatták a viharvert országot az ellenségtől. Fáradt, fásult, révedező katonák, akik a garnizonszolgálat kietlenségében, a mindennap egyforma s a lelket őrlő robotjában idegenül, hervadó lelkükben honvágygal, izgalmas harcok keserű emlékeivel, az élet minden szépségétől távol esve lézengtek az ismeretlen furcsa emberek, feldúlt házak között, az egyhangú tájak unalmában – lengyel és lengyel-zsidó nők, akiket összezavart a háború izgalma, normális életük felbomlása, a hozzájuk való férfiak távolléte – különös találkozások estek itt, lelkeknek csodálatos összerebbenései, fiatal szívekből hirtelen feltörő és összehajló lángok, amelyek éppoly hirtelen el is lobogtak, könnyes, forró kis tragédiák, melyeknek emlékét egy életen át, egyre szépítve, egyre színesebb poétikus fátyolba takarva zárják magukba a szívek. Hány magyar katona hozta el szívében egy bájos női arc, egy hirtelen forró csók, egy keserves zokogás emléket, mint valami kedves egzotikus virágot egy idegen tájról, amelynek hervadva is édes az illata... Egy ilyen történetet írt meg Berkes Imre⁹³ hosszabbacská novellájában, amely most jelent meg *Bülbül hadnagy* címmel. Egy dunántúli magyar hadnagy története ez egy galíciai városkában, a Bug partján, ahol háborús életének egy rövid szünetében egy gyönyörű és mély szomorúsággal teli szerelmet élt át egy galíciai kislánnyal. Néhány jelenet az egész: az első véletlen találkozás, amely mindjárt felzaklatja a fiatal katonának a fásult életbe belefáradt lelkét, az első csók, amelyben összezsapnak a két fiatal, forró fizikum lángjai, egy kalandos, majdnem tragikusan végződő éji séta – s aztán a bánatos elválás, mikor parancs jön, és a hadnagnak el kell menni másfelé. A történet nagyon egyszerű és meghatóan érdekes a maga egyszerűségében, úgy támad, és úgy oszlik el, mint valami szép, szomorú őszi álom. Nagyon jól van megírva, melegen, frissen, minden fölösleg nélkül, egészen élményszerűen. A benne rejlő líra teljesen érvényesül, átítatja az egészet, kiáramlik belőle az olvasóra, – de ez a líra magától fakad a történetből, az író csak elmondja egyszerűen az eseményeket, belőlük alakulnak szemünk elé az alakok, s éppoly magától értetődően, minden szentimentális szófacsarás nélkül buggyan ki a lírájuk is s az egész levegő, amelyben élnek. Ez a kis novella a legjobb, amit eddig Berkestől olvastunk, igazi belső izgalom eredménye, az író minden jó tulajdonsága felfokozódik benne: elbeszélni tudása, ízlése, mértéktartó ökonómiaja, szituációk és miliók festésére való képessége, diszkrét, halk érzelmessége. A legőszintébb és legjobb háborús történetek egyike, többet láttat a háború lelki komplikációiból, mint akárhány nagy apparátussal készült munka, pedig alig van benne szó a háborúról, csak éppen hogy alakjai olyan körülmények között élnek, melyeket a háború készített a számukra. De át van élve a háború, az író maga is

⁹³ Berkes Imre – ld. 1913/3; 1919/13.

járta Galícia keserves földjét az ottani nagy harcok mozgalmas ideiben, magába szívta azt az egészen sajátos levegőt, amely ott az ellenséges seregek ide-oda mozgásából, vérrel áztatott csatateremből, a kátyús utak, rommá lőtt városok, földönfutóvá lett lakosok zűrzavarából, pihenő katonák sóhajtozásából, az élet és vagyonbiztonságérzésének felborulásából állott össze, kisodort mindennapi valójából mindenkit, aki ebbe a szörnyű gomolyagba belekerült. Mindez a sok benyomás és emlék ott van a történetében és története mögött, mint valami széles háttér, melyet nem látni, csak érezni, mint ahogy megérezünk valamit azoknak a dolgoknak a hangulatából, amelyek láthatárunkon túl vannak.

1917. 45. sz. november 11. 728.

Drasche-Lázár Alfréd: A kutyabőr. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Drasche-Lázár Alfréd,⁹⁴ kinek *Tűzpróba* című regénye a legnagyobb könyvsikerek egyikét aratta, most hat novelláját gyűjtötte össze a Magyar Könyvtár egy füzetében *A kutyabőr és egyéb történetek* címmel. Azt hisszük, ennek a füzetnek is nagy sikere lesz, mert megvannak benne mindazok a tulajdonságok, melyek a szerző regényét a közönség kedves olvasmányává tették. Kellemesen, könnyed hangon elbeszélte történetek a magyar úri társaság életéből és annak hangján, friss fordulatokkal, derült, gondtalan jókedvvel elbeszélve. Van bennük bizonyos elegancia, könnyű életű, életörömmel teljes emberek mozognak bennük, akiknek élete egy-egy szerelmi komplikáció, egy-egy futó kaland körül forog, s akikre az író bizonyos mosolygó fölényvel néz le, játszik velük, kedve telik bennük, nem veszi túlságosan komolyan őket, ahogy ők maguk sem veszik magukat komolyan, tulajdonképpen anekdotákat mond el róluk a jó társaságban verzátus ember derült, szórakoztató hangján. A fiatal orvos, aki családjá kutyabőrét megy keresni rokonához, kutyabőr helyett menyasszonyt talál, a vénülő gavallér, akit még egyszer elragad az ifjúság, szerelem, de a nagy fölhevülés utáni másnap reggel fanyar hangulatában elhamvad a késői tűz, az agglegény találkozására egykori szép szerelmével, aki bájos, karcsú fiatal lányból vastag, elhízott vidéki asszony lett, az álarcosbáli kaland a női dominóba bújt önkéntes és a szigorú kapitány között, a szerelmes agglegény, aki nevetséges, buta helyzetbe kerül az asszonnal szemben, aki szereti az urát – ezek az alakok és tárgyak abból a levegőből valók, amely az úri társaság társadalmi érintkezésének felszínén úszik. Aki ebben a levegőben él, az örül, hogy a saját atmoszféráját találja meg a novellákban, aki meg más körből való, azt rá nézve idegen világ képei érdeklik, s így a novellákban az olvasók minden rétege megtalálja a magát.

⁹⁴ Drasche-Lázár Alfréd – ld. még: 1913/1; 1917/2, 48; 1918/24; 1920/6; 1921/2.

1917. 46. sz. november 18. 737.

Az irodalom az utcán

A könyv ma már utánaszalad az embernek. Azelőtt, aki olvasnivalót akart, be kellett mennie a könyvesboltba, ma szinte dobálják utána a könyveket. Behozzák lakására, kínálgatják utcasarkon, villamosmegálló helyen, utánaviszik a kávéházba, szilárd elhatározás kell hozzá, hogy az ember ellenálljon a csábításnak. Azelőtt az volt a panasz, hogy a magyar embernek nehéz könyvet venni, ma könyvet nem venni nehéz. Nemcsak rákötik a terjesztés, a kínálgatás, a rábeszélés minden eszközével, hanem még olyan olcsón is adják, hogy a nagy pénzgurulás mai időszakában szinte magától kívánczik ki az erszényből az a néhány garas, amibe az olvasnivaló kerül. Nem lett olcsóbb a könyv, sőt drágább lett, mint minden egyéb, de egy új, eddig alig ismert, olcsó típusa keletkezett a könyveknek, amely valami középen áll az újság és a tulajdonképpeni könyv között: formájára, papírosára, nyomására, terjesztési módjára inkább újság, tartalmára azonban könyv. Újságjellegű abban is, hogy csak addig él, amíg el nem olvassák, aztán elhányódik, arra a sorsra jut, amire a kiolvasott újság. Aligha jut valakinek is eszébe az ilyen utcán vett olcsó könyvet megőrizni, berakni a könyvszekrényébe és könyvtára gyarapodásának tekinteni. Éppen csak arra való, hogy egyszer elolvassák.

Milliói az ilyen újság-könyveknek árasztják el a közönséget. A mai képtelenül drága nyomdai előállítás és még drágább papíros-árak mellett csak úgy lehet haszna belőlük a kiadójuknak, ha igen nagy, százezres példányszámban kelnek el. Ez is valami egészen új dolog a magyar könyv körül: százezer számra kelnek el a könyvek, holott eddig az ezeres példányszámokat is csak szerényen és habozva kalkulálták. A legnagyobb könyvsikerek is, amelyekre emlékszünk, s amilyen alig volt tizenöt év alatt öt-hat, nem jutottak túl a tíz-tizenötezer példányon.

Csak úgy lehetséges ez, hogy új olvasóközönség keletkezett, a társadalom új rétegei kerültek a nyomtatott betű hatalma alá. A régi publikumból semmiképpen sem telt volna ki ekkora tömeg. Nem csinálta ezt az új közönséget az utcán kolportált könyvek új típusa, hanem felfedezte. Megvolt már azelőtt is, csak senki sem törődött vele. El volt hagyatva, az irodalom és a könyvkiadás észrevétlenül haladt el mellette. Egész széles rétegei a társadalomnak éltek kizárva abból az élvezetből, amelyet az olvasás nyújt. Az olvasás vágya fel nem ébresztve szunnyadt bennük. Most aztán fölébresztették, és az új tömeg mohón esik neki a számára eddig megközelíthetetlen élvezetnek. Egy szellemi ős-ugart törtek fel az olcsó új könyvek, amely most példátlan termékenynek bizonyult. A fölébresztés nagyon egyszerű tömegpszichológiai megérzés alapján ment végbe: az a közönség nem ment utána a könyvnek, tehát a könyvet kell utánaküldeni. Akik nem bírtak a könyvhöz fölemelkedni, azokhoz leszállott a könyv. Leszállott először is árban; az a közönség nem tudott koronákat szánni a könyvre, tehát fillérékért kellett neki adni. Aztán leszállott a terjesztés módjában: akik nem mentek volna be a világért sem a könyvesboltba, azok számára a könyvesbolt ment ki az utcára.

Az az óriási demokratikus hullám, amely most, mint a háború legváratlanabb

következménye, végigömlik egész Európán, demokratizálta a könyvet is. Azok a rétegek, melyeknek szavazati jogot, az állami hatalomban való részesedést s mindenféle más jót ígérnek a politikusok, szavazati jogot kaptak az irodalomban is: tetszésükkel vagy nemtetszésükkel irodalmi művekről dönthetnek, írókat ejthetnek el vagy kaphatnak fel vállukra. A nyájas olvasó, aki alatt eddig jól öltözött, finom fehérműjű, jól fűtött szoba kényelmes karosszékében ülő úriembert értettek, most esetleg munkászubonyban, gyári koromtól fekete kézzel ül a villamos padján, belemerülve az új regénybe. S alighanem nyájasabb olvasó, nem olyan válogatós, nem kényeskedik, nem kritizál, még naiv, még új neki a nyomtatott betű, tiszteletben tartja és hálás neki az új élvezetért, amellyel az életét megszébbíti. Ebben van a könyv utcára kerülésének eléggé föl nem becsülhető társadalmi hatása. Az emberek százezrei, sőt milliói éltek eddig és élnek még most is mindennemű szellemi élvezet, a mindennap keserű gondoljaiból való fölemelkedés alkalmán nélkül. Az embernek pedig szüksége van arra az életörömről, hogy legalább pillanatokra kikapcsolódjék a realitások világából, anyagi, családi és egyéb gondjainak lenyűgöző prózájából föllendülhessen egy más életkörbe, amelyből ki van zárva az érdek önző motívuma. Erre való szervül képezte ki magának az emberiség a művészetet, amely tehát éppolyan életszükséglet, mint akár a lakás vagy az étel. Követelménye az erkölcsi és szellemi higiénének. Akinek ama kikapcsolódásra nem áll rendelkezésére a művészet, az más módokon keresi, például az ital mámorában, amely szintén kikapcsolja nyomasztó valóságaiból. Hiába prédikálnak az alkohol ellen, ha nem adnak a szegény embereknek helyette más, hasonló értékű élvezetet, ha egyedüli módja nyomorúsága szüntelen nyomása alól való szabadulásra a bor és a pálinka kábulata. S hiába panaszkodunk az alsóbb néposztályok modor és érzület dolgában való eldurvulására, ha nem adunk nekik módot arra, hogy belelássanak egy finomabb, magasabb rendű világba, és észrevegyék ennek kívánatosságát. Meg kellett nyitni az életöröm új forrásait a legszélesebb néprétegek előtt. S ők hálásan isznak ezekből a forrásokból. Az első kísérletet erre a mozi, a szegény emberek színháza tette, és nagyon jól járt a kísérlettel. Most a könyv lép a nyomába.

A dolognak demokratikus természete abban is nyilvánul, hogy bár az olvasásba bevont új tömegek adják a zömét az új könyvtípus közönségének, a többi, felsőbb rétegek sem maradnak tőle idegenek. Az olcsó könyveket egyformán olvassa a lateiner, a kisiparos, a bolti alkalmazott és a munkás: végre valami ebben a szétदारolt világban, amiben az egész társadalom egyesül. A prémbundás finom hölgy mellett szerény bolti leány ül a villamoson, mind a ketten ugyanazt a regényt olvassák: akiket a társadalmi különbségek egész világa választ el, azok találkoznak az irodalom közös területén.

Mindezzel szemben elenyészik a nyomatéka mindannak, amit az utcára került irodalom ellen fel lehet hozni. Akik a régi formájú könyvet féltik, azokra rácáfolnak a tények: a drágább, s csakis könyvkereskedésben árusított könyvek kelendő-sége sohasem volt akkora, mint most. Sőt még a javára fog válni a drágább kiállítású könyvnek a mai olcsó könyv: azok az elemek, amelyeket ez utóbbi belevon az

olvasásba, előbb-utóbb meg fogják kívánni a másféle könyvet is. Amint felismerik, hogy a könyv életszükségletükké vált, már nem fog olvasási vágyuk kizárólag az olcsón kapható könyvekre szorítkozni, s rá fogják magukat szánni arra is, hogy bemenjenek a könyvesboltba. S akiknek az a panaszuk, hogy az egyre szaporodó olcsó vállalatok az irodalom könnyebb fajta és selejtesebb termékeit terjesztik, azokat megnyugtathatja az, hogy az így kiadandó könyvek válogatási szempontja nem a selejtesség, hanem a népszerűsége való alkalmatosság, amely megvan nem egy irodalmilag is értékes műben is, aminthogy az olcsó könyvek között nem egy kitűnő író kitűnő munkáját találhatjuk. S különben is ahhoz, hogy az embereket jó könyvek olvasására szoktassuk, előbb egyáltalán rá kell őket szoktatnunk az olvasásra. Akiknek közülük képességük és hajlamuk van igazán értékes és komolyabb fajta könyvek élvezésére is, azok meg fogják találni az utat is hozzájuk, ha egyszer az olvasás jó ízét megismerték. Az író pedig csak nyer vele, ha megadják a lehetőséget, hogy munkáit milliók olvassák.

S. A.

1917. 46. sz. november 18. 744.

Csathó Kálmán: A nők titka. Budapest, Singer és Wolfner

Csathó Kálmán⁹⁵ derült és kellemes író. Nem fárasztja az olvasót nehéz problémákkal, nem izgatja nagy szenvedélyekkel s nem hozza zavarba az originalitás meglepő hatásaival: a jó társasági ember könnyedségével beszél olyan dolgokat, amelyeket a társaság szeret hallani, amelyek leggyakrabban szerepelnek a beszélgetések tárgyai közt, s azon a hangon beszél, amely a jó társaság hangja, vidáman, diszkrét elmésséggel és keserűség nélküli, enyhe malíciával. Az a módor ez, amely kedvelté teszi az embert a társaságban, különösen a nők előtt, s Csathó is ennek köszönheti gyorsan kivirult népszerűségét. Új novelláskönyve ezt bizonyára fokozni fogja. Egy közös témája van, a házasság, s miről szeretnek az emberek jobban beszélni és hallani, mint a házasságról? Egy házassági hír mindig a legnagyobb szenzáció a házasulandók társasági körében. Csathó külön teóriát állít fel a házasodásra: a nőknek van egy közös, féltve őrzött titka, amelyet férfiaknak semmi körülmények között sem árulnak el, s ez a titok arra vonatkozik, hogy miképp kell a férfiakat megházasítani. Az egész női nem ily módon egy roppant házasító maffia, amely nem tűri, hogy férfi házasulatlan maradjon, s amelynek praktikája alól csak ritka ember tud megmenekülni. A férfi ebben a dologban többé-kevésbé mind ostoba, észre sem veszi, mikor már házasságra van ítélve, s amikor az ítéletet végrehajtották rajta, azt hiszi, hogy ő akarta a házasságot, ő választotta ki magának a nőt. Az elméletet bizonyító példákat csokorba fűzve mutatja meg az író *A házasságok az égben köttetnek* című novellájában, amely a kötet legnagyobb darabja. Itt nem kevesebb, mint három házasság jön létre az

⁹⁵ Csathó Kálmán – ld. 1916/52; 1918/26–27.

elméletnek megfelelően, s úgy érezzük, kissé nagyon is megfelelően. Nem is ez a legjobb a novellában, hanem a falusi úri kislány alakja, aki tökéletesen tiszta és tudatlan még, s egyszerre szemléletes képekben lobban eléje az érzéki szerelem misztériuma, amely felkavarja, megrendíti a lelkét, s megnyitja a szemét az élet valósága számára. Ez a részlet mutatja meg leginkább az író, ha ezt csak kissé kimélyíti, akkor a novella sokkal többet is elérne a merő szórakoztatásnál. Egy másik jelenetben, mikor a parasztlány és az úrfi elbúcsúznak egy félbemaradt szerelmi kettős után, szintén van gyöngédség, meghatottság és érzés. Formailag kiválik a novellák közül az, amelyben egy letört, duhaj úr elmondja kutyáinak történetét, amely tulajdonképpen asszonyainak története. Ebben a parallela minden erőszakolás nélkül s mégis következetesen van keresztülvéve, kihozza maradék nélkül az író mondanivalóját. Ez a legkomolyabb is a novellák között, a többiben az ingerkedő hang az uralkodó. Csathónak specialitása a maliciózus kötekedés a női nemmel, valami enyhe és egyáltalán nem veszedelmes asszonyellenesség, a dolgoknak s különösen a házassági dolgoknak férfi-szempontról, férfi-szemmel való nézése, de ez csak olyasféle tréfálkozás, nincs benne semmi tragikus, nem elegyednek bele a nemek közötti ősi harc keserű hangjai, s ezért az asszonyok is mulatnak rajta, nem veszik tőle rossz néven. Mindenki úgy válik meg könyvétől, mintha egy kellemes és szimpatikus, a társasági formákat és szokásokat betartó, elmés társalgóval töltött volna együtt egy-két órát.

1917. 47. sz. november 25. 761.

Surányi Miklós: A Szenthegy. Budapest, Singer és Wolfner

Surányi Miklós,⁹⁶ kinek *A trianoni páva* című kisregénye nemrégiben bizonyos feltűnést és várakozást keltett, most nagyobb arányú, szintén történeti levegőjű regénnyel igyekszik ezt a várakozást kielégíteni. Az új regény mindenesetre jelentékenyebb és szélesebb ívű munka az előbbinél, szélesebb epikai háttérrel ölel fel és súlyosabb dolgokat mozgat. Kun László király⁹⁷ korát kapja fel, s abban is Buda városának sorsát. A király összeütközéseiben az egyházzal és az urak egy részével Buda városa a király pártján áll, hagyományból, meggyőződésből, vezető emberének, gróf Wernher főbírónak akaratából, aki a király segítségével reméli valóra válthatni a város hallatlan felvirágoztatására való álmait, s akit a király hűgával, a szép, szenvedélyes és szabad erkölcsű Erzsébet hercegnővel való szerelmi viszonya is a királyi házhoz köt. Wernher alakja áll a regény központjában, az író úgy jellemzi, mint korát messzire megelőző kultúrembert, aki az oligarcha urak, püspökök, kun és magyar vitézek barbár vetélkedései, az ország belső harcokban való vérzése közben arról álmodozik, hogy Buda városából hatalmas, Párizssal és az olasz városokkal vetélkedő kultúr-központot csinál, gazdag kereskedelmet és

⁹⁶ Surányi Miklós – ld. 1917/19.

⁹⁷ IV. (Kun) László (1262–1290), Árpád-házi király, gyilkosság végzett vele.

ipart, szellemi életet, erős és öntudatos polgárságot. Az alak érezhetőleg modern észjárásból fogant, s az író némi önkénnyel projiciálja⁹⁸ a magyar középkorba, gondolatai, szavai néha úgy hatnak, mintha egy programján elmélkedő mai polgármesteréi volnának. A regény általában nagy történeti apparátussal készült, bámuljuk részletes ismereteit a kor viszonyai, a középkori Buda élete, lakosságának sajátságos vegyes faji összetétele, a szokások, szertartások dolgában, de ez a történeti színezet nagyjából díszlet marad, a lényeges dolgok, az emberek lelke nem történelmi. Az író módszere a történeti regényírás egy régebbi fázisára mutat vissza, a Walter Scott-féle regényre. A háttér, a színhelyek, kosztümök adatokban gazdag és hangulateltöltő kidolgozása, s történeti és képzelte alakoknak együttes szerepeltetése s az előtérben romantikus cselekvény ennek a módszernek az alapjai, a történet lényegébe való mély és reális beleélés azonban nem tartozik kellékei közé. Surányinál ez annál feltűnőbb, mert néha még a szavak is egész modernnek, amelyeket szereplői ajkára ad. Van azonban egy nem mindennapi adománya: jól tud elbeszélni, a jelenetek, melyekre cselekvénye bomlik, érdekesen vannak fejlesztve, van bennük festőiség és változatosság. A budai vásár leírása például nagyon jó, mozgalmas és sajátságosan keleties színű kép, a török bazárok zsváját juttatja az ember eszébe. A regény mindenestre fölötte áll a most mindinkább elszaporodó regények átlagának, s már apparátusának gazdagságával is bizonyos színvonalat képvisel.

1917. 48. sz. december 2. 776–777.

Drasche-Lázár Alfréd: Enyém vagy. Budapest, Franklin Társulat

Drasche-Lázár Alfrédnek⁹⁹ most jelent meg második regénye *Enyém vagy* címmel. Ez is abban a körben játszik, mint a *Tűzpróba*, s amelyet az író nemcsak jól ismer, hanem láthatólag sok tekintetben együtt is érez vele – nyilván élettapasztalatai és emlékei fűzik hozzá. A magyar úri osztálynak egy külön fejlődésű és külön csoportja ez: Bécsben élő vagy legalább Bécsbe sokat járó mágnások, akik a hadseregben – természetesen a huszároknál – szolgálnak vagy a diplomáciánál, nem gazdagok, sőt a vagyon hiánya néha komplikációba sodorja őket, de még fogyatkozásaikban és gyöngéikben is urak; Bécsset szeretik, otthonosak benne, a császárváros szelleme némi különleges bélyeget üt rájuk, bár magyarságukhoz erősen ragaszkodnak, már csak tradícióból is. Az anyagi szempontok, mint mindenkinél, aki nem nagyon gazdag, nagy szerepet játszanak, s a polgár-ember elől sem zárkoznak el, ha vagyonos. A férfiak gavallér és tisztaságukra sokat tartó úriemberek, a nők szépek, de könnyen akadnak köztük olyanok, akiket a vagyontalanság letántorít a morális korrektség útjáról – az egy körből való férfiak és nők közötti erkölcsi színvonal-különbség érdekes dolog Drasche-Lázárnál, bár nem

⁹⁸ projiciál (lat): vetít

⁹⁹ Drasche-Lázár Alfréd – ld. még: 1913/1; 1917/2, 45; 1918/24; 1920/6; 1921/2.

látszik tendenciózusnak, talán inkább öntudatlan. Már a *Tűzpróbában* is volt egy mágnás asszony, akinek romlottsága veszedelmet hozott gyermekeire, az *Enyém* *vagyban* enyhébb az eset: itt a hervadó özvegy grófné kitartatja magát egy gazdag polgári eredetű sportemberrel, de ebből nem származik semmi baj senkire. A grófné fia, Odelszky Géza gróf a regény főszereplője, mulatós, szertelenül könnyelmű huszár-önkéntes, akinek igen sok baja van a szolgálatban felette szigorú ezredes nagybátyjával. Veszedelmesen beleszeret egy szenvedélyes, szép félvilági nőbe, el is akarja venni feleségül, de ebből a szándékából kigyógyítja ezredes nagybátyja, mikor bebizonyítja neki, hogy a leány méltatlan a szerelmére. A kissé puha akaratú, de alapjában nem romlott fiú fájó szívvel megy el a nyári hadgyakorlatra, baleset következtében lábát töri, sebesülten kerül egy derék, gazdag polgárember házába, gyógyulása alatt – bár a bécsi szerelem sebe még csak félig hegedt be – összeszerelmesedik a mágnásoskodó házi-kisasszonnyal. A szerelemből házasság lesz, melyet mint egy félelmes árnyék fenyeget a szakításba belenyugodni nem tudó bécsi kokott. A fiatal pár nászútjukor útjukba is vetődik a Semmeringen, s a fiatal grófot, aki el akarja űzni, egy viharos jelenet után magával ragadja egy sziklahasadékba. Ebbe a tragikus fordulatba nehezen tud belenyugodni az olvasó, az elbeszélés könnyed és csaknem mindig derült hangja nem készített rá elő – a gróf nem érdemelte meg ezt a hirtelen végzetet. Máskülönbén a gróf és a félvilági nő viszonya a szakítás után a regény legjobban rajzolt motívumai közé tartozik: amint a legénykori szerelem emléke mint egy fenyegető árnyék mindig ott van a boldog, tiszta szerelem felé haladó fiatalember tudatában, néha mozgolódní kezd, minthogy a begyógyult sebek is időnkint fájni kezdenek, a nő féktelen érzéki szerelmének monomániává válása éppen a férfi folytonos visszautasítása miatt – ez mindenképpen valószerűen van motiválva. Jók az alakok is nagyobbbrészt: néhány kívülről is felismerhető vonással vannak megrajzolva, körvonalaik elválnak a háttértől és egymástól, az olvasó is könnyen különválasztja őket tudatában. Érdekes a polgári emberek és mágnások közötti különbség, melyet az író itt is megtesz: éreztetni tudja a különböző levegőt, amelyből származnak s a becsületes, kemény munkán felnöött polgárokat erkölcsileg tartalmasabbaknak, kompaktabb jelleműeknek látja a könnyedebb, rutinosabb, de könnyebb fajsúlyú mágnásoknál. A regény jól van elbeszélve, jelenetről jelenetre meg tudja tartani az érdeklődést, némely helyein érdekfeszítő is, – bizonyára éppoly népszerűségre fog jutni, mint a *Tűzpróba*.

1917. 49. sz. december 9. 792–793.

Havas Alisz: Szent Borbála képe. Budapest, Franklin Társulat

Havas Alisz¹⁰⁰ regénye, melyet lapunkban mutattunk be először, most könyvalakban is megjelent. Egy izmos fiatal írói tehetség mutatkozik be ezzel a nyilvánosságnak, olyan munkával, amely egyszerre meggyőz mindenkit arról, hogy igazi írói tehetséggel van dolga, aki emellett komolyan is veszi írói tehetségét és magas célokra tör. Erősen gondolkodó és finoman megfigyelő leány ad számot arról a képről, amelyet a világról s az emberi, különösen a női lélekről alkotott magának. Regénye mögött a háború terjeszkedik mint komor háttér, amely beleavatkozik az életsorsokba, beleszívódik az emberek minden gondolatába, kiforgat szokott életéből mindenkit, komplikációkat teremt, sima pályán indult sorsokat bonyolult, kalandos helyzetekbe sodor, s a lelkekben új érzéseket lop bele, módosítja a régiéket. A mese, a magyar leány szerelmi története egy fiatal orrosszal, amely egy tengerparti fürdőben, közvetlenül a háború előtt kezdődik s ugyanott végződik, első izgalmival, a lelkek föllendülésével, majd válságos küszködésével, az általános hangulat és a személyes vágyak összeütközésével s a végén az elragadó szép szomorúságú lemondással. A legértékesebb elemek közé tartozik a regényben a háborús hangulat fejlődésének és alakulásának a rajza: az első napok hazafias lelkesedése, amelybe csak elfojtva hangozik bele az aggodás a harctérre induló családtagok sorsáért, az első harcok hírei, a nagy válságos csaták, a kárpáti harcok feszült izgalma, a hadikórházak különös levegője szenvedő sebesült katonáival, az ápoló hölgyekkel, akik a maguk temperamentuma szerint szent komolysággal, szenvedélyes odaadással vagy flörtölő léhasággal végzik dolgukat, később a lelkek belefásulása a háború rettentő egyformaságába, a vigasztalan vége-várásba, az embereknek beleilleszkedése a háború által teremtett helyzetekbe – minden, amit valamennyien láttunk és átéltünk, megismétlődik szemünk előtt a regényben. Havas Alisz igazi író módjára látja és tudja érzékeltetni az életkörülmények kapcsolatát az egyes emberek sorsával és lelki életével; alakjai élesen, tiszta vonásokkal válnak el a háttérükből és egymástól. S az egyéni vonások biztos egyensúllyal vannak összeillesztve a tipikusokkal, minden alakjának megvan a maga egyéni reliefe és emberi csoportokat jellemző perspektívája. Nem egy olyan motívumot ragad meg és tud kifejleszteni, amelyet csak igazi író vehet észre, mint pl. a rutén papházban a faji vonások ellentmondása azzal a magyar gondolatvilággal, amelybe beleélte magát. A temperamentum-különbségek az emberek között, melyek legélesebben különböztetik el őket egymástól, mindenütt világosan éreztetve vannak. Képeket is erőteljesen és biztosan tud rajzolni – Velence képe közvetlenül a háború előtt, a hadikórház élete, a család a háborúban –, a legtöbb kép a regényben tiszta kör-

¹⁰⁰ T. Havas Alisz (?–?), írónő, Mikes Lajos utolsó feleségének, Havas Irmának testvére, Trettina Jenő újságíró felesége. A *Magyar szülők lapja: együtt a magyar tanítók otthona hivatalos közlönye* c. lap, illetve a *Pajtikám* című ifjúsági lap felelős szerkesztője. Még egy regényéről van tudomásunk, a *Katicabogár* címűről, melyet a Franklin adott ki 1923-ban.

vonul, levegős. A befejező kép pedig, amely újra összehozza és egyúttal szét is választja a szerelmeseket a háború után, olyan mély és erős hangulatú, s megírás dolgában is annyira erős, hogy szívesen elfeledjük érte azt a zökkenőt, melyet a kompozícióban okoz. A *Szent Borbála képe* még csak kezdet, első próbálkozása egy kiváló tehetségnek, de máris olyan értékeket tár fel, hogy a legnagyobb érdeklődést kelti az író nő további pályája iránt.

1917. 50. sz. december 16. 808–809.

Felner-Dénes Pál: Az árnyékember. Budapest, Franklin Társulat

Felner-Dénes Pál¹⁰¹ új író, de csak mint magyar író. Mint most megjelent könyvének a végén olvassuk, németül már vagy nyolc könyve jelent meg, aforizmák, regények, színdarabok, s közülük több úgy látszik, sikert is aratott a német közönség előtt. Most, mintegy önkéntes száműzetésből, visszatért hazájába és magyarul adta ki *Az árnyékember* című regényét. Jelentékeny tulajdonságokat hoz magával. Munkáján erősen érzik a mai német irodalom levegője, a mai németek szoktak így megfogni egy témát, s a technika és motiválás módja is arra a regényformára emlékeztet, amelynek leghíresebb példája Kellermann *Az alagútja*.¹⁰² Fantasztikus regényt írt abból a fajtából, melynek az angol Wells a legismertebb művelője, s amelynek lényege az, hogy az író egy szofizmából, nem egészen komolyan vett gondolatból indul ki, s ebből logikai vagy pszichológiai módon fejtve le a konzekvenciákat, fantasztikus cselekvényt alakít ki. A kiindulópont Felner-Dénes regényében az okkult indiai filozófia köréből való, s körülbelül abban áll, hogy ha valakiben nincs elég akarat, hogy kifejlessze és értékesítse a benne rejlő géniusz, a legjobbik énjét, akkor ez az én az árnyékában keres menedéket, elszakad tőle, s az embernek akkor csak az érzés marad. Így jár a regény hőse, az óbudai külön hegedűkészítő fia, Sebők Henrik. Tele van zsenialitással, nagy művésze a zenének, gondolatai vannak, melyekkel jótévője lehetne az emberiségnek, nagyszerű találmányok ötletei forrnak benne, de nincs akarata, semmi alkotás nem kerül ki készen a keze közül, zsenialitása terméketlen marad. Az eszmék, melyek alakulat-

¹⁰¹ Felner [Fellner] Dénes Pál (1888–[Berlin]1928), író, dramaturg, filmes. 1911-től Berlinben a Komödienhaus dramaturgja volt, eközben a *Pester Llyod* és berlini lapok munkatársaként is dolgozott, majd mint filmíró lett ismert. Eötvös József *A karthauzi* című regényéből írt forgatókönyvet 1916-ban. Egyengette Korda Sándor és Kertész Mihály pályáját. A világháború után ismét kiköltözött a német fővárosba, és néhány év múlva, 1926-ban saját filmvállalatot is alapított Felner és Somló néven. Ld. Kurt Mühsam–Egon Jacobsohn: *Lexikon des Films*. Berlin, Verlag der Lichtbildbühne, 1926. A Nagy Csaba szerkesztette emigráns lexikon Felner Péter Pál néven tartja számon, álneveit is megadva.

¹⁰² Bernhard Kellermann (1879–1951), német (utóbb kelet-németországi) író, újságíró. Festőként kezdte pályáját. *Az alagút* című regénye 1913-ban jelent meg németül, s azonnal magyarul is, Nitsch Lőrinc fordításában az Athenaeum kiadásában. A regény alapja egy technikai jellegű utópikus gondolat, sikerül alagutat építeni Európa és Észak-Amerika között. A könyvet több milliárd példányban adták ki, négy film is készült belőle.

lanul vívódnak benne, végre is megfüllesztik a lelkét, okkult gondolatkörbe téved, egyszerre csak az árnyéka elkezdi nyugtalanodni, és elszakad tőle. Az elszabadult árnyék megöli Henrik legjobb barátját, Morbert Sándort, és belopja magát ennek testébe, Henriknek csak a jóságos, érző szíve marad meg. Morbert ragadja magához Henrik minden eszméjét és kíméletlen akarattal megvalósítja őket, de neki meg szíve nincsen, s így minden, amit Henrik az emberiség javára gondolt ki, az ő kezében átokká és a pusztulás eszközévé válik: a leányt, akit Henrik szeret, magához édesíti, és szívtelenségével öngyilkosságba taszítja, találmányaival rettentő háborúba keveri az országot, mindenkire, akivel összekerül, pusztulást és károkozást hoz. Henrik, kinek számára csak az érzés és szenvedés maradt, gyötrődve látja mindezt, s tudva, hogy Morbert – illetőleg saját a Morbert testébe lopózott árnyéka – mégis szorosán függ az ő életétől, öngyilkos lesz, s ezzel Morbertet is megöli. Az író sok hatással alkalmazza a fantasztikus motívumokat: főhősének már származásával jelzi a mindennapitól eltérő, különös voltát, lépésről-lépésre fejleszti benne a misztikus motívumokat, s figyelemreméltó dialektikával fűdi el a fantasztikus történet irrealitását. A mai közönség feltűnően vonzódik az ilyen fantasztikum iránt – általában, mintha újra erősen feltámadt volna az emberek vágya a mese után –, s Felner-Dénes Pál könyve iránt is előreláthatólag nagy érdeklődés fog nyilvánulni.

1917. 51. sz. december 23. 828.

Kiss Jenő Sándor: A gép. Budapest, Franklin Társulat

Kiss Jenő Sándor¹⁰³ személyében új író mutatkozik be egy novelláskönyvvel. Úgy tudjuk azonban, személyének és nevének szép előzménye van a magyar irodalomban: fia Kiss Józsefnek, a költőnek. Munkáiban azonban a saját lábán áll: olyan hangot üt meg, amely egészen az övé. Tulajdonképpen nem is a szó szokott értelmében vett novellákat ír, hanem modern formában írt erkölcsi meséket, melyekben nem a történet valószerű elmondása vagy az alakok pszichológiailag hű rajza a fontos, hanem az írónak egy ötlete, megfigyelése, nézete az élet és az ember valamely dolgáról. Kiss Jenő Sándor kiábrándultan nézi a világot, nem sok jót lát az emberekben, a kapzsiság, ravaszság, ostobaság és önzés képeit látja legfeltűnőbbnek az emberi arcvonások közül; az erény mindig a rövidebbet húzza nála. Ehhez képest a hangja is fanyar és gúnyolódó, minden novellája szatíra az emberi életről. Előadása ötletes, néha szellemeskedő, jobbra-balra csipkelődő. Legtöbb baja a belső formával van, nem mindig sikerül neki történeteinek morálját magától, belülről, a történet elmondásából kicsattantani, s néha az olvasó előtt nem is egészen világos, mi az, amit a hallottakból tanulságul le kell vonnia. A kötetnek

¹⁰³ Kiss Jenő Sándor (1885–[Mauthausen] 1944), újságíró, író. Kiss József öt gyermeke közül a legfiatalabb. Két könyve jelent meg: az itt ismertetett *A gép* (1917, novellák) és az *Önagysága Rómába megy* (1921, regény). Hagyatéka kiadatlan.

körülbelül a legjobb novellája az, amelyet a lelegejére tett, s amely a könyvnek is címét adta. Ez egyúttal a leginkább novella valamennyi között: a gyári gépnek rejtelmes varázsát ábrázolja arra az emberre, aki a gépet gondozza és kezeli. A gép magához húzza az embert, valami titkos vonzás van benne, amely a gépész idegrendszerére hat, elaltatja és megrészesíti, hogy mikor tudatos ellenállása már eléggé meggyöngült, mint egy ellenállhatatlan örvény ragadja be kerekai közé a pusztulásba. Ez is szimbolikus kép, de belülről jól van megalkotva s végig össze van tartva, úgyhogy az író mondanivalója, bár nincs szóval kimondva, mégis tisztán áll az olvasó előtt.

(TM:) Ahány, annyiféle..., egységes közléseket adnék!
Ezt pl. ellenőrizni kellene, volt-e vmilyen címe az írásnak,
s ha igen, azt kellene megadni. Ez itt címnek nagyon "elbeszélő".

A *Nyugatban Havas Gyula* (1918/8. 703–704.) írt a kötetéről:

A szerző bemutatkozik az olvasónak címen kis önarcképével kezdődik a könyv. Megtudjuk ebből, hogy az író már nem mai gyerek, megtudjuk, hogy *A Hét* szerkesztőségében nőtt fel, hogy jóformán gyerekkora óta ismeri Bródy Sándort, Ignotust és Kóbor Tamást, hogy fia a kiváló Kiss Józsefnek, és hogy mindezekről és mindenkitől az életben és magától az élettől is egyre csak ezt a jóakarátú intést hallotta: Ne írj! Valahányszor tollat vennék a kezembe – mondja – eszembe jutnak ezek a szavak, és fizikai undor fog el az írástól. Nem tudom, komolyan gondolja-e ezt Kiss Jenő Sándor, mert ha igen, akkor azt kellene mondanom, hogy valóban ne írjon többé. Az a helyes és jogos felháborodás, amelynek hangján a mai magyar irodalmi élet reménytelen sivárságáról és elszánt és vad üzletszerűségéről szól – úgy ebben az előszóban, mint novelláknak nevezett elmefuttatásaiban itt-ott –, a jelen esetben kissé visszatetsző: hiszen önmagáról, saját irodalmi működéséről szól, s nekem, az olvasónak, nincs tudomásom róla, hogy a szerző mellőztetéseknek lett volna kitéve, sőt inkább arra kell következtetnem, hogy aránylag szerencsés külső körülmények között kezdett írni, mintegy árnyékában egy folyóiratnak, melynek hasábjai nyitva állottak számára. Ezért van, hogy hangjának sokszor csaknem az elkeseredettségig csapó rezignáltsága és öreges, kissé cinikus bölcselkedése hamisan hat, olyanformán, mintha a lövészárokból jövet a hadtestparancsnoksághoz beosztott tisztektől panaszokat hallok a háború borzalmas szenvedései miatt. Általában ezt a bevezető írást szerencsétlen ötletnek tartom, s a legkevésbé alkalmasnak arra, hogy rokonszenvenessé tegye az egyébként nem tehetségtelennek látszó író. Vagy rokonszenves jelenség-e, ha egy író első könyvében elmondja, hogy nem tartja helyesnek bizonyos irodalmi nagyságokkal való ismeretségét arra használni fel, hogy velük előszót írasson könyvéhez, s így mintegy bevezettesse magát velük az irodalomba, – de ezzel a véleményével szemben nem mulasztja el megemlíteni mindezeket a nagyságokat, könyvét Herczeg Ferencnek ajánlani, (ami magában véve semmit se jelentene, de így, együtt a többi jelenséggel szemet szúr) és általában mindenfajta külső vonatkozásait az irodalmi élethez felemlíteni? Nem gondolja-e a szerző, hogy ennek legkevésbé egy kezdő író könyvénel, vagy mondjuk, egy író első könyvénel van helye? Bár lehet,

hogy ez az egész bevezető önarckép elfogadható lenne, ha felülemelkednék az újságok úgynevezett színes cikkeinek felületes szellemességén és üres bölcsességén.

Maguk a novellák nagyrészt erősen éreztetik a kieszeltség, a csináltság ízét, bár bizonyos könnyedség és gördülékenységgel nem vitatható el tőlük. És mindegyik, még a jobbak is, egész milyenségében és egyik-másik még a témájában is azt a sajátos jelenséget mutatja, mily könnyen sajátíthatja el az írás összes külső eszközeit valaki, aki írók között, egy irodalmi élet levegőjében nő fel, az örök és gyógyíthatatlan betegség mérgező atmoszférájában.

Mindenesetre érdemes lesz megvárni, mit mutat Kiss Jenő Sándor, ha megfedlekedik mindarról, amit látott, hallott, tanult és olvasott, ha lerázza magáról az öregséget, amelynek külsőségeit kissé már veszedelmesen magába szívta, ha megmutatja ifúságát, mely bizonyára benne van még, ha kevesebbet beszél Petrarcaról és Boccaccióról, Cholnoky Viktorról és Grödelékről, a thomassalkról és a spódiumrészvényről,¹⁰⁴ Don Quijoteról és a Santa Maria della Salute lapos kupolájáról és mindezek helyett élő és érző emberekről, lüktető, eleven valóságról próbál képet adni, mint ahogy teszi például a könyve címéül szolgáló novellájában. Egyelőre csak annyit árul el, hogy van némi meseszöví fantáziája, némi érzéke a humor és a satíra iránt, és hogy tiszteletreméltó morális tendenciái vannak.

1917. 52. sz. december 30. 844–845.

Móricz Zsigmond: Szegény emberek. Budapest, Nyugat-kiadás

Móricz Zsigmond¹⁰⁵ ama kevés számú író közé tartozik, akiket megtermékenyített a háború. Az ő tragikai lendülete és vívódó szenvedélye, mint az élet minden dolgával, hatalmasan birkózik a háború problémájával is, s ebből az erőfeszítésből származnak háborús írásai. A változás csak abban van, hogy egy témával, egy motívummal többje van, különben a háborúval is csak úgy küszködik, mint más műveiben a szerelemmel, a pénzzel, az ember és környezete közötti összeüt-közésekkel. A *tűznek nem szabad kialudni* című könyvében a háborúnak a front mögötti hatását írta meg: azokat az elváltozásokat, amelyeket az emberek lelki és anyagi életében a háború alatt megváltozott gazdasági rend, a termények roppant megrágulása, a mezei munkának az öregek és a nők vállára való háramlása, a férfi-nép virágának távolléte s az életnek a normális mederből való mindenféle más kitolódása okozott. Új könyvében, melynek legterjedelmesebb és legjelentékenyebb novellájáról a *Szegény emberek* címet adta, a magyar katonát írja meg, amint a fronton menetel, pihen, fedezékben áll, patrujba jár, sturmol, virtuskodik,

¹⁰⁴ Spódiumrészvény: utalás az Első Pesti Spódium és Enygyár Rt.-re, mely többek között csontlisztet (spódium) állított elő. Tulajdonosa Bedő Béla volt, aki munkásságának hasznából építette a budapesti Honvéd u. 3. sz. házat, amelyben szerteágazó vállalkozásainak székhelye volt. Balázs Erzsébet: Azok a boldog békeidők. *Nemzetiségek*, 2009/6. 28–29.

¹⁰⁵ Móricz Zsigmond – ld. még: 1909/30; 1910/21; 1911/1, 47; 1912/15; 1913/2; 1914/9; 1917/3.

hol mókázva játszik a hallállal, hol megborzasd szörnyű képeitől, megsebesül, elesik. A katonaélet mindenféle alakjai tűnnek fel, leggyakrabban és legjellemzőbben a paraszt-katona, de fölötte és körülötte az önkéntesek, a fiatal zászlósok, hadnagyok, főbb tisztok a dandár-tábornokig, s a sor végén mint a háborús borzalom rettentő képe: a harctéri vértől megvadult szabadságos katona. Valamennyien szüntelenül, tudatukban és tudatuk alatt magukban hordják az otthon, a békebeli normális élet, az apró-cseprő mindennapi örömök és gondok emlékét, azaz életük tulajdonképpeni tartalma, a háború, amelyben szörnyű testi erőfeszítések, halál és öldöklés közben élnek, csak valami kívülről jövő s lényükkel kapcsolatban alig álló, esetleges valami, amit sietve leráznak magukról, amint lehet. Legjobban látjuk ez a könyv első novellájában, amely a parasztkatonáról szól, aki kellemetlen híreket hallott hazuról, a felesége összeveszett anyjával, folyton civódnak, s ő a legapróbb részletekig elképzeli, szinte látja-hallja csúnya civódásukat, s emiatti elkeseredésében jelentkezik veszedelmes helyre patruj-szolgálatra, a halállal nem törődve pompás virtuosos cselekedetet művel, egy kitűnő paraszt-hadvezér tehetségeit mutatja meg, s a kalandos életben folyton a maga otthoni bajával évődik, de a férfias erőpróba alatt és egyik bajtársa kenetes, istenfélő beszélgetésének hatása alatt lassankint megenyhül a keserősége. Pompás novella ez, a magyar paraszt karakterének egész sereg érdekes tulajdonságát revelálja: eszét, ravaszságát, friss humorát, a mezei munkásnak azt a különös természetét, hogy tunya és munkakerülő, de időnkint, ha kell, hallatlan munkateljesítményekre képes és – ami Móricznál, de általában irodalmunk parasztábrázolásában új: vallásos érzését, amely ritkán, de nagy komolysággal támad fel lelkéből, ahol elrejtve szunnyad az élet hétköznapjain. Ebben a novellában még van valami, ami a háború első időszakából való: csöndes, szomorkás gyönyörködés a magyar katonában s a háborús dolgoknak anekdotikus szemlélete. Meg lehet figyelni azonban, hogy idővel mindinkább elmélyül a háború felfogása, mind tragikusabbá válik, mindinkább eltűnik belőle a virtus, a vitézkedés, a romantika, s marad a végén maga a meztelen háború, a halál, a gyilkolás, a szenvedés és elállatiasodás rettentő képe. A háborúhoz való viszony Móriczban is épp úgy fejlődött, mint minden emberséges emberben a háború gyűlölete felé. A fejlődésnek végpontját a *Szegény emberek* című novella jelenti. A napszámos paraszt-katona, aki szabadságidejében látja maga és családja kínzó nyomorát, mint egy éhes tigris, gyermekeket gyilkol, pénzt rabol, és aztán elmegey feleségével a vásárba, fojtott belső izgalommal, amely azonban nem erkölcsi, hanem idegrendszerbeli. A harctéren hozzászokott a gyilkoláshoz, a kiontott vér nem ijesztő neki már – s a végén a katona fegyelmezettségével, de alapjában valami baromi fásultsággal adja meg magát a csendőröknek. S ebbe a szörnyűségbe valami tragikus humorral hangzik bele az apai szeretet és gyöngédség. Ez a novella olyan, mint egy egzaltált, hörgő kiáltás a háború embertelensége ellen. Rendkívüli erővel és beleérzéssel van megírva, olyan feszültség és izgalom van benne, hogy minden során érzik a lelki átélés. Raszkolnyikov óta nem írtak meg gyilkolást ennél belsőbb, megrendítőbb elképzeléssel. Ez a novella mindenkor Móricz legjelentékenyebb és legjellemzőbb dolgai közé fog tartozni.

1918. 65. évfolyam

1918. 1. sz. január 6. 12–13.

Kiss József: Avar. Budapest, Athenaeum

Kiss József¹ termékeny öregkora néhány kedves virágával ajándékozta meg az olvasót: az utolsó két esztendőben írt verseit gyűjtötte össze egy szép kötetbe. Az öregkor líráját éneкли, az irodalmunkban leggyakrabban előforduló motívumok egyikét, amely annyi szép ritmust csalt ki Arany János, Gyulai Pál, Lévay József s legújabban Vargha Gyula ajkáról is. Az őszi hangulat uralkodik a költőnek ezen az új könyvében: a nap még világít és melegít, de már szürke borulatok érződnek fényében, hűvösségek remegtetik meg melegét, mind gyakrabban fődik el komor felhők az egyre jobban összeszűkülő horizontot, az erdő mind erősebben zörren az avartól, a nyár búcsúzik a földtől. A költő még látja, érzi az élet színét, melegét, még ízlelni tudja az élet örömeit, de csak csöndesen, szomorkodva, a búcsúzás hangulatában. Mint egy melankolikus mosoly, úgy hatnak ezek a versek, vagy mint a fáról halkán hulló levelek. Kiss Józsefben már fiatalkorában is volt bizonyos öreges vonás, bágyadt rezignáció, passzív félreállítás az élet elől, s a haladó idővel ez megmélyült s alapvonásává lett költészetének. Most úgy áll a világgal szemben, mint egy könnyen megpendülő húrú hangszer, amely halk, mély zengéssel adja vissza a hangot, ha a szél megérinti húrjait. Minden mintha távolból, megtompulva érne hozzá, mint a szobában élő emberhez az utca lármája. Még a háború rettentő dörgése is elhalkulva éri fülét, s néhány szomorú ritmussal reagál rá, sóváran tárja ki lelkét a béke reményének, könnyet hullat a messze Oroszországban sínylődő hadifogoly magyarokra gondolva, és elirtózik a vér tengerétől. Szíve megértő jószággal fogadja magába a kicsiny, öntudatlanul szenvedő embereket, az élet szegényeit: a kötet leghosszabb versében, a *Janó és Hanka* című verses novellában az Árvából a fővárosba került házépítő tót legény és leány szomorú sorsát mutatja be a szeretet és megértés humorával, a könyv végén pedig *A levél* című vers a költő nagyapja, Reb Mayer Litvák történetéből mond el újabb részletet. A zsidó elmés-ségnek és iróniának érdekes vonásait mutatja meg ez a kis verses levél. A többi versek az élettől való búcsúzkodás költészetét szólaltatják meg apró sóhajszerű dallamokban. „Alkonyodik innen, onnan, hínak is már valahonnan, ez az est az ég peremén, szedelőzködj, öreg legény” – ezzel az epilógussal búcsúzik el a költő olvasójától, remélhetőleg nem hosszú időre, csak a legközelebbi verseskönyvéig.

¹ Kiss József – ld. még: 1908/4; 1911/4; 1918/1; 1920/22.

1918. 1. sz. január 6. 13.

Szini Gyula: Porcelánmuzsika. Budapest, Franklin Társulat

Szini Gyula² ily című regénye, melyet, mint olvasóink jól emlékeznek rá, annak idején, még a háború előtt, lapunk közölt először, most könyvalakban is megjelent. Olvasóink jól emlékezhetnek érdekes történetére, sajtószerű alakjaira és arra az érett művészetre, amellyel ezek rajzolta vannak. A történet középpontjában egy gazdag és szép asszony, Lívia áll, egy építész felesége, akit már-már tragédiába sodor férje nem egészen alaptalan féltékenysége, a sarlatán orvos intrikája, aki gonoszul kieszelt kényszerrel akarja őt magának megszerezni, egy igen ügyes kalandor iránti szerelme, s mindebből egy becsületes, az emberi és művészet igazságáért rajongó művészember menti meg. Ezt az utóbbi alakot, akit az író Kóbor kutyának nevez, rajzolta meg a leghatározottabb vonásokkal: olyan ember, aki teljesen közömbös az élet anyagi oldala iránt, sikerrel, pénzzel, hírnévvel nem törődik, eszméit, nagy művészi tehetsége gyöngyeit az igazi bohém nemtörődömségével odaadja másoknak, ő maga a legnagyobb szegénységben és teljes ismeretlenségben él, de nem bír elviselni semmit, ami gonoszság, intrika, tehetségtelen stréberség és született védője mindenkinek, akit bántanak, akivel méltatlanságok történnek, s aki gyöngé és üldözött. „Nézz végig rajtam – mondja a végén a kalandor szélhámosnak. – Ilyen futóbolondot látsz most magad előtt. Nincs megállásom sehol a világon, mert nem tűröm, hogy parányi piszok is tapadjon erkölcsi körmöm alá. Ezért vagyok Kóbor kutya, ezért lógok csak úgy a világban, és ezért nem akarják az emberek elhinni rólam, hogy másra is képes volnék, mint csavargásra... szeretem a nőket... de ők sem tudnak meggyőzni annak a hazug hálónak a helyességéről, amelyből az emberi élet áll, és amelybe ők bele szeretnék csábítani az embert... Engem csak egy zene kábít, hívogat... Az arany szabadság örökös indulója.” A világ hazugságaival szemben meg nem alkuvó erkölcsi igazság képviselője ez az alak, különös, excentrikus – van benne valami abból a krisztusi vonásból, amelyet az orosz regényírók egyik-másik alakjából ismerünk. Csakhogy Szini esztétikai látásának megfelelően a művészetet keresztül látja, s egyúttal a művész embertípus egy sajtószerű megtestesítőjét mutatja meg benne. Ezen az alakon kívül a regény legkiemelkedőbb vonása az előadás egyensúlyozott szépsége. Szini rövid, pregnánsan megalkotott mondatai a lehető legegyszerűbb eszközökkel, csaknem minden hangsúly nélkül, mégis numerózan és a nyelvnek halk, finom ritmusával fejezik ki a mondanivalót, olyan teljességgel, mint a jó vers.

A regényről Schöpflin Aladár a *Nyugat*ba is írt (1918/2. I. 185–186.):

Szini Gyula írói természetével nyilván tisztában van e folyóirat minden olvasója. Kosztolányi Dezső múltkori finom vonalú és pontosan jellemző arcképtanulmá-

² Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1912/42; 1913/23, 29; 1918/25.

nya³ és még inkább magának az írónak munkái révén jól ismerjük valamennyien. Új regényével kapcsolatban csak két momentumra akarok figyelmeztetni.

Az egyik formai dolog: a stílje. Finom, kielezett és mégis egyenletesen ható mondatai, biztosan célba találó képei, jelzői, fordulatai mindent teljesen, maradék nélkül kifejező világossága, halk ritmusa, amely úgy hallatszik, mint a zárt ajtón át a művészi muzsika. Teljesen érett, kész, a maga kifejező lehetőségeivel öntudatosan tisztában levő s harmonizált lelki kultúrájú író kifejező eszköze ez a stílus. Fölvette magába a modern élet mindenféle elemeit, a francia iskolától a pesti csibész-zsargon némely színéig, és ezt a sokféle elemet úgy összeolvasztotta, hogy sehol sem érzik ötvözet-volta, egységes anyagú, a művész keze alatt készségeesen hajló új nemes fémet alkotott belőle.

A másik figyelmeztetés tartalmi: Szininek a mi életünkkel s különösen a művészet körüli étellel szemben való keserű kritikája van ebben a regényben megírva. A jó összeköttetésű középszerűség, a szélhámós kalandorság diadalokat ül, a szabadsághoz, igazsághoz, önmagához hű zseni alul marad, nyomorúságban, bénultan, csavargó sorban. Felül a felszínen a hitványak és értéktelenek, alul a sötétségben az igaz emberek. Az elkeseredés ez állapotok miatt a regény legérdekesebb alakjában szólal meg, akit a többiek Kóbor Kutjának neveznek, aki nemcsak a rezonőrje, hanem a mindent eligazító jó szelleme is a regénynek. Az igaz ember, a jó ember, a Krisztus-típus egy furcsa változata, az ősbóhem, a szent csavargó, a világban helyét nem találó cinikus bölcs – kicsit maga az író. Ebből az alakból észre fogja venni az olvasó, hogy a regény a keserűség óráiban keletkezett, azokban az órákban, amelyek gyakran jönnek rá az igaz emberre. Erős, mély lírai zengés van ebben az alakban, erre figyeljenek, mikor a regényt olvassák.

1918. 2. sz. január 13. 29.

Köpeczi Boóz-Deák Albert: Én és a nagyvilág. Kolozsvár, szerzői kiadás

Köpeczi Boóz-Deák Albert,⁴ bár nem szerepel az irodalmi közforgalomban, nekünk régi ismerősünk. Jó másfél évtizede, hogy egy nagy terjedelmű verses regénye, *A szendi Robinson*, figyelmet keltett olyan helyeken, ahol a vers iránt komolyabban is érdeklődnek. A maga nemében figyelemre méltó munka volt ez, körülbelül utolsó jelentékeny terméke annak a byroni műformának, amelynek irodalmunk a *Bolond Istókot* és a *Délibábok hősét* köszönheti: erősen lírai természetű, művelt és fölényes egyéniség próbálta benne megállapítani a világhoz való viszonyát. Azóta e könyv szerzője alig foglalkoztatta az olvasót, de mint most *Én és a nagyvilág* című verses könyvből látszik, folyton és meghittten társalkodott a múzsákkal. A közéletnek egy más, a költészettől vajmi távol eső terén, az ügyvédi pályán jelentékeny pozícióban munkálkodik Kolozsváron, e szép város társadalmi

³ Kosztolányi Dezső: Szini Gyula. *Nyugat*, 1917/23. 859–866.

⁴ Köpeczi Boóz-Deák Albert – ld. 1906/5.

életében derék szerepet játszik. Erős polgári elfoglaltsága mellett csak lelke ünnepnapjain közeledett a költészethez, mint a boldog házasságban élő derék polgár ember a feleségéhez, akihez napi munkájának elvégezte után tér meg egy meleg jó szóra, a világ elől elrejtett gondolatai, és érzései bizalmas közlésére, bánatai elpanaszolására s egy-egy enyhe ölelésre. Az ilyen embernek a költészet felfrissülés, a mindennap gondjaiból való kiemelkedés, nemesebb és tisztább levegőbe való kirándulás az élet fáradalmaiból és sivárságaiból, – de nem az élet földolga, egyedüli lényeges célja, aminek fel kell áldozni mindent, még életének nyugalmát, egyenletességét és mindenféle olyan kellemetességét, amely önként kínálkozik a társadalomban jól elhelyezkedő embernek. A költészet pedig, amely ebből az életberendezésből keletkezik, inkább egy literary gentleman képét mutatja. Nincsenek meg benne azok a küzdelmek, amelyeket meg kell vívnia önmagával, a világgal, a kifejezés akadályaiival, a forma titkaival annak, aki élete főcéljául önmagának költői újjáalkotását tűzte ki. Erős lírai megindulás, elmés, színes kifejezés, technikai készség lehet az ilyen ünnepnap költőnél, de vajmi ritkán az a belső, mélyből feltörő megszólalás, amely a lélek öntudatlan sötétségeiből hoz napfényre csakis versben kifejezhető titkokat, amely magából újrateremti a világot s azt mint saját tulajdonát rögzíti szem elé, s amely az egészen sajátjából való gondolatvilághoz sajátjából való nyelvi és technikai formáit teremti meg a kifejezésnek. Inkább a tudat felszínén vagy közvetlenül felszíne alatt mozgó képekkel dolgozik, s szívesen felkapja a tradícióban készen kapott formákat, s beleilleszkedik a költészet már meglévő hangnemeibe. Deák Albert költészete is ezt a típust mutatja. Kétségtelen költői tehetség, amely nyilvánvalóan fölötte áll saját produkciójának, határozott egyéniség, amely nehezen és nem teljesen illeszkedik bele azokba az adott és nem önmagából alakított formákba, amelyeket használ. Erős líra, némi romantikus színezettel, néha átmelegítve a konvencionális szólam- és képkincset. Sima és művelt technika, amely azonban inkább tanulmány és gyakorlat eredménye, mint belső forrásé. Az a sajtáságos tapasztalatunk van könyvével, hogy együttvéve, az összhatása jelentékenyebb, mint az egyes verseké. Míg a versek legtöbbször egyenként bizonyos erős hatásokat érzünk ki (Byron, Heine, Petőfi, Arany), a könyv egészben véve mégis önálló egyéniséget mutat, akinek megvan a külön szemlélete a világról, egyénien reagál az élet jelenségeire, csak a poétikája nem originális, önmagából merített. Ez az egyéniség, amely inkább a könyv mögül, mint belőle világlik, egy művelt, jó ízlésű, finom életformák iránt kifejelett hajlammal bíró magyar ember képét mutatja, akiben erős líraiság dolgozik, meleg érzelmesség józan *savoir vivre*-vel⁵ temperálva, erős kritikája van a világ látványával szemben, s bizonyos, a paradoxontól sem mindig irtózó filozófia, amely nem tanulmány vagy okoskodás eredménye, hanem elmúlt érzelmi tapasztalatok kissé keserű ízű üledéke. A versek mintegy zenekíséretét adják egy az irodalmi élet-től távol lefolyt életpályának: az 1882–1917 hosszú évkörében keltek, s érdekesen mutatják egy mai magyar férfiember lelki életének fejlődését. Szerelmi versekkel

⁵ *savoir vivre* (fr): élnitudás, életművészet

kezdődik a könyv, erősen vágyakozó, a szeretett nőben a női ideál képét festő versekkel, amelyek egy lényegében boldog szerelem történetét mondják el, aztán epikai kísérletek, erősen lírai színezettel és mindinkább meghiggadó életfilozófiával, természeti hangulatok, melyeknek lírai frissessége átérzik a többnyire konvencionális képkincsen, a vége felé epigrammatikus villanások és mélyebbre törő filozófiai elmélkedések, a mulandóság képeivel való rezignált játék.

1918. 4. sz. január 27. 60–61.

Török Gyula: A porban. Budapest, Táltos

Török Gyula,⁶ akinek e cím alatt nagyarányú kétkötetes regénye jelent meg, most merült fel a félhomályból az ismertség és elismertség napfényére.⁷ Fiatal ember még, de már jó néhány éve dolgozik mint író és újságíró, regényét is már vagy hat-hét évvel ezelőtt írta, akkor meg is jelent egy napilap regény-rovatában, de alig vett rá ügyet valaki, könyvalakban pedig nem tudta kiadni. Csak most, a szépirodalom iránti érdeklődés váratlan föllendülése tette lehetővé, hogy megismerkedjünk vele. S nem sokat kellett olvasnunk regényéből, hogy meggyőződjünk róla, kiváló és a fejlődés széles perspektíváit feltáró tehetséget nyertünk ez új ismeretségben, egyikét azoknak, akik tovább tudják majd fejleszteni a mai írói nemzedék erőfeszítéseit a szó szigorúbb műfaji értelmében vett magyar regény megteremtésére.

⁶ Török Gyula (1888–1918), író, hírlapíró, műkritikus, karikaturista. Kolozsvárott tanult földrajz–történelem szakon, de egy írásával díjat nyert, s mert anyagi nehézségei is voltak, újságírónak állt. 1909-től a nagyváradi *Szabadság* munkatársa, majd Budapestre költözött.

⁷ Regényét a *Magyar Hírlap* közölte először, tárca-folytatásokban 1912-ben. A most a Franklin kiadásában megjelent regény címlapját és illusztrációit is a szerző készítette. Főművének, *A zöldkőves gyűrűnek* kiadását még megérhette, de több kötete csak posztumusz jelent meg. Krúdy Gyula mint a nemzedék egyik legnagyobb ígéretét búcsúztatta *A szakállas Török* című írásában: „A váratlan, de hön áhított irodalmi sikerek lármás kajdácsmadarai kicsalogatják vala az ismeretlenségből nemcsak nevét, de személyét is. Nem állta az emberfölötti feladatot, hogy írói sikereit különválassa testi megjelenésének sikereitől; nem tudott meghúzódni a függöny mögött, amíg odakint a világban a nevét kezdték emlegetni. Az újbornál erősebb irodalmi sikerek boldog-boldogtalan mámore nemcsak pontosan beosztott munkaidejének, de nyugodalmas éjszakáinak is véget vetett. És az újbör megölte, szelíd, szomorkás, fékezett kedve nem bírta el a sikert. Úgy esett el, mint egy rajongó, Mekka falánál. Úgy halt meg, mint egy vőlegény az esküvője előtt. Bár sok szenvedéstől és csalódástól szabadult meg egyszerre – hisz a legsikeresebb írói pálya is telve van tövissel – mégis sajnálom őt, hogy nem szürcsölhette tovább a nektárt, amit harmincéves korban írói dicsőségnek szokás nevezni. A munkakedve szinte szerelmetesen nyílt, a termékenysége a sikerek májusi esőzésében olyan lett, mint a magyar mező, tízszeresen adta a magot; s az elismerés – amely azelőtt esztendőig elkerülte, mert epesztésre és fájdalomra akarta szoktatni, mint egy céda asszony a kedvesét –, az elismerés a homlokára szállott, biztonságba, célegyenesen emelkedő útra helyezte a harmincéves ifjút, holott a kimerült szív már úgy zörgött, hogy menekülni kellett volna ebből az írói dicsőséges és bús-szomorú pesti életből. Falura kellett volna elvonulnia s szépeket, hosszúakat, elmerengőket írni regényekbe, – s nem az Otthon-klubbeli gavallérokkal vitázni, fanyarkodni, felvidámulni s hajnalban keserűen hazaballagni.”

Hajlama és képessége van arra a széles háttérfestésre, sokféle alakok és helyzetek megalakítására, arra a sokrétűsége, amely az igazi regényt megkülönbözteti a kötetnyi hosszúra kinyújtott novellától. A téma is, amelyet megragad, széles társadalmi és pszichológiai perspektívájú. A mai magyar élet egyik legfeltűnőbb jelenségéből indul ki, a fővárosi és a kisvárosi élet inkompatibilitásából. Egy vidéki magyar birtokos nemes család fián mutatja meg, akiben a Budapesten töltött ifúság kifejleszti az apjától öröklött hajlamot a magasabb kulturális levegőjű életre, de egyúttal az akarattalan tépelődésre is, s ezzel a diszpozícióval, hozzá még egy félbemaradt szerelem sóvárgásával is, visszakerül kis vidéki szülővárosa parlagi poros levegőjébe, melytől elidegenedett, amellyel minduntalan ellenségesen ütközik össze, mert ő nem tudja, nem is akarja már megérteni, s őt sem tudják, nem is akarják megérteni, mert másféle, idegen, különködőnek és ellenségesnek tűnik fel. A végén is elpusztul a hasztalan szerelmi sóvárgásban és a környezetével folytatott harcban. A magyar oblomovizmus képe ez, azé az akaratbetegsége, amely a háború előtti magyar úri fiatalság egy részén erőt vett, s nem engedte sem azt, hogy a benne rejlő kultúrértékeket kifejlessze és hasznossá tegye, sem azt, hogy folytatni tudja ősei egyszerű, tradicionális életét. Sok finom pszichológiai vonással van a regényben megrajzolva ez a főalak: epekedő, cselekvésre képtelen szerelme a pesti kis énekes növendék iránt, anyjához való viszonya, akitől lelkileg egy világ választja el, s kitől mégse tud elszakadni, mert szereti és sajnálja, és nincs ereje a lázadásra, rejtőzködésre, amellyel önmagába bújjik gondolataival, mert ha közölné őket valakivel, csak gúnyra, elszörnyedésre vagy gyűlöletre találna, folytonos tépelődő ábrándozása, nehezen megfogant elhatározásai, amelyek a kivitelre való erő híján mindig semmibe foszolnak, az idegenkedő érzés, melyet környezetében kelt, s amely mégis érezteti szellemi fölénységét a parlagi emberekkel, a hatás, amelyet a nőkre tesz (az alacsonyabb szellemi levegőjű nőkre mindig nagy hatással van a magasabb kultúr színvonalú férfi, ez igen finoman megfigyelt tény), lassú lelki feloszlása, utolsó nagy kísérlete egy cselekvő, tevékeny, hozzá méltó életre és végső csődje. A többi alakok között is van néhány finom érzékkel megkonstruált arc, mint a földéhes, családja előbbreviteléért mindenre kész anya, a Répáti-család frissen, szeretetreméltón vázolt tagjai, Spángli Kató, a kis pesti zeneakadémiai növendék, akiből utóbb úri maitresse,⁸ majd milliomosné lesz, s együttvéve mind jól kiadják azt a levegőt, amelyben a főszereplő lassan-lassan megfullad. Formailag is igen figyelemreméltó a regény, fordulatos, a szituációk változataiban igen gazdag, a hangjában sok a moduláció, az alaphang valami enyhe, nagyon halk, szomorú irónia, s ebből hangzik ki az egész regiszter a komoly elborulástól a szelíd, tréfálkozó kötődésig, csak néha érzünk valami modorosságot, amely arra figyelmeztet, hogy az író még e regény írásakor nem volt tökéletesen biztos ura a hangjának. Ő maga mindig fölötte lebeg mondanivalójának, nem merül bele a személyével, líráját is inkább csak érezteti, mint kimondja. Talán kissé hosszabb a regény a tartalmánál, – ez ellene a legsúlyosabb kifogásunk. Török Gyulának egyidejűleg

⁸ maitresse (fr): kitartott nő, szerető

egy kötet novellája is jelent meg *Szerelmes szívünk* címmel; a novellák egyikét, *A vöröshajú özvegy* címűt lapunkból ismerik olvasóink. Ezek már túlnyomó részben későbbeni dolgok, a hang és témaválasztás érdekes változatossága van bennük: vannak a vidéki életből vett történetek (a *Rozika* címűben különösen megragad az előadás szeretetreméltósága), van több történeti hangulatú, amely a fantasztikusba hajlóan igyekszik rekonstruálni az elmúlt idők levegőjét.

1918. 5. sz. február 3. 77.

Kortsák Jenő: A tűzrózsák és egyéb novellák. Budapest, Táltos

Kortsák Jenőnek⁹ tudtunkkal első könyve viseli ezt a címet. Tizennégy novella van benne, nagyjából egyforma színvonalú történetek. Elsősorban az elbeszélő hang a figyelemreméltó bennük: az író a szemlélődő természetű ember megnyerő módján, nyugodtan, kiegyenlített hangon beszél az élet dolgairól, megértő melegséggel, de tolakodó lírizálás nélkül, a maga személyével a háttérben maradva, s alakjaira és történeteire bízva mondanivalóját. Témái többnyire újak és frissek, egyikben-másikban van merészség is – a passzionátus halász, aki a kifogott márna halakon tölti ki szerelmi csalódása miatti bosszúját, a paraszt tüzérkatona, aki a kapitánnyal él át egy forró, gyorsan és tragikusan lepergő kalandot, az öregkorban egymásra találó és mindenbe bölcsen belenyugvó vetélytársak, csupa olyan alak és helyzet, amely új elemeivel kap meg, s az író előadásában erős reliefet kap. Az írónak humora is van, amely úgy látszik, életfilozófiájában gyökerezik: el-elborulva, de mindig bizonyos megnyugvással, a sok mindenfélén túllevő ember megértő beletörődésével nézi a világ képeit, részt vesz a szenvedőkkel, de mosolyogni is tud a dolgokon. Harmonikus lélek, némi nyomaival a küzdelemnek, mellyel harmóniáját elérte, melyből az emberi sorssal való együttérzését őrizte meg. Meggondoltan dolgozik, elbeszéléseinek nincs meg az a rögtönzés-jellege, amely a magyar novella-írás nagy részét még mindig jellemzi, kiérleli magában mondanivalóit, amíg készségesen beleolvadnak a nekik megfelelő formákba, s természetes, egyszerű hangon beszéli el, ami benne formába kívánkozik. Némely helyen talán túlságos tudatosan is dolgozik, és észrevéteti a megcsinálás írói fogásait, de ez sem zavar nagyon, mert a képek, melyeket nyújt, egészben mégis elevenek és természetes színűek.

⁹ Kortsák Jenő (1882–1945), író, a *Nyugat* szerzője 1908 és 1918 között.

1918. 6. sz. február 10. 92–93.

Kosztolányi Dezső: Káin. Budapest, Pallas

Kosztolányi Dezső¹⁰ tizenhét novelláját gyűjtötte össze egy kötetbe e cím alatt. Kosztolányi novellája szorosan összefügg lírájával, mintegy annak objektívebb területre való kihangzása. Nem a történet a lényeges benne, nem az alakok pszichológiai rajza, egymással való viszonyba hozása, az életbe való szembeállítás benne a fő mondanivaló, hanem az az izgalom, amelyet az emberben az étellel való érintkezés kelt, az idegrendszernek felzaklatódása és új egyensúlyba jutása, az emberi sorsnak a maga pályájától való kilendülése és visszahullása, az a sok mindenféle nagyon komplikált és nehezen kifejejelhető rezgés, ami az érzékelhető realitáson túl, vagy legalábbis a realitás határán van. Ezért a novellákban mindig van valami abnormis, az élet közönséges rendjével disszonáló. Nem azt mondják el, ami kívül a világban történik, hanem azt, ami belül, az ember idegrendszerében folyik le. Emberei is abnormisak, többnyire az egészség és betegség határán állnak, mindnek van valami többé-kevésbé érzékeny pontja, ahol ha érintik, nagyon erősen rezonál, hevesen felzaklatódik, néha külső ok nélkül is, ahogy a nagyon keményre befagyott tó jege is néha ok nélkül elkezd pengeni, csattogni, repedezni, amíg vagy felszakad, vagy új egyensúlyi állapotot teremt magának. Az előadás módja is ebben az értelemben üt el a rendes, megszokott elbeszélésétől; szimbólumokkal dolgozik, aminthogy amit elmond is, rendszerint szimbolikus értelmű, nem plasztikára, konkrét dolgok szemléltetésére van beigazítva, hanem hangulat, izgalom közlésére, az olvasó idegrendszerét igyekszik felizgatni, hogy együtt tudjon rezegni az alakokéval, felkelteni benne azt a fogékonyságot, amely képessé teszi az elmondott különös dolgok percipiálására, s az irántuk való érdeklődésre. Erősen érezhető líra van ebben az előadásban, de nem az érzések lírája, hanem az izgatott gondolkodásé, aminthogy a minden novellában meglevő fantasztikus vonás is inkább a gondolat, mint a képzelet fantasztikumuma – lényegénél fogva dialektikai természetű. Az író közössége mondanivalójával mindig szemmel láthatóan legtöbbször egyenesen a saját hangulattartalmát vetíti ki az elmondandó történetbe, vagy egy benne magában meglevő, nyugtalanító lelki mozgalmat penget ki történetté. Mégis valami hidegen objektív benyomás, amit a novellák általában tesznek, arra figyelmeztet, hogy az író nem egész lényével van benne mondanivalójában, inkább csak ötletességével, paradox hajlandóságával, önmagát és a világot egyformán vizsgáló kíváncsiságával. Komponálásmódja is inkább logikai, számítás és okoskodás dolga inkább, mint az organikus belső látásé. Néha emiatt úgy hatnak a novellák, mint a matematikai tételek bizonyításai vagy egy konkrét esetre való alkalmazásai. Kosztolányinak mindenesetre a vers az igazi, legteljesebb megnyilatkozási formája, de novellái érdekesen egészítik ki a képet, melyet verseiből kapunk róla.

¹⁰ Kosztolányi Dezső – ld. még: 1907/25; 1909/26; 1910/30; 1912/50; 1914/3, 4; 1917/6; 1920/19.

A *Nyugatban* (1918/2. 184–185) Havas Gyula¹¹ írt a novelláskötetről:

Ezeknek a novelláknak nagy része – s éppen a legértékesebbje – csupa elképzelt, kigondolt téma, az emberi dolgoknak, a természetnek s az egész életnek valami múló impresszió furcsa és lázas világításában való feltündöklése. Kosztolányi nem érezheti az élet végtelen, szabad perspektíváját, amely felé a kitárt kar boldog szemléletével és tiszta vágyával fordulhatunk, hanem a maga lírájának, megközelítő pontossággal mindenestre impresszionistának nevezhető lírájának lencséjét tartja szemünk elé, hogy minden sugarat egy pontba lássunk vetülni, abba a pontba, amelyet szeszélyes és fölényes fantáziájával éppen ragyogtatni akar előttünk.

Kedvem volna novelláról novellára kimutatni, mily öntudatosan, mennyi józan s csaknem hideg és erőszakos számítással kényszeríti szemünket e lencse fölé, hogy minden idegenkedésünk és tiltakozásunk után végül mégis ragyogni lássuk valamely múló, nem igaz igazság ködös csillagát, oly tündökléssel, mintha az igazság napjába nézne szemünk.

Nézzük mindjárt az első novellát, a *Káin* címűt. Kosztolányi, a költő, olvasgatás vagy tűnődés közben, hirtelen oly világításban látja maga előtt Káint, az első gyilkost, mely világítás, úgy érzi, szép, új és igaz. Ebben a pillanatban mi, olvasók, csak újnak és különösnek látjuk ezt. De most előlép a háttérből a költő helyett az okos és öntudatos író, az egy szóhoz, egy színhez, egy hanghoz fűződő asszociációk bűvésze – én sem kerülhetem ki ezt a szót, melyet majdnem mindenki használ, aki Kosztolányiról ír –, és a kitűzött cél felé lendült fantázia egész hangszerelésével mintegy körülfon bennünket, a szó szoros értelmében behálóz, hogy halljuk, amit ő hallott és lássuk, amit ő látott. Eleinte még tiltakozik az öntudatunk, mint az álmosodó szem a bódító méreg hatása ellen, fel-felnyílik a szemünk csodálkozva és ijedten meredve egy-egy nagyon is erőszakos és önkényes beállításra, a hangulatkeltésnek egy-egy hibás és durva eszközére (pl. a Káin és Ábel közti titkos és végzetes s szinte szükségszerű ellentét éreztetése érdekében egymásra halmozott túlzott beállítások, köztük ez a mondat: „Egy leányt valaha mindketten szerettek.”), de végül legtöbbször mégis lehunyjuk szemünket, és készséggel adjuk át magunkat az álmopor hatásának.

Hogy mily kitűnő készséggel és fölényes józansággal tudja Kosztolányi élményszerűvé tenni az ötletszerűt, de egyszersmind hogy igen gyakran mennyire csak ötletből indul ki, s hogy ezzel elkerülhetetlenül hibák és kisiklások is járnak, – arra jó példának látom a *Rabló* című novelláját. Az egész egy nagyszerűen megírt tárcanovella: a rabló, aki alapjában véve jó ember, s csak holmi nyomorúságos sors lökte oly sötét mélységbe, hogy a bűnre határozza el magát –, de mindjárt

¹¹ Havas Gyula (1893–1918), költő, prózaíró, kritikus. Harctéren szenvedett betegségben halt meg, a *Nyugatban* Tóth Árpád búcsúztatta (1918/19): „...halálával valóban csaknem pótolhatatlan úr maradt az új magyar kritikában”. Karinthy az *Utazás a koponyám körül* című regényében „lelkes, lángoló, rajongó, nagyszerű tehetségűnek” mondja. Csaplár Ferenc írt róla összefoglalást az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1967/1. számában (57–61).

a premierjén megbukik, első rablását sem követi el, mert az asszony, aki útítársa a vasúti fülkében, s akit áldozatául kiszemelt, hirtelen rosszul lesz és összeesik, s éppen a rabló gondos és figyelmes ápolása téríti magához. A sötét tervekkel útra kelt, kloroformmal felszerelt, mindenre elszánt embernek ez a váratlan megváltozása lélektanilag is teljesen indokolt: a rabló, aki nem szívesen szánja magát erre a „pályára”, kapva kap az alkalmon, hogy rossz helyett jót tegyen áldozatával. Csak egy hiba van a novellában: Kosztolányi ugyan kész alapötlettel és kompozícióval fogott hozzá a megíráshoz, de csak később, már írásközben jutott eszébe, hogy a hőst nem rablónak, hanem rabló-jelöltnek írja meg, s az egész esetet, mint ennek a kezdő rablónak a premierjét. Legalábbis erre vallanak a novella első bekezdései, pl. ezek a mondatok: „...a rabló letette kemény kalapját. Kopasz, zsvány fejére sűrű selyemből való házi sapkát biggyesztett. Olyan volt így, mint egy kedélyes vidéki patikus.” (Különös ez az utolsó mondat, szándékosan és félremagyarázhatatlanul egy megrögzött és elszánt gazember képét adja, holott később olyannak ismerjük meg a rablót, akinél egyáltalán nem megemlíthető furcsa véletlen, ha úgy néz ki, mint egy kedélyes patikus.) Vagy később: „mert a rabló kissé aggályos, túlon túl elővigyázatos férfiú volt. Tudta, hogy a rablásokat nemcsak technikaian, de lélektanian is elő kell készíteni...”; még odébb: „kissé maga is meghatódott ezen az istentelen és kajánul kitanult gyengédségen...” S amikor odáig jutunk az olvasásban, hogy: „csak most vallotta be önmagának, hogy ő tulajdonképpen nem is rabló, csak rablójelölt”, tisztán érezzük, hogy most, csak most vallotta be ezt az írónak is.

Persze nem kell az ilyen tévedéseknek túlzott jelentőséget tulajdonítani, különösen ha ugyanennek az írásmódnak teljesen sikerült, tiszta képet adó produktumaira, pl. a *Szürke glória* vagy az *Óvoda* címűre gondolunk. Általában meg kell állapítanunk, hogy ennek a könyvnek az írójában a novellistát nagyban támogatják az impresszionizmus és szimbolizmus szempontjai felé hajló lírikus és az öntudatos, józan és számító újságíró, támogatják, néha el is nyomják kissé, de végeredményében ez összetétel egyenetlenségeiért bőven és ragyogóan kárpótolnak azok az értékek, amelyek éppen ennek a furcsa összetételnek a telítettségéből születnek. Mert minden öntudat és okosság, minden józan fölény és művészi készség hiábavaló volna, nem tudná velünk elhítenni és a valóságba vetíteni a világ semmi impresszióját, ha nem lett volna ez az impresszió magának a költőnek igaz élmény – ha pillanatnyi is – tehát valóság.

1918. 8. sz. február 24. 124–125.

Békássy Ferenc hátrahagyott írásai. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Lapunkban volt szó a múlt évben Békássy Ferencről,¹² a rendkívüli tehetségű fiatal költőről, akit a cambridge-i egyetemről szólított haza a háború, s még 1915-ben kioltotta ifjú életét, 22 éves korában. Elmondottuk akkor, hogy – mint szerető kezek által utólag kiadott verseiből egész bizonyosan meg lehetett állapítani – irodalmunk gyönyörű reménysége szállott vele sírba, aki tehetségre, kultúrára és a törekvés komolyságára hamarosan az elsők közé került volna, ha életben marad. Eddigél két verses és egy prózai kötete mutatta be fiatal igyekeve próbáit,¹³ most egy negyedik, prózai könyvét adták ki gondos kezek, hogy teljessé tegyék a képet, amelyet fejledező egyéniségéről nyerünk. Ez a könyv csak teljesebbé teszi Békássy Ferenc képét, anélkül hogy lényegesen változtatna eddigi fogalmaikon. A fiatal magyar író az angol egyetemen nagy elmélyedéssel, az igazi tehetséget jellemző teljes beleéléssel készült az irodalmi pályára, szinte naiv fogékonysággal szívta magába az angol kultúra hatását, sokat elmélkedett irodalmi kérdésekről, kísérletezett angol nyelvű dolgozatokkal, s szintén angol hatás alatt esszé-szerű munkákban próbálta összefoglalni elmélkedéseinek eredményeit. Ilyen munkáiból van összeállítva most megjelent új könyve, melyet gyászoló anyja adott ki. Két különösen jellemző tanulmánya van benne: az egyik a magyar költészetéről szól 1906 óta, a másik Browningről, az angol költőről. Mind a kettőt angolul írta – az elsőt felolvasásul egy cambridge-i társaság előtt, de magyarul is ki akarta dolgozni, megfelelő módosításokkal. A könyvben természetesen magyarul van a két tanulmány a könyv kiadójának fordításában. A magyar költészetéről szóló tanulmány azzal a mozgalommal foglalkozik, amely az utóbbi tíz évben a magyar lírában lejátszódott, amely kétségkívül legtöbb figyelemre méltó jelenségei közé tartozik újabb irodalmunknak. Békássy angol olvasót tartott szeme előtt, aki vajmi keveset tud a mi irodalmi dolgainkról, de megfigyelései és megjegyzései a magyar olvasó érdeklődését is magukra vonják. Érdekesen rajzolja meg az új költők, különösen Ady, Babits és Kosztolányi költői arcképét, nem egy olyan vonással, amelyet el kell fogadnunk véglegesnek, figyelmeztet a mozgalom specifikusan magyar vonásaira, s tanulmánya meggyőzőn bizonyítja, mennyire benne élt lelkileg angol környezetben is a magyar irodalom törekvéseiben. Az író szemével nézi az irodalmat, kongeniálisan olvassa a költőket, s láthatólag az a fődolog neki, hogy megállapítsa a maga helyzetét az irodalommal szemben. Ez a törekvése különösen a Browning-nál szóló tanulmányban nyilatkozik meg, amelynek stílje, felfogása, kritikai módja angol példákra utal, mégis megérezni fejtegetéseiben a nem-angolt, azt a fiatalembert, aki csak ideiglenesen él abban a szellemi levegőben, amelyből Browning köl-

¹² Békássy Ferenc – ld. 1917/4.

¹³ *Elmerült sziget* (versek, 1915); *Békássy Ferenc hátrahagyott írásai: fantáziák és gondolatok* (3 kötet, 1916–17).

tészete keletkezett. Ez a tanulmány körülbelül legjelentékenyebb prózai munkája, nemcsak az irodalomhoz, hanem az egész élethez való viszonyáról találunk benne adalékokat, s versei mellett ebből lehet legjobban megítélni, mit veszítettünk halálával. A kötet többi cikkei általánosabb jellegű irodalmi kérdéseket fejtegetnek. Szellemesen, formásan, nemegyszer a dolgok mélyére hatolva egy-egy megfigyeléssel és felvillanó ötlettel.

1918. 10. sz. március 10. 156.

Pekár Gyula: A szép Pongrátné krinolinja. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata

Pekár Gyula¹⁴ új novelláskötetében tisztán láthatni az író érdeklődésének és munkája módjának két főirányát. Az egyik a gavalléros, gáláns szerelmi történetek kultusza, rendszerint némi tréfálkozó komikai színnel, anekdotikusan, az előkelő társaság alakjaival és hangulataival, a másik az érzelmes, izzó, különös szenvedélyekkel dolgozó romantika, mely színhelyét rendszerint messze, kevésbé ismert vidékeken, a kultúrától távol eső és különleges lelki fejlődésű népek között keresi – a dalmát és a francia-breton tengerparton –, ahol babonák, bigottizmusok ködébe burkolva forr és susterog az emberi szenvedély, és alkalomadtán nagy, heves lobbanásokban, félelmes bűnökben, tragikus végzetekben robban ki. Amott huszárok, mágnások, könnyelmű nagyúri diplomaták, elegáns rastaquou-érek¹⁵, különködő kiskirályok mozognak előttünk, vidám, gáláns, élvezetekre berendezkedett alakok, akiket az író fölényes, kedveskedő ironiával forgat ide-oda egy mulattató anekdota kacsalában, előkelő, csodaszép s mindenekfelett szerelmes nők, akiknek az élet legnagyobb dolga a férfi. Ezekben a novellákban az író a jó társaságbeli kellemes elbeszélő hangján igyekszik szólni, maga is beleilleszkedik annak az életkörnek a hangulatába, amelynek alakjairól szól, fő törekvése az elegáns szórakoztatás, amelyet néha kelleténél jobban elárul szándékosságával, s amelyben néha eljut a diszkrétén operett-szerű hangig. Van szatírája is, amely az előkelő világ lelki és erkölcsi ürességének szól. A másíkfajta novellákban ezzel ellentétben a festői hatásokat igyekszik elegyíteni a drámaiakkal, sok színnel dolgozik, s inkább az elbeszélés dús részletezésével igyekszik meggyőzni az olvasót, mint a lélekrajz valóságosságával, az események és a bennük szereplő emberek organikus összefüggésének feltárásával. Az író általános tulajdonságain kívül egységbe juttatja a novellák két élesen különböző csoportját az írónak a szerelmi komplikációk és problémák iránti csaknem kizárólagos érdeklődése, ha tragikusan, ha vidáman, könnyedén, de mindig a férfi és nő közötti vonzás és taszítás az a tárgy, amelyről beszélni szeret. S minden története fölött a romantika rózsás ködfelhője lebeg, ezt érezni még a legrealisztikusabb beállítású novellákban is.

¹⁴ Pekár Gyula – ld. 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4, 8.

¹⁵ rastaquouère (fr): a gyanús külföldiek gúnyneve Párizsban

1918. 10. sz. március 10. 156–157.

Gellért Mária: Dávid. Budapest, Athenaeum

Gellért Mária¹⁶ új író, úgy tudjuk, első nagyobb munkája az a *Dávid* című kisregény – vagy jobban mondva hosszabb novella –, mely most jelent meg. Mindjárt első föllépésével érdekes témát ragadott meg: egy fiatal, okos és finom leány történetét, akinek egész észjárása, gondolkodása és ízlése a szépség kultuszán épül fel, aki pusztán csak szépsége miatt ábrándozva, egyre fokozódó szenvedélyességgel beleszeret egy fiatal fiúba, akit csak távolról néz, nyomon követi útjait a városban, lesi ablakait, de soha nem vált vele egy szót sem. A fiú aztán egy baleset következtében nyomorékká lesz, elveszti szépségét, mire a leány egyszerre fájdalmasan kiábrándul belőle, de ez a kiábrándulás helyrelelenti lelki egyensúlyát, egészségesebb viszonyba hozza a reális világgal, lehetővé teszi, hogy szép rendesen el is helyezkedjék benne. A mai női típusok egyik leggyakrabban előforduló példánya van itt megfigyelve. Nőknél sokkal gyakrabban látjuk, mint férfiaknál, manapság azt az egyoldalúan esztétikai világfelfogást, amely gyakran vezet extravaganciákra, különösen fiatal korban erős izgalmakat kelt a lelkekben, megnehezíti, hogy megtalálják a helyüket az életben, sőt nemegyszer egész életre kiható tragikumokat is okoz. A nők, s kivált a gazdagabb nők hibás nevelése a fő oka e jelenség gyakori előfordulásának, a lányokat a műveltség reálisabb oldalainak elhanyagolásával rendszerint kizárólag vagy legalább főleg a művészetek élvezésére tanítják, fiatal érdeklődésüknek csak a zene, a képzőművészet és az irodalom ad táplálékot, s ettől olyasformán fejlődnek, mint a gyermek, akit cukrászsüteményen neveltek fel. Ez aztán megbosszulja magát az életben. Gellért Mária ezt a női típust érdekesen, frissen meglátva állítja be, s elég részletes és valóságos rajzát adja, ha mégis itt-ott kissé a papíron tapadt marad, annak az az oka, hogy az író még nem tudja biztosan meglátni és felmutatni azokat a perspektívákat, melyek az egyes alak lelkéből az élet egészébe mutatnak, nem bírja a pszichológiai háttér megcsinálni körülötte. Rajzolni azonban máris tud, és stíljének is van némi merevség mellett egyéni íze, a kis munka kezdetnek mindenestre figyelemre méltó, s arra biztat, hogy érdeklődéssel nézzük írója további fejlődését.

¹⁶ Gellért Mária (?–?), író, összesen három kötete jelent meg. Földi Mihály írta második, *Don Juan leánya* című regényéről (1922): „...jóllesőn mondja el, amit mondani tud. Kellemes, meleg hangja van, szívesen hallgatjuk. Egyensúlyozott, tiszta, megállapodott hang ez, van benne valami női okosság s fölény és sok megokosodott bánat, amely néha a humor szelíd kezével simogatja meg a dolgokat. Diszkrét, tapintatos, a szónak el nem koptatott értelmében vett finom írás, amely néha talán azért mond le a cselekedetek teljes megmutatásáról és a szavak teljes kimondásáról, hogy megőrizze a tartózkodás rejtelmes tisztaságát és a zárkózottság női előkelőségét. Ily módon e könyvben majdnem mindig érdekesebb és súlyosabb az, amit az író mondani akar, és amit mondani lehetne annál, amit az író valóban teremtett. De nem érdekesebb és több-e mindig a művészi szándék a művészeti eredménynél!” A harmadik kötet címe: *A halálon innen, az életen túl* (1928).

1918. 11. sz. március 17. 172–173.

Lengyel Menyhért: Egyszerű gondolatok. Budapest, Pallas

Mikor az egész világ még háborús mámorban élt, mindenki lázasan, lelkesedés és rettegés között hányódva figyelte a harcterekről érkező híreket, a levegő is tele volt körülöttünk harcias miazmákkal, s azok a kevesen, akik gyászolva és elszörnyedve nézték az emberiség öngyilkos tobzódását; félrevonult opportunizmussal hallgattak, Lengyel Menyhért¹⁷ volt az első, s nemcsak a magyar írók között, aki bátran, nyomatékkal és meggyőződéssel mondta ki a humánus érzés szavát s a pacifista gondolatot. 1914 végén kezdte írni *Egyszerű gondolatok* című cikksorozatát,¹⁸ amelyben a józan elméjű, elfogulatlanul érző és függetlenül gondolkozó ember hangján beszélt a háború szörnyűségeiről, az emberi ostobaságról, amely ilyen véres, minden javainkat elpusztító tombolásba vitte bele a népeket az egymással békében való életre utaltakat, a diplomaták mesterkedéseiről, akik ebbe bele tudták hajszolni az embereket, a jelszavak, előítéletek, elavult intézmények és eszmék átkos uralmáról, a mai harcmód példátlan kegyetlenségeiről, a háború áldozatairól, arról a néhány vigasztaló momentumról, amely ebben a sötét időben a jobb jövő reményével dereng fel. Ma már az általános béke-hangulatban nem mindenki tudja, hogy ennek megírásához akkor bátorság kellett, a félrevezetett közvéleménnyel való szembeszállás bátorsága. Lengyel példája bátorítólag hatott másokra is, kiindulópontja lett annak a fordulatnak, amely az irodalmat eltérítette a háború túlzó magasztalásától, s emelkedettebb, humánusabb szellemmel töltötte el. Ezért örömmel láttuk viszont most könyvalakban ezeket a becsületes fejtegetéseket, s most is szívesen hallgattuk újra józan, szentimentalizmus nélküli és mégis a szív mélyéből jövő hangját, amely hol komoran, elkeseredve, hol a Gulliverre emlékeztető gúny és ironia hangján szól hozzánk, egyszerű, világos, szépelgés nélküli stílusát, amely keresés nélkül megtalálja mindig a kellő szót, és teljesen kifejezi mindazt, amit az író mondani akar. Mindig érezzük, hogy az író itt nem hatni akart, nem kereste a stílus rafinériáiban s a gondolatok és ötletek csillogó eredetiségében rejlő hatást, sőt érthető okokból tompította is hangját, – a fődolog az volt neki, hogy kiöntse, ami a szívét nyomta. S jólesik látni, hogy pacifizmusa, amely az egész emberiségre irányítja tekintetét, milyen jól össze-

¹⁷ Lengyel [Lebovics] Menyhért (1880–1974), író, színműíró, forgatókönyv-író, egykori színigazgató. Első drámáját 1907-ben még a Thália Társulat adta elő, de a következő évben már a Nemzeti Színház is színre vitte új darabját, s az Akadémia is megjutalmazta. 1909-ben megjelent *Tájfün* című darabja rögvest világsiker lett. Ettől fogva kísérte az export-drámaszerző becsmérő skatulya, amelybe Molnár Ferenc és Bíró Lajos is besorolódtak, még olyan jó szemű és tiszta látású szerzőnél is, mint Szerb Antal. 1916-ban írta *A csodálatos mandarin* című pantomim mesét, amelyből Bartók Béla csinált világsikerű zeneművet. Hosszabb amerikai utazást tett (*Amerikai napló*, 1922). 1937-ben ki is költözött az Egyesült Államokba, Hollywoodba, forgatókönyv-írónak. Számos filmje lett világsiker, köztük a *Ninotschka*, Greta Garbóval a címszerepben. 1960-ban visszatelepedett Európába, tervezte a végleges hazaköltözést is, de egy budapesti látogatás alkalmával váratlanul meghalt.

¹⁸ Lengyel Menyhért sorozata a *Nyugat*ban jelent meg 1914 őszétől 1916 őszéig.

fér a magyar érzéssel. Könyvének nem egy részében szólal meg a magyar ügygel való együttérzés, a magyar népben való gyönyörködés – bizonyítékaul annak, hogy mennyire oktan és igazság nélkül való, mikor egyes helyekről ellentéteket igyekeznek kimutatni az emberiség egésze iránti szeretet és a nemzetünkkel való együttérzés között.

Nagy Lajos írása a kötetről a *Nyugatban* (1918/10. I. k. 894–895.):

Amikor kitört a világháború és a maga mindent felülmúló brutális erejével rázúdult az emberek elméjére, kit gonosz lelkesedésre tébolyított, kit ijedt hallgatásra kényszerített. Lassanként azonban a hallgatók is megszólaltak, és mondanivalójukat hozzászabták a változott viszonyokhoz, mégpedig nem annyira azért, mert azok, akikhez szólni akartak, csak a háborúval megalkuvó mondanivalóikat hallgatták volna meg, hanem inkább azért, mert a háború és a militarizmusnak korlátlan uralomra jutása intézményesen terrorizálta az írókat. Akik megalkudtak, azok dokumentumot adtak arról, hogy soha nem érdemelték meg az írói nevet. A meg nem alkuvók sajtóságos irodalmi bujdosásra adták magukat, melynek egyik módja: eltökélten tudomást nem venni napjaink eseményeiről, embereiről, legaktuálisabb problémáiról. Nehéz válságba került az irodalom. Mert a háború nem múlt megrázkódás volt, mert nem is háború már, hanem háborús korszak, benne minden változik, eltolódik, miatta életünk minden jelensége új értékelésre szorul, nem lehet a háborúról tudomást nem venni, nem lehet a régi fogalmakat régi jelentőségükkel használni, az újjal pedig nem szabad, csak, ha az író egész gondolkodása élteti, dicséri, túri a háborút.

Lengyel Menyhért volt az első, aki mert nyíltan és bátran félni a háborútól, borzadni minden tünetén, kétségbeesni, szörnyülködni, ő volt az első, aki e hangulatai nyomán gondolkozni mert, a gondolatait le merte írni, sőt közrebocsátani is merte. Az elsőség érdeme az övé, – e sorok írója nem feledkezik meg másokról, hanem tudatosan nem ismeri el senki másnak Lengyel előtt ilyen erkölcsi erejét.

Az egyszerű gondolatok valóban egyszerűek, írjuk a címmel is jelezte, hogy nem akart többet, mint gondolatait a maguk újszülött mivoltában, minden érlelés, elmélyítés, rendszerré fejlesztés elhagyásával papírra vetni. Érezte, hogy a háború jelenségeiről való ilyen, szinte primitív gondolatok is érték a megértő embertársai számára. Szinte még csak maguk a hangulatok ezek a gondolatok, tudatos az író tartózkodása attól, hogy a jelenségeket magyarázza, hogy a hangulatait, azaz a kétségbeesését valamely filozófiában feloldja. Ha nem így cselekedett volna, már az az időbeli távolság is, amely e gondolatok születésétől s a *Nyugatban* való megjelenésétől a mai napig eltelt, már az az aránylag csekély időbeli távolság is minden bizonnyal legalább is nagyképűnek mutatta volna művét. Így azonban megmaradt friss lírai értéke. Egyedül így helyesek ezek a gondolatok, csupa szörnyülködés, a borzalmak remegő regisztrálása és mindenekfölött az őszinte és bátor csodálkozás az emberen és a háborús ember minden megnyilatkozásán, hangos kiáltása

annak, hogy nem értek semmit, nem foghatok fel semmit, lehetetlen, ámbár van! Nem lehet megértenem a gyilkost, amikor baljával a torkomat szorítja és jobbával a kését döfi belém. Nem lehet cselekedetének okát és célját tudnom, nem lehet és nem szabad, nem lehet katasztrófámat megértenem és másoknak megmagyaráznom, csupán jajveszékelnem és segítségért kiáltani lehet. Ez az egyetlen igaz ma még, ez az értéke e könyvnek, az író az egész emberiség most történő katasztrófáját önmagán érzi s tehetetlenül jajveszékél, s szinte segítségért kiált. Minden egyébnél később kell elkövetkezni. Az az elme, amely ilyképpen reagált a világháborúnak nevezett gázság minden fázisára, később, elmúlva a borzalom, esetleg hivatott lehet oly mű alkotására is, amely nemcsak „vörös visszfénye egy tűznek”, amit az író előszavában maga mond az *Egyszerű gondolatokról*, hanem világosságot hintő reflektor is, azaz, amely mű olyképp mutat rá a háborút viselő emberre, hogy az önmagát és a saját minden dolgát jobban megismerve, a siker reményében foghat hozzá, hogy hasonló új katasztrófák kitörését megakadályozza.

1918. 12. sz. március 24. 189.

Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Budapest, Dick Manó kiadása

Szekfű Gyula ily című könyve eredetileg német közönség számára készült s egy igen tekintélyes s nevezetes német tudósok szerkesztése alatt megjelenő német vállalatban jelent meg.¹⁹ A magyar állam fejlődésének képét akarja megmutatni a történeti esszé tömör formájában, csak azokat a jelenségeket veszi tárgyulása körébe, amelyek az állami fejlődés folyamára valóban hatást tettek. Két főszempontra alapítja fejtegetéseit. Az egyik az, hogy a magyar állam, keletkezése korától a mai korig, egyetlen nemzetnek, a magyarnak a produktuma, a másik pedig az, hogy a magyar állam már megszervezésekor belépett a keresztény-germán kultúra közösségébe, s ebben, bármennyire másfelé szorították a történelem egyes időszakában ellentétes történelmi erők, meg is maradt mindmáig. Ennek a kettős szempontnak a távlatából szemléli a történet ezeréves folyamatát, amelynek folyamán a magyar állam átment a fejlődés mindenféle fázisain, de alapvető karakterét mindig megtartotta, a nomád államtól a nemzeti államon, a rendiségen s a török időkben való három részre oszláson át egész a modern alkotmányos állam kialakulásáig. Ebben a tárgyalásban úgy tűnik elénk a magyar állam, mint valami élő s organikus egyéniség, amely biológiai törvények és hatások szerint alakul és változik, de azért mindig ugyanaz marad, mert alapvonásait, mindenkorai egységét megtartja. Hogy ezt így meg tudja mutatni, az a könyv legnagyobb érdeme, mert ettől kapja a kép, melyet rajzol, azt a szemléletességét és azokat a határozott körvonalait, melyek arculatát minden más hasonlótól felismerhetőleg megkülönböztetik. Másik jelessége előadása módjában van: a nyugodt fejtegetés hangján, nagyon

¹⁹ Julius Szekfű: *Der Staat Ungarn: ein Gesichtsstudie*. Stuttgart–Berlin, Deutsche Verlags Anstalt, 1918.

világosan és mégis szigorúan tudományos kategóriák szerint tárgyalja a témáját, a szakembert kielégíti módszerének és kritikájának tudományos színvonala, a művelt laikus pedig folytonos érdeklődéssel olvassa, amint szeme előtt fázisról-fázisra, arcvonásról-arcvonásra kialakul a magyar állam és a sorsával egybefűzött politikai magyar nemzet képe. Néhány nagy történeti alakot külön megrajzol az író, kevés, de jellemző és erőteljes vonással, köztük különösen Szent István alakja emelkedik ki, amelyet különös megértéssel és melegséggel tárgyal, őt mutatja be mintegy a magyarság és a magyar állami gondolat mindenkori reprezentánsát. A könyv német kiadása tisztességgel képviseli a magyar történeti tudományt a német irodalomban, de a magyar kiadás is hézagot pótol, mert hasonló rövidre fogott s a mai tudományos kutatás színvonalán álló könyvünk nincs. Mindenütt a történeti kutatás mai eredményei alapján dolgozik, s az olvasó, aki iskolai tanulmányai és későbbi olvasmányai alapján ismeri csak a magyar állam történetét, meglepetve látja, mennyi új és fontos eredményt ért el a magyar történet-kutatás, s szakkönyvek, adatgyűjtemények és folyóiratok a nagyközönségig sohasem jutó sokaságában mennyi olyan fontos anyag van felhalmozva, ami még nem tudott a köztudatba beleszívódni. A kötet függeléke becses kritikai összefoglalását adja a magyar történelemre vonatkozó irodalomnak.²⁰

1918. 14. sz. április 7. 220–221.

Kóbor Tamás: Budapest. Budapest, Franklin Társulat [a regény 2. kiadása]²¹

Kóbor Tamás²² elbeszélői munkásságának irodalmunk általános szempontjából legfőbb fontossága abban van, hogy a naturalisztikus világszemléletet, amely az ő pályája kezdetén, a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján jutott el hozzánk, ő fogta fel és adta vissza írásaiban a legtipikusabban, és összes fő jellemvonásait feltüntetve teljességgel. Minálunk a naturalizmus nem hagyott olyan mély nyomokat, mint a franciáknál és az oroszoknál, nem vált egy időre sem az a regényírás uralkodó irányává, mégis nagy hatással volt: főszerepet vitt a magyar regény és elbeszélés hangjának és módszereinek átalakulásában, s ezzel új fejlődési állomáshoz vitte irodalmunkat. A Jókai-féle romantikus életfelfogás és tárgyalási mód, amely addig uralkodó volt, Mikszáthnál a tartalomban némi realiztikus elemek fölvételeivel, a hangban pedig ironikus színezéssel módosult, további módosulásokkal tovább élt és hatott a későbbi fiatalabb írókra, de a naturalizmus föllépése óta nem volt már a kizárólagosan uralkodó hang. A tárgyválasztásnak, a tárgyalásmódnak

²⁰ Schöpflin Aladár erősen involválva volt Szekfű Gyula munkásságát illetően, mert *A száműzött Rákóczi* (1913) vitájában mellé állt (*A Szekfű-ügy. Nyugat*, 1914/7. 500–502.; *Aforizmák a Szekfű ügy körül. Nyugat*, 1916/9. 503–508). Schöpflin levelezéskötete közli kettejük megmaradt leveleit, melyek mutatják, hogy a konzervativizmus és modernség között közvetíteni képes Schöpflin Aladár törekedni próbált Szekfű és Horváth János megnyerésére is. – *Szekfűről* ld. még: 1914/5, 22.

²¹ Az első kiadás a Béta Irodalmi Rt.-nél jelent meg.

²² Kóbor Tamás – ld. még: 1910/52; 1911/5; 1918/45; 1919/28.

és az élet kritikájának új lehetőségei nyíltak meg, a század végén gyökeres változásokon keresztülment magyar életnek új, addig ismeretlen vagy kiaknázatlan elemei nyomultak be az irodalomba, a városi, s különösen a fővárosi élet képei mind nagyobb teret foglaltak el benne, a regény hangja kibővült, Jókai hangjának bájos csevegése, érzelmes lágysága és pátosza, játszi humora mellett sötétebb, komorabb, ingerültebb szólások is vegyültek bele, a regény nem akart már csak az élet megszépítője lenni, hanem kemény és kíméletlen kritikusa is, nem érte be azzal, hogy megrikatja, felderíti, fölleskíti és mindenekfelett kellemesen izgatja az olvasót, hanem magába szállást, elmélyülést, a körülötte folyó élettel való leszámolást is kívánt tőle. Körülbelül ugyanebben az időben kezdett nálunk a válogatottabb lelkekre hatással lenni a schopenhaueri pesszimista filozófia is, amely egy időre meghatározta az írók jó részének világfelfogását is. Mindennek a változásnak a természetét legpontosabban Kóbor Tamás regényeiben lehet megfigyelni, s ezek között is talán elsősorban a *Budapest* címűben, amely most jelent meg második kiadásban, miután vagy húsz évvel ezelőtt megjelent első kiadása már rég kiesett a könyvtári forgalomból. A regény a kilencvenes évek Budapestjét rajzolja meg markáns vonásokkal, egyszerre az előkelő közéleti szereplők világát és a mocsár szélén álló szegényeket és gyöngéket. A milió-rajzra fekteti az író a fősúlyt, az alakok mind annak a környezetnek a színét viselik magukon, amelyből kikerültek, úgyhogy együttesükből kialakul a város életének s erkölcsének szigorú kritikával megrajzolt képe. Az előadás cicoma nélküli, puritán, néha csaknem a szárazságig, hangjában van valami súlyos keménység, az író az erkölcsbíró kritikai magatartásában áll alakjaival és történetével szemben, életfelfogása, tárgyaló módszere Zolát juttatja eszünkbe, de inkább összefoglaló képekkel dolgozik, nem az adatoknak és dokumentumoknak olyan aprólékos, halmozó bőségével, mint a francia író. Az erkölcsi romlás kelti fel figyelmét, akár az előkelő társadalmi osztályok férfait és nőit rajzolja, akár az alsóbbak züllését, s végeredményben a gavallér szerelmi morált – vagy jobban mondva immoralitást – mutatja meg a maga következeiseiben. Budapest regénye ez a kilencvenes években, nem az egész Budapesté, hanem néhány nevezetes és feltűnő jellemvonásáé, amelyek annak idején annál inkább feltűntek, mert újon fejlődtek voltak. S a maguk valóságában alighanem ebben a regényben kerültek először tárgyalásra. A mai olvasó számára Kóbor e regénye egészen új lehet, még annak is, aki annak idején olvasta; az új kiadásnak tehát megvan az az érdeme is, hogy irodalmuk egy figyelemreméltó alkotását kiemeli a méltatlan feledésből. Az igen szép kiállítású könyvhöz, Haranghy Jenő²³ rajzolt szép címlapot.

²³ Haranghy Jenő (1894–1951), festő, illusztrátor, plakát- és bélyegtervező, 1915 és 1945 között az iparművészeti iskola tanára. Az Országos Magyar Iparművészeti Iskolán és Nagybányán tanult. Rendkívül termékeny alkotó volt. Az alkalmazott grafikai műfajok (plakát, bélyeg, ex libris) mellett a művészi sokszorosító eljárásokat (rézkarc, litográfia) is művelte. Legismertebb bélyegtervei az 1923. évi Petőfi-sorozat 40 koronás, valamint az 1927. évi Repülő-sorozat álló alakú címletei voltak. Mintegy 200 könyvhöz készített illusztrációt, illetve borítótérvet (Csokonai, Madách, Vörösmarty, Móricz, Kipling, Cooper, La Fontaine és mások műveihöz). Tagja volt a KÉVE művészcsoporthoz,

Krúdy Gyula írta Kóbor Tamásról (*A Reggel*, 1930. december 22. 10.): *Kóbor Tamás, Budapest regényírója*

Nem limonádé, de a harci szekereket kenegető kulimász sem. Pesti élet: ha akarod úgy mondani, hogy *békebeli*, ha akarod, tegnapi, amely még előveszi komódjaiból jó vásznait, tartósságra szőtt posztóit, elmúlhatatlan igazságait és igazságtalanságait. *Ez a Kóbor Tamás irodalma.*

Kóbor Tamásnál jobban aligha ismeri valaki alaposabban Budapestet.

Látta a Sugár út parkettkockáit, a fényűző város kényelmes fogatai részére kirakva; és látta az Andrassy út mellékutcáiból is városát, ahol szegény szépleányok a tavaszról csak a szeplőt vagy az elérhetetlen vágyat ismerik. *Budapest regényírója.* Sokszor leírtuk már róla ezt a foglalkozást, de napjainkban e legaggodalmas[abb], szinte rémülten akadozó városban jólesik megismételni, hogy van egy író, aki ennek az elfurcsult Pestnek ifjonti, céltudatos, reményteljes életét éppen úgy följegyezte, mint két eszlári pörét, egyiket a vérvádért, másikat a kommunizmusért, holott a városnak egyikhez se volt köze, idegenek csinálták mindkettőt, nem pedig Budapest, amely élni vágyó, szeretni kívánó, talán keletiesen érzéki és bájoló teremtmény volt. *Kóbor regényei, amelyek most sorozatos kiadásban jelentek: ennek a városnak természetrajzát bővebben megírják, mint az utazási könyvek.*

Látta a Nagykörutat, amint karjait lassan ölelésre fonja a város dereka köré, mintha ez lett volna a szerelmi vallomás ideje, amikor Pest a legszebb lett, mint a nő a szerelemben. Molett nők ringatózó csípőjének, sétáló járásának, nagyvilági-as sétáinak kellett tágas, szellős korzókat építeni a régi zezugos sikátorok helyett, hogy kedvére hömpölyödjön a városi élet a Dunától a Dunáig, mint egy másik folyama a lüktető szívnek.

Úgy épült a Nagykörút a valóságban és Kóbor írói működésében, hogy most már örökre beveződnek a gettó romantikus szegénységei, minden bujdosó szépleány megtalálja a maga tükrét, amelyben megnézheti magát, csak a Király utcából kell kilépni. A liget felé guruló omnibuszon lehet hallani annak a rejtelmes városi lakosságnak a kacagását, amely lakosságról csak a statisztika tudott addig. A körúti villamoskocsin látjuk meg közelről a főváros szép nőit, akiket odáig csak elérhetetlen fogatjaikból vagy sötét boltocskáikból merengeni obszerválhattunk. Kóbor könyveiből, amelyek most választékos külsőben jönnek az olvasó elé: a Jókai és Beniczkyne regényhölgyein kívüli nővilágot pillantottuk meg, töprengő

az Iparművészeti Társulatnak, a MAPE művészegyületnek. Tanítványait – közéjük tartozott pl. Reich Károly, Márk Tivadar, Gönczi-Gebhardt Tibor, Amerigo Tot, Szántó Piroska – nem korlátozta másfajta törekvéseikben. 1935-ben 14 seccót festett a dorogi Munkásotthon, ma József Attila Művelődési Ház színházterme részére, és ugyanebben az évben tervezte meg a Szent József-plébániatemplom üvegablakait, melyek 1936-ban készültek el. 1941-ben a Múcsarnok timpanonjának mozaikját tervezte. 1945 után a komlói filmszínház számára készített falképeket. 1923-ban, 1925-ben és 1943-ban volt gyűjteményes kiállítása.

vagy szenvedélyes női életeket, amelyeknek létezését hiába kerestük a divatlapokban.

Látta a Hamupipőkéhez hasonló Terézváros kivirágzását, amint elhódítja a város többi negyedeitől mindazt, ami dalt, ami mámort és szerelmet jelent egy város mindennapi életében. Színházak lámpásai világítanak az éjbe azon a helyen, ahol tegnap a püpos kalapkészítőnő kínálta asszonyoknak való parókáit és fejkötőit. Nagyvilágias élet pezsdül a zengerájok helyén, ahol tegnap harisnyás pincérek játszották a „Kalábriász-pártit”. A nagyváros ismeretlenségében még magánosabb életre ítelt szegény és szép női lelkek, zsidó nők szabadulnak ki vallási törvényeik fogságából, hogy a kultúra és intelligencia szabadságai nyíljanak meg lesütött tekintetük előtt; nem kell minden leánynak művirágot készíteni, sem a varrógép fölött hervasztani keblét. A szegény és szép zsidó nők csillagfutását nemegyszer leírta Kóbor, amíg az a tizenkét kötet megszületett, amelyben Budapest életrajzát is megtalálhatják a figyelmes olvasók, inkább, mint a statisztikai könyvekben.

Szinte hiányos ez összegyűjtött művek forgatása közben, hogy az írónak függöny mögött maradt, csaknem láthatatlan személyéről alig írhatunk valamit, ami a közönséget különösen érdekelhetné. Kóbor Tamás – még az igazi polgári neve is másként hangzik – alig érintkezett testi alakjában az olvasóközönségével. A görögtűz nem emelte, de nem is untatta meg személyét sohasem, amelyet leginkább csak akkor szerepeltetett (eltérően korabeli író társaitól), ha szenvedni kellett a meggyőződése, kivételes fölfogása miatt, de ünneplések pódiumain, babérlevelek asztaltársasági székein, elnökök emelvényein nem láthattuk.

Egy író, aki negyvenesztendő működése alatt szemérmesen, de nem is megvetően, hanem a legnagyobb természetességgel kikapcsolta a maga testi alakját azokból a csarnokokból, ahol tapsok, vivatok dörögnek. Azt hisszük, hogy még rendes tagsági igazolványai se voltak olyankor, amikor senki nem tehetett egy lépést polgári és irodalmi legitimációk nélkül. Szinte ismeretlenül él itt, e nagyvárosban, mint akár Dickens valaha Londonban, amelynek a regényeit írta. Mindent lát és mindent tud, ami Budapesten történik, mert újságíró is, holott sohasem ment el az estélyre, amelyre meghívót kapott. Igen lelkiismeretes az idejével, a gondolataival, a foglalkozásával. Író, tehát puritán és aszkéta; újságíró, tehát látni[a] kell az eseményeket és embereket festék és kézfogás nélkül. Gondolkozó ember, tehát nem szeretné, ha másoktól kellene gondolatokat kölcsönözni ahhoz, hogy maga is gondolkozzon.

Budapest kisasszony, akinek bakfisálmait és lyukas cipőcskéit a regényíró kezdettől figyelte, mert itt született e városban, láthatta eleget boldogult és megrendítő napokon; gardedámja volt a szédítő bokolásokban. Amikor divat volt rajongani Budapestért, ahogyan a régi gavallérok, Podmaniczky Frigyes és a velszi herceg örökbe hagyták utódaiknak; násznagykodott, amikor Budapest menyasszonyt megeskette az igazi liberalizmussal, és Bárczy volt az anyakönyvvezető; barátja, tanácsadója, krónikása, udvarlója és apósa volt ennek a városnak, amíg kitűzőgették az élni vágyó Pesten a háború gyászfekete és utána a forradalmak gyilkos vörös lobogóját. Ledérnek mondták a várost, és bizony nagyon kellett rá vigyázni

az Atyaúristennek, hogy menthetetlenül el ne bukjon a gyalázatban, amelybe kerítették. De elmúlt a kétséges óra, a veszedelmes perc, és Budapest lerongyosodva, elszegényedve, tapasztalatokkal megrakodva került ki a rossz kalandból.

Kóbor Tamás írhatta tovább emlékiratait, Budapest regényeit. Megint érdekes, mulatságos, *pesti* kezdett lenni a főváros. Persze nincsenek még befejezve a regények; a ragyogások és ifúságok, megbocsátott botlások és melázó őszidők után újra sok mondanivalója lehet Kóbor Tamásnak, ha megint kedve kerekedik kötetei sorozatát folytatni. Meglepetések, megfigyelések, kalandok írója, egy város történetírója, amely városban mindig fölkel a nap a hold ábrándos éjszakái után.²⁴

1918. 15. sz. április 14. 236.

Pap Zoltán: Rekviem. Iza emlékezete. Ill. Basch Árpád. Budapest, Singer és Wolfner

Pap Zoltán²⁵ igen díszes, a mai viszonyok között luxuriózusnak mondható verseskönyvének elején egy szelíd nézésű, finom szájú, kissé merengő arckifejezésű szép nő fényképét találja az olvasó. A könyv szerzőjének felesége volt ez a hölgy, azoknak a tanúsága szerint, akik ismerték, bájos, szeretetreméltó és vonzó lényű magyar asszony. A múlt évben hunyt el, mindenki nagy fájdalmára, aki közel állott hozzá. Halála egész tekintélyes terjedelmű versciklus írását sugallta gyászoló férjének, így született ez a verskötet, amely megható tanújele a hitvesi hűségnek és gyásznak. Pap Zoltán kifogyhatatlan a kedves halott emlékének felidézgetésében. Eszébe jutnak házaseletük apró, kedves eseményei, kis jelenetecskék az együtt töltött múlt időkből, történetkék, melyekből az elhunyt nő kedvességét, szelídséget, jó szívének lágyságát, szerelmét, szépségét érzi ki, bánkódva beszél gyászáról, sivár magányosságáról, néha bús nótába cseng bánata (az ilyen nótáknak a hangjegyei is ott vannak a versek között, s újra megmutatják Pap Zoltánt, a nótaköltőt, akinek néhány dala bejárta az egész országot, s ma is él még nótázó legények-lányok ajkán), – sehogyan sem bír belenyugodni a változhatatlanba, szomorúsága elmegy vele mindenhová és belevegyül magányos rideg élete minden mozzanatába. Ezek a versek olyanok, mint mikor valaki mindennap friss virágot visz a kedves halott sírjára, s ezt a dolgot érzi élete legnagyobb és legkomolyabb feladatának, mert ebben fejeződik ki lelke uralkodó állapota, minden egyéb dolga csak mellékes és esetleges, lényétől idegen dolog. Ezek a virágok színre, illatra, a frissesség fokára különbözök, de mindig van valami megható a gyásznak abban a kultuszában, amely az ilyen folytonos és kitaró virág-áldozatot sugallja. Gyásza

²⁴ Tekintettel arra, hogy a késői, a második kiadás alkalmából megjelent Krúdy-írás és maga a könyv is Schöpflin Aladár egyik alaptémáját, a városnak a modern irodalomban játszott szerepét érinti, kivételt téve közöljük Krúdy kritikáját.

²⁵ Pap[p] Zoltán (?–?), nótaszerző. Munkái kötetben: *Muzsikaszó. Regény dalban*. Budapest, Petőfi Társaság, 1911. Ezek a kor legjobb grafikusainak illusztrációival, pl. Benczúr Gyula, Basch Árpád, Glatz Oszkár, Magyar-Mannheimer Géza stb. jelentek meg.

szelíd és megadó, nincs benne egy pillanatra sem lázadás a vak kényszerűség ellen, semmi szenvedélyesség, amely a szerelem és a szeretet félelmes mélységeit tárná fel, inkább csak csendes búsongás van a versekben, s a végén ez is felolvad a vallásos hit vigasztalásában. Ritka dolog, hogy valaki egész kötet verssel áldoz egy szeretett halott emlékének – Petőfi Cipruslombjai lehetnek előzményei e kötetnek és nyilvánvalóan Jakab Ödön hasonló tartalmú Róza-kötete,²⁶ amelyhez a Pap Zoltáné felfogásban és a verssel való bánásmódban is hasonló. A könyvet nagyszámú csinos rajzzal, illusztrációval, könyvdísszel, fejléccel, vignettával díszítette fel Basch Árpád²⁷ festőművész.

1918. 15. sz. április 14. 236–237.

Cholnoky László: Bertalan éjszakája. Budapest, Táltos

Az irodalmi különlegességek kedvelőit kiválóan érdekelni fogja Cholnoky László²⁸ novelláskönyve s abban is az első két hosszabb novella, amelyek egyikétől a kötet címét kapta, másikának pedig *Prikk mennyei útja* a címe. A két novella tulajdonképpen egy és ugyanazt a dolgot mondja kétféle variációban: az elzüllött alkoholistá ember pszichológiáját. Furcsa világ ez, amelyet eddig inkább csak az orosz írók mertek az olvasó elé vinni. Toprongyos vagy kétes úriasságú emberek, akik szédülten, mámoros botorkálással járnak félreeső utcákban, pálinkás boltokba és szennyes kurtakorcsmákba, szomorú, szánalmas figurák, akik azonban, mint minden teremtett ember, egy világot hordanak magukban, részeg gondolataikban, italtól túlzgatott agyvelejükben elrejtve, a zavaros ábrándoknak ezt a világot szeretettel és gyönyörűséggel becézgetik lelkükben, vigasztalgatják, szépítgetik, csalják vele a nyomorúságos életüket, amelyet nem tudnának másképp elviselni, mert nem volna nyomorúságuknak, elaljasodásuknak, szenvedésüknek semmi ellensúlya, és beletántorodnának az azonnali pusztulásba, amely felé így csak lassan, végzetszerű biztossággal tolja őket végzetük. Végnélküli beszélgetéseket folytatnak egymással, amelynek mindig az az értelme, hogy igazolást keresnek önmaguknak, toldozgatják-foldozgatják az önmagukban való hitet, rongyokká fosz-

²⁶ Jakab Ödönnek (1854–1931) a Franklin kiadásában megjelent kötetét Neogrády Antal illusztrálta.

²⁷ Basch Árpád (1873–1944), festő, illusztrátor, plakátművész. Hollósy Simon és Karlovcszky Bertalan tanítványa, 14 éves, amikor képeit már kiállították a Múcsarnokban. 1896-ban a *Magyar Gényusz* művészeti szerkesztője, majd teljes körű vezetője, tőle veszi át a lapot Osvát Ernő 1902-ben.

²⁸ Cholnoky László (1879–1929), író, a történelmi Cholnoky-család tagja, Ch. Viktor és Ch. Jenő öccse. A MÁV-nál volt állásban, de 20-as éveitől kezdve csak hírlapi munkáiból és később a szépirodalomból élt. „Villon-szerű bohém” volt, írta róla a *Nyugat*ban Szini Gyula, „mint Ady, ő sem akart »a szürkék hegedőse« lenni. A valaha volt középosztály dicsőségének maradéka élt benne. Pályáját nagyban befolyásolta erős alkoholizmusa, amitől hajléktalanná is lett. Ezt a betegséget, állapotot kíméletlen pontossággal tudta ábrázolni. Öngyilkos lett, az egyik budapesti hídról vetette le magát.

ladoxott létüket minduntalan újra összevarrogatják. A részeg ember agyvelejének ez az izgatott, a világba minduntalan beleütköző, korlátok nélkül tévedező munkálkodása, az alkoholista léleknek önmaga körül topogó forgolódása a novellák tulajdonképpeni tárgya, s ezt az író olyan introspekcióval, a megértésnek olyan teljességével fejt ki szemünk elé, hogy az az érzésünk, mintha igen erős alkoholfénnyel világított helyeken járnánk, ahol a világítás ereje igen élesen megmutat minden kis zugot, minden rejtett helyet, de mindent vonalaiban deformálva és színében is elváltoztatva. Az író mindig fölötte lebeg tárgyának, csöndes megértésből és szomorúságból fakadó humorral kezeli és gyönyörködve mutatja meg, ami szép tud lenni még a legmélyebre aljasodott életekben is. Ezek a novellák körülbelül a határszélén állanak az irodalmi ábrázolás lehetőségének, éppen ebben van különleges jellegük és újságuk. Különösen a Prikkről, a részeg napszámosról szóló történet befejezése egy alkoholista legenda furcsa szépségével hat. A kötet többi novellái egy szimbolisztikus hajlamú író eszmélkedésének művei, megírásukban van valami keresett, kissé körmönfont finomság, de súlyra nem érik fel az előbb említett munkát.

Schöpflin Aladár ugyanerről a kötetről a *Nyugatban* (1918/8. I. 695–698.) is írt:

A középtermetűnél magasabb, sovány, enyhén hajlott termetű, mintegy harmincöt éves ember, széles, szögletes homloka fölött már egészen ősz a haj, hosszúkás arcára sok mindenfélét ráírt már az élet, világoskék szeme révedezve és nyugtalanul néz a világba, a járása feszes még, csak ha jobban megnézi az ember, veszi észre, hogy nem olyan biztos és határozott már, mint valaha volt. Különös ember, rejtelmes és idegenszerű a beszéde, keresett szavaival, amelyek közé szívesen helyezgeti el apró élcek tuskéit, meglepő dolgokat mond, a polgári észjárású ember meghökken a tartalmuktól és fogalmazásuktól, egyaránt és nehezen tudja elképzelni azt a gondolatrendszert, amelybe az ilyen mondások elhelyezkedhetnek. Mindig ilyen volt, vagy tizenöt éve ismertem meg, mikor még szokatlanul jó külsejű, egészen fiatal ember volt, s úgy emlékszem, már akkor is ugyanazok voltak az alapvonásai, mint ma, csak azóta természetesen erősebben hangsúlyozottakká váltak nála a karakterisztikumok. Különös, rejtelmes életet él, évek óta sohasem láttam mással, mindig csak egyedül, nem jár semmi olyan társaságba, ahol írók szoktak találkozni. Néha hosszú időkre eltűnik, nem látom sehol, nem tud róla senki, akinél kérdezősködöm, s bár ismeretségünk sohasem szakadt meg, nem tudok jóformán semmit magánkörülményeiről. Régebben gyakrabban láttam írói kísérleteit, erősen egyéni ízű, talentumos, de nem mindig egészen meggyőző novellákat, különös észjárású cikkeket, leginkább kevésbé olvasott lapokban, majd a *Nyugat* kezdő korában ebbe a folyóiratba is írt néhány figyelemre méltó novellát. Akkoriban gyakran megtisztelt bizalmával és megmutatta még kéziratban írói kísérleteit. Aztán éveken át nem találtam sehol nyomtatott dolgát, pedig figyeltem és kerestem, ritkán is találkoztam vele s kezdtem azt hinni, elszakadt az irodalom-

tól. Sajnáltam, mert tehetséges embernek tartottam: ha jól emlékszem, egyszer, nem sokkal testvérbátyjának, Cholnoky Viktornak halála után [1912 – Sz. Á.] meg is szidtam hallgatásáért. A múlt évben aztán újra feltűnt, a *Nyugat*ba írt egy-két hosszabb novellát, egy fantasztikusan érdekes cikket Viktor bátyjáról,²⁹ melynek kísérteties penetrációját csak a testvéri és ezen felül még másféleképpen is kongeniális együttérzéssel lehet megmagyarázni. Írók, akik olvasták ezeket az írásokat, összenéztek, mintha kísértet jelent volna meg köztünk, a Cholnoky Viktor kísértete, de megváltozva, kapacitásban megszűkülve, de a szűkebb határok között mintegy töményebben. Ugyanaz a fantasztikum, ugyanaz a szarkasztikus élc, ugyanaz a becézése az élet elesettjeinek, a szédülteknek és belül sebesülteknek, ugyanaz a megértés az alkohol rabjai iránt, a külvárosi zúg-utcák és kurtakocsmák képeinek ugyanaz a kedvelése. Míg azonban Viktor energikusabb, szélesebbre lendülő és frissebb mesélő volt, László lágyabb, elomlóbb, többet skrupulizáló és szimbolizmusra hajló. Nincs benne semmi a Viktor zsurnaliszta verve-jéből³⁰ és modoroság nélküli közvetlenségéből, inkább keresve válogatja a szavakat és mondásokat, mondanivalóját szándékosan manírba illeszti, aprólékosabban – bármi furcsán hangzik ilyen embernél, mégis azt kell mondani –, pedánsan dolgozik, látszik, minden mondata át meg át van formálva gondolatban, mielőtt papírra kerül, és minden szó okkal és céllal van a maga helyére illesztve. Másfelől teljesebben benne van írásában, nem oly töredékes, elhagyott és rögtönzészzerű a munkája, mint Viktoré. Külsejével is úgy vagyok, hogy mását látom benne Cholnoky Viktornak, megdöbbentően hasonlít hozzá és mégis egészen más ember.

Most kötetben gyűjtötte össze novelláit Cholnoky László *Bertalan éjszakája* címmel. (A könyv a Táltos-vállalat kiadásában jelent meg.) A kötet végén van néhány egészen rövid történet, szimbolisztikus mese-félék, sok finomsággal megírva, de nem ezekért érdemes a könyvet a legnagyobb figyelemmel olvasni, hanem a három első, hosszabb novelláért. *Bertalan éjszakája*, *Prikk mennyei útja* és *Ritter von Toggenburg*³¹ a címük. Kivált az első kettő közöttük olyan irodalmi különlegesség, amely teljesen magában áll, nincs előzménye, sem analógiája sehol. Csak olyan agyból és olyan életből fakadhattak, amely egészen magányos, saját utakon jár és olyan homályos mélységek fölött, amelyekbe még bele nem tekintett látó szemmel senki. Az az érzésünk van, mintha valaki arról a határpontról tért volna vissza, híven és félelmetes pontossággal őrizve meg emlékezetében, amit látott, ahol a normális emberi élet már végződik s a delírium vagy az őrültség kezdődik, s erről beszélne meggyőzően aprólékos részletességgel, az elmondott homályos és csupán logikával meg sem érthető dolgokat teljességükben, tartalmukban és színükben egyaránt megvilágítva valami ismeretlen anyagból való, különös fényű világító eszközzel. Fantasztikus alakok, történetek és gondolatok rajzanak ki azokból a rejtelmes mélységekből, de csak nekem fantasztikusak, aki nagyjából normá-

²⁹ *Nyugat*, 1917/7.

³⁰ verve (fr): ihlet, lelkesedés, hév

³¹ *Ritter von Toggenburg*: Friedrich Schiller 1797-ben írt balladájának hőse

lis észjárással és érzésmóddal, hozzájuk való élettapasztalatok teljes hiányával olvasom őket. Az író számára bizonyosan lélekkel látott, reális dolgok, mert annyira pontosan, tömören, megfoghatóan és logikailag zártan ábrázolja őket, ahogyan csak reálisnak tudott dolgokat lehet.

Az alkoholizmus, nemkülönben némely idegbaj, megöli az embernek az akaratát és cserében túlfokozza, folytonos túlizgatott munkára kényszeríti elmélkedő, okoskodó és képzelődő képességét. Az ilyen ember belül él a gondolataiban, ezek a gondolatok válnak számára mindennek a lényegévé, a cselekvéstől vagy teljesen elmenekül valami rejtett zugba, vagy szédülten, akarat, terv, cél nélkül cselekszik, maga sem tudja mit. Az alkoholista egy reggel elindul azzal hogy megjavul, rendes, derék ember lesz, mint a többiek, hiszen most már megvan az új élet megkezdéséhez szükséges pénze, s ebből a szándékból, ebből a szép elhatározásból egész gondolatrendszert csinál magának, amelyben módfeletti gyönyörűséget talál, kiélvezi, mint valami finom italt, cseppenként, minden ilyen gondolatának gyönyörét, forgatja, dédelgeti magában túlhevült agyának színes, szép buborékjait, nézegeti magát tükröből, kívülről, büszke önmagára, saját magának tapsoló közönsége. Ebben a gyönyörteljes állapotban egymásra zsúfolódnak a folytonosan támadó új gondolatok, mindenhez, ami hozzáér, fűz valami ötletet, ebbe megint más fűződik bele, s az egész játék valami önmaga fölé emelkedést, felmagasztosulást ad az alkohol emberének, aki ezalatt mind az ellenkezőjét csinálja annak, amit elgondolt, iszik tovább, belemerül a mámorba, elveszt minden egyensúlyt, cselekvése teljesen függetlenné válik lényétől. Az alkoholizmus különleges pszichológiája, az a teljesen más, irreális és a szó etimológiai értelmében imaginárius világ, amelybe az állandó alkoholmérgezés viszi az embert, csodálatos pontossággal van megírva ezekben a novellákban. Az alkoholista – mint az egyik novella hőse mondja magáról – mindig rekonstruálja magát, gondolatban mindig helyreállítja, nagy erőfeszítéssel azt a rendszert, amelyet felépített a maga számára s amelyet akarattalan cselekedeteivel mindig újra és újra szétrúg, rekonstruálja azt az erkölcsi egyensúlyt, amelyre az embernek okvetlen szüksége van, mint a levegőre, hogy élni tudjon: nyomorult, szegényletes, undorító és becsület-vesztett életét meg kell szépíteni furcsa, érdekes, gyönyörködtető gondolatokkal és elképzelésekkel, ami persze mindig nagy értelmi erőfeszítéssel jár és fölemészti azt a kevés életenergiát is, amit az alkohol meghagyott.

Az a különös ezekben a furcsa történetekben, hogy végigviszik alakjaikat undok pálinkaméréseken, szennyes kurtakocsmákon, üres telkek bokrai alatt részeg álomban töltött éjszakákon, más mindenféle förtelmes helyeken – mégisincs bennük semmi undorító, félelmes, de még csak nyomasztó sem. A környezet, amelyben lejátszódnak az események, melyek keretbe foglalják az egészet, annyira mellékesek, hogy egészen megfeledkezünk róluk, csak a lelki mozgásokra, az alkoholos agyban rajzó gondolatokra figyelünk, és ezeknek furcsa, beteg szépségében lehetetlen nem gyönyörködnünk. Azaz nem is annyira a gondolatokban, hanem az elgondolásuk módjában, ahogy egymáshoz sorakoznak, rendszerbe illeszkednek: ahogy egy-egy szomorú, pusztulásnak szánt, önmagát csaló és önmagától

rettegő veszendő emberi lélek piheg bennük remegve, tehetetlenül, lassan-lassan belecsúszva a pusztulásba. Mint egy halálra szánt, reszkető madárfiókat látjuk azt a szépségre, jóságra, tisztaságra sóvárgó emberi lelket, szeretnők a tenyerünkben melengetni, rokonérző részvétellel, gyöngéden rátenni ujjunkat dobogó szívére. Itt ismerjük fel a zuhlott cimborában, a snapszbutik piszkos napszámosában az embert, aki nem lehet el szépség nélkül, ha ez meg van tagadva tőle a valóságban, megteremti magának elképzelésben és gondolatban, hitvány, rothadt realitásait beülteti az együgyű illúziók tarka virágaival. Az ember, aki művészetet teremt magának, beülteti a sivatag homokot virágos kerttel, aki megédesíti az életét szépséggel, hogy a keserű kelyhet ki tudja üríteni, s ne legyen kénytelen undorodva eldobni magától, – végső alkoholos elzüllöttsége állapotában dadogó gondolataival takarja el saját szeme előtt szennyes rongyait, mert kell, hogy valami legyen az életében, amit szépség érezhet, amivel kiemelkedhetik önmagából. Az író pedig, aki ezt megmutatja nekünk, szomorú humorral, mély szeretettel és megértéssel s valami egészen különösen gyöngéd jóssággal a hangjában beszél minderről, a krisztusi szellem egy csöppje illatosítja meg szavait.

Milyen szép mondásokat ad ajkára ez a szellem! „A sok édes bocsánat – mondja egyik hőséről – az évtizedek óta összehalmozódott rezignáció erjedési terméke volt, amit azután az eltitkolt könnyek sója romolhatatlanná preparált. A régi, szép gondolataid pedig, amelyekhez menekülni szoktál, elkallódnak, elkopnak, nincsen már egyiknek sem éle, amivel felsérthetné szívedet, hogy azután minden figyelleddel a szíved vérének hullásában gyönyörködhesél” A vénleány lelkének csendjét a meg nem született gyermekek panaszos, lélekszagató zokogása veri fel, csak mi nem halljuk... később, nagyon későn, már úgy a negyvenesekben, azért szigorodik el, azért merevül meg a vénleány arca, mert akkor már a vénleány lelke valóban sírbolt, amelyben meghalt kisdedek álmodoznak a születés gyönyörű szenzációjáról. Minden lapon található ilyen fantasztikumba hajló szirmú szép virágot, amelynek gyökere az író szomorúságában van.

Cholnoky László novellái a szépségnek egy eddig ismeretlen, új világát tárják fel. Különös, nem könnyen megközelíthető s alighanem szűk terjedelmű és hamar kimeríthető világ ez, – de mégis új világ, amelyet előtte így nem látott még senki.

1918. 16. sz. április 21. 252–253.

Tormay Cécile: Viaszfigurák. Budapest, Singer és Wolfner

Tormay Cécile³² új novelláskönyve valamivel távolabbra jut az élet realitásainak részletes ábrázolásától, mint regényei. Nem az foglalkoztatja elsősorban az író nő érdeklődését, ami a világban történik, hanem a történő dolgok értelme, az emberi érzésben és gondolatban fölvert visszhangja, az az eszmei elem, amely minden történésben benne van annak számára, aki eszmélkedő szemmel nézi a világot.

³² Tormay Cécile – ld. még: 1911/11; 1914/24; 1916/50; 1918/16.

Ezért a novellák nagyobb részének van valami szimbolisztikus íze: többet, súlyosabbat és mélyebbet akarnak kifejezni, mint amennyit a történés felszíne mutat. Szívesen fordul némileg egzotikus miliók felé: a Karszt félelmetes szikláihoz, a tengerparti halászfaluk primitív környezetéhez, a messze múlthoz komoly, nyugodt, megfigyelő és eszmélkedő lélekkel néz körül mindenütt, és egyenletes, tömött, világos mondatokkal mondja el mondanivalóit. Nyugalma alatt azonban erős líra belső izgalma rejtőzik, amelytől szavai elevenséget és néha erőt is kapnak: az emberi lélek olthatatlan örök szomorúsága festi alá a képeket, amelyeket rajzol. Mindezek felett valami megnyugtató érettség lebeg, az ironő mintha már túl lenne mindenben, ami az ember belső látását megzavarja és bizonytalaná teszi, mintha eljutott volna a megértés ama fokáig, amikor már tisztában van mindennel, egy szilárd pontról nézi a világot és az emberi sorsot, s fölébe emelkedett volna mindenféle izgalmaknak. Egy asszonyiasan lágy, szeretetteljes és megértő életfilozófia szomorú mosolygása érzik ki szavaiból, s ez ad novelláinak különös zamatot annak számára, aki ki tudja érezni belőle. Formában is teljesen érettek és készek a novellák, erős a kompozíciójuk, a hatások pontosan vannak elosztva bennük, a kép mindenütt tiszta és világos, a mondanivaló a maga egészében világlik ki, csak nem mindig egyforma súlyos. Ami egyenletlenség van a könyvben, az mind abból folyik, hogy a mondanivaló súlya nem mindig áll arányban az elmondás gondjával és a ráfordított alakító erővel. A legjelentékenyebb két novella a *Fehér halál* és az *Aeterna Hungaria* címűek. Az elsőben egy karszti pásztorkunyhóban beleszorul hóföregtetgben a pásztor-család, elfogy a fűtő anyagjuk, a megfagyás réme szorongatja őket, végre végső kínjukban feltüzelik a tűz előtti Krisztus-kép keresztjét s aztán babonás borzadással elhúzódnak a pásztorlegénytől, aki a keresztet levágta és tüzet rakott a fájából. A hó nesztelen, félelmetes hullám, az emberek egyre fokozódó halálfélelme és a végén babonás borzadása nagy írói erővel van ábrázolva a novellában. Az *Aeterna Hungaria* Buda várának a törököktől való visszafoglalása idejéből mutat egy jelenetet: a magyar meghasonlás, a testvérharcra mindig kész frakciózus szellem erővel és finom írói tapintattal megfestett képét.

1918. 17. sz. április 28. 269.

Gömöri Jenő: A nagy háború katonanótái. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Gömöri Jenő,³³ a 12. közös gyalogezred hadnagya összegyűjtötte és egy testes kötetben kiadta, buzgó és sikeres gyűjtés eredményeképp azokat a nótákat, ame-

³³ Gömöri [1910-ig Goldstein] Jenő, utóbb Gömöri Jenő Tamás (1890–1967), költő, hírlapíró, fordító, kiadó, sakkozó. Alig húszévesként, a modern *Nyugat* megszállottjaként kölcsönből alapított kiadót és ő indította el Kosztolányi Dezsőt azzal, hogy kiadta *A szegény kisgyermek panaszait* a Modern könyvtár c. vállalkozásában. Utóbb a már befutott sorozat az Athenaeum gondozásába ment át. Ő volt többek között Thomas Mann egyik első magyar fordítója is. 1919-ben emigrált, újból elindította a könyvsorozatot, annak hátoldalán 14 különböző pénznemben adta meg a könyvek

lyeket a magyar katonák a háború folyamán, menetelés közben, a kaszárnyában, a lövészárokból, pihenőikben, szóval mindenféle alkalommal énekelnek.³⁴ Azt hisszük, ez a legérdekesebb és legérdemesebb az összes eddig megjelent háborús antológiák között. A magyar katona sokat énekel és minden lehető alkalommal, s eszejárására, érzésmódjára, egész lelki valójára jellemző, hogy mit énekel, miféle nótákban telik kedve és melyekben találja meg érzésvilága kifejezését. Ha olvasgatjuk ezeket a nótákat – a könyv háromszáznál többet közöl belőlük – az az első megfigyelésünk, aránylag milyen kevés az a nóta, ami valóban háborús, vagyis a háborúban termett. Legtöbbjük régi népdal, a magyar katona békeidőbeli kaszárnya-életének hangulata érzik rajta; egy részüket azon módon éneklük, mint a békében, más részüket kisebb-nagyobb változtatásokkal hozzáidomították a háborúhoz. S a motívumok, melyekből ezek a katona-nóták össze vannak fűzve, szintén túlnyomó részt a régié: a kaszárnya-élet, a menetelés, a gyakorlatok motívumai, a kedvestől való elválás, a hazavágyódás, az édesanya emlegetése stb. – a háború különleges motívumai aránylag keveset szerepelnek bennük, a háború szenvedései, borzalmi egyáltalán alig. A halálra, amely ott leskelődik minden katona mögött, elég sokszor van ugyan célzás, de csaknem mindig egész könnyedén, mintha nem vennék egész véres-komolyan. A nóták hangja – s ez különösen jellemző – ugyanaz, mint a békeidőbeli katona-nótáké, az a pajkos, vidám, virtuosos, szerelmeskedő hang, gyakran egy kis duhaj ízzel vegyülve, amely olyan érdekesen fejezte ki már azelőtt is a kaszárnyába szorult fiatal magyar paraszt-legény lelki-állapotát.

Mint már azelőtt is észre lehetett venni, a magyar katona-nótában egyre több teret foglalnak el a városi élet képei és hangulatai, a városi utca hangja minduntalan belevegyül a katona-nóta friss falusi hangjába, színházi és orfeumi kuplék hatása is megérzik nem egy nótán, – ez mind annak tanújele, hogy a magyar nép mind erősebb érintkezésbe jut a városi élettel. Általában a magyar katona kulturális állapotára sok érdekes dokumentumot ad ez a nóta-gyűjtemény. Mindent összevéve, ezek a katonanóták azt mutatják, hogy az a népköltészet, amely ma él a magyar nép ajkán, nem adja már azt a zárt, önmagába visszatérő és gyökeres képet, amelyet régi népköltészetünkben ismerünk – ennek motívumai és formái tovább élnek ugyan benne, de már sok pontban érintkezve a műköltészettel és a városi utca költészetével. A nyelv is erre vall; a régi népköltészet nyelvének gyökeres színei mellett minduntalan feltűnnek az írott nyelv szólamai, jelölje annak, hogy a paraszt-katona is újságot olvas ma már és a városi utcai nyelv furcsa, rendesen tréfás ízű szólásai. Soknak a nóták között ismeretes a szerzője: fiatal katonatisztek, altisztek, közkatonák – ezek is majd mindig a konvencionális motívumokat

árát. Meglepő, hogy ismertetésében Schöpflin Aladár nem tesz említést Gömörinek a nyugatosokat segítő vállalkozásáról.

³⁴ Katonadal: a néprajz-, illetve az irodalomtudomány szerint a katonadal különálló csoportja a daloknak, melyet háború idején időszerű szöveggel énekeltek. A csoportba tartoznak a csatadalok, a (rég) negyvennyolcas dalok, a kurucnóták, a sorozó énekek, a búcsúdalkok, a kaszárnyánóták, siratónóták, szabadságos énekek stb. Lényegében csak az első világháború dalait ismerjük alaposan.

variálják, s a városi beszédmódnak az íze még erősebben érzik rajtuk, néha egy kis tudatos népieskedéssel. A dallamokat a gyűjtemény nem közli; ami dallamot a szövegekből ki lehet kombinálni, az mind ismert régi dallam, s mindennapos tapasztalatunk is amellett szól, hogy katonáink régi kedvelt dallamokra éneklék az új, háborús szövegeket, a régi nótákra, népieskedő színpadi dallamokra és kuplék dallamaira vegyessen. Népünk dallaminvencióját úgy látszik éppoly kevésbé tüzelte föl a háború, mint szöveginvencióját. Gömöri Jenő mindenképpen értékes szolgálatot tett ezzel a sok szeretettel összeválogatott gyűjteményével, amelyet a 12. cs. és kir. gyalogezred rokkant-alapja javára adott ki a Lampel cég bizományában.

1918. 17. sz. április 28. 269.

Pásztor Árpád: Őszi szántás. Budapest, Dick Manó kiadása

Pásztor Árpád³⁵ új könyvének az a legfeltűnőbb megkülönböztető jele, hogy benne mutatkozik meg minden más magyar verseskönyv között legjellemzőbben az utazás költészete. Voltak idők, amikor divat volt verses „úti naplót” írni, egy-egy utazás képeit, hangulatait költői formába foglalni. Pásztor Árpád versei nem ebből a fajtából valók; bennük a modern világjáró utazó mentalitása nyilvánul, annak az embertípusnak a lírája, amelyet a mai utazási technika lehetőségei teremtettek meg. Mindenfelé jár a világon, az európai kultúra gyűjtő-pontjaiban, Amerika épületkolosszusai között, India mesés tájain, Japán cseresznyeerdőiben, Szibéria végtelen mezőin, és mindenhová elviszi a maga szemlélődő, eszmélkedő, összehasonlító lényét, könnyű, friss reagáló képességét s egy kicsit újságírói nézés-módját is, amely az érdekesre, a feltűnőre, az egzotikusra van beigazítva. Impresszionista módon fogja fel a látott dolgokat s a kifejezésben a könnyű, mindig kézügyben levő formák felé hajlik. Nápoly szépsége, az Atlanti-óceán naplementi képe, a kivándorló hajók jelenetei, az Amerikába kivándorolt magyarok keserves küszködése, hajós-motívumok, oroszországi hangulatok, kínai és japáni fiainak a különböző közlekedési eszközökön, hajón, vasúton, automobilon való rohanás gondolat- és hangulatbeli asszociációi adják a versek nagyobb részének tartalmát. Mindezt pedig a jó megfigyelő okos szemivel nézi a költő, s megfigyelésből és a dolgok gondolati értékeléséből támad nála a vers-hangulat. Ezért verseiben igen erős az illusztratív elem, nem egy közülük olyan hatást tesz, mint egy hangulatban összefogott, néhány karakterisztikus vonással frissen papírra vetett rajz. Ez néha másféle versein is megérzik, pl. az *Egy büszke várkisasszony lovas képéhez*, vagy a *XV. század* címűekben, amelyek egészen a rajzolt képek módjára vannak megformálva. Mintegy összekötő kapocs a költő publicista munkája és költészete között az a közélet-kritikai hang, melyet gyakran megüt, éles és bátor kritikáját adva a magyar élet némely feltűnő jelenségének, mint például a kivándorlás. Általában versei főleg tartalmi szempontból figyelemreméltóak. Formailag simák, mai

³⁵ Pásztor [Pikler] Árpád – ld. 1904/12; 1905/12; 1907/19; 1909/35.

verstechnikánk fejlett színvonalán állanak, jó architektúrával vannak fölépítve, lendület is van bennük. Érett, férfias költészet ez, körülbelül teljesen, a fejlődés tetőpontján fejezi ki azt, amit Pásztor Árpádnak kifejeznie adatott.

1918. 18. sz. május 5. 285.

Szász Piroska: Lehullóban. Budapest, Dick Manó kiadása

Szelíd tekintetű, messzire néző, sötét szemű, kedves arcú nő képe tekint halk, szomorú mosollyal az olvasóra a *Lehullóban* című új verseskötönyvből. A könyv szerzője, Szász Piroska, már nem érte meg könyve megjelenését, néhány hónappal ezelőtt elmenekült a halálba az élet elől, amellyel nem tudott megbékülni, s amely csak szomorúságot, kétséget és zaklató vágyakat tudott neki adni.³⁶ Verseit most férje, Mikes Lajos író társunk adta ki rövid, fájdalmas bevezetéssel, mintegy emlékkövkül állítva a kötetet a költőnő életútjának végére. Nekünk nem ismeretlen ez az élet és ez a költészet. Már több mint tíz év előtt is jelent meg Szász Piroskának egy kis verseskötönyve, amely meleg hangjaival, asszonyi légyságával máig is emlékezetünkben maradt.³⁷ Azóta is, bár ritkán, találkoztunk nevével, néhány versét lapunk is közölte. Új könyve teljes kifejlődésében mutatja be egyéniségét és költészetét. Erősen asszonyos líra ez, lágy, elomló, ideges és nyugtalan, izgatott eszmélkedésből és heves sóvárgásból fakadó. Alaphangja az étellel való küszködés lírája: csillapíthatatlan vággyal kapkod az élet után, keresi értelmét elmélyedő szemmel, a maga lelkében, a természet képeiben, gyermekeiben, zörgeti az elzárt ajtót, amely mögött titkok megfejtését sejtí, de nincs ereje, megnyugvása, aktivítása, hogy a titkot megtalálja, vagy mint a legtöbb ember, beletörődjék egy valamennyire megnyugtató kompromisszumba.

³⁶ „Szász Piroska nevű végtelenül intelligens, tehetséges [elvált] költőnő [...] évek óta egzaltált idegzetű volt. Saját bevallása szerint is idegei csak akkor voltak nyugodtak, ha a tengeren, a hajó fedélzetén egyedül ülhetett. Utazásaival tönkre is tette anyagilag férjét teljesen. Ragyogóan szép, kellemes asszony volt. A házasságkötés után – nem emlékszem, mennyi idővel – összetalálkoztam az Otthon [körben] Mikessel, aki a legnagyobb felindulás közepette a következőket beszélte el: Az esküvő után felültek a vonatra, Bécsbe menendő. A felesége azt mondta: »Borzasztóan fűtve van a vonaton. Tudom, ezt bizonyosan maga rendezte, hogy így öljön meg«. Mikes ebben a pillanatban döbrent rá, hogy második felesége is örült. Valahogy lecsillapodott az asszony. Utóbb, hazajöve megszálltak a Royal szállodában, két egymásba nyíló szobában. Mikes – szokása szerint – dolgozott éjjel. Egyszer csak hallja a felesége »segítség, gyilkos!« kiáltását a folyosón. Kirohan megnézni, mi történt. Senki sem volt sehhol. Kiderült, hogy a felesége szerint ő, azaz Mikes akarja meggyilkolni. – És – folytatta – ennek dacára nagyon szerettem ezt az asszonyt. Higgye el, ha az én koromban ezt mondja egy férfi, ilyen előzmények után, az igazán szeret. Utóbb a szerencsétlen Szász Piroska eljött Marosvásárhelyre és öngyilkos lett.” – Sebestyén Mihály visszaemlékezéséből. e-nepujsag.ro. (Letöltve: 2016. 03. 27.)

³⁷ B. Szász Piroska: *Versek*. Budapest, Franklin, 1905.

Élek? Mi az? Én meg nem értem / Lényem? Ki az? Nem ismerem. / Tűnt szürke évek tengerében / Szétszórva mennyi régi évem! / Mind voltam? Hinni sem merem.

Ez a tanácstalan kétség gyöttri minduntalan, nem érzi teljesen a lét valóságát, a minden dolgok illuzórikus voltának tragikuma játszik lelkével.

A lét is ilyen árnyékjáték, / Illanó ködkép, mély rejtelem. / Keresem napját, valóság napját, / Oh, csak visszénye játszik velem, / Amire nézek, tán nem is az Élet, / Csak rám vetett árnyát látja szemem.

Legkedveltebb kifejezőmódja az allegória – egy természeti kép vagy képsorozat motívumaiból fejt ki az életről való gondolatát. Természeti képei közt a leggyakrabbi a fény és árnyék, a nap és a sötétség ellentéte, a tenger, de mindezekfölött a virágok költészete. Ez a virágkultusz erősen asszonyi vonás benne. Természeti képei inkább szimbolikusak, mint frissen, egyénien látottak, amint-hogy lírája nem az érzéki benyomás, hanem a belső, lelki reagálás lírája. Az étellel való küszködése vonul át a gyermekeiről szóló verseiben, mindig annak az útnak bizonytalansága áll előtte, amelyre lépnek, s amelyre hogy tudja őket rávezetni a maga szorongó nagy tájékozatlanságában, kifejezési formái is erősen nőiesek, nem a forma szilárd biztosságában van az erejük, nem is a konstrukció zárt befejezettségében, hanem a képek kifejező voltában, szimbolikus értékük szerinti értékelésükben. Ez kivált szonettjeiben érzik erősen. Lényében, amint költészetében nyilvánul, van valami szeretetreméltó tisztaság, a köznapi realitások fölé emelkedettség – igazi széplélek, amely a maga szenvedésre született valójával sem tudott elhelyezkedni ebben a köznapi világban.

1918. 19. sz. május 12. 301.

Huss Richárd (szerk.): Ne bánts...! Debrecen, magánkiadás [?]

Debrecenben német könyv jelent meg, magyar címlappal és bevezetéssel, de egyébként teljesen német szöveggel és nagyon erősen német szellemben. Csupa vers, a magyarországi német háborús költészet, amit belőle össze tudott gyűjteni a könyv összeállítója, a debreceni egyetemen a német filológia tanára, Huss Richárd.³⁸ Típusa a nagy gonddal összeállított fölösleges könyveknek. Semmiféle indokoltságát nem tudjuk megtalálni kiadásának. A versek csaknem kivétel nélkül egészen jelentéktelen dilettáns-munkák, komolyabb költői érték nélkül, a német

³⁸ Huss Richárd (1885–1941), erdélyi szász eredetű germanista. A bécsi és a strasbourgi egyetemen tanult, 1912-ben a kolozsvári egyetem magántanára lett, 1918-tól a debreceni egyetem nyilvános, rendes tanára. Nagy kutatása és összegzése lett volna az erdélyi német nyelvatlasz, de munkáját nem tudta befejezni.

költészet utánérzései vagy versebe szedett újságcikkek, csak kevésben van köztük nyoma annak, hogy magyar földön élő emberek agyából termettek, s nem egyben ma már kellemetlenül ható háborús túlbuzgóság nyilvánul. Gyóni Géza néhány verse, melyeket fordításban bemutat a kötet, bár még így fordításban sem tartoznak a német háborús költészetbe, úgy kiválik belőlük, mint a hattyúk a libasereg-ből.

1918. 20. sz. május 19. 316–317.

Benedek Marcell: Vulkan. Budapest, Biró Miklós kiadása

Benedek Marcell³⁹ korrajzi regényt írt, mégpedig a legutóbb lefolyt évtized idejéből. Olyan dolgokról szól tehát, amelyek a szemünk előtt folytak le, szereplőik, résztvevőik, tanúik még most is élnek, sőt nagyobbrészt még fiatal emberek, s az események még időbelileg és lelkileg oly közel állanak hozzánk, hogy alig lehet őket súly, hatás, kiterjedés szempontjából komolyan megmérni. Ez meglátszik Benedek regényén is: a dolgok, amiket tárgyal, perspektívában bizonytalanok, nem foglalnak el belső tartalmuk aránya szerinti tért, helyüket a regényben és a magyar élet összességében inkább a szerzőnek, mint szintén résztvevőnek a hozzájuk való érzelmi viszonya adja meg, mint igazi tartalmuk. Azt az izgalmat írja meg, amely a magyar intelligens fiatalság egy talán nem annyira számra, mint inkább súlyra tetemes részét elfogta, gondolkodásukat s a magyar élettel szemben való állásfoglalásukat az irodalmi és politikai radikalizmus irányába terelte, amiért aztán összeütközésbe kerültek családi hagyományaikkal, azzal az egész levegővel, amelybe beleszülettek. Ebből az összeütközésből kerülne ki a regénynek, a regény-része. A főszereplő, Miklós, egy előkelő magyar úri család fia, aki már azzal is szakít a családi tradícióval, hogy a tanári pályára lép, egyetemi hallgató korában eltelik újító szellemmel, részt vesz, sőt vezető szerepet kap egy modern jelszavakkal föllépő színház-alakításban (itt a rövid életű, de újabb színháztörténetünkben nevezetes emlékü Thália-társaságról van szó), a társasága, az érdeklődése, a nyilvános élettel való érintkezései egyre élesebben radikális irányba terelik, lassankint elhidegül vidéki menyasszonyától, akit már gyermekkorában neki szánt a két család gondoskodása, elidegenedik konzervatív érzésű apjától, belsőleg is összeütközésbe kerülnek benne a családi hagyomány még meglévő maradványai új világfelfogása végleteivel, időközben tanár lesz, nagy szerepet kap a fiatal tanárság egy részének radikális mozgalmában, szabadkőműves lesz, szocialista nézetei miatt meghasonlik apjával, a mozgalom elsekélyesedése miatt tanári állásával, otthagyt mindent, egy francia leánnyal kimegy Párizsba és ott próbál magának egzisztenciát szerezni, mint egy könyvkiadó-vállalat tisztviselője, s ez már-már sikerül is neki, amikor kiüt a háború, haza kell jönnie, beáll katonának, megesküszik francia barátnőjével és kibékül családjával. Ez a pálya, amint látni, egyáltalán nem tipikus, csak egy

³⁹ Benedek Marcell – Id. még: 1905/11; 1912/8; 1918/20; 1921/1, 5.

szűkebb körét foglalja magába a korban egyívású fiatalságnak. A motívumok és komplikációk, amelyek ebbe a keretbe bele vannak illesztve, mégis érdekesek, sőt fontosak is, mert olyan kulturális, politikai és társadalmi kezdéseket mutatnak meg, amelyek a fiatal emberek egy számra nem nagy, s mindenfelől elszigetelt csoportjából indultak ugyan ki, de hatásuk a magyar szellemi életre máris erősen észrevehető s ezen túl is egy sajátos, a speciális magyar viszonyokból fakadt vonását adják a legutolsó másfél évtizedi magyar közélet arculatának; hogy e mozgalmaknak milyen kihatása lesz a jövő alakulására, azt ma még alig lehet kiszámítani. Mint korunk lelkiállapotának egyik dokumentuma, Benedek regénye a maga memoár-szerű voltában bizonyára érdekes marad. A tulajdonképpeni regény-elemek sokkal kevésbé súlyosak benne. A regény meglehetősen elvész a korrajzban, éppen a pszichológiai komplikációk rajza hiányos benne, az alakok nem válnak el éles kontúrral egymástól és környezetüktől, bár részben láthatólag átélt és megfigyelt jelenetek és alakok, mégsem elevenednek meg teljesen, nincs három dimenziójuk. Néhány jelenet azonban íróilag is jól van megcsinálva, például Miklósnak a hisztérikusan kacér gazdag zsidólánnyal való viaskodása, vagy a Párizsba érkezés! Azt hisszük, a főbaj a kompozícióban van, amelynek nincs egyensúlya, hol a háttérre esik a súlypontja, hol a tulajdonképpeni regényre, s ezt megszenvedik az alakok és motívumok is, amelyeknek így nincs biztos értékelési szempontjuk. A regény jórészt kulcsregény, sőt néhány ismert közéleti alak a nevének megnevezve szerepel is benne; úgy látszik, abba már bele kell törődnünk, bár nem szívesen tesszük, hogy az irodalom túl gyors mohósággal veti magát az egykorú események és emberek feldolgozására, s ez nem megy a régebben szabálynak tartott irodalmi diszkréció sérelme nélkül. A mai regényírók nyíltabban és nyersebben tapadnak élményeikhez, mint a régebbiek, kevésbé tartják szükségesnek a személyi motívumok elleplezését, s a regény műformáját erősen hozzáközelítik a memoárhoz.

1918. 21. sz. május 26. 332–333.

Szöllősi Zsigmond: Párbaj a korzón. Budapest, Athenaeum

Szöllősi Zsigmond⁴⁰ új novelláskönyvét nem kell külön ajánlani olvasóinknak, akik igen jól ismerik a kitűnő író kedves leleményű és elegáns előadású novelláiból és elmés, okos tárcacikkeiből, melyekkel évek sora óta élénkíti lapunk tartalmát. Szándékosan használtuk a lelemény szót, mert Szöllősinek ez egyik legszerencsésebb adománya. Érdekes, frappáns, újak ható helyzeteket kitalálni, az embereket olyan körülmények közé helyezni, melyekben lelki életük vagy gondolkodásmódjuk mint egy résen át megviláglik az olvasó előtt, különös és mégis valószínű alakokat fölfedezni a minket környező életben, – ehhez ő nagyon jól ért, sohasem fogy ki az elbeszélni valóból, soha nem ismétli önmagát és soha nem mond olyan dolgokat, amelyek érdekesség nélkül valók. Az invenció adománya nem

⁴⁰ Szöllősi [Deutsch] Zsigmond – Id. 1906/8.

olyan mindennapi dolog manapság, a legtöbb író éppen ennek hiányától szenved, ezért találjuk annyiszor a valóság nyers másolását az igazi irodalmi ábrázolás helyett. Másik feltűnő kiváltsága Szöllősinek a novella speciális műformájának teljes átértékelése. A novella a szó igazi értelmében éppolyan önálló poétikai műfaj, mint a regény vagy a dráma, megvannak a maga külön törvényei, különösen kompozíció dolgában. Az életnek egy kicsi szeletkáját ábrázolja, körülzártan a maga teljességében, súlya, tartalma és hangulata szerint értékelve, mégis az élet egészére kell perspektívát sejtetnie. Ehhez a szerkezethez finom tagolás kell, a mondanivaló pontos elosztása az egyes részekben, hogy az egész aztán a maga eredendő ritmusával jöjjön ki, hiánytalanul, erősen összefoglalva és összetartva. Régebbi írók jobban érezték a rövid novellának műfaji törvényeit, – a maiak kezében ezek kezdenek elhomályosodni s idegen elemekkel összekeveredni. Szöllősi ezt a régebbi formáját őrzi meg a novellának; igen gondosan komponál, szabatos belső tagolással, mindent teljesen megvilágítva. Az írása nagyon korrekt, tartalmi és formai tekintetben egyaránt óvatos és egyensúlyozott – nincsenek nála nagy kilendülések és elfáradások, sohasem markol többet, mint amennyit biztosan meg tud fogni, s ezért nincsenek egyenetlenségei, nála mindig biztosra mehet az olvasó. A hangja teljesen az övé: kiegyenlített, lágy hang, kissé tompított, szomorkás mosoly van benne és az élettel való okos leszámoltság. Nem veszi nagyon tragikusan a dolgokat és az embereket, nem is lát bennük különös mélységeket és magasságokat, érzi az élet gyógyíthatatlan fájdalmát, de derűs mosollyal vagy megnyugodott iróniával szabadul tőle. Nem az energia és a lendület viszi, hanem a csöndes belenyugvás s a megértő megbékélés. Legtöbbet a kisemberek kis komplikációjánál időzik, szeret velük eljátszani, furcsaságukon mosolyogni, jól megérti őket – ebben a kedvtelésében mintha az élet kicsinyességéről való felfogása nyilvánulna, mintha azt mondaná: nem érdemes nagyra venni az életet, nagyon komolyan leszállani bele, jobb félreállni és mosolyogni furcsaságán. Az optimizmus és a pesszimizmus bizonyos szempontból nézve nem ellentétes, hanem szomszédos fogalmak. Szöllősi optimizmusa, amely írásainak felszínén mozog, mintha tulajdonképpen kendőzött pesszimizmus volna.

1918. 21. sz. május 26. 333.

Vézi Margit: Útközben. Budapest, Singer és Wolfner

Vézi Margit⁴¹ mint haditudósító és mint könnyen mozgó riporter, aki mindenütt megjelenik, ahol érdekes események vannak készülöben, sok mindenféle helyen

⁴¹ Vézi Margit (1886–[Alicante, Spanyolország] 1961), író, műfordító, riporter, tudósító, filmforgatókönyv-író, Vézi József leánya, sokféle tehetséggel (ének, rajz, irodalom) rendelkezett, de nem futotta ki magát. Tanult Bihari Sándor festőiskolájában, növendéke volt a párizsi Académie Juliannak. Rövid ideig, Vézi ellenkezése dacára is, Molnár Ferenc felesége volt. Leányuk Molnár Márta, utóbb Horváth Zoltánné, illetve Sárközi Györgyné [vagy ahogy közösmert lett, Sárközi Márta]. Ady róla mintázta a Margita-ciklus nőalakját, erősen csodálta a fiatal lányt, szerelmes is

megfordult a háború folyamán; járt a hadikikötőkben, ahonnan a tengeralattjárók indulnak veszedelmes útjaikra, semleges országokban, amelyek mint kis békés szigetek állanak a vér óceánjában, szenvedve a vihartól és folytonosan rettegve, nem csap-e át az ő területükre is, amelyekben a béke szálait szövögetik időnkint, hogy aztán az események minduntalan széttépjék a gyöngye szövövényt, járt az erdélyi elpusztított vidékeken, s a menekülő oláhok nyomaiban. Minden útjairól érdekes, friss, éles szemmel írt tudósításokat, amelyek a magyar háborús zsurnalisztikának érdekességei voltak, most pedig, hogy *Útközben* címmel kötetben összegyűjtötte őket, együttvéve változatos, kedves és érdekes olvasmányt adnak. Egy született újságíró munkája ez a könyv, aki azonban jó író is, jól lát, a látottakról élvezetesen tud beszámolni, s világos képet ad mindarról, amit az olvasóval közölni akar.

1918. 22. sz. június 2. 348–349.

Bársony István: Az erdő könyve. Erdei élmények és elbeszélések. Budapest, Singerés Wolfner

Bársony István⁴² a természet egyetlen igazi szerelmese a mai magyar írók között. Egész pályáján az volt, specialistája a természeti képnek, a szabad ég alatti élet ezerféle színeinek, a magyar erdő és mező egyformaságában millióváltozatú életének, a nádasoknak és a zord hegyi tájaknak, a magyar vizeknek. Puskával a vállán, vadászkutya vagy vadór társaságában járta a magyar tájakat, futó, bujkáló vagy repülő vadra figyelve, de fogékony szemmel a természet jelenségei iránt, amelyeket a színes írás friss művészetével foglalt képekbe. Szoros értelemben vett novellisztikus munkái is majd mindig plein-air levegőjűek, a természetben, a szabadban élő emberek szerelmi és egyéb komplikációiról szólnak, szenvedélyeikbe és indulataikba, örömeikbe és bánatukba mindig belejátszik a természet szava. Új könyve ebben a régi, kedvelt formájában mutatja Bársonyt, teljes érettsége férfias erejében. Az erdő világról szól, ahol tavasszal fejét előre nyújtva, egyenes koronáját hátraszegve jár a szarvasbika, mint a hatalmas basa a háremet, vezetve maga után a teheneket, ahol magasan lebegve szállanak a sasok, nesztelenül siklik a menyét, félve suhan a fák között az őz. A nemes nagyvad férfias vadászkirándulásainak célpontja, szarvasra cserkészik, őzre les – most nem járkal szemlélődve a mezőn nyúl vagy fogoly után, kényelmesen, hanem fáradalommal nem törődve, éjjel, kora hajnalban, ősember módjára bujkálva, leskelődve, cserkészve járja az

volt bele. Az első világháború alatt riporter, haditudósító. 1919-ben emigrált, férjhez ment Paolo Mantica olasz báróhoz, akit mint az itáliai Jászi Oszkárt emlegettek itthon. Életvitelszerűen már nem élt itthon. Dolgozott a hollywoodi filmiparban mint könyvtáros, csak egyetlen film készült terveiből, az *All in a Night's Work* [Jövedelmező éjszaka]. Képet festett róla Kernstok Károly is, a kép fényképről ismert csak, eredetije elveszett vagy lappang. Nyugdíjasként visszatért Európába, Spanyolországban öngyilkos lett. További kötetei: *Az égő Európa* [riportok, 1915, 1917²], Pierre Loti: *Krizantém asszony* [fordítás, 1919], *Éjféli mise* [novellák, 1923].

⁴² Bársony István – ld. 1908/6; 1917/10.

erdőket, keresve a találkozást az óvatos, gyanakvó vaddal. Az izgalmas küzdelemben mintegy összenő a természettel, mintha annak egy részévé válna, azokat a képességeit és szerveit feszíti meg, amelyek az ősember idejében a létfenntartás leghatalmasabb eszközei voltak, s minden érzéke érintkezik a természettel, és rendkívüli érzékenységet kap ettől az érintkezéstől, látja az éjszaka sötétjében történő dolgokat, hallja a legcsekélyebb neszeket, megérzi a legcsekélyebb változást. Ha aztán szembekerül a vaddal, szinte mint hozzá hasonlóra, küzdő ellenfelére tekint rá, emberi érzés: bámulat, rokonszenv, elismerés vagy haragos indulat fogja el ellene. A vadászat maga, az, hogy lelövi-e a vadat vagy sem, egészen mellékessé válik, a fődolog ez a közösség a természettel, az atavisztikus ősi ösztönöknek a feltámadása, a les, a cserkészés izgalma, a természeti embernek a kultúrember fölötti úrrá válása – az író lelke öntudatlanul is a természet hangszerévé válik, amely összes húrjaival az erdő himnuszát zengi. Akik szeretik a természetet, különösen vadászembereknek, akik fogékonyak arra a lelkiállapotra, melynek Bársony az írója, gyönyörűség olvasni Bársony könyvét, amely teljes férfiúi készségében mutatja be, ereje dús virágzásában, íróját.

1918. 23. sz. június 9. 364–365.

Török Gyula: A zöldköves gyűrű. Budapest, Táltos

Az írói siker rejtelmes dolog, nemcsak az írói munka minőségétől függ, hanem sok mindenféle más körülmény összetalálkozásától, az író fellépésének módjától és időpontjától, az irodalmi közhangulat pillanatnyi állapotától, s egy sereg más tényezőtől, melyeket alig lehet előre kiszámítani. Török Gyula⁴³ példája meggyőzően bizonyítja ezt. Fiatalember ugyan még, innen van a harmincadik éven, de már csaknem tíz éve küszködött a sikerért hasztalanul, a napisajtóban dolgozott, nevével minduntalanul találkozni lehetett különböző lapokban, két nagy regénye jelent meg hírlapok regény-rovatában, és mégis csak igen kevesen vették észre, annyira se tudott jutni, hogy munkái könyvalakban is a közönség elé kerüljenek. Most pedig, hogy *A porban* című regénye végre, nyolcévnyi várakozás után könyvben is megjelent, egyszerre felismerte mindenki, s másik regényét, *A zöldköves gyűrűt* már szinte sürgette a hozzáfűzött várakozás. A fél-ismeretlenség homályából egyszerre a közérdeklődés első quadrille-ába⁴⁴ került, mindenki örömmel ismeri fel kitűnő kvalitásait, előreláthatóan igen rövid idő alatt a legnépszerűbb írók sorába fog kerülni. *A zöldköves gyűrű* jelentékeny fejlődést jelent a nála néhány évvel fiatalabb korban írt *A porban* című regénnyel szemben. A hangja kimélyült és melegebb lett, a gondolatköre átfogóbb, az alakok rajza határozottabb és szabadabb, az élet jelenségeiről való kritikája nyugodtabb és biztosabb. A regény egy

⁴³ Török Gyula – ld. 1918/4.

⁴⁴ quadrille (fr): eredetileg a tánc kifejezése, a francia négyest jelentette. Itt: az elsők közé, az első négybe került.

magyar család történetét tárgyalja a régi nemesi világból a polgári világba való átmenet állapotában, s a témának ezzel a megragadásával figyelemreméltóan új levegőt hoz a magyar regénybe: a magyar társadalmi fejlődésnek egy eddig kevésbé tárgyalt fokát ábrázolja. Az időpont az abszolutizmus ideje – ez azonban egészen sajátos módon van ábrázolva: semmi a kor külső eseményeiből és tényeiből, semmi kortörténeti anyag, de annál erősebb a kor hangulata, amely úgy árad a regény alakjaiból és eseményeiből, mint ahogy a műtárgyakból árad a kor lelke, amelyben készültek. S mintha csakugyan műtárgyakból vette volna az író alakjainak stílusát és levegőjét: minden emberének mozgásában, észjárásában, beszédében a késői biedermeier-arcoképek, metszetek és szobrok színeit és mozdulatait érezzük. Főalakja, akinek rajzában legteljesebben nyilvánul Török írói művészete, Őz József, az elszegényedett főúrból lett számtanácsos, előkelő, hűvös modorával az embereket magától távartató tartózkodásával, lágy érzelmességével, külsejének és magatartásának korrekt eleganciájával, fontos pillanatokban az élet alacsony-sági fölé emelkedő fölényességével mintha Barabás Miklós egy családi arcképéből lépett volna ki, elsárgult írások, rejtkefiókos íróasztalok, finom illatú bőrbútorok, ó-bécsi porcelánok és régi családi ezüstök hangulata lengedez körülötte, ahogy feleségét gyászolja, aki egy más férfi iránti tragikus szerelmében, hitvesi hűségének teljes megőrzésével a halálba menekült, ahogy gyermekeit figyeli, szeretettel és az asszony nélkül maradt férfi tehetetlenségével, ahogy egész rokonsága, sőt az egész város elszörnyűködése közben új feleséget választ a gyermekek kedvéért, ahogy elhalt felesége udvarlójának, a nyomorultan elpusztult vidéki gavallérnak az utolsó napjait megkönnyebbíti, s ahogy csöndesen, előkelően, minden heves gesztus nélkül kimúlik a világból. Ez az alak olyan képét adja a lelki eleganciának, amelyet csak az író mély együttérzése és finom gyöngédsége tudott meglátni és megjeleníteni. Néha, messziről elváltozva, Jókai egy-egy hangulata csillan meg a rajzban, néha Mikszáthból is egy vonás, de ez lehet látszat is, a régebbi írókba is talán a kor hangulatából szívódott bele, s csak annak a jele ez, hogy Török az ő tradíciójukat pengeti tovább. Őz József haláláig a regény biztos mederben halad, az alak mint középpont köré magától értetődően csoportosulnak az összes többiek – ekkor aztán mintha eltört volna a tengelye, a kompozíció elveszti kor-centrikus voltát, váltakozva hol a második Őz Józsefné, hol az egyes gyerekek különböző sorsa körül forog –, itt érzik meg, hogy az író tud komponálni, de nem elég biztos még ez a tudása. Föltétlenül bízunk benne, hogy ezt a biztosságot is igen hamar meg fogja szerezni. Legfeltűnőbb adománya – s ebben legkitűnőbb íróink mellé emelkedik – az elbeszélés dús művészete. A hangja meleg, lágy, sokféle modulálásra képes, mindig készségesen simul a jelenetek hangulatához, stílje diszkréten színes és természetesen ömlő, van csöndes mosolya és vannak könnyei, és minde nekfelett muzsikája is van. Az a jelenet például, mikor Őz József meglátogatja haldokló vetélytársát, a maga kevészavú, minden ostentatio⁴⁵ nélküli finomságával, azzal, ahogy a rég meghalt tiszta szépasszony emlékét a két miatta megtört életű

⁴⁵ ostentatio (lat): kérkedés, hivalkodás

férfi közé helyezi s megéretteti mindhármuk szerelmének különbségeit, s mégis egyforma nemes tragikumát – még sokáig muzsikál az olvasó fülében, aki fogékony reagáló képességgel olvassa. Nem tagadjuk, hogy bármennyire látjuk azokat a dolgokat, amiket ebben a regényében még nem tudott megoldani az író, mégis elragadtatással olvastuk nem egy részletét és a legnagyobb reménnyel nézünk Török Gyula további pályájának élébe.

1918. 24. sz. június 16. 380.

Drasche-Lázár Alfréd: Egymás közt. Budapest, Franklin Társulat

Drasche-Lázár Alfréd⁴⁶ két nagyszerű regény és egy színdarab után most novelláskönyvvel lép a közönség elé. Harminc rövid történet van benne, nagyobbára párbeszédes formában – inkább képek a mai társasági életből, mint szó szoros értelmében vett novellák. Érdekes megfigyelni az író témáit: mi érdekli őt a világból, mik azok az életjelenségek, melyeket tollára venni érdekesnek tart? Néha komorabb, tragikus motívumok: a tengeren himbáló csónakon eldörren egy revolver egy asszony kezében, s megöli az ostromló férfit, akit az asszony szeret, most szeret csak igazán, mikor már megölte. Többnyire azonban derült, szatirikus élű helyzetek: a hozományra leső gavallér elfecsegi haszonleső terveit a bálban egy asszonynak, akiről kiséül, hogy anyja annak a lánynak, akinek a pénzére pályázik, s ezzel füstbe is megy a ravasz terv; a csapodár férj, aki azonnal visszaédesedik a feleségéhez, amint megtudja, hogy a barátja szereti, s ha elvállik tőle, el akarja venni; a vőlegény, aki azzal veszti el menyasszonyát, hogy túlságosan vigyáz arra, hogy mit szól a világ; a tigris-vadász, aki azonnal ellustul és prózai lesz, amint az asszonynál elérte a célját; a leány, aki energiával, okos szóval eltántorítja az özvegyember apját a nőtől, akit el akarna venni. Csupa ilyen témák, az úri társasági élet apróbb-nagyobb motívumai, azok a dolgok, amelyekhez hasonlókat állandóan hallunk mindenütt, ahol gondtalan életű, az életet könnyen vevő emberek találkoznak, akiket semmi sem érdekel jobban, mint a maguk és a mások szerelmi és családi komplikációi, s akik több-kevesebb elmésséggel, de mindig teljes odaadással űzik az emberszólás elegáns társasjátékát. Ezt a társasági hangot pengeti Drasche-Lázár: novellái olvasásakor az az érzésünk, mintha elegáns szalonban volnánk, és kihallgatnók az ott forgolódnó hölgyek és urak beszélgetését. Az emberekből rendszerint csak annyit látunk, amennyit így, mások előtt meg szoktak mutatni, de az író ért ahhoz is, hogy ezen a felületen alul is sejtessen valamit abból, amit a nyilvánosság elől el szoktak rejteni. Az alakok, amelyek a novellákban előttünk felvonulnak, együttevén s különösen a tónusukkal érdekesen jellemzik azt a társasági kört, amelyből valók. Az író a maga maliciózus bonhómiajával mindig fölötte lebeg ennek a tónusnak, megérti a dolgokat, amikről beszél, mulat rajtuk, de nem azonosítja magát velük. A párbeszédben is tartja az elegáns, világ-

⁴⁶ Drasche-Lázár Alfréd – ld. még: 1913/1; 1917/2; 45, 48; 1920/6 ; 1921/2.

fias tónust, fordulatos és elmés, nyelve a konvencionális társalgási nyelv, az élőbeszédre emlékeztet, nagyobb lendület és nyelvalkotó eredetiség nélkül. A könyv előreláthatólag éppoly sikert fog aratni, mint a szerző regényei, mert azt adja, amit a közönség nagy tömegei legjobban szeretnek hallani, s abban a formában, amely legjobban szórakoztatja őket.

1918. 24. sz. június 16. 380.

Kőhalmi Béla: Könyvek könyve. Budapest, Lantos

Kőhalmi Béla⁴⁷ körkérdeést intézett nagyszámú íróhoz, tudóshoz, közéleti emberhez, arra vonatkozólag, hogy melyek azok a könyvek, amelyek állandó vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai, s átmenetileg mely könyvek tettek rájuk még hatást? Kérdéseire 87 helyről kapott választ, a kulturális élet mindenféle terein működő emberektől. Ezek a nyilatkozatok, melyek most *Könyvek könyve* cím alatt összegyűjtve jelentek meg, nagyjában véve elég hű átnézeti képét adják annak, hogy mely írók és könyvek voltak legnagyobb hatással a mai magyar kultúrára. A nyilatkozók között feltűnően kevés a politikus, holott bizonyára közülük is többekhez intéztek kérdést, s hiányzanak jórészt az Akadémia tekintélyei – általában a fiatalabb nemzedék van a nyilatkozók között túlnyomóan képviselve. Az eredmény így is nagyon érdekes: minden cikk többé-kevésbé őszinte vallomás azokról a hatásokról, melyeket a nyilatkozók lelki fejlődésére más kiváló szellemek tettek. Érdekes a statisztika, amely ebből kikerül. Goethe áll első helyen, őt 54-en említik, mint aki hatott rájuk, utána Arany János és Jókai következik, rájuk 49-en hivatkoznak, Shakespeare-re 47-en. Nagyon előtérben állanak Dickens, Tolsztoj, Petőfi, Dosztojevszkij, a biblia, s érdekes, hogy Vörösmartyt ugyanannyian említik, mint Adyt, Babits Mihályt ugyanannyian, mint Kemény Zsigmondot. Az ilyen vallomásoknál szokásos tartózkodásnak és jó szándékú képmutatásnak nyomai itt is megvannak egyik-másik nyilatkozatban, de általában véve szemmel láthatóan őszinték a nyilatkozók, s többen közülük bevallanak olyan olvasmányokat is, amelyeket kevésbé őszinték el szoktak tagadni. A szerkesztő érdekes, kissé rapszodikus bevezetést irt a könyvhöz.

⁴⁷ Kőhalmi Béla (1884–1970), könyvtáros, bibliográfus. 1906-tól a *Budapesti Napló* szerzője, a szerkesztőségben ismerkedett meg Jászi Oszkárral, aki bevezette a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszádik Század* körébe. 1910-ban Szabó Ervin maga mellé vette a Fővárosi Könyvtárban. Kőhalmi Béla elhivatása volt a kurrens nemzeti bibliográfia készítése. 1919-ben a könyvtárügy második számú vezetője Dienes László mellett. A Tanácsköztársaság után hónapokig volt vizsgálati fogságban, majd emigrált, és csak 1934-ben tért vissza Bécsből. Rendőri felügyelet alatt állt. A Révai Nagylexikon és a *Rádióújság* szerkesztőjeként működött. 1945 és 1950 között a Szabó Ervin könyvtár igazgatóhelyettese volt, majd egy ideig a Széchényi Könyvtárban dolgozott, a retrospektív bibliográfiai munkálatok egyik első elindítójaként. 1958-tól haláláig szerkesztette a *Magyar Könyvszemlét*. 1956-ban Kossuth-díjat, 1969-ben Akadémiai Nagydíjat kapott.

1918. 24. sz. június 16. 380.

Szigethy István: Rajzok Szomoryhoz. Kolozsvár, Uránia

Rajzok Szomoryhoz cím alatt Szigethy István⁴⁸ egy könyvben kiadta azokat az illusztrációkat, melyeket Szomory Dezső novelláihoz készített. Kissé szokatlan dolog illusztrációkat adni ki szöveg nélkül – a fiatal művészt nyilván különösen izgatja Szomory illusztrálásának érdekes problémája, arra azonban nem volt alkalma, hogy illusztrálhassa Szomory valamelyik könyvét (ma nagyon nem divat nálunk az illusztrált könyv), így hát kénytelen volt a szövegnélküli kiadás expedienséhez⁴⁹ folyamodni.⁵⁰ A rajzok különben határozottan talentumosak, többnyire jól kiadják Szomory műveinek egzotikus, izgatott, érzékileg túlfűtött levegőjét, nem mutatnak kész, kiforrott egyéniséget, erős hatásokat éreztetnek, különösen francia illusztrátorok hatásait, de van bennük ötlet és fantázia is. A magyar illusztráló művészet nagy nehezen tápáskodva, most kezd kissé ébredezni, s ha a kezdetből lesz valami, akkor Szigethy Istvánnak tisztességes helyet szánhatunk a fejlődésben.

1918. 25. sz. június 23. 396.

Szini Gyula: Elbeszélések. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

A Magyar Könyvtárban most jelent meg Szini Gyula,⁵¹ novelláinak új kis gyűjteménye, amely egyike a finom tollú író legérettebb és legszebb munkáinak. Különösen két vonásra akarunk bennük figyelmeztetni: az író leleményének eredetiségére és az elmondás művészetének arra a képességére, amellyel az író legmerészebb és legszeszélyesebb ötleteit is el tudja fogadtatni az olvasóval. Ilyen szeszélyes ötlet a Gillingham lord története, aki viharos ifjúság után megkapja örökségét, s akkor egyszerre kettéválasztja személyét, a könnyelmű Gillinghamra és a szigorú, józan Temkesbury márkira, s az elsővel olyan szigorúan bánik, mintha csakugyan külön

⁴⁸ Szigethy István (1891–1966), festő, rajzoló, karikatúrista. Mestere Ferenczy Károly volt. Kötetei: *Ex Libris* (Karinthy Frigyes előszavával, Kolozsvár, 1916), *Grotesque* (Kosztolányi Dezső bevezetésével). A 20-as évek végétől 1932-ig Berlinben élt, a *Jugend*, az *Er und Sie* és a *Du und Welt* munkatársa volt. 1933–47 között több budapesti lap közkedvelt rajzolója (pl. Színházi Élet). 1947 és 1966 között a Nagymarosi Művésztelepen dolgozott, mintegy háromszáz autonóm művet, sorozatot alkotott. Karikatúrái illusztrálják a Bordás Ödön: *Thália mosolya* (1960); *Fészek Emlékkönyv* (1962); *Krúdy világa* (1964); *A New Yorktól a Hungáriáig* (1965) című könyveket. Rajzkönyveit, kiállításait a *Nyugat* írói méltatták. Jellegében más festői életműve az 50-es évektől jött létre. A világ történéseit elmélyülten kereső művész kutatta a válaszokat a kihívásokra. Figuráiban, portréin szorongó önmagát örökítette meg. Halála előtt tíz művészportréval (Kassák, Derkovits, Egry, Kmety stb.) zárta le életművét.

⁴⁹ expediens (lat): kisegítő, mentő ötlet

⁵⁰ Schöpflin Aladár kis kiegészítésre szorul, a kötetben a rajzokkal szemben egy-egy jellemző Szomory-mondat van.

⁵¹ Szini Gyula – ld. még: 1907/23; 1908/48; 1910/11; 1911/12; 1912/42; 1913/23, 29; 1918/1, 25.

személy volna. Ez egy ötlet csak, az írói szeszélyből, nem pedig valóságból származó, de az író olyan finom elmésséggel és olyan humorral tudja elmondani, hogy teljes élvezettel olvassuk, és hinni is tudunk benne. A *Bukfenc* című novellában a Cox és Box bohóctörténeteknek⁵² egy változatát adja. A két bohóc klasszika-filológus hallgatója volt az oxfordi egyetemnek, de tanáraik iránti tiszteletlenségük címén kicsapták őket. Bohócokká lesznek, pompás mutatványaikkal nagy vagyont szereznek s visszagondolnak az egyetemre, sok pénzükből alapítványt tesznek a klasszika-filológiai kollégium javára. Mikor aztán nagylelkűségüket megköszönni küldöttség jön hozzájuk a tanár vezetése alatt, a lelkes köszönő beszédre a maguk nyelvén: bohóc bakugrásokkal felelnek s ezt a magyarázatát adják viselkedésüknek: „tisztelet és hála és szeretet jele ez a bakugrásunk, ez a bukfencünk, amelyet itt tanultunk, az iskola padjain, és amelyet hálás szívvel visszaadunk most kegyes jó anyáknak, az Alma Maternek”. Az ilyen excentrikus kitalálások Szini tehetségének legszebb virágai, ezekben mutatkozik meg legteljesebben a fantasztikussal játszó szellemének ötletessége, s ezekben érvényesül finom szálból filigránokat fonó stílusművészete. Az ilyen munka az irodalmi kultúra nagy fejlettségét tünteti fel az íróban, nem azét a kultúráét, amelyet tanulással, könyvek olvasásával bárki megszerezhet, hanem amelynek lényege az idegrendszer eredendő szubtilitásában,⁵³ az észjárás gyors és erőteljes reagáló képességében van, s amely vele születik az emberrel.

1918. 25. sz. június 23. 396.

Karinthy Frigyes: Krisztus és Barabás. Budapest, Dick Manó kiadása

Karinthy Frigyes a nagyközönség túlnyomó többsége előtt úgy áll, mint humorista, burleszk tréfák, bohó ötletek és az elmés persziflázs mestere, akinek szavára fölcsendül a kacagás. Ebben a zsánerben nagy sikerei voltak, de akik pompásan mulattak tréfáin, azok csak ritkán vették észre, hogy a tréfának nála majd mindig valami mélyebb háttere van, ha a külső kép mögé hatolunk nyomozó szemmel, nemcsak a furcsa és torz vonások meglátására beigazított megfigyelést látjuk ott, hanem komoly, a dolgokat rejtelmes mélységükben megragadó életfilozófiát, az élet tragikumáról való fájdalmas koncepciót is. Ezenkívül pedig az egész világgal szemben bizonyos primér látásmódot, amely lehámoz a dolgokról mindent, amit megszokás, konvenció, gondolatlan utána-mondás, kritikátlan babona-hit rájuk rakott fedőrétegül. Ő valódi, természetes meztelenségükben látja meg a dolgokat, mintha előtte soha senki sem látta volna, s ő volna az első, aki elmélkedik róluk. Leginkább ebben áll Karinthy eredetisége és nagy részben ötletességének is ez a forrása, mert aki úgy néz, mint ő, az nagyon sok olyat lát, ami mások előtt el van

⁵² Cox és Box bohóctörténetei: utalás az 1847-ben John Maddison Morton által megalkotott bohózatra, melyből Arthur Sullivan írt nagysikerű vígoperát.

⁵³ szubtilitás (lat): finomság, hajszálfinomság, árnyalatnyiség

takarva, és aminek felmutatása meglepi, néha zavarba is hozza az embereket. S ez az a híd, amely átvezet a humoristától a komoly eszmélkedőhöz. Az utóbbi Karinthy-nak az az oldala, amelyet a nagy, szórakozni vágyó tömegközönség kevésbé ismer és értékkel, holott ez az írónak az erősebbik oldala. Mindazok között, akik a mai magyar sajtóban az élet aktuális dolgairól elmélkednek, ő fogja fel a dolgokat legeredetibb látószögből s ő tud róluk legtöbb meglepőt és gondolatkelőt mondani. Néhány munkájában éppen ez az eredetisége az, ami megzavarta a konvenciókba beleragadt gondolkozású olvasókat, s válaszfalat emelt megértésük és az író közé. Új könyvében azonban, amely *Krisztus és Barabás* címmel a háborúról és békéről való elmélkedéseit foglalja össze, tisztán, világosan, teljes éretten áll előtűnk eszmejárása. Könnyű tollal írt elmélkedések ezek, a zsurnaliszta könnyed modorában, de a komoly gondolkodó mélyre látásával írva. Legnagyobb hévvel a frázisnak izen hadat, ennek az általános emberi veszedelemnek, amely éppen a legmagasztosabb és legnagyobb emberi érzéseket és gondolatokat burkolja be a hazugság, az illúzió, az elhomályosítás mérges gázfelhőivel, eltorzítja és áldásból átokká rontja őket. Az ő koncepciója szerint az emberi gondolkodásban elszakadott frázis-tömegnek fő része van abban, hogy az emberek háborúskodnak egymással, hogy ok nélkül vagy a következményekkel arányban nem álló okokból a népek gyűlölik egymást, egyáltalán mindenben, ami rossz az életben van. S amint letisztogatja a dolgokról a frázis-réteget, egyszerre szebbeknek, jobbaknak tűnnek fel, s velük szebbnek, jobbnak tűnik fel az egész élet. Milyen szép a haza fogalmának az a rövid körülírása, amit egyik cikkében néhány szóval megad, kifejezve benne a hazaszeretet természeti szükségességét, magától értetődő voltát, s megmutatva a közkeletű hazafias frázisok fölöslegességét és ártalmasságát, az ösztönszerű természeti érzést konvencióvá merevítő voltát! Vörösmarty szavát juttatja érvényre: „szeresd hazádat és ne mondd”, s az Arany aggodalmát: „könynyelmű szájon merő szokássá szent imád ne váljon”. Minden jóézésű olvasó igazat fog adni azoknak a sorainak, amelyekben burleszkül kielezett formában mond ítéletet a politikusok frázisai felett, s amelyekben az iskolai olvasókönyvek hamis hőskultusza ellen szól. Minden témáról, amit megpendít – rendszerint inkább csak megpendíti a témákat –, mond valamit, amivel az embereket gondolkodásra sarkallja. A könyv első cikkében, *A zsarnok és a költő* címűben allegorikus formában tárja fel, hogy a költő nem tud hazudni, még ha a boldogságot veszi is igazmondásával. A *Barabás* című cikkben a tömeg gyógyíthatatlan ostobaságát és önállótlanágát mutatja meg egy kevés vonásból erőteljesen összefogott képből. Azután a háború alatti élet változatos motívumai következnek, mind frappáns és elmés megvilágításban. Ha igaz az, hogy egy könyv annyit ér, amennyi gondolatot olvasójában ébreszteni tud, akkor Karinthy könyvének értékét egész szokatlanul nagyra kell taksálnunk.⁵⁴

⁵⁴ A kötetről Schöpflin Aladár írt a *Pesti Napló*ban is, 1918. június 28. 13. Megjegyezzük, hogy a *Pesti Napló* 1917 januárjától 1919 márciusáig a *Nyugatot* részben alapító és működtető Hatvány Lajos tulajdonában volt, a Schöpflin és más nyugatosok kapcsolata ezáltal erősödött tovább vagy jött

A *Nyugatban* (1918/18. II. 393–395) Kosztolányi Dezső írt a könyvről:

KarinthyFrigyestnek megjelent egy kötete (Krisztus, vagy Barabás?), melyben ismét mint kritikus jelentkezik.

Jórészt háborús írások, cikkek, ötletek, nyilallóan-éles észrevételek, vagy lírai rajzok az emberről, az államról, a rendről egy csomó elvetélt értekezés, melyben alogikáéa vezérszerep. Az író háborús működése szerves összefüggésben van az- zal, amit egész pályáján – a békében is – művelt. Bíráló szemmel nézi az esemé- nyeket, és körülbelül olyan igazságokat mond, mint az örültek közt az épelméjű, döbbenetesen egyszerű és ésszerű megjegyzéseket, melyekre az örültek társasága semmiképp se jött volna rá. Ír például egy kis cikket a hazáról, elválasztja a ha- zafiság és a hazafiaskodás fogalmát, a fajszeretetet a nemzetieskedéstől, melyek annyira különböznek egymástól, mint a krisztusi jóság a papuralomtól. Erről a tárgyról okosabb és ötletesebb írást nem olvastam. Másutt egy bibliai példázat formájában a tömeget mutatja be, melynek összetevő elemei, az emberek külön- külön okosak, jóságosak és kedvesek, együtt azonban ostobák, gonoszak és utála- tosak, olyanok, mint a mai és mindenkori emberiség. A színházról egy megjegy- zése: „Kép és szobor többet ér nekünk, mint az ember, akit ábrázol – és drágább nekünk a színész, mint a hős, akinek álarcát arcára vette.”) Mindegyik írásában egy gondolkozó lép elénk, aki nincs se a jobb, se a baloldalon, semmiféle elfogultság nem köti, s önmagával is viaskodva keresi az igazságot. Demokrata? Arisztokrata? Haladó? Maradi? Micsoda korlátolt kérdések és pártpolitikai szempontok. Igazi kiválósága éppen a merészség, hogy független akar és tud lenni minden korláttól és előítéllettől.

Fentebb azt állítottam, hogy ebben a könyvében a logika viszi a vezérszerepet. Kijelentésemet általánosíthatom. Karinthy egész munkásságának a józan ész, az ésszerűség az ihletője és létrehozója. Akik felületesen ítélkeznek, lehet, hogy ezt csak afféle tetszetős paradoxonnak tartják, s tudom, váltig csodálkoznak azon, hogy épp azt az írónkat nevezem leginkább logikusnak és legkeményebben ész- szerűnek, ki a humorban tótágast állít mindent, és irodalmi karikatúráival évekig neveltette az országot, másrészt pedig komoly novelláiban kaput nyitott a végte- lenségnek s polgárjogot adott a túlvilágnak, a fantasztikumnak.

Mégis mind a két téren, a humorban is és a komoly elbeszélésben is szigo- rúan logikai s az erőssége mindig gondolati. Működését mint kritikus kezdte, s első döntő és országra szóló sikerét mint kritikus aratta az *Így írtok ti!*-vel, ezzel a jellegzetes kritikai munkával, melynek művészi, sőt tudományos értékét nem ki- sebbíti, hogy érzékletes (és nem elvont), s népszerűsége sem, mely akkorra, hogy sokan csak a karikatúrák után értesülnek az új irodalomról, és csak a torzképet

létre. Schöpflin „magyar arcképeket” és tárcákat is írt a lapba, a kritikák mellett. Lengyel András: Hatvany Lajos Pesti Naplója. *Magyar Könyvszemle*, 2006/3. 338–359. és 2006/4. 444–463.

ismerik, az eredetijét nem. Mikor ezeket a remekbe készült kis rajzokat írta, alig volt túl a húsz éven. Mögötte még semmiféle alkotás nem állt. Ez a fiatalember azonban gondolati kiválósága folytán mégis így érkezett az új irodalom ünnepére, mint józan a részegek közé. Első szava gáncs, de tele megértéssel és bámulattal és jóindulattal. Mert annyiban is kritikus, hogy alázatosan tiszteli és megérti mások munkáit. Ebből az ujjongó megértésből fakadtak az irodalmi karikatúrák, melyek nélkül az újabb magyar irodalom – főképp az impresszionista és szimbolista – képe nem lenne teljes. Munkássága tisztította a fogalomzavart, fékezte a modorosságot, leálcázta a tehetségtelenséget, elnémította az utánczókat, hatása pedig – nem a közvetlen, de a közvetett – egyenesen lemérhető, amennyiben feltűnése óta sok szó egészen más jelentést kapott és sok író egész más helyre került. Apostola más volt ennek az irodalomnak, ő azonban mint kritikus is alkotó munkát végzett. Bor helyett ecetet hozott, de milyen nemes borágyból erjedt az ecete, milyen lázas és rajongó a logikája, mely ellentmond az érzések modorosságának. Az irodalmi karikatúra nem új műfaj. Előtte két francia, Paul Reboux⁵⁵ és Charles Muller⁵⁶ egy kötetre való ilyen karikatúrát írt („À la manière de...”) ellenben ezek inkább a paródiához állanak közel, inkább mulattatni, mint jellemezni akarnak, holott az ő karikatúrái éppen abban páratlanok, hogy nem a mulattatás a főcéljuk, de az, hogy hiánytalanul jellemezzenek egy művészi modort és bírálatai legyenek egy munkának, melyet a valóságban, a kivitelben – hogy úgy mondjam – ad absurdum vezet.

Ez a lázas logika nyilatkozik meg egyéb írásaiban is. Fantasztikus novelláiban hasonlóképpen a mindentől és mindenkitől független gondolkozó álmodik, kinek szűk a valóság, és hogy ne zavarja az élet sok esetlegessége, kísérleti úton új életet hoz létre, korlátlan lehetőségekkel, hogy abban az igazság szűz törvényeit keresse. Ezért vesz fel álarcot és utazik elképzelt birodalmakba. A mi életünket akarja ott megismerni. Számára az írás igazán nem modor, vagy forma kérdése, mint a magyar írók kilencvenkilenc százalékának, kik derűre-borúra festenek mindenféle korokat, hogy azzal az ürességüket, a mondanivalójuk teljes híját takarják el. Mindegy, hogy a biedermeierben, a népiesben, vagy egyéb stílusban dolgoznak, az étellel semmiféle viszonyban sincsenek, nincs ítéletük jóról vagy rosszról, fontosról vagy nem fontosról s ezért igyekeznek mindenáron hangulatot, vagy ahogy ők mondják, „lírát”-t adni. Karinthy egyszer, mikor vele utaztam, a vonatablakon kinézve félórát beszélt ezeknek a derék és pontos íróknak a modorában: „Előttünk tájak suhantak el, bús, zöld mezők, melyeket kis patakok szeltek át, távol kunyhók, a szemhatár alján elmosódó szélmalomok. Időközönként egy másik vonat szalad el a sínen. A mezőn végigfut egy fiatal ló. Majd megáll a vonat. Az utasok egy

⁵⁵ Paul Reboux (1877–1963), francia író, újságíró, színpadi művek szerzője, filmkritikus, festő. Történelmi munkái elegyítik az anekdotát a regényességgel. Tucatnyi regényt, kurtizánokról szóló regényes életrajzot írt, ám különösen Charles Mullerrel írt irodalmi pastiche-airól híres, melyek 1908-ban és 1913-ban jelentek meg, *À la manière de...* [„...módján”] címmel. A sorozat tovább folytatódott (1925, 1950), de azokat már egyedül adta ki.

⁵⁶ Charles Muller (1877–1914), francia író, újságíró

része leszáll, csomagját kezében tartva siet az állomás felé, hol már várják a rokonok és indulnak velük hazafelé. Újra füttyent a vonat, mezők jönnek, melyeken a munkások betakarítják a gabonát. Egyik nőnek lila a kendője. Messze egy temető mellett kong a lélekharang...” Mi értelme ennek, a valóság e pontos és őrületes utánzásának? Nagyon kevés író kérdezi magától. Csak írja-írja a vastag köteteket, a „nagy” alkotásokat. Karinthy azonban, ki jó író, mert jó értékelő, kinek van képzelete, mert ítélete és logikája van, ki érdekes, mert állít valamit, mindig válogat és selejtez, s írásai mindig ítéleteken alapulnak, a művészi értéküknél fogva pedig a maguk látszólagos fantasztikumukban is valószerűbbek, mint a röghöz tapadó és helyi színekkel, vagy kis hangulatokkal pepecselő írók munkái. Az ő munkái végeredmények. Ilyen – hogy csak egyik nagyszerű novelláját említsem – a *Cirkusz*.

Új könyvének minden sora erről a gondolatvilágról, erről a művészetről tesz tanúságot.

1918. 26–27. sz. július 7. 412.

Lakatos László: Hamupipőke. Budapest, Pallas

Lakatos László⁵⁷ új regényében hangot váltott: elhagyta azt az érzelmesen lágy lírai hangot, amely regényeiben eddig uralkodó volt, s az új hang, amelyet megüt, egészen más természetű: szatirikusan színezett, kissé fanyar ízű, de könnyedebb és mulattatóbb. Nem egészen új hang, feltűnt már az író nem egy cikkében és rajzában, amelyek félig irodalmi, félig zsurnaliszta munkák, s amelyekkel azt a hírt szerezte, hogy egyike a legkiválóbb újságíróknak. Regényében a budapesti társadalomnak arra a részére önti ki szatíráját, amelyet Lipótváros gyűjtőnéven szoktunk emlegetni, s amely már annyi regénynek, színdarabnak, szatírának adta a levegőjét. Egy fiatal leány karrierjét mondja el. Egy tehetséges, de léha bohém-sége miatt züllőben levő ügyvéd leánya, elvégzi a gimnáziumot, s mint szegény leány, tanári pályára készül, de közvetlenül az érettségi után a közelébe kerül egy szorgalmas, jövedelmező irodájú fiatal ügyvéd, beleszeret, menyasszonyává teszi. A jegyességből nem lett házasság: a leány beleszeret vőlegénye híres orvostanár bátyjába, némi kalandok és nehézségek után ennek lesz a felesége. Férjével gazdag és előkelő környezetbe kerül, szerencséje föllendíti egész családjának a sorsát, megismerkedik egy nagy karrier előtt álló fiatal gróffal, és a végén ennek lesz a felesége. A regény végén már egy főhercegnővel látjuk beszélgetni. Mindez pedig csak úgy történik a kislánnyal, anélkül hogy maga is tenne önmagáért valamit, csak úgy sodródik helyzetből helyzetbe, férfitól-férfíhoz, egyre följebb, szépsége, a férfiak érzékisége révén, néha minden indokolás nélkül. Azt hisszük, ez szándékos: az író azt akarja ezzel mondani, hogy az emberek abban a körben, amelyet leír, csak úgy vaktában, ész, terv és cél nélkül élnek, vak ösztöneik véletlenségei szerint, minden felelősség nélkül, s anélkül, hogy volna bennük bárminemű mora-

⁵⁷ Lakatos [Kellner] László – ld. még: 1913/12, 51; 1914/26; 1917/16; 1918/26–27.

litás, amelynél fogva cselekedeteik jókká vagy rosszakká válnak. Az író maga is így áll alakjaival és levegőjükkel szemben: leírja őket, nem bírálja, nem szereti és nem gyűlöli őket, csak bizonyos lenéző gúnnyal bánik velük. A helyzetek, melyekben bemutatja őket, többnyire mulatságosak és érdekesek, igen jó szemű és rosszmájú ember szemével vannak meglátva, minduntalan ráismerünk bennük a tipikusan budapesti levegőre, s nemegyszer van az az érzésünk, teljesen az író invenciójából származó jelenetekben, mintha csakugyan láttuk volna ezeket a dolgokat. Ezért a regény elejétől végig mulatságos, érdekes olvasmány, amelynek előreláthatólag nagy és hálás publikuma lesz.

1918. 26–27. sz. július 7. 413.

Csathó Kálmán: Juliska néni. Budapest, Singer és Wolfner

Csathó Kálmán⁵⁸ új novelláskönyve, melyben tizenkét új novelláját gyűjtötte össze a gyorsan népszerűsége jutott író, hangban, felfogásban, előadásmódban előbbi munkái színvonalán van. Csathónak van saját hangja, amely elkülönözteti mindenki mástól, amely tulajdonképpen a világgal szemben elfoglalt álláspontját jelzi. És a hang a kellemesen csevegő elbeszélő hangja, aki szeret mesélni, szereti, ha hallgatják, könnyeden, jókedvűen mondja el mondanivalóját, nem veszi a dolgokat tragikusan, nem akar sem felizgatni, sem gondolkodóba ejteni, szívesen játszik az emberekkel és dolgaikkal, malíciával nézi őket, de ebben a malíciában nincs semmi gonoszság, inkább valami rejtett szeretet van, enyhe humor és sok szeretetreméltóság. Mindig a jó társaságbeli ember modorával áll az olvasó elé, a magatartásnak bizonyos egyensúlyozottságával, s azzal a törekvéssel, hogy szeretetreméltóvá tegye magát. Szeret csipkelődni, különösen a nőkkel, akik annál jobban szeretik, mert soha sincsen benne keserűség, inkább kedveskedés az egész. Egy kis szelíd melankóliát gyakran vegyít a hangjába, hogy megillessen vele hallgatói szívét, sőt néha, diszkrétan és óvatosan éreztet valamit az élet fájalmából is. Előadása nagyon sima és könnyed, mégis disztingvált és nem elmésség nélkül való. Témái nem nagyok és nem túlságosan súlyosak, de jobb óráiban a kis dolgok pohár vizében meg tud láttatni valamit a világ, az élet mélységeiből is. Kötetében van egy-két novella (különösen a *Péter* és az *Egy puttón cseresznye* címűek), amelyek eddigi termése legjavához tartoznak.

⁵⁸ Csathó Kálmán – ld. 1916/52; 1917/46.

1918. 28. sz. július 14. 420.

Lévay József

Mikor Pákh Albert ez előtt hatvanöt évvel megalapította a *Vasárnapi Ujságot*, első munkatársai sorában ott volt Lévay József.⁵⁹ Már akkor országosan elismert hírnévű költő volt, tagja annak a tekintélyes írói csoportnak, amely Arany Jánost tekintette vezéréül, Gyulai Pált küzdő előharcosául. E kettőn kívül nevezetes harcosai e csoportnak Kemény Zsigmond, Eötvös József, Tompa Mihály, Szász Károly voltak, s híve volt mindenki, aki a Petőfi-utánzók üres lármájával szemben a magyar irodalom magasabb kultúráját és művészi színvonalát kívánta. Ez a nemzedék fejlesztette ki a magyar költőnek azt az ideálképét, amelynek fővonalai felismerhetőleg Arany Jánosról vannak véve, s amely általános érvényűnek ismertetett el egészen máig. A költő e kép szerint nemcsak művész, hanem a közélet embere is, akinek példaadónak kell lenni kora előtt önmaga és munkája megbecsülésében, a nemzet fontos dolgaival való együttérzésben, a művészet kultuszában, a tradíciók őrzésében s a szellem emelkedettségében. A specifikus motívumok kedvelése, a forma csiszoltságára való törekvése, az érzés egyensúlyozottsága illet ez ideálhoz, a szenvedély végletei, a lélek izguló nyugtalanságai, a hagyománnyal szemben az egyéninek a hangsúlyozása, az új formák és kifejezési módok keresése, mindaz, amit az irodalomban forradalmi törekvésnek szoktunk mondani, kívül állott ennek a költői csoportnak szellemétől. Arany János monumentális méretű nemzeti költészete mellett a többieké, amely túlnyomó részében líra volt, az apró dalok és elégiák költészete, terjedelemben és tartalomban megcsökkentenek mutatkozik, eleven hatóereje is némi fogyatkozásba jutottnak tűnik fel, de művészi szempontból még mindig akkori irodalmunk legtöbb figyelemre érdemes jelenségeinek egyike marad.

Lévay József Gyulai Pál és Szász Károly mellett s velük, a legteljesebb emberi és költői harmóniában a harmadik képviselője a múlt század közepéről végére átszarmazott e költői nemzedéknek. Nem oly mély és erős zengésű lírikus, mint Gyulai, nem oly fogékony és bő termésű, mint Szász Károly, de ihlete szerencsés pillanataiban megközelíti az előbbinek színvonalát, az utóbbit művészi koncentráció tekintetében felül is múlja. Érzése nem fog be széles kört s nem hatol nagy mélységekre. A nyugodt, harmonikus, minden tekintetben rendezett életű magyar férfiember érzésvilága ez, aki nagy belső küzdelmek nélkül, csöndesen szemlélődve nézi az életet, gyönyörködik egyszerű adományaiban, szereti a társas élet vidámságát, a jó barátok meghitt körét, sokat van a szabadban, a természetet nagyon szereti és érti, a szerelemmel is eljátszik szívesen, de mértéktartással és férfiúi szemérmességgel s örömmel, bánattal szemben józan életfilozófiát alkot magának, amely nincs bölcs rezignáció nélkül, de lénye szerint optimisztikus.

Lévaynál ezt a lelki diszpozíciót még teljesebben kifejelesztette élete folyása. Alig van olyan harmonikus, egyszerű, eseménytelen élet, mint az övé. Ami csekély

⁵⁹ Lévay József – ld. 1906/7, 48; 1909/16.

hányattatás volt ebben a csodálatra méltóan hosszúra nyúlt életben, az mind fiatal korára esik. Korán, minden akadály nélkül érvényesült, még egész fiatal korában országos hírnévre tett szert máig is legismertebb versével, a *Mikessel*, amellyel elsőnek ütötte meg a Rákóczi-korra való emlékezés melankolikus hangját, hogy ez aztán sokkal később, Thaly Kálmán hatása alatt, a magyar hazafias líra egyik legkedvesebb motívumává váljon. A szabadságharc alatt rövid idei katonáskodás után hivatalt vállalt, a szabadságharc után rövid időre megpróbálkozott Pesten az újságírással, de temperamentumának nem felelt meg ez a foglalkozás, hamar visszament Miskolcra tanárnak. Az alkotmány helyreállítása után vármegyei szolgálatba állott, s késő öregségében mint alispán ment nyugdíjba. Csaknem egész életét Miskolcon töltötte, szemlélete teljesen miskolci volt: a borsodi táj adja természet-szemléletének minden elemét. Az erdős, szelíd, szőlőtőkével zöldellő borsodi hegyek idillikus képe illett szelíd, egyszerű természetéhez. Ezekon kívül csak a Tátra képei tűnnek fel néha verseiben, emlékéül a sok nyári időszaknak, amelyet a költő Tátra-Széplakon töltött. Lévay sohasem házasodott meg, életére nagyobb hatást a szerelem sem tett, ez szintén egyszerűbbé, komplikációktól mentesebbé tette életét. Ami szerény ambíciója volt, azt mind kielégíthette; a közpályán előkelő állásra jutott, ami külső dísz és elismerést költőnek adni tud a nemzet, azt mind megkapta bőven, kivált élete utolsó szakában az egész ország tisztelete vette körül, amelybe nem elegyedett soha a legcsekélyebb disszonancia sem. Boldog, derűs, nyugalmas élete volt, amelyet csak ritka kedveltjeinek enged a sors.

Az ilyen életből, az olyan temperamentumból, mely ilyen életet teremt magának, fogan meg az a derűs hazafiúi életfilozófia, amely mint a napfényes alkonyi levegő, veszi körül Lévay tisztas alakját. S az ilyen életből és temperamentumból fognak az olyan nyájas, szelíd, egyszerű versek, mint az övéi. A hang nagy változatossága nincs meg bennük, Lévay öregkorában is azon a hangon dalolt, mint fiatalon, s azokat a dolgokat mondta, motívumainak készlete éppen csak az öregkor motívumaival gyarapodott az idők folyamán. Költészetének értékét nem gazdagsága, nem is mélysége adja, hanem őszintesége, művészi becsületessége és lelkiismeretessége. Mindig önmagát adja, s olyannak, amilyen, ismeri a maga határait, nem lép soha túl rajtuk, a nagyozolás és affektálás teljesen idegen tőle. Két verse van, amely a magyarság közkincsévé lett: a *Mikes*, amely a magyar történeti hagyomány egyik érzelmileg legfontosabb motívumát sűríti össze, szerencsés ihlettel, és híres szüreti verse, amely a magyar vidéki élet egy kedves és népszerű képét rögzíti meg jól meglátott és pontosan megkomponált jellemző vonásokkal.⁶⁰

Alakjával eltűnt közülünk a magyar irodalom hőskorának utolsó tanúja, s úgy érezzük, az ő halálával zárult le teljesen és vált történelmivé ez a kor. Csodás öregkori termékenysége (a tavalyi Arany-jubileumkor írta egyikét élete legszebb verseinek, amelyben mondhatni egész addigi költészetének színvonala fölé emelkedett) éppúgy fokozta iránta való tiszteletünket, mint az, hogy egy csodálatunkat és kegyeletünket foglalkoztató kornak utolsó fiaként maradt köztünk, mint az

⁶⁰ Utalás a *Szüretünk* című versre.

egyetlen megmaradt, mohosodó, de még mindig friss leveleket hajtó százados fa fiatal erdőben. Úgy érezzük, életünk egy színnel szegényebb lett az ő halálával.

S. A.

1918. 32. sz. augusztus 11. 473–474.

Kassák Lajos: Misilló királysága. Budapest, Athenaeum

Kassák Lajos⁶¹ ily című regényét több évvel ezelőtt írta, amikor még nem volt benne annak az újító mozgalomnak a sodrában, amelynek orgánumát, a *Ma* című folyóiratot ő szerkeszti. Regénye még alig mutat valamit ennek az új stílusnak a tulajdonságaiból, tartalomban és előadásban egyaránt a realiztikus regény módszerei szerint van írva és keveset sejtet a leendő forradalmárból. A realiztikus regény főkövetelményét igyekszik megvalósítani: azaz embereknek s egymással és az étellel szembeni való helyzetüknek valószerű ábrázolását, a stílusban pedig az egyszerű, világos, tárgyyszerű előadást, amelynek főcélja a mondanivaló mennél általánosabban érthető közlése. S ebben a zsánerben regénye, ezt mindenkinek el kell ismerni, kiváló munka: az élet egy élesen körülhatárolt darabkáját erőteljes, karakterisztikus vonásokkal ábrázolja. A kör, amelyet befoglal, szűkre van szabva: egy jó módú felvidéki tót parasztember udvara, s ezen a szűk perspektíván nem is megy túl, nem torkollik bele semmi szélesebbe, általánosabba. Az élet, amely ebben a körben folyik, szintén szűk körű, nyomott, és formáiban nyers, primitív. A motívumok, amelyekből szövődik: szünet nélküli, keserves munka, nyers kapzsiság, brutális örömök a szerelemben és az italban, minimális ellágyulások a család intimitásában. A műveltség által nem érintett, nehéz eszű és nehezen élő emberek élete ez, érdekessé csak az író előadása által válik, s különös sikere az írónak, hogy érdekessé is tudja tenni. Három főalak van az előterében: a durva, munkásaival szemben kíméletlen, s brutalitásában szinte félelmetes féllábú paraszt, aki azonban teljesen energiátlanul lágylul szép fiatal felesége előtt, s szinte állati szeretettel babusgatja a gyermekét – a kolduslányból lett csinos fiatal asszony, aki szívében utálattal ment feleségül a féllábú durva emberhez, macska-ravaszsággal játsza ki, szövetkezik ellene a béres asszonyokkal, akikkel származása révén közösséget érez, meglopja kedvükért az urát, a beteg embert nyíltan megcsalja a katonaságnál kissé kimívelődött nyalka béresgazdával – s ez a béresgazda, aki természeténél, a városi kaszárnyában nyert valamivel magasabb műveltségénél fogva finomabb szövésszerű lélek, nem szereti a gazdasszonyt, idővel megutálja a minden szemérméből kivetkőzött, veszett szenvedélyű nőt, szakít vele, s mikor ez beárulja az uránál mint tolvajt, rettentő dühében agyonveri. A történet teljesen sötét tónusban van tartva, minden fény és enyhülés nélkül, humor nélkül, s ez a világítás bizonyos egyoldalúságra vezet, de viszont ez teszi lehetővé az ábrázolás erős feszültségű intenzitását. A levegője sűrű, nehéz, s a történet tovább haladtában mind fojtot-

⁶¹ Kassák Lajosról ld. 1913/8.

tabbá válik, amíg netán a végén egy könnyű robbanásban sül ki. S az előadás is ehhez mért: kevés ornamentikájú, tömött és nemegyszer súlyos is. Nem vigasztaló, derűs olvasmány, de a maga nemében erőteljes írói munka Kassák regénye.⁶²

1918. 32. sz. augusztus 11. 474.

Reményik Sándor: Fagyöngyök. Kolozsvár, szerzői magánkiadás

Reményik Sándor⁶³ egy füzet verset adott ki Kolozsvárott, szerény, egyszerű kiállításban, amely mintha azt mutatná, hogy a szerzőnek nincsenek túlságos pretenziói⁶⁴ a nyilvánossággal szemben. S a versek sem nagyon pretenziósak; egy finom érzésű, passzív, szomorú lélek vívódásai vannak bennük elmondva a világgal, azok a fájdalmak, amelyeket az étellel való érintkezés minden érzékeny lelkű emberben kelt, akiben nincs elég aktivitás, hogy túlemelkedjék és győzedelmeskedjék azokon a göröngyökön, amelyekbe lába minduntalan belebotlik, hogy elhárítsa és visszatorolja azokat az ütéseket, amelyeket kívülről kap. A világban való elhelyezkedés s az életbe való beletörődés szenvedése – a modern költészet leggazdagabb és legmélyebbről buzgó forrása – adja meg Reményik tárgykeretét is. A versek, amelyek ebből a diszpozícióból keletkeztek, formásak, csinnal és gondossággal vannak írva, látszik rajtuk, hogy szerzőjük komolyan és áhítatosan közeledik a költészethez, és a megjelenés formájában is kötelezőnek tartja magára nézve a választékosságot. Nincs azonban sem a formájuknak, sem a tartalmuknak személyes karaktere, ami elválasztaná, mint önálló egyéniséget, minden mástól a világon. A szavai és rímei gonddal válogatottak, de nincs egyéni csengésük, ami messziről felismerhetővé teszi a született költőt, formái nem belülről ömölnek, hanem tudatosmeggondolás és irodalmi műveltség alkotta meg őket, s a versekből nem alakul ki a költőnek pontosan felismerhető profilja, amely elkülönítené a dilettánsok tömegétől.

1918. 34. sz. augusztus 25. 497–498.

Molnár Ferenc: Andor. Budapest, Athenaeum

Molnár Ferenc⁶⁵ nagy regénye az utóbbi évek legnagyobb irodalmi eseménye. A közönség is annak érzi: mindenfelé hall az ember beszélni róla, villamoson, utcán,

⁶² A kötetéről még egyszer írt Schöpflin Aladár, ld. *Pesti Napló*, 1918. szeptember 29. 228. sz. 15.

⁶³ Reményik Sándor (1890–1941), kolozsvári születésű erdélyi költő. 1921-ben ő indítja meg a *Pásztortűz* című folyóiratot. Költészetét 1945 után évtizedekre elhallgatta a kultúrpolitika. 1937-ben és 1941-ben Baumgarten-díjat kapott, 1940-ben Corvin-láncot. A transzszilvanizmus humanistája volt. Az itt ismertetett kötet *első* munkája volt.

⁶⁴ pretenzió (lat.): nagyralátó igény, önhittség, elbizakodottság

⁶⁵ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/9, 15, 16, 52; 1909/9, 51; 1911/6; 1912/49; 1913/52; 1916/22; 1917/46, 31.

vasúton, sétakertekben minduntalan látunk embereket az *Andor* vastag kötetével a kezükben. A kitűnő író szinte új regényírószámba megy. Kétkötetes nagy regénnyel, *Az éhes várossal* kezdte írói pályáját, azután is írt még két kisebb regényt, az *Egy gazdátlan csónak története* és a *Rabok* címűeket, pályája egész első szakaszában elsősorban mint elbeszélő élt a közönség előtt, de aztán magához vonta a színpad, lefoglalta teljesen ambícióját, s már jóformán egyáltalán nem hallottuk elbeszélő hangját évek óta. Érthető, ha egészen szokatlanul nagy érdeklődés fogadja új regényét, melynek már a terjedelme is mutatja, hogy nagy ambícióval van írva, az író ez egyszer ki akarta beszélni magát, közölni akarja mindazt, ami fontosat a világról és az életről tapasztalat, elmélkedés, megfigyelés alapján tud. Egy budapesti fiatalember élete Molnár Ferenc sajátos látó szögéből nézve – ez a regény témája, a budapesti élet, ahogy Molnár percipialta – ez a háttere. A budapesti fiatalember neve Aradi Andor, huszonnégy éves, gazdag szülők gyermeke, jogi doktor, az anyja már régebben meghalt, az apja a történet folyamán hal meg. Aradi Andor tipikusan Molnár Ferenc-i alak, azt lehet mondani, summája azoknak a fiatal férfiaknak, akik Molnár eddigi novelláiban, színdarabjaiban a főszerepet játsszák. Szentimentális jó fiú, neuraszténikus s akaratbeteg, szörnyű érzékeny, önmagát emésztő, cselekvésre képtelen, teljesen érzékenységében felolvadó. Szerelmes, és ez a szerelem a végzete, a regény tulajdonképpeni témája. Oktalan szerelem, amelyben elvérzik a fiú lelke, céltalanul, napról-napra szivároghatva, gyógyíthatatlanul. A leány, egy züllött forma iskolaigazgató szép leánya, csinos, érzéki, lelkileg közönséges és léha, azoknak az öntudatlan kis bestiáknak egyike, akik a jó polgári házilány életformái között közönséges hetérák tudnak lenni. Ezt a típust is Molnár fedezte fel számunkra. A fiú érzi a leány szellemi és erkölcsi inferioritását, s négyévi vőlegénykedés után hirtelen szakít vele. Ezt nem egészen maga csinálja, egy energikusabb jó barátja disputálja rá az elhatározást. A szerelem azonban tovább évdődik benne, mint valami gennyedző seb, a négy éven át váltott csókok és ölelések, a megszokott mindennapos érzéki felgerjedések, maga a szerelem konzummátlanságának ténye nem engedik szabadulni a fiút. Magának nincs ereje a szabadulásra, próbálja mesterséges kábítószerekkel, itallal, esztelen éjszakázással, kártyázással, egy kedves, okos, jószívű táncosnő szerelmével kiűzni magából a mérget, – nem megy semmiképpen, az infekció mind jobban belehatol szervezetébe, lassankint nem is tud mással törődni, mint szerelmével. Próbálja visszaszerezni a lányt, de ez időközben már másnak lett a menyasszonya, s bosszúállón elutasítja őt. Mint asszonnyal találkozik vele egy tengerparti fürdőn, a szerelem mind jobban elterjed benne, még az ádáz féltékenység is szítja, mikor látnia kell, hogy az asszony szinte a szeme láttára készül megcsalni férjét egy másik férfival. Lényéből valami különös fertőzés árad, amely bajba sodor minden nőt, aki a közelébe kerül, utolsó kísérlete, mikor a külvárosban, derék munkásemberek közt akar elbújni önmaga elől, csütörtököt mond, s az önmaga irányítását teljesen elvesztve szép csöndesen öngyilkos lesz. Típus ez? Bizonyára típus, mert azok az elemek, amelyekből össze van téve, külön-külön vagy kevésbé tiszta tenyészetben megvannak igen sok budapesti fiatalemberben, s az a neu-

raszténias oblomovizmus, amely a regénynek az ágya, általános volt a budapesti jómódú polgári családok házában a háború előtt. Aradi Andor a budapesti közép-polgári Oblomov, egy különleges pszichológiai alakulat, amelyből száz meg száz sorsot lehet megmagyarázni. Tipikus az egész levegő, amelyben Aradi Andor mozog: a szülői ház, az éjszakai élet mindenféle színhelyei és jelenetei, a szerkesztőség, amelyben Andor néha megfordul, a szanatórium, ahol végét éri, a szórakozó vagy feledkező fiatal emberek életének színhelyei és mellékalakjai. Tipikusak a mellékalakok is, a fia karrierjéért remegő apa, a kemény, energikus szavú derék fiú újságíró, a kedves, jó és okos táncosnő félszeg barátjával és Andor iránti tragikus szerelmével, a tehetségtelen színész, a jószívű, puha maîtresse-színésznőcske. Mindezek nemcsak az életben tipikusak, hanem Molnár írásaiban is, novelláiban, darabjaiban egész galériáját csinálta meg már e típusok változatainak, úgyhogy a regény bizonyos tekintetben úgy hat, mint egy képbe való összefoglalása mindannak, amit Molnár eddig csinált, mindenesetre annak a mondanivalónak, amit közölni fontosnak tartott. Ebből a regényből meg lehet rajzolni Molnár egész írói karakterképét akkor is, ha semmi más munkáját nem ismernők. Módszere a szinte mikroszkopikus elemekre bontó részletezés, Andornak úgyszólván minden mozdulatát, minden színeváltozását közli velünk, a végletekig pontosan akarja nekünk az alakot megmutatni. Ez a részletezés a vége felé már fárasztó, az emberben feltolul a kérdés: érdemes ezzel az alapjában véve jelentéktelen alakkal olyan részletes ismeretségbe jutni, nem aránytalan terjedelmű-e a kép a tartalmához képest? Molnár fényes tehetségének – e regény után már bizonyos – eredendő természetete mutatkozik itt meg: a mondanivaló relatíve könnyű fajsúlyú nála az írói képesség rendkívüli erejéhez képest. Mert ami a megírást illeti, a regény fényesen van megírva, néhány fáradtabb részlet mellett vannak olyan passzusai, amelyekben a tisztánlátás, a teljes megelevenítés, a pszichológiai bepillantás és az invenció magával ragadó erejével találkozunk. Olyan részletek, mint Andor gyötrődése a szeretett lány nászéjszakájakor, feledhetetlenek maradnak. Az ilyen jelenetekben nyilatkozik talán minden eddigi munkájánál teljesebben Molnár lírája, ezek az ő legszemélyesebb tulajdonai, tele vannak igazsággal és ötlettel, az írói intuíció megkapó leleményeivel. Ezekért éri meg a regény azt a legnagyobb erőfeszítést, amellyel írva van.

1918. 36. sz. szeptember 8. 521–522.

Moly Tamás: Vörösbegy. Kalandor történet. Budapest, Légrády Testvérek

A detektívregénynek sok az ócsárlója, a műfajt magát sem szokták sokra becsülni, de viszont vannak igen nagy számmal hívei is az olvasók között, s az irodalmi műveltség és intelligencia tetőpontján álló embereket is tudunk, akik pihenő óráikban szeretnek detektívtörténeteket olvasni. Természetesen sok közte a selejtes, mert ez a zsáner természeténél fogva különösen vonzza a tehetség és jóhiszeműség nélkül dolgozó irodalmi spekulánsokat, már csak a népszerűsége miatt is. Ez

azonban nem a műfaj hibája, hanem a modern irodalmi állapotoké. Maga a zsáner éppoly jogosult, mint bármely más, s az író kiválósága éppúgy érvényesülhet benne, mint akármi másban. A detektívregény az utódja a régi irodalomból ismert kalandregénynek, s mióta a modern irodalom egészen a belső, pszichológiai történésnek ábrázolására adta magát, a külső történet, a változatos és bonyodalmas mese elhanyagolásával, azóta jóformán egyedül képviseli a kalandos, fordulatokban gazdag és meglepő változatosságú cselekvényt az irodalomban. Innen magyarázható népszerűsége. Az embereket mindig érdekli az, ami más emberekkel történik, különösen ha ez szokatlan, izgató és érdekesítő valami. Az egyes ember komplikációi a társadalmi renddel szemben, a tulajdonjogról szóló törvényekkel való összeütközés éppúgy érdekli az emberiséget, mint a szerelmi vagy egyéb komplikációk, s egy valóságban megtörtént nevezetes bűnügy az újságolvasó közönség körében nagyobb izgalmat szokott kelteni, mint akármiféle politikai szenzáció. Ez természetes ösztöne az embereknek, s az irodalomnak teljes joga van arra, hogy ezt az érdeklődést kihasználja és táplálja. Azt a vádat, hogy a detektívregények előmozdítják a büntetteket, hogy mintegy szuggerálják az embereket a bűnök elkövetésére, e sorok írója túlzottnak tartja. Az irodalomnak általában van szuggeráló hatása az emberekre – ezt a pszichológusok és szociológusok még alig kutatták, pedig egyike a legérdekesebb lélektani és társadalmi jelenségeknek – s ez a hatás igen gyakran egész ellenkezője annak, amit az író szándékozott, s általában független az irodalmi mű eszmei tartalmától. A *Bűn és bűnhődés*ről, Dosztojevszkij nagy regényéről mindent inkább el lehet mondani, mint hogy csábító színben tünteti fel a gyilkosságot, mégis voltak rá esetek, mikor betegesen egzaltált emberek valami sajtóságos utánzó ösztönrel megismételték Raszkolnyikov büntettét. Egészséges, ép szellemű embert nem fog bűnre csábítani semmiféle detektívregény, akiben pedig megvan a bűnre hajló aberráció, az el fogja követni előbb-utóbb a bűnt minden olvasmánytól függetlenül is. A detektívregényből legfeljebb módszert tanul, de éppen a kriminális cselekvés az, amelyben egészen mellékes a módszer, maga a cselekmény a fontos. A detektívregénynek az az érdeme mindenestre megvan, hogy olyan írói tulajdonságokat használ fel, amelyeket a modern irodalom jórészt elhanyagol: a kombinatív fantáziát, a különös fordulataival izgató meseszöveget, a külső történet pontos és logikus megkonstruálását, az elbeszélés gyors pergésű verve-ét, az élére állított helyzetek biztos egyensúlyozását. Ezt a kis elméleti bevezetést azért bocsátottuk előre, mert most megjelent az első eredeti magyar detektívregény, amely ezt a nevet a szó jobb értelmében megérdemli. A mi íróink ezt a teret eddig nem művelték, s az olvasó teljesen a külföldre volt utalva. *Vörösbe*gy a címe ennek a detektívregénynek, Moly Tamás⁶⁶ írta, akinek egy egész más természetű, mély és komoly filozófiai háttérű elbeszélését nemrég méltattuk. A *Vörösbe*gy egy igen ügyes, ravasz és fölényes banktolvaj, aki

⁶⁶ Moly Tamás – ld. 1907/42; 1919/6; 1920/24. Az itt recenzált könyvből 1920-ban Csontos Gyula (*Vörösbe*gy) és Róth Ila szereplésével film készült. A film elveszett, de a közelmúltban 22 képkockányi parányi részlete előkerült

igen furfangosan kieszelt módon elemel egy nagy összeget egy bank pénztárából, aztán vakmerő ravaszsággal bujkál a kutató detektívek elől, ugratja őket, csúffá teszi a tudományukat, a legfurcsább helyzetekbe bonyolítja őket. A francia bűnügyi regény, az *Arséne Lupin* típusához tartozik ez a regény, amelyben nem a detektív a főszemély s nem a nyomozó rendőr elméssége és logikája vezeti a cselekvényt, mint a *Sherlock Holmes*-történetekben, hanem a gonosztevő bujkáló ügyessége, tréfás kedve és gúnyolódása. Ez hálásabb is, meg több alkalmat is ad a helyzetnek kiélezésére s pszichológiailag is jobban indokolható, mert a Sherlock Holmes-féle regényben elkerülhetetlen bizonyos erőszakosság, végre is minden esetben az író kénytelen megoldani a bűnügyi eset csomóját egy szofizmával. A helyzetnek humorát is jobban ki lehet aknázni az ilyen beállításban, s ezt a *Vörösbecy* szerzője bőven ki is aknázza. A története nagyon mulatságos, tele van fordulattal, meglepő és furcsa szituációkkal, az alakjait ügyesen mozgatja, s ami már szorosan irodalmi érdem – kompozícióban igen jól, logikusan és következetesen van megépítve, minden részlet pontosan beilleszkedik az egészbe. Mulatságos és könnyű olvasmány, megvan benne minden tulajdonság arra, hogy népszerűvé váljon.

A Nyugat I. és II. kötete mikor van megadva és mikor nem? Mitől függ? Egyes években nem volt két kötet?

Schöpflin Aladár a *Nyugat* 1918/18. (452 –453) számában is írt Moly regényéről:

Moly Tamás detektívregényt írt s ha jól tudom, ez az első magyar igazi detektívregény, ami talán irodalomtörténeti érdekesség is lehet. Regénye a kétféle detektívregénytípus, a Sherlock Holmes és az Arséne Lupin-féle közül az utóbbihoz kapcsolódik, amely abban különbözik az előbbtől, hogy nem a nyomozó detektív éles elméjét, csodálatos megfigyelését és mindenki eszén túljáró leleményességét ragyogtatja, hanem a büntettest teszi az érdeklődés központjába, az ő bujkálásában a detektívek elől van a ravaszság, az ügyesség és a csúfolódás fölénye, s a rendőrség emberei meglehetősen alul kerülnek. Ez a több lehetőséget nyújtó forma a kettő közül, a bujkáló gonosztevő érdekesebb és emberibb alak, változatosabb helyzetekbe lehet juttatni, és szerepet lehet a dologban keríteni a humornak is. Moly Tamás mindezeket a lehetőségeket bőven kihasználja. Elmésen konstruálta meg és mozgalmasan írja le a kiindulópontot, a nagy bankrablást, és a továbbiakat is ügyesen fűzi fordulatról fordulatra, a detektívek lihegő, mind idegesebbé váló hajszáját, a tolvaj vakmerőségét, amellyel a rendőrséget orránál fogva vezeti, kicsúfolja, s az ebből származó komikus bonyodalmakat. Ami nem mindig szokása az ilyen regények íróinak, Moly Tamás emberi profilokat is ad, a sok különféle alak többé-kevésbé mind az élet három dimenziójában alakul ki előttünk. Regénye mindenképpen jó munka, teljesen eléri a célt, amelyet az író kitűzött magának.

Ez a cél természetesen nem más, mint az olvasónak mulatságot szerezni. Mindenképpen jogosult cél, bár a nálunk is divatba jött kritikai nagyképűsködés szereti kétségbevonni jogosultságát. Az emberek szórakoztatása, más szóval, életük örömkincsének gyarapítása mindenkor az irodalom elsőrendű célja marad, az emberiség legnagyobb írói mind erre törekedtek és törekszenek. Minden azon

múlik, ki az, aki szórakoztatni akar, okos, becsületes, invenciózus ember-e, nem akar-e becsapni, van-e ízlése s a világ dolgairól meghallgatásra érdemes felfogása. Moly Tamás pedig, ezt mindenki tudja előbbi írásaiból, okos ember, gondolkozó fej és tehetségével gondosan sáfárkodó író, világnézetében megvan az az emelkedettség, amely jogot ad neki arra, hogy sokakhoz szóljon. Filozofikus iróniája *Vörösbegy*-regényében finoman és elmésen festi alá a történetet s annak, aki olvasni tud, állandóan tudatában tartja, hogy amit az író elmond, az nem veendő túlságos komolyan, tréfa, játék, ügyes és mulatságos kitalálás. Az író fölötté áll annak, amit elmond – ebből az attitűdből szoktak származni a jó könyvek.

1918. 37. sz. szeptember 15. 533–534.

Pekár Gyula: A mezítlás grófkisasszony. Budapest, Singer és Wolfner

Minden írón meg lehet ismerni azt az ideálképet, amelyet munkájáról, céljairól s általában az irodalomról alkotott magának. Ez tulajdonképpen az író programja, s ezt igyekszik megközelíteni, s ehhez igazodik munkája módjában. Pekár Gyulánál⁶⁷, akinek új novelláskönyve jelent meg *A mezítlás grófkisasszony* címen, egész feltűnően megismerszik ez a maga elébe tűzött program. Elegáns, könnyed, mulattató akar lenni, szellemesen elbeszélő szalonember allűrjével, a dolgok fölötti könnyed fölényvel és világfias iróniával, s azzal a malíciával, amely a társasági beszélgetés legjobb fűszere. Emellett nagy gonddal és választékossággal lép fel, mint a jó társaságbeli ember, aki súlyt fektet külső megjelenésének kifogástalan voltára is. Kissé akartnak is hat ez az elegancia, aminthogy általában Pekár nagyon tudatos író, a kiszámításnak nagyobb szerep jut nála, mint az ösztönszerű megérzésnek, az intuíció önkéntelen villanásainak. Néha ez a tudatosság a hatás rovására is megy, kelleténél jobban kilátszik az apparátus, az író gépezetének szinte halljuk a zörgését. A témái nagyobbára úgynevezett nagyvilági témák, többnyire előkelő emberek szerepelnek bennük: *grófok, előkelő dzsentri* férfiak és nők, de többször bizonyos demokratikus kapcsolatokban, mint a Párizsból csalódott szívvel és vagyonilag tönkrementen hazatért gavallér, aki itthon beleszeret a kastélyába telepedett zsidó új földesúr lányába, vagy az egyik novella háttérében szereplő gróf, aki az iroda-igazgatónéval volt szerelemben. Kapunk próbát Pekár egy másik kedvelt témaköréből is, a párizsi bohéméletből, amelyre az író a Párizsban töltött ifjúkori évek mosolygó melankóliájával emlékszik. A kötetnek legjobb novellája, *A múzsa* című, bár meglehetősen karikírozva, érdekes témát pendít meg: a fiatalon, nyomorban meghalt költőt, akit míg élt, bolondnak tartott mindenki, kinevették, sajnálták, parasztlány múzsája is lenézte, halála után pedig grófnék, kegyelmes asszonyok és urak mennek zarándokolni emlékéhez a nyomorúságos faluba, ahol élt. Pekár történetei általában fordulatosságok, a külső történésekre beigazítottak, az embereknek a mozgása, a gesztusa, a helyzetek mozgalmassága jobban érdekli

⁶⁷ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10; 1920/4, 8.

az író, mint a belső történés, a lelki élet mozgalmassága, s nem tudja mindig kikerülni ennek az ábrázolásmódnak a veszélyét, hogy a történet inkább az író konstruáló akaratóból alakul ki és kerekül kompozícióvá, mint a maga organikus belső természetéből. Szereti a dekorációt, legjobb hatásai dekoratív természetűek, s ebben nagy műveltsége is támogatja, különösen mikor történelmi levegőt visz novellájába. Új könyve különben körülbelül a legegyszerűsebb hatású azok között a novelláskönyvei között, melyeket az utóbbi években olvastunk tőle.

1918. 38. sz. szeptember 22. 545–546.

Juhász Gyula: Késő szüret. Budapest, Táltos

Juhász Gyulának⁶⁸ sok év óta nem jelent meg verseskönyve, a lírai hangversenyből hiányzott az a szólam, amely őt jelenti. A költő távol élt az irodalmi élet forgatógától, Szegeden, s ott is elvonult magányban, súlyos betegség bénította a munkában, s talán némi elkedvetlenedés is bántotta, érdemtelenül háttérbe szorítottnak érezhette magát. Míg mások, a világban való forgolódásban ügyesebb kortársai sorra jól elhelyezkedtek az irodalomban, többé-kevésbé széles tért vívtak ki maguknak, ő hátrább maradt a hírnévért folyó versenyben, mert passzív természete távol tartotta a külső érvényesülés vásárjától, személyét elvonta a nyilvánosság elől. Csöndes, halk hangon dalolta bús énekeit, melyeket a finomabb fülűek szívesen hallgatnak, s ha egy-egy rövidebb időközre elhallgatott, élénken nélkülöztek. Sem egyéniségében, sem lírájában nincs semmi lármás, semmi kihívó, ami magára vonná a tömegek figyelmét. Bágyadt energiái kimerültek a versek megírásával, s nem jutott belőlük az érvényesülésért való küzdelemre; érzékeny és érzékenkedő lelke ijedten menekült önmagába a perc lármája elől. Mégis voltak hívei, lírájának megvolt a maga presztízse, és a jó olvasók figyelve keresték, mikor szólal meg. Most, hogy *Késő szüret* címmel kiadta új könyvét, sokan fogadják örömmel kezéből a kedves lírai ajándékot, örömmel látjuk, hogy forrása nem apadt meg; lírája nem mutat ugyan a régebbihez képest bővülést, súlyban, kiterjedésben gazdagodást, de régi színvonalán megmaradt, és hangjának bús csengése a régi tiszta még. Új versei közt van néhány nagyon szép, a legszebbek közül való, amiket tőle valaha kaptunk (*Ha lehullanak a levelek*, *Béke*, a Júlia-ciklus két első és ötödik darabja, a Falusi hold ciklus s még egy sereg más), a költő melankóliája még mindig termékeny. Az érzékeny, passzív lélek súrlódása a világgal s az ebből fakadó fájdalmas lelki diszpozíció Juhász Gyula verseinek tulajdonképpeni tárgya. Nem tud az étellel megbékélni, sem legyőzni nem tudja, sem megalkudni nem bír vele, elvonul előle a maga belső életébe, de egészen elszakadni nem tud tőle: magánya csendjébe minduntalan behallatszik a lármája, felzaklatja húrjait és táplálja benne a kielégítetlenség érzését, a természetes vágyat az élet után. Az ember elvonulhat az élettől, de ez az elvonulás mindig fáj, mert önmaga egy részének feláldozásával

⁶⁸ Juhász Gyula – ld. még: 1907/41; 1921/4.

egyértelmű. Ez a melankólia mint csöndes őszi permeteg hull a szívünkre Juhász Gyula verseiből dörgés és villámlás nélkül, bús fátyolba borítva hangulatunkat, bánatot, meleg melódiákat zsongva fülünkbe. Bágyadt érzés uralkodik a versekben, a költőnek nincs energiája, hogy elinduljon vágyai útjára, nincs elszántsága a lázadásra, tulajdonképp a sóvárgás kell neki, ez az ő eleme és küldetése, – arra született, hogy sóvárogjon és szomorkodjon. Halvány képek alakjában, inkább tónusokkal, mint színekkel elválasztva tűnik fel előtte a külvilág: a természetből leginkább az ősz hervadt színei, a tavasz, a nyár visszasírása, a tél közeledésétől való borzongás, a szerelemben az ábránd, a csalódás, a nő idegenségének érzése, a boldogság elérhetetlensége, a gondolatok világában a mulandóság és a halál. A nyelv is bágyadt szépségű, erős színek, harsány akcentusok, originális fordulatok nélküli, nincs külön egyéni zsargonja, de mondanivalójához többnyire szorosán hozzásimul. Olyan ez a nyelv, mint a zongora hangja, amely készen van a hangszer szekrényében, csak a megfelelő billentyűt kell megütni, s magától áll elő, holott a hegedűből a művésznek kell a hangot kiteremteni. De Juhász Gyula biztos kezű zongorás, mindig a kellő billentyűt üti meg, a legritkább esetben fog hamis hangot, s a kifejezés különösségével vagy keresettségével sohasem takarja el mondanivalóját. Nagyon igazmondó költő, sem a tartalomban, sem a kifejezésben nem szépíti magát, nem affektál, és egy árnyalattal sem akar többet mondani, mint amennyi a mondanivalója.

1918. 39. sz. szeptember 29. 557–558.

Kardoss Tilda: Halálhinta. Budapest, Táltos

Kardoss Tilda⁶⁹ kér ily című verseskönyvével helyet a magyar líra kórusában. Mindjárt megmondjuk, nem jogosulatlanul; van mondanivalója, amit érdemes elmondani és – bár nem teljesen kiforrottak és nem is teljesen saját tulajdonai: formái is vannak, amelyek széppé, érdekessé és nyomatékosná is ömlesztik a mondanivaló formába kívánckozó anyagai. Ez a mondanivaló ő maga: egy ideges, zaklatott, hullámozó lelki életű leány, aki riadt tekintettel, vágyva és visszarettenve bámul bele az életbe, kibontott, lobogó hajjal szeretne belerohanni zavaros árjába, de minduntalan megáll szívdobogva, megbénítja tagjait a félelem, rendkívüli érzékenység, az asszonyi gyöngeség és passzivitás. A kalitkában izgatottan repeső madár képe marad meg bennünk versei olvasása után: a szabadságra, az élet teljességére vágyik, de ha kinyílna a kalitka, volna-e ereje kibírni a szabad életet, nem kívánckozna-e vissza kis börtönébe, amely nemcsak elzár, hanem véd is.

A kőfalon túlra mutatnék, hol ködlik a homály: / Ami neked, kisfiam, azon túl a messzi világ, / A nagyszerű, a csábító, a riasztó ismeretlen. / Az a halál. / S kö-

⁶⁹ Kardoss Tilda (? –?) író. Azonos lehet a többek között Dymphna Cusackot, Travent, Pausztovszkijt magyarra átültető, azonos nevű műfordítóval.

rülrajzoló a lámpa sárga foltját; / Ily meleg és kicsiny a boldogság, látod. / És egyetlen hideg lehetet is elég, / Hogy kioltsák...

A nyughatatlan sóvárgás teremti meg benne azt a roppant érzékeny lelkiállapotot, amely kivetíti magát mindenbe, ami körülötte van és történik, minden, ahova a szeme és a tudata elér, tükör neki, amelyben a saját lelkiállapotát látja. Ezzel tudja megeleveníteni a külvilágot, különösen a természet képeit, amelyekkel sokat foglalkozik: nemcsak látja, hanem érzi is a természet minden képét és változását. Egész világa nem egyéb, mint reakció, mindent abban a hangulatban lát, amelyben lelke reagál rá. A szerelemben is – s ez erősen női, speciálisan leányos vonás – nem a férfi a fontos, a férfinak nem is alakul ki semmiféle profilja, hanem maga a szerelem, illetőleg a saját reagálása a szerelemre. Ez az erős líraiság önti el képes beszédét is; dús képanyaggal dolgozik, s képei nem csupán szimbólumok, hanem többnyire élményül is hatnak. Itt mutatkozik azonban kifejezésbeli fogyatkozása: képei gyakran magukban szépek, de nem pontosan azt fejezik ki, amit ki akar velük fejezni, nincsenek biztos kézzel fogalmazva s nem legszembetűnőbb vonalaikkal és színeikkel kapcsolódnak a vers egészébe. Azt lehet mondani, képei jobban vannak látva és átérezve, mint komponálva. Aminthogy a kompozíción, a belső formán botlik el legtöbb verse: egy nem a helyén álló szó, egy az egészbe nem egész szervesen kapcsolódó kép, egy félresiklása a mondanivalónak – és odavan a vers hatása, az egész kisiklik eredeti vágányából vagy szertefoszlik a levegőben, s aztán hiábavaló kapkodni utána. Pedig van kifejező képessége, csak elszeleskedi lányok módjára a dolgot. Ki kell azonban emelnünk, hogy néha igen szép és újszerű képei vannak, amelyek erős hatást tesznek, s ezért is bízunk benne, hogy élettapasztatlat és elmélyülés meg fogják hozni, ami ma még hiányzik. Egytől azonban féltjük: némely verseiben bizonyos hajlandóság mutatkozik a modorra: bizonyos pózba belerögzíti magát, s mintha aztán ebből a pózból beszélne, nem természetes önmagából. Most még csak nyomokban mutatható ki ez a hajlam, de rá kell mutatni, mint igazi kifejlődése veszedelmére. A nyelvben, formában, technikában felhasználja azokat az eredményeket, melyeket a közvetlenül előtte járt lírikusok, a magyar líra új nemzedéke elért. Ő is már a második generációhoz tartozik, a kész örökség felhasználóihoz, s ebben a tekintetben is még fejlődésre kell várunk, amíg az egészen originális beszéd csirái, amelyek felismerhetőleg megvannak nyelvében, jobban kifejlődnek.

1918. 40. sz. október 6. 569.

Bán Ferenc: A szerelem hajnala. Budapest, Dick Manó kiadása

Bán Ferenc,⁷⁰ akit az olvasók lapunkból is ismernek, évekkel ezelőtt írta ily című regényét, de csak most, a regények iránti érdeklődés általános fellendülésekor tudta könyvalakban kiadni. A regényen meg is érzik a nagyon fiatal író, de meglátszik a tehetség is. A téma egy siheder fiú szerelme, mely előttünk megy át a félig gyerekes ábrándozásból a valóságos szerelembe, s miután e válságos pillanatban nincs a közelében más nő, s ő különben is Rousseau fél-megértéssel elolvasott eszméinek hatása alatt állt, a házukban szolgáló cselédleányban találja meg tárgyát. Az egész történet két nap alatt folyik le egy tavaszi vihar módjára, s úgy vonul el, nagy villámlással, dörgéssel, a fiatal vetés legázolásával. A főgondot az író a fiú rajzára fordította, mindig ő van az előtérben, rajta keresztül látunk meg mindent, a többi alakokat az ő gondolatainak tükrében ismerjük meg. Ez a fiú nagyon részletesen, szinte aprólékosan van rajzolva, az író úgyszólván gondolatról gondolatra követi az első pillanattól kezdve, amint szemét ráveti a cselédleányra, a kamaszos szerelem szenvedélyeskedésein, rettegésein, nagyzóló elhatározásain és kishitű cselekvésein át a végső katasztrófaig, mikor éles szemű nénje rájön mindenre, és a cseléd szétszakítja az egész éretlen viszonyt. A fiú forrongó világnézetét, amelyet most ért Rousseau olvasásával az első erős hatás, a filozófiai gondolat első megtermékenyítése, igen jól, szemléletesen és világosan kapcsolja bele a szerelmi ébredésbe, hasonlóan jól megfigyelt és híven ábrázolt pszichológiai motívum a pubertásból most kilépni készülő fiúban a gyerekes, éretlen vonások keveredése a leendő férfi már mutatkozó csíráival, amint fellengősen ábrándozik, gondolataiban egy elszánt férfi hősies pózait játssza végig, de amint felnőttekkel kerül össze, s főleg, amint tartania kell szerelme leleplezésétől, sunyi, gyáva, idegesen ágáló siheder lesz belőle. A részletező rajzban néha bizonyos túlzásokat érzünk, például a fiú viselkedésében az első szerelmeskedés után, de sok részlet és motívum dokumentum-szerűleg hat. Néha az volt az érzésünk olvasás közben, mintha nem is regényt olvasnánk, hanem valami pszichológiai demonstrációt. A realitás szempontjából ez tagadhatatlan érdem, de művészi szempontból bizonyos fogyatékkal jár, sokszor inkább megmagyarázza az alakot, mint megmutatja, nem mindig tud teljesen elválni a teóriától. A többi alakok is jól vannak körvonalban megrajzolva, de csak a fiú nénje valósággal eleven, a többiek, az apa, a kapitány, a pesti vendég inkább csak külsőleg vannak megkonstruálva, a szolgálóról pedig csak egyes, jól megelevenített vagy homályos vonásokat kapunk, nem pedig teljesen felfogható képet. Az író realizmusa ebben a munkájában még merev, szinte dogmatikus, a valóságot az igazság rovására hangsúlyozza – az élet sugártörése többszínű, mint

⁷⁰ Bán [Baumann] Ferenc (1885–1938), író, publicista, műfordító. 1906-ban egy szocialista lapnál kezdte pályáját. Dolgozott a *Független Magyarország*, az *Újság* belmunkatársaként. A tanácsköztársaság bukása után jobboldali lapoknál (*Szózat*, *Új Nemzedék*) helyezkedett el. Felesége Bán Kuszka Lili (1899–?), Nagybányán tanult festőművész volt.

amilyennek ő látja. Mint írói teljesítmény azonban a könyv figyelemre méltó; írója azóta más műveivel túlhaladt rajta, de méltatlanná most sem vált hozzá ez az első nagyobb munkája.

Schöpflin Aladár a *Nyugatban* is írt a regényről (1918/20. II. 579–578.):

Ez a regény jó pár évvel ezelőtt a *Nyugatban* jelent meg először, s első érdemleges jelentkezése volt Bán Ferencnek, akinek tehetségét azóta tartottuk számon. Nagy kár, hogy csak most jelent meg könyvalakban, az író azóta fejlődött, változott, más utakra is tért, s publikuma előtt, ha ez ebből a regényéből akarja megítélni mai állapotát, sok tekintetben a valóságnak meg nem felelő színbe kerül. Az az aprólékos, a tényekhez szorosan hozzátapadó realizmus, a pszichológiai elemzésnek az a szinte mikroszkopikus módszere, amely ennek a regénynek legfeltűnőbb jellemvonása, ma már eltűnt Bán Ferenc újabb írásaiból, s összefoglalóbb, szimbolikus és a fantasztikussal érintkező szemléleti mód fejlődött ki belőle.

A *szerelem hajnalának* az ifjúság fanyarsága adja meg az ívét. Egy fiatal diák történetét mondja el, aki először találkozik a két leghatalmasabb szellemi hatóerővel: a filozófiai gondolattal és a szerelemmel. Rousseau tanítása az emberek egyenlőségéről felforgatja gondolkodását, és az imént olvasott s félig megemésztett gondolatokat próbálja mindjárt megvalósítani, mikor szerelembe elegyedik a fiatal paraszt cselédlányukkal. Természetesen mindjárt arra gondol, hogy felemeli a leányt magához, előbb felvéteti családjába mint menyasszonyát, kiműveli, megfinomítja és aztán feleségévé teszi. Közben mohó, gyermekesen vakmerő szerelmi játékot játszik végig vele, s emellett folyton izgatottan jár, dolgozik a képzelődése saját s a leány sorsáról, mint elszánt hős akar szembeállani családjával elveiért, a leányért. Mikor aztán a szerelmi tapasztalatoktól éles szemű nénje leleplezi a titkot, alaposan elbánnak vele, és elszakítják a leánytól. Ugyanakkor a rousseau-i eszmékben is megrendül annak láttára, hogy akit mint az ige megtestesülését bámult, s aki a genfi bölcs gondolatvilágába beavatta, az az ember rácáfol a saját teoretikusan vallott eszméire, s a család mellé áll övele szemben. Mindez pedig sajátságosan összesűrítve, három nap alatt megy végbe, mint egy viharos, hirtelen válság, minden, ami történik, belül a fiúban történik, a fiú lelkén keresztül, csak sziluekben jelenik meg a többi alak, mintegy homályos tükörben: a cselédlány, a fiú nénje és ennek két udvarlója, meg az apa. A cselédlány képe egyes vonásokba esik szét, nincs igazi kontúrral összefogva, a Pestről jött udvarló inkább papíros, mint megelevenített ember, a másik udvarló és az apa néhány egyszerűsítő vonással, rajzvázlat módján, a környezetétől elkülönítetten van odavetve. Legélesebb profilja a fiú nénjének van: az energikus, tapasztalt, csalódások után új, biztos elhelyezkedést kereső s környezetén erős kézzel uralkodó asszony elevenen áll előttünk.

Az író úgyszólván gondolatról gondolatra követi a fiú belső hullámzását, amint diákosan elmélkedik, a rousseau-i gondolatból kiindulva képzelődik jövőjéről, be-

lebotlik a cselédleányba: amint a szerelem jön, rombol és elviharzik. A pubertáson éppen hogy túlesett sihederről van szó, akiben a gyerek éretlensége, tapasztalatlansága, hiúsága és nagyzolása még szervesen, elemeiben szétkülönböztethetően keveredik a leendő felnőtt ember karaktervonásaival. Ahogy ezt meglátatja az író, ahogy előzetes képet ad a gyerekben a leendő férfiről, ez a regénynek legértékesebb vonása, ebben mutatkozik meg legbizonyosabban az igazi író.

A teljesen elfeledett íróról, akinek azóta a sírját is felszámolták a Farkasréti temetőben,⁷¹ Schöpflin Aladár írt nekrológot (*Nyugat*, 1938/6.):

Most, mikor meghalt, a lapok, olyan lapok is, amelyeknek valamikor belső munkatársa, állandó tárcaírója volt – tíz-tizenöt sablonos sorban emlékeztek meg róla. Szemmel láthatólag nem tudtak vele mit kezdeni azok az újságírók, akikre szerkesztőjük rábízta az elparentálást, nem olvastak tőle semmit, nem tartották számon az írók közt.

Nem tartották számon. A legborzasztóbb az egy íróra nézve, ha eljön egy idő, amikor nem tartják számon. Ez annyit jelent, hogy a szava elhangzott, a pozíciójából, ha volt neki az irodalmi életben, kiesett, mint író már nem számított semmit. Nem mintha nem lett volna annyi tehetsége, s nem írt volna olyan dolgokat, mint akárhányan, akik benne maradnak pozícióikban, csak valahogy, valami szóval meg nem magyarázható okokból, sokféle tényező furcsa szövevényéből kikopott az irodalmi világból. Az emberi megjelenésében volt valami, ami közömbössé tette iránta az embereket? Az írásból hiányzott valami, ami kellett volna a népszerűséghez és tekintélyhez? Rosszkor jött, vagy a kor változott az ő kárára? Az írói érvényesülésnek annyi rejtett tényezője van, hogy lehetetlen megmagyarázni akár a sikert, akár a sikertelenséget.

Bán Ferenc szépen indult. A *Nyugat* korai idejében jelent meg e lapokon egy regénye, *Szerdától szombatig*. Erős és új hangja volt, az apró részlet-megfigyelések tömegéből felépítve mondta el néhány ember sorsának fordulását négy nap alatt, a részletek, apró megfigyelések realizmusának első jelentkezése volt irodalmunkban. Erről az írásról viták voltak az írók között, akkor még szokás volt vitatkozni egy-egy műről, az irodalom érdekelte legalább az írókat, voltak, akik Osváttal élükön nagy tehetségnek tartották Bán Ferencet, de meg kell mondani, voltak olyanok is, akik ezt vitatták.

Aztán novellákat írt, amelyek közt kitűnő realiztikus természet-megfigyelések vannak, némelyikben valami tartózkodó líra is érzett. Könyvei is jelentek meg, két novelláskönyv, két regény. De hamarosan eljött az idő, mikor már nem vitatkoztak róla. Kezdek nem törődni vele, pedig nem írt rosszabb dolgokat, mint azelőtt. Jó újságíró is volt, elég művelt, mindenféle szerkesztőségi munkára használható és megbízható munkás. Megfordult egy sereg szerkesztőségben, nem dolgozott

⁷¹ ???

rosszabbul, mint más, sőt sokkal jobban nem egynél, aki „benmaradt”. Egyszerre csak rendes szerződés nélkül maradt. Hogyan, miért, a jó Isten tudja. Ez évek előtt volt. Azóta hányódott-vetődött, mint író elhallgatott vagy nem tudta az írásait elhelyezni? Újságírónak nem hívták, hogyan élt, miből élt, azt nem tudom, olyan volt, mint egy sebzett állat, mely visszavonul barlangjába és egyedül szenved. Ahogy visszaemlékszem rá, barna arcára, fekete hajára, mély hangjára, arra gondolok, hogy valamiképpen a „sötét” szó asszociálódott bennem a személyével. Talán az volt a tragédiája, hogy mások is így voltak vele.

Halála alkalmából, hogy rá gondolok, az az érzésem, hogy igazságtalanság történt vele.

1918. 41. sz. október 13. 581.

Mariay Ödön: Muzsikus történetek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Mariay Ödönnek,⁷² akinek Nemzeti Színházban előadott darabjáról a minap volt lapunkban szó,⁷³ most egy füzet novellája jelent meg *Muzsikus történetek* címmel. Mind a háromban muzsikusok szerepelnek, innen a cím; az első kettőben a muzsika valamiképpen bele is szövődik a történetbe, a harmadikban egész véletlen, hogy a főszereplő muzsikus – ugyanez a történet ugyanígy megeshetett volna akár egy szolgabíróval is. S ez a harmadik novella a legkülösösebb: nagyon is könnyű történetet mond el, amelyet csak egészen könnyed, tréfálkozó hangon lehetne érdekessé tenni – Mariay pedig nem tudja váltogatni a hangot, úgy látszik akkor sem, amikor akarja, s ezért ebben az esetben előadása nehézkesnek tetszik. A legjobb a középső novella: ennek van érdekes és igaz pszichológiai magja, a falusi lány, aki szerelmes a kántorba a szép bariton hangjáért, azért az ábrándos hitért, hogy a szegény kis kántor világhírű énekművész lehetne, ő meg a felesége – s aztán egyszerre megfagy a szerelme, mikor a templomban meghallja egy igazi nagy művész énekét. Az az érzelmes hang, amelyen az író beszélni szeret, ebben a novellában simul legjobban a tárgyhoz, s bár a keret, melybe a történetet állítja, kissé csinálnak s erőltetve a kép köré illesztettnek érzik, inkább csak megelőzi a történetet, mint előkészíti –, a tárgy érdekessége legyőzi mindezeket az ellenvetéseket, és a novellára szívesen emlékszünk vissza. A füzetben első helyen álló novella érzelmes történet egy fiatal hegedűsről, egy asszonyról és egy Stradivari-hegedűről, – ebben a legtöbb figyelemre méltó vonás a szegény fiatal hegedűs epekedése a pompás hangszer után, amely tehetségének egyetlen méltó eszköze. Mariay igen gondos elbeszélő, a szín és hang gazdagságára törekszik, s ehhez meg is van benne a nyelvbéli készség, csak abban nem kész még teljesen, hogy többnyi-

⁷² Mariay Ödön – ld. 1917/33.

⁷³ Ld. a színházi kritikák között, 1918/40. Mariay Ödön: Rákóczi hanrangja, a Nemzeti Színházban

re csak az ő hangját halljuk, nem a mondanivalóét, – nem tudja eléggé a történeteit és az alakokat beszéltetni. Törekvése azonban minden tekintetben becsületes, derekasan küzd a kifejezés művészi céljáért, amelyet néha sikerül is elérnie. Az olvasók bizonyára élvezettel és érdeklődéssel fogják olvasni történeteit, s mi is rokonszenves figyelemmel kísérjük fejlődését. A füzet a *Magyar Könyvtárban* jelent meg, s kiállítása bizonyos tekintetben újdonságot jelent a népszerű vállalatban: új, igen ízléses és egyszerűségében is kellemes hatású címlappal jelent meg, amely most már állandó fog maradni a vállalat ez utáni füzeiteiben.

1918. 42. sz. október 20. 593–594.

Földi Mihály: Sötétség. Budapest, Franklin Társulat

Földi Mihálynak⁷⁴ első regénye jelent meg ez alatt a cím alatt; a fiatal író eddig novellákkal keltett maga iránt figyelmet, melyek közül néhány a mi lapunkban jelent meg. Regénye teljesen elüt a nálunk szokásos regény formájától, súlyos filozófiai problémát kap fel, amely érintkezik a pszichológia, a morál, sőt a metafizika alapproblémáival is, s ezt a problémát mintegy példán tárja fel a regény történetében. Egy fiatalemberről van szó, akiben túlteng a gondolkodás, izgagtottan, hevesen és pihenés nélkül dolgozik az agya, s ez annyira betölti lényét, hogy a gondolat válik reá nézve a valósággá, az élet egyetlen fontos dolgává, s mellette a tulajdonképpeni realitás és a lelki élet érzelmi része egészen háttérbe szorul. Hermann Rudolf, a regény hőse, merőben gondolati lényé akar fejlődni, beteges diszpozícióból, s aztán tudatosan ki akarja zárni magából a reális valóságoknak minden hatását lelki életére, érzékenységre és erkölcsi skrupulus nélkül való emberré válik, aki forrongó filozófiai eszmék forgatagával az agyában megy keresztül egy szennyes életen, gonosz bűnöket követ el, megalázásokat szenved, de ezeket, a realitásokat mind

⁷⁴ Földi Mihály [Frankl Miksa] (1894–1943), orvos, író, kritikus, a *Pesti Napló* szerkesztője. Budapesti zsidó családban született. Már diákként is írt novellákat, ezek egyike, a *Peterzilka bácsi* megjelent és sikert aratott. Tizenkilenc éves volt, amikor napvilágot látott első novelláskötete. Az első világháború alatt szerzett diplomát, rövid ideig katonarvosként működött. 1920-tól a *Nyugat* segédszerkesztőjeként dolgozott. Később a *Pesti Napló* munkatársa, majd a lap megszűnéséig szerkesztője volt. Számos színikritikája jelent meg, többek között a *Nyugatban*. Néhány vígjátékot is írt, ezekkel nem aratott sikert. Tanulmánykötetei: *Hamlet királykisasszony*, 1922; *Kiáltás a válságból*, 1936. Igazi műfaja a regény, a pszichoanalízis eredményeit is felhasználó lélektani regény volt. Írói világában dominálnak a sötét színek, a sérült idegzetű hősök, a megváltást kereső, de nem találó ember visszatérő témája. Dosztojevszkij és Freud hatása érezhető munkáin. Főbb művei: *A Halasi-Hirsch fiú* (1926), *A csábító* (1928), *Kádár Anna lelle* (1931). A Magyar PEN Club ez utóbbi regényt akarta a Nemzetközi PEN szervezte versenyben megméretni, ám erre a közhangulat nem adott módot. „Földi Mihálynak a magyar nemzeti színekben való kiküldése egy párizsi világversenyre provokálása annak a magyar közvéleménynek, amely az irodalom tükrében a magyar élet visszfényét akarja látni. Ez a közvélemény meg fogja találni ezzel szemben a megtorlás eszközeit” – írta a *Magyarság* című lap (1931. február 13.). Illés Endre szerint *Földi trilógiája – Isten országa felé* (1932), *A meztelen ember* (1933), *A lázadó szűz* (1934) – kísérlet a magyar misztikus regény megteremtésére.

erőszakkal tudata alá szorítja, nem engedi, hogy hatással legyenek belső életére, függetleníteni igyekszik magát a saját cselekedeteitől és azok lelki következményeitől is. Ezáltal az abnormis lelkivilág által egyre zaklatottabb lesz, idegrendszere egyre jobban elveszti ellenálló képességét, a tudata alatt felhalmozódott realitások a lelki élet rejtett csatornáin, magukat elleplezve mindinkább felszivárognak a felszínre, beleeszik magukat gondolatainak világába, amelyből ki akarta őket zárni, a realitás mint gondolati valami, mint emlék támad fel, víziókkal tölti meg a hős agyát és eldönti életét. Hermann Rudolf a vége felé már vízióival él együtt, mint valami reális valóságokkal, hűgát és egykori kedvesét, akiknek halálát okozta, látja mindig maga előtt, velük társalog magányos szobájában, hosszú sétáin. Mikor aztán egy fantasztikus jelenetben szembekerül önmagával, lelkivilágának két eleme, a folyton ápolt gondolat és az elfojtott és gondolattá deformált realitás szembekeverülnek, harcra kelnek egymással, akkor kitör rajta az őrültség. Nyilvánvaló, hogy itt filozófiai fantasztikummal van dolgunk, amely azt a schopenhaueri gondolatot, hogy a világ az én képzetem, állítja élére olyanformán, hogyha a képzet a valóban létező és a realitás az illuzórikus, mi lenne abból, hogyha az ember merőben a képzetre, a gondolkodásra alapítaná az életét? Az író tagadhatatlan filozófiai leleménnyességgel konstruálja meg alakját és annak történetét, a gondolatokat, amelyeket figyelemreméltó filozófiai műveltségéből merített, jelentékeny, bár eszközeiben még nem egészen biztos gondolkodási lendülettel tudja úgy kombinálni, hogy célja küzd filozófiai anyagával, nem bírja merevségét szépirodalmi formába alakítani, később, amint mind jobban belemelegszik, már organikusabban szövődnek össze a reális és a gondolati elemek. A gondolatokkal való birkózásán megérzik a fiatal ember, a világos kifejezésben nem mindig egészen biztos, bár ebben a tekintetben is vannak igen jól megírt lapjai, némely részlet pedig, mint pl. Hermann Rudolf szörnyű éjjeli jelenete az öngyilkos nő holttestével, nagy erővel vannak megírva. A regény igen komoly és becsületes erőfeszítés sikeres eredménye, olyan író mutat be, aki a saját útjain akar járni, erre az útra súlyos útipoggyással indul, és igazán nem veszi könnyen írói dolgát. A terjedelmes kötet igen szép kiállításban, Haranghy Jenő⁷⁵ által rajzolt művészi címlappal jelent meg.

1918. 43. sz. október 27. 605–606.

Barta Lajos: Az elsüllyedt világ. Budapest, Pallas

Barta Lajos⁷⁶ új novelláskönyvére különösképpen fel kell hívnunk az olvasók figyelmét, mert egyike a legkomolyabb, legtöbb lelkiismerettel és szeretettel készült

⁷⁵ Haranghy Jenő – ld. 1918/14.

⁷⁶ Barta Lajos (1878–1964), újságíró, író. Jogot végzett Pécsen, majd ott, Mohácson, Kassán és végül Budapesten működött újságíróként. 1910-től a *Világ* munkatársa, radikális és szocialista eszmék képviselője. Első drámáját – *Parasztok* – a bemutató előadás után betiltották, mert abban földet követelt a parasztság számára. *Az élet arca* (1917) című kötetéről írt Ady Endre és Schöpflin Aladár is a *Nyugatban*. A tanácsköztársaság alatt az Írói Direktórium tagja volt, titkára az Írók Szak-

elbeszélő munkáknak mai irodalmunkban, s irodalmilag is elsőrendű értékeket ad. Barta a szeretet írója, a megértésé és a mély rokonszenvé, amely azonosítja magát minden emberi szenvedéssel, akár a test szenvedése, akár a léleké. Kedvencei a nagyon szegény, nyomorúságos életet élő emberek, a társadalom megvetettjei és az élet kitagadottjai, azok, akiknek nincs helyük az élet napfényén, akik nem tudnak a társadalomba, amelybe sorsuk belevetette őket, semmiképp behelyezkedni, akiknek sorsa a testi nélkülözés vagy a lelki gyötrődés. Két típusa van alakjainak: a legalantasabb paraszt-proletár és a durva, ellenséges levegőjű környezetben lelkileg elvérző érzékeny, finom idegrendszerű ember. Az *Elsüllyedt világ* ciklusban, amely a kötet címét adta, az előbbi típus sokféle változatáról kapunk képeket. A falun kívül, domboldalba vájt barlang-odúokban laknak szomorú, esett emberek, olyanok, akik jobb sorsból buktak le ide, és olyanok, akik ebbe az életbe születtek bele. Szűk, szennyes, egészségtelen, levegőtlen lakásukban csak a keserűség lakik, a vágy kifelé a napvilágra, a jobb sorsba, hogy nekik is legyen egy kis házuk, földcskéjük, hogy emberhez méltó sorba kerüljenek. Ezért a célért küszködnek, végzik a legnehezebb munkát, követ fejtenek, vályogot vetnek, kutatásnak, elvégeznek mindent, amire más nem vállalkozik, s mégis a legkevesebbnek sikerül felvergődni. Barta megmutatja ennek az életnek sokféle típusát, az egyéni vonásokat azokban az emberekben, akiket kívülről szemlélő olyan egyformáknak lát, belát életük sötétségébe, fullasztó kötöttségébe, de – s itt mutatkozik meg legjobban a benne élő szeretet – észreveszi apró, nyomorúságos kis örömeiket is, szeretetüket, amellyel barlang bejáratait beültetik virággal, gyönyörködésüket a szép tavaszi napsütésben. S ez illeti meg legjobban szívünket: emberek, akiknek minden örömük annyi, legfeljebb még hozzá egy deci pálinka. Az író teljes megértéssel, mély emberi rokonszenvvel fordul feléjük, a humanitás nemes szelleme melegíti meg írását. Levegőt teremt köréjük, a szép baranyai természet színeit, mint szelíd, egyszerű falusi virágot rakja ki körülük, a természettől fogva jószívű ember hangján beszél róluk, nem haraggal, felháborodással, tendencia nélkül, azaz elrejtett tendenciával, ami most már nagy lépés nála a művészi forma teljes meghódítása felé, mert eddigi munkáiban néha megzavart a tendenciának túl erős hangoztatása. Most már mindinkább le tudja küzdeni azokat az akadályokat is, amelyek eddig kifejezése tisztaságának és teljességének útjában állottak, s a kompozíciója is tisztább és egyenletesebb. Másik kedvelt típusát a kisvárosi orvosban írta meg legszebben: a finom érzékenységű, humanitással és kultúrszellemmel telt orvos, akit megbénít s végül életkedve megroppanásába hajszol bele az érzékenykedő szegény amiatt, hogy egyszer, egy párbajban, amelybe meggyőződése ellen sodorták bele, gyáván viselkedett. Az író szinte a fiziológus pontos és szemléltető

szervezetének, szerkesztője a *Fáklyának*, a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjának. A forradalmak bukása után börtöne került, szabadulása után hosszú emigrációs távollét következett (Berlin, Bécs, Pozsony, London). Berlinben az avangarde rendező, Erwin Piscator mellett dolgozott. A II. világháború alatt Londonban élt, 1946-ban tért haza. Meggyőződéses kommunista volt. 1956-ban Kossuth-díjat kapott.

módszereivel preparálja ki az orvos finom, környezetének kulturátlanságára hevesen reagáló idegszárait, teljesen megérti és megérteti az alakot, és biztos művészettel kapcsolja be az áramot, amely sorsától emberi együttérzésünkig vezet. Barta írásában igen erős lendület van, amely abból származik, hogy önmagát is erősen érdekli minden, amiről ír, teljes lelki azonosságban van alakjaival és általában az emberi szenvedéssel. Szeme mindig az élet komolyságán csüng, még mikor humorosan színez is valamit, akkor is a részvétből, a szeretetből fakad a humora. Az ő írása egész külön hang mai irodalmunkban, amelyben veszedelmesen tért foglal a mindent túl könnyen felfogó felületesség, a technikai bravúr szempontjának túlságos hangsúlyozása s a dolgok komolyan vevésétől való irtózás.

1918. 44. sz. november 3. 617–618.

Tersánszky Józsi Jenő: Kísérletek, ifjúság. Budapest, Nyugat-kiadás

Tersánszky Józsi Jenő⁷⁷ egész külön utakon jár a mai irodalmi fiatalságban. Ritkán szólal meg, nem vesz részt semmiféleképpen abban a versenyben, amely az írók legnagyobb részét fokozott, sokszor, sajnós, túlfokozott termelésre sarkallja, de viszont nem részes azokban a megalkuvásokban sem, amelyek annyi az irodalom lényegétől távolálló s nemegyszer vele ellentétes elemet visznek be az írói alkotásba. Amit ír, az kizárólag irodalmi céloktól, irodalmi ösztönzésből forr ki, szinte organikus módon, az életéből. Nem él nagyon széles körben, nem nagyon magas a horizontja, de ezen belül intenzív, s több benne az étellejesség, mint a változatosság. Egész lényében, fellépésében, észjárásában, előadása módjában van valami fanyar frissesség, legényes, hetyke temperamentum, egy sokvérű, egészségtől és erőtől duzzadó fiatal magyar legény képe alakul ki előttünk, mikor írásait olvassuk. Erősen foglalkoztatja a nő, de ahogy vele szemben áll, ahogy a szerelmi hatásra reagál, abban van valami nyers és csaknem brutális, nem lírizál és nem is skrupulizál vele, alapjában nem sok mást lát a nőben, mint a férfi érzékiségének edényét. Emberei egyszerűek, nem sokat skrupulizálók, nyersek, de étellejesek és markáns vonalúak. A környezet egy magyar bányaváros és környéke, kispolgárok,

⁷⁷ Tersánszky Józsi Jenő (1888–1969), író. Osvát Ernő figyelt fel tehetségére, 1910-ben jelent meg első novellája a folyóiratban, majd 1911-ben első novelláskötetét is kiadta a folyóirat (*A tavasz napja süttötte*). A világháborúban önkéntes, élményeit a *Viszontlátásra, drága* című regényében örökítette meg. 1921-ben jelent meg *Kakuk Marci ifjúsága* című műve, melyet újabb kötetekkel bővített ciklussá. Ezt a kötetsorozatot tartja az irodalomtörténet reprezentatív főművének. De nem kevésbé jelentős teljesítmények kisregényei sem (pl. *A céda és a szűz* [1927], *A margarétás dal* [1929], *Legenda a nyúlpaprikásról* [1936], *Egy ceruza története* [1954]). 1944-ben sokat segített az üldözött zsidóságnak, hamis igazolványokat gyártott. A háború után zenei humorista volt, mesejátékot írt, melynek bábjáték-változatán nemzedékek nőttek föl (*Misi Mókus vándorúton*, 1953). Mindezt muszájból is tette, mert a Rákosi születésnapjára készülő kötetbe egy provokatív írást adott le, amit persze a pártján álló, őt védő, vele konspiráló kiadói szerkesztők – Réz Pál és Vas István – nem adták át a pártközpontnak, de hiánya miatt is a perifériára került. Csak 1956 után térhetett vissza az irodalmi életbe.

félparaszt emberek, bányászok mozognak ebben a körben, s az életük úgy van ábrázolva, ahogy ők maguk érzik: a saját levegőjükben élnek, amely őbelőlük, az ő életfeltételeikből alakult ki, s amely természetes elemük, természetszerűen élnek és helyezkednek el benne. Tersánszky igen jó író, előadásának erős magyar színe van, erőteljes plasztikája, vannak színei is, de nem ezekre veti a fősúlyt, hanem a vonalakra, amelyek határozottak és élesek, erősen összefogják és bekerítik az életnek azt a kis darabkáját, mely a novellák anyagát adják. Egészséges és kifejező magyar beszéde, amelynek feltűnő egyéni és minden provincializmus nélküli provinciális zamata van, azok közé emelik, akik ma a legkiválóbb művészei a magyar stílusnak.

Schöpflin Aladár a *Nyugatban* (1918/21–22. 703–704.) is írt a kötetről:

Tersánszky Józsi Jenő azokból a novellákból állította össze új könyvét, amelyekkel annak idején kezdte a *Nyugatban*. Örülök, hogy ezeket a munkákat most újra, egyvégben elolvashattam, s még jobban örülök, hogy ami bennük akkor megkaptott: azt most is megtalálom bennük, s ugyanolyan élvezetet szereznek, mit annak idején első olvasásra. Tersánszky nem sokat tévelyeghetett, vívódhatott magával, úgyszólván készen jelent meg a maga egész sajtósága hangjával, gyökerességével, nyers erejével és tömörségével. Különben sem töprengő szellem, nem a gondolkodás embere, hanem az életé, amelyben egész lényével, érzelgés és okoskodás nélkül benne él, s amelyet olyannak vesz, amilyen. Lírája tulajdonképpen nem is más, mint életérzés. Minden szilárd talajon áll, a realitás talaján, van benne valami fauni természetesség, amely nem érzi magát különállónak a természettől, hanem szoros kapcsolatban él vele, maga is egy darab természet.

Ezt legvilágosabban lehet szemlélni abban a módban, ahogy a szerelmet, a férfi és a nő viszonyát megfogja. Novelláiban ez nagyon egyszerű dolog, nem kerít neki semmiféle feneket, nem tulajdonít neki sem misztikumot, sem más titokzatosságot: a férfinak nőre van szüksége és a nőnek férfirra, semmi egyéb nincs köztük, mint az érzékiség, amelyet kitombolnak egymással. A nők nála ösztönösen érzékiek, kell nekik a férfi és szívesen odaadják magukat neki, viszont a férfi nem valami nagyra van a nővel, megkívánja, érte nyúl és a magáévá teszi, ennyi az egész. Némi szeszélyeskedés, féltékenység, civódás, az asszonnyal bánni kell tudni. Mégis, néha szívre megy a dolog s akkor ott a tragédia, amit a *Most nem* című novellában, amikor a kórházi cselédszolgálatot végző leányt akkor szorítja a pamlagra a doktor, amikor boldogtalan szerelem miatt mérget vett be. Ebben a merészen meglátott történetben tekint az író legmesszebbre, s néhány nagy és jellemző vonással pompásan elénk veti a prostituált nő egész lelki képét. A legjobbnak azonban az *A kis fiú nagy barátai* című novellát tartom, a serdülni kezdő fiúban gerjedező nemi ösztön pompás rajzát, amint Kati, a cselédleány körül kíváncsiskodik, mindig körülötte lábatlankodik és az éjszaka sötétjében kilesi dolgát a napszámos legénnyel. Tersánszky nyíltszívűsége, becsületes igazmondása,

mindenféle elfogultságtól mentes megfigyelése éppolyan teljességgel van benne ebben a novellában, mint előadásának zamatossága és szemléletessége. Tersánszky minden póz és mesterkélés nélkül, nagyon tisztán és egyszerűen dolgozik, de megvan az a természete, hogy mindig megmondja alakjairól és helyzeteikről a lényegeset, s ezért előadása kompakt és súlyos. Nagyon jellemzi bizonyos bursikóz⁷⁸ erőteljesség, amely hetykén, kissé kihívón áll a világgal szemben, amelynek mindig ura tud lenni. Engem régi hollandus művészekre emlékeztet –, azok szerették és értették így az életet s tudták előítélet és skrupulus nélkül élvezni örömeit. A talajnak, amelyből kinőtt, erős íze maradt benne: alakjai mind egy fajtanak különböző változatai és történetei egyazon levegőből valók, az író nagyon érti őket, mert ugyanabból a fajtából és levegőből valónak érzi magát. Pompás, dúsnedvű magyar beszédét külön élvezet olvasni, általában valami olyan jóízű, természetes és tempós vidékiesség van benne, amelyért magáért egész külön hely jár neki a mai magyar írók között.

Könyvét a *Nyugat* adta ki a mai viszonyokhoz képest igen szép kiállításban.

1918. 45. sz. november 10. 630.

Kóbor Tamás: Művész és egyéb történetek. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)

Kilenc újabb novelláját gyűjtötte össze a Magyar Könyvtár egyik legújabb megjelent füzetében Kóbor Tamás.⁷⁹ Pszichológiai novellák: egy helyzetet ábrázolnak, amelyből a szereplő személyekre bizonyos lelki komplikációk adódnak, s ezekből lesz a történet. Kóbor Tamásnak legfőbb ereje az ilyen pszichológiai kifejtés; éles ítélettel, erős, határozott vonásokkal rajzolja ki a lelkiállapotokat, tiszta képet ad róluk, az előadásnak teljes világosságával, amely nem hagyja kétségben az olvasót semmiről, ami a dolgok megértéséhez tartozik. A füzet első novellája például, a *Művész* című, egy író lelkiállapotát mutatja be, amikor egy novella témája megfogon és forr benne. Élete a legnagyobb izgalmak közt folyik, a gyermeke halálos beteg, neki esküdtszéki tárgyalásra kell menni mint esküdtnak – a téma tovább alakul, fejlődik benne, mint valami akarától független belső erő, s mikor a tárgyalásról hazatérve a gyermeket halva találja, megdöbbenése és bánata alatt is a téma jár az eszében – a művészi alkotás mint életétől külön valami évődik benne tovább. Nem minden novella ragad meg ilyen mély dolgot – néha csak egy könnyű szatirikus ötletet kap fel, néha egy paradoxon rakétájával világít rá valamire, de mindig érdekes, mindig van mondanivalója, és az író okos világos emberismerete mindig bele tud világítani a lelki életnek valami zugába. A füzet jubiláns száma a

⁷⁸ bursikóz (ném): diákosan jókedvű, legénykedő, pajzán

⁷⁹ Kóbor Tamás – ld. még: 1910/52; 1911/5; 1918/14; 1919/28.

Magyar Könyvtárnak,⁸⁰ vele haladja át Radó Antalnak⁸¹ a magyar közönség szeretetébe mélyen belegyökerezett vállalata a 900-ik számot.

1918. 45. sz. november 10. 630.

Farkas Antal: Szilaj Péterék. Társadalmi rajz. Budapest, Népszava-könyvkereskedés kiadása

Farkas Antal⁸² szocialista író, a magyar szocialista irodalomban tevékeny és megbecsült szerepe van, s el kell ismerni róla, hogy azért a világfelfogásért és politikai irányért, amelynek szolgálatába állott, hittel, buzgalommal és tehetséggel dolgozik. Az a tény, hogy írói képességét valaminek szolgálatába állítja, meghatározza munkája módját: nem tiszta, minden idegen szemponttól mentes irodalmat űz, hanem irodalmi formában propagandát csinál a szocialista eszmék és törekvések mellett. Regénye tehát, mely *Szilaj Péterék* címmel most jelent meg a Világosság-könyvtár című újonnan indult szocialista irodalmi vállalatban, irányregény, s mint ilyen ítélendő meg, nem merőben irodalmi szempontok szerint, hanem abból a szempontból is, hogy a maga tendenciáját hogyan fejt ki és mennyire tudja az olvasót meggyőzni a maga igazáról. A magyar kisvárosi életből ad tendenciózusan megrajzolt képet: a városi urakról, parasztgazdákról, gazdasági munkásokról, s azt az átalakulást rajzolja meg, amelyet a város életében egy nagy gyárvállalat alapítása idéz elő, amely új elemek tömegét hozza a városba a gyárakban dolgozó munkások személyében, s ezzel új szellemet, új levegőt is teremt, felvilágosodást, kultúrát, emberséges megértést, az új eszmék győzedelmét. Természetesen erős egyoldalúságok vannak az ábrázolásban: a városi urakat, gazdákat, általában a birtokos osztályok képviselőit több-kevesebb rosszindulattal kezeli az író, a munkásokat pedig idealizálja, hiszen munkája elsősorban munkás-olvasók számára készült, őket akarja erősíteni osztály-öntudatukban, a szocialista eszmék iránti hűségükben. A magyar vidéki életet azonban jól ismeri, sok jellemző vonását leste el, s a vidéki közállapotokról is sok tekintetben tipikusan valóságos képet rajzol. A kis könyv jól megfelel a maga céljának, s nagy érdeme az, hogy a szocialis-

⁸⁰ Magyar Könyvtár: 1891-től futó könyvsorozat

⁸¹ Radó Antal – ld. 1904/50; 1905/41; 1906/46; 1907/49; 1908/9.

⁸² Farkas Antal (1875–1940), író, költő. Eredeti végzettsége tanító. 1905-től a *Népszava* munkatársa. 1919-ben az Írói Direktórium választmányának tagja lett. Ekkor Pécelen lakott, közreműködött a Ráday-kastély államosításában, népházzá nevezte ki az új intézményt, és ott dolgozott. Ebben az időben humorisztikus-szatirikus füzetben (*Kommunizáljuk-e Zsófit?*) nyugtatta meg a kedélyeket, hogy a proletárdiktatúra nem fogja eltörölni a házasság intézményét, és a férfiak sem vehetik magukhoz a nőt egy éjszakára. A fehérterror elől Romániába emigrált, itthon jobboldali, „fehér” újságíró-kollégája védte meg. Romániából Bécsbe ment, ahol hosszú éveket töltött, többek között Gábor Andor, Hatvany Lajos, Gárdos Mariska társaságában élt. *Emigráns történetek és Emigráns históriák* rovatcímekkel küldte haza a *Népszavába* humoros írásait. 1928-ban tért vissza Magyarországra. Részletes pályaképét ld. Tiborc Zsigmond: Farkas Antal. *Irodalomtörténet*, 1962/2. 294–301.

ta törekvéseket beállítja a magyar levegőbe, s képet igyekszik adni arról, hogy a mi speciális viszonyainkkal hogy súrlódnak össze a munkásság mozgalmái. Ezzel hozzájárul ahhoz az önállósuláshoz, amelyre a magyar szocialista pártirodalomnak nagy szüksége van, mert eddigelé nagyon is függött a külföldi és főleg a német irodalomtól.

1918. 47. sz. november 24. 658–659.

Emőd Tamás: Pesti hegedű. Budapest, Singer és Wolfner

Emőd Tamás⁸³ adta ezt a címet új könyvének. Nagybórára versek vannak benne, a költő újabb termése és néhány kis színpadi jelenet. Emőd versei erősen emlékeztetnek a könyvdísz-illusztrációkra: csaknem mind keskeny keretbe foglalt hangulatkép, az életnek egy kis darabkáját foglalja magába, finom, jellemző vonalakkal, hangulati hatásra törekedve, érzelmileg átítatva a valóságot a költőben sóvárgó nyugtalansággal, s egyúttal e szerint stilizálva is. Kis, színes vignetták, fejlécek ezek a versek, rendszerint egy emlék, egy szemléleti kép adja tartalmukat. A hatásuk belső muzsikájukban van, abban a halk, kissé lankadt melódiában, amely a mondanivalónak elmondója lelkével való kapcsolatából, a képeknek és szólamoknak e szerint való megválogatásából árad, s amelyet a külső muzsika, a ritmus és a rím csak támogat és aláfest. Emőd azelőtt, kora fiatalságában, a szilajkodó, heves gesztusok költője volt, hangos szavú és pattogó beszédű, külsőleges páto-szú, csilingelő rímek kedvelője. Most meghalkult és bensőbbé vált, a világhoz való viszonya őszintébb lett, a rikító színek helyett inkább tónusokkal dolgozik, és képes beszéde is szervezettebb, a mondanivaló lényegével szorosabb kapcsolatban álló. Versei csaknem mind egy hangnemre vannak hangolva, nincs meg benne az elsőrendű költők sokrétűsége és a világot újratereztető lendülete, de a maga szűkebb körén belül szép és jól hangzó harmóniái vannak. Kis színpadi jelenetei abból a zsánerből valók, melyet a kabarék hoztak divatba s a maguk nemében versei színvonalán állanak: van bennük ötlet, diszkrétén szentimentális humor és a dialógusban frissesség.

⁸³ Emőd Tamás [Fleischer Ernő] (1888–1938), költő, újságíró, színházi dramaturg, rövid ideig fővárosi színházigazgató, librettó-szerző. A „holnaposok” körében tűnt föl, szerény, de maradandó irodalomtörténeti helyét már ez is biztosítja. Nagyvárad költője volt, végig megőrzött lokálpatriotizmussal. Diákként felismerte Ady nagyságát, és példaképének tekintette, Ady pedig meglátta benne a tehetséget. Reviczky és Ady hangját fedezhetni fel első versein. Budapesti költőként a kabaréhangját találta meg, Ady, Babits, Szép Ernő, Gábor Andor és Heltai Jenő mellett ő lett Nagy Endre kabaréjának egyik szerzője. *Nótám, füttyöm, citerám* című sanzonkötete a műfaj különösen szép dokumentuma.

1918. 49. sz. december 8. 675.

Kafka Margit 1880–1918

Még a mostani válsággal teli napokban is különös megrendítő esemény Kafka Margit halála híre. Fiatal volt, erős, friss, lelkes, munkára kész, tervekkel tele.⁸⁴ Életét egy új, nagy érzés borította virágba, most jutott volna hozzá, hogy egy új házasságban megtalált boldogságát élvezze, a teljes írói méltányoltság melegében, egyre fokozódó népszerűséggel és tekintéllyel, megszabadulva az anyagi gondoktól is, melyek eddigi életét és munkáját bénították, s most kellett lefeküdnie a nyirkos föld alá, eltűnnie örökre azoknak a sorából, akik a történelem legnagyobb válságából kivergődő Magyarországot új útjaira kell hogy vezessék. Minden munkaerőre szükség lesz ebben a rettentő nagy munkában, s összeszorult szívvel nézünk, mint pusztít éppen a legjobb sorából a nyugatról hozzánk jött félelmetes kórság, a spanyol betegség.

Kafka Margitot, aki annyira szerette és értette az életet, nem szerette az élet. Sorsa küzdelem, nyugtalanság és izgalom volt eleitől végig. Gyermekkorában egy felbomló, anyagilag leromló család jeleneteit és képeit látta maga körül, később egy nem sikerült házasság kínos küzdelmei, az írói érvényesülés akadályaival való vívódás s az anyagi gond sivársága tették életét komorrá és keservessé. Mikor pedig, írói sikerének teljessé válásával egyidejűleg, asszonyi élete is pihenőre talált volna egy új szerelemből szövődő boldog házasságban, közbejött a háború, amely feldúlta lelkét – senki oly szenvedélyes felháborodással nem gyűlölte a háborút, mint ő –, betöltötte lelkét az emberiség iszonyatával és magánéletét is felzaklatta. Ifjú férjének a háború kitörésekor be kellett vonulnia, mint katonarvosnak a harctérre mennie, ahonnan nagy betegen került haza. A csendes nyugalom, a tiszta, zavartalan boldogság örömét legfeljebb órákra érezhette, s most, egy szebb élet küszöbén csapódott be mögötte örökre az ajtó.

Mint asszonyi jelenség feledhetetlen lesz mindenki előtt, aki ismerte. Olyan különálló, mindenkitől eltérő egyéniség volt, amilyen a legnagyobb ritkaság, s fényes értelmi és szívbeli tulajdonságok oly sajátságosan keveredtek benne apró félszégességekkel, ahogy ez csak a géniusz fölkenntjeinél szokott előfordulni. A legnagyobb asszonyi intelligencia volt mindazok között, akikről tudomásunk van kortársaink közül, roppant éles ész, villámgyors felfogás, finom érzék a lényeges iránt, a látásnak teljes elfogulatlansága, emberiekben bölcs megértés, bátor igazságszeretet, minden megalkuvásra való képtelenség, s ezzel szemben az életben való elhelyezkedés, az emberekkel való bánni tudás, az úgynevezett *savoir vivre*⁸⁵ dolgában való fogyatékoság. Nagyon tudott szeretni, de az élet keserőségei megtanították haragudni is. Végsőkéig feszült szellemi és értelmi életet élt mindig, nyugtalanul kereste az élet és az irodalmi megnyilatkozás számára legtöbb lehetőségeit nyújtó formáit, azok közül a természetek közül való volt, akik percekre sem tudnak csen-

⁸⁴ Kafka Margitról ld. még: 1906/23; 1907/7; 1910/6; 1912/10, 46; 1913/21; 1918/51.

⁸⁵ *savoir-vivre* (fr): az élet élvezni tudása, illetve itt inkább a kifejezés 'illedelem' értelmében

desen megülni, mindig kergeti őket a nyugtalanság, és ezért tízszeres intenzitással élnek át mindent.

Írói pályája a legutóbbi másfél évtized magyar irodalmának legfeltűnőbb arcvonásai közül való. Versei, amelyekkel kezdte, rövid kísérletezés után egészen új, egyéni hangot ütnek meg: az ideges feszültség vezetékén szikráztak ki bennük a képek, a szólamok, a világgal viaskodó asszonyi érzékenység és túlhevített intelligencia csendül ki bennük. Minden szépségük mellett volt e versekben valami objektív, tudatos mellékhang, amely arra vallott, hogy Kaffka Margit igazi terrénuma nem a líra, hanem az elbeszélés. S amint első novelláit megírta, azonnal feléje fordult a hozzáértők figyelme, s első novelláinak egyike, a *Levelek a zárdából* című revelációképp hatott írói formájának biztonságával, lélekrajzoló erejével és a serdülő leánylelek rejtelseinek gyöngéd feltárásával. Ettől kezdve leginkább mint elbeszélő állott a közönség előtt. Előbb novellákkal próbálta ki erejét, aztán tehetségének igazi természete a regény felé vitte. Első regénye, a *Színek és évek*, melyet lapunk vitt először a közönség elé, a legnagyobb irodalmi sikerek egyike volt, amiket az utóbbi években láttunk. A viaskodó pártokra szakadt irodalmi közvélemény egy pillanatra egységessé vált a regény dicsőítésében, s a nagyközönség is, amely eddig bizonyos tartózkodással viselkedett Kaffka Margit iránt, mindjobban hozzáédesedett. Ez a regény meggyőződésünk szerint a modern magyar regényírás legérettebb, legszélesebb medrű terméke, a pusztulás felé sodródó magyar úri középosztály, s benne az anyáink nemzedékéhez tartozó nők sorsának hatalmas arányú, teljes és mindenfelé éles kontúrokkal elhatárolt képe, s előadásban, a részletek összehangolásában, az árnyak és fények elosztásában is olyan egyenletes, amilyenek csak elsőrendű írók művei szoktak lenni. Ezután is írt még regényeket, a *Mária éveit*, az *Állomásokat*, a *Hangyabolyt*, a meghatóan szép *Két nyár* című kisebb regényt. Ezekben mindben megvan írói ereje, de remekműve mégiscsak a *Színek és évek* marad. A realitás, az élet- és emberismeret, az embernek állandó körülményeihez és pillanatnyi helyzetéhez való viszonya, a magyar élet jelenségei iránti élénk érzék, s az előadásban bizonyos ideges sietség, a szavaknak torlódó halmozása, írásának legfőbb jellemvonásai.

Az utolsó három évben a szokottnál is zaklatottabb életet élt. Férje Temesvárott teljesített katonai szolgálatot, s ő Temesvár és Budapest közötti örökös utazgatásban fogyasztotta erejét. Temesvárra asszonyi érzése hajtotta, Budapestre az irodalmi foglalkozás kényszerűségei. Nyilván ez a hajsolt élet is hozzájárult, hogy a betegség oly könnyen lebírtá.

1918. 49. sz. december 8. 682.

Gellért Oszkár (szerk.): A diadalmos forradalom könyve. Légrády Testvérek

Gellért Oszkár⁸⁶ igen érdekes könyvet állított össze. A mi forradalmunkról ad benne igen eleven, szemléletes és érdekes képet. Legelőször a forradalom főemberei, az új kormány, a Nemzeti Tanács tagjai mondják el véleményüket, benyomásaikat, aztán írók, újságírók egész sora, szám szerint 75-en vonulnak fel, nagyrészt olyanok, akiknek mint szereplőknek vagy mint szemtanúknak, volt valami részük a forradalom kitörésében és végrehajtásában. A könyv végén igen érdekes krónikája van a forradalomnak, olyan intimitásokból, amelyeket eddig nem tudott senki, s amelyek egészen új világot vetnek a történelmi eseményekre. A könyvet nagy tömegkép illusztrálja, a forradalom szereplőinek arcképei, egyes emlékezetes jelenetekről készült felvételek.

1918. 50. sz. december 15. 693–694.

Biró Lajos: A kezdet és a vég. Vezércikkek. Budapest, A Világ kiadása

Biró Lajos⁸⁷ publicisztikai munkássága a háború alatt fejlődött ki igazi nagyjelentőségűvé. Azok közé a ma már mind ritkábbá váló publicisták közé tartozik, akiknek nem napi penzum az újságcikk, nem is napi események pillanatnyi hangulat és újság-érdek szerinti kommentálása, hanem egy egységes, komoly politikai koncepció szolgálata, az eseményeknek egy állandó világnézet szerinti szemlélete. A háború alatt Biró az első szótól kezdve mindvégig a pacifizmus szolgálatában állott, még a háborús mámor legmelegebb ideiben is mindig a béke ügyéért harcolt, egy pillanatra sem rendült meg meggyőződésében, és kezdettől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy ha a két hadviselő csoport közül az egyik győzni fog, mi csak a legyőzött lehetünk. Ezt a meggyőződését nem hirdethette egész nyíltsággal, mert hiszen a cenzúra fokozott figyelemmel őrködött az ő írásai fölött, egész halom cikkének megjelenését betiltotta, másokat alaposan megcsonkított: hogy egyáltalán szólhasson a közönséghez: alkudozva, ravaszkodva, burkolt kifejezésekkel kellett írnia, tompítani a hangját, félrevezetni a cenzort. Vezéreszméi azonban így is kiviláglottak, most, mikor kötetben összegyűjtve, egyfolytában olvassuk cikkeit, talán még jobban, mint akkor, mikor napról napra, egyenkint olvastuk. Sajátságos érzés most ezeket a cikkeket olvasni: tartalmuk egy része, sok tekintetben a hangjuk is elévült már, minduntalan érezzük, mennyire hiányosan ítéltük meg az egykorú eseményeket, de érezzük azt is, hogy az író fogékony érzéke a részletekben való tévedéseken túl a földolgotat milyen világosan látta meg. Amit annak idején Biró hirdetett, az akkor elszigetelt különvélemény volt, talán sokan

⁸⁶ Gellért Oszkár 1918-ban Károlyi Mihály titkára volt. – Ld. még: 1909/17; 1911/3; 1912/17.

⁸⁷ Biró Lajos – ld. még: 1906/24; 1908/22; 1909/14; 1910/3, 19; 1911/42; 1912/25; 1914/17; 1917/14.

voltak vele egy véleményen, de csak nagyon kevesen merték nyíltan is vallani – ma már mindenki láthatja a tragikus események világitásában az ő álláspontjának igazolását. Ezért könyve dokumentum, s ez igazolja mindenképpen, hogy jónak látta az alkalomhoz kötött cikkeket kötetben is kiadni. A könyv *A kezdet és a vég* címmel jelent meg, a *Világ* szerkesztősége adta ki.

1918. 50. sz. december 15. 694.

Nagy Lajos: Andrásy út. Budapest, Nyugat-kiadás

Nagy Lajos⁸⁸ novelláskönyve: a háború előtti Budapest egy Andrásy úti kávéház ablakából nézve. Azok az emberek, akik a nyomott hangulatú mellékutcaíráról befordulnak a nagy egyenes útra, sétálnak, szórakozás, szerelem és pénz után járnak, magányosan vagy csoportosan üldögélnek a kávéházban, látszólag nyugodt közömbösséggel, fanyar és kelletlen gondolatok, kicsinyes gondok közben, minden emelkedettség nélküli, napról napra való életben, kiábrándultan, ideálok nélkül. Csupa közönséges, jelentéktelen ember, lelki finomság nélkül, az a többé-kevésbé jól öltözött canaille,⁸⁹ amely nem képes sem nagy bűnre, sem erényre, erkölcsileg közömbös. A fiatal báró, aki megalázta, halálosan megbántotta kocsisát, és most szórakozóhelyről szórakozóhelyre hajtat két barátjával, a kis vézna ember, amint izgatottan szalad a délceg katonatiszt után, aki felpofozott az utcán egy embert, a kávéházi társaság, amely unatkozó felbuzdulásában szívesen tenne jót a szegény éhes inasgyerekekkel, de mégse teszi meg, mert erre nincs a szokásaik közt kész forma, cselédekkel szeretkező fiatalurak, anyját pumpoló ficsúr, csupa hervadt, többé-kevésbé pudvás belsejű alak. Nagy Lajos jól érti ezeket az embereket és apró-cseprő dolgaikat, beburkolja őket fanyar életfilozófiájával: apróra részletezni tudja gondolataik járását, megmutatja mozdulataikat, beszédmódjukat, mint a bábszínház bábjait mutogatja őket előttünk, s ő maga a háttérben marad, mégis mindig kiérezni az alakok és történeteik mögött az ő kiábrándult, szomorú líróját. Az ember a könyv olvasása után úgy érzi magát, mintha csakugyan tett volna egy megfigyelő sétát az Andrásy úton. S ez a legnagyobb elismerés, mellyel a novellák íróját illehetjük.

Tóth Árpád: Nagy Lajos novellái (*Nyugat*, 1919/8. 570–572.):

Ez az új novelláskötet voltaképpen első olyan könyve Nagy Lajosnak, mely őt külsőségekben is méltó keretek közé állítva viszi az olvasóközönség elé. Egy évtizednél hosszabb időn át kellett úgy írnia, hogy művészi érvényesülésének egy-egy folyóirat nagy szüneteket tartó, szórványos közlési lehetőségei szabtak kényszerű

⁸⁸ Nagy Lajos – ld. 1913/35; 1917/42.

⁸⁹ canaille (fr): kópé, svindler, csaló, csavargó

korlátot, egységbe kívánkozó, teljes, tökéletes írói képet elénk sűrítő novellagyűjtemény, komoly, reprezentatív kötet kiadásáig nem tudott eljutni. A frivol és konjunktúrán kapó magyar könyvkiadók számára alig ígértek könnyű kelendőséget ezek a kemény, komor szöglettességű írások, s nagy kiadói kegy számba ment, ha néha-néha helyet kaphattak az olcsó füzetes vállalatok tarka rongyú, kétes zsibvásárában.

Nagy Lajos novelláinak ez a hányatott, fájdalmas sorsa gondolkodóba ejti az embert. Hogyan volt lehetséges, hogy a magyar irodalom új, nagy fellendülésének korszakában, a Nyugat diadalmas, gyönyörű harcú évtizedében, ennyire elhanyagolható, csaknem kallódásra kárhozottan lassú lehetett egy kétségkívül jelentős tehetség érvényesülési útja? A magyarizatot Nagy Lajos írói egyéniségének és a kor uralkodó művészi ízlésének sajátságos ellentétében találjuk meg. Nagy Lajos a naturalizmus kemény eszközeinek, komor írói módszerének szinte kérlelhetetlen következetességű alkalmazója volt, oly időben, mikor az irodalmi fejlődés a maga lázas, nyugtalan, kereső munkájában egyéb megoldási lehetőségeket hajszolt, s főleg formai problémákat ostromolt, szótárakat rombolva s a szivárvány színeit tépve le, hogy az ősi, örök és megváltozhatatlan témákat új, ideges, ingerlő varázsú metamorfózisra kényszerítse. Ebben a lihegő, színes, zengő kavarodásban egyedül maradt a csöndes és lassú mozgású naturalista művész, aki szürke, nehézkes téma-tömböket faragott, egyenletes és kemény vésőcsapásokkal, mint mennyi egyforma idomú kőköcskákat, s csak az idő múlása, az egymásra halmozott tömbök imponáló együttese eszméltette rá társait, hogy testvérük derék munkát végzett, piramist emelt, melytől nem tagadható meg a komor nagyvonalúság.

Formai tekintetben bármily különbözőségek választják el Nagy Lajost kortársaitól, mégis van velük egy nagy belső közössége, mely a Nyugattal induló egész novellista csoportot egybefűzi. Ez a mély, nagy közösség a drága, fájó, egyetlen ifjúság, a fiatal, modern férfi életének a művészetbe való átömlése, a húsztól harmincig való évek szemlélődésének, érzékenységének, vívódásainak átlelkesítése az írásba ölelt világon. Mint ahogyan a kamasz test furcsa, kéjesen gyötrelmes fájást érez növés közben, a fejlődő, érlelődő férfilelek is átmege bizonyos édesen szomorú, nagy fájásokon, s az új magyar novella-irodalom különös varázsú képét adja egy egész generáció eme ifjúi „éducation sentimentale”-jának. Világfájdalom, cinikus, kamaszos hányavetiség, mardosó önelemzés, szimbolista nekilendülések, mindent átölelő részvét, – ezer érzelmi színe van ennek a nagy közös fiatalságnak. A nagyszerű írói sor egyik végén Szép Ernő áll, a maga dekadensül finom, ah-okat sóhajtó, Schumann-andalgásos líraiságával s a másik véglet – Karinthy Frigyes, Füst Milán, Tersánszky Jenő, Csáth Géza, Balázs Béla a sor kiemelkedőbb nevei – Nagy Lajos zárja le, ő a legobjektívebb, az ifjúi líra immár valamely fájdalmas szárazságú hangszerelésével.

Líraiság, a naturalizmus eszközeivel, ez a Nagy Lajos novellaköltészetének legyszerűbbre fogható formulázása. Témaköre nem tág, történetei nagyobb részt pesti típusok körül bogozódnak, alakjai a nagy körutak sivár fényárjában sűrögnek, ahová a szennyes, sötét mellékutcák öntik át őket, mint vaksi, gonosz mellék-

folyócskák, a nyomorúság alattomos sodrú patakjai. A találkahelyről haza surranó irodista lány, akit aggódva vár a bolt zárás után az édesanyja, a kávéházi ablak mellett táborozó sötét, groteszk kis törzsvendég-csapat, a kölcsönkoronákon izguló pesti ifjú, a körúti öngyilkos, az alázatosságba hülyült, másolómunkás napi-díjas, szegény utcai leányok, a szakácsnőkhöz járó árva bakák – ilyenek a Nagy Lajos novellahősei. Szárazon, egyszerűen állítja be őket, olykor furcsa, fanyar humorral, s gyors ütemben pergeti le félretaposott életük egy-egy apró tragédiáját. Éles vonásokkal húzza körül a kontúrokat, melyek feledhetetlenül mélyen vágódnak bele emlékezetünk elevenjébe. Így a kötet egyik legértékesebb novellájában, az *Özvegy asszonyok*ban, ahol két összetöpörödött, nyomorult anyóka vadállatian mohó vágyakozását írja le a megváltó pálinkamámor után, dúsan halmozza ezeket az éles, elevenig ható motívumokat: a szegénység, a tikkadt bágyadás, a lihegő düh, az ellágyuló családi érzések egymást váltogató kurta megvilágításai szaporán villannak fel, mint a sercegve égő száraz fa síró lángnyelvecskéi s égő fájó sebet hagynak az olvasó lelkében. Többször ismétlődik a novellában ez a puritán prózaiságú mondat: „Az éhség kínozza őket” – s ez az egyszerű pár szó fájdalmasabb érzelmi ritmust kelt bármely költői díszű sornál. Az apró, kízó elemekből összetevődő lelkiállapotok rajzában kifogyhatatlan invenciójú, a leányát hazaváró anyáról szóló novella például kísértetiesen gazdag változatát adja az ideges várakozás nyomasztó érzéseinek. Az emberi komiszságokat szinte démoni erővel jeleníti meg, a kocsisával kegyetlenkedő báró, a parasztkízó csendőr csakúgy döbbetenes plasztikával lép elénk, mint a csúnya leány kínálkozásait lerázó fiatalember, aki, mikor hallja, hogy a szegény leány már megint kopogtat a bezárt ajtón, döngő lépésekkel le s fel kezd járni a szobában, hogy a nő künn ebből értse meg végre a kérlelhetetlen visszautasítást. Úgy hat ezeknek a novelláknak rejtett, különös líraisága, mintha kíméletlen bántó fénnel világítana bele valaki egy-egy alak arcába, élesen látjuk a riadt, tépett vonásokat s az alak mögött ugyanakkor fantasztikus, ferde, nagy, szomorú árnyék vetődik fel a végtelenségbe. Még a derűs, melegebb jelzők is a kolorit tompa, nehéz bánatát mélyítik: milyen mély nyomorúság perspektíváját tárja fel például a leányát váró anya novellájában az a részlet, mikor a végre hazatért leánynál az anya pénzt pillant meg, egy húsz koronás bankjegyet s bár szorongó érzéssel megsúgja neki a kincs eredetét, mégis remegő örömet is érez: a „pénz” szó előtt a „boldogságos” jelzőt olvassuk!

Az érzéseknek ez a hullámozó fájdalmú játéka, az alakok beállításának, a történetek lüktetésének ez a tragikus elmélyülése az olvasó lelkében, Nagy Lajos novel-laköltészetének fő értéke. Így kapunk mély, sajtó lírát, noha aránylag kevés helyen fűz érzelmi kíséretet mondanivalóihoz az író. De abból, ahogyan alakjainak seregét összeválogatja, történeteit szűkszavú, végzetes iramlásra kényszeríti, ellenállhatatlanul előtör a lírai hév: a téma már egy mély líraiság tüzén olvad át, mielőtt egyáltalán felbukkant a művész fantáziájában. Láva-kövek gránitfeleselésével zendülnek meg a kemény témák az író vésője alatt, szürkeségük forró szikrákat hány. A két legmélyebb indulat, mely őanyagukat kiolvasztotta, a fiatal férfileleknek legfélelmetesebb hőfokú kohóiból csap elő: az egyik a fájón és megalázottan testi

szerelem-vágy, a másik a korhadtt, túrhetetlen becstelenségű világrend ellen törő lázadás – börtönfalakat dönget ez a felvérző öklű líra s az egyik börtön maga a fájdalmas zsongású ifjú test, a másik börtön a buta, ósdi renddel körülácsolt társadalom. Itt érintkezik Nagy Lajos novellaköltése a legújabb generáció forradalmas hitvallásával, a világszemléletes irodalommal: a korhadtt régi világ képeit hű pontossággal tükröző szem e képek mögött belső tüzek izzásától fényesül: a lélek oldhatatlan vágyától egy jobb, nemesebb, igazabb világrend után.

1918. 51. sz. december 22. 708–709.

Kafka Margit: A révnél. Budapest, Franklin Társulat

Kafka Margit⁹⁰ új novelláskötete viseli ezt a címet. Az író még jóval halála előtt rendezte sajtó alá ezt a könyvet, türelmetlenül várta megjelenését, de már nem érthette meg: a könyv halála után mintegy egy héttel kerülhetett csak ki a sajtó alól. Címe, *A révnél*, nemcsak a kötet egyik legjobb novellájának címe, hanem szimbolikus jelentőségű is. Az író most, élete utolsó szakában érezte magát a révnél: mint író elérte az általános méltányoltságnak azt a fokát, amelyre joggal tarthatott számot, az írók az elsők egyikének tekintették maguk közt, a közönség egyre jobban megbecsülte, s ő ezt a megnyugtató érzést a lényét jellemző öntudatossággal élvezte. Asszonyi élete is az utóbbi időben ért nyugvóponthoz egy szép és boldog házasságban. Nyugtalan lelke most talált volna megnyugvást, s ez meglátszott alkotásán is, amelybe mindinkább kezdett beleszívódni a harmónia, a dolgok fölé való bölcs felülkerekedés szelleme. Munkakedve is rendkívüli mértékben felfokozódott, akik tudtak nagyszabású terveiről s ezekhez tett előtanulmányairól, azok tudják csak, mit veszítettünk halálával. Nagyobb tervei közben, mintegy pihenő órákban írta novelláit, s ennek a műfajnak, amelyet a sajtó túltermelése meglehetősen kompromittált, pedig a legnemesebb prózai műformák egyike, mindjobban meghódította a formai problémáját, egykori egyenetlenségei és disszonanciái mindinkább tért engedtek az érett, belsőleg harmonizált alkotó módnak. Új novelláskönyvében már teljes tisztán mutatkozik meg a novella formája, ahogy ő felfogta, s a mondanivalója is kiegyensúlyozódott. Mint új elem lépett bele a fölényes bölcsesség és jóság motívuma, amely hangját megmelegíti, egykori élességét letompítja. Ez az új hang legtökéletesebben a kötet címét adó novellában szólal meg. Három parasztembert állít itt be, az öreg révészt, feleségét és a legényfiát, akik éppen haragban vannak egymással. Haragjuk megenyhülése, összebékülésük a novella tárgya; rendkívüli finomsággal van megrajzolva, amint a dühös indulat lépésről lépésre enged feszültségéből, amint éppen haragjuk megmutatja a szeretetet, amely összeköti őket, s a végső megbékélésben a rossz indulatok fölött való felülkerekedés bölcsessége és csöndes boldogsága szólal meg. Az *Egy régi katonáról* című novellában szelíd, szeretetteljes humor vegyül bele a hangba, igen halkan

⁹⁰ Kafka Margitról ld. még: 1906/23; 1907/7; 1910/6; 1912/10, 46; 1913/21; 1918/49.

és diszkrétén: az ábrándozás poézisének és a realitás prózájának kapcsolódásából származó humor. Néhány novellából Kaffka Margitban az anya szól, a gyermeki léleknek és észjárásnak ismerője és finom megértője. Formai szempontból is különösen figyelemreméltó az *Iskolások* című novella, amely a kis parasztlányok beszédén keresztül világítja meg egy falusi démon alakját. A legtöbb novella az asszonyi lélek és asszonyi élet sebeit mutatja meg, s ezt Kaffka Margitnál senki sem értette jobban, ő a mai asszonyi sorsnak legnagyobb ábrázolója irodalmunkban. E novelláskönyv az író nő nyelvészetét is egyre érettebben mutatja meg; azelőtt a stílje gyakran volt szeszélyes, barokk hajlandóságú, néha cifrázkodó és mégis pongyola, most mind nyugodtabb, egyszerűbb és mégis kifejezőbb a beszéde; moduláló képessége nem vesztett vele semmit, a köznapi beszéditől az orgonazúgás hangjáig minden változat megvan benne, mondatai erős belső ritmussal futnak, s az élet szépsége és szomorúsága egyforma tiszta csengéssel hangzik ki belőlük.

–^{s91}: Nőíró a nőkről. Kaffka Margit: Hangyaboly.
Budapesti Szemle, 1917. 170. kötet, 486. sz. 466–469.:

[...] Magáról a regényről igen kevés mondanivalónk lehet. Az egész egy zárda-iskola – ez a hangyaboly – egyik tanévének rajza, helyesebben egy évének botránykrónikája. Cselekvényről, szabatos és érdekkeltő lélekfestésről, gondos és messzebbtávlatú társadalmi rajzról szó sincs benne. Úgy látszik, a szerző előtt a női nemi élet egypár beteges jelenségének a feszegetése volt a fő. Általában a nőiséget valami, az író nőt annyira jellemző fonák férfiaszkodással ítéli el, s kegyetlenül kipellengérezgeti szegény hisztérikáit. [...] Ezekbe a szerelmi történetekbe be van szöve két »rugás a hangyaboly csendjébe«, két ízetlen Boccaccio-utáztat, s még csak nem is casanuovai léhaság, amint az író nevezi. Az egyik úgy történik, hogy egy beregi naccsás úr erős borközi állapotban fogadást ajánl pajtásának, hogy éjjel a legparadicsomibb öltözetben bemegy a zárdába, s ott tölt öt percet. (A címkép is e mocskos tréfa jeles hőjét ábrázolja a gyanútlan kapus-nővér előtt, lehullásra kész bundában.) A másik kaland épp ily undorító. Két kolduló nővér érkezik a zárdába, s több ízben ott is hálnak. Egyszer véletlenül olyan jelölt nő hál velük a vendégszobában, aki ért ruténül, s beszédükből megtudja, hogy ezek voltaképpen házastársak, s így csak egyikük nő. Az író nőnek azonban ennyi nem elég. A szegény kis kandidata a züllött csalóknak éjjeli együttlétéből jut arra a meggyőződésre, hogy ezek házastársak. Mi szükség volt erre a két förtelmes jelenetre? Érvek ezek az apácák maradisága ellen? [...] Micsoda alacsonyyságot és éretlenséget kellett föltételeznie a szerzőnek olvasóiról, hogy ilyen csemegékkel kedveskedik nekik, amilyeneket obszcenitásokra éhes kamaszok szoktak kidüldelt szemmel, lopva olvasgatni! [...] Ez már nem irodalom, hanem – nevezzük nevén – pornográfia. [...] Király Erzsébet – a jövő hajnalcsillaga, a felvilágosodottság ideál-

⁹¹ Nem sikerült feloldani, közepesen erős feltételezésünk szerint talán Horváth János.

ja, a modernség zászlóvivője – oly szókészlettel beszél szerelemmel kapcsolatos pletykáról, akárcsak egy külvárosi házmesterné, oly durván tanítja móresre egyik-másik társát, akárcsak egy bakakáplár, s oly éretlen cinizmussal beszél házasság utáni ügyekről, mint valami ligeti apacs. Méltó a regény tartalmához előadása is, melyben keresettség, magyartalanság s újat hajszólo, de félreértésekbe zápoló erőlködés váltogatják egymást.⁹²

1918. 52. sz. december 29. 721.

Rákosi Viktor: Palozsnaky Tamás, a nagyerejű kántor és egyéb elbeszélések.
Budapest, Athenaeum

Palozsnaky Tamás, a nagyerejű kántor cím alatt jelent meg Rákosi Viktornak⁹³ új könyve. Egy nagyobb elbeszélés van benne, amelyről a könyv címét kapta, és három rövid tárcanovella. A Palozsnaky Tamásról szóló történet a magyar vidéki élet furcsa, érdekes figuráit mutatja be, abban a modorban, amely a nyolcvanas–kilencvenes években jött divatba, legkitűnőbb példáit Mikszáth műveiben kapta, s melynek Rákosi Viktor is egyik legjobb mestere volt. A három rövidebb novella Rákosi Viktor alteregójának, Sipulusznak műve: vidám, bohókás tréfák, egy-egy ötleten, szójátékon megforduló humoreszkek. Rákosi Viktor egy dologban még ma is kitűnő: igen jól beszéli el történeteit, frissen, temperamentumosan, mindig érdekesen, mert maga is kedvét találja a saját elbeszélésében. Harmonikus, egyszerű lélek, könnyed, derült életfilozófiája keresztülsegíti minden keserűségen, az ember olyan érzéssel teszi le a könyvét, mintha igen kellemes, jókedvű társaságból távoznék. Rákosi Viktornak mindig megmarad az az érdeme, hogy egy emberöltőn keresztül kedvesen és szeretetreméltón szórakoztatta a magyar olvasókat, s aligha van közöttünk betűvel élő ember egy is, aki nem köszönhetne neki legalább néhány jó órát.

⁹² A Kafka-kötet ugyan 1917-ben jelent meg, és Schöpflin Aladár önállóan nem írt róla, csak az írónt búcsúztató nekrolójában említi cím szerint és röviden, lényegesnek tekintettük közölni, mert a *Budapesti Szemle* szerzője képviselte átléphetetlen szociokulturális különbségét és az esztétikum területének rendkívülien szűk illetékségi körét határozottan mutatja. Nem a nekrológ után közöljük, mert annak kegyeleti hangnemét nem akartuk megtörni.

⁹³ Rákosi [Kremsner] Viktor [írói, újságírói nevén a *Budapesti Hírlapban* Sipulusz] – Id. 1905/52.

1919. 66. évfolyam

1919. 1. sz. január 5. 9–10.

Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium. Budapest, Franklin Társulat

Laczkó Géza¹ ily című regénye a legnagyobb arányú újabb magyar történeti regények egyike. Már terjedelme is, 28 íves testes kötet, túlhaladja a modern regények szokásos méreteit, s még súlyosabb belső terjedelme, az a roppant történeti, hadtudományi, politikai és nyelvtudományi anyag, ami bele van dolgozva. Zrínyi, a költő életét és sorsát vette tárgyául, s ebben a tükörben mutatja meg az egész magyar nemzet sorsát az osztrák Habsburg-uralom alatt. A szokásos felfogástól lényegesen eltérve állítja be Zrínyi alakját; a géniust látja benne, akit megbénít, minden törekvését hamvába öli, erejét terméketlenné teszi a körülmények ellenséges szelleme. A körülmények itt: az osztrák udvar, a Magyarország sorsáról intézkedő bécsi hatalmak bizalmatlansága, irigysége és rosszakarata. Zrínyi tele van a legnagyobb tervekkel, amelyeket a zseni szívósságával mindig újra és újra próbál megvalósítani, egész valója egy nagy cél szolgálatában áll, fel akarja szabadítani Magyarországot a török uralom alól. Mindig újakezdi, csapatokat gyűjt, várat épít, tanulmányozza a hadi tudományt, hadi terveket készít, mindig igaz van, meg tudná valósítani terveit, ha Bécsből támogatnák, elegendő hatalmat adnának neki, hogyha csak nem vetnének gáncot lába elé, de mindig újra meg újra összeomlik minden, amit felépített, mert Bécsben nem bíznak benne, leki-csinylik, gyanakszanak, sőt nem is akarják komolyan a felszabadítást, s különösen azt nem, hogy magyarok hajtsák végre. Felbuzdulások, csúfos összeroppanások, fásult tétlenség szünetei, újabb felbuzdulások, melyeket mindig ugyanaz a sors és végül a géniusz kilobbanása, anélkül, hogy nagy eszméjét végrehajthatta volna, egy nagyszerű szellem és óriási akarat, amely hasztalanul égett el – ez Zrínyi sorsa s vele az egész magyarságé. A bécsi rosszindulatnak és ostoba szűkesűségnek a magyarság életére való bénító hatását még ennyire nyilvánvalóan nem írta meg senki irodalmunkban, mint Laczkó ebben a – jóval a háború előtt írt – regényében, s éppúgy nem tudunk magyar könyvet, mely így megmutatta volna a szertelen ambíció tragédiáját. Laczkó a történeti események fonalán csaknem életrajzi módszerrel tárgyalja Zrínyi pályáját, amiből egy kompozícióbeli hiányosság származik: a folyton ismétlődő felbuzdulások és összeroppanások egyhangúvá teszik a regény tempóját. Abban azonban, ahogy Zrínyit mindig megújuló tervei és min-

¹ Laczkó Géza – ld. 1916/50.

dig megújuló bukásai közben bemutatja, a pszichológiai intuíció bőségét és változatosságát mutatja ki. Életrajzi anyagában Széchy Károly nagy könyvére² támaszkodik, de sokkal több történelmi és emberi beleérzéssel, egyes jelenetekben igen jelentékeny megelevenítéssel. Előadása részletező, számtalan jellemző és kitűnően applikált történelmi adalékában csodáljuk történelmi ismereteit, a régi magyar és török világban való jártasságát, egyes képei magukban is megragadó kis összesűrítései a török-magyar harcok különös festői és tragikus világának. A párbeszédet a Zrínyi-korabeli magyar nyelven írja meg, ami talán fárasztja a régi magyar nyelvben járatlan átlagolvasót, az avatottabbnak azonban fölkelte bámulatát, mert a régi magyar nyelvet példátlan bravúrral alkalmazza a megszólaló emberek egyéniségéhez s nyelvészeti is a teljes korhűség benyomását kelti. Laczkó regénye mindenesetre a legnagyobb írói erőfeszítések egyike modern irodalmunkban, s a siker, amelyet ez erőfeszítés arat, kielégítheti az író ambícióját.

1919. 2. sz. január 12. 21–22.

Üchtritz-Amade Emilné grófné, báró Bánhidya Stefánia: Anta, az egyiptomi hercegnő. Óegyiptomi regény. Budapest, Franklin Társulat

Egy új írónő, Üchtritz-Amadé grófné, báró Bánhidya Stefánia³ kér meghallgatást egy regénnyel, melynek az *Anta, az egyiptomi hercegnő* címet adta. A regény az ókori Egyiptomba akarja vinni az olvasót, s egy igen előkelő leánynak a fiatal fő-kormányzóval való szerelmi története van a középpontjában, amely körül csoportosulnak az egyiptomi életből vett jelenetek, alakok és motívumok. A regényben sok olyan részlet van, amely szerzőjének írói érzékére vall, motívumai többnyire jól vannak kigondolva és az ó-egyiptomi világot, amennyire mi laikusok meg tudjuk ítélni, nagyjában jól ismeri; ami pedig írói szempontból mindennél fontosabb, némely helyen el tudja találni azt az archaikusan stilizált többé-kevésbé a fantasztikusba lendülő hangot, amelyen a szereplőknek meg kell szólalniok. A törekvő írónőnek azonban figyelmébe kell ajánlanunk néhány követelményt, amelyek minden írásnak elemi dolgai, s amelyek elsajátítása és szem előtt tartása nélkül az irodalomban senki sem számíthat sikerre. Az írásműnek is kell hogy legyen valami logikája, amely abban áll, hogy a motívumok ne csak következzenek egymásra, hanem kapcsolódjanak egymással, vagyis ha az író fölvet egy motívumot, azt nem lehet csak úgy könnyedén elejteni, annak kell hogy valami következménye legyen a történet menetére, a benne szereplő emberek sorsára, s meglegyen a maga helye a motívumok egész láncolatában. Ha az író pl. az elején részletesen tárgyalja,

² Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. Magyar történelmi életrajzok. Öt kötet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1896–1902.

³ Bánhidya Stefánia Mária (1891–[Német Szövetségi Köztársaság, Arnstorf] 1971), írónő. Férje sziléziai eredetű volt, császári és királyi kamarás, országgyűlési képviselő, johannita rendi lovag. Az itt ismertetett és bírált könyvet *Isis papnője* címmel, átdolgozva, 1922-ben a Légrády Testvérek jelentették meg másodszer.

hogy Antát, az egyiptomi hercegnőt meg akarják tenni Ízisz papnőjének, akkor ezt nem szabad azonnal elejteni, ebből is, mint mindenből, kell valaminek kijönni a cselekményre nézve. Ha az ember aztán a továbbiak folyamán azt látja, hogy a papnői szerepről s a vele kapcsolatos lelki változásokról többé szó sincs, akárha soha nem is kerültek volna szóba, akkor elveszti a kedvét az egész munkától, kivált ha az ilyen fölvetett és elejtett motívumok minduntalan előfordulnak. Akármiféle írásművet csinál az ember, kell valami tervének lenni, amelyhez ragaszkodik, mert különben kusza és érthetetlen, ennél fogva érthetetlen is lesz, amit csinál. Az előadásra is kell némi gondot fordítani, a mondatokat ritmusba szedni, a szereplők szájába adott mondásokat az illetők karakteréhez alkalmazni, a hangot az egyes részletek szerint modulálni, nem pedig azon nyersen és rendetlenül dobni a mondanivalókat az olvasó elé. Ezek olyan alapfeltételei az írásnak, amelyeket csak a dilettáns mellőzhet, aki író akar lenni, annak bele sem lehet fogni az írásba ezek nélkül.

1919. 4. sz. január 26. 45.

Krúdy Gyula: Pesti album. Budapest, Franklin Társulat

Krúdy Gyula⁴ a legkellemesebb és legérdekesebb beszélgetők egyike. Ez az ő ereje, a beszédnek egész különös adománya, amit elsősorban a hang tesz, az író lágy, érzéki, meleg hangja, amelybe mindig elegyül egy kis szomorúság, az elmúlt és meglévő dolgok melankóliája, az élet fájdalmas szeretete, amely ezen az alaphangon fölül mindig másképp modulál aszerint, hogy miről és mit beszél, s amelyben tulajdonképpen az elbeszélő élete és egyénisége lélegzik. Erős líra van ebben a hangban, búsongó, kissé szentimentális, de nem férfiaság nélkül való, az író maga is meghatódik a saját hangjától, mint a magányos esteli muzsikáló, akiből könnyeket fakaszt a saját hegedűjének a szava. Ez a fontos, ez a hang, fontosabb a mondanivalónál is, amely nemegyszer kis súlyú és elfolyó, mindenki másnak az ajkáról irrelevánsnak hatna, de Krúdy az elmondás módjával jelentékennyé és érdekessé tudja tenni. Alakok suhannak el előttünk, félhomályban, nem is a földön járva, hanem csak úgy lebegve, fantomok inkább, mint realitások, nem megfigyelés és valószerű reprodukálás szüleményei, hanem a futó hangulatéi, az író belső hullámvázának kivetítődései a világ sötét felületére – Krúdy nem vesződik azzal, hogy szigorú, biztos és határozott körvonalakat adjon történeteinek és alakjainak, az életnek nem az anyaga, hanem a muzsikája hat rá, nem három dimenzióval dolgozik, hanem mint a spiritiszták a szellemeket, egy negyedik dimenzióba, a saját hangulatába helyezi el a világ képeit, amint feltűnnek előtte. Semmi más nem tartja össze mondanivalóját, mint a belőle áradó líra, ő nem komponál, nem osztja be színeit és formáit bizonyos terv és cél szerint, inkább úgy dolgozik, mint a naturalista muzsikus, aki kóta nélkül, nóta nélkül is, csak úgy hegedüli magának

⁴ Krúdy Gyula – ld. még: 1907/14; 1909/45; 1911/29; 1912/9, 26, 40; 1913/33, 51.

azt, amit a hangulata pillanatnyilag sugall neki, anélkül, hogy törődnék vele, hol lesz vége egész szabálytalanul csapongó áriáinak, meddig terjednek ki és milyen részét foglalják magukba a hangok világának. Egészen sajátos művészet a Krúdyé, teljesen az ő saját műve, senki máséhoz nem hasonlítható, minden megszokástól és tradíciótól független, minden befogadott formát felbomlasztó, kizárólag és teljesen az ő egyéniségétől függő – mindennél bizonyítóbb erejű próbája annak, hogy a művészetben végeredményben minden az emberen múlik, a művész személyiségén.

1919. 5. sz. február 2. 56.

Ady Endre 1877–1919

Ady Endre⁵ költő volt, vagy tizenkét verseskönyv szerzője, aki körül heves esztétikai csaták folytak húsz éven át, de több is volt, mint költő; a magyar szellemi élet arculatán egy egészen különleges vonás, a magyar faji karakter egy sajátos tulajdonságának megszemélyesítője. Fontossága szellemi életünkben nem csupán esztétikai, hanem társadalmi és politikai is. A *protestálás* ősmagyar szellemének megtestesítője volt; az ő fajtájából való magyarok harcoltak egykor Kupa vezér zászlói alatt, majd az aranybulla idején; ők borították tűzbe az országot Dózsa György seregével, ők szították az elégedetlenséget a Habsburg-uralom első századaiban, írták a jeremiádkat a reformációkor, ők tűzték ki először a Rákóczi-lobogót a Felső-Tisza és a Bodrog mentén, az ónodi gyűlésen ők kiáltották az *eb ura fakó* jelszavát. Ahol a magyar tiltakozás, a fakciózus⁶ szellem, a helyét nem találó elégtelenség s a forradalmi indulat hangot kapott magyar ajkon, ott Ady Endrének mindenütt ősei vannak. Két nemzedék óta egyedül Adyban szólalt meg a tiltakozás e szelleme igaz magyar ajkon, s hogy mekkora nyomatékkal, az sokkal jobban megmérhető ellenfelei felháborodásán, mint hívei buzgó magasztalásán. Abban az optimizmusban, amely a háború előtti évtizedekben a magyar közvélemény túlnyomó részén uralkodott, s amely gondolni sem akart azokra a veszélyekre, melyek nemzetünk életét fenyegették, az ő hangja volt az egyetlen nyomatékosan figyelmeztető hang, csak ő látta olyan képekben fájának jelenét és jövőjét, amelyek a *facies hippocratica*⁷ rettenetét tárták az önelégült magyar társadalom elé. Olyan kritikát mondott kultúránk elmaradottságáról, vezető osztályaink politikájának szűk látóköréről és erkölcsi romlottságáról, a nép tömegeinek elhanyagoltságáról, a magyar élet százféle hátrányáról, amely visszadöbbsentette tőle a jóhiszeműeket és gyűlölködővé ingerelte azokat, akik a maguk kis félteni valóját féltették attól a szellemtől, amelyet ő hirdetett.

⁵ Ady Endre – ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/11.

⁶ fakciózus (lat): pártoskodó, békebontó

⁷ *facies hippocratica* (lat): a haldokló arckifejezése

Aki ismerte őt és olvasta verseit, az mind tanúságot tehet róla, hogy igaz magyar volt, aki fenéig itta a magyar keserűség poharát, akinek fájt minden magyar fájdalom, akit a fajával való természetes szolidaritás izgatott egész életén át. A legnagyobb probléma, amely soha nem szűnt meg lelkét zaklatni, a magyarság problémája volt. S kétségbeesése népe sorsán túlzottan tűnhetett fel a legtöbбек előtt a háború előtti évek kényelmes nyugalmaiban, de nem neki adott-e igazat az, amit ma a szemünk előtt látunk viharzani? Aki az ő másfél évtized óta folyton megismételt sirámaiban ma olvassa, megdöbben a költői divináció⁸ félelmetes előreérzésétől. Ady olyan volt, mint a tengerpart madarai, melyek előre megérzik, és hangos sivalkodással jelzik a még csak messziről közeledő vihart. S mikor a vihar kitört, a háborúban csak egyedül Ady érezte meg a kürtök harsogása, ágyúk dörgése és frázisok puffogása közben a lényegét: a magyarság elvérzését és mind biztosabb elerőtlenedését. A magyar faj tragédiáját a háborúban ő írta meg legmélyebb és legkomorabb hangokon, s a nagy összeomlás pillanatában összeomlott ő maga is. 1918 októberében hatalmasodott el rajta a betegség, amely most elragadta az életből.

Csodálatosan finom és érzékeny idegrendszer volt, reagáló képessége szinte korlátlan: az életnek ezer olyan szín- és hangulatárnyalatát tudta megérezni és reprodukálni, amelyet előtte még észre nem vett senki. Ezért nem értették és igen sokan nem értik ma sem, nem tudják követni az öntudat ama rejtelmeibe, amelyek csak az igen élénk érzékenység előtt szoktak megnyílni. Képzettársításának csapongása, amely messze eső dolgokat tudott hirtelenül összefogni, látásának egészen egyéni módja, amely tökéletesen új, teljesen önmagából teremtett képeket adott ajkára, idegenszerűnek, sokszor érthetetlennek tűnt fel azok előtt, akik hozzászoktak a versek felületes olvasásához, de hasonlíthatatlan költői gyönyörök forrása volt azok számára, akik az ő világába bele tudták magukat élni. Ezért voltak olyan fanatikus ellenfelei és még fanatikusabb hívei. Nyelve is csodálatosan gazdag s mély gyökerűen magyar volt, olyan szélesen kihangzó, olyan dús hajlékonyságú s a kifejezés annyi új lehetőségét nyújtó, mint legnagyobb költőink közül is alig egy-kettőé. Az érzés és szemlélet olyan titkát tudta kifejezni, amelyeket kifejezhetetleneknek hittünk öléltte, s az emberi és világi dolgok rejtett muzsikája is meg tudott szólalni dalaiban.

Igazi lírikus volt, s lírájában megpendült az emberi lélek egész világa. Szerelem, politika, fajiság, életvágy és életfilozófia, vallási misztikum, humanitás, társadalmi érzés – minden, ami költészet tárgya lehet, megszólalt az ő költészetében, s egészen egyéni módon szólalt meg, ahogy ő átélte. Egész világot teremtett költeményeiben, s ezt a világot a maga képére formálta. Ezért nem lehet soha a tömegek költője, csak azoké, akikben megvan a fogékonyság és a költészet iránti alázatos-ság, amellyel bele tudják magukat élni egy kivételes egyéniség külön világába.

Élete tragikus küzdelem volt bajjal, betegséggel, a túl ingerült érzékenység gyötrelmeivel, a kortársak meg nem értésével, saját természetének végletességé-

⁸ divináció (lat): sejtelem, jövendölés, jövőbe látás

vel, az élet teljességére való szomjazás kielégíthetlenségével. Halála magyar fájának tragikus órájában úgy hat, mint életének stílszerű befejezése. Elmondta, ami mondanivalója volt, és eltávozott.

S. A.

1919. 5. sz. február 2. 57–58.

**Tersánszky Józsi Jenő: A kék gondviselés, melyről csak egy bizonyos.
Budapest, Táltos**

Ezt a különösen hangzó címet Tersánszky J. Jenő⁹ kis regénye viseli. Finom kis történet – inkább novella – egy kedves, szerény, idegesen félnék és betegesen lelkiismeretes orvosnőről, akit utazás alkalmából egy vonatkésés groteszkül ferde helyzetbe hoz (egy vidéki szálloda kasszírőjének szobájában kénytelen, teljesen ártatlanul, egy éjszakát tölteni egy hadnaggyal), s hazatérve halálos rettegések közt él, hogy esete kitudódik, idegbeteg lesz a félelemtől, s a végén, mikor közönséges lelkű férje csakugyan megtudja a dolgot, s kínozza érte, leugrik az emeletről. Néhány más alak is forog ebben a történetben, éles, erőszakos kontúrral, enyhén karikatúraszzerű vonásokkal megrajzolva, s az egész mögött mint háttér a háború terül el, minduntalan belejátszva valamiképp az alakok sorsába. Az elbeszélés hangja stilizált, ironizáló, a szerző minduntalan gúnyolódik alakjaival, bírálja őket, ez és a nyelvnek némely régiessége az író szándékának megfelelően a negyvenötven év előtti ízléshez közelíti az elbeszélés hangját. Tersánszky más műveiből ismert kitűnő tulajdonságai közül hiányzik ebből a kis könyvből a természetes önkénytelenség, s a nyers, fanyar élet-íz, de annál inkább tele van pszichológiai finomságokkal s a leírás és ábrázolás szolid, biztos művészetével.¹⁰

1919. 6. sz. február 9. 63.

Az örök magyar

Amióta bizonyos lett, hogy a háborúban vesztesek lettünk, nagyon sokan vagyunk magyarok, akik nem merünk Magyarország térképére ránézni. Olyan szép kis folt volt Európa térképén, a formája olyan kedves volt szemünknek, olyan meghitt, gyermekkorunk óta annyira megszoktuk, annyira beletartozott gondolatainkba, hogy el se tudjuk hinni, hogy ez valaha is más legyen. S ha szemünkkel kirajzoljuk a leendő Magyarországnak azt a formáját, amelyet szomszédaink és talán nyugati pártfogóik is szántak neki, ez a kép annyira sérti a szemünket, hogy rá se tudunk

⁹ Tersánszky J. Jenő – ld. még: 1918/43; 1921/24.

¹⁰ Érdekesség, hogy Schöpflin Aladár a *Szózatban* is írt a könyvről, 1921. december 18-án, alig egy héttel a *Vasárnapi Ujság* megjelenése előtt.

nézni.¹¹ Akármilyen történik velünk, ezt az új térképi figurát mi, ma élők, már nem fogjuk többé megszokni, minékünk mindig az ezeresztendősi régi Magyarország lesz a szívünkben, az a szépen, szabályosan elhatárolt, igazán mondhatjuk, magától a természettől kirajzolt szivalak Európa szíve a Kárpátok és a Duna közt. S a szívünkben csendesen, szünet nélkül pereg a vér, akármilyen csinálunk, akármilyen foglalkozunk, akármilyen gondolunk, még álmunkban is a lelkünkre nehezedik a nyomasztó, tehetetlen fájdalom.

Pedig mi Budapesten vagyunk, abban a részében az országnak, amely minden körülmények között Magyarország marad, önmagával rendelkezik, szabad állam, melynek népe fölött nem uralkodik semmiféle más, idegen hatalom. De vannak a magyaroknak milliói, akinek ezerszer rosszabb a sorsuk, akiknek az a szörnyű aggodalom, amely a mi szívünket szorongatja, máris mindennap érezhető valóság, akik fölött máris ott van a hódítók ostora. A megszállott területeken élő magyarok keserősége – ehhez képest játék a mi bánatunk. Ott élnek Erdély régi szép városáiban, a székely hegyekben, völgyekben, a Bánság és Bácska síkjain, a Felvidék ódon, várfalas városkáiban, Mátyus földjén. Diadaltól gőgös ellenséges katonák uralkodnak felettük, szigorú szabályokkal veszik körül egész életüket, elfojtják, kegyetlenül büntetik érzelmeik minden nyilvánítását, galádul megkínózzák őket, beavatkoznak magánügyeikbe, sietve, erőszakosan megváltoztatják a városok ezer év óta magyar külső képét. A még megmaradt Magyarországtól kegyetlenül elzárják őket, hogy ne is tudjanak arról, ami idebenn Magyarországon történik, levél, újság nem jön hozzájuk a magyar hazából, apa nem tud érintkezni a fiával, testvér a testvéreivel, szállongó bizonytalan hírek áramlanak csak onnan ide, innen oda. A hódítók mindent megtesznek, hogy az elszakítottság érzése már most, mikor ez az elszakítottság még nem tény, beleegye magát testvéreink tudatába; minden intézkedésük úgy történik, mintha a mostani állapot máris végleges volna, változhatatlan, ami ellen minden remény hiábavaló, s mindent megtesznek arra, hogy még a hozzánk tartozás vágyát is kiöljék testvéreinkből: hazug rémhíreket terjesztenek az idebenn, Magyarországon uralkodó állapotokról, elferdítik, félremagyarázzák keserves vonaglásunkat, mindenképp úgy tüntetik fel a dolgot, hogy ne legyen nekik kívánatos a régi Magyarországon benn maradni. S az elszakított országrészekben élő testvéreink tompa, sivár keserűségben töltik napjaikat. Minden mozdulatuk egy megalázás, minden pillantásuk fájdalmat okoz, mert mindenütt csak szerencsétlenségük ütközik a szemükbe. Magyar voltuk minden nyilvánításáért súlyos üldözés a büntetés, egy-egy alantas katonai parancsnok vagy kárörvendő hivatalnok kegyétől függ, hogy szabad-e egyáltalán élniök, magyaroknak lenniök.

¹¹ Schöpflin Aladár a sajtóban is ismertetett, az 1919. február 5–8-i párizsi békekonferenciára beterjesztett térképekre gondolhatott, amelyek összesítve jelezték Magyarország szomszédainak területi követeléseit. Ezek szerint pl. Győr, Szeged és Pécs is új államhatárok mögé került volna, és az ország nyugati felén egy észak-dél irányú szláv korridor is átmetszette volna Magyarország területét, kijárással a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságig, biztosítandó a tengeri hozzáférést. Ld. Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Nemzet és emlékezet. Sorozatszerkesztő Gurgyák János és Pótó János. Budapest, Osiris, 2003. 62.

S hozzá pedig az a fellázító, megszegyenítő érzés, hogy a magyar haza lemondott róluk, elejtette őket. Ők csak azt látják, hogy igen csekély katonai erő az, ami elszakítja őket az anyaország testéről, könnyűszerrel, kevés áldozattal meg lehetne tőle szabadulni s hiába mondja nekik a józan okosság, hogy hasztalan volna minden védekezés az egész világ rettentő hatalmával szemben, úgysem mennénk semmire, csak hasztalan pazarolnánk a vért, amiből úgyszólván túlontúl sok elfogyott ereinkből a háború alatt, a végén letepernének erővel, és a békekötéskor ellenünk szólna minden puskalövés, melyet a megszállókra tennénk. Hiába, az érzés fellázad, és a lélek a lázadó érzések színezésében látja a dolgokat. Arról, hogy a mi szívünk mennyire fáj érettük, hogy nincs egy korty italunk, egy falat kenyérünk, amelyet meg ne keserítene a rájuk gondolás, hogy a mi érzésünk is a megaláztatás, a tehetetlen harag, a szomorú elkeseredettség poklában forog, arról nekik nincs módjukban meggyőződést szerezni.

Pedig most sokkal inkább szükséges, hogy érzésben, gondolatban együtt legyünk, mint valaha. Akármi történik Magyarországgal, egynek meg kell maradnia: az összes magyarok érzelmi egységének. Ha az országot nem tudjuk ezeréves formájában kimenteni a nagy katasztrófából, ki kell mentenünk a nemzetet. A magyarság, ha hazáját mégúgy szétszedik is, egy kell hogy maradjon. A magyar kultúrát nem téphetik öt felé és nem vehetik el tőlünk, ez a miénk marad örökre. A székhelyt elszakíthatják tőlünk, azért Arany János és Petőfi Sándor nekik is daloltak, Kemény Zsigmond nekünk, magyarországiaknak is szólt, a Bolyaiak nekünk is gondolkodtak. S aki költői lélek, gondolkozó elme a magyar fajból ezután lesz, az egyformán a miénk lesz, akár Magyarországon élünk, akár bármely elszakított területen. A magyar ész, a magyar lelket nem lehet szétszakítani, egyes részeit eltulajdonítani és máshova csatolni. Az országgal tehet a kapzsiság, a bosszúvágy, a tájékozatlanság akármit, a nemzet egy marad és oszthatatlan. S országhatárokon, mesterséges elválasztó vonalakon át, akármit csinálnak is velünk, kezük fognak magyarok a magyarokkal, lélekben és igazságban össze fognak tartozni. Az összeomlott régi Magyarország romjai fölött örökre ott fog lebegni a magyarság lelke.

S. A.

1919. 6. sz. február 9. 70.

Moly Tamás: Box. Budapest, Franklin Társulat

Moly Tamás¹² éppen most hétről hétre olvasóink előtt áll regényével,¹³ amelynek alakjai, meséje most bontakoznak ki a szemek előtt, s mindenki megfigyelheti, milyen jól tud ez az író elbeszélni, alakokat gyöngéd, jellemző vonásokkal kirajzolni, egymástól elválasztani és egymással viszonyba helyezni, milyen ötletesség-

¹² Moly Tamás – ld. 1907/42; 1918/36; 1920/24.

¹³ A bírálattal egy időben a *Szegedi Emma, a színésznő* című Moly-regényt közölte folytatásokban a *Vasárnapi Ujság*.

gel tud új, érdekes helyzeteket kitalálni, ezekben az embereket természetüknek megfelelően forgatni, s végül milyen tudatos, lelkiismeretes és invenciózus művésze az előadásnak. Akik most regényét olvassák, bizonyára érdeklődni fognak novellái iránt is, melyekből most jelent meg *Box* címmel tizenhét egy szép kötetben. Ezekben is ugyanazok az erények mutatkoznak, mint a regényben: érett, egyensúlyozott világfelfogás, a kitalálás újszerűsége, az előadás kész, hiánytalan művészete. Moly Tamás szereti a különös, furcsa karakterű vagy újszerű történeteket és embereket, szeret meglepetéseket szerezni egzotikus motívumokkal, öröme telik az elbeszélés eredeti technikai fogásainak alkalmazásával. Novellái között igen jó példák erre: az első novella, amely a kötet címét adta: a tragikus box-viadal leírása az angol és a néger boxoló között, az angol boxoló gondolatainak feltárásával, amelyek megvilágítják egész lényét, s egyúttal azt is, miért kell neki, aki a porondon annyi diadalt aratott, most az egyszer alulmaradni, vagy az a novella, amelyben a fogságból kalandos módon hazakerült rokkant székely katona találkozik feleségével. Az ilyen párhuzamos módszert, két ember lelkivilágának vagy egy ember lelkivilága kettős voltának egy képben való feltárását szereti az író, és többször is nagy sikerrel alkalmazza.

1919. 7. sz. február 16. 77.

Tavaszcímzés

Soha még ily keservesen nem vártuk a tavaszt.

A tél most a végén adja ki mérgét, három hónapi ködös, sáros, piszkos idő után, amikor már azt is elfelejtettük, milyen a napfény, s félvakon jártunk nappal is az utcán, délelőtt is meggyújtottuk a villanylámpát az íróasztalon, most széles jég-táblák úsznak lassan a Dunán, cipőink talpa alatt keményen ropog a hó, korcsolya peng, s a Svábhegyről szinte behallatszik Budára a ródlizók vidám kiáltása. Gyönyörű téli idő, délben a nap csaknem melegen süt, járni a hegyen annak, aki nem nagyon fázós, egészség és felfrissülés – alig van kedve az embernek hazamenni a hideg szobába. Mert bizony csak az egyik fele van meg a téli élvezetnek; a másik fele – hidegben tett séta után beülni a jó meleg szobába, pattogó kályha mellé, s onnan nézni ki szép csendesen a jégvirágos ablakon a hidegre – ez csak kevés szerencsésnek adatott. Kályháink hidegek, téli kabátba, kendőbe burkolva ülünk odahaza, és fanyar kedvvel, keserűen elmélkedünk a tavaszról, a nap kedves melegéről, arról az időről, amikor minden másképp lesz, mint most, és minden jobban lesz. De el fog-e jönni az a tavasz, és olyan lesz-e, a milyennek várjuk, reméljük. Nehezen kászálódik, egyre nyúlnak és sokasodnak szenvedéseink, már abban sem bízunk, eljön-e valaha, s az lesz-e, aminek reméljük.

Dermedt télben élünk. Hosszú évek óta elfelejtettük a gondtalan mosolygást, a télnek tiszta derűjét, nagy, nyomasztó gond, aggodalom terhelte lelkünket, mindennap sirattunk és mindennap temettünk: temettünk olyanokat, akiket szeretünk, s akiket elsodort tőlünk a szörnyű vihar, belesüllyesztett az örök elszakadás

némaságába, sirattuk egykori jó életünk talán örökre elvesztett kellemességeit, apró örömeit, kedves gondtalanságát, s rettegtünk a katasztrófától, amely lassan, félelmetesen, folyton közeledett felénk. Előbb kirabolt bennünket, elrabolta tőlünk az élet szépségeit, szívünk derűjét, gondolataink nyugodtságát, teletömte életünket gonddal, megalázással, undorító vesződésekkel, most aztán azzal fenyeget, hogy a mindenükből kiraboltakat levetkőzteti meztelenre, levagdálja tagjaikat, úgy dobja ki őket fagyra, esőre. Mint a dermedt kis madár a kígyó bűvölete alatt, mozdulatlanul, megbénulva vergődünk, nincs sem erőnk, sem eszközünk, hogy kiszabadítsuk magunkat a kábító nyomás alól, vérünk keringése elakad, itt is be van kötve egy tagunk, ott is, hogy az ereken ne csörögghessen át a friss vér az egyik tagból a másikba, petyhüdtén, ritmus és lendület nélkül ver a szívünk, és félve számláljuk dobbanásait, mozog-e még? Hideg szelek érnek hozzánk messze nyugat felől, onnan a mámor diadalmas kurjogatósa hallatszik hozzánk és gonosz arcú káröröm vihogása, amelyeket sokáig mutogattak nekünk, most sorra elkapkodják feléje tárul ajkunk elől, s talán még örülnek is kínos vonaglásunknak, amikor a családok alól kivillan a horog, amellyel elloptak mindent. Néha, egész halkán, egy-egy melegebb széláram indul felénk, vágyva, remélve tárjuk ki feléje karunkat, hogy aztán csalódva húzzuk össze magunkat, mert rögtön jön utána egy fagyos szélroham, amely lehűti a remény zsenge csíráját. Mint az operációra váró beteg, aki tudja, hogy le fogják vágni itt egy tagját, ott egy ízületét, és sóhajtozva kívánja, bárcsak túl lenne már mindenben, túl a nagy bizonytalanságon, türelmetlenül várjuk, legyen már, aminek lennie kell, talán úgy is lehet élni, megcsonkítva, bénán is élet az élet, az is jobb, mint a mostani gyötrelmes bizonytalanság, ez a hosszú előszobázás az operáló terem ajtajánál. De az orvosoknak nem sürgős, kényelmesen, okoskodva, széles bőbeszédűséggel folytatják a konzíliumot: mit kell a betegről leoperálni és hogyan, a tudomány mely szabályai illenek rá erre a betegre. A részvétlen nemtörődés, a szívtelen mesterségbéli rutin kegyetlen tárgyilagossága teszi az ajtón keresztül suttogásként hangzó beszédüket félelmetessé. A beteg pedig vár, fél és reménykedik, és néha nyög egy nagyot: én már nem bánok semmit, akármi lesz, csak vége legyen már egyszer. Magas fokú láza van, infekciók emésztik belsejét, a beteges képzetek összevissza kavarnak agyvelejében, megcibálja testén a kötéseket, emészti magát, vonaglik szenvedésében, hogy annál tűrhetlenebbé tegye az állapotát... És meg fog nyílni az operáló terem ajtaja, szépen, annak rendje és módja szerint fölteszik a beteget a műtőasztalra, és hozzáfognak a szabadaláshoz...¹⁴

Ez a bizonytalan bénító várakozás, a ködbe nézésnek ez a nyomasztó érzése az, ami kínosabb, mint maga a nagy baj, ami fenyeget. Megyünk lassan, vánszorogva a tavasz felé, várjuk a napsugár csillanását, nem tudunk teljesen elszakadni a reménytől, de nem tudunk hinni sem... Csak jönne már, hogy fölengesztelje fűtetlen szobánkat, belebocsássa a meleg vért dermedő tagjainkba és elindítson annak az új életnek, amely reánk vár. Akármilyen lesz is, csak már indulhatnánk,

¹⁴ Utalás a háború utáni békeszerződésekre, Magyarország feldarabolására.

belefoghassunk az új szántás munkájába, megkezdhessük azt az új életet, amely akármilyen lesz is, mégiscsak jobb lesz a mostaninál...

S. A.

1919. 10. sz. március 9. 113.

A járvány

Nem tudják, miről van szó. A földre tepert német óriás gyötrelmes vonaglását kárörömmel nézik, de kárörömük mögött ott reszket a páni félelem, hogy hátha valamikor még föl talál tápáskodni és bosszúért lihegve ront rájuk. A franciák értelmét fascinája az a gondolat, hogy akármit csinálnak, a németek száma mindig felül fogja múlni a franciák számának kétszeresét, s ez a roppant embertömeg művelt, eszes, szorgalmas, derék emberekből áll. Mindenképpen arra törekszenek tehát, hogy lehetetlenné tegyék, hogy ez a német tenger még valaha elinduljon a Rajnán át, őellenük. Elvégre nem lesz nekik örökké szövetségesük Angolország, Amerika és majd az egész többi világ. Angolország a világ kereskedelme fölötti uralmát akarja megszilárdítani, Olaszország adriai egyeduralmat a jugoszlávokkal szemben, csehek, románok, szerbek Magyarország testéből lakmározni. Mindez úgy történik, mintha bizonyos volna, hogy a világ mai rendje még beláthatatlan időkig, rendíthetetlenül épségben marad, s amit Párizsban elintéznek, az érvényben marad évszázadokig.

Közben pedig reng a föld, és félelmetes természeti erők készülnek ostromra az egész mai rend ellen. Az emberek milliói gyülekeztek össze majd öt éven át a harctereken, meglátták saját roppant tömegüket, meglátták, a sok millió szegény emberen milyen kevés jobb sorsú uralkodik, és meglátták, milyen rettenetes hatalom a szegényeknek roppant tömege. Csak gondolni kellett egyet és rájöhettek, hogy ha ez a sok szegény összefog, egy fuvallattal el tudja söpörni a rajta uralkodó keveseket, és akkor vége a régi világnak, a kevesek uralmának a sokak fölött. És az embertömegek véreztek, küzdöttek, irtózatossá szenvedtek az állam gondolatáért, amely nekik csak fantom, amely nekik nem adott semmit s most tőlük ilyen rettenő áldozatokat kívánt. Nem természetes-e, hogy ha egyszer föleszmélnék, akkor az állam mai gondolata ellen fordulnak, és erre összeomlik mindaz az óriási építmény, melyet évszázadok a szegény nép tömegeire mint alapra építettek, az egész modern civilizáció? A földrengés mindenütt érzik. Oroszországban már romba döntött mindent, ami a régi világe volt, Németországban most reng, nálunk is recsegnek az állam épületének eresztékei, de nem kell hozzá érzékeny szeizmográf, hogy megmutatkozzék a rengés a győztes országokban sem. Hiába bizakodnak abban, hogy ők győztek, ezzel legfeljebb azt érik el, hogy náluk valamivel később fog bekövetkezni a nagy földomlás. Csak hozzák Németországot olyan helyzetbe, hogy a német szegény emberek millióinak az élete miattuk folytonos ínség és nélkülözés lesz, csak bánjanak el Magyarországgal úgy, hogy a magyarok tömegeinek lehetetlenné válik a világ mai rendjében az élet, akkor majd beáll a nagy felfordu-

lás, amely Kelet-Európát már másfél év óta lázban rázza, Közép-Európában is, és ha Kelet- és Közép-Európa összefog, akkor a nagy mozgalom nem fog megállni a Rajnánál, de még a La Manche csatorna partján sem, s a párizsi békekonferencia határozatait a nagy világegés lángjainál fogják elégetni.

Nem látják vajon, hogy a kommunizmus nem politikai párt és nem is egyszerű osztálymozgalom, hogy egészen másvalami; olyan, amilyennel még sohasem állt szemben a modern államművészet, egy új vallás, amely a nagy embertömegek évszázados szenvedéseiből fakadt, s a mostani háborús lelkiállapotban kész talajra talál? Terjedése a vallások terjedésének törvényei szerint halad, öntudatlan vágyak testesülnek meg benne és elfojtott tömegindulatok sűrűsödnek a robbanás feszültségéig. Akiknek nincs remélhatalmuk a jelenben, azok tudnak ily fanatikusan bízni a jövőben, akiknek nincs vesztenivalójuk, azok tudnak kockáztatni mindent, amijük még megmaradt. S ha a németnek és a magyarnak nem marad többé vesztenivalója? Hiába állítanak a járvány ellen őrségeket a falu végére, mégis behatol. A francia proletárok milliói is rá fognak jönni arra, hogy ők csak szenvedtek a háborúban, s nem nyertek semmit a győzelemben, s akkor hiábavaló lesz Clemenceau energiája és Foch hadvezéri művésze. A kétségbeesett népek lesznek az emberiség bacillus-hordozói, a járvány úgy fog terjedni belőlük, mint a temetetlen hullából, és akkor jaj a mai rend állapotának.

Ki hiszi azt, hogy fegyverrel lehet valamit tenni a járvány ellen? Ha lehetne, már megtették volna. Ki hiszi azt, hogy az antantnak van ereje arra, hogy megszállva tartsa Oroszországot, Németországot? Franchet d'Espéray¹⁵ tábornok megmondta Párizsban, hogy nem megy Oroszországba, mert nem akarja, hogy szovjetek alakuljanak a hadseregében. Ők maguk is tudják, hogy a járvány inficiálja az ő embereiket is, amint fertőzött földre lépnek. A Római Birodalom egész kultúrája és egész óriási katonai ereje nem volt elegendő arra, hogy megállítsa a kereszténységet hódító útjában, s mikor az önfenntartás ösztöne arra vitte a császárokat, hogy megpróbálják krisztianizálni birodalmukat, már késő volt. Nem lesz-e majd késő, ha a nyugati hatalmak egyszer megpróbálnak leszámolni az új vallással, amelynek számára ők trágyázzák meg ma kétségbeesésbe hajtott népek véres verejtekével a talajt?

S. A.

¹⁵ Franchet d'Espéray (1856–1942), francia tábornok. A világháború után, a padovai béke (1918. november 3.) megkötése után is a balkáni térségben maradt, így a Károlyi Mihály vezette kormány többször tárgyalt vele. 1920 januárjában járt Budapesten, találkozott Huszár Károly miniszterelnökkel és előre vetítette, hogy Magyarország számára kemény békediktátumokat készítenek, mint ahogy ez Trianonban érvényesült is.

1919. 10. sz. március 9. 118.

Bokor Ervin: Menekülés szibériai fogságból. Budapest, Franklin Társulat

Bokor Ervin¹⁶ tartalékos főhadnagy még 1914. év novemberében, Szinnánál került orosz hadifogságba, s hosszú időt töltött különböző fogolytáborokban, mind keletre kerülve Szibériában. Az egész idő alatt egy társával a szökésről elmélkedett, ezért igyekeztek mind keletre, a kínai határhoz minél közelebb kerülni. Végre aztán sok előkészület után, nagy vakmerőséggel és ügyességgel sikerült nekik a szökés, átjutottak Kínába, onnan Japánba, s Anglián keresztül álnévvvel, hamis útlevelel haza. 1916 pünkösdjén már otthon is voltak. Hadifogságát és kalandos szökését írta meg egy testes könyvben, amely most jelent meg. A legérdekesebb könyv ez, amit a hadifogságról, a hadifoglyok életéről írtak, a különböző fogolytáborok élete, amely minden egyhangúsága mellett is minden táborban a benne élők s az őrző személyzet egyénisége szerint más és más, plasztikusan elevenedik meg benne, az érdekes és jellemző alakok, magyar és német tiszték, orosz fogolytáborparancsnokok, őrkatonák egész serege vonul föl, mind megannyi tipikus alak, a hadifoglyok apró örömei, szórakozásai, kis társadalmuk egész berendezkedése, az az egészen sajátos világ, amelyet a nagy háború alkotott meg a maga képére, a háttérben pedig a végtelen, havas szibériai puszta perspektívája a civilizációtól elzárt életével; mindez, mint csupa érdekes és új motívum tűnik fel a könyvben, olyan embernek előadásában, akiben megvan a fölényes szemlélet és a dolgokat világosan megfigyelő okosság adománya, s aki igen jól tud írni, egyszerűen, világosan, plasztikusan, érzélgés és affektáció nélkül, mégis férfias megilletődéssel ott, ahol erre alkalom van. A könyv másik része sokszor olyan benyomást tesz, mint egy Verne-regény, a hajón-utazás, rejtőzködve, ellenséges környezetben, a hajón feltűnő különös alakok, az olvasó meg nem lankadó érdeklődéssel olvassa. Akik maguk hadifogságban voltak, azok a maguk életének képét találják benne, akiknek hozzátartozóik járták meg vagy járják még most is Szibériát, azoknak mindennemű érdeklődését kielégíti a könyv, amely a világháború egyik legkülönösebb részének mintegy irodalmi formába foglalt monográfiája.

1919. 11. sz. március 16. 129–131.

Ady Endre az Akadémiában. Schöpflin Aladár Adyról a felolvasóteremben

Ady Endre most, halála után néhány héttel vonult be először az Akadémiába, egyelőre vendégül. Schöpflin Aladár, maga is vendég, kalauzolta, felolvasást tartott róla a nagy számban összegyűlt akadémikusok és a szép, tágas felolvasótermet

¹⁶ Bokor Ervin (?-?), feltehetően azonos az Österreichische Creditanstalt Wiener Bankverein későbbi magyarországi ügyvezető igazgatójával, miniszteri kormányfőtanácsossal.

teljesen betöltő közönség előtt.¹⁷ Az Akadémiában eddig talán még ki sem mondták Ady nevét, a megváltozott idők és talán a halál engesztelő ereje vitte rá az Akadémiát, hogy meghívásával a felolvasásra alkalmat adjon.

Schöpflin Aladár ebből is indult ki felolvasásában. Érintette azt az ellenkezést, melyet Ady költészete és szereplése támasztott, s amely elsősorban világnézeti okokból származott, s azután támadói részéről szításában szerephez jutott az elfogultság és nemegyszer a szándékosan félremagyarázó rosszindulat is. Ezek a támadások az olvasóközönség nagy részét elzárták Ady elől, számtalan sokan elítélték anélkül, hogy olvasták volna. Leginkább hazafias költészetét magyarázták félre. Hazafiatlannak, a nemzeti érzéstől elszakadottnak bélyegezték, holott – mint Schöpflin nyomatékosan hangsúlyozta – ő volt korának legszenvedélyesebb magyarja, akinek a magyarság sorsán való töprengés volt élete legnagyobb dolga s költészetének legfontosabb, minduntalan visszatérő motívuma. Csakhogy az ő magyarsága egészen más volt, mint amit a közönség megszokott: nem a nemzeti önérzet felcsigázása, nem is a nemzeti hiúságnak való hízelgés, hanem a magyar nemzet sorsának, a világban elfoglalt helyzetének keserű szemlélete, a nemzet jövője miatti rettegő aggodalom, a háború előtti és alatti közviszonyok sivárságán, a magyarság felett uralkodó elemek veszedelembé döntő politikáján való dühös elkeseredés. A végzetes szeretet ez, amely szeretete tárgyának helyzete miatti fájdalmában a harag szavaiban tör ki. S ma, amikor előttünk állanak a következményei annak a politikának, amelyet Ady ostromozott, lehetetlen eltagadni az ő szavának igazságát.

Ady hazafias költészetének fejtegetésében állapította meg a felolvasó a költő lelkialkatának azt a vonását, amely mintegy szerelem költészetének: nála a szeretetnek mindig kísérője a harag, a vonzódásnak a civódás. Harcos lélek, amely mindig harcban áll a világgal és önmagával, megnyugodni nem tud örök meghasonlásban él, nyugtalanságában nincs pillanatnyi pihenő sem. Szerelmi költészetét is ez jellemzi elsősorban, neki a szerelem nem tiszta gyönyörök forrása, neki nincs Beatricéje és Laurája, nem teszi oltárra a nőt, hogy gyönyörűséggel hódoljon előtte. Az ő szerelme a nemek örök kiegyenlíthetetlen harca, amelyben nincs szünet, mert a nővel való teljes lelki összeolvadásra, a nőnek teljes és végleges bírására vágyik, s kétségbeesett haraggal jajdul föl ennek lehetetlenségén, nem bír belenyugodni, hogy a nő nem adhatja oda neki egész lényét. Ezért elegyednek komor füstök vágya tűzébe, ezért következik a gyönyörben való fölemelkedés rövid pillanataira mindig a sivár kiábrándulás napjai, ezért új harc neki minden szerelmi óra. A szerelemnek egészen új koncepciója ez, Adynak egészen sajátja, amelyet azonban ismer a modern pszichológia. Ennyiben Ady az irodalom nagy fölfedezői közül való.

Ady magányos lélek volt, de magánya folyton nyugtalanította, s rendkívüli erő-

¹⁷ Szerző nélkül közölt cikk, a szöveg olvastán világos, hogy maga Schöpflin Aladár írta, bár önmagáról harmadik személyben beszél. Adyról ld. még: 1903/50; 1906/10; 1907/45, 52; 1909/3, 52; 1912/15; 1913/25; 1914/10; 1919/5.

vel élt benne az önmaga közlésének vágya. Belső ösztöne hajtotta, hogy kitárja magát az emberek előtt teljesen, maradék nélkül. Innen ered rendkívüli közvetlensége, mindig önmagával foglalkozó egocentrizmusa, amely lehetetlenné tette számára, hogy a líra körén túllépve, objektívebb formákban is kifejezze magát. Viszont azonban [sic!] ez adja meg lírájának rendkívüli intenzitását. Soha még ember ennyire őszintén, fenntartás nélkül ki nem tárta magát a költészetben, s alig van emberi lélek, amelynek minden redőjébe olyan pontosan beláthatnánk, mint az övébe. A kifejezésnek ezzel a teljességével válik Ady lírája – ha nem egyes alkotásaiban, hanem egészében nézzük – monumentálissá. Ő kifejezni igyekszik azt is, ami az emberi lélemben ellene mond a kifejezésnek, ami az öntudat félhomályában van, a tudatlanság sötétjében rejtőzik, s innen vannak homályosságai, amelyek azonban szintén fokozzák monumentális hatását, hiszen a művészet legnagyobb alkotásaiban mindig van valami irracionális, teljesen meg nem érthető, csak sejtelemmel megközelíthető.

Felolvasását Schöpflin Aladár azzal fejezte be, hogy bár ma még nem vált általánossá Ady elismerése, igazi értékét csak egy kisebbség fogadta el, szilárd meggyőződése szerint ő volt a legnagyobb magyar lírai költő. Az irodalom nagy értékei közül való, akiket koruk félreismer és megtagad, akiknek igazsága azonban keresztülhatol a kortársak elfogultságán, s lassanként általános érvényűvé válik.

1919. 11. sz. március 16. 131.

Balla Ignác: Anonima levelei. Budapest, Singer és Wolfner

Balla Ignác¹⁸ regénye érdekes és hálás ötletből indul ki. Egy hírneves író, aki kezd megrendülni önbizalmában, s emiatt szenved, egy reggel elragadtatással, bámulattal és szerelemmel teljes levelet kap névtelen női kézről, amely visszaadja bizalmát, s eltölti vággyal, sőt szerelemmel a rejtelmes ismeretlen iránt. Mindenütt őt keresi, belefog egy sereg szerelmi viszonyba új meg új nőekkel, akikben mind újra az Anonimát sejtí, mindegyikből kiábrándul, s végül elveszi derék, kedves unokahúgát, a józan, prózainak tartott Elzát, aki már évek óta gondoskodott testi jóvoltáról, felügyelt takarítónőjére, rendben tartotta fehérneműjét, s mindig mint a megtestesült háziasszonyi próza állt előtte. Csak aztán tudja meg, hogy a szerény kis Elza volt az Anonima, aki kislány kora óta hűségesen szerette, önbizalmatlanságában meg akarta vigasztalni, áradozó névtelen leveleket írt neki, s ezzel költészetet lopott bele életébe. Ez a téma így igen jó, és ez a kis regény legfőbb érdekessége. Kiaknázásában az író már kevésbé volt szerencsés, mint kitalálásában: a sokféle nőalakoknak, akiket az Anonima keresése közben felvonultat, nem tud elég határozott és éles profilt adni, kicsit a levegőben oszlik el mind, s a kiábrándulás és szakítás nem mindig van meggyőzően indokolva. Az előadásban sem üti meg azt a hangot, amelyet a téma természete kíván, az ilyen természete szerint

¹⁸ Balla [Braun] Ignác – ld. 1912/38; 1917/21.

vígjátéki alapötlet könnyed, fölényes hangra kívánczik, amit a regény írója is érzett, s helyenkint újra meg újra megpróbálja eltalálni, de minduntalan beletéved az érzelmesen filozofáló hangba, humorában pedig nincs elég önkénytelen frissesség. A kis Elza alakja azonban megmenti a regényt, könnyedén, biztosan van odavetve szürke kis alakja, kedvesen jelentéktelen, okos arcoskája mindig akkor tűnik az olvasó elé, amikor kell, a regény minden fordulatán érezteti a főszereplő sorsára való hatását, s bár ő a legszerényebb és legegyszerűbb, mégis mindig őt látjuk főszereplőnek.

1919. 13. sz. március 30. 155.

Berkes Imre: Nem haltam meg tőle. Budapest, Légrády Testvérek

Berkes Imre¹⁹ új könyvében van egy hosszabb novella, amely a könyv címét adta, és hozzá néhány kisebb terjedelmű tárca-elbeszélés. A kötet fődarabja egyike Berkes eddigi legjobb műveinek, kompozícióban talán nincs erősen összefogva, de előadása magával ragad, tele van friss elevenséggel, az alakjai könnyű vonásokkal, de pontosan vannak körülhatárolva. Egy fiatal gimnazista fiú hirtelen szerelmi megérése van benne megírva, olyan téma, amely sokszor és sokat foglalkoztatja a modern írókat, sokféle megvilágításban láttuk már, s Berkes mégis újnak tudja felmutatni. A fiú teljesen ártatlanul jön néhány vakációi napra falura, de tele a félős kíváncsisággal, csodálattal, ellenszenvvel és vággyal, amely a szerelem nagy titka felé vonzza. Egy kedves, csinos, derék leány folytonos közelléte öntudatlanul is megtölti minden idegszálát ezzel az epekedéssel, amelyet nem ért meg, romantikus kalandokról ábrándozik, akarni nem akar semmit, de sodródik, világos tudata nélkül a szerelmi vágy kínos-meleg áramlásában. Egy kirándulás duhaj, szertelen, önmagával és feleségéhez való viszonyával vívódó nagybátyjával – ez a novella legerősebben megírt részlete – hirtelen megérleli a gyümölcsöt, aminek be kellett teljesedni, az be is teljesedik, – a fiú nem hal meg tőle. A szerelmi jelenet utáni reggel is, boldog örömeivel, zavarával, félelmeivel, boldog búcsúzásával igen jól van megírva.²⁰ Az egész történet rokonszenvesen van elmondva, kényességeit érett írói ízlés tompítja, gyöngédség és megértés van benne, a fiatalságnak szeretete. A novella s a kötet többi kisebb darabjai is nyomatékosan bizonyítják azt az öröndetes fejlődést, amelyet Berkes munkáján már néhány év óta tapasztalunk; új könyve már teljesen érett, eszközeiben biztos és látásában tisztult író tár elénk.

¹⁹ Berkes Imre – ld. 1913/3; 1917/44.

²⁰ A kritika külön érdekessége, hogy Schöpflin Aladár is kidolgozott egy hasonló regénytémát, a *Mossóczy Pál szép nyara* című könyvében (1922). A regényben a fiatal korrepetáló tanár a ház asszonyába szeret bele, de az ifjú, egy nyárra szerződött tanító önmaga előtt teljes zavarban, lelki komplikációkkal távozik.

1919. 14–15. sz. április 13. 167.

Nagy Endre: Gróf Mach Zsigmond. Budapest, Légrády Testvérek

Nagy Endre²¹ ily című regénye a legkomolyabb írói erőfeszítés, amit ez a szeretetreméltó író eddigi pályáján felmutatott. Széles alaprajzú történeti regény a múlt század elejéről, s olyan témáját fogja meg a régi magyar életnek, amely tele van a mai időkbe is belehangzó aktuális mellékszövegekkel: a jobbágyság sorsát a rendi világban, s azt a pszichológiai folyamatot, amely a nemesség jobb részét abban a mozgalmas időben a jobbágyfelszabadítás irányába sodorta. A nemesség harcai a vármegyeházán a rendi alkotmányért a királyi hatalom ellen, a vidéki urak duhaj, parlagiasan viharos életmódja, a sűrű magyar vér sötét lobogása, a Martynovics-pör emlékei, az ébredező irodalmi szellem s a jobbágy-nép gyötört, kiszartott sorsa, a rendiség rettentő igazságtalansága és nemzetpusztító mérge adják a regény háttérét. Az előtérben pedig egy bihari földesúr, gróf Mach Zsigmond áll: roppant gazdag, hatalmas erejű, tehetséges, de a szűk körű vidéki életben elparlagiasodott, gögös nagyúr, szenvedélyben, mulatságban, szeretetben és haragban féktelen, indulatos fellobbanásaiban félelmetes, kíméletlen és gyöngéd, durva és jószívű, nagy tettekre képes és apró-cseprő virtusokban kiégő nagyúr. A történet elején vezére a bihari nemes uraknak a rendi előjogokért való küzdelemben, aztán az élet keserűségei, második feleségében való csalódása, szörnyű bosszúja s az emiatt szenvedett kufsteini fogság, nemkülönben egy házában nevelkedett tüneményes tehetségű jobbágy-fiú hatása alatt mindinkább megpuhul, felismeri a rendiség szörnyű igazságtalanságát, és a saját jószántából fölmenti jobbágyait. Az alak beállítása némileg az idősebbik Wesselényire emlékeztet, amilyennek Kemény Zsigmond leírta, s a motívumok fűzésében, a régi Magyarország hangulati képeiben Jókai iskolájának tanulságait értékesíti az író, de az alaptéma megfogása egészen a mai levegőből való. Nagy Endre legnagyobb írói erénye, a friss, könnyed elbeszélési tudás ebben a regényében is megvan teljes mértékben, de megkomolyodva és stílusban is erősebb lendülettel. Egy könyvét sem olvastuk olyan szíves örömmel, mint ezt a regényt.

²¹ Nagy Endre – ld. 1905/42; 1908/1.

1919. 16. sz. április 20. 182.

Kádár Endre: Balalajka. Budapest, Athenaeum

Kádár Endrének²² tudtunkkal első regénye ez, amely most megjelent.²³ Meg kell mindjárt mondanunk: a legjobb modern magyar regények egyike, amely íróját egyszerre legkiválóbb íróink sorába emeli. Nagyon kevés magyar író tud emberi alakokat és sorsokat olyan sokrétűen, komplikációikban annyira megvilágítva ábrázolni, a lelkekbe annyira elmélyedni, cselekvések, elhatározások, indulatok gyökereit olyan biztosan meglátni, az emberi gyöngeségekben, esendőségben olyan megértéssel és részvétellel meglátni azt, ami szép, magasabb rendű és igazán emberi. Egy különös emberpár sorsát mondja el: a férfi orosz forradalmár, fantaszta, magában évdő, őstalajából kilépett és az új talajban gyökeret verni nem tudó, nosztalgiaától gyötört, idegenekkel összehangolódni képtelen, a nő francia, lénye gyökerében polgári, érzéki, felelősségérzés nélküli, madár-szerűen kedves és együgyű. A két ember eredendő faji és egyéni inkompatibilitásából eredő súrlódásai adják a regény témáját, s ez az írónak kitűnő alkalmakat ad a lélektani komplikációk ábrázolására, amelyekben az író magasabb rendű írói művészete teljes erővel érvényesül. Különösen figyelemreméltó az a gyöngédség és megértés, amellyel alakjait kezeli, a regény emberséges szívvel van írva, s az emberi sorsokkal való mély együttérzés diktálta.

1919. 18. sz. május 4. 207.

Szegedi István: Gyöngyvirág. Budapest, Athenaeum

Szegedi István²⁴ verseskönyve nem a mai viharos idők hangulatából való, ma anynyira a külső események, a nagy világ-felfordulás hatása alatt állunk, hogy szinte

²² Kádár Endre [1904-ig Schwarz Endre] (1887–1944) író. Második, terjedelmesebb regényét (*Önbüntetés*, 1935) Füst Milán rendkívül lesújtó kritikával illette: „...véleményem szerint, úgy e regény maga, mint a róla eddig elhangzott vélemények: a legnagyobb irodalmi tévedés, amelyet eddig megéltem, ezt már nincs is kedvem szó nélkül hagyni. [...] Az a baj, hogy ez a regény, ha érthetőbb volna, még unalmasabb volna.” (*Nyugat*, 1935/121–127.) Illés Endre viszont jó benyomással emlékezett meg róla: „Ez a két regény a részletek, a valóság, a figurák, az emberi helyzetek szédítő zsúfoltságával lepett meg annak idején. Mintha egy bőröndnyi amatőr fényképpel tért volna haza külföldi útról – ilyen volt Kádár Endre regénye, s főként a második, az *Önbüntetés*. A két háború közötti anarchikus Nyugat-Európáról talán senki sem gyűjtött annyi adatot, mint ő – milyen remek, változatos, éles pillanatfelvételek voltak. Balzac, Proust, Valéry-Larbaud regényeinek gazdagsága. Csak éppen az egyes képek között alig érzékelhető, vékony, áttetsző sejtthártya feszült – figurák és szituációk helyett összedobált mozaikkép nyugtalanította az olvasót, aki ettől a zsúfoltságtól és a külön kockákba szorított mozgalmasságtól káprázva hajtotta be a regényt.” (*Mestereim, barátaim, szerelmeim*. II. k. Budapest, Magvető, 1979.)

²³ A regényt a *Nyugat* közölte folytatásokban.

²⁴ Szegedi István (1886–1944), költő. Az itt ismertetett kötet volt első könyve. A továbbiak: *Boldogság elé* (1921), *A falra festett ördög* (1922), *Gurul a szív* (1924), *A halhatatlan hitves* (1925).

csodálatosnak érezzük, hogy költő elrejtőzik a maga élete kis körében, lírai varázsvonalat rajzol önmaga és a világ vihara közé, hogy e vonalon belül ne hallasson semmi a nagy lármából, ne hallasson egyéb, mint a saját lelke halk, félnék, gyöngéd zengése. Mégis enyhülés, a közélet izgalmában kifáradt léleknek pihenés, ha egy órára bele tud merülni az olyan szelíd, búsongó versekbe, mint a Szegedi Istvánéi, s bizonyára lesznek olvasók, akik szívesen társalkodnak a fiatal költővel és megköszönik azt a kikapcsolódást, amelyet szerzett nekik. Mert nem lehet olyan világ, amelyben ne lenne érdekes egy léleknek az élet nagy dolgaival, a szerelemmel, vágygal, bánattal és halállal való súrlódása, ha szép szavakban és harmóniákban fejezi ki magát: a költészetet az teszi örökkévalóvá, hogy az aktuális pillanattól függetlenül olyan dolgokat rögzít állandó formába, amelyek mindenkor foglalkoztatják az embereket, s amelyek mindenki életének lényegéhez tartoznak. Szegedi István is a líra ilyen ős-témáihoz próbálgat új variációkat adni, s ezzel fogja meg szívünket. A lankadt akarathoz, a bánat előtti megadásnak költője – nem harcol, nem lázad –, olyan passzív marad mindennel szemben, mint egy hangszer, amelyből szomorú melódiákat penget ki valami láthatatlan kéz. Az egész való világ ennek a passzív fájdalomnak a hangulatába burkolva tűnik elő verseiből, az érzékenység az egyetlen forrás, amelyből kicsurran belőle a dal. Lírája egy húrra van hangolva, nincs széles, sokszólamú kihangzása. A harmóniák, amelyeket kihoz belőle, nem nagyon újak és meglepők, inkább variációk, mint merész invencióval kitalált melódiák, de művész-ember variációi. Az értéküket őszinteségük és átéltségük adja meg, s a formának játékos kezelése, amely néha nemcsak művészkedés, hanem valóban művészet is. Vannak képei, amelyeket szeret ismételni: készlete nem kimeríthetetlen és nem mindig megújuló, de sohasem merő frazeológia, mindig kifejez valamit, ami az övé. Van egy-két fogása is (pl. a szavak és sorok ismétlésével való játék), amelyet hatással tud alkalmazni, és ízlésének javára írjuk, hogy nem él vissza velük. Amit csinál, impresszionista költészet, lehet, igaz, amit most untalan hallunk, hogy az impresszionizmusnak bealkonyodott, de amíg impresszionábilis lelkek lesznek, addig mindig lesz érvénye és keletje az impressziók művészetének.

1919. 20. sz. május 18. 231.

Rényi Edit versei. Budapest, Benkő

Vékony, finom kiállítású füzetben versek, egészen asszonyi hangon szólnak, az önmagát kitarásnak azzal a vágyával, amely teljesen asszonyi vonás: a férfi, ha teljes közvetlenséggel kitergeti magát, ettől mindig kínos izgalomba jut, csak az asszonnak telik benne gyönyörteljes izgalma, amely sokszor az érzéki örömmel érintkezik. Az asszony, aki felfedezi a világot s nyílt vallomást tesz róla: felfedezi a gondolatot, a természetnek a lélekkel való kapcsolatait, a saját viszonyát az élet egészéhez, a szerelemhez, a gyermekéhez, a háborúhoz s főként a művészi

formához; ez Rényi Edit²⁵ poézise. Olyan, mint egy magát nem érző recitatív:²⁶ a versek, a költői forma váltakozása dacára egymásba folynak, összetartódnak, s az egyes verseken belül is a színek, motívumok szinte legázolják egymást, a költő bizonyos asszonyos türelmetlenséggel beszél, nem ér rá megállapodni egy motívumnál, azt részletesen kifejtteni, értéke szerint mérlegelni, hidakat építeni közte és a többi motívumok között, mert közben más motívumok rohanták meg a fantáziáját. A tempója rendszerint lelkendezően sebes, a képek szinte szimultán tűnnek fel, egyszerre rajonkint az agyában, s ezért néha zavar is elegyül beléjük. Néha azonban megkapóan új és frissen látott képei vannak, képe, beszéde némely versében oly dús és közvetlenül előtörő, hogy a szimbólum marad meg a versben tartalomnak. A költőnő, úgy látszik, válaszüton áll a költői kifejezés kétféle módja között: a szabad, fesztelen recitatív-szerű beszéd és a formásan kikerekített, szabályra pergő, régi értelemben vett vers között. *Nyári vers* című verse például, sorainak ismétlésével, kezdőpontjába visszatérő hangulatú strofa-alkotásával, egész kerek formájával a dal tradicionális formái között mozog, míg az *Énekek éneke*, vagy még inkább a *Forradalom előestéjén* egész szabadon, formakényszer nélkül terjeszkedik el, s különösen az utóbbi Walt Whitman formaképzésének analógiáit idézi emlékezetünkbe. Nekünk legjobban a fiáról írt versei tetszenek, az anyai érzés misztikumát ritkán láttuk oly hangzatos bensőséggel, s az asszonyi léleknek oly mély elborulásával kifejezve, mint ebben a három versben.

1919. 22. sz. június 1. 255.

Révész Béla: Miniatűrök. Budapest, Athenaeum

Rövid, apróra kidolgozott, erős lírával aláfestett képek, a világ roppant hullámverésének kicsi cseppjei, amelyekben szivárványosan tükröződik az élet napfénye és borúja, mind külön-külön, önálló egész, együttvéve pedig összefüggő egységbe kapcsolódnak, s ebben az egységben megnőnek és megsúlyosodnak. Ez Révész Béla²⁷ szép új könyvének foglalata. Prózában vannak írva, de igen gyakran egészen

²⁵ Rényi Edit [Gelb (születési családnév, magyarosítva 1899-ben Gyömrőire)], Rényi (Ervin Lajosné) [Edit], Glück (Lászlóné) [Edit], Ujvári (Lászlóné) [Edit], Ludowyk (Shakespeare-kutató angol férjének, Lyn Ludowyknak családnéve) Edit] (1896– [London], 1987), pszichoanalitikus, költő, író, alkalmi ruhatervező, fotós, műfordító. A névváltozatokat magánéletének változásai magyarázzák. Kassák körében kezdte költői pályáját. A tanácsköztársaság alatt a közoktatásügyi népbiztosság munkatársa. Rényi Edit néven publikált, kapcsolatban állt a Vasárnapi Kör tagjaival. 1919 után elmenekült, 1923-ban Berlinben telepedett le, itt kezdett pszichológiával foglalkozni. 1929-ben ő rendezte Tihanyi Lajos első párizsi kiállítását. 1933-tól Budapesten élt, gyakorló analitikusként József Attilát is kezelte. A zsidótörvények elől emigrálni kényszerült. Ceylonba költözött, majd 1956-ban Londonban települt le, Anna Freud köréhez tartozott. Ld. Borgos Anna: Árral és ár ellen. Gyömrői Edit életútjai. In: Erős Ferenc–Lénárd Kata–Bókay Antal (szerk.): *Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Budapest, Thalassa Alapítvány, 2008. 139–168.

²⁶ recitatív (lat): énekes beszéd

²⁷ Révész Béla – ld. még: 1907/47; 1909/18; 1911/8; 1912/43; 1914/18.

versnek hatnak nemcsak tartalmuk erős lírai színezettsége miatt, hanem még inkább versszerű tagozottságuk, belső kiképzésüknek a vers belső formájához való hasonlósága és stílusuk erős ritmikája miatt, amely már sokszor azon a határon van, hogy a próza kényelmesebb, szétterülő árterületéről önként beleömlik a vers keskeny, szigorúbban megszabott medrébe. Révész Béla a realiztikus novellából mindjobban a vers felé fejlődik, egész formakeresése, amely írói pályájának sajátos vonása, ebben az irányban viszi, minden könyvében közelebb a célhoz. Kevés írónk vívódik oly nyugtalanul, soha ki nem elégülten s az elérttel mindig elégedetlenül a formával, minden eredmény csak arra jó neki, hogy újabb eredményeket igyekezzék felépíteni reá. Révész azon már rég túlfelődött, hogy magát a realitást ábrázolja, most már a realitás mögött és fölött levő dolgokra törekszik, az élet megfoghatatlan értelmének, dolgok lírájának érzetetésére. Ez a líra kiömlik belőle mindenre és jelentőséget ad mindennek, a legkisebb dolognak is, fölmenti az írókat az alól, hogy mesét, bonyodalmat, körülrajzolt alakokat teremtsen, a reális jelenségek csak kiindulópontok, arravalók, hogy megérintse velük a húrt, amely aztán peng, muzsikál tovább. Az író maga is csak hangszer, amelyen az élet lírája kiformalja a melódiát. Egy villamoskocsi belseje, amelyen gyárból mennek este hazafelé a munkások, az orvosi rendelőszoba, amelybe az író az édesanyját kíséri – novellisztikus tartalma többnyire ennyi a miniatűröknek, ahol ennél több, ott nem a történeten van a súly, hanem annak érzelmi tartalmán, amely nem is belőle magából csurran ki, hanem az író árasztja rá önmagából. Mindig van valami meghatottság benne. A szeretet meghatottsága, az író szíve tele van túláradó szeretettel, amely keblére öleli az egész mindenséget, de különösen az embereket, s azok közül is az elhagyottakat, a szenvedőket, a Krisztus elhagyatottjait. Benső áhítattal tud elgyönyörködni a természet egy jelenségén, a péklegény és a kertészleány furcsa szerelmén s a munkásember bütykös, durva kezén. Mély zengésű szociális költészet ez, nem a pártprogramok zajos pátosza, jelszavak és aktualitások retorikája, hanem az a szívbeli, az író lényébe szívódott szocializmus. Nem egyéb, mint testvéri érzés a szenvedő tömegekkel és a szenvedő egyénnel, a munkának, a küzdelemnek, a nyomornak áhítatos tisztelete, programszerűség nélkül, de élményből, igaz átérzésből. Szocializmusa annál igazibb, mert szándékosság nélküli, önkénytelen, lelki kényszerből fakadó. A mód, ahogy megszólal, tömény, néha szinte túl sűrű művészet, mely éppen tömény voltánál fogva érinti olykor azt a határt, ahol már a modorosság kezdődik. Révész Béla a magyar szocializmusnak eddig legkiválóbb írója, talán az egyedüli fenntartás nélküli, igazi művésze. Ő rakja annak a hídnak a pilléreit, amely átvezet az egyes osztályok irodalmából a nagy tömegek egyetemes, osztálytalan irodalmához.

1919. 24. sz. június 15. 279.

Ferenczi Sári: *A vörös daru*. Budapest, Athenaeum

Ferenczi Sári²⁸ nagy terjedelmű, fordulatos cselekvényű regényt írt ezzel a címmel. *A vörös daru* meglehetősen konvencionális irodalmi rekvizitum benne, szimbolikus kezdőkép, amely az ideált jelenti, amely után heves, esenkedő vágy fogja el a fiatalembert, elszalasztja, aztán keresi egész életében, amíg végre újra megtalálja, varázsában megcsökkenve, józanabban, de realisabban. Egy félig magyarrá vált bécsi gróf, Hardenegg Rudolf keresi a vörös darut, amelyet az óbudai nádasban látott s a szerelem boldogságát, melyet Franciska, az óbudai különc órásmesternek a világtól hermetikusan elzárt, de kalitkájából kikíváncozó lánya jelent számára. Franciska története aztán a regény tulajdonképpeni tárgya, amint eltűnik Hardenegg elől, kalandos módon Napóleon hűtlen feleségének, Mária Lujzának schönbrunni kastélyába kerül, többé-kevésbé közvetlen szemlélője lesz a bécsi kongresszus hallatlan fényűzésének, ragyogó mulatságainak, szerelmi bonyodalmainak és diplomáciai intrikáinak, könnyű, érzelmes és szerencsére tragikus következmények nélküli kalandba keveredik Beauharnais Eugéne-nel, Napóleon szoknyahős mostohafiával, környezete hatása szítja otthonról hozott Napóleon-imádatát, egész forró szeretetét a kis reichstadti hercegre önti ki, míg végre kiábrándulva a fényes udvari életből, Napóleonból is, visszakerül az apai házba, majd a becsületes, hű Hardenegg gróf karjaiba. A történet javarésze a kongresszus ideje-beli Bécsben játszódik, s ennek a miliónek a rajza az érdekes része a regénynek, mert maga Franciska teljesen passzív, időnkint teljesen elhomályosodó alak, nincs is állandó karaktere, mintegy organikus kapcsolat nélküli részekre van bomolva, s ezeknek a részeknek hol az egyike, hol a másika szerint kerül előtérbe, amint az írónak szüksége van rájuk. Nem is ható eleme Franciska alakja a regénynek, inkább csak a fonál, amelyre a milió-rajz fel van aggatva. Ez a milió-rajz azonban dús, változatos és érdekes, egész kis galériája vonul fel benne a hatásos és színes részleteknek és érdekkeltő alakoknak. Történelmi figurák vonulnak fel: Ferenc császár, Sándor orosz cár, Frigyes Vilmos porosz király, Metternich, Mária Lujza és szerelmese, Neipperg gróf, Talleyrand, Beauharnais Eugéne és még egy sereg más történelmi alak – köztük a fiatal Jósika Miklós friss, fiatal, vidám alakja is –, de valamennyi egy kicsit úgy megformálva, mint az akkor divatos bécsi biscuit-figurák,²⁹ csinosra kikészítve, finom és lágy vonalakkal, élénkre színezve, de méretekben erősen lekicsinyítve, vitrin-perspektívába állítva. A történelem szalon-pletykává, érdekes magánügyek alkalmasszerzőjévé kicsinyítődik, nincs meg benne a tragikus vonás, amely az emberiség történetének minden egyes etapját meghatározza. Ebben van stílus: a bécsi kongresszus levegőjében, ha nem is volt ilyen, de ilyennek látszha-

²⁸ Ferenczi Sári – ld. még: 1913/52; 1920/18.

²⁹ Biscuit-figurák: fehér porcelánból készült reliefek, bekeretezett faliképek alakjai vagy mázatlan porcelánfigurákból készített szoborkompozíció. Divatja az 1756-tól készült sèvres-i szobrocskák révén terjedt el, az 1900-as évek első felében ismét divatba jött.

tott a történelem, ez volt a megnyilatkozási formája, s ezt a regény írója szerencsés kézzel kapta meg. Egy-egy jelenetben, egy-egy alakban ennél többet is tud adni: ilyenkor a dolgok könnyed, felszínes tárgyalásán átüt az író iróniája, s az alakok körvonalait elmés asszonyi malícia eleveníti meg. Ferenczi Sári okos és elmés író, stílusában nincs erős egyéni bélyeg, de van rugalmassága és élénksége, egyes vonásokat jobban meg tud fogni, mint egész alakokat és sorsokat, de ami fő, jól, kellemesen és érdekesen tud elbeszélni, az intelligens ember kellemes hangján, sok elhihető képességgel, s különösen feltűnő elbeszélésének festői része: az emberek külsejét, viselkedését, öltözetét, ünnepélyek és más tömegjelenetek képét frissen, elevenen és szemléletesen tudja leírni. Anyagbeli készsége, történelmi apparátusa pedig különösen figyelemreméltó, a kongresszusi Bécs erkölceit, szokásait, szórakozásait és intrikáit, alakjait és azok kapcsolatait apróra ismeri, és ezt az apparátust jól tudja felhasználni. Nem a nagy vonalát kapja ki velük a történelemnek, nem ad összevont, monumentális képet, hanem – a kor stílusának megfelelően – apró zsáner-képeknek és kabinet-figuráknak egész tömegére bontja a történelmet, s ebben invenciózus és gazdag is tud lenni. Szívesen időztünk el könyvével, érdekes és megbecsülésre méltó írónőt ismertünk meg belőle, akire ezután figyelünk kell.

1919. 28. sz. október 19. 325.

Zempléni Árpád 1865–1919

Egy egészen egyéni, különös ember tűnt el az irodalom világából Zempléni Árpád halálával.³⁰ A zömök termetű, dús, hullámos szürke hajú költő, amint galléros köpönyegében, gyors léptekkel ment az utcán, mintha elkésve visszamaradt példánya lett volna annak a hatvanas–hetvenes évekbeli magyar bohém típusnak, amely ma már csak az anekdotákban él. Lényében sajátságos módon elegyedett a sárospataki kálvinista diák a nyugati irodalmakban járatos literátorral, a régi generációk ízlése a modernnel. Életmódja példátlanul igénytelen: a nagyváros zsi-bongásában félrevonultan egy szegény diák külsőségei között élt a költő, aki tagja volt minden irodalmi társaságnak s nagynevű és magas állású emberek becsülését és barátságát vívta ki tehetségével. Költészetében is van valami különködő vonás, erősen egyéni ötletekkel való kísérletezés, teóriák próbálgatása, amelyekre aztán szerencsére rácsfolt a saját költői praxisa. Egy időben például azon törte a fejét, miképpen lehetne a modern természettudományok által nyújtott téma- és képmotívumokat költőileg értékesíteni, s próbált ötletének költőtársai között is propagandát csinálni. Az eredmény néhány vers lett, amelyek az elméleti elgondolástól függetlenül sikerültek vagy nem sikerültek, s a költő hamarosan új ötlet felé fordult.

Legjobban mint a *Turáni dalok* költőjét ismerik, mert az utolsó tizenöt évben

³⁰ Zempléni Árpád – ld. 1906/17; 1909/17.

teljes erejével, nagy költői ambícióval szinte kizárólag a turáni motívumoknak a magyar költészet számára való értékesítését tűzte ki céljává. Erre is volt eredetileg egy teóriája: azt hitte, a magyar költészetet vissza lehet vezetni az ősi finnugor népköltészet ősforrásához, a finn, mordvin, cseremis, török-tatár népelemek formáival és képzetkincseivel mintegy visszavinni ázsiai eredetiségébe, melytől a nyugati irodalmak hatása alatt elidegenedett. Ebben nyilvánvaló a teoretikus tévedés, a magyar költészet – ezt már Balassi és Zrínyi eldöntötték – az európai költészetnek egyik leánya kell hogy maradjon, s az ezeréves európai kultúrhatáson nevelkedett mai magyarság lelkét ma már lehetetlen a primitív ugor formákkal és a halász-vadász népek képzetkincsével kifejezni. A teoretikus tévedés azonban, amint a művészetben gyakran meggesik, a költői praxisban termékennyé vált: Zempléni formaművészete rendkívüli módon kifejlődött a magára vállalt nehézségekkel való küzdelemben, s turáni énekeinek javarésze imponáló művészi teljesítmény, a magyar nyelv igen sok eddig lappangó kifejezési lehetőségét mutatta meg. *A bosszú* című hosszabb költői elbeszélése például az ős-ugor énekek hangját és versformáit, sőt néhány nyelvi sajátosságát is újítja meg magyar nyelven, olyan tökéletes hűséggel, hogy sokszor úgy hat, mint valami kitűnő fordítása egy mordvin éneknek, s ezzel a költői hangutánzásnak olyan rendkívüli példája, amilyen nincs több egész irodalmunkban. A költeménynek és Zempléni nem egy más hasonló versének egészen különös ízt ad az, hogy az archaikus téma, hang és versalkotás mögött mindig megérzik a modern költő kompozíció- és előadásbeli rafinériája. Máskor a primitív ugor vagy török témákat a magyar vers hagyományos formáiban (egyszer-kétszer Niebelung-sorokban is) próbálta kidolgozni, s nemegyszer meglepő sikerrel.

Erre a kísérletezésre már érett korában adta magát. Fiatalabb éveiben finom, dallamos lírai verseket írt, amelyek igen népszerűek lettek. Minden könyve legalább két-három kiadást ért. Másoknak nagyobb sajtóreklámja volt, de Zempléni költészete sokszorosan mélyebb, művészebb és koncentráltabb, mint nem egy olyan költőé, akit a kilencvenes évek sajtója nagynak ünnepelt. A *Turáni dalok* írására tüzes magyar érzése vitte, fajtája forró szeretete vonzotta őstörténetünk s ennek révén a magyarral rokonnépek költészetének tanulmányozására, s a magyarságnak ős-rokonaival való szellemi kapcsolatait szerette volna újra összefűzni költői kísérletezésével. Annyi mindenesetre sikerült neki, hogy egy érdekes, kissé különcös, de művészi vonást vitt bele újabb magyar költészetünk képébe.

S. A.

1919. 28. sz. október 19. 328.

Kóbor Tamás: A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt. Budapest, Franklin Társulat

Mióta a proletárdiktatúra megbukott, terjedelmes irodalma támadt a végzetes négy hónap történetének és kritikájának – majdnem kizárólag selejtes ponyva, a

napi szenzációra számító üzleti spekuláció terméke. Az első könyv, amely komoly igényekkel és komoly számbavételt kívánóan lép fel, Kóbor Tamás³¹ könyve. Az író ebben azokat az elmékedéseit foglalja össze, amelyeket még a bolsevizmus alatt tett papírra, s amelyekben a közvetlen tanú frissességével bírálja azt, ami a szeme előtt folyik. Szól a bolsevizmus első napjainak illúzióiról, amelyeket éles ítélettel hámoz le a bolsevizmus tényeiről, kemény bírálat alá vonja a bolsevizmus jelszavait, megállapítja róla, hogy nem új világot, hanem betegséget jelent, nem hoz új népkaraktert, új világnézetet és erőforrást, azt a célját sem tudja megvalósítani, hogy a nemzeti ellentéteket kiküszöbölje, sőt, az egy nemzeten belül is kielezi az ellentéteket, különösen a falu és a város ellentétét. Az internacionálé úgy, ahogy a bolsevisták hirdették, lehetetlen dolog, s általában a bolsevizmus alaphibája az, hogy az eleven élet helyébe konstrukciókat akar tenni. Sorra jönnek bolsevista programpontok: a kereskedelem megszüntetése, a bürokrácia kiküszöbölése, ami a gyakorlatban, mint mindenki tapasztalhatta, egy új, hallatlan méretű és gyökeréig romlott bürokrácia megteremtését jelentette. Különös élel fordul Kóbor kritikája a bolsevista kultúrprogram felé, erről szólva megszólal éles gúnyja is, ízekre szedi és valósággal csúffá teszi mindazt a hangzatos kultúr-frázist, amivel az emberek szemét el akarták kápráztatni, s ami tulajdonképpen a legnevetesebb oldala volt a bolsevizmusnak. A családra, szerelemre és házasságra, az anyaságra vonatkozó bolsevista elméletekre is rávilágít az író a maga kritikájának tiszta, józan lámpájával. Befejező fejezetében a jövő képét próbálja megrajzolni, s azt a hitét vallja erős nyomatékkal, hogy az új korszakot, amely most következni fog, az fogja jellemezni, hogy az erőszak mindenféle formájában megbukott. Kóbor Tamás igen világos és hűvös elme, az ember olvasás közben sokszor csodálja azt a hidegvért, amellyel a bolsevizmust bírálni tudja, indulat és szenvedély nélkül, de egyúttal gyönyörködik is kritikájának súlyosságában, megfigyelésének hitelességében és dialektikájának élességében.

1919. 29. sz. november 2. 340.

Szabó Dezső: Az elsodort falu. Budapest, Táltos

Szabó Dezső³² kétkötetes nagy regényét most igen sokan olvassák, nemcsak azért, mert körülbelül az egyetlen nagyobb igényű új magyar szépirodalmi könyv, hanem azért is; mert a tartalma erősen benne úszik a mai napok így adott politikai sodrában. Politikai regény, vállalt célja szerint a magyarság tragédiáját próbálja egy nagy képben összefoglalni, megmutatni belső romlásunk okait s talán utat is mutatni, amelyen ebből a romlásból kiküzdhetnők magunkat. Az összes társadalmi osztályokat sorra veszi és sújtó kritikát mond róluk: mindenütt csak romlottságot, elgyengült erőt, testi-lelki betegséget lát: a parasztság fél-állati öntudatlan-

³¹ Kóbor Tamás – ld. még: 1910/52; 1911/5; 1918/14, 45.

³² Szabó Dezső – ld. 1917/39.

ságban, pálinkaszagú lelki eltompultságban él, a vidéki középosztály, a parasztok hivatott vezetői, a papok, tanítók, mind csupa felszínes műveltségű vagy teljesen műveletlen, erkölcsileg beteg, alkoholba fúló moralitású félemler a züllés határán vagy azon már jóval túl, a fővárosi intelligencia csak az üzlet után rohan sóváran, a vezető osztályok a nemzet igazi érdekei, a társadalmi és kulturális haladás iránt teljesen közömbösen csinálják a maguk kis hatalmi játékeit. Az író a düh lendületével ontja ki magából azokat a képeket, amelyekben ezt a bomlást mutogatja előttünk, szinte úgy érezzük, mintha valami patológikus gyönyört találna a megdöbbenő, undorító és szégyenteljes képek részletezésében. A romlott magyarsággal szemben odaállítja a hidegen számító, üzletileg szoros fegyelmet tartó zsidóságot, amely a magyarság tejfölét leszedi magának. A regénynek ez a zsidóellenes tendenciája bizonyára nagyban hozzájárul mai népszerűségéhez, de ennek nem az egyedüli tényezője. Szabó Dezsőben van valami igen erős impetus,³³ amely izgatottá, de egyúttal szuggesztívvé is teszi azt, amit mond. A szavak, a képek egymás hegyin-hátán torlódva rohannak, roppant feszültségek és sivár ellankadás végletei közt hányódik a regény, folyton látjuk az író küszködését mondanivalójával, érezzük, hogy egész lélekkel csinálja, amit csinál, néha szinte az önkívületig izgatja magamagát, s végigjártassa az érzés egész skáláját az egyszerű, nyugodt elbeszélés ritka pillanataitól fogva a magából kikelt és önmagát túlkibárló rekedt üvöltésig. Embert látunk a regény mögött, aki minden fenntartás, minden szemérmeskedés nélkül, a műveltség minden önfegyelmét elhajtva tárja ki az olvasó elé a maga vulkanikus lényét: az írónak ebben az önmagával, témájával és a művészi forma rá nézve leküzdhetetlen nehézségeivel való harcával játszik le előttünk, mint egy izgalmas dráma, amelynek lehetetlen nem kerülni hatása alá. S ez az író, aki így kitárja magát előttünk, beteg lény, tele abnormitással, a látásnak s a reagálásnak megdöbbenő elferdüléseivel. Betege a gyűlöletnek, a dühnek, az egész világot elárasztja gyűlöletével, és minden embert betegnek, az őrültség és moral insanity szélén állónak lát. Nincs alakja, akibe bele ne oltotta volna a saját betegségét, illetőleg csak az ilyen beteg lelkeket tudja megrajzolni: Farczady Jenőt, a jobbra hivatott, tehetséges, de menthetetlenül elzüllött kálvinista papot, Kurucz Ilonát, a házsártos, gonosz hárpia falusi tanítónét. Amikor egészséges, erős, harmonikus lelket próbál megkonstruálni, mint János alakjában, akiben a magyar erőt, a magyar egészséget, a magyar jövőt akarta megszemélyesíteni, írói ereje teljesen cserbenhagyja, az alaknak nincs semmi kontúrja, absztrakt elgondolás marad, az élet minden színe nélkül. Farkas Miklós alakját sem bírta megcsinálni, egy-egy helyzetben egy-egy mozdulatát eltalálja, de az egész alak érthetetlen zűrzavar, néha pedig egészen naiv konstrukció. A nőket nem ismeri; nőalakjai, élükön Judittal, levegővel bélelt, élettelen bábuk, akiket az író szeszélye rángat pocsoljáról pocsoljára. A szerelem titka – titok maradt az író számára; szerelmi jelenetei vagy naiv, realitás nélküli elképzelések, vagy a szerelemnek csak legalantasabb formáiban tapasztalt ember romlott fantázia-képei. Amint valamely alak

³³ impetus (lat): felszólító erő, indíték

megelevenítéséhez valami pozitívum: szeretet, gyöngédség, megértő együttérzés kellene, ott megakad az író. A jó emberekkel nincs benne kongenialitás,³⁴ a komplikált, gazdag egyéniségek megértéséhez a lélektani szintéren ereje hiányzik belőle. A regény a legegyszerűsebb könyvek egyike, két-három részlete ragyogó írói képességgel van megírva, némely motívumot, emberi vonást finom megértéssel pillant meg és rögzít le, de aztán egész fejezetek következnek, amelyek olvasásakor sivatagban érzi magát az ember. Az első kötetben jóformán mindent elmond, ami mondanivalója van, a második kötetre csak töredékek maradnak, s ennek a második kötetnek a második fele már kiábrándító vergődés. az író már kész van témájával, de nem bírja befejezni és nyújtja tovább, pedig csak üres szavakat tud már adni. A stílusa is olyan, mint az író maga: izgatott, túlszűfolt, a kifejezéssel erőszakoskodó, sajátos módon merev és ugyanazokat a kifejezési formákat modorosán ismétlő. Nemezszer olyan izgatott az író, hogy írni tudása teljesen elhagyja, ilyenkor dadog és akadozik, semmiképpen sem bírja magát kifejezni. Az a brutalitás, melyet az alakjaival s általában az emberekkel szemben tanúsít, megnyilatkozik írásmódjában is: nemcsak a magyar irodalomban, de a világirodalomban sem tudunk példát az ilyen durva beszédmódról. A regény politikai tekintetben tagadhatatlanul rámutat a magyarság nem egy betegségére, bűnére és veszedelmére, ebben nem eredeti ugyan, mert a magyarság sorsáról és helyzetéről való koncepciója egészében véve Nagy Endre politikai költészetének parafrázisa, de megvan az az érdeme, hogy sokszor úgy hangzik, mint valami vészkiáltás, melyre megdöbbenet kell a magyaroknak felfigyelni. Irodalmi tekintetben, ha leszámítjuk a regényből azt, ami benne reminiscencia Móricz Zsigmondra, egy egészen sajátos írói típust láthatunk benne igen jellegzetesen kifejeződve: egy rendkívüli írói tehetséget, amely önmagában összeomlik a saját harmonizálatlanságán, az emberi és művészi fegyelem teljes hiányán és még inkább moralitásának roppant fogyatkozásain.³⁵

1919. 31. sz. november 30. 364.

F. Kernách Ilona: Asszonyélet. Budapest, Franklin Társulat

F. Kernách Ilona³⁶ neve új név az olvasók legnagyobb része előtt, de azt hisszük, nagyon sokan fogják maguknak megjegyezni, mert azok közt a nők között, akik

³⁴ kongenialitás (lat): hasonló gondolkodás

³⁵ Fülep Lajos terjedelmes, lényeglátó kritikát írt a Tanácsköztársaság által betiltott, annak bukása után újrainduló *Nyugatban*, az újrakezdés utáni második számában (1919/16–17. 1021–1036). A Fülep-írás már a nyári hónapokra készen volt, megjelenését a tiltás akadályozta. Fülep a kritika végén megjegyzést is fűzött a halasztáshoz, azóta megváltozott viszonyokhoz.

³⁶ F. Kernách Ilona [Fazekas Sándorné] (1880 körül–1949), író, színpadi szerző. Férje, Fazekas Sándor (1873–1926) a *Nyugatban* is publikáló költő. Jó barátságban volt Osváttal, az Osvát köztársaságba került nők közül mélyebb, családi barátság Osvátot csak Reichard Piroskához és Kernách Ilonához fűzte, intimebb érzelmi közelségbe – mint az a kortársak előtt is ismert volt – csak Kaffka

ma nálunk tollat forgatnak, csak nagyon kevesen vannak olyan kész, érett és elmélyedő írók, mint ő. Megvan az a nem mindennapi tulajdonsága, hogy látni tudja az embereket és dolgokat, testi-lelki mivoltukban és a környezetükhöz való viszonyukban egyaránt, s ezért az olvasó szeme előtt is körvonalozottan mutatkoznak meg. Nemcsak egyes vonásaikat ábrázolja, hanem az egész embert, mindenféle vonatkozásaiban, egész sorsával, a múltjával és jelenével, úgy, hogy a novellákból valóban emberi arcok tűnnek elénk. Mint asszonyt elsősorban az asszonyi sors izgatja és érdekli, az örök asszonyi tragédiáról érdekes variációkat tud, az élet sötét-ségét érezteti apró, mindennapi emberi jelenetekben, de – ami asszonyíróknál a legnagyobb ritkaság, – a humor harmóniájába is tudja foglalni az élet szomorúságát. Különösen vonzódik az egyszerű emberekhez, a paraszt-életnek és alakjainak igen jó ismerője, intimitásukban tudja megragadni és leleplezni őket. Írni is jól tud, erővel, fojtott könnyekkel vagy megnyugodott mosollyal a hangjában, s ami a legritkább jelenségek közé tartozik modern irodalmunkban, különösen írónőknél, széles regisztere van, mindenféle hangulat-formára megvan a hangja. A tartalmas, szép könyv tizenegy novellát foglal össze.

Schöpflin Aladár a *Nyugatban* (1920/1–2. 99–101.) is írt a könyvről:

A *Nyugat* olvasói ismerik Kernách Ilona munkáit: a könyvében megjelent novellák csaknem mind itt e folyóiratban jelentek meg először. Emlékezni fognak alkotása módjára: az életet igyekszik ábrázolni, nem hajlítgatja, csavargatja az élet tényeit egy bizonyos előre megállapított formában, hanem úgy alakítja meg, ahogy szemléletében fölmerültek, jellemző fővonásaikkal és azzal a lírai után-zengéssel, amelyet az emberben fölver minden olyan dolog, amit lelkileg igazán átélt. Ha néha kerek novellává alakul a mondanivalója, jóformán magától alakul azzá, mert olyan a természete, hogy a kerek novella a számára alkalmas közlési forma, máskor csak egy kép, vagy egy hangulatilag színezett jelenet telik a dologból. Ebből az írásmódból magyarázódik, hogy az írónőnek a leggyöngébb oldala a kompozíció; az anyagot nem mindig tudja biztosan összefogni, minduntalan elsiklik kezéből.

A történetek mögött egy asszonyi mosolyt érzünk, néha derültebbet, amikor gyönyörködni tud az élet bohóságaiban: de rendszerint a szomorút, melankóliával teltet, amely legyőzött fájdalmak diadaljele. Kernách Ilonában nincs semmi más írónők lelkendező kapkodásából, amellyel belevetik magukat a dolgok kelles közepébe: ő fölötte marad mindig az élet jelenségeinek, leszámolt velük, mire írásba foglalja őket, elválasztotta őket magától, úgyhogy szubjektivitása sohasem elegendik bele a dolgokba, nem zavarja értékelésüket, lírája csak mint melankoli-

Margithoz és Gyulai Mártához került a szerkesztő. Ld. Szilágyi Judit: *Osvát Ernő és a nők*. Kalligram – Másik *Nyugat*, 2008. április. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2008/XVII.-evf.-2008.-aprilis-Masik-Nyugat/Masik-Nyugat/Osvat-Erno-es-a-nok>. (Letöltés: 2014. 10. 23.) Füst Milán neki dedikálta *A völgyben* című versét. *Nyugat*, 1938/7. 33.

kus illat kíséri mondanivalóit, nem tolakszik beléjük, teljesen akaratlan, a dolgok természetéből folyó. Ritka jelenség: egy asszony, akinek van határozott, állandó, mert átélt álláspontja a világ dolgaival szemben, akiben az élmény és szemlélet tanulságai lehiggadtak életfelfogássá, s aki épp azért mindig biztos distanciát tud tartani a rajta kívül eső világgal, emberekkel és dolgokkal szemben egyaránt.

Regisztere is szélesebb az átlagosnál: az érzelmi elmélyedés, a nőies gyöngédség éppúgy megvan a hangjában, mint a tragikus dolgok szomorúsága és a furcsaságokon való egészséges nevetés. Alaptónusa azonban asszonyosan lágy: írásain egy érzékeny lélek sajtása érzik, amely behegesztette már sebeit, de érintésre még mindig feltámad belőlük a fájdalom. Érzelmessége sohasem zavarja látásának tisztaságát: jó megfigyelő, az emberek beszédét, arcjátékát, mozgását is le tudja rögzíteni, a jellemző, a többi világtól elválasztó vonások hangsúlyozásával reliefet ad történeteinek. Különösen figyelemre méltók a parasztéletről rajzolt képei, amelyek szokatlanul biztos ismeretet és teljes átérzést árulnak el.

Erzsébet és Márta című novelláját, amely a kötetet megnyitja, külön ki kell emelni. Olyan leheletnyi gyöngédséggel rajzolja meg egy anyátlan kisleány tragikumát, aki mostoha-anyát vár az apja házába, s oly finom érzékkel keveri bele a leány lelkiállapotának rajzába a természetből vett complementaire színeket, hogy a novella elolvasása után még sokáig fog tovább zengeni emlékünkből a meghaltság húrja, amelyet megütött.

1920. 67. évfolyam

1920. 2. sz. január 25. 23–24.

Szabó Endre: Cigányvilág. Anekdoták. Budapest, Franklin Társulat

A hetvenes–nyolcvanas években sajátságos, a maitól tökéletesen elütő bohém élet volt Budapesten; nem voltak az irodalmi és művészi pénzkeresésnek olyan bő forrásai, mint a későbbi évtizedekben, a szellemi munka emberei egyszerű szegénységben éltek, nem volt bennük az a rafináltság, mint a maiakban, sokat megőriztek a diákos szokásokból, de kedélyük mintha mélyebb lett volna, egymáshoz való viszonyuk bensőbb és minden vetélkedés ellenére is barátságosabb; az igénytelen ember humorával túrték a szegénységet. A színhelye ennek a bohém-életnek nem a kávéházak és a klub voltak, hanem azok a kis korcsmák, amelyek ma már lassankint kivesznek a város központi részéből, az írók lakása, a művészek műterme. Szabó Endre¹ ennek a generációnak az embere, megírta és könyvalakban kiadta azokat az anekdotákat, apró történetkéket, amelyeket fiatalakora barátairól följegyzett. Csupa átélt esemény, amely igen jellemzőn világítja meg nemcsak a szereplő személyeket, hanem a levegőt is, amely őket körülveszi. Letűnt, de el nem feledhető nevek köré fűződik ez az anekdota-kör: Arany, Jókai. Gyulai, Vajda János, Reviczky és más írók és művészek szerepelnek a történetkében, legtöbbet pedig az anekdota nagy mestere, Mikszáth Kálmán. Az olvasó megismerkedik a könyvből különösen a nyolcvanas évek magyar szellemi életének csaknem minden ismertebb nevű munkásával, s mindegyikről kap néhány jellemző vonást. Ezért az irodalomtörténet-író is hasznát fogja venni Szabó Endre könyvének, a többi olvasóközönség pedig igen kedves szórakozást meríthet belőle.

¹ Szabó Endre (1849–1924), rutén nyelvi környezetben nőtt fel, ez tette az orosz irodalom, különösen a „nagyregények” (Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés* [még *Raszkolnikov* címmel, 1888, 1907], Csehov: *A párbaj* [1896], Tolsztoj: *Vezeklés* [1898]) egyik első és igen híres tolmácsolójává. – Ld. még 1909/7.

1920. 2. sz. január 25. 24.

Balázs Sándor: Kisváros. Budapest, Franklin Társulat

Balázs Sándor,² akinek novelláit lapunkból is ismeri az olvasó, egy kötetnyi elbeszélését gyűjtötte össze ezzel a címmel. Egy hosszabb elbeszéléssel kezdődik a kötet, s ettől kapta címét, aminthogy ez is a legjelentékenyebb munka valamenynyi között. Ebben a novellában teljesen megvannak az író jó tulajdonságai: élénk érzéke a miliő-rajz jellemző vonásai iránt, a külső körülmények és a belső lelki változások közötti kapcsolatok ismerete, azoknak a nagy, sokszor életbevágó átalakulásoknak a szemléletes rajza, melyeket sokszor egész kicsiny okok idéznek elő az emberben – és mindenekelőtt a pompás elbeszélni tudás, amely fel tudja frissíteni a már többé-kevésbé használt témákat, folyton foglalkoztatni tudja az olvasó érdeklődését, soha nem mond se többet, se kevesebbet, se mást, mint amit a téma megkíván. Ez az elbeszélni tudás az író frissen buzgó életkedvéből fakad: nem sokat töpreng ez életem, ezért nem is száll le mélyeire, de szereti, fáradhatatlanul érdeklődik iránta, egyetlen jelenségét sem találja érdektelennek. Ezért tudja úgy is ábrázolni, hogy mindig érdekes. Szerelmi történeteit gyakran színezi erős, forró erotika, aminthogy az érzéki dolgoknak nagy szerepe van történeteiben, meleg, vérdús és könnyen megszedülő asszonyok tűnnek fel a novellákban, akik ellenállhatatlanul vonják maguk után a férfit, tragikus vagy egyszer-másszor a humor határát súroló történeteket hallunk róluk, az író háttérben marad, mindössze okos, kissé gúnyos, megértő tekintetét érezzük az emberek és események mögött. Balázs Sándor nem tartozik azok közé az írók közé, akik új utakat törnek vagy új szemléletet hoznak a világ dolgainak, sem invenciója, sem életfilozófiája nem gazdag, de igen rokonszenvesé teszi munkáját az az okos mértéktartás, amely sohasem akarja túlhaladni magamagát, megmarad a tehetsége határain belül, és éppen ezzel sikerül neki megnyerni a maga számára az olvasót.

Schöpflin Aladár a *Nyugatban* (1920/1–2. 100–101.) is írt a könyvről:

Balázs Sándor novelláiról, aki elolvas közülük néhányat, a következőket fogja megállapítani: ez az író nem tartozik a fölfedezők közé, formáiban és mondanivalójában egyaránt csupa olyat nyújt, amit már másoktól is kaptunk; nem tartozik az álmodók közé, akik új, meglepő és soha nem látott világlátású képeket vetítenek

² Balázs Sándor (1883–1982), író, színműíró, tanár. Felesége Beczássy Judit írónő volt, lánya H. Balázs Éva történész. A Werbőczy Gimnázium tanára volt, ő érettségiztette magyar nyelv és irodalomból József Attilát, aki magántanulóként szerzett bizonyítványt. Kezdetben történelmi drámáival aratott nagy sikert, így három alkalommal is ő nyerte el a Magyar Tudományos Akadémia száz arannyal járó pályadíját. Színműveit a Nemzeti Színház is játszotta. Első sikerét *A feleségünk* című színdarabbal aratta. Műveiben a kisvárosi élet finom megfigyelője volt. A második világháború után főként ismeretterjesztő, történelmi regényeket írt az ifjúsági számára (Spartacusról, Hannibálról, Julius Caesarról).

elénk, és nem tartozik az elmélkedők közé sem, akik arra kényszerítenek, hogy velük együtt revidiáljuk a világról, s a világ életéről alkotott fogalmainkat, és hogy új gondolatokat formáljunk magunknak olyan dolgokról, amelyeket az emberi elme még eddig nem világított be. Szóval ennek az írónak sem a gondolkodása, sem a fantáziája, sem az invenciója nem jelentékeny. És novellái mégis érdekelnék, élvezettel olvasom őket, az a meggyőződés alakul bennem róluk, hogy irodalmilag értékes munkák.

Ennek az írónak ugyanis van egy adománya, amely sokszor hiányzik nála tartalomra és súlyra különb írónál is: jól, sőt sokszor nagyon jól tud elbeszélni. Ez pedig, az elbeszélni tudás adománya, az alfája az epikának, olyan ős-követelmény, amely nélkül a többi adomány mind hiányos, és amely legalább részben pótolni tudja az egyéb kvalitások fogyatékát. Tessék elolvasni Balázs Sándor akármelyik novelláját, különösen a legjelentékenyebbet közülük, amely a kötet címét adta: a téma maga már erősen el van használva, jóformán irodalmi patronná vált, s az író nem mond róla semmi olyat, ami mint témát felfrissítené, és a novella mégis kitűnő, olyan verve³ van az előadásában, amely ellenállhatatlanul szuggerálja az olvasót. Az író a téma körül felgyülemelő tömérdek részlet közül ki tudta választani éppen azokat, amelyek jellemzők, világító hatásúak s a történetet és az alakokat színessé teszik. Köznapi emberek köznapi dolgai súlyt és érdekességet kapnak, s az untilg ismert dolgok újaknak tűnnek fel.

Balázs Sándor az élet köznapiságából dolgozik: motívumaiban nincs soha kivételesség, sem rendkívüliség: csupa olyan dolgokat történet meg embereivel, amelyek mindenkivel megeshetnének, de ezt a köznapi életet igen jó, sokszor frappáns megfigyeléssel tudja feltárni. Különösen kettő iránt van élénk pszichológiai érzéke: azok iránt a változások iránt, amelyeket az ember magatartásában a körülmények változásai előidéznek és az érzéki vágy fejlődése iránt, amint az az első pillanatnyi megilletődéstől minden józan meggondolást vagy tudatos elszárást fölemészítő démoni hatalommá válik az emberben. Nagyon túl tudja rajzolni különösen a szerelmes nőket, amint a vágy hatása alatt egész lényük és a világhoz való egész viszonyuk elváltozik. Erotikája forró és őszinte, persze, nincsenek széles pszichológiai perspektívái, s ezért néha közel éri azt a veszedelmet, hogy alantás rendűvé váljék; nem annyira a szenvedélyt fejezi ki, mint inkább a gerjedelmet, nemigen jut el odáig, amikor az erotika a testiségen túl is jut és lelkivé magasztosul.

Van azonban még egy írói tulajdonsága, amely talán nem is szoros értelemben vett irodalmi, inkább erkölcsi erény. Nagyon becsületes író, nagyzolás, affektálás és túlzás nélkül azt adja, amije van, nem igyekszik többnek feltűnni, mint amennyi, szerény és mértéktartó, s ezzel megszerzi magának a siker legfőbb kellékeinek egyikét: az olvasó bizalmát. Ma, a nagyhangú handabandázások és az őszinteség nélküli deklamálás levegőjében ez a tulajdonsága kétszeresen rokonszenves.

³ verve (fr): ihlet, lelkesedés, hév

1920. 3. sz. február 8. 35.

Kozma Andor: Magyar rapszodiák. Budapest, Révai Testvérek

Kozma Andor⁴ egy természetes kötetbe gyűjtötte össze az utóbbi években írt költeményeinek legjavát. A magyar közélet harcaihoz, váltakozó jeleneteihez és hangulataihoz már vagy két évtizede Kozma Andor adja a kísérő zenét, s ennek a zenének mindig egy az alaphangja: a komoly, túlzások nélküli hazafiság és a férfias, nyílt és bátor erkölcsi megítélés. Magasan fölötte áll a pártok hatalmi versengéseinek, gúnnyal szemléli a hatalomért és személyi előnyökért folyó tülekedést, haraggal a mindenütt kiütköző léhaságot, tiszta gyönyörűségét találja mindenben, ami a magyar faj erényét, tehetségét, a kultúrára való képességét mutatja, nehéz órákban aggódva remeg, de kishitőség nélkül, nemzetünk sorsáért. Érzületének emelkedettsége művészi színvonalra emeli az aktualitást, éppen mert az örökkévalóság szempontjaiból nézi a napi dolgokat, éppen ebben, az aktualitás költői értékének fölfedezésében és kihasználásában van legnagyobb költői érdeme és eredetisége: nem tudunk költőt, nemcsak a magyar, hanem a világirodalomban sem, aki ennek a problémának ilyen művészi megoldását ekkora nyomatékkal kísérelte volna meg. Az európai műveltség és a szeplőtelen magyarság pompás szintézise van meg egyéniségében: semmi sem idegen tőle, ami az európai kultúrához tartozik, de mindent a magyar ember szemével, a magyar hazafi látószögéből néz. Érzése és érzéséből fakadó szava egyszerű és őszinte, semmi sincs tőle távolabb, mint az

⁴ Kozma Andor (1861–1933), költő, műfordító, Kozma Sándornak, az első magyar főügyésznek a fia, 1910-től képviselő. Állandó munkatársa volt a *Pesti Hírlap*nak, a *Budapesti Hírlap*nak, a *Nemzet*nek, a polgári liberális demokrata *Az Ujságnak*, az akkori irodalmi haladás legkorábban indult orgánumának, a *Hét*nek. A *Borsszem Jankó* szívesen közölte az irodalmi és politikai élet jelenségeiről rögtönzött, csattanós verseit. Kozma Andor *Az Ujság* hasábjain *Koboz* aláírással verses, gyakran satirikus heti krónikákat írt. *Andronicus* néven vasárnapi tárcái jelentek meg a *Nemzet*ben. 1899-től a Kisfaludy Társaság másodtitkára lett. A törést Kozma Andor életében a forradalmak hozták. A forradalomtól félt, de az ellenforradalom eszközei visszariasztották. Ettől kezdve visszavonult a közélettől még a költészetében is. 1925-ben jelent meg *Honfoglalás* című történelmi regéje. Legjelentősebb műfordítói munkája Goethe *Faustjának* fordítása volt, amely 1924-ben jelent meg. A húszas években írt három elbeszélő költeményt, két hőskölteményszerű műtípusú fordítást a magyar előidőkről (*Turán, Honfoglalás*) és egyet Petőfiről. Ugyanúgy szemben állt a népnemzeti maradisággal, akár Heltai Jenő, Arany Jánosköltészetéhez ugyanúgy az Ószikéknél csatlakozott, mint *A Hét* egész köre. Maga is munkatársa és eszmetársa volt *A Hét* ifjú költőinek az 1890-es években. Móricz írja róla a *Nyugatban* 1909-ben: „Éléeszű, hideg, acélos rugalmasságú, következetes, túl józan fejű írónak ismerik őt, akire hűvös tisztelettel és elhúzódoó gyanakodással lehet csak nézni, mint egy előkelő idegenre, az irodalom berkeiben. És pedig Kozma Andor a bájos, gyorstüzelő fantáziájú, sziporkázó ötletű s egészében véve a naiv, meleg kedélyű emberek legkedvesebb fajtájából való. Zömök gyúrású magyar feje állandóan a vérbeli jó egészség szíves mosolyával ékes; szeme olyan vidám bogárként röpköd szerteszét, amely csak szórakozik és keres, de nem is tudja, hogy fullánkja is van. Egész külső valósága olyan emberre vall, aki hírért sem ismeri belülről a szláv önkínzásnak és lelki gyötrődésnek. Igazi, csontvelőig való magyar ember, aki nem morfondírozik, ha sújt; nem filozófiát főz, de rögtön ítéleteket vág ki. Nem hideg, szívós törvívó, hanem magyar levente, aki minden percben kész a hatvágásra.” Ld. még: Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Budapest, 1959.

affektálás, az önmagában gyönyörködő modorosság és a nagyhangú bombaszt, inkább megkockáztatja – és néha egész különös sikerrel – a versnek a prózához való közelítését, mintsem a költői hatás erőszakolásával erőszakot tegyen a belső igazságon. Lénye minden ízében férfias, éppoly mentes minden szentimentalizmustól, mint az önfítogtatástól, tartózkodó és szemérmes lelkének legbensőbb titkait elrejt az emberek elől, s ha mégis elárul valamit belőlük, akarata ellenére teszi. Ez predesztinálja közéleti költővé, a maga érzékenységét, hevüléseit a közéleti képek mögé tudja legjobban elrejtetni s az igaz magyar józanész sugallta gondolatait éppen ez a rejtőzködő érzés melegíti át költészetté. Az embereket némi kicsinyléssel szemléli, tud mosolyogni apró hiúságaikon, el tud komorodni sorsuk tragikumán, fel tud háborodni bűneiken, de magasról nézi és kicsinyeknek látja őket. Szereti Budapestet, gyönyörködik virágzásában, elkomorul háború alatti hanyatlásán, de inkább mint néző vesz részt életében, nem tudja magát teljesen beleélni a nagyvárosi élet levegőjébe. A magyarság uralkodó osztályainak fővárosukhoz való viszonya senkiben sem tükröződik olyan tipikusan, mint benne. Amilyen konzervatív a szelleme, épp olyan a nyelve és technikája. A virtuozitásig művésze a magyar szónak és rímnek, de szorosan a hagyományhoz csatlakozva, úgy, hogy ami újat hoz, az is szervesnek, gyökeresnek, a hagyományból fakadtnak érzik. A magyarkodás mai divatjában üdülés és lelki megnyugvás nézni az ő igaz, becsületes, oszttentáció⁵ nélkül őszinte magyarságát. A könyvet a Révai Testvérek cég adta ki, igen szép kiállításban.

A kötetről Kosztolányi Dezső írt a *Nyugatban* (1920/1–2. 93–96.):

Borzalmas visszatekinteni a közelmúltba s elgondolni, hogy rövid néhány év alatt hányan dőltek ki a fiatal írók, a legjobbjaink közül, kik a magyar irodalom erejét és gazdagságát jelentették. Cholnoky Viktor, Bányai Elemér, Ady Endre, Kaffka Margit, Török Gyula és Csáth Géza nevét írom le hamarjában, de még sok nevet írhatnék ide, mely ma csak egy-egy fejfát jelent valamelyik temetőben és emlétsükre fájdalmasan dobban meg mindnyájunk szíve. Az öregebb költői gárda? Dóczy Lajos, Zempléni Árpád meghalt. Az élők legtöbbje pedig már a háború előtt hallgatott. Csak Kiss József aggkori lantján csendül föl néha régi énekei visszhangja, Vargha Gyula tesz közzé egy-egy elégiát s Kozma Andor írja ércesen zengető verseit. A legfiatalabb nemzedékre pedig, a huszonöt évesekre, kik öt évig álltak a lövészárkok vizében, aztán két forradalom kalandos nyomorúságán vergődtek át s ma a világ minden tája felé elszórtan tengődnek, vezetők és támogatás nélkül, soha nem látott testi és szellemi ínségben, gondolni se merek, mikor ezt a sötét számadást lezárom.

Kozma Andor, a régebbi nemzedék becsült költője 1920-as keltezéssel jelenteti meg új költeményeit „Magyar rapszodiák” címen. Jórészt azok a versek teszik a

⁵ oszttentáció (lat): kérkedés, hivalkodás, feltűnés

kötet zömét, melyek azelőtt egyik lapunkban vasárnaponként láttak napvilágot „Koboz krónikája” címen és a hét időszerű eseményeit írták meg krónikás modorban, egy nyelvművész készségével, egy újságíró friss ötletével. Kozma Andor ebben a tekintetben külön műfajt teremtett, mely elüt az úgynevezett kabaréhangtól, de azért annyira könnyed, elmés, hogy a napilap szerves alkotó része marad. Ezekből a heti verseiből kirakhatjuk egyéniségét. Íme, a latin iskolában felnőtt, külföld-járt józan, régi magyar urak egy századunkba szakadt unokája, ki a mai viszonyokhoz alkalmazkodva majdnem ugyanúgy gondolkozik, mint az ősök.

Annak idején talán elsőül ír a lóversenyről, a párbajról és a zenés kávéházról, de azért sohase akarja megérteni ezeket. Budapestet szereti, de parvenünek tartja. („Budapest mily nagy zenés kávéház.”) Ízig-vérig európai, de azért annak a haladásnak örül legjobban, melyet itthon tapasztal. Ami cifra, nőies és émelygő, azt megveti, ezzel szemben nagyon tartja az erőt, az egyenességet, a józanságot. Egyéni életét szinte véka alá rejti. Magyaros feszességgel fázik a mutatóványos őszinteségtől, a költő ősi és természetes exhibicionizmusától – ami művészetnek rovására megy –, inkább példázatokban szól, mint az egykori verselő magyar urak. Leír például egy kis nyomorék gyermeket, aki játszótársait sóvárogva nézi és mikor már meghatódtunk a fiú egyéni sorsán, hozzáteszi, hogy ilyenek vagyunk mi magyarok, a népek társaságában. Csakugyan mintha minden a közügyet, az államot, a politikát szolgálná nála, még a költészete is. Ez a hajlama pedig őszinte, mely hitet parancsol, a közügy egyéni ügyévé vált. Sohase találkoztam vele, hogy pár pillanatnyi beszélgetésében ne érintette volna – békében és háborúban egyaránt – a magyarság dolgát.

Világnezetére nézve ó-konzervatív. Konzervatívnak lenni annyi, mint elégedettnek lenni a világgal és pesszimiztának lenni az emberrel szemben. A konzervatív lélek azt tartja, hogy az őseMBER, aki négykézláb mászik a földön és a huszadik századbeli pilóta, aki százötven kilométer sebességgel repül a levegőben, tulajdonképpen egyet tesz, megy, és az ember haladása mindig csak ilyen, az ősi természetét, a földi lehetőséget nem érintő mennyiségi – nem minőségi – változás. Ezzel ellentétben a forradalmár elégedetlen a világgal és optimista az emberrel szemben, mert hisz a gyökeres változásában. A két véglet egyaránt megtalálható a művészeknél, de a kifejező eszköz nem mindig vág össze a lelkiakat természetével. Így például Schopenhauer az emberiségről vallott hitében konzervatív és reakciós, de a stílusában forradalmár, hasonlóan Flaubert, Baudelaire és Wilde is. Zola ellenben a bölcséletében forradalmár s csak a naturalista mivoltában földön járóan konzervatív. Vannak írók, kiknél tartalom és forma harmonikusan egyezik. Ilyen Kozma Andor is. Főképp a faji érzés foglalkoztatja, mely mióta emberek alkotnak, egyik sugallója a művészetnek, sokszor anélkül, hogy a művész tudatában lenne ennek, vagy hirdetné. Csokonai Vitéz Mihály legtöbb verse például kiáltóan magyar, pedig nem is emlegeti magyar voltát. Ahogyan a magyar tudniillik, nem a mi s az öntudat alatti fajiság színezi szavait. Vannak azonban művészek, kik azt az öntudatlan érzést öntudatra emelik, a gondolat fényébe hozzák, mikor is a művészet nemzeti eleme politikaivá válik. Kozma Andor nemcsak szereti a fajtát, de

úgy örül minden eredményének, mint egy jó gazda. „Száz év alatt – olvasom egy versében – mennyit haladt a magyar műveltség”... Általában a lírája alig ismeri az önkívületet. Már egész fiatal korában a „Tegnap és ma” s a „Szatírák” és a „Korképek” című kötetekben bölcs és mérsékelt, inkább kritikus, a bírálat és a szatíra felé hajló. Nem ismeri az érzés édes homályát, langy és enyészítő bizonytalanságát. Az öntudat, a világosság az ihletője. „Röntgen-szemem – írja e kötet egyik legszebb versében az „Éjjeli mulatóban” címűben – külszínen át, mélyebbre is: szívekbe lát”... Később ezzel a pontos, orvosi meghatározásokkal ismételi: „...Vevő s vivő erekbe látok...” A zenészkávéház egyszerre keresztmetszetben jelenik meg, minden apróságával, minden porszemével, akárcsak valami finom nagyító üvegen át:

„...Szedett-vedett, rongy cifraság, / Benzines, kétes tisztaság, / Dib-dáb divat rossz majmolása, / Számítva hűhős, gyors hatásra; / E férces csipkedíszeken / Ingerlő semmi sincs nekem / S ez elnyűtt bársony blouse alatt / Úgy érzem, nincs hó patyolat; / Áttört s kivarrt harisnyapárok / Formáitól itt mit se várok, / S e szűk cipőkön, semmi kétség / Meglátni a sark ferdülését; / E sok csupasz nyak libabőre / Púderrel hintetett fehérre / S az arcok pírja vastag festék...”

Ez a pár sor – azt hiszem – ízelítő a költő képzeletének milyenségére vonatkozóan: fantáziája valószerű, távol minden fantasztikumtól, naturalisztikus, még a kötet legszebb darabjában, a „Haláltánc”-ban is, mely a magyar összeomlást rajzolja páratlan elevenségű, halottas vízió alakjában. Urak, polgárok, illatos-delnők, fokhagymaszagú kofák, bankfik és proletárok karban ropják a táncot a muzsikáló Halál vezetésével. Egyik táncoló halott az ujcsigolyáját félti. Amerre a menet elhalad, ott „hápogva halódnak a halak.” E nyelvi valószínűséggel karöltve jár legfőbb költői erőssége, szeplőtelenül tiszta formaművészete, konzervatív verselése, melyet Arany Jánostól vett örökbe és fejlesztett tovább biztos nyelvérzékével. Könnyedén – nem könnyelműen – labdázik a magyar szókkal. Tündöklőbb, változatosabb rímelőnk alig van nála. Ismeri azt a goethei rímet, mely két fogalmat összehangol a rokonsengése által, és úgy csap le a sor végén, hogy teljes, szinte testi kielégülést okoz.

Kozma Andor magát egyszer „grammaticus”-nak nevezte, a nyelv törvénytudójának.

Az újabb nemzedék tisztelettel teszi el könyvtárába a kötetét, melyben romlatlan magyar nyelvünk kánona van megőrizve.

1920. 4. sz. február 8. 36.

Walter Bloem: Az elveszett haza. Fordította Schöpflin Aladár. Budapest, Franklin Társulat

Walter Bloem⁶ ily című regényét jól ismerik olvasóink, mert a háború idején lapunkban jelent meg. Most, hogy könyvalakban is kiadásra került, olvasni fogják azok is, akik annak idején a *Vasárnapi Ujság*ban nem olvashatták, s ezek bizonyára nagy számmal lesznek, mert a regény nemcsak hogy magában véve érdekes, színekben gazdag olvasmány, hanem ránk, magyarokra nézve különös aktualitása is van. Olyan témát tárgyal, amely a legégetőbb, legfájdalmasabb élet-ügye ma ezer meg ezer magyarnak: olyan emberek sorsát, akik szívvel ragaszkodtak hazájukhoz s egyszerre egy háborús katasztrófa következtében elszakítják őket hazájuktól, és egy idegen, ellenségesnek érzett, sőt gyűlölt állam kötelékébe kényszerülnek. Ebből egy sereg fájdalmas lelki komplikáció keletkezik, s a regény ezeknek a rajza. A strassbourg-i elfranciásodott polgárság sorsát tárgyalja az 1870-iki háború alatt és után, s ezt a sorsot a város polgármesterének családján mutatja meg, ahogy belejátszik a magánéletbe, halálra kínozza a Franciaországhoz hű apát, fájdalmas szerelmi meghasonlásba kényszeríti a leányt és franc-tireur⁷ kalandba sodorja a félig fölserdült fiút. Mindezt színes, dús képekben adja elő: az ostrom, a megszállás, a harctér, a polgármesteri ház, a bordeaux-i francia parlament képei váltakoznak az olvasó előtt.

1920. 4. sz. február 22. 48.

Pekár Gyula: Az amazon királynő. Budapest, Franklin Társulat

Pekár Gyula⁸ nagyszabású kétkötetes regénye, melyet lapunk közölt először, most megjelent könyvalakban is. Nem tudunk regényt a mai magyar irodalomban, amely akkora apparátussal készült, mint ez a mű: láthatólag igen hosszas és alapos tanulmány előzte meg, valóságos tudományos bűvárlat annak a kornak a történetéről, amely a történelem küszöbén áll, a kultúrának európai földön való

⁶ Walter Julius Gustav Bloem (1868–1951), német ügyvéd, író, dramaturg, színházigazgató. Az itt ismertetett – *Das verlorene Vaterland* című – regénye németül 1914-ben jelent meg. Igen sikeres író volt, könyveiből milliomos lett. Diplomata útlevéllel beutazta a világot, járt a Szovjetunióban, Kínában, Japánban és az Egyesült Államokban, ahol fogadta az amerikai elnök, Calvin Coolidge is. 1931-ben a német nemzeti írószervezet elnöke lett. Hitlert tisztelte, mert a versailles-i békeszerződés megsemmisítését remélte tőle. 1938-ban belépett a Nemzeti Szocialista Pártba, de a német kulturális életben nem játszott jelentős szerepet, feltehetően azért, mert 1922-es *Brüderlichkeit* [Testvériség] c. könyvében egyértelműen az antiszemita tendencia ellen lépett fel. 1941-ben azonban még egyszer nyilvánosan megvallotta a nemzetiszocialisták iránti vonzalmát, szerepelt a Hitlert dicsőítő antológiában. Műveit a szovjet zónában és az NDK-ban indexre tették. Élete végén a szovjet zónába tartozó Lübeckben élt, ellenőrzés alatt.

⁷ franc-tireur (fr): partizán

⁸ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/8.

Így?

megjelenésekor, amelyről nehezen elemezhető mondák, archeológiai leletek, sok századdal későbbi írók bizonytalan hitelességű följegyzései adnak homályos felvilágosítást, s amelyben az írói fantázia világításánál talán még jobban eligazodhatni, mint a tudós vizsgálaténál. Pékár átkutatott minden anyagot, amit a tudomány feltárt, s az így kapott törmelékekből igyekezett rekonstruálni azt az egész mesés, mai szemmel nézve fantasztikus világot, amelyben Tézeusz küzdött előbb a Minotaurusszal, aztán a kis-ázsiai amazonokkal, akik visszájára akarták fordítani a világot, nőt tenni az emberiség élére s a férfit örök szolgaságra vetni. Fordulópontja volt ez a világnak kettős szempontból: először itt dőlt el véglegesen, hogy a férfi az emberiség vezetője, másodsor pedig az ázsiai szellemmel szemben itt vívta ki az európai kultúra a maga európai egyéniségének a jogát. Pekár regénye nagyarányú és csaknem kimerítő történelmi esszé szépirodalmi formában: rekonstruál és föl-támaszt egy réges-rég elmúlt világot, és értékeli az emberi fejlődés szempontjából. Ebben az értelemben kiváló hely illeti meg mai irodalmunkban, amelyben igen kevés az olyan szépirodalmi munka, melynek megírását komoly és fáradságos tanulmány előzte meg, s amelynek témáját a tudományos érdeklődés sugallta az írónak.

1920. 4. sz. február 22. 48.

Kóbor Noémi: Goethe. Könyvdrama. Budapest, Franklin Társulat

Kóbor Noémi⁹ nevét egy kis regényéről ismerjük, amely két évvel ezelőtt jelent meg, és a leánygimnáziumi levegő finom rajzával figyelmet keltett írója iránt. Most új könyve jelent meg, egy „könyvdrama”, amely Goethe nevét viseli címül, és a költő képét, környezetéhez való viszonyát próbálja az olvasó elé vetíteni, élete öt fontos vonatkozásában: Vulpius Krisztiánéhoz való viszonyában, anyja, az édeskedves Aja asszony iránti fiúi szeretetében, Schiller halála hírének érkeztek, a franciák Weimarba való betörésekor, és 1828-ban, a mindennel leszámolt késő öregkorban. Azt lehet mondani: meg akarja lesni Goethének, a világ és eseményei fölött álló fölényes szellemnek azokat az óráit, amikor akaratlanul is kitarja magát és bepillantást enged lénye benső titkaiba. Nagy és majdnem megoldhatatlanul nehéz vállalkozás, mert Goethe méretei meghaladják az átlagos emberi látókört, s nagyon nehezen szoríthatók bele az ábrázolás normális formáiba. A fiatal írónőnek csak részben is sikerült: Goethét csak egy-egy pillanatra tudja kiemelni az adatszerűségből az eleven életbe, a párbeszédnek többnyire az absztrakció körében mozognak, a kimondott szavak mögött nem érzik az ember eleven hangja, Goethe szavait olvassuk, mint írást, de ritkán halljuk hozzájuk Goethe hangját. A nagy lé-

⁹ Kóbor Noémi [Kallós Istvánné] (1896–1959), író, kritikus, Kóbor Tamás újságíró, író lánya, Kiss József unokahúga. Nemzetközi tájékozódású kritikus, igen sokat írt idegen nyelvű kötetekről. Részben apja nyomdokait követve az *Újság* munkatársa volt. 1945 után oroszból is fordított Gajdar, Gorbatov, Valentin Katajev, Kuprin (kisregények Gellért Györggyel és Tábor Bélával közösen) és Alekszej Tolsztoj műveiből.

lek hatását környezetére erősebben tudja éreztetni és pedig – ami nagyon jellemző – inkább az egyszerű fiatal embereken, Krisztiánén, a fiatal Jacobin, mint az írókon, akik mindig irodalmat és filozófiát beszélnek. Azért a könyv mégis irodalmi értéket ad: a megértésre való buzgó törekvéből fakadt, láthatólag erős szellemi izgalom eredménye, s Goethe-nek és korának olyan ismerete van benne lefektetve, amely valóban imponál. Egész serege a Goethe korából való nevezetes embereknek mozog benne: Schiller, Wieland, Meyer, a festő, Novalis, Zelter, a muzsikus, Kleist, Brentano Bettina, Benjamin Constant, Staëlné, a két Schlegel, Gall professzor, az az egész ragyogó plejád, amely Goethét körülvette megjelenik a színen, s valamennyit pontosan Goethében való viszonyukban állítja be, némelyiket, mint az első részben Schiller sziluett képét, megelevenítés dolgában is szellemesen és élet-ízűen. Láthatólag benső szükségérből foglalkozott Goethével, nemcsak témát keresett benne, hanem lelki kapcsokat is keresett és talált vele, megküzdött alakjának nagyságával, hogy fel tudjon emelkedni hozzá. Komoly szellemű író, komoly erőfeszítése ez a könyv, mindenképpen figyelemreméltó.

1920. 4. sz. február 22. 48.

Szathmáry István: A csend dalol. Budapest, Singer és Wolfner

Szathmáry István¹⁰ verseskönyve egy melankolikus, ábrándra hajló, a szó régi értelmében poétai érzésű ember líráját közli. A költészet ősi és kimeríthetetlen témáit variálja: szerelmet, az elhunyt hitves utáni bánatot, az együtt töltött boldog napokon való elborongást, a természetet, a hazafi gondját és reménykedését, egy polgári értelemben vett szép-lélek diktálta a verseket, a levegőjük egy idealistának a tiszta levegője. Határozott, mindenki mástól elütő egyéniséget nem mutat, az élet olyan mélységeiben nem járt, ahonnan új kincseket, meglepő szemléleteket s az érzésnek még mások által ki nem fejezett árnyalatait hozhatta volna, néha egy-egy friss kép, egy-egy csinos fordulat mindössze, ami újat kapunk tőle. Mondanivalójának megfelelnek a formái is: a magyar líra meglévő s mások által kifejlesztett formakincsét használja fel s anélkül, hogy pontosan meg lehetne róla állapítani valami konkrét hatást, költészete reminiscenciának hat legtöbbször. Ezen a körön belül van sok csinos, kereken megformált verse, sima technikája, s aki könyvét elolvasta, rokonszenves emléket őriz meg róla. A kötethez Lőrinczy György¹¹ írt előszót.

¹⁰ Szathmáry István (1877–1943), költő. Fő műve a *Rákóczi* című költői elbeszélés (1935). 1938-ban *Rákóczi földje visszatér* címmel jelent meg füzete.

¹¹ Lőrinczy György (1860–1941), író. Politikai, társadalmi cikkei, elbeszélései a megyei és a fővárosi lapokban is megjelentek. A *Pallas nagy lexikonába* mintegy 200 történelmi cikket írt; a *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat *Nyitra vármegye* című kötetében (1899) ő írta a vármegye közigazgatásának történetét és a megyei társadalmi mozgalmak ismertetését.

1920. 5. sz. március 7. 60.

Erdős Renée: Az élet királynője. Budapest, Pallas

Erdős Renée¹² nagy új regénye egyenes folytatása *Az új sarjnak*,¹³ amely néhány év előtt jelent meg, s második része egy regénysorozatnak, amely nyilván még folytatódni fog. Az első regény Éblen Bettyjéből, a vidéki kis zsidólányból, aki elindul Budapestre színésznőnek, időközben Érseki Benoite lesz, hírneves írónő, aki forró, érzékeny szenvedélyes szerelemben van Bártfy Lászlóval, a nála is hírnevesebb íróval. A szerelem több szenvedést hoz a költőnőnek, mint örömet: csak az érzékiség forrásából táplálkozik, a két lélek erkölcsi összhangja nélkül, tehát mértéktelenül forró szerelmes órák, heves zengésű, hol zaklatottan vibráló, hol siváran lecsüggedő hangulatok és kínos civakodások, meddő szakítási tervek végletei között hányódik. A férfi szeszélyes, cinikus, kíméletlen, morális fék nélküli, a nő is erősen érzéki, de a magasabb rendű erkölcsi érzés csírája benne van, folyton fejlődik, mindjobban kiszélesíti a közte és szerelmese közötti szakadékot. Bekövetkezik a természetszerű szakítás, a férfi sértett hiúságában és fekete lángú szerelmében vesztére tör a nőnek, szerelmük titkait a közbeszéd pellengérére viszi, megrágalmazza, beszennyezi az egész világ előtt, s még kenyérkeresetében is lehetetlenné teszi a nőt, terrorral, rábeszéléssel elijeszti a kiadókat, hogy kéziratait megvásárolják. A nő mozdulatlanul tűri az inzultusokat, teljesen tehetetlen velük szemben, néhány nem nagy befolyású barátja hiába igyekszik segíteni rajta, s végre mikor már a nyomor kezd nála kopogtatni, egy derék barátnője segítségével elindul külföldre. A regény itt csak megszakad, folytatása a ciklus harmadik részére marad. A regény érdekessége kettőben van: a két művészember szerelmének részletes, valóságos, néha már fotográfia-szerű rajzában, amely nincs ugyan egy egységes felfogás által szorosan összefogva, részleteiben azonban az emberi természet nem egy titkát leplezi le, másfelől pedig a tizenöt-húsz év előtti budapesti irodalmi viszonyok sok tekintetben memoár-szerűen ható jellemzésében, amely egyoldalúan van ugyan nézve, s megvan benne az a hajlandóság, hogy egy bizonyos irodalmi csoportot azonosítsa az egész irodalmi világgal, de tele van olyan vonásokkal, amelyekből nagyrészt rekonstruálni lehet ama kor irodalmi levegőjét, s amelyek magyarázatát adják, hogy miért volt a kilencvenes évek végének és a kilencszázas évek elejének sajtó körüli irodalma olyan sekélyes és koncentrálatlan. A regénynek tagadhatatlan értékei és érdekessége mellett egy nagy baja van: nagy terjedelme dacára is meglehetősen szűk körét foglalja be az életnek, nagyon is hozzátapad a részletekhez, nincs meg benne az összefoglaló nagy kontúr s épp

¹² Erdős Renée [Ehrenthal Regina] – ld. 1905/51; 1909/6; 1910/25; 1911/26.

¹³ Erdős Renée: *Ősök és ivadékok*. 1. rész. *Az új sarj*. Budapest, Athenaeum, 1915., ennek folytatása az itt ismertetett *Az élet királynője* [de már a Pallas kiadásában], az *Ősök és ivadékok* 3. része *Berekesztett utak* címmel jelent meg 1927-ben, ugyancsak a Pallasnál, végül a 4. rész *Ave Roma!* címmel 1929-ben ugyanott. A kötetek számos utánnomást, új kiadást értek meg, az itt recenzeált kötet a 30-as években 27000-dik jelzéssel látott napvilágot, a háromkötetes gyűjteményes kiadás 5000-dik jelzéssel.

ezért, aminek a fődolognak kellene lenni, a hősnő morális világfelfogásának kifejlése, megtisztulása és megszilárdulása szinte teljesen elvész a részletek mögött.

1920. 6. sz. március 27. 72.

Drasche-Lázár Alfréd: Éva kis keze. Budapest, Franklin Társulat

Drasche-Lázár Alfréd¹⁴ új regénye, eltérően az eddigiektől, nem a mágnások és huszártisztek környezetében játszik, hanem az úgynevezett dzsentrí körében, s mint az író előbbi regényei közül a *Tűzkereszt*, külföldre is kiviszi meséje egy részét.¹⁵ Ez a mese egy bájos, okos kisleány körül szövődik, aki anyátlanul, nagybátyjánál nevelkedett fel, mialatt az apja léha szerelmi kalandok után futkos. Ez a nagybátyja komoly, gondolkodó politikus, aki egy politikai röpiratával szembehelyezkedik az egész közvéleménnyel: a hazaárulás vádjával terheltén kiközösítettje lesz a maga társadalmi körének. A kisleányt, Évát is elveszi tőle apja s előbb egy nevelőnő gondjaira bízva, akiről utóbb kiderül, hogy közönséges kalandornő, sőt kémnő, majd Genfbe küldi francia rokonaihoz. Itt éri a kis Évát a háború, a kisleány nem tud nagynénjével megférni, intézetbe kerül, ahol az antanthoz tartozó lányoktól sokat kell szenvednie – a háborúnak ez a behullámozása a leányinternátus életébe egyike a regény legsikerültebb részeinek –, végre apjával, aki a háború fáradalmait jött Svájcba kipihenni, egy luzerni nagy szállóba jut. Itt találkozik az öregező diplomátával, akivel még Svájcba utaztában ismerkedett meg, s aki nagy benyomást tett rá, de találkozik egy gazdag magyar fiatalemberrel is, akit egyszer látott Budapesten a színházban, s akiről azóta titokban folyton ábrándozott. Az ábrándozásból hamar kölcsönös szerelem lesz s a diplomata, aki szintén szereti Évát, vereséget szenved a másik kőrő fiatalágától. Ez a váza a regénynek azzal a találékonysággal van kitöltve, amely Drasche-Lázár írói természetét jellemzi: egyre újabb és újabb környezetbe, érdekesebb és érdekesebb helyzetekbe bonyolítja szereplőit, egész sereg embert jellemez egy-két nem mély, de mégis megkülönböztető vonással. Drasche-Lázár kedveltsége az olvasók tömegei előtt onnan van, hogy a regénynek azt az elemét ragadja meg, amelyet a modern irodalom el szokott hanyagolni, holott az olvasó mindenképp szereti: a fordulatos és érdekesítő mesét. Ez a siker arra figyelmezteti az irodalmat, hogy az elbeszélésnek mégiscsak a mesélés az ősfarmája, a regényolvasó többé-kevésbé mindig mesehallgató gyerek, aki nem bánja, ha az emberek, akiről hall, nincsenek is reálisan, mélyreható megelevenítéssel megrajzolva, a történet pszichológiai és szociális távlatai nem nyúlnak messzire, a fődolog neki az, hogy a történésekre való kíváncsisága folyton ébren maradjon, bő táplálékot kapjon és végül is kielégíttessék.

¹⁴ Drasche Lázár Alfréd – ld. még: 1913/1; 1917/2, 45, 48; 1918/24; 1921/2.

¹⁵ A *Tűzkereszt* (1920) a *Tűzpróba* (1917) című, addigra négy (!) kiadást megért regényének folytatása.

1920. 8. sz. április 25. 96.

Pekár Gyula (szerk.): Magyar költők szerelmei. Budapest, Singer és Wolfner

A magyar poézis történetét különösképpen megkülönbözteti minden más népétől az, hogy költőink közül csak kevesen éltek olyan viharos és változatos szerelmi életet, mint a nagy külföldi irodalmak nem egy nagy költője. Goethe szerelemben is oly csodálatosan gazdag élete, amely keresztülvitte őt a szerelem egész skáláján, a női karakter összes árnyalatain, Molière szomorú tragédiája, a megcsalt szerelemből fakadó ironia legtökéletesebb kifejezése, ami irodalmunkban éppúgy nem találja párját, mint Byron kalandról kalandra röpködő, sehol megpihenni nem tudó, a világgal és önmagával meghasonlásba kergető szenvedélye vagy Musset és George Sand tragikus barátsága. A mi költőink csaknem mind rendes polgári módon megházasodtak és tisztességes családi életet éltek, nagyobb komplikációk nélkül. Jókai életében voltak komplikált szerelmi dolgok, Madách házassági tragédiája körülbelül egyetlen a maga nemében, de ezek is teljesen magánügyei maradtak a költőknek, alkotásaikban nem hagytak semmi nyomot. Ez a jelenség a magyarázata annak, hogy miért játszik oly aránylag csekély szerepet legtöbb írónk alkotásaiban a szerelmi szenvedély kimeríthetetlen gazdagságának kutatása és ábrázolása, és hogy miért szemérmetesebb, szerelmi erkölcs dolgában tisztább a mi irodalmunk – legalább a legújabb időkig –, mint pl. a francia irodalom. Ami szerelmi romantika van költőink életében, az nagyobbára ifjú romantika, olyasféle, mint amelyet minden rendes fiatalember átél, csak éppen nem tudja költőileg kifejezni. Pekár Gyula¹⁶ most egy könyvben gyűjtötte össze a magyar költők nevezetesebb szerelmeinek történetét. Az első történet tulajdonképpen nem szoros értelemben ebbe a sorba tartozik, mert képzelt történetet mond el: hogyan szerezte meg Mária Terézia legcsúnyább testőre, Maróthy Gábor a szépséges Colloredo Amélie kezét a királynő pártfogásával. A többiek már irodalomtörténeti hitelességű dolgok: Kisfaludy Sándor gáláns szerelmi kalandjai daliás bécsi katonatiszt korából, Rózával való első találkozása, aztán Csokonai egy költött szerelmi esete és Lillával való szomorú végű jegyessége, Petőfi ábrándos szerelme Csapó Etelkével és Jókai hirtelen házassága Laborfalvy Rózával. Mindezek a valamennyiünknek kedves és érdekes dolgok nem történetileg vannak feldolgozva, hanem novellisztikus színezéssel, a megtörtént valóság és a fantáziától segített kombináció keverésével kikerekítve, s azon a gáláns hangon elbeszélve, amely Pekár novellisztikus előadásmódját jellemzi.

¹⁶ Pekár Gyula – ld. még: 1905/29; 1908/18; 1911/14; 1912/13; 1917/25; 1918/10, 37; 1920/4.

1920. 8. sz. április 25. 96.

Körmendy Viktor: Veronika csókja. Budapest, Légrády Testvérek

Körmendy Viktor¹⁷ gyűjtötte össze e cím alatt tizenkét novelláját egy kötetben. A novellák íróját lapunk olvasói is ismerik, nagy részük nálunk jelent meg először. Körmendy tehetsége az elbeszélés adománya; nem a történetek és alakok pszichológiai elmélyítése vagy a társadalmi háttér perspektívákat nyitó rajza a fő dolog, amire törekszik, hanem fordulatos, érdekes történeteket igyekszik kitalálni, s ezeket könnyed és szemléletes előadással elfogadtatni az olvasóval. Van is benne ehhez való invenció: mindig új és új, vagy legalább újnak ható történeteket tud kombinálni, s mindegyiknek meg tudja adni azt a valószínűséget, amelyből az író hitele támad. Komponálása nem mindig egészen biztos, nem mindig azokat a momentumokat hangsúlyozza ki, amelyek a legfontosabbak vagy legérdekesebbek volnának, de vannak jól megkomponált és elejétől végig biztosan vezetett novellái is, amelyek éppen ezért pontosan megtalálják azt a hatást, amelyet velük az író el akart érni. Elbeszélő módja is rokonszenves, nagyon világosan beszél, alig hagy valamit is homályban az olvasó előtt, s megvan benne a humor szerencsés adománya is. Ez az első könyve az írónak, s már ez is tisztességes helyet biztosít neki újabb íróink között.

1920. 8. sz. április 25. 96.

Magyar Elek: Pesti históriák. Budapest, Athenaeum

Magyar Eleknek¹⁸ valóságos specialitása a régi Budapest. Ismeri minden követ, azt is, ami még megvan és azt is, amit már rég lebontott a kőművesek csákánya, gondolatban vissza tud menni a régi kedves belvárosi utcákba, átéli sajátos hangulatukat, beleskelődik a lakásokba, meghallgatja a nótát, amit a krinolinós vagy turnürös kisasszony kiver a zongorán, elmulat a pletykákon, amelyeket

¹⁷ Körmendy Viktor (1876–1923), író. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* nem jegyzi. Érdekessége azonban a katalógusok alapján értékelhető működésének, hogy főként műfordítóként tevékenykedett (Jack London, E. M. Dell), és ő írta a Kosztolányi regényében is megjelenő *A gésák* című, a századelőn közkedvelt Sidney Jones-operett két dalának magyar szövegét.

¹⁸ Magyar Elek (1875–1947), újságíró, gasztronómiai szakíró (alias Inyesmester). A telefonhírmondónál kezdte pályafutását. 1901-től a *Magyarország* munkatársa, 1917-től főszerkesztője. Újságírói munkája sokrétű volt, egyaránt írt a régi Budapestről szóló tárcákat, politikai cikkeket, színházi és képzőművészeti kritikákat, sport- és lóverseny-tudósításokat. A *Pesti Napló*ban inkognitóban, *Inyesmester* álnéven évekig vezette *Fejezetek az inyesmesterség köréből* címmel a gasztronómiai rovatot, minden vasárnap egy teljes újságoldalra jelentek meg a konyhaművészettel foglalkozó írásai. *Az inyesmester szakácskönyve* című műve a gasztronómiai irodalom egyik legismertebb műve ma is. Babits róla szóló kritikájában írta: „az Inyesmester könyve minden európai látóköre – vagy mondjuk inkább: ízléshorizontja – mellett is teljesen magyar könyv”, Babits a Magyar Elek teremtette műfajt az irodalomhoz sorolta, „noha bizonyára kevesebb embernek fog eszébe jutni, hogy odasorozza.”

suttogva mesélnek híres színésznőről, orfeumi csillagokról, mágns urakról és úrhölgyekről, beül a boltíves ódon kávéházakba, ahol szivarfüstös levegőben csörögnek a biliárd-golyók, egy asztalnál írók és színészek anekdotáznak, egy másik asztal a nevezetes krakélérek tanyája, a harmadiknál komoly, jól táplált polgárok panaszkodnak a drágaságra és szidják a Tisza-kormányt, ki-kirándul húsvéthét-főn a Gellérthegyre, pünkösdkor a Svábhegyre, rózsanyiláskor a Margitszigetre, és elméláz a fák alatt a régi emberek régi dolgairól, tud minden nevezetes anekdotát, ismer minden tipikus alakot, gondolatban járt minden mulatóhelyen, a régi szállodákban, de ott van a falkavadászatokon és a lóversenytéren is. Apró képekben írja meg emlékeit és történeteit, melyeknek olyan a hangulata, mint a régi évtizedekből maradt acélmetszeteké és elsárgult, ódivatú fotográfiáké, amilyenek most is vannak még a családi albumokban, és egy elmúlt kort idéznek fel bennünk, amelyben az életnek még volt szépsége, a városnak még volt saját, jellemző hangulata, voltak különleges arcvonásai, mert még nem olvadt bele teljesen az internacionális nagyvárosi egyformaságba. Magyar Elek könyve, mely *Pesti históriák* címmel most jelent meg, ezt a még magyar és lokális ízű Budapestet örökíti meg szeretettel, melankolikus gyönyörködéssel. Nagyon kedves és érdekes könyv, sokan kellene hogy olvassák, mert a mainál jobb, tisztább és boldogabb levegő árad belőle, és mert megmutatja ennek a sokat szidott és szívünknek mégis kedves Budapestnek a lelki gyökereit.

1920. 9. sz. május 9. 107.

Omar Khajjám. Szabó Lőrinc fordítása. Budapest, Táltos

Ez a nálunk eddig csak kevesek előtt ismert név egy XI. századi perzsa költőnek a neve,¹⁹ aki az emberiség nagy költői között foglal helyet. Négysoros strófákban írt versei – eredeti nyelvükön *rubái*²⁰ a nevük, innen Omar Khajjám élete munkájának a neve: *Rubayat* – a legnagyobbat adják, ami versben egyáltalán adható: tökéletes és hiánytalan kifejezését egy kor, egy faj és egy éghajlat filozófiájának. Ez

¹⁹ Omar Khajjám (1025/1050–1122, más vélekedés szerint 1048–1131), perzsa költő, filozófus, természettudós. Iránban elsősorban matematikusként volt ismert, költőként csak a 19–20. században kezdték tisztelni. Egy naptárreform is fűződik a nevéhez, amely már szökőévvel, szökőhéttel dolgozott. Vegytani és metafizikai értekezéseket írt, önálló algebra-könyvet hagyott hátra. A költő életében nem gyűjtötte verseit kötetbe, azok alkalmi felolvasások révén váltak ismertté, és szájhagyomány útján terjedtek. Halála után barátai jegyezték le verseit, a legkorábbi ismert kézirat 1461-ből való, ebben 158 vers van. A 20. századi teheráni kiadásokban a versek száma több mint ezer. Számos vers eredete bizonytalan, idegen eredetű.

²⁰ Rubái: négy félsorból álló, *aaaxa* rímképletű, időmértékes versforma. Ma is kedvelt formája a perzsa népdaloknak. Vitatott kérdés az is, hogy szó szerinti profán értelmében kell-e érteni a rubáikat vagy az iszlám misztikájának, a szufizmus allegórikus szóhasználata szerint kell-e magyarázni az egyes rubáikat. Ez utóbbi esetben a versek nem egyszerűen a borról szólnak, a bor az istenhez való felemelkedés, az eksztatikus állapot eszköze, ahogy a szerelem is az Istennel való misztikus egyesülést jelenti.

az a keleti filozófia, amelyet orientális szellem más termékeiből is, bár többnyire kevésbé teljesen kifejezve, ismerünk: a pesszimizmusban, az élet és az emberi dolgok hiábavalóságában való megnyugvás, amely egy fatalisztikusan lemondó mozdulattal számol le mindennel, ami után az emberek futkosnak, s csak egyet ismer, ami örömet és értelmet tud adni a létnek: a pillanat futó örömét, az érzékek könnyű és enyhítő mámorát, amely mögé el lehet bújni a világ ostobasága, gonosz-sága és szenvedései elől, s amely egyedüli pozitívum a negatívumok zűrzavaros tömkelegében, melyet életnek neveznek. Omar Khajjámnál ez az egyetlen öröm a bor szimbólumában fejeződik ki, de ez nem jelenti nála az alkohol túlságában való tobzódást, hanem csak a megnyugtató, mindent kiegyenlítő feledkezést. Úgy merül el a borba, mint a könnyű, minden rosszat letörlő álomba, amely megszépít mindent, és a kiábrándult léleknek visszaadja az illúzió gyönyörét. Omar Khajjám költészete különösen Angolországban keltett óriási visszhangot: Fitzgerald²¹ művészi fordításában, jobban mondva európaisításában a *Rubayat* akkora sikert aratott, amely még a nagyon kelendő könyvek hazájában, Angliában is szinte példátlan, a legolvasottabb laikus könyvek egyike lett. Londonban és egyebütt, ahol angolok laknak se szeri, se száma az Omar Khajjám tiszteletére alakított kluboknak, s a könyv újra meg újra megjelenik százféle kiállításban, a legdíszesebbtől a legolcsóbbig, híres művészek vetekednek illusztrálásában, híres kiadók és nyomdák a kiadásában. Más országokban is, bár nem olyan méretű, de még mindig nagy sikere volt. Nálunk most jelent meg az első fordítása, a Fitzgerald-féle angol szöveg szerint, a Táltos kiadásában, s máris igen sok olvasóra talált. Érdekessége az is, hogy egy új, és meg kell mondani, kitűnő fordító tehetség, Szabó Lőrinc mutatkozik be vele, akinek mindjárt ez az első műve teljesen kész, érett, technikában, a kifejező eszközök gazdagságában és biztos használatában a legjobb magyar műfordítók mellé állítható munka.²²

1920. 10. sz. május 23. 119–120.

Balanyi György: A balkáni probléma fejlődése. Budapest, Franklin Társulat

Balanyi György²³ kegyesrendi tanár már két évvel ezelőtt megjelent *Világpolitika* című könyvével megmutatta a közelmúlt történelmi és politikai problémáiban való tájékozottságát és írói készségét. Most a XIX. századi Európa legbo-

²¹ Edward FitzGerald [sic] (1809–1883) 1859-ben saját költségén jelentette meg az angol nyelvű fordításokat. Munkája részben fordítás, részben utánköltés, sokban közelítette a verseket az európai ízléshez.

²² Omar Khajjám sok magyar költőt megihletett, Steinert Ágota állított össze száz rubáit 14 magyar költőtől 268 változatban. Ld: <http://mek.oszk.hu/00200/00212/00212.htm> (Letöltés: 2016. 02. 25.)

²³ Balanyi György (1886–1963), történész, egyháztörténész, piarista szerzetes, akadémikus. 1916-tól 1943-ig a budapesti Piarista Gimnázium tanára, 1935 és 1941 között igazgatója. 1943 és 1948 között a kolozsvári egyetem tanára, majd 1950-ig nyilvános rendes tanári címmel folytatta az

nyolultabb és legérdekesebb kérdését, a balkáni problémát dolgozta fel egy igen tartalmas kötetben, mely a Franklin Társulat Kultúra és tudomány vállalatának legújabb köteteként jelent meg. Behatóan, széleskörű irodalmi anyag ismerete alapján tárgyalja a kérdést, azzal a részletességgel, amelyet a tények megvilágítása megkíván és azzal az ökonómiával, amely nem mond fölösleges dolgokat, s a fontos dolgokat kellően hangsúlyozza. A XIX-ik század ötvenes évein kezdi, megrajzolja Törökország állapotait, amelyekből az egész balkáni kérdés kinőtt, a Balkánon felszabadulásra törekvő népek vívódásait, az európai hatalmak szerepét a dolgok fejlődésében, a román kérdés, a szerb függetlenségi törekvések és az Obrenovics és Karagyorgyevics családok közötti belső villongások, a bolgár elszakadási kísérletek, a görög–török viszony fejlődését. A könyv első fejezetében az olvasó szeme előtt áll az az egész erjedés, amely a Balkánon folytonos heves nyugtalanságot teremtett, és a különböző hatalmak, főleg Anglia, Oroszország és Ausztria-Magyarország különböző érdekeltségei révén állandó veszedelme volt az európai békének, nem egy olyan válságot idézve elő, amelyekből csak nagy nehezen, a diplomácia legnagyobb erőfeszítéseivel lehetett európai háború nélkül kilábalni. A törökök reformkísérletei, a hercegovinai fölkelés, a bolgárokkal szemben elkövetett kegyetlenkedések, Abdul Aziz szultán kormányzatának hibái, a szerb–török háború kitörése, majd az orosz–török háború s utána a rövid nyugvópontot jelentő berlini kongresszus és az önálló Bulgária megalakulása és kezdetbeli belső bajai Battenberg Sándor alatt, Coburg Ferdinánd királysága adják a második fejezet anyagát, amellyel mind közelebb jutunk napjaink eseményeihez. A törökök gyümölcstelen győzelme a görögök fölött, amelynek eredménye lett rájuk nézve Kréta elvesztése, a macedóniai zavarok és a rendezésükre tett sikertelen kísérletek, a nagyszerb eszme megizmosodása, a szerb politika fejlődése Obrenovics Sándor meggyilkolása után, Karagyorgyevics Péter alatt, Bulgária gyors fejlődése adják a harmadik fejezetet, míg a negyedik fejezet főleg az ifjú török forradalommal, Bosznia-Hercegovina annexiójával, az ebből származott szerb konfliktusunkkal, az albán-kérdés újabb fejleményeivel, a Balkán-szövetség létrejövetelével foglalkozik. Az utolsó fejezet már a világháború tulajdonképpeni kiinduló pontját állítja eléink: a balkáni háborút, ennek eredményeit, a rövid életű albán fejedelemség megalakulását, s azt az általánossá vált feszültséget, amely aztán 1914-ben a világháborút kilobbantotta. Ebből a rövid tartalmi felsorolásból is látni, mily gazdag anyagot ölel fel a könyv, s ennek az anyagnak az aránylag szűk keretekben való elrendezése, valamint a világos és plasztikus előadás kiválóan alkalmassá teszi arra, hogy a világpolitika szövevényeiben kevésbé jártas olvasó is tájékozást nyerjen belőle. Ma, amikor fontosabbá válik, mint bármikor, külpolitikai műveltségünk fejlesztése s a külpolitikai érdeklődésnek a közönség széles rétegeiben való élesztése, nem csekély hivatást tölt be ez a derék, jól megírt munka, amelyért szerzőjét minden elismerés megilleti.

oktatómunkát a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ugyanakkor a magyarországi piarista rendtartomány főnöke is volt. Könyvet írt Assisi Szent Ferencről (1946), ez leghíresebb munkája.

1920. 11. sz. június 6. 131.

Kosáryné Réz Lola: Filoména. Budapest, Athenaeum

Aki csak valamennyire is érdeklődik a magyar irodalom újabb fejleményei iránt, annak meg kell jegyeznie egy új nevet: Kosáryné Réz Loláét.²⁴ Váratlanul merült föl ez a név az ismeretlenségből, az Athenaeum regénypályázatán, melynek első, legnagyobb díját nyerte el *Filoména* című regényével, s most, hogy ez a munka megjelent, az olvasó is szentesíteni kénytelen a pályabírák ítéletét: a *Filoména* csakugyan igen kitűnő regény, a legjobb dolgok egyike, amiket az utóbbi években magyar szerzőtől olvasni lehetett. Egy falusi kis tót cseléd története a regény fonala. Még gyermekkorában kerül Filoména a kis felvidéki városba cselédnek, szolgál mindenféle házaknál, segít egy derék öreg kofaasszonynak az árulásban, megint cseléd lesz, züllésnek indul, tele van belső nyugtalanságokkal, félvér úri származásának tudata folyton izgatja alantas helyzetében, mindig előtte van természetes apjának, a négyes fogaton járó grófnak a büszke, méltóságos képe, akit anyja egyszer megmutatott neki. Ez az emlék azzal a szuggeszcióval tölti el, hogy neki is úgy kell járnia, mint az anyjának; kiemelkedik a züllésből, úri helyekre kerül, csakugyan szerelmi prédája lesz egy bányamérnöknek, gyereke születik, majd meg is hal, s ő szolgál tovább, amíg a beteges, furcsa kis líceumi pedellus el nem veszi feleségül. Most már jó élete van, csöndes, nyugodt, de a vágy, hogy gyermeke legyen, beleveti egy kemény, parancsoló természetű tanár karjaiba. Fia lesz tőle, s ezzel élete új fordulóra jut: most már a makacs anyai ösztön hajtja, urat akar nevelni a fiából, olyat, mint az ő apja és fiának az apja. Férjét, aki minden munkára képtelen beteg, kiteszik állásából, és Filoména most már magában küzd tovább a fiáért, amíg eléri célját, a fiú csakugyan úr lesz, bányamérnök, úgy, mint Filoména első, meghalt gyermekének apja. Filoména most már megöregedve, megnyugodva szolgál tovább, a fiára gondol, aki a háborúban van, s ha hazajön, kiemeli őt a cselédi sorból. Életcélja elérésében megtisztultan hal meg, amikor indulnia kellene a fiához, Budapestre s nem is sejtve, hogy fia halállal vívódik a hadikórházban. Nagyon gazdag történet ez, gazdaggá teszi az író invenciója, amely egyre új, érdekes és hangulatban is változatos helyzetekbe tudja forgatni a történetet, és útközben egyre új, a felvidéki életet tipikusan jellemző alakokat elevenít meg. Filoména, amint családtól családhoz vetődik szolgálni, megismeri – s általa mi is megismerjük – azt az egész életet, amely a hegyoldalakra épített kis bányavárosokban

²⁴ Kosáryné Réz Lola (1892–1984), felvidéki eredetű író, a II. világháború előtti időszak rendkívül népszerű szerzője. 1913-ban született meg fia, a későbbi történész, Kosáry Domokos. 1919 után hagyták el a Felvidéket és települtek át Magyarországra. Első verseit hétévesen írta, nagyapja biztatására. Tizenöt évesen felvidéki lapokban jelentek meg írásai, majd pályázatokon nyert, s felfigyelték írói talentumára. Kezdetben megjelent versei háborúellenes hangvételűek voltak. A két háború közötti időszak egyik kedvelt írója lett. Művei nagy példányszámban fogytak. Füst Milán a *Nyugatban* méltatta *Ulrik inas* című regényét. 1921 és 1944 között 38 ifjúsági regénye jelent meg. Fordítóként is ismert volt, lefordította Agatha Christie több regényét, és Margaret Mitchell *Előjűzta szél* című bestsellerét.

folyik. Az író²⁵ egész szokatlanul gazdag megfigyelési és emlékanyaggal dolgozik, csak úgy rajzik belőle az alakok sokasága, és mindegyik pontos kontúrral van elválasztva a többitől, s kevés, de jellemző, életteljes vonással van ábrázolva. Az egész fölött pedig összefoglaló levegőként lebeg az író meleg, megértő, mélyen humánus asszonyi bölcsessége. A legritkább dolgok egyike, amire nagyon kevés asszony-író volt eddig képes: harmonizált és teljes egyensúlyt tartó képet tudott magának a *Filoména* szerzője alkotni a világról, s valami egész különös tisztaság van lényében, amely megfogja az ember szívét, s olyan, mint a nyári napsugár, amely meg tudja aranyozni az élet szemetjét is. A *Filoména* szerzőjével irodalmunk legjobb neveinek sora bővült eggyel.

1920. 11. sz. június 6. 132.

Gróf Bethlen Margit: Majd. Budapest. Singer és Wolfner

Két kisregény van gróf Bethlen Margitnak²⁵ új könyvében, *Majd* a címe az egyiknek, *A város* a másiké. Az egyik érzelmes történet egy nőről, aki teljesen passzív, ábrándban élő lény, az élet szépségei és örömei elsuhannak mellette, megmutatják magukat neki, szítják örök sóvárgását, és aztán eltűnnek, mert neki soha sincs annyi akarata, hogy utánuk nyúljon. Az életből is úgy megy ki, mikor éppen elő-

²⁵ Bethlen Margit grófnő (1882–1970), író, Bethlen István miniszterelnök felesége. 1935 és 1944 között az *Ünnep* c. képes magazin élén állt. „A Bethlen-család bethleni ágából származik. Az erdélyi arisztokrácia körében nevelkedett és fiatalon férjhez ment [...] Finom műveltségével, lebilincselő egyéniségével, kiemelkedő szerepet játszott úgy az erdélyi, mint a budapesti előkelő társadalmi életben. Az irodalommal már fiatalon, a világháború előtti években kezdett foglalkozni, s rövid elbeszéléseivel, mély érzéstől áthatott szimbolikus meséivel, melyek előkelő lapokban jelentek meg, azonnal magára vonta az írói körök figyelmét. *Egy élet* c. regénye a női lélek lírai melegséggel áthatott, finom jellemrajzával és nemes művészi előadásával keltett feltűnést, s szerzőjét, mint a legkitűnőbb magyar írók egyikét kezdték ünnepelni. Mikor férje miniszterelnök lett, egy időre elvonták az irodalomtól az előkelő helyzetével járó reprezentatív feladatok. Elkísérte férjét olaszországi útjára, melynek jelentős külpolitikai eredményei lettek, s ez útja közben Bethlen Margit ismeretségbe jutott az olasz közelet és irodalom kiválóságaival. Írói tehetsége Olaszországban is nagy figyelmet keltett, elbeszéléseit sűrűn kezdték közölni előkelő olasz lapok és folyóiratok, s az egyik elsőrendű kiadó cég kötetben is kiadta egy részüket. Újabb időkben Bethlen Margit grófnő az eddiginél dúsabb termékenységgel folytatja írói munkásságát, elbeszélései, melyek a *Budapesti Hírlapban* és folyóiratokban, hetilapokban jelennek meg, kedves olvasmányai a közönségnek. Nagy érdeklődést keltett 1928 őszén az a hír, hogy a kitűnő író háromfelvonásos színdarabot írt *A szürke ruha* címmel. A Vígszínház sietett lekötni a darabot, s az olasz színházak is érdeklődtek iránta. Első előadása Milánóban volt (1929. március hó 14-én), és ez alkalommal az olasz közönség melegen ünnepelte a kitűnő magyar írónt. A Vígszínházban 1929. évi április hó 12-én került előadásra a darab, Gombasögi Frida, Somlay Artur és Törzs Jenő játszották a főszerepeit s a sajtó és közönség egyformán elismeréssel méltatta finomságát, lélekbeli szépségeiben való gazdagságát és élénk színvonalát.” Schöpflin Aladár szócikke a *Magyar Színművészeti Lexikonból* [1929–1931]. Schöpflin Aladár 1934-ben írt a *Nyugatban* a *Cserebogár* című darabjáról. Bethlen Istvánt 1944 végén a szovjetek elhurcolták, 1946-ban Moszkvában halt meg. Feleségét 1951-ben kitelepítették.

szőr valami cselekvésre, a szerelem után indulásra határozta magát, mint valami árnyék. Ezt a női típust az író sok finomsággal és gyöngédséggel, formában is eléggé összefogva írta meg, és többnyire el tudja kerülni a legnagyobb veszedelmet, a szentimentalizmust. A *város* című kisregényben is sok a jó vonás. Magva egy falusi úriasszony tragédiája, aki makacsul ragaszkodik a falusi röghöz, és sorba mind elragadja tőle mindazokat, akiket szeret, a gazdagabb, viharosabb és csillogóbb életet ígérgető város. A téma jól van megfogva, de kissé hézagosan, sőt homályosan megírva, az író formai készsége itt nem olyan biztos, mint az első történetben.

1920. 12. sz. június 27. 144.

Törzs Jenő: A fekete futár. Budapest, Színházi Élet

Törzs Jenő²⁶ a mai magyar színészet egyik büszkesége. Rendkívüli munkaerő, évek óta csaknem minden nap játszik a Magyar Színházban, s mindig nagy, sőt néha abnormisan nehéz szerepeket, finom és fogékony intelligencia, amely mindig teljes megértéssel fogja fel az író szándékát, sokoldalú ábrázoló képesség, amely hozzá tud idomulni a legkülönbözőbb színpadi alakokhoz, és mindent biztos készséggel ábrázol. Sikerben keveseknek volt több része, mint neki, a közönség mindig mellette áll, minden szereplése csak fokozza népszerűségét. Most új téren próbál sikert aratni, az irodalomban. Regényt írt, amely most jelent meg egy szép kiállítási kötetben, *A fekete futár* címmel. A siker most sem fogja elhagyni, mert regénye becsületes, kitűnően megkomponált és érdekesen elbeszél munká. A fantasztikum határán mozog a témája, s hol átlépi a határt, hol visszatér a realitás talajára, de hangulatban és stílusban azért egységes marad, az író biztos kézzel tartja mondanivalója gyeplőit. Egy emberről szól, aki folyton harcban áll az árnyékával, mert ez az árnyék szimbolizálja kétségbeesett, dühös szerelmét egy abnormis szerelmi berendezkedésű kegyelmes asszonyhoz. A harcban a regény hőse a túlizgatottság olyan állandó feszültségében él, amelynek csak egy gyöngye lökés kell, hogy az örültségbe csapjon át, s ez az izgatott légkör adja meg a regény hangulatát. Az egész cselekvény tele van feszültséggel, s az író ereje abban nyilvánul legin-

²⁶ Törzs Jenő (1887–1946), színész. 1906-ban végzett a Színművészeti Akadémián és a Thália Társaság színpadára került, ahol már ekkor jelentős szerepeket játszott. A következő évben Beöthy László szerződtette a Magyar Színházhoz, amelynek 1923-ig tagja maradt. Első nagy sikerét, Edmond Rostand *Sasfőőjének* Reichstadti hercegével aratta, másik hangos sikere a *Hamlet* címszerepe volt. Ettől kezdve folyamatosan vezető drámai szerepeket kapott. Innen a Renaissance Színházhoz, a Belvárosi Színházhoz majd a Vígszínházhoz vezetett az útja, de 1926-tól újra a Magyar Színház tagja. Törzs 1928-ban szerződött ismét a Vígszínházhoz, majd 1932-ben visszament a Magyar Színházba, ahol 1941-ig játszott. Ekkor a zsidótörvények miatt kénytelen volt visszavonulni a színpadtól. (Csontos Gyula ekkoriban a Magyar Színházban is játszott. Állítólag azt mondta egyik ismerősének, aki egy bemutatója miatt gratulált neki: „Szégyellje magát, hogy olyan színházba jár, ahol nem engedik játszani Törzs Jenőt.”) A regényt németül 1921-ben a berlini Ullstein kiadó is megjelentette.

kább, hogy ezt a temperatúrát eleitől végig tartani tudja ellankadás és félresiklás nélkül. Megvan az a művészi készsége, hogy a legizgalmasabb dolgokat a legegyszerűbb módon tudja elmondani, elbeszélő módja élénk, temperamentumos, de fegyelmezett és mértéktartó. Ugyanilyen fegyelmezett a komponálása is: az egész regény olyan egységes, mintha egyetlen lélegzetvétellel volna írva. Talán az író szándéka szerint való, de mi hiánynak érezzük, hogy a történet realisztikus elemekből összeszőtt háttere kissé halvány és határozott kontúrok nélküli, annyira, hogy semmiből sem lehet megállapítani, mely országban vagy mely nagyvárosban pereg le a cselekvény, a mi érzésünk szerint a teljes hatáshoz szükséges volna a fantasztikus elemeknek szorosabb bekapcsolása a realitásba. A téma felfogásában és kiképzésében Törzs regénye modern német regényekre emlékeztet, nem bizonyos meghatározott regényekre, hanem a modern fantasztikus német regényírás módszereire és stílusára. Egyébiránt a regény ugyanazokkal a tulajdonságokkal válik ki, amelyek szerzőjét mint színészt kitüntetik, s mindeneket meggyőző bizonyítéka annak, hogy Törzs művészete egységesen kiképzett, szerves világfelfogáson alapul.

1920. 12. sz. június 27. 144.

**Kárpáti Aurél: A búsképű lovag. Irodalmi noteszlevelek, 1911–1919.
Budapest, Táltos**

Kárpáti Aurél²⁷ gyűjtötte össze e cím alatt a lapokban megjelent irodalmi cikkeit. A címet a könyv első cikkétől kapta, amely Cervantesről és halhatatlan lovagregényéről szól. Vannak aztán a könyvben cikkek a legkülönbébb írókról és irodalmi kérdésekről. Dosztojevszkij, Goncsarov, Boccaccio, Kemény Zsigmond, Cholnoky Viktor, Justh Zsigmond, Lovik Károly, Krúdy Gyula néhány vonással odavetett arcképei, szélesebb vagy szűkebb átfogójú irodalmi témák, mint a regény fejlődése, a mese problémája, az író és olvasó viszonya stb. váltakoznak az egyes írók személyéhez kötött cikkekkel. Kárpáti művelt és gondolkozó író, a világirodalom mindenféle mezőin járt, sokfelől hozott magának szép emlékeket, sokféle problémát átgondolt, és nem egy olyan megfigyelésre bukkant, amelynek hasznát veheti az irodalom körül teljes tudományos fölszereléssel járó kutató is. A hangja nyugodt, temperált és rokonszenves, nincs meg benne a modern kritikuskónál oly gyakori és oly ellenszenves osztentáció,²⁸ lehetőleg egyszerűen fejezi ki magát, de azért színesen, érdekesen ír. Egyénisége kissé puha és határozott körvonalak nélküli, de van benne erős írói becsületesség, amely mindenképpen vonzóvá teszi könyvét.

²⁷ Kárpáti Aurél – ld. még: 1909/31; 1912/24.

²⁸ osztentáció (lat): kérkedés, hivalkodás, feltűnés

A *Nyugatban* Király György írt a kötetről (1920/11–12. 638–639.):

A caballero de la triste figura ezúttal nem a Don Quijote nevet viseli ugyan, hanem egyszerűen Kárpáti Aurélnak hívják, mégis mint hidalgó ősenek, a manchai lovag álarca mögött rejtőzködő nagy spanyol írónak, neki is az a sors jutott részül, hogy magánosan és társtalanul az eszmék meddő szélmalomharcát vívja. Magánosan és társtalanul – és hiába, mint minden magyar kritikus, akár Kölcseynek hívták legyen, akár Péterfy Jenőnek, mert ebben az országban a Don Quijoték mindig komikus figurák lesznek, legföljebb ha nagyon megharagusznak rájuk, megtisztelik őket a „destruktív” jelzővel. Mintha anélkül sem volna szomorú mesterség kritikusnak lenni: írni mindig és mindenről, akár tetszik, akár nem, akár föltámad a lélekben a hozzászólás spontán vágya, akár az olvasott mű egy elveszett órának unott emléke marad. Mily irigylésre méltó emberek, akik naiv örömmel belevet-hetik magukat olvasmányaik árjába, nem kell játszaniuk a fölényest, nem muszáj hibákat kutatni, mindent jobban tudni, dicsérni és korholni és magyarázni és belemagyarázni. A rárótt föladatnak ez a melankolikus tudata teszi éppen Kárpáti kritikáit értékessé és emeli ki a hétköznapi cikkek megszokott színvonala fölé. S ami még föltűnőbb, nincs meg benne semmi az átlag újságíró kellemetlen modorából, aki egyforma tiszteletlenséggel interjúolja meg a legnagyobbakat és a közönséges botrányok apró hőseit. Kárpáti Aurélban megvan a jó kritikus legszebb vonása, a tisztelet, mellyel a nagy szellemeknek tartozunk, viszont sohasem téved az együgyű rajongásba vagy ízléstelen megalázkodásba, nem feledkezik meg soha az emberi méltóságáról, amely mindnyájukat – nagyokat és kicsinyeket – egyformává tesz. Egy könnyed bók – és rögtön megkezdődik a legtermészetesebb társalgás, a könnyű, vidám és szellemes csevegés, amely órák hosszat hallgatva sem fáraszt. Kárpáti Aurél annyira fél attól, hogy unalmassá ne váljék, hogy inkább magára vállalja a fölületesség vádját. Mert a szigorú filológus talán összeráncolja a szemöldökét egy-két vakmerőbb állítása fölött, talán tévedéseket is kipécéz belőle, pedig meg kell vallani, hogy ez a fölületesség a legrokonszenvesebb tulajdonságai közé tartozik az írónak, mert nem a tehetségtelen ember fölületessége, hanem inkább szándékos és akart: egy-egy odavetett célzással vagy elejtett szóval mindig tudja sejtetni, hogy vannak eszméi, amikből egy szorgalmas tanárjelölt egész doktori disszertációt kereshetne ki. Amit a regény fejlődéséről, a magyar drámáról, a meséről, a korszellemről és irodalomról mond, azt ajánlhatnók az illetékes körök figyelmébe.

Sokat és sokféléről olvashatunk a kötetében, legtöbbit a regényírás érdeklí, nemcsak egyes reprezentatív egyének, mint Dosztojevszkij vagy Kemény, Cervantes vagy Boccaccio, hanem esztétikai problémák, technikai kérdések is. Ehhez képest a stílusa is változatos, nem egy hangszeren játszik, hanem tárgyához tudja a melódiáit alkalmazni. Igaz, hogy vannak benne disszonáns hangok. Nem értem például, hogy egy ilyen kollektív fejezet élére, mint a Régi és új könyvek margójára, miért kerül vezető alaknak éppen Tormay Cécile (két cikkel is!), egyenesen Merezkovszkij, Anatole France, Ambrus és Móricz Zsigmond elé? Hiszen értem,

hogy a mai magyar közönség átlagos színvonalának jobban megfelel egy Marlittá hígított, vagy ha úgy tetszik, átszűrt Thomas Mann (A régi ház), mint maga a Buddenbrooks, de ha már egy Kárpáti-stílusú kritikus mindenáron Tormay Cécile-ről akar írni, miért nem foglalkozik inkább első regényével (Emberek a kövek között), mely értékben határozottan fölötte áll mindennek, amit ez az író azóta produkált s van föltétlen abszolút becse is.

[...] Nem azok közé a hivatásos kritikusok közé tartozik, akiknek írásaiból a mesterséggel járó blazírtság és a szellemességgé erőltetett unalom árad felénk, ellenkezőleg, mindig van mondanivalója és ezt választékos és nemes formákban tudja velünk közölni. Néha csak egy gesztus, amit tudunkra ad, de ez a gesztus mindig előkelő és plasztikus.

1920. 13. sz. július 11.

Révay Mór: Írók, könyvek, kiadók. Budapest, Révai

Révay Mór²⁹ a vezetése alatt álló könyvkiadó vállalat jubileuma alkalmából kiadta emlékiratait két hatalmas kötetben, a mai viszonyok között egészen kivéte-

²⁹ Révai [Révay] Mór János (1860–1926), Révai Sámuel, a Révai Testvérek egyik alapítójának fia, könyvkiadó, író, országgyűlési képviselő. 1880-ban *Regényvilág* címmel alapítottak lapot – már az ő javaslatára – folytatásos regényközlések számára. A *Regényvilág* öt évfolyamot élt meg, ez idő alatt megközelítőleg ötven regényt közölt folytatásban híres magyar és külföldi írók tollából. Legnagyobb vállalkozásuk a százkötetes Jókai-összkiadás. A Révai Testvérek 1885-ben Rt.-vé alakult, amelynek már ő lett az igazgatója. A huszonegy kötetes Révai Nagylexikon (1911–1935) főszerkesztője. A világháború alatt több külpolitikai témájú kötete jelent meg. Halálakor a *Nyugatban* Schöpflin Aladár írta nekrológiáját: „Révaiék régi könyves család, Révai Leó és Sámuel a hatvanas években kerültek Budapestre Eperjestről, és megalapították a Révai Testvérek könyvkereskedését. Az idősebbik testvér, aki a tudós könyvkereskedők típusából való volt, megcsinálta az Egyetemutcában az első budapesti tudományos antikváriumot. Régibb könyvvásárlók még emlékezhetnek az érdekes öregúrra, aki szeretettel simogatta meg az eladott érdekes régi könyvet, fájdalommal vált meg tőle, s egész életét a homályos bolt háttérében töltötte, öreg könyvek és árjegyzékek között. Ha rá gondolok, szinte zavarba jövök, valóban láttam-e, vagy valamelyik Dickens-regényből emlékszem rá. Tudósok, amatőrök jártak boltjába, s nemegyszer olyan tudományos vitákat lehetett ott hallani, akár az Akadémiában. A másik testvér, Sámuel, a könyvkereskedést folytatta a Váci utcában, és hamarosan kibővítette könyvkiadó vállallattá. Munkájában korán kitűnő segítőtársra talált két fiában, Mórban és Ödönben. A könyvkiadó vállalat egyre nőtt, hatalmas könyvsorozatokkal lépett ki a piacra, és csakhamar a vezető intézetek közé került. Egy nagy újítást hozott be még a nyolcvanas években a könyvterjesztés terén: a kolportázst, a könyveknek füzetenként vagy részletfizetésre való árusítását. Ez már Révai Mór műve volt, aki lipcsei tanulmányaiából hozta magával az eszmét, sok más könyvkiadói koncepcióval együtt. Míg testvére, Ödön, egyre inkább képzőművészeti érdeklődése felé fordult, Mór lett a könyvkiadó vállalat lelke. Vállalkozásainak irányát az említett berendezkedés szabta meg: leginkább nagy sorozatos műveket adott ki. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. nagy vállalatot, mely Rudolf trónörökös és Jókai égiske alatt indult meg, ő terjesztette, majd megszerezte Jókai művei nagyobb részének kiadói jogát, s ő szervezte meg a költő műveinek jubileumi díszkiadását. Jókai után Mikszáth Kálmánra fordult figyelme, majd sorban Ambrus Zoltán, Abonyi Lajos, Rákosi Viktor, Eötvös Károly összes munkáit adta ki. Már a huszadik század első éveire esik a magyar iro-

les szép kiállításban, illusztrációkkal, facsimilékkal dúsan feldíszítve. Ez a könyv egészen más, mint amilyenek az alkalmi, albumszerű kiadványok szoktak lenni: nem száraz és mégis reklám-ízű, őszinteség nélküli adathalmaz, hanem veritábilis emlékirat, élénk, szubjektív hangú és érdekes elmondása mindazoknak a küzdelmeknek, amelyekkel egy kiválóan koncepciózus könyvkiadói tevékenység jár, s azoknak az érintkezéseknek, melyekbe tevékenysége során hírneves írókkal s a közélet más kitűnőségeivel jutott. Révai volt a kiadója Jókainak, Mikszáthnak, Eötvös Károlynak, Ambrus Zoltánnak, Rákosi Viktornak s más kitűnő íróknak, s az irodalom iránt érdeklődő olvasó szívesen hallgatja, mikor arról beszél, miképpen jöttek létre és jutottak nyilvánosságra az illető írók könyvei, milyen volt a viszonyuk a kiadójukhoz s milyen anyagi eredményeket értek el munkájukkal. Amit erről mond Révai, azt az irodalomtörténet is fel fogja használni, mert különösen Jókai és Mikszáth arcképéhez néhány eddig ismeretlen vonást ad. De óvatosan kell használni közléseit, mert minduntalan beléjük vegyül az író szubjektivitása. Nekünk a könyv olvasása alatt gyakran az volt az érzésünk, hogy írója, a kiadó magas erkölcsi fölényben érzi magát azok fölött, akikről beszél, az írókat gyakorlati és főleg anyagi dolgokban nem korlátlanul beszámítható embereknek tekinti, akiket csak a kiadó gyámkodása tart némileg rendben. Ez lehet szubjektív tapasztalatokon alapuló szemlélet, de épp olyan egyoldalú, mint mikor a titkár gazdája fölött állónak érzi magát, mert az nem nélkülözheti az ő apró-cseprő praktikus szolgálatait. Általában Révai szubjektivitása sokszor hoz bizonyos ingerültséget előadásába: akivel néha tevékenysége közben súrlódásai vagy éppen összeütközései voltak, azokkal szemben rendszerint igazságtalan s az üzleti életben magától értetődő érdekellentétekre úgy reagál, mintha mindenki csak az ő tervei megghiúsulására tört volna, merő rosszindulatból. Néha már a jó ízlés határait is súrolja ez a szubjektivitása, s ezt olvasás közben újra meg újra sajnálattal konstatáljuk, mert a könyv általában véve igen jól, valóságos verve-vel³⁰ van megírva, szerzőjének írói képessége minden kétségen felül áll.

dalmi műveltség szempontjából nagy jelentőségű Klasszikus Regénytár kiadása. Ez akkor nem bizonyult valami fényes üzletnek, akkor még a közönség nem volt hozzászokva Tolsztoj, Dosztojevszkij, Balzac, Flaubert s a többi nagy írók alkotásaihoz, de ma ennek a nagyobb részét jó fordításokban, gondos és hozzáértő szerkesztés alatt megjelent vállalatnak a kötetei nagy értéket jelentenek, s antikváriumi példányokban nagy áron kelnek el. Írók és olvasók legnagyobb része belőlük ismerte meg a világirodalom nagy regényíróit. Aztán a *Világkönyvtár*-t indította meg Révai, elsörendű külföldi tudósok és elmélkedők műveinek sorozatát. Utolsó nagy vállalkozása a *Révai-Lexikon* volt, melyet maga is szerkesztett, s háború, zűrzavar fennakadásai közben is csaknem egészen végéig vitt..." *Nyugat*, 1926/14. 158.

³⁰ verve (fr): ihlet, lelkesedés, hév

1920. 17. sz. szeptember 15. 204.

Földi Mihály: Szahara. Budapest, Nyugat-kiadás

Földi Mihály³¹ hatalmas nagy, kétkötetes regényéről teljesen ellentétes vélemények alakultak: vannak, akik elragadtatva beszélnek róla, s íróját a magasztalás csúcspontjaira emelik, és vannak, akik teljesen elutasítják a regényt. Ez a vélemény-eltérés inkább a könyv mellett szól, mint ellene; jelentéktelen munka körül nem szokott vita fejlődni. Földi könyve valóban nem is jelentéktelen, sőt hatalmas írói erőfeszítés eredménye, amely már annál a rendkívüli szellemi munkánál fogva is imponál, amely bele van fektetve. Íróját a legmagasabbra törő ambíció sarkallta: a szó irodalmi értelmében is nagyregényt akart adni az olvasó elé, amelyben teljes részletességgel kitarja a világról és az emberekről való fogalmait, rést nyit, amelyen az olvasó bepillanthat a mindenségbe, ahogyan az Földi Mihály gondolkodásában tükröződik. Ebben aztán olyan energiát fejt ki, amely mindenképpen tiszteletet parancsol. Az eszközei sem jelentéktelenek; óriási megfigyelési és emlékanyagot dolgoz fel, áthatóan, világos szemmel látta meg az embereket és dolgaikat, s egyszerű, szinte szárazon konstatáló előadásával, amely szándékosan kerül minden romantikus cicomát és minden lírai színjátékot, élesen meg tudja eleveníteni a dolgokat. A nagy orosz regényírók tanítványa, különösen Dosztojevszkijé, olvasás közben gyakran ráismerünk a *Raszkolnikov* szerzőjének³² részletező módszerére, amely a mindennapi aprólékos jelenségek lélektani távlatba állításával igyekszik megalkotni az élet képét. Az már aztán szellemi diszpozíció dolga, hogy Földi írásában minduntalan ráismerünk Dosztojevszkij egyoldalúságára is, amely a maga egyéni látószögéből szemlél mindent, s olyan szint ad ezzel a világnak, hogy az már többé nem a mindnyájunk közös, egyetemes világa, hanem a Dosztojevszkij speciális, egyedül csak az ő tulajdonát képező világa, amelybe csak az ő rendkívüli szuggesztív erejénél fogva tudjuk beleélni magunkat. Földi szeme is úgy van beállítva, hogy csak egy bizonyos irányban percipiál: a rossz, az erkölcsileg fertőzött irányában. Az ő alakjai mind erkölcsileg betegek, az életük nem egyéb, mint rájuk és az olvasóra egyaránt kínos vonaglás, miközben morálisan bénult tagjaikat vonszolják a pusztulás felé. Itt van a döntő nagy különbség Dosztojevszkijjal: amíg az orosz mester mindazt a bűnt, nyomorúságot, idegbajt, tébolyt végeredményben fel tudja emelni a humanitás magasztosságába, s ezzel meg tudja szentelni. Földi sivár objektivitással megmarad a rögnél, életfelfogásának nincsen szárnyalása. Sőt amennyiben van nála még valami, ami deformálja a reális valóság vonalait, ez éppen nem a Dosztojevszkij mindeneket magához ölelő krisztusi szeretete, hanem valami nem leplezett, s talán nem is tudatos gyűlölet azok ellen az emberek ellen, akikről ír, vagy talán az emberek ellen általában. Lehet, hogy ennek belső okai vannak: olyan környezetet ír meg, amelytől lelkileg

³¹ Földi Mihály [Frankl Miksa] – ld. 1918/42.

³² Dosztojevszkij regényét kétszer is a főszereplő nevét címmé emelve adták ki magyarul. – Ld. 1909/7.

és érzelmileg elszakadt, s melyre haraggal és megvetéssel néz vissza, ez az elszakadása azonban még friss, még égetik a sebek, melyeket általa szenvedett, nincs még a szemléletükre perspektívája. Ez azonban nem változtat azon, hogy a kép, melyet az életről rajzol, nincs elmélyítve, egy síkban marad, dimenziók nélkül, s úgy tűnik fel, mintha nem is volna szerves kapcsolatban a nagy, végtelen (fölfelé is végtelen!) étellel, mintha csak egy egészen speciális eset volna, nem az emberiség egy részének, hanem csak bizonyos embereknek a kórtörténete. Az olvasó nem lesz hálás a regény tartalmának vigasztalanságáért, de azt el kell ismernie, hogy mégiscsak komoly, minden figyelemre jogot formáló munka, egy nagytehetségű és komoly szellemű írónak erőteljes viaskodása az étellel, az emberekkel és a művészet lehetőségeivel, s ábrázoló képessége, pszichológiai intuíciója és föltétlen írói becsületessége teljes bizalmat kelt iránta.

1920. 18. sz. szeptember 26. 216.

Ferenczi Sári: Ágneszka elment. Budapest, Athenaeum

Ferenczi Sári³³ két elbeszélését fűzte egy kötetbe ez alatt a cím alatt. A kettő között az a belső kapcsolat, hogy mind a kettő a háborúban a harctér mögött, Galíciában szolgáló katonatisztek életéből ad képeket. A formai kapcsolatot az író munkájának módja adja meg: a szó műfaji értelmében vett novellát ír, aránylag sok szereplő személlyel, akik mind meg vannak rajzolva egy-két kontúr-vonással, fordultatos történettel, amely kissé lazán van komponálva, de az író mondánivalóját teljesen kihozza, friss és könnyed elbeszélő modorban, amely nem tolakszik előtérbe, egy pillanatra sem válik művészkedő céllá, hajlékony és alázatos eszköze a mondánivalónak. A kettő közül a jobbik az, amely a könyv címét adta: egy galíciai menekült csitri-lányt a véletlen bedob egy állomásra, szolgálatban levő és üdülő tiszték, katonaorvosok, vasúti hivatalnokok közé, akik a férfiaknak női dolgokban való naivságával gondját viselik, úgy bánnak vele, mint lányukkal, becsület és lovagiasság kérdésévé teszik maguk és mások számára ártatlanságát, pedig a kislány született demimonde,³⁴ aki ennek megfelelő jövőről ábrándozik, s mikor komolyra kezd válni, hogy neki tisztességes, komoly úrinővé kell lennie, akkor megszökik jötevőitől, és szalad a neki való élet után. A történet igen jól van kitalálva, a férfi és a nő viszonyának egy igen eredeti szemmel meglátott változatát világítja meg, az alakok és a situációk rajzában is igen sok finom ötletet ad, invenciója mindvégig szerencsés. A novella majdnem minden alakja, de különösen az előtérben állók, éles és jellemző profilban állnak a szemünk elé. Az egész történetnek pedig valami

³³ Ferenczi Sári – ld. 1913/52; 1919/24.

³⁴ demi-monde (fr): szó szerinti jelentése fél világ. Ifj. Alexandre Dumas azonos című színdarabjáról (1855) elnevezett francia, főként párizsi társadalmi réteg, amely külsőleg a legmagasabb körök szokásait és életmódját utánozza, anélkül hogy az ahhoz szükséges eszközökkel rendelkezne. Azóta más városok hasonló köreit, különösen nőit, ha azok képviselői rossz erkölcsi hírben állnak, általában demi-monde-nak, azaz félvilági nőnek, félvilági társasági nőnek nevezik.

különös, ízes zamatot ad az előadás halk malíciája, amely mindig tudatunkban tartja, hogy az egész dolgot nő találta ki és mondja el. A másik novellában is sok az érdekes dolog, ez is jól van elbeszélve, de a vonalak vezetése kissé bizonytalan benne, és az invenció sem olyan szerencsés. Ebben is érezni azonban egy igazi író keze nyomát; van néhány olyan részlet benne, amiért az ember örül, hogy elolvasta.

1920. 18. sz. szeptember 26. 216.

Boross Sándor: Tánc. Budapest, Singer és Wolfner

Boross Sándor³⁵ verseskönyvében különösen az talál sok érdekeset, aki az irodalom pszichológiáját, az irodalmi mű létrejöttének módjait szereti megfigyelni. A természettudós módjában van kísérleteit úgy irányítani, hogy a jelenség fejlődési folyamatát bármely stádiumban megfigyelhesse. A szellemi világ jelenségei kutatójának nincs meg ez az előnye, őelébe a jelenség csak készen, teljes kifejlődöttségében kerül, s a kész dologból kell visszafelé következtetnie a készülése módjára. Néha aztán a véletlen vet elébe egy alkalmat, egy *in statu nascendi*, a kifejlődés valamely etapján megállott és tovább nem fejlődött jelenséget, amely aztán természetesen megragadja a figyelmét. Boross Sándor verseire ez annyiban alkalmazható, hogy – úgy látszik – a költő akkor írta le őket, amikor még nem voltak lelkében teljesen, végleges formában kialakulva, amikor még nem tették meg teljesen azt az utat, amely a költő lelkében az első gondolat-csíra megmozdulásától a végleges kifejezésig vezet, – megállottak valahol útközben, többé-kevésbé távol a végponttól. Majd mindig érezni, hogy nagy belső feszültségből származnak, hogy érzelmi világában élő ember lelki élményei adják a tartalmukat, aki küzdve keresi a módot, hogy ezek az élmények a maguk őszinte valóságában kerüljenek formába. Erről szuggesztív módon meggyőznek a versek, de mindig érezünk valami hiányosságot, amelyen a hatásuk levegőbe foszlik. Azt érezzük, hogy amit a költő tulajdonképpen közölni akart velünk, az inkább valahol a versek mögött van, mint bennük, nem jutott ki elénk a költő lelkéből, s csak nyomok mutatnak rá, mint ahogy az aranyat nem tartalmazó ércen is megtalálni a nyomait annak, hogy olyan helyről került ki, amelyben arany van. Egyszerűen szólva, ezeket a verseket olyan ember írta, akiben megvan a költő legtöbb igen lényeges vonása, de valami belső akadálnál fogva nem tudja kifejezni magát. Küzd a kifejezésért, néha már-már győz is, de a teljes, a végső győzelmet nem bírja elérni. Kívánjuk, hogy ez csak a kezdő tapasztalatlanságából folyó baj legyen, amelyen előbb-utóbb túlkerül s megtalálja azt a módot, amelyen valóban rokonszenves és elég gazdag érc tartalmú lényét teljesen kifejezve nyújthatja nekünk verseiben. Akik el tudják

³⁵ Boross Sándor (1891–1977), református tanító, költő. Parasztcsaládból származott, az I. világháború első évében hadifogságba esett, négy évet töltött a krasznójarszki fogolytáborban, mint hadirokkant tért haza. Írásaiból és végkielégítéséből élt.

fogadni a verset magáért az anyagáért, azok mostani állapotukban is sok élvezetet meríthetnek Boross Sándor verseiből, mert minduntalan erős hangok és friss színek törnek elő belőlük, az őszinteség szinte árad soraiból, nemegyszer eltalál egy-egy szép, világitó erejű szót, és a magyar népdal motívumait és formáit nemegyszer igen érdekesen tudja fejleszteni és ezzel új életre kelteni. Élet van bennük. A hadifogságban gyötrődő ember lírájából még így, fogyatékos kifejezésükben is többet lepleznek le, mint mindazok a versek, amiket erről a ma, fájdalom, annyi sokak számára ismert érzéskörről olvastunk.

1920. 19. sz. október 10. 228.

A vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért. Budapest, Pallas

Ezzel a címmel³⁶ nagyon szép kiállítású könyv jelent meg, amelyben a legkiválóbb magyar írók egész sora írt cikkeket, verseket, novellákat a magyar integritással kapcsolatos gondolatkörből. A szép könyvhöz Horthy Miklós kormányzó írt lelkesítő előszót, egyes közleményeit Apponyi Albert gróf, Andrássy Gyula, Rákosi Jenő, Csernoch János, Vargha Gyula, Herczeg Ferencz, Gárdonyi Géza, Cholnoky Jenő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Karinthy Frigyes stb. írták. A szerkesztés gondos és ízléses munkáját Kosztolányi Dezső végezte, s Jeges Ernő³⁷ rajzolt hozzá finom ízlésű címlapot és számos szép illusztrációt. A könyv érdekességei közé tartozik egy térkép, amely azt mutatja, hogy mely nevezetes magyar emberek születtek tőlünk elszakított területeken, ez a térkép mutatja meg legnagyobb szemléletességgel, hogy mit jelentett a magyar kultúrának Erdély, a Felvidék és a Délvidék.

³⁶ A kötetnek keletkezésekor – bármilyen meglepő – nem volt számottevő visszhangja, a Rákosi- és a Kádár-korszakban pedig nem is lehetett, lévén a történelmi Magyarország 1920-as megcsonkításának nyilvános érintése még okkal-móddal sem volt nagyon lehetséges. A rendszerváltás után azonban újra beszédtema lehetett a trianoni veszteség, a szaktudomány is foglalkozni kezdett a könyvvel. Ld. Lengyel András: A „Vérző Magyarország”. Kosztolányi irredenta antológiájáról. *Literatura*, 2007/4. 399–424. Szegedy-Maszák Mihály 2010-ben publikált Kosztolányi-könyvét, melyet nem író-monográfiaként, hanem tanulmánykötetként értékelünk, mert főképp a saját értelmezési hangsúlyaira összpontosít, azt többször polemikusan fejt ki, s másképpen nem is lehetne a kötet legterjedelmesebb fejezete az antológiát tárgyaló. (Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 149–202.) A *Vérző Magyarország* második, átdolgozott kiadásáról (1928) pedig Biró-Balogh Tamás írt elemzést. In uő: *Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*. Műút könyvek, 017. Budapest, 2014. 112–123.

³⁷ Jeges Ernő (1898–1956), festő, a Szentendrei Művésztelep egyik alapítója. 1918-ban (!) ő rajzolta a „Nem! Nem! Soha!” feliratú plakátot. Itt, ennél az adatnál jegyezzük meg, hogy a *Vasárnapi Ujság* már 1918 őszén elkezdte közölni ezt a háromtagú jelszót. Jeges Ernő készítette Ady Endre *A halottak élén* című kötetének (1918) címlapját.

1920. 21. sz. november 14. 252.

Heltai Jenő: Kis meséskönyv. Budapest, Athenaeum

Heltai Jenő³⁸ a keserűség nélküli, derült filozófus: friss szemmel nézi, tisztán látja az életet és az embereket, szereti őket, de nem becsüli túl, keresztüllát az illúziókon és frázisokon, egyszerre és együtt értékeli a dolgok színét és visszáját – és nem hargszik semmiért. Nem lázadó természet, egy vállvonással, egy mosollyal túteszi magát mindenben, mosolyog ezen a világon, amelyben igazság és igazságtalanság, erkölcs és erkölcstelenség valami furcsa módon elegyedik, hol az egyik élen csillan meg, hol a másikon, fölülelemkedik minden nagyképűségen, pátoszon, rajongáson. A világ olyan, amilyen, ebbe bele kell törődni, mert hiába lázadoznánk ellene, változtatni úgysem lehet a dolgokon, ha az ember észrevesz valamit, ami sérti érzését, idealizmusát, igazságérzetét, nem szabad felháborodni miatta, nem ízléses deklamálni ellene, egy epigrammával el lehet intézni és aztán tovább menni. Egy kis tiszta és nem hivalgó melankólia van e mögött a filozófia mögött, a mosolyba szomorú vonás is vegyül, a vállvonogatás rezignált – de mindez felolvad a finom iróniába és a humor mindeneket összefoglaló harmóniájába. Talán legtisztábban most megjelent *Kis meséskönyvében* van benne Heltainak ez a filozófiája: csupa kis epigrammák, élesben kicsattanó mesék alakjában a valóság és költészet, a szólam és a tény, a gyakorlati önzés és az élheteretlen idealizmus súrlódása pattan ki belőlük. Nagyon elmés kis apróságok, melyeknek igénytelensége mögött rengeteg élettapasztalat, jó adag kiábrándulás és fölényes megértés rejtőzik. Az ember folyton mosolyog, mialatt olvassa a könyvecskét, és halk szomorúságot érez, mikor leteszi. A kötetet Pólya Tibor³⁹ illusztrálta.

1920. 22. sz. november 21. 264.

Kiss József: Esteledik, alkonyodik. Budapest, Pantheon

Kiss József⁴⁰ merengő öregkora virágaiból font koszorúja az a szép kötet, mely most jelent meg *Esteledik, alkonyodik* címmel. Megvan bennük még a régi hang, a

³⁸ Heltai Jenő – ld. még: 1905/46; 1907/24; 1910/5; 1911/30, 46; 1913/47; 1914/2.

³⁹ Pólya Tibor (1886–1937), festőművész, grafikus, reklámgrafikus. A Kecskeméti (1912–1919), majd a Szolnoki Művésztelep (1930-as évek) tagja és egyik vezetője volt. Könyveket is illusztrált, például Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes műveit. Plakátokat, karikatúrákat is készített, amelyekkel nagy sikere volt a képes és művészeti folyóiratokban, a *Nyugatban* is jelentek meg rajzai. Nagy sikere volt a kiállításokon, 1917–1924-ig minden évben volt kiállítása az Ernst Múzeumban. 1925-ben és 1928-ban Amerikában járt, s a Kossuth-szobor leleplezése alkalmából New Yorkba utazott 500 tagú küldöttség útjáról 135 oldalas albumot adott ki (*A nagy zarándok út* – Pólya Tibor rajzai, 1930). 1929-ben a Fészek-klubban volt gyűjteményes kiállítása. Ismertebb reklámjai: *Az Est, Magyarország, Pesti Napló* [mindhárom több változatban], *A Reggel, Új Nemzedék*, Modiano [cigaretta], Törley [pezsgő], Mira [gyógy- és keserű forrásvíz], Hortobágy [országreklám], Palma [kaucsuk cipősarok], Corvin áruház stb.

⁴⁰ Kiss József – ld. még: 1908/4; 1911/4; 1918/1.

költő sajátos, egyéni melankóliája, de kissé fátyolozott már, az érce nem olyan csengő, az életkedve nem buzog már benne olyan gazdagon: a költő már inkább csak emlékeinek él és szüntelenül érzi az örök fagy közeledését. Új könyve egyik legszebb versében, *A malom* címűben ezt mondja szülőföldjéről, a Rima völgyéről: *Csak egyszer látnálak, még egyszer, / A régi friss gyermekszemekkel. / Azután fogjátok be a szemem. / Több látnivalóm úgy sincs már nekem.* Ez az alaphangja költészetének. Az öregség azonban szelíddé, megértővé teszi, nincs meg benne az öreg emberek gyakori keserősége, megérti még a fiatal vágyakat, a szív ifjú rezgéseit, amelyekre őbenne is felelnek a rég szunnyadó érzések. Keserű csak akkor lesz hangja, mikor a magyar haza mai állapota foglalkoztatja: a nagy magyar fájdalom néhány szép és melegen átértzett hangja csendül föl verseiből. A szép kis könyv mintegy a költő búcsú-ajándéka nemzetének, de hisszük és reméljük, hogy ez nem a végső búcsú még, s hasonló ajándékot kapunk még tőle.

1920. 22. sz. november 21. 264.

Beczássy Judit: Mari néni. Budapest, Athenaeum

Beczássy Judit⁴¹ új név, lapunkban jelent meg egy-két novellája, néhányszor az egyik napilapban is találkozunk vele, s már akkor figyelmet keltett hangjának egyéni színével és érett írói készségével. Most megjelent regényével, melyet *Mari néni* címmel az Athenaeum adott ki, most már véglegesen azoknak az íróknak a sorába lépett, akiket számon kell tartani, s akiktől várni lehet valamit. Ez a kis regény igen becsületes írói munka, olyasvalakinek a műve, aki nyitott szemmel nézi az életet, tud embereket és helyzeteket látni és ízesen, plasztikusan tudja elmondani, amit látott. Egy vénleány történetét mondja el: Mari lemond egyetlen szerelméről, hogy tovább is gondoskodhassék beteges, gyámoltalan hűgáról, s ettől fogva egész élete egy önfeláldozás családjáért, lemondás az élet minden szépségéről és örömről: magához veszi másik hűgát, akinek férje öngyilkos lett, fölneveli és férjhez adja ennek két leányát, katonatisztet nevel öccséből s ezt tovább is kirántja a könnyelműsége okozta bajokból – ezalatt észrevétlenül megvénül, elsavanyodik a gondtól, munkától, és egyszerre csak azon veszi magát észre, hogy kikopott az életből, befejezte küldetését és nem kell már senkinek, még az a hűga is, akiért az első legnagyobb áldozatot hozta, halálküzdelve közben elárulja neki, hogy gyűlöli, zsarnokának tartotta mindig. Mari néni sivár, magányos öregségre jut, terhe lesz mindenkinek és önmagának. A többiek mind a saját családi gondjaikkal elfoglalva mennek tovább az életük útján, és a szekerükön nem jut az ő számára hely.

⁴¹ Beczássy Judit (1888–1961), tanárnő, író. Székelyföldre kapott kinevezést, onnan 1916-ban települt át férjével, Balázs Sándor íróval és kislányával, az utóbb egyetemi tanárrá lett történésszel, Balázs Évával. Pályája elkanyarodott indulása után, mert főként fiatal lányok számára ír regényeket, de ezenközben bemutatják Goncsarov *Oblomov* című regényéből készült színpadi átdolgozását. 1954-ben jelentkezik *Rózsadomb* című elbeszéléskötetével, melyben a magát túlélő társadalmi osztály halódását mutatja be. Ezután visszatér az ifúsági regényekhez. – Ld. még 1921/21.

Az élet egy sajátos tragédiájára mutat rá az író ebben a történetben, eleven és meggyőző magyarázatát adja egy gyakran előforduló különös embertípusnak. Aki regényét elolvassa, az ezentúl más szemmel fog nézni az elkeseredett vénlányokra. Beczássy Judit nagyon jól tud elbeszélni: megvan az az írói tulajdonsága, hogy pontosan ki tudja válogatni, mit kell a témáról elmondani, hogy jellemzővé és érdekessé váljék, és mi fölött kell elsiklani. Néha kissé túlságosan is siet, elfut olyan pont mellett, amelyet szeretnénk többet is hallani, de amit elmond, az mindig a dolog lényegére tartozik. Az alakjai igazán élnek, az emberi természet ösztönszerű megértésével vannak elgondolva, csupa töményített megfigyelés mind, semmi kigondolás nincs bennük. Különösen az embereknek helyzetük változása szerinti elváltozását tudja meggyőzően megmutatni, és igen kevés vonással levegőt tud teremteni az alakjai körül abból a környezetből, amelyben élnek. Regénye épkézláb írói munka, tele az élet fanyar ízével, teljesen meggyőző szerzője írói hivatottságáról.

1920. 23. sz. december 5. 276.

Beöthy Zsolt: Régi nóták. Budapest, Pantheon

Beöthy Zsolt mint novellairó. Beöthy Zsoltról⁴² általában tudják, hogy irodalmi pályája elején mint elbeszélő író is jelentős sikereket aratott. Nagy kétkötetes regénye, a *Kálozdy Béla* a kiegyezés után közvetlenül következett új fejlődésnek nevezetes terméke, tipikusan mutatja azt a két hatást, amely e kor fiatal regényíróinak formai és tartalmi törekvését meghatározta: Jókai hatásának és a külföldi, különösen az angol realiztikus regény hatásának az elegyedését. Beöthy novellái is ezt a stílust példázzák. Irodalmi érdekesség, hogy ő vezette be irodalmunkba az angol *sketch* műformáját, a nagy vonásokkal jellemző s egy alakot erősen kidomborító vázlatot, s ezzel ösztönzést adott Mikszáth Kálmánnak a rajzforma eredeti művészetű kialakítására. Magában véve ez is nemcsak hogy igen érdekes példája a kortárs írók egymásra-hatásának, hanem irodalomtörténeti fontosságot is ad Beöthy elbeszélő munkáinak. A nagyközönség, különösen annak fiatalabb része azonban kevéssé ismeri Beöthy élete munkájának ezt a részét, esztétikusi, kritikusi és szónoki szereplésének ténye háttérbe szorította rég abbahagyott szép-prózaírói munkáinak emlékét. Novellái annak idején sikert arattak, de azóta nem jelentek meg új kiadásban, nehéz hozzájuk férni, s így a legtöbben inkább csak hallomásból ismerik őket. Most kedves próbát kapunk tehetségének erről az oldaláról is: *Régi nóták* címmel három novellája jelent meg a kitűnő írónak egy szép kötetben. Mindegyik novella szerkezete szerint egy-egy alakot állít be az életnek egy különleges helyzetébe, amely alkalmas arra, hogy karakterüket szemléltesse, s ez a karakter szemünk előtt fejlik ki pszichológiai és etikai tartalmuk főelemeivel. A harmadik novellában, amely valamennyi között a legjelentékenyebb (*Egy kis*

⁴² Beöthy Zsolt – ld. még: 1908/15; 1912/1; 1915/40.

rab, meg egy kis koldus álma), ezenkívül még az ellentét hatása is színezi a szerkezetet. Finom, nemes, emelkedett etikájú írói szellem nyilatkozása ez a három novella, egész felfogásuk egy elmúlt nemzedék szellemének leheletét érezteti, a stíljük csiszolt és gondos, a mai olvasó is élvezettel merül el bennük, nem csupán irodalomtörténeti emlékek, hanem élő olvasmányok. A szép kis kötetet, melybe Haranghy Jenő⁴³ néhány biztos technikájú illusztrációt rajzolt, a Pantheon adta ki.

1920. 24. sz. december 19. 287–288.

Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, Franklin Társulat

Hatalmas, csaknem kilencszáz oldalra terjedő kötetben, amely a mai viszonyok között kiadói erőfeszítésnek is példátlan, a Franklin Társulat kiadta az első összefoglaló, komoly tudományos színvonalon álló könyvet a legközelebbi múlt magyar történetének izgalmas epizódjáról, a bolsevista korszakról. A nagy munkát gróf Andrássy Gyula, Berzeviczy Albert, Matlekovits Sándor és báró Wlassics Gyula közreműködésével Gratz Gusztáv szerkesztette⁴⁴, s közéletünk kitűnőségei és kiváló szakemberek írták egyes fejezeteit, amelyek minden oldaláról megvilágítják a bolsevizmus intézményeit, intézkedéseit és módszereit, teljes és tudományosan objektív képét adják mindannak, ami a végzetes négy hónap alatt ebben az országban történt az állami és politikai élet, a gazdaság, a közigazgatás és igazságszolgáltatás és kultúra terén. A bolsevizmus egész torz rendszere tárul fel a nyugodt, tárgyilagos fejtegetésekből, számtalan olyan részlettel, adattal és szemponttal, amelyeket nem tudhatott az sem, aki ezt a szerencsétlen korszakot átélte, csaknem az egész anyaga a könyvnek újnak tetszik még a többé-kevésbé beavatott olvasó előtt is. Gratz Gusztáv mélyen járó, szellemes bevezetésben fejti ki a magyar forradalom természetrajzát, Fábíán Béla saját tapasztalatai alapján rajzolja meg az orosz proletárdiktatúra, „az orosz minta” képét. A tanácskormány belpo-

⁴³ Haranghy Jenő – ld. 1918/14.

⁴⁴ Gratz Gusztáv (1875–1946), történétíró, publicista, legitimista politikus, miniszter, akadémiai tag. 1899-ben a *Huszdik Század* és a Társadalomtudományi Társaság egyik megszervezője. 1912-től a GYOSZ ügyvezető igazgatója. 1917-ben az Esterházy-kormány pénzügyminisztere, 1918–19-ben az Antibolsevista Comittée (ABC) egyik vezetője. 1919-ben bécsi követ, 1921-ben a Teleki-kormány külügyminisztere, az októberi királypuccs egyik előkészítője. Ezt követően rövid ideig fogságban volt, s utána végleg visszavonult a politikai élettől. Foglalkozott nemzetiségi politikával is, a magyarországi németiséget a kulturális tevékenység pártolásával akarta távol tartani a náciizmustól. Három kötetben megjelentette Magyarország történetét a dualizmus korától a forradalmakig. 1944 tavaszán Mauthausenba vitték. 1945 után az Ideiglenes Nemzeti Kormány a nemzetiségi politika történetének áttekintésére kérte fel.

litikájáról Hoitsy Pál⁴⁵, külpolitikájáról gróf Andrássy Gyula,⁴⁶ a propagandáról Balogh József,⁴⁷ a terrorról Mendelényi László,⁴⁸ a vörös háborúról Breit József tábornok,⁴⁹ Lakatos Géza⁵⁰ és Fleischhacker Rudolf⁵¹ századosok tájékoztatnak, a gazdasági életet Matlekovits Sándor,⁵² Németh József és Tóry Gergely⁵³ fejtegetik, a közigazgatásról és igazságszolgáltatásról báró Wlassics Gyula,⁵⁴ Egyed István,⁵⁵

⁴⁵ Hoitsy Pál (1850–1927), szemészorvos, csillagász, hírlapíró, szerkesztő, több cikluson át 48-as függetlenségi programmal országgyűlési képviselő. Pályája kezdetén Jedlik Ányos tanársegédje. 1873-tól ír szakterületére vonatkozó és meteorológiai ismeretterjesztő cikkeket, majd politikai publicisztikát. 1905-ben Nagy Miklóstól átveszi a *Vasárnapi Ujság* szerkesztését. 1927-ben a Felsőház tagjává választották.

⁴⁶ Gróf Andrássy Gyula (1860–1929), politikus. 1918. október 24-étől október 30-ig a Monarchia utolsó külügyminisztere. Lemondása után Bécsben tartózkodik, az ABC (Antibolsevista Comittée) egyik vezetője, 1919 után hazatér, a legitimista irányzat egyik képviselője, részt vesz a második királypuccsban. – Ld. még 1914/22.

⁴⁷ Balogh József (1893–1944), klasszika-filológus, szerkesztő. 1911 és 1915 között Budapesten, Berlinben, Münchenben és Freiburgban folytat tanulmányokat. A világháborúban repülőtiszt. Doktori disszertációját Szent Ágostonból írta, akinek vallomásait utóbb (1943) le is fordította. Bethlen István híve, a Magyar Szemle Társaság főtájkára és legfőbb szervezője, a Bethlen Itvánt támogató folyóiratgyűttes (*Magyar Szemle, Hungarian Quarterly, Nouvelles Revue de Hongrie*) aktív szervezője és mindenes háttérembere.

⁴⁸ Mendelényi László (1877–?), jogtudós, az utolsó koronaügyész

⁴⁹ Breit József [1931 után Bánlaky József] (1863–1945), honvédtiszt, hadtörténész. 1914-től vezérőrnagy. Huszonnégy kötetben megírta *A magyar nemzet hadtörténelmét* (1928–1942).

⁵⁰ Lakatos Géza (1890–[Ausztrália] 1967), vezérezredes, 1944 augusztusa és októbere között miniszterelnök. A Tanácsköztársaság idején, 1919 májusában a Vörös Hadsereg gödöllői főparancsnokságán szolgált, utána beállt Horthy Miklós kormányzó nemzeti hadseregébe.

⁵¹ Fleischhacker Rudolf [id. Andorka Rudolf; a névmagyarosítás a 20-as évek közepén történt] (1891–1961), diplomata, vezérőrnagy. A Tanácsköztársaság idején Stromfeld Aurél vezérkarának tagja a felvidéki hadjáratban. Belépett a nemzeti hadseregbe. 1923-tól Teleki Pál öngyilkosságáig diplomataként működött, akkor lemondott, nyugdíjaztatta magát. A németek Mauthausenbe deportálták. 1949 és 1954 között koholt vádakkal börtönben volt. Andorka Rudolf szociológus édesapja.

⁵² Matlekovics Sándor (1842–1925), jogász, a nemzetgazdaságtan magántanára a budapesti egyetemen, a közgazdasági kiegyezés alatt az egyik legfontosabb magyar tárgyaló, az ipari liberalizmus egyik képviselője, akadémikus.

⁵³ Tóry Gergely (?–?), a 20-as években miniszteri tanácsos, majd kereskedelemügyi államtitkár

⁵⁴ Báró Wlassics Gyula (1852–1937), nemzetközi jogász, főügyész, egyetemi tanár, 1892-től szabadelvű programmal az országgyűlés tagja, különösen az egyházpolitikáról való vitákban tűnt ki. 1895-től vallás- és közoktatásügyi miniszter, az állami népoktatás és a felsőoktatás fejlesztője, a nők egyetemi felvételének pártolója, a közgyűjtemények egységes szervezeti keretének létrehozója. 1927 és 1935 között a Felsőház elnöke.

⁵⁵ Egyed István (1886–1966), jogász, egyetemi tanár. A kérdéses időben, 1919-től igazságügyi minisztériumi törvényelőkészítő.

Magyary Zoltán,⁵⁶ Székács Aladár⁵⁷ és Staud Lajos,⁵⁸ a kultúra dolgairól Berzeviczy Albert,⁵⁹ Balanyi György,⁶⁰ Riedl Frigyes,⁶¹ Imre Sándor,⁶² Császár Elemér,⁶³ Herczeg Ferenc,⁶⁴ Lyka Károly,⁶⁵ Csaló Elemér,⁶⁶ Bárdos Arthur,⁶⁷ Neubauer Gyula⁶⁸ adnak képet. Berzeviczy Albert naplójegyzeteit is közli, a függelékben pedig Fábíán Béla⁶⁹ az orosz ellenforradalomról, Vörnle János⁷⁰ a bécsi magyar komité munkásságáról, Ország Sándor⁷¹ pedig a pénzügyek némely részleteiről mond el érdekes dolgokat. Hat térképmelléklet egészíti ki a könyv szövegét. A könyv megjelenését valóságos eseménynek kell tekinteni, a magyar szellemi élet hatalmas

⁵⁶ Magyary Zoltán (1888–1945), a közigazgatás nemzetközi híru tudósa, egyetemi tanár. 1910 és 1930 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa, Klebelsberg politikájának adott szakmai háttérrel. 1931-től közigazgatási kormánybiztos. 1945-ben – az átvonuló szovjet csapatoktól elszenderedettek hatására – feleségével öngyilkos lett.

⁵⁷ Székács Aladár (1872–1940), 1917 és 1940 között közigazgatási bíró. Zeneszerző is volt, Ady- és Petőfi verseket zenésített meg.

⁵⁸ Staud Lajos (1855–1941), kúriai bíró, jogtudós, akadémikus.

⁵⁹ Berzeviczy Albert – ld. 1905/16, 49; 1906/51; 1909/4; 1912/1; 1917/41.

⁶⁰ Balanyi György ld. 1920/10; 1921/19.

⁶¹ Riedl Frigyes (1856–1921), főreál-iskolai tanár, majd a budapesti tudományegyetem ún. második irodalmi tanszékének vezetője.

⁶² Imre Sándor (1877–1945), pedagógus. Az ő indítványa és programja lapján lett 1929-ben önálló egyetemi stúdium a pszichológia.

⁶³ Császár Elemér (1870–1940), pozitivista szellemiségű, konzervatív irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus. 1905 és 1925 között az *Egyetemes Philológiai Közlöny* (társ)szerkesztője.

⁶⁴ Herczeg Ferenc ld. még 1908/30; 1909/19; 1910/1, 25; 1911/2; 1912/7, 34; 1917/34; 1919/3.

⁶⁵ Lyka Károly (1869–1965), művészettörténész, festő. 1877-től a konzervatív müncheni akadémián akart festészetet tanulni, de mégis inkább Hollósy Simon ugyanott működő, modernebb magániskoláját választotta. A *Pesti Napló* művészeti írója lett, a századfordulótól a *Budapesti Naplónál* dolgozott. 1902 és 1918 között a *Művészet* című folyóirat szerkesztője, a konzervatív ízlésű közönség áthangolója. 1914 és 1936 között a Képzőművészeti Főiskola tanára. 1952-ben és 1964-ben Kossuth-díjat kapott.

⁶⁶ Csaló Elemér – nem sikerült közelebbit megtudni róla

⁶⁷ Bárdos Arthur (1882–[Buffalo, USA] 1974), nagyhatású színházi rendező, rádiós és filmrendező. 1909-ben Max Reinhardt asszisztense. 1918-tól 1948-ig megszakításokkal a Belvárosi Színház igazgatója.

⁶⁸ Neubauer Gyula [1943-tól Abay Gyula] (1891–1978), közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár. 1919-től az *Új Nemzedék* munkatársa, a Magyar Területvédő Liga és a Keresztény Nemzeti Párt egyik alapító tagja. 1928-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetem magántanára, később jogi kari dékán, ill. prodékán. 1956-os tevékenységéért hat év börtönbüntetésre ítélték.

⁶⁹ Fábíán Béla (1889–[Puerto Rico] 1966), ügyvéd, politikus, publicista. Vázsonyi Vilmos titkára volt, a világháborúban orosz hadifogságba esett, 1918-ban megszökött. Itthon éles sajtópropagandát indított Szovjet-Oroszország ellen. 1934-ben is fellépett a Szovjetunió diplomáciai elismerése ellen. A német megszállás alatt deportálták, utána már nem tért vissza Magyarországra.

⁷⁰ Vörnle János (1890–?), 1938 és 1941 között a külügyminiszter állandó helyettese, 1941-től ankarai követ, a német megszállás után is helyén maradt. A népbíróság halálra ítélte, de mert elmenekült, az ítéletet nem hajtották végre. 1957-ből ismerjük braziliai bevándorlási engedélyét, fakszimile közreadásban. Ezen uruguayi állampolgárságot tüntetnek fel. Lásd: http://valtozomult.blog.hu/2015/10/24/bevanderlok_braziliaban (Letöltés: 2016. 10. 23.)

⁷¹ Ország Sándor – nem sikerült közelebbit megtudni róla

eredményű leszámolósa ez a bolsevizmussal. Külső kiállítás dolgában is becsületére válik a könyv kiadójának, a legjobbat adja, amit a mai keserves papír- és nyomdai viszonyok közt lehet.

1920. 24. sz. december 19. 288.

Moly Tamás: Szegedy Emma, a színésznő. Budapest, Franklin Társulat

Moly Tamás⁷² ily című regényét mi közöltük először 1919-iki évfolyamunkban. Olvasóink a tanúi, a regény finomságokban igen gazdag, érdekes, nemes szellemű munka. Olyan témát fog meg, amely a legérdekesebb komplikációkat nyújtja: a színésznő helyzetét, a polgári világhoz való viszonyát, művészi vergődéseit, sikereit és kiábrándulásait, a rajongást és szerelmet, amit maga iránt támaszt, egy boldogtalan szerelem léhűtő emlékét a szívében. Szegedy Emma alakja tisztán és patetikusan emelkedik ki a regényen, fölébe emelkedve a többi körülötte forgoló alakok közül– érdekes nőalakokban elég szegény modern regényirodalmunkban már csak ezért is jelentékeny helyet foglal el Moly Tamás regénye. A vidéki színész-élet adja meg a miliőt, amelyben Szegedy Emma él és küszködik, ezt a furcsa, életteret, léha és mégis művészi temperamentumtól átmelegített emberfajt kitűnően ábrázolja az író néhány könnyedén és biztosan odavetett alakban. Érett, megállapodott író őszinte nyilatkozása ez a regény, enyhén feminista rezignáció lebeg felette, mint finom, zamatos illat, s ebből a hangulatból fakad előadásának halk szépsége, a finom apró részletekkel való gyönyörködő jellemzés.

⁷² Moly Tamás – ld. 1907/42; 1918/36; 1919/6.

1921. 68. évfolyam

1921. 1. sz. január 9. 7–8.

Új magyar hazafiság

A hazafiság mindig egy marad, de azért van története. A hagyományoknak, érzéseknek, vágyaknak abból a komplexumából, amelyet a hazafiság fogalmában szoktunk összefoglalni, különböző korokban, különböző viszonyok és szükségletek szerint különböző motívumok válnak aktuálisokká, ezek állnak az egész fogalom előterébe, és meghatározzák a színét. Ez a vezérlő motívum az, ami időrövidőre összefogja a máskülönben pártokra, csoportokra, érdekkörökre oszlott embereket, mert ebben az egyben valamennyien egyetértének, ezt az egyet azonosítják magával a hazafissággal, a köztudat – néha igazságtalanul, néha joggal – könnyen hajlandó kétségbe vonni azoknak a hazafisságát, akik ebben az egy dologban különvéleményt hangoztatnak a túlnyomó többséggel szemben. A politika, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a hazafisságnak a gyakorlati életre való alkalmazása, annyiban népszerű, amennyiben a hazafisság mindenkori vezérlő motívumával egy irányban halad. A dualizmus alapján álló magyar kormánypolitika például lehetett eredményes, lehetett észszerű, sőt talán szükségszerű is, de népszerű sohasem volt, mert ellenkezett a magyarság függetlenségi vágyával.

A történelmi magyar hazafisság állandó vezérgondolata mindig valami idegen befolyás elleni védekezés volt; egyrészt a természetes konzervativizmus reakciója az általános európai politikai és kultúrhatás kívánta változásokkal szemben, másrészt a nemzet sajátos egyéniségének ösztönszerű védekezése a beléje szívódó idegenség ellen. Ebből magyarázható Kupa vezér ellenállása a Szent István kereszténységével szemben, az Árpádok első idejében lappangó és itt-ott kitörésre jutó kísérletek a pogányság restitálására, később a királyi udvarok körüli idegenek elleni ellenszenv, amelynek tipikus kilobbanása a Bánk bán merénylete – s amelyet Arany János a magyar sors és jellem halhatatlan átérzésével formált ki a Nagy Lajos finomult udvari légkörébe beleilleszkedni sehogy sem tudó Toldi tragikus alakjában. Abban a folyamatban, amely a magyarságot bevezette Európa politikai rendszerébe és az európai kultúrközösségbe, mindig résen állott a nemzet konzervatív ösztöne, amely gyanakodva nézte az idegen intézmények, eszmék és emberek beáramlását, nem engedte, hogy ezekbe teljesen belemerüljön a magyarság, igyekezett nemzeti karakterének lényeges elemeit megőrizni. Az egész ezeréves magyar kultúrfejlődés nem is egyéb, mint ennek a két elemnek, az általános európainak és a specifikusan magyarnak a küzdelme, amely csak a XIX. század fo-

lyamán, a nemzeti kultúrának végleges európai színvonalra emelkedésével jutott biztos egyensúlyba.

Amint a török hatalom feltűnt Magyarország déli határának közelében, a magyar hazafias érzés tartalma szempontjából döntő változáson ment keresztül. A nemzet életösztone felismerte a létét fenyegető veszedelmet, amely már nem csupán ideológiai veszedelem volt, nem csupán a saját karakterének megőrzését fenyegette, hanem egész fennmaradását, és önfenntartási vágyának teljességével ebbe az irányba fordult; a török elleni harc vált a hazafiság vezérlő elemévé. Hunyadi Jánosban ez öltött testet, és innen van e példátlanul nagy államférfiú népszerűsége. Mátyás király hadjáratai közül is csak azok voltak népszerűek, amelyeket a török ellen viselt.

A török veszedelem évszázadokra meghatározta a magyar hazafiság irányát. Mohács után az a fenyegetés, melyet már az első pillanattól kezdve ösztönszerűen megérezett a nemzet, s amelyet teljes világossággal látott meg Hunyadi János, keserves tényné vált. Az előrenyomuló török hatalom szétszaggatta az ország területét, Kelet és Nyugat harcterévé tette Magyarországot, visszavetette a nemzet kulturális fejlődését. Ettől fogva a magyar hazafiság legfőbb és majdnem egyetlen vágya volt: kiűzni a törököt. A hódoltság majdnem két évszázadnyi ideje alatt nem volt magyar ember, akinek ne ez lett volna legfőbb vágya, aki ne ebben látta volna a magyar nemzet legfőbb célját. Nincs ebből a korból egyetlen olyan nyilatkozat, amely arról tanúskodna, hogy magyar ember elfogadta volna véglegesnek a török uralmat, hogy beletörődött volna a hódoltság tényleges állapotába. Az eszközök és módszerek dolgában lehettek eltérések, pártok, de Habsburg-párti és Habsburg-ellenes, katolikus és protestáns magyarok egyértelműen találkoztak ebben az egyetlen nagy célban. A török kiűzése, az ország integritásának helyreállítása volt minden magyar ember álma és vágya – ezt kívánni, áldozni, küzdeni érte, ez volt a magyar hazafiság. Sajátságos jelenség: a törököt, mint embert, nem gyűlölte a magyar, nem egy egykorú följegyzés tanúskodik róla, hogy még szimpatizálni is tudott vele, – a török politika ellen, Magyarország felszabadításáért harcolt a magyar.

Emellett azonban már a török hódoltság idejében mutatkozott egy másik vezető eszme is: a habsburgi politikával való súrlódás. A nemzet csalódott azokban a várakozásokban, amelyeket a Habsburg-ház trónra emeléséhez fűzött. Nem kapta meg tőle azt a támogatást, amely lehetővé tette volna a török visszaszorítását az ország határain túlra. A Habsburgok ezenkívül idegen szellemet, idegen világfelfogást is igyekeztek a magyarra rászorítani, s ezzel feltámasztották azt a természetes ellenhatást, amely már az Árpádok alatt is mindig ellenállott az idegenség nagyobb mértékű beözönlésének. A Habsburg-királyság lehetett a politikai érdekek megfelelő, de nem felelt meg a nemzet vágyainak, s ezért nem volt soha népszerű. Nagy államférfiak, mint Zrínyi, hívei voltak, de nem szívből, hanem észből, a nemzet tömegei – mondjuk modern szóval –, a nemzeti közvélemény mindig ellenzékben volt vele szemben. A nemzet szíve a Habsburg-ellenes erdélyi politikáé volt, s a habsburgi katolikus reakcióval szemben még a katolikus magya-

rok nagyobb része is a protestáns törekvésekkel rokonszenvezett. Egy Erdélyből kiinduló Habsburg-ellenes vállalat kezdő sikere mindig magával ragadta a nemzet többségét. A magyar hazafias érzés e mozgalmas századokban állandóan két forrásból táplálkozott: a török és a német elleni visszahatásból. Hazafias költészetünknek is ez a kettő volt a kizárólagos forrása.

A török kiűzése után az egyik forrás tárgytalanná vált. Különös módon a török, amint kitakarodott az országból, kezdett rokonszenvenné válni, a pusztítást, amelyet népünkben, kultúránkban, gazdaságunkban végzett, hamar megbocsátották neki. Ennek a meglepő ténynek, amely ma is tény még, vannak mélyebben rejlő, néppszichológiai okai is, de nagy szerepet játszott benne az a támogatás is, amelyet a török a Habsburg-ellenes nemzeti törekvéseknek, különösen pedig Rákóczinak nyújtott.

Ettől fogva az Ausztriával való kapcsolat iránti ellenszenv lett a magyar hazafias érzés vezérmotívuma. Ez az ellenszenv szívta be magába az idegenség elleni ősi visszahatást, a nemzeti egyéniség konzerválásának ösztönét, a magyar föld és nemzet integritásának megőrzésére való törekvést, sőt rövid idő alatt, már a XVIII. században ezzel azonosult – a Habsburg-házzal szövetkezett arisztokráciával szemben – a nemzeti demokrácia is. A magyar hazafiság gyémántja azzal a fazettájával volt kifelé fordítva, amelyben az Ausztriával való súrlódás fájdalmi csillogtak.

Az Ausztria-ellenes érzés a XVIII. században lappangva élt, de a század végén és a XIX. század elején mint a magyarság politikai, gazdasági és kulturális önállóságáért folyó harc hatalmas erővel újult meg, először az irodalomban, utóbb a magyar élet minden terén is. Tetőpontjára a szabadságharcban jutott, de Világos után is tovább élt, túlélte a kiegyezést, amelybe a nemzet belenyugodott hűvös eszével, de nem nyugodott bele a szívével. Ennek az eszmének, amely a függetlenségi eszme fogalmazásában élt tovább, Kossuth volt a legpregnánsabb hőse és Petőfi a költője. Ez a két lángelméjű magyar volt a tizenkilencedik század második felében a magyar ideál megtestesítője, a nép érzelmvilága és fantáziája az ő érzelmvilágukban elégült ki. Magyarország sajátképi magyar lakossága mindig a Kossuth-fogalmazású függetlenségi törekvés híve volt, a dualisztikus kormánypolitika teljesen a nemzetiségi vidékek választási visszaélések számára könnyen hozzáférhető tömegeire támaszkodott, s még az olyan dualisztikus elhelyezkedésű politikusok is, mint a Tiszák, alig tudták eltitkolni, hogy dualizmusuk voltaképpen opportunitási megfontolásokon alapszik, s a szívük a függetlenségi eszméhez húz. Ebben az időben a szabadságharci emlékek kultusza volt a magyar hazafiság csaknem kizárólagos kifejezője, a március 15-iki és október 6-iki ünnepek az igazi magyar nemzeti ünnepek, s a hazafias költészet is túlnyomó részében a Kossuth korabeli és a kilencvenes évektől kezdve ezekbe erősen belekapcsolódott kuruc-kori érzéskör kultuszát énekelte. A dualizmusnak nincs költészete, néhány hatástalanul elhangzott lojális ódán kívül, s magától értetődik ebben a korban, hogy a magyar poéta nem lehet labanc.

A világháborút megelőző évtized heves társadalmi harcai némileg visszaso-

rították az aktualitás előteréből ezt az Ausztria ellenes érzést, de még mindig ez maradt a magyar hazafiság legfeltűnőbb vonása. A Károlyi-forradalmat is jórészt az tette lehetővé, hogy a függetlenségi eszmébe kapcsolódott bele, az első forradalmi napok mámore a visszanyert függetlenség mámore volt, s csupán a józanok kisebbségét riasztotta meg mindjárt az a fölismerés, hogy ezt a függetlenséget hazánk romjain ünnepelhetjük csak.

Most nagyot fordult a magyarság sorsa, és vele új formába ömlik a hazafiságunk is. A függetlenségünk megvan, az Ausztriával fennállott közösség már történelmi emlék. Szép országunk azonban szét van tépve, a magyar szívén új fájdalom hasadt, a magyar bánat új elemmel lett gazdagabb. És egy új eszme támadt a magyar lelkekben. Ebben az eszmében egyesül ma minden magyar, bármi rendű, bármiképp van politikailag vagy társadalmilag elhelyezkedve s bármi világnézethek a híve. A legközelebbi jövő magyar hazafiságának a vezérlő gondolata Magyarország integritásának visszaszerzése. Ez pedig meg fog maradni éppúgy, ahogy már egyszer élt a török hódoltság idején majdnem kétszáz évig, meg fogja határozni a magyarság politikai gondolkodásmódját és cselekvését. Mindaddig, amíg tárgytalanná nem válik.¹

Schöpflin Aladár

1921. 1. sz. január 9. 11.

Benedek Marcell: A modern világirodalom 1800–1920. Budapest, Franklin Társulat

A *Kultúra és tudomány* vállalat² legújabb kötete a XIX. századi világirodalom összefoglalását adja. Benedek Marcell,³ a munka szerzője, széleskörű és pontos tájékozottsággal végezte dolgát, biztosan el tud igazodni és az olvasót is el tudja igazítani az írók és művek rengetegében, amely egy évszázad alatt az európai emberiség irodalmi törekvésében összehalmozódott. Nem ad lélektelen adat- és névhalmazt, életet tud önteni az anyagba, a különböző iskoláknak és az egyes íróknak is meg tudja mutatni a megkülönböztető vonásait. Fejtegetéseinek van levegője és perspektívája. Nem áll a Taine-féle milió-elmélet alapján; bár ennek eredményeit

¹ A publicisztikát a hetilap tartalommutatója tárcacikként tartja számon, de egyértelműen mondhatjuk évindító vezércikknek.

² A *Kultúra és tudomány* – a Franklin Társulat kisalakú ismeretterjesztő sorozata volt, összesen közel száz kötetet jelentettek meg, köztük olyan fontos könyveket, mint Gustave Le Bon tömeglélektanát (s tőle egyéb munkákat), a szellemtörténetet ismertető könyveket, Ralph Waldo Emerson válogatott tanulmányait, az európai zene történetét, Molnár Antaltól a zenetörténet szociológiáját, a technikai vívmányok bemutatását és azoknak a társadalomra tett hatását, Rousseau, Kant működésének ismertetését, Kant munkásságát Schopenhauer bírálataiban, Anglia történetét, a francia irodalom történetét, Lytton Strachey könyvét (Schöpflin fordításában), amerikai írók bemutatását, Benedetto Croce munkásságának ismertetését, egyháztörténelmi áttekintést stb.

³ Benedek Marcell – ld. 1905/11; 1912/8; 1918/20; 1921/5.

is felhasználja, az irodalmat a művészi élvezet és főleg a formai törekvések és ezek eredményei szempontjából értékeli és kiváló gonddal és érzéssel fejtegeti az egyes jelentékenyebb íróknál a stílus kérdéseit. Természetes, hogy mindenütt a kellő figyelemmel van a magyar irodalom jelenségeire is, amelyeket többnyire jó érzékel állít be a világirodalmi keretbe, egyes megfigyelései és megállapításai speciális magyar irodalmi szempontból is figyelemre méltók. Világos, egyszerű stílusának van egyéni bélyege is, gondolatait határozottan fogalmazza meg. Az irodalmi műveltségünk mélyítésére kiválóan alkalmas kötetet a Franklin Társulat adta ki.

1921. 1. sz. január 9. 11–12.

Richard Muther festéztörténete. Ford. Lengyel Géza, a magyar képzőművészetét tárgyaló utószóval ellátta Lyka Károly. Budapest, Révai Testvérek

Muther Richárdnak,⁴ a hírneves német műtörténésznek a festőművészet történetéről írt könyvét, amelynek eredetije a *Sammlung Götschen*⁵ nevű, nálunk is jól ismert német vállalatban jelent meg, magyarra fordította Lengyel Géza.⁶ Muther harcos műkritikus volt, a szecsesszió néven ismeretes német művészi mozgalom kritikai fegyverhordozója, s ez a munkája is bizonyos tekintetben iránymű. Vanak egyoldalúságai, nem mindig objektív, s némely megállapításait maga a német szerző is megtagadta munkássága későbbi korában. Ez azonban alig von le valamit abból a tényből, hogy a munka rendkívül gondolatébresztő olvasmány, erőteljes egyéniség, hatalmas dialektika és pompás stílusművészet nyilatkozik benne. Ezért Muther könyve igen alkalmas arra, hogy a nagy közönséget a művészet iránti érdeklődésre izgassa, s ízlését fejlessze, gyönyörködésében magával ragadja. Egyéniségének szuggesztív hatása oly erős, hogy alig vonhatja ki magát alóla valaki; jellemképei, melyeket egyes művészekről rajzol, éles körvonalúak, a művésszel és a műtárggyal szemben a megértés közvetlenségével áll. Lengyel Géza fordítása komoly, gondos és megértő írói munka. A kötet függelékül Lyka Károly⁷ ítélete-

⁴ Richard Muther (1860–1909), német kritikus és művésztörténész. Heidelbergben és Lipcsében végzett. 1899 és 1902 között írta ötkötetes festéztörténetét, amelyet rögtön angolra is lefordítottak.

⁵ *Sammlung Götschen*: 1889-ben alapított kiadóvállalat, mai jogutódja a Verlag Walter de Gruyter. Első kötetei a német felvilágosodás műveinek újrakiadása volt, majd a német klasszikusok kiadója lett. A köteteket rendkívül olcsón adták, mindössze 80 Pfennigért darabját, hogy az egyetemi hallgatók számára hozzáférhetővé váljanak a művek. 1910-ben jelent meg a sorozat ötszázadik kötete, Georg Simmel filozófiája, 1931-ben Jaspers kötete (*Die geistige Situation der Zeit*) volt az ezredik (!) kiadványuk.

⁶ Lengyel Géza (1881–1967), író, újságíró. Dolgozott a nagyváradi *Szabadság* szerkesztőségében, a *Budapesti Naplónál*, írt a *Pesti Naplóba*, a *Huszádik Százaadba*, a *Vasárnapi Ujságba*, az *Új Időkbe*. Az indulástól főmunkatársa volt a *Nyugat*nak. Alapvető sajtótörténeti munkái: *Ady a műhelyben* (1957); *Magyar újságmágnások* (1963).

⁷ Lyka Károly – ld. 1920/24.

iben érett és az anyagot erős kézzel összefoglaló tanulmányt írt a magyar képzés történetéről.

1921. 2. sz. január 23. 23–24.

Drasche-Lázár Alfréd: Cicisbeo. Budapest, Franklin Társulat

Cicisbeo⁸ – ez az olasz író a reneszánsz Olaszországának egy különleges figuráját jelentette: előkelő hölgyek szolgálattelvő lovagját, aki mindig rendelkezésére áll hölgyének, kíséreti mindenüvé, megvédi minden kellemetlenség és főképp okvetetlen udvarlók ellen, ha lehet, csellel, ha kell törrel is, diszkrétül elintézi szerelmi ügyeit, helytáll érte mindenütt, betapasztja a pletyka száját, s mindezért nem kap mást, mint egy-egy hálás mosolyt a szép ajkáról, esetleg alkalmilag egy-egy marék aranyat. Drasche-Lázár Alfréd⁹ valamivel szűkebbre szorítva használja ezt az új regénye címéül választott szót: nála a cicisbeo egy férfi, akit egy bűbajos szépségű angol özvegy arra használ fel, hogy elhárítsa vele apósa tolakodó udvarlását, ezért bizonyos szabadságokat enged meg neki, de csak egy pontosan megvont határig, s mikor kiderül, hogy nem is özvegy, s a férje nemcsak nem esett el a háborúban, hanem elő is kerül, akkor a cicisbeo kegyelemben elbocsátatik. Ezt a magot az író sok ötlettel édesíti meg, érdekes körülmények között Magyarországra hozza az angol nőt, beilleszti itt egy vidéki grófi kastély környezetébe, néhány mulatságos figurát mozgat mulatságos helyzetekben, és az egészet könnyed, maliciózus elmésséggel mondja el. Új regényével Drasche-Lázár Alfréd hatalmasan fokozza azt a népszerűséget, amelyet a *Tűzpróbával* és egyéb előbbi könyveivel szerzett, amelyek a legszélesebb körben olvasott és kedvelt magyar regényírók egyikévé tették. A könyvet a Franklin Társulat igen szép kiállításban adta ki Jaschik Álmos¹⁰ művészi címlapjával.

⁸ cicisbeo (ol.): a XVII. sz. óta Olaszországban, különösen Genovában és Firenzében, a magasabb körökben divatozott az a szokás, hogy a férjes nő, férje tudtával és beleegyezésével, egy férfi kíséretet tartott. E kíséret az úri nőt házon kívül mindenüvé elkísérte. A 19. századtól a nyilvános házibarátot értették rajta.

⁹ Drasche-Lázár Alfréd – ld. 1913/1; 1917/2, 45, 48; 1918/24; 1920/6.

¹⁰ Jaschik Álmos (1885–1950), grafikus, festő, iparművész, jelmeztervező, könyvtervező, könyvkötő, tanár. 1920-ban politikai okokból elbocsátották fővárosi állásából, ekkor alapította legendás magániskoláját, melyet haláláig működtetett. Többek között Kovács Margit is a tanítványa volt. Németh Antallal dolgozott együtt Szegeden és a Nemzeti Színházban, Németh javaslatára kezdte meg a színpadtervek makett-készítésének oktatását. 1929-ben nevéhez kötődik az első scenográfiai kiállítás. Rajzfilmkísérletei és bábtervei is fontosak. Ld. Révész Emese tanulmányát: <http://www.revert.eoldal.hu/cikkek/muveszek-1900-1945/jaschik-almos.html>. (Letöltés: 2016. 10. 23.)

1921. 2. sz. január 23. 24.

Papp Viktor: Bach Sebestyén. Budapest, Pantheon

Zenei Pantheon című igazán hézagpótló könyvsorozatot indított meg a Pantheon kiadócég. Magyarban még sohasem jelent meg bármilyen kicsiny könyvben a világ legnagyobb zenészeinek ismertetése; még a mi Liszt Ferencünknek sincs életrajza, ami bénítólag hatott zenei kultúránkra. Most már a magyarság legszélesebb rétegei hamarosan meg fognak ismerkedni a legnagyobb zeneköltők érdekes pályájával és örök értékű műveik méltatásával; megjelent a *Zenei Pantheon* első füzeté, Bach Sebestyénről, a nagyok nagyjáról. Papp Viktor,¹¹ aki már *Arcképek a zenevilágból* című könyvében a mai zenei élet kiemelkedő alakjait körvonalazta, közérthető modorban s mégis tömören, gazdag anyagot ad 47 lapnyi könyvében, ugyanennyi jegyzetben magyarázva a szövegben előforduló szakkifejezéseket. A finom muzsikuserzéssel és igen jó magyar stílusban írt könyv megismertet Bach életével, egyéniségével, főbb műveivel, s az utóbbiakat a művész szellemébe mélyen beható fejtegetésekben jellemzi. Az érdekes kis munka szép külsőben 20 koronába kerül; legközelebb követi Beethoven, majd Liszt, Wagner stb. életének s műveinek tárgyalása.

1921. 3. sz. február 13. 35–36.

Kosáryné Réz Lola: Álom. Budapest, Athenaeum

Kosáryné Réz Lola¹² új regényében csakugyan van valami álomszerű: az élet realitásait, amelyek a maguk valóságában nyerseks, szenvedéssel és diszharmoniaival teltek, összehangolja azzal, hogy beburkolja őket egy finom és mégis erősen összetartó hangulatfátyollal, amely nem fűdi el, sőt néha a sejtetés révén még mélyíti is a dolgok mélységeit, de letompítja éleiket és feloldja az élet ellenmondásait. Ez a hangulati muzsika, amely ott lebeg a regény minden mondata, minden jelenete és minden alakja fölött, a regény tulajdonképpeni tartalma, ebben mutatja meg az író a maga lényét, a világhoz való viszonyát és művészi céljait. Már a *Filoména*-ból is láttuk, Kosáryné írásának gyökere az íróból kiáradó nagy jóság, amely testvérnek érzi magát minden szenvedéssel, nem ítél az emberek fölött, hanem a megértést keresi mindenkivel szemben, a bűnt betakarja a szomorúság leplével, a jót gyönyörködve emeli fel. Ez a jóság teljesen passzív és tükrében passzívak az emberek is, csaknem öntudatlanul mozognak abban a zűrzavarban, amelyet az élet jelent számukra, nem az akaratuk hajtja őket, hanem külső-belső kényszerek,

¹¹ Papp Viktor (1881–1954) zenei író, Ady baráti köréhez tartozott. Több napilap, folyóirat (*Budapesti Hírlap*, *Új Nemzedék*, *Napkelet* zenekritikusa volt. Működött mint zenei tanácsadó a Magyar Rádióban is. Tagja volt a Greguss-díjat odaítélő bizottságnak, s ott ő javasolta Bartók Béla I. zenekari szvitjének jutalmazását.

¹² Kosáryné Réz Lola – ld. 1920/11; 1921/23.

a cselekvés jóformán teljesen a mélyen zengő érzésbe oldódik fel bennük, nem csinálják az életüket, hanem érzik. Ez az álláspont az étellel szemben az író nő legsajátosabb sajátja, egészen egyéni és mégis szuggesztív szemlélete a világnak, egy különös lírai determinizmus. Ezzel szemben a cselekvény alig más, mint alkalom az író szemléletmódjának közlésére, finom, rendkívül gyöngéd vonásokkal kirajzolt alakjai mind az író nő szelleméből kapták a lelküket és még bűneikben is tiszták maradnak, mert az író nő keze érintette őket. Az a mély szeretet, amely a regényből kiárad, megilleti az élettelen dolgokat is – talán még az embereknél is bensőbb áhítattal fordul az író nő a színhely felé – Selmecebánya ódon kövéig, zezzugos hegyi utcái, a fölötte emelkedő erdős hegyek, a bányák, a kis hegyi tavak, a füvek és virágok mind át vannak szellemesítve ettől a szeretettől. A színhely ábrázolásának ez a melegsége egészen szokatlanul erős *couleur locale*-t ad a regénynek s ez különösen ma mélyen megható, éppen mert Selmecről van szó. Egy célzás nincs a regényben politikára, és mégis erősebb irredenta-érzést kelt, mint a manapság divatos kongó frázis-bugyborékolások. Az irodalom nem azzal tesz szolgálatot a szétszaggatott Magyarország ügyének, hogy üres nagy szavakban fogadkozik és jajgat, hanem azzal, hogy szívvel, szeretettel fordul az elszakított vidékek felé, művészi ábrázolással magába öleli őket, láthatatlan lelki kapcsokat teremt velük a magyar olvasókban. Így marad – ha egyelőre csak az irodalomban is – a miénk az, amit a politika elszakított tőlünk.

1921. 3. sz. február 13. 36.

Petrovits Mihály: A civilizáció és a franciák. Élményeim és tapasztalataim franciaországi tartózkodásom és internálásomból. Budapest, Franklin Társulat

Az immár hetedik éve hömpölygő világtörténelem feledésszerű homályba fojt több olyan kérdést, melynek a világ előtt való pertraktálására valamikor nagyon készültünk. Akit sorsa mindig mélyebben és mélyebben taszít az örvénybe, nem emlékszik már vissza arra a pontra, amelyen pályája még együtt futott azokéval, kik ma az élet csúcspontjain ülnek. Ilyen ügyünk nekünk az a gyalázatos bánásmód, melyben Franciaország a háború kitörésekor ott időző békés magyarokat részesítette. Mindannyian emlékezhetünk, mert hiszen teljességgel hihetetlennek tartottuk akkor, miként börtönözték be és tartották a háború végéig fogságban minden hadijog ellenére olyan művészek és tanárok százait vagy ezreit, kiket a francia műveltség utáni szomjúhozás vitt ki abba az országba, mely lelkesedésükért oly cudarul fizetett meg.¹³ Ez a történelmi tény ad létjogosultságot Petrovits

¹³ Az internálás történetéről ld. Jeney Éva: A megosztó és megosztható múlt. Feljegyzések a francia internálásról. Pro Minoritate, 2014/nyár, 23–47. A Noirmoutier-be internáltak között volt Kuncz Aladár, aki *Fekete kolostor* (1931) című regényében írta meg az átélteket, de amely mű a közkeletű vélekedéssel szemben nem dokumentumregény, vele volt Bárczi Géza nyelvész, de inter-

Mihály¹⁴ elejétől végig érdekesen megírt *A civilizáció és a franciák* című könyvecskéjének. Lélektani szempontból egyáltalán nem érthetetlen, ha feljegyzései itt-ott elfogultságot mutatnak a franciákkal szemben, annál is kevésbé, mert hiszen a szerző maga is hosszú időt töltött francia internáltságban. Elsősorban mint szemtanú érdemel hitelt és érdeklődést, de éles szemű megfigyelője és szigorú bírálója is egyszerre azoknak az eseményeknek és állapotoknak, melyekről internáltsága mellett is sok olyan részlettel ismertet meg bennünket, amely reánk az újság vonzóerejével hat. Áll ez különösen azokra a fejezetekre, melyek a „Marraine” intézményére, Wilsonék ajándékaira és általában az amerikaiaknak franciaországi tartózkodására vonatkoznak, de a többi is mind az író jó megfigyelőképességéről, nagyrészt helyes ítéletéről és élvezetes előadásáról tanúskodik.

1921. 4. sz. február 27. 47–48.

Benedek Elek: Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története. Budapest, Pantheon

A Székelyföld szépsége, szent hagyománya, népének szívós, küzdelemben edzett, kedélyben gazdag lelke és tragikus sorsa, s ezen belül egy szülőföldjével érzelmileg összeforrott írónak élettörténete – ez a tárgy Benedek Elek¹⁵ hatalmas kétkötetes könyvének, melyet *Édes anyaföldem – Egy nép s egy ember története* címmel adott ki a Pantheon. Emlékirat, kortörténet, néplélektan, etnográfia, regény, egyik sem ez a könyv pontos műfaj szerint, de mindegyikből valami. Regénynek tetszik az az életpálya, amelyen az ősi székely nemzetségből való, anyagiakban szegény székely fiú elindul. Nélkülözésben, de fiatalos jókedvvel eltöltött kollégiumi évek után fölkerül Budapestre, hírneves íróvá küzdi fel magát, belekóstol a politikába, megundorodik tőle, visszatér az irodalomhoz és vissza falujához, ahol mindig gyökerét érezte. Mint ember, mint író Budapesten is Kisbaconban él, a szíve, a képzelete, a gondoskodása váltig azon a kis darab rögön csügg, amelyet a drága székely földből magáénak mondhat, és a vége felé, már ősz fejjel, mint egy szimbolikus jelenet-sorban népével együtt átéli a székelyek első menekülését az oláhok első erdélyi betörésekor. Nagyon gazdag könyv, anyni képe, jelenete, alakja, helyzetrajza van benne a legközelebbi magyar múlt évtizedeinek, a székelyek külön kis világának, a hangulatok olyan gazdagságban váltakoznak benne, összefoglalva egy állandóan zengő melázó hangulattól, amely a vérré vált szeretetből fakadt és virágzott ki, – az embernek az az érzése, hogy a székelység nagy modern eposzát hallgatta végig Benedek Elek ajkáról. Ő maga előszavában ezt mondja művéről: „Úgy állí-

nálták például Rippl-Rónai Józsefet, aki francia feleségének családját látogatta meg a háború kitörésekor és így került internálásra.

¹⁴ Petrovits Mihály – nem sikerült azonosítani. A kötetről Kuncz Aladár írt kritikát a *Nyugatban* (1921/6. 480–481.).

¹⁵ Benedek Elek – ld. 1907/29; 1916/52.

tom az ország színe elé a székely népet, amelyennek gyermekifjú koromtól életem alkonyáig láttam: erényeit nem túlzom, hibáit el nem titkolom. Gyermekifjú koromban e népek élete mosolygó idill, férfikorom s főleg életem alkonyának idején – dráma. Lélekrendítő dráma. A népem élete is, az enyém is.” Ezt a drámát meg kell ismernie Benedek könyvéből mindenkinek, aki tudni, érezni akarja, mit szakitottak le nemzetünk testéről a Székelyfölddel.

1921. 4. sz. február 27. 48.

Juhász Gyula: Nefejejcs. Szeged, Kovács

Juhász Gyula teljesen kész, kiforrott költői egyénisége már nem szerez meglepetéseket sem jó, sem rossz irányban.¹⁶ A líra forrása külső gátak nélkül, tisztán buzog ki belőle, a kifejezés és a technikai eszközök olyan készségével, amelyben már alig van zökkenő, s a forrás már kiásta a maga medrét is, amelyben zavartalanul ömlik tovább. Ez a meder nem nagyon széles és nem nagyon mély, nagy örvények és zúgok nem szaggatják fel, de tiszta a víz, amely benne csörgedez és el sem lapul soha a konvenció vagy mesterkedés fövényében. Juhász szavában meg lehet bízni, teljesen őszinte, s amit mond, az csakugyan önmaga. Az emlékek költője: minden, amit az élettől kap és ami benne mint gondolat, ötlet, érzés, hangulat az élet benyomásaira reagál, akkor válik benne lírává, mikor már túl van rajta, amikor emlékezetében újraéled. Az eltűnő dolgok költője, aki mellett elsuhan minden, s ő csak akkor veszi észre, mikor utána pillant és megérzi benne az elmúló élet szépségét és könnyeit. *Mert ez az én sorsom, üdvöm. / Tűnőben szép a nyaram. / Mikor a holdon, a szökén, / Szeptember aranya van* – írja egy helyütt önmagáról. A visszatekintés, az emlékezés, a búcsúzás melankóliája a tulajdonképpeni tartalma verseinek és észrevehetőleg az életének is. Mert a vers neki nem irodalom, nem meggondolások ambícióktól ösztökélt eredménye, hanem – mint minden igazi költőnek – életjelenség, élete átélésének egyik módja, mégpedig a legkoncentráltabb, legteljesebb és ránézve legfontosabb. Nagyon jellemző, hogy miképp reagál a magyarság mai nagy szenvedésére. Sorra veszi egy szonett-ciklusban azokat az elszakított magyar városokat, amelyekben élete egy-egy része eltelt, vagy amelyekkel képzeletben sokat foglalkozott. Pozsony, Máramarossziget, Nagyváradi, Arad, Szabadka, Újvidék, Szokolca, Csáktornya – mint erős hangulatú miniatűr-képek tűnnek fel a finom szonettekben, mind a visszaemlékezés és fájdalmas búcsúzás hangulatába burkolva, szó sincs a szonettekben arról, hogy e városokat elrabolták tőlünk, szó sincs a rablás miatti haragról, semmi patetikus fogadkozás, irredentista mennydörgés, de az érzés, amely mindegyikben a szavak mögött áramlik, a nemzetével együtt vérző, szomorú magyar ember tiszta, őszinte, halkságával is megkapó és minden magyar szívben rezonanciát keltő érzése. Némely

¹⁶ Juhász Gyula – ld. 1907/41; 1918/38.

nagyhangú dilettáns zűrzavaros handabandája után mint üdítő cseppek ízlenek ezek a kis szonettek.

1921. 5. sz. március 13. 59–60.

Benedek Marcell: Pokoljáró Tar Lőrinc. Budapest, Dick Manó kiadása

Mindenki ismeri iskolai irodalomtörténeti tanulmányaiból a Zsigmond király korabeli Tar Lőrinc mondáját, aki lenn járt a pokolban. Benedek Marcell¹⁷ ezt a mondát vette új történeti regényének alapmotívumául. Tar Lőrinc az ő felfogása szerint előkelő magyar főnemes Zsigmond udvarában, aki gondolkodásban és humánus érzületben megelőzte korát, tisztán látja a föld szegény jobbágnépének nyomorúságát, szellemi és erkölcsi hátramaradottságát, a vele mindennap történő igazságtalanságot, és életét szánja rá arra, hogy jobb sorsra juttassa a népet és ezzel virágzáshoz segítse a hazát. Ezért ragaszkodik híven Zsigmondhoz az ellene pártot ütő urakkal szemben, s a király elméletben egyet is ért vele, a kivitel azonban ingatagsága, akarategyöngesége és szövevényes hatalmi tervei miatt elmarad. Tar Lőrinc, hogy kételyeit eloszlassa, elmegy zarándokútra, a Szentföldre, közben megmenti és hazahozza egy erdélyi magyar úrnak rég rabszolgaságba esett leányát kisfiával együtt, aztán mikor belső kételyeit ez sem oszlatja el, az írországi Szent Patrik-barlangba zarándokol, melyet a közhit a pokol bejáratának tart. A jövőt akarja itt meglátni, és a szörnyűségek, amelyeket lát örökre elveszik a mosolyát, de elhatározása még jobban megszilárdul. Majd a király kíséretében bejárja csaknem az egész akkori Európát, ott van a konstanzi zsinaton Husz János megégetésénél, amely mélyen felháborítja, mert előre látja következményeit, a huszita háborúkat. Elkíséri a királyt Csehországba, s mikor a király kegyetlen szigorral próbálja elnyomni a huszita mozgalmat, s ezzel semmivé teszi a humánus érzületéhez kötött ábrándokat, Tar Lőrinc hazavonul, maga is huszita lesz, élére áll a magyar huszita mozgalomnak, és harc közben hal meg, amiatti bánatában, hogy az ellene vonuló királyi csapat parancsnoka éppen az ő fia, akit a maga képére akart nevelni, de nem tudta benne megolvasztani anyjától örökölt gögös, kegyetlen természetét. Ahogy itt elmondtuk, a történet csak hiányos képet ad a regény tárgyáról, s ez aligha a mi hibánk. A regény cselekvénye csak logikailag van egységbe gondolva, nincs meg egyes részletei között az a művészi szerves kapcsolat, amelyben minden részlet valahogy egyesül a többiekkel, nem érezzük a kimondott szavak mögött azt a rejtett áramlatot, amely úgy átjárja az egészet, mint a fa minden ágát, gallyát, levelét a gyökértől fölszívódó nedvek, az egyes részletek – képzőművészeti műszóval élve – nincsenek valórbe helyezve, valamennyi egy síkon mozog, és a súlya is pontosan egyforma. Egyáltalán nincs meg a regényben a súlyok és ellensúlyok titokzatos játéka, amely a labilis dolgok egyensúlyozásával éri el az igazi művészi kompozíció hatását. Lényegében ugyanezt érezzük az alakokkal szem-

¹⁷ Benedek Marcell – ld. még: 1905/11; 1912/8; 1918/20; 1921/1.

ben is: nincs három dimenziójuk, síkban terülnek el, nem a térbe helyezkednek bele, az író gondosan megmagyarázza őket, tehát megértjük, amit közölni akar róluk, de ők nem mondanak nekünk semmit, nem érzünk velük emberi közös- séget, mert nem élnek igazi életet. Ebből a szempontból jellemző, hogy az író minduntalan rábukkan olyan motívumokra, melyekből eleven, szikrázó drámai összeütközés fejlődhetne, világnézeteket állít szembe világnézetekkel, de az ösz- szecsapás mindig elmarad, az alakok közvetlen mozgása helyett mindig az író áll elénk mint közvetítő, aki kitér a dráma elől. A poézis nem elég a cselekvényben, az író nem tudja vagy nem meri szabadjára bocsátani a fantáziáját. Pedig képeket tud rajzolni, egyes részletei mozgalmasak, szín is van bennük, s a történeti anyagot is diszkrétül kezeli, a lehetőségig bele tudja rejteni azt, ami a dolgok és emberek értékelésében modern elgondolás. A regény igen becsületes munka, de nem győz meg arról, hogy igazi regényíró műve.

1921. 6. sz. március 27. 71.

Szitáry Zelma: Percek. Budapest, Táltos

Egy vékony, fehér borítékú kis versfüzet viseli ezt a kis címet, szerzője Szitáry Zelma;¹⁸ a legasszonyibb könyv, amit hamarjában olvastunk. Asszonyiak a formái: szapora szóval, zubogva ömlő szabad versek, a muzsikájukat nem rím és nem mérték adja, hanem a gondolat szökőkút-szerűen a saját belső formájába visz- szahulló játéka és a kifejezés lihegő gyors tempója. Még asszonyibb a tartalmuk: csaknem minden vers az asszonyi sorsot éneкли: a női élet természet szabta korlá- tozottságát, mástól való függését, férfihoz kötöttségét, tehetetlenségét az alkotás- ban és mégis legnagyobb gazdagságát a szerelemben és mindenekfölött az anya- ságban. Minden gondolata olyan, hogy ebben a színben csak asszony agyában támadhat életre, s a szemléletére ható képek is egészen különös módon, asszonyi módon reflektálódnak és válnak kifejező eszközökké lelkében. Nagy dolog ez az asszonyiség: annak a jele, hogy próbál kialakulni valami speciális női líra, ledob- bálja magáról azokat a bilincseket, amelyeket az eddigi költőkönk önként vettek fel magukra, hogy alkalmazkodjanak az általános költészethez, melynek normáit, kifejező formáit és tárgykörét mégiscsak a férfiak állapították meg. Szitáry Zelma lírája mindenben ellentéte mindannak, ami a feminizmus fogalmába szorítható: ő nem gondol versenyre a férfival, beletörődve elfogadja a természet nagy tényét, amely az asszonnak külön rendeltetést szabott a férfi mellett, amely szerint a férfi az alkotó, a világot átalakító, a cselekvés és a szervezés hőse, az asszony a reagáló,

¹⁸ Szitáry Zelma – nem sikerült azonosítani. Csak annyit tudunk róla, hogy Szabó Lőrinc és Király György is írt a kötetéről. Ismerünk továbbá egy Babits Mihálynak küldött, Moholy Nagy László rajzol- ta társas levelezőlapot, ahol az írónő aláírása is szerepel Gaál Gábor, Hevesi Iván, Zsolt Béla és má- sok neve mellett. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00424/pdf/Korunk_EPA00458_1972_10_1525-1537.pdf. (Letöltve: 2016. 10. 23.)

a passzív, a vágyakozó, szenvedő és gyönyörködő, de egyúttal a férfi szkepszisével szemben az élet pozitív igenlője, az örök kérdéssel szemben a felelet, mindenkifelett pedig az anya. Az is nőies vonás Szitáry Zelma verseiben, ahogy a témáival küszködik – néha csak játszik –, három-négyféleképpen fog bele egy témába, el- ejti, félig boldogul vele, míg végre aztán egyszerre kihozza teljesen. Ez világosan látszik különösen a kötetke első ciklusában, amely tulajdonképpen mind csupa kísérlet egy témának az összefogására, mindegyikben meg is fogja egy részét, a többi kisiklik a kezéből, míg végre az *Asszonyok* című versben, a kötet legjelentékenyebb darabjában össze tudja hozni az egészet. Az egész könyv nem teljesen kész költő műve, tele van apró ingadozásokkal, sokszor elkönnyelműsködi a dolgát, nem mindig tudja megtartani a határt, amely a szabad verset a prózától elválasztja, de így is nagyon figyelemreméltó, a legérdekesebb verseskönyv, amit az utóbbi két esztendőben új szerzőtől láttunk.

1921. 6. sz. március 27. 71–72.

Ifj. Bókay János: A gyémánt. Budapest, Athenaeum

Ifjabb Bókay Jánostól¹⁹ eddig figyelemreméltó verseket olvastunk, és egy-két érdekes irodalmi tanulmányt. Most új téren mutatkozik be: regényt írt *A gyémánt* címmel, és pedig annak rendje és módja szerinti detektívregényt. Egy rendkívüli ügyességgel végrehajtott rablásból indul ki, és a zseniális rabló utáni hajsza adja meg a mesét, a háttérben pedig egy igen gazdag és igen szép fiatal leány kerül a rablás révén furcsa komplikációkhoz. A történet ügyesen van kitalálva, a legmulatságosabb benne a kiindulópont, a rablás elkövetésének módja, a rendőrhajsza már sok pontján sablon. Ami azonban a fődolog, a mese jól, frissen van elbeszélve – többet egy detektívregénytől nem is lehet kívánni.

1921. 8. sz. április 24. 96.

Voinovich Géza: Regényírók. Budapest, Franklin Társulat

Legfinomabb tollú kritikusaink egyikének, Voinovich Gézának²⁰ jelent meg ez alatt a cím alatt szép és művészi könyve a *Kultúra és Tudomány* vállalat kiadásá-

¹⁹ Ifj. Bókay János – ld. 1913/17.

²⁰ Voinovich Géza (1877–1952), irodalomtörténész, drámaíró, akadémikus. Gyulai Pál kedves tanítványa volt. 1900-ban kiadta Shakespeare összes drámáit a régi fordításokban, 1901-től kiadta Eötvös József munkáinak kritikai kiadását, Ambrus Zoltánnal szerkesztette a klasszikus regénytár kötetait. 1933–35-ben a Nemzeti Színház igazgatója, 1936-tól a Kisfaludy Társaság elnöke volt, Arany László nálánál húsz évvel idősebb özvegyét vette feleségül, így került birtokába az Arany-hagyaték, ami a világháborús bombázásokban Ménesi úti villájukban megsemmisült. Schöpflin Aladár többször írt Voinovich Gézáról, először Madách-könyvről (1916), majd Arany-monográfiájáról: „... munkája, a legrészletesebb magyar költő-életrajz, egy élet szeretetteljes foglalkozásának eredménye.

ban. A XIX. század tizenkét nagy európai regényírónak tollal írott arcképe van a könyvben összefoglalva: a nagy oroszok, Björnson,²¹ Scott Walter,²² Bulwer,²³ Thackeray,²⁴ Keller²⁵ és Meyer Konrád Ferdinánd.²⁶ A tanulmányok írója teljesen ura anyagának, éles szemmel, fogékony átérzéssel és élénk emlékezőképességgel merült bele a nagy írók műveibe, nagy fejlettségben van meg az a képessége, mellyel meglátja és az olvasónak is meg tudja mutatni a jellemző, megkülönböztető vonásokat, azt, amiben egy író mindenki mástól különbözik, de azt is, amivel nemzetében, korában és környezetében gyökerezik. Nagyon szereti az irodalmat, de nem olvad fel az olvasott írókban és könyvekben, maga is író, a maga egyéniségén keresztül néz mindent, ezt az egyéniséget éreztetni tudja, de minden oszttentáció nélkül, egyáltalán nem tolaakodva előtérbe. Nincsenek átfogó életfilozófiai szempontjai, inkább impressziókkal dolgozik, de impressziói közvetlenek, átéltek és mindig bennük tükröződik az a szellem, akiről éppen beszél. A zsenivel szemben

Írója sokfelé ágazó munkássága folyamán soha nem szűnt meg Arannyal foglalkozni, mondhatni együtt élt a költővel évtizedeken át, mindent, ami ez idő alatt felszínre került róla, gondos figyelembe vette, kritika alá fogta, és ha érdemes volt, beillesztette az egész élettörténet keretébe. Jóformán újra átélte ennek az életnek minden fordulatát, s ez az átélés folyton érzik olvasás közben: az író oly biztosan jár az adatok nagy tömege, a felsorakozó kérdések felsorakozó sokasága között, mintha jól tervezett és gondosan ápolt kertben járna, amelynek minden fáját, bokrát, virágát, ösvényét kívülről ismeri. Minden adatot pontosan feljegyez, gondosan lemér és fontosságának megfelelő helyre állít, aránytalanságon nem lehet rajtakapni. [...] Konzervatív szellemben dolgozik, halkan megvonul az adatok mögött, a maga személyével alig lép előtérbe s csak akkor, ha ezzel súlyt akar adni valamely megállapításának; bizonytalan vagy önkényes feltevésekkel nem kísérletezik, pozitívista módra dolgozik. [...] Konzervatív szelleme mutatkozik abban is, hogy nem változtat azon a hagyományos képen, amelyet a kortársak alakítottak ki, az utánuk következő nemzedék szentesített, s amely az irodalom s az iskola révén állandósult a művelt magyarság tudatában. Gyulai Pál és a többi kortársak Arany Jánosa tekint ránk a három kötet lapjairól, fővonásaiban változatlanul, de részletesebben kidolgozva és plasztikusabbá téve. Bizonytalan eredményeket kínáló modern lélektani, szociológiai vagy esztétikai elméletek nem csábították Voinovichot, tehát nem is vezették félre. Pozitív író, nem bonyolítja össze a dolgokat, hogy aztán kibonyolításukkal mutathassa meg elme-élet.” *Nyugat*, 1916/3. 189–191. Gyulai Pál halála után Voinovich volt a szintén a Franklin kiadásában megjelenő *Budapesti Szemle* főszerkesztője 1910 és 1944 között. Jelentékeny munkát végzett Ambrus Zoltán műveinek kiadása körül is.

²¹ Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910), norvég író, a nemzeti romantika képviselője, színikazgató (e szerepében Ibsen vetélytársa), az 1903-as Nobel-díj kitüntetettje. A norvég függetlenség szószólója, ezért sokszor volt üldözöttségben, önkéntes száműzetésben része; a norvég himnusz szerzője.

²² Walter Scott (1771–1832) skót regényíró, a romantikus történelmi regény egyik megteremtője.

²³ Edward-Lytton Bulwer (1803–1873) angol író és parlamenti politikus, egy időben Disraeli mellett gyarmatügyi államtitkár, számos pre-viktóriánus regény és operalibrettók (pl. Wagner: *Rienzi*, 1853) szerzője. Olyan kanonikus-karikaturisztikus regénykezdő fordulat kötődik a nevéhez, mint „It was a dark, stormy night...”

²⁴ William Makepeace Thackeray (1811–1863), angol író. Legismertebb műve a *Hűség vására* (1848).

²⁵ Gottfried Keller (1819–1890), svájci német realista író. Legismertebb műve a *Zöld Henrik* (1854, második változat 1879/80).

²⁶ Conrad Ferdinand Meyer (1825–1898), svájci író, elsősorban novellista

alázatos, de nem alázkodó, s megvan benne az a kritikusknál ritka tapintat, amely mindig megtalálja a distanciát, amelyből tárgyat nézni kell, hogy jól láthassa. A kis könyv a legjobb olvasmányok közé tartozik, amelyeket a modem magyar kritikai irodalom világirodalmi dolgokról nyújtani tud.

1921. 8. sz. április 24. 96.

Tábori Kornél: Titkos rendőrség és kamarilla. Akták és adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezette: Marczali Henrik.²⁷ Budapest, Athenaeum

Annak a nagy forradalmi átalakulásnak, amelyen Bécs a háború után átment, egyik következménye, hogy megnyíltak az állami és udvari levéltárak évszázadok óta hétpecséttel elzárt titkos rekeszei, és a kutatóknak megadatott a lehetőség, hogy felkutassák azokat az aktákat, amelyeket a habsburgi rendszer a legszigorúbban elzárt minden avatatlan szem elől. Tábori Kornél²⁸ végigkutatta ezeket a titkos iratokat egy nagyon érdekes szempontból: a szabadságharc előtti és utáni titkos kémrendszer és a kamarilla módszereire, az általa szerzett adatokra, a magyar hazafiak minden lépésére leskelődő spiclik működésére próbált fényt deríteni. A rengeteg érdekes anyagot, amit így kiderített, most *Titkos rendőrség és kamarilla* címen kiadott könyvében juttatja közkézre²⁹. Kiderül ezekből, hogy a bécsi kormány úgy a Metternich idejében, mint a Bach-korszakban igen nagy apparátust tartott fenn a magyar szabadságmozgalmak és azok szereplőinek megfigyelésére, mindenütt voltak kémei, a társadalom minden osztályából – köztük jó nevű és előkelő állású magyarok is –, és azok hűségesen küldötték a tudósításokat a bécsi titkos rendőrségnek és a kormánynak. Nevezetes történelmi események kapnak ezekből új világitást, szereplő emberek reliefe domborodik ki, mindenképp pedig magára a rendszerre kerül teljes fény, arra a rendőr-szellemre, mely a kémkedés, a bebörtönzés, megfélemlítés és lekenyerezés eszközeivel akarta leküzdeni a magyarság törekvéseit szabadsága kivívására. Tábori ez irányban végzett kutatásainak eredménye az a cikk is, amelyet tollából mai számunkban közlünk.

²⁷ Marczali Henrik – ld. 1909/22; 1910/24.

²⁸ Tábori Kornél – ld. 1909/21.

²⁹ Az akkor érdekességnek számító témát azóta szaktörténészek is feldolgozták. Az első könyv Frank Tibor Zerffi Gusztáv-monográfiája volt (*Egy emigráns lakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*. Budapest, Akadémiai, 1985), a közelmúltban pedig Deák Ágnes jelentetett meg erről egy testes monográfiát (*Zsandáros és policzajos idők. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Budapest, Osiris, 2015).

1921. 10. sz. május 25. 120.

Dobosi-Pécsi Mária: Persephoné elrablása. Budapest, Singer és Wolfner

Dobosi-Pécsi Mária³⁰ neve teljesen új név az irodalomban, s regénye, amely *Persephoné elrablása* címmel mostanában jelent meg, valóban meglepetés annak, aki elolvasta. Jó regényíróként ismer meg belőle, akiben megvan azoknak a tulajdonságoknak a legnagyobb része, amelyek a jó regényírókat teszik. Jól, érdekesen tud elbeszélni, sohasem hagyja cserben az olvasó érdeklődését, meséjét ügyesen, fordulatról fordulatra felrészítve szövi-fonja, nagyszámú jól meglátott, pontos körvonalakkal rajzolt alakot forgat a mesében, a mesének a hangulatát, az embereknek az eseményekkel való érzelmi és erkölcsi kapcsolatait finoman tudja értékelni, a hangja elég sokszólamú, a humor, meghatottság, gyöngédség, elragadtatás, szomorúság, részvét egyaránt benne van regiszterében, s ami talán legvonzóbb tulajdonsága: valami mély, nem kérkedő, de mindig jelenvaló jóság ömlik el az egész regényen, amely a szerzőből kiárad az egész világra, szívébe foglalja az embereket, színhelyeket, az egész természetet. A mese alaprajza nem mondható sem különösen eredetinek, sem különösen érdekfeszítőnek: egy bogaras régiséggyűjtő az egész világon keres egy smaragd kámeát, a keresés már mániájává válik, elhanyagolja érte egész életét, csaknem megfélekedzik a kislányáról, aki egy öreg cseléd hiányos gondozása alatt növekszik fel szép leánnyá, aztán szerelembe kerül egy szobrással, akinek révén kiderül, hogy a keresett kámea ott van a kislány nyakában, az apja maga adta neki egész kicsi korában. Az ember mindig messze-messze keresi vágyai tárgyát, holott az mindig közel van, önmagában és közvetlen környezetében. Ez volna a történet szimbolikus értelme, de ez csak külsőleg fontos a regényben, fődolog a kisleány, Persephoné nevelkedése, fejlődése, kivirágzása, és ebben az író nő egészen új, meglepően ható és igaz dolgokat tud elmondani a lélek ébredéséről egy elhanyagolt, kedves és tehetséges gyermekben, a hűséges, házsártos öreg cselédéről, a kemény, de jószívű furcsa vidéki nagynéniről és öreg kisasszony-barátnőjéről, egy fantaszta feltalálóról, aki belepusztul első sikerült találmányába, míg a nem sikerültekből évekig túrhetően élt, s ennek családjáról és még sok más dolgról. Aki a regényben szerepel, az mind egy kissé [sic] figura, mindnek van valami hóbortja vagy legalább különössége, ez némileg alterálja az elmondott dolgok valóságosságát, s a regény stílusának egy régebbi fogalmazására, a dickensi típusra utal vissza. Az elbeszélő stílus és a mondatok plasztikája nem teljes, de vannak helyek, ahol a mondanivaló s még inkább az író nőnek alakjaival való együttérzése átmelegíti a szavát.

³⁰ Dobosi-Pécsi Mária (1885–?), író nő, tizenegy saját kötet szerzője, a lektűrírő, Hedwig Courths-Mahler fordítója, de magyarul tolmácsolta többek között Jack London *Farkasvér* című regényét (1922), *Leszkov elbeszéléseit* (1925), Zelma Lagerlöf *A császár* című könyvét (1925) és Dickens *Karácsonyi énekét* (1928).

1921. 11. sz. június 12. 132.

Honti Rezső: Dante. Budapest, Fővárosi Könyvtár

A nagy olasz költőről, akinek halála hatszázados évfordulóját most ünnepli az egész világ, igen jóra való kis ismertető tanulmányt írt dr. Honti Rezső.³¹ Nem csupán ismeretterjesztést, lexikális adatokat ad, hanem megpróbálja a saját álláspontját is kifejezni Dantéről és művéről: a Beatricéhez való szerelméből indul ki, ebből a központból nézve tárgyalja a *Vita nuova*-t, majd Dante politikai felfogását, és így tér át a *Divina Commedia* jellemzésére, s a végén vonja össze a költő rövid jellemzésével. A füzet jól is van megírva, és az érdeklődők jó hasznát is vehetik. A *Kultúra nagyjai* című új vállalatban jelent meg, mint annak első száma.

1921. 18. sz. szeptember 25. 216.

Alszegey Zsolt: Magyar lírikusok. Budapest, Pallas

Vörösmarty, Komjáthy Jenő, Ady Endre és Harsányi Kálmán arcképét próbálja megrajzolni Alszegey Zsolt³² *Magyar lírikusok* című könyvében. Elég gazdag apparátussal fog feladatába. Sok adatszerű ismerete van a XIX. század magyar és külföldi lírájáról, s ezeket az ismereteit asszociációk útján szívesen értékesíti fejtegetéseiben olyankor is, amikor az asszociáció nem föltétlenül indokolt és inkább csak az író igyekezete arra, hogy ismereteinek föltárással fokozza hitelét az olvasó előtt. Igyekszik, különösen mikor még ma is aktuális írókról és irodalmi kérdésekről szól, az objektivitás körén belül maradni, ami nagyjából annyit jelent, hogy az irodalmi dolgokat irodalmi szempontból tárgyalja, nem kever ítéleteibe idegen, különösen politikai szempontokat. Ez ugyan negatív érdem, de a mai vi-

³¹ Honti Rezső (1879–1956), magyar nyelvész, irodalomtörténész, poliglott műfordító, Honti János folklorista apja, Honti Nándor festő testvére. Tanulmányait a budapesti és több külföldi egyetemen végezte. 1900-ban bölcsészdoktori, 1901-ben tanári diplomát szerzett. 1900-tól budapesti középiskolai tanár, 1909-től egyúttal az olasz nyelv lektora a műegyetemen. A magyar Tanácsköztársaság idején a francia és olasz nyelvészet előadója volt a budapesti tudományegyetemen. 1920 után ebből az állásából eltávolították, majd középiskolai tanári állásából is elbocsátották. Ettől kezdve főként nyelvórák adásával, továbbá francia, olasz, spanyol, angol és orosz nyelvkönyvek írásával és szótárak szerkesztésével foglalkozott. A második világháború után különböző egyetemeken, főiskolákon és tanfolyamokon oktatta az orosz nyelvet. Magyarra fordított Puskin, Gogol, Tolsztoj, Csehov, Maupassant, valamint olasz, arab és perzsa írók munkáiból. Halálakor Devecseri Gábor írta nekrológiát (*Új Hang*, 1956/6.)

³² Alszegey Zsolt (1888–1971), irodalomtörténész, egyetemi tanár. A régi magyar és egyházi drámai emlékek és a magyar költészet neves kutatója. Középiskolai tanár Gyöngyösön és az óbudai Árpád Gimnáziumban. 1919-től a Budapesti Tanárképző Intézet gyakorlógimnáziumának tanára, majd igazgatója, ezzel párhuzamosan a Képzőművészeti Főiskola irodalomtörténet-tanára. 1935-től a budapesti tudományegyetem magántanára. Számos irodalmi tankönyv szerzője. 1941 és 1949 között a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke. 1949-ben politikai okokból eltávolították, tan-
könyveit ekkor vonták ki a forgalomból.

szonyok között mégis érdem. Sok megjegyzése és megállapítása megállja a helyét, mikor kevésbé jelentékeny dolgokról van szó, de az arckép-kompozícióban nincs elég fejlett érzéke a lényeges és jellemző vonások iránt, ezért képeiből nem alakul ki kontúr, amely a sok részletet összefogná, és reliefjük sincs, amely rajzának megadná a dimenziók szemléletességét. Vörösmartyról szóló tanulmánya alig mond lényeges dolgot, olyat, amit mások jobban ne mondtak volna, s a többi költők magvát sem bírja megfogni. Talán még Harsányi Kálmánhoz járt legközelebb, itt azonban értékelése ingadozik: a szándék köti le a figyelmét, és elhanyagolja a megvalósítás – tehát a fődolog – kritikai értékelését. Általában inkább az anyagát bírálja a költőnek, a mondanivalóik minéműségét, a világról való fogalmaikat és a világhoz való viszonyukat, ami minden kritikában elsőrendűen fontos szempont, de a tulajdonképpeni művészi, sőt a pszichológiai szempontokat is csaknem figyelmen kívül hagyja, vagy ha fölveszi fejtegetései körébe, akkor csak jelentéktelen általánosságokat tud róluk mondani. Ez az egyoldalúság egyrészt súlyos zavarokat okoz a magyarázás és elemzés körül, másrészt meg elárulja gyökeres fogyatkozását: a művészi beleélésre való képesség hiányát. Amint másoknál nem érzi eléggé a kifejezés döntő fontosságát, maga sem mestere a kritikai kifejezésnek, nehezen, kerülgetve, és sokszor mellé találva tudja csak kimondani éppen azokat a mondanivalóit, amelyek tömör és erőteljes formulázásban kapnának súlyt és mélységet, és a stílje csak grammatikailag korrekt, logikailag sokszor bukdácsoló, lélektani háttere, amely a kritikus egyéniségét árulná el, alig van. Az irodalom iránti becsületos szeretete azonban még hibáiban is rokonszenvessé teszi könyvét, kritikai irodalmunk sivárságában az ilyen könyvnek is örülni kell.

1921. 18. sz. szeptember 25. 216.

Turcsányi Elek: A koronelli dóm. Budapest, szerzői kiadás

Turcsányi Elek³³ fényes kiállításban adta ki könyvét, amely tudtunkkal az első. Versek vannak benne, és lírai aláfestésű novellák, egy kevésbé termékeny, de mindig bensőséges és művészi szellem őszinte, áhítatos és finom érintkezései a körülötte viharosan sodródó élettől, melynek diszharmonikus árja elől melankolikusan bevonul önmagába, figyeli a saját lelkének reagálását az ablakán át beszűrődő lármára, a saját belsejéből felzengő titkos hangokra, azokra a képekre és képzetekre, amelyek az idegrendszer rejtelmes játéka révén az ember gondolataiban színt játszanak, különös módon kapcsolódnak és elválnak, s lassú és izgalmas gomolygás után formákat öltenek. Turcsányinak nincs egy szava, amely ne volna hiteles, belső élményből előtörő, nincs egy sem, amely kikiabálna halk, temperált és meghitt hangköréből – ez a költő hű önmagához és művészetéhez. Kissé szűk körre szorítózkodó költészet ez, nagy mélységekre sem száll alá, a virágai télikertben nőttek, s ezért a színeik bágyadtak. De igazi színek, a költő sohasem pótolja

³³ Turcsányi Elek (1889–1944), író, tanácsjegyző. Betegsége miatt öngyilkos lett.

őket festékekkel, könnyei valódi könnyek, gyönyörei sem színpadiak, és a gesztusa mindig közvetlen, belülről jött, igaz. Mégis valódi költő, s a szívét adja cserébe a jóindulatú érdeklődésért annak, aki olvassa. A könyv rendkívüli művészi díszsel van kiállítva, papírja, nyomása, szedése fényűző, Gara Arnold³⁴ rézkarcai és fametszetű iniciáléi, melyek a szöveget díszítik, ennek a finom kezű és hamisítatlan ösztönű művésznek legjobb grafikai alkotásai közé tartoznak.

1921. 19. sz. október 16. 228.

Nadányi Zoltán: Furcsa vendég. Budapest, Dick Manó kiadása

Nadányi Zoltán³⁵ verseskönyvét nagy és örvendező meglepetéssel olvastuk végig. Ismertük egy régebbi verskötetét: *Kerekerdő* volt a címe, kedves, meleg, őszinte versek voltak benne, de nem volt igazi súlyuk, és a muzsikájuknak nem volt megkülönböztető hangja, amiről rá lehetett volna ismerni, hogy itt egy ember önmagát éneklí. Új könyvéből, mely *Furcsa vendég* címmel jelent meg, éppen ez cseng ki a legerősebben: egy erősen egyéni, mindenki másétól különböző hang, amelynek gazdag modulációja van, s minden ritmusával észrevehetően belegyökerezik egy élet szervezetébe, szinte érezni lehet benne, mint a művész éneklésében, a testi valóságot, a lélegzetvételt, a vér lüktetését, az éneklő személyével való szerves kapcsolatot. Nadányi Zoltán rátalált önmagára, és íme, egyszerre megszólal benne az igazi költő gazdag orkesztruma: az élet képei dúsan, színesen tolonganak képzelete előtt, a nyelv készségesen odanyújtja neki a kifejezésre legalkalmasabb formákat, a gondolat tisztán kialakulva, a maga természetes formájában nyilatkozik meg előtte. Lírai regisztere szélesen tárul fel: a keserű harag, zord bánat, gyöngéd ellágyulás, merész lázadás és tehetetlen lefokozottság, lihegő érzéki lobogás és finom, szemérmes hódolás, az étellel való viaskodás és az ételtől való fájdalmas menekülés hangja egyformán megvan benne. A forma csaknem mindig tiszta és teljes, van néhány vers a kötetben, amely példája lehetne annak,

³⁴ Gara Arnold (1882–1929), grafikus, festő, a szecesszió nemzetközi vonulatához kapcsolódó művész. Szablya-Frischauf Ferenc tanítványa. 1906-ban Nagybányára került, majd Németországban képezte magát. A festészetten kívül foglalkozott rézkarccal, illusztrációkkal, bélyeg- és ékszertervezéssel, kerámiával. 1926-ban jelent meg *Magyar Parnassus* című rézkarcalbuma, amely versillusztrációkat tartalmazott. Utolsó megbízatását Hatvany Lajostól kapta, ki egy kerámia-készletet rendelt tőle. Már korán sokra becsülték: „Lehetetlen meghatódás nélkül gondolni Gara Arnold sokoldalúságára. Minden, ami körülveszi, művészetet áraszt magából. Fest, rézkarcot csinál, mintáz, porcelánt készít. Vásznon, agyag, karcoló tű, toll: Mind engedelmes társa, amely segítségére siet, hogy magát általuk kifejezhesse és lelkének szépségtartalmát a külső világ, a megértők elé vihesse” – írta róla Bálint Aladár a *Magyar Nyomdászati*ban 1912-ben. Ez sem tudott erőt adni neki, öngyilkos lett. Móricz Zsigmond írta róla nekrológiájában: „...behatóló, gondos, ijedten odaadó remegés volt a legjellemzőbb vonása... Neki mecénások kellett volna, mert csak olyan dolgokat szeretett s tudott csinálni, melyet rokonlelkek értenek csak meg... Az ember általában nagyon bonyolult gépezet, de Gara Arnold különösen s kiváltképp az volt.”

³⁵ Nadányi Zoltán – ld. 1914/28; 1917/19.

hogy mint kell valamit teljesen, egész hangulati tartalmával együtt versbe foglalni anélkül, hogy csak egy szóval is többet vagy kevesebbet mondana a kelletténél. *Piros-fehér-zöld* című ciklusát szerelnők odaadni a bombaszt-irredentizmus versfaragóinak kezébe, megtanulhatnak belőle, hogyan tud bánni az, aki csakugyan költő, a mai magyar keserűség, lázongás, önkínzó vergődés és büszke bizakodás nemes anyagával, amely igazi költőjére vár.

1921. 19. sz. október 16. 228.

Balanyi György: Dante Monarchiája. Budapest, Élet

A Dante iránti érdeklődés föllendülésének, melyet a mostani hatszáz éves évforduló nálunk is előidézett, becses eredménye az a most megjelent könyv, amelyben Balanyi György kegyesrendi tanár, az ismert történetíró³⁶ lefordította s tartalmas bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta a nagy költőnek a monarchiáról szóló latin nyelvű munkáját. Ez a cím nemcsak azért érdekes, mert Dante politikai nézetei vannak benne lerögzítve, hanem azért is, mert egyik legnevezetesebb dokumentuma annak az évszázados harcnak, amely a középkorban a császárság és a pápaság között az elsőbbségért folyt. Ebben a harcban Dante ghibellin, vagyis császárságpárti volt, s ezért kellett száműzetésbe mennie, mikor Firenzében a guelfek pártja jutott a győzelemre. Ghibellin meggyőződését fejt ki a monarchiáról szóló könyvében, melyet élete vége felé írt: a skolasztikus filozófia ez időben szinte kötelező érvényű szabályai szerint fejt ki a független császárság szükségességét. A munka nemcsak nevezetes történeti dokumentum, hanem mint írói mű is kiválik korából, elvont szillogizmusain is keresztülvilágít Dante meggyőződésének heve és nemes pátosza. A pápa-pártiak annak idején nagyon haragudtak erre a könyvre, amely nagy szolgálatot tett a császárság pártjának: polémiákat írtak ellene, eretneknek bélyegezték, és még kinyomatása előtt indexre tették. Hogy mégis nagy volt iránta az érdeklődés, annak bizonyosága a fennmaradt számos képe és több nyomtatott kiadás. Magyarul most jelenik meg először; fordításával Balanyi György igen komoly és hozzáértő munkát végzett.

1921. 20. sz. október 23. 240.

Fóthy János: Üvegház. Budapest, Amicus

Nem pusztán a címből, hanem a címből is látszik, hogy a cím, amelyet Fóthy János³⁷ adott verseskönyvének. *Üvegház*: ahogy első versciklusában leírja, ezzel egyúttal jellemzi is önmagát. Olyan

³⁶ Balanyi György – ld. 1920/10.

³⁷ Fóthy János (1899–1979), színházi és műkritikus. A *Pesti Hírlap* főmunkatársa, de írt a *Nyugatba* is. Versekkel és regényekkel is jelentkezett. Zsidó származása miatt 1944-ben a Sztójay-kormány alatt internálták, a tapasztaltokról memoárt írt. Sorsának érdekessége, hogy egykor iskolatársa

lélek, amely elkívánczik a nyers realitások világából, az erős, közvetlen napfény, a friss, hideg levegő elől bevonul a saját fantáziái meleg, párás, fojtott, halk atmoszfériába, nem ragadja meg könnyű szívvel és friss lendülettel az élet minden fiatalság számára kínálkozó alkalmait, inkább messze, lehetetlen sóvárgással elkalandozik távol, egzotikus vidékek távoli lehetőségeibe, elkésve születettnek érzi magát, akinek Leonardo da Vinci Firenzében kellett volna élnie, aki „mint élő anakronizmus mered bele fénytelen korába”, Galícia kopár mezőin az otthoni meghitt szobákról, a kedves virágairól, a zongoráján maradt kottákról álmodik, s a dél-tiroli tábori őrsön képzelt utazást tesz a béke boldog Velencéjébe. Ahol éppen van, sehol sincs egészen, egy kép a valóságból megkapja egy pillanatra, ezt hamar lerögzíti néhány szóval és aztán vágyódik tovább, folyton érezve az élet egyhangúságának melankóliáját. Ezt az attitűdjét az élettel szemben nemcsak éli, hanem tudja is, és mert tudja, kicsit csinálja is, mint ahogy művészi készségével is szívesen játszik egy-egy versben. Puha, meleg, halk és finom költészet, ami mindebből kikerül, de – néha a látszat ellenére is – őszinte költészet, amelyben a költő akarva-akaratlan arcképet ad magáról, nem markáns profillal, néha kissé beállítva, de művész módjára híven és a karaktervonásokat felismertetőn.

1921. 21. sz. november 13. 252.

Beczássy Judit: Tóth Eszter élete és halála. Budapest, Athenaeum

Beczássy Judit³⁸ új regénye nagyon becsületes, teljesen kész, a formák kezelésében érett munka, amelynek nagyon érdekes mondanivalói vannak, s az emberi sors egy különös változatának bensőséges, mély átérzéséből fakadt. Egy parasztlány történetét mondja el, kiben sohasem volt annyi erő, hogy maga igazítsa a sorsát, mindig prédája volt környezetének, minden önállóság híján mindig másokhoz alkalmazkodott, de titokban, szíve mélyében ábrándokat táplált, amelyek végre is életcélá sűrűsödtek össze, nagy elhatározást váltanak ki belőle, amellyel a maga passzív módja szerint a megálmodott életcél megvalósítására áldozza föl egész életét. Aztán az életcél semmivé lesz, éppen annak hibájából, akinek érdekében maga elé tűzte – és ezzel vége az asszony életének is. A történet egészen realiztikusan van elmondva, apró megfigyelt adatok nagy mennyiségével, de mégis tömören, sőt szűkszavúan – ritka író, aki nem bőbeszédű –, csak olyan dolgokat mond el, amik föltétlenül szükségesek a dolgok jellemzéséhez. Semmi lírizálás az egészben, mégis erős líra árad ki belőle, nem az író szavaiból, hanem magukból az elmondott dolgokból; az olvasó alig veszi észre, mégis átragad rá Tóth Eszter történetének fájdalmas hangulata. Az egyszerű történet fölött pedig mint valami messze kiszélesedő horizont domborodik a kis regény szimbóluma: az asszonyi

volt Baký László csendőrnagy, a Sztójay-kormány belügyi államtitkára, a zsidóság haláltáborokba szállításának egyik megszervezője.

³⁸ Beczássy Judit – ld. 1920/22.

passzivitás és kiszolgáltatottság csöndes tragikumuma, s ezzel Tóth Eszter személyes tragédiája egyetemes perspektívát kap. A regény az Athenaeum pályadíját nyerte el.

1921. 22. sz. november 20. 264.

Szemere György: Egy falusi kisasszony története. Budapest, Franklin Társulat

Lapunk olvasói bizonyára élénken emlékeznek még Szemere György³⁹ regényére, amely hasábjainkon jelent meg először, és akkor általános, nagy tetszésben részesült. Körülbelül ebben a regényében érvényesül legteljesebben és legtöbb rokonszenvet keltőn színterének az a tulajdonsága, amely legélesebben elkülönözteti minden más mai írónktól: a magyar fajta típusai iránti idealizáló szeretete. Ő a magyarságban valami egész különlegeset lát, olyan erkölcsi mélységet és lendületet, amely semmi más népben nincs meg, az ősi természeti jó ösztönöknek olyan hatalmas megnyilatkozását, amely képessé tesz a legmagasabb rendű erkölcs sugallta cselekvésekre. Regényében ezt az erkölcsöt viseli magán minden ember, lehet közöttük furcsa, köznapi, humoros, de egy sincs erkölcsileg romlott, a kikristályosodásai a magyar erkölcsnek pedig a regény arisztokrata alakjai: az öreg, hatalmas nagyúr és hozzá nem méltatlan fia. A kettő között szerelmi konfliktus támad egy és ugyanazon leány iránt fellobbant szerelmük révén, és éppen ebben a konfliktusban mutatkozik emberfölötti erkölcsiségük, ahogy önmagukkal, szenvedélyükkel és vágyaikkal küszködnek és győznek. Az érvényben levő realiztikus divattal szemben ez a felfogás bizonyos visszahajlást jelent a Jókai idealizáló stílje felé, s talán ez is, a regény írói erényein fölül, ami a reális valóság ábrázolásának egyhangúságával betelt olvasók tetszését feléje vonja. Szemere arisztokratizmusa, amely ezt a szót visszavezeti eredeti értelméhez és tényleg a legkiválóbb embert látja az arisztokratában, szemmel láthatólag bizonyos tendenciával van kiépítve: ideál-képeket akar alkotni társadalmunk elé, s ebben közvetve érvényesül az író moralizáló hajlama, amely némely más műveiben még a művészi hatás terhére is közvetlenebbül van kifejezve. Ezen túl is azonban talál az olvasó a regényben néhány olyan képet a magyar életből, melyek tiszta írói hatásukkal is Szemere eddigi munkáinak legjavához tartoznak.

³⁹ Szemere György – ld. 1912/51.

1921. 23. sz. december 3. 275.

Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas. Budapest, Athenaeum

Kosáryné Réz Lola,⁴⁰ mikor szülőhazájából, Selmecről el kellett menekülnie, nem jött el üres kézzel. Magával hozta szívében azt, ami ebben a városban és vidékben a legszebb: a város köveinek, bányáinak, erdőinek, tisztavízű hegyi tavainak hangulatát, lakosságának érdekes és furcsa típusait, a jelen, a közelmúlt és a régmúlt emlékeit, mindazt a szépséget, kedvességet, ami a régi selmeci házakban és a selmeci szívekben sok-sok évszázad óta felraktározódott. A város köveit ott kellett hagynia a cseheknek, a város lelkét és a város szépségét elhozta magával a szívébe bezárva, s most regényeiben adja át az egyetemes magyar közönségnek A *Filoména* és az *Álom* a jelenbe átjátszó közelmúltat adta szívünknek, új regénye, az *Ulrik inas* a régmúlt egy darabját hozza vissza. Abba a mozgalmas és válságokkal teli korba vezet, a mely a XV. század közepén virradt a magyarra, Habsburg Albert halála után, s amelynek viszontagságait a Felvidék és benne a bányavárosok különösen érezték. Belső zűrzavarok, a királyi koronáért való vetélkedés Erzsébet özvegy királyné és a lengyel Ulászló között, az államhatalom teljes szétesése s az ebből származó általános bizonytalanság és nyomor – a Felvidékre betolakodtak, rabolva, a népet sanyargatva Giskra csehei, s különösen a régi jómódjukból még valamit megtartott bányavárosokra nehezettek rá. Ebben a pillanatban fogja meg Selmecebánya sorsát a regény. Egy cseh martalóc-csapat teljesen elpusztította a várost, lakosságát kardélre hányta. Már úgy látszott, soha többé nem lesz itt város, de egy fiatal, ábrándos ötvös-inas, Libetbányai Jó Ulrik szeretete, a régi emlékekhez és a romok közt pusztult szerelméhez való ragaszkodása, naiv hite és tiszta szíve újra fölépíti, s újra virágzó életet teremt a romok üszkeinek a helyén. Ezen a sötét képen mint egy csillogó aranyfonál fut végig a szerelmi romantika: Ulrik inas gyermekes rajongó szerelme mesterének szenvedő szép lányához, Ágneshez, áhítatos ragaszkodása a testre, szellemre hatalmas Ysenrinkel mesterhez és a háttérben a szenvedélyes kalandor Cseh László tragikusan kihangzó szerelmi története. Ez a romantikus elem rendkívüli gyöngédséggel és melegséggel van elmondva, lágy, finom színek csillognak benne, amelyek művészien enyhítik a történet sötét komorságát. Nagyon érdekes az író szerkesztő művészete, ahogy a különböző, sokszor erősen szétágazó szálakat összebogozza és a motívumokat egymással viszonyba hozza, minden részlet és minden motívum a maga értéke szerint van egészbe beillesztve. Ez a gobelin-munka kiválóan sikerült, jobban, mint az egész mű keretekbe foglalása. Itt egy kis törés van: a regény két részre bomlik, a város elpusztítása utáni rész csaknem úgy hat, mint egy külön, új regény, mert a súlypont változik meg: az előbbi résznek Ulrik inas inkább csak passzív átélője volt, a cselekvés másoknak jutott, a második rész már teljesen az ő vállán nyugszik. Az író nem közönséges elbeszélő művészete azonban jórészt elleplezi az egyensúlynak ezt az ingatagságát. Aki a regényt olvassa, okvetlenül meg kell hogy

⁴⁰ Kosáryné Réz Lola – ld. 1920/11; 1921/3.

érezze erős aktualitását. A korkép – s nyilvánvalóan ez vezette az írónőt arra, hogy éppen ezt a történelmi időpontot vegye tollára – sok tekintetben egyezik mai közállapotainkkal, egy-egy ponton úgy tűnik fel, mintha a múltról beszélne, de úgy, hogy a mára értsük: hasonló történelmi körülmények és ugyanazok a nemzeti bűnök, melyek miatt akkor Selmec elpusztult, okozták mai elesettségünket, és ugyanazok az erények, melyek Ulrik inas szíve és hűsége révén újra felépítik a várost, kellenének Magyarország újraépítésére is. A végén, mint a sötétbe bevilágító napsugár, ragyog fel Mátyás király korának képe a regényben, s az olvasó szívébe mint egy reménykedő kérdőjel nyilall bele.

1921. 24. sz. december 25. 290–291.

Tersánszky Józsi Jenő: A két zöld ász. Buzikán Mátyás, a hamiskártyás emlékiratai. Budapest, Franklin Társulat

Tersánszky J. Jenő első nagyarányú regénye⁴¹ hagyta el most a sajtót *A két zöld ász. Buzikán Mátyás hamiskártyás története* címmel. Egy vidéki város képét rajzolja meg benne, azokat a tényezőket, amelyek a kisvárosi fiú életére és nevelkedésére befolyással vannak, s amelyek a gyöngye jelleműeket és rosszra hajlókat lassan-lassan a züllésbe vonszolják. Tersánszky regényének hőse nem megátalkodottan rossz, sőt vannak jó nekilendülései, vannak hosszabb időközök, amikor egészen józanul és rendesen viselkedik, csak az ellenálló képesség hiányzik belőle a rosszal, a lumpolással, a kártyával, a mindenféle lebujokkal szemben, mindig visszaesik a züllő diák életmódjába, s mire az érettségit leteszi, már kitanult hamiskártyás. Bűnén egyszer rajtakapják, és ez a szégyenbélyeg aztán állandó akadályja annak, hogy visszatérjen a rendes életbe. Vergődik, küszködik még egy darabig, aztán visszakérül a lebujo, véglegesen elmerül a posványba, s az erkölcsi pusztulást nyomon követi a fizikai is. Ez az alapjában véve egyszerű és mindennapi történet nagyon dúsan van fölszerelve: az élet képeinek rendkívüli sokasága, a helyzeteknek és mellékalakoknak nagy változatossága mozog a hős körül, egész nagy galéria a kisvárosi életből: diákok, tanárok, kispolgári emberek, az iskola, a kispolgári szülői ház, az iparosműhely, a kisvárosi lebujo groteszk képe, a fővárosi élet néhány különös alakja, ez mind tarkán, de mindig élettellenesen, a megfigyelőképesség és emlékezet képeinek ritka gazdagságával vonul fel. Tersánszky teljesen realiztikusan dolgozik, láthatólag pontosan az életet rajzolja, alakjai legnagyobb részt portrészzerű éles profillal domborodnak ki. A téma sötét és ennek megfelelőleg bizonyos sötétlátással van benne az egész életkép színezve, az író nem is nagyon rejtegeti

⁴¹ Tersánszky J. Jenő – ld. 1918/43; 1919/5. Az itt ismertetett és értékelt regény előtt jelent meg Tersánszkytól a *Viszontlátásra, drága* (1916) és egy évvel *A két zöld ász* után a *Kakuk Marci*-sorozat alapkönyve volt. *A két zöld ász*nek meglepően nagy visszhangja, ám a *Kakuk Marci*ről egykorúan mindössze Móricz Zsigmond és Schöpflin Aladár páros kritikáját tartja számon *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*.

moralista tendenciáit, azt, hogy szándéka azokra a monumentumokra figyelmeztetni, melyek a vidéki fiatalság lelki épségét megfertőzhetik. Ebből a szempontból meg kell állapítani, hogy szülők és nevelők tanulsággal olvashatják ezt a regényt. Tersánszkyban nem mindennapi megelevenítő erő dolgozik, írása tele van élettől, belső igazsággal, képei mindig szemléletesek, szinte a szemmel látott dolognak benyomását teszik, stílusának, némely szándékos egyénieskedésén túl is van erős saját íze. Ez a regény egy kiváló tehetség teljes kibontakozását jelenti, legújabb irodalmunk legtöbb figyelemre méltó jelenségei közé tartozik.⁴²

⁴² Érdekesség, hogy Schöpflin Aladár a *Szózatban* is írt a könyvről, 1921. december 18-án, alig egy héttel a *Vasárnapi Ujságban* közölt ismertető előtt.

Színházi kritikák

1905. 52. évfolyam

1905. 4. sz. január 22. 60.

Színház. Vígszínház

Guthi Soma,¹ aki Rákosi Viktorral² együtt több vidám darabot írt már, a múlt héten társ nélkül jelent meg a Vígszínházban a *Szaharai konzul* című jókedvű bohózatával, és szép sikert aratott. Darabjának egyáltalán nincsenek irodalmi igényei, megelégszik azzal, hogy a francia bohózatot átülteti a főváros területére, de két érdeme mégis van: tisztességes hangú cselekvénye van, mely nem állít mindent feje tetejére, erkölcsöt, szemérmert, józan eszt és logikát, és alakjai igazi fővárosi alakok, a fogorvos és technikusa, az önkéntes tűzoltó-főparancsnok, az operettbe való szaharai konzul és a labdarúgó. A férjek esztelen féltékenységét gúnyolja nagyon mulattatón és ártatlanul, és azzal ér el új komikai hatást, hogy két féltékeny férjet köt össze kölcsönös érdekszövetségben, hogy mivel a magáéra egyik sem tudott eddig vigyázni, mindegyik a másikat figyelje meg. A bohó helyzetek gyakran megkacagtatták a közönséget; a sikerben ezúttal is a színészek az elsőrangú tényezők. *HegedűsGyula*,³ aki egy élődsi figurát ruházott föl gazdag komikum-

¹ Guthi Soma [Guthi Szimcha Sámuel, 1886-ig Guttman] (1865 vagy 1866–1930), ügyvéd, újságíró, író. Ügyvédként kizárólag bűnügyekkel foglalkozott, s emellett dolgozott a *Pesti Hírlap*, majd a *Pesti Napló* számára is. Törvényszéki karcolatokat írt, Gutius álnéven 7 kötetet jelent meg. Leánya, Devecseriné Guthi Erzsébet műfordító volt, unokája Devecseri Gábor író.

² Rákosi [Kremsner] Viktor, írói neve gyakran Sipulusz (1860–1923), író, újságíró, élcslapok közreműködője, országgyűlési képviselő (függetlenségi, Kossuth-párti), Rákosi Jenő és Rákosi Szidi testvére. Bátyja, Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjának* munkatársa, tárcá- és humoreszkíró, a *Kakas Márton* szerkesztője. Az 1901-ben alakult Magyar Labdarúgó Szövetség második elnöke volt.

³ Hegedűs [Heckmann] Gyula (1870–1931), színész, kormányfőtanácsos, a naturalista színjátászó (más megnevezéssel a könnyed, főképp francia vígjátékokra alapított vígszínházi) stílus legnagyobb képviselője. A Schöpflin-féle színházi lexikon „elasztikusnak” mondja játékát. A legnagyobb Molnár-színész volt, darabjaiban aratta legnagyobb sikereit, különösen emlékezetes *Az ördög* című szerepe. – Ld. még: 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/4, 12, 18.

mal, *Tapolczai*,⁴ a fogász, *Fenyvessy*,⁵ a labdarúgó és *Tanay*,⁶ a fogtechnikus. A nők közül *Varsányi Irén*⁷ és *Gazsi Mariska*⁸ kis szerepüket figyelemmel és gonddal játszották.

(– n.)

1905. 14. sz. április 2. 220.

Színház. Nemzeti Színház

Farkas (Wolfner) Pálnak⁹ *Olga* című társadalmi színművét mutatta be a Nemzeti Színház március 24-én az úgynevezett magyar ciklus során. Kezdő drámaírók művei kerülnek színre ebben a sorozatban, mely fiatal tehetségek buzdítására nem alkalmas, mert a sommás eljárás, mellyel hetenkint egy-egy darabot elintéznek, eleve bizalmatlanná teszi a közönséget. Farkas Pál esetében ez a bizalmatlanság nincs megokolva. E fiatal író becsvággyal dolgozik, s az irodalom több ágában is eléri a művelt dilettáns színvonalat és sikerét. Huszonnégy-huszonöt

⁴ Tapolczai [Hoffmann] Dezső (1866–1925), színész, 1896 és 1917 között a Vígszínház vezető színészeinek egyike. 1923-tól haláláig az Operett Színház igazgatója. Az egyik első jelmezkölcsönző-vállalat tulajdonosa. Felesége Vízvári Mariska volt.

⁵ Fenyvesi/Fenyvessy [Teitelbaum] Emil (1859–1924), 1895-ben a Nemzeti Színházhoz szerződött, de mert ott nem foglalkoztatták, egy év múlva átszerződött a Vígszínházhoz, ahol haláláig dolgozott. – Ld. még: 1912/44; 1913/49; 1914/14; 1918/4, 12.

⁶ Tanay/Tanai Frigyes (1875–1925), színész, zeneszerző. Rákosi Szidi tanodájában tanult. Vidéki kezds után 1902-ben kerül a Vígszínházhoz, melynek haláláig tagja, a sztár gázsit kapó színészek egyike mindvégig. A kritikusok a kor legnagyobbjaival, Hegedűs Gyulával, Újházi Edével és Csontos Gyulával együtt emlegetik. Híres volt színpadi segítőkészségéről is, arról, hogy soha nem törekedett színpadi dominanciára. Természetes, egyszerű eszközökkel felépített alakításai is a legkedveltebb színészek sorába emelték. Lengyel Menyhért *Tájfúj*jában mindössze kétmondatos szerepe volt, de ez olyan intenzív megfigyelésen alapult és koncentrációval került a középpontba, hogy az egész felvonást ez a két mondat tette színész-szempontról emlékeztetéssé. Mint dalköltő is közismert volt. Visszatért Rákosi Szidihez mint tanár. – Ld. még: 1913/2, 10, 12, 49; 1914/8, 14, 18, 20.

⁷ Varsányi Irén (1880–1932), színésznő. Játszott a Vígszínház első bemutatóján, Jókai *A Barangok* című darabjában. Hegedűs Gyula partnereként a színház meghatározó nőalakja. Különösen szép orgánuma és kivételes szépsége tette ismertté és népszerűvé. Molnár *Liliom*ának Julikáját játszotta kirobbanó sikerrel, ekkor komoly botrányt okozott, hogy Molnár beleszeretett kedves színésznőjébe. Több mint három évtizedig állt a Vígszínház színpadán. – Ld. még: 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 8, 14; 1918/4, 12.

⁸ Gazsi Mariska, P. (1879–1953), színésznő, 1903-tól közel harminc éven át a Vígszínház művésznője. Porzolt Kálmán író, újságíró, színigazgató (Népszínház) felesége.

⁹ Farkas [Wolfner] Pál (1878–1921), szociológus, ügyvéd, író. Wolfner József könyvkiadó örökfelfogadott fia, Farkas István festő féltestvére. 1910-től parlamenti képviselő. Fontosabb irodalmi művei: *Meddő küzdelem* (1903, Ignótus és Nagy Endre is írtak róla), *A renegát* (1907), *Doktor Hartmann* (1911), *Az utolsó menüett* (1912), *Az önkéntes naplója* (színmű, 1910), *Egy körorvos feljegyzései* (1914), *Egy tanár jegyzetei* (1918). Társadalomtudományi kötetei: *A szocializmus története és tanításai* (1906), *Osztályharcok a tizenkilencedik században* (1904), *Vázlatok a szabadelvűség történetéből* (1905), *Az amerikai kivándorlás* (1907), *A francia forradalom* (1912).

esztendőskorában, íme, bejutott a Nemzeti Színházba is. Farkas Pál színműve egyszerre két kóros jelenségét tünteti föl fővárosunk társadalmának; gazdasági életünk erkölcsstelenségét s a hírlapirodalom folyton ki-kiújuló fekélyeit. Természetes, hogy egészen másfelé céloz, mint ahova lő; de szeme nem is lehet még elég éles. Amit kitalált, az sem ér alapjában véve sokat, nem is új; de logikusan van elgondolva és elfogadhatóan van megszerkesztve. Szovák Péter (*Gál*¹⁰) gazdag és üzleteiben éppen nem válogató vállalkozó. Leányát egy egyetemi magántanárnak akarja adni, de a leány, Olga (*Bosnyákné*¹¹) önálló, erős ítéletű hölgy, aki Budára jár sétálni, és nem a pesti korzóra, s bár zsúrt tart, mégiscsak újságíró szeret. Ez a szerencsés zsrnaliszta Kartaly (*Pethes*¹²), aki többnyire le szokott leplezni közéleti férfiakat, és éppen most buktatott meg egy államtitkárt. Szováknak nem kell a szegény újságíró, s mikor ez megkéri Olga kezét, a nagyvállalkozó kidobja. Olga követi ideálját; megteheti, mert nagykorú. Azonban az ifjú házások sorsa szomorú. Szovák minden szerkesztőségéből elüldözi a tehetséges író; s hogy ez sikerül neki, azon nem kevéssé csodálkozunk. Végre az apa még a fiatalasszonyt is haza akarja csalni. Erre Kartaly úgy elkeseredik, hogy elvállalja egy szennylap szerkesztését, azzal a nyílt kikötéssel, hogy hivatása lesz ezentúl saját apósát leplezni. Egy ideig le is leplezgeti, de a bank, amely a zuglapot fenntartja, kibékül Szovákkal, a lap iszonyúan nyomorog, és szerkesztője elzúllik. A vesztegetések és közéleti erkölcsstelenségek ostromozója egészen közönséges és együgyű zsaroló levelet ír a bankigazgatónak, mire a direktor becsukatja. A negyedik fölvonás találkozóra visz bennünket a rendőrség épületébe. Szovák még egyszer eljön lányához, hogy hazavigye. De Olga híven kitart férje mellett. Kartaly búsan lemond a jövőről, de az erőlelkű asszony biztatja, hogy kezdjen új életet. A nézőben azonban kétség támad: fog-e az új élet sikerülni a zsarolásban bűnös és leplezéshez szokott újságírónak? A főszerepeket az említett művészek odaadó buzgalommal

¹⁰ Gál Gyula (1866–1945), amatőr vándorszínészből lett fővárosi színész, elsőként a Vígszínház (1896) foglalkoztatta, az a Ditrói Mór, akinél korábban Kolozsvárott játszott, majd 1901-től a Nemzeti Színház tagja, 1923-tól örökös tagja. 1901 és 1939 között a Színművészeti Akadémián tanított. Széles skálájú jellemszínész volt. Jelentős némafilm-szerepeket is eljátszott. Drámákat is írt. – Ld. még: 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

¹¹ Bosnyákné Lenkei Hedvig (1877/78 [?]-[Tasmania] 1970), színésznő. A Vígszínház megnyitóján ő mondta a prólógust. Legtöbbször játszott szerepe a Cyrano Roxane-ja volt. Lefordította Ibsen *Hedda Gabler* című darabját, játszotta a darab címszerepét és egyben motorja volt a dán kritikus, Brandes magyarországi látogatásának. A darab után Lenkei Heddának nevezte magát. 1896-ban a Vígszínház művésznője, 1903-tól játszott a Nemzeti Színházban. Egy ideig az író, irodalom- és színházpártoló Bosnyák Zoltán belügyi államtitkár felesége, majd egy nagyvállalkozó neje. 1914-ben visszavonult. Ausztráliában élt. Ld. Zsuzsanna Björn Andersen: Georg Brandes Magyarországon. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* [A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai – 1991. Szerk.: Békési Zoltán et al.]. Szeged – Scriptum, Budapest – Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993. 977.

¹² Pethes Imre (1864–1924), színész, rendező, akadémiai tanár. 1903-tól haláláig a Nemzeti Színház művésze. Pethes Sándor színész apja. Munkásságáról ld: Cenner Mihály: Pethes Imre emlékezete. *Jászági Évkönyv*, Jászági Évkönyv Alapítvány, 1994. – Ld. még: 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

játszották. A darab meséjéből önként kivilágó okokból, fáradozásuk csak saját személyüknek hozott sikert. A szerzőnek be kellett érnie a jóakarató tapsokkal.
(-n.)

1906. 53. évfolyam

1906. 36. sz. szeptember 9. 577–578.

A kolozsvári új színház

A magyar színjátszásnak legrégebb hagyományai tulajdonképpen Kolozsvárra vezetnek vissza. Csak ez az egy város mondhatja el magáról széles ez országban, hogy száztizennégy esztendő óta mindig volt magyar színjátszás falai között. Az a régi, rozszant épület Kolozsvárott, amelyből most díszes, új palotába vonul a színház, az ósanyja minden magyar színháznak, egy évszázad művészettörténetének gazdag és becses emlékei vannak vele összeszővődve.

Erdélyben találjuk első nyomait a magyar színjátszásra való törekvésnek; az a Felvinczi György,¹ aki először kért 1696-ban magyar színtársulat tartására engedélyt, tordai származású ember volt. Azután is, századnyi pihenő után Erdélyben, Marosvásárhelyt és Kolozsvárott kezdtek magyar színtársulat alakításával próbálkozni. Az igaz, hogy ilyen félig műkedvelőkből, félig hivatásos színészekből alakult társulat Pesten is kezdett játszani, de míg itt nem lett belőle csak szánalmas bukás, Kolozsvárt sikerült az első állandó magyar társulatot megalapítani. Ebben a főérdem az erdélyi magyar főuraké s legelső sorban az idősb báró Wesselényi Miklósé.²

Az erdélyi urak nem voltak annyira elnémetesedve, mint azok a magyarországi magnások, akik német színházakat tartottak kastélyaikban a maguk pénzén. Lelkesen fogadták a kolozsvári magyar színelőadásokat, sőt lelegején mint műked-

¹ Felvinczi György (1645 körül–1716), színműíró, társulati igazgató, műfordító. Tótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc mellett a 17. századi erdélyi művelődés egyik (protestáns) alakja. Polgári foglalkozása szerint Kolozsvár főszolgabírája volt. 1689-ben *Igen szép história* címmel írt darabot. I. Lipóttól – akinek esküvőjére operát írt – kért és kapott színtársulatot engedélyező okiratot 1696-ban, melynek faksimiléjét többek között Beöthy Zsolt is közölte képes irodalomtörténetében. Elöl nyitott padlásokon játszottak, a nézők az utcáról állva nézték az előadást.

² Id. báró Wesselényi Miklós (1750–1809), erdélyi főúr, politikus, katona, mecénás, a „zsigó bíró”. Tagja az erdélyi rendi országgyűlésnek. 1797-től haláláig állt az erdélyi magyar színtársulat élén, az állandósítás harcosaként ismerték, az országgyűlésben híres volt művészetpártoló szónoklatairól. Drámákat is fordított.

1792-ben a Rhédey-ház báltermében tartották az első magyar nyelvű előadást Kolozsvárott. 1821-ben nyílt meg az első színházépület, a Farkas utcában, Katona József erre a megnyitóra írta a *Bánk bánt*. Rédey Tivadar: *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937. 31–51; Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792–1821*. Bukarest, Kriterion, 1972; *Erdélyi Helikon*, 1942/5. [különszám a 150 éves magyar színjátszásról]

velők maguk is részt vettek bennük. Áldoztak pénzt, időt, buzdítottak, agitáltak az ügy érdekében, s példájuk magával ragadta a polgárságot is, mely mindig szívesen utánozza a nagyurakat. Wesselényi pedig patrónusa, mecénása és intendánsa volt a magyar színészeknek, nem sajnálta tőlük sem idejét, sem munkáját, sem pénzét. Ő volt a lelke az egész, kicsiny, kezdeteiben is óriási fontosságú vállalkozásnak, akadályt nem ismerő, szilaj temperamentumának egész hevével küzdött mellette. Nagyra hivatott, de szertelenségeiben önmagát fölemesztett lelkének ez volt a legkedvesebb ügy, pályájának ez a legmaradandóbb érdeme. 1792-től fogva már megvolt a magyar színészet Kolozsvárott, s azóta sohasem szűnt meg. Wesselényi s a többi lelkes főurak mellett nem szabad megfélemlíteni még egy embernek érdemeiről. Kocsi Patkó János ez, korának legkiválóbb hősszínésze, aki 1792-ben került a kolozsvári színtársulathoz, s csakhamar igazgatója lett.³ Az ő szakértelem, lelkes buzgósága és szervezőképessége tartotta össze a társulatot, fegyelmet, ízlést, művészi szellemet vitt bele, s ezzel megóvta ezt a mindenféle vidékekről és mindenféle társadalmi osztályokból összeverődött hadat a szerteüzléstől.

Tanult színészek, művészi példaképek, hagyományok és főleg használható darabok hiánya mellett is szépen fejlődött a fiatal színtársulat. A Kelemen László-féle gyászosan szétrebbent pesti társulat⁴ jobb elemeit is magához vonta, ha Kolozsvárott rosszabbra fordult a dolga, kirándult egy-egy időre Debrecenbe, Nagyváradra, más városokba. Így valahogy megélt, sőt rajokat is bocsátott ki magából. Egyik része külön társulattá alakulva Magyarországra jött, s magjává lett annak a színészhadnak, mely nemsokára Pesten is meggyökerezett a magyar színpadot. A kolozsvári társulat azonban jó sokáig az első maradt még, a legjobb művészeket számlálta tagjai között, csak a pesti állandó színészet megalakulásával s a drámairodalomnak Kisfaludy Károllyal kezdődő föllendülésével szorult le az első helyről.⁵

³ Kocsi Patkó János [Kótsi vagy Pákodi Kotsi] (1763–1842), színész, színigazgató, dámaíró, fordító, zeneszerző. 1795 és 1797, illetve 1820 és 1824 között igazgatója is a kolozsvári játszótársulatnak. Az első magyar nyelvű *Hamlet* bemutatása kapcsolódik a nevéhez (1794). Első életrajzírója Csokonai Vitéz Mihály (1831).

⁴ Kelemen László (1762–1814), a magyar hivatásos színjátszás, az Első Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság alapító igazgatója, műfordító. Társulata voltaképpen Ráday Pál és az ő közös társulata volt, utóbbi volt a színház igazgatója. Kettőn egy időben, de külön-külön érveléssel folyamodtak II. Lipóthoz engedélyért. Ráday „morális színházat” akart az állampolgári tudat kialakulását elősegítő, Kelemennél a „patrióta színház” gondolata dominált. Kelemen 1795-ben hagyta el a társulatot, amely a következő évben, nagy adósságokat hátrahagyva feloszlott. – Ld. Rédey Tivadar: *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937. 21–30; Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920.* Főszerkesztő Székely György. Budapest, Magyar Könyvklub–Magyar Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 266–287. [A fejezetet Darvay Nagy Adrienne és Székely György írták.]

⁵ Kisfaludy Károly (1788–1830), költő, drámaíró, 1821-től az *Auróra*, a nemzeti romantika sikeres közlönyének szerkesztője, festő. (Több képét őrzi a Magyar Nemzeti Galéria.) 1820-ban már 16 kész színdarabja volt, a leghíresebb sokszor előadott *A tatárok*. Kazinczy után az új irodalom feje lett, ahogy Szinyei József fogalmazza, Orlai Petrics Soma örökölte meg Kazinczy és Kisfaludy találkozását. Az Akadémia egyik első tagja, az emlékbeszédet felelte Toldy Ferenc tartotta. 1826-

Pesten még csak a legmerészebb képzeletűek mertek álmodni arról, amit Kolozsvár már a múlt század első évtizedében megvalósított: állandó otthonról az állandó színtársulat számára. 1803-ban már el volt határozva a kolozsvári színház építése. Az igaz, hogy csak tizennyolc év múlva, 1821-ben lett kész az épület, de mily messze volt még akkor a pesti Nemzeti Színház! Ebben is az erdélyi lelkes főuraké a főérdem, ők adták össze a pénzt a telek vásárlására s nagy részben építésre is. Mint az akkori idők minden nemzeti intézménye, teljesen társadalmi úton jött létre, egyesek adományaiból az első magyar állandó színházépület is. Az ódon, ma már lakatlanná vált épület látta játszani a magyar színészet majd minden nagyságát, Déryné⁶ és Kántornét,⁷ Lendvay⁸ és Egressy Gábort⁹ s az utánuk következő,

ban kritikai lapot akart alapítani – ezt a tervét Bajza József valósította meg Kisfaludy halála után. Emlékezetére alapították 1836-ban a Kisfaludy Társaságot. Aktívan szervezte Széchenyi *Jelenkorát*, amelynek szerkesztője már nem lehetett, de a lapengedély első lépésben még az ő nevére érkezett.

⁶ Déryné [Schenbach, anyakönyveze Scheckenbach] Széppataki Róza (1793–1872), korszakos hatású színésznő. Az 1815 és 1840 közötti évek színlapjain az ő neve szerepel legtöbbször. Játszotta a *Hamletből* Oféliát, A Velencei kalmárból Porciát, de volt Rossini *Sevillai borbélyának* Rosinája, Bellini *Normájának* címszereplője. Játszotta a *Bánk bán* Melindáját is, sok-sok más szerep mellett. 1837-ben az akkor megnyíló Nemzeti Színház tagja lett, de itt már alig tudott szerepet kapni, a kritika is kikezdte. 1852-ben végleg ott hagyott minden színpadot, miután a kritika éles hangon azt kérdezte, talán a színpadon akar-e meghalni. Mint műfordító is jelentős. Bár az általa magyarra átültetett darabokat már régen nem játsszák, a korban igen fontosak voltak a fejlődő magyar színpad számára. 1955-ben két kötetben megjelentek visszaemlékezései; Balassa Imre terjedelmes életrajzot írt róla (1940), kiadták levelezését (1944), Herczeg Ferenc háromfelvonásos színjátékot írt róla (1907).

⁷ Kántorné [Kántor Gerzsonné] Engelhardt Anna (1791–1854), eredetileg német anyanyelvű magyar színésznő, „a magyar színészet első nagy fáklyahordozója” (Rexa Dezső). Árván Pestre kerülve a cseh-német Girzik Xavér Ferencnél, a német színházi társulat operarendezőjénél lesz cseléd, ott figyelnek fel rá. Pesten Kazinczy Ferenc is biztatja a magyar nyelv megtanulására és szaválásának fejlesztésére. Vándorszínésznő lett, de híre egészen Berlinig eljutott, ott jelent meg Szapphójáról 1825-ben kritika. 1835 és 1837 között a Pesti Magyar Színházban játszik, majd egy rossz kritika után visszavonul. Az alakuló Nemzeti Színház levelei nem érték el, s amikor egyszer mégis, Pesten már Laborfalvi Róza a csillag. Haláláról még csak meg sem emlékeztek.

⁸ Lendvay Márton, idősb (1807–1858), színész, énekes és rendező, a magyar színpadi romantika talán legnagyobb alakja. Bukott diákként vágakozott a színházi pályára, egy műkedvelő társulatban lépett először színre. Vándorszínész lett, 1837-ben a Nemzeti Színház szerződtette. A színpadról először Lendvay szavai hangzottak fel, mert ő tolmácsolta Vörösmarty színháznívó prológusát az *Árpád ébredésében*. 1843-tól a drámapíráló bizottságban is dolgozott. A drámairodalom összes jelentős klasszikus szerepét eljátszotta. Utoljára Charlotte Brontë *A lowoodi árva* című regényének adaptációjában lépett fel, a darab végén összeesett, és nem egészen két év múlva meghalt. Fia, ifjabb Lendvay Márton is színész volt.

⁹ Egressy Gábor [Egressy Galambos] (1808–1866), színész, szerkesztő, a Nemzeti Színház első állandó társulatának tagja. Petőfi barátja, Egressy Béni testvére. Gyulai Pál tanította Egressyt. 1848. március 15-én este ő szavalta el a *Nemzeti dalt* a Nemzeti Színházban. Utóbb az emigrációban Kossuth-körében besúgóként működött, ez a tény a kortársak előtt rejtve maradt, közvetett bizonyító iratait Klebelsberg Kunó nem engedte nyilvánosságra jutni, mondván „nem szabad a népet megfosztani illúzióitól”. Frank Tibor: *Egy emigráns alakváltószíni. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*. Budapest, Akadémiai, 1985. 69–71. – Ld. még: 1908/8.

ma is szereplő jelesek, felhangzottak benne Kisfaludy Károlytól és Katona Józseftől kezdve a magyar drámairodalom minden nagyjának szavai. A színészek, ha átvonulnak belőle az új színházba, lehetetlen, hogy valami borongó fájdalmat ne érezzenek, lehetetlen, hogy e nagy emlékek ereje ne vonzza őket vissza a szüette, kopott deszkákra, melyeket a magyar színjátszás legszentebb hagyományai tettek szentté. E régi emlékekre az új épületben csak Kocsi Patkó Jánosnak és a kolozsvári színészet nemrég elhunyt másik büszkeségének, E. Kovács Gyulának¹⁰ mellszobrai figyelmeztetnek, de kívánjuk, hogy vigyék őket szívükben magukkal a mai művészek is, mert rájuk és színházukra még mindig nemes hivatás vár a mai megváltozott viszonyok közt.

Azt szeretnők, hogy a kolozsvári új színház megnyitása egyúttal új fejlődés kezdete is legyen a kolozsvári színészetben, mely az utóbbi évtizedekben nem fejlődött úgy, ahogy nagy múltja kívánatosná tenné. Az ország első vidéki társulata volt ugyan mindig, de csak anyagi és művészi eszközeinek gazdagabb voltánál fogva, lényegileg nem különbözött a többi vidéki társulatoktól. Nem volt sem önálló műsora, sem önálló játékmódja, alapjában nem volt más, mint a budapesti színházak életének tükrözője. Jó előadásokat tudott felmutatni, közönséget hódított, de nagyobbra nem tört.

Pedig az volna a kívánatos, hogy a nagyobb vidéki társulatok – s ilyenül elsősorban a kolozsvári jön számba – függetlenítsék magukat a budapesti színházak egyedül uralkodó hatásától, saját egyéniségre igyekezzenek kapni, s saját életet élni. Fejlesszenek ki magukból eredeti, saját játékmódot, próbálkozzanak önállóan újabb s újabb művészi feladatokkal, s ne várjanak minden kezdést a fővárostól. Lám, a pesti Vígszínház rövid idő alatt saját egyéniséget tudott kialakítani a maga számára, amellyel nagy népszerűsége jutott. Miért ne érhetné el ugyanezt a kolozsvári színház is, amely jelentékeny állami támogatásban is részesül? Mért ne lehetne egyik számba jövő tényezője a művészi irányok ama forrongó harcának, amely ma világszerte lejátsszódik a színpadokon és az elméleti irodalomban, s amelynek hullámverései a fővárosi színpadokon is érezhetők? Mért ne lehetne saját műsora, amely nem pusztán kópia a pesti színházak tavalyi műsorának, amely, ha fölveszi is magába ezeknek jelesebb és tartalmasabb darabjait, maga is mer valamit kezdeni? Amit eddig próbáltak, alig volt egyéb egyik-másik helyi író ambícióinak kielégítésénél, az újabb magyar drámairodalom fejlődésében nincs semmi nyoma sem a kolozsvári, sem más vidéki színpadnak. De még a külföldi darabok dolgában sem mertek eddig önállóan kezdeni, óvatosan megvárták, amíg egy-egy nevezetesebb külföldi darabot előadtak Budapesten, s ha itt sikert aratott, elővették ők is. Avagy pl. Shakespeare-t adták hűségesen a régi sablonok szerint, s eszükbe sem jutott az újabb kutatások újabb eredményeinek értékesítése, amíg

¹⁰ E. [Ecsedi] Kovács Gyula (1839–1899), színész. Egressy Gábor felesége révén, aki rokona volt, látott először színházi előadást, s ez rögtön a pálya felé indította. Vándorszínész lett, de 1862-ben, 1874-ben és 1878-ban a pesti Nemzeti Színházban is fellépett. Halála teatrális tragédia volt, 1899. július 31-én Segesvárott, Petőfi jelképes sírjánál, szavalat közben esett össze.

a budapesti Nemzeti Színház el nem kezdte. Pedig ez aránylag kevés nehézséggel és kevés kockázattal járó dolog, csak egy kis merészség kell hozzá. Alighanem anyagilag is hasznosnak bizonyulna, mert tudomásunk szerint a vidéki városok mívelt közönsége nem oly elfogult, hogy csak a budapesti árut fogadná szívesen színpadjain.

Mennyivel több élénkséget, életet vinne bele színházi életünkbe, ha a jobb vidéki társulatok fölvennék a versenyt a fővárosi színházakkal! Jobban sarkallná eredeti, művészi munkára a színészt, jobban érdekelné a közönséget, s okvetlen hatással volna az irodalomra is. Megszűnnék az a szegényes állapot, hogy a magyar színészet és dráma fejlődése teljesen egy-két budapesti színházon múlik, s egy-egy kevésbé hivatott ember ez egy-két színház élén megakaszthatja évekre mind a kettőt. A fővárosi színházakban is komolyabb, becsvágyóbb munka folynék, az eddig semmibe vett vidékiek versenye folyton sarkallná őket. Új élet, új szellem költözne be a magyar színpadokra, s tartalmasabb, művészibb színészekkel népesednének be.

Ha e szép és gazdag eredményekkel kecsegtető fejlődésnek kiindulópontjává lesz az új kolozsvári színház, akkor kétszeres örömmel üdvözljük megnyitását.

S. A.

1907. 54. évfolyam

1907. 16. sz. április 21. 314–315.

Molnár Ferenc: Az ördög [rovaton kívül, a lap főanyagai között]

Molnár Ferenc¹ vígjátéka a Vígszínházban. A legfiatalabb írói generációból, amely most jár a harmincadik éve határán, erősen, markánsan válik ki Molnár Ferenc egyénisége. A csapat, amellyel együtt indult a siker várának megostromlására, ma már mondhatni az ő csapatja, a fiatalság ő utána indul. Mint minden pregnáns egyéniség, ő is határozott ellenszenvet és még határozottabb rokonszenvet kelt –, egyszerre halljuk róla a föltétlen magasztalás és az epés támadás hangjait az írók között. A közönség talán kissé habozva nézett rá eddig, nem nyitotta meg azonnal számára a szívét. Most azonban egy szerencsés pillanatban összetalálkoztak: az író meg a közönség a Vígszínházban, a fiatal író új darabjának, *Az ördögnek* előadásán. Mert a közönség – legalább az a része, melynek véleményén a színdarabok sorsa el szokott dőlni –, ott volt ezen az előadáson, a színpadon, lelkében végigjártotta maga is a darabot – más szóval átengedte magát az író vezetésének. Ahogy a darabban az ördög vezeti a többi szereplőket, akarata ellenére oda, ahova neki tetszik – úgy vitte magával a nézőt az író. Ez körülbelül a legnagyobb dolgok egyike az irodalomban: leigázni a közönséget, elismertetni vele az író fölényét, hogy odaadja magát neki teljesen, az ő fejével gondolkozzon, az ő szívével érezzen. Molnár nem az érzésével fogta meg az embereket, hanem az intelligenciájával. Ez az intelligencia egyenesen megdöbbentő; itt van egy fiatal ember, fiatalabb majd mindnyájunknál, és egy laboratóriumi mérleg pontosságával tudja lemérni az élet minden elemét, szenvedélyt, vágyat, akaratot, akaratnélküliséget,

¹ Molnár Ferenc (1878–1952), író, színműíró, újságíró. Első komoly színházi sikerét ezzel a darabjával aratta, mely rögtön nemzetközi elismerést is hozott számára. Ezt megelőzően már 29 (!) francia darabot, komoly színművet is, de legfőképpen operettet és bohózatot ültetett át magyarra. A fordítások színházi példányait az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára őrzi. Fordításai nyomán a darabok társszerzőjének nevezte a kritika. Mint Molnár Gál Péter szellemesen mondta róla, „saját stílusát idegenektől tanulta”. Ld. Molnár Gál Péter: Molnár Ferenc, a fordító. *Színház*, XXVI. évf. 1. szám, 1993 január, 40–48. Főbb darabjai: *Liliom* (1909), *A farkas* (1912), *A hatyú* (1920), *A vörös malom* (1923), *Az üvegcipő* (1924), *Játék a kastélyban* (1926), *Egy, kettő, három* (1929), *A császár* (1942/46). – Ld. még: 1908/3; 1912/46; 1914/24; 1916/46; 1917/48. Dramaturgiájáról ld. Kárpáti Tünde: Molnár Ferenc sikerdramaturgiája. *Jelenkor*, 2002/6; Molnár kortársi elismeréséről ld. Kárpáti Tünde: Molnár Ferenc magyarországi fogadtatásáról. *Új Forrás*, 2003/4. 28–55.

erkölcsöt es erkölcstelenséget. Megismeri a közöny mögött a lobogó lángokat, a szenvedélyes szavak és mozdulatok mögött a lelki hidegséget. Ő maga pedig mindig felülről nézi a világ dolgait, mint a marionett-rendező a bábjai játékát, csakhogy az ő marionettjei nem hagyományokban elsablonosodott bábuk, hanem eleven emberek, köztük van a szomszédunk, a rokonunk, a barátunk – magunk is köztük vagyunk. Talán van valami líra is a darabban: az ördög hideg, mindent értő és mindent tudó alakjába talán belerejtett valamit önmagából is az író, a maga szuverén látásából – nem oly nyíltan, mint a régi drámaírók szoktak rezonőrjeikbe, hanem leplezve, rejtve, hogy csak nagyon éles szem tudja észrevenni. Néha úgy érezzük, az ördög cinikus beszéde mögött az író szíve vérzik. Mindenesetre azonban az író intelligenciáját képviseli ez az ördög, az író adta neki életfelfogásához a tapasztalatokat, ő látta el azzal az útravalóval, amellyel elindulhat a lelkek öszszegabalyítására, nyugodt életek felkavarására, narkotizált érzések fölriasztására, új megismerések felélesztésére. Az író látta meg a festő és az asszony lelke mélyén az elkábított, de meg nem halt érzést, amely előbb-utóbb föl fog ébredni, hogy iszonyú feszítőerővel rombolja szét életük mesterségesen fölállított korlátait – s az ördög lép oda hozzájuk, hogy egy szavával végbevigye azt a műveletet, mely a tragédiát kifejléséhez juttatta. Az ördög tehát nem egyéb, mint technikai eszköz az író kezében: őáltala személyesíti meg alakjai lelki életének kettősségét. Amit ők maguk beszélnek és tenni akarnak, az a rájuk kényszerített konvenciók szava, amit az ördög mond nekik és tétet velük, az eredendő természetük szava. Az előbbi jó, igaz, érvényes és hangos addig, amíg az utóbbi hallgat, de amint ez megszólal, egyszerre üres, súlynélküli, semmitmondó hanggá válik. A férfi is, a nő is becsületesek önmaguk és a világ szeme előtt mindaddig, amíg egyszer egy véletlen pillanat újra össze nem villantja a szemüket –, akkor aztán viszi őket, összekeresztezi eddig párhuzamos útjaikat a saját lelkük törvénye, amely erősebb minden erkölcsi skrupulusnál. Ahogy aztán ezt a lelki folyamatot apró vonásokban, akaratlan mozdulatokban, elejtett szavakban megmutatja nekünk az író, ahogy egymás karjába hajtja a két szerelmes lelket: ebben nálunk szokatlan művészi biztonság és technikai készség van. Dialógja pedig a legelméesebbek egyike, amelyet valaha magyar színpadról hallottunk. Néha eszünkbe jut egy mostanában sokat emlegetett név: a Wilde Oszkáré;² tőle sokat tanult Molnár, a darab tartalmának egy-egy vonása, az ötletek paradox kihegyezése, a sok szójáték az angol íróra emlékeztet, vagyis jobban mondva azokra a pontokra, melyeken a magyar író találkozik vele. Lesznek bizony, akik nem fogják otthon érezni magukat a darab levegőjében –, de azoknak is el kell ismerniök, hogy művészember munkája van előttük, valódi, hamisítatlan irodalom, éspedig – ami nálunk nagyon ritka madár – valódi, hami-

² Oscar Wilde (1854–1900), ír költő, elbeszélő és drámaíró. 1890-ben jelent meg *Dorian Gray arcképe* című regénye, melyet elsőként Schöpflin Aladár ültetett át magyarra. 1895-ben a *Bunbury* című vígjátéka hozta meg számára az átütő sikert. Nem sokkal ez után fény derült homoszexuális vonzalmára, Wilde ezt nem is tagadta, s ezért kétévi fegyházbüntetésre ítélték, ebből született *A readingi fegyház balladája* című munkája, melyet „álnév” (cellaszáma C. 3. 3.) alatt adott közre. Népszerűségét elveszítette, gyűlöletté és számalommá vált íranta az olvasók viszonya.

sítatlan színpadi irodalom. Már eddig is kíváncsisággal és érdeklődéssel néztük Molnár fejlődését: most még erősebben érdekel, mert *Az ördög* széles és magas távlatokat nyit jövőjébe. A darab sikere nyilvánul abban is, hogy azonnal színpadi előadása után megjelent könyvalakban is, mégpedig igen finom, valóban előkelő kiadásban. Érdekes ezt a kis formátumú, egyszerű és mégis nemes díszű könyvet olvasni: olyan finomságokat találunk a darabban, amelyek a színelőadásban nem érvényesültek eléggé. A színpadról nyert benyomásainkat pedig biztosabbakká, pontosabbakká teszi az elolvasás.

1908. 55. évfolyam

1908. 3. sz. január 19. 55.

Magyar dráma olasz színpadon [az Irodalom és művészet rovatban]

Magyar színdarab csak a legritkább esetben kerül külföldi színpadra, s ha eddig került is, csak kísérlet volt, és komoly, tartós siker sohasem fakadt a nyomában. Tudtunkkal eddig kizárólag német, s főleg bécsi színpadokon próbálkoztak egy-egy magyar darabbal, más nemzetek még nem vették észre drámairodalmunkat. Most Európának legnagyobb színésze, *Zacconi*¹ tett egy érdekes kísérletet: előadta Molnár Ferenc² *Az ördögét* a turini Teatro Carignano³ színpadon. A kísérlet fényesen bevált: a közönség nagy tetszéssel fogadta a darabot, lelkesen ünnepelte Zacconival együtt a fiatal magyar szerzőt. Hogy ez a siker nem volt mondvacsinált, mutatja a turini lapok magatartása: van köztük, amely föltétlen dicsérettel szól róla, van, amely bírálgatja, de komolyan veszi valamennyi, s elismeri róla, hogy jelentékeny, a modern dráma magas színvonalán álló munka. Ez pedig többet jelent a konvencionális, semmitmondó dicséreteknél, mert azt mutatja, hogy a darabbal érdemes külföldinek is behatóan foglalkozni. El lehet mondani, hogy *Az ember tragédiájának* németországi sikere óta⁴ nem tett magyar színpadi mű olyan

¹ Ermete Zacconi (1857–1948), olasz színházi és filmszínész, rendező, a verista színpadi irányzat képviselője. Egy magyarországi vendéjátéka alkalmával a pályakezdő Molnár Ferenc készítette vele interjút. Harminc (!) éven át játszotta Molnár darabjának, *Az ördögnek* főszerepét, miután híret vett a magyar sikernek, és külön eljött megnézni a darabot. – Ld. még: 1914/22.

² Molnár Ferenc – ld. 1907/16; 1912/46; 1914/24; 1916/46; 1917/48.

³ 1753 óta folyamatosan működő színház, ma is az egyik legfontosabb intézmény Torinóban.

⁴ Schöpflin Aladár csak féligazságról számol be. *Az ember tragédiája* már 1862 elején, megjelenése után tíz nappal ismertté válhatott az Osztrák Császárság közönsége számára a német nyelvű *Pester Lloyd* című napilapnak köszönhetően. Adolf Dux, a *Pester Lloyd* irodalmi szerkesztője tette közzé a *Tragédia* recenzióját, melyet saját maga fordította részletekkel illusztrált. Az 1883-as budapesti színrevitel és Paulay Ede társulatának vendégszereplései – többek között Pozsonyban – újra a *Tragédiára* terelték a figyelmet az egész Osztrák–Magyar Birodalomban, olyannyira, hogy a fordításoknak és tanulmányoknak valóságos hullámáról beszélhetünk. 1886 és 1894 között hét fordítás látott napvilágot. Berlinben 1893-ban, Ausztriában 1903-ban vitték először színre *Az ember tragédiáját*. Egy magyar forrásból viszont kiténik, hogy egyes sajtókritikák valóságos hadjáratot indítottak Madách műve ellen. Jókai Mór – aki akkoriban az egész német nyelvterületen ismert és kedvelt regényíró volt, és a fordítások egyikéhez bevezetőt írt – azt a hibát követte el, hogy a *Tragédiát* a *Faust* fölé helyezte. Goethe drámájának nacionalista istenítése, mely különösen 1871 óta erősödött fel a Német Birodalomban, a századelőre Ausztriában is elterjedt, úgyhogy egy kis nép írójának Goethe fölé helyezése szentségtörésként hathatott. Podmaniczky Katalin: *Az ember tragédiájának* első

komoly hatást határainkon túl, mint *Az ördög*. S hogy a darab értékes elemeit a színpadi előadás érvényre emelte, erről Zacconinak a neve is bizonyág; ránk nézve is, akik *Hegedűs*⁵ előadásában láttuk a darabot, nagyon érdekes volna, ha alkalmunk nyílna összehasonlítani a nagy olasz színész alakításával.

1908. 8. sz. február 23. 155–156.

Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, Franklin Társulat [az Irodalom és művészet rovatban]

Lassanként megkapjuk kötetekbe összegyűjtve mindazt, ami Gyulai Pál⁶ irodalmi pályájából fontos és állandó becsű. Az Akadémia most vette programjába kritikáinak gyűjteményét, s most jelentek meg dramaturgiai dolgozatai is két jókora kötetben. A mai nemzedéknek, amelynek kultúráját igen szomorúan jellemzi az, hogy legtöbb tagja már a tegnap történt irodalmi dolgokat sem tudja, alig van fogalma arról, hogy Gyulai Pál egykor micsoda elsőrendű irodalmi publicista volt, kritikáján kívül is mennyi indítást, mennyi kezdeményt, mennyi felvilágosítást, szóval mennyi kultúrabeli fejlődést köszönhet neki az irodalom. Hogy valaha igazi színházi ember, a legkiválóbb magyar dramaturg is volt, annak csak a maradványait ismerjük a színház iránti meleg érdeklődéséből, amely elaggodást nem ismerő szellemét még ma is jellemzi. S akik igyekeztünk tőlünk telhetőleg megismerni munkásságát, ránk nézve is szinte új felfedezészámba megy az a gazdagság, amely mostani két kötetéből hozzánk szól. Több mint 30 évet, az 1850-től 1881-ig terjedő időszakot foglalják magukba a dramaturgiai dolgozatok; ez idő alatt Gyulai figyelemmel kísért minden nevezetesebb színpadi és drámai irodalmi eseményt, amelynek színhelye Budapest volt. Az első kötet első kritikái Horváth

transzfer- és recepcióhulláma az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után. *Jelenkor*, 2012/6. 648–659. Az ember tragédiájának fogadtatástörténete részben hasonló tendenciát mutat, mint a *Bánk bán* berlini, Max Reinhardt-féle bemutatója, amiről egyébként Schöpflin is írt, bár a *Tragédia* önmagában nem tartalmaz németellenes tendenciát. Schöpflin Aladár: A Bánk bán berlini bukása. *Nyugat*, 1911/11. 1060–1062.

⁵ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/4, 12, 18.

⁶ Gyulai Pál (1826–1909), költő, író, kritikus, irodalomtörténész, Szendrey Júlia húgának, Szendrei Máriának férje. (Az i-végződésű írásmód Szendrei Mária gyászjelentőjéről való.) 1876-tól 1902-ig a budapesti tudományegyetem tanára, Toldy Ferenc katedrájának örököse, a 19. század második felének kánonalkotó személyisége. Tagja volt az Akadémiának, valamint a főrendiháznak. 1873-tól haláláig szerkesztette a Franklin Társulat kiadásában megjelenő *Budapesti Szemlét*, az eszmiségében az „irodalmi Deák-párt”-ot képviselő, tudományos, akadémiai értékrendet sugalló folyóiratot. Petőfi és Arany álltak értékrendje csúcán. Schöpflin Aladár is hallgatta kurzusait, ahogyan a *Nyugatot* alapítók közül többen is, egyikük volt Hatvany Lajos, aki *Gyulai Pál estéje* címmel írt róla tisztelgő könyvet (*Nyugat*-kiadás, 1911), noha vitában álltak azokkal, akik értékrendjét megmerevítve és abszolutizálva bírálták a *Nyugatot*, kétségbe vonva, hogy Arany Jánost meg lehetne haladni. – Ld. még: 1912/2; 1913/7.

Döme *Alföldi Színműtár* című 1850-iki vállalatáról,⁷ meg Czakó Zsigmond *Kalmár és tengerészéről*⁸

szólnak, a második kötet Dóczi Lajos⁹ *Vegyes párokjával* végződik, amelyet 1889-ben adtak elő. Ez a kritika azonban már csak utóhajtás – 1889-ben Gyulai már 8 éve nem foglalkozott rendszeresen drámabírással. De ez idő alatt mi mindent látott! Láta játszani a Nemzeti Színházban Ira Aldriget, a szerezsen szí-

⁷ Horváth Döme (1819–1899), királyi táblaelnök, a ciszterci szerzetes, akadémikus irodalomtörténész Horváth Cyrill öccse. Részt vett az 1848/49-es eseményekben, ezért haditörvényszék elé is került, de szerencséjével felmentették, s visszavonult Kecskemétre. Ekkortól fogva szentelte életét az irodalomnak és a színháznak, bár még részt vett a közéletben, és jogtudósként, országgyűlési képviselőként is ismert volt. Az általa indítványozott kecskeméti Katona József-irodalmi és társadalmi kör elnöke volt, megszervezte az első Katona-ünnepélyt és elindította a Katona-kultuszt. Már korábban kiadta Katona József *Bánk bánját*, és ennek jóvedelmét a szerző nevéhez méltó síremlékre és mellszoborra szánta; ez összeget a vendégszereplésre megnyert pesti színészek előadásából növelte. Álnév alatt maga is írt. Az *Alföldi színműtár* füzetes könyvsorozat volt, drámákat közölt, benne Horváth Döme Victor Hugo *Lucrezia Borgia*-fordítását, utánköltését is.

⁸ Czakó Zsigmond (1820–1847), színész, drámaíró. 1842-ben lett a Nemzeti Színház kardalosa. 1847-ben cikket közölt a Nemzeti Színház igazgatási problémáiról, de a Helytartótanács beavatkozásától tartó reformellenzék egységesen ellene foglalt állást. Elszigetelődése, csökkenő drámaírói sikere és anyagi helyzete öngyilkossághoz vezetett. Színészként csak epizód szerepeket játszott, drámaíróként viszont a magyar romantika eredeti színpadi tehetsége volt. A *Kalmár és tengerész* 1844-es darabja, sikere nyomán még kiemelték az epizodista körből, jelentékeny fizetést kapott idegen és magyar drámák elavult nyelvének megjavítására. A *Pesti Hírlap* szerkesztőségében, Csengery Antal szobájában, többek jelenlétében lőtte főbe magát.

⁹ Dóczi [Dux] Lajos (1845–1918), újságíró, író, színpadi szerző. Bécsben tanult, az ottani német sajtóban kezdte pályáját. Dóczi tudósította a *Pressét* a koronázásról, cikkei nyomán élénk figyelem övezte, és Ágai Adolf, Asbóth Lajos, Kaas Ivor, Rákosi Jenő társaságába került. A *Borsszem Jankó* munkatársa lett. A kiegyezés és Deák politikájának lelkes híve, ezért a miniszterelnökségre rendelik, majd Andrássy Gyula mellé kerül a bécsi közös külügyminisztériumba (1872–1902), de írói ambícióit nem adja fel. Színműveit itthon és Bécsben is nagy sikerrel játszották. 1872-ben jelent meg *Faust* fordítása, miután évtizedeken át próbálkozott már vele, fordításában került először magyarul színpadra 1877-ben. (Az ősbemutató sugópéldánya, benne Dóczi próba közbeni javításaival, az OSZK-ban található.) Sok magyar szerzőt fordított németre, köztük Arany Jánost és Vörösmartyt is, és a *Faust* „édes gyermekét”, *Az ember tragédiáját*. Fordításáért erős kritikát kapott Rákosi Jenőtől, aki szemére vetette Madách „goetheizálását”. Bárói címet kapott. Életrajzához és munkásságához ld.: Fürst Ilona: *Dóczi Lajos mint német író: Egy zsidó írói nemzedék típusa*. Német Philologiai Dolgozatok, L, Budapest, Pfeifer, 1932., és újabban: Boronkai Szabolcs: *Német–magyar kétnyelvűség: Ludwig Dux – báró Dóczi Lajos. Irodalomtörténeti Közlemények*, L. évf. 2001. 71–83.

nészt,¹⁰ Berlinben Ristorit,¹¹ polemizált Egressy Gáborral,¹² Bulyovszkynéval,¹³ élő valóságok voltak számára olyan dolgok, amelyek a mi gyorsan napirendre térő gondolkozásunknak szinte mitikus távolságban tűnnek fel. Gyulai ott volt Dumas¹⁴ *Demi-Monde*-jának, *Kaméliás hölgyének* budapesti premierjén, Kovács Pál,¹⁵ Kövér Lajos,¹⁶ Obernyik Károly,¹⁷ Tóth Kálmán¹⁸ és a többiek, akiknek nyomát szinte már befűtta a homok, neki kortársai voltak. Hogy nem unta meg ennyi idő alatt a színházat, a színészeket, a darabokat! Kinek lelkében van a maiak, 30 éves korban már elfásultak és elfáradtak közül ennyi rugalmasság, mint őbenne, a pátriárkában? S ki tud annyit dolgozni, mindig előkelő színvonalon állót, lé-

¹⁰ Ira Aldrige (1807–1867), New Yorkban született színész és drámaíró. A néger fiatalok számára létrehozott tehetséggondozó iskolában tanult, Amerika első bennszülött afroamerikai színésze volt, de a folyamatos diszkriminációk miatt Angliába költözött. Különösen népszerű volt Poroszországban és Oroszországban, sokat utazott. Stratford-upon-Avonban bronzszobrot kapott.

¹¹ Adelaide Ristori (1822–1906), kora kiváló, nemzetközi hírnévvel rendelkező olasz tragikája, halálakor a *The New York Times* is közölt róla nekrológot. 1888-ban jelent meg könyve, amelyben szerepeit elemzi.

¹² Egressy Gábor – ld. 1906/36.

¹³ Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833–1909), színésznő, operaénekesnő. Laborfalvi Róza és Prielle Kornélia kor- és pályatársa, de mellettük elnyomottnak érezte magát, és német nyelvterületen próbált szerencsét. Nagy vagyonát jótékony célokra, többek között idős színészek, kolozsváriárvaházak támogatására, alapítására hagyta. Tárccákat, novellákat is írt, magyarra fordította Dumas *A kaméliás hölgyét*. A lexikonok szerint lenyűgöző színpadi jelenség volt, csodás, mély fekvésű hanggal. Játékát báj, szelidség, kedvesség jellemezte.

¹⁴ Dumas, Alexandre, ifj. (1824–1895), francia drámaíró, író. Törvénytelen gyerekként született, apja csak 1831-ben adoptálta, s ezt a törést nem heverte ki, a társadalom számkivetettjeiről szól legtöbb műve. Romantikus kalandregényektől fordult a színpad felé. A Csergő Hugo fordításában megjelent *A kaméliás hölgy* c. kötet Dumas-életrajza Ambrus Zoltántól való (*Traviata* – Giuseppe Verdi). – Ld. még: 1912/11; 1913/8; 1914/12, 13, 22, 24.

¹⁵ Kovács Pál (1808–1886), orvos, író, drámaíró, akadémikus. Egyetemista korától tagja volt az *Aurora* (1821–1837), majd az *Athenaeum* (1837–1843) című folyóiratok köré csoportosuló körnek, személyes kapcsolatban állt kora irodalmi vezéregyéniségeivel (Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Vitkovics Mihály, Takács Éva, Fáy András, Vörösmarty Mihály, Bajza József stb.). Első irodalmi próbálkozásai egyetemi éveire estek, az 1820-as évek végén adta közre népszerűséget hozó első írásait. Jelentősebb prózai elbeszélései pályája korai szakaszában, az 1830-as–1840-es években jelentek meg. Mint drámaíró mérsékelt irodalmi értéket képviselt.

¹⁶ Kövér Lajos (1825–1863), ügyvéd, színműírő. 1853-ban *Este és reggel* című vígjátékával sikert aratott, ennek hatására színműírő lett, és Pesten telepedett le. Szerkesztette a *Trombitát* és a *Jövőt*, de a két lap fölemésztette életerejét és vagyona jó részét is; a színműírástól elvette kedvét a kritika. Közbejött betegségét csak súlyosbította műveinek egyre hanyatló sikere.

¹⁷ Obernyik Károly (1814–1855), író, a Tízek társaságának tagja, Petőfi barátja. Kölcsey unoka-öccsének, Kölcsey Kálmánnak nevelője. 1843-ban a *Főúr és pór* című társadalmi drámája keltette fel az Akadémia figyelmét, melyért jutalomban részesítették. Mivel az 1848. március 15-ei események tevékeny előkészítőjeként ismerték nevét, a következő esztendőben Csekére költözött. 1850-ben aztán ismét Pestre ment, ahol a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának jegyzője lett. Kolerában halt meg.

¹⁸ Tóth Kálmán (1831–1881) költő, drámaíró, újságíró, akadémikus. A *Hölgyfutárnál* dolgozott, a *Bolond Miksa* című élclap alapítója. A filológus-újságíró, anekdotagyűjtő Tóth Béla apja.

lekkel alkotottat, mint ő, akit annyiszor szerettek szaporátlanul dolgozónak gúnyolni? S kiben van meg a fogékonyságnak akkora mértéke, az ítéletnek akkora biztossága, s a felfogásnak akkora széleskörűsége azok közül, akik egyoldalúsággal, szűkkörűséggel, a világirodalmi olvasottság hiányosságával vádolták Gyulait? Nem a mi feladatunk, hogy e helyen pontos becslését és beható elemzését adjuk Gyulai Pál dramaturgiájának, körvonalait megrajzolni sincs terünk. Csak arra mutatunk rá, mennyire egységben van nála a dramaturgiai felfogás az irodalomról való felfogással általában, s a kritika mennyire belülről, gondolkozása gyökereiből alakul ki nála, s nem – mint a mai kritikusoknál, a legkülönbeknél is, látjuk – a felszínről, a pillanat hangulataiból és benyomásaiból. És rá kell mutatnunk arra, hogy Gyulai, akit dogmatikusnak szoktak mondani, mennyire teljes egyéniségével van benne kritikáiban, s mennyire érvényesül bennük az a modern szempont, hogy a kritika legyen művészi termék, vagyis egy művészi egyéniségnek egy másik művészi egyéniségen át való tükröződése. Mikor Gyulai színi bírálatait olvassuk, akárhányszor úgy érezzük, mintha Gyulai Pál memoárjainak színházi dolgokra vonatkozó fejezeteit olvasnánk – annyira a lelki élmény színében tűnik fel az ő kritikája. Ezt a benyomásunkat kétségkívül támogatja az is, hogy a tárgyalt színdarabok és színészek nagy része számunkra nem mond semmit, nem is ismerjük – de alapja mégiscsak az, hogy a színt, a formát, a hangot a Gyulai egyénisége adja meg. Az idő mégiscsak igazságos – mennyire igazat adott Gyulainak! Ma már sorban lerakják előtte fegyverüket – s babért is tűznek rá – azok, akiket egykor szenvedélyes ellenségeivé tettek a tőle kapott sebek, nem félve attól, hogy önmagukra mondanak kritikát hódolatukkal; a fiatalság komolyabb része pedig önként csoportosul melléje. S dramaturgiai dolgozatainak kiadása szívesen látott alkalom arra, hogy fölmelegítsük magunkat az ő szelleménél, s tanuljunk erőt, bizalmat, hitet tőle mi, akik unokái lehetnénk.

1910. 57. évfolyam

1910. 1. sz. január 2. 24–25.

Móricz Zsigmond: Sári bíró. Budapest, Nyugat-kiadás [az Irodalom és művészet rovatban]

Móricz Zsigmond¹ vígjátéka, melyet a minap adtak elő nagy figyelem és általános tetszés közben a Nemzeti Színházban, most megjelent könyvalakban is. Olvasva a darabot, megerősödik bennünk a színelőadásról szerzett benyomás. Érezzük, hogy Móricz, kinek novelláiból elsőrendű elbeszélő tehetséget, a novella-stílus és az emberábrázolás született művészetét ismertük meg, rátermett a színpadra is, s ami hibája a darabnak van, az nem a hivatottság fogyatékoságából folyik, hanem a színpadi stílusnak az íróra való szokatlanságából. A novella, a regény megtűri azt a mozaik-stílust, amellyel az író jelenetet jelenet mellé, képet kép mellé rak, s az olvasó képzelete teszi aztán az egész képet egységessé. A színpadon azonban, ahol a néző közelebről s pontosabban látja (a szó szoros értelmében látja) a történetet, ez a mód megbosszulja magát, az egyes mozaikdarabok közti rések szembetűnnek, s az egyes képek magukra maradnak, nem olvadnak össze teljesen egy nagy képpé. Innen támad az az érzése a nézőnek, hogy az egyes jelenetek nem kapcsolódnak elég szorosan a cselekvénybe, s ez árt a jeleneteknek, mert elvonja a perspektíváját, s árt a cselekvénynek, amelynek elvégre is a jelenetekben kell nyilvánulnia. Technikai tekintetben, abban tehát, ami megtanulható, vannak a darabnak hiányai, abban azonban, amit az író magával hoz az irodalomba, teljesnek látjuk Móricz Zsigmondot. Nekünk elsősorban az a pontosság tűnt szemünkbe, amellyel Móricz az életet, ebben az esetben a falu életét látja. Az a megfigyelése például, hogy a falu parasztsága éppúgy társadalmi osztályokra van tagolva, mint az országé, mint az egész társadalom, hogy megvan a maga arisztokráciája, amely éppoly indokolással követeli magának az előjogokat (nemcsak a vagyon, hanem a vagyon régiségének jogán), megvan a maga proletariátusa is, amelyre az arisztokrácia éppúgy néz le, mint az arisztokrácia általában szokott, ez a megfigyelés a maga újságával és igazságával frappánsul hat. Ilyen több is van a darabban, s abban a tekintetben ez a darab a magyar falu irodalmi rajzában határozott haladást jelent. De haladást jelent a nyelvben is, kivált, ha a nyelv szót nemcsak mint a beszéd anyagát nézzük, hanem mint lelkialkat, világfelfogás, társadalmi állapot stb. kifejezőjét. A magyar paraszt-nyelvet legjobb népies íróink is kissé stilizálni

¹ Móricz Zsigmond – ld. még: 1917/38.

szokták. Móricz azon nyersen, a maga földízű voltában viszi színpadra, az ő parasztjai egészen úgy beszélnek, mint ahogy a paraszt csakugyan beszélni szokott, s ezért a darab dialógusa rendkívül eleven és kifejező, s egyúttal kitűnő eszköze a jellemrajznak is. Nyerseségei éppen nem tetszenek durváknak, mert rajtuk van az élet színe. Egyes részletekben, például a parasztlegény és parasztleány szerelmi beszélgetésében olyan zsáner-képeket kapunk, amelyek valóban egy darab falusi életet hoznak a színpadra. A *Sári bíró* bizonyára nem egy kész drámaíró műve, de mindenesetre olyan íróé, akiben megvan minden adomány arra, hogy előbb-utóbb elsőrendű drámaíróvá fejlődjék, mint ahogy novellaírónak máris az.

1911. 58. évfolyam

1911. 20. sz. május 14. 407–408.

Bárdos Artúr: Az új színpad. Budapest, Nyugat-kiadás [az Irodalom és művészet rovatban]

A dramaturgia a legújabb időben talán a legjobban átalakult az esztétika összes ágai között. A színházak ugyan túlnyomó részben még mindig ragaszkodnak hagyományaikhoz, melyek a realiztikus színpadi ábrázolásban gyökereznek, s csak igen kevés kísérlet próbálja megvalósítani az új dramaturgiai felismeréseket és elméleteket, de az elmélet és a kritika ebben az esetben messze előtte halad, agitáló szellemben, a gyakorlatnak. Míg azelőtt a dramaturgia középpontja a színész játék volt, a mai felfogásban a hangsúly átment a színésztől a rendezőre, s a fődolog az egész darabnak színpadra való átvitele lett, nem pedig a színészi alakítás. Ennek a felfogásnak alapján a színpadi előadás a régi állapothoz képest jelentékenyen eltávolodik az irodalomtól, s a többi művészetekhez, különösen pedig a képzőművészethez és a zenéhez közeledik. A színész egyszerű hangszerré, vagy legalábbis egy együttjátszó zenekar egyik tagjává lett, akit a rendező úgy dirigál, mint a karmester a zenekart, s akinek teljesen bele kell olvasztania a maga művészi megjelenését az egész előadás partitúrájába. A rendezőnek viszont írónak is kell lennie, aki egy darab szellemét nemcsak megérti, hanem meg is tudja jeleníteni, képzőművészeknek is, akik a színpadi játék azon elemeivel, amelyek a szem számára valók, a formák, vonalak, színek elhelyezésének és értékelésének teljes biztonságával tud bánni, és zenészeknek is, akik az egyes szerepeket és szereplőket a maguk értéke és az egészhez való viszonya szerint tudja az előadás egészébe beleilleszteni. Nagyjából ebben az értelemben szól az új színpadról most megjelent könyvében Bárdos Artúr¹ is: kiindulva abból a kiábrándulásból, amely a színpad életének értőt

¹ Bárdos Artúr (1882–[Buffalo]1974), jogi végzettséget szerzett, verseskötete jelent meg, újságíró. Külföldön szerzett tapasztalatot mint rendező és dramaturg, majd hazajöve *Színjáték* címmel kritikai lapot alapított. 1915/16-ban átvette a Modern Színpadot, majd átköltöztette a belvárosba, és Belvárosi Színház névvel működött tovább. A két színházat beléptette az Unió Rt-be, a háború után a színházak válságát feltartóztatni hivatott együttműködésbe. Majd átvette a Nagymező utcai Renaissance Színházat. 1928-ban Berlinbe költözött, ahol színházat alapított. 1932-ben hazatért, s bár ekkor már kevésbé volt sikeres, sztárok sorát fedezte fel, hazahozta a Reinhardt-színésznőként dolgozó Bulla Elmát, a szononénekesnőként foglalkoztatott Mezei Máriát is szerződtette, felhozatta Szegedről Páger Antalt, többek között ő fedezte fel Gáspár „Miklós”-t, azaz Gáspár Margitot, aki férfinév mögött próbálta ki írói tehetségét. Legutolsó nagy felfedezettje Kállai Ferenc volt. 1948-

újabb időben a naturalista színpadi ábrázolással szemben elfogta, az új színpad feladatát nem az apróságok valóságos utánczásában látja, hanem az egész dráma lényegének megfogásában és színpadra való vetítésében. Világos szóval mondván a naturalista színpad helyébe a stilizáló színpadot kívánja. Mint alapvető problémákat, a képzőművészeti problémát, a színész problémáját és a rendező – ő úgy nevezi: színpadművész – problémáját fogja meg és fejtegeti. Fejtegetéseiben neki is, mint az új színpad hangozatóinak majd mindnek Reinhardt,² a nálunk is évről-évre megforduló berlini színgazgató az állandó példatára, s elmékedéseiben az összes főpontokon órá támaszkodik. A kis könyv egy fejezete külön neki is van szentelve. A két utolsó fejezet egy-egy különálló s az új színpad elméletéhez csak lazán kapcsolódó cikk Goethe színházi rendezői munkájáról és a francia színpadról. Bárdos Artúr mindenesetre nagyon jól ismeri a mai színházakat, érezhetően nagyon érdekli a színház problémája mint művészi probléma; sokat olvasott róla, gondolatai is vannak, s ezért kis könyvét érdeklődéssel olvashatják a színház iránt érdeklődők.

ban elhagyta Magyarországot, az Egyesült Államokba emigrált fiát követte. New Yorkban emigráns-színházat szervezett, elméleti előadásokat tartott. További kötetei: *Aglavaine és Sélysette* (Maurice Maeterlinck-fordítás és tanulmány, 1911), *Az árnyhalász* (Jean Sarment-fordítás és tanulmány, 1921), *Uralkodók és komédiások* (1936), *Játék a függöny mögött* (1942), *Delacroix naplója* (fordítás és tanulmány, 1942), *A színház műhelytitkai* (1943), *Alkonyat* (versek, Buffalo, Magyar Helikon, 1967). Ld. Gajdó Tamás: *Az új színpad művésze – Bárdos Artúr pályaképe, 1900–1938*. Theatron-könyvek. Veszprém, Veszprémi Egyetem Színháztudományi Tanszéke, 2002, uő.: *Veszedelemes polgár. Bárdos Artúr pályaképe 1938–1974*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum, 2016. – Ld. még: 1918/48; 1919/12.

² Max Reinhardt [Maximilian Goldmann] ([Ausztria]1873–[New York]1943), színész, színházi és filmrendező, többszörös színházalapító (Kleines Theater, Deutsches Theater, Kammerspiele – Berlin). 1920-tól újították fel a Salzburgi Ünnepi Játékok máig folyamatos fesztiválsorozatát is, Reinhardt kezdeményezésére, Hugo von Hoffmannstahl és Richard Strauss közreműködésével. Reinhardt magyar kapcsolatairól ld. Staud Géza: Max Reinhardt in Ungarn. In: *Max Reinhardt in Europa*. Red. Edda Leisler, Gisella Prossnitz. Salzburg, 1973. 7–31. Reinhardt több mint 240 ezer darabból álló hagyatéka a SUNY [State University New York] Binghampton University Library-ben található.

1912. 59. évfolyam

1912. 11. sz. március 17. 216.

Lukács György: A modern dráma fejlődésének története I–II. Budapest, Kisfaludy Társaság [az Irodalom és művészet rovatban]

Lukács György¹ nagyarányú, kétkötetes munkája, mellyel néhány év előtt pályadíjat nyert a Kisfaludy Társaságnál, most jelent meg a társaság kiadványainak során. A könyv, mely a maga széles arányaival, anyagának bőségével és elmélyítésre való törekvésével úgyszólván magában áll mai irodalomfejtő irodalmunkban, a modern dráma fejlődésének történetét akarja megrajzolni széles alapon, az összes tartalmi és formai szempontok figyelembevételével. Első része a drámára általában és a modern drámára vonatkozó elvi kérdéseket igyekszik tisztázni, aztán megállapítja a modern dráma előzményeit a német klasszikus drámában és a Dumas–Sardou-féle francia iránydrámában.² Tulajdonképpen tárgyába az első kö-

¹ Lukács György [1890-ig Löwinger](1885–1971), filozófus, esztéta. 1904-ben Bánóczi Lászlóval, Hevesi Sándorral és Benedek Marcell-lal megalapította a Thália Társaságot. 1906-ban doktorált, majd Berlinben (Georg Simmel) tanult. Berlinben jelent meg első könyve is (*Die Seele und die Formen – A lélek és a formák*), majd Heidelbergben élt, ahol Max Weber volt rá hatással. Alapító tagja volt a Galilei Körnek és a Vasárnapi Társaságnak, közreműködője volt a Szellemi Tudományok szabadiskolájának. 1918-ban lett tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának, 1919-ben helyettes közoktatásügyi népbiztos, a Vörös Hadsereg politikai biztosa, több ember kivégzéséért felelős. A forradalmak bukása után Bécsben, Berlinben és a Szovjetunióban élt emigrációban, 1941-ben az NKVD letartóztatta és száműzte. 1945 augusztusában tért haza, miután áprilisban már megválasztották nemzetgyűlési képviselőnek. A *Fórum* című kommunista lap főszerkesztője volt, nagyban befolyásolta a szellemi életet. 1949/50-ben zajlott az ún. Lukács-vita, mely – noha kommunista funkcionáriusként működött – önkritikára készítette. 1945-től a budapesti tudományegyetem tanára volt, körötte gyűlte össze az ún. Lukács-iskola tagjai. Nagy Imre 1956-os kormányában népművelési miniszter volt. Romániába száműzték, de mert rövidesen kérte felvételét az MSZMP-be, hazatérhetett, párttagságát azonban mégis elutasították. (Erről hivatalosan csak az *Új magyar lexikon*ból értesült 1961-ben.) 1965-ig csak nyugaton publikálhatott. 1967-ben lett tagja a pártnak, miután kommunista kultúrpolitikusok visszaagitták, és párttagságát visszamenőlegesen is elismerték. Az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás megrendítette, beadványt nyújtott be az MSZMP KB-nak, melyben a szocialista demokráciát nevezte a sztálinizmus alternatívájának. (A szöveg csak 1988-ban kaphatott nyilvánosságot.) 1946-ban Baumgarten-, 1948-ban és 1955-ben Kossuth-díjat kapott. Fő művei: *A regény elmélete, Történelem és osztálytudat, Az ész trónfosztása, Az esztétikum sajátossága, A társadalmi lét ontológiájáról.*

² Alexandre Dumas, ifj. – ld. 1908/8; 1913/8; 1914/12, 13, 22, 24. – Victorien Sardou (1831–1908), francia drámaíró, történelmi (Napóleon-korabeli) vaudeville-jei tették ismertté. Munkái fő-

tet harmadik könyvében fog bele. Heroikus korszaknak nevezi a modern dráma első korát, melyben Hebbel³ és Ibsen⁴ a hősei, e két nagy drámaíró egyéniségét, munkáinak tartalmi és formai problémáit részletesen elemzi. A továbbiak során minél közelebb jut a mai drámához: a naturalizmusról szól a drámában, melyet a Goncourtok,⁵ Zola,⁶ Becque,⁷ Strindberg⁸ képviselnek, a parasztdrámáról és két főképviseletről, Anzengruber⁹ és Tolsztojról,¹⁰ a berlini és párizsi szabad színpadokról s ezeknek a drámairodalomhoz való viszonyáról. Megállapítja a naturalizmus lehetőségeit és határait, s leírja azt az utat, melyet a dráma a naturalizmusból való kibontakozás felé tett az impresszionizmuson és lírai naturalizmuson, a

ként operai átdolgozásban váltak maradandóvá (Puccini: *Tosca*. *Agglegények* (1891) című darabját Ambrus Zoltán fordította. – Ld. még: 1913/8; 1914/22.

Dumas–Sardou-féle francia iránydráma: „A dráma mai állása az, hogy tíz nemzet folyton termel darabokat, élükön a francia: vígjátékot, bohózatot, *iránydrámát*, történeti látványosságot (Dumas, Sardou, Ohnet, Bisson stb.), az angol: nyers bohózatokat, a német: kedélyes családi vígjátékokat, naturalisztikus rémdrámákat és patetikus történelmi darabokat (Wildenbruch, Sudermann, Hauptmann, Blumenthal, Schönthan, Lindau stb.), a magyar: népszínműveket, nemzeti történelmi drámákat és társadalmi vígjátékokat (Rákos, Berczik, Dóczi, Hercegh, Karcag, Bartók, Gabányi, Szécsi, Follinus, Almási, Rátkay, Gerő), a spanyol: társadalmi színműveket (Echegaray), az éjszakai népek: keserves társadalmi analíziseket, az olasz, ki mindig produkált és Alfierivel és Goldonival a múlt században fénypontját érte el, most erélyes ténydrámákat költ. De úgy látszik, hogy a jelenkor termelése zenitjén túl van még, és csak a borsos iránydrámáknak van bizonyos feltűnési ereje. A színpadok egyáltalában az újabb francia szalon- és erkölcsdarabok morzsáiból éldegélnek.” – Pallas Nagylexikon a kortárs drámáról (1879–1885). – Ld. még: 1913/8; 1914/12, 13, 22, 24.

³ Friedrich Hebbel (1813–1863), német drámaíró és költő. Fő művei: *Judith* (1840), *Maria Magdalena* (1843), *Die Niebelungen* (1861). Szidon Károly: Hebbel és Magyarország. *Philológiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*. Szerk. Gragger Róbert, 1912. – Ld. még: 1913/8.

⁴ Henrik Ibsen (1828–1906), norvég drámaíró, költő, a modern dráma egyik megteremtője. Schöpflin Aladár írt Hajdú Henrik Brandt-fordításáról: *Nyugat* 1926/3. (68–70). – Ld. még: 1913/8; 1914/22; 1918/13, 18.

⁵ Goncourtok: Edmond de Goncourt (1822–1896) és Jules de Goncourt (1830–1870): francia írók, testvérek, a naturalizmus úttörői, munkáik többségét együtt írták. Ld. Ambrus Zoltán: A Goncourt-testvérek. In: *Vezető elmék – irodalmi karcolatok*. Budapest, 1913. <http://mek.oszk.hu/08600/08654/08654.htm#4> (Letöltés: 2016. 11. 11.)

⁶ Émile Zola (1840–1902), francia regényíró, kritikus, a naturalizmus diadalra juttatója. Munkásságát Lukács György külön is tárgyalta a *Balzac, Stendhal, Zola* című kötetében (Budapest, Hungária, 1945).

⁷ Henry François Becque (1837–1899), francia drámaíró. A Nemzeti Színház is másorra tűzte a századvégen, sikertelenül. Utána a Lukács közreműködésével működő Thália Társaság vitte színre (Bánóczy Lászlóné Balogh Vilma fordításában, aki magyarul tolmácsolta Ibsen *Rosmersholmját* is).

⁸ August Strindberg (1849–1912), svéd dráma- és regényíró. Összesen 59 drámát írt. Az utókor felfedezte festőként és fotográfusként is. Ld. Strindberg: *Painter and Photographer*, New Haven, London 2001. – Ld. még: 1919/2.

⁹ Ludwig Anzengruber (1839–1889), osztrák drámaíró, színész, újságíró. Társadalomkritikáját az osztrák szociáldemokraták tartották különös becsben.

¹⁰ Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910), orosz író, filozófus. Egyik első hosszabb írását a heltilapban Schöpflin éppen róla írta. Ld. a könyvkritikák között: 1903. 39. szeptember 27. 637–638.

Maeterlinck-féle¹¹ dekoratív stilizáláson át. A mai helyzetet mint a nagy dráma felé vezető utat tárgyalja, s az utolsó fejezetben megrajzolja a legújabb magyar drámairodalom rövid összefoglaló képét. A tárgyalás során csak azokkal a drámaírókkal foglalkozik, akik a fejlődés szempontjából jelentenek valamit, nem szól azokról, akik csak régi stílusok visszhangoztatói, sem azokról, akik egyes kiemelkedő kortársaknak epigonjai. A műfaj fejlődését akarja tárgyalni, ezért a drámai forma a legfontosabb szempontja, s csak az fontos neki, ami ebből a szempontból figyelemreméltó. Módszere irodalom-szociológiai, a formát mint szociális jelenséget fogja fel, s e módszerrel megkeresi a dráma szociális gyökereit és kapcsolatait. Fejtegetései igen széleskörű tájékozottságot és filozófiai elmélyedésre való törekvést árulnak el, de egyúttal erős függést is a legújabb német esztétika kategóriáitól és szellemétől. Nagyon sok tanulságos és figyelemreméltó dolgot mond el, de sokszor próbára teszi az olvasót előadásmódjának homályosságával. Mindig érezni, hogy csak nagy küzdelemmel és ekkor is inadekvát módon tudja gondolatait kifejezni, a küzdelem közben gondolatainak színéből és lendületéből – sokszor tartalmából is – sok elvész, egész felfogása inkább körvonalaiiban sejtethető, mint határozott vonásokkal az olvasó elé állított. Gondolkodásmódja annyira absztrakt, hogy csak nehezen tűri a szavakban való konkretizálódást. Az írónak ez a hiányossága megnehezíti az olvasó dolgát, de nem veszi el a könyvnek, mint erős és nagy szellemi munka, nagy ismeret és buzgó érdeklődés eredményének tagadhatatlan érdemét.

1912. 44. sz. november 3. 884.

Színházak. Műsorok.

Daudet Szapphója – a Nemzeti Színházban;

Bernstein Az ostrom – a Vígszínházban

Most még csak a stratégiai felvonulás folyik az összes színházakban, akár tőlünk délre az igazi harctéren: előreküldött csapatok, egy-egy darab, próbálgatják, merőről, hogyan lehet megközelíteni a kitűzött célt, a közönség kegyét s vele a sikert. Itt-ott már holttestek is hevernek, egy-egy a műsorról lemaradt darab, mely sohasem fog többé feltámadni, itt-ott már komoly ütközetek is fejlődtek ki, de még egyik fél sem bontotta ki egész erejét. Volt már egy jelentékeny eredmény is, az egész szezon-hadjáratra kiható: a Vígszínház már megtalálta az egyik slágert, amellyel bízvást kihúzhatja a szezon végéig. Körülbelül november közepéig szokott nálunk az előszezon tartani. Ami addig történik, az sokszor csak előkészület a nagyobb dolgokra, a hangulat kitapogatása, időnyerés addig, amíg a szezon tetőpontjával beállított darabokkal elkészülnek. Legjobban ezt a Magyar Színházban látni. A döntő darabokat még tartogatja, de már néhány egy s más tekintetből érdekes új-

¹¹ Maurice Maeterlinck (1862–1949), belga-flamand eredetű, franciául író drámaszerző, költő, esszéista. 1911-ben Nobel-díjat kapott.

donság van a műsorán. A horvát Voinovich Ivó¹² *Napraforgós hölgye* gyökértelen, eredeti íz nélküli, különböző külföldi hatások színeit váltogató voltával érdekesen illusztrálja nekünk, hogyan nézhetik a nagy külföldi színházi kultúrákban a mi exportra dolgozó drámairodalmunkat. Úgy jött hozzánk ez a darab, mint a mieink külföldre: egy előttünk, sajnos, teljesen ismeretlen irodalomból, egy a miénkénél is kisebb és önállótlanabb kultúrából, s valóban, nagyjában ugyanazt is mondhatjuk róla, amit miéinkről mondanak a németek. Ebben a tükörben nézve kissé lehül nagy hűhós büszkélkedésünk külföldi sikereinkkel. Nagy Endre darabja, *A miniszterelnök* nagyobb és főleg melegebb sikert aratott.¹³ Egy időre odavarázsolt valamit a színpadra a kabaré levegőjéből, egyetlen, de jó ötlet kacsalában forgó meséjével, anekdotikus ötleteken tipegő menetével, friss szemmel látott és jól beállított alakjaival, melyek egyenesen onnan vannak kikapva, ahol a budapesti élet mindenki számára látható része lezajlik. Az alakok jönnek-mennek, elmondják a maguk kedves mondanivalóit, azután eltűnnek nyom nélkül, s az egészet Nagy Endre nyájas, elmés, vidám egyénisége fűzi együvé – olyan ez, akár egy estére való kabaré-műsor.

A Vígszínházban a bécsi *Félix Salten*¹⁴ már lemaradozik az *Erős láncokkal*, s *Flers* és *Caillavet*¹⁵ sem tartják nagyon erősen magukat a *Primrose kisasszonnyal*.

¹² Ivo Voinović (1857–1929), szerb nemzetiségű író, a zágrábi horvát nemzeti színház dramaturgja. A két nyelv és a két kultúra között tevékenykedő, ezért sokszor támadott író. 1911-ben Budapesten is járt. Amikor 1912-ben Belgrádban közzé tette, hogy szerb nemesi családból származik, a Monarchia mint szerb nacionalistát elítélte és három évre bebörtönözte. 1919-ben Franciaországba települt, ahonnan 1922-ben telepedett vissza Dubrovnikba. 1924-ben Miroslav Krležával került vitába, aki dilettánsnak nevezte.

¹³ Nagy Endre: *A miniszterelnök*. Budapest, Franklin Társulat, 1913. – Nagy Endre (1877–1938), író, újságíró, a magyar kabaré megteremtője. Nagyváradon (*Szabadság*) kezdte pályáját Ady Endrével, Biró Lajossal, Lengyel Gézával együtt, majd Vészi József *Budapesti Naplójánál* dolgozott, a *Pesti Napló* munkatársa volt, utóbbinál egészen 1910-ig. 1901-ben tűnt fel a *Tarka színházban* dalszövegeivel, majd 1907-től konferanszié volt a Nagykörúti Bonbonnière kabaréban, ami a mai Művész mozi helyén működött. 1908-ban a Modern Színpad igazgatója volt, amelyet 1913-ig vezetett. Egyéves párizsi tartózkodása után *Az Est*, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa volt. 1919-ben *Nagy Endre Színpada* néven nyitott kabarét a Téli kertben, 1921-ben a Gresham-palota pincéjében a *Pódium Kabarét*, majd 1922-ben a *Lomb Színpadot* a Stefánia úton. 1923–1929 között *Salamon Béla*val együtt a *Teréz körúti Színpadot* vezette. Az 1930-as években az *Újság* belső munkatársaként dolgozott. Élete utolsó éveiben a „*Nyugat Baráti Köré*”-nek előadóestjét vezette. – Ld. még: 1912/50; 1913/24.

¹⁴ Felix Salten [Siegmond Salzmann] (1869–1945), magyarországi eredetű, Pesten született osztrák író. 1901-ben kabarét alapított Bécsben, nevét 1902-ben Zoláról írott nekrológia tette ismertté. A világhírt az 1923-ban megjelent *Bambi* című könyve hozta meg számára, melyből 1942-ben készített filmet a Disney-stúdió. Josefina Mutzenbacher álnéven erotikus regényt is írt. 1925-ben az osztrák PEN Klub elnöke lett. Az Anschluss után elhagyta Ausztriát, és Svájcban telepedett le.

¹⁵ Robert Flers (1872–1927), francia színműíró, vígjátékok és operalibrettók szerzője. A *Figaro* irodalmi szerkesztője. Molnár Ferenc fordításában mutatta be a Vígszínház *Az őrangyal* (1905), *A király* (1908), *Buridan samara* (1909), *A szent liget* (1910, társfordító Heltai Jenő) c. darabját, ettől fogva állandó fordítója Heltai Jenő volt, pl. *A zöld frakk* (1914), *A legszebb kaland* (1919), *Hazatérés*

Budapest ezúttal nem hitelesítette Párizs véleményét, a már-már szinte csalhatatlan szeműnek tartott franciák új darabja körül a csendes unalom nyomott levegőjét érezzük. A szentimentalizmus nem kenyere a mi közönségünknek, ahol a párizsi nyárspolgár könnyzacskói megereszti zsilipjeiket – ott minálunk diszkrét ásitást takar el a hamar előrántott zsebkendő.

A Nemzeti Színházban egészen letűnt az első eredeti darab, és *Pinero* angoljaival is aligha soká találkozunk már.¹⁶ Az elsőnek jóra való irodalmi sikerét a közönség, hogy, hogy nem – de nem szentesítette, a másikkal a kritika is elbánt, s a közönség se nagyon kap rajta.

*

Az eddigi két legjelentékenyebb színházi esemény meggyőzően mutatja, hogy a francia dráma – akármennyire detronizálta a német kritika, s a magyarnak is az a része, mely azzal akar eredeti lenni, hogy a német után indul – mégiscsak uralkodik ma is a színpadon. Évszázados tradíciókon alapuló technikai készsége, a színpaddal való organikus összekapcsoltsága, egész szellemének a francia géniusz jellemző kiegyensúlyozottsága, mértéktartása a konzervativizmusban és az aktualitásra törekvő újításban egyaránt, hozzáértve még a francia íróknak a közönséggel való kontaktus iránti páratlan érzékét – ma is elevenen tartják hatását.

Akik Daudet¹⁷ híres regényét, a *Szapphót* ifjúságunk legkedvesebb emlékei közt hordjuk emlékezetünkben, bizakodva mentünk a Nemzeti Színházba, mely e bűbajos szépségű, melankóliával teli iróniájú regényt ígérte Adolphe Belot¹⁸ által színpadra alkalmazott formában. És mindjárt az elején meg kell vallanunk: ha bizakodva mentünk, elkedvetlenedve jöttünk haza a színházból. A darabban éppen azt nem találtuk meg, amit legjobban szerettünk a regényben: azt a hangulatot, amely az egészet összefogja, azt a meleg érzést, amelyet ironizáló hangja takar, azt a visszakíváncozást az ifjúság hevületeibe, szilárd tengely nélküli ingadozásai-ba, adakozó kedvű buzgásába, forró pezsgéseibe, amelyeken az ifjúságból kilépve túlfeljődtünk, de érzelmileg elszakadni sohasem tudunk tőle. Daudet a regényben ítéletet mond az ifjúság könnyű, szédülettel teli szerelmeiről, de mindig érezteti, hogy ennek az ítéletnek ellentmond a saját szíve. A drámában ebből nem találunk

(1921). (A magyar bemutatók dátumát adtuk meg.) – Gaston Arman de Caillavet (1869–1915), francia vígjátékszerző. Többek között az említett *A zöld frakk*, *A király*, a *Burian szamara* című darabokat is Flers-rel közösen jegyzi. Egyik darabjából 1917-ben Kertész Mihály rendezett filmet (*Tavaszi a télben*). – Ld. még: 1914/13.

¹⁶ Sir Arthur Wing Pinero (1855–1934), angol színész, utóbb drámaíró.

¹⁷ Alphonse Daudet (1840–1897), francia regényíró. Naturalizmus nélküli naturalistának mondják, akit a társadalmi szolidaritás kötött az irányzathoz, és nem a látás- és írásmód. Egyként tagja volt Flaubert és Zola társasági körének. *Az arles-i lány* címmel librettót írt Bizet-nek.

¹⁸ Adolphe Belot (1829–1890), francia dráma- és regényíró, könyvkiadó. Itt említett darabját Ábrányi Emil fordította, s az itthoni bemutatóval azonos évben adta ki a Lampel-cég, szerzőként az író és a színpadra alkalmazót együtt tüntetve fel.

semmit: az ítéletnek, melyet Szapphó története a színpadon magában rejt, van valami kemény, szívtelen, nyárspolgári íze, amely ellen tiltakozik az érzésünk.

A *Szapphó* is a hetvenes–nyolcvanas éveknek abból a csaknem egyetemes irodalmi mozgalmából került ki, amely a bukott nőnek a tiszta szerelem által való felmagasztalását tűzte programjára. A regény és a színpad megtelt viharos múltú hölgyekkel, akiket csak a körülmények kényszere sodort a bűnös életbe, akik folyton vágnak a megtisztulásra, s valósággal meg is tisztulnak, amint egy férfi igazi szerelmet tud támasztani könnyű szerelmeskedésre berendezett szívében. Dumas-tól egész Tolsztojig kipróbáltak ebből a motívumból mindent, amit csak lehetett – míg egyszerre csak az egész elvesztette minden aktualitását és érdekességét. Szapphó is a maga idejében friss, új és eleven volt, ma már a sablon betanultságát érezzük rajta. A mai gondolkodás számára a bukott nő problémája egész másutt van, mint ahol az előttünk járt nemzedék írói keresték, s kevésbé hat meg az ilyen nőknek vágyakozása a polgári élet felé. Szapphóban így kiéleződnek azok a vonások, melyekben az öregedő kurtizán nyilvánul, aki siet bevezetni a nyugodt révbe, egy fiatalember karján, mielőtt még késő. Ez pedig senkinek sem rokonszenves kép, s jellemző, hogy kivált az előadás hölgyközönségén erősen lehetett látni, hogy rokonszenve egyáltalán nem áll Szapphó pártján. A darab megcsinálása sem enyhítette ezt, az egész cselekvény a mesterségét csak félig tudó, mert lélek és meggyőződés nélküli mesterember kezével van összeácsolva – itt nyilván Belot az, aki közénk és Daudet közé állt, és eltakarta előlünk a költőt.

Már ami a színpadi mesterséget illeti, azt szinte tökéletes biztosságában látjuk *Az ostromban*, Henry Bernstein¹⁹ darabjában, mely a Vígszínházban legyőzte az összes eddigi Bernstein-darabok sikereit. Egy már csaknem a zsenialitásig jutó ügyességű számítót láttunk, aki úgyszólván első szavától fogva meg tudja ragadni a közönséget, aztán mind jobban belelovalni és vinni magával, ahova ő akarja. A szuggesztiónak ezt a teljességét pedig merőben azzal éri el, hogy a darab minden ízében színpadi mű, a színpadon és csak a színpadon él, mindenből van benne, ami a színpadon kell, és mindenből annyi, amennyi éppen kell: a teátrálisból, az érzelmesből, az erőből, az aktuálisból, a banálisból – még a hazugból is. Egy pillanatra sem enged magunkhoz térni, reflektálni, mert akkor észrevennők az egésznek csinált, hatásra dolgozott voltát, észrevennők, hogy itt nem valami organikus történik, hanem egy pompásan konstruált és csalhatatlanul kezelt gépezet működik.

Ha volna gondolkodási időnk, nem hinnénk a nagynevű politikusban, aki harmincévi nemes és az emberiség boldogulását előmozdító nyilvános munkájával tette jóvá egyetlen ifjúkori botlását. Nem hinnénk abban, hogy ennek a botlásnak

¹⁹ Henry Bernstein (1876–1953), francia bulvárszerző, korábban Magyarországon igen népszerű. *Az ostrom* és az *Utánam...* című drámáit Bíró Lajos, a *Tisztítótűz* című darabot Kosztolányi fordította le, néhány egyéb darabját Góth Sándor színész, színigazgató. Az *Après-moi [Utánam...]* 1911-es bemutatója után óriási tiltakozás indult meg ellene, a darabot levették a Comédie Française színpadáról, az esettel a *Nyugat* is foglalkozott (Szini Gyula: *A Bernstein-ügy*, 1911/6). Világsikerét *A tolvaj* című darabja hozta meg számára. – Ld. még: 1912/50; 1913/8, 12; 1914/13, 16, 24.

orv módon való nyilvánosságra hozatala, egy gaz maffia izgatása felszítja a nagy ember ellen a tömeg dühét, és összeomlással fenyegeti élete pompás épületét. Nem hinnénk a fiatal lány odaadó szerelmében az öreg politikus iránt, mert észrevennők, hogy ez a sajátságos motívum a francia irodalom viseltes kellékes raktárából van idehurcolva. Még kevésbé hinnénk el a panamázó gaz cinkost, akit végül a saját hálójában fognak meg, meglátnók, hogy csak élettelen maszk. A fiatalkori botlás története pedig, mely körül az egész darab forog, a principálistól ellopott négyezer frank históriája olyan közönségesnek tűnnék fel, hogy lehetetlen volna el nem émelyedni tőle. Mindezek azonban utólagos elgondolások, amelyek utólag, a színházból hazamenet, vagy talán csak másnap jutnak eszünkbe – amíg ott pergett le előttünk, egészen hatalmában voltunk a darabnak. Hogy mennyire minden a megcsinálás módján fordul meg az irodalomban és különösen a drámában, azt ilyenkor látni legjobban, amikor a kivitel tökéletessége miatt nem juthat tudatunkba a mondanivaló jelentéktelensége. Ebben az esetben talán belejátszik a hatásba az is, hogy Bernstein ebben a darabjában szimpatikusabb, mint eddigi más darabjaiban, lágyabb és halkabb, brutalitása csaknem teljesen hiányzik, ridegsége mintha fölengedett volna, s eszközeiben is válogatósabb, dikciójában elmésebb.

*

Minden más dráma fölött van a francia drámának egy nagy előnye: pompásan tudja kihasználni a maga céljára a színész művészetét. Egészen rábizza magát, de ad is neki mindent, ami a sikerhez kell, kisajtol belőle mindent, amit képessége csak nyújtani tud, az utolsó cseppig. Nem terheli semmiféle ballaszttal, nem dobál elébe – mint a modern német dráma csaknem mindig – megoldhatatlan vagy csak rendkívüli eszközökkel megoldható feladatokat, nem akadályozza, sőt segítve-segíti sikere elnyerésében, még önmagát is háttérbe szorítja, csakhogy a színész álljon teljesen előtérben, s őrajta keresztül sugározzék ki minden hatás. Ily értelemben a dráma szinte úgy tűnik fel, mintha csak kerete volna az előadásnak, ürügy arra, hogy a színész művészete hathasson a közönségre. Ezért szeretik a színészek a francia darabokat: ezekben lehet legjobban kimutatni, hogy mit tudnak. S éppen ezáltal a jelleme által lett a francia dráma a színpadi művészetnek irányítójává – az egész világ színészete a francia dráma kényszerítő irányítása alatt vált olyanná, mint amilyen. Éppen azzal, hogy látszólag a háttérbe vonul és a színész szolgálatába adja magát, magához hasonította a színész művészetét. Annyira magához hasonította, hogy csak ritkán és nehezen tudja a másfajta – pl. az ibseni – drámába beleélni magát.

A *Szapphó*ban is, *Az ostromban* is egyaránt érvényesül a francia drámának ez a jelleme. Mind a kettő fényes alkalmakat ad a színészeknek az érvényesülésre. A *Szapphó* teljesen a címszerep személyesítőjére van alapítva, s *Márkus Emília*²⁰

²⁰ Márkus Emília (1860–1949), színésznő. Nagybátyja, Horváth Boldizsár, országgyűlési képviselő volt, és az 1867-es kormány igazságügy-minisztere, ekként fiatal lánykorában ismerte például

művészete egész teljességében kinyilatkoztathatja magát benne. A szenvedély egész regiszterén játszhatik: a duruzsoló csábítástól egész a hisztérikus, görcsös vonaglásig. Mintegy bele van zsúfolva ebbe a szerepbe mindaz, amit Márkus Emília a legjobban tud. Mindig is ő tölti be a színpadot, a többiek csak utána jutnak tekintetbe, pedig mind kitűnően oldja meg feladatát: *Ódry*,²¹ *Rákosi Szidi*,²² *Pethes*,²³ *Gál*,²⁴ *Horváth*²⁵ s a fiatal *Rákos Alice*.²⁶ Ha a darabnak mégis volt valamelyes sikere, amely legalább ideig-óráig műsoron tarthatja – a Márkus Emília sikere az.

Bernstein darabja három fényes szerepet is ad: *Hegedűsnek*,²⁷ *Fenyvesinek*²⁸ és *Varsányi Irénnek*.²⁹ S mind a hárman fényes dolgokat művelnek, életet, szint, realitást adnak szerepeiknek és az egész darabnak. Hegedűs és Fenyvesi nagy páros

Arany Jánost, Eötvös Józsefet, Eötvös Lorándot, Trefort Ágostont is. Liszt Ferenc jelenlétében elszavalta Vörösmartynak a zeneszerzőről írt versét. Bátyja, Márkus József idővel a főváros főpolgármestere lett. 1882-től közel negyven éven át játszott a Nemzeti színpadán, ahol gyakorlatilag *minden* jelentős szerepet vitt. Életében összesen 350 szerepet játszott. 1930-ban megkapta a Corvin-láncot. Korának csodálat Shakespeare-színésznője volt. Első férje Pulszky Károly művészettörténész, az Országos Képtár igazgatója, lakásuk az Akadémia épületében volt. Vejei is híres művészek voltak, Teréz lányának férje Erik Schmedes (1868–1931), híres Wagner-tenor volt, Romola lánya Vaclav Nizsinszkijhez (1889–1950), minden idők legnagyobb tartott táncosához ment feleségül. Márkus Emília 1901-ben játszott az első magyar némafilmben, *A táncban*, majd két másik némafilmben, s azután hangosfilmekben is. – Ld. még: 1912/50; 1913/2, 49; 1914/22; 1918/9, 18; 1919/5.

²¹ Ódry Árpád (1876–1937), színész, színiakadémiai tanár, rendező, színingazgató. Apja az operaház híres baritonistája, Ódry Lehel volt. 1904-től lett a Vígszínház tagja, de nem tudott beilleszkedni az együttesbe, 1912-től a Nemzeti Színház művésze, ahol 45 darabot rendezett és a legnagyobb szerepeket játszotta. 1929-től az új médium, a rádió dramaturgja és rendezője. Az egyik első színész, aki nem deklamálva játszott a Nemzeti Színház deszkáin. Színészotthon és főiskolai színpad is viseli a nevét. – Ld. még: 1914/18; 1917/44; 1918/13, 15; 1919/21.

²² Rákosi [Kremsner] Szidi [Szidónia] (1852–1935), színésznő, a nyilvánossági joggal felruházott színiiskola (1892–1935) alapítója és vezetője. Rákosi Jenő és Rákosi Viktor húga. Rövid ideig Beöthy Zsolt felesége volt, de már 1877-ben elvált tőle. Az édesanyja Beöthy Lászlónak, aki 1900-tól, 25 évesen (!) a Nemzeti Színház igazgatója, majd a Király Színház megteremtője, és több más színház igazgatója volt. Rákosi Szidinek köszönhető a Király Színháznak, a hazai zenés színjátszás egyik fellegvárának létrejötté. Színi tanodájában nevelkedett több száz növendék között Fedák Sári, Vaszary Piri, Honthy Hanna [Hügel Hajnalka], Fenyvessi Éva, Gózon Gyula, Bilicsi Tivadar, Feleki Kamill, Kazal László, Latabár Kálmán, sőt Rejtő Jenő és Seres Rezső is. A tanárok között Szerb Antal is szerepelt, az irodalomról adott elő. – Beöthy Lászlóról és a Rákosi–Beöthy családról szól Kellér Andor *Bal négyes páholy* című regényes színháztörténete, élet- és korrajza. Budapest, Magvető, 1960. – Ld. még: 1917/38; 1918/19.

²³ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

²⁴ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/50; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

²⁵ Horváth Jenő (1881–1931), színész, rendező. 1904-ben szerződött a Nemzeti Színház, egy kitérő után 1908-ban visszaszerződött, és haláláig ott volt főrendező. Klasszikus vígjáték-színész volt, és egyike volt a legkitűnőbb Molière-interpretátoroknak. – Ld. még: 1917/44.

²⁶ Rákosi Alice (?–?), színésznő, a színpad szerint a *Szapphóban* ő volt Vitális Irén.

²⁷ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/4, 12, 18.

²⁸ Fenyvessi/Fenyvessy [Teitelbaum] Emil – ld. 1905/4; 1913/49; 1914/14; 1918/4, 12.

²⁹ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 8, 14; 1918/4, 12.

jelenetükben tetőpontjára jutnak minden eddigi sikerüknek, – ezért magáért érdemes végignézni a darabot.

Schöpflin Aladár

1912. 46. sz. november 17. 924.

**Színházak. Molnár Ferenc: A farkas – a Magyar Színházban;
Gábor Andor és Liptai Imre: A sarkantyú – a Nemzeti Színházban**

Az *ördög* óta megszoktuk, hogy Molnár Ferenc³⁰ szerzi a legforróbb színházi estéket a budapesti közönségnek. Egész egyénisége arra van berendezve, hogy erősen foglalkoztassa az emberek érdeklődését. Száz színben csillogó szellemessége, ötletben való gazdagsága, rendkívüli biztonsága a dolgok meglátásában és megrajzolásában, paradox szelleme, mely tud játszani nagy és komoly dolgokkal, s nagygyá és komollyá tudja növesztetni a kicsi dolgokat, hangulatokban való gazdagsága, amely végig tudja futni az összes állomásokat a cinikus gúnyolódástól az érzelmes ellágyulásig, könnyedsége, amellyel át tud siklani nagy mélységek fölött, széles regisztere, melyben egyképpen – sokszor egyszerre – vannak distingváltságú előkelőségű melódiák és az utcán csintalankodó gamin-ek ajkáról való csúfolódó nóták – minden tulajdonsága arra való, hogy szoros kontaktusba hozza őt a közönséggel. Minden vonása reflektálódik valamiképpen a budapesti ember lelkében, öntudatlanul érzi mindenki, hogy magának ennek az ellentétekkel teli, felemás, mélységek nélkül, de nyugtalanul kavargó, még sehol se kész, de már mindenütt a maga különleges életét élő városnak a lényé talál benne írói megelevenedésre. Molnár Ferenc hozzátartozik a mai Budapest fizionómiájához, és a mai Budapest fizionómiájának Molnár Ferenc a leghívebb és legjellemzőbb tükrözője. Őbenne valamennyiünkben szólal meg valami, és amit mond, abban megérezzük, hogy azt mondta ki, ami többé-kevésbé öntudatosan él bennünk is. Azért olyan kész mindenki elfogadni mindent tőle, mert mindenki érzi, hogy közölünk való, nagyobb arányokban és főleg öntudatosabban, a mi életünket éli és érzi, mintha láthatatlan vezetékeken át beleáramlana a mai Budapest lelke, hogy aztán látható, tudatos formákban jusson vissza tőle hozzánk.

A színpadon e mellett a gyökeressége mellett még egy ereje hat: rendkívüli színpadi készsége, amelyhez hasonlót még nem láttunk magyar írónál. Nem arra a százféle, többé-kevésbé kipróbált és megtanulható technikai fogásra gondolunk itt, amelyeknek mind az a célja, hogy megfogja, hatalmába kerítse, elkábítsa, becsapja a nézőt, hanem arra a lényében rejtőző, talán veleszületett képességre, amely az ösztön csalhatatlanságával érzi meg minden szónak, helyzetnek, jelenetnek a színpadi nyomatékát és perspektíváját, s amelyet színpadi gondolkodásnak lehetne nevezni. Ugyanazt a dolgot százféleképpen lehet megcsinálni, s az ösztön dolga ebből a százféle lehetőségből kiválasztani azt, amely a színpad termé-

³⁰ Molnár Ferenc – ld. 1907/16; 1908/3; 1914/24; 1916/46; 1917/48.

szetének legjobban megfelel, tehát a legtöbb sikert ígéri. Ez az ösztöne van meg Molnárnak. Ehhez az kell, hogy egy személyben született író, színész és színházi szakember legyen, nem külön-külön, hanem szerves egységben, hogy ne utólag keresse mondanivalójához a színpadra való formát, hanem mindjárt a színpadra készen, a maga színpadra egyedül alkalmas testével pattanjon ki agyából a mondanivaló. Ilyen volt a világ minden nagy drámaírója; a mi magyar drámaíróink között Molnár az első, akiben ez a háromság teljesen megvan. Az ő darabjai nem a színpadhoz vannak alkalmazva, hanem szervesen a színpadból nőttek ki. Innen van az a tulajdonságuk, hogy teljesen betöltik a színpadot és a nézőteret, ami a hatásnak legfontosabb eleme éppúgy, mint ahogy az ének is csak akkor hat teljesen, ha teljesen betölti a helyiséget, amelyben énekelnek.

A színésznek Molnár darabjai pompás szerepeket adnak, holott meg sem érzik rajtok, hogy bizonyos színészek testére vannak szabva. Minden nagyobb szerepe nehéz szerep, de a nehézségen az író segíti át a színészt, mert megadja magában a szerepben a megoldás módját is, csak meg kell a színésznek éreznie. Az író láthatatlanul vele dolgozik a színésszel, alátámoogatja beszédét, mozgását, folyton alkalmakat ad neki legjobb képességei megmutatására, egészen eltűnik a színész mögött, nem áll közéje és a közönség közé, hadd hasson a színész maga, hiszen benne elevenedik meg a darab, így aztán a három fő tényező: a darab, a színész és a színpad egyetlen organikus egységgé lesz, az organizmusok módjára elevenedik meg, s így jut kapcsolatba a másik organizmussal: a nézők tömegével. Hogy mennyire színpadi művészet Molnár Ferenc drámaíró művészete, azt sohasem lehetett annyira érezni, mint *A farkasban*. Aki előzetesen olvasta a darabot, azt még jobban meg fogja lepni színpadi előadása, mint aki előzetesen nem tudott róla semmit, annyira más, annyira gazdagabb, tömörebb és teljesebb, amit a színpadról kapunk, annál, amit az olvasásból elképzeltünk. Az egész súlyban, terjedelemben megtízszereződik, amint eljátszva pereg le előttünk.

Soha olyan egyszerű eszközökkel nem dolgozott Molnár, mint ebben a legújabb darabjában, de soha vakmerőbben nem használta az egyszerű eszközöket. Az egész első felvonás alig egyéb, mint egy párbeszéd férj és feleség között egy előkelő étteremben, vacsora közben. De ez a párbeszéd amellet, hogy pontosan exponálja az egész darabot, csírájukban magában foglalja minden motívumát, szünet nélkül együtt tartja a közönséget, észrevétlen fokozással mind gazdagabbá teszi, mind szélesebb perspektívába tágítja a motívumokat, úgy, hogy mire a felvonás véget ér, akkor már meg vannak indítva mindazok a gondolatáramlások, amelyek szükségesek arra, hogy lélekben átélhessük mindazt, ami ezután következik. Segít ebben az is, hogy ismerjük előbbi darabjaiból és novelláiból Molnár felfogását a férfi és nő viszonyáról. A férfi örök, gyógyíthatatlan féltékenységét, amely abból a vágyból fakad, hogy a nő teljesen, kizárólag, minden érzésével, gondolatával az övé legyen, s ennek a vágnak teljesülhetetlenségéből, mert a férfi jól tudja, hogy a nő lelkének legmélyén, a tudat alá leszorítva, de bármely pillanatban készen arra, hogy felszínre jussanak s az élet döntő tényezőivé váljanak, mindig vannak emlékek, álmok, vágyak, amelyek másra, nem őrá irányulnak, amelyek a

veszedelem állandó feszültségében tartják. A nő kiirthatatlan romantikus vágyát a nagy, heves, szenvedélyes, kivételes szerelem után, amely rejtetten, de szüntelenül nyugtalanítja, s ha még oly jó feleség és családanya is, és ha még annyira el van szánva, hogy az is marad, legalább a gondolatait, az ábrándjait, az álmait népesíti be forró, a színek érzéki pompájába öltözött képekkel. Az ördögben ezeknek az elfojtott asszonyi vágyaknak a kirobbanása volt a dráma, *A testőrben* a férfi gyötrődő féltékenysége csinál önmagából játékot, amelyben elvérzik, *A farkasban* mind a kettő együtt, szintetikusán jelenik meg. Itt a férfi féltékenysége, amely eleinte csak tárgyaltan, az egész világnak szól, tehát senkinek se szól, konkrét formát kap a leánykori udvarló váratlan megjelenésével, s mindjárt önmagába is omlik, amint tudatára jut az udvarló jelentéktelenségének. A nő öntudatlan vágyai, melyek a leánykori ábrándok naiv, de boldogító udvarlások gyökereivel gyökereztek lelkének öntudatlan mélyeiben, egy groteszkből, szenvedélyből, naivitásból összeszőtt álomban élnek ki magukat.

Ez az álomjelenet, az egész darabnak dereka, a legvakmerőbb dolog, amit valaha magyar író színpadra mert vinni. Olyan vakmerőség, amelyre csak az önmagában és a színpadban való föltétlen bizalom képes. Az asszony álmában megelevenednek a leány korában gavallérjától kapott búcsúzó levél összes banális frázisai, melyeket az imént férjének megnyugtatására megmutatott. A megelevenedett frázisok vad, ziháló szerelmi kavargásban peregnek le előttünk. Az asszony a maga valójából kifordítva, mint szomjas szerelmi vágytól hajsolt, merőben szexuális lény vergődik, igazi, mindennapi életétől egészen elszakítva. Az álmok sebes forgatagában lefolyó jelenetsorban folytonosan, színt játszva elegendnek a lefojtott, de hirtelen kitörő asszonyi szenvedélyesség, a kisleányos képzelődés, a naiv, színpadias érzélgés, a női önzés végtelenül összetett motívumai; az egész folyton a realitás és irrealitás borotvaéles hídján halad, ahol pillanatnyi kisiklás teljes lezuhanást jelentene a bohózatosba, az operettszerűbe: minden vonás irreálisan el van rajzolva, de mégis érezhető, hogy a reálisból indul ki. Ahogy mindez a színpadra van hozva, az a legkülönösebb és legérdekesebb színpadi produkciók egyike. A díszlet, a színészek mozgása, beszéde, az összes események folyton tudatunkban tartják, hogy itt álomról van szó, minden úgy folyik le, ahogy egy tapasztalatlan, efféléket sohasem látott asszony elképzeleli a fényes nagyúri estélyt, a szenvedélyes drámai kitöréseket, a viharos jeleneteket, s színházi emlékeiből, olvasmányjaiból, naiv elképzeléseiből veszi hozzá a színeket és vonalakat – és mégis mindig érezzük, hogy itt valami reális dolog történik: az álom öntudatlanságában kiélik magukat az asszony lelkének legféltettebb titkai.

Itt a színház is megtette a magáét, mindenki megértette az író intencióit, ami annál fontosabb, mert a legkisebb félreértés is tönkretelhetné volna a darab színpadi hitelét. *Csartos*³¹ vitte a jeleneteket a maga ötféle átalakulásával, s megmutatta,

³¹ Csartos Gyula (1883–1945), színész. Játszott a Magyar Színházban, a Vígszínházban, a Nemzetiben, ez utóbbiban 1927-től haláláig. Drámai szerepeket is vitt, de igazán elemében a tragikomikus hangvételű darabokban volt. Molnár Ferenc *Liliomában*, Szép Ernő *Vőlegényében*, Hauptmann

amit úgy látszik Molnár fedezett fel benne, mennyire megvan benne a legritkább színészi adomány: a sokféleség, amely meg tudja önmagát sokszorozni, s annyiféleképpen tud megjelenni, annyi külön emberképpen, ahányféleképpen akar. Túl-ságos tudatossága, amely más szerepeiben sokszor megzavar, itten hozzájárult a sikeréhez, ezekben az álom-szerepekben kissé kellett is olyannak lennie, mint aki folyton a tükörben nézi magát. *Gombaszögi Frida*³² is helyén volt, csak talán kissé kilépett szerepe stílusából, nagyon is kiélezte vad mámorosságát. Azokban a jelenetekben azonban, amelyek a valóságban játszanak le, kitűnően érezte a fiatal-asszony jóhiszemű védekezését és öntudatlan, ideges nyugtalanságát. *Törzs*³³ az egyedüli, akinek az álom-jelenetben is ugyanúgy, ugyanolyan kellett játszani, mint a valóságban, teljes megértéssel játszott. Legjobb talán mégis a harmadik felvonásban volt, amelyben a felkavart hullámok lecsendesednek, az asszony, miután lelke titkait kiélte álmában, visszakapja mindennapi, nyugodt életét, kiteszkolja a most már komikus színben feltűnő leánykori udvarlót, s a férjet is belezökkenti abba a vágányba, melyen további életüknek mennie kell. A férfi egyelőre megnyugodott idegességét itt Törzs igazán biztos művészettel játszotta.

A *farkas* sikerében nem volt meg a meglepetésnek az a kitörő érzése, melyet *Az ördög* előadásakor éreztünk, de alighanem a legtartósabb és legkomolyabb siker volt, amit eddig Molnár színpadon elért. Molnár most már megengedhet magának a színpadon mindent, mert a közönség föltétlenül az övé, vele megy, ahova vezet. Megengedheti magának még – amit várunk tőle – az elmélyedés luxusát

Naplemente előttjében, Shakespeare *Windsori víg nőkjében*, Madách *Az ember tragédiájában* aratott nagy sikert, ugyanúgy, mint közel száz néma- és hangosfilmben. Gyengébb énekhangja ellenére is voltak nagy operett sikerei, ezeket játéknak, utolérhetetlen fellépésének köszönhetette. Igen hosszan jellemzi Magyar Színház-beli korszakát Kellér Andor: *Bal négyes páholy*. Budapest, Magvető, 1960. 266–276. – Ld. még: 1913/10, 12; 1914/14, 16, 20; 1918/4; 1919/2.

³² Gombaszögi Frida (1890–1961), drámai színésznő. Három lánytestvére (Margit, Ella, Irén) is színésznő volt. A *Warrené mestersége* című darabban robban be, nemcsak Budapesten, de Bécsben is hatalmas sikerrel játszotta, második kiugrása Bródy Sándor *Lyon Leája* volt. Kivételes intelligenciájú, érzékeny, nyolc nyelven beszélő asszony volt. 1916 és 1933 között a Vígszínház művésze. Az első világháború után egy rajongója merényletet kísérelt meg ellene, kétséges volt felépülése. 1945–46-ban a Nemzeti Színház, majd a Vígszínház művésze (a *Három nővér* Olgájával arat sikert), 1948-ban New Yorkba utazik testvérét látogatandó, gyakorta találkozik Molnár Ferenccel és Székely Mihállyal, akit turnéján is elkísér. Hazatérte után, mint polgári elemet, 1951-ben vidéki színházakba száműzik. Az 1953-as enyhülés hozza vissza Budapestre. Első férje Rajnai Gábor, a második Miklós Andor sajtómágnás, az Est-konzern (*Pesti Napló, Magyarország, Az Est*, Athenaeum Kiadó és Nyomda Rt.) elnök-igazgatója volt. Pesten köztudott volt, hogy két házassága között másfél éven át Pietro Mascagni kedvese volt. – Ld. még: 1913/10, 12; 1914/12, 16, 19; 1918/18; 1919/2.

³³ Törzs [Bloch] Jenő (1887–1946), színész, 250 színpadi szerep és 26 film kötődik a nevéhez, köztük a Hamlet, a Peer Gynt, a Faust. Darabokat is fordított, sőt írt is (*A vademberek*). Az utókor vizuális emlékezete a *Meseautó* című film Szücs Jánosaként őrzi. Sokszor volt színpadi partnere Csontos Gyula, akivel a darabokban legtöbbször ellenlábások voltak. 1941-ben a zsidótörvények miatt kényszerből visszavonult. 1920-ban jelent meg regénye, *A fekete futár* (Budapest, Színházi Élet), melyet a következő évben Berlinben is kiadtak németül. – Ld. még: 1913/2, 10; 1914/12, 14; 1917/41; 1918/23.

is: hogy a dráma, amit csinál, nemcsak színpadi, hanem drámairodalmi esemény is legyen.

A Nemzeti Színház újdonságának, Gábor Andor³⁴ és Liptai Imre³⁵ *Sarkantyújának* bizonyára nem vált szerencséjére, hogy akkor került színre, amikor mindenki, aki színház iránt érdeklődik, Molnár Ferencre figyelt. A darab azonban e nélkül, normális időkben is aligha fogta volna meg a közönséget. Minden jóra való irodalmi törekvése, sok jó jelenete, hatásos szerkezete mellett van egy nagy baja: nagyon is vigasztalan és sivár, nagyon is megkínózza a közönséget. Egy kilépett katonatiszt fokozatos elzüllését mutatja be sok eleven részlettel, sablonokban gyökerező voltát ügyesen palástoló jellemzéssel. *Pethes Imrének*³⁶ alkalmat adott egy komoly, átgondolt és művészileg megcsinált alakításra, s már csak ezért is örültünk volna sikerének. A közönség azonban csak igen nagy íróknak engedi meg, hogy megkínózzák.

Schöpflin Aladár

1912. 50. sz. december 15. 1002.

Színházak. Schiller Ármány és szerelem – a Nemzeti Színházban

Egy kis szünet a színházakban, az eddigi eredmények kihasználása, új dolgokra való készülődés – pihenő a publikum ama kis csoportjának, amely ott van minden újdonságnál, s csak a premierekre jár el. A nézőtérén jogaihoz jut a tulajdonképpeni közönség, amely nem sznobizmusból, nem is a kritizálásért, a primőrök ingeréért jár a színházba, hanem a kellemes és művelt szórakozásért, nem akar dönteni szerzők, darabok, színészek sorsáról, csak jó estét akar eltölteni jó írók jó darabjainak jó előadása révén.

A Magyar Színháznak van a legkényelmesebb dolga. *A farkas* még mindig teljes vonzóerővel hat, estérőlestére megtölti a nézőteret, pedig már átesett az első jubileumon: a 25. előadáson is. Küszöbön álló bécsi előadása majd csak még jobban fel fogja lendíteni iránta az érdeklődést idehaza is. Folytonos előadásait csak

³⁴ Gábor [Greiner] Andor (1884–1953), író, költő, publicista, humorista, dalszövegíró, forgatókönyvíró. Francia szakos bölcsész volt, első komolyabb publikációja a Nobel-díjas Mistral főművének, a *Mireiónak*, illetve a *Roland-éneknek* a fordítása volt. Az 1910-es évektől közismert kabarészerző. Részt vett a Tanácsköztársaság eseményeiben, közeli viszonyt ápolt Kun Bélával. Bebörtönözték, majd Bécsbe emigrált, ahonnan – mert a *Bécsi Magyar Újság* harcos szerzője volt – 1925-ben kiutasították. Párizsban élt, majd Berlinben, ahonnan szintén kitoloncolták, s végül moszkvai emigráns lett. Szerkesztette az *Új Hangot*, Majakovszkij egyik fordítója volt. 1945-ben tért haza. 1950-től haláláig szerkesztette a *Ludas Matyit*. – Ld. még: 1914/20; 1918/12.

³⁵ Liptai Imre (1876–1927), újságíró és színpadi szerző. 1910 és 1919 között a *Pesti Napló* felelős szerkesztője volt, ezután mint a *8 Órai Újság* vezércikkírója és színikritikusa működött. Ő fordította magyarra Kálmán Imre [Emmerich Kálmán] *Die Zirkusprinzessin [A Cirkuszhercegnő]* című nagyoperettjét.

³⁶ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

Nagy Endre kedves komédiája szakítja meg egy-egy estére.³⁷ Ez a darab is túl van már az első jubileumon. A Magyar Színháznak még jó darabig nem kell új darabról gondoskodnia, s idei szezonja máris biztosítva van, pedig még messze vagyunk a tetőponttól.

Nehezebben indul a dolog a Vígszínházban. *Az ostrom* sikere még mindig állandó, a mi közönségünk mértéken túl is kitünteti Bernsteint³⁸ – de ez magában nem elég, s azok az új darabok, melyeket a színház egymás után melléje bocsát, nem tudnak zöld ágra vergődni. A közönség ábrándult ki a francia bohózatból, vagy a francia bohózat vesztette el még azt a frissességet is, ami benne van – ki tudja? Elvégre a *Teddy barátom* – Rivoire³⁹ és Besnard⁴⁰ új darabja – sem sokkal rosszabb a többinél, és mégis már első előadásakor konstatálni lehetett rajta a facies hippocratica⁴¹ jeleit. Igaz, hogy komikuma kissé túl messze van tőlünk, mert minálunk az Európa-járó amerikai éppen nem olyan megszokott alak, mint Párizsban, s amerikaiasságainak szembeállítását a párizsiassággal, amely a darabban különben is csak külsőségekre vonatkozik, minket nem mulattat annyira. Úgy látszik, a Vígszínház ezutánra, újév utánra tartogatja legnagyobb ütőkártyáit.

A Nemzeti Színházban *A faun* a nagy siker, folyton tele házakat vonz, s mindeki örömmel látja benne *Rajnai*⁴² pompás színészi tehetségének kivirágzását. A darab is, utólag konstatálni lehet, megvesztegeti a publikumot a maga elmés, úri tónusával, összeállításának ügyességével – elvégre a nagyközönség csak egy szempontból ítél, csak azt keresi, elég mulatságos vagy érdekes-e a darab, míg a kritikus magasabb szempontokból is néz, és olyan dolgokat is meglát, melyek megvesztegethetőbb szemek számára rejtve maradnak.

Egy érdekes újabb előadást is produkált a Nemzeti Színház *A faun* óta: előadta Schiller egykor nálunk is nagy sikereket látott, azóta azonban teljesen letűnt polgári tragédiáját, az *Ármány és szerelem*-et.⁴³ Kétféle szempontból is érdekes volt az előadás: a darab és a játék szempontjából.

³⁷ Nagy Endre: *A miniszterelnök*. Budapest, Franklin Társulat, 1913. – Ld. 1912/44; 1913/24.

³⁸ Bernstein, Henry – ld. 1912/44; 1913/8, 12; 1914/13, 16, 24.

³⁹ André Rivoire (1872–1930), francia költő, színikritikus.

⁴⁰ Lucien Besnard (1872–1955), francia drámaíró és színikritikus. Darabjaikkal két ízben nyerték el a Francia Akadémia díját.

⁴¹ facies hippocratica (lat): a haldokló arckifejezése

⁴² Rajnai/Rajnay [Joanovics] Gábor (1895–1961), színész. Pályáját Kolozsvárott kezdte, majd egy évet töltött a Vígszínházban, és 1908 és 1920 között a Nemzeti társulatának tagja. A korábbiakban ismertetett Knobloch-darab (*A faun* – ld. 1914/14.) hozta meg számára a kiugrást, a *Színházi Élet* címlapjára kerül, s Kosztolányi ír róla a hetilap belső oldalain. A Nemzetiben Móricz-színész-ként alakít nagyot. 1918-ban a Korda Sándor rendezte Jókai-némafilm, *Az aranyember* címszereplője, a későbbiekben még 9 néma- és 45 hangosfilmben játszik. 1937-től játssza Herczeg Ferenc *Kék rókJát*, amelyben közel háromszázszor van színen. A háború után még szerepelt, Erdemes művész címet kapott, de aztán visszavonult. – Ld. még: 1913/2, 10; 1914/16.

⁴³ Friedrich Schiller (1759–1805), német író, költő, esszéista, a felvilágosodás filozófusa, de mindenekelett drámaíró. Még katonaoorvos, amikor 1781-ben megírja első drámáját, a *Haramiá*-kat. 1784-ben készült el az *Ármány és szerelem*. 1785-ben írta meg *Örömodáját*, ami Beethoven

Nem érdektelen dolog meglátni a színpadon egy darabot, amely eddig nekünk, ifjabb generációnak, csak olvasmány, irodalomtörténeti emlék volt. Meg tud-e elevenedni a közel másfélszáz esztendő darab? Tudtuk, hogy a gondolati tartalma számunkra már elavult, problémáját, a szerelemnek rang és vagyoni különbségeket ledöntő erejéről szóló felfogást vagy két nemzedék irodalma segített agyoncsépelni a „vár és kunyhó” motívumának örökös feszegetésével. Ma nekünk más osztálykérdéseink vannak, mélyebbek, a mi életünkben fakadtabbak, semhogy nagyon izgatni tudjon az a kérdés, hogy mi lesz, ha a hatalmas miniszterelnök fia beleszeret az egyszerű polgár lányába. A kornak képe, amely a darabból élénk tükröződik, még jobban a múlté: ma már nem tudjuk képzeletben sem átélni a zsarnok miniszterelnök hatalmának végzetszerűségét, alig tudunk hinni a csalás és gyilkosság által hatalomra jutott udvari politikusokban, és elképzelhetetlen gondolat nekünk, hogy egy fejedelem százszámra adja el alattvalóit az angoloknak, zsoldosokul az amerikai háborúba, hogy az árukön nyakéket vehessen kedvesének. A szentimentális metressz, akinek fogalma sincs azokról a szörnyűségekről, melyekből az ő fényezésének anyagi eszközei kitelnek, s mikor megtudja a valóságot, akkor is előbb egy szerelmi katasztrófának, s a szeretett férfi s a vetélytárs előtt való megaláztatásnak kell jönnie, hogy lemondjon a ragyogásról, mely körülveszi, alighanem már a maga korában is csinált virág volt, ma alig tudunk mást látni benne, mint színpadi kelléket. Múlt társadalmak elmúlt összeütközéseit nemegyszer viszi színpadra történeti darabban modern író is, de ez mégis más dolog, mert ebben mindig a jelen embere láttatja velünk a múlt jelenségeit, itt visszatekintésről van szó a jelenből a múltra. Mikor azonban a darab magából a múltból jön hozzánk, annak a kornak a szemével nézve, amelyben játszódik, olyan mondanivalókkal, melyek annak idején véres aktualitások voltak – akkor szakadék támad a néző és a darab között, az egésznek súlya, színe, nyomatéka megbomlik, nincs eleven kapcsolat a mi lelkünk és a darab lelke között, ezt magunknak kell tudatos beleéléssel előidézni. Mindezt tudtuk, ezért vártuk kíváncsian a darab hatását, melyet lelkünkre tesz, mert ebből véltük megállapíthatni, van-e a korból belevitt anyagon kívül magában a darabban valami nem kívülről belejutott, hanem belülről kifelé vetődő erő, amely mindig állandó marad.

Igenis van. Az *Ármány és szerelem* ma is hatásos darab; bármit mond is tudatosságunk, amely folyton konstatálja avultságát, az érzésünk csak az elején ingadozik, mire kissé belemelegszünk, egyszerre csak azt vesszük észre, hogy vele érzünk, utána megyünk a költőnek mindazokban a lelki hullámvadásokban, melyekbe bele akar minket ragadni. Mi a titka ennek az erőnek? Az a fiatal hév, lelkes hit, a meggyőződésnek az a magától értetődése, amely benne árad, kisugárzik belőle és ellenállhatatlanul visz magával mindenkit. Folyton érezzük, hogy itt a lelkéből,

IX. szimfóniája negyedik tételének szövegeként lett ismert, és ma az Európai Unió himnusza is. Közismert darabjai még: *Don Carlos* (1787), *Wallenstein*-trilógia (1799), *Stuart Maria* (1800), *Turandot* (Carlo Gozzi darabjának átírata, 1801), *Tell Vilmos* (1803/1804). Euripidész, Racine-t és Shakespeare-t fordított németre. Goethével együtt a német klasszicizmus legnagyobb alkotói.

a maga életének keserűségeiből, elnyomott helyzetének békóit tépdeseve szól egy fiatalember, akinek véres, lázadásra ingerlő valóság minden szó, amit kimondat alakjaival. Schiller fiatal szívének vergődését, vére hullását érezni a darabban, s ez az, ami benne ma is élő és ma is hatásos – hatásosabb, mint nem egy mai írónak jól kiszámított, szándékos és a pénztár felé sandító lírai póza. Ezt megérzi az is, aki alig tud valamit Schiller életrajzából, ifjúkori küszködéseiből és korának viszonyaiból. Ebből árad ki az élet melegsége az egész darabra, s ennek mindig megvan a szuggesztív hatása, nem tudunk idegenek maradni a színpadon történő dolgoktól, mert ha egy század távolságán keresztül is, de ember kiált át hozzánk, s emberi érzésünket fogja meg.

S a technika ősi, primitív fogásai is mennyire hatnak ma is! Az író jóindulatú bánása a színészekkel: egész csapat színésznek ad jó szerepet, és gondoskodik róla, hogy mindegyik legalább egyszer taps közben menjen ki a kulisszák mögé, mindegyiknek ad legalább egy nagy, hatásos jelenetet, sőt ha kell, egy hatásos tiráda kedvéért külön behoz a színpadra egy egészen új alakot, aki jön, otthagyja fülünkben a tirádáját, aztán eltűnik örökre. Kicsit megmosolyogni valóan naivak az ilyen fogások, de az a fő, hogy nem ellenszenvesek, nem keltik azt az elidegenítő benyomást, hogy itt a hatás kedvéért van a darab. Az író a darab kedvéért keresi a hatás eszközeit, technikus tudatosságának feltétlenül érezzük jóhiszeműségét. Azt is jól látjuk, hogy minden alak, külsőleg akármi gondosan van megrajzolva, alapjában véve csak figura az író kezében, mindegyik öbelőle jelent valamit: a szerelmes pár Schiller felháborodását jelenti a rangbeli elfogultságok ellen, az öreg muzsikus Millerben Schiller polgári önérzete, a társadalmi tekintetet figyelmesen betartó büszkesége testesül meg, az udvari emberekben Schiller gyűlölete ez ellen az emberfajta ellen, amely neki és kora minden német polgárának annyi szenvedést okozott – szóval, hogy minden alak tulajdonképpen ürügye valaminek, nem a maga való erejéből táplálkozik. Ez sem zavar, ha egyszer megszoktuk annak nézni a darabot, ami: Schiller lírai megszólalásának, ha a darab mögött, mint legérdekesebb, bár színpadra sohasem lépő alakon, a költőn függ a szemünk.

Másik érdekessége az előadásnak – maga az előadás. Az utóbbi években teljesen elszoktunk a szavaló színészi előadástól, nem is olyan rég hangos kritikai csaták is voltak ellene. A Nemzeti Színházban is, ahol pedig ennek az előadásmódnak fényes hagyománya volt, csaknem egészen áttértek a modern társalgó előadásra. Az *Ármány és szerelem* ezt a múlt stílust támasztotta fel, nyilván abból kiindulva, hogy a darabot a maga kora színjátszásának stílusában kell adni, mert annak számára van írva. Ezt a stílust nemcsak következetesen megtartotta, hanem még ki is élezte az előadás, a rendező *Ivánfi Jenő*⁴⁴ szándékából. Ehhez alkalmazko-

⁴⁴ Ivánfi Jenő (1863–1922), színész, a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja, rendezője. Ezt megelőzően Párizsban járt tanulmányúton, amelynek fedezetét a magyar hírlapoknak és folyóiratoknak küldött beszámolóit nyújtották. Az utazások alatt drámákat is fordított. A Nemzeti Színházban eljátszotta Holfernes [Holofernes?], Macbeth, IV. Henrik [Henrik?], Don Carlos, Fülöp király, Tartuffe, Shylock, III. Richárd, Julius Cézár szerepét. Törekvései a monumentális művészet felé vonzották, írja róla a Schöpflin-féle *Magyar színművészeti lexikon*. Csehov *Medvéjének* első

dott a színészek mozgása is; a mai stílus szerint a színész arra igyekszik, hogy az élet mozgását mutassa, az élet benyomását keltse a színpadon, mozdulatai nem a darab szavainak kísérői, hanem magukban érvényes részei a színpadon végbe-
menő cselekvénynek. A régi stílus szerint a színész mozgása gesztus, a szavak értelmezésére, magyarázására, aláhúzására való, s ahogy a szavaló beszéd is kissé úgy hangzik, mintha kottára volna szedve, a gesztus is bizonyos szabályokhoz van kötve.

Kiderült, hogy ez a tradíció nem veszett ki a Nemzeti Színházból, csak háttérbe szorult. Az idősebbek ebben nevelkedtek, jól, biztosan érzik magukat benne, s a fiatalok is meg tudják csinálni. Ami modorosság van a dologban, a stílus hozza magával. Eleinte kissé különösen, énekszerűen hatott ránk ez az előadásmód, lassankint azonban belejöttünk, s mire teljesen belejutottunk a darabba, megvolt az illúzió. A fődolog az volt, hogy meg tudtak egységesen maradni a darab tónusában, mert nincs, ami az illúziót jobban zavarná, mint a tónusból való kiköke-
nések, az előadó stílusok összekeveredései. A Nemzeti Színházban nem gyakori az egységes, jól összekomponált előadás – ezt legalább ezúttal megkaptuk. Talán inkább szubjektív benyomás, de egyszer-másszor úgy éreztük, a szereplők némelyike némi kevés önkénytelen öniróniát éreztetett a szavalásában, mintha maga is furcsállaná, hogy most így, szavalva kell beszélnie, s túlságosan kielezte az egésznek éneklésszerű jellemét. Kisebb baleseteket leszámítva azonban fel tudta kelteni a játék azt a hangulatot, amelyre szükség van. Ki kell emelnünk *Gál*⁴⁵ játékát a főminiszterrel való, egykor híres jelenetben, s általában Miller egész szerepének ábrázolásában – ebben meggyőződés is volt, tehát meggyőző volt.

Talán meg is könnyíti ez a szavaló mód a színész munkáját, mert az előadás stílusát készen, tradicionálisan kapja, nem kell magának keresnie, mint a modern realiztikus előadásmódban. Olyan színész is, mint *Bakó*,⁴⁶ aki máskor könnyen elvétí a stílust, könnyen és biztosan mozgott benne, de meglepően tudta *Váradi Aranka*⁴⁷ is, aki pedig másban nevelkedett. *Beregivel*⁴⁸ nehezen tudtunk megbé-

fordítója volt. Színházi írásai külföldön is megjelentek. – Ld. még: 1913/2, 41, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 15, 18.

⁴⁵ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

⁴⁶ Bakó László (1872–1928), színész, képzett operaénekes, baritonista. 1899-től haláláig a Nemzeti Színház társulatának (örökös) tagja. A nagy tragikus szerepek várományosa volt, de inkább epigon maradt, erre utal Schöpflin észrevétele is. – Ld. még: 1914/22.

⁴⁷ Váradi Aranka [Várady] Aranka [Gizella] (1886 –[Mallorca]1966), színésznő, énekesnő, Várady Antal leánya. A Nemzeti Színház (örökös) tagja volt. Második férje gróf Bánffy Miklós (1939). Ld. *Bánffy Miklós estéje. Levelek. Váradi Aranka naplója 1944–1952*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kolozsvár, Polis, 2002. – Ld. még: 1913/10, 41; 1914/16; 1918/4, 13, 15, 19.

⁴⁸ Beregi [Berger] Oszkár (1876–[Hollywood] 1965), színész. 1896-ban a Vígszínház alapító tagjai között volt, a megnyitón ő köszöntötte Ferenc Józsefet, majd 1899-ben a Nemzeti Színház tagja lett. 1907 és 1910 között Berlinben játszott Max Reinhardt-nál. A Tanácsköztársaság alatt szavalt, ezért indult ellene eljárás. Az Ébredő Magyarok Egyesülete hajszája elől Bécsbe, majd a Egyesült Államokba menekült, ahol ismét Max Reinhardt társulatában lépett fel, illetve Berlinben és Hollywoodban filmezett kétségbevonhatatlan sikerrel. Szerelme volt Isadora Duncan. 1930-ban tért

külni, különösen a szenvedélyes jelenetekben; nála a szenvedélyes beszéd egyértelmű a nagyon gyors beszéddel, s a vége az, hogy a nézőtérrel nem lehet a szavát megérteni. Egész tirádák elvesztek így a számunkra. *Márkus Emília*,⁴⁹ *Gál, Ivánfi, Dezső*⁵⁰ s a többiek is jók voltak. Egy kicsit mindig úgy éreztük, mintha operában volnánk, de ez nem volt kellemetlen, s miután megszoktuk, nem is zavart. A közönség érdeklődése nem volt valami nagy, de aki ott volt, az nem bánta meg ezt az estjét.

Schöpflin Aladár

haza. 1939-ben leparancsolták a színpadról, az OMIKE művészakciójának volt szervezője. 1945-ben Szegedre szerződött, de személyes tragédiák és egy színházi csalódás miatt 1946-ban emigrált. Sokáig élt Dél-Amerikában, majd Los Angelesben telepedett le. Amerikában *Életem regénye* címmel megírta visszaemlékezéseit, a még mindig gépiratban létező, kiadatlan szövegből részleteket közölt a másolatot birtokló Gajdó Tamás színháztörténész (pl. Jászai Marira való emlékezését: *Holmi*, 1998/7. 1000–1019.; az Isadora Duncanról szóló részt: *Holmi*, 1998/12. 1727 – 1743). – Ld. még: 1913/2, 41; 1917/44; 1918/9.

⁴⁹ Márkus Emília – ld. 1912/44; 1913/2, 49; 1914/22; 1918/9, 18; 1919/5.

⁵⁰ Dezső József (1867–1915), színész. Először Pécsre, aztán Győrbe, illetve Sopronba szerződött, 1891-ben mint vendég lépett fel a Nemzetiben, ahová rögtön szerződötték. Visszaemlékezők szerint az egyik legvonzóbb egyéniség volt a színpadon is, a magánéletben is. Elegáns volt, eleven kedélyű, de a kedélynek mélységei is voltak. Bohém és otthonát szerető polgárember keveréke volt.

1913. 60. évfolyam

1913. 2. sz. január 12. 24.

Színházak. Kisbán Miklós: A nagyúr – a Magyar Színházban; Leconte de Lisle: Az Erinnüsök – a Nemzeti Színházban

A karácsony és vízkereszt közötti rövid idő két nevezetes és minden tekintetben örvendetes eseményt hozott a budapesti színházi életben. Egy új drámaköltő tehetség tűnt fel, melynek hivatottságát eddig legfeljebb ha sejtettük, amely azonban most meggyőzött arról, hogy alkalmas a legnagyobb színpadi problémák megoldására is. Egy olyan előadást láttunk, amely meggyőzően bizonyítja, hogy ha klasszikai művek színpadi ábrázolásáról van szó, a Nemzeti Színház még mindig az ország első színpada, sőt a legmagasabb európai színvonalat is eléri.

Az új drámai tehetség Kisbán Miklós, vagyis, mint ma már mindenki tudja, gróf Bánffy Miklós.¹ Mai közéletünk egyik legérdekesebb egyénisége. Az ország legelőkelőbb történelmi családjai egyikének sarja. Országgyűlési képviselő, de a politikai élet előterébe nem lépett soha. A maga társadalmi körében mint univerzális tehetség ismeretes: kitűnő muzsikus, az amatőr mértéket jóval túlhaladó rajzoló művész, kinek karikatúráit egyaránt ismeri Budapest, Bécs és Berlin arisztokráciája; talentumos író, aki egy kis színdarabjának sok erőteljes vonásával már évekkel ezelőtt figyelmet keltett, s egy csapat novellájában némely, az úri dilettánst jellemző bizonytalanság mellett is, feltűnő írói erőt árult el. Mostanáig azonban az úri amatőrség kedvteléseiben szórta széjjel magát – születése, társadalmi állása, az a kör, amelyben él, nyilván akadályára volt abban, hogy művészi-

¹ Gróf Bánffy Miklós [Kisbán Miklós írói álnév] (1874–1950), államtudományi doktor, író, politikus. 1901 és 1918 között képviselő, 1906 és 1910 között Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánja, 1912 és 1918 között a M. kir. Operaház és a Nemzeti Színház intendánsa, korszakalkotó szcenikusa, az utolsó magyar királykoronázás (1916) teljeshatalmú felügyelője, 1921–22-ben a Bethlen-kormány külügyminisztere, 1923 és 1927 között az Országos Képzőművészeti Tanács elnöke. 60 ezer holdas erdélyi földbirtokos, mecénás. Bartók Béla támogatója, 1918-ban szerepe volt a korábban elutasított két Bartók-mű, *A kékszakállú herceg vára* és *A fából faragott királyfi* színrevitelében. Az ősbemutató díszlettervét is ő készítette. 1926-ban visszaköltözött Erdélybe, majd a terület visszacsatolása után, 1940-től öt éven át felsőházi tag. 1934-ben a szegedi szabadtéri játékokon megrendezte *Az ember tragédiáját*. 1934 és 1940 között jelent meg *Erdélyi Trilógiája* (*Megszámláltattál; És híjjával találtattál; Darabokra szaggattatol*). F. Dózsa Katalin: Bánffy Miklós, a színházi látványtervező. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. (1996). 337–347. Írásművészetének ma már nagy szakirodalma van, ld. pl. *A Nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete*. (Válogatta, szerkesztette, összeállította Sas Péter. Budapest, Nap Kiadó, 2008.) – Ld. még: 1913/24; 1918/13.

leg koncentrálna magát, és teljes erőfeszítéssel igyekezzék kifejtetni a lényében lapangó művészi tulajdonságokat. A született tehetség azonban nem hagyja magát sem széjjelszórni, sem elpazarolni, előbb-utóbb koncentrálna, az ember akarata ellenére is. Gróf Bánffy Miklós is végül, már érett férfi korában, egyszerre csak, talán nem is egészen saját akaratából, belekerült művészi életünk középpontjába. Élére állott az állami színházaknak az intendáns hatáskörében, s máris észrevehető eredménnyel fogott hozzá az Operaház megállapodásra jutni sehogy sem tudó viszonyainak rendezéséhez.² Ugyanekkor pedig előállott egy drámával, amelyről mindenkinek el kell ismerni, hogy a magyar drámaírásnak legnagyobb és legtöbb művészi lendületű erőfeszítése évek hosszú sora óta.

A *nagyúr*, gróf Bánffy darabja, modern értelemben vett történelmi dráma, egy tragikai elemekkel teli történelmi eseménynek a mai történet-látás és a mai pszichológiai megértés eszközeivel való ábrázolása.³ Attila haláláról szól. Ez a tárgy már vagy száz év óta izgatja a költők képzeletét, próbálták már megközelíteni eposzban, regényben, drámában, de megoldani még senki sem tudta. Arany János alighanem megoldotta volna, de csak az expozícióig tudott eljutni a *Buda halálával*. Magának a tragédiának magvához pedig senki sem jutott oly közel, mint gróf Bánffy Miklós új darabjával.

Két, egymással mindig szembekerülő, a kultúra történetének folyamán szüntelenül összesűrűlő, ellentétes emberfaj áll szemben *A nagyúrban*. A kultúrától szaturált, de egyúttal degenerálódott, hajlékony, ravasz, alattomos és öntudatra nem is mindig jutó titkos belső meghasonlású kultúrember asszonyos típusa és a kultúrátlan, de nyers erejében egészséges, és ami fő, egységes lelkű barbár férfi típusa. Ennek a két fajtanak az összeütközése sohasem volt annyira döntő tényezője a világtörténelemnek, mint a népvándorlás korában. Bánffy a kettőt természetüknek megfelelően egy nő és egy férfi alakjában állítja szemünk elé. A férfi Attila; hatalmas férfi, csupa erő és cselekvés, testben-lélekben egyvonalú és egységes, önmagából soha ki nem billenő. Ereje, egyéniségének hatása betölti az egész világot; egyik felét áhítattal, lelkesedéssel, ragaszkodással vagy meghunyászkodással, a másik felét borzalommal és gyűlölettel. Aki bármiféleképpen közel kerül hozzá, ellenállhatatlan hatása alá kerül, akár szegény, félvad szláv pásztor, akár a bizánci udvar fortélyos, dogmatikai szórszálhasogatásokon nevelt, vakbuzgó és lelke mélyén hitetlen diplomatája. Hatása alá kerül a nő is, Mikolth hercegnő, az elpusztított gót fejedelmi család utolsó sarja. A megölt ősök, az elveszett biroda-

² Bánffy Miklóst 1912-ben nevezték ki az intézmény élére, úgy ahogy akkor szokás volt, a kormány közeli arisztokrácia szalonjában, az ő esetében Zichy Margitnak, Zichy János kultuszminiszter feleségének estélyén. 1912 és 1917 között töltötte be a teljhatalmat adó szerepet. Megreformálta az „elaggott” olasz repertoárt, és vendégművészek szerződtetésével is emelte a nívót. 1907-től Máder Rezső – Hevesi Sándorral karöltve – kísérletezett egy Népszínház–Vígopera alapításával, 1911-től az Operaháznak újabb konkurenciája támadt, a Népopera (ma Erkel Színház). Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Főszerkesztő Székely György. Budapest, Magyar Könyvklub–Magyar Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 54–101. [A fejezetet Tallián Tibor írta]

³ A szindarabról Schöpflin írt a *Nyugatban* is (1913/1. 74–75.)

lom, a leigázott nemzet emléke, a gyűlölettől lihegő bizánci környezet irtózáttal és bosszúvággal tölti el az ellen, aki szerencsétlen sorsának okozója, Attila ellen. De Attila lényének ellenállhatatlan férfiassága, népek és asszonyok leigázására egyképpen rátermett szilaj ereje megfogja és hatalmába keríti a szép hercegnő női érzékeit. Öntudata felszínén a gyűlölet és bosszúvágy forr, ő maga is azt hiszi, ez vonzza egész lelkét lenyűgözötten Attila felé, de öntudata mélyén, ahol azok az érzések rejtőznek, amelyek az ember életének sorsát eldöntik, ott a szerelem Attila iránt, akit még nem is látott, s aki férfiassága hírével is megejtette, belső meghasonlásba hajtotta az asszonyos férfiak között élő, igazi férfit még nem találó leányt.

Pszichológiai szempontból Mikolth hercegnő e belső meghasonlása a dráma tulajdonképpen központja, az öntudatlan szerelem fokonzenti öntudatra jutása a drámai probléma, s eláradása az egész lelken, a felszínen forró bosszúálló indulatok fölött, a kifejlés. Attila velejében epikai alak, úgy is van beállítva: nyugalmasan, mindig egyformán és változhatatlanul, magasan egész környezete s az egész dráma felett álló fenségében. Neve, híre, alakjának nagyszerűsége betölti az egész színpadot az első szótól kezdve, a színházi néző is úgy van vele, ahogy egykor volt egész Európa: folyton várja Attilát, folyton azt kérdi, hol van, merre jár Attila, mit forral Attila, De ő maga csak későn, a harmadik felvonás végén lép elénk, akkor is a szín háttérében, lóháton, csaknem teljesen némán. Mikor aztán csakugyan belép a drámába, az izgató események sorában ő az egyedüli, aki nyugodt marad, nem kél ki magából, egy kézmozdulattal, egy szemrándítással mozgat mindent, kevés, nyugodt, sziklából vágott szavával sorsokat dönt el, s rettenő férfiasságával a végsőkig fokozza Mikolth hercegnő szenvedélyét, mely akkor még annyira öntudatlan, hogy a gyűlölet szavaival szólal meg a tudatában. Egész élete, amióta tud magáról, az Attila elleni lázadás és bosszú érzéseinek nyomása alatt telt el, s olyan sűrű rétegét rakta le lelkére a gyűlöletnek, amely csak a maga mérgével megmérgezetten bocsátja keresztül a szerelmi felindulást. Ez a gyűlölet-réteg felszakad az ötödik felvonás nászjelenetében: Mikolth remegve, elszédülve, magaérzését elvesztve borul Attila karjaiba, de a sokáig táplált bosszú-szándék, a gyilkos eltökéltség, amely eddig vezette, tovább is hatalma alatt tartja: beledőfi Attilába a mérgezett tört. A bosszú kielégült, és ezzel tárgytalanná vált, előmlik Mikolth egész lényén a szerelem: ujjongó extázisban, saját tettét átkozva karolja át a haldokló Attila térdét. Attila mint győztes, egy utolsó férfiadal hőseként roskad össze. Mikolth belső meghasonlása fel van oldódva: egészen asszony, szerelmes, rimánkodó, kezeit tördelő, a végzettel szemben tehetetlen asszony.

Drámai erőben és költői szépségben ennél az utolsó jelenetnél, a darab utolsó felvonásánál különben nem hiszem, hogy lehetne találni a magyar irodalomban. Az a néhány szó, amit Attila, szoborként állva, a kelő nap fényénél, a hajnali kürtök távoli harsogása közt mond, elragadó szépségű. Itt, ami manapság vajmi ritka

dolog, a darab emelte és ragadta magával a színészeket. *Kürti*,⁴ aki a színpadra való első beléptétől kezdve mindig érezettni tudta Attila nagyságát, rettentő királyi és férfiúi erejét, a haldoklás jelenetében olyan színészi magaslatokra jutott, ahol a művészet legnagyobbjaival találkozik *Aczél Ilona*,⁵ aki addig meg-megbotolva küszködött a szerep rendkívül széles hangkörével, itt már uralkodni tudott mondanivalóján, s csaknem teljesen érezettni tudta Mikolth elemien kitörő szenvedélyét. Ezt a tehetséges művésznőt talán kelleténél is élesebben megszólta a kritika. Nemcsak, sőt nem is elsősorban az ő hibája volt, ha nem tudta mindig megérezettni szerepe tartalmát, hanem legalábbis ugyanakkora mértékben a darabé is. A második felvonásban nagyon szép, ideges nyugtalanságú, a szívből feltörő és jellemző hangjai voltak, s csak mikor a darab a harmadik felvonásban hirtelen szétesik, szinte szétfut az Attila elleni intrika homokjába, akkor vált ő is bizonytalanná. Mert nem az exozicció kissé nehéz indulása a baja a darabnak; a két első felvonás, ha van is bennük egy s más felesleges, magukban véve mégis művészettel, igazsággal vannak megcsinálva, hanem a harmadik felvonás huzavonájában, amely már-már veszedelemmel fenyeget. Az író hivatottságát mutatja, hogy a szétesett szálakat a következőkben újra össze tudja fogni, a drámai intrika helyett drámai életet tud belevinni, s az egészet fellendíti a magyar drámaírás legnagyobb magaslataira.

Az előadás is a darab színvonalán áll: a két főszereplőn kívül *Sebestyén*,⁶ a ravasz, eszes, tudós és romlott püspököt kitűnően ábrázolta, *Törzs*⁷ és *Tarnai*⁸ becsületesen megküzdöttek hálátlan szerepükkel, *Dobos Margit*⁹ az első felvonás kis epizód szerepével megalapította színésznői nevét. Az előadás sikerének főrésze

⁴ Kürti/Kürthy József (1881–1939), színész. Másutt való tagságok közben 1913 és 1925 között, valamint 1929-től haláláig volt a Nemzeti Színház művésze. – Ld. még: 1913/12; 1914/16, 22; 1917/38, 44; 1919/5, 9, 21.

⁵ Aczél Ilona [Cs. Aczél Ilona] (1888–1940), színésznő. 1905-ben – a színiakadémia után – Kolozsvárra szerződött, onnan hívta a fővárosba a Nemzeti Színház. 1910-ben Farkas–Ratkó-díjas. (Ezt a díjat 1884-ben alapította egy színházkedvelő pécsi házaspár, anyagi alapja 1921-ben megszűnt, azóta egy gyűrűt adnak pénzdíj helyett. A díjat 2000-ben adták ki utoljára, 2005-ben – változott feltételekkel – újraindították.) 1911-ben feleségül ment Csathó Kálmánhoz, a színház rendezőjéhez, kora kedvelt írójához. 1928-tól örökös tag. – Ld. még: 1913/10; 1917/44; 1919/9, 21, 23.

⁶ Sebestyén Géza (1878–1936), színész, színigazgató. Színészcsalád tagja, öt fiútestvérből négyen lettek színészek (Géza, Jenő, Dezső és Mihály), a legifjabb fivér (Béla) pedig az MTK és a magyar válogatott neves futballjátékosa. 1899-ben debütált Péccsett Shylock szerepében, rögtön nagy hírnévre szert téve. 1905-ben került Kolozsvárra, ez volt pályája egyik kiemelkedően fontos helyszíne. A *Bánk bán*ban Petúr szerepét játszotta, Gertrudis itt vendégként Jászai Mari volt. 1909-ben került a Magyar Színházba, de közben a Nemzetiben is rendszeresen fellépett. 1924-ben a Pesti Városi Színház igazgatója lett. Miskolcon is neves társulatot hozott létre. Szabadkőművesként a Martinovics-páholy tagja volt. A második zsidótörvény a testvéreket leparancsolta a színpadról.

⁷ Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/10; 1914/12, 14; 1917/41; 1918/5, 23.

⁸ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/10, 12, 49; 1914/8, 14, 18, 20.

⁹ Dobos Margit (1887–?), 1909-ben debütált a Magyar Színházban. 1913-ban vissza is vonult.

azonban *Márkus László*¹⁰ illeti; e darab színre hozása, díszleteinek tervezése és kivitele, kosztümjei és az egésznek kitűnően eltalált hangulata eddigi érdekes pályáján bizonyára legteljesebb és leginkább kész munkája.

Jellemző, hogy mikor a Nemzeti Színház újdonságáról szólunk, akkor is elsősorban a rendező munkáját kell kiemelnünk. *Ivánfi Jenő*¹¹ az ősz óta, mióta a színi- és rendezők jöttek ismét divatba a Nemzeti Színházban, már több darab rendezésével tűnt ki, Leconte de Lisle¹² *Erinnüszéinek* előadásával azonban minden eddiginél különb dolgot művelt. Kitűnően tudta a rendezésben, a díszletekben, a világítási effektusokban, a csoportok elhelyezésében éreztetni a darab tőlünk távol eső, szemünkben – hogy úgy mondjuk – meseszerű mivoltát, azt, hogy itt a valószínűleg nem mai reális értelemben vett, hanem erősen átvitt értelmű ábrázolásáról van szó. Igaz, a művészgárda is nagy segítségére volt az egész darab levegőjének megteremtésében: *Jászai Mari*,¹³ *Márkus Emília*¹⁴ nagyszerűen értenek a klasszikai pózokhoz, a nagystílusú deklamációhoz, s mellékes szereplők is, mint *Rajnay*¹⁵

¹⁰ Márkus László (1882–1948), újságíró, műkritikus, drámaíró, díszlet- és jelmeztervező, rendező, színiigazgató. Többek között Gulácsy Lajos, Márfy Ödön egyik felfedezője, a Nyolcak csoportjának nagy híve. Színikritikusként Hevesi Sándor „tanítványa”, dramaturg a Thália Társaságnál. 1907-ben szerződött a Magyar Színházhoz, ahol a vizuális megjelenésre tesz igen nagy hangsúlyt, a díszlettervezők közül először az ő neve szerepel a színlapokon. Ő állította színpadra Rostand *Sasfiókját* (1908), Bíró Lajos *Sárga liliomát* (1913), Szomory Dezső *II. Lajosát*. Együttműködött Korda Sándorral a némafilmek képi világának kimunkálásában. 1923-ban került az Operaházba, amelynek 1935 és 1944 között igazgatója, az első *Ring*-ciklus színpadra állítója, 1926 és 1952 között az ő rendezésében és díszleteivel ment a *Háry János*, és a *Szekelyfonót* is ő mutatta be. Tanítványa volt Oláh Gusztáv és Nádasdy Kálmán. A nyilas hatalomátvétel után zsidó művészeket bújtatott lakásán. 1947-ben Major Tamás szerződötti rendezőnek a Nemzeti Színházba.

¹¹ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/41, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 15, 18.

¹² Leconte de Lisle (1818–1884), francia parnasszista költő, a csoport vezetője, műfordító. *Le Parnasse contemporain* címmel 1866-ban jelent meg nagyhatású közös antológiájuk, 1871-ben pedig annak második, 1876-ban harmadik kötete. Görögül és latinul is kiemelkedően jól tudott, a nevéhez fűződik a teljes *Iliász* és *Odüsszeia* francia fordítása. Művészi és társadalmi tekintélye igen magas volt. A Luxembourg Könyvtár élén állt.

¹³ Jászai Mari [Krippel Mária] (1850–1926), színésznő, az egyik legnagyobb magyar tragika. Az östehetség a fővárosi színjátszással vetekedő Kolozsvárott lett ismert, 1872-ben a Nemzeti Színház intendánsa személyesen utazik le hozzá szerződéssel, és viszi a Nemzeti Színház társulatába. Gertrudis szerepében mutatkozott be a fővárosban (Laborfalvi Rózától véve át a szerepet), ahol 300 szerepnél többet játszott el. Fordított és írt is (napló, tárca, úti levél, tanulmány a női emancipációról). Gyengéd kapcsolat fűzte Feszty Árpádhoz, Reviczky Gyulához, akit Szomory Dezsőért hagyott el. – Ld. még: 1917/44; 1918/13, 23, 48.

¹⁴ Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/49; 1914/22; 1918/9, 18; 1919/5.

¹⁵ Rajnai/Rajnay Gábor – ld. 1912/50; 1913/10; 1914/16.

és *Bartos*¹⁶ pompásan beszéltek. *Beregi Oszkár*¹⁷ pedig itt sem tudott ugyan szabadulni némely modorosságától, de hangjának melegsége, árnyalatokban gazdag szépsége és dikciójának szenvedélye magával ragadott.

A darab különben súlyos és ragyogó költői mű: Aiszkhülosz tragikái komor szenvedélyének érdekes transzponálása egy modern francia pesszimizmusába és retorikájába. Hatalmas erejű versei lenyűgöző erővel, mint a vízesés zuhognak a hallgató fülébe, de azért mégis nemegyszer visszakívánkoztunk belőlük az eredeti görög elemi, klasszicizáló mesterkedéstől még el nem halványodott erejéhez. A hangsúly *Leconte de Lisle* drámájában teljesen a beszéden, a versek retorikailag hőmpölygő áradásán van, amelynek erejét sokszor éreztük *Ivánfi Jenő* fordításán, de – s ez már a francia költő hibája – éreztük néha a mesterséges, magára szuggerált indulatok hideg leheletét is. Az Oresztész-tragédia sötét tragikuma a maga eredeti világfelfogásából kilendítve is hatásos marad, mint minden, ami az emberi lélek ősi, elemi, ösztönszerű indulataihoz megy vissza, és megrázó cselekedeteket megrázó módon vetít elénk.

Két oly előadásról szól ez a beszámoló, amelyek fényes bizonyítékai annak a nagy és gazdag lehetőségeket rejtő fejlődésnek, melybe színházi életünk jutott.¹⁸

Schöpflin Aladár

1913. 8. sz. február 23. 144.

Színházak. Közönség, darabok, színészek

Míg a teoretikusok és a nagyképűek – nálunk ez a kettő csaknem mindig egyet jelent – nehézkes és homályos elméleteket állítanak fel a színház és dráma művészi törvényeiről és feltételeiről, a közönség könnyen megoldja a dolgot a maga használatára. A közönségnek a színház legelső sorban társadalmi intézmény, nagyszabású, díszes és művelt szórakozó hely, ahova azért megy, hogy kellemes környezetben, az előkelőség és gondtalanság illúziói közt, sivár mindennapi kenyérgondjaitól, apró-cseprő családi és háztartási vesződéseitől menekülve elszórakozza estéjét. Neki az is fontos, hogy a rendesenél gondosabban és díszesebben öltözött, disztinváltabban viselkedő emberek között ül egy mindenféleképpen feldíszített, fényesen kivilágított teremben, ahol minden arra szolgál, hogy kiemelkedhessen szürke mindennapjából, és három órára az életnek kellemesebb,

¹⁶ *Bartos Gyula* (*Barthos*) [*Prinz Salamon*] (1872–1954), színész. Tizenöt évesen elszökött hazulról, hogy színész lehessen. 1907-ben lett a Nemzeti Színház tagja, majd örökös tagja. 1941 után nem léphetett színpadra, csak 1945 után került ismét a társulathoz. 1952-ben Kossuth-díjat kapott. Játszotta az itt említett *Harpagont*, *Tiborcot*, *Jágót*, *Lőrinc barátot*, *Lukát* az *Éjjeli menedékhelyben*, *Cassiust*, *Shylockot*. A némafilmekben kezdte filmes szerepléseit, de epizodistaként még játszott az 1953-as *Föltámadott a tengerben* is. – Ld. még: 1914/14; 1918/13, 18; 1919/5, 9, 21.

¹⁷ *Beregi Oszkár* – ld. 1912/50; 1913/41; 1917/44; 1918/9.

¹⁸ Az írással szemben három, teljes oldalt betöltő, informatív, jó minőségű fényképfelvétel látható az előadásról.

gondtalanabb, hiúságát csiklandozó formáiba képzelje magát. Az erre való készséget és szándékot már hazulról hozza magával, élvezni akar és könnyen is élvez. Innen van, hogy a mindennapi élet dolgaiban követelőző, bizalmatlan és okvetetlenkedő közönség a színházban naivvá, könnyen becsaphatóvá s a legátlátszóbb és legolcsóbb fogásokkal megtéveszthetővé válik. Csak olyat adjanak neki, amelyet látni kíván, azok a szempontok, amelyek a színdarabtól valami magasabb rendűt, az emberi lélekbe való elmélyedést, a drámai formában való egyéni művészetet követelnek – őt nagyon kevés háborgatják.

Ez így van a világ minden nagyvárosának közönségénél, s ez magyarázza meg a világsikerét nem egy olyan darabnak, amelyről a magasabb szempontból szemlélőnek nincs egyetlen szava sem. Nálunk fokozott mértékben van ez így, mert másutt, régibb és mélyebb irodalmi és színházi kultúrájú városokban a nagyközönség ez átlagtömege fölött mégis van egy elég nagyszámú magasabb réteg, amelynek egyrészt kényesebbek az igényei, másrészt meg fel tudja fogni az írónak művészibb törekvéseit is, és nem riad vissza, ha az író egy kissé több figyelmet és elmélyedést kíván tőle, és pártját fogja akkor is, ha munkája nem alkalmas arra, hogy a szó vásári értelmében népszerű legyen. Nálunk még a színházi premierek közönsége is túlnyomó részben olyanokból áll, akik divatból nézik meg a darabok első előadásait, de ízlésben, igényekben semmivel sem különbek az átlagnál.

Ez a közönség mindenekfelett szeret elegáns embereket és előkelő dolgokat látni a színpadon: frakkos színészek, nagy toalettben fellépő színésznők, kivált, ha néhány gróf vagy milliomos van köztük, már jó harmadrésze a sikernek. Egy kis érzékiség, de ügyesen beadva, hogy ne bántson, ne állítsa az embereket a morális ítélet kényszere elé, szintén nem utolsó tényező. Nagyon hasznos dolog a szentimentalizmus, ha egy kis elmésséggel van keverve, olyasformán, mint a málnaszörp a szódavízzel. Egy kis lármás szavalás sem árt. Csak semmi, ami felrázza az embereket, semmi nyugtalanító, semmi, amit hazavisz az ember a színházból, hogy otthon tovább tépelődjék rajta, hogy vonatkozásba hozza a saját életével. A mi közönségünk nem szereti a saját életét látni a színpadon; olyan életet szeret látni, amely csillogóbb, silány gondoktól mentesebb, mint az övé – a maga életével elég baja van napközben, estére a színházban valami különbet akar látni. Felvidulva akar hazamenni a színházból, mint valami szellemi fürdőből, nem pedig gondolkodóba ejtve és nyugtalanságokkal eltelve. A maga életéből csak egyet fogad el: ha az író az ő szokott bűneit, léhaságait idealizálja, mentegeti, lehetőleg erényekül tünteti fel, ha az apró gonoszságokkal és mindennapos hitványságokkal szemben azt a jóakarató, dédelgető elnézést tanúsítja, ami a mi közönségünket oly különösen jellemzi.

Irodalmi és színházi tradíció dolgában még mindig erősen életben vannak nálunk a Dumas–Sardou-féle francia dráma¹⁹ tradíciói, inkább társasági, mint társadalmi problémáival, sematikus alakjaival, néhány nagy, teátrális hatásra számított jelenetre épített, meglehetősen átlátszó technikájával. Ez a francia dráma még mai

¹⁹ Dumas–Sardou féle dráma – ld. 1912/11; 1914/13, 22.

eldurvult formájában is kedvence közönségünknek, Bernstein²⁰ és Bataille²¹ mindig biztos írók a mi színpadjainkon. Az intimebb, mélyebb és komolyabb dráma mindig gyanúval találkozik: intimitásait nem veszik észre, mélységeit nem értik meg, komolyságát nem szeretik. Ennek az ízlésnek a divatos társasági dráma és a bohózat való, a tragédia mélysége, a nemes komédia finomsága idegenül érzi magát benne. Szívesen fogadják a kosztümös darabot, ha máskülönben megfelel az igényeknek, vagyis, ha galantéria, diszkrétan szavaló romantika van benne. Elfogadják a parasztkosztümöt, de csak ha mulatságos, vidám történetekben forog – emberemlékezet óta megbukott minden népies darab, amely komolyabb összeütközéseket mozgatott a színpadon.

Így érthető, hogy a világirodalom nagy drámaírói közül csak az egy Shakespeare tud közönséget vonzani, ő is talán leginkább mindenekfölött álló presztízsével. A többiek csak tiszteletbeli vendégek. A modern nagyok mind megbuknak. Ibsennel²² éveken át hiába kísérleteztek színházaink, az egy *Nóra* kivételével minden darabja megbukott, Hebbel,²³ Hauptmann²⁴ sohasem tudott zöld ágra vergődni – a német drámának általában gyanús híre van nálunk. De a francia drámából is csak a lármás, divaticikkszerű darabok és az alantas, frivol bohózatok boldogulnak, a legtöbb olyan kísérlet, amely modern francia írók finomabb tónusú darabjaival próbálkozott, alig jutott tovább az erkölcsi sikernél.

A publikum ilyen irányú ízlése teszi a magyar drámaírást olyanná, amilyen. Az író kénytelen alkalmazkodni a közönséghez, vagy – ha nem teszi – leszorul a színpadról. A színgazdátok ismerik közönségüket, s csak olyan darabokat visznek elébe, amelyek a siker kipróbált eszközeivel dolgoznak, s ilyenekre biztatják az írókat. Ezen a réven kapott fel legújabb drámaírásunkban a számításnak, a sikerre való dolgozásnak az a szelleme, amely tagadhatatlanul jelentékenyen alábbszállítja örömlőnkönk miatt a fellendülés miatt, melyet a magyar dráma legújabban elért. A színház üzleti szelleme inficiálja²⁵ az írókat is: első és uralkodó szempontnak a

²⁰ Henry Bernstein – ld. 1912/44, 50; 1913/12; 1914/13, 16, 24.

²¹ Félix Henry Bataille (1872–1922), francia drámaíró és költő, Elek Artúr a fiatal francia drámaírók legérdekesebb egyéniségének nevezte. „És az eszköze a legbecsületesebb és a legművészebb. A dialógussal fejti ki mindazt a sok finomságot, ami jellemeiben lakozik. Elmésebben, ötletesebben, kedvesebben Dumas fils sem tudta szereplőit beszéltetni. S Bataille darabjaiban a párbeszéd igazán nem egyéb a jellemzés eszközénél. Szereplői a maguk nevében beszélnek, nem a szerző nevében. Viszont a szerző azzal kárpótolja magát, hogy olyan lelki helyzetekbe viszi bele hőseit, amelyek neki magának különösen kedvesek.” *Nyugat*, 1908/11. – Ld. még: 1914/24.

²² Henrik Ibsen – ld. 1912/11; 1914/22, 24; 1918/13, 18.

²³ Friedrich Hebbel – ld. 1912/11.

²⁴ Gerhart Hauptmann (1862–1946), Nobel-díjas (1912) német drámaíró, a német naturalizmus legnagyobb alakja. Ibsen-utánérzésekkel kezdte pályáját, majd *A takácsok* (1892) című darabja hozta meg a komoly, de botrányokkal övezett sikert. Egyik legjobb drámája a *Henschel fuvaros* (1898). Utolsó nagy műve az 1932-es *Naplemente előtt*. A náci uralom alatt is Németországban maradt, amiért sokan bírálták, majd az keltett megütközést, hogy a „keletnémet” irodalom megújításában vállalt volna szerepet, ha halála ebben nem akadályozza meg.

²⁵ inficiál (lat): (meg)fertőz

kasszasikert kell nézniök, s a művészi követelmények csak ezután jutnak szóhoz, ha egyáltalán szóhoz jutnak. Ez jut kifejezésre darabjaink fogadtatásánál a német színpadokon: a német színigazgatók, akik ugyancsak szűkiben vannak a sikert ígérő német daraboknak, s elvégre nem láthatják el műsoraikat az amúgy is erősen megcsappant francia termelésből, kapnak a magyar darabokon, a közönség is szívesen elfogadja őket, a kritika azonban merőben üzleti számításnak bélyegzi, annyival is inkább, mert a saját legjobbnak és legművészibbnek tartott íróikat sem tudja ráoktrojálni a közönségre. Hauptmann majd mindig megbukik a német színpadokon, egyes magyarok meg, akiknek úgyszólván kizárólagos erényük az ügyesség, sikereket aratnak – érthető a német kritikusok felháborodása, különösen, ha tekintetbe vesszük a mai német kritika arroganciáját és sznobizmusát.

Nekünk azonban nincs okunk ezen túlságosan felháborodni. Ha egyebet nem is, annyit elértek a külföldre kerülő magyarok, hogy megmutatták, nálunk is van irodalmi és színházi élet, és megnyitották az útját, hogy ha lesz majd nagyszabású, művészi magyar drámánk, ez is túlkerülhessen Dévényen. Idehaza pedig mindenesetre megcsináltak egy nagy dolgot, olyat, ami még eddig sohase volt, pedig majd egy évszázadja törekedtünk rá: az eredeti magyar színházi műsort. Ma már a magyar darabok az uralkodók színpadjainkon, s a külföldiek a járulékok. Nemcsak a Nemzeti Színházban, melynek hivatásszerű kötelessége magyar darabokat előadni, hanem többi színházainkban is. Az idén például a Magyar Színház, amely a legtöbb és legnagyobb sikert aratta, csupa magyar darabból állította össze újdonságait, a Vígszínháznál pedig, mely néhány évvel ezelőtt még elvétve is alig adott eredeti darabot, szinte megbotránkozást kelt, hogy idei műsorán még csak egy eredeti új darabot adott elő. Még nem nagyon régen ezelőtt a magyar darab, ha nem származott az egy-két közkedveltségű író valamelyikétől, bizonyos előlegezett bizalmatlansággal találkozott, a publikum bizalmatlankodó hangulata közben indult útjára – ma már bízni tudunk íróinkban, megvan a magyar darabnak a presztízse. Ez pedig nagyon fontos dolog, mert azt jelenti, hogy színházi életünk végre kezd a maga lábára állni, s megvan már az a talaj, amelyen az igazi, eredeti magyar dráma kifejlődhetik. S bízunk benne, ki is fog fejlődni, mert az írói tehetségek, ma jobban, mint valaha, a dráma felé fordulnak, s irodalmunknak az az általános fejlődése a művészi felé, mely a legutóbbi tíz évben észlelhető, körébe fogja ragadni a drámát is. Épp ezért csak csodálni tudjuk azt az ellenérzést, amellyel némely körökben a mai magyar drámaírást nézik, s úgy akarják feltüntetni, mintha valami veszedelmes irányokba vezetne. A dolgokat a folyó étellel való kapcsolatukban kell nézni – ezt szokták nálunk elfelejteni a könnyen ítélők és elítélők –, s az élet mellett szól, hogy drámánkban és drámaíróinkban megvan a fejlődésre való képesség, és csak letagadni lehet, hogy irodalmi szempontból is a fejlődés jeleit kell látnunk: drámaírásunk színvonala ma magasabb, mint néhány év előtt volt, s évrőlévre magasabbá válik.

Igazán jó dolga csak a színésznek van. Neki nem kell megalkudnia, kompromisszumokat kötnie a közönséggel, neki csak játszania kell. Színigazgató, drámaíró mind csak azon van, hogy mennél több alkalmat adjon neki érvényesíteni te-

hetségét, hogy mennél jobban játszhasson és mennél nagyobb sikert arathasson. A közönség pedig naivul, élvezni kész kedvvel szereti; a színésznek mindig hálás a mi közönségünk. Közepes színész is kedvencévé válhatik, a kitűnő színésznek pedig már a színpadon való megjelenése is siker. Csaknem minden színészt túlbecsül nálunk a közönség, a legkritkább eset az, hogy színészt, akármilyen gyöngén eljátszott szerepében is, visszautasítsanak. Láthatólag öröm a nézőtéren, ha egy új színész tűnik fel, ha egy eddig háttérben maradt tehetség egyszerre érvényesül. Ez persze naivitás is, a közönség kritikai érzékének fejletlensége a színész művészetével szemben, de jó a színgazgatónak és jó az íróknak is, mert a színész révén nekik is több jut a sikerből.

A francia darabok kedveltségét nagy részben a színészek tartják fenn. Ezeket tudják legbiztosabban játszani, a régebbi színészgenerációktól készen örökölték az erre való készségeket, a színjátszás stílusát. Másfelől a francia dráma dolgozik legjobban a kezére a színésznek, mindenképpen megkönnyíti a munkáját, az érvényesülését, szerepeket ad elsősorban, hálásakat, könnyen eljátszhatókat. Közepes színész is, ha van rutinja és megtanulta a beszélés mesterségét, nagy sikert arathat. Ezt egyik-másik magyar szerző is próbálja, s láttuk egy-két példán, hogy nagy sikerrel. A német drámaírókat ellenben igen sokszor az öli meg, hogy nem tudnak a színésszel együtt dolgozni, olyan feladatokat rónak rá, amelyeket lehetetlen megoldani, vagy csak kivételes színészi egyéniség tudja megoldani. Kivételes színészi egyéniség pedig mindenütt nagyon kevés van. Jó színész ellenben, nálunk legalább, van elég, a színházakat már a verseny is sarkallja mennél jobb előadások tartására, ebben a tekintetben is évről évre haladást láthatunk: a régi híres slendrián néha ki-kiütközik ugyan még, de máris tűnőben van színpadjainkról.

Schöpflin Aladár

1913. 10. sz. március 9. 186.

**Színházak. Bernard Shaw: Caesar és Kleopátra – a Nemzeti Színházban;
Bíró Lajos: Tavasz ünnep – a Magyar Színházban;
Hajó Sándor: Lakájok – a Vígszínházban**

A történelem s ennek nyomán az irodalom stilizálva adja nekünk a hősokeket; a rendes méreteken túlmenő emberi nagyságot eddig csak úgy sikerült szemlélhetővé tenni és megértetni, hogy kiemelték a mindennapi élet aprólékosságainak kicsinyítő keretéből, elszakították azokat a fonalakat, melyek Gullivert a törpék földjéhez kötik, s csak azt mutatták fel, ami a nagyságra tartozik, ami a közönséges embert minden pillanatban arra emlékezteti, hogy itt valami rendkívülről, az emberi méreteket túlfeszítőről van szó.

Bernard Shaw²⁶ ezt a hagyományos stilizáló ábrázolást akarja kiforgatni. Őneki

²⁶ George Bernard Shaw (1856–1950), ír származású angol regény- és drámaíró, irodalom- és zenekritikus, a modern angol és európai színjáték megújítója, a briliáns dialógusok mestere. Lázadó,

legjellemzőbb tulajdonsága a respektus hiánya, ő nem érzi azt az áhítatot, amely abban, amit nagyoknak tart, csak a nagy vonásokat látja meg. Ő úgy állítja fel a tételt: Caesar, akármilyen nagyság volt, éppúgy ki volt téve az emberi élet kicsinyességeinek, mint mindenki más: ötvenéves korára ő is megpocakosodott, a feje kopasz lett, s a kisleányok – ilyen kisleány Kleopátra, mikor találkozik vele – öreg bácsinak nézik. Nem is úgy viselkedik, mintha mindig saját felállítandó emlékszobrához állana modell, hanem mint minden más ember, kicsinyeskedve, panaszkodva, bosszankodva, ha baja van, idegeskedve – szóval nem azzal a folytonos gondolattal, hogy ő most történelmi alak, amit csinál, az történelem, hanem úgy, mint aki éppúgy a mai napnak, napról napra él, mint akármelyik közvitéze.

Ez persze nagyon emberi és lélektanilag igaz felfogás. De az ábrázolás más dolog: itt az a veszedelem fenyeget, hogy a hős nagyon emberivé válik ugyan, de nem látjuk benne a hőst. Shaw Caesarja egy öregedő, nagyon szellemes filozófus, aki szerfölött okos dolgokat tud mondani például arról, hogy nemes és nagylelkű dolgokat cselekedni nem jóság, hanem okosság – de, hogy mennyiben Caesar, a világtörténelem terhét a vállán hordozó óriás, azt nekünk kell magunkkal hozni tudatunkban, történelmi ismereteinkből, Shaw ugyan nem mutatja meg. Neki sem sikerült a lehetetlen: a kicsi dolgok csepp vizében megláttatni a napot. Az, hogy folyton fölényben van környezete fölött, még nem nagyság – ezt a fölényt gyakorolja akármelyik angol generális, mikor valami gyarmati fejedelem udvarába kerül.

Ha azonban Shaw nem akart mást, mint elmésen anakronisztikus komédiát adni, amelyben, történelmi alakok szerepelnek – azt adott. Néha ellapul és egy kis unalommal környékezi a nézőt, de legtöbbször oda tudja rögzíteni a színpadra. Néhány jó mellékalakot hoz be. Kleopátrának van egy kis irodalomíze, ami ebben a vonatkozásban sablont is jelent: a kis macskaleány, akiben Caesar felébreszti az asszonyt és a királynét, mire aztán párduc lesz belőle, és magának Caesarnak is fölébe akar kerülni, nem egészen ismeretlen vonásokból van összeszöve. Jó alakok azonban Caesar alvezére Rufio, a zsörtölődő, urával bizalmaskodó, de a halálig

ateista útkereső volt Shelley és Blake hatása alatt. Haláláig szocialistának vallotta magát, szocialista (fabiánus, azaz a polgárság átalakító erejét hirdető, nem osztályharcos) társaságok leghatásosabb pamfletírója és nagyhatású szónoka volt. Háborúellenessége miatt sokan támadták. A festészetben az impresszionizmus, a zenében Wagner, az irodalomban Ibsen szószólója volt. 1925-ben Nobel-díjat kapott. 1931-ben – kormánydelegáció tagjaként – meglátogatta és dicsérte a fiatal Szovjetuniót, bár saját szemével látta, ahogy Moszkva utcáin összeszedik az odáig felvergődő éhezők holttestét. Éles kritikával figyelte a fasiszta államok születését. Főbb darabjai: *Warrené mestersége* (1893, mo-i bemutató 1909); *Kellemtelen színdarabok* (1898; mo-i fordítása: Hevesi Sándor, 1923); *Man and Superman* (1911/12; magyarul utóbb *Tanner John házassága* címmel lett ismert); *Pygmalion* (1912; ford. Hevesi Sándor, mo-i bemutató 1914; musicalként 1955-ben mutatják be a Broadwayen); *Szent Johanna* (1923/24, ford. Hevesi Sándor, mo-i bemutató 1923); Itt érintett darabját Mikes Lajos fordította magyarra már 1909-ben. Későbbi fordítói között Ottlik Géza, Réz Ádám és Mészöly Miklós nevét kell említeni. – Ld. még: 1913/24; 1914/2, 12.

hű katona (*Somlai*²⁷ jól játszotta), jó nemcsak a szerző akaratából, hanem *Pethes*²⁸ nagyon intelligens játékából is Britannus, Caesar titkára, a mai átlagangolnak az ókorba vetített, szándékosan anakronisztikus alakja, és kitűnő alak a római dandy, Apollodorus, kit *Rajnai*²⁹ szellemesen és elegánsan ábrázolt. A főszereplők kevésbé sikerültek a színháznak: *Gál*³⁰ néha tán a kelleténél is parodisztikusabban ábrázolta Caesart, de a mondanivalóit szépen mondta el, *Váradi Aranka*³¹ tehetségének korlátait túlhaladja Kleopátra szerepe.

Shaw enigmatikus szellem, nem mindig lehet azonnal meglátni, mit akar, és nem mindig érteni, amit csinál, a tréfa és a komoly dolog között nincs meg nála mindig az átmenet, zavarba ejti a nézőt minduntalan. Ez meglátszott a közönségen és meglátszott a kritikán is, mely mulatságosan ellentétes állásokat foglalt el a darabbal szemben.

*

*Biró Lajos*³² tehetségében eleitől fogva bízunk; azok közé tartoztunk, akik első könyvétől kezdve rokonszenvvel és megértéssel támogatták törekvését. Új darabja, a *Tavaszi ünnep* azonban – nem szívesen mondjuk ki – elkedvetlenít. Nincs meg benne a meggyőződésnek az az ereje, amely nélkül semmi sem lehet meggyőző.

Külső valószínűtlenségek is zavarnak. Jótékonysági bazár van az első felvonásban, Ágnes sátra előtt folyik le az expozíció: itt próbálja a szép, nemes és gazdag lányt végleg magához hajlítani Zólyomi, az eladósodott, hitvány huszárcapitány. (Miért hogy mindig katonatiszt az aljas hozományvadász?) Itt lobban össze Ágnes és a neuraszténiás, művészkarakterű Rápolc másfél év óta elfojtott, eltemetett szerelme. Az események elég izgalmasak, a hang az első pillanattól kezdve eléggé

²⁷ Somlai/Somlay [Schneider] Artúr (1883–1951), színész, színész-pedagógus. Apja angolszász eredetű volt, anyja genovai olasz. 1905-ben szerződött a Vígszínház, majd a Magyar Színház, míg végül – egyéb közjátékok után – a Vígszínház művésze lett. Nagy Endre kabaréjában elsőként szavalta Ady verseit. Bár a Rákosi-rendszertől is Kossuth-díjat kapott, mégis politikai okokból lett öngyilkos. – Ld. még: 1913/12; 1917/38, 44; 1918/15.

²⁸ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

²⁹ Rajnai/Rajnay (Joanovics) Gábor – ld. 1912/50; 1913/2; 1914/16.

³⁰ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

³¹ Váradi/Várad Aranka – ld. 1912/50; 1913/41; 1914/16; 1918/4, 13, 15, 19.

³² Biró Lajos (1880–[London] 1948), író, újságíró, politikus, filmforgatókönyv-író. Nagyváradon kezdte pályáját, Ady Endrével együtt, barátságuk innen datálódott. A *Budapesti Napló*hoz került, Vészi Adyval együtt vitte magával a miniszterelnöki sajtóirodába 1905-ben. A Vészi családdal együtt néhány évig Berlinben élt. Alapító tagja volt a Polgári Radikális Pártnak, s annak lapjánál, a *Világ*-nál volt vezércikkíró. 1918-ban rövid ideig nemzetiségi ügyi helyettes államtitkár volt Jászi Oszkár mellett. 1919-ben szakszervezeti funkciót töltött be, s mert cikkeiben a Tanácsköztársaság mellett állt ki, emigrálni kényszerült. Hosszabb időn át élt Bécsben, Firenzében, Berlinben. Hollywoodban is szerencsét próbált, végül 1931-ben a Korda-fivérekkel alapított közös filmvállalatot Londonban. Schöpfung Aladár szinte minden munkájáról írt kritikát. – Ld. még: 1913/49; 1914/24; 1918/5; 1919/12.

meg van feszítve – de hogy van az, hogy az egész idő alatt senki idegen nem jön oda, holott népes sokadalomban vagyunk? Ágnes persze ékszereket árul, ami elriasztja tőle az embereket, de legalább egy szóra csak jön valaki oda? Az ékszer-magyarázatot maga a szerző adja meg, s az mindig baj, ha a szerzőnek magyaráznia kell a helyzetet.

Mért jön aztán Ágnes Rápolc lakására a második felvonásban? Csak azért, hogy oda lehessen hozni Lizát, a bukott leányt, Zólyomi áldozatát, akit megrontott és elhajtott magától, s aki a darabban az a rekvizitum, amely lehetővé teszi a kifejlést. Odajön Ágnesért Zólyomi, el akarja vinni, de a gyöngé, habozó Rápolc most egyszerre – igen, a szerelem hatalma alatt – elszánt, erős férfivá lesz, és elállja útját. Mégis, ez a jelenet a két férfi között a legjobb a darabban: Zólyomi a bajba jutott ember módjára, barátságukra hivatkozva, megalázkodva kéri, kérleli Rápolcot, úgy vergődik zavarodottságában, mint valami váratlan fizikai akadály előtt, Rápolc úgy áll előtte, mint valami sziklafal, kurta szavai úgy zuhannak Zólyomi felé, mint megannyi mellbelökés. Zólyomi végső dühében kardot ránt rá, ő revolvért szegez neki, s ebben a mozdulatában is van erő. Zólyomi Ágnestől akarja hallani, hogy Rápolcot szereti, nem akar tőle elmenni. A megtört szerelmes alázatos hangján könyörög neki, zaklatja, tépi a leány idegeit, de nem tudja megingatni szerelmes elszántságát. Azzal távozik, hogy ha tíz perc alatt nem látja Ágnest elmenni Rápolctól, főbe lövi magát. Ágnes retteg a miatta omló vértől, menni akar, Rápolc ráhagyja, tegyen, ahogy jónak érzi, de Liza nem engedi menni, beszél neki Zólyomiról, fölfedi egész aljasságát – addig beszél neki, amíg eltelik a tíz perc, s rémülten jelentik, hogy Zólyomi megtartotta szavát. Itt volna a dráma csúcsa, itt kellene kipattanni a heves villamos szikráknak, s idegeinket hatalmába is keríti a dolog. De csak idegeinket. Zólyomi olyan aljas, annyira nem enyhíti emberi vonás, hogy nem sajnáljuk, s Ágnes irtózásában sem tudunk egyebet látni, mint egy lány léleknek rémületét egy frázistól: vért ontottak miattam. Nagyon érezni itt, hogy a kötelek nem a színpadon magán feszülnek meg, hanem a kulisszák mögül feszíti őket a szerző.

A végére aztán nem marad egyéb mondanivalója az írónak, mint a filozófiája. Még elindítja a halálba Lizát: a leány szerelemmel gyűlölte Zólyomit, vesztére tört, s most, hogy Zólyomi meghalt, minek neki élni? Rápolc pedig a sírokon át lépő diadalmas élet himnuszával engeszteli fel Ágnes irtózását. Szépeket mond, meggyőző erő nélkül – ennek az előzményekből kellett volna ide átáramlani. A darab legszebb szavai mégis ebben a felvonásban vannak: Liza mondja. Egyedül itt sejtet Bíró valamit a költőből. Legjobban *Törzs*³³ játszott; Rápolc nem egészen világos, nem szerves karakterisztikájába tudott valami elevenséget vinni, s mindig fölötté állott szerepének. *Aczél Ilona*³⁴ is megtalálta magában azokat a hangokat, melyek a kétségbeesett, életéből kiforgatott Lizát jellemzik. *Gombaszögi Frida*³⁵

³³ Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2; 1914/12, 14; 1917/41; 1918/5, 23.

³⁴ Aczél Ilona – ld. 1913/2; 1917/44; 1919/9, 21, 23.

³⁵ Gombaszögi Frida – ld. 1912/46; 1913/12; 1914/12, 16, 19; 1918/18; 1919/2.

Ágnesnek inkább csak az idegességét rajzolta meg, *Csartos*³⁶ az egyetlen jelenetben, amikor Zólyomiból egyebet is lehet csinálni, mint sablont, a helyén volt.

A *Tavaszi ünnep* csak epizód *Biró* Lajos írói életében, nem rendítette meg bizalmunkat benne, s még mindig várjuk azt az átmelegedést, amely költőt csinál belőle.

*

Hajó Sándor³⁷ disztinyvált író, jó ízlésű, kellemes modorú. Van benne elmésség, ötletei is vannak, még pszichológiája is van. Jó iskolába járt: a finomabb, francia dráma tanítása érezhető rajta. Új darabjának, a *Lakájoknak* egyes részei a mai magyar színpad legjobb vígjátéki alkotásai közé tartoznak.

Az alapötlet érdekes: egy nagyúri ház lakájaival játszatja végig a darabot, az ő sorsuk, életük van előttünk, de úgy, hogy perspektívákat nyit uraik életébe s általában az emberi komplikációk szövevényébe. A ház ura, a herceg, állandóan távol van, János, a főkomornik uralkodik társai felett, zsarnokoskodik, gőgösködik köztük, gyűlölik is érte, lázadoznak ellene, és – azért lakájok – engedelmeskednek neki. Valamennyit beborítja egy különös, az embert eredeti valójából kitérítő felhő: a nagyúri életnek az áhítatos varázsa, amelynek ők szolgálattevő gépei. János a lakáj-romantika típusa, minden ízet az urak tisztelete hatja át, lelkileg is – a maga lakáj-fogalmi szerint – hozzá előkelősödik uraihoz, magasan társai fölött állónak érzi magát. Belül, önmagában szerepet játszik, a nagyúr szerepét, persze ahogy egy lakáj a nagyurat elképzeli. Betoppan a házba egy francia lány, a hercegné komornája – így mutatja be magát –, János megrzi rajta a finomabb nőt, aki az ő finomabb természetéhez illik. Gőgjében észre se vette Marinka, a helyes kis szobalány szerelmét, s most azonnal beugrik a francia lánynak. Mialatt időközben hazaérkezett urának ajtaja előtt virraszt, szerelmes jelenetekbe keveredik a komornával, de a maga módja szerint: elmegy vele egész a csókig, de ekkor elhárítja az ajkát: így csókolnálak meg, ha hercegnő volnál, de csak komorna vagy, nem kellesz. Mikor aztán megtudja, hogy csakugyan hercegnő, a herceg neje, aki azért adta ki magát komornának, hogy megláthassa a kastélyt, amelybe az elhalt öreg herceg végrendelete szerint nem szabad betennie a lábát – akkor már késő. Amit a hercegnő mint komorna megtett volna, mint hercegnő már nem teszi meg. Elkeseredésében, melyet még az is fokoz, hogy a herceg behívta a szobájába a kis Marinkát és megcsókolta – ez a szegény János annyira benne él ábrándjaiban, hogy még azt se tudja, ami benne magában van: hogy ő tulajdonképp Marinkát

³⁶ Csartos Gyula – ld. 1912/46; 1913/12; 1914/14, 16, 20; 1918/4; 1919/2.

³⁷ Hajó [Hoffmann] Sándor (1876–1944), drámaíró, dramaturg, az Est-lapok színikritikusa, fordító. Magántisztviselőből lett színházi ember. 1907-ben színpadra alkalmazta Oscar Wilde *Dorian Gray* című regényét. Saját munkái: *Dombai úr felesége* (1899, Nemzeti Színház), *Éjjél után* (Nemzeti Színház, 1900), *Mary-Ann* (operett Gábor Andorral közösen, Kacsóh Pongrác zenéjével, 1908), *Fiúk és lányok* (1910), *A nap lovagjai* (1915), *Démonok* (1916), *Az ötvenéves férfi* (Belvárosi Színház, 1919), *A pletyka* (Belvárosi Színház, 1920). – Ld. még: 1913/24; 1919/3.

szereti – fellázad ura ellen, fellázítja lakájársait, szocialista húrokat penget. Csak-hogy közben eladták a kastélyt a szomszéd zsidó bárókisasszonynak. „Zsidókézre jutunk” – mondják a lakájok, s maga János vezeti őket földig hajló tisztelgésre az új tulajdonos elé.

Látnivaló, hogy a szerző Jánosban kitűnő alakot talált, jól is fejt ki előttünk. Már a komorna-hercegnő csak gondolva van jól, megcsinálása se nem eléggé meggyőző, se nem eléggé érthető. Az a baja az egész darabnak, hogy bonyolultabb a története, bonyolultabbak az előtérben álló alakjai, mint amennyit a színpad megbírná. Ezért sok benne a homályos pont, nem mindig tudunk tisztába jönni a szerző intencióival, az egymásra következő dolgok kapcsolatait nem mindig látjuk. Az egyes jelenetek szép, érdekes volta azonban megejt, és megejt az egésznek úriás, előkelő tónusa is, amely elveti a kínálkozó alkalmakat az olcsó hatásokra, s például még a hercegnő furcsa szereplését is a tónus sérelme nélkül tudja élénk vinni. A darabot kitűnően is játsszák; *Tanay*³⁸ és *Varsányi*³⁹ remekbe játsszák szerepüket, és a sofőr szerepében *Hegedűs*⁴⁰ művészetének legszeretetre méltóbb tulajdonságaival jön élénk.

Schöpflin Aladár

1913. 12. sz. március 23. 223.

Színházak. Wlassics Gyula: Medúza – a Nemzeti Színházban;
Bródy Sándor: Királyok – a Magyar Színházban

Baleset ellen biztosíthatja magát az ember úgy, hogy kárpótlást kapjon, ha baleset éri, de nem úgy, hogy baleset ne érhesse. *Ifj. Wlassics Gyulán*⁴¹ is bebizonyosodott, hogy ő sincs kivéve a szabály alól: *Medúza* című drámája révén egy kis színházi baleset érte. Nem volna értelme, hogy esetét most, két hét múlva, súlyosbítsuk a darabnak részletes elemzésével, hogy kimutassuk, mért kellett a balesetnek okvetlenül bekövetkeznie. Darabja sorsából nyilván megtanulta, hogy semmi sem vezet olyan könnyen félre, mint a sikernek nagyon erős akarása. A sikert nem keresni kell, hanem megtalálni, s erre az író nem tehet okosabbat, mint hogy kiadja őszintén, igazán, minden mellékcél nélkül, ami benne van, hogy önmagát adja, meg-

³⁸ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 12, 49; 1914/8, 14, 18, 20.

³⁹ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/12, 49; 1914/2, 8, 14; 1918/4, 12.

⁴⁰ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1914/8, 14; 1918/4, 12, 18.

⁴¹ Báró ifj. Wlassics Gyula (1884–1962), kultúrpolitikus, író. 1908-ban a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium szolgálatába lépett, feladatköre éppen a színházak felügyelete volt. 1919-ben feladata lett a szocializált színházak biztosságának felszámolása. 1920-tól ugyanott az állami színházak kormánybiztosaként tevékenykedett, majd főigazgató lett. 1926-tól a legfőbb Tankönyvízügyi Bizottság irányítója volt. 1938-ban a Színház- és Filmművészeti Kamara miniszteri biztosa. *Háború és színház* címmel és *A hatósági műpártolás feladatai* címmel 1916-ban két könyvet is megjelentetett. Szerepelt a Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapjára összeállított kötetben (*Az írófejedelem életregénye*), az író és a film kapcsolatáról írott tanulmányával.

győződéssel és hittel – a többit rá kell bízni sorsára. A *Medúza* szerzője ellenben szemmel láthatólag olyat adott, ami nem volt benne, ami nem belülről, az ő meggyőzéséből, világnézetéből tört kifelé, hanem amit kívülről, tudatosan diktált magába, mert azt hitte, olyan dolog, amivel sikert lehet aratni. Lehetetlen, hogy ő maga is lelki közösségben élt volna drámájával, amely felfogásbeli zavarosságával, gondolatbeli perspektíva-nélküliségével is minden jelenetében bizonyítja, hogy az író nem önmagából beszél, hanem a közönségnek igyekszik beszélni. Nagy tévedés, hogy színházi technika lehetséges meggyőződéssel teli mondanivaló nélkül; aki nevezetes színházi technikus még volt a világon, az mind a saját mondanivalóját foglalta teátrális fogásaiba, s ha ez a mondanivaló beetalált a publikum átlag gondolkodásába és ízlésébe, ez azért volt, mert az író gondolkodása és ízlése is valóban ezen az átlagon mozog. A Kotzebue-k⁴² és a Bernsteinek⁴³ is hisznek a maguk kevéske mondanivalójában; e nélkül a hit nélkül nem lehet dráma, még merőben pénztári értékű dráma sem. Ez az, amit a mi színházi hatásokra csörtető irodalmunkban gyakran elfelejtenek: semmi sem kedvetleníti el jobban a közönséget, mintha észreveszi, hogy az író tudatosan le akar szállni hozzá, s ez mindig észrevevődik, mert a színház maga százféle hazugságával a legőszintébb valami, kiderül rajta minden hamisság, amit az író el akart titkolni.

Csak a dolgok lényege, az író szándéka és akarata legyen igaz – fogásokkal azért élhet az író, sőt ha meg tudja győzni a nézőt a maga szándékainak őszinteségéről, akkor aztán hitre talál legprimitívebb és legátlátszóbb fogásaival is. Íme, *Bródy Sándor*⁴⁴ a legegyszerűbb, néha szinte a dráma kezdetleges korára emlékeztető fogásokkal dolgozik, minden darabjának olyan naivitásai vannak, amelyeket szánakozva kerülne el minden színházi mesterember, és mégis megtalálja a hatás útját, mert a külső felület átlátszó, gyermektegy ravaszkodásai mögött, a lényegben

⁴² August Friedrich Kotzebue (1761–1819), német drámaíró. Jogot végzett, orosz szolgálatba lépett, Szibériába is száműzték, majd Berlinben és Pétervárott Napóleon-ellenes lapot szerkeszt. 211 drámájával korának talán legsikeresebb szerzője, de művei tele vannak a kor problémáit megkerülő, érzélgős és könnyfakasztó elemekkel. Herder elegáns bordélyházhoz hasonlítja atmoszféráját, Hegel a szentimentalizmus és az erkölcsi romlottság rohadt vegyülékét látja munkáiban. Nálunk Kazinczy írt értéktelenségéről. A pesti német színház 1812-es megnyitására tőle rendeltek darabot (*Belas Flucht [Béla futása]*), melyet a cenzúra nem engedett színre. Még Beethoven is írt kísérőzenét darabjához, ami nagyban hozzájárult sikeréhez. Halála után 20 kötetes sorozat jelent meg Magyarországon is *Kotzebue Ágost jelesebb színdarabjai* címmel. – Ld. még: 1913/24.

⁴³ Henry Bernstein – ld. 1912/44, 50; 1913/8; 1914/13, 16, 24.

⁴⁴ Bródy Sándor (1863–1924), író, drámaíró, szerkesztő. Jókai és Zola hatottak rá erősen. Az irodalmi viselkedésmódot, a modern ízlést meghatározó alak volt, a tizenéves Molnár Ferenc büszkén konflisozott vele komoly felnőtt kérdésekről diskurálva. Felesége, Fehér Judit írónő volt, házassága idején született törvénytelen fia, a később az ő nyomdokain haladó író, Hunyady Sándor. Budapesten az *Új Idők* volt publikációs fóruma, illetve 1903 és 1905 között az Ambrus Zoltánnal és Gárdonyival közösen szerkesztett *Jövendő* című lap. Szerelmi viszonyt folytatott Erdős Renée-vel, annak még a konvencionális erkölcsöt erősen tagadó korszakában. A szenvedélyes érzelmi hullámzás öngyilkossági kísérletre készítette, ezután kedélye, ambíciója megroppant. Rembrandtról szóló prózájában részben önmagát írta meg. Bár a Tanácsköztársaság ideje alatt inkább passzív volt, emigrált, csak 1923-ban tért vissza Bécsből. – Ld. még: 1913/24; 1914/14, 24; 1917/41, 44.

mindig belső izgalom, becsület, művészi szándék érzik. Lélek van a darabokban, s ez a fő dolog.

Három kis darabja közül, melyet a Magyar Színház most tűzött műsorára, nem új, csak a harmadik. Az első kettőt láttuk már vagy tíz év előtt a Nemzeti Színházban. Akkor megbuktak, éles ellentmondásokat is keltettek, és semmi sem mutatja jobban az idők változását, mint az, hogy a tíz év előtt visszautasított darabok egyikében ma mindenki felismerte, hogy ez a legjobb, legegészebb és legérettebb dolog, amit Bródy a színpadra csinált. Ez az örökké nyugtalanul forrongó, önmagában lehiggadni nem tudó író egyike az utolsó negyedszázad magyar irodalmában a legkülönösebb alakoknak, éppen örökös keresésénél fogva ritkán jut el az egész, nyugodt harmóniájú, befejezett művészi alkotásig. Minden munkájában vannak pompás tűző fellobbanások és vannak ellankadások, a feszültség foka szüntelenül változik – az egész egy folytonos kavargás képét mutatja. A fegyelem teljesen hiányzik belőle, s talán csak ez hiányzik belőle, hogy igazán nagyot és teljeset alkothasson. Olyan kavicsokon megbotlik, melyeket minden üres rutinier⁴⁵ ki tud kerülni, de botlásaiból úgy tud felemelkedni, ahogy csak a legkiválóbbak szoktak. Ezért nagyobb arányú munkái, a regények, drámák mindig egyenetlenek, az elgondolás és megcsinálás közt nagy ellentmondásokat mutatnak; kisebb dolgaiban, novelláiban és kis darabjaiban kell keresni ereje igazi mértékét. Három kis darabja közül az első, *A fejedelem*, meglepően biztos és önmagában teljes munka. Bethlen Gábort viszi színpadra, nem a hadjáratok és diplomáciai cselszövények diadalmas hőségét, hanem az öregedés tragikumával vert férfit. A fejedelem betegeskedve, megtört testtel üldögél karosszékeiben, olvastatja diákjával a bibliát, mialatt palotáját farsangi vigasság zaja veri fel: szép fiatal felesége, Brandenburgi Katalin éli világát. Sajnálatraméltó beteg ember a fejedelem, és ahogy be van állítva, mégis imponál, beteg testéből a lélek ereje sugárzik ki. Minden szava fejedelmet mutat, pedig csupa egyszerű, mindennapi dolgokat mond. Az alak beállítása elsőrendű: érezteti a fejedelem kálvinista puritánságát, az egész levegőt, amely körülveszi, s eleve megmagyarázza a lelki tragédiát, amely be fog következni: hogy hiába nyer meg minden csatát a férfakkal, a fejedelem azt az egyetlen csatáját, amelyet magamagáért, saját férfiúi vágyaiért vív, az asszonnyal való csatát el fogja veszteni. A fejedelem megtudja, hogy Katalin megcsalja egy jött-ment kalandor katonával, Ditrichhel, rajtakapja a cédákat. A férfival elbánik: rövidesen felkötteti, az asszony vele bánik el. Felhasználja ellene az asszonyi bestia minden fogását, a ravasz hazugságnak, dacos tagadásnak, vakmerő fellázadásnak, alázatos meghunyászkodásnak minden skáláját végigjártatja. Az a fejedelem tragikumuma, hogy tisztán, világosan keresztüllát rajta, nem hiszi egy szavát, egy mozdulatát sem, átérti egész fertelmességét. És mégse mond ítéletet felette, ahogy első haragjában fenyegette – az önámítás sáncaiba menekül előle. Megesketi, hogy amíg él, nem fogja megcsalni – nem hisz neki, de rezignáltan legalább hiúságát próbálja megmenteni, a világ előtti látszatot, s esküje jutalmául rátestálja minden vagyoniát.

⁴⁵ rutinier (fr): rutinos

Fejedelmileg megfizet hűségéért, anélkül, hogy hinni tudna benne. A legnagyobb férfi is tehetetlenné válik az asszonyi praktikával szemben.

A kis darabnak finom, gazdag és bonyolult a pszichológiája, és mégis sokkal világosabb, mint amennyire ily rövid összefoglalásban éreztetni lehet. A férjet és feleséget az előbbinek öregségén és betegességén kívül elválasztja a faj, az életmód, a világfelfogás, a kultúra ellentétessége is, szembeszáll a fiatal erő az öregség hanyatlásával, az ifjúság életszomjúsága az aggság tehetetlen vágyával. S az egész szimbolikusan hangzik ki Ditrich alakjával, aki nem is egyén, hanem jelkép: a fiatalság jelképe, amely ellenállhatatlanul ragadja magához a fiatalságot. Maga mondja: engem elpusztíthatsz, a földből nő ki helyettem ezer más – az öreg férjnek minden fiatalember vetélytársa.

A színészek közül csak Kürthy⁴⁶ és Réthey⁴⁷ voltak teljesen helyükön: az előbbi erővel teljesen, meggyőzőn és jellemző árnyalással játszotta a fejedelmet, az utóbbi az írónak alakjából csinált igen jó zsáneralakot. *Gombaszögi Frida*⁴⁸ – ő van most leginkább és legtöbbit szem előtt Budapest összes színésznői közül – nagy tetszést kelt asszonyi szépségével, mellyel el tudja feledtetni játéka néhány hamis hangját is. *Csortosnak*⁴⁹ csak éppen délcegnek kellett lennie, s az is volt.

Sokkal jelentéktelenebb a második darab: *Lajos király válik*. Igénytelen kis idill, egész tartalma az, hogy Nagy Lajos búcsúlátogatásra jön feleségéhez, akitől el akar válni, mert nem tud neki fiút szülni. Szemtől-szembe egymással, a fiatal király, akit dinasztikus érdek és anyja biztatása késztet a válásra és a szép királyné, aki kolostorba készül, hamar rájönnek, hogy minden trónérdeknél jobban szeretik egymást, s a király visszaviszi hitvesét a visegrádi kastélyba. Kissé bohózatos színt is kap a dolog a királyné által bemutatott három menyasszonyjelölt nem túlságosan jóízű szerepeltetésével. A főbaj azonban az, hogy a darab nem éreztet semmit a történelmi levegőből, nem sok és főleg nem lényegbe váló módosítással el lehetne modern kosztümökben is játszani; Nagy Lajosból csak a nevét kapjuk, király voltából, nagyságából vajmi keveset. A színészeknek sem jutott súlyosabb feladat.

Ismét szélesebb ívű, nagyobb lelki hullámmzásokat mutató és mélyebb emberi problémákba kapcsolódó a harmadik darab: *Rembrandt*. Kicsit hasonló az első darabhoz: itt is öregember szerelme van fiatal nő iránt, itt is megcsalják és itt is rezignációval vonul vissza. Az öregedő Rembrandt, aki (egy kis anakronizmussal) a híres boncolási képet festi, engedve az erényes városi tanács intelmének, elhatározza, hogy feleségül veszi volt belső cselédjét, most szeretőjét, a szép Hendrikjét. Viruló szép, bálványozott fia, Titusz mondja szemébe, hogy ezt nem szabad tennie, Hendrikje nem méltó rá, mert megcsalja. Kivel? – hördül föl az apa. „Velem” – felel belsőleg összeroskadva a fiú. Rembrandt ráront fiára, majd el akarja üzni

⁴⁶ Kürthy/Kürti József – ld. 1913/2; 1914/16, 22; 1917/38, 44; 1919/5, 9, 21.

⁴⁷ Réthey Lajos (1860–1940), színész, filmszínész. Szerepelt *A 99-es bérkocsi* (1918), a *Liliom* (1919) című némafilmekben. 1907-től a Magyar Színház tagja. – Ld. 1918/23.

⁴⁸ Gombaszögi Frida – ld. 1912/46; 1913/10; 1914/12, 16, 19; 1918/18; 1919/2.

⁴⁹ Csortos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10; 1914/14, 16, 20; 1918/4; 1919/2.

házából mindkettejüket, de megsajnálja szép fiát, sírva borul a nyakába. Fáj a szíve, el van keseredve, de be kell látnia, a fiatalságnak van mindig igaza, Titusz való Hendrikjéhez, nem ő. Inkább ő megy el a háztól, eltűnik, hogy hírét se hallják, elbújik az amsterdami gettóban, ahol úgyis annyira szerette festeni a jellemző fejű öreg zsidókat. Nem megy egyedül és vigasztalanul: vele megy a csinos kis belső cseléd, Martja, aki buksi parasztfejével úgyis szerelmes volt az öreg mesterbe.

De nem a történet az igazán érdekes a darabban, hanem Rembrandt alakja. Ezt gyöngédséggel, megértéssel és szeretettel rajzolta meg az író. Néhány vonást önmagából is adott beléje – sok rejtett líra van a darabban –, s az egészet a szívéen keresztül nézte. A művész sajátos embertípusát rajzolja meg benne: a mindennapi kicsiségeken, konvencionális formákon túlemelkedő előítélet-nélküliségét, impulzivitását, folyton fölfelé, a művészi szép felé fordított arcukat, az anyagiakkal pazarul nem törődő, a polgári rendre idegenül tekintő bohémiséget, örökké szomjazó, öregségében is frissen maradó érzékiségét és mindenekfelett való vitalitását. Ez a furcsaképű hollandus festő, akinek halhatatlan nagyságáról – ahogy ez a nagy művészeknél lenni szokott – egész környezetéből senkinek sincs fogalma, amellettt hogy igazi művész, bájos és szeretetreméltó ember is, természetes, póz nélküli és igaz. Kürthy színészi regiszterének szélességét mutatja, hogy ezt az alakot is csaknem minden vonásában igaznak tudta bemutatni. Rajta kívül Gombaszögi Frida volt kitűnő Martja néma szerepében, pompásan mozgó, enivalóan esetlen kis hollandus leány volt, minden mozdulata jellemző és eleven. Egyetlen szót szól, de ezt, sajnos, nem jól mondja. Hendrikjét *Haraszti Mici*,⁵⁰ Tituszt *Tanay*⁵¹ játszotta.

Ezzel a három darabjával Bródy Sándor is olyasfélét próbált, mint Shaw⁵² a *Caesar és Kleopátrában*: visszajáról, emberi kapcsolatai szerint mutatni be a történelmet és nagy alakjait. Ő azonban nem csinál persziflázst, mint az angol író, s egyben legalábbis fölötte áll: darabjai közül kettőben meg tudja éreztetni a történelem levegőjét, a mindennapi, emberi bajok közt vergődő embereket bele tudja állítani a történelem perspektívájába. Bethlen Gábor és Rembrandt nem törpülnek le mindennapi emberekké, mint Shaw *Caesarja*. A modern irodalomnak egyik igen jellemző problémája a történelem újszerű, realisabb ábrázolására való törekvés, szemben a romantikus történetfestés patetikus stilizálásával. Ennek a törekvésnek irodalmunkban legtöbb figyelemre méltó példáját nyújtotta Bródy Sándor két kis darabjával.

Schöpflin Aladár

⁵⁰ Haraszty/Haraszti [Hinkelmann] Mici (1882–1964), színésznő. 1911-ben Beöthy László hívására szerződött a Magyar Színházba, majd a Vígszínházban lépett fel. A Budai Színkörben Pethes Imre Cyranója mellett ő volt az első magyar Roxane. Több időszakban játszott az Operett Színházban. Az utókor elsősorban mint Schneider Mátyásné ismeri az 1931-es első magyar hangosfilmből, a *Hyppolit, a lakáj*ból. – Ld. http://szinhaz.hu/2009/03/17/haraszti_mici_1882_jun_25_-1964_febr

⁵¹ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 49; 1914/8, 14, 18, 20.

⁵² Bernard Shaw – Ld. 1913/10, 12; 1914/2, 12.

1913. 24. sz. június 15. 468.

Színházak. Búcsú az idei szezontól

Kint kánikulai melegek, bent kongóan üres nézőterek, ímmel-ámmal végigjátszott előadások, csakugyan itt a nyár, vége a színházi szezonnak; egy-két nap és a hagyományos záporpróba⁵³ után, amelyet hallomásból mindenki ismer, a valóságban a legkevesebben láttak, becsukják a színházak kapuit, közönség, színészek elszélednek, s csak a szellős nyári színházak emlékeztetnek már arra, hogy színháztársas is van a világon.

Nem is lesz rossz két hónapig színházatlanul élni, hiszen nem volt olyan menyeyei gyönyörűség színházi életet élni. A legrosszabb szezonnak egyikét éltük át; nem sok volt benne, amire örömmel és szeretettel emlékeznénk vissza. Bukott darabok, bukott előadások hosszú sora maradt mögöttünk, a legtöbbször már most is alig bírunk visszaemlékezni, s alig két-három előadás, ami egy kis nyomot hagyott lelkünkben.

Valamennyire jó szezona csak a Magyar Színháznak volt. Egy nálunk szinte példátlan nagy színházi siker: Molnár Ferenc *A farkasáé*⁵⁴ végigkísérte az egész szezont, s technika és még inkább a közönséggel való kontaktus dolgában körülbelül a tetejét mutatta annak, amire a mai magyar színpadi irodalom képes. Ez a darab s a *Liliom* bécsi előadása erősen megnövelte Molnár írói súlyát idehaza és a németeknél is, meggyőzött mindenkit arról, hogy ez a briliáns író mégis több annál, aminek híresztelni kezdték, nemcsak ügyes technikus és elmés számító, hanem a színpadi formának egyik legkiválóbb mestere az egész mai drámairodalomban, s van benne valami a költőből is – csak mondanivalója kimélyülésén múlik, hogy súlyosabb és irodalmi jelentőségre is több számot tartó művésznek ismertessék el. Rajta kívül is maradnak a Magyar Színházból kellemes emlékeink: *A miniszterelnök*, a kabarétól végképp elszakadt Nagy Endre⁵⁵ kedves, igénytelen, de talán épp ezért rokonszenves darabja, *A nagyúr*, mely gróf Bánffy Miklós⁵⁶ személyében egy új, lendülettel teli művészegyéniséget revelált, akinek csak bizonyos formai fogyatékoságain múlt, hogy még nem tudott igazi tartós gyökeret verni a közönség érdeklődésében. Nem szabad megfélemleni Bródy Sándor három kis darabjáról sem,⁵⁷ melyek közül kettő komoly irodalmi megbecsülést szerzett, s talán a legkészebb, tartalomban is legértetesebb mindabból, amit ez az érdekes és sokat vitatott író a színpadon eddig adott. Ebben körülbelül meg van említve minden, amit a most záruló színházi szezonnak a magyar drámában figyelemreméltót adott, csak éppen Hajó Sándor vígszínházi tragikomédiáját, a *Lakájokat* kell még

⁵³ Záporpróba: a fővárosi színházak évadzárás idején előadás után a közönség szeme láttára záporpróbát tartottak. Ilyenkor megnyitották az összes záporkészülékeket, és hatalmas eső indult el a színpadon. Ld. A Schöpflin Aladár szerkesztette *Magyar színművészeti lexikon* címszavát.

⁵⁴ Molnár Ferenc: *A farkas* – ld. 1912/46.

⁵⁵ Nagy Endre – ld. 1912/44, 50.

⁵⁶ Bánffy Miklós gróf: *A nagyúr* – ld. 1913/2; 1918/13.

⁵⁷ Bródy Sándor három kis darabja – ld. 1913/12.

említenünk,⁵⁸ mint talán valamennyi között a legdisztingváltabb darabot. A többi új magyar darabokról kár volna most újra beszélni – örökre eltűntek, hadd fedje őket a feledés homokja.

Ebben a világításban kissé lelohad az a túlerősre szított optimizmus, amellyel a magyar írók külföldi sikerei nyomán drámánk jelenét és legközelebbi jövőjét hajlandók voltunk nézni. Nemigen dicsekedhetünk újabbi fejlődéssel, s a túlzott nagy reményekből visszaestünk a mérsékeltőbb valóság sivárabb, de realisabb talajára.

Bizony, attól még messze vagyunk, hogy a nagy magyar drámáról, egy sajátképpen magyar drámai iskoláról beszélhessünk. Míg líránk az utóbbi tíztizenöt év alatt megújult s új formákat talált a lelkileg átalakult magyarság lelki állapotának kifejezésére, míg regényünk is az utóbbi években a jelentékeny fejlődés kezdő jeleit mutatja a pszichológiai elmélyedés és a magyar élet pontos és megelevenítő tükrözése dolgában – addig drámánk minden vívmánya mindössze abban foglalható össze, hogy meghódította az európai dráma technikai színvonalát, s ezen a réven nemcsak a mi színházaink műsorában jutott uralkodó szerepre, hanem a német színpadokon is számba jövő tényezőjévé lett a repertoároknak. Sem új technikai eszközöket nem adott az egyetemes drámának, sem a drámai formába nem hozott új, eredeti elemeket, sem az élet és a világ új felfogását nem revelálta.

Nem szabad azonban igazságtalanul ítélni. Egy kevésbé sikerült színházi szezon még nem jelent sokat. Mindenesetre nekünk az is nagy dolog a közelmúlttal szemben, hogy az ügyes és tehetséges drámaírók gárdája révén mindjobban függetlenné válik színházunk a külföldtől, a közönség érdeklődése ma már a saját termésünkre koncentrálódik, s a magyar darab már nem az a járulékos, becsületből színre hozott valami, ami még nemrég is volt, hanem fődologgá lett, amely mellett csak másodsorban jön számba a külföldi termés.

Erre a függetlenedésre pedig szükség volt. Ez az első lépés, hogy drámánk belsőleg is függetlenné váljon, ne maradjon merő visszhangja a külföldi váltakozó irodalmi áramlatoknak és divatoknak, hanem legyen eredeti, a magyar életből sarjadott, önálló hagyományon alapuló. Az eddig elért sikerek a színházakat is bizakodóbbakká tették, a közönséget is, általában fokozták a magyar darabok presztízsét, tehát fokozták a magyar író önbizalmát és bátorságát is. Ezzel megvetették azt az alapot, amelyen az igazi, eredeti magyar dráma kialakulhat. Minden irodalmi műfaj között a dráma az, amely csak megfelelő talajon és megfelelő hagyományokra támaszkodva virágozhatik. Nagyszerű lírai költő, még nagyszerű regényíró is támadhat elszigetelten, magában, a máskülönböni viszonyoktól függetlenül, nagyszerű drámaíró csak ott jöhet, ahol a színház és a közönség preparálva van rá, ahol intelligens közönség érdeklődésétől támogatott élénk színházi élet vár befogadására. Mai drámaíróink ezt megcsinálták – színházaink játékosképessége és közönségünk befogadóképessége kétségkívül fejlődött az utóbbi időben, az a nagy magyar drámaíró, akinek eljövételét még mindig lessük, ma már bizonyára

⁵⁸ Hajó Sándor: *Lakások* – ld. 1913/10.

könnyebben megtörné a maga útját, mint csak tíz év előtt is – küzdenie bizonyára kellene, mert küzdelem, ellenállások leküzdése nélkül semmi nagy dolog nem érvényesül, de volna hol megvetnie a lábát s volna módja a győzelemre. Csak jönne már az a nagy drámaíró! Milyen jó volna egyszer küzdeni valakiért, lelkesülni, meg nem értőket felvilágosítani, rosszindulatúakat lecáfolni, közömböseket felrázni – egyebet is csinálni, mint kis sikereket és kis bukásokat regisztrálni szokványoszerű kritikákban!

A mai magyar dráma mindenesetre több kilátást nyújt drámánk virágkorára, mint a tíz év előtti. A kilencvenes évek nemzedékében alig voltak ketten-hárman, akik jelentékenyebb színpadi sikereket arattak, s az egész évtizedben alig merült föl két-három magyar darab, amely többet is kielégített volna a pillanatnyi szükségletnél. Ma fiatal, tehetséges és fejlődésképes írók egész gárdája törekszik a színpad felé, zajos sikerek büszkeségével, legalább részben beváltott ígéretet tökéjével, s ami az íróra a legcsábítóbb, a színpadi siker ma már senkire nézve sem elérhetetlen fantom, könnyen reális valósággá válhatik mindenki számára, aki fel van készülve elérésére. Az egész irodalom drámák és drámatervek tömegével van tele, alig van ambiciózusabb író, aki legalább a fejében ne hordana egy-két színpadi művet. S aki csak valamit érot tud produkálni, ezerszerre könnyebben jut a nyilvánosság elé, mint a közvetlenül előtte jártak, mert nem találkozik előzetes bizalmatlansággal csak azért, mert eredeti darabban jön. Élénkség és változatoság dolgában mai drámairodalmi életünk különb, mint irodalmunk bármely más koráé volt, s tagadhatatlan, hogy irodalmi színvonal dolgában is előbbre jutottunk. Számításnak, spekulációnak, mint minden olyan helyen, ahol nagy anyagi sikerekről is lehet szó, természetesen tág tér nyílik itt is, de a termést nem a silányabbja, hanem a java szerint kell megítélni, és csak a rosszindulat tagadhatja, hogy az a néhány magyar darab, melyeket mint az utóbbi évek termésének javát említhetünk, irodalmi színvonal dolgában is fejlődést mutat. Drámánknak mégiscsak disztingváltabb lett a tónusa, a magyar színpadi nyelv legalább fordulatosság, elevenség és a dialógus élezettségében gazdagodott, a magyar élet néhány új vonása is utat talált a színpadra. Örvendetes dolog az is, hogy néhány feltűnőbb balsiker remélhetőleg visszariasztotta íróinkat az exportra dolgozás rosszhiszeműségeitől is, és megtanította őket arra, hogy az exportban is csak az érvényesül, ami a belföldi fogyasztásban is bevált, aminek idehaza gyökere van. A tokaji bor azért világhírű, mert benne van a magyar föld íze, tüze és ereje – ami nem árul el semmit a maga talajából, az vinkó. Az olyan darab is, amely nem hazája földjéből nőtt ki, amelyre csak más vignettát kell ragasztani, hogy eredete elhomályosodjon – ízetlen és savatlan, nem elégít ki semmiféle igényeket. Aminek nincs eredeti színe és íze, az merő halvány általánosság marad, és éppen az irodalom az a tér, ahol az általánosságnak nincs semmi értelme, ahol minden érték az egyénin fordul meg. Mennél többet vesz fel valamely dráma a maga termőföldjének levegőjéből, mennél teljesebben és gazdagabban tükrözi azt a társadalmat, amelyből keletkezett, annál több figyelemre tarthat számot más levegőben, más társadalmakban is,

mert annál több benne az emberi, a minden lelket érintő és minden érdeklődést felkeltő.

Különben is az irodalomban semmi sincsen átlátszóbb és elkedvetlenítőbb, mint a spekuláció. Nem hisszük, hogy akármiféle közönség előtt is sikert arathasson, ami rosszhiszemű számításból ered, amit az író a saját maga megtagadásával, a saját színvonala leszállításával, a közönség színvonalához való alászállással csinált. Ez azonnal napfényre kerül és felbosszantja a nézőt, aki – méltán – a saját maga lebecsülését látja benne. Számtalan darab van, amely minden komolyabb tartalom nélkül, csupáncsak külső ügyeskedések és ügyességek révén arat sikert, de ezekben is az író a legjavát adta annak, amire képes volt, s ha nem emelkedik ki az alantasabb közönség színvonalából, hát éppen az az, hogy tényleg az alantasabb közönség színvonalán áll. Az ilyen drámaírók legkifejezettebb típusa, Kotzebue⁵⁹ is a legjavát adta annak, amit tudott. Épp az irodalomban érvényesül leginkább az a tétel, hogy a legjobb spekuláció a becsületesség. Ügyeskedni szabad, ügyesnek lenni kell, hazudni is szabad, de csak a szavakban, a lényegben nem, mert ha valaki másnak hazudja magát, mint ami, ha azzal keresi közönsége kegyét, hogy hozzá hasonlónak tettei magát, holott nem az – az első jelenetnél kiderül a turpissága, és menthetetlenül vége van. Minden irodalmi hatás szuggesztión alapul, és éppen ez oszlik el, ha észrevesszük – s ezt mindennél előbb észrevesszük –, hogy az író nem meggyőződésből beszél, és maga sem hiszi, sőt lenézi azt, amit mond. Megtanulhatta ezt a maga kárán egyik-másik írónk is, s talán elég lesz jó időre ez a tanulság mindenkinek, aki sikerre törekszik. Ezzel is tisztulni fog az az utóbbi időben kissé zavarossá vált állapot, amely színházaink körül lábra kezdett kapni, s már-már azzal ijesztgetett, hogy elrontja azokat az eredményeket is, amelyeket mégiscsak sikerült elérnünk.

Schöpflin Aladár

1913. 41. sz. október 12. 811.

Színházak. Balázs Béla: Az utolsó nap – a Nemzeti Színházban

Fiatal íróink között Balázs Béla⁶⁰ a legproblematisabb. Megpróbálkozott jóformán minden műfajjal, a filozófián kezdve a lírán és a novellán át a drámáig,

⁵⁹ August Friedrich Kotzebue – ld. 1913/12.

⁶⁰ Balázs Béla [1913-ig Bauer Herbert Béla] (1884–1949), költő, filmteoretikus, színjátékok (szövegkönyvek) írója. Testvére, Bauer Ervin, Kaffka Margit második férje volt, a Szovjetunióban „tisztoogatások” áldozata lett. Balázs Béla Eötvös-kollégista volt, szobatársa és később esküvői tanúja Kodály Zoltán. 1904-ben a Thália Társasághoz csatlakozott, itt ismerkedett meg Lukács Györggyel. 1905-ben népdalgyűjtő körúton volt, ennek kapcsán megismerkedett Bartók Bélával, aki két misztériumát, színjátékát is megzenésítette (*A fából faragott királyfi* [1917], *A kékszakállú herceg vára* [1918].) Berlini egyetemi tanulmányai alatt hallgatta Georg Simmel és Wilhelm Dilthey előadásait, sőt Simmel „magánszemináriumának” is tagja volt, ahogy Lukács György is. Simmel biztatására írta meg első könyvét, a *Halálesztétikát* (1908). A Holnap-antológia szereplője volt. 1915-ben az

a drámán belül a modern társadalmi és pszichológiai rajzon kezdve a misztikus misztériumon át a történelmi tragédiáig. Minden munkája azt bizonyítja, hogy nem mindennapi dolgokra tör, nem éri be az író népszerű szórakoztató szerepével, több akar lenni: költő, eszmék kinyilatkoztatója, nemes formák játékaának mes-tere, erős és finom lelki megindulások, transzcendentális mélységek felfedezője. A gesztusa mindig nagy lendületű. A szándék és a megvalósulás közt azonban nagyon hosszú az út, s Balázs Béla ezt az utat nem bírja lélegzettel. Nagy iramban indul és erővesztetten érkezik. Minden dolga töredékes, tökéletlen, csak a gesztusok maradnak benne, az indulat, amely lendítette őket, valahogy kihűl, erejét veszti. A gesztus pedig, így magában, veszedelmesen hasonlít az ágáló rossz színész pózához.

Fenntartás nélkül hiszünk a fiatal író szándékainak komolyságában és őszinteségében, mert látjuk, hogy ő maga is komolyan veszi magát, csakugyan akarja azokat a nagy dolgokat, amelyeket akarni látszik, s a dolgoknak a nehezebb végét fogja meg, holott a könnyebb végével – rutinja és ügyessége van hozzá – alighanem hamarabb és könnyebb sikereket arathatna. Hogy azonban megvan-e benne a nagy dolgok véghezvitelére való művészi gazdagság, avagy csak egy tiszteletreméltó, de hasztalan ambíció vergődése-e, amit csinál – afelől még mindig kétségekben vagyunk. Ezért mondtuk problematikus írónak; nem tudjuk, mire véljük, hova tegyük, és nem tudunk tisztába jönni vele, hogyan értékeljük.

Új darabja, *Az utolsó nap*,⁶¹ melyet most adott elő első eredeti újdonságául a Nemzeti Színház, nem hoz közelebb a probléma megoldásához. Első darabja, a *dr. Szélpál Margit* óta, amely alig volt egyébrek tekinthető, mint balsikerű kísérletnek, sokat tanult, de csak külsőségekre vonatkozó dolgokat, színpadi beosztást, jelenetezést, a színpadi képek beállítását. A köd azonban, mely első darabját elfolyó testűvé tette, amely művészi levegő helyett előmlik versein, misztériumain, még novelláin is, melyek mégis leginkább megfoghatók, mert való átélésben gyökerezők – nem oszlott el most sem, nem alakult egy szilárd mag körül meghatárolt, dimenziókkal bíró testté. *Az utolsó nap*, bár ügyesebb és látszatok dolgában

ő lakásán kezdődtek meg a Vasárnapi Kör vitái. A Tanácsköztársaság eseményeinek aktív szereplője, ezért emigrációba kényszerült. Itt írta meg filmesztétikáját, *A látható embert* (1925). 1926 és 1930 között Berlinben élt, ahol munkakapcsolatban állt Erwin Piscatorral és Korda Sándorral is, de még Leni Riefenstahllal is. Tagja volt a német kommunista pártnak. A 30-as évek elején Moszkvába költözött, ahol magyar nyelvű emigrációs orgánumok munkatársa lett. 1945-ben tért haza, az ő forgatókönyvéből készült a *Valahol Európában* (r.: [talán kiírnám, hogy remdező/rendezte] Radványi Géza, 1948) című film. Kossuth-díjat kapott ugyan, de a kezdeti megbecsülés után egyre inkább félreállította a kiépülő rákosista kultúrpolitika. – Ld. még: 1914/24.

⁶¹ A dráma II. felvonását a *Nyugat* jelentette meg (1912/13. 24–35), Lukács György írt róla erősen túlzó kritikát ugyanott (1913/20. 584–587). Ennek felütéséből idézünk: „...Balázs Béla bizonyos értelemben az egyetlen magyar drámaíró. Ennek a megállapításnak jelentősége mellett szinte nem is fontos, hogy mekkora a kvalitása. Egyike a ma élő nagyon-nagyon kevés igazi drámaíróknak –, hogy hogyan áll majdan bele a drámaírás világtörténetébe, azt további fejlődése fogja eldönteni, és későbbi korok krónikásai fogják majd megállapítani.”

többet nyújtó, de semmivel sem jobb és meggyőzőbb darab, mint a *Szépál Margit* volt, és ami földolgoz, semmivel sem mutatja az író igazi céljaihoz közelebb.

Ami a jóakaratot, buzgó igyekvést, szóval az akarást illeti, abban nincs hiány. Szép, színes színpadi képeket igyekeznek adni, melyek dekoratív hatásokkal, a szemén keresztül is megvesztegetik a nézőt, s ebben a színház s a rendező is tőle telhetőleg támogatja. Érdekesnek, nagyarányúnak, a normális emberi nagyságnál nagyobbabbnak koncipiált alakokat vezet elének, nagy, végzetes szenvedélyeket próbál mozgatni, s mély filozófiai perspektívákat próbál nyitni alakjai és cselekvénye mögött. Mindez azonban merő rudimentumaiban⁶² marad: az alakok nagysága csak hangzatos szó, nem élő valóság, a szenvedély papirossal bélelt szavak halmozódása, nem megragadó erő, s a filozófia ökörnyalóként szertehulló eszme-fosztlányok terjengése, nem szerves összetartó magva a darabnak.

Az író láthatólag mindent megtesz, hogy meggyőzőn. Gondosan motiválja alakjainak minden mozdulatát, cselekvényének minden fázisát, de motiválása nem győz meg, nem magyaráz semmit és főleg nem elevenedik, tehát nem is elevenít meg. Alakjait nem értjük jobban a közepén, mint az elején, a végén, mint a közepén. Mifajta ember az a perugiai Simonetto, aki körül az egész darab forog? Csakugyan az az örökkévalóság felé fordult szemű, misztikus lélek, akinek a szerző elgondolta, vagy csak gomolygó köddel bélelt, érthetetlen fantaszta, akinek a színpadon látjuk? Emberfeletti nagyságúnak kellene lennie, de nem tud emberfeletti arányokat öltetni – egyáltalán nem tud arányokat öltetni, mert nincsenek körvonalai, nincs térfogata, nincs tulajdonképpeni emberi és drámai tartalma. Miért akarja elszakítani a fiatal Rafaelt szerelmesétől, a szép Líviától, még a saját és Lívia élete árán is? Egy agyrémért, amelynek semmi alapja, azért, mert Lívia szerelme akadály lenne Rafaelnek útjában a halhatatlanság felé – triviálisan szólva azért, mert a nagy művésznek nem szabad a házasság koloncát fiatalon a nyakába venni. Líviától ugyan lehetne Rafael mégoly halhatatlan, aminthogy lett is halhatatlan nem egy nagy művész, bár fiatalon házasodott. Aztán micsoda misztikus erővel bírja rá Simonetto Líviát, hogy lökje el magától Rafaelt, akit szeret? A szerző itt valami nagyon mélyet, a lélek tudattalan rejtelseiből felhozottat akart mutatni, de a jelenet groteszkül hasonlít a sarlatán hipnotizálók mutatványaihoz, és megértetni nem értet meg semmit. (Ebben persze főrésze van *Beregi Oszkár*⁶³ ádáz szemforgatásának és pince-basszusban tartott beszédének is.) Egy végzetes akaratnak más, ellenkező akaratra való erőszakos átvitele elképzelhető, költő talán meg tudja találni az eszközöket arra is, hogy elfogadtassa, plauzibilissé tegye, de ezeket az eszközöket Balázs Béla nem találta meg. Úgy sejtjük, a barátság és szerelem összeütközését akarta Simonettóban megérezkíteni, de ezt is csak sejtteni lehet, – nem ebből fejlik ki a történet, ez a motívum csak mintegy kívülről van beleszorítva a darabba. Rafael alakjában nem tudja sejtetni a halhatatlan szellem csírázását; akit elének állít a színpadon, az egy affektált, hol pózoló, hol meg rimánkodó siheder,

⁶² rudimentum (lat): csökevény

⁶³ Beregi Oszkár – ld. 1912/50; 1913/2; 1917/44; 1918/9.

akinek nincs egy szava, egy mozdulata, amely elárulná, hogy csakugyan az, aminek mondják: egy az örökkévalóság felé induló művész. A többi alak egytől egyig kulisszaszerű kellék, irodalmi és színpadi sablon. Egy sincs az összes alakok közül, aki csak valamennyire is egyénien elválnék a többitől, kiemelkednék a darabból a maga plasztikus körvonaláival, életre elevenednék. És nem fűzi össze őket semmi organikus összetartozás, csak a szerző szándékának esetlegessége.

Általában semmi sem törvényszerű, semmi sem organikus a darabban. Az egész egymással sehogy sem kapcsolódó gondolatoknak teljesen külsőséges egymás mellé rakása. A szerző észrevehetőleg azon törekszik, hogy az egészet egy közös keretbe, egységes világnézetbe foglalja össze, de igyekezete hasztalanná válik, mert nincs neki szerves világnézete. Az alakok, cselekvény, nem egy a világot a maga szögletéből látó elmének belső átéléseket színpadra vetítő megnyilatkozása, nincs mögöttük az író lelke magváig nyúló perspektíva – egyáltalán semmilyen perspektíva nincs mögöttük. Itt is csak vergődő akarást látunk, teljesülés nélkül. Ami a darab szavai, jelenetei, egész cselekvénye mögött van, az csak köd, alakatlan, súlytalan, semmitmondó köd. Embert megelevenítve jellemezni, emberek akaratának, érényeinek, bűneinek, szenvedélyeinek, érdekeinek, illúzióinak és indulatainak összesúrlódásából eleven, az emberi életet vagy annak egy szelvényét tükröző cselekvényt alkotni csak az tud, akinek van saját, lelki élményekből és ezek reflektálásából szervesen kialakult világfelfogása, aki embereket, dolgokat, eseményeket a maguk perspektívájába beállítva tud nézni. Balázs Bélában szemmel látható a törekvés erre, mint minden jóra, de éppen ebben a dologban nem ér a törekvés semmit, ennek organikusán, magától kell jönni, mint ahogy a szőlő édes levéből magától, belső erőknél fogva, kívülről jövő, tudatos behatás nélkül fejlődik ki a bor ereje és egyéni zamata.

Az utolsó nap nem emberek és cselekvések drámája, hanem csak a szavak drámája. Mintha benne eszme, érzés, akarási, mind szavakba, egymástól különváló, közös gyökerüktől elszakadó szavakba foszlana. Az író mindig szavakba, szavaknak színes és változatos tömegébe osztja szét mondanivalóját, de ha igazi író, akkor a sok szó mind egy közös pontból ered és oda is vetődik vissza, láthatatlanul össze van kapcsolódva ezzel a közös eredőponttal és egymással, mint ahogy a növény szára, minden levele, minden virágának minden szirma a gyökérből ered, és folytonos, élő kapcsolatban marad a gyökérrel és egymással. Balázs Bélánál a szó elröppen a gyökerétől, külön életet él és külön is marad a többitől. Ezért olyan is, mint a letépett virág: egy pillanatig színes és illatos, aztán hamar elfonnyad, elhal. A darabban, ezt senki nem tagadhatja, nagyon sok szép, magában véve érdekes, sőt mélységeket legalábbis sejtető mondás van, de ezek a színpadról teljesen hatástalanul hangzanak el, alig vesszük észre őket. Ebben persze a színészek is hibásak, a Nemzeti Színházban, fájdalom, már rég nincs otthon a szép beszéd művészete. De hibásabb a darab maga, mert a színpadról a legszebb szavak is csak akkor hatnak, ha szép valóságok is vannak mögöttük. S Balázs Béla szép mondásai éppen csak mondások, nincs mögöttük semmi. A szóköltészet másutt még csak elkápráztatja a kevésbé figyelmeseket, a színpadon teljesen semmivé válik. *Az utolsó nap* is ol-

vasva jobb hatást tesz, szép mondásai, ha észrevevessük is aforizmatikus, a dolgok lényegéhez szervesen nem tartozó voltukat, mégiscsak felfrissítik egy pillanatra a figyelmünket.

Az előadás aztán végképp kivégezte a darabot. A rendező, *Ivánfi Jenő*⁶⁴ megtette, ami tőle telt: szép díszletek és kosztümök legalább a külsőségeket, a szemnek valót tették színessé, s volt néhány szép kép is, különösen a harmadik felvonásban. Mint színész azonban Ivánfi se tudta életre kelteni Astorre Baglione monumentálisnak gondolt, de jelentéktelennek és sablonszerűnek sikerült alakját. Beregi teljesen – szinte még a külsejében is – elasszonyosította Simonetto alakját, s az ürességeket, melyek a szerepben maradnak, affektációval töltötte ki. *Várad Aranka*,⁶⁵ ahol szenvedően érzelmes volt, talált néhány igaz hangot, de ahol szenvedély, önmagából kikelő izgalom kellett volna, ott elhagyta ereje. A többiek olyanok voltak, mint a szerepeik, jelentéktelenek és élet nélkül valók.

Az előadásnál, mondhatni, érdekesebbek voltak a felvonásközök. Nálunk egész szokatlan, hogy a közönség pártokra szakad. Most valami effélét láttunk, valamit, ami hasonlít ahhoz, amikor a közönség egy része ki akarja küzdeni a sikert a másik rész ellenére. A nagyobbik rész passzív rezisztenciában maradt, s ezzel szemben egy lelkes kisebbség jóhiszemű klakkot alkotott. Nyilván a szerzőnek vannak hívei, akik hisznek benne és biztatni akarták. Talán a szándékait szeretik. Ezek a szándékok jók is, megbecsülésre méltók, de a jó szándék, sajnos, csak az erkölcs világában ér valamit, a művészet világában csak a teljesülés jön számba, sőt menél nagyobb a szándék, annál kirívóbb a megvalósításra való erő hiánya. Mi is szeretnénk hinni Balázs Bélában s épen azért foglalkoztunk ilyen nyomatékosan és részletesen darabjával, hogy megmutassuk, mennyire komolyan vesszük. Edigi szkepszisünket azonban, sajnos, tovább is fenn kell tartanunk vele szemben.

Schöpflin Aladár

1913. 49. sz. december 7. 970.

Színházak. Szomory Dezső: Mária Antónia – a Nemzeti Színházban;
Biró Lajos: Az utolsó csók – a Vígszínházban

Szomory Dezső⁶⁶ nem fukarkodik semmivel, ami színházban jó és drága, pazarló kézzel zsúfolja bele új darabjába és kiontja a nézőtér közönsége közé. Viharos, forradalmi parlamenti ülés, Mirabeau lángoló szónoklata, a királynéra átkozódó nemzetgyűlési képviselők, a király, aki az alkotmányra hivatkozva semmisnek nyilvánítja a nemzetgyűlés határozatait, s fejedelmi, pompás méltósággal jön,

⁶⁴ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 15, 18.

⁶⁵ Várad/Várad Aranka – ld. 1912/50; 1913/10; 1914/16; 1918/4, 13, 15, 19.

⁶⁶ Szomory Dezső (1869–1944), író, drámaíró. 1890-ben a katonai szolgálat elől Franciaországba ment, majd Londonban élt, s csak 1906-ban költözött haza. Mindeközben magyar lapok levelezőjeként dolgozott. 1908-ban csatlakozott a *Nyugathoz*, amelynek kedves szerzője lett, 1910/12-ben a

szól és távozik, engedetlen képviselők, munkások, akiknek le kellene bontani a lázongók feje fölül az épületet, s akik Mirabeau egy szavára leteszik a csákányt, a fanatikus királyellenes Barnave és a királynéba esztelenül szerelmes tejtestvére, Saint-Marie gárdatiszt – aztán a hölgyei közt sóhajtozó, rossz sejtelmektől gyötört királyné, a dilettáns lakatos király, aki szakszerű érdeklődéssel szemléli dr. Guillotine érdekes találmányát, amely – ő nem sejt, de mi, hála műveltségünknek, tudjuk – nemsokára le fogja ütni az ő fejét is; a forradalom kitörése a káprázatos versailles-i kastély előtt – megint a függöny és a varennes-i szatócsbolt, a királyság ellen fogadkozó forradalmárokkal, az álruhában menekülő királyi család a fáradt gyermekekkel, megghiúsult menekülési tervek, közben egy kis bűnös szerelem a szatócsné és a királyi család elárulója közt –, aztán a halálra ítélt király, aki utolsó órájának sztoikus felmagasztaltságával teszi jóvá élete tehetetlen ingadozását, könnyfacsaró búcsúzása gyermekeitől, lelki összetalálkozása a halál ajtajában azzal, akivel lelkileg külön élt, s aki tőle lelkileg külön élt egy életen át: a királynéval, s végül a királyné elbúcsúzása az élettől, megragadóan szép búcsúlevele, a gárdatiszt beteg, gyötrődő szerelmi vallomása a halálba indulás küszöbén, a királyné minden kicsinyes emberi dolgokon való felülemelkedése, hősie halálra szántsága... Ennyi minden egy darabban, ami dekoratív, patetikus, érzelmes, drámai, ironikus – a dráma úgyszólván minden hangszere megszólal, hogy lenyűgözze, elkábita, a szerző számára kezessé tegye a nézőt. Szomorv segítségül kérte minden drámaírók legdrámaibbját, a történelmet, és bőségesen felhasználta segítségét; a darab nagyobb része alig más, mint ügyesen dramatizált történelem, mely mögött háttérbe szorul, szinte jelentéktelenné válik minden, amit az író önmagából ad a darabba.

Nem számít rosszul. A közönség belemegy a játékba, annyi mindenfélét kap egyetlen estén, olyan változatosan, színesen és dúsan vonulnak el előtte a darab képei és váltakozó hangulatai, annyi mindenféle hatás tolul egymásra, hogy alig bír az ember eszmélni. Még arra is alig eszmél, hogy ez a sok mindenféle kellék éppen sokaságával fáraszt, nem egy pillanatban az unatkozás hidegsége settenkedik a fejek fölött, és a szerző csak nagy erőfeszítéssel s néha csak a rafináltságnak teljes latba vetésével tudja a színházi előadásoknak ezt a legborzalmasabb rémét elriasztani. A darab úgy tűnik fel, mintha leginkább a látási érzék számára volna csinálva, s azért halmozná a látási képeket úgy egymásra, hogy ne engedjen időt arra, hogy az agy öntudatosá tegye őket. Ugyanazt érezzük, amit némely nagy, túlszűfolt mozi-darabokban – vajon nem a mozinak a drámára való tudattalan

kiadásában hat (!) kötete is megjelent (*Az isteni kert, A nagyasszony; Ünnepek a dühöngőn és egyéb szerelmek; A rajongó Bolzay lány; Lőrinc emléke; Györgyike drága gyermek*). Gyengéd szájak fűzték a nálánál két évtizeddel idősebb Jászai Marihoz. Első művei a naturalizmus hatását mutatják, a 20. század elejétől pedig a szecesszió hatására alakította ki erősen romantikus, szeszélyessé és modorossá váló nyelvét, melyet például Horváth János támadott élesen, meglehetősen antiszemita éllel. Drámái közül kiemelkedik a Habsburg-trilógia. A világháború végén gyakorlatilag éhen halt. Különc és csodálatos egyéniségét Kellér Andor rajzolta meg (*Író a toronyban*, 1958). – *Mária Antónia* – zenemű-kézirat a Nemzeti Színház anyagából, OSZK Színházi Tár. – Ld. még: 1914/24; 1918/15, 42.

hatása nyilvánul az ilyen drámaírói módszerben? Talán a dráma megpróbálja ki-sajátítani veszedelmes konkurensének eszközeit?

Cselekvény, ha e szó alatt céltudatosan induló és bonyolódó s egy cél irányában kibogozódó, szerves sorozatát értjük a történéseknek, egyáltalán nincs a darabban; az egész nem egyéb, mint egyes történeti jeleneteknek az időbeli egymásután fonalán való lepereggetése. Ezt nem kifogásul mondjuk, csak megállapítjuk – ettől a darabnak lehetne igazi drámai hatása is. De mellékessé válik a szó is, az emberi beszéd, szinte alig hallgatja az ember, csak a látnivalók aláfestésének érzi a dikciót. A Szomoró egzotikus, különcködő és mégis széles ívben szárnyaló dikcióját, a darabnak legfőbb érdekességét! Ez nyilvánvaló veszteség, s ha nem érzi is mindenki előadás közben tudatosan, mégis ebből ered a kielégületlenségnek az az érzése, mellyel a legtöbben az előadásról távoznak.

Keressük Szomorót, az író a darab dús külsőségei, hatásos dekorációi alatt, és megtaláljuk abban az attitűdében, amellyel Mária Antóniához fordul. Az esengő, vágyakban fetregő megalázkodás az asszonyi bűbáj előtt, amely – királynőről van szó – a káprázatos pompa és hatalom keretébe foglalva, százszoros hatással jelenik meg – a férfinak saját érzékeiből láncot fonó rabszolgahódolata a nő előtt –, ez a dráma alaphangja. Közvetlenül kifejeződik ez Saint-Marie céltalan, önmagát véresre kínzó szerelmében, de közvetve bele van rejtve az egész darab, s különösen Mária Antónia alakjának vonalaiba, szemmel nem láthatóan, de érzéssel kisejthetően. Ezt Szomoró adta a darabba, ez az a líra, amelyből az egész keletkezett, ezen a ponton gyökerezik a darab, minden mesterkedése, rafináltsága és barokk túlterheltsége ellenére is egy művészi szándékban, egy írói lélek önmaga kifejezésére való törekvésében. Ha ez a gyökere nem volna annyira eltemetve a hatásra való törekvés ügyeskedései alá, a hatás nagyobb, mélyebb és tisztább volna. Itt azonban az erotikus megalázkodáson kívül még egy másik megalázkodást is látunk: az író megalázkodását a közönség előtt, amelyet, mint a szerelmet könyörgő férfi a megkívánt nőt, elhalmoz mindenféle drágasággal, ékszerrel, selyemmel, bársonnyal, a világ minden ékességeivel. Ez a látvány sokat elvesz kedvünkől a darab iránt.

Ilyen darabban a színháznak is ugyancsak van tennivalója. Jóformán minden színésze kap benne foglalkozást, s a szerző rafináltságához tartozik, hogy minden kiválóbb színésznek ad legalább egy hatásos jelenetet. De a sok itt is túl sokká lesz – a töméntelen szereplő közt, akik egymásután jönnek, eltűnnek, csak a királynő a tulajdonképpeni szerep, a többi csak egy-egy töredék darabkája egy szerepnek. *Márkus Emília*⁶⁷ teljes művészetével ábrázolta Mária Antóniát – alkalma van játszani kivételes tehetségének egész széles regiszterén. Mellette legfontosabb szerepe a rendezőnek van. *Ivánfi Jenő*⁶⁸ ebben a minőségében nagy részt követelhet magának a darab sikeréből – rendezői tudása, ízlése, a kínálkozó hatások kihasználása iránti érzéke a szerző leghathatósabb munkatársa volt.

⁶⁷ Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/2; 1914/22; 1918/9, 18; 1919/5.

⁶⁸ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 15, 18.

Egy huszonkét éves budapesti ügyvédbojtár, ha nincsen különös fantáziája és életismerete, mit képzel az élet tetejének, olyan dolognak, amiben összesűrűsödik az életnek minden szépsége, értéke és gyönyöre, amire érdemes rátenni egész életét, s ami után szívesen meg lehet halni? A dúsgazdag élvezők valami nagy találkozóhelyén, a legnagyobb luxus közben, melyet az ügyvédbojtári fantázia ki tud találni, s amely egyértelmű egy fényes szálloda legfényesebb lakosztályával – egy fejedelmek ínyének való lakoma, gyöngyöző finom borok mellett egy nagyszerű nő, Párizs legszebb megvásárolható nője –, ez a gyönyörök ideálja nemcsak Biró Lajos ügyvédbojtárjának új komédiája: *Az utolsó csók* főszereplőjének, hanem még sok-sok hozzá hasonló köznapi fiatalembernek is, akik a nagyvilági életet a pesti kávéház távlatából nézik, s a fényről, luxusról való ideáljuk is tulajdonképpen csak egy pesti kávéház olcsó ideiglenes luxusának megsokszorozása. Az alak, akit Biró Lajos⁶⁹ felkapott, a mi aszfaltunkon termett, s ezzel megkapja budapesti veretét a nemzetközi környezetben lejátszódó darab is. Az a gondolat: váratlanul egy nagyobb pénzüsszeghez jutni, egy napig fejedelmileg élni belőle s azután jöjjön, ami jön – ott hever kávéházi asztalainkon, s mindenütt másutt, ahol könnyelmű, élvezetre vágyó, az élet örömeit túlságosra becsülő, s az élettel könnyelmű, cinikus játékot játszó fiatalemberek töltik idejüket.

Ha aztán ezt az ötletet valami véletlen megvalósítja, ha Nagy János ügyvédjelölt – ezzel a névvel is jelzi a szerző, hogy nem egyént, hanem típust akar bemutatni – kétezer forinttal, apai örökségével megjelenik Monte Carlóban, felfedezi Beauregard Klárát, a megvásárolható nők legszebbikét, egy rettentő nagyúr, a livádiai herceg szeretőjét, s éppen abban a pillanatban fedezi fel, mikor a pompás szép nő bosszút akar állni hercegén, mert az egy estét – nincs még fiú-örököse – a feleségével akar tölteni – nos, hát akkor érdekes dolgok történhetnek. Ezeket az érdekes dolgokat adja Biró új darabja éspedig úgy, hogy csakugyan érdekesek is, velejükben komikusak, de megvan bennük az a melankolikus mag is, amely minden igazi komédiának megadja az emberi értelmét.

Az ügyvédbojtár a maga köznapi illúzióit akarja kiélni, és belebotlik váratlanul valamibe, ami valóság – egy napra való gyönyört akar és belebotlik egy igazi, életre szóló élet-értékbe, egy estére való mámort keres, és megtalálja az igazi szerelmet. A herceget provokálni akaró, bosszúja eszközét, az egy estére való gavaléért lesajnáló, hisztérikusan idegeskedő kokott, aki még eddig nem találta meg az igaz érzést, az első csókot, s ezért utálja az utána epekedő férfiakat, s a szokatlan környezetben zavartan csetlő-botló, a helyzethez illő tónust megtalálni nem tudó félszeg ifjú egymásra találnak a közös alacsony származás révén, valami kasztbéli bizalmasság fejlődik ki köztük, összelelegednek, s ebből az összelelegedésből hirtelen fellobbanó szerelem lesz. Ennek az átváltozásnak a rajza a darab lényege, ezért íródott, s ebben Biró Lajos, jobban, mint valaha, igazi írónak, az elhitést,

⁶⁹ Biró Lajos – 1913/10; 1914/24; 1918/5; 1919/12.

az alakokkal való közösség-érzés, a pszichológiai rajz erőskezű mesterének bizonyult. Pompás vígjátéki gondolat a fiú és a nő együtt a hotel fényes lakosztályában, és még pompásabb az ebbe beleszővődő, eredeti és elmés motívum: Klára megvalósítja Nagy Jánossal annak a programnak a külsőségeit, melyeket a herceg neki, mint a feleségével eltöltendő est programját elmondott, úgy, hogy a herceg szemben levő kastélya ablakából lássa. Eleinte nem törődik azzal, hogy a herceg másnap esetleg agyonlövi érte a fiút, de amint fölmelegszik iránta, mindjobban féltetni kezdi, s a program végét már nem bírja ki. Ez a legjobb, amit eddig színpadon Birótól kaptunk, s ez teszi *Az utolsó csókot* az író legjobb darabjává. Átérezés, melegség van benne, s a drámaíró számítása is művészi, tudatos fölényé válik benne. Örömmel láttuk viszont azt a Biró Lajost, akit novelláiból nagyra becsültünk. A kifejlés is gyors és biztos és erős vonalú: a herceg fölényes nyugodtsága a kapkodó, idegeskedő fiúval szemben, aki agresszív fellépésével csak ijedtségét akarja elfojtani, s a két szerelmes könnyes elválása, mikor a reggel világossága, a való élet elszakítja őket – megértően, megértetően és meggyőzően van ábrázolva. Ebben a darabban olyasvalami van a darab mögé rejtve, de mindig érezhetően, ami Birónál nem mindig szokott érezhető lenni. Szeretet van benne.

Hogy *Fenyvessi*,⁷⁰ *Tanay*⁷¹ és mindenekfelett *Varsányi Irén*⁷² kitűnő művészek s szerepeket kitűnően játszották, azt nem kell külön említeni. Egy új színész, *Virányi*,⁷³ a főszerepben ügyes, ötletes és fejlődésképes színésznek bizonyult.

Schöpflin Aladár

⁷⁰ Fenyvessi/Fenyvessy Emil – ld. 1905/4; 1912/44; 1914/14; 1918/4, 12.

⁷¹ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 12; 1914/8, 14, 18, 20.

⁷² Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12; 1914/2, 8, 14; 1918/4, 12.

⁷³ Virányi [Kocsis] Sándor (1885–1923), színész. Kassa, Temesvár, Szabadka, Debrecen színpadain működött, 1912-ben szerződött a fővárosba. – Ld. még: 1914/18.

1914. 61. évfolyam

1914. 2. sz. január 11. 24.

Színházak. Bernard Shaw: Pygmalion – a Vígszínházban

Bernard Shaw¹ maga beszéli, hogy egyszer megvizsgáltatta a szemét, és az orvos konstatálta rajta, hogy tökéletesen normális látású. Ő ekkor azt hitte, ez annyit jelent, hogy tökéletesen úgy lát, mint a többi emberek legnagyobb része, s csak később jött rá, hogy éppen a tökéletesen normális látás a legritkább dolgok közé tartozik, az emberek túlnyomó többsége a normálistól eltérően lát. Ő ezt a normális látást, mely annyira megkülönbözteti mindenki mástól, nemcsak fizikai értelemben fogja fel, azt tartja magáról, szellemileg is tökéletesen normálisan lát, menten mindazoktól az elfogultságoktól, illúzióktól, frázisoktól és önáltatásoktól, amelyek a legtöbb ember, majdnem minden ember látását elhomályosítják, elferdítik, s amelyek optikai csalódásaikkal lehetetlenné teszik, hogy az emberek az élet dolgait és önmagukat is olyanoknak lássák, amilyenek a valóságban.

Ezzel a teljesen elfogulatlan látással vizsgálja és ábrázolja az emberi természetet és különösen az angol ember és társadalom természetét. Ez utóbbit annál világosabban és pontosabban láthatja, mert ír ember, más faj és más társadalmi viszonyok produktuma, mint az angol, s ezért mentes marad mindazoktól a befolyásoktól, melyek az angol ember szemléletét angol dolgokban megzavarják. Neki feltűnnek olyan dolgok, melyek az angol embernek megszokottságuknál fogva annyira magától értetődők, hogy észre sem veszi őket. Nem is érez, mint ír ember, az angol élet jelenségeivel olyan lelki és tradicionális közösséget, amely elfogulttá tehetné. Másfelől pedig ír ugyan, de a specifikus ír élettől rég elszakadt, tehát ez sem teszi az angol étellel szemben elfogulttá.

Innen van, hogy a dolgok túlnyomó részét annyira másként látja, mint ahogy az emberek látni megszokták. Csúfondáros szelleme, lelkének protestálásra termelt alkata, a tömegekkel és a tömegérzésekkel szemben álló ellenzékiisége mind fokozza benne a másként-látásnak ezt a hangsúlyozását, s az ellenmondás, mely szavaira az emberek többsége részéről felhangzik, mint mindenkit, őt is arra izgatja, hogy a maga különleges felfogását mennél jobban kiélezze. Karikatúrába hajló túlzásait ez magyarázza. Ő maga teljesen őszintének érzi magát, sőt nyilván meg van róla győződve, hogy az őszinteség, a többi emberek gyávaságától, habozásától, kompromittáló óvatosságától való mentesség éppúgy megkülön-

¹ Bernard Shaw – ld. 1913/10, 12, 24; 1914/12.

bözteti mindenki mástól, mint a látása. Nekünk, akik messziről szemléljük, úgy látszik, mintha ez az őszinteség éppen az ellenmondások visszahatásaképp néha csak azért is őszinteséggé, jóhiszemű pózzá válnék. Mintha némely dolgokat nem azért mondana ki olyan őszintén, mintha ennek belső szükségét érezné, hanem csak azért, hogy ezzel provokálja az emberek ellentmondását, s elkülönböztesse magát az emberek többségétől.

Új darabja, a *Pygmalion*, mely a Vígszínházban, úgy látszik, nagyobb sikert arat, mint bármely eddigi színdarabja, kisebb igényű, inkább mulattatásra szánt dolog, mint amiket tőle eddig színpadjainkon láttunk, de ebben is benne van egyéniségének minden jellemző vonása. Megvan konvenció-mentes látása, amely mindenben olyan elemeket és tulajdonságokat tud felmutatni, amelyekre eddig nem gondoltunk. Megvan csúfondáros szelleme, amely olyan dolgokat mondhat vele az angol felsőbb társadalmi osztályokról, s általában az osztály- és műveltségbeli különbségek értékéről, amelyek úgy hatnának, mint a vitriolos zuhany, ha az emberek elég öntudatosan s elég érzékeny lelkiismerettel élnék a maguk s társadalmi körük életét, s nem éreznének jóleső elégtételt, ha valaki kicsúfolja – a szomszédjukat.

Az angol sznobizmust senki sem tudja olyan véresen vesszőzni, mint Shaw. A legkevesebb ember született olyan előkelő helyen, mint ahogy szeretné; a sznob, aki mindig magasabb társadalmi körbe és magasabb kultúrába kapaszkodik, mint amilyenbe való, szégyelli néha nagyon is nem előkelő szülőhelyét. Mikor Shaw professzora rendkívül finom fonetikai érzékével kiejtéséből meg tudja mondani mindenkinek, hova való – ezen megbotránkozik az egész szedett-vedett gyülekezet, melyet az eső vert a Szent Pál-templom oszlopos előcsarnoka alá, s a kitűnő fonetikus talán pórul járna, ha hamarjában el nem állna az eső. Az alsó néposztályok rémült ellenséges indulata a rendőrséggel szemben, az úri hölgyek kényeskedő követelődzése a nekik kiszolgáltatót férfival – az első felvonás alig negyedóra, de ezek a dolgok – és még egy pár csak pillanatra érintett dolog – mind benne vannak. Történni tulajdonképpen nem történik semmi, csak beszélnek az emberek, de Shaw darabjaiban mindig a beszéd a fontos, a történés jóformán csak ürügy arra, hogy az emberek beszélhessenek, illetőleg hogy Shaw beszélhessen az emberek szájával.

Shaw a történő dolgoknak még a külső valószínűségét se nagyon bánja. Mint minden konvenciótól, a színházi konvencióktól is függetleníti magát, nem tartja kötelezőnek azt sem, hogy mindennek, ami történik, előre megvesse alapját, fejlessze, indokolja. Az élet sem indokol mindent, amit létrehoz, legalábbis nem mutatja meg az indokait, vagyis véletleneket csinál, s ezek a véletlenek is vannak. Véletlen az is, hogy a hírneves fonetikus a templom oszlopai alatt találkozik az indológus ezredessel, aki azért jött Londonba, hogy ővele megismerkedjék. Hogy ez nem valószínű? Nyújt az élet valószínűtlenebb véletleneket is, amelyeket elhiszünk, mert el kell hinnünk. A Shaw véletlenét is elhiszük, mert ő mondja. Az efféle különben sem a valószínűség dönti el, hanem a szuggesztió. Szuggesztív írónak elhiszük a legvalószínűtlenebb, a lehetetlen dolgot is, legalább addig, amíg

ő szól hozzánk; akiben nincs szuggesztív erő, annak úgysem hiszünk, akárhogyan indokolja és valószínűsíti is mondanivalóját.

A fonetikus, aki azzal keresi pénzét, hogy alacsony sorból fölcseperedett embereket, akik mindent le tudnak vetkezni régi valójukból, csak a dialektusukat nem, megtanít tisztán, úriasan beszélni, különös dologra adja magát: fogad az indológus ezredessel, hogy azt a pórias és teljesen tudatlan, durva beszédű és nevetlen virágáruslányt, aki az első felvonásban hírét hallotta az ő tudományának, s most eljön hozzá, tanítsa meg úriás beszédre, hat hónap alatt kineveli olyan *comme il faut* dámává, hogy a legelőkelőbb társaságban is megállja a helyét. A leánnyal való egyezkedés rendkívül mulatságos. A közönség leginkább a virágárusleányon nevet, durva kiszólásain, esetlen mozdulatain, rakoncátlankodásán, amellyel a tanárt minduntalan letorkolja, ostobaságán, amellyel nem tudja megérteni, miről van itt szó – de azt inkább tudattalanul érzik, mint igazán megértik, hogy az utca porából való lány tulajdonképp kezd fölébe kerekedni az uraknak, természetes becsületességével, fájának gyanakvásával és minden szennyen és nevetlenségen keresztül-villanó szűzies romlatlanságával. Azt is alig veszik észre a nevetők, hogy amíg ők a pórias leányon nevetnek, addig a szerző őrajtuk nevet: megmutatja, hogy az egész különbség köztünk, urak és a köznép között, melyet olyan ledönthetetlen választófalnak tartunk, s amellyel olyan nagyra vagyunk, alapjában véve csak külső máz dolga, mint Shaw professzorával mondatja, csak modor dolga. Jól, korrektül tudni beszélni és jól, korrektül tudni viselkedni, ez az egész. A polgári középosztály morálja is megkapja a magáét, a virágáruslány, Eliza apjától, a szemetesekocsistól, aki eljön, hogy ő is kivegye a maga részét abból a szerencséből, amely az ő nézete szerint leányát érte. Ő tudniillik azt hiszi, a professzor szeretőjének akarja a leányát. Afféle proletár-bohém, aki nyíltan vallja a maga osztálya erkölcsét, amely a polgári középosztály szempontjából hallatlan erkölcstelenség, s aki különben a maga független, könnyelmű bohém-természetével semmitől sem irtózik annyira, mint a középosztálytól, amely a maga hazugságaival, nagyképűsködésével, kényszereivel és merev moráljával gúzsba köti az embert. Egy lump, aki tudatosan az, világnézetet formál magának a maga lumpóságából. Shaw minden alakjában önmaga beszél, de annyira egyikben sem, mint ebben a szemetesekocsisban. Az alak egész felfogása, az a megállapítás, hogy minden társadalmi osztálynak megvan a maga külön morálja, melyben érvényét veszti minden, ami a másik osztályban kötelező törvény, a nyárspolgárságra s minden konvencionálisra szórt véres gúny – Shaw, a szocialista agyából került a szemetesekocsis nyelvére.

Eliza szépen kimosdatva, kiöltöztetve, három hónap múlva már úgy tud szerepelni a professzor anyjának zsúrján, mint valami úri dáma. Kissé úgy beszél és viselkedik még, mintha leckét mondana fel, bele-beleesik régebbi virágáruslány modorába, pórias szavakat és pórias dolgokat mond, de a társaság fiatal tagjai azt hiszik, ez valami új divatú beszédmodor, és ujjongva kapnak rajta. Ez a rész különben a darab leggyöngébb része, nem mutatja meg a leány átalakulását, csak

egy mutatványt ad belőle. *Varsányi Irén*² is, aki eddig föltétlenül biztosan, az egész játékon uralkodva játszott a virágáruslányt, s éreztetett mindent, amit éreztetni kell, egy vonalnyival túlzottan hangsúlyozta a leány föllépésének leckefelmondás-szerű voltát, s ezzel az alakot kisiklatta a maga vonalából, s alig észrevehetően bár, de mégis hamissá tette az egész felvonás tónusát.

Hat hónap múlva már Eliza kész dáma, kifogástalan szereplés után jön haza egy nagyon előkelő garden-partyról. Ekkor tudja meg a professzor és az ezredes beszélgetéséből, akik olyan fesztelenül szólnak róla, mintha ott se volna, hogy mi történt vele a hat hónap alatt, hogy itt tulajdonképp csak játék folyt vele, egy viccet valószínűleg meg az ő személyével, egy fogadásra tették föl az ő életét, s a professzor örül, hogy vége a nehéz munkának, és most megszabadul tőle. Felbőszül, visszaköveteli a professzortól előbbi életét, amelyet elvett tőle, s nem adott neki helyette másikat, ellenben megadta egy más élet ismeretét és megszokását. Heves jelenet után, melyben a professzornak fejéhez vágja még a papucsát is, amelyet az elébb alázasosan elhozott neki, otthagyja a házat. Aki itt érti Shaw-t, az gyönyörködhetik életábrázoló művészetében: mint az ember majd mindig, Eliza mást mond és érez, mint amit akar. Nem azért haragszik, mert a professzor játékot űzött vele, hanem mert érzés nélkül űzte a játékot, s nem azért lármázik, mert dühös a professzorra, hanem mert szerelmes a professzorba. A professzor is azt hiszi: örül, hogy most megszabadul a lánytól, de mikor ez elhagyja a házat, tűvé teszi a várost érte, izgatottan anyjához szalad tanácsért, s mikor itt megtalálja Elizát, folytatja vele a tegnapi vitát, s dühbe beszéli magát amiatt, hogy nyilvánvalóan nem tud Eliza nélkül meglenni. Persze a professzor a végén csak maga nem tudja még, mindenki más tudja, hogy ő is szerelmes Elizába, s alapos kilátásaink vannak, hogy sohasem fog megszabadulni Elizától.

Szeretnénk még egyet-mást elmondani Shaw élet-ábrázoló módjáról és egyéb-ről is, reméljük, erre meg fogja adni a módot legközelebb a Magyar Színház, mely a legközelebbi napokban szintén egy új Shaw-darabbal jön.³

Schöpflin Aladár

1914. 8. sz. február 22. 144.

Színházak. Pekár Gyula: A kölcsönkért kastély – a Nemzeti Színházban; Heltai Jenő: A tündérlaki lányok – a Vígszínházban

Akik szeretik a tradicionális magyar motívumoknak újra meg újra való felelevenítését, azoknak kedve telhetik Pekár Gyula új darabjában.⁴ Csupa olyan alakok

² Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/8, 14; 1918/4, 12.

³ A kritikát (*Vasárnapi Ujság*, 1914/4. január 25. 66–67, Bernard Shaw: *Androklész és az orosz-lán*, a Nemzeti Színházban; Garamszeghy Sándor: *Matyólakodalm*, a Nemzeti Színházban) nem közöljük.

⁴ Pekár Gyula (1867–1937), író, újságíró, országgyűlési képviselő, a forradalmak után kultusz-minisztériumi államtitkár, tárca nélküli miniszter. Bostonban és Bécsben is tanult, Justh Zsigmond

járnak-kelnek a színpadon, amelyeket már Jókai regényeiből is ismerünk: a tönkrement, végeérhetetlen pörök aktahegyei közt reménykedő földesúr, Bécsben az uzorások pénzén csillogó életet élő gárdista-fia, aki egy bohó szerelmi kalandért magára vonja egy iszonyú nagy úr üldözését, a sértett szerelméért körömszakadtig, kegyetlenül bosszút álló öreg kisasszony, akinek szívét végül mégis megolvasztja az ifjú szerelem lángjától újra felparázsló régi tűz, a felgazdagodott német kereskedő, akinek józan, számító eszét megbabonázza a magyar nóta és a magyar temperamentum, a szentimentális német lány, aki első látásra beleszeret a ragyogó magyar gavallérba, a szabad-lopó tisztartó, a duhaj ispán s a többi alak majd mind úgy jön elének a színpadon, mintha egyenesen Jókai könyveiből lépett volna ki, s az egész milió, a múlt század első felének magyar miliója is Jókai legjobb és legolvasottabb regényeit juttatja eszünkbe. Alapjában véve mindenkinek kedves és meghitt ez a levegő, legfeljebb nem mindenki vallja be, s ami sikere Pekár darabjának volt, azt nagy részben ennek köszönheti. Ebből a témakörből való magyar darab, ha csak valamennyire ügyesen van csinálva, többé-kevésbé mindig sikert arat, s a színészek is jól tudják ezt játszani: a figurák készen vannak a magyar színjátszás hőskorszakából való leltárban, csak elő kell venni és beléjük illeszkedni, a közönség, kivált a Nemzeti Színház közönsége, előlegezett rokonszenvvel fogadja. Pekár darabjában is a színészek munkája jó, s ami a Nemzeti Színházban ritka dolog, egyenletes; nem ad újat és meglepőt – talán csak *Pethes*⁵ és *Csillag Teréz*⁶ játékában csendül meg néhány egyéni hang –, de azt megbizonyítja, hogy a tradíció még él és a színészek még biztosan tudnak mozogni benne.

hatására lett író. Életében jelentékeny fordulatot hoztak a forradalmak. „Míg korábban Ambrus Zoltán nyugatosságának volt meggyőződéses epigonja, a trianoni béke után, a Horthy-korban a nacionalista türelmetlenség legöblösebb hangú képviselője” lett (Halmai Bódog). Amikor Illyés Gyula 1923-ban Párizsban találkozott vele, már csak ez utóbbi, nemzedéke számára ellenszenves vonását említi visszaemlékezésében. 1920 és 1936 között a Petőfi Társaság elnöke. 1925-től a Filmipari Alapot felügyelő bizottság elnöke. Krúdyval igen rossz viszonya volt, mert Krúdy megírta egy korai öngyilkossági kísérletét, amiért a hivatalban lévő Pekár bosszút állt. Stróbl Alajos Pekárról mintázta az Arany-szobor mellékalakját, Toldi Miklóst. Az itt érintett darabból azonos címmel 1937-ben romantikus vígjáték [azt írnám, hogy filmvígjáték!] is készült, a forgatókönyvet Békeffy István, Stella Adorján és Kellér Dezső írták. A rendező Vajda László volt. A főbb szerepeket Kabos Gyula, Tolnay Klári, Turay Ida és Ráday Imre játszották. A film a darabhoz képest több ponton átalakult, csak egy lényegi elem maradt benne változatlan, a Schöpflin által is felrótt dzsentrí-romantika és az afölötti elnézés. – Ld. még: 1914/24.

⁵ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

⁶ Csillag [Stern] Teréz (1862–1925), színésznő. Legméltóbban Schöpflin Aladár rövid nekrológiájával jellemezhetjük, amely a *Nyugatban* (1925/14–15.) jelent meg. „Legutolsó nagyobb szerepe és nagy sikere a *Gyurkovics lányok*ban volt. Gyurkovics mamában kitűnően megformálta az élelmes, talpraesett, erélyes vidéki háziasszonyt, akinek nem lehet olyan sok lánya, hogy valamennyit férjhez ne tudja adni. Friss volt, élénk, kedves, humorral teli – ugyanaz a Csillag Teréz, aki valamikor, fiatal korunkban a friss, élénk, kedves fiatal lányokat játszotta, csak éppen a haja őszült meg. Az a fajta művésznő volt, aki nem színészi eszközeinek nagyvonalúságával, stílusának kidolgozottságával, a művészet öntudatos fogásaival dolgozott, hanem emberi lényének szeretetreméltóságát és báját vitte a színpadra, és ott is tulajdonképpen csak azt folytatta, amit az életben csinált. Ő volt a született

A darab különben, mint Pekár minden műve, nagyon gondosan van csinálva. A szerző nemcsak felhasználja bő irodalmi ismereteit és színpadi tapasztalatait, hanem irodalmi szempontból is színvonalon igyekszik maradni, gondosan szerkeszti meg egyes jeleneteit, és nyomról-nyomra pontosan igyekszik motiválni minden fordulóját a cselekvénynek. Néha tovább is megy a kelletnél, a motiválás itt-ott úgy hangzik, mintha a szerző maga állana ki a színpadra és magyarázná alakjait. Még nagyobb baj az, hogy mind e magyarázat nem elegendő, mégse tudunk vele és cselekvényével együtt érezni. A daliás, könnyelmű Choltay Ábris fortélyát, amellyel a német lányt megszerzi magának feleségül, nem tudjuk rokonszenvesnek találni. Hogy a másik Choltaytól három hónapra kölcsönkéri az ősi kastélyt és uradalmat, s úgy viszi oda ifjú menyasszonyát és apósát, mint a magáéba – ez úgy, ahogy a darabban be van állítva, túlságosan szélhámós-ízű fogás, nincsen benne magyar virtus. Mai terminológia szerint ezt házasságszédelgésnek mondják. Mikszáth is írt effélet, egyik legkitűnőbb regényében, a *Noszty fiú*ban, de ő szatirikusan állította be, és végül csúfosan megbüntette a léha gavallért. Az efféle svihák-típusokkal eljátszott néha Herczeg Ferenc is, de ő is bizonyos fölényes, szeretetreméltó lenézéssel, graciózus iróniával bánik el vele, s főleg nem vállal és nem vállaltat az olvasóval vagy a nézővel semmiféle közösséget e típusal. Pekár vaskosabb, a dolgokat tragikusabban vevő stílusa nem bírja Mikszáth szatírját, sem Herczeg hűvös fölényét, ő mindig bizonyos vehemenciával dobja magát témába és alakjaiba, nem tud tőlük annyira különválni, hogy fölébük emelkedhessék. Choltay léha stiklijét is nem kigúnyolja, hanem mentegetni igyekszik, megmutogatja, hogy a fiú igazán szereti a leányt, hiszen már akkor szerette, mikor egy szegény német fűszeres lányának hitte, s szerelméért tesz mindent, de ez sem tud megbékíteni, ahogy az enyhítő körülmények sohasem keltenek megbékülést. Mégiscsak el van véve a darab hangja, s el van tévesztve az álláspont, melyet az író a maga történetével szemben elfoglalt. S emiatt nem tud a darab drámává sem lenni: amint az író egyenesen szembehozná a becsapottakat a becsapás tényével és szerzőjével, komolyabbra kellene fordítani a dolgot – ezért, hogy benn maradjon a vígjátéki tónusban, elsiklatja a német lányt is, atyját is a dolog felett, de ezzel meg átcsúsztatja az egészet a novellába, a dolgok fejlődését a maga írói

naiva fiatal korában, mert naivul, ösztönből játszott. Ezt a természetét átvitte öregkorába is: azokat az idős asszonyokat tudta igazán jól színészilag kidolgozni, akik öreg korukban is megőriznek menél többet a fiatalkor üdeségéből és naivak tudnak maradni. A szenvedély, a tragikus hang nem volt meg regiszterében, lényénél fogva vígjátéki színésznő volt, de a maga nemében legjobb, akit magyar színpadon láttunk. Francia darabokban finom, előkelő szalonhölgy, magyar darabokban tűzről pattant vidéki magyar úrilány és menyecske – ezek voltak legnagyobb sikerei. Egy-egy jelenetével országra szóló hatást tudott tenni – mikor például *A dolovai nábob lányában* azt mondta férjének: ne merjen rólam rosszat gondolni, egész Magyarország tapsolt neki. Herczeg Ferenc ifjabb kori darabjainak sikeréhez ő adott legtöbbet az összes színészek közül. Fel kell róla jegyezni, hogy gyönyörűen beszélt magyarul. A magyar társalgási nyelv ritmusát és zengését senkitől sem hallottuk nála tökéletesebben. Virágkorát a kilencvenes években élte – akik akkor a Nemzeti Színházba jártunk, sohasse fogjuk öt elfelejteni.” – Ld. még: 1914/14; 1918/15.

önkényétől teszi függővé, nem a benne rejlő szükségszerű erőkből fejleszti ki. S a kifejlést is csak deus ex machina módjára, az öreg kisasszony nagylelkű fellobbanásával tudja megcsinálni. Ami pedig nem oldható meg, hanem széjjel kell vágni, az nem drámai csomó.

*

Heltai Jenő⁷ új darbjáról szinte közmegegyezéssel állapította meg a kritika, hogy ez a legjobb és legteljesebb hatású dolog, amit ez a szeretetreméltó, okos és finom író eddig adott. Csak egyik-másik fiatalkori versének meleg melankóliája és benső megindulásokon átszűrődött iróniája fogható hozzá. Igénytelenül, nagy pózok és ravaszkodások nélkül, a világ dolgait megértő elnézéssel, erkölcsbírói ridegség nélkül, de a jószággal és önfeláldozással való természetes közösség-érzéssel csinálta meg darabját. Ebből származik ízlésének az a harmóniája, mely a legdecensebb darabot tudja kihozni egy olyan légkörből, melyből rendszeren az olcsó pikantériát szokták csak kihámozni, akik kevésbé finom kézzel nyúlnak hozzá. Bemutatja az emberi önzést, a köznapi ember élődsi valóját, a sivár képmutatást, de minden keserűség nélkül – ő nem háborodik fel semmin, fölötte áll az élet dolgainak, a derűs és tiszta lélek iróniájával nézi őket.

Darabja – úgy lehetne mondani – az önfeláldozás komédiája, a magasabb rendű komédia melankóliájával telítve. Tündérlaki Boriska finom, becsületes és tiszta életre született leány, feláldozza magát anyjéért és testvéreiért, kedvese lesz egy gazdag bankárnak. Mindenét odaadja, csakhogy húgait megmentse attól, amire ő kénytelen volt, s cserébe csak újabb szipolyozást kap érte. S ők, a becsületesek, jól tudják, miből lehetnek becsületesek, magukban elítélik nővérüket, de nagyon megütődnek, mikor ez végre hallgatni akar szíve felgerjedt hangjára és felesége akar lenni a szegény, becsületes újságírónak, aki múltja dacára is meg akarja vele osztani életét. Csak legkisebbik húga, a félig-gyermek, aki legkevésbé érti, ami körülötte történik, de ártatlan szívével átérzi a dolog teljes visszásságát, anyja és testvérei silány önzését, csak ő buzdul fel romantikus felindulással: most ő akarja magát feláldozni s felváltani nénjét ugyanabban a szerepben, melyet ez már-

⁷ Heltai [Herzl] Jenő (1871–1957), költő, író, újságíró, dramaturg, producer, unokatestvére Herzl Tivadarnak [Theodornak], a politikusnak, a publicistának, a cionizmus gondolata kitalálójának. Félbehagyva tanulmányait írni kezdett, katonai pályára lépett, és fiatalon sokat élt külföldön. 1900-ban a Vígszínház titkára, később a Belvárosi, illetve a Magyar Színház igazgatója. A 20-as 30-as évek fordulóján az Athenaeum művészeti igazgatója, neki köszönhető az Ady-kiadás, amit ellenszélben valósított meg, noha nem is nagyon kedvelték egymást a költővel. Franciás könnyedség jellemzi, Reviczky, Heine és a sanzonok hatása érződik rajta. Nagysikerű kuplészerző, látszólag a bohémek világában mozog csak otthonosan, de később tragikus hangon is megszólal. A *Madmazell* előtt megjelent kötetei: *Modern dalok* (1892), *Kató* (1894), *Hét sovány esztendő* (1897), *Lou* (1900). Schöpflin Aladár többször írt róla (verseiről a *Nyugat*-ban 1911/5, novelláiról 1911/21, ötvenedik születésnapja alkalmából, *Nyugat*, 1921/18, *Álmokháza* című regényéről, uo. 1930/2). – Ld. még: 1914/20, 24.

már nem bír tovább. Az erkölcsi fogalmak relativitása, az irodalom legnagyobb és legbonyolultabb témáinak egyike, Heltai darabjának is az alapja. Aki az átlagos erkölcsi fogalmak szerint erkölcstelenül él, abban van meg a legnagyobb erkölcs, az önfeláldozásé; s akik a maguk személyére sohasem követnek el pozitív kihágást a morál ellen, azok az immorálisak. A darab két jelenetéből világlik ki legjobban Heltai szomorúan ironikus felfogása: az egyikben Boriska húga elmondja állás-kereső útja eredményét: az a hatalmas úr, akitől a tanítónői kinevezés függ, a kinevezésért cserébe túl magas árat kívánt, amelyet ő maga semmi áron sem adna meg, de a nénjét maga biztatja rá, adja meg helyette. Ez a „magam nem tenném meg, de te megteheted, hiszen neked már úgyis mindegy” – ez az alantas lelkek morálja. A másik jelenet: mikor Sári, a kislány, elmegy a bankárhoz s odakínálja magát neki Boriska helyett. Egy színre immorális cselekedet, de a jóság, a szeretet és a hamvas, gyermeki romantika sugallta, s ezzel széppé és nemessé válik. Ezt a jelenetet rajzolta meg Heltai a legtöbb gyöngédséggel és legtöbb melegséggel. A kislány olyan ártatlan, hogy azt sem tudja, mire akar vállalkozni, nem tud hogyan hozzáfogni, ügyetlen, remegő, félszegül elszánt, és éppen ezzel józanítja ki az öregedő férfit, akit már-már felforralt a leány fiatal üdesége, hamvassága, s rá-vezeti az egész dolognak abszurdítására. A kislány tisztábban kerül ki a jelenetből, mint ahogy belépett. S a darab formára nem szerencsés, de hangulatában mélyen melankolikus befejezése teljessé teszi a moralitást: a leány, aki egyszer kilépett a normális morál köréből, nem térhet oda vissza többé, bárhogy megérdemelné jóságával, a sok szennyen keresztül is megőrzött tisztaságával. Az erkölcsi rendből kilépettek számára nincs visszavezető út. Boriska nem lehet azé, akit szeret, az újságíróé, átengedi őt hűgának, aki titkon szintén szereti, és ő maga visszatér régi életébe, a bankár mellé. Ez a befejezés egy belső tragédia mélységével tárja fel Heltai Jenő morális felfogásának harmóniáját.

Talán kissé túlságosan hangsúlyoztuk a darab morális levegőjét, de sok tekintetben Heltai maga csábít rá. Darabjának van valami ironikus erkölcsi példázat jellege, nemcsak abban, hogy minden cselekvés, minden jelenet a morális élével van felénk fordítva, hanem abban is, hogy az összes alakok példázatszerűen elosztva hordják magukban az író morális ítéletét. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy semmi sem áll tőle távolabb, mint a nagyképűsködő moralizálás. A darab egész tónusa csupa merő világfiás bonhomia,⁸ az író állásfoglalása csak alakjainak szatirikus vagy gyöngéd kirajzolásában nyilatkozik, a dialógus minden okoskodó tehertől menten, szabadon, frissen és ötletesen szikrázik – a verve,⁹ az elmésség, epigrammatikus él, paradox fordulat soha, Heltai egy munkájában sem erősebb, mint *A Tündérlaki lányok*ban. Heltai néha nagyon is készségesen fogadja a túlságosan kínáló, tehát olcsó ötleteket, s ezt a szokását nem hagyja el teljesen ebben a darabjában sem, de több mérsékletet és önmegettartóztatást tanúsít benne, mint máskor. Művészetének érettségét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy

⁸ bonhomia (fr): kedélyesség, nyájasság

⁹ verve (fr): tűz, lendület

a lehető legegyszerűbb eszközökkel dolgozik, minden rafináltság nélkül, mintha minden töprengés, okoskodás és számíthatás nélkül csinálta volna darabját, azaz-hogy mintha a darab önkénytelenül, magától csinálódott volna, s hiányoznék belőle minden konstrukció. E mellett egészen elenyészik a darab egy-két szerkezeti bizonytalansága, különösen az a „gyöngébbek kedvéért” való mód, ahogy a végén a kis Sárít és az újságíró összehozza, s a tornatanár és a manikűrös nő karikatúrafiguráinak néhány túl olcsó vonása. A finom és graciózus vígjátéki stílus marad az uralkodó.

A darab előadásának legnagyobb érdekessége egy fiatal, új színésznő, *Gombaszögi Ella*¹⁰ játéka. Úgy látszik, a lényében is megvan az a kislányos szögletesség, amellyel a kis Sári alakját olyan természetessé, szinte magától értetődővé tudta tenni, s a bankárral való jelenetében, mely a darab tetőpontja, mintha valóságot játszott volna. Úgy látszik, ez a fiatal leány, akármennyire kezdő még, igazi tehetség. Hogy *Varsányi Irén*,¹¹ *Hegedűs*¹² és *Tanay*¹³ egészben véve megértették a szerzőt és azt csinálták, amit ő csináltatni akart velük, azt talán nem kell külön mondani.

Schöpflin Aladár

1914. 12. sz. március 22. 227.

Színházak. A félkegyelmű. Dosztojevszkij regényéből írta Meidell Hjalmar – a Vígszínházban

Regényből színdarabot csinálni – mióta a világ, folyton próbálgatják drámaírók és színdarabcsinálók, és mióta a világ, sohasem csináltak regényből jó drámát. Olyan drámát is alig, amely az üres szenzáció sikerénél maradandóbbat ért volna el, olyat pedig, amelyhez az irodalom is jogot tartana, még eddig soha. Valószínűleg nem is fognak, mert a dolog éppen a regény és dráma közötti gyökeres különbségek miatt látszik lehetetlennek. A régi esztétikában rendes téma volt a dráma és a

¹⁰ Gombaszögi [Grün] Ella (1898–1951), filmszerepeinek köszönhetően máig ismert komika. Testvére, Gombaszögi Frida (Miklós Andornak, az Est-konzern tulajdonosának felesége) is színésznő volt, tragika-szerepkörben, s két másik lánytestvér (~ Margit és ~ Irén) is a színházi pályát választotta. Korabeli értesülések úgy tartották, hogy Heltai Jenő róluk mintázta *A tündérlaki lányokat*. [Nem Tündérlaki? Nem ez a vezetéknevük?] A Vígszínház, a Magyar Színház és a Belvárosi Színház tagja volt, Vaszary Piroskával ők formálták ki a magyar komika ideálját, vendégszerepelt az Operett Színházban is. A 30-as években filmekben is gyakran feltűnt, mindig Kabos Gyula partnereként. Származása miatt leparancsolták a színpadról, a háború alatt, az életben, menekülő hatvani cukrásznót „alakított” folyton recepteket mesélve. 1945 után is színpadra lépett, többek között Várkonyi Zoltán Művész Színházában, majd 1949-től haláláig a Madách Színház tagja. Gobbi Hilda színésztthon-teremtő akcióiban is szerepet játszott. Élete végén Tolnay Klári volt mellette. – Ld. még: 1914/20; 1918/23.

¹¹ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 14; 1918/4, 12.

¹² Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/14; 1918/4, 12, 18.

¹³ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 12, 49; 1914/14, 18, 20.

regény közti párhuzam, s a régi esztétika, amely még nyakig benne volt a szoros poétikai műfaj kategóriák érvényességének babonájában, abból a zavarból, amelybe a kategóriába be nem illeszthető regény hirtelen és váratlan kivirágzása ejtette, könnyűszerrel vélte magát kivághatni azzal, hogy a regényre egyszerűen ráhúzta a dráma poétikai kategóriáját. Mélyebb és az irodalmi formák természetét belsőben átérző szellemek azonban már akkor is észrevették ennek az expediensnek¹⁴ a lehetetlenségét.

Már Kemény Zsigmond¹⁵ is, aki az irodalom elméletében is a legmélyebben járó magyar elmék egyike volt, megérezte a regény és dráma belsőleg ellentétes voltát, azt, hogy míg a dráma összeszűkíti, néhány fővonásra egyszerűsíti az életet, addig a regény inkább a kiterjesztés, a sok részletből való összeszövés felé hajlik. Ezért Kemény Zsigmond azt ajánlotta, hogy – ha már csinálnak ilyen metamorfózisokat – inkább drámából csináljanak regényt, mint regényből drámát, mert a szűkebb körűt, a kevés vonalba összefoglalót inkább lehet kiterjeszteni, mint a természeténél fogva szétterjeszkedőt összevonni. Mi azt hisszük, legjobb egyiket se tenni, mert meggyőződésünk szerint minden témának és minden mondanivalónak megvan a maga organikus, természetes formája, amelyet az igazi művész ösztönszerűleg kiérez belőle, s drámát ír abból, ami drámába, regényt abból, ami regénybe kívánkozik, s nincs olyan téma, amely egyformán, az író önkénye szerint volna akár regénnyé, akár drámává alakítható. De Kemény tanácsa mindenesetre okosabb tanács, talán ezért sem fogadták meg soha. Mi legalább nem emlékszünk rá, hogy valaha is regényt csináltak volna valamely híres színdarabból. Regényből csinált drámát – esztétikai fából vaskarikát – azonban annál gyakrabban láttunk.

Még megbocsáthatóbb, ha maga a regény szerzője dolgozza át művét színpadra, mert akkor a saját fantáziájában fogant alakokat és helyzeteket formálja át, és sok esetben – mint pl. az efféle művek egyik leghíresebbikében, Dumas¹⁶ *Kaméliás hölgyében* – már a regényen is megérzik, hogy az író gondolt a később megírandó dráma eshetőségére. A legtöbb esetben azonban más dolgozza át a regényt, és ekkor egy nagyon visszás, a finomabb érzésre kínos látvány elé kényszerítik a nézőt. A nagy író nagyszerű regényét egy sokkal kisebb író gyúrja át, s a munkában részes két szellemnek ellentétéből nagyon kellemetlen diszharmonia keletkezik. Az átdolgozó többnyire egyszerű mesterember, akinek mesterember volta lehet egészen szimpatikus és megbocsátható, ha saját művéről van szó, de

¹⁴ expediens (lat): mód, lehetőség, eljárás

¹⁵ Kemény Zsigmond, báró (1814–1875), erdélyi születésű író, politikai író, politikus. Kossuth eszméitől idegenkedett, a centristákkal tartott, 1846-tól írt cikkeket a *Pesti Napló*ba, amelyet 1848-ban Csengery Antallal együtt néhány hónapig szerkesztett is. Széchenyi híve volt, 1849-ben ellenezte a függetlenségi nyilatkozatot. 1849-ben megjelent a haditörvénytől, 1850-ben Széchenyi gróf titkára vallomása alapján felmentették. 1850-ben és 1851-ben két kritikus röpiratot is írt a forradalomról (*Forradalom után; Még egy szó a' forradalom után*), ettől kezdve a kiegyezésen dolgozott. Két igen fontos lélektani regénye a *Zord idő* (1858) és a *Rajongók* (1858/59). Schöpflin esztétikai érvelése az 1853-ban keletkezett *Eszmék a regény és a dráma körül* című Kemény-tanulmányra utal.

¹⁶ Alexandre Dumas, íf. (1824–1895) – ld. 1908/8; 1912/11; 1914/13, 24.

a kontár vakmerőség színében tűnik fel, ha egy nálánál sokkalta különb szellem művéhez nyúl hozzá. Drámává többnyire a legkitűnőbb írók híressé vált regényeit szokták átdolgozni, s akiben megvan a kellő tisztelet a nagy szellemek iránt, az csak kelletlen érzéssel nézheti, hogy dúlják fel kontár kezek a nekik szent épületet, s hogy csinálnak egyes töredékeiből újat, harmóniatlant és a művészet lelke nélkül valót. Úgy mennek el a színházból, mintha egy blaszfémianak lettek volna a tanúi. Mi legalább ezt éreztük nemrég, mikor Jókai egy regényéből készült jó szándékú, de gyöngé kivitelű darab előadásáról jöttünk, és még inkább ezt éreztük *A félkegyelmű* után. Az a teljesen mellékes, hogy milyen nevű svéd drámacsináló,¹⁷ aki Dosztojevszkij nagyszerű regényét a színpadra átgűrta, bünt követett el a nagy regényíró emléke ellen, és bünt követett el a művészi munka tulajdonjoga ellen is.¹⁸ Nem a jogi, hanem az erkölcsi értelemben vett tulajdonjoga ellen. Nemcsak szétdarabolt és aztán hézagosan újra összetákolta egy mesterművet, hanem meg is hamisította, hamis színben állította a közönség elé.

Már maga az is, hogy Dosztojevszkijt, a világ legjobban önmagába mélyedő, s önmagát legteljesebben adó íróját, akinek minden műve annyira mentes az írói mesterkedésnek és hatást mérlegelő számíthatásnak még az árnyékától is, hatásvadászó színpadi mesterkedés eszközévé teszik, felkelti az ellenmondás kelletlen érzését. A nagyszerű regényt, amely az élet egy nagy darabját végső gyökereiig tárja fel, melynek gondolatbeli és érzelmi perspektívái szinte a mindenségbe terjeszkednek szét, amely élő és vergődő, az élet nagy igazságát szenvedélyesen kereső emberek vérző szívét és agyát mutogatja meg, s ott fogja meg szívünket, ahol a legerősebb az érzés – olcsó színpadi hatások ürügyévé teszi egy ügyes mesterember, eseményeiből színházi izgalmat, leírásaiból kulisszákat, alakjaiból szerepeket csinál. Mennél ügyesebben csinálja, annál rosszabb, mert annál jobban el tudja ámítani a nézőt. S mennél jobban felismerhetők a darabban a regényből kivágott részletek, annál jobban feltűnik, hogy mennyire eltorzítja őket az a hozzájuk méltatlan helyzet, melybe az átdolgozás által jutottak.

Miskin hercegből, a legjézusibb alakok egyikéből, akiket az irodalom megalkott, a mindennel rokonszenvező, a minden bánatot átérző, minden keresztet ma-

¹⁷ Hjalmar Sigvard Meidell (1871–1957), norvég drámaíró, civil foglalkozása fogorvos. Önéletrajzi és színháztörténeti emlékirata: Hjalmar Meidell: *Minner fra guttedagene, teaterminner og annet*. Bergen, Giertsen, 1930. Schöpflin tévedett az író nemzetiségét illetően.

¹⁸ Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821–1881), orosz író, a filozófiai-ideologikus regényirányzat képviselője, a lélektani regénnyel ötvözte gondolat kísérleteit. Szibériába volt száműzve, erről szól az önéletrajzi *Feljegyzések a holtak házából* (1860/1864). 1864-ben született a később a közép-kelet-európai irodalomra, illetve az egzisztencialistákra nagy hatást gyakorló *Feljegyzések az egérlyukból* című beszámoló a kishivatalnok beszorítottságáról. 1866-ban jelent meg a *Bűn és bűnhődés* és a *Játékos*, ez utóbbi részben saját játékszenvedélyének pszichológiai elemzése. *A félkegyelmű* (1868) a messianizmus anatómiáját adja, s itt jelentkezik a polifonikus regényszerkezet is. Az orosz értelmiség tragédiáját mutatja be az *Ördögök* (1871/1872). Utolsó nagyregénye *A Karamazov testvérek* (1879/1880), egy apagyilkosság körül forog, amelyben a címszereplő fiútestvérekben a világ négyféle szemléletét, gondolkodásmódját – testi, szellemi, értelmi és erkölcsi – ábrázolja, egymástól élesen elválasztva, az egyes szereplőkben dominanciát juttatva a különböző látásmódnak.

gára vevő, az élet durvaságai és kegyetlenségei fölött a szent téboly öntudatlanságával ellebegő Miskin hercegből, akiben az emberiségnek a jóra, a rokonszenvre, a szeretetre való törekvése testesül meg, s aki az egész világot keblére ölelő orosz szomorúság örök típusa – a színdarab egy félszeg, magával tehetetlen, ide-oda tébolygó diákot csinál, akiről nem tudjuk, csakugyan félkegyelmű-e, vagy egyszerűen csak együgyű. Dosztojevszkij – mint legtöbb nagy alakjába – önmagát írta bele, a saját epilepsziáját, a saját világérzését, a saját földízü, betegesen érzékeny és szinte földöntúlian mélyen meghatott valóját. A színpadon pedig olyan alakot látunk, amely inkább figura, mint eleven lény; szavait a sűgőlyukból diktálja az átdolgozó, mozdulatait a drámaírói önkény zsinórjain rángatják a színpad mögöl. Natasa, úgy, ahogy a színpadon megjelenik, alig több egy sablonosan hisztériás bukott nőnél – ennek a fajtának szélsőségessége, szentimentalizmusa és a szerelemben esztelen kapaszkodása csupán, ami látható belőle. (*Gombaszögi Frida*¹⁹ játéka még alá is húzgálta ebben az irányban a szerepet.) Dosztojevszkij Natasájában pedig a tisztaságra, az érzelmi igazságra vágyódó nő örök, csillapíthatatlan nosztalgiája szól. S a többi alakok is, amelyek a regényből plasztikusan, elemi erővel és igazsággal válnak ki és emlékezetünkben mint valóban ismert, velünk együtt élő lények rögzödtek meg, merő színházi sablonok, s az a Dosztojevszkij-íz, ami mégiscsak megmaradt bennük, csak arra jó, hogy emlékeztessen, mit dúlt fel az irigyelendően skrupulus nélküli bátorságú, ügyes svéd. Néha kilobban egy az eredetiből vett szó, egy mozdulat, amelyen észrevesszük a nagy orosz író szemléletének nyomát (különösen *Törzs*²⁰ játékan éreztük, hogy amennyire lehetett, igyekezett visszamenni Dosztojevszkijhez) – egy pillanatra valami illúzió-féle támad, hogy aztán annál jobban érezzük az egésznek sivárságát.

Fájdalom, a regényirodalom egyik legmegragadóbb remekéből, a legnagyobb élet-érzők és élet-ábrázolók egyikének művéből bulvárdramát csináltak. Ügyes, elég hatásos, kellő mértékben hátborzongató, de a kellő pillanatban megbékítő, szóval a nézővel csínján bánó bulvár-dramát –, amely mégiscsak lealacsonyítja azt a művet, amiből készült. Az elemek, melyekből készült, a bulvárdrama elemei: a szomorú sorsú ártatlanság, a hitvány fickó, aki jó pénzért elvonná a bukott nőt is, holott mást szeret, a züllő úri család a részeges apával, idegesen pörlekedő anyával és leányával, a maitresse²¹ fényes szalonja a nagyúri viveurökkel,²² a féktelen szenvedélyű, örült szerelmes kozák, a végén Natasa meggyilkolása – a regényben hallatlan erővel megelevenített, véresen igazzá tett dolgok, a drámában le vannak meztelenítve. Mintha valami szemérmatlenségnek lettünk volna tanúi. Lehet, hogy mást nem háborít ez fel annyira, de mi, akiknek Dosztojevszkij legmélyebb ifjúkori megindulásainkat jelenti, nem tudunk ettől az érzéstől szabadulni.

Az efféle átdolgozásoknak – ezt majd minden esetben tapasztaltuk – még egy

¹⁹ Gombaszögi Frida – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/16, 19; 1918/18; 1919/2.

²⁰ Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2, 10; 1914/14; 1917/41; 1918/5, 23.

²¹ maitresse (fr): kitarított nő

²² viveur (fr): élvhajász, életművész, korhely

különös eredménye is van: az eredeti mű írójának hibáira figyelmeztetnek, kelle-
ténél feltűnőbbé teszik őket. Mennél kevesebb van bennük abból, ami a regény-
nek lényege és életető eleme, mentől inkább csak a külső vázát tudják megőrizni a
regénynek, annál inkább kitűnik az, miben volt fogyatékos a regény írója. A *félke-
gyelmű* drámából is szinte vigyorogva rí ki Dosztojevszkij egy sajtóságos fogyat-
kozása: az a teljesen soha letörlődni nem tudó hatás, amelyet egykori olvasmá-
nyai, a kolportázs-regények²³ tettek rá, s amely minden regényében éppen a váz,
a külső történet fölépítése módjában nyilvánul. Legtöbb művében van valami a
múlt századi francia romantikus regény nyomán felburjánzó rémregényekből. Az
ő betegesen fogékony fantáziájából, melyben példátlan hűséggel rögzítődött meg
minden kívülről kapott benyomás, nem törlődött ki soha az egykor olvasott efféle
könyvek emléke. A drámává átdolgozott regényben leginkább csak a váz maradt
meg abból, amivel ezt a vázát kitölti, ideggel, izommal, szövegekkel, vérerekkel
ellátja, mennél kevesebb, így tehát a dráma aránytalanul hozzáközelíti a regény
tartalmát a kolportázs-irodalomhoz. Ezért is hat, különösen egyes helyein úgy,
mint egy Dosztojevszkij-ellenes, rosszindulatú és rosszhiszemű kritika.

Miért ragaszkodnak mégis a színházak és színházi írók annyira a regényeknek
drámává gyűrásához, mikor a dolognak irodalmi szempontból való kilátástalan-
sága száz példán bebizonyult? Nagyon egyszerű okból. A színház nem szeret kí-
sérletezni, neki az előrelátható biztos siker az ideálja. Szívesen kap a siker olyan
lehetőségein, amelyek valahol másutt már ki vannak próbálva, s semmitől sem
irtózik jobban, mint a bizonytalan sikerű kísérletezéstől. Ezért van a színházban
legnagyobb érvénye a bevált s mindig könnyen, frissen mázolható sablonoknak, s
ezért tör utat magának a legnehezebben a színpadon az, ami új, ami eredeti, tehát
még kipróbálatlan. Egy hírneves regénynek a hatása ezer meg ezer olvasóra nézve
már ki van próbálva, bebizonyult róla, hogy érdekli, izgatja, vonzza az embere-
ket. Hát hogyan kapna a színház szívesen az ilyen már kipróbált dolgon? Ha az
olvasóknak tetszett, akkor csak ügyesen kell feltálatni, és tetszeni fog a színházi
nézőknek is. A regény presztízse, ismertsége, szerzőjének hírneve is támogatja
ezt a sikert. Hogy irodalmi szempontok ennek nyomatókusan ellene szólnak? Az
irodalmi szempontokkal törődik a kritika, törődik egy-egy naivabb vagy becsüle-
tesebb szerző, a színház csak a sikerrel törődik.

Schöpflin Aladár

²³ kolportázs-regény (fr): a könyvkereskedelemnek az az ága, amely a kolportőrök útján a kevés-
sé vagyonos városi és falusi közönség között házalt árujával. Főleg eladható kaland- és romantikus
regények tartoznak ide, gyakran a folytatásokban megjelent értéktelen regényeket jelentette. Eredeti
jelentésében pejoratív árnyalatú.

1914. 13. sz. március 29. 255–256.

Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. Színházi bírálatok. Budapest, Lampel R. (Wodiáner F. és fiai) [az *Irodalom és művészet* rovatban]

Ambrus Zoltán²⁴ színikritikáinak egy kis gyűjteményét adja egyik legújabb füzetében a Magyar Könyvtár, Radó Antal ismert kitűnő vállalata. Ambrus Zoltán pályája kezdetén elsősorban mint kritikus állott a közönség szeme előtt, s csak később fejlődött ki legkiválóbb regény- és novellaíróink egyikévé; kritikai szereplését azóta sem hagyta félbe, s több mint egy negyedszázada kíséri figyelemmel a magyar színház és dráma fejleményeit. Azóta megállapodott róla az irodalmi közvélemény, mely legkitűnőbb színházi kritikusunkat látja benne s általában a magyar kritikai stíl Gyulai és Péterfy óta első mesterét. Eszmékben, ízlésben külön helyet foglal el kritikusaink közt, mert míg a régebbiek a drámai kritikában jórészt teljesen Shakespeare-ből indultak ki, ő a francia drámából indul ki. Abban a korban lépett a kritikába, mikor a francia dráma Dumas-val,²⁵ Sardou-val²⁶ és többi kortársaikkal legnagyobb világsikereit aratta, s úgyszólván egyedül uralkodóvá lett egész Európa színpadain. Műveltsége is elsősorban francia hatásokból alakult, a nagy francia kritikai irodalom példái állottak legerősebben szeme előtt, s ezek adták neki a legtöbb termékenyülést, világosságra, mérsékletre, a hang és tárgyalás disztingvált voltára berendezett lényé is ezekhez az előképekhez vonzotta. A francia drámát is érezte legközelebb magához, ma is erről tud szólni legtöbb simpatíával és legbensőbb megértéssel, míg az északi²⁷ s még inkább a modern német dráma sokkal nehezebben tud hozzáférni rokonszenvéhez. Pozitív szelleme nehezen tud megbékülni a német dráma izgatott gesztusaival, új világnézetek alkotása után kapkodó nyugtalan vergődésével, sokszor nagyon is erőltetett eredetiségével és homályosságával. Rendkívül finom és fejlett érzék vezeti az irodalmi értékek felismerésére, bő tapasztalat és nyugodt ítélet a színpad követelményeivel szemben, erős, de sohasem rideg s a megértést sohasem korlátozó erkölcsi érzés, úgy az irodalmi, mint az emberi erkölcs dolgaiban, súlyt és nyomatékot adnak írásának ott is, ahol kevésbé jelentékeny dolgokról szól. Mindenekfölött pedig előadásának nemes művészete, stíljének egyszerű eszközökkel gazdag kifejező ereje

²⁴ Ambrus Zoltán (1861–1932), író, műfordító, színiigazgató, Arany László felfedezettje. A századforduló magyar prózájának egyik kiemelkedő művelője, Gustave Flaubert, Guy de Maupassant, Anatole France követője volt. Finom lélektani megfigyeléseivel az új magyar színikritika megteremtője. A francia realista próza kitűnő fordítója és méltatója. A *Hét* munkatársa, a *Nyugat* alapítóinak egyike. 1891-ben jelent meg a *Midas király* című – részben – önéletrajzi regénye. A nagyvárosi élet egyik első irodalmi reprezentánsa (*Tollrajzok a mai Budapestről*, 1902) is volt. 1916-ban lett a Nemzeti Színház dramaturgja, 1917 és 1922 között a színház élén állt. Halálakor Schöpflin Aladár búcsúzott tőle a *Nyugatban* (1932/6). – Ld. még: 1917/11, 41.

²⁵ Alexandre Dumas, ifj. – ld. 1908/8; 1912/11; 1914/12, 24.

²⁶ Victorien Sardou – ld. 1912/11; 1913/8; 1914/22.

²⁷ Ambrus Zoltán és az „északi” dráma: nem sokkal később lefordította Ibsen *Rosmerholms* című drámáját (Budapest, Lampel R. (Wodiáner F. és Fiai), 1916).

és finom árnyaló képessége különbözteti meg s emeli kritikáit magasan a megszokott hírlapi színírálat mértéke fölé. A francia drámával foglalkoznak új füzetében összefoglalt kritikái is három híjával mind: Bernstein,²⁸ Dumas, Feuillet,²⁹ Flers³⁰ és Caillavet,³¹ Hervieu,³² Maupassant³³ egy-egy darabjáról szólnak s rajtuk kívül az angol Rice-ról,³⁴ a bécsi Schnitzlerről³⁵ és a német Wedekindről.³⁶ Az utóbbi kettő különösen érdekes: Ambrus nála szokatlan élességgel elemzi szét a két német író egy-egy darabját, s elemzése háttérében megrajzolja maguknak az íróknak fővonásait is. Ambrusnak nem egy kritikai cikkéről el lehet mondani a legnagyobbat, amit csak kritikára mondani lehet: tovább él, érdekesebb és eleve nebb marad, mint az a mű, amelyet megkritizált, s az új füzetben foglalt cikkek túlnyomó részben ebből a fajtából valók.

²⁸ Henry Bernstein – ld. 1912/44, 50; 1913/8, 12; 1914/16, 24.

²⁹ Octave Feuillet (1842–1890), francia drámaíró

³⁰ Robert Flers – ld. 1912/44.

³¹ Gaston Arman de Caillavet – ld. 1912/44.

³² Paul Ernest Hervieu (1857–1915), francia regény- és színműíró. Ambrus Zoltán fordította le *A rejtély* címmel egyik darabját, melyet a Nemzeti Színház mutatott be 1902-ben, továbbá az *Ismerd meg magadat!* című darabot. – Ld. még: 1919/2.

³³ [Henri René] Guy de Maupassant (1850–1903), francia író, a modern novella egyik megalkotója. Flaubert „tanítványa”, nála, a révén ismerkedett meg Turgenyevvel és Zolával. – Ambrus Zoltán fordítása volt a *Gyöngykisasszony és egyéb elbeszélések* c. kötet (1904) is.

³⁴ Alice Hegan Rice (1870–1942), amerikai írónő. Az Ambrus Zoltán által ismertetett és elemzett darabját, *A bagdadi völégényt* Cholnoky Viktor fordította, 1911-ben jelent meg a Modern Könyvtár – Külföldi színművek c. sorozatban.

³⁵ Arthur Schnitzler (1862–1931), osztrák író, orvos. Első írásművének hangvétele miatt megfosztották a monarchia hadseregében viselt orvostiszti rangjától. Alkotói világát erősen megérintette barátja, Freud működése, de nem közvetlen hatásról, inkább párhuzamról van szó. Tárgya alapvetően a Monarchia végnapjainak bemutatása. Erős hatással volt magyar kortársára, Biró Lajosra, aki egyik fordítója is volt. Színjátékaiban fontos szerepet játszott a szexualitás, több darabjának színrevitelét is megakadályozta a cenzúra, nemcsak hazájában, de pl. nálunk is a *Reigen* (mai fordításban *Körtánc*) színrevitelét. A mű szereplői cserélgetik szexuális partnereiket, mígnem a kör bezárul. A testiség területén jelentkező lazulások egyúttal a bomló társadalom egészének vergődését mutatták fel. A *Nyugat*-könyvtárban jelent meg *Az élet szava* című darabja, írt róla a folyóiratban Lukács György, Ambrus Zoltán (megkérdőjelezve a kollektív képtelenségeket), Nagy Lajos is (utóbbi éppen az első botrányos novelláról, a tisztai rangjától való megfosztást kiváltó *Gusztai hadnagy* című elbeszélésről).

³⁶ Frank Wedekind (1864–1918) német költő, drámaíró. Volt a Maggi cég reklámfőnöke, a Herzog-cirkusz titkára, jó barátságban volt Gerhardt Hauptmann-nal, majd egy drámában elárulta barátságukat és kifigurázta írótságát. A *Simplicissimus* c. satirikus lap munkatársa volt, várfogságra ítélték a karikaturista Th. Th. Heinével egyetemben. Halálakor Bertolt Brecht azt írta róla nekrológiájában, hogy Tolsztojjal és Strindberggel az új Európa nagy tanítómesterei közé tartozott. A brechti epikus színház egyik előkészítője volt, annak didaktikus implikációi nélkül. Első darabját, *A tavasz ébredését* Szini Gyula fordította le magyarra. Legismertebb műve a *Lulu*, azonos címmel Alban Berg írt belőle operát. A társadalom peremén élők foglalkoztatták, az ő aszociális magatartásukban vélte felfedezni a saját vitalisztikus eszményeinek megfogalmazását. 1905-ben a Thália Társaság mutatta be *A hőstenort*. Verseiből többek között Kosztolányi is fordított.

1914. 14. sz. április 5. 264.

Színházak. Knoblauch és Coleby: Az igazgató úr – a Nemzeti Színházban;
Bródy Sándor: Timár Liza – a Vígszínházban;
Mac Hugh: Az 555-ös rendőr – a Magyar Színházban

Most második éve, körülbelül *A faun*³⁷ sikere óta, a mi színpadjainkra tömegesen özönlének be az angol darabok. Azelőtt csak elvétve kaptunk egy kis ízelítőt azokból a színpadi művekből, melyek London közönségét mulattatják, Amerikából meg nagyritkán, ha kaptunk egy-egy látványos vagy szenzációs színdarabfélélt, ma meg minden színpadunkon állandóan szerepel egy-két angol szerző. Olyasforma ez, mint egy-két évvel ezelőtt a magyar írók térfoglalása volt a német színházakban: egy sikerült darab megnyitotta az utat a többinek, egész csapatnak. S a hasonlóság még tovább is megy: olyasformán nézünk mi is az angol darabokra, mint a német kritika a mieinkre. A közönség mulattatására jók, ügyes színpadi munkák, s az irodalom nem kap tőlük semmit, vagy majdnem semmit. Ez a mi álláspontunk jogosultabb, mint a németeké: mert míg a külföldre került magyar darabok között volt legalább néhány irodalmi szempontból is helytálló munka, az angol darabok közt, melyeket sorra mutatnak be nálunk – Shaw műveit kivéve, melyek egész más szempont alá tartoznak – nem lehet ezt egyről sem elmondani.

A legjelentéktelenebb, legüresebb és színpadi hatásra is legalantasabb angol darabot mégis a Nemzeti Színháznak sikerült előadatni. Nyilván az vonta a színház figyelmét *Az igazgató úrra*, hogy társszerzője ugyanaz a Knoblauch, aki *A Faunt* írta, de a varázserejűnek tartott név ezúttal hasztalannak bizonyult, a darab sem a közönségnek nem kell, sem a kritikának. Nemcsak üres, mindennemű érdemleges tartalom nélküli, hanem még nem is mulatságos, sőt sok helyütt kellemetlen és szinte kínos benyomást tesz. Főlösképpen is volna bővebben foglalkozni vele, hiszen ki tudja, játszák-e még az után, hogy e sorok megjelennek. Előadása sem ad különös figyelemreméltót: *Gál*,³⁸ *Csillag Teréz*,³⁹ egy epizód-szerepben *Barthos*⁴⁰ s a többiek is tőlük telhetőleg küzdenek a szerepükből kiáradó unalom ellen.

Jobban járt új angol, jobban mondva amerikai darabjával a Magyar Színház. *Az 555-ös rendőr*⁴¹ sem valami magasrendű dolog, egyszerű bohózat, amely le-

³⁷ *A faun*: Knoblock drámája. Edward Knoblock [született Knoblauch] (1874–1945), amerikai születésű angol dráma- és regényíró. Az itt említett darab, *A faun* 1911-ben született, 1913-ban a Franklin adta ki, Sebestyén Károly fordításában. A *Mérföldkövek* (társszerzője Arnold Bennett, 1912) magyarul Kosztolányi Dezső fordításában jelent meg a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) gondozásában. A darab Londonban hatszázszáz szériát ért meg. Ld.: E. Knoblock: *Round the Room – An Autobiography*. London, Chapman and Hill, 1939. – Ld. még: 1914/24.

Wilfred T. Coleby [=Thomas Pellatt álneve] (1865–1942), ld. J. P. Wearing: *The London Stage 1890–1959. Accumulated Indexes*. Vol. 1. Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland, 2014. 412.

³⁸ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/22; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

³⁹ Csillag Teréz – ld. 1914/8; 1918/15.

⁴⁰ Bartos/Barthos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/13, 18; 1919/5, 9, 21.

⁴¹ Augustin MacHugh (1877–1928), amerikai író. Darabja eredeti angol címe: *Officer 666*.

hetetlen, furcsa, de neveltető helyzetek összebogozásával jó kedvben tud tartani vagy harmadfél órán át. Betörő história abból a fajtából, melyet a mozgófénykép tett újra divatosá, s a moziban kipróbált eszközökkel is dolgozik. Akárhány jelenete van, amelyekben teljesen mellékes a szó, sőt alig is van szó: a mozgás, a mimika, az emberek ide-oda szaladgálása adja a jelenetet, akárcsak a vásznon. Már többször figyelmeztettünk rá, hogy a színház mindinkább azzal igyekszik kivédeni a mozgófénykép konkurenciáját, hogy egyes hatásosnak bizonyult fogásait magába olvasztja, aminthogy éppen a színház az, amely magába szeret olvasztani mindent, ami valahol hatásosnak bizonyult; ez a megfigyelésünk sehol sem talált olyan eklatáns bizonyítást, mint *Az 555-ös rendőrben*. A darabot afféle rohamos, ellenállhatatlan mozi-stílusban is játsszák, mégpedig igazán jól: *Törzs*,⁴² az unatkozó milliomos, akinek az értékes képeit akarja ellopni az ismeretlen betörő, s egyúttal az ő neve alatt akar elszöktetni egy szép fiatal leányt, *Csortos*,⁴³ a betörő, aki ügyesen csapja be a rendőröket, s jól felhasználja a megugrásra azt, hogy a milliomos szerelmes az elszöktetendő fiatal lányba, s mindenáron védeni akarja a nyilvános botránytól, *Z. Molnár*,⁴⁴ a milliomos barátja, *Körmendi*,⁴⁵ az együgyű rendőr s a többiek is. A közönség jól mulat a sok mókán, örül, hogy végre kap egy mókás bohózatot a francia bohózatok unt pikantériái nélkül, és jó étvágyal vacsorázik előadás után.

Míg a másik két színház ily jelentéktelenségekkel bajlódik, a Vígszínház egy szokatlan színházi és irodalmi siker színhelye. *Heltai* Jenő után most *Bródy Sándor*⁴⁶ találta meg ezen a szerencsés színpadon élete legnagyobb és legzajosabb sikerét. Új darabja, a *Timár Liza* tagadhatatlanul legérettebb, legteljesebb, s egyéniségét mindenféle sajátságaiiban legjobban feltüntető színműve.⁴⁷

⁴² Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2, 10; 1914/12; 1917/41; 1918/5, 23.

⁴³ Csortos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/20; 1918/4; 1919/2.

⁴⁴ Z. Molnár László (1883–1956), színész, kis megszakításokkal 1941-ig a Magyar Színházban működött. 1941 után származása miatt leparancsolták a színpadról. 1949 és 1956 között a Nemzeti Színház tagja volt. Főként karakterszínészként alakított emlékezetesen. Feleki Kamill felfedezője és pártfogója volt. – Ld. még: 1914/20; 1917/41, 44.

⁴⁵ Körmendi/Körmendi János (1863–1937), színész. 1903-ban került fel Budapestre, a Király és a Magyar Színház társulatainak tagja. Törzs Jenő így emlékezett meg róla. „Nem kritizálom a földi igazságszolgáltatást, helyes-e, vagy helytelen [...] csak Isten tudja, miért nem juttat jobb sorsot a mi gyarló szemünkben jobbra érdemeseknek. Csak azt tudom, hogy nagy művész volt, s a régi Nemzeti Színház nagyjainak gárdájához tartozott, bár nem volt olyan szerencsés, hogy valaha velük játszhatott volna. De játszott Isten kegyelméből és remekül. S ha játszott, forró volt körülötte a levegő, mert izzott, mint a szén!”

⁴⁶ Bródy Sándor – ld. 1913/12, 24; 1914/24; 1917/41, 44.

⁴⁷ Bródy Sándor: *Timár Liza – erkölcsrajz*. Budapest, Singer és Wolfner, 1914. Lengyel Menyhért írja a darabról: „Bródy túlbecsüli a dráma matematikai elemét, azt véli, minden ezen múlik, ez a döntő. Pedig a színdarab értékét – majdnem a hatását is – nem ez dönti el, hanem az, hogy milyen portrék vannak benne. *Timár Lizában* három elsőrangú és új portré van – azon kívül szabályos a darab matematikája –, az első felvonása különösen iskolai példája annak, hogy kell alakokat beállítani, jellemezni, a drámát elindítani. A három portré [Timár Liza, az apja és egy katona ifjú – Sz. Á.] közül egészen új és csodálatos intuícióval életre keltett a Timár Lizáé. Színes, gazdag, furcsa,

A közönség rendkívüli érdeklődéssel fogadja, különösen a nők lelkesednek érte. Ezt meg lehet érteni. A darab már anyagának természeténél és tömegénél fogva is erősen táplálja a budapesti emberek speciális érdeklődését. Egy milliomos család dolgai szerepelnek benne, s mi iránt érdeklődjük a Vígszínház közönsége jobban, mint a saját külön milliomosainak családi ügyei iránt? Ha már nemigen van alkalma beléjük látni a valóságban, hát annál szívesebben látja őket a színpadon. Két nagyszerű enteriőrt lát az első két felvonásban, olyat, amilyen pompát csak a budapesti fantázia el tud képzelni, s utána kellemes ellentétül egy szegény katonatiszt kopottas hónapos szobáját. Szerfölött érdekes dolgokról hall beszélgetni: roppant üzletekről, egy milliomos leány extravaganciáiról, rejtelmes főhercegről, aki a gazdag zsidóasszonynak udvarolt stb. Látja a hősnőt pazar toalettekben, elegáns lovaglórúhában, egyszerű feketében. Lát egy éveig néma, félreértett, de a végén mégis kicsattanó és boldogságra vivő szerelmet, lát egy halálra készülődést, melyről előre tudni, hogy nem lesz belőle halál, egy jellemzően lipótvárosi családi tanácskozást és még egy sereg érdekes dolgot. Minden jelenet új érdekességet ad, s az egyre-másra halmozódó érdekességek igen ügyesen vannak elosztva: nem bántják, hanem emelik egymás hatását. S különösen a budapestiek ínyére való a darab egész tónusa: az érzelmesség, mulatságos alakokkal és jelenetekkel enyhítve s egy kis diszkrét aktuális ízzel leöntve. Mindez pedig – s ez a darab tulajdonképeni értéke – ügyesen, helyel-közzel rafináltan van csinálva, egyáltalán nem konvencionális, sőt néha merész technikával és bizonyos, szinte naiv jóhiszeműséggel. Mindig érezzük, hogy az író hisz alakjaiban, bizonyos közösséget érez velük, érdeklí és izgatja a sorsuk őt magát is, szereti őket. Különösen főalakját, Timár Lizát. Ez megnyer még minket, szkeptikusabbakat is, szívesen megyünk vele oda is, ahova nem tudjuk hittel kísérni.

Mert hívő képességüinktől kissé sokat kíván a szerző. Leginkább azért, mert azt a környezetet és azokat az alakokat, amelyeket színpadra visz, maga is kissé kívülről nézi, inkább elképzelés, mint pozitív ismeret alapján. Ami éppen tipikus bennük, ami általánosítható, aminek tehát leginkább a valóságban kellene gyökerezni, abban van a legtöbb önkényesség. A parvenü milliomos beszédét, mozgását, gondolkodását, azt az ezer apróságot, ami egy osztályt egységessé, bizonyos vonásaiban egyénről egyénre egyformává tesz, s amit a megfigyelés öntudatlanul rögzít meg, s csak a kifejezésben tesz öntudatossá – ezt a szerző vagy ismert sablonok szerint csinálja, vagy pedig merőben képzeletből. Egyes szavai és mozdulatai mégis megvilágító erejűek: itt az intuíció még a megfigyelést is pótolni tudta. Amit például arról mond, hogy az üzletből mértéktelenül felgazdagodottak ivadékait az teszi boldogtalanná, nyugtalanságukban végletessé, hogy nincs merrefelé fejlődniök, a polgári osztályból kiemelkedetteknek érzik magukat, az igazi főurak

mindenféle szempontból nézhető, szeszélyes rajzú, mégis szabályos, rendkívül komplikált, mégis egyszerű és csupa élet és csupa valóság, egy pici túlzással arra a magaslatra emelve, melyben a lány szeszélyes, kiszámíthatatlan, sőt groteszk mozdulatai egész pontosan belső, pszichológiai folyamatoknak felelnek meg.”

közé nem tudnak bejutni – abban meggyőző módon benne van egy bár nem számos, de a társadalmi életben jelentős és főképpen nagyon szem előtt lévő osztály helyzetének képe.

Ezt a gondolatot jeleníti meg Bródy darabjának hősnője, Timár Liza. Nemes, nagylelkű, tiszta életre született, eszes és bátor leány, aki kevésbé fényes anyagi körülmények közt boldog harmóniában élhetne önmagával és a világgal. De a Monarchia leggazdagabb gabonakereskedőjének a leánya, apja hallatlanul elkenyztette, minden kívánsága teljesült, úgy bántak vele, mint egy felsőbb lényel. Felsőbb lénynek is érzi magát, valami finomabbnak, előkelőbbnek, s szegényli parvenü származását, fölényesen néz szüeleire, akik bizony sokat megtartottak szegényes fiatakoruk közönségességéből. Egyetlen kívánsága nem teljesülhet: a kékvérűség, az ősi családfe után való vágy, annál jobban eped tehát az elérhetetlenért. A parvenük gyermekeinek sznobizmusa, előkelőségre, mágnásságra való vágya az elérhetetlenség révén valóságos hóborttá válik benne. Ebben az állapotában hallgatja meg hígvelejű anyja ostoba hengegését valami főhercegről, aki talán az ő igazi apja. Kézpénznek veszi ezt a beszédet, és eltelik a képzelt királyi vér gögjével, s máris származása jogairól ábrándozik, amelyeket ki akar vívni. Ehhez kell neki egy született kékvérű férj, s kezét nyújtja egy züllésnek indult, eladósodott katonatisztnak, akinek egyedüli érdeme, hogy ősrégi családfájú gróf. Megtagadja, elkeseredésbe dönti – nem a férfiért, hanem képzelt rangjáért – apját, nekiindul a romlásnak. Ez a leány erősen hisztériás, nem tudja, mit csinál, s veszedelmesen ellenszenvenné válnék a legkényesebb ponton, ha a szerző nagy ügyességgel meg nem győzne arról, hogy alapjában véve nemes lelkű, finom s büszke teremtés különös eltévelyedéséről van szó. Csak ki kell józanítani és magához tér. Ez a kijózanítás a harmadik felvonás: Timár Liza megtudja, hogy vőlegényének agyon kell magát lőnie, mert sikkasztott az ezred pénzéből, s nem tudja a sikkasztott pénzt visszatéríteni, megtudja anyjától, hogy az a mese a főhercegről képtelen, együgyű mese volt. Összedől egész képzelt világa, s alája akar temetkezni maga is: együtt akar meghalni vőlegényével. Az utolsó pillanatban jön aztán a derék, okos, hallgatagon szerelmes háziorvos, pénzt ad a katonának, s fölébreszti a leányban azt a régi, soha el nem tűnt, csak a hisztérikus rangkórság alá temetett szerelmet, amelyet őiránta érzett. A szerelem aztán mindent jóra fordít.

Ezekből is kiérezhetni, hogy Timár Liza alakja tele van írói túlzással és egészében önkényesen van kigondolva, organikusan össze nem olvadó részletekből összeróva. Mégis minduntalan megfog és végig hatalmában tart, mert a darabnak ellenállhatatlanul erős lendülete van, a jelenetek mint valami sodró folyam ragadnak magukkal, s az író minden jelenetében talál meggyőző erejű szavakat. Innen van szokatlan szuggesztív hatása. Bródy a legegyszerűsebb, legtöbb ellenmondásból összerakott író; kemény realizmus, fellengző romantika, finom elmésség, nyers satíra, könnyfacsaró szentimentalizmus, zseniális lobbanások, köznapi olcsóságok váltakoznak benne, akár magában az életben, nyersen, szervetlenül, de mindig érdekesen és izgatón. Darabjában egészen benne van, s ez a legfőbb hatása.

Másik legfőbb hatása a fényes játék, melyet a színészek produkálnak. Elsősorban *Hegedűs*⁴⁸ játéka, aki talán sohasem mutatta oly teljesen rendkívüli színészi képességeit. Némely jelenetében, különösen pedig a második felvonás végső jelenetében egyenesen grandiózus: az apai fájdalmat a szív gyökeréig markoló erővel szólaltatja meg. Egyike ez a legteljesebb sikerű színészi alakításoknak, amiket valaha láttunk. *Varsányi Irén*⁴⁹ is az ő rendkívül intelligens és fölényesen finom lényével fogta össze Timár Liza komplex alakjának minduntalan széjjelfutó szálait. Ezt a két színészt együtt látni, ebben a darabban, elsőrendű színházi gyönyörűség. *Fenyvesi*⁵⁰ és *Tanay*⁵¹ is kitűnően megállják helyüket; amaz szerepének alapján papiros voltát tudja letompítani, emez a kissé olcsó karikatúrát teszi vonalaiban frissebbé és igazabbá.

Schöpflin Aladár

1914. 16. sz. április 19. 308.

**Színházak. Pakots József: Egy karrier története – a Nemzeti Színházban;
Földes Imre: A vörös szegfű – a Magyar Színházban**

Az aktualitás szeret felkapaszkodni a színpadra, s hasznát tudja venni nagy nyilvánosságának, de viszontszolgálatot is tud neki tenni. Alapjában véve minden a maga korából lelkezett színpadi műben s általában minden irodalmi műben van aktualitás: a kor társadalmi és erkölcsi problémái, az élettől kért égető kérdései, fájdalmai és gyönyörei élemednek meg benne. Az író az emberi lelkek tudatalanul alvó érzéseit, vágyait és gondolatait szólaltatja meg, s hozza az öntudatba, lefojtott erőket szabadít fel, s megszólalásra bírja kora és kortársai belső titkait. Ez az író aktualitása. Van másféle aktualitás is: a felszínen levő, mindenki szeme előtt álló társadalmi, erkölcsi és lelki jelenségeket rögzíti meg, azokat a mindennapi tényeket, amelyekkel az újság táplálja az emberek kíváncsiságát, s amelyek az üres, henye mindennapi beszélgetések tárgyai szoktak lenni. Ez az újságíró aktualitása. Ha ez kapaszkodik fel a színpadra, akkor tulajdonképpen az újságírás csap át olyan területre, ahol semmi keresnivalója nincs, és ahol néha, nagy ritkán nőhet számára a néhány hétre szóló szenzáció hervatag virága, de gyökeret verni nem tud. Nálunk, ahol az írói munka kelleténél jobban keveredik az újságíróival, s ahol aránytalanul sok embernek az újság jelenti egész irodalmi olvasottságát, gyakran elköveti az újságírás ezt a határsértést, de még igazi, tartós siker egyetlen ilyen kísérletből sem keletkezett: azok a dolgok, amelyek érdekelnék, izgatnák is a napilapban, mégsem elegendők arra, hogy három órán át, este, a színházban kielégítsék az embereket. Két ilyen tipikusan hírlapi jellegű darabot mutatott be

⁴⁸ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/8; 1918/4, 12, 18.

⁴⁹ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 8; 1918/4, 12.

⁵⁰ Fenyvessi/Fenyvessy Emil – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/49; 1918/4, 12.

⁵¹ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 12, 49; 1914/8, 18, 20.

legújabbán két színházunk, s mind a kettő alighanem hamarosan le fog tűnni a műsorról.

A két darabban a hírlap két különböző rovata kívánczik a színpadra: Pakots⁵² darabjában a politikai karcolat, Földesében a vezércikk. Mikszáth Kálmán feledhetetlen karcolatai az ősei a politikai állapotok ama szatirikus rajzának, amelyet Pakots színpadra hozott. Az alakok Mikszáth alakjainak elvértelenedett utódai, az egész levegő az övé, csak éppen meg van hígulva, s az elmésségek, ha maguk nem is, de a módjuk, a stílusuk Mikszáthra megy vissza. Rendes dolog, hogy a színpadra azok a témák, felfogások és gondolatok jutnak fel, melyeket az irodalom többi ágai már kihasználtak, feldolgoztak, általánosan ismertté és népszerűvé tettek – ebben az esetben nem irodalmi, hanem újságírói műfajjal történt ez, amelyet feltalálója irodalmi magaslatra tudott emelni, amely azonban utódai kezén elhalványodott, banálissá és üressé lett. Ebben az állapotában jutott most a színpadra.

Pakots darabjának főalakja is Mikszáth megfigyeléséből pattant ki: ő látta meg legegyszerűbben és legigazabban a politikai törtető típusát, aki kíméletlenül tör előre, eszközöket nem válogatva, a maga karrierjéért. Nevet is ő adott neki az *akarnok* gúnyos, lenéző formájú szóban. Pakots csak kissé modernizálta ezt az alakot: egy kis zsidós ízt adott neki. Azt a háttért azonban, amelybe Mikszáth állította, a magyar politikai és parlamenti élet eleven, pasztikus és sajtószerű ritmus szerint élő rajzát már nem tudta neki megadni. A darab ezért, bármennyire benne igyekszik maradni a hazai aktualitás körében, mégsem jellemző, alakjai nem viselik magukon a magyar politikai aréna speciális színeit, egész történetének nincs semmiféle perspektívája. Legfőképpen pedig egyáltalán nem ad embereket, csak kigondolt sémákat, amelyek önkényesen mozognak a színpadon és nem érdekelnek, mint ahogy a séma nem is érdekelhet. A történet maga megtörténhetik, lehetnek olyan karrierok, amilyent a darab hőse csinál, de az író nem tudja elfogadhatóvá, elhihetővé tenni azt, aminek lehetséges voltát tudjuk. Nem tudja elfogadhatóan megmagyarázni, hogyan csinálják az ilyen karriereket, nem nyit ablakot, amelyen beláthatnánk abba a műhelybe, ahol a politikai karrierok készülnek. Ami a darabban történik, mind csak azért történik, mert az író meg akarja történetetni, nem azért, mert történnie kell.

Egy fiatal éhenkórászt könyörületből fölvesz a szerkesztő egy napilap szerkesztőségébe. Véletlenül hamarosan alkalma kerül, hogy megismerkedjék a főszerkesztővel, aki tulajdonosa a lapnak, hatalmas és befolyásos politikus. Behízelgi magát a kegyeibe, s ezzel eljut a karrier kiindulópontjára. Ez így egész lehetségesnek, valószínűnek tetszik. De ahogy Pakots csinálja, mindjárt gyanússá válik. A hatalmas főszerkesztő túlságosan ostobának tűnik fel, túl könnyen ugrik be a fiatalember

⁵² Pakots József (1877–1933), újságíró, író, némafilm-forgatókönyvíró, országgyűlési képviselő. A fővárosban először Jókai mellett (*Nemzet*) dolgozott. A forradalmak után a fővárosi törvényhozársban – minthogy annak tagja volt – felszólalt a diszkriminatív numerus clausus ellen. Többek között – vagy elsősorban – ő volt a kezdeményezője az Írók Gazdasági Egyesületének (IGE, 1932), amit mindössze egy évig vezethetett. – Ld. még: 1914/24.

hízlegésének, s a fiatalember maga sem mutat karrierje megalapozásakor több okosságot és ravaszságot, mint amennyi akármelyik kereskedősegédétől telnék. A karrier, ahogy a darabból látszik, túlságosan kezes paripa, megnyergeléséhez nem kell semmi különös erő vagy ügyesség. Itt, már az elején, megmutatkozik a darab gyökeres módszerbeli hibája: nem bírja megmutatni hősének azokat a fölényes tulajdonságait, amelyekkel karrierjét csinálja, s ezért ahhoz az expedienshez⁵³ folyamodik, hogy túlságosan ostobáknak rajzolja a többi embereket. Az egész darabon át alig látunk valamit a karriercsináló eszességéből, még a karrierhez való ötleteit is mástól, a főszerkesztő lányától kapja; ő maga csak a kíméletlenséget, a lelkiismeretlen törtetést adja hozzá. A kis piszkos újságírócskából az államtitkárrá lett főszerkesztő titkára, országgyűlési képviselő, udvari tanácsos lesz tüneményesen rövid idő alatt, anélkül, hogy tudnók, hogyan. Ugyanennyi indokolással egyiptomi kedivét⁵⁴ is lehetett volna belőle csinálni. Ezt a karriert nem valóságokkal, hanem fogásokkal csinálja meg a szerző. De ezek a fogások is mennyire elhasználtak, vértelenek és elmésség nélküliek! Ahogy például a stréber Kondor Jenő megválasztatja magát képviselőnek – ehhez a legkopottabb választási anekdotákat vette segítségül a szerző. Általában elméssége nagyon kevéssé eredeti: alig van olyan ötlete, melyet ne ismernénk már régen közzájön forgó anekdotákból, élclapok régi évfolyamaiból, vagy hírlapi krokikból. S milyen egyszerűen és olcsón vágja ki magát Kondor Jenő a veszedelemből, amely éppen karrierje csúcán fenyegeti: elszaval egy szép beszédet az újságírónak, aki röpirattal akarja leleplezni panamázását, pénzt kínál neki, s mikor ez visszautasítja, hivatkozik nyomorgó gyermekeire, mire az újságíró egyszerre elpityeredik és visszavonja a röpiratot. Kondor Jenő beszédében van lendület – csak itt a végén tudja éreztetni a szerző, hogy mégis eszes ember –, az újságíró romantikus becsület-lovag, de ez az ellágyulása és megbocsátása mégis kissé túl könnyen megy; ezt a leghiszékenyebbek se hiszik el.

Egy jó alakja mégis van a darabnak: a főszerkesztő-államtitkár lánya, aki Kondor felesége lesz. Női stréber, aki jó szemmel meglátja a kis újságíróban a nagyra menendő strébert, segít neki, hogy gazdag és előkelő férjet teremtsen magának benne. Akármilyen primitív eszközökkel van megrajzolva, mégis érdekelt: ilyen nők vannak, s ez típus, a mi életünkben. *Várady Aranka*,⁵⁵ bár a szerepnek kevés a kapcsolata az ő egyéniségével, nagyon intelligensen játssza. *Rajnai*⁵⁶ viszi a darabot, ami siker van, az jórészt az ő érdeme, játékával sokban pótolja a szerep ürességeit. A többiek közül *Kürthy Józsefet*⁵⁷ kell kiemelni: az újságíró komor dühét, fojtott gyűlöletét és hirtelen ellágyulását nagy erővel csinálta meg, és leginkább neki tulajdonítható, hogy az utolsó felvonás nagy jelenetét nem utasítja vissza egyenesen a közönség.

⁵³ expediens (lat): mentőeszköz

⁵⁴ kedive (perzsa): az egyiptomi alkirály hivatalos címe a török uralom idején (egészen 1914-ig)

⁵⁵ Váradi/Várady Aranka – ld. 1912/50; 1913/10, 41; 1918/4, 13, 15, 19.

⁵⁶ Rajnai Gábor – ld. 1912/50; 1913/2, 10.

⁵⁷ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/22; 1917/38, 44; 1919/5, 9, 21.

*FöldesImre*⁵⁸ a szocialista újságok vezércikkeiből vette darabjának hangulatát, s azt az egész tartalmat, amely a jelenetek mögött van s táplálja őket. Nem lehet egyenesen szocialista iránydrámának nevezni *A vörös szegfűt*, bár úgy látszik, annak van szánva. Nem mutatja meg a szocialista törekvések igazságát, s a szocialista szólamok, amelyek a darabban elhangzanak, nem jönnek a darab cselekvényéből. A tendenciából csak annyi van, hogy a hatalom birtokában lévőköt meglehetősen silány alakoknak festi: a minisztert, aki udvarol a tanácsosa feleségének, a tanácsost, aki ezt az udvarlást túri, sőt előmozdítja, mert anyagilag le van kötelezve miniszterének. De hogy velük szemben a szocialista típus képviselőjének erkölcsi és szellemi fölényét meg tudná igazában mutatni, azt nem mondhatjuk. Ugyanabban a bajban szenved ő is, mint Pakots: protagonistájának fölényét, kiválóságát nem tudja közvetlenül megéreztetni, csak közvetve mutatja be azzal, hogy az antagonistákat nagyon lekicsinyíti. Kiváló embert rajzolni a legnehezebb dolog, az író is kiváló kell hogy legyen hozzá.

A szocialista pártvezetőség tagja megtanulja a női fodrászság nem könnyű művészetét, hogy ily módon beférközhessék a miniszteri tanácsos házába és megkaparintsa a sztrájk törvény javaslatát, melyet a tanácsos otthon, vasszekrényében őriz. Kissé hosszas és nehézkes kerülőút, de a szocialista közben beleszeret a tanácsos feleségébe, aki teljesen megundorodott urától és udvarlójától, a minisztertől, mikor meglátta, hogy ezek milyen aljasul összejátszanak az ő bőrére. Ebben a megundorodásában észreveszi a fodrászlegényt, különbnek érzi a maga fajtájú férfiaknál; mikor az aktalopás kiderül, magára veszi a dolgot, hogy a fodrászt megmentse a börtöntől, illetőleg a haláltól, mert ez inkább meghal, semhogy börtönbe menjen. De az asszony sem sokkal különb a fajtájánál: most már heves szerelemre van gyulladva fodrásza iránt, s hogy ezt a szerelmet tovább élvezhesse, kicsikarja belőle a sztrájkra törekvő szocialisták haditervét és elárulja az urának. A nagy sztrájk ezzel dugába dől, mialatt a fodrász az asszonnyal szeretkezik. Mikor ez megtudja a katasztrófát, megundorodik az asszonytól, elindul a halálba, egyedül, visszautasítva az asszony kíséretét e szomorú útra.

Ebben a történetben azonban a fodrász mégis inkább közönséges fodrász, mint igazi szocialista apostol. Egész szocialistasága alig több, mint nyers és túl önérzetes modor és néhány szavalmány. S a legválságosabb pillanatban a leggyöngébb: mialatt társai halálra szántan gyülekeznek a parlament előtt, megvívni a nép nagy csatáját a hatalom ellen, az alatt ő a méltóságos asszonynak szaval, megmámorosodik szerelmétől, egész ostobán elmondja neki a féltve őrzött titkot, szóval naivul, öntudatlanul vezetteti magát, ahova a szerző önkénye akarja. A munkás-ság vezetői mégsem ilyen bábuk, több erő, öntudatosság és elszántság kell hogy legyen bennük.

Bernstein,⁵⁹ akit a szerző nyilvánvalóan szeme előtt tartott, akitől jelenetei

⁵⁸ Földes Imre (1881–1958), drámaíró. Legnagyobb sikerét *Viktória* című operettjével aratta. – Ld. még: 1914/24.

⁵⁹ Henry Bernstein – ld. 1912/44, 50; 1913/8, 12; 1914/13, 24.

megosztását, a történetnek hatásokra bontását tanulta, ezt mégis másképp csinálta volna. Mindenestre több és hatásosabb mondanivalót vitt volna a darabba. Mert az bizonyos, hogy a szerző kevés mondanivalót árult el ebben a darabban: többet puffog, mint amennyi a puskapora, s ha a végén összegezni akarnók a darab tartalmát, alig maradna más, mint néhány elhasznált újság-frázis. Vezércikk a színpadon, de aki csak ilyen vezércikket tud írni, abból aligha lesz nagy publicista.

A Magyar Színház jó színészei kissé egyenetlenül játsszák a darabot. *Csortos*⁶⁰ mozdulatai, beszéde jól illenek a szocialista vezérhez, a publikumnak, különösen a nőknek külön mulatság, mikor annak rendje és módja szerint megfésüli *Gombaszögi Fridát*.⁶¹ Lelket önteni azonban ő se tud a darabba, valamint a többiek se.

Schöpflin Aladár

1914. 18. sz. május 3. 350.

**Benrimo⁶² és Hazelton:⁶³ A sárga kabát – a Vígszínházban;
Nepoty: A kicsinyek – a Nemzeti Színházban**

A Vígszínház nagy gonddal előkészített és eleve nagy sikerre beállított tavaszi szenzációja nem hozta meg azt a sikert, amit vártak tőle. Az angol-kínai darab, amelyet személyesen rendezett és tanítgatott az egyik szerző, s amelynek angolországi sikeréről csodadolgokat lehetett hallani, a budapesti közönséget csak kevéssé érdekelte. *A sárga kabát* veszedelmesen hasonlít a kabarék excentricitásaihoz, s három óráig tartó excentrikus-mutatvány kissé mégis sok. A karvezető, aki a felvonások elején röviden előkészíti a közönséget a történelemre és előre megmagyarázza a megmagyarázni valókat, kínai ruhában olyasforma szerepet játszik, mint a kabarében a konferanszié, a darabban minduntalan felötlő bohóságok is a kabarék persziflázisaihoz hasonlítanak. Az első felvonásban még érdekel és mulattat ez, a másodikban már megelégedjük, a harmadikban unjuk, és bizonyos szánakozással gondolunk a kínaiakra, akiknek igazi kínai színészek naphosszat, sőt néha több napig egyfolytában játszanak efféléket.

A kínai dráma színpadi fölszerelés dolgában körülbelül ott maradt máig, ahol

⁶⁰ Csortos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/14, 20; 1918/4; 1919/2.

⁶¹ Gombaszögi Frida – ld. még: 1912/46; 1913/10, 12; 1914/12, 19; 1918/18; 1919/2.

⁶² Joseph Harry Benrimo (1874–1942), amerikai színész, drámaíró, színházi menedzser, rendező. San Franciscóban élt, közel a kínai negyedhez, több utazást tett a Távol-Keleten. Feltehetően felfedezőjének, David Belascónak, a *Pillangókisasszony* és *A Nyugat lánya* szerzőjének is segítségére volt, az utóbbiban színészként is szerepelt. Felesége, Katherine Benrimo (született K. Kaelred) színésznő volt. Az itt említett darabot – társszerzőjével – 1912-ben írták. Az „angolországi” siker akár tévedés is lehet Schöpflin részéről, mert a mű elsősorban az Egyesült Államok sikerdarabja volt.

⁶³ George Cochrane Hazelton, Jr. (1868–1921), amerikai színész és drámaíró, egy jelentős színházi munkája Edgar Allen Poe-ról szól, 1915-ben igen nagysikerű film (*The Raven*) is készült belőle.

az európai dráma Shakespeare korában volt. A színtér, amelyen az események lefolynak, mindig ugyanaz marad, a változások csak jelezve vannak; csakhogy amíg a régi európai színpadon egy-egy kitűzött tábla jelezte a színtér változásait, a kínain a színpad háttérében ülő karvezető minduntalan föláll és megmondja, hol fog lejátszódni a következő jelenet, a herceg kertjében-e vagy a palota valamelyik termében. Éppígy bejelenti előre az először belépő színészek kilétét és szerepük természetét. Ami kellék mégis kell: asztalkák, ülőkék, spanyolfal, mindenféle eszközök, azokat a szintén mindig jelenlevő, de láthatatlannak tekintendő kellékes rakosgatja oda, ahova kell, kelletlenül mozogva a színpadon jobbra-balra, ügyetlenkedéseivel néha felfortyantva gazdáját, a karvezetőt. Ez Kínában nyilván a sok évszázados megszokottság révén természetes, magától értetődőnek tekinthető dolog, ott csakugyan láthatatlannak tekintik a kellékest, s a karvezető szavára el tudják képzelni, hogy a két ülőkén keresztbe rakott deszka kiáradt folyót jelent, rajta keskeny híddal. A kínai fantázia már a priori eszerint van beigazítva, készségesen hajlik úgy, ahogy a karvezető diktálja. Mi azonban másképp vagyunk szoktatva, a mi színházunk kevesebb tért enged a néző fantáziájának, s ennek munkáját is elvégzi helyettünk, hogy figyelmünket teljesen a darabban történőkre koncentráljuk, s megosztatlan képzelettel elevenítsük meg magunkban a szereplő személyek szavait és cselekvéseit. Miránk ezek a furcsa külsőségek komikusan hatnak, s úgy érezzük, mintha nem igazi kínai darabot látnánk, hanem az igazi kínai darabnak csak a paródiáját. Mert folyton érezzük, hogy nincs meg benne a földolog: a kínai levegő, amelyhez igazi kínai színház, igazi kínai színészek kellenének.

A színház azonban legérdekesebb erőfeszítéseinek egyikét mutatta be. A színészekre rendkívül nehéz feladat mindig benne maradni a kínai mozdulatok és beszédmód stílusában, nemcsak a maszkban és ruhában látszani kínainak, hanem a játék módjában is. Ezt a színészek jóformán mind meg tudták csinálni, a rendezés pompás munkát végzett a színészek betanításával, az egésznek színpadra hozásával. *Góth*,⁶⁴ a karvezető, *Tanay*,⁶⁵ a kellékes, különleges szerepeikben éppoly jók, mint a tulajdonképpeni színészek, köztük kivált *Góthné*,⁶⁶ az üldözött királyné és a bujdosó herceg kedvesének kettős szerepében, *Virányi*,⁶⁷ a herceg és *Zá-*

⁶⁴ Góth [Gutfreund] Sándor (1869–1946), színész, rendező, színházi darabok műfordítója, színiakadémiai tanár, színigazgató. A Vígszínház alapító tagja, kis megszakításokkal haláláig a társulat tagja. 1911-ben a Hunnia Filmgyár munkatársa is, 1921–22-ben a Renaissance Színház igazgatója és színésze. 1941-től származása miatt nem kapott szerződést. 1945–46-ban a Belvárosi Színház rendezője. A kortárs szerzők közül színpadra állította többek között Bródy, Molnár Ferenc, Szomory, Zilahy darabjait. – Ld. még: 1918/12, 23, 42; 1919/17.

⁶⁵ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 12, 49; 1914/8, 14, 20.

⁶⁶ Góthné Kertész Ella (1878–1936), színésznő. Házasságának évében került a Vígszínházhoz. „Játéka a vígszínházi modernséggel a modern színjátszás elemeit ötvözte” – írja róla a Schöpflin szerkesztésében készült *Magyar színművészeti lexikon*. Gyakran játszott együtt férjével, akivel közösen a színházi utánpótlás nevelésével is foglalkoztak. – Ld. még: 1918/12, 42; 1919/17.

⁶⁷ Virányi (Kocsis) Sándor – ld. 1913/49.

tony,⁶⁸ a nyegle bitorló, Szerémi,⁶⁹ a becsületes parasztember stb. Ami pedig talán a legszebb az egészben: a kínai kosztümök igazán megnézni való szépek, a színház láthatólag nemcsak gondot és ízlést fordított rájuk, hanem a pénzt sem sajnálta. Mindenkinek fel kell hogy tűnjék, milyen szépen illik a nőkre a kínai ruha, mennyire finoman és diszkréten juttatja érvényre formáikat, milyen széppé teszi mozgulataikat. Irigyelni kell a kínaiakat, hogy nők ilyen szépítő ruhában járhatnak.

A Nemzeti Színház az idén nem valami szerencsésen választotta meg külföldi darabjait, sorra megbukott valamennyi, s az emléküik is rég eloszlott már. Most, a szezon végén hozza a legjobbat. A kicsinyek, a francia Népoty,⁷⁰ egy nálunk most először szereplő író drámája nem valami jelentékeny darab, nem revelál sem nagyszerű írot, sem a drámai lehetőségeknek valami új területre való kiterjesztését, de legalább intelligens és helyenkint kitűnően megcsinált színpadi munka, épkezláb pszichológiával és találóan rajzolt lelki és társadalmi komplikációkkal.

A Hamlet-motívumot kapja fel: a felnőtt fiúnak elkeseredését, hogy anyja hűtlen lesz a meghalt apa emlékéhez, azt a könyörtelenséget, mellyel a gyermek rá akarja erőszakolni anyjára a lelkében élő anya-ideált, az asszonyi vágyak és asszonyi gyöngeségek nélküli, kizárólag csak elhunyt férje emlékének és gyermekeinek élő anya ideálját. Ha az anya mégis asszony mer lenni, ha hallgat a természet parancsára és újra próbálja kezdeni életét: akkor kész a konfliktus. A gyermekek, kivált, ha már felnőttek, féltékenyek apjuk emlékére, az új férjben betolakodó idegent látnak, öntudatlanul, jobb szándékuk ellenére is keresik a súrlódás alkalmait, és gyermeki szemérem-érzésük visszas érzéssel ütközik meg azon, hogy anyjuk még szeretni mer egy férfit, aki nekik legjobb esetben kelletlen idegen. Az efféle családi konfliktusok annál kínosabbak és kiegyenlíthetetlenebbek, mennél derekabb emberek a szereplők, és mindig megoldhatatlanok, mert a maga szempontjából mindenik szereplőnek igaza van.

Hogy a drámai konfliktus kifejlődjék, ahhoz nem kell a komplikációknak az a fokozása, amit a francia író belevisz darabjába. Itt az anyának is, az apának is két-két gyermeke van az első házasságból, és az új házasságból is származott egy kisleány. Ez persze csak fokozza a helyzet élességét és a szereplők egymáshoz való helyzetének félszagségét. Az anya nem meri megírni második házassága óta dacosan elutazott s tíz év óta távollevő fiának, hogy kisleánya született. Mikor a fiú tíz év múlva hazajön, s mindenki azon tűnődik, hogy készítse elő erre a titkolt, de immár letagadhatatlan tényre, véletlenül éppen a kisleány az első, akivel a házban először találkozik. Ebből még nem lesz baj, s a család első együttese még aránylag

⁶⁸ Zátony [Freund] Kálmán (1886–[London] 1957), színész. 1912-ben lett a Vígszínház tagja. A világháború kitörése Franciaországban érte, internálták, de onnan hazaszökött. Katonaként orosz hadifogságba esett, 1920-ban léphetett újra színpadra. 1940 és 1944 között csak az OMIKE saját rendezvényein léphetett fel. 1945 után a Vígszínház és az Operettszínház művésze volt.

⁶⁹ Szerémy Zoltán (1861–1934), színész. A Vígszínház alapító tagja, ahol 34 éven át játszott. A Zeneakadémia opera-tanszakán is tanított színészmesterséget. A némafilmek egyik állandó szereplője volt. – Ld. még: 1919/17.

⁷⁰ Lucien Népoty (1878–1945), francia szövegkönyv- és drámaíró.

simán, bár nem sok jót jósoló feszességgel folyik le. De aztán mind jobban megfeszül a dolog. A hazatért fiú összebújik testvér-öccsével, apjuk emlékét dicsőítik, megalakítják a külön klikket a házban, s ebbe bele akarják vonni az anyjukat is. A szegény asszony két egyforma erős, de ellentétes érzés között vergődik, szereti fiait, táplálja bennük édesapjuk iránti rajongásukat, de szereti második férjét is, aki megadta neki azt, amit kikapós első férje nem adott meg, a házasság nyugodt boldogságát, s elvégre tőle is van gyermeke. Az öregebbik fiút bántja minden, ami a házban másképp van, mint apja életében, bántja az „idegen ember” rendelkezési joga a ház és benne öccse fölött, s elviselhetetlen az a látvány, hogy idealizált, szeretett apja helyét mindenben – még a kedves emlékeket keltő karosszékben is – ez a gyűlöletes idegen foglalta el. A feszültség kirobban: a mostoha apa rajtakapja gimnazista mostoha fiát, amint mostoha testvérével, az ő süldő leányával csókolózik, meg akarja fenýíteni, mire a nagyobbik fiú kezét emel reá. Nem bírja elviselni, hogy az ő apja fiához egy idegen – és éppen ez az idegen – hozzányúljon. Ezeket a komor és izgató eseményeket, melyeket egy modern német író alighanem végzetterhes, sötéten összesűrűdő felhők módjára gomolyodó képekben mutatna be, a francia író sokkal könnyedebben kezeli. Nem földi el komorságukat, de a nagy feszültséget enyhébb jelenetekkel váltogatja, és elhinti bennük a lehetséges megoldás motívumait. A gimnazista fiú és a süldő leány ártatlan, gyermekes szerelmeskedése, amely a konfliktust a második felvonás végén kirobbantja, az első felvonásban egy bájos jelenetet ad – megvan benne a fiú vásott kegyetlensége, a közeli gyermekorból áthozott fölényes packázása a leánnyal, a leány mohón feltörő érzékisége, a fejelező asszonyi hipokrizis, bevonva a tudatlan ártatlanság hamvával. A második felvonásban meglátjuk a családi keserőségek komikus oldalát is és mindenek felett egy nehéz és ritkán sikerülő ábrázolási problémának igen sikerült megoldását: a vásott, de eszes és lelkes, rajongó és félszeg gimnazista fiút, aki egyszerre meghódol bátyjának, akit olyan bámulattal vesz körül, olyan tekintélynek fogad el, mint minden gimnazista a felnött bátyját, teljesen az ő befolyása alá kerül, az ő érzéseit érzi a maga éretlen módján, átveszi eddig nem érzett ellenszenvét mostohaapja iránt. Pompás jelenet – ezt úgy vettük észre, a közönség nem értette meg úgy, ahogy az író meg akarta értetni – a harmadik felvonásban a mostoha apa felnött fiának jelenete a gimnazistával. A mostohabátyja, aki csak azt tudja, hogy történt valami a házban, vallatóra fogja a sihedert, az édesbátyja szuggesztíója alatt szembeszáll vele, de rettentő izgalmában és félelmében valami különös hisztériába esik: előbb csak szemtelenkedik mostohabátyjával, mind jobban elkapja az izgalom, ugrándozik, felugrik a díványra, azt sem tudja, mit csinál, nem tud másképp kifolyást találni idegei feszültségének, az olvasókönyvből tanult szónoklatokat harsog neki folyton elbicsakló hangon. Aki látja, azt hiszi, megbolondult. Ha ennek a jelenetnek a pszichológiáját megértették volna, ellenállhatatlan hatása kellett volna hogy legyen. De úgy látszik, keveseknek vannak olyan tapasztalatai a serdülő fiúk idegéletéről, amelyek megértették volna, s a színházi közönség sokkal nehezebben ért meg neki új dolgokat, mint például a regény olvasója.

A megoldhatatlannak látszó konfliktust a szerelem adja meg: a lázadó mostohaú maga is szeret egy özvegyasszonyt, akinek gyermeke van, s ettől meggyőzti magát, mennyire nincs igaza. S valamennyiüket meglágyítja az a kép, mikor látják, hogy az anya és a mostohaapa mennyire szeretik egymást. Kissé kicsinált megoldás, inkább az író keze csinálta, mint a dolgok belső logikája, de legalább feloldja azokat a kelletlen érzéseket, melyeket a sok családi perpatvar keltett.

A darabban három olyan szerep is van, melyeket a Nemzeti Színház nem tudott a maga személyzetéből kiállítani: a három gyermek-szerep. A két nagyobb gyerek, a gimnazista fiú és a süldő leány szerepét két meglepően tehetséges színiakadémiai növendék, *Mikovényi Attila*⁷¹ és *Beyer Gizella*⁷² játsszák, szinte a kész színészek benyomását keltve. Mind a ketten sokat ígérő reménységei színésztünknek. Már is le tudják győzni szerepüket, minden fizikai és intelligencia-beli adományuk megvan. A legkisebb gyermeket a csöpp kis *Lakos Edith*⁷³ játssza, igen bájosan, bár mi jobb szeretjük a színházat ilyen kis-gyerek szerepeltetések nélkül. Legnagyobb örömet mégis *Ódry Árpád*⁷⁴ föllépése szerezte. Mindenki örült, hogy a tehetséges művészt hosszas betegsége után friss erőben láthattuk viszont, s hogy a betegség és kényszerű pihenés semmit sem vett el művészetének férfias erejéből.

Schöpflin Aladár

1914. 20. sz. május 17. 388.

Színházak. Nyári darabok a Magyar Színházban és a Vígszínházban – A drámaírás és kritikája

Nem egészen világos, hogy miért alakult ki a nyári darabok intézménye. Májusban, mikor a gyümölcsfák virágoznak, talán kevesebb igényűek az emberek, mint januárban, mikor jégvirág födi be az ablakokat? Avagy lazább figyelműek, nem szeretik az eszüket megfeszíteni? Vagy mulatósabbak és csak azt fogadják el, ami bohó módon mulattatja őket, s idegenkedve néznek mindenre, ami komoly szín-

⁷¹ Mikovényi Attila (1894–1915), színész, az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémián többek között Bajor Gizivel és Péchy Blankával együtt szerzett diplomát 1914-ben. Az itt megidézett darab volt nagy szerepe.

⁷² Beyer [utóbb, először éppen a Schöpflin szerkesztette színházi lexikonban: Bajor] Gizella [Gizi] (1893–1951), színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja, két évad kivételével mindig itt játszott. Minden idők egyik legnagyobb színésznője. Villájában a II. világháború alatt üldözötteket bújtatott. A Horthy-rendszerben Corvin-koszorút (1930), a koalíciós korszakban az elsők között (1948) Kossuth-díjat kapott. Munkásságának és emberségének nagy irodalma van. Ld. Vajda Miklós (szerk.): *Bajor Gizi* (1958), uő.: *Anyakép amerikai keretben* (2009), uő.: *Ember és tünemény*. In: *Éj volt, egy síró költővel az ágyon* (2012); uő.: *„Mert szeretet nélkül én meghalok” – Bajor Gizi és Vajda Ödön szerelme és házassága leveleikben* (2012). – Ld. még: 1917/38, 41, 48; 1918/4.

⁷³ Lakos Edith (?–?), a gyerekszereplő talán azonos a későbbi operaénekesnővel, aki 1929-ben a Városi Színházban [a mai Erkel Színházban] Leonóra szerepét énekelte Verdi *A trubadúr* című operájában.

⁷⁴ Ódry Árpád – ld. 1912/44; 1917/44; 1918/13, 15; 1919/21.

nel jön? Az igazság, melyet nyilván színházi tapasztalások is támogatnak, az, hogy tavasz nyíltával általában nehezebben szánja el magát mindenki, hogy mikor a szabadban vagy legalább a korzón sétálgathat, három órára bevegye magát egy nagy, meleg levegőjű helyiségbe, s csak egy mód van, hogy becsábítsák: ha annál a nagyon emberi hajlamánál fogják meg, hogy nevetni akar, bohó, könnyű, vidám dolgokon feledkezni, egy-két órára elbújni élete sötétségei elől a komédia nevető optimizmusába. A napfény után való vágy tavasszal erősebben támad fel bennünk, mint bármikor máskor, és erősebben vágyódunk a lélek napfénye után is.

Már ti, ha igazi napfény, nem pedig mesterséges imitációja. Mert sehol másutt nem derül ki biztosabban a valóság, mint a könnyelmű humor birodalmában, és semmit sem lehet olyan biztosan megismerni, mint azt, hogy valaki igazi jókedvből mókázik-e vagy sem. Az erőltetés mindenütt megbosszulja magát, de itt leginkább, a nevetésnek, ha nem őszinte, nincs szuggesztív hatása, csak azzal lehet igazán együtt nevetni, aki maga is igazán nevet.

*Heltai Jenő*⁷⁵ azoknak a keveseknek egyike, akik igazán tudnak nevetni. A lélek könnyű harmóniája, amely egy magától kialakított filozófia magasságából, keserűség és visszás érzés nélkül nézi a dolgokat, mindennek megtalálja a mulatságos oldalát, és mindent ki tud figurázni anélkül, hogy sérelmet ejtene rajta – ez az ő egyéniségének legfőbb vonása, s ez lényének vonzó könnyűvérűségével el tudja hitetni mindenkivel nevetése őszinte voltát, akár megértő melankóliával mosolyog a világ dolgain, akár kicsapongó jókedvvel kacag rajtuk. Az iróniától a paródiás persziflázsig az egész skála az ő regiszteréhez tartozik. Sok színpadi munka révén nagyon jól meg is tanulta, hogy és hol kell a közönséget csiklandozni, ő talán az egyetlen a mi kritikus természetű és fanyar ízű mai irodalmunkban, akinek igazi ere van a könnyű komédiára. A Magyar Színház számára francia szerzők – *Kéroul*⁷⁶ és *Barré*⁷⁷ – nyomán írt bohó nyári darabja, a *Léni néni*⁷⁸ igazi nyári darab: könnyelmű, felelősségnélküli, kicsapongóan vidám és mindig mulatságos, bohókás és bohóztatós, anélkül, hogy szégyellnünk kellene magunkat, hogy mulattunk rajta. Abban mindig disztिंगvált marad Heltai, hogy hangköréből teljesen hiányzik az alantas. A darab annyira könnyű, hogy nem bírja ki, hogy komolyan foglalkozzunk vele. Épp ez a humor az, amely csak a maga eredeti képében ér valamit; ha elmondanók a darab tartalmát, a képtelenségek halmaza lenne belőle, a színpadon azonban a sok egymást kergető jelenet: éneklő, táncoló virágáros lányok, furcsa figurák, lehetetlen álruhák és alakoskodások, múzeumi szobrot álló emberek, megelevenedő szobrok, a tenorista, aki helyett gramofon énekel, ő csak a pózokat csinálja hozzá, az ötleteknek játékos kergetőzése ellenállhatatlanul

⁷⁵ Heltai Jenő – ld. 1914/8, 24.

⁷⁶ Henri Kéroul (1854–1921), az ún. „jól megcsinált” (pièce bien fait), könnyű darabok egyik ismert szerzője.

⁷⁷ Alfred Barré (?–?), francia vígjátékszerző, *Korhelykirály* című operettjét Molnár Ferenc fordította, *Végre egyedül* című, Kéroulall közösen írt, itt ismertetett vígjátékát Heltai Jenő.

⁷⁸ *Léni néni* – énekes bohózat három felvonásban, Heltai Jenő fordításában játszották és játszószák.

hat arra, aki szeret jó ízűn, fenntartás nélkül, mindenről megfélemezve kacagni. A színészek is kitombolhatják magukat: mint a farsangi álarcosbálban, ledőlnek előlük mindenféle kánonok korlátai, odaadhatják magukat felpattanó ötleteiknek, jókedvük kicsaphat a nézőtérre, komázhatnak a közönséggel, belevehetik játékukba a brettli, a cirkusz fogásait, melyek a nagy színpadról – módjával használva – még mulatságosabban hatnak. *Csortos*⁷⁹ és *Z. Molnár*⁸⁰ kettőse a darab közepe, ők ketten együtt mókázva emlékeztetnek a cirkusz hagyományos clown-kettősére, csak hogy a pofonokat és oldalba rúgásokat egy harmadik kapja: a buta és közönséges falusi gavallér, *Huszár*⁸¹ egyik legjobb figurája. Csortos elsőrendű burleszk-színésznek mutatkozik, a darab sikerét legalább felében ő csinálja meg; igazi jókedvvel, a gamin⁸² respektustalanságával mókázik, s szinte azt a benyomást teszi, mintha a régi *comedia dell' arte* módjára ott a helyszínen találná ki mókáit. *Partnere*, Molnár a maga diszkrétebb, elmésebb és kissé satirikus ízű humorával pompásan egészíti ki.

A színészek friss, vidám játékában nincs hiány *Az ezüst pillé*ben sem, melyet a Vígszínház számára csinált – változatosság okáért két német, Arnold és Bachbohózatából⁸³ *Gábor Andor*.⁸⁴ Komédiát játszani – ez nem új dolog – a Vígszínház művészei is jól tudnak: az öreg *Vendrey*⁸⁵ jóízűen, szimpatikusan humoros, öreguras tréfázása, *Haraszthy Hermin*⁸⁶ asszonyi kedélyessége, amely ritka siker-

⁷⁹ Csortos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/14, 16; 1918/4; 1919/2.

⁸⁰ Z. Molnár László – ld. 1914/14; 1917/41, 44.

⁸¹ Huszár [Hochstein] Károly (Huszár Pufi) (1884–[Szovjetunió]1942), (mozi)színész, külföldön Charles (Huszár) Puffy vagy Karl (Huszár) Puffy néven lett ismert. 1905-től szerepelt a színpadon, többek között Nagy Endre Modern Színpadán. 1914-ben szerepelt egy filmszkeccsben, ezzel indult el karrierje ezen a téren. 1919-től Amerikában és Németországban is nagy kasszasikereket hozó darabokban játszott. Filmszerepei között van a világsikerű *Doktor Mabuse, der Spieler* (Fritz Lang, 1922), a *The Private Life of Helen of Troy* (Korda Sándor, 1927) és *A két angyal* (Josef von Sternberg, 1930, az első európai hangosfilm). Filmjeinek száma messze száz fölött van. A zsidóüldözésig Magyarországot tekintette otthonának, amikor tehette, hazajött. Játszott a Thália Társaság *Éjjeli menedékhelyében*, Bródy Sándor *Rembrandt* című drámájában. Baráti köréhez tartozott Heltai Jenő, Karinthy Frigyes. 1940-ben próbált elmenekülni, mivel nyugat felől már nem volt lehetőség, Japánon át próbálta elérni az Egyesült Államokat. A szovjetek elfogták, és egy kazahsztáni lágerben halt meg.

⁸² gamin (fr): suhanc, csibész, utcagyerek

⁸³ Franz Arnold (1878–1960) és Ernst Bach (1876–1929) – együtt dolgozó színházi páros, Franz Arnold komikus volt, míg Ernst Bach színingazgató és színházi szerző. Franz Arnold Hitler hatalomra jutása után Angliába emigrált. A világháború alatt Ernst Bach a müncheni Volkstheater igazgatója volt. Munkáikból számos film készült.

⁸⁴ Gábor Andor – ld. 1912/46; 1918/12.

⁸⁵ Vendrey [Aschermann] Ferenc (1858–1940), kétszeresen Signum Laudisszal kitüntetett színész, 1896 és 1924 között a Vígszínház tagja. Idősen vendéglőt működtetett a színház épülete mögött. Leánya, Vendrey Vilma is színésznő volt.

⁸⁶ Haraszthy [Feigler] Hermin (1871–1921), színésznő. Apja törvényszéki bíró volt, pályaválasztása tehát a korban meglehetősen szokatlan volt. Tehetségét igazolta, hogy tizenhat évesen befejezte (!) akadémiai tanulmányait, és Júlia szerepében debütált. Fejedelmi jelenség volt, jó humorral. Az induló Vígszínház szerződtette, ahol igen fényes pályát futott be. Lánytestvére Liszt Ferenc tanít-

rel távolítja el az asszonyi komikus szerepeket állandóan fenyegető ízetlen vonást, *Tanay*⁸⁷ elegáns tánca, igazi pesti tónusú beszéde, a fiatal lányok, *Gyöngyösy Teréz*⁸⁸ és *Gombaszögi Ella*⁸⁹ szerelmeskedése, s ebben a keretben a groteszk véglet, melyet *Sarkadi*⁹⁰ képvisel, a Vígszínház még ma is emlékezetes bohózi korszakát juttatják eszünkbe.

Az átdolgozó is megtette a magáét. Gábor Andor jó élcű, fürge tollú író, egyike a budapesti közönség legtermékenyebb mulattatóinak, újság-krokiban, kabaréban és színpadon egyaránt. Nem az az igazán vidám természet, mint Heltai, egy nálunk tömémentelen számban előforduló típusnak, a zsörtölődő nagyvárosi embernek a megtestesülése; aki mindenben a kritizálni valót, a kigúnyolni valót keresi, akinek egész napja azzal telik, hogy reggeltől estig szidja az egész világot, soha sincs meglegedve semmivel, de zsörtölődése mindig élc formájába kívánczik. Ezt a zsörtölődő hangot itt-ott megüti bohó darabjában is, ami nem volna baj, de hogy viccelődése minduntalan erőszakolttá válik, ötletein, tréfáin nem az igazi jókedv mutatkozik, hanem legtöbbször a viccelődő hajlam mindenáron való hajszolása – az már nagyobb baj. Semmit sem lehet oly kevéssé erőszakolni, mint a nevetést, és igazi jókedv csak igazi jókedvből származhatik.

Az állami színházak éppen az ellenkezőjét csinálják annak, amit szerencsésebb társaik, a magánszínházak. Ők éppen ilyenkor jönnek a komolyabb, nagyobb faj-súlyú irodalommal. Miután egész évben főgondjuk a pénztár aktívában tartása volt, tavasz felé felébred lelkiismeretük, tudatára jönnek irodalmi és művészeti kötelezettségeiknek, és rendeznek néhány úgynevezett klasszikus estét. Erre készülődik most a Nemzeti Színház is. Azért-e, mert azt gondolják, hogy nyár felé úgysem megy beléjük a közönség, akármit játszanak, vagy azért, mert legalább a közönségnek azt a komolyabb kisebbségét akarják magukhoz vonzani, amelynek öröme telik az effélében, s amely egész télen meglehetősen szűkös kosztos maradt? Ki tudná a színházi gondolkodás rejtelmét fölfejtetni és megtalálni azokat a kifürkészhetetlen szempontokat, amelyek egy állami színház műsorának összeállítását eldöntik? Ezeket a titkokat hiába fejtegeti a napról-napra kapott benyomásokkal

ványa volt, akit Márkus József – Márkus Emília bátyja, a későbbi főpolgármester – vett feleségül. Molnár Ferenc és Szomory Dezső darabjaiban is nagy sikert aratott. A Vígszínház előcsarnokából temették. – Ld. még: 1919/17.

⁸⁷ Tanay/Tanai Frigyes – ld. 1905/4; 1913/2, 10, 12, 49; 1914/8, 14, 18.

⁸⁸ Gyöngyösy Teréz (1890–?), színésznő. Aradon született, a Színiakadémián végzett.

⁸⁹ Gombaszögi Ella – ld. 1914/8; 1918/23.

⁹⁰ Sarkadi Aladár [Schuller Ármin] (1874–1949), színész, komikus. 1892 és 1903 között vidéki színész volt, egy Budapesti vendégszereplése nyomán szerződött végleg a Vígszínház, ahol 1927-ig játszott. Ismertsége és elismertsége nőttön-nőtt, a legjobb komikusok között tartották számon a kortársak. Majd az Operettszínház következett, illetve közben az OMIKE társulatában is szerepelt. Ismert volt Bécsben, ahol nemcsak a Theater an der Wienben rendezett, de a Burgtheaterben is játszott. Híres volt önálló estjeiről, átváltozó-művészként játszottá végig előadásait – mint erre Bilicsi Tivadar emlékezett. Szünetébe volt a gyerekek szórakoztatása, a játékba bevonta a legifjabb közönséget is. Lakner bácsinál is rendszeresen fellépett. Évtizedeken át segélyakciókat szervezett az idősebb, elesett egykori színésztársak javára.

dolgozó kritika, a szigorú, a mindennap életétől idegenül elzárkózó akadémiai esztétika, de még a képviselőház is, amely rendszerint csakis a kultusz-büdzsé tárgyalásakor veszi észre a maga művészeti lelkiismeretét.

Az ütlegekből, melyek ilyenkor a színháznak vannak szánva, csalhatatlanul kijut a megfelelő rész az irodalomnak is. Kijutott most is, több felől. Aki írásainkat olvasni szokta, tudhatja, hogy nem vagyunk föltétlenül elragadtatva mai irodalmi viszonyainktól és termelésünk gazdagságától, még kevésbé vagyunk hívei annak, hogy a kritikát, amely elvégre mégis számba veendő fórumokról jön, lehurrogással terrorizálják, sőt a becsületes szándékú kritikát még akkor is örvendetesnek találjuk, ha nézeteinkkel nem egyezik. Annak az ingerültségnek, amellyel a drámaírók és sajtóbeli kíséretük az ilyen kritikát fogadni szokták, bizonyára része van benne, ha ez a kritika néha szintén ingerültebb hangot üt meg.

Mindazáltal nehezen tudjuk megérteni azt az ellenséges, jóakaróban szűkölködő álláspontot, amely a mai irodalom és különösen a drámairodalom ellen minduntalan nyilvánul. Miért bírálják éppen a drámai termést fokozott szigorral, olyan standardok szerint, melyeket más irodalmi területekre egyáltalán nem, vagy csak enyhítve szoktak alkalmazni és olyan szempontok mellőzésével, melyeket drámaírásunk helyzete és eddigi eredményei egyenesen megkívánnának. Abból a magában véve örvendetes tényből, hogy a magyar színházi műsoron végre – majd egy század hasztalan törekvései nyomán – a magyar darab az uralkodó, és hogy a külföldön is szép sikereket aratott az eddig – egyes kivételes eseteket leszámítva – a magyar határok közé beszorított magyar dráma – talán mégsem kellene fegyvert kovácsolni a tömegtermelés és az export-darabok igazságtalan és méltányosság nélküli jelszavaival.⁹¹ Hogy hatásra törekszenek? Szigligeti, sőt maga Vörösmarty is hatásra törekedett, s nem is mindig válogatottabb eszközökkel, holott éppen velük akarják agyonütni a mai magyar írókat, ahogy Toldi Miklós a holt farkassal ütötte agyon az élő farkast.

Talán nem csalódunk, ha ezt a túl nyomatékos hangsúlyú kritikát világnézetbeli okokra vezetjük vissza. A mai magyar élet olyan mértékben mutatja az ellentétes világnézetek súrlódását, mint még soha, a hagyományozhoz szigorúan ragaszkodó világnézetből a minden hagyományt szélsőségesen kritika alá vevőig megvan minden árnyalat és minden törekvés. Ez tükröződik az irodalomban is, melyben éppúgy megvan a két szélső irány, minden közbeeső fokozatával együtt, mint az élet minden egyéb ágában, és az irodalmi élet természeténél fogva az érvényesülni vágyó, szélsőséges új törekvések lépnek fel a legnagyobb zajjal és feltűnéssel, ők képviselik az offenzívát a higgadtabbak és konzervatívabbak defenzívájával szemben. Ebből persze harc és vita keletkezik, és sebek esnek jobbra is, balra is. A dráma, mely legélénkebben szokta tükrözni az élet mindenféle mozgató erőit, a maga módján szintén részt vesz ebben a harcban, s mai drámairodalmunkban

⁹¹ Az export-dráma a korszak sokat használt kifejezése volt, ebbe a csoportba sorolták Molnár Ferencet, Bíró Lajost, Lengyel Menyhértet, Nagy Endrét és részben Emőd Tamást. Még Szerb Antal is külön fejezetet szentel a csoportnak a magyar irodalomtörténetében, nem minden él nélkül.

szembetűnően a legnagyobb és lehangosabb szerepet éppen azok játsszák, akik nyílt ellentétes állásponton vannak társadalmunk vezető köreinek világfelfogásával, éles kritikai világitásba helyezik társadalmi erkölceinket, megragadnak sok mindenféle olyan dolgot, amit azelőtt félték volna érinteni, bizonyos szabadsággal szólnak mindenről, olyan dolgokról is, amelyeket külföldi irodalmak ugyan réges-régen felszabadítottak, de a mienk a legújabb időkig tartózkodott tőlük. Érthető tehát, ha a régihez ragaszkodók ezt a nagy szabadságot rossz szemmel nézik. Megijedni vagy kétségbeesni azonban emiatt fölösleges, sőt örülni kell neki. A szellemi dolgokban éppúgy, mint a természetben, a harc, a különböző erők sűrűlódása az élet, s ha harci zajt hallunk, az csak annak a bizonyítéka, hogy a kultúra és benne az irodalom él és élni akar. Minden irány ennek az életnek teljességéhez járul hozzá, s baj volna, ha mindenki egy véleményen volna.

Schöpflin Aladár

1914. 22. sz. május 31. 432.

Ibsen: A trónkövetelők – a Nemzeti Színházban

Ibsen⁹² hírneve és érvénye most kerül arra a pontra, amikor nyugodtan, illő perspektívából és kortársi elfogultság nélkül lehet látni és értékelni. A harc, amely egykor neve körül folyt, s amely különösen a német drámát olyan izgalomba hozta, hogy még ma is vergődik tőle, rég elcsöndesedett, s a harc nyomán kelt diadalmi lárma is elcsitult, túlzásai eltompultak. A nagy norvég költő most a tudomány ítélőszéke előtt áll, amely pontosan igyekszik megállapítani, mit nyert vele a világ irodalma, s milyen súlyú az a vívmány, melyet az ő neve a dráma fejlődésében jelent. A németeknél olyan bő és számos irodalom fejlődött ki körülötte és gyorsapzik még ma is, hogy már-már attól kell félni, a magyarázó könyvek roppant tömege elfödi szem elől magát a költőt. Ezzel a nagy filológusi és filozófiai apparátussal a németek most Ibsent is úgy kisajátítják maguknak, mint ahogy már rég kisajátították Shakespeare-t: ma már mindenki, aki a világ bármely pontján Ibsennel foglalkozik, kénytelen a német kritika kásahegyén keresztülenni magát, és a német magyarázók pápaszemén át nézni a költőt.⁹³

A kritikai munka folytonos növekvésével azonban nem áll arányban a költő színpadi népszerűsége. Ma már Németországban sem valami sokat játsszák, inkább csak azt a köteles irodalomtörténeti érdeklődést tanúsítják iránta, mely többé-kevésbé kijut mindenkinek, aki be van sorozva a klasszikusok fényes névsorá-

⁹² Ibsen – ld. 1912/11; 1913/8; 1914/24; 1918/13, 18.

⁹³ Utalás a következő, egykorú, ismert német munkákra: Axel Garde: *Ibsen Weltanschauung*. Leipzig, W. Fiedler, 1898; Emil Reich: *Ibsens Dramen. Zwanzig Vorlesungen gehalten an der Universität Wien*. Berlin, S. Fischer, 1902; Josef Collins: *Henrik Ibsen. Sein Welt, seine Weltanschauung*. Heidelberg, Winter, 1910; Paul Ernst. *Henrik Ibsen*, Berlin und Leipzig, Leipzig, 1904, 1910²; Roman Woerner: *Henrik Ibsen*. 2 Bände. München, Verlag C. H. Beck, 1900, 1910. Ld.: *Ibsen in Germany, 1870–1900*. By William Henri. Boston, G. R. Badger, 1918. [Széles áttekintésű bibliográfiával]

ba. Kissé hamar vált irodalomtörténetivé, de ez közös sorsa minden drámaírónak, mert minden műfaj között a dráma az, amely leginkább a maga korának szól. A színpad lelke az aktualitás, a kor szellemével való kapcsolat; egy-egy nagy színész, vagy rendező föléleszthet egy időre egy régi darabot, vagy író, de akkor a hangsúly a drámáról a színészi munkára tevődik át; a maga saját erejénél fogva sohasem tud föléledni a régi színdarab. A régi nagy írók darabjait az irodalmi kegyelet tartja a színházak műsorain, meg az, hogy csak nagy írók tudtak igazi nagy szerepeket, a legmagasabb színészi ambícióra méltókat alkotni. A tömegek érdeklődése mindig az aktualitásé, a múlt nagy alkotásai az irodalmi érték, az igazán műveltek és érdeklődők tápláléka maradnak. Így kerül az író, ha igazi nagyság van benne, a maga igazi publikumához, amely nem húzza le a maga alacsony színvonalához, hanem tanulmánnyal, szeretettel igyekszik fölemelkedni hozzá, amely nemcsak az olcsó szórakozás örömét találja benne, hanem komoly lelki ügyet csinál belőle, szellemi életének fontos elemét. Csak az egy Shakespeare tud még ma is nemcsak erre a kicsiny táborra, hanem a nagy tömegre is hatni, de hát Shakespeare mindenben kivétel. A nagystílu drámai színjátszás őbelőle, az ő drámájából fejlődött ki, az ő szerepeinek eljátszására vannak a legszilárdabb tradíciók, s minden utána jött drámaíró nagyrészt azokat az interpretáló készségeket találja a színpadon, amelyeket Shakespeare hatása fejlesztett ki. A színpad életével, fejlődésével való ez az összeforrottsága tartja meg őt a színpadon.

Ibsen színpadi életére az is korlátolólag hatott, hogy legalább eddig még nem tudott kifejlődni Ibsent játszó tradíció. A mai színpadi játéktípust két tényező teremtette meg: Shakespeare és a XIX. századi francia dráma. Nagy színházi kultúrák ezeknek a játszását úgyszólván a tökéletességig kidolgozták, s az így kifejlesztett stílusokhoz szoktatták hozzá a közönséget, amelynek szemében az a színjátszás, ahogy Shakespeare-t és a franciákat játsszák. Ibsen azonban nem illik bele e stílusok egyikébe sem, szerintük játszani Ibsent bizonyos mértékig mindig az ibseni dráma meghamisítása marad. Azok a kísérletek, amelyeket a múlt századvégi színészet, különösen a naturalista iskola egy új színpadi játéktípus megteremtésére tett, nagyrészt eredménytelenek maradtak, egy-egy nagy színészi egyéniség tudott rajtuk belül értékeset produkálni, de tradíció nem lett belőle, s a színjátszás hamarosan más utakra tért, szép csendesen visszavonult a régi tradíciók forrásához. A rendező művészetére vetett erősebb hangsúllyal próbáltak valami újat, termékenyét találni, de ahogy mi látjuk a dolgokat, ez az irányzat is apadóban van, a várva-várt új stílust nem teremtette meg és aligha is fogja megteremteni. Olyan színházak, melyek Shakespeare-t tűrhetően, sőt kitűnően, a modern francia drámát kifogástalanul tudják játszani, Ibsennel alig tudnak mit kezdeni, nincsenek meg a hozzávaló színészi standardjaik. Innen magyarázható, a faji és világnézeti ellentéteken kívül, hogy Ibsen sehol sem tudott, Németországon kívül, gyökeret verni. A franciák néhány érdekes, de teljesen dugába dőlt kísérlet után végleg elfordultak tőle, az angolok olyan emberek agitálása ellenére,

mint Bernard Shaw, Chesterton⁹⁴ és más kitűnő szellemek, értetlenül nézték, az olaszoknál csak Duse⁹⁵ és Zacconi⁹⁶ játéka tudta rövid életre galvanizálni, s velük hamar le is tűnt.

Nálunk, ahol a XIX. századi francia dráma hatása uralkodóbb, mint bárhol másutt, szintén nem tudott Ibsen színpadi életre kelni. A Nemzeti Színház már a nyolcvanas évek vége óta újra meg újra megismételte kísérleteit Ibsen meggyökereztetésére, de bizony csak kevés sikerrel. Az egy *Nóra* aratott zajosabb és tartósabb színpadi sikert, éppen azoknál a tulajdonságainál fogva, melyek a kevésbé ibseni drámák egyikévé teszik: technikájának a Dumas–Sardou-féle francia dráma⁹⁷ technikájához közelálló voltánál fogva. *Márkus Emília*⁹⁸ művészete, amely éppen a francia drámákon nevelkedett nagyra, sikerre vitte ezt a darabot is. A többi Ibsen-drámák a színház érdekes kísérletei maradtak, de a kísérletnél nem jutottak többre, egy sem tudott a műsoron megmaradni. Hogy a Nemzeti Színház nem hagyott fel teljesen ibseni kísérletezésével, azt megmutatta most egy nálunk eddig teljesen ismeretlen Ibsen-dráma, *A trónkövetelők* előadásával.⁹⁹ Ibsen történeti drámái közül ez az első, amely nálunk színpadra kerül, a mi közönségünk csak a társadalmi és pszichológiai drámák költőjét látta Ibsenben. Hogy éppen szerencsés lett volna a választás, mellyel a költőt új oldaláról mutatják be, azt nem mondhatni. *A trónkövetelők* egyike Ibsen ama darabjainak, amelyek legnagyobb mértékben váltak irodalomtörténetiekké. Ifjabb kori műve, mikor még drámaírói technikája és világnézete nem volt teljesen kialakulva, még erősen idegen hatások alatt állott: Shakespeare, Schiller és a többi német klasszikusok, a franciák hatása váltakozva csillan meg benne, és erősen ingadozóvá teszi tónusának belső egysé-

⁹⁴ Gilbert Keith Chesterton (1874–1936), angol filozófus, dráma- és újságíró, szónok, kritikus. A paradoxonjairól és aforizmáiról híres bölcselet és író, aki szerint a világ a progresszívek és a konzervatívok harca, az újítók folytonosan hibákat követnek el, a régiek azonban mindent megtesznek a hibák kijavíthatása ellen. G. B. Shaw kolosszális géniuszának nevezte. 1902-től volt különböző lapok kolumnistája és kritikusa, mintegy harminc éven át. Rendkívüliek voltak méretei is, 193 cm magas, 130 kilós alakját sok karikatúra örököltette meg. Híres volt kortársaival (G. B. Shaw, H. G. Wells, Bertrand Russell, Clarence Darrow) folytatott szellemes vitáiról. 1931-től haláláig a BBC-ben rádiós beszélgetéseket vezetett, évente mintegy 40-et. Legismertebb karaktere Pater Brown, egy pap-nyomozó. 1906-tól több írásában megjelent az antiszemizmus, zsidó sztereotípiákat „népszerűsített”. Főbb művei: *Az ember, aki Csütörtök volt* (1908, magyarul először 1918), a Father Brown-sorozat (*Páter Brown leleplez, Brown atya ártatlansága* [ezt a regényt Schöpflin Aladár is lefordította 1921-ben], *Páter Brown bölcsessége* stb.), Charles Dickens: *The Victorian Age in Literature* (1913), *Autobiography* (1936). [Schöpflin Aladár 1920-ban publikálta az *Apolló szeme* című novella fordítását [kétnyelvű kiadás; Budapest, Lantos].

⁹⁵ Eleonora Duse (1858–1924), minden idők egyik legnagyobbra tartott olasz színésznője. Körutat tett Amerikában, ahol a minden előadásán jelen lévő elnöki házaspár is fogadta. Az első külföldi és egyben az első nő volt, aki a *Time* címlapjára került (1923).

⁹⁶ Ermete Zacconi – ld. 1908/3.

⁹⁷ Dumas–Sardou-féle francia dráma – ld. 1912/11; 1913/8; 1914/13.

⁹⁸ Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/2, 49; 1918/9, 18; 1919/5.

⁹⁹ Henrik Ibsen: *A trónkövetelők. Történelmi dráma*. Ford.: Puskás Endre. Budapest, Athenaeum, 1913.

gét. Egyike Ibsen leginkább anorganikus darabjainak: az egyes drámai momentumok szerves összevegyültség nélkül kavarnak benne, s pompás erejű részletek folyton váltakoznak bágyadtakkal és erőtlennel. A közönség szempontjából nem csekély veszedelme az sem, hogy a norvég történelem őskorából – tehát egy előttünk teljesen ismeretlen és számunkra idegen történelmi milióból – van véve, és speciális norvég hazafiságot hirdet, amely bármi tiszteletreméltó, minket alig tud felmelegíteni. Mindehhez még hozzá kell venni, hogy a cselekvény részletekkel, sokszor nem is fontos részletekkel túlterhelt, a darab szokatlanul hosszú (éjfél utánig tart), s igen türelmes nézőnek kell lenni, aki le tudja küzdeni az unalom kelletlen érzését.

Ibsen a tulajdonképpeni norvég nemzet megalakulása pillanatát vette drámája tárgyául. A norvégok évszázadokig apró törzsekre, afféle kiskirályok vezetése alatt álló, s egymással ádáz harcokat vívó pártokra bomlottak, s a királyi hatalom csak nagyon lazán tartotta össze ezt a véres kavargást: a király mindig valamely párt uralomra jutását jelentette, s vele szemben mindig ott voltak, fegyverrel kezükben, a többi pártok. Hakon¹⁰⁰ király valósította meg először az egység gondolatát: sorra leverte az ellene támadó pártokat, és a maga királyi hatalmában egyesített minden hatalmat, s ezzel a nemzetet is eggyé tette. Ez a Hakon király a dráma egyik hőse: küldetése van, biztosan halad a maga útján, nagy célja, a lelkében élő gondolat megvalósítása felé, s minden ellenállást, a régi pártos szellem minden feltámadását legyűri. Kissé passzív alak, félig kívül áll a dráma cselekményén, inkább szimbólum, mint eleven egyéniség, a lelke belsejéből, emberi valójából nem mutat meg semmit. Az efféle hősöket a legnehezebb elevenen megrajzolni – ezt csak Shakespeare tudta. Hakonnal szemben áll, mint a trónkövetelő kiskirályok legkülönbike, Skule jarl.¹⁰¹ Hatalmas lélek, királyi tehetség és féktelen ambíció, amely megmérgezi az ember egész lényét, de bukásra ítélt ember, mert éppen az hiányzik benne, ami Hakon ellenállhatatlan ereje: a nyugodt, öntudatos, magától értetődő elszántság. Válságos pillanatban töprengő, önmagában és ügyében kételkedő, Ibsen későbbi nagy szkeptikus alakjainak előfutárja. Bukásra ítélt alak azért is, mert az új világot jelentő Hakonnal szemben a régi világot jelenti. Hakon nagy nemzeti eszméjével szembe nem tud állítani egyebet, mint a maga ambícióját. Hasztalan akarja, mikor megtudja Hakon nagy eszméjét és varázsa alá kerül, eltulajdonítani, az eszme csak azzal él és azt élteti, akiben megfogamzott; aki csak mintegy köpönyeget veszi magára, az elbotlik benne, s csak annál gyászosabbá válik a bukása. Hakon és Skule jarl között áll Nicolas püspök ördögi intrikus alakja, félig Mefisztó, félig színpadi figura; ő szítja a két hős között a harcot, merőben gonosztevői passzióból, mert ő a rosszat magáért a rosszért teszi; ha ő nem keríthetett meg, veleszületett gyávasága miatt, minden hatalmat, hát ne élvezze más

¹⁰⁰ Mai átírásban Haakon vagy Hákon. Ld. Bernáth István (szerk.): *Skandináv költők antológiája*. Kozmosz Könyvek. Budapest, Móra, 1967, ill. Bernáth István: *Skandináv mitológia*. Budapest, Corvina, 2015.

¹⁰¹ jarl (norvég): gróf

se. Ő adja a darab leghatásosabb jeleneteit: hosszú haldoklása, miközben elköveti utolsó gonosztettét, gyógyíthatatlanul beleoltja Skule jarlba a kételyt Hakon királyi származásában, s ezzel alkalmat ad Skule jarlnak a nyílt fellázadásra – a hatásos jelenetek sorát adja – Ibsen bámulatos ravaszsága, amely a legnagyobb színpadi rókák egyikévé teszi, itt mutatkozik meg először. Nicolas püspök alakját, valamint az egész darabot is, a német kritika erősen túlbecsüli, az alak nem az a démoni hatalmú valaki, nem egyívású párja Goethe Mefisztójának, hallatlan gazsága inkább emlékeztet a romantikus dráma intrikusára, nem magasodik ki emberfelettivé, de nem is emberi. Színpadi kigondolás, nem eleven lélek. Igazán megelevenített alak csak egy van a darabban: Skule jarl, s csak ő is tud érdekelni, a többi mind alig más, mint kulissza, amelyet ide-oda tologat a szerző, ahogy éppen célja kívánja. S egyes jelenetek hatalmas erején kívül csak ez az egy alak érezteti folyton, hogy itt egy nagy költő van jelen.

A Nemzeti Színház a shakespeare-i drámák stílusában hozta színre a darabot, ami sajnós, mértéktelen és lélektelen szavalást jelent, és alapjában elhibázott szereposztást. Éppen a legfontosabb szereplő, Skule jarl kapott *Bakó*¹⁰² személyében olyan megszemélyesítést, akinek egyéniségében nincs semmi az alak ibseni mélységéből. Ahelyett, hogy megmutatta volna a belsőleg vívódó, viharos lelkű, önmagát kétségekkel gyöttrő hőst, csak tirádákat szavalt. *Kürthy József*¹⁰³ intelligensen, előkelően és erővel is játszotta Hakon színtelen alakját. Azt hisszük, itt meg kellett volna cserélni a szerepeket. *Gál*¹⁰⁴ Nicolas püspöke hatalmas alakítás, az előadás egyedüli igazi értéke.

Schöpflin Aladár

1914. 24. sz. június 14. 468.

Színházak. Búcsú a szezontól. A darabok

Rég nem volt olyan változatos, újdonságokban gazdag színházi szezón, mint az idejé. Új darabok új darabokat követtek, a színházak egyre-másra hozták az újdonságokat, úgy, hogy alig lehetett számon tartani, s voltak hetek, amikor egyszerre három színház három új darabbal jött. Ez a nagy változatosság nem jelentett sikert és örömet: sőt éppen azért volt annyi az új darab, mert sorra buktak, nem tudtak műsoron maradni, s folyton újakat kellett a megbukottak helyére hozni. Azt jelenti ez a változatosság, hogy rég nem volt olyan rossz szezón, mint az idejé; három színházunk közül kettő az egész évben csak úgy vergődött a műsor-bajok között. Jó, sikerekben gazdag szezónja csak a Vígszínháznak volt.

A daraboknak hosszú sora, amely előttünk elvonult, sajtóságos forrongásban mutatja drámaírásunkat. Még nemrég is bizonyos joggal érte az a szemrehá-

¹⁰² Bakó László – ld. 1912/50.

¹⁰³ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16; 1917/38, 44; 1919/5, 9, 21.

¹⁰⁴ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14; 1918/15; 1919/9, 23, 32.

nyás, hogy nagyon is egy műfaj uralkodik benne, az úgynevezett színmű – az idén már kaptunk darabokat majdnem az összes műfajokból: bohózatokat (*Halló*,¹⁰⁵ *Az ezredes*¹⁰⁶ stb.), finomabb tónusú szatirikus komédiákat (*Feleségünk*,¹⁰⁷ *Az utolsó csók*,¹⁰⁸ *A Tündérlaki lányok*,¹⁰⁹ *Egy karrier története*¹¹⁰ stb.), a magyar tradícióból jövő romantikus vígjátékot (*A kölcsönkért kastély*¹¹¹), kísérletet a népszínmű tónusának fölélesztésére (*Matyólakodalom*¹¹²), naiv lírai népmesét (*Az egyszeri királyfi*),¹¹³ aktuális drámát (*1913*),¹¹⁴ történelmi látványos színművet (*Mária An-*

¹⁰⁵ Földes Imre (1881–1948): *Halló!* (1913 [?]) – Ld. 1914/16.

¹⁰⁶ Herczeg Ferenc [született Franz Herzog] (1863–1954), író, színházi szerző, az *Új Idők* (1894–1944) alapító szerkesztője, akadémikus, az akadémia másodelnöke (tagságát 1949-ben megszüntették). A Horthy-korszak hivatalosan legtöbbre tartott írója, 1925-ben, 1926-ban és 1927-ben három ízben is Nobel-díjra terjesztették föl, a méltató ajánlást Horváth János írta (Horváth János: Herczeg Ferenc. *Irodalomtörténeti Füzetek 1.* Budapest, Pallas, 1925). Sziléziai eredetű német család leszármazottja, magyarul csak a gimnáziumban tanult meg. A *Budapesti Hírlap* tárcaírója volt, Rákosi Jenő felfedezettje, a Singer és Wolfner házi szerzője. 1927 és 1945 között a felsőház tagja. A revíziós mozgalom egyik legfőbb harcosa, a Lord Rothermere-től kapott 'Magyar fájdalom' szobrát ő avatta fel. 1945 után villájából egy időre kilakoltatták, folyóiratát, az *Új Időket* 1945/46-ban – közönségének megtartására és „átnevelhetőségére” számítva – Kassák Lajos és Fodor József kezébe adta a kommunista kultúrpolitika. *Az ezredes* (1914). – Ld. még: 1917/44; 1918/48; 1919/32.

¹⁰⁷ Balázs Sándor (1883–1982), író, színműíró, tanár. Felesége Beczássy Judit írónő volt, lánya H. Balázs Éva történész. A Werbőczy Gimnázium tanára volt, ő érettségiztette magyar nyelv és irodalomból József Attilát, aki magántanulóként szerzett bizonyítványt. Kezdetben történelmi drámáival aratott nagy sikert, így három alkalommal is ő nyerte el a Magyar Tudományos Akadémia száz arannyal járó pályadíját. Színműveit a Nemzeti Színház is játszotta. Műveiben a kisvárosi élet finom megfigyelője volt. A második világháború után főként ismeretterjesztő, történelmi regényeket írt az ifjúság számára (Spartacusról, Hannibálról, Julius Caesarról). A *Feleségünk* az író első önálló kötete volt, 1913-ban jelent meg, és 1914-ben került színre.

¹⁰⁸ Biró Lajos darabjáról van szó – ld. 1913/49.

¹⁰⁹ Heltai Jenő – ld. 1914/8, 20. A *Tündérlaki lányok*ról a könyv alakban való megjelenésekor Schöpflin Aladár külön írt a *Vasárnapi Újság*ban, ld. a könyvkritikák között: 1913. 47. november 23. 940. – A darabról ld. itt Schöpflin kritikáját: 1914/8.

¹¹⁰ Pakots József: *Egy karrier története* című regényéből (1908) készült színjáték. – A szerzőről és a darabról ld. 1914/16.

¹¹¹ *A kölcsönkért kastély* – Pekár Gyula – ld. 1914/8.

¹¹² Garamszeghy Sándor (szöveg) – Kun László (zenei összeállító): *Matyólakodalom* – kézirat a Nemzeti Színház anyagából, OSZK Színházi Tár.

¹¹³ Szép Ernő (1884–1953), költő, regényíró, tárcaíró, színműíró, 1908-tól a *Nyugat*, 1910-től *Az Est*, 1925-től *Az Újság* munkatársa. 1944-ben csillagos házba kellett költöznie, ahonnan munkaszolgálatra hurcolták. Történetét megírta az *Emberszag* című „naplójában”. Egy ízben, 1933-ban kapott Baumgarten-díjat. Néhány műve: *Kabaré dalok* (1908), *Május* (1918), *Patika* (1919), *Völegény* (1922), *Lila akác* (1922), *A május* (1928), *Dali dali dal* (1934). Rendkívüli népszerűség után egy időre elfeledték, majd elsősorban Tandori Dezső egy róla szóló írásának köszönhetően felfedezték, és lefoszlott róla a félreértés, hogy gúgyögő, érzelmes, szentimentális panaszkodó költészet volna az övé. – *Az egyszeri királyfi*. Budapest, Franklin, 1914. – Ld. még: 1918/13.

¹¹⁴ *1913* – Biró Lajos – ld. 1913/10, 49; 1918/5; 1919/12.

tónia),¹¹⁵ erős összeütközésekből keletkezett társadalmi drámákat (*A híresek*,¹¹⁶ *Timár Liza*¹¹⁷) – sőt még a nagystílű tragédiára is volt kísérlet (*Az utolsó nap*¹¹⁸). Ez annyit jelent, hogy drámaíróink kísérleteznek; témában, hangban, technikában mennél szélesebb körben igyekeznek kipróbálni tehetségüket, a közönség ízlését, ami arra nyújt kilátást, hogy végre is szervesen és teljesen fog kialakulni a magyar dráma. Talán előbb-utóbb meg fogja találni a maga külön egyéni, minden mástól különböző és megkülönböztető stílusát is.

Még egy örvendetes tanulság: mintha apadóban volna az a tendencia, amely rafinált színpadi fogásokkal, ügyes ravaszkodásokkal akarta elkápráztatni a közönséget, általában valamivel diszkrétebbekké váltak az eszközök, a jobb drámaíróknál erősebb elmélyedés volt észrevehető. Itt nyilván a kritika hatása is érvényesült, sikerült annyira-mennyire érvényt szerezni az irodalmi szempontoknak, s hogy a közönség nem riadt el, mutatja az, hogy éppen azoknak a daraboknak volt a legnagyobb sikere, melyek a tónus finomságával vagy a színpadra vitt élet-erősebb meglevenítésével jöttek, vagy szorosabban hozzákapcsolódtak a közönség valamely nagy rétegének világfelfogásához. A magyar szerzők uralkodó szerepe minden viszontagság között megmaradt, a darabok jóval nagyobb fele eredeti hazai munka.

Nagy sikereket aratott íróink közül néhányan az idén visszahúzódtak a versenytől. Nem találkoztunk *Molnár* Ferencsel,¹¹⁹ sem *Lengyel* Menyhérttel.¹²⁰ Vi-

¹¹⁵ *Mária Antónia* – Szomory Dezső – ld. 1913/49; 1918/15, 42.

¹¹⁶ Hatvany Lajos: *A híresek*. Budapest, Nyugat-kiadás, 1913. – Hatvany [1897-ig Deutsch, 1917-ig Hatvany-Deutsch] Lajos, báró (1880–1961), író, kritikus, irodalomszervező, mecénás, akadémikus (1960). 1915-ig még izraelitának vallja magát, a *Huszdik Század* 1917-es zsidókérdés-vitájában már a kitértek között szerepel. 1905-ben szerzett bölcsészdiplomát, Budapesten és Berlinben tanult. 1908-ban Fenyő Miksával és Osvát Ernővel megalapította a *Nyugatot*. Ady Endre legfőbb mecénása volt, de baráti kapcsolatot ápolt Tóth Árpáddal is. A szintén nagyra tartott József Attilával egy idő után megszakadt kapcsolata. Osváttal való szembekerülése miatt 1911-ben több évre Berlinbe költözött, 1917-ben tért vissza. Szerkesztette a *Pesti Naplót* (amit meg is vásárolt) és az *Eszkendőt*. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja volt, a Vörösmarty Akadémia egyik alapítója. 1919 és 1927 között emigrációban élt, ott is segített számos magyar kezdeményezést. Bécsben lett szabadkőműves (In Labore Virtus páholy). Élesen bírálta a Horthy-rendszert, csak nemzetközi nyomás miatt nem ítélték letöltendő börtönbüntetésre. Házában szállt meg Thomas Mann, amikor Budapesten járt, számos vacsorát adott külföldi nagyságoknak és magyar íróknak. 1938-tól ismét emigrált, csak 1947-ben tért haza. Valószínűleg azért is, mert Petőfivel foglalkozott (*Így élt Petőfi*, 1947, 1967²), származása, polgári radikális volta ellenére taníthatott a budapesti bölcsészkaron.

¹¹⁷ Bródy Sándor: *Timár Liza* – erkölcsrajz. Budapest, Singer és Wolfner, 1914. – Az OSZK Színházi Tára Krecsányi Ignác könyvtárából jelez egy példányt zenemű-kéziratként, ismeretlen zeneszerzővel. – Bródyról ld. 1913/12, 24; 1914/14; 1917/41, 44.

¹¹⁸ *Az utolsó nap* – Balázs Béla – ld. 1913/41.

¹¹⁹ Molnár Ferenc – ld. 1907/16; 1908/3; 1912/46; 1916/46; 1917/48.

¹²⁰ Lengyel [Lebovics] Menyhért (1880–1974), író, újságíró, színpadi szerző, fordító, színigazgató. 1907-ben jelentkezett *A nagy fejedelem* című színművel, melyet a Thália Társaság mutatott be. Következő darabja (*A hálás utókor*, 1908) a Nemzeti Sínházban került műsorra, s az Akadémia Vojnits-díjjal ismerte el. A *Tájfún* sikere után a Bíró Lajossal közösen írt, a dráma és vígjáték kettősből álló, Pétervárott játszódó *A cárnő* hozott jelentős nemzetközi sikert. 1916-ban jelent meg az

szont azonban új emberek jöttek színpadra: *Szép* Ernő első kísérletével, amelynek költői finomságai nem tudnak úgy érvényesülni a színpad lármás levegőjében, ahogy megérdemelték volna, de egyes jelenetei ritka erős drámai megjelenítő képességeket mutattak. Új név és mindjárt figyelmet keltett maga iránt azok között is, akik eddigi kritikai munkásságát kevésbé ismerték, Hatvany Lajos, nagy írói ambícióval és tehetséggel írt darabja, *A híresek* jelentékeny sikert aratott, s mindenkit meggyőzött írói hivatottságáról. Egészen új emberül jött mindjárt a szezon elején Balázs Sándor, kinek vígjátékával, a *Feleségünkkel* a kritika a kelleténél kissé kegyetlenebbül bánt el, de azt el kellett ismernie, hogy kitűnő érzékkel megáldott színpadi emberrel van dolga. Új ember, nem a színpadon, hiszen mint színész eleget volt látható rajta, de a drámaírásban *Garamszeghy Sándor*,¹²¹ akinek a régi népszínmű formáival és hangjával dolgozó *Matyólakodalmja* éles ellentmondást keltett a kritikában, de *Blaháné*¹²² szereplése, a mindegyikünknek kedves néprajzi motívumok, s a népeletnek olyan módon való szerepeltetése, ahogy a városi ember látni szereti, megszerezték számára a közönség rokonszenvét, s darabja közönségsiker dolgában a Nemzeti Színház idei szezonjának legszerencsésebb darabjai közé tartozott. Ez és Pekár Gyula *Kölcsönként kastély*a, amely szintén több

eredendően Gyagilev számára készített *A csodálatos mandarin* (1924) című pantomimjátéka, mely Bartók zenéjével jutott világhírre. A háború alatt Svájcban volt, pacifista publicisztikát küldött haza. Többször járt Amerikában, erről érdekes útinaplót is írt (*Amerikai napló*, 1922). 1937-ben elhagyta Magyarországot, az Egyesült Államokban talált otthonra. Filmezéssel is foglalkozott, a forgatókönyveiből készített filmek főszerepeit nem kisebb színészek játszották, mint Greta Garbo, Marlene Dietrich, Charles Laughton, Paul Robeson, Gregory Peck, Fred Astaire, a rendezők között ott van Ernst Lubitsch, Otto Preminger. 1960-ban költözött vissza Európába, haza akart települni, de váratlanul – már Budapesten – meghalt. Munkásságának adattárát ld. Kun Józsefné: *Lengyel Menyhért. Személyi bibliográfia*. Balmazújváros, Lengyel Menyhért Városi könyvtár, 2004. – Ld. még: 1918/9; 1919/3.

¹²¹ Garamszeghy [vitéz Garamszeghy-Géczy, született Goics] Sándor (1879–1964), színész, drámaszerző, a Nemzeti Színház örökös tagja. *Matyólakodalmom* című darabját saját életismeretéből írta, mezőkövesdi születésű volt. A darabot Blaha Lujza visszavonulása miatt vették le a színről. A színésznő ekkor már nem játszott, csak a szerepre csábították vissza, utolsó fellépésére 1918. március 18-án került sor.

¹²² Blaháné=Blaha Lujza – ld. 1914/18., született Reindl Ludovika [művésznévén kezdetben Köles Lujza] (1850–1926), minden idők egyik legkiválóbb magyar énekes és prózai színésznője, „a nemzet csalogánya”. Férje, Blaha János karmester képezte koloratúr-énekesnővé a gyerekszínészként már nagy sikereket szerző fiatal lányt, aki már húszévesen özvegyésre jutott. Bécsi vendéglátó tette ismertté az osztrák operett-világban is. 1901-ben hozta létre a Vígszínház az „örökös tagság” intézményét, amit elsőként ő kapott meg, a címet Széll Kálmán adta át Blaha Lujzának. A népopera műfajában mozgott legotthonosabban, de prózai szerepekre is átképezte magát. Nagy alakítása volt 1909-ben Móricz Sári *birójának* felesége, a partnere itt Újházi Ede volt. Óriási szerepe volt Csiky Gergely *Nagymamájának* címszerepe. Még életében, 1920-ban nevezték el róla a Népszínház (utóbb Nemzeti) előtti teret, s nemsokára színházat is neveztek el róla. A filmezéstől idegenkedett, zavarta a kötelezően természetellenes groteszk pantomim-szerű játék, azonban egy felvétel mégis őrzi alakját. Temetését Kossuth Lajoséhoz hasonló jelentőségűnek írták le. Schöpflin Aladár kiadói működése alatt, Blaha Lujza halálának évében jelent meg a Franklin Társulatnál Verő György negyedfélszázapos monográfiája a színésznőről, 1927-ben újabb kiadásban is.

tetszésre talált a közönség, mint a kritika előtt, azt mutatják, hogy a budapesti közönség vagy legalább annak egy széles rétege még erősen a régebbi színházi tradíció körében él, még nem szakadt el teljesen attól a stílustól és gondolatvilágtól, amely Jókaiából indult ki és sokáig uralkodó volt az irodalomban. A moderndráma a maga erősebb belső feszültségével, rafináltabb formáival, a társadalmi állapotokra irányított élesebb kritikájával, agresszívebb szellemével nem tudta teljesen kiirtani az emberekből a régi romantika utáni vágyat. Általában mintha a közönség visszakívánná minden vonalon a romantikát. A realizmus rövid, harci zajtól hangos, de kevés maradandó sikerű szereplés után mindinkább lemarad a műsorról, az újabb irányok, melyek különösen a németeknél szimbolizmussal, miszticizmussal, forradalmi gesztusokkal igyekeznek kiküzdeni maguknak a tért, egyelőre nemigen jutnak tovább a vergődésnél, a hasztalan nagy gesztusoknál. A romantikáról addig hirdették, hogy elavult, a lomtárba került örökre, amíg egyszerre csak szép csöndesen feltámad és leveri azokat, akik már a lélekharangot kongatták felette. Amely darabjaink a legnagyobb sikereket aratták, éppen legelső sorban romantikus elemekkel aratták, mint például Heltai Jenő pompás komédiája, *A Tündérlaki lányok* és Bródy Sándor *Timár Lizája*. Az embereket mindig érdekelni fogják a mindennap szürkeségéből kiemelkedő emberek: múlt idők nagyarányú vagy legalábbis a mienkénél más levegőjű emberei, a társadalom csúcspontjain élők, a nagyon hatalmasok és nagyon gazdagok, mágnások és milliomosok, a társadalom normális körén kívül élők, a művészek, a félvilági nők – és mindig érdekelni fogják azok a különleges, a mindennapitól eltérő összeütközések, melyeket ezeknek az élete produkál. Ez pedig a romantikát jelenti, mert az efféle motívumok egyenesen megkívánják a romantikus tárgyalásmódot. Ezenkívül a közönség a színpaddal szemben mindig konzervatív, jaj annak, aki nagyon új dolgokkal jön, aki föl akarja forgatni, ami eddig volt, aki egészen egyéni mondanivalókat akar közölni. Az eredetiség bizonyos mértéke jólesik, a kritika is a létező dolgokkal szemben elfogadásra talál, de csak ha nem bontja meg a meglévő kereteket, ha beléjük tud férni, és főleg ha nincs benne semmi nyugtalanító. Mert nyugtalanítani, megkínóztatni nem szereti magát a színházi néző, hiszen ő első sorban – az esetek túlnyomó részében – mulatni megy a színházba. A romantikus ízlés reneszánszát elősegíti a mozgófénykép divatja is, amely a maga mindjobban fejlődő lehetőségeivel mind nagyobb hatást tesz a tömegekre. Az alsóbb néprétegeknek ízlését tulajdonképpen ez határozza meg, úgy, hogyha színházba mennek is, a különleges mozgófénykép-dramaturgia befolyása dolgozik bennük, még a műveltebbek sem tudnak mindig és teljesen elvonatkozni tőle. A mozgófénykép pedig egyenesen a romantikus ízlés terjesztője, minden mozi-darab, ami tetszik a népnek, romantikus, s ez az ízlés is egyik oka a romantika hódításának a színpadon. Ez így van az egész világon. A franciák tulajdonképpen sohasem is szakítottak a színpadi romantikával; a naturalizmus, amely elárasztotta egész regényírásukat, s még most, megbukva is erősen hat rá, a színházak kapuinál megállott és nem tudott bejutni. Néhány kísérletet véres fejjel vert vissza a közönség, mire aztán nem mertek többet kísérletezni sem. A modern francia dráma – látjuk hozzánk

kerülő példáiból – ma is még azon a nyomon halad, amelyet egykor a komédiában Scribe¹²³ és kortársai, a komoly drámában Dumas,¹²⁴ Sardou¹²⁵ és társai vágtak. Az angol dráma tudatosan és programszerűleg sohasem akart mást, mint kiszolgálni a közönség színházi igényeit. Csak a német dráma küszködik, forrong és töpreng új drámai formákkal és új mondanivalókkal, de csak küszködik siker nélkül. Nagy, mindenképpen nagy drámaírójuk, amilyen annak idején Ibsen volt,¹²⁶ s amilyenek Hauptmann indult, nincsen, a kísérletezők nem tudnak érdemleges eredményre jutni. A német kritika – a világ legerőszakosabb és legarrogánsabb kritikája – hiába ostorozza a közönséget, hiába sarkallja harsonaszóval a küzdő írókat, mégse tud közvéleményt teremteni mellettük, legjobb írói sorra buknek, s az egész harcnak egyelőre alig van más eredménye, minthogy a közönség és irodalom elválnak egymástól, amint színpadról van szó, és a legtöbb darab, melyet nagy garral állítottak be, legfeljebb, ha mint könyvdráma tud hatni. A közönség pedig, ha mulatni akar, a külföldi, francia vagy angol, vagy magyar írók darabjain mulat. Azon a résen, amely így a német közönség és irodalom közt nyílt, ömlött be a magyar dráma is a német színpadra. És akármit mond a velünk szemben a rendesnél is dolyfősebb német kritika, a mai magyar dráma becsülettel megállja a mai európai dráma-színvonalat. Igaz, ez nem jelent valami sokat, mert időtlen idők óta nem volt akkora apály az egész világ drámájában, mint éppen ma. A francia dráma erősen degenerálódott, igazi nagy tehetség alig látható benne, azt az uralkodó helyet, melyet évtizedek hosszú során át megtartott, már rég elvesztette, s jóformán csak nagy múltjának morzsáin élösködik. Az erotikus bohózat az egyedüli, amiben még fenntartotta kedveltségét, a komoly drámaírók közül, mióta *Bataille*¹²⁷ egyre-másra megbukik, csak az egy *Bernstein*¹²⁸ – a mi közönségünknek is kedvence – tudja maga felé erőszakolni a nem francia közönség figyelmét.

A németek tehetetlensége, a franciák elapadása és az olaszok feltűnő terméketlensége, ahogy utat nyitott a mieinknek Németországba, viszont mihozzánk bejuttatta az angol drámák áradatát. Ami külföldi darabot az idén láttunk, az a Víg-színház néhány francia darabján kívül majdnem csupa angol darab volt. *A faun*

¹²³ Eugène Scribe (1791–1861), francia drámaíró, „sikertermelő”, a „jól megírt színjátékok” (*pièce bien faite*) előfutára. „Gyulai Pál piros osztályfőnöki ceruzával elégtelenre minősítette, holott Scribe spárgája vörös fonálként elvezet Ibsenig és Molnár Ferencig. Színházüzeme megregulázta a romantika szertelenségeit. Valószerűsítette a klasszicizmus kimódoltságát. Mindaddig, amíg a naturalizmus forradalmának divatja meg nem érkezett: színpadi szerelvényei jelentették a valószerűséget, persze a kulisszák határolta keretekben. Esti fényű stílnaturalizmust működtetett. Ügyes kézzel szötte színpadi szötteseit. Valóságnak hatottak a zenekari árok túl feléről. A romantika szenvedélytől megveszetteket ábrázolt. A fölemelkedő polgári publikum józan természetességet kívánt. Jöttek a racionális idealista prédikátorok. Scribe náluk őszintébben mutatta meg a mohóságot, a történetést, az érdekek mozgatta érzelmeket” – jellemezte Molnár Gál Péter. *Mozgó Világ*, 2005/3. 83–86.

¹²⁴ Alexandre Dumas, ifj. – ld. 1908/8; 1912/11; 1914/12, 24.

¹²⁵ Victorien Sardou – ld. 1912/11; 1913/8; 1914/13, 22.

¹²⁶ Ibsen – ld. 1912/11; 1913/8; 1914/22; 1918/13, 18.

¹²⁷ Félix Henry Bataille – ld. 1913/8.

¹²⁸ Henry Bernstein – ld. 1912/44, 50; 1913/8, 12; 1914/13, 16.

nyitotta meg a zsilipet s az ő sikere nyomán jött a többi. Edward Knoblauch¹²⁹ a legkeresettebb névvé vált: a színházak vetekednek érte. Az idei angol sikerdarabot is, a *Mérföldköveket*, a Vígszínháznak sikerült elcsípni, az a tetszés, amelyet kellett, szintén a romantika számlájára íródik. Az angol darab általában romantikus, vagy túlfeszített erős cselekvény-effektusokkal dolgozik, vagy pedig az érzelmesen megható és a humorisztikus motívumoknak azzal a mértéktartó keverésével, amely a polgári romantikát legjobban jellemzi. Ezt szereti a mi publikumunk is, s innen az angol darabok nagy kelete. Egészen speciális magyar jelenség ez: sehol másutt nincs meg. A *faun* például, a legnagyobb sikerek egyike nálunk az utóbbi években, Németországban mindenütt alaposan megbukott, s általában alig tudunk a mieinken kívül színpadot, ahol a modern angol daraboknak érvénye volna. Ennek a tapasztalatnak a hatása kezd észrevehető lenni a mi termésünkön is, már láttunk magyar darabokat, melyeken az angolok motívumai vagy technikai fogásai érzenek.

Schöpflin Aladár

1914. 25. sz. június 21. 490.

Színházak. Búcsú a szezontól. A színházak

A színházak sorra zárnak már: a Magyar Színház, melyet a nyáron átalakítanak, már június elején bezárta kapuit, a Nemzeti Színház épp most, e sorok írása közben tartja utolsó előadását, s csak a Vígszínház dolgozik még a drámai színházak közül, hogy valahogy együtt tartsa azt a néhány embert, akit a folyton hulló eső talán mégis bever a színházba. A színházi szezon Budapesten tulajdonképpen június elejével bezáródik, s ha a színházak tovább is játszanak még, az szinte inkább a statisztika kedvéért van. A Nemzeti Színház csakugyan statisztikát javít ilyenkor: előveszi azokat a darabokat, amelyekre aztán statisztikájában mint a klasszikai drámának való áldozásokra hivatkozik, s amelyek tulajdonképpen igazolásai annak, hogy az állam hatalmas hivatalos apparátust tart fenn, s jelentékeny áldozatokat hoz a közvagyonból egy a műveltebbek szórakozására való intézmény számára.

Az egész évben vajmi kevés olyan előadást kaptunk a Nemzeti Színháztól, amely az államnak ezt az áldozatkészségét igazolná. Akár a műsört nézzük, akár az egyes előadásokat, nagyon kevés különbséget látunk a Nemzeti Színház és a magánszínházak között: az új darabok, akár az eredetiek, akár a külföldiek, semmivel sem magasabb színvonalúak, mint a magánszínházakéi, sőt főképpen az eredeti darabokat tekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Színház még valamicskével jobban leszállítja a maga színvonalát, mint a többiek, mégpedig szemmel láthatóan a közönség kegyének való hódolás kedvéért. E tekintetben egy silány, üres darab többet ront az átlagos színvonalon, mint amennyit húsz jobb

¹²⁹ Edward Knoblock [született Knoblauch] – ld. 1914/14.

darab javít; ha a most elmúlt szezon három legalacsonyabb színvonalú darabját keressük, kettőt közülük a Nemzeti Színházban kell keresnünk. Valami különös eklekticizmust kell a Nemzeti Színház egész politikájában látnunk, akár a műsor összeállítására, akár az egyes előadások szempontjából nézzük.

Ennek az eklekticizmusnak alighanem abban kell az okát találni, hogy a színház vezetőségében nincs meg a magasabb színvonalú színpadi művek színpadi életképességében való meggyőződés. Előadnak világirodalmi nagy műveket, de szinte már előre érezni, mikor az ember belép a színházba, hogy csak illedelmi kötelességből teszik; mintha azt gondolnák: előre tudjuk, a publikumnak nemigen fog kelleni a dolog, de hát megcsináljuk, mert hát egy Nemzeti Színháznak ilyen is csinálni kötelessége. Arra nem is gondolnak, hogy ez a kötelesség nincs elintézve azzal, hogy éppen csak megtegye a színház bizonyos számú illedelmi látogatásait a világirodalomban, sőt ezzel a mostani módszerrel csak eltéríti a figyelmet attól, ami tulajdonképpen kötelessége volna. A Nemzeti Színház már egy emberöltő óta nem teljesíti azt a hivatást, amire tulajdonképpen való volna: a közönség nevelését a magasabb rendű irodalom befogadására és megértésére. Mert ezt csak évek cél tudatos és következetes munkájával lehet elérni, egy mélyen járó, elveiben és részleteiben átgondolt program folytonos megvalósításával. Nem volna szabad megállni ott, hogy a publikumnak nem kell a nagy drámai irodalom, hanem keresni kellene és újra meg újra keresni, sikertelenségeken és részvétlenségeken át, addig, amíg meg nem találják a módját, hogy miképp lehet áttörni a részvétlenségnek szellemét a publikumban, ráoktrojálni az emberekre azt, ami ma még nem kell nekik, meggyőzni őket arról, hogy nem nagyzó beszéd csak az, amely a világirodalom nagy szellemeinek gazdagságáról, érdekességéről, a velük való szellemi érintkezés boldogító voltáról szól, hogy igazán szebb és érdekesebb dolog egy Molière-vígjáték, mint egy mozi-darab. Ott van a példa a szomszédban: az operaházak sohasem adják a zene nagy klasszikusainak darabjait azon a sértő, a hivatalos kötelességet éreztető módon, ahogy a Nemzeti Színház szokta; tőlük telhető hittel és meggyőződéssel hozzák színre, és az eredmény az, hogy Mozart, Beethoven, Verdi, Wagner és a színpadi zene többi nagy szellemei nagyobb közönséget vonzanak, mint akármelyik divatos, modern szerző. Lehetetlen elhinni, hogy amit az operaházak el tudtak érni a zenét kedvelőkkel, ugyanazt el ne tudná érni a drámai színház a maga híveivel, hiszen a zene iránt botfülű emberek legalábbis oly nagy számban vannak, mint az irodalom iránt botfülűek, s amíg az állam a zenei műveltség megszerzését jóformán teljesen a családra s az egyesek önképzésére hagyja, az irodalom megértését az iskolai nevelés központjába teszi; az emberek százezrei kerülnek ki a minden rendű iskolából anélkül, hogy csak a legkisebb zenei műveltséget is kapták volna, bizonyos kevéske irodalmi műveltséget ellenben nolens-volens¹³⁰ el kell sajátítani mindenkinek, aki legalább polgári iskolát végzett. Hogy higgyük tehát, hogy amit minden operaszínház el tud érni a maga közönségénél, azt ne tudná elérni a drámai színház a magáénál? Ha a Nem-

¹³⁰ nolens volens (lat): kénytelen kellelten; tetszik, nem tetszik

zeti Színház csak néhány évig a közönségnek arra a nevelésére törekedett volna, ha akár a színészi előadások különös érdekességével, akár a rendezés érdekes fortélyával, akár bármi más eszközökkel minden erejét megfeszítette volna, hogy a közönséget becsalogassa az úgynevezett klasszikus előadásokra, ha éreztetni tudta volna mindenkivel, hogy erős meggyőződése van ezeknek érvényéről, hogy ezt a meggyőződését akarja a közönségbe átvinni, szóval ha lett volna s lenne igazi erős, komoly, művészi szellemtől áthatott és szuggesztív erejű programja, ha lélek lett volna benne, akkor nem lett volna az idei szezon jóformán egyetlen igazán jelentékeny és nagy lendületű kísérlete, Aiszkülosz¹³¹ *Perzsáinak* előadása merő erkölcsi siker, s az a szenzációs pénztári eredményeket ugyan nem adó, de kulturális szempontból annál örvedetesebb érdeklődés, amely a múlt évben előadott néhány görög darabot kísérte, valamiféle folytatásra ösztönözte volna a színházat. De ebben a tekintetben még a sikeres kezdésekből se lett semmi. Nem sok évvel ezelőtt volt egy-két szezon, mikor Shakespeare szinte azt mondhatni, divatba jött, némely darabjai még pénztári szempontból is szép sikereket arattak. Tudott-e ebből a színház valamit csinálni, meg tudta-e itt fogni a közönséget, hogy állandó közösségbe juttassa Shakespeare szellemével? Pedig a közízlés nevelésének éppen az a módja, hogy ha valahol meg tudjuk fogni az emberek érdeklődését, ebből az archimedesi pontból kell kiindulni, és az egyszer megnyilvánult érdeklődést okosan, a közönséggel folytonos kontaktust tartva fejleszteni, mind szélesebb körre kiterjeszteni. Ha ezt meg tudná csinálni a Nemzeti Színház, ha meg tudná gyökereztetni a közönségben a hitet a magasabb rendű irodalomban, ha közvetítő, de igazi, nyomatékos és hathatós közvetítő tudna lenni az emberiség nagy szellemi és a művelt emberek tömege között, beláthatatlan hasznot szerezne egész irodalmi kultúránknak. Az a közönség, amely a nagy görögöket, Shakespeare-t, Molière-t, Goethét s a többi nagyokat meg tudja érteni a színházban, fel tudná fogni az igazi értéket akkor is, ha regényt, verset, vagy bármi más irodalmi művet olvas, s ebből a közönségből, abból a művészi közszellemből, amely így támadna, hamar megteremnének a hozzá illő nagy írók is.

Ehhez azonban az kellene, hogy *lélek* legyen a színházban s most éppen ez nincs. Akárki azt kérdi, mi karaktere van ma a Nemzeti Színháznak, s mivel van indokolva állami jellege, s az érte a közvagyonból hozott áldozat, csak mentegőtödzéseket tudunk mondani meggyőző érvek helyett, vagy csak frázisokat igazi indokolás helyett. Tudjuk jól, hogy nagy nehézségek vannak, a színházat vezető emberek lehetetlen helyzete a felsőbb hatóság, a színészek, a közönség, a kritika malomkövei közt, az állam szűkmarkúsága, amely örökké felhánytorgatja, hogy sokat áldoz, pedig ez a sok éppen azért kevés, mert nem eleget áldoz, sok min-

¹³¹ Aiszkülosz (i.e. 525 – i.e. 465), görög drámaíró, „a tragédia atyja”, Euripidésszel és Szophoklésszel a tragikus triász tagja. Állítólag 90 drámát írt. Ismertebb darabjai: *Perzsák*, *Oreszteia* (a tetralógiának három része maradt fenn, az *Agamennon*, az *Áldozatvivők* és az *Eumeniszek*), *Leláncolt Prométheusz* (ez is egy tetralógia része volt, a Prométheuszról szóló négyes egyetlen fennmaradt darabja). Negyedszázada egy egyiptomi múmiából előkerült az elveszettnek tudott Akhilleusz-trilógia néhány része.

denféle egyéb baj és nehézség, ami Magyarország legkevésbé irigylendő állásainak egyikévé teszi a Nemzeti Színház igazgatójának állását, s megbénít még jó szándékú embereket is. De a lehetetlent megcsinálni, az a zsenialitás; a lehetőségekkel jól-rosszul kiegyezni csak tengődő közepszerűség. Igazi nagyszabású, minden erre való tulajdonsággal felruházott ember tudna még a Nemzeti Színházból is valamit csinálni, legalábbis feladatát jól betöltő színházat.

Hogy mennyire nincs lélek a színházban, mutatja minden egyes előadás. Ahány színész, annyiféle színjátszás, annyiféle stílus és modor, minden összehangolás nélkül, nyersen egymás mellett, egymással versenyezve, egymást legtöbbször rontva. Semmi egység nincs az előadásokban, sohasem érezni, hogy nemcsak a darabnak, nemcsak az egyes színészi alakításoknak, hanem az egész előadásnak is egységes műalkotásnak kell lennie. A rendező karmesteri pálcájának semmi nyoma. Pedig vannak a színháznak jó rendezői, *Ivánfi*¹³² is, *Csathó Kálmán*¹³³ is megállják a helyüket, láthatólag együtt tudnak érezni a drámaíróval, de úgy látszik, hatalmuk véget ér a színészek játékánál. A *Macbeth* idei felújított előadásában pl. a színészek játékán mondott csütörtököt Shakespeare művésze-te és Ivánfi Jenő ráfordított sok tanulmánya, szeretete és megértése – lehetetlen volt szomorúság nélkül nézni annak, aki együtt tud érezni a más ember becsületese, sikertelen törekvéssel. Olyan hallatlan egyenetlenséget, mint a Nemzeti Színház nem egy előadásában, csak harmadrendű vidéki színtársulatoknál látni. Három-négy generáció ízlésbeli, beszédbeli, sőt kiejtésbeli tradíciói keverednek össze, s még ezeken belül is tízféle a változat az egyes színészeknek – többször a hibái szerint. Stílus, amelyben egy régebbi tradíció él még, régi stílusokból visszamaradt patron, kiforrott, eredeti egyéniség, tapogatózó kísérletezés, teljes stílustalanság, egyszerre, egy helyben kerül elénk ugyanabban az előadásban, sőt akár ugyanabban a jelenetben is. A Vígszínháznak az a nagy ereje, hogy ma már teljesen éspedig önmagából kiforrott, egységes, eleven stílusa, valódi élő egyénisége van, s ez nemcsak alkalmat ad az egyes tehetségek lehető legteljesebb érvényesülésére, hanem még meg is nagyobbítja, föllendíti a tehetségeket. A Nemzeti Színház egyvelegében azonban még a legkiválóbb egyéniségek sem tudnak úgy érvényesülni, ahogy kellene, mert a zavarosság és egyenetlenség őket is lecsökkenti. Nem csodáljuk, ha kiváló művészek játékán néha bizonyos kedvetlenség érzik. Pedig igazi tehetségekben nincs hiány, az idén is láttunk néhány elsőrendű színészi alakítást *Márkus Emiliától*, *Pethestől*, *Gál Gyulától* s másoktól is, de hamisan játszó zenekarban hasztalan erőlködik a legjobb primhegedűs is. Az erők kihasználása is a kellő ökonómia hiányát mutatja; egyesek, akiket szívesen elen-

¹³² Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41, 49; 1917/44; 1918/4, 15, 18.

¹³³ Csathó Kálmán (1881–1964), író, színházi rendező, akadémikus. Eredendően jogot végzett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színházi ügyosztályának referense volt. Berlinben tanulta a színházi rendezést. 1909 és 1924 között volt a Nemzeti Színház főrendezője. Dolgozott a Magyar Színháznál, az Andrássy úti Színháznál. Felesége, Aczél Ilona színésznő volt. 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki. Színházi tapasztalatait és emlékeit az *Ilyennek láttam őket* (1957) és *A régi Nemzeti Színház* (1960) című kötetei örököltik meg. – Ld. még: 1917/44; 1918/9, 18.

gednének, túlságosan elterpeszkednek, mások, akiket mindig szívesen látnánk, alig jutnak szóhoz. Ha pedig a succrescentiát¹³⁴ nézzük, azt, hogy ha a mai oszlopok kidőlnek, mi lesz a helyükben, akkor igazán féltünk kell a színház jövőjét. Hol van *Újházi* utóda? Hol van *Jászai Marié*? *Gabányié*?¹³⁵ *Szacsvayé*?¹³⁶ A színház személyzete abnormisan nagy, és amint kissé nagyobb személyzetű a darab, alig tudják a szerepeket kellően betölteni, minduntalan látni a példáját annak, hogy egy színészt olyan szerepre használnak, amire nem való. A színház éppen nem biztató állapotban készülődik már épülő új hajlékába.

Schöpflin Aladár

1914. 26. sz. június 28. 520.

Ferenczi Frigyes: Színművészet. Tanulmányok. Szeged, Bartos Nyomda [az Irodalom és művészet rovatban]

Ferenczi Frigyes, a szegedi színház főrendezője, e címmel jóra való könyvet adott ki.¹³⁷ Tulajdonképpen a színház rövid összefoglaló történetét adja az ókortól kezdve a középkori mirákulumokon és misztériumokon át a mai értelemben vett színház kifejlődéséig s a XIX. századi, a színház és a színjátszás történetében fontos mozgalmakig, mint a bécsi Burgszínházhoz kötött színjátszó stílus, a meiningiek, Bayreuth, a müncheni és a berlini színészet. A német mozgalmaknak aránytalanul nagy tért szentel a franciák és olaszok rovására, s ebben osztozik az újabb magyar kritika és színházelmélet jó részével, amely túlságosan német szemüvegen keresztül nézi a dolgokat, szinte azt a hitet látszik kelteni, hogy a német színészet a modern színészet, s amely a drámai kritikában is a német kritika szempontjait és ítéleteit veszi át. Mi a magunk részéről nem tudjuk oly egyedülállóan fontosnak

¹³⁴ succrescentia (lat): növekedés, szaporulat, utánpótlás

¹³⁵ [olysói és háthársi] Gabányi Árpád (1855–1915), színész és színműíró. Feleségével, Lenkey Etelkával együtt végezte a „színészi-képezdét”. Rövid vándorpályá után, 1878-tól 1884-ig a kolozsvári Nemzeti Színházban játszik és rendez, majd meghívja a fővárosi Nemzeti Színház, amelynek örökös tagja lett. Színdarabokat, regényeket, monológokat, verset (*Magyar Szalon, Budapesti Hírlap, Vasárnapi Ujság, Borsszem Jankó*) és tárcát is írt (*Arad és vidéke*), első bemutatójakor (*Phaeton*) mindössze húszéves volt, néhány darabja akadémiai elismerést kapott. Fivére, leánya és fia is a színészi pályán mozogtak. A róla szóló címszót Móricz Zsigmond írta – a *Sári bíró* alakítását felidézve – a Schöpflin szerkesztette színművészeti lexikon számára.

¹³⁶ Szacsvay Imre (1854–1939), színész, 1884-ben Paulay Ede hívására érkezett a Nemzeti Színházhoz. Örökös tagként 1913-ban vonult vissza, mert úgy érezte, hogy játéktípusa felett elszállt az idő. Legendás Shakespeare-színész volt. Megírta visszaemlékezéseit: *Életem és emlékeim*. S. a. r. Balassa Imre. Budapest, Egyetemi Ny., 1940. Róla és a korabeli „nemzetis” színészekről ld. pl. Csathó Kálmán: *Ilyennek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum*. Budapest, Magvető, 1957.

¹³⁷ Ferenczi Frigyes (1869–1935), elsősorban operarendező, illetve színházi rendező, librettófordító. A bécsi Burgtheater iskolájában tanult. Pályájának állomásai Debrecen, Szeged és Budapest voltak. 1917-ben került az Operaházba, ahol kisebb megszakítással haláláig dolgozott. Rendezett az Operett Színházban is.

tekinteni a németek kísérletezéseit, s azt látjuk, hogy például a franciák s részben az olaszok is rég megoldották azoknak a kérdéseknek a java részét, melyekkel a németek még csak most bajlódnak, s így inkább alkalmasak arra, hogy mi iskolába menjünk hozzájuk, mint az annyira túlbecsült németekhez. Nem is találjuk olyan nagyon szerencsésnek azt a német hatást, amely színpadunkon itt-ott érvényesül. A magyar színészet fejlődését, küzdelmeit az iskolai drámáktól máig, részletesen és kellő tájékozottsággal fejtegeti Ferenczi Frigyes könyve, mely máskülönben is ügyes és használható vezérfonalat ad azoknak, akik tájékozást keresnek a színház körüli problémák egyre bozótosabbá váló erdejében.

1915. 62. évfolyam

1915. 6. sz. február 7. 94.

A Nemzeti Színház újra megnyílt [rovaton kívül, de a hetilap vezető anyagai között]

A Nemzeti Színház is végre-valahára megnyitotta kapuját, amely a háború kitörése óta zárva volt.¹ Nehezen érthető, hogy miért csak most. Hiszen a mi fővárosunkat nem fenyegette ellenséges invázió, mint Párizst; azt sem lehet mondani, hogy a közönség a háború izgalmában elidegenedett volna a színházaktól, a Vígszínház, a Király Színház, majd valamivel később a Magyar Színház, melyek részben már kezdettől fogva folytatták játékuikat, nem panaszkodhatnak a közönség érdeklődésének hiánya miatt. Az a szinte lavina-szerű tömeges érdeklődés pedig, amelyet a közönség minden rétege a zenei előadások s különösen a filharmonikusoknak a Népoperában tartott hangversenyei iránt tanúsít, – inkább arra vall, hogy az emberekben ég a vágy, legalább pillanatokra felszabadítani lelküket a háború nyomása alól, a művészethez fordulni, hogy kikapcsolódhassék a szomorúság, a gondok, az aggodalmak izalmából. A népek mai hangulata éppen a magasabb stílusú művészetnek lehet kedvező. Az a publikum, amely ezrivel tódul Beethoven meghallgatására, bizonyára szívesen hallgatja Shakespeare-t is, amely ujjongani tud Wagner ritmusain, örömmel fogadja magába Goethét, és elmenne Katona, Vörösmarty, Madách meghallgatására is. A művészet a legjobb búfelejtő és gondűző, s a mai ember megszokta, szinte a szervezete is megkívánja, hogy élete szorongattatásában vigasztalásához forduljon. Valóban, el lehet mondani, hogy egyetlen komoly okot sem lehetett felhozni amellett, hogy a Nemzeti Színház ne tartson előadásokat, s minden ok amellett szólt, hogy igenis tartson előadásokat. Szébbnek, stílusosabbnak találtuk volna, ha a színház kezdettől fogva a *la séance se continue*² álláspontjára állott volna. A színészeknek is tudtunkkal ez volt a véleménye, ők keservesen érezték a kényszerű tétlenség nyomasztó és szégyenletes terhét.

Éppen a Nemzeti Színház volt ebben a legkedvezőbb helyzetben – sokkal kedvezőbben, mint bármely más színház. Nincs annyira függővé téve az újdön-

¹ A világháború kitörését megelőző utolsó bemutató 1914. május 15-én volt a Nemzeti Színházban, Henrik Ibsen *A trónkövetelők* című darabját állították színre. Az ezt követő első előadásra több mint félév múltán, 1915. január 28-án került sor. Friedrich Schiller *Wallenstein tábora* című darabjával nyitottak. Kerényi Ferenc (szerk.): *A Nemzeti Színház 150 éve*. Budapest, Gondolat, 1987.

² *la séance se continue* (fr): az előadás folytatódjon, vagy az előadásnak folytatódnia kell

ságoktól, klasszikai jellege megengedi, hogy száz meg száz újdonságot találjon a világirodalomban, olyan darabokat, amelyek méltók a mai komoly időkhöz, s klasszikai stílusa, az, ami ma is legfőbb ereje és mintegy kiváltsága minden más színházzal szemben, módot ad neki arra, hogy ezeket az örökbecsű darabokat jól is adhassa. Modern darabot, vígjátékot és komoly drámát éppoly jól, nemegyszer sokkal jobban is tudnak játszani más színházakban is – az úgynevezett klasszikai stílusban a Nemzeti Színháznak kiváltsága van: színészei bele vannak tanulva, apparátusa kész és bármely pillanatban akcióképes, és ilyen előadásainak megvan a maga közönsége is. Még azt sem lehet mondani, hogy a költségtől kell félni – a legtöbb régi becses darab sokkal kevesebb költséggel játszható, a színház meglévő kellékeinek felhasználásával, mint az új, modern darabok, s akik megszoktuk saját háztartásunkban a fokozott takarékoságot, szívesen elnézzük a színháznak is, ha kevesebb külső dísszel lép fel, s ehelyett inkább számol kissé a közönség takarékoskodásával, és leszállítja a helyárait. Talán úgy járhat ezzel, mint a filharmonikusok: amit veszít az egyes jegyek alacsonyabb árával, megnyeri a kereslet tömegével.

De hát végre, mégiscsak megnyílt a színház, s most már elfeledhetjük az ellenvetéseket, amelyeket zárva tartása ellen támaszthattunk. A megnyitás bizonyos ünnepélyességgel ment: az ünnepi előadások módja szerint különböző klasszikus darabok egyes részleteiből állott, amelyekben a színház erőinek javarésze mutatkozott be, ünnepi hangulatú közönség előtt. Egyúttal az igazgatóság programot is adott játékkrendjére vonatkozólag.

Ezt a programot nagyjában és egészében helyeselheti mindenki. A színház, nem állván rendelkezésére a szokásos külföldi és magyar újdonságok – a drámaírók termelését természetszerűen megbénította a háború, s akiknek még előtte való időből vannak kész munkáik, érthető okokból várnak velük a normális állapotok helyreálltaig –, a múlt felé fordul, s azt adja, amit a mai körülmények közt adhat. Mindenki csak megegyezik abban, hogy a háború ránk nézve nem jelenthet bojkottot Shakespeare, Molière s a francia vagy angol irodalom más nagy költői ellen. Ebben a mi kultúránk – a németeké is – különbnek bizonyult a franciákénál: nálunk nincs az a gyermekes gyűlölködés, amely le akarná tagadni a velünk most ellenséges nemzetek kultúr-értékeit, s az ellenséges érzület nem terjed ki a tudomány s a művészetezőire. A háborút nálunk elvégzik a mi vitéz katonáink, semmi szükség arra nincs, hogy háborút viseljünk Shakespeare és Molière ellen. Viszont azonban nem ártott volna kissé több teret engedni a német drámának: szívesen vettük volna Goethe néhány darabját, Schiller valamely rég nem látott munkáját vagy Kleistet, aki nálunk a mai nemzedék előtt jóformán teljesen ismeretlen. A német szellem a dráma terén még nem találta meg annyira adekvát és sajátképpen színpadi kifejeződését, mint a francia, de a német dráma múltjában sok olyan érték van, amit a magunk hasznára lehetne gyümölcsöztetni, a németeknek olyannyira kedvező mai erkölcsi és szellemi miliő közepett, amilyen még sohase volt és nem is egyhamar lesz.

Régi magyar darabok dolgában is volna egy s más kívánni valónk. Különösen

Vörösmartyt ajánlanék az igazgatóságnak újra figyelmébe. Gyönyörű kísérletezési alkalmat adna a színháznak e nagy költőnk: lehetne-e, s mit lehetne, milyen formában feleleveníteni belőle, s az ilyen kísérletezésre az időt most nagyon alkalmasnak is tartjuk. Nagy mulasztásnak tartjuk, hogy Vörösmartyt jóformán teljesen mellőzi a Színház, a *Csongor és Tündét* évek óta ígérgeti, de egyéb műveire nem is gondol. Kasszasikereket bizonyára nem várhat tőlük, de művészetének becsületet szerezne vele. Kissé gondos kutatás, az előadás módjainak művészi értékű mérlegelése rávezethetné arra is, hogy a darabok fogyatékain keresztül is megmutathassa szépségeiket.

A mód, ahogy a programot összeállították, mindenesetre arra vall, hogy a színház tudja, mi a kötelessége a mai komoly időben; nem a szórakoztatást keresi, hanem a művészi és erkölcsi fölemelkedést. Nagyobbára a világirodalom nagy és örök műveiből szándékszik összeállítani műsorát, s közben modern magyar írók régebbi műveiből is előad néhányat, gondos válogatással. Műsora komolynak ígérkezik, de unalmasság nélkül, s alkalmat nyújt arra, hogy megmutassa, hogy él még benne a magasabb rendű színjátszó stílus hagyománya. Néhány új darabot is ígér – ezekről persze most még nem lehet fogalmunk. Amit ígér, az jó – csak jó legyen aztán az ígéret beváltása is.

1916. 63. évfolyam

1916. 46. sz. november 12. 724.

Farsang. Molnár Ferenc darabja a Vígszínházban [rovaton kívül, de a hetilap vezető anyagai között]

Bizonyos, hogy mai íróink közül senki sem tudja annyira foglalkoztatni a közönséget, mint Molnár Ferenc.¹ Valami különös hatalma van fölötte, amellyel izgatott érdeklődést tud kelteni minden iránt, amit csinál – minden színdarabja esemény a színházak világában, előre izgatottan várják, előadása után sokat és sokáig beszélnek róla, apróra vitatják, kicserélik benyomásaikat, mint ahogy nevezetes, nagy eseményekkor szokás.

Mivel kelti ezt a hatást – nagyon nehéz volna pontosan megállapítani. Mondanivalójának természete teljesen a mai idők szelleméből való, olyan dolgokat mond el, amelyek a legtöbb mai ember lelkében talán öntudatlanul, anélkül, hogy szót adna magának róluk, megfordulnak s az író szavára megelevenednek, hangot kapnak, tudatra jutnak, olyan élményeken viszi keresztül embereit, amelyeket legalább gondolatban csaknem minden, a modern világban élő ember átélt. Virtuóz módon uralkodik a színpad száz hangszerű zenekarán, szinte érezni, hogy már megírásakor rendezi, eljátssza a darabját, tele van színpadi koncentrációval, s ezért be tudja tölteni hiány nélkül, pauzák nélkül a színpadot és a nézőteret. Ki tud aknázni mindent, amit a színház lehetőségül nyújt, kezdve a legprimitívebb világítási effektusoktól egész a színpadi művészet legfinomabb árnyalatáig. Egész nekikészülésében, fellépésében, minden gesztusában, elméjének villogó játékában van valami fölényes erő, amellyel magához ragadja azt, akihez beszél – színházról lévén szó, a nézőtömeget –, hatalmába ejti és hatalmában tartja. A színpadi hatás tömegpszichológiai jellegű, ellentétben a könyv hatásával, amely az egyéni pszichológia körébe tartozik, s ezt Molnár ösztönszerűleg érti és fel tudja használni céljaira. Mindig pontosan tudja, mennyire és meddig lehet menni azzal a tömeggel, amely a nézőközönséget jelenti, mennyit lehet rábízni megértésére, mennyi fantasztikumot, ezen a megértésen túlmenőt, az idegek borzongatására való lehet a reálisba belevegyíteni (az embereket egy bizonyos, nagyon nehezen megállapítható s inkább csak ösztönnel eltalálható mértéken belül kellemesen izgatja az, amit nem értenek, ami rejtelmes és homályos) – biztos érzéke van ahhoz, meddig kell a közönség figyelmét feszíteni, mikor kell neki s mekkora pauzákat,

¹ Molnár Ferenc – ld. még: 1907/16; 1908/3; 1912/46; 1914/24; 1917/48.

pihenőket engedni, mely pillanatban kell a megfeszített húrt megereszteni. Még a szavak megválogatásában is olyan biztos, mint amily biztosan eltalál akármely hangot az, akinek abszolút hallása van: mindig a neki éppen megfelelő szavakat adja szereplői ajkára, amelyek éppen azokat a képzeteket ébresztik fel a néző lelkében, amelyekre neki szüksége van; mindig tudja, mit kell világosan kimondani, mit elhallgatni, mit szavakkal eltakarni. Mindehhez hozzájárul, mint fontos szuggesztív erő, eddigi sikereinek presztízse, az a mindenekfelett való vonzóerő, mely a mai embert a sikerre született s a sikerrel bánni tudó ember felé vonja.

Új darabja, a *Farsang* is azok közt a külsőségek között került színre a Vígszínházban, amelyek egy nagy színházi ünnep jellegét adják egy premiernek: a közönség lázas érdeklődése, a bennfentesek, a színházi emberek és írók között heves izgalom, a színház részéről minden rendelkezésre álló erőnek a megfeszítése. Talán a szokottnál is nagyobb volt a szenzáció; az emberek most mintha lelkendező mohósággal vetnék magukat mindenre, ami elvonja lelküket a háború rettenetességétől s az élet küzdelmes, megalázó gondjaitól. Ezenfelül színházi érdekesség is ígérkezett: *Fedák Sári*² először mint drámai színésznő, egy reprezentatív, nagy, komoly szerepben. A művésznő presztízst Molnár segítségével kérte a magáénak, hogy annál biztosabbá tegye a diadalt. Máskor is fontos volt neki, kik játsszák el a darabját, s meg is tudta válogatni színészeit, de most még jobban elárulta, mekkora súlyt vet az ábrázoló művész személyére.

Máskülönben is belevetette a darabba minden ügyességét és minden erejét. A hatásnak annyi egyszerű és rafinált eszközt még sohasem használta fel, ez a darabja dúsabb, pompázóbb, több csillogással van felszerelve, mint bármelyik eddigi színpadi műve. Amit eddig sohasem tett, a kosztüm érdekességeit és művészi

² Fedák Sári (1879–1955), színésznő, „aki nélkül a magyar operettirodalom aligha fejlődhetett volna azzá, ami lett” (Magyar Színművészeti Lexikon), „Íme a Magyar Operett. Egy asszony, aki nagy egyéniség, s amellel elég ripacsirta [sic – Sz. Á.], hogy jól tudta érezni magát, sőt, hitt is ebben a flitteres, nagyherceges operettvilágban. Asszonynak kellett lennie, mert férfiből elképzelhetetlen ez az öntvény. Akinek ekkora emberi súlya van, ha férfi, más pályát keres...” (Németh László, a színésznő hatvanadik születésnapján). 1899-ben végezte el Rákosi Szidi iskoláját, s ekkor debütált a Magyar Színházban Sidney Jones *Gésák* című darabjában. A kortársak felejthetetlenek tartották a *János vitéz* címszerepében. Nagy itthoni sikereivel párhuzamosan játszott Berlinben, Prágában, az Egyesült Államokban. Molnár Ferenc második felesége volt, megismerkedésükről így emlékszik meg Fedák ötvenévesen írt memoárjában: „Egyik estén, amikor a második felvonás után kipirult arccal, lihegve, tizennyolc kihívás után berohantam az úgynevezett társalgón keresztül az öltözőbe, valaki a nevemet kiáltotta. (...)»Néztem a jelenetét. Maga nagyon tehetséges. De igazi nagy színésznő, olyan, amilyen kevés van a világon, csak akkor lesz magából, ha egy olyan magamfajta zsidó gyerek jól az életébe tapos.« Nagyon csinos volt. Fehér haj és fekete bársonyos szemek. Ezt jól megnéztem.” Tizenkét éven át tartó kapcsolatuk vége felé ún. búcsúházasságot tartottak, azaz végleges szakításuk előtt házasodtak össze, 1922-ben, 1926-ban hivatalosan is elváltak. Molnár több szerepet írt neki. Mindketten kiszámítottan használták a nyilvánosságot. 1944-ben a *Donausender* német rádióadóban is megszólalt, ezért a háború után nyolchavi börtönbüntetésre ítélték, a színpadtól eltiltották, a fővárosból száműzték. 1954-ben a Déryné utazószínház (Állami Faluszínház) felkérte egy szerepre, a készülődés lázában kapott agyvérzést és halt meg. Igen sokat ír tehetsége természetéről és személyiségéről Kellér Andor a már említett *Bal négyes páholy* című könyvében. – Ld. még: 1918/5.

hatásait is felhasználja. Azért teszi darabját múlt időbe, hogy alakjait szép, érdekes, a mai nézőre hatásos kosztümökben léptesse fel. Ma roppant divat nálunk az úgynevezett biedermeier, ami alatt minden értendő, a napóleoni háborúktól a harminc-negyven évvel ezelőtti időig, az emberek boldogok, ha megszerezhetnek egy-egy bútordarabot, képet, ruhadíszot, porcelánt, ami ebből az időből való, az ízlésnek egy sajátos ötletéből, utánzásból, divatból, ma csak az szép, előkelő, keresett, ami nagyanyáink és szépanyáink idejéből származik. A divatnak ezt a szeszélyét használja fel Molnár, mikor cselekvénye időpontját az ötvenes évek végére teszi. Semmi sem áll tőle távolabb, mint történeti darabot írni, kort festeni, az egész darab lejátszódhatnék a mai korban is anélkül, hogy egyebet kellene rajta változtatni, mint a jelmezeket és néhány nem mai divatú, romantikusan szentimentális szót. S meg kell adni, arra a célra, amelyre kellett neki, pompásan kihasználja Molnár a kort, melybe darabját helyezi. S éppoly kitűnően kihasználja a többi effektusokat is: az előkelő, gazdag emberek levegőjének vonzóerejét a nézőre, a báli éjszaka ingerlő hatását a képzeletre, egy a háttérben lefolyó izgalmas rendőri hajszának a színpadra kicsapó hullámveréseit, a halkán, szüntelenül hallatszó báli zenét, a világítás játékeit.

Ebbe a pompás keretbe van belefoglalva a kép: a dráma. Amit a színpadon látunk és hallunk, annak legnagyobb része csak fölszín, amely sima és egyenletes, csak itt-ott egy fodrosodása, egy-egy felszökkenése a hullámoknak, s csak az egész lassankint, szinte észrevétlenül betöltő izgalom árulja el, hogy a fölszín alatt, a mélyben valami történik, valami rejtelmes és félelmetes, valami szenvedélyes és tragikus. Az egész első felvonásban alig esik egy-két, a rendes társalgástól elütő, szenvedélyes szó, amit az emberek tesznek, ahogy mozognak, az maga a mindennapiság, s a darab jelenetről jelenetre mindjobban megtelik izgalommal, úgy, hogy mikor megtörténik az első fontos, izgatott és izgató mozdulat: mikor Kamilla, a bálba faluról feljött úriasszony fölkapja és elrejtja a főhercegnő elveszett és lázasan keresett gyémántját – már megérezzük, hogy itt a dráma. Az elvesztett gyémánt és az elfojtott, de a hűvös szavak alól kilobbanó szerelem összeszőződő motívuma már megelevenedett, s érdeklődésünk teljes erővel bele van kapcsolódva a történésekbe.

Az alapmotívum, a dráma magva ismétlődése ugyanannak, amit Molnár már a *Liliomot* kivéve minden eddigi darabjában kifejtett. Írói természetéhez tartozik, hogy szereti ugyanazt a témát variálni, mindenféle oldaláról megvilágítani és kipróbálni. Egy nő lelkében felkíváncskoznak a konvenciók által lefojtott ösztönszerű érzések, a szenvedély fellázad az érdek, a társadalmi kényszer, a nevelés fojtogató kényszere ellen. Az *Ördögben* a nő enged a szenvedély parancsának, a többi három darabban enyhébb lefolyású a dolog: *A testőrben* egy álruhás játékban játszódik el az asszonyi fellázadás, *A farkasban* egy álomsorozatban élődik ki az érzelkek zajgása. *A Farsangban* is visszatér a nő a meredek útról. Elfojtott vágya a minden korlátot szétvető szabadság, a szenvedély végzetesen teljes kiélése után magával ragadja a férfit is, de mikor már indulóban volnának a veszedelmes útra, az asszony megérzi és megérti, hogy a férfiban nincs meg az az elemi, vad elszántság,

ami őbenne – visszaadja a gyémántot, a nagy élet, a teljes kiélvezés, a sóvárgott s félig már elkövetett bűn szimbólumát, s visszatér férjéhez, a falusi csöndes, egyhangú élethez, a szoros korlátokhoz, a szilaj lovaglások és hosszú alvások egyedüli lehetőségéhez. A fellobbant láng a köznap hamvába hal. Molnár asszonyai igazi mai vágású kultúrlények; a szenvedély lobogásának világításában meglátják az utat, amelyre egész életükben öntudatlanul, fojtott öntudattal sóvárogtak, meg is próbálják, hogy volna, mi volna, ha rálépnének – de a kellő pillanatban mindig beáll a kijózanodás és lehül az energiájuk, elszántságuk az igazi, döntő lépésre. A farsang tombolásának mindig idejében megjön a böjtje.

A főtéma mellett külön fel akarjuk hívni a figyelmet ennek egy kilengésére egy mellékalakban: a fiatal özvegyasszony, Liszka alakjára. A boldogtalan, beteg szerelmmel szerelmes, tehetetlenül vergődő asszony szerelmének rendkívüli eleven-séggel meglátott képe ez az alak, különös patológikus vonások rejlenek benne. Amint vergődik, sóvárog, a maga módja szerint küszködik szerelméért, esenkedve könyörög Kamillának, adja vissza, adja neki a férfit, s amint alázatosan fölszedi Kamilla elégett szenvedélyének pernyéit – Molnár lélekrajzoló művészetét ritkán láttuk olyan meggyőző erejűnek, mint ebben az alakban.

1917. 64. évfolyam

1917. 11. sz. március 18. 178.

Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója [rovaton kívül, de a hetilap vezető anyagai között]

Sokkal kevésbé vagyunk hozzászoktatva ahhoz, hogy fontos és előkelő állásokat teljesen és csupán az arravalóság szempontjai szerint töltsenek be, semhogy meglepetést ne keltett volna az a hír, hogy a Nemzeti Színház igazgatójának Ambrus Zoltánt szemelték ki.¹ Vagy negyedszázad óta ő az írók úgyszólván egyhangú jelöltje, a legnagyobb tekintélyek egyike színház-irodalmi dolgokban közöttünk. Nem az a fajta ember, aki összeköttetések ügyes felhasználásával, kíméletlen törtetéssel s az emelkedéshez szükséges másféle ügyességekkel tudott volna küzdeni érdekeiért – a személyiségét jellemző nemes életfilozófiával megvetett minden alantas érvényesülési eszközt, s többre becsülte a szellemileg és erkölcsileg független íróember nehezebb, de tisztos életét, minden más eszközzel elérhető sikernél. Tekintélye mint írónak és kritikusként roppant nagy, különösen az írók között – alig is van ma hozzáfogható irodalmi életünkben. Szinte kivételszámba vesszük, hogy most mégis elérte azt a nagy és díszes pozíciót, amelyre már rég predestinálva volt – ezúttal igazán tárgyi szempontok voltak a döntők az intéző körök előtt.

Ambrus Zoltán nagy készültséget visz magával új állásába. Vagy harminc év óta figyeli a legközvetlenebb közelből, a kritikusi székből színházi életünket, a drámairodalom fejlődését; csekély megszakításokkal állandóan aktív színikritikus volt, a maga nemében páratlan és első a modern magyar sajtóban. Prózájának finomsága és előkelősége az olvasónak gyönyörűség – a színházi emberek ítéletének biztosságát csodálhatták, azt a szinte csalhatatlan értékbecslést, amely minden színdarabot azonnal pontosan meg tud mérni az ízlés finom érzékenységű mérlegén, azt a mértéktartást, amellyel megőrizte nyugalma a drámaírás minden új stílusával és divatjával szemben, s fölülte tudott maradni minden áramlatnak, ő az igazi megértő és értékelő. Minden kritikussal megesett, hogy elragadtatta magát, lelkesedett erre méltatlan művekért, ellene fordult értékeseknek – őnála erre egyetlen esetet sem tudunk. S ami még fontosabb mostani munkakörében: nála mindig egyensúlyban van az irodalmi szempont a színházzal, sohasem engedett tért annak az újabban gyakran fölvetődött felfogásnak, amely a kettő között ellen-

¹ Ambrus Zoltán 1917 és 1922 között állt a Nemzeti Színház élén. – Ld. 1914/13; 1917/41.

tétet igyekszik teremteni hol az egyiknek, hol a másiknak a rovására, s a színházat elválasztani igyekszik az irodalomtól.

Ez a felfogás nagyrészt a német kritika hatása alatt került hozzánk, s nem kevés kárt okozott. Ambrus sokkal jobb és értékeesebb tradícióból indult ki: a francia színház és kritika szelleméből, amely az erők és a művészi szempontok egységére van alapítva, s ennek az egyensúlynak minden megbontását művészetlenségnek ítéli. Ezért is remélhetjük, hogy igazgatása jelentős tényezője lesz a magyar dráma fejlődésének. A Nemzeti Színház utóbbi idejében nem töltötte be ezt a legfontosabb hivatását úgy, ahogy kellett volna, a magyar dráma újabb fejlődése úgyszólván teljesen az egyenesen erre hivatott színház közreműködése nélkül ment végbe. Ami sikert magyar drámaírók arattak, az mind más színházaknál kelt szárnyra.

Ennek nem csekély mértékben oka az, hogy a Nemzeti Színház már hosszú idő óta mind jobban mellőzte az irodalmi szempontot darabjai megválogatásában s az az egyoldalú színházi szempont vált benne uralkodóvá, amely irtózik mindentől, ami új és kipróbálatlan, másrészt a régit és kipróbáltat sablonná merevíti, s mindent, aminek az a színe van, hogy irodalmilag magasabb rendű, már eleve gyanús szemmel néz. A Nemzeti Színház klasszikus-előadásainak nagy sikerei az utóbbi években csak látszatra szólnak a kritikánk ellen: ezekben a színháznak csak annyi része volt, hogy észrevéve a közönség érdeklődésének irányát, előadatta a klasszikus darabokat. A sikert a közönség csinálta, amelynek érdeklődése a klasszikusok s különösen Shakespeare iránt váratlanul fölébredt. A színház nem sokat tett ebben az irányban, sem az előadások jóságával, sem egyéb rendelkezésére álló eszközök értékesítésével.

Ambrusra nem könnyű feladat vár: fenn kell tartania a most távozó rezsim² tagadhatatlan pénztári sikereit, de magasabb színvonalat adni minden tekintetben a színháznak, s olyan irányba vezetni, hogy végre-valahára betölthesse azt a nagy kulturális feladatot, amely egyedüli létjoga. Személyében, előkelő és nemes írói egyéniségében megvannak a biztosítékok ez irányban, s a siker azoknak a hatalmaknak a kezében van, akiknek a színház ügyeibe beleszólási joguk van, s akiknek az új igazgatót, minden eszközzel támogatniuk kell nehéz munkája elvégzésében.

² 1908 és 1917 között Tóth Imre igazgatta a Nemzeti Színházat. Tóth Imre (1857–1928) 1876-tól dolgozott a színházban, először mint ügyelő, majd alrendező, rendező, 1895-től pedig már mint főrendező. 1910–12-ben ő szervezte az első ciklusban előadott Shakespeare-sorozatot, amit Hevesi Sándor vitt színpadra. Az elsők között volt Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és Szomory Dezső színpadra állításában is. A *Színházművészeti Lexikonban* Schöpflin Aladár írta a róla szóló címszót.

1917. 12. sz. március 25. 196.

Kóbor Noémi: Ezerkilencszáztizenhat. Anti tanár úr. Budapest, Singer és Wolfner

Ezerkilencszáztizenhat és Anti tanár úr cím alatt adta ki első könyvét Kóbor Noémi³, aki tudtunk szerint Kóbor Tamás fiatal leánya. Fiatal és tehetséges, s fiatal-ság és tehetség jellemzik a könyvet is. A kiforróban levő mai leánytípus, amellyel mind gyakrabban találkozunk társaságban, az egyetemek tantermeiben, mindenféle olyan helyeken, ahova fiatal leányok eljuthatnak, alig jelentkezt még olyan jellemzően és érdekesen, mint ebben a könyvben. Az a leánytípus ez, amely már nem éli öntudatlanul, önmagába zárkózottan s érintésre szirmait hamar lecsukó virág módjára a maga életét, hanem kinyitja a szemét, körülnéz a világban, töprenkedik a maga sorsán és helyzetén, megméri környezetét, nyugtalanul, forrongva, keresgélve próbál tájékozódni, önmagáról számot adni magának, s emellett megmarad fiatalosnak, diákosan szögletesnek, tele van az életben való csodálkozással, megdöbben a szeme elé táruló sok új képen, amely nemsokára magától értetődőnek fog előtte feltűnni, túlzottan értékeli a saját lelkében úgyszólván mindennap kifejlő új lelkierőket és csírákat, tragikusan fog fel kis dolgokat és nem veszi észre a nagyokat, kicsit fontoskodik, sokat érzékenykedik, s mindennek valami átmeneti színe van, mint mindennek, amit nagyon fiatal emberek csinálnak: a fiatal madár próbálgatja szárnyait, mielőtt kirepül az életbe. Ezt a képet keltik fel azok a leányok, akik az *Anti tanár úr* című jelenetsorozatban tanulgatnak a vizsgára, suttognak, pletykáznak a tanteremben, epekednek, filozófolnak a szerelemről s az életről, s gyönyörködve élik át az első kis tragédiákat. De ezt a képet kelti fel a könyv írója is, amint könyve lapjai közül az arca kikandikál elénk, abban, amit meg tud csinálni éppúgy, mint amit nem tud még, s amire való képességeit sejteti. A keze s a szeme még bizonytalan, jól lát már, de a látottakat nem tudja biztosan értékelni és viszonyba hozni a többi világgal, s amit életnek tart, az még inkább csak az életnek egy elképzelt és félig megértett másolata. De van érzéke az emberi karakterek különbözősége s ezeknek megjelenési módjai iránt, s levegőt is tud adni alakjainak és történeteinek. Úgy, ahogy e könyvben elénk lép, még nem kész író ugyan, de sikeresnek ígérkező írói pálya ígéreteit nyújtja.

1917. 15. sz. április 15. 249.

A megújított magyar Shakespeare. Budapest, Franklin Társulat [az Irodalom és művészet rovatban]

A Kisfaludy Társaság Shakespeare-bizottságának nagy vállalatából, Shakespeare összes műveinek részben átdolgozott, részben teljesen új fordításban való egy-

³ Kóbor Noémi – ld. 1920/4.

séges kiadásából ismét megjelent három kötet.⁴ A *velencei kalmár* a régi elavult fordítás helyett Radó Antal⁵ új fordításában került a gyűjteménybe. Ezt a fordítást már más kiadásokból, s a Nemzeti Színház előadásairól is ismerjük, s első megjelenésekor érdeme szerint méltattuk.⁶ A darabhoz a fordító írt tájékoztató bevezetést és jegyzeteket. Az *Ahogy tetszik* vígjátékot Rákosi Jenő⁷ fordításában kapjuk, de nem az 1869-ben megjelent szöveget, hanem teljesen új fordítást, amelyhez a bevezetést és a jegyzeteket Alexander Bernát írta.⁸ A *Coriolanus* természetesen

⁴ A kiadványsorozat teljes címe: *Shakespeare összes színművei*, hosszú éveken át jelent meg a Franklin Társulat kiadásában. A Shakespeare-fordítások történetéről ld. Ruttkay Kálmán: *Össze-gyűjtött íráskok*. Szerk. Ittész Gábor, Kiséry András. Budapest, Universitas, 2002. 9–31., ill. uő. „A fordítás is tud klasszikus lenni” Ruttkay Kálmán a ma és a tegnap Shakespeare-fordításairól. Szele Bálint interjúja. *Fordítástudomány*, 7 (2005), 98–104.

⁵ Radó [Roder] Antal (1862–1944), író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Édesapja a szombathelyi zsidó iskola neves tanítója és igazgatója volt. Klasszika-filológiát tanult, majd újságíróként működött. Próba fordítása nyomán a Kisfaludy Társaság felszólítására lefordította Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*, majd többek között Byrontól, Shakespeare-től, Goldonitól is fordított, összesen kilenc nyelvből. Fordításelmélettel is foglalkozott. Sokat foglalkoztatta az Operaház, Mozart, Wagner, Leoncavallo, Puccini műveit tolmácsolta magyarul. 1884-ben Torinóban meglátogatta Kossuth Lajost. 1885 és 1922 között pedig a képviselőház gyorsíró irodájának munkatársa, majd vezetője. Alapítója és egyik vezetője az Otthon-körnek, tagja volt a PEN Club vezetőségének. 1910-ben kiadta az első és sok kiadást megért kötetét, az idegen szavak szótárát. Szabadkőművesként a Könyves Kálmán, majd a Reform páholy tagjaként dolgozott. 1944-ben a gettóba költözés előtti napon öngyilkos lett.

⁶ Radó Antal fordítása 1904-ben jelent meg először (Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)). N. Mandl Erika: A Lampel és Wodianer cég színműsorozat-kiadásai és fővárosi színházaink századeleji műsora. *Magyar Könyvszemle*, 2002/2. Schöpflin Aladár említett írását nem találtuk.

⁷ Rákosi [Kremsner] Jenő (1842–1929), író, újságíró, szerkesztő, sajtómágnás, színingazgató, főrend, akadémikus. A német eredetű család 1867-ben magyarosította nevét. 1867-ben Kemény Zsigmond hívására lépett a *Pesti Napló* szerkesztőségébe. Szépirodalmi ambícióit nemcsak saját darabjai, de többek között négy Shakespeare-dráma lefordítása is mutatta. Fáradhatatlan volt a Népszínház megalakítása körül, s végül – minthogy avatott szakembert nem találtak – rábízták a vezetését (1875). A népszínművek és az operettek bemutatása volt becsvágya, ezáltal sokat tett mindkét műfaj hazai népszerűsítéséért. 1881-ben egy újságíró társával megalapítja a *Budapesti Hírlapot*, melynek negyven éven át volt főszerkesztője. Mindent pártfogolt, amit a magyarság javára szolgálónak gondolt, pártolta a nemzetiségek erőszakos magyarítását is. Ellenezte a választójog kiterjesztését, tartott a német és a szláv túlsúlytól. Külön frontot nyitott az új magyar irodalom és Ady Endre ellen. Tisza István híve volt, a világháború után a revizionizmus élharcosa lett, többször tárgyalt ennek lehetőségéről külföldön is. Megítélése a korban is kritikát váltott ki, különösen a *Nyugat* írói körében, ám halálakor Schöpflin Aladár mégis így búcsúztatta a folyóiratban (1929/4.): az „utóbbi években népszerűsége szinte példátlan, a Kossuthéval vetekszik, írása a közérzés egyetemének kifejezője. Így távozott a hadszíntérről az örök nyugalomba, egy nagy eszme glóriájától körül sugárzottan.”

⁸ Alexander Bernát (1850–1927), zsidó származású filozófus, esztéta, színikritikus, akadémikus. Egyik veje Major Henrik karikaturista, egyik unokája Rényi Alfréd világhírű matematikus volt. 1884 és 1904 között a Markó utcai főreál tanára, miközben egyetemi tanári kinevezést is nyert. 1892 és 1919 között az Országos Színművészeti Akadémia dramaturgia-tanára. 1905-ben az új elemi iskolai tanterv egyik kidolgozója, és a művészeti, humán műveltségi fejezetek írója. 1919-ben helyeselte az egyetemi autonómia felfüggesztését, és így a progresszív új tanárok kinevezését sürgette, amiért

megmaradt Petőfi fordításában, minden változtatás nélkül, Ferenczi Zoltán⁹ írt hozzá bevezetést és felvilágosító jegyzeteket. Az új Shakespeare-t a Franklin Társulat adja ki szép nyomású, gondos szedésű kiállításban.

1917. 38. sz. szeptember 23. 608.

Színház. Móricz Zsigmond: Pacsirtaszó – a Nemzeti Színházban

Móricz Zsigmond¹⁰ színdarabja, három felvonásban. Először adták a Nemzeti Színházban 1917. szeptember 14-én. A Nemzeti Színház új igazgatója, Ambrus Zoltán azzal kezdi működésének első színházi évét, hogy visszaadja a színháznak Móricz Zsigmondot, akit az előbbi vezetőség elidegenített magától egy olyan konfliktus miatt, amelyet egy kis tapintatossággal és kölcsönös jóakarattal el lehetett volna kerülni.¹¹ A *Pacsirtaszó* falusi darab, parasztemberek, menyecskék és lányok játszanak benne, a cselekvény a parasztélet problémái körül forog. De ez az élet gyökeresen más, komplikáltabb és többretű, mint a régi népszínművek parasztélete. A darab kiindulópontja mindjárt egy társadalmi komplikáció: a nagygazdák és a napszámos kapás-nép közti minden más osztályellentétnél élesebb ellentét.

a bukás után felelősségre vonták. A Franklin Társulat igazgatótanácsának tagja volt, a *Vasárnapi Ujság* nagytekintélyű színikritikusa is volt, tőle vette át a rovatot Schöpflin Aladár.

⁹ Ferenczi Zoltán (1857–1927), irodalom- és színháztörténész, műfordító, a kolozsvári, majd a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, akadémikus, Ferenczi Sári és Ferenczi Magda írók apja. 1896-os Petőfi életrajza a pozitívista irodalomtudomány egyik nagy teljesítménye, évtizeden át volt a Petőfi-könyvtár egyik szerkesztője. Könyvtártani munkája (1903) a terület elméleti alapvetését jelenti idehaza. A közkönyvtárak létrehozását szorgalmazta angol és amerikai mintára. Akadémiai székfoglalójakor – ez volt a Petőfi szocializmusát elemző értekezés – Fenyő Miksa élesen hangsúlyozta, mennyire konzervatívnak tartja Ferenczit. A következő évtizedekben Hatvany Lajos, Szép Ernő, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond illették kritikával műveit és az általa szerkesztett sorozatokat. Deák-életrajzát Móricz „szárazon és kegyetlen korlátoltsággal, unalommal és leíró politikai helyzetek végtelen szóáradatával” megírt műnek minősítette. Pintér Jenő méltatásakor Szerb Antal megjegyezte, hogy ő Petőfiről négy-öt oldalon is el tudta mondani mindazt, amihez Ferenczinek kötetekre volt szüksége. Hatvany csak halála után nyilatkozott elismerően róla, nekrológiájában a „divatját vesztett alaposság, a divatját vesztett jóhiszeműség” egyik utolsó képviselőjének nevezte, aki a modern irodalom törekvéseit nem támogatta ugyan, de „őszinte tárgyilagosságra törekedett az új idők új embereivel szemben”. Könyvtártörténeti szerepét sem kíméli az utókor, erélytelen, „magasabb szintű építő-tervező munkára alkalmatlan” személyiségként írják le.

¹⁰ Móricz Zsigmond – ld. még: 1910/1.

¹¹ A konfliktus Móricz Zsigmondnak *Csokonairól* szóló drámája körül alakult ki. 1913-ban Móricz a darabot a Nemzeti Színháznak írta, de a próbákon összekülönbözött a szerző és Tóth Imre, a színház igazgatója, Hegedűs Gyula játéka. A darab nem került színre, Móricz megbántódott. Ezután Móricz Zsigmond és a Nemzeti Színház viszonyában a tartós törés 1919-et követően, politikai okokból állt be. Móriczot hét évre eltiltották a Nemzetitől, Hevesi Sándor többszörös intervenciójának (cikket írt mellette, beadványban kérte a tiltás feloldását, hírlapi kampányt szervezett érdekében) köszönhetően kerülhetett vissza az állami fenntartású színpadra 1928-ban. (Időközben csak a magántulajdonban álló Vígszínház tűzhette műsorra, s az is csak 1924-ben, a *Vadkant.*) Köszönöm Cséve Anna információját. – Sz. Á.

A kapáslány, akit az öregedő nagygazda vesz feleségül, s ebbe az új, magasabb helyzetébe utána jönnek lánykori kapás-állapotának mindenféle emlékei; a többi falubeli nép irigysége, saját családjának élőködése, elhagyott lánykori szeretője, a katonaságtól hazakerült kapáslegény. Ez már magában is nagymértékben komplikálttá teszi a fiatal menyecske életét, de még más, mind újabb komplikációk is járulnak hozzá. Az urát nem szereti, mert sunyi vénember, férfiasság nélküli. A kapáslegénytől is messze esett már, nem bírna visszatálcálni az egykori kapás-sorsba. A falu legényei mind azt lesik, az öregember fiatal felesége mikor lép már félre, a falu szája ki van már nyitva a pletykázásra, csak anyag kell neki hozzá. Ő meg büszke, dacos és tiszta, sőt hiú a tisztaságára, tehát annál élesebben szembeke­rül a saját helyzetével. S ekkor járul hozzá a legnagyobb komplikáció: a szerelem. A bíró jár a menyecske körül, negyvenes, komoly, kissé komor hangulatú férfi, s fojtott, önmaga előtt is leplezett szerelmével lassankint felgyújtja és magához édesíti a menyecske véré­ t is. A két lélek lassú, önmagukban rejlő akadályokon át való közeledése, s a végén egyesülése a darab tulajdonképpeni tartalma. Két nagy jelenetben mutatja meg az író két főalakja lelkét. Az egyik az első felvonásban van. A bíró a kamarában egyedül marad a menyecskével. Szerelemről még nem lehet köztük szó, a menyecske nem sejt semmit a bíró fejledező érzéséből, a bíró maga sincs még tisztában magával, szenvedélye még csak fél-öntudatos. Beszélgetnek, a bíró merőn nézi a menyecskét, a komor ember ellágyul, halkán, szomorúan elmondja első felesége halálának történetét, amitől ellágyul a menyecske is. De az olvasó is: olvasva ez az elbeszélés olyan, mint egy szép népballada, régi, meghalt szerelem szomorúsága köt benne koszorút egy régi sírra. A másik nagyjelenet a második felvonásban van. A menyecske izgatottan jön az iskolabálba, attól fél, ura és a kapáslegény, akiket ő uszított egymásra, már ölik egymást. Ahelyett azt látja, hogy az ura vígan mulat a kikapós amerikai menyecskével, a legény meg nincs sehol. Kiábrándult s elkeseredett állapotában jön hozzá a bíró, megérzi benne a sok silány félemler között az igazi férfit, a tűz kezd benne forogni, táncra hívja a bírót, mind hevesebben, szenvedélyesebben mulatnak, már-már összeér a szívük, borral is hevítik magukat. Csak egy mozdulat kellene a bíró részéről, s a bennük támadt aknáknak felrobbannának. De a bíró nem teszi meg a mozdulatot, becsületből, mert ő olyan ember, aki nem tud, még ha akarna sem, a máséhoz hozzányúl­ ni, s a felgyulladt belső tűz magában hamvahodik össze. A menyecske azzal könnyít magán, hogy a férje és a kapáslegény közti jelenet után, amelyben a férj végképpen gyávának, felesége becsületének megvédésére alkalmatlannak mutatja magát, nagy patáliát csap az egész bálozó faluval, és elkeseredve hagyja ott az egész társaságot azzal, hogy a férjéhez sohasem megy többet vissza. A harmadik felvonás igazít el mindent, s a menyecskét a bíró karjaiba vezeti. Ez a két jelenet, ismételjük, olvasva nagyon szép. Mind a két alak világosan áll előttünk, a motívumok organikusan bontakoznak ki, nem hagynak fön­ n kétséget és zavart, a szenvedély vonzó és taszító ereje a maga törvényszerűségében áll előttünk. A színpadon meglepően csökken a hatásuk, ami annak a jele, hogy a színpadi forma körül itt valami hiba van. A főjeleneteknek a többi jelenetekkel való kapcsolódá-

sában kell keresni ezt a hibát, a darab kompozíciójában. A részletek egyensúlya nem biztos, a fontos dolgok nincsenek eléggé kiemelve a kevésbé fontosak közül, az előző jelenet nem készíti elő az utána következőt, s éppen ezért akadályozza, hogy a maga súlyával és erejével hasson. Nevezetes dolog, hogy Móricz Zsigmond minden fontos írói dologban az elsők közé tartozik, nagy dolgokat teljes bizton-sággal old meg, de a rutinra nincs tehetsége, ahol mások könnyűek, üresek és ügyeskedők a legbiztosabban mozognak, ott ő ingadozik és elveszti egyensúlyát. A darab részleteiben igen sok a szépség, dikciója helyenkint megragadóan eleven beszéd: parasztemberek beszélnek a maguk természetes módján, irodalmi stilizálás és parasztoskodás nélkül, természetes magyar nyelven, amely azonban a lírailag fűtött jelenetekben tiszta merő magyar poézis. Néhány mellékalak is gyönyörűen van megrajzolva. A parasztbál második felvonásbeli képe, melynek rajzában felismerhetők a még mai s emlékezetben levő ököritői bál motívumai: mozgalmas, friss és tele van reális vonásokkal.¹² A színház igazán támogatta az író-t. A díszletek, így tudjuk, *Fejérkuty*¹³ fiatal iparművésznök tervei szerint készültek, igen szépek, jellemzők, a harmadik felvonás színtere különösen hatásos. A jó színészek egész serege játszik a darabban. A legnagyobb érdeklődést *Bajor Gizella*¹⁴ kelti. Ez a fiatal leány néhány év előtt tűnt fel egy majdnem gyermek szerepében, mindjárt meggyőzött tehetségéről, most pedig mint elsőrendű színésznő ragadja meg a közönséget. Nem termett egyenesen a paraszt-zsánerra, de önálló stílusban játszik, óvakodik a népszínműi sablonoktól, s ez is valami. Színészi ábrázolása, amint a lelki hullámzásokat hanggal, mozdulattal tolmácsolja, teljesen művészi, ilyen ösztönszerűen, biztosan és meggyőzőn csak a született színész-tehetség tud dolgozni. *Kürty József*¹⁵ a bírót játszotta: a komor, sötét színezetű alak jól illik természetéhez, kitűnően ért a fojtott szenvedély hangján, a második felvonás mulató jeleneteiben olyan volt, amilyennek egy falusi bírónak lennie kell: tempós, kissé nehézkes mozgású, a tekintélyére tartó embert mindig eláruló, de azért mindig éreztetni tudta ellágyult állapotát is. *Rákosi Szidi*¹⁶ és *Rózsahegy*¹⁷ művészetüknek ismert s mindig beváló eszközeivel játszanak, és *Somlay*¹⁸ sem tehet róla, ha

¹² Utalás Móricz Zsigmond Ököritő című, a *Nyugatban* (1910/8. 510–518.) megjelent riportjára.

¹³ Fejérkuty Bálint Móricz ismerőse volt, 1914-ben ő tervezte meg a leányfalui ház megnagyobbitását, és Pestre ebédlő- és hálóbutort is tervezett Móriczéknek. Forrás: Cséve Anna: Móricz Zsigmond: Tükör. *Holmi*, 2004/12. 1461.

¹⁴ Bajor Gizi – ld. 1914/18; 1917/41, 48; 1918/4.

¹⁵ Kürty/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16, 22; 1917/44; 1919/5, 9, 21.

¹⁶ Rákosi Szidi – ld. 1912/44; 1918/19.

¹⁷ Rózsahegy Kálmán (1873–1961), színész, tanár. 1900 és 1935 között a Nemzeti Színház társulatának (örökös) tagja, már 1901-ben megkapta a Farkas–Ratkó-díjat. A realista játékmód képviselője, szerepei a bohóztól az érzelmes karakterig minden típust felölleltek. A legjobb magyar parasztszínészként tartották számon, s az öreg-típust is kiválóan jelenítette meg. 1909-ben feleségével színiskolát alapított. – Ld. még: 1917/48; 1918/40; 1919/3.

¹⁸ Somlay Artúr – ld. 1913/10, 12; 1917/44; 1918/15.

szerepe kissé sablonba halványodik. A többiek is megállták a helyüket, a Nemzeti Színház olyan előadással kezdi meg évét, amely egy új korszak reményeit kelti fel.

Schöpflin Aladár

1917. 41. sz. október 14. 656.

Ujhelyi Nándor: Cserebere – a Magyar Színházban;

Bródy Sándor: A dada – a Nemzeti Színházban

Az idei mozgalmasnak és gazdagnak ígérkező színházi évben ismét a Vígszínház az első, amely megtalálta a maga szezonkezdő műsordarabját, amelyből megél a legközelebbi sikerig, még akkor is, ha az kissé várat magára. Az orosz Arcibasev drámája, *A féltékenység*¹⁹ erősen vonzza a közönséget, mert minden ordinaré vonása mellett van benne valami vonagló élet, néhány a mai világból erővel kiragadott alak, s főként szélesen, dús apparátussal és érdekesítően exponál egy elég gyakori asszonyi típust: a férfiakat kacérságával végsőkéig gyötrő tisztességes asszonyt, akinek tisztasága merőben fizikai, lélekben rosszabb és bűnösebb az utca leányánál. Hiába, minden technikán és számításon túl mégiscsak az élet az, ami az embereket leginkább érdekli és izgatja, amely darabban a kíváncsi ösztön fel tudja ismerni a saját környezetét s önmagát, azzal együtt tud haladni, át tudja lépni tudatával a zenekar árkat és a rivalda vonalát, a nézőtér egygyé tud válni a színpaddal, a publikum néma szereplővé válik és kiegészíti, megszélesíti a darab határait.

Ott vétik el rendszerint az írók, amikor nem engednek fel elegendő életet a színpadra, konstrukciót adnak organikus valóság helyett, saját elmésségüket, találmányosságukat és ügyeskedésüket mutogatják, ahelyett, hogy egyszerűen kiemelnének a valóság kimeríthetetlen anyagából egy darabot s ezt mutatnák meg. Itt vétette el *Ujhelyi Nándor*²⁰ is, a Magyar Színház új darabjának szerzője. Elmés

¹⁹ Mihail Petrovics Arcibasev [más átírásban Arcübasev] (1878–1927), nemesi családból származó orosz író. Első írásai a cári rendszer önkényéről szóltak, hatásvadász naturalista leírásokkal. A világháborút megelőző években zajos irodalmi és erkölcsi botrányok főszereplője volt. 1923-ban emigrált Lengyelországba, és szovjetellenes lapot szerkesztett Varsóban. *Szanin* című műve 1907-ben született, ezt tartják főművének. Hőseire nagy hatással volt a századforduló Nietzsche-kultusza, az egyéniség szabadságát hirdető felfogás. A regény Dosztojevszkij erkölcsi korlátokat áthágó hőserőtelmes leágazása, de itt már nincs szó heroizmusról, metafizikai háttérrel, értéktagadása mögött nincs eszmény. A gátlástalan szexuális szabadságot és az öngyilkosságot hirdeti. Gorkij például Szanyint „két lábon járó, nadrágot hordó kéjenc bak”-nak nevezte. Az irodalomtörténészek szerint Szabó Dezsőre is erősen hatott, *Az elsodort faluban* felismerhető a regény nyoma. *A féltékenység* című drámát 1941-ben felújította a Vígszínház. Több színházi bemutatót összefogva ismét megemlékezett róla a *Nyugatban* (1941/3.) Schöpflin. – Ld. még: 1918/48.

²⁰ Ujhelyi Nándor [írói nevei: Franz Kammerlohr; Ferdinand Ujhelyi] (1888–[London]1933), újságíró, író, színpadi szerző, forgatókönyv-író, korának egyik legnépszerűbb szerzője, filmíró. A *Nyugat* kritikusként (tánc- és bábjátékok, marionett-bemutatók, Nyizsinszkij fellépése) kezdte pályáját. Korában a legnépszerűbbek közé tartozott, első hazai filmjének (*Nászdal*, 1917, társszerző Balla Ignác, a film kópiája megsemmisült) főszerepét az utóbb világhíressé lett Lugosi Béla játszotta.

ember, ügyes is, írónak kétségtelenül író, de az a baja, hogy mindezt nagyon is mutatja. A darabján túlságosan érzik a tálalás: mindegyre mellékessé válik az, amivel a közönséget jól akarja tartani, amögött, ahogyan ezt teszi. A darab túlságosan keveset mond, a néző az üresség érzésével megy haza, mert nem kapott sem a történetben, sem az alakokban semmi elevenet. Története régi sablon. Az ember soha sincs a maga helyzetével megelégedve, a nagyvilági életet élő ember irigyli a falusinak a csöndes boldogságát és viszont. Ezt az ősrégi tételt, amelyről már Horatius is elmélkedett, s amely már akkor sem volt új, Ujhelyi a szaván fogja: szerepet cseréltet a nagyvilági, izgatott, dicsőségtől káprázó életet élő hírneves író és falusi unokabátyja között: megmutatja, hogy néhány hónap múlva mindegyik megunja a cserét, s visszakívánja régi életét. Ez így tételnek igaz lehet, de a darabban önkényesnek látszik, mert az író demonstrálásában nincs meggyőző erő, csak a többé-kevésbé mulatságos helyzeteket látjuk, de nem érezzük azt, hogy a helyzetek perspektíva-vonalai egy pontban, a valóságban futnak össze. Olyan így a darab, mint a gondosan szerelt villamosvezeték-rendszer, amelynek a battériája nincs megtöltve, s ezért a lámpácskák nem gyulladnak ki, a csöngettyűk nem szólalnak meg, akárhogy nyomkodja a gombot az író. Sok elmés elgondolás van a darabban, amelynek nincs kellő hatása. Így például az, hogy a harmadik felvonásban csaknem szó szerint megismétlődik az első felvonás, csak fölcserélt szerepekkel, amit előbb az egyik szereplő mond, azt utóbb a másik mondja: tagadhatatlanul elmés ötlet, mégis szinte észrevétlen múlik el. Az író disztíngváltabb tónusra igyekezett hangolni a darabot, nem lehet letagadni, hogy a dialógusában, jeleneteinek fölépítésében van bizonyos elegancia és vígjátéki hang, de egyúttal túlságosan meg is ritkította mondanivalóját, a finomabb tónushoz nincs benne elég tartalom. Ezért a darab vígjátéknak sovány, bohózatnak meg egy fokkal disztíngváltabb tónusú a kelleténél. A tónus egyensúlyának ez a hiánya elejti a darab egyensúlyát is.

Fiatal íróra, aki tehetséges és tanulékony – s eddigi tapasztalatunk szerint Ujhelyi az – nagyon tanulságos a darab sorsa. A színpadi írónak többek között *equilibristának*²¹ is kell lenni, mindig biztos egyensúlyban tartani a darab minden részletét, mert különben szétmállik az egész. A legkitűnőbbben koncipiált és konstruált részlet is elveszti hatását, ha az összes többi részletek nem támogatják. Regény vagy novella hathat egyes részleteivel, ha az egész el van is nagyolva – a

Hazai karrierjét a pornográfia vádja, a vádból következő perek tették lehetetlenné. Hóman Bálint – akkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója – tartotta szükségesnek elítéltetni. Az *Akit a nők szeretnek* című 216 oldalas regényének 37 oldala szerepel a vádiratban. Másolatban is terjedő írásaiban nyíltan beszél például az özvegyen maradt nők szexualitásáról, az önkielégítésről. 1925-től Bécsben élt, majd nemsokára Berlinbe költözött, ahol Hitler hatalmának kiépüléséig érzi magát biztonságban, s végül Londonban telepedik le. Szériában írta regényeit és színpadi darabjait, filmjeit. Az *Ő fensége kalapja* című – az itthon 1917-ben a Magyar Színházban bemutatott – darabja Bécsben 300-as szériában futott, ahogy több más játéka is. A budai Tabán egykori törzshelye volt, így a könyv főszereplője, a filozófus részben önéletrajzi indíttatású. Életéről ld. Kelecsényi László: *Egy erotikus emigráns. Holmi*, 2002/augusztus, 1026–1036.

²¹ *equilibrista* (lat): kötélátúzó

darab csak a maga egészében hat, s minden kis törés és eltolódás életveszéllyel jár. A drámaírás elsősorban a kompozíció művészete.

Ujhelyi darabjának előadása nem emelkedik fölül a Magyar Színház mai nem nagyon magas átlagán. *Törzs*,²² akinek ma az egész színház a vállán van, könnyedén, frissen és meglehetősen biztonsággal mozog a finomabb vígjáték és a bohózat hangja közt, *Z. Molnárt*,²³ akit mindig nagyon megbecsültünk, kezdjük féltetni az elmodorosodástól, *Báthory Gizella*²⁴ ellenben jelentékeny fejlődést mutat: kezd hozzánőni kibővült szerepköréhez, s néhány jelenetében a mozdulat és hang finomságával lep meg.

Amit az előbb az élet és a színpad kapcsolatáról mondtunk, az ráillik *Bródy Sándor Dadájára*.²⁵ Ez a darab házról házra jár; a Vígszínház adta először, utána pár év múlva a Magyar Színház kapta fel, s most végre a Nemzeti Színház eleveníti meg tetszhalálából. (Igazi cseléd ez a Dada – mondta egy elmés barátunk –, minduntalan más házban szolgál.) Meg is elevenedett, csakugyan tetszhalott volt, mi nem éreztük, hogy kiélte magát. Ma másképp írná meg maga Bródy is és másokat mondatna benne alakjaival, az bizonyos, de azért mégsem vált drámatörténeti emlékké, ma is elevenen érdekel. Élet van benne. Van más is, van melodráma is, van zsurnalisztika is. De a lényege mégis élet, amely nem a drámából magából árad a színpadra, hanem az íróból. Azok a főntebb említett vilamosvezetékek itt mind egy battériában futnak össze, belőle táplálkoznak, s ez a battéria jól meg van töltve, mert ez maga az író, aki mindig ott van láthatatlanul, de érezhetően a színpadon, minduntalan belebúvik alakjaiba, beszél helyettük, magyarázza őket, szinte úgy érezzük, mintha az író tercelne az alakjai nótájához. De melódia keletkezik ebből, s mégis ez a fődolog. A kompozíció centruma nem a darabban magában van, hanem az íróban, de van centruma és ez egyensúlyban tartja az egészet. Színpadon vajmi ritka dolog ennyire látni az író egyéniségét, amint teljes erővel, élénk gesztussal támogatja a darabot – de hiába, az egyéniség nagy dolog, talán a legnagyobb, nemcsak az irodalomban, hanem az életben is. S a Bródy Sándor egyénisége elektrikus természetű: vonz és eltaszít, magával ragad és elidegenít magától, de mindig izgat, pillanatra sem enged közömbössé válni, vagy gyönyörködni kell benne, vagy haragudni rá. A világhoz és az irodalomhoz való viszonya teljesen megállapíthatlan, mindent mint impressziót fog fel magában. Szeretik emlegetni romantikus voltát, mások naturalistának tartják, pedig tulajdonképpen csak impresszionista, a pillanat embere, aki ugyanazt a dolgot soha nem mondja kétszer egyformán, mert mindig másképp is látja, aszerint, amilyen a pillanat. Hozzá sohasem lehet biztosra menni, minduntalan csalódunk benne, de minduntalan váratlanul gyönyörködtető meglepetéseket is kapunk tőle. Formára

²² Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2, 10; 1914/12, 14; 1918/5, 23.

²³ Z. Molnár László – ld. 1914/14, 20; 1917/44.

²⁴ Báthory Gizella [Baumann; művésznevén Báthory Giza is] (1884–1941), színésznő. A Thália Társaságnál kezdte pályafutását. Neves Molnár-színésznő lett.

²⁵ Bródy Sándor – ld. 1913/12, 24; 1914/14, 24; 1917/44.

alig lehet drámaíráshoz alkalmasabbat elképzelni, és mégis nagy sikerei vannak – ezek az ő személyes sikerei, mert a hozzájuk való szuggesztíót nem a darab, hanem az írónak belőle kiáradó személye árasztja.

A *Dadának* ezenkívül van még egy más nevezetessége is, amely nevezetessége Bródy minden darabjának. Van talaja, s ez a talaj a specifikus magyar élet. Bródyra mindent rá lehet fogni, csak azt nem, hogy munkáinak nincs lokális színe. A magyar darabokat, bármekkora sikereket aratnak idehaza és külföldön, az teszi egyéniségtelenné, s a modern magyar drámát bizonyos mértékben karaktertelenné, hogy nincs semmi specifikus íze. Legtöbb siker-darabunk, ha lefordítjuk és a szereplők neveit is megváltoztatjuk, egészen könnyen átlátható német vagy francia milióbe, mert nincs semmi karakterisztikus miliójuk. Bródy darabjaiban mindig megvan a magyar veret. Nemcsak parasztjain ismerjük ez meg. Olyan városi zsidó háztartás, mint amelyet a *Dada* második felvonása bemutat, csak Budapesten lehet, minden alakját ismerjük, a női ott ülnek a színház nézőterén, a férfiai a kávéházban, az irodákban, mindenütt, ahol budapesti emberek meg szoktak fordulni. Bródy az életből merít, nem valami elvont, általános életből, hanem abból, ami körülötte forrong, s ami az írás pillanatában éppen aktuális. Maga is benne van egész valójával ebben az életben, ahogy a darabjában is benne van, nem fölötté, nem is mögötte, hanem kellős közepében. Éli a darabjait, nem kigondolja, kevés írónál érezni annyira, hogy az írás az igazi írónak életműködés, éppúgy, mint élete minden más dolga. Ami aktuális van benne, az a zsurnaliszta aktualitása, akin keresztül közlődik az emberekkel a nap minden eseménye, mindaz, ami az életből az egyes emberhez magánügyein túl hozzájut. S ebből a zsurnaliszta-jellegből származik, mint minden írásának, a *Dadának* is nem egy hibája: túl olcsó hatások, nyersen feltálatlalt motívumok, elejtett magasabb rendű lehetőségek, a mértékek elvétése, sőt némi nem nagyon kellemes moralizálás is. A tradicionális esztétika elmarasztalhatja a darabot, mégis értékes és főleg érdekes marad. Ha pedig fejlődéstörténeti szemmel nézzük, meg vagyunk lepelve, mennyi csíra van benne, mennyi lehetőségre mutat rá – sokszor a ráhibázás önkéntelen módján is –, amit utána jött későbbi írók aztán felhasználtak. Bródy darabjai vezetnek át a kilencvenes évek drámai kísérleteiből a mai magyar drámára.

A Nemzeti Színház a *Dada* sorsát *Bayor Gizellára*²⁶ bízta. Benne találta meg azt a fiatal színésznőt, aki eddig hiányzott, és most mind újabb alkalmakat ad neki, hogy kimutathassa, amit tud. És tud – még nem mindent és nem egyformán, de szemlátomást bontakozik ki. A dada félig falusi, félig városi típusát jobban át tudja élni, mint a *Pacsirtaszó* menyecskejét,²⁷ s teljesebben kielégített. Alakja túltörékeny a dada-szerephez, de a mozgása, amikor például elfordulva megszoptatja gyermekét, vagy mikor mint már dada a kocsit tologatja, már-már valódi élet. Vannak hangjai és megszólalásai, amelyekben máris elsőrendű művésznőt ismerünk fel, csak még nem egészen kész. A többi szerepek is csaknem mind jól

²⁶ Bajor Gizi – ld. 1914/18; 1917/38, 48; 1918/4.

²⁷ Móricz Zsigmond: *Pacsirtaszó* – ld. 1917/38.

vannak ellátva. Az új igazgatás jelentékeny haladást mutat a szereposztás, az erők kihasználása és a játékmódjában. Ambrus Zoltánhoz fűzött várakozásaink kezdenek beteljesedni.²⁸

Schöpflin Aladár

1917. 44. sz. november 4. 706.

Bródy Sándor: A szerető – a Magyar Színházban;

Herczeg Ferenc: Árva László – a Nemzeti Színházban

A *Dada* előadása alkalmából ejtettünk szót többek között arról is, hogy Bródy Sándor²⁹ erősen újságíró természet, a zszurnaliszta és az író gyakran és könnyen összekeverednek benne, s elmosódnak a határok, melyek a kettőt elválasztják. Sohasem volt ez annyira nyilvánvaló, mint új darabjában, *A szerető*-ben. Itt az újságíró vált úrrá az író fölött, s bármennyire becsüljük is újságíró mesterségünket, ezt a győzelmét sajnálnunk kell, mert nem nyer vele az újságíró és eltűnik az író. Haszna és öröme egyiknek sincs belőle. S a színházban nemcsak a szereplőket szokta utolérni a költői igazságszolgáltatás, hanem a szerzőket is: bűneik megbosszulják magukat, sőt bizonyos bűnök sohasem nyernek bűnbocsánatot. Minden előzetes várakozás ellenére s ellenére annak a reklámnak, amelyet egy a napilapokban eléggé megtárgyalt hatósági intézkedés szerzett, a darab mégsem aratott sikert. Mint rendőri riportot az emberek érdeklődve olvashatták a bécsi tragédiát a herceg és a polgárlány között, aki csalódva szerelmese tisztességes házassági szándékában, bosszúból leöntötte vitriollal. A színpadon ez a história kellemetlen és ízetlen, különösen, ha olyan nyersen tálalják fel, mint Bródy. Ennek a kitűnő, sőt fényes tehetségű írónknak természetrajzához tartozik az ízlés bizonyos labilitása, s ennek tanúsága ez az új darab. Kár is volna sokat beszélni róla, máskülönben értékes emberek tévedései fölött mindig jobb hallgatással elsummani.

Herczeg Ferenc³⁰ is vitt némi aktualitást a színpadra új darabjával, de ez egész másfajta asszociációkat mozgat meg az emberekben. Nem egy nagy lármával az utcára kirobbant magánügyet vonszol a színpadra, hanem olyasvalamit, ami mindegyikünknek mindig nagy és szent ügye: a magyarság sorsát. Azt a fakciózus³¹ szellemet, amely nem akar elismerni magánál különbet, s különösen a szellemi és erkölcsi fölényt nem tűri; az oligarchia gőgjét, amely csak Szibinyányi Jankó, a homályos eredetű parasztivadék fiát látja Hunyadi Lászlóban, nem pedig a nádorfehérvári hősét; a magánérdekeknek, önzéseknek, féltékenységeknek és hiúságoknak azt a szövevényét, amely közügynek igyekszik feltüntetni magát, s még válságos órákban sem tud lemondani önmagáról. Herczeg még egyszer összefog-

²⁸ Ambrus Zoltán 1917 és 1922 között állt a Nemzeti Színház élén. – ld. 1914/13; 1917/11.

²⁹ Bródy Sándor – ld. 1913/12, 24; 1914/14, 24; 1917/41.

³⁰ Herczeg Ferenc – ld. 1914/24; 1918/48; 1919/32.

³¹ fakciózus (lat): pártoskodó, bomlasztó, széthúzó

lalta egy képben, amit történetírásunk és költészetünk már annyiszor összefoglalt a nemzet szeme elé tartott. S diszkrétén, inkább sejtetőn, mint kimondva, érezteti, hogy ma is ezekből az elemekből látja összetettnek a magyar közéletet, s a mai nap forró aktualitásának középpontjában álló eseményeket és helyzeteket is ez évszázados motívumokra vezeti vissza.

Históriai felfogásában teljesen a romantikus szemlélet alapján áll, oly mértékben, hogy néha szinte úgy éreztük, mintha Szigligeti Ede egy modernebb technikájú, elmésebb dialógusú és frissebb tempójú darabjával állnánk szemben. Pedig éppen a Hunyadi László témáját illetően ez a felfogás a legnagyobb akadálya az igazi költői feldolgozásnak, s oka annak, hogy bár majd száz év óta költészetünk folytonos kísérleteket tett a téma költői megalakítására, igazi sikerre nem tudott jutni vele. Csak Arany János tudott megbirkózni a nehézséggel, s ő is úgy, hogy az egész történetet az egy végjelenetébe sűrítette össze, s középpontjába V. László király tragikumát tette. Amíg László királyt olyan tehetetlenül lengedező gyermeknek fogjuk fel, Hunyadi Lászlót pedig olyan egyvonalú, komplikálatlan és a szenvedély erkölcsi hányattatásait nem ismerő léleknek, mint Herczeg is, addig nem alakulhat a történelmi anyag igazi tragédiává. Mindkét alak teljesen cselekvéstelen, passzív, tulajdonképpen konfliktus nincs köztük, csak cselekvények ütköznek össze körülük, s a maguk minden tényleges hozzájárulása nélkül dőlnek mindketten romlásba. Nekünk az az érzésünk, hogy Herczeg itt túlságosan hozzá van tapadva a történelmi adatokhoz.

Mint írói teljesítmény, Herczeg darabja mégis jelentékeny, talán minden eddigi színpadi alkotásánál jelentékenyebb. Mai irodalmunkból annyira hiányzik a nagy stílus, hogy még a kísérletet is nagyra vesszük, ha olyan kiváló talentum végzi, mint Herczeg Ferenc. S a kísérlet művészileg sem sikertelen. Képei erőteljes, kemény vonásokkal vannak megrajzolva; első három felvonása egészben véve igen jól van felépítve, jelenetekről jelenetekre érdekesen szövődik a cselekvény, s az alakok élesen elvannak egymástól választva, mindegyiknek megvan a maga profilja és perspektívája, és magában véve is mindegyik érdekes és jellemző. A két párt a két antagonista körül, Hunyadi egyszerű, hű, becsületes katonái és a király intrikus, bosszúálló és ravaszul diplomatizáló udvari emberei két kibékíthetetlenül külön világot szimbolizálnak. Gara nádor kétszínű alakjában Herczeg a képmutató frázisok mögé bujkáló, nagy dolgok és eszmék iránt érzéketlen, a maga korlátolt eszességében megátalkodott, hiúságánál fogva mindenüvé elvezethető politikusnak kitűnő képét rajzolta meg, Szilágyi Erzsébetben pedig szerencsésen újította meg a magyar nagyasszony tradicionális típusát. V. László alakjában, amely csaknem modern alak a történelmi környezetben, sok érdekes és meglepő vonást mutat meg, bár érzésünk szerint nagyon is ellasszonyosítja az alakot, amiben azonban az ábrázoló színésznek, *Beregi Oszkár*³² is nagy része van. Az egész darabban van valami patetikus lendület, amely fölemeli magához a nézőt. Az a hűvös fölény, mellyel Herczeg az egész világgal és a saját lírájával szemben

³² Beregi Oszkár – ld. 1912/50; 1913/2, 41; 1918/9.

szokott állani, átmelegszik a jelenetek során, az író szinte akaratlanul megmutatja élet- és emberideálját, s kiárasztja rá tartózkodó szívét és szeretetének melegségét. Mindenképpen megérdemli a nagy sikert, amelyet aratott.

Megérdemli a színház is. Az előadás a Nemzeti Színház fényes teljesítménye. *Csathó Kálmán*³³ megértő és gondos rendezői keze alatt megelevenedik a nagyszámú színész-személyzet minden kiválósága. Sajnos, nincs terünk valamennyi szereplő érdemét kellően kiemelni. Elsőül *Jászai Mari*³⁴ kell említenünk, akinek művészete régi fénykorát idézi vissza: az igazi magyar nagyszony méltósága, bölcsessége, érzelmi gazdagsága és szellemi ereje van játékában. *Aczél Ilona*³⁵ finoman és melegen játssza Gara Mária alakját, mely mint egy szenvedélyesen libegő fehér árnyék suhan át a darabon. Az utolsó felvonás nagy kitörésében a szenvedély hangjait is megszólaltatja. *Kürti József*³⁶ az udvari bolond alakját szinte shakespeare-i arányokig emeli. *Ódrynak*³⁷ nagy része van abban, hogy Hunyadi László alakja mégis ki tud emelkedni a többiek közül. *Somlai*,³⁸ *Ivánfi*,³⁹ *Molnár László*,⁴⁰ *Horváth Jenő*,⁴¹ *Tasnádi Ilona*⁴² mind jól megállják a helyüket, öröm az ilyen teljes ambíciójú előadás, amelyben mindenki becsülettel adja oda tudása javát.

Schöpflin Aladár

1917. 48. sz. december 2. 768.

Színház. Úri divat – Molnár Ferenc színdarabja a Nemzeti Színházban

Molnár Ferenc⁴³ gyökereiben szentimentális lélek. De egyúttal nagyon éles, fölényes intelligencia is, aki tudja, hogy ez az érzékenység a világ szemében nevetéses gyöngeség, ezért szégyelli, takargatja, s a világért el nem árulná önmagán nyíltsággal. Innen van munkáinak alaphangulata: az érzelmesség, amely önmagán gúnyolódik. Cinikusan tréfál, hogy ne kelljen az egész világ szemeláttára sírva fakadnia. Minden igazán szívből írt munkájának megvan az ebből származó changeant⁴⁴ színe, folyton váltakozó, aszerint, amint a szentimentális megindulás válik pillanatra uralkodóvá vagy az önkínzó gúnyolódás.

³³ Csathó Kálmán – ld. 1914/25; 1918/9, 18.

³⁴ Jászai Mari – ld. 1913/2; 1918/13, 23, 48.

³⁵ Aczél Ilona/Cs. Aczél Ilona – ld. 1913/2, 10; 1919/9, 21, 23.

³⁶ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16, 22; 1917/38; 1919/5, 9, 21.

³⁷ Ódry Árpád – ld. 1912/44; 1914/18; 1918/13, 15; 1919/21.

³⁸ Somlay/Somlai Artúr – ld. 1913/10, 12; 1917/38; 1918/15.

³⁹ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41, 49; 1914/25; 1918/4, 15, 18.

⁴⁰ Z. Molnár László – ld. 1914/14, 20; 1917/41.

⁴¹ Horváth Jenő – ld. 1912/44.

⁴² Tasnádi /Tasnády Ilona (1891–1971), színésznő. Űkapja gróf Benyovszky Móric volt, fivére, Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter. Pályakezdetétől nyugdíjazásáig a Nemzeti Színház művésze. Drámai hősnőket és magyar nagyszonyokat játszott.

⁴³ Molnár Ferenc – ld. 1907/16; 1908/3; 1912/46; 1914/24; 1916/46.

⁴⁴ changeant (fr): opálos, színjátészó

Ennek felel meg az emberekről való koncepciója is. Magában az egyes ember jó és gyöngéd, de az emberek komiszak, önzők és kíméletlenek. Mindenkinek két arca van: az egyik, amelyet kifelé fordít, torz és durva, a másik, a befelé forduló, szép és lágy. Aki a belső arcát fordítja kifelé, azt megtépi az élet, kigúnyolják és kihasználják az emberek.

Molnár új darabjának, az *Úri divat*nak ez a tulajdonképpeni tartalma; volta-képpen példázat arról, hogy mi a sorsa a jó embernek ebben a gonosz világban. A jó ember jóságával mindenki visszaél, a felesége elszedi a pénzét és faképnél hagyja a boltos segéddel, a vevői kíméletlenül kihasználják jószívű készségét a hiteltelésre, mindenki a legnagyobb komiszágokat követi el vele, mert tudják, hogy az ő jóságának fogalma sincs a rosszaságról, minden gonoszságnak megtalálja a maga mentését, és nagyon is gyöngé arra, hogy bárkit is meg tudjon büntetni. Az Igazság és Hamisság ősi meséje ez: a Hamisság elszedi az Igazság pogácsáját, aztán levágja a kezét, lábát, kiszúrja a szemét és otthagya az útszélien.

Molnár azonban nem olyan kegyetlen, mint a népmese. Ő a hamisságot nem tartja ennyire öntudatlanul gonosznak. A jóság magva – mondja ő – ott szunnyad a durva gonoszság rögeitől elborítva, a rosszak lelkében is. Megtépázzák, kifosztják, csúffá teszik a jó embert, de jósága akaratlanul is hatással van rájuk, mindig érzik a jó ember erkölcsi fölényét, s ez zavarba hozza őket, kényelmetlenné teszi nekik komiszágaik elkövetését – van a jóságnak bizonyos szuggesztíója. A jó ember szívéből valami fény ragyog ki, amelynél a rosszak meglátják rosszaságukat, és mindenki a maga módja szerint zavarba jön tőle. A jó Juhász Pétert a felesége és a segédje nem merik csak úgy megcsalni, mint bárki más: szemlesütve, szégyenkezve, de be kell neki vallaniok, mit tettek és mit szándékoznak tenni. A segéd ideges, hetyke, szemtelen beszéde vele szemben tulajdonképpen csak palástolása annak, hogy teljesen érzi a saját hitványságát, belsőleg meg van alázva önmaga előtt. A jóságnak ezt a szuggesztíóját a második felvonásban mutatja meg igazán a szerző. Két jelenet következik egymásra, mind a kettő azzal indul meg, hogy valaki el akar csapni valakit. Juhász Péternek el kell csapni a züllött írnokot, s a jelenet vége az, hogy megszánja, megbocsát neki és keblére öleli. Erre bejön a gróf és haragosan el akarta csapni Juhászt, aki mikor üzlete tönkrement, igazgatója lett a grófi sajtgyárnak. A jelenet vége az, hogy a gróf megszánja Juhászt, megbocsát neki és keblére öleli. „Magam is Juhász Péterrel lettem” – szidja magát utólag a gróf.

A jóság szuggesztíójának ez a beállítása szerkezetileg is fontos. Ez az ellensúly a darabban, nélküle felfordulna az egész. Juhászban – s ez a veszedelem még így sincs egészen kiküszöbölve – a jóság az ostobaság színében tűnnék fel. Már a Bibliában is az együgyűség szinonimája a jóságnak. Hogy a Juhász jósága nem csupán akaratgyöngeség és ítélethiány, az csak másokra való hatásában mutatkozik meg. De a darab kifejtését is csak ez indokolja meg. Paula, a nagyralátó kis gépírólány váratlan szakítása a nagystílusú kokott fényes álmával és visszatérése a divatüzlet kasszájába, csak úgy magyarázható meg, hogy a Juhász jósága szuggesztív. A derek Juhász tehát mégis jóságával építi fel új boldogságát: szép, friss feleséget kap,

s ez az új feleség az üzletét is energikusan fogja rendbe hozni. A jó ember végre kiköt a papucs nyugodt révében.

Olyan a Juhász Péter története, mint egy felnőtteknek való mese. Jólesik halani, örülünk, hogy annyi hajszoltatás után a jó ember mégis megkapja jutalmát. Nem zavar túlságosan, hogy a darab tulajdonképpen be van fejezve az első felvonással, az író közölte minden mondanivalóját, s a többi tulajdonképpen már csak utójáték a mi mulattatásunkra. Az írónak új mondanivalót kell keresni, ami annyit jelent, hogy a darab a felvonásköz váltóján más sínre fordul át: többé már nem a Juhász Péter jósága sínjén halad, hanem a Paula körüli szerelmi komédia sínjén. S amint ezen a sínen tovább fut, megváltozik a tónusa is: a mélységeket fecskeszárnyal érintő, de mégis érintő finom vígjátékból mindinkább a bohózatos felé fordul. A harmadik felvonásból az eredeti téma, a jóság problémája, már csaknem egészen eltűnik, s bohózszerű helyzetek kacsalábadán fordul végkifejlésre a darab. Azt a témát, melyet Dosztojevszkij (*A félkegyelmű* regényben) a világegyetem végtelenségéig tudott kitárni, Molnár nagyon is kicsire fonta össze, úgy, hogy csak egy jó első felvonásra telt belőle. Hogy ezt a darab nézése közben alig vesszük észre, mindvégig élvezettel ülünk helyünkön és a függöny legördültekor szívesen tapsolunk a szerzőnek: az az egyes jelenetek pompás felépítésének és még inkább Molnár rendkívüli megíró művészetének az érdeme. Minden jelenet magában véve kitűnő: a szembenálló alakok egymáshoz való viszonya, distanciája a legnagyobb pontossággal van kimérve, mindig lényüknek azzal az oldalával fordulnak antagonistájuk felé, amelyet a helyzet megkíván és mindig azt a szót mondják ki, amely az adott helyzetben a leghatásosabb. Az első felvonás jelenetei, mikor a szereplők vevőket szolgálnak ki, közömbös dolgokat beszélnek, árujukat kínálgatják, mialatt mi tudjuk, hogy a legnagyobb izgalmak feszítik őket belülről, rendkívüli példái a váltakozó árammal dolgozó írásmódnak. A darab egész más áram irányában halad, mint amelyet kívülről látunk, ennek tudatát az író egy szempillantásra nem engedi elhomályosodni bennünk, s ezzel szuggerálja ránk a történő dolgok megértését. A levegő is pompásan van megrögzítve: a pesti divatáru üzlet hangulata, a vevők és eladók beszédétónusa a csalódásig hű.

A szerző írói bravúrja mellett a sikerből kiveszi a maga jelentős részét az előadás is. Rendezés, díszlet, a játék tempója elejétől végig kifogástalan. *Rózsahegy*⁴⁵ alakítása egyenesen felfedezés: ez a kitűnő színész évtizedek óta be volt fűzve egy konvencionális szerepkör béklyóiba, s most derül ki róla, hogy kitűnő karakterszínész. A színház vezetőségének nagy érdeme, hogy Rózsahegyit végre felfedezte. Gyenes⁴⁶ is évek óta legjobb alakítását adja a gróf szerepében; impozáns, előkelő,

⁴⁵ Rózsahegy Kálmán – ld. 1917/38; 1918/40; 1919/3.

⁴⁶ Gyenes László (1857–1924), színész. 1882-ben szerződött a Nemzeti Színházhoz. Pályájának kiemelkedő állomása volt a következő évben Lucifer, amit azután 350-szer játszott még. Legkedvesebb szerepe Goethe ördöge, Mefisztó volt. Sok magyar darabban szerepelt, a *Piros bugyellárisban*, a *Dolovai nábob lányában*, a *Nagymamában*, *A borban*. Egyetlenegyszer nem bukott meg, mert a szertelenség abszolút hiányzott belőle. Tagja volt a fővárosi ún. úri társaságnak. – Ld. még: 1918/40.

igazi úr és igazi ember. *Bayor Gizella*⁴⁷ ebben az eddigieknél inkább neki való szerepben már-már szinte kész művésznőnek mutatkozik. Egészen kitűnők epizódszerepeikben *Pethes*⁴⁸ és *Hajdú József*⁴⁹ – az utóbbit a Nemzeti Színház legjobb művészei egyikének tartjuk, és nagyon szeretnők már egyszer nagy szerepben is látni.

Schöpflin Aladár

⁴⁷ Bayor=Bajor Gizi – ld. 1914/18; 1917/38, 41; 1918/4.

⁴⁸ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

⁴⁹ Hajdú József (1884–1932), karakterszínész. Filmekben is játszott. – Ld. még: 1918/9; 1919/9.

1918. 65. évfolyam

1918. 4. sz. január 27. 52.

Színház. Shakespeare: Ahogy tetszik – a Nemzeti Színházban;
Jób Dániel: Őszi vihar – a Vígszínházban

Shakespeare minden egyebeken kívül már csak azért is nélkülözhetetlen kiegészítője minden irodalomnak, mert olyan dolgokat tud és csinál, amelyeket az utóbbi száz év irodalma csaknem egészen elejtett, különösen a színpadon. Ő jelenti számunkra ma a nagy tragédiát, amelytől a modern drámaírás a romantikusok óta csaknem egészen elfordult a szűkebb kisugárzó-körű társadalmi dráma kedvéért, s még inkább ő tartja tudatunkban, hogy a színpad nemcsak morális, társadalmi vagy pszichológiai összeütközések fóruma és a való életnek hű vagy torzító tükré, hanem játszásnak színhelye is, olyan játszásé, amely minden idegen cél nélkül, önmagáért van, amely kiemel mindennapi életünkből a fantázia rózsás kertjébe. Felnőtt gyermekekké tesz és játékszerré avatja mindazt, ami életünkben komoly dolog, szerelmet, vágyat, a hatalom és érdekek harcait, gazdagságot és szegénységet. Mint a színpadon mindenhez, ehhez is Shakespeare értett legjobban. Játshi vígjátékában talán leginkább költő, tisztán és kizárólag költő: ezekben függetleníti magát legteljesebben mindattól, ami az író a földhöz, a valósághoz köti. A vígjátékok Shakespeare-je merészen, lendületesen, szabadon lebeg, mint az aeroplán, olyan magasságban és olyan irányban, ahogy a kedve tartja, semmi mástól nem függve, csak a nehézkedés mindenre érvényes törvényétől.

Épp ezért Shakespeare vígjátékai még nehezebb feladatot tűznek a színpadi rendező elé, mint a tragédiák. Díszletben, tempóban, hangban, hangulatban mindig éreztetni a dolognak tiszta, öncélú játék voltát, azt a fantasztikumot, amely a valóság képeivel cáfolja a valóságot, azt a súlytalanságot, amely mindenkor kész ellebbenni a realitás talajától, és mégsem szabad eltűnnie a légűr megfoghatatlanságában – mindez hatalmas próbája a színpadnak, amely elvégre nagyon is reális elemekkel, emberekkel és kulisszákkal dolgozik, és olyan hallgatóságra számít, amelyet az élet keservessége nagyon is elszoktatott a derült, gondtalan, gyermeteg játéktól.

*Ivánfi Jenő*¹ kell tehát először említenünk, mikor az *Ahogy tetszik* előadásáról szólunk. Két lehetőség állott előtte: vagy a lehető legegyszerűbb, a mese primitívtségéig lefokozott színpadot állítani össze vagy ellenkezőleg, feldíszíteni a mo-

¹ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/15, 18.

dern színpadi dekoráció minden rafináltságával. Ő az utóbbit választotta, s ezért megrovásban is részesült, holott mi azt hisszük, neki van igaza. A mai – és különösképpen a mai – nézőnek szüksége van az illúziókeltés erősebb kábítószereire, hogy bele tudja élni magát a shakespeare-i játék álomvilágába, mint ahogy a rossz alvónak altatószer kell, hogy be tudjon jutni az álom kapuján. Ivánfi a mai lehetőségekhez képest igen szép díszleteket állíttatott össze, amelyek a nézőt a szeménél fogva is ráhangolják a darab melódiájára. S erre van ráhangolva a játékstílus is: gyorsan, könnyedén, friss mozdulatokkal, sajátos mesehangulatban folyik a játék mindvégig, a színészek jókedvűen mozognak, beszélnek, mintha nekik is csak játék volna a dolog. A két színésznő, akikre a darab lényege van bízva, szinte lebeg előttünk; két kisleány, akik életet játszanak. *Várad Aranka*² és *Bayor Gizi*³ duettje, amint végig vezeti a darabot, kedves, szeretetreméltó, megérdemli azt a tapsot, amellyel az első előadás közönsége jutalmazta őket. Az a levegőben-lebegés, amit elképzeltünk, mikor a darabot csak olvasásból ismertük, nincs meg bennük, az egész előadásból hiányzik a fantáziának az a muzsikája, s a lírának az az erős, ellenállhatatlan áramlata, amely a shakespeare-i vígjáték-játszás nagy stíljét jelentené. Amit azonban látunk, az becsületes és őszinte művész-munka, a Nemzeti Színház mai képességének színvonalán áll. Minden színész tisztességgel elvégzi a magáét, s valamennyinek együttes érdeme, hogy meghódítottak a Nemzeti Színház műsorának egy Shakespeare-darabot, amelyet eddig nélkülöznünk kellett.

A Vígszínház új író próbált szerezni műsorának: Jób Dánielt,⁴ aki eddig, egy fiatalkori novellás-könyvének nyomatékos írói sikere után, talán elkedvetlenedve, talán – s ezt inkább hisszük – az írói közlékenység fogyatékából teljesen elhallgatott, s a kitűnő színpadi rendező szerepében maradt csak kapcsolatban az irodalommal. Finom intelligenciáját, izlését és gondosságát láttuk nem egy darab előadásakor, amelyet másvalaki írt – most azután kíváncsiak voltunk, hogy fog megállni a színpadon ő, aki annyi másnak segített megállni? Mennyivel fogja segíteni színpadi tapasztalata? Legelőször éppen az ötlött szemünkbe, hogy nincs színpadi tapasztalata, már ti. olyan, amelyre az írónak szüksége van. Mindenben, ami rendezői dolog, ami konstrukció, ott látjuk a színpad minden csínját-bínját pontosan ismerő színpadi embert, mindabban, ami írói dolog, éppen olyan kezdő, mint mindenki más. A jelenetek beállítása, az alakok egymással való viszonyba hozása, a csoportok elosztása kész és kifogástalan, a kitalálás, a fejlesztés, a szavak, amelyeket a szereplők szájába ad, nem egy ponton veszedelmesen el vannak

² Várad/Várad Aranka – ld. 1912/50; 1913/10, 41; 1914/16; 1918/13, 15, 19.

³ Bayor=Bajor Gizi – ld. 1914/18; 1917/38, 41, 48.

⁴ Jób Dániel (1880–1955), rendező, író, színházigazgató, műfordító. 1900-ban a *Magyar Hírlap* újságírója, 1907-től a Vígszínház rendezője, majd főrendezője. 1908-tól a *Nyugatban* is megjelenik. 1921 és 1939 között, illetve 1945 és 1949 között a Vígszínház művészeti igazgatója. Elsősorban Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Herczeg Ferenc, valamint Hunyady Sándor műveit rendezte, velük bensőséges baráti viszonyban is volt. Jelentősek Csehov-rendezősei is. Szégyenletes szegénységbe került, miután eltávolították a színházból. Molnár Ferenc támogatta Amerikából. *Ifjúkor* című munkájáról ld. Schöplin ismertetését a kritikák között: 1908/45.

számítva. Ismét azt látjuk itt, hogy senki sem tapasztalhat semmit a más bőrén, s csak az tapasztalat, ami saját élményünk. Hiába tanulta ki valaki a színpad titkait a mások sikerein és bukásain, mikor maga ír darabot, némely külső dolgokat leszámítva, úgy fog hozzá, mintha sohasem látott volna színpadot belülről. Jób Dánielnél azt érezzük, hogy nagyon is tapasztalt akart lenni, nagyon is biztosra számított ki mindent. Alig van a darabnak olyan szava, amely ne volna valamilyen hatásra, valaminek megvilágítására számítva, és mégis azt tapasztaltuk, a legnagyobb hatásra beállított szavak, mozdulatok, hangok maradnak hatástalanok. Hogy csak egy példát mondjunk, az első felvonásban pontosan körül akart rajzolni mindent: az alakok kontúrjait, egymáshoz való viszonyukat, mindazt, ami a cselekvénynek alépitménye. Mindezt azonban egészen primitív módon teszi, ő maga magyaráz ki mindent az alakok szájába adott szavakkal, s annyira megmagyarázza, hogy nem hagy a számunkra semmit, amit magunk érezzünk ki.

A darab azonban nagyon jól van koncipiálva. A házassági háromszög új változatát mutatja be. A férj öregember, rideg, gyöngédség nélküli, csupa energia, vasember. Az asszony tiszta, gyöngé, gyöngédségre és szabadságra vágyik, harmincéves, és még nem élt, mert a férje elzárja a világtól; fulladozik pompás kalitkájában, mint a légszivattyú burája alá tett madár. A másik férfi úgy jön hozzá, mint a sóvárgott élet, a szabadság, a szerelem követje. A két férfi úgy ütközik össze, mint két elemi erő: a férj a kíméletlen, önző, tulajdonát megtartani elszánt akarat, a másik férfi a szenvedély, a vágy, a természeti jog energiája. A két erő sustorogva ront egymásnak, és egyik sem bír a másikkal. Inkább összeomlás aztán, mint megoldás, hogy a két szembenálló harcost egy közbelépő bölcs és jó öregember képében a deus ex machina választja szét. Néhány okos szóval rábírja a férjet, mondjon le a feleségéről a másik javára, mert ha két fiatal lény szereti egymást, akkor nincs a világnak az az ereje, ami el tudja őket választani. A nagy feszültségnek, amelytől nagy robbanást vártunk, egy picike kis biztosító szelepet nyit a szerző, s ezzel hirtelen lelohad minden – még a darab érdekessége is. A tragikus összecsapásból nem mert vagy nem akart tragédiát csinálni. Az első felvonás, attól kezdve, hogy a kikíváncozó asszony és a szerelmes fiatal férfi találkoznak, igazán kitűnő, erővel teljes, mély lírai zengésű és szimbolikus távlatokba kitáruló. A legnagyobb várakozásokat keltette a darab iránt, s bizonyos, hogy már csak ezért is érdemes megnézni; különösen *Varsányi Irén*⁵ rendkívüli művészettel eljátszott némajátékáért. A többi színészek is, kivált *Fenyvessy*,⁶ *Hegedűs*,⁷ *Csartos*⁸ művészetük színvonalán maradnak.

Schöpflin Aladár

⁵ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 8, 14; 1918/12.

⁶ Fenyvesi/Fenyvessy Emil – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/49; 1914/14; 1918/12.

⁷ Hegedűs Gyula – ld. még: 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/12, 18.

⁸ Csartos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/14, 16, 20; 1919/2.

1918. 5. sz. február 13. 70.

Színház. Biró Lajos: Hotel Imperial – a Magyar Színházban

A háborút akarta Biró Lajos⁹ megfogni és a színpadra vetni, álláspontját a háborúval szemben, azokat a fogalmakat, amelyeket magának haditudósítói és publicistai munkája közben a háborúról és speciálisan a mi háborúnkra alkotott, és a megoldásokat, amelyekre benne ezek a fogalmak jutottak. Ezért tette új darabja magvává a háború legelemibb, kiinduló kérdését: az ölést. Szabad-e embernek megölni embertársát? Van-e aközött különbség, ha valaki mint egy nagy tömeg tagja, fegyverrel a kezében, előtte ismeretlen embert öl, katona a katonát, vagy ha magában, orgyilkos módra, de ugyanabból az eszmei célból öl meg valakit, mint a katona a csatában. Más szóval, szentesíti-e az emberölést a cél, ha hazafias, politikai okból történik?

A speciális eset, amelyre Biró ezt a kérdést alkalmazta, ez: egy magyar huszár-főhadnagy, ki mint pincér rejtőzködik egy az oroszok által megszállott galíciai város szállodájában, megtudja, hogy az egyik vendég, akit neki kell kiszolgálni, az oroszok kémje, és éppen most nagyon fontos híreket hoz, amelyeket ha az orosz hadseregparancsnokkal közöl, alighanem meghiúsítja a mi hadseregünk valami döntő fontosságú tervét. A főhadnagy mint katona és mint magyar elhatározza, hogy megöli a kémet, mielőtt jelentését megtehetné. Egész úri lénye, erkölcse, humanitása tiltakozik a gyilkosság ellen – egész más dolog volt a harcban, fegyverrel a kezében előtte álló ellenséget ölni –, a terv végrehajtása rettenetes belső küzdelmébe kerül. Mégis megteszi, de erkölcsileg maga is elvérzik benne. Nem bír többé szabadulni a meggyilkolt ember tekintetétől, oda van lelki egyensúlya, emberi és katonai biztonsága – megtört, önmagába roskadt ember lesz belőle. Így megy haza, mikor a magyarok visszafoglalják – nagy részben az ő érdeméből – a várost, mégis némi reményével a meggyógyulásnak. Ezt a reményt egy nő odaadó, alázatos szerelme nyújtja feléje.

Az alapproblémát ugyanis egy szerelmi történettel szövi körül az író. A szálloda csinos fiatal szobalánya már előbből szereti a főhadnagyot, segíti elrejtőzésében, a gyilkosság elkövetése után ő az, aki megőrzi józan eszét és segít eltüntetni az áruló nyomokat. Sőt az életét is megmenti: mikor a főhadnagy-pincért vallatják, s ő nem tud számot adni, hol volt a gyilkosság elkövetésekor, magára vállalja, hogy nála töltötte az időt. Az orosz hadseregparancsnok, aki szerelmes bele, a szálloda úrnőjévé tette és nagyúri nővé ruházta fel, nagy mulató társaság előtt letépi róla ezért a ruhát dühében, és úgy űzi ki megbecstelenítő módon – a főhadnagy azonban megmenekül. S ugyancsak a leány az, aki a lelki harmónia visszanyerésének első reménysugarával enyhíti meg gyöttrődését. Alázatosan követi szerelmesét hazájába, mintegy szimbólumaképp a nem sokat tépelődő gyakorlati józan észnek az étellel való megbékülésnek.

E köré a történet köré a mozgalmas képek nagy sokaságát csoportosította az

⁹ Biró Lajos – ld. 1913/10, 49; 1914/24; 1919/12.

író. Az oroszok bevonulása a szállodába, az asszonyra éhes tisztok legyeskedése a szobalány körül, a hadseregpáncsnok, akinek megakad a női szépséget rég nélkülöző szeme a csinos lányon, az a különös álarcosbál, amely a háborús városban lejátsszik: tisztességes úri asszonyok kokottoknak adják ki magukat, hogy férjükkel lehessenek, mert a főparancsnok nem tűr meg a közelében hites feleséget, kokottok úri nőt játszanak; – az orosz katona szellemét illusztráló jelenetek: a háborúban cinikussá keseredett, az öldöklésbe belecsömörlött, szíve mélyén hívő orosz tiszt, aki néhány bibliai szótól megrendülve gyilkosnak vallja magát, a közkatoná, aki elvesztette a meggyőződését, és inkább hadbíróságilag agyonlövöti magát, semhogy még egyszer rohamra menjen, a színész, aki hazament parasztnak és tolsztoji prédikációkat mond a katonáknak, örökké a bibliát forgatja és egy szent ember szólamaival beszél részeg orosz tisztok előtt a gyilkosságról, hogy a magyar főhadnagyot magába szállásra és bűne megbűnhődésére készítse, a hadseregpáncsnok bálja, amely részeg orgiává válik s a dúsán felöltöztetett szobalány levétköztetésével ér tetőpontot, a magyarok diadalujjongó bevonulása oda, ahol még tegnap az oroszok grasszáltak. Mindez olyan dús, mozgalmas és érdekes levegőjét teremti meg a drámának, amely lehetetlen, hogy eltévessze hatását a nézőre. Az egészben sok a zsurnaliszta elem, ami emlékeztet azokra a fogalmakra, melyeket a hallomás után dolgozó haditudósítók adtak nekünk a háborúról, az orosz hadsereg állapotáról és stílusáról; az orosz alakok szemmel láthatólag orosz regényírók reminiszcenciái, de a siker szempontjából ez is inkább előnye a darabnak, mert ismerősen adja a dolgokat, úgy, ahogy az emberek túlnyomó részének a képzeletében élnek, nem kényszeríti őket eddigi tudomásaik revideálására. A színházi közönség kényelmes eszű, nem szereti a nagyon új, frappáns, zavarba ejtő dolgokat, legjobban azt szereti, ha a dolgokról való saját felfogását tükrözi vissza a színpad. S nem utolsó eleme a sikernek, hogy Biró néhány jelenetében valóságos tömegeket mozgat a színpadon, ami modern színdarabban mindinkább ritkasággá válik, s általában a romantikus dráma eszközeivel teszi dússá, változatossá és színessé mondanivalóját.

Ez a mondanivaló is rokonszenves ma mindenki előtt. Ma már mindenki többé-kevésbé háborúellenes, az egész világot minél jobban egy meleg pacifista hullám árasztja el. A közhangulatnak ebben az irányában mozog a darab is: a háborúval szemben azt az állásfoglalást hirdeti, amely ma általános, és egybeesik a humanitás kurzusával is. A háborús lelkesedés illúzióival szemben ma mindenütt visszakapta érvényét a tízparancsolat szava: ne ölj, s mindenki igazat ad Biró Gavorinjának, mikor a fejünkre olvassa Káin vétkét.

Az előadás a Magyar Színház színvonalán mozog. A két főszerepet, a szobalányt és a főhadnagyot *Fedák Sári*¹⁰ és *Törzs Jenő*¹¹ játsszák. Fedák Sári a maga stílusának megfelelően némi humoros alapszínnel keveri az alakot; a szobalányból nagyúri demi-monddá váló átalakulást mozdulatban, a díszes ruhák viselése mód-

¹⁰ Fedák Sári – ld. 1916/46.

¹¹ Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2, 10; 1914/12, 14; 1917/41; 1918/23.

jában jól játssza, de ott, ahol mélyebb lelki mozzanatok ábrázolásáról volna szó, talán kissé kelletnél is jobban egyszerűsíti a dolgát. Törzs, mint minden szerepében, ebben is intelligensen és megértően játssza a főhadnagy vívódásait; különösen a negyedik felvonásban találjuk kitűnőnek, a palástoló beszédben. A főhadnagy itt a régi ember hangján és szavaival, de az új ember érzésével beszél a szobalányhoz, mint huszár főhadnagy, és mint szobalányhoz, felülről, parancsoló módon, kurtán, de érezni az új érzést, amely benne uralkodó lett, és amelyet az úri gőgnek benne még lappangó maradványai nem tudnak teljesen elleplezni. A hangnak és az érzésnek ezt az ellentétét Törzs folyton éreztetni tudja. A többi színészek közül csak *Virányi Sándort* és *Vág Bélát* említhetjük elismeréssel. Szerencsére a két főszemélyen kívül nem elsőrendűen fontos a többi színészek játékművészete. A darab nem az egyes szerepeken fordul meg, hanem a változatos szituációkon, a mozgalmasságon, inkább a darab viszi a színészeket, mint a színészek a darabot.

Schöpflin Aladár

1918. 9. sz. március 3. 136.

Lengyel Menyhért: *Charlotte kisasszony* – a Nemzeti Színházban

Lengyel Menyhértről¹² úgy szoktak írni és beszélni, mint a színpadi technika ravasz és biztos számítású virtuózjáról, akinél ez a technika minden, s aki nem ismer semmiféle irodalmi vagy művészi skrupulust az egyedül üdvözítő kassza-sikerrel szemben. A *Tájfún*¹³ világsikere óta van elterjedve ez a vélekedés, s nyilván az a legfőbb oka, hogy a *Tájfún* csakugyan világsikert aratott. E sorok írója azonban mindig más véleményen volt: Lengyelen mindig azt látta, hogy egyszeri nagy sikerét kötelezőnek érzi arra, hogy valami többet, nagyobbat és komolyabbat adjon, valamit az életből, ami nem csupán színház, valamit, ami neki magának lelki élmény, s amit nézőire nézve is azzá akar tenni. A *Róza néni*¹⁴ és *A táncosnő*¹⁵ minden inkább, mint merőben technika és a közönség elámítására való spekuláció, s az előbbinek főleg technikai elszámításai miatt volt csak fél-sikere. A becsületes írói törekvést jó szívvel nem lehetett megtagadni Lengyeltől, s a kritika, amely sajtószerű módon őiránta jóval barátságosabb volt, mint a legtöbb más drámaíró iránt, tévesen tette őt a színpadi bűvészek skatulyájába. Most azonban, új darabjának, a *Charlotte kisasszonynak*¹⁶ előadása alkalmából, mintha fölengedett volna

¹² Lengyel Menyhért – ld. 1914/24; 1919/3.

¹³ Lengyel Menyhért: *Tájfún*. Budapest, Nyugat-kiadás, 1909. A berlini japánokról írt drámája hozta meg számára a világsikert, Budapesten 150, Berlinben 200 előadása volt egyfolytában, de játszották Párizsban, Torinóban, Mannheimben. A darabból 1917-ben némafilm is készült Lázár Lajos rendezésében.

¹⁴ Lengyel Menyhért: *Róza néni – vígjáték*. Budapest, Singer és Wolfner, 1913.

¹⁵ Lengyel Menyhért: *A táncosnő – színmű*. Budapest, Dick Manó kiadása, 1915.

¹⁶ Lengyel Menyhért: *Charlotte kisasszony – történelmi színmű*. Budapest, Athenaeum, 1918.

íránta a kritikusok szíve is: egy darabját se fogadták olyan túlnyomóan elismerő kommentárokkal, mint most ezt.

A darab ezt meg is érdemli, mert érdekes, szórakoztató, ízléssel és okossággal van írva, s emellett olyan levegőt próbál a színpadra hozni, amely mindenkinek rokonszenves: a napóleoni idők visszhangját a magyarokra, az utolsó nemesi fölkelés nagy nemzeti felbuzdulását. Jókai a *Névtelen vár*ban írta meg ezt a kort, és talán az ő regényének volt is némi hatása Lengyel darabjára. A történelmi háttér persze Lengyelnél sokkal kevesebb vonalú: néhány képet ad a múlt század eleji magyar városi életből, az inszurgens tisztek¹⁷ csoportjának tanácskozásán megmutatja az akkori magyarság három fő típusának – a lázadásra mindig kész kurucnak, a nemesi osztályérdek korlátoltságába beleragadt falusi úrnak és az okos, magyarságát lojalitásával kiegyeztetni tudó literátus magyarnak kissé sematikus körvonalait, s általuk a nemesi magyarság állásfoglalását Napóleonnal és csábító proklamációjával szemben. Néhány anekdotikus vonást kapunk az inszurgensek hadikészülődéséről is, körülbelül ennyi az egész korrajz. Néhány vonásnak bizonyos aktuális éle van: a háborús dolgok örök egyformaságát mutatja be, például az első felvonásban az úgynevezett háborús rémhírek terjedését. Olyan beszédeket hallunk itt, amelyeket nagyon jól ismerünk mi, háborús nemzedék.

Ami ezeken kívül a mese eleme, az inkább konvenció, mint élet. A kémnő, aki beleszeret abba a férfiba, akit kémkedése eszközévé tett s bajba sodort, olyan motívum, amelynek már nemcsak papiros-, hanem celluloid-íze is van a mozi-filmektől, amelyeken nem is egyszer láttuk. S ugyanilyen a becsületes, hívő, szerelemben hevülékeny katonatiszt is, aki naivul beleesik a kémnő hálójába. A két alaknak egymáshoz való viszonyába azonban vitt valami újat, önmagából valót az író, amikor Charlotte kisasszonyt körülveszi a rafinált párizsi kultúra parfümös, férficsábító levegőjével, s ezzel szédített el a magasabb kultúrára, finomabb életformákra vágyó magyar fiút, s viszont ennek a tiszta becsületességéből, naiv hitéből, egész morálisan értékeesebb valójából készíti az ilyet odahaza nem tapasztalt párizsi demimonde¹⁸ számára a szerelmi bájitalt. Mind a kettejüket az ejti meg, aminek a hiányát érzik, ebben van pszichológiai igazság. S a darab odáig is él elevenen, amíg ezt a motívumot fejleszti, amíg a francia leány és a magyar fiú szerelmét a tetőpontig exponálja. A továbbiak: hogy s mint juttatja francia fogságba a kémnő a fiatal inszurgent, hogyan vezeti az félre hamis adataival a francia generálist, hogyan retteg érte, s hogyan undorodik meg a saját tettétől Charlotte, hogy lövi agyon magát – ez már mindinkább csak teátrum.

Nagyon jó és igazán szeretetreméltó az első felvonás: az uzsonnára gyülekező nemes urak és asszonyok társasága, amint a háborúról beszélgetnek, re-

¹⁷ Inszurgens tisztek: az inszurrekcióban (nemesi felkelésben) résztvevők csoportja. Ennek a katonai intézménynek a gyökere az Aranybulláig megy vissza, mely úgy rendelkezett, hogy Magyarország megtámadása esetén a nemesek személyesen vonulnak hadba az uralkodó zászlaja alatt. Az utolsó inszurrekcióra 1809-ben, Napóleon ellen került sor.

¹⁸ demimonde (fr): félvilági

ménykednek, ijedeznek, tátott szájú hiszékenységgel hallgatják a kanonok híreit, magyarázatait, gyanús biztatásait, s amint a társaságba betoppan Charlotte kisasszony éppen abban a pillanatban, mikor a kanonok suttogva mint gyanús kémnőről beszél róla, amint elhárítja magáról a gyanút ügyes fellépéssel, színészkedő sértődöttséggel, legfőképp pedig lényének idegenszerű szeretetreméltóságával s egyszerű hallgatóihoz képest bonyolult és rafinált voltával – s amint aztán az öszszegyűlt nemes kisasszonyokat tanítja táncra, amíg az öregek ott vannak, a férfiakkal bánni tudás művészetére, amikor magukra maradnak – ebben valami olyat éreztünk, ami eddig Lengyel darabjaiban alig volt: lírát, meleget és igazat, sokkal erősebbet, mint a második felvonás heves szerelmi jeleneteiben.

A darab egészen *P. Márkus Emília*¹⁹ vállain nyugszik. Az ő gazdag skálájú művészete és elragadó asszonyi kultúrája mutatkozik meg újra Charlotte kétlakiságában: a kislányokkal való bájos jelenetekben éppúgy, mint a kémdráma viharoságaiban. Mellette meglehetősen háttérbe szorul *Beregi*,²⁰ aki az inszurgens tiszt ügyis kissé halavány alakját még jobban meghalványítja. *Hajdú*²¹ a maga kis epizód-szerepében kitűnő, és figyelemre méltó *Ághi Böske*²² is a szerelméért vergődő kis magyar lányka alakjában. *Csathó Kálmán*²³ megértéssel, sok ötlettel és ízléssel rendezte a darabot.

Schöpflin Aladár

1918. 12. sz. március 24. 180.

Gábor Andor: A princ – a Vígszínházban

Az igazi dráma olyan virág, amely az élet fájáról bimbózik és virágzik ki; gyökerei messze elnyúlnak a színpadról ismeretlen távolságokra, ahol az élet nagy rejtelmei sötétlenek. Csakhogy mint minden, ami igazán nemes és értékes a világon, az ilyen igazi dráma is nagyon ritka, kivételes emberek szívéből, kivételes alkalmakkor nő ki. A mai színházi nagyüzem, amely, mint minden nagy tőkét forgató gazdasági szervezet, folytonos és bő produkciót követel, nem tudna ilyen kivételes alkalmak kivételes szüleményeiből megélni. Fejlesztett tehát magának külön drámai műfajokat, amelyek alkalmasak az üzem táplálására, mert létrejövetelük nem kíván semmi kivételest, mindig számosan lehetnek, akikben megvannak azok az ügyességek, amelyek erre elegendők, s így az állandó termelés mindig biztosítva van. Sőt az állandó és tömeges fogyasztás is, mert az igazi nagy dolgok élvezéséhez nem mindig és nem mindenkinek van lelki koncentrációja; ez még a fogékonyak

¹⁹ P. Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/2, 49; 1914/22; 1918/18; 1919/5.

²⁰ Beregi Oszkár – ld. 1912/50; 1913/2, 41; 1917/44.

²¹ Hajdú József – ld. 1917/48; 1919/9.

²² Ághi Böske [Ághy Erzs] (1897–1948), színésznő, Ághy Sándor, neves vidéki színész lánya, Uray Tivadar felesége. 1916 és 1944 között a Nemzeti Színház társulatának tagja. 1918-ban kapott Farkas–Ratkó díjat. – Ld. még: 1919/32.

²³ Csathó Kálmán – ld. 1914/25; 1917/44; 1918/18.

számára is inkább a szellemi ünnepnapok dolga, míg az átlagos színpadi munka mindenkit elszórakoztat, még az egészen fogyatékos fogékonyságúakat is, és ha egy kis ízléssel van csinálva, nem okvetlenül taszítja vissza a finomabb igényűeket sem. Aki szórakozni akar, annak az illető szórakozóhelyhez kell alkalmaznia az igényeit.

Az ilyen színházi munka természetesen nem bírja el a szó szoros értelmében vett kritika szempontjait. Nem élet-valóságokkal dolgozik, hanem rekvizitumokkal, nem állít maga elé művészi célokat, hanem csak színházakat, nem invenció – új dolgok vagy új szemléleti módok kitalálása – sugallja, hanem az ismert és rég bevált motívumok ügyes kombinálásával és permutálásával igyekszik felkelteni az újdonság csalódását. Ha ügyesen, elmésen és némi ízléssel csinálja ezt a matematikai műveletet, akkor nem kívánhatunk tőle többet. Forgalmi árut kínál, nem művészi alkotást, s azt kell csak kívánni tőle, amit kínál. A poézis ideáljaihoz csak annyi a köze, mint a díszműáros bazárok áruinak Rodin műveéhez.

Gábor Andor, aki nagyon helyes ítéletű és okos író, bizonyára maga sem kívánta, mikor új darabját, *A princet* írta, hogy munkáját más szempontból ítéljék meg.²⁴ Ő sajtósági ökonómiával helyezkedett el az irodalomban. Vannak órái, amikor szép és emelkedett viszonyban van a múzsával – ilyenkor írja verseit. A nap többi részében aztán függetlenül a múzsától, mint a közönség szórakoztatója dolgozik, többé-kevésbé mulatságos kabarétréfákkal, kuplékkal és színdarabokkal. A verseiről lehet akármi nézetünk, elbírája a legkomolyabb kritikai mértéket is – egyéb dolgai többnyire többé-kevésbé kiesnek a komoly kritika hatásköréből. Új darabja is ez utóbbi kategóriába tartozik. Pszichológiai megvilágítást, lélekrajzot, társadalmi kritikát, életfilozófiát hiába keresnénk benne, semmiképpen sem emeli fel a nézőt a művészet magasságaiba, inkább ő maga száll alá a nézőtér színvonalára, a közönség közé, amely akkor mulat jól, ha a saját életfelfogását, erkölcsét és ízlését tárják elébe ügyesen mulattató formában.

A *princ* összes motívumai rég kipróbált színházi motívumok, amelyeknek a sok használattól elkopott az a kapcsolatuk is az étellel, ami valaha volt. A dúsgazdag zsidólány, akinek hercegi férjet szereznek szülei. (Itt mindössze az az újság, hogy a fiatal férj herceg. Eddig csak bárókat, grófokat szerepeltettek az írók.) A bankár-báró, akinek a pénze és friss hétágú koronája alatt mindig ott vakaródzik a parvenü, a hiú liba báróné, a csupa konvenció és merev forma öreg herceg, a naiv, tapasztalatlan kis herceg, a férfiakat ötös fogatban maga előtt hajtó hetéra színésznő. Mindezeket már úgy ismerjük, hogy szinte tegezni tudnók őket. Az originalitás a permutációban, ahogy ezeket az alakokat és sorokat az író keveri, egymással viszonyba hozza, s ahogy az egész színházi masinériát működteti. A herceg megvallja a nász estéjén menyasszonyának, hogy nem szereti, sőt a színésznőt szereti egy ostoba kisdiák veszekedett szerelmével. A kis hercegné bájos okosságával, menyasszonysága alatt feltámadt szerelmével és mindenekfelett bol-

²⁴ Gábor Andor – ld. 1912/46; 1914/20. *A princ*. Vígjáték három felvonásban. Budapest, Dick Manó kiadása, 1918.

dognak-lenni akarásával minden áron vissza akarja szerezni férjét, aki igazában még nem is férje. Ezért barátkozik a színésznővel, meghívja magához, beugratja hetéra-lelkének kitérésébe, hogy a csalódott princ őhozzá hajoljon. A többit, a hercegné felháborodott apjának és az öreg hercegnek az összeütközését, s ami még hátravan, játszva intézi el a végre boldoggá lett asszonyka. Mindez súlytalan, lényünkbe semmivel sem kapcsoló dolog, nem viszünk haza belőle semmit. De amíg néztük, nem mulattunk rosszul. Én legalább megvallom, egészen jól mulattam egyes részeken, sőt néhány jelenetben mintha az íróból is láttam volna egyet-mást felvillanni a sok ügyeskedés közben. A dialógus pedig határozottan jó, van benne verve, elmésség, az egymásba kapcsolódó szavakkal és szólammokkal való könnyű játék. Egészen véve a maga műfajában helytálló darab, a mai publikum tetszése szerint való. Gábor Andor tisztességesen szolgálta ki a maga közönségét.

Egy jó szerepet is adott: a hercegnéét, akit *Varsányi Irén*²⁵ játszik. Egészen neki való szerep, azokat a tulajdonságokat tételezi fel, melyek Varsányi Irénnek legjobb tulajdonságai: bájos szeretetreméltóságát, fölényes okosságát, diszkrét érzelmességét. Az első felvonás félig bohókás jeleneteiben, mit sem sejtő boldog várakozásában elragadó volt, jó ideje nem láttuk már ilyennek. A komolyabb tónusú második felvonásban, amikor az okosságot kell kifelé fordítani, mindig éreztetni tudta, hogy ez ugyanaz a bájos nő, akit az első felvonásban láttunk, csak másképp van felénk fordulva, mikor a darab legvégén ismét a szerelmes s boldog nőt fordítja felénk, ez olyan, mint egy kedves viszontlátás. *Hegedűs*²⁶ az öreg báró, *Fenyvessy*²⁷ az öreg herceg szerepében jól bevált, sokszor, de mindig szívesen látott erényeit mutatták meg ábrázoló művészetüknek. *Góth*²⁸ újabban erősebben hangsúlyozott komikus vénájával aratott sikert, *Góthné*²⁹ sem új a színésznő szerepe, amelyet kitűnően tud eljátszani. *Kertész Dezső*³⁰ is megállja helyét. A darab nem ad módot arra, hogy a színészek új dolgokat csináljanak, regiszterüket kiszélesítsék, de már ismert és kedvelt ábrázoló módjaik bemutatására annál jobb alkalmakat nyújt. Jó színészek könnyen és biztosan viszik sikerre az ilyen darabot.

Schöpflin Aladár

²⁵ Varsányi Irén – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/10, 12, 49; 1914/2, 8, 14; 1918/4.

²⁶ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/4, 18.

²⁷ Fenyvesi/Fenyvessy Emil – ld. 1905/4; 1912/44; 1913/49; 1914/14; 1918/4.

²⁸ Góth Sándor – ld. 1914/18; 1918/23, 42; 1919/17.

²⁹ Góthné Kertész Ella – ld. 1914/18; 1918/42; 1919/17.

³⁰ Kertész Dezső (1892–1965), színész, színházigazgató. 1915 és 1926 között megszakításokkal a Vígszínház tagja. Regisztrált bemutatóinak száma több mint harminc. Operett-színészként számos alkalommal volt Honthy Hanna partnere. 1938 és 1940 között a Royal Színház igazgatója volt. 1945-ben az igazolóbizottság örökre tiltotta a színpadtól, mert játszott az *Őrségváltás* című antiszemita produkcióban. (Egy zsidó tulajdonú gyárban játszódik, ahol a főszereplő [Páger Antal], a keresztény mérnök rájön arra, hogy munkálatói megpróbálják kijátszani a zsidótörvényeket.) Kertész felesége a zsidó származású Venetiáner, művésznevén Vaály Ilona volt. Kertész 1951-ben színpadra léphetett a Madách Színházban, majd a kecskeméti Katona József Színház tagja lett, utóbb pedig a József Attila Színházé.

1918. 13. sz. március 31. 198.

Színház. Megnyitó előadás a Várszínházban. Gróf Bánffy Miklós: Az erősebb

A budai Várszínház³¹ megnyitása körülbelül legnagyobb eseménye az idei színházi évnek, nemcsak azért, mert ezzel sok évig parlagon hevert új területe nyílik meg a színházi művészeteknek, hanem még inkább azért, mert a Nemzeti Színház terület-hódítását jelenti, munkakörének kiterjedését olyan térre, amelyet Rákóczi úti nagy épületében nem volt módja művelni. A kicsiny, kellemes, tradíciós hangulatú Várszínházban olyan finomabb és intimebb tónusú, választékos ízlésű darabokat készülnek előadni, amelyek nagy terjedelmű, hangos beszédet és zajos effektusokat kívánó épületben nem tudnának érvényre jutni. Nem úgy akarják csinálni a várszínházi előadásokat, mint régen, hogy ti. a Nemzeti Színház bevált darabjait viszik fel, s játsszák el a Vár közönségének, hanem külön műsort teremtenek, amely csakis a Várszínház műsora lesz, s legfeljebb egyes kivételes esetekben megy át egy-egy darab innen a Nemzeti Színházba. Akiket a színház mint művészi tényező komolyan érdekel, azok már rég szükségét érezték egy ilyen kamara-színháznak, s a Várszínház erre alighanem alkalmasabb, mint bármely külön e célra emelt új épület. Nézőtere kicsiny, intim és kedves, a régi budapesti építkezés egyik legszebb maradványa, megvan a saját hangulata, egy az építészetben a mainál szerencsésebb kor tradíciója él benne, a néző és a színpad közel kerülnek egymáshoz, könnyebben keletkezhetik a kettő között bizalmas hangulat, a halk szó is elhallatszik mindenüvé, a színészi mozdulat minden árnyalata érvényre jut. Mi igen jól éreztük magunkat benne.

A kis színházat az új célra átalakították *Lauber Dezső*³² műépítész vezetése alatt. Jó ízléssel alakították át, nem rontottak rajta, meghagyták a karakterét és hangulatát. Az újra festett nézőtér fehér és arany festése, a lócák párnáinak és a páholyok belsejének zöldesszürke színe kellemessé teszi az ott tartózkodást, csak

³¹ Várszínház: a karmeliták kolostorában kialakított színház. Először 1784-ben II. József alatt alakított (német) színházzá, tervezője Kempelen Farkas, a sakkautomata feltalálójának tervei alapján. (A környék akkor igen kicsiny volt, a lakosok száma Budán mindössze 23 ezer volt.) Az első magyar szó 1790-ben hangzott el, Kelemen László társulatától. Ekkoriban váltakoztak a német és a magyar előadások, inkább az előbbieik javára. 1807-től 1837-ig csak a magyar színjátszók birtokolták. 1870-ban a Nemzeti Színház kapja meg a játszóhelyet, majd több éven át vendégszereplések váltják egymást, tartottak itt operaelőadást, vidéki színházak is felléptek, miközben a Nemzeti Színház némely előadását is felvitték. 1917-ben gróf Bánffy Miklós renováltatta az épületet, a Nemzeti társulata mellett Janovics Jenő kolozsvári társulata is megjelenik itt. 1925-ben zárták be, színház történeti múzeummá akarták alakítani, de ez már nem történt meg. 1978-ban nyitották újra (amikor az összeolvasztott Déryné és 25. Színházaknak adott otthont), 2001-től Nemzeti Táncszínházként működött. 2016-tól kormányzati épületté, a miniszterelnök munkahelyévé alakítják.

³² Lauber Dezső (1879–1966), építész, all round sportember (atlétika, golf, kerékpár, tenisz), az 1908-as olimpia résztvevője, az athéni, a londoni és a stockholmi olimpia magyar csapatvezetője. Az 1924-es olimpia szellemi versenyében Hajós Alfréddel közös stadionterve második helyezést ért el.

a vasfüggöny festése rontja meg az egésznek a harmóniáját. A felújítás a múltnak, a tradíciónak Budapesten sajnos ritka tiszteletével történt.

*Szép Ernő*³³ finom versekben írt prológja után, melyben a szépség diadalát ünnepli a halál fölött, s melyet *Jászai Mari*,³⁴ *Paulay Erzsébet*³⁵ és *Bartos Gyula*³⁶ hatásonként adták elő, gróf *Bánffy Miklós*³⁷ *Az erősebb* című, hét képre osztott színművet mutatta be a színház, mintegy jelezve működésének irányát. Ez a darab nagy színházban csakugyan elveszett volna, éppen az érvényesült volna belőle hiányosan, ami benne lényeges és az írói tehetségből forrott ki, ellenben feltűnőbbekké lettek volna a hibái, s valószínűleg megzavarodott volna az egész tónusa.

Nem olyan darab, amely mindent felszínre hoz, ami benne van és hangosan figyelmeztet minden olyan elemére, amely hatással kínálkozik. Ellenkezőleg, ami a legjobb benne, az el van rejtve, azt ki kell belőle sejteni, az ember mindig úgy érzi, mintha olyan helyen járna, ahol a talaj alatt meleg források buzognak. Bánffynak, mint régebbi két darabjában, a *Naplegendában* és a *Nagyúrbán* is láttuk, igen erős érzéke van a földgölgök előkészítése, a várakozás felkeltése iránt, biztos kézzel tudja megteremteni azt a feszült hangulatot, amelyből aztán hatásosan kellene hogy ki pattanjon az, ami a darabban a lényeges. Új darabjában is, jóformán az első szótól kezdve fel van keltve a várakozás. Tisztában vagyunk vele, hogy a szereplőkben más, mélyebb dolgok rejlenek, mint amiket a jelenetek megmutatnak. Ez a kettősség a színpadon történő és a lelkek mélyében forró dolgok között a darab elején különös érdekességet ad az expozíciónak. Itt érezzük legjobban az írói tehetségét.

De már itt is figyelmeztet egy s más a tehetség kifejező erejének fogyatékoságaira. Nem számol eléggé azzal, mit lehet rábízni a néző sejtő-képességére, hangsúlyozottan s önmagát eláruló magyarázó szándékkal mutat rá a szereplők szájába adott szavakkal olyan dolgokra, melyeket a néző úgyis kitalálna magától is, máskor meg tulajdonképpen mondanivalója elvész egy a darab lelkével szerves kapcsolatban nem álló frazeológiába. Ezzel a darabba, amely igazsággal és művészi szándékkal van elgondolva, hamis hangok keverednek, idegen stílusokból eredő szimboliztikus beszédmód, amely bántóan ékelődik az író és a néző közé. Amint a darab előbbre halad, ez mind feltűnőbbé válik: a szereplők mindinkább nem azt mondják, amit az adott helyzetben mondaniuk kellene, hanem azt, amit az író hűvös kigondolással, Ibsen és Maeterlinck frazeológiájából vesz kölcsön a szájukba.

A tárgy a drámai östémák közül való: a szerelem és a becsület összeütközé-

³³ Szép Ernő – ld. 1914/24.

³⁴ Jászai Mari – ld. 1913/2; 1917/44; 1918/23, 48.

³⁵ Paulay Erzsébet (1886–[Valenza]1959), színésznő, Paulay Ede színigazgató lánya. Mint színésznő nem futotta ki magát. A próbákon remekelt, de lámpaláza rendre gyakran természetellenes beszédre készítette, nyilvános sikere így csak korlátozott volt. Mint magánembert azonban igen sokan szerették és becsülték. Második férje Olaszország budapesti követe, Vittorio Cerruti volt. Újbóli házasságkötésekor visszavonult. Diplomata-feleségként bejárta a világot. Szomorú Dezső 1917-ben elragadtatottan írt róla a *Nyugatban*. – Ld. még: 1918/18, 48; 1919/9, 21.

³⁶ Bartos/Barthos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/18; 1919/5, 9, 21.

³⁷ Gróf Bánffy Miklós – ld. 1913/2, 24.

se, amelyben a szerelem kap igazságot. A tüdőbajos és különben is gyermekesen gyöngye Imre gróf felesége és sokkal idősebb, hatalmasabb, különb bátyja között lobog fel a szerelem, rettenetesen küzdenek ellene, s ez a küzdelem a darab tartalma. Amíg szavaikkal küzdenek a bűnre csábító vágy ellen, mindig szemük elé tartják a beteg, szánalomra méltó férjet, a bűn rettenetességét, amelyre a szenvedély hajtja őket, lelkileg mind közelebb jutnak a bűnhöz és egymáshoz. Az akaratnak és a vágnak ez a lépésröllépésre való tusakodása, s az ebből kerekedő feszültség, amely eleinte inkább a színpadi cselekvés mögött érik, s csak lassankint jut mind előbbre, a darab ereje, ami érték van benne, az nagyobbára ennek megcsinálásából alakul ki. Ebben mutatkozik meg az író kétségtelen tehetsége. Viszont egész primitív elvétései is vannak: így a fiatal grófné alakja, akiben az író nyilván a női természetnek a szerelemmel szemben való nagyobb gyöngeségét akarta ábrázolni, a Julián gróffal való jelenetek nagy részében csaknem egy érzéki hisztérika színében tűnik fel. Az ötödik képtől kezdve pedig mintha az írónak kifogyott volna a lélegzete, a jelenetek nagyrészt a konvenció és az irodalmi reminiszenciák sínjén jutnak el a végső kompromisszumig.

Az előadásban elsősorban *Alszeghy Irmát*³⁸ kell említenünk. A csípős nyelvű vénkisasszony grófnő szerepét a beszéd s a mozgás páratlan művészetével játssza, s a harmadik kép nagy jelenetében a szenvedéseken megtisztult asszonyi bölcsesség megragadó hangján szólaltatja meg. *Ódry*,³⁹ *Várady Aranka*⁴⁰ ismert tulajdonságait érvényesítik, a fiatal *Uray*⁴¹ igen kitűnő tehetség jeleit adja, s *Pethes*⁴² remekbe csinál meg egy komornyik-alakot.

Schöpflin Aladár

³⁸ Alszeghy Irma (1864–1945), színésznő. Húszévesen lett a Nemzeti Színház tagja, majd örökös tagja. Blaha Lujza árnyékában, az ő szerepkörének átvételére odavitt fiatal nemzedék (Hegy Aranka, Küry Klára, Pálamy Ilka) egyik színésznője. Császár Imre színész felesége. – Ld. még: 1919/32.

³⁹ Ódry Árpád – ld. 1912/44; 1914/18; 1917/44; 1918/15; 1919/21.

⁴⁰ Várady/Várad Aranka – 1912/50; 1913/10, 41; 1914/16; 1918/4, 15, 19.

⁴¹ Uray Tivadar (1895–1962), színész. 1917 és 1948 között – megszakításokkal – a Nemzeti Színház tagja. Nagy jellemábrázoló tehetségű, sokoldalú művészegyenység volt. Elegáns fellépés, tiszta beszéd, biztos stílusérzék jellemezte. Harmonikus belső magatartása miatt a szerelmes hőstől a tragikus szerepekig minden alakítását hitelesen tudta megformálni. A szakma dicsérte komédiázó képességét, ironikus emberségét, a tragikomikus helyzetek iránti érzékenységét. Később inkább filozofikus mélységű, intellektuálisabb készsége, sőt robbanásokat sejtető feszültségábrázoló ereje került előtérbe. Filmszínészként sok felvétele őrzi játékát. 1955-ben Kossuth-díjat kapott. – Ld. még: 1918/15.

⁴² Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/15, 48; 1919/9, 21.

1918. 15. sz. április 14. 229.

Szomory Dezső: II. József császár – a Nemzeti Színházban

Szomory Dezső⁴³ nagy történelmi drámája egészen más mértékekkel mérendő, mint a ma divatos és sikereket arató drámai művek túlnyomó része. Ez nem az az ügyes, könnyű, felületesen szórakoztató munka, mint amelyeneket színpadja-inkon megszoktunk – hatalmas írói erőfeszítés és nagy ábrázoló lendület eredménye, amelyben poétai erő, a témával való kemény birkózás, szárnyaló pátosz és művészi megelevenítő képesség mutatja, hogy az író belefektette drámájába mindazt, ami képesség és erő adatott neki. Szomoryt stílusának és mondanivalóinak különösségéért sok támadás érte és éri;⁴⁴ a II. József előadásán azonban lehetetlen nem nézni tisztelettel és becsüléssel, amit csinált.

Mária Terézia és Mária Antoinette után a *Habsburg-trilógia* harmadik tagjával a Habsburg-ház legérdekesebb egyéniségét, II. Józsefet ragadta meg az író, a haladás barátját, az aufklárista császárt, aki csupa jó és nagy dolgokat akart: vallási türelmet, jobbágyfelszabadítást, avult előítéletek és századok szentesítette igazságtalanságok lerombolását, egy új világ alapítását a régi helyén, olyan új világét, amelyben egyforma jól érezhesse magát a birodalom minden polgára. Mindebben azonban van egy mély tragikai ellentmondás: amit a császár akart, az lényegében a szabadság, de ahogyan akarta, az zsarnoki önkény. Ez az ellentmondás végigvonul minden cselekedetén, azon kezdve, hogy ő, a tradíciók és születési jogok ellensége, maga is tradíciók és születés előjogán ül a trónon, s pusztá császári akarataival akar lerombolni olyan dolgokat, amelyek ugyanabból az erkölcsi és történelmi forrásból fakadnak, mint az ő császári akaratahoz való joga. Így kerül szembe olyan erővel, amelyek nemcsak hatalmat állítanak az ő hatalma ellen, hanem igazságot is az ő igazságával szemben.

Ez a történelmi köztudat II. Józsefje és ezt a képet festette drámája alá Szomory. Ebből fejtette ki a császár emberi alakját: a boldogtalan emberét, akinek balul üt ki minden jó szándéka, bajokat tornyosít minden nyilvánvalóan helyes eszméje, s aki egyedül marad önmagával, az egész emberiségért dobogó nagy szívével, amely csak haragot és gyűlöletet támaszt ellene mindenkinben, ő az, aki mindenkit egyformán akar szeretni, s akit nem szeret senki – a férfiak nyílt ellenzékben állnak vele szemben, az asszonyok kijátsszák. Ahogy Szomory a császár alakját beállítja, abban megkapó szomorúság van. Az író mélyen együtt érez alakjával, megérti és megérteti, s velünk, nézőivel is meg tudja értetni.

⁴³ Szomory Dezső – ld. 1913/49; 1914/24; 1918/42.

⁴⁴ Utalás arra, hogy 1908-ban pornográfiával vádolták meg az író, le is tartóztatták *Balog Tuta* című, a *Fidibuszban* közölt regénye miatt. A következő évben felmentették. Az újabb támadási „ciklus” az 1910-es évhez kötődik, amikor Andor József (aki korábban szerzetes volt, ettől az évtől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alkalmazottja) a katolikus *Élet* című lapban a *Nyugat* könyvei ellen kelt ki, elsősorban Heltai Jenő és Szomory Dezső ellen. 1914-ban pedig a volt Eötvös-kollégista, Horváth János irodalomtörténész bírálta a „szomorzymusokat”, melyeket nem tartott méltónak a Nemzeti Színház színpadára (*Magyar Nyelv*, 1914/2. 88–89.).

Sajátságos dolog: a dráma túlnyomó része nem más, mint politikai disputa: József disputál a pápával, a magyar főurakkal, ismét a magyar urakkal, önmagával, Kaunitzcal, mindig politikai dolgokról, melyek ma már történelmi, aktualitásukat veszítettek, formális beszédek mondanak a színpadon, alig történik más, mint beszédek. Cselekvény csaknem semmi – és a dolog mégis izgatón érdekes, mindenki ott van egész figyelmével a színpadon. Aki előre megkonstruált szabályok szempontjaihoz méri Szomory darabját, az joggal mondhatja róla, hogy nem dráma – szívünk megrendülése, fantáziánk kigyulladására mégis azt mutatja, hogy szemünk előtt dráma folyt le, a javából. Íme, itt a dráma nem a színpadon játszik le, hanem a néző lelkében. S a drámának ez a transzponálása az író legnagyobb teljesítménye. Ezt azzal a hatalmas beszélő erejű belső tűzzel érte el az író, amely darabját mindvégig betölti. A belső izzás Szomorynak legerősebb megkülönböztető jele novelláiban is, ez teszi írását feszültté, túlfűtötté, ez deformálja benne a világ képeit és még magát a nyelvet is. De amíg novelláiban gyakran úgy érezzük, hogy ez az izzás túl könnyű fűtőanyagot táplálkozik, ebben a drámájában az, ami izzik, méltó az izzás hőfokához. Ebből táplálkozik a dikció, amelyhez foghatóan lendületeset, szárnyaló pátoszút a színpadról rég nem hallottunk. S ez a tűz színesíti meg a darab képeit is. A képhatás Szomory legerősebb és legjellemzőbb drámai eszköze: darabjának csaknem minden jelenete feledhetetlen szépségű kép – itt érezzük, hogy az író nem gondolta, hanem látta, a vízió erejével, jeleneteit. A színpadi rendezésnek – *Ivánfi Jenő*⁴⁵ megértő és fáradságos művészi munkájának – legnagyobb érdeme, hogy ezeket a képeket a költő elképzeléséhez méltóan tudta láttatni.

Az egész előadás színjátzó művészetünk olyan teljesítménye, melyre büszkék lehetünk. *Ódry Árpád*⁴⁶ még sohasem mutatkozott olyan minden nehéz feladatra hivatott művészeknek, mint II. József szerepében. Roppant nehéz szerep, folyton a színpadon van, rengeteget beszél, az alak rendkívül komplex, ellentétekből összeszövődött. A többieknek sem könnyű a szerepük: az összes alakok inkább perszonifikációk, arra valók, hogy megszemélyesítsék a II. József akarata elleni ellenállást. Mindazáltal a színészek, *Csillag Teréz*,⁴⁷ *Várady Aranka*,⁴⁸ *Pethes*,⁴⁹ *Gál*,⁵⁰ *Somlay*,⁵¹ a fiatal *Uray*⁵² s a többiek is mind hozzájárultak a maguk művészetével a darab sikeréhez.

Schöpflin Aladár

⁴⁵ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 18.

⁴⁶ Ódry Árpád – ld. 1912/44; 1914/18; 1917/44; 1918/13; 1919/21.

⁴⁷ Csillag Teréz – ld. 1914/8, 14.

⁴⁸ Várady/Várad Aranka – ld. 1912/50; 1913/10, 41; 1914/16; 1918/4, 13, 19.

⁴⁹ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 48; 1919/9, 21.

⁵⁰ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14, 22; 1919/9, 23, 32.

⁵¹ Somlay Artúr – ld. 1913/10, 12; 1917/38, 44.

⁵² Uray Tivadar – ld. 1918/13.

1918. 18. sz. május 5. 276.

Felújított régi darabok a Nemzeti Színházban;

Pierre Louÿs és Frondaie: Az asszony és a bábu – a Vígszínházban

A nagy premierek zajos ünnepei közben a Nemzeti Színház intimebb, halkabb, de rendszerint nemesebb ünnepnapokat is rendez: felújít néhány régi szép darabot, a világirodalom olyan kincseit, amelyeket újra meg újra szívesen látunk, s amelyek sokkal hálásabb alkalmakat adnak a színész művészetének a maga kifejtésére, mint a legtöbb modern darab. Különösen az utóbbi szempontból van fontossága az ilyen felújításoknak. A modern színműírás, mióta a színházüzem egészen kapitalisztikus alapra rendezkedett be, s a befektetett nagy tőkének mennél dúsbabb kamatozását tartja a fődolognak, tartalom, elmélyedés, a művészi árnyalás gazdagsága dolgában nagyon elsekélyesedett, a finoman részletező lélekrajz helyét mindinkább néhány, fővonalként sematikus megrajzolt, s élesen megvilágított, alapjában véve azonban mélység nélküli ábrázolása foglalta el, s a poétai elem mindinkább hátraszorult benne a lármás hatások s a kevésbé finom fülűek számára is megközelíthető olcsó izgalmak mögé. Ebben a helyzetben a színész művészetét is, kellő táplálék híján, az elsekélyesedés veszedelme fenyegeti, igazi ábrázolás helyett a konvencionális szerepjátszás megszokása. Felfrissülés és gazdagodás neki, ha néha visszafordulhat a régi, termékenyebb idők emberségben dúsbabb alakjaihoz, és a poéta szava is megcsendülhet ajkain.

Két ilyen felújítás volt a Nemzeti Színházban a legutóbbi időben. Az egyik Molière *A fősvényét* mutatta be Csathó Kálmán⁵³ új rendezésében és új szereposztással. Molière-hez szép sikerei fűződnek a színháznak, de újabb időben kissé háttérbe szorult Shakespeare, Ibsen és a modern francia dráma mellett, s irodalmunkra is kevesebb hatása volt, mint ezeknek. Pedig a pontos és penetráló lélekrajz és a vígjátéki forma legjobb iskolája mégis ő, s a színészi jellemábrázolásnak is legjobb alkalmait nyújtja. *A fősvény* különösen, a vígjátéki nagy stílus utolérhetetlen remeke s a színészi intelligencia legbiztosabb próbája. A címszerepben Bartos Gyula⁵⁴ kapott végre annyi becsületesen megjátszott epizódszerep után egy nagy, képességei teljes kifejtésére alkalmat adó szerepet, amelyben eddig is ismert jó tulajdonságai mellett újakat is volt alkalma revelálnia: az ábrázolás finomabb árnyalására, az alak egységes s összefogott megalakítására s a dikció kiélezettségére való képességeiért mindig a színház leghasznosabb tagjai egyikének tartottuk, most azonban nem mindennapi készségű és komoly ambíciójú jellemszínészt ismerünk meg benne.

A másik felújítás a XVII. századbéli spanyol Moreto⁵⁵ egykor igen sokat és nagy sikerrel játszott, de több mint egy évtized óta a műsorról lekerült finom vígjátékát,

⁵³ Csathó Kálmán – ld. 1914/25; 1917/44; 1918/9.

⁵⁴ Bartos/Barthos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/13; 1919/5, 9, 21.

⁵⁵ Agustín Moreto (1618–1669), spanyol író. Az ún. „aranykor” egyik szerzője, azaz Calderón iskolájához sorolja az irodalomtörténet.

a *Közönyt közönnyel* címűt hozta vissza a színpadra. A spanyol dráma, főleg a vígjáték kincsesbányája még jórészt kiaknázatlan a mi számunkra, sem színházaink, sem fordítóink nem merítettek eleget belőle. Calderon⁵⁶ és Lope de Vega⁵⁷ mellett az egy Moretót volt alkalmunk megismerni, őt is csak ez egy darabjából. Igazi költője a színpadnak, finom, elegáns és fölényes, az emberi indulatokkal és emberi gyarlóságokkal bájosan játszó jókedv, szatíra, lírai hangulat, elmésség van benne, s a maga egyszerűségében is kristálytiszta formaművészete komplexebb a legtöbb modern drámaíró mesterségesen rejtelmessé tett pózainál. Kitűnő alkalmakat ad a rendezőnek ötletessége, a színpadi finomságok iránti érzék kifejtésére, s a stílusban összehangolt, egységessé és hatásossá tett összjáték produkálására. *Ivánfi Jenő*⁵⁸ élt is a jó alkalmakkal. Szellemesen, megértően, aprólékos művészi gonddal vezeti az előadást, s amit a színpadon ad, az valóban kiváló művészi munka. A darab fő női szerepében, melyet egykor *Márkus Emília*⁵⁹ játszott, most *Paulay Erzsébet*⁶⁰ mutatta meg erősen fejlődő tehetségét. Főleg szeretetreméltó asszonyi okosságát és a magyar vers művészi elmondásában való kiválóságát. *Győry Vilmos*⁶¹ kissé avatag, de még mindig szép szavai hatással gyöngyöznek a művésznő ajkáról. A többi szereplők is méltók hozzá – ezen előadás a Nemzeti Színház szép hagyományait újítja meg.

A nyárelő felé haladva a Vígszínház egy új francia darabot mutatott be, *Az asszony meg a bábu* címűt, melyet Pierre Louÿs⁶² *La femme et le pantin* című regényéből egy Frondaie⁶³ nevű, egyébként előttünk ismeretlen francia dolgozott át színpadra. Pierre Louÿs minden regényének értékét – amely különben egyáltalán nem tartozik az elsőrendű értékek közé – a megírás rafinált és színgazdag művészete adja meg; mondanivalójuk akár az írónak az életről való filozófiáját, akár az élet bemutatott képeinek tartalmát illetőleg, nem sok és nem súlyos. A veszekedett szerelem, amely át meg át van szövődve a beteg idegrendszer abnormalitásaival, jóformán az egyedüli, amit a nemrég igen divatos francia közölni tud velünk, s ezt is igazi mélység, emberibb távlatok nélkül, kissé sekély és üres művészkedéssel. A színpadon éppen az esik el, ami a regény java volt: az előadás művészete, s csak az üresség és a mesterkedés marad. A darab rettenetesen nem igaz, csupa hazugság, csinálmány és kellemetlen affektáció. A sevillai szivargyári

⁵⁶ Pedro Calderón de la Barca (1600–1681), spanyol költő és drámaíró. Mintegy 120 drámája ismert, munkássága a Lope de Vega kialakította drámaforma továbbfejlesztése.

⁵⁷ Lope de Vega (1562–1635), spanyol költő és drámaíró, a barokk legnagyobb nemzeti képviselője hazájában. Mintegy 1800 (!) darabja, jelenete ismert, ebből 500 jelent meg nyomtatásban.

⁵⁸ Ivánfi Jenő – ld. 1912/50; 1913/2, 41, 49; 1914/25; 1917/44; 1918/4, 15.

⁵⁹ Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/2, 49; 1914/22; 1918/9; 1919/5.

⁶⁰ Paulay Erzsébet – ld. 1918/13, 48; 1919/9, 21.

⁶¹ Győry Vilmos (1838–1885), evangélikus lelkész, teológus, író, fordító (pl. Shakespeare, Molière, Calderon, Moreto, Cervantes), akadémikus.

⁶² Pierre Louÿs (1870–1925), francia író, akit Oscar Wilde a francia próza egyik nagymesterének tartott, mint ezt Szini Gyula idézi a darabról Schöpfunglivel párhuzamosan megjelent kritikájában, a *Nyugatban* (1918/9).

⁶³ Pierre Frondaie (1884–1948), francia költő, regényíró és színműszerző.

leány, akibe beleszeret az öregedő nagyúr, s aki minduntalan hozzásimul imádójához, hogy azután többé-kevésbé válogatott kínzásokkal taszítsa el magától, megalázza önmaga és a világ előtt, csupa perverzitásból – éppoly kevésbé érdekes alak, mint a spanyol milliomos, aki ezért a nőért kegyetlenül elküldi magától régi hű szerelmét, utánamegy a lánynak a ronda matrózkorcsmába, ahol az a söpredek mulattatására táncol, fényes palotát bérel neki, amelynek rácsos ajtaját a lány becsukja az orra elől, és a rácson belül az imádó szemeláttára csókolózik egy paraszt suhancsal. A leányt vércsének kellene látnunk, de csak liba, a férfi pedig nem szenvedélytől fölemésztett boldogtalan ember, hanem közönséges fajankó. Nem igaz, amit a darabban a cím magyarázására mondanak, hogy a nő rángatja érzékisége fonálán az embert, ahova akarja – itt a fonál eleitől végig az író kezében van, s rajta táncol a férfi és nő egyaránt. Egy pillanatig sem volt illúziónk a darab iránt, egy emberi igaz mozdulatot nem láttunk benne. Csodálnók, mért kellett ezt a darabot előadni, ha nem tudnók, hogy a legtapasztaltabb és legjobb érzékű színházi vezetőség is áldozatául eshetik a legközönségesebb tévedéseknek. Az előadás is alatta áll a vígszínházi előadások átlagos színvonalának – talán a színészeknek sem tetszett a darab, azért játszanak tehetségükön alul. *Hegedűs*⁶⁴ kissé lanyhán fogja meg a dolgát, ami ezzel a kitűnő művésszel néha megesik. *Gombaszögi Frida*⁶⁵ minden erejét kifejti, de hatástalan marad még a táncjelenete is, amelyért a darab írva van. A színpadon épített parányi kis színpad túlságos nagynak mutatja be a művésznő pompás fizikumának arányait. Ebben a pontban a rendezés is hozzájárult a darab balsikeréhez.

Schöpflin Aladár

1918. 19. sz. május 12. 292.

Hevesi Sándor: Görögtűz – a Nemzeti Színházban

Hevesi Sándor legkiválóbb színházi embereink egyike.⁶⁶ Az egyetlen közöttük, aki a színházi gyakorlatot igen beható és széles tudományos készültséggel műveli. Ebben a tekintetben színházi kultúránk benne emelkedik legmagasabb színvonalra.

⁶⁴ Hegedűs Gyula – ld. 1905/4; 1908/3; 1912/44; 1913/10; 1914/8, 14; 1918/4, 12.

⁶⁵ Gombaszögi Frida – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/12, 16, 19; 1919/2.

⁶⁶ Hevesi [Hoffmann] Sándor (1873–1939), színigazgató. Jogi és filozófiai doktorátussal rendelkezett. 1896-ban jelent meg első munkája, a *Dráma és színpad*. Reáliskolai tanár volt, mikor Beöthy László meghívta a Nemzeti Színházhoz rendezőnek. A Thália Társaság kísérleteinek kezdeményezője és motorja volt, majd visszatért a Nemzeti Színházba, ahol korszakos rendező lett. Bánffy Miklós intendatúrája alatt az Operaház főrendezője lett és nagy hatással modernizálta az operajátszást, 22 operát rendezett, illetve rendezett át, számosat újrarendezett. 1923-tól lett a Nemzeti Színház igazgatója. Könyveket írt munkájáról (*Az előadás művészete; A színjátszás művészete; Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*). Eredeti darabokat is írt, dramatizálta a klasszikus Jókai-regényeket. „Működése a magyar színházi kultúra legjelentősebb fejezete az utóbbi negyedszázadban” – írta róla Schöpflin Aladár a *Magyar színművészeti lexikon* szócikkében. – Ld. még: 1918/23; 1919/9.

Dramaturgiai munkáival annak idején a rövid életű, de nem csekély eredményeket elért Thália-társulat vezetésével igen sok, nálunk addig ismeretlen eszmét és szempontot propagált és vitt be a művelt emberek tudatába, s ezzel megtermékenyítette és magasabb színvonalra emelte a magyar színházi ízlést, a közönség és az írók gondolkodását. Rendezői tevékenysége, melyet évek sora óta a Nemzeti Színháznál, s egy ideig az Operaháznál is kifejtett, példája a szolid, komoly, a gyakorlati kívánalmakkal és a művészi ízléssel egyformán számoló művész-munkának, s ami sikereket a közelmúlt években a Nemzeti Színház elért, azokból Hevesi Sándor igen tetemes részt kívánhat magának. Semmi sem érthetőbb, minthogy a teória ilyen kiváló emberét, aki emellett egész testével benne él a színházban, erősen izgatja a pozitív művészi alkotás vágya is, hogy az olyan embernél, aki egy fél életet töltött el drámai művek tudományos vizsgálatával s színpadi életre juttatásával, végre is felmerül az a szükségérzet, hogy kipróbálja, mennyiben képes ő maga is valami olyat produkálni, ami a művészet eszközeivel elevenedik meg a színpadon. Ebből a szükségérzetből erednek Hevesi darabjai. Eddig három darabját ismertük, mind a három figyelemreméltó s drámaírásunk jobb színvonalából való munka, melyek közül legalább egy igen tisztességes színházi sikert is aratott. Negyedik darabja, a *Görögtűz* című vígjáték most került színre a Nemzeti Színházban.

Az író azt a levegőt vette tollára, amely legközelebb esik hozzá: a színházi miliőt, azt a különös emberfajtát, amely a színházak körül forog. Színészek, színésznők, színházi férj, drámai költő szerepel a darabban, néhány olyan alak, amilyeneket mindig ott látunk ténferegni a színpadok tájékán, anélkül, hogy bárki is tudná, mit keresnek tulajdonképpen ott. Szakmabeli nyelven szólva, civil – vagyis olyan ember, akinek semmi köze a színházhoz – csak egy van, de ez az egy képviseli az egész többi világot, a színházi szemponttal szemben az összes emberi szempontokat. Mert a művészet és az emberi vágyak és szükségek súrlódása a darab tulajdonképpeni témája. A színésznő, aki asszonymnak is kiváló, szerelemre, boldogságra és boldogításra termett, s érzi is a vágyat minderre, de a művészet démona elállja az oda vezető utat, nem bírja, nem akarja a művészetet feláldozni asszonyi vágyainak. Erre kell a férfi, aki fölényes okossággal, ravaszkodással, pszichológiai stratégiával és mindenekfelett férfiúi kiválóságával legyőzi a démont, és rávezeti a színésznőt a maga asszonyi életére.

Mindez sok ötlettel, elmésséggel, ízléssel és intelligenciával folyik le előttünk a színpadon. Maga az alaprajz is, hogy a férfi elterjeszti a színésznővel való eljegyzése álhírét, s ennek a hírnek a környezetére való hatásában mutatja meg, mint valami tükörben, a színésznői élet visszáját – színpadi ötletnek, ha nem is egészen új, de hatásos és igen jó helyzeteket teremtő. Az alakok: az öregedő, cinikus és mindent jó szívvel megértő anyaszínésznő, az operaénekesnő férje, aki felesége hangjáért való rettegésében nem ér rá arra, hogy ember és férj legyen, az affektált hősszerelmes és az orcátlan színházi újságíró, kontúrban jól megrajzolt alakok. A dialógus némely jelenetben rendkívül elmés, jó francia iskolára valló, amennyiben a darabnak van hatása, elsősorban ennek köszönheti. Mindez azonban jól

van gondolva, de már kevésbé jól megcsinálva. Az elevenítő lehetet nem bírta az író belevinni a darabba. A jól kiesztelt bonyodalom nem győz meg arról, ami a célja volna, a jól meglátott alakok csak konstruálva vannak, de élni csak egy-egy pillanatra élnek, s a dialógus is nem a cselekvényből, az alakokból nő ki, hanem a szerző aggatja rájuk. A teremtő géniusz nincs meg a darabban. Mindaz, ami gondolkodás és kiszámítás dolga, igen jó benne, amit azonban csak az írói ösztön, az akarástól független sugallat adhat meg, abból alig van valami. Az író maga mondja, hogy nem akart egyebet, mint mulattatni a közönséget, ez egy-egy alakkal, egy-egy jelenetben sikerül is neki, a darab a maga egészében mégsem elégít ki.

A szereposztás sem szerencsés. A főszereplők, *Várady Aranka*⁶⁷ és *Lugosi Béla*⁶⁸ nincsenek a helyükön. Az előbbi mindenképpen intelligens játéka mellett sem tud a színésznő művészi és asszonyi kiválóságáról meggyőzni, az utóbbi elegáns és kellemes színpadai alak, de nyoma sincs játékában annak a fölényes intelligenciának, amelyet a szerep megkíván. *Ligeti Juliskának*⁶⁹ szerencsétlenségére jutott az énekesnő szerepe. *Rákosi Szidi*⁷⁰ mellett, aki az előadás legjobb részeit produkálja teljes megértéssel, az elhitézés rendkívüli művészetével, *Kiss Irén*⁷¹ ad jól megrajzolt és következetesen végigjátszott komikus alakot.

Schöpflin Aladár

⁶⁷ Várady/Várad Aranka – ld. 1912/50; 1913/10, 41; 1914/16; 1918/4, 13, 15.

⁶⁸ Lugosi [Blaskó] Béla (1882–[Los Angeles]1956), színész. Tehetős bankárcsalád gyermeke, korán elsőkik hazulról. Szabadkán, Temesváron, Debrecenben és Szegeden játszott. 1911-ben mutatkozott be Budapesten az *Anna Karenina* Vronszkij grófjának szerepében. 1913-tól a Nemzeti Színház társulatánál dolgozik. 1917-től Olt Arisztid néven filmszínész is. A világháború alatt frontszolgálaton volt. A Tanácsköztársaság alatt a színész-szakszervezetben működik, pályája így megfeneklik, és emigrálni kényszerül. 1923-ban játszik először amerikai anyanyelvű közönség előtt. 1927-ben játssza először Drakula szerepét, majd további 261 előadáson át. 1931-ben Hollywood filmet készít a Bram Stoker-darabból, s Lugosi világhírre tesz szert. Horror-szerepek sokaságát (pl. A Morgue utcai kettős gyilkosság ; Frankenstein-sorozat stb.) játszotta el, de Greta Garbo mellett is feltűnt a *Ninotschka* című filmben, amelyet Lengyel Menyhért írt, és amelyet Ernst Lubitsch rendezett. Több mint 120 filmben játszott, többnyire főszerepet, de ezek nagy része megsemmisült.

⁶⁹ Ligeti [Weichand] Juliska; Dezső Józsefné] (1877–1945), színésznő. Színiakadémiai növendékként külön bekezdést szenteltek neki a *Fővárosi Lapok*ban: „Talán ő lesz az a naiva, akit nagy idő óta keresünk, aki a naiv elemet, tiszta bájt nem csucsorodó ajkon, hanem a *lényében* hordja. Finom, diszkrét és mégis agilis és szeretetreméltó.” A Nemzeti Színház rögtön szerződtette, s haláláig a társulat tagja volt. Gárdonyi-színésznő lett belőle, tehetségét Blaha Lujzáéhoz hasonlították. Elnyerte a Farkas–Ratkó díjat, az örökös tagságot és a Színház aranygyűrűjét. Több filmben is szerepelt. – Ld. még: 1918/40.

⁷⁰ Rákosi Szidi – ld. 1912/44; 1917/38.

⁷¹ Kiss Irén (1869–1942), színésznő. 1905-ben került a fővárosba, először a Vígszínházhoz, majd 1922-ben átszerződött a Nemzeti Színházhoz. „Aranyos kedélyű művésznő, ötleteinek virágfakadása nem hervadt el az új talajon sem, Kiss Irén a Nemzeti Színházban is megmaradt az, aki a Vígszínházban volt: a mulattatás adományának kincshordozója, gondűzője a szomorú idők minden bánatának” – jellemzi a *Magyar színművészeti lexikon*.

1918. 23. sz. június 9. 356.

**A kőszívű ember fiai. Két részben, Jókai regényéből átalakította Hevesi Sándor – a Magyar Színházban;
Boldogság. Színmű három felvonásban, írta Drasche-Lázár Alfréd – a Vígszínházban**

A magyar irodalom egész múltjából Jókai az egyetlen, aki még ma is a nagy tömegek olvasmánya. Többi nagy költőink az iskoláéi és az irodalmilag műveltek csekély kisebbségéi. Jókai mindenkié, aki olvasni tud. Mindenekfelett pedig a fiatalságé, amelyet ellenállhatatlan erővel vonz hozzá idealizmusa, mesemondó zsenialitása, fellengző pátosza és elbájoló humora, s az az elmúlt és félig múlt magyar világ, amelynek képeit ő mentette meg az elfeledéstől. Jókainak ma minden magyar költőt felülmúló művelődéstörténeti fontossága, hogy a múlt század közepének magyar életét a maga teljességében konzerválta az utókor számára. Ma olyasformán olvassuk Jókait, mint egy kitűnően informált történeti regényíró, aki teljesen azonosítja magát azzal a korrallal, melyet rajzol. S ha a lelkiállapota nem egyezik is pontosan a miénkkel, ha idealizmusától messze elrugaskodtunk, romantikájától a realizmus felé fordultunk, s általában az életről s az embernek az élethez való viszonyáról más koncepciókra tettünk szert, ez regényei olvasásakor nem zavar, mert úgy érezzük, mintha saját fiatalságunk elevenedne meg bennük. Az örök fiatalság, melyet életében gyakran szemére vetettek, Jókainak oly tulajdonsága, amelynél fogva tovább él.

A színpadon már kevésbé készségesen fogadjuk el ezt a fiatalságot. A regényben a logika és a pszichológia minden naivitásain többé-kevésbé átsegít Jókai páratlanul szuggesztív előadása. A színpadon hiába adja az átdolgozó a szereplő szájába Jókai legsajátabb szavait, minduntalan meghökkenünk egy-egy valószínűtlenségen, s mintegy a színpad mögül élénk tűnnek az író mindenféle fogásai, az egész gépezet, amelyet használ, és ettől kissé elkedvetlenedünk. A romantikus regénynek és drámának van egy a maihoz képest primitív módszerbeli fogása: egy mesterkélt konstruált masinériára rakja fel a jellemző részleteket, a vonásokat, az egész irodalmi anyagot, mint ahogy a mintázó szobrász egy drótvázra rakja fel agyaggal a test formáit. S ha a test alól kitetszik a drótváz, akkor az élettelenység, sőt az igazság hiányának érzése riasztja el az illúziót. A Jókai-regényből csinált dráma e veszedelmén a színpadi mesterség oly kitűnő tudója, mint Hevesi Sándor,⁷² sem tudott teljesen úrrá lenni. *A kőszívű ember fiai*nak átdolgozásában még kevésbé, mint előbbi hasonló darabjaiban, mert ennek a regénynek az anyaga széjjelesőbb, belülről kevésbé összefogott, mint az *Új földesúr*, vagy az *Egy magyar nábob*.

Nem is tudta Hevesi a tömörked fordulatú regényt egy esti előadás keretébe beleszorítani. Két részre kellett osztania, mindegyik rész egy-egy estét tölt be. S mindegyik rész tulajdonképpen a laza összefüggésű jelenetek és képek sokasága, s a részletek kapcsolata a darabban még külsőlegesebb, mint a regényben, ahol az

⁷² Hevesi Sándor – ld. 1918/19; 1919/9.

elbeszélés folyamatossága jobban kitölti a hézagokat. Annyival inkább érezhető ez, mert a darabban elhomályosodik az, ami a regényben ma legjobban érdekel minket: a korrajz, amely indokoltságot ad az alakoknak, s amely, mint a festményt a háttér, összefoglalja az egész történetet, minden epizódjával. A színdarabnak ez a hiányossága nem az átdolgozó jó szándékán és ügyességén múlik, hanem a regény természetén.

Természetesen annak a levegőnek, amelyet ez a darab a színpadra hoz, megvan most is a hatása. Azokat a képeket látjuk, azokat a szavakat halljuk, amelyek lelkes fiatalságunkban betöltötték fantáziánkat, amelyek megvannak még mindig hatékony elemül mai szemléleti módunk és mai eszméink felszíne alatt. A mai magyarság, bármennyire eltávolodott apáinak mentalitásától, mégsem tagadhatja meg, hogy egész gondolatvilágának és egész kultúrájának gyökerei a múlt század közepének talajába mélyednek le, s ezért kedvesek a mai magyar ember szívének ama félmúlt magyar élet képei.

Az előadás, mint a Magyar Színház legtöbb előadása, nagyon egyenetlen. *Jászai Mari*⁷³ hatalmas alakja mintha egyenesen a cselekvény korából lépne elénk, méltóság, erkölcsi szigor, a fájdalom-tűrés fensége tölti be a színpadot, ha ő ott megjelenik. (A későbbi előadások során, mint a színlapról látjuk, *Hadrik Anna*⁷⁴ játssza Baradlayné szerepét.) *Törzs*⁷⁵ finom és intelligensen megérezett Jókai-alakot ad. Figyelemreméltó új színpadi jelenség *Kasich Eszter*,⁷⁶ aki Plankenhorst Alfonzint játssza; kivált mozgásának – bár még nem egészen kiforrott – eredetiségével lepett meg. Reá és az Edith bárónőt megszemélyesítő *Jankovich Magdá-*

⁷³ Jászai Mari – ld. 1913/2; 1917/44; 1918/13, 48.

⁷⁴ Hadrik Anna (1888–?), színésznő, Jászai Mari kedvenc növendéke. Budapestről vidéki színházakhoz szerződött.

⁷⁵ Törzs Jenő – ld. 1912/46; 1913/2, 10; 1914/12, 14; 1917/41; 1918/5.

⁷⁶ Kasich [Kasics] Eszter (1892–?), színésznő. A Magyar Színházban ez volt első fellépése.

ra⁷⁷ ezután figyelniük kell. *Tanayné Halmi Margit*,⁷⁸ *Ihász*⁷⁹ és *Réthey*⁸⁰ érdemelőnek még említést.

A Vígszínházban ezalatt új drámaíró mutatkozott be *Drasche-Lázár Alfréd*⁸¹ személyében. Ma már mindenki ismeri ezt a hirtelen felbukkant új író: regényei, a *Tűzpróba* és az *Eryém vagy az utolsó évek legnagyobb magyar könyvsikerei* közé tartoznak; egyre új kiadásokban jelennek meg, s az emberek ezrei olyan mohón olvassák őket, hogy a mostani megnehezedett könyvprodukciónak csak ügyel-bajjal

⁷⁷ Jankovich Magda [Békeffi Lászlóné] (1900–[Svájc] 1992), színésznő. Első szerepe az itt érintett Jókai adaptáció volt. 1920 és 1925 között a Magyar Színház, majd a Renaissance, illetve az Andrássy úti színház tagja. Férje, Békeffi László (1891–[Svájc] 1962) komikus, konferanszié volt, aki a Medgyaszay-kabarében működött, több száz kabaré, jelenet fűződik a nevéhez. 1927-től emigrációban élt, de közben haza-hazatért. 1943-ban Dachauba került, onnan már nem tért vissza Magyarországra. Emigrációban, Zürichben halt meg.

⁷⁸ Tanayné Halmi Margit (1876–1936) színésznő, Halmi Ferencnek, a Nemzeti Színház művésznőnek lánya. „...amit Halmi Margit csinál, az ragyog a fölényes intelligenciától és a ritka talentumtól, és briliáns beszélő-művészettől kezdve a mély érzések igazságáig mindent nyújt, amit egy művésznő a nézőnek nyújthat. Egy színésznő, akihez állandóan súlyos remények kapcsolódnak, és aki még soha egyiket sem hagyta kielégítetlenül” – írta róla a *Színházi Élet* 1911/15. száma, ahol a címlapon is a színésznő szerepel. Rákosi Szidi iskolájában tanított.

⁷⁹ Ihász Aladár (1886–[Nagyvárad] 1960), színész, rendező, drámaíró. A 20. század elején a kolozsvári Janovics-filmvállalat egyik vezető színésze, tagja volt a város Nemzeti Színházának is. 1916-tól a Magyar, illetve a Művész Színház társulatában játszik, közben rövid időre visszatért Kolozsvárra. Ő rendezte a szegedi szabadtéren az első *János vitéz*-előadást. 1947-ben települt vissza a Partiumba.

⁸⁰ Réthey Lajos – ld. 1913/12.

⁸¹ Drasche-Lázár Alfréd (1875–1949), diplomata, politikus, író, a trianoni békeszerződés egyik aláírója magyar részről. Flamand eredetű nagyiparos családból származott. A bécsi Theresianumban tanult. 1904-ben német, angol, francia, olasz nyelvtudása révén a Külügyminisztériumban diplomata-vizsgát tett. Többévnnyi pénzügyminisztériumi, majd miniszterelnökségi munka után a miniszterelnökség elnöki osztályának vezetését, 1914-től pedig a sajtóirodát is hatáskörébe vonják, ami a háborús viszonyok között egyet jelentett a legfőbb cenzori tisztséggel. Munkásságáról azonban még az ellenzéki sajtó is elismeréssel beszélt. (Krúdy Gyulát idézzük: „...e példátlan elfoglaltságában, országos gondokban... az ellenzéki sajtóval való örökös küzdelemben... soha egy szempillantásra sem árulta el, hogy fáradt, ideges, vagy türelmetlen... Előkelő szolgálatkészséggel, a magyar úri férfi született nobilitásával intézte nagyfontosságú teendőit.”) 1920 júniusában lemondott a béke-delegáció, mert nem értett egyet a döntésekkel, s akkor az ehelyett szervezett bizottságba jelölték mint rendkívüli követet és megbízott minisztert az aláírásra. Benárd Ágoston népjóléti miniszterrel június 4-én, egy mindössze negyedórás ceremónia után, másodikként az asztalhoz ülve látta el kézzel a dokumentumot. 1922-ig folytatta diplomáciai karrierjét, majd a Fonciére Pesti Biztosító egyik felügyelője lett, 1930-tól az IBUSZ elnöke, 1932-től a budapesti lapok szindikátusának igazgatója volt. Diplomata karrierje mellett 1906-tól jelentkezett tárcákkal, 1917-ben jelent meg *Tűzpróba* című regénye – meglepő sikerrel, melyet a következő évben meg is filmesítettek. 1944-ben betegen hagyta el az országot, rokonai után ment, Ausztriában élt. Termékeny író volt, de a szakmai ítélet inkább elmarasztaló volt, kivéve talán egyetlenként Schöpflin Aladárt, mint ez a könyvkritikáknál is olvasható. (Egyébként Krúdy volt még elismerő olvasója.) Szerzője-főszerkesztője volt a Tolnai Kiadóvállalatnál megjelent négy nyelvű, Magyarországot bemutató útikönyvnek. Életéről ld.: Kovács Lajos: Megkésve (és) felejtésre ítélve. Drasche-Lázár Alfréd, a romantika megcsalt unokája. In: *Új Forrás*. 1992/2.

tud lépést tartani a közönség érdeklődésével. Drasche-Lázár darabja disztíngvált írói ízléssel és világfias okossággal van elgondolva és megírva. Nagyon egyszerű eszközökkel dolgozik, tulajdonképpen – nem számítva egy szobalányt és egy egészen mellékes férfialakot – három szereplő között folyik le, s egy erősen élére állított jelenetre van fölépítve. Az ihletében megfogyatkozott művész, aki ezt a megfogyatkozást annak tulajdonítja, hogy a csöndes házasság biztos kényelme elpetyhüszti vérét, a finom lelkű, megértő és a végzettel szemben passzív feleség s a közéjük ékelődő fiatal leány, aki felgyújtja a művész vérét, s ezzel újra megihleteti – ez a három alak. A művész sürgetésére a leány, a feleség néma asszisztálása mellett, rászánja magát, hogy ruhátlanul is modellt áll a művésznak – ez a helyzet. S ezt a döntő jelenetet, amelyről nem is kell mondani, mennyire kényes és veszedelmes, az író tagadhatatlan ízléssel és okossággal oldja meg. Rá tud minket venni a jelenet elfogadására, le tudja küzdeni érzésünk és pszichológiai tudomásunk tiltakozását, s ezzel megnyeri velünk szemben a veszedelmes játékot. Ami előbb és utóbb történik, az mind kevésbé fontos, csak előkészítés és lezárás. Az író egyszerűségre, kevésszavúságra és pátoz nélküliségre törekedett, kicsit jobban a kelleténél. Az első felvonás és a harmadik is túl keveset mutat meg embereiből, csak a feleségnek ad némi profilt, a művésztől csak konvencionális vonásokat közöl, a leányról még azokat is alig. Egészen egyéni vonás az íróban az a rendkívüli diszkréció, amelyet a darab tónusában tart; egy szenvedélyesebb szó nélkül, az úri tartózkodás tompított tónusában megy végig a darab. Ez az író igazán nem törekszik lármás hatásra.

Az előadás szóhoz juttat két fiatal tehetséget, *Makay Margitot*⁸² és *Gombaszögi Ellát*.⁸³ A művész szerepét *Góth*⁸⁴ játssza.

Schöpflin Aladár

⁸² Makay Margit (1891–1989), színésznő. Első fővárosi, vígszínházi fellépésére 1910-ben került sor, Varsányi Iréntől vette át *Az ördög* női főszerepét. Sok más színházban is fellépett, de otthona tartósan a Vígszínház (1919–1935), majd a Nemzeti (1935–1948) lett. 1945-ben közreműködött a Madách Színház vezetésében, 1950-től haláláig ismét a Nemzeti Színház tagja volt. Legendás volt a vígszínházi *Három nővér*-ben, amelyben Varsányi Irénnel és Gombaszögi Fridával játszott együtt. Nyolcvanéves elmúlt, amikor Örkény *Macskajáték* című darabjában eljátszotta Paula szerepét a filmváltozatban. 92 évesen lépett utoljára színpadra Karinthy Ferenc *Bösendorfer* című kamaradarabjában. Férje Márton Miksa ügyvéd, zenekritikus és színpadi író volt (nem azonos az 1944-ben öngyilkosságot elkövető újságíróval). 1910 és 1927 között egy színházi ügynökség tulajdonosa. – L. d. még: 1919/2.

⁸³ Gombaszögi Ella – ld. 1914/8, 20.

⁸⁴ Góth Sándor – ld. 1914/18; 1918/12, 42; 1919/17.

1918. 40. sz. október 6. 565.

Mariay Ödön: Rákóczi harangja – a Nemzeti Színházban

Mariay Ödön⁸⁵ darabjával nézetünk szerint kelleténél szigorúbban bánt el az újságok kritikájának nagy része. Ebben talán része van a szerző elszigetelt irodalmi helyzetének. Nincs még végleg megállapodott irodalmi pozíciója, nem újságíró és nem is színházi ember, s így nem védi sem a presztízis, sem a mindenféle befolyás és összeköttetés, amely a sajtókritikát befolyásolni szokta, s így rajta kitombolhatja magát a kíméletlenségig a kritikusi igazságszeretet. S nem tagadjuk, a *Rákóczi harangját* nagyon is lehet kifogásolni. Írója elég félszegen mozog a színpadon, sok hiányzik belőle a drámaíró megtanulható kvalitásaiból, nemkülönben azokból is, amelyek vele születnek az emberrel; azokból az ügyességekből pedig, amelyek akárhány mai drámaíró sikereinek egyedüli eszközei, nincs benne semmi. De bennünk éppen az ügyességeknek ez a hiánya, az ügyeskedéstől való teljes mentesség kelt iránta bizalmat. Ez az író nem élelmes, de teljesen becsületes, nem akar és nyilván nem is tudna mással hatni, mint írói eszközökkel.

Hogy aztán írói eszközei mennyiben vannak meg s mennyiben tud velük bántani, az a másik kérdés. A darab csakugyan nincs jól megalkotva, tele van fölösleges dolgokkal, sok, ami fontos volna, nincs benne kellően hangsúlyozva. Szélesen elnyúlik a színpadon, hosszan, kanyarogva és a lényegét kerülgetve halad szabálytalan medrében. A meséje magában véve naiv és papírízű, csak fonál, amelyre a mondanivaló rá van aggatva, nem pedig a mondanivalónak szerves kifejezője. S ez a mondanivaló sincs egységesen, szervesen koncipiálva, több szétágazó szálla bomlik, amelyeket nem fog össze semmi. A debreceni cívis osztálygögje, amely a földvagyonra van alapítva, de megmarad ennek elvesztése után is. Ez az egyik motívuma. A földhöz való szenvedélyes ragaszkodás, ez a másik. A koncepció alapjának az látszik, hogy az osztálygög rontja el a dolgokat, elválasztja a fiatal szerelmeseket, s a föld szenvedélye hoz helyre mindent. Ez így helyes és elfogadhatóan logikus volna, de a baj az, hogy ez a magyarázat inkább csak utólag támad a kritikusban, mikor gondolatban össze akarja egyeztetni a darab részeit, magában a darabban nincsen világosan megmutatva. Az alapmotívumot minduntalan más mellékes motívumok takarják el, elszedik előle a levegőt és a világosságot. Az író a komponálásban véti el a dolgot. A kompozíció tulajdonképpen a mű logikája, ha sikerül az írónak mondanivalóját teljesen, világosan és minden részletében egyensúlyozottan kifejteni, akkor jól komponált. Ebben bizonytalan Mariay írói készsége: nem mindig azt mondja, amit mondania kellene, nem mindig azt hangsúlyozza, amin a logikai hangsúly nyugszik, és sokat belekever a dolgába olyat is,

⁸⁵ Mariay Ödön (1883–1952), író, újságíró, színpadi szerző. Kultuszminisztériumi tisztviselő volt, az irodalmi és művészeti osztályt vezette. Szerkesztette a *Szépművészet* című lapot. Munkái: *Kelet fia* (1910); *A Rákóczi harang* (színmű, 1918); *Nyalka élete és halála* (1939); *Örök nomád* (1943). Írt róla: Kaffka Margit: M. Ö. (*Nyugat*, 1910); Ady Endre: M. Ö. könyve (*Nyugat*, 1917); Rédey Tivadar: Mariay Ödön (*Napkelet*, 1933.)

aminek nincs ott semmi helye. Inkább ösztönnel dolgozik, mint művészi hivatottsággal, s ez nem volna baj, ha ösztöne biztos volna. Az a benyomásunk, hogy nem született drámaíró, az elbeszélésben biztosabb, mint a színpadi megjelenítésben.

Van azonban színdarabjának néhány olyan része, amelyeket nem adnánk nem egy sima egyenletességgel és színpadi ügyességgel megcsinált sikerdarabért. A befejezése, mikor a két ellenség, a tönkrement gögös civis és az Amerikában megtollasodott egykori zsellérfiú találkoznak, megértik egymást és megbékülnek a föld iránti szenvedély közösségében, olyan igaz és olyan bensőleg igaz, éppen ezért minden színpadi külső eszköz nélkül is drámailag megelevenülő, hogy ezért magáért is többet ér szemünkben a darab három-négy olyan állítólag ügyes és kitanult színpadi munkánál, mint amelyet *Drégely Gábortól*⁸⁶ láttunk a napokban a Magyar Színházban *A férj, aki mindent tud* címmel. Mariay nem az a drámaíró, aki mindent tud, de némely dolgokat eltalál azzal az ösztönnel, amely a valódi írónak adatott csak meg. Darabjának két szerelmes főalakja egész színtelenül és sok népszínműi sablonnal van ábrázolva, de van egy pár jelenetük, amikor megmutatkozik, hogy történetükből igazi dráma is lehetett volna. Olyan részletek, mint a második felvonásban a parasztok káröröme a vásári sütögető asszonnyá degradálódott gögös civisné megaláztatásán, jól vannak meglátva és realisan megjelenítve. A nyelv pedig, amelyen a szereplők beszélnek, nemcsak ízes és gyökeres magyar nyelv, erős debreceni akcentussal, hanem némely helyen drámai is. Ilyenkor sikerül az írónak azt a szót adni a szereplője szájába, amely éppen kell.

A színház mindenképpen jól tette, hogy a darab előadásával alkalmat adott Mariaynak, hogy meglássa összes következményeikkel hibáit és megismerje, mi-
ben áll az ereje, hol kell ezután megfognia a dolgokat. Azt azonban már nem jól tette, hogy olyan előadásban adta elő, amely semmiképpen sem támogatja az író-
t. A rendezés széteső, semmiképp össze nem fogott volta még szinte figyelmeztet a darab fogyatékoságaira, s a színészek játéka a Nemzeti Színház rossz ideire emlé-
keztetően egyenetlen. *Ligeti Juliska*⁸⁷ és *Rózsahegyi*⁸⁸ ezúttal teljes színtelenséggel
maradnak a saját maguk alkotta sablonban, s a többiek közül is csak *Gyenesben*⁸⁹

⁸⁶ Drégely Gábor [1901-ig Dessauer] (1883–1944), gépészmérnök, író. Első sikerét egy regény (*Lelkek*, 1903) hozta meg. 1913-ban nagy feltűnést keltett *II. Vilmos porosz császárról írt paródiája*, az *Isteni szikra*. A sikert *A kisasszony férje* című darab hozta meg számára. Kosztolányi igen kritikusán írta róla 1918-ban a *Figaróban*: „Nem lehet azt állítani, hogy engedményeket tesz a közönségnek. Ő maga az engedmény [...] Minden művészet akkor szűnik meg, amikor a tárgy fontosabb lesz a formánál, ami előtérbe kerül a hogyan rovására. Ez történt a színházaknál is. Kimutatható, hogy az utóbbi sikeres darabok a tárgyakkal hódították meg a közönséget, azzal, hogy nem sokat kellemetlenkedtek komoly igazságokkal vagy mély költészettel, inkább kedves távlatokat tártak fel, hogy milyen erős a gyenge, milyen gazdag lehet a szegény, megmutatták a szerelem, a siker, az arany óriási lehetőségeit, segítették gyarló képzeletüket, mintegy álmodoztak helyettük. Ezeknek a színházaknak az apostola és prófétája Drégely Gábor.”

⁸⁷ Ligeti Juliska – ld. 1918/19.

⁸⁸ Rózsahegyi Kálmán – ld. 1917/38, 48; 1919/3.

⁸⁹ Gyenes László – ld. 1917/48.

és *Patakiban*⁹⁰ telt örömről. Az előbbi igaz magyar realizmussal ábrázolja a debreceni civist, az utóbbi a csikós-számadó csaknem néma szerepében a legjobb epizód-alakítások egyikét adja.

Schöpflin Aladár

1918. 42. sz. október 20. 588.

Szomory Dezső: Matuska – a Vígszínházban

Szomory Dezső⁹¹ pompás tehetségű író, csak néha kissé olcsón adja magát. Hiányzik belőle minden respektus a közönség és önmaga iránt, szereti az embereket azzal ugratni, hogy rosszabbnak mutatja magát, mint amilyen, és nemegyszer mintha csak azért keverne olcsóságokat az írásaiba, hogy kifejezze velük közönségről való kedvezőtlen véleményét. Kicsit olyan, mint a tehetséges, de elkényeztetett gyerek a jól nevelt társaságban: szépeket beszél, de egyszerre csak elkezd affektálni, kifacsartan beszél, furcsákat mond és örül a saját rosszalkodásának. Ha észreveszi, hogy mulatnak vagy megbotránkoznak rajta, annál inkább. Mindenképp passzionálni akarja a publikumot, annak örül, ha lelkes hívei és haragos ellenfelei vannak. Mindenesetre izgató és érdekes író, gyászosan egyenruhát viselő színpadi irodalmunkban külön, feltűnő szín az ő szellemi dandyzmusa. Új darabja is egészen Szomory, kitűnő megérzések, elragadó részletek és elkedvetlenül disszonáns olcsóságok vegyülete. Az egyenetlenség, éppen legkiválóbb tehetségeink fájdalmasan jellemző vonása, őbenne jobban megvan, mint bárkiben, másban.

Van egy alakja, akit pompás írói beleéléssel fog meg és ábrázol. Gregor Gregorovics ez, a hadifogoly kozáktiszt. A természet embere, csupa érzés, csupa impresszió, semmi civilizáció, semmi morális felelősségérzés, néha érzésével a humanitás legszebb magasságaira jut, néha pedig olyan, mint a valódi természet egy öntudatlan állata. A nőkre ellenállhatatlan hatása van, bolondulnak érte, szenvednek érte, s ő kész örömmel fogadja áldozatukat csókban és anyagiakban egyformán, anélkül, hogy ebből bármi kötelezettséget érezne magára nézve. Fogóságának aranykalitkájában, a magyar alföldi kastélyban, amelyet a ház úrnője bélel ki neki puhára és melegre, rettentően szenved a honvágytól, az orosz pusztától, az otthoni falutól, az orosz emberek, a harangszó, a lomha bivalyok s az otthon minden emléke viharzik át lelkén és ragadja magával a szélső egzaltációba, amikor megfedkedezik mindenről a világon. Egész lényében ebben az egy érzésben összpontosul – ő az a fajta ember, akinek egész lényében mindig egy érzésben összpontosul – abban,

⁹⁰ Pataki József (1875–1957), színész, színháztörténész. 1898-ban végzett a színiakadémián, vidéken vezető színész volt, de a Nemzeti Színház 1913-ban csak a statisztá-vezetők egyikének vette fel. Csak lassan derült ki tehetsége a főváros számára, főképp népies szerepben engedték a színpadra. A *Pesti Napló*ban és a *Szózat*ban jelentek meg színháztörténeti sorozatai. 1925-ben miniszteri megbízást kapott a Nemzeti Színház Múzeumának megszervezésére. – Ld. még: 1919/5.

⁹¹ Szomory Dezső – ld. 1913/49; 1914/24; 1918/15.

amely éppen megragadta. Züllött lény, de lelki habitusában, impresszionizmusában van valami nagy vonás, ami megragad, mély szimpátiát kelt iránta. Ilyen nagy arányokban koncipiált alakot ritkán látunk színpadunkon, amely görcsösen ragaszkodik a köznapi apró emberek apró ügyeihez-bajaihoz, és nem mer, talán nem is tud szélesebb emberi perspektívákba terjeszkedni. Különösen az első felvonásban, amely mindenképpen legkésőbb és leginkább teli része a darabnak, erős emberi együttérzéssel figyelünk, amely később is megmaradt, bár feszültségben kissé lankadva, mert lényegében véve a darab többi része Gregort illetőleg már inkább csak ismétli, de igen szépen ismétli, amit az első felvonásból tudunk. S még erősebb volna veleérzésünk, ha *Góth Sándor*⁹² kissé mélyebbről ragadja meg az alakot, s tüneményes színészi rutinján túl egy kis művészi spontaneitást is tudott volna belevinni a szerepbe.

Ezzel körülbelül elintéztük, ami Szomory darabjában igazán jó. Gregor, a kozáktiszt az író intencióinak ellenére lett a darab főalakja. A szerző szemmel láthatólag Torday bárónéra vetette a legnagyobb súlyt. Csakhogy ez a báróné távolról sem olyan eleven alak, mint a kozák, nagyon sok benne a konvenció, és egy-egy fordulaton némi papíros-ízt is éreztünk. A hervadni kezdő özvegy, aki tízéves házasságában csak a gazdálkodás iránt érdeklődő és kikapós férje mellett nem sok jót látott, s ebben az életben maga is megkeményedett, az utolsó szerelem önző makacsságával ragaszkodik a kozákhoz, akihez szenvedélyesen vonzzák utoljára felzaklatódott érzékei, akit nem bír megérteni, s aki, mikor végképp meg akarja tartani magánál, erőszakkal kitör, mint a szabadságra termett vad ketrecéből. Ez a belső tragédia, bár van benne bizonyos kisszerűség, érdekelne, ha tudnánk az asszony iránt érdeklődni, de nem bírjuk lényét, mint valami élő, három dimenzióban felfogni, túlságosan irodalomnak érezzük. Hogy tudtunk vele igazán rokonszenvezni, azért talán részben a szerep megszemélyesítője, *Góthné*⁹³ is felelős, aki némely vonásában mintha szándékosan antipatikusra játszotta volna az alakot.

Az előadás általában a Vígszínház mértékeihez képest kivételesen egyetlen. A második felvonás uzsonna-jelenete példája annak, hogy a színpad lehet tele emberekkel, és mégis üresnek hat. A vidéki magyar úri társaságot a színészek egészen hamisan játsszák, mozgásban, beszédben egyaránt. Aki volt valamilyen társaságban, annak ez a játék el tudja venni a kedvét az egész előadástól. Általában a második felvonás a gyöngéje a darabnak, az író olyan színpadi ügyetlenségeket követ el, amelyek nála egészen szokatlanok. Az uzsonnázó társaság egészen jelentéktelen, nem érdekes és kidagad a darabból, s az a mód, ahogy a szerző szinte személyesen kiküldi a társaságot a szobából, hogy a báróné egyedül maradhasson a kozákkal, egészen naiv primitívségű. A harmadik felvonásban megint felragyog Szomory tehetsége, különösen a búcsú-jelenetben, amikor a kozák elmegy a kasszírosnéval, akit azért szeret jobban a bárónénál, mert jobb, és többet szenvedett. Ez egészen orosz mélységeket nyit fel, és megadja a kulcsot a kozák végső megértéséhez. A

⁹² Góth Sándor – ld. 1914/18; 1918/12, 23; 1919/17.

⁹³ Góthné Kertész Ella – ld. 1914/18; 1918/12; 1919/17.

színészek közül igazi örömünk csak *Bánki Judit*⁹⁴ volt, aki a Lembergől jött, alázatos szerelmű kasszíroslányt teljesen híven játssza külsőben, mozgásban, beszédben, s meg tudja teremteni, ami a legfontosabb: az alak külön levegőjét.

Minden egyenetlenségével Szomory darabjában, mint az író majd minden művében, van bizonyos lendület, egy idegesen lelkendező, néha szándékosan, néha szándéktalanul ízléstelen, de mindig erősen szuggesztív művészi egyéniség árad ki belőle, s ott, ahol a darab tetőpontjára jut, harsogva zeng ki belőle az emberi lélek szava.

Schöpflin Aladár

1918. 48. sz. december 1. 664.

Herczeg Ferenc: Tilla – a Belvárosi Színházban

Az emberek minden körülmények között megkövetelik a maguk kis szórakozásait és meg is kell nekik adni, olyan időben, mint a mai, jobb is, ha az emberek színházba, hangversenyre járnak, minthogy olyan dolgokon töprengjenek, amelyekeken úgylis hiába törí az ember a fejét, mert elintézésük úgyse tőlünk függ, s csak szaporítja a bajokat, ha az emberek sokat törík rajtuk a fejüket. A forradalom első napjaiban az általános közbizonytalanság hatása alatt hirtelen megakadt a színházi élet, a közönség odahaza maradt, ma már ismét megtelnek a színházak, az emberek borúsabb arccal, mint normális időben, de szívesen hallgatják a színpadról hangzó szót. A színházak pedig igyekeznek a közönségnek ezt az igényét kielégíteni, és sorra előadják készletben tartott új darabjaikat. A Vígszínház Arcibasev⁹⁵ darabjával, a *Szenvedéllyel* pályázik a sikerre, s nem eredménytelenül, mert a közönséget bizonyára jó ideig vonzani fogja az orosz darab vonagló erotikája, az a sajtáságos vitalitás, amely minden valamire való orosz műben megvan, mint az orosz szellemnek sajtászerű bélyege. Az orosz ember mindig készebb a nyugat-európainál a dolgokat a végső konzekvenciáig vinni, s ez bizonyos erőt ad még az olyan jelentéktelenebb orosz műveknek is, mint Arcibasev darabja. S ez az egyetlen, amiért a darabot tudomásul venni érdemes, mert máskülönben nem sok mondanivalónk van róla, és semmivel sem több az előadásáról. A Nemzeti Színház Shakespeare *VIII. Henrikjét* mutatta be. Mint komor időkben mindig, nekünk csak az igazi nagyok tudnak most vigasztalást adni, ők azok, akik a rendet, a világosságot mutatják az emberi esztelenség okozta szörnyű zűrzavarban, megerősítik hitünket az emberiség értékében, és el tudták fordítani szemünket a mai pillanattól az örökérvényű, a minden esetlegességen felül álló felé. Vigasztalódva, megrendülve és önmagunkból kiemelve hallgatjuk Shakespeare szavát, amelyet

⁹⁴ Bánki Judit (1896–1918), színésznő. Szegedről szerződött a Vígszínházhoz. A színpad nagy ígéretként tartották számon, de hamar meghalt. Bálint Dezsőnek, a Royal Orfeum tulajdonosának menyasszonya volt.

⁹⁵ Arcibasev/Arcübasev – ld. 1917/41.

különösen *Jászai Mari*⁹⁶ és *Pethes*⁹⁷ tolmácsolnak a *VIII. Henrik*ben a költőhöz méltó művészettel.

A Belvárosi Színház Herczeg Ferenc⁹⁸ új darabjával kedveskedik. *Tilla* a darab címe, nem felvonásokra van osztva, hanem hét jelenetre, amelyek úgy csillantják meg a téma különböző részeit, mint a drágakő hét fazettája. De valódi-e a drágakő s tiszta, nemes sugárral csillannak-e fazettái? Nem merünk erre a kérdésre igennel felelni. Úgy érezzük, éppen az hiányzik belőle, amit Arcibasev darabjánál kiemeltünk: a vitalitás. Herczeg Ferencet erősen érdekli a démoni nagy szenvedély, a korlátokat ledöntő nyugtalanság, az emberi bestia lihegése. De csak érdekli, benne magában nincs meg a démoni vonás, nem tud másképp hozzá férközni, mint dialektikával. Nincs meg benne a témával való azonosság, s ezért meggyőző erő sincs darabjában. Az asszonyi tigris, ha összekerül a férfi-tigrissel – ez a *Tilla* témája. *Tilla* grófnő az örökké nyugtalan asszonyi szerelemvág, amely nem tud megmaradni az elért szerelemnél, mind tovább vágyik az el nem ért vagy elérhetetlen felé. Egyik szerelmesének kiadja az útját, de ez nyugodt fölényvel búcsúzik el tőle, hiszen közben vőlegénye lett egy bájos, tiszta leánykának. *Tilla* sebzett hiúsággal kerül ki ebből a szerelemből, s az Amerikából jött, merészen gazdag kalandor, *Belizár* karjaiba veti magát. Őrült szenvedélyét végsőkig csigázza a *Belizár* körül suttogó mendemonda, amely szerint ez az ember már ölt asszonyt: megölte öreg feleségét a roppant vagyonáért. A tigrist vonzza a vér szaga, amelyet a hím-tigrisen érez, elveszti fékét ettől a szagtól. *Tilla* úgy érzi, eljutott az élet csúcsára *Belizárral*, bősz tigrisszervedéllyel jár a halálos veszedelem szédítő mezsgyéjén, s minden lépésével közelebb a szörnyű véghez. De megmaradni ennél a szerelemnél nem tud, csak találkoznia kell elhagyott régi szerelmével, sértett hiúsága feltámad, úgy érzi, szerelmes újra, hívja magához a férfit, szakítani akar *Belizárral*. Csakhogy ezzel nem úgy megy a szakítás, mint régebbi szerelmeseivel: *Belizár* is tigris, a féltékenység bestiája, aki nem bírja elviselni, hogy az asszony, akit szeret, más is legyen, s féltékenységében leszúrja *Tillát*.

A darab dúsan van hangszerelve, ironia, szenvedély, hangulati líra s egy ópiumszívó tengerész ajkáról keserű életfilozófia – mindenféle hang megvan benne, csak az élet igazi hangját nem halljuk. Briliáns dialektika, elmésség, pátosz van benne, de nincs egy szava sem annak a sámáni önkívületnek, amely az ilyen alakról meg tudna győzni. *Tilla* szavai *Belizárral* való nagy jelenetében szépek, ragyogók, szuperlatívuszig fokozottak – s egy pillanatig nem éreztük, hogy ez több, mint szaválás. Minden csak irodalom a darabban, való élet vajmi kevés. *Paulay Erzsébet*⁹⁹ játéka fokozza ezt az érzést: pompásan, a beszédnek gyönyörködtető művészetével játszik, de mindig érezzük, hogy játszik. Mint az íróban, őbenne sincs meg a nagy szenvedély, a témával és az alakkal való benső kongenialitás. Az elegáns kis szín-

⁹⁶ Jászai Mari – ld. 1913/2; 1917/44; 1918/13, 23.

⁹⁷ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15; 1919/9, 21.

⁹⁸ Herczeg Ferenc – ld. 1914/24; 1917/44; 1919/32.

⁹⁹ Paulay Erzsébet – ld. 1918/13, 18; 1919/9, 21.

házban különben meglepően jól játszanak, a színészek közül különösen *Petheő Attila*¹⁰⁰ érdemel meg minden figyelmet: Belizár alakját éles és erőteljes kontúrok közé tudja foglalni. A rendezés is ötletes és ízléses, *Bárdos Artúr*nak¹⁰¹ eddig talán legjobb rendező munkája.

Schöpflin Aladár

¹⁰⁰ Petheő Attila (1891–1942), színész. Rákosi Szidi iskolájában tanult, több színházban megfordult. 1922-től haláláig a Nemzeti Színház tagja volt.

¹⁰¹ Bárdos Artúr – ld. 1911/20; 1919/12.

1919. 66. évfolyam

1919. 2. sz. január 12. 17.

Lakatos László: Férj és feleség – a Vígszínházban

Nem tartottuk fontosnak, hogy beszámoljunk a Nemzeti Színház újdonságáról, *Paul Hervieu*¹ *Bagatelljéről*. Szép darab, jó darab, a francia konyha ismert receptkönyve szerint, benne van a francia színházi kultúra kiegyenlített, mindenfelől kész, szinte már önműködő tradíciója, a párizsi nagyvilági élet eleganciája, a francia szellemet jellemző dialektika, minden megvan benne, és pedig igen fejlett és disztingvált formában, ami tipikus a francia dráma legjobb termékeire, de közben mindig az az érzésünk, hogy mindez teljesen irreleváns, vajmi kevés közünk van hozzá. Unjuk már ezt a szerelmi teniszjátékot, ezt a szalonpletykát, ezt a férjet, aki megcsalja a feleségét, a megcsalt asszonyt, aki hasonlóval akar fizetni az első keze ügyébe került gavallér segítségével, és még inkább az írónak azt az elegáns közbelépését, amellyel a végén rendbe hozza a dolgokat, mielőtt még baj lett volna. Lehet, hogy az időpont is az oka, országunkat marcangolják, a szívünkéből folyton szivárog a vér, tehetetlenül szenvedjük a gonosz káröröm lakmározását testünkön, az egész világ társadalmi rendje recseg-ropog eresztékeiben ingadozva, hogy érdekeljen most az a fontos probléma, hogy Madame megcsalja-e a Monsieur-t? És még ha volna a dolognak valami köze az élethez, de mikor mindez csak teátrum, unatkozó gazdag urak és hölgyek szórakoztatására való! Egy szó nincs benne a nyers, süvöltő életből, a darab szalonja jól van fűtve, ablakai, ajtai jól záródnak, sehonnan sem hatol bele léghuzam, sem a külső lárma, sem az igazi szenvedés, sem az igazi öröm eleven hangja. Mégis, ha volt élvezetünk, ezt az előadás szerezte. A Nemzeti Színház kitűnő művészei, kipróbált régiek és biztató jövőjű fiatalok a legjobb előadások egyikét produkálják.

Százsor szívesebben időzünk *Lakatos László*² társunk darabjának előadásakor

¹ Paul Hervieu – ld. 1914/13.

² Lakatos [Kellner] László (1882–1944), újságíró, író, színműíró. Bankhivatalnokból lett újságíró, többek között a *Pesti Napló* és a *Világ* munkatársa és szerkesztője, szabadkőműves. A *Vasárnapi Újságnak* annak fennállásáig úgyszólván házi szerzője. Közel negyven könyv és színházi bemutató fűződik nevéhez. A háború elől menekült Franciaországba, a német megszálláskor a Gestapo elől menekülve lett öngyilkos. Róla ld.: Lakatos György: Pro memoria Lakatos László. *Irodalomtörténet*, 1985, 155–174. Schöpflin Aladár többször írt a *Nyugatban* színdarabjairól, (pl. 1916/2. *A bécsi táncosnő* – Nemzeti Színház; 1928/24., *Pajtásházasság* – Magyar Színház), regényeiről (*A teve* – 1925/19.); megemlékezett róla Bóka László a *Magyar mártír írók antológiájában* (1947).

a Vígszínházban. Ez is magánéleti darab, semmi köze a világban most kavargó rettenetes válsághoz, de van köze az emberi örök küzdelemhez, az élet gyógyíthatatlan melankóliájához. Mai szorongatásunkban is érdekel, mert rólunk van benne szó, magunkról, valamennyiünkről, olyan dolgokról, amelyekről szenved a szalonok embere, de az utcáé is, mert egy eredendő emberi ügy van benne megvilágítva: a szerelmes férfi tragédiája a házasságban. A férfi tragédiája, aki nem tud élni a nő nélkül, de vele sem tud nyugodtan élni, mert éles inkompatibilitás van köztük, az eredendő természet, az életfelfogás, a gondolkodásmód, az életigények inkompatibilitása. A férfi teljesen magáénak akarja a nőt, ez meg kisiklik kezéből, szerelmében sem adja magát egészen neki, igazában nem őt szereti, hanem a szerelmet, nem az egyént, hanem az egész férfinemet és mindenekelőtt saját érzékiségét és saját hiúságát. A két nem viszonya örök harc, a vágy és az eltasztás, a szerelem és gyűlölet folytonos váltakozása; a férfi meggyűlöli a nőt, eltépi szívérről, s annál jobban sóvárog utána, s a végén bús rezignációval visszaöleli keblére. A nemek örök harcában a férfi nyerhet csatákat, de a háborút mindig ő veszti el. Elveszti, mert kezdettől fogva nincs meg benne a meggyőződés, a nőnek csak önmagára gondoló egocentrizmusával szemben ő mindig látni kénytelen az érem reverz oldalát is, és főképpen, mert önérzet, uralomvágy, a tulajdonjog érzése, hiúság, minden más lelki motívum fontos neki, de a végén mégiscsak az érzékiség mondja ki a döntő szót. Az asszony azokból a rózsákból fon számunkra rabláncot, amelyekkel szépségének, érzelmeinkre való hatásának áldozunk.

Lakatos darabjának első felvonásában többször említik Strindberg nevét.³ Ezzel az író nyilván azt akarja jelezni, hogy a nemek harcának értelmezésében Strindberg iskolájának híve, amely a két nem együttélését keserves, a férfira nézve lealázó és mindig nevetséges háborúságnak fogja fel. Lakatosban azonban nem a Strindberg ádáz gyűlölködő dühe, lázadó rabszolgához méltó elkeseredettsége dolgozik, hanem a minden rosszba belenyugodott ember szomorú rezignációja: nem rázza ökleit fenyegetőzve, hanem bölcsen, bánatosan vállat von a végén: az így van, így lesz, így kell lennie, minden hiába. S éppen ezzel emeli a témát, hogy úgy mondjam, filozófiai magaslatra. Strindbergnél a dolognak éppen az író heves gesztikulálása miatt mindig van valami magánügy-jellege, Lakatos ábrázolásában kevesebb a szenvedély, a lendület, de viszont a téma magasabb színvonalra kerül, általánosabb érvényű lesz. Dr. Bálint Gyula, a tudós egyetemi tanár házasságának története többé-kevésbé minden férfi történetévé válik.

Lakatos nemcsak a témát fejt ki igen intelligensen és disztináltan, hanem a drámai forma tekintetében is kiváló produkál. Az alakok beállítása, egymással viszonyba helyezése, lényüknek és helyzetüknek kifejlesztése, az a mód, ahogy a darab mögött levő életfilozófia a színpadon életjelenségekben nyilvánul, egy fejlett és kitűnő tónusú drámaíró művészetét revelálja. Dialógusa is elmés, friss, temperamentummal teljes, a darab tele van ötlettel, s ez ötletek színpadiak és irodalmiak

³ Strindberg – ld. 1912/11.

egyszerre. A *Férj és feleség* a legjobban megcsinált és irodalmi szempontból is a legértékesebb modern magyar vígjátékok egyike.

Az előadás lelke *Csortos*.⁴ Eddigi szerepköre új regiszterrel bővült s ebben éppolyan biztos, nekünk talán rokonszenvesebb is, mint legtöbb eddigi szerepében. Okosság, fölény, úri mérséklet és férfias melankólia van a játékában, a darab hangját ő kapta el legjobban, s biztos művészettel viszi mindvégig. *Gombaszögi Frida*⁵ elegáns, nyugtalan és egyenetlen, mint mindig. *Makay Margit*⁶ kellemes, okos és elmés. *Lukács Pál*,⁷ egy fiatal színész, nekünk egészen új ember, azt a bizalmat kelti maga iránt, hogy hamarosan nagy sikerre fog jutni.

Schöpflin Aladár

1919. 3. sz. január 19. 30.

Hajó Sándor: Az ötvenéves férfi – a Belvárosi Színházban;
Lengyel Menyhért: Sancho Panza királysága – a Nemzeti Színházban

Hajó Sándor⁸ disztinyvált és rátartós író, sohasem adja magát túl olcsón, és bár a föltétlen, teljes sikerig még egy darabjában sem jutott el, mindegyikben van valami, ami újra meg újra felfrissíti iránta való bizalmunkat, és várakozást kelt a következő darabja iránt. Új darabja, *Az ötvenéves férfi*, sem szállítja alább eddigi színvonalát, de nem is teljesíti be, amit még mindig várunk tőle.

Az ötvenéves férfi küzdelme a késői szerelem ellen és legyőzése ebben a harcban, ez volna a darab témája. Ez aztán színezve van más mellékhangokkal: a konzervatív és a forradalmár életfelfogás, a hajthatatlan karakter és a fanatikus lobogás ellentéte bizonyos politikai ízt visz bele, amely – nem nagy örömünkre – az aktualitással is érintkezik; belekeveredik a politikus nő pszichológiája, aki-ben a politika is erotikumban ég ki, az arisztokratikus és a művész életfelfogás parallelája, nemkülönb a szenilis erotika és a gyermeki szerelmi rajongás sűrűlódása, s még néhány más kisebb jelentőségű motívum, ami azonban mind nem annyira gazdagságot jelent, mint inkább zavart, mert csak össze van szerkesztve, nem pedig organikusán összenőve, s inkább a szerző tudatos akaratából kerül a történetbe, mint a cselekvény és az alakok gyökeres természetéből. Külön-külön

⁴ Csortos Gyula – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/14, 16, 20; 1918/4.

⁵ Gombaszögi Frida – ld. 1912/46; 1913/10, 12; 1914/12, 16, 19; 1918/18.

⁶ Makay Margit – ld. 1918/23.

⁷ Lukács Pál [Paul Lukas] (1894–[Tangier, Marokkó]1971), színész. 1918-ban mutatkozik be Budapesten mint Pinkerton, David Belasco darabjában, s egészen 1927-ig a Vígszínház társulatánál is maradt. Ekkor az Egyesült Államokba ment szerencsét próbálni, és ott le is telepedett, filmezett. Játszott Pola Negri, Gary Cooper, Bob Hope, Leslie Howard, Anthony Quinn partnereként. 1943-ban megfilmesítik a Broadway egyik híres előadását, az *Őrség a Rajnán* című darabot, melynek férfi főszerepéért Oscar-díjat kapott. (Partnere itt Bette Davis volt.) 1963-ban Elvis Presley egyik filmjében is a főszereplők között volt. – Ld. még: 1919/17.

⁸ Hajó Sándor – ld. 1913/10, 24.

minden motívum többet ér, mint az egész együttvéve. Ehhez hozzájárul a külső történet legtöbb részének enyhe kolportázs-íze. A végén megint azzal az érzéssel távozzunk, hogy az író különb a darabjánál, s majd ez utánra kell várnunk Hajó Sándor igazi művét.

Hogy az író csakugyan különb a darabjánál, azt egyes részletek meggyőzően mutatják. Az első felvonás csaknem egész teljességében jó, a darab lendületes kezdősebességgel indul, az alakok jól vannak beállítva és miliójükbe helyezve, s a felvonást teljesen élveznők, ha nem zavarna a politikus lányának alakja. Ez a kislány apjával szemben úgy viselkedik, hogy szeretnők kiküldeni a színpadról, holott az író nem akarhatta ilyen antipatikusan beállítani, egyszerűen az úri kisasszonyt akarta benne megmutatni, aki a forradalmárok közé keveredik, és úgy csinálja a forradalmat, mint azelőtt a flörtöt. Lehet, hogy a szerep személyesítője a fő oka ennek. Nagyon jó az a jelenet, mikor a nagy politikus szembekerül fiatalkori barátjával, most legnagyobb ellenségével, a költővel: a két összeférhetetlen természetű férfi egymáshoz való viszonya, az ifjúkori haragok, féltékenységek, bosszúállások reflektálódása ötvenéves korukban – ez igaz dolog, van világító ereje; az író itt két egymással ellentétes világot sűrít össze, s ha a dialógusban épp ezen a ponton több volna a verve, akkor ez a jelenet sokat megmentene.

Az előadásban a rendezés ér legtöbbet, jól összefogja a darabot s kézben tartja mindvégig. A színészek közül *Körmendi*⁹ tud csak egységes alakítást adni. *Simonyi Máriának*¹⁰ a fő női szerepben inkább csak jó hangjai és mozdulatai vannak, *Ilosvai Rózsi*¹¹ kedves fiatalságával hat; neki nem is kell nagyon játszani, mikor süldő leányt játszik.

A Nemzeti Színház színpada megtelik mozgalommal, színnel és zajjal *Lengyel Menyhért*¹² új darabjának előadásakor. Örömmel várjuk a függöny fellebbezését: régi jó ismerőseink, barátaink, sok óránk felderítői és vigasztalói fognak megjelenni: a derék, hórihorgas búsképű lovag és hűséges fegyvernőke – azt várjuk tőlük, hogy fel fognak deríteni, gondolkodóba ejteni – előre hálásak vagyunk a szerzőnek, hogy régi ismeretségünket újra fölleveníti.

Cervantes regénye e sorok írójának is, mint igen sokaknak, másoknak, legkedvesebb emlékei közé tartozik, Don Quijote mintha nem is irodalmi konstrukció

⁹ Körmendi Kálmán (1885–1920), színész, 1918 őszétől a Belvárosi Színház művésze volt.

¹⁰ Simonyi Mária (1888–1959), színésznő. Vizsgaelőadására felfigyelt Beöthy László, aki rögtön három évre szerződtette a Magyar Színházhoz. Új stílus jelent meg vele, „[a]z idegéletet élő, érzéki modern nő legnemesebb interpretálójának üdvözölte a kritika” – írja róla a Schöpflin szerkesztette *Magyar színművészeti lexikon*. Ennek ellenére vidékre ment, hogy gyakorlatot szerezzen, majd 1919-ben vették fel a Belvárosi Színházba. „Legjobban az európai nő alakjaiban válik ki” – folytatódik a lexikon szócikke. 1926-ban megy feleségül a megözvegyült Móricz Zsigmondhoz, akihez már régen bensőséges viszony fűzte. Schöpflin Aladár 1924-ben hosszan írt róla a *Nyugatban* (1924/3.) annak alkalmából, hogy eljátszotta Móricz *Búzakalász* című darabjának női főszerepét.

¹¹ Ilosvai/Ilosvay Rózsi (1901–1954), csodagyerekként feltűnt színésznő, akit 15 évesen szerződtetett a Modern Színpad. Sok naiva és budapesti csibészszerep mellett emlékezetes volt mint Tóth Mancsi, Szép Ernő *Lila akácában*.

¹² Lengyel Menyhért – ld. 1914/24; 1918/9.

volna a szemünkben, hanem valóságos élő alak, akit láttunk, akivel beszélgettünk, és akit megértettünk, aki a hosszú ismeretség folyamán a szívünkhöz nőtt. Sancho Panza a földhöz tapadt paraszt józanész örök perszifikációja, maga az élet prózája, megértő humorral enyhítve. Lengyel olyan segítőtársakat választott magának, akik előre biztosítják neki a siker felét.

Darabja a shakespeare-i vígjáték tradíciója szerint van megkomponálva – az író második segítőtársául Cervantes angol kortársát szerezte meg. A keret: a herceg és hercegnő, akik mulatságból inszenálják¹³ Sancho Panza kormányzói szereplését, az udvari társaság képe s az a mód, hogy a szereplők egy része mintegy publikum a színpadon, nézője és élvezője a tulajdonképpeni cselekménynek, nemkülönbén a szerelmes spanyol lovag és a mór leány mellékes és talán fölösleges epizódalakjai – ez mind shakespeare-i kellék. Cervantesé a mese és néha egész passzusokban a szavak, Shakespeare-é a szerkezet, mi az, ami a darabban Lengyel Menyhérté?

Először is a cervantesi epizódnak színpadra vitele: Sancho Panza beállítása az udvari környezetbe, alakjának megszólaltatása, az intrika, amely köréje szövődik, s amely olyan, mint a háló, s a Sancho Panzának előbb evickelő, később mind biztosabb mozgása, amellyel kiszabadítja magát ebből a hálóból. Azt kell mondanunk, az író humorisztikus leleménye, amellyel Sancho Panzát komikus helyzetekbe akarja hozni, kissé szegényes. Már maga az, hogy a helyzeteket mindig az udvari komplot¹⁴ rendezi számára, hamar unalmassá és humortalanná teszi a dolgot, az ilyen ugratás mindig mulatságosabb annak, aki csinálja, mint aki nézi. S az udvarmester, aki az egészet rendezi, nem valami találékony fickó. S ebben a komplotban az összes szereplők elvesztik emberi egyéniségüket, csupa sémákká válnak, sokan vannak, de egyikük sem érdekes. Sancho Panza az egyetlen a darabban, aki ember, s őt Cervantes teremtette annak.

Lengyelé a darab filozófiája. Ahogy Sancho Panza józan eszével, elevenre tapintó parasztbölcsességével mindig felül marad – ez a darab legjobb eleme. Hű marad önmagához és ezért mindig megállja a sarat – ez szentül igaz, ebben egyezik véleményünk, élettapasztalatunk az íróéval. De ahogyan ezt Sancho Panza csinálja, abban már kevés az örömünk. Az író felhasználja ezt az alkalmat is, hogy hangoztassa ismert pacifista álláspontját, de ebből azonban nem Sancho Panza szól, hanem az *Egyszerű gondolatok* szerzője.¹⁵ Sancho Panza kormányzói szereplésének demokratikus tempóival is szintúgy vagyunk; nem az a főbaj, hogy anakronisztikusak, hanem hogy nem kapcsolódnak szervesen az alakkal és tartalmukban sem nyomatékosak, s nem jön ki belőlük az a perszifláz, amellyel Cervantes nyomán Lengyel a szokásos udvari és bürokratikus kormányzó módszereket akarja illetni. Meg kell vallanunk, előadás közben néha kisértgett az unalom.

¹³ inszenál (lat): színpadra visz, előadásra előkészít

¹⁴ komplot (fr, ném): összeesküvés, bűnszövetkezet

¹⁵ Lengyel Menyhért: *Egyszerű gondolatok*. Budapest, Pallas, 1918. Az írónak eredetileg a *Nyugatban* megjelent primer háborús jegyzetei.

A rendezés ellen is vannak ellenvetéseink. Miért játsszák a darabot burleszkoperettnek? Ez nem lehetett az író szándékában. A rendezés ezzel túlságosan eltávolítja a darabot a valóságtól és elváltoztatja az egész szellemét. A színészek közül csak *Rózsahegyinek* van hálás szerepe.¹⁶ Ez a kitűnő színész azonban ritkán tud darabot vinni, neki inkább az epizód az eleme; az ő Sancho Panzája nem elég szélesen átfogó alakítás, inkább részleteiben jó. *Sugár*,¹⁷ a színház új tagja, Don Quijote alakját néhány igen jó karaktervonással adja meg. A többieknek alig van alkalmuk érdemleges színészi munkára.

Schöpflin Aladár

1919. 5. sz. február 2. 53.

Barta Lajos: Az örvény – a Nemzeti Színházban

Barta Lajos¹⁸ darabjára látatlanul is rámondhatta volna az ember, hogy komoly, őszinte darab, mert ez az író nem tud másképp: komolyan veszi az életet és önmagát, nem tud a dolgokkal játszani, s nem azért viaskodik mondanivalójával, hogy tetszetősen, hanem azért, hogy teljesen kifejezze magát. Szándéka és lendülete szerint legmélyebben járó íróink egyike, s ha néha sikerül neki a kifejezés adekvát teljessége, akkor a legmagasabb színvonalig jut. Nem az apró-cseprő témák, mulattató magánügyek embere, nem is az elméskedő és mulattató társasági ember típusából való, őt mindig és mindenben a szenvedő ember érdekli, akár a társadalmi igazságtalanság miatt szenved, akár a szenvedély komplikációi miatt. Az ő felfogása szerint, amely benne van minden írásművében, az ember körülményeinek áldozata, szabad szárnyalását, életének teljes kielégítését azok a bilincsek bénítják meg, amelyeket a társadalmi berendezkedés, a világ sok mindenféle konvenciója és kötelező szabálya rak rá. A kalitkája falát csőrrel-szárnyal kétségbeesetten ostromló madár – ez a Barta embereinek a képe. Ez adja meg koncepcióját a vidéki életről, amellyel legtöbbet szeret foglalkozni: a falu s a kisváros életének szűk korlátai, a csaknem semmi fejlődési lehetőség, amit nyújtani tud, az emberek

¹⁶ Rózsahegy Kálmán – ld. 1917/38, 48; 1918/40.

¹⁷ Sugár [Storbeck] Károly (1882–1936), színész. Mint a színiakadémia növendékét sorozták be, az orosz fronton szolgált, és Taskent mellett egy ólombányában dolgozott. Ambrus Zoltán szerződtette a Nemzeti Színházhoz. Ld. még: Kovács Tibor: *Sugár Károly. Adattár*. Budapest, Színház- és Filmtudományi Intézet, Országos Színház-történeti Múzeum, 1957. – Ld. még: 1919/9, 21, 23.

¹⁸ Barta Lajos (1878–1964), újságíró, író, Kossuth-díjas (1956). Az élet sötét oldala foglalkoztatta, a falusi és a városzéli nyomor, „[e]rélyes szóval küzd a megkövesedett hagyományok, a létjogosultságukat veszített előjogok és a szociális kötelezettségükről megfélekezett gazdagok léhasága ellen” – írja róla a *Magyar zsidó lexikon* már 1929-ben. A Tanácsköztársaság után Bécsbe emigrál. *Az élet arca* című regényéről Schöpflin Aladár és Ady Endre is írt a *Nyugatban* (1917/15. 303–305, ill. 1917/16. 321.), illetve Kosztolányi Dezső is a *Pesti Naplóban*. – Ld. még 1919/17.

kicsinyessége, léhasága és lelki durvasága megtöri a jobbra hivatott lelkeket – ez majd minden novellájának témája s ez darabjéé is.

Két férfit állít egymással mintegy párhuzamos viszonyba. Az egyik már meg van törve. Járásbíró, művelt, tudományos ember, túlságosan finom érzésű, de már megbénult energiájú, belül megrokkant a felesége miatt, akit szenvedélyesen szeretett és szeret még mindig, s aki hisztériás élvezetvágygal kacérkodik, mulat, hűtlen hozzá s botrányokba keveri, amelyek miatt minduntalan más városba kell magát helyeztetni. Ez a fáradt, lelkileg betegen vánszorgó ember igen éles profillal van megrajzolva, s mélyre nyúló gyökerei vannak az élet felé. *Pethes*,¹⁹ színész-nél ritka kongenialitással játssza; amint először kilép a színpadra, már a járásáról, testtartásáról, karjának lassú, félszeg mozdulatáról megismerjük, s megszólalásakor már előttünk áll körvonalakban az alak egész karaktere. Később mindjobban kitölti részletrajzzal a körvonalakat, igen egyszerű eszközökkel, amelyek gazdagságot és rendkívüli mesterségbeli biztosságot árulnak el. Amit ebben az ábrázolásban Pethes produkál, az a legmagasabb rendű színészi produkciók egyike.

A másik férfi még ép és friss, hevesen buzog benne az életakarát, a szabadság, a természete teljes kiélésére való vágy. De már ott vannak az akadályok, amelyeken meg fog törni: konfliktusba keveredik apjával, az erőszakos, műveletlen, fél-paraszt üzletemberrel, s élnivágyása a járásbíróé felé csábítja, akinek szépségében, kacérságában, eleganciájában tulajdonképp a magasabb rendű lehetőségeket látja. Az asszony miatt szembekerül a város léhán politizáló uraival, egész környezetével, de lekötött kézzel harcol, a végén sohasem azt csinálja, amit akar, hanem azt, amire rákényszerül. Apja szuggesztíója alatt elveszi a meggazdagodott ácsmester leányát, de a járásbíróé lidércalakja nem engedi, hogy értékelni tudja felesége szenvedő, alázatos, odaadó szerelmét, a házasságot csak eggyel több békónak érzi a lábán. Lassan aztán megtörik: a felesége öngyilkossági kísérlete, botrányos jelenet a kisvárosi gavallérral, a járásbíró öngyilkossága, mely szinte szemeláttára történik, mikor éjszaka az ablakon ugrik be a szép asszonyhoz – az élettől megundorodva, az embereket elkerülve vonul vissza az erdőbe, fűrésztelepére, s csak az idő oldja föl a szakadást, amely a lelkén támadt, a felesége okos rábeszélése, a fiára való gondolás, a letört járásbíróé késői megjelenése vezeti vissza az életbe, hogy megtalálja annak harmóniáját. Ez az alak volna a darab tengelye, de nincs elég erős kontúrral megrajzolva, gyakran megszakad a belső folytonossága, és a színész, *Kürti József*,²⁰ nem tudja a szétkuszlódó vonalakat összefogni. A darabnak emiatt nincs szilárd egyensúlya, súlypontja minduntalan átlendül az egyik alakról a másikra, s többször is zavarba jutunk, mi volt az író tulajdonképpeni mondanivalója: a járásbíró történetében van-e benne, vagy a fakereskedő Geöcze fiáéban? A hiba a darab belső logikája körül van, s a siker ezért nincs arányban az író tiszteletreméltó erőfeszítésével.

¹⁹ Pethes Imre 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9, 21.

²⁰ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16, 22; 1917/38, 44; 1919/9, 21.

*Márkus Emília*²¹ játssza a járásbírónet, csodálatra méltó fiatalos frissességgel. Nem csupán az ő hibája, ha az alakot kissé konvencionálisnak érezzük: az író nem élte át egészen belsőleg, s kénytelen volt külső, irodalmi vonásokhoz folyamodni. A fiatal Geöcze feleségét *Forgács Rózsi*²² sok finomsággal, de helyenként túlságosan tompítva játssza, nem aknázza ki eléggé az alkalmakat, amiket az író nyújtott neki. Az epizód-szereplők közül *Pataki*²³ igen jó, és *Bartos*²⁴ is gondosan megrajzolt alakot ad.

Schöpflin Aladár

1919. 9. sz. március 2. 101.

Hevesi Sándor: Császár és komédiás – a Nemzeti Színházban

Hevesi Sándor²⁵ új drámája a kitűnő szerzőnek minden eddigi színpadi munkája közül a leghatásosabb s általában modern drámaírásunknak egyik legmagasabb színvonalú terméke. Erőteljesen gondolkodó, rendkívül művelt író szól belőle, aki nagyszerűen ismeri a színpadot, a színészmesterség kifejező eszközeit, a közönséget, számol is velük, de ezzel nem szállítja le saját színvonalát.

A téma is igen gazdag és sok jó alkalmat nyújtó. Diocletianus római császár kora a milió: a nagy római birodalom már bomlásnak indult egész világrendjével együtt, gyökereiben rágja el egy vele ellentétes princípium, a kereszténység, amely minden ellenintézkedés ellenére folyton terjed, most már az alsó néposztályokból feljut a trón zsámolyáig, megbontja a hadsereg fegyelmét és közvetlenül fenyegeti a császári hatalmat. Terjedése feltartóztathatatlan, mert olyan, mint a járvány, láthatatlan hajszalcsöveken, a levegőn át jut el az emberekhez, s akit egyszer inficiált, azt már nem téríti vissza sem okoskodás, sem hatalmi szó, a nagy világbirodalom minden hatalma tehetetlen vele szemben. Az anyagi hatalom tehetetlensége az eszmével szemben: ez a darab kiinduló pontja, s ez mindjárt az intonálásnál színvonalra emeli. Bár a szerző a darab írásakor nem gondolhatott rá, véletlenül izgató aktualitást is nyer a darab a kor-miliónek ezzel a beállításával, nincs, aki észre ne vegye, hogy éppen most valami hasonló jelenség megy végbe a világban:

²¹ Márkus Emília – ld. 1912/44, 50; 1913/2, 49; 1914/22; 1918/9, 18.

²² Forgács Rózsi [Fischer Rózsa] (1889–1944), színésznő, színházigazgató. A Thália Társaságnál kezdte pályáját. Sikereit a kor új és divatos darabjaiban aratta, Hebbel, D’Annunzio, Schnitzler, Gorkij darabjaiban játszott, de főként mint Ibsen-színésznő lett híres. A Nemzeti társulatának tagja volt, de 1923-ban – feltehetően politikai okokból – nem hosszabbították meg szerződését. Kamaraszínház néven önálló játszóhelyet alapított, ahol ismét bemutatta Füst Milán *Boldogtalanok* című drámáját, amit a szerző már az első színrevitelkor hangosan ünnepelet (*Nyugat*, 1923/5.). Ekkor jelentek meg Kosztolányi és Bánóczy László kritikái is róla, ugyancsak a *Nyugat*-ban (1923/22; 1923/15–16.). Vállalkozása csődbe jutott, és 1927-ben visszavonult a színpadtól. A német megszállás után szintén zsidó származású férjével közösen öngyilkosságot követtek el.

²³ Pataki József – ld. 1918/40.

²⁴ Bartos/Barthos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/13, 18; 1919/9, 21.

²⁵ Hevesi Sándor – ld. 1918/19, 23.

hatalmas konvulziók közt vajúdo erőlködések egy új világregnd megteremtésére, a régi állami fogalmat megdönteni készülő mozgalmak, az alsó néposztályokból a felsőkbe feláramló és realizálódni törekvő vágyak és akaratok, új világnézetek és fanatizmusok, amelyekkel szemben nem állnak hasonló kemény meggyőződések és minden életérték feláldozására való készségek.

Ezt a társadalmi motívumot a szerző összekapcsolja egy pszichológiai motívummal: a művész viszonyával meggyőződéséhez. Meggyőződés nélkül a művész arathat nagy sikereket, de csak alantas rendű komédiás marad, s az igazi művészen akarata ellenére is úrrá lesz a meggyőződés. Diocletianus császár, a felvilágosult és a római kultúra tetőpontján álló uralkodó, nem hatalmi erőszakkal, fegyverrel és kőpaddal akar küzdeni a kereszténység ellen, hanem kapacitációval, az új hit propagandáját propagandával próbálja ellensúlyozni. Ismeri a színpad roppant hatását a lelkekre, ezt is fel akarja használni propagandája érdekében: megbízza Genesiuszt, az ünnepelt színészt, írjon darabot a kereszténység ellen, és játssza el társulatával. Genesius vállalja a feladatot. Az eszmének azonban az a természete, hogy csak foglalkozni kell vele, és beleragad az emberbe. Genesius a darab írása közben, írónaknak, a keresztény rabszolga Crispusnak hatása alatt és a császár titkos keresztény lánya, Valéria iránt feltámadt szerelmében belsőleg megtér, pogány szkeptikusból hívővé lesz, szakít eddigi szerelmesével, Helénával, s a darab előadásakor, mikor parodisztikus mókából megkeresztelteti magát, csoda módon túlárad benne a hit, a kereszttségét valódinak érzi, és extatikus hangú szóval hirdetni kezdi Krisztust a császár színe előtt. Ez a jelenet a darab tetőpontja, hatását Hevesi kitűnően tudja kihasználni. A negyedik felvonás, amelyben a császár ígérettel, rábeszéléssel, fenyegetéssel igyekszik eltéríteni Genesiuszt, s mikor minden hasztalan, a fizikai üldözéshez folyamodik a keresztényekkel szemben, ez már csak befejezés, a logikai konzekvenciák levonása.

Logikai konzekvenciák – ezzel a szóval jutunk a darab jellemének lényegéhez. Hevesi nem inspirációval dolgozik, hanem logikával, nem a divináló²⁶ költő, hanem az okos, művelt, jól számító író módja szerint. A darabjában minden megvan, kivéve azt, amit csakis a poétai szellem tudna sugallni. A szavak, amelyeket a szereplők szájába ad, találók, hatásosak, elmések, mindaddig, amíg valami erősebb lelki indulat kifejezésére nem kerül a sor. Ilyenkor érezni, hogy a logika fölé emelkedést, az extázis szárnyalását nem tudja pótolni az írónak sem okossága, sem komolysága. A harmadik felvonás nagy befejező jelenete például a maga helyzeti energiájánál fogva igen erősen hat, de Genesius szavai, amelyeket a vallásos megszállottság lelki állapotában mond, halványak, kigondoltak, s ezért szárny nélküliek. Hasonlót éreztünk a második felvonás szerelmi jeleneteiben és mindenütt másutt, ahol a szenvedély, a nagy belső megindulás világító szavait vártuk, és csak hatásos retorikát kaptunk. S az nemcsak a dikcióban van így, hanem a darab egész belső struktúrájában, a szereplő személyek összekapcsolásában és egymással való súrlódásában is. Az a párhuzamosság, melyet az író az alakok közt teremt, mind-

²⁶ divinál (lat): jósol, jövendő

egyiknek van az ellenpárton megfelelője, magyarázza a darabot, de néha nagyon is magyarázza, és a párhuzamos alakok közötti összefüggés többnyire szándékoltnak, belsőleg nem eléggé motiváltak látszik, ami megelevenítettségük rovására megy. Igazán eleven csak Crispus alakja, ez *Kürti József*²⁷ személyesítésében mint-ha a martirológiából lépett volna ki.

A főszereplő *Pethes*,²⁸ valamint a többiek is: *Gál*,²⁹ *Barthos*,³⁰ *Mihályfi*,³¹ *Hajdú József*,³² *Paulay Erzsi*,³³ néha *Aczél Ilona*³⁴ is mindenképpen megcsinálják, amit a szerző akart, s nem az ő hibájuk, ha nem mindig érezzük az előadás közben az élet fanyar ízét. Külön ki kell emelnünk *Sugárt*,³⁵ aki egy udvari ember szerepét mozdulatban, beszédben igazán megelevenítő művészettel játssza. Ez az új színész valóban erőgyarapodása a színháznak.

Schöpflin Aladár

1919. 12. sz. március 23. 137.

Bíró Lajos: Francia négyes – a Belvárosi Színházban;
Karinthy Frigyes: Holnap reggel – a Madách Színházban

Bíró Lajosnak³⁶ új darabjával, a *Francia négyessel* nyilvánvalóan nem volt más célja, mint két órára elvonni a nézőt az élet gondjaitól és komorságától, s vidám, könnyű feledkezést szerezni neki. Minden nagyképűség és komolykodás nélkül tűzte ki célját és sikerült is elérnie. Mi nem röstelljük megvallani, jól mulattunk darabján, s úgy láttuk, a közönség is jól mulatott. Diszkrét pikantéria, ötlet, mulatságos szituációk, frissen pergő, nem éppen ragyogó, de fürge és elmés dialógus, körvonalakban könnyedén odavetett alakok, a vidám motívumoknak ügyes keverése, mit lehet ennél többet kívánni egy ilyen farsangi tréfától? Hogy a kiindulópont – két fiatal férj tévedésből fölcseréli egymás feleségét, s a cserét csak reggel veszik észre – nem éppen hihető, az nem fontos, alig is vesszük észre játék közben, a földolog a különböző temperamentumú emberek viselkedése, amíg az összebogozott csomó

²⁷ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16, 22; 1917/38, 44; 1919/5, 21.

²⁸ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/21.

²⁹ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/23, 32.

³⁰ Barthos/Bartos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/13, 18; 1919/5, 21.

³¹ Mihályfi Károly (1856–1936), színész. 1879-ben látta meg – hosszú vidéki színészlét közben – Paulay Ede, és szerződtette a Nemzeti Színházba, ahol 1909-ben örökös tag lett. Közben az Operaház játékmestere is volt. Egyike a legszebben beszélő színművészek kicsiny körének – írja róla a Schöpflin Aladár szerkesztette *Magyar színművészeti lexikon*. Felesége Lázár Margit énekesnő volt. Fia, Mihályffy Béla (1891–1948) színész, színingazgató (kolozsvári Nemzeti Színház, 1942–1944) volt, 1939 és 1944 között a Színház- és Filmművészeti Kamara elnöke.

³² Hajdú József – ld. 1917/48; 1918/9.

³³ Paulay Erzsi – ld. 1918/13, 18, 48; 1919/21.

³⁴ Aczél Ilona [Cs. Aczél Ilona] – ld. 1913/2, 10; 1917/44; 1919/21, 23.

³⁵ Sugár Károly – ld. 1919/3, 21, 23.

³⁶ Bíró Lajos – ld. 1913/10, 49; 1914/24; 1918/5.

kioldódik s közmegelegedésre elintéződik minden azzal, hogy a véletlen cserét állandósítják, a házaspárok elválnak és chassée-croisében³⁷ újra összeházasodnak. Egy kis ironikus életfilozófia is lebeg a dolgok felett, a bölcs kompromisszum levegője: a szigorúak, a frázisbélű feketemájúak kikapnak, és azoknak van igazuk, akik az életet a maga természetességében, képmutatás nélkül fogják fel, elsősorban élni akarnak, s nem kívánnak másoktól sem egyebet, mint hogy hagyják őket élni. Az író mintha ezzel is tiltakoznék darabjának minden nagyképű kommentálása ellen, darabjában diszkréten, de alaposan elintézi az okvetetlenkedő farizeusokat, akik csak arra jók, hogy komplikálják a dolgokat, lehetetlenné tegyék elintézésüket és keserítsék mások életét.

Az előadás erősen viszi a darabot. A színészek közül csak *Mészáros Giza*³⁸ és *Harmos Ilona*³⁹ válnak ki; az előbbi sok gráciával állítja elénk az okos, minden csomót megoldozó anya alakját, az utóbbi a szigorú erkölcsű nagyanya kis szerepében mutat be igen jól kirajzolt és mértéktartással konstruált alakot. Az előadás tempója pontosan kihozza a darab tempóját: gyorsan perdül, mintegy tánclépésben, biztosan összefogja a színészek játékát, s ami a fődolog, a darab könnyű, pikáns stílusát teljesen kihangsúlyozza. A rendező, *Bárdos Artúr*⁴⁰ az előadásnak legnagyobb sikert arató szereplője.

Madách Színház néven, úgy tudjuk, javarészt a háborúból visszatért színészekből, új színház alakult, amely egyelőre szerény eszközökkel, vendégként tartja előadásait a Zeneakadémia kis színpadján.⁴¹ A vállalkozás minden rokonszenvet megérdemel, újabb kísérlet egy intim, irodalmi célzatú színház megteremtésére. Rég érezzük egy ilyen színház szükségét, s igazán örülnénk, ha most sikerülne.

³⁷ chassée-croisé (fr): keresztbe. Eredetileg egy néptánc lépését jelentette.

³⁸ Mészáros Giza (1879–[Párizs]1954), színésznő. Játszott vidéken, tagja volt a Nemzeti Színház, a Vígopera, a Víg színház, a Renaissance Színház, a Belvárosi Színház társulatának, illetve egy-egy szerepre szerződő fellépője. Egy időben Csontos Gyula élettársa volt.

³⁹ Harmos [Schlesinger] Ilona [írói neve később Görög Ilona] (1885–1967), színésznő, író, műfordító. 1909-ben jelent meg a *Mme Chaglon üzletei. Egy divatszalon rejtelmei* c. kisregénye. A kötet – Arany Zsuzsa Harmos Ilona színészi pályáját is érintő értelmező tanulmányával – 2016-ban jelent meg újra Aradon, az Irodalmi Jelen gondozásában. 1907-ben lett a Magyar Színház tagja, részese volt a Thália Társaság szellemiségét követő kamarajáték-sorozatnak, majd Bárdos Artúr szerződtette. Fellépett a Nagy Endre-kabaréban is. 1913-ban feleségül ment Kosztolányi Dezsőhöz. 1917-től a Modern Színpad, 1921-től a Víg színház művésznője volt. Novellákat írt, majd férje halála után annak részben regényes életrajzát is kiadta (1938), ahogy korábbi szerelméről, Karinthyról is könyvet írt (1988-ban jelent meg). A nyilasüldözésről szól megrázó napló-visszaemlékezése, a *Tüzes cipőben* (1948). A nyugatos írófeleségekről is írt jellemrajzokat.

⁴⁰ Bárdos Artúr – ld. 1911/20; 1918/48.

⁴¹ Madách Színház: Budapesten, a Zeneakadémia színháztermében nyílt meg 1919. március 8-án. Az alapítók a Thália Társaság szellemi örökségét akarták tovább vinni. A prologust Kosztolányi Dezső írta, s ezt követte Karinthy darabja, amely egyébként százas szériában futott, és a színház működése alatt végig színen volt. 1920 novemberében miniszteri rendeletre kilakoltatták játszóhelyükről, utána Kamara Színház cím és név alatt működött. A második világháború előtt 1940-ben nyílt magán színház ezen a néven a fővárosi Madách tér 6. szám alatt, a kőrüti Madách Színháznak hosszan [hosszú ideig? sokáig?] ez volt a kamara játszóhelye, ma itt működik az Örkény Színház.

*Karinthy Frigyes*⁴² darabjával kezdi pályáját az új vállalat, s mindjárt első lépésével szép sikert arat. A darab Karinthy műzsájának igazi gyermeke: groteszk külsőségek leple alatt erősen vívódik az élettel, a dolgok filozófiai megértésére és értékelésére törekszik heves gyötrődések közt. Igen jól exponál, de a kifejtésben hézagos, az írónak úgy látszik az érlelő türelme nincs meg, hogy mondanivalóját, amelyet jól megmarkolt, biztosan kézben is tudja tartani. A bátorság és gyávaság problémáját feszegeti: az ideges, kínlódó, gyáva zsenit mutatja be, aki mindig a rövidebbet húzza a keményidegű, önző, magában biztos, tehetségtelen egészséggel szemben, de érzi életének értékét, rettentően kínlódik a halál gondolatával, mikor egy furcsa amerikai párbajban vesztesen öngyilkossá kellene lennie, s végül is egy filozofikus gesztussal túlteszi magát a magára disputált kötelességen. A darab stílusa nem realiztikus, az alakoknak nem az élethűség a fontos, hanem az, amit bennük az író ábrázolni kívánt, s a cselekményt is nem a szokott értelemben való logikusság vezeti, hanem az író önmaga kifejezésére való törekvése. Stílusban erősen a fantasztikusba hajlik, végcélja a filozófiai dráma volna, a dolgoknak a maguk összefüggéseiben, egységükben való megmutatása, a néző látásának nem a részletekre, hanem az egészre való beállítása. A darab még csak kísérlet erre a stílusra, de nyomatékos és figyelemreméltó kísérlet, s így is többet ad a nézőnek, mint akárhány zajos sikerű felületesség. Őszinteség van benne, egy a valóságokkal hevesen küzdő lélek izgalma érzik rajta s keserű, némely passzusokban zokogva felkiáltó líra.

A színészek becsületes törekvéssel végzik dolgukat. *Gellért Lajos*⁴³ a főszerepben igen erős, organikusan felfogott játékot produkál, *Gaál Béla*⁴⁴ a finn orvos félig fantasztikus szerepében igen intelligensen dolgozik s a többiek is derekasan

⁴² Karinthy Frigyes (1887–1938), író, a *Nyugat* első nemzedékének tagja. Tízévesen színműveket, kalandos történeteket, verses meséket írt, emellett naplót vezetett. Mintegy ezer versét, 10-15 nagyobb zsenyéjét, iskolai bukása miatt, apja elégette. Tizenöt éves volt, amikor a *Magyar Képes Világ* folytatásokban közölte a *Nászutazás a Föld középpontján keresztül* című regényét. 1906-tól *Az Újság* munkatársa, innen ered Kosztolányival való legendás barátsága. Mesterének az angol szatirikus Swiftet vallotta, 1914-ben le is fordította a *Gulliver utazásait*. Az ismertséget az *Így írtok ti* című paródia-kötete(i) hozták meg számára (1912). Több mint ötezer cikket írt, rendkívüli módon tisztelte a racionalitást, vonzódott a tudományhoz és a technika legújabb felfedezéseihez. Utazott a Zeppelinben is, az elsők között beszélt a rádióban.

⁴³ Gellért Lajos (1885–1963), színész, pályáját a Thália Társaságnál kezdte. Erősen intellektuális játékaival hozott új szintet a magyar színpadra. 1912-ben csatlakozott az Új Színpadhoz, majd a Belvárosi, illetve a Magyar Színház művésze volt. 1940 és 1944 között csak az OMIKE akciói keretében léphetett színpadra.

⁴⁴ Gaál [Goldstein] Béla (1893–[Dachau]1945/ más források szerint a nyilasok ölték meg Budapestben), színész. A Vígszínház saját neveltje volt, 1918-ban a Zeneakadémián működő Madách Színház igazgatója (maga is katonaságból tért vissza, ahogy a létrehozott társulat egésze). 1927-től a Belvárosi Színház főrendezője. Filmrendezőként is ismert, az ő alkotása – több mint egy tucat film között – a *Meseautó* (1934). Saját filmiskolát működtetett.

igyekeznek. Ifj. Vajda László⁴⁵ megértéssel rendezte a darabot. Várakozással és bizalommal nézünk az új kis színház jövője felé.

1919. 17. sz. április 27. 189.

Barta Lajos: A sötét ház – a Vígszínházban

Az első magyar premier a tanácsköztársaság megalakulása óta. Nem véletlen, hogy Barta Lajos⁴⁶ munkája, mert ez a magvas és erős lendületű író pályája első lépése óta a szociális igazságtalanságnak volt az írója, az egy Révész Bélán kívül senkinek munkájában nem szólalt meg oly erősen és nyomatékosan az elnyomott tömegek jankiáltása, vágyódása a megváltás után és forradalmi indulata, mint az övében. Már első, általános hatást keltett könyvével, *Az ige terjedése* című novellasorozattal is azt mutatta meg, hogyan terjed emberről emberre az új ige, a szocializmus világnézete a nyomorgó falusi nép között, s későbbi munkáinak is java része a falusi proletárság magával tehetetlen kiszolgáltatottságát, a kultúra leg-
elemibb föltételeitől való elzártágát és rettentő fizikai nélkülözését mutatja meg sajtóságos kemény vonalakkal, darabosan és energikusan megrajzolt képekben.

Új darabja, *A sötét ház* még a háború alatt, a múlt év eleje táján készült, de akkor természetesen nem volt előadható, nem akadt színház, amely színrehozatalára vállalkozni mert volna. Most átdolgozva végre színre került.

A sötét ház Gorkij *Éjjeli menedékhelyének* típusából való darab: a proletárnyomor legegésőbb sebeit mutatja meg egy összesűrített képben. Nem hatásról van itt szó, Barta Gorkij nélkül is ugyanígy írta volna meg a darabot, hanem magától értetődő találkozásról. Akik a nyomor tanyáit látják, azoknak okvetlenül találkozniok kell. A fizikai nyomor nem változatos, kevés, de kiáltoan erős a motívuma, s ezek a motívumok maguktól adják a kifejezés primitív, nyers és erőteljes módjait: a realisztikus képek felszíne alatt kitáruló szimboliztikát s a haragos pátoszt.

A darab egy olyan proletártanyára vezet, amelybenbe a kapitalista szociális gondoskodás gyűjtötte az élet elesettjeit: egy barakkba, ahova azokat szokták dugni, akik teljesen tönkre mentek, s hajléktalanul maradtak. Ide kerül az orosz fogságból hazatért katona. Az anyját keresi, akit szegényül, de rendezett viszonyok közt hagyott el, mikor háborúba ment, s most megtudja, hogy tönkrement, s a menedékhelyre került. Itt tudja meg, hogy az öregasszony meghalt. Rá sem ér jóformán búsulni, sorba mennek el előtte a proletárnyomor szörnyű képei: az alkoholista világboldogító, a társadalom ellensége s az öreg koldusasszony, az anya, aki tébolyultan keresi gyermekét, akit elvett tőle a társadalom jótékonyága és csak a holttestét adta neki vissza, a züllésnek indult tizenöt éves leány, a siránkozó öreg

⁴⁵ Vajda László, ifj. (1886–1968), színiigazgató. A Népopera titkára volt, majd meghívást kapott, hogy rendezzen Berlinben a Deutsches Theaterben, ahol igen jó nevet szerzett magának. 1921-ben lett a Vígszínház titkára, 1931-től a Magyar Színház igazgatója.

⁴⁶ Barta Lajos – ld. 1919/5.

koldusasszonyok s végül egy bájos, kedves fiatalasszony, elesett katona özvegye, aki most kerül, rettenetes kálvária után, két gyermekével erre a tanyára. Hogy érintkezik ezekkel a magasabb, az uralkodó társadalom? A telepfelügyelő durván ripakodik rájuk, ő képviseli az állam hatalmát, jótékony hölgyek jönnek, akik szívtelen felületességgel és megalázó arroganciával érdeklődnek sorsuk iránt, és nem tesznek értük semmit, minduntalan katonai őrzőjáratok érkeznek, akik katonaszökevényeket keresnek ezen a gyanús helyen. A hazatért hadifogolyoknak mindez a szívéen és az idegrendszerén megy keresztül, átéretteti vele sorsa társainak minden boldogtalanságát, s a szelíd, rendes, józan fiú a végén dacos lázadóvá lesz, s a forradalom szavával ajkán megy el az őrzőjárat, amely a bennlakók lázongásának hírére jött sietve a menedékhelyre.

Barta nagy erővel, meggyőződéssel sűrítette össze egy képpé ezt a sorozatot. Az ábrázolásnak legegyszerűbb módját választotta, amely legjobban illik a tárgy elemi voltaához: egy ember lelkére vetítette a szenvedésnek sorra elvonuló képeit, s ez által egységbe foglalta nemcsak a képeket magukat, hanem a néző hangulatát is. A fogságból hazatért katona nemcsak a darab lelkiismeretét jelenti, hanem az íróét és a nézőét is: benne érik cselekvésig az a tiltakozás, amely a társadalmi igazságtalanság riktó bűneinek láttára fellázít mindenkit, akiben emberséges érzület van. Nem egészen szükségszerű ismétlődések: a jótékonyosság nemtőinek és a katonai őrzőjáratnak kétszeri megjelenése, némileg késleltetik a gyorsan lepergő történetet, de ezt csak utólag venni észre, előadás közben nem zavar semmiben. Az előadás is emeli a darabot: a Vígszínház művészei, akik addig leginkább csak elegáns polgári darabokban mutathatták meg tudásukat, jellemző erővel és igazsággal tudják megeleveníteni a proletár levegőt is; különösen *Góth*⁴⁷ és *Góthné*⁴⁸ játékára áll ez, míg *Lukács Pál*⁴⁹ kissé szintelen, nem bírta az alaknak a reliefjét megadni.

Barta darabja után Csokonai kedves, primitív vígjátékát, a *Karnyónét* játsszák. A darab naiv és itt-ott zavaros meséje dacára is igen jól hat: saját stílusa van, ami lelket és egységet ad neki. A színészek ebben a darabban kitűnőek, különösen *Szerémi*⁵⁰ boltos-segéde a legízesebb színpadi alakok egyike, *Haraszthy Hermin*⁵¹ Karnyónéja pedig a legjobb színpadi groteszkek egyike, amiket valaha láttunk.

Schöpflin Aladár

⁴⁷ Góth Sándor – ld. 1914/18; 1918/12, 23, 42.

⁴⁸ Góthné Kertész Ella – ld. 1914/18; 1918/12, 42.

⁴⁹ Lukács Pál – ld. 1919/2.

⁵⁰ Szerémi/Szerémy Zoltán – ld. 1914/18.

⁵¹ Haraszthy Hermin – ld. 1914/20.

1919. 21. sz. május 25. 242–243.

Pogány József: Napóleon. Dráma 3 felvonásban a Nemzeti Színházban [az Irodalom és művészet rovatban]

Az érdeklődés, amely Pogány József⁵² darabját megelőzte, nem csupán irodalmi forrásból táplálkozott. A szerző, aki békeidőben a szocialista sajtó egyik legtöbb nyomatékú publicistája és a munkásmozgalmak harcos katonája volt, az októbervégi forradalom óta olyan nevezetes közéleti szerephez jutott, mint a katonatanács elnöke, majd mint a tanácskormány egyik népbiztosa, hogy magától értetődik, ha az embereket érdekli a kérdés: mi mondanivalója lehet Napóleonról, s mi mondanivalója lehet egyáltalán a színpad számára? Vajon megmarad-e az irodalom határain belül, vagy politikai eszméket propagáló szószékké próbálja alakítani a színpadot? Ismeretes volt, hogy a darabot Pogány már évekkal ezelőtt írta, vajon ad-e támaszpontot Pogány a mai politikus egyéniségének és szereplésének pontosabb megértéséhez? A közönség pszichológiájához tartozik, hogy a mellékkörülmények sokszor jobban érdeklik a fődolgozónál, különösen, amíg a találgatás stádiumában van a dolog.

Aki azonban politikai szenzációt vagy pikantiériát várt Pogány darabjától, kielégítetlen marad. A darabnak nincs politikai kilengése, teljesen irodalmi körben mozog: pszichológiai problémát vet fel és juttat megoldásra. A nagy ember, akinek terhére van a saját nagysága, nem jut hozzá tőle, hogy a maga életét élje, mert energiáját, idejét, egész életét abszorbeálják a személyéhez kapcsolódó százféle köz- és magánérdekek, s ha rossz órájában elkeseredik és le akarja dobni magáról a nagyság rablancát, mégse teheti, mert bár ura lehet az egész világnak, rabszolgája, a felszabadulás lehetősége nélkül, a saját küldetésének. Nagyon érdekes gondolat ez, igazi íróra vall, s igazi íróra vall a mód is, ahogy Pogány felállítja. Napóleonon demonstrálja a problémát, élete legválságosabb pillanatainak egyikében. A boulogne-i táborban, az Anglia elleni döntő támadás terveit és előmunkálatait forgatva fejében, Napóleon végre elhatározza, hogy kikiáltatja magát császárrá. Erre sürgeti a saját megérzése, hogy itt a pszichológiai pillanat, sürgetik a hadsereg tábornokai, a forradalomban kivívott jogait és jólétét a forradalom továbbfejlődésétől féltő polgárság, Talleyrand, a diplomata, és sürgeti hatalomra és pénzre vágyó családja. Fenygetéssel és pénzzel kicsikarja a pápai nunciustól, hogy a pápa eljőjön Rómából, fölkenni őt császárrá (a koronát majd maga teszi a fejére), ter-

⁵² Pogány [1903-ig Schwartz] József (1886 –[Moszkva, kommunarkai kivégzőhely] 1938), újságíró, író, politikus. 1910-től a *Népszava* és a *Szocializmus* munkatársa. *Világkönyvtár* címmel könyvsorozatot szerkesztett. A Tanácsköztársaság népbiztosa volt. Egyik aláírója volt 1919-ben a két munkáspárt egyesülésének. Stromfeld Aurél lemondása után gyakorlatilag ő irányította a Vörös Hadsereget. Többen vélekednek úgy, hogy a *Nyugat* 1919-es betiltása az ő nevéhez fűződik, éppen e drámájáról született kritikára való bosszúként (Fenyő Miksa, *Nyugat*, 1919. 774–776). Politikai kiküldött emigránsként John Pepper néven az Amerikai Kommunista Párt végrehajtó bizottságának tagja volt (1922–1924). Az Egyesült Államokból többször visszahívták, végleges visszatérése 1930-ban történt meg. Ezután azonban már Moszkvában élt, ahol a sztálini tisztogatások áldozata lett.

rorizálja a porosz király követét, s futárt küld lóhalálában Párizsba, a szenátushoz és Fouché rendőrminiszterhez a paranccsal, hogy most kiáltsák ki császárrá. De itt fölmerül mindjárt a probléma: ki van fáradva, ideges, éhes, kétszer is behozatja ebédjét és nem jut hozzá, hogy elfogyassza, leheveredik és felriasztják álmából, megzavarják a csók pillanatában szerelmi kettősét Grassinivel, az olasz művésznővel. Mégis rászánja magát, hogy fogadja Talmát, a hírneves színészt, leckét akar tőle venni, hogy viselkedjék és mozogjon méltó módon a koronázáskor. Talma annyira királyt játszott kitűnően a színpadon; neki pedig nem kenyere a komédia, nem ura a testének, a mozdulatainak. De nagyon is nem kenyere a komédia: belefog és megundorodik tőle, átérzi lealázó voltát, s a testi-lelki kimerültség krízisében megundorodik egész ragyogó karrierjétől, amely számára csak morális és fizikai nélkülözés. Gyors elhatározással három futárt küld az első futár feltartóztatására: nem akar császár lenni, vissza akar vonulni mindentől, élni akar, elbújni valahol Korzikában, parasztéletet élni, gyümölcsöt termesztetni, vadászni, pihenni, boldog lenni. Ez az első felvonás. Jól van megfogva, de több meggondolással, mint megérezéssel kidolgozva: nagyon is apróra, részletezve indokol, szinte kipreparálja Napóleont a problémát, a motívumokat nem vonja össze, külön-külön fejti ki, mintegy paragrafusonként, s ezzel a felvonás túl hosszúvá nyúlik. Már látjuk: itt nem az életet a fantáziában újjáalkotó író dolgozik, hanem a logikai introspektió⁵³ embere, a pszichológiai elemző. És aggodalom támad a szerző drámai megjelenítő ereje iránt: a jelenetek nagy része úgy hat, mint illusztráció egy pszichológiai Napóleon-életrajzhoz. Talán még nagyobb veszedelem, amely aztán a következőkön meg is látszik: a sorsfordulatot, hogy Napóleon császár lesz-e vagy nem, kivetíti Napóleontól magából, messze a színpad mögé, mikor mintegy sorshúzásra bízta; sikerül-e az utóbb küldött három futárnak utolérni az elsőt, mielőtt ez Párizsban átadná az üzenetet. Ezzel már a priori irrelevánssá válik minden, ami ezután történik, a dráma kicsorog a darabból, csak a helyzetrajz marad meg.

Napóleon elhatározása, hogy nem akar császár lenni, konsternálja⁵⁴ az egész udvart. Elkezdik kérlelni. Talleyrand diplomáciai argumentumokkal, Talma hazafias frázisokkal, a tábornokok a hadseregre s az eddigi sikerekre, saját érdemeikre való hivatkozással, a polgár üzleti érdekeiért való remegéssel, testvérei a maguk pretenzióival,⁵⁵ még anyja is, anyai tekintélyével. Mikor mindez nem használ, Talleyrand a csábító szépségű Grassinit küldi hozzá, de Napóleon nem puhul meg, észreveszi a ravaszságot és toporzékolva kivezetteti a művésznőt. Matteoval, korzikai paraszt szolgájával beszél meg a dolgát. Matteo örül a tervnek, de hamar kiderül, hogy ő is azért, mert azt reméli, Napóleon Korzikában élére áll a helyi politikának, diadalra juttatja az ő pártját és vérbosszút áll az ő ellenségein. Tehát még a jó Matteo is csak azt akarja, amit a többiek: belehajszolni őt a politikai szerep folytatásába. Az emberek nem tudják, nem is akarják elgondolni, hogy ő magán-

⁵³ introspekció (lat): saját lelkiállapotunk megfigyelése

⁵⁴ konsternál (lat): megdöbbsent, elképeszt, megzavar

⁵⁵ pretenzió (lat): követelés, nagyralátás

ember is, magánéletre is joga van, örömökre, nyugalomra vágyhatik, önmagának követelheti önmagát. A lángelme a legnagyobb lekötöttség, csak kötelezettségei vannak, melyek fölemésztik azt, ami az emberben ember. Mindezt a második felvonás meggyőzően és érdekesen demonstrálja, de ezzel csak részletezi és logikailag kiformalja, amit az első felvonásban már jelzett – a dráma most már teljesen eltűnt. Érdeklődésünket már csak a részletek kétségtelen értéke tartja fenn; minden részlet színpadilag jobb, mint a felvonás egészben. A magánérdekeknek a politikába való beleszövődését igen érdekesen mutatja meg s – itt mutatkozik leginkább az íróban a szocialista: a hadseregszállító karakterisztikusan kirajzolt alakjában lapidárisan jellemzi az elnyomottból egyszerre kapitalista elnyomóvá vált burzsoá profit-világnézetét. A legjobb pedig – az egész darab legjobb része – a Matteóval való jelenet. A szűk látókörű korzikai paraszt, aki a világbíró Napóleon környezetében is a legfontosabb dolognak a maga kis lokális ügyét, az otthoni vendettás pártharcot nézi, s Napóleont, aki ha akar, a világ ura lehet, arra akarja rávenni, jöjjön haza korzikai pártvezérnek, messze emberi perspektívát nyit meg.

A harmadik felvonás már éppen csak befejezi a darabot. Talleyrand még a rivalitás felébresztésével próbál hatni Napóleonra, azt mondja neki, Franciaországnak kell a császár, és ha Napóleon nem akar lenni, akkor Moreau lesz a császár, aki majd őt a hadbírótság elé állítja. A mérgezett nyíl hat is, kifakasztja Napóleon gyűlöletét Moreau ellen, de elhatározását nem ez másítja meg, hanem a sorshúzás eldőlése: az első futár érkezett előbb Párizsba, az utóbb küldöttek már nem tudták utolérni és feltartóztatni. Azóta már Párizsban kikiáltották őt császárrá, most már lehetetlen visszalépni, a fogoly megmarad saját nagysága börtönében. Azzal hűti le elkeseredését, hogy ezután a ceremóniák falával zárja el magát mindenkitől, elvág minden emberi kapcsot, csak a császár akar maradni mindenki számára. Elgondolkodva és impresszionáltan, bár kissé fáradtan jövünk ki a színházból. Komoly dologban vettünk részt, komoly, gondolkodó és elmés író mutatta meg magát előttünk.

A szerző nagy köszönettel tartozik a színészek közül Ódrynak,⁵⁶ Pethesnek⁵⁷ és Kürti Józsefnek.⁵⁸ Ódry, bár fizikai lehetetlenség számára maszk és külső megjelenés dolgában a képekről nagyon is jól ismert Napóleon-alak illúzióját fölkelteni, hangban, beszédben, mozdulatban rendkívül intelligens megértéssel segít az írónak Napóleon belső küzdelmét megértetni, Pethes sugárzó értelemmel, a beszédnek egész különös művészetével alakítja ki Talleyrand diplomata-alakját, Kürti pedig Matteo kis jelenetében olyan típus-rajzot produkál, melynek minden vonala és mozdulata él. Éles profilt ad Bartos⁵⁹ a hadseregszállító, Sugár⁶⁰ pedig a pápai

⁵⁶ Ódry Árpád – ld. 1912/44; 1914/18; 1917/44; 1918/13, 15.

⁵⁷ Pethes Imre – ld. 1905/14; 1912/44, 46; 1913/10; 1914/8; 1917/48; 1918/13, 15, 48; 1919/9.

⁵⁸ Kürti/Kürthy József – ld. 1913/2, 12; 1914/16, 22; 1917/38, 44; 1919/5, 9.

⁵⁹ Bartos/Barthos Gyula – ld. 1913/2; 1914/14; 1918/13, 18; 1919/5, 9.

⁶⁰ Sugár Károly – ld. 1919/3, 9, 23.

nunciuss alakjának. A nők közül *Paulay Erzsinek*⁶¹ és *Cs. Aczél Ilonának*⁶² van nagyobb szerepe, mindketten jobban játszanak művészetük megszokott átlagánál.

Schöpflin Aladár

1919. 23. június 8. 266–267.

Nem lesz bankett. Mikes Lajos satirikus vígjátéka a Nemzeti Színházban [az Irodalom és művészet rovatban]

Könyvtárnyi külföldi könyv, vers, regény, színdarab, tudományos mű lelkiismeretes fordítója, Mikes Lajos⁶³ most végre szóhoz jut mint eredeti szerző a színpadon egy négyfölvonásos satirikus vígjátékkal. Nem most íródott a darab, hanem tíz-tizenkét évvel ezelőtt, a *Nem lesz bankett* már reménye-vesztetten temetkezett el az író fiókjában. Bizonyára nem azért nem került színre, mert a színházigazgatók előadhatatlannak találták. Egyszerűen nem merték előadni, mert az író túlságos bátran és szabadszájúan beszél benne a forradalmak előtti magyar közélet szennyes dolgairól, a színházigazgatók bátorsága fordított arányban állott az íróéval.

Mikes darabjában közszemlére teszi ki a parlamentáris politika fertőjét. A spekuláns képviselő, aki hogy államtitkár lehessen és ezzel ingadozó spekulációs vállalatát megmentse a csődtől, maga ajánlja fel a miniszterelnöknek gyönyörű és tiszta lelkű feleségét, a miniszterelnök, aki szenilis asszonyétségében elfogadja az aljas ajánlatot, úri asszonyok, akik mind élvezték már, vagy szeretnék élvezni a miniszterelnök kegyeit, de galád hipokrizissal bélyegzik meg a tisztességes asszonyt, akiről a pletyka azt mondja, nem is felesége, csak barátnője az államtitkárnak, az uzsorás, aki a csőd szélén álló politikusnak a torkára nyomja a kést, de megkegyelmez neki, ha államtitkár lesz – ezek mind ismert alakok, körülöttünk éltek – és hatalmaskodtak még tegnap, s az egész fertőzött levegő megszokott, már észre is alig vett levegője volt a közéletnek. Sajnos azonban nemcsak az életből ismerjük ezeket az alakokat, hanem az irodalomból is; Mikes beállításában nagyobb rész irodalmi figurák, sematikusra egyszerűsítettek, nincs igazi élet-ízük. Annyira a tendenciára vannak beállítva, hogy nem érezzük igazi ember voltukat, inkább a

⁶¹ Paulay Erzsé – ld. 1918/13, 18, 48; 1919/9.

⁶² Aczél Ilona (Cs. Aczél Ilona) – ld. 1913/2, 10; 1917/44; 1919/9, 23.

⁶³ Mikes Lajos [1905-ig Mises] (1872–1930), újságíró, szerkesztő, fordító. 1901-ben jogi diplomát szerzett, de már joghallgatóként irodalmi matinékat szervezett. A pénzügyminisztériumban volt állásban, de ezzel párhuzamosan a *Fővárosi Lapok* korrektora volt. 1902-től a *Pesti Napló* munkatársa, irodalmi rovatának kiépítője, 1918-tól *Az Est*-nél dolgozik. A Miklós Andor vezette konzern egyik vezető embere volt, 1923-tól az irodalmi anyag szerkesztője, ekként a magyar irodalom egyik nagy támogatója. Veje volt Szabó Lőrinc, aki így, apósa révén került a konzernhez. Mikes Lajos volt Gelléri Andor Endre egyik felfedezője. Fordítóként is kiemelkedő (Dickens, Strindberg, Schopenhauer, Goethe, Kipling, Byron, Shakespeare, Shaw, Poe, Twain, Wells stb.). Az irodalom-szervezőről ld. *Az Est*-lapok. In.: *A bilincsből vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténelmi tanulmányai*. Irodalom Kft., 2002. 79–99.

szerző beszél belőlük, mint ők maguk. Ezt a hatást fokozza a dialógus élettelen-sége: az író nem tudja mindig azokat a szavakat adni a szereplők szájába, amelyek a helyzetből természetesen folynak, a dialógus nem az élet nyelvén, hanem az irodalomén folyik.

A motíválás körül is folytonos az ingadozás. A szerző minduntalan motívumokat exponál, amelyekből aztán nem fejleszt semmit, mert háttérbe szorítják őket új motívumok. Így például az első felvonásban úgy van beállítva a dolog, hogy a képviselő, Bánréthy és felesége között fog lefolyni a dráma: a képviselő szereti feleségét és mégis el akarja adni, az asszony ezért az aljasságért meggyűlöli férjét és bosszút akar állni. Erről a sínről azonban a darab a második felvonásban kitérül, a fürdőhelyi asszonyok komiszkodása s a miniszterelnök érkezése, s az újságírónak az asszony iránti titkolt és erőszakkal kitörő szerelme válik fődologgá, az alapmotívum csak egész halvány szerephez jut, s csak a darab végén, mikor Bánréthy né megállja bosszúját nemcsak urán, hanem a miniszterelnökön és a fürdőhelyi hölgyeken is, jut ismét felszínre. Ez nemcsak azért baj, mert a nézőt minduntalan arra kényszeríti, hogy átorientálja érdeklődését, hanem azért is, mert ezzel Bánréthy né, a darab főalakja erősen passzívvá válik, nincs alkalma kitárni azt, ami benne érdekes. Általában a darabban a millió minduntalan agyonnyomja a témát, s ezért nem kárpoztás az sem, hogy ez a millió többnyire élénk és fordulatos.

A darab a harmadik felvonásban jut legmagasabbra. Ez igazi vígjátéki helyeztet ad a miniszterelnök és Bánréthy né között. A miniszterelnök azért jött este a szépasszonyhoz, mert azt hiszi, készséges maitresse-t⁶⁴ fog benne találni. Így is viselkedik, de amint szó-szóba öltődik, megütődve látja, hogy az asszony hites felesége Bánréthy nek, aki barátnőjének adta ki, s ezenfelül még teljesen tisztességes és nagyon önérzetes is, elkedvetlenedik, unja a dolgot és elalszik a díványon. Itt a dialógus is elevenebb, a szerző ügyesen vezeti odáig, hogy a miniszterelnök előtt megvilágosodik a saját helyzetének komikuma. A beleszótt epizód, mikor a helybéliek lojális szerenádjá megzavarja a miniszterelnök pásztoróráját, szintén jó vígjátéki ötlet. Egy kicsivel több humor – s ennek a felvonásnak nagy sikere volna. E felvonás jó hatása alatt szívesen elfogadjuk a befejezést is, a maga élezett poénjével.

Az előadásból *Sugárt*⁶⁵ akarjuk kiemelni. Az újságíró kissé konvencionális figuráját igen jól kidolgozta, ki tudta belőle emelni az új és érdekes vonásokat, s a mozgása a színpadon eleven és jellemző. *Gál*⁶⁶ igen gondosan és jól kidolgozott színpadi figurát, de mégiscsak színpadi figurát ad. Cs. *Aczél Ilona*⁶⁷ kellemes jelenség, kissé színtelen, jobb a passzív jelenetekben, de a harmadik felvonást jól megjátssza. *Nagy Adorjánról*,⁶⁸ aki új ember a Nemzeti Színházban, máskor kell

⁶⁴ maitresse (fr): kitartott nő, szerető

⁶⁵ Sugár Károly – ld. 1919/3, 9, 21.

⁶⁶ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 32.

⁶⁷ Cs. Aczél Ilona – ld. 1913/2, 10; 1917/44; 1919/9, 21.

⁶⁸ Nagy Adorján (1888–1956), színész, Kolozsvárról szerződött a Nemzeti Színházba. 1925-től tanított a színiakadémián. A Pázmány Péter Tudományegyetem lektora volt. 1935-ben a Nemzeti

ítélnünk, mert Bánréthy szerepe kevés alkalmat ad neki képességei megmutatására. A rendezésben egyenetlenségek vannak, nem fogja össze a cselekményt, nem tud az előadásnak egységes stílust adni.

Schöpflin Aladár

1919. 32. sz. december 14. 376.

Herczeg Ferenc: A fekete lovas – a Nemzeti Színházban [az Irodalom és művészet rovatban]

Herczeg Ferenc drámája nagy sikert aratott a Nemzeti Színházban, s ez a siker elsősorban irodalmi siker.⁶⁹ Az író a maga szülővárosát, Versecet írta meg, illetőleg a délvidéki sváboknak a sorsát a szabadságharcban; hogy szorította őket, a császár híveit, a császári politika mindjobban a védekezésbe, s hogyan forrasztotta össze őket a magyar ügygel. Versec városára rátörnek a „fekete balkániak”, a polgárok eleinte az ott állomásozó császári dragonyosok oltalmára számítanak, de ezek ezredesének parancsa van, hogy ne lépjen fel a balkániakkal szemben, maradjon semleges. Erre a polgárok az odaérkezett magyar nemzetőrökkel együtt támadnak rá a balkániakra, és elkergetik őket. Ebben a harcban a svábok, látva a császári politika hitszegő szívtelenségét, teljesen testvérekké válnak a magyarokkal, s mikor ezeknek a császári hadak elől ki kell vonulniuk a városból, ők konok sváb daccal állnak az érkező generális elébe: belőlük már többé nem csinálnak fekete-sárgát, ők piros-fehér-zöldek maradnak. Ebbe a keretbe egész könnyedén beleszövődik egy páros szerelmi történet, amely azonban csak a színezésre való. A fődolog az „állami akció”, s ezt az író nagy színpadai hatással vezeti. Különösen az első felvonás tele van mozgalommal, színnel, a hatásos jelenetek sorra következnek egymásra, s hatásukat igen nagymértékben fokozza az a tüzes magyar érzés, amely a darabot eltölti. A közönség lelkesedve vél aktuális vonatkozásokat találni ott is, ahol ez a szerzőnek nem volt szándékában. A harmadik felvonás már alig egyéb, mint az öreg sváb polgár és az osztrák generális közti politikai vita, de olyan szavak és mondások hangzanak el benne, amelyeknek gyújtó hatásuk van. A színház nagy

főrendezője, 1945-ben igazgatója lett. Az *ember tragédiája* minden férfiszerepét eljátszotta élete során csakúgy, mint a világirodalom nagy klasszikus alakjait.

⁶⁹ Herczeg Ferenc – ld. 1914/24; 1917/44; 1918/48.

ambícióval adta elő a darabot, a színészek, köztük különösen *Gál*,⁷⁰ *Mihályfi*,⁷¹ *Cs. Alszeghy Irma*,⁷² *Mátrai Erzsi*,⁷³ *Ághy Böske*,⁷⁴ de a többiek is erejük javát nyújtják.

⁷⁰ Gál Gyula – ld. 1905/14; 1912/44, 50; 1913/10; 1914/14, 22; 1918/15; 1919/9, 23.

⁷¹ Mihályfi/Mihályffy Béla (1891–1948), színész, igazgató. Jogi tanulmányai után egy ideig a fővárosonál volt tisztviselő, majd az I. világháborúban harcolt. Vidéki fellépések után 1919-ben a Vár-, majd a Dunaparti Színházban játszott. 1920-tól 1935-ig a Nemzeti, 1935-től 1937-ig a Belvárosi, 1936–37-ben a Művész, 1939-től 1941-ig a Magyar és az Andrassy, 1941–42-ben az Andrassy Színház tagja volt. 1942–43-ban a kolozsvári Nemzeti Színház színésze és ügyvezető igazgatója volt, valamint a színiiskola direktoraként dolgozott. 1945 után nem léphetett színpadra.

⁷² Császárné Alszeghy Irma – ld. 1918/13.

⁷³ Mátray/Mátrai Erzsi (1894–1968), a Nemzeti Színház tagja, majd örökös tagja volt. Társalgási rutin és drámai erő jellemezte játékát. Szépsége és tiszta beszéde a legjobban érvényesült Roxane (Rostand: *Cyrano de Bergerac*) alakításában, melyet a Nemzeti Színház több felújításán játszott.

⁷⁴ Ághy/Ághi Böske/Erzsébet – ld. 1918/9.

Schöpflin-bibliográfia a *Vasárnapi Ujságban*

(Név nélkül, névvel, monogrammal,
azonosítható írói álnévvel megjelent írások)

1892. 39. évfolyam

11. sz. március 13. 182.: A hős leány. Tót néprománc szabad fordításban [teljes névvel]

1894. 41. évfolyam

16. sz. április 22. 262.: Schöpflin Aladár: *Aranka. Hugom emléke* [vers]

1898-ig

Nincs a nevével, monogramjaival, ismert álneveivel jelzett írás.

1899. 46. évfolyam

13. sz. március 26. 198–200.: Mark Twain: *A szerencse*. Angolból fordította S. A. [pár oldallal később M. Twain életrajz (szerző nélkül), 205–206. Ekkor járt Mo.-on M. Twain; előző nyáron közltek az *Egy connecticuti yenki Arthur király udvarából*, ford. L. F. [=Tipula Gyula; 1910-ben Schöpflin írt Mark Twainről nekrológot a *Nyugatban*, 1910/9. 643–644.]

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

17. sz. április 23. 65–67., 18. sz. 69–70.: *A főkörmányzó*. Elbeszélés. Írta Frank R. Stockton. Angolból fordította S. A.¹

24. sz. 95–96., 25. szám 99., 26. szám, 103–104.: *Féltékenységből*. Elbeszélés. Lloyd Osbourne után angolból fordította S. A.

27. sz. 110–111., 28. sz. 110–112., 29. sz. 114–116., 30. sz. 119–120.: *Tonia*. Elbeszélés az olasz népeletből. Írta: Ouida. Angolból fordította S. A.

53. sz. 209.: *Pratt kisasszony kérii*. Elbeszélés. Angolból fordította S. A. [nincs eredeti szerző]

¹ A rövidítések hol Sch. A. jelzéssel, hol S. A-ként jelennek meg. Később használja a – pf –, s. a., (– n.), –n –r., Százados István, Szombatos Aladár, Egy történetbűvár jelzést is. Öccse, Schöpflin Géza a Szombatos Géza álnevet használta.

1900. 47. évfolyam

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

1. sz. 2–4., 2. sz. 5–7., 3. sz. 9–12., 4. sz. 14–15., 5. sz. 18–20.: *Ne vigy minket a kísértésbe*. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
26. sz. 97–100., 27. sz. 101–104., 28. sz. 107–108.: *Karr Katalin*. Elbeszélés. Írta Mary E. Wilkins. Angolból fordította S. A.

1901. 48. évfolyam

2. sz. január 13. 19–22.: *Egy el nem mondott történet*. Elbeszélés. Írta Thomas Bailey Aldrich. Angolból fordította S. A.
4. sz. január 27. 49–51. Viktória angol királynő 1819–1901. Schöpflin Aladár
13. sz. március 31. 197–199.: S. A.: Bajza József. S. A.
15. sz. április 14. 234–237., 16. sz. április 21. 254–256., 17. sz. április 28. 270–272, 18. sz. május 5. 286–287: *Az ezredes úr mint panaszos. Kaliforniai történet*. Elbeszélés. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

1. sz. 1–4., 2. sz. 6., 3. sz. 9–12., 4. sz. 14–16., 5. sz. 17–20., 6. sz. 22–24., 7. sz. 26–28., 8. sz. 31–32., 9. sz. 34–36., 10. sz. 39–40., 11. sz. 42–44.: *A lovaglómester*. Elbeszélés az amerikai életből. Írta F. W. Wharton. Angolból fordította S. A.
33. sz. 129–130., 34. sz. 132–134., 35. sz. 137–138., 36. sz. 141–142.: *Levélposta*. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.
37. sz. 145–146., 38. sz. 149–150.: *Alkonyattól hajnalig*. Elbeszélés. Angolból fordította S. A. [Nincs szerző]

1902. 49. évfolyam

4. sz. január 26. 50–51., 5. sz. február 2. 70–71.: *A sorshúzás*. Elbeszélés. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. V. [a közlés helyén így, az éves tartalomjegyzékben már S. A.-ra javítva]
9. sz. március 2. 129–132.: Hugo Victor 1802–1885. Schöpflin Aladár
11. sz. március 16. 162–163., 12. sz. március 23. 178–179., 4. sz. április 6. 218–219.: *Két mese*. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
22. sz. június 1. 346–348., 23. sz. június 8. 362., 24. sz. június 15. 378–378.: *Lanty Foster tévedése*. Elbeszélés. Írta Bret Harte. Angolból fordította S. A.
31. sz. augusztus 3. 496–499., 32. sz. augusztus 10. 511–514., 33. sz. augusztus 17. 526–528., 34. sz. augusztus 24. 542–543., 35. sz. augusztus 31. 559–562.: *Aszaf*. Elbeszélés. Írta Frank R. Stockton. Angolból fordította S. A.
40. sz. október 5. 658. Zola Emil. S. A.

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

1. sz. 3–4., 2. sz. 7–8., 3. sz. 10–12., 4. sz. 14–16., 5. sz. 17–20., 6 sz. 22–24., 7. sz. 26–28., 8. sz. 30–32., 9. sz. 36–36., 10. sz. 39., 11. sz. 43–44.: *Rezeda kisasszony*. Elbeszélés. Írta Julien Gordon. Angolból fordította S. A.
12. sz. 47–48., 13. sz. 51–52., 14. sz. 54–55., 15. sz. 59–60., 16. sz. 63–64., 17. sz. 67–68., 18. sz. 70–71., 19. sz. 75–76., 20. sz. 78–79., 21. sz. 83–84., 22. sz. 86–87., 23. sz. 90–91., 24. sz. 95–96., 25. sz. 99., 26. sz. 103.: *Elfrida*. Elbeszélés. Írta Hjalmar Hjorth Boyesen. Angolból fordította S. A.
25. sz. 97–99., 26. sz. 101–103., a „Vasárnapi Ujság” Regénytára: *A kormányzó felesége*. Írta Mary R. S. Andrews. Angolból ford. S. A.
44. sz. 169–170., 45. sz. 173., 46. sz. 177–178.: *Pufók Jankó mint bálvány*. Írta H. G. Wells. Angolból ford. S. A.
47. sz. 181–182., 48. sz. 186–188., 49. sz. 190–191., 50. sz. 194–195., 51. sz. 199.: *Az első Wessex grófné*. Írta Hardy Tamás [Thomas Hardy]. Angolból fordította S. A.
52. sz. 201–203.: *A hazugság*. Elbeszélés. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.

1903. 50. évfolyam

15. sz. április 12. 234–236.: *Egy amerikai milliomos naplójából*. Írta George Hibbard. Angolból fordította S. A.
36. sz. szeptember 6. 586–587., 37. sz. szeptember 13. 602–603., 38. sz. szeptember 20. 619–620.
39. sz. szeptember 27. 639–640.: *A szökevények*. Írta F. W. Wharton. Angolból ford. S. A.
37. sz. szeptember 13. 601–602.: Heinrich Gusztáv. – pf – monogrammal
39. sz. szeptember 27. 637–638.: Tolsztoj Leo. Születésének hetvenötödik évfordulóján. – pf – monogrammal
50. sz. december 13. 835–836.: Két versfüzet. [Szegedy Miklós: *Ifjú álmok* és Ady Endre: *Még egyszer*] [Aláírás nélkül]

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

- 194–195., 199., 203–204.: *A brigadéros bűne*. Írta Conan Doyle. Angolból fordította S. A.

1904. 51. évfolyam

1. sz. január 3. 10. *Koronghi Lippich Elek költeményei, 1880–1902*.
2. sz. január 10. 26. Apor László: *Költemények*
3. sz. január 17. 42. Cs. Szabó Kálmán: „Nő sorsa a férfi.”
4. sz. január 24. 59. Bárd Miklós: *Bacsó Pál és egyéb versek*
5. sz. január 31. 75. Kaffka Margit: *Versek*

6. sz. február 7. 92. Kiss Arnold: *A pap hárfája*
7. sz. február 14. 111. Árkosi-Ferenczi Kálmán: *Költemények*
8. sz. február 21. 126–127. Petrovics László: *Lelkem világából*
9. sz. február 28. 142. Karaszy Ödön: *Pásztortüzek* [versek] és *Egyszerű történetek* [elbeszélések]
10. sz. március 6. 149–152. Pákh Albert. Schöpflin Aladár
11. sz. március 13. 174–175. Szirtes Artúr: *Szerelem*
12. sz. március 20. 191–192. Pásztor Árpád: *Versek* (1902–1903)
13. sz. március 27. 197–200. Báró Eötvös József – 1813–1871. Schöpflin Aladár
13. sz. március 27. 207. Csergő Hugó: *Versek*
14. sz. április 3. 218–220. Gróf Butler János házassága [aláírás: Egy történetbúvár]
14. sz. április 3. 223. *Rudnyánszky Gyula költeményei* (1894–1904)
14. sz. április 3. 223. Beksics Gusztáv: *Ködös problémák*. Regényes kép
15. sz. április 10. 243. Hollósi Sándor: „*Szabadság, szerelem!*”
15. sz. április 10. 243. Erdős Renée: *Egy leány élete* [regény]; *Egy asszony meg a párja* [novellák]
16. sz. április 17. 263. *Új bokréta*. [Közös kötet Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Maday Gyula, Oláh Gábor verseiből]
17. sz. április 24. 283. Gárdonyi Géza: *Fűzfalevél, nyárfalevél...*
18. sz. május 1. 300. Szikra [gróf Teleki Sándorné]: *A fölfelé zuhlők*
19. sz. május 8. 319–323. Jókai Mór. Schöpflin Aladár
19. sz. május 8. 327. Faragó János: *Heine válogatott költeményei*
22. sz. május 29. 379. Kiss Olga hátrahagyott költeményei: *Fehér virágok*
23. sz. június 5. 394. *Piscsevics orosz tábornok vándorlásai és kalandjai* [saját feljegyzése, fordította Huszár Imre]
23. sz. június 5. 395. Edmond Rostand: *Napkeleti királykisasszony*. [Színházi kritika, s. a. monogrammal]
24. sz. június 12. 411–412. Nikelszky Géza: *Munka után*. Versek
26. sz. június 26. 443. Medgyes Lajos költeményei
27. sz. július 3. 460. Révay Károly: *Aranyos Erzsike megérkezett*
28. sz. július 10. 480. Farkas Béla: *Vándorúton*
29. sz. július 17. 500. Herczegh Jenő: *Melódiák*
30. sz. július 24. 519. Balázs József: *Költemények*
32. sz. augusztus 7. 551. Eötvös Károly munkáiból [*A nagy per; A nazarénusok*]
33. sz. augusztus 14. 567. Egy angol Petőfi-fordítás. [Bowring János fordítása Artur B. Yolland kiadásában]
34. sz. augusztus 21. 583. „*Az utolsónak is annyit, mint neked*” [John Ruskin-kiadás Ibos József fordításában]
40. sz. október 2. 685. Emil Rostand: *Cyrano*
47. sz. november 20. 808. Kiss Arnold: *Jób könyve* – fordítás
48. sz. november 27. 822. Szabolcska Mihály: *Csendes dalok*

49. sz. december 4. 840–841. Schiller: *Wallenstein trilógiája* [Dóczi Lajos fordításában]
49. sz. december 4. 841. Petelei István[: *Az élet: történetek, képek, I–II.*]
50. sz. december 11. 861. Leopardi Giacomo összes lyrai versei. Éjszakák – Musset költeményei – Radó Antal fordításai
51. sz. december 18. 880–881. Endrődi Sándor költeményei (1867–1901)
52. sz. december 25. 906. Gyulai Pál költeményeinek hatodik kiadása

A Vasárnapi Ujság „Regénytára”

1. sz. 3., 2. sz. 6–8., 3. sz. 11–12., 4. sz. 15.: *Meghódolás*. Írta Julien Gordon. Angolból fordította S. A.
41. sz. április 3. 157–158., 42. sz. 161–162.: *A zsarnok szíve. Elbeszélés a régmúlt időkben*. Írta Russel Weeks. Angolból fordította S. A.
43. sz. 165–166., 44. sz. 169–171., 45. sz. 174–176., 46. sz. 177–178., 47. sz. 181–182., 48. sz. 185–187., 49. sz. 189–192., 50. sz. 193–195., 51. sz. 197–199., 52. sz. 201–204.: *Peggy, a kotnyeles*. Regény. Írta Anthony Hope. Angolból fordította S. A.

1905. 52. évfolyam

1. sz. január 1. 1–3. A Fővárosi Múzeum. Schöpflin Aladár
1. sz. január 1. 10–11. Havas István: *Part felé*
2. sz. január 8. 26–27. Csizmadia Sándor: *Hajnalban*
3. sz. január 15. 43. Lenkei Henrik: *Új versek*
4. sz. január 22. 59. Szávay Gyula: *Vitézi ének s más újabb versek*
4. sz. január 22. Vígszínház – Guthi Soma: *Szaharai konzul* [(–n.) jelzéssel]
5. sz. január 29. 75. Farkas Imre költeményei, 1897–1904.
6. sz. február 5. 91. Dombay Hugó: *Versek*
6. sz. február 5. 91–92. Rímay verseinek kiadása b. Radvánszky Béla kiadásában
7. sz. február 12. 106. Kordina Lilly: *Versek*
8. sz. február 19. 113–114. Csokonai Vitéz Mihály 1773–1805. Schöpflin Aladár
8. sz. február 19. 124. Theokritosz költeményei Vértesy Dezső fordításában
9. sz. február 26. 139. A temesvári Arany János Társaság kötete
10. sz. március 5. 155. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása
10. sz. március 5. 155. Borsodi Lajos: *Mesék, merengések*
11. sz. március 12. 161–163. Batsányi János 1763–1845. Schöpflin Aladár
11. sz. március 12. 171. Keller Helén önéletírása
11. sz. március 12. 171–172. Benedek Marcell: *Don Juan feltámadása* [Verses regény]
11. sz. március 26. 172. Vígszínház [Szécsi Ferenc: *A színház ördöge; vígjáték*] [–n jelzéssel]

12. sz. március 19. 187. Kipling és Poe Edgar Allen [Rudyard Kipling és Allen Poe versei. Fordította Pásztor Árpád és Szebenyei József]
12. sz. március 19. 187. *Életem alkonyán*, beszélyek. Írta Könyves Tóth Kálmán
13. sz. március 26. 203–204. *Somogy megye népköltése*. [Gyűjtötte, rendezte és világosító jegyzetekkel kísérte Vikár Béla]
14. sz. április 2. 219. Minke Béla: *Az élet nyarán*. Költemények
16. sz. április 16. 249–250. *Erősek és gyengék*. Színmű négy felvonásba. Írta Szemere György. Először adatott a Nemzeti Színházban április 8-ikán. S. A.
16. sz. április 16. 251. *Levélhulláskor*. Költemények, írta Frankó János
17. sz. április 23. 269. Berzeviczy Albert: *Beszédek és tanulmányok*
18. sz. április 30. 287. Ifjú Ábrányi Kornél: *Iván, regény a lovagkorból*
19. sz. május 7. 293–294., Schiller halálának századik évfordulójára. S. A.
20. sz. május 14. 319. Jögrné Draskóczy Ilma: *Versek*
21. sz. május 21. 335. *Hulló levelek*. Költemények, írta Katona Ferenc
22. sz. május 28. 351. Eötvös Károly munkáiból újabb négy kötet [A nagy év; Tünetemények; Deák Ferencről és családjáról I–II.]
22. sz. május 28. 351. *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Írta Kumlik Emil
24. sz. június 11. 375–376. Lenau Miklós emlékére. S. A.
24. sz. június 11. 382–383. Vámbéry Ármin emlékiratai [Vámbéry Ármin: *Küzdalmeim*]
24. sz. június 11. 383. Vértesy Jenő költeményei
24. sz. június 11. 383 – 384. Nemzeti Színház [Shakespeare: Rómeo és Júlia] [–n jelzéssel]
25. sz. június 18. 403. Alba Nevis [Unger Ilona]: *A hét csuda*; költemények
26. sz. június 25. 403. Nagy Lajos: *Egyedül*; költemények
27. sz. július 2. 435. Sándor Kálmán: *Hulló levelek*
27. sz. július 2. 435. [Kiss Menyhért:] *Verőfényes emberek*
28. sz. július 9. 442–443., 29. sz. 458–460., 30. sz. 474–475., 31. sz. 492–494.: *A 30.000 dolláros örökség*. Írta Mark Twain. Angolból fordította S. A.
28. sz. július 9. 451. Gerő Attila: *Mámor*
29. sz. július 16. 467. Pekár Gyula elbeszélései [A szultána árnyéka és egyéb elbeszélések]
29. sz. július 16. 468. Pataj Sándor: *Század vége*; újabb versek
30. sz. július 23. 483–484. *Gróf Kún István hátrahagyott versei* [Felszeghy Dezső tanulmányával]
31. sz. július 30. 499. Gál Zoltán: *Ifjúságom*; költemények
33. sz. augusztus 13. 532. Verses könyvek [általános borongás a szünni nem akaró „rímpengetők” miatt, két költő (Vidor Marci, Szelényi József) egy-egy találatát kiemelve]
34. sz. augusztus 20. 546–547. *A japán birkózás*. S. A.
34. sz. augusztus 20. 548. [Molnár Kálmán:] *Álom és valóság*
35. sz. augusztus 27. 563–564. [Melich János:] *Szláv jövevényszavaink*

35. sz. augusztus 27. 564. [Baumgartner Alajos:] *Riccarto Acuto* [regényes korrajz]
36. sz. szeptember 3. 579–580. *A magyar nemzet történetének új alakulása* [történelmi és más irodalmi adatokból összeállította öreg Pór Imre]
36. sz. szeptember 3. 580. [Varga Zsigmond:] *Vegyes költemények*
40. sz. október 1. 645. [Fodor Rezső:] *Éjszaka*
41. sz. október 8. 664. [Radó Antal:] *Mesék az íróvilágból*
42. sz. október 15. 680. *A birsai vándorforrás*. Nagy Endre regénye
43. sz. október 22. 691–692. *Roosevelt medvevadászata*. S. A.
43. sz. október 22. 696. *B. Szász Piroska versei*
44. sz. október 29. 701–703. Toldy Ferenc emlékezete. Schöpflin Aladár
44. sz. október 29. 711–712. [Farkas Pál:] *Az imrefalvi leány*
44. sz. október 29. 712. Könyves Tóth Kálmán [köszöntése negyvenéves szerzői jubileuma alkalmából]
45. sz. november 5. 727–728. *Az öreg tekintetes*. Gárdonyi Gézától...
46. sz. november 12. 744. Abonyi Lajos összes művei
46. sz. november 12. 744. [Heltai Jenő:] *Madmazell*
47. sz. november 19. 750–751. A Szent István-bazilika. S. A.
48. sz. november 26. 777. Pósa Lajos munkái [gyermekversek]
49. sz. december 3. 780–783. *Ocskay brigadéros*. Schöpflin Aladár [Thaly Kálmán Ocskayról szóló munkájának második kiadása ekkor jelent meg a Franklin Társulat kiadásában]
49. sz. december 3. 793. Berzeviczy Albert új könyve. [A Cinquecento festészete és szobrászata – tekintet nélkül Velencére]
50. sz. december 10. 797–798. Lévay József nyolcvan éves. Schöpflin Aladár
50. sz. december 10. 808. [Szomaházy István:] *Mesék az írógépről*
51. sz. december 17. 822–823. Dózsei Ferenc 1875–1905. S. A.
51. sz. december 17. 828. [Endródi Sándor:] *Őszi harmat után*
51. sz. december 17. 828–829. [Erdős Renée:] *Új dalok – Kleopátra*
51. sz. december 17. 829. [Gyökössy Endre:] *Idegen földön*
52. sz. december 24. 847. [Rákosi Viktor:] *A császárok sírjai*
53. sz. december 31. 868. Berczik Árpád új könyve [A figyelmes férj és egyéb elbeszélések]
53. sz. december 31. 869. [Ignotus:] *Olvasás közben* [jegyzetek és megjegyzések]
53. sz. december 31. 869. [Krúdy Gyula:] *A cirkuszkirály* [csak „reklám”, a Franklin Társulat kiadása]

A „Vasárnapi Ujság” Regénytára

29. sz. 114–115., 30. sz. 122–123., 32. sz. 126–128., 33. sz. 130–132., 34. sz. 134–136., 35. sz. 138–140., 36. sz. 142–144., 37. sz. 146–148., 38. sz. 150–152., 39. sz. 154–156., 40. sz. 158–158., 41. sz. 162–163.
42. sz. 167–168., 43. sz. 170–172., 44. sz. 174–176., 45. sz. 178–179., 46. sz. 182–183., 47. sz. 186–187., 48. sz. 190–191., 49. sz. 194–195., 50. sz.

198–199., 51. sz. 202–204., 52. sz. 206–208, 5. sz. 210–212.: *Sötét zsarnokság*. Regény. Írta Hamlin Garland. Angolból fordította S. A.

1906. 53. évfolyam

1. sz. január 7. 16. Bodor Aladár versei [*Versek*]
2. sz. január 14. 32. [Balla Miklós:] *Tilalomfa*
2. sz. január 14. 33. *Szétszórt virágok* [Vidéki költők Ketskés Győző szerkesztésben]
3. sz. január 21. 39–42. Gyulai Pál nyolcvan éves. S. A.
4. sz. január 28. 66. [Szemere Emil:] *Őszi rózsák*
5. sz. február 4. 79–80. [Köpeczi Boóz-Deák Albert:] *A szendi Robinzon*
5. sz. február 4. 80. [Sas Ede:] *Mai tündérek*
5. sz. február 4. 80. [Tábori Róbert:] *Beszédes Kalára*
6. sz. február 11. 96. [Tassonyi Ernő:] *Aki a párját keresi*
6. sz. február 11. 96–97. [Szalay Károly:] *A sivatagban*
7. sz. február 18. 112. Kabos Ede munkái [összkiadás hat kötetben, benne regényei, *A verebek*, *Két halott regénye*, *Eleven kulcs*, novellák, tárcák]
7. sz. február 18. 112–113. [Zsigmond Ferenc:] *Lévay József élete és költészete*
7. sz. február 18. 113. [Vécseyné Jankovich Lujza:] *Török Klára házassága*
8. sz. február 25. 128–129. [Szöllősi Zsigmond:] *A híres Bodolay*
8. sz. február 25. 129. [Ferke Ágost:] *Gizy*
9. sz. március 4. 145. [Fehér Judit:] *Asszonyok* [Elbeszélések]
10. sz. március 11. 160. [Ady Endre:] *Új versek*
11. sz. március 18. 175–176. [Szikra:] *Enyém?*
11. sz. március 18. 176. [Gárdonyi Géza:] *Két Katica-bogár*
11. sz. március 18. 176. Nil [Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella:] *Versek*
12. sz. március 25. 192. [M. Hrabovszky Júlia:] *Női szívek*
12. sz. március 25. 192. [W. Farkas József:] *Költemények*
12. sz. március 25. 192–193. [Ambrus (Beck) Tibor:] *Senova*
13. sz. április 1. 208. [Sas Ede:] *Szürke vértanúk*
13. sz. április 1. 208–209. [Taksonyi József:] *Haza és szerelem*
15. sz. április 15. 243. [Pásztor József:] *A szamarak szigete*
15. sz. április 15. 243. Telekes Béla versei
16. sz. április 22. 260. [Eöttevényi Nagy Olivérné:] *Bolygó szívek*
17. sz. április 29. 276–277. [Kisbán Miklós (Bánffy Miklós):] *Naplegenda*
17. sz. április 29. 277. [Kulcsár Ferenc:] *Ecce ego*
18. sz. május 6. 292. [Bodrogh Pál:] *Idegen költőkből...* [Heine, Béranger, Byron, Lenau, Viktor Hugó, Moore Tamás, Carmen Sylva]
18. sz. május 6. 292. [Negyedi Szabó Béla:] *Borús napok*
18. sz. május 6. 292–293. *A romániai csángók* [Rubinyi Mózes: *Tanulmányok a romániai csángókról*]
18. sz. május 6. 293. [Somogyvári Somogyi József:] *Vergődő lelkek*

19. sz. május 13. 308. Abonyi Lajos munkáiból
19. sz. május 13. 308. [Dr. Falk Zsigmond:] *Mindennapi történetek*
21. sz. május 27. 340. [Porzó (Ágai Adolf)]: *Új hantok*
22. sz. június 3. 350–351. Ibsen Henrik 1828–1906. S. A.
23. sz. június 10. 375–376. [Kaffka Margit:] *A gondolkodók*
23. sz. június 10. 376. Irodalmi kincsek [könyvsorozat]
24. sz. június 17. 394–395. [Biró Lajos:] *Harminc novella*
24. sz. június 17. 395. [Wolfner (Farkas) Pál:] *A szocializmus [története és tanításai]*
25. sz. június 24. 407–408. Az első magyar szobrász (Ferenczy István) [Schöpflin Aladár aláírással, Meller Simon: *Ferenczy István élete és munkái* c. kötete [Athenaeum] megjelenése alkalmából és alapján]
25. sz. június 24. 410. Bárczy István, Budapest új főpolgármestere. S. A.
25. sz. június 24. 411. [Szabóné Nogáll Janka:] *Boldog emberek*
25. sz. június 24. 411–412. [Farkas Imre:] *Csipkefátyol*
26. sz. július 1. 428. [Szemere György:] *Ami mindennél erősebb*
26. sz. július 1. 428. [Bujdosy Miksa:] *Álomvirág, életgyümölcs*
26. sz. július 1. 428. [Gerő Attila:] *Szerelmes zsoltárok*
26. sz. július 1. 428–429. [Domanek István:] *Árnyak*
27. sz. július 8. 444. [Elek Alfréd:] *Budapest*
28. sz. július 15. 461. *Hárman* [H. Szederkényi Anikó, Haraszthy Lajos és Göndör Ferenc]
29. sz. július 22. 476. *Palágyi Lajos költeményei* [Új sorozat]
29. sz. július 22. 476–477. [Kató József:] *Költemények*
30. sz. július 29. 481–482. Hugó Károly emléke. S. A.
30. sz. július 29. 492. [Lux Terka:] *Budapesti fotográfiák*
30. sz. július 29. 492. [Kupcsay Felicián:] *Zarathustra múmiája*
31. sz. augusztus 5. 509. [Szamolányi Gyula:] *Mese a boldogságról*
31. sz. augusztus 5. 509. [Hollós József:] *Akáclevelek*
32. sz. augusztus 12. 525. [Szendrői József:] *Borúra-derű*
34. sz. augusztus 26. 556. *Várady Ferenc versei*
36. sz. szeptember 9. 577–578. A kolozsvári új színház. S. A.
37. sz. szeptember 16. 604. [Horkay Elemér:] *Modern trubadúrok*
41. sz. október 14. 657–658. Liszt Ferenc hamvai. S. A.
43. sz. október 28. 704. Pásztóy [Platthy Adorján] Heine-fordításai
45. sz. november 11. 737. Ambrus Zoltán munkái [négy kötet: *Midás király I–II., Berzsenyi báró és családja; Álomvilág*
46. sz. november 18. 752. [Radó Antal:] *Római ritmusok*
48. sz. december 2. 784–785. Lengyel Miklós: *Tompa Mihály élete és művei*
48. sz. december 2. 785. [Beniczkyné Bajza Lenke:] *Késő szerelem*
49. sz. december 9. 803–804. [Zsirkay János:] *Leventá*
50. sz. december 16. 818–819. Mikszáth könyve Jókairól [Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór és kora*]

50. sz. december 16. 819. [Jakab Ödön:] *Róza*
 51. sz. december 17. 835–836. Berzeviczy Albert: *Régi emlékek*
 51. sz. december 17. 836. Gül baba [Tóth Béla: *Gül baba rózsái*]
 51. sz. december 17. 851. [Lampérth Géza:] *A nagy dárdás meg a kis dárdás*

1907. 54. évfolyam

1. sz. január 6. 17. [Szemere György:] *Dr. Mefisztófelesz*
 1. sz. január 6. 17. [Somfai János:] *Forradalom*
 2. sz. január 13. 36. Lederer Béla [összegyűjtött] munkái [közjog, történelem, diplomácia]
 3. sz. január 20. 54–55. [Gárdonyi Géza:] *Ábel és Eszter*
 4. sz. január 27. 76. [Lovik Károly:] *Őszi rózsza*
 4. sz. január 27. 76. [Varjú János:] *A magyar szellemi művelődés története* [a magyar ifjúság és a művelt közönség részére]
 4. sz. január 27. 76. [Ifjú Hegedűs Sándor:] *Vesztett csata*
 5. sz. február 3. 96. Harsányi Kálmán versei [Harsányi Kálmán: *Új versek*]
 6. sz. február 10. 113–114. [Czóbel Minka:] *Pókhálók*
 6. sz. február 10. 115. [M. Hrabovszky Júlia:] *Bilincsek*
 7. sz. február 17. 134–135. Kaffka Margit könyve [Kaffka Margit: *Versek*]
 8. sz. február 24. 154. Oláh Gábor költeményei 1904–1906 [Oláh Gábor: *Költemények*]
 9. sz. március 3. 161–162. Tinódi Sebestyén szobra. Schöpflin Aladár
 9. sz. március 3. 175–176. [Molnár Ferenc:] *Rabok*
 9. sz. március 3. 176. [Kupcsay Felicián:] *A szeretet vize*
 11. sz. március 17. 220. Líra és epika [Solymossy Sándor: *A líra és epika eredetéről*]
 12. sz. március 24. 239–240. [P. Ábrahám Ernő:] *Kerek ég alatt*
 13. sz. március 31. 263. Mikszáth Kálmán legújabb könyve [Mikszáth Kálmán: *Világít este a szentjánosbogár is*]
 13. sz. március 31. 263. [Balla Ignác:] *Dél*
 13. sz. március 31. 263. Nógrádi László elbeszélései
 14. sz. április 7. 282–283. Krúdy Gyula elbeszélései [Krúdy Gula: *Pajkos Gaálék; A szakállszáritón*]
 14. sz. április 7. 283. [Gagyhy Dénes:] *Élet és álmom*
 15. sz. április 14. 294–295. Tóth Béla 1857–1907. Schöpflin Aladár
 15. sz. április 14. 304. [Molnár Ferenc:] *A Pál-utcai fiúk*
 16. sz. április 21. 314–315. Az ördög – Molnár Ferenc vígjátéka a Vígyszínházban
 16. sz. április 21. 322. Illyés Bálint költeményei [Illyés Bálint: *Költemények*]
 17. sz. április 28. 342. [Szikra:] *Régen*
 17. sz. április 28. 343. [Upton Sinclair:] *A posvány*
 18. sz. május 5. 363. [Ráskai Ferenc:] *Hét esztendő*

19. sz. május 12. 383–384. Pásztor Árpád új versei [Pásztor Árpád: *Új versek, 1903–1907*]
19. sz. május 12. 383. [Erdélyi Zoltán:] *Bazsalikom*
20. sz. május 19. 405. [Wildner Ödön:] *Nietzsche romantikus korszaka*
21. sz. május 26. 425. Új Iliász fordítás [Ponori Thewrewk Emil]
22. sz. június 2. 447–448. Egyetemes irodalomtörténet [Szerkesztő: Heinrich Gusztáv]
23. sz. június 9. 458–459. A Fővárosi Múzeum. Schöpflin Aladár
23. sz. június 9. 466–467. [Oscar Wilde:] *Dorian Gray arcképe* [Fordította Schöpflin Aladár]
23. sz. június 9. 467–468. [Szini Gyula:] *Trilibi és egyéb történetek*
23. sz. június 9. 468. [Malonyay Dezső:] *Munkácsy Mihály életrajza* [I–II.]
24. sz. június 16. 487. [Heltai Jenő:] *Nyári rege*
25. sz. június 23. 508. [Kosztolányi Dezső:] *Négy fal között*
25. sz. június 23. 508. [Szegedy Miklós:] *Tegnapi versek*
25. sz. június 23. 508. *Költők világa* [Világirodalmi antológia, szerkesztette Baboss László]
26. sz. június 30. 527–528. Magyar remekírók [megjelenik az 55 kötetes sorozat utolsó 5 kötete; Kisfaludy Károly vígjátékai és novellái; Széchenyi István: *Kelt Népe, Politikai programtöredékek, Blick*; Eötvös József beszédei és tanulmányai; Arany János műveinek utolsó két kötete]
26. sz. június 30. 528. [Pekár Gyula:] *Vitézi románcok*
28. sz. július 14. 553–554. Nagy Miklós 1840–1907. Schöpflin Aladár
28. sz. július 14. 567. Berki Miklós versei
28. sz. július 14. 567. [Havas István:] *Az ivadék*
28. sz. július 14. 567–568. [Kuncz Aladár:] Toldy Ferencről... [Kuncz Aladár: *Toldy Ferenc*]
29. sz. július 21. 588. [Benedek Elek:] *Báránnyelők*
29. sz. július 21. 588. [Nagy Zoltán:] *Hónapos szobákból*
29. sz. július 21. 588. [Mikola Lászlóné:] *Rajzok az életből*
30. sz. július 28. 608. [Lengyel Laura:] *Egy leány*
30. sz. július 28. 608. [Szabó László:] *Az írás mestersége*
30. sz. július 28. 608. [Nikelszky Géza:] *Változatok*
31. sz. augusztus 4. 628. [Nagy Vince:] *Álomvilágból*
32. sz. augusztus 11. 648. Magyar Regényírók [VI. sorozat 5. kötet] [Vas Gereben, Wohl Stefánia, Baksay Sándor, Mikszáth Kálmán]
33. sz. augusztus 18. 668. [Kuthy Sándor:] *Versek*
33. sz. augusztus 18. 668. [Tóth Jolán:] *Líra mea*
34. sz. augusztus 25. 687–688. [Vértessy Jenő:] *Kölcsey Ferenc életrajza*
34. sz. augusztus 25. 688. [Molnárné Radich Jolán:] *Szürke felhő*
35. sz. szeptember 1. 708. Peterdi Andor versei [Peterdi Andor: *Versek*]
35. sz. szeptember 1. 708. A magyar nőmozgalom régi dokumentumai [Budapest, „Az Igazság” könyvtára, szerkeszti és kiadja Pataj Sándor]

35. sz. szeptember 1. 708. [Király Gizy:] *Jóslat*
36. sz. szeptember 8. 728. [Szent-Imrey György:] *Tompa Mihály*
37. sz. szeptember 15. 748. Kiss Menyhért versei [Kiss Menyhért: *Versek*]
38. sz. szeptember 22. 767. [Lampérth Géza:] *Kurucvilág*
38. sz. szeptember 22. 767–768. Dante Purgatóriuma [Prózába átírta és magyarázta Cs. Papp József]
38. sz. szeptember 22. 768. [Homok (Cserzy Mihály):] *Hazulról*
39. sz. szeptember 29. 788. [Vértesi Gyula:] *Szürke ég alatt*
40. sz. október 6. 807–808. Magyar és angol szótár [– 1. r. – Angol–magyar] [Yolland Artur]
41. sz. október 13. 826–827. *Juhász Gyula versei*
41. sz. október 13. 827. [Zsíros István:] *A fánum*
42. sz. október 20. 847. [Ferenczy Zoltán:] *Petőfi és a szocializmus*
42. sz. október 20. 847–848. Wilde Oszkár [*Bunbury; Az eszményi férj; De profundis*]
43. sz. október 27. 847. [Barabás Ábel:] *Petőfi*
43. sz. október 27. 848. *Ányos Pál versei* [Sajtó alá rendezte Császár Ákos]
43. sz. október 27. 848. [Valéria:] *Versek*
44. sz. november 3. 886–887. Nagy regények [Stendhal: *Vörös és fekete;* Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés* – magyarul Salgó Ernő, ill. Szabó Endre fordításában]
45. sz. november 10. 908. [Ady Endre:] *Sápadt emberek és történetek*
45. sz. november 10. 908. [Fodor Viktor:] *A szerelem*
46. sz. november 17. 929. [Janovics Jenő:] *A magyar dráma irányai*
46. sz. november 17. 929. [Simon Zoltán:] *Hóvirágok*
47. sz. november 24. 952. [Révész Béla:] *A nagy börtön*
49. sz. december 8. 995–996. Írók és költők. [Ferenczy Zoltán Csokonai-, Radó Antal Dante-, Katona Lajos Petrarca-életrajza a Kisfaludy Társaság gondozásában; Csengery János: Homeros Odüsszeiája bő szemelvényekben]
50. sz. december 15. 1002–1003. Kiss József jubileuma. Schöpflin Aladár
50. sz. december 15. 1016. Miklós Elemér versei [Miklós Elemér: *Versek, 1897–1907*]
51. sz. december 22. 1043. [Szabolcska Mihály:] *A magam ösvényén*
51. sz. december 22. 1044. [Rákosi Viktor:] *Kexholmi Mária*
52. sz. december 29. 1059. *Muzsika* – Molnár Ferenc új könyve. S. A.
52. sz. december 29. 1067–1068. [Ady Endre:] *Vér és arany* [Újabb versek]
52. sz. december 29. 1068. [Izsák Márta:] *Bilincsek*
52. sz. december 29. 1068. [Sas Ede:] *Desdemona leánya*
- Regénytár 5. sz. 91–92, 6. sz. 110–112, 7. sz. 131–133, 8. sz. 152–153, 9. sz. 171–172, 10. sz. 191–193, 11. sz. 216–217, 12. sz. 236–237, 13. sz. 255–258, 14. sz. 279–281, 15. sz. 299–300, 16. sz. 321–322, 17. sz. 340–341, 18. sz. 359–361, 19. sz. 379–38., 20. sz. 404–405, 21. sz. 424–425, 22. sz.

445–446, 24. sz. 503–524, 26. sz. 523–524: *A vidámság háza*. Regény. Írta Wharton Edith. Angolból ford. Schöpflin Aladár.

1908. 55. évfolyam

1. sz. január 5. 15. [Gárdonyi Géza:] *Átkozott józanság*
1. sz. január 5. 15–16. Thury Zoltán összes művei
1. sz. január 5. 16. [Nagy Endre:] *A misokai földkirály és egyéb elbeszélések*
1. sz. január 5. 16. [Vértesi Arnold:] *Fölfelé*
2. sz. január 12. 35. [Mezey Sándor:] *Tüzek*
2. sz. január 12. 35. [Pap Mariska:] *A rög*
2. sz. január 12. 35–36. [Gróf Vay Sándor:] *Pest vármegyei históriák*
3. sz. január 19. 55. [Porzó (Ágai Adolf):] *Utazás Pestről Budapestre*
3. sz. január 19. 55. Magyar dráma olasz színpadon [Molnár Ferenc: *Az ördög*. Zacconi]
4. sz. január 26. 74. [Kiss József:] *Levelek hullása*
4. sz. január 26. 74–75. [Oláh Gábor:] *Sámson*
5. sz. február 2. 94–95. [Alba Nevis (Unger Ilona):] *Bolti lányok*
5. sz. február 2. 95. Híres regények [Dickens: *Copperfield* *Dávid* és Balzac: *Goriot apó* c. munkái Mikes Lajos, ill. Hevesi Sándor fordításai]
5. sz. február 2. 95. [Buday Barna:] *Derült égbolt alatt*
6. sz. február 9. 116. [Bársony István:] *Titkos veszedelmek*
6. sz. február 9. 116. Japán versek [*Őszi rózsza*. Japán eposz és még néhány kisebb költemény]
7. sz. február 16. 134–135. [Jókay Lajos:] *Ötven év előtt*
7. sz. február 16. 135. [Rudnay Győző:] *Csoór Vilma*
8. sz. február 23. 155–156. Gyulai Pál dramaturgiai dolgozatai [Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*]
8. sz. február 23. 156. [Köveskúti Jenő:] *Múlt és jelen*
8. sz. február 23. 156. [Ady Mariska:] *Sok ború, kevés derű*
8. sz. február 23. 156. [Tábori Kornél–Székely Vladimír:] *A bűnös Budapest*
9. sz. március 1. 175. [Oscar Wilde:] *A readingi fegyház balladája* [Radó Antal fordítása]
11. sz. március 15. 216. [Vállaji Sipos Ida:] *Ákácok alatt*
11. sz. március 15. 216. [Pierre Loti:] *Az ébredők* [Regény két kötetben]
12. sz. március 22. 236. [Zempléni Árpád:] *Bosszú*
12. sz. március 22. 236. [Feszty Árpád:] *Árva Bandi*
13. sz. március 29. 255–256. [Fáy András:] *A Bélteky-ház* [Magyar Regényírók]
13. sz. március 29. 256. [Jósika Miklós:] *Abafi* [Magyar Regényírók]
14. sz. április 5. 274–276. *A föld meg a város* [Dutka Ákos versei]
14. sz. április 5. 276. Szuhay Benedek költeményei
14. sz. április 5. 276. [Kornai István:] *Örvény*
15. sz. április 12. 296. [Beöthy Zsolt:] *Kálozdy Béla* [regény]

16. sz. április 19. 328. [Harsányi Kálmán:] *Homo és homunkulusz*
16. sz. április 19. 328. [Gábor Ignác:] *Magyar ősi ritmus*
18. sz. május 3. 367. [Pekár Gyula:] *Atalanta csókja*
18. sz. május 3. 367–368. Révai Miklósról [Melich János: *Révai Miklós nyelvtudománya*]
18. sz. május 3. 368. [Fehér Jenő:] *Napkeletről*
19. sz. május 10. 386–387. [Gárdonyi Géza:] *Isten rabjai*
19. sz. május 10. 388. [Drozdy Győző:] *Írás a lánynak*
19. sz. május 10. 388. [Falk Zsigmond:] *Mozgó fényképek*
20. sz. május 17. 408. [Murai Károly:] *Eljegyzés menyasszony nélkül*
20. sz. május 17. 408. [Csáth Géza:] *A varázsló kertje*
21. sz. május 24. 427. [Eöttevényi Nagy Olivérné:] *Akik a boldogságot keresik*
22. sz. május 31. 447. *Bokréta* [Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Maday Gyula, Oláh Gábor harmadik közös jelentkezése ezzel a címmel]
22. sz. május 31. 447–448. [Biró Lajos:] *Huszonegy novella*
23. sz. június 7. 476. [Hangay Sándor:] *Szárnybontás*
23. sz. június 7. 476. [Záray Jenő:] *Az ezredes leánya [és egyéb történetek]*
24. sz. június 14. 495. [Zsoldos László:] *Barátom a huszárőhadnagy [és egyéb történetek. Mikszáth Kálmán előszavával]*
24. sz. június 14. 495. [Klár István:] *Az igazi Krisztus*
24. sz. június 14. 496. Horváth Ákos versei
25. sz. június 21. 515–516. [Korcsmáros Nándor:] *Az örökifjú*
26. sz. június 28. 535. Vidor Marczi: *Az Arno partján*
27. sz. július 5. 555–556. Bartha Miklós összegyűjtött munkái
28. sz. július 12. 576. Verseskönyvek [Szabó István: *Pirkadatkor*; Kovács Lydia: *Verseik*]
29. sz. július 19. 596. Ambrus Zoltán munkáiból...[összegyűjtött munkáinak újabb négy kötete; *Giroflé és Girofla* és három kötet novella]
29. sz. július 19. 596. [Ihász Aladár:] *Újabb versek*
30. sz. július 26. 616. [Herczeg Ferenc:] *Kaland*
30. sz. július 26. 616. [Réger Béla:] Mikszáth, Herczeg, Ambrus [vidéki felolvasások]
31. sz. augusztus 2. 636. [Lovik Károly:] *Az arany polgár*
31. sz. augusztus 2. 636. [Pakots József:] *Egy karrier története*
31. sz. augusztus 2. 636. Verses könyvek [Mendlik Béla: *Szívem titkaiból*; Zoltán István: *Annus*]
32. sz. augusztus 9. 656. [Mátrai Ferenc Béla:] *Szabad órák*
32. sz. augusztus 9. 656. Két verseskönyv [Szász Károly: *Álmok, emlékek*; Kolmann Dezső: *Mozaik*]
33. sz. augusztus 16. 676. [Kapi Béla:] *Ad astra*
33. sz. augusztus 16. 676. [Baróti Lajos (gyűjt.):] *Petőfi adomák*
33. sz. augusztus 16. 676. [Dávid László:] *Verseik*
35. sz. augusztus 30. 716. [Lux Terka:] *Budapest*

37. sz. szeptember 13. 744–746. Csipkerózsza városa [Rothenburg] Schöpflin Aladár
39. sz. szeptember 27. 796. *Holnap*[-antológia]
42. sz. október 18. 855–856. Alexander Bernát új könyve [Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről]
43. sz. október 25. 875. [Szily Kálmán:] *A magyar nyelvújítás szótára*
45. sz. november 8. 915–916. [Jób Dániel:] *Ifjúkor*
46. sz. november 15. 933. [Mikszáth Kálmán:] *A Noszty-fiú esete Tóth Marival*
46. sz. november 15. 933–934. [Oláh Gábor:] *Keletiek nyugaton*
46. sz. november 15. 934–936. [Farkas Pál:] *A renegát*
47. sz. november 22. 955–956. [Lőrinczy György:] *A rétek lelke*
48. sz. november 29. 979. [Szini Gyula:] *Lelki kalandok*
48. sz. november 29. 979–980. [Nietzsche:] *Imígyen szóla Zarathusztra* [Wildner Ödön fordítása]
49. sz. december 6. 999. [Goethe:] *Faust* [Palágyi Lajos fordítása]
49. sz. december 6. 1000. [Miklós Jutka:] *Élet ő Felsége*
50. sz. december 13. 1017–1018. [Weszely Ödön:] *A modern pedagógia útjain*
50. sz. december 13. 1018–1019. [Oláh Gábor:] *Az élet lobogója alatt*
50. sz. december 13. 1019–1020. [Pekár Gyula:] *Tatárabság*
51. sz. december 20. 1043. [Wilde Oszkár:] *A Gránátalmaház* [Fordította: Mikes Lajos]
52. sz. december 27. 1067. [Mikszáth Kálmán:] *Az én kortársaim*
52. sz. december 27. 1067–1068. [Erdélyi Zoltán:] *Bazsalikom*

1909. 56. évfolyam

1. sz. január 3. 19. [Szász Károly:] *Versek*
1. sz. január 3. 19–20. [Kóbor Tamás:] *Munka*
1. sz. január 3. 20. Maupassant összes versei [: Kosztolányi Dezső fordításában]
2. sz. január 10. 39–40. [Tömörkény István:] *Napos tájak*
2. sz. január 10. 40. [Miklós Elemér:] *Irodalmi nevelés*
2. sz. január 10. 40. [Nagy Imre:] *Melódiák*
3. sz. január 17. 59. [Ady Endre:] *Az Illés szekerén*
4. sz. január 24. 78–79. [Berzeviczy Albert:] *A cinquecento* [festészete, szobrászata és művészi ipara]
5. sz. január 31. 99. [Thallóczy Lajos:] *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*
5. sz. január 31. 99–100. [Vér Mátyás:] *Pasztellek*
6. sz. február 7. 119. [Berzeviczy Albert:] *Beatrix királyné*
6. sz. február 7. 119. [Erdős Renée:] *Jöttem hozzátok...*
7. sz. február 14. 139. [Arcibasev:] *Szanin*
8. sz. február 21. 158. [Malonyay Dezső:] *Magyar népművészet* [(2. kötet)]
8. sz. február 21. 158–159. [Nil (Dapsy Gizella, Rozsnyai Kálmáné):] *Nálunk*

8. sz. február 21. 159. [Hangay Sándor:] *Magyar ekével*
9. sz. február 28. 179. [Molnár Ferenc:] *Pesti erkölcsök*: [humoros rajzok]
9. sz. február 28. 179–180. Vikár Béla Kalevala-fordítása
9. sz. február 28. 180. [Oláh Gábor:] *Gondolatok felhőfutása*
10. sz. március 7. 200. [Ráskai Ferenc:] *Asszonyi balsors*
10. sz. március 7. 200. [Tomori Jenő:] *A szárhegyi galambok*
10. sz. március 7. 200. [P. Jánossy Béla:] *Virág-énekek*
11. sz. március 14. 205–206. Petőfi Sándor új arcképe – Benczúr Gyula festménye. S. A.
11. sz. március 14. 219. [Zsoldos László:] *A fekete huszár*
11. sz. március 14. 219. [Gróf Vay Sándor:] *A régi világból*
12. sz. március 21. 239–240. [Farkas Imre:] *Tűnő évek*
12. sz. március 21. 240. [Lázár Béla:] Új csapáson. [Regény a művészetből]
13. sz. március 28. 245–247. Maderspach Károlyné. S. A.
13. sz. március 28. 259. [Pekár Gyula:] *A frígiai sapka*
13. sz. március 28. 259–260. [Kuthy Sándor:] *A fehér hegedű*
13. sz. március 28. 260. [Bodor Aladár:] *Keletiek Nyugaton*
14. sz. április 4. 279. Biró Lajos elbeszéléseiből [Biró Lajos: *Elbeszélések*]
14. sz. április 4. 279. [Büky György:] *Úton a lelkeimmel*
15. sz. április 11. 303. [Szelényi Ödön:] *Írói arcképek*
15. sz. április 11. 303. [Percy Alden (szerk.):] *A mai Magyarország* [Hungary of to-day – angol nyelvű kötet Magyarországról, magyar szerzők tanulmányjaival; a szerkesztő az angol parlament tagja]
15. sz. április 11. 303. [Radó Sámuel:] *Hírlapírók iskolája*
16. sz. április 18. 338–339. [Lévay József:] *A múzsa búcsúja*
16. sz. április 18. 339–340. [Vértesy Jenő:] Homeros Odysseája
17. sz. április 25. 358–359. *A Holnap új versei*
17. sz. április 25. 359. [Gellért Oszkár:] *A Deltánál*
17. sz. április 25. 360. [Heten vagyunk] Almanach-líra
17. sz. április 25. 360. Taine könyve La Fontaine-ről
18. sz. május 2. 378–379. [Révész Béla:] Találkozás hamupipőkével
18. sz. május 2. 379–380. [Váczy János:] A nyelvújítás győzelme [Kazinczy-monográfia részlete, akad. székfoglaló]
18. sz. május 2. 380. Gy. Czikle Valéria versei
19. sz. május 9. 399. [Herczeg Ferenc:] *Szerelmesek*
19. sz. május 9. 399. [Szávay Gyula:] *Az ezüst pohár*
20. sz. május 16. 419. [Heinrich Gusztáv:] *Magyar elemek a német költészetben*
20. sz. május 16. 420. [Kapus Sámuel:] *Verőfény*
21. sz. május 23. 439. [Tábori Kornél sorozata:] *A sánta ördög meséi*
22. sz. május 30. 466–467. [Fodor Sándor:] *Napóleon* [Életkép]
22. sz. május 30. 467. [Dienes Valéria (ford.)] *Berkeley*
22. sz. május 30. 467. [Gyóni Géza:] *Szomorú szemmel*
22. sz. május 30. 467–468. [Sziklay György:] *Ábrándok, álmok*

23. sz. június 6. 491. [Lampérth Géza:] *A boldogság vándora*
24. sz. június 13. 510–511. [Szinnyei Ferenc:] *Arany János*
24. sz. június 13. 511. [Kemény Simon:] *Lamentációk*
25. sz. június 20. 531. [Váczy János:] *Kazinczy Ferenc*
25. sz. június 20. 531. [Lovik Károly:] *Vándormadár*
26. sz. június 27. 551–552. [Babits Mihály:] *Levelek Írisz koszorújából*
26. sz. június 27. 552. [Kosztolányi Dezső:] *Boszorkányos esték*
27. sz. július 4. 572. [Vértessy Gyula:] *A szomorúság tarlóján*
28. sz. július 11. 590–591. [Zalár József:] *Emlékek és emlékezések*
28. sz. július 11. 591. [Mohácsi Jenő:] *Janus lelke*
29. sz. július 18. 615–616. [Szikra (gróf Teleki Sándorné Kende Juliska):] *A hét szilvafa árnyékában*
29. sz. július 18. 616. [Bakti Gyula:] *Vergődés* [Ignotus előszavával]
30. sz. július 25. 635–636. [Móricz Zsigmond:] *Hét krajcár*
31. sz. augusztus 1. 655. *Az én örökségem.* Kárpáti Aurél versei
32. sz. augusztus 8. 675. [Farkas Béla:] *Élet*
32. sz. augusztus 8. 675–676. [Forberger Béla:] *A szepességi német elem pusztulásáról*
32. sz. augusztus 8. 676. [Karafiáth Jenő:] *Akkordok*
33. sz. augusztus 15. 696. *Napóleon.* [Fodor Sándor prelátus-kanonok könyvének bírálata. Írta: dr. Szende Arisztid]
34. sz. augusztus 22. 715. [Kún József:] *Kék hegyek*
34. sz. augusztus 22. 715–716. [Peterdi Andor:] *A mélységből*
35. sz. augusztus 29. 734–735. [Pásztor Árpád:] *Tengeren, tengeren túl*
35. sz. augusztus 29. 735. [Gallovich Jenő:] *Föld*
35. sz. augusztus 29. 735–736. [Csongor Gergely:] *Hangulatok, képek*
36. sz. szeptember 5. 755. [Tömörkény István:] *Napos tájak*
36. sz. szeptember 5. 755. Versek [Fekete Lajos: *Versek*; Szegedy Lajos: *Versek*; Vermes Ernő: *Járok a tarlón*; Benkéné Reinelt Mariska: *Versek*]
38. sz. szeptember 19. 795. [Radó Imre:] *Mézesetek az esküvő előtt*
39. sz. szeptember 26. 823. [Lesznai Anna:] *Hazajáró versek*
40. sz. október 3. 843. [Szűcs Jenő:] *Eljön még az Isten!*
41. sz. október 10. 863. [Sztáray Irma grófnő:] *Erzsébet királyné kíséretében*
42. sz. október 17. 882–883. [Oláh Gábor:] *Petőfi képzetele*
43. sz. október 24. 903. A művészet könyve [Lyka Károly és Kacsóh Pongrác a képzőművészetről, ill. a zenéről; a Műveltség Könyvtára-sorozat része]
44. sz. október 31. 923. Az előadás és a színjátszás [Hevesi sándor: *A színjátszás művészete*; *Az előadás művészete*]
44. sz. október 31. 923–924. [Varságh János:] *Egy pár szál virág*
45. sz. november 7. 934–935. Szüry Dénes 1849–1909
45. sz. november 7. 943. [Kozma Andor:] *Magyar szimfóniák*
45. sz. november 7. 943. [Krúdy Gyula:] *A bűvös erszény*
46. sz. november 14. 949–950. Gyulai Pál 1826–1909. Schöpflin Aladár

47. sz. november 21. 984. [Kenedi Géza:] *Szociológiai nyomozások* [újságcikk-gyűjtemény]
47. sz. november 21. 984. [Konrádné Kelen Jolán:] Tarka pillangók
48. sz. november 28. 1004. [Síkabonyi Antal:] Komjáthy Jenőről...
49. sz. december 5. 1023. [Sebestyén Gyula:] *Rovás és rovásírás*
49. sz. december 5. 1023–1024. [Gorter Hermann:] *A történelmi materializmus* [Fordította Pogány József]
49. sz. december 5. 1024. [Rédey Tivadar (összeáll.):] Péterfy Jenőről...
50. sz. december 12. 1046–1047. Oláh Gábor könyvei [Korunk hőse – verses regény; *Istenek alkonya* – új versek; *Írói arcképek*]
51. sz. december 19. 1071. [Gárdonyi Géza:] *Mi erősebb a halálnál?*
51. sz. december 19. 1071. [Molnár Ferenc:] *Ketten beszélnek*
52. sz. december 26. 1095–1096. [Endrődi Sándor:] *Anakreoni dalok*
52. sz. december 26. 1096. [Ady Endre:] *Szeretném, ha szeretnének*
52. sz. december 26. 1096. [Cholnoky Viktor:] *Tammúz*
52. sz. december 26. 1096.: [Jakab Ödön:] *Őszi virágok.*

1910. 57. évfolyam

1. sz. január 2. 24. [Herczeg Ferenc:] *A királyné futárja* [regényes történet]
1. sz. január 2. 24–25. [Móricz Zsigmond:] *Sári bíró*
2. sz. január 9. 51. [Kupcsay Felicián:] *A boldogság kiskátéja*
2. sz. január 9. 51–52. Dukai Takách Judit élete és munkái. [Közli Vadász Norbert]
3. sz. január 16. 57–58. Petelei István 1852–1910. S. A.
3. sz. január 16. 71. [Biró Lajos:] *A diadalmas asszony*
3. sz. január 16. 71. [Szomaházy István:] *Lila test, sárga sapka*
4. sz. január 23. 91. [Bodor Aladár:] *Zátonyon*
4. sz. január 23. 91. Ifjú Szász Béla versei
4. sz. január 23. 91–92. [Berczik Árpád:] *Nyári feleség*
5. sz. január 30. 111–112. [Heltai Jenő:] *Írók, színészek és egyéb csirkefogók*
5. sz. január 30. 112. [Bayer József:] *Shakespeare drámái hazánkban*
6. sz. február 6. 131. [Kaffka Margit:] *Csendes válságok*
6. sz. február 6. 131–132. [Lenkei Henrik:] *Az én hőseim*
6. sz. február 6. 132. *Kudrun* [Hősi ének. Ford.: Kőrös József]
7. sz. február 13. 151. [Elek Artur:] *Poe Edgár* [: két tanulmány]
7. sz. február 13. 151. [Horváth Ákos:] *Fekete lant*
8. sz. február 20. 171. [Szomoró Dezső:] *Az isteni kert*
8. sz. február 20. 171. [Nil (Rozsnyai kálmánné Dapsy Gizella):] *A szívem*
9. sz. február 27. 191–192. [Hatvany Lajos:] *Én és a könyvek*
9. sz. február 27. 192. [Patai József:] Héber költők [antológia]
9. sz. február 27. 192. Neményi Erzsébet irodalmi hagyatéka
9. sz. február 27. 192. [Rudnai Győző:] *Pogány zsoltárok*

10. sz. március 6. 210. [Várdai Béla:] *Mikszáth Kálmán életrajza*
10. sz. március 6. 211. [Alba Nevis (Unger Ilona):] *Nász előtt*
11. sz. március 13. 231. [Szini Gyula:] *Egy sápadt asszony*: [regény]
12. sz. március 20. 252. [Haraszthyné Szederkényi Anna:] *Visszatér a múlt*
13. sz. március 27. 274. [Bródy Sándor:] *Rembrandt-fejek*
14. sz. április 3. 299–300. [König György:] *Alfred de Musset*
14. sz. április 3. 300. [Szilágyi Géza:] *Lepel nélkül*: [erkölcsrajzok]
15. sz. április 10. 321. [Zempléni Árpád:] *Turáni dalok*
15. sz. április 10. 321. [Radó Antal:] *A fordítás művészete*
16. sz. április 16. 343. Új Nietzsche-kötet [Nietzsche Frigyes: *A tragédia eredete*. Fordította és bevezette Fülep Lajos]
16. sz. április 16. 343. [Sajó Sándor:] *Gordonka*
16. sz. április 16. 343–344. [Balla Ignác:] *A hét híd városa* [Versek Budapestről]
16. sz. április 16. 344. Jones Tamás [Fielding Henrik: *Jones Tamás, a talált gyerek*. Fordította Szűry Dénes]
17. sz. április 23. 363. [Császár Elemér:] *Kisfaludy Sándor*
17. sz. április 23. 363. [Mariay Ödön:] *Kelet fia*
17. sz. április 23. 363–364. [Lukács György:] *A lélek és a formák*
17. sz. április 23. 364. [Lengyel Géza:] *Véletlenek*
18. sz. május 1. 383. [Kabos Ede:] *Mária látogatói*
18. sz. május 1. 383: [Rubinyi Mózes:] *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve*
19. sz. május 8. 402. [Bíró Lajos:] *Marie és más asszonyok*
19. sz. május 8. 402–403. [Szikra (gróf Teleki Sándorné Kende Júlia):] *Judith*
19. sz. május 8. 403. [Bodrogi Zsigmond:] *Szántok-vetek*
20. sz. május 15. 413–415. Mikszáth ünnepe. Schöpflin Aladár
21. sz. május 22. 455–456. [Grünwald Béla:] *A régi Magyarország*
21. sz. május 22. 456. Csitt-csatt [Móricz Zsigmond: *Csitt-csatt és több elbeszélés*]
21. sz. május 22. 456. [Barabás Ábel:] *A jövő évtized regénye*
22. sz. május 29. 476. [Hartmann János:] *Petőfi-tanulmányok*
23. sz. június 5. 495. [Paulovics István:] *Reviczky Gyula*
23. sz. június 5. 495–496. [Szabolcsi Lajos:] *Vasárnapok*
24. sz. június 12. 515–516. Marczali Henrik angol könyve [Yolland Artur fordításában] [Henry Marczali: *Hungary in the Eighteenth Century*. With an introductory essay on the earlier history of Hungary by Harold W. V. Temperley – Cambridge University Press]
25. sz. június 19. 536. [Erdős Renée:] *Aranyveder*
25. sz. június 19. 536. [Herczeg Ferenc:] *Szelek szárnyán*
26. sz. június 26. 556. [Mészáros Gyula (ford.):] *Török költők*
27. sz. július 3. 576. [Nadányi Zoltán:] *Ilonka*
28. sz. július 10. 596. [Bernáth Lajos:] *Huszonnégy esztendő*
29. sz. július 17. 616. [Hollósné de Grobois Nandin:] *A kenyérkereső asszony*. [Pályamutató nők számára]

30. sz. július 24. 636. [Kosztolányi Dezső:] *A szegény kis gyermek panaszai*
32. sz. augusztus 7. 676–677. Bontakozó szárnyak [Begyáts László, Darvas János és Komlós Aladár]
35. sz. augusztus 28. 735. [Dávid László:] *Régi módon*
38. sz. szeptember 18. 796. [Tuba Károly:] *Ködön át*
38. sz. szeptember 18. 796. [Gyökössy Endre:] *Magyar muzsika* [– újabb versek]
39. sz. szeptember 25. 816. [Monori Wertheimer Ede:] *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*
44. sz. október 30. 915. [H. G. Wells:] *Új világ a régi helyén.* [Mikes Lajos ford.]
45. sz. november 6. 934–935. Arany János irodalomtörténete. [Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly]
45. sz. november 6. 935. [Kozári Gyula:] *Emberi okmányok*
46. sz. november 13. 956. [Szabolcska Mihály:] *Dalok hazulról*
47. sz. november 20. 979–980. Andrejev Leonid. Dr. Molnár István
48. sz. november 27. 985–986. Tolsztoj 1828–1910. Schöpflin Aladár
48. sz. november 27. 999. [Balázs Béla:] *A vándor énekel.* [op. 2.]
50. sz. december 11. 1039–1040. [Nádai Pál:] *Könyv a gyerekekről*
51. sz. december 18. 1067. [Szöllősi Zsigmond:] *A férfi szerelme*
51. sz. december 18. 1067. [Rákosi Viktor:] *A párizsi gyűjtőgatók;* [A bécsi diákok]
52. sz. december 25. 1088. [Mikszáth Kálmán:] *A fekete város*
52. sz. december 25. 1089. [Kóbor Tamás:] *Hamupipőke öngyásága*

1910.

Karácsonyi melléklet. Kis utószó Mikszáth: Az amerikai menyecskéhez

1911. 58. évfolyam

1. sz. január 1. 15–16. [Móricz Zsigmond: *Sárarany*
2. sz. január 8. 35. [Herczeg Ferenc:] *A fehér páva.* A magyar kisváros[i történet]
2. sz. január 8. 35–36. Bródy Sándor könyvei [*Komédia; Novella*]
3. sz. január 15. 55. [Gellért Oszkár:] *Ofélia térdein*
3. sz. január 15. 55–56. [A] Petőfi Könyvtár [új kötetei] [Lenkei Henrik: *Petőfi és a természet;* Baróti Lajos: *Petőfi a ponyván és a népirodalomban;* Péterfy Tamás (gyűjt.): *Petőfi-regék;* Badics Ferenc (szerk. és bev.): *Petőfi levelek*]
3. sz. január 15. 56. [Malonyay Dezső:] *Az öreg méltósága*
4. sz. január 22. 75. [Riedl Frigyes:] *Gyulai Pál*
4. sz. január 22. 75–76. [Kiss József:] *Legendák nagyapámról*
4. sz. január 22. 76. [Makay Béla:] *Hegyen völgyön*
5. sz. január 29. 95. [Kóbor Tamás:] *Ki a gettóból*

5. sz. január 29. 95–96. [Pekár Gyula:] *A kölcsönkért kastély*
6. sz. február 5. 115. [Molnár Ferenc:] *Hétágú síp*
6. sz. február 5. 115–116. Heltai Jenő könyvei versei
7. sz. február 12. 136. [Tóth Wanda:] *A csodálatos köntös*
8. sz. február 19. 155. Révész Béla novellái [*Velük, értük*]
8. sz. február 19. 155–156. [Szederkényi Anna:] *A kőfalon túl*. Kilép az életből
Kép
9. sz. február 26. 175. [Szabó Endre:] *A fenomén*
9. sz. február 26. 175. [Székely (Nuszbek) Sándor:] *Sámson*
10. sz. március 5. 194–195. Szilágyi Géza versei [Szilágyi Géza: *Neked írtam*]
10. sz. március 5. 195. [Balásházy Péter:] *Forrongások*
11. sz. március 12. 216. [Tormay Cécile:] *Emberék a kövek között*
12. sz. március 19. 235. Szini Gyula munkáiból [*Stúdiumok; Vándortáska*]
13. sz. március 26. 255. [Oláh Gábor:] *Viola elbukott*
13. sz. március 26. 255. Dante Magyarországon
14. sz. április 2. 275. [Pekár Gyula:] *A Szerechenek összeesküvése*
14. sz. április 2. 275. *Edda-dalok*. [Gábor Ignác fordítása]
15. sz. április 9. [Majthényi György:] *Esteli énekek*
16. sz. április 16. 316. Újabb magyar költők [lyrai anthológiája. 1890–1910.
Összeválogatta Elek Artur]
17. sz. április 23. 347. [Lengyel Laura:] *Máb királynő*
17. sz. április 23. 347–348. [Vitéz Miklós:] *Évforduló*
17. sz. április 23. 348. Színdarabok [Nagy Endre: *A zseni*] [csak reklám-híradás,
de a Molnár Ferenc által népszerűvé tett, a Franklin által közzétett
drámakiadás-sorozatot hirdeti]
18. sz. április 30. 366. [Lovik Károly:] *A préda*
18. sz. április 30. 366. [Ifj. Wlassics Gyula:] *Az én gályám*
18. sz. április 30. 367. Rippl Rónai József emlék[ezései] iratai
20. sz. május 14. 407–408. [Bárdos Artúr:] *Az új színpad*
20. sz. május 14. 408. [Árkosi Ferenczi Kálmán:] *A pálfalvi szélmolnár*
21. sz. május 21. 427. [Szávay Gyula:] *A két leánder*
21. sz. május 21. 427. A Magyar Könyvtár [Beöthy Zsolt: *Írói arcképek*]
21. sz. május 21. 428. [Vikár Vera:] Petőfi az angoloknál [Különlenyomat a Petőfi
Könyvtárból]
21. sz. május 21. 428. [Rakodczay Pál:] *Egressy Gábor és kora*
22. sz. május 28. 447. [Barabás Gábor:] *Goethe* [az első magyar nyelvű életrajz]
22. sz. május 28. 447. [Pásztor Árpád:] *Budapesttől a föld körül Budapestig*
23. sz. június 4. 467. *Petőfi napjai a magyar irodalomban* [1842–1849.
Összeállította Endrődi Sándor]
24. sz. június 11. 487–488. Petőfi eltűnésének irodalma
25. sz. június 18. 508. [Csáth Géza:] *Délutáni álom*
26. sz. június 25. 527. [Erdős Renée:] *János tanítvány* [: evangéliumi színjáték]
27. sz. július 2. 547. [Idus:] *Akkordok*

28. sz. július 9. 567. [Kanizsay Ferenc:] *A cserebogár*
28. sz. július 9. 567. [Hajnik Miklós:] *Különös történetek*
29. sz. július 16. 587. [Krúdy Gyula:] A podolini takácsné [és a többiek]
29. sz. július 16. 587–588. *A krakélérek alkonya*. Írta Szomaházy István
30. sz. július 23. 608–609. *Scherzo*. Írta Heltai Jenő
31. sz. július 30. 628. *Balaton levegőben*. Írta Váth [János]
34. sz. augusztus 20. 688. Reviczky Gyula összes költeményei
35. sz. augusztus 27. 708. Versek [Bodnár István: *Alkonyat*]
36. sz. szeptember 3. 728. [Gerenday László:] *Allah Akbar*
39. sz. szeptember 24. 788. [Pogány József:] *Harcok emberei*. [Irodalom és politika]
41. sz. október 8. 827. Sassy Csaba versei [*A cigánysorról*]
42. sz. október 15. 848. [Biró Lajos:] *A fekete ostor*
44. sz. október 29. 891–892. Rousseau Emilje. [Rousseau János Jakab: *Emil vagy a nevelésről* [kiadói önreklám, Schöpflin Aladár fordítása]
46. sz. november 12. 932. Heltai Jenő könyvei [*Színes kövek; Az én második feleségem*]
47. sz. november 19. 953. Móricz Zsigmond új regényei [*A galamb papné; Az Isten háta mögött*]
48. sz. november 26. 961–962. Lévy József ünnepe. Schöpflin Aladár
48. sz. november 26. 975–976. [Cholnoky Viktor:] *Az Alerion-madár vére*
48. sz. november 26. 976. [Zsoldos László:] *Vica regénye*
49. sz. december 3. 995. [Gárdonyi Géza:] *Hosszúhajú veszedelem*
50. sz. december 10. 1015. Gróf Andrássy Gyula könyve [*A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai a harmincéves háborútól a Pragmatica Sanctióig*. Harmadik kötet]
50. sz. december 10. 1015. Gróf Zichy Géza emlékiratai [*Emlékeim*. Írta Gróf Zichy Géza]
51. sz. december 17. 1035. Molnár Ferenc könyvei [*A Pál-utcai fiúk; Az éhes város; Józsi és egyéb kis komédiák*]
52. sz. december 24. 1057–1058. [Makay Béla:] *A lóp virága és egyéb írások*
53. sz. december 31. 1078–1079. [Halász Imre:] *Egy letűnt nemzedék* [: elemzések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából]
53. sz. december 31. 1079. A Franklin Kézi Lexikona második kötete [ajánló]

1912. 59. évfolyam²

1. sz. január 7. 15. Berzeviczy Albert beszédei [*Válogatott beszédek*. Előszóval ellátta Beöthy Zsolt]

² Az „Irodalom és művészet” rovatban az év közepétől új szerző tűnik fel, ritkán, de a megkülönböztető „k” monogrammal; Gulyás Pál írói álnév-lexikonja szerint 1914-től [sic!], a valóságban már 1912-től ezt König György használta.

1. sz. január 7. 15–16. [Riedl Frigyes:] *Három jellemzés* [Toldy Ferenc, Greguss Ágost, Katona Lajos]
2. sz. január 14. 35. Gyulai Pál, a kritikus [*Gyulai Pál kritikai dolgozatai; Bírálólatok*. Írta Gyulai Pál (1861 – 1903)]
3. sz. január 21. 55. [Ágai Adolf:] *Utazás Pestről Budapestre* [a harmadik kiadásról]
4. sz. január 28. 75. Gyulai Pálról [Angyal Dávid: *Gyulai Pál*]
4. sz. január 28. 75–76. [Adorján Andor:] *Sorsok és pályák*. [Irodalmi arcképek]
4. sz. január 28. 76. [Balla Ignác:] *Kámeák*
5. sz. február 4. 95. [Szöllősi Zsigmond:] *Hihetetlen történetek*
5. sz. február 4. 95. [Móricz Pál:] *Pusztuló világ*
6. sz. február 11. 112–113. Dickens születésének századik évfordulója. Schöpflin Aladár
6. sz. február 11. 115. [Haraszti Gyula:] *Edmond Rostand*
6. sz. február 11. 116. Irodalomtörténet. [Az Irodalomtörténeti Társaság induló lapja]
7. sz. február 18. 135. Szép Ernő Énekes könyve
7. sz. február 18. 135. [Herczeg Ferenc:] *Napváros*
7. sz. február 18. 135–136. Finn költőkből [Bán Aladár fordítása]
8. sz. február 25. 155. [Benedek Marcell:] *Victor Hugo*
8. sz. február 25. 155–156. [Váradi Antal:] *Régi magyar színészvilág*
9. sz. március 3. 175. [Krúdy Gyula:] *Szindbád utazásai*
9. sz. március 3. 175. [Zsoldos László:] *Háromkirályok*
10. sz. március 10. 195. [Kaffka Margit:] *Süppedő talajon*
11. sz. március 17. 216. [Lukács György:] *A modern dráma*
12. sz. március 24. 235–236. [Kékyl Lajos:] *Tompa Mihály*
12. sz. március 24. 236. [Karl Lajos:] *Francia irodalmi tanulmányok*
12. sz. március 24. 236. Antal Iván versei [Antal Iván: *Versek*]
13. sz. március 31. 255–256. Petelei István elbeszélései [I–II.]
13. sz. március 31. 256. [Pekár Gyula:] *Vénusz könnyei és más novellák*
13. sz. március 31. 256. [P. Ábrahám Ernő:] *Hét szilaj csikó* [: novellák]
14. sz. április 7. 278. [Bársony István:] *A dinamit*
14. sz. április 7. 278. *Héber költők*. [Patai József ford.]
15. sz. április 14. 303. [Beöthy Zsolt (szerk.):] *A művészetek története*
15. sz. április 14. 303. [Ady Endre:] *A menekülő élet*
15. sz. április 14. 303–304. [Móricz Zsigmond:] *Magyarok* [: elbeszélések]
15. sz. április 14. 304. [Szalay Károly:] *Őszi verőfény*
16. sz. április 21. 322. [Büky György:] *Kótázik a mámor*
16. sz. április 21. 322. [Lechnitzky Gyula:] *Alkotó munkára való nevelés*
17. sz. április 28. 343–344. [Gellért Oszkár:] *Rubens asszonya* [: új himnuszok a szerelemhez]
17. sz. április 28. 344. [Hajnik Miklós:] *Mindennapi versek*
18. sz. május 5. 364. [Harsányi Lajos:] *A napkirály rokona*

18. sz. május 5. 364. [Szederkényi Anna:] *Van ilyen asszony is* [: történet a régi időkből]
19. sz. május 12. 384. [Kiss Menyhért:] *A gyémántos harang* [és más versek]
20. sz. május 19. 403–404. [Reviczky Gyula:] *Apai örökség*
21. sz. május 26. 421. [Koronghy Dénes:] *Diadalének*
23. sz. június 9. 472. Haraszthy Lajos versei [*Aki vagyok*. Versek az 1905–7 évekből]
24. sz. június 16. 488. Cholnoky Viktor 1868–1912. Schöpflin Aladár
24. sz. június 16. 491. [Kárpáti Aurél:] *Éjszakai ballada*
24. sz. június 16. 491–492. Nagyharang [Tábori Kornél: *A kártyázó Budapest; Baccarat*] [Nagyharang c. „új füzetes vállalat”]
25. sz. június 23. 511. *A Franklin kézi lexikona*. Schöpflin Aladár
25. sz. június 23. 511–512. Magyar-német érintkezések [Gragger Róbert (szerk.): *Filológiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Emlékkönyv Heinrich Gusztávnak az egyetemi katedrától való megváltása alkalmából*]
25. sz. június 23. 512. [Biró Lajos:] *Kunszállási emberek*
26. sz. június 30. 532. [Krúdy Gyula:] *Szindbád utazásai*
27. sz. július 7. 552. Békefi-Emlékkönyv [Pintér Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Békefi Remig tiszteletére*]
29. sz. július 21. 592. [Andriska Károly:] *Grófnő, majd elmesélem...*
30. sz. július 28. 612. [Lőrinczy György:] *Fekete rózsák*
30. sz. július 28. 612. [Falk Rikárd:] *Figurák*
30. sz. július 28. 612. [Hegedűs Gyula:] *Pesti mesék*
31. sz. augusztus 4. 632. [Bródy Sándor:] *Imre herceg*
31. sz. augusztus 4. 632. Meredith komikum-elmélete [Stiegelmar Róbert: *George Meredith komikum-elmélete*]
32. sz. augusztus 11. 640. Baksay Sándor. S. A.
32. sz. augusztus 11. 652. [Borbély Ferenc:] *Gyulai mint esztétikus*
34. sz. augusztus 25. 692. [Herczeg Ferenc:] *Álomország*
34. sz. augusztus 25. 692. [Pintér Jenő:] Kármán Józsefről...
35. sz. szeptember 1. 712. [Palócz László:] *A sajtójog reformja*
36. sz. szeptember 8. 731–732. [Sík Sándor:] *A belülvalók mécsese*
36. sz. szeptember 8. 732. [Keleti Artur:] *A kámzsás festő strófái*
37. sz. szeptember 15. 752. [Kiss Ernő:] *Szemere Bertalan*
38. sz. szeptember 22. 762. *Nogi tábornok halála*. S. A.
38. sz. szeptember 22. 772. [Balla Ignác:] *A Rothschildok*
40. sz. október 6. 811. [Krúdy Gyula:] *A francia kastély*
41. sz. október 13. 832. *Pascal gondolatai*. [Fordította, bevezetette és jegyzetekkel ellátta: Nagy József]
41. sz. október 13. 832. [Lakatos László:] *Panoptikum*
42. sz. október 20. 851. [Szini Gyula:] *Bolond könnyek*

42. sz. október 20. 851. Dickens élete [Yolland Arthur: *Charles Dickens élete és művei*]
43. sz. október 27. 872. [Révész Béla:] *A magunk útján* [: énekek, glosszák]
43. sz. október 27. 872. [Gábor Andor:] Pesti sirámok [könyv a beteg városról]
44. sz. november 3. 884. Színházak. Daudet Sappho-ja a Nemzeti Színházban, Bernstein Az ostroma a Vígszínházban³ Schöpflin Aladár
44. sz. november 3. 892. [Földes Imre:] *Feketeország*
45. sz. november 10. 911. Széchenyi ismeretlen műve [*Garat* – írta 1842-ben Széchenyi István. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta Viszota Gyula]
45. sz. november 10. 911. [Alba Nevis (Unger Ilona):] *Ádámok és Évák* [: elbeszélések]
46. sz. november 17. 924. Színházak. Molnár Ferenc: A farkas a Magyar Színházban, Gábor Andor és Liptai Imre: A sarkantyú a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
46. sz. november 17. 932. [Kaffka Margit:] *Színek és évek*
46. sz. november 17. 932–933. Szilágyi Géza versei [Versek]
48. sz. december 1. 960. Színházak. Edward Knoblauch: A faun a Nemzeti Színházban, Lorde, Funck-Brentano és Marséle: Az aranykalitka a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
48. sz. december 1. 972. Berczik Árpád színművei
48. sz. december 1. 972. [Szikra (gróf Teleki Sándorné Kende Júlia):] *Nagy asszonyok élete*
49. sz. december 8. 991. [Molnár Ferenc:] *Egy gazdátlan csónak története*
49. sz. december 8. 991. [Rédey Tivadar:] *Prizma*
49. sz. december 8. 991. Condillac az érzetéről [*Értekezés az érzetéről*. Fordította, Condillac életrajzával, gondolkodása összefoglalásával és jegyzetekkel ellátta Jancsovcics Ferenc]
50. sz. december 15. 1002. Színházak. Schiller: *Ármány és szerelem* a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
50. sz. december 15. 1011. [Kosztolányi Dezső:] *Mágia*
50. sz. december 15. 1011–1012. [Rákosi Viktor:] *Oglán bég kincse*
50. sz. december 15. 1012. Sebők Zsigmond ifjúsági könyvei [*A legszebb mesék: a világ minden népének mesekincséből; Dörmögő Dörmötör utazásai hegyen-völgyön meg a nagy ládával; Kujon és Kaján és egyéb bohóságok*]
51. sz. december 22. 1031–1032. [Szemere György:] *Komédiák* [: a magyar társadalom regénye]
51. sz. december 22. 1032. [Rudnyánszky Gyula:] *Napszállat felé*. [Versek. 1904–1912.]
51. sz. december 22. 1032. [Lampérth Géza:] *Beszélgetés a házasságról*

³ Ekkor veszi át Schöpflin Aladár Alexander Bernáttól a *Színház*, illetve a *Színházak* című rovatot a lapban.

52. sz. december 29. 1046. Színházak. Benedek Elek: Falusi bohémek és Gárdonyi Géza: Karácsonyi álom a Nemzeti Színházban; Sacha Guitry: Berg-op-Zoom a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
52. sz. december 29. 1056. [Cholnoky Viktor:] *Néhusztán meséiből*
52. sz. december 29. 1056. Dutka Ákos új verseskönyve [1908–1912]

1913. 60. évfolyam

1. sz. január 5. 15. [Gárdonyi Géza:] *Messze van odáig*
1. sz. január 5. 15–16. [Jakab Ödön:] *Déliab*
1. sz. január 5. 16. [Drasche-Lázár Alfréd:] *A nő és a kígyó*
2. sz. január 12. 24. Színházak. Kisbán Miklós: A nagyúr a Magyar Színházban, Leconte de Lisle: Az Erynniszek a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
2. sz. január 12. 35. [Szép Ernő:] *Irka-firka*
2. sz. január 12. 35–36. [Móricz Zsigmond:] *Tavaszi szél*
3. sz. január 19. 55. [Berkes Imre:] *Ezer leányfej*
4. sz. január 26. 66. Színházak. Pásztor Árpád: Savitri és A lányom a Nemzeti Színházban, Szomory Dezső: Bella a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
4. sz. január 26. 75. Babits Mihály Dante-fordítása
4. sz. január 26. 75. [Lányi Sarolta:] *Ajándék*
4. sz. január 26. 75–76. [Móricz Pál:] *Régi magyar élet*
5. sz. február 2. 95. [Milotay István:] *Neked kedves...* [: novellák]
6. sz. február 9. 104. Színházak. Tömörkény István: A barlanglakók és Ruttkai György: Az első és a második a Nemzeti Színházban, Lengyel Menyhért: Róza néni, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
6. sz. február 9. 115–116. Ambrus Zoltán könyvei [Ambrus Zoltán munkái négy kötetben [Vezető elmék – irodalmi karcolatok; A tegnapi legendái – tollrajzok; Nagyvárosi képek – tollrajzok; Régi és új világ – elbeszélések]
7. sz. február 16. 135. Gyulai Pál bírálatainak kötete [Gyulai Pál: *Bírálatok 1861–1903*]
7. sz. február 16. 135. [Toma István:] *A zenélő óra*
7. sz. február 16. 136. [Pollák Miksa:] *Tompa Mihály és a biblia*
8. sz. február 23. 144. Színházak. Közönség, darabok, színészek. Schöpflin Aladár
8. sz. február 23. 155–156. [Kassák Lajos:] *Életsiratás*
8. sz. február 23. 156. [Bonitz Ferenc:] Gróf Zichy Nándor életrajza
9. sz. március 2. 175. Kultúra és tudomány – új irodalmi vállalat. S. A.
9. sz. március 2. 175. [Gyulai Pál:] *Varjú István*
9. sz. március 2. 175–176. *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*
10. sz. március 9. Színházak. 186. Bernard Shaw: Caesar és Kleopátra a Nemzeti Színházban. Biró Lajos: Tavaszi ünnep a Magyar Színházban. Hajó Sándor: Lakájok a Vígszínházban. Schöpflin Aladár

10. sz. március 9. 195. Újgörög költészet [Vértessy Dezső: *Antológia az újkori görög nép költészetéből. Száz görög dal*]
10. sz. március 9. 195–196. [Feleky Géza:] *Könyvek, képek, évek*
11. sz. március 16. 215–216. [Császár Imre:] *Mintha beszélgetnénk*
11. sz. március 16. 216.: *Prédikáció*. Elek Alfréd versei
12. sz. március 23. 223. Színházak. Ifj. Wlassics Gyula: Medúza a Nemzeti Színházban, Bródy Sándor: Királyok, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
12. sz. március 23. 238. [Halász Imre:] *Bismarck és Andrássy* [: politikai tanulmány]
12. sz. március 23. 238–239. [Lakatos László:] *A francia menyasszony* [: elbeszélések]
12. sz. március 23. 239–240. [Haraszi Emil:] *Hubay Jenő* [Berzeviczy Albert előszavával]
12. sz. március 23. 240. Brillat-Savarin magyarul [Az ízlés fiziológiája. Fordította Ambrus Zoltán és Ambrus Gizella]
13. sz. március 30. 259. [Balázs Béla:] *Misztériumok* [: három egyfelvonásos]
13. sz. március 30. 259–260. [Elek Artúr:] *Álarcosmenet*
14. sz. április 6. 268. Színházak. Henry Bataille: A fáklyák a Nemzeti Színházban, Drégely Gábor: Az isteni szikra a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
14. sz. április 6. 280. Peterdi Andor válogatott versei
15. sz. április 13. 299–300. Pintér Jenő irodalomtörténete [A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831)]
15. sz. április 13. 300. Molnár Jenő verseskönyve
16. sz. április 20. 310. Színházak. Idegenforgalom – Francia vígjátékok – Színészek. Schöpflin Aladár
16. sz. április 20. 318–319. *A magyar irodalom története 1900-ig* [Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán]
16. sz. április 20. 319. [Máday Andor:] *A magyar nő jogai* [: a múltban és jelenben]
17. sz. április 27. 340. [Monori Wertheimer Ede:] *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*
17. sz. április 27. 340. [Ifjú Bókay János:] *Bohócsipka*
18. sz. május 4. 352. Színházak. Görög tragédiák a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
18. sz. május 4. 360. [Pásztor Mihály – Relle Pál:] *A mi városunk*
18. sz. május 4. 360. [Jakab Ödön:] *A pásztói pap*
19. sz. május 11. 380. Szalay László levelei
19. sz. május 11. 380. [Szegő Ferenc:] *Szárnybontás*
20. sz. május 18. 388. Színházak. Duquesnel és Barde: A fogadott apa és Hugo

- Victor: Hernani a Nemzeti Színházban. Maeterlinck: A kék madár a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
20. sz. május 18. 399. Ferenczy István levelei [: közzéteszi Walletinyi Dezső]
21. sz. május 25. 420. [Kaffka Margit:] *Mária évei*
22. sz. június 1. 430. Színházak. A kegyenc és a Faust a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
22. sz. június 1. 440. [Gróf] Zichy Géza emlékiratainak....: második kötete [*Emlékeim*]
22. sz. június 1. 440. [Szász Zoltán:] *A szerelem*
23. sz. június 8. 460. [Tóth Árpád:] *Hajnali szerenád*
23. sz. június 8. 460. [Szini Gyula:] *Pesti konfetti*
24. sz. június 15. 468. Színházak. Búcsú az idei szezontól. Schöpflin Aladár
24. sz. június 15. 480. Kún József emléke
25. sz. június 22. 499 –500. [Ady Endre:] *A magunk szerelme*
25. sz. június 22. 500. Boccaccio Fiammettája. [Olaszból fordította Cs. Papp József]
26. sz. június 29. 520. [Antal Gézáné:] *Túl a palotákon* [: pesti riportok]
27. sz. július 6. 540. *Ovidius és naptára*. [Dr. Serédi Lajos füzete a Bp-i ág. Hitv. ev. gimn. 1912/13. évi Értesítőjéből. Különlenyomat]
27. sz. július 6. 540. *A polyp*. Gyagyovszky Emil színműve
29. sz. július 20. 580. [Szini Gyula:] *A rózsaszínű hó*
29. sz. július 20. 580. [Reményi József:] *Éjféli emberek*. [Juhász Gyula előszavával]
30. sz. július 27. 600. [Nagy Zoltán:] *Csend! Aranymadár!*
30. sz. július 27. 600. Gyerektanulmányi könyvek [dr. Nógrády László: *Az egyke gyermek*; Nemes Lipót: *A kültelki gyermekek élete és jövője*; *A gyermeknevelés kiskátéja*]
31. sz. augusztus 3. 620. [Ács Klára:] *Asszonyember*
32. sz. augusztus 10. 640. [Grazia Deledda:] *A mi urunk*
33. sz. augusztus 17. 660. [Krúdy Gyula:] *A vörös postakocsi*
35. sz. augusztus 31. 700. Nagy Lajos novellái [Nagy Lajos: *Mariska és János*]
36. sz. szeptember 7. 720. [Szabó Zsigmond:] *Horthy házassága*
39. sz. szeptember 28. 780. [Könyves Tóth Kálmán:] *Emlékül*
40. sz. október 5. 790. Színházak. Balázs Sándor: Feleségünk, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
40. sz. október 5. 800. [Jankovics Marcell:] *Kis barátom könyve*
40. sz. október 5. 800. [Antal Sándor:] *Jörru története*
41. sz. október 12. 811. Színházak. Balázs Béla: Az utolsó nap – a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
41. sz. október 12. 820. [Jászay-Horváth Elemér:] *Gyöngyök és könnyek*
42. sz. október 19. 840. [Fioretti] – Szent Ferenc virágoskertje. [Olaszból fordította és bevezette Kaposi József.]
42. sz. október 19. 840. [Deli (Thallóczy Lajos)]: *Tudákos levelek*

43. sz. október 26. 848. Színházak. Schnitzler: A préda, a Magyar Színházban, Bernstein: A titok, a Vígszínházban, Bennett: A megdicsőült, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
43. sz. október 26. 860. Giordano Bruno [Szemere Samu (ford.): *Giordano Bruno párbeszédei azokról, az elvről és egyről és a végtelenről, a világegyetemről és a világokról*]
43. sz. október 26. 860. [Szitnyai Elek:] *A szellemi erők gyűjtése és pazarlása*
45. sz. november 9. 892. Színházak. Farkas Pál: A konventbiztos, Aischylos: Perzsák, a Nemzeti Színházban; Földes Imre: Halló, a Magyar Színházban; Flers és Caillavet: A zöld frakk a Vígszínházban
45. sz. november 9. 900. Székely albumunk [*Székely Bertalan album*]
45. sz. november 9. 900. A magyar dráma fejlődése [A kolozsvári nemzeti színház által rendezett drámatörténeti sorozatos előadások bevezető beszédei Hevesi Sándor, Sebestyén Károly, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Janovics Jenő és mások]
46. sz. november 16. 920. [Szende-Sárdy Olga:] *Rozsda*.
47. sz. november 23. 930. Színházak. Krúdy Gyula: Zoltánka, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
47. sz. november 23. 940. [Heltai Jenő:] *A tündérlaki lányok*
47. sz. november 23. 940. [Gustave le Bon:] *A tömeg lélektana*. [Balla Antal fordítása]
48. sz. november 30. 960. *Horatius ódái és epodoszai*. [Ford. ifj. Szász Béla]
48. sz. november 30. 960. [Radó Sámuel:] *Újságírók* [: dráma 3 felvonásban]
49. sz. december 7. 970. Színházak. Szomorj Dezső: Mária Antónia, a Nemzeti Színházban; Biró Lajos: Az utolsó csók, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
49. sz. december 7. 979. Kiss József jubileuma [születésnap-i köszöntő az *Irodalom és művészet* rovatban]
49. sz. december 7. 979–980. [Rudnyánszky Gyula:] *Fiúk, lányok verseskönyve*
49. sz. december 7. 980. [Bernard Kellermann:] *Az alagút*
50. sz. december 14. 1000. *Auróra*. [A Kisfaludy Társaság Almanachja]
50. sz. december 14. A magyar könyv múltjából [Dr. Haraszti Károly: *Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvárús cégtársulásának története*]
51. sz. december 21. 1010. Színházak. Hatvany Lajos: A híresek, a Magyar Színházban; Bennett és Knoblauch: Mérföldkövek, a Vígszínházban
51. sz. december 21. 1019. [Krúdy Gyula:] *Mákvirágok kertje*
51. sz. december 21. 1019–1020. [Lakatos László:] *Mély húron* [: följegyzések, elbeszélések]
52. sz. december 28. 1032. Színházak. Szép Ernő: Az egyszeri királyfi, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
52. sz. december 28. 1045–1046. Molnár Ferenc kis hármaskönyve [: elbeszélések]

52. sz. december 28. 1046. [Asbóthné Ferenczi Sári:] *Mary*
52. sz. december 28. 1046. Lesznai Anna mesekönyve [*A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorságban*]

1914. 61. évfolyam⁴

1. sz. január 4. 15. Sebők Zsigmond új könyve [*Ifjúkor és néhány más elbeszélés*]
1. sz. január 4. 15–16. [Nádai Pál:] *Az élet művészete*
1. sz. január 4. 16. [Lovik Károly:] *A keresztúton* [Elbeszélések]
2. sz. január 11. 24. Színházak. Bernard Shaw: Pygmalion, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
2. sz. január 11. 35. Kiss József összes költeményeinek második kötete
2. sz. január 11. 35–36. [Farkas Zoltán:] *Tiziano*
2. sz. január 11. 36. [Heltai Jenő:] *Jaguár*
3. sz. január 18. 55. [Kosztolányi Dezső:] *Modern költők* [Külföldi antológia]
3. sz. január 18. 55. [Emil Koeppel:] *Byron*
3. sz. január 18. 55–56. Kún József hagyatéka [Kiss József előszavával]
4. sz. január 25. 66–67. Színházak. Bernard Shaw: Androklesz és az oroszlán, a Magyar Színházban; Garamszeghy Sándor: Matyólakodalom, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
4. sz. január 25. 75. [Váczy János:] *Tompa Mihály*
4. sz. január 25. 75. [Kosztolányi Dezső:] *A szegény kis ember* [sic!] *panaszai*
4. sz. január 25. 75–76. [Meller Simon:] *Goya*
5. sz. február 1. 95–96. [Szekfű Gyula:] *A száműzött Rákóczi*
6. sz. február 8. 106. Színházak. Shakespeare: Macbeth a Nemzeti Színházban; Herczeg Ferenc: Az ezredes, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
6. sz. február 8. 116. [Vértesy Gyula:] *A vér és egyéb történetek*
7. sz. február 15. 124. Kemény Zsigmond. Születésének századik évfordulójára. S. A.
7. sz. február 15. 135–136. [Takáts Sándor:] *Régi magyar asszonyok*
7. sz. február 15. 136. Thaly Lóránt műfordításai [Victor Hugo, Verlaine, Sully Prudhomme, Leconte de Lisle, Lenau, Heine, Goethe, Morris, Rosenfeld, Byron, Poe, Wilde, Harriet Evans]
8. sz. február 22. 144. Színházak. Pekár Gyula: A kölcsönkért kastély, a Nemzeti Színházban; Heltai Jenő: A tündérlaki lányok, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
8. sz. február 22. 155–156. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái [Sajtó alá rendezte Papp Ferenc.]
8. sz. február 22. 156. [Felek Gyéza:] *Munkácsy*

⁴ Az első „háborús” évfolyam összterjedelme a *fele* a megszokottnak, az *Irodalom és művészet* rovat alig jelenik meg.

8. sz. február 22. 156. [Simonyi Zsigmond:] *Helyes magyarság*
8. sz. február 22. 156. Mindszenty Gedeon költeményei
9. sz. március 1. 175–176. [Móricz Zsigmond:] *Kerek Ferkó*
9. sz. március 1. 176. [Gombocz Zoltán–Melich János:] *Magyar etymológiai szótár*
9. sz. március 1. 176. [Byron:] *Childe Harold zarándokútja* [: verses regény, négy énekben. Torkos László fordítása]
10. sz. március 8. 184. Színházak. Vernon és Owen: A mandarin, a Magyar Színházban; Vajda Ernő: Mr. Bobby, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
10. sz. március 8. 195–196. [Ady Endre:] *Ki látott engem?*
11. sz. március 15. 215. [Szederkényi Anna:] *A nagy nő*
11. sz. március 15. 215–216. [Vér Mátyás:] *Anatole France*
12. sz. március 22. 227. Színházak. A félkegyelmű. Dosztojevskij regényéből írta Meidell Hjalmar; a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
13. sz. március 29. 255–256. [Ambrus Zoltán:] *Régi és új színművek*. [Színházi bírálatok]
13. sz. március 29. 256. Új Iliász [Homérosz Iliásza. Ford. Vértesy Jenő]
14. sz. április 5. 264. Színházak. Knoblauch és Coleby: Az iazgató úr, a Nemzeti Színházban; Bródy Sándor: Timár Liza, a Vígszínházban; Mac Hugh: Az 555-ös rendőr a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
15. sz. április 12. 299–300. [Oláh Gábor:] *Szegény magyarok*
16. sz. április 19. 308. Színházak. Pakots József: Egy karrier története, a Nemzeti Színházban; Földes Imre: A vörös szegfű, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár
16. sz. április 19. 319–320. [Harsányi Kálmán:] *A kristálynézők*
17. sz. április 26. 339. [Biró Lajos:] *A szentlélek lovagja*
17. sz. április 26. 339. Rudnyánszky Gyula Mária-dalai
18. sz. május 3. 350. Színházak. Benrimo és Hazelton: A sárga kabát, a Vígszínházban; Nepoty: A kicsinyek, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
18. sz. május 3. 360. [Révész Béla:] *Vonagló falvak*
18. sz. május 3. 360. [Kacsovich Tibor:] *Szomorú mostan minden erre*
19. sz. május 10. 379–380. [Árkosi Ferenczi Kálmán:] *Guzsajásban*
20. sz. május 17. 388. Nyári darabok a Magyar Színházban és a Vígszínházban – A drámairás és kritikája. Schöpflin Aladár
20. sz. május 17. 398–399. [Somlay Károly:] *Pusztai szellő*
21. sz. május 24. 419. [Czóbel Minka:] *Az erdő hangjai*
22. sz. május 31. 432. Színházak. Ibsen: A trónkövetelők, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
22. sz. május 31. 440. [Gróf Andrassy Gyula:] *A száműzött Rákóczi*
22. sz. május 31. 440. [Babits Mihály:] *Levelek Irisz koszorújából*. [Második kiadás]

23. sz. június 7. 459. [Kisbán (Bánffy) Miklós:] *A haldokló oroszlán*
24. sz. június 14. 468. Színházak. Búcsú a szezonról. A darabok. Schöpflin Aladár
24. sz. június 14. 480. [Tormay Cécile:] *A régi ház*
25. sz. június 21. 490. Búcsú a szezonról. A színházak. Schöpflin Aladár
25. sz. június 21. 499–500. [Szász Zoltán:] *Séták a függőkertben*
25. sz. június 21. 500. [Kaidásza:] *Urvaszi* [Öt felvonásos hindi dráma. Ford.: Pitroff Pál]
26. sz. június 28. 519. [Lakatos László:] *A halhatatlan hercegnő*
26. sz. június 28. 519–520. [Gróf István:] Arany [János] Bolond Istókja
26. sz. június 28. 520. [Ferenczi Frigyes:] *Színművészet*. [Tanulmányok.] Zu szinikritikák!!!
27. sz. július 5. 540. [Heinrich Gusztáv:] *Faust*. [Irodalomtörténeti cikkek]
27. sz. július 5. 540. [Molnár Antal:] *A zenetörténet szelleme*
28. sz. július 12. 560. [Bedőházi János:] *Kerékvágások életem útján*
28. sz. július 12. 560. Nadányi Zoltán... [Új versei]
28. sz. július 12. 560. [Erdősi Dezső:] *Emberi Írások*
29. sz. július 19.⁵
29. sz. július 19. 580. [Bársony István:] *Este*
29. sz. július 19. 580. [Ujvári Péter:] *Földanyánk lovagjai*
30. sz. július 26. 600. [Lovassy Andor:] *A bihariak*
30. sz. július 26. 600. [Dr. Láng Istvánné Lehoczky Ida:] *Hulló csillagok*
31. sz. augusztus 2. 620–621. Verses könyvek [Szalay Máttyás: *Hunnia nagy hete*; Hedvig-Hidvégi József: *Versék*; Hargitai Károly: *Versék*]
31. sz. augusztus 2. 620–621. [Györe János:] *Abonyi Lajos pályája*
32. sz. augusztus 9.⁶
36. sz. szeptember 6. 692–693. A német császár. [II. Vilmos] Schöpflin Aladár
47. sz. november 22. 876. Orosz, török, magyar. S. A. [publicisztika]

1915. 62. évfolyam⁷

4. sz. január 24. 63–64. Irodalom⁸
6. sz. február 7. 94. A Nemzeti Színház újra megnyílt. Schöpflin Aladár
8. sz. február 21. 126. Irodalom

⁵ A 29. számtól kezdve feltűnik „sz”, azaz Szép Ernő az Irodalom és művészet rovatban, Schöpflin Aladár továbbra is névtelen marad.

⁶ Átmenetileg megszűnik az *Irodalom és művészet* című rovat, a helyét *A háború napjai* c. sorozat veszi át, mely naptárszerűen adja a háború krónikáját. A *Halálozások* c. rovatban sok hősi halott.

⁷ Nincs *Irodalom és művészet* című rovat, helyette csak *Irodalom* szerepel, de nem rendszeresen.

⁸ Új rovatcím jelenik meg – Irodalom –, benne híradás mindenféle könyvről, de sok közötté a háborús tematika. Az ismertetések névtelenek, de feltételezhetően Schöpflin a szerző.

13. sz. március 28. 208. Irodalom [Ismertetés és méltatás Vargha Gyula költészetéről, a Kisfaludy társaság által kiadott kötete kapcsán]
14. sz. április 8. 224. Arany János és az oroszok. S. A.
17. sz. április 25. 270. Bányai Elemér, 1873–1915.
17. sz. április 25. 271. Lovik Károly, 1874–1915.
23. sz. június 6. 370. Vajda János síremléke. S. A.
25. sz. június 20. 404. Könyvek [vegyes ismertetés]
26. sz. június 27. 414. Baksay Sándor 1832–1915.
40. sz. október 3. 639. Beöthy Zsolt a budapesti egyetem rektora. S. A.

1916. 63. évfolyam⁹

10. sz. március 5. 151. Cervantes. S. A.
17. sz. április 23. 262–263. Eötvös Károly 1842–1916
18. sz. április 30. 279. Shakespeare
22. sz. május 8. 339. Új regényünkről. [Havas Alisz: *Szent Borbála képe*]
22. sz. május 28. 340. Molnár Ferenc Ferenc József-rendje
24. sz. június 11. 374. Sebők Zsigmond 1861–1916. S. A.
38. sz. szeptember 17. 596. A lengyel és a magyar. S. A.
40. sz. október 1. 634. Ágai Adolf 1836–1916
46. sz. november 12. 724. Farsang. Molnár Ferenc darabja a Vígyszínházban
50. sz. december 10. 794. Thallóczy Lajos 1854–1916. S. A.
50. sz. december 10. 796–797. *Noémi fia*. Laczkó Géza regénye
51. sz. december 17. 813. [Tormay Cécile:] *Emberek a kövek közt*
52. sz. december 24. 832. [Sebők Zsigmond:] *A milliomos fia*
52. sz. december 24. 832. [Benedek Elek:] *Oh, szép ifjúságom!* [: A régi diákéletből]
52. sz. december 24. 832–833. [Csathó Kálmán:] *Te csak pipálj, Ladányi!* [: Egy úri penzió története]

1917. 64. évfolyam

Folytatásos regényközlés: Brann Lily: *A marquisnő szerelmes levelei*. Schöpflin Aladár fordítása németből (1917. 1. sz. 18 – 20., 2. sz. 34–36., 3. sz. 50–52., 4. sz. 66–68., 5. sz. 82–84., 6. sz. 98–100., 7. sz. 114–116., 8. sz. 130–132., 9. sz. 146–148., 10. sz. 163–164., 11. sz. 179–181., 12. sz. 194–196., 13. sz. 210–212., 14. sz. 230–232., 15. sz. 246–248., 16. sz. 262–264., 17. sz. 278–279., 18. sz. 294–296., 19. sz. 310–312., 20. sz. 326–329., 21. sz. 342–344., 22. sz. 358–360., 23. sz. 374–375., 24. sz. 390–392., 25. sz. 406–408., 26. sz. 422–424., 27. sz. 438–440., 28. sz. 454–456., 29. sz.

⁹ December 10-én jelenik meg ismét a régi, *Irodalom és művészet* rovat.

470–472., 30. sz. 468–470., 31. sz. 502–505., 32. sz. 534–536., 34. sz. 550–552.

1. sz. január 7. 15. Pekár Gyula [új folytatásos regényének – Az *amazonkirálynő* – közlésének alkalmából]
2. sz. január 14. 36. [Drasche-Lázár Alfréd:] *Tűzpróba*
2. sz. január 14. 36–37. Külföldi regények. [Anatole France: *Pártütő angyalok*. Ford. Kunfi Zsigmond; Meyrink: *A Gólem*. Ford. Kelen Ferenc; Olga Wohlbrück: *Barbárok*. Ford. Vajda Gyula]
3. sz. január 21. 52. [Móricz Zsigmond:] *A tűznek nem szabad kialudni* [: novellák e háborús időkéből]
3. sz. január 21. 52–53. [Kéky Lajos:] *Baksay Sándor életrajza*
4. sz. január 28. 66. Békássy Ferenc. Egy háborúban elesett fiatal költő emlékezete. Schöpflin Aladár
4. sz. január 28. 68–69. [Hegedűs Gyula:] *A beszéd művészete*
4. sz. január 28. 69. [Vidor Marcel:] *A holt küszöb dalol*
5. sz. február 4. 85. [Benedetto Croce:] *Az aesthetika alapelemei* [Ford. Farkas Zoltán]
5. sz. február 4. 85. [Szilágyi Géza:] *Fantasztikus szerelmek*
6. sz. február 11. 101. [Kosztolányi Dezső:] *Mák*
6. sz. február 11. 101. Schmitt Jenő [három előadása]
7. sz. február 18. 116–117. [Kollányi Boldizsár:] *Vérfoltok* [: Énekszó a fürgetegben 1914–1916]
7. sz. február 18. 117. [Falu Tamás:] *Csipke*
8. sz. február 25. 132–133. [Landauer Béla:] *A tanár*
8. sz. február 25. 133. [Császár Elemér:] *Shakespeare és a magyar költészet*
8. sz. február 25. 133. [Ifj. Hegedűs Sándor:] *A lélekbűvár*
9. sz. március 4. 142–143. Arany János születésének századik évfordulójára. Schöpflin Aladár
9. sz. március 4. 148. [Durkheim:] *A szociológia módszerei* [Balla Antal fordításában és előszavával]
10. sz. március 11. 164. [Bársony István:] *Vérvirág*
10. sz. március 11. 164–165. Szent Ágoston vallomásai [Vass József ford.]
10. sz. március 11. 165. [Göndör Ferenc:] Szerb szocialisták a háborúban
11. sz. március 18. 178. Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója
11. sz. március 18. 180–181. Arany koszorú. Arany János műveiből
11. sz. március 18. 181. Négyesy László füzetje Aranyról [Jánosról]
11. sz. március 18. 181. [Kéky Lajos:] *Tanulmányok Arany epikájáról*
11. sz. március 18. 181. [Radnai Oszkár:] *Arany János nőalakjai*
12. sz. március 25. 196. Kóbor Noémi könyve. *Ezerkilencszáztizenhat és Anti tanár úr*
12. sz. március 25. 196–197. [Vajthó László:] *Német antológia*
13. sz. április 1. 212. [Andor József:] *Boldog otthon*
14. sz. április 8. 232. [Biró Lajos:] *Don Juan három éjszakája*

15. sz. április 15. 248. [Móricz Pál:] *A fergetegből* [: magyar rajzok]
15. sz. április 15. 248–249. [Dutka Ákos:] *Ismerlek, Caesar*
15. sz. április 15. 249. A megújított magyar Shakespeare [új és régi fordítások, jegyzetekkel]
16. sz. április 22. 264. Két regény [Lakatos László: *Ruth könyve; Julie*]
16. sz. április 22. 265. [Halmai Bódog:] *Egy itthon maradt följegyzései*
17. sz. április 29. 279–280. [Szép Ernő:] *Jázminok illata*
17. sz. április 29. 280. [Tóth Árpád:] *Lomha gályán*
18. sz. május 6. 296–297. *Az árnyék.* Vér Mátyás regénye
19. sz. május 13. 312. [Surányi Miklós:] *A trianoni páva*
19. sz. május 13. 312. [Nadányi Zoltán:] *Kerekerdő*
21. sz. május 27. 344.: *Az ő keze.* Balla Ignác
21. sz. május 27. 344. [Geréb József:] *A római kultúra*
22. sz. június 3. 360–361. [Forró Pál:] *Egy diákkor története*
23. sz. június 10. 376. [Sota Rusztaveli:] Tariel, a párducbőrös lovag [Vikár Béla fordítása, Zichy Mihály képeivel]
23. sz. június 10. 376. [Szederkényi Anna:] *Lángok, tüzek*
24. sz. június 17. 392. [Kozma Andor:] *Hetedhét országból* [: Úti emlékek és mesék]
25. sz. június 24. 408–409. Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai [I–III.]
25. sz. június 24. 409. [Pekár Gyula:] *Don Juan*
26. sz. július 1. 424. [Sas Ede:] *A fehér város*
26. sz. július 1. 424–425. [Gáspárné Dávid Margit:] *Liselotte*
26. sz. július 1. 425. [Garády Viktor:] *És mégis szép a világ*
31. sz. augusztus 5. 505. Molnár Ferenc új könyvei [Az óriás és egyéb elbeszélések; Ismerősök: feljegyzések, krónikák]
32. sz. augusztus 12. 521. [Barta Lajos:] *Az élet arca*
32. sz. augusztus 12. 521. [Décsi Imre:] *Ember, mért vagy ideges?*
33. sz. augusztus 19. 536. [Mariay Ödön:] *Az aranyszájú Zongh*
33. sz. augusztus 19. 536–537. [Újhelyi Nándor:] *Tabán*
34. sz. augusztus 26. 552–553. [Herczeg Ferenc:] *Tűz a pusztában*
34. sz. augusztus 26. 553. [Méray-Horváth Károly:] *Örök tűz*
35. sz. szeptember 2. 569. [[Gyurói] Nagy Lajos:] *Egy magyar bárd sorsa* [: Gyóni Géza élete és költészete]
36. sz. szeptember 9. 585. [Kabos Ede:] *A királyné*
37. sz. szeptember 16. 601. [Babits Mihály:] *Irodalmi problémák*
37. sz. szeptember 16. 601. [Harsányi István] A sárospataki Rákóczi-könyvtárról
38. sz. szeptember 23. 608. Színház. *Pacsirtaszó* – Móricz Zsigmond színdarabja három felvonásban... a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
38. sz. szeptember 23. 616–617. [Várnai Zseni:] *Gracchusok anyja*
39. sz. szeptember 30. 624–625. Tompa Mihály – Születésének századik évfordulójára. Schöpflin Aladár
39. sz. szeptember 30. 632–633. [Szabó Dezső:] *Nincs menekvés*

40. sz. október 7. 648–649. [(Gyurói) Nagy Lajos:] *Bábel vizeinél*; [Jelek és próféciák]
41. sz. október 14. 656. Színház. Ujhelyi Nándor: *Cserebere*, a Magyar Színházban; Bródy Sándor: *A dada* a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
41. sz. október 14. 664. [Berzeviczy Albert:] *Délen*
41. sz. október 14. 664–665. [Gábor Andor:] *Doktor Senki*
42. sz. október 21. 681. [Nagy Lajos:] *Egy berlini leány*
42. sz. október 21. 681. [Anatole France:] *Szent Klára kútja* [Ford. Aranyossy Pál]
43. sz. október 28. 692–693. A reformáció százados ünnepe. S. A.
43. sz. október 28. 696–697. [Ifjabb Gaál Mózes:] *Fata Morgana*
44. sz. november 4. 706. Színház. Bródy Sándor: *A szerető*, a Magyar Színházban; Herczeg Ferenc: *Árva László* a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
44. sz. november 4. 712–713. [Berkes Imre:] *Bülbül hadnagy* [néhány drága nap Galíciában]
45. sz. november 11. 728. [Drasche-Lázár Alfréd:] *A kutyabőr*
46. sz. november 18. 737. Az irodalom az utcán. S. A.
46. sz. november 18. 744. [Csathó Kálmán:] *A nők titka*
47. sz. november 25. 761. [Surányi Miklós:] *A Szenthegy*
48. sz. december 2. 768. Színház. *Úri divat* – Molnár Ferenc színdarabja a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
48. sz. december 2. 776–777. [Drasche-Lázár Alfréd:] *Enyém vagy*
49. sz. december 9. 792–793. [Havas Alisz:] *Szent Borbála képe*
50. sz. december 16. 808–809. [Felner-Dénes Pál:] *Az árnyékember*
51. sz. december 23. 828. [Kiss Jenő Sándor:] *A gép*
52. sz. december 30. 844–845. [Móricz Zsigmond:] *Szegény emberek*

1918. 65. évfolyam

1. sz. január 6. 12–13. [Kiss József:] *Avar*
1. sz. január 6. 13. [Szini Gyula:] *Porcelánmuzsika*
1. sz. január 6. 13. [Mária Zsuzsanna (Madarassy Beck Zsuzsanna)]: *Arany bárkán, ezüstös vizeken*
2. sz. január 13. 29. [Köpeczi Boóz-Deák Albert:] *Én és a nagyvilág*
3. sz. január 20. 45. [Szilágyi Géza:] *Menny, pokol, háború*
4. sz. január 27. 52. Színház. Shakespeare: *Ahogy tetszik*, a Nemzeti Színházban; Jób Dániel: *Őszi vihar*, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
4. sz. január 27. 60–61. [Török Gyula:] *A porban*
4. sz. január 27. 61. [Sikabonyi Antal:] *Az alkotó lélek és a háború*
5. sz. február 3. 70. Színházak. Biró Lajos: *Hotel Imperial*, a Magyar Színházban. Schöpflin Aladár

5. sz. február 3. 77. *Ungarn*: [Land und Volk, Geschichte...]
5. sz. február 3. 77. [Kortsák Jenő:] *A tűzrózsák* [és egyéb novellák]
6. sz. február 10. 92–93. [Kosztolányi Dezső:] *Káin*
6. sz. február 10. 93. [Kézdiszentléleki Jákó Margit:] *József főherceg* [ről]
7. sz. február 17. 109. [Mauks Kornélia:] *Képek Mikszáth Kálmán életéből*
7. sz. február 17. 109. [Zsoldos László:] *Az ürge*
8. sz. február 24. 124–125. Békássy Ferenc hátrahagyott írásai
8. sz. február 24. 125. [Gál László:] *Mi tizennyolc évesek...*
9. sz. március 3. 136. Színház. Lengyel Menyhért: *Charlotte kisasszony*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
9. sz. március 3. 141. [Bónyi Adorján:] *Holnap*
9. sz. március 3. 141. Strindberg vallomásai. [Ford. Mikes Lajos]
9. sz. március 3. 141. Orosz írók [Turgenyev: *Aszja*; Korolenko novellák]
10. sz. március 10. 156. [Pekár Gyula:] *A szép Pongrátné krinolinja*
10. sz. március 10. 156–157. [Gellért Mária:] *Dávid*
11. sz. március 17. 172–173. [Lengyel Menyhért:] *Egyszerű gondolatok*
12. sz. március 24. 180. Színház. Gábor Andor: *A princz*, a Vígyszínházban. Schöpflin Aladár
12. sz. március 24. 188–189. [Szemere György:] *Két lány*
12. sz. március 24. 189. [Szekfű Gyula:] *A magyar állam életrajza*
12. sz. március 24. 189. [Berczik Árpád:] *Négy kosár*
13. sz. március 31. 198. Színház. Megnyitó előadás a Várszínházban. Gróf Bánffy Miklós: *Az erősebb*
13. sz. március 31. 204. [Balanyi Gyula:] *Világpolitika*
14. sz. április 7. 220–221. [Kóbor Tamás:] *Budapest* [a regény 2. kiadása]
14. sz. április 7. 221. [Pogány József:] *Dánia, a parasztdorádó*
15. sz. április 14. 229. Színház. Szomory Dezső: *II. József császár*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
15. sz. április 14. 236. [Pap Zoltán:] *Rekviem* [: Iza emlékezete. Ill. Basch Árpád]
15. sz. április 14. 236–237. [Cholnoky László:] *Bertalan éjszakája*
16. sz. április 21. 252. [Lukanich Géza:] *A Doberdó védelme az első isonzói csatában*
16. sz. április 21. 252–253. [Tormay Cécile:] *Viaszfigurák*
16. sz. április 21. 253. [Tábori Kornél:] *Szegény Erdély*
17. sz. április 28. 269. Katona-nóták [Gömöri Jenő: *A nagy háború katonanótái*]
17. sz. április 28. 269. [Pásztor Árpád:] *Őszi szántás*
18. sz. május 5. 276. Színház. Felújított régi darabok a Nemzeti Színházban; Pierre Louÿs és Frondaig: *Az asszony és a bábú*, a Vígyszínházban. Schöpflin Aladár
18. sz. május 5. 285. [Szász Piroska:] *Lehullóban*
18. sz. május 5. 285. [Balla Ignác:] *Gabikám*
19. sz. május 12. 292. Színház. Hevesi Sándor: *Görögtűz*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár

19. sz. május 12. 301. [Huss Richárd (szerk.):] *Ne bánts...!*
20. sz. május 19. 316–317. [Benedek Marcell:] *Vulkán*
21. sz. május 26. 332–333. [Szöllősi Zsigmond:] *Párbaj a korzón*
21. sz. május 26. 333. [Vészi Margit:] *Útközben*
22. sz. június 2. 348–349. [Bársony István:] *Az erdő könyve* [: Erdei élmények és elbeszélések]
23. sz. június 9. 356. Színház. *A kőszívű ember fiai*. Két részben, Jókai regényéből átalakította Hevesi Sándor, a Magyar Színházban; *Boldogság*. Színjáték három felvonásban, írta Drasche-Lázár Alfréd, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
23. sz. június 9. 364–365. [Török Gyula:] *A zöldköves gyűrű*
24. sz. június 16. 380. [Drasche-Lázár Alfréd:] *Egymás közt*
24. sz. június 16. 380. [Kőhalmi Béla:] *Könyvek könyve*
24. sz. június 16. 380. [Szigethy István:] *Rajzok Szomoréhoz*
25. sz. június 23. 389–391. Gyóni Géza [halálának első évfordulóján]
25. sz. június 23. 396. Szini Gyula új novellái [*Elbeszélések*]
25. sz. június 23. 396. [Karinthy Frigyes:] *Krisztus és Barabás*
- 26–27. sz. július 7. 412. [Lakatos László:] *Hamupipőke*
- 26–27. sz. július 7. 412–413. [Marczali Henrik:] *Világpolitika és világszabadság*
- 26–27. sz. július 7. 413. [Csathó Kálmán:] *Juliska néni*
28. sz. július 14. 420. Lévy József. S. A.
29. sz. július 21. 437–438. [Moly Tamás:] *A jöttment*
29. sz. július 21. 438. [Balassa Emil – Emőd Tamás:] *A kabaré antológiája*
32. sz. augusztus 11. 473–474. [Kassák Lajos:] *Misilló királysága*
32. sz. augusztus 11. 474. [Reményik Sándor:] *Fagyöngyök*
33. sz. augusztus 18. 485–486. [Ambrus Balázs:] *Koszorú*
33. sz. augusztus 18. 486. [Görgey István:] *Görgey Artúr a száműzetésben*
34. sz. augusztus 25. 497–498. [Molnár Ferenc:] *Andor*
36. sz. szeptember 8. 515. Beöthy Zsolt hetvenéves
36. sz. szeptember 8. 521–522. [Moly Tamás:] *Vörösbeigy*
37. sz. szeptember 15. 528. A számtanácsos. Schöpflin Aladár [elbeszélés]
37. sz. szeptember 15. 533–534. [Pekár Gyula:] *A mezítlábas grófkisasszony*
38. sz. szeptember 22. 545–546. [Juhász Gyula:] *Késő szüret*
39. sz. szeptember 29. 557–558. [Kardos Tilda:] *Halálhinta*
40. sz. október 6. 563. Havas Gyula, 1893–1918. [*A pünkösdi prédikáció c. regény közlésének alkalmából*]
40. sz. október 6. 565. Színház. Mariay Ödön: *Rákóczi harangja*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
40. sz. október 6. 569. [Bán Ferenc:] *Szerelem hajnala*
41. sz. október 13. 581. [Mariay Ödön:] *Muzsikus történetek*
42. sz. október 20. 588. Színház. Szomorú Dezső: *Matuska*, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
42. sz. október 20. 593–594. [Földi Mihály:] *Sötétség*

42. sz. október 20. 594. [Dr. Gopcsa László] A magyar gyorsírás története
43. sz. október 27. 605–606. [Barta Lajos:] *Elsüllyedt világ*
43. sz. október 27. 606. Kempis Tamás [*Krisztus követése*. 8. kiadás és fordítójának, Nogáll Jánosnak életrajza]
44. sz. november 3. 617–618. [Tersánszky Józsi Jenő:] *Kísérletek, ifjúság*
45. sz. november 10. 630. Kóbor Tamás újabb novellái [*Művész és egyéb történetek*]
45. sz. november 10. 630. [Farkas Antal:] *Szilaj Péterék* [társadalmi rajz]
46. sz. november 17. 642. [Papp Viktor:] *Arcképek a zenevilágból*
47. sz. november 24. 658–659. [Emőd Tamás:] *Pesti hegedű*
48. sz. december 1. 664. Színház. Herczeg Ferenc: *Tilla*, a Belvárosi Színházban. Schöpflin Aladár
48. sz. december 1. 671. [Lovik Károly:] *Az arany kéz*
48. sz. december 1. 671. [Sigmund Freud:] *Totem és tabu* [Ford. Pártos Zoltán, a fordítást ellenőrizte Ferenczi Sándor]
48. sz. december 1. 671. Babits Mihály Dante-fordítás [*Divina Commedia* – Pokol, 2. kiadás]
49. sz. december 8. 675. Kaffka Margit 1880–1918 [név nélkül]
49. sz. december 8. 681–682. Spinoza etikája [Balogh Ármin és Alexander Bernát fordítása]
49. sz. december 8. 682. Igön fura kis istóriák [Geyza diák (Laczkó Géza) ford.: Balzac: Igön fura kis istóriák (Contes drôlatiques)]
49. sz. december 8. 682. [Gellért Oszkár (szerk.):] *A diadalmas forradalom könyve*
50. sz. december 15. 693–694. Biró Lajos vezércikkei [*A kezdet és a vég*]
50. sz. december 15. 694. [Nagy Lajos:] *Andrássy út*
50. sz. december 15. 694. [Magyar Lajos:] *A magyar forradalom*. [Élmények a forradalom főhadiszállásán]
51. sz. december 22. 708–709. [Kaffka Margit:] *A révnél*
52. sz. december 29. 721. Rákosi Viktor új könyve [*Palozsnaky Tamás, a nagyerejű kántor és egyéb elbeszélések*]
52. sz. december 29. 722. [Geréb József:] *Klasszikus világ és modern műveltség*
52. sz. december 29. 722. [Kollarits Jenő:] *Jellem és idegesség*

1919. 66. évfolyam¹⁰

1. sz. január 5. 9–10. [Laczkó Géza:] *Német maszlag, török áfium*

¹⁰ Az évfolyam összterjedelme csak 392 oldal, szemben a háború előtti kb. 1100 oldallal. A háború alatti terjedelm is csökkent, de ilyen mértékű radikális korlátozásra nem került sor. A papírmínőség is feltűnően tovább romlott. A megjelenés rendszertelen, hol hetente, hol kéthetente, hol kihagyással, majd csak a román cenzúra engedélyével. Július 6-a és október 19-e között volt a hosszabb szünet, majd kéthetente jelent meg ismét. A 16. számtól (április 20.) a fejléc alatt új jelölés: Szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap. Hoitsy Pál neve lekerül a címlapról, szerkesztőt nem

2. sz. január 12. 17. Színház. Lakatos László: *Férfj és feleség*, a Vígyszínházban. Schöpflin Aladár
2. sz. január 12. 21–22. [Ühritz Amadé grófné, báró Bánhidya Stefánia:] *Anta, az egyiptomi hercegnő*. [Óegyiptomi regény]
2. sz. január 12. 22. [Kabos Ede:] *IV. Péter asszonyai*
3. sz. január 19. 30. Színház. Hajó Sándor: *Az ötvenéves férfi*, a Belvárosi Színházban; Lengyel Menyhért: *Sancho Panza királysága*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
3. sz. január 19. 33. [Kóbor Tamás:] *Az élet ára*
4. sz. január 26. 45. [Krucy Gyula:] *Pesti album*
4. sz. január 26. 46. Kacziány Ödön: [A régi művészvilágból – előfizetési felhívás]
5. sz. február 2. 53. Színház. Barta Lajos: *Az örvény*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
5. sz. február 2. 56. Ady Endre 1877–1919. S. A.
5. sz. február 2. 57–58. [Tersánszky Józsi Jenő:] *A kék gondviselés, melyről csak egy bizonyos*
6. sz. február 9. 63. Az örök magyar. S. A. [publicisztika]
6. sz. február 9. 70. [Moly Tamás:] *Box*
7. sz. február 16. 77. Tavaszcvarás. S. A. [publicisztika]
8. sz. február 23. 93–94. [Frédéric Masson:] *Napoleon és a nő*
8. sz. február 23. 94. [Emil Faguet:] *A kontárság kultusza*
9. sz. március 2. 101. Színház. Hevesi Sándor: *Császár és komédiás*, a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
9. sz. március 2. 107. [Radó Imre:] *A riport*
9. sz. március 2. 107. [Szabó Endre:] *Villámlások*
10. sz. március 9. 113. A járvány. S. A. [publicisztika]
10. sz. március 9. 118. [Bokor Ervin:] *Menekülés szibériai fogságból*
11. sz. március 16. 129–131. Ady Endre az Akadémiában [Schöpflin Aladár Adyról a felolvasóteremben]
11. sz. március 16. 131. [Balla Ignác:] *Anonima levelei*
12. sz. március 23. 137. Színház. Biró Lajos: *Francia négyes*, a Belvárosi Színházban; Karinthy Frigyes: *Holnap reggel*, a Madách Színházban. Schöpflin Aladár
12. sz. március 23. 143. [Gibson R. Károly (Charles Robert Gibson)]: *A modern gyáripar*. [Ford. Balázs Pál]
13. sz. március 30. 155. [Berkes Imre:] *Nem haltam meg tőle*
- 14–15. sz. április 13. 167. [Nagy Endre:] *Gróf Mach Zsigmond*
16. sz. április 20. 182. [Kádár Endre:] *Balalajka*

tüntetnek fel helyette. 1919. július 6. után a következő szám az 1919. október 19-i. Az évfolyam így 33 lapszámból állt.

17. sz. április 27. 189. Színház. Barta Lajos: *A sötét ház*, a Vígszínházban. Schöpflin Aladár
18. sz. május 4. 207. [Szegei István:] *Gyöngyvirág*
20. sz. május 18. 231. *Rényi Edit versei*
21. sz. május 25. Pogány József: *Napóleon*. Dráma 3 felvonásban a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár [az *Irodalom és művészet* című rovatban]
22. sz. június 1. 255. [Révész Béla:] *Miniatűrök*
23. sz. június 8. 266–267. *Nem lesz bankett*. Mikes Lajos satirikus vígjátéka a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár
24. sz. június 15. 279. [Ferenczi Sári:] *A vörös daru*
28. sz. október 19. 325. Zempléni Árpád (1865–1919). S. A.
28. sz. október 19. 328. [Kóbor Tamás:] *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*
29. sz. november 2. 340. [Szabó Dezső:] *Az elsodort falu*
30. sz. november 16. 352. [Pál Jób:] *A szegedi kormányról*
31. sz. november 30. 364. [F. Kernách Ilona:] *Asszonyélet*
32. sz. december 14. 376. [Herczeg Ferenc:] *A fekete lovas*
33. sz. december 23. 392. [Molnár Antal:] *Az európai zene története 1750-ig*

1920. 67. évfolyam¹¹

2. sz. január 25. 23–24. [Szabó Endre:] *Cigányvilág* [: anekdoták]
2. sz. január 25. 24. [Balázs Sándor:] *Kisváros*
3. sz. február 8. 35. [Kozma Andor:] *Magyar rapszódia*k
3. sz. február 8. 36. [Walter Bloem:] *Az elveszett haza* [Fordította Schöpflin Aladár]
4. sz. február 22. 48. [Pekár Gyula:] *Az amazon királynő*
4. sz. február 22. 48. [Kóbor Noémi:] *Goethe*
4. sz. február 22. 48. [Szathmáry István:] *A csend dalol*
5. sz. március 7. 60. [Erdős Renée:] *Az élet királynője*
5. sz. március 7. 60. *Napjaink problémái* [Andrew Carnegie cikkei magyarul]
6. sz. március 27. 72. [Drasche-Lázár Alfréd:] *Éva kis keze*
6. sz. március 27. 72. *Magyar szívből magyar szívhez*. Vályi Nagy Géza versei
6. sz. március 27. 72. [Keresztes Zoltán:] *Magyar ének*
7. sz. április 11. 84. *Tegnapról holnapig*. Sajó Sándor versei
7. sz. április 11. 84. *Mohács*. Angyal Dávid tanulmánya
8. sz. április 25. 96. [Pekár Gyula (szerk.):] *Magyar költők szerelmei*
8. sz. április 25. 96. [Körmendy Viktor:] *Veronika csókja*
8. sz. április 25. 96. [Magyar Elek:] *Pesti históriák*
9. sz. május 9. 107. Omar Khajjam. [Szabó Lőrinc fordítása]
9. sz. május 9. 107. *A szenvedélyes barátok* [H. G. Wells. Ford. Mikes Lajos]

¹¹ Ebben az évben már csak kéthetente jelenik meg a lap, egy-egy szám mindössze 12 oldalas a korábbi 24-gyel szemben, s az összerjedelem így csak 288 oldal.

10. sz. május 23. 119–120. [Balanyi György:] *A balkáni probléma fejlődése*
10. sz. május 23. 120. *Hermann Ottó* [: az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Írta Lambrecht Kálmán]
11. sz. június 6. 128. Ábrányi Emil, 1850–1920
11. sz. június 6. 131. [Kosáryné Réz Lola:] *Filoména*
11. sz. június 6. 132. Tisza Istvánról [Szász Károly élet- és jellemrajzi vázлата]
11. sz. június 6. 132. Gróf Bethlen Margit új könyve [*Majd*]
12. sz. június 27. 144. [Törzs Jenő:] *A fekete futár*
12. sz. június 27. 144. [Kárpáti Aurél:] *A búsképű lovag* [: irodalmi noteszlevelek, 1911–1919]
13. sz. július 11. 156. [Révai Mór:] *Írók, könyvek, kiadók*
13. sz. július 11. 156. [Hajnik Miklós:] *Mártuska boldogsága*
14. sz. július 25. 168. [Berkes Imre:] *Odakinn süt a nap*
14. sz. július 25. 168. [Majorné Papp Mariska:] *Állj meg, Horthy Miklós*
17. sz. szeptember 15. 204. [Földi Mihály:] *Szahara*
18. sz. szeptember 26. 216. [Ferenczi Sári:] *Ágneszka elment*
18. sz. szeptember 26. 216. [Boross Sándor:] *Tánc*
19. sz. október 10. 228. [Palágyi Lajos:] *Az anyaföld*
19. sz. október 10. 228. *A vérző Magyarország* [: magyar írók Magyarország területéért]
20. sz. október 24. 232. Rákosi Jenő
20. sz. október 24. 240. Pauler Ákos új könyve [*Bevezetés a filozófiába*]
20. sz. október 24. 240. [Szilágyi Sándor:] *...Mint a főnixszmadár*
20. sz. október 24. 240. [Tamás Ernő:] *Elmúlt csodák*
21. sz. november 14. 252. [Arató Erzsé:] *Elkésett emberek*
21. sz. november 14. 252. Heltai Jenő kis meséskönyve
22. sz. november 21. 255. Endrődi Sándor, 1850–1920
22. sz. november 21. 264. [Kiss József:] *Esteledik, alkonyodik*
22. sz. november 21. 264. [Beczássy Judit:] *Mari néni*
23. sz. december 5. 276. Beöthy Zsolt mint novellaíró [*Régi nóták*]
23. sz. december 5. [Nádai Pál:] *Az iparművészet Magyarországon*
24. sz. december 19. 287–288. [Gratz Gusztáv (szerk.):] *A bolsevizmus Magyarországon*
24. sz. december 19. 288. [Moly Tamás:] *Szegedy Emma, színésznő*

1921. 68. évfolyam¹²

1. sz. január 9. 7–8. Új magyar hazafiság. Schöpflin Aladár [publicisztika]
1. sz. január 9. 11. [Benedek Marcell:] *A modern világirodalom* [1800–1920]
1. sz. január 9. 11–12. A festőművészet története [Richard Muther]

¹² Rendszeretlen megjelenés, 12 oldalas lapszámok, az előző évi összterjedelem. Az utolsó számban semmi nem utal a *Vasárnapi Ujság* megszűnésére.

- festészettörténete. Ford.: Lengyel Géza, a magyar képzőművészetét tárgyaló utószóval ellátta Lyka Károly.]
2. sz. január 23. 23. [Szegedi István:] *Boldogság elé*
2. sz. január 23. 23–24. [Drasche-Lázár Alfréd:] *Cicisbeo*
2. sz. január 23. 24. Zenei Pantheon [Papp Viktor:] *Bach Sebestyén*
3. sz. február 13. 35–36. [Kosáryné Réz Lola:] *Álom*
3. sz. február 13. 36. [Petrovits Mihály:] *A civilizáció és a franciák*. [Élményeim és tapasztalataim franciaországi tartózkodásom és internálásomból.]
4. sz. február 27. 47–48. [Benedek Elek:] *Édes anyaföldem* [: Egy nép s egy ember története]
4. sz. február 27. 48. [Juhász Gyula:] *Nefelejcs*
5. sz. március 13. 59–60. [Benedek Marcell:] *Pokoljáró Tar Lőrinc*
5. sz. március 13. 60.: *Szívem*. Ifj. Pintér Imre versei
6. sz. március 27. 71. [Szitáry Zelma:] *Percek*
6. sz. március 27. 71–72. [Ifj. Bókay János:] *A gyémánt*
7. sz. április 7. 83. [Radó Antal:] *A magyar rím*
7. sz. április 7. 83–84. [Ralph Waldo Emerson:] *Természet, ember, társadalom*. [Ford. Wildner Ödön]
7. sz. április 7. 84. [Falk Zsigmond:] *Leveles láda*
8. sz. április 24. 96. [Voinovich Géza:] *Regényírók*
8. sz. április 24. 96. [Tábori Kornél:] *Titkos rendőrség és kamarilla* [: akták és adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezette: Marczali Henrik]
9. sz. május 15. 108. [Takáts Sándor:] *A régi Magyarország jókedve*
9. sz. május 15. 108. *Széchenyi igéi* [Szekfű Gyula előszavával]
10. sz. május 25. 120. [Dobosi-Pécsi Mária:] *Persephoné elrablása*
10. sz. május 25. 120. [Árvay Jolán:] *A kerten kívül*
11. sz. június 12. 124. Dante. S. A.
11. sz. június 12. 132. [Papp Viktor:] *Beethoven*
11. sz. június 12. 132. [Honti Rezső:] *Dante*
15. sz. augusztus 7. 180. [Fraknói Vilmos:] *Martinovics [élete]*
15. sz. augusztus 7. 180. [Sziklay János:] *Balaton* [: költemények – történet dalokban]
16. sz. augusztus 28. 192. [Gegus Dániel:] *Őszi ugaron*
16. sz. augusztus 28. 192. [Bacher-Bodrogh Pál:] *Idegen költők*
17. sz. szeptember 11. 204. [Dr. Panajoth Gyula:] *A bolsevikiek országa*
18. sz. szeptember 25. 216. [Turcsányi Elek:] *A koronelli dóm*
18. sz. szeptember 25. 216. [Alszeghy Zsolt:] *Magyar lírikusok*
19. sz. október 16. 228. [Nadányi Zoltán:] *Furcsa vendég*
19. sz. október 16. 228. [Balanyi György:] *Dante Monarchiája* [szövegkiadás]
20. sz. október 23. 240. [Fóthy János:] *Üvegház*
20. sz. október 23. 240. [Nógrády László:] *Háború a Balatonon*
21. sz. november 13. 252. [Beczássy Judit:] *Tóth Eszter élete és halála*

22. sz. november 20. 264. [Szemere György:] *Egy falusi kisasszony története*
22. sz. november 20. 264. [Geréb József:] *A görög szellem Európa kultúrájában*
23. sz. december 3. 275. [Kosáryné Réz Lola:] *Ulrik inas*
23. sz. december 3. 275. Kner Izidor kiadványai
24. sz. december 25. 290–291. [Tersánszky Józsi Jenő:] *A két zöld ász* [: Buzikán Mátyás, a hamiskártyás emlékiratai]

Széchenyi Ágnes

„Támpontjai egy majdani összefoglalásnak”

1937-ben jelent meg Schöpflin Aladár – a *kritikus* – könyve, *A magyar irodalom története a XX. században*. Schöpflin Aladár ebben az irodalmi modernség érvényre jutásának útját rajzolja meg, mégpedig úgy, hogy a tapogatózó, alternatív utakat döntően a *Nyugat*ba futtatja bele, s ezzel részben a folyóirat mítoszát is megalapozza.¹ Eljárása érthető: a *Nyugat* volt az első tartós életű, több történelmi fordulatot túlélt, nemzedékeket teremtő, sikeres és sokarcú *modernség-kísérlet*. Irodalomtörténetének megjelentetését ünneplő gesztus is motiválta: az „intézmény”, a folyóirat *harmincadik* évfolyamába lépett. A könyv első része *folyamat-rajzot* ad, amely időnként *portrévá* szélesedik. Schöpflin könyvének megjelenése idején már *három*, egymásra is reflektáló irodalmi nemzedék osztozott az adott állapoton. A modernség kezdetben sem volt egységes zubbony, önálló, megkülönböztethető arcai voltak, feleselő-versengő helyzetben. A modernség különböző esztétikai megnyilatkozásaiban az volt a közös, hogy külső instanciától független, autonóm művészetet teremtett. Vagy ahogy Ignotus mondásában emblematikusan fennmaradt: a *Nyugat* a „tisza irodalom” otthona, amely „írótól soha nem követelt egyebet, mint [...] azt, hogy tudjon írni.”² A *Nyugat* harmadik nemzedékének idején már nem is volt akkora nimbusza a folyóiratnak, hogy újabb, jelentékeny, ideológiailag és esztétikailag is más elveket követő folyóiratok ne jöhettek volna létre mellette.³

Schöpflin Aladár nem irodalomtörténész volt, hanem kritikus. Imént említett munkájában szinte kivételesen – bár erős hatással – átlépett a másfajta

¹ *A magyar irodalom története a XX. században* egyik bírálója a munkát egyenesen „a Nyugat családi képtárának” tekintette. KEMÉNYFY János: A „Nyugat” irodalomtörténete. Válasz Schöpflin Aladár „vitatkozás”-ára. *Budapesti Szemle*, 1937, 247. kötet, 721. 106.

² IGNOTUS: A Nyugat útja. In: *Ignotus válogatott írásai*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Komlós Aladár. Budapest, Szépirodalmi, 1969. 691.

³ A második nemzedék próbálkozása, a legemlékezetesebb értékeket felmutató, rövid ideig tartó kísérlete Szabó Lőrinc *Pandorája* volt. „Egyszerre úgy lett hangosan nemzedéki folyóirat, hogy egyben az új Nyugatba is beleillő poétikát tűzte kritikai zászlajára...” KABDEBŐ Lóránt: A Pandora. In: FINTA Gábor–HORVÁTH Zsuzsa–SIPOS Lajos–SZÉNÁSI Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*. Budapest, Argumentum, 2011. 135. A ’30-as években a második nemzedék (Németh László, Sárközi György, Illyés Gyula, illetve Ignotus Pál, József Attila) hozta létre a *Választ* és a *Szép Szót*, s ebben már a harmadik nemzedék is megjelent. S éppen e két folyóirat az, s különösen a népiek irodalomfelfogása, amely kitüntetten a szociográfiai műcsoport kialakulásában érhető tetten, egyfajta külső instancia visszatérése. Ld. SZÉCHENYI Ágnes: *Sznobok és parasztok. Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Budapest, Argumentum, 1997.

szemléletmódot, megközelítést igénylő szerepbe, munkája – nem is mindig szerencsésen – keveri is a két nézőpontot. 1937-ben Schöpflin pályája legmagasabb pontján állt. Tekintély volt, neve egyértelműen összeforrt a *Nyugattal*, melynek főmunkatársa, társszerkesztője is volt. Életművének ez a „nyugatos” fele az ismeretebb. Most egy mennyiségben ezzel vetekedő, mindeddig csak a *Vasárnapi Ujság* oldalain élő hatalmas korpuszával ismerkedünk meg. Munkásságának értékét bevezetőnk végén fogjuk összegezni.

Schöpflin idézett könyve *saját* útkereséséről, az irodalomban zajló változás felfedezéséről és megértésének folyamatáról, a modernséggel való saját megismerkedésének lépcsőiről nem ejt szót; mintegy azonosult a *Nyugat* útjával, saját identitását is onnan vezeti le. Az eszmélés fordulataival nem foglalkozik, viszont itt, a *Vasárnapi Ujság*ban közzétett kritikáiban éppen ezt a folyamatot találjuk fel. S ebben az a különös és rendkívüli, hogy lényegében kívülről, *egyedül* talált utat a formálódó közösséghez, amelybe később oly evidensen beletartozott. Csoporton kívülről küzdötte ki a *Nyugat* alapítóihoz hasonló értékrendjét, s ezért vállalta a hadakozást is. Munkásságát most alapvetően lineárisan vizsgáljuk, egy szálát veszünk ki abból a fonatból, ami őt összességében jelenti. Publikációs fórumait soroljuk: a *Vasárnapi Ujság* mellett 1908-tól megjelenik a *Nyugat*, 1909-től *A Hét*, 1911-től (ugyancsak alkalmilag) a *Pesti Napló*, 1913-tól (rendszeresen) a *Huszdik Század*, 1919-től a *Szózat*, a trianoni békediktátum után pedig a *Prágai Magyar Hírlap*. A három fő publikációs fórum, a *Vasárnapi Ujság*, a *Nyugat* és a *Huszdik Század* párhuzamos figyelése is túlfeszítené e munka kereteit, indokolt esetben azonban nem térünk ki előle.

1894-től élt a fővárosban Schöpflin, ekkor iratkozott be a budapesti tudományegyetemre. Leckekönyve az 1901/02-es tanévvel zárul, tanulmányait – ennek oka az anyagiakban keresendő – elhúzta vagy elhúzni kényszerült, s mint erről megemlékezett, 1898-tól a *Vasárnapi Ujság* kötelékében dolgozott. „Már a vége felé jártam az egyetemi tanulmányoknak, amikor egy családi vacsorán⁴ összeismerkedtem Nagy Miklóssal, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjével. Ettől kezdve sűrűbben írogattam a lapnak, s mire megszereztem a tanári oklevelet, már afféle barátság-forma fejlődött ki köztünk [...] Folyton húztam-halasztottam, hogy állás után nézzek, pedig a gondok erősen szorítottak [...] Otthon nagy meglepetés várt rám: Nagy Miklós üzente, hogy szegődjem el hozzá segédszerkesztőnek, havi 80 Ft-

⁴ Az utalás megerősíti, hogy Schöpflin édesanyja, Gregus(s) Hermin valóban rokona volt a „nagy” Greguss-családnak. Unokatestvére volt Greguss Imre (1856–1910) festő, aki 1879-ben mint a *Vasárnapi Ujság* munkatársa rajzokat készített a szegedi árvízről a hetilap számára. A szabadságharcról és a kurucvilágról készített életképeit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Greguss Imréről ld. nekrológiát. *Művészet*, 1910/8. 9. évf. 330–338. Greguss Imre öccse, György is festő volt, tőle a *Művészet*ben Schöpflin Aladár [S. A. monogrammal] búcsúzott (1913/10. 12. évf. 393–398). Itt lehetjük személyes indíttatását Schöpflin Aladár első (és legnagyobb sikerű) regényének, az 1921-es *A pirosruhás nőnek* is.

ért.”⁵ Az önvallomás mellett másik tanúságtevőnk és forrásunk Komlós Aladár lehet.⁶ Szerinte Schöpflin 1901-ben teszi első lépéseit a recenzió terén a *Vasárnapi Ujságnál*. Addig Vargha Gyula⁷ mellett inaskodott, Varghának – a verseskönyvekről írt – recenzióit korrigálja egészen 1901. május 1-ig, „mikor főnöke a statisztikai hivatal igazgatójává neveztetvén ki, átveszi a rovat vezetését, s azt lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészíti ki.”⁸ A „recenzióit korrigálja” kifejezés azt sugallja, hogy betanul, a követendő példát, írásmintát sajátítja el Schöpflin. Vargha Gyula egyetemi joghallgató korától főállásban a hivatal munkatársa (gyakornok, fogalmazó, miniszteri osztálytanácsos, aligazgató), számos jelentékeny szakmunka, utóbb gazdaságtörténeti forrás szerzője volt, s egyértelműen a statisztika tudományának művelése képezte életének egzisztenciális alapját. Emellett publikálta a hetilapban dalait és ódáit, valamint „német és francia költőktől való hűség és formatökély által kiváló fordításait.”⁹ A konzervatív és nép-nemzeti Vargha Gyula jelentőségére és népszerűségére vonatkozóan megjegyezzük, hogy – például – Szegedy-Maszák Mihály figyelmeztető utalásai nyomán az iméntinél árnyaltabb képünk van róla. Szegedy-Maszák hívta fel a figyelmet 1881-es *Dalok* című kötete jelentőségére, mellyel például a fiatal Kosztolányi is találkozott családi könyvtárukban, s hogy Vargha a századfordulón a *Parnasse* költészetét fordította, s hogy Kosztolányi az 1903-ban kiadott, Varghától származó José Maria de Herediától, Leconte de Lisle-től és Sully-Prudhomme-tól való fordítá-

⁵ „Elszakíthatatlan kötelékek fűznek a rádióhoz – vallja Schöpflin Aladár” In: *Magyar Rádió*, 1947/39. 5. (A fizetés értékére nézve tudnunk kell, hogy 1892-ben vezették be a forint helyett az aranyalapú koronát, a korona paritása 1 osztrák forint = 2 magyar korona volt. Schöpflin kezdő keresete, azaz a 160 korona a munkásarisztokráciához tartozó nyomdászok keresetével volt azonos, ennek vásárlóértéke hozzávetőlegesen egy szobakonyhás lakás bérletét és egy személy eltartását tette lehetővé.) A *Vasárnapi Ujság* később sem kínált fényes megélhetést. Schöpflin Gyula emlékszik vissza gyerekkorára, az 1920-as évekre. A hetilaptól és a Franklin Társulattól kapott rendszeres havi fizetés „épphogy a betevő kenyérre volt elegendő – a vajraalót külön meg kellett keresni” [...] Amióta az eszemet tudtam, a pénz otthon mindig is középponti beszéd tárgy volt, s nem volt hamis álszemérem, »ne a gyerekek előtt«. Anyám gyakran aggódva számolgatta pénzét, s a visszatérő refrén, »még kéne 500 korona a lakbérhez«, ma is kísért a múltból. Ötszáz korona mindig került valahogy, de milyen áron! Apám, bár tudatosan vállalta a szegénységi fogadalmat, ami írónak mintegy kötelező volt.” SCHÖPFLIN Gyula: *Székiáltó – visszaemlékezés*. Budapest, Magvető–Pontus, 1991. 17.

⁶ Komlós Aladár személyes jó viszonyban volt Schöpflin Aladárral. 1910-ben Schöpflin írt Komlós és társai közös verskötetéről, ld. itt a kötetben.

⁷ Vargha Gyula (1853–1929), közgazdasági író, statisztikus, költő, műfordító.

⁸ KOMLÓS Aladár: Schöpflin Aladár. In uő.: *Vereckétől Dévényig*. Budapest, Szépirodalmi, 1972. 232.

⁹ Vargha Gyula, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 18. 1901. május 5. 285–286. A lap címlapján kezdődő névtelenül megjelent portré pontos képet ad a hivatal fejlődéséről, s azokról a nagy apparátust mozgató munkákról (1895. évi mezőgazdasági statisztika, 1890-es és 1900-as népszámlálás), amelyekben Vargha Gyula részt vett.

sokat is birtokolta.¹⁰ Mindezt azért említjük, mert a Vargha Gyula mellett dolgozó Schöpflinnek is ismernie kellett ezeket a munkákat, számára is megvilágító erejűnek kellett lennie sajtóbeli előjárója a modernnek felé is nyitott ízlésvilágának.¹¹ Ám arról is tudnia kellett – vagy megengedőbben fogalmazva, tudhatott –, hogy odakerülése előtt nem sokkal a hetilapban Vargha Gyula – igaz névtelenül, de a kritikák kizárólagosan tőle származtak – bírálta Ignotus verseinek nyelvi érthetlenségeit.¹² De Vargha nem teszi hozzá, hogy a zsidóság lenne a nyelvi különbözős magyarázata, származási szempontot nem említ. A magyar író normatív, konzervatív definícióját közvetítette – mintegy a *Vasárnapi Ujság* nevében is – a szerzők és az olvasók felé: „mint igazi magyar költő, forrjon erősebben össze érzésben, gondolatban nemzetével s a gondviseléstől nyert tehetségével küzdjön ki magának díszes helyet költőink sorában.”¹³ (A Vargha Gyula körülrajzolta író-ideál mint elvárás megmaradt, s bő egy évtizeddel később majd Ady felléptével és a *Nyugat* elindulásával még erőteljesebben, önértetesebben fogalmazódik meg, elsősorban Horváth Jánosnál, aki az *Ady* és a *legújabb magyar líra* című vitairatában fogalmazza meg a magyar íróval szembeni elvárások felmondását: „Új lírikusaink különösen három ponton mondtak *nemet* a mi addigi általános *igen*ünkre. Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztas, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd: azt hittük, ez a három végérvényesen megmarad, vagy legalább nyíltan meg nem támadtatik a magyar irodalomban [...] S most egyszerre új irány indul, mely tagadásba veszi mind a hármát, s gőgös nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállyal lep meg.”¹⁴ Innen lép majd tovább Horváth, s tárgyalja a *Nyugat* „magyartalanságait”.¹⁵ Vargha kritikája évtizeddel korábban volt, minthogy ez a fajta számonkérés és érvelés a *Nyugatot* már mint „zsidó” orgánumot vette volna célba.¹⁶)

¹⁰ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 21. Kosztolányi a *Nyugat*-ban írta meg, hogy a kötet jegyajándék volt szülei között. *Nyugat*, 1922/13–14. 936.

¹¹ SCHÖPFLIN Aladár: Vargha Gyula [nekrológ]. *Nyugat*, 1929/10. 704–705.

¹² Ignotus nem neheztelt ezért az ítéletért. Megértéssel ír róla, amikor Schöpflin Vargha-portróját olvassa: „Vargha nagy kortársak árnyékában tartózkodásra s engedelmességre rendeltetett...” – írja. IGNOTUS: Schöpflin. Magyar írók, irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a *Nyugat* folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

¹³ [VARGHA Gyula]: Ignotus. Verseik. *Vasárnapi Ujság*, 42. évf. 1895/1. január 6. 12–13.

¹⁴ HORVÁTH János: Ady és a legújabb magyar líra [1910]. In *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V*. Osiris Klasszikusok. Budapest, Osiris, 2009. 275.

¹⁵ HORVÁTH János: A *Nyugat* magyartalanságairól [1911]. In *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 904–918.

¹⁶ Lengyel András elemzést készített *A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910)* címmel. Itt felekezeti adatokat is összegez. „Az alapadatokból levonható tanulságok sokrétűek. Az egyik alapadat mindjárt figyelemre méltó. A három felekezet megoszlása jól mutatja, hogy a szerzők között a zsidó származásúak aránya szignifikánsan magas. A törzsgárdát 15 katolikus és 12 protestáns mellett 31 zsidó szerző alkotta. (E felekezeti csoport egymagában nagyobb, mint a másik kettő együtt.) S egy másik alapadat is legalább ennyire kiugró. A kenyérkereső foglalkozások közül [...] messze az újságírás vezet.” In: LENGYEL András: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017. 234.

Az *Irodalom és művészet* című rovat – amit Schöpflin a fentiek értelmében átvett és „lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészít ki”,¹⁷ a *Vasárnapi Ujság* utolsó oldalain kapott helyet, kis betűfokozattal szedték, s utána már csak a közintézetek és egyesület programjai, a társasági hírek (bálok, eljegyzések, évfordulók, halálozások) és a szerkesztői üzenetek szerepeltek. Kritikatörténeti jelentősége az 1880-as évek elején igen korlátozott volt, elsősorban azért, mert csak híreket, értesítést hozott megjelenő könyvekről, a mai értelemben vett kritika, értékelő elhelyezés csak az 1880-as évek közepétől jelent meg benne, s akkor is még rendszertelenül. Ebből a keretből indult Schöpflin Aladár, hogy „Gyulai óta először az első magyar író legyen, aki az irodalmi kritikát főhivatásának tekinti, és hosszú munkásságának középpontjába állítja”.¹⁸

De mit képviselt maga a hetilap? 1854-es indulásakor újszerű, a kornak megfelelő igényeket kielégítő orgánium volt a *Vasárnapi Ujság*.¹⁹ Mindenestől az abszolutizmus kori régi sajtóvilág terméke volt, még mindig a „nemzet összességéhez” szóló, az ízlésbeli közmegegyezésre törekvő, az egyhangú közízlés-alakító eszme képviselője – írja róla az „akadémiai” sajtótörténet.²⁰ A művelődés értékeinek szétterítése céljából készülő hetilap-néplap döntően *vidékre* készült, aminthogy az egész ország vidékies volt. Pest-Buda nemzetiségi összetétele a hetilap indulásának évében erős német dominanciát mutatott, még akkor is, ha a korabeli „statisztikák” még nem teljesen megbízhatóak, Pesten a német és a magyar elem egyensúlyát, Budán a magyar nemzetiség erős kisebbségi helyzetét jelzik.²¹ Számos közismert irodalmi emlékezés is referál erről. A *Vasárnapi Ujság* (1854) mellett ekkor indult a német nyelvű *Pester Lloyd* (1854), ez az elsősorban a gazdaságot informáló-kiszolgáló és német nyelvűsége okán az európai térben sem idegenül álló napilap. A hetilap indulása megelőzte a Magyar Tudományos Akadémia első nagygyűlését (1858), a Kisfaludy Társaság újraindulását (1860). Ezeknek az intézményeknek az emlékünnepei az önkényuralom elleni tiltakozás eseményei voltak. Az a csoporthegemónia, amely ezekben a társaságokban érvényesült, utóbb az irodalmi Deák-párt nevet kapta. A közönség még csak ismerkedett a polgári művelődési igényekkel és lehetőségekkel. Kemény Zsigmond még okkal írta *Élet és irodalom* című cikksorozatában, hogy közönségünk „pártolása mecénási, s nem ügybaráti. Adni akar, de nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki

¹⁷ KOMLÓS Aladár: *Vereckétől Dévényig*, 233.

¹⁸ I. m. 232.

¹⁹ GALAMBOS Ferenc: A Vasárnapi Ujság repertórium. <http://mek.oszk.hu/12900/12941/#> * DEÁK Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018.

²⁰ KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest, Akadémiai, 1985. 448. A fejezetet Miklóssy János írta.

²¹ VÖRÖS Károly (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, Akadémiai, 1978. 239. (Budapest története IV.)

magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy jeles számú vásárló mellett kevés az olvasó.”²² Egyéni „adakozásokra” utal Kemény Zsigmond, ugyanakkor, amikor ezek mögött már modern fővárosi vállalatok működnek, és ontják az olvasnivalót. A fővárosi lét kiemelése számottevő változásra utal. A 19. század második felében indul el a társadalmi migráció, 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember másutt él, mint ahol született.²³ Ez a feljebb jutást ambicionáló migráció vitte Budapestre Schöpflint is. A modernizáció egyre számosabb áldásai együttesen döntően csak a fővárosban érvényesültek.²⁴

A század második felében a legnagyobb példányszámmal és ismertséggel a jól bejártott, országos terjesztésű *Vasárnapi Ujság* jelentkezett a művelődés területén, tíz-tizenkétezres heti megjelenéssel, évente 1000 oldal fölötti összterjedelemmel, másfél ezer képpel.²⁵ A *Vasárnapi Ujság* liberális konzervatív lap volt, első két évtizedében liberalizmusa, a századvégre a konzervativizmusa volt hangsúlyosabb. Schöpflin jellemzése szerint: „[a] magyar művelődés nagy korszaka után, mely meggyökeresítette s a nemzet szellemi életében vezetővé tette a modern kultúra eszméit, s mely körülbelül a hetvenes években teljesítette be végképp a feladatát, a következő nemzedék új feladat előtt állott: szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje érkezett el. A tudományban, az irodalmi és művészeti eszmékben ez hasonlóképpen ment végbe, mint az állami élet mindenféle ágazataiban. Ahogy az állami és helyi közigazgatás, a gazdasági élet modern követelményeinek tudatát át kellett ömleszteni minden szervezetbe s annak minden tagjába, épp így bele kellett vinni a tudományos eszméket a nemzet különböző kultúrrétegeibe. S e feladat megteremtette a maga művelőit is – soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem terjesztője is legyen az ismereteknek.”²⁶

A laptípus – a közművelődési vagy családi lap – közismert európai képződmény volt. Mintája kettős is lehetett, a térben és kultúrában mindenképpen köze-

²² KEMÉNY Zsigmond: Szellemi tér. [1853] In: Kemény Zsigmond: Élet és irodalom. Szerk.: Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi, 1971. 90.

²³ GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2003. 427. (Osiris tankönyvek)

²⁴ I. m. 430.

²⁵ LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. Budapest, L'Harmattan, 2002. 123. Itt olvassuk, hogy *A Hét* alig tudta eladni a maga 4000 példányát, az ekkor árnyaltnyival konzervatívabb *Új Időket* kezdettől 10.500 példányban nyomták ki, s 1910-re a hetilap megduplázta induló példányszámát, és nyereséges üzleti vállalkozássá nőtte ki magát. Lipták Dorottya nem ad meg forrást a példányszámokra vonatkozóan.

²⁶ SCHÖPFLIN Aladár: Alexander Bernát halálára. *Nyugat*, 1927/21. 635.

lebbi német *Die Gartenlaube* (1853),²⁷ illetve az angol *Household Words*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja.²⁸

Érdeemes külön megfigyelni a magyar hetilap változásában is állandó fejlécét. Részletekbe menően kidolgozott rajz, az oldal tetején végigfutó széles csík. Középen trónol Hungária, az országot jelképező nőalak, kezében az ikonográfia szerint megszokott címerpajzs és egy szalagon – kevéssé professzionálisan formált betűkből – a hetilap címe. Tőle balra és jobbra két vidéki zsánerkép, az ábrázoltak nagyon hasonlítanak egymásra, de mégis pontosan tükrözik a társadalmi különbségeket. Az egyik képen egyszerű asztal mögött olvasó *gazda*, előtte egyszerű üvegben bor, a ház tetején gólyafészek. A másik képen olvasó *kisnemes* támlás karosszékben, asztalán terítő, előtte kancsóban innivaló, a ház tetején galambdúc. Hungária mögött a teret növényzet és egy romantikus váromladék tölti ki. A főváros megszületése után a háttérben megjelennek a város azonosítható jelképei, a Duna, a Lánchíd, a kéttornyú templomok, három-négyemeletes házak. De a két főalakban a *vidékiesség* jelzése – a vidéki vagy vidékről a városba származott célközönség – annak ellenére változatlan, hogy a kiadó modern gazdasági-szervezeti formában működik, hatalmas székházat épít. Sőt Schöpflin odakerülésekor 1898-ban, s onnantól fogva végig, a hetilap 1921-es megszűnésig az a grafikai szépségében a korábbi, első változathoz képest erősen „rontott” rajz jelent meg, amelyik bőgatyás (!) [mű]parasztot ábrázol, aki gyertyavilág mellett olvas, és egy módos gazdát vagy kisnemest, aki függő petróleumlámpa mellett ülve mélyed a hetilapba. Mindketten kapnak egy-egy feleséget (a kisnemes egy lábatlankodó gyereket is). Mindkét asszony passzív, az olvasásban nem vesznek részt.

Ezt a fejlécben megjelenő avittas ízt ugyanakkor ellensúlyozta, hogy a metszetek mellett s végül helyett rövidesen megjelent a fénykép mint illusztráció. A századfordulótól új lap megteremtésével kísérletező Osvát Ernő jól érzékelt a korszakban rejlő ellentmondást, régi és üzletien új ellentétét, a véleményesajtó végét. Vagy ha úgy tetszik, a modernség hozta ambivalenciát. „A hírlapod, a heti

²⁷ A német lap és a *Vasárnapi Ujság* összehasonlítását jól szolgálja a következő annotált repertórium: ESTERMANN, Alfred: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhunderts* – IBDK. Band 3: *Die Gartenlaube 1854–1880* [-1944]. Teil 1. De Gruyter, 1995. 660 p.

²⁸ A *Household Word* – a címlap szerint – nem Dickens szerkesztésében, hanem vezényletével jelent meg. Programjáról és anyagi háttéréről ld. S. NELSON, Harland: *Charles Dickens*. Boston, Twayne Publishers, 1981. 57–58. Dickens szavai a programról: „We aspire to live in the Household affections, and to be numbered among the Household thoughts, of our readers. We hope to be the comrade and friend of many thousands of people, of both sexes, and of all ages and conditions, on whose faces we may never look. We seek to bring to innumerable homes, from the stirring world around us, the knowledge of many social wonders, good and evil, that are not calculated to render any of us less ardently persevering in ourselves, less faithful in the progress of mankind, less thankful for the privilege of living in this summer-dawn of time.” FITZGERALD, Percy Hetherington: *Memories of Charles Dickens, with an account of “Household words” and “All the year round” and of the contributors thereto*. Bristol, England, J. W. Arrowsmith, 1913. 120–121. Az angol hetilap címlapján nem volt kép, a németén annál inkább; indulásakor mindkét lap – miként a *Vasárnapi Ujság* is – kéthasábos szedésű volt.

képeslapod önként gyámolítja a kritikátlanságodat. A múlt megbízható könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. [...] Milyen kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet.”²⁹ Nyilvánvaló, hogy a *Vasárnapi Ujság*ot Osvát is hova sorolta (volna) be: a standardot adó egyértelműség és a kiszámíthatóság oldalára, szerkesztőit a múlt könyvtárosainak tekintette. Vagy ahogyan Hatvany Lajos jellemezte a századvég lapját: „a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihúlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévy, Szász, az öregek – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek”³⁰

Komoly ellentmondás jellemezte a hetilapot: anyagában, irodalmi ízlésében a régi világot képviselte, de mint vállalat, a legmodernebbek közé tartozott. Érvényes rá, hogy a tőke mozgékonyabb, gyorsabban keres és talál működési területet a kultúrán belül is, s igaz az is, hogy ehhez képest a közvetítendő anyag lassabban változik, s hogy semmiképpen nincs még annyi új, ami hetente meg tudna tölteni egy 18 oldalas lapot. S főként nincs még nagyobb tömegben az újra nyitott olvasó. A gazdasági keret és tartalom szinkronicitásának szétválása volt ez. A technika is többet tudott, mint amivel a kulturális keretet korszerűen ki tudták tölteni.

Egy kiadói birodalom

A *Vasárnapi Ujság* nem különálló lap volt, hanem egy kiadói *birodalomnak*, először Heckenast Gusztáv saját cégének, majd ennek eladása után az ebből 1873-ban alakult részvénytársaságnak, a Franklin Társulatnak a része.³¹ Heckenast építtette az Egyetem utca 4. szám alatt álló kiadóvállalati épületet is, amely bővítések után az 1870-es évekre „reprezentatív városi palota” jelleget kapott, párkányzatán a magyar irodalom és közélet öt nagyságának, Zrínyinek, Kazinczynak, Telekinek, Vörösmartynek és Széchenyinek szobrával. A szobrok az épület rendeltetésére is utaltak, ugyanakkor erősen sugalltak egyfajta méltóságteljes komolyságot is. Megidéztek a magyar vers egyik megteremtőjét, aki egyben a nemzeti függetlenség harcosa is volt, a felvilágosodás és reformkor minden vitán felül álló mozgalmait és értékeit állították mérceként az utókor elé.³² (Az épület 1945-ben bom-

²⁹ Osvát Ernő összes írásai. Sajtó alá rendezte Osvát Kálmán. Budapest, Nyugat, 1945. 92.

³⁰ HATVANY Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: HATVANY Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. 2. kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

³¹ A Heckenast-féle cég történetéről ld. LIPTÁK Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1879)*. Budapest–Eger, Kossuth–Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 43–100.

³² Az eredeti épület képét közölte és a szerkesztőség működését bemutatta PÁKH Albert: Hol és miképp terem a Vasárnapi Ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1863. január 4. 4–6. és január 11. 15–17. A

batalálatot kapott, összeomlott, s vele együtt megsemmisült a Franklin Társulat irategyüttese – kéziratok, szedések – csakúgy, mint a technikai háttér, az összes szedőgép is. A Társulat nem tudott talpra állni, bár lassan működni kezdett, de rövidesen központosított nemzeti vállalat lett belőle, összeolvasztották a Révai Kiadóval, s végül a Szépirodalmi Könyvkiadóba olvadt bele.³³⁾

A Heckenast-vállalat, illetve a belőle alakuló Franklin Társulat az adott korszakok vezető cége volt. A nyomdaiparban és a kiadói területen egyedüli komoly versenytársa Emich Gusztáv vállalata volt, amely 1868-ban elsőként alakult részvénytársasággá Athenaeum néven. 1895-ben támadt újabb konkurencia, ebben az évben alapították meg a könyvkereskedéssel és könyvkiadással már évtizedekkel korábban is foglalkozó Révai család tagjai a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.-t. Ők lettek Jókai Mór összes műveinek a kiadói: 1894–1898 között ők jelentették meg a 100 kötetes Jókai jubileumi összkiadást. Jelentős vállalkozásaik közé tartozott Mikszáth Kálmán műveinek kiadása is,³⁴ miközben Mikszáth folytatásokban a *Vasárnapi Ujság*ban közölte műveit, például a *Fekete várost*.

A következő évtizedekben nagy üzleti koncentráció ment végbe a piacon, s ez a kiadói érdekek erős érvényesülését jelentette a szerkesztőkkel szemben is. Az irodalmi szerkesztő ebben az építményben kis pont volt, az anyagi szempontokkal ellentétes ízlésérvényesítés, ízlésmódosítás ennek fényében is értékelendő. Révay József³⁵ és Schöpflin Aladár írta meg a Franklin Társulat történetét, *Egy magyar könyvkiadó regénye* címmel.³⁶ Ebből tudjuk, hogy Schöpflin odakerülésének évtizedében (1894 és 1904 között) kik vezették a kiadót: Benkő Gyula (kiadói és kereskedelmi vezetés), Hirsch Lipót (nyomda), Heinrich Gusztáv (az ügyvezetés állandó ellenőrzése) és Pallavicini Ede őrgróf (gazdasági ügyek). A kiadótörténet részletesen beszámol a cég további bővítéséről, a Királyi Pál utcában megvásárolt további, ún. Gottermayer házról³⁷ (1895). Abban az évben, amikor Schöpflin a

Társulat székházát ábrázoló metszetet is ekkor közölte a hetilap.

³³ Vas István levele Lengyel Balázshoz, 1984. október 27. Ld. *Újholdak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve*. Összeállította és szerkesztette Buda Attila. Budapest, Enciklopédia, 1999. 140.

³⁴ A kiadásukban jelent meg a Klasszikus Regénytár (1904–1920), a Világkönyvtár (1912–1920) és a rövid életű Tudományos Zsebkönyvtár (1911–1913).

³⁵ Révay József (1881–1970), klasszika-filológus, műfordító, tanár. 1928-tól 1942-ig a Franklin Társulat irodalmi lektora, titkára. 1933 és 1942 között szerkesztette a társulat *Tükör* című képes irodalmi lapját, melyet a kiadó a *Vasárnapi Ujság* utódjának gondolt el.

³⁶ RÉVAY JÓZSEF–SCHÖPFLIN ALADÁR (összeáll.): *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Budapest, Franklin Társulat, é. n. [1938]. A Franklin Társulat sorozatai voltak: Családi Könyvtár, Falusi Könyvtár, Filozófiai Írók Tára, Magyar Írók Aranykönyvtára, Kultúra és Tudomány, Olcsó Könyvtár.

³⁷ Gottermayer Nándor (1850–1924), könyvkötő iparos, iparművész, a nagyiparszerű könyvkötészet honi megalapítója. Cége több száz munkást foglalkoztatott, bőr- és gyári vászonkötéseit az Iparművészeti Múzeum is gyűjti. Ezek között van pl. Malonyay Dezső: *Munkácsy élete és munkái* (1898), Gracza György ötkötetes piros szabadságharc-története (1895), a sötétképek kötésű, aranybetűs Eötvös Károly-sorozat, a piros Verne-sorozat, Dante: *A pokol* (1913), Reviczky, Szana Tamás munkái, diszalbumok stb.

Franklin hetilapjához került, az igazgatóság Gyulai Pált hívta meg a cég élére.³⁸ (Ekkor Schöpflin az egyetemen épp hallgatója, tanítványa volt Gyulainak.) A vezérigazgató ekkor Kőnig Gyula műegyetemi tanár, nemzetközi hírű matematikus, utóbb műegyetemi rektor lett. Számunkra itt az kiemelendő, hogy Kőnig nevéhez kötődik a kiadói lektorátuslétrehozása, azé a lektorátusé, amelyet Schöpflin utóbb közel negyven évig vezetett.³⁹ (Látni fogjuk, hogy a pannonhalmi bencéseknél végzett Kőnig a modernség pártfogója is volt.) Különösen fontos volt a terjesztés megszervezése – de erről majd más helyen. Itt most a nagyon szeretett egyetemi tanár, Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* szerkesztőjének ízlése és irodalmi jelentősége a fontos. A Franklin adta ki a *Filozófiai Írók Tára* című („akadémiai”) sorozatot, és itt jelentek meg a Kisfaludy Társaság kiadványai, évlapja is. Ugyancsak Gyulai Pál volt a régóta (1875) futó filléres *Olcsó Könyvtárlétrehozója* és szerkesztője (majd utóbb Heinrich Gusztáv vitte tovább). Gyulai Pál a „személyes kapocs, amely a mi nemzedékünket hozzáfűzte ahhoz a nemzedékhez, amelynek köszönhetjük mindazt, ami a mai Magyarországon ér valamit, Arany János és Deák Ferenc nemzedékéhez” – írta kultikus tisztelettel Schöpflin is.⁴⁰ S bármennyire lefékeződött Gyulai Pál érdeklődése saját kora iránt, sőt amennyire haraggal fordult a kortárs jelenségek – elsősorban is az új írókat felemelő és eltartó újságírás növekedése – ellen, mégis a legmagasabb csillag volt még a nyugatosok számára is. Gondoljunk csak Hatvany Lajos visszaemlékező esszéorozatának intonációjára, arra, hogy „a mester szavára esküvő tanítvány” szólalt meg bennük először.⁴¹ A Gyulai-szeretet és Gyulai nézeteinek az idő előre haladta okán szükséges továbbépítése egyszerre jellemezte Schöpflint, Hatvanyt, sőt még az 1858-ban született Vészi Józsefet és persze a *Nyugat*nak azokat a szerzőit, akik még Gyulai Pál személyes tanítványai voltak. Márpedig a bölcsészetet tanulók mind ültek az óráin, hiszen akkoriban egy-egy egyetemi tanár uralta és befolyásolta nemzedékek irodalomszemléletét.⁴²

A 19. század utolsó negyedében megváltozik a sajtó, a lapok is egyre több szint és egymáshoz viszonyított változatot mutatnak. A tervszerű tudomány-népszerűsítő tematikával működő lapok közül az akadémiai támogatással megjelenő *Budapesti Szemle* egyértelműen tudományos lap volt, a kor uralkodó irodalmi-esztétikai törekvéseinek tárházaként,⁴³ és a *Vasárnapi Ujság* mindig ismertette is a „kebelbeli” *Szemle* aktuális számait. Minden évben kitüntetett helye volt a *Vasárnapi Ujság*ban a májusi „akadémiai nagyhét”-nek, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalmából elhangzó előadások igen bőven kaptak

³⁸ *Egy magyar könyvkiadó regénye*, 82–83.

³⁹ Az első lektor Mikes Lajos volt (1904–1906), utána két éven át Wildner Ödön, 1907 és 1909 között pedig Rózsa Miklós. 1909-ben került a helyére Schöpflin Aladár, aki 1950-ig, a cég megszűnéséig töltötte be ezt a szerepet.

⁴⁰ SCHÖPFLIN Aladár: Gyulai Pál. *Nyugat*, 1909/22. 521.

⁴¹ HATVANY Lajos: *Gyulai Pál estéje*. A *Nyugat* kiadása, é. n. [Budapest, 1911] 3.

⁴² Hasonló, nemzedékeket befolyásoló tanáregyéniség volt utóbb Horváth János (1923–1948) a budapesti bölcsészkaron.

⁴³ *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*, 411.

teret a hetilapban. A vállalati érdek mellett tehát az *akadémiai ízlés* is sugallta a lap olvasói számára a merevedő, de a korban még éppen biztosnak számító értékrendet.

1898-ban, Schöpflin odakerülésekor a hetilap a 45. évfolyamában járt. Főszerkesztője még az 1840-ben született Nagy Miklós volt, Jókai szerkesztőtársa a nagyszabású *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat magyar vonatkozású köteteinek munkálataiban. 1905-ig állt a lap élén, a szerkesztést továbbvivő utóda, a természettudós Hoitsy Pál is mindössze tíz évvel volt fiatalabb nála. Hoitsy működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi helyének önálló kiformalása. Farkas Zoltán – aki 1911-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdte művészetkritikusi pályáját – örökölte meg, milyen volt Hoitsy Pál, akivel Schöpflin is, ő is nehéz ütközeteket vívott. Hoitsy „irodalmi és művészeti tekintetben fölötté korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökerezett [...] valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis a nagyvilág tekintetében, műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklyavivője.”⁴⁴

Hoitsy mint a hetilap főszerkesztője, hatalmi pozícióban volt. Helyzetét jó értelemben gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus Kőnig Gyula átérezte az irodalom megújításának szükségét, és Schöpflin mögött állt.⁴⁵ Hoitsynak így „csínján kellett bánnia” a számára túlságosan radikális Schöpflinnel. Kőnig egyik fia, a később megvakult irodalmár Kőnig György is bent ült a szerkesztőségben, s ő is a „modernség”, de mindenképpen az újdonság híve volt. Nincs adatunk arra, hogy a kikeresztelkedett zsidó Kőnig család származása bármikor kulturális konfliktust jelentett volna a kiadóban.

Mit jelent a modern?

Egy korábban már idézett, a lap hivatását jellemző Schöpflin-idézetben természetességgel szerepel a „modern kultúra” összetétel. Schöpflin ezt a *Vasárnapi Ujság* alapítása körüli időkre érti, pontosabb értelmezését, kontextusát, értéktartományát a jelzős szerkezetnek nem adja meg. Ez az evidencia azért is volt lehetséges, mert maga a szó – modern – már azelőtt létezett a magyar nyelvben, hogy a 19. század végén jelentkező, mai értelemben használt irodalmi modernség megjelent

⁴⁴ FARKAS Zoltán: Emlékeimből – I. Új Forrás, 2008/3. 96–97. Hoitsy képzőművészeti avultságát is megvilágítja Farkas. Ezek szerint a hetilap főszerkesztője „elfogult benzúrista volt, utálta a romantikus realizmusra következő új magyar festőket”. „Fogcsikorgatva tűrte el” Rippl-Rónai méltánylását és festményeinek reprodukcióját.

⁴⁵ Erre utal Schöpflin egy Babitshoz írott levele (1912. december 18.), mely szerint Babits tanulmányainak kiadását megbeszélte Kőnig Gyulával, aki „nagy szimpátiával fogadta az ügyet, úgyhogy elvben már elintéztetnek is tekinthető”. Ez arra utal, hogy Kőnig szava jelenthette az igent. Babitsnak ekkor mégsem jelent meg tanulmánykötete, csak 1917-ben. Schöpflin Aladár levele Babits Mihálynak, Budapest, 1912. XII. 8. Ld. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 119.

volna.⁴⁶ A szó elterjedésében szerepet játszott a tapasztalat, amit a Schöpflin előtt járó egykorúak anno a kiegyezés *előtti és utáni* világról szereztek. Számukra a két világ különbsége nem egyszerűen a régi és az új ellentétén alapult. Pontosabban szólva nem a már ismert régi jelentkezett újabb változatban, kisebb-nagyobb, de a lényegét nem érintő különbségekkel.

A modernség három elkülöníthető értelemben is megjelenik. A gazdaság és a társadalom lényegi változásaira vonatkozathatóan éppúgy, mint az esztétikai értékek tekintetében.

Az új világ másképpen volt más, mint a régi – olyannyira, hogy az ellentét megragadásához alkalmasnak mutatkozott a lexikai újdonság, az alakítható, rugalmas „modern” szó. Az 1868-as népoktatási törvény nyomán megnövekedett az írni-olvasni tudók száma. A gépek elterjedésével tömegek indultak a városba. Budapest jelentősége megnőtt. Idézzük ismét a Gyulai bűvkörében élő, onnan 1900 táján önálló szellemi útra térő Hatvany Lajost. Maga az emlékező, a későbbi „nyugatos” az esetét „némiképp tipikus”-ként írja le. „»Új utakra való térés csak süllyedést vonhat maga után«, mondta Gyulai [...] Szilárd ragaszkodást ajánlt a hagyományokhoz, melyeket kitűnő esztétikusok s még kitűnőbb költők állapítottak meg. Naivul arra vágytam, hogy Gyulai Pál szellemében e szent hagyományok őrzője legyek mindenha. S ha belőlem szóban ki is tört imitt-amott igazi rebellis valóm –, írásban úgy véltem, el kell magam fojtani. Mai írókról, pláne mai magyar irodalomról nem tudtam semmit, illetve csak rosszat tudtam. »Haszontalan írás, haszontalan ember« mondta erről vagy amarról az öregúr... »hol van az az élet, amelyet leír? Én nem ismerem.« Én se ismertem. Nem tudtam még az öregúrnak azt felelni: »Itt az utcán, mi előttünk, mindannyiunk előtt.«⁴⁷ Ezért is határozta el Hatvany, hogy német író lesz. Ibsenről Gyulai csak annyit mondott neki, hogy „kellemetlen író”, de amikor Hatvany megnézte Berlinben futó darabját, azt érezte, azt vallotta róla: „felizgatott, megkapott, megrázott”.⁴⁸

A „másik” kör, az „új” irodalom képviselői ezekben az években még csak pró-

⁴⁶ A *Pallas Nagy Lexikona*, melynek kötetei 1893 és 1897 között jelentek meg, nagyjából egyidejű az irodalmi modernség kialakulásával. A lexikon szócikkeiben a „modern” és származékai gyakran (1111-szer, illetve 206-szor) fordulnak elő, de ehhez a jelentőséghez képest magának a szónak a meghatározása igencsak tömör, mindössze három szóból áll: „újkori, időszerű, divatos”. A „modern” robbanásszerű elterjedése során sokszor olyan szöveggörnyezetben jelent meg, melyben pusztán leíró értelemben az „újfajta”, a „mai”, vagy a „jelenlegi” talán találóbb lett volna – igaz, ezek a szavak nélkülözték a „modern” hangulatát és tagadhatatlan presztízstöbbletét. (*Pallas*: „modern vasúti fékezés”, „modern berendezésű raktárpincék”, „modern sörléző”, „modern virágágyások”, „modern fürdőtechnika”, „modern női frizurák”, „modern vendéglő”) Ezt valahogy úgy lehet megragadni, hogy a szó nemcsak arra utalt, hogy az illető dolog leíró értelemben újfajta, mai, jelenlegi, hanem arra is, hogy egyúttal felül is múlja a régít: izgalmas, kellemes, hasznos vagy érdekes. A szó nagyon gyakran, mint a fenti példákban is, a tárgyi világ egy-egy pozitívan értékelhető, a régít felülmúló fejleményére utaló kontextusban fordult elő. Bezeczky Gábor kéziratosa, az MTA BTK ITI-ben tartott vitához írt tanulmánya alapján.

⁴⁷ HATVANY Lajos: *Gyulai Pál estéje*, 48–49.

⁴⁸ I. m. 50.

bálták az együttállás feltételeit megteremteni. Említenünk kell *A Hét* és az Új Idők párhuzamos létezését. *A Hét* – közhely ma már – a magyar „városi” irodalom autentikus fóruma volt, „A Hét törte meg először a »népies-nemzeti« irány diktatúráját” és szólaltatta meg a város és egy őszintébb friss realizmus hangjait, írja Komlós Aladár.⁴⁹ *A Hét* említése a *Nyugathoz* kerülő egyik legkiforrottabb személység, Ignotus miatt is fontos, aki 1891-től kezdve Kiss József mellett érett országos hírvé kritikussá, s lett a hetilap legjelentősebb irodalom- és színikritikusa. A szabadságharcra vállalkozó Ignotus Kiss József mellett fogadja meg, „hogy az eljövendő ifjú írók olyanok lehessenek, amilyenek”.⁵⁰ Az első volt, aki türelmetlenül szállt szembe Szabolcska Mihály ürügyén a népies költészet túlbecsülésével. „Nemzetünk ellen való vétek, a népiesség magában helyes elvének túlhajtásával, a kozmopolitaság lesújtó mennykövét szórni arra, ami voltaképpen csak általános emberi, és fitymálni mindent, ami csak azért idegen, mert mi restek voltunk nálunk is meghonosítani, a magyar írókat arra szorítani, hogy nem is atillában, de borjúszerű ingujjban és rojtos gatyában járjon.”⁵¹ (A magyar olvasó képe is ilyenek mutatkozik a *Vasárnapi Ujság* fejlécén.) Vadul beleköt Arany Jánosba is, mondván: „[a]z ő Nagy Lajos egy derék vidéki táblabíró, s az ő Toldija nem egy udvarnál élő főúr, hanem egy meglehetősen antipatikus szolgálgegy.”⁵² Ignotusszal szembesíthetjük rögtön Schöpflint, aki 1910-ben, azaz másfél évtizeddel később nem harciasan, hanem a megtapasztalt realitás megengedő hangján, vagy tudományosanabb fogalmazva a kiadóban szerzett kiadáspolitikai tapasztalata alapján írta, hogy „Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki, s épp ezért éppúgy megvan a maga jogosultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiek helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai történelmi állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúr-állapotra, a falusi életről a nagyvárosi életre.”⁵³ Két alkat, két vérmérséklet, két világlátás és két orgánus olvasóközönsége is szembesül ebben a korai *A Hét*-ben és már a *Nyugat*-idején született *Vasár-*

⁴⁹ KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I–II. Múlt és Jövő Könyvek Budapest, 1997. II. k. 196. Komlós Aladár észrevételéhez tegyük hozzá KOSZTOLÁNCZY Tibor megvilágító tanulmányát, amely a modernnek tételezett *A Hét* egysíkú harci terminológiában megfogalmazott küzdelmét bontja elemeire: „egy phalanx”? In: Jankovics József (főszerk.): *„Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. 767–786.

⁵⁰ KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. II. k. 235.

⁵¹ *A Hét*, 1894/8.

⁵² Idézi: KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. II. k. 236.

⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1910/46. Ld. kötetünkben.

napi *Ujság*-beli írásban. Talán eredményesebben tudjuk megfogni a modernség mibenlétét és sokarcúságát, ha a „modern tradíció” felől nézzük.⁵⁴

A *Hét* mellett a 20. század első néhány évében sivár, szegényes volt az újra fogékony irodalmi lapok kínálata. Osvát Ernő – nemzedékének és az irodalmi modernség ügyének „Keresztelő Jánosa”⁵⁵ – 1902–03-ban vergődött a *Magyar Génius* szerkesztésével.⁵⁶ A lapot hol a Lipót körüti Club kávéházban, hol pedig szemben, a Lipót körút és a Falk Miksa utca sarkán egy névtelen kávésnál szerkesztették, intézményi háttér nem volt mögötte. Anyagi tőkétét ún. „katonai árlejtések”⁵⁷ azaz fizetett katonai árverések közleményei adták.⁵⁸ 1903-ban Bródy Sándor fogott Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával egy új lap, a *Jövendő* szerkesztésébe. A folyóiratnak következetes programja nem volt, konzervatív, liberális és radikális irányok keveredtek benne. Némi összhangot, egységes tónust a városiasság szemléletmódja és érzésvilága kölcsönzött a *Jövendő*nek, melyben Ady Endre is megjelent.⁵⁹ 1905-ben indult meg Osvát új lapja, a *Figyelő*, szellemé-

⁵⁴ Forrásunk lehet pl. a Richard ELLMANN és Charles FEIDELSON, Jr. szerkesztette antológia, a *The Modern Tradition – Backgrounds of Modern Literature* (New York, Oxford University Press, 1965) csoportosított kategorizálása. (R. Ellmann mint Yeats és Joyce monográfusa ismert elsősorban.) Ennek ismertetése nem feladatunk, de tanulságos, ahogyan körüljárja és időrendben tartalmi-logikai csoportokat, fogalomköröket rajzol ki, s a művészet különböző ágaira is tekintettel van, ellenben a földrajzi távolságokat nem tekinti mérvadónak. Az első legfontosabb, a modern tradícióhoz sorolt fogalma a *szimbolizmus*, s olyan alcsoportok szerepelnek az izmus értelmezésében, mint a 'lázadás [utalat?]' a természet ellen' (Oscar Wilde, Rainer Maria Rilke, Pablo Picasso és André Malraux szövegeivel, vagy ezután 'a képzelet és a természet interakciója' (a példaszövegek itt Immanuel Kant, Samuel Taylor Coleridge, ismét Rilke, majd Hans Arp). A kötet fogalmi körei közül néhány, még mindig a szimbolizmus fejezetén belül maradván: a művészet autonómiája; a fikció purifikációja; az alogikus struktúra; a művész moralitása; az élet művészete; a művész és a társadalom. A következő átfogó kategóriák a szimbolizmus után a *realizmus*, a *természet*, a *művelődéstörténet*, a *tudattalan*, a *mitosz*, az öntudatosság, a *létezés* és végül a *hit*. Retrospektíve ezek a fogalmak alkalmasak lehetnek a magyar modernség árnyalatainak meghatározására, szétbontására is. (Csak jelezzük, hogy a kötetéről annak megjelenésekor Paul de Man írt kritikát a *The New York Review of Books* 1965. augusztus 26-i számában.)

⁵⁵ Ady Endre levele Hatvany Lajosnak, Párizs, 1911. február eleje. *Ady Endre levelei*, 2. köt. Szerk. Belia György. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 130.

⁵⁶ A *Magyar Génius* már 1892-től működött, alapítója Hevesi József és Karczag Vilmos voltak, 1899-től Basch Árpád vette át a lapot, majd tőle 1902-ben Osvát Ernő (és Michailovits István, Kovács Jenő, majd Osvát mellett Gellért Oszkár és főmunkatársként Cholnoky Viktor). GALAMBOS Ferenc: *A Magyar Génius írói és írásai, 1892–1903*. [Gépirat, 1956]

⁵⁷ árlejtés (rég): az 1862-es Czuczor–Fogarasi szótár szerint: „[a]z árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgálatot, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikiáltott díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik”.

⁵⁸ 1902. június elejétől 1903. február elejéig szerkesztette Osvát a folyóiratot. Munkatársra volt egyetemi barátja, Elek Artúr, valamint Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Szini Gyula és Ady Endre. GELLÉRT Oszkár: *A Magyar Génius*. In: uő: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 17.

⁵⁹ Megjelent a folyóiratban az egészen másfelé tartó Lukács György is. KÓKAY György–OLTVÁNYI Ambrus–VARGHA Kálmán (szerk.): *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Budapest, Gondolat, 1977. 363.

ben és munkatársi gárdájában a *Nyugat* közvetlen elődje.⁶⁰ A társadalomtudományos modernséget, a szociológiát meghonosító folyóirat volt a *Huszádik Század*, ami utóbb, 1912/13-tól Schöpflinnek is publikációs fórumot adott. Indulásakor Gratz Gusztáv, illetve Somló Bódog szerkesztették, a konzervatívok csak 1906-ban váltak ki a szerkesztésből, ekkor került sor radikálisabb irányváltásra, ettől fogva mondhatjuk, hogy par excellence modern, s egyben radikális szemléletű lap lett. (1904-ben jelent meg a *Világosság*, a „szabadgondolkodók lapja”, társadalomtudományi profillal. Ennek a – Szabó Ervint is foglalkoztató – lapnak a léte is jelzi, hogy akkor még nem volt elég radikális a *Huszádik Század*. A *Világosság* egy szűk évfolyamig élt.) A *Munka Szemléje* kifejezetten szocialista orgánium volt, 1905 és 1908 között jelent meg. A későbbi nyugatosok szép számmal szerepeltek itt, Osvát Ernő is publikált benne, s mellette még Ignotus, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Kóhalmi Béla és Szini Gyula is, akik – Vészi Józsefet is ideértve – még szerkesztőbizottsági tagok is voltak.⁶¹ Hatókörét megbecsülni tudjuk csak: igen kis közönséghez ért el, de benne szintén egymásra találhattak a később tartós csoportosulást létrehozó felsorolt írók. A palettán a modernség szellemét a felsorolt új lapok mellett *A Hét*, és az ekkor még inkább ide, és nem a konzervativizmushoz számító Új Idők képviselték.⁶² És egy napilap, a Vészi József szerkesztésében 1896-tól kezdve megjelenő *Budapesti Napló*, ahol a későbbi nyugatosok egy része már együtt dolgozott, elsősorban a politikai újságírás jegyében (legfőbb politikai célját a szabad választójog kivívásának kérdésében megtalálva), de sok tárcával és – noha akkorra ez már kiment a divatból – a tárca helyén közölt verssel. Legtöbbször Ady-verssel. (Mindezen folyóirat-kísérletek mögött meglehetősen publicitást adtak az anyagi haszonra törő, a különböző olvasói körök politikai elvárásait kiszolgáló napilapok, de ezeket nem tudjuk a modern irodalmi csoportképzés eszközeinek tekinteni, a kritika meghonosodása kapcsán azonban szót ejtünk majd még róluk.) Az egyedüli „komoly folyóirat” – ez Schöpflin Aladár kifejezése – a *Budapesti Szemle*, „az akadémia konzervatív szellemét sugározta”, tanárok olvasták csak, és a Kisfaludy Társaság felolvasó üléseinek látogatói.⁶³

Schöpflin Aladár sem ismerte ekkoriban a modern magyar irodalmat, mint-hogy a modern irodalom fogalma sem igen létezett. Az észlelés új kísérletei elszigetelt, s inkább elbukó, mint érvényre jutó próbálkozások voltak. A *Nyugat*

⁶⁰ Az induló *Nyugat* – tanulva a kudarcból és a maga közvetlen előzményét is hangsúlyozva – „a Figyelő új folyamaként” merte magát bejelenteni a címlapján.

⁶¹ FABÓ Irma: A *Munka Szemléje*. *Magyar Könyvszemle*, 1965/1. 14–28.

⁶² Ezen az állásponton van Kunz Egon is, a *Szerda* monográfusa. „Ha kitapintjuk a századforduló irodalmi testének könyvkhajlatát, két hatalmas, jól megkonstruált ért találunk, mely az irodalom vért összefogva továbbviszi a XX. század testébe.” A jegyzetekben jelzi, tudatosan mellőzi a *Vasárnapi Ujságot*, mert semmiképpen nem volt hatással a század eleji folyóirat-alapításokra. Bár ez igaz, mégis meglehetősen sok és egyre több olyan írónak adott lehetőséget 1903 után, akik a *Nyugatban* lettek aztán igazán otthonra. KUNZ Egon: *A Szerda. Egy folyóirat különös története*. Budapest, 1948. 5.

⁶³ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 77.

évfordulóján emlegette fel, milyen tétova volt ő maga a század legelső éveiben. Hosszabban idézzük, mert érdemi a vallomás fejlődése szempontjából. „A huszadik század első évei. Az irodalomnak egy szigete, egy szerkesztőség, amelyben csupa kedves öreg urak ülnek, s amelyre mindenki úgy nézett, mint a változhatatlan konzervatívizmus erődítményére. Az öreg urak között egy fiatalember, már harminc körül járó, ül az íróasztalnál, szorgalmasan dolgozik, egyik nap egy elhalt külföldi nagyság életrajzát írja külföldi újságok nyomán, másik nap természettudományi cikket dolgoz át egy amerikai folyóiratból, harmadik nap a szerkesztőségbe beérkezett verseket bírálja illő szigorral. Közben irodalomról ábrándozik, esszé-írásról, komoly kritikai munkáról, az irodalmi életbe való bekapcsolódásról, melyet félnék, húzódozó természete addig elzárt előle. Kísérletei nem sikerülnek, próbálkozásai visszautasításra találnak, neve ismeretlen, mert mindig névtelenül vagy álneven ír, a levegőt sűrűnek, nyomasztónak érzi, minden lépésénél beleütközik valamibe, ami arra figyelmezteti, hogy az irodalmi életben nincs meg a szabadság, az írónak százfelé kell megalkudni, szabadabb, bátrabb szava, ha összeszúródik egy abszolút érvényűnek hitt közvéleménnyel, nem tud publicitáshoz jutni. Mindenütt, amerre néz, irodalmi közönyt lát, a kritikai gondolkozástól való félelmet, a bátorság hiányát. Már-már rezignált, azon gondolkodik, hogy vagy örökre meg kell maradni kryptogram [titkosírású szöveg – Sz. Á.] helyzetében, az irodalmi hivatalnok alárendelt szerepében, vagy más pályát nézni magának. Önbizalma, amely mindig ingadozó volt, már-már a minimumra süllyed, lemaradásában a saját gyengeségének bizonyítékát kezdi látni.

Ez a fiatalember voltam én a huszadik század első éveiben.

A fiatalember szenvedélyesen figyelte, ahogy figyelhette, az irodalom gyöngé mozgolódásait. Személyes érintkezés hiányában nem tudott azokról a beszélgetésekről, vitákról, tervezgetésekről, melyek kávéházi asztalok körül, reménykedő fiatalemberek közt folytak, csak a nyomtatott betű közvetítésével jutott hozzá az az érzés, hogy valami készül. Itt-ott, csekély publicitású orgánumban hallott hangokat, látott gesztusokat, amelyek, ha még félnék, kialakulatlanul is, de mintha mást akartak volna mondani, mint amit eddig mondani szokás volt. Eleinte a sokszor csalódott ember szkepszisével nézte ezeket a próbálkozásokat, ahogy a hangok bátorodni kezdtek, az új nevek néha már nagyobb publicitású helyeken is fel-feltűntek. Egy kávéházban a kezébe került egy valamikor nagy garral indult, de hamar levitézlett hetilap, a Magyar Génius egy száma – ez 1902 júniusában volt –, azt látta benne, hogy a lap szerkesztését egy Osvát Ernő nevű fiatalember vette át, akiről már hallott valakitől, mint a fiatalság szerkesztőjelöltjéről. Ettől fogva figyelemmel kísérte ezt a csekély anyagi eszközeit már formájával is eláruuló lapocskát, de találkozott benne néhány névvel, amiket megjegyzett magának. Ezek közül ma Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Szini Gyula, Gellért Oszkár nevére emlékszik; az utóbbi később mint szerkesztő-társ került a lapra, Osvát mellé. A mondott fiatalember akkor még nem érezte meg, hogy ez a szerény kis lap az első kísérlet egy később nagy jelentőségre jutott irodalmi mozgalom integrálódására. (Később tudta meg Fenyőtől, hogy a *Magyar Génius* volt a *Nyugat* nagyanyja.)

Nemsokára abba a szerkesztőségbe, amelyben élt, kissé szabadabb levegő jutott, a fiatalemberre bízták az Irodalom [és művészet – Sz. Á.] rovatot, kezdett neki-bátorodni a szeme elé kerülő fiatal emberek írásait kritikailag rostálgatni, a régi beérkezettek írásairól az akkor szokásos jóbaráti magasztalások helyett értékelő szempontok szerint írni. A *Figyelőt*, amely Osvát szerkesztése alatt 1905-ben indult, már tudatosan számon tartotta, viszontlátta benne a *Magyar Géniuszből* ismert neveket, s felharsant előtte Ady Endre neve, amelyet az Új versek megjelenésekor rövid kételkedés után szívébe fogadott. S ez volt rá nézve a döntő fordulat.⁶⁴ A hagyománytól az aktualitásig eltalálni nehezebb feladat volt, mint gondolnánk, s az útnak nekiindulni Schöpflin számára meglehetősen magányosnak tűnt. Nem érezhette, hogy rajta bármi múlna, kortársi szerveződések híján volt, beágyazottságról az esetében nem beszélhetünk. Az inspiratív ismeretségek, szakmai kapcsolatok később jöttek csak meg. Segítő szerepben sem látunk körülötte senkit. Ne felejtjük el, önálló kritikáinak megkezdésekor harmincéves volt, a *Nyugat* indulásakor harminchat.⁶⁵

Az Ady-versekkel való találkozást nevezi meg tehát Schöpflin önálló kritikus pozíciója kiformalódása kitüntetett pillanatának. A fordulat folyamatba ágyazódott. S ezt a folyamatot igen jól végigkövethetjük a *Vasárnapi Ujság* írásaiban is. A folyamat esetlegesen és mégis törvényszerűen mutatkozik a kritikákban. A Schöpflin elé kerülő könyvek véletlene diktálja az észrevételeket. Terjedelmi korlátok okán a mi tallózásunkban is van véletlen. Ady *Még egyszer* című kötetével közel párhuzamosan születnek Schöpflin Aladár észrevételei. Petrovics László szegedi tanár verseiről írja 1904-ben: „Nem éppen ritka eset az olyan verseskönyv – rendszerint egy-egy az irodalmi élettől távol álló szerzőtől –, melynek írója még mindig a múlt század húszas és harmincas éveiben dívott költészet hatása alatt áll, annak érzés- és eszmevilágában él, annak formáit és stíljét használja, mint-ha az azóta beállott óriási irodalmi fejlődés nem is léteznék rá nézve.” S azt is, hogy „ott, ahol a szerzőt nem támogatják határozott és felismerhető előképek, sehogy sem bír sem a formával, sem a tárggyal megbirkózni. Hazafias verseinek nincs igazi lendülete, az elmélkedőknek nincs szárnyalása. Minden fogyatkozásai mellett is azonban eszményekért hevülő, lelkes hazafiaságú és derék törekvésű

⁶⁴ SCHÖPFLIN Aladár: Az indulás. *Nyugat*, 1932/2. 74–76.

⁶⁵ Társadalomtörténeti szempontból érdekes röviden összehasonlítani Schöpflin Aladár és Császár Elemér pályáját. Császár két évvel volt fiatalabb Schöpflinnél. Beöthy közeli tanítványaként, tanára nézeteit, világnézetét készen elfogadva simulat bele a rendszerbe. Felsőkereskedelmi iskolák és gimnáziumi olvasókönyvek társszerkesztőjeként 1907-től kezdődően preformálta a fiatal olvasóközönséget, egyetemi előadásainak lejegyzett változataival a 30-as évek közepéig befolyásolta az egyetemi oktatás irodalomfelfogását. 1908-ban egyetemi magántanár a budapesti tudományegyetemen, 1909-ban akadémiai levelező tag, 1922-től rendes tag. Közége a konzervatív akadémizmus. Semmi jelét nem látjuk pályáján az önálló útkeresésnek, a modern irodalom adaptációjának. 1926-ban szerkesztésében jelent meg *A XX. század magyar irodalma kritikákban* című antológiája, benne kizárólag az *Akadémiai Értesítőben*, a *Budapesti Szemlében* és a *Napkeletben* megjelent kritikákkal.

embert ismerünk meg e kötetből.”⁶⁶ Vagy ugyanekkor Rudnyánszky Gyuláról: „Aki az irodalmat csak a fővárosi lapokból figyeli, azt kellett hinnie, hogy e régebben oly termékeny költő csaknem teljesen elhallgatott; most megjelent köte- te vaskos terjedelmével ugyancsak megcáfolja e véleményt. Aki pedig emlékszik Rudnyánszky régebbi verseire, rá fog ismerni ez új kötetben is: semmiben sem változott, sőt nem is fejlődött azóta.”⁶⁷ Majd egy évtized múltán a század köze- pén született Rudnyánszky nekrológiájában: „Mint egész nemzedéke, nem foglal el önálló helyet a magyar élet fejlődésében. Nem hajt új szárazakat, és nem érlel új magvakat, csak sejteti, hogy új csírák kerültek a magyar földbe, melyek benne még nem hajtottak ki, de már kezdenek mozgolódni. Csak jelzi, nem csinálja az új idő- ket.”⁶⁸ Hollósi Sándor kapcsán azt rögzíti: „Petőfi szellemének hatása még mindig erős.”⁶⁹ A közel kilencvenéves, pályáját a Bajza-iskola hatása alatt kezdő Medgyes Lajosról megállapítja, köte- te „a múlt század közepében nálunk dívott irodalmi tö- rekvések értékes és tartalmas emléke.”⁷⁰ Szabolcska Mihály elismerő szavakat kap. A szerző „egyszerű szavú melegszívű, igaz magyar ember [...] [a] kötet – *Csendes dalok* – Sz. Á. – egészében s egyes darabjaiban egyaránt dísze és nyeresége mai költészetünknek.”⁷¹ S végül egy idézet, melyben Gyulait, az „összekötőt” méltatja ekként: „irodalmunkban szokatlanul egyenletes költői munkássága mintegy kap- csot létesít a múlt s a jelen irodalmi nemzedéke és irodalmi ízlése közt.”⁷²

A kapcsolat éppen ekkor ment át egy erős rántáson, szakításon.

Palágyi Lajost Reviczkyvel együtt értékeli, hozzá hasonlítja Schöpflin. „Az a nemzedék [...] a pesszimizmust énekelte, s mintegy visszahatásképp Arany János- sal szemben, vagy jobban mondva védekezésül az ő ellenállhatatlan hatása ellen, az európai szempontot hangsúlyozta erősen az előbbi nemzedékekben uralkodó nemzeti szempont túlsúlyával szemben. Palágyi közben még más hatások alá is került; sokat tanult Vajda Jánostól, kinek élete alkonyán kevés számú bizalma- sai közé tartozott, aztán irodalmunk múltjának tanulmányozásába mélyedt. Ko- mor, szinte nyomasztó pesszimizmusa ezenközben meglágyult, szeme a saját lelki tépelődéseitől mindinkább a közdolgok felé fordult, s agya filozófiai eszmékkal termékenyedett meg.” S folytatja, mintegy keresve is a „modern” definícióját, és konstatálva a nemzeti, a hazafiság átértékelődését: „Szinte mesterségesen elzár- kózik az úgynevezett modern áramlatoktól, ezeknek szeszélyes, forrongó, folyton új meg új eszméket és formákat kereső hullámszásától, fő törekvése az eszmének és a költői formának az a kristályos, szabályos és pontosan körvonalazott kifej- tése, amit sokan klasszicitásnak szeretnek nevezni. Ebben a törekvésében sokat feláldoz tehetségének egykori közvetlenségéből. Néha sikerül neki egy-egy gon-

⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1904/8. Ld. kötetünkben.

⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. Ld. kötetünkben.

⁶⁸ SCHÖPFLIN Aladár: Rudnyánszky Gyula. *Nyugat*, 1913/24. 909–913.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1904/15. Ld. kötetünkben.

⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1904/26. Ld. kötetünkben.

⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1904/48. Ld. kötetünkben.

⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1904/52. Ld. kötetünkben.

dolatot a maga tiszta művészi formájában élénk állítani, néha azonban bizonyos akadémikusságot érzünk verseiben, s hangját kelleténél inkább didaktikusnak találjuk. Új kötetében van egy sereg hazafias költemény, de nem a már százszor is megunt s hitelét veszített frázis-költészet módjára, hanem a maga egyéni felfogása szerint éneкли hazaszeretetét, melynek alapgondolata az, hogy a magyarnak véren megszerzett és megtartott hazáját, nemzeti létét a jövő számára a művelődés eszközeivel kell biztosítani. A régi hős-ideál helyébe a mai változott viszonyok közt a kultúr-ideálnak kell lépni.”⁷³

A változások sűrűsödési éve egyértelműen 1907, még mindig a *Nyugat* megindulása előtt vagyunk. Kosztolányi *Négy fal között* című kötetéről írva konstatálja, hogy „[k]ét-három év óta egy tüzes fiatal csapat rohant bele irodalmi életünkbe, öntudatosan ellentétbe állva az eddigi irányokkal, új stílus, új formák és új gondolatok jelszavát írva zászlájára. Kis csoport, de mert nagy zajjal, zárt sorokban lépett fel, nagy mozgalmat támasztott: az egészen fiatalok lelkesedve siettek zászlaja alá, az öregebbek vagy gyanakvó tartózkodással, vagy még gyakrabban nyílt ellenszenvvel néztek rájuk. Céljukat azonban elérték: sikerült magukat észrevétniük, ami nem kis dolog nálunk, ahol sokszor a legkomolyabb jelenségek mellett is teljes közönnyel halad el nemcsak a közönség, hanem az irodalom is. A figyelmet meg is érdemlik, mert ha ma még sokszor kissé zöld, vadóc íze van is annak, amit csinálnak, lehetetlen el nem ismerni, hogy van köztük néhány kiváló tehetség, hogy magas színvonalra törekszenek, van kultúrájuk, s egyikük-másikuk máris jelentékeny új szépségeit hozta felszínre a magyar költői nyelvnek.”⁷⁴ Csoportról beszél Schöpflin, de nem határozza meg annak tagjait, sem a csoportkohézió mibenlétét. A környező kritikából következtethetünk rá, hogy Ady és Kosztolányi mellett Kaffka Margitira, Molnár Ferencre, Krúdy Gyulára, Heltai Jenőre, Oláh Gáborra gondolt elsősorban. Olyan sok szempontból különböző társaságot tett meg csoportnak, amit semmilyen utólagos értékelés nem számít már egybe, legfeljebb a tágan értelmezett nemzedéki, kortársi elv. A(z irodalmi) modernség ekkor egy arculatot látszott mutatni. A szemlélő-értékelő még nem látott különbségeket a „kis csoporton” belül. A mélyben – utólag az egykorú levelezésekből tudjuk – megosztó ellentétek is működtek.

Ady Endre – a szemnyitó

Némiképp ki kell igazítani Schöpflint. Három évtized távolságából nem emlékezett már pontosan rá, hogy nem az Új versek, hanem már a Nagyváradon megjelent *Még egyszer* című, ez a még nem is igazán „adys” kötet fogta meg először erősen.

1903 decemberében ez a kortárs szellemi folyamatokat lagymatagon se köve-

⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/29. Ld. kötetünkben.

⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. Ld. kötetünkben.

tő, az elmúlt 19. század felé mindig szívesen és gyakorta visszaforduló, az érde-
mes és kevésbé érdemes notabilitások képeivel és méltatásával ékesített oldalak-
kal jelentkező *Vasárnapi Ujság* „hátsó” rovatában, a recenziók között Ady Endre
Még egyszer című kötetéről olvashatunk. A névtelenül megjelent kis írás szerzője
Schöpflin Aladár. A kis könyvismertető két „kicsike formájú” füzetről szól, csak
a második, 900 karakterre rúgó rész szól Adyról. Véletlenül kerültek Schöpflin
elé a kötetké a „nagy halmazból”. Szegedy Miklós versei között alig talál olyat,
amelyet ha elolvassunk „nem vesztegettük az időt hiába”.⁷⁵ Amikor azonban a még
ismeretlen Ady Endre kötetére tért rá, áttüzesedett, izgatottá lett a hang: „Az ő
világa nem csöndes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás
alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel
tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ide-
álok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan for-
rongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet a saját egyéni világnézet kialakulásá-
ért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanúskodik,
tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen
fog kikerülni a belső harcból s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi al-
kotás ideje.”⁷⁶ Majd mutatványul – ahogyan a rovatban szokás – egy verset közöl,
A halottak címűt.

A kritikusnak a többi írásához képest feltűnően élénk hangja tisztán, határo-
zottan kiválik a hetilap tónusából. Abban persze jelentősen melléfogott, hogy Ady
munkásságától a szelídülést, a harmóniát várta. A költő belső harcát említi, nem
érezkei, hogy a külvilág fog támadást indítani a költő ellen, s felszítja annak tüzét.
S azt sem mutatja meg az írás, hogy milyen küzdelmek árán kolportálta Ady köl-
tészét a hetilapban. A „névtelen” szemlélő öt esztendővel idősebb csak, mint a
költő, de egymás életkoráról ekkor még nincs tudomásuk. Nem nagy különbség ez
önmagában, csakhogy pozíciójuk élesen különböző. Ady a partiumi, Budapestet
utánzó városban liberális újságíró, Schöpflin pedig az egykori progresszivitását
vesztett, konzervativizmusba merülő, döntően még mindig a provinciának szó-
ló lap közösségének tagja. Ady a fővárosi nyilvánosság felé törekedett, Schöpflin
újat, izgalmat keresett az irodalomban, de ekkor még maga sem tudta pontosan,
mit. A fővárosban élt már, de a vidékiesség közérzetével.

Kötetünkben is – éppen ezért – ezzel az 1903-as évből való Ady-recenzióval
indítjuk a kritikák sorát, egyben jelezve is, hogy a korábbi rovatbeli írások szerzői
azonosításában nem vagyunk egészen biztosak.

Schöpflin fellelkesülése az Új versek olvastán már egyértelmű, s jelzi, hogy a
kritikus maga is átformálódott, alakult az elmúlt három évben. Nyitott az újra, de
érzi és érzékelteti az Ady keltette, rá is vonatkozó zavart. „Ez a lelki élet, ahogy a

⁷⁵ Szegedy Miklós költő, később – jellemző módon – a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus
versek könyve. Magyar költők 1914–15-ben* című kötetben tűnik fel. 1916-ban a *Nyugat* azt írta róla,
hogy konzervativizmusa „jórészt veszélyes és haszontalan”.

⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1903/50. Ld. kötetünkben.

versekből élénk tükröződik, nyugtalanító, különösségével hol vonzó, hol meg elidegenítő hatású. Nagyon kifejtett önérzet szól a versekből, a költő nem kopogtat ajtónkon, bebocsáttatást kérve, hanem öklével döngeti, fiatalos nekibuzdulással, merész taglejtésekkel, dacos dühvel. Gőgös elszántsággal, a tragikai hős koszorúját érezve fején, provokálja az olvasót, haragosan támadva megszokott felfogásai, hagyományai, előítéletei ellen. Nem megnyerni akarja, hanem kényszeríteni, hogy nézzen az ő szemével, érezzen az ő lelkével. Van ebben a nekigyürkőzésben kétségtelen zseniális vonás, de van egy kis póz és affektálás is.⁷⁷ A zsenialitást, valamint a pózt és az affektálást együtt, egy mondatban, s ráadásul nyilvánosan rögzítette Schöpflin. Nem tudhatott róla, hogy kritikájával azonos pillanatban Kosztolányi egy levélben azt írja Babitsnak, hogy: „[a] modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatalemberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a B[udapesti] N[apló] tárcarovatában közöljék.”⁷⁸ A zsenialitás jelzése Kosztolányinál hiányzik. De megbélyegző hangsúllyal szerepel a modern is. Schöpflin nem rejti el, hogy olykor maga is értetlen az új hanggal szemben. „A közönséges ember értetlenül, megdöbbenve halad el ez előtt a szenvedély előtt, s idegenkedve nézi még az is, akiben az érzések szélesebb körére van fogékonyság. Annyival inkább van ez így, mert nemcsak a költőt nem érti meg mindig, vagyis azt a lelkiállapotot, mely verseit sugalmazta, hanem magukat a verseket sem.”⁷⁹ S ami a versek jellegét illeti, kiemeli bennük a francia (Baudelaire és Verlaine) hatást. (A kívülről jövő hatások kritikai számbavételét később Elek Artúr Poe-könyvében is üdvözli, a közel száz évvel korábbi, „az irodalmi ízlés hullámvázában” felszínre vetődő amerikai szerzőben a zsenialitás és a patológikus vonások keveredését rögzíti, és a „modernség egyik legsajátlagosabb irányaként” a dekadencia hangsúlyát érzékeli.⁸⁰)

A következő évben jön Ady új kötete, a *Vér és arany*. Itt is azonosítja Adyt a modernséggel Schöpflin: „a modern költő is olyan rejtett zugait fődözi fel az életnek, olyan titkos árnyalatait érzi meg a lélek hullámvázának, amelyek pontos, klasszikai formulázására, legalább ma, amikor az alkotásnak e módja még forrong, nem kristályosodott klasszikussá – az emberi beszéd nem elég kifejező. Hogy megértse az ilyen költeményt, az olvasónak be kell bocsátania lelkébe, ott tovább csíráztatni, a maga lelkéből is adni hozzá annyit, amennyi kell arra, hogy tartalmát teljesen kifejtse. Akkor aztán ez a költemény nem lesz többé pusztá, a lelkektől idegen olvasmány, hanem lelki élmény, belső életemnek egy eseménye.”⁸¹ Más hangot használ itt Schöpflin, mint azt megszoktuk: egyes szám első személybe fordítja a

⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. Ld. kötetünkben.

⁷⁸ Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak. Szabadka, 1906. február 19. In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, Osiris, 1996. 95. (Osiris klasszikusok)

⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. Ld. kötetünkben.

⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1910/7. Ld. kötetünkben.

⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/52. Ld. kötetünkben.

szót. Hangsúlyt tesz a továbbiakban a nép-nemzeti iskolára jellemző mimetikus költészet feladására, s helyesli az újfajta beszédmódot: „A világ, melyben él, az ő lelkében fogant, nem tükörképe a környezetnek vagy a többi emberek szemlélete módjának, hanem egy költő viharos lelki életének saját, eredeti terméke, mint ahogy a gyöngy saját, eredeti terméke a kagylónak. S a nyelv, amelyen beszél, egészen a magáé, se nem ismétlése kifejeződött kifejezésformáknak, se nem tudatosan mesterkedő kerülése a konvencióknak; egészen új és mégis ritka erős magyar bélyeg van rajta.”⁸² S alig egy év múltán már tényként jelzi, megjelentek az Ady-utánczók. Ezt kitüntetően az egyik magához közel állónak érzett, és részben általa is pályára segített Oláh Gábornak vallja több ekkori levelében. „Óvakodjék Ady Endrétől; újabb versein néha erősen érzik az ő hatása. Ez a különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentős hatással volt – valósággal fascinája a mai fiatal költőket, szabadulni alig tud egy is, pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról meg vagyok győződve.”⁸³ Alig egy hónap múltán erősebb haragvást érzünk az Oláhnak címzett levélből: „Bosszant és bánt engem az a ragály, amely ma úgyszólván az egész fiatalságot elfogta. Mint-ha egy hang volna csak a világon, az Adyé. S ez a lárma megrontja az Ady verseinek élvezetét és megnehezíti a talentumos többieknek a kibontakozását is.” A mai költők mögött, így a levél címzettje mögött is, Ady sziluettjét látja, s általában azt, ha valakit egy másik költő háttérében erősen felismerhetőnek látott, nem szerette. Még Byront sem Arany János némely versében. Hangsúlyozza a saját egyéniség kibontásának fontosságát, s egy finom jelzést ad az irodalom-felfogásáról is: „a tartalmat én a formákon keresztül láthatom csak, s ha a forma egyes részei kölcsönöztek, a gondolat eredeti színe is elfátyolosodik.”⁸⁴

A modernség definitív mibenlétére ismét nem kapunk választ Schöpflintől, a *nyugtalanságot* nevezi meg komponenséül, Kosztolányitól is csak annyit, hogy a gyülekezőhelyük a *Budapesti Napló* (nem mellesleg az a lap, ahol Kosztolányi is működött, megjelent).⁸⁵ A líra és azon belül is Ady felé mutattak a vektorok, Ady említése sokaknál a modernség jelképe. S Ady lett a konzervatív oldal első kiszemeltje is, nem függetlenül a leghétköznapibb értelemben vett hermeneutikai

⁸² Uo.

⁸³ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. okt. 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 39.

⁸⁴ I. m. 50.

⁸⁵ Kosztolányi és Babits ekkori szenvedélyes levelezésében sok utalás forog a modern értelmezése körül. Ilyenek pl. „Végtelen újságkór [...] Sohanemlátottság volt a jelszavunk; s a közönségtől nem tapsot, hanem hasraesést vártunk!” [1905. február 18.]; „Ezek az emberek, kik körülöttem élnek s cigarettaszó mellett tárgyalják a moderneket, a mai egyetemi ifjúság [...] kezdettől fogva ellenszenves volt előttem. Nagyon újságíró. Nagyon tudatlan.” [1905. augusztus 16.] Juhász Gyulának szemrehányóan ír, mert a költőtárs versben rajongott Ady kegyeiért (*Ady Endre köszöntése*): „Ady Endre a modern magyarok istene” [1906. február 4-e után]. S ekkoriban próbálja Kosztolányi irodalmi iskolához sorolni Babitsot, ekképp: „Modern? – Sokkal klasszikusabb: klasszikus? – sokkal erőteljesebb, színesebb, újabb, igenis Ön [...] egyéniség.” KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*, 75, 89, 93, 103. Kosztolányinál az 'újság' többször szerepel az 'újdomság' értelemben.

kihívástól. Az értelmezési probléma hangsúlyára utal az iménti Schöpflin-idézet is, nincs más a korabeli irodalomban, aki ilyen megértési dilemma elé állította volna.⁸⁶ A prózát tekintve nem ennyire radikális a helyzet, a revelációt Schöpflin számára Kaffka Margit és Móricz Zsigmond jelenti, de a prózában az ő megjelenésüket ilyen, a befogadót megértési nehézség elé állító fordulatnak nem tekinti.

Ady, Kaffka és Móricz említésénél rögtön Schöpflin kritikusi gyakorlatának, irodalomhoz való viszonyulásának egyik feltűnő vonására, a rendszerességére hívhatjuk fel a figyelmet. Schöpflin ún. *pályakövető* kritikus volt. Ady *minden* (!) kötetéről írt a *Vasárnapi Ujságban*. Schöpflin és Ady papíron tetten érhető kapcsolatának végső összefoglalása az 1934-es Ady-monográfia, melybe sok apró részletet egykori kritikáiból is átvett.⁸⁷ A kései utókor pedig Móriczról szóló írásaiból állított össze egy kötetet.⁸⁸ De itt nem kellene megállnia a sornak, szerkeszthetnének igen számottevő terjedelmű, egy-egy lehetséges monográfia tételmondatait tartalmazó összeállítást a Kaffka Margitról, Molnár Ferencről, Heltai Jenőről, Oláh Gáborról, Biró Lajosról, Krúdy Gyuláról, Kóbor Tamásról, Lovik Károlyról írottakból. Schöpflinnek a *Vasárnapi Ujságban* megjelent írásaiból összeállított kötetünk ezt a tételt is jól alátámasztja, noha Schöpflinnek is csak *egyik* publikációs fórumából ad példákat.

A kritikusi munka rendszerességének, főhivatásul választásának egy másik jelentős, ha nem jelentősebb következménye is van. A sokféle elé kerülő vagy általa választott könyv elolvasásának szinte ösztönös tanulsága volt számára, hogy egyikfajta világlátás, irodalomértelmezés, társadalmi szemlélet, esztétikai gyakorlat sem zárja ki a másikat. A népnemzeti iskolán nevelkedett írók munkái inkább járnak egyfajta srófra, mint az újonnan jelentkezőké, kiszámíthatóan hoznak egy tartalmi és poétikai készletet. Az „új” értelmében modern írók, a „huszadik századiak”⁸⁹ sokfélesége számára evidenciává lett. Értéket úgy kerestek bennük, hogy az egyes szerzők vállalásaikhoz képest mennyire voltak képesek érthetően, elhitehetően, kifejezően írni, élményt szerezni az olvasó számára. Schöpflinnek mint kritikusnak az irodalommal való találkozás egyfajta indukciós modellként írható le, mely az irodalom élményként való átélésén alapszik, a művekkel való sorozatos, s

⁸⁶ Utalunk a közismert Ignotus-mondatra, amit Adynak *A fekete zongora* című verséről írt, s amely az ismert állítást követően a befogadó asszociatív és érzelmi hozzájárulása mellett érvel: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” *Nyugat*, 1908/3. 139–146.

⁸⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *Ady Endre*. [Budapest], Nyugat [1934].

⁸⁸ *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*. Válogatta és az előszót írta Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi, 1979.

⁸⁹ NÁDASDY Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak és jelentések használatörténete. *Replika* (30) 1998/ június, 33–40. A tanulmány „huszadik századi”-ként határozza meg az 1870 és 1970 közötti „újító stílusokra, ízlésre, művészeti irányzatokra jellemző [...] abszolút tartalomértékű” modern kategóriát.

ezért egyre intenzívebb találkozásokon. S ebben semmiféle preskripció, előzetes elvárás nem vezet.

De hogyan gondolkodott Schöpflin a kritikáról?

A kritika – ahogyan Schöpflin gyakorolta és megvilágította

A kritikai gondolkodás számbavételére – általában véve is – beláthatatlan méretű (példa)anyag, áll rendelkezésünkre. A kritikusi gondolkozás tipizálása is komoly nehézséget okoz. Megkönnyíti a meglehetősen feladatát, ha a műbíráló-jellegű írásokból egy-egy jelentékeny kritikus életművét emeljük ki, s annak fontos írásait rendezzük össze. Az így kinyert kronologikus-tematikus kritikasorral megbirkózni technikai értelemben már egyszerűbb.⁹⁰

Így járunk el a jelen kötetben is, amikor Schöpflin Aladárnak a jelzetlen, de meggyőző bizonyossággal neki tulajdonított írásait közöljük. Arra kérdezzük így rá, milyen követhető elv, szemléletmód jelenik meg az írásokban, s ennek alapján hol jelölhetjük ki Schöpflin helyét a 20. századi magyar kritika történetében. Schöpflin *gyakorló* kritikus volt, Komlós Aladár utóbb el is marasztalta, amiért – noha számtalanszor írt a kritika kérdéséről – „szabatos teóriát mindvégig nem [...] sikerül alkotnia a kritikáról”,⁹¹ ám így is, mégis, összefüggő kritikusi arckép formálódik ki írásaiból. A gyakorlati kritika különös formáját képviselte Schöpflin, amennyiben a *Vasárnapi Ujság* kritikái igen rövid terjedelműek. Érdekességüket az egyes írások tartalma mellett az évtizedekre terjedő összefüggőség adja. Hiába „egyflekes” csak az egyes írás (vagy mint az első Adyról szóló említésnél láttuk, még rövidebb), Schöpflin az első kritikus – jegyzi meg Komlós Aladár –, aki „minden valamire való könyvről” írt.⁹² Ezt emelte ki Horváth János is, amikor a kis írásokban a jövő irodalomtörténetét látta meg.⁹³

Igen korán találunk Schöpflin írásaiban apró, a tárgytól elszakítva is érdekes megjegyzéseket, amelyek szerint erősen foglalkoztatta a kritika mibenléte, kereste a magyarázatai érvényességének fedezetét, az írás módszerait. Már a *Nyugatot* rendszeres munkatársa, amikor például Hatvanynak a könyvekhez való viszonyáról írva körüljárja az egyik kritikai attitűdöt, az impresszionista kritikát: „Neki a könyv éppúgy személyes ügy, az élet egy fontos alkotó eleme, mint akár

⁹⁰ A kritikátörténet-írással kapcsolatos elvi és módszertani megfontolásokat ld. DÁVIDHÁZI Péter: Kritika és kritikátörténet. *Irodalomtörténet* 1985/4. 775–810. Jellemzően a Nyugat-csoportra vonatkozóan: ANGYALOSI Gergely: Kritikai törekvések a Nyugat vonzáskörében. Előzetes töprengések egy kritikátörténeti munka nehézségeiről. In uó: *A költő hét bordája*. Debrecen, 1996. 233–248.

⁹¹ KOMLÓS Aladár: *Gyulaiától a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Budapest, Akadémiai, 1966. 139. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.)

⁹² I. m. 137.

⁹³ HORVÁTH János: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, Osiris, 2009. 210–215.

a szerelem, a család s minden más nagy dolga az életnek, s ha könyvről szól, az éppoly líra, mintha szerelmese szép szemeiről szólna. Épp ezért fontosságot tulajdonít annak is, hogy megállapítsa, öntudatosá tegye a könyvekhez, illetőleg, pontosan szólva, a költészethez való viszonyát, mert ez egyik módja annak, hogy öntudatosá tegye önmaga előtt önmagát, mert az út végén, amelyen az ember élete valamely integráns elemének keresésére indul, mindig az én-t találja meg. Ezért keresi Hatvany is a kritika értékének és jogosultságának indokolását, igyekszik meglátni azokat a különböző módokat, ahogy a különböző költői alkotások az ember emlékezetébe, lelkébe, életébe behatolnak, s azokat a különböző hatásokat, melyeket ugyanazon költői mű az ember élete más-más korszakában, más-más hangulatok közben tesz. Efféle kérdéseket vet fel s igyekszik megoldani Hatvany, elsősorban *pro foro interno*, mert a forma, melyen magát kifejezi, a közvetlen, fesztelen, hangos magánbeszéd. Ahogy a célt, a megállapítandó igazságot keresi, olvasójára nézve a keresés lesz a fődolog, ez érdekli, mert ebben fejlődik a szeme elé az író egyénisége, s ez vonzza vagy eltaszítja, aszerint, amint ezt az egyéniséget rokonszenvesnek találja, vagy nem.⁹⁴ Az elsöprő szubjektivitás, az impresszionizmus nyilvános felfedezés Schöpflin számára, egy olyan metódusé, amit maga nem gyakorol. (A könyvről a *Nyugatban* Ignotus ír, még határozottabb hangsúlyt téve Hatvany impresszionizmusára.⁹⁵)

1910-ben Lukács György második kötetéről írva Schöpflin kiemeli, hogy abban Lukács többek között az „élethez forduló” kritika eszményét fogalmazza meg – „elméleti fejtegetés az irodalmi kritikának, mint önálló művészetnek természetéről”⁹⁶ (Ekkor még nem látja Schöpflin tisztán, hogy a Lukács-kör – Lukács mellett Balázs Béla, Fülep Lajos és a Vasárnapi Kör néhány tagja – volt az egyik gócpontja az irodalomról való gondolkodás normákat, értékeket akaró válfajának.)

1913-ban a Franklinnál megjelent Gyulai-kritikagyűjtemény kapcsán írja Schöpflin, hogy „[n]em lehet jellemzőbb példát mutatni ennél a könyvnél arra, hogy a kritika önálló életű műfaj, nincs kötve ahhoz a könyvhöz, amelyről íratott, sem ahhoz az időponthoz, amelyben keletkezett”. S azt is hozzáteszi, hogy pályája során a könyveknek legnagyobb része, melyeket Gyulai kritikájára méltatott, teljesen feledésbe merült már, a legkevésbé sem érdekel már minket, és mégis érdeklődéssel olvassuk a kritikákat.⁹⁷ Az itt olvasható gyűjteményes kötetünk ugyanezt a tételt bizonyítja Schöpflinre vonatkozóan. S hozzátehetjük, a korabeli irodalmi mezőny szempontjából egyformán értékes a már régen elfeledett és a ma is a kánon részét képező könyv. Azonban a lényeg nem itt van, hanem annak a kritikái irányzatnak felismerésén, amely bizonyos normativitást és törvényszerűségeket felismerését várja el a kritikától. Lukács felfedezése – bár semmi közük egymáshoz – jó szemre vall, *Az utak elváltak* című, a *Nyugatban* megjelenő és Schöpflin

⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/9. Ld. kötetünkben.

⁹⁵ Ld. kötetünkben, Schöpflin írása után közölve.

⁹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1910/17. Ld. kötetünkben.

⁹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/7. Ld. kötetünkben.

számára is ismert, a „Nyolcak” képeiről szóló Lukács-cikk polemizál „a magyar impresszionizmus egyik legfinomabb elméjű kritikusával”, Ignotusszal).⁹⁸ Lukács szerint az impresszionisták nem érthetik meg teljességében az új művészi fordulatot, mert nem mennek a lényeg után, s ennek a gondolatnak szigorodása, keményedése mentén Lukács lesz annak a magyar művészetet is – különösen 1945 után – elnyomó irányzatnak képviselője, amely szerint önmagában a művész eredendő célkitűzése is bírálható és bírálendő. Az impresszionista kritika hivatalos elfogadottságára nézve említjük meg, hogy 1923-ban akadémiai székfoglalójában Császár Elemér kijelenti, „az impresszionista kritikától meg kell tagadni a tudományos jelentőséget”.⁹⁹

Schöpflin ezekhez az irányzatokhoz mérten egy „harmadik” kritikai utat választ, az irodalom immanens szemléletére irányuló törekvések alkalmazását, s ugyanakkor a mű élményétől való elrugaszkodást – megalapozva a művek társadalommal való összefüggéseivel, a „társadalom mindenkori lelkiállapotával”¹⁰⁰ összefűző kapcsolatrendszerrel. Nála is van tehát valamiféle „külső gyámság”, kívülről jövő szempont, enélkül természetesen még az impresszionista kritika sincs meg. S tegyük hozzá, hogy Schöpflin a politikai szempontok esetleges kritikai szerepeltetésétől sem vizolygott ab ovo. Alszeghy Zsolt *Magyar lírikusokról* szóló – igen vegyes válogatású –, a forradalmak utáni konszolidáció alatt megjelenő könyve kapcsán írja, hogy Alszeghy „mikor még ma is aktuális írókról és irodalmi kérdésekről szól, [igyekszik] az objektivitás körén belül maradni, ami nagyjából annyit jelent, hogy az irodalmi dolgokat irodalmi szempontból tárgyalja, nem kever ítéleteibe idegen, különösen politikai szempontokat. Ez ugyan negatív érdem, de a mai viszonyok között mégis érdem.” Kifogásolja – több ízben másoknál is, Alszeghynél is –, hogy a „kritikus egyénisége” kevésbé mutatkozik meg. S hangsúlyosan hiányolja az írói szándékokra való figyelem mellett „a megvalósítás – tehát a fődolog – kritikai értékelését”.¹⁰¹ Bármennyire is alapvető ismertetőjegye Schöpflin kritikáinak az írók viszonyulásának elemzése koruk érzéseihöz, vagy a társadalmi szempontok figyelembevétele, a művészi színvonal nélkül a szöveg nem éri el az irodalom szintjét.

*

1913 összességében is fontos évszám Schöpflin életében: évtizedes kritikusi rutinnal rendelkezett *saját* lapjánál, fél évtizedes működéssel a *Nyugat*nál és friss jelenléttel a *Huszadik Század*nál.¹⁰² Állandó gyakorló kritikus és szemlélő volt, széles kortársi olvasottsággal és annyi tapasztalattal, hogy általánosítani is tudott

⁹⁸ *Nyugat*, 1910/3. 190–193.

⁹⁹ Császár Elemér: *Az irodalmi kritika*. Budapest, Pallas, 1923. 85.

¹⁰⁰ Schöpflin Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

¹⁰¹ *Vasárnapi Ujság*, 1921/18. Ld. kötetünkben.

¹⁰² 1913-ban a *Könyvtári Szemle* mellékletében is közzétett informáló-tájékoztató kis írásokat. 1913/január 13–15, február 39, március 53–55, április 77–75, május 94.

már. Sőt már észre is vétetett munkássága. Az 1913. évi Greguss-jutalom – a Kisfaludy Társaság által a legjobb kritikai dolgozatokat elismerő új, először kiosztott díj – odaítélésekor a bizottság tudatosan kivonta figyelmé köréből a napi- és hetilapok hasábjain megjelenő kritikákat, és így értelemszerűen Schöpflin Aladár munkásságát is.¹⁰³ Egy Pintér Jenőnek szóló levélben köszönte meg Schöpflin Aladár, hogy az Irodalomtörténeti Társaság lapja, az *Irodalomtörténet* „rg” jelű munkatársa ennek ellenére figyelemre méltatta munkásságát a Greguss-díj odaítélésének utólagos nyilvános vitája során.¹⁰⁴ Schöpflin Aladár nem tudta, hogy az „rg” jelzés mögött Horváth János bújt meg, akinek nevét pedig akkor már ismerte, mégpedig Ady barátjaként tartotta számon.¹⁰⁵ Horváth János szóvá tette, hogy a bíráló bizottság szűkre vonta szemléje körét, számos kimaradó munkára hívta fel a figyelmet, köztük több „nyugatosra” is, Schöpflinre, Babitsra, Adyra és Hatvany Lajosra. A Schöpflinre vonatkozó mondatokat idézzük Horváthtól: „megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapi kritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztos modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkekéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületes kritika a hírlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközönséggel állandóan érintkezik: mindenestre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást.”¹⁰⁶ Mai szemmel olvasva az elismerés szavait, finom lenézést is érezhetünk a méltatásban, a gyakorító képzős *bírálgat* és a kicsinyítő képzős *cikkecské* mintha a nagyobb összefüggésben és alaposabb argumentációban gondolkodó tudós távolságtartását jeleznék. A Pintér Jenőnek írt Schöpflin-levele saját önképe szempontjából emelendő ki. Így ír magáról és munkájáról Schöpflin: „A szerénység erény ugyan, de nem jelenti azt, hogy az ember tudatában ne lehessen saját munkája céljának és ne higgyen értékes és hasznos voltában. Meg vagyok győződve, hogy a cikkíró helyesen állította be és értékelte azt a tízévi munkásságot, melyet a *V. Ű.* Irodalmi rovatában kifejtettem s amellyel, ha a sokféle külső körülmények bénító hatásával küszködve, még a kritikus legelemibb szükségleteért, a szólásszabadságát is folyamatos harcot folytatva, a lényegért, sajnos, kel-

¹⁰³ A díj odaítélésének argumentációs vitája körül egész kis polémia szerveződött. Rg [HORVÁTH János]: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Horváth a bírálóbizottság működéséről ad meg háttér-információkat. A *Nyugat* is hozzászólt az odaítéléshez. Fenyő Miksa szintén egészen apró részleteket tár föl, különösen Horváth János további vitacikkét is érintve. *Nyugat*, 1913/13. 41–45.

¹⁰⁴ Schöpflin Aladár Pintér Jenőnek, Budapest 1913 III/2. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 122–123.

¹⁰⁵ Horváth János feltűnően sok, huszonhárom álnevet, illetve betűjegyet használt. Ezek feloldása Korompay H. János szövegközlő magyarázataiban olvasható: 1023–1024. Schöpflin ezt írja Adynak 1911. II. [1]9-én: „A barátod, Horváth [!] János nagy cikket írt a *Magyar Nyelv* című folyóiratba a *Nyugat* nyelvéről.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 96.

¹⁰⁶ I. m. 213.

leténél többször engedményekre kényszerülve a formában – mégiscsak egyedül, egész irodalmunkban társtalanul állva igyekeztem nyilvántartani és irodalmi szempontok szerint mérlegelni irodalmunk jelenségeit, az irodalom szeretetével hallgattatva el kételyeimet munkám hatása iránt. Hogy evvel szolgálatot tehettem, ebben látom elaprózódott és sokféle rajtam kívül álló oknál fogva koncentrálni nem tudó életem értelmét [...] Az irodalmi életben meglehetősen magamban állok, két generáció közé ékelve, amelyek merev ellentétben állnak egymással szemben, az egyikhez sem tartozom egészen, az egyikben sem találok hátvédet, nem is tudok egyiknek sem pártembere lenni, s ez az egyedülvalóság, igaz hogy megkönnyíti ítéletem elfogulatlanságát, de néha nyomasztó is.”¹⁰⁷ Nem kevésbé érdekes, sőt meglepő a folytatás: „Az Önök elismerése a magányosságnak ezt az érzését enyhíti bennem, annyival is inkább, mert egy olyan körből ered, amely az irodalmi kritikának – amellettt hogy kiváló művelőit adja – a mi viszonyaink között egyedüli publikuma is.” Az idézet azt is aláhúzza, hogy a kritikának nem volt komoly polgári közönsége, csak az akadémiai tudományosság – és tegyük hozzá, az oktatás – képviselői és az érdekeltek, az írók olvasták a bírálatokat.

1913 elején a *Nyugatban* tett közzé Schöpflin egy esszéjét *A magyar kritika* címmel. Saját – az íménti leveléből már ismert, magára vonatkoztatott – tapasztalatai itt általánosabb összefüggésben kapnak nyilvánosságot: „a magyar kritika kifejlődésének ma még igen nagy, egyelőre csaknem elháríthatatlan nehézségei vannak. Az érdeklődő közönség csekély száma mellett ott van irodalmi életünk kicsinyessége, amely annyi sokféle és az irodalmi szempontra egyáltalán nem is tartozó tekintetek figyelembevételével terheli a kritikust, hogy a munkája becsületese elvégzéséhez szükséges függetlensége egészen odavész, s amely folyton feszélyező korlátja még a legbátrabb és legélénkebb irodalmi lelkiismeretű kritikusnak is.”¹⁰⁸ (Ezután – maga is jelentékeny színikritikus tevékenységet folytatott már pozsonyi diákéveitől fogva – a színházi kritika viszonylag kedvezőbb helyzetét említi, aminek oka, hogy a színházak közönsége estéről estére látható, mérhető „mennyiség”, szemben az olvasók számával.) Eddig a Schöpflin-esszé végéről idéztünk, de nem kevésbé érdekes annak első bekezdése sem, s különösen annak érvelése. „Az igazi irodalmi kritika szükségletét a nagyon fejlett irodalmi élet szokta megteremteni, mint ahogy a fejlett gazdasági élet teremti meg és fejleszti ki a *termelő* és a *fogyasztó* közötti közvetítő gazdasági szervek szükségét. Sok jó író és nagyon sok intelligens olvasó, gazdag *termelés*, mely szükségessé teszi a *termékek* érték szerinti *osztályozását*, s a *fogyasztók* különböző rétegei közti szétosztását, élénk kereslet, mely öntudatosan érzi, hogy mire van szüksége, s öntudatosan akarja élvezni a produkció nyújtotta lehetőségeket – mind a kettő megkívánja, hogy mielőtt a *termék* a *fogyasztóhoz* jut, elláttassék a megfelelő értékjelzések-

¹⁰⁷ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 122–123.

¹⁰⁸ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar kritika. Nyugat*, 1913/3. 192–196.

kel, s megadassanak azok a szempontok, amelyek szerint élvezni lehet.”¹⁰⁹ A kiemelések nincsenek benne az eredeti szövegben, azokat mi kurziváltuk. Aki írja, nem egyszerűen kritikusa a *Vasárnapi Ujságnak*, hanem a kiadóvállalat, a Franklin Társulat könyvkiadói részlegének, azaz a könyvgyárnak irodalmi lektora.¹¹⁰ Vállalati, üzemszervezési szempontokra figyelő, az irodalmat – részben – árúnak is tekintő szemponttal érvel. Az olvasótábor rétegekre különülését, a vidéki és városi közönség érdeklődésének ezt az ekkorra nyilvánvaló evidenciáját¹¹¹ is fontosnak tartja rögzíteni, különösen azért, mert helyzetértékelése szerint „az irodalom kritikai feldolgozása [...] mondhatni teljesen a sajtóra hárult”.¹¹² A többféle összefüggésben is említett Gyulai érveléséhez kerül közel, amikor azt írja, hogy „a szépirodalmi produkciót csaknem teljesen abszorbeálta a mindjobban terjeszkedő hírlap, a kritika jobb hely híján a lapok rovataiba és legjobb esetben tárcájába menekült. Olyan helyre, amelyre nem való, mert a kritika a dolgok természete szerint hamupipőkéje a sajtónak. A hírlapnak csak az a fontos, ami a közönség nagy tömegeit érdekli, s az olyan lanyha és csekély irodalmi érdeklődésű társadalomban, mint a mienk, a sajtóbeli könyvkritika a hírlap természeténél fogva a legkevésbé gondozott rovattá száll alá”.¹¹³ Felveti a kritikák „együgyűségeit” és a kritikának álcázott „kiadói mindent dicsérő reklám-közlemények” nagy számát is. (Hirdetésjellegű, figyelemfelhívó közleményeket a *Vasárnapi Ujság* is adott közre, számos Franklin önreklámmal találkozunk a rovatban, sőt Schöpflin is írt ilyeneket. Ezeket nem is vettük fel az egyébként igen bő válogatásunkba, s a bibliográfiába sem.) Kortársként Schöpflin nem hangsúlyozza a nyilvánosság politikai okokra – nagyon erősen az 1868-as népoktatási törvényre – is visszavezethető és egyben a technikai fejlődésnek köszönhető bővülési folyamata során az irodalom mediális környezetének teljes megváltozását. Gyulai kárhóztatta ezt a folyamatot, nem tudta, nem akarta ezt követni, elfogadni.¹¹⁴ Gyulai tanítványa, Vészi József

¹⁰⁹ I. m. 192. Schöpflin tanulmányának a *termelő és fogyasztó* aspektust kiemelő argumentációjával foglalkozik SZAJBÉLY Mihály: Az irodalmi kritika helyzete a 19. században. *Alföld*, 65. évf. 2014/3. 29–37.

¹¹⁰ 1911-ben Schöpflin visszautasítja Hatvány felkérését, hogy „kötött helyzete miatt” a *Nyugat* „tankönyv-razziájában” részt vegyen. „Számomra, aki a legnagyobb tankönyvkiadó cégnek, a Franklin Társulatnak tisztviselője vagyok, olyan erkölcsi inkompatibilitás, amelyen sehogyan sem tehetem magam túl, akár a Franklin, akár más cég kiadásában megjelent tankönyvek bírálatáról volna szó.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 100–101.

¹¹¹ Schöpflin *A város* című esszéjével debütál a *Nyugat*-ban 1908-ban, amelyben óriási hangsúlyt tesz a belső meghasonlottság érzésére, a vidéki lakosság városba költözésének lelki lenyomatára. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

¹¹² SCHÖPFLIN Aladár: A magyar kritika. *Nyugat*, 1913/3. 192–196.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Az új irányokat kereső folyóiratról írja például: „A HÉT megsemmisítő ítélete egyébiránt nem annyira ítélet, mint közhely, melyet egyik hírlapíró a másiktól kölcsönöz, s hogy eredetinek lásásák, legalább egy kissé eltorzítani törekszik... Némely hírlapíró nemegyszer emlegeti büszkén, hogy a sajtó hatalom. Valóban az, de csak akkor, ha eszméi vannak, s komolyan az igazságra törekszik. E nélkül épp nem hatalom, hanem csak papírmázoló gép.” -i [Gyulai Pál]: A m. t. akadémia s egy pár hírlapíró. *Budapesti Szemle*, 1893. 198. sz. 478.

konstatálta a szükségszerű, az általa véleményesajtnak nevezett korábbi sajtótípus és a hírszolgáltató üzleti vállalkozás közötti különbséget. De nem melleleg ennek ellenére ő volt az, aki ezt képtelen volt gyakorolni.¹¹⁵ Vészi – aki napilapjában, a *Budapesti Napló*ban – tehetségük alapján megelőlegezett bizalommal volt néhány későbbi nyugatos, huszadik százados (Ady, Kosztolányi, Biró Lajos, Szini Gyula, Lyka Károly, Jászi Oszkár) iránt, politikai irányt szabó saját vezércikkei mellett kifejezetten rájuk alapította a lapot. A lap történetét felidéző Lyka Károly úgy emlékezett, éppen a „korai újságkapitalizmus” kiélesedett konfliktusa révén jött létre a *Budapesti Napló*, s az alapítás nagyrészt azon a tévhiten alapult, hogy „a lap tartalmát az ő írói köztársaságuk határozza meg”. Vészinek például „jó szeme volt a tehetségek felismerésében; annál kevésbé a lap gazdasági ügyei dolgában”.¹¹⁶ Ehhez az a „balhit” is szolgált, hogy a politikai lapokban a kultúrának, a könyvnek jelentős szerepe van. Ady verseinek persze volt is.

A Schöpflin-esszé középső része egyfajta hanyatlástörténet, a Kazinczy-, Kölcsey-, Bajza- és Gyulai-vonal kortársi egyediségét emeli ki, mint akikkel nem áll szemben egyetlen hasonló tehetségű kritikus sem. Egy másik – ugyancsak 1913-as – írásában azt írja, hogy „a magyar irodalom legutóbbi emberöltője, a kiegyezés után való korszak [...] történelem nélkül való, mert egyáltalán feldolgozatlan, teljesen hiányzik mellőle az irodalmi emlékezetben tartás két tényezője: a kortársaknak a kritikában nyilvánuló közvéleménye és a rákövetkező nemzedéknek a múlt perspektívájából való összefoglalása”.¹¹⁷ Ez a látélet erősen élt benne, ezért lett a bevezetőben említett könyve, *A magyar irodalom a XX. században* legerősebb része az átmenet folyamatának leírása.

Látható, hogy a 10-es évek kritika helyzete, s benne már a *Nyugat* erőre kapása nagyban foglalkoztatta. Schöpflinnek ottrléte után tíz évvel nem kizárólagos fóruma volt már a *Vasárnapi Ujság*. A vasárnapi lapot is túlhangzó orgánuma az 1908-ban induló *Nyugat* lett, ahol terjedelmi korlátok közé sem szorult többé, aztán 1910-től a *Világ* című, az „[á]ltalános, titkos választói jog, felekezeten közzoktatás, teljes progresszív adózás és szekularizáció” eszméit hirdető napilapban¹¹⁸ is rendszeresen megszólalt, s ott adtak hírt közéleti szerepléseiről. (1908-

¹¹⁵ VÉSZI József: A magyar sajtó. In: *Magyarok a kultúráért*. Szerk. dr. Lukács György. Budapest, A Magyar–Francia Kultúrliga Kiadása, 1929. 187–193.

¹¹⁶ LENGYEL Géza: *Magyar újságmánások*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1963. 127, 134. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

¹¹⁷ SCHÖPFLIN Aladár: Tegnap problémák. *Nyugat*, 1913/6. 399–403.

¹¹⁸ *Világ*: 1910. március 30-án indult szabadkőműves eszmeiségű, majd a polgári radikalizmust is képviselő napilap. Első számának hitvallása szerint: „A Világ a polgári jogok harcosa. Tisztelet a tudomány, a művészet és a gondolat szabadságát. Oltalmazza a gyengéket, az elnyomottakat, az üldözötteket. Vétőt kiált az igazságtalanságnak, a gyűlöletnek és a bosszúnak. Védelmezi a munkát, mely a békétlenség levegőjében elsorvad. Hirdeti a népek, osztályok és felekezetek egyetértését. Tanítja az egyén áldozatkészségét a nemzet és a társadalom nagy érdekei iránt, az erősebb mérsékletét a politikai és gazdasági életben. Hirdeti a műveltség hatalmát, a kultúra útjának szabadságát és vámmmentességét. A Világ Magyarország megújíthatóságát a demokráciától és a fokozott műveltségtől várja. Nem veszi hiába ajkára a haza nevét, de a hazát szolgálja minden betűje, gondolata,

tól tagja volt a Martinovics szabadkőműves páholyának, olyan nyugatos írókkal együtt, mint Ady, Biró Lajos, Nagy Endre, Csáth Géza, Lengyel Géza, Szini Gyula és mások. Az alapításkor 88 tagot számlált a páholy.) 1913-tól a *Huszedik Században* is hangsúlyos volt a jelenléte. Egyre kevésbé volt társtalán, egyre inkább talált kötelékeket a kortársi viszonyrendszerben. Az életmű egyre markánsabbá összeszövődő szálait csak említeni tudjuk, túlfeszítené a tanulmány kereteit ezek párhuzamos vizsgálata, s elvezetne a *Vasárnapi Ujság*-beli írások jelentőségétől is. Említeni azonban kell, mert kis írásaival párhuzamosan folyó munkássága egyre rangosabb helyre emelte az irodalom világában.

Az imént részletesebben említett, a kritikáról általában is szóló két esszével párhuzamosan, ugyancsak 1913-ban egy – nem is igazán eredeti s nem is igen reflektált – metaforával világította meg a korabeli irodalmat. „A magyar irodalom olyan liget, melyben nagyon sok az énekes madár, a primitív fütyülgető rigótól a fülemüléig mindenféle fajta, de vajmi kevesen vannak, akik hallgatják őket és énekükre nem jön sehonnan visszhang. Mintha egészen a maguk számára énekelnének, s nem volna hozzájuk senkinek semmi köze, még a bokor is alig rezdül szavukra” – írja nem sokkal korábban indított szépirodalmi szemléjében, a *Huszedik Században*.¹¹⁹ Nem az „énekes madarak”, azaz az írók közti különbségtételen van a hangsúly, hanem – mint a következő bekezdés kifejti – a visszhangtalanságon, azon, hogy „[a]z írók termelését nem figyeli, nem ellenőrzi, nem támogatja a kritikusok szervezett csapata, a legkitűnőbb írók munkáit sem tárgyalják meg nyilvánosan, pompás pályák érnek fordulóponthoz anélkül, hogy azt bárki konstatálná, belső átalakulások mennek végbe észrevétlenül, írók jönnek, eltűnnek, üdvözlő szó és búcsú nélkül. Amennyiben megszólal a sajtóban valami kritikaféle, az majdnem törvényszerűen, egy kezdő író első könyvéről szól: jóbarátok, kollégák és irigyek fogadják egy kis intim zajjal a belépőt, hogy aztán ők is elhallgassanak róla és átadják a tért a kommunikék frázisainak. Bevett és már fémjelzett íróról

érzése. A Világ ereje a tiszta meggyőződés: megtörhetik, de meg nem hajlíthatják. A Világ tiszteli mások meggyőződését, de hadat üzen az elvek mögé rejtőző kalandorságnak és üzletnek. A Világ eszméket, ideálokat, reformtörekvéseket szolgál, nem pártokat. Pajzsa a gyengéknek, védelmezője az elnyomottaknak, kardja a szebb, jobb és tisztább magyar élet gondolatának.” 1926-ban megszűnt, 1945-ben másfél évre újraindult.

¹¹⁹ SCHÖPFLIN Aladár: Szépirodalmi szemle [sorozatcím]. *Huszedik Század*, 1913/7–8. 74–80. Az írás visszautal a *Huszedik Század* 1913. áprilisi számára, amelyben a szerkesztőség megokolta az új szemlerovat megindítását. Az olvasóközönség felől érkezett az igény, hogy szükséges volna, hogy a magyar szépirodalom újdonságait is szemlélje a folyóirat. „Szerkesztőségünk ezt a kívánságot a maga részéről is indokoltan találta, mert bár a mi szemlénknek nem lehet feladata a művészeti termelés részletes ismertetése és bírálata: az nem lehet kétséges, hogy a szociológiai szempont és a szociális életnézet az esztétikai élvezetnek sui generis jelleget ad s hogy a mi olvasó-közönségünket a merőben esztétizáló kritika nem elégítheti ki, hanem elsősorban arra kíváncsi, hogy az újabb irodalmi produkcióból mi tekinthető az efemer szórakozási szemponton túlmenő kortörténeti és társadalomfejlődési dokumentumnak is. Schöpflin Aladár szemléje, melyet alkalmas időközökben folytatni fog, elsősorban ezt a célt szolgálja. A szerk.” *Huszedik Század*, 1913/4. 494.

legritkébb, ha érdemleges kritikát olvashatunk.”¹²⁰ A felsorolt kritikátlanságra három példát is ad: Adyét, Kaffka Margitét és Ambrus Zoltánét. Jelentkezésekor Ady körül „egész kritikai háború” fejlődött ki, de harmadik „adys” kötete után annak ellenére is kevesebb szó esett róla, hogy kelendőse „páratlan mértékéről ítélve” továbbra is erősen foglalkoztatta a közönséget. (Utalunk az Ady-kötetek második, harmadik, sőt negyedik kiadásaira.) Kaffka *Színek és évek* című első regénye „még csak kapott valamiféle kritikát, ha nem is értékéhez és jelentőségéhez méltót”, de azt senki nem észlelte, hogy második regénye, a *Mária évei* „egészen más módszerű, stílusú, miliójú és pszichológiájú”, a kritika „teljes némasága közben forog a könyvpiacra”. A harmadik példa Ambrus Zoltán húszkötetes életmű-sorozatának visszhangtalansága, ami annál fájóbb volt számára, mert észrevétlen maradt a közönség előtt, hogy Jókai és Mikszáth után Ambrus új útra vezette a magyar prózát, a külső történések érdekessége és változatossága után a belső történetre, a lelki életre helyezte át a hangsúlyt. Eötvös József és Kemény Zsigmond regényeihez képest intellektuális színvonal tekintetében csökkent utánuk a magyar regény értéke, s Ambrus ebben a hullámválásban juttatta újra magasra. (Aláhúzzuk, a történeti megközelítés lényege, hogy megmutatja, az utókor kánonja, melyben az említettek magasan állnak, koránt sincs fedésben a kortársi érzékeléssel.)

Ki kell emelnünk a *hullám* metafora használatát Schöpflinnél. Az irodalmi kor(szak)váltások lényegi elemei az irodalomtörténeteknek. Ma már nem vesz fel az irodalomtörténet abszolút értéket jelentő, meg nem haladható magaslati pontot, természetesnek veszi az irodalom korszakról korszakra való átalakulását. A korábbiakban használtuk már mi is a hanyatlástörténet kifejezést. A kérdés ilyenkor mindig az, mi jön a hullámvölgy (a mélypont?), a (látszólag) megszakított fejlődés, az önismétlővé vált korszak után. Gyulai azt tartotta, Arany betetőzés, ami után újabb tetőpontra nem emelkedett az irodalom. Ezt a hanyatlástörténetet vette át a Gyulainál két nemzedékkal ifjabb Horváth János, a Gyulai *Budapesti Szemléjében* otthonra találó fiatal tanár. Csak jóval Horváth János halála után vált ismertté, hogy 1913-ban *Két korszak határán* címmel kötetet tervezett a *Nyugat* előzményeivel és indulásával foglalkozó írásaiból.¹²¹ Hasonló indíttatású, de jóval koncepciózusabb terv volt ez, mint Schöpflin pár évvel későbbi kötete, a régieket és újakat kissé szeszélyesen keverő *Magyar írók* (1917). Horváth János címadása – *Két korszak határán* – hangsúlyozza, hogy szerzője nagyon is tisztában volt a régi irodalmi eszmények mulandóságával, az idők változásával. Érzékelt a változást, csak hogy míg Schöpflin a változást természetesnek fogadta el, Horváth János összességében romlásnak látta az új jelenségeket, az egykori csúcsponthoz, Arany

¹²⁰ *Huszedik Század*, 1913/7–8. 74–75.

¹²¹ A kötettervet ld. *Két korszak határán*. Tanulmányok, bírálatok. *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 232–235.

Jánoshoz mért visszalépésnek, dekadenciának. Horváth János átvette a fél évszázaddal idősebb Gyulai tételét, és egyetemi katedrájáról sokáig örökítette is.¹²²

Kemény Zsigmond népszerűtlensége kapcsán írja Schöpflin – az író centenáriuma alkalmából –, hogy most már a harmadik olvasónemzedék nőtt fel halála óta, s Kemény nincs megbecsülve. Ennek okát a kritika, a „kritikusok csapatának” hiányában látja. Egy újabb verzióját rögzíti a magyar irodalmi intézményrendszer kiépületlenségének. „A francia irodalomnak egyik legnagyobb ereje, hogy a nagy írók mellett és után mindig ott dolgozik a kitűnő kritikusok csapata, akik feldolgozzák, a közönségnek megmutatják íróinak nagyságát, bevezetik őt szépségeikbe, elvégzik a megértő és lelkes közvetítés feladatát az irodalmi termelés és közönség közt, a váltakozó nemzedékeknek megmutatják, ami irodalmukban számukra aktuális, ami lelkükhöz szól – fenntartják az eleven kapcsolatot az irodalmi fejlődés két nagy tényezője, a *termelés* és a *fogyasztás* között. [Kiemelés – Sz. Á.] A nagy francia írók sohasem merülnek teljes feledésbe, a kritika mindig kiemeli, aktuálissá teszi őket, megtanítja a közönséget megértésükre. Ugyanígy van a többi nagy irodalmi kultúrájú nemzeteknél is. Nekünk ilyen, a tömegekre is ható irodalmi kritikánk nincs, régibb irodalmunk kincsei elpazarlódnak, a nemzet szellemére nézve értéküket veszítik, mert nincs, aki számon tartsa őket, nincs, aki figyelmeztessen rájuk, nincs, aki hozzájuk nevelje a közönséget.”¹²³

Az irodalom társadalmi és szociológiai szemlélete

A régi szerzőket faggatva és az egykorúan jelentkezőket rendszeresen olvasva talál rá Schöpflin arra a saját, azaz őt legjobban jellemző szempontra, amin át az irodalmat szemlélte: felfigyelt a *társadalomban* zajló, az irodalom *tematikájában* és *kifejezőmódjában* is megjelenő változásokra. Sőt magát az író is visszaágyazza a társadalomba. Az irodalmat egy időben művészi teljesítményként és társadalmi jelenségként szemlélte. Ahogy Ignotus állapítja meg az első Schöpflin-kötetről, a *Magyar írók – Irodalmi arcképek és tollrajzok* című munkáról, Schöpflin nem kizárólag az írói mesterség szempontjából ítél. „Dickens óta ennyi együttérzéssel ennyifajta embert kevésszer hoztak össze egy papirosra, mint Schöpflin e tizenhat íven. S Dickenset mondok s a franciák. Az ő embere nem szimbólum, hanem valóban és egyszerűen ember.”¹²⁴ [Kiemelés – Sz. Á.] Ezt a megfigyelését alátámasztja a harcokban benne álló Ignotus a „megértő” kritikus attitűdjének visszaigazolásával:

¹²² A nyugatosokkal és a *Nyugaton* kívüli költéssel utóbb csak a *Rendszeres magyar verstan* (Budapest, Akadémiai, 1969) című kötetében foglalkozott, kizárólag verstani szempontból, a versek tartalmát nem érintve.

¹²³ *Vasárnapi Ujság*, 1914/7. Ld. kötetünkben.

¹²⁴ IGNOTUS: Schöpflin. Magyar írók, irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a Nyugat folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

„Schöpflin nem polémikusa a kritikának.”¹²⁵ „...kritikája azt keresi, hogy milyen fajsúlyú s lelki berendezésű egyéniség keres a műben nyilvánulási formát s mi-
képp találja meg. Van még egy szempontja, – az, hogy az irodalom a nemzet éle-
tének olyan szerves életjelensége lévén, mint akár a politika vagy a gazdaság: meg
kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, s e gyökerek megkeresése
is feladata a kritikának. Ezt a társadalmi gyökerkeresést Schöpflin első feladatnak
teszi, s utána rendeli az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatásának
feladatát. [...] Idegen e szempont eddig sem volt a kritikától – Taine is azt kutatta,
hogy az egyénnek minő *faculté maîtresse*-e nyilvánult meg a költői műben, s mily
társadalmi *milieu* válik elevenné az egyénben – s így írta meg, például az angol
irodalom harsogó epopéáját. Schöpflin nem ily nagyhangú, nem markol ily sokat,
s mindenekelőtt: nem ily feudális. Ha könyve nem volna irodalomtörténet, azt
mondanám, hogy az első magyar polgári regény.”¹²⁶ S valóban azt látjuk, hogy a
Magyar írók oldalain cikkek álltak össze amolyan Jókai-féle regénnyé, a 19. század
elejének íróit bemutató *Eppur si muove* „formátummá”, indulva 1825-nél, eljutva
1916-ig, szándékosan elegyesen keverve régi és modern szerzőket.

Az irodalom társadalmi szempontú megközelítése az egykorú kritikában
Schöpflin védjegye. Takáts József azt a szellemes és igaz megjegyzést teszi, hogy
Schöpflin irodalomtörténetében „meglepő módon sokkal nagyobb a társadalmi
magyarázatok szerepe, mint a marxista Spenótban.”¹²⁷ (De tegyük hozzá, hogy
az a fajta szociológiai redukcionizmus, amelyet a marxista kánon előírt, termé-
ketlen, sőt félrevezető volt, mert társadalomfilozófiája és üdvtana alá rendelte az
irodalmat.¹²⁸ S mint Lukácsnál említettük már, a tárgyválasztásra is kiterjesztette
a minősítést.) Takáts az interpretáló kifejtés során nyilvánvalóvá teszi Schöpflin
megközelítésének értékeit: Az irodalmi változások mögött okként mindig tár-
sadalmi változások állnak Schöpflinnél: „a kettő között közvetítő közeg pedig a
társadalom vezető csoportjának, majd csoportjainak világnézete. Arany költésze-
te például eszerint az 1867 előtti magyar vezető réteg élethelyzetének, s egyben
világszemléletének kifejeződése: az irodalmi teljesítmény egy társadalmi csoport
világnézetének folyománya, s egyben dokumentuma. A társadalmi determináns
nemcsak a megvalósult, hanem a hiányzó teljesítményeket is magyarázza: Mik-
száth azért nem emelkedhetett magasabbra, mert korából és társadalmi csoport-
jából hiányoztak ehhez a kellő feltételek.”¹²⁹

Schöpflin Taine nyomán haladt, az ő szempontjait oly mértékig általánosnak

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ TAKÁTS József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006. 77. (Jyväskylä Studies in Humanities 65.)

¹²⁸ Elméleti alapjait történeti kontextusban ld. VERES András: *Lukács György irodalomszocioló-
giája*. Budapest, Balassi, 2000.

¹²⁹ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Nyugat-Grill-
kiadás, 1937. 47.

tekintvén, hogy már hivatkozni sem kellett rá.¹³⁰ 1909-ban, Taine La Fontaine-könyve megjelenésekor írta a *Vasárnapi Ujság*ban, hogy „az újabb kori kritika mesterei közül egy sincs, aki Taine-hez fogható volna a mi irodalmunkra tett hatás dolgában”.¹³¹ De nem egészen az egyfajta végletes determinizmusra építő Taine-t halljuk Schöpfung megszólalásaiban. A szociológiai pozitívizmusát kiindulópontnak tekintve, Schöpfung ezzel egyenrangúnak tekintette a tehetség ettől független sokféle természetét és annak alakító hatását. S mindemellett megjelent intellektuális horizontján egy új tudomány, a szociológia. A *Huszdik Század* olvasója volt (és 1908-tól szabadkőműves), s amit Taine nyomán általánosan az egyes ember beágyazottságának megértésére vonatkoztattak, azt ő már egy új kategóriára, az osztályra terjeszti ki. Így lesz alapja működésének az irodalom vizsgálatának szociológiai módszere. (És akként is, hogy – Magyarországon elsőként – 1917-ban a Franklin adja ki Émile Durkheim *A szociológia módszere* című kötetét.¹³²)

És van egy még szűkebb, s nem irodalmi megkülönböztető szempont a Schöpfung-féle irodalomszemléletben, ez pedig a *városi életforma* megjelenésére és hatására irányuló kitüntetett figyelem. Ezt a gondolatot Schöpfung erősítette föl, de mint Ady-könyvében hivatkozik rá, magát a szempontot Ignotus vitte bele a századelő gondolkodásába.¹³³ 1892-ben Kozma Andorról szóló bírálatában *A Hét*ben vetette fel Ignotus a városi irodalom létjogosultságát, korlátozva a népnemzeti irodalom korszerűségét.¹³⁴ Ugyanott, 1897-ben cikket írt *A falu s a város* címmel, amelyben Beöthy Zsoltnak egy fiatal költő kötetéhez írt előszavát bírálja. Beöthy ugyanis megdicsért egy valójában tehetségtelen költőt csak azért, mert fiatalos „*falusiasságot*” olvasott ki belőle.¹³⁵ Ignotus cikkében a város kulturális

¹³⁰ A korszellem áramlatainak lassú, de szakmán túli szétterjedő hatásáról ír Kosztolányi: „Herbert Spencer, Bergson közvetve, a levegőn át elérkezett a főpincérhez, a liftesfiúhoz is.” Kosztolányi Dezső: Párbeszéd magammal. *Nyugat*, 1924/23. 699–700.

¹³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/17. Ld. kötetünkben.

¹³² A „Kultúra és tudomány” c. sorozatban. Fordította Balla Antal. * Kritikatörténeti munkájában Bodnár György (is) számba vette a századelőn ható nyugati áramlatokat. Többek között ezt írja: „még mindig nagy hatásúak, az előző korszak nagy filozófiai irányai és egyéniségei: Comte, Renan, Spencer és általában a pozitívizmus, valamint a természettudományos materializmus és kiváló képviselői: Darwin, Haeckel. [...] A polgári radikalizmus ideológiájának terjedése pedig azt jelezte, hogy a baloldali polgári szociológia – Henry George, Durkheim – is számottevő hatóerő.” BODNÁR György: *Törvénykeresők*. Budapest, Szépirodalmi, 1976. 18.

¹³³ SCHÖPFLIN Aladár: *Ady Endre*. Budapest, Nyugat, 1945². 107. * Ignotus kritikai munkásságának értelmezését ld. ANGYALOSI Gergely: *Ignotus-tanulmányok. Közelítések az impresszionista kritika problémájához*. Budapest, Universitas, 2007.

¹³⁴ IGNOTUS: Kozma Andor: Versek. Prózák. *A Hét*, 1892. december 4. 785–786.

¹³⁵ A Beöthy-jelenség mindmáig elégtelen elemzéséről Dávidházi Péter ír rendkívül megfontolandóan: „Beöthy életművének mellőzését elsősorban mégsem máig párbeszédre méltó találatainak elsikkadása miatt sajnálhatjuk, mert ezek nem számosak (ami semmit nem von le értékükből); károsabb, hogy teljesítménye lebecsülésével pályafutását mint *jelenséget* sem vizsgáljuk többé. Pedig könyveit újraolvasva a magyar irodalomtörténet-írás máskor észrevétlen vonásai ötlenek szemünkbe; sokat gúnyolt, de alig elemzett millenniumi irodalomtörténete kis terjedelmében is fölnagyítva szemlélteti egy tudományág korabeli funkcionális sajátosságait és az irodalommal való

termékeinek esztétikumára hívja fel a figyelmet, meglehetősen szarkazmussal, gyilkos iróniájának hegye ugyanis épp egy olyan emberre, Beöthy Zsoltra irányul, aki maga is lelkes fogyasztója ezeknek a termékeknek (s fiában, a színgazgató Beöthy Lászlóban az urbánus nemzedék egyik kifejtett kapitalista képviselőjét látjuk). Az Ignotus-írás emelkedetten zárul, a kultúrateremtő város képeinek felidézésével. Azt írja Ignotus, hogy a faluval szemben télen „*a városban nem szunnyad az élet; az elektromos lámpa üldözött fényében, az aszfalt megátkozott talajából a hó alól, a jég alól egyszerre csak kisarjad a szentírás két magasztos fája: a tudásé s az örök életé*”.¹³⁶ (Sőt Ignotus a Nyugat megindulásáig az igazi metropoliszok világába, Amerikába is eljutott, s élményeit ugyancsak Schöpflin vállalata, a Franklin adta ki.¹³⁷)

A város

Schöpflin Aladáról köztudott – vagy hogy az ő egyik kedves szavát használjam: jellemzetes rá –, hogy nem volt elméleti ember, elmélyült filozófiai műveltséggel nem rendelkezett. Mint kritikus sem állított fel soha olyasféle normát irodalmi művel szemben, mint az őt – és a nyugatosok egy részét – tanító Gyulai Pál. Mindig az elé kerülő műből indult ki, az immanens kritikát művelte, az írók álmát, mert a művet mindig a belőle kiolvasható törekvéshez mérte. Az immanens elemzés fogyatékosága az – mint erre a Schöpflint tisztelő Komlós Aladár is rávilágított, de nem Schöpflinre értve észrevételét –, hogy nem tud különbséget tenni, mert nem él az összehasonlítás lehetőségével és kötelezettségével. „A műkritika éppen az értékelés tényével különbözik minden más szellemi tevékenységtől, ez teszi kritikává. Míg a megértést nem koronáztuk meg az értékeléssel, csak félmunkát végeztünk”.¹³⁸ Schöpflin munkásságából azonban nem hiányzik az összehasonlítás.

Schöpflin Aladár a századelőn arra lett figyelmes, hogy észrevehető, sőt szembeötlő mértékben jelentkeznek az írók olyan művekkel, amelyekben a változások és a városi lét szerkezete és lelki konfliktusai adják a legfőbb témát, vagy legalábbis a mű háttérét. A társadalom változásaira hangsúlyt fektető irodalomelemző módszer alkalmazva képes volt egyfajta irodalomtörténeti változásvonalat kirajzolni. Ennek a szemléletmódnak központi írása *A város* című esszé, mely ennek az

foglalkozás hazai beszédmódjainak nagyrészt máig tisztázatlan belső ellentmondásait. DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004. 847. Ugyanott Dávidházi Péter idézi Gyulait is a szóban forgó *A falu s a város* című Beöthy írással kapcsolatban. Gyulai szerint Beöthynek „a szóban forgó versek esztétikai értékével kellett volna foglalkoznia, nem pedig az egész magyar költészet téves és elnagyolt osztályozásával”. I. m. 848.

¹³⁶ IGNOTUS: *A falu s a város. A Hét*, 1897. június 20. 402–403.

¹³⁷ IGNOTUS: *Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések*. Budapest, Franklin Társulat, 1906. 263.

¹³⁸ KOMLÓS Aladár: *A kritikus problémája: az immanens kritika. Nyugat*, 1932/15–16. 160.

életben és irodalmi olvasmányokból szerzett tapasztalatsornak egy olyan pontján született, amikor Schöpflin már kész volt az általánosításra. És szimbolikus a jelentősége a tekintetben is, hogy ezzel a szociológiai-társadalomtörténeti és lélektani szempontú esszével lépett színpadra a *Nyugatban* is.¹³⁹ Ugyanebben az évben jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész, és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott gyorsvonati szakaszban” – indul Ágai könyve. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról, csökkenéséről szól.¹⁴⁰ (A várostörténeti szál többször felcsillan a *Vasárnapi Ujságban* idézett és ismertetett műveknél. Ilyen példa Tormay Cécile-től *A régi ház* ismertetése¹⁴¹ vagy Magyar Eleknek a *Pesti históriák* című, a „magyar és lokális Budapest”-et „melankolikus szeretettel” megörökítő könyve.¹⁴²)

Schöpflin egyetemi városa és életének mindvégig színtere, a Pozsonynál tízszer nagyobb Budapest maga is új volt. Elég, ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.¹⁴³ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzolnak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 ezer főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek még a Duna partján fürdőző, annak vizéből ivó állatokat mutatnak. Az 1873-as főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ban 492 ezer lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 ezren laknak, Budapest ezzel a 8. legnagyobb város Európában.¹⁴⁴ Nagyobb, mint az utóbb metropolisszá növekvő Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj az volt és maradt is a magyar főváros méretével, hogy 6-7-szer volt nagyobb, mint a sorrendben akkor következő második legnagyobb magyar város, Szeged. Magyarország – mindmáig – vízfejű ország, szemben a fejedelemségekből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek arányos városhálózattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétfélig négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlenné vált a teljesség. A lélekszámra

¹³⁹ SCHÖPFLIN Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

¹⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1908/3. Ld. kötetünkben.

¹⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/24. Ld. kötetünkben.

¹⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1920/8. Ld. kötetünkben.

¹⁴³ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Ld. még MATTYASOVSKY Péter (összeáll.): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó Seenger Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum, 1987; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Sokszorosító, 1981; L. Beschtein: *Die Donau-Reise und ihre schönsten Ansichten* (Hildburghausen 1841). Készítette: L. Rohbock. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvederében. Budapest, 1976.

¹⁴⁴ John LUKACS: *Budapest, 1990. A város és kultúrája*. Budapest, Európa, 1991. 82–83

és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják.¹⁴⁵ Ekkoriban, az 1900-as évek elején tör új erővel elő a Fővárosi Múzeum létrehozásának gondolata. A *Vasárnapi Ujság* 52. évfolyama, az 1905-ös esztendő első száma a címlapon hozza – és éppen Schöpflintől – a beszámolót, hogyan fog tovább fejlődni a Stefánia úton [a ma az Olof Palme sétányon még mindig álló, jelenleg újjáépítést elszenvedő] pavilon, amely 1885-ben a Múcsarnok nevet kapta, s amely az ezredévi kiállításon is szerepet kapott, s amely a fővárosra vonatkozó anyagok gyűjtőhelye volt. Az utolsó mondat nagyon jellemző Schöpflinre: „Hogy a mai nagyon különböző elemekből összekerült, különböző vidékekről származó fővárosi lakosság igazi fővárosi polgársággá fejlődjék, ebben a munkában meglesz a maga része a Fővárosi Múzeumnak is”. S idetartozik egy eddig ismeretlen adat is, az, hogy Schöpflin Aladár rövid ideig munkatársa volt az 1907-ben megnyitott Fővárosi Múzeumnak, a „múzeumcsinálásnak” a majdhogynem „tudomány-előtti” módján, a lokális és személyes kötődés alapján létrehozott intézménynek.¹⁴⁶

A város című Schöpflin-esszé néhány lényeges tételét – igen hevenyészve – foglalom most össze. Az első észrevétele, hogy a kultúrélet indító eleme az önmagában való meghasonlás, az ember egyszerre tudja szeretni és gyűlölni a helyet, ahol van, az életet, amit él. A város a fejlődés kérlelhetetlen rendje. „[M]ire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg a Nyugat nagy nemzetének jellegét.” A város a nemzeti haladás, a nemzeti nagyság gyűjtőlencséje. „A magyaroknak nem volt városa,” az „egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes városi élet”. Az idegen „test” igen hamar felszívódott a nemzettestben – utal Schöpflin arra, hogy a városban a német polgárság két nemzedéken belül magyar lett. (A zsidóság asszimilációja semmilyen formában nem említetik a szövegben.) Megállapítja Schöpflin, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. „Az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban él lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi étellel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, s megállapítja Schöpflin, hogy minden nevelés alapjában véve nem is más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakba. Idegen marad számára, ha „a fia a maga új eszméi-

¹⁴⁵ BUZINKAY Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 28. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.

¹⁴⁶ Schöpflin Aladár Csengery Lórántnak [Budapest Székesfőváros Múzeumának levélpapírján], Budapest, 1908. XI/5. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 45. Schöpflin a levélben a Csengery Antal építtette Aréna úti villa dokumentumai iránt érdeklődik. Ezt követően jelent meg: Balla Mihály: Egy régi pesti ház. *Vasárnapi Ujság*, 1909. A múzeum létrejöttéről és történetéről ld. ROSTÁS Péter: A „szunnyadó” múzeum. Száz éve nyílt meg a Fővárosi Múzeum. *Holmi*, 2007/december, 1575–1582.

hez új formákat, új nyelvet keres”. Két eltérő elvárás mutatkozik a költőkkel szemben is, az, hogy a költő a falusi életről daloljon, és az, hogy saját, immár nagyvárosi élményét fejezze ki. De ha ez utóbbit teszi, úgy elfordul a nemzeti szellemtől. Ám a nemzeti jelleg változása olyan szubtilis jellegű, hogy hajszállhasogatás-számba megy beszélni róla, figyelmeztet Schöpflin. Ha mégis előjön a hasonlítóztatás, az általában a városiak rovására történik. Megingathatatlan alaptézisében: a városban az ember egy más – és pedig magasabb – kultúrfokra kerül. Az, hogy ez egy bátor mondat volt, önmagában nem mutatkozik meg, mert nem mutatja meg, milyen kinyilatkoztatásokkal állt szemben. Egy későbbi írásában, 1914-ben a *Nyugatban* ugyanezt a gondolatot forgatja meg, amikor úgy nyilatkozik: „az apákat és a fiúkat a világfelfogás széles és mély szakadéka választotta el egymástól. Talán még soha annyira el nem vált lelkileg két nemzedék Magyarországon, mint a mi napjainkban.”¹⁴⁷

A századelőt nap mint nap foglalkoztatta a „modern” városi élet. 1901-ben Tisza István fiatal reformátusok előtt mondott beszédet, s kiemelte, hogy „[a] régi szervezet szétbomlott... az életviszonyok szédítő gyorsasággal alakulnak át, többet dolgozunk, többet küzdünk, többet élvezünk és többet szenvedünk, mint apáink.”¹⁴⁸ (Nem volt véletlen, hogy 1911-ben az irodalmi modernség és Ady ellen fellépő Tisza a beszédes Rusticus álnevet választja magának.) Vagy idézhetünk két másik, egymásra reflektáló ellenfelet, a nagy hatású Bartha Miklóst és Réz Mihályt. „[E]z a Budapest [...] nem a magyar nemzet fővárosa, hanem egy nemzetközi Sodoma” – írta Bartha a *Magyarország* vezércikkében 1904-ben.¹⁴⁹ A nála kevésbé élesen fogalmazó Réz Mihály elhatárolódik Barthának a Pest bojkottjára vonatkozó felhívásától, de egyensúlytalannak látja a főváros ajnázozását, mert „e dicsőség még csak félszázados, a nemzet pedig ezeréves. [...] Nem akarom én a nemzetből kizárni fővárosunk idegen eredetű és vallású osztályait, csak konstatació, hogy ezek kultúrájukban máig idegenek.”¹⁵⁰ (Az antiszemita utalásra itt nem térünk ki, noha több szempontból is vezető szálnak nevezhetjük. Schöpflinnek az asszimilációról való nézeteinél tárgyaljuk, mert *A város* egyetlen mondatával sem utal erre a vonatkozásra.)

Amikor Schöpflin ezt a *Nyugatba* belépőt biztosító esszéjét írta, napi szinten találkozott a két szemlélet ütközésével a valóságos, topográfiai térben. A *Vásárnap* *Ujság* egy patinás klasszicista belvárosi épületben készül, az Egyetem utcában, ott van Schöpflin valódi munkatere, legendás hosszúkás szobája, átellenben pedig az irodalmi élet egyik központját jelentő nyüzsgő „gyűlde”, az újmódi, bár historizáló eklektikával ékített és berendezett kávéház, a Centrál. (Átmenetet képzett az enteriőr, a szobabelső, a munkahely és az utca között. De ennél több is

¹⁴⁷ SCHÖPFLIN Aladár: Új nemzedék. [Felolvasás a Nyugat estélyén] *Nyugat*, 1914/6. 396.

¹⁴⁸ Idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 2001. 184. (Millenniumi magyar történelem – életrajzok.)

¹⁴⁹ BARTHA Miklós: *Magyarország*, 1904. szeptember 11. 1.

¹⁵⁰ RÉZ Mihály: A bojkottált Pest. *A Hét*, 1904. 608. Az idézettek körül komolyabb polémia is zajlott, jelzésértékük miatt idéztük csupán.

volt az irodalmi-intellektuális gyülekezőhely. Georg Simmelt idézzük: „A nagyvárosban élő ember [...] védőszervet hoz létre az elgyökértelenedés ellen, amelyvel külső környezetének áramlatai és diszkrepanciái fenyegetik: ezekre a kedély helyett lényegében az értelemmel reagál, amely lélekben a tudat fokozása, s az ezt létrehozó okok következtében előjogokra tesz szert.”¹⁵¹) Két világfelfogás ütközéspontja is a valóságban. A köztes pozíciót konzervativizmus és modernség között egy ekkori levele is jelzi, amit Juhász Gyulának írt. „A mi szegény lapunkat nagyon sokan félreismerik; igaz, hogy volt idő, amikor a kelleténél jobban belemerült a vaskalaposságba, de ma – meggyőződésem szerint – nagy és szép hivatása van: az átlagos magyar intelligenciát megnyerni a modern kulturális törekvéseknek.”¹⁵² S ugyanekkor, mindössze két hónap múltán írja meg Ady Endrének, milyen légüres térben érzi magát két világ határán: „Nagy disputákat állottam, vén butákkal és ifjú irigyekkel, akik jöttek hozzám Ön mellett foglalt álláspontomon csodálkozásukat kifejezni, az Ön egyénisége és tehetsége által keltett nyugtalanságukat elárulni, Ön ellen áskálódni.”¹⁵³

A szót – meghasonlás – többször is használja Schöpflin, időben igen közel egymáshoz. Dutka Ákos beszédes című kötetéről – *A föld meg a város* – írva a nagyváradi költő kétlelkűségét emeli ki: „[é]rzi magában a kultúrába belecsöppent turáni fajta lelki kettősségét, amely ennek a fiatal lírának egyik sarkalatos jellemvonása: intellektualitása egész erejével vonzódik a Nyugat kultúrája felé, a soktornyú városokba, az emberi akarat és tudás nagy diadalainak színhelyeire, de a fantáziája, az érzése a föld, a hajdú televény, a Kőrös-parti füzesek felé vonja. Ebből a belső meghasonlásból már sok szép vers fakadt, [...] verseiben sajtáságosan keverednek a falu meg a város képei, s épp ebből fejlik ki aztán a hangulat. A város tornyai, palotái az emberi gondolat megdicsőülései a szemében, a táviró a pusztta csendjének, ősi nyugalmának megömlője, a föld, melyet izmos, erős, jó pusztai karok törnek fel, a várost táplálja.”¹⁵⁴ Mindez a kettős érzés arról a Nagyváradról érkezett, amely méreteiben, kultúrájában, szellemi zizegésében a leginkább hasonlított ekkor a fővároshoz.¹⁵⁵

Schöpflin szépirodalmi munkáiban is megjelenik a kis- és a nagyváros közötti ellentét, s egyértelműen visszahúzó erőt lát például Pozsonyban, abban a város-

¹⁵¹ Georg SIMMEL: A nagyváros és a szellemi élet. In uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Fordította Berényi Gábor. Összeállította Somlai Péter. Budapest, Gondolat, 1973. 545.

¹⁵² Schöpflin Aladár levele Juhász Gyulához, 1907. dec. 6. In: *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. Balogh Tamás. Pannónia könyvek. Pécs, 2004. 24.

¹⁵³ Schöpflin Aladár levele Ady Endréhez, Budapest, 1908. febr. 29. I. m. 25.

¹⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/14. Ld. kötetünkben.

¹⁵⁵ FLEISZ János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad, Charta Könyvkiadó, é. n. [1997]. * 1880-ban a város lakosságának 26,1%-a volt zsidó, 1910-ben 23,6%-a. A hivatalos népszámlálási adatokat közli: KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, Kalligram, 2012. 1124. * A város lakóinak 91,3%-a volt magyar anyanyelvű, ez is kiemelkedő adat volt, mert Bihar megyében csak 50%-nyi volt az arány. LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest, Szépirodalmi, 1957. 17.

ban, ahonnan jött, s amelyet megtett *A pirosruhás nő* helyszínének is. Pozsony és Budapest között tízszeres volt a méretkülönbség, annak minden konzekvenciájával együtt. (A zárt, fullasztó világ legszebb leírását, működését Kosztolányi adja majd meg, elsősorban is a *Pacsirta* félbemaradt egzisztenciáinak sorsában.)

Schöpflin a város, a nagyváros *mellett* tett hitet. És bármennyire szeretnénk elkerülni a megkésettség bizonyos szempontból mindig leegyszerűsítő narratíváját, *tényszerűen* meg kell állapítanunk, hogy amikor Schöpflin a városiasság mellett tesz hitet, Georg Simmel már öt éve, 1903-ban megjelenteti *A nagyváros és a szellemi élet* című tanulmányát. Ez a tereket ugyancsak absztraháló, elméleti írás viszont a *kritikai* attitűdre épít, s ahogyan egyik értelmezője jellemzi, „egy anti-pátia történeteként” írható le. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megóvja a társadalommal, a történelmi örökséggel, az élet külsődleges kultúrájával és technikájával szemben” – írja Simmel.¹⁵⁶ A város védekezésre késztet, a létezés a pénz, a pontosság uralják (ez utóbbi a zsebórák általános elterjedésével jár), egy még külsődlegesebb szempont is megjelenik, a távolságok nagysága, és mindennek az idegi lecsapódása, a szenvtelenség, formális szempontból a tartózkodás. Nem vagyunk persze messze attól, amit Schöpflin mondott, hogy „a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás”.

Ákár táblázatba is foglalhatók a Simmel által feltárt ellentétpárok, a billegő libikóka súlyait, amelyek egyszer az urbánus, másszor a tradicionális életformák felé billentik az egyensúlyt, s egyszer egyik életformának, másszor a másiknak juttatják az elismerést.¹⁵⁷ A végső mérleg egy újfajta társadalmi fejlődési fokozat, amelyet el kell fogadni, de ami ellen védekezni kell. A hagyományos életforma a kis érintkezési körök metaforájával, az urbánus életforma a hosszú láncok képével írható le. Az eredendő vidéki körülmények között erős a természettel vívott harc, a városi létet az emberrel vívott küzdelem jellemzi. A létrehozott produktumok a hagyományos közegben a használhatóság szerint méretnek meg, a városban az emberek termékekkel, sőt inkább ipari végtermékekkel kerülnek kapcsolatba. A vidéki létformát a kevés, de ismerős embertől való függés jellemzi gazdasági értelemben is, a nagyobb lakóközösségi életforma esetén az emberek sok ismeretlentől függenek, de a semleges viszony mégis kiszámítható, noha átfordulhat könyörtelenségbe is, szemben a vidékiség pozitívumával, ami a kiszámítható játékeret jelenti, igaz, akár önkénnyel társulva ott is. A falu vagy bármely annál nagyobb, de összességében kis közösség elvárja a csoportnormához való igazodást, szemben a várossal, ahol az alkalmazkodás a formális menetrendekhez igazodik, s elvárja például a pontosságot, felszabadítja viszont az alkalmazkodást a lényegibb

¹⁵⁶ Georg SIMMEL: *A nagyváros és a szellemi élet*, 543.

¹⁵⁷ Dietmar JAZBINSEK: *Die Großstädte und das Geistesleben von Georg Simmel. Zur Geschichte einer Anthipatie*. Schriftenreihe der Forschungsgruppe „Metropolenforschung” des Forschungsschwerpunkts Technik–Arbeit–Umwelt am Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Berlin, o. Z. [kézirat, a szerző birtokában]

kérdésekben. A vidékiség tartós és gyakori találkozásokat hoz létre a közösségben, amely ennek okán erős részvétet is ki tud fejezni. Ennek ellentéte a városi rövid és célorientált találkozás, a vele járó rezerváltság és magány kialakulásával. A szociális kontroll és az individuális szabadság ugyanilyen módon megfeleltethető a kétféle életformának. A nyugodtabb létezés jelzői a meghitt otthonosság, az egyenletesség és az állandóság, a városi zaklatottságnak része a sebesség, az iram, az állandó úton-lét. A két ellentétes életformában a stabil karakterek állnak szemben a szerepjátékok rugalmas váltogatóival, a provincializmus, de legalábbis veszélye, a sokféle értelmezéssel körülírható kozmopolitizmussal.¹⁵⁸

Nem hisszük, hogy fölösleges volt ez a kitérő, mert megvilágítja, milyen mértékű volt egykoron a társadalmi változás, amelyet Schöpflin a szépirodalomban is keresett mint kritikus és mint regények írója is. Mivel az időrendben közreadott kritikák, ismertetések nagy tömegében csak figyelmes és mindenre kiterjedő olvasással jelölődne ki a város – városiasság – átmeneti és új életformák tematikus vonala, legalább megközelítő teljességgel jelezzük, Schöpflin számára mennyire meghatározó volt mindvégig ez az érdeklődés.

Két olyan írórt talált Schöpflin, akiknek műveiben erőteljesek, esetenként kizárólagosan hangsúlyosak ennek a változásnak, a hatalmasra növvő fővárosnak a nyomai: Kóbor Tamást és Molnár Ferencet. Kettejüket vizsgálat okán – tudomásunk szerint – még nem rendelte egymás mellé az irodalomtörténet. Kóbor – aki nem melleleg újságíróként kereste kenyerét – hozta be az 1890-es évek magyar prózájába a „nagyvárosi realizmust”, vagy mint Krúdy emlékezik meg róla, amikor egyszerűen „Budapest regényírója”-nak nevezi.¹⁵⁹ Azt írja Schöpflin 1910-ben, Kóbor Tamás „legnagyobb arányú vállalkozása az a regény-ciklus, amelyet [...] még jóval ezelőtt kezdett, melyben a mai Budapest kialakulásának rajzát igyekszik megadni. Az első tagja a ciklusnak, mely a *Budapest* címet viselte [1901], a vidékről a fővárosba költöző szegény hivatalnok-családok züllését írja le komor, megrendítő képben. Most második tagja jelent meg a ciklusnak, a *Hamupipőke önagysága* című regény, amely városi életünknek egy másik, a felszín alatt küszködve, folyton az anyagi és erkölcsi züllés határait súrolva élő rétegét rajzolja meg: a Dob-utcai apró zsidóságot, a kisiparosokat, kereskedőket, ügynököket, akik bizonytalan sorsban, napról napra, folyton a nyomor rémétől üldözve élnek, folytonos erőfeszítésekkel hasztalanul keresik az utakat, melyek a gettó sötétségéből kivezetnék őket a napfényre, a jólétbe, a nyugodt, biztosított életbe.”¹⁶⁰ *Budapestje*, ez a prostitúciót is meglevenítő, azonban összességében „a magyar főváros egye-

¹⁵⁸ Táblázatszerű összefoglalását ld. Dietmar JAZBINSEK: *Die Großstädte und das Geistesleben von Georg Simmel*, 4.

¹⁵⁹ KRÚDY Gyula: Kóbor Tamás Budapest regényírója. *A Reggel*, 1930. december 22. 10. Kötetben: *Budapesti Negyed* 23. (1998/tavasz), 9–11.

¹⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52. Ld. kötetünkben.

temes biográfiájának” mondott regénye¹⁶¹ Friss élménye lehetett Schöpflinnek Ady új kötetének, a *Vér és arany*nak képe is, az „ember-sűrűs gígászi vadon”.

A ciklus folytatását köszöntve a *Ki a gettóból* című kötet megjelenésekor – amely az asszimilációt egészen kis látószögből, nemzedéki összeütközésként rajzolja meg – Zola erkölcsi keménységét fedezi fel benne Schöpflin. A *zsidó*-kiszilág elevenedik meg Kóbornál, s valahogyan mégsem a zsidóság a történet lényege, hanem a nagy társadalmi forgószelel. „Kóbor Tamás nem tartozik a szeretetreméltó, vigasztaló írók közé, az életről s az emberekről való felfogásában van valami fanyar ridegség, amely fojtottá teszi a líráját is és nem engedi az írónak meglátni a dolgok enyhébb, napfényesebb oldalát” – teszi hozzá Schöpflin az írónak az anyagához való viszonya jellemzéséül.¹⁶²

A Kóbornál nemzedéknyivel fiatalabb Molnár Ferenc 1901-ben jelentette meg *Az éhes város* című regényét, melynek a pénzszerzés áll a középpontjában; a pénz a modernizációs terveknek éppúgy eszköze, mint a léhaság kiélésének. A látszólag kisebb igényű ifjúsági regényben, *A Pál utcai fiúkban* (1907) is észreveszi Schöpflin a társadalmi változást, jelezve, hogy a kritikus tudomással van a városi lét veszteségeivel is: „Fiatal íróink között a fővárosi életnek legalaposabb ismerője, Molnár Ferenc ifjúsági regényt írt a pesti diákról, vagyis jobban mondva a pesti fiúról. Mert a fővárosi gyerek nem él tulajdonképpeni diákéletet, az iskolával és tanuló társai egyetemével nem lép oly szoros, élete legfőbb vonatkozását szabályozó viszonyba, mint pl. a debreceni vagy pápai kollégiumi diák. [...] De még jobban megkülönbözteti a pesti diákot a vidékitől a szabad természethez való viszonya. A gyermek teste, lelke megkívánja a szabadban való játékot, erős mozgást; a falusi, kisvárosi gyerekeknek e célra rendelkezésére áll erdő, mező, a pesti gyerekeknek azonban nem marad egyéb, mint a gránit-kockás utca, a Múzeum-kert, legjobb esetben egy nagyobb üres telke: a grund. S akik a vidék szabad, erős levegőjében nőttünk fel, szinte fájó szívvel nézzük, mekkora kincs a pesti gyermeknek egy ilyen komor tűzfalak közé ékelt telke, ahol legalább labdázhatnak egyet. Egy ilyen telke körüli harc a Molnár regényének tárgya [...] Másik nagy érdekessége a milió: a nagyvárosi élet, amelyben minden szabad mozgást korlátoznak a házak falai, az utca kövezete, a társadalom és állam berendezkedése, melyben minden darabka gyepe mellett ott áll a mogorva őr, de a gyerek akárhogy is, mégis megtalálja a maga érvényesülését. Az az élet, amelyet él, szájalmas, minduntalan szögletekbe ütköző, csenevész élet a vidéki gyerekéhez képest, de mégiscsak élet. Körülötte minden arra törekszik, hogy elkülönözze a természettől, amely éltető eleme, ő pedig úgy segít magán, hogy végtelen rónává avatja az üres telket, bevehetetlen várrá a farakást, szabad természetté a városi utcát.”¹⁶³ Hosszan idéztünk a Molnár-kritikából, mert van még egy érdekessége. Schöpflin Aladár – leveleinek

¹⁶¹ S. Á. [Salgó Ernő]: *A Hét*, 1901. 61–62. * 1904-ben az Andrassy út és környékének átépülését is érintő regénye jelent meg Kóbor Tamásnak, a beszélő című *Aszfalt*.

¹⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1911/5. Ld. kötetünkben.

¹⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/15. Ld. kötetünkben.

keltezése, a hagyatékban fennmaradt borítékok tanúsítják – ekkor a Rákos [ma Hógyes Endre] utca 2. szám alatt élt. Nemecekék a regényben szemben, a Rákos u. 3. szám alatt „laktak”. A regény világa Schöpflin Aladár hétköznapijainak tere volt tehát. Ugyanekkor jelent meg – a regény is, az ismertetés is – a *Rabok* című Molnár-kötet. Összefoglalásul Schöpflin azt írja, „[m]ai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferenctől lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összeelegyedettt zűrzavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonlítani, amely forrva kavargog még, alaktalanul, de a kezdődő leszűrődés mind erősebb jeleivel.”¹⁶⁴ A számos észrevétel mind egy irányba tart: az urbánus világ kialakulásának véglegessége és megragadni tudása felé.

Tovább ment Molnár, nemcsak a cselekmény színterét adta számára a főváros. „A pesti köznapi társalgási nyelvet, melyen eddig csak gúnyolódni tudtak a könnyen megbotránkozó nyelvjavítók, nagyon jól tudja felhasználni a jellemzés eszközeül, s ezzel irodalmi jogosultságot ad neki. Általában áll róla az, hogy egész természete sajátlagosan pesti termék, a cinizmusa, gúnyja, keserősége, eszessége, érzésének színezete a magyar főváros életében teljesen benne élő, abból sarjadzott s abba visszatérő pesti fiatalember lelkéből való. Szándékosan mondunk fiatalembert; ez a típus jóformán csupa fiatalemberről áll, mert csak a legújabb időben alakult ki, a budapesti élet speciális jellegének kialakulásával együtt. Hogy ezt a típust meg tudta szólaltatni, ez a legnevezetesebb újság, melyet Molnár hozott az irodalomnak” – írja Schöpflin 1909-ben a *Ketten beszélgetnek* című kromi-kötetről.¹⁶⁵ A kromi néhány gyors jellemző vonallal ábrázolt pillanat. Eredetileg hangutánzó szó volt, a francia *croquer* ige jelentése csikorgat, ropogtat. Az előző századvég új sajtóműfaja, pályafutása alulról indul, s onnan emelkedik az irodalomba. Eddig más volt divatban, a szintén francia eredetű *genre*, azaz a zsáner, a 'jellemző életkép a mindennapokból'. A zsáner élete lényegesen hosszabb, a festészetben közel ötszáz éves, az irodalomban nálunk a 19. század első felében, az irodalmi népiességgel honosodik meg. Molnár kedves műfaja volt a kromi, modalitását tekintve az elrajzolt képekhez, a karikatúrákhoz közelített. Schöpflin írja a következő kromi-kötetről, a *Hétágú sípról*: „Molnár Ferencnek kedves műfaja a szatirikus kromi, amely erősen torzító formában a budapesti élet egy-egy furcsaságát veszi tollhegyre, s az olvasó multságára veséig ható vágásokat osztogat. Efféle írásainak nagy és hálás olvasóközönsége volt a lapokban, s bizonyára hasonló vagy még nagyobb sikere lesz annak a könyvnek is, melyben legújabb ilyen humoros torzképeit összegyűjtötte. A legélesebb vágásokat a budapesti társaság egy része kapja, amelyet a Lipótváros neve alatt szoktak összefoglalni, bár vannak telepítvényei más városrészekben is. Molnár ennek a társaságnak a sznobizmusát látja legelső sorban, s ezt pécézi ki legélesebben. Ebből a körből való a kötet

¹⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/9. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1909/51. Ld. kötetünkben.

legterjedelmesebb darabja, a *Disznótor a Lipótvárosban*, amelyen bizonyára sokat fognak országszerte mulatni, mert a helyi színezeten kívül mint karikatúra is rendkívül ügyes.¹⁶⁶ S végül még egy kifejezetten budapesti Molnár-regényt említ Schöpflin, az *Andort*. A városiasság egyik mellékhatását diagnosztizálja a regényben, lényege „az a neuraszténias oblomovizmus, amely a regénynek az ágya, általában volt a budapesti jómódú polgári családok házában a háború előtt. Aradi Andor a budapesti közép-polgári Oblomov, egy különleges pszichológiai alakulat, amelyből száz meg száz sorsot lehet megmagyarázni.”¹⁶⁷ Társadalmi-lélektani típus rajzolódik meg Molnárnál, hatszáz oldalon. Releváns a mi szempontunkból Herczeg Ferenc regénye, az *András és Andor* [1903], mely a nacionalista és antiszemita uszítást idézi fel; a két címszereplő, akiket keresztnévük sorol be, s rögtön jelzi származásukat, tehát a neve alapján is zsidónak tekintett Andor ellenséggé válik, játékszerré, de a befejezésben mindkét alak tiszta marad, kilépnek a szított ellentétekből. A századvég tarka Budapestjének értékes és az antiszemita érvrendszeren felülemelkedő liberális szellemű, de mégiscsak *pamfletje* ez még, *A Héttől* ekkor még döntően nem különböző Új Időkben tette közzé Herczeg. „Mint korrajzregény [...] az Andor és András Herczeg Ferenc pályájának ritka pillanata. Hűvössége itt nem az úri neofitizmus leleplezése, hanem szemléleti fölény: torz folyamatok átlátása és hamis kérdések elutasítása” – írja róla Bodnár György.¹⁶⁸ Az említett két Schöpflin-kritikában is közös, hogy egyiknek sem kifejezetten tárgya a zsidóság asszimilációs problémája. Ellenben arra kell még felhívni a figyelmet, hogy a városi tematika milyen erővel van jelen abban a két évtizedben, amelyet Schöpflin a *Vasárnapi Ujságnál* tölt, annak megszűntéig. 1917-ben ismét Molnár kapcsán áll a városiasság pártjára. „Mint igazi fia Budapestnek, nyomatékkaal és szeretettel küzd szülővárosa mellett a rosszindulat, közöny, a szeretetlenség és értetlenség ellen, amik miatt fővárosunk fejlődése annyira hátramaradást szenved, amit helyesen vezet vissza arra az alap-okra, hogy nálunk a nagyvárosi élet még teljesen új, nyers és tradícióatlan. [...] Molnár világosan látja és energikusan bírálja fővárosi életünk hibáit, de ragaszkodóan szereti magát a várost, amelynek hű és megértő fia.”¹⁶⁹ Egyfelől a kritikus megszólalói-értelmezői pozíciója magyarázza, hogy Molnár alanyairól, a helyüket nem találó emberekről, harmadik személyekről beszél. És még egy: saját pozíciójának értelmezése: Schöpflin soha nem sorolta magát, még vallomásaiban sem, ezek közé. A kicsiny Manigáról indult, Pozsonyban nevelkedett urbánus volt, s ez Budapestre érkezése után számára végérvényes tény volt, elfogadta és megértette a meghasonlás tényét – mint a kultúra alapját. De a zsidó tematika halvány színekkel mégis előkerül.

Biró Lajos regénye, *A szentlélek lovagja* érinti a városi keveredés legújabb pél-

¹⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1911/6. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/34. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁸ BODNÁR György: *Urak, polgárok, balekok*. Herczeg Ferenc: *Andor és András*. In: *Párbeszéd az idővel*. Budapest, Argumentum, 2009. 550–553.

¹⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/31. Ld. kötetünkben.

dáit. A regény erényei között hozza szóba Schöpflin az alapos társadalmi átrétegződést és azok következményeit összegzi: „A regény egy darabot mutat abból a társadalmi kavardásból, amely a mai Budapest egyik legfeltűnőbb jellemvonását adja, s amelyben sok érték nyer új értékelést, sok új érték keletkezik és sok szép, de a mai élettel megférni nem tudó erő elpusztul.”¹⁷⁰

A város mint jelenség, az életforma-változás, a társadalmi rétegzettség, az irodalmi művek helyszíne valóban erős nézőpontot, optikát hozott létre Schöpflin gondolkodásában, amit számtalan kritikájában tesz meg társadalomtörténeti értelemben központi témájává. Egész regiszterét állíthatjuk össze korabeli műveknek, melyek a helyszíneire is hangsúllyal reflektálva születtek. A falu–város relációját eleveníti meg Gárdonyi Géza Schöpflin nézőpontjából feltétlenül példázatos regénye, *Az öreg tekintetes*. A címszereplő „egy falusi öregúr, aki eladva kis ősi birtokát, Pestre jön lakni orvos vejéhez. Nehezen tud beleszokni a fővárosi életbe, sehogy se bírja levetkezni falusi szokásait, s ezzel sok bosszúságot okoz környezetének. A becsületes, naiv öregnek fővárosi kalandjai, a számára új és idegen környezetbe való kelletlen beilleszkedése jóízű humorral és csendes szatírával van megírva, s egyúttal exponálja a körül levő alakokat s jellemüket. [...] A típus, amelyet legújabb regényében tollára vett, annyi sok példányban fordul elő a mai magyar életben, a milió, melybe főalakját belehelyezi, oly közvetlen, egyszerű valóságossággal van megrajzolva, s az egészen annyira nem érzik meg a csináltság, az író homlokának verejtékezése, – hogy a regény képei a valóság erejével rögzítődnek bele az olvasó lelkébe.”¹⁷¹ A magyar *kisváros* a témája Herczeg Ferenc *A fehér páva* című regényének. Schöpflin összegzésében ezt a jellemzést kapta: „Középen a falu és a nagyváros között, szenvedve mind a kettőnek bajai-ban; mind a kettőnek előnyei nélkül. Közel áll a faluhoz, de ebből a közelségből nem élvez semmit, a falu nem neki szánta termése javát sem emberanyagban, sem gazdasági javakban. A modern közlekedés közel hozta a nagyvároshoz, de ezzel csak csatorna nyílt meg, melyen minden ereje, vére lefolyik a nagyvárosba, s a nagyváros szemetje, romlottsága folyik vissza érte cserébe. Gazdasági tespedés, társadalmi züllés, kulturális elmaradottság köde nehezedik a még kátrány-szagú friss aszfalt és a pislogó villamos-lámpák fölé s ebben a ködben elcsenevészedik, el is pusztul vagy megszökik mindenki, aki finomabb lélekkel, jobbra hivatott képességekkel jön a világra.”¹⁷² Herczeg ennél kisebbre fogja látószögét, őt egy kis karriertörténet foglalkoztatja, „[a] történet abban a pillanatban van megragadva, mikor a kisvárosba bevezetik a Budapesttel közlekedő vasutat, és megindul az a folyamat, amelynek végén a főváros kiszívja a kisváros minden életerejét. Ebben az átalakulásban alakul át a [divatáru-üzlet tulajdonosa leányának] helyzete úgy, hogy kénytelen lesz menyasszonyává lenni egy antipatikus embernek, akit az értékeknek városukban végigmenő átértékelődése felszínre vetett. Az esküvő

¹⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1914/17. Ld. kötetünkben.

¹⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1905/45. Ld. kötetünkben.

¹⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1911/2. Ld. kötetünkben.

előestéjén aztán a vasútépítő báróval megszökik Budapestre, kompromittálja magát, fejére vonja a kisváros közmegvetését, de tisztességes marad, és a nőmozgalmak révén, elméssége, jó modora, meg a nagy vagyona segítségével még társadalmi pozíciót is teremt magának.¹⁷³ Herczeg nem a züllésbe, nem a lecsúszásba vezetni alakját, a főváros nála a lehetőségek birodalma. Ahogyan Csathó Kálmán sem, aki a *Te csak pipáldj, Ladányi! Egy úri penzió története* című regényében „[a]z utolsó emberöltő magyar életének egyik legérdekesebb jelenségéből, a vidéki embereknek a fővárosba való özönléséből ragad ki egy epizódot: egy falusi földesúri család sorsát, amely a gyomor kultuszán, a folytonos vendégeskedésen, a régimódi, számítás nélküli, nem-törődöm gazdaságon tönkremegy s a fővárosba kerül, ahol azzal alapít új egzisztenciát, amivel falun tönkrejutott: a háziasszony pompás főztével és vendéglátó ügyességével. A falusi magyar úriasszony penziót nyit Budapesten, és boldogul vele, sőt vagyonosodni is kezd – ugyanazt csinálja itt is, amit odahaza, csak éppen hogy pénzért teszi.”¹⁷⁴ Mesteri értése és összefoglalása a mű tárgyának, szókimondó rövideggel. Török Gyula – ismét a tematikát leltározzuk, hogy kötetünk olvasója könnyebben találjon összefüggő szövegeket a hatalmas anyagban – nagyarányú, kétkötetes prózájában, *A porban* a fővárosi és a kisvárosi élet inkompatibilitásából indul ki: „A téma is, amelyet megragad, széles társadalmi és pszichológiai perspektívájú. [...] Egy vidéki magyar birtokos nemes család fián mutatja meg, akiben a Budapesten töltött ifúság kifejleszti az apjától öröklött hajlamot a magasabb kulturális levegőjű életre, de egyúttal az akarattalan tépelődésre is, s ezzel a diszpozícióval, hozzá még egy félbemaradt szerelem sóvárgásával is, visszakerül kis vidéki szülővárosa parlagi poros levegőjébe, melytől elidegenedett, amellyel minduntalan ellenségesen ütközik össze, mert ő nem tudja, nem is akarja már megérteni, s őt sem tudják, nem is akarják megérteni, mert másféle, idegen, különködőnek és ellenségesnek tűnik fel. A végén el is pusztul [...] a környezetével folytatott harcban. A magyar oblomovizmus képe ez, azé az akaratbetegségé, amely a háború előtti magyar úri fiatalság egy részén erőt vett, s nem engedte sem azt, hogy a benne rejlő kultúrértékeket kifejlessze és hasznossá tegye, sem azt, hogy folytatni tudja ősei egyszerű, tradicionális életét.”¹⁷⁵ S bár nem elsősorban a városi tematika szálán, hanem az új nemzedék útkeresése okán, de itt említhetjük Benedek Marcell regényét, a korban egyivású, ám a radikalizmus felé tájékozódó fiatalság bemutatását, mely esztétikai értelemben nem kapott nagy elismerést, a perspektíva-hiányban és a jelenségek valódi súlyának mérés hibái miatt elmarasztaltatik Schöpflin részéről. A *Vulkán* főszereplője egy úri (értsd dzsentri) család fia, aki már pályaválasztásával is ellenszegül a dinasztikus szokásoknak, tanár lesz, s belekeveredik a századelő progresszív modern művészeti törekvéseinek kapcsolatrendszerébe, s egészen Párizsig menekül, s onnan jön vissza. „A motívumok és komplikációk, amelyek ebbe a keretbe bele vannak

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1916/52. Ld. kötetünkben.

¹⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/4. Ld. kötetünkben.

illesztve, mégis érdekesek, sőt fontosak is, mert olyan kulturális, politikai és társadalmi kezdéseket mutatnak meg, amelyek a fiatal emberek egy számra nem nagy, s mindenfelől elszigetelt csoportjából indultak ugyan ki, de hatásuk a magyar szellemi életre máris erősen észrevehető, s ezen túl is egy sajátosságos, a speciális magyar viszonyokból fakadt vonását adják a legutolsó másfél évtizedi magyar közélet arculatának; hogy e mozgalmaknak milyen kihatása lesz a jövő alakulására, azt ma még alig lehet kiszámítani. Mint korunk lelkiállapotának egyik dokumentuma, Benedek regénye a maga memoár-szerű voltában bizonyára érdekes marad.”¹⁷⁶

Az a városi habitus, amit – idéztük – Dutka Ákos, Csathó Kálmán képvisel, de akár Török Gyula is, ellentéte akár a Walter Benjamin elemzte Baudelaire „kószálójának” (szívesebben mondanék nézgelődöt, járókelőt), az antihőssé előléptetett szereplőnek is, aki „a városi aszfalton botanikai gyűjtőútját róva” kankalin, százszorszép helyett „zománcozott cégtáblát” gyűjt.¹⁷⁷ Walter Benjaminszék ez a tükre már a marxi elidegenedélméletet bíráló akcentusával közelít a párizsi tapasztalathoz és életérzéshez. Ez a kritikai nézőpont visszanyúl Simmelnek már idézett és ellentétpárba állított 1903-as különbségtételéhez, az ő nézeteit és Benjamin 1938-as, példákban gazdagabb esszéjét tulajdonképpen egymásra lehet csúsztatni. Ami utóbb tudatos, az itt, az ekkor keletkezett munkákban egyensúlyozó, hol ide, hol oda hajló elfogadása az iparosodás feltartóztathatatlan, nálunk feltétlenül új(szerű) következményeinek. Abban „megegyezik a tudományos diskurzus, hogy a 'flânerie'/flâneur fogalma fejezi ki legtisztábban – a kifejezés metaforikussága ellenére is – a modern metropoliszban tárgyiasuló modernitás fogalmát”.¹⁷⁸ Mindez pedig beleágyazódik a szabadságelvű és individualizált modern társadalmi létfeltételekbe, amelyek első számú öntőformája a nagyváros.

A példákat sorolhatjuk tovább: Vargha Gyula, Schöpflin elődje a kritikus poszton, aki időközben a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal palotájában működött már,¹⁷⁹ az egyik karácsonyi melléklet számára küldte kötetben már megjelent versét újraközlésre. A *Terjedő város* című vers a tiszta és teljes ambivalencia kifejeződése: „A nagy palotáért, / Mely dőlőföven itt kél, nem adnám a fészket, / Hol lombfakadaskor / Vadrózsanyiláskor / Egy bohó szerelmes rigó füttyörészett”.¹⁸⁰ Vagy időben későbből: 1920-ban gróf Bethlen Margitnak jelenik meg két kisregénye. Egyiknek, *A városnak* „[m]agva egy falusi úriasszony tragédiája, aki makacsul

¹⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1918/20. Ld. kötetünkben.

¹⁷⁷ Walter BENJAMIN: A második császárság Párizsa Baudelaire-nél [1938]. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek és bírálatok*. [A tanulmány fordítója Bence György.] Budapest, Magyar Helikon, 1980. 852.

¹⁷⁸ GYÁNI GÁBOR: Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma. In uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 312.

¹⁷⁹ A hivatal ma is álló eklektikus épületét 1897-ben építették az ún. Klemm-féle téglavető telkének egy részét kisajátítva. A kész palotáról a hetilap is közölt fényképet, méghozzá a Margit körül felül nézve, ahol még végig földszintes házak álltak, s amely fölött, a mai Bimbó úton sem állt egyetlen épület sem. *Vasárnapi Ujság*, 1897/2. 24.

¹⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, karácsonyi melléklet, 1909.

ragaszkodik a falusi röghöz és sorba mind elragadja tőle mindazokat, akiket szeret, a gazdagabb, viharosabb és csillogóbb életet ígérgető város”. S mielőtt a következő, írói teljesítményben még csak egy lapon sem említhető példához érünk, meg kell jegyezni, hogy Schöpflin egyáltalán nincs tekintettel a rövidesen miniszterelnökké emelkedő férj, Bethlen István ekkori – a Bécsben működő Antibolsevista Comittée (ABC) egyik vezetője, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja alapítója – pozíciójára. A könyv érdekli. Azt írja, „a téma jól van megfogva, de kissé hézagosan, sőt homályosan megírva, az író formai készsége nem olyan biztos”.¹⁸¹

De tovább is mehetünk nemcsak időben, de a hetilapon túlra is az ambivalencia szálán: amikor Kosztolányinál az Édes Annában a gyilkosság után Annára törrik az ajtót, s ráordít a hivatalosság, hogy ezért föl fogják akasztani, a lány „szívét, mely megfagyott [...] mégis valami melegség járta át [...] hogy tegették, hogy ez a paraszt rendőr, aki olyan volt mint a legények a falujában, tegetté őt, s nem is látta benne a hivatalos személyt [...] az ő vére, aki az ő atyjafia”.¹⁸² Az emlékezet erősebb a pillanatnyi valóságnál: az idegenben az emlékezet az ismerős meghittséget fedezi fel.

Nem szólunk részletesen a kisvárosi tematika legmélyebb és leginkább impresszionáló ábrázolásairól, Kaffka Margit prózájáról és Krúdy poétikus kisvárosi levegőjéről. Ahogyan arról sem, hogy a szegedi Juhász Gyula első kötetében ott az ambivalencia, ír „a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan igaztja képzeletét”.¹⁸³

*

1917-ben – Schöpflin ekkor már kifejezetten elismert kritikus – „értékbecslésnek” nevezi a kritika szerepét egy alkalmi írásában.¹⁸⁴ A Gyulai képviselte polemikus bizonyosság, a magatartás, hogy a megbírált könyv csak ürügy volna a kritikuskak arra, hogy kifejtse nézetét a magyar irodalom valami fontos elvi kérdéséről, már nem lehetséges, mert könnyen válhat a megértés akadályává.

Első könyvének, a cím szerint már említett *Magyar írók* című tanulmánygyűjteménynek a bevezetőjében nagyobb ambíciójáról is vall Schöpflin. Fiatalkora óta tervezett egy könyvet, amelyben „összefoglalóan fogja tárgyalni a magyar irodalom újabb és legújabb jelenségeit, azoknak a múlttal való kapcsolatát, s a magyar élet újabb fejleményeihez való viszonyát. [...] Az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság, s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell hogy legyenek a

¹⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11. Ld. kötetünkben.

¹⁸² Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* [1926]. Kosztolányi Dezső összes művei [kritikai kiadás]. A kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette Veres András. Pozsony, Kalligram, 2010. 501.

¹⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41. Ld. kötetünkben.

¹⁸⁴ Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 1917/11. Ld. kötetünkben.

gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megjelenési formája. Ezeknek a gyökereknek a megkeresése nézetem szerint előbbre való és fontosabb feladata a kritikának, mint a hibák és erények pontos és terméketlen méricskélése. Azt hiszem, jobban meg tudom állapítani valamely író vagy irodalmi mű jelentőségét, ha kitapintom azokat a szálakat, amelyek a társadalmi étellel s a társadalom mindenkori lelki állapotával összefűzik, mintha mégoly éles elméjűen boncolgatom is jó és rossz tulajdonságait. [...] Végeredményben mégis az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. [...] Másik irányadó szempontom az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatására való törekvés. [...] Az irodalom pszichológiai gyökerű valami, és pszichológiai introspekció útján érthető meg – ezt nálunk erősen hangsúlyozni kell azokkal a bizonyos körökben még mindig uralkodó tendenciákkal szemben, amelyek az irodalmat logikai kategóriákkal, nem az irodalomnak magából [a] természetéből, hanem esztétikai dogmákból, morális vagy politikai vagy másféle előítéletekből, sokszor egyszerűen egyéni önkényből eredő mértékekkel akarják mérni.”

Mindehhez egy harmadik, „inkább publicisztikai” szempontját is megemlíti. „Irodalmunk az utolsó évtizedben sajátos harc színhelye volt. Egy új irodalmi irány, vagy jobban mondva a fiatal írók egy csoportja nyomult be az irodalmi életbe, amely nagy részben új mondanivalókat igyekezett közölni új formákban [...] Soha nem bírtam osztozni abban az aggodalomban, hogy bármi újság lerombolhat a meglévőből bármit, ami értékes, mert az energia megmaradása nemcsak a természetnek törvénye, hanem a szellemi értéknek is. [...] Ebben az értelemben nem képzelt el a hagyománnyal való szakítás sem, csak néha mélyebben rejlik, s nehezebben felfejthető a hagyományossal való kapcsolat, néha már felületes szemléletre is szembetűnik.”¹⁸⁵ Mindez már történeti perspektívát sejtet, sőt saját perspektívát, az adatok önálló összefüggésrendszerbe állítását.

Napisajtó és irodalomtudomány

Schöpflin felléptekor az irodalomtudomány és kritika elkülönbözése a maitól lényegesen eltérő fokozatban tartott, a kettő között úgyszólván nem volt kapcsolat. (Az irodalomtudomány sem érthető a mai fogalmi differenciáltsággal. De az irodalomról való gondolkodás útjai szétfeszíti kereteinket.) A századvég előtti évtizedekben jelenik meg a nagyszámú *napisajtó*, a magyar írók legnagyobb eltartója. Megváltozott, tömegében gyarapodott a közönség, amelynek az irodalom „dolgozott”. Már nem csupán a falusi nemesekből és kisvárosi lateinerekből állott a magyar olvasótábor, mindinkább a nagyvárosi polgárság, hivatalnokok, tanárok, jogászok, kereskedők, technikusok, orvosok, iparosok igényeit és életformáit tartotta szeme előtt az író. 1872-ben Toldy István író, újságíró – Toldy Ferenc

¹⁸⁵ SCHÖPFLIN Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

fia – megjelenteti *Anatole* című regényét, mely újságíró hősét szigorú erkölcsű republikánus elveinek és a modern társadalom erkölcsének összeütközési pontján ábrázolja. Anatole, a magasztos eszmében hívő újságíró alulmarad ebben a harcban, áldozata lesz ellenzéki eszméinek és hajthatatlanságának: „nem adom el a tollamat” – írja halála előtt.

Éppen tíz évre rá, 1882-ben írja Mikszáth a *Pesti Hírlap*ban az újságíró hivatásáról és az újságíró szerepének módosulásáról: „Mikor ezt az országot másodszor kellett meghódítani, megalkotni a legközelebbi emberöltőben, ebben a munkában az újságíróké a főérdem. [...] A sajtó kilépett lassanként abból a méltóságos álláspontból, melyben vezetője volt a publikumnak. Többé-kevésbé üzlet a mai lap már, s nem kulturális faktor.”¹⁸⁶ A millennium évében a Budapesten megjelenő sajtó összterjedelme ekkor hétköznaponként 350-400 oldal volt, vasárnaponként kb. 1000 újságoldal került az olvasók elé. Ennek az adatnak jelentése, hogy már a szakma sem tudott naponta végigolvasni mindent, a közönség is differenciálódott, s ez önmagában, és különösen hozzáadva a jeles számú vidéki lapot, lehetőséget adott az íróknak a novellák közvetlen újraközlésére vagy szövegváltozatok bevétel vezette közreadására.¹⁸⁷

A 19. és a 20. század fordulóján megerősödő vagy születő napilapok „főképp az irodalmi kritikát, mint kisfontosságúnak tartott műfajt, többnyire hiányos műveltségű és lelkiismeretű törtetőkre bízzák, akiknek a kritikai rovat csak személyes kapcsolataik kiépítésére, befolyásuk megnövelésére szolgál, s ezért a legtöbb esetben tévesen jellemeznek, hamisan dicsérnek és gonoszul gáncsolnak” – írta Komlós Aladár.¹⁸⁸ Ennek az időnek újabb jellemzője, hogy a kritikák szerzői egyre inkább az írók lesznek. A pályakezdő Kosztolányi például a *Bácskai Hírlap* igen jó szemű kritikusa 1906-ban, a *Nyugat* előtt.¹⁸⁹ Komlós Aladár szavaival: „... amint a kritika átmegy az írók kezébe, egyre nagyobb szerepet kap benne az ízlés és a szubjektivitás.[...] előbb a kritikus – az öröknek vélt szabályok szellemében – mint mondtuk, tanárként állt a költővel szemben, most, tudva, hogy a remekmű nem szabályok segítségével, hanem az alkotó ösztön eredményeként jön létre, a

¹⁸⁶ MIKSZÁTH Kálmán: A Bánffy falai. *Pesti Hírlap*, 1882. április 2. Ld. Mikszáth cikkek és karcolatok. III. MEK mek.oszk.hu/00900/00902/html/26.htm

¹⁸⁷ WIRÁGH András: Szövegek szoros rokonságban: Cholnoky László publikálási praxisa 3.: Epeira diadema, Hősök, A múmia. *Alföld*, 2017/12. 50–60. Uő: Tárcanovellák és elosztóhálózatok a századfordulón: Cholnoky László publikálási praxisa 4. *Híd*, 2017/6. 38–45. Uő: *Cholnoky Viktor, a szépipró: Írásgyakorlatok – publikálási stratégia – korai recepció*. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2017. (Tempevölgy könyvek, 24.); BEZECZKY Gábor: Az időszaki sajtótermékek számának alakulása a 19. századi Magyarországon In: Császtvay Tünde, Nyerges Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek: Humanizmus és gratuláció*. Budapest, Balassi-MTA Irodalomtudományi Intézete, 2009. 63–69.

¹⁸⁸ KOMLÓS Aladár: *Kritika és kritikusok*. Budapest, Nap Kiadó, 2004. 5–6.

¹⁸⁹ Kosztolányi – talán egyik első recenziója munkásságának – Bíró Lajosról a *Bácskai Hírlap*-ban 1906. június 3-án. <http://kosztolanyioldal.hu/forrasjegyzek-2-bacsikai-sajto-anyaga>. (Letöltve: 2018. 03. 15.)

kritikus igyekszik tanulni a remekműből”.¹⁹⁰ Korszakváltás ez, noha volt már rá példa a 19. században is, de bizonyos mennyiségi mutatók most szembeszökőek. (A gondolat feltehetően nem sajátja Komlós Aladárnak sem: Oscar Wilde 1891-es párbeszédés művészetelméleti fejtegetései – az író heveny kultusza és kritikus fogadtatása okán¹⁹¹ – közismertek lehettek már a századelőn, minden bizonnyal Schöpflin is olvasta, noha *A kritikus mint művész* magyarul csak 1925-ben jelent meg először Benedek Marcell fordításában.)

Schöpflin nagyon sokszor érzékeli még a régi szabályok ihlette, vezérelte írói témaválasztást, alkotásmódot, de ezt sosem szólja meg. Példás megértéseire, megértési törekvésére hozunk néhány példát, hangját is jellemzendő. Elsőként egy olyat, amelyben a dilettantizmust is felemlíti. Rudnai Győző munkái kapcsán írja: „verseskönyvére el kell mondani, hogy tetszetős, gondos, becsületes ambícióval írt versek vannak benne, a szerző megtett minden tőle telhetőt, hogy szép munkát adjon, s jelentékeny rutint is szerzett [...] amit elér, azt műgonddal, tanulmánnyal, ambícióval elérheti minden művelt és intelligens ember, s elnyerheti vele a kevésbé kényes olvasók tetszését. Aki azonban igazi művészetet keres, azt nem elégíti ki ez a dilettantizmus, az sokkal többre fogja becsülni a fanyarabb ízű s kevésbé jól fésült verseket, ha a költészet lényegéből is talál bennük valamit”.¹⁹² Türelmes hang, az ambíció felismerése, de egyértelmű ítélet, dilettantizmus. Kupcsay Felicián neve új volt 1906-ban, s hiába jósolt neki írói életpályát Schöpflin, ezt nem futotta be. A budai pusztuló rác polgárcsaládokról írt regénnyel debütált. Erről írja Schöpflin: „[k]evés komoly számba menő irodalmi munkát ismerünk, amely oly siralmas stílusban volna írva, mint ez a *Zarathustra múmiája*, de keveset olyat is, melyben oly erősen érvényesülne a saját, egyéni világfelfogásra való törekvés. [...] Kupcsay Felicián könyvének sok igen jelentékeny hiánya van, a laikus olvasó sokszor bizonyára azt se tudja, hányadán van vele – íróembernek azonban nagyon érdekes látványossággal szolgál. Olyan ritka manapság az a könyv, melynek szülőanyja nem csupán az írói mesterség, a rutin, amelynek gyökerei igazán belenyúlnak az író lelkébe, s amelynek megírása valóságos lelki élmény az íróra nézve!”¹⁹³ Egy „elrontott” kísérletre is tud igent mondani, világos az a pszichológiai kíváncsiság, ami a gyenge teljesítményben is keresi az író mozgatórugóját.

Egy újabb példa a kritikus hangjára, stílusára figyelve: Gyökössy Endre költészetének megítélése. „Gyökössy Endre poétai kísérleteit talán senki sem figyelte olyan jóakaró szemmel, olyan rokonszenvre hangolt érzéssel, mint annak idején mi. Biztatott a közvetlensége, a frissessége, nyelvének magyar ritmusa. Csírákat láttunk benne, amelyek fejlődést s talán virágzást is ígértek. [...] Kissé elkedvetlenül, hogy annyi idő alatt, amíg mások, korban és törekvésben társai, nagy fejlődés

¹⁹⁰ KOMLÓS Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 7.

¹⁹¹ „Wilde Oszkár most ugyancsak divatban van nálunk is” – írta Schöpflin a *Vasárnapi Ujság* 1907/42. számában. Ld. kötetünkben.

¹⁹² *Vasárnapi Ujság*, 1910/9. Ld. kötetünkben.

¹⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/30. Ld. kötetünkben.

útját tették meg, ki egyenes vonalban, ki bukdácsolva, de mégis mindig előrejutva – ő megmaradt azon a ponton, ahol egykor megállott. [...] Gyökössy ma is az a diák, aki az Alföldről jött, a magyar nóta és Petőfi dalainak csengésével ajkán, döbönt és csodálkozó kíváncsisággal nézte a nagyváros zűrzavaros életét, elszédült a kitágult perspektíváktól. Csakhogy ez az érzése egykor korából, helyzetéből fakadt, ma olyan mint a nyolcéves csecsemő; vénnek és túl gyermekesnek látszik egyszerre”.¹⁹⁴ S végül még egy ítélet, amely bármilyen kedvezőtlen is, a szerző munkáját komolyan véve, elemzés nyomán született. Harsányi Kálmánnak, [v] an annyi kultúrája, mint kevés más írónak, egyéniségében van bizonyos pátosz, van benne törekvés az irodalom magasabb rendű értékei s választékos gondosság a forma külsőségei iránt. Mégis hiányzanak belőle éppen azok a dolgok, amelyek egyedüli ismertető jelei a nagyra hivatottságnak: nincs benne akkora lendület, amely igazolná nagy gesztusait, fantáziájának nincs elevensége, mondanivalói nem önkéntelenül, a földből kibuggyanó forrásvíz magától értetődésével törnek ki belőle, megérzik rajtuk az erőlködés fáradtsága, s a valóság képei halványan, igazi meleg vér nélkül rögződnek meg lelkében s mire írásba formálódnak, olyan élettelenül hatnak, mint a márványnak látszani akaró pléh-szobrok.”¹⁹⁵

A *Vasárnapi Ujság* – előzményei és korábbi feladata szerint is – sokat foglalkozott a múlttal, a Gyulai értelmében vett irodalmi magaslatokkal és epigonokkal is bőven – a bibliográfia is mutatja a Szabolcska-kritikák számát, ahogyan az évfolyamok tartalomjegyzékei még bővebben a közölt verseinek mennyiségét. Komlós Aladár szerint „az irodalmi helyzet határozza meg, hogy mit támogat és mit támad a kritika, az irodalomtudomány írja elő, hogy hogyan teszi ezt”.¹⁹⁶ Hogyan jelentkezett a korabeli irodalomtudomány a *Vasárnapi Ujságban*? Miként követte figyelemmel Schöpflin a megjelenő irodalomtudományi munkákat, hogyan szemlélte ezeket? Milyen módszertani eszményt rajzolnak ki Schöpflinnek e tárgyban megjelent írásai?

1913-ban két munka is megjelent a korabeli tudományosságtól. Pintér Jenő újabb kétkötetes irodalomtörténete, mely a Bessenyei és Kazinczy közötti időszakot tárgyalta, és Ferenczi Zoltán szerkesztésében *A magyar irodalom története 1900-ig* című, közel 700 oldalas szintézis. Egyik sem került el Schöpflin figyelmét. „Amit az irodalomtörténeti kutatások eddigelé felhoztak, – írja Schöpflin, azt Pintér Jenő mind ismeri és amennyiben érdemes, fel is használja, lelkiismeretes gondossággal és józan kritikával. Kortörténeti kapcsolatok, életrajzi adatok, filológiai összehasonlítások és elemzések mind fontosságukhoz mért feldolgozásra találnak, s e munkából látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben végzett részlet-kutatások mennyi kisebb-nagyobb problémáját világították meg irodalmunk történetének, mennyire más képe van az egésznek és az egyes részeknek, mint azelőtt volt, mikor még csak a körvonalak voltak meg, de hiányzott a pontos részletrajz,

¹⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/38. Ld. kötetünkben.

¹⁹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/16. Ld. kötetünkben.

¹⁹⁶ KOMLÓS ALADÁR: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 9.

mely a körvonalakat betöltse. [...] Nagyon kedvező hatást tesz az írónak szerénysege, amellyel elvonul az anyag mögé, azt beszélteti önmaga háttérbe szorításával, azt mondhatnók, egy realista író inpersonalitásával. Rendkívül hasznos szolgálatot tesz módszerének egy másik oldala is: az irodalmi anyagnak mondhatni teljes feldolgozása, melyet bő és gondos jegyzeteiben találunk, amely nemcsak bibliografikus repertóriumát adja az egyes kérdéseknek, irodalomtörténeti és filológiai problémáknak, hanem a problémák fejlődését is megvilágítja a megoldásra való egyes kísérletektől kezdve a kérdések mai állapotáig.¹⁹⁷ A kritikus kritikája az „esztétikai elemzés” és a „lélektani magyarázat” dolgában tartja gyengének a munkát. (Ugyanekkor Kuncz Aladár a *Nyugatban* azon kevesek közé emeli Pintért, akik „érdemleges irodalomtörténetírói munkát” végeznek, s üdvözli a kötetet. Jelzi, hogy a közeg, melyben Pintér Jenő működik, tele van „sok fontoskodó, hűhózó s a valódi filológiai és irodalomtörténeti munkát annyira kompromittáló tudóssal”.¹⁹⁸ Mindezt azért emeltük ki, mert Pintér utóbb kizárólag a „tény- és adattiszteelő pozitívizmus” megbélyegző jelzőket viselte, s életében már súlyos bírálatokat kapott.) A Ferenczi szerkesztette kötet érdemi számbavétele előtt Schöpflin a magyar irodalomtörténet-írás általános állapotát érinti, mint aki „a kelleténél jobban [ismeri] ennek a sokat művelt és nemzeti fontosságú tudományágnak mai színvonalát, amely bizony nem egy nagy hézagot mutathat fel”. Ferenczi nevéhez kötődik a talán legizgalmasabb téma, a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő közelmúlt irodalmának értelmezése. Ez az az időszak, amelyet közel kortársként Schöpflin is közvetlenül, ha nem tapasztalta is meg, de legalábbis át tudta tekinteni, ismerve nemcsak a műveket és több szereplőt is, de a legkevesebb áttétellel értesülve a személyi relációkról is. Lesújtó véleménnyel volt: „Úgy ahogy van, nem ad még csak megközelítőleg sem képet irodalmunk újkorának mozgalmairól, törekvéseiről és értékeiről. [...] Azt hisszük, az ilyen, tudományos tárgyalásra még nem egészen érett, részben a jelenhez tartozó korok irodalmának tárgyalására csak egy célra vezető mód van: a néhány magasabb szempontból való esszé-szerű összefoglalás, nem annyira az egyes írók tárgyalása, mint inkább az irodalmi törekvéseké és eredményeiké, kapcsolatban az illető kor egész szellemi és társadalmi életével. Ez persze nem könnyű feladat, de ez az egyedüli eredményes megoldás, különösen olyan munkában, mint ez a könyv, így ahogy a munka tárgyalja a mai és tegnapi irodalmat, természeténél fogva kihívja az ellenmondást, elkerülhetetlen aránytalanságaival, az ítéletek mögött szükséges perspektíva hiányával, lexikon-szerű felsorolásával. Roppant nagy szükségünk volna a kiegyezés utáni magyar irodalom színvonalon álló összefoglalására, de ez a könyv éppen azt nem adja, amire szükségünk volna.”¹⁹⁹ A kihívás, amelynek Ferenczi nem tudott eleget tenni, felvillanyozta viszont a recenzenst. Ez az a korszak, az átmenet, a modernség

¹⁹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/15. Ld. kötetünkben.

¹⁹⁸ KUNCZ Aladár: Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig 1772–1831. *Nyugat*, 1913/13. 50–52.

¹⁹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1913/16. Ld. kötetünkben.

úttörésének korszaka, amely Schöpflin húsz-egynéhány év múltán készülő irodalomtörténetének – *A magyar irodalom története a XX. században* – legalaposabban és legnagyobb beleérzéssel, szenvedélyes személyes tapasztalati alapozással megírt fejezete lett.

Egy-egy korábbi szerzőről szóló monográfiák is születtek a *Vasárnapi Ujság* Schöpflin követte éveiben. Irodalomtörténet-írásunkban ez az első sűrűsödési korszak a felvilágosodás és a reformkor eredményeinek számbavételére. Az itt szóba jövő szerzőkről szóló kritikákból kirajzolódik az az irodalomtörténeti értekező hang-eszmény, amelyet Schöpflin ideálisnak tartott. Váczy János Kazinczy-monográfiáját ismertetve kiemeli az előkészületek jelentékeny munkáját, Kazinczy levelezésének sajtó alá rendezését. Bárkivel, jelen esetben a Kazinczyval való foglalkozás közeli kapcsolatot hoz, amelyre ráépül „Kazinczy sokszerűen összetett, éles ellenmondásokat magában egyesítő jelleme, amelyet egyáltalán nem értettek, sokszorosan félreértettek kortársak és utókor egyaránt. Váczy János anélkül, hogy lélektani hipotézisekbe merülne, a tények közlésével nagyon jól rávilágít erre az érdekes jellemképre. Kazinczy munkájának irodalomtörténeti jelentőségét, eredményeit, életének sokféle viszontagságait, a börtönben töltött keserves éveit, későbbi anyagi bajait, családi perpatvarait, irodalmi izgatásait és vitáit nagyon reális felfogású képben foglalja össze.”²⁰⁰ Nem idegen tehát Schöpflintől sem a referenciális vonatkozás, ennek az irodalmi értékelésbe való belekalkulálását az előfeltételei között tartja számon. Váczy Tompa-monográfiájánál értékeli a szerző buzgó szeretetét tárgya iránt, aprólékos, lelkiismeretes gondosságát az adatok dolgában és józan mértéktartást az ítéletekben, a becsületes pozitív tudást. De hiányolja az előadás egyéni zamatát, zavarja, hogy frazeológiája a konvencionális kellékekből táplálkozik.²⁰¹ (Váczy nevét, ha egyáltalán, ma már csak a 22 kötetes Kazinczy-levelezés szövegkiadása tartja életben.²⁰²)

Schöpflin portré- vagy monográfia-eszménye Alszeghy Zsolt – más szempontból már hivatkozott – *Magyar lírikusok* című kötetéről írt kritikai észvételeiből is kibontható. „Sok megjegyzése és megállapítása megállja a helyét, mikor kevésbé jelentékeny dolgokról van szó, de az arckép-kompozícióban nincs elég fejlett érzéke a lényeges és jellemző vonások iránt, ezért képeiből nem alakul ki kontúr, amely a sok részletet összefogná, és reliefjük sincs, amely rajzának megadná a dimenziók szemléletességét” – írja Schöpflin, markáns határoló vonalakat és a „térdimenziók”, a kiterjedés realitását számon kérve.²⁰³

A másoktól is ellesett, de biztos kézzel sajátjává alakított *portré* – mint a monográfia előképe –, Schöpflin műfaji védjegye. Amit az imént referencialitásként

²⁰⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/25. Ld. kötetünkben.

²⁰¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/4. Ld. kötetünkben.

²⁰² A bővebb Kazinczy-levelezés adattárát ld. CZIFRA Mariann: *Kazinczy Ferenc levelezése a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában: katalógus*. Budapest, Argumentum–MTA KIKK, 2014. A korszerű szövegkiadások tekintetében utalok a Borbély Szilárd és Debreczeni Attila szerkesztette kritikai kiadásra, Szilágyi Márton és mások munkáira.

²⁰³ *Vasárnapi Ujság*, 1921/18. Ld. kötetünkben.

neveztem meg, átfogalmazható antropológiai aspektussá is. Az élet és az irodalom összefüggéseinek relevanciájává. De itt is meg kell jegyezni, hogy mind Ady-, mind pedig Mikszáth-monográfiáját – a kor szokásai szerint – esszéként írja meg, jegyzetekkel nem okadatul, portréi a saját olvasmányélményeiből táplálkoznak.²⁰⁴ (Mindez természetesen egy a 19. és 20. század fordulóján létrejövő módszertant, tudásanyagot rögzít. Az irodalomtörténet azóta bizonyos szempontból túlhalad ezen az állapoton. Nem követhetjük ezt a folyamatot, bár egy-egy szál kiemelése és a kanonizáció végigvezetése, afféle lineáris irodalmi historiográfiai elemzés is messze vezetne, s a felvilágosodástól és a reformkortól eltelt időt, a kétszáz évet éppen felezi Schöpflinék munkássága. Ma például napirenden van a százötven éves Kazinczy-kánon újraírása, rögzült vélemények újragondolása, a nézőpontok radikális változása. Hogy csak Kazinczynál maradjunk, Csetri Lajos (1990), Bíró Ferenc (2010), Czifra Mariann (2013), Szilágyi Márton (2017) és mások kötetei a távlat révén már rá-rákérdeznek arra a sokáig kétségbevonhatatlannak hitt tételmondatra is, hogy „nyelv- és irodalomtudományunk másfél évszázados konszenzusa alapján nemzeti köztudatunk Kazinczy Ferencet a magyar irodalmi nyelvújítás diadalmas mozgalmának vezéréként tartja számon.”²⁰⁵)

Kitekintés a világirodalomra

A modernség 20. század eleji magyar programjában kiemelkedően jelentőssé kezd válni a kulturális fordítás szerepe. Nem kizárólag a francia, orosz, angol, német és más idegen nyelvű irodalmi művek fordításaira gondolunk, hanem tágabban, ezek révén a kulturális receptivitás szerepére. Úgy is értelmezhetjük a recepciót, hogy a magyarországi irodalmi modernitás jelentős részben *kulturális fordítás*, idegen forrásokból átemelt diszkurzív formációk és sorozatok adaptációja, amelyek „saját fejlesztésű” kulturális mintázatokkal vegyülve és interferálva alakították ki az általunk ismert és leírni kívánt sajátos konstellációkat.²⁰⁶ A fordítások nagyon gyakran nem az eredeti nyelvből készültek, hozták magukkal az első idegen nyelvre való átültetés félrefordításait vagy adott esetben akár kihagyásait is. S ha mégis az eredeti nyelvből készültek, akkor is van rá példánk, hogy egy-egy más ország „sikerlistája” befolyásolta a magyar recepciót. Példa rá Oscar Wilde itthoni megismerésének és megismertetésének dinamikája. Róla írja Schöpflin, hogy „[m]ióta azonban – természetesen halála [1900] után – újra fölfedezték a franciák meg a németek, azóta nálunk is olvassák, lelkesednek érte, izgulnak sajtószereű, méreggel és ragyogással tele szellemétől. Éppolyan divat ez, mint annyi más, pe-

²⁰⁴ RÓZSAFALVI Zsuzsanna egész monográfiát szentel Schöpflin portréirói művészetének. Ld. *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Budapest, Ráció, 2013.

²⁰⁵ CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomelmélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest, Akadémiai, 1990.

²⁰⁶ KAPPANYOS András: *A magyar irodalmi modernség története – koncepciótanulmány*. [Kézirat, 2018]

dig a csodálatos szellemű angol író többet is érdemelne, mint hogy divatba jöjjön: megérdemelné, hogy komolyan, behatóan, kritikával foglalkozzanak vele, szóval igyekezzenek megérteni.²⁰⁷

Schöpflin maga is fordítóként²⁰⁸ jutott először a nyilvánossághoz a hetilapnál töltött első éveiben. Odakerülése előtt egy tót néprománcot adott közre szabad fordításban. Második anyanyelvéről az elsőre ültette át. Ezután Mark Twain fordítása jelent meg. A tartalommutató szerint *angolból* fordította Schöpflin Aladár. (A fordító fiai – Schöpflin Gyula és Schöpflin Endre – soha nem tudták meg, apjuk mikor és hogyan tanult meg angolul. Meglehet ekkor még franciából vagy németből fordított Schöpflin, úgy, ahogy ekkor az oroszokat is fordították.²⁰⁹) Egy sereg angol nyelven író amerikai és angol szerző következett, Mark Twain több ízben, Bret Harte, F. W. Wharton, Frank Stockton, Julien Gordon, Hjalmar Hjorth Boyesen (norvég-amerikai szerző), H. G. Wells, Thomas Hardy és Conan Doyle. Fordítóként is saját erejéből tanulta meg a mesterséget. Annak ellenére, hogy másodikként az ő fordításában jelent meg magyarul kora egyik kultuszregénye, a *Dorian Gray arcképe*.²¹⁰ Különös, ám indokolható módon maga ismerteti a könyvet, amikor fordításában az magyarul is megjelenik, harmadik személyben szólva magáról, pusztán megemlítve, hogy „[a] fordítás munkáját Schöpflin Aladár végezte”. A lényeges a *Dorian Gray modernségének* kiemelése (még mindig a társtalanság, ellenszélben való működés időszakában vagyunk): „Ez a regény a modern ember lelkéhez ad kulcsokat [...] Dorian Gray [...] tragikum az, hogy át merete írni a valóság nyelvére azt, ami másokban csak mint tudatos vagy öntudatlan vágy él. A regény egyike a legizgatóbb olvasmányoknak, melyeket a modern irodalom nyújtani tud, világszerte rengeteg mennyisége az embereknek olvassa,

²⁰⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/42. Ld. kötetünkben.

²⁰⁸ Figyelmeztetni kell Szegedy-Maszák Mihály lényegi megjegyzésére, mely szerint „[a]hogy a saját-, úgy fordítástörténet sem áll a huszadik századdal foglalkozó irodalmár rendelkezésére, ezért tétova jelzésekre vagyok kárhóztatva.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 479. * Megjegyezzük, hogy Schöpflin Aladár hatalmas mennyiségű fordítói életművet hagyott hátra, aminek elemzése túlmutat jelen kötetünkön.

²⁰⁹ A 19. századi orosz irodalom fordítására és recepciójára ld. SZÉCHENYI Ágnes: Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon 1825–1945 című tanulmányát, mely több példával kiter a közvetítő nyelvek használatára. In: FRANK Tibor (szerk.): *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Budapest, Gondolat, 2016. 345–370.

²¹⁰ Az első fordító Konkoly Tivadar volt, munkája 1904-ben jelent meg az Országos Irodalmi R. t. kiadásában, Schöpfliné 1907-ben a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) gondozásában. Schöpflin fordítását még azután is kiadták újra, egészen 1938-ig, hogy Kosztolányi Dezső – lényegesen értékesebb – 1922-es átültetése (Genius kiadása) megjelent. Ez nyilvánvalóan a kiadók versengése révén alakult így. Schöpflin szégyellte ezt a munkáját: „Minden munkám közül – pedig majd mindet szégyellem – ezt szégyellem legjobban. Egy hónap alatt kellett lefordítanom, olyankor, amikor mind a két kezem tele volt munkával; alig van benne egy lap, amelyet ne éjjel fordítottam volna – nem merem saját munkámat olvasgatni, mert attól félek, elsüllyedek szégyenletemben, annyira rossz.” Schöpflin Aladár levele Oláh Gábornak, Budapest, 1907. aug. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 21.

hatása irodalomra és egyes emberekre napról-napra erősebb.”²¹¹ (A Radó Antal fordításában megjelent *A readingi fegyház balladája* kapcsán ismét az eredeti szerző ellentmondásos recepciója kerül középpontba Schöpflinnél: „a sajtószzerű lelki életű, egyszerre vonzó és eltaszító szellemű költő”²¹²)

Nyugatos mércével mérve Schöpflin nem lett jelentős fordító, úgyszólván egyetlen munkája van, Sinclair Lewis *Fő utca* című regénye, amelyet újra és újra az ő fordításában jelentetnek meg a kiadók.²¹³ Több szempontból jeleztük már, milyen egyedül állt tágabban vett nemzedékében. Egy évtizeddel idősebb Babitsnál és Kosztolányinál, nem lehetett része annak a Négyesy felügyelte szemináriumnak, amelyen Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula elsőként olvasták föl – igaz, vers-, és nem próza- – fordításaikat.

Van egy igen érdekes megjegyzése 1908-ból Schöpflinnek, ekkor jelent meg Goethe *Faustja* Palágyi Lajos fordításában. Egyebek mellett egy kis fordítástörténeti áttekintést is ad Schöpflin. De ami igazán lényeges, az a fordítások részleges temporalitásának észlelése. „Olyan nagy dolgot, mint egy véglegesnek tekinthető magyar Faust-fordítás, csak nemzedékek egymásba kapcsolódó munkája valósíthat meg. A lehetőségig tökéletes fordítás csak akkor jöhet létre, ha a félsikerű fordításoknak sorozata előzte meg.”²¹⁴ A fordításban is egy idősebb nemzedék jár Schöpflinék előtt, egy olyan nemzedék, amely a klasszikusokat fordítja vagy fordítja újra. Annak képviselője még Palágyi, akivel kapcsolatban felveti, hogy a goethei magaslatozok elérését nem tartja egyénileg megoldhatónak. A következő év Vértesy Jenő Homérosz-fordítását hozza elé. Elvi kérdéssel találkozok szembe, s ennek révén az olvasó is. Meg kell-e tartani a hexameteres formát, vagy szabad-e más verstani mintát választani hozzá? „Vértesy Jenő a maga új fordításában új formát próbál: a rímtelen magyar tizenkettős sort. Próbálkozását előszavában azal okolja meg, hogy a hexameter, mely a görögben eredeti, népies mérték, tehát hozzáillik a homéroszi eposzok naiv hangjához, nálunk nem az, hanem iskolai tanulmány eredménye, s fülünk túlságosan pattogónak érzi, másrészt pedig nagyon is méltóságosan hömpölygőnek [...] Hogy most már csakugyan a Vértesy Jenő rímtelen magyar formája a legalkalmasabb-e, vagy inkább válasszuk a Baksay Iliász-fordításának párrímes formáját, arról most alig érnénk rá vitatkozni. Hamarjában csak azt állapíthatjuk meg, hogy Vértesy fordítása nagyon derék munka, tiszteletreméltó becsvágy, szorgalmas készültség és költői hivatottság terméke. A homéroszi egyszerű, gyermekségével megragadó hangot legtöbb helyütt nagyon jól eltalálja, nem kelti sehol – ami nagy veszedelem – a naivitás helyett a naivoskodás színét, sokszor ráismerünk a magyar sorokban az öreg Homérosz hangjára. Bizonyára sokan vannak, akik szívesen olvasgatnák az Odüsszeiát, ha nem kellene

²¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. Ld. kötetünkben.

²¹² *Vasárnapi Ujság*, 1908/9. Ld. kötetünkben.

²¹³ A regény első magyar megjelenése 1930, 1958-tól a kiadást úgy szerepeltetik, hogy „a fordítást átnézte és J. Cape London 1924. évi kiadása szerint kiegészítette Szobotka Tibor”.

²¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/49. Ld. kötetünkben.

a formai nehézségek fáradságával küszködniök, ezeknek nagyon alkalomszerűen jön Vértesy Jenő fordítása.”²¹⁵

Dantét a nyugatos nemzedékből Babits Mihály fordítja újra. Schöpflin nem tud olaszul, talán azt is mondhatnánk, hogy illetéktelen a fordítás minősítésében. Ugyanazt az elvet követi ítéletében, mint az imént idézett Vértesy-fordítás megítélésénél. Dante hangját véli kihallani a fordításból. „Dante fordításához teljes technikai készség és nyelvbéli művészet kell, amely gyönyörűséggel tudja legyőzni azokat a nehézségeket, melyeket az eredeti szöveg nyújt, s zenével tudja visszaadni zenei szépségeit, gondolatainak, képeinek ritmikus, titokzatos, belső törvények szerinti sorakozását. Babitsnak ez, ha művét egészében nézzük, teljes mértékben sikerült: az ő Dantéját úgy olvashatjuk, hogy benne cseng minden, ami Dante versében lényeges, megérezzük benne az eredetinek lelkét, stílusát, kísérhetjük hangjának modulációját s alig találjuk benne a formai nehézségekkel való küszködés nyomait.”²¹⁶ Érezhető a Schöpflin-íráson, hogy Babits személyében, irodalomfelfogásában közel áll hozzá.

Érzékeli és érzékelteti Kosztolányi fordítói remekléseit is Schöpflin, amikor megjelenik a *Modern költők*: „Harmincíves könyv, csupa műfordítás és csupa líra: a tizenkilencedik századnak s a mai napnak úgyszólván minden olyan lírikusa helyet kap benne, akire rá lehet mondani a modern jelzőt. Mintegy átnézetét akarja adni az új lírának, amely mindenütt a világon a XIX. századdal beköszöntött új életnek s az ebből sarjadzott új embernek a lelkét tükrözi.” Kosztolányi s vele együtt az új fordítói nemzedék is megborzolja a prózafordító nézeteit. Szembesül Kosztolányi fordítói eszményeivel, s ez problémát is jelent számára: „»Ideáлом – úgymond – a teljes formai és tartalmi hűség és a teljes szépség, de ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el. Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. Méltó hogy az, aki megszólaltatja őket, hasonlóan gondolkozzék. Alkotásnak látom a műfordítást, nem reprodukálásnak.« Nem egy esetben megközelíti a kitűzött ideált, egy sereget fordításai közül összehasonlítottunk az eredetiekkel s meglepő hűséget tapasztaltunk nem egyben. Máskor önkényesebben, sőt néha egészen önkényesen dolgozik, valósággal újraalkot, s munkája inkább újraköltés, mint fordítás. Akármennyire eltávolodik is néha az eredeti szavaitól, az eredetinek hangját és hangulatát majd mindig eltalálja, és amit ad, majd mindig szép vers. Technikai készsége, mely eredeti verseinek is egyik feltűnő tulajdonsága, nem hagyja cserben a fordításban sem. Önkényességeivel nem szállunk vitába; ehhez bele kellene vonni a műfordítás összes problémáit, amelyek még távolról sincsenek tisztázva s amelyek alighanem tisztázhatatlanok is, nem dönthetők el általánosságban, hanem csak esetről-esetre.”²¹⁷ Semlegesen távol tartja magát az állásfoglalástól, igaz, költőket nem is fordított, de megérintette a fordításban rejlő elméleti probléma.

²¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1909/16. Ld. kötetünkben.

²¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1913/4. Ld. kötetünkben.

²¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1914/3. Ld. kötetünkben.

Schöpflinnek a világirodalom irányába való nyitottsága, akár fordításokról, akár értelmezésről van szó, a *Vasárnapi Ujság* fennállása alatt végig megmarad. Benedek Marcell, akihez szoros szabadkőműves kapcsolat is fűzte, aki 1919-ben a budapesti tudományegyetemen francia irodalmat tanított, s aki aktívan részt vett az Országos Tanáregylet és az 1918-ban létrehozott, húszezer tagot számláló Nevelőmunkások Országos Szövetsége munkájában, s mindezért együttesen 1920-ban megfosztották a tanári működés lehetőségétől,²¹⁸ a fehérterror kezdőévében jelentette meg *A modern világirodalom – 1800–1920* című kötetét. Történetesen éppen a Franklin Társulat Kultúra és Tudomány sorozatában.²¹⁹ Az ismertetést vélhetnénk egyszerű reklámfogásnak is, de nem az. Tény, hogy az írás feltűnően rövid, 2900 karakter, s hogy saját kiadványukat reklámozza. De egy eljárás alatt álló szerzőt adott ki a társulat, egy eljárás alatt álló szerző mellett állt ki a hetilap. Schöpflin kurta írása rövid összefoglalásainak egyik remeke. Minden mondata egy-egy tétel, amelyek a kritika szempontjait is jelzik: a munka biztosan eligazít a rengetegben; életet ad az anyagnak, nem listát közöl; erős a különbségtévképesége; Taine eredményeit felhasználja, de mégsem az ő alapján nyúl az anyaghoz; a formai törekvések sikere felől értékel; kitekint a magyar anyagra is, de világirodalmi keretben.

*

Értékkitételeire és hangjára nézve azonban befejezésül idézzünk néhány kemény szókimondó megállapítást is, hogy érezzük, az írói szándékok megértésen túl volt egy határ, ahol nem állta meg, hogy erősebb érték kifejezést alkalmazzon, esetenként súlyos szavakat is kimondjon. Faragó János Heine-fordításai ismertetésekor kimondta, hogy aki a versekhez nyúlt, dilettáns.²²⁰ Kisbán [Bánffy] Miklós *A haldokló oroszlán* című novelláskötetéről szólva láttatta, hogy „nem hivatásszerű” szerző munkáját olvassa, akinek „erősen egyéni mondanivalói” vannak, ám „sokszor beilleszkedik már megcsinált, kész formákba”, s az olvasóknak „más írók jutnak eszébe”, hogy „néha szereti a könnyebb végén megfogni a dolgokat”.²²¹ (S maga a kritika tartalmazza a tényt, hogy egy nagyságról mond véleményt, „az állami színházak kormánybiztosáról.”) Vagy van példa arra, mennyire érzékeli, ha a szerző elszigetelt helyzetben van, s ez gátolja a műnek megfelelő valóságos kritikai attitűd kialakulását. Vagyis az ítélet iránya itt kettős: a kritikai mezőre éppúgy vonatkozik, mint a szerzőre. Mariay Ödönről van ez esetben szó:

²¹⁸ Benedek Marcell saját ekkori működéséről ld. uő: *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi, 1965. 286–333.

²¹⁹ „A »keresztény« kurzus émyelítő hónapjai – ami az én sorsomat illeti – tündérmeséhez hasonlítanak” – írja Benedek Marcell. Miután megkapja az állásvesztésről szóló végzést, rengeteg segítséget kap. Ezek sorába tartozik, hogy felkeresi Weinberg Gyula, a Franklin aligazgatója, s kéri, hogy az 1918-as forradalom alatt a tanárátképzőben tartott előadásait írja meg a Kultúra és Tudomány sorozat számára. *Naplómat olvasom*, 328.

²²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1904/12. Ld. kötetünkben.

²²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/23. Ld. kötetünkben.

„Nincs még végleg megállapodott irodalmi pozíciója, nem újságíró és nem is színházi ember, s így nem védi sem a presztízs, sem a mindenféle befolyás és összeköttetés, amely a sajtókritikát befolyásolni szokta, s így rajta kitombolhatja magát a kíméletlenségig a kritikus igazságszeretet. S nem tagadjuk, a *Rákóczi harangját* nagyon is lehet kifogásolni. Írója elég félszegen mozog a színpadon, sok hiányzik belőle a drámaíró megtanulható kvalitásaiból, nem különben azokból is, amelyek vele születnek az emberrel; azokból az ügyességekből pedig, amelyek akárhány mai drámaíró sikereinek egyedüli eszközei, nincs benne semmi. De bennünk éppen az ügyességeknek ez a hiánya, az ügyeskedéstől való teljes mentesség kelt iránta bizalmat. Ez az író nem élelmes, de teljesen becsületes, nem akar és nyilván nem is tudna mással hatni, mint írói eszközökkel” – írta róla Schöpflin.²²²

Schöpflin és saját írónemzedéke

A kritikus számára a legnagyobb kihívás mindig saját nemzedéke tehetségeinek megtalálása, az új értékek felfedezése. Schöpflin beérkezett „saját” felfedezettjeinek azokat nevezzük, akiket még nemzedéki, illetve nyugatos kanonizációjuk előtt egyedül fedezett fel „magának”, s akikről nyilatkozott is. Így tehát a kötetünkben közölt Schöpflin-bibliográfiának az 1908-as évig terjedő néhány éve külön is érdemes az olvasó figyelmére. Ady megértéséért való küzdelmét csak említjük, minden Ady-kötetről írt, s Ady kiemelt búcsúztatása is hozzá kötődik a hetilapban – s minden gondolatát belecsatornázta az Ady-monográfiájába.

Természetesen az is igaz, hogy a szerzőt, akire Schöpflin felfigyelt, más is észrevette, bátorította, útját egyengethette, mint ez például Kaffka Margit esetében történt. Itt döntően csak lineárisan haladunk végig Schöpflin kritikáin, de jelezve az itt kiemelten érintett szerzők közti észleleti eltéréseket, műnemi és műfaji különbségeket, az írók irodalmi és társadalmi pozíciója közti különbségeket. S akikről külön nem szólnunk, ugyanolyan érdekesek egy másfajta, hasonlóan érdemi szempontból: a korabeli irodalom egyfajta szélesre terített panorámáját adják.

Schöpflin 1906-ban írt először Kaffkáról. Kaffka – levelei tanúsága szerint – ekkor már mint szerkesztővel kapcsolatban van Osváttal, Schöpflin és Osvát viszont – s ez a fontos – nem ismerik egymást.²²³ *A gondolkodók* című novelláskötetéről írt először Schöpflin, majd sorra *minden* Kaffka-munkáról, lett légyen az prózavagy verseskötet. 1906-ban (*A gondolkodók*) és 1907-ben (*Versek*) is írt róla, s élete végén is büszke volt, hogy Kaffka Margitot, s vele az irodalomban megjelenő valódi női szemléletet olyan korán meglátta.²²⁴ Kaffka prózájával és azon belül is

²²² *Vasárnapi Ujság*, 1918/40. Ld. kötetünkben.

²²³ 1901-ben jelent meg Kaffka első verse a *Magyar Géniusz* 20. számában. * Kaffka Margit levelei a *Magyar Géniusz* szerkesztőségébe, Osvát Ernőnek, 1902-ből. In: *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte Simon Zsuzsa. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 90.

²²⁴ VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.

fő műveivel valóban kiemelkedik a nőírók közül, és azon kevesek tagja a századelőn, akiket az utókor nem illetett felejtéssel, s talán az egyetlen, akinek rangja egy pillanatra sem ingott meg.²²⁵ Farkas Zoltán szerint nem volt könnyű Kaffka elfogadtatása, és még 1911-ben (!) is nagy küzdelmet kellett folytatni a *Színek és évek* folytatásos közléséért Hoitsy Pállal.²²⁶ De mint Kaffkáról szólva említi Schöpflin, a *Vasárnapi Ujság*ban Kaffka megtalálta a „széles rezonáló felületet”, a hetilap irodalmi közlésszerre szoktatott közönsége is ráhangolódott a „bátor” regényre. (Igaz, Schöpflin feldicséri a lap olvasóit, „művelt olvasók tömegének” nevezve őket, de ez meglátásunk szerint a kegyes hazugságok közé tartozik, s kétségtelenül az egyik legnagyobb példányszámú lap volt, a *Nyugat*nál lényegesen szélesebb körhöz ért el.²²⁷) Schöpflin éles szeme meglátta a tehetséget, de Kaffka első verseskötete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott, jelezve, az irodalmi babérokra vágyó nők is egyre többen vannak, s férfiatól is „fölös számúakat is ösztönöz első verseskönyvük kinyomtatására” a közlési vágy. Ezt Schöpflin igazán tudta, mert nemcsak a java terméssel találkozott, hanem a könyvükkel személyesen jelentkező dilettánsokat is bőven olvasta. Az átfűtött elismerés mellett olykor zavarosnak mondja Kaffka verseiben a kifejezést, a szerkezetet gyakran szétfolyónak, a technikát meglehetősen pongyolának.²²⁸ Ám ezeknek az észrevételeknek ellenére is nagybetűs Írónak tartja, és mint irodalomtörténetében írja: „Körülbelül Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyságának teljes megőrzésével [...] Nincs ilyen asszonyias író több, talán az egész világon.”²²⁹ Schöpflin számára reveláló erejű a nő és a férfi kapcsolatának természete a nő oldaláról nézve, a látásmód közötti különbségek felismerése. Közismert a Dénes Zsófia leírta anekdota, amely szerint a „kis zöldkorcsmákban, budai vendéglőkben” rendezett Nyugat-vacsorákon Kaffka Margit helye nem az írók között volt, hanem a feleségek asztalánál.²³⁰ A kirekesztő, lenéző gesztus Kaffkának fájt, a férfiak talán észre sem vették. Ezért volna szükséges itt ismertetnünk Schöpflin rendkívül megbecsülő Kaffka-képét. Mégsem tesszük, mert Schöpflin szeme elé bőven kerültek írónők, s olykor kedvtelve, olykor bosszankodva minősítette munkáikat, tevékenységüket. De kétségtelenül határozott a felismerése, hogy a magyar irodalomban egyre több nő jelentkezik, s ezt mint

²²⁵ Elbizonytalantató Féja Géza levele ebből a szempontból. Kaffka Margitról „alig tud valamit a mai olvasó”, írja Hatvany Lajosnak 1953-ban, biztatva, hogy írja meg emlékeit. Bár sejtethetjük, hogy a népi írók (és ideértjük ez esetben Németh Lászlót is) hagyományos család- és társadalomfelfogása szerint a nőknek döntően nem adatott alkotó szerep. Radnóti Miklós disszertációja (Schöpflin ehhez való adalékai) viszont a folyamatos jelenlétet erősítették, bár az csak az író társadalmon belüli megbecsülést jelentett.

²²⁶ FARKAS Gyula: *Emlékeimből* – I. Új Forrás, 2008/3. 96–97.

²²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1912/12.

²²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1904/5. Ld. kötetünkben.

²²⁹ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 183–184.

²³⁰ DÉNES Zsófia: *Úgy, ahogy volt és...* Budapest, Gondolat, 1984.

különös jelenséget szemmel követte. Ezért Kaffkát, akihez fogható valóban nem volt korában itthon, mégis inkább a női érzékenységet, írásmódot tárgyaló „Író-nők” című fejezetben követjük nyomon.

A „harmadik”, akit magának, egyedül, ugyancsak a kánon kialakulása, a nyugatosokkal való személyes megismerkedés előtt megtalált, *Babits Mihály* volt. Ez azonban nem volt olyan villámszerű ütés és felismerés, mint az Adyé. Annál rokonszenvesebb a története, s végül nemcsak barátság, de irodalmi rangosztó barátság is született belőle. Egyrészt mert saját szemléletének kiküzdését mutatja, s azt mutatja, egy vers nem költészet, megértően elutasító volt, ám kész volt véleményének revidálására is. Itt felfedező erejével és gesztusával Schöpflin némiképp csatlakozik Osvát és Ignótus mellé. Kövessük a nyomozó alaposágával néhány hónap történéseit. 1908 márciusának elején még szerkesztői üzenetben utasította el Schöpflin Aladár Babitsnak ismeretlenül, egyébként Kosztolányi javaslatára beküldött versét, a *Turáni indulót*. Azt írta a szerkesztői levelében ismeretlenül Babitsnak Schöpflin, hogy a versben „érdekes kvalitások vannak [...] szeretnénk azonban Öntől egyebet is látni, bizonyosan vannak *egészebb* dolgai is”.²³¹ Egy hét múlva újból küld verseket Babits, s akkor egyet közöl Schöpflin a hetilapban, a többit zsebre teszi és elviszi a nyugatos szerkesztők kávéházi találkozójára. Ignótus is, Osvát is finoman fanyalog, utóbbi minden különösebb szó nélkül magával viszi a verseket. 1908. szeptember 1-jén jön ki a nyomdából *Holnap*-antológia első kötete, erről is ír Schöpflin hetilapjában. Fél évvel azután, hogy Babits versét visszautasította, viszont már azt írja Schöpflin, hogy Babitsban „nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes, bogaras, különcködő, de művészi hajlamú természettel”.²³² November 16-án debütál Babits a *Nyugatban*, három nappal később írja Osvát híres levelét, amelyben azt kéri a fogarasi tanártól, küldje el neki „összes műveit”. Az antológia szereplői közül Juhász Gyulára és Dutka Ákosra is (*A föld meg a város*) az együttes kötet megjelenése előtt felfigyelt Schöpflin. Juhász Gyulát „jóformán első föllépése óta” kísérte. 1907-ben, első kötete megjelenésekor pontosan érzékelté köztes helyzetét: „Egy értékes, nagyon finom, szubtilis lelket tár fel, és egy diszkrét, csiszolt, előkelő intelligenciát. Álmodozó, de csöppet sem lágy melódiák a gyönyörű életről, melyet végigélvezni vágyik a költő, de nem tud megbirkózni vele, az özvegy édesanyjáról, akinek el nem sírt könyűit dalba sírja, el nem mondott bánatát leírja, nagy szellemeiről az emberi kultúrának, akiknek lényegét megközelíteni igyekszik, a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét, a görög derűről, arról a lelki harmóniáról, mely néha megvillan szépséggel fertőzött modern lelkében, de csak mint vágy s nem mint valóság.”²³³ S írása lezárásában újból

²³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1908. március 8. 10. Ld. kötetünkben.

²³² *Vasárnapi Ujság*, 1908/39. Ld. kötetünkben.

²³³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41. Ld. kötetünkben.

aláhúzza az irodalomban tapasztalható váltást: „abból a legfiatalabb nemzedékből való, amely ma még keresi az érvényesülés útját, a hivatalos irodalom ellenszenve és az olvasóközönség zavarodott meghökkenése közben, de ha úgy halad, ahogy megindult, alighanem meg fogja határozni a legközelebbi jövő magyar lírájának jellemét.”²³⁴ Az idő múlásával tárgyilagosan állapítja meg, hogy Juhász költészete lényegében változatlan: „lírája nem mutat ugyan a régebbihez képest bővülést, súlyban, kiterjedésben gazdagodást, de régi színvonalán megmaradt, és hangjának bús csengése a régi tiszta még [...] Az érzékeny, passzív lélek súrlódása a világgal s az ebből fakadó fájdalmas lelki diszpozíció Juhász Gyula verseinek tulajdonképpeni tárgya. Nem tud az étellel megbékélni, sem legyőzni nem tudja, sem megalkudni nem bír vele, elvonul előle a maga belső életébe, de egészen elszakadni nem tud tőle: magánya csendjébe minduntalan behallatszik a lármája, felzaklatja húrjait és táplálja benne a kielégítetlenség érzését, a természetes vágyat az élet után. Az ember elvonulhat az élettől, de ez az elvonulás mindig fáj, mert önmaga egy részének feláldozásával egyértelmű.”²³⁵ S ezt az 1921-es *Nefelejcs* című kötet is igazolja, amelyben Juhász „nem szerez meglepetéseket”,²³⁶ költészete „a kifejezés különösségével vagy keresettségével sohasem takarja el mondanivalóját. Nagyon igazmondó költő, sem a tartalomban, sem a kifejezésben nem szépíti magát, nem affektál, és egy árnyalattal sem akar többet mondani, mint amennyi a mondanivalója.”²³⁷ Az a különösen szép és lényegi ebben a tárgyyszerű írásban, hogy Schöpflin jelzi, nem, vagy nem csak a fejlődés egy költői teljesítmény mércéje. (A dyt is védte, amikor a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetét stagnálásnak tekintették: „A fejlődést persze nem lehet állandóan a végletekig fokozni; az új könyv talán nem jut magasabbra, mint a régiek, de alájuk sem bukik.”²³⁸ Juhász Gyula relatíve szűk, de intenzív költészete sem bukott alább.)

Külön fejezetet rajzol ki Oláh Gáborral való kapcsolata. Barátság volt ez egy időben, amit Schöpflin oldaláról egy tehetség iránti bizalom magyarázott, és kettejük részben hasonló pozíciója, az, hogy mindketten a bizonytalan beérkezés előtt voltak. Schöpflin, noha állásban volt, nem is akármilyenben, csak egy névtelen kritikus volt. De szíves, kitárulkozó és értő leveleivel tűnik fel előtte.²³⁹ Invitálja is Oláh Gábort az Ambrus Zoltán elnökségével létrejönni szándékozó Magyar Írók Társaságába. Oláh Gábort ugyanekkor a „Holnap”-osok nevében – az imént említett, ekkor még szervező erejét mutató – Juhász Gyula is hívja maguk közé, amit viszont Oláh utasít el.²⁴⁰ Az első ismert levél (1907) többet mond Schöpflin nézeteiről, mint Oláhról. Nem a kritikus, hanem a szerkesztő szólal meg, amikor

²³⁴ Uo.

²³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. Ld. kötetünkben.

²³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1921/4. Ld. kötetünkben.

²³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. Ld. kötetünkben.

²³⁸ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1911. III/1. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 98.

²³⁹ Az első ismert Oláh Gáborhoz írt Schöpflin levél dátuma 1907. augusztus 26. I. m. 20.

²⁴⁰ OLÁH Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum és DE Kossuth Egyetemi Kiadója. 2002. 121.

azt mondja: „[k]icsit nehéz modern irodalmat csinálni nálunk, ahol minduntalan százötvenféle mellékszempont és skrupulus merül fel.”²⁴¹ S ekkor könnyen félreértelmezhető fordulat következik Schöpflintől, közlései, nyilatkozatai összességében is ritka „manifesztum”. Ezt írja a debreceni Oláh Gábornak: „Ebben a pillanatban engem semmi sem érdekel annyira, mint az alföldi magyar ifjak friss, fiatalos, szilaj betörése az irodalomba. Ettől a csapattól várom, hogy agyon fogja verni azt a New York-kávéházbeli irodalmat, amely a mi ifúságunk levegőjét olyan rossz szagúvá tette. Maguk legalább magyarok, a magyar nyelvkészletük nem szorítkozik arra [a] 600-700 szóra, amellyel manapság még verset is merészelnék írni, érzik rajtuk egy a kultúrába frissen belepottyant faj forrongó vívódása, s ha nyers és fanyar is az ízük – a szilvalé edesebb, de a fenének való.” (Az értelmezést a mindössze tizenhárom éve működő és hagyományosan a modern irodalom gyülekezőhelyének tartott New York kávéház furcsa kontextusa okozza.) S egy következő, de az idézettel összefüggésben álló bekezdésben ezt írja: „[a] gondolkozó fő és bátor szó ma a legnagyobb bűn, s a reakcionárius korlátoltság beleeszi magát még a legkálvinistább koponyákba is. Nem jó dolog ma független észjárású embernek Magyarországon élni.”²⁴² Már él a *Nyugat*, és Schöpflin is dolgozik bele, amikor még mindig tisztázatlannak érzi a helyét: „Ebben a fene nagy kavarodásban, amelyben itt élek, néha szellemileg olyan árvának érzem magamat, akár a Heine pálmája.”²⁴³ A *Nyugat* emberei, hiszen jó törekvésű, a dolgok lényegéről az enyémmel rokon gondolkodású emberek, de szokások, természet, temperamentum, faj dolgában annyi köztünk az apró eltérés, hogy legfeljebb unokatestvéreket láthatok bennük, pedig testvérré volna szükségem.”²⁴⁴ Saját helyzetének felmérése, felpanaszolása után figyelmezteti Oláhot, hogy „óvakodjék Ady Endrétől”, aki „pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról” meg van győződve.²⁴⁵ A következő verset azért köszöni meg, mert „szép, jó, s nem is annyira Ady-s”. A karácsonyi különszám egyik szerkesztőjeként panaszkodik, hogy „az albumban csupa megdöbbenően rossz versek lesznek.”²⁴⁶ Mindez többek között azért, mert Hoitsy Pál ízlésébe nem fér bele az egyik versben szereplő „kerítő” szó. Irodalompolitikai küzdelmet is említ a levélben, Rákosi Jenő ideológiai beleavatkozását a nemzedék belviszonyaiba.

Oláh Gábornak ekkor jelent meg új „füzete”, a *Keletiek nyugaton*. Schöpflin írt is az utazási élményből született kötetéről: „Erős forrásban levő, örökké kereső lélek s megvan az a nálunk nem túlságosan gyakori bátorsága, hogy úgy meri adni magát, amilyen. Új munkája tulajdonképp egy vakációi párisi utazásról való beszámolás volna, de ez csak ürügy az írónak arra, hogy könnyítsen a maga lírai feszültségén. Elmond mindent, az ízlés szabta tartózkodás határain túl is, ami

²⁴¹ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 21.

²⁴² Uo.

²⁴³ Utalás H. Heine *Ein Fichtenbaum steht einsam* kezdetű versére.

²⁴⁴ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 38.

²⁴⁵ I. m. 39.

²⁴⁶ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. XII. I. m. 52.

útja közben érdekelte, ami eszébe jutott, amit érzett. Érdekes dolog: tájképek alig érdeklik ezt a faluról jött embert, csak a városok számára van szeme, a kultúrát keresi mindenütt. Útjára is a kultúra után való heves vágy vitte, amely ma soha nem látott erővel feszíti a tehetséges fiatal emberek idegeit. Őt is megillette a kicsiségnek az a fájdalmasan nyomasztó érzése, amelyet érzékenységünk szerinti mértékben, többé-kevésbé mindnyájan érzünk a Nyugat nagy kultúrszínhelyein s ebből a könyvben komor, dacos mondatok lettek.”²⁴⁷ A *Nyugat* „fajmagyarnak” nevezte Oláhot, s konstatálta, „a konok magyar talpalatkint veszi el a lába alól Magyarországot, és levelenkint semmisül meg hite, bizodalma és reménysége terebélyes fája. Minden nap, minden pillanat közelebb viszi a tudáshoz, a látáshoz, és Nyugaton csüggve minduntalan a szemébe tűnik a piszkos Kelet, az átkozott és isteni faj: hazája és népe. De még akkor sem hisz, még akkor is tagadni próbál, amikor a lelke már meg van győzve: és elmegy Nyugatra bizonyosságért. És Nyugaton belesüppedt lelkébe a végzetes bizonyosság, és Nyugat kincsei előtt sír és fogait csikorgatja a szomorú barbár.”²⁴⁸ (Az élmény részese volt Bodor Aladár is, aki ugyanezzel a címmel írt könyvet az utazásról.²⁴⁹) Ez itt Ady Párizs-élményének egy variánsa, de Rákosi Jenőnek jól jött, hogy Ady ellenében kijátssza Oláh Gábor szövegeit.²⁵⁰ Egy megosztó hasítás a magyarság mibenlétét illetően, amire Schöpflin is regál: „Rákosi fifikából emelte magát Ady fölé, hogy ezzel annál erősebbet üthessen rajta és rajtuk. Maga pedig – szerintük – beugrott a szirénhangnak, s ők, úgy látszik, úgy fogják föl a dolgot, hogy vagy a *B. H.*-hoz tartozik valaki, vagy hozzájuk. Vagy – mint én – sehova sem.”²⁵¹ (Schöpflin nem biztos, hogy tudott róla, 1907-ben öelötte Rákosi „fedezte fel” Oláh Gábort, sőt ő javasolta, hogy rá hivatkozva írjon Kőnig Gyulának, aki a Franklin Társulat „feje és mindenhatója.”²⁵² Ha eddig nem figyelt fel rá, a kedvére való feladatot közvetítve kapta.) Adyt Schöpflin semmiért nem adta, Oláhnak is többször írt róla, hogy ragaszkodik hozzá és harcol érte. De közvetlen és segítő marad a viszonya Oláhhoz is, 1912-ben Pestre „hívja”, mert Oláh rosszul érzi magát Debrecenben. (Oláh Pesten végezte az egyetemet, ismerte a várost, tanulmányait befejezván elmene-kült onnan.) 1914-ben viszont kifejezetten csalódott kritikát ír *Szegény magyarok* című könyvéről. A regényt „mély elkedvetlenedéssel” tette le. „Az író a saját élete történetét írja le benne, ifjúkori küszködéseit, lelki válságait, harcát a körülötte folyó élettel, kiábrándulásait, vereségét, menekülését Budapestről a debreceni környezetbe, itteni bajait, végleges bukását, szóval önéletrajzot ad regény színe alatt, mégpedig nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy nyíltan, tartózkodás nélkül mond el mindent, ami vele történt és amit élete útja közben elképzelt. A baj

²⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1908/46. Ld. kötetünkben.

²⁴⁸ HEGEDŰS Gyula: Keletiek Nyugaton. *Nyugat*, 1908/23. 444–445.

²⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/13. Ld. kötetünkben.

²⁵⁰ Az Ady–Oláh, illetve a Rákosi Jenő–Oláh viszonyra és ennek sajtóbeli megnyilvánulásaira vonatkozóan ld. OLÁH Gábor: *Naplók*, jegyzetanyag, 98–100, 120, 122, 127–139, 183.

²⁵¹ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1909. I. 13. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 55.

²⁵² OLÁH Gábor: *Naplók*, 59.

azonban az, hogy mindezt a lelki szeméremnek megdöbbenő hiányával mondja el, nyoma nélkül annak a gyöngédségnek, amely igazi írónál mindig megvan legalább a maga élményei, életének válságai és titkai iránt. Ezért a regényben éppen az az alak válik legellenszenvesebbé, amelyben önmagát rajzolja: egy nagyzó, folyton deklamáló ifjút látunk, aki állandóan zseniális pózokban áll, de a hozzájuk illő zsenialitás nélkül, akit mindenben féktelen hiúság és becsvágy vezet...”²⁵³ Ez az egyenes kritika nem könnyen íródott meg, a barátság érzése vissza akarta tartani, de jellemző Schöpflin kritikusi tevékenységére, hogy nem mismásol soha. „...a munka maga nem tűrte, hogy ímmel-ámmal, baráti módon, vállveregetve, nagy jóindulatú elnézéssel intézzük el, ahogy az ember sokszor humanitásból, sokszor merő kényelemből elintézi egy-egy jelentékeny ember dolgát [...] a kritikusként eleve le kell azzal számolni [sic!], hogy olyanoknak is fájdalmat kell szereznie, akiket szeret”²⁵⁴ Ezzel a *Vasárnapi Ujságnál* véget ért kettejük kapcsolata. Oláh Gábor a hetilappal párhuzamosan ritka szerzője a *Nyugat*nak, majd a 30-as években – az új népiesség kibomlásával együtt – újból többször szerepelt ott.²⁵⁵ Kapcsolatukra vonatkozóan több dokumentum nem áll rendelkezésünkre, levelezésük a világháború alatt megszakad.²⁵⁶

A korai felismertek közé tartozott a Schöpflin számára mindig nagyon kedves Biró Lajos, akire azonban mindig finoman ráolvasta a hibáit is. Az ő műveit is folyamatosan olvasta, tíz alkalommal írt róla a *Vasárnapi Ujság*ban. Biró esetében olyan íróval van dolgunk, aki hivatásos és becsvágyó politikai újságíró is, s akinek munkatempója, karakterlátása a sajtó felől is olvasható.

Biró jellegzetes műfaja a novella és a napilapban megjelenő *tárcanovella* volt, a korszak kedvelt műfaja. A tárca felvirágzása külsőleg a sajtó mennyiségi mutatóival magyarázható. A tárca az 1840-es évektől jelen volt a sajtóban, a közönség igényelte a nem politikai olvasnivalót is, így „a vonal alá” vegyesen kerül útleírás, esszé, rajz, humoreszk, anekdota, mese, novelette, beszély, kritika – fordultatos nevekkkel illetik a rendszerint három oldalon áthúzó, rövid szépprózai munkát. Még verset is közöltek a tárca helyén, Ady rendszeresen ezen a helyen kapott teret a *Budapesti Napló*ban. A tárca a napi munka poétikus kiegészítője volt, az újságíró számára átlépés egy másik, vágyott világba, alkalom az íráskészség, a fantázia kiélésére, és nem utolsósorban kereseti forrás. Második kötete (1906) megjelenésekor Schöpflin Aladár rögtön észre is vette a novellák másságát: „Biró Lajos kötete jellemzője egész mai elbeszélő irodalmunknak, amely kénytelen-kelletlen a hírlap szükségletéhez és terjedelméhez igazodik” – írta az író a maga és a *Va-*

²⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1914/15. Ld. kötetünkben.

²⁵⁴ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 147–148.

²⁵⁵ Oláh Gábor értékeléséhez ld. DÉRCZY Péter: Sors és mű. Oláh Gábor prózájához. *Alföld*, 2011/10. 77–80.

²⁵⁶ Oláh Gábor a továbbiakban Horváth Jánoshoz kerül közel, akivel Ady révén ismerkedett meg 1910-ben, a kapcsolat a *Napkelet* ideje alatt is tartott. Ld. Tóth Endre: Horváth János levelei Oláh Gáborhoz. *Irodalomtörténet*, 1989/1. 105–111.

sárnap*i Ujság* olvasói számára felfedező recenziójában.²⁵⁷ (Schöpflin még párhuzamosan olvasta a napi sajtót és a kötetekbe került novellákat, novellafüzéreket. De sajtótörténeti búvárlásaink meghozzák a – véletlen – eredményt számunkra is: kiderül, hogy a *Kunszállási emberek* című Biró-kötet anyaga 1911-ben jelent meg *Az Ujságban*, a *Budapestiek* címet viselő könyv – ugyancsak novellaciklus – ugyanott, 1914-ben. A tárcarovat részeként jelentek meg, az első oldalon, hajtás alatt kezdődtek, és rendszerint a harmadik, nem ritkán a negyedik oldalig tartottak.)

Milyenek voltak ezek a Biró-novellák?

A második kötetet így jellemzi Schöpflin: „Legtöbb novellájában egy-egy illúzió szétfoslását rajzolja, az ábrándokat, melyeket hirtelen visszasra fordít a való élet egy-egy hideg fénysugara. Az emberek egy ideállal szegényebben végzik történetüket e könyvben, mint ahogy kezdték, az író pedig ironikus mosollyal veszi ezt tudomásul.” Van azonban kritikája is, mégpedig fontos, s az utóbb az egész életműre rálátó olvasóként mondhatjuk, mindvégig érvényes. Schöpflin, a megvesztegethetetlen kritikus ezzel fejezi be mondanivalóját: „Sajnos azonban, legkevesebb művészi gondot a nyelvre fordít: stílusa alig emelkedik magasabbra a közönséges zsurnaliszta-stílus átlagánál, ami elég jó arra, hogy egy napihírt megírjunk, de művészi alkotásokra nem elég művészi. Bármily elismeréssel vagyunk máskülönbben a szerző tehetsége iránt – ebben az egy tekintetben nem ismerhetünk kíméletet.”²⁵⁸ A hírlapírás szükséglete a túlzottan gyors munka, a nyelvi kifejezésre nem tekintő írásmód az értő szem számára tehát már a korai fázisban kitűnik.

Schöpflin Aladár, aki pályakövető kritikus volt, s annak, ki egyszer felkeltette érdeklődését, igyekezett minden munkáját észrevétni, így jellemzi a következő kötetet, az akkor már a *Nyugatban* is megjelenő Biró Lajos munkáját: „Két nem mindennapi erénye van: az erős látás és a biztos komponálás. Nagy dolgokat össze tud foglalni kevés szóval; van például egy novellája, amely hazatérő aratók zendülését írja meg a budapesti pályaudvaron: formájára alig egyéb, mint hírlapi tudósítás, de élet van benne, nagy vonásokban összefogott igazság. Ezzel szemben olyan intimitások állanak néhány más novellában, amelyek meglátásához nagyon finoman különböztető szem kell. Ez a két ellentétes sarok adja meg Biró Lajos tehetségének nagy terjedelmét. Nem tartozik azok közé a fiatalok közé, akik szándékosan nem fejlesztik mondanivalójukat biztos körvonalú történetbe, hanem a kontúrok elmosódásában és összefolyásában keresik a hatást, a hangulatkeltés elemeit, s azt kívánják az olvasótól, hogy az olvasottakat, lelkében tovább rezegtetve, önmaga fejezze be a történetet. Ez is művészet, az igen finom lelkűek előtt talán ez az igazi, magasabb rendű művészet, de nincs-e igazuk azoknak, akik mint láthatólag Biró Lajos is, azt tartják, az olvasó fogékonyságát nem kell túlbecsülni, nem lehet azt kívánni minden olvasótól, hogy olvasás közben maga is íróvá, az

²⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1906/24. Ld. kötetünkben.

²⁵⁸ Uo.

írónak munkatársává emelkedjék. Akinek mondanivalója sokaknak szól, az arra törekszik, hogy sokak is hallják; nem rágia szájukba, de nem is leplezi el előlük szándékosan, világosan, tömör vonalakban igyekszik elébük rajzolni.”²⁵⁹

Van a többi közül kiváló, kivételes kötete Biró Lajosnak, az 1912-ben megjelent *Kunszállási emberek*. Ez a novellafüzér Biró hevesi gyerekkorának emlékeit őrzi. Falusi kötet, parasztok és kiségzisztenciák életét megörökítő novellák, tele érzékeny megfigyeléssel. Mindegyik történet kerek egész, azaz minden sorsot elvezet a halálig. Itt van a századforduló alföldi tájának minden csodabogara – majdhogynem Mikszáth szemével. De a kibomló kis tragédiák inkább Móriczhoz közelítik. A jellemrajz csak a kívülről látott fő vonásokat veszi számba. Olykor kifejezetten karikatúrákat rajzol Biró, az alakjai kontúros különcök. „Egyhangú és egyszínű a levegő, látszatra csupa egyformaság és mozdulatlanság, mégis különös alakok különös drámái játszódnak itt le, furcsa, mulatságos idillek, sötét és lidérces tragédiák, groteszk bohózatok” – véli a könyvről Schöpflin.²⁶⁰ Meglepő és furcsa, hogy a *Nyugat* elment e mellett az alighanem legjobb Biró Lajos prózakötet mellett, hiszen nem írt róla egyetlen sort sem. Ahogyan más lap sem! A kötetéről – érthetetlen módon – *mindössze* ez az egyetlen (!) *Vasárnapi Ujság*-beli kritika jelent meg, legalábbis a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötete szerint. (Biró a Heves megyei Heves szülötte, s máig nem elég közismert, hogy itt született még a jóval idősebb és Bécsben karriert csináló Hevesi Lajos, Lengyel Géza, de itt töltötte gyerekkorát Bródy Sándor és itt született felesége, Rosenfeld Bella, alias Fehér Judit írónő is – akit Schöpflin is felfedezett magának.) Biró itt-honi írói karrierjének emigrációja vetett véget. S még egy fontos szál is elszakadt 1919-ben, Ady halálával, egy baráti, majdnem rokonias szál.

Sok követési pontot látunk az egyértelműen nyugatosnak mondható, bár az első nemzedék tagjaként ritkán felemlgetett Szini Gyuláról szóló írások összeolvasásánál is. Szinire is annak első elbeszéléskötete megjelenésekor talál rá, még 1907-ben. De a mindössze hat kis elbeszélést tartalmazó *Trilibi* előtt is ismert volt Szini neve mint kritikusé és újságíróé, s mint a *Nyugat* elődlapjainak együttműködője. Ahogy Birót, úgy őt is foglalkoztatta az újságírás kérdése, hogyan hat a sajtóból való élés, az újságíró életforma a személyiségre és végső soron az írói látásmódra és alkotástechnikára. 1905-ben a *Figyelő* című, akkor induló havi szemlében az élen, azaz nyitó tanulmányként az *irodalom és újságírás* kapcsolatáról írt – az akkor éppen a *Pesti Napló* kötelékében dolgozó – Szini Gyula. Nem kevesebbet állít, mint hogy „a sajtó fejlődése erre az országra legalább olyan jelentőségű volt, mint amilyenek a történetírók István királynak a nyugati keresztény műveltséghez való csatlakozását tekintik. A vasút, a távíró és a telefon valósággal beidegezte ezt az országot, hogy az európai kultúrával együtt lüktessen és érezzen. Ezen a beidegzésen Európa minden országa átment. A speciális nálunk az, hogy a sajtó lett ennek az idegrendszernek gócpontja. Nyelvünk egyik európai kultúrához sem

²⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1908/22. Ld. kötetünkben.

²⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1912/25. Ld. kötetünkben.

fűz bennünket, kereskedelmünk jórészt csak a szomszédos Ausztriával van sűrűbb relációban, ilyen körülmények közt tehát az újság valóságos szervvé lett, amellyel az általános emberi haladással minden nap, tehát a leghatalmasabban vagyunk összefűzve. Ez nem az újságírás dicsérete, hanem a tények konstatálása.”²⁶¹ Szinittől, Birótól is merített Schöpflin, amikor irodalomtörténetében a modernség felé való átmenetet olyan pontosan láttelezte, egyik középpontnak éppen az újságírás szerepének megnövekedését tekintve. Beletartozik ebbe a „kis témák és kis formák, a kellemes stílus” eluralkodása.²⁶² Ami különleges Szini, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Kosztolányi, részben Biró és mások esetében, hogy írói énjét ki tudta vonni az újságírásnak az elszürkítő, lélekölő, korrumpáló hatása alól. Ők voltak, akik – Schöpflin szavával – nem alkottak tömegcikket a tömegesedő sajtóban sem. Ez elsősorban tehetség kérdése volt, s részben az erkölcsé is.

Első köteténél óvatos Schöpflin, de keresi, mi ad egyéni ízt Szininek: „[v]alami sajtóságos romantika jellemzi gondolkodását és még inkább érzését. Ez viszi a különös, bizarr alakok keresésére, amilyen Trilibi, a furcsaságból és elvetemedettségből összevegyített táncmester, s ezért állíttatja egymással szembe a lehető legtávolabb eső alakokat, mint pl. a vasúti baktert a primadonnával. Olykor az ilyenekben a mi érzésünk némi keresettséget talál, de kétségtelen, hogy az így előálló helyzetek nagyon jó alkalmat adnak az íróknak a differenciált lelki hullámzások festésére. Az író vonalakban és színben egyaránt stilizáltan dolgozik, ahogy a modern illusztráló művészek szoktak, fantáziáját féken tartja, annyira, hogy gyakran azon kapjuk rajta, hogy inkább az irodalmilag csiszolt ízlésű amatőr tollal dolgozik s nem az intuitív erejű művészével.”²⁶³ Ráérez Schöpflin Szini különleges fantáziájára, de a kritika többi részében él benne egy kis gyanakvás az újságírás felől érkező író iránt. A későbbi írásokban ez oldódik, sőt irányzatba is sorozza Szinitt, mégpedig olyanba, amelyet mi is a modernség egyik arcaként nevezünk meg: „leginkább kifejezett példánya köztünk annak a típusnak, amelyet az esztéta szóval szoktunk jelölni. Fogékonyság minden iránt, amiben kultúra és szépség van, gyöngéd érzékenység, amelynek húrjai minden fuvallatra megrezdülnek, a tudás nagy anyagának felhalmozása a lélekben, de úgy, hogy minden a benne levő esztétikummal, a formáiban érezhető szépséggel hasson, a szemléleti dolgok átfinomítása az érzésen – ezek a legfőbb jellemvonások, melyek az esztéta-lelkeket rokonszenvéssé, a mai kultúrélet kertjének vonzó virágjaivá teszik. Alkotásaiban az ilyen természet rendszerint idegenkedik a nagyvonalú koncepcióktól, inkább a finomságokat keresi, mint a nyers, természetes realitásokat, s nagyobb művekben is, regényben, drámában az intim bensőség, a differenciált lélekrajz felé hajlik, mint a drámai mozgalmasság s a határozott vonalú karakterrajz felé.” De látja Schöpflin a közelítés korlátait is, a tömérdek apró finomság ellenére a konfliktust

²⁶¹ SZINI Gyula: *Irodalom és újságírás. Figyelő*, 1905. 3–6.

²⁶² SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 76–77.

²⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. Ld. kötetünkben.

„a véletlen képében maga az író” oldja meg, s nem az alakok belső energiája.²⁶⁴ Fél évtized múltán az első kötet kapcsán említett „bizarr alak” szerkezetet felcseréli a „ritkasággyűjtő” jelzőre, s egyértelműen elismeri, hogy ezek a „ritkaságkereskedésből való csecsebecsék”, „filigrán munkájú mesék”, „excentrikus kitalálások”²⁶⁵ Szini írói arcélinek meghatározó tematikai vonásai, amelyekhez többnyire szenvedés és tragikum társul.²⁶⁶ Utóbb, irodalomtörténetében Schöpflin *A rózsaszínű hó* című kötetéről azt írja a rendkívül termékeny íróról – akinek ekkor még nem volt válogatott kötete –, hogy „legjobban talán [ebből a könyvből] lehet megismerni”.²⁶⁷ Szini finom rezdülésű, aprólékos prózája a *Vasárnapi Ujság*ot is megtudta hódítani, *Porcelánmuzsika* című regényét a hetilap közölte folytatásokban a világháború előtt. Szini művészete egyre inkább elmélyül, egyre kidolgozottabbá válik, és Schöpflin nagy elismeréssel adózik neki: „az ilyen munka az irodalmi kultúra nagy fejlettségét tételezi fel az íróban, nem azért a kultúráét, amelyet tanulással, könyvek olvasásával bárki megszerezhet, hanem amelynek lényege az idegrendszer eredendő szubtilitásában, az észjárás gyors és erőteljes reagáló képességében van, s amely vele születik az emberrel.”²⁶⁸ Szini Gyula korának elismert írója volt, de engedményeket kellett tennie, többször is „lesüllyednie” a cselekményes, könnyebben fogyasztható irodalmi termelés szintjére, mert a forradalmak alatti tevékenysége miatt utóbb nem dolgozhatott a sajtóban.

Világirodalmi tájékozottság szempontjából Kosztolányi Dezső vetekedett Szini igen tágas szemhatárával, műveltségével, melyekről esszéi tanúskodnak. (Ír is Schöpflin a *Modern költők fordításköteteiről* 1914-ben, melyet már megelőztek Kosztolányi Henry Bernstein-, Oscar Wilde-, Molière-, Calderon- és Guy de Maupassant-fordításai.) Tehetségben meg is előzte Kosztolányi Szinit. Schöpflin is észrevette első, a *Négy fal között* című kötetét, és felhívta rá a hetilap olvasóinak figyelmét is. Sőt ennél többet is tesz, revelációt sugalmaz a közönségnek. Kosztolányi az újat hozó „csapat” legfiatalabb tagja, s meglepi Schöpflint „szerzőjüknek nem közönséges irodalmi műveltsége” éppúgy, mint az, hogy „semmitmondó verse alig van”.²⁶⁹ Sorolja a „csapat” hibáit, de ragyogó pályát jósol a legifjabbnak. A következő ismertetett kötet a novelláskötet, a *Boszorkányos esték*. Kétségtelen elismerésébe távolságtartás is vegyül, óvatos figyelmeztetés: „Kosztolányi szereti a rejtelmes hangulatokat, a természet, az élettelen tárgyak megelevenítését; van benne valami ideges érzékenység, amelyet átvisz nemcsak alakjaira, hanem a körülöttük levő tárgyakra is. Sajátságos látásmódja bizarrság színében tűnik fel, pedig természete szerint nem bizarr, csak annyira egyéni igyekszik lenni, hogy nem mindenki tud azonnal hozzáalkalmazkodni. Novellái közt különböző értékűek vannak, néhányon nem egészen kellemes szándékosságot érzünk, néha

²⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/11. Ld. kötetünkben.

²⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

²⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1912/42. Ld. kötetünkben.

²⁶⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 205.

²⁶⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

²⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. Ld. kötetünkben.

nem bírnak sem témájával, sem témájának kezelése módjával megbékülni s néha technikai fogyatkozások rontják a hatást. Azért mindig író marad, csiszolt, intelligens, élesen látó és irodalmi hatásokat kereső.²⁷⁰ A következő év hozza meg a szerény kivitelű, ám mégis rögtön utánnyomást kívánó verseskötetet, *A szegény kisgyermek panaszait*. Az elismerés kétely és kritika nélküli: „az emlékbeli és intellektuális elem egy erős, mély hangulatban van összefogva, egy tiszta lírai érzésben, úgy, hogy szinte látjuk folyton a költő befelé forduló, elborult szemét, amint mélyen megindulva visszanéz az önmaga kezdeteibe. Hogy ezt a hangulatot leginkább a szimbolikus tárgyalási móddal viszi át ránk, az a tárgy természetéből folyik, aminthogy – s ez manapság ritka művészi erény – Kosztolányi mindig ura marad magának, nem merül el sem hangulatában, sem tárgyában, s ezért mindig biztosan tudja felhasználni költői művészete minden eszközét.”²⁷¹ (Schöpflin irodalomszociológiai, kiadástörténeti figyelme kiterjed arra is, hogy 1914-ben a kötetet újra kiadja a Tevan Kiadó, „tartalmához illő finom díszű kiállításban”, s azért is örömét fejezi ki, hogy egy verseskönyv ekkora ritka sikert ér el.²⁷²) A kritikus figyelme folyamatos, elragadtatottan üdvözli és kolportálja a *Mágia* című verseskötetet. „Onnan jön, ahol a lélek gyökerei vannak: a halál bélyegével világra jött, a szenvedés szükségszerűségének alávetett s sorsának tudatával élő ember bánata ez. Messze, homályba vesző perspektívákat nyit meg, nem is lehet csak félig kimondott szavakkal, árnyszerű, inkább sejtelmeket, mint képzeteket keltő vonalakkal, az árnyalatok, a tónusok nyelvén kifejezni: megéreztetni lehet, nem szemmel láttatni, nem a tudat világosságára, hanem a szuggesztívó misztikus megérezése útján lehet hozzáférni. Kosztolányi biztos kezű művésze ennek a lelkiállapotnak; aki erre rá van hangolva, azt ellenállhatatlanul ragadják magukkal versei. Új könyve minden eddiginél teljesebben és kifejtettebben tárja fel szellemét; a legjelentékenyebb verseskönyvek egyike, melyeket a mai lírikus fiatalságtól kaptunk.”²⁷³ S olyat figyel meg, olyanra érez rá, ami később lesz világos az életmű egészében, a halál állandó közelségének félelmére. A *Mák* verseiben is csupa jót talál, és rövid, szó szerint „egyflekkes” írásában a lényegre tapint, s még külön figyelmet is irányít két versre: „[a] kis könyv Kosztolányi tehetségének teljességéből való; nagyon szép hangjai zengenek benne a költő belső hullámmozgásának, mély érzelmi perspektívák nyílnak meg sokszor csak egy szavára, rímére, fordulatára is, izgató, heves diszharmóniák egyenlítődnék ki a vers-forma művészi foglalatában. Kosztolányi formaművészete ezekben a versekben már teljesen érett, magától értetődő, a mondanivalóból magából sarjadt, a mesterségnek minden nyoma nélküli. Kiemelünk a könyvből két verset: a beteg feleségéhez írt ódát és a katona-öccsének írt szép verset. Az utóbbi a csekély számú legszebb

²⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/26. Ld. kötetünkben.

²⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/30. Ld. kötetünkben.

²⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1914/4.

²⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1912/50. Ld. kötetünkben.

magyar háborús versek egyike, az egyetlen háborús vers a kötetben”.²⁷⁴ (Hozzá kell ehhez tenni, hogy Schöpflin a nagyszámú háborús versek elenyésző kisebbségét fogadta el jó versnek, a legtöbbször úgy érezte, a lapok kegyelemből és kötelezően elvárt erkölcsi kötelezettségből közlik azokat, s ugyanígy járnak el a kiadók is.) Utolsó Kosztolányi-írásában, amely a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent, a *Káin* 17 novelláját értékeli. Még mindig nincs meggyőzve, hogy Kosztolányi, a prózaíró egyenrangú a költővel: „valami hidegen objektív benyomás, amit a novellák általában tesznek, arra figyelmeztet, hogy az író nem egész lényével van benne mondanivalójában, inkább csak ötletességével, paradox hajlandóságával, önmagát és a világot egyformán vizsgáló kíváncsiságával. Komponálásmódja is inkább logikai, számítás és okoskodás dolga inkább, mint az organikus belső látásé. Néha emiatt úgy hatnak a novellák, mint a matematikai tételek bizonyításai vagy egy konkrét esetre való alkalmazásai. Kosztolányinak mindenesetre a vers az igazi, legteljesebb megnyilatkozási formája, de novellái érdekesen egészítik ki a képet, melyet verseiből kapunk róla.”²⁷⁵ A „nagyregények” előtt vagyunk még, amelyek már majd a *Vasárnapi Ujság* megszűnése után a *Nyugat*ban kapnak kritikákat, egy esetben a színpadi változatot is érintve. Bár mennyiségre nem Kosztolányi kapja a legtöbb recenziót, ismertetést, értékét tekintve Schöpflinnél is a korszak legnagyobbjainak egyike.

Krúdy is – akit nem szokás egyetlen laphoz sem besorolni, mert oly sok helyen (és oly sok változatban is) közölte írásait²⁷⁶ – nemzedéktársa Schöpflinnek. A század első éveitől jelennek meg kötetei, a legtermékenyebb írók közül való. Az első Schöpflin-írás a *Pajkos Gaálék* és a *A szakállszárítón* című elbeszéléskötetekről összevontan beszél. Megállapításai informatívak és érdekesek. Egyrészt tudatosítja olvasóiban a regionalitást, hogy Krúdy „kisajátította” magának a Nyírséget, „a maga erősen individuális tájképeivel és furcsa, fél lábbal a múltban, fél lábbal az ábrándok világában élő embereivel”. Emberei a „pusztulásra ítélt faj” tagjai, „a régi lélek előregedve, csenevészsen hörög bennük, az új számára pedig nem bírnak megnyílni. Anyagilag máris többé-kevésbé elpusztultak s az ő életükkel nyoma vész fajtájuknak is. Van valami melankolikus humor bennük, s ez adja meg Krúdy novelláinak az alaphangulatát: olyanok, mint az őszi táj, van bennük csillogás, még virág is nyílik mezeiken, de minden a haldoklásra figyelmeztet. Természetesen az ilyen életben nem sok a változatosság, s hogy mégis, egyfolytában olvasva Krúdy két könyvét, alig érzünk egyhangúságot – éppen ez bizonyítja legjobban Krúdy leleményének frissességét.” Felismerni véli ugyanakkor „stíljében a modo-

²⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1917/6. Ld. kötetünkben.

²⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/6. Ld. kötetünkben.

²⁷⁶ A Kozocsa Sándor- (1964), majd Gedényi Mihály-féle (1978) Krúdy-bibliográfiákat, illetve a Barta András nevéhez köthető szövegkiadásokat bőven túlhaladják Bezeczky Gábor újabb kutatásai. Barta a *Szindbád* (1911) előtti szövegeket a „szurnalisztika örölmalmában deformált műveknek” nevezte, s nem figyelt rá kellőképpen. A Kalligram kiadásában (Bezeczky Gábor és Kelecsényi László szerkesztésében) indult, máig nem befejezett, 50 kötetesnek ígért Krúdy-kiadás első kötetének fűlszövege közel 3000 (!) új Krúdy-szöveget (szövegvariánst) jelez.

rosság” veszedelmét.²⁷⁷ A következő olvasott kötetről (*A bűvös erszény*) írva saját meglátásként azt teszi hozzá a Krúdy-képhez, hogy Krúdyt Mikszáth-tanítványnak tekinti. Ez a kis írás kifejezett átmenet a recenzió és a reklám között. A regény ugyanis a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg, s a kötetet is a Franklin Társulat adta ki. Krúdy közvetlen, friss, enyhén ideologikus tematikáját is felvillantja, egyik novellájában „egy új földesurat ír le, aki külföldön teleszította magát szocialista eszmékkal, s otthon feleségül kér egy parasztleányt, de ez a kérést csúfságnak veszi és elbujdosik. Ebben – ami Krúdynál ritka – humorának szatirikus íze is van.”²⁷⁸ A részben reklámcélú írás jelentőségét emeli, hogy *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötete szerint más visszhangja nem volt ennek a Krúdy-kötetnek. *A podolini takácsné* kritikájában úgy utal a novellák „befejezetlenségére” vagy „krúdys” lezárására, hogy még azzal is kedvet csinál az olvasásra: „[s]ajnos, ez az író sokszor hamarabb elunja a mesemondást, mint az olvasója a figyelést. Még a jobbik eset, ha egy erős, szép jelenet közepébe kíséri, és egy megkapó kép-kompozíció hatásában búcsúztatja el tőlünk a hőst. De megeskik az is, hogy egyszerűen visszadobja a homályba, ahonnan kiemelte, és ahonnan érdemes volt kiemelnie, mert amit megmutat belőle, azon egy eredeti és értékes művészet fénye ragyog.”²⁷⁹ Az 1911-es és az 1912-es év, a két Szindbád-kötet²⁸⁰ hozza meg Krúdy széles körű sikerét. Az első kötetet, a *Szindbád ifjúságát* a *Nyugat* adta ki, a *Szindbád utazásait* a Singer és Wolfner. Schöpflin elragadtatott mindkét kötettől. „Az utóbbi években megszoktuk ezt a termékeny írókat úgy tekinteni, mint aki a fejlődés bizonyos pontján megállott, és innen nem tud tovább jutni: mindig egy színvonalon álló, lassankint fáradtaknak tűnő novellák jöttek, erősen érezhető Mikszáth-hatás alatt, mintha az író folytonosan egy nótát pengetne és mindjobban elfáradó hangon. Most aztán egyszerre, váratlanul, mintha valami új megtermékenyülés érte volna, kivirágzott, olyan erőteljes, teli színekkel, olyan friss illattal, mint még soha. A *Szindbád utazásai* valóságos reveláció azokra, akik eddig is hittek Krúdy nem mindennapi tehetségében, és sajnálattal nézték a túl bő termékenységekben való ellanyhulását” – írja Schöpflin. S így folytatja: „[m]ai irodalmunkban több szép hangját hallottuk a fiatalokra való visszaemlékezés, az ifjúság újraélése hangulatának – szebbet, nemesebbet, melegebbet, mint a Szindbádé, egyet sem”. A modorosságaiiban Turgenyev hangját véli kihallani a kritikus, de a lényeg mégsem ez, hanem az, hogy „régijó tulajdonságai megerősödve, megtisztulva jelennek meg benne, hiányosságai letompulnak – most végre egészen művész tudott lenni és művészi egészset adott.”²⁸¹ A második kötet kapcsán akár a „város-fejezetben” is idézhettük volna Schöpflint Krúdyról, mert ezt írja: „a magyar kisváros levegőjét senki se tudja ma olyan biztos művészettel megjeleníteni,

²⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/14. Ld. kötetünkben.

²⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1909/45. Ld. kötetünkben.

²⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1911/29. Ld. kötetünkben.

²⁸⁰ A Szindbád-kötetek utóbbi metamorfózisairól ld. BEZECZKY Gábor: Mit nevezünk *Szindbádnak*? In uő: *Krúdy Gyula: Szindbád*. Budapest, Akkord, 2003. 15–17.

²⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/9. Ld. kötetünkben.

mint ő, csakhogy nála a kisvárosi milliónek is megvan a maga egészen különös színe: az író inkább az érzésével látja, mint a szemével, teleönti az ifjúságot visszasíró melankóliával, a visszaemlékezés lágy romantikájával.”²⁸²

A Szindbád-könyvekhez képest is nagyobb elismerés fogadta országosan is *A vörös postakocsit*. Sokan várták Krúdytól – többek között Ady is – Budapest város nagyrégényét. Láttuk, a főváros nem volt olyan megíratlan, mint gondolták, s talán eleve tévedés is egyetlen művet várni a kaleidoszkóp szerűen sokféle Budapestről. (Például Kóbor Tamás *Hamupipőke őnagysága* című regénye kapcsán, a budapesti regényciklus építkezését látva megállapítja, hogy „[é]rtéke [...] annál nagyobb, mennél ritkább irodalmunkban a nagyobb koncepciókra való koncentráció.”²⁸³ De nem állítja, hogy „a” Budapest-regényt várja, csak a nagyobb összefüggéseket, az ábrázolt rész nagyobb átélésű, teljesebb kifejezését. Hasonló a Móriczról tett észrevétele is: „a *Sáraranyban* irodalmunknak érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberábrázolás felé. Ez volna, ha beválik, a fiatalok heves és erőszakos irodalmi benyomásának legfontosabb eredménye a prózai elbeszélés terén”. Itt is többes számot használ Schöpflin, fiataloktól, többektől várja a nagyszabású ábrázolást. Nincs egy megváltó mű, az irodalom sokféle szerző könyvének összessége, vagy ahogy *A város* című esszéjében írja, „a teljes zenekar.”²⁸⁴

Schöpflin – bár nyolcszor él a felsőfok „leg”-jével *A vörös postakocsiról* írva (legfényesebb, legszélesebb, legjobban, legteljesebb, ez a fordulat háromszor is ismétlődik, legpontosabb, legközvetlenebbül) – elég nyomatékos kritikát is megfogalmaz Krúdyval szemben. Ekként: „Az elbeszélés folyamából mind erősebben és tisztábban hangzik fel egy bús, lágy, halkán csengő, a gordonkára emlékeztető baritonhang: az író hangja, a benyomás helyenkint egészen olyan, mintha élőszóval való elbeszélést hallanánk. A közvetlenség e benyomásának fölkeltéséhez Krúdy nagyon jól ért, sikerének ez a fő eszköze. Sok más eszköze is megvan erre, majdnem minden, ami arravaló, hogy igazán elsőrendű íróvá tegye, kivéve egyet; a koncentráció. Ennek hiánya teszi ezt a regényét is egyenetlenné, pompás és megragadó passzusok minduntalan lankadt és kelletlen részletekkel váltakoznak, aszerint, ahogy az író az erősebb vagy a halványabb hangulat óráiban írta. Ez vonatkozik a regény kompozíciójára is, amely a maga tervtelen közvetlenségével néha erősen támogatja az író mondanivalóját, néha azonban nagyon is meglazul és összezsugorodik.”²⁸⁵ Az irodalmi mű szerkezete fontos bírálati sarokkő, láttuk ezt Kóbor Tamásra és Móricz Zsigmondra tett utalásaiból is. Nincs ellenére a kicsi részlet jó megírása, a filigrán vagy bizarr finomságok ugyanolyan élvezettel töltik el, lásd Szini Gyula munkáinak iménti értékelése, de a szociologikus iroda-

²⁸² *Vasárnapi Ujság*, 1912/26. Ld. kötetünkben.

²⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52. Ld. kötetünkben.

²⁸⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1911/1. Ld. kötetünkben. * SCHÖPFLIN Aladár: *A város. Nyugat*, 1908/7. 353–361.

²⁸⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1913/33. Ld. kötetünkben.

lomszemlélet nevében az is érdekli, hogy milyen társadalm szerkezet bontható ki az esztétikai minőségből és szemléletből. Nehéz variálni a kritikai szókincset, ha egy író kiváj magának egy szemléletmódot, s annak variációival dolgozik. Ezért is szembeszökő, hogy 1919-ben, a *Pesti album* megjelenésekor milyen finoman tud fogalmazni: „Krúdy nem vesződik azzal, hogy szigorú, biztos és határozott körvonalakat adjon történeteinek és alakjainak, az életnek nem az anyaga, hanem a muzsikája hat rá, nem három dimenzióval dolgozik, hanem mint a spiritiszták a szellemeket, egy negyedik dimenzióba, a saját hangulatába helyezi el a világ képeit, amint feltűnnek előtte.”²⁸⁶ Keres és talál is Schöpflin olyan nyelvi változatos ságot – noha gyakran él visszatérő fordulattal, vagy olykor klisével is –, ami méltó a bírált mű szerzőjéhez.

Megint egészen más író Cholnoky Viktor, akinek első könyvéről, a *Tammúzról* hetilapjában is és a *Nyugatban* is ír. Mindkét írást közöljük, összehasonlítóképpen, hogy az olvasó lássa, milyen Prokrasztész-ágyba kényszerítette Schöpflint a terjedelmi korlát a *Vasárnapi Újságban*, s milyen fontosnak tartotta Schöpflin a későn elismerésre jutott Cholnoky megfelelő szintű méltatását.

A halk szavúak közül Szép Ernő azért is kiemelendő, mert idővel feltűnnek az „Irodalom és művészet” rovatban az (sz) jelű kritikák, amelyeket – mivel előtte *mindet* Schöpflin írta – megkülönböztetnek a megszokott szemlézőtől. Írói egyéniség jelentkezik, a kritika személyes teljesítmény, Schöpflin Aladáré is, Szép Ernőé is. Szép Ernő rendszeresen jelentkezett a hetilap első felében is, s ezek az írások is belekerültek az *Irka-firka* című kötetébe. Szép Ernő is újságíró, hogy megéljen. De a tehetsége kiemeli a napi robotosok közül: „Szép Ernő kis cikkeit lapunkból is ismeri a közönség. Egész új, egyéni fajból valók, középen állanak a napi érdekre dolgozó zszurnaliszta műfajok és a szoros értelemben vett irodalom között. Amazokhoz tartoznak, mert mégiscsak az újság szükséglete szülte őket, de fellendülnek emebbe egész valójuk irodalmi jellegével. Tulajdonképpen kis hangulatképek, melyekben nem az a fontos, hogy miről van bennük szó, hanem az író hangulata, amely előnti szemlélete képeit, élete apró eseményeit. Egy fővárosi ember, aki a fővárosi emberek ezreinek életét éli, csak érzékenyebb lélekkel, a benyomásokat erősebben visszaadó rezonanciával, s ezt a rezonanciát szavakba kötve tudja közölni az olvasóval.”²⁸⁷ Többfelé köthető tehát Szép Ernő munkássága a Schöpflint foglalkoztató szempontok közül: az irodalom és újságírás kapcsolatához, a fővárosisághoz egyaránt adalékkal szolgál. Költészetét hasonló szeretettel fogadja Schöpflin, ám kevés alkalommal szól róla, az 1912-es Énekeskönyv és az 1917-es *Jázminok* illata kap önálló ismertetést a *Vasárnapi Újságban*, amely pedig a saját szerzőre általában kiemelten figyelt.

*

²⁸⁶ *Vasárnapi Újság*, 1919/4. Ld. kötetünkben.

²⁸⁷ *Vasárnapi Újság*, 1913/2. Ld. kötetünkben.

S megemlítnék még néhány érdekességet, ami a kritikák hosszú folyamából kiemelkedik. Konzervatívokat, akiket az utókor vagy nem becsül, vagy nem is ismer. (Vagy ami ennél rosszabb, nem ismerve utasítja el.) Pekár Gyula a *Vasárnapi Ujság* háziszzerzője volt, hosszú folyamában jöttek regényei, többrészes elbeszélései. Mai olvasója nincs, csak közvetetten ismert, lejárt figuraként, például Illyés Gyula memoárjából.²⁸⁸ Halálakor a *Nyugatban* Schöpflin a funerátora. Pekár helyének megváltozását érzékelteti a felütésben is: „Csekély számú hívei annyira túlmagaszalták, nagyszámú ellenségei annyira lebecsmérelték, úgy érzem, rehabilitálom, ha megírom róla az igazat – illetőleg azt, amit igaznak gondolok.”²⁸⁹ Az időrend menetében nyilvánvalóak lesznek Pekár értékei, például Ambrus Zoltánéhoz volt hasonló franciás műveltsége, ám hamarost inkább Párizs-sznobot láttak benne, mert emberi tartása kevesebb volt. Azt is elmondja Schöpflin, hogy Herczeg Ferenc ellenében Bródy Sándor tette meg „nagy író”-nak, a *Magyar Hírlapnak* a *Budapesti Hírlap* ellen folytatott küzdelme játékszereként. „Elért mindent, ami külső dísz író elérhetett. Akadémikus lett, Kisfaludysta, Petőfi-társasági elnök, képviselő Tiszta István közvetlen környezetében, ellenforradalmi vezérember, államtitkár, miniszter, akadémiai pályadíjak nyertese. Többet világi becsvágy nem is tűzhetett maga elé. És mégis elégedetlen volt. Egyet nem tudott elérni, pedig azt akármelyik kopott, élheterlen, koplaló költőcske feltűnése pillanatában eléri. Azt, hogy az írók ne előkelő vendégnek érezzék a maguk körében, hanem közülük valóznak. Ebben az írók valahogy passzív módon könyörtelenek.”²⁹⁰ József sorsfejtő Schöpflin, anélkül, hogy bántana.

„Írónok hada”

Az írónok megjelenése a női individualitás kibontakoztatásának egyik igen látványos jele volt. Az írónoké – többes számban, különösen, amikor Schöpflin azt mondja rájuk, hogy „had”-ban jelentkeznék – még erősebb jeladás.²⁹¹ Az individualitáson belül nemzedékek, irányzatok válnak elkülöníthetővé. Az 1900-as évek első két évtizedében járunk, amikor a *Vasárnapi Ujság*ot vizsgáljuk. Az általunk készített Schöpflin-bibliográfiában közel száz nőírótól való munkára reflektál kritikuskunk. Keressük majd az egyéniségeket és a típusokat.

Rendelkezésünkre áll egy jó tájékozódást nyújtó szöveggyűjteményben találha-

²⁸⁸ Utalunk itt az olyan emlékekre, mint a *Hunok Párizsban* nyitójelenete, az 1923-as Petőfi-centenárium. Az ünnepséggel kapcsolatban az ott jelenlévő magyar vezérszónok, Pekár Gyula „négy-öt kommunista siheder”, az ünnepséget megzavaró ágálásáról ír naplójában. Sas Ede (szerk.): *A Petőfi Társaság ötven esztendeje 1876–1926*. Petőfi társaság, Budapest, 1926. 111.

²⁸⁹ Schöpflin Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937/9. 204–205.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Schöpflin írja Tóth Wanda kapcsán: „... ő nem tárja ki egész meztelenre, tartózkodás és szemérmesség nélkül a női titkokat, mint ahogy újabban az írónok hada divatba hozta...” *Vasárnapi Ujság*, 1911/7. I. d. kötetünkben.

tó, kifejezetten a mi szempontunkból kézre álló bibliográfia a „Nőmozgalom, nőkérdés itthon és külföldön a Vasárnapi Ujságból 1866 és 1895 között” címmel.²⁹² Akik a kérdés előtörténetét is keresik, itt utánajárhatnak a hetilap álláspontjának. A forrásjegyzék utolsó híradása az első polgári házasságkötésről szóló beszámoló, amely olyan vonzó látványosság volt, hogy az érdekelt felek mellett képviselők, városatyák, írók és újságírók körében ment végbe, de amely után a résztvevők rögtön az egyházi esküvőre siettek.²⁹³

Nem sokkal később egy évtizedekkel korábbi történetet is felelevenít a hetilap „A nőemancipáció az 1843-iki országgyűlésen” címmel.²⁹⁴ Az összefoglaló kijelenti, hogy „míg ma a nők egyenjogúsítása nagy részben a magasabb értelmi képzetűkre szolgáló eszközöknek teljes mértékben való rendelkezésükre bocsátása körül forog, addig a negyvenes években a nőemancipáció programja inkább egy politikai gondolaton, a nők választóképeségének megadásán épült. Természetes következménye volt ez annak a rendszernek, mely nálunk, az 1848 előtti Magyarországon, a nők jogi állását oly magas színvonalon fejlesztette ki, hogy nemcsak a fiúsítást engedte meg, hanem az alkotmányos jogok némelyikét is megosztotta” a nemesi származású özvegyekkel. 1843-ban felmerült a polgárok özvegyeinek adandó hasonló jog – de el is bukott, mégpedig épp a progresszívnek tartott „ellenzék” támadása nyomán. Lassan haladtak nemcsak a jogi és politikai változások, hanem azoknak a demokratikus gondolkodás alapján való megértése és pártolása is. 1871-ben került a magyar országgyűlés elé az első, „több özvegy nő által aláírt kérvény”, melyben a nők választójogának megadásáért „esedeznek”. A *Képviselőházi Napló*ban zárójelben megemlíti: „(Derültség)”²⁹⁵

Az emancipáció másik „ága” a hivatalvállalás engedélyezése, ami Magyarországon 1885-ben következett be, s a gyorsan szaporodó női alkalmazottak 1896-ban megalakították a Nőtisztviselők Országos Egyesületét.²⁹⁶ Egy újabb ág a nőnevelés, illetve a nők továbbtanulásának kérdése, ami sokáig szintén csak egy

²⁹² In: FÁBRI Anna–BORBÍRÓ Fanni–SZARKA Eszter (szerk.): *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866 – 1895*. Budapest, Kortárs, 2006. 341–373. A fejezet DEDE Franciska gyűjtése.

²⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1895/40. 660.

²⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1895/50. 830.

²⁹⁵ 308. országos ülés, 1871. március 13. *Képviselőházi Napló*, 1869–1871. XV. k. 5. * A női választójog történetéről ld. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001. * A kérdésről született tanulmányok nyomán felhívjuk a figyelmet, hogy a női választójog előfeltétele a férfiaknál magasabb életkori, illetve műveltségi cenzus volt, pusztán a jogmegadás dátuma (1919, 1922, ill. 1945) félrevezető. De az anakronizmus csapdáját is kerülni kell a számonkérésnél, a nők politikai jogaira vonatkozó nemzetközi egyezményt például csak 1953-ban fogadta el az ENSZ.

²⁹⁶ ANTONI Rita: A magyarországi feminista megmozdulások története. In: BOLEMANT Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben: tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony, Phoenix PT, 2014. 18–29.

kiváltságos réteg számára volt lehetséges.²⁹⁷ Az egyetemi képzés koedukációja az Egyesült Államokból indult ki, az első európai egyetem, amely 1864-től mindkét nemből fogadott hallgatókat, a zürichi volt. A nők számára a felsőfokú képzést egy 1895-ös miniszteri leirat tette lehetővé.²⁹⁸ Az első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma még Svájcban szerezte diplomáját 1879-ben, de ennek nosztrifikációját Trefort Ágoston még elutasította, s csak tizenkilenc év múltán, 1897-ben avatták női orvosdoktorrá itthon.

Az emancipációs gondolat jogi érvényre juttatását nem kell követnünk, mert túlzottnak szorosan vett témánkon. Annál inkább meg kell említenünk Gyulai Pálnak a *Pesti Napló*-ban 1858-ban megjelent, „Írónőink” című háromrészes cikksorozatát, mert „a magyar irodalomtörténeti hagyomány hatástörténetileg egyik legjelentősebb szövege”²⁹⁹ A közelmúltban egész konferencia foglalkozott a polémia elemzésével.³⁰⁰ Amikor ezt a sokáig alapvetésnek számító szövegét Gyulai Pál megírta, még fiatal ember volt, még csak alapozta későbbi óriási tekintélyét, igaz, a szöveg keletkezése évében már beválasztották az akadémia tagjai közé.

Első mondata csak ténymegállapítás: [í]rónőink napról-napra szaporodnak”. Nem sokkal később kérdezve állítja Gyulai: „mert mi egyéb az írónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbe szerbe alkalmazott nőemancipatio”, amit „bohó és bűnös tannak” mond. Majd elősorolja, mit gondol az írónőkről. Leereszkedve akarja egyszerre megtagadni a nőktől a „az írónőség jogosultságát”, amit „bizonyos körre szorítva, s némi igazoló körülmények közt” hajlandó megengedni.³⁰¹ Állítja, hogy a nő „sem az államügyekben, sem a költészetben, sem a tudományban nem emelkedhetik egy rangra a hasonló tehetségű férfival”. Hasonló, a jövő időre vonatkozó kategorikus állításokkal tagadja meg a sikeres részvétel lehetőségét ezeken a területeken: „[n]ők még sohasem törtek új pályát sem irodalomban, sem művészetben, egyetlen nagy eszmével sem vitték előre a tudományt, s nem is fogják soha”. E területeken való sikertelenségük „elfojtott dühvel” tölti el őket, „bizarr eszmékre, túlságokra, hamis genialitásra” ragadtatja őket. „Szegények”-ként beszél az írással kísérletezőkről, lesajnálja a női nemet, amennyiben elhagyja ősi hivatását, s figyel-

²⁹⁷ MÜLLER Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi helyzete, 1896–1914. *Korall*, 2001/3–4. 203–220.

²⁹⁸ 1895. évi 65.719. számú VKM leirat a kolozsvári és a budapesti egyetemekhez a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályákra való bekerüléséről. *Hivatalos Közlöny*, 1896/1. 1–3. * A diplomás pályák megnyílása a nők számára nem hozott egyenes vonalú fejlődést. Az oktatási színvonal alászállásával, a férőhelyek valóságos hiányával is indokolták, hogy korlátozni kell a felveendő nők számát. Az 1920. évi numerus clausus törvény több területen numerus nullust vezetett be a nők számára, nehogy „keresztény fiúk szoríttassanak ki”. N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus Clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988. 105–113, 147–163.

²⁹⁹ A Gyulai-szövegről ld. FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905*. Budapest, Kortárs, 1996. 97–100.

³⁰⁰ TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Budapest, reciti, 2016. (Hagyományfrissítés 4.)

³⁰¹ GYULAI Pál: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Kiadja MTA, 1908. Új folyam LXXVI. k. 1908–1910 cyclus. 273.

meztet, ha „súlypontjuk” kívül esik a női és családi élet körén”, az „egyensúly többé helyre nem állítható. „Fény”, „varázs”, „boldogság” és „nyugalom” vész el, s „angyalból démon” lesz a nő, ha illetéktelen területre tér.³⁰² Nőt nem foglalkoztathat a kétely, nem szabad, hogy érzéseit reflexiókban olvassa föl, az ismeretek hiú hajhászásával szívét kiszáritja, és megbetegíti fantáziáját. „Boncolnia, kételkednie kell, hogy elvekre emelkedhessék, s csak kedélyét képes feldúlani.” Hosszan fejti ki mindezt Gyulai, minduntalan a nők védelmében írott figyelmeztetésnek mondván tételeit. S végül megállapítja, hol lát – enged? – teret az írónők számára: ez a nevelő célzatú „mesék és beszélyké” köre.³⁰³ Nőellenes tirádáit újabb sértéssel fejeli meg, amikor azt írja „nálunk az írónők nem olya számosak, hogy komoly aggodalomra adhatnának okot, s nem oly téren mozognak, mely feljogosíthatná a kritikát ily hosszas és kemény philippikákra. Írónőink csak dilettánsok [...] s egész pályájuk sem komolyabb, sem veszélyesebb, mint egy kis zongorázás vagy rajzolósi kísérlet”³⁰⁴

Még bőven Gyulai életében, 1890-ben jelent meg az a közel négyszáz oldalas, Harmath Lujza összeállította antológia – *Magyar írónők albumai* –, mely már fél-száz (!) írónőtől közöl munkát.³⁰⁵ Gyulai még szavazásra sem engedte a Kisfaludy Társaságban (1897), hogy esetlegesen írónő is tagja lehessen a szervezetnek.³⁰⁶ De példa egyre számosabb volt, kötetek sorai jelentek meg.

Tekintettel arra, hogy a nők íróként való emancipálása a 20. század első két évtizedében újabb fontos szakaszába érkezett, de ez az időszak még mindig tele volt a társadalom támasztotta akadállyal, a női oldalról pedig csupa kereséssel, indokolt egy nagy felsorolás, álljanak itt azok a nevek, akikről Schöpflin kritikáiban, ismertetéseiben megemlékezett. Időrendben adjuk a neveket, a sor mindjárt a legnagyobbal, Kaffka Margittal kezdődik. A továbbiak: Erdős Renée, Szikra (gróf Teleki Sándorné), Kiss Olga, Kordina Lilly, Keller Helén, Jörgné Draskóczy Ilma, Alba Nevis (Unger Ilona), B. Szász Piroska, Vécseyné Jankovich Lujza, Fehér Judit, Nil (Rozsnyay Kálmánné Dapsy Gizella), M. Hrabovszky Júlia, Eöttevényi Nagy Olivérné, Carmen Sylva (Erzsébet román királyné), Szabóné Nogáll Janka, H. Szederkényi Anikó (Szederkényi Annaként is), Lux Terka, Beniczkyne Bajza Lenke, Czóbel Minka, Mikola Lászlóné, Lengyel Laura, Tóth Jolán, Molnárné Radich Jolán, Király Gizy, „Valéria” (György Gáborné Czikle Valéria), Izsák Márta, Pap Mariska, Gróf Vay Sándor (Vay Sarolta), Ady Mariska, Vállaji Sipos Ida, Kovács Lydia, Miklós Jutka, Gy. Czikle Valéria, Benkéné Reinelt Mariska, Lesznai Anna, Sztáray

³⁰² I. m. 280.

³⁰³ I. m. 286.

³⁰⁴ I. m. 289.

³⁰⁵ Budapest, Légrády Testvérek, 1890.

³⁰⁶ MARGÓCSY István: Nőiség, női szerepek és romantika. In: TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Budapest, reciti, 2016, 19–40. (Hagyományfrissítés 4.) A Petőfi Társaság már 1870-ban két női tagot is soraiban tudott. Margócsy István tanulmányában többek között remek példákat hoz rá, hogy Gyulai normatív eszméit hányan támogatták a kortársak közül, de hoz Gyulaival vitázó ellenpéldákat is.

Irma [grófnő], Konrádné Kelen Jolán, Neményi Erzsébet, Hollósné de Grobois Nandin, Tóth Wanda, Tormay Cécile, Lengyel Laura, Idus, Lányi Sarolta, Antal Gézané, Ács Klára, Grazia Deledda (olasz, Nobel-díjas 1926-ban), Szende-Dárday Olga, Asbóthné Ferenczi Sári, dr. Láng Istvánné Lehoczky Ida, Balásházy Péter (Evva Sári), Olga Wohlbüch, Kóbor Noémi, Gáspárné Dávid Margit, Várnai Zseni, Havas Alisz, Mária Zsuzsanna (Madarassy Beck Zsuzsanna), Kézdiszentléleki Jákó Margit, Mauks Kornélia, Gellért Mária, Szász Piroska, Vészi Margit, Ühritz Amadé grófné, báró Bánhidya Stefánia, Rényi Edit, F. Kernách Ilona, Kosáryné Réz Lola, gróf Bethlen Margit, Arató Erzs, Beczássy Judit, Szitáry Zelma, Dobosi-Pécsi Mária, Árvay Jolán.

Ha nem közelíti is meg az egykorú teljességet, ha nem is mind maradandó név, keresztmetszetében igen érdekes regiszter, hetvennégy író, s ha hozzávesszük, hogy többükről többször is írt, a kritikák száma eléri a százat. Hogyan értékelt Schöpflin Aladár a nőírók jelentkezését? Mit gondolt nagyra becsült tanára, Gyulai Pál kritikái nézeteiről ebben a kérdésben, aki valamikor a *Vasárnapi Ujság* egyik legbuzgóbb szerzője volt, a *Budapesti Szemle* és számos Franklin-sorozat szerkesztője, s magának a Franklin Társulat igazgatóságának nemcsak tagja, de 1898-tól elnöke is. Ekként Schöpflin több áttételen keresztül ugyan, de függelmi viszonyban is volt vele. A Gyulai-tanítványnak, Schöpflinnek mesterétől megkülönböztető jegye a történetiség jegyében végbemenő változások megfigyelése és elfogadása, és ezzel a normativitás, az elvárás szinte teljes kiiktatása a kritikai szellem fenntartása mellett, és a modern kor lelki meghasonlásának megértése. Ez utóbbi az 1908-as híres esszéjének, *A városnak* egyik alapgondolata is.

Egy újságcikkben, a *Világ* hasábjain írt egy tárcát Schöpflin 1910-ben, Gyulaiéval megegyező címmel. Ebben a cikkben felfedezhetjük, a jellemző schöpflini gondolkodás- és írásmódot, azt, hogy nem szegül ellen közvetlenül az értelmezendő szövegnek, hanem finoman új állításokat fogalmaz meg, az általa elfogadott régebbi álláspont mellé.

A Schöpflin-féle „Író nők” feleleveníti Gyulainak azt a gondolatát, hogy a nőt zavarttá teszi az írói lét „boldogtalan lesz, torz és tökéletlen az élete. [...] de vajon éppen csak a nőkre áll ez? Nem látunk-e hasonlót a férfi-íróknál is? Az irodalmak történetében nagyon kevés nagy nevet találunk, amely nyugodt, belső és külső zaklatottságtól ment életfolyamatot idéz emlékezetünkbe. Férfi-írónak és íróőnek egyaránt közös sorsa a zaklatottság.”³⁰⁷ Az írói lét velejárójának tartja Schöpflin azt is, hogy az alkotó „ösztonszerűleg kiközösíti magát a normális emberek társadalmából”, hiszen „munkája többnyire a normális társadalmak életének figyelése, ábrázolása, kritikája lévén, ehhez egyrészt az kell, hogy ezt kívülről, bizonyos távolságból szemlélhesse, másrészt meg az, hogy függetlenítse magát előítéleteitől, hagyományos nézeteitől.”³⁰⁸ Ha emiatt egy férfi kilép saját társadalmi

³⁰⁷ Író nők. Írta SCHÖPFLIN Aladár. *Világ*, 1910. 223. december 15. 1–2.

³⁰⁸ Író nők, uo. * Nem tudunk nem gondolni Bródy Sándor és felesége, Fehér Judit írói kapcsolatára, s általában véve is a művészházasságokra. Ld. FEHÉR Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor felesége*

köréből, melyben nevelkedett, egy kisebb, de abszolút számban elég népes „bohém-társadalom” fogadja be. Egy nő ebbe a pót-társaságba „nehezebben találja bele magát”, a férfiak „mégiscsak inkább a nőt látják benne, mint a kollégát, s ezzel folytonos kényelmetlenséget okoznak neki, nő-voltának és szexusának folytonos védelmére kényszerítik”. A szexusnak ez a nyílt említése, az utalás az íróknak „veszélyeztetettségére” jóval túllép Gyulai fogalmazásán. Felveti Schöpflin azt is, hogy a művész „olyan lény, ki bizonyos mértékig ki van lendülve a maga szexusából; ha férfi, akkor elhajlik a normális férfi-típustól a női típus felé, ha pedig nő, akkor fordítva. Nem bizonyos, nem ennek a kétfajta nemiségnek bizonyos keveredése adja-e meg az írói és általában a művészi tehetség lényegét.”³⁰⁹ Az író nő nem tud egy világnézeten, egy ízlésnél, egy iránynál megállapodni, nyugtalan természetéhez még külön nyugtalanító elemek is járulnak, mindig az „újabb hatások prédája lesz, folyton kilendül irányából, mint delejtű a mágnestől”. S a végén eljut Schöpflin Gyulai megállapításainak általa is tapasztalt részéhez: a „belső koncentrációra való képesség [...] az írónőkből csaknem teljesen hiányzik. Ezért az írónő munkájában mindig van valami dilettáns-szerűség, s ezért igaz, amit Gyulai mond, hogy igazi nagy alkotásra írónő nem képes. Még kevésbé képes igazi eredetiségre, vagyis új eszmék és új formák, új szellemi irányok kezdeményezésére. [...] Nyugtalanóságánál fogva az írónő mindig kész új irányokhoz, új iskolákhoz csatlakozni, egyes részlet-dolgokban magamagából is tud hozzájuk adni valami újat – de inaugurálni valami újat – erre eddig írónő még kísérletet sem tett.”³¹⁰ A Gyulaival való egyetértéstől elmozdulást sejtet az „eddig” időhatározó használata. A végérvényesnek szánt Gyulai-álláspontnál megengedőbb, a jövőnek nagyobb teret hagyó viszonyulás ez a változó világhoz, akkor is, ha mint látni fogjuk, nemegyszer ismétli Schöpflin a nőkhöz társuló „eleve nem lehetséges” fordulatokat.

De soroljuk tovább a kérdéseket: milyen nézőponttal lett gazdagabb, amit eddig az irodalomtól nem kapott meg? Tulajdonít-e közös, a női nemhez tartozó sajátosságokat az írónők munkáinak, s ha igen, milyeneket? Kik az értékrendjében legmagasabbra jutó írónők?

Az utóbbi kérdésre a legkönnyebb a felelet: Kaffka Margit messze kiemelkedik számára a nőírók közül. „Kaffka Margit magasan felette áll a többi írónőknek,

gének története és írásai. S. a. r.: Kurta Zsuzsanna. Budapest, Ulpius-Ház, 2007; Harnos Ilona: Írófelelések. In: FORGÁCS Zsuzsa Bruria–GORDON Agáta–BÓDIS Kriszta (szerk.): Éjszakai állatkert. Antológia a női szexualitásról. Budapest, Jonathan Miller Kiadó és az Artizánok közös kiadása, 2005. 510–527. * Tematikusan két művészember házasságáról szól Erdős Renée: *Az élet királynője* című „memoár-szerűen ható” regénye, melyről Schöpflin is írt. *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. Ld. kötetünkben.

³⁰⁹ Íróknak, uo. * Itt jegyezzük meg, hogy nem volt ritka a férfinév mögé rejtőzés, Beksics Gusztáv felesége Bogdanovich Györgyként vagy asszonyneve védelme alatt jelentkezett a 19. sz. végén. BALÁSHÁZY Péter *Forrongások* című kötetéről szólva Schöpflin leleplezi a szerzőt, azt írja: nőre vall „lány szentimentalizmusa, asszonyos naivsága, és bájos dilettantizmusa a koncepcióban”. Utóbb kiderült, a szerző valóban nő, Evva Sári. *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. Ld. kötetünkben.

³¹⁰ Íróknak, uo.

akik vagy csak a tömegnek dolgoznak, vagy ha többre törekszenek, azon nyersen vetik elének az anyagot, melyből erősebb kéz művészi alkotást tudna gyúrni” – írja Schöpflin a *Csendes válságok* című kötet kapcsán.³¹¹ A *Süppedő talajon* című novellagyűjteményben ezt az állítást fokozva ismétli meg: „[a]z irodalmi közvéleményben Kaffka Margit már régóta magában, versenytárs nélkül áll írónőink közt”³¹² S egy újfajta elismeréssel is kiegészíti ezt, a *Színek és évek* közlésével – a regény ugyanis a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg folytatásokban – a kis olvasottságú kötetek után a szélesebb olvasóközönség is megismerhette Kaffka Margitot.

Kaffka Margit és Schöpflin Aladár levelezése igen töredékes, eddigi tudomásunk szerint csak Kaffka levelei maradtak fenn, amiket a szerkesztőhöz, sőt inkább már a baráthoz küldött, de ezek alátámasztják kettejük szakmai bizalmi kapcsolatát.³¹³ Kaffka *Gondolkodók* című elbeszéléskötetéről írja Schöpflin, hogy azokról a nőkről szólnak a novellák, akik „kiemelkedtek már a régi asszony szűk, hagyományok által korlátozott értelmi köréből, akiknek agyveleje a tudományos munkában, a kenyérért folyó küzdelemben edződött, de a szívük még a régi asszony szíve, éppoly fogékony a szerelem lázas fellobbanásai, emésztő kínjai és titkos gyönyörei iránt, éppúgy szenved és vergődik, eped és ujjong, éppúgy hullámszik, mint a többi nőké szokott – mióta a világ.” Kaffkának „már van saját látása, a dolgokat mindinkább a maga szemével, a maguk teljes valóságában nézi és fogja meg, s van saját egyéni nyelve is. Pályájának lírai kezdetéből megőrzött annyit, hogy nőalakjaiba néha beleelegyít valamit önmagából: legalább egy-egy jelenete, egy-egy megjegyzése úgy hat, mint egy benső önéletrajzi adat, egyik elbeszélése (*Diadal*) pedig bevallottan memoár-részlet. Máskülönből mindig fölötte áll témáinak, s nem mindennapi biztonsággal uralkodik rajtuk.” (Látjuk Schöpflin önismétlő fordulatát.) Majd elejt egy általánosabb megjegyzést, ami az írónők számosságának és színvonalának aránytalanságára utal: „[a] közt a három-négy írónő közt, akik miatt megbocsátjuk azt a sok vétket, amit ugyancsak elszaporodott társnőik az irodalom ellen elkövetnek, közte van minden bizonnyal Kaffka Margit is; színvonal dolgában pedig elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók.”³¹⁴ A következő, meglepően szerény, mert cím nélküli Kaffka-kötetről is szól Schöpflin, elragadtattottan: „[v]ele társalkodva érzünk valamit abból, ami alighanem a legnagyobb gyönyör a világon, s amit csak a művész tud megad-

³¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/6. Ld. kötetünkben.

³¹² *Vasárnapi Ujság*, 1912/10. Ld. kötetünkben.

³¹³ Közvetett adalék a kapcsolathoz Baloghy Mária (1895–1970 k.) feminista írótól, tanártól és lapszerkesztőtől: Bauer Hilda, Kaffka Margit sógornője Schöpflin Aladárnak – „mint az írónő leghívebb és legbizalmasabb barátjának, aki élete végéig egyedül örködött az életmű fölött” – adta át az írónő naplójának egy részét. BORGOS Anna (szerk.): *A te színed előtt. Kaffka Margit szerelmei*. Budapest, Holnap, 2006. 208.

³¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906/23. Ld. kötetünkben. * Arra vonatkozóan, hogy Schöpflin kikre gondolt Kaffka elhelyezésekor, ld. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka: *Boldog emberek* című regényének kritikáját. *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. Ld. kötetünkben. Ezt írja Schöpflin: „A kritika már régóta tartozik neki egy elismeréssel: hogy ő az első igazi irodalmi színvonalon álló írónőink egyike.”

ni: a saját képességeink fokozódását, fantáziánk frissülését, látásunk élesedését, érzésünk fölmelegedését. Mindez azért van, mert Kaffka Margitban a rendesnél sokkal erősebben fejlődött ki a művészi képesség három fő-eleme: a látás, a képzelet és a gondolat intenzitása.³¹⁵ Ebben az idézetben a biológiai nemről nem esik szó, az író és olvasó felvillanyozó találkozását említi Schöpflin. Kaffka is érzi, hogy nehéz az írói előmenetele, kevés a visszajelzése, s hogy maga sem tud saját munkájáról szabatosan megnyilatkozni. Lukács György levelezéskötete közli Kaffka levelét, amiben megköszöni Lukácsnak, hogy írt a *Csendes válságokról*: „amúgy is nagyon tetszett nekem, mert szóvá tesz és világosan megértet egypár olyan gondolatot (asszonymunkáról, a formákról stb.), melyekről azt hittem, csak érezzük, de bajos volna kimagyarázni...”³¹⁶

De mindvégig használja Schöpflin a nemet jelző főnevet, s a szerzőről mint írónőről beszél. A kor szokása volt ez, a patriarchális kánonba belépő új szereplő a mainál talán indokoltabb megkülönböztetése, de amely azóta sem feltétlenül ment ki a gyakorlatból. Írónőről mint személyről beszélni nem inkorrekt, de vajon van-e megkülönböztethető, általánosítható női írásmód a kora legnagyobbjának tartott Kaffka Margit vagy mások esetében?³¹⁷ Vagy inkább melyek azok a jellemzők és azok a „tökéletlenségek”, amelyeket a nőiségből adódóaknak tekintenek a kritikusok, jelesül most épp Schöpflin?

1907-ben Czóbel Minka – „egyike a legjobban hangzó női neveknek” – novelláskötetének ad nyilvánosságot Schöpflin. Czóbel sokkötetes szerző, de visszavonultan él, jelzője a bogaras vénlány, keveset tudnak róla az újak, és éppen annak az időnek határán állunk, amikortól fogva lassan elfelejtik. Schöpflin „a szerkezet egyenetlenségeiért s a feldolgozás lazaságaiért” marasztalja el, számos dicséret mellett.³¹⁸ Egy későbbi kötet kapcsán is tudatja Schöpflin az olvasóval, hogy „ő az első, aki a régebbi magyar írók gyermek dilettantizmusa után megszólaltatta irodalmunkban a női lírát, speciális asszonyi vonásaival, azokkal a visszhangokkal, melyeket az élet, a természet, a világ jelenségei az asszonyi lélekben keltenek. Asszonyi érzékenység, fokozott fogékonyság, minden dolognak vagy az érzésen, vagy az első pillanatnyi, képszerű benyomáson keresztül való szemlélete, megadó passzivitás, amely néha hevesen, túlradva sikolt fel az élet teljessége felé, legtöbbször azonban csak halk sóhajokban, fojtott panaszokban merül ki, a formák erős körvonalak nélküli lágysága, a mondanivaló lazán, puha kézzel való megfogása – ezek a jellemző tulajdonságai, amelyek élesen elválasztják mindenkitől, egyes

³¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1907/7. Ld. kötetünkben.

³¹⁶ Lukács György: Kaffka Margitról. *Csendes válságok*. Kaffka Margit novellái. *Magyar Hírlap*, 1910. január 27. Ld. uő: *Iffjúkori művek*. Szerk.: Zsámboki Mária és Timár Árpád. Budapest, Magvető, 1977. 275–288; *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Szerk.: Fekete Éva és Karádi Éva. Budapest, Magvető, 1981. 172.

³¹⁷ A terminológiai vitákhoz ld. Anna MITGUTSCH: Mi az, hogy „női irodalom”? *Magyar Lettre Internationale*, 1997/tavaszi, 24. sz.

³¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/6. Ld. kötetünkben.

egyéniségektől és irodalmi áramlatoktól.”³¹⁹ Kritikai észrevételt is tett Schöpflin, de fontosabb volt, hogy az olvasót bevezesse Czóbel Minka világába. De férfi írásával kapcsolatban nem írta volna le, hogy „... rendkívüli gyöngédség van a kifejezésében, s a szavai olyanok, mint a virágszirmok pergése.”³²⁰

Visszanyúl Schöpflin a női íráshagyomány képviselőjének tekintett Beniczkyne Bajza Lenkéhez is, egy új könyvének megjelenése kapcsán. Népszerű, de már születésekor vérszegény romantika jellemezte, írta róla Szabóné Nogáll Janka új irányt vevő regénye kapcsán.³²¹ S amikor megjelenik a jeles irodalmi felmenőkkel rendelkező írónő posztumusz regénye, a *Késő szerelem*, megértő kritikával búcsúztatja az írónőt és egy korábbi korszakot is. „Beniczkyne Bajza Lenke neve ma már fogalomná vált az irodalomban, mert nálunk jóformán ő képviseli egymaga a regénynek azt a fajtáját, amelyet a németek *gouvernant*-regénynek neveznek, s amelynek nincs egyéb célja, mint hogy az olvasót kellemes, változatos és rokonszenves mesével szórakoztassa. A kritikusok nagyon haragusznak az effajta munkákra. [...] A nagyközönség – nem a finom műértők csekély számú csoportja, hanem az irodalomban merő szórakozást kereső tömeg – homlokegyenest ellenkezőleg vélekedik. S mint minden ilyen vitában, igaza van mind a kettőnek – a maga szempontjából. Az ilyen regények az irodalomban nem hagynak nyomot, de egy értékük mégis van: épp azokkal kedveltetik meg a könyvet, az olvasást, akik nélkülük mindennemű szellemi táplálék nélkül maradnának, mert az igazi, magas színvonalú irodalom élvezetére nincs elegendő műveltségük és lelki elmélyedésük. Ők az a híd, amely összeköti a ponyvát az irodalommal, s ebben – akárki mit mond – van érték és fontosság, melyet csak a gőg és elfogultság nem lát be.”³²² Ez a mondat az irodalmat szociológiai szemmel néző kritikus észrevétele, és annak a felfogásnak egy változata, hogy a – mai szóval – populáris irodalom élvezete egy alsóbb lépcsőfok ugyan, de vezethet magasabbra.

Nem taksálja többre M. Hrabovszky Júlia nőknek szóló elbeszéléskötetét sem, mert nem talál benne izgalmat: „változatos, jól kikerekített mesék, rokonszenves alakok, egy kis romantika és érzelmesség, harmonikus, megnyugtató életfelfogás, tiszta légkör. Nem nyugtalanítanak ezek az elbeszélések a hagyományos életformák felforgatásával, semmi forradalmi elem nincs bennük, nem zavarják az olvasó lelki békéjét új erkölcsi problémák fölvetésével.”³²³ Az irodalmi megformálás mikéntjére itt is az „asszonyisan pongyola stílus” minősítő formáját használja Schöpflin. A szerző, Márai Sándor nagynénje, ekkor közel ötvenéves volt, a novellákban bemutatott élethelyzetek is a régebbi időkre vagy a megőrzendőnek tartott világra vonatkoztak, amely ellenállt az ambivalens érzésnek.

Alba Nevis – Unger Ilona – verseinek bírálata alkalmával ugyancsak átfogóbb

³¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/21. Ld. kötetünkben.

³²⁰ Uo.

³²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. Ld. kötetünkben.

³²² *Vasárnapi Ujság*, 1906/48. Ld. kötetünkben.

³²³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/12. Ld. kötetünkben.

észrevételekre vállalkozik Schöpflin Aladár. „Ma, amikor a nyolcvanas–kilencvenes évek realizmusának hatásaképp minden téren valamivel szabadabb hang jött divatba, s amikor az írónőnek is, ha tehetséges és népszerűsége tud jutni, nyitva áll az út, hogy függetlenül, mint az írói társadalom tagja, tehát a társadalmi formák feszességét magától elvetve dolgozzék, ezek a régi tekintetek nem kötik már annyira a tollforgató nőket. Élnek is szabadságukkal, az igazán kiválók az irodalom javára, a kevésbé kiválók nemegyszer a jó ízlés rovására. Sajátságos dolog, hogy a szellemi életbe benyomuló nők a társadalmi konvenciók bilincsei közül legelőször, és legsürgősebben a szerelmi bilincseket vetik le magukról, s a számukra megnyíló tudomány és művészet forrásaiból legjobban azt szeretik méregetni, ami a két nem egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A feminizmus és egyéb modern nőmozgalom irodalma – mint ezt a nálunk egy-két év óta divatba jött felolvasásokból és előadásokból látjuk – nagyobb részében a nemi s az ezzel kapcsolatos problémákkal foglalkozik.”³²⁴ Alba Nevis szerelmes verseinek irodalmi értékét nem tartja sokra, mert csak „modort” észlel, és nem igazi érzést, „ha meglátjuk, hogy a sok forró piros szín voltaképpen festék – akkor elmegy tőle a kedvünk.”³²⁵ Alba Nevis az egykorú közönség előtt igen népszerű volt, Schöpflin is több alkalommal írt róla, ám véleményébe mindig belevegyült valamiféle meggyőzetlenség.

Épp ellenkezőleg történt Lesznai Annával, akit a művészi megoldások terén bírál, de az összkép lenyűgözi a kritikust: „érdekes asszony és érdekes költő, akit elének tár. Semmi sem idegen tőle, ami emberi, még kevésbé, ami asszonyi. Emberi dokumentumokul ezek a versek még érdekesebbek, mint művészi alkotásukul; halk, finom remegései egy nagyon érzékeny, nagyon fogékony asszonyi léleknek, önmaguktól elötörő vallomások, melyek a maguk közellenségével belevilágítanak ennek a léleknek legtitkosabb redőibe, s feltárják azokat a titkait, amelyek gondosan rejtve szoktak maradni idegenek kíváncsi szemei elől. Tisztán a művészet szempontjából nézve, néha kelletténél jobban zavar a dilettáns-íz, az a nemtörődés a tudatos művészet legfőbb jellemvonásával, amely a formát pontosan összekapcsolja a tartalommal, hogy a mondanivaló a számára lehető legmegfelelőbb formát öltse. [...] Ha azonban a könyvecskét a benne levő legjobb versek szerint nézzük (ilyen van benne vagy egy tucat), meg kell éreznünk, hogy költő, aki írta.”³²⁶ Ennél a kritikánál is meglepő, milyen mélyen beletalált Lesznai verseinek lényegébe, Lesznai asszonyi princípiumaiba.

Kafka Margit mellett a legtöbbet Erdős Renée-vel foglalkozott Schöpflin, öt kötetét is vizsgálta a nyilvánosság előtt kitarulkozó, fordulatokban bővelkedő életű írónőnek. Erdős Renée 1905-ben már *A Hét* által nyilvánosságot kapott, ötkötetes szerző, ezért, hogy Schöpflin is egy folyamatba kapcsolódik bele: „új könyve sajátosságos fejlődésben mutatja be a költőnőt. A szíve mintha megmélyült volna, a hangja mintha lágy szopránból sötétebb színezetű altba menne át, s szenvedélyes-

³²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/10. Ld. kötetünkben.

³²⁵ Uo.

³²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1909/39. Ld. kötetünkben.

ségében mintha mind erősebbé válnék a fájdalmas vonás. Most is mondhatni kizárólag szerelmet énekel, de már nem csupán a vér forró hevületét, a képzelet epedő játékát, hanem misztikus tűzben égő, s néha szinte hisztériásan fel-felsikoltó szenvedélyeket. A vágy ma is a fő témája, az a vágy, amely befoglal mindent, testet, lelket, s amely nem mer vagy nem akar kielégülni, de lázasságában fantasztikus, keleti szingazdagságú képeket fest az olvasó képzelete elé.” S különösen értékes originalitása: „az ő dalaiban olyasvalami van, ami mostanában ritka madár: eredeti, bátor egyéniség, amely konvenciókkal, mások ítéletével nem törődve a maga útját keresi, s a maga lelki életét igyekszik élni” – írja Schöpflin.³²⁷ Ez az egyetlen, a rá jellemző eksztázist megragadó kötet, a többbit, a korábbiakat Schöpflin nem értékelte még. A lemondás kötete következik, mely előkészíti katolizálásának nagy visszhangot kiváltó fordulatát. A *Jöttem hozzátok...* című kötetben „a legtöbb vers egy eltűnt szerelem visszasíró búcsúztatása; félhomályban, szomorú arccal, szinte közömbössé fojtott, de néha meg-megcsukló hangon mondott panaszok, amelyek éppen ezzel a lefokozott hangjukkal néha jobban meghatják az olvasót, mint a szenvedély szilaj, sikoltó kitörései.”³²⁸ 1910-ben, a következő évben megjelennek a költőné „átalakulásának dokumentumai”, az *Aranyveder* című kötet. „Ezek a dokumentumok nem lehet disputálni, legfeljebb meg lehet őket gyanúsítani; csak a rosszindulat tagadhatja el, hogy a verseknek lélektani alapjuk van, valóban egy vergődő lélek szól belőlük, amely önmagában vívódik a múlt pogány, szerelmes, testies árnyaival, és térden csúszva, vezekelve, kiterjesztett karokkal eseng a szelíd, szerető Jézus felé. Nem irodalom az, ami a tartalmukat adja, lélek van bennük kitérve, eleven élet reszket bennük, amely sokszor át is tör a irodalmi korlátokat – írja Schöpflin, látható megértéssel és elfogadással.³²⁹ S hozzáfűzi, amit a női lélekről gondol, hogy a katolikus miszticizmus jobban megfogja a női lelket, mint a férfiét. Hozzáteszi, hogy ez az Erdős Renée költőileg ugyanolyan erős, mint a régi: „az ember élete egységes, a múlt nem hal meg soha, ható eleme marad a jelennek és a jövőnek, föl-föléled, amikor nem is várjuk, meg-megzavarja a jelen pillanataiban való nyugodt elmerülést. Erdős Renée nem tud megszabadulni elmúlt életétől, de menekül előle erősen, elszántan, heves vággyal, mégis a megbánásban és irtózatban, mellyel felé fordul, mindig megmarad valami az átélt földi gyönyörök reszketéséből. Bármennyire idegen tőlünk az a misztikum, amely a költőné lelkét elfoglalja, verseit élvezettel olvassuk, mert igazak, emberiek és a művészet lelke szól belőlük.”³³⁰ S azt, hogy a múlttól nem lehet megszabadulni, egy késői, távolibb visszapillantó részben önéletrajzi jellegű regény is megerősíti, *Az élet királynője*. A regényben felismerhető a Bródy–Erdős-szerelem, és „a tizenöt-húsz év előtti budapesti irodalmi viszonyok sok tekintetben memoár-szerűen ható jellemzése”, amely „egyoldalúan van ugyan nézve, s megvan benne az

³²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1905/51. Ld. kötetünkben.

³²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1909/6. Ld. kötetünkben.

³²⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/25. Ld. kötetünkben.

³³⁰ Uo.

a hajlandóság, hogy egy bizonyos irodalmi csoportot azonosítsa az egész irodalmi világgal, de tele van olyan vonásokkal, amelyekből nagyrészt rekonstruálni lehet ama kor irodalmi levegőjét, s amelyek magyarázatát adják, hogy miért volt a kilencvenes évek végének és a kilencszázas évek elejének sajtó körüli irodalma olyan sekélyes és koncentrálatlan.”³³¹ Okkal-móddal kulcsregényként is olvashatjuk tehát a regényt, egy szerelemmel való leszámolásnak, a férfi, ráadásul íróember nő-olvasatú bemutatásának.

Tragikus sorsa volt Fehér Juditnak, az egykötetes – Szinnyei József által számon sem tartott – írónőnek. Még nem volt húszéves, amikor írni kezdett, első novelláját mégis csak *A Hét* közölte 1900-ban, amikor 31 éves volt. Tüdőgyulladásban halt meg 1908-ban, életműve nincs, csak egy kötete és néhány, a kötetből kimaradt novellája. Márton László „írói elszántságnak” mondja azt a képességet, ami Fehér Juditból hiányzott.³³² Bródy Sándor felesége volt, kapcsolatuk válással végződött, a sebekről, amiket férjétől kapott, és amelyeket ő adott, az unoka, Alexander Bródy dokumentumokra épített értékelő kötete számol be.³³³ Schöpflin Aladár a férfiakban való csalódás mélységét emeli ki kritikájában: „Fehér Judit filozófiája a kiábrándultságé, amely szinte megrendítő a maga teljességében. Olyan tökéletes ez a kiábrándultság, hogy már lírája sincs ennek a szónak a szélesebb értelmében, mert ez a fölfogás a megnyilatkozásában azt se kíméli, aki vallja. Ez egyéniségnek a természetéből következik, hogy erősebb a megfigyelésben, mint a képzeletben, amelynek szárnyát köti, és repülésének határát szabja az írónak a maga elfogadott igazságához való erős ragaszkodása.”³³⁴ Írói erényei között első helyen említi Schöpflin a „megkonstruáló képességét” – láttuk, s még látni fogjuk, ritkán tartja ezt a fajta tehetséget nőknél –, és nyelvének erejét, színességét és jó magyarságát.

Messzire vezetne a kezdetben kizárólag női betegségnek tartott hisztéria kérdését tisztázni ennek a kötetnek keretei között.³³⁵ De a hisztérikus reakció (nyugtalanlás, egyensúlytalanság, indulat, érzelmi túlsordulás, tünet, betegség) felbukkan a Schöpflin által értelmezett művekben. Kaffka *Mária évei* című regényéről szólva a kritikus kiemeli, hogy „[a] regény igen érdekes és éles pszichológiai belátással rajzolt képe azoknak a lelki válságoknak, melyekbe ma oly könnyen belejutnak a tanuló, intelligens nők, ha hajlandóságuk van a hisz-

³³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. Ld. kötetünkben.

³³² Egyetlen szerzővel kapcsolatban említi ezt Márton László, de ha végigtekintünk a bibliográfián, látjuk, hogy nagyon sok az egykötetes szerző, akik gazdagítják az irodalom szövetét, de folyamatos munkásság híján a kánon részei soha nem lettek.

³³³ FEHÉR Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. S. A. r. Kurta Zsuzsa. Közread. Alexander Bródy. Szerk. Hovanyecz László. Budapest, Ulpius-ház, 2007.

³³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906/9. Ld. kötetünkben.

³³⁵ Andrew SCULL: *A hisztéria felkavaró története*. Ford.: Pléh Csaba. Budapest, Holnap, 2013; SZENDI Gábor: *A konverziós hisztéria fogalmának rövid története és neurobiológiai modellje. Pszichiatria Hungarica*, 2004/4. 19. évf. 276–309; VÁRI Sándor: *A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. Buksz*, 1999/2. 11. évf. 174–183.

tériára, s ha nincs meg az a velük született egyensúly-érzékük, amelyre minden embernek szüksége van, hogy megtalálhassa a maga helyét a világban.”³³⁶ De a női hisztéria férfieldalról is észrevétetik és tárgyá lesz. Móricz regényének, *Az Isten háta mögött*nek lényegét ebben a mondatban ragadja meg Schöpflin: „[a] regény központja egy asszony, egy egészen közönséges kisvárosi asszony, akit csak heves, de kielégülésre nem jutó érzékisége és egy jobb, gazdagabb élet után epekedő, öntudatlanná fojtott, hisztérikus vonaglásokká csőkevényesedett vágya különböztet meg a többi száz meg ezer társnőjétől.”³³⁷ Mindkét esetben a hisztéria egyfajta jelzés, üzenet a világba, mögötte a társadalomban elfoglalt hely és annak megingása vagy éppen túlzott mozdíthatatlansága áll.

Az írók közül számottevő, mérhető létszámú csoportot rajzol ki ennek a problémakörnek jelentkezése. Milyen szűk vagy mennyire nyitott pálya- és hivatáslehetőség áll a nők előtt, amikor erre szükségük támad, és amikor anyagi szükség is vezeti őket rá, hogy dolgozó emberként lépjenek a társadalomba. A női emancipációnak ezt a kérdését először egy férfi „regényes kép”-e pendíti meg a Schöpflin előtt fekvő könyvek közül. Beksics Gusztáv az író, aki időközben feleségével közösen akarta megírni ezt a regényt, a felhasznált jegyzeteket a feleség, Bogdanovich Krisztina készítette. A regény nézőpontja a reáliakkal számot vető óvatos nőé. (Említettük már egy lábjegyzetben, hogy Beksics felesége volt az, aki asszonyneven volt szerkesztő, és választott férfinév mögé rejtőzve írt szépirodalmat, és fordított. Ez is finom korjelzés a nyilvánosság előtti szereplés felemás vállalására.) A prózai munka: „egy nagy társadalmi probléma regényes modorban való kifejtése. Alaptétele az, hogy bár a modern élet szükségletei a létért való küzdelem harcterére viszik a nőt, s fölfegyverzik a tudomány eszközeivel: mégsem szabad elvesztenie lényé tulajdonképpeni lényegét, a nőiességet, s nem szabad teljesen kilépnie igazi köréből, a családi életből.” S végül azt állapítja meg Schöpflin, hogy a „mese csak arra való, hogy alkalmat adjon a társadalmi kérdés beható tárgyalására, de ezt aztán a szerző ritka elmeállással és dialektikával s a modern filozófiai és szociológiai gondolkodás terén való alapos tájékozottsággal fejtegeti.”³³⁸ Beksics és felesége munkája még a problémaérzékelés keveseket érdeklő, a női szervezkedés korai szakaszában született „regény” volt, éppen 1904-ben alakult meg – a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből kiválva – a Feministák Egyesülete. Különöségét a tervezett szerzőpárosi közös munka is aláhúzza.

A nőknek tudományos pályán való érvényesülése is kirajzol egy közös csoportot. Nemcsak íróknak fogunk hivatkozni a továbbiakban sem, társadalmi problémák irodalommal való megközelítésére összpontosítunk. Érdemben, s főként a témát elemelve nem szól Schöpflin Balázs Bélának a *Doktor Szélpál Margit* című kötetéről (és színházi előadásáról), csak ez utóbbinak irodalmi és színházi kudarcát említi. De az írott és a színházi változat is az egyik első intellektuális kihívásra, mások

³³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1913/21. Ld. kötetünkben.

³³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1911/47. Ld. kötetünkben.

³³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. Ld. kötetünkben.

szemében kalandra vállalkozó nő megjelenése a magyar irodalomban. Igaz, itt is egy férfi fogalmazza meg a problémát.³³⁹ Balásházy Péter – valójában Evva Sári – *Forrongások* címmel írt regényt. Kritikájában Schöpflin a második mondatban leleplezi a szerzőt. A regényben a leány-testvérpár idősebb tagja húga betegágyánál hirtelen megkomolyodik, s „ráadja magát az orvosi tudományra”. (Az orvosi tudománnyal foglalkozó nő lírája jelentkezik Árvay Jolán *A kertén kívül* című regényében is „a jobb fajta amatőrség színvonalán”³⁴⁰) A kritikus ebben nem lát mást, mint ijedt rokoni odaadást. Ez a hivatás-fordulat nem női felszabadulásról szól: „[n]agyon asszonyos az egész világfelfogása, leginkább pedig az a mód, ahogy a komoly tudományos munkát beállítja a nő életébe: olyannak nézi, mint a régi nők a zárdát, menekülésnek az élet elől, az aszkézis egy nemének. Tudjuk, hogy a nőket egész más okok hajtják a tudományos pályákra, mégis kedves az írónőnek ez a felfogása, mert elárulja a családban élő nő borzongó tiszteletét rá nézve oly idegen tudós nő-társai iránt, azt az egész romantikát, amelyet életükhöz hozzáképzél.”³⁴¹ Inkább a középosztály társadalomképéről árulkodik a regény, s nem a női egyenjogúság gondolatáról.

Erősebb az emancipációs gondolat (pontosabban annak nehézsége) Alba Nevis, azaz Unger Ilona *Bolti lányok* című regényében. A problémaérzékenységet dicséri Schöpflin ebben a munkában, kevesellve azonban az élettapasztalatot és a sorsokba való mély betekintés képességét. „A legérdekesebb társadalmi és irodalmi problémák egyike az olyan egyszerű iparos vagy jobb fajta munkáscsalád leányának a sorsa, akit szépsége, értelmessége, műveltsége kiemel abból a körből, amelybe beleszületett, anélkül hogy el tudná helyezni egy másik magasabb rendű körben. [...] A nőkre nézve a társadalom sokkal arisztokratikusabb, sőt feudálisabb, mint a férfiakra; a mosónő fiának, ha előkelő állásba küzdi fel magát, elfelejtik származását, a mosónő lányának soha, ha mégoly kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetik is” – írja, majd kedvetlenül elemzi a regényt mint irodalmi műalkotást. Beniczkyné Bajza Lenke-utánzatnak tartja, csak éppen a főúri világból „a virágosbolt, a konyha és a színpad légkörébe” áthelyezve.³⁴²

A *Vasárnapi Ujság* közölte folytatásokban Szende-Dárday Olga regényét, a *Rozsdát*. Abból az alkalomból, hogy kötetben is megjelent a munka, Schöpflin komolyabban értelmezi. A regény „kritika alá veszi a mai nők helyzetét minden oldaláról, megpróbálja újraértékelni mindazokat az erkölcsi és társadalmi értékeket, melyek a hagyományos felfogások és előítéletek szerint a nő életét determinálják, és új megoldásokat próbál a nők helyzetének problémáira.” A kevés anyagiakkal rendelkező úri lány, aki „lelkileg finom és arisztokratikusan érzékeny, tele van mindenféle tehetséggel és igazi lelki előkelőséggel, vágyva-vágyik a szabad-

³³⁹ Az elődök között tartjuk számon egy ugyancsak férfi szerzőnek, Lovik Károlynak *Doktor Pogány* című társadalmi regényét (1902), amelyben az emberiség megváltásáról álmódzó fiatal orvosnő vereséget szenvedve „az igazi női hivatás tudatára ébred”, és felhagy terveivel.

³⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1921/10.

³⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. Ld. kötetünkben.

³⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1908/5. Ld. kötetünkben.

ság, függetlenség után, de nem bír kivergődni abból a függő helyzetből, melybe vagyontalansága juttatja”. Schöpflin társadalomérzékelése szerint „[ú]ri családok vagyontalan lányai ezren és ezren vannak így: hazulról csak a finomabb igényeket, a magasabb társadalmi körhöz tartozás öntudatát hozzák magukkal, azok nélkül az anyagi eszközök nélkül, melyek erre kellenének, a férjhezmenetelnek is csekély lehetőségeivel [...] a szegény rokon keserves szerepére vannak kárhoztatva.”³⁴³ Schöpflin társadalomképéhez is adalék ez a megfigyelés, a lecsúszó dzsentrri kérdése mint *regényíró*t őt is foglalkoztatja. Saját regényében alulról láttatja az úri középosztályt, a dzsentrit. A *Kitli János szerencséje* című regénye különös irányregény. A fűszeres segéd hirtelen meggazdagodik, de nehezen megy az úri életre való berendezkedés, hiszen soha gazdag ember életét nem látta közlőrl. A segítőül szegődött elemi iskolai pajtás, a két predikátumos dzsentrri lóköetőnek, pernahajdernek, gazembernek bizonyul. Házasságszerzőként egy megesett fiatal bárónőt kommandál a társasági életben járatlan ifjúnak, olyat, akinek ez a gazdag házasság lenne a kiút a múltból is, s óvna meg a lecsúszástól is.³⁴⁴

Szederkényi Anna *A nagy nő* című prózája szintén egy kifordított karrierregény. A szegény leányból nevelő nő lesz, s egy csíny révén majdnem beleszédül egy miniszter karjaiba, „de tiszta lelke és szerelme végül is visszarágadj a örvény széléről. Így száraz kivonatban ez konvencionálisan szentimentális történetnek látszik, de a regényben elevenebbé lesz azáltal a sok mondanivaló által, amit az író belesúfol, s koronkint, egy-egy képben vagy jelenetben az átél valóság benyomását teszi.” A problémát érzékenynek és fontosnak mondv a részleteket igen megdicsérve Schöpflin itt is a női íráskészség gyengéit említi: „a vonalak nem biztosak és egyenletesek”, sok a konvencionális vonás, elrajzolás, „az egyes jelenetek szerteszakadnak, nem állnak össze egységes képpé, az alakok időnként nagyon is papiros-alakokká lesznek...”³⁴⁵

A mára elfeledett írók között Kóbor Noémi kap komoly elismerést Schöpflintől, egy olyan könyvért, amelyben rögtön két színmő is van. Kritikája elején világossá teszi az akkor még csak feltételezett rokoni kapcsolatot is, hogy Kóbor Tamás leányáról van szó. Elfogultságról szó nem eshet Schöpflinnél. Az emancipáció egy sikeresebb fokát írja le Kóbor Noémi, azt a „kiforróban levő mai leánytípus[t], amellyel mind gyakrabban találkozunk társaságban, az egyetemek tantermeiben, mindenféle olyan helyeken, ahova fiatal leányok eljuthatnak, alig jelentkezett még olyan jellemzően és érdekesen, mint ebben a könyvben. Az a leánytípus ez, amely már nem éli öntudatlanul, önmagába zárkózottan s érintésre szirmai hamar lecsukó virág módjára a maga életét, hanem kinyitja a szemét, körülnéz a világban, töprenkedik a maga sorsán és helyzetén, megméri környezetét, nyugtalanul, forrongva, keresgélve próbál tájékozódni, önmagáról számot adni magának”. A huszonöt éves elsőkötetes szerzőnél is lát bizonytalanságokat,

³⁴³ *Vasárnapi Ujság*, 1913/46. Ld. kötetünkben.

³⁴⁴ SCHÖPFLIN Aladár: *Kitli János szerencséje*. Budapest, Franklin, 1924.

³⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/11. Ld. kötetünkben.

s bár soha senki munkájához nem nyúlt durván Schöpflin, itt még egy árnyalattal szelídebben fogalmazza meg fenntartását: „[a] keze s a szeme még bizonytalan, jól lát már, de a látottakat nem tudja biztosan értékelni és viszonyba hozni a többi világgal, s amit életnek tart, az még inkább csak az életnek egy elképzelt és félig megértett másolata.”³⁴⁶

A két nem közötti egyenjogúságot sem jogi, sem művészi szempontból nem tekintette Schöpflin rendellenes különködésnek, érezte és tudta, hogy egy nagy fordulat közepén járnak, ennek köszönhető az „írónők hadának” megjelenése, amit nyitott érdeklődéssel, olykor csalódásokkal, ritkábban azonban – elsősorban Kaffka Margit esetében – a rátalálás élvezetével és elismeréssel fogadott. Az írónókról szóló kritikák egyre több általánosítást tartalmaznak, egyre világosabb Schöpflin számára is, hogy a probléma típusainak mibenléte hogyan fogalmazható meg. A mára teljességgel elfeledett Gellért Mária kapcsán – akinek még születési és halálozási évét sem őrizzük – egy kis összefoglalót illeszt kritikájába Schöpflin: „A mai női típusok egyik leggyakrabban előforduló példánya van itt megfigyelve. Nőknél sokkal gyakrabban látjuk, mint férfiaknál manapság azt az egyoldalúan esztétikai világfelfogást, amely gyakran vezet extravaganciákra, különösen fiatal korban erős izgalmakat kelt a lelkekben, megnehezíti, hogy megtalálják a helyüket az életben, sőt nemegyszer egész életre kiható tragikumokat is okoz. A nők, s kivált a gazdagabb nők hibás nevelése a fő oka e jelenség gyakori előfordulásának, a lányokat a műveltség reálisabb oldalainak elhanyagolásával rendszerint kizárólag vagy legalább főleg a művészetek élvezésére tanítják, fiatal érdeklődésüknek csak a zene, a képzőművészet és az irodalom ad táplálékot, s ettől olyasformán fejlődnek, mint a gyermek, akit cukrászsüteményen neveltek fel. Ez aztán megbosszulja magát az életben.”³⁴⁷ Az életben való helytaláláshoz tartozik egy gyakorlatias könyv ismertetése, Hollósné de Grobois Nandin *A kenyérkereső asszony* címet viselő műve, az alcíme szerint nők számára készült „pályamutató”.³⁴⁸ Ezt a kis írást nem válogattuk be kötetünkbe, mert nem irodalmi munkáról szól benne Schöpflin. De idézünk magától az újságíró-nő-szerzőtől egy mondatot, amellyel Gellért Mária könyvéhez kapcsolódik, szinte szó szerint. „A modern nőnevelésnek nagy fogyatkozása, hogy nem készíti elő a leányokat a gyakorlati életre, hanem *dilettantistákat nevel belőlük*, akik ugyan mindenhez konyítanak, de alaposan semmihez sem értenek. Elvégzik az iskolai tanulmányokat, s néhány év múlva elfelejtenek szépen mindent. Megtanulnak még zongorázni, festeni, énekelni, elsajátítják egy keveset a francia, német és angol nyelvet és ezzel rendesen be is fejezik a tanulmányaikat.”³⁴⁹

*

³⁴⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/12. Ld. a színikritikákat tartalmazó fejezetben.

³⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/10. Ld. kötetünkben.

³⁴⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1910/29.

³⁴⁹ HOLLÓSNÉ DE GROBOIS Nandin: *A kenyérkereső asszony*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Kiadóvállalata, 1910. 9.

A következő nemzedékhez tartozik Kosáryné Réz Lola és Beczassy Judit. Mindketten az új államhatárok mögé került országrészekből jöttek, a Felvidékről, illetve Erdélyből települtek Magyarországra, s mindketten a 20-as évektől publikáltak.

Kosáryné Réz Lola *Filoména* című regénye egyfajta karrierregény, de talán pontosabb így, küszködéstörténet a cselédsorból való kiemelkedésért. A címszereplő kis tót cselédlány természetes apja egy négylovas hintón járó gróf, akit egyszer messziről látott. A sors a társadalmi lentből nem engedi föl, de küzd benne félvér úri származásának tudata, s bár maga is megismétli anyja sorsát, egy bányamérnöktől születik fia, aki nehéz helyzetük miatt meghal, ám több kilátástalan fordulat után eléri, hogy egy másik kapcsolatból született gyermeke felérjen a hivatásos emberek közé, bányamérnök lesz, mint első gyermekének apja. Az irodalmi minőség dolgában is kiemelkedik a regény, az sikerül Kosáryné Réz Lolának, „amire nagyon kevés asszony-író volt eddig képes: harmonizált és teljes egyensúlyt tartó képet tudott magának a *Filoména* szerzője alkotni a világról, s valami egész különös tisztaság van lényében, amely megfogja az ember szívét, s olyan, mint a nyári napsugár, amely meg tudja aranyozni az élet szemetjét is.”³⁵⁰ Sűrűn jönnek az író nő regényei, a következő évben, 1921-ben az *Álom*, mely Selmebányán játszódik, s amelyben egyetlen szó sincs politikáról, mégis – az idők szava – „erősebb irredenta-érzést kelt, mint a manapság divatos kongó frázisbugyborékolások. Az irodalom nem azzal tesz szolgálatot a szétszaggatott Magyarország ügyének, hogy üres nagy szavakban fogadkozik és jajgat, hanem azzal, hogy szívvel, szeretettel fordul az elszakított vidékek felé, művészi ábrázolással magába öleli őket, láthatatlan lelki kapcsokat teremt velük a magyar olvasókban.”³⁵¹ (A regényről Schöpflin a *Nyugat*ban is írt ugyanilyen kis terjedelemben, de egyben saját felvidéki ifúságára való ráismeréssel.³⁵²) Egy történelmi regény zárja le a művek sorát a hetilap megszűnése előtt, a 15. században játszódó *Ulrik inas*, egy felvidéki város elpusztításának és újjáépítésének története. Kosáryné írói képességeiben ismét olyat fedez fel Schöpflin, amit a korábbi nemzedék képviselőinél hiányolt, a szerkesztés nagyszerűségét: „... ahogy a különböző, sokszor erősen szétágazó szálakat összebogozza és a motívumokat egymással viszonyba hozza, minden részlet és minden motívum a maga értéke szerint van egészbe beillesztve. Ez a gobelin-munka kiválóan sikerült, jobban, mint az egész mű keretekbe foglalása. Itt egy kis törés van: a regény két részre bomlik, a város elpusztítása utáni rész csaknem úgy hat, mint egy külön, új regény, mert a súlypont változik meg: az előbbi résznek Ulrik inas inkább csak passzív átélője volt, a cselekvés másoknak jutott, a második rész már teljesen az ő vállán nyugszik. Az író nő nem közönséges elbeszélő művészete azonban jórészt elleplezi az egyensúlynak ezt az ingatagságát.”³⁵³ Mielőtt elfogultsággal gyanúsítanánk Schöpflint a sok dicséretet olvasván,

³⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11. Ld. kötetünkben.

³⁵¹ *Vasárnapi Ujság*, 1921/3. Ld. kötetünkben.

³⁵² SCHÖPFLIN Aladár: *Álom*. Kosáryné Réz Lola regénye. *Nyugat*, 1921/9. 715.

³⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1921/23. Ld. kötetünkben.

hozzátesszük, hogy a *Nyugat*ban Füst Milán kritikája – mely ugyancsak, sőt aprólékosabban teszi szóvá a regény „bizonytalanságát”, az „elsietéseket” – ezzel zárja „figyelőjét”: „Mégis: csodálatos. Mint egy alvajáró fut végig e veszélyes, nehéz téma meredekjein. Végigfut egy olyan bonyolult és nehéz anyagon, amelyhez sokan még csak hozzá sem mernének nyúlni. S mert éppen oly eredeti, nagy tehetség, még így is leköt, nemegyszer csodálkozásra indít s még többször gyönyörködtet.”³⁵⁴

Beczássy Judit üdvözlése lelkes; mindössze néhány napilapban és a *Vasárnapi Ujság*ban jelentek meg novellái, de már azokban is, mint első regényében, kitűnt „hangjának egyéni színével és érett írói készségével”. Egy önfeláldozó vénlány történetét meséli el a *Mari néni* című regény. „Beczássy Judit nagyon jól tud elbeszélni: megvan az az írói tulajdonsága, hogy pontosan ki tudja válogatni, mit kell a témáról elmondani, hogy jellemzővé és érdekessé váljék, és mi fölött kell elsiklani. [...] Az alakjai igazán élnek, az emberi természet ösztönszerű megértésével vannak elgondolva, csupa töményített megfigyelés mind, semmi kigondolás nincs bennük. Különösen az embereknek helyzetük változása szerinti elváltozását tudja meggyőzően megmutatni, és igen kevés vonással levegőt tud teremteni az alakjai körül abból a környezetből, amelyben élnek. Regénye épkézláb írói munka, tele az élet fanyar ízével, teljesen meggyőző szerzője írói hivatottságáról.”³⁵⁵ A következő évben újabb – *Tóth Eszter élete és halála* című – regénnyel jelentkezett, mellyel az Athenaeum pályadíját is elnyerte, egy parasztlány karriertörténetének megbicsaklásáról szól, a megálmodott életcél megtöréséről. „A történet egészen realiztikusan van elmondva, apró megfigyelt adatok nagy mennyiségével, de mégis tömören, sőt szűkszavúan – ritka írónő, aki nem bőbeszédű –, csak olyan dolgokat mond el, amik föltétlenül szükségesek a dolgok jellemzéséhez. Semmi lírizálás az egészben, mégis erős líra árad ki belőle, nem az írónő szavaiból, hanem magukból az elmondott dolgokból.” Kosztolányi néhány hónappal később a *Nyugat*ban szinte Schöpflinnel egyező szavakkal dicséri Beczássy Judit írói teljesítményét. Hogy beigazolja, milyen mellékes mindig a tárgy, és milyen döntő mindig a művészi megformálás, Kosztolányi ízekre szedi a cselekményt, s egyszerű naturalista, verista alapokat talál a nyomor világából. De „[a]z írónő – a nőkről ritkán tapasztalt – erővel rajzolja az életet. Nyugodtan, egyszerűen beszéli el mondanivalóját lépésről-lépésre, nem siet és nem marad el. Zord tárgyát biztosan kezeli. Nem túloz, nem mond többet és nem mond kevesebbet, hanem éppen annyit, amennyi szükséges, hogy fölkeltsen és kielégítse érdeklődésünket. Tudja, mikor kell átsiklani fontos események felett, s mikor kell részletezni valamit, ami talán jelentéktelennek rémlik. Szóval úgy munkál, mint az élet, s minden mondata egy eleven test természetesen lélegzetvételiül hat.”³⁵⁶ A tematikában van távoli hasonlóság Kaffka Margit nőrsaihoz, bár lényegesen lentebbi társadalmi regiszterben. A történet azonban – s most ismét Schöpflint idézzük – nem ragad le a mélybe. „Az egyszerű

³⁵⁴ Füst Milán: Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas. *Nyugat*, 1922/3. 213–214.

³⁵⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1920/22. Ld. kötetünkben.

³⁵⁶ Kosztolányi Dezső: Tóth Eszter élete és halála. *Nyugat*, 1922/4. 294–295.

történet fölött pedig mint valami messze kiszélesedő horizont domborodik a kis regény szimbóluma: az asszonyi passzivitás és kiszolgáltatottság csöndes tragikuma, s ezzel [a főhős] személyes tragédiája egyetemes perspektívát kap.³⁵⁷

A két itt említett író sem tartozik az irodalmi kánonba, csak az írók és általában a nő kutatás témájául szolgálnak, s ez a „felfedezés” is újabb fejlemény. Schöpflin kritikái meggyőzően mutatják, hogy velük egy író-nemzedéki fordulat kutatását is meg lehet alapozni. Ezek az írók tudnak szerkeszteni, uraik mondanivalójuknak, nem szépelegnek. Pályájukban az is közös, hogy mindketten meg tudtak már élni írásaikból, igaz, Kosáryné az Új Idők és a Singer és Wolfner kiadó szárnyán lett a korszak igen népszerű, elsősorban ifjúsági írója, míg Beczassy Judit – és férje, Balázs Sándor író, drámaíró és klasszika-filológus tanár – a *Nyugat* köréhez tartozott, s jó családi ismeretségben volt Babitscsal, Kosztolányival és kritikásával, Schöpflinnel.

Schöpflin Aladár és a szocialista eszme, a forradalmak és Trianon

1918 és 1919 a „forradalmak” kétértelműen lelkes, majd zavarodott nem egészen egy évet jelenti, Ady halálát és kultikus utóéletének kezdetét, majd a szülőhely idegen államhatárok mögé kerülését. Schöpflin részt vett az 1918-as és 1919-es polgári radikális mozgalomban, és részese volt a Tanácsköztársaság alatti művelődési, irodalomszervezési akcióknak is. Nem konjunkturális alkalmazkodás volt ez részéről, a *Vasárnapi Ujság* a század első évtizedétől figyelemmel kísérte a szocializmus (szociáldemokrácia) eszméinek változatos jelentkezését, hol a szépirodalomban, hol pedig tudományos munkákban.³⁵⁸

Nézzük először azt, mely kritikákban és milyen értékeléssel jelenik meg az „új eszme” a hetilapban. Rögtön jelezzük, hogy Schöpflin számára semmiféle gondot nem okozott, ha új tematika, idegen világ jelent meg az irodalomban. Szociológiai érdeklődéséből és általában is jellemző nyitottságából fakadt a folyton megújulni kész érdeklődés, mint ezt az írók megjelenésénél láttuk.

1905-ben jelent meg Csizmadia Sándor *Hajnalban* című könyve. „A magyar szocialista mozgalmak szellemi színvonalának jelentékeny emelkedéséről tanúskodik ez a piros borítékba fűzött verseskönyv, melynek szerzője iskolázatlan, paraszti sorból küzdött fel magát a műveltség oly fokára, mely valóban

³⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1921/21. Ld. kötetünkben.

³⁵⁸ Már idézett visszaemlékezésében Farkas Zoltán ezt írja Schöpflin világnézetéről: „Emberi felfogása a liberalizmusé volt, individualista volt egész életében, a szabadság híve volt mindig, melyet a szegénység érdekében mégis korlátozni kell. Nem volt úrgyűlölő, mint Móricz Zsiga, de nagyon jól látta [...] végzetes hibáit. Mindig felette állott az élet forgatagának, de jól látta a kifejlődések törvényszerűségét. Körülbelül azt az álláspontot foglalta el, mely az angol Fabian Society körében érvényesült.” Emlékeim 1. Új Forrás 2008/3. 99.

becsületére válik, s most egyik vezére a szocialistáknak” – írta róla Schöpflin.³⁵⁹ A „kétségtelenül nem mindennapi tehetségű” költő öntudatosan és tervszerűen állította költészetét az akkoriban még kötőjelesen írt szociál-demokrata párt szolgálatába, 1894-től a fővárosban működött az eredetileg alföldi napszámos, először a *Népszava* nyomdájában dolgozott, majd tagja lett a szerkesztőségnek is, valamint a legalitást nyerő párt vezetőségének körébe került. Schöpflin gyengének látja a verseket, s figyelmezteti is: „a költészet nagy dolog arra, hogy egyszerű eszköznek lehessen használni, s Csizmadia verseiben nem egy helyen érezzük azt a zavaró hatást, melyet a politikának a művészetbe való benyomulása okoz. Viszont azonban az a mély együttérzés, mellyel munkás-társai sorsát nézi, sokszor valóban erőteljes, és bárkit megragadó hangokat csal ajkaira. A rajz, melyet az életről nyújt, elfogult és egyoldalú...”³⁶⁰ Eszmetörténészek számára apró adalék, hogy már 1905-ben evidenciaként említette Schöpflin a közzsajon forgó tételt, amely szerint a szocializmus idegen, a nemzeti gondolattal összeférhetetlen. Ám rögtön cáfolta is a vizsgált anyagon: „nevezetes, hogy bár a párt, melynek szolgálatában áll, ellentétbe helyezkedik a nemzeti eszmével, Csizmadia nem tagadhatja meg magyarságát, az alföldi magyar népből való eredetét.”³⁶¹ Ma már csak úgy őrzi Csizmadia emlékét az irodalmi köztudat, hogy ellenzője volt a „polgári” Ady *Népszavában* való megjelentetésének, mint ezt Ady-monográfiájában Schöpflin is nemegyszer felemlíti. A kisszerűségnek és dogmatizmusnak a kezdete – az egész felől, a nyugatosok és az utókor felől nézve. A tendenciózus költők között említi Schöpflin Peterdi Andort, akinek becsületességét nem, de költői kvalitásait annál inkább kétségbe vonja. Versei, írja, „a proletárköltészet tárgy- és hangköréből valók. Sajátságos, de mindenképpen megmagyarázható dolog, hogy a proletár mozgalom, a mai élet egyik legfontosabb eleme, nem tudott magának saját, önmagából lelkedzett költészetet teremteni. Mindössze átvette az eddigi hagyományos költői formákat, és azokba igyekszik beleöltetni a maga különleges mondanivalóit, aminek eredménye az, hogy voltaképpen vagy csak merőben retorikai programköltészetet ad, amely velejében semmiben sem különbözik a régebbi idők politikai költészetétől, vagy pedig egyszerűen érzelmes humanizmussá, a szegények, a küszködők, az elnyomottak sorsával való részvételteljes együttérzéssé válik.”³⁶²

A következő, a szocialista gondolatot felemlítő írás Farkas Pál regényének, *Az imrefalvi leánynak* ismertetése. Farkas Pál érdekes személy, neve kétszerezsen is változott, örökbefogadója Wolfner József, a Singer és Wolfner cég egyik tulajdonosa.³⁶³ Szociológus volt, számos ideológiatörténeti tanulmány, tudomá-

³⁵⁹ A szocialista-kommunista eszmék irodalmi szerepéről ld. SZOLLÁTH DÁVID: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi, 2011. (Opus – Irodalomtörténeti tanulmányok, 13.)

³⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1905/2. Ld. kötetünkben.

³⁶¹ Uo.

³⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1913/14. Ld. kötetünkben.

³⁶³ Farkas [Schlézinger, később átmenetileg Wolfner S.] Pál író, szociológus, ügyvéd 1878-ban született, 14 éves volt, amikor Wolfner József örökbe fogadta. Nevelő- és gyámaja saját kiadójánál

nyos publicisztika szerzője, e szerepében a *Budapesti Szemle* közreműködője. Regényéről állapítja meg Schöpflin, hogy „csaknem minden munkájában van társadalmi tendencia, amelynek részben politikai, többször azonban szociális az íze. Hajlik a szocializmus felé, rokonszenves alakjai nagyjából ennek híveiből valók, s legélénkebb színeit a nép, a munkások szenvedéseinek s elnyomatásának rajzára használja. Most megjelent új regénye, *Az imrefalvi* leány közigazgatási regény, s tétele körülbelül az, hogy az igazságtalan és zsarnokoskodó közigazgatás csinálja a szocialistákat”. Hogy a kép, amelyet erről rajzol „hű-e, nincs-e túlozva, az nem az irodalmi megítélés alá esik, a földolog az, hogy az író jóhiszemű, még tendenciózusságában is, s el tudja hitetni olvasójával annak valóságosságát, amit mond.”³⁶⁴ A termékeny Farkas a következő évben társadalomtudományi munkával jelentkezett, melyet Schöpflin ugyancsak figyelemreméltónak talált. Farkas Pál „[s]zemponjtja azé az olvasóé, aki jóformán semmit sem tud a szocializmusról, ezért egészen az elemeinél fogja meg a tárgyat, de azért a tájékozottabb olvasó is tanulhat belőle. A munkásosztály helyzetének javítására célzó első, elszigetelt, s ezért nem sok gyakorlati eredményre vezetett próbálkozásokon kezdi, meglehetősen pontosan megállapítja a demokratizmus, liberalizmus és szocializmus egymáshoz való viszonyát, s azután tér át tulajdonképpeni tárgyára, melyet historailag megalapozva fejteget. Nem polemizál, nem foglal túl élesen állást, csak odaállítja a tényeket nyugodtan, tárgyilagosan az olvasó elé, felvilágosítani akar, nem kapacitálni. Ezért a könyv mindenkinek hasznos olvasmány, a ma körülötünk folyó életbe tekintést keresők számára pedig valóságos nyereség.”³⁶⁵ Hasonló tematikájú Farkasnak *A renegát* című könyve, melynek főszereplője „szociális eszmékkel” eltelve kerül vissza vármegyéjébe, ahol a munkások és a vármegyei urak közé szorul, és elbukik.³⁶⁶ Schöpflin társadalom- és történelemszemléletéhez is adalékok ezek az írások, amelyekből kitűnik, hogy az új társadalmi tények tudomásulvétele mellett van, a változásokat szükségszerűnek tartja, s még talán rokonszenvezik is az új eszmével.

Pásztor Árpád Új versek című kötetében is felfedezi a tendenciát; baj, írja, hogy „Pásztor Árpád gyakran leszáll a költő magas piedesztáljáról és verses publicistává lesz. Lelkét a szocializmus kapta meg, a verejtékesen dolgozó és nyomorban élő nép szenvedése, harca a jobb létért, a munkának és a munka gyümölcsének igazságtalan elosztása a társadalomban. Ebből a megindulásból egy pár emelkedett hangú, szép verse fakadt, melyek a javához tartoznak annak a szocialista-ízű költészetnek, melyre egy-két év óta ifjabb és legifjabb költőink rávetették magukat. De támadt ebből a tárgyból egy csomó olyan verse is, [mely] alig egyéb versbe szedett közepes vezércikknél...”³⁶⁷ A tendenciózus irodalmat és irodalomtörténetet nem

jelentette meg összes műveit.

³⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1905/44. Ld. kötetünkben.

³⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1906/24. Ld. kötetünkben.

³⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1908/46. Ld. kötetünkben.

³⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/19. Ld. kötetünkben.

szereti Schöpflin, visszatetszést keltett benne például, ahogy Petőfit már a korai szocialisták megpróbálták kisajátítani. Örömmel idézi, hogy Ferenczi Zoltán ezt cáfoló értekezést jelentetett meg *Petőfi és a szocializmus* címmel. „Ismeretes dolog, hogy a szocialisták szeretik magukénak tulajdonítani Petőfit azon az alapon, hogy egyszer-másszor olyan nézeteket hirdetett, amelyek rokonságban látszanak lenni a szociális felfogással. [...] Ez a nem minden tendencia nélküli felfogás sarkalatos történelmi tévedésen alapszik. Petőfi nem volt szocialista, a mai értelemben vett szocializmusnak az ő korában, az ipar nélküli Magyarországon még csírái is alig voltak, s a költőnél sehol semmi nyoma sincs annak, hogy a szocialista eszmékkel foglalkozott volna, s tudatosan állást foglalt volna velük szemben. Petőfi nem a szocialista eszmekörből indult ki, hanem a francia forradalom világfelfogásából.”³⁶⁸ Azért emeljük ki ezt az írást, mert a Petőfit ártó önkénnyel a szocialista, sőt kommunista forradalmak előfutárának besoroló írástól a későbbiekben, 1948-tól kezdődően egészen Pándi Pál munkásságáig teljesen torz képet rajzoltak (és ami még nagyobb baj, a közoktatásba is bevittek) a költőről.³⁶⁹

Révész Béla munkásságát is folyamatosan figyelemmel kíséri Schöpflin, jó néhányszor ír róla. Révész az a szocialista szerző, akinek munkássága kapcsán jelzi Schöpflin, hogy hol van irodalomeszménye határa. Miközben Révész Béla tehetségét sokra értékeli, azt írja egyik korai novelláskötetéről: „veszedelmesebb dolognak tartjuk azt a programszerűséget, amely egyik-másik novellán érezhető, amikor az író egyes alakokat, helyzeteket nem a maga szabad művészi szemével, hanem egy előre és nem is önmagából megkomponált programszerű szempont szerint néz és tárgyal. Ebben idegen eszmeköröknek az irodalomba való betolakodását látjuk, s a mi hitünk szerint, ami a művésztől idegen, az művészetellenes.”³⁷⁰ A következő Révész-könyvet proletár könyvnek mondja bírálója, itt viszont az írói kvalitások dominálnak, már nem rettentí Schöpflint a programszerűség: „[c]supa heves, konvulziókkal teljes líra, nagy indulatoknak, fájdalmas felháborodásoknak, epedő reményeknek és egy erős, szinte vallásos hitnek szavakba

³⁶⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/42. Ld. kötetünkben.

³⁶⁹ Margócsy István tabutörő Petőfi-kismonográfiájában (alcíme szerint „kísérletében”) írja: „... annak érdekében, hogy választott figuránk magasrendűsége ne szenvedhessen csorbát, inkább az egyébként elfogadott tényekkel kell ilyen vagy olyan »természetesen« mentegető jellegű manipulációt üzni. E mechanizmus a legerőteljesebben [...] Pándi Pálnak egyik könyvében érhető tetten. [...] Ő a *Petőfi és a nacionalizmus* című tanulmánygyűjteményében [...] szinte florilegiumát nyújtja annak, hogyan kell vagy lehet az egyes Petőfi-állítások jelentését, a szerző szerint Petőfi érdekében úgy átértelmezni, akár a történelmi szituációk pillanatnyi meghatározottságát, akár a szövegkontextusnak hol ideológiai, hol esztétikai összetevőit mozgósítván, hogy annak eredeti vonatkozásai akár ellenkezőjükre is fordulhassanak.” A szöveg a továbbiakban példákkal bizonyítja állítását. MARGÓCSY István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest, Korona, 1999. 23–24. (Klasszikusaink) Margócsy jelzi, hogy „»feltehetően« hasonló kultikus őskereső szándék vezette Pándi Pált, amikor megírta »Kísérletjárás« Magyarországon (Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban [1972] című könyvét, melynek második kötete kizárólag Petőfi Sándorról szól.” I. m. 252.

³⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/18. Ld. kötetünkben.

való kitörése. Egy kicsit emlékeztet a formájával, a hangjának zengésével, szabálytalanul ritmikus beszédével, kenetes lendületével az ótestamentom lírai könyveire, csakhogy a vallás, amelyet hirdet, forradalmi vallás, a mai kitagadottak, szenvedők, nyomorultak eljövendő boldogulásában való hit. Kötött formába nem szorított, prózai himnuszok, melyek néha szinte apokaliptikus hangon hirdetik a szenvedő milliók panaszait, az ujjongó bizalmat a jövőben, a forradalmi eszméknek való lelki odaadást. Novellák, melyek túl vannak telítve égéssel, a levegőjük forró és a kirobbanásig fülledt a beléjük sűrűdött indulattól, a hangulatuk ostromló erővel ragadja az olvasót maga után.³⁷¹ Korábbi Révész-képét is módosítja Schöpflin a *Velük, értük* című kötet kapcsán. Míg korábban tendenciát látott az írásokban, most az írói kvalitásokat emeli ki, sőt azt írja róla, hogy „Gorkijhoz áll legközelebb”.³⁷² A mondat nem feltétlenül érték-, hanem inkább irányjelző, de a szerző, akit Gorkijhoz hasonlítanak, ezt egyértelmű elismerésként vehette. Új témát is hozott az irodalomba Révész, a kivándorlást. (Tematikusan érintik a problémát Dutka Ákosnak *A föld meg a város* című verseskötete, Pásztor Árpád *Tengeren, tengeren túl* című könyve és Rudnyánszky Gyula *Napszállat felé* című versei is.³⁷³) A kivándorlást megörökítő *Vonagló falvak* című Révész-kötetről írja Schöpflin: „A kivándorlás lelki indító okait és táplálóit sehol sem olvastuk ilyen meggyőzően és elevenen, mindig érezzük, hogy itt egy ellenállhatatlan tömegmozgalomról van szó, mely mint valami lelki járvány ragadja meg a népet, az egyedüli elkeseredett lehetőséget mutatja nyomorúságos helyzete javítására, kiforgatja egész lényüket, mint valami nagy betegség rázkódtatása. Csodálni kellene, hogy irodalmunkban mily kevés tért foglal el a kivándorlás, népünk életének egyik legfontosabb, s a mi korunk gazdasági és társadalmi viszonyait legsötétebben jellemző jelensége, ha úgyis nem tudnók, hogy a mai magyar irodalomnak éppen a néppel foglalkozó része – egy-két írónkat kivéve – mennyire nem a mai magyar népből indul ki, s mennyire hatása alatt áll egy elmúlt kor népéleti helyzetét megrögzítő hagyománynak.”³⁷⁴ Az utolsó mondatban van némi él az idealizáló, önmagát túlélő nép-nemzeti iskola szerzői felé, s – a Móriczról szóló írások ismeretében látjuk – elismerés a fiatal Móricz látásmódja irányába.

*

S akkor az imént felidézett, de minden elemében a világháború és a forradalmak előtt született, a szocialista tematikát irodalmi művekben vizsgáló írások után nézzük meg Schöpflin életének kapcsolódási pontjait mindezekhez. Az

³⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/43. Ld. kötetünkben.

³⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1911/8. Ld. kötetünkben.

³⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1908/14; 1909/35. és 1912/51. Mindhárom ld. kötetünkben.

³⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/18. Ld. kötetünkben.

imént felidézett kritikáiból tárgyilagosság, a megváltozott világra való figyelés látszik, elkötelezettség ideológiai vagy politikai tételekhez semmiképpen. Schöpflin Aladárnak a világháború alatti behívásáról nem tudunk, ahogyan mentesítésének körülményeiről sem. Első menetben, 1914 augusztusának közepén, a történések legelején, a „mire a levelek lehullanak” ígérete idején, értesülvén a Felvidéken élő öccsének behívásáról, irigylésre méltónak mondja annak sorsát, s azt panaszolja, hogy a hátszág, a szellem problémái elveszítették jelentőségüket. „Hol vannak, milyen messzire estek azok a gondolatok és meggyőződések, melyek életünket eddig betöltötték! Tudományos elv, politikai meggyőződés, világfelfogás, irodalmi álláspont – eh, mit ér mindez! Egy rettentő szélvész elsodorta mind, beláthatatlan messzeségbe. Nagy problémáink nevetséges kicsiségekké váltak az élet problémájának most felvetett óriási volta mellett – nincs ma más probléma, mint amit az ágyúk dörgése és a puskák ropogása ad fel. Amit egész eddigi életünkben beszélünk és írtunk, amiért lelkünk egész erejével vitába szállottunk, amit életünk legszentebb ügyének tartottunk, az mind kicsinyes semmiséggé halványodott, mert egyszerre csak felvetődött a kérdések legnagyobb kérdése: lehet-e itt ezen a földön nekünk emberhez méltó életet élni, érdemes lesz-e ezután itt élni, és a mi életünk nyomán tud-e új, jobb élet fakadni? [...] Látom a katonákat, amint hosszú csapatban, felvirágozva, könnyes szemmel éljenző tömeg sorfala közt mennek ismeretlen állomás felé. Vidámak, lelkesek, elszántak, úgy mennek, mint a lakodalomba. Elszorul a szívem, mégiscsak a halál torkába mennek. De nekik van igazuk, mikor dalolnak, mikor örömmel mennek, mert az élet teljességébe mennek, az ő életük most teljesedik be a legnagyobb teljességbe: a cselekvésébe, és ez olyan nagy és becses dolog, hogy érdemes érte dalolva kockára vinni az életet is. Ők élébe mennek sorsuknak, belenéznek a szemébe, ellene vetik a vállukat, segíthetnek legyűrni, érezhetik a cselekvés gyönyörét, megtelhetnek életük részegítő tudatával – nem kell lealázó tehetetlenséggel várniok, mi lesz velük, mint nekünk idehaza. Mi élve maradunk, de mi van az életünkön szeretni való? Ha talán elvisznek a harctérre, könnyeim fognak kísérsni, öcsém. De sajnálni akkor is te sajnálhatsz engem, mert akkor is neked jut a jobbik rész. Irigyellek érette.”³⁷⁵ Az adott pillanatban is meglepő az irigység, az események előrehaladtával az állítás elveszítette hitelességét, sőt bizonyosan az ellenkezőjébe fordult. Maga is többször revideálta nézeteit, például amikor egy kevésbé jelentős szerző, Bársony István könyvéről ír: „az elején a háború szinte idealizálva jelenik meg, hősi és lovagi motívumaival, azzal az alaptónussal, amely még a régebbi romantikus költészetből öröklődött át, de később mindinkább előtérbe jut a mai háború szörnyű realitása, minden ezelőtti háborútól eltérő félelmes és szenvedés-teljes jelleme [...] A háborús hang [...] azért is érdekes, mert nagyjában kifejezi a közönség többségének hangulatváltozását – ma már mindenki másképp nézi a háborút, mint az elején, s a nyomasztó, keserű és vágyakozó érzés uralkodik a lelkek felett – aligha van ma már, aki daliás kaland

³⁷⁵ SCHÖPFLIN Aladár: Katona öcsémnek. *Nyugat*, 1914/16–17. 197–199.

módjára tudja nézni a katona sorsát, s akinek nem a háború iszonyatossága volna mindig gondolatainak előterében.”³⁷⁶

A háború több mint négyéves menete alatt a *Vasárnapi Ujság*ban jó néhány világháborús tematikájú könyvről tesz említést Schöpflin, ám a háborús tárgyú írások esztétikai értékét illetően inkább kételyei vannak. Dutka Ákos *Ismerlek Caesar* című verskötete kapcsán összegzi is tapasztalatait: „Háborús versek vannak a könyvben, de több kedvünk telik bennük, mint a legtöbb háborús verseskötetben, amelyek hozzá idomítják a háború nagy katasztrófáját a versírók kicsinyes lényéhez, szavalmányokat csinálnak a katonák szenvedéseiből, a már rég megunt zsúr-poézis csömörletesen szentimentális formáiba és szólamaiba kicsinyítik bele az emberiség nagy tragédiáját, s a dilettánsok hadának akarnak feltűnő pódiumot építeni a katonák holttesteiből. Dutka Ákos az igaz költő hangján beszél a háborúról, a harctértől távol élő magyar embernek faja sorsáért való aggodása s az emberiség gyötrelmében való benső részvét adja meg lírája alaphangját.”³⁷⁷ Herczeg Ferenc egyik – a háborút messze elkerülő – új könyvéről szólva megjegyzi Schöpflin, a szerző „[a]kkor vétene hivatásának erkölce ellen, ha érzése ellenére erőszakolná a háborús témát és hangot. S mi éppen abban látjuk egyik bizonyítékát annak, hogy a háború lassankint tárgytalanná válik, hogy a költők és olvasók egyaránt mindinkább elfordulnak tőle, s mind kevésbé foglalkoztatja belsőleg az embereket. Az a mindenütt egyre élesebben feltűnő jelenség, hogy a háborús irodalom mind hátrább szorul az írók és olvasók érdeklődésében, s mindinkább a dilettánsok és kontárok próbálkozásainak színtere marad, annak jele, hogy az emberek együtt éreznek ugyan a harctéren vérző társaikkal, de már nem éreznek együtt magával a háborúval, s ez a pszichológiai diszpozíció is egyik tényezője lehet annak, hogy a béke helyreálljon.”³⁷⁸

Kiemeli Molnár Ferenc Ferenc József-rendjét, melyet kötetben megjelent haditudósításaiért kapott, az *Egy haditudósító följegyzéseiről* pedig megjegyzi, hogy a háborús könyvpiac legnagyobb sikere.³⁷⁹ A háború után nem sokkal életét bevégző Landauer Béla haditudósításait is említi, ahogy egy regényét is, amelyben egy a háború okozta szerelmi konfliktus teremt erkölcsi vívódást.³⁸⁰ A szépirodalmi alkotások közül Schöpflin Móricz Zsigmond novelláskötetét – *A tűznek nem szabad kialudni* – értékelte legmagasabbra. „A háborúhoz való viszony Móriczban is épp úgy fejlődött, mint minden emberséges emberben a háború gyűlölete felé. A fejlődésnek végpontját a *Szegény emberek* című novella jelenti. A napszámos paraszt-katona, aki szabadságidejében látja maga és családja kínzó nyomorát, mint egy éhes tigris, gyermekeket gyilkol, pénzt rabol, és aztán elmege feleségével a vásárba, fojtott belső izgalommal, amely azonban nem erkölcsi, hanem idegrend-

³⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/10. Ld. kötetünkben.

³⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1917/15. Ld. kötetünkben.

³⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1917/34. Ld. kötetünkben.

³⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1916/22. Ld. kötetünkben.

³⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1917/8. Ld. kötetünkben.

szerbeli. A harctéren hozzászólt a gyilkoláshoz, a kiontott vér nem ijesztő neki már – s a végén a katona fegyelmezettségével, de alapjában valami baromi fásultsággal adja meg magát a csendőröknek. S ebbe a szörnyűségbe valami tragikus humorral hangzik bele az apai szeretet és gyöngédség. Ez a novella olyan, mint egy egzaltált, hörgő kiáltás a háború embertelensége ellen. Rendkívüli erővel és beleérzéssel van megírva, olyan feszültség és izgalom van benne, hogy minden során érzik a lelki átélés. Raszkolnyikov óta nem írtak meg gyilkolást ennél belsőbb, megrendítőbb elképzeléssel. Ez a novella mindenkor Móricz legjelentékenyebb és legjellemzőbb dolgai közé fog tartozni.”³⁸¹

Az 1917-ban Krasznajarszokban, hadifogságban meghalt Gyóni Gézáról már halála évében monográfia született. Gyóni körül – éppen átütően népszerű verse, a *Csak egy éjszakára* nyomán – nagy vita alakult ki, s ezt a vitát jól ismerte az irodalomszociológiai érdeklődésű Schöpflin is: „Gyóni személye és költészete körül nagy zavaró tömege gyülekezett össze a különféle érzelmi momentumoknak. Katonai pályája mintegy szimbólumává avatta a przemysli körülzárásban szenvedő, és onnan hadifogságba került magyar katonának, sorsának némi hasonlóságai Petőfivel, amelyek életét úgy tüntetik fel, mint egy nagy Petőfi-reminiszcenciát, s a nagyközönség szemében, mely még ma is Petőfiben látja a magyar költő típusát, csak fokozzák személyének varázsát, a háború legromantikusabb színű epizódjában való szereplése, amellyel költészete úgy hangzik a fülekbe, mint a przemysli melodráma zenekísérete, krasznajarszki fogsága, amelyből sikerült hazaküldenie verseit, most legutóbb pedig szomorú halála – mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy az ember teljesen tárgyilagos, minden melléktekintettől független ítéletet mondjon, merőben kritikai szempontok alapján, a nemzeti illúziók oltalma alatt álló költőről. El fog jönni az ideje ennek is, majd ha a háború anyagához nyugodtan és kellő távlatból lehet hozzászólni, sorra fog kerülni a Gyóni-probléma is, amely mindenestre sok érdekes anyagot tud adni azoknak, akik a háború néphangulatainak változását s általában az irodalmi siker tömegpszichológiai tényezőit kutatják.”³⁸²

Az igényes és neves szerzők közül Schöpflin Biró Lajos *Hotel Imperiál* című galíciái ihletésű színművét és Vészi Margit, a „könnyen mozgó riporter” könyvét emeli ki.³⁸³ (Galíciái emlékből ered Berkes Imre *Bülbül hadnagya* is, amit szintén értékesnek tart Schöpflin, mert „többet láttat a háború lelki komplikációiból, mint akárhány nagy apparátussal készült munka, pedig alig van benne szó a háborúról, csak éppen hogy alakjai olyan körülmények között élnek, melyeket a háború készített a számukra.”³⁸⁴) Békássy Ferenc dunántúli nemesi környezetből érkező fiatal volt, a háború korai áldozata lett. A Kisfaludyakhoz, Berzsenyiekhez és Deák Fe-

³⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/2. és 1917/52. Ld. kötetünkben.

³⁸² *Vasárnapi Ujság*, 1917/35. Ld. kötetünkben.

³⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1918/5. és 1918/21. (Biróról szóló írását kötetünkben a drámákról szóló ismertetések és a színikritikák között közöljük.)

³⁸⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1917/44. Ld. kötetünkben.

rencekhez hasonlították, akinek kivételes sors jutott, modern angol környezetben érlelődött, közös szellemi körbe tartozott Virginia Woolffal, Bertrand Russell-lel, Ludwig Wittgensteinnel. Az ő tehetségének is kiemelt teret juttatnak.³⁸⁵ (Békássy posztumusz kötetei ugyanekkor a *Nyugatban* is nagy figyelmet kaptak.)

Schöpflin a háború női szemléletére is hozott példát: a háború témájának ezt a megközelítését emelte ki Havas Alisz könyvéből.³⁸⁶

A háború utolsó évében jelentek meg Lengyel Menyhért jegyzetei – az *Egyszerű gondolatok* – könyv alakban. A szerző cikksorozata legnagyobb érdemének az éleslátást tartja, hogy „[m]ikor az egész világ még háborús mámorban élt, mindenki lázasan, lelkesedés és rettegés között hányódva figyelte a harcterekről érkező híreket, a levegő is tele volt körülöttünk harcias miazmákkal, s azok a kevesen, akik gyászolva és elszörnyedve nézték az emberiség öngyilkos tobzódását; félrevonult opportunizmussal hallgattak, Lengyel Menyhért volt az első, s nemcsak a magyar írók között, aki bátran, nyomatékkal és meggyőződéssel mondta ki a humánus érzés szavát s a pacifista gondolatot. [...] Ma már az általános béke-hangulatban nem mindenki tudja, hogy ennek megírásához akkor bátorság kellett, a félrevezetett közvéleménnyel való szembeszállás bátorsága. Lengyel példája bátorítólag hatott másokra is, kiindulópontja lett annak a fordulatnak, amely az irodalmat eltérítette a háború túlzó magasztalásától, s emelkedettebb, humánusabb szellemmel töltötte el.” A modalitásokban leggazdagabb szerzőnek látja a publicista Lengyel Menyhértet: „józan, szentimentalizmus nélküli és mégis a szív mélyéből jövő hangját, amely hol komoran, elkeseredve, hol a Gulliverre emlékeztető gúny és ironia hangján szól hozzánk, egyszerű, világos, szépelgés nélküli stílusát, amely keresés nélkül megtalálja mindig a kellő szót, és teljesen kifejezi mindazt, amit az író mondani akar. Mindig érezzük, hogy az író itt nem hatni akart, nem kereste a stílus rafinériáiban s a gondolatok és ötletek csillogó eredetiségében rejülő hatást, sőt érthető okokból tompította is hangját – a földolog az volt neki, hogy kiöntse, ami a szívét nyomta.”³⁸⁷ Karinthy Frigyes új kötete, a *Krisztus és Barabás* is – amely a „háborúról és békéről való elmélkedéseit foglalja össze” – a reveláció erejével hatott Schöpflinre. Karinthy nem egyszerűen humorista, hanem „komoly, a dolgokat rejtelmes mélységükben megragadó életfilozófiát, az élet tragikumáról való fájdalmas koncepciót is” felmutató író. „Ezenkívül pedig az egész világgal szemben bizonyos primér látásmódot” képvisel, amely „lehámoz a dolgokról mindent, amit megszokás, konvenció, gondolattalan utána-mondás, kritikátlan babona-hit rájuk rakott fedőrétegül. Ő valódi, természetes meztelenségükben látja meg a dolgokat, mintha előtte soha senki sem látta volna, s ő volna az első, aki elmélkedik róluk. Leginkább ebben áll Karinthy eredetisége, és nagy részben ötletességének is ez a forrása, mert aki úgy néz, mint ő, az nagyon sok olyat lát, ami mások előtt el van takarva, és aminek felmutatása meglepi, néha zavarba is hozza

³⁸⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1917/4. Ld. kötetünkben.

³⁸⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/49. Ld. kötetünkben.

³⁸⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/11. Ld. kötetünkben.

az embereket. S ez az a híd, amely átvezet a humoristától a komoly eszmélkedőhöz. [...] [A]mint letisztogatja a dolgokról a frázis-réteget, egyszerre szebbeknek, jobbaknak tűnnek fel, s velük szebbnek, jobbnak tűnik fel az egész élet. Milyen szép a haza fogalmának az a rövid körülírása, amit egyik cikkében néhány szóval megad, kifejezve benne a hazaszeretet természeti szükségességét, magától értetődő voltát, s megmutatva a közkeletű hazafias frázisok fölöslegességét és ártalmosságát, az ösztönszerű természeti érzést konvencióvá merevítő voltát! Vörösmarty szavát juttatja érvényre: »szeresd hazádat és ne mondd«, s az Arany aggódalmát: »könnyelmű szájon merő szokássá szent imád ne váljon«. Minden jóézésű olvasó igazat fog adni azoknak a sorainak, amelyekben burleszkül kiélezett formában mond ítéletet a politikusok frázisai felett, s amelyekben az iskolai olvasókönyvek hamis hőskultusza ellen szól.”³⁸⁸ Schöpflin egy fontos tételét mondja ki itt, nem is először a *Vasárnapi Ujság*ban sem: a szertelen, gondolat nélküli és ezért őszintétlen nemzeti pátosztól való irtózását.

Az egyik katonadal-gyűjtemény (Gömöri Jenő) megjelenését is visszaigazolta a hetilapban Schöpflin Aladár, kiemelve a háborús antológiák, a „háborús túlbuzgóság” özönéből a könyvet.³⁸⁹

Már az 1918-as forradalom alatt jelent meg – az időközben a Károlyi-kormány helyettes államtitkárává lett – Biró Lajosnak a háború éveiben írt vezércikkeiből összeállított kötete, *A kezdet és a vég*. Ahogy Lengyel Menyhért cikkgyűjteményének legfőbb tartalmi eleme pacifizmusa, úgy Biró írásainak megkülönböztető jegye, hogy kezdettől fogva tudta és a cenzúra ellenére is folyamatosan utalt rá, hogy a háború egyértelmű vesztese leszünk. A dokumentumok jelentőségének felismertetése és több elejtett megjegyzése figyelmeztet a történetiség fontosságára.³⁹⁰

*

Hogyan érintette közéleti szerepeiben Schöpflint a forradalmak ideje?
A Károlyi-kormány hozta létre az Országos Propaganda Bizottságot, melyben Schöpflin Aladár is szerepet kapott.³⁹¹

A konzervatív Petőfi Társaság hiába határozta el 1918 novemberében 25 „modern” író felvételét tagjai sorába. De a legújabb esztétikai törekvések képviselői ezzel már nem elégedtek meg, egy új szervezet létrehozását határozták el. 1918 novemberében Schöpflin Aladár küldte ki a Vörösmarty Akadémia megalapítását tervező értekezlet meghívó leveleit. A Vörösmarty Akadémia az intézménye-

³⁸⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

³⁸⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/17. Ld. kötetünkben.

³⁹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1918/50. Ld. kötetünkben.

³⁹¹ Schöpflin Aladár [a Bizottság levélpapírján] Babits Mihályhoz, 1919. február 19. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 199. * A Bizottság működéséről: SCHÖNWALD Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt. *Magyar Könyvszemle*, 1969/1. 20–28. A tanulmány Schöpflinre vonatkozóan nem közöl adatot. Forrása – régi jelzetén – az OL ME 1918 – 1200 – 6397-es jelzetén található és fontos anyagokat őriz.

sülőben lévő irodalmi modernség új szervezete kívánt lenni, mintája a Francia Tudományos Akadémiával és annak díjaival szemben alapított Goncourt Akadémia volt. Hatvany Lajos biztosította volna a minden év december 1-én odaítélendő Vörösmarty-díj összegét. A szervezet ideiglenes otthona a Városi Nyilvános (utóbb Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár (akkor Gróf Károlyi utca 8.) lett.³⁹² A vezető testület tagjai Ady Endre (elnök), Babits Mihály és Móricz Zsigmond (alelnökök), Schöpflin Aladár (főtitkár), Tóth Árpád (titkár) lettek. Emlékezők szerint az előkészítő vagy az alakuló ülés volt Ady utolsó nyilvános szereplése. A Magyar Tudományos Akadémia patkószobájában tartott december 1-i alakuló ülésen a következő harminc író választották a tagok sorába: Adyt, Ambrus Zoltánt, Babits Mihályt, Barta Lajost, Biró Lajost, Bródy Sándort, Füst Milánt, Gárdonyi Gézát, Gellért Oszkárt, Hatvany Lajost, Heltai Jenőt, Herczeg Ferencet, Ignost, Juhász Gyulát, Kaffka Margitot, aki ekkor váratlanul meghal, Karinthy Frigyes, Kassák Lajost, Kemény Simont, Kiss Józsefet, Kosztolányi Dezsőt, Krúdy Gyulát, Laczkó Gézát, Lengyel Menyhértet, Molnár Ferencet, Móricz Zsigmondot, Révész Bélát, Schöpflin Aladárt, Szép Ernőt, Szini Gyulát, Szomory Dezsőt és Tóth Árpádot. A Károlyi-kormány nevében Lovászy Márton vallás- és közoktatási miniszter küldött üdvözlő levelet az Akadémiának, amelyet Schöpflin Aladár olvasott fel.

Az alakulás aktusa egyben az első gyászbeszédé is volt, a jelenlevők Kaffka Margitra emlékeztek. Egyöntetűen felkérték Schöpflint, hogy írjon könyvet Kaffkáról, de ez, mint tudjuk, nem készült el.

Az alakuló ülésen mondott beszédében Schöpflin a társulás létrejöttének alapjaként a „közös irodalmi célokat, a világnézeti rokonságot, valamint az irodalom feladatairól és a nemzethez való viszonyáról alkotott hasonló koncepciót nevezte meg, ismét hangsúlyozva a romba dőlő látszó ország újjáépítésében fontos szerepet kapó kultúra védelmét. Az instabil, politikai és erkölcsi válságban egyaránt szenvedő ország iránti aggodalom és a tettvágy szervezte tehát egységgé az irodalmi modernség e csoportját, amelynek tagjait – noha nem hirdettek program-szerű harcot a konzervatív eszmék és az addig általánosként elfogadott, a korabeli elvárásai horizontnak leginkább megfelelő írói alkotásmód ellen – az őket ért támadások már jóval az intézményesülés előtt egybeforrasztották. 1908 óta sokukat gyűjtötte egybe a *Nyugat*, szervezetileg azonban – igaz, rövid időre – csak a Vörösmarty Akadémia létrehozásával erősödtek meg. Az intézményesülés tehát nem a kezdete, sokkal inkább csúcspontja és eredménye volt egy régóta jelen levő folyamatnak. Ezt maga Schöpflin is kiemelte, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy ezt az irodalmi társaságot nem önkényesen hozták létre, hanem »az irodalmi fejlődésből úgyszólván magától adódott«. A főtitkár a Vörösmarty Akadémia alapítóit »forradalmi nemzedéknek« nevezte, ezzel is hangsúlyozva a történelem és az irodalom, főként az újonnan alakult irodalmi társaság szoros kapcsolatát: a Vörösmarty Akadémia létrehozása a kor politikai, történelmi és társadalmi ese-

³⁹² Schöpflin Aladár levele Hatvany Lajoshoz, 1919. január 3. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 195–196.

ményeivel volt összhangban, az általános lelkesedés kifejeződését jelentette az új irodalmi nemzedék részéről” – írja a Társaság létrejöttének dokumentumait összegző tanulmányában Németh Luca Anna.³⁹³ Schöpflin Aladár utóbb így emlékezett a megalakulásra: „Akkor már forradalom volt, a háború rettentő rázkódással összeomlott, Magyarország katasztrófájának körvonalai élesen bontakoztak ki a fullasztó ködből. A magyar írók egy kis, de súlyos és tehetségre nem jelentéktelen csoportja, amely éppúgy szenvedett a nagy nemzeti szerencsétlenségtől, mint mindenki, talán még jobban is, mert világosabb ítélettel látta az elkövetkezendő végzetet, kötelességének érezte, hogy munkába lépjen annak megmentésére, ami még megmenthető volt. A létező szervezetekben nem bírt elhelyezkedni, a munkához szervezet kellett, tehát új szervezetet létesített. Ez az új szervezet volt a Vörösmarty Akadémia. Alapítói Vörösmartyról nevezték el azért, mert ezzel is megakarták mutatni a magyar irodalmi hagyományokkal való kapcsolatokat, mert Vörösmartyban látták legtökéletesebben megvalósítva a magyarság és a világkultúra harmóniáját és talán nem is egészen programszerűen azért, mert hangulatuk azokban a napokban egyezett »A vén cigány« költőjének hangulatával.”³⁹⁴ Nemcsak ekkor, a visszaemlékezés keletkezésekor (1925), de már a tízes években, így 1919-ben is a magabiztos és öntudatos, az irodalomban a helyét végleg megtaláló, elfogadott, mások nevében is szólással és szervezéssel megbízott Schöpflin Aladár lépett fel.

A Vörösmarty Társaság – Molnár Ferenc javaslatára – ún. *Magyar Olvasókönyvet*, ahogy a kortársi levelezések említik, *Magyar Bibliát* tervezett szerkeszteni. Ez az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény a vezetőség és a tagság értékrendjét tükrözte volna, több revízió átmenő tervezete fennmaradt, de kiadására már nem került sor. A Vörösmarty Akadémia nevéhez kötődik Ady Endre gyászjelentésének kiadása, az Ady-szoborbizottság létrehozása,³⁹⁵ Hatvany Lajos megbízása az Ady-emlékek gyűjtésére,³⁹⁶ egy a költő tárgyi környezetét is megőrző Ady-múzeum³⁹⁷ gondolata.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörösmarty Akadémia jelentősége – az újabb szervezetek létrejöttével – csökkent. Az Írói Tanácsot (utóbb Írói Direktórium) a Közoktatási Tanács felügyelete alá vonták, önállósága megszűnt. Schöpflin a má-

³⁹³ <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/az-irodalmi-modernseg-egy-szervezeti-kiserlete-%E2%80%93-a-vorosmarty-akademia-tortenete-es-szerepe-a-20.-szazad-elejenek-irodalmi-eleteben.html>. (Letöltve: 2015. 05. 30.) A tanulmány összegyűjtötte a korabeli sajtóvisszhangokat is. Az alakulás jegyzőkönyvét, amelyre a szerző hivatkozik, ld. PIM. M.100/6169/1. Számon.

³⁹⁴ SCHÖPFLIN Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat*, 1925/12–13. 3–5.

³⁹⁵ Az Ady-szobor nem készült el. 1930-ban avatták fel Csorba Géza síremlékét, a Vörösmarty Akadémia révén gyűjtött pénzből.

³⁹⁶ HATVANY Lajos: Ady levelek. *Nyugat*, 1919/4–5. 320–323.

³⁹⁷ Az emlékezések elősegítésére egy húsz pontból álló kérdés-segédletet állított össze a Vörösmarty Akadémia, ezt szintén Schöpflin Aladár postázta a szervezet nevében. A kérdőívet tartalmazza Schöpflinnek Hatvanyhoz írott levele is, csak 1919-es évkeltezéssel. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 202–204. * *Ady-múzeum* címmel végül 1924–25-ben jelent meg két kötet Dóczy Jenő, illetve Földessy Gyula szerkesztésében.

jusban létrejött Írói Szakszervezet végrehajtó bizottságában kapott szerepet. A Vörösmarty Akadémia „szervezkedésének és terveinek a proletárdiktatúra kitörése vetett véget. A népbiztosok csak úgy bántak vele, mint a többi irodalmi szervezetekkel: működését eltiltották. A diktatúra utáni időket nem tartottuk alkalmasnak, hogy a Vörösmarty Akadémia működését újra megkezdjük. Hiányzott ekkor az a közéleti levegő, amely lehetővé tette volna vélemény-szabadságunk zavartalan nyilvánítását s hiányoztak a munkához szükséges eszközök is.”³⁹⁸

1919 májusában hozzák létre a nevezetes írói katasztert, amely megszabta volna az írók állami dotálását, és egyben korlátozta volna az alacsonyabb csoportba sorolt írók tematikai önállóságát. Ennek a bizottságnak vezetőségébe választották be Schöpflint.³⁹⁹ Nincs túl sok információnk arról, pontosan mivel foglalkozott Schöpflin ezekben a hetekben, a kommunista hatalomátvétel rövid hónapjaiban.⁴⁰⁰ De arról van tudomásunk, hogy a diktatúrákra jellemző *kettős beszéd* ekkor is megvolt. 1919. április 1-én, tehát mindössze tíz nappal a Tanácsköztársaság kinyilvánítása után magyarázkodó levelet írt Szász Károlynak – a királyság parlamentje utolsó elnökének –, amiért el kell álljanak a „Várszínházi emlékek” című sorozatának befejezésétől. „Olyan terror alatt élünk – érvel Schöpflin –, hogy [jónak] látjuk úgy a lapra, mint terád nézve ezt az elhatározást – mert gyanús dolognak találnák, hogyha akármilyen ártalmatlan ügygel kapcsolatban szerepeltetünk olyasvalakit, aki a Tisza-féle kormányrendszerben bármiképpen is exponálva volt. Lapunkat úgyis a beszüntetés veszedelme fenyegeti, s minden gyanút keltő mozdulat csak siettetné ezt – most azt tartjuk kötelességünknek, hogy a magyar kultúrának ezt a régi, tisztos orgánumát igyekezzünk megmenteni a jobb idők számára.”⁴⁰¹

Ezt a szerkesztői közérzetet viszi tovább információnk, hogy 1919 júniusában, látva a kommunista hatalomgyakorlás valóságát, ekkoriban például igen sokakat tartóztattak le a vörösök, de az írókat a dolgozószobák elvétele, a kényszerköltöztetések, lakásrekvirálások is fenyegették, a lapok piacán kizárólag a propaganda-kiadványok maradtak, a *Nyugat* és *Vasárnapi Ujság* is szünetelt, Babits Mihály lakásán Fenyő Miksa és Schöpflin Aladár kiáltványt szerkesztettek, amit alá akartak íratni a magyar szellemi élet kiváló képviselőivel, hogy aztán Bécsben nyil-

³⁹⁸ SCHÖPFLIN Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról, uo. * A cikk abból az alkalomból született, hogy 1925-ben – Babits megfogalmazásában – felmerült, hogy „a Nyugat megállapodott írógenerációja auktoritív [jóváhagyó] testületté tömörüljön, s e tömörülés erejével próbáljon irányítóan hatni a mai magyar irodalmi anarchia között.” Erre a későbbi, sok szempontból sikeres fejleményre itt nem térünk ki.

³⁹⁹ *Fáklya*, 1919. május 10. Újra: JÓZSEF Farkas (szer.): „Mindenki ujkra készül...” Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet, 1967. IV. k. 331–334.

⁴⁰⁰ Az Írói Direktórium vezetőségéből heten a Vörösmarty Akadémia tagjai voltak, a Direktóriumhoz kapcsolódó választmány névjegyzékében pedig szintén sok olyan név található, amely már a megszűnt irodalmi társaság soraiban is felbukkant: a választmány tagja többek között Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Tóth Árpád is.

⁴⁰¹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 200. * Szász Károly cikksorozatának befejező három részét a politikai visszarendeződést követően, 1919. október 19-étől tette közzé a *Vasárnapi Ujság*.

vánosságra hozzák a terrorisztikus fordulatot és eszközöket leleplező szöveget. A *Neue Freie Presse* szerkesztőjének segítségét is igénybe akarták venni a terv megvalósításához, de a félelem meghiúsította azt: nem volt elég aláírója a tiltakozásnak, sem jobb-, sem baloldali emberek nem merték aláírni a terror nyomása alatt.⁴⁰² Schöpflin levelezéskötete ad néhány fontos adalékot a visszarendeződés jelentette megtorlásról is.⁴⁰³ Ami személyét illette: „[á]llandó kapacitálásnak vagyok kitéve abban az irányban, hogy álljak a »kurzus« szolgálatába, s nem csekély anyagi előnyöket háritottam el magamtól azzal, hogy minden csábításnak ellenálltam. Az, hogy a *Szózat* című lap szerkesztőségében dolgozom, pro foro interno et externi⁴⁰⁴ egyaránt csak annyit jelent, hogy színházi és irodalmi cikkeket írok a lapba, azaz írnék, ha volna rá tér. Teljesen visszavonultan élek...”⁴⁰⁵ Úgy látszik, a *Szózat* hívásának kulturális és kritikai anyagokra korlátozott elfogadása volt az az ár, amit az 1918-as történésekkel rokonszenvező Schöpflinnek az anyagi és politikai túlélés érdekében el kellett fogadnia.

Új műfajt is kipróbált Schöpflin a háború alatt: a közéleti publicisztikát; ezeket is közzétesszük kötetünkben.

Egy ekkori érdemi forrásközlésről azonban be kell még számolnunk. A *Vasárnapi Ujság*ban Schöpflin közölte Babits egyetemi Ady-semináriuma ún. Jaulusz Ilona-féle gyorsírásos jegyzetei átiratának egy fontos fejezetét.⁴⁰⁶

A trianoni tragédia közvetlenül is érintette Schöpflint, hiszen szülőfaluja, Maniga (ma Malženice) és iskoláinak városa, Pozsony is idegen államhatárok mögé került. Öccse, Schöpflin Géza az eperjesi (ma Prešov) evangélikus főgimnázium magyar-latin szakos tanáraként élte le életét. Schöpflin Aladár sem vesztette el a kapcsolatot az új államalakulat, Csehszlovákia magyar szellemi erőivel, rendszeres közreműködője volt az 1922-ben indult igen magas minőséget képviselő polgári és demokratikus fórumnak, a *Prágai Magyar Hírlap*nak, s minden olyan időközi orgánumban is jelent meg írása, amely az elcsatolt területekkel való szellemi kapcsolat fenntartását képviselte. Itt közölt írásaiban is bőven érinti a Trianon kapcsán érzett fájdalmat, de mint a „nemzeti” jelző esetében, itt is ellenáll a giccsbe hajló fájdalomnak.

Schöpflin, a színikritikus

1905-től kezdődően, először ritkásan, majd Alexander Bernát visszavonulása után a hetilap megszűnéséig Schöpflin írt a színházi bemutatókról. Az írásokat

⁴⁰² JANKOVICS József: Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001/1–2. 201.

⁴⁰³ Schöpflin Aladár Hatvany Lajosnak 1920. május 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 206–208.

⁴⁰⁴ pro foro interno et externi (lat): bel- és külügyekben

⁴⁰⁵ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 208.

⁴⁰⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1919/24.

önálló ciklusba rendezték, összterjedelmük meglepően sok, 12 ív. A színikritikák teljes oldalt kaptak a *Vasárnapi Ujságban*, így egy-egy alkalommal általában több előadásról esett szó.

A *Magyar színháztörténet 1873–1920* című kézikönyv szerzői még úgy tudták, hogy Schöpflin színikritikusi munkássága 1912-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdődött.⁴⁰⁷ Pedig Schöpflin már Pozsonyban, teológushallgatóként, tandíját előteremtendő, a *Nyugat-Magyarországi Híradó* kötelékében dolgozva rendszeresen látogatta az 1884/86-ban épült, Fellner és Hellmer-féle épületet, amely *magyarul* (!) írta homlokzatára, hogy „Városi Színház”.⁴⁰⁸ A pozsonyi tanulóévek alatt két nagy téma foglalkoztatta a pozsonyi lapot és közönségét: a polgári házasság és a pozsonyi magyar színház ügye. Pozsony lakóinak számaránya kerekítve így festett 1890-ben: 60%–20% a németiség javára.⁴⁰⁹ Pozsony magyarosodása élő folyamat volt a századvégén és a századelőn. A *Színészek Lapja* a két nyelven játszó pozsonyi társulatról még 1899-ben is így írt: „Kétnyelvű színeszet nálunk nincs. De van két tábor és két száztíz éves ellenfél. Az a dolguk, hogy küzdjenek nemesen, ki-ki a maga céljáért. Majd elválnak, melyik győz az utolsó napon.”⁴¹⁰ Schöpflin kétnyelvű volt, de szíve a magyar művelődés, a magyar színház felé hajlott.

Első írása egy német és németül is játszott bohózatról született,⁴¹¹ s azt követően rendszeresen tudósított az előadásokról.⁴¹² Színházi érdeklődését és azt, hogy ennek hangot is adott, nagykamasz korától datálhatjuk.

A színházi előadás mulandó, és estéről estére, a színészek és a személyzet diszpozíciója, a rendezői figyelem és más tényezők függvényében, igencsak változékony is. A színikritikus élménye tehát mindenképpen egyszeri, egy estéről szól. A századelő lapjaiban még természetes volt, hogy a másnapi lapokban kritika jelent meg az esti előadásról, hangversenyről. Legfeljebb azonos előadások összehasonlítása vezetne finomabb megfigyelésekhez. A színikritika éppen ezért későn kialakuló „lefűződés” a kritikátörténetben. Előadás-kritikát Bajza Józsefnél és főként Vörösmarty Mihálynál, majd Erdélyi Jánosnál és Aranynál is találunk, akik nyitottabban álltak a színjátszás értelmező autonómiája elé. A tendencia

⁴⁰⁷ GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 843. [„A századvég és századelő színikritikája” című vonatkozó fejezetet GEROLD László írta.]

⁴⁰⁸ Eleonóra BABEJOVÁ: *Fin-de Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914*. Boulder, 2003. 80, 373–374. (East European Monographs No. DCXVII.),

⁴⁰⁹ AIXINGER László: *Pozsony*, Bevezette Jankovics Marcell. Budapest, Révai, 1938. (Magyar kisebbségi könyvek, II. sor.) * A további adatok szerint a szlovákság 17%-ot, a zsidóság (akik közül a legtöbben németnek vallották magukat) 12%-ot tett ki.

⁴¹⁰ *Színészek Lapja*, 1899/24. 10. Idézi: *Magyar színháztörténet 1873–1920*. 412.

⁴¹¹ „A Blumenthal & Kadelburg cég” »Die Orientreise« című bohózatát adták. *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 3. 3. Az aláírás: – s a – * A Blumenthal és Kadelburg „cég” Oscar Blumenthalt és Gustav Kadelburgot, egy német-zsidó szerzőpárost takar, akik közül Blumenthal mint nemzetközi hírv sakkfeladvány-készítő is ismert.

⁴¹² A pozsonyi magyar színjátszás történetéről ld. Tóth László: *Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban*. <http://www.agenturapacisposonium.sk/documents/tothlaszlo.pdf>. (Letöltve: 2014. 01. 06.)

azonban megmaradt: az írott dráma szemszögéből tekintettek az előadásokra. A színháztörténet a teljes hang- és képfelvételek koráig nemigen szólhatott központi, „élő” tárgyáról. Közvetett módon Schöpflin is utalt erre, amikor Gyulai Pál összegyűjtött dramaturgiai tanulmányai és kritikái kapcsán rögzítette, hogy „a tárgyalt színdarabok és színészek nagy része számunkra nem mond semmit, nem is ismerjük”.⁴¹³ Az érdekességet a kritikus, Gyulai egyénisége és jelentősége adja meg.

Nehezítette a színikritika fejlődését, hogy a színészek non-verbális, metakommunikatív jelei leírására nem vagy csak lassan alakult ki sajátos szókinccs.⁴¹⁴

Schöpflin kora átmenet volt, a színházra már nemcsak az írott anyag felől tekintettek, hanem az előadást írták le és elemezték, sőt például Kosztolányi a színházra vonatkoztatott „hermeneutikai” kinyilatkoztatásig jutott, amikor azt állította, „[a] dráma [...] társas művészet, melyet a nézőtér és színpad közösen alkot”.⁴¹⁵ Schöpflin a színészi teljesítményeket is elemzi, értékeli. Sőt ma legendának tartott színészekről mond nem egy esetben elmarasztalót.⁴¹⁶ Schöpflin – idősebb és lélekben korosabb, megértőbb lévén – színházról vallott elveit is elődeitől tanulta. A pozsonyi írásokban dramaturgiai gondolat, eszme kevés villan fel. Nem is kérhetjük ezt számon a húszéves, az egyetem előtt álló nézőn. Bírálatai azonban szókimondóak voltak, a zavaró tényezőket is szóvá tette, azt például, ha a szereplőt nem lehetett hallani.⁴¹⁷ A budapesti egyetemen Gyulai dramaturgiája volt rá nagy hatással, valamint Péterfy Jenő és Ambrus Zoltán, rájuk gyakorta hivatkozott, írt róluk, és láthatóan belevetette magát a színházi élményekbe.

Még mielőtt a színházi kritikáírásba belekóstolt volna a fővárosban, a *Vasárnapi Ujság*ban írt a kolozsvári új színházról, vagy mint említettük, Gyulai dramaturgiai munkásságáról is. Ha egy Molnár Ferenc- vagy Móricz-dráma megjelent – rendszeresen adták ki a kiadók a drámákat egyenként, a bemutatóhoz igazítva, feltüntetve a bemutató szereposztását is –, akkor írt róla hagyományosan a kis írásokat közlő „Irodalom és művészet” rovatban. Amikor azokat előadták, ismételten írt róluk, de most már a színpadi megvalósulásról. Különösen Molnár Ferenc volt az, akit a színpad megújítójának tartott – s még akkor, amikor nem nevezték ki Molnárt (és vele Lengyel Menyhértet, Biró Lajost) a kétesen csengő exportdrá-

⁴¹³ *Vasárnapi Ujság*, 1908/8. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴¹⁴ BÉCSY Tamás: *Egy színházelmélet alapvonalai*. Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1985. (Színházelméleti Füzetek 13.)

⁴¹⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Gyémántgöröngyök – Versek, műfordítások, publicisztikai írások, nyilatkozatok, riportok, melyek először jelennek meg kötetben*. Szerk.: Urbán László. Budapest, Magyar Könyvklub, 2001. 82. Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*, 457.

⁴¹⁶ Példaként Beregi Oszkárt említjük, akiről egyszer megjegyzi „nem tudott szabadulni némely modorosságától”, másutt egy darab sikertelenségében tényezőként látta Beregi „ádáz szemforgatását” és „pince-basszusban tartott beszédét”. *Vasárnapi Ujság*, 1913/2, 41.

⁴¹⁷ Nem a színház akusztikájával volt baj. A pozsonyi színlapon sokszor szerepelt egy-egy játzó neve mellett, hogy nem hivatásos, de ekként: „dilettáns”. *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 3. 3. Vagy a női szereplő „sajnos sem beszélni, sem énekelni nem tud. Azt hiszi, hogy az a sikk, ha tagjait ide-oda veti.” *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 27. 3.

ma képviselőjévé –, sőt ennél is tovább ment, az európai színház megújítójának nevezte. A leginkább elragadtatott szavakat egyértelműen neki és a felszínen átlátó emberábrázolásának juttatja.⁴¹⁸ S hogy az írott és eljátszott darab között milyen különbség lehet, azaz a színház mennyire önálló intézmény, létforma a dráma számára, azt ugyancsak egy Molnár-darabról, *A farkasról* írott kritikájában mondja el. „Hogy mennyire színpadi művészet Molnár Ferenc drámaíró művészete, azt sohasem lehetett annyira érezni, mint *A farkasban*. Aki előzetesen olvasta a darabot, azt még jobban meg fogja lepni színpadi előadása, mint aki előzetesen nem tudott róla semmit, annyira más, annyira gazdagabb, tömörebb és teljesebb, amit a színpadról kapunk, annál, amit az olvasásból elképzeltünk. Az egész súlyban, terjedelemben megtízszereződik, amint eljátszva előttünk pereg le előttünk.”⁴¹⁹

Alexander Bernát visszavonulásával, 1910-ben vette át egészében a jóval előkelőbb helyen szereplő színházi elemzések rovatot, 1913-tól pedig párhuzamosan a *Nyugatban* is jelentek meg színházi írásai. Egyelőre ezek összegyűjtése várat magára, pedig hatalmas életmű bontakozik ki külön ezekből a műbírálatokból is. Ezt az életművet majd a reménybeli gyűjteményt követően lesz érdemes elemezniük a színháztörténészeknek. Tárgyilagosan és visszafogottan annyit állapítunk meg, hogy a színházi kritika története komolyan – *szövegelemzésekre alapozva* – még nem vetett számot Schöpflin tevékenységének ezzel az ágával. Hamarabb kerültek általánosságok a kézikönyvek lapjaira, mintsem az analízis megtörtént volna.

Azt észleltük, hogy az irodalom iránti érdeklődés mellett egyenrangú témájává válik Schöpflinnek a színház, sőt – a *Vasárnapi Ujság* utáni évtizedekben – túl is növi azt. Mintha a hetilap utáni „nyugatos”, és „kiadói”, és műfordítói korszakában lassan belefáradt volna az írott szövegek folytonos olvasásába, megcsappant volna az irodalmi művek iránti érdeklődése. A színházi közéletet is élénk figyelemmel követte, akárcsak a színházról szóló szakmai és tudományos közleményeket. Míg nem – igaz, ez már túl van a *Vasárnapi Ujság* időhatárain – maga is kipróbálta magát a színpadon. Két bemutató köthető a nevéhez, mindkettő egy-egy regényének átdolgozása – ezek sikere mulandó volt.⁴²⁰

Nem tartjuk feladatunknak a színházi írások elemzését, de néhány, szorosán az írásokhoz kötődő észrevételt mégis teszünk.

Schöpflin színházi kritikáinak főszereplője három pesti színház: a Nemzeti Színház, a Vígszínház és a Magyar Színház. Az utolsó években jelenik meg az egy-egy előadás helyszínének teret biztosító Belvárosi, illetve Madách Színház (utóbbi akkor még a Zeneakadémia színháztermében működött). 1918-ban nyitotta meg

⁴¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/16. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/46. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁰ *A pirosruhás nő* (1921) *A pirosruhás hölgy* címmel került színpadra (1926), a *Mossóczy Pál szép nyara* (1922) színpadi változatának címe: *Vége a szép nyárnak* (1925). A két női főszereplő két kiugró tehetség, Bajor Gizi, illetve Tasnády Ilona voltak.

kapuit a Nemzeti kamara-játszóhelye, a Várszínház.⁴²¹ A közgondolkodást azóta is foglalkoztató „nemzeti” színházi pozíció iránt Schöpflin sem volt közömbös.

A Nemzeti 1912-es Schiller-bemutatója – Ármány és szerelem – kapcsán jellemzi Schöpflin a színház saját, megkülönböztető rendezői és előadói stílusát, annak lassú változását: „Kétféle szempontból is érdekes volt az előadás: a darab és a játék szempontjából.” Százötven éves darab került színre, a társadalom változásai óriásiak. „Múlt társadalmak elmúlt összeütközéseit nemegyszer viszi színpadra történeti darabban modern író is, de ez mégis más dolog, mert ebben mindig a jelen embere láttatja velünk a múlt jelenségeit, itt visszatekintésről van szó a jelenből a múltra. Mikor azonban a darab magából a múltból jön hozzánk, annak a kornak a szemével nézve, amelyben játszik, olyan mondanivalókkal, melyek annak idején véres aktualitások voltak – akkor szakadék támad a néző és a darab között, az egésznek súlya, színe, nyomatéka megbomlik, nincs eleven kapcsolat a mi lelkünk és a darab lelke között, ezt magunknak kell tudatos beleéléssel előidézni. Mindezt tudtuk, ezért vártuk kíváncsian a darab hatását, melyet lelkünkre tesz, mert ebből véltük megállapíthatni, van-e a korból belevitt anyagon kívül magában a darabban valami nem kívülről belejutott, hanem belülről kifelé vetődő erő, amely mindig állandó marad. Igenis van. [...] Másik érdekessége az előadásnak – maga az előadás. Az utóbbi években teljesen elszoktunk a szavaló színészi előadástól, nem is olyan rég hangos kritikái csaták is voltak ellene. A Nemzeti Színházban is, ahol pedig ennek az előadásmódnak fényes hagyománya volt, csaknem egészen áttértek a modern társalgó előadásra. Az *Ármány és szerelem* ezt a múlt stílust támasztotta fel, nyilván abból kiindulva, hogy a darabot a maga kora színjátszásának stílusában kell adni, mert annak számára van írva. Ezt a stílust nemcsak következetesen megtartotta, hanem még ki is élte az előadás. [...] Ehhez alkalmazkodott a színészek mozgása is; a mai stílus szerint a színész arra igyekszik, hogy az élet mozgását mutassa, az élet benyomását keltse a színpadon, mozdulatai nem a darab szavainak kísérői, hanem magukban érvényes részei a színpadon végbemenő cselekvénynek. A régi stílus szerint a színész mozgása gesztus, a szavak értelmezésére, magyarázására, aláhúzására való, s ahogy a szavaló beszéd is kissé úgy hangzik, mintha kottára volna szedve, a gesztus is bizonyos szabályokhoz van kötve. Kiderült, hogy ez a tradíció nem veszett ki a Nemzeti Színházból, csak háttérbe szorult. Az idősebbek ebben nevelkedtek, jól, biztosan érzik magukat benne, s a fiatalok is meg tudják csinálni.”⁴²² Bánffy Miklós darabja – *A nagyúr* – kapcsán említi Schöpflin, hogy „olyan előadást láttunk, amely meggyőzően bizonyítja, hogy ha klasszikai művek színpadi ábrázolásáról van szó, a Nemzeti Színház még mindig az ország első színpada, sőt a legmagasabb európai színvonalat is eléri.”⁴²³ Egy új változást is visszaigazol Schöpflin Ivánfi Jenő személyében, a színész-rendezők egyikének jelentkezését. „Leconte de Lisle

⁴²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/13. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²² *Vasárnapi Ujság*, 1912/50. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²³ *Vasárnapi Ujság*, 1913/2. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

Erinnűszeinek előadásával minden eddiginél különb dolgot művelt. Kitűnően tudta a rendezésben, a díszletekben, a világitási effektusokban, a csoportok elhelyezésében éreztetni a darab tőlünk távol eső, szemünkben – hogy úgy mondjuk – meseszerű mivoltát, azt, hogy itt a valóságnak nem mai reális értelemben vett, hanem erősen átvitt értelmű ábrázolásáról van szó. Igaz, a művészgárda is nagy segítségére volt az egész darab levegőjének megteremtésében: *Jászai Mari, Márkus Emilia* nagyszerűen értenek a klasszikai pózokhoz, a nagystílusú deklamációhoz. [...] A darab különben súlyos és ragyogó költői mű: Aiszkülosz tragikai komor szenvedélyének érdekes transzponálása egy modern francia pesszimizmusába és retorikájába. Hatalmas erejű versei lenyűgöző erővel, mint a vízesés zuhognak a hallgató fülébe, de azért mégis nemegyszer visszakívánkoztunk belőlük az eredeti görög elemi, klasszicizáló mesterkedéstől még el nem halványodott erejéhez.” A Nemzeti Színház érdemei között sorolja fel Schöpflin az Ibsennel való folyamatos kísérletezést az 1880-as évektől kezdődően. Megállapítása a mából tekintve talán már meglepő: „Ibsen nálunk nem tudott sikerre kelni”⁴²⁴ Schöpflin néhány „elejtett” megjegyzése azt mutatja, nem szerette a Shakespeare-hez illő, de más-hoz nem való „nemzetis” színpadi jelenlétet. Éppen Ibsennek *A trónkövetelő*k című történeti drámájának kapcsán írja, hogy a darab „mértéktelen és lélektelen szavalással” került színre, hogy „a legfontosabb szereplő a színész személyében olyan megszemélyesítést kapott, akinek személyében semmi nincs az alak ibseni mélységéből”, „ahelyett, hogy megmutatta volna a belsőleg vívódó, viharos lelkű, önmagát kétségekkel gyöttrő hőst, csak tirádákat szavalt”⁴²⁵.

Az utolsó békeév szezonzégi számvetésében kapja meg az olvasó a Nemzeti Színház átfogó és szigorú kritikáját, amely egyben a kiemelt státuszt is megkérdőjelezi: „Az egész évben vajmi kevés olyan előadást kaptunk a Nemzeti Színház-tól, amely az államnak ezt az áldozatkészségét igazolná. Akár a műsort nézzük, akár az egyes előadásokat, nagyon kevés különbséget látunk a Nemzeti Színház és a magánszínházak között: az új darabok, akár az eredetiek, akár a külföldiek, semmivel sem magasabb színvonalúak, mint a magánszínházakéi, sőt főképpen az eredeti darabokat tekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Színház még valamicskével jobban leszállítja a maga színvonalát, mint a többiek, mégpedig szemmel láthatóan a közönség kegyének való hódolás kedvéért. E tekintetben egy silány, üres darab többet ront az átlagos színvonalon, mint amennyit hűz jobb darab javít; ha a most elmúlt szезon három legalacsonyabb színvonalú darabját keressük, kettőt közülük a Nemzeti Színházban kell keresnünk. Valami különös eklekticizmust kell a Nemzeti Színház egész politikájában látnunk, akár a műsor összeállítása, akár az egyes előadások szempontjából nézzük. Ennek az eklekticizmusnak alighanem abban kell az okát találni, hogy a színház vezetésében nincs meg a magasabb színvonalú színpadi művek színpadi életképességében való meggyőződés. Előadnak világirodalmi nagy műveket, de szinte már előre érezni,

⁴²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/22. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁵ Uo.

mikor az ember belép a színházba, hogy csak illedelmi kötelességből teszik; mint-ha azt gondolnák: előre tudjuk, a publikumnak nemigen fog kelleni a dolog, de hát megcsináljuk, mert hát egy Nemzeti Színháznak ilyet is csinálni kötelessége. Arra nem is gondolnak, hogy ez a kötelesség nincs elintézveazzal, hogy éppen csak megtegye a színház bizonyos számú illedelmi látogatásait a világirodalomban, sőt ezzel a mostani módszerrel csak eltéríti a figyelmet attól, ami tulajdonképpen kötelessége volna. A Nemzeti Színház már egy emberöltő óta nem teljesíti azt a hivatást, amire tulajdonképpen való volna: a közönség nevelését a magasabb rendű irodalom befogadására és megértésére. Mert ezt csak évek céltudatos és következetes munkájával lehet elérni, egy mélyen járó, elveiben és részleteiben átgondolt program folytonos megvalósításával. Nem volna szabad megállni ott, hogy a publikumnak nem kell a nagy drámai irodalom, hanem keresni kellene és újra meg újra keresni, sikertelenségeken és részvétlenségeken át, addig, amíg meg nem találják a módját, hogy miképp lehet áttörni a részvétlenségnek szellemét a publikumban, ráoktrojálni az emberekre azt, ami ma még nem kell nekik, meggyőzni őket arról, hogy nem nagyzóls beszéd csak az, amely a világirodalom nagy szellemeinek gazdagságáról, érdekességéről, a velük való szellemi érintkezés boldogító voltáról szól, hogy igazán szebb és érdekesebb dolog egy Molière-vígjáték, mint egy mozi-darab.”⁴²⁶ Láthatjuk, hogy Schöpflin kereste, mi volt az indokoltsága egy ilyen kitüntetett és nagy anyagiakkal támogatott „állami” színháznak a 20. század elején. Nem talált igazi magyarázatot, a Nemzeti Színház ekkor leszálló ágban volt, egészen 1917-ig, amikor Ambrus Zoltánt nevezték ki a színház élére.

Nagyon érdekes a műfajváltással kapcsolatos eszmefuttatása, amikor egy regényt helyeznek át színpadra. Nem is akárkiről volt szó, Dosztojevszkij *A félkegyelműj*ét egy norvég drámaíró dolgozta át színpadra, s a Vígszínház mutatta be 1914-ben. Ehhez az eljáráshoz fűz Schöpflin megjegyzést, mégpedig a 19. század gondolkodójára hivatkozva. „Már Kemény Zsigmond is, aki az irodalom elméletében is a legmélyebben járó magyar elmék egyike volt, megérezte a regény és dráma belsőleg ellentétes voltát, azt, hogy míg a dráma összeszűkíti, néhány fővonásra egyszerűsíti az életet, addig a regény inkább a kiterjesztés, a sok részletből való összeszövés felé hajlik. Ezért Kemény Zsigmond azt ajánlotta, hogy – ha már csinálnak ilyen metamorfózisokat – inkább drámából csináljanak regényt, mint regényből drámát, mert a szűkebb körűt, a kevés vonalba összefoglalót inkább lehet kiterjeszteni, mint a természeténél fogva szétterjeszkedőt összevonni. Mi azt hisszük, legjobb egyiket se tenni, mert meggyőződésünk szerint minden témának és minden mondanivalónak megvan a maga organikus, természetes formája, amelyet az igazi művész ösztönszerűleg kiérez belőle, s drámát ír abból, ami drámába, regényt abból, ami regénybe kívánczik, s nincs olyan téma, amely egyformán, az író önkénye szerint volna akár regénnyé, akár drámává alakítható. De Kemény

⁴²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1914/25. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

tanácsa mindenesetre okosabb tanács, talán ezért sem fogadták meg soha. Mi legalább nem emlékszünk rá, hogy valaha is regényt csináltak volna valamely híres színdarabból. Regényből csinált drámát – esztétikai fából vaskarikát – azonban annál gyakrabban láttunk.” Mindez csak az elemzés felvezetése, a bizonyítás és az értékelés ezután következik. A példát azért emeljük ki, mert éppen *A félkegyelmű* az a Dosztojevszkij-regény, amely ma is rendszeresen színen van. Bármennyit változott is a színházról vallott felfogásunk, színházesztétáknak és kritikátörténészeknek való figyelemkeltő feladat lenne ennek végigvezetése, értelmezése.

Az 1900-as évek elején a Nemzeti kísérletezett az ún. „magyar ciklus”-sal. „Kezdő drámaírók művei kerülnek színre ebben a sorozatban, mely fiatal tehetségek buzdítására nem alkalmas, mert a sommás eljárás, mellyel hetenkint egy-egy darabot elintéznek, eleve bizalmatlanná teszi a közönséget.” A szerző, akinek darabjáról ez alkalomból írt, az a Farkas Pál, akit a szocialista teoretikus irodalom kapcsán érintettünk. A kiténtetett színházba bejutott színpadi kísérletet nem tartja sokra, a fiatal szerzőről mégis elismerően mondja, hogy „becsvággal dolgozik, s az irodalom több ágában is eléri a művelt dilettáns színvonalát és sikerét”.⁴²⁷ Schöpflin tudja, hogy a kisebb tehetség alkotásában is van munka, invenció, amit értékelni kell, rámutatni hibáira, értékei mibenlétére. Szókimondás nyugodt modorban, vagdalkozás, ledorongolás nélkül – ez Schöpflin többször megfigyelt védjegye. Az egykori „magyar ciklus” adalék ahhoz, hogy a magyar dráma mindig is gyámolításra szorult.

Amint az irodalomra, úgy a színházra vonatkozóan is érvényesítette a szociológiai nézőpontot. A magyar közönséget, értékrendjét, viselkedését, elismeréseit elemzi ebből a szempontból. „Míg a teoretikusok és a nagyképűek – nálunk ez a kettő csaknem mindig egyet jelent – nehézkes és homályos elméleteket állítanak fel a színház és dráma művészi törvényeiről és feltételeiről, a közönség könnyen megoldja a dolgot a maga használatára. A közönségnek a színház legelsősorban társadalmi intézmény, nagyszabású, díszes és művelt szórakozó hely, ahova azért megy, hogy kellemes környezetben, az előkelőség és gondtalanság illúziói közt, sivar mindennapi kenyérgondjaitól, apró-cseprő családi és háztartási vesződéseitől menekülve elszórakozza estéjét. Neki az is fontos, hogy a rendesnél gondosabban és díszesebben öltözött, disztináltabban viselkedő emberek között ül egy mindenféleképpen feldíszített, fényesen kivilágított teremben, ahol minden arra szolgál, hogy kiemelkedhessen sűrke mindennapjából, és három órára az életnek kellemesebb, gondtalanabb, hiúságát csiklandozó formáiba képzelje magát. [...] Nálunk fokozott mértékben van ez így, mert másutt, régibb és mélyebb irodalmi és színházi kultúrájú városokban a nagyközönség ez átlagtömege fölött mégis van egy elég nagyszámú magasabb réteg, amelynek egyrészt kényesebbek az igényei, másrészt meg fel tudja fogni az írónak művészibb törekvéseit is, és nem riad vissza, ha az író egy kissé több figyelmet és elmélyedést kíván tőle, és pártját fogja akkor is, ha munkája nem alkalmas arra, hogy a szó vásári értelmében népszerű

⁴²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1905/14. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

legyen. [...] Ez a közönség mindenekfelett szeret elegáns embereket és előkelő dolgokat látni a színpadon: frakkos színészek, nagy toalettben fellépő színésznők, kivált, ha néhány gróf vagy milliomos van köztük, már jó harmadrésze a sikernek. Egy kis érzékiség, de ügyesen beadva, hogy ne bántson, ne állítsa az embereket a morális ítélet kényszere elé, szintén nem utolsó tényező. Nagyon hasznos dolog a szentimentalizmus, ha egy kis elmésséggel van keverve, olyasformán, mint a málnaszörp a szódavízzel. Egy kis lármás szavalás sem árt. Csak semmi, ami felrázza az embereket, semmi nyugtalanító, semmi, amit hazavisz az ember a színházból, hogy otthon tovább tépelődjék rajta, hogy vonatkozásba hozza a saját életével. A mi közönségünk nem szereti a saját életét látni a színpadon; olyan életet szeret látni, amely csillogóbb, silány gondoktól mentesebb, mint az övé – a maga életével elég baja van napközben, estére a színházban valami különbet akar látni.⁴²⁸

A színházi tudás intézményes elismerést is hozott Schöpflin számára, 1923-ban megválasztották a színházi kritikusok szindikátusának elnökévé. 1929-től a komolyabb előzmények nélkül született fogalmakat, szakmai műszavakat és életrajzokat tartalmazó, előkép nélkül született négykötetes *Magyar Színművészeti Lexikon – A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiáján* áll a neve szerkesztőként.⁴²⁹

A hetilap megváltozott környezete a 20. század elején

Visszatérünk szigorúbban vett sajtótörténeti szempontunkhoz.

Amikor 1854-ben megindult, a *Vasárnapi Ujság* kizárólagos, egyedüli helyzetben állt, riválisa nem volt. Sajnos, a hetilap történetével foglalkozó kutatók sem akadtak nyomára a hiteles megjelenési példányszámoknak.⁴³⁰ Mint tanulmányunk elején jeleztük, eredendően néplap volt, családi, közművelődési hetilap, célja a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelése és a legkülönfélébb tematikájú közhasznú ismeretek írott és képi (metszetek, majd utóbb fotók) közreadása, az olvasók látókörének szélesítése egy olyan korban, amelyben a célközönség döntően helyhez kötöten élte le életét.

A századvéghez közeledve azonban megjelentek olyan időszakos lapok, amelyek szépirodalmi, közművelődési és kritikai anyagot közreadva részben versenytársi pozícióba jutottak, némelyek számottevően meg is előzték a *Vasárnapi Ujságot*.

⁴²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1913/8. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁹ Kiadója az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. [Budapest], 1929–1931.

⁴³⁰ Levéltári, hiteles, a hetilap *korai* éveire vonatkozó példányszám-adatokat közöl DEÁK Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtójog és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018. 322–323. * Budapest Főváros Levéltára a XI. 906-os jelzeten tartja nyilván a Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda iratait. Az anyag csak az 1937–1951 közötti évekre vonatkozóan tartalmaz 3 kisdoboznyi anyagot, néhány kiadói szerződést, igazolási eljárások iratait és az államosításra vonatkozó papírokat. Az 1921-ben megszűnt *Vasárnapi Ujságra* vonatkozóan értelemszerűen nem szolgáltat adatokat.

Ilyen volt a könyv formájú, gyakran tematikus számot közreadó *Magyar Salon* (1884 és 1918 között), Hevesi József és Fekete József szerkesztésében. Szempon-tunkból azért is érdekes lap, mert VI. kötetétől (1886/87-től) kiadását átvette a Franklin.⁴³¹ A budapesti polgárság és középosztály igényeit volt hivatva megje-leníteni, számukra adott olvasnivalót, de komoly olvasói háttérrel még nem ren-delkezett. Kutatói szerint az – egyébként igényébbresztő – sznobizmus képviselője volt.⁴³² A lényegesen nagyobb sikerű, részben folytatásának, illetve leágazásnak is tekinthető hetilap *A Hét* volt, Kiss József lapja (1890). Ennek konkurensként je-lent meg Herczeg Ferenc lapja, az *Új Idők* 1894-ben. Mindezek a gyakran emleget-tett sajtókörnyezet-rajzhoz tartoznak. 1901-ben azonban egy újabb „kihívó” jelent meg a lappiacon – immáron a fővárosi tömegsajtó kifejlődésének részeként –, a *Tolnai Világlapja*. Indulása után nem sokkal 60–80-ezres példányszámot ért el, az 1910-es években 72 oldalon 125 ezer példányban nyomták. (A *Vasárnapi Újság* közkézen forgó, de forrással alá nem támasztott adatok szerint stabil 10-15 ezres példányszámmal rendelkezett.) *Tolnai Világlapja* kiugróan sok fényképet közölt, sőt országjáró fotósa úgy szerzett vásárlókat, hogy egyénenként is felismerhető személyekről készített csoportképeket, abban bízva, hogy a képen szereplők vá-sárlói lesznek a következő lapszámoknak. A szerkesztők általában is a látványra, a képekre helyezték a hangsúlyt, a képalírások frappánsan rövidiek voltak. Az oldalak felét, sőt esetenként egész oldalakat töltötték meg fényképpel. Felhagy-tak a *Vasárnapi Újságra* jellemző olvasóneveléssel, gazdag ismeretközlő anyagaik ellenére is nagyobb súlyt kaptak a lap kitalálásában az újszerű kereskedelmi ötle-tek és akciók, Tolnai Simon és a vállalatvezetés elsődlegesnek az anyagi hasznot tekintette. Tematikájában megjelennek az egyszerű emberek családi drámái, a tűzhalálokról, balesetekről, méregkeverő francia katonáról, Blériot lezuhanásáról és a kórházi tolongásról szóló beszámolók – ezek a bulvárügyek a *Vasárnapi Újságban* soha, vagy kifejezetten elvétve kerültek elő, s akkor is valamiféle közös-ségi tanulságot, üzenetet hordoztak, a szerkesztők nem voltak lelkesek, ha vérről, megsemmisülésről, katasztrófáról volt is szó. Az írók azonban – a megélhetés és a nagyobb népszerűség lehetősége okán – másodközléseket főként, de adtak írá-sokat a *Tolnai Világlapjának*. Az indulás évében Ady, Kosztolányi, Pásztor Árpád, Thury Zoltán, Biró Lajos, Csáth Géza, Cholnoky László, Kóbor Tamás, Heltai Jenő neve is feltűnik a számokban.

1913-ban újabb igen olcsó képes hetilap indult, *Az Érdekes Újság*. Ennek hát-terében már két nagy vállalat üzletkötése, erőinek egyesítése állt. Az Athenaeum megvásárolt egy német mélynyomó-gépet, olyat, amilyenen a berlini *Weltspiegel* is nyomták,⁴³³ de azzal a feltétellel, hogy a próbanyomatok minőségét is a német

⁴³¹ Félévi hat szám tett ki egy kötetet, gyors reflektáló képességről tehát nem beszélhetünk.

⁴³² *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest, Akadémiai, 1985. 476–487. A fejezet szerzője Buzinkay Géza.

⁴³³ *Weltspiegel*: az 1872 és 1939 között megjelent *Berliner Tageblatt*nak, a Német Birodalom országos napilapjának egyik – hetente kétszer megjelenő – füzet alakú illusztrált melléklete.

fővárosban ellenőrzik. Képes szépirodalmi hetilapként indult, szerkesztője Kabos Ede volt, s az 1900 táján pályakezdők, a modern irodalom első hullámának legjobb és legfiatalabb írói (többek között Biró Lajos, Kaffka Margit, Szép Ernő, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc) is sajátjuknak tekintették. Minthogy új lap volt, s nem volt múltja, kegyeleti kötelezettségek nem terhelték. Újdonság volt az új női lehetőségek és pályák bemutatása is, élénkebben és következetesebben tették ezt, mint a lapok általában. Az *Érdekes Újság*ot a *Pesti Hírlap*ot kiadó Légrády-testvérekkel együtt hozta létre az Athenaeum, mondhatni kartell-szövetséggel, mert a Légrádyak kikötötték, hogy a versenytársak (*Tolnai Világlapja*, *Ország-Világ*, *Új Idők* és a *Vasárnapi Ujság*) kiadásában a gépet birtokló, legnagyobbra nőtt kiadói vállalat nem segídezhet. Az írók számára, a napilapok óriási piacával együtt, új megélhetési lehetőséget teremtettek.

Ez volt – nagy vonalakban – a századelő új mediális és gazdasági környezete. A Franklin Társulat azonban nem váltott. Maradt az akadémiai tudományosság, szellemiség képviselője és kiadója, maradt a legnagyobb tankönyvkiadó. Üzleti stratégiája nem igazán felelt a kor új kihívásaira, de a cégnek és kiadványainak nemes patinája volt.

A *Vasárnapi Ujság* sorsa a politikai viharokban

A *Vasárnapi Ujság* történetére sorsdöntő hatással volt a világháború. Bizonyára a szerkesztők sem voltak tisztában ezzel, de észrevétlenül indította el a hetilapot a megszűnés felé. 1914 első feléve persze még nem mutat változást.

1914-ben folytatásokban közli az *Ujság* Kaffka Margit *Állomások* című regényét, melyről Schöpflin azt írja: „az *Állomások* nem a legkitűnőbb műve ugyan Kaffka Margitnak, sok megragadóan szép részlete s koncepciójának emelkedettsége mellett kompozícióban elnagyolt, környezetrajzában indulattól színezett. De emberi és művészi lényének megfejtéséhez ez a regény adja a legtöbb kulcsot.”⁴³⁴ S nézzük tovább az évfolyam prózai anyagát: Szini Gyula, Ady, Krúdy, Ambrus Zoltán, Oláh Gábor, Kassák Lajos, Szép Ernő és mások, a külföldi írók közül Galsworthy-részlet, Selma Lagerlöf. A versanyagban Ady, Babits, Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Oláh Gábor s mellettük kevésbé hangsúlyosan még Vargha Gyula és Szabolcska is. A modern irodalom térhódítása immáron majdnem teljesen megtörtént.

Éppen a félév-fordulóra esik Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása. A 27., a 28. és a 29. számban a Habsburg-családdal történetek uralják a lap első felét és a képanyagot is. Schöpflin Aladár már szeptember végén panaszkodik Oláh Gábornak, hogy mennyire megváltozott a lap. Visszaküldi a költő verseit, mert most nem fontos a vers, „csak az öreg Lévayval tettünk két ízben kivételt”. Meg-

⁴³⁴ SCHÖPFLIN Aladár: Kaffka Margitról. *Nyugat*, 1935/1. 122–124.* A Kaffka-regény szövege nem teljesen azonos az 1917-ben megjelent könyvváltozatával.

próbáltam a Franklin főemberei által élénkbe tolt erődítményt áttörni, de sem argumentumaim ostromágyúí, sem átkaroló kísérleteim nem vezettek eredményre. [...] Ma itt Pesten minden kiadó hermetikusan elzárja pénzszekrényét az írók előtt: a háború első elesettje az irodalom”⁴³⁵ A 32. számtól megszűnik Schöpflin rovata, az „Irodalom és művészet”, helyén egy új rovat indul, „A háború napjai” címmel. Névtelen krónika ez, rengeteg katonafényképpel, de megjelennek a háború következményei is, a kényszerűségből utcaseprőnek és kalauznak álló nőkről szóló, akkor meglepőnek számító képes beszámolók (idővel feltűnnek majd a hadseregben dolgozó nők ábrázolásai is), a németek által elfoglalt Brüsszel fényképei, katonai hősapkák kötésmintái, az elpusztult Löwen (németesen írják Leuven nevét), az elfoglalt Antwerpen és Ostende. Jelfy Gyula és Balogh Rudolf képviseli a harctéren a *Vasárnapi Újság*ot, önálló fényképész-tudósítókkal rendelkezik a lap.⁴³⁶ Eddig is rendszeresen közöltek halálhíreket, de ezek inkább a – most kissé morbid értelmű – „társasági hírek” kategóriájába tartoztak, ettől fogva a harctéri hősi haláloknak emlékére jelennek meg a veszteségek. (Ezeket a tragédiákat a végéig az új üzleti célok szolgálatába állított népszerű lapok, a *Tolnai Világlapja* és *Az Érdekes Újság* aknázták ki leginkább. Külön háborús köteteket, fényképalbumokat és – a családok által beküldött életrajzok alapján – hagiográfiai motívumokat sem nélkülöző írásokat is közöltek az áldozatokról.)

Egyetlen publicisztikai írást említünk az évből, s azt is csak a hangulat érzékeltetésére, az (sz) monogramú Szép Ernőnek *Kávéházi Moltkék és kávéházi Kasszandrák* című írását a felelőtlenül összevissza beszélőkről: „Ha két púpom, de csak egy lábam van is: azért senki se veheti el vagy teheti kétségessé azt a jogomat, hogy folyton a háborúról beszéljek, erről vitatkozzam, jósoljak és kombinálgassak. Egyszerűen: mert ezzel van tele a lelkem, ez gyújtja lángolóvá minden csöpp véretem, ez izgatja az agyvelőm minden sejtjét, ez rabolja el vagy tölti meg az álmaimat. Nem vagyok se generális, se hadi szakértő, a csatatérhez közel se eresztenek: de azért a háború az enyém is, csakúgy, mint az övéké, akik részt vesznek benne, és hozzájuk való szent kötelességem, hogy így legyen [...] Az egyik olyan komoly, mint a másik. De az etika legelemibb parancsa, hogy az aggodalmát, a pesszimizmusát tartsa meg ki-ki magának, a reménységét és bizodalját pedig ossza meg, tegye közkinccsé olyan időben, mikor a szíveknek csakugyan szükségük van minden erkölcsi energiára, hitre, reményre és bizalomra”⁴³⁷ Megjelenik, és elég változatos formában egy újfajta esszé vagy kritikai téma: hogyan hat az alkotásra a háború. (Schöpflin – láttuk – kritikusan mérte a tematikáról szóló alkotásokat, és egykorúan alacsonynak látta azok esztétikai értékét.)

A háború elején a cenzúra és a központi sajtóírányítás relatíve szűk körűen

⁴³⁵ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1914. IX/24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 152.

⁴³⁶ Jelfy Gyula (1863–1945), képeit a háború előtt is közölte a *Vasárnapi Újság*. * Balogh Rudolf (1879–1944), iskolateremtő magyar fotóművész. 1914-ben *Fotóművészet* címmel szakmai lapot alapított. Képeiből, köztük a *Vasárnapi Újság*ban is megjelentekből ld.: https://index.hu/tudomany/tortenelem/anagyhaboru/2014/12/07/a_masodik_magyar_hadi_fotos/ (Letöltve: 2017. 12. 01.)

⁴³⁷ *Vasárnapi Újság*, 1914/35.

ellenőrizte a sajtót, elsősorban a hadviseléssel kapcsolatos tudósításokra összpontosítottak. Aztán kiszélesedtek a sajtó működését befolyásoló döntések, köztük volt a felhasználható papírmennyiség korlátozása is.⁴³⁸ Ennek következménye volt a terjedelem csökkentése. 1914-ban az összterjedelem 980 oldal, 1915-ben 848, 1916-ban 852, 1917-ben 848, 1918-ban 724 – szemben a háború előtti évenkénti 1052 oldallal, amibe nem számítottuk bele a karácsonyi különszámokat. A hetilap – feltehetően jól felfogott érdeke szerint – igyekezett jóban lenni a cenzúraszervezettel. Kapóra jött, hogy Drasche-Lázár Alfréd tárca- és regényíró, s egyben miniszteri tanácsos a lapnak szerzője és ekkor már egy – viszonylagosan kedvező – kritikának alanya is volt.⁴³⁹ Drasche-Lázár 1913-ban került a Külügyminisztériumba, 1914-ben a sajtóirodát is felügyelte, ami egyet jelentett a főcenzori státussal. Utóbb másodmagával ő írta alá a trianoni békeszerződést. A Franklin Társulat számára jól jöhetett, hogy van egy legfelső szintű kapcsolata a vészterhes időkben. 1917-ben három (!) kötetéről is közölt ismertetést a *Vasárnapi Ujság*, 1918-ban színházi bemutatójáról és prózakötetéről is írt Schöpflin, s utóbb 1920-ban és 1921-ben is. Drasche-Lázár egyik könyve, a *Tűzpróba* a legnépszerűbb kötetek között volt 1917-ben, minthogy „megvannak benne mindazok a tulajdonságok, melyek a szerző regényét a közönség kedves olvasmányává tették”.⁴⁴⁰ Schöpflin mindvégig visszaigazolta Drasche-Lázár saját szintjének törekvéseit. S az ilyen eset megítélésénél fontos, hogy a kritikai munkásság egésze helytállóan becsületességben, igazmondásban. Ahogy az irodalom- és kritikátörténet visszamenőleg feldolgozza anyagát, új szempontokat fedez fel, például az irodalom populáris regiszterének munkáit és annak hatását elemzi, rátekint a kategória első-, másod- és harmadosztályú szerzőkre, el fog érni az „úri” Drasche-Lázár „felfedezéséig”, értékelésig is. Mindenesetre érdekes, hogy Schöpflin 1917-ben jutott arra az elhatározásra, hogy publicisztikát írjon a könyvkultúra megváltozásáról. A nyugatosok pár száz példánya, Drasche-Lázár néhány ezres, egy-egy esetben húszeszes példányszáma mellett „egy új, eddig alig ismert, olcsó típusa keletkezett a könyveknek, amely valami középen áll az újság és a tulajdonképpeni könyv között: formájára, papirosára, nyomására, terjesztési módjára inkább újság, tartalmára azonban könyv. Újság-jellegű abban is, hogy csak addig él, amíg el nem olvassák, aztán elhanyagódik, arra a sorsra jut, amire a kiolvasott újság. Aligha jut valakinek is eszébe az ilyen utcán vett olcsó könyvet megőrizni, berakni a könyvszekrényébe és könyvtára gyarapodásának tekinteni. Éppen csak arra való, hogy egyszer elol-

⁴³⁸ A rotációs újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról szóló 734/1916 M.E. rendelet.

⁴³⁹ A szerző, írja Schöpflin, [n]em keres művészi mélységeket, nem akar lelki bonyodalmak megragadó rajzával új megismeréseket adni s a fantázia merész játékaival sem bűvöl el.” Saját modorában „igen ügyes is, sohasem lép túl a maga szabta határvonalon, nincs benne semminemű nagyozolás vagy affektáció, megvan benne a jól nevelt és a társaságban forgolódni tudó emberek jóleső szerénysége, amellyel már az első szótól fogva fel tudják kelteni a rokonszenvet önmaguk és mondanivalójuk számára”. *Vasárnapi Ujság*, 1913/1.

⁴⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1917/45. Ld. kötetünkben.

vassák. Milliói az ilyen újság-könyveknek árasztják el a közönséget. [...] Csak úgy lehetséges ez, hogy új olvasóközönség keletkezett, a társadalom új rétegei kerültek a nyomtatott betű hatalma alá. A régi publikumból semmiképpen sem telt volna ki ekkora tömeg. Nem csinálta ezt az új közönséget az utcán kolportált könyvek új típusa, hanem felfedezte. Megvolt már azelőtt is, csak senki sem törődött vele. El volt hagyatva, az irodalom és a könyvkiadás észrevétlenül haladt el mellette. Egész széles rétegei a társadalomnak éltek kizárva abból az élvezetből, amelyet az olvasás nyújt. Az olvasás vágya fel nem ébresztve szunnyadt bennük. „⁴⁴¹ A Drasche-Lázár „típusú” író a miniszteriális közeg olvasóinak volt szórakoztató és részben gondolkodtató olvasmánya, a detektívregények, a vadnyugaton játszódó ponyvák a háború alatt tömegek számára adtak lehetőséget a valóságból való kapcsolódásra. Az irodalom közönségének rétegzettségét is észlelte Schöpflin, s nem fordult el arisztokratikusan az olvasás alakuló kultúrájától. Háború és irodalom kapcsolatának ez egy másikfajta metszete, amire szintén felfigyelt Schöpflin.

Megjelennek és szünet nélkül ismétlődnek ezekben az években a *Vasárnapi Ujság*ban a vastagon szedett hadikölcsön-jegyzési felszólítások, a hősi halottak fényképeinek való képeretek hirdetései és hasonló, a háború üzleti világát kolportáló hírek. A színházak bő évi szünet után újból játszottak,⁴⁴² így színikritikák jelentek meg, majd 1917-ben – csökkentett terjedelemben – visszatért az „Irodalom és művészet” rovat is.

Az 1918-as 65. évfolyam induló számában a Breszt-Litovszkban tartott fegyverszüneti tárgyalásokról jelent meg kép. Késő ősztől Károlyi Mihály lett a fényképek főszereplője, az országház előtti népgyűlés, a november 2-i eskütétel, az új kormány tagjainak és államtitkárainak fényképei. 1919-ben az összterjedelem már csak 392 oldal volt, a *Vasárnapi Ujság* július 6-a és október 19-e között nem is jelent meg, de attól fogva már csak kéthetente. A papír a lehető leggyengébb minőségű volt, az oldalak nehezen olvashatóak, a papír sötét alapszínébe szinte beleolvadtak a betűk. 1920-ban 12 oldalas számok jöttek ki a nyomdából, kéthetente, a teljes évfolyam mindössze 288 oldalt tett ki. Az 5. szám címlapján Horthy-fénykép, a következő héten a kenderesi Horthy-kúria bemutatása volt napirenden. A záróévben, 1921-ben is csak 292 oldalra telt. Egy fényes, több kisebb korszakban is csúcsra érő hetilap alkonya volt ez. Mindezzel véget is ért a *Vasárnapi Ujság*.

Meg kell mégis említenünk, hogy jó évtized múltán feltámad az igény valamiféle folytatásra, és 1933 végén megindul a *Tükör*. Fiatal közreműködője volt Zádor Anna művészettörténész, az ő emlékezéséből idézünk: „A *Tükör* a Franklin Társulat Könyvkiadó és Nyomda Vállalat kulturális házi folyóirata [...] Célja a Franklin szerzőinek, kiadványainak a propagálása, abból kiindulva, hogy egy lap hatékonyabb és olcsóbb, mint egy hirdetési kampány. Azt hiszem az is belejárt-

⁴⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/46. Ld. kötetünkben.

⁴⁴² A Nemzeti Színház 1915. január 28-án nyitott újra az 1914. május 15-i bemutató után. *Vasárnapi Ujság*, 1915/6. Ld. kötetünkben.

szott ebbe az elhatározásba, hogy az akkor nagyon jól prosperáló Athenaeum saját lapjai révén (*Pesti Napló*, *Az Est*) kitűnő hirdetési lehetőségekkel rendelkezett, s jól választott lektúr kiadványaival [...] tartós sikereket ért el.”⁴⁴³ A főszerkesztő a klasszika-filológus Révay József, de „a folyóirat állandó munkatársa és fő támasza Schöpflin Aladár és Komor András volt.”⁴⁴⁴ [...] Mindenki részese volt annak a kísérletnek, amelynek megvalósítását a *Tükör* képviselte: ne legyen egyetlen irányban elkötelezett, mint például [...] a *Napkelet* (Tormay Cécile folyóírata), ne legyen nyárspolgári, mint a nagy sikerű Új Idők, (Herczeg Ferenc folyóírata), nyújtson sok vizuális csemegét, de ne legyen olyan képes magazin, mint a *Tolnai Világlapja* vagy az Érdekes Újság és társaik. Hogy mi *ne* legyen valami, ezt mindig könnyebb meghatározni, mint azt, hogy mi legyen.”⁴⁴⁵ 1942-ig élt a hetilap (a szocializmus korában jelent meg hasonló címmel képes kulturális, ugyancsak hetente megjelenő minőségi lap).⁴⁴⁶

*

Kötetünk Schöpflin Aladár húszéves szerkesztői és irodalom- és színikritikusi munkájának tükrö. A *Nyugatot* érthetően többen forgatják, mint a *Vasárnapi Ujságot*, s ez, szövegkiadás híján, eddig az életmű arányait sem pontosan rajzolta ki. Igaza volt a fiatal Horváth Jánosnak, amikor észrevette, hogy Schöpflin rövid, de rendszeres írásai a hetilapban a jövő irodalomtörténetének apró mozaikkockái. Nagy utat tett meg Schöpflin: beosztott segédmunkatársból, a Vargha Gyula vitte rovat korrektorából nőtte ki magát önálló arcélú kritikussá, harcolta ki pozícióját a Franklin Társulatnál. Kezdetben még a kezébe adták, amiről írnia kellett, utóbb maga választott halk szavú, a művekből kiolvasható törekvéseket elemző kritikusa, támasza lett a modern irodalomnak. Schöpflin Aladár – Ignotus mellett, vele szövetségben – az 1900 táján pályára lépő, megújult magyar irodalom legnagyobb kritikusa. Megkülönböztető jegye a társadalmi háttér és gyökerek keresése és a lélektani motivációkra figyelés.

Kötetünk kiadási elvei

Kiadásunk a *Vasárnapi Ujság*-beli Schöpflin Aladár-szövegek majdnem teljes gyűjteménye, azaz egy nagy összefüggő korpusz. Az írások önmagukban részben is-

⁴⁴³ ZÁDOR Anna: Egy elfelejtett folyóirat. *Holmi*, 1993/július V. évf. 7. 966–970.

⁴⁴⁴ Komor András (1898–[öngyilkos]1944), kritikus, prózaíró, műfordító, a Franklin Társulat lektora. Fő művei: *Jane and Jonny* (1928), *Fischmann S. utódai* (1929), *Nászinduló* (1934), *R. T.* (1934). Portréját Scheiber Hugó festette meg 1923-ban, a kép a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van. A *Nászinduló* című regényt Schöpflin Aladárnak ajánlotta Komor András.

⁴⁴⁵ ZÁDOR Anna: Egy elfelejtett folyóirat, uo.

⁴⁴⁶ A *Tükör* 1964-től működött, majd az Új Tükör 1976-tól 1989-ig, mindkettő a Lapkiadó Vállalat keretein belül. Bizonyos, hogy a névválasztás nem volt véletlen. Kaján Tibor közlése a kötet összeállítójának, 1996.

mertek, sokan hivatkoztak már egyedi kritikáira, azonban a teljes gyűjtemény feltétlenül a reveláció erejével hathat. Egyrészt rendkívüli Schöpflin Aladár széles kortársi olvasottsága, szellemi étvágya. A szövegek folyamata jól mutatja, hogyan alakult ki egyéni ízlése, azzal párhuzamosan, hogy a hetilapnál egyre biztosabb lett személyes státusa, elismertsége. Erre vall, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebb szerzői kiadásról ír, fogynak a féldilettánsokról szóló írások, akiket kegyeletes sorokkal bocsát útjukra. Idetartozik még a kezdettől fogva jelen lévő szuverenitás megszilárdulása, Schöpflinnek többek között azon sajátossága, hogy az új értékek felfedezésével nem ejti a régieket, nem tagadja meg azokat, s végig tisztában van lapja közönségének ízlésével. Megérti, hogy a *Vasárnapi Ujság* célközönségének, olvasói nagy részének ideáljai a régi világba nyúlnak vissza, sőt maguk is a régi, vidéki világban élnek, s nem ítéli el őket olvasmányaikért. A jelen időből kicsúszó színvonalas epigonokban is megérti azt az emberi gesztust, hogy vissza akarnak kötni a számukra biztonságosnak tekintett, megértett világba, s nehezen fogadják el, értik meg az újat. Másrészt kötetünk az egykorú könyvkiadás igen széles metszetét adja. Természetesen van ebben torzító tényező, az nevezetesen, hogy a Franklin Társulat a Magyar Tudományos Akadémia kiadójaként is működött, tehát az akadémiai kiadványokra nagy súlyt fektet, s ezeket reklámozza. Kérzik ezekből az írásokból a szenttelen hirdetési hang is – de így is mutatják ezek az írások, hogy az Akadémia és a kortárs modern magyar irodalom milyen távolságban van egymástól. A szövegek kirajzolnak egyfajta dinamikát, ahogy a modernség szerzői sorra letették névjegyüket.

Az összeállítás látszólagos nehézségét a szerzői anonimitás okozta. Közvetett, ám ugyanakkor erős bizonyítékaink vannak rá, hogy Vargha Gyulának a M. Kir. Statisztikai Hivatal elnökévé való kinevezése után Schöpflin írta az „Irodalom és művészet” rovat cikkeit. Schöpflin több mint kétezer cikkről beszél, amit a hetilapban publikált.⁴⁴⁷ Megerősíti ezt az őt személyesen jól ismerő – és részben az irodalom világába általa bevezetett – Komlós Aladár is.⁴⁴⁸ Némely kritikáról utólag Schöpflin vallja meg szerzőségét, ilyen a kötetünkben közölt első kritika, Ady Endre *Még egyszer* című könyvéről (1903/50). Az irodalmi köztudat, s ekként *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című rendszerező jegyzék hol biztosnak veszi a szerzőséget, hol zárójeles kérdőjellel sugallja a bizonytalanságot. Rendszert ebben nem látunk. A cikkek oly mértékben hasonló szerkezetűek, olyan-nyira egy kézre utalnak, hogy kétségünk – végső soron – nem volt a szövegek

⁴⁴⁷ „A Vasárnapi Ujság irodalmi rovatát 1902 óta írja a lapba névvel és névtelenül, számtalan irodalmi, kulturális, társadalmi és ismeretterjesztő cikkeket, színházi kritikákat írt.” Kézírási önéletrajz, a kötet szerkesztőjének birtokában.

⁴⁴⁸ „[Vargha Gyula kinevezésekor] átveszi a rovat vezetését, s azt lassankint mindenféle könyvek bírálatával egészíti ki. [...] Minden héten két-három névtelen recenziót ír a népszerű hetilapba, ami 1901-től 1920-ig [helyesen 1902-től 1921-ig], a Vasárnapi Ujság megszűnéséig maga is legalább kétezer recenziót tesz ki, a magyar irodalom század eleji fénykorának páratlanul gazdag képcsarnokát.” KOMLÓS ALADÁR: Schöpflin Aladár. In Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi, 1967. 5.

Schöpflinnek tulajdonításában. Megerősíti véleményünket az is, hogy szerzőnk jó néhány kis kritikáját beledolgozta *A magyar irodalom története a XX. században* című korszak-monográfiájába. A bibliográfiába nem vettük bele az 1901-es és 1902-es, sőt még az 1903-as éveket sem, csak akkor, ha azokat monogramok jelezték. Az első Schöpflin recenziónak – nagyrészt szimbolikusan – a nagyváradi Ady-kötet megjelenését tekintettük, ahogyan a közölt írások tekintetében is így jártunk el. A *Vasárnapi Ujság* anyaga kutatható, internetes formában is hozzáférhető, a bibliográfia is kiegészíthető. Egyedül itt tekintettük bizonytalannak Schöpflin szerzőségét, s hagyunk szándékosan hiátust a kezdeteknél.

Az ízes, régies és a szerzőre oly jellemző fordulatokat – „schöpflinizmusokat” – megtartottuk. Ilyenek például: akkorbeli, állanak, éjszakeleti, elfanyarodott, ellenmondó, elmélyedetten, elpetyhüszti, fejledezni, fejlesztőleg, hátborsoztató, impresszionábilis, jellegzett, jellemzetes, jövőjeerti, kényelmetesség, kifejezés, klasszikai, látományok, látszassék, leggyakrabbi, megfelelőleg, megtermékenyedt, minduntalanul, morfondizáló, nyugasztaló, sajátlagosan, sűrűdött, szavalmány, szükségszerűleg, világnézet.

Támogatta döntésünket az is, hogy utóbb Szép Ernő és Kőnig György már kezdetűvel jelezték a rovatban megjelent írásaikat. Az autorizáció, illetve az anonimitás kérdése többször felmerül a magyar lapok történetében is. Itt egyértelműen csak olyan szövegekkel találkozunk, amelyeket maga Schöpflin hagyott jóvá, szerkesztőségi húzásról, betoldásról a levelek sem számolnak be. A tudományos ismeretterjesztő írások, a színikritikák, a publicisztikák jellettek, az eredetileg használt monogramokat a bibliográfiában jelezzük. A kötetet azért indítjuk a Tolsztojról és Ady Endréről szóló esszével, illetve recenziónal, mert az elsőt Schöpflin aláírta, az utóbbival kapcsolatban pedig megvallotta szerzőségét, és mert az írás a modernség egyik kitüntetett szerzőjéről szól.

A szövegeket a mai helyesírás szerint közöljük, az eredeti szövegek az interneten is hozzáférhetőek, ellenőrizhetőek és betűhív idézési szándék esetén könnyedén visszaállítható az eredeti közlési forma (kiadvány URL: <http://epa.oszk.hu/vu>). A legfontosabb korrekcióink: a vonatkozó névmások egybeírása (*a ki* helyett *aki* stb.; *-kép/-képen* helyett *-képp, -képpen*), a *cz-k* *c*-vé egyszerűsítése).⁴⁴⁹ Ezt a könnyebb olvasás érdekében tettük, s így sokkal erőteljesebben látszik nemcsak Schöpflin nyelvének, de gondolatainak újszerűsége is, szemben az akadémiai hivatalos szó-

⁴⁴⁹ A magyar helyesírás szabályait 1901-ben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia. Az iskolák számára készült, esetenként az akadémiai szabályozással (AkH) szembemenő szabályzat pedig két évvel később, 1903-ban jelent meg Simonyi Zsigmond tollából (ennek rövidítése IsKH.). Az ezt követő jelentős mérföldkő 1922, amikor ezt a két párhuzamos szabályzatot próbálta meg egységessé kovácsolni az MTA új szabályzata. Ennek 1940-ig nyolc kiadása jelent meg, lényegi módosítások nélkül. A helyesírással nap mint nap dolgozó szakemberek azonban nem voltak elégedettek az akadémiai szabályozással, ezért a könyvkiadók és szerkesztők saját szabályzatot és szójegyzéket adtak ki 1929-ben. Bár a Balassa József nevéhez fűződő kiadvány címe *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*, erre a kiadványra csak Nyomdai helyesírás néven szokás hivatkozni, így rövidítése is NyomdH. Ld. nyest.hu (Letöltés: 2018. 05. 30.)

és fordulatkészlettel. Így szinte észre sem vesszük, hogy több mint százéves szövegeket olvasunk. A *Vasárnapi Ujság* „hátsó” részének korrektúráját nem a legnagyobb gondossággal végezték, gyakori a javítatlan szedési hiba. Egységesítettük a Franklin Társulat írásmódját (található a lapban kötőjeles, kötőjeles-kisbetűs változat is, ebben a könyvkiadó sem volt következetes).

A kis írásokba több esetben belenyúltunk, hogy egyértelművé tegyük, kiről és miről szól. A címük egységesen nálunk a megjelenés dátuma, oldalszáma, utána új sorban kiemelve a szerző és könyv(ek) címe, valamint a megjelenés helye és a kiadó. Az eredeti írások címei – helytakarékosági okból – rövidtek voltak, pl. a szerző nevét nem írták ki, az a következő mondatból ugyanis kiderült; vagy ha több könyvről esett szó, akkor pl. *Ambrus Zoltán munkáiból...* fordulatot vont össze Schöpflin a négy kötetéről szóló írást. Ezek mindig fettel kezdődő, de nem kiemelt címek voltak a sajtóközlésben. A bibliográfiában viszont az eredeti címeket tüntettük fel, szögletes zárójelben adjuk az egyértelművé tevő kiegészítést. Főként a kezdeti években még mutatványokat is közölt a hetilap a verseskötetektől. Ezek az eredeti megjelenéskor többnyire egy középre szedett hasámban, versformára tördelve jelentek meg, mi törtvonallal jelezzük a sortörést. Elhagytuk a könyvek árát, a kiadói információt – mint említettük, egységesen – felvittük a mi címsorainkba. Mindezek a változtatások természetesen nem érintik az lényegi tartalmat. A jegyzetekben, amelyek minden esetben a sajtó alá rendezőtől származnak, rendre jelöljük, hogy az értékelt, ismertetett szerzőről hol esik még szó a *Vasárnapi Ujság*ban, illetve kötetünkben.

A jegyzetek részletességénél figyelembe vettük az alkotó ismertségét, de egyetemi, oktatási tapasztalatok alapján **néha kiemelkedőfontosságú alkotó (pl. Lukács György) is bőséges életrajzi adatolást kapott**, noha általában a nagyok esetében nem éltünk **ezzel**. Több esetben használunk közismert lexikont (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*; MÉL stb.) az adatok tekintetében. Az átvett adatok között szerepeltetjük az újságírói (részben bizonyosan *autonóm*) vagy állami (a hivatalos ideológiától *nem független*) karrier tényét, meggyőződésünk, hogy ezen tények összeolvasása számos következtetés levonására alkalmas. Lényegesnek tartottuk, hogy a Schöpflin által bírált szerzők esetében – amennyiben hiteles tudomásunk van róla – szerepeltessük származásukat (német, zsidó, szláv stb.), eredeti családi és keresztnévük formájában. A 19. század utolsó harmada az aszsimiláció látványos korszaka volt, a 20. század, a zsidóság vonatkozásában, különösen 1918/19 után, az 1920-as első numerus clausus törvénnyel kétségbe vonta annak őszinteségét, valóságosságát. A származás feltüntetése a magyar irodalom sokszínű eredetéről ad tájékoztatást. A kiadók névváltozatait (pl. Franklin Társulat, Franklin-Társulat stb.) **egységesítettük**.

Ne vétsünk hibát! Ha szükséges, egyesével végigjelölöm!

Óriási köszönettel tartozom *Hegedős Máriának*, aki nélkül elvesztem volna a hatalmas szövegtárhelyet, s aki az önkorekciót is lehetővé tevő, az ismétlést kizáró keresztutalásokat figyelmével és türelmével felügyelte.

Nem felejttem el *Láng Józsefet*, az Argumentum Kiadó alapító igazgatóját, a

jeles irodalomtörténészt, akitől segítséget és biztatást kaptam, de aki nem érthette meg a gyűjtemény elkészültét. A vele való beszélgetések során mindig mozgósította Ady- és századelői kutatásainak tudását, és sok évtizedes szerkesztői, kiadói intencióiból sokat tanultam. A kiadó vezetését átvevő *Láng András* megértő támogatását is ki kell emelnem.

Munkám kiadását a Nemzeti Média és Hírközlő Hatóság ösztöndíja tette lehetővé, személyesen *Koltay András* bizalma.